De Tijdspiegel. Jaargang 21

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 21. D.A. Thieme, Arnhem 1864

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008186401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

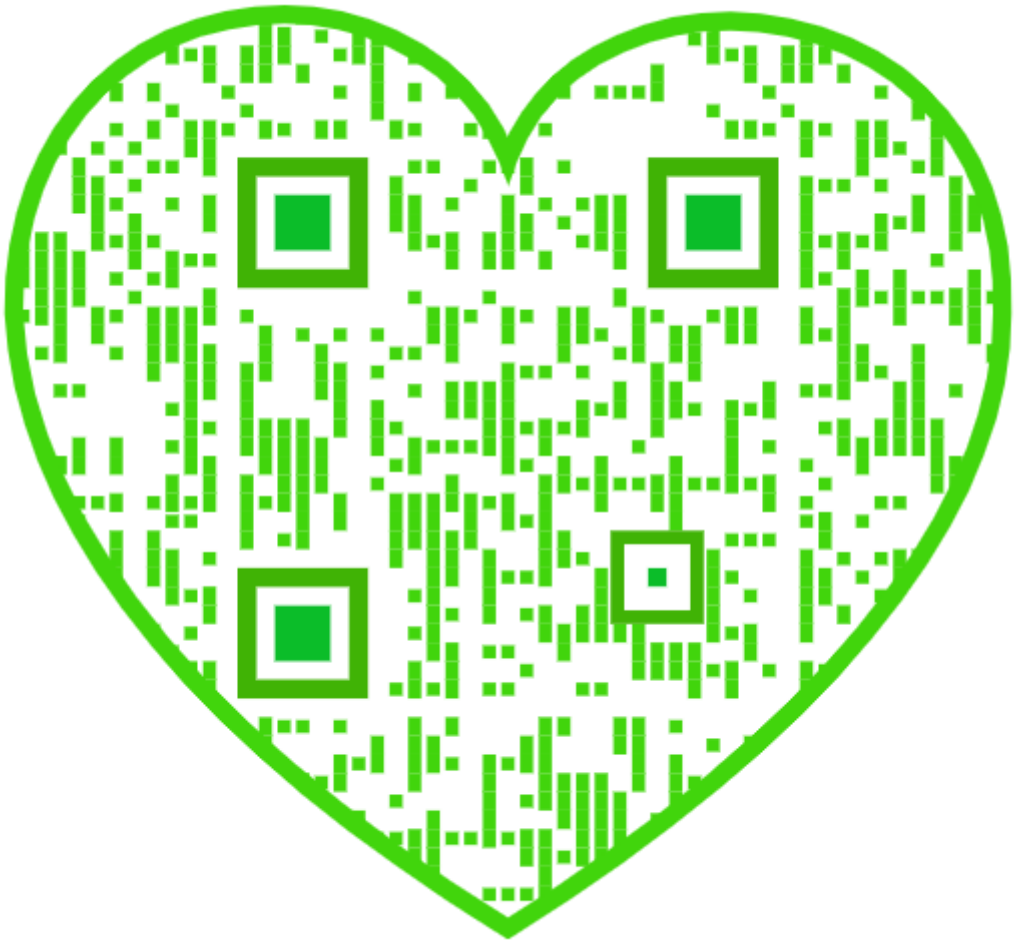

[Deel 1]

Inhoud.

Staatkunde en Geschiedenis.

	Blz.
Politiek overzigt, door M[r]. W.A. VAN HOEK	1, 129, 238, 348, 457, 519
Koloniaal oud en nieuw	
De wording van het kultuurstelsel (De Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH en Mr. P. MERKUS.) Historischeschets, door BARTHOLO	18
Het dwang- en monopoliestelsel, vergeleken met het stelsel van vrije ontwikkeling, door W. VAN PREHN, gewezen planter in de Vorstenlanden op Java	18
Een vlugtige blik op Java, Saigoen, Zuidelijk China en Bombay, door Mr. R.W.J.C. BAKE	18
Geestelijke goederen in Nederland, door M[r]. F.C.W. KOKER	
Brieven over geestelijke goederen door W. VAN BEUNINGEN	138, 225
De Duitsche beweging tegenover Denemarken	322, 418
De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864: een leerrijk voorbeeld voor Nederland, door J.K.H. DE ROO VAN ALDERWERELT	325, 434
Een Koloniaal Hervormer IV.	
Parlementaire Redevoeringen over Koloniale belangen, van DR. W.R. VAN HOEVELL	505

Godgeleerdheid en Onderwijs.

	Blz
Van Irenisch standpunt, door D^{r}. F.W.B. VAN BELL.	
De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst. Vier voorlezingen (I. Orthodoxie. II. Rationalisme. III. Methodisme en Piëtisme. IV. Moderne Theologie), door D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE	33
Een tweede bundel, door D^{r}. W. SCHEFFER.	
De Zoon des Menschen. Beschouwingen over Christus en Christendom, door J.P. DE KEIJSER	37
Renan voor de regtbank van zijn eigen beginselen, door H.E. STENFERT	

KROESE. Vierde Artikel.

Vie de Jésus par ERNEST RENAN, membre de l'institut. 4e edition 39

Vriendelijke woorden.

Gedachten en opmerkingen over de laatste dagen des jaars, voor den eenvoudigen christen, door A.F. EILERTS DE HAAN 62

Pia vota, door D^r^. C.J. SPAT.

Over de opheffing van het Athenaeum en van de tweede Afdeeling van het Gymnasium te Deventer en de vervanging daarvan door eene inrigting van middelbaar onderwijs 63

Een Belg, die ook door Noord-Nederlanders mag gehoord worden.

Questions contemporaines, par EMILE DE LAVELEYE 151

Het boek beter dan de titel.

De achttien eeuwen der Christenheid, door JAMES WHITE. Naar den derden druk bewerkt voor Nederland, door Mr. J.J. BERGSMA 162

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. *Schets der Parijsche Universiteit*, door D^r^. A.H.A. EKKER 166, 530

Het Zendingswerk in den Smeltkroes, door C.P. TIELE.

De Evangelische zending en Oost-Java. Eene kritische bijdrage door S.E. HARTHOORN, oud-zendeling. (Met een begeleidend schrijven van Dr. A. PIERSON) 247

De wet op 't Middelbaar Onderwijs, door D[r]. A.J. VITRINGA.

Staatsregt van Nederland, enz., opgehelderd dooreene aanteekening van Mr. J.H.G. BOISSEVAIN. Tiende Aflevering, bevattende: de wet tot regeling van het Middelbaar Onderwijs, door Dr. D.J. STEYN PARVÉ 252

Lessen uit Frankrijk aan onze Bewaarschoolhouderessen.

Raadgevingen aan jeugdige onderwijzeressen, inzonderheid der bewaarscholen. Naar het Fransch van Mevrouw MARIE PAPE CARPANTIER 262

Natuurkunde.

Eenige opmerkingen aangaande warmteverschijnselen 70

Letterkunde.

Blz.

Praktische wetenschap.

Herinneringen. - Studiën en schetsen, van M[r]. S. VISSERING 78

Vervolg van de aanteekeningen op een nuttig boek.

Handleiding tot de kennis der algemeene geschiedenis, door LODEWIJK MULDER 81

Helder tafereel van een warm land.

Een zomer in het Zuiden, door GERARD KELLER 84

Nog iets over Rome, door D^r^. W.N. DU RIEU.

EDMOND ABOUT, Het hedendaagsche Rome. Naar het Fransch. Tweede druk in twee deelen 86, 274

Eene boetelinge.

Magdalena, 1864, onder redactie van M. COHEN STUART 94

Een nieuw verschijnsel.

Natuur- en staathuishoudkundige atlas van Nederland, in 5 afdeelingen, ieder van 3 kaarten met opheldernden tekst, door J. KUIJPER 181

Rozen zonder doornen.

English poetry being selections from the works of British Poets from the time of Chaucer to the present day with introductory remarks, Biographical sketches, and explanatory and critical notes for the use of educational etablishments and private students, by A.S. KOK 185

Lezer, de wan in de hand!

Bijdragen voor een Modern Lexicon of Maatschappelijke Studiën, door DE TREMILLES 187

Q. Horatius Flaccus.

Een blik op zijn leven, zijne studiën en dichtwerken door Prof. S. KARSTEN 266

Een oorspronkelijke Familie-roman.

De Pleegkinderen. Door JOHANNA, Schrijfster van: 'Twee Nichten.' 270

D^r. A. DE JAGER, Proeve uit mijn woordenboek der Frequentatieven 358

Nederland en Oranje.

De fransche heerschappij in ons vaderland en de verlossing daarvan in 1813. Toespraak tot de leden van het Rotterdamsche leeskabinet, den 12den en 14den November 1863, door Mr. G. MEES Az 368

Historische herinneringen naar aanleiding van het gedenkfeest van Nederlands bevrijding, door G. VAN REIJN 368

Grootvaders memorieboek. Schetsen uit den tijd der fransche overheersching in Noord-Holland, door J. BOUMAN 368

Aanteekeningen van een veteraan, dato 16 Augustus 1815, die onder den prins van Oranje in 's prinsen klein leger, in de velden van Waterloo gestreden heeft, medegedeeld door P. WAKKER 368

Godsdienst in volk en huisgezin, twee kanselredenen, uitgesproken 15 en 22 November 1863, door M. COHEN STUART 368

Toespraak gehouden in de Hervormde Kerk te Hoorn, 17 November 1863, door Dr. H.J.E. VAN HOORN 368

Een Vlaming op de planken.

Achter de Gordijn. Vijf tooneelstukken, door KAREL VERSNAEYEN 377

Misdruk.

Vrouwenliefde en Vrouwenleed, door MARIUS 468

Vertalingen en Herdrukken.

MARIA NATHUSIUS, Schetsen en verhalen. Naar het Hoogduitsch, door Dr. M. NIEMEIJER	95
De Aartshertog Johann en de Hertog van Reichstadt. Naar het Hoogduitsch van MÜHLBACH. Twee deelen	193
Meesteres en Dienstmaagd. Eene schets van Huisselijk Leven. Uit het Engelsch van Miss MULOCK, door ANTONIA, 2 deelen	285
Constance en Elize of de ongehuwde en weduwlijke staat. Uit het Fransch, van de schrijfster van 'Réalités de la vie domestique'	287
Het leven onder veroordeelden, door CHARLES B. GIBSON. Uit het Engelsch, door C.H. PLEYTE. 2 deelen	380
Verscheidenheden van W.M. THACKERAY, vertaald door Dr. J.C. VAN DEVENTER	387
De parel van het eiland. Een verhaal van MRS. H. BEECHER STOWE. Uit het Engelsch	473
Het huis op de heide. Een familie-verhaal, door de Schrijfster van 'MARGARET MAITLAND', 'De heer VAN NORLAU' enz. Uit het Engelsch door ANTONIA	474
Le Maudit par l'abbé * * *. Troisième édition	551
De Vervloekte, door den Abt * * *. In het Nederduitsch overgezet door JOHAN GRAM	551

Adam Bede en geestverwanten.

Adam Bede, door GEORGE ELIOT - vertaald door Mevr. BUSKEN HUET 559

Herders en schapen - drie novellen door GEORGE ELIOT. Vertaald door CD. BUSKEN HUET 559

De molen van Dorlcote, door GEORGE ELIOT. - Uit het Engelsch door de vertaalster van 'Violette of de schoonzuster' 559

MILLIE HOWARD, door Mrs. LYNCH 568

Mengelwerk.

			Blz.
W.A. VAN REES, Indische Typen			
	III.	Een Sinjo-Klerk	96, 313
Dr. A. PIERSON, Luis de Camoëns en zijn heldendicht			103
GERARD KELLER, van Ronda naar Gibraltar			197
GEORGE VAN BRABAND, acht duizend gulden			207, 303
D^{r}. J.J. DE GELDER, Schillers Borgtogt			292
D^{r}. HUBERTS, het voorgenomen huwelijk van den hertog van Anjou en Elisabeth, koningin van Engeland			389
LOUISE, een voorlezing voor vrouwen, over vrouwen, door een vrouw			404
P. BRUYN, Lessing en de Duitsche litteratuur			477
J.P. DE KEIJSER, Aristokraten			570
H. PIERSON, Spaansche vlieg voor ons theologisch publiek			586
Suum Cuique.			
	I.	Harthoorn-Pierson contra het zendingswerk	125
	II.	Hoe een professor in de Humaniora, zonder permissie, onder de schapenrassen een bok schoot	125
	III.	Caecilia's altaar ontwijd	221
	IV.	Verwarde gewetens	593
	V.	Fransche barbaarschheid	595
	VI.	Een zomervraag	596
Brievenbus.			
	I.	Brief van een kandidaat-professor voor de Kaap	127
	II.	Wat de geest nog meer getuigde in 1813	222
	III.	Dr. J. VAN VLOTEN, aan de redactie van den Tijdspiegel	224
	IV.	D^{r}. J.A. WIJNNE, Oordeel over eene recensie van Prof. P.J. VETH	416

V. JAN OLIJ, Van een die op het drooge zit - maar niet als een vischje 502

t.o. 1

De tweede helft der eeuw - - - - - - -.
Wat zal zij er mede doen?

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzigt.
1863.

Toen het jaar 1862 ten einde spoedde, was er veel, zeer veel, waaromtrent men een antwoord verwachtte van het jaar 1863. Vragend zag men uit naar de dagen, welke wederom als eene schaduw daarheen zijn gegaan, vragend heeft men ze doorleefd, vragend treedt men 1864 in. Men blijft uitzien naar oplossingen voor de vraagstukken in Amerika, in Mexiko, in Italië, in Polen, in Duitschland en in zoovele andere gewesten geboren, en bovendien ziet men telkens nieuwe of lang vergetene op den voorgrond treden. Slechts ééne enkele kwestie hebben wij in het afgeloopen jaar zien opgelost: de Grieken erlangden een koning, en sedert het verblijf van George I te Athene, heeft waarlijk nog geene revolutie in Griekenland plaats gehad.

Toch was Europa's toestand verre van rustig; woelingen en verwikkelingen te over zijn ons op te teekenen terwijl wij een vlugtigen blik willen werpen op den grooten stroom der gebeurtenissen van 1863 en daarbij slechts de verschillende europesche natiën in zooverre nagaan, als zij op den algemeenen toestand van ons werelddeel een ingrijpenden invloed uitoefenden. Met stilzwijgen zullen wij die rijken voorbijgaan, welke met het oog op Europa eene min belangrijke of geene geschiedenis bezaten. Misschien waren zij de gelukkigste natiën.

Was de geschiedenis van het begin des jaars 1862 voor Europa zamen te vatten in: de Trent-kwestie, de toestand der eerste maanden van 1863, ja van geheel het afgeloopen jaar - tot 5 November - wordt beheerscht door het poolsche vraagstuk.

Nieuw was deze kwestie voor Europa niet en eene treffende overeenkomst kon men opmerken tusschen haren loop gedurende dit jaar en dien in vroegeren tijd.

Bij elken wanhoopskreet in vorige jaren door de Polen over de russische onderdrukking geslaakt, welke vervolgens het sein tot een opstand werd, was het eerste verschijnsel bij de europesche natiën: heftige verontwaardiging tegen de Russen. Met de donkerste kleuren zag men Rusland's despotisme op allerlei wijze af-

schilderen en overal viel der, steeds met een romantisch waas bedekte, poolsche natie de algemeene sympathie ten deel.

Dezelfde phase heeft de poolsche kwestie in 1863 doorleefd. Wij behoeven niet te herinneren hoe het ‘laat Polen niet hulpeloos!’ in allerlei taal en tongval, in allerlei vorm en uitdrukking door geheel Europa werd uitgesproken. Wij behoeven niet te verhalen hoe men zich door talrijke manifestatiën en op verschillende meetings met aandrang wendde tot de regeringen ter ondersteuning van het telkens ter nedergeveld slagtoffer der Russen, ‘hetwelk toch niet sterven wil,’ van de onvernietigbare nationaliteit, welke zich ondanks elke poging weder opheft en maar niet kan worden uitgewischt van de kaart der europesche nationaliteiten.

En als wij thans wederom een blik werpen in het verleden der poolsche kwestie, dan zien wij hoe op deze eerste phase eene tweede volgde, waarin de verschillende regeringen het raadzaam oordeelden die eerste opwelling van sympathie der natiën niet te ignoreren, maar eenige woorden van deelneming uitten, eene phrase voor Polen ten beste gaven en daardoor eenige verwachting inboezemden voor de toekomst.

Ook in 1863 doorleefde het poolsche vraagstuk dit tijdperk. Het corps législatif en de senaat in Frankrijk, het parlement in Engeland, de Reichsrath in Oostenrijk en bijna alle staatsligchamen van dezen aard in andere rijken gaven blijk van sympathie, welke door de kabinetten in mindere of meerdere mate gedeeld werd. Men betoonde zich ten zeerste verontwaardigd over de russisch-pruissische konventie - ook in 1831 was Pruissen Ruslands bondgenoot - en in diplomatieke nota's werd de poolsche zaak door Frankrijk, Engeland en Oostenrijk op den voorgrond, door de meeste overige regeringen op den achtergrond, bepleit.

De derde phase, waarin de poolsche kwestie zich in vroegeren tijd vertoonde, was het voortduren van de hardnekkige worsteling der Polen onder de algemeene beschouwingen der mogendheden uit de verte over de schandelijke verdeeling van Polen en onder betuigingen van medelijden. Nieuwe infanterie-drommen rukten intusschen naar het poolsch gebied en slaagden er eindelijk in om de opstandelingen te verdelgen, waarop eene algemeene wraakneming volgde. De publieke opinie rigtte dan nog wel eens een treurigen blik naar de poolsche gewesten, maar hield zich reeds weder bezig met een ander ‘belangrijk vraagstuk van den dag’ en ontving overigens de poolsche ballingen met de welwillende hoffelijkheid, welke ons allen bekend is.

Zoo rolde dan de poolsche kwestie als de steen van Sisyphus in de vergetelheid terug om eenige jaren later weder op den voorgrond te treden en de onwaarheid te bewijzen der woorden van keizer Nikolaas: ‘er bestaat geen Polen dan onder de émigrés.

Zou het poolsche vraagstuk in de laatste dagen van 1863 zich niet in deze derde phase bevinden en het laatste bedrijf van het bloedig drama aan de boorden van den Weichsel zijn ingetreden? Toch was het niet te bevreemden dat de poolsche bevolking na de afschuwelijke ligting in den nacht van 14 op 15 Januarij in verzet kwam tegen Rusland. De regtbank der publieke opinie bezegelde zelfs den opstand door aan Polen het regt op een

eigen volksbestaan toe te kennen; het executeren harer vonnissen tegen russische legermassa's is echter zeer moeijelijk: de gouden eeuw der ontwikkeling en beschaving is voor het Europa van 1863 nog niet aangebroken, zouden wij misschien de zilveren reeds zijn ingetreden?....

Men zou bijna geneigd zijn om het te betwijfelen indien men een blik werpt op den toestand van Frankrijk, en plein dixneuvième siècle, en nog nog niet eens tot Spanje afdaalt, alwaar de geestelijkheid het volk zoowel onderzoek als godsdienstig onderwijs ontzegt. ‘Tous les pas - zegt dan ook Victor Hugo - qu'a faits la liberté de l'Europe, elle les a faits malgré le parti clérical. Son histoire est écrite dans l'histoire du progrès humain, mais elle est écrite au verso.’

Heeft het vaderland der stierengevechten met het oog op Europa weinig belangrijks opgeleverd, met het vaderland der revolutiën is dit geenszins het geval geweest.

Gedurende de laatste stormachtige December-dagen van 1862 zag men met verlangen de nieuwjaars-receptie op de Tuilleriën te gemoet om uit de woorden des franschen keizers aan het corps diplomatique eenigzins omtrent de toekomst te worden ingelicht. Mogt men zich daaromtrent ietwat minder gerust gevoelen, de nieuwjaarsdag liep te Parijs ten minste zeer vredelievend af en de keizer achtte zich gelukkig met ieder in zoo vriendelijk eene betrekking te staan. Van meer belang was de troonrede, waarmede op 12 Januarij de session législative werd geopend. Zij bevatte een overzigt der staatkunde, door Frankrijk in de laatste vijf jaren gevolgd, want ook Napoleon III heeft thans een verleden als keizer. ‘Men is gewoonlijk geneigd - zoo beweerde de fransche keizer allergemoedelijkst - om in de daden der vorsten geheime bedoelingen en verborgene kombinatiën te zoeken, en toch is mijne politiek zeer eenvoudig geweest.’ Napoleon verklaart dat zijn streven steeds geweest is om oude kwestiën te doen verdwijnen, ieder voorwendsel tot misverstand te vermijden, en voor elke beleediging der fransche vlag zonder aarzelen voldoening te eischen. ‘Door de expeditiën naar China, Cochin-china en Mexiko is het bewijs geleverd dat in geen gewest, hoe ver ook van den franschen bodem verwijderd, eene aanranding der eer van Frankrijk ongestraft blijft.’

‘Zou het dan waarlijk aan te nemen zijn - vroeg zeker stoutmoedig dagblad te Parijs - dat Frankrijk nimmer acht moet slaan op moeijelijkheden aan eenige onderneming verbonden? Men moge ridderlijk wezen, maar het beoogde doel mag toch niet de vereischte krachten ter bereiking daarvan te boven gaan!’ Men had hierbij het oog op Mexiko, en de regering beantwoordde het betoog van Le Temps met eene waarschuwing. De heer Prevost-Paradol kon in de Courrier du Dimanche ‘zich niet genoeg verwonderen dat Frankrijk, met 37 millioen inwoners, zich vergenoegde met een corps législatif, waarvan het aantal leden niet alleen kleiner is dan van alle vroegere nationale vergaderingen, waarvan hem de herinnering was bijgebleven, maar zelfs dan het aantal leden onder het eerste keizerrijk.’ Ook de heer Prevost-Paradol ontving eene waarschuwing. Dat voorts La Revue Nationale eene waarschuwing ontving, zal geene verwondering baren indien men de geïncrimineerde regelen zelve nagaat. Het stuk was geschre-

ven met het oog op de milde bijdragen in Engeland tot leniging van de ellende der slagtoffers van de katoenkrisis, welke in die dagen ten toppunt was gestegen en ook thans nog zeer groot is. ‘Het despotisme - zoo beweerde La Revue geheel te regt - kan veel tot stand brengen. Het kan alle levende krachten eener natie in één punt koncentreren en deze natie tot een schrikbeeld maken voor hare naburen; het kan haar in expeditiën werpen naar verre gewesten; het kan naar willekeur over 's lands gelden beschikken en de staatsinkomsten verspillen; het kan de pyramiden van Egypte herbouwen; maar wat het niet kan is: ééne enkele daad van vrijwillige belangeloosheid opwekken. Alles wat geweld kan geven bezit het, maar wel moge het zich wachten om ooit een beroep te doen op den goeden wil, op het vrij initiatief der burgers; vooral moge het zich wachten om immer te moeten steunen op de vrije gehechtheid dezer burgers! Dan toch ziet men het vernuftigst zamengesteld despotisme in weinige uren vernietigd, zonder dat zich onder zoovele dienaren een enkel getrouw onderdaan vertoont.’

Ondanks al het despotisme, waaronder Frankrijk gebukt gaat, beschouwt de fransche natie zich echter steeds als la grande nation, qui gouverne le monde, spreekt van vrijheid en liberaliteit voor anderen, en is de hond - gelijk Prevost-paradol in het vorige jaar met zoo scherpe maar ware kleuren penseelde - die, kwispelstaartend aan de voeten zijns meesters, gereed is om aan zijne grillen te gehoorzamen. Van de groote massa in Frankrijk is dit de juiste karakterschets. Slechts een klein aantal maakt daarop eene uitzondering, en om deze te waardeeren moeten wij een blik werpen op het corps législatif, alwaar bij de opening der zittingen in het begin dezes jaars een vijftal dit vertegenwoordigde.

De eerste daad der oppositie in dit staatsligchaam was reeds dadelijk de indiening van zes amendementen op het ontwerp-adres, waarin aan al de handelingen des keizers de hoogste lof was toegezwaaid. De amendementen op § 2, 3 en 6 van het ontwerp-adres waren vooral belangrijk. In het amendement op § 2 las men: ‘dat men ons òf niet langer de vrijheid onthoude, òf daarvan niet langer de weldaden aanprijze en ons de vernedering aandoe om te hooren verklaren dat wij alleen onwaardig zijn iets te bezitten, hetwelk wij sedert onze groote revolutie zoo menigmaal aan anderen hebben verzekerd.’ Omtrent de mexikaansche kwestie las men in het amendement der oppositie op § 3 van het ontwerp-adres: ‘de krachten van Frankrijk moeten niet op vermetele wijze worden verspild in onvoorzigtige, avontuurlijke ondernemingen, en noch onze beginselen, noch onze belangen noopten ons om te gaan zien, welk bestuur de mexikaansche natie verlangt.’ Deze laatste woorden waren, niet zonder ironie, ontleend aan eene proklamatie van den generaal - later maarschalk - Forey. Het derde der bovenbedoelde amendementen der oppositie bevatte het betoog dat de bezetting van Rome door de fransche troepen moest eindigen. Met kracht en nadruk werd door de voorstellers op de aanneming hunner amendementen aangedrongen; met gevatheid en schoonklinkende woorden werden zij door den heer Billault beantwoord. De despotieke staatkunde in Frankrijk en de avontuurlijke politiek daarbuiten werden met edele verontwaardiging door de oppositie-redenaars afge-

keurd, doch te vergeefs. Mogt ook al eens aan de eene of andere schitterende en wegslepende rede van een Jules Favre eenige toejuiching ten deel vallen: men herinnerde zich weder spoedig blinde werktuigen te zijn des keizers. Zoo werd het eene amendement na het andere verworpen, en het ontwerp-adres op 12 Februarij met algemeene stemmen - behalve de vijf der oppositie - aangenomen.

In den senaat was het ontwerp-adres reeds lang aangenomen en de keizer had derhalve redenen van tevredenheid over zijne gehoorzame dienaren.

Minder redenen van tevredenheid had koning Wilhelm van Pruissen over zijne onderdanen in het afgeloopen jaar. De pruissische natie toch is wakker geschud uit den slaap, waarin zij gedompeld lag, en tracht de staatkundige droomen van voorheen thans te verwerkelijken. De morgen, welke elders den slapende opwekte ten zelfvertrouwen en tot ontwikkeling is ook voor Pruissen aangebroken. Reeds in den loop van 1862 had men de Fortschrittspartei in de vergaderzaal van het huis van afgevaardigden zien schudden aan de ietwat vermolmde staatsregterlijke pilaren, waarop het regeringsgebouw rustte. Gelijk meer het geval is zocht men eenigen tijd naar eene uitdrukkings-formule voor den strijd tegen het verleden. Men vond die in de Land-wehrkwestie, en deze werd het uitgangspunt eener worsteling, waarvan de uitslag wel niet twijfelachtig kan zijn.

Het ontbinden van het ‘Abgeordnetenhaus,’ het uitoefenen van groote pressie op de verkiezingen, het verplaatsen of op nonactiviteit stellen der anti-regeringsgezinde ambtenaren, die op de banken der oppositie hadden plaats genomen, waren de maatregelen der regering in 1862 geweest; in 1863 ging zij daarmede voort op grootere schaal en regeerde zonder budget, hetwelk verworpen was.

Toen op 14 Januarij de Landdag weder bijeenkwam vond hij in de troonrede en in de geheele houding der regering geene de minste toenaderingsgezindheid. Dat derhalve het huis van afgevaardigden onder zeer ongunstige omstandigheden zijne werkzaamheden aanving, gevoelde het niet alleen, maar drukte het in het adres van antwoord op de troonrede met kracht en waardigheid uit, in spijt der meer heftige dan krachtige oppositie van een tiental strijders der feodale partij. De daarbij gevoerde debatten, waarin de heeren Sybel, Waldeck, van Gneist en anderen met aandrang wezen op den breeden weg des verderfs, welken men had ingeslagen, waren merkwaardig voor de natie, niet zelden grievend voor den heer von Bismarck-Schönhausen en zijne ambtgenooten. Teregt merkte men op dat dit ministerie den koning, die in konstitutionele rijken boven alle partijschappen behoort te staan, tot in het strijdperk der partijen had gesleept. De heer von Bismarck beantwoordde dergelijke vertoogen met zijne bekende scherpe ironie en beleedigende trotschheid, en een veroordeelend vonnis over hem en zijne ambtgenooten bleef dan ook niet achterwege. Men verwachtte nu òf eene aftreding van het kabinet, òf eene nieuwe ontbinding van het Abgeordneten-haus, maar noch het een noch het ander geschiedde. De koning van Pruissen weigerde eenvoudig het adres uit de handen eener deputatie zijner ongehoorzame landskinderen te ontvangen: het werd hem derhalve toegezonden. Daarop volgde een brief van den koning aan het huis der afgevaardigden, waarin de grieven tegen

het ministerie niet slechts ongegrond werden verklaard, maar zelfs beweerd dat het besturen des lands zonder budget 'niet in strijd, doch als administratieve handeling vereenigbaar was met de konstitutie en bovendien met toestemming des konings was verrigt.'

In verband met dergelijke allerwonderlijkste stellingen van het koninklijk partijhoofd lokte het ministerie de bespottelijkste demonstratiën uit: als dacht 'het volk' geheel eenstemmig met den koning. In verafgelegene provinciën raapte de feodale partij onder de landbewoners deputatiën te zamen, gaf dezen 'afgevaardigden des volks' eenige behoorlijke kleederen en zond hen naar Berlijn om aldaar door koning Wilhelm op de minzaamste wijze ontvangen te worden en hem als vorstelijk martelaar te hooren klagen 'over miskenning zijner goede bedoelingen.'

Het pruissisch Herrenhaus had intusschen een allervleijendst adres tot den koning gerigt, nadat daarover eerst nog zeer lezenswaardige redevoeringen waren uitgesproken. Zoo beweerde de graaf von Crassou dat het ontwerp-adres van antwoord veel te gematigd geacht werd en herinnerde hoe het koningschap in Pruissen van veel oudere dagteekening was dan de konstitutie. Zoo wierp de heer von Zedlitz al de schuld der tegenwoordige woelingen op een vroeger liberaal ministerie en kenschetste den strijd tusschen het Abgeordneten-haus en de regering als de worsteling van den antichrist tegen de godsdienst. Het zonderlingste onder deze zonderlinge betoogen was zeker wel dat van den heer Waldow-Steinhoever. Deze redenaar verklaarde een bestuur zonder budget zoo slecht niet te vinden; daardoor toch werd het ministerie genoodzaakt om zuinig te wezen, en de natie zou niet eens weten dat er geen budget bestond, als de heeren journalisten dit niet hadden verhaald... Keeren wij liever terug tot de vergaderingen van het huis van afgevaardigden. Doch ook hier vindt men weinig bevredigends; de ministers laten het eenvoudig debatteren, en verwaardigen zich zelfs niet om, indien hun pligt dit eischt, in de vergaderingen te verschijnen. Wordt het ministerie over de pruissisch-russische konventie geïnterpelleerd: de heer von Bismarck wil geene inlichtingen geven. Wijst men hem op de dreigende houding van Europa tegenover Pruissen, welnu, hij verklaart oorlog te zullen voeren 'met of zonder goedkeuring van het Abgeordneten-haus.' Wordt er eene vraag tot den president-minister gerigt, de heer von Bismarck verklaart den spreker zeer goed in de naastbij zijnde zaal te kunnen hooren, eene verregaande grofheid, welke der pruissische natie, bij het lezen der zittingsverslagen, het bloed naar het voorhoofd moet hebben gejaagd. Men kan bij dezen pruissischen edelman weder opmerken dat zeer aristokratische trots en zeer gewone wellevendheid geenszins onafscheidelijk aan elkander verbonden zijn.

Weldra viel nu ook de hevige 'scène' voor, waarbij de vice-president van het huis, de heer von Bockum-Dolffs van zijn regt gebruik maakte om den minister van oorlog in de rede te vallen en deze, te midden van eene juist niet zeer parlementaire opschudding, beweerde dat de ministers zich niet behoefden te onderwerpen aan het reglement van orde. Dit incident maakte den strijd tusschen ministerie en vertegenwoordiging al heftiger en heftiger. In de vergadering van

15 Mei werd beslist dat het huis van afgevaardigden de door het kabinet geeischte verklaring: geene disciplinaire magt over ministers te bezitten, niet kon afleggen. Hierop daalde koning Wilhelm zelf weder tot in het strijdperk der partijen af en werd het intimidatie-systeem weder vrij scherp toegepast, doch te vergeefs. Het huis van afgevaardigden ging zelfs zoo ver om een adres te rigten aan den koning, waarbij de overtuiging werd uitgesproken dat alleen door eene verandering van personen, of meer nog door eene verandering van regeringsstelsel de klove tusschen de raadslieden der kroon en de natie kon gedempt worden.

Teregt verwachtte men in Europa nù ten minste eene ontbinding van het huis of eene verandering van ministerie, te vergeefs echter; de koning scheen alle konstitutionele denkbeelden te hebben vaarwel gezegd. Het behaagde ook thans weder aan zijne pruissische majesteit de adres-deputatie niet te ontvangen; zoodat het adres den koning weder werd toegezonden. Op 27 Mei hoorde men daarop door den heer von Bismarck de zittingen sluiten; vooraf echter was aan het huis van afgevaardigden eene koninklijke boodschap medegedeeld, welke eene beantwoording bevatte van het adres. De koning stelde daarbij natuurlijk het ministerie in het gelijk en verklaarde overigens dat het hem met Gods hulp zou gelukken om de verderfelijke pogingen ter verzwakking van den band tusschen vorst en volk te verijdele.

Wat dit laatste beteekende bleek op 1 Junij, toen op alle vorige despotieke daden van het ministerie von Bismarck de kroon werd gezet, door het opheffen der vrijheid van drukpers. Deze willekeurige handelwijze der pruissische regering geschiedde nog wel ‘krachtens art. 63 der pruissische konstitutie van 31 Januarij 1850,’ bij welke konstitutie de vrijheid van drukpers werd gewaarborgd. Om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van de wettigheid der handelingen van het ministerie von Bismarck - ex uno disce omnes - zij hier art. 63 niet onvermeld gelaten. Dit artikel, hetwelk voorafgegaan wordt (art. 62) door de bepaling: dat de wetgevende magt bij den koning in vereeniging met de beide huizen berust, luidt aldus:

‘Alleen in het geval waarin de handhaving der algemeene veiligheid of de noodzakelijkheid om in een buitengewoon onheil te voorzien dit op dringende wijze zal eischen, kunnen er, als de beide huizen niet vergaderd zijn, onder verantwoordelijkheid van geheel het ministerie, niet met de grondwet in strijd zijnde ordonantiën worden uitgevaardigd, welke kracht van wet zullen bezitten. Deze ordonantiën moeten onmiddellijk aan de goedkeuring der huizen onderworpen worden, zoodra zij weder vergaderd zijn.’

De drukpers in Pruissen zag zich door de ordonantie van 1 Junij tot den toestand gebragt, welke in Frankrijk maar al te zeer bekend is. Opheffingen van dagbladen en veroordeelingen waren nu aan de orde van den dag en de hofpartij juichte. Koning Wilhelm ging intusschen naar Karlsbad om de baden te gebruiken; de staatszorgen hadden zijne gezondheid geschokt. Ook de meeste ministers verlieten Berlijn en de kroonprins, die nog eerst te Dantzig met het oog op de beruchte drukpers-ordonantie de handen in onschuld had gewasschen, toog naar Engeland. Wij zullen den koning in vrede laten baden, de ministers laten reizen en den kroonprins vergezel-

len naar het altijd jong en levenslustig Engeland, alwaar de grijze staatsman met het jeugdig - men fluisterde onlangs *al* te jeugdig - hart, nog steeds aan het bestuur blijft. Het oog gewend houdende naar de andere zijde van het kanaal, vertaalt hij steeds voor zijne landgenooten het ‘si vis pacem, para bellum’ en heeft overigens voor Napoleon III bevallige beleefdheidsbetuigingen te over, zoolang de waardigheid van zijn vaderland dit gedoogt. Engeland had bovendien in de Krim-vlakten en in de mexikaansche gewesten geleerd dat zijne vlag weinig eer of voordeel behalen kon als het naast ‘le drapeau désintéressé’ van Frankrijk in het veld kwam. Die les was niet verloren gegaan. Zoo had Engeland zekerlijk wel niet minder dan Frankrijk geleden door de kantoenkrisis; toch weigerde het zijne toetreding tot Napoleon's mediatie-voorstel ten opzigte der amerikaansche burgeroorlogen, omdat het zich ook van dergelijke mediatie of interventie met Frankrijk, weinig goeds voorspelde.

In het begin dezes jaars behaalde intusschen Engeland eene glansrijke diplomatieke zegepraal op Frankrijk in de grieksche kwestie en toonde dat ook de engelsche staatslieden even behendig le suffrage universel wisten te gebruiken als Napoleon III en zijne afgezanten. Als ware het om aan Frankrijk te bewijzen dat de engelsche invloed in Griekenland onbegrensd was, deed lord Palmerston aldaar nu eens dezen kandidaat dan weder genen op den voorgrond treden, terwijl eindelijk de tweede zoon van Engeland's vorstin alomme met geestdrift tot koning van Griekenland werd uitgeroepen. Prins Alfred als vorst naar de grieksche gewesten te doen vertrekken lag echter reeds van den beginne af niet in de bedoelingen der engelsche regering, en men bedankte dus voor die eer. Na tallooze onderhandelingen met verschillende vorstelijke personen vond men eindelijk een koning voor Griekenland in een prins-adelborst bij de deensche marine, die, na het bezoeken van eenige europesche hoven, met zijn raadsman graaf von Sponneck weldra naar zijne nieuwe staten vertrok. Schijnt derhalve thans de engelsche invloed in de grieksche gewesten - ook door den afstand der Ionische eilanden - zoo uitgestrekt mogelijk, men meent dat Engeland zich dezen invloed heeft trachten te verwerven omdat de hoop op herstel van ‘den zieken man’ langzamerhand verloren is gegaan. Moge de zieke in het afgeloopen jaar niet veel achteruit zijn gegaan, de toestand van Turkije was toch niet zeer gunstig.

Behalve het aandeel door Engeland in de poolsche aangelegenheden genomen, behalve een geschil met Brazilië naar aanleiding der baldadigheden van eenige engelsche marine-officieren te Rio Janeiro - welk geschil, aan de beslissing van den zoo te regt geachten koning van België opgedragen, door hem ten voordeele van Brazilië werd uitgewezen - leverde het begin des jaars voor de engelsche natie eene algemeene feestviering op bij gelegenheid van het huwelijk tusschen den prins van Wales en prinses Alexandra van Denemarken, zuster van den tegenwoordigen koning van Griekenland. Alles wat pracht en weelde aan schitterende feesten, alles wat volksgenegenheid aan hartelijke uitingen schenken kon werd in die dagen der aanstaande engelsche vorstin aangeboden. Haar karakter schijnt van dien aard te wezen dat zij eene waardige plaats zal innemen onder

de leden der vorstelijke familie, welke bij het engelsche volk in zoo hooge achting staat. Toch deelde Brittannië's koningin niet in deze algemeene vreugde: hare gedachten wijlden nog steeds bij de stervenssponde van 18 December 1862.

Wij spraken zoo even van het aandeel door Engeland in de poolsche aangelegenheden genomen. Nadat over de door Oostenrijk, Frankrijk en Engeland te nemen maatregelen veel gedacht, zeer veel gesproken en bijzonder veel geschreven was, zag men eindelijk op 10 April de vertegenwoordigers dezer drie mogendheden eene depèche aan prins Gortschakoff, den russischen minister van buitenlandsche zaken, overhandigen. De zaak van Polen werd daarbij door elke mogendheid van haar bijzonder standpunt bepleit, welk voorbeeld later door de meeste mogendheden van Europa gevolgd werd, waarbij zelfs Nederland niet achterbleef. Pruissen kon zich natuurlijk, met het oog op de overeenkomst met Rusland gesloten, dergelijke inconsequentie niet veroorloven.

Oostenrijk stond derhalve in de poolsche kwestie weder lijnregt tegenover Pruissen. Had men reeds vroeger deze mogendheid blijk zien geven van eenige gehechtheid aan de moderne beginselen omtrent staatsregt en volkenregt, velen beschouwden dit als eene politique de circonstance, tegen Pruissen gerigt. Overigens zweefden de oostenrijksche staatslieden - men koos dit beeld ten tijde der opstijgingen van den fotograaf Nadar en zijn reisgezelschap - wel eens in den luchtstroom der liberaliteit heen en weder, maar de ballon, waarin zij zich bevonden was nog met hechte kabels aan het grondgebied der feodaliteit verbonden. Nu en dan stegen zij zelfs wel iets hooger door het uitwerpen van eenigen ballast van verouderde wetten en denkbeelden, maar spoedig daalden zij weder naar het uitgangspunt der kabels. Het bevel: Lachez tout! is door het Oostenrijk onzer dagen dan ook nog niet uitgesproken, hoe schitterend zijn toestand ook door den heer de Haulleville moge worden geschetst, wiens beschouwing over Oostenrijk zonderling koïncideert met de plannen eener leening van die regering.

Met het oog op Oostenrijk moge men echter niet vergeten in hoe moeijelijk eene positie de regering zich bevindt bij de weinige eenheid, waarvan de verschillende nationaliteiten, waaruit het rijk bestaat, nog blijk geven. Intusschen schijnt keizer Frans Jozef toch den weg van ontwikkeling en vooruitgang te willen betreden en naar het vertrouwen van Europa te trachten.

In de poolsche kwestie scheen Frankrijk weder de rol van la Providence te willen spelen, gelijk het zich die ook in Mexiko voor het oog van Europa oplegde, welk land Napoleon III met het zwaard ‘tot eene gelukkige en magtige natie wil vormen.’ Men moge erkennen dat de mexikaansche ontwikkeling en beschaving al op een zeer laag standpunt staat en zijne sympathie onthouden aan den thans omzwervenden Juarez en zijne ministers: de fransche expeditie naar Mexiko was geenszins billijk of regtvaardig. De profetische stem in het engelsch parlement had overigens waarheid gesproken: naauwelijks waren de fransche troepen in Mexiko verschenen of men scheen aldaar alle binnenlandsche twisten en partijschappen vergeten en maakte zich te Puebla tot geduchten tegenstand gereed. Talloos waren bovendien de hinderpalen, waarmede vroeger de generaal Lorencez, thans de opperbevelhebber Forey te worstelen

had, terwijl de gele koorts als getrouwe bondgenoot der Mexikanen op schrikverwekkende wijze de gelederen der fransche troepen wegmaaide. Versterking op versterking moest dan ook naar Vera-Cruz worden gezonden en met angstige spanning wachtte men gedurende de maand Mei, de tijding der inneming van Puebla. Eindelijk kwam de tijding dat men de stad bij gedeelten, stormenderhand had veroverd - eene tijding, weldra gevolgd door die der bezetting van Mexiko's hoofdstad - doch te laat om invloed uit te oefenen op de verkiezingen voor het corps législatif, welke op 31 Mei en 1 Junij - Korsika eenige dagen later - hadden plaats gehad.

Denken wij ons eenigen tijd terug met het oog op deze verkiezingen, dan herinneren wij ons al de middelen, welke door het ministerie in Frankrijk in het werk werden gesteld om overal zooveel mogelijk regeringskandidaten te doen verkiezen. Ook de dagbladpers zuchtte onder de ijzeren hand, welke regts en links waarschuwingen gaf en hier en daar opheffingen dekreteerde. Op 8 Mei verscheen zelfs eene cirkulaire van den minister de Persigny aan de verschillende prefekten, waarbij hun instruktiën werden gegeven, met het oog op de aanstaande verkiezingen. Nadat de minister in dit stuk eenigen wierook voor den keizer had gebrand en daarbij herinnerd ‘hoe het vaderland door Napoleon III in weinige jaren uit een toestand van anarchie en ellende werd opgeheven’, stelde hij weder het oude bekende thema der staatspartijen in Frankrijk op den voorgrond. Waren in Frankrijk de verschillende staatspartijen aan de bestaande staatsinstellingen gehecht, gelijk in Engeland - zoo beweerde weder de heer de Persigny - dan kon de regering lijdelijk den afloop der verkiezingen afwachten. Dit was echter geenszins het geval en derhalve moeten de prefekten ‘openlijk aan de kiezers de kandidaten aanwijzen, welke de regering met haar vertrouwen vereert.’ Wat men onder dergelijke ‘openlijke aanwijzingen’ te verstaan had, was in Frankrijk sedert lang geen geheim meer, en bleek ten overvloede zoo duidelijk mogelijk, gedurende het onderzoek der geloofsbrieven van sommige gekozene regeringskandidaten, in de eerste november-zittingen van het corps législatif.

De heer Thiers, door de oppositie insgelijks tot kandidaat gesteld, genoot de eer eene bijzondere cirkulaire door den minister tegen zich gerigt te zien, waarin de heer de Persigny zich zoo bepaald mogelijk tegen zijne verkiezing verzette. Terwijl dan alles van de zijde der regering tot den belangrijken strijd in gereedheid was gebragt, naderde de dag der verkiezingen. De uitslag was voor de regering verpletterend. Het afvaardigen van een dertigtal oppositie-mannen naar het corps législatif werd als een soort van protest beschouwd tegen de napoleontische staatkunde, te meer daar dit geschiedde van de zijde der meer ontwikkelde bevolking in de groote fransche steden. Hoewel keizer Napoleon later in zijne troonrede durfde verklaren dat hij zich, ‘malgré quelques dissidences locales,’ over den uitslag der verkiezingen verheugen kon, meende hij toch in het begin van Junij het ministerie de Persigny te moeten opofferen. De heer de Persigny werd door den sektie-voorzitter van den Conseil d'Etat Boudet vervangen. De heeren Walewski, Delangle, Rouher en Rou-

land, die den minister van binnenlandsche zaken in zijne ongenade vergezelden, werden opgevolgd door de heeren Billault, Baroche, Duruy en Béhic. Voorts werd bij hetzelfde keizerlijk besluit bepaald dat de minister van staat en de minister-voorzitter van den staatsraad voortaan de werkzaamheden van de vroegere ministers zonder portefeuille zouden vervullen.

Mogt Europa eenige oogenblikken verwijlen bij de belangrijke verkiezingen, welke in Frankrijk den napoleontischen troon eenigzins hadden geschokt, spoedig keerde men weder terug tot de poolsche kwestie. Prins Gortschakoff toch had de eerste nota's der mogendheden beantwoord. Het antwoord aan Engeland getuigde weder van de trotsche vijandschap, welke de russische regering steeds ten opzigte van deze mogendheid schijnt te blijven koesteren. Rusland's depèche aan den oostenrijkschen minister van buitenlandsche zaken was evenmin in vriendschappelijke bewoordingen gesteld en als waarschuwend riep de russische minister aan Oostenrijk toe dat het kabinet te Weenen maatregelen moest nemen tegen de revolutionaire woelingen op eigen grondgebied, ‘zoowel in het belang van Oostenrijk zelf als van zijne internationale verhouding tot Rusland.’ In de nota aan Frankrijk begon prins Gortschakoff met de plegtige verzekering te geven dat de gevoelens van den russischen keizer en van Napoleon op de teederste wijze overeenstemmen. De gevoelens van menschelijkheid, door Frankrijk in de poolsche aangelegenheden betoond, moesten de sympathie opwekken van iedere regering, welke humaniteit voorstaat. De russische regering zou echter - prins Gortschakoff verzekert het - toch alle pogingen in het werk hebben gesteld om het ongelukkig koningrijk Polen tot kalmte te brengen. Ziet, zegt de russische minister met geheimzinnige vertrouwelijkheid, de eigenlijke oorzaken van het kwaad zijn de revolutionaire tendenzen onzer dagen, en deze hebben zich thans in het ligt ontvlambaar Polen gekoncentreerd om van daar gevaarlijk te worden voor geheel het vaste land. Die tendenzen moeten uitgeroeid worden door de verschillende regeringen, en de minister vertrouwt dat keizer Napoleon daartoe zijne morele medewerking zal verleenen.

Terwijl wij thans de verschillende gedachtenwisselingen niet kunnen volgen tusschen de drie mogendheden over den vorm en inhoud eener repliek, welke eindelijk op 18 Junij naar de russische hoofdstad werd gezonden, willen wij intusschen een blik werpen op het rijk, hetwelk in den laatsten tijd Metternich's woorden had gelogenstraft ‘dat het slechts een geografisch begrip was;’ wij bedoelen Italië.

Reeds in het laatste gedeelte van 1862 had het ministerie Ratazzi met al zijne ijdele beloften in de romeinsche en venetiaansche kwestiën, met zijne onderdanige vleijerijen voor Napoleon III, plaats gemaakt voor het kabinet Farini-Minghetti. Dit ministerie had gemeend in de eerste plaats te moeten streven naar verbetering van den toestand van het tegenwoordig koningrijk Italië om vervolgens meer kracht te kunnen ontwikkelen ter verkrijging van Rome en Venetië. Toch verloor zij deze voor Italië zoo belangrijke punten niet uit het oog. De oppositie in het parlement te Turijn, waaronder zich ook Ratazzi schaarde, greep deze lijdelijke hou-

ding ten opzigte van Rome en Venetië dan ook natuurlijk gretig aan om als wapen te gebruiken tegen den heer Minghetti. De heftige, weinig de parlementaire vormen eerbiedigende oppositie van den oud-minister Ratazzi verkreeg spoedig eene beruchtheid in Europa, welke slechts zijn even te voren gesloten huwelijk evenaarde. Op de eigenaardigste wijze werden al deze 'scènes' besloten met een duel tusschen den heer Ratazzi en den minister van finantiën, waarbij de laatste ook op dit terrein overwinnaar bleef.

Krachtig ging het ministerie Farini-Minghetti te werk tegen de rooverbenden, welke de bourbonsche partij op pauselijk grondgebied uitrustte om het nieuwe koningrijk van Victor Emmanuel in voortdurende onrust te houden. Gedurende de laatste maanden des jaars schijnt de medewerking der fransche bezettingstroepen te Rome in het verdrijven der rooversbenden, een zeer gunstigen invloed uit te oefenen. Een klein geschil met de fransche regering over het in hechtenis nemen van eenige roovers op eene stoomboot onder fransche vlag, werd spoedig uit den weg geruimd.

Keeren wij thans nogmaals tot de poolsche kwestie terug, waarin weder Rusland aan het woord was om te antwoorden op de nota's van 18 Junij, waarbij Engeland zes punten aan Rusland in overweging gegeven had. Het engelsch ministerie verlangde namelijk het volgende voor Polen: eene amnestie, eene nationale vertegenwoordiging volgens de beginselen van keizer Alexander I, eene uitsluitend poolsche administratie, vrijheid van godsdienst, gebruik der poolsche taal als officiële en een nieuw konscriptie-systeem. De willekeur waarmede het thans bestaande in het begin dezes jaars was toepast was de onmiddellijke oorzaak van den tegenwoordigen opstand geweest. Eindelijk wenschte Engeland nog eene konferentie der acht mogendheden, welke het traktaat van Weenen hadden gesloten, om over het poolsche vraagstuk te beraadslagen.

Prins Gortschakoff had gedurende al de diplomatieke gedachtenwisselingen, - terwijl intusschen in Polen allerlei moordtooneelen plaats grepen en te Warschau, te Wilna en op vele andere plaatsen de russische exekutiën met dolksteek of vergiftiging werden beantwoord - vooral getracht tijd te winnen. Ook thans duurde het een dertigtal dagen alvorens de russische minister Europa met eenig antwoord verwaardigde. Werpen wij intusschen een blik op een merkwaardig incident bij de engelsche parlementsdebatten, hetwelk ter kenschetsing daarvan hier niet onvermeld moge blijven. Terwijl gedurende den geheelen loop dezes jaars de groote amerikaansche worstelstrijd onbeslist was gebleven, had zich in Frankrijk eenig verlangen opgedaan naar eene erkenning der zuidelijke staten. Ook in Engeland vormde zich langzamerhand eene partij, welke hierop aandrong; sommige engelsche handelaars achtten dit dan ook eene zeer winstgevende politiek en glimlachten minachtend over de sentimentaliteit van hen, die nog van beginselen durfden spreken. Daar zij overigens zelfs bij keizer Napoleon ondersteuning vonden, die in de zuidelijke staten van Amerika gaarne een bondgenoot wenschte te erlangen met het oog op Mexiko, wanhoopten zij geenszins aan de verwezenlijking hunner wenschen. Twee parlementsleden, de heeren Roebuck en Lindsay zouden de erkenning der ameri-

kaansche konfederatie van het Zuiden weder eens ter sprake brengen. Zij verhaalden in eene parlementsvergadering - tot toelichting van hun erkenningsvoorstel - dat keizer Napoleon hun persoonlijk had medegedeeld dat hij steeds bereid was met Engeland pogingen aan te wenden om eenige toenadering tot stand te brengen tusschen de strijdende partijen. Zij betoogden voorts dat de menschlievende plannen des franschen keizers steeds afstuitten op de onverschilligheid van lord Palmerston. Een bepaald voorstel daaromtrent te doen was echter den keizer van Frankrijk niet mogelijk, daar toch eenige maanden geleden eene depèche van Napoleon van dergelijken aard door het engelsche gouvernement aan de regering der noordelijken was toegezonden en te Washington door den heer Seward aan den franschen vertegenwoordiger vertoond. Dergelijke handelwijze had den keizer van Frankrijk, gelijk hij den heer Roebuck persoonlijk verzekerd had, diep gegriefd, en deze drong daarom thans ten sterkste aan op de aanneming van het voorstel om met de groote mogendheden over eene erkenning der konfederatie van het zuiden in onderhandeling te treden. Deze zaak liep voor den heer Roebuck en zijn reisgenoot naar het fransche hof, den heer Lindsay, allerongelukkigst af. De ministers verklaarden van de door den spreker bedoelde depèche, welke aan de regering der Vereenigde Staten zou toegezonden zijn, niets te weten. De dagbladpers noemde de beide parlementsleden ‘keizerlijke agenten, die in het engelsch parlement eene napoleontische partij wilden vormen.’ De fransche Moniteur desavoueerde Roebuck's woorden, wat de geheimzinnige depèche-kwestie betrof, en deze, die al zeer belangrijke geheimen in het parlement meende te hebben geopenbaard, welke het ministerie zouden kunnen doen wankelen, trok op een waarschuwenden wenk van lord Palmerston zijn voorstel in. De eerste minister kon zich bovendien het genoegen niet ontzeggen om zijn tegenstander, die zich in vrij belagchelijke positie bevond, nog eens op zijne bekende ironische wijze te hekelen en den wensch te uiten dat het engelsch parlement in het vervolg verschoond zou blijven van verhalen als die des heeren Roebuck. Voorts gaf zelfs lord Palmerston's orgaan, The Morning Post, nog een artikel ten beste aan de heeren Roebuck en Lindsay, waarin hunne handelingen ‘niet alleen eene kinderachtige impertinentie’ werden genoemd, ‘maar eene schending der konstitutie.’ Velen kwam het echter voor dat de onhandigheid der beide parlementsleden slechts tot voorwendsel diende voor eene echt engelsche uitbarsting tegen de napoleontische regering. Met alle mogelijke interventie-plannen in Amerika verloren intusschen de heeren Roebuck en Lindsay de populariteit, welke zij in het engelsch parlement nog bezaten.

In Frankrijk zelf werd op de onhandigheden van Sheffield's afgevaardigde weinig acht geslagen; men had dan ook te Parijs de meer belangrijke poolsche kwestie te bepeinzen en met het oog hierop de vergaderingen van het engelsch hoogerhuis te volgen, waarin lord Russell verkondigde dat de staatkunde der regering dringend gebood om elke gewapende interventie in de poolsche aangelegenheden zooveel mogelijk te mijden. Deze geruststellende verklaring stelde prins Gortschakoff in de gelegenheid om in zijn antwoord een toon aan

te slaan, welke de goedkeuring verwierf der russische natie, wier woede over Europa's ‘vermetelheid’ telken dage vermeerderde.

De depèches van de russische regering waren dan ook in vorm noch inhoud bijzonder hoffelijk. Men verklaarde eerst dan over hervormingsplannen te kunnen spreken, als de poolsche opstand geheel gedempt zou zijn. De voorgestelde konferentie weigerde men overigens niet te doen plaats hebben, maar beperkt tot de drie mogendheden Rusland, Oostenrijk en Pruissen, welke de poolsche zaken altijd met elkander zoo vriendschappelijk hadden afgedaan. Oostenrijk zond echter onmiddellijk depèches naar Londen en Parijs om te verklaren dat zij tot dergelijk drieledig kongres niet wilde toetreden.

Tot welke stappen men thans moest overgaan, werd op de ernstigste wijze besproken. Erkenning van magteloosheid tegenover Rusland of oorlog scheen aan velen het éénig mogelijk dilemma. De amerikaansche oorlog, welke ondanks de overwinningen van de troepen der noordelijken, ondanks de inneming van eenige vestingen, tot geene beslissing kon leiden, werd in Europa op den achtergrond geschoven. Mexiko, alwaar na de bezetting der hoofdstad een voorloopig drieledig bestuur was zamengesteld en weldra le suffrage universel scheen te zullen worden toegepast, had zijne groote belangrijkheid verloren. Madagaskar, alwaar eene vrij bloedige revolutie had plaats gehad en koning Radama was vermoord geworden om in de laatste maanden des jaars door de dagbladen weder ten tooneele te worden gevoerd, was vergeten. China, alwaar een algemeene burgeroorlog de omverwerping der tegenwoordige zamenleving schijnt vooraf te gaan, werd uit het oog verloren. Japan, hetwelk de vreemde natiën door onderhandelingen en kanonkogels voor de moderne beschaving trachten te ontsluiten, boezemde geene belangstelling in. Aller aandacht was gevestigd op het poolsche vraagstuk.

Uit de troonrede, bij de sluiting der engelsche parlementszittingen uitgesproken, vernam men inmiddels hoe ‘de regering van hare majesteit vertrouwde dat de bepalingen van het Weener traktaat nog zouden worden toegepast door Rusland en aldus een konflikt zou worden opgelost, allertreurigst voor de menschheid, allergevaarlijkst voor de rust van Europa.’

Dat dit ‘vertrouwen’ der engelsche regering door zeer weinigen gedeeld werd was, na al het voorgevallene, niet te verwonderen; dat dit zelfs ietwat belagchelijk scheen, was natuurlijk. Men vernam overigens uit de engelsche troonrede dat de regering in de amerikaansche aangelegenheden eene strenge neutraliteit in acht zou blijven nemen en dat de bevolking der Ionische eilanden, omtrent de vereenigingskwestie met Griekenland, zelve zou geraadpleegd worden. Dit laatste geschiedde dan ook later alzoo; de bevolking dezer eilandengroep wenschte de annexie, maar eenig verschil omtrent de slechting van vestingwerken heeft deze tot dusverre nog vertraagd.

Na zeer vele gedachtenwisselingen over de beantwoording van Rusland's laatste depèches, na eene weigering van Engeland om ééne kollektieve nota naar St. Petersburg te zenden en nadat Napoleon door zijne officieuse dagbladen luide had doen verkondigen dat hij geene ondersteuning had gevonden in zijne mensch-

lievende pogingen ten gunste van Polen, kwam men tot het besluit dat de drie mogendheden weder elk afzonderlijk eene nota tot het russische hof zouden rigten.

Terwijl men derhalve den storm, welke Europa bedreigde, weder tijdelijk voorbij zag gedreven, hield men zich eenige oogenblikken bezig met Mexiko, alwaar eene vergadering van ‘aanzienlijken’ den oostenrijkschen aartshertog Maximiliaan tot den troon had geroepen. Deze stelde echter bij de ontvangst der zoogenaamde afgevaardigden van de mexikaansche natie eenige voorwaarden, wier vervulling nog ver in de toekomst ligt.

De tijding van het kiezen des oostenrijkschen aartshertogs tot keizer van Mexiko bleef echter niet zonder invloed op de publieke opinie in Europa. Men zag namelijk eenig verband tusschen Polen en Mexiko, droomde reeds van een onafhankelijk poolsch koningrijk met de grenzen van 1772 en deed Oostenrijk Gallicie verruilen voor de mexikaansche keizerskroon, om tevens Venetië aan de Italianen af te staan. Turkije werd eindelijk uit de rij der Europesche natiën weggenomen en verdeeld tusschen Rusland en Griekenland. Alleraardigst nam men aldus de kaart van Europa als eene legprent uit elkander en deed bij dit alles de mogendheden alleronderdanigst buigen voor de ‘grootsche’ plannen, welke men aan Napoleon III toedichtte.

Een ander belangrijk berigt riep echter weldra deze zachtkens droomende politici tot de werkelijkheid terug. Het was de bijeenroeping van een kongres der duitsche staten door den oostenrijkschen keizer Frans Jozef. Reeds dadelijk betwijfelde men de gunstige resultaten van dergelijke bijeenkomst tot herziening en verbetering der bondskonstitutie. Daartoe toch zijn de verschillende lappen, waaruit de duitsche bondsmantel is zamengesteld, waarop hier de middeleeuwen, daar de 17^{e} eeuw, ginds de 18^{e} en elders de 19^{e} eeuw met al hare denkbeelden en beginselen staan geteekend, te verschillend van kleur. De uitkomst heeft deze meening niet gelogenstraft, en ofschoon de vorsten - behalve Pruissen's koning - op 15 Augustus te Frankfort bijeenkwamen, zijn de praktische gevolgen van het kongres tot dusverre nog achtergebleven.

In de laatste helft der Septembermaand zond prins Gortschakoff weder drie depèches af aan de drie mogendheden, welke zich voor Polen in de bres hadden gesteld. In min of meer hoffelijken vorm werd daarin te kennen gegeven dat verdere gedachten wisselingen onnoodig waren. Eene periode van allerlei oorlogzuchtige geruchten en dagbladartikelen was van ‘de impertinentie van den russischen minister’ het gevolg, en met een angstig verlangen zag men de troonrede van keizer Napoleon te gemoet, welke op 5 November zou worden uitgesproken bij de opening der zittingen van corps législatif en senaat.

Intusschen had men toch ook eenige aandacht over voor den toestand van Pruissen, welke voor hen, die al dat oorlogzuchtig gewoel, met het oog op den naderenden winter, zoo bijzonder verontrustend niet achtten, meer belangrijks aanbood.

Op het voorbeeld van den franschen minister de Persigny ageerde het ministerie von Bismarck-Schönhausen bij de pruissische verkiezingen in de laatste dagen van October. Men zag ook hier cirkulaires en instruktiën aan de ambtenaren, men zag ook hier waarschuwingen en opheffingen aan de dagbladen ten deel

vallen: het was alles te vergeefs, de oppositie-partij behaalde eene schitterende overwinning in den verkiezingsstrijd. Terwijl koning Wilhelm met zijne ministers hunne houding tegenover het nieuw gekozen huis van afgevaardigden bepeinsde, en de troonrede zamenstelde, welke op 9 November zou moeten worden uitgesproken, opende keizer Napoleon op 5 November de zittingen der session législative met eene toespraak, die geheel ons werelddeel in opschudding bragt. Tot in de verste oorden van Europa verspreid, was het alsof plotseling de algemeene toestand eene belangrijke wijziging had ondergaan. Zocht men voorheen steeds sommige oude of verouderde vraagstukken met al hunne moeijelijkheden en bezwaren zorgvuldig te ontwijken, zoolang niet eene dringende noodzakelijkheid noopte om ze op den voorgrond te stellen: keizer Napoleon scheen op 5 November eene geheel andere rol te willen spelen. Hij trad op dien dag niet ééne maar alle bestaande kwestiën tegen en deed zijn vermaard kongres-voorstel.

Zoo werd nu ook de poolsche kwestie onder alle overige europesche vraagstukken vermengd en, terwijl Engeland eenigen tijd te voren nog afzonderlijk eene nota aan Rusland had gerigt, waarbij het verklaarde alle korrespondentie over de poolsche aangelegenheden af te breken, was men weldra in alle rijken van Europa geheel verdiept in de zonderlinge voorstellen van den franschen keizer. De Polen en al hunne ellende in den naderenden winter werden vergeten, en de kongres-kwestie vervulde aller gedachten. Eene bepaalde weigering om aan het kongres deel te nemen, verwachtte men van geene enkele regering. Toch was dit het geval met Engeland, en men meende dat dit vooral te wijten was aan lord Russell, die in strijd met lord Palmerston's gevoelen een weigerend antwoord bij de raadslieden der kroon wist te doen zegevieren. Wat daarvan overigens zijn moge, de engelsche regering heeft den moed gehad om bepaaldelijk te weigeren, terwijl de europesche mogendheden òf onvoorwaardelijk toetraden òf met de meeste omzigtigheid en beleefdheid eenige bezwaren opperden. De fransche dagbladpers was dan ook hevig verbitterd tegen ‘la perfide Albion’ en reeds zoo zeer Polen vergeten dat zij niet schroomde te reppen van eene fransch-russisch-italiaansche alliantie om Engeland voor zijne vermetelheid te straffen. Sedert eenige weinige weken is echter de aandacht weder gewijd aan eene andere kwestie, welke op dit oogenblik, terwijl de laatste maand des jaars ons zijne stormachtige dagen toetelt, zelfs het Napoleontisch kongres-plan naar den achtergrond heeft gedrongen; wij bedoelen de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie. Reeds in ons vorig ‘overzigt’ maakten wij melding van de troonsbestijging van Christiaan IX in Denemarken en teekenden wij op dat zich op de hertogelijke kroon van Sleeswijk-Holstein ook een prins uit het huis Augustenburg eenige regten toekende.

Prins Frederik van Augustenburg, tot dusverre majoor in het pruissische leger, grondde die regten op de omstandigheid dat in de hertogdommen alleen de mannelijke linie kon opvolgen; dat alzoo koning Christiaan wel in Denemarken, alwaar ook de vrouwelijke linie regten van troonopvolging kan bezitten, tot koning kan worden geproklameerd, maar niet de minste aanspraak bezit op de kroon der hertogdommen.

Van de Deensche zijde beweerde men dat prins Frederik's betoog zeer juist zoude wezen, indien men op dit oogenblik in het jaar 1851 leefde, maar dat de Londensche overeenkomst van 1852 de kwestie der erfopvolging geheel geregeld en beslist had; dat bovendien zelfs de hertog van Augustenburg, vader van den tegenwoordigen pretendent, tegen eene schadeloosstelling van drie millioen 'voor zich en zijn geslacht' afstand had gedaan aan Denemarken van al zijne aanspraken op de hertogdommen.

De aanhangers van den prins-pretendent betoogden daarop dat de bepalingen der Londensche overeenkomst van 1852 wel door Pruissen en Oostenrijk waren bekrachtigd, maar geenszins door den duitschen Bond, geenszins door de staten der hertogdommen zelve en geenszins door de agnaten van het stamhuis Augustenburg; dat bovendien de verpligtingen van Denemarken jegens den Bond met de Londensche overeenkomst één geheel uitmaakten, zoodat de niet-vervulling der verpligtingen van de Deensche zijde de overeenkomst van 1852 reeds lang ontbonden had. Eindelijk beweerde men nog dat de hertog van Augustenburg in der tijd wel afstand had kunnen doen van zijne aanspraken op de kroon der hertogdommen, maar daartoe niet het minste regt bezat en zijn zoon daardoor in allen gevalle niet kon verbinden.

Al deze kortelijk opgegeven punten werden door beide partijen met de meeste geestdrift uiteengezet en verdedigd; men zou zich echter zeer bedriegen, indien men al het enthusiasme der kleine duitsche staten - want deze trekken vooral partij voor prins Frederik - aan zoo diep een eerbied voor oude successiewetten, aan zoo vurig eene genegenheid voor den majoor van het pruissische leger of aan zoo edel een gevoel van regt en billijkheid toeschreef. Het is weder de strijd tusschen het duitsch en het deensch element, welke hier ten grondslag ligt aan alle verwikkelingen. De sleeswijkholsteinsche kwestie is steeds la corde sensible geweest van de duitsche natie en schijnt ook in onze dagen nog het voorregt te bezitten om alle gemoederen 'so weit die deutsche Zunge klingt' in vuur en vlam te zetten.

Verschillende motiën en voorstellen bleven bij dergelijken toestand der gemoederen in de onderscheiden staatsligchamen der duitsche rijken niet achterwege. Deze hadden ook plaats in het huis van afgevaardigden in Pruissen, hetwelk na de verwerping der beruchte drukpers-ordonantie van 1 Junij, in vrij scherpe bewoordingen gedaan, nog een oogenblik met eene nieuwe ontbinding bedreigd scheen. De regering verkoos echter boven dit laatste de intrekking der ordonantie, terwijl de heer von Bismarck misschien hoopt dat de sleeswijk-holsteinsche kwestie tot eenige koncessiën van de zijde der oppositie zal aanleiding geven.

De Bondsvergadering te Frankfort heeft intusschen op 7 December besloten dat haar besluit van 1 October zou worden uitgevoerd om Denemarken te nopen tot de vervulling zijner verpligtingen jegens Duitschland. De successie-kwestie in de hertogdommen zal overigens door den Bond nog niet worden beoordeeld.

De hanoversche en saksische exekutie-troepen zijn een paar dagen geleden naar de holsteinsche grenzen opgerukt, terwijl de oostenrijksche en pruissische reserve-troepen in de omstreken van Hamburg worden zamengetrokken.

Zal koning Christiaan IX zijne troepen in Holstein tot achter den Eider doen terugtrekken, of wel op het laatste oogenblik nog koncessiën doen? Worden deze vragen over weinige dagen ontkennend beantwoord, dan mag men weldra een oorlog tusschen den duitschen Bond en Denemarken verwachten, waarbij de groote mogendheden niet werkeloos toeschouwers zullen blijven.

De gebeurtenissen, welke de laatste dagen des jaars nog zullen opleveren, kunnen wij in deze ruwe schets niet meer opnemen. Wij moeten hier eindigen met de vraag op de lippen: zal het laatste woord van 1863 vrede of oorlog zijn?

Hier en ginds meent men ook thans nog dat de duive met den palmtak de afscheidsbode van het jaar 1863 zal wezen.

Zoo zij het!

Middelburg, 12 December.

W.A. VAN HOEK.

Koloniaal oud en nieuw.

De wording van het kultuurstelsel (De Gouverneur-Generaal van den Bosch en M^r^. P. Merkus) Historische schets, door Bartholo. Te 's Gravenhage, bij Martinus Nijhoff, 1863.
Het dwang- en monopoliestelsel, vergeleken met het stelsel van vrije ontwikkeling, door W. van Prehn, gewezen planter in de Vorstenlanden op Java. Te 's Gravenhage, bij Martinus Nijhoff, 1863.
Een vlugtige blik op Java, Saigoen, Zuidelijk China en Bombay, door Mr. R.W.J.C. Bake. Te Arnhem, bij H.A. Tjeenk Willink, 1863.

Nog is de strijd niet geëindigd over de beginselen waarnaar de uitgebreide Nederlandsche bezittingen in den oosterschen archipel moeten beheerscht en bestuurd worden. Twee gedachten, die zich in een harmonisch geheel ligt konden en behoorden op te lossen, zijn door hartstocht en bekrompenheid dermate in botsing gebragt, dat men zou meenen, de eene moet noodwendig de andere uitsluiten. Het zijn bij de eene partij de belangen van het moederland, waarvoor de Javanen geëxploiteerd moeten worden, waaraan de hunne ondergeschikt moeten blijven. Het zijn bij de andere partij de belangen van beiden, die ze beoogt: zij wil die schoone vruchtbare gewesten, met hunne 25 millioen bewoners, ontwikkelen, beschaven en door uitbreiding van productie dienstbaar maken, aan onzen handel en nijverheid, maar tevens aan eigen bloei en welvaart, opdat ze wederkeerig veel van onze voortbrengselen zouden kunnen koopen. De eersten hebben de actualiteit in hun voordeel: met goed gevolg beroepen zij zich op de millioenen die jaarlijks in onze schatkist vloeijen; de anderen beroepen zich op de wetenschap, de ervaring en de geschiedenis van alle tijden en volken, die den staf hebben gebroken over de beginselen hunner tegenstanders. Rijk is de oogst van geschriften ter verdediging en aanprijzing dier beide beginselen; indien maar een

gelijke ijver bestond, om zich de kennis eigen te maken, die er uit te putten is, dan zou het pleit reeds lang zijn beslist en er een bestuur gevestigd zijn, dat op de algemeene overtuiging steunende, zijne regeerkracht ontleende aan de vastheid der beginselen. Ongelukkig zijn we nog niet zóó ver, en daarom begroeten we met genoegen elke nieuwe bijdrage, die ons vermeerdering van kennis aanbiedt. Welkom bovenal is de historische schets, door Bartholo geleverd, die van kalmte en veel onpartijdigheid getuigt; uit het koloniaal archief, dat voor het oog des publieks zoo vele jaren zorgvuldig gesloten was, brengt hij een paar zeer belangrijke staatsstukken te voorschijn, afkomstig van twee staatsmannen die veilig onder de meest kundige mogen gerekend worden: Het zijn de kommissaris-generaal van den Bosch en de latere gouverneur-generaal Mr. P. Merkus, die reeds vóór 32 jaren den strijd opende, over volkomen dezelfde beginselen als nog heden de gemoederen beroeren en verdeeld houden. Deze twee nota's dragen veel kenmerken, dat er aangaande beider *innige overtuiging* en juiste inzigten omtrent de hoofdbeginselen van bestuur geen zóó uiteenloopend meeningsverschil bestond, als men bij eene oppervlakkige lezing der soms scherpe redenering zou denken. De heer Merkus had geen groot bezwaar tegen de bepalingen van het Regeringsreglement, onder medewerking van den heer van den Bosch ontworpen en door hem 19 Januarij 1830 afgekondigd: integendeel trok hij er partij van, zijn betoog steunde er op, waardoor hij een groot voordeel verkreeg op den heer van den Bosch, die blijkbaar beklemd zat tusschen die bepalingen en hetgeen hij op zich genomen had ten uitvoer te leggen, waarvan moeijelijk een harmonisch geheel te maken viel. Van daar, dat de heer Merkus u overtuigt door het logische zijner gevolgtrekking, steunende op geschiedenis en ervaring, op de wet, de zeden en het volkskarakter; waartegen het betoog van den heer van den Bosch door groote zwakheid, tegenspraak en inconsequentie afsteekt. Men gevoelt dat hij op een onzuiver standpunt staat, dat hij niet verdedigt hetgeen zijne innige overtuiging zegt; het is duidelijk, dat hij ter bereiking van zijn doel niet zal terugdeinzen voor monopolie en gedwongen arbeid met al de willekeur en het geweld, onafscheidelijk aan de uitvoering verbonden; maar, zonder den moed te betoonen er open en rond voor uit te komen, doet hij al het mogelijke om er woorden voor te zoeken, die een beteren klank hebben: hij beoogt een grootere hoeveelheid producten te doen teelen voor de Europesche markt, maar, zegt hij, niet anders dan door *indirekte* middelen; van dwang, van geforceerde leveranciën, is daarbij geene sprake! ‘Er zouden *schikkingen* gemaakt en *overeenkomsten* getroffen worden, met de dessa-bevolking over den verhuur van gronden en het presteren van arbeid!’ Maar de heer Merkus laat zich door die fraaije klanken noch vangen, noch begoochelen; zulke ‘kontrakten, zegt hij, kunnen slechts in *naam* bestaan, vermits er geene vrijheid bestaat, om ze *al* of *niet* te sluiten.’ Tegen zijn betoog schiet de logica des heeren van den Bosch zoo zeer te kort, dat hij in de engte gedreven zich genoodzaakt ziet, deze leemte te dekken met het vorstelijk hermelijn! ‘'s Konings bevelen, zegt hij, waren zoo dringend.’ Z.M. verlangde dat nog in dit jaar (1830) de verschuldigde rente en aflossing werden overgemaakt; het was

thans de vraag *niet meer*, of het als algemeen beginsel *beter* zou zijn, dat het Gouvernement zich niet met speculatie inliet, maar *alleen* of het Indisch bestuur aan de verpligting, op hetzelve rustende, wilde voldoen? '*Gehoorzaam aan de bevelen des konings!*'

Hiermede werd de knoop doorgehakt en alle verdere discussie afgesneden; aan dien eisch moest worden voldaan, in weerwil der plegtige verzekering den 25sten Junij aan den minister van koloniën gegeven, luidende 'Plegtig betuig ik uwe Excellentie *nog*maals, dat het mijn voornemen geenszins is, het beginsel van *vrijen* handel en *vrije* beschikking over den arbeid van Indië af te schaffen, maar alleen hetzelve dermate te wijzigen, dat Java eene gepaste markt voor Nederlandsche fabrikaten kan opleveren en deszelfs produkten zooveel mogelijk met voordeel of althans *zonder nadeel* naar herwaarts kunnen worden overgebragt; ik denk mij te bedienen van indirecte middelen, waardoor ik de zoodanige versta, die den planter, hetzij Europeaan of Inlander, in *zijn* belang eene toereikende aansporing zullen doen vinden, om ter bereiking van dat doel mede te werken.'

Hij achtte - en dit is opmerkelijk - alzoo de Javanen niet zóó onverschillig, vadzig en lui, dat ze niet gezind zouden zijn in hun eigen belang te arbeiden en produkten te teelen voor de Europesche markt; hij rekende blijkbaar op de gezindheid der bevolking 'om, tegen behoorlijk loon, te willen arbeiden en tot zijn doel mede te werken,' iets dat *nu* door zijne aanhangers eene fictie en dwaasheid wordt genoemd. 'Het is een gebruik, zoo schrijft de heer van den Bosch in zijne nota bladz. 441, *van ouds* onder de bevolking, in het belang van haren souverein, zoodanige voortbrengselen te teelen als deze verkoos, niet zoo als men zoo dikwerf veronderstelt, op *gezag* maar door *vrijwillige* arbeiders, daartoe verkregen door middel van afstand van rentevrije Sawah-velden.' De vrijwillige arbeid en de vrije arbeiders zijn dus geene nieuwigheden, in het brein der mannen van 1848 opgekomen; van ouds, zegt de heer van den Bosch, bestonden ze reeds! Voor de suikerkultuur wil hij er partij van trekken. Het volgende, bladz. 21, moest daarbij in acht genomen worden:

'Dat met de dessa-volkeren zou worden *overeengekomen* wegens het teelen van het suikerriet, het leveren van het noodige hout, en arbeiders aan de suikermolens ten behoeve van fabrikanten, die van hunne zijde, mede *overeenkomsten* met het Gouvernement hadden getroffen,' 'dat de Residenten hunne *beste pogingen* zouden aanwenden, om op voorschreven wijze *kontrakten* aan te gaan met de dessavolkeren.'

Eene der krachtigste aanmoedigingen tot de onderwerpelijke aangelegenheid, achtte de Gouverneur-Generaal van den Bosch gelegen te zijn in de vrijstelling van heerendiensten; dus ook al een oud idée. Het zal ieder wel duidelijk zijn, dat deze grondslagen, dat dit stelsel, zóó geformuleerd niets gemeen heeft met datgene wat zooveel jammer en ellende over Java heeft gebragt, dat er nog heerschende is, en dat door eene partij zoo krachtig in bescherming genomen en verdedigd wordt als het stelsel van den heer van den Bosch, niettegenstaande hij daartegen altijd protesteerde en zich in zijne geschriften wars betoonde van het vernietigen van de vrijheid van handel en arbeid zoowel als van den dwang en de mid-

delen ter uitvoering er van vereischt. Hij spreekt er slechts van, ‘om den Javaan *in de gelegenheid* te stellen, om zooveel welvaart en geluk te genieten, als van het Gouvernement afhangt, in den toestand waarin hij verkeert’ (bladz. 33).

Is het dit lezende, niet veeleer of men eene nota voor zich heeft van het hoofd der liberale koloniale politiek, dan van den man, waarop de reactionairen zich als hun hoofd en voorganger kunnen beroepen: als de man die zoo bij uitnemendheid wist wat goed en meest gepast voor Indie was, om de grootste hoeveelheid producten te verkrijgen? Blijkbaar zijn zij in hun onregt, wanneer ze de liberalen utopisten, afbrekers, onkundigen, omverwerpers en sloopers noemen van den bloei en de welvaart van Nederland en Indië, daar dezen toch niet veel anders, niet veel meer verlangen, dan de heer van den Bosch zeide te willen, toen hij plegtig verzekerde ‘alleen door indirecte middelen, door overeenkomsten en kontrakten, door de beste pogingen der residenten,’ enz. het doel te willen bereiken!

De heeren Raden van Indie Goldman en Bousquet (bl. 27) konden zich met zulke beginselen dan ook wel vereenigen, ‘*mits*’ voegde de laatste bij zijn toestemmend advies, ‘dat men zekerheid ontving, dat de nadere uitbreiding van de Indigo kultuur, bijv. niet ten bezwaar zou strekken van de inlandsche bevolking en haar niet zou doen overslaan tot dadelijkheden welke het kenmerk van hare ontevredenheid dragen. De Resident van Cheribon had wel de verzekering gegeven, dat de *kontrakten* met de bevolking aldaar, voor de indigo-teelt aangegaan, *volkomen vrijwillig* waren, doch men had naderhand gezien, dat er veel van dien vrijen wil te wenschen overbleef en dat het aan een zijden draadje had gehangen, of de geheele residentie ware *in opstand* gekomen.’ Toch, destijds waren er nog geen liberalen, die door het invoeren hunner dwaze theoriën de rust en veiligheid in zoo groot gevaar hadden gebragt! Zoo men ziet deden de Residenten reeds bij den aanvang wat men in de laatste jaren aan een paar vrije ondernemers heeft te laste gelegd; die ambtenaren mystificeerden de Regering aangaande den aard der kontrakten en de gezindheid der bevolking, waaruit volgt dat het geheel ten onregte en eene dwaling blijkt te zijn, dat de kultuur-arbeid onder de surveillance der ambtenaren, méér waarborgen tegen misbruik, overdrijving en afpersing zou leveren, dan wanneer die belangen zijn overgelaten aan de landbouwers zelven en de partikuliere ondernemers.

De eigenlijke oppositie tegen de plannen van den heer van den Bosch kwam dus van den heer Merkus; het schijnt wel dat hij even als de minister Elout van meening is geweest, dat, ten aanzien dier plannen, het woord en de gedachten niet streng in overeenstemming waren. ‘Bij het vigerende regeringsreglement (dat van 1830 met medewerking van den generaal van den Bosch ontworpen, vastgesteld en door hem afgekondigd) schreef de heer Merkus, werden *de bestaande* instellingen gehandhaafd, volgens welke volkomen vrijheid bestond van kultuur en handel en onbelemmerde beschikking over eigendommen en bezittingen: immers stelde dat Reglement met zoo vele woorden vast, dat het een ieder, Europeaan of inlander werd vrijgelaten om, mits voldoende de lasten, zijnen grond te bestemmen tot de teelt van zoodanige producten en over die producten zoodanig te beschikken, als hem

goeddacht, dat hij *niet verpligt kan* worden tot leverantiën, veel minder tot leverantiën tegen onevenredige betaling. In één woord, de bestaande inrigtingen door het regeringsreglement bestendigd, waarborgden aan ieder de ruimste vrije beschikking over gronden, voortbrengselen en ligchamelijken arbeid.' 'Oppervlakkig beschouwd - zoo vervolgde hij - week wel is waar de suiker- en indigo-kultuur, gegrond op daartoe met den inlander aangegane kontrakten, niet af van het bestaande stelsel van bestuur, in zooverre het aangaan dier kontrakten de *vrijwillige* toestemming van den inlander *veronderstelt*, tot alle werkzaamheden en alle leverantiën, die van hem worden gevorderd; maar bij dieper indringen in het wezen der zaak, zou men, met slechts eene matige kennis van den Javaan, zijne zeden, gewoonten en neigingen, *bevinden*, dat alle overeenkomsten *tusschen het Gouvernement* aan den eenen kant, en de bevolking der dessa's aan den anderen, niet anders bestonden dan in *naam*; dat de arbeid inderdaad niet werd *bedongen*, maar *gevorderd*, en dat die zoogenaamde kontrakten slechts dienden, om de inbreuk op de vrije beschikking over gronden, arbeid en produkten, onder een schoonschijnenden naam te verbloemen en te bedekken.'

'Wanneer het openbaar gezag, zegt hij verder, in deze landen zoo overwegend op hooger last, die *geen tegenspraak duldt*, 20.000 pikols suiker of 100.000 pond indigo verlangt, wanneer de prijs wordt voorgeschreven voor welken *moet* gecontrakteerd worden en die billijk *moet* geacht worden! wie zal dan den eenvoudigen Javaan, ja zelfs het dessa-hoofd of de oudsten der dorpen beschermen tegen de indrukselen van vrees en tegen de middelen, die ambtenaren zouden kunnen bezigen, om het hoog bestuur te believen en zich zelven voordeelen te verschaffen? zal er dan wel aan vrije toestemming te denken zijn, en zal men niet moeten bekennen, dat de zoogenaamde kontrakten herschenschimmen zijn en zoo vele bedekte wapenen en middelen, om tot den *verboden* gedwongen arbeid en de met regt afgeschafte verpligte leveranciën terug te komen?' (bladz. 28 en 30). Nu zou men hebben mogen verwachten, dat deze zaakkundige, op ervaring steunende bedenkingen en bezwaren door den heer van den Bosch voldingende waren wederlegd en beantwoord met de bewijzen, dat hij het met die kontrakten en overeenkomsten opregt en eerlijk meende en dat zij werkelijk uit *vrijen wil* door de inlanders waren aangegaan. In plaats daarvan antwoordt hij bladz. 33:

'De bewering, dat het bestaande stelsel een ieder waarborgde de ruimste vrije beschikking over gronden, voortbrengselen en ligchamelijken arbeid, was onjuist, zoodanige regten hebben nooit aan Javanen kunnen worden toegekend, noch gewaarborgd*); zoo lang deze onder de bestaande huishoudelijke inrigting, gemeenschappelijk bezit van grond leven, *konden* dergelijke beginselen *wel op het papier staan*, maar nimmer in werking gebragt worden.'

En evenwel was hij het zelf die deze beginselen op het papier gebragt, ze door den koning had doen sanctioneren en in naam van Z.M. bij publicatie van 19 Januarij 1830, openbaar had afge-

*) Had hij de publicatie van Commissarissen-Generaal van 22 December 1818 dan nooit gelezen? waarin dit alles toch zoo duidelijk voor ieder is.

kondigd! Welk een vonnis velt hier de heer van den Bosch over zich zelven, als men daarbij let op hetgeen hij nog kort te voren bij brief van 15 Junij schreef aan den minister Elout op diens bedenking en vrees nopens zijne oogmerken:

'Ten betooge dat dit (zie boven blz. 20) in waarheid mijne gevoelens en oogmerken geweest zijn, moet ik de aandacht van Uwe Excellentie vestigen op het Reglement, betrekkelijk het beleid der Regering der Oost-Indische bezittingen: zou ik zoo dwaas zijn geweest, om dat Reglement (1830) goed te keuren en te *bezweren*, indien ik bedoelingen gekoesterd had, daarmede strijdig, daar het mij toch wel niet moeijelijk geweest zoude zijn, zoo de strekking van hetzelve niet had overeengestemd met mijne ontwerpen, daarin wijzigingen te provoceren.'

'En laat zich nu dit Reglement overeenbrengen met de oogmerken, welke Uwe Excellentie mij toeschrijft, om het oude stelsel van dwangarbeid en van eenen gemonopoliseerden handel wetmatig daar te stellen?'

En niettegenstaande deze ernstige protestatie, leerde de uitkomst, dat er grond was voor het wantrouwen des ministers. Korten tijd daarna, werd het door van den Bosch zelven beëedigde Reglement door hem voor niet veel meer dan scheurpapier beschouwd, waarin hij wel zelf vrijzinnige bepalingen en voorschriften had gebragt, doch 'die nimmer ten uitvoer konden gelegd worden.' Zoo luidde het antwoord aan den heer P. Merkus, toen hij herinnerde wat er op dat toch bezworen papier geschreven stond.

Nog eene andere niet minder sterk sprekende tegenstrijdigheid en inconsequentie verdient de aandacht.

Alle overeenkomsten, had de heer Merkus gezegd, tusschen het Gouvernement en de bevolking bestonden in *naam!* Doch, zoo vraagt de heer van den Bosch (bladz. 35) 'wat moet men dan denken van het bestaande stelsel van landrente? Berust dat niet geheel op kontrakten of piagems (huurcedullen der gronden, door het Gouvernement aan den inlander jaarlijks verhuurd) tusschen de dessa-hoofden en oudsten, met de Residenten gesloten? Genieten die dessa-hoofden niet 8% van de landrenten en hebben zij dus niet een dadelijk belang, om de schatting *op te jagen* ten einde langs dien weg hunne inkomsten te verhoogen? Is dus aan hen niet de sterkste aansporing gegeven, om, zoo het Gouvernement meerdere inkomsten verlangt of noodig heeft, daaraan de belangen hunner onderhoorigen op te offeren? - Is men niet *overtuigd*, dat de hoofden in hun eigen belangen, in dat hunner familiën, zich grove misbruiken van gezag dienaangaande veroorlooven, en welke maatstaf blijft er voor den Javaan over, om te bepalen of hij te veel of naar billijkheid belast is?'

'Men moest ter goeder trouw erkennen dat bij het bestaande stelsel, de gemeene Javaan geheel was opgeofferd aan de belangen van het Gouvernement en dat men zijne natuurlijke vertegenwoordigers had *omgekocht*, door hun een ruim aandeel *in den buit op hem behaald* te verzekeren.' Nu zou men meenen, dat de landvoogd, met zoo uitgebreide magt bekleed, die een bestaand belastingstelsel op deze wijze brandmerkt, al zijn gezag en invloed zou aanwenden om daarin eene billijke wijziging en verbetering te brengen? Het tegendeel is geschied! Tot op den huidigen dag is de landrente op denzelfden voet gebleven, en wat erger is,

de zoo sterk gegispte procentsgewijze belooning aan ambtenaren en hoofden, toegestaan voor de inning der landsrente, door den heer van den Bosch eene *omkooping* genoemd, wordt door hem uitgebreid en ook toegepast op de levering van koffij, suiker, indigo, tabak enz. en zelfs tot 10 procent verhoogd, niettegenstaande de Raden van Indië adviseerden 'dat men de zaak beproeven moest, zonder kultuurprocenten, want bleek het later, zeiden zij, dat zij op die wijze niet reüsseerde, dan mogt men van die aanwending van het middel der procenten, met reden overdrijving verwachten!'*)

In een later geschrift. - Blik op het bestuur van Nederl. Indië onder den Gouverneur-Generaal van den Bosch - heeft de heer Merkus feiten over den gedwongen arbeid en de geforceerde levering aan het licht gebragt, die het eerlijk Nederlandsch gemoed met huivering en afkeer vervullen, die ver overstemmen den lof over dit stelsel en zijnen uitvinder aangeheven. Op bladz. 68 staat vermeld 'voorts is er *op last* van den heer van den Bosch, te *Gigissik* een suiker-établissement opgerigt, hetwelk door de bevolking is tot stand gebragt. - Het kappen van houtwerken, het bakken van pannen en steenen, het transport van dit alles, het graven van kanalen en wat verder tot oprigting van de molens en gebouwen vereischt wordt (eene som van p.m. *f* 100.000) *is zonder betaling geschied*, terwijl het onbekend was voor *wien* dit alles, op die wijze, bij wege van heerendienst moest worden daargesteld. Reeds zijn er 500 bouws met suikerriet in dit jaar beplant, welke met nog 300 bouws staan vermeerderd te worden. In 1834, toen alles voltooid was, is de kapitein Chinees van Buitenzorg, onder borgtogt van den assistent resident aldaar, J. van den Bosch, opgekomen en heeft van die fabriek en velden, in gemeenschap met zijnen borg, bezit genomen. Bij overlijden van dien kapitein Chinees, vervalt die fabriek op gemelden heer van den Bosch.' En nog verwondert men zich, dat de Chinezen in hooge bescherming staan of althans stonden, en veel meer gedaan konden krijgen, dan wij Nederlanders op het erfgoed onzer vaderen!

Is het te verwonderen, dat een volk, wiens arbeid en productie op die wijze aangewend wordt, uitgeput raakt en eindelijk verhongeren moet, zoo als de geschiedenis van 1845-50 het heeft geboekstaaafd? En een stelsel, waaronder zulk een misbruik, als hierboven vermeld is, als iets gewoons gebeuren kan, zou, volgens zijne lofredenaars, moeten strekken, om het prestige van ons gezag te versterken en onze zedelijke kracht te verhoogen, waardoor wij die volken overheerschen; zulk een stelsel alleen zou volgens hen in staat zijn, de tevredenheid onder de bevolking te bevorderen en ons het duurzaam bezit van Java te verzekeren? Wie zoo veel geloofskracht niet bezit, zal met ons den eerepalm der overwinning in den strijd van 1831 aan den heer Merkus toekennen, al staan we ook 30 jaren later voor het succes van zijn tegenstander en het feit der

*) Zoo we hopen, zal de tegenwoordige minister van koloniën niet rusten, vóór dat hij in de verhuring van gronden aan de bevolking, de toegezegde verandering - verhuring aan den gebruiker individueel en niet aan de dessa - gebragt, en de kultuurprocenten zal hebben afgeschaft. Mogt hem dit gelukken, dan zal het eene groote weldaad zijn, aan de bevolking van Java bewezen, en zal hij zich zelven eene onvergankelijke eerezuil hebben gesticht, al deed hij ook niets meer.

millioenen, die tengevolge van onvoorziene gunstige omstandigheden, in onze schatkist vloeijen, doch die we alleen aan de hooge prijzen der koffij en andere koloniale waren verschuldigd zijn; prijzen die geenszins door den Generaal V.d.B. konden of zijn voorzien geworden. In den meer gemelden brief aan den minister Elout wordt er slechts van gesproken, dat de produkten van Java zooveel mogelijk, met voordeel of althans *zonder nadeel* herwaarts zouden kunnen overgevoerd worden; op die hooge prijzen was dus de speculatie niet gegrond, noch berekend, en wanneer we die prijzen herleidden tot de meer normale gemiddelden van de jaren 1840-1853, dan zouden ze in plaats van winst, verlies voor de schatkist opleveren, die er zijne gewone souvereine inkomsten, uit de territoriale belastingen voortvloeijende, voor een deel aan moet opofferen; terwijl handel en nijverheid p.m. 20% minder aan produkten van het dwangstelsel ontvangen, dan voor twintig jaren, in weerwil dat de landbouwende bevolking in dat tijdvak met 40% is vermeerderd, en er nog millioenen bunders vruchtbare grond wachten op het kapitaal en de ondernemers om ze te ontginnen: omstandigheden zoo gunstig, dat de produktie van allerlei handelswaren, overal elders waar ze bestaan, zeer aanzienlijk is toegenomen, omdat men er niet onder een zoo doodend, verlammend stelsel zucht, als waaronder de Javanen gebukt gaan, ‘dat hen in de gelegenheid moest stellen (bladz. 33) om zooveel *welvaart* en *geluk te genieten* als van het gouvernement afhangt, dat (bladz. 41) het wenschelijk en noodzakelijk oordeelde, dat op eene *vaderlijke* wijze voor hen worde gezorgd.’

Het is eene zeer leerzame historische schets, die door Bartholo is geleverd; waarvoor we hem warmen dank zeggen, met den wensch, dat zijn verdienstelijk werk meer belangstellende lezers moge vinden, dan gewoonlijk aan dergelijke geschriften over Indië te beurt valt, waartoe, zoo we hopen, onze aankondiging menigeen zal opwekken die het tot dusverre verzuimde. De aandachtige lezing en vergelijking der beide merkwaardige staatsstukken, in deze brochure gepubliceerd, zal niemand zich beklagen, die belangstelt in onzen voorspoed en bloei, waarvoor de geschiedenis moet geraadpleegd worden, wil men tot eene vruchtbare beslissing komen.

‘Het dwang- en monopolie-stelsel, vergeleken met het stelsel van vrije ontwikkeling door W. van Prehn’. - Aan den stortvloed van geschriften voor en tegen het op Java heerschende stelsel, voegt de heer van Prehn er een toe, dat wel onder de beste mag geteld worden. Het geeft een geleidelijk overzigt in groote trekken van de geschiedenis, de wording en de resultaten van de gedwongen teelt der produkten, geschikt voor den handel met Europa. Hij toont aan hoe dat stelsel van de oorspronkelijke instelling is ontaard, *door* het daar naast laten bestaan van de heerendiensten in volle kracht, waarvan door ambtenaren en hoofden het schromelijkste misbruik werd gemaakt; *door* dat men van de gemeenschappelijke rijstvelden der dessa's méér nam, dan het □ zoo als bij de invoering was bepaald; *door* dat men de landrente in geld gelijk vroeger bleef invorderen, toen de landbouwers nog de vrije beschikking hadden over al

hunne gronden, daarop mogten teelen wat ze goedvonden en het produkt verkoopen aan wien ze wilden, tot de hoogste prijzen die ze er voor konden bedingen; eindelijk *door* dien men, zonder of tegen al te geringe betaling, ongehoorde leveranciën van kalk, steenen, pannen, houtwerken, enz. eischte en bovendien nog honderdduizende arbeiders voor wegen en br[u]ggen, vestingwerken en kanalen. Dit alles werd in de jaren 1844-1850 tot zulk een uiterste opgevoerd dat de bevolking, uitgeput en verarmd, den hongerdood ter prooi werd.

Daarbij kwam nog, zegt hij bladz. 11, dat na den dood van den Gouverneur-Generaal Merkus al meer de gewoonte werd aangenomen, om het dessa-bestuur*), zonder de inwoners te raadplegen, in de Gouvernements-Residentiën, onder den naam van landrenten-aanslag aan den *meest*biedenden te *verkoopen*; dat alweder aanleiding gaf tot schromelijke misbruiken en knevelarijen, daar de dessa-hoofden van het Gouvernement aldus, stilzwijgend, het regt hadden gekocht, om hunne ondergeschikten te knevelen.'

'Al verder was de prikkel der kultuurprocenten daar, om de ambtenaren en hoofden tot overdrijving aan te zetten, en moeijelijk laat zich beschrijven, wat deze procentsgewijze belooning al verkeerds heeft in het leven geroepen.'

'Duizenden, zegt hij verder, poogden zich in onbewoonde wildernissen aan den druk te onttrekken. Men zag weldra (blz. 12, 13) heinde en ver de volksverloopen hand over hand toenemen; geheele uitgestrektheden rijstvelden bleven onbebouwd of werden op last, door dwang, slecht bewerkt, en wat nog het ergste was, de dessa's (dorpen) zelven werden door de verhuizende bevolking, vóór hun vertrek vernield, uit gebrek of uit wraakzucht.' - 'Een ieder die Midden-Java, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Rochussen, heeft doorreisd, zal zich herinneren de geruïneerde dorpen, de diepe armoede, naaktheid en ellende der bevolking; en wil men nog sprekender bewijzen, de Indische begrootingen en batige sloten van die jaren zullen die overtuigend leveren....' Onder het aantal voorbeelden, hoe toen door Regering en ambtenaren werd gehandeld, voert hij aan, 'voor het regentshuis te Demak werd door het Gouvernement te goed gedaan *f* 10,000 en voor het adsistent-residentshuis *f* 1200; het eerste heeft gekost *f* 70 à *f* 80,000 en het tweede *f* 15 à 20,000, zoodat de bevolking het te kort komende betaalde; gelijkerwijze ging het in de meeste residentiën op Java, waar paleizen voor de residenten en regenten, fraaije huizen voor de ambtenaren en een aantal gevangenissen en pakhuizen werden gebouwd.' En al deze dingen moeten volgens hunne lofredenaars leiden om ons de liefde van dat volk te verzekeren en het prestige van ons gezag te verhoogen. Het zijn de Polen niet alleen die in de 19de eeuw van hunne overheerschers te lijden hebben. Gelukkig werd het goede volk er niet tot verzet, wraak, moord en doodslag door geprikkeld! Het leed en stierf bij duizenden van gebrek, maar ook loonde het kwaad bovendien, zooals altijd, zijn eigen meester: de souvereine inkomsten namen af, de belastingen bragten minder op! Men moest den gedwongen arbeid inkrimpen en de teelt van produk-

*) Zoo als men weet heerscht hierbij van ouds het democratisch beginsel, dat de bewoners zelven het hoofd kiezen dat hun dorp zal besturen, met het regt van hem aan te klagen en te doen afzetten, wanneer hij het geschonken vertrouwen misbruikt of aan zijne verpligting te kort doet.

ten aanzienlijk verminderen, de koffij verrotte aan de boomen en leverde maar een halven oogst, de gedwongen aanplant van thee, tabak en cochenille moest men geheel opgeven en aan de partikuliere ondernemers overlaten, de indigo en peper aanzienlijk inkrimpen en bij circulaire Junij 1847 werd den ambtenaren het verwijt gedaan, dat zij er grootelijks de schuld van droegen, dat de rijstoogsten verminderden en dat het volk geen voedingsmiddelen genoeg had. Van al de onhoudbare gedwongen kultures, zijn die van koffij en suiker, met ¼ van de vroegere indigo-aanplant, maar overgebleven, en zij die dit alles door overdrijving, vexatie en buitensporige verdrukking bewerkt hebben, zeggen nu: dat hebben de liberalen gedaan, met hunne dwaze theoriën Zij die aldus roekeloos jaren lang de hand hebben geslagen aan 's volks welvaart en den bloei van Java, en *dus* het kultuurstelsel sloopten, noemen nu hunne tegenstanders sloopers en afbrekers, omdat zij tegen deze gevolgen gewaarschuwd en een anderen meer natuurlijken weg, in tijds hebben aanbevolen. ‘De poging, zegt de Heer v. P. bladz. 15, om met eene aanschrijving de rampen, die het dwangstelsel in het leven had geroepen, te herstellen, bleek dan ook ijdel te zijn. Het keerpunt was eerst daar, toen een opvolgend bestuur, het Gouvernement van den heer Duijmaer van Twist, het doorzigt en den moed had, om de drukkende heerendiensten in te krimpen en te doen betalen, de bazaarpachten af te schaffen, de knevelarijen, de misbruiken van hoofden en ambtenaren te weren, en zonder aanzien van persoon de schuldigen te straffen, terwijl onder het vorig bestuur de onschuldigen voor de schuldigen moesten boeten.’ De eersten die het kwaad aantoonden wáár en hoe het ontkiemde en opwies, werden beschouwd als kwalijk gezinden, pessimisten, intriguanten; meer dan één werd het slagtoffer van zijne goede bedoelingen, opregtheid en trouw; terwijl de laatsten, zij die het Gouvernement door fraaije rapporten om den tuin leidden en aangaande de hand over hand toenemende ellende mystificeerden, in hooge gunst en eere werden gehouden. Hoe hardnekkig men aan de eersten geloof bleef weigeren, zelfs nadat te Cheribon, Tagal, Pecalongan, Bagelen, Banjoemaas enz. in 1847-49 de nood ten toppunt was geklommen, (bl. 14) kan men zien in het besluit van 6 Mei 1850, waarbij de Resident van Samarang werd ontslagen, wien kort te voren nog twee goedkeuringen over zijne berigten en handelingen in Demak en Grobogan waren te beurt gevallen. Aan zijne rapporten had de heer Rochussen goedgevonden méér geloof te schenken, dan aan de berigten en waarschuwende stemmen van zooveel anderen, die hem de vreeselijke waarheid voorhielden en tot krachtigen bijstand poogden op te wekken: - de tienduizenden zijn nog niet geteld, die het onschokbaar geloof van dien landvoogd aan officiële rapporten (mits dat ze in zijn geest gesteld waren) met den hongerdood hebben betaald!

‘Het is een moeijelijk te ontkennen feit, zegt onze schrijver, dat de maatregelen van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist toenmaals het dwangstelsel van totalen ondergang hebben gered, waartoe het door eigen uitputting was genaderd.’ De partikuliere industrie werd door hem aangemoedigd, om de bevolking door betere betaling uit haren uitgeputten toestand te redden en tot verhaal te doen komen. Hoe schadelijk

onder anderen het koffijmonopolie voor de toekomst werkt (bladz. 70) blijkt genoeg uit de omstandigheid dat jaarlijks op Java *meer* koffij verloren gaat, dan er wordt geoogst, doordien de reeds rijpe en geplukte koffij door de eigenaren in de ravijnen weggeworpen wordt, ten einde zich te ontslaan van het transport, het droogen, zuiveren en afleveren in 's lands pakhuizen, waar ze gereede betaling voor het product zouden kunnen ontvangen. Dit feit door vele ooggetuigen bevestigd, geeft een denkbeeld hoe uiterst gering het loon der koffijplanters zijn moet, in verhouding tot den arbeid die er aan besteed moet worden.

'Bij de koffijteelt (bladz. 19) moet de Javaan kosteloos woeste, dikwerf ondoordringbare wildernissen, in bergstreken op mijlen afstands zijner woning, ontginnen, beploegen, omheinen en met koffij beplanten. Vier jaren lang moet hij, zonder eenige betaling te genieten, dóórwerken en die tuinen onderhouden.

'Eerst na vier jaren beginnen zij producten af te werpen, die den planter schadeloos zouden moeten stellen, voor den jarenlangen zwaren arbeid, zonder eenige betaling hoegenaamd.

'Na die vier jaren moet hij de koffij kosteloos plukken en transporteren naar zijn ver afgelegen woning, terwijl men berekent, dat er van zes pikols versch geplukte, slechts één pikol voor de markt geschikte koffij overblijft.

'In zijne woning moet hij die geplukte koffij droogen, zuiveren, stampen en sorteren, en is al dat werk kosteloos geschied, dan kan hij de koffij naar de op mijlen afstands van zijne woning gelegen pakhuizen brengen, om er *f* 10 à *f* 12 voor de pikol te ontvangen - die wij voor *f* 40 weêr verkoopen - nadat de pakhuismeester en diens agenten hem niet zelden nog erg hebben benadeeld. De slechte oogsten komen voor zijne rekening en hij is nog bovendien heerendienstpligtig.

'Is er een hatelijker kultuur, die slechter betaald wordt, uit te denken? Moet het verwondering baren, dat de Javanen de boomen bij het schoonhouden, en den pluk zwaar havenen en de geplukte koffij wegwerpen, als daartoe gelegenheid bestaat? Zoodat men in de wildernissen, om en bij de koffijtuinen dikwerf hoopen koffij vindt, en op deze wijze millioenen jaarlijks verloren gaan.

'Dit is tevens de oplossing van het wonder, hoe binnen zes jaren tijds, de koffijproductie, in Buitenzorg door partikulieren, achtvoudig méér was, dan onder den dwang van het Gouvernement, waardoor slechts 2500 pikols koffij verkregen werd; maar naauwelijks (1856) was die teelt uit handen van het Gouvernement in die van partikulieren overgegaan, of *die* tuinen bragten 20,000 pikols koffij op.' - Alweder een schitterend feit voor de vrije industrie, dat niet aan die dwaze theorie, maar aan de werkelijkheid is ontleend! Een feit dat wel ter geruststelling van die gemoedelijken in den lande kan strekken, die zich bevreesd laten maken, door het gestadig aangevoerde valsche argument, dat 'de Javanen te lui zijn om tegen behoorlijk loon te werken, dat we het batig slot zouden verliezen, wanneer de gedwongen arbeid en het monopolie werd opgeheven.' - Laat ons dit ééne feit eens tot cijfers herleiden.

Vóór tien jaren kreeg het Gouvernement, monopolist-handelaar, van de Buitenzorgsche landen*) 2500 pikols koffij,

*) De meesten dier landen in die residentie zijn het eigendom van partikulieren, doch bij den verkoop had het Gouvernement het koffij-monopolie aan zich behouden; het werkte echter zoo drukkend en nadeelig, dat het in 1856 moest opgeheven worden.

die het met tien gulden betaalde; à *f*40 weêr verkocht, leverde dit een voordeel van *f*75,000 voor het batig slot; de planters verdienden *f*25,000. Nu het monopolie en de gedwongen kultuur dáár is opgeheven, brengen diezelfde landen 20.000 pikols op - en het maximum van productie is nog lang niet bereikt. - Het Gouvernement ontvangt nu aan territoriale heffing - belasting - zonder eenigen dwang □ van het produkt = 8000 pikols voor *niet*; verkocht à *f*40 geeft dit eene winst van *f*320,000 plus het uitgaand regt over de geheele opbrengst = *f* 19,200. Totale winst voor het batig slot *f*339,200, dat is bijna 5 malen zoo veel, als door dwang, terwijl de planters nu minstens 250,000 of *tien* maal zoo veel verdienen. En de landheeren verkoopen de hun overblijvende 12,000 pikols voor *f* 480,000 waarvoor ze de planters 250,000 hebben betaald, en genieten dus ook nog eene winst van *f*230,000. - De handel verkreeg onder het monopolie slechts ⅓ van het tegenwoordig produkt, de scheepvaart kon er toen nog geen vierde der ruimte van een schip - slechts 83 lasten - meê vullen; terwijl ze er nu één en een half schip - 664 lasten - meê beladen kan! Dezelfde landen, die onder monopolie en dwang maar *f* 100,000 aan koffij opleverden, brengen *f*800,000 van hetzelfde produkt voor handel, nijverheid en algemeene welvaart op, nu zij genot hebben van de weldaden der vrijheid. Zou men niet meenen, dat ‘om zulk een resultaat te verkrijgen, de partikuliere landheeren een anderen, een beteren prikkel hebben gebezigd, om de planters tot arbeid en vlijt aan te sporen en op te wekken, dan de vrees voor de stokslagen en het blok die het monopolie ten dienste staat en het levendig houdt?’ En nog staat het Nederlandsche volk twijfelmoedig daar, en weet niet regt wat het kiezen zal? Zóó magtig is het vooroordeel! Zoo krachtig werkt de gewoonte en sleur, dat ons, anders helderdenkend volk, het verstand benevelt!

‘Wat beteekent voor Java met zijne bevolking, vraagt de Schrijver blz. 15, eene productie, die de bevolking wordt afgedwongen, van 1,300,000 pikols suiker en 800,000 pikols koffij, die nagenoeg alleen nog van de dwangcultures zijn overgebleven? Die vraag zal men te gereeder kunnen beantwoorden als men den blik slaat op eenige andere koloniën, die, in menig opzigt, geenszins de vergelijking met Java kunnen doorstaan.

‘Nemen wij eens Cuba, Ceylon en Mauritius, koloniën welke *gezamenlijk* nog geen 5 millioen zielen bevatten en beneden Java staan in vruchtbaarheid; Cuba brengt jaarlijks op aan uitvoer van tabak, suiker enz. 77,900,000 Sp. matten of bijna 200 millioen N.C. dat is veel meer dan Java; en de landbouwende bevolking’ - meest slaven - bedraagt er nog geen vijftiende deel. Het eiland Mauritius heeft niet meer uitgestrektheid dan de kleinste residentie van Java (55½: 2300 □ mijlen) en is zóó steenachtig dat men er geen gebruik van de ploeg kan maken. Alle benoodigdheden moeten er worden aangevoerd, als: materialen, levensmiddelen, koelis en eene ernorme hoeveelheid mest (Guano), en in de *Comercial Gazette* van 6 Mei 1862 vindt men, dat het minimum van den suikeroogst nagenoeg 2½ millioen pikols zou bedragen, dat is □ méér dan het veertigmaal grootere en zoo vruchtbare Java, met zijne aanzienlijke bevolking oplevert, waar de in- en uitvoer

in 1860 nagenoeg 174 millioen bedroeg, dat is maar 3½ maal zooveel als het nietige Mauritius dat bijna geene bevolking (inboorlingen) heeft.

Invoer	*f* 27,600,000
Uitvoer	*f* 24,000,000.

'In 1861 zijn er 725 schepen binnengekomen van 284,135 ton, terwijl in hetzelfde jaar op Java zijn binnengekomen 2600 schepen en praauwen metende 330,000 ton, dat is slechts ¼ tonnen lasten méér. Java heeft eene bevolking van 12 millioen, Mauritius slechts 250,000 zielen, doch daaronder zijn p.m. 30,000 Europeanen = 1:8 terwijl die verhouding op Java is 1:800. Volgens de monopolisten moet die uitsluitingspolitiek van het Europesche ras leiden tot verhooging van onzen bloei en voorspoed, tot uitbreiding en bevordering van onzen handel en nijverheid! Belanghebbenden mogen oordeelen naar de feiten.

'In 1843 produceerde de gedwongen kultuur op Java 1,048,411. Ceylon daarentegen slechts 160.000 pikols koffij: sedert dien tijd is er in het stelsel op Java geene verandering gekomen, op Ceylon echter heeft de vrijheid hare regten veroverd. De resultaten zijn de volgende:

'Koffijproductie.

Java	***Ceylon***
1845 - 1,006,000 pik.	208,000 pik.
1852 - 1,003;000 pik.	608,000 pik.
1855 - 1,188,000 pik.	752,000 pik.
1857 - 976,000 pik.	864,000 pik.

'Ceylon is half zoo groot als Java en heeft nog geen achtste der bevolking, het verviervoudigde de koffijproductie in 12 jaren tijds, Java brengt niet meer op dan 15 jaren te voren; belangstellenden in onzen handelsbloei en ons fabriekwezen zullen welligt begrijpen, dat het Ceylon-stelsel voordeeliger is.' Meer willen we uit dit belangrijk boekje niet afschrijven: ofschoon we het niet in alles met den Schrijver eens zijn, hopen we evenwel door het medegedeelde tot de lezing en behartiging er van te hebben opgewekt.

'Een vlugtige blik op Java, Saigoen, Zuidelijk China en Bombay door Mr. R.W.J. Bake'. - Aan een vlugtigen blik mag de kritiek geen strenge eischen stellen, en toch moeten we vragen, waartoe dit boekje, waaruit maar weinigen iets zullen leeren, indien het niet is om lucht te geven aan des Schrijvers verbittering, tegen hen die zijne denkbeelden, nopens het monopolie en de gedwongen kultuur op Java, niet deelen, waartoe we wel zouden mogen besluiten uit den indruk dien de Schrijver (bladz. 1) ontving 'toen hij na eene afwezigheid van 6 jaren, het land weder bezocht, waar hij bijna 18 jaren had doorgebragt, waar hij aankwam toen het kultuurstelsel nog kort na zijne geboorte *bloeide*, waar hij terugkeerde, toen de hand eener *vermetele* staatkunde in Nederland zich reeds naar Java uitstrekte.'

‘Batavia en Sourabaija hebben zich in dien tijd aanzienlijk ontwikkeld (dit is dan toch geen zoo kwaad gevolg der vermetelheid), Batavia prijkt met gas en *andere* verlichting (bladz. 5). Maar wordt het meerdere licht niet te duur betaald? Even als soms de *verwezenlijking van zoogenaamde liberale* denkbeelden, voor te zware opofferingen gekocht wordt.’

‘De liberale partij (bladz. 8), die *kort*zigtige systeemmannen, (is dwangarbeid en monopolie welligt geen systeem?) hebben zeer euvel genomen, dat de Gouverneur-Generaal, - die niet zoo als de heer Uhlenbeck de *dienaar is van eene factie!* - zeer wijselijk voorschotten op

den oogst, aan de suikerfabriekanten heeft gegeven:'

'Laat de *zoogenaamde* (bladz. 9) liberale partij onvergenoegd zijn, Java is toch niet bestemd om, met voorbijzien van het publiek belang (?) enkel tot hun genoegen en voordeel beheerd te worden.'

'De residenten (bladz. 13) weten niet, wat gevolgd moet worden, of de *sentimentele* staatkunde der vrije arbeiders of de *beproefde* leer van het kultuurstelsel.' 'Alles staat op losse schroeven, dank zij de liberale partij, zij is alleen sterk in het *slopen*, in het opbouwen geheel *onmagtig*.' 'De philanthropen willen ten behoeve van den Javaan, het batig slot afschaffen.' (!!!)

'Kan men verwachten (bladz. 15) dat Europeesch kapitaal zal vloeijen naar een land, welks toestand door de zorgen van de liberale partij, met de zwartste kleuren wordt afgeschilderd, terwijl haar geest van afbreken en onmagt om op te bouwen, de éénige reden zijn, dat daar zoowel gouvernements-kultures, als partikuliere ondernemingen in den laatsten tijd kwijnen of ten minste stationair zijn gebleven; doch het is sedert vele jaren de politiek dier partij, te klagen over het kwaad dat *zij zelve heeft gesticht.*'

'Is het mogelijk (bladz. 16) tot eene *gezonde* koloniale staatkunde terug te keeren zoo lang de Ministerieele portefeuille van kolonien de prooi zal blijven van partijzucht en intrigue?'.... Zie daar op de 16 bladz. welke de Schrijver over Java geeft al genoeg om die booze liberalen te kenschetsen: gestaafd is het wel niet, wie eenig bewijs voor die reeks van beschuldigingen in het boekje zou willen zoeken, zal zich zeer te leur gesteld vinden, doch dit is immers ook overbodig; was het niet van algemeene bekendheid, dan zou men toch nog naar geen bewijs behoeven te vragen als Mr. Bake het zegt. Iets meer degelijks, iets dat de moeite der vermelding beter zou loonen, hebben *wij* er niet in opgemerkt, alles is apodictisch en oppervlakkig.

Zoo lezen we op bladz. 5: 'de algemeene stemming der ambtenaren, kooplieden, fabrikanten en der weinig andere industriëlen, kwam mij voor niet gunstig te zijn. Ik spreek hier niet van de inlandsche bevolking die vooral de hooge rijstprijzen betreurt, omdat zij nu *méér moet werkend.*' Die hooge rijstprijzen worden door den Schrijver bladz. 7 eenvoudig toegeschreven aan achteneenvolgende slechte rijstoogsten: - zoo als altijd, wanneer dáár, door de verkeerdheid der menschen, gebrek aan voedingsmiddelen ontstaat, dan wordt de schuld op de Voorzienigheid geschoven, dan is er te veel of te weinig regen, te groote of te weinig hitte enz. die er oorzaak van zijn. Indien de Schrijver echter maar wat dieper was doorgedrongen, dan zou hij te weten zijn gekomen - het staat zelfs in de regeringsverslagen vermeld - dat er in de laatste jaren 300 à 400.000 bouws sawahs (rijstvelden) *onbeplant* zijn gebleven - zoo als nimmer te voren het geval was - die, behoorlijk bebouwd, 4 millioen pikols rijst zouden hebben opgeleverd, genoeg om 1½ millioen menschen, gedurende een geheel jaar te voeden: zoo'n kleinigheid méér of minder zegt voor de massa toch nog al iets! Nu zullen de liberalen er wel de schuld van dragen, dat zooveel graanakkers braak zijn gebleven, maar men zou dit toch gaarne door den Schrijver hebben zien toelichten, en met belangstelling vernomen hebben waaraan zoo'n buitengewoon verschijnsel is toe te schrijven,

daar de Javanen toch gaarne hunne rijstvelden plegen te bebouwen, dat geen gedwongen arbeid is. Dat ze niet genoeg buffels zouden hebben ten gevolge der groote sterfte van het vee, dat door zware transporten en door den arbeid bij de kultures te zeer wordt uitgemergeld - zijn zeker maar praatjes door de liberalen uitgedacht, met nog andere oorzaken die er zich aan zouden vastknoopen.

Wat de Schrijver blz. 10 aangaande munt en muntstelsel zegt, vermeten we ons niet te beoordeelen; we zijn niet op de hoogte van die zoo belangrijke als moeijelijke kwestie, maar in de 11e afl. blz. 362 van het Tijdschrift voor Neerlandsch Indie, worden zijne opmerkingen genoemd: 'eene mengeling van zonderlinge voorstellingen en redeneringen, die duidelijk aantoonen, dat de Schrijver vrij ver verwijderd is van gezonde denkbeelden, over de kwestie die hij zich verbeeldt toe te lichten,' waarbij de recensent echter niet gelet schijnt te hebben op des Schrijvers vraag: 'zou die zaak - van het muntstelsel en eene munt in Indie - ook door *zekere* partij opgeworpen zijn, om weder een nieuwe grief tegen Nederland te hebben?' 'De andere grieven beginnen te slijten en oud en vervelend te worden. -' Een paar geniale scherpzinnige opmerkingen willen we den lezer ten slotte niet onthouden, blz. 22: 'Alreeds hebben de meeste handeldrijvende volken van Europa schepen en bewoners naar Saigoen gezonden. De aanvoeren zijn niet te groot geweest; hetgeen voor de toekomst der plaats gelukkig is, *want* wanneer de eerste zaken die Europa met Saigoen deed, door overinvoer *nadeelig* uitvielen, zouden *de teleurgestelde speculanten hunne*, pas aangeknoopte *betrekkingen afbreken*;' dit wist zeker nog niemand! en blz. 24:

'Even als te Singapoer is er te Saigoen groot gebrek aan zilveren kleine munt. De Britsch-Indische gulden (roepie) is er schaars, omdat het zilver daarvan niet zuiver genoeg is, voor de inlanders, *die*, *even als de Chinezen*, in de munt *alleen de metaalwaarde zien.*' Hoe dom en onvernuftig! welk verstandig volk vraagt daarnaar? Ze hadden het toch reeds lang beter moeten weten, en niet blijven hechten aan zulke hersenschimmen, ze hadden van ons kunnen leeren hoe men in Indië 15 jaren lang betaalde met eene koperen munt die maar ⅓ 0/2 0/0 der metaalwaarde had, zonder dat men zich om het gehalte bekreunde, en waarmeê sommigen heel aardige, voordeelige zaakjes deden: en dit was een doorn in 't oog van '*zekere* partij.' Alleen die kortzigtige liberalen waren zoo onnoozel en vroegen er naar, zooals systeem mannen dat gewoon zijn, wanneer er wat goeds valt te sloopen en af te breken, en ook daarin zijn zij geslaagd, er is nu ook al een munt die de gewone metaalwaarde heeft! welk eene dwaasheid! Ter hunner leering en bekeering, hopen we, dat ze des Schrijvers gemoedelijke waarschuwing op blz. 29 ter harte zullen nemen, waar hij zegt: 'Ik zag in Hongkong eene nederzetting in de volle ontwikkeling der jongelingsjaren, en in Java, een land in de krachtigste mansjaren, waarvan het sterke gestel *verzwakt* wordt door een doctors-*système* en dat aan de experimenten der Europesche wetenschap prijs gegeven, ondermijning en *vernietiging* te gemoet gaat.'

O! die wetenschappen, die verfoeijelijke liberalen, 'wat jammeren brengen ze over d'aard!' wanneer zal er weêr eene heilige inquisitie verrijzen, om er ons van te verlossen?

.... X.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Van irenisch standpunt.

De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst. Vier voorlezingen (I Orthodoxie. II. Rationalisme. III. Methodisme en Piëtisme. IV. Moderne Theologie), door D. Chantepie de la Saussaye. Rotterdam, E.H. Tassemeijer, 1863.

Wij hebben in ons klein vaderland alles wat men heeft in de grootere en grootste Europeesche staten; verschillende partijen en rigtingen op politiek, wetenschappelijk en godsdienstig gebied. Maar is er één land waarmede wij niet wedijveren, ten aanzien van het karakter en de degelijkheid onzer rigtingen en partijen; is er één land, hetwelk in dat opzigt toestanden heeft aan te wijzen, die wenschelijker zijn dan de onze? Een liberale rigting, die alles ondersteboven wil keeren, die den historischen band, waarmede hetgeen telkens tegenwoordig geworden is aan het verledene is vastgeknoopt, onbesuisd doorsnijdt: die, zonder eenige sympathie met voormalige toestanden en gewrochten, gelooft, dat het menschdom der 19de eeuw voor het eerst met geoefend verstand, met diep gevoel en met waarlijk goeden wil is begiftigd geworden: een degelijke ultra-liberale rigting kan op onzen vaderlandschen grond niet tieren. Evenmin een behoudende rigting, die volkomen afgesloten blijft voor den invloed van nieuwe toestanden en denkbeelden, en den eisch des tegenwoordigen tijds op het gebied van staatsregeling, van wetenschap en van godsdienst in niets hoegenaamd wil erkennen en waarderen. Wat hun intellectueel en moreel-religieus leven betreft kan de zamenwoning der geesten op onzen vaderlandsche bodem beter vergeleken worden bij een chemische verbinding dan bij een mechanische vereeniging. - Ik bedoel hier chemisch en mechanisch in de meest gewone beteekenis dier woorden, en niet in den zin der wijsgeerige natuurbeschouwing en anthropologie, die wel doet met de algemeene heerschappij van 'tjuist verklaarde mechanisme ook bij zoogenaamde chemische verbindingen te leeren. - Immers de menschen, zooals wij ze op het eene of andere gebied waarnemen, staan niet naast elkander of tegen elkander over in volkomen afgescheiden groepen of partijen. Met uitzonde-

ring van een minderheid aan beide zijden, die wegens de uiterst geringe degelijkheid van haar verstandelijk en gemoedelijk leven niet verdient in aanmerking te komen, hebben op ieder gebied de rigtingen van behoud en van vooruitgang hoogst belangrijke toestanden en inzigten met elkander gemeen. Zij hebben in hunne schijnbaar tegen elkander overstaande beschouwingen en inzigten wederkeerig gedachtenkringen, gevoelens en strevingen van de tegenpartij. Orthodoxen en modernen, behoudsmenschen en vrienden van gestadigen vooruitgang, wij denken met een belangrijk aantal van elkanders gedachten; nog meer is de gemeenschappelijkheid van onze begeerten en strevingen; en van waarlijk christelijk gezinde behoudsmenschen en waarlijk christelijk gezinde vrienden van gestadigen vooruitgang, zou de zielstoestand, die van geheel hun innerlijk leven de grond en drijfveer is, volkomen dezelfde blijken te zijn, indien men voor de bestanddeelen van den werkelijk christelijken zielstoestand: voor den ernst van den strijd tegen de zonde, voor de warmte der liefde, voor den gloed der zelfverloochening, voor de diepte van het kinderlijk vertrouwen op den hemelschen Vader, waardoor de christelijk gestemde ziel zich kenmerkt; indien men daarvoor een gemeene maat kon vinden in de ondogmatische cijfers van een thermometer des Godgewijden zielelevens. Gelukkig de mensch, die zich, op de baan van zijne persoonlijke ontwikkeling zoo veel diepte van menschenkennis, zooveel uitgebreidheid van gezigtskring en zooveel degelijkheid van christelijke liefde verworven heeft, dat hij een dergelijken thermometer in de werkplaats van zijn innerlijk leven leerde gebruiken.

Dat geluk viel ook ten deel aan den heer de la Saussaye. Wij lezen bij hem (bl. 5) ‘ik ben levendig overtuigd dat veel dwaling gepaard kan gaan met een vroom gemoed en dat veel godsdienstige waarheid kan worden aangetroffen in het verstand van eenen, wiens hart van God vervreemd is. Gedachtig aan het schoone woord van Stahl - wien zeker niemand onverschilligheid omtrent de leerstellige uitdrukking der waarheid zal ten laste leggen, - dat over geloof en ongeloof ten slotte alleen beslissen die eerste uitgangen des harten, waarover slechts de hartekenner kan oordeelen, wensch ik niet te vergeten dat rigtingen, die ik niet kan goedkeuren en aan wier toekomst ik niet geloof, vertegenwoordigd kunnen worden door mannen, wier hart tot God bekeerd is.’ *Wier hart tot God bekeerd is.* Hiermede beäamt de la Saussaye het wijdstrekkende beginsel des Christendoms, dat Gods vaderlijk welbehagen in eene menschelijke ziel feitelijk alléén daarvan afhangt of zij werkelijk de gevoelsstemming der liefde heeft voor God en menschen, of zij werkelijk door haar zedelijk ideaal wordt aangegrepen en van geestdrift voor de bereiking van dat ideaal gloeit: onverschillig of nu de voorstellingen die zij heeft van haren God deze of die zijn, of haar zedeleer minder of meer den zuiver christelijken toets kan doorstaan, of haar ideaal niet misschien het ideaal is van een ontwikkelingstrap, welke als te laag en als onhoudbaar door anderen wordt aangezien, die reeds weder een trap hooger stegen.

De erkenning en toepassing van dit wijdstrekkende beginsel des Christendoms behoort tot de moderne wereldbeschouwing. En zoo vloeijen deze voorlezingen van den heer de la Sausaye over van

nog andere oordeelvellingen over gebeurtenissen, toestanden en inzigten, en nog andere denkbeelden en gevoelens, die tot de gedachtenreeksen van hen behooren, wier geschiedbeschouwing, wijsbegeerte en theologie, volgens de zienswijze der in de historische beteekenis des woords orthodoxen, volstrekt onregtzinnig en gansch modern zijn. En van den anderen kant, overal waar in deze voorlezingen het zelfgevoel der orthodoxie en de haar toegekende lof regtmatig zijn, waar aangeprezen en hoog gewaardeerd worden sommige werkelijk kostbare schatten, die in de verouderde wereldbeschouwing van de orthodoxe kerkleer bewaard worden, dáár vinden wij grondstellingen en overtuigingen, welke in andere bewoording, en zij het ook maar alleen wat haar eigenlijk wezen en strekking aangaat, toch ook in de moderne wereldbeschouwing eene plaats plegen te vinden. Met één woord: deze voorlezingen van den Rotterdamsche ambtsbroeder bevestigen, als met een voorbeeld van de zijde der orthodoxie in ons vaderland gegeven, de stelling, waarom ik aan den aanvang onze vaderlandsche toestanden met dankbaarheid aan God roemde, dat bij ons de degelijke behoudsmenschen zóó verstandig zijn, en de mannen van den gestadigen vooruitgang den historischen zamenhang aller dingen in die mate erkennen, dat beide overigens zeer van elkander onderscheiden rigtingen op zeer vele punten in elkander vloeijen.

Ten einde de godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong te schetsen geeft de la Sausaye voornamelijk een overzigt van de geschiedenis der theologie sedert de laatste helft der vorige eeuw tot op onzen leeftijd. Dit historisch karakter der voorlezingen brengt te weeg, dat men niet orthodox of een bijzonder vriend van de ethisch-irenische rigting behoeft te zijn om ze met telkens terugkeerende instemming te kunnen lezen. De gewone phrasen, waarmede zoo veel geestverwanten van de la Sausaye, zoowel predikanten als gemeenteleden, zich plegen te ontslaan van den moeijelijken arbeid van nadenken, doordenken en wetenschappelijke geestesinspanning: ‘wat baat ons al die wetenschap,’ ‘wat geven ons al die stelsels van menschelijke wijsheid’ vindt men hier niet. Men begrijpt waarom de la Sausaye de wetenschap der theologie hartelijk lief heeft, - want hij toont haar van nabij en niet oppervlakkig te kennen. En juist daarom is het feit verblijdend, dat een zeer belangrijk deel van de orthodoxe partij in ons vaderland den heer de la Sausaye zeer gaarne hoort prediken en zijne geschriften met vertrouwen en leergierigheid leest.

In den maatschappelijken stand en de talrijkheid van eens sprekers publiek ziet men gewoonlijk een aanwijzing van den hoogeren of lageren rang, die hem behoort toegekend te worden. Men maakt dan uit het publiek dat hem hoort, vooral uit de talrijkheid van dat publiek, een gevolgtrekking tot des sprekers hoedanigheid. Die gevolgtrekking heeft dikwerf een zeer betwistbare waarde. Maar men kan de zaak ook wel eens omkeeren, en uit den aard van hetgeen gesproken wordt een gevolgtrekking maken tot de begaafdheid van het publiek. Dit laatste in toepassing brengende kunnen wij ons, met het oog op deze voorlezingen, van een mogelijke dwaling genezen. Zonder vrees voor tegenspraak kunnen wij ons herinneren, dat de vrienden van stilstand en onbepaald behoud, over 't algemeen, datgene wenschen te hooren of te lezen, waarvan

zij weten of vermoeden kunnen, dat het hun eigen gevoelen teruggeven of althans niet tegenspreken of schokken zal. In die vrees voor kennismaking met hetgeen uitgaat van een als onregtzinnig geijkt standpunt zien wij dan nog een andere vrees doorschemeren, de vrees namelijk dat men aan 't twijfelen zou kunnen geraken, dat is: de onhoudbaarheid van sommigen zijner denkbeelden zou kunnen gaan vermoeden, en een geliefkoosde voorstelling zou moeten vaarwel zeggen. Maar nu vermanen ons de diepzinnigheid en de vrijmoedigheid van wetenschappelijk oordeel, waarmede de la Sausaye bij een orthodox publiek opgang maakt, om deze soort van orthodoxen ons niet voor te stellen als zoo bijzonder bevreesd voor de bespreking van vroegere en latere ketterijen, en voor de moeite der inspanning, die hun zal noodig zijn geweest om die voorlezingen te volgen en te verstaan.

Onlangs heeft Prof. van Oosterzee, in een zijner jongste brochuren, medegedeeld, dat de la Sausaye's eigen standpunt hem uit deze voorlezingen nog niet volkomen duidelijk was gebleken. Bij deze betuiging van een geestverwant en vriend mag ik vertrouwen, dat mij een gelijkluidende bekentenis niet euvel geduid zal worden. Maar zooveel is mij toch gebleken, dat de la Sausaye, volgens de huidige beteekenis des woords, tot de orthodoxe godgeleerden behoort en ook zelf onder hen wil gerekend worden. Desniettegenstaande rigt hij, in de voorrede, tot de Moderne Theologie, en in 't bijzonder tot Dr. Pierson, deze woorden: ‘Gij wilt geen deïstischen God, die van tijd tot tijd intervenieert: ook ik niet. Gij wilt geen wonderen, als tegennatuurlijke feiten: ook ik niet. Gij wilt geen boven ons in de lucht zwevenden Christus, dien wij niet kunnen liefhebben en in wien wij niet kunnen leven: ook ik niet. Gij wilt geene autoriteit, die den geest doodt: ook ik niet. Al wat gij niet wilt, wil ik ook niet.’ Gesteld, dat wij eens de orthodoxe leden der gemeente, die de la Sausaye als hun geestverwant vertrouwen en volgen, hoofd voor hoofd konden examineren in de geloofsleer: wat wij dan zouden vinden? Ongetwijfeld een deïstisch Godsbegrip, een supranaturalistische werking van den heiligen Geest, een Christus, òf met twee Nestoriaansch gescheiden naturen òf een Christus, in wien de alomtegenwoordige, alwetende en almagtige Godheid de menschelijke natuur van hare eindige eigenschappen berooft en derhalve vernietigt. Wat volgt er uit? Dat de la Sausaye's orthodoxie er eene is, die van de orthodoxie in den zin der gemeente aanmerkelijk verschilt. Echter geldt de la Saussaye als orthodox. Hoe groot toch en weldadig is de magt van het vertrouwen! En ik noem het vertrouwen, dat de la Saussaye bij een zeer belangrijk deel van onze orthodoxen vindt, weldadig; want hij zou hun niet kunnen zijn tot meer nut en zegen dan hij nu is, al waren zijne geloofsbegrippen niet slechts alleen in hun naam maar ook in hun grond en wezen volkomen overeenstemmende met de hunnen. Het weldadige vertrouwen dat hij nu geniet zal hij niet verliezen; indien ik het mogelijk achtte, zou ik het bovenstaande niet geschreven hebben, want mij is zelfs de gedachte onverdragelijk van te willen knagen aan zoo schoonen band als het vertrouwen van gemeenteleden op een ambtsbroeder is. Dáárom zal de la Saussaye het vertrouwen der orthodoxen niet verliezen en kunnen wij zijn bijzonder standpunt

even vrijmoedig bespreken als hij de beginseler der moderne rigting ter toetse brengt, omdat zijne theologie voornamelijk beheerscht wordt door eene rigting van wijsgeerig onderzoek en eene geschiedbeschouwing, die met de beginselen der moderne rigting in onverzoenlijken strijd zijn en derhalve altijd als orthodox, in de gewone beteekenis des woords, zullen gelden.

F.W.B. VAN BELL.

Amsterdam, Nov. 1863.

Een Tweede Bundel.

De Zoon des menschen. Beschouwingen over Christus en Christendom, door J.P. DE KEIJSER, predikant te Arnhem. Tweede bundel. Te Arnhem, bij D.A. Thieme. 1863.

'Een tweeden bundel beloof ik niet, ik bedreig er ook niet meê; maar dankbaar zou ik zijn, wanneer het mij bleek dat de opvatting en voorstelling van het Evangelie, in deze bladen nedergelegd, weêrklank genoeg vond om de uitgave van een tweede verzameling niet tot een waagstuk of een aanmatiging te maken' - zoo schreef de Auteur den 1sten Aug. 1860 voor de uitgave van den eersten bundel over 'de Zoon des Menschen.' De verschijning van dezen nieuwen bundel bewijst dus twee zaken: *vooreerst,* dat de Auteur reden heeft gevonden tot de gewenschte dankbaarheid - hetgeen ons om zijnentwil een opregt genoegen doet; *vervolgens,* dat zijne opvatting en voorstelling van het Evangelie weêrklank heeft gevonden bij zijne lezers - hetgeen ons om hunnentwil een even oprengt genoegen doet.

Men is tegenwoordig tot het zeer bepaalde inzigt gekomen, dat er - even als in de XVIde eeuw, een radicale Kerk-hervorming - in deze eeuw een radicale hervorming van het heerschende Christendom der Gemeente noodig is. Tot deze 'men' behoort de Keijser met al zijne geestverwarten. Niet dat zij meenen, zulk een hervorming volstrekt consequent reeds voor hun eigen persoon volbragt te hebben, noch dat zij zich met de naïve zelfverheffing des Farizeërs buiten en boven de gemeente plaatsen. Maar de hervormingsgeest ademt iets propagatorisch, katholiserends. Wat *zij* willen, zoeken zij ook onder de menschen te brengen. Vandaar de dankbaarheid des Auteurs en onze vreugde, dat de uitgave van een tweede verzameling zijner beschouwingen over Christus en Christendom geen waagstuk blijkt te zijn.

Wat nu dezen nieuwen bundel betreft, dan is het, niet omdat het een bevriend schrijver en een geacht uitgever geldt, maar uit zuivere overtuiging, dat steller dezes aan den inhoud hooge waarde en hoogen lof toekent. Het zijn beschouwingen, die uitmunten door vele schoone eigenschappen: degelijkheid van bewerking, losheid van stijl, frischheid van behandeling enz. Dat de lezer zelf oor-

deele! Het is in den plantentuin der stichtelijke lectuur een nieuw exemplaar, met *veertig* schoone vruchten.

Veertig - en er zijn *tweeënveertig* nommers?

Aan een boom zoo schoon getooid worden ligt een paar minder schoone vruchten gevonden. Zoo is het ook hier.

Ik voor mij althans heb minder smaak of minder genoegen gevonden in No. 1: *het doel van Christus' dood.* Hier is het de Keijser gegaan, gelijk het met vele andere predikanten, ook mij, nog somtijds gaan kan, dat hij zijn onderwerp te afgetrokken opvat. Het schijnt hem ontgaan te zijn, dat de tekst (1 Thess. V:9^{b}, 10) het doel van Jezus' dood zoo afgetrokken niet neemt, maar in verband met het verheerlijkte leven van Jezus in den Hemel. Zonder nu het geschil omtrent den auteur van dezen brief aan de Thessalonicensen te willen beslissen, draagt de tekst den stempel der Paulinische dogmatiek, of der Christologie van Paulus, voor zoover daarin niet de Jezus zooals hij op aarde leefde, maar de Jezus zooals hij weêr levend geworden uit de dooden aan Gods regterhand zit, een hoofdplaats inneemt. Bij de Keijser komt de dood van Jezus den Christus voor als een op zichzelf staand feit, alsof Jezus in de wereld ware gekomen *om* als de Christus te sterven - dit is ten minste de indruk, dien hij ons hier geeft, zonder dat hij het zal bedoeld hebben. Ik geloof, dat hij beter zou gedaan hebben met te spreken: *over de beteekenis van Jezus' dood*, *in verband met het doel zijns levens.*

Dan bezit N°. 3, over Marc. XVI:15^{b}: *predikt het Evangelie aan alle creaturen*, naar mijn oordeel te weinig actualiteit. Daar komt veel goeds en schoons in voor: maar de lezer, die de, sedert een kleine of groote twee jaar, heerschende questie over de methode van evangelische zending onder de Heidenen kent en er eenig belang in stelt, vindt zich in dit opzigt bij de Keijser niet voldaan.

Nog iets van Bijbelsch-theologischen aard, over de wereldbeschouwing der Joden. Op blz. 227 zegt de Keijser: ‘Het Joodsche wonderbegrip is de vrucht van een wereldbeschouwing, die niet zoo uitnemend godsdienstig is. De Jood dacht zich God als gescheiden van de wereld, op verren afstand, daar boven, in den hemel; de wereld ging haar eigen gang, buiten God, zonder God. Bij wijle slechts stoorde God haar geregelden gang door plotseling de natuurkrachten - die tegenover Hem stonden - in hare werking te stuiten: en dat zeldzame, onnatuurlijke, tegennatuurlijke verschijnsel heette dan een daad Gods, een teeken zijner magt, een wonder.’ Dat ik voor mij over de wereldbeschouwing der Joden, volgens den Bijbel, anders denk, zal de Keijser zich nog wel herinneren uit aflevering 10, Jaarg. 1860 van ‘Nieuw en Oud’, waar een stukje van mij voorkomt onder den titel: *welk eenen zin hebben wij aan het woord: wonder te hechten*, *zooals dit in den Bijbel voorkomt?* Laat ons toch niet de gewone theorie van het *bovennatuurlijke* (dit woord niet te verwarren met: *bovenzinnelijk*) in den Bijbel zoeken, daar zij er in het geheel niet in staat. Deze theorie onderstelt uit haren aard het begrip van een *Natuur*, in dien zin waarin wij spreken van de ons omringende Natuur met hare krachten, wetten en werkingen: maar dit begrip hadden de Bijbelschrijvers niet, ja, zelfs het woord *natuur*, in dien zin,

kenden zij niet. Wat ik reeds elders schreef, herhaal ik hier. De Bijbelschrijvers spreken van *hemel en aarde*, van het *uitspansel*, van *Gods werk*, van *de werken Zijner handen*, maar daarbij blijft het. Alles wat er gebeurt, doet God onmiddellijk - onmiddellijk de ordonnantiën der dingen stellen; onmiddellijk het starrenheir bewaren in zijn orde; onmiddellijk de zon laten opgaan en regen uitgieten uit de wolken: alles even onmiddellijk als de wonderen en teekenen die de Bijbelschrijvers van God verhalen.

Voor het overige, en dit is bijna het geheel, zou ik kunnen wenschen, de schrijver van deze beschouwingen omtrent Christus en Christendom geweest te zijn. Ze zijn een goede en ruime ontvangst overwaardig.

W. SCHEFFER.

Renan voor de regtbank van zijn eigen beginselen.

Vie de Jésus par Ernest Renan, membre de l'institut. 4e edition. Paris 1863.

Vierde Artikel.

Wanneer wij de eeuwen doorloopen, gedurende welke de Christelijke Kerk bestaan heeft, ontmoeten wij in haar een onafgebroken, ernstig en eerbiedwaardig streven. Ik bedoel de poging om het juiste antwoord te vinden op de vraag: wat dunkt u van den *persoon* van Jezus?

Wat al verschillende gevoelens zijn daaromtrent niet al gekoesterd! Ebionieten, Gnostieken, Doceten, Patripassianen, Sabellianen, Arianen, Semi-Arianen, Apollinaristen, Nestorianen, Eutychianen, Monophysiten, Monotheleten, ze hadden allen hunne bijzondere voorstelling. En dat men na de hervorming, ook zelfs onder de Protestanten, op dit punt niet eenstemmig was, wie is zulk een vreemdeling in de geschiedenis der Kerk, dat hij dit zou ontkennen? Hebben we hierin nu niets anders dan eene bonte rij van onderscheidene oordeelvellingen op te merken? Geenszins; en 't valt dunkt mij niet moeijelijk om er dat streven in te zien.

Toen - om slechts hierop de aandacht te vestigen - op de bekende kerkvergadering te Nicaea de voorstelling van Arius was verworpen, was het er verre van verwijderd, dat men in het als dogma der Kerk aangenomen gevoelen bleef berusten. Had die synode de generatie van den Zoon uit het wezen van den Vader en de wezensgelijkheid van den Zoon met den Vader vastgesteld, nu werd, daar men toch ook in Christus eene de menschelijke natuur bleef erkennen, eerst de vraag opgeworpen: hoe men zich de verhouding tusschen de goddelijke en de menschelijke natuur in hem moet voorstellen, en later: of in hem één of twee willen moeten gedacht worden. Zoo als bekend is, als leer der Kerk, werd, op hare synoden, bepaald, dat de beide naturen in Chris-

tus niet zóó onderscheiden moeten worden, dat de eenheid des persoons er door gevaar loopt, maar ook niet als zóó vereenigd voorgesteld, dat het onderscheid tusschen beide er geheel door wegvalt. De Kerk nam aan *twee* naturen, ongescheiden en onvermengd in *éénen* persoon. Met die twee naturen werd echter ook maar één wil aangenomen.

Maar ook hiermede vergenoegde men zich niet. Werden door de beide afdeelingen der protestantsche Kerk, die door de hervorming is ontstaan, zoo wel door de luthersche als de hervormde, in Christus twee naturen erkend, dit was het groote verschil tusschen beiden, dat, volgens de eerstgenoemde, die twee naturen zoo innig zijn verbonden, en de menschelijke van de goddelijke zoo doordrongen, dat de eerste al de eigenschappen, welke de laatste bezit, en die deze haar mededeelt, met deze gemeen heeft; terwijl in de laatstgenoemde Kerk die beide naturen meer naast elkander werden gesteld dan met elkander verbonden. *En* een goddelijke *en* een menschelijke, maar niet een Godmenschelijke Christus werd aangenomen; ja! dat goddelijke en menschelijke in Christus werden als elkander geheel vreemde bestanddeelen beschouwd. Het denkend verstand kon hierin geen vrede vinden. Het streven naar de oplossing van het groote probleem - want men had het nog niet gevonden - werd voortgezet. Sommigen bewandelden, als ik het zoo noemen mag, een middelweg. Naar hunne voorstelling is Christus noch God, in den absoluten zin van het woord, noch mensch gelijk de andere menschen, maar is hij de logos, die reeds bestaan heeft vóór zijne geboorte uit Maria, die, op wondervolle wijze uit eene maagd geboren en mensch geworden, op aarde heeft voorgezet het leven in hooger sferen aangevangen en die, omdat hij reeds vroeger bestond, hierin kon verschillen van alle menschen, dat hij zonder zonde was. Maar anderen, die zich hiermede niet konden vereenigen, omdat, naar zij meenden, die beschouwing in strijd is met de menschheid van Christus, en die het goddelijke en het menschelijke in Christus wilden vasthouden, kwamen tot de voorstelling, dat de Chriss[...]s: mensch, waarachtig mensch, maar zonder zonde, de volmaakte menschenzoon, de ideale mensch. Hun is het rein of het volmaakt menschelijke: het goddelijke. Was nu echter eenmaal erkend, dat Jezus wel als volmaakt mensch, maar toch als mensch en als niets méér moet worden beschouwd, het gevolg was, dat men weder tot eene andere voorstelling kwam. De ervaring leert dat allen, die van vrouwen zijn geboren, zondigen. Nu lag de vraag voor de hand: 'maar zoo dan aangaande Christus wordt aangenomen, dat hij zondeloos was, of dat hij geen zonde heeft gedaan, laat zich ook dit wel vereenigen met zijne menschheid?' En men is gekomen tot de verklaring: Ook hij is niet zonder zonden geweest. Ik behoef slechts aan den naam van Pécaut te herinneren om dit te bewijzen.

Ziet, zoo heeft altijd dat streven plaats gevonden, waarop ik de aandacht vesstigde.

Behalve de genoemde vraag heeft men betrekkelijk Jezus eene andere gedaan, welke daar geenszins mede mag verward worden, t.w. als hoedanig men zich het *leven* van Jezus moet voorstellen? Ook heeft men gevraagd: of er wel eene beschrijving van zijn leven

kan gegeven worden? Nu heeft het niet ontbroken aan hen, die beweerden dat zulk een levensbeschrijving onmogelijk is. En geen wonder, dat men zoo sprak. Immers het bekende boek van Strauss had bijna de gansche geschiedenis van Jezus in mythen opgelost. Op zulk een standpunt kon natuurlijk van geen levensgeschiedenis van Jezus sprake zijn. Maar ook daar, waar men zich met de resultaten van dezen Apostel des ongeloofs, zoo als men hem heeft genoemd, niet kon vereenigen, is beweerd: eene biografie van Jezus, t.w. eene, die en détail dat leven voorstelt, kan niet geleverd worden. En wederom geen wonder. Of hoe, zijn ze niet zeer *onvolledig* de berigten, die wij van dat leven, zelfs in de 4 eerste boeken des Nieuwen Testaments, bezitten? Hoe onzeker is men bovendien omtrent den oorsprong dier geschriften? Nog altijd, in weerwil van de ernstigste pogingen om haar bevredigend op te lossen, blijft het de vraag: wanneer en door wie zijn ze opgesteld? En wie durft maar zoo *voetstoots aannemen* wat hierin vermeld wordt?

Welk antwoord Ernest Renan geeft op de gewigtige quaesties die we hier ter sprake bragten: hoedanig hebben we ons den *persoon* van Jezus voor te stellen, is eene *biografie* van Jezus al of niet mogelijk, hoedanig was zijn leven? hebben wij de lezers doen zien in de artikelen, die wij in de laatste N^{s}. van den vorigen jaargang van dit Tijdschrift hebben geleverd. Gaven wij daarin een overzigt van zijne voorstelling van Jezus' leven, er is uit gebleken niet alleen, hoe hij zich dat leven denkt en dat hij eene levensbeschrijving van Jezus voor mogelijk houdt (anders zou hij natuurlijk ze niet hebben trachten te leveren), maar ook dat, volgens hem, Jezus geene uitzondering op den regel heeft gemaakt: alle menschen zondigen.

Het is nu echter de vraag: kunnen wij bij die voorstelling van Jezus' leven door Renan nu ons hoofd nederleggen? en heeft hij door zijne biografie de gewigtige quaesties, waaraan ik daar herinnerde, tot voldoende oplossing gebragt?

Wij hebben, dunkt mij, tot regte waardering van zijn Leven van Jezus, ook dit te onderzoeken. Ik wil dan ook mijn gevoelen hieromtrent mededeel en. 't Zal geschieden in dit laatste artikel, waarin wij nog de vraag hebben te beantwoorden:

2^{e}.
Is Renan's voorstelling van Jezus' leven in overeenstemming met de beginselen, die hij zich zelf heeft gesteld?

A.

Wij beginnen met het onderzoek, of Renans biografie al dan niet in harmonie is met het *eerste* en het *tweede* der beginselen, die wij hebben vermeld.

Men zal zich herinneren, dat die beginselen zijn:

1°. Als *bronnen* voor eene levensbeschrijving van Jezus moeten bijna uitsluitend beschouwd worden:

de *Evangeliën* en *in het algemeen de boeken van het Nieuwe Testament*;

de *apocryphe boeken* van het *Oude Verbond*; de werken van *Philo*; die van *Josephus*; de *Talmud.*

2°. *Hooge waarde* moet worden toegekend aan *Philo.*

Hoewel ze *niet zonder alle gewigt* zijn, behoort men toch *zeer omzigtig* te zijn bij het gebruiken der werken van *Josephus.*

Van *veel belang* zijn te achten de *apo-*

cryphen van het *Oude Testament*, vooral het *Joodsche gedeelte* der *Sibyllijnsche boeken*, inzonderheid het boek *Henoch* en dat van *Daniël.*

Groot gewigt moet ook worden gehecht aan den *Talmud.*

Boven alles komen *in aanmerking* de vier Evangeliën, waarvan het *meeste vertrouwen* verdient wat de *woorden* van Jezus betreft: *het Evangelie van Mattheüs*, wat de *feiten* aangaat: dat van *Markus*, ten opzigte van *het plan* van *Jezus' leven* en *menig verhaal*, vooral de *lijdensgeschiedenis* dat van: *Johannes;* terwijl het minst geloofwaardig op zich zelf dat van Lukas is. 't Is echter met ieder hunner zoo gesteld, dat ze *alleen geloof verdienen*, *in zoo ver zij niets berigten*, dat *met ons waarheidsgevoel in strijd* is, zoodat als *mogelijk* moet worden aangenomen, dat *Mattheüs* wat Jezus' *woorden*, *Markus* en *Johannes*, wat de *feiten* uit zijn leven betreft, mededeelen 't geen door Jezus *niet gezegd* of 't welk *niet geschied* is, en dat *Lukas* hier of daar naauwkeuriger is dan ieder hunner, en derhalve deze regel moet worden gevolgd: neem aan of verwerp wat zij behelzen, naarmate uwe overtuiging u hiertoe dringt.

Wat nu deze twee beginselen aangaat, bij eene oppervlakkige lezing van Renan's boek - wij willen het gaarne bekennen - schijnt er volstrekt geen strijd te bestaan, tusschen hen en de levensbeschrijving van Jezus, waarvan wij in de twee voorgaande artikelen een overzigt hebben geleverd, en alles volmaakt in orde te wezen.

Immers wij zien hem, overeenkomstig zijn *eerste* beginsel, gebruik maken van *al de bronnen* hierboven vermeld.

En wat het *tweede* aangaat:

waar hij ergens*) spreekt van de betrekking, waarin Jezus zich tot God beschouwde, voegt hij er de opmerking bij, dat *Philo* in dit opzigt *met Jezus overeenkwam* en dat de eerstgenoemde wat de *rigting* van zijn *geèst* betreft *ter naauwernood* een *Jood* kan heeten. Diezelfde tijdgenoot van Jezus - zoo hooren we elders verklaren - kwam even als deze tot begrippen van eene verhevene zedelijkheid, waaruit moest voortvloeijen, dat men zich *weinig* om de *praktijken* der *wet bekommerde*†).

Herinnert Renan aan het beweren van *Josephus*, dat het kleinste vlek van Galilea meer dan 5000 inwoners telde, hij zegt tevens dat dit *zeer overdreven* zal zijn§); waar hij gewag maakt van Judas den Gauloniter, merkt hij op, dat diezelfde joodsche geschiedschrijver, *ten gunste* van *zijne geloofsgenooten opzettelijk* sommige van diens beginselen *verzwijgt***). Sprekende van een anderen Judas, t.w. den zoon van Hiskia, zegt hij dat Josephus misschien heeft *ontveinsd* dat zijne beweging een godsdienstig karakter droeg††). Elders vermaant hij ons toch niet voorbij te zien, dat deze schrijver de geheime en min of meer oproerige leerstellingen zijner landgenooten nooit uiteenzet, zonder *alles weg te laten*, wat betrekking heeft op de *messiaansche verwachtingen*, en dat hij over deze leerstellingen, ten einde *bij de Romeinen geen*

*) Vie de Jezus pag. 77.
†) Vie de Jésus pag. 89. Ons overzigt van Jezus' levensbeschrijving (Tijdspiegel 1863 bl. 333, kolom 2, noot 1).
§) Vie de Jésus pag. 26, noot 1.
**) Vie de Jésus pag. 61.
††) Vie de Jésus pag. 62, noot 1.

achterdocht te *verwekken*, zulk *een vernis* van *alledaagschheid* legt, dat alle hoofden van Joodsche sekten op zedeleeraars of stoicijnen gelijken[§§)].

§§) Vie de Jésus pag. 104, noot 2.

Het *veelvuldig* gebruik, dat wij hem van de *apocryphen* van het *Oude Testament*, en den *Talmud* zien maken, 't is in harmonie met de waardij, die wij hem aan deze geschriften hoorden toekennen.

En wat eindelijk de *vier Evangeliën* betreft, ook hier schijnt alles in volkomen overeenstemming.

Immers wat aangaat dat van *Mattheüs:* hij spreekt, waar hij gezegden bedoelt, die in dit Evangelie voorkomen, van de *meest authentieke* woorden van Jezus en doet op deze *als zoodanige beroep*[*)]. In de *logia* van Mattheüs, beweert hij, bezitten wij vele van *Jezus' leerspreuken*[†)]. Mattheüs noemt hij den *Xenophon* van het wordend Christendom; terwijl hij verzekert dat de logia door Mattheüs, volgens Papias geschreven, de *basis* zijn van 't geen wij weten van Jezus' *onderwijs*[§)].

Wat betreft dat van *Markus*, hij beweert dat wij van het verhaal der verzoeking in de woestijn in dit Evangelie de *oorspronkelijke redactie* bezitten[**)]. De *discipel*, die, volgens hem, de *berigten* heeft *geleverd*, welke aan *dit Evangelie ten grondslag* liggen, is, naar zijn gevoelen, *een van Jezus' leerlingen* geweest[††)]. *Markus* noemt hij *den tolk* van Petrus, en kent aan het regt om hem dezen titel te geven, voor het vertrouwen in hem als verhaler te stellen, gewigt toe[§§)].

Aangaande het Evangelie van *Johannes* herinnert hij ons op meer dan ééne bladzijde dat wij in dit boek des Nieuwen Testaments geenszins de eigen woorden van Jezus bezitten[*)]. In zijne biografie is hij echter wat het *plan* van *Jezus' leven* betreft het meest den vierden Evangelist gevolgd. Ook geeft hij dezen, wat de *feiten* uit Jezus' leven, vooral de *lijdensgeschiedenis* betreft, dikwerf de voorkeur[†)].

En wat het *derde Evangelie* aangaat, hij gewaagt meermalen van *Lukas' ontrouw* in 't berigten zoo wel van de *woorden* als van de *feiten*[§)].

Tevens beweert hij echter dat *woorden* door *Mattheüs*[**)] geboekt niet *echt*[††)], of *feiten* door *Markus* medegedeeld niet *historisch* zijn[§§)]. Hij geeft aan Lukas de voorkeur

*) Vie de Jésus pag. 38.
†) Vie de Jésus pag. 81, noot 1.
§) Vie de Jésus pag. 152 verv. Ons overzigt t.a.p. bl. 341 in de noot van kol. 1 en 2.
**) Vie de Jésus pag. 114, noot 1.
††) Vie de Jésus pag. 265. Ons overzigt t.a.p. bl. 379.
§§) Vie de Jésus pag. 266. Ons overzigt t.a.p.

*) Vie de Jésus pag. 76, noot 1, 78, noot 3, 220, noot 1, 243, 244, noot 4, 247, noot 1, 300 suiv., noot 3, 388, noot 1.
†) Wat betreft het historisch gedeelte vóór de lijdensgeschiedenis: Vie de Jésus pag. 360, 394; ten opzigte van de lijdensgeschiedenis pag. 378 noot 1, 387 (hij spreekt op deze bladzijden van Johannes als den éénigen ooggetuige), pag. 383 noot 2, 396, noot 4.
§) Vie de Jésus pag. 187, noot 1, 408, noot 4 (Ons overzigt t.a.p. bl. 399, noot 2 van kol. 1.), 418, noot 3, (Ons overzigt t.a.p. bl. 329, noot 2 van kol. 2), 421 noot 3 (Ons overzigt t.a.p. bl. 40, noot 2 van kol. 1), 424 noot 2 (Ons Overzigt t.a.p. bl. 400, noot 1 van kol. 2).
**) Het zij ons vergund hier en later ons kortheidshalve zoo uit te drukken en Matth., Mark., Luk., of Johan. te zeggen, in plaats van het Evangelie van Mattheüs, het Evangelie van Markus enz.
††) Vie de Jésus pag. 311 noot 1, 231, noot 3 vergel. pag. 229. (Ons overzigt t.a.p. bl. 348 kol. 1).
§§) Vie de Jésus pag. 377 suiv. (Ons overzigt 395 kol. 1), 407 (Ons overzigt bl. 399 noot 1 kol. 1).

wat de *lijdensgeschiedenis* betreft boven Johannes[***)], wat de *woorden* aangaat boven *Mattheüs*[†††)], ten opzigte van het historische in het algemeen boven *Markus*[§§§)].

***) Vie de Jésus pag 422. (Ons Overzigt t.a.p. bl. 400 in de noot der 2 kolommen.)
†††) Vie de Jésus pag. 222, noot 1.
§§§) Vie de Jésus pag. 205.

't Schijnt derhalve dat er tusschen de beginselen en de toepassing volstrekt geen strijd is op te merken*).

Toch zeggen we; die strijd bestaat: Renan is niet volkomen aan die beginselen getrouw gebleven.

Wij zouden als bewijs voor deze onze bewering reeds kunnen aanvoeren, dat hij wel als beginsel heeft aangenomen, dat, bij eene levensbeschrijving van Jezus, bijna uitsluitend uit de vermelde vijf bronnen moet worden geput, en derhalve deze boven anderen in aanmerking moeten komen, maar dat hij in zijne biografie van nog eene andere bron, t.w. de *oude christelijke letterkunde* niet minder gebruik heeft gemaakt, en evenzeer daaruit heeft aangehaald als uit sommige dier vijf door hem zoo op den voorgrond geplaatste bronnen†). Doch wij willen vooral op andere blijken van disharmonie de aandacht vestigen.

Indien een biograaf tot beginsel stelt, dat hij deze of die bronnen heeft te gebruiken, dan moet hij, dunkt mij, geacht worden met zijne lezers van eene zekere onderstelling uit te gaan, t.w. dat hij zijne bronnen zal laten zeggen wat ze werkelijk getuigen, en vooral dat hij ze niet juist het tegendeel van 't geen ze bevatten zal laten verzekeren.

En als we nu vragen, of Renan aan deze verwachting heeft voldaan, dan moet het antwoord, onzes inziens, *ontkennend* zijn.

Ik zal het bewijzen.

Ziet, waar Renan spreekt over de opvoeding van Jezus, beweert hij dat Jezus volstrekt geen kennis bezat van den *algemeenen toestand der wereld*, dat hij zich de aarde voorstelde als verdeeld in koningrijken, die elkander beoorlogen; dat het hem volkomen ontbrak aan een helder begrip van de Romeinsche heerschappij; dat hiervan alleen de naam Cesar tot hem schijnt te zijn doorgedrongen, en dat hij de hoogere zamenleving niet anders kende dan een jonge dorpeling, die de wereld beziet door het prisma zijner naïviteit*). Nu zegt hij, dat die algeheele onbekendheid met de algemeene gesteldheid der wereld uit iederen trek blijkt van zijne meest authentieke gezegden, en tot bewijs dat Jezus de aristocratische maatschappij zoo weinig kende voert hij aan: Matth. XI:8, XXII:2 verv. Maar nu moeten wij hier vooreerst opmerken, dat, voor zoo ver ons t.m. bekend is, niet één woord van Jezus, noch uit Matth., noch uit Mark., noch uit Lukas kan worden aangevoerd, waar wij hem hooren zeggen dat de aarde verdeeld is in rijken, die met elkander oorlog voeren. En wat die 2 plaatsen betreft in het 1e Evangelie, ik vind dat Renan zich te vergeefs daarop heeft beroepen en dat ze volstrekt niet getuigen wat Renan ze laat verzekeren. Op de eerste, zegt Renan, stelt Jezus het hof der koningen voor als eene plaats, waar de lieden fraaije kleederen dragen. Wat heeft hij hiermede bedoeld? Toch wel

*) Wij zouden tot hetgeen pleit voor die harmonie nog alle die bladzijden hebben kunnen aanvoeren, waar hij zoo de schriften des N.V. met die der ongewijde schrijvers aanhaalt, dat aan geen onderscheid tusschen beide valt te denken (zie o.a pag. 59, noot 2, 136, noot 1 en 2, 211, noot 3, 213. noot 3, 374, noot 4, 399, noot 6) en vooral waar hij aan de getuigenissen der ongewijde schrijvers boven die der Evangelisten de voorkeur geeft (b.v. pag. 109 verv. noot 4).

†) De bladzijden in Renan's boek, waarnaar we hier zouden kunnen verwijzen, zijn te talrijk om ze aan te halen. Die 't werk in handen neemt kan er zich spoedig van overtuigen, dat wij niet te veel hebben gezegd.

*) Vie de Jésus pag. 38 suiv. (Ons Overzigt t.a.p. bl. 327).

niet, dat Jezus heeft gezegd dat in de paleizen der koningen mooije kleederen worden gedragen. Wie zou dat ontkennen? maar dit zal zijne bedoeling zijn geweest, dat, volgens de voorstelling van Jezus, aan de hoven altijd fraaije kleederen worden gedragen, dat het daar altijd feest is, of dat daar slechts menschen worden aangetroffen, die met schoone kleederen zijn bekleed, of zoo iets. Maar dat heeft Jezus, t.m. volgens dit woord van 't 1e Evangelie, niet gezegd. Volgens het verband maakte dat woord een gedeelte uit van 't geen Jezus, na het vertrek van het gezantschap des Doopers, tot de scharen zeide betreffende dien boetgezant. Hij wees hierdoor aan voor wien deze moest gehouden worden. Daartoe koos hij den vragenden vorm. 'Wat zijt gij in de woestijn gaan zien? een riet dat door den wind bewogen wordt?' (vers 7) M.a.w. was dit uwe verwachting aangaande hem, toen gij tot hem uitgingt, dat gij in hem zoudt aantreffen een man, die, gelijk het riet voor den wind, zoo voor de wereld buigt en wijkt? Hierop laat hij de vraag volgen; 'maar' (indien dit uw doel niet was) 'wat zijt gij (dan) gaan zien? een mensch, met zachte kleederen bekleed?' D.w.z. verwachttet gij in hem een weelderig mensch, wien het slechts om zingenot te doen is? En als hij nu daarop zegt: 'zie, die de zachte kleederen dragen, zijn in de huizen der koningen,' dan is het, dunkt mij, duidelijk, dat Jezus hiermede niets anders dan dit heeft willen uitdrukken, dat zulke weelderige personen wel te verwachten zijn in de paleizen der vorsten, maar niet in de woestijn*). Maar is dit de regte uitlegging, dan had Renan geen regt om die plaats ten bewijze voor zijne bewering aan te voeren en laat hij haar getuigen wat ze niet zegt. En wat die andere betreft: volgens Renan treffen wij hier een van die charmante onmogelijkheden aan, waarvan, naar zijne bewering, Jezus' gelijkenissen overvloeijen. Maar nu zie ik volstrekt niet in, waarom het *niet mogelijk* zou zijn, dat een koning zoo handelt, gelijk hier wordt voorgesteld. Bovendien er kan, naar ik meen, niet eens uit deze gelijkenis met zekerheid worden opgemaakt dat Jezus werkelijk het er voor hield, dat koningen wel eens zoo handelden, hij heeft o.i. van het bereiden van een bruiloft door een koning en wat verder den inhoud dezer gelijkenis uitmaakt gesproken, zonder zich zelven te vragen, of zoo iets zich wel van eenen aardschen vorst liet verwachten. Het was hem slechts om het beeld, om de vergelijking te doen. Ik voor mij geloof, dat het een zeer slechte hermeneutische regel is: vast te stellen, dat al wat eene gelijkenis bevat door hem, die ze voordraagt, als iets wordt gedacht dat òf soms òf meermalen werkelijk voorvalt. En ik meen alzoo dat Renan ook op dit woord van Jezus ten onregte beroep heeft gedaan*).

Dat aan Jezus, op grond van woorden door hem, volgens de getuigenissen der Evangeliën, geuit, wel wat uitgebreider be-

*) Lukas heeft op de parall. plaats (VII:25): zie, die in prachtige kleeding en weelde leven, zijn in de paleizen.

*) Bij Lukas op de parall. plaats (XIV:16 verv.) heeft de gelijkenis een anderen vorm. Daar is het niet *een koning*, die *zijn zoon* eene *bruiloft*, maar eenvoudig een *zeker mensch*, *die een grooten maaltijd* aanrigtte. (Strauss Leben Jésu, 4 Aufl. I S. 637) geeft aan de redactie van Lukas de voorkeur. Renan zou 't op zijn standpunt ook hebben kunnen doen.
Indien vrees voor te groote uitvoerigheid ons niet had teruggehouden, we zouden hebben opgemerkt, wat als reden kan worden aangevoerd waarom in de gelijkenis juist het beeld van een *koning* is gekozen, die zijn *zoon* een *bruiloft* bereidde.

kendheid met de aristocratische maatschappij moet worden toegekend; en dat men zich hem, naar diezelfde mededeelingen, moet voorstellen als voorzien van uitgestrekter kennis aangaande de koningen dezer aarde, t.m. ten opzigte van de vorsten in zijn land, dan in den regel bij eenvoudige dorpelingen wordt aangetroffen, moet, dunkt mij Renan, als hij zich gelijk wil blijven, aannemen. Immers de gelijkenis Luk. XIX:12-27 schrijft hij toe aan Jezus[*]. Of hoe, wordt hier een mensch van hooge geboorte ten tooneele gevoerd, die naar een *vergelegen land reist* om voor zich een *koningrijk* te *ontvangen* en die, nadat hij 't heeft erlangd, terugkeert, ik vraag of deze vergelijking niet ontleend is aan de betrekking waarin ten tijde van Jezus Palestina's vorsten tot de Romeinsche heerschappij stonden, als die van Rome, die stad in het vergelegen land, hun gebied moesten ontvangen? Schrijft Renan dat woord aan Jezus toe, dan moet deze, volgens hem, met die verhouding bekend zijn geweest. En in zoo verre had hij dan ook geen regt aangaande Jezus, in een ander gedeelte van zijn boek[†], te zeggen, dat hij zonder twijfel van de dynastie van Herodes niets meer dan den naam kende[§].

Erger heeft, mijns inziens, Renan het gemaakt met de legende, zoo als hij haar noemt, Luk. II:41 verv. Daar wordt, zegt hij, Jezus voorgesteld als *weerstrevig* aan *'t vaderlijk gezag.*[*] Maar is dat niet in lijnregten strijd met vers 51, waar juist aangaande hem wordt gezegd: en hij was hun (d.i. zijnen ouders) *onderdanig?* Naar ik meen heeft hij, wie 't ook zijn moge, die dat verhaal heeft medegedeeld, er geenszins mede ten doel gehad om die voorstelling van Jezus te geven, en, zoo het een legende is, heeft er die voorstelling geenszins aan ten grondslag gelegen, en Renan laat, onzes inziens, hier zijn bron juist het tegendeel getuigen van 't geen zij behelst.

Waar Renan Jezus voorstelt als weerstrevig aan het ouderlijk gezag, beweert hij ook dat familiebetrekkingen voor Jezus weinig waarde hebben bezeten, dat hij soms hard en onbillijk jegens zijne familie was. Als bewijs hiervoor beroept hij zich op Matth XII:48 en de parall. plaatsen Mark. III:33, Luk. VIII:21, als ook op Joh. II:4. Maar nu vraag ik ieder, die er dit niet in wil zoeken, hoe hij in dat onvergetelijke gezegde, dat in de aangehaalde plaatsen der Synoptici wordt aangetroffen, eenige hardheid en onbillijkheid van Jezus jegens zijne familiebetrekkingen kan vinden; daar er toch deze gedachte slechts door wordt uitgedrukt, dat er nog eene andere, eene hoogere verwantschap bestaat dan die naar het vleesch. En mag dit niet worden ontkend, dan is daar immers niets hards en niets onbillijks in gelegen, jegens nabestaanden? En wat

*) Vie de Jésus pag. 371. (Ons Overzigt t.a.p. bl. 394 noot 1 van kol. 1).

†) Vie de Jésus pag. 56. (Ons Overzigt t.a.p. bl. 329 noot 1, kol. 1).

§) Tot de bewering dat Jezus zoo weinig met de hoogere zamenleving bekend was als Renan 't voorstelt, heeft hij, daar hij de genoemde gelijkenis aan Jezus toekent, te minder regt, als aangenomen mag worden, dat Jezus, die, volgens het verband in Jericho die gelijkenis heeft voorgedragen, welligt door het prachtige koninklijke paleis, dat in die stad door Archelaüs was gebouwd, aan dezen zoon van Herodes herinnerd, den vorm zijner gelijkenis juist heeft ontleend aan 't geen door dezen Ethnarch, naar het berigt van Fl. Josephus, is gedaan en van 't geen met hem is voorgevallen. Immers deze geschiedschrijver verhaalt (Ant. XVII, 9, 3. Ibid. XVII, 11) dat hij naar Rome is gereisd om zijn rijk te ontvangen; terwijl de Joden te vergeefs daar protest tegen indienden.

*) Vie de Jésus, pag. 42 (Ons Overzigt bl. 328 kol. 1.)

Joh. II:4 betreft, 't is, dunkt mij, duidelijk, dat dit woord in het verband, waarin het hier voorkomt, volstrekt geen hardheid jegens de vrouw, tot wie 't gezegd wordt gerigt te zijn, in zich sluit. Het is waar, die vrouw was *Jezus' moeder* en Jezus noemt haar hier *vrouw*; maar dat de uitdrukking niet noodzakelijk als eene onvriendelijke behoeft te worden opgevat, kan reeds blijken uit vergelijking van Joh. XIX:26, XX:15. Ook valt het niet te ontkennen, dat er op volgt als woord van Jezus: 'wat heb ik met u te doen? mijne ure is nog niet gekomen;' maar wat wil dit in het verband waarin het hier voorkomt, anders zeggen dan: in hetgeen ik op hooger standpunt, als wonderdoener, zal verrigten, mag ik mij niet door u laten bepalen; gij moet aan mij overlaten wat niet tot den kring van uwe bemoeijingen behoort; ik zal, als 't daarvoor de juiste tijd is, handelend optreden. Maar is dit de ware uitlegging, dan gaat het bewijs van Renan niet door en laat hij ook hier zijne bronnen zeggen wat ze niet verzekeren.

Wederom mag ik zeggen: erger heeft hij het in een ander geval gemaakt. Immers hij zegt[*)], dat Jezus waarschijnlijk niet alleen in Nazareth, maar ook in Kana de eerste dagen zijner jeugd heeft doorgebragt, en beroept zich tot staving van dit gevoelen ook hierop dat een of twee van zijne discipelen van Kana afkomstig was, en haalt dan tot bewijs, behalve een plaats in het Evangelie van Joh., Matth. X:4, Mark. III:18 aan, waar den naam van Simon, een van Jezus twaalf Apostelen, staat bijgevoegd: *Kananeër* of *Kananiter*[†)]. Maar geen dezer twee woorden beteekent *iemand*, *die van Kana afkomstig is.* Zij duiden de afkomst van een plaats aan, wier naam anders luidt. Geheel ongegrond is derhalve het beroep, dat we hier aantreffen. Indien men had willen aanduiden dat Simon van Kana afkomstig was, men zou hem *Kaneër* of *Kaniter* hebben geheeten; want deze woorden hebben die beteekenis. En derhalve we zien 't op nieuw: Renan laat zijn bronnen verzekeren wat ze niet behelzen, ja juist het tegenovergestelde van 't geen ze getuigen.

En zoo zouden wij kunnen voortgaan, maar hoe uitvoerig zouden wij niet worden, indien wij al de bewijzen van disharmonie met zijne beginselen, waarop wij hier de aandacht vestigden, die in Renan's boek zijn te vinden, wilden aanvoeren[*)]?

*) Vie de Jésus pag. 72, Ons Overzigt t.a.p. bl. 330.

†) In de handschriften worden beide lezingen aangetroffen. Kananeër schijnt de echte te zijn.

*) Ik breng hiertoe ook zijne bewering dat Jezus het gevoelen zijner tijdgenooten deelde dat Johannes gehouden moest worden voor de uit den dooden opgestane Elia, met zijn beroep, tot staving van dit gevoelen, op Matth. XI:14, XVII:10-13, Mark, VI:15, IX:10-12, Luk. IX:8, Joh. I:21-25. (Vie de Jésus pag. 201, Ons Overzigt t.a.p. bl. 345 verv. noot 4 kol. 2); waarbij opgemerkt moet worden dat Jezus den dooper niet als zoodanig, maar als den man voorstelt, in wien Elia naar den geest was herleefd (Vgl. Luk. I:17)) en dat Mark. VI:15 en Luk. IX:8 niet eens woorden bevatten, die Jezus worden toegekend. Ik rangschik daar almede onder zijne verklaring, dat Jezus de kunstwerken, die hij te Jeruzalem aanschouwde, slechts met een *boos oog* aanzag, met het daarmede gepaard gaande beroep op Matth. XXIII:27, 29, XXIV:1 verv. Mark. XIII:1 verv. Luk. XIX:44, XXI:5 verv. (vie de Jésus p. 211), waarvan 't wel niet moeijelijk is in te zien, dat zij dat in't geheel niet bewijzen vooral wat betreft Matth. XXIII:27, 29, waar Jezus, zooals ieder duidelijk is, geen afkeer van het versieren der graven en der gedenkteekenen op zich zelf aan den dag legt, maar alleen de geveinsdheid zijner tijdgenooten daarin aan den dag gelegd bestraft. Ook zijne bewering dat Jezus met de grootste bereidwilligheid die wonderen verrigtte, welke men hem niet alleen vroeg, maar waarbij men hem tevens zoon van David noemde, en ten bewijze aanvoert Matth. IX:27, XII:23, XV:22, XX, 30, 31, Mark. X:47, 52, Luk. XVIII:38. (Vie de Jésus pag. 238. Ons Overzigt t.a.p. bl. 374 kol. 1 noot.); waaromtrent ik zou kunnen vragen of uit hetgeen Matth. IX:27, Mark. X:47, 52: Luk. XVIII:38 wordt verhaald die bereidwilligheid van Jezus meer uitkomst

Toch kunnen wij niet van ons ver-

dan b.v. in 't bij Matth. onmiddellijk voorafgaande wonderverhaal vs. 18 verv., waar Jezus niet de zoon van David wordt genoemd? waarbij ik de opmerking zon kunnen voegen dat Matth. XII:23 nog minder bewijst, daar N.B. hier Jezus voor den zoon van David wordt verklaard *na* 't gebeurde wonder, en ook nog dit dat Matth. XVI:23 Jezus juist niet terstond bereid is om te helpen. Al verder zijne voorstelling van Jezus als of zijn zwervend leven hem tot last zou zijn geworden en bitterheid en verwijt zijn hart vervuld hebben, met beroep op Matth. VIII:20, Luk. X:VIII:8. (Vie de Jésus pag. 324 Ons overzigt t.a.p. bl. 387, kol. 2), waarin niemand, dunkt mij, die 't verband raadpleegt, zoo hij onbevooroordeeld te werk gaat, zal vinden, wat Renan zegt er in opgesloten te zijn. Ook zijne beschuldiging tegen Jezus ingebragt als of deze bitter zou geweest zijn zelfs tegen dat ongeloof, 't welk zich het minst tegen hem verzette, met verwijzing naar 't woord van Jezus Matth. XII:30, Luk. XI:23 (Vie de Jésus pag. 325. Ons Overzigt t.a.p. bl. 387 kol. 2); welk gezegde toch niet geuit werd met het oog op de Joodsche duivelbezweerders (zie 't verband), maar de Farizeën gold, die de beschuldiging vs. 24 bij Matth. vs. bij Luk. tegen Jezus hadden ingebragt. Ook zijne bewering dat Jezus niets wilde bewonderen dan de arme weduwe, die een penningske wierp in de schatkist, en zijn beroep hiervoor op Matth. XXIV:1, 2, Mark. XIII:1, 2, Luk. XIX:44, XXI:5, 6, Mark. XI:11 en op Mark. XII:41 verv. Luk. XXI:1 verv. (Vie de Jésus pag. 339, Ons overzigt t.a.p. bl. 389 kol. 2); 't onregtmatige van welk beroep ligt is in te zien. Ook.... maar waartoe meer hier opgesomd?

krijgen, nog een tweetal proeven te verzwijgen.

Had Renan reeds aangaande Johannes den Dooper beweerd, dat deze tegen de *rijke* priesters krachtig is opgetreden*), en dat in zijne school zich nu en dan iets van gemeenschap van goederen liet bespeuren*), ook Jezus stelt hij voor als van dien geest doordrongen. Ja! Jezus heeft, volgens Renan, die gemeenschap van goederen gepredikt. En wat voert hij nu aan als bewijs voor deze stelling? Zoo als uit ons overzigt van zijne levensbeschrijving van Jezus is gebleken: vooreerst Hand. IV:32, 34-37, V:1 verv., waar gesproken wordt van de eerste Christelijke gemeente te Jeruzalem, wat natuurlijk geen afdoend bewijs bevat voor het gevoelen van Jezus op dit punt. Verder Matth. XIII:32, Luk. XII:15, verv., om te doen zien, dat de gierigheid als de voornaamste zonde werd beschouwd. En als hij nu daarop, zonder bewijs, heeft gezegd, dat die hebzucht toen eenvoudig in gehechtheid aan den eigendom bestond, haalt hij het voorbeeld aan van den rijken jongeling, om te doen blijken, dat niemand in den kring van Jezus werd opgenomen, dan die zijn goed aan de armen gaf, en de twee gelijkenissen van den schat in den akker en van de parel (Matth. XIII:44-46)†). Maar nu valt het, dunkt mij, niet moeijelijk om in te zien dat het aangehaalde voorbeeld van dien rijken jongeling geenszins bewijst, dat door Jezus, om in zijn kring te worden toegelaten, aan ieder die eisch werd gedaan, welken Renan hieruit als regel, die altijd gevolgd werd, afleidt, daar toch uit het woord tot één gerigt geenszins blijkt dat Jezus dezelfde voorwaarde allen heeft gesteld. En wat die twee gelijkenissen betreft, hier wordt immers van het verkoopen van alle bezittingen gesproken, om daardoor uit te drukken dat het ko-

*) Vie de Jésus pag. 103.
*) Vie de Jésus pag. 104.
†) Vie de Jésus pag. 172 suiv. (Ons overzigt t.a.p. bl. 343).

ningrijk der hemelen de grootste schat is, waarvoor men alles moet overhebben.

Hiermede heeft Renan zich echter niet vergenoegd. Hij heeft bovendien nog twee andere gelijkenissen en een woord van Jezus ten bewijze aangevoerd, t.w. ‘die van den onregtvaardigen rentmeester’ (Luk. XVI:1 verv.) en die van den ‘rijken man en den armen Lazarus’ (Luk XVI:19 verv.), welke laatste, zegt Renan, niet die van den *slechten rijke*, maar eenvoudig *van den rijke* moet geheeten worden, en Matth. XIX:24 (Mark. X:25, Luk. XVIII:25*).

Nu moeten wij toestemmen: bij eene oppervlakkige beschouwing schijnt de 2e dier gelijkenissen voor het gevoelen van Renan te pleiten. 't Is echter slechts schijn. Immers waar staat, zoo als hij beweert, in de gelijkenis, dat de rijke in de hel is, omdat hij rijk is, zijn goed niet aan de armeu geeft, lekker eet, terwijl anderen aan zijne poort een slecht maal hebben? En weet Renan het niet, hij die zoo veel aan het oostersch heeft gedaan, dat men bij eene gelijkenis vooral moet letten op het hoofddoel, waarmede zij is voorgedragen. Welk is dat hier? Gelijk doorgaans in het parabolisch onderwijs, vinden wij het aan het slot (vers 31); terwijl al het overige daaraan ondergeschikt is. Om de waarheid in dat slot uitgedrukt zoo krachtig mogelijk te doen uitkomen, had Jezus in het voorafgaande een man voorgesteld, die hier op aarde het smartelijkste leven leidde, maar na zijn dood in gindsche gewesten de hoogste zaligheid smaakte en die een ander mensch, welke hier al het zoete des levens volop had genoten, de vreeselijkste smart, te pijnlijker omdat hij het hier zoo goed had genomen, had zien lijden. Verbeeldt u - dit wil Jezus zijnen toehoorders toeroepen -: verbeeldt u zulk een mensch en dezen uit de onderwereld tot dit leven teruggekeerd en van dat alles getuigende, ja! indien ook zulk een met een zoodanige verkondiging, waarvan zich het meest invloed liet verwachten, optrad onder hen, die Mozes en de profeten hebben, 't zou, zoo zij zich door dezen niet tot veranderde denkwijs laten brengen, toch niet baten. Wie gevoelt niet, bij deze opvatting der gelijkenis, dat wij op niets wat buiten die hoofdzaak omgaat in deze parabel als bewijs dat Jezus dit of dat heeft geleerd of voorgeschreven mogen beroepen; zoodat men dan ook zeer verkeerd doet door b.v. deze gelijkenis aan te voeren tot betoog dat het tot Jezus' onderwijs heeft behoord, dat de goeden van de slechten in de toekomst door eene klove zullen gescheiden worden; want al het voorafgaande, 't zij het volksgeloof was of niet, 't moest alleen strekken om het hoofddoel te bereiken, dat Jezus zich met deze gelijkenis had voorgesteld*).

Als men nu in 't oog houdt wat we daar betreffende de gelijkenissen opmerkten, dan zal men ook spoedig inzien, dat Renan die andere gelijkenis voor zijn gevoelen vergeefs heeft aangevoerd. Voorzeker, wanneer wij haar zoo uitleggen, als hij heeft gedaan, dan pleit zij sterk voor de bewering: dat het Jezus leuze' was: geef alles aan de armen. Immers hij zegt, dat vers 9 met de vrienden, van wie hier wordt

*) Vie de Jésus pag. 174 verv. (Ons Overzigt t.a.p. bl. 343, verv).

*) Dat deze gelijkenis, voor een gedeelte t.m., het volksgeloof dier dagen uitdrukte, stemt Renan zelf toe, daar hij juist het 22e vers dezer parabel aanhaalt waar hij dat geloof voorstelt (Vie de Jésus pag. 55 Ons Overzigt, t.a.p., bl. 328 noot, 2 van kol. 2).

gesproken, de armen worden bedoeld en dat zij de uitdeelers zullen zijn, zoodat het natuurlijk in het belang van ieder is, hun alles te geven. Maar zijn die vrienden dan de armen? Mij dunkt neen; het zijn dezelfden, van welke Jezus zegt ‘die u zullen ontvangen’ en dat zijn immers de hemellingen? En heeft Jezus deze gelijkenis voorgedragen en is van hem afkomstig 't geen wij lezen Matth. XXIV:31, dan zijn 't hier de Engelen. En dit was het éénige doel dezer gelijkenis, om namelijk op te wekken dat men in zijn gedrag met betrekking tot de aardsche goederen zich verstandig zou gedragen, gelijk die rentmeester schranderheid had aan den dag gelegd.

Wat nu eindelijk dat woord van Jezus betreft, dat wij bij Mattheüs, Markus en Lukas aantreffen, daar Renan zelf ook naar Mark. X:25 verwijst, meen ik te kunnen volstaan met de aandacht te vestigen op het 24ste vers in dat zelfde kapittel van den 2den Evangelist, ten bewijze, dat door Renan op zijn standpunt ook op dit gezegde des Heeren ten onregte beroep is gedaan.

Ik gevoel mij gedrongen op nog iets te wijzen. Meermalen hooren wij Renan spreken van Jezus' bekende gezegde: geeft den keizer wat des keizers is, en Gode wat Godes is (Matth. XXII:20)*). Mij dunkt, met dit woord heeft Jezus erkend dat men ook aan den keizer gehoorzaamheid schuldig was. Maar hoe kan nu Renan met beroep daarop zeggen, dat Jezus de aarde en het aardsche verachtte en tot beginsel stelde, dat het teeken om de wettige magt te herkennen is een muntstuk te bezien, en dat hij de leer heeft verkondigd: dat de volmaakte mensch uit minachting en zonder onderzoek de belasting betaalt?

Hierbij wil ik echter geene andere proeven bijvoegen. De aangevoerde zijn, dunkt mij, voldoende, om te doen zien, dat Renan meermalen jegens zijne bronnen het bewuste onregt heeft gepleegd.

Laat ons nu nog het volgende opmerken.

Renan heeft niet alleen, in die, waarop wij nu de aandacht hebben gevestigd, maar in nog zoovele andere zich ten opzigte van zijne bronnen de meest mogelijke vrijheid veroorloofd.

Op de zonderlingste wijze springt hij er mede rond. Zoo worden gedeelten van het N.T. slechts op den *klank* der woorden af door hem aangehaald. B.v., waar hij spreekt van de verandering, die de jeugdige timmerman eensklaps onderging, wijst hij, behalve op Matth. XIII:54 verv., Mark. VI:2, en in éénen adem daarmede, op Joh. VI:42*). Schrijft hij op de eene bladzijde van zijn werk waarde toe aan de bijzonderheid dat de groote theorie der openbaring van den zoon des menschen bij de synoptici eerst in de *laatste hoofdstukken* komt, en dat de *eerste* prediking, vooral bij Mattheüs, geheel zedelijk is†); elders neemt hij uit ieder der Evangeliën, ook uit dat van Mattheüs, plaatsen uit het begin, midden, en einde en voegt ze bij een en laat ze gelden als proeven van 't geen Jezus in een *bepaald* tijdperk zijns levens heeft gedacht of verrigt§); ja!

*) Vie de Jésus pag. 119 suiv. (Ons Overzigt t.a.p. bl. 338 verv. noot 3 van kol. 1) pag. 348 (Ons Overzigt t.a.p. bl. 390 kol. 2).

*) Vie de Jésus pag. 80 (Ons Overzigt t.a.p. bl. 332 kol. 1).

†) Vie de Jésus pag. 80, note 2.

§) Vie de Jésus pag. 82, suiv. (O.o. t.a.p. blz. 332), 116 suiv. (O.o. blz. 336 verv.) 128, 129 (O.o. blz. 339), 192 suiv., 243 suiv. (0.0. blz. 374 verv.), 272 suiv. (O.o. blz. 380 verv.), 309 suiv. (O.o. 385 verv.).

hetzelfde hoofdstuk van den eenen Evangelist wordt voor *onderscheidene* tijdperken aangevoerd[*)]. Ofschoon hij het plan van Jezus' leven in het 4de Evangelie het meest is gevolgd en in zijne biografie door Joh. VII zich heeft laten leiden wat de verdeeling van dat leven in tijdperken betreft, neemt hij toch uit een voorafgaand hoofdstuk (V), dat naar de voorstelling van den Evangelist tot eene vroegere periode behoort eene mededeeling en plaatst haar in het tijdperk, waartoe Kap. VII door hem zelven gebragt wordt[†)]. Op de eene plaats beroept hij er zich op dat al de Evangelisten dit of dat getuigen[§)], elders verklaart hij daarentegen voor onaannemelijk wat zij eenstemmig berigten[**)]. Zegt hij ergens dat wij in het 4de Evangelie Johannes zelven hooren verhalen wat er in den laatsten nacht van Jezus' leven aan den maaltijd heeft plaats gegrepen[††)] en beroept hij zich meermalen op hem als ooggetuige voor zijne voorstelling van Jezus' lijdensgeschiedenis[§§)], toch, hoewel, volgens deze beschouwing van het 4de Evangelie, diezelfde Johannes de voetwassching moet hebben medegedeeld[***)], verklaart hij het berigt voor onzeker dat deze plegtigheid juist in den laatsten nacht heeft plaats gevonden[*)]. En wederom, hoewel hij gedurig doet uitkomen, dat hij aan Johannes wat de lijdensgeschiedenis betreft de voorkeur geeft, zegt hij, dat de mededeeling van dezen Evangelist XIX:13, niet waar kon zijn, en voert alleen als grond aan, zonder hier iets bij te voegen, dat Markus iets anders verhaalt (XV:44, 45)[†)]. Beroept hij zich op Matth. XXVI:29, Luk. XXII:30 als bewijs dat, naar de voorstelling van Jezus, in zijn toekomstig rijk nieuwe wijn zal gedronken worden[§)], diezelfde gedeelten dezer Evangelisten behandelt hij elders als onzekere mededeelingen[**)]. Wat hij zelf voor legendarisch verklaart, daarop beroept hij zich[††)].

Ook behelst het boek van Renan zoo veel dat hij òf alleen, als ik het zoo noemen mag, naar zekere analogie als bestanddeel van Jezus' leven voorstelt - zoo beweert hij, dat Jezus' discipelen b.v. bij zijn doortrekken van Galilea, hunne kleederen voor hem op het lastdier, waarop hij was gezeten, of op den weg spreidden, met verwijzing naar het berigt der Evangelisten[§§)], waar zij ons mede-

*) Vgl. de aangehaalde bladzijden.
†) Vie de Jésus pag. 355, note 2, (O.0. t.a.p. blz. 391, kol. 2).
§) Vie de Jésus pag. 266 (O.0. blz. 379 kol. 2), 377 (OO. 394 kol. 2).
**) Vie de Jésus pag. 392 of 350, 407 (O.0. blz. 399 noot 1 van kol. 1).
††) Vie de Jésus pag. 387, (O.0. t.a.p. blz. 391 de noot van kol. 1).
§§) Vie de Jésus pag. 378 (O 0. t.a.p. blz. 395 kol. 1) 383, note 2, 396, note 4 (O.0. t.a.p. blz. 398 kol. 1).
***) Iets wat Renan ook zegt, pag. 387, maar weêr zoo wat terug neemt door er op te laten volgen: niet Johannes, maar *men* bragt deze plegtigheid tot den laatsten avond voor Jezus' dood, door het streven geleid om aan het laatste Avondmaal alle gewigtige morele en rituele voorschriften vast te knoopen.
Het is zonderling zoo als Renan in geheel zijn boek met het 4e Evangelie is te werk gegaan. Zoo voert hij, in de inleiding (XXV), als bewijs aan tegen de echtheid van dit Evangelie, dat hierin van Jakobus geen melding wordt gemaakt, en later in zijne levensbeschrijving (pag. 155) zegt hij dat het vreemd is dat *Johannes in zijn Evangelie* niet van Jakobus spreekt.
*) Vie de Jésus pag. 387 (O.o. blz. 396 in de noot van kol. 1).
†) Vie de Jésus pag. 427, note 3.
§) Vie de Jésus pag. 279 (O.0. blz. 381 kol 2).
**) Vie de Jésus pag. 389.
††) Zie o.a. vie de Jésus pag. 42.
§§) Vgl. Matth. XXI:7, 8.

deelen, dat dit eens heeft plaats gegrepen[*)] - òf dat hij, zonder er een enkel bewijs voor te leveren, alleen, omdat hij het zich zoo voorstelde, in zijn levensbeschrijving heeft opgenomen[†)].

Ik vraag daarom: zou Renan aan de eischen, die als biograaf aan hem mogen gedaan worden, voldaan hebben? Zou den biograaf zulk eene vrijheid tegenover zijne bronnen geoorloofd zijn?

Wat zouden de litteratoren zeggen, indien wij op letterkundig gebied deze vrijheid namen? Ik denk hier aan den bekenden Romeinschen geschiedschrijver en biograaf Cornelius Nepos. Ik behoef niet te herinneren, dat hij o.a. het leven heeft beschreven van den beroemden veldheer Miltiades. Tot de bronnen voor de kennis van dien Griek behoort, zooals men weet, o.a. ook de Geschiedenis van Herodotus. Beiden Herodotus en Xenophon verschillen zeer in hunne berigten betreffende dienzelfden overwinnaar bij Marathon. Hierin komen ze echter overeen, dat Miltiades naar het eiland Lemnos is gevaren en van de Lemniërs heeft gevorderd, dat zij, krachtens een bestaand verdrag, zich aan de Atheners zouden overgeven. Onderstelt nu eens dat ik het leven van dien Griekschen held beschrijvende, zonder eenig bewijs aan mijne bronnen ontleend daarvoor te leveren, verhaalde dat er te Lemnos dit of dat is voorgevallen; onderstelt dat ik, verwijzende naar Nepos II:4 en naar Herodotus VI:140, (waar zij van dat verdrag met de Lemniërs gesloten gewagen), mededeelde, zonder dat ik hiervoor uit mijne bronnen eenig bewijs kon bijbrengen, dat hij op zijne heen- of terugreis nog een ander eiland heeft aangedaan en, gelijk van de Lemniërs, zoo ook van de bewoners van dat eiland heeft gevorderd, dat zij zich zouden overgeven, wat zouden de litteratoren dan wel zeggen? Wat zouden zij wel zeggen, indien mijne levensbeschrijving in 't algemeen zoo ware ingerigt?

Zij zouden zeggen: 't is geen biografie, 't is een Roman.

Verdient dan Renan's Leven van Jezus wel een anderen naam? Is die titel niet met regt van onderscheidene zijden, door beoordeelaars van verschillende rigting, er aan gegeven[*)]?

*) Vie de Jésus pag. 190 (O.o. blz. 345 kol. 1).
Het is mogelijk dat Renan die plaats uit het Evangelie van Mattheüs juist niet als bewijs, maar slechts als toelichting heeft aangehaald, ze had dan ook wel kunnen achterwege blijven.

Tot dezelfde categorie behoort ook: wat hij van Petrus en Johannes, met aanhaling van Matth. IV:18, Mark. I:16, Luk. V:3, Joh. XXI:3, zegt dat deze 2 jongeren steeds, ook dan wanneer zij 't meest met Jezus zich moesten ophouden, hun visschersbedrijf voortzetten. Zie Vie de Jésus pag. 150.

†) 't Is dunkt mij uit het overzigt, dat wij in de 2 voorgaande artikelen geleverd hebben, ieder duidelijk geworden, zoodat ik geen proeven behoef te leveren.

*) Zoo bijv. door Mr. Opzoomer, Dr. van Oosterzee, Dr. Meijboom. Wij nemen deze gelegenheid waar om de in ons eerste artikel gedane opgave der geschriften, die ten gevolge van Renan's boek zijn in 't licht verschenen, aan te vullen. Ze zijn, buiten de genoemde: *Het teeken des tijds* van Dr. Meijboom, Amsterdam Gebr. Kraay; *Het leven van Jezus door E. Renan* van Prof. J.H. Scholten, Leiden P. Engels; *Wat dunkt u van den Christus*, van Mr. C.W. Opzoomer, Amsterdam J.G. Gebhard en C^{o}.; *Renan's leven van Jezus beoordeeld* door E. Scherer (Biblioth. van Moderne Theologie III Afl. 4); *Jezus*, *volgens Prof. Renan* door Napoleon Roussel, Leyden De Breuk en Smits; *Renan en het wonder*, Rotterdam Verbruggen en van Duym; *Het leven van Jezus. Antwoord op het boek van Prof. Renan* door Eug. Postel, Leyden De Breuk en Smits; *Jezus van Nazareth en zijne beginselen in betrekking tot onze dagen* door *Dr. J. van Vloten.* Verder, is in den Spectator No. 31-35 een verslag door J.H. Maronier en in de Gids (Nov.) een beoordeeling van Renan's Leven van Jezus geleverd door C. Busken

En wanneer ik nu met verwijzing naar Nepos en Herodotus, of naar een van hen, Miltiades het een of ander woord in den mond legde, of de eene of andere daad hem liet verrigten, juist het tegenovergestelde van 't geen die schrijvers hem laten zeggen of doen, zou men daarmede - t.m., indien ik geen bewijs leverde dat dit gezegde of dat feit werkelijk gezegd of verrigt is - niet nog minder vrede hebben?

Ik vraag: wat wordt zoo de historie, indien dit dien naam verkrijgt?

In ieder geval Renan is, dunkt mij, niet getrouw gebleven aan de twee beginselen, waaraan wij zijn werk getoetst hebben.

Ik houd hem aan zijn eigen woord, dat hij aan zijne levensbeschrijving*) heeft doen voorafgaan. ‘Laat ons’ - hoorden wij hem daar zeggen - ‘onderstellen dat wij, de Minerva van Phidias naar de beschrijving, die er van bestaat, herstellende, een dor, stijf, onnatuurlijk geheel voortbragten, wat zou men daaruit moeten afleiden? Slechts dit: dat men smaak moet bezitten, om zulk eene beschrijving te verstaan, dat men zoo de verschillende trekken, die zij vermeldt, moet vereenigen, dat ze een geheel uitmaken, hetwelk al de gegevens op gelukkige wijze vereenigt.’ Met die beschrijving heeft hij zijne bronnen, bepaald, dunkt mij, de Evangeliën, vergeleken. Onderstelt nu eens dat wij een beeld van Minerva vormden, hetwelk trekken bevatte, die rusten op een geheel verkeerde uitlegging dier beschrijving, ja! die geheel andere trekken waren, dan die, welke de beschrijving aan de hand geeft, zou hij dan zeggen: werkelijk, het Phidias-beeld is hersteld?

Ik vroeg daar of Renan's Leven van Jezus wel een anderen naam verdient dan dien van Roman? Ik voeg er nu de vraag bij: of aan dat Leven, in zijn geheel genomen, nog niet een andere benaming moet gegeven worden, of bevat het alleen een tal van *mogelijkheden*, die zoo hebben kunnen zijn?

Wij willen ons gevoelen hieromtrent mededeelen, waar we Renan's biografie aan zijn 3e beginsel toetsen.

B.

Zoo als men zich zal herinneren, dit beginsel betreft den *toets*, waarnaar men heeft te beoordeelen, of men al dan niet uit de bronnen goed geput heeft, en komt hierop neder:

a. Buiten gesloten moet worden al wat tot het zoogenaamde *bovennatuurlijke* of *tegennatuurlijke* behoort.

b. In het leven van Jezus moet *eenheid* heerschen.

a.

't Is hier derhalve; in de 1e plaats de vraag: heeft Renan in zijne biografie het *bovennatuurlijke* geheel buiten gesloten?

Huet. Onder het afdrukken van dit artikel heb ik nog ontvangen *la Vie de Jésus de M. Renan devant les Orthodoxes et devant la critique par M. Albert Réville*, Paris Joël Cherbuliez, en eene beoordeeling door J.W.T. Feith, in Oud en Nieuw. Dit is, geloof ik, alles wat in *ons land* tot heden er over is in 't licht verschenen.

*) Pag. LVI, ons 1e artikel bladz. 249 kol. 2.

Hoe vreemd het ook klinke, ik aarzel niet te verklaren: hij heeft dat niet gedaan. Hij heeft het wel trachten te doen, maar die poging is mislukt. Voorzeker tot de slechtste gedeelten van zijn werk behooren die bladzijden, waar hij of een afzonderlijk hoofdstuk aan de wonderen wijdt, of over een enkel won-

der handelt. Wie kan het zich voorstellen, dat de menigte daarin dat Jezus met een groote schare ten gevolge van eene uiterste spraakzaamheid eenigen tijd (hoe lang?) leefde, *natuurlijk* een wonder zag? Had dit zulk eene *natuurlijke* oorzaak, dan moest zij heel *natuurlijk* daarin niets dan wat gansch *natuurlijk* was opmerken? Maak ik mij wel schuldig aan onbillijkheid jegens Renan, dien ik niet gaarne noodeloos hard zou willen vallen, indien ik de voorstelling van hetgeen met Lazarus volgens hem is voorgevallen*) *walgelijk* noem? Leest het hoofdstuk over de wonderen waarvan wij den hoofdinhoud volledig, naar we meenen, hebben medegedeeld†) en ik vraag ieder of 't hem duidelijk kan worden, wat wonderen Jezus, naar de voorstelling van Renan, heeft gedaan buiten genezen en geestenbannen? Zieken heeft hij genezen, geesten uitgedreven, zegt Renan, maar heeft hij het vraagstuk, dat zich hierbij aan ons opdringt, hoe dat mogelijk was langs geheel natuurlijken weg, opgelost? De aanraking van een uitstekend persoon, het genoegen van hem te zien, een glimlach, een blijde verwachting heeft hij onder de middelen gerangschikt om te genezen§). Maar waren de ongesteldheden, welke Jezus dan heeft genezen, altijd van een ligten graad, b.v. om maar één uit velen te noemen, die, waarvan Matth. VIII:6 verv. gewaagt? Of is dat een verhaal, dat voor geen deel (t.w. wat het wondervolle betreft) historisch is? Renan heeft aan het opleggen van Jezus' handen, ja! aan het aanraken van zijn kleed kracht van genezing toegekend*). Maar ging dat dan maar zoo heel natuurlijk in zijn werk? Renan zegt dat Jezus tegen zijn wil wonderen verrigtte†), dat hij de wonderen meer onderging dan dat hij ze verrigtte§), dat zijne wonderen hem als 't ware onder zijne voeten oprezen**); eilieve! wie kan mij duidelijk maken, hoe ik mij dit alles moet voorstellen? En als we Renan zoo uitdrukkelijk hooren zeggen: Jezus *deed wonderen* en verzekeren dat een *van Jezus' wonderen is verrigt om de bruiloft van een kleine stad op te vrolijken*††); dat Johannes de Dooper *hoorde zeggen* dat Jezus *wonderwerken deed*§§); als we hem met verwijzing naar Luk. XVII:16 verv. hooren verklaren, dat Jezus bij eene zekere gelegenheid slechts bij een Samaritaan dankbaarheid en ware vroomheid vond***); dat Herodes van *Jezus' wonderen hoorde*†††), dat de *reeks* van *Galilesche wonderen* in de omgeving van Jericho scheen te *herleven*§§§), dat het *wonder met Lazarus voorgevallen niet* tot *die behoort* welke *slechts legendarisch* zijn****); dat het *gerucht* aan Jezus reeds 2 of 3 *wonderen*, bestaande in eene *opwekking* van *dooden toeschreef*††††); dat, zoo *dit wonderwerk niet werkelijk* is *voorgevallen*, *zoo vele*

*) Vie de Jésus pag. 359 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 391 kol. 2 verv.).
†) O.o. t.a.p. blz 376 verv.
§) Vie de Jésus pag. 260 (O.o. t.a.p. blz. 377 kol. 2).
*) Vie de Jésus Pag. 261 (O.o. t.a.p. blz. 378 kol. 1).
†) Vie de Jésus pag. 264 (O.o. t.a.p. blz. 378 kol. 2).
§) Vie de Jésus pag. 360 (O.o. t.a.p. blz. 392 kol. 1).
**) Vie de Jésus pag. 265 (O.o. t.a.p. blz. 379 kol. 1).
††) Vie de Jésus pag. 188 (O.o. t.a.p. blz. 345 kol. 1).
§§) Vie de Jésus pag. 195.
***) Vie de Jésus pag. 232.
†††) Vie de Jésus pag. 322.
§§§) Vie de Jésus pag. 358 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 391 kol. 2).
****) Vie de Jésus pag. 360 (O.o. t.a.p. blz. 392 kol. 1).
††††) Vie de Jésus pag. 360 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 392 kol. 1).

anderen toch zijn gebeurd[*]; dat het *grootste wonder* dit zou geweest zijn, dat Jezus *geen wonderen* had verrigt[†]; dan vraag ik, hoe kan men bij zulk een voorstelling buiten het wonder blijven? Jezus zal wonderen hebben gedaan en dat alles als historisch zijn aan te nemen, en dan toch niets buitengewoons in zijn leven hebben plaats gegeven! Ik zie niet in, hoe dat zich laat rijmen. Waarom dan niet liever alles in mythen opgelost of voor louter verdichtsel zonder eenigen historischen grondslag verklaard?

Derhalve, dit is onze slotsom: Renan heeft het bovennatuurlijke uit Jezus' leven *niet* weggelaten. Hij is in strijd gekomen met zijn eigen beginsel.

b.

Er moet - hebben we Renan hooren zeggen - in een leven van Jezus *eenheid* heerschen.

Heeft hij aan dezen door hem zelven gestelden eisch voldaan?

Renan zegt: het leven van Jezus moet een *organisch geheel* uitmaken, alles moet *waarschijnlijk* zijn, 't moet een *levend* geheel wezen.

Is dit zijn leven?

Heerscht er *eenheid* in?

Ik zeg *neen*. Ik beweer: 't is vol van strijd, van het begin tot het einde.

Wie is de Jezus van Renan?

Wat groote *eenvoudigheid* kenmerkt hem, volgens een gedeelte der beschrijving, die Renan van zijn persoon heeft gegeven. Van 't geen niet tot het religieuse gebied behoort, droeg hij weinig of geen kennis. Hij wist niets van de algemeene gesteldheid der wereld. Het was hem onbekend dat de menschheid slechts langzaam zich ontwikkelt[*]. Men kon hem nog al gemakkelijk bedriegen, zoodat zijn biograaf, waar hij herinnert, dat hij, toen de Farizeën hem hunne strikken spanden, hunne list doorzag, noodzakelijk acht, op te merken dat dit plaats greep *in weerwil van zijne groote eenvoudigheid*[†]. En toch, volgens een ander gedeelte dier zelfde biografie, bezat Jezus de gave van opmerkzaamheid genoeg, om tot begrip te komen van den slaafschen toestand, waarin de heidenen verkeerden[§]; om spoedig te begrijpen dat zijn rijk niet voor de officiële wereld van zijn tijd paste, tengevolge waarvan hij ras zijn besluit nam[**], en hij is niet zoo eenvoudig, of hij weet in zijne redetwisten met de Joden te Jeruzalem en dat nog wel door zijn harmonisch genie - dus Jezus was een geniaal man[††] - zich met veel geslepenheid uit de verlegenheid te redden[§§].

Ik vraag: is dat eenheid of strijd?

*) Vie de Jésus pag. 362 suiv.
†) Vie de Jésus pag. 268 (O.o. t.a.p. blz. 380 kol. 1).
*) Vie de Jésus pag. 278.
†) Vie de Jésus pag. 322 (O.o. t.a.p. blz. 387 kol. 1).
§) Vie de Jésus pag. 227 (O.o. t.a.p. blz. 347 kol. 2).
**) Vie de Jésus pag. 178 (O.o. t.a.p. blz. 344).
††) Wij hooren Renan meermalen aan Jezus *genie* toekennen.
§§) Vie de Jésus pag. 345. (O.o. bl. 309). Als hier Renan spreekt van Jezus' eenvoudigheid voegt hij er bij, ongetwijfeld om de contradictie, waaraan hij zich hierdoor schuldig maakt, op te heffen: als de eenvoudige wil redeneren, is hij altijd eenigermate soflst. Maar is dat de zwarigheid wegnemen?

Wat is Jezus aan den eenen kant *afhankelijk*! Wat is hij afhankelijk van de natuur. Ziet, als hij toeft in de woestijn, vindt hij er zijnen God niet, maar een geheel anderen God, op zijn hoogst dien van Job, een God gestreng en vreeselijk, die aan niemand rekenschap geeft van zijne daden[***)]. En toch dat is aan den

***) Vie de Jésus pag. 70 (O.o. t.a.p. blz. 330 kol. 1).

anderen kant diezelfde Jezus, aangaande wien de getuigenis kan worden afgelegd, die tot een der schoonste bladzijden van Renan's werk behoort, dat hij geene visioenen had, dat God in hem was en in hem sprak, dat hij uit zijn eigen hart nam wat hij zeide van zijn Vader*). Dat is diezelfde Jezus, van wien kan verklaard worden, dat juist in zijn godsbewustzijn zijn groote oorspronkelijkheid was gelegen†).

Ik vraag: is dat eenheid of strijd?

Hoe terugstootend is Jezus' *karakter* volgens het eene gedeelte der levensbeschrijving. Immers hij is hard en liefdeloos. Weerspannig reeds als jongeling tegen het ouderlijk gezag, was hij, en dat reeds vóór zijn optreden in het openbaar, hard voor zijne familie. En toch dat is diezelfde Jezus, die volgens een ander gedeelte dier beschrijving, zoo teeder is van harte en wiens teederheid ‘den vorm aannam van onbegrensde zachtmoedigheid, zwevende poëzij en algemeene beminnelijkheid’§).

Ik vraag: is dat eenheid of strijd?

Hoe is 't gesteld met de *zedelijkheid* van Jezus? Meermalen wordt Jezus als een zedelijk persoon voorgesteld en zijne moraliteit geroemd. Zoo zegt Renan, dat juist het bewustzijn zijner zedelijke kracht Jezus moest doen gelooven, dat hij in 't bijzonder met de gave der genezing was toegerust**), ja, hij schrijft aan Jezus onbegrensde zedelijke meerderheid toe††). En toch dat is diezelfde Jezus, die zich als *immoreel* doet kennen. Immers hij misleidt zijne discipelen; want langs den weg van bedrog tracht hij hen voor zich te winnen*). Hij weet wel, dat de titel: Zoon van David hem niet toekomt, toch laat hij zich zoo noemen†) en bedient zich van kinderen om zich dezen en andere titels te doen geven, die hij zich zelf niet dorst toeeigenen§).

Ik vraag: is dat eenheid of strijd?

Hoe is 't gelegen met de verhouding tusschen Jezus' *denkbeelden* en zijn *karakter* en zijne *daden.* Niemand, zegt Renan - had vóór Jezus die heerlijke theologie der liefde begrepen, welke de zijne was. Zijn God is de Vader van alle menschen**). Hij predikte dan ook de liefde tot allen, zelfs tot vijanden††). Ja! hoe verheven is niet de zedeleer, die Jezus, volgens Renan, in zijne eerste periode verkondigde§§). Moet nu die opvatting van het wezen Gods, die hooge mate en die zuiverheid van moraliteit, welke zich in die zedeleer uitspreekt, niet op het geheele volgende leven een weldadigen invloed hebben uitgeoefend? Is zoo iemand in staat onbillijk jegens sommige menschen te zijn, zoo als Jezus het was, naar de voorstelling van Renan, jegens de rijken***)? En zoo dit denkbaar is, kan zoo iemand

*) Vie de Jésus pag. 75 (O.o. t.a.p. blz. 331 kol. 1).
†) Vie de Jésus pag. 77.
§) Vie de Jésus pag. 73.
**) Vie de Jésus pag. 261 (O.o. t.a.p. blz. 378 kol. 1).
††) Vie de Jésus pag. 92 (O.o. t.a.p. blz. 334 kol. 1). Zie nog pag. 116 (un délicieux moraiste, O.o. t.a.p. blz. 336 kol. 2) pag. 267 (O.o. t.a.p. blz. 379 kol. 2), pag. 333 (O.o. t.[...].p. blz. 388 kol. 2).
*) Vie de Jésus pag. 162 (O.o. t.a.p. blz. 342 kol. 1). Renan spreekt hier zelf van een *minder onschuldiq* middel.
†) Vie de Jésus pag. 238 (O.o. t.a.p. blz. 374).
§) Vie de Jésus pag. 191 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 345 kol. 2).
**) Vie de Jésus pag. 77 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 331 kol. 2).
††) Vie de Jésus pag. 83 (O.o. t.a.p. blz. 332 kol. 2).
§§) Vie de Jésus pag. 82 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 332 verv.)
***) Vie de Jésus chap. XI (O.o. t.a.p. blz. 344, kol. 2, 345 kol. 1).

het bedrog plegen, waarvan wij Renan Jezus hebben hooren beschuldigen?

Ik vraag: is dat eenheid of strijd?

Ja! bij Jezus, zoo als Renan hem voorvoorstelt, is tegenstrijdigheid op te merken in 't zelfde levensmoment. Immers, volgens Renan, koesterde hij tegelijk onderling met elkander *geheel in strijd zijnde* denkbeelden aangaande het Godsrijk[*)]. - In de dagen, waarin hij *het meest* vervuld was met zijne apocalyptische denkbeelden, en verwachtte dat de *tegenwoordige huishouding spoedig* zal *te niet gaan*, legt hij met een *zeldzaam zekeren blik*, de grondslagen eener Kerk, bestemd om *voort te duren*[†)]. - Jezus is tegelijk *eenvoudig* en *zeer geslepen*[§)]. Hij is tegelijk uiterst zachtmoedig jegens sommigen, en zoo bitter jegens anderen, zelfs jegens die ongeloovigen, welke zich 't minst tegen hem verzetteden, en dat, hoewel hij zich juist door eene onbegrensde kieschheid onderscheidde en vrij was van de hardheid van zijn volk[**)].

Ik vraag: laat zich dat rijmen?

Hoe laat zich overeenbrengen, dat Jezus, nadat hij al meer en meer zich had laten wegslepen tot waanzin toe en zedelijk steeds achteruitging, toch aan 't eind van zijn leven eensklaps weder de zedelijke grootheid vertoonde, die hem vroeger kenmerkte[††)]?

Jezus is, volgens hem, de stichter van het Christendom. Hij heeft het toekomstig geloof der menschheid gesticht[§§)]. Hij heeft de absolute godsdienst gesticht[*)]. En dat zal hij tot stand hebben gebragt ook door het bezigen van zulke onzuivere middelen als we hem zagen bezigen. Renan acht dit vereenigbaar, ofschoon wij hem zelven hooren zeggen, waar hij toestemt dat de omstandigheden Jezus hebben begunstigd, dat de omstandigheden slechts begunstigen wat regtvaardig en waar is.

'Laat ons dien persoon van Jezus op het toppunt van menschelijke grootheid plaatsen! Hij zal niet overtroffen worden', hooren wij Renan zeggen[†)]; maar ik vraag, of het zich niet laat denken dat zulk een Jezus, zoo als hij ons heeft geteekend, wel kan overtroffen worden?

Ik zou hier nog meer vragen en opmerkingen kunnen laten volgen. Maar mij dunkt, het in het midden gebragte is voldoende, om te doen beseffen dat de eenheid, welke Renan zelf voor eene levensbeschrijving van Jezus heeft geeischt, in zijne biografie niet wordt gevonden.

Genoeg ook, dunkt mij, heb ik reeds aangevoerd, om te doen zien dat zulk een leven niet *waarschijnlijk* is te heeten[§)].

Ik voor mij kan mij zulk een persoon niet denken.

En is dat leven van Jezus, zooals Renan het heeft voorgesteld een *levend* geheel? Wanneer wij alles wat hij met een misschien, men zegt, het schijnt, heeft in-

*) Vie de Jésus pag. 271 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 380), 283 suiv. (O.o. t.a p. blz. 382).
†) Vie de Jésus pag. 290 (O.o. t.a.p. blz. 382 kol. 2).
§) Zie boven bl. 55.
**) Vie de Jésus pag. 325 (O.o. bl. 387).
††) Vie de Jésus pag. 379 (O.o. t.a.p. blz. 395 kol. 2) pag. 424 (O.o. t.a.p. bl. 400 kol. 2).
§§) Vie de Jésus pag. 2, (O.o. t.a.p. blz. 323).
*) Vie de Jésus pag. 234 (O.o. t.a.p. blz. 348 kol. 2), pag. 444 suiv. (O.o. t.a.p. blz. 401 verv.).
†) Vie de Jésus pag. 449, 459 (O.o. bl. 401 verv.).
§) Ik zou hier hebben kunnen opmerken dat Renan geenszins heeft geregtvaardigd die veranderingen, welke bij Jezus in zijn denkbeelden of in zijn gemoedstoestand in een periode in vergelijking met eene voorafgaande hebben plaats gehad; ik zou hier andere opmerkingen hebben kunnen maken, maar mij dunkt het is overbodig.

geleid en als onzeker voorgedragen, er uit wegnemen, hoe veel blijft er dan over?

Mij dunkt, ik heb het volste regt, om te zeggen: ook aan zijn derde beginsel is Renan niet volkomen getrouw gebleven.

Hier zou ik dan nu ook kunnen eindigen. Want we hebben de taak, die wij op ons hebben genomen, volbragt.

Toch gevoelen wij ons gedrongen nog het een en ander op te merken.

Ons oordeel over het boek van Renan is, 't blijkt genoegzaam uit het voorgaande, niet gunstig. Op de vraag: of Renan de groote questie: wat dunkt u van den *persoon* van Christus? nader aan hare oplossing heeft gebragt, en ook: of 't is gebleken uit zijne biografie dat eene *uitvoerige levensbeschrijving* van Jezus mogelijk is, moeten wij *ontkennend* antwoorden. Immers zulk een *Jezus* en zoodanig een *leven* van Jezus laat zich niet denken.

Maar bezit dan het werk van Renan volstrekt geene waarde in onze oogen? Hebben we dan slechts af te keuren? Hoewel 't niet regelregt tot het plan behoort, dat wij wilden volgen, willen wij toch, om te doen zien, dat wij volstrekt niet uit partijdigheid of om andere onzuivere beweegredenen zulk een ongunstig oordeel over dit werk hebben uitgesproken, ook op deze vraag antwoorden.

En dan doe ik hulde, groote hulde aan den meesterlijken *vorm* van 't boek. De stijl is prachtig. Met wat naam zullen wij die beschrijving van Galilea betitelen: Pendant les deux mois de mars et d' avril, la campagne est un épais massif de fleurs, d'une franchise de couleurs incomparable. Les animaux y sont petits mais d'une douceur extrême. Des tourterelles sveltes et vives, des merles bleus si légers qu'ils posent sur une herbe sans la faire plier, des alouettes huppées, qui viennent presque se mettre sous les pieds du voyageur, de petites tortues de ruisseaux, dont l'oeil est vif et doux, des cicognes à l'air pudique et grave, dépouillant toute timidité, se laissent approcher de très-près par l'homme et semblent l'appeler*)? En voorzeker dit is het éénige niet, hetwelk van een magt over de taal getuigt, die, ik zou haast zeggen, onovertrefbaaar is.

Ik zou ook meenen hoogst onbillijk te zijn, indien ik niet toestemde, dat er bladzijden in dit boek voorkomen, die verheffend, die waarlijk stichtelijk zijn.

Hoogst belangrijk acht ik ook wat hij voor de kennis van het Joodsche land heeft geleverd, 't geen hij over de synagogen heeft medegedeeld, zijne beschrijving van de Farizeën en andere oudheidkundige en historische bijzonderheden.

Ik wil ook wel hulde brengen aan zijn moed om zoo open, als hij 't gedaan heeft, voor gevoelens uit te komen, waarvan hij kon verwachten, dat ze veel en scherpe tegenspraak ja! verfoeijing zouden vinden.

Men heeft gezegd dat vooral ook daarom zijn werk zoo verdienstelijk is, omdat hij zulke eene juiste keuze zijner bronnen heeft gedaan, dat hij de hooge waarde van Philo, van den Talmud en van de boeken Henoch en Daniel, van Flav. Josephus meer dan vóór hem dit het geval was, voor een levensbeschrijving van Jezus heeft doen uitkomen. Ik wil ook in dit opzigt hem niet allen lof onthouden, ofschoon ik blijf bij mijne bewering dat wij bij het gebruik van den Talmud voorzigtig moeten zijn, en niet te spoedig in den

*) Vie de Jésus pag. 65.

tijd van Jezus plaatsen wat wij hier aantreffen*); terwijl wij de opmerking niet kunnen terughouden, dat Renans beroep op den Talmud nog meer in waarde zou hebben gewonnen, indien hij zich meer de moeite had gegeven om dat beroep te regtvaardigen†).

Men heeft de opmerking gemaakt, dat Renan, zoo als niemand voor hem, krachtig heeft doen uitkomen, dat Jezus mensch was, zoo als het alle menschen zijn; maar wordt deze verdienste van zijn werk niet grootendeels daardoor weggenomen dat zijn leven van Jezus zoo phantastisch en in zoovele opzigten zoo onwaarschijnlijk is? Daarom, in plaats van zijn boek in dit opzigt zoo zeer te roemen, wil ik liever opmerken, dat ik mij van dit werk wel is waar niet voor de protestantsche Kerk veel goeds beloof, maar daarentegen wel voor de Roomsch-katholieke*). Met regt heeft men gezegd: 'de sterke beweging die dit boek in den kring der katholieke regtzinnigheid veroorzaakt heeft, de hartstogtelijkheid waarmede vooral in Frankrijk de roomsche klerus er nog dagelijks de stem tegen verheft, bewijst dat het als wapen tegen het Katholicisme sommige buitengewone eigenschappen van deugdelijkheid bezit.'

Uit wat oorzaken hebben wij te verklaren: dat Renan *zulk* een leven van Jezus heeft geleverd? Over deze vraag ook een woord! 't Is een vraag, die zoo van zelf zich aan ons opdringt, na de geleverde kritiek. Immers dit is ons gebleken, dat leven had een geheel ander kunnen zijn. Met dezelfde beginselen op den voorgrond te plaatsen had Renan zeer goed een geheel ander kunnen leveren.

Zullen wij hierop antwoorden, zoo als wij hebben hooren doen: 'wel dat werk is de vrucht der Moderne Theologie'? Maar zou dit niet de grootste dwaasheid zijn. Hoe, hebben niet juist ook Moderne Theologen het boek van Renan afgekeurd? Het is beter te zeggen, dat Renan's boek, gelijk de Moderne Theologie, de vrucht is van

*) Men vergelijke hier wat Renan zelf zegt: Vie de Jésus pag. 328 noot 1.

†) Renan beweert, met verwijzing naar den Talmud, dat de Joden in het regtsgeding met Jezus in alles de voorschriften van het toen heerschend regt hebben willen volgen. Ik moet toestemmen: wat hij over dat regtsgeding heeft opgemerkt en geheel zijne beschrijving van Jezus' lijdensgeschiedenis verdient zeer onze overweging, maar waarom nu geen antwoord gegeven op de vraag: wat we dan te denken hebben van de bewering der Evangelisten dat de Joodsche Raad valsche getuigen tegen Jezus deed optreden; terwijl toch, volgens den Talmud, het genoemde regt ook de bepalingen bevatte: dat, indien door iemand een valsche eed werd gedaan, deze die straf moest ondergaan, welke het lot van hem zou moeten worden, tegen wien hij had getuigd, indien zijn eed waarheid behelsde, en dat de regter verpligt was hem, die zich bereid verklaarde een eed te doen, aan deze bepaling te herinneren (Maccoth I:6 Mischna c. 4 § 5). Ook moest, volgens den Talmud, wanneer iemand teregt stond als beschuldigd van eene halsmisdaad, in deze procedure, eerst worden aangevangen met datgene wat tot verontschuldiging kon dienen van den aangeklaagde (Sanhedr. c. 4) en mogt iedor als verdediger van den aangeklaagde optreden (Sanhedr. fol. 40, 1, fol. 32, 1). 't Was, zegt de Talmud, niet alleen niet geoorloofd, dat de Joodsche Raad des nachts in zulk een zaak zitting hield (Sanhedr. c. 4 § 1), maar ook verboden, het vonnis des doods op denzelfden dag van het verhoor te vellen (Sanhedr. c. Hed.). Alle deze bepalingen nu zijn, volgens het verhaal van de Evangelisten, geschonden. Heeft er dan toch geenerlei schennis van het regt plaats gehad? Men zoekt vergeefs bij Renan, van wien men vertrouwen mag, dat hij met die bepalingen bekend is, de noodige inlichting hieromtrent.

*) Volgens de verzekering van Dr. Schenkel in eene vlugtige aankondiging van Renan's boek in Allgemeine Krichliche Zeitschrift 4 Jahrg. X Heft, vond het in de eerste dagen nadat het in het licht was verschenen in Napels 600 koopers.

vroegere ontwikkeling. Maar als dan nu dat Leven van Jezus met die Theologie de vrucht van denzelfden boom is, moeten we dan die Moderne Theologie niet ten diepste verfoeijen? Als gij meent

dat Renan's boek dit verdient, dan vraag ik u: zijn er aan denzelfden boom niet rijpe en onrijpe vruchten?

Zullen wij zeggen: Renan is een *onzedelijk* mensch? Maar ik meen dat wij ook dan zeer onbillijk zouden zijn. Zijn boek zelf teekent protest aan tegen die beschuldiging, en de passages, die men, om haar te regtvaardigen, heeft aangehaald, bewijzen dat niet, als men ze maar in het regte verband beschouwt.

Hebben wij regt om te zeggen: hem bezielde geen achting voor Jezus? Het is vreemd, wij moeten het erkennen, dat, terwijl hij Judas zooveel mogelijk verdedigt, wij hem het onvergetelijk woord, dat Jezus in zulk een schitterend licht plaatst: 'Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen' een gezegde hooren noemen, waarvan het onzeker is of Jezus het heeft gesproken; daar hij, op zijn standpunt, het ook evengoed als een woord van Jezus had kunnen vermelden; maar we moeten hier opmerken, dat hij toch heeft erkend dat dit gezegde, zoo niet op Jezus lippen, dan toch in zijn hart is geweest[*)], en dat zijn boek zoovele lofspraken op Jezus bevat.

Neen! met zulke antwoorden op die vraag kunnen wij ons niet vereenigen.

Maar hoe dan dat verschijnsel te verklaren?

Ik geloof dat men met regt gezegd heeft, dat Renan blijken heeft gegeven van een niet krachtig zedelijk gevoel, van een zekere weekheid des gemoeds, van een wantrouwen in de menschelijke natuur, dat deze hier in rekening moeten worden gebragt en dat zich hieruit b.v. laat verklaren, dat Jezus, naar de bewering van Renan, juist door middelen aan te wenden, die ons tegen de borst stuiten, zoo'n grooten invloed heeft uitgeoefend, en dat hij de menschheid voorstelt als die wilde en die moest bedrogen worden, zou Jezus iets groots tot stand brengen, en meer dergelijke beweringen - maar hiermede is, m.i. niet alles gezegd.

Ik geloof dat wij vooral hebben te denken aan iets dat juist, aangenomen dat eene levensbeschrijving van Jezus en détail mogelijk is, tot de verdiensten van Renan's boek behoort. Hij heeft namelijk tot opheldering van gezegden of daden uit Jezus' leven paralellen getrokken tusschen Jezus en andere geloofshelden en godsdienststichters (Frauciscus van Assisi, Çakya-Mouni, Mohammed en anderen). Maar juist de overtuiging dat er tusschen hen en Jezus overeenkomst bestond heeft hem verleid en zijn Leven van Jezus tot zulk een leven gemaakt als het geworden is. Vooral hebben we hier te denken aan Mohammed. En daar is eene bladzijde in Renan's werk, die meen ik, inzonderheid licht verschaft. Ik bedoel blz. LVIII van zijne Inleiding. Daar spreekt hij van de perioden, die men in het leven van Mohammed heeft opgemerkt en welke in den koran, zooals hij zegt, naauwkeurig kunnen onderscheiden worden. Die perioden zijn drie in getal: 'de stichter eener godsdienst - beweert hij - begint met zich aan te sluiten aan de leerspreuken in zijn tijd in omloop en aan de gebruiken, die gevolgd worden; *later*, meer tot rijpheid en tot volle ontwikkeling zijner denkbeelden gekomen, schept hij behagen in eene kalme, dichterlijke welsprekendheid, vreemd aan alle polemiek, liefelijk en vrij als het zuivere gevoel; *langzamerhand komt hij* tot een staat van opgewondenheid, wordt heftig tegen de oppositie en *eindigt*

*) Vie de Jésus pag. 421 (Ons Overzigt pag. 400 kol. 1)

met polemische en hevige smaadredenen.'

Vergelijk hier eens mede Renan's leven van Jezus, en mij dunkt men zal mij toestemmen: omdat hij dit op Jezus heeft overgebragt, ook daarom is zijn voorstelling van dat leven zoo geworden als we 't hem zagen voorstellen*).

Ik heb daarom ook de verwijzing naar deze bladzijde tot het eind bewaard, en meen regt te hebben tot de bewering: dat Renan zich eerst een leven van Jezus heeft gedacht, zooals hij meende dat het moest wezen en toen daarmede op gewrongen wijze in harmonie heeft trachten te brengen, wat hij in zijne bronnen vond. Dezelfde fout dus weder van de inleiding.

En dan hebben we ook nog dit hier in 't oog te houden: Renan heeft veel verzwegen wat in de Evangeliën voorkomt. Zoo spreekt hij zoo goed als niet van Jezus als verlosser van de zonde. Vraagt men nu: hoe dit te verklaren? Wij moeten, o.i., hiervan als oorzaak beschouwen, dat Renan in dit boek, dat een onderdeel uitmaakt van een groot werk: *Geschiedenis van den oorsprong des Christendoms*, Jezus te eenzijdig als *godsdienststichter* heeft voorgesteld; waaruit ook is af te leiden die gedurige vereenzelviging van hem met het Christendom (zoo hooren we hem gedurig van de wordende secte spreken, en zien we hem op haar wijzen, om te doen zien hoe wij over Jezus hebben te denken).

Doch 't was ons eigenlijk doel het boek van Renan naar de beginselen, door hem zelven gesteld, te beoordeelen. Wij hebben ons deze taak gekozen, omdat wij een stem van afkeuring over Renan's werk meenden te moeten doen opgaan, en wij zulk een beoordeeling voor de onpartijdigste hielden.

Boven onze artikelen staat: 'Renan voor de regtbank van zijne eigene beginselen.' Welk is dan het vonnis, hetwelk die beginselen - en dus Renan zelf - over hem vellen?

Overwegende, dat Renan de bronnen geweld heeft aangedaan, ten gevolge waarvan zijn Leven van Jezus geen hoogeren titel verdient dan dien van Roman;

Overwegende, dat dit Leven geen organisch geheel uitmaakt en niet waarschijnlijk is;

Overwegende dat hij derhalve zich aan ontrouw jegens ons heeft schuldig gemaakt;

Veroordeelen wij hem tot vlijtiger beoefening der critiek en der exegese,

en, zoo hij tot eene omwerking van zijn boek besluit, zich niet te veel door eenmaal opgevatte denkbeelden te laten verleiden tot het aprioristisch uitoefenen van eene willekeurige critiek en het toepassen eener willekeurige exegese.

H.E. STENFERT KROESE.

Zwartsluis.

*) Verg. hier Vie de Jésus pag. 154, 229, 267.

Vriendelijke woorden.

Gedachten en opmerkingen over de laatste dagen des jaars, voor den eenvoudigen christen, door A.F. Eilerts de Haan, predikant te Noordwolde. Steenwijk, Nikolaas ten Brink, 1863.

De laatste dagen van een jaar wekken in aller harten ernstige herinneringen. Te midden van de somberheid der natuur wordt de ziel somberder gestemd, en bij het naderende sluiten van een afgeloopen tijdperk komen herinneringen op, die in zonderlinge mengeling het gemoed met de strijdigste aandoeningen van smart en vreugde, van droefheid en hope vervullen. Zelfs de ligtzinnigste werpt in zulke dagen een blik terug en ziet maar al te dikwijls tooneelen voor den geest komen, die hij nimmer meer wenschte te beleven of ook maar te herdenken. Die laatste klokslag van het scheidend jaar - het zijn maar weinige slagen; en toch het is alsof ze een scheidsmuur opwerpen tusschen ons en een verleden, dat wel opzettelijk kan worden vergeten, maar toch gevolgen nalaat.

Is 't vreemd, dat in zulke dagen de dienaar der godsdienst voor zijne ernstige vermaningen dubbel gewillige ooren vindt; en dat hij, getrouw aan zijn roeping, van deze stemming voordeel wil trekken?

Ook de eerwaarde leeraar van Noordwolde zocht het te doen en bood aan zijne gemeente een boekske aan, dat tot leiding hunner gedachten in die dagen strekken kon. Om de algemeenheid, dat is, het algemeen menschelijke der gezindheid biedt hij het ook aan een ruimer kring, aan het publiek, aan.

Doch was het daarom alleen? Ik geloof het niet. De schrijver behoort blijkbaar tot de liberale predikanten onzes tijds en, zoo het nog noodig ware, kan zijn vriendelijk boekske strekken om ‘den eenvoudigen christen’, voor wien het geschreven werd, aan wien het aangeboden wordt, te bewijzen, dat liberaliteit en ernst geen strijdige begrippen zijn.

In een vijftal stukken bespreekt hij verschillende onderwerpen, die in verband staan met de denkbeelden, die aan het einde des jaars zoowel bij den eenvoudigen als bij den niet-eenvoudigen christen opwellen. Ernstig, in een goeden vorm, die somtijds wat al te beeldrijk is, zegt hij gewigtige waarheden, die hun waarde behouden, ook al is de oudejaarsdag voorbijgegaan en een nieuw jaar ingetreden. Het is de taak van den Evangelieprediker de oude waarheid steeds in een nieuw kleed te hullen.

Aan dezen eisch heeft de schrijver dezer overdenkingen voldaan; moge hij daarvoor den dank zijner gemeente en van allen, die dit vriendelijke boekske ter hand nemen, inoogsten.

I.

Pia vota.

Over de opheffing van het Athenaeum en van de tweede Afdeeling van het Gymnasium te Deventer en de vervanging daarvan door eene inrigting van middelbaar onderwijs. Deventer, G. Brouwer, 1863.

Als daar een reeks van jaren zal verloopen zijn, lang genoeg om te oordeelen over 'tgeen van onzen tijd is uitgegaan, zal men zich dan verheugen in de wet, die gedurende dit jaar het middelbaar onderwijs heeft geregeld? Zal het blijken, dat zij geweest is niet alleen een schoone hulde aan den geest der industrie, maar ook een krachtige greep in de behoeften des volks? - Wat zal er van onze Gymnasia geworden zijn? Zal de tweede afdeeling reeds in de burgerschool zijn opgegaan? Zal die scheuring hier of daar hun levensdraad hebben afgesneden? Ziedaar zooveel vragen, wier beantwoording aan de toekomst behoort. Toch kunnen ze ons niet onverschillig laten. Het geldt hier de hoogste belangen des volks. Het raakt hier het lot van inrichtingen, waaraan velen naauw zijn verbonden, scholen, die de kern moeten blijven van echte beschaving. Hoe zouden we dan de gedachten kunnen afwijzen, die zich oplossen in de vraag: welken invloed zal de nieuwe wet op onze Gymnasiën uitoefenen, in welk verband zal de wet op het hooger onderwijs tot haar staan?

Zoo lang de laatste nog verbeid wordt, kunnen we ons alleen in gissingen verdiepen. En die gissingen bewegen zich in een beperkten kring. Eerst voor weinige maanden is de wet op het middelbaar onderwijs in werking getreden. Inspecteurs zijn benoemd. Ze zijn het land doorgegaan, het terrein verkennende, waar hunne sterkten verrijzen zullen. De uitslag van dien togt is nog weinig bekend. Waar de tweede afdeeling der Gymnasiën kwijnt of onvoldoende wordt geacht, zijn ze zeker met vreugde begroet. Doch ook op andere plaatsen is hunne komst welgevallig geweest. Onder deze behoort kennelijk Deventer. Door den gemeenteraad dezer stad is aan de regeering een plan ingediend, om onder toekenning van subsidie het Athenaeum op te heffen en met de tweede afdeeling van het Gymnasium te hervormen in een hoogere burgerschool.

Tegen dit voorstel levert de schrijver der door ons vermelde brochure een krachtig protest in. Hij ziet voor de stad zijner inwoning weinig heil in een inrichting van middelbaar onderwijs, als door den Staat wordt bedoeld. Hij beweert, dat ze onmogelijk aan de waarachtige behoeften der meesten voldoen kan. Hij beschouwt haar richting als uitsluitend realistisch. Ernstig waarschuwt hij tegen elke overijling. - Hij stelt voor de tweede afdeeling te behouden en haar zulk een uitbreiding te geven, dat ze aan de eischen der nieuwe wet voldoe, zonder haar slaafsch te moeten volgen[*)]. Te Deventer bestaat daarvoor een gunstige gelegenheid. Zoo de Hoog-

*) De mogelijkheid van zulk een uitbreiding is door art 21 van de wet op het middelbaar onderwijs gegeven.

leeraren van 't Athenaeum 't zich willen laten welgevallen, leeraren der tweede afdeeling te zijn, kan in schier alle vakken worden voorzien. De tweede afdeeling zal zich dan, zonder subsidie, vrij en onafhankelijk bewegen. In de behandeling der vakken zal die gang worden gevolgd, welke 't meest overeenkomt met hetgeen door den schrijver als hoofdzaak wordt beschouwd. Wiskunde, taal- en letterkunde, als bij uitnemendheid geschikt om het verstand te ontwikkelen en het gevoel te veredelen, zullen op den voorgrond treden.

Blijkt het later, op andere plaatsen, dat de burgerschool een weldadiger invloed uitoefent, het zal voor Deventer geen schade zijn, zoo zij de laatste gemeente is, waar zulk een school wordt opgericht. Met deze ironisch gekleurde opmerking besluit de schrijver zijne brochure. Gelijk we zien, betreft ze een lokale kwestie. De stad Deventer verkeert in een exceptioneelen toestand. Op geen andere plaats zal men de tweede afdeeling zoo gemakkelijk kunnen uitbreiden.*). De vraag, of de Hooggeleerde Heeren in die uitbreiding genoegen zullen vinden, laten we onaangeroerd. Onderstellen wij daarvan de mogelijkheid en nemen wij aan, wat de schrijver omtrent het wezen van 't middelbaar onderwijs uitspreekt†), dan kan, naar onze meening, voor Deventer de keus niet twijfelachtig zijn. En niemand zal, ten zij hij aan de kracht der humanistische richting vertwijfele, niet met den schrijver wenschen, dat het Gymnasium, voor welks belangen hij optreedt, steeds moge blijven een kweekschool van ware menschelijke ontwikkeling, veelzijdige beschaving, echte humaniteit.

Deze wensch blijve echter niet binnen Deventers wallen beperkt. Immers wij hebben allen het hoogste belang bij die humaniteit, wier geheim, gelijk Dr. Pierson zoo schoon heeft gezegd, gelegen is in de aesthetische vorming, die verder reikende dan het gebied van wetenschap en kunst, alle deelen des levens doordringt*). Wij hebben er allen belang bij, dat de zin voor al wat goed is en schoon niet opga in een doodend realisme. - Is het nu niet te ontkennen, dat de studie der wis- en natuurkundige wetenschappen uit haar aard, een realistische strekking heeft, wie weet het niet, dat het juist deze zijde is, die de letterkunde op de meesten onzer Gymnasia vertoont. Wien is het onbekend, dat ook daar van die aesthetische, d.i. opvoedende, levenwekkende kracht der humaniora soms zoo weinig te vinden is. Of schreef niet zelfs een der woordvoerders der kritische school onlangs in de Gids: ‘het radikale, het fundamenteele gebrek, dat aan al onze Gymnasia kleeft - is, dat de docenten onzer Gymnasia wel onderwijzers zijn, maar geen opvoeders. - Neen, het Gymnasium heeft niet genoeg gedaan, als de leerlingen Grammatica en mathesis geleerd en met glans een examen doorgestaan hebben, - de eerste vraag is, of uwe inrigting dient om zelf-

*) Sedert wij dit schreven heeft de Minister eene vereeniging van de afdeeling met eene hoogere burgerschool met *vijffarigen* cursus voor onmogelijk verklaard.

†) Het middelbaar onderwijs is niet bestemd om de kloof tusschen hooger en lager onderwijs aan te vullen, het is er niet gradueel van onderscheiden, het onderscheidt zich specifiek van beiden. Het is niet een leercursus, dien ieder na het lager onderwijs zal moeten doorloopen, wil hij een eenigzins hooger standpunt in de maatschappij bereiken, het is een soort van onderwijs voor toekomstige industrieëlen bestemd, vg. p. 8 en 9.

*) Leven en rigting, I pag. 259, een boek, dat wij in handen wenschen van elk docent.

standige menschen te vormen, met karakter en energie.' En richt niet de rector van het Amsterdamsch Gymnasium, in zijn voor den geest der kritiek niet zeer vleijend verslag van Prof. Cobets uitgave der Hellenica, tot zijn ambtgenooten het waarschuwend woord: biedt uw' leerlingen de doode letter niet aan, in plaats van den geest, die levend maakt en bezielt. - Inderdaad wij mogen toezien, dat wij de toekomstige burgerschool niet aprioristisch ontzeggen, wat bij ons zelven schaars wordt gevonden. Laat ons onpartijdig wezen. Beschuldigen wij de beoefenaars der physische wetenschappen niet, dat zij op letterkundige studiën met minachting neêrzien, terwijl wij zelven de litteratuur verheffende van geologie en scheikunde zoo weinig verwachten. Ook deze hebben haar aesthetische zijde. In de doode steenen staat dikwerf meer te lezen, dan in de schitterendste conjectuur. Het hangt geheel af van de *persoonlijkheid* dergenen, die de vakken van het middelbaar onderwijs zullen doceren, of die studie verderfelijk, dan wel vruchtbaar zal zijn voor het leven.

Deze opmerking moge niets wegnemen van 't wenschelijke, om de tweede afdeeling der Gymnasiën niet van de eerste te scheiden. Een blijvende verbinding kan voor menige plaats van hoog belang zijn. Immers het is mogelijk dat, ten gevolge van lokale bezwaren, de eerste afdeeling dan alleen goed onderwijs in *die* vakken genieten kan, welke voor den aanstaanden student evenzeer behoefte zijn als eene grondige kennis der oude litteratuur. Dat wij hier de nieuwe talen bedoelen bevreemdt niemand. Is het de behoefte geweest aan meerder vertrouwdheid met den modernen geest, die onze Gymnasiën in 't leven heeft geroepen, is daarop het zuinigheidssysteem gevolgd, waarvan de tweede afdeeling de kwijnende vrucht is[*], vergeten wij het niet, dat die behoefte steeds is toegenomen. Sedert de tweelingslijn, waarlangs de spoortrein gonst, de volken meer en meer tot elkander doet naderen, kan men niet langer een vreemdeling blijven in hunne taal; sedert men is aangevangen, de meesterstukken der moderne classici in waarheid te begrijpen en te genieten, zijn ze een noodzakelijk element geworden van ons aesthetisch leven. Dat Shakespere hooger staat dan Sophokles behoeft Macaulay ons niet meer te herinneren[†]. De kunstvol geschreven geschiedenis des laatsten lezen wij met niet minder verrukking dan de zinvolle taal van Thucydides. Wij weten het, dat juist door de geniale gestalten der oudheid te plaatsen naast die van later tijd, beider eigenaardige voortreffelijkheid zich des te scherper afteekent.

En daarom, we zouden het diep betreuren, zoo eene scheiding der tweede afdeeling onze Gymnasia terugvoerde tot den vroegeren toestand eener Latijnsche school. Waar deze het onderwijs in nieuwe talen moeten missen, ontbreekt de helft van 'tgeen er noodig is om al wat onzen tijd beweegt te waardeeren en te verstaan. We twijfelen er niet aan, of dit gemis vindt in finantieële bezwaren zijn eenigen grond. Die bezwaren zullen niet ver-

*) Wij stemmen volkomen in met hetgeen de schrijver omtrent dit systeem pag. 15 en 16 mededeelt. - Zeker is het, dat zij, die de tweede afdeeling veroordeelen, niet altijd bedenken, dat de fout eigenlijk schuilt in het beginsel om, zuinigheidshalve, tusschen het aantal der leervakken en dat der docenten een omgekeerde verhouding te brengen.

†) Critical Essays, 1. 322. Moore's Life of Lord Byron.

minderen, waar eene burgerschool grooter uitgaven vereischt. Zoo blijft dus een verbinding wenschelijk. In hoever de tweede afdeeling daarbij den invloed der eerste zal kunnen ondervinden, blijft een hoogst gewigtige vraag. In elk geval zal zij er feitelijk van gescheiden wezen. Zij zal een afzonderlijk hoofd hebben. De behoeften der leerlingen loopen geheel uit een. Die der tweede afdeeling zullen steeds voorbereid moeten worden voor examens. Hoe die voorbereiding, naarmate ze meer wetenschappelijk is, minder kans geeft op een goeden uitslag, hoe ze, de beste bedoelingen ten spijt, in een wedloop met africhtings-scholen ontaardt, dit weten velen bij ervaring. Waarachtig vormend onderwijs wordt onmogelijk waar de docent gehoor moet geven aan een publiek, dat niets anders verlangt dan een gelukkig examen. En de docent moet het aanschouwen, hoe voor den goed gedresseerd en knaap de leerling moet onderdoen, dien hij wetenschappelijk heeft voorbereid. Zoo is dan bij den tegenwoordigen toestand dresseren een noodzakelijk kwaad. Jongens van 15 of 16 jaar zijn in den regel even weinig geschikt om een snel afgenomen examen te ondergaan, als belijdenis te doen des geloofs bij eenig kerkgenootschap.

Toen het staatsexamen nog in werking was, is menigeen, die bij veel smaak voor de ouden een grondige kennis paarde, afgewezen. En welk verschil tusschen hun ontwikkeling en die van den aspirant voor Breda of de Marine!

Wil dus de tweede afdeeling aan die voorbereiding blijven deelnemen, dan is ook voor den goeden uitslag der examens, niets verderfelijker dan eene combinatie der verschillende klassen. En vragen wij dan, waarin de kracht eener verbinding der beide afdeelingen kan bestaan, wij vinden die in den persoonlijken invloed van den docent. Men mag van de wet op het hooger onderwijs, in verband met die thans in werking is getreden, verwachten, dat voor de nieuwe talen, geschiedenis, aardrijkskunde en nederlandsche taal, mannen zullen geeischt worden, die wetenschappelijk en paedagogisch gevormd hun roeping begrijpen. Of de wet op het hooger onderwijs ook zal vorderen, dat een litterator met een of meer *nieuwe* talen vertrouwd zij, ligt nog in den schoot der toekomst verborgen. Zeker is het, dat het onderwijs in eene levende taal van des te beter gehalte zal wezen, naar mate de docent meer in de geheimen dier zoogenaamde doode, maar inderdaad levenwekkende talen is ingewijd. - Vooral geldt deze bewering van de taal, die ons het meest aan 't hart ligt, van de taal, wier wetenschappelijke beoefening in onze dagen een nieuw tijdperk is ingetreden. Daarvoor echter wordt meer vereischt dan een testimonium voor de nederlandsche taal aan de Academie ontvangen.

Wat zulke testimonia in den regel beteekenen is voor niemand een geheim. Heeft dus de wet op het Middelbaar Onderwijs aan het bezit van den doctoralen titel dat eener akte voor de nederlandsche taal verbonden, dan heeft ze gewis minder op de kracht van een niets beduidend diploma dan op den wetenschappelijken zin van den philoloog gerekend. Toch ontbreken nog de bewijzen, dat er tusschen een diepgaande studie der ouden en een grondige kennis onzer moedertaal, tusschen vaardig latijn spreken en bevallig-los hollandsch-schrijven een onafscheidelijk verband staat. Toch valt het te betwijfelen of onze litteratoren

kennis hebben genomen van de uitnemende vorderingen, die de studie der nederlandsche taal de laatste vijfentwintig jaar heeft gemaakt. Ja, moeten wij van den toestand, waarin het onderwijs in nederlandsche taal- en letterkunde op nederlandsche Gymnasiën verkeert, tot de geschiktheid of belangstelling der docenten besluiten, dan mogen wij met allen ernst aandringen op verandering en hervorming. En wij kunnen den wensch niet onderdrukken, dat krachtens een nieuwe regeling, niet langer als een aanhangsel worde beschouwd, wat diep ingrijpt in die aesthetische vorming, die de vrucht der humanistische studiën wezen moet. Of wie weet het niet, dat de studie der taal, wier naam een gansche gedachtenwereld in zich sluit, in haar oneindigen rijkdom een uitstekend middel is tot scherping van ons oordeel, tot veredeling van onzen smaak, tot loutering van ons gevoel, tot opwekking onzer nationaliteit. Wie weet het niet, dat onze litteratuur in de 19de eeuw een herschepping heeft ondergaan, dat onze taal, verlost van de knellende banden eener conventioneele bekrompenheid, zich ongebonden bewegende, meer en meer de uitdrukking wordt eener vrije en zich zelf bewuste natie.

Terecht wees, voor eenigen tijd, een begaafd schrijver, in eenvoudige maar sierlijke taal, welk een afstand er is tusschen de bevallige losheid van ons tegenwoordig proza en de witte-dasachtige deftigheid van het voorgeslacht, in stijfheid en afgemetenheid hun plantsoenen gelijk. En wat mogen wij er niet bijvoegen van de wedergeboorte onzer poëzie. Heeft zij niet den ganschen toonladder van het menschelijk gevoel doorloopen? Heeft zij niet alle snaren des harten doen trillen, van de stille verzuchting des weemoeds tot de heilige verrukking der geestvervoering? - Wie zal er dan nog aan twijfelen, of er van het onderwijs in de moedertaal een nieuwe geest kan uitgaan, die zich als een verfrisschende stroom door de aderen des volks verspreidt.

Vraagt men, om tot de werkelijkheid terug te keeren, hoe dit onderwijs naar eisch zal kunnen worden ingericht, zonder schade te doen aan zooveel bijvakken, die men niet kan ontberen: ons antwoord is kort. Hef al die bijvakken op, vereenig ze met de hoofdvakken, beperk de uren der wiskunde en ge zult voor taal- en letterkunde een onwaardeerbaar aantal uren winnen*) Want ook de wiskunde, het zij met allen eerbied voor deze wetenschap gezegd, moet in een betere verhouding treden tot de vakken, die niet minder verdienen op den voorgrond geplaatst te worden. - Vooral moet dit de beide laatste jaren het geval zijn. Het zal den aanstaanden student beter zijn, met wat de nieuwere letterkunde en de onze in 't bijzonder voortreffelijks aanbiedt vertrouwd te zijn geworden, dan met alle formules der driehoeksmeting het hoofd te hebben opgevuld†). Komt hier nog veel op rekening van de belagchelijke noodzakelijkheid om aan de academie een exa-

*) Dat de geschiedenis met geographie verbonden als een hoofdvak moet beschouwd worden, behoeft, hopen wij, geen betoog. In den regel is ze dan ook, wat de uren betreft, beter bedeeld. Van haar in waarheid opvoedende kracht wordt echter op menig Gymnasium weinig aanschouwd.

†) Ze hebben voor hem ongeveer dezelfde waarde, als de Grieksche anomala voor den toekomstigen mathematicus. - Een litterator, die eens tegen de gewoonte in, een goed examen in de sphaerische trigonometrie had gedaan, ontving van een der Hoogl. den raad, die formules maar zoo spoedig mogelijk te vergeten.

men in de wiskunde te doen, wij hopen, niet zonder reden, dat de nieuwe wet niet alleen juristen en theologen, maar ook litteratoren van dit anachronisme verlossen zal. Laten allen liever het bewijs moeten afleggen, dat zij geen vreemdelingen zijn in de taal, die naar den loop der tijden meer en meer de heldere spiegel zal moeten worden van 't geen de wetenschap voor haar gunstelingen is geweest.

Worden dergelijke eischen aan den docent gedaan, zijn onderwijs, in de tweede afdeeling, zal oneindig hooger staan, dan van hen, die niets anders dan een akte voor Nederlandsche taal- en letterkunde, volgens de wet op het middelbaar onderwijs hebben verkregen. Maar allermeest zal dit onderwijs vruchtbaar zijn voor diegenen, welke zich aan de studie der ouden hebben gewijd. Want vergelijkende taalstudie, in haar eenvoudigste toepassing*), vindt in de oude talen haar meest geschikte uitgangspunt.

Want vertrouwdheid met de meesterstukken, waarin zich de volkomen harmonie tusschen gedachte en uitdrukking, tusschen stof en vorm heeft geopenbaard, zij is de sleutel tot de juiste waardeering van't geen onze litteratuur heeft voortgebracht. - Die aan de eeuwig-frissche bron van 't Ideaal hun gevoel gereinigd, hun smaak gelouterd hebben, zij alleen kunnen tot het volle genot komen van al den rijkdom, dien de geest des nieuweren tijds heeft ontsloten.

Toen voor een viertal jaren de Hoogleeraar Harting het voorstel deed om, de ervaring der eeuwen ten spijt, het hooger onderwijs van de studie der natuurkundige wetenschappen te doen uitgaan, heeft Dr. Lamping in schoone en wegslepende taal de onontvreemdbare rechten der klassieke studiën verdedigd. Die rechten zal ook nu de wetgever niet aanranden. De wet op het middelbaar onderwijs is een stilzwijgende erkenning van de waarheid, dat de studie der Grieksche en Latijnsche taal ten allen tijde de basis moet blijven van hooger beschaving en ontwikkeling. - Wenn wir uns dem Alterthum gegenüber stellen, zegt Goethe, und es ernstlich in der Absicht anschauen, uns daran zu bilden, so gewinnen wir die Empfindung als ob wir erst eigentlich zu Menschen würden. -

Mensch te worden, in den ruimsten en edelsten zin des woords, ja dat moet geschreven staan aan het einde der baan, waarop wij onze leerlingen leiden. Maar om dit doel te bereiken wordt meer gevorderd dan een nieuwe regeling van het onderwijs, meer dan een juiste verdeeling der vakken, meer dan een veelbelovend programma, meer dan de schoone uitkomsten der kritiek.

Daartoe wordt geeischt de liefdevolle en rustelooze arbeid, de geheele toewijding, de gansche persoonlijkheid van een begaafd docent. Hij moet het diep gevoelen, dat het zijne roeping is *menschen* te vormen, hij moet het weten: voor de bereiking van het edelste wordt het edelste gevraagd. - Waar hij niet onafgebroken werkt aan eigen ontwikkeling, waar hij leven kan bij treurige middelmatigheid, waar hij niet geheel is vervuld van liefde voor zijne taak, waar zich in zijn wezen niet iets af-

*) Om een paar voorbeelden te noemen: de leer der *naamvallen* en der *tijden* laat zich eerst recht verklaren voor hem, die ze in 't Grieksch en Latijn, in al haar verschijnselen heeft leeren kennen. - Wij hebben menschen ontmoet, die van een akte voor levende talen, volgens de wet op het Lager Onderwijs, waren voorzien, zonder van deze dingen iets te weten.

spiegelt van den reinen geest die op de werken der groote meesters den stempel der eeuwigheid hebben gedrukt, daar zal zijn arbeid ijdel en bedriegelijk zijn. Alleen waar geestdrift voor het goede en ware door alle deelen van het onderwijs zich verspreidt, wordt die zelfde geestdrift, d.i. de religieuse zin gewekt, die het geheim der opvoeding is.

Die opvoeding is niet iets afzonderlijks, iets naast het onderwijs. Gelijk de kunst in en door zich zelve zedelijk is, moet het *onderwijs* in en door zich zelf opvoedend, levenwekkend, bezielend zijn. Wat van zulk een onderwijs uitgaat is niet iets tastbaars, iets, dat met het zinnelijk oog wordt aanschouwd, maar een adem des geestes, die voor het hart van den knaap is, wat voor de plant lucht is en zonneschijn. In dien dampkring sterft het realisme. Mochten onze Gymnasia daar de levende openbaring van worden!

Dr. C.J. SPAT.

Kampen, November 1863.

Natuurkunde.

Eenige opmerkingen aangaande warmteverschijnselen.

Onder de natuurverschijnselen, waarvan wij dagelijks getuigen zijn, komen er voor, die niet genoeg onder de aandacht kunnen worden gebragt, omdat er een schat van voordeel en genoegen voor ons bedrijvig leven uit kan getrokken worden. Maar liggen dan die verschijnselen zoo verborgen, dat men daarop bepaald de aandacht moet doen vestigen, zelfs van lezers van dit tijdschrift, die toch gerekend kunnen worden tot het meest beschaafd gedeelte van het Nederlandsch publiek te behooren? - Och neen, zij liggen zoo open en bloot, dat men zou moeten onderstellen, dat ieder ze kent, die oogen heeft om te zien en verstand genoeg, om het geziene in zich op te nemen; maar de meeste menschen zien niet, al is hun gezigtsorgaan zoo normaal als het maar wezen kan; onder de meest beschaafde, zoowel als onder de lagere volksklasse vindt men een tal van zulke ziende blinden. Inderdaad men moet den mensch van der jeugd af aan zijne zintuigen leeren gebruiken, anders gebruikt hij ze slechts even als de dieren, alleen om zijnen welstand te verzekeren, niet om zijne geesteskrachten te versterken. Hij moet opzettelijk zich in dat gebruik oefenen zooals hij zich oefent in het verkrijgen van ligchaamskrachten en buigbaarheid der ligchaamsdeelen. Die oefening bestaat niet in het leeren van talen noch in de kennis der muzijk, noch in die der schilderkunst, noch in eene werktuigelijke vaardigheid van eenig handenwerk; men kan in al die zaken al zeer bekwaam zijn en toch ziende blind heeten. Niet dat wij een dier vakken van kennis geringschatten, integendeel, met het leeren van elke nieuwe taal wordt men als het ware een nieuw mensch; schilderkunst en muzijk veredelen en beschaven in velerlei opzigten, en wij hebben reeds in een vroeger opstel in dit tijdschrijft doen zien, hoe hoog bij ons de muzijk staat aangeschreven; maar dat alles leidt niet tot het vermogen van een verstandig zien, tot de vatbaarheid om het geziene in ons blijvend te maken, tot een nadenken over de oorzaak van de verschijnselen, die onze zintuigen uit de natuur opnemen, tot een vastknoopen van ons innerlijk leven aan het buiten ons bestaande. Zijn wij evenwel er eenmaal aan gewoon geraakt, om de verschijnselen in de natuur aanstonds verstandelijk in ons op te nemen, dan trekt *alles*

onze aandacht, wij hebben ons dan een rijke bron van genot verschaft, die ook nog mildelijk blijft vloeijen, al heeft de zinnelijke indruk die haar schiep lang opgehouden te werken.

Wij achten elk opstel, elke gedachte, die in dit tijdschrift wordt geuit met het doel, om den mensch het genoemde genot te verschaffen, hoogst nuttig, - en vragen daarom den lezer of de lezeres geene verschooning voor eene poging, die wij hier op nieuw gaan aanwenden, om op zulk eene eenvoudige wijze als dit hier zal geschieden tot een opmerkzaam beschouwen der natuur op te leiden.

Aan het hoofd kondigden wij aan, dat hier iets over verschijnselen zou gesproken worden, die aan warmte hun aanwezen hebben te danken. - Wat is warmte? Wij weten het niet. - Alleen kunnen wij zeggen, dat warmte ontstaat door een' bijzonderen bewegingstoestand van de molekulen of kleinste deelen van een ligchaam. Uit vroegere stukken in dit tijdschrift geplaatst, heeft men reeds vernomen, dat de zamenstellende deeltjes van een ligchaam niet tegen elkander liggen, maar allen als op zich zelven zweven in eene stof, die de geheele schepping als vervult en die men ether heeft genoemd. Die stof is voor ons onweegbaar en niet af te zonderen, juist omdat zij zoo algemeen verspreid is, en dus ook in alle ligchamen zetelt. Worden nu de weegbare deeltjes van een ligchaam, de molekulen, op de een of andere wijze in eene eigenaardige beweging of liever schommeling gebragt, dan wordt het ligchaam warm. Neemt die beweging in snelheid toe en verkrijgen ook de etherdeelen, welke in die beweging worden medegesleept, daardoor de vereischte snelheid, dan wordt het ligchaam zóó warm, dat het licht van zich geeft of gloeit. Somtijds kunnen de etherdeelen in een ligchaam heen en weêr schommelen zonder dat de molekulen medeslingeren, misschien wel omdat zij zoo glad en rond zijn, dat er de ether gemakkelijk kan langs schuiven. Dit gebeurt bij voorbeeld bij glas en goed doorschijnende stoffen; daarom laten deze het zonnelicht door, zonder sterk verwarmd te worden, want voor de verwarming wordt ook de beweging der weegbare stofdeelen gevorderd. Ondoorschijnende voorwerpen daarentegen, bijvoorbeeld hout, steen enz. worden wel door het zonnelicht verwarmd, omdat de ether en de beweging, die hij van het zonnelicht ontvangt, de misschien meer ruwe of hoekige molekulen van die ligchamen medesleept en daardoor zijne beweegkracht zóó ziet uitgeput, dat er geen licht kan worden doorgelaten, of dat de aangrenzende ether buiten het ligchaam, niet door dien in het ligchaam in eene beweging kan worden gebragt, die voldoende is, om tot licht te worden. Bij de metalen zijn de molekulen zeer gemakkelijk in warmteslingering te brengen.

Al die ligchamen, wier deeltjes moeijelijk tot die soort van beweging gebragt kunnen worden, welke tot opwekking van warmte een vereischte is, noemt men slechte geleiders voor de warmte; hiertoe behooren vooral glas, water en de lucht waarin en waardoor wij leven. De metalen daarentegen zijn zeer goede warmtegeleiders. Men kan zich daarvan al zeer gemakkelijk overtuigen; men make een staafje glas aan het einde gloeijend en men zal de vingers al zeer digt bij de gloeijende plaats op het glas kunnen brengen zonder zich te branden. Men kan veilig een lampenglas, dat van boven

gloeijend heet is, van onderen ongestraft aanvatten en van de lamp nemen. Houdt men echter een metalen staaf met het eene einde in een hevig vuur, dan moet het al zeer lang zijn, wil men het aan het andere einde zóólang in de hand houden tot het aan het eerstgenoemde gloeit. De warmtetrillingen hebben zich door het metaal veel sneller kunnen voortplanten dan door het glas. Porcelein geleidt ook zeer slecht de warmte en daarom is een porceleinen gasbrander verre weg te verkiezen boven een koperen; want door den laatste wordt de gasgeleidingsbuis, tot zelfs op een grooten afstand van de vlam, al spoedig zeer heet gemaakt, het toestroomende koude gas wordt op die heete plaats snel door de warmte uitgezet en kan daarom niet onbelemmerd door den brander heenvloeijen, het wordt eenigermate tegengehouden, en het licht zal dus zwakker uitvallen; dit gebeurt bij den porceleinen brander niet; de gasbuis blijft tot digt bij den brander koel.

Onder de metalen, die goed de warmte geleiden, neemt geel koper of messing een eerste plaats in. 't Mag daarom niet goed genoemd worden, dat men knoppen van kagcheldeuren of fornuizen, en in het algemeen zulke ligchamen, die aan de werking van een warmtebron blootstaan en soms met de vingers moeten worden aangeraakt, van geel koper maakt. Is men niet bevreesd voor het springen, dan zouden glazen handvatten vrij wat doelmatiger zijn.

Wij hebben zoo aanstonds onder de slechte voortplanters der warmte ook lucht genoemd. Veilig mag men de lucht onder de slechtste warmtegeleiders rangschikken. De bouwmeester is daarvan door den natuurkundige onderrigt en daarom maakt hij de vensters der woningen, die des winters aan den kouden noorden- of oosten-wind zijn blootgesteld, dubbeld, dat is, hij maakt aan die zijden dubbele ramen, opdat daar tusschen ruimte voor een luchtlaag blijve, die de koude der buitenlucht afsluit, of beter gezegd, die de warmte der kamers niet doorlaat. Die lucht moet echter tusschen die ramen zeer rustig blijven, en om die rust te bevorderen zou het zeer nuttig zijn, zoo hij tusschen de dubbele vensters nog eenige smalle, horizontaal liggende glazen strooken plaatste, die de ruimte tusschen de beide ramen in afdeelingen scheidden.

De lezer heeft dus begrepen, dat de lucht, zal zij de warmte niet voortplanten, in volkomen rust moet verkeeren. Dit gebeurt nu in eene kamer of in de open lucht nooit. Brandt er een vuur in 't vertrek, dan wordt de aan het vuur grenzende lucht verwarmd, zij wordt daardoor uitgezet en tegelijk wordt zij ligter dan de koude lucht; door dat ligter worden gaat zij naar boven en plaatst zich boven op de koude, even als olie op water drijft; zij heeft nu plaats gemaakt voor de koudere lucht, welke thans de ruimte, die vroeger de warme besloeg, inneemt en dan op hare beurt verwarmd wordt. Zoo gaat dat voort tot de geheele luchtmassa in de kamer even warm is. Wil men zich daarvan overtuigen, zet dan voor een zeer klein deel de deur eener verwarmde kamer open; houd nu een kaarslicht boven aan de deur en men zal de vlam naar buiten zien trekken, omdat daar bovenaan de warme lucht de kamer verlaat; houd de kaars vervolgens onder aan de deur en de vlam zal naar binnen trekken, dewijl daar beneden de zwaardere koude lucht binnen in de kamer stroomt. Deze waarneming heeft er toe

geleid, om in de woonhuizen, gevangenissen, hospitalen enz. eene voldoende luchtverversching aan te brengen; men laat door openingen in den wand de versche verwarmde lucht beneden binnenstroomen, die dan de bedorvene lucht door openingen boven in den wand verjaagt.

Omdat de lucht zulk een slechte warmtegeleider is, zijn niet naauw om het lijf sluitende kleederen warmer dan eng passende. De door onze natuurlijke warmteverwarmde lucht blijft dan tusschen de kleederen hangen, en laat de warmte des ligchaams niet door. Ten einde het opstijgen dier verwarmde lucht te belemmeren, is het goed, om de kleederen van binnen met bont te voêren of het ruwe gedeelte der stof waaruit zij zijn zamengesteld naar binnen en de gladde zijde naar buiten te dragen. Het is al weder den bouwmeester nuttig, zoo hij ook met dit verschijnsel bekend is, want hij zal daardoor begrijpen, dat hij bij het bouwen van schoorsteenen meer hebbe te zorgen, dat zij *van binnen* glad en effen zijn dan aan de *buitenzijde.* Immers zijn deze deelen van 't gebouw van binnen glad, dan kan de verwarmde lucht daarin onbelemmerd, zonder veel wrijving of tegenstand te ontmoeten, gemakkelijk opstijgen, de koude lucht zal daardoor dan ook sneller onder in het vuur stroomen en de trekking der schoorsteenen door dien maatregel zeer bevorderd zijn.

Dat opstijgen van de warme lucht geschiedt buiten onze woningen in de vrije natuur ook. Wanneer de zon het aardrijk heeft verwarmd, wordt die warmte aan de op haar rustende lucht medegedeeld, deze wordt daardoor weder ligter, beweegt zich dus opwaarts en hare plaats wordt door koude lucht ingenomen. Het is de plaatselijke verwarming van de lucht, die bijna uitsluitend de oorzaak is van het ontstaan der winden, die zooveel bijdragen tot zuivering der lucht en tot het wegvoeren van het overmatig bedrag der vochten, die op sommige plaatsen worden gevonden. Hier wordt het behandelde onderwerp zeer rijk; welligt zullen wij later lust gevoelen, om daarover nog het een en ander mede te deelen, daar het niet in ons plan lag dit thans te doen.

Het is waarschijnlijk aan het slecht warmtegeleidend vermogen der lucht toe te schrijven, dat ook alle losse, zeer poreuze ligchamen slechte geleiders zijn. Immers deze deelen bevatten veel lucht; iedereen kent als zoodanig alle wollen stoffen, bontwerk, droog hout, vederen, houtzaagsel, asch, aarde, houtskool, stroo, hooi en dergelijken. Welk gebruik er van die stoffen zoo al gemaakt wordt, om verschillende ligchamen tegen de vorst in den winter te beschermen, of liever om de natuurlijke warmte dier voorwerpen er in te bewaren, is overbekend. Wie weet niet, dat men onze tuingewassen met stroo omwoelt, de aardappelen op het land met stroo en aarde bedekt, sommige heestergewassen onder den grond delft, enz.?

Minder bekend is het welligt, dat men de hoogovens der ijzersmelterijen, de glasovens, de ingemetselde stoomketels en dergelijke ruimten, die sterk verhit moeten worden, eerst met een dunnen muur van vuurvaste steenen omringt en dan op eenigen afstand van dezen een tweeden dikkeren muur bouwt, terwijl men de ruimte tusschen deze beiden met houtasch aanvult. Hierdoor voorkomt men de te groote verhitting der muren en daardoor tevens een nutteloos verbruik van brandstoffen. Ongetwijfeld denkt de

lezer hier ook aan brandkasten. Deze voorwerpen bestaan uit dubbele wanden, wier tusschenruimten men met kurk, gestampte kool, gips en dergelijke opvult, om de hitte bij het ontstaan van brand zoolang mogelijk af te keeren.

Dat dezelfde stoffen, die tot bewaring der warmte in de ligchamen kunnen dienen, ook worden aangewend, om de buitenwarmte af te keeren, blijkt reeds uit het laatst gegeven voorbeeld. Het ijs, dat uit Noord-Amerika met duizende ponden naar de heete luchtstreek wordt gevoerd, beschermt men tegen de buitenwarmte door het in vaten te pakken, die van dubbele wanden zijn voorzien, waar tusschen men houtzaagsel werpt; ook de vaten zelven worden bovendien met groote massa's houtzaagsel omringd, en daardoor brengt laatstgenoemde stof, die vroeger als nutteloos verworpen werd, nu reeds tot bereiking van het vermelde doel, de bescherming van het ijs tegen de warmte, vele duizenden guldens 's jaars op. Dat de ijskelders uit gebakken steen, vrij diep onder den grond worden opgebouwd, en inwendig nog met stroo zijn bekleed en door een dik rieten dak worden gedekt, is vrij algemeen bekend; men weet dan ook, dat de poreuze gebakken steen, de aarde, het stroo en riet slechte warmtegeleiders zijn. Wij zijn hier juist aan een onderwerp gekomen, dat ons aanleiding gaf, om deze regelen ter neêr te stellen. In een der buitenlandsche tijdschriften, bestemd om onder den bedrijvigen stand nuttige kennis te verspreiden, komt namelijk het volgende voor.

De Secretaris van het nieder-österreichische Gewerbeverein, de inspecteur J.B. Salzmann, heeft een middel bekend gemaakt, om ijs jaren lang te bewaren. Men heeft een eenvoudig houten huisje tot een magazijn voor ijs gemaakt en het geheel en al gevuld. Nadat een vol jaar verstreken was, namelijk van 1861 tot aan het einde van 1862, stond het ijs, dat eene hoeveelheid van 184 kub. ellen bedroeg, slechts 16 tot 17 nederl. duimen van de wanden verwijderd; de eigenaar van dit gebouwtje was derhalve niet in de noodzakelijkheid om in dat jaar nieuw en toen zeer duur ijs op te leggen. Het huisje staat geheel vrij en is alzoo rondom aan de werking der zonnestralen blootgesteld. Het bestaat uit viervoudige houten wanden, die elk ruim anderhalve palm van elkander zijn verwijderd en het ijs omgrenzen. Van de drieledige tusschenruimten, die deze vier houten omkleedsels doen ontstaan, is de eerste of binnenste ruimte met asch gevuld en de derde met houtzaagsel; de middelste of tweede blijft ledig. Op dezelfde wijze is ook het ijs van boven met zulke drie lagen bedekt, en hierover heen ligt een eenvoudig houten dak. Het geheele gebouwtje staat slechts 6 tot 7 palmen diep in den grond; de bodem is geplaveid met tegels en heeft eene helling, die eindigt in eene buis, welke er luchtdigt is ingezet, en buiten uitloopt onder in een met water gevuld vat; daarin loopt dan het water af, dat van het op een rooster liggende ijs afdruppelt; de toegang der buitenlucht tot de zeer koude ruimte is op deze wijze niet mogelijk. De bouwkosten van zulk een eenvoudige ijshut met twee voorkelders bedragen hoogstens 250 tot 300 gulden.

Misschien is dezen en genen lezer die mededeeling regt welkom. Wij zien uit de beschrijving, dat het ijs door vier slechte geleiders is omringd, namelijk hout, houtzaagsel, lucht die volkomen in rust is en asch. Mogt iemand besluiten

om zulk een ijshut te bouwen of te doen bouwen, en is ze nu en dan aan de zonnestralen blootgesteld, hij verwe dan de buitenwanden vooral wit, en make hen dan goed effen, want deze kleur kaatst de warmtestralen met kracht terug; donkere kleuren slorpen haar op. Hier hebben wij weder een nieuw veld van beschouwing, dat voor eene nadere behandeling vatbaar is.

Onder de zeer slechte geleiders der warmte telden wij ook het water. Als het water in rust is wordt er, even als door de lucht, al uiterst traag de warmte door geleid. Zetten wij een' pot met water op het vuur, dan wordt het onderste water het eerst warm, het zet zich uit en gaat naar boven, het koude neemt nu weder de plaats in, wordt op zijne beurt verwarmd en dat gaat zoo voort, tot al het vocht een gelijken warmtegraad bezit. Men ziet, het is hier volkomen als bij de lucht gesteld. Om zich van de genoemde beweging in het water bij de verwarming te overtuigen, zoo zette men een zeer dunne, tamelijk groote kookflesch, nadat men haar vol water gedaan en een weinig fijn houtzaagsel er in geworpen heeft, boven de spirituslamp. Weldra wordt dan het water van onderen warm en nu zien wij aan de beweging der houtdeeltjes, die door het stijgende water worden medegevoerd, dat dit stijgen hoofdzakelijk aan de wanden der flesch plaats grijpt, en de dalende stukjes hout kondigen ons aan, dat het zinken van het bovenliggende koudere water vooral in het midden tot stand komt. Dit vocht is derhalve zoo min als de lucht een eigenlijke geleider van de warmte; de verwarming van vocht en lucht is hier het gevolg van een onafgebroken stroomen, de molekulen nemen voortdurend eene andere plaats in; dat geschiedt toch zoo niet, wanneer wij een metalen staaf aan een einde verwarmen.

Men heeft zich van het slecht warmtegeleidend vermogen van het water op de volgende wijze overtuigd. Boven op een zeer hoog glas koud water van 0 graden, zette men een metalen bak, gevuld met kokend heet water, zoodanig dat de ondervlakte van dien bak de oppervlakte van het koude water overal aanraakte; het kokend heete water werd onophoudelijk door middel van buizen door ander vervangen, zoodat het altijd even heet bleef. Toen men dit 36 uren onafgebroken had volgehouden en dus de bovenvlakte van het koude water 36 uren achtereen met eene vlakte van 100graden Celsius was in aanraking geweest, bleek uit de in het glas geplaatste thermometers, dat die, welke nabij den bodem was geplaatst, slechts 5 graden was gerezen; de bovenste thermometer, die vrij nabij den heeten bak zich bevond, teekende toen nog slechts 35 graden. Deze proef bewijst dus wel het slecht geleidend vermogen van het water en zij toont tevens aan, dat men, door het alleen van boven te verwarmen, er niet aan behoeft te denken om het binnen eenige dagen aan 't koken te brengen.

De lezer kan zich zelven op eene zeer gemakkelijke wijze van de waarheid der hier voorgedragen eigenschappen van het water overtuigen. Hij neme slechts eene groote kom met koud water en zette in deze een glas met kokend heet water; na eenige minuten steke men de hand in het koude water, en nu voelt men eene *zeer scherpe* afscheiding tusschen koud en warm water in de kom; men bemerkt namelijk, dat de hand boven aan door het boven liggende warme wa

ter verwarmd wordt, terwijl de vingers zich in het koude water bevinden; men moet nu al vrij sterk het water in de kom door elkander roeren, om eene gelijke vermenging van het koude en warme water te verkrijgen.

Geleidt het water slecht in den vloeibaren toestand, niet minder slecht doet het dit als ijs of in den vasten vorm. De schrijver dezer regelen bemerkte op een' avond, dat de thermometer op eene provisiekamer, waar eenige vruchten werden bewaard, enkele graden onder het vriespunt was gedaald. Om de vruchten nu tegen de felle nachtvorst te beschermen, nam hij een beddelaken, maakte het nat, liet het water daarin bevriezen, en overdekte er de vruchten mede; hij bereikte door dit middel volkomen zijn doel. De genoemde eigenschap van het ijs leidt tot de vermelding van een verschijnsel in de natuur, dat in hare groote huishouding een allergewigtigste rol speelt, en dat geheel onwillekeurig den geest opvoert tot Hem, die eeuwig de werken zijner handen onderhoudt, zelfs al werpen wij ons niet op als verdedigers of aanhangers der teleologie.

De lezer stelle zich eene uitgebreide oppervlakte van een vrij diep water voor, waarop de koude najaars- of winterlucht rust; hij neme verder aan, dat de warmtegraad der lucht voortdurend daalt; dan is het duidelijk, dat ook het aan die lucht grenzende water steeds kouder zal worden. Die toenemende koude van 't water maakt het ook gestadig digter of zwaarder dan het onder de bovenste lagen liggende meer warme water; dit heeft ten gevolge, dat de bovenste waterdeeltjes zinken, en de warmere hunne plaats innemen. Zoodra deze laatste boven komen, worden zij ook door de lucht afgekoeld, en daar de dampkring steeds in warmtegraad blijft dalen, zoo zinken de meer afgekoelde waterdeeltjes op hunne beurt, om weêr door anderen te worden vervangen. Bleef dat zinken en stijgen nu zoo voortduren, tot de lucht op nul graden of op vrieskoude was gekomen, dan zou al het water ook eens de temperatuur van nul graden hebben verkregen, en de geheele water-massa zou dan van onderen tot boven één ijsklomp worden. Maar zie, dat gebeurt niet. Wanneer de lucht 4 graden teekent, en het water dan ook tot op 4 graden boven nul is afgekoeld, zoo wordt bij toenemende koude het water ook wel kouder, maar niet digter, niet meer soortelijk zwaarder; in tegendeel, als het onder de 4 graden begint te dalen, begint het zich ook uit te zetten, het wordt ligter, even eens als of het weder warmer wordt, zoodat het op nul graden op nieuw de uitgebreidheid heeft verkregen, die het op 8 graden bezit. Wij zien dus dat het water, nadat het 4 graden warmte heeft verkregen, niet meer zal zinken, maar boven aan zal blijven liggen. Hiervan is het gevolg, dat nu het bovenliggende water alleen op nul graden kan komen en derhalve zal kunnen bevriezen; de ijskorst, die nu weldra het onderliggende water overdekt, doet dus dat water zijn warmte-graad behouden, en het wordt daardoor mogelijk, dat de stroomende wateren hunne beweging houden, en de levende schepselen in de vloeibare massa in het leven blijven. Men vindt ook inderdaad, dat op zekere diepte het water altijd denzelfden warmte-graad bezit.

Het zeewater bevriest niet zoo gemakkelijk als het zoete water. De thermometer moet eenige graden onder nul staan, zal het zoute zeewater bevriezen, en dan

nog bevriest het water ontdaan van het zout. Het ijs, dat van de Poolzeeën vaak in meer gematigde aardstreken afdrijft, bestaat uit zoet water; de zoutdeelen scheiden zich bij het bevriezen van het water af.

Bij vernieuwing wordt hier een fraai veld ter beschouwing open gelegd; wij zullen het intusschen nog niet bewandedelen; het ligt thans niet in ons plan verder te gaan. Mogt het tot hiertoe behandelde den lezer eenig genoegen hebben gedaan, hem tot nadenken hebben aaggespoord! - 't Is waar, er zijn hier waarheden voorgedragen, die men thans den kinderen op de scholen leert; maar de door mij verkregen ondervinding, dat nog niet alle volwassenen weten, wat op de scholen wordt onderwezen, heeft mij niet doen aarzelen om zulk een eenvoudigen toon aan te slaan. Heeft die methode bevallen, zoo verwachte men later meer.

Letterkunde.

Praktische wetenschap.

Herinneringen. - Studiën en Schetsen van S. Vissering. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1863.

Aangezien het van het eerste levensuur van het recensentendom tot de heilige plicht en roeping der eerbare leden van het achtbare gilde behoort aanmerkingen te maken, had de schrijver dezes veel kans gehad, ontrouw te worden aan die heilige plicht en roeping, indien hij niet juist in de laatste dagen, toen hij zich gereed maakte, het boekje des Leidschen Hoogleeraars in *den Tijdspiegel* aan te kondigen, over een punt gestruikeld was. Over een punt gestruikeld.....? Ja, en wel over niet meer dan één punt.

Men beschuldige me niet van ontijdige zwakheid, want ik vrees, dat die eene punt ook den Hooggeleerden Schrijver heeft doen struikelen.

Men oordeele, ziehier den titel.

Herinneringen. - Studiën en Schetsen van S. Vissering.

Indien de titel juist ware, zoude dit boekje in den vorm van studiën en schetsen herinneringen behelzen. Gedeeltelijk is dit ook het geval, doch ook slechts ten deele. Naast de herinneringen van het eigen leven en uit de volkshistorie vinden we hier schetsen als *een wereld in 't klein* enz., die in geen enkel opzicht tot de rubriek van herinneringen kunnen gebracht worden. De titel is dus blijkbaar onjuist, en de punt, die *Herinneringen* van *Studiën en Schetsen* scheidt, moet vervangen worden door een comma. Waarlijk - een belangrijk resultaat, een interessante winst, een heele comma!

Welnu, deze ‘heele comma’ biedt dit groote voordeel aan, dat we met den Schrijver dit boekje kunnen beschouwen als eene vereeniging van zeer onderscheidene stukken, geschreven onder zeer uiteenloopende indrukken, te huis behoorende in zeer verschillende jaren.

‘Met een woord ter gedachtenis aan eenen dierbaren afgestorvene worden deze Herinneringen geopend: met een dankbare hulde aan eenen anderen geëerden en geliefden doode werden zij besloten. De toevallige tijdsorde in de opvolging van de in den bundel opgenomen stukken heeft het zoo beschikt. Alsof het toeval wilde herinneren, hoe de dood altijd de lijst is, waarin de beelden des

levens zijn gevat.' Deze eenvoudige, maar treffende woorden dienen ter inleiding van de vriendschappelijke herinneringen, aan J.G.F. Estrée en Mr. L.C. Luzac gewijd. Uit den aard der zake vallen ze buiten de beoordeeling. Gevoelens des harten, vooral waar ze geuit worden in een vorm zoo vrij van opgesmuktheid of declameerende pronkzucht met de smart, hebben het koninklijk prerogatief van onschendbaarheid.

Van geheel anderen aard en meer letterlijk den naam van Herinneringen verdienende zijn de volgende stukken, *een Engelsch Landschap* en *Westminster en St. Pauls*, beide uit 1847. De Schrijver meent dat ze in enkele trekken een spoor verraden van den geest der vreeze, die in 1848 over Europa zweefde. Het is mogelijk, schoon die trekken dan al zeer gering zijn. De opmerking bijv., op blz. 46, over het toenemend breeder worden van de klove tusschen rijken en armen zou de Leidsche Hoogleeraar toch in 1863 ook nog wel herhalen, evenzeer als de oorzaken nog gelden, die hem op het denkbeeld der vergelijking van Westminster met St. Pauls brachten.

'De vrucht van een oogenblik van op[ge]wondenheid, zoo als men ze in lateren leeftijd wel eens vruchteloos terugwenscht,' noemt de Schrijver het zoo bekende stukje: *een uitstapje naar Ymuiden.* Wie zich den daverenden bijval herinnert, waarmede deze gelukkige inspiratie werd begroet, kan zich den juichtoon verklaren, dien de Hoogleeraar, bij het vooruitzicht op de aanstaande verwezenlijking van zijn denkbeeld, aanheft. Zoo zal dan nu - roept hij uit, na al wat in de laatste jaren ter voorbereiding geschied is opgesomd te hebben - zoo zal dan nu, onder Gods zegen, het droombeeld eerlang werkelijkheid worden.' De voorrede, waarop dat *nu* volgt, is gedateerd Feb. 1863, - en nu, in October 1863?

In 'de Gids' vond in der tijd, even als 'een uitstapje naar Ymuiden,' het beroemde liedje van, naar ik meen, Piet Bogcheljoen een plaats. Die Piet Bogcheljoen heeft zeker 1863 en de kwestie van Hollands doorgraving op zijn smalst vooruit gezien, toen hij zong:

> Och, Amsterdam! och, goeije stad,
> 'k Wou dat je meer couragie hadt enz.

Courage, wat zoude *die wereld in 't klein*, wier opkomst Vissering ons in 1853 teekende en hier op nieuw voor oogen stelde, wat zoude die *wereld in 't klein* jammerlijk zijn te gronde gegaan, indien ze niet de courage had gehad over de vooroordeelen van stand, over versleten denkbeelden enz. heen te stappen!

Zij heeft dien moed gehad. Die kleine wereld heeft zich tot een kleine maatschappij gevormd, waar orde heerschte en welvaart bloeide. Dien bij de bekrompenheid der hulpmiddelen merkwaardigen uitslag dankt ze aan de toepassing van de eischen der staathuishoudkunde. Doch zij deed het onbewust, onbekend met de wetenschap, die Adam Smith tot vader heeft. En juist dit aangewezen te hebben, of liever, scherp te hebben doen uitkomen, maakt een der hoofdverdiensten van dit stukje uit. *De wereld in 't klein* is een betoog te meer, hoe de lessen der wetenschap niets anders zijn dan de uitdrukking in woorden van den natuurlijken gang der materieële ontwikkeling, dien de maatschappij had moeten gaan, indien ze slechts naar niets anders dan naar de beste wijze om in de algemeene behoeften te voorzien, had gevraagd. De wetten, die volgens de

voorstelling der staathuishondkunde de materieële ontwikkeling van een volk regelen en leiden, zijn niet door de willekeur der wetenschap uitgedacht, maar de eenvoudige blootlegging van hetgeen de ondervinding ten allen tijde heeft geleerd, maar niet ten allen tijde is begrepen of geloofd, zoo als uit *het groot tafereel der dwaasheid* en uit de studie: *hoe kan men een volk rijk maken*, overvloedig blijken kan. Van daar, dat de wetenschap altijd heeft terug te keeren tot de waarneming des praktischen levens, om hooger inzicht en juister kennis te verwerven; en van daar tevens, dat de praktijk altijd te rade moet gaan met de uitspraken der wetenschap, zoo zij voor dwalen wil bewaard blijven.

Het is de doorgaande strekking van het meerendeel der hier voorkomende opstellen, dat eng verband tusschen wetenschap en praktijk bloot te leggen. Om de wetenschap, die zoo dikwerf van onbruikbaarheid verdacht wordt door hen, die alleen geroepen zijn tot handelen, bij hen aan te bevelen en hare grondbeginselen ingang te doen vinden bij nog onwilligen, of meer helder te doen inzien door halve adepten, wijst de Hoogleeraar hier op de kwade gevolgen van de geheele verwaarloozing van de eenvoudigste beginselen van huishouden, elders op de gezegende vruchten, die de trouwe opvolging draagt. De wetenschap, tot wier priesters hij behoort, beveelt hij hier aan op geheel praktische wijze. Het is een kruistocht tegen de onkunde der eenzijdige practici, op hun eigen gebied ondernomen.

Dit streven, aanbeveling der staathuishoudkunde door populaire voorstelling harer wetten en van de jammerlijke gevolgen der ontduiking, vormt den draad, die de meesten der hier opgenomene opstellen zamen verbindt. Voor de eenheid ware het daarom te wenschen geweest, wanneer de Schrijver die stukken, die letterlijk slechts persoonlijke herinneringen bevatten, tot een lateren bundel van minder gemengden inhoud had bewaard.

Doch, al achten we ze hier ter plaatse eenigzints misplaatst, dit vermindert niets van den lof, dien wij ze vroeger gaven. Menig lezer integendeel zal, na het lezen dier bladen vol diep gevoel en stillen ernst, nog te meer geneigd zijn op den Leidschen Hoogleeraar de uitspraak toe te passen, die bij de lektuur van de overige stukken van dezen bundel de herinnering van oude klassieke tijden hem op de lippen bracht: bene de patria meruit.

Vervolg van de aanteekeningen op een nuttig boek.

Handleiding tot de kennis der algemeene geschiedenis, ten dienste van hen, die zich tot de lessen bij de Koninklijke Militaire Akademie wenschen voor te bereiden, door Lodewijk Mulder, kapitein der Infanterie. Tweede deel. Nieuwe Geschiedenis. Arnhem, bij D.A. Thieme. 1863.

Nadat weinige maanden te voren het eerste deel was verschenen van Lodewijk Mulders Algemeene Geschiedenis, kwam op 13 April van dit jaar het eerste stuk van het tweede deel uit, hetwelk door menig onderwijzer met belangstelling werd te gemoet, en zeker ook ingezien. Een werk als dit, waarvan ik reeds in het Januarij-nommer van dit Tijdschrift een gedeelte aankondigde, vindt zijn' eigen weg zonder aanprijzende beoordeelingen, doch het is aangenaam voor schrijver en uitgever, wanneer zij hunnen arbeid openlijk gewaardeerd zien, hoewel een ruim debiet voor den laatste zeker wel de schoonste belooning is voor zijne onderneming; aan een ruim debiet heeft de heer D.A. Thieme dan ook zeker geen gebrek. - Het laatste gedeelte kwam weinige dagen na de verschijning van het eerste stuk des tweeden deels, zoodat daarmede het werk voltooid was, en elk onderwijzer aldus in de gelegenheid gesteld werd te beproeven in hoeverre het boek in 't gebruik voldeed, want nog ruim twee maanden moesten er verloopen eer het examen te Breda werd afgenomen.

De indruk, welke mij het eerste deel gegeven had, is niet verminderd, eer beter geworden, en dit is geen onnatuurlijk verschijnsel, daar elkeen ligt zal begrijpen dat de studiën van den Schrijver hem meer op het gebied der nieuwe, dan der oude Geschiedenis voerden. Hij kweet zich bij het behandelen dezer laatste goed van zijne taak, doch oneindig veel beter bij het bewerken van zijn tweede deel, dat *con amore* werd geschreven, en het aan duidelijkheid van voorstelling, aan gemakkelijkheid van opvatting verreweg wint. De indeeling is goed gekozen; geleidelijk wordt de leerling van het eene tijdvak naar het andere gevoerd en de overgangen zijn naauwelijks merkbaar. Bij het gebruik ondervinden de leerlingen geene moeijelijkheden, en behoeven zij zich niet bovenmatig in te spannen om eene menigte namen en jaartallen te onthouden; hebben zij eenmaal 't een of 't ander korte schema in het hoofd, dan valt hun 't bestuderen der geschiedenis in een' flinken vorm gegoten en in een omvang, zooals die bij examens voldoende kan heeten, zeer gemakkelijk, terwijl het aangenaam geschreven boek gewis bij velen den lust aanwakkert om meer van de historie te willen weten, dan in de hier aangekondigde handleiding voorkomt.

Het spreekt wel van zelf dat er in deze nieuwe geschiedenis niet zooveel onnaauwkeurigheden kunnen voorkomen als in 't vorige deel het geval was, om de eenvoudige reden, dat hier de Schrijver zich als 't ware meer op eigen terrein beweegt. Enkele punten willen wij echter aanstippen en bespreken.

Blz. 5. De vermelde opstand, waarbij Columbus bedreigd werd dat men hem

over boord zou werpen, is door de meeste geschiedschrijvers door een vergrootglas beschouwd. - Het door Columbus gehouden Journaal is nog overig, en meer dan eens in onderscheidene talen uitgegeven: de laatste maal, voor zooverre ik weet, bij wijze van vrij uitvoerige uittreksels in het bekende werk van Eduard Charton: *Voyageurs anciens et modernes*. Men zal daar te vergeefs naar zulk eene vreeselijke zamenzwering zoeken, terwijl de eenvoud, waarmede de ontdekker van Amerika zijne woorden te boek stelt, ons een waarborg zijn voor de waarheid. Berichten omtrent ontevredenheid onder zijn scheepsvolk komen meer dan eens voor; zoo vermeldt hij dat op 22 September zijne manschappen in hevige beweging waren omdat zij zich verbeeldden dat op de zeeën, waar men toen was, er nimmer een windje woei dat ze naar Spanje zou doen terugkeeren; den volgenden dag morden zij nog eens, want de zee bleef zoo kalm, en dit was volgens hen het bewijs voor hunne bewering, doch 's avonds verhief zich de wind en de zee geraakte in beweging, waarop zij zich stil hielden. Door eenige Spaansche schrijvers wordt beweerd dat het hevigste oproer op 8 October heeft plaats gehad, en ziehier wat Columbus in zijn dagboek op dien dag schrijft: ‘De zee was zoo schoon als de rivier voor Seville, en de lucht zoo zacht als in April in Andaluzië; het was een genot om de lucht in te ademen, die als het ware met balsemgeuren bezwangerd was. Wij zagen versch gras drijven, vogels, die naar het Zuiden vlogen, kraaijen, eenden en zeemeeuwen. 's Nachts zeilden wij vijftien mijlen in 't uur in eene Zuid-Westelijke rigting.’ Kan men zich kalmer gemoedsstemming denken?

Twee dagen later evenwel begon het scheepsvolk te klagen over den langen duur van de reis, zij wilden niet verder gaan. De admiraal deed zijn best om hun' moed op te beuren, door hun de voordeelen voor te spiegelen, welke hen wachtten. Hij voegde er verder met vastberadenheid bij dat geene klacht hem van plan zou doen veranderen, dat hij op reis was gegaan om in Indië te komen, en dat hij zijn weg tot dáár, met 's Heeren hulp zou vervolgen. Mij dunkt hieruit blijkt nog niet veel van zulk eene gevaarlijke zamenzwering, als waarvan ook Mulder spreekt, doch het is vrij natuurlijk dat wanneer enkele schrijvers, op wie men vertrouwt, iets dergelijks mededeelen men geen verder onderzoek doet; bij de Spaansche schrijvers schijnt een streven te hebben bestaan om van den man, die Amerika's schatten in de schatkist deed vloeijen, meer dan een held, een dramatisch persoon te maken.

Eene tweede opmerking betreft hetgeen op diezelfde bladzijde gezegd wordt, dat Columbus het eiland Guanahani ontdekte en dat hij dit San Salvador noemde. 't Is volkomen waar, doch 't mogt er dunkt mij wel bij gezegd zijn, dat men niet juist meer weet, welk eiland dit is; sommigen toch en daaronder mogen vooral von Humboldt en Washington Irving wel genoemd worden, beweren ons dat het tegenwoordig door de Engelschen zóó genoemde Cat-Island het eerst gevonden werd, terwijl anderen meenen dat de eerste landingsplaats op het eiland Watlings, dat iets meer Zuid-Oostelijk ligt, moet gezocht worden. - Het is vast eene drukfout dat een later opgegeven eiland niet Isla Espanola maar Espanola heet.

Op bladzijde 12 komt een bericht voor, dat ook wel eenigzins vergroot is voorgesteld; er wordt als waar en zeker medegedeeld dat Karel VIII naar Turkije wilde oversteken, de Mahomedanen uit Europa verdrijven, zich tot Grieksch keizer verheffen (!), en daarna het Heilige land aan de ongeloovigen ontrukken. De heerschzuchtige Fransche koning trok naar Italië, en opende te Rome onderhandelingen met paus Alexander VI waarbij de ongelukkige prins Djem, een broeder van den sultan Bajazed II, aan Karel werd uitgeleverd. Djem was door zijn' broeder verdreven, toen hij aanspraak op de regering maakte, en later bij den paus gekomen, waarop deze aan den sultan had beloofd hem tegen uitkeering van eenige duizende dukaten gevangen te houden, en voor nog wat meer om te brengen; nu Karel VIII te Rome kwam schijnt hij ver uitziende plannen op Turkije gekoesterd te hebben. In het zevende boek der Mémoires van Ph. de Comines lezen wij dat Lodewijk Sforza tot den koning zeide: ‘Quand vous me voudrez croire, ie vous aiderai à faire plus grand que ne fut jamais Charlemagne: et chasserons ce Turc hors de cet empire de Constantinople aisement quand vous aurez ce Royaume de Naples;’ deze woorden streelden waarschijnlijk Karels eerzucht, doch het wordt door niets bevestigd dat hij er ooit gevolg aan wilde geven, behalve door den eisch, dien hij deed, om Djem in zijne handen te stellen: als hij het *vaste* voornemen had gekoesterd om naar Turkije over te steken en zich daar zelfs tot Grieksch keizer te laten kroonen, zou de Comines, die hem op zijn' Italiaanschen veldtogt in 1494 en 1495 vergezelde, daar later wel met een woord melding van gemaakt hebben, doch hetgeen hij daarvan zegt, is zeer onbeduidend. Ik meen dus te mogen betwijfelen of men wel het regt heeft Karels voornemens tegen het rijk van den sultan als zoo stellig en onvoorwaardelijk vast te stellen.

Een bewering dat door de Spaansche Inquisitie (blz. 19) meer dan 30,000 menschen hun' dood op den brandstapel vonden, bracht mij onwillekeurig de noot in de gedachte, welke Dr. Bakhuizen van den Brink in de vertaling van Motley's Opkomst van de Nederlandsche Republiek (I. 148) heeft ingelascht; hoe moeijelijk het is zulk eene martelaarsgeschiedenis met bepaalde cijfers te staven zal daaruit genoegzaam blijken, zoodat het waarschijnlijk ook beter zou geweest zijn als Mulder hier geschreven had: ‘*eenige duizenden* tot den dood, enz.’

Bij de op blz. 69 genoemde pretendenten op den Portugeschen troon had nog wel een vierde mogen genoemd worden omdat hij even veel, zoo niet meer regt had dan de anderen. Alle pretendenten stamden af van Emanuel den Groote. Philips II was de zoon zijner oudste dochter, Antonio van Crato, waarschijnlijk een onechte zoon van Emanuels tweede zoon, terwijl de jongste zoon van Emanuel twee afstammelingen had; dit waren beide dochters, de oudste was Maria, gehuwd met den beroemden Alexander Farnese, hertog van Parma, uit welk huwelijk een zoon was geboren Ranuccio Farnese genaamd, die derhalve meer recht op den troon van Portugal had dan zijne tante, de jongere zuster van Maria, namelijk de door Mulder vermelde Katharina, gehuwd met den hertog van Braganza. Deze laatste wordt door de geschiedschrijvers echter meer dan Ranuccio genoemd, omdat zij de grootmoeder was

van koning Joâo IV, die in 1640 Portugal bevrijdde.

Op blz. 92 komt voor dat de Russen hun gebied tot aan de Behringsstraat uitstrekten in 1646; het is ligt na te gaan dat zij aan die streek niet veel hadden, meer echter aan Kamschatka dat wat zuidelijker ligt, en in 1690-1706 veroverd werd; 't zou dus mogelijk beter geweest zijn dit er bij te voegen. De stam van Rurik stierf niet uit in 1586, maar Feodor Iwanowitsch de laatste uit dit geslacht overleed eerst in 1598.

Tot de drukfouten behoort zeker dat (blz. 113) keizer Ferdinand II in 1627 in plaats van in 1637 overleed. De afleiding der namen van *Whig* en *Tory* is zoo geheel zeker niet als in eene noot op blz. 164 wordt opgegeven. Anderen zeggen nu dat *Whig* afgeleid is van het Schotsche woord *Whigam*, een werktuig waarmede de boeren het vee aandrijven, en dat zij in den krijg tegen Karel I gebruikten, toen de naam zou ontstaan zijn. De naam *Tory* wordt verklaard te komen van *Far a ry* 'Karel I koning,' woorden welke in Ierland gebruikt werden om de koningsgezinde partij aan te duiden en aan de Iersche taal ontleend waren.

Doch ik wil niet langer den schijn aannemen een zondenregister op te maken van een boek dat zijn' weg met eere vinden zal, en bij elke nieuwe uitgave telkens meer en meer verbeterd zal worden; kleine onnaauwkeurigheden, vergeten punten, onduidelijk voorgestelde zaken worden, wanneer men ze breed uitmeet, zoo ligt beschouwd als voortgesproten uit lust om te vitten of uit begeerte om eene lange recensie op te schrijven: 't was geenszins het doel, dat ik mij bij het schrijven der bovenstaande regels voorstelde, 't was slechts een bespreken van een paar punten, welke mij als belangrijk in 't boek voorkwamen, en welke der moeite waard geacht konden worden om even aan te stippen. Wij leggen het boek dus liever ter zijde, als 't alleen ter hand genomen wordt om te recenseren of te critiseren, doch nemen het ter hand om het te gebruiken voor het doel waarmede het geschreven werd, en maken daarbij op den kant slechts ieder onze kleine aanteekeningen, welke den Schrijver bij gelegenheid ter beoordeeling kunnen worden voorgelegd, zonder ze daarom altijd zooals men zegt aan de groote klok te hangen.

Z. 1 Dec. 63.

H.

Helder tafereel van een warm land.

Een Zomer in het Zuiden, door Gerard Keller. Te Arnhem, bij D.A. Thieme. 1863.

De Schrijver van *Een Zomer in het Noorden* heeft onlangs zijn *Zomer in het Zuiden* uitgegeven. Hoewel slechts het eerste deel daarvan het licht zag, lokt dit reeds tot spreken uit. De levendige en geestige novellist was zoo buitengewoon

gelukkig geslaagd in zijn kostelijk boek over het Noorden, met hetwelk hij een nieuw gebied betrad, dat het bericht van zijne reis in Spanje reeds bij velen den lust prikkelde de vrucht te proeven die Keller uit dat heerlijk oord zou meêbrengen.

Een kijkje dat de schrijver den lezers van de *Aurora* voor 1863 reeds gunde gaf nieuw voedsel aan de goede verwachting. Een ander, in *de Tijdspiegel*, lokte tegenspraak uit. Het boek zou dus de aandacht trekken.

De Schrijver begint met ons op eens te verplaatsen in Barcelona en ons de eerste kennismaking met eenige Spaansche zeden en gebruiken te doen maken. Van daar wordt een uitstap gedaan naar het op den steilen berg gelegen klooster van Monsserrat, eenmaal een machtig gesticht, thans nog slechts eene merkwaardigheid, belangrijk door zijne zwarte Madonna en het zwaard dat Ignatius de Loyola haar wijdde. Valencia, het paradijs der Mooren; het antieke Murviedro, dat Hannibal voor zijne muren gezien heeft; Madrid, zijn merkwaardigheden, zijn bevolking, het leven in die hoofdstad; een stierengevecht; het Escuriaal, waar de schim rond waart van den man dien Victor Hugo meent dat de dood is, of erger nog de koning; Aranjuez, Toledo, Granada, Alhambra, Malaga, - deze alle vindt men in dit eerste deel behandeld. Wat al heerlijke namen, met welke onze verbeelding reeds zoo vertrouwd is, met wier werkelijkheid men zoo verlangt bekend te worden. Met die werkelijkheid, vooral voor zoover het tegenwoordige betreft, maakt Kellers reis ons op even aangename als belangwekkende wijze bekend. Hij heeft er van afgezien Spanjes verleden, meer dan ter loops en waar er onmiddellijk aanleiding toe was, te schilderen, dat verleden zoo ontzettend rijk op het gebied van geschiedenis, letteren, kunst, wetenschap, godsdienst, staatkunde, dat Spanje op welks grond zoo veel drama's uit 's menschdoms leven zijn gespeeld. Over die duizenden herinneringen is de weelderige plantengroei van het nieuwe leven heen gegroeid, en deze is de voorname stof van het boek dat wij bespreken. De Schrijver heeft, dunkt ons, daarmeê wèl gedaan. Weinigen van onze bellettristen bezitten zulk een open oog voor het leven, zulk een gaaf om diens verscheiden uitingen frisch en geestig voor te stellen als Keller, en hij zou afstand gedaan hebben van zijn beste krachten wanneer hij niet in dezen zin zijne reisindrukken had wedergegeven. En hoe hij daarin geslaagd is dat getuigt zoo menige bladzijde vol levens, met de vlugge penteekeningen op straat, de fraaije landschappen, het stierengevecht, het schilderachtig en karakteristiek tafereel van het heiden-bal te Granada, de reis van deze laatste plaats naar Malaga.

Europesche hoofdsteden en in het algemeen zulke plaatsen te beschrijven, waar het hedendaagsche leven in zijn tegenwoordigen, overal gelijken vorm, heerscht, is eene zware taak. Het valt niet ligt deze in zulk minder gewoon en eenigzins pikant licht te plaatsen als onze nieuwsgierigheid en onze belangstelling eischen tot hare voldoening. Niet dat wij het moderne leven minder belangrijk, noch zelfs minder dichterlijk achten; maar het eischt veel dieper doordringen en veel langduriger studie dan een toerist kan geven aan de steden waar hij verblijft. Overal waar de tegenwoordige beschaving haar gelijk-

matig kleed niet zoo uitsluitend heeft gespreid, maar de oorspronkelijke natuur en het eigendommelijke meer zichtbaar en bloot liggen, kan de reiziger die karaktertrekken spoediger en in grooter getale vatten, en heeft hij daardoor ook schooner kans den lezer te boeijen. Dit blijkt ook weder hier. De novellen van Keller zijn daar om te getuigen hoe natuurlijk waar, met hoeveel geest en scherpzichtigheid hij het hedendaagsche leven vermag weder te geven in zijne kunstwerken, zoodra hij er grondig mede bekend en tot in al zijn schuilhoeken mede vertrouwd is. Hij kan het dus uitnemend, maar het is onmogelijk dat een reiziger in weinige weken tot al de diepten dóórziet die het gewone dagelijksche leven met het vernis der alom gelijke beschaving verhult. Van daar dan dat zijn boek in belangrijkheid, in aantrekkingskracht toeneemt, naar mate de Schrijver de Europesche beschaving verlaat, en naar mate er meer oorspronkelijks zich boven het waterpas van deze vertoont. Zijne beschrijving van de dansen der gitano's in hun eigen kwartier is misschien de meest aantrekkelijke bladzijde uit dit eerste deel. Ook zijne reis van Granada naar Malaga, zoodra wij de allen bekende Europeesche gedaanten verlaten, zoodra wij weder in de natuur en de buitenlucht zijn, en de zee rieken, spant weder de aandacht met nieuwe kracht. Zoo wacht ons ook nog eene uitmuntende episode, het uitstapje naar Afrika, waarvan de lezers van de *Aurora* reeds een kijkje genoten.

Kellers reis is geschreven in dien vluggen, boeijenden schrijftrant, die hem eigen is, en bezit dien onverstoorbaar goeden luim, die gezonde opgewektheid, dien frisschen blik op het leven, die wij altijd bij hem opmerken. Altijd is hij natuurlijk, en dat zegt heel wat in onzen tijd.

Wij verlangen den reiziger op zijn verderen tocht te vergezellen en wenschen spoedig het tweede deel van zijn *Zomer in het Zuiden* te begroeten.

Nog iets over Rome.

Edmond About. Het Hedendaagsche Rome. Naar het Fransch. Tweede druk in twee deelen. 's Hertogenbosch, W.C. van Heusden, 1863.

Goede waar vindt wel altijd zijn man, zeggen de staathuishoudkundigen, en zij hebben gelijk; in het voorjaar van 1861 is de vertaling van About's *Rome Contemporaine* verschenen, en geen 24 maanden zijn verstreken, of ik kreeg een exemplaar van den tweeden druk in handen. Ik wil die boekjes aanbevelen, waarin de geestige Franschman met meesterlijke trekken de merkwaardige toestanden heeft geschetst, waarin het Rome van onze dagen zich bevindt. Maar het spijt mij, dat de eerste druk van deze Bossche kunstbewerking aan mij onbekend is ge-

bleven, want ik had gaarne het mijne gedaan om het Hollandsche pakje, waarin het keurig geschreven Fransche boek gestoken is, wat op te knappen. Dit werk heeft zijne eigenaardige zwarigheden voor iederen vertaler, maar zeker had de uitgever iemand kunnen vinden, die op de hoogte staat, waarop About zijne lezers veronderstelt, en die dus de noodige ophelderingen in zijn werk had gevlochten.

In weerwil hiervan kon ik deze boekskens niet neêrleggen; al was het oorspronkelijk mij geheel bekend, ik liet mij door de vrolijke schildering meêsleepen, en verplaatste mij in Rome's straten, waar ik zoo vele voetstappen heb staan; ik gevoelde de aangenaamste herinneringen weder bij mij verlevendigd. Zoo duidelijk heeft About alles weêrgegeven, wat zijn helderziend oog niet onopgemerkt kon laten; zoo levendig schildert hij alles, wat hij met zulke verschillende gewaarwordingen heeft aanschouwd.

About heeft goed gezien en juist geoordeeld, maar als Franschman; hier en daar is een trek wat scherp gezet, of is de vernis wat al te glinsterend, maar bijna overal durf ik onderschrijven wat About in zulk een sierlijken vorm heeft geschetst.

Met het oog op deze vertaling wilde ik nog iets van Rome vertellen, om tevens duidelijk te maken, wat ik daar uitsprak.

Wij gaan dan met About op den spoorweg van Parijs naar Lyon, die den reiziger in weinige uren in een ander klimaat brengt; ‘te Parijs kreeg ik nog een stoof, het was in Januarij, en te Valencia bood men mij reeds ijs aan; de overgang zal nog veel verbazender schijnen, als men zal kunnen inslapen bij de Bastille, om in het gezigt van het kasteel van If te ontwaken.’ Elke Parijzenaar weet namelijk, dat men naar het station van den Lyonschen spoorweg gaat langs het *plein* der Bastille, de door de revolutie afgebroken staatsgevangenis, en dat Napoleon de staatsgevangenen van 2 December opsloot in de gevangenis op dat eiland If in de haven van Marseille; op de scherpe tegenstelling van About had men den Hollandschen lezer moeten wijzen. Met den genoemden spoorweg rijden wij dan ‘voorbij Arles langs den *vijver* van Berre’ (blz. 4) als wij den Zuid*plas* en dergelijken maar vijvers mogen noemen, en komen te Marseille op *het afgesloten terrein* (blz. 5) zegge stationsplein, la gare; dat is de schoone stad van de Canebière, die bedrijvige straat, waar de Marseillanen zoo erg trotsch op zijn; die drukke, schoone en levendige straat is zoo gezocht, dat ‘de grond *van* de Canebière verkocht wordt tegen duizend francs per vierkante el’ (blz. 5), zoowat op de manier van den grond *aan* den Velperstraatweg. Even slaan wij een blik op de Canebière ‘die in 1856 twee millioen tonnen *koopmansgoederen* zag ontschepen, wegende twee duizend millioen *Ned.* ponden (blz. 6)’ - als of de Franschen waarlijk bij ons het tiendeelig stelsel waren komen afzien - want het vertier was toen zoo groot, dat ‘het entrepôt acht en een half millioen centenaars bergde’ (blz. 35); het is een rijke en welvarende stad met ‘schoone wandelplaatsen, waarvan er een als eene soort van kroonlijst of gaanderij in eene rots is uitgehouwen, aan het *strand* der zee’ (blz. 7) - ja, *au bout de la mer* is te Scheveningen wel het strand, maar

te Marseille breken de golven tegen de steile hooge rotsen; - daar is het gezigt even verrukkelijk als ‘de vischmarkt waard is, dat men er een oogenblik stilstaat om de *dames* te hooren praten’ (blz. 9), al hoort gij ook maar *vischwijven*; gaan wij verder naar ‘de havens van den wereldhandel door Mirès en zijne aandeelhouders op zulk een groote schaal uitgelegd, op gronden, die *verrot* (pourris) waren door alles wat men uit de zeepziederijen er op had (*neêr*) geworpen’ (blz. 30), waardoor het ‘een wijk is, die de zeep-*lucht* (odeur d.i. *stank*) onbewoonbaar maakt, zoo lang de fabriekanten er niet toe besluiten om te verhuizen buiten de stad, waardoor zij de *octrooijen* zullen uitwinnen’ (blz. 32), - men ziet de vertaler bedoelde het goed, maar zeide het verkeerd, zij zouden de *accijnsen* besparen, want octrooijen zijn hier te lande de premies van nieuwe uitvindingen, de beschermheiligen van *de* monopolie (II. 3); - men ‘*bereidt* daar veel suiker, olie en zeep, *want* wij zijn er in het middelpunt van den Franschen specerij-*handel*’ (blz. 28) dat is *épicerie*, dat onze vriend sprekende van ‘olieslagerijen en van eene groote (*suiker*)rafinaderij’ (blz. 31) *specerijbereiding* noemt, een zaak, waarvan hij zich een raadselachtig begrip vormde, want ‘hij dwaalt van de *specerijbereiding* niet te ver af, wanneer hij zegt, dat men te Marseille 18 zwavelfabrieken en 40 fabrieken van Italiaansch *suikerdeeg* vindt’ (blz. 33); van welke macaronie of vermisellie-fabriek hij ook *pâtes d'Italie* in zijne soep gegeten heeft, suiker heeft hij in dat deeg nooit kunnen proeven. Ik kan die bloeijende handelstad nog niet verlaten, waar ‘de *zaakgelastigden* zoo alles verkoopen’ (blz. 37), even als de *commissionairs* te Amsterdam ‘wier ondernemende geest en opgewonden gestel maken, dat zij groote ondernemingen en groote dwaasheden doen; in bijna alle landen der wereld verzamelt de vader schatten en de zoon verteert ze; men ziet te Marseille menschen van *elken* leeftijd, die in dit opzigt de rol van vader en zoon te gelijk vervullen; *scherp* op (*de*) winst, zonder op tijd en moeite te zien, nemen zij van tijd tot tijd rust, even als het eekhorentje, om de noot te kraken, die zij zich *verworven* hebben, (blz. 14), - comme l'écureuil sur la branche pour croquer le fruit de leur travail; - zij verdeelen hun leven geheel anders dan wij, wij werken in de jaren van genot en rusten op de lauweren als we niet meer kunnen; de Marseillaan wacht niet met in den appel te bijten, tot dat zijne laatste tanden uitgevallen zijn.’

‘Nu zullen wij naar Rome gaan, en er zoo maar *voetstoots* binnen komen’ (blz. 56) - nous entrerons de plainpied, - om About te vergezellen in de kamer eens door Horace Vernet bewoond in de Académie de France, dat is de villa der Médicis op den Monte Pincio, op blz. 174 ‘*het* Pinciv’ gedoopt, in welk paleis ‘de Fransche kunstenaars wonen, die bij mededinging het regt verkrijgen om te Rome hunne studiën te voltooijen, en die - zoo als hij zeer juist aanmerkt - niet alle hetzelfde talent bezitten, al hebben zij denzelfden prijs behaald’ (blz. 64); - zij worden niet zonder intrigues te Parijs uitverkoren, en de vruchten zijn niet evenredig aan die dure bescherming der kunsten, maar daar mag niet uit volgen, dat de regering de kunst niet moet beschermen, al wordt bij ons de regering niet te leurgesteld in de jonge kunstenaars, die een reis naar Rome maken. De Fransche

Academie te Rome is een groote naam, want al het onderwijs bepaalt zich tot '*modelzittingen*, die toegankelijk zijn voor de jonge kunstenaars uit alle landen; verder brengt zij de gastvrijheid *ruimschoots in beoefening* - pratique largement l'hospitalité, - haar grondgebied is eene onschendbare vrijplaats, waar de Romeinsche politie het regt niet heeft eenen beschuldigde te vervolgen;' dit regt van vrijplaats door Romulus aan zijne veste toegekend, hebben nog verscheidene adelijke paleizen te Rome, die de boosdoeners beveiligen in plaats van de eerlijke lui te beschermen tegen de dieven; eerst in 1860 werd dat middeleeuwsche voorregt door de priesterregering gewijzigd, toen de moordenaar van een pastoor zich schuil hield in een bevoorregt paleis; wel zoo goed was het geweest die vlugthavens der misdaad op te heffen, of vindt die regering het beter zich zulke schuilplaatsen voor te behouden bij voorkomende gelegenheid?

De gastvrijheid der Fransche Academie bestaat verder daarin, dat even als van andere villas ook hare tuinen openstaan voor het publiek, dat er druk wandelt in 'de lanen van (altijd) groene eikenboomen (wintereiken), (blz. 62), vol *standbeelden* van Hermès en in alle soorten van marmer' (blz. 63), zoo kan ééne komma borstbeelden in standbeelden veranderen, want About schreef 'les jardins semés de statues, d'Hermès et de marbres de toute sorte;' de Medicis hebben namelijk allerlei oude beeldhouwwerken uit het puin van de Via-Appia enz. opgegraven, naar de gewoonte dier dagen hersteld en in hun paleis gemetseld of in den tuin geplaatst, tusschen 'de grasperken omringd door heggen van ruim een halve menschenlengte *hoogte*, ruimte latende voor het gezigt tot aan den berg Soracte, die het *verder zien* belet' (blz. 63) - qui ferme l'horizon, - terwijl men van den anderen kant 'vier vijfden van de stad overziet, de paleizen telt en de kerken met de *domtorens* en klokkentorens' (blz. 69), les *dômes* zijn de vele koepelkerken, waarmeê de hoofdstad der Kerk gezegend is, en die ik zoo dikwerf aanschouwde, staande op den Monte Pincio om het onvergelijkelijk schoone schouwspel te genieten van het ondergaan der zon, dat door de heldere lucht van Rome met een hemelsche pracht vergezeld gaat, waarvan men zich geen denkbeeld kan vormen, zoo overheerlijk wordt het uitspansel gekleurd door onbeschrijfelijke tinten, waarbij de schoonste zonsondergang hier te lande, slechts kinderwerk is; ja met About wenschte ik dan 'dat al mijne vrienden daar waren, om het ook te kunnen zien.'

Maar ik moet u nu de lagere volksklasse, het Plebs voorstellen, door About zoo naar het leven geschilderd, 'en zoo weinig opgemerkt door de voorname vreemdelingen, die Rome *in het rijtuig* (en calèche) hebben bezigtigd, deze weten weinig van het geringe volk, zij herinneren zich, dat zij vervolgd zijn door onvermoeide bedelaars en lastig gevallen werden door schreeuwende *ploerten*' (blz. 79), met welk woord van raadselachtige beteekenis onze vertaler de *faquins* bedoelt, dat groote gild van gedienstige geesten, dat altijd bij de hand bij het aankomen van stoombooten en diligences, van spoortreinen en omnibussen, er op uit is om het reizend publiek behulpzaam te zijn, waarom dus niet gezegd *kruijers?* 'Achter dit bedelaarsgordijn verbergen zich honderd duizend nagenoeg arme menschen, die toch niet leêg loopen en

met moeite het dagelijksch brood verdienen, de tuinlieden en wijngaardeniers, die de ruïnes van Rome bebouwen, de werklieden, de knechts, de koetsiers, die om 's avonds te kunnen eten op een wonder van de Voorzienigheid (wij zijn in de hoofdstad van het levend gehouden mirakelgeloof) of een lot uit de loterij wachten, maken het meerendeel dezer bevolking uit; zij leven zoo wat in den winter, als de vreemdelingen manna over het land strooijen, zomers rijgen zij zich den buik digt (ils se serrent le ventre, binden zij de maag toe), velen zijn te trotsch om u *vijf stuivers* te vragen' (blz. 79) - dat noemen wij in dien zin een *kwartje*, even als de Franschman een tweefrancsstuk une pièce de quarante sous noemt, waarom de vertaler (blz. 93) zegt dat 'een koetsier u niet voor de *veertig stuivers* vracht rijdt, maar voor de fooi', ik zou dat één gulden noemen, en ik zou twee kwartjes zeggen voor het stuk van *twintig stuivers*, (II. 6). - 'Dom en nieuwsgierig, eenvoudig en toch listig, hoogst prikkelbaar zonder waardigheid, gewoonlijk hoogst voorzigtig, en toch in staat tot hoogst gevaarlijke onvoorzigtigheden, overdreven in liefde en haat, gemakkelijk te bewegen en toch moeijelijk te overtuigen, meer vatbaar voor gewaarwordingen dan voor denkbeelden, matig uit gewoonte (liever uit aartsvaderlijke eenvoud), maar verschrikkelijk als zij dronken zijn (hetgeen zelden gebeurt, en dan winnen de Franschen het van den Italiaan) opregt in de uitoefening der meest overdrevene godsdienstige gebruiken (alles uiterlijk vertoon zonder aan de behoefte van het hart te voldoen), maar even bereid om met de heiligen als met de menschen te breken (de heiligen worden gestraft of beloond met meer of minder offerkaarsen), overtuigd dat zij hier op aarde niet veel te hopen hebben, en van tijd tot tijd gestreeld door de hoop op eene betere wereld, leven zij in eene eenigzins morrende onderwerping onder een vaderlijk bestuur, dat hun brood geeft als het kan (maar dat hun zeer duur te staan komt). Zij leven in vrede met onze soldaten, als deze zich niet met hun huishouden bemoeijen' (blz. 80), dat is ook niet gepast, van daar dat zeer vele Franschen in 1849 vermoord zijn, die moesten ondervinden, dat in den burgerstand te Rome nog wat meer dan bij hen het gezegde geldt 'pas tant de familiarité pour si peu de connaissance.' 'De Romeinen behandelen hunne vrouwen als zeer ondergeschikt, laten haar over geen' enkelen penning beschikken en *doen* zelve *hunne* uitgaven' (blz. 80) - font la dépense, houden zelve de beurs. 'Uitmuntende werklieden als zij geen geld op zak hebben, ongenaakbaar als zij eene kroon (een rijksdaalder) bezitten, goede gemeenzame en eenvoudige lieden, maar die aan hunne meerderheid boven de andere menschen gelooven, zuinig tot den uitersten penning tot dat zij de gelegenheid vinden om hetgeen zij bespaarden, in éénen dag op te eten, besparen zij stuiver voor stuiver, tien kroonen *per* (in het geheele) jaar, om bij het vastenavondfeest een vorstelijke loge te huren in *het cours*, of zich in *eene koets* (en carosse) te kunnen vertoonen op het feest de l'Amour divin' (blz. 81). De Fransche namen voor de zoo bekende Italiaanschen in die juiste karakterschildering hinderen mij erg, want *de corso* is de naam van de straat, waar het vrolijke en zoo lustige carneval speelt; maar nog meer die *koets* voor de karretjes en speelwagens van de hardrijderijen bij het Pink-

sterfeest ter eere van een kerkje *del' Amore divino*, dat nog al ruw toegaat wegens den *amore di vino*, want deze woordspeling geldt hier even zoo als van ‘Gregorius XVI, een *geestvol* grijsaard’ (blz. 66), wiens *spirito di vino* niet altijd in twee woorden werd uitgesproken.

Ik kan niet nalaten mij nog eens te verplaatsen op de Piazza Montana bij het stoute overblijfsel van het Theater van Marcellus, voor zoo ver de Orsini bij het bouwen van hun paleis er wat van lieten staan, dat nu door smeden bewoond en ontheiligd wordt. ‘Daar komt het landvolk 's zondags morgens om zich aan de buiten-kooplieden, alias pachters te verhuren, (want het vlakke land rondom Rome is onbewoond en onbewoonbaar); zij komen hier hunne zaken doen en voorraad koopen (van brood voor de geheele week, want buiten Rome zijn geene bakkerijen); ieder gezin brengt eenen ezel mede, die het goed (en de te verkoopen vruchten uit het gebergte) draagt; mannen, vrouwen en kinderen zetten zich neder in eenen hoek, de ezels staan aan een der twee groote fonteinen voor het paleis Farnese (een der porphyren kolossale baden uit de Thermen van Caracalla); de naburige winkels blijven tot twaalf uur open, volgens buitengewone (gekochte) vergunning; men komt, men gaat, koopt en zet zich op de hurken in de hoeken (het gewone tafereel van zondag morgen), om *de koperen muntstukjes* te tellen (bl. 86),’ les pièces de cuivre, het *kopergeld*, waaronder dikwerf oude Romeinsche munten, die daar zeer vroeg met andere *anticaglia* door de opkoopers van oudheden worden gekocht van de boeren, die onder het gras of het graan op de ruïnen eener oude villa eenig kostbaar kleinood hebben opgedolven.

‘De vrouwen gekleed met een keurslijf, dat als een harnas sluit, met een rooden boezelaar en een gestreept vest verbergen hare slanke gestalte in eenen doek van zeer wit linnen, (de vrouwen van het gebergte namelijk, de Romeinsche zijn niet slank); zij zijn allen, zonder onderscheid, om uit te schilderen, is het niet om de schoonheid harer trekken, dan is het om de ongekunstelde bevalligheid harer houding. De mannen dragen den langen hemelblaauwen mantel en den spitsen hoed; daaronder komt hun werk*kleed* (*pak*) zeer goed uit, hoe zeer ook door den tijd rood en patrijskleurig geworden. Het schoeisel is zeer verschillend; schoenen, laarzen en voetzolen loopen op de straat door elkander, wie geen schoenen meer heeft, vindt hier digtbij groote en diepe winkels, waar men *naar gelang van omstandigheden* koopen kan’ (bl. 86), des marchandises d'occasion, waarvan de couranten al vast *occasie-pianino's* hebben binnengesmokkeld. ‘Een ander koopman verkoopt spijkers per pond, de klant slaat ze zelf in zijne zolen; daar zijn *met voordacht* banken voor geplaatst’ (bl. 87) des bancs ad hoc, er staan bankjes klaar met een aambeeld, of eigenlijk met een speerhaak.

‘Langs den muur strekken vijf of zes *stroo*-stoelen (die noemen wij *matten*-stoelen) tot winkels voor even zoovele barbiers in de opene lucht; het kost een stuiver (eigenlijk maar vier duiten) voor een baard van acht dagen; de patient, ingezeept, ziet (liever: ziet ingezeept) gelaten ten hemel, de barbier trekt hem bij den neus, stopt hem den vinger in den mond, houdt op om het scheermes aan te zetten op eenen riem, die aan de leuning van den stoel vastgebonden is, of om een zwart broodje af te knab-

belen; intusschen is de operatie in een oogwenk afgeloopen, de geschorene staat op en een ander neemt zijne plaats in; hij zou zich kunnen gaan wasschen in de fontein, maar hij vindt het eenvoudiger zich met de mouw [van zijn kleed] af te vegen, (du revers de sa manche). De publieke schrijvers wisselen de barbiers af; men brengt hun de brieven, die men ontvangen heeft, zij lezen ze en stellen het antwoord; 't kost te zamen drie stuivers (d.i. 7 ½ cent): zoodra een boer het tafeltje nadert om iets te dicteren, gaan vijf of zes nieuwsgierigen rondom hem staan; daar ligt eene zekere goedhartigheid in deze onbescheidenheid', een slechte troost bij het volkomen gebrek aan lager onderwijs, waarin zelfs de geestelijken ten platten lande niet voorzien! 'Een koopman in limonade gewapend met eene houten tang knijpt de citroenen in de glazen uit, (ja, wel weten de Italianen wat of knijpen is); de matige man drinkt aan de fontein, terwijl hij van den rand van zijnen hoed eene waterleiding maakt (een schilderachtig tafreeltje zoo dikwerf door mij gezien); de lekkerbek koopt vleesch aan een stalletje, voor een stuiver geeft de koopman een stuk van eene oude courant vol gehakt ossenvleesch en beenen van coteletten; de kooper dingt niet op den prijs die vast is, maar op de hoeveelheid, hij neemt uit den hoop nog eenige brokken, en men laat hem begaan, want te Rome wordt zonder loven en bieden niets gedaan' (blz. 88), een zeer waar woordje! 'De kluizenaars en monniken gaan van het eene groepje naar het andere, om te bedelen voor de zielen in het vagevuur. Ik houd het er voor, dat die arme werklieden hun vagevuur hier op aarde hebben, en dat het beter ware hun geld te geven dan te vragen,' dit is ook juist gezien, behalve dat About de kluizenaars in hunne cel had moeten laten, waar zij 16 van de 24 uur dooden, de 8 overigen brengen zij in de kerk door, zoodat hun geest wel noodig heeft levend gemaakt te worden.

Maar genoeg over dit hoofdstuk, gaan wij den hoek om, waar de gaarkeuken in de opene lucht staat 'met groote schotels van vertind koper met Gothische opschriften; de groote pan sist op een paar schreden afstands, en de koopwaar is warm en *kraakt*' (blz. 94), ik sta er den vertaler voor in, dat zoo wel ons gebak als dat in Rome *knapt.* Vergezellen wij About naar het Ghetto, de Jodenwijk; 'al is die stinkpoel (blz. 8), *archisaloperie*, aartsvaderlijke modderpoel smerig om van te beven' (blz. 97) want 'er wonen 4196 Joden in deze moddervallei' (blz. 98), die altijd arm zijn en zullen blijven; een Jood kan noch *eigenaar* (propriétaire heet *grondbezitter*), noch pachter, noch industriëel zijn; hij mag oude en nieuwe dingen verkoopen, hij mag het oude opknappen om het nieuw te maken, maar hij zou de wet overtreden, als hij eenen stoel, een vest of een paar schoenen maakte; binnen den handel opgesloten maken de Joden soms fortuin, maar zij verhuizen weldra naar zachtere wetten en naar een volk, dat hen minder veracht' (blz. 98), en waar de geestelijkheid de onchristelijke verachting niet zoo aanspoort als te Rome, waar vooral in de Paaschweek het schandelijk sprookje trouw wordt opgehaald, dat voor de Joden-paaschbrooden Christenbloed heeft gestroomd; ik was in 1861 getuige van een groot schandaal, dat ik niet durf af te schrijven uit mijn dagboekje, om geen erger-

nis te geven, maar het is beleedigend voor de bewerkers, die zich priesters van het Christelijk geloof noemen. '*Nog onder* de regering van Pius IX heeft Israël opgehouden de kosten van de vastenavondfeesten te dragen' (blz. 101) c'est encore, dus: Ook die kosten heeft Israël opgehouden te betalen onder Pius IX, die hunne wijk niet meer des nachts deed sluiten, en hun ook toestond verder in de stad te wonen. Maar daarom zijn zij op verre na niet gelijk aan de Christenbevolking, want toen ik te Rome was, werd aan de Israëlieten ontzegd Christen-dienstboden te houden, in weerwil dat die ijverige lui trouw gediend worden sedert eeuwen door de meiden uit zeker Christendorpje uit Etrurië; maar de vaderlijke regering meende in hare christelijke wijsheid op die aartsvaderlijke gehechtheid van meester en dienaar niet te mogen letten. Toen ik in 1858 bij gelegenheid van eene erge overstrooming van den Tiber, mijn medelijden met het ondergeloopen Ghetto te kennen gaf, was het Romeinsche antwoord: 'wat doet dat af, zij zijn geene Christenen.' Voor de juistheid van het voorval door About gemeld omtrent dien Jood, wiens land zoo bloot stond aan stelen, durf ik niet instaan; het is trouwens mogelijk, dat men 'over de keuze van een wachter *zijn tijd deed* (on prit du temps). Zoo ongeveer drie maanden;' er wordt te Rome altijd getemporiseerd: wat werd ik op meer dan ééne bibliotheek beleefd weggezonden en op een anderen dag bescheiden, als wanneer ik weder een ander bezwaar vond. Voor den heer Padova, Israëlitisch koopman, wiens vrouw door een katholiek beambte verleid was, zoodat haar huwelijk door den kardinaal Oppizoni werd voltrokken, (blz. 108) springt About in de bres; die medelijden heeft met dat geval, raad ik aan de gevoelvolle schildering te lezen.

Van het Ghetto gaan wij de Tiber over' kijken naar 'het *eiland Sacrée*' (blz. 117) waarom niet het Fransche woord vertaald, als men *Isola Sacra* niet durft zeggen? waarom de *Ponte Rotto* genoemd *Pont Cassé*, als de (in 1598) *Gebroken Brug* wel zoo goed is voor de hangbrug onder Pius IX door een vennootschap op de overblijfselen van Pons Aemilius gemaakt.

Het gedeelte der stad aan gene zijde der rivier heet *Trastevere* niet *Trastévère* zoo als herhaaldelijk in deze vertaling staat, het wordt bewoond door een ander slag van menschen dan de wijken der Monti, d.i. Esquilinus en Caelius. About schildert ook deze wederom naar het leven: en al heeft hij die moordgeschiedenis natuurlijk niet bijgewoond (blz. 128-135), zoo is zijne voorstelling geheel uit het leven gegrepen; ik bezocht nu als About die *osteries* of herbergen, waar 'de waard zich op zijne kookkunst beroemt, en iemand, die hem verweet, dat hij de eijerkoeken liet aanbranden, het mes door 't lijf zou jagen; zijne klanten zijn voerlieden en *kunstenaars*, dat is schoenmakers, gieters, hoefsmeden en *linnenwevers*,' (blz. 120), neen het linnen wordt niet in Italië geweven waar juist 'tela d'Ollanda' ons fraai Brabantsch linnen beroemd is; in het Fransch staat 'filateurs de *laine*.' 'Er is geen *werkman* te Rome, die zich den naam van kunstenaar niet toeeigent, ook wordt die naam door schilders en beeldhouwers als eene beleediging aangemerkt;' daar is niets van waar, de Hollandsche huisverwers heeten in Amsterdam b.v. *schilders*, maar daarover zal geen fijnschilder zich boos maken, evenmin als een pro-

fessor jaloersch is op een Franschen professeur de danse; Italiaansche werklui heeten *artisti* maar zijn daarom nog geene artisten, want deze heeten bij hen professoren. ‘Die kunstenaars dan redeneren ongeveer als onze *kleine jongelui* van de beurs, die eens per week in *het* duurste restaurant van den boulevard gaan eten, opdat men hen er zou zien ingaan en uitkomen;’ (blz. 121) de overeenkomst van die Parijsche zondagsfatjes, die ik *beursmannetjes* (petits jeunes gens de la bourse) zou noemen, is niet kwaad gezien. De beschrijving van den verderen maaltijd en het tarief van de improvisatie moet de lezer liever bij About zelf nazien; ik stip nu slechts nog een bokje aan van den vertaler, want als een Romeinsche jongen zingt langs straat ‘Augusto imperatore di Roma,’ dat is: Auguste empereur Romain, bedoelt hij niet ‘*Doorluchtig* keizer van Rome.’

(*Slot volgt*).

Leiden.

D[r]. W.N. DU RIEU.

Eene boetelinge.

Magdalena, 1864, onder redactie van M. Cohen Stuart. Amsterdam, Kirberger. 1863.

De Magdalena behoort tot die jaarboekjes, welke zich in vorm en inhoud zeer eigenaardig van hunne broeders onderscheiden. Telken jare verschijnt het in denzelfden netten, eenvoudigen band, die in keurigheid en eenvoud menig anderen de loef afsteekt. En ook ten aanzien der platen verdient ze een hoogst gunstige vermelding. De hier geleverde gravuren zijn in elk opzicht schoon te noemen en staan in eng verband met de algemeene strekking van het jaarboekje: een lof, die - 't zij in parenthesi gezegd - niet aan elk anderen almanak kan gegeven worden.

En de inhoud? gedeeltelijk is aan onze aanmerkingen op den vorigen jaargang door de redactie recht gedaan. Wij zijn er haar dankbaar voor. In andere opzichten echter hadden we gewenscht een gelijk streven naar vooruitgang te bespeuren. Ondanks de tegenspraak van den heer Cohen Stuart houden we het er voor, dat eene boetelinge wel stichten, maar niet strijden mag. En dit laatste geschiedt ook in dezen jaargang. Zoo vraagt Ds. L.J. van Rhijn (van Wassenaar), nadat hij vermeld heeft, dat de jonkvrouwe von Klettenberg niet den boetkamp en zondenangst heeft gekend, dien het Pietisme eischte: ‘zou men tegenwoordig niet zeggen: zulk een ziel heeft aan de algemeene godsdienst, aan het geloof in God genoeg, zij behoeft eigenlijk geen christendom, geen geloof in een Verlosser?... De moderne theologie zou het waarschijnlijk *wel* zeggen; maar toch was het niet zoo’ enz.

Waartoe dienen dergelijke schimpscheuten?

Sinds wanneer beweren de mannen der moderne theologie, dat de mensch, die niet pietistisch gezind is, eigenlijk geen christendom, geen geloof in een Verlosser behoeft?

Het bewijs voor dergelijke stellingen te leveren zou aan Ds. van Rhijn moeije-

lijk vallen. Waartoe ze dan uitgesproken?

Nog vreemder is de bewering van Ds. C.E. van Koetsveld. Zal men het gelooven, dat de menschkundige schrijver, wiens helderheid van hoofd gewoonlijk niet door den nevel van het dogmatisme verblind wordt, goedvond de wereld met de volgende fonkelnieuwe opmerking te verrijken? ‘Naar de moderne wereldbeschouwing hebben koetsier, palfrenier en stalknecht evenmin eene *ziel* als hunne vierbeenige vrienden’ (de paarden). Dit scherp verwijt, zoo het eenige waarheid zal behelzen, past alleen op de wereldbeschouwing der materialisten. Wij betwijfelen, of de Haagsche prediker het materialisme de moderne wereldbeschouwing zal durven noemen. Iets anders dan het materialisme kon hij toch wel niet op het oog hebben, al is 't, dat in de omgeving der hier voorkomende stukken menig eenvoudig lezer van de Magdalena denken zal aan de Moderne Theologie, wier hoofdzonde hij straks van Ds. van Rhijn heeft leeren kennen.

Het kan niet anders of dergelijke uitvallen, onbillijk en onwaar, schaden de Magdalena. Het ware te wenschen dat wie zich geroepen voelde het goede doel, dat het Asyl Steenbeek najaagt, ook door zijne ondersteuning der Magdalena te bevorderen, zich, al ware 't hier maar alleen, beheerschte in de uiting zijner persoonlijke gevoelens. Wie zooveel liefde behoeft, kwetse niet door liefdeloosheid.

Vertalingen en herdrukken.

Maria Nathusius, schetsen en verhalen. Naar het Hoogduitsch door Dr. M. Niemeijer, predikant te Nieuwe Schans. Winschoten, J.R. van Eerde, 1862.

De werken van Maria Nathusius hebben ook ten onzent, wij hopen het althans, geene uitvoerige lofrede of aanprijzing meer noodig. Gaarne vereenigen we ons daarom met de getuigenis van den Eerw. Vertaler dezer schetsen en verhalen, die daarvan verklaart: dat ze door eenvoud en waarachtige godsvrucht gekenmerkt zijn. En wie nu zoo eenvoudig en kinderlijk van zin is, om door den weinig boeijenden en wegslependen vorm zich niet afgestooten te voelen, hij zal uit de edele reine kern die daar binnen besloten ligt, voorzeker eene schoone vrucht voor zich zelven oogsten.

Moge het boekske tot vele der zoodanigen zich een weg weten te banen, moge het doordringen ook tot in de handen der min ontwikkelden, tot het volk. Werken als dit zijn het bovenal, meenen we, die de zucht tot lectuur bij de volksklasse, die in den regel helaas! nog zoo zeer sluimert, kan doen ontwaken.

Het ongekunstelde, eenvoudige der inkleeding brengt de voorstelling binnen het bereik van het mingeoefend bevattings-vermogen. De blijmoedige tint die er over ligt, ook waar godsdienstige en zedelijke waarheden worden voorgesteld, trekt aan en neemt in, waar nog zoo vaak de godsdienst als een last of een stroeve pligt was gekend.

Moge het dit doel bereiken. 't Zou voorzeker een zeer schoon zijn.

L-E.

Mengelwerk.

Indische typen.
Door W.A. van Rees.
III. *Een Sinjo-Klerk.*[*)]

In een smaakvol bamboehuisje van Kampong Baroe te Batavia leefde sedert verscheidene jaren een klein, mager mannetje, sinjo Pieterse genaamd.

Als men 's morgens vroeg over den weg wandelde, die langs de vaart liep waaraan de woning van Pieterse was gelegen, zag men zoo al niet hem, althans het hoofd en de voeten van Pieterse, die boven de balustrade der voorgallerij uitstaken. Want, even geregeld als de zon opkwam, zat Pieterse dáár, - met een openhangende, door het nachtelijk gebruik verfrommelde kabaai en een gebatikten sarong tot éénige dekking, - de frissche morgenlucht door zijn borstelig, zwart, van het bad nog vochtig haar te laten waaijen.

Behalve rooken - als hij eens een pakje sigaren had opgeloopen - deed hij in den regel niets op dat uur. Een uur of anderhalf vermaakte hij zich met te turen naar de vrouwen, die met ongekamd, opgeknoopt haar en een sarong

*) Voor hen die aan het stuk van het Julij-nummer, getiteld ‘Een resident-oudgast’ een verkeerde uitlegging gaven, zij hier genoteerd:
dat ik *een* resident-oudgast beschreef, niet *den* resident-oudgast, nog minder den *oud-resident*;

dat ik evenzeer, als 't mij gelust had, een resident-oudgast had kunnen nemen die door *goede* hoedanigheden uitblonk;
dat, daar de resident *Perwis* vóór meer dan een kwart eeuw van het tooneel trad, het duidelijk is dat de man in een tijdvak leefde, waarvan thans geen enkel individu meer is overgebleven.
-
Wie beweren dat de ‘moderne resident’ van het September-nummer een ideaal is, antwoord ik: dat zij helaas gelijk hebben.

in de hand, de trappen naar de kali afgingen, beneden gekomen zich van haar bovenkleed ontdeden en zich dan in het water stortten. Het meest oplettend was hij echter, als de badende uit het water kwam en de druipende sarong haar nog aan het ligchaam kleefde. Dan zag hij, hoe de haren uitgewrongen, de drooge sarong uitgespreid, over het hoofd geworpen, en door de uitstaande ellebogen wijd uitgehouden werd zonder den natte te raken; hoe daarna de wrong, waarmede deze laatste op de borst was gehecht, werd losgemaakt en het nutteloos geworden kleed met een schuddende beweging van het ligchaam langs de beenen omlaag viel; hoe eindelijk, nagenoeg op hetzelfde oogenblik de drooge sarong de plaats van den natte verving, en hoe de badende, afgekoeld en nog klam, met loshangende haren zich huiswaarts begaf.

Te oordeelen naar de gespannen aandacht die Pieterse aan het baden wijdde, verschafte hem dit telkens een nieuw genot.

Was het uur van baden voorbij, dan keek hij naar de wasschers, die hunne banken in het water plaatsten, het waschgoed er in dompelden en het daarna stuk voor stuk langs de geribde oppervlakte der waschbank sloegen, zoo onmeêdogend sloegen, dat de knoopen van vesten en pantalons sprongen en de gladde hemdsboorden in franjes veranderden.

Soms wisselde Pieterse een woord met een voorbijganger, en hoorde men naar omstandigheden:

'Tabé! (wees gegroet)';

'Slamat pagej! (goeden morgen)' of

'Besjoer!'

Kwam er een heer te paard voorbij, dan dook Pieterse nog iets dieper weg; en was die Heer een superieur, dan trok hij even als de slak in haar schelp het hoofd en de voeten geheel achter de balustrade.

Dácht Pieterse in die genotrijke uren? ik durf het niet beslissen. Denkt de slak die hare voelhoorns in- en uittrekt? - *Als* Pieterse dacht, dan dacht hij zeker aan het einde van die rust; dan stond hij geeuwende op, rekte zich uit en ging, klakkende met zijn muilen, naar binnen om zich te kleeden.

Een paar minuten vóór tien uur trad Pieterse het huis uit en was uiterlijk een geheel ander mensch geworden. De slaperige uitdrukking zijner oogen was verdwenen en door een levendiger vervangen; een soort van deftige glimlach speelde om zijn mond. Op zijn net gescheiden, door versche klapper-olie glanzend haar prijkte thans een stroohoed. Op een gekleurd dasje na, stak Pieterse geheel in het wit; en ofschoon het wit onberispelijk was, waren er toch nog schakeringen in op te merken. De hemdsborst bijv. was ontegenzeggelijk witter dan het witte buisje; en de witte boordjes, die zijn gebronsde kakebeenen beschermden, waren witter dan het witste hermelijn. Even als leelijke vrouwen zich met veelkleurige kleederen schooner denken te maken, had sinjo Pieterse met alle sinjo's de zucht gemeen, om hetgeen zijn huid aan blankheid miste, door witte kleederen aan te vullen. Die hagelwitte boordjes verhoogden dan ook niet weinig den bruinen tint zijner hoekige wangen en spichtige vingers (handschoenen droeg hij zelden), staken evenwel nog af bij het doorschijnende zijner parelwitte tanden.

Het stijve, houterige figuur van Pieterse deed een hoogeren leeftijd vermoeden dan hij reeds bereikt had. Pieterse

telde nog geen veertig jaren. Daarvan was hij ruim vijf-en-twintig in gouvernementsdienst als ambtenaar bij de secretarie, klerk van de tweede klasse op tachtig gulden per maand. Er bestond alle reden om te gelooven, dat Pieterse tevreden was. Hij had zich, geloof ik, nooit voorgesteld iets meer dan klerk te worden; nooit zoudt gij hem hooren pruttelen over de dienst of over miskenning. Veel was 't wel niet, tachtig gulden per maand; maar primo was Pieterse zuinig en netjes als iedere klerk in elk land ter wereld - zoo lang hij ambtenaar was, had hij zich zelf nog nooit met één inktvlakje bespat; - en secundo had Pieterse buitenkansjes, die hem in staat stelden aan zijn kooplust te voldoen en zijn inboedel te verrijken, om zijne vrouw en dochter een extratje te geven als zij te lastig werden, ja zelfs eenmaal om een paard te koopen - het ideaal van elken sinjo, - dat hij evenwel acht dagen later voor tien gulden winst weder verkocht. Van welken aard die buitenkansjes waren, dat wist niemand, omdat niemand belang genoeg in Pieterse stelde, om er onderzoek naar te doen; doch aangenomen dat er zulke menschen waren, zij zouden er te vergeefs naar gissen. Hoe in Holland een soldaat aan geld komt, is nog veel begrijpelijker dan hoe in Indië soms een klerk leeft.

Kende Pieterse al geen eerzucht, zonder ijdelheid was hij niet. Bij zijne collega's blufte hij wel eens over zijne hooge relatiën. De directeur had hem gisteren uit den wagen ‘Besjoer Pieterse!’ toegeroepen. De raad van Indië B., die indertijd zijn commies was geweest, had hem op den trap een hand gegeven. Zijn chef, de referendaris, had hem voor eenige dagen nog gevraagd:

‘Pieterse! wilt gij niet commies bij Financiën worden?’ waarop Pieterse had geantwoord:

‘Dank u, meheer! ikke vijfentwintig jaren Secretarie, ikke ook Secretarie blijven.’

Die bij dat gesprek tegenwoordig was geweest, zou een geheel andere taal gehoord hebben.

‘Waar is toch dat geheime stuk over C.?’ had de referendaris gevraagd; ‘ik zoek er mij gek naar. Was 't niet bij de papieren die gij gisteren gecopiëerd hebt?’

‘Né, meheer! ikke niet gezien die stuk.’

‘Jij bent te stom om verder te zien dan je neus lang is; - ruk uit!’

Pieterse, die eerbiedig aan de deur stond, had het zich geen tweemaal laten zeggen en was onmiddellijk verdwenen. Zonder te lagchen, had hij zijn grooten mond opengespalkt en zijn gebit een seconde laten zien. Dat was alles, wat eenige gemoedsbeweging in den man verraadde. En hij hàd gemoedsbeweging; want hij loog. Dat stuk was een uur te voren door hem ongemerkt bij andere stukken gevoegd, die een collega naar den Commies bragt. 's Avonds zou hij voor de copij, die hij er van genomen had, vijftig gulden krijgen van iemand, ‘die 't alleen maar uit de aardigheid wilde hebben.’

Dat zijne chefs geen hoog denkbeeld van 's mans verstand hadden, was geen wonder; op het bureau had hij zich nooit anders dan als een machine laten kennen. Totaal gedachteloos schreef hij alles letterlijk over. Men had er eenmaal de proef van genomen en hem *zeven* achtereenvolgende malen een vonnis laten overschrijven en teekenen, waarbij hij, Pieterse,

werd ter dood veroordeeld wegens bigamie, vadermoord en landverraad.

Toch was Pieterse slim tot zekeren graad; slim, omdat men hem voor zoo erg dom hield; dus zeer betrekkelijk slim. Hij bezat een instinktmatige slimheid om te krijgen wat hij noodig had of verlangde, - de slimheid van den haas om een koolblad meester te worden. Hij was niet slimmer dan andere sinjo's, maar bijv. slim genoeg, om zijne chefs omtrent zijn gehalte een rad voor de oogen te draaijen, slim in zijn omgang met vrouwen.

Pieterse hield véél van vrouwen. Men versta mij wèl. Hij hield niet van de innerlijke hoedanigheden der vrouw, niet van de vrouw om haar karakter, maar hij hield van de vrouw omdat zij geen man was; hij hield er van zoo als het mannetjesdier van het wijfje houdt; neen, nog minder, want hij hield alleen van schoone vrouwen. Leelijke en oude vrouwen stonden bij hem nog lager dan mannen. Nu was het verwonderlijk hoeveel slimheid sinjo Pieterse steeds aan den dag had gelegd om schoone vrouwen in zijne netten te krijgen. Zijne derde wettige vrouw (twee had hij er verloren) gaf in schoonheid niets toe aan de vorigen. Hij kende buitendien alle andere schoonheden uit den omtrek; sommigen gingen zelfs zoover, hem een mannelijke ‘moentji kerri’ te noemen.

Een moentji kerri - het is zeer lastig, van zulke personaadjes een denkbeeld te geven - een moentji kerri is nog anders dan een ‘ma tjoemblang’ (koppelaarster); zij is een oude vrouw, die voor geld de dienst van postillon d'amour vervult, - meer dan dat, - die door zoete praatjes en valsche beloften een vrouw of meisje overhaalt, om het oor te leenen aan de liefde of aan de wenschen van een minnaar.

Wat daarvan zij, zeker is het dat Pieterse, hoewel niet onwederstaanbaar door mannelijk schoon, toch veel takt bezat om met vrouwen van zijn soort om te gaan. Dit blijkt ten duidelijkste uit den brief, waarmede hij zijn derde vrouw ten huwelijk vroeg. Die brief - al te groot om in zijn geheel mede te deelen - werpt meer licht over 's mans slimheid. Natuurlijk is hij keurig netjes geschreven, doorspekt met Hollandsche woorden en in beleefden vorm gegoten; de schrijver maakt op zijn pas gebruik van vleijerij en trots, van nederigheid en bluf.

‘*Waarde jonge juffrouw Wilhelmina.*’

zoo begint hij:

> ‘Goewa *hoop* jang *uw* trada nanti ambil bermarah sama goewa, jang goewa ada *zoo* brani *voor* toelis ini *brief* sama *uw.* Ini datang deri goewa poenja terlaloe tjinta sama *uw.* Goewa bilang pendek sadja sama *uw* jang goewa ada iengat-an *voor* maoe minta *trouw* sama *uw.* Goewa *hoop* jang *uw* nanti ada dengan segala soeka atie *voor* menoerot goewa poenja perminta-an. *Uw* boleh pertjaja djoega *uw* nanti ada *pleizierige leven* sama goewa; *uw* djangan liehat deri goewa ada di oemor sedikit. Apa goenanja *jongman*, kaloe misti *Uw* ada *verdrietige leven?* Goewa bilang *uw*, sebab goewa lagi *jong geweest*; *maar* sekarang goewa ada di oemor, *dus* soeda taoe baai-baai oetawa troes meneroes djalannja doenia. Djangan *uw* takot kaloe *uw* djadi *trouw* sama goewa; *uw* trada nanti melarat. Goewa trada betjara angko *of* kotjak; goewa poenja koempoelan sama banjak orang jang besaar atawa orang jang

ada di nama; seperti orang kaja-kaja of jang besaar-besaar *door het gouvernement benoemt.*'
'Goewa liehat djoega banjak orang perampoewan bagoes-bagoes, tetapi goewa poenja hati trada begerak sakali-kali, bagimana sama *uw.* Lagi goewa sajang sama *uw* soengoe-soengoe, kaloe *uw* misti djadi lajin orang poenja *vrouw en* di kirdja trada karoean-karoean. Goewa poenja hidopan di Batawi soeda *lekker* sekali; tjoema goewa massi korang satoe *vrouw*; sebab goewa pielieg *uwe* poenja *persoon*, jang djadi goewa poenja senang hati, *wel nu dan* goewa harap jang goewa nanti dapat satoe *antwoord* deri *uwe*, jang boleh djadi *lekker* sekali goewa poenja hati.'

Goewa tinggal,

Uwe opregte en melmenende tot de dood toe.

P.....e.

Met andere woorden vrij vertaald:

'Ik hoop dat U het mij niet kwalijk zult nemen, dat ik zoo vrijpostig ben U dezen brief te schrijven, doch mijne hevige liefde voor U brengt mij er toe. Zonder omwegen deel ik U mede: dat ik van zins ben U ten huwelijk te vragen. Ik vlei mij U genegen te vinden aan mijn verzoek te voldoen; gij kunt er op vertrouwen met mij een genoeglijk leven te zullen hebben. Op mijn leeftijd moet gij niet te naauw zien. Wat zou het baten met een jong man te huwen, als gij daardoor een verdrietig leven hadt. Ik zeg U dit, omdat ik ook jong geweest ben; thans ouder zijnde, weet ik welken weg op het levenspad te volgen.
Vrees dus niet U met mij in het huwelijk te begeven; gij zult er niet ellendig (ongelukkig) door worden. 't Is geen bluf of scherts, als ik zeg met uitstekende of beroemde menschen verkeering te hebben; ook met zeer rijken en met hoogere ambtenaren.'
'Ik ken (zie) veel schoone vrouwen, maar door geen harer wordt mijn hart bewogen zoo als door U. Ik zou werkelijk medelijden met U hebben, als gij eens anders vrouw werdt en het dan slecht hadt.
Mijn leven te Batavia is zeer aangenaam; het eenige wat mij ontbreekt is een vrouw; door U daartoe uit te kiezen, kan mijn hart slechts tot rust komen. Daarom verwacht ik dat gij mij een antwoord zult zenden, dat mij gelukkig maakt.
Ik blijf enz.'

Niettegenstaande twee kleine lidteekens op de wang - van de pokken overgehouden -, mogt njonja (mevrouw) Pieterse aanspraak maken op den naam van een schoone vrouw. Dochter van een adjudant-onderofficier der artillerie, was het minder te verwonderen dat zij een groote voorkeur voor den militairen stand had en zelfs veel officieren bij naam kende, dan dat zij met een klerk der Secretarie in het huwelijk was getreden. Hechtte men geloof aan hetgeen van haar verteld werd, dan zou zij

indertijd smoorlijk verliefd geweest zijn op een luitenant, die op eerbiedig verzoek van haar vader aan den kommandant van het leger, naar Sumatra was verplaatst; dan zou de waakzaamheid des onderadjudants alléén belet hebben dat Mina dien jongen officier heimelijk was gevolgd, en dan zou zij kort daarop, in hare groote onverschilligheid omtrent alles, zonder veel tegenstreven zich aan sinjo Pieterse hebben laten verbinden.

Minstens twee à drie malen 's weeks bezocht njonja Mina den passer. Zij droeg dan gewooniijk een wit baadje, een gekleurden sarong, roode met goud geborduurde chinesche muiltjes aan de voeten en een groote persische roos in het haar. Een europesche parapluie diende haar tot pajong (zonnescherm). Nonna Doortji, haar dochter, of liever de voordochter van Pieterse, en een meid, maakte bij die gelegenheid haar gevolg uit. Op den passer voorzag njonja Pieterse zich van het noodige voor keuken en tafel, wisselde nu en dan eenige woorden met andere njonja's, en ontweek, door behendig met de parapluie te manoeuvreren, de blikken der Heeren die daar ook rondwandelden. 't Gebeurde echter meermalen, dat Mina's schroomvalligheid tegenover Europeanen overwonnen werd door hare belangstelling in een of ander knap onderofficiertje die, met de kleur der baarsheid op het gelaat, als menagemeester inkoopen voor de kompagnie moest doen. Als deze naar den prijs van het een of ander vroeg en op het punt stond van het slagtoffer te worden zijner onbekendheid met de taal, bevond zij zich toevallig aan zijne zijde en kwam hem als een reddende engel te hulp.

Hoe ingetogen ook in het openbaar, was njonja Pieterse evenwel niet onverschillig voor de hulde die men aan hare schoonheid bragt. Al wendde zij zich zediglijk af van de Heeren die zich gedurig op haren weg bevonden, zóó snel geschiedde dit niet, of zij had nog den tijd één blik te wisselen. Men kon daaruit opmaken, dat zij niet geheel zonder behaagzucht was.

Njonja Pieterse bragt ook vaak bezoeken in het kampement te Weltevreden. 't Was natuurlijk dat zij vele vriendinnen in de militaire wereld had; en toch beweerden kwade tongen, dat zij zich wel eens vergiste in de gelijkvormige achterdeuren der officierswoningen, en dat er in de bureau-uren van Pieterse soms contra-visites in Kampong Baroe werden gemaakt.

Nonna Doortji was veertien jaar en in weinige maanden een schoone maagd geworden. De oogen der Heeren werden nog meer naar nonna Doortji, dan naar hare stiefmoeder getrokken. Behandelde deze hare dochter nog steeds als een kind, onthield zij haar al mooije kleederen, men zag zeer goed dat Doortji geen kind meer was; misschien deed die eenvoudige tooi hare schoonheid nog meer uitkomen.

De houding van sinjo Pieterse in zijn familiekring was die van een philosoof. Vroeger was hij jaloers geweest en had, uithoofde van zijne gedwongen dagelijksche afwezigheid van tien tot vier ure, er véél door geleden. Tegenwoordig gedroeg hij zich echter wijzer. Bij het ontvangen van complimenten over de bevalligheid zijner vrouw, bepaalde hij zich tot het openspalken zijns monds bij wijze van glimlach.

Werd hij 's avonds eens ontboden bij een Heer, waar hij een paar uren te vergeefs wachtte, en vond hij - onverrigter zake te huis komende - dien Heer op hem wachtende, dan begreep hij dat er een misverstand had plaats gehad.

Welke plannen hij met zijn dochter Doortji had, weet ik niet te zeggen; misschien hoopte hij, zoo als ieder vader, dat zij hem nog eens aan een rijken schoonzoon zou helpen.

Zoo speelziek als vroeger, was nonna Doortji niet meer. Uren lang kon zij

werktuigelijk zitten te borduren en met hare gedachten elders zijn. Van tijd tot tijd sloeg Doortji de oogen op met een uitdrukking, die geheel nieuw bij haar was; ook ontsnapte haar wel eens een zucht, waartoe geen de minste aanleiding scheen te bestaan. Waar luisterde nonna Doortji toch naar, als zij 's avonds op hare sponde lag en den slaap niet kon vatten? Toch niet naar het gedreun der rijtuigen, die van het kampement of het theater komende, langs den weg rolden aan de overzijde der vaart; ook niet naar het geschreeuw van den tammen tokkej (gekko), die in het bereik van haren arm tegen den wand zat; nog minder naar de gemengde geluiden van wajong (inlandsche comedie) en anklong (muzijk van bamboe's die in ramen hangen en door schudden geluid geven), die in de nabijheid der amfioenkit van den passer opstijgen. Luisterde nonna Doortji ook naar het eentoonig gezang van sinjo Karel, die - niet ver van hare woning - in de voorgallerij van den chineschen kleermaker op een zware doodkist (waarin de eigenaar eenmaal hoopte begraven te worden), naar de maan zat te turen? Ja, dat was het.

Laat ons eens hooren:

Dèri mana datangnja lienta?
Dèri sawah toeron di kali.
Dèri mana datangnja tjienta?
Dèri màta toeron di hati.

(Van waar komen de bloedzuigers?
Van de rijstvelden dalen zij naar de rivier!
Van waar komt de liefde?
Van de oogen gaat zij naar het hart).

De liefde komt van de oogen! En die heer van gisteren had zoo iets wonderlijks in de oogen, toen hij haar aanzag; zou dat liefde zijn? Allah tobat! (o! Hemel).

Poekol toedjoe, poekol delapan,
Tiejop soeling di kajoe manis.
Sepoeloh biessi, sepoeloh kata,
Tida ada kej tjioem manis.

(Zeven uur en acht uur;
Blaas op een fluit van kaneelhout.
Tien zoete woordjes fluisterend gesproken
Komen niet bij één heerlijken zoen.)

Behoorde zoenen bij de liefde? - Op het denkbeeld van een zoen, van zulk een zoen, voelde nonna Doortji het bloed naar haar wangen stroomen. Tobat! tobat!

Tanam melati di tanah miring,
Di sini bahoe, di sana bahoe.
Toewan djalan topinja miring,
Di sini mau, di sane mau.

(Plant melatti (bloemen) op ongelijken grond,
Overal verspreidt zij haar geur,
Die heer dáár, met zijn hoed op zij,
Overal is hij gewild.)

Sinjo Karel verbeeldt zich toch niet, dat *hij* door ieder gewild is! - Neen, hij denkt aan een andere nonna; en dat is goed ook. Want nonna Doortji vindt hem onuitstaanbaar, sedert zij dien heer met de sprekende oogen en dien lieven mond zag.

Ikan djolong-djolong
Di màsak sama tjoeka.
Nonna roemah oedjong,
Banjak orang soeka.

((Even als) de visch djolong-djolong,
Gekookt met azijn,
(Is) die jufvrouw op den hoek
Door iedereen gezocht.)

Nonna Doortji woonde ook op een hoek; maar er zijn zooveel hoekhuizen waarin nonna's wonen. Wat was het dwaas, eenige beteekenis aan dat gezang

te hechten! Als kind had zij immers dat liedje reeds zoo vaak gehoord; wat meer was, zij kende het van buiten. Waarom verbeeldde zij zich nu, dat die woorden dieper zin hadden?

Brapa banjak bintang di langit!
Tjoema satoe pohon wariengin.
Brapa banjak orang di doenia!
Tjoema satoe saja kepiengin.

(Veel sterren zijn aan het uitspansel!
Er is slechts één warienginboom,
Veel menschen zijn er op de wereld!
Er is er slechts één, dien ik verlang.)

Ach ja! nonna Doortji was beschaamd voor zich zelve, en durfde het zich niet te bekennen. Zij wendde het hoofd om, verborg haar gelaat in de zware haarlokken die kwistig over het kapokkussen verspreid lagen, en diep zuchtende herhaalden hare fijne, gekrulde lipjes: 'Er is er slechts één, dien ik verlang.'

(*Wordt vervolgd.*)

Luis de Camoëns en zijn heldendicht.
Door D^{r}. A. Pierson.

Os Lusiadas, Poema Epico de Luis de Camoes restituide a'sua primitiva lunguagem - augmenta do com a vida d'este poeta - por José da Fonseca. Paris, na Livraria europea de Vve Baudry 1846.
Les Lusiades (enz.) traduction de M.J.B.J. Millié, revue, corrigée, et annoteé par M. Dubeux et précédée d'une notice sur Camoëns par Charles Magnin, Membre de l'Institut, 1862.

Luiz de Camoëns*), hoogstwaarschijnlijk te Lissabon in 1524 geboren, was door zijn moeder verwant aan den beroemden Vasco de Gama, wiens togt naar Indië hij bezingen zou. Deze verwantschap was, behalve het leven zelf, het eenige dat hij aan zijn moeder dankte, want hij verloor haar spoedig; behield geenerlei indrukken van het ouderlijk huis en was reeds op dertienjarigen leeftijd student aan de universiteit van Coïmbra. Weinige jaren later is de poësie in hem ontwaakt; en wat zou de lier van den jongeling anders bezingen dan het oude en toch nooit verouderde onderwerp van de liefde; *zijn* lier moest er vooral in uitmunten, want, hoe langdurig en trouw hij later ook één Éénige heeft bemind, zelf getuigt hij in een zijner sonnetten: 'in den tijd toen ik nog van de liefde leefde, bleef ik niet altijd geboeid, soms was ik vrij, dan weder slaaf; het brandde wel altijd in mijn binnenste, maar het was niet altijd dezelfde vlam. Eindelijk toch bleef het dezelfde. Één was er die geheel zijn hart innam. Hoe was haar naam? De dichter heeft het ons niet gezegd, tallooze malen heeft hij hare trekken ons afgemaald maar nooit haar genoemd, hetgeen voor de geleerde com-

*) Deze levensbeschrijving is vooral ontleend aan Charles Magnin's beroemde studie. Over Charles Magnin zelven gaf St. Beuve ons dit jaar in de *Revue des Deux-Mondes*, eene belangrijke studie.

mentatoren natuurlijk reden genoeg is geweest om allerlei onbescheidene en onwaarschijnlijke gissingen te wagen, al even ongelukkig als des dichters liefde zelve. Want rang en fortuin scheidde hem onverbiddelijk van de geliefde; zijn dingen zelfs naar haar hand was vermetel; en bloedverwanten van zijn beminde, magtig aan het hof, bragten het uit wraakzucht zóóver dat, omstreeks 1547, een koninklijk bevel Camoëns uit Lissabon verbande. En nu begint zijn zwerversleven, dat hij met korte tusschenpoozen van verademing tot zijn dood voort zal zetten. Twee jaren brengt hij in ballingschap door, maar de dichtkunst vertroost hem; reeds in dezen tijd legt hij de eerste hand aan de Lusiades. Wat baat het hem of hij in '49 te Lissabon terugkeert; zijn tegenwoordigheid wordt er niet meer gevreesd, want zijn aangebedene is hem ontrouw geworden. Het verblijf in de stad is hem nu ondragelijk en hij neemt dienst bij het Afrikaansche leger, waarover Dom Pedro de Ménecès bevel voert. Zijn zwaard rustte in Afrika even weinig als de veder zijner Muze. Nog rekende hij zich waarschijnlijk te digt in de nabijheid van de heldin zijner verliefde zangen, want hij verlaat Afrika voor Indië, waar hij in September 1553 aankomt. Hij vond er den onderkoning bezig met krijgstoerustingen tegen een vorst, die verschillende eilanden aan de bondgenooten van Portugal ontnomen had. Camoëns neemt terstond dienst op de vloot en keert reeds het volgend jaar overwinnend naar Goa weder, waarover zijn vreugd onvermengd zou zijn geweest, zoo hij niet op ditzelfde oogenblik zijns levens het doodsberigt ontvangen had van zijn boezemvriend; hij vond afleiding in een nieuwen krijgstogt, ondernomen tot dekking van de monden der Roode zee tegen de schepen der Mooren, hetgeen voor de Portugeezen van het hoogste belang was, daar, ook na de ontdekking van den weg naar Indië door Vasco de Gama, Venetië haar handel op de Oost nog door de Middellandsche- en Roode zeeën bleef voortzetten en dus, tegenover de groote vaart door Portugal geopend, een gevaarlijke mededingster was. De onderneming waaraan Camoëns deel nam, leverde weinig voordeel op. Men bleef een tijdlang kruisen, maar de schepen der Mooren waren nergens te ontmoeten; Camoëns moest in de nabijheid overwinteren te midden van een onstuimige zee, ‘sofrendo incommodidades gravissimas,’ gelijk zijn portugeesche geschiedschrijver zegt, in het gezigt van kale rotsen. En al kwam hij in October 1555 te Goa terug, hij won er weinig bij, want een satyre op den Gouverneur, getiteld: Disparates da India, te regt of ten onregte aan Camoëns toegeschreven, deed hem een vonnis ondergaan, waarbij hij verbannen werd naar de verre Molukken. De herinnering, zegt hij later - en dat eenvoudige woord is al zijn wraak - de herinnering aan *die* ballingschap zij voor altijd gegriffeld in ijzer en in steen, ‘em pedra ou em duro ferro.’ Nooit zeker heeft dieper smart zich met meer soberheid uitgedrukt. Dáár, op zoo verren afstand van het vaderland, ontving hij bovendien de tijding, dat zij, die hij bemind had niet meer was. Wij kunnen eenigzins oordeelen over de stemming, waarin hij destijds verkeerde als wij vernemen dat hij bij voorkeur las en in zijn moedertaal overbragt dien schoonen psalm die in onzen bundel de 137ste is en aldus aanvangt: ‘Aan de rivieren van Babel daar zaten wij neder, ook weenden wij

als wij gedachten aan Zion. Wij hebben onze harpen gehangen aan de wilgen die daarin zijn. Als zij, die ons aldaar gevangen hielden, de woorden eens lieds van ons begeerden en zij vreugde van ons eischten, zeggende: zingt ons een van de liederen Zions; wij zeiden: Hoe zouden wij een lied des Heeren zingen in een vreemd land.' Eerst in '58 kwam er door een verandering van het Gouvernement in Indië een einde aan zijne ballingschap en zag hij zich te Macao een vrij aanzienlijke betrekking aangewezen. Dat was een verademing voor den zwervenden en geplaagden dichter. Macao was in zijn opkomst, half nog chineesch half reeds portugeesch, voor een dichterlijk gemoed dus allezins aantrekkelijk. Hij luikte er op; nog, zegt men, draagt er een grot in de nabijheid van de stad zijn naam; dáár, meldt de overlevering, werkte hij ijverig aan zijne Lusiades voort en boven op de rots, waarin die grot zich welfde, had men een verrukkelijk gezigt op de zee. De nieuwe onderkoning meende ongetwijfeld het geluk van den dichter te dienen toen hij hem van Macao naar Goa ontbood. Maar, hoe kort ook, reeds te lang was de fortuin hem gunstig geweest. Op zijn terugkeer naar Goa leed hij schipbreuk, verloor alles en redde op een plank slechts zijn persoon en - de voltooide zangen van zijn Lusiades. Volgens sommigen zou zijn gedicht door den trouwen javaanschen knecht zijn gered, die Camoëns overal vergezelde, en die thans zeker niet bevroedde, welk een dienst hij aan de letterkunde bewees. Camoëns zette zijn reis naar Goa niettemin voort, waar hij met betrekkelijk slechts geringen tegenspoed tot 1567 vertoefde. Toen ontwaakte in hem de lust om zijn vaderland terug te zien. Met moeite kreeg hij de noodige gelden bijéén en 17 jaren na zijn vertrek kwam hij nu op 46jarigen ouderdom in Mei 1570 in zijn vaderstad aan. Reeds eenige maanden had hij haar in het gezigt gehad doch niet mogen binnenzeilen, daar de hevigste pest in Lissabon woedde. Hoe vond hij, mede ten gevolge van die ramp, zijn Lissabon veranderd. Ieder huis was in rouw, de vrolijkheid van vroeger dagen was verdwenen en onder den invloed van den jongen Koning Dom Sebastiaan, die toen reeds zijne noodlottige Afrikaansche plannen tot bekeering van Marocco beraamde, werden het hof en het rijk met een eenigzins mystiek gekleurde droefgeestigheid vervuld. Evenwel, het hoofddenkbeeld van des dichters leven werd niet opgegeven, maar was veeleer zijn eindelijke uitvoering nabij. Het sints zoo geruimen tijd bewerkt en overgewerkt epos: de Lusiades, zag in 1572 het licht. Het was het eerste epos in een der nieuwere Europeesche talen. De opgang, die het maakte was verbazend groot. In 1613 waren er reeds 12000, in 1624, 20000 exemplaren verkocht. Tasso die zijn verlost Jerusalem nog niet had uitgegeven, wijdde een schoon sonnet aan den dichter, dien hij niet aarzelde als zijn leidsman te begroeten. Maar de roem van zijn naam gaf hemzelf rijkdom noch luister. Hij bewoonde een nederig vertrek in een huis, dat aan de kerk van het Franciskanerklooster van Santa Anna belendde. Dom Sebastiaan trok naar Afrika; maar niet aan Camoëns, aan een ander werd het vergund den koning als dichter te vergezellen. Onder zooveel leed begon de dichtader langzamerhand te verstijven. Hij die zich weleer aan de dichtkunst onvermoeid wijdde, kon nu naauwelijks meer geregeld blijven wer-

ken aan de dichterlijke vertaling van de boetpsalmen, uit dringend geldgebrek door hem ondernomen. Evenwel die dichtader vloeit nog eens als de beminnelijke en verstandige Dona Maria van Portugal ten grave wordt gedragen. In het sonnet door Camoëns bij die aandoenlijke gelegenheid vervaardigd vinden wij het volgende schoone tweegesprek, dat mij achter menige lijkbaar gedurig in de gedachte komt: ‘wreede dood, roept de dichter, wat sleurt gij daar mede? - Een schoonen dag. - Op wat uur geroofd? - In den morgenstond - Wreede dood, weet ge wat wat ge medevoert? - Neen, ik weet het niet - Wie heeft er u dan bevel toe gegeven? - Hij, die het weet.’

Het waren de laatste toonen van den dichter; de armoede en de vergetelheid, waarin men hem liet, namen toe. Weldra was zijn trouwe javaansche knecht genoodzaakt des avonds voor zich en voor zijn meester in de straten een stuk brood te bedelen. Verwonderen wij ons over dit lot van den dichter niet al te zeer, Camoëns had zich in een gedicht aan zijn koning met de grootste openhartigheid verzet tegen de priesterregering, die destijds het hoofd in Portugal krachtig opstak, en naar zijn gevoelen het land met ondergang bedreigde. Vandaar zijn impopulariteit. Nog was evenwel de lijdensbeker niet geledigd. Zijn trouwe javaan stierf *vóór* hem en, nu voortaan zonder verpleging, moest hij in het hospitaal opgenomen worden, dat hij niet verlaat dan om te sterven en om een laatste rustplaats te vinden in een nederig hoekjen van zijn Parochie-kerk, de kerk van het Santa Annaklooster. Zoo diep was op de burgerij de indruk van zijn lijden, dat de woning ledig bleef staan, die hij bewoond had. Men vermeed die woning met opzet, en met bijgeloovige vrees. Kort voor zijn dood trof het noodlottig onheil van Alcacer-Quebir de onderneming van Dom Sebastiaan. Het was de doodslag voor Portugals toenmalige grootheid, en op zijn sterfbed sprak de dichter deze teedere woorden bij het vernemen van dien slag: ‘Ik overleef althans mijn vaderland niet.’ Het voorgevoel van den stervenden dichter sprak waarheid. Portugal, door één overwinning geboren, door één nederlaag vernietigd, boog zich weldra onder het juk van Philips den II, die, kort daarop in de eigen stad van Camoëns als overwinnaar vertoevend, vragen kwam of de beroemde dichter van de Lusiades al overleden was. Ja hij was overleden in 1579, 55 jaren oud; maar zelfs zijn asch mogt niet in vrede rusten. Op de helft der achttiende eeuw kwam de bekende groote aardbeving van Lissabon, ook de kerk van Santa Anna werd een puinhoop, en niemand dacht er later aan, den steen op te zoeken, waarop in vorige dagen een eenvoudig grafschrift, den voorbijganger verkondigd had: Hier ligt Luiz de Camoëns, vorst van de dichteren van zijn tijd. Hij leefde arm en elendig en stierf van 's gelijken.

Dit is een treurige levensgeschiedenis inderdaad, maar ze is tevens hartverheffend. Ik heb op het karakter van den dichter den lezer nog weinig opmerkzaam gemaakt om de vlugtige levensschets niet gedurig af te breken. Maar dat karakter verdient al onze aandacht. Het is een der edelste karakters, die ik mij uit de geschiedenis der letterkunde voor den geest kan brengen. Men behoeft, om het toe te stemmen, slechts de gegevens te raadplegen waaraan ik herinnerde. De zeventien beste ja-

ren van zijn leven, heeft hij op grooten afstand van zijn vaderland doorgebragt; in dat langdurig tijdvak de willekeur der regeering in ruime mate ondervonden, of zijn leven voor diezelfde regeering gewaagd; hij keert terug; hij begiftigt zijn land met een nationaal gedicht, maar kwijnt in armoede en ziet anderen voorgetrokken. Niettemin gaat de grootheid van zijn Portugal hem zoo na aan het hart, gevoelt hij zich met zijn vaderland zoo geheel één, dat hij het ten eerste in een onsterfelijk epos bezingt, maar ook niet aarzelt in een tijd als den zijne den invloed der priesterregeering, dien hij schadelijk achtte, aan zijn vorst te ontraden. Geen verbanning, geen gevangenschap, geen miskenning, niets heeft hem van zijn vaderland vervreemd, en in de kracht zijns levens, op het sterfbed uitgestrekt, vindt hij troost in de gedachte dat althans *zijne* oogen den ondergang van Portugal nu niet behoeven te zien. Maar naast deze zedelijke waarde van zijn karakter, treft ons het waarachtig dichterlijke van geheel zijn aanleg. Hij heeft Indië mede bedwongen, hij heeft de monden van de Roode Zee versperd om Venetië te knakken; hij heeft gedaan wat in zijn vermogen was om aan Portugal het behoud en het nut van de groote vaart op Indië te verzekeren; maar dat alles was niet slechts voor hem uitwendige handeling, hij heeft er den diepen zin van begrepen en datzelfde, waarvoor hij zijn leven veil had, tot het onderwerp gemaakt van zijn heldendicht, dat niets anders bezingt dan den ontdekkingstocht van Vasco de Gama naar Indië. Daaraan worden inderdaad de groote geesten gekend, dat zij gebeurtenissen, die de tijdgenoot onopgemerkt voorbij pleegt te gaan en waarvan de diepe beteekenis gewoonlijk eerst door den wijsgeerigen nakomeling wordt ingezien, dat zij die gebeurtenissen, ofschoon die onder hun oog voorvallen, reeds terstond opvatten in al haar belangrijkheid en veruitziende gevolgen. Dat nu heeft Camoëns gedaan met echt dichterlijke intuitie. De dichter heeft uitnemend gekozen; de togt van Vasco de Gama is een voortreffelijk onderwerp voor een heldendicht. In het epos moet zich aan de handeling der helden een gebeurtenis van algemeen-historisch belang vastknoopen en moet daarvan om zoo te spreken den achtergrond vormen. De togt van Vasco de Gama is zulk een onderwerp. Toen deze groote man den 14 Mei 1498 de haven van Calicut in O.I. bereikte, toen begon metterdaad de Nieuwe Geschiedenis. Aan wien zijn de gevolgen van die onderneming onbekend? In de oudheid trekken de landen rondom de Middellandsche zee gelegen bijna uitsluitend de aandacht, gedurende de middeneeuwen zijn het die zelfde landen, die in elk geval den voorrang behouden, maar naauwelijks vervangt de Oceaan de Middellandsche zee, naauwelijks wordt de Kaap de Goede Hoop in 1446 ontdekt, of de oevers der Middellandsche zee verliezen al de voorregten, die eeuwen lang hun deel waren geweest. De handel, van de vroegste tijden af tot op de zestiende eeuw onveranderd dezelfde gebleven, wordt geheel verplaatst en vernieuwd. Alles had zich tot nog toe, zoover 's menschen geheugen reikte, in dezelfde rigting bewogen. Waren groote handelsteden ondergegaan, in de onmiddellijke nabijheid waren er altijd terstond anderen verrezen, zoodat, in weerwil van alle omwentelingen de groote handelswegen nooit waren verlegd. Bagdad had het verwoeste Babylon, Konstantinopel had het vertreden Tyrus, Venetië

en Genua hadden de Zuid-europeesche steden die weleer bloeiden onder de Romeinsche heerschappij spoedig doen vergeten, alles bleef hetzelfde; slechts een naam was veranderd. Maar de zeeweg naar Indië is ontdekt en onmiddellijk verlaat de handel de paden sedert eeuwen met roem betreden en de handelsvloot vervangt de oude karavaan om de schatten van Oost en West Europa in de armen te voeren. Nu wordt heel het Oosten één graf. De boorden van den Euphraat, Asië's westkust, de monden van Egypte, alles zwijgt of zucht als een verlatene. De kustlanden aan de Middellandsche zee houden op, het middenpunt van het staatkundig leven te wezen, Griekenland en Italië verdwijnen bijna uit het gezigt, en de geheele westkust van Europa treedt op eens te voorschijn. De natiën, aan die westkust van Europa gevestigd, zwaaijen weldra den scepter over den geheelen wereldbol.

En nu hebben wij de gebeurtenis die het hoofdonderwerp uitmaakt van de Lusiades nog slechts uit een handels- en staatkundig oogpunt beschouwd. Ook een godsdienstige beteekenis moet haar toegekend worden. Al was de strijd tusschen den Islam en het Christendom niet meer wat hij in de middeneeuwen plag te zijn, nog altijd gold een togt tegen de ongeloovigen als het roemrijkste krijgsbedrijf voor een christelijken koning en de lauweren in een overwinning op de halve maan behaald, groenden als de schoonste krans om de slapen van den held, die de eer der Christenheid had gewroken. En wat was nu geschied? Sedert men de Kaap de Goede Hoop omgezeild en den zeeweg naar Indië had gevonden, was er een nieuwe baan gebroken voor de ontwikkeling der Christenheid. Aan de oevers der Middellandsche zee mogt de Muzulman nog woeden, als in den rug zou hij worden aangevallen en bestormd, zoodra in Indië de banier van het kruis was geplant.

Men meene niet, dat wij voor de opvatting van hetgeen Camoëns bij de keus van zijn onderwerp kan hebben geleid, ons eenvoudig aan eigen bespiegelingen overgeven. Wat wij mededeelden, verschillende plaatsen in de Lusiades hebben het ons geleerd. Maar geen plaats ten dezen zoo duidelijk als die wij vinden in den eersten zang en wel bepaaldelijk in de schoone strophen die de Lusiades openen en waarmede de dichter zijn epos opdraagt aan den jongen koning Dom Sebastiaan. De ‘Moor’ - zoo spreekt hij daar tot den vorst, - ‘de Moor leest, verstijfd van schrik, zijn naderenden ondergang in uw oog. De afgodendienaar beeft, reeds buigt hij het hoofd om het juk te ontvangen. Uw jeugd, en uw grootheid die in haar opgang is, hebben het hart veroverd van de Godin der zee, hare dochter biedt zij u aan en de azuren vloed zal haar huwelijksgift zijn.’ Korter en schooner kan het niet uitgedrukt worden. Het huwelijk tusschen Portugal en den Oceaan, niet zonder trots stelt de dichter het hier stilzwijgend tegenover het huwelijk, dat jaarlijks zinnebeeldig gesloten wordt tusschen den doge van Venetië en de Adriatische zee. Dit, wat het staatkundig gedeelte der onderneming betreft. Maar in den achtsten zang doet de dichter niet minder sterk uitkomen, wat de gevolgen er van zouden zijn voor den Islam. Daar verschijnt in den droom een profeet aan een priester van den Koran en zegt tot hem: ‘Siddert, kinderen van Mahomet, een groot kwaad bedreigt u. Vreest *alles* van deze vreemdelingen die de Oceaan op uwe

stranden heeft geworpen.' Maar het is vooral in het begin van den zevenden zang, dat de godsdienstige beteekenis van den togt, dien hij bezingt, met fiere trekken wordt geschilderd. Als de Portugeezen in het gezigt zijn van Indië, roept de dichter hun toe: Kinderen van Lusus (Portugeezen m.a.w.), een stip bewoont gij slechts op den aardbol, hoe klein een gedeelte zijt gij van de kudde die de goddelijke herder bijeen heeft vergaderd, nogtans uw roeping is het, de afgedwaalde volken der wereld tot de schaapskooi terug te brengen. Zoo heeft de hemel dan gewild dat in het belang van zulk een schoone zaak het kleinste volk zich zou toonen het grootste te zijn, zooveel roem heeft de hemel over, voor de deugd die nederig is en moed houdt.

En als de dichter deze taak aan zijn vaderland heeft aangewezen, houdt hij, en het getuigt zeker voor de ruimte van zijn blik, houdt hij wat men in onzen tijd zou noemen een politiek overzigt van Europa, en ook dat leidt hem tot de slotsom dat Portugal een éénige roeping heeft. Immers Duitschland, roept hij uit, de hand die den Turk moest verslaan, keert gij tegen het goddelijk gezag, en de dichter heeft natuurlijk het oog op de luthersche hervorming, die hij van zijn standpunt slechts betreuren kon. En gij Engeland, zoo gaat hij voort, terwijl hij denkt aan Hendrik den VIII en aan diens verzet tegen den paus, gij Engeland, uit het midden van uwe wellusten strekt gij uwe hand uit om de Christenen te verworgen. Gij, zoo besluit hij, denkende aan het verbond dat Frans de I met de Turken had gesloten, gij onwaardige koning der Galliërs, gij allerchristelijkste koning, die heilige naam, is hij voor U slechts een ijdele naam? En toch gij allen die uw roeping vergeet, wat zoekt gij? Drijft begeerlijkheid u voort! Welaan, weet dan dat de rivieren van Indië het goud afvoeren op hunne stroomen, dat Afrika het verborgen houdt in zijn schoot, dat Lydië en Syrië het u aanbieden. Dat voor het minst goudzucht u tegen den Muzulman opjage, want het graf van een God spreekt toch niet meer tot uw hart.

Wat behoef ik hierbij te voegen om te doen beseffen hoe hoog onze dichter stond. Hij is in mijn oog het beeld van een volksdichter, in den uitnemendsten zin des woords. Zijn vaderland heeft een roeping en die roeping ligt hooger dan de ijdele dingen dezer wereld, ziedaar de overtuiging, die krachtig in hem leeft, waarvoor zijn binnenste gloeit en die zijn Muze bezielt. Zoo is hij te gelijkertijd de uitdrukking en de leidsman van de edelste gedachten van zijn volk. - Eindelijk wordt Camoëns ook nog hieraan als dichter van den eersten rang gekend, dat hij zijn eigen leven, de omstandigheden, waarin hijzelf zich bevond, schatpligtig weet te maken aan zijne poësie. De groote dichters ontleenen hun stof niet aan een denkbeeldige wereld, maar aan hetgeen hun zelf wedervaart. Goethe plag geestig te zeggen: elk mijner gedichten is een gelegenheidsgedicht en hij wilde daarmede vast niets anders te kennen geven dan dat altijd de werkelijkheid, een in zeer scherpe omtrekken opgevatte werkelijkheid, de muze der dichtkunst in hem deed ontwaken. Zoo ging het Camoëns, zoo gaat het allen groote kunstenaars, groote schilders bovenal. Zoo is dan ook de Lusiades niet uit de lucht gegrepen, uit een fantastische wereld van gewaarwordingen en hartstogten, neen, wij mogen het veilig vertrouwen, dit helden-

dicht is in Camoëns' geest gerijpt, heeft den vorm, dien het nu heeft, langzamerhand in hem verkregen in die indrukwekkende oogenblikken als hij gewapend rondwandelde in de nachtwake op zijn schip, aan den ingang van de Roode Zee, in het gezigt van de kale rotsen van Bab-el-Mandeb, waar de krijg hem opriep tegen diezelfde Mooren, wier nederlaag zijn lied bezong. Verhoogt het niet het belang, dat wij in zijn epos stellen?

Doch misschien bleef ik reeds te lang in het voorportaal. Laat mij van nu aan het gebouw zelf binnentreden. En toch, men kan het niet tenzij men vooraf genoegen neme met de zonderlinge dooréénmenging van Christendom en heidensche godenleer, die de geheele letterkunde van de zoogenaamde Renaissance kenmerkt en ook bij onzen dichter niet wordt gemist. Jupiter, Mars, Venus al de nymfen van zee en bosch vervullen in de letterkunde van de Renaissance en bepaaldelijk in de Lusiades een rol alsof wij ons nog midden in de klassieke oudheid bevonden. En zonderling is het te zien, dat die beide godsdienstige beschouwingen, de mythologische en de evangelische, eenvoudig naast elkander worden gesteld, zonder dat er in het minst een poging aangewend wordt om beide te verzoenen of althans in eenige onderlinge overeenstemming te brengen. Het bewijst inderdaad welk een aantrekkingskracht de grieksche mythologie voor de menschheid op een bepaalden trap van ontwikkeling bezat, want zelfs in het door en door katholiek Europa kon men, toen de oude letteren naauwelijks herleefd waren, de verleiding niet wederstaan om zich in wereldbeschouwing en spreekwijzen toch zoo grieksch mogelijk aan te stellen. En wij zouden dwalen, indien wij deze vreemde neiging enkel in het tijdperk der Renaissance aanwezig rekenden, neen zelfs in het begin van deze eeuw kon men nog slechts met moeite van Venus en Diana scheiden. De eerste verzen van Bilderdijk zijn nog vervuld van al de goden en godinnen van den Olymp. Ik zal hier niet langer bij stilstaan, maar ik kan toch de gelegenheid niet verzuimen die zich hier als van zelf aanbiedt om op een aardig verschil opmerkzaam te maken. Wie herinnert zich niet de weeklagt van Schiller over de ‘entgötterte Natur’? Zij hadden hem zijn griekschen Olymp geloofd en op echt-duitsch-sentimenteele wijze doorloopt hij bosch en veld om ze te zoeken maar de echo antwoordt hem niet.

Corneille heeft ook een vers over bijna hetzelfde onderwerp, doch nu loont het inderdaad de moeite te zien hoe de Fransche dichter geheel anders dan de gemoedelijke Germaan met die verwoeste wereldbeschouwing der Grieken en hun goden omspringt en er geen traan om zal storten, maar ze eenvoudig - en zonder dat zijn Christendom hem dit verbiedt - zal doen herleven, zoodra het hem goeddunkt.

Quoi! bannir des enfers Proserpine et Pluton,
Dire toujours le diable, et jamais Alecton,
Sacrifier Hecaté et Diane à la lune,
Et dans son propre sein noyer le vieux Neptune!

Un berger chantera ses déplaisirs secrets,
Sans que la triste Echo répète ses regrets,
Les bois autour de lui n'auront point de Dryades,
L'air sera sans Zéphirs, les fleuves sans Naïades,
Et par nos délicats les Faunes assommés,
Rentreront au néant dont on les a formés.

Ôtez Pan et sa flûte, adieu les Paturages,

Ôtez Pomone et Flore, adieu les jardinages,
Des roses et des lis le plus superbe éclat,
Sans la fable, en nos vers, n'aura rien que de plat.

Qu'on y peigne en savant une plante nourrie,
Des impures vapeurs d'une plante pourrie,
Le portrait plaira-t-il, s'il n'a pour ornement,
Les larmes d'une amante ou le sang d'un amant.

Qu'aura de beau la guerre à moins qu'on ne crayonne
Ici le char de Mars, là celui de Bellone,
Que la victoire vole et que les grands exploits
Soient portés en cent lieux par la nymfe aux cents voix.
Qu'ont la terre et la mer, si l'on n'ose décrire,
Ce qu'il faut de Tritons à pousser un navire,
Cet empire qu' Eole a sur les tourbillons,
Baechus sur les coteaux, Cérès sur les sillons,
Tous ces vieux ornements traitez-les d'antiquailles,
Moi, si je peins jamais Trianon et Versailles,
Des Nymfes malgré vous danseront alentour,
Cent demi-dieux badins leur parleront d'amour,
Du satyre caché les brusques échappées,
Dans les bras des Sylvains feront fuir les Napées,
Et si le bal s'ouvrait dans ces aimables lieux,
J'y ferais malgré vous trépigner tous les dieux.

'J'y ferais malgré vous trépigner tous les dieux.' Aardig steekt bij Schillers zwaarmoedigheid deze luchtigheid af en opmerkelijk is het dat zelfs een Corneille zonder de hulp van de grieksche godenleer geen poësie mogelijk achtte. Camoëns dacht er evenzoo over. Al wordt, gelijk wij zagen, de togt van Vasco de Gama ook, en misschien wel in de eerste plaats, uit een godsdienstig oogpunt door hem opgevat, het verhindert hem niet zijn eersten zang te openen met een raadsvergadering der goden, waarin Jupiter het woord voert. Dit opnemen der mythologie in zijn gedicht is evenwel niet enkel vrucht eener traditioneele gewoonte, waarvan hij zich niet los kon maken. Er bestond wel een poëtische aanleiding toe; de dichter laat namelijk de Portugeezen afstammen van Lusus, den medgezel van Bacchus. Nu is Bacchus volgens de legende, de eerste overwinnaar van Indië, en hij *moest* derhalve met een wangunstig oog nieuwe overwinnaars op zijn grondgebied zien. Venus daarentegen als de Godin die het meest van allen geacht kon worden door de ridderlijkheid van de Middeneeuwen en vooral van het Spaansche schiereiland te zijn vereerd, trekt voor de Lusitaniërs of Portugeezen partij, en zoo is, in navolging van Homerus, op den Olymp de strijd overgebragt, die de gemoederen der menschen op dit benedenrond verdeelt.

Middelerwijl is Gama met zijne togtgenooten reeds onderweg. Mozambique is in het gezigt en kleine booten naderen de schepen. Zij dragen de bewoners van het eiland, die uit nieuwsgierigheid zijn uitgezeild en weldra langs de touwen tegen de portugeesche schepen opklimmen. Met dit levendig tafereel op zee begint ons Epos. Hartelijk is van weêrszijden de ontvangst; inlichtingen worden gevraagd en gegeven omtrent den weg naar Indië maar ook omtrent de godsdienst die men aan beide zijden belijdt. De eilanders zijn Mohammedanen, en de mededeeling daarvan geeft aanleiding tot het volgend gesprek: 'zijt gij', vraagt de Gouverneur van het Eiland aan Vasco de Gama, 'zijt gij met uwe reisgenooten niet even als wij, discipelen van den profeet? Maar zoo niet, toon ons dan de heilige boeken waarin uwe wetgevers de regels van hun zedeleer en hun geloof hadden neêrgeschreven.' Zij begonnen namelijk reeds

te vreezen, dat zij aanbidders van den Christus voor zich hadden. Maar Gama antwoordt: de God dien ik aanbid, is hij, die hemel en aarde bestuurt, hij heeft allerlei smaad en den dood ondergaan, en hij is uit den hemel gedaald, alleen om de menschen daar eens met hem te doen wederkeeren. En wat nu de heilige boeken betreft, daar gij naar vraagt, de

eeuwige wet van den Godmensch, neen die draag ik niet met mij in een boek. Heb ik noodig op eenige vergankelijke bladen te lezen, wat in mijn hart geschreven staat?' Edel antwoord in den mond van hem, die zich voorstelt een betere godsdienst aan zijne medemenschen te brengen, gelijk Gama het zich werkelijk voorstelde, maar onvoorzigtig antwoord tevens. De Moor van Mozambique heeft begrepen wie zij zijn, en vernomen hebbende, dat zij een loods behoeven op het onbekende vaarwater, is hij reeds in zijn hart besloten er hun een mede te geven, die ze van den weg afbrengt en aan wind en golven prijs geeft. Het geschiedt, de loods verzekert Gama dat hij hem naar een oord zal brengen, waar insgelijks de God der Christenen wordt aangebeden. Monbaca is de naam van het eiland zoowel als van de stad, waar hij hen heen voert en ook hier is Bacchus in het spel, die vermomd den koning van Monbaca heeft aangespoord om medepligtig te zijn aan het bedrog. Bacchus heeft met hetzelfde doel de plaats op het eiland waar hij zich tijdelijk ophoudt in een Christelijken tempel herschapen, zelf buigt hij neder voor het hoogaltaar, hij alzoo in zijn verraad, gelijk Camoëns het uitdrukt, hij de lengengod alzoo nederknielende voor den God der waarheid. De strik is dus goed gespannen, maar door een goddelijke waarschuwing mislukt de aanslag niettemin; Venus heeft hare overwinning op Bacchus behaald, doch wat baat het haar, nu zijn de togtgenooten ook zonder loods en Gama is dus verre van gerustgesteld. Haastig heeft hij Monbaca verlaten en hij dobbert op de wateren. Venus ziet haar beschermeling andermaal in nood; haar hart deelt in zijn angst en dit geeft den dichter aanleiding om ons het beeld van een bedroefde Venus te schetsen.

Gama loopt op het schip zuchtend heen en weder. Zijn grootsch plan zal verijdeld worden, maar zijn klagen vindt weerklank in het gemoed van zijn goddelijke leidsvrouw. Hevig bewogen snelt ze door de ruimte en weldra heeft ze de planeet bereikt, die door Jupiter wordt bewoond. De hooge kleur op haar gelaat, het gevolg van haar snelle vaart, verhoogt haar schoonheid. Alles in de hooge hemelstreken ondervindt den indruk van hare tegenwoordigheid, de avondstar trilt van liefde. Venus treedt voort om Jupiter's troon te naderen. Het blonde haar golft langs de blanke schouders, waar langs het dunne kleed afhangt dat haar lichaam bedekt; op haar voorhoofd, in haar oog ligt een uitdrukking van liefde en van weemoed, en als ze straks aan Jupiter haar nood klaagt, kan ze niet voortgaan maar ze barst los in tranen en ze staat daar, als een roos bevochtigd door de daauwdruppen van den dageraad. - Waarom heeft, zooveel mij bekend is, het penseel van onze schilders zich nog nooit aan het terug geven van deze schoone voorstelling van een bedroefde Venus gewaagd? Mij dunkt, ik zie haar reeds voor mij op het doek, niet langer met die koude, vlekkelooze schoonheid die in zoo menige Venus der schilderkunst slechts onze koele bewondering opwekt, maar nu zooveel menschelijker door hare tranen.

Geen wonder, dat Jupiter weder gunstig voor de onderneming wordt gestemd en aan een profetie lucht geeft die de grootheid van de Portugeesche heerschappij over Indie voor de toekomst waarborgt. De togtgenooten ontkomen aan de ver-

raders van Monbaca, en door een gelukkigen wind stevenen zij de haven van het bevriende Melinde binnen; dáár bij den gastvrijen koning van Melinde vindt de ontdekkingsreis een natuurlijk rustpunt, en de dichter maakt er een meesterlijk gebruik van. Want het duurt niet lang of Gama, voldoende aan het verlangen van den koning, verhaalt hem van het land van waar hij komt en van al de herinneringen aan dat land verbonden. Zoo vindt de dichter aanleiding om van zijn Epos een nationaal Epos te maken, en daardoor niet alleen deze ééne grootsche daad van zijn vaderland, maar de geheele geschiedenis van Portugal te verheerlijken.

En hier hebben wij den vinger bij de schoonste bladzijden welligt van de Lusiades. Reeds het denkbeeld is verheven om den grootschen held van Portugal het verhaal in den mond te geven van hetgeen onder de voorvaderen was gebeurd en alzoo op dichterlijke wijze aan zijn volk te herinneren, wat in de jaarboeken des lands stond vermeld. Evenwel, in welk opzigt ook het verhaal van Gama belangrijk moge wezen, het ontleent voor ons zijn voornaamste aantrekkingskracht aan de aandoenlijke en welbekende episode van Inez de Castro die ik straks zoo getrouw mogelijk in al haar kleuren en geuren hoop weder te geven en die men, al ware het ook voor de honderdste maal, niet kan lezen of verhalen, zonder dat een traan van innig medegevoel opwelt in ons oog.

De geschiedenis van Portugal tot op de onderneming naar Indië is in vele opzigten uitnemend geschikt voor een dichterlijke behandeling. Aan Hugo Capet is de lijn der Portugeesche koningen haar oorsprong verschuldigd. Gelijk van diens zoon Hendrik I de vorsten van Frankrijk, zoo stammen van Capet's tweeden zoon, Robert van Bourgondië, de vorsten van het westelijk schiereiland af. Het was de achterkleinzoon van dien Robert, graaf Hendrik, die in 1072 het eerst met de hand van Theresia, dochter van Alphonsus VI, koning van Castilië, het bestuur over Portugal ontving; het kind evenwel van dien graaf Hendrik en die Theresia van Castilië, verkreeg reeds spoedig het souverein bewind over het land, zoodat Portugals onafhankelijkheid van het begin der twaalfde eeuw dagteekent. Die onafhankelijkheid werd echter reeds spoedig bedreigd. Graaf Hendrik sterft, en Theresia huwt andermaal, met den graaf Transtamare, die echter volstandig weigert zijn stiefzoon diens wettig aandeel af te staan aan het bestuur. Daarop breekt de oorlog uit tusschen moeder en kind, den jongen Alphonsus; de moeder wordt gesteund door Castilië, waar nu de grootvader van den jongen koning van Portugal niet meer regeert, maar een ander vorst, die gaarne van de gelegenheid gebruik maakt om het verloren Portugal weêr te hechten aan zijn kroon. Alphonsus ziet zich dien ten gevolge door den Castiliaanschen koning in Guimaraens belegerd; hachelijk staat zijn kans. De Portugeesche stad is slecht verdedigd, de vooraad van levensmiddelen gering en reeds begint de hongersnood te woeden. Weldra zal de overgave der stad moeten plaats grijpen en dan valt er op geen genade voor Alphonsus en zijne strijdgezellen te hopen. In die verlegenheid, en terwijl geen ander redmiddel overblijft, bedenkt de man die met de opvoeding van Alphonsus belast was geweest en die Egas Moriz is genaamd,

een bedrog, dat de hoogste eer doet aan zijne zelfverloochenende liefde. Zonder den koning, zijn kweekeling iets van zijn plan mede te deelen, dringt hij door tot in het kamp der belegeraars en verklaart den Castiliaanschen vorst, dat zijn koning bereid is zijn vassal te worden, wanneer hij terstond het beleg opbreekt. De Castiliaansche koning vraagt natuurlijk aan Egas Moriz een waarborg voor zijn goede trouw. En Moriz, ofschoon hij zeer goed weet *wat* de uitkomst moet wezen, ofschoon hij zeer goed weet dat zijn koning nooit als Vassal voor den Castiliaanschen vorst zal buigen, Moriz antwoordt niettemin: Neem mij, mijn leven en het leven mijner kinderen, wanneer mijn koning geen woord houdt. Ik blijf in uw kamp met mijn kroost, dood ons, wanneer gij na het opbreken van het beleg de beloofde onderwerping niet ontvangt. De Castiliaan trekt werkelijk af; de stad, de koning is gered. Maar waar is des konings vertrouwde vriend, weleer de leidsman zijner jeugd? Ach, weldra is de treurige tijding vernomen. Alphonsus is van zijn vijand verlost, maar Egas Moriz dreigt met zijne kinderen het slagtoffer te worden van zijn voorbeeldelooze grootmoedigheid, want aan onderwerping aan Castilië valt natuurlijk niet te denken. - O getrouwheid, o zelfverloochenende liefde, roept de dichter uit, als hij dit verhaal, veel schooner dan ik het doen kon, beschreven heeft, en wel was zij noodig, want tot nieuwe inspanning heeft Alphonsus al zijne krachten te gebruiken. Reeds zijn zijne tenten opgeslagen, het geldt ditmaal een oorlog tegen de Mooren. Een slag is onvermijdelijk, maar klein is zijn leger en dat der vijanden is groot. De Musulmannen overdekken de vlakte met Ismar aan hun hoofd. 's Konings raadslieden zijn bevreesd en weigeren; maar Alphonsus, het gevaar van het oogenblik zich bewust, houdt moed. De nacht wordt in ontroering doorgebragt; maar de morgenstond breekt aan over het leger en verspreidt allerwege frischheid en opgeruimdheid van geest. De sterren beginnen te verbleeken, als op eens het kruis van den Zoon van Maria, van een schoonen stralenkrans omgeven in de wolken verschijnt. De held knielt neder en in de vervoering en de kracht zijns geloofs, geeft hij dit karakteristieke antwoord als ware hij bevreesd dat de Hemel hem van ongeloof en kleinmoedigheid zou verdenken: Het is voor de ongeloovigen dat de wonderteekenen noodig zijn, niet voor mij, ik geloof aan uw magt.

Onder zulke voorteekenen begonnen, is de strijd spoedig met overwinning bekroond; vijf Moorsche vorsten liggen verslagen, maar de moed van Alphonsus rust nog niet. Zijn leven is één lange, onafgebroken strijd en voor zijn dood is hij reeds verpligt, uitgeput van vermoeijenis zijn zwaard over te geven aan Don Sancho, die hem weldra opvolgt in de regering van Portugal. Niet bij dezen evenwel, maar bij een anderen Don Sancho, die een veertig jaren later koning werd, sta ik nog een oogenblik stil, eer ik tot de episode van Inez de Castro overga. Die tweede Sancho was waarschijnlijk een der beste vorsten, die ooit over Portugal regeerde, hetgeen wij nog met meer zekerheid zouden kunnen zeggen, indien zijn beeld ons niet door de geschiedschrijvers verduisterd was. Hoe het zij, zijne plannen tot hervorming van het bestuur werden gedwarsboomd en te eerder mislukten ze omdat hij, zelf oud, tot mededinger had niemand an-

ders dan zijn eigen broeder. Weldra nam deze broeder de kroon, het gansche land viel hem bij, slechts eenige weinige getrouwen bleven nog voor Don Sancho strijden. Onder die weinigen was een oud veldoverste, de generaal Freitas. De koning zelf had zich in Toledo teruggetrokken, maar de oude krijgsman hield nog de stad Coïmbra voor zijn wettigen koning bezet. Hij houdt vol, al is het gansche land afgevallen, hij zal zoo lang er leven in hem is, al ware het ook slechts één stad voor zijn koning tegen afval bewaren. En wie weet of hij uit dat eenzame punt niet eenmaal weer het geheele rijk aan zijn wettigen vorst onderwerpt. Doch wat gebeurt? Terwijl hij al zijn krachten inspant voor dit doel, komt een parlementair uit het leger der oproerlingen hem berigten dat alle verzet tegen den broeder des konings nu voortaan nutteloos mag heeten want dat de koning zelf gestorven is te Toledo. Vreemde wending! De vorst liet geen kinderen na, zijn broeder die tegen hem was opgestaan is derhalve nu wettig erfgenaam van de kroon en dezelfde koningsgezindheid en trouw die den ouden krijgsman genoopt hadden, Coïmbra ten uiterste toe te verdedigen, zouden hem thans natuurlijk moeten verpligten om terstond den nieuwen koning de sleutels in handen te geven. Doch dat is te veel gevergd. Neen dat kan hij, hoe onverbiddelijk de redeneerkunde het ook eischen zou, dat kan hij niet van zich verkrijgen en met een aandoenlijk hangen aan het oude verleden, ook nu dat verleden onherroepelijk voorbij is gegaan, bedingt hij een wapenstilstand, begeeft hij zich naar Toledo, laat hij zich in den grafkelder brengen waar zijn koning begraven ligt; nog meer, hij laat de doodkist openen onder voorwendsel dat hij anders aan den dood van den koning niet gelooven zal en legt toen in de verstijfde handen van zijn vorst de sleutelen der stad zeggende: ‘o Vorst, zoolang ik geleefd heb, heb ik tallooze gevaren voor u doorgestaan, honger en dorst geleden, alles mij getroost om uwe regten te handhaven. En nu gij dood zijt, geef ik in uwe handen de sleutels over van de stad, die gij mij hebt toevertrouwd. Ik zal aan de inwoners van Coïmbra zeggen, dat gij niet meer leeft en dat zij uw broeder kunnen gehoorzamen, zonder u ontrouw te worden.’ Ja, dat zal hij tot die inwoners zeggen, maar zelf trekt de oude krijgsman zich voor goed uit het openbare leven terug. Hij had zijn laatste krijgsmanspligt vervuld. - Afgezien van de eigenaardige schoonheid van dit verhaal, ken ik er geen dat geestiger zinnebeeld mag heeten van dat onredelijk hangen aan het oude, dat de teekenen van het bewind liever in de oude handen ziet, al zijn het nu ook de verstijfde handen van een doode, dan in die van een nieuwe magt al is ze ook langs nog zoo wettigen weg tot haar heerschappij gekomen. Is het niet altijd dezelfde leus: liever een doode magt die lang bestaan heeft dan een levende magt, die onder onze oogen wordt geboren.

In dit parelsnoer van indrukwekkende gebeurtenissen uit de Portugeesche Geschiedenis, die ik ontleen aan het verhaal, waarmede Vasco de Gama den koning van Melinde bezig houdt, en wel, gelijk dit verhaal in ons epos voorkomt, is er vooral één deugd die wij telkens onder allerlei vormen terug vinden: het is de overgave, de toewijding van zich zelven aan een edelen pligt,

het is, - mag ik het met een fransch woord noemen? - dévouement. Maar indien ik mij niet bedrieg, komt die karaktertrek nergens duidelijker uit dan in het tragisch verhaal omtrent Inez de Castro.

Wij zijn in de regering van een anderen Alphonsus, Alphonsus den IV^{den} in het midden der veertiende eeuw. De keizer van Marocco is Spanje binnengerukt, aan het hoofd van een ontzettende legermagt. Te vergeefs heeft de koning van Castilië zich tegen den inval verzet. Zijn eskader onder het bevel van den Admiraal van Aragon is geheel vernietigd. Spanje dreigt in den toestand van voorheen terug te moeten zinken en een prooi te worden in de handen der ongeloovigen. Een laatste redmiddel blijft over: Castilië en Portugal moeten hun ouden naijver vergeten en hunne krachten vereenigen tegen den gemeenschappelijken vijand. Het bondgenootschap komt gelukkig tot stand. Alphonsus de IVe strijdt naast den koning van Castilië. De overwinning volgt zijn wapenen; met tallooze lijken bedekt de vijand het slagveld; twee zonen van den keizer van Marocco sneuvelen aan zijn zijde; hij zelf redt slechts door de vlugt het leven en scheept zich weder in met het beklagenswaardig overschot van zijne troepen. De overwinning is volkomen, is beslissend. En door de beide legers, het Castiliaansche zoo goed als het Portugeesche wordt de eer der overwinning als bij uitsluiting aan Portugal's koning, aan Alphonsus toegekend en zij toonen het door hem op het slagveld, onder algemeene toejuiching den bijnaam te geven van den Dappere.

Opgetogen van vreugde keert Alphonsus in zijn paleis terug. Hij heeft zijn volk bevrijd van dreigende onderdrukking, hij heeft zijn vaderland en zijn koningshuis gered. Maar wat sombere nevel moet dien schoonen morgenstond verduisteren. Zijn volk is ontevreden, zijn hof is ontevreden, overal een dof gemompel. Waarom is men niet opgetogen als de koning zelf? Is dit niet de schitterendste dag zijns levens? Waarom juichen niet allen om hem heen? Ach, niet verre ligt de oorzaak van het algemeen misnoegen. In 's konings eigen paleis welt de bittere bron der smart. Alphonsus heeft het spoedig ontdekt. Zijn zoon, Dom Pedro, de erfgenaam der kroon, de hoop van Portugal, 's vaders trots heeft een onverdoofbaren hartstogt opgevat voor Inez de Castro, een jonkvrouw die hij, als troonsopvolger, onmogelijk kan huwen en aan wie hij nogtans zijn geheele hart gegeven, zijn geheele toekomst verpand heeft. Niet aan sluwe kunstgrepen, neen, enkel aan haar karakter en aan haar schoonheid heeft zij hare overwinning te danken op Pedro's vorstelijk gemoed. Geen eerzucht is het, die Inez aan hem verbindt; is het haar schuld, dat hij zweert geen ander te kunnen liefhebben dan haar, noch heden noch ooit; is het haar schuld dat het volk zoowel als de adel reeds met schrik het oogenblik ziet naderen, waarop, als Alphonsus er niet meer zal zijn, Dom Pedro den portugeeschen troon ontwijden, immers Inez de Castro tot koningin verheffen zal. Alphonsus zelf is diep teleurgesteld. Zijn vreugde is in rouw veranderd. Wat baat hem zijn roemrijke zegepraal over de Mooren, als de erfgenaam van zijn kroon de eer van Portugal met voeten treedt, en zich verslingert aan een liefde, den koningszoon onwaardig? De vader is buiten raad; want alles heeft hij beproefd om zijn kind

terug te brengen van zijn noodlottig besluit. Hij smeekt, hij dreigt, hij doet de schoonste beloften, hij opent zijn zoon het uitzigt op de schitterendste huwlijksverbindtenissen. Onder de koningsdochteren der Christenheid heeft hij slechts te kiezen. Maar niets baat. Aan de boorden van den Mondégo - en de rivier, zegt Camoëns, schept er behagen in om haar beeld te weêrkaatsen; en de valleijen herhalen den naam dien zij zelve aan de valleijen geleerd heeft - aan de boorden van den Mondégo of in Coïmbra leeft Inez de Castro ingetogen voort, gelukkig in haar liefde, en Dom Pedro kent geen leven meer dan door en met haar. De koning is echter de man niet om voor dien hartstogt te buigen. Zijn hof laat hem ook niet met rust. Al zijne raadslieden herhalen hem gedurig dat het heil van den staat hier doortastende maatregelen eischt, dat de overwinnaar van Marocco ook voor het uiterste niet terug moet beven als het de handhaving geldt van zijn eer en van Portugals toekomst. Hoe ligt vindt inblazing haar weg tot oor en hart. Het werk der duisternis is spoedig ontworpen. Dom Pedro heeft gezworen, dat Inez de Castro eens zijn koningin zal worden, dat is zijn eerzucht, dat het doel van zijn leven. De ruwe hand van het geweld, dat zich staatsbelang noemt, verijdelt dit doel in een oogwenk, want, naar Coïmbra zijn de moordenaars reeds op weg; zij dringen de nederige woning van Inez de Castro binnen. Dom Pedro is er niet en niemand daar om haar te beschermen, de verraderlijke dolk treft het maagdelijk hart, de blos op haar wangen verbleekt, haar schoone oogen sluiten zich voor altijd, geen koninklijk hermelijn, een doodswade zal haar leden dekken.

Maar nu eerst begint het aandoenlijkst gedeelte van deze tragedie. Wat doet Dom Pedro? Hij staat niet op tegen zijn vader, hij vervult het paleis niet met zijn weeklagten, hij zwijgt, hij wacht, het uur der vergelding zal komen. De tijd snelt voorbij. Misschien noemt niemand meer den naam der ongelukkige. Alphousus sterft. Dom Pedro volgt hem op.

Nu kan niets hem weêrhouden. Naauwelijks is hij koning of hij trekt naar Coïmbra, naar het stille graf waar Inez de Castro rust. De prelaten, door getuigen ingelicht, verkondigen het volk uit 's konings naam dat hij met Inez door een wettig huwelijk in het geheim verbonden is geweest. Daarop begeeft de koning zich naar het klooster van Santa Clara. Het lijk van Inez de Castro wordt opgegraven, en - in de kerk ten toon gesteld in koninklijke kleederen gehuld en met den diadeem van de koninginnen van Portugal op het voorhoofd. Nu komen op zijn last, de edelen en de grooten des rijks en kussen haar hand om haar te huldigen als hun vorstin. De nacht is gedaald. Een prachtige lijkwagen, door een langen rouwstoet gevolgd, voert het lijk naar Alcobaca, de begraafplaats van de Portugeesche koningen. De optogt beweegt zich langzaam en plegtig voort, door een dubbele rij van toortsen, die den geheelen weg over van Coïmbra naar Alcobaco is geplaatst, en dáár wordt ze eindelijk in den koninklijken grafkelder bijgezet, zij de ongelukkige, aan wie de liefde een kroon had toegezegd maar die de kroon niet verkreeg dan in het graf.

Geen wonder inderdaad dat dit verhaal op allerlei wijzen is beschreven en bezongen, de drie eeuwen door die sints den dood van onzen dichter ver-

loopen zijn. Tot wat hooge poësie, het woord in den heiligsten zin genomen, tot wat verheven zielenadel is de menschelijke natuur niet in staat. Voorzeker, nu wij haar kennen, is niets eenvoudiger dan de wraakneming van Dom Pedro. Schijnbaar ligt het voor de hand, dat hij zijn gegeven woord op die wijze gestand zou doen, maar ook hier is het de eenvoudige vinding, die het meest onze bewondering gaande maakt. Hier toch zien wij de liefde krachtiger dan het blinde geweld, dan uitwendige lotgevallen en omstandigheden. Wel is het, gelijk Vondel van de liefde zingt: ze is sterker dan de dood; zelfs het graf ontsluit zich voor haar alvermogen. De eenvoudige Inez de Castro moge door een sluipmoord vallen en het gemeene volk met schamperen lach spreken van een mislukt leven. Koninginne zal ze wezen, de liefde van Dom Pedro bedroog haar niet!

Na deze schoone episode, door ons echter veel uitvoeriger dan door Camoëns medegedeeld, zou het zeker onmenschkundig wezen de aandacht nog te vragen voor het overig gedeelte van Gama's verhaal. Hij zet het voort tot op de dagen van koning Emmanuël aan wien volgens onzen dichter een droomgezigt te beurt valt, waarin de rivier de Ganges hem onder de gedaante van een grijsaard verschijnt en hem in de toekomst de ontdekking en onderwerping van Indië laat zien. Deze droom geeft aanleiding tot het plan, dat Vasco de Gama thans zelf bezig is te volvoeren. Met niet onverklaarbare voorliefde deelt hij den koning van Melinde in bijzonderheden mede hoe roerend het afscheid was aan het strand, toen hij zich met zijne togtgenooten voor Indië had ingescheept, hoe de vrouwen hadden geweend, hoe de grijsaards het hoofd hadden geschud, en hoe ze niettemin goeds moeds vertrokken waren, ofschoon zij wel niet hadden durven opzien uit vrees van zich het hart week te maken door het aanschouwen van zooveel droefheid als zij achterlieten. Doch ik zal uit dit verhaal van Gama hier verder niets overnemen. Met ééne uitzondering evenwel. Aan het slot van zijn verhaal, dat in het derde boek begint en in het zesde eindigt, vinden wij het beroemde en inderdaad treffende visioen van Adamastor. Dat visioen acht ik uit dubbel oogpunt belangrijk. Het is op zich zelf ongetwijfeld een der schoonheden van ons Epos, die die wij niet onopgemerkt mogen laten, maar het leert ons ook den dichterlijken geest van Camoëns van nieuwe zijde kennen. Uit het verhaal van Gama bleek, dat de dichter een oog en een hart heeft voor tragische *toestanden*, dat de teederste snaren van de menschelijke ziel niet kunnen trillen zonder weerklank te geven in zijn dichterlijk gemoed; het visioen van Adamastor toont daarentegen al den omvang en rijkdom van zijn verbeeldingskracht. Maar er is nog meer, dat ons boeit aan dit visioen. Dat Camoëns het vermogen bezit om groote historische gebeurtenissen ook in hare dichterlijke beteekenis op te vatten, wij zagen het reeds uit de keus van het onderwerp, waaraan hij zijn Epos wijdde. De togt immers van Vasco de Gama, hoewel de dichter zelf niet lang na dien togt leefde, wordt door den zanger der Lusiades in zijn belangrijkheid, in zijn hooge poësie niet miskend maar begrepen. Welnu, aan de dichterlijke gave daarin ten toon gespreid hebben wij ingelijks het visioen van Adamastor te danken. Dat visioen heeft namelijk betrekking op de merkwaardige gebeurtenis, waarbij wij reeds in den

aanvang de aandacht bepaalden: het eerste omzeilen van de Kaap de Goede Hoop.

In een Epos dat de ontdekking van de groote vaart op Indië bezong, moest het meester worden van die Kaap der stormen natuurlijk een aanzienlijke plaats bekleeden. Tot op het einde der vijftiende eeuw was het zuidelijkst punt van Afrika de grenspaal geweest voor alle zeevarenden, het einde om zoo te spreken der beschaafde wereld. Wie had het durven wagen, dat gevaarlijk punt voorbij te stevenen? Dáár moest men onvermijdelijk een prooi worden der woeste stormen, geen wonder dat die gevreesde plek krachtig op de verbeelding werkte. Maar de vijftiende eeuw is nog niet ten einde of de moeijelijke onderneming is gewaagd, het schrikbeeld is verdwenen: de Kaap de Goede Hoop is voor het eerst omgezeild. Evenwel, ofschoon het schrikbeeld gelukkig verdwenen is uit het praktische leven, in de poësie blijft het onvergankelijk voortbestaan en wel onder den naam, dien het in de Lusiades heeft ontvangen, den naam van Adamastor. Waarom was hetgeen men later de Kaap de Goede Hoop noemde eens zulk een gevaarlijk punt, dat het scheen alsof het de grens moest zijn der beschaafde wereld? Wat geheimzinnige geschiedenis lag daar welligt in het onbekend verleden begraven? Hierop nu zal de verbeeldingskracht van den dichter ons het antwoord geven. Hooren wij hem zelf, of liever hooren wij het Vasco de Gama aan den koning van Melinde verhalen: ‘Vijf dagen was het geleden, zegt de held, sedert wij het eiland St. Helena hadden verlaten. Kalm wentelde de nacht haar starrenwagen voort; alles was in diepe stilte; onze schepen kliefden rustig de golven, velen onzer waakten op het dek, toen eensklaps een sombere nevel de lucht verduisterde boven ons hoofd en onze harten met angst vervulde. In de verte hoorden wij over de onmetelijke zee een dof geluid. Groote God, riep ik uit, wat onheil dreigt ons; dit is meer dan een storm. Naauwelijks had ik gesproken of een reusachtig en ontzettend spooksel plaatst zich voor ons. Dreigend is zijn houding, woest zijn blik, onder zijn zwarte wenkbraauwen schieten zijne oogen vuur. Zijn gedaante is gelijk aan den kolos, die eens de trots was van Rhodus en het wonder der wereld. Hij spreekt. Maar het is alsof zijn stem opkomt uit de diepte der zee. O stoutmoedigste aller volken, roept hij ons toe, houdt niets u dan tegen; deze oneindige zeeën die ik eeuwen bewaak, deze heilige zeeën die geen vreemde kiel nog ooit gekliefd heeft, gij durft ze binnendringen? Hoort dan welke onheilen u wachten hier en in de verre streken, waarheen gij uwe wapenen keeren zult. Wee over de vloot, die het waagt uwe sporen te volgen. Naauwelijks verschenen in deze wateren, zal zij getroffen, verstrooid, vernietigd worden door mijne golven. Hier zal een krijgsman met lauweren gekroond zijn graf vinden en hier zullen zijne zegeteekenen achterblijven. Het reusachtig spooksel ging met zijne ontzettende voorspellingen voort, maar ik greep moed, liep op hem toe en vroeg hem: Wie zijt gij? Welke godheid spreekt tot ons door uw mond? Hij werpt op mij een vreesselijken blik, zijne afzigtelijke lippen openen zich met moeite en geven een akeligen gil. Daarop antwoordt hij met een gedempte stem: Ik ben de Genius der stormen, ik beziel dit gansche voorgebergte, dat noch de oudheid noch iemand vóór u heeft ge-

kend. Ik begrens hier het Afrikaansche land en geen sterfelijk oog heeft nog ooit mijn verblijf gezien. Mijn naam is Adamastor. Ik ben een broeder van die honderdarmige reuzen, die weleer den Hemel bestormden. Ik heb als zij gedaan, ook ik heb de goden bevochten, zij te land, ik op den Oceaan. En waarom? Ach een noodlottige hartstogt had mijn borst ontgloeid. Ik aanbad de godin der zee, Thetis die later Peleus huwde, eens zag ik haar spelen op het strand in al haar schoonheid, nog verteert mij de vlam die zij toen in mijn boezem ontstak. Ik sprak tot haar van mijne liefde, maar zij wees mij af. Verontwaardigd besloot ik de zee, haar gebied, te veroveren en aan mij te onderwerpen. Reeds begon ik te slagen in mijn noodlottig pogen, toen Doris een zeenymf, door de godin gezonden, mij in haar naam kwam melden, dat de godin het rijk der zeeën redden en zelve Adamastor brengen zou tot rust. - Nu geen oorlog meer, geen toorn. Mijn hart trilde van liefde en hoop. Het woord der nymf had mij ontwapend. En eens op een nacht - o, wreede nacht, - zag ik, door de lange schaduwen heen, de beminnelijke godin tot mij komen. Zij was geheel alleen en niet gesluijerd. Met een van liefde waanzinnig gemoed, werp ik mij op die hemelsche schoonheid, ik wil met mijne kussen bedekken hare oogen, haar voorhoofd, hare lokken - o schande, o wanhoop, ik houd in mijn reusachtige armen - een berg en op dien berg een ondoordringbaar woud. Weldra zwerf ik in onbekende streken, waar niemand spotten kan met mijn smart; reeds waren mijne broeders de hemelbestormers overwonnen en ook voor mij zou het oogenblik niet lang meer uitblijven waarop de wraak des hemels zou neêrdalen op mijn hoofd. En ziet, nu hebben de onverbiddelijke goden mijn door de smart verdroogd gebeente in rotsen veranderd en er dit voorgebergte van gemaakt als den zuidelijken uithoek van Afrika, en - om mijne kwellingen te vermeerderen komt ieder dag de zee tegen mij aanspoelen, komt ieder dag Thetis mijn voet drukken met haar vochtigen gordel. Naauwelijks had hij dit gezegd of een vloed van tranen ontrolde aan zijn oog en daarop verdween hij. De donkere wolk boven ons hoofd verdween met hem, uit de zee rees een lange verzuchting, ik hief de handen ten hemel en bad God, dat hij de rampen mogt afwenden, die Adamastor had voorspeld. Toen lichtte de morgenstond, het voorgebergte van Adamastor, de Kaap de Goede Hoop, zagen wij voor ons; we zeilden het voorgebergte om en de zee van het Oosten zag voor het eerst het wapperen van de europeesche vlag.'

Tot zoover het verhaal van Gama met betrekking tot het omzeilen van de kaap de Goede Hoop. Het ademt poësie. Naauwelijks is er verhevener roeping voor de dichtkunst dan om een ziel te leggen in het meest onbezielde en rede te brengen in hetgeen op zich zelf onredelijk is. En dit is hier geschied. Denken wij ons terug in de tijden toen de kaap de Goede Hoop juist voor het eerst was omgezeild, versch was nog de herinnering, de indruk van dat spoken en woeden van stormen en golven rondom het geheimzinnig voorgebergte, dat men nu nog moet zien om er zich een denkbeeld van te maken. En wat doet nu de dichter? Hij zegt ons m.a.w.: ziet, daarom verspreidt dat geheimzinnig voorgebergte ontzetting en verderf om zich heen, omdat de ge-

schiedenis van een menschelijke ziel daaraan verbonden is, die den storm der hartstogten heeft gekend, den storm die in ieder menschenhart woedt. De schriktooneelen die daar plaats grijpen zijn niet onredelijk, zij zijn slechts de nagalm van een onrustig gemoed dat te veel had geeischt en al te stoute wenschen durfde koesteren. Zoo verkrijgt onder de handen van den kunstenaar de natuur een geheel ander aanzien. Adamastor is met de rots vereenzelvigd, maar het menschelijke is niet in hem verloren gegaan en de dichter geeft het te kennen door een enkelen trek, het geschiedt waar Adamastor, die, gelijk men zich herinnert, de godin der zee had bemind, *nu dáárin* zijn groote kwelling vindt, dat de zee iederen dag kabbelt aan zijn voet, terwijl hij zelf onbewegelijk moet blijven.

Ik mag niet nalaten, hieraan vast te knoopen de mededeeling van een indruk dien Camoëns op mij gemaakt heeft en die óók door dit visioen van Adamastor geheel bevestigd wordt. Camoëns doet mij namelijk, ik zeg niet in zijn karakter en persoonlijkheid, maar als dichter, in menig opzigt denken aan Byron, ja, als iemand mij vroeg hem met een enkel woord onzen dichter te kenschetsten, ik zou hem antwoorden: Denk u Byron maar Byron zoo als hij wezen moest drie eeuwen geleden. Dien indruk volkomen te regtvaardigen is mij thans onmogelijk, want daarvoor zou ik op de talrijke kleinere gedichten van Camoëns moeten wijzen, hetgeen ons onderwerp niet medebrengt. Maar toch, ook reeds uit hetgeen ik mededeelde blijkt, naar ik meen, genoegzaam dat mijn vergelijking van den portugeeschen met den engelschen dichter misschien niet geheel en al ongepast is. En ik heb die vergelijking te eerder gemaakt, omdat Camoëns, over het algemeen weinig bekend, ons waarschijnlijk levendiger voor den geest zal blijven staan, zoodra zijn beeld als dichter zich in onze herinnering verbindt aan dat van den *bekenden* dichter van Childe Harold en den Don Juan. En het mag zich daaraan verbinden. Camoëns was een bij uitnemendheid nationaal dichter in Portugal, gelijk Byron het in Engeland is geweest. Beide bezaten de deugden en de gebreken van het volk, waartoe zij behoorden. Beide hebben een zwervend leven geleid. Heeft Byron deel genomen aan den bevrijdingsoorlog van Griekenland, Camoëns zagen wij tegenover de kale rotsen van Bab-el-Mandeb betrokken in een oorlog, die de Christenheid van de overmagt der Musulmannen moest verlossen, en door beide is de strijd aanvaard onder den invloed van hunne dichterlijke sympathiën. Zoowel de dichter der 16de als de dichter der 19de eeuw, beide zijn het slagtoffer geworden van den hartstogt der liefde, die in zeer buitengewone mate hen verteerde. Byrons liefdezangen en velen van Camoëns' soraten zijn uit hetzelfde hart geschreven, uit een hart, waarin vrolijke humor en diepe weemoed tot op de grenzen der sentimentaliteit gelijkelijk een plaats vonden. Men mag er zeker niet te veel aan hechten, maar toch is het voor de kennis der sympathie, die Byron voor den zanger der Lusiades heeft kunnen gevoelen opmerkelijk, dat het juist de gedichten van Camoëns zijn, die Byron aan een vriendin zendt met een begeleidend versjen van hem zelf. Het is getiteld Stanzas to a Lady en daarin zegt hij o.a. van Camoëns: ‘He was, in sooth a genuine Bard, His, was no faint fictitious flame.’ Wat hiervan zij, krach-

tiger dan alle uitwendige omstandigheden, pleit juist het visioen van Adamastor voor de betrekkelijke waarheid van onze vergelijking. Het verhaal van die bedrogene liefde, van dien reus getergd door de kabbelende zee is juist een geschiedenis voor Byron. Had dit visioen niet even goed de vrucht van *zijn* onbegrensde fantasie kunnen zijn? En verbindt zich niet voor ons een en hetzelfde belang aan het lijden van Adamastor als aan het lijden van een Mazeppa en een Manfred?

Met deze opmerking acht ik mijn taak ten opzigte van de Lusiades vervuld. Want de plaats die de dichter inneemt in de geschiedenis der letterkunde, zoowel als het karakter van dit heldendicht als nationaal epos, *beide* heb ik doen kennen. Ik bepaalde mij daarom bijna uitsluitend tot de eenigzins uitvoerige mededeeling van het verhaal van Gama, omdat het ons zoo uitstekend doet zien ten eerste welke toestanden het oog van onzen dichter het meest tot zich trokken, maar dan ook wat hij met zijn heldendicht bedoelde. Die bedoeling kan ik nu met een enkel woord teruggeven. Dit denkbeeld heeft Camoëns voor den geest gestaan: de verovering van Indië is het gewigtigste oogenblik in de portugeesche geschiedenis, want het gansche verleden heeft moeten dienen om dat groote oogenblik voor te bereiden, en dat oogenblik zelf behelst in zich al de kiemen van de schitterendste toekomst. Is dit het hoofddenkbeeld van Camoëns, dan laat het zich gemakkelijk verklaren, dat Portugals verleden in dit epos een aanzienlijke plaats inneemt, gelijk het in het verhaal van Gama geschiedt, maar ook dat in het verdere gedeelte allerlei voorspellingen voorkomen omtrent de toekomstige grootheid die Portugal van dezen Indischen togt te gemoet mogt zien. - Ik moet, gelijk ik zeide, mijn taak hiermede vervuld achten en mag mij niet in meer bijzonderheden begeven.

Ik had anders nog op zóóveel kunnen letten: de eerste aankomst van de Portugeezen in Indië, hunne naïve indrukken, het verhaal van Moncaide die de vreemdelingen onder zijn gastvrij dak ontvangt en hun de zeden en de godsdienst van Indië doet kennen. Hoe zou ik nog stil willen staan bij de eerste ontmoeting van den Indischen vorst en Gama, waarbij de dichter, door de bewondering te teekenen die Gama opwekt aan het hof, de ongezochte aanleiding vindt om de apotheose te maken van zijn held. Kon ik bij dit alles verwijlen, ik zou van de moeijelijkheden spreken, waarmede de Portugeezen moeten worstelen eer zij een bondgenootschap in Indië hebben aangegaan en de terugreis kunnen aannemen naar hun vaderland; en misschien zou ik op die terugreis den lezer een ondeugenden blik vergunnen in dat bevallig tafereel, dat den hoofdinhoud uitmaakt van het voorlaatste boek. Gama is namelijk met zijne reisgenooten de Kaap de Goede Hoop weêr voorbij. Op eens, door de wondermagt van Venus verrijst uit de golven een toover-eiland, waar blanke nymfen, tusschen het geurigst geboomte verscholen, de helden van hun schepen lokken; met geestige misschien wel wat al te levendige kleuren wordt ons geschilderd hoe de nymfen beurtelings naderen en vlugten, hoe ze stoeijen en spelen en den helden het leed vergeten doen dat op den langen togt is geleden. Toch is het niet enkel spel. Een der nymfen neemt het woord om Gama te verkondigen, welke schoone

vruchten Portugal van zijne onderneming plukken zal, en in een profetisch vergezigt aanschouwen wij de regering van veertien onderkoningen die achtereenvolgens Indië bestuurden van Ameida af tot Johan de Castro toe. Dat moest wel overeenkomstig onze opvatting van de Lusiades het slot zijn van dit zuiver nationaal heldendicht. De dichter brengt het ten einde in de volle bewustheid van het groote werk dat hij voor zijn volk tot stand heeft gebragt. Is hij begonnen met een opdragt aan den koning, hij besluit evenzeer met andermaal het woord te rigten tot zijn vorst. Wie ben ik, zoo luidt de laatste strophe, wie ben ik, o koning, om u dit lied te brengen. Uw blik noch uw gedachte zal ik ooit tot mij trekken. Toch, hoe gering ik moge zijn, ook ik zal den roem van uw naam nieuwen luister bijzetten, want, heb ik een arm om voor u te strijden, ik heb een stem om u te bezingen. Ga, o koning en vervul de grootsche bestemming die u wacht, en - als gij overwinnaar wederkeert, zult gij gelukkiger zijn dan Alexander en niet, als hij, aan Achilles zijn Homerus behoeven te benijden.

Ziedaar ons aan het slot der Lusiades, maar, kan ik zelf besluiten zonder de aandacht te hebben gevestigd op hetgeen hier werkelijk voor de hand ligt. De geschiedenis heeft dit Epos tot een *tragedie* gemaakt. Toen de dichter zong, was Portugal inderdaad op het toppunt van zijn glorie. Joan II had zijn troon bevestigd en met den adel gehandeld bijna zoo als Lodewijk XI het in Frankrijk had gedaan. De Kaap de Goede Hoop is ontdekt. Het gansche *volk* geraakt in geestdrift, talrijke portugeesche bodems doorkruisen nooit bezochte wateren tot opsporing van telkens nieuwe landen. Gama bereikt Indië, Gabral landt aan de kust van Brazilië, Portugal heeft een Oost-Indisch rijk bevestigd, waarvan Goa de hoofdplaats is, onder het bestuur van den grooten Albuquerque. De akademie van Coïmbra is gesticht. Alles regtvaardigt de stoutste verwachtingen van den dichter. Portugal en Spanje schijnen in de nieuwe geschiedenis aan de spitse der volken te zullen staan. Lissabon is het middenpunt van Brazilië, van de kust van Afrika, van vele eilanden in den Atlantischen Oceaan, van de westkust van Indië, van de Moluksche eilanden, van tallooze andere volkplantingen. En toch, wat is er van al die schitterende verwachtingen geworden. Sebastiaan beklimt den troon en met blinde gehoorzaamheid aan de geestelijken zet hij alles op het spel in één oorlog, ondernomen tot bekeering van Marocco. Bij Alcacer-Québir in 1578 verliest hij leger en leven en de schoonste droom der toekomst is op eens vervlogen: de scepter van den wereldhandel is van Lissabon geweken en, mede ten gevolge van den 80jarigen krijg, overgegaan in de handen van het trotsche Amsterdam. Amsterdam is voortaan Venetië en Lissabon tegelijk. De O.I. grootheid van Portugal wordt nu ons deel. Al ging Brazilië voor ons verloren, Ceylon, de kust van Malabar, Macassar, de Indische archipel, ziedaar de getuigen, niet langer van portugeesche geestdrift, maar van hollandschen moed en hollandsch beleid. Zelfs het voorgebergte van Adamastor, de Kaap de Goede Hoop ontvangt onze volkplantingen, en de vrede, in 1671 tusschen Holland en Portugal gesloten, laat al de veroveringen van Indië in onze magt.

Onze magt evenwel, waartoe het verbloemd, ook zij is even als die van Por-

tugal gedaald. Van het groote staatstooneel der algemeene geschiedenis zijn ook wij verdrongen. Eens, gewigtig als Portugal, hebben wij nu evenmin als dat land een stem in de raadzaal der volken, waar de groote europeesche belangen worden behandeld. Maar, is ons verval gelijk aan het verval van het vaderland van Camoëns? Is gelijk dáár, en, gelijk het bijna overal is geweest, is zoo hier, met de *staatkundige* beteekenis, iedere beteekenis van het volk uitgewischt? *Onze* oorlogsvloot boezemt den vijand evenmin schrik in als de portugeesche; gaat daarom van ons, evenmin als van Portugal, *éénige* kracht meer uit? Wèl ons, dat wij op deze vragen het bevredigend antwoord niet schuldig behoeven te blijven. Wij zijn gedaald, het is waar, maar - wij zijn niet gevallen. Want, - wat wij hebben overgehouden, wat wij hebben uitgebreid en opgeluisterd, sedert wij op staatkundig gebied onzen hoogen rang verlieten, het is het gebied van de gedachte, het is het gebied van den geest. Sints Portugal in de vergetelheid terugzonk, is het geestelijk leven van het volk uitgedoofd; Camoëns en Portugal, de poësie en het vaderland, op hetzelfde oogenblik hadden zij uitgebloeid, maar Holland? Vreemden hebben het vertreden, vrienden hebben het verraden, vijanden hebben het in boeijen geklonken, partijschappen hebben het inwendig verdeeld en in Europa onbeteekenend gemaakt, geen nood, want de geest van onze natie leeft. Nog ruischen in onze ooren de zangen onzer dichters; het penseel onzer schilders, nog, zelfs in den grooten wedstrijd der volken, nog ontvangt het de billijke hulde van den vreemdeling, het studeervertrek onzer geleerden nog is het onuitputtelijk in geschriften, waarvan het beschaafd Europa met belangstelling kennis neemt en die een geest ademen van ernst en vrijheid, van vroomheid en wetenschap. De geest onzer natie leeft zoo krachtig als ooit te voren. En, als het gezonken Portugal ons verwijten mogt dat wij, ja zijn grootheid geërfd, maar ook in zijn vernedering gedeeld hebben, wij zullen het zegevierend vragen: waar is thans uw geestelijke ontwikkeling, die met de onze vergeleken zou kunnen worden? Dit is Nederlands ware roem, die onvergankelijk blijke. Of zou dit ons ‘felix meritis’ te aanmatigend zijn?

Suum cuique.

I.
Harthoorn-Pierson contra het zendingswerk.

Toen een der begaafde woordvoerders van de Moderne Theologie onlangs als haar kenmerk aangaf den hartstogt der werkelijkheid, vernamen we de opmerking, dat die theologie zich dan wel op zelfbeheersching mogt toeleggen om de neiging, die uit haar verband gesprongen was, tot haar juiste maat terug te brengen. Wij verwachten, dat de nieuwe rigting zich deze les nadrukkelijk zal hooren voorpreêken, nu ze weêr een krachtigen greep in het leven gewaagd heeft door een strooptogt te ondernemen op het gebied der Zendingszaak. Het Nederlandsch Zendelinggenootschap had sedert kort nog meer medelijden opgewekt dan achting ingeboezemd: 't herhaalde een geloofsbelijdenis die 't niet meer geloofde, het offerde modernen op 't altaar des behouds, met de Diogeneslantaarn zocht het een' director, orthodox genoeg om nog wat orthodoxen te boeijen, gematigd genoeg om de liberalen van gister niet te verjagen; het begon zijn kapitaal aardig op te teren, vast overtuigd, dat, terwijl de regterzij wegliep en de linkerzij zich niet bijzonder goedgeefsch betoonde, er wel nieuwe fondsen uit den hemel zouden vallen, en - na zooveel opgeofferd en zooveel geplooid en zooveel bemanteld en bovenal den modernen zuurdeesem zoo angstvallig geweerd te hebben, treedt een van zijn eigen kweekelingen, blijkbaar besmet met den hartstogt der werkelijkheid, op met de weegschaal in de hand; hij legt er het Zendingswerk op, en hoog in de lucht rijst de schaal. Harthoorn's boek is een daad, wier gewigt hij wel overwogen, wier gevolgen hij wel berekend zal hebben. Zijn boek is een aanval op een zaak, die velen lief is om haar vorm, velen lief in weêrwil van haar vorm. Afgeslagen moet die aanval worden, met magtspreuken niet, ook niet met klerikale gemeenplaatsen, allerminst met broederlijke geniepigheid, maar met degelijke gronden, of het Nederlandsch Zendelinggegenootschap is gevonnisd, en de Zendingszaak - verloren? neen, in den smeltkroes geworpen om er gelouterd uit te komen.

II.
Hoe een professor in de humaniora, zonder permissie, onder de schapenrassen een bok schoot.

In Nederland zijn o.a. de volgende schapenrassen: Texelsche schapen, Friesche schapen, Veluwsche, Drentsche en ik meen Kempensche. - Zoo dacht men tot vóór korten tijd. Mr. H.W. Jordens schreef in het *Tijdschrift* van mr. Baron Sloet tot Oldhuis een hoogstbelangrijk stuk over de Deventer stadsweiden, en gaf in eene noot op, dat men ook *meischapen* mogt weiden. De heer van Vloten - en 't is natuurlijk - maakt daarop aanmerking in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* van 14 December l.l, en in 't voorbijgaan geeft hij bovendien den Deventerschen archivaris het brevet van *voorbeeldelooze ongemanierdheid!* Dit alles geschiedt bij gelegenheid van de ongeroepen (?) bespreking van eene eveneens belangrijke anonyme brochure, die kort geleden bij de erven Tijl te Zwolle verscheen, getiteld *Burgerschappen.* Mijn goede hemel, zult ge uitroepen, lezer, leeft die man dan van fitterijen, haarklooverijen

en heeft hij zoo maar van alles verstand? 't Zal blijken, wat de Hoogleeraar in de Nederduitsche

taal weet van de beteekenis van het woord *ras.*

In eene *noot* toch - van 't stuk des heeren van Vloten - lezen wij: ‘er wordt daar..... van *meischapen* gesproken. Ik geloof niet dat dit ras bekend is.’

Daarop zou men kunnen antwoorden, dat het geloof van een leek in zulke zaken, niets hoegenaamd tot de zaak afdoet, dat in 't algemeen in wetenschap, geloof geen gewigt in de schaal legt, en als men het eerste onbeleefd acht, dan geven we in overweging te antwoorden, dat in 't stukje van den heer Jordens welligt worden bedoeld, - de in Mei geboren schapen, zooals men den naam *mei*gras geeft aan 't gras, dat in Mei vooral zich ontwikkelt. Maar dit alles daargelaten... de heer Jordens die slechts overnam uit een stuk berustende in 't Deventer archief - heeft *niet* van een *ras* gesproken, dat hij *meischaap* noemt; hij noemt alleen de *meischapen*, zonder zich er over uit te laten, tot welk ras die behooren. Naar alle waarschijnlijkheid worden onder de Texelsche, Friesche en andere rassen schapen geboren in Mei, en ik geloof, ja, ik weet het zeker - en geef 't bewijs daarvan niet, omdat men zulke zaken niet behoeft te bewijzen - dat men de *mei*schapen niet tot een apart *ras* brengt, of de *vet*schapen, evenmin als men het *rundvee* splitst in de *rassen melk*vee en *vet*vee, of in *tijdkalvers* en *vroegkalvers*, of de *kalveren* in de *rassen mest*kalkalveren, *gras*kalveren en *vet*kalveren. Dan zou ook al het *paasch*vee, om het even of 't een koe, een os, schaap of wat anders is, gezamenlijk moeten behooren tot één *ras.* Dan zouden ook de *November-mannen* van 1813 tot een ander *ras* moeten gebragt worden dan de bekende *mannen der Aprilbeweging*, de *Gidsianen* tot een ander *ras* dan de club, die *de Tijdspiegel* schrijft enz. - Ja, dan ga ik - die geen meester in de regten of archivaris ben - nog verder en beweer, dat indien *mei*schapen behooren tot een afzonderlijk *ras*, ik zeker regt heb om voortaan de *bouw-*, *kaas-*, *groen-*, *melk-*, *bot-*, *visch-* en *turfboeren* te brengen tot *zeven rassen*, zeker en stellig veel gemakkelijker van mekaâr te onderscheiden dan de *mei*schapen van de *junij*schapen enz. - Ik vrees, dat menige boer, en vooral schapenboer, die de noot van den heer van Vloten heeft gelezen, den Deventerschen litterarum professor hartelijk zal uitgelagchen hebben, om den bok dien hij geschoten heeft, toen hij buiten het hem afgeperkte terrein en zeker zonder permissie op schapenrassen op de jagt ging, met het plan om een ander den loef af te steken. 't Is dan ook waarachtig te hopen, dat de man, die dagelijks geroepen kan worden, om eene definitie van het woord *ras* te geven, er hoe eer hoe beter zorg voor draagt, dat hij de beteekenis daarvan leert kennen; des noods eene wijle ter schole gaande bij de wetenschap der dierkunde. Bij de voorbeeldeloos veelzijdige rigtingen van 's mans bemoeijingen, komt het hoogstwaarschijnlijk op een wetenschap of wat zoo naauw niet aan.

Brievenbus.

I.
Brief van een kandidaat-professor voor de Kaap.

WelEdele Heer!

Het is nu juist een jaar geleden, dat ik tot het bepaalde besluit kwam, om een schurk te worden. Gij herinnert u welligt, dat dit was naar aanleiding van den vurigen ijver, dien sommige advokaten ten toon spreidden in de zaak van den zoo diep miskenden en in hun oog, zoo onregtvaardig behandelden graaf d'Hombres. De lauweren, door dien handigen gelukzoeker en beurzensnijder behaald, lieten mij niet toe te rusten, en eerst toen ik na langdurigen strijd tot de volle overtuiging gekomen was, dat er geen zekerder weg is tot eer en waar geluk dan die der schurkerij, had ik vrede in mijn gemoed en begreep ik wat voortaan het doel moest wezen van mijn werken en streven. Zoo stond het bij mij vast: een schurk, een ferme schurk, niets dan een schurk moest ik woorden. Maar helaas! tot nu toe is het bij vrome (!) wenschen gebleven; goede voornemens - *l'enfer en est pavé* zegt het spreekwoord; van bedoelingen als de mijne zou ik moeten zeggen, *le ciel en est pavé*, indien men zich ten minste zulk een aetherisch verblijf met hardsteenen zerken kan denken. *N'est pas filou qui veut;* wat ik ook gedaan, gezwoegd, gestreden heb, het heeft mij niet mogen gelukken groote vorderingen in de edele kunst te maken, en hoe vele schitterende voorbeelden ik ook zie en hoe krachtige aanmoediging ik ook ondervind, ik vrees dat ik mijn geheele leven lang een brekebeen zal blijven. Hoe komt het toch, dat het anderen zoo gemakkelijk valt? Is het alleen mijn drie- en-dertigjarige eerlijkheid die mij in den weg staat, en de kracht, onzalige kracht! der gewoonte? Of is het, zoo als mijn vriend de medicus zich uitdrukt, als hij met eene ziekte geen weg weet, mijne idiosyncrasie? Gij Delphisch orakel, man van *de Tijdspiegel* die alles weet, zeg het mij! Doch wat ook de oorzaak zij, het verschijnsel bestaat, en het is een treurig verschijnsel, want als het velen zoo gaat als mij, wat zal er dan worden van de schurkerij, wat zal er worden van die landen en staten, waar men niets dan schurken, echte, ferme, volleerde schurken wil hebben? Hoe ten minste de synode van de Kaap de Goede Hoop het dan zal maken, verklaar ik niet te begrijpen. Immers, volgens de Kerkelijke Courant van heden, wil men daar zelfs geen predikanten hebben, of zij moeten *steeds geneigd zijn tot alle boosheid*, niet alleen tot afgunst, jaloezij, hoogmoed, ijdelheid (daartoe zouden sommige geestelijke heeren nog wel te brengen zijn), maar tot alle denkbaar kwaad, tot moord, doodslag, brandstichting, in één woord tot alle mogelijke en onmogelijke zonden. Zijn ze dat niet, of verkiezen ze dat niet te verklaren, ('t welk toch veel gemakkelijker is), ze worden zonder genade gesuspendeerd en naderhand mogelijk wel afgezet. Ik heb medelijden met de Kaapsche broeders en die gemeenten, die, zoo het met de vorderingen in de schurkerij algemeen zoo slecht gaat als met mij, weldra zonder herders en leeraars zullen zijn. Zou het niet tijd worden, op middelen te zinnen om in het kwaad te voorzien? Zou het niet de pligt zijn van alle Nederlanders, als door taal en afkomst aan de Kapenaars verwant, hun in een zoo eerlijke - ik wil zeggen schurkophilische - zaak behulpzaam te zijn? Mij is voorgekomen, dat men in het bestaande gebrek niet beter kan voorzien dan door eene Maatschappij op te rigten, - met

Maatschappijen geneest men tegenwoordig alle kwalen, - eene Maatschappij die den naam zou kunnen voeren van ‘Genootschap tot bevordering der schurkerij’ of zoo iets dergelijks, en waarvan het doel niet verder zou behoeven omschreven te worden, daar de titel dat genoegzaam te kennen geeft. Tot Directeuren dier Maatschappij zou ik willen benoemen de heeren Faure c.s., die het rapport der Kaapsche synode onderteekend hebben. Deze zouden tevens belast worden met het onderzoek van hen die tot het lidmaatschap wenschten toe te treden, daar zij getoond hebben voor deze taak volkomen berekend te zijn. Niemand zou tot lid aangenomen worden, dan die niet alleen in gemoede verklaren kon, dat hij *steeds geneigd was tot alle loosheid*, maar daarvan ook bewijzen gaf: een paar diefstallen, echtbreuken en moorden, of nog liever hebbelijkheid om orthodoxie te huichelen, terwijl men in zijn hart volbloed liberaal is, zouden tot krachtige aanbeveling strekken. Zoodra men bij iemand nog *eenige* neiging tot *iets* goeds bespeurde, b.v. om de heeren examinatoren een slag in het aangezigt te geven, zou hij onherroepelijk moeten afgewezen worden. De kandidaat, eens aangenomen als lid, zou plegtig moeten beloven, de neiging steeds bij zich te zullen aankweeken en alle daarmede strijdende begeerten te onderdrukken. Een jaarlijksch onderzoek zou het bewijs moeten geven van de getrouwe vervulling dezer beloften. Oude zondaars, die nog wel zouden willen, maar niet meer kunnen, zouden eereleden van het genootschap kunnen worden, en sommige vromen in den lande zou men kunnen begiftigen met den titel van begunstigers. Op deze wijze verbeeld ik mij, dat er veel goeds geweerd en veel kwaads tot stand zou kunnen gebragt worden. (Ik druk mij immers goed uit, want in deze Babylonische spraakverwarring heb ik soms moeite den weg te vinden?) De Kaapsche broeders zullen zeker *geneigd* zijn ook tot deze *boosheid*, en mij gaarne de hand willen bieden. Uit hun naam meen ik aan de kandidaten voor mijn genootschap wel te kunnen beloven: vrijen overtogt naar de Kaap, en daar een heerlijk, onbezorgd leventje te *Darling* of elders. Den heer Kotzé zou ik maar raden, hoe eer hoe liever het gezelschap te verlaten, waarin hij zich nu bevindt. Foei! hij is *niet* ten allen tijde geneigd b.v. om vrouw en kinderen te vermoorden, en die man zou predikant mogen wezen, en medebroeder van zoo velen, die volgens hunne verklaring *allezins* en *altijd* geneigd zijn tot die boosheid. Één zondaar bederft veel goeds, hier zou één eerlijk man veel kwaads tegenwerken, en dat mag niet.

Zal mijn genootschap tot stand komen, zal mijn ideaal verwezenlijkt worden? Het is te hopen, maar ook te verwachten..? Mogelijk kan hiertoe medewerken het *anti*-christelijk onderwijs, dat thans volgens advertentie van den heer Josua van Eijk*) op onze openbare scholen gegeven wordt. Want wordt daar wezenlijk het *tegendeel* geleerd, van 't geen het Christendom voorschrijft, wordt daar aan de kinderen ingeprent dat zij *moeten* doodslaan, *moeten* stelen, *moeten* echtbreken, dat zij verpligt zijn God en alle menschen te *haten*, dan is er kans op, dat éénmaal geheel het opkomend geslacht *geneigd zal zijn tot alle boosheid.* Heeft de steller van die anti-christelijke advertentie ook zulk onderwijs genoten?

20 Dec. 1863.

JAN OLIJ.

*) Haarl. courant 16 November.

t.o. 129

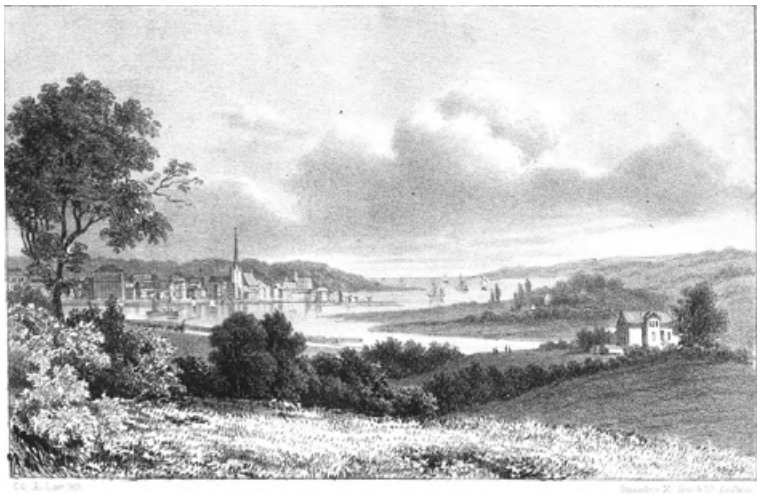

KIEL, DE HOOFDSTAD VAN HOLSTEIN.

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzigt.

In de ‘salle des maréchaux’ op de Tuileriën stonden op den eersten dag dezes jaars omstreeks drie uren des middags de vertegenwoordigers der europesche mogendheden in een halven cirkel geschaard om keizer Napoleon af te wachten en hem den nieuwjaarsgroet te brengen.

Met den pausselijken nuntius aan het hoofd, als president van het corps diplomatique, zag men daar naar orde van ancienneteit en rang de ambassadeurs: lord Cowley, prins von Metternich, Djemil-pacha en de heeren von Budberg, von Goltz en Isturitz; voorts volgden de gevolmagtigde ministers en eindelijk hadden in den halven cirkel de chargés d'affaires eene plaats bekomen. Dat men met eenige belangstelling de komst des keizers te gemoet zag, was, met het oog op Sleeswijk-Holstein, niet onnatuurlijk.

Toen de keizer van Frankrijk eenige minuten na drie uur de zaal binnentrad, werden hem door het corps diplomatique bij monde van monseigneur Chigi de gewone gelukwenschingen overgebragt, welke in den meest vredelievenden zin werden beantwoord. Keizer Napoleon hoopte dat de verwikkelingen, waaraan sommige landen ter prooi waren, door den verzoeningsgeest der vorsten eene gunstige oplossing mogten erlangen; voorts rigtte hij tot ieder der aanwezigen in het bijzonder eenige woorden. Den heer von Goltz betuigde hij zijne keizerlijke deelneming in de ongesteldheid van zijn meester, den koning van Pruissen; de heer Isturitz ontving met het oog op de ontvangst van keizerin Eugénie in Spanje's hoofdstad eenige blijken van welwillendheid; de heer Dayton hoorde het verlangen uiten dat het jaar 1864 getuige moge wezen van eene verzoening tusschen de Vereenigde Staten en de afgescheidene amerikaansche gewesten. Slechts lord Cowley werd, tot straf voor Engelands vermetelheid om niet te willen toetreden tot het kongres, door zijne keizerlijke majesteit geignoreerd.

Omtrent de verwikkelingen in Sleeswijk-Holstein bewaarde de keizer een plegtig stilzwijgen; toch maakten deze even als thans nog de kwestie van den dag uit. Half nog weggescholen in de plooijen van den mantel der diplomatie, half reeds getreden op het gebied der feitelijkheden,

biedt het vraagstuk eene zonderlinge vermenging aan der meest tegenstrijdige beginselen. Eene kwestie, waaromtrent de engelsche staatsman Layard aan zijne keizers te Southwark zoo openhartig betuigde, dat hij niet zeker was deze wel te begrijpen, mag dan ook veilig als hoogst ingewikkeld worden aangemerkt. Voor sommige duitsche politici - tot wier groote ergernis den heer Layard deze betuiging ontviel - is daarentegen de kwestie zoo duidelijk en helder mogelijk. Met wonderlijke handigheid grijpt de aanhanger van den pruissischen majoor Frederik van Augustenburg in den stapel traktaten, akten van afstand en andere dokumenten, waarvan de onderste het jaartal 1460 dragen, baseert zich op de legitimiteit om voorts aan de nationaliteits-theorie of aan de leer der volkssoevereiniteit argumenten te ontleenen en stelt aldus eene verdediging der aanspraken van den pretendent te zamen, welke voor den onpartijdigen toehoorder iets duizelingwekkends bezit. Dat deze moderne gordiaansche knoop slechts met het zwaard zou kunnen worden doorgehakt, scheen dan ook velen, vooral in de eerste dagen dezes jaars, niet twijfelachtig.

Naauwelijks waren de saksische en hannoversche troepen Holstein binnengerukt of geheel Duitschland vergat alles om zich alleen met de onderdrukking van Denemarken en met de vrijheid der hertogdommen bezig te houden. De Duitscher spaart geld noch woorden ten behoeve van zijn ideaal; zijn geld stort hij in de kas van het een of ander ‘Schleswig-Holstein-Verein,’ woorden ten gunste van den pretendent uit hij te over op volksvergaderingen. Hoort, hoe de dichter Friedrich Rückert zong, wiens strijdlust weerklank vindt in de harten van het enthusiaste Duitschland:

Diesen nordischen
Knoten, wie
einst den gordischen
lösen nie
diplomatische
Künstlerein,
erst soldatische
Hieb' allein!

Doch von Lande zu
Lande fragt's:
Alexander zu
seyn, wer wagt's?
Hoch und niederig
blickt dir zu:
Prinz Karl Friederich,
zögerst du?

Het was in den morgen van 24 December dat de eerste saksische troepen de holsteinsche stad Altona binnentrokken. Vrolijk klonk de krijgsmuziek door de op allerlei wijze versierde straten en het ‘Schleswig-Holstein meerumschlungen’ bragt de bevolking in echt-duitsche stemming. Daar de deensche troepen de stad bij de aankomst van het duitsche legerkorps hadden ontruimd, kon men naar hartelust de Sleeswijk-Holsteinsche vlaggen laten wapperen naast de duitsche en overal van regeringsgebouwen de woorden ‘königlich dänisch’ doen verdwijnen. Optogten, illuminatiën, vergaderingen om den pretendent als hertog te erkennen waren de

natuurlijke gevolgen van al het enthusiasme der bevolking van Altona. Het was alles geheel in overeenstemming met het lied den binnentrekkenden troepen toegezongen:

So sehn wir uns nach langer Trennung wieder,
Nach schwerer Zeiten tiefgefühltem Drang.
Willkommen uns, ihr edlen deutschen Brüder,
Seyd froh begrüsst im Klange unsrer Lieder,
In ‘Schleswig-Holsteins’ Jubelklang!

Eenige koupletten verder zongen zij:

Geduldet haben wir und ausgehalten,
In Fesseln schmachtete die Männerhand:
Doch unser Herz - es wollte nicht erkalten,
Noch schlägt es warm und freudig unserm alten
Geliebten deutschen Vaterland!

Met dit laatste ziet het er echter vrij treurig uit. Terwijl de generaal-opperbevelhebber van het exekutie-leger von Hake zonder den minsten tegenstand te ontmoeten Holstein bezette, en eindelijk te Rendsburg aankwam alwaar hij de deensche troepen ongeneigd vond om het gedeelte ten noorden van den Eider te ontruimen, en daarop uit Frankfort last kreeg om nadere bevelen af te wachten, was de Bondsvergadering aldaar juist niet zeer vriendschappelijk bijeen.

Twee partijen stonden in die vergadering tegenover elkander; de eene partij bestond uit Oostenrijk en Pruissen met een drietal rijkjes, zooals men alleen in Duitschland aantreft; de andere partij bestond uit de duitsche staten van den tweeden rang, welke laatste evenwel ook een groot gedeelte der bevolkingen van Oostenrijk en Pruissen onder hare aanhangers telt. De oostenrijksche en pruissische regeringen hebben te vergeefs de kleinere staten tot hare gevoelens zoeken over te halen, zoodat zij thans de minderheid vormen en al hare voorstellen worden verworpen. Met het oog op de verpligtingen, welke aan de beide groote duitsche mogenheden door het protokol van Londen zijn opgelegd, worden Oostenrijk en Pruissen door de kleine staten verdacht van de erkenning des pretendents als hertog van Sleeswijk-Holstein te willen tegenwerken. Deze verdenking kreeg nog meer grond toen zij het voorstel aan de Bondsvergadering deden om tot Denemarken eene sommatie te rigten om de November-konstitutie in te trekken met aanzegging tevens dat in geval van weigering Sleeswijk zou worden bezet. Bij deze konstitutie toch was Sleeswijk, in strijd met het protokol van 1852, bij de deensche monarchie ingelijfd. Grondde nu de duitsche bond een sommatie aan Denemarken op dit protokol van 1852, dan werd het ook als geldig erkend en daarmede insgelijks de bepalingen van datzelfde stuk ten opzigte der regten van koning Christiaan IX op de kroon der hertogdommen.

Op 14 Januarij werd derhalve het voorstel van Oostenrijk en Pruissen door de Bondsvergadering met eene meerderheid van zes stemmen verworpen en onmiddellijk daarop deden deze mogenheden den eersten stap van verzet tegen den bond en de bondskonstitutie. Zij zonden namelijk een ultimatum naar Koppenhagen. Verklaarde de deensche regering zich niet binnen 48 uren bereid om de November-konstitutie in te trekken, dan zouden de oostenrijksche en pruissische troepen Sleeswijk binnenrukken. Het zal thans moeten blijken of in Denemarken de partij van den minister van buitenlandsche zaken de zege zal behalen, welke bij de regering op koncessiën jegens Duitschland aandringt, dan wel de partij, welke het November-Denemarken met het kanon wil trachten te handhaven.

Dat intusschen de officieuse dagbladpers te Weenen en te Berlijn allerhevigst verbolgen is op de meerderheid der Bondsvergadering was wel te verwachten. Allerkluchtigst is echter eene vergelijking tusschen deze taal van het oogenblik en de beweringen dierzelfde dagbladen in vroegeren tijd bij bondsgeschillen. Dan stonden gewoonlijk Pruissen aan de eene

zijde en Oostenrijk aan de andere, terwijl van de overige leden der duitsche konfederatie deze zich bij Pruissen, gene bij Oostenrijk schaarde. Daardoor werd het evenwigt bewaard tusschen meerderheid en minderheid en predikte men onderwerping aan de eerste. Thans staat de minderheid vrij oppermagtig tegen de meerderheid over en verklaren Oostenrijk en Pruissen op trotschen toon dat zij geene bevelen verkiezen af te wachten van de heeren von Beust en von der Pfordten noch zich willen onderwerpen aan instruktiën uit München of Carlsruhe. Zoo kan nog op eene Bondsvergadering der 19e eeuw niet de meerderheid of minderheid zegevieren, maar de partij, welke over het grootst aantal kanonnen heeft te beschikken; de andere partij kan dan protesteren.... dit doen dan ook sommige leden van de meerderheid der Bondsvergadering.

Te midden dezer chaotische verwarring in Duitschland, welke den bond met vernietiging bedreigt, heeft Engeland eenige depêches gewisseld met Saksen, hetwelk het opperbevel heeft over de exekutie-troepen in Holstein. In eene depêche van 17 December betoogt graaf Russell dat de niet-vervulling van Denemarken's verpligtingen geene aanleiding kan geven tot nietigverklaring van het traktaat in Mei 1852 gesloten, daar Denemarken's verpligtingen uit geheel andere dokumenten voortvloeijen. ‘Il y aurait renversement de la base de tous les arrangements conclus par traités en Europe - zoo keuvelt graaf Russell - si l'on pouvait admettre pareille excuse pour la rupture d'un traité tout à fait clair et simple. Un souverain quelconque, mis en demeure de remplir ses engagements pourrait dire: - La raison pour laquelle je me suis soustrait à l'exécution de tel traité, c'est que j'ai pris un autre arrangement avec une des parties contractantes. Cet autre arrangement a été violé; par suite mon traité avec vous est nul et sans valeur.’ Indien men op dergelijke wijze te werk ging - roept graaf Russel uit - dan zou elk tractaat voortaan de waarde van scheurpapier verkrijgen.

Het antwoord van den baron von Beust bragt de kwestie geen stap verder en toen de engelsche vertegenwoordiger bij het saksische hof later een meer dreigenden toon begon aan te nemen werd die beantwoord op deze wijze: ‘Vous me permettrez de vous faire remarquer qu'on ne saurait trouver un moyen plus efficace que la menace de faire emploi de la force pour porter un gouvernement jaloux de son honneur et de sa dignité à braver les conséquences d'une décision dictée par le devoir.’

De engelsche regering, welke alle mogelijke pogingen in het werk schijnt te willen stellen om den vrede te bewaren, had bovendien voorgesteld om de kwestie te doen beslissen op eene konferentie der onderteekenaars van het londensch traktaat van 1852. Keizer Napoleon, die met het oog op alle verwikkelingen in Duitschland, eene afwachtende houding wil aannemen, maakt echter zijne toetreding afhankelijk van de gevoelens der duitsche staten. Bovendien beweert de heer Drouyn de Lhuys in zijne depêche aan den duitschen bond, waarin hij inlichtingen omtrent die gevoelens verzoekt, dat de konferentie in 1852 ‘n'a fait qu'une oeuvre impuissante.’ Ook van deze zijde heeft Engeland derhalve weinig ondersteuning te wachten; omtrent de verdere politieke plannen van het engelsch ministerie mag men eenige

inlichtingen verwachten in de aanstaande parlementszittingen, welke tegen 4 Februarij weder geopend zullen worden.

De fransche natie wijdde in de laatste dagen vooral hare aandacht aan de diskussiën in den senaat en het corps législatif over de ontwerp-adressen van antwoord aan den keizer. Als naar gewoonte waren de senaatsdebatten vrij onbelangrijk; de heeren de Boissy en de Laguéronnière - de laatste tegen veler verwachting - vertegenwoordigden de oppositie. Eene vleijende zinsnede voor den keizer en de mexikaansche expeditie gaven den heer de Boissy stoffe tot eene redevoering tegen het ontwerp-adres, terwijl de hoofdredacteur van La France op decentralisatie aandrong.

Belangrijker waren - nadat de leening van 300 millioen, door den heer Fould voorgesteld, met 242 tegen 14 stemmen was aangenomen - de adresdebatten in het corps législatif. Was het ontwerp-adres, waarbij - zij het ook in den alleronderdanigsten vorm - op bezuiniging en vrede werd aangedrongen, zeker wel het minst illiberale in den laatsten tijd gehoord, toch werden door de oppositie een aantal amendementen daarop voorgesteld. Voor het grootste gedeelte bevatten zij de oude bekende grieven.

In de zitting van 11 Januarij stonden twee nieuwe kampioenen tegenover elkander. De heer Thiers zou de algemeene beraadslagingen openen en de regering zou hem beantwoorden bij monde van den heer Rouher. Het was een plegtig oogenblik toen de talentvolle redenaar te midden eener diepe stilte op zijne eigenaardige wijze begon te verhalen hoe verschillende redenen hem genoopt hadden om eene plaats te midden der leden van het wetgevend ligchaam niet te weigeren. Toen toch aan dit staatsligchaam door keizer Napoleon de gelegenheid werd geschonken om het adres te debatteren, toen het corps législatif weder, ‘face à face avec le gouvernement’ werd gebragt, toen de zittingen daarvan weder openbaar werden, konden ook de mannen, die zijne gevoelens deelden weder de staatsaangelegenheden bespreken en zooveel mogelijk bijdragen tot herstel eener geheele vrijheid. Daarenboven, zegt de heer Thiers, ‘une dernière considération m'a décidé: c'est qu'en venant au millieu de vous, personne ne pouvait m'accuser d'ambition. A mon âge, après les postes que j'ai occupés dans l'Etat, je ne peux plus avoir qu'une seule ambition: c'est en vous apportant le modeste tribut d'une expérience bien chèrement acquise, en discutant avec vous les affaires de l'Etat du point de vue de l'Etat et jamais du point de vue des partis, de pouvoir quelquefois être d'un faible secours à vos délibérations, et de ne pas laisser tout à fait inutiles à mon pays les dernières années de ma vie.’

Nu ging de spreker over tot eene historische beschouwing van de ontwikkeling der vrijheid, waarbij hij herinnerde hoe die vrijheid nu en dan onderdrukt werd, maar zich telkens weder op nieuw met onwederstaanbare kracht deed gelden. Voor Frankrijk nu wenscht de heer Thiers ‘le nécessaire en fait de liberté. Et je me hâte de vous dire que ce nécessaire, heureusement, est parfaitement conciliable avec nos institutions actuelles, pourvu, bien entendu, que ne soit pas tarie la source heureuse de laquelle est émanée le décret du 24 Novembre.’

Met het oog op het door hem gegeven begrip van vrijheid herinnert voorts de

redenaar wat Frankrijk nog behoeft. Toegerust met den schat zijner ondervinding als staatsman, wijst hij er op hoe de vrijheid van den burger in zeer naauw verband staat met de vrijheid om zijne opinie te uiten over staatsbelangen, en deze aan anderen mede te deelen: met de vrijheid van gedachtenwisseling, met de vrijheid van drukpers. Deze gedachtenwisseling leidt voorts tot het ontstaan eener publieke opinie, welke door vrij gekozene mannen in de vergadering van het corps législatif moet vertegenwoordigd worden. De aldus verkozene mandatarissen der publieke opinie moeten bovendien eene volledige vrijheid bezitten, terwijl eindelijk de publieke opinie, in deze vergadering behoorlijk gekonstateerd, de handelingen der regering moet leiden. Daarom drong de heer Thiers aan op de afschaffing der 'loi de sûreté générale', op het verleenen van meer vrijheid aan de drukpers, op de vrijheid van verkiezingen, op het verleenen van het regt van interpellatie en op het invoeren eener wet op de ministeriële verantwoordelijkheid.

Ziet, hoe de heer Thiers eindelijk ook nog een blik slaat in het verleden: laat ons ook hier zijne eigene woorden herhalen.

'Quant à moi - zoo spreekt hij met eenige aandoening - j'ai servi une auguste famille, aujourd'hui dans le malheur; je lui dois le respect qu'on ne refuse jamais à de grandes infortunes noblement supportées; je lui dois l'affection qu'on ne peut pas manquer de ressentir pour ceux avec qui on a passé la meilleure partie de sa vie; mais il y a quelque chose que je ne lui dois pas, et qu'elle ne demande pas, mais que la fierté de mon âme lui donne volontiers, c'est de vivre dans la retraite, et de ne pas lui montrer ses anciens serviteurs recherchant l'éclat du pouvoir quand elle est dans la tristesse de l'exil; mais il y a quelque chose que, j'en atteste le Ciel, elle ne me demande pas, qu'elle ne me demandera jamais, et que je ne lui donnerai jamais, c'est de lui sacrifier les intérêts de mon pays.'

Verleent men de noodzakelijke vrijheid, dan mag men ook den heer Thiers tellen onder de dankbare burgers des keizerrijks. Maar, zoo eindigt de spreker, men bedenke wel dat het volk, hetwelk thans nog op eerbiedigen toon die vrijheid vraagt, haar eenmaal misschien zal eischen.

De verwarring, welke deze laatste woorden te weeg bragten, was onbeschrijfelijk. Zijn wij dan weder teruggekeerd tot die treurige dagen, waarin men telkens met het woord revolutie dreigde? waren ook van den minister Rouher de eerste woorden toen hij de redevoering begon te wederleggen. Overigens was de rede van dezen weder de ontwikkeling van een thema, waarop keizer Napoleon en zijne vertegenwoordigers reeds te dikwijls eene variatie leverden dan dat wij dit wederom hier breedvoerig willen nagaan. De vrijheid - zoo beweerde de minister - is het groote doel hetwelk de regering beoogt; op den weg, welke naar dit doel leiden moet, heeft zij reeds vele stappen gedaan. Welnu, quand nous réparons le mal du passé, quand nous cicatrisons les plaies qui ont été faites, laissez-nous le temps d'apprécier le moment opportun pour continuer notre marche dan la voie des réformes.'

Andere redenaars der oppositie volgden den heer Thiers op om de grieven tegen de regering te ontwikkelen, welke dan

door deze in denzelfden zin werden beantwoord. Dat ook bij de behandeling der verschillende paragrafen de daarop door de oppositie voorgestelde amendementen werden verworpen, verwonderde niemand. Het verdient echter de aandacht dat een amendement betrekkelijk de officiële kandidaturen, waarbij ook de heer Thiers het woord voerde, nog 44 stemmen erlangde, waaruit blijken kan hoezeer de oppositie in kracht gewonnen heeft sedert de laatste verkiezingen.

De plegtige ontvangst van Mgr. Bonnechose, onlangs tot kardinaal benoemd, op de Tuileriën, verschafte aan keizer Napoleon zelven de gelegenheid om zich op indirecte wijze in de debatten te mengen.

In het keizerlijk antwoord op de toespraak van den vroegeren aartsbisschop van Rouaan, werd beweerd dat ieder regtschapen man zich onder de tegenwoordige fransche konstitutie vrij kon bewegen, dat ieder zijne gedachten kon uiten, de handelingen der regering kon kontroleren en een billijk aandeel nemen in de behandeling der staatszaken. Hiermede beantwoordde de keizer den heer Thiers, en de fransche natie kan daaruit opmaken dat vooreerst haar eerbiedig aandringen op meer vrijheid niet veel baten zal.

Te ongunstiger indruk maakte daarop de ontdekking eener zamenzwering van een viertal Italianen tegen het leven des keizers, welk voorval de regering, meent men, ten voorwendsel zal gebruiken om zich van alle vrijzinnige maatregelen te onthouden.

Volgens La Gazette des Tribunaux zouden deze vier Italianen: Greco, Imperatori, Trabucco en Saglia genaamd Marpholi, bij verschillende verhooren hebben opgegeven dat de bekende Mazzini hen tot den moordaanslag had aangezet. Deze laatste heeft echter in The Times de verklaring afgelegd dat hij aan deze zamenzwering geheel vreemd is. De verdere instruktie dezer zaak zal weldra nadere bijzonderheden aan den dag brengen.

Deze nieuwe poging om keizer Napoleon van het leven te berooven wordt intusschen door sommigen in verband gebragt met de toenemende spanning in het italiaansch koningrijk.

Reeds de betuiging van koning Victor Emmanuël op den nieuwjaarsdag klonk velen vrij oorlogzuchtig in de ooren, waarbij hij verklaarde zijne hoop te vestigen op de verwikkelingen in Europa, welke zouden kunnen leiden tot Italië's wedergeboorte, naar welke men in 1863 weder te vergeefs had uitgezien. Latere gebeurtenissen deden zelfs eenige meerdere zamenwerking vermoeden tusschen keizer Napoleon en koning Victor Emmanuel, ten gevolge waarvan ook de verhouding tusschen Parijs en Rome minder vriendschappelijk geworden is dan voorheen het geval was. Eene botsing tusschen pausselijke dragonders en fransche soldaten te Castel Gandolfo heeft de verbolgenheid der pausselijke regering op Frankrijk niet verminderd. Bovendien schijnt men te Rome in den laatsten tijd weder te vreezen voor invallen der garibaldiaansche partij, wier aanvoerder thans bijna geheel hersteld is en zijn ontslag heeft genomen als lid van het italiaansch parlement, waarin hij zitting had als afgevaardigde voor Napels. De debatten over den toestand van Sicilië, welk gewest men met geweld wil onderwerpen aan de denkbeelden der moderne beschaving, die aldaar nog weinig ingang schijnen

te vinden, gaven den bewoner van Caprera daartoe aanleiding.

Werpt derhalve paus Pius IX nu en dan angstige blikken op al deze italiaansche woelingen, met de oostenrijksche regering is dit niet minder het geval. De bevolkingen van Venetië, Galicië en Hongarije staan vrij dreigend tegenover de regering te Weenen, en het eerste kanonschot aan de oevers van den Eider zou ook in sommige gedeelten van Oostenrijk weêrklank kunnen vinden. Daarenboven is de staatkunde der regering in de deensch-duitsche kwestie geenszins populair en, wordt in Pruissen door de vertegenwoordiging op de krachtigste wijze geprotesteerd tegen de schending der bondskonstitutie, gepleegd door het verzet tegen de meerderheid der duitsche bondsvergadering, in Oostenrijk is dit niet minder het geval. Al deze woelingen en partijschappen schijnen intusschen den aartshertog Maximiliaan den moed niet te benemen om in de mexikaansche gewesten nog uitgebreider verwikkelingen te gaan trotseren. Mag men toch de dagbladen gelooven dan zou waarlijk de aartshertog in het voorjaar de aangeboden keizerskroon in bezit gaan nemen. Zelfs een blik op den tegenwoordigen koning van Griekenland, die te midden der grieksche bevolking te vergeefs pogingen aanwendt om een geregeld bestuur zamen te stellen, schijnt hem in zijn voornemen niet te kunnen doen wankelen.

De laatste berigten uit Mexiko in den franschen Moniteur mogen den toestand aldaar weder zeer gunstig afschilderen, meer onpartijdige berigten luiden steeds geheel anders. Volgens deze laatste toch zou de president Juarez zijne troepen in het binnenland hebben bijeengetrokken en op de grenzen der Vereenigde Staten nog verschillende versterkte positiën bezitten.

Omtrent den toestand der Vereenigde Staten zelve valt weinig belangrijks op te teekenen. De kongressen der gefedereerde en gekonfedereerde staten zijn door hunne presidenten geopend met toespraken, welke misschien van eenige moedeloosheid, maar zeker niet van toenaderingsgezindheid getuigden. Zoowel de heer Lincoln als de heer Jefferson Davis meenden nog altijd, dat de troepen het feit moesten beslissen en alleen uitputting der tegenpartij tot den vrede zou kunnen leiden. Het éénig vredelievend verschijnsel in Amerika is dat een voorstel van den heer Wood in het kongres te Washington, om den president uit te noodigen aan het Zuiden vredesvoorslagen te laten doen, nog 59 van de 157 stemmen erlangen mogt. Hoeveel ellende zal er echter nog over de Vereenigde Staten uitgestort, hoeveel menschenbloed zal er nog vergoten moeten worden, alvorens dergelijk voorstel worde aangenomen en er eenige verzoening tot stand kome!

Bovendien gelooven wij dat deze verzoening vooral nog verhinderd wordt door de houding van Frankrijk en Engeland, van welke mogendheden het Zuiden nog altijd ondersteuning verwacht.

Werpen wij ten slotte een blik op onze belgische naburen. Reeds uit de laatste kamerdebatten was het gebleken dat de positie van het ministerie vrij zwak begon te worden tegenover de klerikale partij en hare bondgenooten: de afgevaardigden uit Antwerpen, die met het oog op de beruchte fortifikatiekwestie hevig op het kabinet verbolgen waren. De verkiezingen te Brugge, waarbij

drie afgevaardigden moesten gekozen worden, zouden in deze omstandigheden het pleit beslissen. Tegenover de klerikale kandidaten, de heeren Soenens, Visart en Declercq stonden de heeren Devaux, De Vrière en De Ridder. Manifesten en vertoogen werden door beide partijen overal verspreid, want men was overtuigd dat van den uitslag dezer verkiezingen het behoud van het ministerie Frère-Orban zou afhangen.

Hoort hoe het 'komiteit der grondwettige en bewarende Vereeniging' zijne klerikale partijgenooten toesprak:

'Kiezers, gij hebt het lot van 't ministerie in handen. Gij weet het, 't is dit ministerie dat het land onder de belastingen en militaire lasten verplettert, met de regten der Vlamingen spot, de liefdadigheid belemmert, het geloof en de liefde vervolgt; de heer Frère verpersoonlijkt dit ministerie, de heer Verhaegen ondersteunde het gisteren, de heer Bara van daeg en die dry mannen, van den eersten stap dien zij in het openbaer leven deden, hebben een eeuwigen haet aan het katholicismus gezworen. De heer Verhaegen is als vijand der kerk gestorven, omringd van solidairen en vrymetselaers, de heeren Frère en Bara brengen hun leven over met den priesters te bespuwen en de religie te versmaden. Zoons van de goddeloosheid der laetste eeuw, erfgenamen van Voltaire, zijn zij altijd met herte vreemd gebleven aen België en hebben niet opgehouden onder ons de propaganda te verspreiden van ongrondwettige principen en te werken tot meerderen vooruitgang, tot meerder welslagen van den franschen invloed in België. Ziet daer het liberalismus. Slaet dus zyne schuldige voornemens met onvruchtbaarheid.'

Iets verder beweerde het 'komiteit:'

'De goddeloosheid der XVIII eeuw zetelt in de raedsvergadering des gouvernements en boezemt deszelfs akten in: sedert dat het tegenwoordige ministerie aan 't gezag is, zijn de ongodsdienstige driften losgebroken en men heeft in onze steden, op de stem van twee franschmans, Edgar Quinet en Eugeen Sue, societeiten van solidairen zien vormen, die noch van doopsel, noch van godsdienstig huwelijk meer willen hooren, die den priester van hun doodsbed werpen. Zij hebben gezegd: Men moet het katholykdom in het slyk versmachten.....'

Deze krachtige taal maakte diepen indruk op de plattelands-bevolking van het arrondissement Brugge, terwijl de mondelinge toelichting der geestelijkheid niet achterbleef. Het gevolg was dat de klerikale kandidaten op hunne tegenstanders de zege behaalden en weldra nu ook het ministerie zijn ontslag aanbood.

Moge aan de aftredende ministers de dankbetuiging te beurt vallen van het onpartijdig België voor de diensten aan het vaderland bewezen en moge het te Brugge gekozen klerikaal drietal zooveel mogelijk pogingen aanwenden om scholen te stichten in het arrondissement, hetwelk hen heeft afgevaardigd: aan hunne kiezers zullen zij daardoor eene goede dienst bewijzen.

Middelburg, 20 Januarij.

W.A. VAN HOEK.

Geestelijke goederen in Nederland.

Brieven over geestelijke goederen door W. van Beuningen, Predikant te Ameide en Tienhoven. Te Arnhem, bij D.A. Thieme, 1863.

Slechts zelden worden geschriften in het licht gegeven, welke over de geestelijke goederen handelen, en toch is er nog zooveel duisters in dat onderwerp overgebleven, dat ieder werk daarover met belangstelling zal worden ontvangen.

De Schrijver van bovengenoemde brieven, in der tijd predikant te Rossem, was door het Gouvernement in 1851 belast geworden met een onderzoek naar die goederen aldaar aanwezig. Het resultaat van die navorschingen wordt in dit boekje medegedeeld. Meer juist was het geschrift dan ook ‘brieven over de geestelijke goederen van Rossem’ genoemd, daar de overige er slechts zeer ter loops in worden behandeld.

De inkleeding in brieven aan een vriend schijnt ons al zeer weinig voor dat onderwerp geschikt, de schrijver mag wel beweren, dat ‘hij het in zijne eenvoudigheid zonder woordenzwier heeft geschreven,’ doch zeker kan men niet zeggen zonder veelheid van woorden. Ook de gedurig voorkomende herhalingen en vriendschappelijke aanmerkingen, die wel eens naar het kinderachtige overhellen, ontsieren het geschrift en doen het met minder genoegen lezen. Wij wijzen slechts op gezegden als deze: ‘want, Rudolph! de Staten van Gelderland waren voor de Utrechtsche Kanunnikken niet bang, om die in de betaling hunner schulden nalatige heeren tot hun pligt te brengen’ (pag. 39) en ‘verbruid, Dolf! als er een geweest was, die deze goederen eens had durven aanvaarden, hoe zijn naneven en nanichten er wèl bij zouden gevaren zijn!’ (pag. 32) of wel ‘zijt gij nieuwsgierig, om eerst te weten, hoe 't met de inkomsten dier goederen onder het beheer der heeren van Rossem gedurende een tijdvak van 146 jaar is gegaan? Aan die nieuwsgierigheid zal maar voor een klein deel worden voldaan. Met het volgende moet gij u vergenoegen, en meer deel ik u niet mede.’ Een andere vorm met weglating van al het overtollige en wat verder het gevolg van den briefstijl is, zoude het geschrift zeer in omvang maar volstrekt niet in gehalte hebben doen verliezen.

De eerste brief strekt tot inleiding der overigen en dient vooral om den Schrijver gelegenheid te geven, zich te verantwoorden omtrent verschillende beschuldigingen, welke zooals daaruit schijnt te blijken tegen hem waren ingebragt. De voornaamste is wel, dat hij dat onderzoek niet voor den Staat, maar voor de Kerk had moeten instellen. Hij verklaart het gedaan te hebben ‘noch om direct den Staat te bevoordeelen, noch de Kerk, maar ten einde naar gelang de zaak zou blijken te zijn, Gode te geven wat Godes was en den Keizer, wat des Keizers was.’ Men mag betwijfelen, of die zelfverdediging noodzakelijk was. Kan men het iemand ten kwade duiden, wanneer hij de resultaten van zijn onpartijdig onderzoek eerlijk mededeelt, zonder te vragen, zal het dezen of genen ook misschien minder welgevallig zijn? Is hij daartoe niet veel meer zedelijk verpligt?

Ook in andere brieven worden naar aanleiding van vermeende opmerkingen de handelingen van andere personen verdedigd: bijvoorbeeld Minister Thorbecke aan wien de verkoop der Rossemsche goederen wordt geweten, ofschoon reeds het vorig Ministerie daartoe had besloten, de heeren van Rossem en anderen meer.

De tweede brief behandelt in zeer enkele woorden den oorsprong der geestelijke goederen en de gevolgen, welke de Hervorming voor het bestaan dier eigendommen in Holland heeft gehad. Het plan des Schrijvers bragt niet mede, dit meer uitgebreid te behandelen. De twee vragen, welke hij zich voorstelde te beantwoorden, waren alleen: heeft de Staat regt geestelijke goederen te verkoopen, en tot welk einde moet de opbrengst der Rossemsche goederen worden aangewend? Het antwoord daarop vindt men met de geschiedenis van die veelbesprokene goederen in de volgende brieven. Het boekje kan aan elk, die met kennis van zaken over die quaestie wil oordeelen, zeer worden aanbevolen.

Over het algemeen zijn wij het met de beschouwingen van den Schrijver vrij wel eens. Over het regt der Hervormde Gemeente van Rossem op die goederen spreken wij ons oordeel niet uit, daar de zaak thans aan den Hoogen Raad ter beslissing is opgedragen. Het zal ook genoegzaam kunnen worden opgemaakt uit het vervolg van dit stukje, waarin wij eenigzins meer omstandig de geestelijke goederen wenschen te bespreken.

In de vroegste tijden van het Christendom werden door vrijwillige giften en gaven de leeraren onderhouden en weldra ook kerken gesticht. Tot in de derde eeuw bezat de Kerk geene eigendommen in vaste goederen. Eerst later, toen onder Christenvorsten het Christendom bescherming genoot, kreeg zij ook grondbezit.

Ruimschoots voldoende waren de offers der geloovigen, toen de Kerk in het begin slechts geringe behoeften kende. Weldra vermeerderden de benoodigdheden, en de giften bleven op dezelfde hoogte of verminderden zelfs nu en dan. De geestelijkheid zocht door verschillende middelen daarin verbetering te brengen, zoo werd bij eene der Algemeene Synoden den priesters aanbevolen om de zieken te doen biechten en hen te bewegen, een deel van hunne goederen voor de zaligheid hunner zielen aan de Kerk af te staan; en weldra werd algemeen de leer aangenomen, dat men door groote geschenken aan haar te geven, het best voor zijn eeuwig heil zorgde. Daarenboven werden nog zekere eereregten aan hare begiftigers toegekend.

De edelen hadden bijna allen kapellen bij hunne kasteelen, waarin zij een geestelijke als hun dienaar aanstelden en ook weder afzetteden, zonder inmenging der geestelijkheid. In de eerste tijden mogten in die bedehuizen geene hooge feesten worden gevierd, maar moesten de edelen bij zulke gelegenheden ook de parochiekerken bezoeken. Later stoorden zij zich daaraan niet, tot groot nadeel van de andere kerken en pastoren, welke onder toezigt der geestelijkheid stonden. Daarbij kwam nog, dat rondom de meeste versterkte burgten verschillende personen zich nederzetteden en spoedig geheele dorpen ontstonden. De bewoners, van andere kerken verre verwijderd, maakten ook van die huiskapellen gebruik en zoo veranderde de kapel, oorspronkelijk slechts voor een gezin bestemd, weldra in eene

parochiekerk. De verheffing van de huiskapel tot parochiekerk bragt mede, dat de geestelijke, welke daarin dienst deed, niet langer alleen onder toezigt van zijn heer stond, maar nu aan den bisschop was onderworpen. De stichter van de kapel behield alleen het regt, om een bekwaam priester voor die kerk aan den bisschop voor te stellen, (praesentatieregt), aan welken dan door den bisschop uit kracht van zijn regt (collatieregt) die bediening werd opgedragen.

Later werd ditzelfde regt van voorstelling aan ieder toegekend, welke grond gaf voor eene kerk, haar bouwde en met genoegzame inkomsten voorzag tot onderhoud van het gebouw en den geestelijke. Verschillend kerkelijke eerbewijzen waren nog aan dat regt verknocht, en alles vereenigd werd *patronaatregt* genoemd. Werd alleen de grond gegeven, en een kerkgebouw opgerigt of wel een van beiden, alleen eenige eereregten waren het deel van de gevers.

Zij, die geene genoegzame fondsen bezaten, om eene geheele kerk te stichten, bouwden aan reeds bestaande kerken, kapellen of rigtten alleen een nieuw altaar op aan eene der pilaren en begiftigden de stichting met alles, wat noodig was voor de kerkdienst en het onderhoud van den priester, die deze moest waarnemen.

Werd dit door den bisschop voldoende geoordeeld, dan verklaarde deze die goederen tot eigendom der Kerk en de stichter en zijne erfgenamen of zij, aan wie hij zijne regten afstond, ontvingen de vergunning, een geestelijke voor te stellen, welke al de bij die stichting voorgeschrevene diensten moest volbrengen en de inkomsten genoot, op dezelfde wijze als bij het volkomen patronaat het geval was. Zulk eene instelling werd *vicarie* of *capellanie* genoemd.

Sommige kerken hadden zulke groote inkomsten, dat behalve de vicarissen of kapellanen van de zoo even genoemde altaren - welke niet moeten verward worden met de vicarissen, welke vele geestelijken als hunne helpers zelven aanstelden - en de pastoor er meerdere geestelijken van konden onderhouden worden. Zulk eene kerk werd dan dikwijls tot eene collegiale of kapittelkerk verheven en al de inkomsten onder de geestelijken gedeeld. De priesters ontvingen dan den naam van *Kanunnikken.* Een van hen, die aan het hoofd stond, werd *Proost* of *Deken* genoemd. Van daar werden de inkomsten aan hun ambt verbonden gewoonlijk *Kanonisie*, *Proostdij* enz. genoemd. De vergadering dier geestelijken, door den bisschop voorgezeten in de Hoofd- of Domkerk van het bisdom en in de andere kerken door den proost of deken, werd *Kapittel* genoemd: de regten van zulk een kapittel, als hier minder ter zake dienende, gaan wij met stilzwijgen voorbij.

Aan al deze soorten van goederen kunnen nog vele anderen worden toegevoegd, zooals die bekend onder den naam van *praebenden*, waaronder verstaan wordt het deel der geestelijken, welke te zamen leven, en *commenden* die inkomsten, welke een priester geniet, die de kerkdienst zelf niet verrigt, maar voor eene meestal hoogst geringe uitkeering door een vicaris of plaatsvervanger de aan zijn ambt verbonden werkzaamheden laat verrigten. Dit laatste, hoewel zeer gewoon, werd door het Kanoniek regt verboden. Van minder beteekenis zijn deze en andere niet vermelde goederen en kunnen gemakkelijk tot de opgenoemden, waarvan zij weing verschillen, worden teruggebragt.

Alleen moeten wij nog de kloostergoeren aanstippen. Zij verschillen van de overige geestelijke goederen, dat zij evenmin als die van de broederschappen het eigendom der Kerk zijn, maar van die vereenigingen zelve en alzoo ook niet onder het toezigt van den bisschop staan.

Zooals bekend is, was ook in onze provinciën het aantal dier goederen zeer groot, en daar zij geheel aan het gewone verkeer waren onttrokken en gelijk men dat noemt in de *doode hand* waren gebragt, was dat zeer nadeelig voor het algemeen.

Door verschillende vorsten en zelfs steden waren bepalingen gemaakt, om de vermeerdering dier goederen te beletten, maar meestal bleken zij het beoogde doel niet te kunnen bereiken. Ten tijde der Hervorming was dan ook de geestelijkheid in ons land in het bezit van groote rijkdommen.

De vraag was toen, wat er met die goederen moest gedaan worden, nu men aan de voorwaarden, onder welke zij geschonken waren, niet meer kon voldoen. Slechts voor zeer enkelen van de laatste tijden was daaromtrent iets bepaald, voor de allermeesten volstrekt niets.

De gevoelens waren over die zaak zeer verdeeld. Sommigen rekenden die goederen nu heerloos en zonder eenig beding aan den Staat vervallen. Anderen gaven toe, dat die goederen wel door de Hervorming aan den Staat waren gekomen, doch onder gehoudenheid, om ze tot het doel te besteden, waartoe zij bestemd waren, namelijk *ad pios usus.* Onder die *vrome doeleinden* verstond men dan het aanwenden der goederen voor kerken, scholen, armen, de dienst der justitie en het onderhouden van verarmde eerlijke adelijke geslachten. Nog anderen wilden ze zooveel mogelijk aan de schenkers teruggeven, als giften uit dwaling gedaan.

Over het algemeen vond echter de meening, dat de geestelijke goederen nog *ad pios usus* moesten gebruikt worden, niettegenstaande ze tot eene andere eeredienst waren bestemd, den meesten ingang, ook overeenkomstig de bepalingen van het latere Romeinsche Regt.

Niettemin was het gebruik dier goederen in onze gewesten meer of minder verschillend; ook gaf de oorspronkelijke bestemming dier goederen daartoe allezins aanleiding.

De kloostergoederen werden, door het gewillig of gedwongen verlaten der kloosters door het meerendeel hunner bewoners, op vele plaatsen heerloos en vervielen als zoodanig aan den Staat. De goederen voor onderhoud van pastoren en hunne helpers, van de kerk enz. bestemd en daardoor aan een bepaald kerkgebouw verbonden, werden tot hetzelfde doel gebruikt, ofschoon de wijze van godsvereering eene andere was. De regten van derden, waaronder vooral het regt van collatie (of beter en juister gezegd van praesentatie) der patronen eene eerste plaats bekleedt, konden niet geheel weggenomen worden. Even zoo was het met de begeving der vicariën. Het regt van den gever (gewoonlijk collator genoemd), om den vruchtgebruiker der aan die stichting verbondene goederen aan te wijzen werd meestal erkend, ofschoon de voorgeschrevene kerkplegtigheden door den aangewezene niet meer konden worden vervuld. Beider regten werden dan ook in de meeste provinciën zoo gewijzigd, als de veranderde kerkelijke toestand dringend eischte, doch overigens in stand gehouden. Wanneer evenwel

die derden geestelijke personen waren, die zich hadden verwijderd, of wel dat regt aan bepaalde geestelijke waardigheden was verbonden, werd het vernietigd gerekend, en de inkomsten der vicariën gevoegd hij die der kerk, waarin zij gesticht waren, of wel bij het fonds, dat tot onderstand van de Kerk en hare dienaars in eenige gewesten was gesticht.

Wanneer wij nu de verschillende provinciën nagaan, dan vinden wij in Gelderland groote verwarring in het beheer dier goederen.

Tallooze misbruiken en trouweloosheid der bezitters deden reeds in 1580 de noodzakelijkheid gevoelen, om daarin te voorzien. Bij plakaat van dat jaar werd eene afzonderlijke rekenkamer opgerigt, om de geestelijke goederen in het Vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen te beheeren en de inkomsten tot *pios usus* te gebruiken.

Men vindt die daarin opgenoemd als volgt: ‘tot onderhoud van godzalige ervarene en geleerde dienaars der Kerk, uitdeeling van aalmoezen, stichting, opbouwing en verbetering der scholen, *conservation* van verarmde eerlijke en adelijke geslachten.’

Er werd verder gelast, dat ieder, die eenige dier goederen bestuurde, gebruikte of in pacht had daarvan opgave moest doen te Arnhem en dat alle pachten of renten, welke in het vervolg zouden vervallen, aan die rekenkamer of aan rentmeesters door haar aan te wijzen, moesten betaald worden.

Door dat plakaat werd alzoo uit al de geestelijke en kloostergoederen een fonds geschapen, afgescheiden van de overige inkomsten van het gewest, met uitzondering van den Tieler- en den Bommelerwaard, welke toen ter tijd nog afgescheiden waren van het overige van Gelderland. Veel scheen er evenwel van die goederen al verduisterd te zijn en, zooals wij lezen, deels tot allerlei verkeerdheden aangewend, deels ook verkocht en het geld aan de Spanjaarden verstrekt. Ook werd aan dit plakaat niet alleen door partikulieren gehoorzaamheid ontzegd, maar zelfs weigerden enkele steden bepaaldelijk zich daaraan te houden en beweerden, zooals Harderwijk, dat zij het regt hadden de geestelijke goederen zelve te besturen en ten voordeele van hare eigene kerken en scholen te gebruiken. Daarbij kwam nog het slechte beheer der rentmeesters, zoodat wel verre, dat de predikanten daarvan voordeel trokken, de uitgaven ter administratie dikwijls de inkomsten overtroffen.

Het regt der collatoren van vicariën werd erkend, doch die collatoren gelast hunne bewijsstukken aan het Hof over te leggen en bepaald, dat zij de inkomsten dier goederen niet anders mogten geven, dan aan personen, die ‘daarvan *in studiis* sullen onderholden worden, opdat sie hier namaels dem vaderlant in kerken und politischen officiën des to beter vacieren und dienen muchten.’

Ook het patronaatregt werd in stand gehouden, doch de goedkeuring der predikanten door de overheid vooraf gelast, gelijk die vóór de Hervorming van den bisschop moest gevraagd worden.

Herhaalde malen werden die plakaten afgekondigd, ten bewijze, dat er nog velen waren, welke aan die bevelen geen gevolg gaven.

Bij de reductie van Bommel en Bommelerwaard werden die plakaten ook daar nageleefd, met verschillende uitzonderingen evenwel: zoo werd het bestuur dier goederen niet toevertrouwd aan de reken-

kamer, maar onder het opzigt van den ambtman en vier leden der Ridderschap gesteld en uit de inkomsten de predikant, enz. betaald. Ook dit beheer was niet voordeeelig en vele goederen, vooral pastoriegoederen, werden later daarom aan de predikanten ter besturing gegeven, andere verkocht.

De edelen administreerden weder anderen, doch ook niet altijd ten meesten voordeele van Kerk en School, waartegen het Hof, waaraan de zorg voor de geestelijke goederen was opgedragen, niets vermogt.

In geheel Gelderland waren dan ook de opbrengsten dier goederen slechts zelden voldoende, om de predikanten een behoorlijk tractement te geven; zoo lezen wij dat in het Graafschap Zutphen geld op de geestelijke goederen werd opgenomen. In het Kwartier Nijmegen werden de inkomsten der vicariën, van welke het derde deel altijd ten voordeele van Kerk en School moest worden uitgekeerd, gedurende twaalf jaren geheel tot dat doel besteed en het regt van begeving werd zoolang aan de collatoren ontnomen. Somtijds werden ook subsidiën door het Kwartier voor die tractementen gegeven en ook wel voorgesteld door opcenten op de verponding in die behoeften te voorzien.

Waarschijnlijk zijn ook, juist om het kostbare beheer, vele geestelijke goederen verkocht, doch de opbrengst werd in den regel, in obligatiën op het Kwartier belegd en anders meest gebruikt tot afbetaling van schulden, welke op die goederen drukten.

Uitvoerig vindt men de lotgevallen dier goederen in Rossem en andere plaatsen in Tieler- en Bommelerwaard in het geschrift van den heer van Beuningen vermeld, waar wij dan ook verder naar verwijzen.

In de achttiende eeuw vindt men minder klagten over de kleine tractementen der predikanten en schoolmeesters. Men zal daaruit mogen opmaken, dat de inkomsten dier goederen vermeerderd waren en alles beter was geregeld.

Hieruit blijkt, dat in Gelderland de geestelijke goederen bijna zonder uitzondering volgens de plakaten zijn bestemd geworden ten dienste van Kerk en School. De vicariën, welker collatoren niet meer bestonden of wel onbekend waren, werden gelijk de andere geestelijke goederen behandeld. Omtrent die, van welke partikulieren de begeving hadden, werd in het algemeen bepaald, dat de inkomsten moesten strekken tot onderhoud van jongelingen van minstens twaalf tot vier-en-twintig jaar gedurende hunne studiën, welke volgens het reglement in het Graafschap Zutphen geene andere dan theologische mogten zijn.

Naast deze algemeene geschiedenis der geestelijke goederen is er eene bijzondere van die goederen op verschillende dorpen, waar door verschillende oorzaken, meest ontstaan uit de magt der edelen, soms geheel anders daarmede is gehandeld.

Als eene bijdrage tot die bijzondere geschiedenis heeft het boekje van den heer van Beuningen zijne eigene waarde.

Wanneer wij onderzoek doen naar het gebruik dier goederen in Holland, dan vinden wij de kloostergoederen niet zoo algemeen als in Gelderland *ad pios usus* aangewend. Even als de kerksieraden werden zij tot verschillende behoeften gebruikt, bijzonder tot het krachtiger doorzetten van den oorlog tegen Spanje. Zoo vindt men, dat na het beleg van Haarlem aan die stad tot vergoeding der schade bij die belegering geleden, behalve de kloosters en de goederen daaraan toe-

komende, welke binnen hare muren waren gesticht, nog andere dergelijke eigendommen op het platte land zijn toegekend. Later werden al de kloostergoederen in de steden aan de stedelijke besturen overgelaten, om ze ten beste der inwoners te gebruiken. De kloostergebouwen werden meestal ingerigt tot scholen, en de overige eigendommen als gewone bezittingen beschouwd, waaraan geenerlei verpligtingen waren verbonden, dan alleen, om daaruit volgens de Pacificatie van Gend en de Unie van Utrecht eene tegemoetkoming te geven aan de monnikken en andere geestelijken, welke zich aan de regering hadden onderworpen.

In de eerste tijden na de Hervorming vindt men gedurig bewijzen, dat men moeijelijk eene keuze kon doen tusschen de verschillende gevoelens, welke toen door de geleerdste en meest geachte mannen werden verkondigd omtrent de magt, welke aan de overheid toekwam in de zaken der Kerk en het gebruik der geestelijke goederen. Die weifeling is zeer zigtbaar in de besluiten omtrent de pastorie- en vicarie-goederen in Holland genomen.

Vóór het jaar 1574 schijnen de verschillende predikanten zonder eenigen regel tractement te hebben ontvangen, meestal uit de inkomsten, waaruit vroeger de pastoors werden betaald. In dat jaar werd door de Staten bepaald, dat de Magistraten der steden en dorpen de jaarwedden zouden vaststellen ‘met inachtneming op de bekwaamheid van de persoon en met goed inzigt op de last van hunne vrouwen en kinderen.’ Die gelden zouden dan gevonden moeten worden uit de gereedste inkomsten van de goederen ‘tot de kerkdienst specterende’ en, zoo die niet genoegzaam waren, uit de andere geestelijke goederen. Van dit bestuur, hetgeen door plaatselijke ontvangers werd gevoerd, bleef de administratie van de goederen, welke tot onderhoud der armen, van kerk en pastoren en van de lasten, welke daarop drukten, afgescheiden en opgedragen aan Kerkmeesters, Heiligengeestmeesters en regenten van andere stichtingen.

Uit het plakaat is niet zeer duidelijk de onderscheiding op te maken van de goederen, welke onder het bestuur der plaatselijke politieke ontvangers werden gesteld. Genoegzaam zeker schijnt het echter, dat behalve de verbeurd verklaarde geestelijke goederen slechts een zeer gering deel, en op sommige plaatsen misschien zelfs niets van de overige goederen, welke meer bijzonder aan de plaatselijke kerkgemeenten werden gerekend toe te behooren, onder dat beheer is gebragt.

Dit bestuur gaf geene voordeelige uitkomsten: op vele plaatsen klaagden de predikanten over gebrekkige betaling, en in Noord-Holland werd weldra weder eene andere wijze gevolgd en al de inkomsten onder een beheer gebragt. Dit voorstel werd in 1577 ook in Zuid-Holland gevolgd en al de goederen der pastoriën ten platten lande werden onder bestuur van het zoogenaamde Geestelijke Kantoor van Delft gebragt en daaruit de predikanten betaald. Tevens werd bepaald, dat wanneer die ontvangsten niet genoegzaam waren, het ontbrekende door middel eener belasting op de bruikers van gronden in het geheele Kwartier zouden gevonden worden of wel, dat alle inkomsten van de pastorie van een dorp aan den predikant aldaar zullen worden uitgereikt en het tekort op dezelfde wijze over de bewoners van dat dorp zal worden omgeslagen.

Uit vele latere besluiten der Staten

blijkt het, dat inderdaad de opbrengsten der gronden onder het beheer van de geestelijke kantoren gebragt niet voldoende zijn geweest, ook zelfs niet, nadat de meeste geestelijke beneficiën ter begeving van de regering of zoogenaamde graaflijkheid en van geestelijke collegiën of personen staande, tot het vinden van de fondsen voor Kerk en School daaraan waren verbonden geworden.

Volgens de Pacificatie van Gend en later de Unie van Utrecht werd uit die goederen het noodige levensonderhoud gegeven aan geestelijken, monniken en nonnen, welke in de Vereenigde Gewesten waren gebleven en zich niet naar den vijand hadden begeven. Eerst bij het uitsterven van die personen werden de inkomsten daaruit verkregen meer van belang. Hoogst moeijelijk was het dikwijls de goederen te ontdekken. Zeer velen zijn er dus ook verloren gegaan, niettegenstaande de zware straffen, welke op het verbergen en verduisteren dier goederen bij verschillende plakaten werden bedreigd.

Sedert de helft van de zeventiende eeuw werden de goederen onder de administratie van de geestelijke kantoren bij partijen verkocht en de opbrengst in schuldbrieven op het land belegd, waarschijnlijk om het beheer te vergemakkelijken en somtijds ook, zooals in 1651, om ‘prompte penningen’ voor 's lands kas te hebben, voor welke gelden evenwel aan het kantoor schuldbrieven werden uitgereikt. Hoe naauw ook de band tusschen Kerk en Staat in onze republiek was, bleven echter de landspenningen steeds van die der geestelijke kantoren gescheiden, en ten bewijze, dat men geenszins die gelden als staatsgelden beschouwde, strekke, dat van deze evenzeer als van de inkomsten van elke andere stichting of persoon de belastingen van den honderdsten en tweehonderdsten penning werden geheven.

Het bestuur der pastoriegoederen in de steden bleef in Zuid-Holland op den ouden voet, in Noord-Holland schijnt het, bij plaatselijke ontvangers, doch onder toezigt van het geestelijk kantoor te zijn gevoerd. In dorpen, waar ambachtsheeren het patronaatregt over de kerk hadden, werd het beheer echter aan hen opgedragen volgens regelen door de Staten vastgesteld.

Ons blijft nog over de geschiedenis der Hollandsche vicariegoederen na te gaan voor zoover de collatoren daarvan nog aanwezig waren. Tot 1578 schenen de Staten ze niet onder de geestelijke goederen te rekenen, welke *ad pios usus* moesten gebruikt worden, maar het er voor te houden, dat zij weder geheel vrij zonder met eenigen last bezwaard te zijn tot de collators terug moesten keeren, omdat aan de bepalingen, waaronder zij gemaakt waren, niet meer kon voldaan worden.

Dien ten gevolge werden de inkomsten aan de collatoren toegestaan, evenwel niet langer dan tot omtrent die goederen anders zou zijn beslist. In 1574 werd er door de Staten over beraadslaagd, doch eerst in 1578 kwam men tot een besluit en werden die goederen niet aan de collatoren, noch ook aan den Staat, zoo als anderen wilden, toegekend, maar werd zooveel mogelijk de vroegere toestand in wezen gehouden en aan de collatoren alleen het regt gegeven, om den persoon aan te wijzen, welke onder goedkeuring der Staten de inkomsten zoude genieten. Gelijk in Gelderland werden de vereischten opgegeven van hen, die daarmede begiftigd werden. Bijzonder

moesten ze bestemd worden ‘tot onderhoud en opvoeding van jongens op scholen.’ Dit gold evenwel slechts van twee derden der inkomsten, het overig gedeelte moest aan het geestelijk kantoor worden betaald voor de tractementen der predikanten.

De betaling dier tertiën gaf vooral bij de Edelen groote reden van misnoegen en geschiedde zeer ongeregeld. Om de groote behoefte van het geestelijk kantoor werd daarom bij een nieuw plakaat in 1658 het betalen der tertiën gelast, doch de tegenstand van de ridderschap was zoo groot, dat vijf jaar later de tertiën niet meer ingevorderd en de reeds betaalde werden teruggegeven.

In 1622 werd nog eens bij de Staten voorgesteld, om aan alle collatoren van vicariën toe te staan de goederen aan de stichtingen verbonden als vrije goederen te verkoopen, mits een derde deel van de opbrengst aan het land overgevend, doch vele leden verzetteden er zich tegen, en zoo kwam men tot geen besluit. In het protest der Edelen tegen het reeds genoemde plakaat van 1658 werd als hoofdargument aangevoerd, dat de vicariegoederen geen geestelijke goederen waren, maar goederen aan de familie der stichters toekomende, onder de verpligting de inkomsten *ad pios usus* te gebruiken.

Deze bewering vond geen ingang, en juist na dien tijd heeft de regering veel scherper toezigt gehouden op het gebruik der vicariën. Zeer velen zijn niettemin verduisterd en verloren gegaan, vooral omdat het bestuur dier goederen meestal bij den collator of den begiftigde was en er dus van regeringswege weinig toezigt over kon worden gehouden. Ook zijn er velen met toestemming der Staten verkocht en de opbrengst in schuldbrieven belegd of wel de verkochte goederen zelve met eene bepaalde uitkeering bezwaard, welke in de plaats trad van de vroegere inkomsten dier goederen.

Gelijk wij reeds bij de behandeling van de Geldersche geestelijke goederen opmerkten, heerschte ook in Holland groote verscheidenheid in het gebruik dier goederen. Vooral ten opzigte van de Edelen vindt men vele uitzonderingen op het bij de wetten bepaalde. Zoo vindt men dat, door Willem III ‘uit goede consideratiën’ de vruchten van eene vicarie zijn toegekend aan de Douairière van den heer van Langerak, en door de Staten ‘uit onze opperste souveraine en absolute authoriteit en volkomen regt’ aan den heer van Duvenvoorde is toegestaan vicarieland als vrij land te mogen verkoopen. Meer voorbeelden zouden wij kunnen aanhalen, doch deze zijn genoeg, om te doen zien, dat ook hier, behalve de geschiedenis dier goederen in het algemeen, nog dikwijls voor ieder afzonderlijk eene bijzondere geschiedenis bestaat.

Uit verschillende plakaten blijkt duidelijk, dat de Staten zich in de plaats van den bisschop stelden en als zoodanig voor het rigtig gebruik dier goederen zorgden, zonder zich het eigendom daarvan namens den Staat toe te eigenen. Als zij dit deden, gelijk bij de kloostergoederen, was het doel, waartoe zij bestemd waren, vervallen en behoorde het eigendom niet aan de Kerk, maar aan die vereenigingen zelve, die opgehouden hadden te bestaan. De herboren Kerk kon daarom niet die goederen als de nalatenschap van de andere Kerk, welke zij opvolgde, tot zich trekken, maar moest ze als heerlooze goederen aan den Staat overlaten.

In de beide nu behandelde gewesten werden de geestelijke goederen als goe-

deren *ad pios usus* bestemd, voor het grooter deel bewaard, en wanneer de regering ze aan zich trok, was dat alleen om voor het rigtig gebruik der inkomsten te beter te kunnen zorgen. In Zeeland, dat wij nu te beschouwen hebben is het geheel anders. Reeds eenige jaren, vóór dat in 1578 de Staten al de bezittingen der geestelijkheid ter beschikking van de steden hadden gesteld, om daaruit 'de gemeene sake te secoureren', waren de goederen door de meeste steden in beslag genomen. Velen zijn er niettemin verloren gegaan, en om daarvan nog zooveel mogelijk te redden, werden de geestelijken, aan wie volgens de Pacificatie van Gend uit de inkomsten dier bezittingen het noodige levensonderhoud moest gegeven worden, gedwongen den eed af te leggen, dat ze alle geestelijke goederen, welke ter hunner kennisse kwamen, aan de regering zouden opgeven.

De geestelijke goederen ten platten lande werden door rentmeesters bestuurd onder toezigt van gecommitteerde raden der Staten, en een deel der inkomsten aan de predikanten uitgekeerd. Ook de vicariegoederen werden daaronder begrepen, geene uitgezonderd, en het regt der collatoren ging geheel verloren. Slechts gedurende weinige jaren hield deze regeling stand, want reeds in 1615 namen de Staten het besluit al die goederen te verkoopen. Werkelijk zijn ze ook spoedig daarop, na het inwinnen van den raad van beroemde regtsgeleerden, welke beweerden, dat het land allezins tot dien verkoop geregtigd was, ten behoeve van het gewest verkocht.

In een deel van Zeeland bleven evenwel die goederen nog langer in wezen. Het eiland Zuid-Beveland had bij de Satisfactie, welke in 1577 door den Prins van Oranje met de stad Goes was gesloten, het behoud zijner geestelijke goederen bedongen.

Deze goederen schijnen toen onder het beheer van eenen Rentmeester te zijn gesteld. Het regt der collatoren van vicariën werd erkend, en bevolen de inkomsten voor twee derden te geven aan hem, die na voorstelling aan Gecommitteerde Raden door deze werd goedgekeurd. Toen in 1615 de geestelijke goederen in het overige van Zeeland werden verkocht en daardoor vele beurzen voor studenten in de theologie moesten vervallen of uit de gewone geldmiddelen van het gewest worden betaald, werd besloten, dat de inkomsten der vicariën, in Zeeland gewoonlijk *capellaniën* genaamd, aan niemand anders dan aan jongelieden bekwaam ter studie mogten worden gegeven. Een derde der inkomsten moest altijd aan de Provinciale studiebeurs worden gegeven, en de geheele ontvangst werd tot hetzelfde doel gebruikt, wanneer de collatoren niet voldeden aan de besluiten der Staten.

In 1660 werd, niettegenstaande de Satisfactie en het daarop gevolgd accoord tusschen de Staten van Zeeland en die van Goes en Zuid-Beveland, ook de verkoop der geestelijke goederen op dat eiland gelast. De collatoren der vicariën ontvingen op hun verzoek voor de opbrengst der goederen aan die stichtingen behoord hebbende, schuldbrieven op het gewest, waarvan vier percent rente werd betaald met inhouding van het derde gedeelte voor de studiebeurs gelijk vroeger. Ook bleef het beheer bij den Rentmeester der geestelijke goederen en is later overgegaan op het Domein, gelijk het nog tot op heden het geval is. Thans zijn die fondsen ingeschreven op het grootboek, en twee derden worden door

het Domeinbestuur aan de regthebbenden uitgekeerd en het overige ten bedrage van ruim *f* 400 aan den Staat verantwoord.

In geen der gewesten onzer republiek waren de geestelijke goederen meer in aantal dan in Utrecht. Vooral in de stad van dien naam waren de bezittingen der geestelijkheid verbazend uitgebreid, en namen nog steeds toe. In 1546 werd, om daar een einde aan te maken, door den Raad dier stad verboden om wereldlijke goederen in geestelijke handen te brengen, op verbeurte van nog eens zooveel ten behoeve der stad. Toen de Hervorming meer en meer ook in Utrecht doordrong, werd in 1579 bij de ordonnantie van den magistraat der stad Utrecht bepaald, dat geen verschil mogt gemaakt worden in 'het geven of bedienen van eenige geestelijke of wereldlijke beneficiën, staten, conditiën ofte officiën ter oorsake der Religie.' Het gevolg hiervan was, dat bij het meer algemeen worden der Hervorming, het aantal Hervormden, die geestelijke ambten en bedieningen waarnamen, steeds toenam. Weldra waren bij de vijf Kapittels van geestelijken aan vijf Utrechtsche kerken verbonden, weinigen meer, die de Katholieke godsdienst beleden en kwamen de rijke inkomsten in handen van partikuliere personen, die uit den aard der zaak tot geenerlei werkzaamheden of verpligtingen meer waren verbonden, en alzoo zonder eenige reden daarmede werden begunstigd. Nadat evenwel eens was aangenomen, dat ook Hervormden met geestelijke beneficiën mogten worden begiftigd, kon men ze hun later niet ontnemen en bleven de Kapittelen in wezen, ofschoon de reden van hun bestaan geheel was vervallen. Bij vele godgeleerden dier dagen verwekte dit groot misnoegen. Naar hun oordeel had men, gelijk in de andere gewesten, de Kapittels moeten vernietigen en de inkomsten *ad pios usus* moeten gebruiken. Vooral omtrent het midden der zeventiende eeuw was er hevige verdeeldheid over die zaak. De Utrechtsche Hoogleeraar Voetius aan de eene zijde en de Groninger Professor Schoock aan den anderen kant waren de voornaamste strijders, aan welke zich vele anderen aansloten: Voetius oordeelde, dat de geestelijke goederen door de gevers *ad pios usus* waren gegeven en dat, ofschoon zij hadden gedwaald in het schenken tot redding hunner zielen uit het vagevuur, meenende, dat dit ter eere Gods en tot hun eeuwig heil dienstig was, men dit moest voorbijzien, nu zij door de Hervorming aan dat verkeerde gebruik waren onttrokken. Op welken grond hij meende, dat ook de inkomsten der Kapittelgoederen niet aan Kerk en School of andere nuttige zaken mogten onthouden worden.

Schoock en de zijnen beweerden, dat goederen, gemaakt ten dienste der Heiligen, Missen en dergelijke, geen geestelijke goederen zijn, daar zij niet zoo zeer Gode als wel den afgoden zijn geofferd, dat zij door schraapzucht der geestelijken bijeengebragt, eerder met geroofde goederen moeten gelijk gesteld en alzoo niet tot geestelijke maar zeer wel tot wereldlijke zaken, gelijk met de Utrechtsche Kapittelen het geval was, konden aangewend worden.

Hoe ver die twisten liepen en hoe eindelijk aan de predikanten door de Staten werd verboden, verder over de geestelijke goederen te spreken, gaan wij stilzwijgende voorbij, daar dit voor ons onderwerp minder van belang is.

Door die ordonnantie dan van 1579

bleven de meeste geestelijke goederen in het bezit der Kanonniken. Slechts zeer weinige, welker inkomsten door personen werden genoten, die uitgeweken waren en zich naar de Spanjaarden hadden begeven, werden verbeurd verklaard en ten behoeve der vestingwerken gebruikt.

De Kapittels werden niettemin genoodzaakt bij te dragen tot onderhoud van Kerk en School. Het bepaalde bedrag werd later nog eenige malen verhoogd. Bij de reglementen in 1580 gemaakt gelastten de Staten, dat de vicariën, welke door de Kapittels begeven werden, zoodra zij openvielen, tot onderhoud der predikanten moesten gebruikt worden, of wel gegeven aan jongelieden, den Staten aangenaam, tot bestrijding der kosten hunner opvoeding. De Kapittels verzetteden zich hiertegen, doch door de bedreigingen der Staten gedrongen, gaven zij ten laatste toe. Weldra onttrokken zij zich weder aan hunne verpligtingen en zorgden zij er voor, dat de vicariën nimmer openvielen, door er op hun sterfbed ten voordeele van een ander afstand van te doen, gelijk zulks bij het kanonieke regt werd toegelaten. Later en wel in 1674 werd op nieuw gelast de inkomsten dier vicarie-goederen voor de predikanten te gebruiken, maar, bij eene andere resolutie, eenige jaren later genomen, werd dit weder krachteloos gemaakt. De Kapittels bleven altijd zeer naijverig op hunne voorregten en behielden bijna alles, wat zij vóór de Hervorming bezaten. In 1784 werd een groot gevaar van hen afgewend, nadat zij honderd jaar vroeger hunnen gedeeltelijken ondergang ook zeer nabij waren geweest, doch dien toen hadden afgeweerd door eene overeenkomst met den Stadhouder Willem III, welke beloofde alle *devoiren* en goede *officiën* te zullen aanwenden, om de vijf Kapittelen in den toenmaligen staat te behouden. De ontevredenheid der burgerij was in 1784 zoo groot, dat zij door de Staten werd uitgenoodigd hare bezwaren te doen kennen. Zij gaf toen als haar verlangen op, dat de geestelijke benificiën, welke openvielen, ten voordeele der provincie zouden verkocht worden. De Staten vereenigden er zich mede met enkele wijzigingen evenwel, doch door den snellen loop der gebeurtenissen in het laatst der achttiende eeuw had dit geen gevolg. Het vernietigen der Utrechtsche Kapittels bleef voor Napoleon bewaard, nadat in 1800 op advies van 's lands advokaten de opheffing daarvan door de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Ligchaam was afgekeurd.

De overige geestelijke goederen in de steden en op het platte land waren tot in 1586 onder toezigt van de besturen dier plaatsen. De betaling der predikanten liet echter veel te wenschen over en daarom werd op verzoek van de Utrechtsche predikanten in dat jaar door de Staten een rentmeester over al die goederen en inkomsten, met uitzondering van die van de vijf Kapittels, aangesteld. De ontvangsten bleken weldra niet de uitgaven noodig voor Kerk en School te kunnen dekken. Spoedig moest men er ook op bedacht zijn die inkomsten te vermeerderen, in de eerste plaats, door gelijk wij reeds hebben gemeld, grootere bijdragen van de Kapittels te vorderen en vervolgens door het derde gedeelte van de inkomsten der vicariën voor de tractementen der predikanten te bestemmen met het geheele bedrag dier goederen, waarvan de geestelijkheid vroeger de begeving had.

Omtrent de vicariën, wier collatoren

bijzondere personen waren, vindt men geene bepalingen behalve den aftrek van het derde der inkomsten. Men mag daaruit opmaken, dat zij gewoonlijk, zoo als men ook in eene instructie voor den Rentmeester dier goederen leest, door de collatoren zelve werden genoten, overeenkomstig de geheel willekeurige en door niets gewettigde handelwijze met de inkomsten der Kapittelgoederen.

In Friesland hadden de partijschappen, welke in het laatst der vijftiende eeuw dat land verscheurden, ook in de begeving der geestelijke benificiën groote verwarring gebragt. Vele geestelijke goederen waren verduisterd en verloren gegaan. Om dat verder te voorkomen werden op last van keizer Karel V lijsten dier goederen vervaardigd, welke ook ten tijde der Hervorming, hunne diensten hebben bewezen en het behoud van velen dier eigendommen bewerkt.

De eigenlijke kerkegoederen namelijk die, welke tot onderhoud van de pastoren en vicarissen strekten, werden met die van andere beneficiën volgens plakaat van 1580 door de daarmede begiftigden overgeleverd in handen van hunne Grietmannen. Het beheer werd door de notabelste personen, door de gemeente verkozen, somtijds ook door de predikanten zelve gevoerd. De inkomsten werden besteed tot onderhoud van predikanten, schoolmeesters, de armen en dergelijken. De rekening en verantwoording moest in tegenwoordigheid van Grietman en Secretaris worden afgelegd en medegedeeld aan de Gedeputeerden en aan het Hof. Het maken van registers dier goederen werd aan de rentmeesters herhaalde malen opgedragen, en deze lijsten werden door Gedeputeerden, aan wie het toezigt over de geestelijke goederen was opgedragen, bewaard.

In 1654 werd door de Staten van Holland aan die van Friesland voorgesteld, om de canonisiën, vicariën en andere geestelijke beneficiën, welker begeving aan de regering (den Stadhouder of in stadhouderlooze tijden aan de Staten) stond, zoodra zij openvielen, ten voordeele van den Staat te verkoopen, gelijk dit ook door Holland werd gedaan. De Friesche Staten keurden den verkoop echter af en zoo zijn ook die goederen bewaard en de inkomsten door de opvolgende regeringen vergeven.

De kloostergoederen zouden volgens besluit van 1584 allen opgeschreven worden en de inkomsten gebruikt ‘tot onderhoud van een seminarium van kweekelingen, armenhuizen, andere armen en dagelijks voorvallende zaken.’ Het beheer was bij een zoogenaamd geestelijk kantoor. Het laatste gebruik is het meest gewone geweest. Wij vinden nog in hetzelfde jaar geld daarvan uitgetrokken voor het maken van vestingwerken om de stad Sloten en een gedeelte van die som als tractement voor de predikanten afgezonderd. In 1616 werden reeds kloostergoederen verkocht tot afdoening van leeningen en van 's lands schulden, en in 1644 werd besloten het zeer geringe overschot voor hetzelfde doel te verkoopen. De kloostergebouwen in de steden werden tot verschillende zaken aangewend. Op het platte land en vooral in de onmiddellijke nabijheid der steden, werden zij dikwijls aan het volk tot een spoedige afbraak overgegeven, met vergunning zich daarvan, wat zij wilden, toe te eigenen, uit vreeze, dat de vijand er zich in zou nestelen.

Wageningen.

(Slot volgt.)

Mr. F.C.W. KOKER.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een Belg, die ook door Noord-Nederlanders mag gehoord worden.

Questions contemporaines, par Emile de Laveleye.

Voor velen in Nederland zal de naam van *Emile de Laveleye* een onbekende zijn geweest, toen onlangs de Bibliotheek van Moderne theologie zijn stuk over ‘de tegenwoordige krisis in “de Katholieke Kerk van Europa” overnam uit de Revue des deux mondes; maar de lezing van dat stuk was voldoende ter vestiging van de overtuiging dat men hier in kennis kwam met een scherpzinnig denker, zijne plaats onder de strijders voor licht en waarheid ten volle waardig. Wie werd niet geboeid door de heldere voorstelling van den toestand der Roomsch-Katholieke Kerk in Europa, en van het noodzakelijk conflict waarin zij gekomen is met alles wat der moderne beschaving lief en dierbaar is. Ter eener zijde, in de Roomsch-katholieke Kerk namelijk, wat de eeredienst aangaat, afwijking van den eenvoud der apostolische tijden tot eene overlading met ceremoniën, feesten en allerlei praktijken; ter anderer zijde de hedendaagsche maatschappij meer dan immer afkeerig van ceremoniën en kerkgebaar zonder waarheid en zonder vrucht voor het leven der ziel, het godsdienstig gevoel steeds inniger en persoonlijker wordende, steeds onafhankelijker van vormen en daarom steeds afkeeriger van de schitterende feesten en luisterrijke plegtigheden der Kerk.

Ter eenerzijde de Roomsch-Katholieke Kerk in den loop der eeuwen de lessen der liefde van het Evangelie aanvullend met tal van leerstukken, niet eens tevreden met de vaste vormen waarin de overlevering op het concilie van Trente gekleed is, maar in onze dagen voortschrijdend tot het leerstuk der Onbevlekte Ontvangenis met hoog gezag afgekondigd; ter anderer zijde de hedendaagsche maatschappij de geloofsartikelen, met gezag haar opgelegd, ontvlugtend om zich te begeven op de baan van vrij en algemeen onderzoek, eene algemeene behoefte ontwaakt om alles te beredeneeren, alles te onderzoeken, zonder anderen gids dan de wetten der rede,

zonder eenig ander doel dan om de waarheid te ontdekken.

Ter eener zijde in de Roomsch-Katholieke Kerk eene ontwikkeling in de hierarchie van de vrije en zelfstandige gemeenten der eerste eeuw af tot aan de alleenheerschappij des Pausen; ter anderer zijde in de hedendaagsche maatschappij haat gewekt tegen alle willekeurige heerschappij en de zucht ontwaakt naar vrijheid in alle rigtingen. Ach, mogt men kunnen gelooven dat de roomsch-Katholieke Kerk, door den ernst der tijden bewogen, eene andere baan zou willen betreden dan de tot nu toe gevolgde; mogt het woord: "*hervorming*" door haar worden uitgesproken, die kreet, zoo dikwerf door beroemde kerkvergaderingen als wachtwoord aangenomen, eindelijk door haar zelf worden geslaakt.' *De Laveleye* begrijpt dien wensch, maar is volslagen ongeloovig aan zijn vervulling. De ligchamen vallen naar den kant, waarheen zij zich neigen, de instellingen ontwikkelen zich, naar evenredigheid der beginselen, waarop zij rusten; naar het algemeen instinct, waardoor ieder ligchaam, welks bestaan wordt bedreigd, zich zamentrekt, en elke maatschappij in tijd van gevaar hare vrijheid vraagt aan de dictatuur, meent *de Laveleye*, dat de roomsch-Katholieke Kerk op geestelijk gebied door de beroeringen der tijden er geenszins toe zal komen om nieuwe krachten te zoeken in eene gedaanteverwisseling, die haar al te veel zou verjongen en haar onkenbaar zou maken in de oogen harer leden, maar veeleer in een krachtiger bevestiging harer onfeilbaarheid en in eene grootere uitbreiding van hare beginselen. 'Hoe moeijelijker de omstandigheden worden, des te meer zal de innerlijke magt zich versterken; hoe heviger de storm wordt, die het scheepje van Petrus bedreigt, des te meer gezag zal men toekennen aan den onfeilbaren loods die het bestuurt.'

Dit resultaat is treurig, maar helaas onwedersprekelijk voor ieder die het '*non possumus*' kent der roomsch-Katholieke Kerk, en tot troosteloosheid zou dit resultaat voeren, indien de toekomst der menschheid afhing alleen van die Kerk; maar de roomsch-Katholieke Kerk is de menschheid niet; moest het boven met de eigen woorden des schrijvers medegedeelden slot van het in de Bibliotheek van Moderne Theologie overgenomen stuk iets treurigs hebben, omdat de schrijver daar den blik werpt alleen op de roomsch Katholieke afdeeling der Christenheid en hare toekomst, de onlangs van hem uitgekomen en aan het hoofd dezes vermelde questions contemporaines bewijzen, dat *Emile de Laveleye* een open oog heeft ook voor de moedgevende verschijnsels die aan den horizon der menschheid zich vertoonen; hij toont te weten, wat de godsdienstige behoeften der 19de eeuw kan bevredigen, al is hij overtuigd dat niet van de roomsch-Katholieke Kerk die bevrediging is te wachten. Om dit beweren te staven gaan wij een en ander fragment uit de bewuste questions contemporaines mededeelen; zij mogen welkom zijn ter voortzetting onzer kennismaking met *de Laveleye* en tevens ons overtuigen wat helderen blik hij werpt op het godsdienstig vraagstuk der 19de eeuw in zijn geheel. Wij deelen daartoe eene schildering mede van de ontaarding der roomsch-Katholieke Kerk; een ander uittreksel volgt daarop, waarin *de Laveleye* de gronden opgeeft, die hem aan hervorming van haar doen wanhopen; een

derde meer uitvoerig fragment moge ons dan de verlichte opvatting van het Christendom doen kennen door *de Laveleye* voorgesteld als de godsdienst der toekomst; wij zullen er met blijdschap het wezen zelf des Christendoms in herkennen.

'De kamp, die in *België* gestreden wordt tusschen Katholieken en liberalen, is slechts eene episode in de groote worsteling, die, overal waar het Katholicisme ingedrongen is, plaats heeft tusschen de Kerk, die hare heerschappij wil handhaven, en de maatschappij der leeken die haar tegenstandster is, een ontzagwekkend drama, dat aan de menschheid reeds zoo veel bloed en tranen gekost heeft! De moderne maatschappij wil leven, wil zich ontwikkelen naar alle zijden en zij haat die oude schrikgestalte, die haar niet begrijpt en haar niet lief heeft, die haar grijpen wil om haar te verstikken en in dat onzalig pogen de dreigende schaduwen van een somber verleden op haar vallen doet.

Deze worsteling dagteekent niet van gisteren. De vermenging tusschen Kerk en Staat sedert Constantijn den Groote maakte haar onvermijdelijk. In de middeleeuwen deed het hoofd der Kerk volken en gebieders, koningen en keizers aan zijn gebod gehoorzamen. Hij ontnam kroonen en deelde die uit, ontketende de revolutie tegen elk souverein, die hem ongehoorzaam was. De heerschappij der Kerk bereikte haar toppunt, toen Gregorius VII overwinnend zijn voet zette op het hoofd van den sidderenden en vernederden keizer. Maar weldra begon de reactie. Philips de schoone, aan het Pausdom een slag gevend op de wang van Bonifacius VIII, is het beeld der gewelddadige emancipatie van het burgerlijk gezag. Naarmate het licht toeneemt, worden de pogingen om zich aan het juk des priesters te onttrekken krachtdadiger. De Kerk wil den nieuwen geest bedwingen, niet door de wapenen des lichts waarvan Paulus spreekt, maar door geweld. "Doodt hen allen, de Heer kent wie de zijnen zijn," dat schrikkelijk woord weerklinkt in het zuiden van Frankrijk.

Jeanne d'Arc staat op, het geheiligd zinnebeeld der nationaliteiten, die zich constitueren, de Kerk verklaart haar voor eene toovenares en doemt haar ten brandstapel.

Jan Huss, de vertegenwoordiger der moderne rede, die geen tusschenpersoon duldt tusschen God en het geweten, wordt levend verbrand.

Campanella en Giordano Bruno, de vertegenwoordigers van het vrije onderzoek en der wijsbegeerte, vonden eveneens pijnbank of brandstapel.

Galileï, de man der wetenschap die het oneindige verovert in de ruimte, ontvangt zijn loon in de gevangenis.

De Hervorming emancipeert de helft van Europa, maar Rome stelt zijne Jesuiten, die onvermoeide begunstigers van onzedelijkheid en despotisme, tegenover haar, en een tijdvak van oorlogen, vervolgingen en moordtooneelen opent zich, dat de menschheid met weemoed vervult.

De Fransche revolutie, het logisch gevolg van deze wereldlijke beweging, is in den grond der zaak, ondanks hare uitspattingen, niet anders dan de incarnatie van het Christendom in de staatkundige en maatschappelijke orde

van zaken; maar de Kerk heeft haar gehaat en vervolgd. Ten allen tijde en overal, waar een kiem slechts van de vrijheden, door die revolutie aangebragt, zich vertoont, rust zij niet vóór zij dezen met voeten getreden en vernietigd heeft.

Waarheen streeft de menschheid? voor zoo ver wij haren loop kunnen overzien vonden wij het volgende: Scheiding tusschen Kerk en Staat; emancipatie der wetenschap en mitsdien het onderzoek vrij; emancipatie der godsdienst en mitsdien de betrekking vrij tusschen God en den mensch; gelijk regt van allen voor de wet zonder onderscheid van eeredienst; toenemende verspreiding van kennis en welvaart; vrijheid van spreken en van drukpers; verbetering van het lot der groote menigte door de bestudeering en opvolging der staathuishoudkundige wetten, die de kapitaal-vorming en de vruchtvoortbrenging beheerschen, dit zijn de voornaamste karaktertrekken van onze eeuw.

Welnu, al deze veroveringen der moderne beschaving tracht de geestelijkheid krachteloos te maken. Zij tracht den loop der geschiedenis terug te dringen. Niets doet deze duizendjarige vijandin der rede den moed verliezen: zij hervat den strijd, hoe menigmaal zij ook overwonnen werd. Wie met haar onderhandelt is verloren; wie haar een duimbreed gronds afstaat, hoort hooger eischen van haar; geen concessie dan alleen volstrekte onderwerping kan haar bevredigen. Nationaliteit, vaderland, wet en regt wegen weinig bij haar, want zij heeft de oogen gerigt op een hooger doel, de zegepraal van den Paus, den stedehouder van Christus op aarde.

In duizend jaar zijn hare plannen niet veranderd; steeds gebruikt zij dezelfde middelen, steeds redeneert zij met dezelfde argumenten en ontleent zij hare wapenen aan hetzelfde arsenaal.

De geest, zoo beweert zij, moet over het ligchaam heerschen, en wie zou het haar niet toestemmen? maar nu leidt zij er uit af, dat de Paus over den keizer, de Kerk over den Staat, het kruis over den degen gezag moet hebben. De namen mogen wisselen, Guelfen en Gibelijnen, of Katholijken en Liberalen, maar het doel en het terrein van den strijd blijft hetzelfde.

Indien de lessen der geschiedenis u niet overtuigen kunnen, ziet op het tegenwoordige.

Reeds vóór 1789 hadden in Oostenrijk verlichte vorsten en staatsdienaars slagboomen tegen de onverdraagzaamheid gesteld; maar het concordaat van 18 Augustus 1855 heeft aan Oostenrijk den laatsten zweem der vrijheidsmaatregelen van Joseph II ontnomen.

Wat pogingen heeft Spanje niet in het wer gesteld om aan haar noodlot te ontkomen, maar te vergeefs; men veroordeelt er nog de Protestanten tot de galeijen en de bisschoppen houden er auto-dafés door het verbranden van boeken als in de schoonste tijden der inquisitie.

Welk een worsteling in Italie! met wat kracht heeft de geestelijkheid niet de heilzaamste zaken voordurend afgewezen en verworpen; de burgerlijke stand, het burgerlijk huwelijk, de gelijkheid der burgers voor de regtbank enz.

In Frankrijk verloochent zij hare antecedenten en de Gallicaansche vrijheden, die althans nog een schaduw van onafhankelijkheid overlieten, zij geeft hare eigene liturgie op, wentelt zich in het slijk van het Ultramontanisme, buigt

zich voor de vergoding van Maria en doet zij haar voordeel met mirakels, als dat van la Salette en Lourdes, die het geloof in discrediet brengen en de verstandigen ergeren.

In Protestantsche landen, in de Vereenigde Staten, in Engeland, in Holland maakt zij rumoer, schreeuwt zij over vervolging en zorgt zij voor de bischoppelijke regeling der Kerk, het kader formeerend van een leger, dat zij vroeg of laat in hare dienst hoopt te gebruiken.

Welke kostelijke beginselen zijn opgenomen in de Belgische constitutie, de vrijheid der drukpers, de vrijheid van godsdienst en eeredienst, de gelijkheid van allen voor de wet, het regt van vereeniging, het burgerlijk huwelijk, enz., maar de Pausen en de bisschoppen hebben niet opgehouden dat alles te veroordeelen. De Kerk spreekt het anathema uit over al de dierbare vrijheden der Belgische constitutie. Zij kan niet anders; haat tegen de moderne beschaving put zij uit al wat zij leest, uit al wat zij vereert, uit hare Decretalen, hare Bullen, uit al de feiten van hare geschiedenis, die haat is haar bloed en haar leven. En dien haat kan zij niet verloochenen zonder het gezag te niet te doen van hare conciliën, hare leeraars, hare Vaders en heiligen. Zij kan niet ophouden onverdraagzaam te zijn, dan door op te houden te zijn, wat zij sedert de 5de eeuw geweest is.'

Treurige toestand! en *de Laveleye* wanhoopt aan ommekeer der roomsch-Katholieke Kerk op dien afhellenden weg; ja ook bij het invoeren van hervormingen in die Kerk, gelooft *de Laveleye* niet, dat het roomsch-Katholicisme de godsdienst der toekomst zal zijn; de geschiedenis heeft hem niet alleen de stijfhoofdige onveranderlijkheid der roomsch-Katholieke Kerk getoond, maar hem bovendien geleerd, dat elke godsdienst, indien zij waarlijk tot hervormingen overgaat, haar oud bestaan prijs geeft en inderdaad eene geheel nieuwe wordt. 'Zeker,' - zegt hij, 'het Christendom was eene hervorming van het Jodendom, maar het Christendom zelf was daarom niet een hervormd Jodendom.

'Wat wilde Jezus Christus? de eerdienst van Mozes breken? neen, hij kwam niet om te verbreken, maar om te vervullen. Nergens veroordeelt Jezus de godsdienst waarin hij geboren was, maar hij wil blijkbaar haar hervormen, haar een nieuwen geest ingieten. Die nieuwe geest nu heeft het Mozaïsme uiteen doen spatten en het Christendom doen geboren worden. Wat wilde Luther? met het Katholicisme breken? in den aanvang zeer zeker niet; hij wilde het hervormen. Maar de geest, die hem bezielde, heeft hem verder gevoerd en de Hervorming in het leven geroepen.

'De grond van dat feit, in de geschiedenis der godsdiensten op te merken, is gemakkelijk te ontdekken. In de theorie kan men gemakkelijk vermijden een beginsel tot het uiterste zijner gevolgen uit te spinnen: - de systemen van philosophie wemelen van inconsequent tiën; - maar een beginsel, in de praktijk en in het leven gebragt, ontplooit zijne consequentiën; het drijft zijne aanhangers voort, soms tegen hunnen wil en buiten hun weten. Men kan dus, de toekomst beoordeelend naar het verledene, voorspellen, dat de vergeestelijking van het Katholicisme, door Bordas

en Huet voorgestaan, òf het Katholicisme zelf omver zou werpen, òf dat hun pogen, de schoone droom van hun verlichten geest, op niets zou uitloopen, gelijk ook de proef van Celsus en Porphyrus om het Heidendom in stand te houden door het te hervormen en met de rede in overeenstemming te brengen, schipbreuk heeft geleden.

Eene scheiding in de Kerk kan voor eenige personen voldoende zijn, om in de bezwaren van hun geweten en de behoeften van hun verstand te voorzien; maar zij is het niet voor het volk. *Port-royal* heeft het beproefd, maar *Port-royal* is voorbij gegaan en het Katholicisme heeft zijne rigting op den afhellenden weg gevolgd. Het heeft de noodlottige kiemen in haar leer besloten ontwikkeld en alles dringt ons om te gelooven, dat het er den dood aan sterven zal. De geestelijkheid zelf wil geene hervorming en begrijpt die ook niet. Het modern spiritualisme is voor haar een gesloten boek en nogthans zij haat het uit instinkt. Zij begrijpt dat tusschen het Katholicisme en den modernen geest geen verdrag mogelijk is. Zij is gehecht aan haar eerdienst uit belang, uit overtuiging, uit gewoonte, en zij heeft te kiezen: haar geloof niet willende opofferen aan de menschheid, is zij gereed de menschheid op te offeren aan haar geloof; zij heeft een onuitroeibare vrees voor het licht, omdat zij gevoelt dat het licht noodlottig zou zijn voor hare leeringen. Dit is de diepe wond der Katholijke volken!'

Op wat wijs wil *de Laveleye* die wond genezen? hij wanhoopt, gelijk wij zagen, aan de hervorming van het Katholicisme, maar paart zich daarom bij hem, gelijk bij zoo velen, wanhoop aan de godsdienstige bestemming der menschheid in het algemeen? *De Laveleye* is niet in de fout vervallen van zoo vele Belgische antagonisten van Rome, die geergerd door het drijven van het Ultramontanisme, tot miskenning van den adel en het belang van alle godsdienst zijn vervoerd. Men vindt in den bundel, die voor ons ligt, eene beoordeeling van de denkbeelden des bekenden romanschrijvers E. Sue, die in het dagblad *le National* blijkt te hebben willen betoogen, dat alle godsdienst een kwaad is. Om aan dat kwaad te ontkomen, heeft E. Sue den voorslag gedaan het Protestantisme terug te dringen tot hetgeen het, volgens hem, in den oorsprong was: eene godsdienst van louter ontkenning en oppositie; een associatie van zuivere rationalisten wenscht E. Sue in het leven geroepen, die zich te onthouden zullen hebben van elke eeredienst, van alle godsdienstige gebruiken.

Hooren wij nu daarop *de Laveleye*:

'Maar het zuiver rationalisme, gelijk Eugène Sue dat verstaat, dat wil zeggen het athéisme; de zedeleer zonder wortels in het geloof aan God en de onsterfelijkheid der ziel; het natuurlijk gevoel van goed en kwaad, zonder iets daarbij om bij ons het bewustzijn te wekken onzer onvolmaaktheid en de behoefte om het te verheffen tot de eeuwige idee van het goede en heilige; in één woord de menschelijke natuur overgeleverd aan hare zinnelijke driften, zal die voldoende zijn om ons geslacht te brengen tot de bereiking van zijn hooge bestemming? Dit is de vraag die ons gesteld wordt.

Een vreeselijke proef wordt der menschheid voorbereid. Overal stort het geloof aan openbaring in den ouden zin des woords inéén. Tot op dezen dag antwoordde men op de vraag: wat is waarheid? door het verwijzen naar een boek, geschreven onder de ingeving van Hem, die niet bedriegen kan of zich bedriegen. De mensch opende de zend-Avesta, den Bijbel of den Koran en hij vond voor zijn godsdienstig geloof een vasten onwrikbaren grondslag. Geen twijfel, want dit is het woord van God, hier is de waarheid.

Deze hechte steun, die aan de voorgeslachten kracht gaf omdat zij overtuiging gaf, wordt zonder ophouden ondermijnd. De wetenschap, niet in de dienst van haat of ongeloovigheid, maar de koude, de onpartijdige wetenschap breekt elken dag een stuk af van deze groote ruïne uit den voortijd. Hoort gij niet, in Duitschland, in Engeland, in Amemerika, in Holland, in België, in Frankrijk, ja aan de vier hoeken van den horizon, het dof geluid van iets dat valt?

Dat is de val van den grooten tempel der oude geloofsovertuigingen. De waarheid woont er niet langer in, zegt men. Zij heeft er nooit in gezeteld, wat er in woonde was slechts haar schaduw.

Wij staan aan het begin van een tijdperk vol geheimenissen. Een zee zonder grenzen is vóór ons, met hare stormen, hare klippen, hare oneindigheid. Een onwederstaanbare stroom sleept er ons heen. Naar welke star zullen wij onzen koers rigten, welke kracht zal ons voortstuwen naar de haven, en waar is de haven? Almagtige God, is er slechts twijfel, ontkenning, spotternij en wanhoop voor ons? Is het gedaan met de heilige deugden van den huiselijken haard, en de nog hoogere deugden van den burger en den geloovige?

Blijft er niets meer over dan jagt op vermaken, gouddorst, egoïsme en dierlijkheid? Ja, het is zoo, indien tusschen het geloof van het verledene en het materialisme geen midden is; indien gelijk Eugène Sue zegt, eene eerdienst en elke godsdienst in de oogen der rede een kwaad en eene groote afdwaling is; indien onze geest zoo gemaakt is dat hij logisch komt tot de ontkenning der ziel en van God; indien het niet, het eeuwig niet de bruid is ons van nature bestemd, dan is alles geëindigd, dan vangt het rijk der duisternis aan, de menschheid gaat sterven.

Wat toch is de grondslag onzer maatschappijen en de oorzaak van haren vooruitgang? De eerbied voor het regt, de toewijding aan het vaderland en aan de menschheid in het algemeen. Welke reden zult gij voor een geheel zinnelijk mensch, voor een mensch zonder geloof aan den geest, doen gelden om hem tot eenige opoffering te bewegen voor de menschheid, voor het vaderland, voor wat regt en billijk is? Indien alles met dit leven eindigt, zal niets hem bewegen om eenig levensgenot prijs te geven. Roem, de dankbaarheid van het nageslacht, onsterfelijkheid? IJdele woorden voor hem. Voor den consequenten atheist is de liefde voor het vaderland eene dwaze opwinding, zelfverloochening eene zotheid, de deugd huichelarij. In 1848 zong het volk:

Mourir pour la patrie,
C'est le sort le plus beau, le plus digne d'envie.

Maar wat wil dat zeggen? hoe kan, indien geen levensverdriet ons heeft aangegrepen, de dood begeerlijk zijn? wat voordeel kan hij ons aanbrengen? O, hoe groot was uwe dwaasheid, gij martelaars van het kruis, martelaars der wetenschap, gij allen die met uw bloed den weg geteekend hebt, waarop de menschheid vooruit gaat! Indien alles sterft met het ligchaam, hoe kunt gij mij bewegen dit prijs te geven, waardoor ik al het overige eerst genieten kan?

Hoort den Prediker:

"Een levende hond is beter dan een doode leeuw. Zekerlijk, de levenden weten dat zij sterven moeten; maar de dooden weten niets.

Al wat uwe hand vindt om te doen, doet dat met al uwe magt, want er is geene wijsheid, geene verzinning of wetenschap in het graf waar gij heengaat.

Daarom heb ik mij gewend tot de vreugd, want ik heb gevonden, dat er niets beters voor den mensch onder de zon is, dan te eten en te drinken en vrolijk te zijn."

De onschendbaarheid van elke overeenkomst is de grondslag der orde in den Staat, maar waarom zal ik mijne verbindtenis heilig houden, indien ik mij verrijken kan door haar te breken en ik geslepen genoeg ben om mij aan de straf te onttrekken? Mijn leven zal onteerd zijn, zegt gij. Maar ik verander van natuur, van vaderland, en overal zal mijn geld mij genot verschaffen, zelfs het genot van door anderen geëerd en ontzien te worden.

Ja, het zedelijke leven heeft een steunpunt noodig. En wij kunnen dat steunpunt vinden in een redelijk geloof in God en in de geestelijkheid der ziel. Vervalt het geloof aan uiterlijke openbaring in den ouden zin des woords, men moet voor dat vroeger steunpunt een plaatsvervanger geven door zich vaster te hechten aan de bron van alle zekerheid. Indien de oogen van ons ligchaam ons niet met onfeilbaarheid ontdekken kunnen wat wij gelooven moeten, laat ons beter de oogen openen van onzen geest, en wij zullen het zien in het schoonste licht!

In den geest moet men leven: de zaligheid ligt in den geest; daar is liefde, eenheid en harmonie. Dezelfde stoffelijke dingen kunnen niet door twee tegelijk genoten worden. Deze vrucht is of voor u of voor mij. Indien ik haar opeet, beroof ik er u van. Er is dus strijd en om den strijd te doen ophouden, zijn er regels noodig om het eigendomsregt te bepalen en wetten om het te beschermen. De wezens, die alleen zinnelijk leven, de dieren en de wilden kennen dan ook alleen vijandelijkheid en verwoesting. Het vleesch is het gebied van haat, tweedragt, jaloersheid, egoisme en dood.

Van geestelijke dingen daarentegen kunnen twee en meer te gelijk genot hebben. Gewoonlijk is zelfs het genot te grooter naarmate het getal van hen, die er in deelen grooter is. Het schoone, het ware, en alle dingen, die daarmede in betrekking staan, hebben dit goddelijke voorregt, dat de geheele wereld ze te gelijk kan bezitten, dat elk ze geheel kan bezitten, en dat hoe meer er zijn die ze bezitten, des te meer genot elk op zich zelf er van heeft. Eene verhevene gedachte kan een genot worden voor het gansche menschdom. Wie heeft nooit eene geheele vergadering door

vervoering aangegrepen gezien bij het hooren van een goed gedicht of fraaije muzijk? Een Venus, een Apollo of Laocoon ontsluijeren de schoonheden voor allen, zonder uitsluiting, zonder bij iemand naijver te wekken; want het vermaak, dat het gezigt der schoonheden van natuur en kunst oplevert, wordt juist verdubbeld, wanneer men den ontvangen indruk aan zijne vrienden kan meêdeelen.

In de geestelijke dingen heeft dat communisme zijne plaats, dat de droom is geweest van sommigen, die zich niet genoegzaam rekenschap gegeven hadden van de stoffelijke toestanden en van de wetten der staathuishoudkunde.

De heerschappij van den geest maakt bovendien het regeeren gemakkelijk. Daar de waarheid één is, kan men, hoe meer men haar zoekt en nadert, ook meer hopen op éénstemmigheid. Magtsaanmatiging is minder te duchten, de geestelijke mensch zoekt geen uiterlijke magt. Indien hij een hem opgedragen gezag aanvaardt, hij doet het om zich van een pligt te kwijten; maar ontneemt hem de hoop om in eenige aangeboden betrekking nuttig te zijn, hij zal haar weigeren.

Het is de geest, die den mensch vrij maakt van het stof door gedurig meer de menschheid te vervangen door machines, door de scheppingen der nijverheid, door de verdeeling van den arbeid, door de instelling van het crediet, dat men het geloof mag noemen in den handel.

Een magtige ontwikkeling van het geestelijk leven is noodig om een tegenwigt te vormen tegen de reusachtige vorderingen der materieele welvaart. Wanneer het roemen in rijkdom niet gepaard gaat met vordering in kennis en vooral in regtschapenheid, snelt land en volk zijn ondergang te gemoet. Zoo zijn de colossen der oudheid, Babylon, Ninive, Rome gevallen. Indien het mogelijk ware, dat in onze dagen de zielen gelijk toen zich gingen wentelen in het onreinste slijk der zinnelijkheid, er is geen twijfel of wij zouden, ondanks al de wonderen, die ons omringen, nog eens de ontzettende tooneelen van verderf en ondergang zich zien herhalen. Daarom moet ieder mensch, die het wèl meent met het heil zijner natuurgenooten, met al de krachten, waarover hij beschikken kan, er toe meêwerken om het geestelijk, het godsdienstig leven op te wekken en te vermeerderen.

Maar zal dat godsdienstig leven, zoo noodig als de grondslag van alle regt, als de dampkring, waarin goede zeden alleen kunnen leven, bestaan kunnen zonder een geformuleerde leer, zonder zich vast te hechten aan het verledene, zonder eeredienst? Blijkbaar niet. Eene leer, die zich niet formuleert, is eene leer die zich over zich zelve schaamt of die in het geheel niet bestaat. Men kan het menschelijk aanzijn niet bouwen op een enkele negatie. Ook mag men niet roekeloos breken met het bestaande; men moet het tegenwoordige vasthechten aan het verledene. - En wat de noodzakelijkheid eener eeredienst aangaat, de dagelijksche ondervinding doet ons haar genoeg gevoelen. Ten gevolge der vereeniging van ziel en ligchaam, moet gedurig van buiten de opwekking tot ons komen om te denken en te gevoelen. Een gevoel, dat men niet aankweekt en levendig houdt, eindigt met te sterven of althans met zoo te verflaauwen, dat het niet langer de drijfveer onzer daden

kan blijven. Men zegt dat de vriendschap de verwijdering der vrienden van elkander niet overleeft. Zeker is, dat de gevoelens onzer harten, indien hun vuur niet onderhouden wordt, wegkwijnen onder de drukke beslommering van het leven. Hetzelfde zou gebeuren met ons godsdienstig gevoel: omdat dit een deel van ons wezen zelf is zou het nooit geheel kunnen verdwijnen, maar indien het niet door de eeredienst, door het levend woord, door de gemeenschap met gelijkgezinden gedurig gevoed wordt, het zal verstikken en sterven onder het overwigt onzer tijdelijke belangen.

Welk is dan de godsdienst, die men behouden moet? In het wezen der zaak zal zij drie zaken moeten bevatten:

1°. het overwigt van het leven des geestes over dat der zinnen.

2°. de verpligting om te streven naar volmaaktheid.

3°. de beoefening der liefde.

1o. Overwigt van het geestelijk leven. Ik versta daaronder dat men den mensch duidelijk moet maken, dat boven deze wereld der zinnen een geestelijke wereld bestaat, waarvan God, de hoogste waarheid en het hoogste goed tevens, het middenpunt is; dat onze ziel van nature bestemd is om in die wereld te leven, en dat hoe hooger zij zich in deze verheft, des te meer een zuiver en duurzaam geluk haar deel zal worden, des te meer zij ook geschikt zal worden om hare pligten jegens vaderland en menschheid te vervullen.

2°. Weest gijlieden volmaakt, gelijk mijn Vader, die in de hemelen is volmaakt is. Gelijk voor den kunstenaar een ideaal van schoonheid zweeft, dat hij in het marmer of op het doek tracht uit te drukken, zoo verschijnt voor ons het menschelijk ideaal, de type van den volmaakten mensch. Niemand zal misschien dat ideaal in zijn geheel en uit alle gezigtspunten beschouwd kunnen verwezenlijken, maar elk moet er naar streven. Dit trachten naar de volmaaktheid, dat de bewustheid onderstelt onzer onvolmaaktheid, is de groote inhoud der godsdienst. Wij moeten al onze vermogens ontwikkelen, zelfs die des ligchaams, maar in de orde door de betrekkelijke waarde dier vermogens aangewezen. De natuur ons onderwerpen en hare krachten doen strekken ter vervulling onzer behoeften, onze physieke kracht te ontwikkelen, al onze organen te volmaken, ons schoonheidsgevoel te verfijnen, ons verstand te verhelderen, het werkelijke leven geheel te vormen naar het ideaal, dat is onze verpligting jegens ons zelven.

Maar is het voldoende dat wij het ideaal door ons te verwezenlijken in het afgetrokken ons voorstellen? Neen; ter naauwernood kan de wijsgeer zoo levendig het zich voorstellen, dat zijne voorstelling hem praktisch nuttig wordt. Het ideaal moet vleesch worden en men moet het aan de bewondering der menschen ter navolging kunnen voorstellen als een werkelijk bestaand, een geschiedkundig wezen. Griekenland had zijne goden, Rome zijne groote mannen, het Christendom zijnen Christus. De "*navolging van Jezus Christus*" zou het boek der toekomst zijn, indien het zijn model niet bedorven had door die ascetische tint, die den monnik der middeleeuwen kon behagen, maar strijdt met ons bewustzijn.

3°. De liefde is de hoofdzaak. Door gebrek aan liefde is de maatschappij krank. Een meer werkzame liefde zal

haar tot een juist begrip van het regt leiden en zij zal gered zijn. De liefde eischt iets meer dan almoezen: zij gebiedt, dat wij arbeiden om de heerschappij van wet en orde te verzekeren; om de volken onderling te verbinden door de opheffing der slagboomen, der vooroordeelen, der afstanden, die hen scheiden; om licht te verspreiden onder onze medemenschen, die nu nog verzonken zijn in den afgrond van duisternis en onkunde.

"De liefde is de ware toetssteen der godsdiensten. Die godsdienst, die het meest de liefde bevordert, is de beste.

De liefde vergaat nimmermeer; hetzij profetiën, zij zullen te niet gedaan worden; hetzij talen, zij zullen ophouden; hetzij kennis, zij zal te niet gedaan worden.

De liefde is langmoedig; zij is goedertieren; zij zoekt zich zelve niet; zij verblijdt zich niet in de ongeregtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid.

En al ware het, dat ik al mijne goederen tot onderhoud der armen uitdeelde, en al ware het, dat ik mijn ligchaam overgaf, opdat ik verbrand zou worden, en had de liefde niet, zoo zou het mij geene nuttigheid geven."

Overwigt van den geest over het vleesch, verpligting om zich te volmaken door de navolging van het menschelijke ideaal, wet der liefde, het Christendom vereenigt in zich deze wezenlijke vereischten. Indien het dan ter anderer zijde aannemelijk gemaakt wordt voor de rede door het los te maken van alles, wat onkunde en de vooroordeelen van den vorigen tijd er zinnelijks en verkeerds aan toegevoegd hebben, dan doet alles gelooven, dat het de godsdienst zijn zal der volgende eeuwen. Het heeft de overlevering op zijn hand, en dat is veel. Het heeft in den loop der eeuwen bestanddeelen uit de Persische, Joodsche en Grieksche godsdiensten in zich opgenomen, maar de verschillende secten van het Protestantisme hebben getracht het er van te zuiveren, en dit zuiveringsproces wordt voortgezet in onze dagen en onder onze oogen. Ons daaraan vastsluitend zijn wij waarlijk op den weg der toekomst, behoudend, omdat wij de resultaten der godsdienstige ontwikkeling van den vóórtijd niet wegwerpen, maar hervormend te gelijk, omdat wij op onze beurt het werk voortzetten en het ideaal trachten te naderen.'

Wij drukken in den geest *de Laveleye* de hand: het is verblijdend dergelijke taal uit België te hooren. Wat is het groote gevaar van roomsch-Katholieke landen? Zinnelijkheid en traagheid van geest mogen een aanmerkelijk deel gevangen houden onder het juk der geestelijkheid, dit neemt niet weg dat ter anderer zijde velen aan hunne moeder de heilige Kerk ontwassen: de godsdienst der Kerk kan niet leven in den dampkring der mannen van wetenschap en beschaving, zij wordt dan uitgeworpen en het grooter deel bekommert zich niet langer om haar of om godsdienst in het algemeen; eere daarom aan een man als *de Laveleye*; een man des geloofs begroeten wij in hem; een ideaal zweeft hem voor den geest, dat verborgen zou blijven voor zijne oogen, ware in hem dat vermogen niet, dat een bewijs is der zaken die niet gezien worden; blijkbaar religieus van natuur worstelt hij, na den ondergang van een vroeger geloofsbegrip, om zich eene eigen godsdienstige overtuiging op te bouwen in overeenstem-

ming met het later verkregen licht: de hooge gedachte bezielt hem, dat de mensch voor waarheid en godsdienst gemaakt is, en dat deze goederen der menschheid onvergankelijk zijn. Zulke mannen zijn noodig, vooral in Belgie noodig, om de vredebreuk tusschen godsdienst en wetenschap, Christendom en beschaving, door het onverstand der menschen veroorzaakt, te doen ophouden; en heeft de talentvolle man, op wien wij wezen, tot die schoone verzoening medegewerkt ook in het ambtelooze leven tot nu toe door hem geleid, wij verblijden ons dat de benoeming tot hoogleeraar aan de Universiteit te Luik, hem onlangs geworden, een vasten, meer bepaalden werkkring hem zal openen, die ruimschoots hem de gelegenheid aanbiedt om zijne schoone taak voort te zetten. Denkbeelden en waarheden regeren de wereld; maar hoe schoon wordt het leven op deze wereld, wanneer het gewijd is aan de handhaving en toelichting van een enkele dier groote waarheden, waarbij de maatschappij bloeit en mensch en menschheid leeft.

Het boek beter dan de titel.

De achttien eeuwen der Christenheid, door James White. Naar den derden druk bewerkt voor Nederland; door Mr. J.J. Bergsma, Theol. Doct. Haarlem A.C. Kruseman, 1862. 2 Deelen.

Te beoordeelen heb ik een werk, dat tijdens de vertaling reeds eenen derden druk beleefde en door de *Times* met ingenomenheid besproken werd.

Ik vind geene zwarigheid als mijne meening uit te spreken, dat het in onze moedertaal verdiende overgebragt te worden. Het geeft over den tijd, die sinds de geboorte van Jezus verliep, veel belangrijks, op onderhoudende wijze voorgesteld. Lof daarom den vertaler, die de taak der overzetting aanvaardde en zoo ten einde bragt, dat de Nederlandsche lezer met genoegen kennis nemen kan van het gewigtige, dat de overzeesche nabuur zijnen landgenooten aanbood.

Maar:

1°. De achttien eeuwen *der Christenheid* geeft White niet, wel de achttien eeuwen van *een gedeelte der Christenheid.*

Wat de vertaler in zijne Voorrede betrekkelijk zijn vaderland zegt: ‘ook is de Republiek der Nederlanden door den Engelschman te stiefmoederlijk behandeld,’ dat zal menige andere overzetter te zeggen vinden, als hij tot zijnen arbeid zich aangordende, te vergeefs zoekt hetgeen hij in zijne vaderlandsche geschiedenis wetenswaardig acht. De Zweed vindt aangaande zijn volk alleen dit, dat het op den rijksdag te Westerås (niet Westeräs) het pausdom geheel afzwoer - dat Gustaaf Adolf, de leeuw van het Noorden, die in 1630 zijne schitterende loopbaan begon, door den kardinaal Richelieu in den strijd tegen Oosten-

rijk ondersteund werd, en dat de overwinningen van Torstenson den Zweed, eenen waardigen navolger van Gustaaf Adolf, de Oostenrijksche Katholieken dwongen, wat minder hoogen toon aan te slaan. Met nog minder moet de Rus tevreden zijn. Behalve dit, dat een der landslieden van Harold Schoonhaar, die den scepter over geheel Scandinavië zwaaide, de stamvader van het Russische vorstenhuis geweest is en gevestigd te Kiew of te Novogorod, met zweep en strijdbijl de beschaving der horden ondernomen heeft, welker afstammelingen nu in het rijk van den czaar gevestigd zijn, ontmoet hij nog, dat met Pruissen, Rusland in de achttiende eeuw voor de eerste maal eene beduidende rol in het groote drama der wereldgeschiedenis speelt, zoodat de politiek tegenwigt tegen hetzelve noodig keurde - dat het met Oostenrijk, Frankrijk en Saksen tegen Pruissen zamenspant en door het beleid van czaar Peter den grooten zeer ontwikkeld, honderdduizend man naar het laatstgenoemde land zendt, die zich van een deel er van meester maken, en te Zorndorf verslagen, het toch niet opgeven den togt van voor elf jaar, toen vijf en dertig duizend hunner tot den Rhijn doordrongen, te vernieuwen. Het zijn voor het tijdvak, dat begint nadat de verschillende Europesche natiën zich op het tooneel der geschiedenis voor het eerst vertoonen, Engeland en Frankrijk, waarmeê de schrijver zich bezighoudt, terwijl hij op Italië en gedeeltelijk ook op Duitschland en Spanje de aandacht vestigt, voor zoover hunne geschiedenis moeijelijk met stilzwijgen voorbij kan gegaan worden. De opgaven van vorsten en schrijvers, door hem vóór elke eeuw geplaatst, drukken het karakter van zijn werk in dit opzigt vrij naauwkeurig uit. Het meest behelst de lijst vóór de achttiende eeuw en toch heeft zij (de stadhouders der vereenigde Nederlanden zijn van de hand des vertalers?) alleen de keizers van Duitschland en Rusland en de koningen van Engeland, Frankrijk, Spanje en Pruissen en - ik onderstel, dat de vertaler de namen van Poot, O.Z. van Haren, Feith en Bilderdijk schreef - van de schrijvers uit dat tijdvak slechts Engelsche, Fransche en Duitsche. Op de vroegere is nog al minder bijv. op die van de 17de eeuw de keizers van Duitschland en de koningen van Engeland, Frankrijk en Spanje, benevens eenige Engelsche en Fransche schrijvers, indien ik namelijk als boven aanneem, dat de opgaven betrekkelijk Nederland niet oorspronkelijk zijn.

Zal men ter verdediging dezer handelwijze aanvoeren, dat de volkeren, die door den schrijver stiefvaderlijk behandeld zijn geworden, van geringen invloed waren op den afloop van de geschiedenis der christenheid, zooals wij dien kennen, ik geloof, dat dit niet juist is. Ik noem naauwelijks Rusland, of men is er, dunkt mij, volkomen van overtuigd. Zoowel naar het noordwesten door zijnen strijd met Zweden, als naar het zuidwesten door dien met Turkije en vroeger met het Oostersch keizerrijk, heeft het eenen beslissenden invloed uitgeoefend op den gang der zaken van de christenheid in gezegde rigting. En zij dit later meer uitgekomen, 't is begonnen, toen voor de eerste maal de Russen zich waagden tot onder de muren van Konstantinopel en in de 13de eeuw voor het eerst met Zweden krijg voerden.

2°. Wij hebben verder van den heer White geene *geschiedenis* van de achttien

eeuwen der christenheid, maar eene *beschouwing* dier geschiedenis.

Op zich zelf staat het hem geheel vrij het eene of het andere te geven, daar de titel van zijn werk van dien aard is, dat hij geene bepaalde belofte doet. Voor hem, die zijnen arbeid heeft aan te kondigen, is het intusschen pligt dit te doen uitkomen, opdat de lezer niet teleurgesteld worde, en gevat zij op al, wat daarvan het onvermijdelijke gevolg is. Het zij waar, wat de *Times* zegt: dat het eene valsche bewering is, dat er in de geschiedenis niets waar is dan namen en jaartallen, te ontkennen is het ook niet, dat het pragmatische der geschiedenis aan groote onzekerheid lijdt. White schrijft aangaande Hendrik VIII tegenover Empson en Dudley: ‘zij stierven aan de galg en na dit offer, aan geregtigheid en wet gebragt, bleef hij met een gerust geweten in het bezit der geroofde schatten. Het volk keurde beide maatregelen goed en benijdde Hendrik het geld niet, nu het zich gewroken zag op de twee ellendelingen. En hoe zoude het den Koning ook iets hebben kunnen benijden? Hij scheen zoo openhartig en voorkomend, met dien gullen lach en die hagelwitte tanden - bijzonderheden, die wij niet moeten vergeten ten gevalle van hetgeen men spottenderwijze de waardigheid der geschiedenis genoemd heeft. Immers ook den vorst is een goed uiterlijk tot zeer groot voordeel. Niet spoedig duidt men een knaap van achttien jaren iets ten kwaden, indien hij er gezond en flink uitziet; maar als die knaap buitengemeen schoon is, krachtig van ligchaam, tintelend van geest, aangenaam van manieren, vooral als hij daarenboven Koning is, dan kan het geene verwondering baren, dat men er algemeen toe overhelt zijne gebreken te vergoelijken en zijne deugden te overdrijven.’ Elders zegt hij betrekkelijk Lodewijk XIV: ‘men dacht welligt, dat hij iets nieuws beraamde in den stand der zaken van Europa - de omverwerping van een koningrijk of de verandering eener dynastie, en dan bepeinsde hij, hoe op de geschiktste wijze oneenigheden tusschen zijne zonen en schoondochteren bij te leggen; - dan dacht hij over uitnoodigingen voor een klein soupé in zijne bijzondere vertrekken - of daarover, hoevele schreden hij een Italiaansch vorstje zou te gemoet gaan bij gelegenheid eener plegtige receptie.’ Hetzelfde is van toepassing de geheele geschiedenis door en wordt door de pragmatici 't minst toegepast. Zij denken in den regel aan deftige oorzaken - ik hoop, dat de lezer begrijpen zal, wat ik er door bedoel - en in het geheel niet of bij wijze van uitzondering aan die, welke daarin liggen, dat de mensch, ook als men hem koning of kardinaal noemt, mensch is en als mensch eet en drinkt en slaapt enz. Het is in één opzigt niet te verwonderen: de bescheiden, waarop de pragmaticus afgaat, geven, - en dit is zeer natuurlijk - niet het alledaagsche, maar wel het deftige. Onder de vele papieren van een archief is toch nu en dan slechts een enkel blaadje, dat opgeeft, hoevele aardakers of hazen 's jaarlijks door deze of gene stedelijke regering aan dezen of dien staatsman van invloed gezonden worden. Van den anderen kant wekt het bevreemding. Iedere pragmaticus kan het dag aan dag uit hetgeen in zijne nabijheid geschiedt, zien, welk eene inderdaad belangrijke rol vette kalkoenen, om nu slechts deze te vermelden, op het tooneel der geschiedenis

spelen. Indien men deze kleinere raderen van het groote werktuig wat meer in hunne werking gadesloeg, men zou - des ben ik, ook op grond mijner ervaring, overtuigd - over hetgeen het tot stand bragt, geheel anders oordeelen, dan nu het geval is. Zoolang het niet geschiedt, houde men het mij ten goede, dat ik, al lacht volgens de *Times* Walpole er om, tot de bewering der namen en jaartallen overhel, althans de beschouwing der geschiedenis, zelfs door eenen man als White, houde voor eene beschouwing van White en niet voor de geschiedenis.

Of White altijd gelukkig is in zijn pragmatiseren? Ik zou het niet durven staande houden. 't Zij eenigermate in den geest van het zoo even gezegde, wanneer hij, sprekende van de oorzaak der Fransche revolutie in de vorige eeuw, van oordeel is geenen tijd te behoeven te verspillen om te redeneren over de schriften van Voltaire, d' Alembert en Diderot, over het ongeloof der geestelijkheid en over de onzedelijkheid van den adel, maar te kunnen volstaan met de groote oorzaak van alle omwentelingen te noemen - al te zware belastingen, dan hoop ik, de Fransche revolutie daarlatende, voor den roem van mijn vaderland, dat ik niet van gemis aan pragmatischen zin kunne beschuldigd worden, wanneer ik bij de Zweedsche omwenteling onder Gustaaf Wasa aan andere oorzaken denke, dan bij die der Joden tijdens Rehabeam. Iets vroeger bespreekt de schrijver de uitspraak, dat Engeland geene militaire natie is. Uit het gevolg, dat het met bijna ieder volk der aarde streed en doorgaans zegevierde - dat geene beschaafde mogendheid in zoo aanhoudende en menigvuldige oorlogen is gewikkeld geweest, zoodat er in de laatste tweehonderd jaar geene maand, ja geene week verloopen is, van welke het niet gezegd kan worden, dat hier of daar op 't wereldrond het Britsch musketvuur of wapengekletter vernomen is - dat zijn invloed en grondgebied toegenomen zijn, koningrijken in Hindostan door millioenen verdedigd, onderworpen werden en koloniën veroverd tienmaal zoo uitgestrekt als het moederland, trots Montealm en de legerbenden van Frankrijk, besluit hij tot de oorzaak, dat het Britsche volk niet alleen de meest militaire natie der wereld is, zelfs de oude Romeinen niet uitgezonderd, maar tevens de meest volhardende. Is 't juist gezien? In de Krim streden en zegevierden de Britten, maar - omdat de militaire geest hen dreef en wonderen van dapperheid deed verrigten? Of - uit eigenbelang en door den steun der bevriende natie?

Ik verschil - laat mij dit bij het bovenstaande voegen - van den vertaler hierin, dat ik twijfel, of de pas beginnende door Whites werk zich zal opgewekt gevoelen zijne studiën voort te zetten. Zoozeer als ik met hem geloof, dat de meer gevorderde, het boek lezende, zich nogmaals op aangename wijze het vroeger beoefende voor den geest zal brengen, zoozeer geloof ik, dat eene poging van den pas beginnende om den schrijver te volgen in zijne beschouwing, vergeefs moet zijn en ligt kan leiden tot het wanhopige besluit om den brui te geven van eene zaak, die zooveel onduidelijks heeft. Voor hem namen, feiten en jaartallen eerst en daarna of te gelijker tijd pragmatiek.

F.A.E.P.R.E.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk. Schets der Parijsche Universiteit.

VI
De Hervorming, - 't Collége de France. - Ramus.
(Vervolg).

Ik heb gemeend het overzigt van Ramus' taalstudie tot aan het eind te mogen bewaren, omdat we deze, als voor ons onderwerp vooral belangrijk, iets naauwkeuriger wenschen te bespreken. Wel was literatuur - gelijk zijne uitgaven der classici tusschen allerlei strengeren arbeid getuigen - dagelijksch voedsel voor onzen philosooph, maar de vier jaren 1559 - '62 heeft hij toch, blijkens Waddingtons cataloog, bijzonder aan taal en letteren gewijd. In Augustus 1559 verontschuldigt hij zich bij den kardinaal dat hij hem, maand op maand, reeds vier geschriften in dat jaar heeft opgedragen - 't zouden, helaas, ook de laatste zijn waarop Karel van Lotharingens naam prijkte: - werkelijk verschenen in '59: De moribus veterum Gallorum, De Caesaris militia, Grammatica latinae, Rud. gramm. lat. Scholae grammaticae: in 1560 de Gramm. graeca, Rudimenta grammaticae graecae, en twee jaren later de Gramere (françoyse).

't Is vooral met de laatste zes werkjes dat Ramus zijn eerenaam handhaafde van baanbreker der stremmende scholastiek.

Op deze hoogte gekomen kan ik bezwaarlijk eene kleine expectoratie onderdrukken: zij geldt een leemte die ik meen te vinden in alle boeken over 't Fransche onderwijs, zelfs in Waddingtons groote monographie. 'k Mis hier wat ik bij Karl von Raumer in zijn schetsen van Michael Neander, Johannes Sturm en zooveel anderen vind. Immers noch Waddington, noch Théry, noch Hahn geven naauwkeurig verslag van de methodus docendi in 't Collége van Presles gevolgd. 't Is intusschen waar, dat Waddington 't kenmerkende van Ramus als koninklijk lezer in theorie zeer naauwkeurig heeft opgegeven; maar praktisch, als scholarch treedt Ramus ook bij hem niet in 't volle licht. Ja ik had meer verlangd van Waddington, al kon hij mij, strikt genomen, niet ontvankelijk verklaren in mijnen eisch. In een zoo uitvoerige studie van Ramus als Waddington opzette, lag een overzigt van den middeleeuwschen leergang, dunkt mij, voor de hand. Bij den Luther der school behooren de aflaten der Sorbonne: de middeleeuwsche toestanden zijn onmisbare achtergrond op de schilderij om te contrastéren met den nieuwen kosmos dien Ramus in 't onderwijs schiep.

Inderdaad heeft Ramus, het oude schoolgebouw slopend, een nieuwe onderwijswet opgesteld die, uitgaande van 't gezond verstand, in hare strekking naar humaniteit en praxis, paste in 't stelsel der 16de eeuw en achtereenvolgens den bijval aller Europesche centuriën verwierf. Nagenoeg alle vakken der Latijnsche school doceerde Ramus op eene wijze en behandelde hij in leerboeken die alom in de beschaafde wereld werden toegejuicht.

Zijn Latijnsche grammatica bvb., in 1552 door zijn vriend, den hugenoot

Andreas Wechel (van 1555 tot 1568 zijn vasten uitgever) gedrukt, beleefde reeds in 1560 een derde editie en ging onnoemelijke malen in en buiten Frankrijk ter perse.

Daarom mag men het betreuren dat iemand als Waddington - wat fontes betreft een Lucullus met vijfduizend krijgsmantels - zijn werk niet grootelijks in waarde heeft verhoogd door een flink hoofdstuk over 't middeleeuwsch schoolonderwijs te schrijven, waarin bovenal - uit de bescheiden die toch bestaan en uit de boeken die gebruikt werden - een met voorbeelden en feiten verduidelijkte aanschouwing van het taalonderwijs in Frankrijk sedert Bernhard van Chartres werd gegeven. Want die bescheiden, zelfs de schoolboeken - het Doctrinale van Alexander, de grammatica van Jan van Pauteren etc. - zijn, althans gedeeltelijk, voor een gewoon mensch onbereikbaar. Maar genoeg: als men weet dat Waddington vrijen toegang had tot Cousins bibliotheek, en men doorloopt den catalogus van Ramea, waarin een reeks van de zeldzaamste stukken, met C. gemerkt, den particulieren eigendom van Cousin aanduiden: dan mag men pro rato besluiten dat deze Nestor der Fransche schoolwereld een ontzaggelijk woud van documenten bezit, waaruit Waddington ruim bouwstof had kunnen vellen.

Wat er aan Hahn haperde weet ik niet; maar zijn klaarblijkelijke historische abuizen, de zuinige greep die hij in Ramus' volle menschenleven doet, doen vermoeden dat er iets, hetzij dan opgewektheid, hetzij boeken, hetzij beide aan haperde. Maar Théry - ook weer een pacha met paardestaarten in 't onderwijsbewind - die om te toonen hoe goed hij op de hoogte aller bronnen en uitgaven is, in zijn 1ste deel pas ontdekte auteurs (Jean de Janduns Lof van Parijs, 1323) en minder belangrijke onderwijs-programmen (Aeg. de Columna de educ. princ., 13de eeuw: de recuperatione terrae sanctae van een anonymus e.a.) uitvoerig aanhaalt - voor wien, vraag ik, ware het eerder pligt en gemakkelijker geweest dan voor Théry, om voordat hij zich tot het schrijven zijner Histoire de l'éducation en France zette, althans even, Ramus' school binnen te loopen, een uurtje te hooren docéren en de Lijst der werkzaamheden af te schrijven? Ik weet wel dat het groote publiek dergelijke dingen minder aangenaam vindt dan curiosa, maar men schrijft niet voor het groote publiek noch ook voor de aangenaamheid over schoolzaken. ‘Sire, geef mij soldaten, en ik lever u de stad!’ Dat ferme woord heeft Théry hier niet op de lippen gehad: menig studieuse ziel uit het in vertwijfeling, dan beteekent het ‘Geef mij boeken, en ik lever u een opstel!’ - Liever dan met een deftig stilzwijgen heenglijden over dit punt, wil ik hier eerlijk den lezer een leemte, die er mijns inziens, maar ook mijns ondanks, in mijn beschouwingen is, ontdekken. Tot mijn spijt ben ik referent zonder referte: zij, die ik meende dat het zeggen moesten, zwijgen: mijn eigen apparatus bepaalt zich, wat het gymnasium Praelleorum betreft, tot de Grieksche en Fransche grammatica van Ramus; maar inzage der andere stukken tot het leveren eener iets beteekenende proeve ontbreekt mij. De zaak is intusschen belangrijk genoeg om haar aan te houden of haar op te dragen aan anderen uit bronnenrijker streek.

Toch was het voor Waddington ligt spel geweest Ramus -

Ce Rameau d'or qui, des Champs Elysés,
Meine et conduit les hommes advisés -

niet alleen als professor in den katheder van 't Collége Royal, maar ook als docent der jonge Latinisten te teekenen als

Très excellent et valable docteur
Et de bien dire et mieux faire en honneur,

gelijk Palma Cayet hem bezingt in zijn Déploration van 1602.

In dit opzigt acht ik mij gelukkig aan mijn opstel groote degelijkheid te kunnen bijzetten, door Ramus zelven hier in te voeren sprekende over zijn gymnasiaal onderwijs.

In zijne ‘Oratio pro philosophica Parisiensis Academiae disciplina, in amplissimo Parisiorum Senatu de scripto habita, anno 1550 (1551) geeft Ramus een overzigt van zijn eigen werken als philoloog en docent.

In onbegrijpelijk los en zuiver Latijn schildert hij het parlement zijn leven, sinds 1536 zoo vol tumult, en hoe hij na een reeks van academische conflicten en veroordeelingen, daar zijn leerlingen, boetend voor den meester, willekeurig in hun regten worden verkort, genoopt is zijn toevlugt tot dit hooge collegie te nemen*).

Moest ik reeds en zal ik nog, helaas - met een vaste hand maar met een zucht in 't harte - het mes zetten in veel van mijnen Ramus dat niet tot het onderwijs behoort; ik wil uit dit precieuse werkje (in onze koninklijke bibliotheek aanwezig) Ramus' studieplan, omdat het hier op zijne plaats is als merkwaardig document uit de schoolwereld der 16de eeuw, laten volgen. Met een epexegetische breedvoerigheid, die veel docenten kenmerkt en uit het vak afkomstig schijnt, die welligt bij zijne toehoorders ook niet overbodig was*), betoogt Ramus de rigtigheid zijner methode aldus:

*) De amplissimus Parisiorum senatus is het parlement dat, bij de instelling der États-Généraux door Filips IV in 1302, in zijn dubbele hoedanigheid van Pairsregtbank en van opperste geregtshof des Konings, zijn vasten zetel nam te Parijs. Wel werden bij het intrekken der kroonleenen en het aanwinnen van vreemd grondgebied door de koningen in de nieuwe deelen van het rijk vóór en na parlementen ingesteld (bvb. te Toulouse ook reeds in 1302, te Grénoble in 1462 enz. enz. tot aan 1775, toen eerst het parlement van Nancy optrad), maar 't parlement der hoofdstad wist door zijn ouderdom, door zijn betrekking met het hof, door de uitgestrektheid zijner regtspleging, die over het geheele oude kroongebied ging, door bijzondere privilegies, eindelijk door de bewering dat het regtens het oude pairshof was opgevolgd, zich hetzelfde overwigt onder de parlementen te verschaffen, dat Parijs onder de steden won. Ook in 't parlement ontwikkelde zich de kiem van centralisatie, waardoor allengs, onder de autoriteit der vorsten, Parijsch en Fransch synonymen werden, - de Parijsche universiteit is de universiteit van geheel Frankrijk, en geheel in dezen geest zijn door Napoleon III, in den officiëelen almanak van 't op. ond., 't *collége de France* en de in 't vorige art. in dit tijdschrift vermelde inrigtingen, kortweg genoemd *Établissements scientifiques de Paris.* Parijs, de zetel der hoofdmagt, der causa movens, is als het oude Rome de stad bij uitnemendheid. ‘Paris - zegt Guizot (Mém. IV, 137) - attire et absorbe moralement la France. Dat is, kernig uitgedrukt ‘Paris, c'est la France’.

*) 't Parlement was een slechte regtbank voor taalgeschillen. Koning Frans, verontwaardigd, zegt men, dat de eerste president de formule *déboutons et avons débouté* vertaalde door *debotamus et debotavimus*, had bij ordonnantie van 1539 teregt het Latijn in de vonnissen en regterlijke stukken afgeschaft.

‘Wanneer een knaap van goeden huize ons ter opvoeding wordt toevertrouwd - zegt hij - begint hij met dagelijks 2 uren, 1 's morgens en 1 's middags een leeraar in 't Grieksch en eenen in 't Latijn te hooren. Al de overige uren van den

dag besteedt hij aan 't bestuderen, van buitenleeren en toepassen van 't verklaarde, zoodat hij dus veel meer tijd aan deze oefeningen dan aan de lessen geeft. Op 1 morgenles komen 2 uren voor 't memoriseren, 1 voor 't mondeling en van buiten voordragen, 2 uren voor woordenwisseling, disputeren, nabootsen, oefenen: zoo worden om 1 les tot goede vrucht te doen rijpen 5 volle uren gebruikt. Op dezelfde wijs gaan wij met de middagles te werk; en niet in geleerde voordragten en dictaten achten wij des onderwijzers hoofdzaak te zijn gelegen, maar daarin dat hij zijn leerlingen aanhoore, opwekke, teregtwijze, met woorden, daden, voorbeeld, kortom met alle middelen hen oefene. Want wij zijn innig overtuigd dat knapen verreweg meer door voorbeelden dan door voorschriften, meer door navolging, stiptheid, omgang, dan door lessen taalkenners, redenaars en wijsgeeren worden: daarom willen wij liever hunne oefenaars in de kunsten dan meesters zijn en genoemd worden. Ziedaar in mijn inrigting de beteekenis van les en oefening. De regels der kunst leeren is in mijn collége zooveel als ze omschrijven, herhalen, op nieuw behandelen, betoogen, afvragen, ze geheel en al in 't begrip en 't geheugen des leerlings inwerken. Heeft hij zoo een inzigt in de kunst gekregen, dan komt de toepassing, de praktijk, die iets geheel anders en tweederlei bewerking vereischt. De eerste bestaat hierin dat de knaap uit duidelijke voorbeelden de kracht der kunst gevoele en aan die voorbeelden zie hoe kunstrijk, hoe overeenkomstig met de regels en geschikt zij zijn.

Deze oefening noemen wij *analyse*, omdat zij de deelen van 't gestelde voorbeeld ontbindt en ze elk afzonderlijk afmeet op den maatstaf der kunst. De tweede oefening heeft plaats als de leerling, met voorbeelden gezien hebbende, hoe kunstvaardigen de regels bezigen, eerst door nabootsen iets gelijksoortigs vormt, en vervolgens zelfstandig, door proefneming en inspanning, opklimt tot het leveren van eigen werk.

Dat noemen wij *genesis*, omdat deze periode nieuwe kunstproducten schept. Eerst in anderer voorbeelden, dan in eigen werk de regels der kunst bepeinzend, leert hij spreken, het woord voeren, betoogen, iedere humane kunst: immers ik pas in mijne school de dubbele oefening van Analyse en Genesis geregeld toe op de studie der gramm., rhet. en phil.

De 4 eerste jaren houd ik den knaap (als hij zonder te kunnen lezen of schrijven bij mij komt) aan de studie der Lat. en Gr. grammatica. Het 1^{e} jaar leert hij bij mij woorden verbuigen en vervoegen, zooveel maar mogelijk is: wij laten hem die schrijven en uitspreken en oefenen hem meer door vóórdoen en laten doen dan door regels. Luttel syntaktische voorschriften geven we hem: liever oefenen we hem praktisch met het een of ander aardig vers, omdat

> Os pueri tenerum balbumque poëta figurat.

Aan de Buc. van Virg., de Muis- en Kikvorschenkrijg van Hom. of de daarmede in eenvoudigheid van taal schier wedijverende blijspelen van Ter. ontleenen we iets; en dat geheele jaar gebruiken we voor de etymologie der afzonderlijke woorden, opdat de knaap dit jaar ruimschoots en grondig in 't Lat. en Gr. leere verbuigen en vervoegen.

In het 2de jaar meer en naauwkeuriger onderrigt in de etymologie en ruimer

gebruik van 't een of ander grooter stuk van Virg. of Cic., Hom. of Aristoph.. - In 't 3de jaar wordt de geheele syntaxis behandeld: met de jaren groeit het werk: zoo de knaap begon met 4 of 6 regels te memoriséren, hij leert er nu 6 of 8; leerde hij het 2de jaar een opstel van 6 of 8 regels schrijven; nu maakt hij er een van 12 of 18. - In 't 4de jaar wordt de geheele prosodie (quantiteit der lettergrepen) afgehandeld: handleiding verstrekt tot het schrijven van brieven, het maken van redevoeringen: netheid van stijl steeds meer beoogd, en als iets nieuws het zamenstellen van verzen begonnen. Zoo zal de knaap niet alleen zuiver en passend proza leeren schrijven, maar ook, door de vroegere bloemlezing uit de dichters reeds voorbereid, thans aangegord met de regelen der kunst, den versbouw aanvangen en een gedicht vervaardigen.

Deze 4 jaren besteden wij geheel aan taalkunde, oordeelende dat aller wetenschappen fundament in den vasten ondergrond dezer Gr. en Lat. taal het best wordt gelegd. Rhetorica, ja de geheele philosophie is voor een goed deel gave der natuur: immers velen spreken schoon, zonder het van rhetoren te hebben geleerd, velen redeneren juist, zonder eenig philosophisch onderrigt. - Die beide talen daarentegen, niet meer gesproken door eenig volk, liggen uitsluitend in de boeken en worden daaruit alleen door studie gehaald. Haar grondige kennis is de sleutel der wetenschap: vandaar dat het onderwijzen dier talen mijn en mijner mededocenten dagtaak is. Want de knaap moet langs den ladder der analyse, met eenvoudige voorbeelden, opklimmen tot het inzigt en 't bereiken van de taalregels, waardoor hij over de etymologie der rededeelen, de syntaxis, de orthographie en prosodie, waar het pas geeft beslissen en de grammaticale zuiverheid eener rede aanwijzen kan.

Ziedaar, zeg ik, de eerste oefening in de spraakleer: de tweede is, dat de leerling een voorbeeld, hem gesteld en verklaard, nabootsend iets gelijksoortigs vorme, en zoo getrouw mogelijk aan 't oorspronkelijke blijve in uitdrukking met woord en pen, opdat hij al peinzend en zich oefenend in 't vertalen, nabootsen, stellen, spreken, allengs tot een grammaticus gedije. Ik herhaal het, zooveel tijd gebruiken wij, bij 't leggen der beginselen van 't Lat. en Gr., voor deze praktische oefeningen en nog dagelijks bevestigen en voltooijen wij in den volgenden tijd de bedrevenheid der leerlingen daarin, omdat wij rekenen verreweg meer tijd en moeite aan de kennis dier talen dan aan de wetenschappen daarin vervat, te moeten besteden. Intusschen men houde in het oog - wat ook zeer zeker en waar is - dat het iets geheel anders is, de regels eener kunst te verklaren dan ze toe te passen, dat iemand alle grammaticale regels kan kennen, zonder zuiver te kunnen spreken of schrijven: gelijk in alle kunsten, b.v. in de muzijk iemand de regels der muzijk zal hebben geleerd, maar niet zal kunnen zingen. Om die reden geven wij, op boven beschreven wijze, de 4 eerste jaren aan de verklaring en beoefening der gramm. ten beste en gaan in 't 5de jaar op volkomen dezelfde wijs met het onderwijs in de rhetorica te werk. Ook deze leeren wij met de voordragt in definities, divisies, soorten van tropen en figuren: de voordragt verklaren wij door de wijziging in stem en gebaarden, en dat alles prenten we,

door nog- en nogmaals te doen en te laten doen, den leerlingen in. Door zulk een naauwlettende behandeling brengen we hun een helder begrip der regels bij. Dat is de methode van 't gymnasium van Presles. Tevens verbinden we daarmede, ofschoon in afzonderlijke uren, de oefening in Analyse en Genesis, de eerste op uitstekende voorbeelden van Virg., Cic., Hom., Demosth. en anderen, opdat de leerlingen daarin de schitterende beelden en redekunstige figuren volgens de regels der rhetorica aanschouwen: 't ontbrekende in stem en gebaarden drukken wij zelve, zooveel in ons is, voor hen uit. De Genesis beoogen wij daarna, door de knapen den zin van een gekozen plaats, wat tropen en figuren betreft, te doen verklaren, hen dezen met stem en gestes te doen weergeven en hen op zich zelve eindelijk eenig onderwerp in denzelfden trant te laten inkleeden.

Grammaticale regels echter mengen wij in deze rhetorica niet meer; wij bezigen hier alleen het resultaat onzer vroegere studiën: wat wij wonnen in de gramm. houden wij aan: een ruimer en scherper blik in den geest der talen zoeken wij te slaan: sierlijk spreken achten wij onvereenigbaar met barbarismen en grammaticale onzuiverheid: eerst onze discipels gewennende aan gepaste en juiste taal, klimmen we op tot de vaste gewoonte om keurig en smaakvol te spreken.

De billijkheid vordert echter hier bij te voegen dat ons geenerlei verwijt in deze beide kunsten treft. Trouwens men zou ons ook slechts euvel kunnen duiden dat wij de gramm. en rhet. duidelijker doceren en naauwlettender zoeken toe te passen, dan zulks in den regel geschiedt.

De derde trap van studie, dien we thans bereiken, is de dialectica, een vak waarover we wel is waar geenszins met de bedoeling en den geest der oude wijsgeeren of der wetten, maar toch met de flaauwheid en bekrompenheid van eenige tijdgenooten in botsing zijn. Luistert, bid ik u, o Regters, naar dit derde deel van mijn vertoog, en weegt mijne woorden met onbevangen ziel. Neemt wel in aanmerking wat ik over kunstverklaring en -oefening gezegd heb, en dat er tusschen regels geven en praktisch inwerken van een vak groot verschil bestaat. Immers 't is op deze hoogte dat een fout schuilt, ons ten laste gelegd: dat wij nl. de dialectica niet alleen uitleggen, maar dat wij ook vermeenen haar te moeten toepassen, geheel in werking en vrucht te doen treden.

In het 6de jaar dan brengen we onzen kweekeling aan 't dialectisch voedsel, en even als vroeger in taal en rhetorica, behandelen we hem ook nu weer in dit vak. Aan de verklaring der regels paren we oefening in de praktijk, terwijl we, naar den eisch der wet, dit gansche jaar aan de dialectica wijden en de voorschriften over inventie en dispositie in dit vak - door de rhetoren in 't rhetorische tamelijk verward - klaar en praecies aangeven.

De dialectica bestaat uit twee deelen, de inventie en dispositie. Beider regels en bepalingen geven we, aanwijzende waarin het kenmerkende der verschillende argumenten schuilt, welke de vormen zijn van redenering, sluitredenen, methodes, alsmede hoe men zich te dezen kan vrijwaren tegen bedrog. Dat alles, uit logische werken bijeengebragt, stelselmatig onder de rubrieken der in-

ventie en dispositie verdeeld, docéren we met duidelijke voorbeelden: ja van geheele boeken waarin we, al bloemlezende, iets voortreffelijks vonden, leveren we bijwijlen een overzigt: kortom door verklaren, herhalen, afvragen, door omkeeren en veelzijdig betasten, drukken we in 't bewustzijn onzer jongeren de lijnen dezer wetenschap in al hare zuiverheid af, en wat dagelijks in 1 uur werd verklaard, wordt in 2, 3 uren van praxis, kan het zijn met een nog waakzamer oog dan in de grammatica en rhetorica, verwerkt.

Dit is het feit waarvoor ik, o Regters, als beschuldigde voor U sta. Immers naarmate de dialectica de grammatica en rhetorica overtreft - en zij doet dat gelijk de ziel de tong, het oordeel de spraak te boven gaat - zoo mogten wij - meende ik - des te uitnemender zorg en naauwgezetheid in het dialectica-onderwijs bezigen en vooral in dit vak, niet tevreden met den gewonen slender, onze analytische en genetische methode omhelzen - een methode door mijn tegenpartij als onwettig en verderfelijk gewraakt. In den mythologischen Hesperidentuin, MM. HH. is een heerlijk geboomte met gouden appelen, van verre door de voorbijgangers aangestaard, maar door een nimmer sluimerenden, kronkelenden draak, die er zelf geen genot van heeft, bewaakt: zoo groeit er op 't philosophisch grondgebied ook heerlijk hout met gouden fruit beladen, waarvan de booze schooldaemon, ofschoon hij het zelf niet plukt, niet waardeert, niet ziet, den dorstigen wandelaar verre houdt. Maar wij nemen geen vrede met de grens, ons door dien daemon gesteld: wij willen plukken van het ooft. Ziehier hoe wij dat doen. - Eerst stellen wij ter analyse stukken van talentvolle auteurs, die niet alleen taalkunstig zuiver geschreven en rhetorisch sierlijk hebben gesproken, maar die daarbij tevens fijn, scherpzinnig, beleidvol redeneerden: opdat onze discipel daarin den aard der dialectische wetten, d.i. der bewijsgronden en bewijsvoeringen naspeure en uitvinde, en zich het gevondene ter genesis in gelijksoortige gevallen toeëigene. Op denzelfden dag dus, maar ook weder op verschillende en vaste uren, overweegt hij de dubbele voortreffelijkheid én der uitvinding in 't betoog én der schikking in den syllogismus en betoogtrant gelegen, hij vormt naar de hem gegeven modellen zijn verstand en oordeel, en leert eindelijk op zich zelven, zonder voorganger, allerlei andere punten, op dezelfde wijs of, zoo mogelijk, met nog grooter rijkdom van zaken en gronden, in nog helderder en juister orde en schikking, betoogen en verklaren.

Vele jaren reeds, o Regters, leeraren wij opentlijk en verkondigen overluid dat nut en die diensten der logica, door ons met krachtige en onverdroten maar toch aangename en welgevallige inspanning nagewezen in de dichters, redenaars, wijsgeeren van 't oude Griekenland en Rome. Cicero voert het woord tegen Piso: hij heeft hevige en harde verwijten over de wijze waarop deze tot de hoogste ambten kwam en die voerde. Als we dus de dialectische bewerktuiging dezer rede nagaan, sommen wij de oorzaken, feiten, bijkomende omstandigheden, tegenstrijdigheden, alle andere soorten van argumenten op, doen de conclusies en syllogismen helder uitkomen, bakenen den algemeenen gedachtengang af. Dat is analyse. Een dergelijk on-

derwerp geven we onzen discipels op: wat gene persoonlijk behandelde, betoogen wij in 't algemeen: wij maken van de hypothesis der quaestie een thesis. Cicero sprak tegen Piso: wij tegen een tyran en verderfelijk magistraat, en door 't voetspoor van onzen doorluchtigen voorganger te volgen, komen we tot iets dat op zijn werk gelijkt. Dat is genesis.

Cicero sprak pro Milone: wij brengen alle bewijsgronden der verdediging op hunne plaats in de inventie, de syllogismen en bewijsvoeringen in hun technischen vorm, en volgen den draad die de gedachten aaneenrijgt. Dat is weer analyse. - Wij stellen weer dusdanig onderwerp. Gelijk hij vóór Milo sprak tegen Clodius, redekavelen wij ter verdediging van een kloek vorst tegen een snoodaard met gelijke argumenten, met gelijke syllogismen, in gelijke orde: kortom volgens dezelfde analytische en genetische methode worden Demosthenes, Hom., Virg., Plato, Aristoteles behandeld, hun logische bedoelingen uit hun bewijzen, hun oordeel uit hun syllogismen opgemaakt; en dat alles, zoowel als de schikking van 't geheel wordt verklaard, overdacht, opgeschreven, uitgesproken, nagebootst, opdat we den auteur evenaren, ja als het wezen kan op eenig punt overtreffen.

Een ander maal zetten we alle voorbeelden ter navolging op zijde en kiezen naar goedvinden een punt van discussie, om daarbij al onze geestkracht, al ons vernuft, talent, de vruchten onzer bij 't lamplicht aangevangen studiën te toonen*). - Is thans het bemagtigen der dialectische kunst ons hoofddoel - gelijk wij bij rhetorica bijhielden wat we wonnen aan grammaticale kennis: zoo behouden we thans de vruchten bij, die 't rhetorische jaar ons bragt, en wij paren de 3 kunsten, wier afzonderlijke wetten wij in afzonderlijke tijdperken leerden kennen, thans in de toepassing zamen, om een zelfde onderwerp ten opzigte van zijn grammaticale juistheid, zijn rhetorische inkleeding, zijn dialectica d.i. de strekking zijner argumenten, den vorm zijner syllogismen, den gang van het gansche redebeleid, te beschouwen.

Ziedaar nu onze methode in 't 6de schooljaar - onze praxis in de 3 kunsten, die, vooral in de dialectica, zoo euvel wordt geduid, dat ze als strijdig met de academische wetten en noodlottig voor 't leven en de beschaving wordt voorgesteld. Ziedaar het feit, waarom mijn leerlingen verongelijkingen moeten verduren, een bejegening, o Regters, waarvoor ik mijne toevlugt neem tot U. In 't vertrouwen op uwe billijkheid en belangstelling ga ik voort, U mijn onderwijs ten einde toe en mijn paedagogische denkbeelden te schetsen.

Drie jaren zijn bestemd voor philosophie. - Het 1ste jaar werd, gelijk wij zagen, aan dialectica gegeven: het 2de

*) Een hoogst zeldzaam werkje in de bibliotheek der Univ.: Quinque orationes politicae a quinque discipulis Ant. Foquelini habitae in gymnasio Praelleorum, Par. 1554 (1555) in 4o. 16 bladen, zonder pag. geeft ons een denkbeeld van Ramus' methode. Een der leerlingen van de klasse van Foquelin houdt een betoog dat een koning geen wijsgeer zijn moet, een tweede verdedigt de tegengestelde meening. Een derde treedt op met de bewering dat een vorst zich niet moet inlaten met de wapenen, een vierde betoogt dat hij dat wél moet. Eindelijk heeft een 5de, Nicolaas Nancel, Ramus' toekomstige biograaf, tot taak een slotsom uit de vorige redeneringen te trekken en aan te toonen in hoever een vorst krijgsman en wijsgeer tevens zijn kan. Bij dit alles was Ramus' fort, de uiterlijke voordragt, hoofdzaak.

bestemt de Wet voor de ethica: het 3de voor natuurphilosophie. Ook hier steunt ons onderwijs op het vroegere en blijft consequent. Op de weegschaal der zuivere rede leggen wij te eenre zijde bewijsgronden en redeneringen, en beproeven met het dialectisch gewigt aan de andere zijde hunne zwaarte. - De cursus over moraal is in het 2de jaar gesteld: niet alle ethische boeken van Aristoteles echter, maar slechts 4, zijn voorgeschreven. Mogt ik echter mijn gevoelen uiten op dit punt, dan zou ik wenschen dat dit vak uit het Evangelie door een bekwaam en regtschapen godgeleerde, liever dan door een philosooph uit Aristoteles wierd gedoceerd. Een knaap zal veel ongodvruchtigs uit Aristoteles leeren, hetwelk hij, vrees ik, spade afleeren zal, als daar is: dat de gelukzaligheid des menschen uit den mensch zelv' ontspruit en ín hem beperkt blijft: dat alle deugd geheel in menschelijke kracht gelegen is: dat zij door de natuur, de kunst en den ijver des menschen verkregen wordt: dat tot al het menschelijk werken, hoe groot en verheven het moge zijn, God niets medehelpt, niets uitrigt: dat er geen Voorzienigheid Gods bestaat: dat er geen woord gesproken wordt van goddelijke geregtigheid: dat de ziel sterfelijk is - althans dit vindt Aristoteles het aannemelijkst - en dat dus volgens hem de gelukzaligheid der menschen tot dit brooze leven beperkt is*).

Edoch, gelijk strekking en doel der grammatica is goed te spreken, der rhetorica goed het woord te voeren, der dialectica goed te redeneren, zoo is doel en strekking der ethische wijsbegeerte goed te leven; en daarin hindert Aristoteles' zedeleer, laat staan dan dat zij er toe leiden zou. Een grooten en hevigen strijd hebben de vroegere Christenleeraars aangebonden tegen de zedeleer der heidenen - wier voornaamste woordvoerder toch Ar. is - om dat onzalig element uit het hart der geloovigen te wéren. En de oude wetten der Universiteit schrijven voor, elke goddelooze stelling die men in de wijsgeerige werken aantreft, met de kracht der godsdienstwaarheid naauwkeurig te weerleggen, of wel die in 't geheel niet te lezen noch te behandelen. En wij die ons op onze vroomheid voorstaan, in plaats van die Aristotelische leer te verwerpen, leggen we haar, o schande, ten grondslag der Christelijke. Immers daarom zijn mijne geschriften veroordeeld, omdat zij - zooals het heette - de godsdienst ontzenuwden, d.i. omdat zij A's gezag loochenen. Maar stel eens, er was niets goddeloos in des Wijsgeers ethica; dan is het toch nog niet noodig dat het oorbare, omdat het oorbaar is, in een philosophischen cursus aan knapen worde geleerd. Laat ons hun liever uitleggen datgene waarvoor zij een leermeester en toelichting behoeven en waarmede zij naderhand de philosophie van Plato en Aristoteles kunnen begrijpen. Die in de schilderkunst - zegt Cic. - den mensch goed heeft leeren teekenen, zal ook een mensch van allerlei gestalte en leeftijd, al leerde hij het niet, kunnen teekenen, en die een leeuw of stier voortreffelijk kan afmalen, zal ongetwijfeld veel andere viervoetige dieren treffen kun-

*) Ziedaar het standpunt van den man die, toujours avide de nouveautez, zonder twijfel in zijn tijd modern was. Men bedenke echter, dat eerst na het mondgesprek te Poissy (1561) Ramus zich met theologie bepaaldelijk heeft ingelaten, terwijl zijn benoeming als Lector Regius zijnen geest, steeds werkzaam, vrij deed rondzien op philosophisch gebied.

nen. Zoo reken ik ook bij dit eerste onderwijs der jeugd, dat hij die de Grieksche en de Latijnsche taal heeft geleerd, de rhet. en dial. behandeld, die in cijferen en meetkunde, muzijk en astrologie grondig onderrigt heeft genoten, - op zich zelven de ethische philosophie van Plato en Aristoteles zal kunnen verstaan.

Over wiskunde echter zwijgen de oude wetten: de nieuwe van d'Estouteville verlangen daarin wel onderwijs, maar laten boeken en uren onbepaald. Daarom, o Regters, zou ik wenschen dat van den driejarigen philosophischen cursus het eerste jaar, gelijk thaus geschiedt, aan dial., het tweede niet aan moraal maar aan wiskunde werd gegeven.

Evenwel zoo men uit de vakken van physica en moraal het voornaamste ligt en dat met groote zorgvuldigheid verklaart, en als men dan het overige niet woord voor woord, maar zooals de Wet gebiedt hoofdstuksgewijze, beknopt en zaakrijk doceert, dan is anderhalf jaar én voor physica én voor de 4 boeken over moraal allezins voldoende.

Wij nu nemen de mathematische wetenschap - de eenige die eigentlijk gezegd den naam van wetenschap verdient - onder onze schoolvakken op, zetten eenvoudig en duidelijk al hare regels uiteen, lokken de toepassing dezer regelen door de oefening der analyse en genesis, zooveel in ons is, uit: beschouwende voorbeelden ons gesteld, maken en bedenken er zelve andere, en doorloopen tweemaal in 2 jaren en nog naauwkeuriger in het 3de jaar een mathematisch werk. Dit opnemen der wiskunde heeft mijn vijanden tot dus ver niet gegriefd: althans geenerlei grieve kwam mij nog ter ooren. Daarom blijf ik er mede voortgaan in het 2de jaar; terwijl ik tot toelichting van het vak er alle geschikte plaatsen uit dichters en redenaars bijhaal. Plinius heeft iets over astrologie, ook Ovidius: wij brengen het te berde met nog andere plaatsen die tevens geschikt zijn om de oefening in de welsprekendheid te onderhouden. Want welsprekendheid en wijsbegeerte kweeken wij zorgvuldig, en wij jagen naar volmaking in de kunst van spreken, oréren en redenéren. Hebben wij dus een begrip van den hemel en de gesternten gekregen, dan zoeken wij dit in het laatste jaar ook te erlangen van de andere physische zaken. In de 14 eerste boeken van Aristoteles over physica is veel twistgeschrijf tegen meeningen van andere physici: wij volgen hier wederom de wet en slaan dat alles over; slechts wat er hier en daar degelijks en ad rem voorkomt noteren wij: de boeken echter “de meteoris” en “de anima” behandelen wij zorgvuldiger: de stukken “de vita, de sensu, de vigilia, de somno, de memoria” laten we onze leerlingen tot eigen oefening voor zich lezen: en, omdat ze slechts gemeenplaatsen bevatten, halen we er voor onze dagelijksche declamaties stof uit, opdat onze leerlingen, die te voren over oorlog en vrede en allerlei alledaagsche punten spraken, nu, na overweging van A's redeneringen, over leven en dood en dergelijke onderwerpen het woord voeren.

Zoo brengen we in de 8ste of 10de maand deze physische philosophie van A. ten einde: middelerwijl achten wij de oefeningen in de rhet. en dial. zooveel gewigtiger als we meer dienstjaren hebben in deze vakken: om de welsprekendheid aan te kweeken en te bevorderen, verbinden we met de physische stellingen van Aristoteles physische plaatsen uit poëten en prozaschrijvers. Maro's geheele Georg.

zijn physisch: ook de Metam. van Ovidius, Lucretius is physisch, de quaesties van Seneca zijn het: eveneens is het uitmuntende werk van Plinius natuurkundig: kortom er is geen punt in de philosophie, of er kan tot versiering en opfrissching een auteur of poëet worden bijgebragt. Wij schiften dus bij zooveel rijkdom het keurigste uit, om de wijsgeerige voorschriften, zooveel de tijd zulks geheugt, te verlevendigen.

Wij hebben nu nog 10 of 8 maanden over voor de Ethica. Alzoo daar de wet dit vak voorschrijft, zoeken we het met eenigen smaak en philosophischen ernst te verklaren. Onverholen wijzen wij, volgens de wet, A's dwalingen en ongodsdienstigheid aan: en niet met zijne wijsbegeerte schragen wij onze Christelijke leer, maar met de Christelijke leer verbeteren wij de Aristotelische, met opgave van hetgeen in deze laatste bruikbaar tot een godzalig leven is. Ik ben begonnen de geheele wijsbegeerte van Plato en Aristoteles over de zeden en de politieke denkwijze dezer mannen, op hunne moraal terugwerkend, in mijn gewonen trant, beknopt zamen te vatten, en ik heb mij voorgenomen, niet slechts beide wijsgeeren onderling te vergelijken, maar hen ook van 't standpunt der Christelijke zedeleer te beschouwen. Geve God, dat ik dit werk voltooije!

Voorshands intusschen werken wij met de aanwezige middelen, en in dit laatste bedrijf der philosophie wenden wij in scripties, declamaties, dicties, dagelijks en zorgvuldig oefeningen aan met de grammatische, rhetorische, philosophische hulpmiddelen die wij tot dus ver aanwonnen, terwijl we, ter opluistering en verklaring ook van dit deel der philosophie, wederom een keurbende van redenaars en dichters als hulptroepen aanvoeren. Moed, gematigdheid, regtvaardigheid, voorzigtigheid worden door de philosophen haarfijn gedefiniëerd; maar aanschouwelijke voorstellingen dier begrippen leveren ons oratoren en poëten, gelijk Hor. zegt van Hom.,

> Quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,
> Plenius ac melius Chrysippo et Crantore dicit.

Zoo worden de ethische pligten van een flink burger even goed door Cic. als door Aristoteles of Plato verklaard. En geen deel van de hoofdrol, door een eerst burger in den staat vervuld, dat niet is omschreven in poëzij. Zien we Aeneas bij Maro. Elke zijner deugden is afgemaald: insignem pietate virum vindt ge daar als het epitheton perenne van den held.

Zoekt ge voorzigtigheid? Zie Aeneas, bekommerd voor de zijnen die hongeren en tot wier troost hij

> non prius absistit quam septem ingentia victor
> Corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.

Palinurus sneeft door eigen achteloosheid en brengt de vloot in gevaar: Aeneas grijpt het eerst de roerpen:

> Tum pater amisso fluctuantem errare magistro
> Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis.

Zoekt ge regtvaardigheid? - Daal met hem af in de onderwereld; zie daar de goddelijke geregtigheid in belooningen en straffen uitgedrukt en hoor de sibylle uitroepen:

> Discite iustitiam moniti et non temnere divos.

Ook moed en krijgsdeugd spreken in

den held, die eervolle gevaren beloopt en trotseert en onvermijdelijke rampen met voorbeeldige gelatenheid draagt:

> O socii (neque enim ignari sumus ante malorum)
> O passi graviora, dabit Deus his quoque finem.

Evenzoo Cicero's redevoeringen. Ze zijn moraal en staatkunde beide. De roofzieke, wreede landvoogd, de oproerige, verraderlijke burger worden gebrandmerkt; maar ook over oorlog en vrede, godsdienst en politiek beschouwingen geleverd. Kortom, zooveel ons bestek toelaat, ruimen we in dezen studiecursus van 't 8ste jaar een plaatsje in aan 't voortreffelijkste dat de classieke auteurs betreffende dit deel der philosophie hebben gezegd, en we voltooijen zoo onzen discipel tot een mag. art., niet in naam maar in der daad, tot iemand, die de Latijnsche en Grieksche taal, die de grammatica, rhet., dial., arithm., musica, astrol., eth. rigtig bestudeerd heeft en thans anderen die docéren kan'. - -

Tot dusver Ramus over het studieplan van Presles. Hij gaat voort met te wijzen op 't naauwe verband tusschen alle vakken van onderwijs, op de groote mannen der profane wereld en der Christenheid die zich oefenden in welsprekendheid en wijsbegeerte tevens, noemt onder deze een Chrysostomus, een Hieronymus en anderen, en betoogt breedvoerig en klemmend dat aanhouden van het eene vak bij het andere hoofdzaak en hoofddoel op zijne school is en overal zijn moet. Evenwel wat gebeurt elders?

'Eerstens gaat men daar uit van de stelling, waarvan ook mijn beschuldiger uitgaat, dat Ar. meer logicus is dan Virg. in zijn Aen.: dat dus, om de toepassing der dialectica te leeren, Ar. te verkiezen is boven een dichter of redenaar. Ten onregte. In A's kunst is er voor één voorschrift maar één voorbeeld en dikwijls geen. Met één voorbeeld echter kan men geen kunstenaar vormen: vele en allerlei zijn er noodig. - En gesteld dat A's voorbeelden juist zijn, hoedanig zijn ze? *Omne b est a* - zoo heet het - *omne c est b: ergo omne c est a.* Zulk een voorbeeld is voor knapen die uit de grammatica en rhetor. komen, vreemd en hard. Toch heeft A. in zijn gansche Anal. niet de gewone, maar de wiskunstige taal gebruikt, een taal door knapen gehaat, door 't volk niet begrepen, niet strookend hetzij met het menschelijk gevoel, hetzij met de rhet. en humaniora die wij door de dial. willen sterken. Daarentegen zal de knaap in dezelfde bkn. waaruit hij zijn gramm., zijn rhet., ja zijn geheele taalkennis en spraakvermogen putte, veel gemakkelijker en genoegelijker de praktijk der dialectica leeren. Met de taal dier auteurs is hij innig vertrouwd; hij zal, door de dialectica op diezelfde stukken toe te passen, nog nieuwe schoonheden daarin beseffen onder 't aanleeren zijner nieuwe kunst. Nog eens, wat doet men tegenwoordig elders? De knaap wordt verscheiden jaren aan de studie der gramm. en rhet. gehouden, totdat men in hem kiemen van ontwikkeling en rijpheid aanschouwt. Zeer wèl. Maar dan wordt plotseling met alle zuiverheid en eigendommelijkheid van taal gebroken en de zorg, tot dus ver aan uitdrukking en stijl besteed, wordt belagchelijk gemaakt. Met bedreigingen op de lippen, meestal met de roede in de hand, speent men den jongeling op eens van de lectuur der dichters en redenaars. Hij wordt midden in de disputen en 't geschreeuw der school geworpen: hij moet nu met wortel en tak

uit zijn geheugen rukken al wat hij aan stijl en welsprekendheid won. In plaats van een zuivere en gekuischte taal moet hij zich thans gewennen barbarismen en soloecismen te spreken, zich te uiten, niet in welluidende, beeldrijke spraak, maar in harde, ruwe sophismen.

> Ipse mihi videor iam dedicisse latine,
> Iam didici Getice Sarmaticeque loqui,

riep Ovid. bij de Geten en Sarmaten uit. Zoo moet ook de knaap bij zijne Getische en Sarmatische sophisten Grieksch en Latijn afleeren, zoo alle beschaafde vormen uitschudden, om daarvoor flaauwe drogredenen te leeren uitschreeuwen en datgene te vergaderen, wat hij, eenmaal op het forum, of in de woningen der aanzienlijken of in de zamenleving gekomen, met groote moeite eerst afleeren moet. Immers zij die de splitsing, de ontwrichting van 't onderwijs prediken, welke dwaasheden geven zij in plaats van kunst! Oudwijfsche fabelen, niet waard uit te spreken: suppositiones, ampliationes, restrictiones, asce□siones, desce□siones, exponibilia, insolubilia, obligationes en dergelijke abstracties, geven zij uit voor philosophie. Praktijk aan philos. gepaard is het licht der philos.; philosophie zonder praktijk is de nacht*). - - Bovendien, wat niet onverschillig is, vereeniging geeft tijdbesparing.' - -

En aan 't slot dezer speech zegt hij:

'Beroemde en aanzienlijke steden hebben mij met groot loon aangelokt, mij 600 kroonen als jaarwedde geboden; ik heb die echter beleefdelijk afgewezen†). Te arbeiden aan mijn gymnasium praelleorum (dat gij mij toevertrouwdet zonder eenige bezoldiging) was mij genoeg. Alle schatten heb ik gering geacht, als ik slechts onbekrompen en vrij hier mijne taak mogt verrigten: ja de geschenken, die mijne leerlingen mij voor mijn philosophische lessen aanboden, hoezeer verdiend, nam ik niet aan: want de welwillendheid der schenkers was mij meer waard dan het geschenk, de vrucht der studie, die ik in hen kweekte, mij begeerlijker dan het geldelijk loon mijner moeite. 't Is de vox populi die spreekt waar zoovelen mijn methode goedkeuren en uit ver verwijderde landen leerlingen komen op mijne school.'

Ja 't was de vox populi die sprak voor Ramus, en lof werd de blaam van Galland toen hij meende een Videant Consules uit te spreken in de woorden, met dreigenden

*) Dit onderwerp heeft hij uitdrukkelijk behandeld in zijn Oratio de studiis phil. et. elog. conjungendis 1546, waaruit ik hier eenige regelen overnam.

†) Dit schrijft Ramus in 1551, 36 jaren oud. Toen, 12 jaren later, te Bologne, de aanzienlijkste academiestad na Parijs, de zetel van Romulus Amaseus openstond, bood Angelo Papio dien, namens de hoogeschool, met een tractement van 1200 ducaten aan Ramus aan Doch deze ofschoon balling en op de vlugt, antwoordde eerst na het sluiten des vredes in '63 aan den senaat van Bologne: Ik ben Franschman: mijn vorst heeft mij lange jaren gesteund in mijn studiën: ik behoor dus geheel eerst aan mijn land en dan aan mijn koning. En aan Papio schetste hij, hoe het zijn pligt als kon. lezer was, den geheelen cyclus der vrije kunsten te doorwerken en zijn taak niet onafgewerkt te laten. - Later op zijn omzwervingen om des geloofs wil door Zwitserland en Duitschland biedt Fredr. III de keurvorst van de Paltz hem zijn portret in goud en den katheder voor moraal te Heidelberg aan. Te Heidelberg zijnde, werd hij - gelijk blijkt uit de onuitgegeven brieven, die Waddington aan de nasporingen van zijn vrienden Ch. Schmidt, Bartholmess en Baerh te danken heeft (III, Ch. II) - aangezocht door de souvereine vorsten van Westphalen, Polen, Hongarije. Maar den zetel te Krakau nam hij niet aan, ook niet het rectoraat der Acad. van Weissemburg, hem met een tractement, viermaal grooter dan hij te Parijs trok, dooa Jan Zapoli, waywode van Transylvanië aangeboden.

vinger tot de bewindvoerders der universiteit gerigt: Unus Ramus sua nova disciplina omnes discipulos Academiae ad se trahit: solitudo erit in vestris scholis nisi caveatis! Aan het *debotamus et debotavimus* zou ook in 't weten-

schappelijke een eind komen: de groote man zou doorzetten, door 't levend woord en voorbeeld, uit het centrum der scholastiek, den weg tot gezond verstand en humaniteit in alle vakken, ook in het taalkundige, te banen. Voorwaar die reuzenarbeid kon alleen door reuzenkracht worden aanvaard.

Zie eens hoe ellendig en karakterloos de geleerde wereld in Ramus' dagen was.

't Is in 't jaar 1551. 't Collége Royal heeft eenige fouten aangewezen in de toen gebruikelijke uitspraak van 't Latijn en betoogd dat het niet goed is *michi*, *kiskis* en *kankan* te zeggen in plaats van *mihi*, *quisquis*, *quamquam.* Maar de Universiteit, vooral de theologen, verwierpen den voorslag. En toen een jong theoloog die nieuwigheden van 't Collége Royal volgde, werd hij om zijn 'grammaticale ketterij' tot voor 't parlement vervolgd en stond op het punt zijn betrekking en rijke beneficiën te verbeuren. Ramus - die nooit lijdelijk onregt kon aanzien - zag dit niet zoodra, of hij toog met een deputatie uit het Coll. R. ter audientie en betoogde den regters zoo nadrukkelijk de onbevoegdheid van het parlement om zich in ellendige taalquaesties te mengen, dat de geestelijke vrijgesproken en vrijheid op dit punt voor 't vervolg werd gewaarborgd*). Zoo vinden we nog opgeteekend dat de hervormers en behouders in het taalkundige, ter onderscheiding zich noemende déze *tambourins*, géne *tambours*, Ramus als hervormingsman inlijfden bij de tambours. Droogjes en troostrijk stipt Théry aan: Les siècles se succèdent et l'esprit humain change de folies. Ne nous pressons pas de rire de nos pères; peut-être amuserons-nous nos descendants.

Doch hoezeer zijns ondanks er ingesleept of dikwijls door 't gevoel van regt genoopt om partij te kiezen in veel ellendige twisten, verhief Ramus zich toch steeds boven het kleingeestige zijner eeuw door de veerkracht van zijn gezond verstand. En zijn labor improbus was de lethestroom waaruit hij ook in de grammatische jaren 1559-62 vergetelheid aller maatschappelijke grieven dronk. Zijne taalboeken getuigen van hooge wetenschappelijkheid, een praktischen blik, ongemeene belezenheid en smaak. Claude Lancelot van Port-Royal, zijn geestverwant van honderd jaren later, die volgens Sainte-Beuve*) Ramus' methode tot leus koos - peu de préceptes et beaucoup d'usage -, Lancelot bewonderde nog in 1655 'cette fameuse grammaire grecque,' door Ramus naar de geschriften van Gaza, Chalcondylas, Chrysoloras en Lascaris (gelijk hij in zijne voorrede opgeeft) bewerkt. Trouwens zij is, hoe vreemd ze er thans uitzie, bij de hoogte waarop de kennis dier taal toenmaals, vooral in Frankrijk, stond, in vele opzigten degelijk en praktisch. De sporadische opmerkingen zijn zooveel mogelijk geschift: waar analogie en wetten onderkend worden, worden deze opgegeven: alles is aangelegd op klaarheid en eenvoud. 't Geheel is in 4 deelen gesplitst (Pars 1 *de literis* en hare uitspraak. P. II *de communibus verbi affectibus*, geheel over de conjugatie, met opgaaf ten slotte der particulae. P. III *de convenientia*: de apostrophis, de ellipsi substantivi, de anomalia numeri, generis etc.. P. IV

*) Deze belagchelijke twist over *quisquis* en *quamquam*, door Voltaire 'avec son érudition un peu légère' overdreven voorgesteld, gaf de geboorte aan het woord *cancan* voor propos bruyants et indiscrets.

*) Port-Royal deux. éd., Tome III. 401.

de *rectione*) en alles zooveel mogelijk met voorbeelden verduidelijkt.*)

Belangrijk almede is zijn Fransche spraakkunst, in vragen en antwoorden opgesteld. Ook zij bevat de trekken van 's mans esprit de langue, doorvlochten met die van zijn bescheidenheid en paedagogischen zin. Op de vraag des discipels bij een grammaticale quaestie ‘wat beveelt gij dan?’ antwoordt de docent: ce nest point a vous ny a moy de commander au peuple de Fra□ce: trop bien pouons nous proposer nostre aduis avec toute submission: ce seroit de nous departir le moins qui seroit possible, de la coustume, et toutesfois retenir la verite. Hij stelt voor, de spelling in te rigten naar de uitspraak. Hij wenscht, quil faille escripre comme lon parle, cest le iugeme□t des Grecs et Latins fonde sur la cause finalle de lescripture, qui est messagere et truchemande de la voix comme la voix est de la pensee: et tout ainsi que la parolle est menteuse, qui ne respo□d a la pensee, ainsi lescripture est trompeuse qui ne respo□d a la voix. A ceste cause ceste facon descripre maistre, monstroient, royaulx que nous proferons metre, montroet, royaus, et generallement toute semblable escripture ne respondante a la voix, se doibt corriger et reduire a la verite. - - La main debvoit ensuiure la parolle, et le changement de lune debvoit accompaigner le changement de laultre. Hij geeft dan verder een staaltje van de schrijfwijs die hem best dunkt met de gebruikelijke er naast: daarin gaat hij voor met verscheiden verbeteringen b.v. *un* voor *ung;* het onderscheiden der drie *e*'s door twee teekens; 't gebruik der *v* voor *u*, b.v. in *avons;* het weglaten van onnoodige letters, b.v. *point* voor *poinct*, *infini* voor *infinit*, *savoer* voor *scauoir;* de apostrophe als *l'on* voor *lon.* Wat de overtollige letters betreft zegt hij: alleen om de lengte eener syllabe aan te toonen, bezigen wij vaak ‘une lourde escripture en praeposant une co□sonne comme *Descouurir eslever* pour *decouurir*, *eleuer.*’ De meester eindigt met den lof van: ‘notables exemples’ en van ‘le vray usaige’ lequel vous sera propose beaucoup plus pour bie□ parler et coucher par escrit, que toutes les reigles de grammaire que lon pourroit inuenter. En de brave discipel sluit het hek met te zeggen: Voyre iespere bien de ceste mesme liberalite vue largesse beaucoup plus ample: Cest que la gra□maire sera le premier des ars liberaux par vous donne a nostre France, mais quelle ne sera point longtemps seullette, quelle nattire apres soy ses aultres compaignes.’

(Wordt vervolgd).

A.H.A. EKKER.

*) Volgens de latere editie (in de Kon. Bibl. te 's Hage voorhanden) door Andr. Wéchel, refugié te Frankfort, gegeven. Ook van de *Gramere* bezit onze Kon. Bibl. een uitgaaf van 1572, een der laatste producten van Wéchel te Parijs.

Letterkunde.

Een nieuw verschijnsel.

Natuur- en staathuishoudkundige atlas van Nederland, in 5 afdeelingen, ieder van 3 kaarten met opheldernden tekst, door J. Kuijper. Te Leiden, bij D. Noothoven van Goor.

Sints Dr. G. Acker Stratingh in het jaar 1847 zijne geologische kaart van Nederland uitgaf, welke bij zijn' ‘Aloude Staat en Geschiedenis des vaderlands’ behoorde, werden er enkele malen pogingen in 't werk gesteld om zulk een voorbeeld na te volgen, doch elkeen zal het moeten toestemmen, dat geene kaart zoo goed aan het doel voldeed, geene zoo juist en duidelijk, geene zoo flink uitgevoerd was als de ‘schoolkaart voor de natuurkunde en de volksvlijt van Nederland’ door Dr. W.C.H. Staring. Het was een gelukkig denkbeeld van den heer J. Kuijper om deze kaart op kleinere schaal, in atlasformaat op verschillende bladen over te brengen, en daaraan eene menigte andere toe te voegen, welke dezen atlas, waarvan wij boven den titel afschreven tot een zeer bruikbaar geheel maakten. De bewerker verzocht om eene ‘toegevende beoordeeling,’ en deze komt hem zeker toe wanneer men slechts even bekend zijnde met het teekenen van kaarten en het narekenen van statistieke cijfers en opgaven, beseft welke moeite er gelegen is in het bewerken van een vijftiental kaarten, zooals die, welke voor ons liggen.

Bij het beschouwen van dien atlas kwam onwillekeurig de vraag bij ons op, voor welke personen Kuijper zijn' atlas bestemde? Voor schoolgebruik is hij te omslachtig, en, wat hier het meest van alles op eene gewone school afdoet, veel te duur; 't is ligt te begrijpen dat er aan het drukken dier kaarten vele kosten verbonden waren, doch door den prijs minder te stellen is het waarschijnlijk dat er een veel grooter debiet van zou geweest zijn. Hoogstens kan men er nu op eene school toe overgaan om den atlas van *ƒ* 13.50 als prijs te geven. Onderwijzers zullen evenwel, als hunne middelen het toelaten, niet in gebreke blijven zich de kaarten aan te schaffen, omdat er veel goeds en nuttigs uit te leeren valt, dat zij niet dan met groote moeite elders, doch zeker nergens zoo duidelijk zullen zien voorgesteld. Oeconomen zullen waarschijnlijk liever de kaart van Staring gebruiken, en 't is de

vraag of statistici niet beter doen telkens de cijfers der laatste jaren te raadplegen, omdat er wel een normale toestand op Kuijpers kaarten is aangenomen (cf. zijne voorrede), doch die toestand telken jare in sommige zaken zoodanig verschilt dat eene enkele overzichtskaart zelden of slecht voldoen kan. Kooplieden en fabriekanten zijn ook te goed bekend met de streken zoowel binnen- als buitenlands, waar het eene of andere produkt of fabrikaat bestaat, dan dat zij zouden noodig hebben dit op eene industrie-kaart na te zien. Er rest ons dus het groot aantal onderwijzers, die wij van harte hopen dat den atlas van Kuijper zich zullen aanschaffen, omdat hij zooveel goeds bevat en daardoor eene nuttige onderneming bevorderd wordt.

De atlas is in vijf afdeelingen verdeeld. De eerste die den bodem van Nederland tot onderwerp heeft bevat drie kaarten, namelijke eene geologische, eene hoogte- en eene rivier- en kanaalkaart; de beide eersten zijn geheel naar Staring's schoolkaart bewerkt en er daarom zeker niet te slechter om; er is alleen dit op aan te merken, dat het zeer wenschelijk ware geweest er enkele groote steden op te zetten en ze al was het slechts met eene enkele letter aan te duiden; daardoor zou het gemakkelijker geweest zijn om op het eerste gezicht te weten waar zich de verschillende grondsoorten of beddingen bevonden. De derde kaart is vooral zeer duidelijk, omdat er bijna niets dan de rivieren en kanalen op voorkomen, en deze op andere kaarten gewoonlijk zoo onder allerlei andere zaken bedolven zijn, dat men ter naauwernood de juiste richting weet aan te wijzen, laat staan die met den eersten oogopslag te zien.

De tweede afdeeling bevat insgelijks drie kaarten, van welke de eerste de dichtheid der bevolking, na aftrek der steden, behandelt; bij de tweede kan wederom dezelfde aanmerking gemaakt worden als op de beide eerste van de eerste afdeeling, namelijk dat er nergens steden op zijn aangeduid; men werpt hier mogelijk tegen in, dat dit juist onnoodig is omdat de dichtheid der bewoners van elk kanton als zoodanig, niet van eene stad met het omliggende land werd aangeduid, doch nu kan men niet aanstonds zien van waar het groote verschil tusschen kaart IV en kaart V; als men ze vergelijkt ziet men, om een enkel voorbeeld te noemen, dat de omtrek van Amsterdam minder dan 75 zielen per 100 bunders telt, en op kaart V dat het kanton Amsterdam meer dan 200 inwoners op dezelfde uitgestrektheid bezit; hetzelfde verschil vindt men bij Haarlem, Utrecht, Rotterdam en andere groote steden. Het was dus, dunkt ons, wel doelmatig geweest die steden, al was het maar met een enkel stipje aan te teekenen, want 't zou daardoor duidelijk uitgekomen zijn dat dit groote verschil in dichtheid alléén door de aanwezigheid van de eene of andere groote stad op die plek veroorzaakt werd.

Kaart VI zou mogelijk meer op hare plaats geweest zijn bij kaart X. Verdeeling in kiesdistrikten hangt wel af van de dichtheid der bevolking in de verschillende deelen van ons land, doch zulks is niet de rechterlijke indeeling, die eerder bij de administratieve kaarten behoorde.

Kaart VII welke den landbouw voorstelt bevat twee kartons, een voor de approximatieve hoeveelheid van het hoornvee, en een ander voor die van de paar-

den in verschillende deelen van ons vaderland. Deze kaarten zijn waarschijnlijk wederom naar Starings schoolkaart gevolgd.

De kaart VIII voor handel en scheepvaart, met de aanwijzing der havens, vuurtorens, werven, zetels van Consulaten, enz. enz. is bijzonder geschikt om een gemakkelijk overzicht te krijgen van de hulpmiddelen voor onzen handel; alleen zou men op de cijfers der in- en uitgeklaarde tonnen kunnen aanmerken, dat deze cijfers nooit of slechts zelden de ware hoeveelheid aanduiden, zij zijn dus alleen als middelgetallen aan te nemen bij een' overslag over zeker aantal jaren.

Kaart IX kan aan volledigheid nog veel winnen, en bij eene tweede uitgave, welke wij bewerker en uitgever van harte toewenschen, zal deze zeker niet achterwege blijven. Verscheidene fabrikaten waarvan niet één maar meerdere inrichtingen in ons land bestaan, zijn vergeten, om er slechts een paar te noemen, loodwit-, azijn-, chocolaadfabrieken, glasblazerijen, enz. Ook zijn bij vele steden niet die fabrieken aangewezen, welke er werkelijk gevonden worden, of is er met geen letter de handel aangeduid, die er voornamelijk gedreven wordt: iedere stad toch heeft de eene of andere industrie, welke er bijzonder wordt uitgeoefend.

In de vierde afdeeling treft men eerst eene kaart aan, welke ‘administratieve’ genoemd wordt; daarop komt de indeeling voor registratie en direkte belastingen voor, waarbij contrôle, grenskantoren, entrepôts van allerlei soort, hypotheekkantoren, enz. niet vergeten zijn. Het komt ons voor dat de grenzen van contrôle en 1ste en 2de liniën op deze kaart wat verward zijn voorgesteld. Bij de nieuwe finantiewetten, welke zijn voorgesteld en die wellicht worden aangenomen, zal hierin evenwel eene groote verandering plaats hebben, welke eene nieuwe uitgave van kaart X noodzakelijk maken zal.

Het is jammer dat kaart XI niet op wat grooter schaal, des noods in twee bladen is geteekend, dan hadden bij al de stipjes, welke nu bestelhuizen of brievenbussen aanduiden de namen geschreven kunnen zijn, waartoe de te kleine ruimte nu geene gelegenheid aanbiedt. Het karton van de bestaande en in aanbouw zijnde spoorwegen had op de volgende kaart moeten staan, omdat deze aan de verkeerwegen gewijd is. Evenzoo behoort de aanwijzing van garnizoenen niet op kaart XI maar op de volgende te huis, omdat daarop ook voorkomen de vestingen, forten, enz. enz. Op het karton der spoorwegen zijn vergeten de lijn van Enschedé naar Rheine, die van Almelo-Salzbergen, en die van Amsterdam-Hilversum-Nijkerk; wat deze laatste aangaat is het mogelijk evenwel dat zij nog niet bekend was toen de kaarten geteekend werden. Het zou, meenen wij, ook niet ondoelmatig geweest zijn door eene bijzondere kleur aan te duiden, welke spoorwegen van staatswege werden aangelegd, evengoed als men de rijksstraatwegen door dikker roode lijnen op kaart XI heeft aangeduid dan de overige straatwegen; de roode stippen en figuren voor vestingen, enz. hadden wij op die kaart wel wat duidelijker gewenscht; zij zijn op sommige plekken bijna niet te onderscheiden.

De laatste afdeeling, die wederom even vele kaarten als de vier vorigen bevat, is aan godsdienst en onderwijs gewijd; de eerste kaart stelt de verschillende godsdiensten voor; de tweede de verhouding

van het aantal scholieren tot de bevolking, en bevat wijders eene aanduiding van verschillende wetenschappelijke inrichtingen in ons vaderland. De laatste kaart (XV) eindelijk geeft een overzicht van de Nederlanden in de eerste helft der zestiende eeuw; 't is zeker een merkwaardig tijdvak, dat van Karel V, hetwelk hier gekozen werd, doch ons dunkt dat een tijdstip uit den onafhankelijken toestand van ons land gekozen wel zoo doelmatig zou zijn geweest; om eenig nut te geven, zou het in allen gevalle beter zijn geweest twee historische kaarten te teekenen, een bv. van 't jaar 1400 toen de Biesbosch nog niet bestond, en men nog te midden van allerlei feodale instellingen leefde, en een van ongeveer 1648; 't overzicht zou dan wel zoo leerzaam en aangenaam geweest zijn.

Op de chronologische tabel, welke als bijschrift deze kaart vergezelt, hebben wij dit aan te merken, dat Kuijper het doet voorkomen als of alle jaartallen daarin opgenomen ook op de kaart staan; dit is evenwel 't geval niet, evenmin zijn ook al de jaartallen van de kaart in de tabel opgenomen, ook zijn er enkele onnaauwkeurigheden ingeslopen: zoo bv. staan op de kaart 993 en 1583 bij 's Hage en Delft, volgens de tabel moest dat zijn 992 en 1584; zoo is 1296 op de kaart bij Muiden vergeten, zoo 1814, belegering van Naarden in de tabel; enz. Omtrent deze laatste hebben wij dit nog opgeteekend: Bonifacius is waarschijnlijk niet in 754 te Dokkum vermoord, doch iets vroeger; in allen gevalle is het juiste jaar niet bekend.

Het is reeds lang uitgemaakt dat graaf Arnoud niet in 992 te Winkelmade (Winkel is de tegenwoordige naam) sneuvelde, maar in 1004.

Ingevoegd had moeten worden dat in 1492 Frans van Brederode met zijne Hoeksche partij te Sluis geheel verslagen werd; ook werd vergeten 1585 bij Axel te zetten; 't was anders merkwaardig genoeg omdat Maurits er zijne eerste lauweren won.

Vergeten werd 1573 slag op de Zuiderzee, hetwelk op de kaart toch staat aangeteekend; 't omgekeerde had plaats met 1574 dat op de kaart bij Rijmerswaal had geschreven moeten worden, zooals in de tabel stond vermeld.

De stichting van Dordrecht in 1015 had ook wel vermeld kunnen worden; en nog vele andere, doch wij noemen ze liever niet meer op, omdat de bewerker van den atlas gewis reeds zal hebben ingezien, welke leemten op deze laatste kaart zichtbaar zijn. Het is trouwens geen historische atlas, welken hij geeft; 't is hier als 't ware eene toegift, die er eigenlijk niet eens bij behoorde.

De kaarten zijn over 't algemeen goed en duidelijk gedrukt en doen der drukkerij van P.J. Mulder te 's Hage eer aan; het werk is derhalve zeer aanbevelenswaardig en wij wenschen er den wakkeren uitgever een ruim debiet van toe.

Rozen zonder doornen.

English poetry being selections from the works of British Poets from the time of Chaucer to the present day with introductory remarks, Biographical sketches, and explanatory and critical notes for the use of educational establishments and private students, by A.S. Kok. Published by S.E. van Nooten, Schoonhoven, Netherlands, 1863.

Met genoegen hebben wij dit werk doorloopen - wij beschouwen het als het beste en *completest* boek van dien aart, dat tot heden hier te lande in het licht verschenen is, en aarzelen niet te zeggen, dat de verwachtingen omtrent den inhoud bij het lezen der voorrede bij ons verwekt, bij de inzage der stukken zelve niet werden teleurgesteld. - De keuze er van beantwoordt ten volle aan de schoone en ware ideeën door den verdienstelijken auteur in zijn voorwoord ontwikkeld zoo wel wat betreft onderwijs en kennis van taal- en letterkunde, als omtrent hetgene aan eene anthologie waarde kan bijzetten.

Bij ondervinding wetende hoe schraal veelal de kennis beide van taal- en letterkunde is bij hen die geroepen zijn daarin onderwijs te geven, stemmen wij volkomen met den heer Kok overeen wanneer hij zegt:

'With reference to instruction in the Greek and Latin, we usually look for men of rich literary cultivation, etc.; *but this does not always seem the case with respect to modern languages.*'

en verder:

'Speaking a language fluintly..... does not at all form the man whose instruction must become the means of developing the intellectual powers of our sons and daughters.'

Wij bevelen de lezing van het geheel der zinsneden, in het voorberigt omtrent een en ander voorkomende, ieder die met het onderwijs in verband staat, zeer aan. Wij voor ons zeggen den heer Kok dank; zijne woorden zijn een weêrklank van de gevoelens welke wij zelven over dit onderwerp zoo dikwerf geuit hebben.

De keuze der stukken verraadt veel smaak en kennis, en ze zijn over het geheel van elk der opgenomen dichters genoegzaam om den beoefenaar met den stijl van ieder hunner bekend te maken. Evenwel missen wij er eenige wier poëzy wel waardig is gekend en gelezen te worden; wij vermeenen, dat (om van anderen te zwijgen) b.v. Addison toch wel een plaatsje verdient, - en dit wel om meer dan ééne reden, die wij evenwel hier niet zullen ontwikkelen, daar wij overtuigd zijn dat bij de enkele aanhaling de auteur ons reeds verstaat. - Ook zouden wij van sommigen gaarne wel iets meer dan het gegevene ontmoet hebben.

Wij behooren dus tot hen van wie de auteur in de voorrede verwacht dat 'they shall assert, that there is some cause of disappointment occasioned by the absence etc.' - De redenen waarmede de heer Kok deze afwezigheid verdedigt, moeten ons evenwel tevreden stellen - het blijft slechts te bejammeren dat de belangen *en* van uitgever *en* van publiek niet zoo verre zijn overeen te brengen, dat tegen eene kleine verhooging van prijs, werken als het onderhavige, hoe *compleet*

ook, nog vollediger en derhalve des te nuttiger konden gemaakt worden.

Met hetgene de auteur zegt omtrent het geven van extracten uit Shakspere's werken, zijn wij het volkomen ééns - lees Shakspere's voortbrengselen *elk* in hun *geheel* of *in 't geheel niet*; een klein uittreksel, hoe *judicieus* ook gekozen, kan geen denkbeeld geven van dien 'grössten Dichter der neuen Zeit,' zoo als Jacob Grimm hem noemt. - Het is echter goed dat de heer Kok hem niet heeft uitgesloten; ook zijn de extracten die den *man* in het werk vertegenwoordigen, vrij goed gekozen.

Het overzicht van de geschiedenis èn den toestand der Engelsche dicht- en letterkunde aan het begin der tijdperken, zoo wel als de levensberichten der dichters boven hunne poëzy geplaatst, zijn volkomen voldoende om als inleiding tot de Engelsche letterkunde te strekken en bevelen zich aan door beknoptheid en duidelijkheid.

In de verdeeling der tijdperken ware, misschien, wel eene eenigzins andere vorm voegzamer geweest - onzes inziens behooren toch Wyatt, Surrey en Sackville, *niet* tot '*Chaucer* and *his* times.' Het is waar, dat eene juiste verdeeling van letterkundige tijdperken in iedere taal, nog al aan moeijelijkheden is onderwerpen, - maar waar gelijk als in het Engelsch de toestand der taal in de vroegere tijden zulk eene aanmerkelijke rol speelt, dient deze in de verdeeling der vroegere letterkundige tijdperken stellig in aanmerking te komen (zoo hij al niet de éénige *basis* is waarop die verdeeling in alle talen moet rusten (?)) - ook vergemakkelijkt hij die zeer, - en toont ze van zelf aan. - Indien de auteur dit een en ander overwogen had zoude hij, al lag dit niet in zijn plan, zeker ook een enkel voorbeeld van de A.S. en Semisaxon poëzy, en eenige stukken uit de onmiddellijke voorgangers van Chaucer hebben opgenomen. Wij betwijfelen of het tevens niet in een werk van deze soort eene behoefte zij. Het boek althands zou er als een geheel veel door gewonnen hebben.

De weinige opheldernde noten en de interpretatie van woorden, waar dit hier en daar noodig is, vinden wij bij het doorloopen uitmuntend. Wij hadden er wel meer wenschen te zien. Bij den Schotschen Dichter Burns, (en zij zijn daar een noodzakelijkheid) ontbreken vertalingen van woorden ten eenenmale. Zijn zij, gelijk vele Engelsche uitgaven zijner werken bewijzen, eene behoefte voor den Engelschen lezer, zij zullen dit wel niet minder voor den Nederlandsche zijn.

Wij geven heeren uitgever en auteur in bedenking om bij eene volgende uitgave (die wij hun van harte toewenschen) het werk met een en ander te verrijken.

Ten slotte wenschen wij den heer Kok geluk met dezen wèl volbrachten arbeid. Hem komt de lof toe van (wij herhalen het gaarne) de beste, volkomenste en met den meesten smaak uitgekozen bundel Engelsche dichtstukken, die Nederland bezit, geleverd te hebben. - En wij raden het publiek aan om eens goed kennis te maken met een werk, dat bij een' goeden, duidelijken druk (een zoo groot vereischte, en zoo zeer gewenscht!) tot den geringen prijs van *f* 2,65, hen in het bezit stelt van eene bloemlezing die niet alleen allergeschiktst voor het onderwijs zal bevonden worden, maar tevens wel een plaats op de leestafel der beschaafde standen verdient.

Lezer, de wan in de hand!

Bijdragen voor een Modern Lexicon of Maatschappelijke Studiën, door De Trémilles. Amsterdam, F. Günst. 1862.

Wat is de Staat? Is hij van goddelijke instelling of van menschelijke? Ontstond hij uit de familie, die zich uitbreidde tot stam en tot volk? Of bij wijze van vennootschap, uit een vriendschappelijke overeenkomst van een zeker aantal individuen, die telkens met elkaâr in aanraking kwamen? Vanwaar koningen en magistraten? Zijn de oppersten in den Staat gezalfden des Heeren, of is het droit divin een fictie van belanghebbenden, en zijn koning en magistraten niets anders, niets meer dan ambtenaren der gemeente, die hun gemakshalve een zekere macht heeft toebetrouwd? Zijn ze enkel *om* en *voor* de gemeente, d.i. het volk, tot hoever gaat dan hun m[a]cht? Heeft het volk hun een deel *zijner* rechten, *zijner* macht afgestaan, of slechts opgedragen, geleend? Mag het hun de gehoorzaamheid opzeggen, wanneer 't niet langer van hen gediend blieft? Enz. enz. enz.

't Ware nutteloos, 't aantal der vragen te vermeerderen. Beantwoording er van ligt geheel buiten onze bedoeling. We wilden met ze te stellen den lezer even op den gedachtenkring wijzen, waar de ‘Bijdragen voor een Modern Lexicon’ hem heenvoeren.

In welken zin de vragen naar den Staat, zijn oorsprong, zijn bevoegdheid beantwoord worden, blijkt al dadelijk uit deze regels van een eerste hoofdstuk, die kortelijk 't thema bevatten, waar 't gansche boek over loopt. ‘De grondwet (p. 7.) dier sociale en morele wetten is, dat iedere geest alléén het eigendom is van zich-zelf en van niemand anders; het ligchaam is ongetwijfeld het eigendom van den geest, waarmede het geboren werd. De vereenigde werking van geest en ligchaam brengt, in iedere ontwikkelingsperiode, zekere produkten voort, welke zeer zeker het bepaalde eigendom zijn van den individu, die ze heeft voortgebragt, even zeker als het webbe behoort aan de spin die het geweven heeft. Dat aangeboren regt van den mensch, bestaande in het geheel vrije bezit van zich-zelf en van het eigen produkt, moet de onveranderlijke grondwet zijn van alle wetten en regelen, dat is van alle sociale en morele wetten, welke zich de mensch stelt. Al wat van die grondwet afwijkt, is in strijd met *orde*, is bepaaldelijk *wanorde.*’

Is volkomen vrijheid en gelijkheid van allen een *aangeboren regt*, dan hebben we hier niet alleen het ideaal, waarnaar gestreefd moet worden, maar ook den sleutel ter verklaring van de wording des Staats. We komen, den auteur volgend, consequent tot het contrat social. ‘Aanvankelijk (p 8), bij het bestaan van slechts weinige menschen, bestond het individuele leven in zijne volle kracht. Ieder mensch jaagde en vischte voor zich-zelf; de werktuigen, welke hij in zijn ledigen tijd vervaardigde, naar de behoefte, welke zich daartoe deed ge-

voelen, werden uitsluitend door *hem* gebruikt; in één woord, hij bestond geheel op zich-zelf. Het individuele leven was dan in zijne volle kracht aanwezig, maar zonder de voordeelen, welke de zamenleving schenkt. Langzamerhand ontstonden, bij de vermeerdering van het aantal menschen, ophoopingen of groepen op de meest door de natuur bevoorregte plaatsen; zoowel, omdat het nieuwe geslacht niet altijd met voordeel naar andere nog niet ingenomen plaatsen kon heentrekken; als ook, omdat den mensch, even als ieder ander dier, een groote trek tot gezelligheid is aangeboren. De meestal groote gevaren en moeijelijkheden, welke de mensch te overwinnen had, leidden hem natuurlijk tot een zamenwerken met andere, in zijne nabijheid wonende menschen; voor het bestrijden dier gevaren en het overwinnen dier moeijelijkheden waren bepaalde overeenkomsten en maatregelen noodig. In den beginne kon alles geschieden door *gelijkelijke* zamenwerking; bij de voortdurende uitbreiding der groepen werd die gelijkelijke zamenwerking moeijelijker, zoo niet geheel onmogelijk, bovendien moesten botsingen ontstaan tusschen de enkele individuen derzelfde groep, dáár waar hunne belangen met elkander in strijd kwamen. Zoowel het een als het ander gaf aanleiding, om een of meer uit hun midden aan te wijzen, die door kracht, moed en verstand uitmuntten, tot regeling der krachten voor de afwending der gevaren van buiten, en tot vereffening der tegenstrijdige belangen van binnen. In dien toestand moest natuurlijk ieder individu een weinig opofferen van het vroeger geheel vrij en onafhankelijk bestaan; die opoffering geschiedde vrijwillig en met liefde, omdat zij was in het belang van ieder in het bijzonder. Overigens bleef de individu geheel vrij in doen en laten, en handelde volkomen naar eigen behoefte en aandrang.'
'Langzamerhand (p. 9) kwam er zoo veel te doen en te beslechten, dat de aanvankelijk geheel tijdelijke bevoegdheid van de voortreffelijkste moest overgaan in eene *voortdurende* bevoegdheid.' Ze 'kregen zéé meer het bepaalde karakter van *hoofden*, hetzij benoemd voor korteren of langeren tijd, of voor hun leven. Zij spraken zamen regt, riepen in buitengewone omstandigheden de individuen bijeen, en voerden hen aan bij den strijd. Hoe uitgebreider de groep werd, hoe meer het zamenleven zich ontwikkelde, hoe meer gevaren van buiten afgewend, en geschillen van binnen vereffend moesten worden; des te meer ontwikkelde zich het karakter van *hoofd*, des te meer magt moest dit worden aanvertrouwd.' 'In dien toestand (p. 10) was de magt van het hoofd eene positieve naar *buiten*, maar eene volstrekt negatieve naar *binnen. Positief naar buiten* was zij door hare uitsluitende taak, om de veiligheid van personen en bezittingen naar buiten te beschermen; *negatief naar binnen* was zij door slechts op te treden dáár, waar hare tusschenkomst in geschillen tusschen de verschillende individuen noodig werd; met de beslechting van het geschil was dáár hare taak afgeloopen en trok zij zich terug op haar terrein, aan den individu algeheele vrijheid overlatende, om te werken en voort te brengen, te leven en te handelen naar eigene verkiezing.' 'Deze toestand van zaken (p. 11) was een toestand van *orde;* hij verzekerde aan allen in het bijzonder *groote* voordeelen, bij eene geringe op-

offering. Dit beginsel der magt, *positief naar buiten* en *negatief naar binnen* te zijn, is datgene, wat wij in iedere ontwikkelingsperiode der maatschappij als het ideaal van orde en schoonheid noemen.'

We laten gaarne alle recht wedervaren aan de helderheid en bevattelijkheid, waarmee de auteur ons de wording der maatschappij, 't ontstaan van den Staat geschetst heeft. Maar we behoeven het meerendeel onzer lezers naauwelijks te herinneren, dat hij geen *geschiedenis* geeft, maar een *hypothese* ter schraging eener *theorie.* Het *aangeboren regt* aller individuen op volkomen vrijheid en gelijkheid moet bewezen worden. Welnu, zoodra 't betoog is geleverd, dat die vrijheid en gelijkheid oorspronkelijk *bestond*, en wederrechtelijk ontnomen is, is de zaak gewonnen. De beroofden hebben dan slechts terug te nemen wat hun toekomt; zoo keeren we tot natuur en waarheid weêr. Nu moet echter dat betoog bij gebrek aan de noodige histotorische gegevens, of liever: juist, omdat de weinige gegevens, die ons ten dienste staan, er meer tégen dan vóór pleiten, een tamelijk hypothetisch voorkomen krijgen. Met goed recht laat zich b.v. vragen, of niet het *huisgezin* de eerste vorm van zamenleven, en van leven in 't algemeen zal geweest zijn? En mogen we dit met vrij veel waarschijnlijkheid *stellen*, ja, met vrij veel zekerheid *aannemen*, dan volgt consequent, dat niet volkomen vrijheid en gelijkheid, maar ondergeschiktheid der leden aan het hoofd der familie, dus altijd *ongelijkheid*, was 't ook geen drukkende, de oorspronkelijke vorm zij geweest. Immers, liefde, eerbied en ontzag der kinderen, der jongeren en minder ervarenen voor ouders en ouderen en meer ervarenen vinden we, zoover we in de geschiedenis kunnen terugzien, steeds weer; bovendien, ons eigen bewustzijn spreekt zoo sterk voor 't echt-menschelijke dier deugden, dat we ze veilig als *ingeschapen* mogen stellen. - Was nu *zamenleving* in het huisgezin en *ongelijkheid* de *oorspronkelijke* vorm, waarin de eerste menschen leefden, dan vervalt de gansche theorie onzes auteurs. Immers, niet uit de *afzondering* kwam men tot de *zamenleving*, maar uit de *zamenleving* ging men soms wel, soms niet tot de *afzondering* over, naarmate de behoefte om in eigen onderhoud te voorzien, de manier waarop, en de plaats waar men die behoefte vervulde, 't mêebragten. Maar nooit zal wel die afzondering zóó geweest zijn, als onze auteur zoo eenvoudig-weg *stelt* met de woorden: 'Ieder mensch jaagde en vischte voor zich-zelf.' en: 'in één woord, hij bestond geheel op zich-zelf.'

't Zullen toch wel niet enkele individuen, maar minstens enkele huisgezinnen geweest zijn, die dat inviduele leven gingen leiden en de *zamenleving* en *ongelijkheid* in de *afzondering* voortzetten.

Welk stadium in de wording der individuen tot volk ik me ook voorstel, ik zie nergens en nooit 'den mensch jagende en visschende slechts voor zichzelf, geheel op zich-zelf bestaande.' Het huisgezin wordt geslacht, 't geslacht wordt stam, dat is op zichzelf aannemelijk en historisch te bewijzen. Maar voor dat 'op zich-zelf bestaan' is in geslacht noch stam plaats over. Integendeel, we zien geslachts- en stamgenooten aan geslachts- en stamoudsten of -hoofden ondergeschikt; die ondergeschiktheid

moog vaak meer een moreele dan een wettelijke zijn, ze bestaat, en de individu is bovendien nog door duizend andere banden van allerlei aard gebonden.

't Is niet waarschijnlijk dat we bij 't *volk* zullen vinden, wat we bij de deelen, waaruit 't geworden is, niet vinden: een oorspronkelijke vrijheid en gelijkheid van allen. Natuurlijk moeten we hier niet vragen: Hoe zou een volk wel *kunnen* ontstaan? Die vraag is geoorloofd, als de historie ons geenerlei licht geeft. Dit *wel* zoo zijnde, vragen we: Hoe *zijn* de volken ontstaan? Neem het oude Rome. Ontstond het Romeinsche volk uit een zeker aantal *individuen*, die hun bestaan-geheel-op-zich-zelf er aan gaven, voor het plezier en het nut van met elkâar zaam te leven? Toch niet. Latijnen onder een koning vereenigden zich met Sabellen onder een koning; ze vormden zoo het Romeinsche volk, het volk der speerdragers (quirieten). Stam vereenigde zich met stam; van individuen is geen sprake. Neem de twintig of meer staten en staatjes van Griekenland. Ge ziet er uit vier groote *stammen*, kennelijk van gemeenschappelijke afkomst, door splitsing en verhuizing velerlei staatjes en volkjes ontstaan; van zamentreding der individuen geen spoor. Neem de Israelieten. Bij hen althans zal men de wording van 't volk uit familie en stam en de ondergeschiktheid der enkelen aan de oudsten of hoofden niet durven ontkennen. Maar de Germanen dan? hier treffen we *le mot de l'énigme.* We vinden bij hen den sleutel ter verklaring, niet der volkswording in den geest des auteurs; dat volstrekt niet; maar ter verklaring hoe hij en zoovelen met hem aan hun volstrekt onhistorische voorstelling gekomen zijn. Ook bij de Germanen geen spoor van vrijwillig toetreden eener massa ‘op-zich-zelf-bestaande’ individu's tot zamenleving. Zoodra we ze leeren kennen, zien we elken *stam* en elk *volk* afgedeeld in verschillende klassen en standen, door diepe kloven van elkâar gescheiden. Maar hen karakteriseert wat nog de sterk sprekende karaktertrek hunner afstammelingen is, het *zelfgevoel*, het bewustzijn van allereerst *zichzelf* toe te behooren. Vandaar de meer dan republikeinsche vorm van hun zamenleven. Een Staat, een volk kan men den lossen band, waarin ze vereenigd zijn, naauwelijks noemen. In Griekenland, in Rome kent men zichzelf eerst als burger, dan als stamgenoot, laatstelijk als individu. In de staten van 't Oosten schijnt men van de oudste tijden af zijn ik aan den despoot te offeren. Dij de Germanen is dat gansch anders. Elke stam vormt een afzonderlijk volk; maar elk individu van dat volk is ‘vrij man’ tegenover den Staat. Hij kan slaaf eens anderen zijn, en als zoodanig van alle rechten beroofd. Is hij 't niet, hij stemt en spreekt mêe ter volksvergadering, kent naauwelijks overheden, kent naauwelijks eigendom. De vrijheid en het vrije, zwervende leven zijn hem dierbaar boven alles. Onze achttiende- en negentiende-eeuwsche philosophen zijn dier oude Germanen nakomelingen. Ze staan bovendien op den bodem van het Christendom. ‘Één is uw meester en gij zijt allen broeders’, dat idee is hun in merg en been gedrongen. Wat Germaansche vrijheidszucht en 't christelijk idee van aller gelijkheid voor God *hun* hebben ingegeven, meenen ze als reeds in de kindsheid van 't menschdom aanwezig te

mogen stellen. Wat hun voorzweeft als ideaal, meenen ze achter zich als werkelijkheid te ontdekken. Ze verbeelden zich daar te zien massa's van individuen, volkomen los van alle banden; bij die massa's ontdekken ze van de gewone menschelijke ondeugden, zelfzucht, heerschzucht, bloeddorstigheid enz. geen spoor; van liefde en aanhankelijkheid, eerbied en ontzag, die grondzuilen van familie- en maatschappelijk leven evenmin. De individuen van zoo'n massa, die stroopoppen, sluiten zeer vriendschappelijk, zeer verstandiglijk, zeer hartstochteloos met elkaar een vennootschap, om gemeenschappelijk met meer voordeel te kunnen handelen. Daar hebt ge den Staat! Ze hebben directeurs der vennootschap noodig, 'tot regeling der krachten voor de afwending der gevaren van buiten, en tot vereffening der tegenstrijdige belangen van binnen.' '*Vrijwillig en met liefde* offert ieder individu een weinig op van het vroeger geheel vrij en onafhankelijk bestaan; overigens blijft hij geheel vrij in doen en laten, en handelt volkomen naar eigen behoefte en aandrang.' Die directeurs van het Handelsverein, die *voortreffelijksten*, zijn de *hoofden*, de oppersten, nog in embryo. Men is welhaast genoodzaakt hun 'ter afwending der gevaren van buiten en ter vereffening der geschillen van binnen' meer macht en voor langeren tijd toe te vertrouwen. Zoo komt men geleidelijk tot vorsten, tot koningen.

Wat een magere voorstelling! Een maatschappij, bestaande uit een zeker aantal hartstochtelooze, bloedelooze koopmanszielen! '*Botsingen*,' alleen daar ontstaande, waar hunne *belangen* met elkaar in strijd komen! '*Geschillen* die vereffend moeten worden,' niet verder dan tot *geschillen* brengen 't die kalme, koude kooplui; en om ze te vereffenen halen ze niet zelf 't mes uit den zak, maar reiken 't beleefdelijk aan *het hoofd* toe, of liever: ze denken om geen mes, geen bloedige wraak; *vereffend*, natuurlijk heel in der minne, dat is 't woord. Geen enkele van de factoren, die anders de groote wereldgebeurtenissen en de kleine doen geboren worden, komt hier tot zijn recht. Geen heersch-, geen eer-, geen wraakzucht, geen bewustzijn van eigen uitstekenheid boven zijn natuurgenooten, kortom geen zonde en geen deugd, moreele noch physieke noch verstandelijke; geen vreeselijke tooneelen, geen wanorde, geen moord en plundering, voordat de jonge maatschappij bij die eerste, ruwe natuurmenschen eenige vastheid krijgt. 't Is alles koud overleg, hartstochteloosheid, berekening. Niet onmerkwaardig, de menschelijkheid vindt in 't systeem eerst haar plaats, als de maatschappij reeds geordend *is*. 'Toen (p. 11) de toenemende uitbreiding der op zich-zelf staande maatschappijen, wegens de vele daaruit voortvloeijende gevolgen, het toevertrouwen van meer krachten, van meer *kapitaal* aan het hoofd, noodzakelijk maakte; toen dit meer en meer hulpbronnen in zijne hand zag vereenigd, begon het, toegevende aan den prikkel van *heerschzucht* en *hoogmoed*, ontevreden te worden met de rol van negatieve magt naar binnen, welke slechts weinig aan die *hartstogten* voldeed, begon het de middelen, welke het uit de hand van het volk had ontvangen, tegen datzelfde volk te keeren. Het wenschte direct gezag uit te oefenen; het wenschte zijn wil te doen gevoelen en op te leggen

aan allen, onverschillig in welk opzigt; in één woord, het hoofd wenschte *onderdanen* te bezitten.'

Goddank, dat we eindelijk met een mensch te doen krijgen, iemand die hartstochten en begeerten heeft! Helaas! hij staat daarmêe alleen; die *gewenschte onderdanen* blijven even koud en onmenschelijk. Ze hebben eerst onder elkaar een kontrakt aangegaan, toen met het hoofd. En nu: 'Wat (p. 12) zou men heden ten dage zeggen van den *directeur eener associatie*, wanneer hij de *kapitalen*, welke hem in zijne betrekking waren toevertrouwd, bezigde om de *actionarissen* afhankelijk van hem te maken? Zou zulk een man niet spoedig *van de kas gejaagd worden?* Immers zonder twijfel; en evenzeer zou men met regt kunnen veronderstellen, dat eertijds iedere poging van het hoofd, om door middel van de hem toevertrouwde krachten eene positieve magt naar binnen te verkrijgen, door alle individuen eendragtig tegengegaan, en met afzetting of den dood van het pligtverzakende hoofd gestraft werd.' 'Ongetwijfeld zouden de zaken ook dien loop hebben genomen, indien niet' - Hier krijgen we een *tweeden* mensch. - 'indien niet de priester de magtige bondgenoot van het hoofd ware geweest.' Terwijl (p. 13) de magt van het hoofd den priester datgene aanbood, wat hij vurig wenschte, namelijk *de middelen tot bevrediging zijner hartstogten*, was zijn invloed een krachtige steun voor het hoofd. De priester leerde het volk hoe het pligt is, het hoofd te gehoorzamen, *hoe alle magt komt van God.* Zóó gerugsteund deed de magt reuzenschreden, en werd weldra zoo positief naar binnen, dat het positief bestaan van den mensch geheel en al overging in een negatief; hij bestond slechts door en in het hoofd, de individu was verdwenen.'

Wat zullen we zeggen tot deze apostrophé aan 't adres der priesters? Onverdiend en ongegrond is ze niet, in zooverre 't een erkend feit is dat er ten allen tijde bedienaars der godsdienst zijn geweest, die 't heilige misbruikten uit eigenbelang. Willen we tot de oudste staten terugkeeren, de Indische en Egyptische priesterkasten kunnen tot bewijs strekken. Ze bevorderden 't despotisme en genoten de vruchten huns arbeids. Maar zoo algemeen gesteld als door onzen auteur geschiedt, wordt de bewering onwaarheid, omdat ze niet op alle staten, ook al de primitieve niet, past. Doch we kunnen hem daar niet hard om vallen. De theorie van 't contrat social kan het idee van een droit divin der koningen niet anders verklaren dan uit *priesterbedrog.* Slechts hadden we van hem, die de burgers met actionarissen, den koning met den afzetbaren directeur eener associatie vergelijkt, 't betoog verwacht, dat de slimme priesters 't volk vooral in de dienst van *Mercurius* voorgingen en den kasdirecteur behendiglijk voor Mercurius' *zoon* uitgaven. Dat was stellig voor de actionarissen reden van heiligen *eerbied* geweest.

't Is altijd gevaarlijk, een theorie op de geschiedenis te gaan toepassen, in plaats van ze uit de geschiedenis te ontleenen. We hebben getracht, dit met 't voorbeeld van den auteur der 'Maatschappelijke studiën' alwederom te bewijzen. 't Ligt geheel buiten ons be-

stek en plan, hem verder op den voet te volgen. We zonden hier de pen neerleggen, vreesden we niet een te groot vooroordeel tegen hem te hebben opgewekt. Historie is en blijft ook verder zijn zwakke zijde. Maar zijn beschouwing en oplossing van meer dan één gewichtig maatschappelijk vraagstuk durven we veilig in de attentie van een ieder aanbevelen. Menigeen zal bij hem met succes ter school kunnen gaan; de question brûlante der koloniale politiek b.v. zal hij zeer helder en overtuigend in onverwaterd-liberalen zin besproken en beslecht vinden; wat *liberaal* is, welk onding eigenlijk onder *gematigd-liberaal* schuilt, zal hem wellicht heel wat duidelijker. worden dan 't was; hij moog 't hoofd schudden over de onkerkelijkheid des schrijvers, diens godsdienstzin, zijn juiste opvatting en uiteenzetting van 't wezen des Christendoms zal hem, is hij geen bekrompen aanklever des dogma's, sympathie voor den onbekenden schrijver (De Trémilles is toch wel een pseudonym?) doen voelen; is hij huisvader, interesseert hij zich voor het gewichtige vraagstuk: Hoe kinderen op te voeden en te onderwijzen?, hij zal hier wellicht nieuwe denkbeelden, wellicht zijn eigene, helder en klaar uitgewerkt, aantreffen. - Men versta ons wèl. We wenschen niet onbepaald van onze instemming te betuigen met al wat de ‘Maatschappelijke studiën’ bevatten. Wat 't historische gedeelte betreft, we spraken er onverholen ons afkeurend oordeel over uit en trachtten 't op dat punt waar de auteur ons 't ergst scheen misgetast te hebben, te motiveeren. We zouden ook op de rest menige aanmerking kunnen maken. We zouden ook zonder verdere aanmerkingen een overzicht van zijn inhoud kunnen geven. Maar we wenschten veel liever bij hen die degelijke lectuur willen, den lust tot kennismaking met dit boek te hebben opgewekt. We wenschen 't, trots zijn velerlei fouten en scheeve voorstellingen, om zijn vele uitmuntende bladzijden, om zijn vele goede denkbeelden, om zijn helderheid van voorstelling, eenvoudigen en over 't algemeen netten, gansch ongeaffecteerden stijl, onder veler oogen. We wenschen 't een triomf toe over zijn titel, dat leelijke en ongepaste ‘Bijdragen tot een Modern Lexicon’, dat zoo afschrikwekkend op den omslag staat. Al wenschens genoeg; want 't blijft dezelfde wensch, telkens in anderen vorm. Den lezer heil!

A.H.W.

Vertalingen en herdrukken.

De Aartshertog Johann en de Hertog van Reichstadt. Naar het Hoogduitsch van L. Mühlbach. Twee deelen. Te Arnhem bij D.A. Thieme.

Ik wenschte wel eerst te weten, waarde lezer, of gij de vrouwen een plaats gunt in den schakel der maatschappelijke inrigtingen, of dat gij van oordeel zijt, dat eene vrouw alleen voor huishoudelijke bezigheden geschikt is en zich niet met wetenschap, met kunst, noch met staatkunde moet op-

houden, daar zij hiervoor ten eenenmale ongeschikt is.

Dan zou het mij gemakkelijker vallen, u zoo mogelijk tot mijn gevoelen over te halen of mij door u te laten overtuigen, na u eerst mijne opvatting te hebben medegedeeld en de uwe te hebben vernomen. Welligt waren wij het ook geheel eens. Nu echter kan ik niet anders doen dan mijne inzigten kenbaar maken.

Ik kan niet zoo absoluut antwoorden, op de vraag: moet *de vrouw* zich met het huishouden bezig houden, met uitsluiting van alles waar gewoonlijk mannen zich aan wijden?

De vrouw is even als *de mensch*, als *men* enz. te onbestemd, om te kunnen bepalen wat zij doen en laten moet. Ik behoef mij hier de moeite niet te geven om te omschrijven wat hare roeping in het algemeen is, want dat is overbekend, potjes en pannetjes, kinderen, en huisselijkheid, ziedaar de thema's waarvan men de varianten kan vinden in... Ja b.v. in ‘Veuvage et célibat.’ ‘Réalité de la vie domestique’ enz., zeer degelijke kost, waar ik u eene goede digestie van wensch.

Maar absoluut waar is niets, als geef ik dus toe dat eene vrouw meer geroepen is om voor haar huishouden te zorgen en hare kinderen groot te brengen, dan om Lid van de Tweede Kamer of Luitenant der marechaussées te zijn, wordt het geval moeijelijker als zij noch huishouden, noch kinderen heeft.

Wie zal eene Kosa Bonheur niet roemen, of Mevrouw B. Toussaint; wie zal de groote vrouwelijke geniën klein achten omdat zij het terrein betraden dat anders alleen aan mannen behoort?

Het is natuurlijker dat een man schrijft, omdat zijne gansche opleiding hem meer in het gewoel van het maatschappelijk leven inwijdt, en hij er zich geheel mede kan bezig houden. In den regel wordt de vrouw echter in hare eerste opleiding voor huishouding bestemd. Maar wanneer er uitzonderingen op dezen regel voorkomen, dan heeft men de verkregene talenten, zoowel als de meerdere krachtsinspanning, te bewonderen, die vereischt wordt om een vooroordeel te trotseren en om zonder eerste opleiding, hun naar de kroon te steken die dat voorregt genoten.

Ik kan nu gerust overgaan met mijne bewondering van L. Mühlbach te kennen te geven terwijl ik ook minder bevreesd behoef te zijn om een paar aanmerkingen te maken.

Ik las onder anderen van haar (gij weet toch dat het eene vrouw is?) ‘Frederik de groote,’ en ik beken dat toen mijne bewondering al heel dunnetjes was. En al had ik toen al niet geweten dat zij eene vrouw was, de ‘verliefde’ passages hadden het mij verklapt. Als historicus of liever historica, deed zij mij het effect van eene bibliotheek, goed gesorteerd, alles op orde, en zeer volledig, men had er maar uit te putten, en zelf moest men er gevolgtrekkingen uit maken. Ik moest telkens herhalen: ‘wat heeft die vrouw veel gelezen,’ doch was het zelden met hare voorstelling van het gelezene eens, ten minste wat de politieke combinatiën betrof; soms was hare schildering van Frederik als mensch en zijnen omgang met zijne hovelingen, meesterlijk. Waar zij hem echter steeds als goed, als edel, als volmaakt wil doen voorkomen, protesteerde ik. Dit was evenwel ook veel te wijten aan de toevallige omstandigheid dat ik pas te voren het leven van den grooten rotting-vorst, door Macauly had gelezen, die een minder gunstig oordeel over den gelukkigen bezitter van Silesie uitspreekt, zoo zelfs dat Bernh. Tauchnitz dit niet in zijne Engelsche editie heeft durven opnemen.

De verliefde passages, van den Jonker en de Freule in de grot, waren zelfs voor eene Duitsche, wel wat al te onnatuurlijk lief.

Ik zag dus eenigzins onverschillig, ‘Aartshertog Johann, en de Hertog van Reichstadt’ verschijnen, doch waarom zou ik het niet eens lezen, en daarenboven, ligt dat ik er wat uit leerde, want....

- mag ik het u geheel in het geheim vertellen? - ik wist al heel weinig, bijna niets van den koning van Rome, alleen dat hij geleefd had, en in Oostenrijk gestorven was. Ik bragt hem bij de geschiedenis bijna alleen in rekening om Louis Napoleon n°. 3 te kunnen noemen. Dit wekte mijne weetgierigheid dus op, vooral naar de politiek van dien tijd. Met het woord politiek, heb ik hier niet zoo zeer de deftige beteekenis op het oog die u aan geborduurde rokken en enorme sommen op het budget doen denken, als wel de verhouding der verschillende landen, en de oorzaken van veldfeiten, die ons allen als zoodanig bekend zijn.

Het was dus onwillekeurig en geheel tegen mijn plan, dat het begin mij reeds boeide en ik met hoe langer zoo meer aandacht ging zitten lezen. Ik vond hier, in sterke mate al wat ik bij 'Frederik de Groote' bewonderd had, namelijk de historische kennis, doch hier waren de oorzaken ook met meer voordeel uiteengezet van al de gebeurtenissen die zich in het behandelde tijdperk opvolgen.

Ik kon niet nalaten de gedwongene voorstellingen der schrijfster in 'Frederik' toe te schrijven aan hare betrekking tot Pruissen, en het gaf mij geen grooter dunk van de Pruissische vrijheid. In dit werk kon zij onbewimpeld zeggen wat haar op het hart lag en wat haar rijk begaafde geest haar ingaf.

En ik bid u, ziet eens hoe juist zij de verhouding van Oostenrijk tegenover Duitschland, tegenover gansch Europa beschrijft, met hoe veel kennis van zaken zij de leer 'der Genade' in Metternich en Gentz schetst.

Het is een boek door eene vrouw voor vrouwen geschreven, even goed als voor mannen, want menigeen die nu niets begrijpt van het gewoel en geharrewar dat overal plaats grijpt, niet alleen in Europa, maar bijna de gansche wereld door, zal een helderder inzigt krijgen in den voortdurenden strijd der magthebbenden om die magt te behouden en te vermeerderen, tegen de onderdrukten die steeds het hun opgelegde juk willen afschudden.

En die fout die mij in het andere werk hinderde, de verliefde passages?... Ja, die vind ik hier ook, doch ik durf niet zeggen dat de voorstelling onnatuurlijk is. Il ne faut pas disputer des gouts, elk is verliefd op zijn manier: dit is de mijne niet, maar vrijheid blijheid, het is historisch.

Maar een ander verwijt heb ik tegen haar, dat zij Aartshertog Johann, of liever het liberalisme in zijne schoone beteekenis, niet fikscher, niet intellectueel gespierder, voorstelt. Dat is jammer, dat is dood jammer, juist omdat zij hare genade-mannen zoo levendig kleurt.

Sta mij toe u even met tien stappen het boek door te laten vliegen, ik hoop u er door aan te sporen om het te lezen, want het is de moeite dubbel waard, en juist nu, daar wij de rustige aanschouwers zijn, uit ons vreedzame land, van eene crisis in den heftigen strijd der twee grondbeginselen die u aldaar door Mühlbach zoo levendig worden voorgesteld. Het mag eene gelukkige keus genoemd worden, juist nu dat gedeelte, het leven van den koning van Rome, uit den 'Aartshertog Johann' gegrepen te hebben.

Kotsebue is door Karel Sand vermoord. Ons Nederlanders is Kotsebue niet veel anders bekend, dan door dat wij een leelijk gezigt, gekleed in een rok met relkraag, als zijn portret voor in zijne werken hebben zien staan, en dat wij op school om den naam gelagchen hebben.

Hier is hij het uitgangspunt van waar de beide partijen in hun streven, aan den lezer door Mühlbach worden voorgesteld.

Hij, de huurling van Rusland, viel als slagtoffer van zijne verhuurde pen, getroffen door het jonge Duitschland, dat begreep tot iets anders geroepen te zijn, dan om steeds als een lastdier gewillig te gehoorzamen aan al de bevelen van hen, die beweerden door God zelf geroepen te zijn om over elk te heerschen.

Metternich, de verpersoonlijking van dit laatste stelsel, wordt in al zijne grootheid afgemaald. Dit is het beste karakter, het best historische karakter uit het gansche boek, want het is onbevooroordeeld geteekend, zelfs zij die het stelsel der genade verwerpen moeten achting gevoelen voor de innige overtuiging, die in hem door zooveel talent gesteund wordt.

Hij gebruikt dezen moord als middel om de invretende revolutie nog meer te beteugelen, door de regten van vertegenwoordiging en van vrije drukpers, die door de vorsten in hun angst voor de Fransche revolutie en hare gevolgen aan de volken geschonken waren, dezen weder te ontnemen en de daartoe betrekkelijke paragrafen uit de Bondsacte te ligten.

De wijze hoe dat geschiedt geeft een helderder blik in den Duitschen Bond en is onderhoudend geschreven als een roman.

Ook keizer Frans is meesterlijk geschilderd, en de geheime policie alsmede de censuur, en het openen van alle brieven, zijn zeer geschikt om menigeen de oogen te openen, over den regeringsvorm der ‘Genade.’

De jonge koning van Rome is lief beschreven, doch zijne verhouding tot Napoleon op St. Helena wat water- en melkachtig. Ook de scene van Napoleon zelf, tegenover Hudson Lowe is onnatuurlijk, is vrouwelijk. Aartshertog Johann is eveneens minder gelukkig geteekend, hij staat eenigzins als een brave Hendrik tegenover den krachtigen Metternich en den vastberaden Frans.

Het tweede boek is lief en maakt het werk tot roman, dat anders eene onderhoudende geschiedkundige schets zou zijn. Het meisje dat Johann zich uitkoos is zeer natuurlijk.

Ter afwisseling is het derde boek weêr vol kuiperij en spanning, hoewel er van tijd tot tijd ‘lieve’ passages in voorkomen, een weinig te lief. Alleraardigst is in dit boek de beschrijving der zamenkomst der vorsten te Laibach in 1821, waar zij elkander tegen wil en dank van de eens toegestane constitutiën verlossen, overeenkomstig het te Troppau vastgestelde beginsel. Metternich is natuurlijk de ziel van dat alles. De naïveteit van den koning van Napels is om te lagchen, die zich verbeeldt dat hij en zijns gelijken alleen op de wereld zijn om al hunne luimen in te willigen en dat hun volk alleenlijk geschapen is om hem in staat te stellen al zijne wenschen te bevredigen. Hij neemt het hoogst kwalijk dat hij onder zijne constitutie, die hij bezworen heeft, genoodzaakt is wat uit te voeren.

Het vierde boek bevat het woeden der geheime genootschappen die in Italië steeds veel bezorgdheid aan ‘de Genade’ baarden. Onder dezen treden de Bonapartisten te voorschijn die den jongen koning van Rome aan de magt van Frans willen onttrekken en op den keizerstroon in Frankrijk plaatsen. De tweestrijd van den jeugdigen Napoleon, of hij zich aan deze partij zal overgeven, dan blijven waar hij is, wordt zeer juist beschreven in het laatste boek, en bij de laatste bladzijden gevoelt men een diep medelijden met het arme kind dat als slagtoffer geleefd heeft van heerschzucht, en verpletterd wordt in den woedenden kamp om den voorrang, om aanzien en magt. Het is een aangenaam en zeer nuttig boek en voor Nederlanders zeer goed te bevatten ook door de noten, welke het anders alleen voor Duitschers begrijpelijke genoegzaam verklaren.

A. HAVEE.

Mengelwerk.

Van Ronda naar Gibraltar.
Door
Gerard Keller.

Het was een breede blonde Brit uit Gibraltar, die met ons de reis zou doen. Zijn landaard was terstond te herkennen aan den witten doek, dien hij om zijn hoed gewikkeld had, en waarvan de achtereinden langs zijn hals neêrvielen. De Engelschen beweren dat dit een afdoend middel is tegen de zonnesteek. Ik zal het niet betwisten, maar ook zonder dien voorbehoedsmaatregel hebben wij, wat ons hoofd betreft, geen last gehad van de zon. Onze reisgenoot was paardenkooper en verhuurder van rijtuigen, waarbij hij nog menige andere betrekking voegde, want de Engelschman exploiteert Spanje. In den goeden zin des woords altoos. Toen wij zijne maatschappelijke positie vernomen hadden, dachten wij natuurlijk dat hij op een dier fraaije andalusische paarden met hunne lange manen en slepende staarten de reis zou maken, en niet weinig verwonderd waren we dus, dat hij op een rosinant verscheen, waarvoor de onzen niet behoefden onder te doen.

- Is dat al wat gij op de paardenmarkt in Ronda hebt kunnen koopen? vroegen we; want de inwoners van Gibraltar doen de reis naar Ronda meestal met het oog op de paardenmarkt.

- Volstrekt niet; ik heb betere zaken gedaan; maar ik heb geen lust nogmaals de kans te loopen om te verdrinken.

- Hebben we daar dan kans op?

- Dat zullen we zien; ik houd het bij makke paarden, als men door het gebergte reist.

Ons gesprek liep telkens en telkens weder over paarden; het was het onderwerp der predilectie van onzen medereiziger zoowel als van Napoleon, en daar noch van der Aa, noch ik diep in de geheimen der maquignons zijn doorgedrongen, hadden wij alle gelegenheid om ons bezig te houden met de natuur die ons omringde en hetgeen we op onzen togt ontmoetten.

De weg was een der slechtste uit gansch Spanje; hier en daar waren het

bepaalde trappen die ons over de rotsen leidden en welker bestijging in een paardenspel opgang zou hebben gemaakt. Zij deden denken aan het werk van den booze, die expresselijk deze halsbrekende doorgangen aangelegd had om den reiziger, zonder hem den tijd te geven om voor zijne ziel te zorgen, tot zich te lokken. Daarbij kwam dat het paard van den Engelschman en het mijne zich volstrekt niet konden verdragen en er allerlei gecombineerde bewegingen noodig waren om altijd een of twee paarden tusschen hen te doen blijven, wat bij de ongelijkheid van het terrein tot groote moeijelijkheden aanleiding gaf. Maar toen wij eens de bergpassen, die tot Ronda toegang geven, achter den rug hadden, werd de weg beter. Een effen chaussée kronkelde zich langs de hellingen, nu eens rijzend dan dalend en voerde ons steeds tusschen digtbegroeide bergen, van waar wij een ruim uitzigt hadden.

Ik sta met opzet niet lang stil bij deze natuur. Wie nooit bergen gezien en overgetrokken heeft, zou er zich geen denkbeeld van maken; hij die ze kent, kan zich ook zonder gedetailleerde beschrijving de streek voorstellen.

Wij trokken verscheidene kleine gehuchten door waar onze komst als eene merkwaardige verschijning werd beschouwd. In een er van verzamelde zich de gansche dorpsjeugd voor den stal, die tevens onze eetzaal was, en het bleek onmogelijk om ons van hen te bevrijden. Napoleon mogt met de zweep dreigen, de Engelschman een paar jongens bij de kraag nemen; 't baatte niets.

- Als de jongens meenen dat wij voor hun pleizier hier zijn, vergissen ze zich, dacht ik; zij zijn een veel te goed element voor ons eigen genot. Ik haalde een ochavo te voorschijn, liet dien kijken en wierp hem midden op straat. Een Spanjaard houdt van geld, zelfs van kopergeld, en de jongens stormden naar de plaats waar de ochavo gevallen was, met een woestheid of er een fortuin was te grabbelen. Weldra werd de hoop nog grooter en voor eenige stuivers hebben wij de spes patriae van het dorp zeker een uur lang bezig gehouden en ons zelven met hen. Het was een eigenaardig schouwspel, die half naakte kinderen met hunne donkere fysionomiën, die nog van hunne moorsche afkomst getuigden, even als menige andere trek in hunne zeden, en met hunne van opwinding, inspanning en hebzucht glinsterende oogen, daar door en over elkander te zien buitelen om een ellendig stuk koper. Maar het was te verklaren, wanneer men er bij bedacht, hoe rondom het dorp vele bunders bouwland liggen, die een goeden oogst opleveren, maar waar de grond door de inwoners eerst op de rots moest worden gebragt. Waarlijk wel een bewijs dat men zich moeite geeft om wat te krijgen. Jammer maar, dat men zelfs geen poging doet om de middelen van gemeenschap naar die kleinere plaatsen te verbeteren; dan zou deze streek een gansch ander aanzien hebben. Alles is nog gelijk het voor honderd en tweehonderd jaar was; geen wonder dus dat ook de intellectuele ontwikkeling in Spanje nog zoo ver ten achter staat bij die van andere landen.

Wat er van beschaving te vinden is draagt meest altijd de sporen der moorsche heerschappij. Zoo bij voorbeeld de watermolens, of liever, om er geen verkeerd begrip aan te doen hechten - want watermolens in dit land waar des zomers bijna geen water te zien is, zou

eene ongerijmdheid zijn - de toestellen om het water op te pompen. Aan een vertikaal rad van drie à vier el middellijn zijn aan de buitenzijde twintig of meer steenen vaatjes, van den vorm van bloempotten, bevestigd. Het rad wordt door een ander getand rad in beweging gebragt, welk laatste door een geblinddoekt paard wordt rondgewenteld. Het arme dier legt den oneindigen weg af, en als een paard eenig begrip had van afstanden moet het zich al ver, zeer ver van de plaats wanen, waar het voor het eerst aan den molen werd gespannen en met klimmende verbazing denken aan die plaats van bestemming, die het nog maar niet bereikt. Intusschen al vordert hij zelf niet, zijne wandelingen zijn niet verloren. Bij elke wenteling van het rad worden de twintig bloempotten vol naar boven gevoerd; op het hoogste punt stuiten zij tegen een stuk hout dat ze half kantelen doet, waardoor de inhoud in een houten vergaarbak vóór het rad wordt uitgestort. De potten hernemen weder terstond hare positie en dalen naar beneden, terwijl een houten geleider het water uit den vergaarbak naar de grebben voert, die voor de irrigatie zijn aangelegd. Als we den 22sten Mei 1062 geschreven hadden, zou de zaak niet eenvoudiger kunnen ingerigt zijn.

Laat in den namiddag kwamen wij in Gaucin, nadat wij de laatste uren steeds waren gestegen, want Gaucin is een der hoogste punten van het schiereiland, en van de rots van Gibraltar, zoowel als van de brug van Ronda, ziet men den spitsen berg op welks toppunt de stad gelegen is, die, even als het volk en de namen der meeste gehuchten in deze streek, een moorsch karakter draagt. De posada was weldra gevonden en het laatste daglicht maakten wij ons ten nutte om de burcht te gaan zien. Gidsen hadden wij niet noodig. Tien jongens gingen ons voor zonder dat wij 't vroegen en bragten ons over geitenpaden, die langs afgronden liepen, naar 't ander einde der stad. Dat er niet dagelijks een paar kinderen uit Gaucin verdwijnen, is waarlijk wonder; maar de kleinen trippelden op hunne bloote voetjes zoo veerkrachtig en stevig voort als of zij op den effen grond wandelden.

De burcht is een ruïne, maar toch nog bewoonbaar en bewoond. Zij ligt op een rots even buiten de stad en van het plateau aan die zijde overziet men het gansche stadje, dat ons denken deed aan het arendsnest, waar Heinrich Heine de kindertjes verhaalde wat hij in Spanje kwam doen.

Girofflino! Girofflette

klonk het in onze verbeelding ook ons in de ooren, toen die knapen stoeijend en dartelend tegen de steile helling opklauterden en ons nu en dan eenige mededeeling deden, waarvan we meestal geen syllabe verstonden. Een echter had zich tot gids opgeworpen en van dezen begrepen wij de verhalen beter; dat maakte de anderen jaloersch: een knaap van acht jaar met oogen als gloeijende kolen trok mij aan mijn jas.

- Wel, wat heb je te vertellen?

- Sen□or, zeide de jongen, met grooten ernst, mij naar een der schietgaten wijzende: boemmm! boemm! - pfissch pfissch, en toen wees hij naar de zee aan den gezigteinder.

Ik maakte uit die zeer kunstelooze voorstelling op, dat hij het schot van een kanon en het sissen van een kogel

in 't water nabootste; waarschijnlijk bedoelde hij er mede dat men van dien toren in zee kan schieten, hoewel de zaak zelf onmogelijk is. Maar 't is al eeuwen geleden sinds het laatste kanon van de burcht verdwenen is, en ik kon mij best voorstellen dat men aan de knapen dit verteld had, om hun een begrip te geven van de kracht van het geschut.

- Wie heeft u dat verteld? vroeg ik, toen ik had uitgelagchen over de wijze, waarop hij dat verhaal ter mijner kennis had gebragt.
- Don Juan.
- Wie is don Juan?
- El pedante.

Dat is schoolmeester; de wezenlijke naam en geenszins een spotnaam, zoo als wij in Holland ligt denken zouden.

- Ei, zoo. Gaat ge school? Waar is die school?
- Daar ginder, naast het kerkhof, en hier woont don Juan.
- Hier? in deze burcht?
- Ja.

De schoolmeester was tevens slotvoogd. Ik betwijfel het zeer of het kasteel te Gaucin druk bezocht wordt, zoodat hij er eenig inkomen van heeft; maar zeker zal de gemeente geen hooge huur van hem te vorderen hebben. Wij riepen en klopten om binnengelaten te worden en de knapen zetten hunne stem op zoo hard zij konden, hetzij om hun meester een fooitje te bezorgen of om hem in zijne rust te storen.

Alles te vergeefs. Don Juan scheen zijn middagslaapje te nemen of te wandelen. Maar neen! daar hoorden wij eenig gedruisch in den vervallen toren en eene lange magere vrouw met een zuigeling op den arm vertoonde zich achter de palissaden die de deur vervingen.

- Kunnen wij de burcht zien?
- De burcht? Hier woont de schoolmeester.
- Ook goed; mogen wij binnenkomen en boven op den toren klimmen?
- Er is geen trap meer.
- Dus kunnen wij niet worden ingelaten?
- Neen, heeren, de meester is uit; hij zal niet voor van nacht t'huis komen.

De vrouw van den schoolmeester begreep volstrekt niet dat iemand eenigen lust kon hebben om haar huis te zien; en wel beschouwd was er dan ook niet veel meer te zien dan wij thans aanschouwden. Wij gaven dus den moed op en legerden ons in 't gras, omringd door de schooljongens, die ons beschouwden als hun regtmatig eigendom. Ik houd van schooljongens; ik zou in staat geweest zijn met hen meê te spelen; vooral met deze, want wanneer de Spanjaarden nog hun begrip van eigenwaarde niet hebben, zijn ze de goedhartigheid en voorkomendheid zelve. Die knapen waren zoo ingenomen met het denkbeeld, dat zij het waren, die ons de burcht lieten zien, dat zij ons volstrekt nog andere merkwaardigheden wilden vertoonen. Het eenige, waarvoor zij ons wonnen, was het kerkhof, dat wij op onzen terugtogt voorbijgingen.

Het was een zeer gewoon kerkhof, met steenen zonder waarde, waarop namen gegrift stonden, die niet verder bekend waren dan in het gehucht waar de dooden hadden geleefd.

- Verleden week, vertelde ons een van de jongens, is hier mijn broertje begraven, hier ligt hij. En al de jongens spraken over het doode broêrtje, alsof dit

ons het meeste belang moest inboezemen. Ik erken, dat het doode broêrtje van den halfnaakten knaap, dat begraven lag hier in dit afgelegen hoekje der wereld, op dit kleine kerkhof, waar de laurierrozen de zerken bijna geheel verborgen en de roode hemel zijn schijnsel wierp, met de ruïne waarin de schoolmeester don Juan woonde, tot achtergrond, op mij diepen indruk maakte en dat ik met veel aandacht luisterde naar de naïve lijkrede van de havelooze jongens, vooral naar den vijfjarigen knaap, die zich vooruitdrong om ons te vertellen, dat de doode zijn vriendje was.

Het was avond toen wij in de posada terug keerden, maar toch nog niet laat genoeg om ons ter rust te begeven. Wij hadden de goedhartige waardin en hare schoone, vriendelijke dochter gezelschap kunnen houden, maar wij gaven de voorkeur aan de uitnoodiging van Napoleon, om *het* koffijhuis van Gaucin een bezoek te brengen. Aan straatverlichting doet men in die kleine spaansche stadjes niet, en het was meer op het gevoel dan op het gezigt af dat wij het hoekhuis bereikten van twee smalle straten, dat volgens onzen gids het koffijhuis was van Gaucin. De geringste dorpsherberg zou eene zaal schijnen bij het enge lage vertrekje, waar maar juist voor ons vijven plaats was. In Spanje heeft de trots uitgewerkt wat de voorstanders der meest demokratische beginselen elders vruchteloos getracht hebben; de heer en de man, de grande en de arbeider, zijn gelijk in het maatschappelijk verkeer, en Napoleon maakte geen oogenblik bezwaar om zich tusschen ons in te zetten en zijn sigaar bij de onze aan te steken. Ook de nino had zijne plaats genomen. Wij dronken onze koffij - zonder melk en met eene teug cognac er in, gelijk bijna overal in Spanje - en praatten over alles, maar inzonderheid over het geliefkoosde onderwerp van onzen gids en den rijtuigverhuurder uit Gibraltar: over de paarden, de muildieren, de muilezels en al wat daarmede in verband staat.

- En weet ge wel waarom de muilezels niet voortplanten? vroeg Napoleon, na eene dissertatie daarover door den Engelschman.

- Zeer goed, zeide van der Aa, en begon de gronden te ontwikkelen, die de natuurlijke historie daarvoor aangeeft, maar Napoleon viel hem in de rede:

- No Sen□or! es una santa cosa! Toen de Madonna door het Paradijs reed, zat zij op een muilezel; zij viel er af, en Christus, dat ziende, zeide tot het dier: wees onvruchtbaar.

Men zal het zeer verklaarbaar vinden, dat ik bij dat verhaal mijn spaansch wantrouwde en vroeg: hoe zegt gij?

Napoleon herhaalde woordelijk wat hij gezegd had en de paardenkooper knikte bevestigend.

- En waar staat dat geschreven? vroeg ik, nieuwsgierig naar de bron waaruit dat nieuwe verband tusschen de bijbelsche geschiedenis en een verschijnsel der natuurlijke historie geput was.

- Dat staat niet! dat staat niet! maar dat *is!* sprak Napoleon, heftig op tafel slaande en blijkbaar ontsticht door mijn ongeloof.

- Dat *is!* dat *is!* voegde de Engelschman er met evenveel klem bij.

Ik boog mijn hoofd demoedig voor zulk eene vaste geloofsovertuiging, die waarheden aanneemt, welke niet eens geopenbaard zijn. Mijn reisgezel en ik hadden evenwel nog eene belangrijke gedachten-

wisseling over dit punt naar aanleiding van de vraag, of, wanneer men van een paard of muilezel valt, het dier wel de hoofdschuldige is.

In onze posada was het gesprek van gansch anderen aard. De eigenares wilde den roem, dien hare instelling had, handhaven en zij slaagde daarin uitnemend. Zij is de beste van allen die wij in Spanje leerden kennen, zindelijk, netjes, gezellig, gemakkelijk en goedkoop; en toen wij des anderen daags reeds vroegtijdig de reis aannamen, omdat wij voor het vallen van den avond in Gibraltar moesten zijn zoo wij nog in de stad wilden toegelaten worden, gaf de vrouw des huizes ons eene goede hoeveelheid wafels van Gaucin mede, een gebak dat het gansche schiereiland door eene groote reputatie geniet. De oogen der dochter verdienden naar ons oordeel evenwel meer lof dan de wafels.

Zoo ik ooit gewenscht heb vleugels te bezitten, dan zou het zijn op den weg van Gaucin naar het dal van den Guadiaro. Men zou zeggen dat de weg door eene aardbeving was ontstaan: men volgt de scheur der rots, langs afgronden en loodregte bergwanden, springende, vallende, glijdende, klimmende, kortom op allerlei wijzen, die afwijken van loopen. Het was eene uitkomst toen wij eindelijk het dal hadden bereikt, dat in dezen tijd van het jaar een goeden hoewel vreemdsoortigen weg oplevert; het geheele dal toch is hoofdzakelijk de bedding der rivier, en men rijdt voortdurend over een zachten effen bodem, telkens stuitende op meer of minder breede stroomen, die men op de ondiepste plaatsen doorwaadt. Maar de groeikracht in het zuiden is zóó sterk, dat in die bedding niet alleen allerlei heesters en bloemen weelderig waren opgeschoten, vooral de oleanders, die gansche bosschen vormden, maar ook graan en vruchten, terwijl talrijke kudden paarden en schapen hier graasden. Hier en daar troffen wij ook op den zoom der bedding oranjebosschen aan, wier vrucht wel is waar geen publiek domein is, maar toch in zulk een overvloed hier groeide, dat de reiziger, zonder iemand te verarmen, zich er van voorzien mogt. Wij lieten dan ook de gelegenheid om oranje-appelen ‘van den boom’ te eten, niet ongebruikt voorbijgaan, en in dit opzigt was de nino onze leermeester, die, met al het talent aan zijn leeftijd eigen om de beste vruchten uit te zoeken, het voorbeeld gaf.

Napoleon had aangenomen den Engelschman langs den kortsten weg naar Gibraltar te voeren; weldra echter bleek het dat die kortste weg ook hem zoo juist niet voorstond, en toen wij de rivierbedding niet meer konden volgen, wist hij niet meer hoe te gran. Gelukkig ontmoetten wij op dezen overigens vrij eenzamen weg een voetganger; met zijne alpargates in de hand en zijn pantalon over den schouder - zeker het meest eenvoudige maar ook het noodzakelijke kostuum voor dezen weg, die zoo onophoudelijk door den stroom werd doorsneden. Hij moest in Carbonela zijn en volgde ongeveer denzelfden weg als wij, behalve dat hij nu en dan dien nog bekortte door bergpaden te volgen, die voor onze paarden ontoegankelijk waren. Hij hield ons daardoor bij, want wat wij in de vlakte wonnen, haalde hij in door zijne bergpaden. Hij bragt ons eindelijk naar de plaats waar de bedding niet meer als weg was te gebruiken en waar wij van de rivier afscheid namen, onder het vooruitzigt evenwel om ze nog eens weêr

te vinden op de plaats waar wij haar voor het laatst zouden moeten oversteken om den bergweg naar Gibraltar te bereiken. Daar was de Engelschman eenige dagen te voren bijna verdronken, en hij zag er zeer tegen op nogmaals dien sterken, breeden en tamelijk diepen stroom op dezelfde wijze te passeren. Wij voor ons verlangden er ook niet naar, maar er bestond geen keus; behalve wanneer de veerpont dienst deed. De veerpont echter was er niet en wij stonden met onze vijf paarden voor de rivier, die bruisend en ruischend naar de zee voortjoeg.

Wij hadden er niet veel zin in en hoe langer wij er naar keken, zoo veel te geringer zou onze zin worden; daarom nam ik maar een snel besluit, zette mijn paard aan en een oogenblik later bruiste de rivier onder ons. Het water steeg al hooger, zoodat wij genoodzaakt waren de beenen voor het zadel te leggen. In het midden raakten de paarden vlot; dat wist Napoleon die ons gevolgd was en op het hagchelijke oogenblik duchtig met de zweep er onder sloeg, met dat gevolg, dat de dieren weder grond onder zich kregen en nu langzaam worstelend met de golven naar den anderen oever stapten, waar wij alle vijf behouden aankwamen. De gansche overtogt had geen kwartier geduurd, maar dat kwartier was in ons gevoel wel een half uur en langer. De Engelschman vooral was in zijn schik dat hij er goed afgekomen was; hij had voorzigtigheidshalve zijne stijgbeugels maar niet verlaten, zoodat hij tot bijna aan de heupen nat was.

- Liever tot aan mijn heupen nat dan verdrinken, zeide hij van zijn paard stijgende, dat hij nu bij den teugel leidde, terwijl twee breede strepen water zijn spoor aanwezen.

In de posada vonden wij onzen voetreiziger, die zijn schoenen en verdere kleedingstukken weêr had aangetrokken en uitrustte van zijn togt. Wij zorgden voor zijn diné en hij deed les frais de la conversation. Hij was politie-agent in Tetuan geweest, tijdens de bezetting van die stad door de Spanjaarden, en onthaalde ons op eene menigte bijzonderheden uit zijn verblijf onder de Mooren, die hij afwisselde door staatkundige bespiegelingen over keizer Napoleon en de fransche politiek. Voor een politie-agent sprak hij uitnemend, maar het ongeluk wilde dat de stoel waarop ik zat, zeer laag was en eene zeer lange zitting had; onwillekeurig had ik mij achterover uitgestrekt en langzamerhand was de politie-agent hoe langer hoe nevelachtiger voor mijne oogen geworden, en zijne woorden hoe langer hoe zachter en onzamenhangender, en eindelijk....

- Je hebt veel verloren, zeide mijn reisgenoot toen ik de oogen open deed.
- Heb ik?
- Zeer interessante politieke beschouwingen over Napoleon en de Franschen.
- Kerel, ik heb zoo lekker geslapen - en als ik t'huis kom, vind ik oude couranten genoeg om leadingartikelen te lezen, al zijn ze dan ook niet van een emeritus-politie-agent.
- Neen, 't was inderdaad belangrijk.
- 'k Zal de laatste zijn die er ooit aan twijfelt, maar - 'k heb delicieus geslapen, en ik ben uitgerust of ik in geen dagen te paard heb gereden.
- 't Is nu de vijfde dag, dien we te paard doorbrengen.
- Ik hoop de laatste tevens, ik begin zoo iets centaurus-achtigs in me te voelen; ik heb in mijne verbeelding altijd een

paard onder me, even als de eerste uren nadat men van een schip komt, de schommelende beweging ons bijblijft.

Ook de anderen verlangden naar het einde van den togt en toen wij nog een paar uur gereden hadden, zagen wij dat einde vóór ons. Maar eerst hadden wij nog eene treffende ontmoeting met een oude hollandsche bekende: de duinen! Wie had gedacht dat men in dat rotsige Spanje duinen zou vinden! en toch zij waren er; zandbergen noemt men ze hier niet oneigenaardig, ofschoon deze duintjes nog minder van bergen hebben dan de onze. Uren lang reden wij tusschen helm en kreupelhout over het golvende, mulle terrein, tot wij eindelijk den zoom hadden bereikt. Die zoom was het strand, waar de branding bruiste en de gekamde golven aanrolden - tout comme chez nous. Vergeef me, lezer, dat ik van vreemde landen sprekende eene vergelijking met Holland maak. Wij hebben het wel eens den Amsterdammer kwalijk genomen, die bij het aanschouwen van een zwitsersch panorama, de opmerking maakte dat het heel lief was, maar dat, in zijn soort, de Buitenkant eigenlijk de voorkeur verdiende. Hier intusschen was de overeenstemming tusschen de kust van Zuidholland en het spaansche strand zóó in het oog loopend, dat men onwillekeurig van het viertal mannen, die ginds een scheepje teerden en opknapten, het scheveningsch dialect meende te zullen hooren. Maar toen wij naderbij gekomen waren, herkenden wij eene geheel andere volkstaal en andere kleederdragten tevens. Zoo die matrozen nog eenigermate het voorkomen hadden van Scheveningers, enkelen die wij langs de kusten ontmoetten, deden meer denken aan de dagen van Jan van Leiden. Een grof linnen broek en mantel of een kort kleedje van dezelfde stof was al wat hen dekte, terwijl een kap of groote stroohoed, die met draad en touw aan elkaar was gehouden, het kostuum voltooide. De kustbewoners van dit gedeelte van Spanje zijn, even als alle kinderen der zee, getrouwer gebleven aan de voorvaderlijke zeden en gewoonten; van daar dat ook hun gewaad meer sporen draagt van den moorschen tijd dan men in het binnenland aantreft, en later hadden wij gelegenheid andere nog meer sprekende gewoonten van die dagen te leeren kennen.

Maar meer dan hetgeen wij op onzen weg ontmoetten, trok onze aandacht het doel onzer reis, Gibraltar. In een blaauw waas gehuld, lag daar, ver vóór ons, de Rots; eenzaam, afgezonderd van elke zigtbare bergketen, verheft zij zich met hare drie bolronde verhevenheden, op ongelijke afstanden van elkaar verwijderd, waar tusschen, van verre gezien, de kruin twee uitgeholde lijnen vormt. Zoo duizend- en duizendmalen hebben wij haar aanschouwd, dat zij onuitwischbaar in ons geheugen gegrift is; maar ook dan, als wij haar slechts ééns gezien hadden, zou dit voldoende zijn geweest om dien eigenaardigen vorm te onthouden.

Gedurende veertien dagen was die rots ons middenpunt; reeds van de burcht te Gaucin hadden wij nevelachtig den omtrek onderscheiden, die thans zich duidelijk voor ons teekende aan het einde van het ver wijkende strand dat, nu wij er nader kennis mede maakten, bleek niet zoo onvoorwaardelijk aan de zuidhollandsche kusten gelijk te zijn. Hier en daar toch verhieven zich plotseling als door de oeverbewoners zamengebragt,

hooge stapels van rotsblokken, maar de blokken zelven bleken, wanneer wij naderbij kwamen, toch te zwaar om door menschenhanden vervoerd te kunnen worden. Die onzamenhangende stapels versperden ons dikwijls den weg en wij moesten òf over de gladde met zeegewassen begroeide stukken steen heen klouteren, òf wel een eind de zee inrijden en de stapels omtrekken. Na eene eerste proefneming om over de steenen den togt te volgen, kozen wij maar den natten weg boven den droogen, die bij dit proces bleek de beste te zijn.

Het was het heetst van den dag, maar de frissche bries die er woei maakte onzen rid langs het strand tot een waar genot, dat nog verhoogd werd door het bewustzijn, dat wij binnen korten tijd het einddoel van onzen togt te paard zouden bereikt hebben. Eindelijk verlieten wij het spaansche grondgebied en stonden op het onvrij terrein, dat zich tusschen Spanje en de engelsche bezitting uitstrekt. Het was eene smalle strook, ongeveer tien minuten breed en een half uur lang, oostelijk en westelijk door de zee bespoeld, aanvangende met een wachthuis, waar de spaansche soldaten in hunne bruine mantels en met hunne witte chakos op schildwacht stonden, en eindigende met de engelsche barrière, waar de roodgerokte britsche infanteristen den toegang bewaakten. Wij waren op een dier weinige plekken op aarde die aan niemand toebehooren; een zonneleen voor de schelpzoekers en garnalenvangers, die in hokken, welke den naam van hutten niet eens verdienden, een deel van hun leven sleten. Maar langs de geheele lijn, waren van afstand tot afstand gemetselde wachttorens, reusachtige witte palen, waar, bij voorkomende gelegenheden, de Engelschen hunne voorposten plaatsen konden.

- Hier nu mogen wij doen wat wij willen, zeiden we lagchend. Maar het best wat wij doen konden was - door te rijden, tot de houten brug, met de barrière er voor, aan welks ingang regts eenige soldaten op een lage bank zaten en een schildwacht achteloos met het geweer over schouder heen en weder wandelde, terwijl links de overheid, met het voorkomen van een douaan, hetgeen hij intusschen niet was, ons wenkte nader bij te komen.

Ik heb eens eene beschrijving gelezen van een Franschman, die Gibraltar bezocht en uren lang in de felste zonnehitte had moeten wachten tot de militaire kommandant en de burgerlijke autoriteit waren opgezocht en er borg voor hem gesteld was. Al dien tijd had de schildwacht zelfs geweigerd om hem in de schaduw van het wachthuis een plaatsje te geven. Ook van anderen hadden wij veel gehoord van de moeijelijkheden die men te overwinnen had om in de engelsche vesting te worden toegelaten. Men liet het voorkomen of de bezetting bang was dat er iemand op de rots kwam. Wij hadden ons dus op alle eventualiteiten voorbereid en meenden dat er een formeel onderzoek naar onze personen, betrekkingen, bedoelingen enz. zou worden ingesteld.

Bij onze nadering verliet de ambtenaar zijn bureautje en kwam naar ons toe:

- I suppose you are subjects of Her Majesty, zeide hij beleefd groetend.

- Neen, wij zijn Hollanders. Hier zijn onze papieren en...

- All right, sir, all right, en de ambtenaar verwijderde zich met onze passen, die hij vijf minuten later met een

beleefden groet teruggaf. Even spoedig was de formaliteit voor Napoleon en zijn zoontje afgeloopen, die niets bij zich hadden wat men in kanselarij-stijl ‘papieren’ noemt, en wij vervolgden onzen togt, elk voorzien van een strookje grof papier. Op het mijne stond gedrukt:

Bay-side no.
gratis Country Gibraltar 23 day of May 1862
age permit for Mr. Giral Keller
until first evening gun fire.
(*naamteekening onleesbaar*)
Police-Inspector.

Bay-side no.

gratis Country Gibraltar 23 day of May 1862

age permit for Mr. Giral Keller

until first evening gun fire.

(*naamteekening onleesbaar*)

Police-Inspector.

Naar onze koffers zag men niet eens om.

Tot het eerste avondschot - het was vijf ure ongeveer - wat hadden wij aan zulk een verlof? Maar het was toch altijd zóóveel dat we de vesting mogten binnenkomen.

De eerste militaire post passerende, vroeg ons de onder-officier naar ons toegangsbiljet.

- All right, sir, zeide hij vlugtig de papiertjes inziende, en vertelde er mij nog bij dat hij denzelfden naam voerde als ik. Of dit de naam van *Giral* was, dien de inspecteur van policie mij had toegekend, of dat er inderdaad een naamgenoot bij de engelsche bezetting van Gibraltar zich bevond, heb ik niet onderzocht. Heel veel belang boezemde het mij ook niet in. Een naam is bovendien toch slechts een middel om den eenen mensch van den ander te onderscheiden - vooral in het buitenland, waar zelfs beroemde namen alle beroemdheid verliezen. Ik kan den lezer verzekeren, dat men in Spanje niets weet van de reputatie van... vul maar den naam in van den eerste den beste, die zich op zijn naam laat voorstaan. Als men hem zeer lief heeft, doet men dan ook beter te huis te blijven. Menschen - er zijn er die driftig worden als iemand, die hen half kent, een *d* in plaats van een *t* zet op het eind van hun vermaarden naam (sinds vijftig jaren aan de beurs bekend), of een *eij* in plaats van *ey* - zulke menschen moeten beginnen met hunne ijdelheid te huis te laten. Mijn Keller werd zeer spoedig Keiler, daarop Veiler, daarna Veder, eindelijk Vedes.... als ik een jaar in Spanje ware gebleven zou niemand na al die transformaties het oorspronkelijke woord hebben herkend. Wat Gerard betreft 't ging over in Geraldo en daarop in Giral. Alleen bij eene regtszaak zou ik misschien last er van kunnen gehad hebben, en onder de verzwarende omstandigheden het dragen van een valschen naam zijn gebragt. Voor het oogenblik kon het den politie-inspecteur en den sergeant van de wacht evenmin als den schrijver dezes een haar schelen hoe hij heette. Hij was blijde op zulk eene gemakkelijke wijze in Gibraltar te komen, en tot eer van het engelsche gouvernement zij er bijgevoegd, dat het zich niet vernedert, zooals het

spaansche, om van den vreemdeling nog een paar gulden te vragen voor het verlof zijne grenzen te overschrijden. Dat Blennow of Baptist Loiset twee gulden entré vragen aan hen die hun paardenspel bezoeken, kan er door, maar de koningin van Spanje moest dat entrégeld voor haar fatsoen afschaffen.

Wij passeerden nog eene poort, een plein met kazernen, lange straten, weder pleinen, alles zonder er veel acht op te slaan, omdat wij spoedig genoeg gelegenheid zouden hebben de stad in oogenschouw te nemen. Eindelijk stonden wij stil voor Kings-Arms, een hôtel dat volgde op het hôtel Victoria, het-

welk, naar men ons zeide, voor het oogenblik gesloten was.

Mijn reisgenoot, die een groot vriend van de Engelschen is, heette mij welkom op britsch terrein.

- Gelukkig toch half spaansch, antwoordde ik, want met allen eerbied voor Engelands roem, grootheid, magt, staatsregeling, nijverheid, volksgeest en wat dies meer zij, zie ik de Engelschen zelven over het algemeen liever gaan dan komen.

Weldra ondervonden wij, dat men bij de Spanjaarden wel eens gelegenheid heeft, om het tegendeel te verklaren. Althans bij den onzen was dit het geval. Napoleon kwam zijn afscheidsvisite maken en zijn loon halen, dat hem werd uitbetaald en een drinkgeld bovendien. Maar een koetsier is een koetsier, of hij op eene Amsterdamsche vigilante zit, of wel de audalusische bergen overtrekt, een fooi is nooit groot genoeg voor hem. Bijna hadden de hoofdpersonen van den togt er zelf twist over gekregen. Eindelijk was de ariero tevreden - of liever hij ging heen, maar toen wij na ons diné op straat kwamen, stond hij ons op te wachten en bragt ons onder het oog, dat de nino zoo gaarne een aandenken aan den togt met de hollandsche heeren zou hebben.

- Maar wij kochten hem al een paar sporen te Ronda.

- Si senores, maar dat was een aandenken aan de feria. Ziet u, hij zou zoo gaarne een aandenken hebben aan de geheele reis.

- Napoleon! usted es un despojador como el prototipo de usted, viel van der Aa uit, in zijn toorn de fransche woorden iberiserende met het beste gevolg, want ons woordenboek zeide later dat hij regt had. Dit nam evenwel niet weg, dat ik en ook hij om het spaansch van eigen vinding in een schaterlach uitbarstten, en Napoleon en zijn zoon voegden er zich onmiddellijk bij. Het natuurlijk gevolg was, dat de nin□o nog een duro kreeg.

Hiermede eindigde onze kennismaking met Ramirez, genaamd Napoleon, dien we, ondanks de afscheid-scène, aan elken reiziger in Andalusië aanbevelen.

Achtduizend gulden.
Door George van Braband.
(*Vervolg van Jaarg.* 1863, D. II, bl. 444.)

Toen de jagers na den tiendaagschen veldtogt verlof kregen om de uniform weder met het studentenbuis te verwisselen en naar hunne letteroefeningen terug te keeren, was Mel besluiteloos wat hij doen zou. Het studenten-leven beviel hem wel, doch er was één groote ‘maar’. Gelukkig dat Mel er op dacht! Zijn vader was overleden; hij wist dus wat hij bezat en wat hij verteren kon. Maar hij

wist tevens bij ondervinding, dat hij op geen stukken na zou toekomen met zijn inkomen, en dat, als hij zijn kapitaal naar de maan joeg, hij afhankelijk zou moeten leven - van Bel, dat was nog niets, maar Bel was niet in het land - neen! van Kas, die hem zeer zeker nimmer zou spreken of het zou verwijten regenen, die hij althans van eenen kruimelaar als Kas niet verkoos aan te hooren. En bovendien, als het eens zoover kwam dat hij van zijne broeders afhankelijk raakte - misschien door Kas hij een boer besteed, God weet het! Neen, dat ware nog honderdduizendmaal erger dan al de beeren van de geheele wereld! Echter kende Mel zich zelven wel zóóveel, dat hij begreep wat er onfeilbaar op loopen zou als hij het zoogenoemd studeeren hervatte; en dat er onder zijne vrienden waren, die, wetende dat Mel zijn eigen meester was en zijn duiten in handen had, hem des noods de behulpzame hand wel zouden bieden om het onder de menschen te brengen, - daarvan had hij in kantonnement reeds enkele proeven ondervonden, die hem bang maakten voor zich zelven en het besluit deden nemen om niet ‘tot zijne letteroefeningen terug te keeren.’

Maar wat dan? Bij een ander wapen vragen om overplaatsing? Daarin had Mel ook bitter weinig trek. Als officier, dat, begreep hij, ging niet. En in minderen rang? Zie, bij de jagers had dat gegaan. Zij hadden wel dienst moeten doen en altijd ook geen kwartieren gehad zoo als eene studentenkamer in de academiestad; maar toch, het was altijd een groot verschil. Alles wèl gewikt en gewogen besloot Mel een paar kamers te huren in het voornaamste logement van zijn woonstadje en den naam van ‘verloopen student,’ dien hij zelf toch niet hoorde, er aan te wagen.

‘Of eigenlijk,’ dacht hij, ‘kan niemand mij een verloopen student noemen. Het is geheel uit vrije beweging en zonder dat één beer mij op de hielen zit, dat ik geen advokaat word. Dat is niemands zaak; ik kan goed leven, en dat is toch waarachtig geen verloopenheid!’ Mel koos zijn woonstadje omdat het er betrekkelijk niet zeer duur leven was en hij er nog al eenige kennissen had, die hem zijnen tijd hielpen verdeelen tusschen billardspelen, jagen, visschen, couranten lezen en stadsnieuwtjes oploopen. Al wat men bestendig doet leert spoedig aan, en zoo kreeg ook Mel er van lieverlede verstand van, zijnen tijd dood te krijgen zonder iets te doen, zelfs zonder zich te vervelen. En indien de jagt of de visscherij gesloten waren, indien hij geen honden af te rigten had, indien zijne kennissen door een of ander toeval minder trouw de sociëteit berochten, - dan ging Mel wel eens afscheid nemen bij Kas met een luchtig: ‘'k Krijg het land en snij er eens uit, denkelijk voor een week of drie. Ik wensch je gezondheid, en als er soms iets mogt zijn, dáár ben ik te bevragen.’ Kas rilde bij zulke geldverspillingen en herhaalde bij zich zelv': ‘Die Mel, die Mel! hij zal nog eens te gronde gaan. Maar dan kan hij zien hoe hij 't maakt. Hij heeft handen aan zijn lijf, laat hem dán ook zijn onderhoud zien te verdienen, als was 't met pakjes thuis brengen van de diligence. Ik geef hem geen duit; ik hou 't mijne bij elkander. Ook heb ik vrouw en kind, en hij kind noch kraai in de wereld. Jongen, jongen! als die beroerde Mel het eens zoo goed bij mekaar hield als ik, wat kon het mettertijd een

aardig erfoompje worden, maar ja wel, fluiten!'

Eens dat het afscheid weder door deze alleenspraak gevolgd was, drukte den armen Kas met tiendubbele zwaarte het denkbeeld dat hij toch ééns (maar dat zou voor hem ook wel meestens ééns zijn!) het bewuste kapitaal verwisselen moest. Het geluk had ditmaal medelijden met den tobber, want het speelde hem eene courant in handen, in welke de verkoop werd aangekondigd van eene bouwhoeve op een paar uren afstands, omtrent welke nadere informatiën te nemen waren bij eenen notaris in de naastbijgelegen grootere stad.

Hoe groot de onderneming ook was om een rijtuig naar die stad te nemen en een' geheel vreemden notaris te gaan spreken, - Kas moest op de eene of andere wijze door den zuren appel bijten! En nu werd hem de beet nog een weinig minder zuur gemaakt, toen hij in dezelfde courant de prijzen der fondsen naziende, bevond dat de Russen een weinig aan het rijzen waren. Voorzigtigheidshalve schreef hij eerst aan den notaris of deze dien en dien dag, op dat uur te spreken zou zijn, en na bekomen gunstig antwoord stapte Kas met looden schoenen naar eenen stalhouder, met wien hij conditiën afsprak, zoo naauwkeurig als de stalhouder niet wist dat bij mogelijkheid voor zulk een nestig 'vrachtje' konden gemaakt worden. De barbier werd een uur vroeger besteld dan hij gewoonlijk kwam, de meid ontving orders ten aanzien van theewater, laarzenpoetsen en zoo voorts, en met het slaan van het bepaalde uur stond Kas op zijne stoep met het horologie in de handen - geen rijtuig; zelfs was het nog aan het eind van de straat niet te zien!

'Jans, die lompert! Loop gaauw naar den stalhouder en vraag waarom het rijtuig niet komt. Het uur is al lang geslagen.'

'Abuis, mijnheer, het slaat nog, hoor maar,' verbeterde de meid, die om dergelijke kruimelarijen niet meer lachte, want zij was ze gewoon.

En ofschoon Jans nog geen twee huizen ver was toen het rijtuig al kwam aanrollen, ontging de knecht de hem toegedachte bestraffing niet, schoon zijn baas, die de punctualiteit van mijnheer Kas Brugwijk kende, hem bevolen had prompt op zijn tijd voor te zijn en hij dit bevel zoo goed was nagekomen, dat hij, de gangklok bij Kas hoorende slaan, niet kon nalaten te zeggen: 'Mijnheer! ik kom wel zeker op mijn tijd, hoor, daar slaat uwe huisklok, en úw huisklok, mijnheer, zal wel gelijk zijn!' De huisklok nu was ook gelijk, maar zij had één klein gebrek, onbeduidend voor ieder ander, doch niet onbelangrijk in de schatting van Kas, die er de klok om zou hebben weggedaan, ware zij geen erfstuk geweest uit het ouderlijke huis. Haar eerste half uur namelijk was 31, haar laatste 29 minuten groot. Als zij dus het heele uur op tijd sloeg, deed zij het op het halve altijd ééne minuut te laat - een gebrek dat volgens den horologiemaker niet te verhelpen was. En daar nu Kas op het halve uur uitreed, had de knecht van den stalhouder gelijk, maar Kas verkoos er hem geen uitsluitsel van te geven, dat zijne huisklok goed was en het rijtuig toch eene minuut te laat kwam; zoodat hij zijne lange pijp aanstak en na honderderlei aanbevelingen en nazoekingen eindelijk kon zeggen: 'vooruit, koetsier.'

De notaris kraakte aangaande den ver-

koop der bouwhoeve geen noten naar de verwachting van Kas. Op de vraag van dezen hoeveel zij omtrent waard was - ‘ik mag natuurlijk niet verder springen dan mijn stok lang is,’ voegde Kas er bij - wat het antwoord, dat men natuurlijk niet kon zeggen wat vaste goederen, in openbare veiling gebragt, zouden opbrengen. Hij meende echter ten ruwste te mogen zeggen, dat hij niet geloofde dat er achttienduizend van komen zou, maar dat hij toch niet hoopte dat de hoeve boven de veertien loopen zou.

‘Niet hopen, mijnheer de notaris, niet hopen?’ riep Kas uit, en met open mond bleef hij op het antwoord wachten alsof hij het moest inslikken. ‘Ik dacht, mijnheer, dat het eenen notaris altijd tot voordeel was, indien het verkochte zoo hoog mogelijk loopt.’

‘Dat kan al zoo eens zijn, mijnheer Brugwijk; maar toch zou ik de uitdrukking niet gebruikt hebben indien er niet was gezegd, dat het u te doen is om eene veilige geldbelegging, en dan moet ik u opregt zeggen, niet te gelooven dat de verkoop der hoeve zoodanig zal zijn, dat zij u eene eenigzins aannemelijke geldbelegging wordt. Gij zoudt althans zeker slechts zeer lage rente van uw geld hebben, zeer lage, mijnheer Brugwijk. Gij vraagt mij naar de waarheid ten aanzien der hoeve. De landerijen zijn goed en in goeden staat, zoo is het niet. En wat de rijks- en polderlasten aangaat, ik ben gereed om u alles ten naauwkeurigste op te geven.’

‘Neem die moeite niet, mijnheer de notaris; het minste door u genoemd overtreft nog ver de som die ik op deze wijze wenschte te beleggen.’

‘En die bedraagt, zonder onbescheiden te zijn?’

‘Om en om de achtduizend gulden.’

‘Dan, mijnheer Brugwijk, kan ik u uitnemend teregt helpen. Laat mij de zaak even vertellen; er zal u dan meteen uit blijken wat u in mijne woorden zoo even verwondering baarde. De hoeve die ten verkoop is aangeslagen, behoorde aan den landbouwer Barendsen, die haar zelf bewoonde en haar in onbezwaarden eigendom bezat. Waar in den boerenstand schoonzonen zijn die geen boeren zijn, gaat het in de boedels nog wel eens haar om knevels. Zoo ook na het overlijden van baas Barendsen. Ik mag natuurlijk alles niet zeggen, maar wel dat alle weldenkenden aan Jochem, den oudsten zoon, zouden toegewenscht hebben dat hij bij schikking de hoeve kon overnemen; maar ja wel, zoo menigen Franschman! En nu moet de hoeve verkocht worden, ja alles, tot den laatsten lepelsteel. Nu wenschte Jochem de hoeve te koopen; hij is een door en door brave, oppassende jongen en zijn meisje eene boeredochter, wier vader zijn leed wel keeren kan, maar bij wien de ouders van weerskanten nog leven. Jochem bezit alle kunde van het boerenbedrijf, grondige kennis van de bouwlanden der hoeve, eerlijkheid, goede trouw, uitzigt op eene knappe, zuinige, in het melkbedrijf ervarene vrouw. Maar Jochem heeft geen geld genoeg om de hoeve te koopen. Daarom wenschte ik den hupschen jongman twee dingen: vooreerst dat hij de hoeve zoo koopen kon, dat hij er zijn brood op kan verdienen. Daarom mis ik gaarne wat mij hooger verkoop zou opbrengen, want, mijnheer Brugwijk, men moet wel willen leven, maar ook laten leven, is het niet zoo? En ten tweede, dat Jochem tegen eerste hypotheek en tegen behoorlijke rente zoo wat zeven à acht

duizend gulden kon opnemen. Dan kan hij een man worden op de vaderlijke hoeve; een paar jonge menschen, zoo oppassend, waren geborgen, en de geldschieter had behoorlijke intrest van zijn geld - wat dunkt u, mijnheer Brugwijk? Als het u toch om geldbelegging te doen is, kunt gij al niet beter; de kluiten loopen niet weg; gij waagt niets en uw geld is zoo goed geplaatst als het zijn kan.'

'Maar waag ik niets, mijnheer de notaris? Ik zeg niet dat ik het doen zal, maar waag ik niets, hoegenaamd niets?'

'Redelijkerwijs gesproken niets, mijnheer Brugwijk. Grondbezitting behoudt altijd haar waarde, en waar de hypotheek zoo ver beneden allen mogelijken, ja denkbaren prijs van de grondeigendommen is, kan men niet zeggen, dat iets gewaagd wordt.'

'Maar als de boer geen intrest betaalt?'

'Wees daarvoor niet bevreesd, want vooreerst is Jochem een te eerlijk man om niet te betalen, en ten tweede: gij hebt hem immers altijd in uw magt, daar de hypotheek slechts de helft bedraagt van de waarde der bouwhoeve.'

'Maar, notaris, als de man bij voorbeeld al zijn vee eens verliest, zoodat hij niet betalen kan?'

'Dan is de grond immers altijd nog veel meer waard dan 't geen er op is opgenomen, met inbegrip van een jaar of wat intressen en des noods de kosten van geregtelijke uitwinning.'

'Maar als de landerijen dan eens bijv. de helft waard zijn van 't geen zij nu gelden?'

'Mijnheer Brugwijk, op zulke bezwaren kan ik niet antwoorden, dan met de vraag, of gij wiskunstig zeker zijt van uw kapitaal en rente, als gij bijvoorbeeld effecten koopt. Laat ons nemen Russen.'

'Mijnheer de notaris, die kan ik in dit singuliere geval niet gebruiken.'

'Doet er niet toe, mijnheer Brugwijk, 't is maar een voorbeeld. Zie, gij zult wel toestaan, dat de Russen, zij mogen wel een beetje nu en dan fluctueeren, toch maar secuur zijn. Maar neem nu eens het geval, dat er in Rusland een omwenteling komt, waarbij keizer Nicolaas....'

Bij deze woorden liet de notaris den wijsvinger der regterhand dwars over zijn hals glijden, hetwelk zooveel moest beteekenen als: de keel afsnijden. Kas begreep de aanduiding en sprak bedaard:

'Nu ja, maar dat is meer gebeurd; de Strelitzen bij voorbeeld; maar daarom blijft toch het regt, en Hope en Comp. zullen wel betalen.'

De notaris nam eene cigaar, na vruchteloos eene aan Kas te hebben gepresenteerd - men weet: Kas rookte alleen pijpen - beet er het kopje af, stak haar aan en ging voort:

'Tot uw dienst, mijnheer Brugwijk, Hope en Comp. zullen betalen zoolang Rusland er geld voor zendt, maar langer ook niet. En denk u het geval, mijnheer Brugwijk, dat in Rusland de heele boel eens met verlof op zijn g -'....

Kas stond op; van zulke revolutionaire mogelijkheden had hij nooit gedroomd!

'Mijnheer de notaris, gij zoudt een mensch bang maken! Zijn dan solide effecten geen zekere geldbelegging?'

'Wat verstaat gij door solide effecten, mijnheer Brugwijk?'

'Wel, effecten van landen die op den dag intrest betalen.'

'Als zij kunnen, mijnheer Brugwijk, als zij kunnen.'

'Pah!' viel hem Kas in de rede, 'neem nu eens ons land, mijnheer!'

‘Ons land, mijnheer Brugwijk? ons land?’

‘Mijnheer de notaris, ik dacht dat gij hooger denkbeeld hadt van de Nederlandsche goede trouw.’

‘Versta mij wèl, mijn goede heer. Ik ding niets af op de goede trouw van Nederland in het nakomen zijner financieële verbindtenissen. Maar 't ligt u zeker nog even versch als mij in het geheugen, hoe de schatkist er in '30 en '31 heeft in gezeten. Ik waardeer de opofferingen der natie zoo goed als iemand, maar laat ons den moed hebben, mijnheer Brugwijk, om de dingen eens van nabij te bezien. Onderstel eens, dat al de integralen in dien tijd in handen van Nederlanders, oude, echte, vaderlandlievende Nederlanden waren geweest, - meent gij dat zij van 62 zoo als zij in Julij '30 stonden, tot 38 en 37 zouden zijn gedaald?’

‘Ik weet het niet, maar best mogelijk van neen.’

‘De oorzaak der daling lag eenvoudig hierin: men was niet volkomen zeker van de rentebetaling, en daarom daalde het kapitaal in waarde.’

‘Niet zeker van de rentebetaling! Als het land niet betaalt, wie zou dan betalen?’

‘Als het land niet kan betalen, mijnheer Brugwijk, dan komen ook vele particulieren in 't geval van niet te kunnen betalen.’

‘Maar dat is immers in een land van goede trouw eene onmogelijkheid, mijnheer!’

‘Scherm zoo niet met de goede trouw, bid ik u! Zie, dat de zaak van Noord-Nederland, hoe regtvaardig ook, niet de sympathie van gansch Europa had, is door de geschiedenis genoeg bewezen. Maar zij had de sympathie der Amsterdamsche geldmarkt - want die moet het in zulke gevallen maar doen. Onderstel nu eens, dat de houding der Nederlandsche regering, dat enfin de volkszaak van die dagen de sympathie der Amsterdamsche geldmarkt eens niet gehad had, waar zou men dan in Januarij '31 en ieder halfjaar het geld vandaan hebben gehaald om de coupons te betalen?’

‘Uit de schatkist, mijnheer, uit de schatkist,’ zei Kas tweemalen, ten teeken van versterking zijner woorden.

‘Maar de schatkist moest immers in die dagen leening op leening aangaan, om aan hare geldelijke verpligtingen te voldoen?’

‘Die leeningen kwamen toch vol als vet, ten blijke van het crediet dat men in de regering stelde.’

‘Wij nemen evenwel nu eens aan, dat men geen crediet in de regering stelde. Of is het buiten voorbeeld, dat de coupons niet betaald werden? Denk eens aan Spanje, aan Griekenland, aan....’

‘O, mijnheer, zwijg me van die vervloekte roode en blaauwe Grieken!’

‘Daar heb je 't al, mijnheer! Men acht het koopen van zoogenoemde solide effecten eene veilige geldbelegging, en tot op zekere hoogte is zij het ook. Maar dit moet men niet uit het oog verliezen, dat het denkbeeld van veiligheid bij geldbelegging altijd rust op het denkbeeld van crediet, van vertrouwen, van overtuiging dat degene aan wien gij uw geld hebt ter leen gegeven, hetzij een staat of een particulier, u intrest betalen en het kapitaal ten regten tijde of des gevorderd aflossen zal. Bereken echter bij het laatste, mijnheer Brugwijk, dat het in vele gevallen niet zoo wenschelijk is, dat men u uw kapitaal

aflost. Gesteld, gij hebt een Rus; zij staan 104; gij loot uit; gij krijgt 100, dat wil zeggen, uw duizend gulden t'huis, terwijl gij bij verkoop van het effect duizend veertig zoudt hebben gemaakt. Maar gij moet uw duizend gulden, wilt gij ze niet renteloos laten liggen, op nieuw beleggen. Zeg, waart gij er niet beter mede geweest als men u niet had afgelost, dat wil zeggen: als gij niet uitgeloot waart?'

'Er is iets van aan, mijnheer de notaris. Maar is dan in uw oog het koopen van solide effecten geen veilige geldbelegging? Ik dacht....'

'Och, mijnheer Brugwijk, gevaar is er niet bij; groote kapitalisten vinden er geen bezwaar in; men kan altijd gemakkelijk zijn geld beleggen en ontvangt gemakkelijk de rente. Maar dit alleen wilde ik zeggen, dat als men van volkomen wiskundige zekerheid gaat spreken, men eigenlijk nimmer geld moet beleggen. Neem wat gij wilt - ik zal het u bewijzen.'

'Solide effecten, mijnheer!'

'Ik heb u immers reeds aangetoond, dat die soliditeit alleen zit in het vertrouwen op een gouvernement, een rijk, enfin, noem het zoo als gij wilt.'

'Huizen?'

'Op het bloote gerucht dat bij de regterlijke organisatie, van welke men al zoo lang gepraat heeft, maar die er nog niet is, de regtbank hier vandaan zou worden genomen, heb ik mijn huis zeker duizend gulden goedkooper gekocht dan ik anders zou gedaan hebben. Ook die waarde is dus ten deele denkbeeldig.'

'Landerijen?'

'De prijs der veldvruchten kan door oorlog, misgewas, overstrooming, enfin: aardbeving - alles is mogelijk - dermate op- en afloopen, dat men, van mogelijkheid en van zekerheid sprekende, niet durft bepalen waar de laatste ophoudt.'

'Gij spreekt van aardbeving, mijnheer de notaris, maar zoo iets is in ons land niet te verwachten en - als de lucht valt, zijn wij allen dood!'

'Precies, mijnheer Brugwijk, daar wilde ik u hebben. Gij spraakt nu over geldbelegging en gaaft mij daardoor aanleiding om er iets van te zeggen. Ik herhaal het, nu niet met betrekking tot Jochem, maar in het algemeen: als gij zoo zeker wilt zijn als van de tafel der vermenigvuldiging: 2 maal 2 is vier, - sluit dan uw geld weg en neem er van zoo dikwijls gij het tot voorziening in uw behoeften noodig hebt, totdat het op is. Maar dat doet geen verstandig man. Om niet van het kapitaal, maar van de opbrengst te leven, moet men altijd iets wagen, zelfs al koopt men 2½ Werkelijke of oude Russen.'

De begrippen van Kas waren bekrompen niet alleen, maar vast daarbij, zoodat ze voor geen wijziging schenen vatbaar te wezen. En toch verliet hij het kantoor van den notaris met eenigzins ruimer blik dan hij er in gekomen was. Ja hij verliet het, de toezegging achterlatende dat hij eens naar Jochem en diens omstandigheden onderzoeken zou, en viel dat onderzoek goed uit, dat hij dan besluiten zou tot het enorme waagstuk om aan een eerlijk man, die nog al wat te wachten had en zich als boer goed kon inspannen, de achtduizend gulden als hypotheek - natuurlijk eerste - te geven op goederen, die de dubbele waarde bleken te hebben, blijkens de openbare verkooping. Jochem moest op den dag de intrest - na lang

loven en bieden was die op 4½ percent bepaald - stipt voldoen in goede, gave, ongesnoeide rijksdaalders, guldens of drieguldens - deze bepaling was destijds niet zoo dwaas! - en Jochem deed dat ook, zoodat Kas elken 5^{den} Februarij aan ieder zijner broeders anderhalf percent - gelukkig kwam dit voor elk met effen ^{f} 120 uit! - uitkeeren kon. 't Is niet noodig te zeggen, dat hij zich de eerste maal mondeling bij Mel en schriftelijk bij Bel verontschuldigde, dat de ‘dwaze’ bepaling van het testament hem in de onvermijdelijke noodzakelijkheid had gebragt om de omzetting zoo te bewerkstelligen, dat ieder ruim *f* 13 minder rente trok. Maar het kon niet anders. ‘Hem zelven ging het wel aan het hart, want hij had vrouw en kind, maar het kon hem den doodsteek niet geven. Bel gaf er in dat verre land misschien minder om, maar Mel - hij vreesde dat dezen het gemis van die dertien gulden een zware klap in zijne begrooting zijn zou en 's mans ondergang onfeilbaar verhaasten, maar hij kon het niet helpen: het dwaze testament wilde het zoo!’

Toen hij den avond nadat hij met oneindige haspelarijen den verkoop van de Russen en de hypothecaire acte tot stand gebragt had, doodmoede van de buitengewone inspanning zijn laarzen uittrok, sprak hij tot zijne vrouw:

‘Morgen komt er nog één drukke dag met dat dwaze testament. Ik heb blijkens de rekeningen drie gulden twee-en-vijftig cent over. Verdeeld mogen die niet worden, want dat ware het kapitaal aantasten. Ik kan er niets meê doen dan ze in de spaarbank plaatsen. Dat 's weêr een heele drukte; maar daarvoor heb ik het wel over, dat nu met dat hypotheek op die bouwhoeve Mel, als mijn tien jaren om zijn, niet zoo gemakkelijk het kapitaal zal kunnen loswroeten.’

Wij moeten wederom eenige jaren overspringen in ons verhaal. Kas heeft na de tien jaren eene rekening en verantwoording gedaan, die van wege hare uitvoerigheid en naauwkeurigheid de bewondering zou hebben moeten wekken van elken financier, die het geluk had gesmaakt, er zich aan te mogen verkwikken. Mel had de zaak overgenomen, doch 't was aan Kas moeilijk gevallen, zich te onthouden van broederlijke vermaningen om toch vooral te zorgen, dat... Mel begreep enkele zijdelingsche wenken, strekkende, gelijk hij met eene flaauwe flikkering van voormalige studie het noemde: de integriteit van het kapitaal te sauveeren. Jochem kreeg bij die gelegenheid vormelijke aanschrijving, dat hij voortaan de rente aan Mel zou te betalen hebben - doch de lezer zal ons waarschijnlijk liefst verschoonen van Kas' kruimelarijen bij die gelegenheid. En al deed hij dit min gaarne, wij moeten 't hem toch verzoeken omdat hetgeen we nu te verhalen hebben, enkele jaren later voorviel.

Bel woonde reeds weder in het vaderland en had weldra bezigheid in overvloed gevonden, daar hij er steeds op uit was, zijne kapitalen zoo te beleggen als meest strekken kon tot verspreiding van welvaart in zijnen kring. Het gebeurde wel eens, dat hij op die wijze niet, immers niet terstond, zooveel rente trok als het geval zou zijn geweest indien hij zijn vermogen en portefeuille gehouden had; maar vooreerst kon hij van het zijne en van hetgeen zijne echtgenoote bezat, fatsoenlijk leven; ten tweede gebeurde het, gelijk het in die dingen gaat, toch ook wel eens, dat hij, zoo als men

het noemt, een goeden slag deed, die dan weder iets anders goed maakte, en ten derde had hij in Noord-Amerika genoeg gehoord, gezien en waargenomen, om zich niet te laten vervoeren door eene zekere beredeneerde goedhartigheid en alzoo zijn geld aan den eerste den beste weg te werpen.

Toch scheen hij bij zekere gelegenheid tot het laatste te zijn vervallen. Onder geheimzinnige omstandigheden was aan eene waschbleekerij, op eenige uren afstands door Bel met anderen opgerigt, eene vrouw geplaatst, die haar verleden met een' geheimzinnigen sluijer bedekte. 't Is waar, Therèse was de onvermoeidste, de netste, de beste werkster van allen, maar toch - 't zonderlingste was nog dat Bel's vrouw blijkbaar in het geheim was ingewijd -.....

'En nu moet ik u maar eens terstond zeggen, Bel en Fanny, hoe het komt dat ik zoo onverwachts naar u ben komen toewaaijen, of zoo als Kas, die met de zijnen welvaart en van wien gij de groete hebt, zich uitdrukte, hoe het komt dat ik zooveel geld heb verreisd om u eens te bezoeken, hoewel gij volgens de laatste berigten springlevend zijt. Kas meent, naar het schijnt, dat men zijne naaste bloedverwanten niet behoeft te zien of zij moeten op sterven liggen. Ik denk er anders over.'

Aldus rammelde Mel, vijfhonderd uit, eer hij nog gezeten was en eer Bel en zijne vrouw bekomen waren van hun verbazing, dat Mel zoo ineens uit de lucht was komen vallen. Zonder eenig antwoord af te wachten ging hij in éénen adem voort:

'Jongen, jongen, dat is wat te zeggen van dien armen Jochem! Hebt ge 't al gehoord?'

'Armen Jochem,' liet Bel zich hooren, 'armen Jochem? Is de boel niet in orde?'

'Volmaakt man, volmaakt; de laatste intrest op den dag aangezuiverd. Maar daar krijgt me de goede kerel eene kwaadaardige zenuwzinkingziekte, de vrouw ad idem, beiden geconfiskeerd, in veertien dagen, 't is wat te zeggen, drie bloeden van kindertjes! Maar wij hebben voor de duiten geen nood'

Deze mededeeling, hoewel vrij duidelijk, werd echter door Mel nog nader ontwikkeld. Jochem en zijne vrouw waren beiden slagtoffers geworden van dien gevaarlijken typhus, die in zoovele huisgezinnen rouwe verspreidt. De familie had voorloopig de kinderen van de hoeve genomen en aan den renteheffer te kennen gegeven, dat men de geheele hofstede dacht te verkoopen, daar de prijzen der landerijen thans hoog waren en de kinderen nog te jong om de bouwerij voor hen aan te houden.

'Maar nu zit ik in de ras, wat met het geld te doen,' voegde Mel er bij; 'ik kan er wel weder solide effecten, zoo als Kas ze noemt, voor koopen, maar welke? Gij hebt van die dingen meer verstand dan ik, Bel; zeg mij eens wat ik doen moet?'

''t Verwondert me, dat ge daar nu eerst op denkt, Mel; gij hadt dat al lang moeten doen. Uwe tien jaren beginnen mooi ten einde te loopen en nog altijd staat het geld als hypotheek op de bouwhoeve van Jochem. De laatste maal dat er rekening geschiedde, moet Kas, volgens zijn schrijven, u daarop al opmerkzaam gemaakt hebben, en gij zoudt het waarlijk zoo ver hebben

laten komen, dat gij niet voldaan hadt aan de verpligting, bij vaders testament u opgelegd.'

'Ge hebt gelijk, man, ik schenk het u met onkosten en al, maar de dagen zijn tegenwoordig zoo kort! Wie kan aan alles denken en bovendien dan nog aan een testament, dat bijna twintig jaren oud is! En ik kon ook niet goed besluiten om Jochem het geld op te zeggen.'

'Dat ware toch niets geweest, als den man maar tijd gelaten was; een zoo oppassende boer kon een betrekkelijk zoo klein kapitaal op eene zooveel meer waardige hofstede altijd krijgen.'

'O, wat dat aangaat, dan zou ik het zelf wel genomen hebben en er eenige metallieken voor laten schieten.'

'Ja, Mel, gij weet gij zijt geheel vrij in de wijze waarop gij het kapitaal plaatst, als gij het maar ten minste ééns verplaatst, en daartoe geeft u nu het treurig afsterven van Jochem eene ongezochte gelegenheid.'

'Vrij, vrij, zoo leutert Kas ook, en toch rijdt hij mij tot vervelens toe den rug in om het geld anders te plaatsen. Vrij, tot je goddelijke dienst, maar raad me eens, wat ik doen zal? Kas is me te kruimelig, en gij hebt er ook het meest belang bij, in wat vorm gij de achtduizend pop onder uw ambastratie krijgt, zooals mijn hospes het noemt.'

'Laat ons den eersten avond dat ge hier zijt, over geen zaken spreken', zeî Bel met de grootstmogelijke bedaardheid.

Den volgenden morgen noodigde de gastheer zijnen broeder uit tot eene afzonderlijke wandeling. Wat er op bepraat werd zullen we best vernemen als wij hen beluisteren.

'Gij spraakt gisteren avond van het beleggen der achtduizend gulden', ving Bel aan. 'Gij zijt daarin vrij, maar als ge mij raad vraagt, zou ik u dien misschien kunnen geven.'

'Niets liever dan dat - laat hooren.'

'Eerst iets anders. Belooft ge mij, niet driftig te zullen worden als ik u misschien in den loop van ons gesprek iets zeg, dat u zou kunnen grieven.'

Mel keek hem verwonderd aan.

'Van u, Bel, wil ik alles in dank aannemen, maar die keutelaar van een Kas kan mij met zijne zedelessen wel eens vervelen. Hebt gij eenige aanmerking op mij, Bel? Spreek franchement.'

'Toch niet, toch niet. Maar wat ik u wilde voorstellen is dit. Wij hebben hier in de buurt, of eigenlijk zoo heel na in de buurt is het niet, eene wasch-bleekerij opgerigt. Dat ding gaat goed, zeer goed, in eenige kleine actiën; vóór twee jaar zuiver acht percent, voorleden jaar elf, dit jaar negen en een half. Dat ding is perfect. Maar de vennootschap moet ontbonden worden. Onze bleeker is dood en zijne weduwe te zwak. Dat is echter niet het éénige. Ik zal u den zamenhang wel eens nader vertellen, waaruit u blijken zal, dat het zuivere koffij is, dat de compagnieschap uiteen moet. Maar 't zou jammer zijn als de zaak te niet ging. Zij is zoo flink in haar opkomst. Tot het overnemen van huis en bleekvelden zullen zoo wat achtduizend noodig zijn. Ik heb er eene alleruitmuntendste vrouw voor, de onderbazin, die eerlijk is als goud, handig, werkzaam, doorervaren in de zaak, kortom van zessen klaar, maar - zij heeft geen duit van haar zelve.'

‘Maar Bel, dat is immers geen raad die kant of wal gelijkt! Verbeeld je, hypotheek tot de volle waarde, en dan nog aan iemand die geen duit heeft. Voor

elke zaak is een drijfkapitaal noodig; maar al ware het voor eene bleekerij, daar ik geen verstand van heb, nog zoo weinig, al ware het slechts om eenige vaatjes zeep te koopen en het een weinig uit te zingen, de arbeiders en arbeidsters te betalen - neen, man! ik geloof niet, dat ik verantwoord zou zijn als ik het geld zóó belegde. En wat zou onze gorteteller wel zeggen? A propos, gij weet, dat hij bij de nieuwe organisatie van distributeur opklimt tot directeur? Dat zal wat voeten in de aarde hebben met al zijn kleinzielige keutelarij.'

'Gij zijt ons geen verantwoording schuldig van de wijze waarop gij het geld belegt en handelt daarin geheel naar uw beste weten.'

'Maar dat is geen beste weten, Bel; ik kan mij niet begrijpen, dat iemand, zoo goed financiër als gij en oneindig veel beter dan ik, mij zulken raad geeft.'

'Koop het dan.'

'Om er wat mede te doen? Wat zou ik met eene bleekerij uitvoeren?'

'De onderbazin aan een bestaan helpen en haar dochter er bij. Dat meisje dient nog, maar haast is zij achttien jaar, en gij weet hoe moeilijk het dan wegens de belasting is, eene dienst te krijgen. Dit maakt, dat menig meisje in dien stand op die jaren den verkeerden weg opgaat. Gij kunt moeder en dochter helpen, door òf de bleekerij te koopen en aan haar te verhuren, òf haar het geld te geven om zelve eigenares te worden.'

'Luister eens, mijnheer de philanthroop, ik vind het zeer goed dat meisjes van achttien jaar eene dienst krijgen, en zeer goed dat waschvrouwen te eten hebben, en al die dingen meer. Maar in dit geval kijkt gij door geen goeden bril. Of hebt gij misschien' - voegde Mel er schertsend bij - 'reden om moeder of dochter zoo bijzonder te begunstigen?'

'Ja', antwoordde Bel met buitengewone vastheid; 'ja! Die moeder is eene allerbeklagenswaardigste vrouw, die ik mij heb aangetrokken.'

'Zeker vroeg haar man verloren?'

'Zij heeft nooit een man gehad.'

'Maar wel eene dochter; eene lieve familie! Wat moet ik er van denken, Bel? Hoe zit die vork in den steel?' vroeg Mel met dien satirieken trek op het gelaat en dien satirieken toon in de stem, die in zulke gevallen met onmiskenbare duidelijkheid zegt wat men bedoelt.

'Gij moet toch eens even hare geschiedenis hooren. Slagtoffer van verleiding en jeugdige ligtzinnigheid werd zij moeder zonder echtgenoote te zijn. Zij besteedde haar kind bij een boer en deed wat zij vermogt om er het kostgeld voor te betalen. Maar helaas! de eenmaal gevallene stond niet vast genoeg in hare schoenen op het pad der deugd.' En nu verhaalde Bel aan zijnen broeder wat hier niet herhaald mag worden, vooral de wijze waarop hij haar in het ziekenhuis had gevonden. Maar hij schilderde tevens met warmte haar uitmuntend gedrag, hare onvermoeide vlijt en voorbeeldige goede trouw, nu reeds sedert eenige jaren aan den dag gelegd; den wensch uitdrukkende dat eene die zoo ontzettend veel geleden had in de dienst der zonde, nu na hare terugkeering op den goeden weg in staat mogt worden gesteld om voor zich zelve en zoo mogelijk met hare dochter een eerlijk stuk broods te verdienen.

'Uw geschiedenis is zeer aandoenlijk', zeide Mel, meer getroffen dan hij toonen wilde, 'doch er is toch ook wel een luchtje aan, dat gij maar niet onder den neus van Fanny moet brengen.'

‘Zij weet de geschiedenis sedert lang, man! Als ik ze voor haar had verborgen gehouden, zou ik juist het bewijs hebben geleverd, of liever aanleiding gegeven tot de verdenking, dat ik mij eenige dichterlijke vrijheden had veroorloofd in het verhaal mijner kennismaking met haar. Maar om op het geld terug te komen: hoe denkt gij er nu over?’

‘Geen haar beter. Ik weet wel dat er in den bijbel staat, dat één zondaar die zich bekeert, beter is dan duizend die geen bekeering noodig hebben; maar dat is op het godsdienstig terrein - in de maatschappij is het wat anders, en uwe hoogbegunstigde bleekster moge nu zoo braaf zijn als ze wil, ik zie daarom nog niet in, dat juist zooveel voorkeur moet gegeven worden aan een vrouwspersoon, die wel beschouwd, toch niets is dan eene, je weet wel, die nu onder den preekstoel zit.’

‘Denk eens goed na, Mel! Staat hare geschiedenis u levendig, regt levendig voor den geest?’

‘Ja, wat zou dat?’

‘Ik meen alsof gij alles voor uwe oogen zaagt; alles, tot het akeligste toe, tot dat slapen op de planken omdat zij den poel der zonde wilde ontvlieden, tot dat zitten aan het sterfbed van eene lotgenoote, tot dat vreeselijke gevoel: ik kan het hier niet uithouden, en ik kán niet weg?’

‘Ja zeker, Bel, gij hebt het mij levendig genoeg geschilderd.’

‘Maar ik heb u nog niet gezegd wie zij is; nog niet gezegd wie haar ten val heeft gebragt.’

Hij hield zijnen broeder staande door hem bij den arm te vatten, zag hem in het gelaat en sprak als achteloos:’

‘Zij heet Therèse * * *.’

Ééne seconde slechts scheen Mel zich te bezinnen, slechts ééne - Bel voegde er den naam bij van hare geboorteplaats.

't Was als ging er een elektrieke schok door Mel's leden.

‘Wat zegt gij daar?’ was al wat hij in staat was te zeggen.

‘De waarheid.’

‘Groote God, broeder! Aan het aanrigten van zóóveel onheil kon ik niet denken. Maar neen! ik wil mij niet verontschuldigen Gij weet blijkbaar alles. Het meisje was onervaren, ik was loszinnig. Naderhand heb ik het mij wel eens verweten en menigmaal gedacht wat er van haar zou geworden zijn. Maar zóó! Neen! dàt kon ik niet denken. En hare dochter - mijne dochter! Broeder, ik schaam mij en gevoel het zelfverwijt dieper dan gij het mij zeggen kunt. En ik, ik heb dan de eerste aanleiding gegeven tot eene zoo naamlooze ellende!’ Hij verzonk in een diep gepeins, waaraan Bel stilzwijgende hem overliet.

Tot zich zelv' gekomen uit zijne mijmering dankte hij Bel voor 't geen deze voor Therèse gedaan had en verklaarde zich oogenblikkelijk bereid om nu op zijne beurt alles voor haar te doen wat deze verlangde. Zelfs sprak hij in de eerste opwelling zijner aandoeningen van eerherstelling - Mel was de veertig te boven en toch nog de man des indruks van het oogenblik. Maar Bel had weinig woorden noodig om hem te beduiden, dat het èn voor hem èn voor Therèse dwaasheid zou zijn, nu nog den jeugdigen mistred goed te maken door een huwelijk, dat beiden tot ongeluk zou strekken door beiden op gewelddadige wijze te rukken uit den kring waarin zij zich rustig en kalm konden bewegen. Weinig moeite mede had echter Bel, om

zijnen broeder te beduiden, dat hij oneindig beter voor het geluk en de rust van Therèse zorgde, indien hij haar in de gelegenheid stelde om aan het hoofd der bleekerij te staan en alzoo onbekommerd te leven.

Ten volle stemde Mel het hem toe; doch hij opperde de bedenking, dat in dit geval het gebruiken der achtduizend gulden tot dat doel magtig weinig zou helpen, daar het slechts voor een tijd zou zijn, omdat Bel in zijne tien jaren toch ook het kapitaal nog eens moest omzetten en dus Therèse niet in 't genot er van laten kon.

Deze bedenking had Bel voorzien; hij beantwoordde haar oogenblikkelijk met de opmerking, dat de zaak zeer gemakkelijk te vinden ware, indien namelijk Mel in goeden ernst het levensgeluk wilde bevorderen van eene vrouw, die zoo oneindig veel ten gevolge van zijne ligtzinnigheid geleden had. Mel moest namelijk het nu toch door de aflossing van het hypotheek op Jochem's hoeve loskomend geld aan Therèse uitleenen tot aankoop van de bleekerij, en zulks onder borgtogt van hem, Bel, waartoe deze zich te gelijk bereid verklaarde. Korter of langer, naar het Mel gelegen kwam of voordeeligst dacht, zou Bel, dán beheerder van de achtduizend gulden, het geld aan Therèse opzeggen en op andere wijze beleggen, terwijl Mel dan, 't zij de bleekerij zou overnemen en aan Therèse verhuren, 't zij haar geld verschaffen om de achtduizend gulden aan Bel af te betalen.

Uiterst ingenomen was Mel met dezen voorslag. Zelfs verklaarde hij uit voller harte, dat hij van de meergenoemde geldsom gaarne algeheelen afstand zou doen ten gevalle van zijne dochter en haar moeder, indien hij zonder dat behoorlijk leven kon; doch Bel maakte hem de opmerking, dat zulks in geenen deele noodig was en ook door Therèse volstrekt niet verlangd zou worden, daar deze van de bleekerij ruim en goed in haren stand leven kon, ook bij hot betalen eener matige rente, gelijk dan ook Mel verklaarde dat die zeer laag moest gesteld worden - ‘als men de gewone rente 5 ten honderd rekent en ik geef het haar voor 2½, dan is het zooveel alsof ik de rente van dat geld met haar deelde.’

Minder droeg het de goedkeuring van Bel weg, dat zijn broeder volstrekt Therèse en ook zijne dochter zien wilde. De min opbruisende, meer bepaald nadenkende Bel was van oordeel, dat het voorshands beter ware de rust van Therèse niet noodeloos te verstoren. Zij wist wel dat haar redder en beschermer denzelfden naam droeg als de vader van haar kind; eenige gelijkheid in gelaat, maar vooral eene treffende overeenkomst in stem, die haar in het eerste oogenblik der ontmoeting van haren redder had misleid, kon haar wel doen vermoeden, dat zij haar tegenwoordig geluk te danken had aan eenen bloedverwant, misschien wel een broeder van den deelgenoot harer jeugdige verkeerdheid; maar nooit had zij zich deswegens eenige navraag veroorloofd, nooit had ook Bel haar daaromtrent eenige opheldering gegeven. 't Was, dacht deze, beter dat het bleef zoo als het was, voor Therèse zelve, voor Maria hare dochter, voor de spraak van de wereld. Mel wist zich ook zoo weinig te bedwingen, dat eene ontmoeting misschien zou kunnen leiden tot het een of ander, waarvan hij zelf het verkeerde eerst dan zou inzien, als er geen herdoen meer aan was. En

wat Fanny betrof, Mel verzocht zijnen broeder, haar buiten de gansche kennisneming der betrekking tusschen hem en Therèse te laten, niet vermoedende dat de opregte Bel alles aan zijne vrouw had gezegd. Dit werd beloofd en tevens afgesproken, dat men Kas buiten deze geheele ‘navigatie’ houden zou. Het diende tot niets dan tot vele en velerlei onaangenaamheden voor Mel, als toch in dezelfde plaats wonende met den postdirecteur, die, zooals Mel zich uitdrukte, ‘met zijn gezanik kon aanhouden als een houtzager.’

Therèse werd eigenares van de bleekerij, daartoe zoo zij meende in staat gesteld door de kas van haren weldoener. Onbegrensd was haar dankbaarheid, onbegrensd die van hare dochter, welke van dat oogenblik de onderbazinsplaats bekleedde, ontruimd door hare nu meesteres geworden moeder. Maar wie schetst beider verbazing, toen na anderhalf jaar de heer Belsazar Brugwijk haar te kennen gaf, dat hij zelf had opgehouden haar geldschieter te zijn en de schuldvordering had overgedaan aan iemand, die niet genoemd wilde zijn, maar 't beheer aan hem, Belsazar Brugwijk had gelaten, met dien verstande echter, dat de rente wel tegen 4½ bleef loopen, als vroeger, maar dat Therèse slechts 2½ aan den onbekenden geldschieter te betalen had, de overige 2 ten honderd aan hare dochter. Therèse mogt vermoedens koesteren - zij was te bescheiden om ze te uiten; en zij mogt vertrouwelijk met Maria, bijna als met een jongere zuster, omgaan - van haar vermoeden maakt zij deze geen deelgenoote. Den zegen die haar wedervoer waardeerde zij, de bleekerij nam met iedere maand toe, en geen betuiging kwam wel immer met meer warmte over de lippen der diep berouwhebbende, maar door de menschenliefde opgerigte zondares, dan het: ‘Heer! ik ben geringer dan al die weldadigheden!’

(*Slot volgt.*)

Suum cuique.

III.
Caecilia's altaar ontwijd.

Het recensenten-dilettantismus, op letterkundig gebied zoo radeloos geslagen, dat het nog maar in enkele marodeurs, plapperend en plagend, plukkend en plunderend, voortspookt, schijnt het asylregt te willen inroepen bij 't altaar der *H. Caecilia.* Maar we zijn niet te Rome. Een tijdschrift dat, gesteund door mannen, wier naam wèl luidt, aan een der schoonste onder de schoone kunsten zich wijdt, moest zich zelf genoeg achten om in de rij zijner medewerkers alleen te dulden wie verstaanbaar Nederlandsch schrijven. Door haar barbaarschen stijl allereerst trok een recensie in *Caecilia* (N°. 2) onze aandacht: ‘moderne mode-muzijk’ vinden we gesteld tegenover ‘werkelijke compositie’, alsof de moderne muzijk van de boomen geplukt werd. ‘Niet te lang om te vervelen’ heet een stuk, dat niet lang genoeg is om verveling op te wekken. ‘Door veel schrijven kan men de opwekking bevorderen’, hooren we, zonder dat een ophelderende noot ons de vraag beantwoordt, wie er opgewekt wordt, schrijver of lezer, de lachlust bij den een of de schrijfkramp bij den ander.

Werd dan in een onbewaakt oogenblik de pen opgevat door een', die slechts in notenschrift spreken, en wat in hem leeft niet tot begrippen klaren kan, door een', wien we, als hij in zijn *speach* steken blijft, met een gullen lach toeroepen: speel 't maar op de piano? - Alsof niet de inhoud der recensie den toonkunstenaar even krachtig veroordeelde als haar vorm den schrijver! ‘Dood eenvoudig in melodie’ luidt - niet de lofspraak maar - het vonnis, met meêwarigen glimlach geveld.

Is er eenvoudiger motief denkbaar? 't Is ook maar van Beethoven. Haydn had ook al van die zwakheden.

Maar in Duitschland krielt het ook van nietige composities, wier uitgave genade vindt in de oogen van onzen kunstregter, omdat daar geldbejag het doel is. In Nederland is er niets meê te verdienen, en eerzucht, ja de drang van 't ontluikend talent om zich te openbaren zijn immers minder eerbiedwaardig dan de honger? Of heeft Hegel ook hier weêr gelijk? '*Die Schwierigkeit eine reine Recension zu geben*, *liegt darin*, *dass die Reinheit des Empfangens durch tausent in dem Kritiker liegende feindliche Dinge getrübt wird.*' Wekt de *Kritiker* zelf 't vermoeden niet op? 'Wij hebben uit de ons bekende werken van deze schrijfster' - ja 't is een vrouw, wier zenuwen door dit botte mes gekorven worden - 'nog nooit de besliste noodzakelijkheid der uitgave kunnen lezen.' Wat zou een vrouw ook in Nederland! Daar buiten hoorden we over een der laatste werken van Mej. van Rees een ander oordeel, van een *maestro*, wiens naam onzen Marsyas een driedubbel!!! zou afpersen.

Brievenbus.

II.
Wat de geest nog meer getuigde in 1813.

Mijnheer de Kamerdienaar van den Tijd!

Ik heb met veel genoegen gelezen, wat Gij in Afl. XII van uwen Spiegel hebt medegedeeld uit den Novembertijd van '13. Het zijn meestal reminiscensen van die dagen, die ik zelf heb beleefd, en zij drukken waarlijk den verzoenenden geest uit, die er algemeen onder het geheele volk heerschte en het natuurlijk gevolg was van het geduchte, maar zuiverende onweder, 'twelk over Europa was losgebarsten en, nu afdrijvende, frissche levenskrachten in de aderen deed stroomen. Zamen had men geleden, zamen juichte men over de verlossing van het afgeworpen juk en reikte elkander de broederhand, om eendragtig de gemeenschappelijke woning op hechtere grondslagen weder op te bouwen, wederzijds de verkeerdheden erkennende, die er vroeger begaan waren, die men gaarne wilde erkennen, vergeven en verbeteren. Dat die geest van verzoening algemeen was, daarvan getuigt trouwens de geschiedenis der vijftig volgende jaren, al dreven er ook nu en dan donkere buijen over heen, en het nog pas gevierde feest heeft er de kroon op gezet. Maar juist dáárom en dewijl het door U medegedeelde stuk aan het hoofd het opschrift draaagt: *Wat de geest al zoo getuigde in* 1813: is het misschien ter herinnering voor het nageslacht niet geheel overbodig te weten, dat ook toen reeds in die eerste dagen van wèlgemeende vreugde, de oude haat der partijschap het hoofd weder poogde op te heffen en al dadelijk den fakkel der tweedracht zocht te werpen, om de wèlgestemde gemoederen van elkander te vervreemden. Wel waren die toonen zeldzamer, dan de juichtoonen, maar des te scheller en doordringender en met het bepaalde doel, om te honen en te lasteren. Een paar voorbeelden wil ik tot bewijs aanvoeren. Te Leyden bij L. Herdingh en Zoon zagen het licht ‘Brieven van A. aan Z.’ Zij waren blijkbaar geschreven door een man van aanzien en kennis en gerigt aan iemand, die in den Haag bij den pas in het vaderland aangekomen Prins bijzonder vertrouwen genoot. Deze nu wordt onder allerlei fraaiklinkende redenen dringend aangespoord, zijnen invloed te bezigen, om toch zooveel mogelijk allen uit de nabijheid van den vorst te verwijderen, die onder het Fransche bewind eenigen post hadden bekleed: Mollerus, Meerman, Gogel, Schimmelpenninck, Zuylen van Nievelt, J. Wolters van de Poll, Dedem en Westreenen van Themaat worden met name genoemd en erger dan renegaten en geboren muselmannen afgeschilderd. Algemeene verontwaardiging verwekten die brieven, en al spoedig verschenen er te Leyden zelve bij A. en J. Honkoop, ‘Brieven van B aan Y over den brief van A. aan Z.’ en te Amsterdam bij J. ten Brink Gz. ‘Brief van C. aan X.’ waarin het schandelijke en onstaatkundige van zulk eene handelwijze naar verdienste werd in het licht gesteld.

Het andere geschrift, dat ik bedoel, heeft ten titel: ‘Verlossings danklied bij gelegenheid van den plegtigen 13 Januarij 1814, met een opdragt aan den hoogleeraar J.H. van der Palm, door Jonkvrouwe W.E.V.A.V.P., te Utrecht, bij Joh. van Schoonhoven.’ Van het lied zelf, dat nog al bezadigd is, maar weinig verheffing heeft, valt niet veel te zeggen, doch bij het lezen der opdragt vraagt men, hoe er onder zulke omstandigheden in eene vrouwenziel zoo groote haat kan opwellen en zich in

zulke bittere woorden en verwijtingen openbaren. De aanleiding wordt genomen uit Van der Palm's bekende: ‘Vaderlandsche uitboezeming’ en ‘Nederlandsche blijde vooruitzigten,’ en dan zegt zij, dat eene rondere verklaring en uitgewikkelder schulderkentenis haar meer welkom zou zijn geweest. Voorts telt zij de in hare oogen groote misdrijven op, door Van der Palm vroeger begaan, telkens met den aanhef: ‘het is geene beuzeling;’ met de betuiging, ‘dat iemand, zijnen broeder zwaar beledigd, gehoond en mishandeld hebbende, geene aanspraak heeft op vergeving en broederlijke verkeering, dan na voorafgegane schuldbe-

kentenis en betooning van berouw, geschikt om 't verbeurd vertrouwen te herstellen en den beleedigden broeder alle vrees te benemen, dat hij gevaar mogt loopen van een Joabs kus.' Het stuk, 14 bladzijden groot, is te lang, om in zijn geheel medegedeeld te worden, maar uit dit staaltje kan men over den geest er van oordeelen.

Het ware te wenschen geweest, dat in de vele geschriften, bij gelegenheid van de herdenking der halve eeuwperiode, ook dit punt niet ware vergeten: want met hoe veel geestdrift de omwenteling in 1813 is begroet geworden en hoe algemeen de vreugde ook was over de bevrijding des vaderlands van het vreemde juk, niet allen konden instemmen met de willekeurige wijze, waarop door enkele mannen op eigen gezag een staat van zaken in het leven werd geroepen, waaraan op eene onverantwoordelijke wijze een groot deel der verkeerdheden kleefde uit den tijd onzer oude republiek en van het zevenhoofdig monsterbewind, terwijl de gelegenheid zoo schoon was, om op een van alle hindernissen gezuiverd en geëffend terrein een gebouw op te rigten, voldoende aan de eischen van den tijd en overeenkomstig de lessen der ondervinding, in de harde school van zooveel druk, ontbering en ellende opgedaan. Met innig leedwezen heb ik dan ook kennis gemaakt met de twee toespraken van mijnen anders zoo hooggeachten vriend mr. G. Mees Az., op dat feest te Rotterdam gehouden, waarin het ware karakter der omwenteling van 1813 ten eenenmale is miskend. Aardig en geestig, zoo als hij dat kan, beschrijft hij den bangen toestand van dien tijd, door hem nog als knaap beleefd, de angst die de Franschen na 18 October bekroop en hunne eindelijke vlugt met het daarmede gepaarde Oranjegejubel. Ik zal hem dan ook niet achterhalen over min juiste of gebrekkige voorstellingen van het gebeurde in die woelige dagen, uit overweging van de gelegenheid, waarbij die toespraken werden gehouden; maar verzwijgen mag ik het niet, dat het mij gegriefd heeft te zien, hoe hij het tijdperk der *Fransche heerschappij* (titel der brochure) dagteekent van 1795. Gewis was de invloed van Frankrijk op onzen Staat groot, dank hebbe de schandelijke politiek van het Engelsche kabinet in de achttiende eeuw en het brutale wapengeweld van het hof van Berlijn; kostbaar waren de offers, die wij aan het Fransche bondgenootschap moesten brengen; - maar is toen niet door dien nieuwen staat van zaken dat oude, gebrekkige en vermolmde staatsverbond verbroken, waarvan de schrijver zelf zulk eene ware schets heeft geleverd? Is er toen geen band van eenheid geslagen om de schier uiteengerukte leden van het gemeenschappelijk vaderland? Er werd ja, strijd gevoerd op staatkundig gebied, men zocht naar de beste staatsregeling en vond ze nog niet, maar in dien strijd zelven ontwikkelden zich de schoonste talenten; veel dat verouderd en onbruikbaar was geworden, werd over boord geworpen en nieuwe inzigten openden zich omtrent vele takken op verschillend gebied. Gunstig zeker stonden de zaken niet, maar men bleef zee bouwen, men behield den moed zelfstandig te blijven en, drong de nood, geweld met geweld te keeren (1709, 1808). Het onweder, dat intusschen opstak, was geen gevolg van ons doen of laten; het trok over geheel Europa zamen en zou ook buiten onze bemoeijingen zijne verwoestingen over geheel ons werelddeel hebben aangerigt. De Fransche heerschappij is in ons land metterdaad eerst begonnen d. 14 Julij 1810 of wil men d. 16 Maart van dat jaar. Men kan zeker niet genoeg uitweiden over den gruwelijken druk, waaronder ons vaderland gebogen ging en over de onverbiddelijke gestrengheid, waarmede alle Fransche bevelen ten uitvoer werden gelegd. Men zou schier tot de meening komen, dat de bedoeling van Napoleon vooral deze is geweest, de krachten van Nederland derwijze te fnuiken,

dat het voor 't vervolg nimmer weder aan de magt van Frankrijk belemmering in den weg zou kunnen leggen. De geschiedenis toch was daar ten bewijze, dat dit kleine land, misschien wel dáárom uit spijt Frankrijks aanslibbing genoemd, steeds tot muur voor Europa had gestrekt, om de heerschzucht van dien volksstam te beteugelen, en het zal hem niet onbekend zijn gebleven, dat er bij de coalitie der mogendheden tegen hem in 1805 een ontwerp van vereeniging van Nederland met België was beraamd tusschen Engeland en Rusland, ingeval men over hem mogt zegevieren. Het geheele volk te demoraliseren, door vreemde wetten, vreemde zeden, vreemde taal het volkskarakter op te lossen, was dan een oogmerk, dat juist paste in den geest van den man der eeuw. De tegenwerking, die zijn broeder Lodewijk hem, als een tweede Bernadotte, in den weg stelde, had hem

nog meer tegen ons verbitterd en dreef hem, om met verdubbelde kracht zijne verstorende hand aan de overblijfsels te slaan van het oude staatsgebouw en de nog hechte steunsels van het zelfstandig volksbestaan. Maar juist dit doel, waarvan menig Nederlander, misschien zonder het zelf ten volle te weten, zich bewust gevoelde, schonk dezen nieuwe krachten, om zich voor eene betere toekomst voor te bereiden, om met de geschiedenis voor zich, aan redding niet te wanhopen, en uit de geleden schipbreuk te redden, wat te redden was, ten einde te eeniger tijd het noodige in gereed te hebben tot den opbouw van een nieuwen Staatsbodem. Schoon de Fransche taal in openbare stukken en in vele omstandigheden gebiedend werd gevorderd, vonden vele begaafde mannen en vurige jongelingen er genoegen en troost in, de vaderlandsche taal te beoefenen en daarin hunne wenschen, hunne gevoelens, hunne spijt en hunnen wrok met snerpende bitterheid of zelfs dreigende vermetelheid uit te storten, en hoe men ook over de dichterlijke waarde van Helmers en Loots moge oordeelen, het is ondankbaar hunne onmiskenbare verdiensten te vergeten in het opwekken en handhaven van het vaderlandsche zelfgevoel. Hun voorbeeld gaf ons jongelingen den moed, niet te versagen en de hoop op betere dagen in het hart te blijven koesteren, zoodat ik, toen de man des gewelds in 1811 zijnen intogt in de derde hoofdstad van zijn rijk hield, dien wel met diepe verontwaardiging en droevige zielesmart begroette in eenen rouwzang, maar dezen sloot met de bemoedigende regels:

> Plant, vaderlandsche jeugd, plant op diezelfde wallen,
> Voor Pallas heiligdom, waar gij haar boom zaagt vallen,
> Een rijsje, dat nog eens zijn rijke bladrenpracht
> Zal spreiden boven 't hoofd van 't vrije nageslacht.(*)

Ik voeg hierbij nog als eene curiositeit de volgende, eenigen tijd vóór de omwenteling verspreide ‘heilige Artikelen des geloofs.’

‘Ik geloof in Alexander I, magtigen keizer aller Russen, regtvaardigen beschermer van Europa, en in Willem VII, onzen éénigen troost, die ontvangen is van den Nassauwschen geest uit de princesse van Oranje, die geleden heeft onder het Fransche vloekbewind, nedergedaald naar Engeland, opgevaren naar Spanje, zittende ter regterhand van lord Wellington; vanwaar hij komen zal met Engelsche troepen, om te oordeelen alle de nog in leven zijnde Fransche geëmployeerden met hunnen aanhang. Ik geloof aan het herstel des vaderlands, aan den ondergang van de Fransche tiranny; ik geloof aan de vergeving der zonden van alle opregt bekeerden, wederopstanding van Oranje en de eeuwige rust van Europa. Amen.’

Men ziet, dat men toen nog meer aan den zoon, dan aan den vader dacht, zoo als Castelreagh dit het liefst gezien had. Die overigens met de dichtvoortbrengselen van die dagen nog nader wil bekend worden, kan te rade gaan bij de ‘Dichterlijke gedenkrolle van Nederlands verlossing en herstelling in November 1813’, in vijf afleveringen uitgegeven bij P.G. en N. Geysbeek. Daar kan hij zich vergasten met dichtstukken van P.G. Witsen Geysbeek, H. Meijer Jr., W.H. Warnsinck Bz., J. Kinker, H. Vinkeles, A. Boxman, P.S. Schul, M.W.C. Pochmann van Königsfeldt geb. Meysenheim, mevr. M.P. van Woesthoven, C.F. Kleynhoff van Enspyck, C.G. Withuys, J. van Akooy, C. Loots, C. van den Vijver, J. Olivier Schilperoort.

(*) Men had namelijk voor het gebouw van *Felix meritis*, waar aan den keizer een bal werd gegeven, de boomen weggehouwen om aan de rijtuigen meer ruimte te geven.

D.
P.B.

III.

Aan de Redactie van den Tijdspiegel.

WelEd. Heeren!

Indien de welwillende man, die in uw vorig nommer zulk een belangrijk vertoog aan een bespiegeling over *mei-schapen* wijdde, minder zijn boosheid dan zijn nadenken geraadpleegd had, zou hij met mij bevroed hebben, dat de leeftijd van 't vee bij 't gebruik der stadsweiden volstrekt niet in aanmerking komt; en dat ik dus ergens lezende, dat er *drie* koeijen, *drie* paarden, en (zonder aangifte van getal) *mei-schapen* op gebracht mogen worden, alle recht heb, dit volkomen overtollige *Mei* voor de vrucht van een onjuiste lezing te houden, en er een of ander getal voor in de plaats te verlangen.

U voor deze weinige regelen een plaatsje in uw eerstvolgend nommer verzoekende, verblijve

Deventer,
21 Jan. 1864.
hoogachtend
Uw Dienstw.
VAN VLOTEN.

t.o. 225

STRAATTOONEEL IN ROME.

Staatkunde en geschiedenis.

Geestelijke goederen in Nederland.

Brieven over geestelijke goederen door W. van Beuningen, Predikant te Ameide en Tienhoven. Te Arnhem, bij D.A. Thieme, 1863.

II.

Van de vicariën, welker begeving aan partikulieren toekwam, werd in Friesland aan de collatoren toegelaten, de inkomsten voor predikanten, schoolmeesters en andere *piae causae* te besteden, 'gelijk zij dit voor God en hunne conscientie kunnen verdedigen.' Vier jaar later bleek het echter, dat men geen gewetensbezwaar er van maakte, om die inkomsten geheel anders te gebruiken en werd op klagte van Dienaars en Leeraars der Kerk bepaald, dat de vruchten dier goederen, in dit gewest gewoonlijk *leenen* genoemd, moesten gegeven worden aan een bekwaam scholier, om daarop te studeren en niet langer dan tot den ouderdom van vijf-en-twintig jaar.

Overijssel en Drenthe, in de Middeleeuwen onder den naam van het Oversticht bekend en toebehoorende aan de Bisschoppen van Utrecht, waren zeer rijk in geestelijke goederen. In de stad Deventer vond men ten tijde der Hervorming een kapittel van Kanunnikken, dat hoewel niet zoo vermogend als die van de stad Utrecht, toch op aanmerkelijke rijkdommen kon bogen. Lang scheen het alsof de inkomsten dier Kapittelgoederen te Deventer gelijk die te Utrecht zouden worden gebruikt. Immers in 1580 werd het Kapittel 'op sterk aandringen der Gereformeerde burgerij', gelijk men vindt opgeteekend, gedwongen een staat en register van al de goederen daaraan behoorende aan Raad en Schepenen over te geven, maar tegelijk bepaald, dat zij niet ten behoeve van de stad zouden worden aangeslagen, maar voor de geregtigden bewaard blijven. Twaalf jaren later werd het bewind van alle Kapittelgoederen, hoe ook genaamd, aan de Kanunnikken en vicarissen ontnomen en door het bestuur der stad aan rentmeesters overgedragen, welke tegelijk de andere geestelijke en vooral kloostergoederen binnen Deventer en zijn gebied beheerden. De inkomsten der Kapittels werden met een paar uitzonderingen aan de daarmede begunstigden uitgekeerd,

doch wanneer die plaatsen openvielen, werden de vrijgewordene renten met die van de andere goederen ten behoeve van de stad gebruikt. Ook de steden Zwolle en Kampen deden desgelijks met de goederen binnen haar gebied zich bevindende.

De Ridderschap nam daarin geen genoegen en verlangde, dat zij met de steden gezamentlijk het bestuur van de geestelijke goederen zouden hebben, terwijl de steden beweerden, dat het gezag van de wereldlijke, zoowel als van de geestelijke beneficiën op hare regering was vervallen. Toen men het niet kon eens worden, werd de beslissing der Staten-Generaal ingeroepen, welke verklaarden, dat het regt van de vroegere heeren van Overijssel en van de geestelijkheid moest gerekend worden vervallen te zijn op de gezamentlijke stenden van dat gewest geheel en onverdeeld.

Dien ten gevolge vorderde de Ridderschap, dat de Kapittelgoederen door Deventer ter gemeene beschikking zouden gelaten worden, belovende zij ook, wat zij thans bezat over te zullen geven, doch van beide is niets gekomen.

Eerst in 1663 is eene schikking tot stand gekomen, waarbij onder anderen werd besloten, dat de Provinciale Kantoren zouden behouden hetgeen door hen werd beheerd, bestaande voornamelijk in de goederen der pastoriën en vicariën (ter begeving van den *pastoor* staande). Bij verschillende resolutiën der Staten werd gelast die eigendommen te inventariseren en, zoo het schijnt werden zij door verschillende rentmeesters voor de afzonderlijke kwartieren bestuurd en de inkomsten aan predikanten, hunne weduwen en schoolmeesters uitgekeerd.

Verder werd overeengekomen, dat de Ridderschap zoude behouden het klooster ter Hunnepe. Dit is alzoo gebleven tot Napoleon en toen werd het met de Utrechtsche Kapittelgoederen verbeurd verklaard ten behoeve van den Staat. De inkomsten werden aan adelijke vrouwen om niet geschonken.

Nog behield de Ridderschap eenige andere daarbij omschrevene goederen, onder verpligting uit de opbrengsten te betalen, wat tot dien tijd toe daarvan aan de predikanten werd gegeven, de kerk te Oldenzaal te onderhouden, aan ieder der drie steden jaarlijks 300 gulden uit te keeren en eindelijk, om als rentmeesters geene andere personen aan te stellen dan die burgers van Deventer, Zwolle of Kampen waren, doch met zoodanige instructie en tractement, als de Ridderschap zoude goedvinden.

Ook de steden behielden elk afzonderlijk, wat zij tot nog toe bezaten, doch verdeelden onder elkander de inkomsten van de Proostdij van St. Lebuinus, misschien wel, omdat de goederen daaraan toehoorende onder het gebied van elk der drie steden waren gelegen.

Het collatieregt van vicariën werd aan de bezitters gewaarborgd, onder voorwaarde, dat niemand de vruchten zelf zoude behouden, maar aan een geschikt persoon geven, om zich, hetzij aan de studie, hetzij aan de krijgsdienst te wijden. De presentatie moest gedaan worden in de steden aan den magistraat en op het platte land aan de officieren van het gewest.

De opbrengst der geestelijke goederen, welke men somtijds ook door den nood der tijden gedrongen, gedeeltelijk voor den oorlog gebruikte, bleek spoedig niet genoegzaam te zijn tot onderhoud der predikanten, en daarom werd de helft der inkomsten van de vicariegoederen voor

Kerk en School gevorderd niettegenstaande het verzet der Ridderschap.

In 1661 werd nog eens door de Staten verboden aan anderen dan aan Gereformeerden vicariën te begeven. Dit verbod is omstreeks dien zelfden tijd in de meeste gewesten herhaald en vindt zijne verklaring in de vervolgingen der Protestanten in Frankrijk, welke de regeringen onzer gewesten tot weerwraak drongen.

In Drenthe werd aan Graaf Willem Lodewijk van Nassau, door de Staten-Generaal tot stadhouder over dat gewest aangesteld, de hervorming van de Kerk en het schoolwezen opgedragen. In 1598 maakte hij daarmede een aanvang door een plakaat, waarbij alle geestelijken van de Roomsch-Catholijke godsdienst werden gelast zich dadelijk van alle kerkdienst te onthouden, en binnen drie weken de woningen en goederen der pastoriën te ontruimen en aan kerkvoogden en oudsten van het kerspel over te geven.

De vicariën staande ter begeving van leeken schijnen in de eerste jaren met de bovengenoemde goederen tot onderhoud van predikanten en schoolmeesters gebruikt te zijn. Later vinden wij, dat de inkomsten moesten vergeven worden aan een studerenden persoon, welke verpligt was op de theologie zich toe te leggen en zich te bekwamen tot de kerkdienst. Ook werd een derde toegelegd aan den predikant van de plaats, waar de vicarie gesticht was, tot vergoeding van de diensten, welke de vicaris verpligt was vroeger aan den pastoor te bewijzen.

Zeer vele geestelijke goederen waren echter verloren gegaan, deels vóór de Hervorming deels ook later. Als Advokaat-Fiskaal had zekere Hermanus van Worms des bisschops belangen waargenomen. De Gedeputeerde Staten, aan wie de zorg voor de geestelijke goederen werd opgedragen, deden al hun best, om zoo veel slechts mogelijk was, die goederen te ontdekken. Zij droegen het eerst op aan 's Landschaps rentmeester, doch reeds in 1603 werden zij te rade, om den persoon, welke als Fiscaal voor den Bisschop onderzoek deed naar de verduisterde eigendommen der geestelijkheid, nu in het belang van het landschap diezelfde betrekking op te dragen. Zeer vele goederen zijn op die wijze teruggebragt. De meeste dier landerijen, welke verkocht waren, moesten volgens vonnissen door den Drost en Gedeputeerden gewezen door de koopers worden verlaten en de gewone huur over ieder der jaren gedurende welke zij ze gebruikt hadden, worden betaald, met verlof evenwel, om zoo mogelijk dit te verhalen op hen, van wie zij die goederen hadden gekocht. Later is M. Brunsma daarmede belast, doch op aanhouden van de Ridderschap heeft men er weldra van afgezien.

De heerlijkheid Ruinen, hoezeer ook aan alle zijden door Drenthsch grondgebied omgeven, behoorde ten tijde der Hervorming niet tot dat landschap. De heeren verzetteden zich tegen alles, wat door de regering van dat gewest omtrent de kerkezaken werd bepaald.

Het is dan ook niet twijfelachtig, of een groot deel der geestelijke goederen aldaar gelegen is tot privaat gebruik van die heeren besteed.

In de provincie Groningen werden in den oorlog, na het verraad van den stadhouder den Graaf van Rennenberg met woede gevoerd, vele geestelijke goederen

vernield. Vooral op de kloosters waren de Staatsgezinden het meest gebeten, omdat zij in die gestichten de schuilplaatsen der aanhangers van Spanje zagen.

In 1594 werd de stad aan Prins Maurits overgegeven en bij het toen gesloten verdrag besloten, dat al de geestelijke goederen in den toenmaligen staat zouden blijven, tot dat door de Staten-Generaal de toestand van Groningen en Ommelanden zoude zijn geregeld.

De kerkelijke goederen, waaronder verstaan worden de eigendommen der pastorie, vicarie (hulppriesterschap) en kosterie werden in de stad Groningen onder beheer gebragt van diakenen.

Spoedig werd het bestuur hun ontnomen en aan een rentmeester van stadswege aangesteld overgegeven. Binnen de jurisdictie der stad op de dorpen werden die eigendommen aan den predikant in eigen beheer en gebruik gegeven onder toezigt van kerkvoogden. Hetzelfde geschiedde in de Ommelanden, doch daar werd door de collatoren der kerken, aan wie het bewind der goederen daaraan verbonden werd gelaten, veel verdonkerd of tot eigen gebruik aangewend. Men dacht er daar wel eens over het voorbeeld van Drenthe te volgen en een Procureur-Generaal aan te stellen met de opdragt, om die goederen op te sporen en terug te vorderen. Hiervan kwam echter niets door den tegenstand der Ommelanders; alleen werd de advokaat der provincie met twee Gedeputeerden tot eene commissie vereenigd, om alle quaesties omtrent die goederen te vervolgen.

Vele eigendommen der Kerk zijn door dezen maatregel voor haar behouden gebleven, ofschoon er ook niet weinige toen voor altijd aan hunne bestemming zijn onttrokken.

In de stad Groningen en haar gebied schijnen die goederen veel minder verloren te zijn geraakt; voornamelijk was dat het gevolg van het besluit van Burgemeesteren en Raden, waarbij zij het patronaatregt, voor zooveel de benoeming of voordragt van predikanten of kerkelijke dienaren betrof, afschaften en het bestuur der kerkelijke goederen aan partikulieren ontnamen.

De inkomsten der vicariën, in de Groningsche besluiten en andere stukken meestal ‘vrije prebenden’ genoemd, moesten door den collator na goedkeuring van Gedeputeerde Staten aan studenten worden gegeven niet jonger dan 12 en niet ouder dan 25 jaar. Zoo bepaalde de Ommelander kerkorde; de Groninger vereischte overleg en goedkeuring van de Classis en de Gemeente, waarin de vicarie was gesticht, vervolgens dat de begiftigde alleen in de godgeleerdheid mogt studeren en eindelijk, dat het beheer werd gegeven aan een inwoner van de plaats onder toezigt van den patroon en met verantwoording aan het dorp en de classis.

Aan ontduiking van die verordeningen heeft het niet ontbroken, en ook van de bezittingen dier goederen is veel verloren geraakt.

De geestelijke goederen niet onder de vorige begrepen, vooral bestaande in de bezittingen der kloosters, werden volgens de uitspraak der Staten-Generaal tot een fonds zamengevoegd, om *ad pios usus* inzonderheid voor scholen en de opvoeding der jeugd gebruikt te worden. Spoedig rezen hierover groote twisten. De Ommelanden beweerden, dat zij wegens de voorschotten in den laatsten oorlog gegeven en de verliezen, die zij toen hadden geleden, een zeker bedrag uit die

goederen boven Groningen moesten vooruit hebben. Men gaf dat wel toe, maar over de som kon men het niet eens worden. Ook meenden de Ommelanders, dat de Groningers de kloostergoederen tegen de beslissing der Staten alleen voor zich wilden houden: zoodat de Staten-Generaal eindelijk bij wijze van proces de hangende geschillen ter beslissing hebben overgedragen aan Gecommitteerde Raden.

Behalve voor de school en de opvoeding der jeugd, werden de inkomsten, welke door rentmeesters onder toezigt van Gedeputeerden werden ontvangen, ook gebruikt voor pensioenen aan bejaarde predikanten, en tot hulp van gemeenten, welker kerk of schoolgebouwen vervallen of wier inkomsten zeer gering waren.

De Groningsche hoogeschool is ook geheel bekostigd uit de kloostergoederen. Een vrij aanzienlijk bedrag is nog uit dat fonds geschonken aan buitenlandsche Protestantsche gemeenten, welke door andersdenkende vorsten werden vervolgd.

Later waren de Staten, door den nood meestal gedrongen, minder huiverig, om de goederen, welke hun voor een bepaald doel waren gegeven, ook tot andere einden te gebruiken. In 1615 vindt men al onder de uitgaven gebragt subsidiën tot den oorlog, dijken, posten en paalwerken. Later werden er nog vele goederen voor den oorlog verkocht, nog later wegens watervloed en misgewas. De rentmeester was daardoor hoe langer hoe meer buiten staat, om de wettige tractementen te betalen. Dien ten gevolge besloot men tot den verkoop en wel reeds in 1720, ofschoon men eerst in 1764 daartoe is overgegaan. Met de opbrengst werd bijna de geheele schuld der provincie afgelost en slechts een klein gedeelte van de vroegere eigendommen, welke niet verkocht werden, bleef onder beheer van den rentmeester. Daarentegen werd de provinciale kas belast met de uitbetaling dier tractementen, welke vroeger uit de opbrengsten dier goederen werden betaald.

Meer bijzonderheden omtrent die goederen vindt men in het werk van Mr. Boeles, ‘De geestelijke goederen in de provincie Groningen’; in 1860 uitgegeven. Geen der andere gewesten kan zich op eene zoo volledige geschiedenis der vroegere eigendommen van de geestelijkheid en Kerk beroemen, als door dien schrijver als de uitkomst van zijne ijverige nasporingen daarin wordt medegedeeld.

Eindelijk blijft nog over de geestelijke goederen na te gaan in die streken, welke onder het meer onmiddellijk beheer der Staten-Generaal stonden en door den oorlog tot de Vereenigde gewesten zijn toegevoegd en bekend zijn onder den naam van Generaliteitslanden.

De verovering van 's Hertogenbosch door prins Maurits maakte het noodig maatregelen te beramen, om in het bestuur dier stad en andere plaatsen van minder gewigt, welke vroeger aan de Spanjaarden waren ontnomen, te voorzien. Verschillende besluiten werden omtrent de geestelijke goederen door de Staten-Generaal gemaakt. Het beheer van allen zonder onderscheid werd opgedragen aan een rentmeester en uit de inkomsten de predikanten betaald. Het kostte echter groote moeite, om de meeste goederen te ontdekken: met dit doel werd in 1648 door de Gedeputeerde Staten eenigen uit hun midden gezonden; maar nog bleven velen onbekend. Dikwijls was dit het geval met vicariën of andere stichtingen,

welke ter begeving stonden van partikulieren.

De Staten verklaarden daarom het regt van die nalatige collatoren aan het land vervallen, maar ook dit werkte niets uit.

Velen bleven verborgen, van de weinigen die werden opgegeven en welker bezittingen ook onder het beheer van den rentmeester der geestelijke goederen werden gebragt, kon de collator twee derden der inkomsten onder goedkeuring der Staten aan een gereformeerde toekennen, zonder dat er voor dezen persoon meer hoedanigheden werden vereischt of bepalingen gemaakt. De vicariën en andere beneficiën, vroeger ter begeving staande van de regering of der geestelijken en alzoo aan de Staten vervallen, werden meestal door deze aan bijzondere personen vergeven. Later echter om de groote behoeften der predikanten schijnen die goederen meestal even als al de anderen voor Kerk en School gebruikt te zijn.

In korte trekken schetsten wij tot dus verre de geschiedenis der geestelijke goederen tot aan 1795. Er bleek daaruit, hoe bijna in al de gewesten die goederen verschillend waren aangewend, en hoe dientengevolge hun toestand bij de omwenteling in de eene provincie geheel anders was dan in de andere. Sedert dat jaar kwam er langzamerhand meer eenheid en wij behoeven daarom niet langer die goederen in alle provinciën afzonderlijk na te gaan.

De omwenteling van 1795, gegrond op vrijheid en gelijkheid, woorden, die toen in ieders mond waren, maar zoo dikwijls bleken niets dan klanken te zijn, kon geene bevoorregte Kerk dulden. De band, die Kerk en Staat gedurende twee eeuwen aan elkander had verbonden, werd verbroken. Groote veranderingen in den toestand der Kerk en hare goederen konden niet achterwege blijven. Niet dadelijk evenwel kwam de opheffing der voorregten door de heerschende Kerk genoten ter sprake, ofschoon de scheiding van Kerk en Staat algemeen werd aangenomen.

In de provincie Groningen werden wel de betalingen voor kerkelijke vergaderingen uit de kloostergoederen gestaakt, maar in de overige gewesten waren de representanten niet zóó overhaastend en bleef alles nagenoeg op den ouden voet.

In de belangrijke zitting der Nationale vergadering van 23 Mei 1796 werd door den burger Ploos van Amstel het voorstel gedaan om te besluiten, dat ‘er in dit vrije Nederland geen heerschende godsdienst meer zijn zou,’ waaruit de intrekking van alle voorregten, door de Hervormde Kerk genoten, zou volgen.

Het rapport der commissie, in wier handen dit voorstel werd gesteld, was zeer gunstig, maar ging veel verder. Men ontveinsde zich niet, hoevele bezwaren de doorvoering van dit stelsel zoude met zich slepen en stelde daarom voor, die tot na de constitutie uit te stellen. Bij de beraadslagingen over dat voorstel de grootst mogelijke verscheidenheid: waar de een op grond van de gelijkheid alle betalingen der leeraren van de Hervormde Kerk uit 's lands kas wilde staken, verlangde de ander, dat ook de Roomsche geestelijken daaruit zouden worden betaald. Het resultaat was voor ons onderwerp alleen, dat er eene commissie werd benoemd, om den oorsprong en staat van die goederen en de inkomsten der Kerk te onderzoeken.

In Gelderland werd door de Provinciale vertegenwoordigers goedgekeurd het Reglement tot bestuur van de ambten van

Tiel. In dit stuk werd gelast, dat de inwoners van die dorpen, waar gasthuisen andere geestelijke goederen voorhanden zijn, eenen rentmeester zouden aanstellen, om die goederen van de vroegere beheerders terug te vorderen en de inkomsten te gebruiken waartoe zij van ouds bestemd waren. Op vele plaatsen met name ook te Haaften, werden toen de Kapittelgoederen van den heer dier plaats opgeëischt en uit de inkomsten, welke voor een groot deel door den bestuurder vroeger werden genoten, de bezoldiging van predikant, koster en schoolmeester verhoogd, en het overige ten nutte der burgerlijke gemeente gebruikt.

In Utrecht werden al de geestelijke goederen provinciaal verklaard en reeds in Junij 1796 bragt de raad der gemeente van Utrecht daarover zijn beklag in bij de Nationale vergadering. Het provinciaal bestuur van Utrecht heeft toen bepaald, dat de inkomsten dier goederen niet langer aan de daarmede begiftigden zouden worden uitgekeerd. Herhaalde verzoekschriften zijn wegens die zaak bij de opvolgende besturen ingekomen. Eindelijk is bij verschillende besluiten van het Staatsbewind de uitbetaling bevolen tot het overlijden of voor zooveel de adelijke jonkvrouwen betrof tot het huwen van haar, welke thans die inkomsten genoten. De verkoop der vrijgevallene goederen werd goedgekeurd.

In Staats-Braband werd besloten geestelijke goederen te verkoopen, maar de Nationale vergadering, welke het *status quo* zooveel mogelijk scheen te willen handhaven, gaf daartoe geene vergunning.

Zooals wij boven zeiden, werd er eene commissie uit de leden der Nationale vergadering gekozen, om een onderzoek in te stellen naar den oorsprong en het gebruik der geestelijke goederen. Voor dat echter haar verslag was uitgebragt, werd reeds een ontwerp van constitutie ingediend, waarin omtrent de geestelijke goederen als normaaljaar 1581 werd aangenomen. Alles wat sedert dien tijd eigendom was geworden der onderscheidene godsdienstige genootschappen en kerkgemeenten, werd als hun wettig eigendom erkend en hun ter vrije beschikking overgelaten. Wat vóór dat jaar daartoe had behoord, rekende men eigendom te zijn van de gezamentlijke ingezetenen eener plaats zonder onderscheid van godsdienst. De geestelijke goederen en fondsen, welke reeds vóór dat jaar tot dat doel werden gebruikt, doch sedert onder nationaal, provinciaal of kwartiersbeheer waren gebragt, werden nationaal verklaard en moesten binnen drie jaar onder publieke administratie worden gebragt. Deze constitutie, door de nationale vergadering ontworpen, werd echter niet in werking gebragt, daar het volk met groote meerderheid haar verwierp.

Bij de tweede Nationale vergadering kwamen talrijke adressen in omtrent den eigendom dier goederen. De staatkundige geschillen beheerschten echter te veel de beraadslagingen, om zich met de kerkelijke te kunnen bezig houden.

Het volgende bestuur genaamd de Constituerende vergadering vervaardigde op hare beurt eene constitutie, welke den 23 April 1798 door het volk werd goedgekeurd. Zij was veel minder voordeelig voor de Hervormde Kerk en bepaalde in het vierde der additionele artikelen, dat alle geestelijke goederen en fondsen, waaruit te voren de tractementen of pensioenen der leeraren of hoogleeraren der voormaals heerschende Kerk werden betaald, worden nationaal verklaard, om daaruit

vooreerst de nog blijvende tractementen en pensioenen te voldoen en daarna tot een vast fonds te worden aangelegd voor de nationale opvoeding en ter verzorging der behoeftigen.

Bij het vijfde artikel werden alle andere kerkelijke goederen, welke door gift, erfmaking, inzameling of aankoop bij eenig kerkgenootschap waren verkregen, als wettig eigendom der bezitters erkend en als zoodanig hun verzekerd.

De kerkgebouwen en pastoriehuizen der voormaals heerschende Kerk, voor zooverre zij niet door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente bijzonder en wettig eigendom waren, werden volgens het zesde artikel overgelaten aan de beschikking van ieder plaatselijk bewind, om binnen zes maanden deswege tusschen alle kerkgenootschappen een vergelijk te treffen.

Drie jaren lang zou de Staat nog voortgaan met de uitbetaling der tractementen van de leeraren en hoogleeraren, opdat gedurende dien tijd de noodige schikkingen konden beraamd worden tot hunne verdere bezoldiging.

Deze bepalingen, niet gegrond op eene juiste kennis der zaak, hadden gedurig uitlegging noodig. Reeds dadelijk moest de vraag oprijzen, wat men met de geestelijke goederen en fondsen, waaruit de leeraren of hoogleeraren werden betaald, bedoelde. Waren het niet alleen de inkomsten der zoogenaamde geestelijke kantoren of ook die, welke verkregen werden uit de goederen, welke aan den predikant in gebruik werden gegeven, zoo lang hij op eene plaats zijn ambt vervulde, of ook die welke onder gemeentelijk beheer waren gesteld? Waren het alleen de eersten, dan waren de gevolgen zeer verschillend in de afzonderlijke gewesten. Immers in Zeeland waren de pastoriegoederen onder beheer van het geestelijk kantoor gesteld; werden nu die fondsen nationaal verklaard, dan bleef er volstrekt geene bezoldiging voor de predikanten meer over. Gelijk wij hebben aangewezen, was het zoo in verschillende provinciën. Bij anderen, gelijk in Groningen en Drenthe, had de predikant zelf het bestuur en verloor hij dus niets dan de toelagen, welke aan sommigen, wier tractementen gering waren, uit de geestelijke kantoren werden gegeven.

Volgens de letter, en gelijk het mij voorkomt, ook naar den geest der staatsregeling waren wel degelijk de pastoriegoederen onder dat artikel begrepen, voor zooverre zij ten minste niet door gift of dergelijke aan het Hervormde kerkgenootschap waren gekomen. Want al worden in artikel 5 de kerkelijke goederen, welke door schenking of aankoop enz. bij eenig kerkgenootschap zijn verkregen, van de nationaalverklaring uitgezonderd, kan men daaruit toch wel niet opmaken, dat de wet heeft willen bepalen, dat de goederen, welke vóór de Hervorming aan de Roomsche Kerk waren geschonken, alleen omdat zij op die wijze aan haar waren gekomen, nu ook moesten gerekend worden het wettig eigendom der Hervormde Kerk te zijn. Dit zou, gelijk het mij toeschijnt, ook weinig in overeenstemming zijn met de bepaling omtrent de kerkgebouwen en pastoriehuizen, die zich in hetzelfde geval bevinden.

Hoe het zij, misschien om den tegenstand, welken de uitvoering dier artikelen bij de Hervormden vond en de moeijelijkheid, om in de bezwaren te voorzien, doch bovenal omdat een meer gematigd bestuur het hevig revolutionaire Vertegenwoordigd ligchaam had vervangen, werden die artikelen alleen toegepast op de fond-

sen der zoogenaamde geestelijke kantoren.

De tijd van drie jaar, welke bij de staatsregeling was aangenomen, verliep langzamerhand en nog waren de Hervormden tot geene eenstemmigheid gekomen omtrent de wijze, waarop zij in de kosten der eeredienst zouden voorzien, toen door het Uitvoerend bewind die termijn nog met een jaar werd verlengd. Tevens werd, wat vreemd genoeg nog niet was geschied, besloten den aard en de hoeveelheid der geestelijke goederen naauwkeurig te doen onderzoeken. Den ontvangers, rentmeesters en beheerders van geestelijke goederen werd gelast binnen zes maanden aan het Vertegenwoordigend ligchaam eene opgave van die bezittingen in te zenden met vermelding van hare inkomsten, haren oorsprong en der betalingen, welke daaruit vroeger waren gedaan en nog gedaan worden, terwijl ieder bijzonder persoon of ligchaam binnen denzelfden tijd zijne aanspraak daarop zoude moeten bewijzen. De zes maanden waren nog niet verloopen, of eene nieuwe staatsregeling bepaalde, dat ieder kerkgenootschap onherroepelijk in het bezit bleef van hetgeen in den aanvang dezer eeuw door hetzelve werd bezeten.

De kloostergoederen van de Nederbetuwe, meest bekend onder den naam van het stift van Zennewijnen, welke ter begeving der ridderschap hadden gestaan en wier inkomsten aan adelijke jonkvrouwen werden geschonken, werden even als de Kapittelgoederen van Utrecht, met uitzondering van het beheer, weder als vóór 1795 behandeld. De regering scheen geheel tot de vroegere orde van zaken met de geestelijke goederen te willen terugkeeren. De inkomsten, welke uit de geestelijke kantoren door de leeraren werden genoten, behielden evenwel hun tijdelijk karakter, totdat namelijk een fonds door bemoeijing en onder toezigt van den Staat zou zijn opgerigt, waaruit voor het vervolg dit kon geschieden. De staatsregeling van 1798 had alzoo weinig gevolgen gehad. In Noord-Braband alleen waren zeer vele kerk- en pastoriegebouwen aan de Roomschen overgegaan, in de andere provinciën slechts weinigen: de meesten eerst later onder Koning Lodewijk ten gevolge van een dekreet van 1808. Om de hooge lasten, welke na 1795 gedurig werden geheven, en dikwijls niet uit de inkomsten konden betaald worden, moesten somtijds kerkelijke goederen verkocht worden. Onder het bestuur van Koning Lodewijk was de schatkist meestal slecht voorzien; om daarin te voorzien werd voorgesteld, al de pastoriegoederen te verkoopen en uit hunne opbrengst de bezoldiging der leeraars van alle gezindheden te vinden. Door den Minister Mollerus werd dat plan wel in duigen geworpen, doch Mollerus kon niet verhinderen, dat in 1808 door den Koning werd besloten, al de fondsen bij de geestelijke kantoren voorhanden in 's Rijks amortisatiekas te storten, terwijl de schatkist met de betalingen, welke vroeger door die kantoren geschiedden, werd belast, doch alleen voor zooveel de predikanten betrof. De tractementen der kerkelijke bedienden, als kosters, voorlezers, voorzangers, organisten, catechiseermeesters en dergelijken moesten voortaan door het kerkelijk genootschap, hetwelk zij dienden, worden uitgekeerd, ofschoon de geestelijke kantoren zich vroeger ook daarmede hadden belast.

De vicariën en praebenden, welke ter begeving hadden gestaan van de Gravelijkheid of zooals men later sprak van den vorst van Nassau, werden altijd nog op

den ouden voet uitgekeerd, meestal als gunstbetooning. Onder Schimmelpenninck werd als regel aangenomen, dat de inkomsten van die goederen in Noord-Braband zouden worden gegeven aan weduwen van ambtenaren, die zich of in burgerlijke of in militaire betrekkingen hadden verdienstelijk gemaakt en in bekrompen omstandigheden verkeerden. Door het vereenigen der geestelijke kantoren met 's Lands schatkist werd hieraan een einde gemaakt. Aan de begeving van die inkomsten in de andere provinciën, waar zij deels tot studie, deels tot onderhoud van weezen werden aangewend onder de bepalingen in de verschillende gewesten vóór 1795 gemaakt, schijnt na dat besluit ook niet meer gedacht te zijn.

De overige vicariën ter begeving van partikulieren staande bleven, niettegenstaande alle wisselingen der regering, onaangeroerd. Velen zijn echter toen ter tijd verloren gegaan en door de collatoren als hun vrij eigendom gebruikt. De bevestiging der collatiën werd, wanneer zij gevraagd werd, dan eens door de regering der republiek, dan weder door de regering der afzonderlijke gewesten, naar gelang de unitarissen of wel de federalisten de overhand hadden, gegeven. Bij het Vertegenwoordigend ligchaam werd voorgesteld, maatregelen omtrent die goederen te beramen tot voorkoming van alle misbruik. Het had geene verdere gevolgen. Onder Lodewijk werd de Minister van Binnenlandsche zaken met het verleenen der bevestiging van collatiën belast en de schuldbrieven op de departementen en kwartieren, afkomstig van verkochte vicarië-eigendommen als een gevolg van de opheffing der geestelijke kantoren ingeschreven in het grootboek der nationale schuld. Onder Napoleon vindt men geene nieuwe bepalingen omtrent die goederen, dan alleen, dat aan al de patronen en collatoren dier instellingen werd bevolen aan den intendant van Finantiën binnen zes weken over te geven eene juiste opgave van den aard, oorsprong, bezittingen enz. der vicariën, canonisiën, praebenden, enz. Deze oproeping is het bewijs, dat onder het keizerlijk decreet van 1811, hetwelk haar was voorafgegaan en waarbij alle goederen van geestelijken oorsprong, welke niet tot bezoldiging van bedienaars der godsdienst en tot onderwijs werden besteed, de vicariën niet werden begrepen, en deze alzoo niet tot staatsdomein zijn verklaard. Alleen de goederen der Utrechtsche Kapittelen en die van de kloosters van Hunnepe, van Zennewijnen en Opheusden werden daardoor getroffen.

De Fransche heerschappij drukte zeer op de Hervormde Kerk, vooral had de tiercering der staatsschuld de tractementen der predikanten, welke voor een deel uit de rente der schuldbrieven werden betaald, die in de plaats der verkochte kerkelijke goederen waren getreden, zeer verminderd.

Nog erger lot dreigde de nog overige goederen, welke men zich voornam, gelijk reeds Koning Lodewijk gedaan had, te verkoopen en daaruit een fonds te vormen, uit welks inkomsten dan de leeraren van alle gezindheden zouden worden bezoldigd. In vele gemeenten vreesde men zeer, dat daaraan uitvoering zou gegeven worden en trachtte men door verschillende maatregelen, die goederen een ander karakter te geven en daardoor dat gevaar af te wenden. Onder anderen was dit het geval met de zoo veel besprokene goederen te Haaften.

Door den val van Napoleon kwam niets van dit plan. Bij de grondwet van 1814

werden de vroegere tractementen verzekerd, hetzij zij directelijk uit's Lands kas of uit de daartoe bestemde inkomsten van geestelijke en kerkelijke goederen of plaatselijke inkomsten zijn betaald. Bij de grondwet van 1815 werd dit herhaald en het uitzigt geopend op vermeerdering van tractement, wanneer dit ontoereikend was, terwijl eindelijk bij de herziening van 1848 daarin geene verandering werd gemaakt.

Trekken wij eindelijk uit die geschiedenis in weinige woorden de resultaten te zamen, dan vinden wij in vele gemeenten van Gelderland en de meeste van Friesland, Overijssel en Groningen het grooter deel der geestelijke goederen, immers voor zooverre zij meer bijzonder tot onderhoud van den leeraar, de kerkgebouwen en pastoriën besteed waren, behouden en nog voor dat doel gebruikt. In de overige provinciën zijn verreweg de meeste dier goederen verkocht en de opbrengst in 's Lands schatkist gestort, of wel, als zij niet vervreemd werden, met het Rijksdomein vereenigd. Op den Staat, welke in de plaats der afzonderlijke gewesten is getreden, nadat volgens de staatsregeling van 1798 al de inkomsten der bijzondere provinciën nationale bezittingen van het geheele Bataafsche volk waren geworden, drukken dus ook de lasten, waarmede die inkomsten waren bezwaard. Oorspronkelijk werden die goederen ter beheering aan de gewestelijke besturen overgegeven, en toen later die regeringen door den druk der tijden gedrongen ze dikwijls vervreemdden, kon dit haar niet ontslaan van de verpligting, om te voorzien in het onderhoud der predikanten, als vergoeding van de inkomsten, welke de Kerk door het verlies harer goederen had geleden.

De geschiedenis leert ons verder, dat onder Kerk de Hervormde moet verstaan worden. Immers na het midden der XVI eeuw werd meestal door geheele gemeenten of door de meerderheid harer leden de Hervorming aangenomen en vertrokken zeer vele Roomsch-Catholijken uit de opgestane gewesten.

Men rekende daarenboven, ten minste in het begin van den opstand, geenszins een nieuwe godsdienst te volgen, maar alleen de misbruiken te verwerpen. De geestelijke goederen, welke aan de gemeenten toebehoorden, konden dus niet voor haar verloren gaan, maar moesten, gelijk ook inderdaad op de meeste plaatsen gebeurd is, als vroeger ten nutte van de Kerk en de leeraars worden aangewend.

De waarheid van deze bewering blijkt ook uit het geringe aantal Catholijken, dat zelfs nog in het begin der XVIII eeuw op niet meer dan 320,000 in de geheele republiek werd geschat, terwijl in het begin der XIX 653,000 Catholieken en 1,443,000 Protestanten in ons vaderland werden geteld.

De overige, meer eigenlijk gezegde geestelijke goederen, welke niet aan de afzonderlijke gemeenten behoorden, en bijna zonder uitzondering onder politiek bestuur waren gebragt, verdwenen langzamerhand, naar gelang de staatsbehooften vermeerderden en de regering ze, om daarin te voorzien, van tijd tot tijd bij gedeelten verkocht. De inkomsten dier goederen of der schuldbrieven, welke bij vervreemding in de plaats daarvan traden, werden gewoonlijk volgens de bestemming daaraan na de Hervorming gegeven *ad pios usus* gebruikt.

Van die goederen kan het naar onze meening niet twijfelachtig zijn, of de Staat, welke ze onder dien last heeft aanvaard,

en ze of door het Domeinbestuur nog laat beheeren of wel de opbrengst daarvan in de schatkist heeft gestort, is zedelijk verpligt ze tot het doel, waartoe zij bestemd zijn, aan te wenden, doch geenszins strekt zich deze verpligting slechts tot de Hervormde Kerk uit.

Ten tijde der Hervorming mogt onder Kerk in onze republiek de Hervormde Kerk worden bedoeld en onder *de pii usus* behalve het onderwijs vooral het onderhoud van die eeredienst worden bedoeld; onder onze tegenwoordige staatsinstellingen kan zulk eene bevoorregting niet worden geduld. De Hervormde Kerk in het algemeen kan op die goederen ook geen uitsluitend regt beweren, evenmin de afzonderlijke gemeenten. De eigendommen der kloosters, waaruit voornamelijk die goederen bestonden, behoorden dan ook geenszins aan de Kerk of aan de gemeenten, maar alleen aan de vereenigingen van monniken of nonnen, welke zich in die gestichten bevonden. Het schijnt ons toe, dat geen beter gebruik van die inkomsten te bedenken is dan voor beurzen aan studenten, zonder eenig verschil te maken, in welke wetenschap zij zich bekwamen, gelijk reeds Erasmus had gewenscht.

Met de vicariën is het eenigzins anders gesteld. Wanneer partikulieren daarvan het regt van begeving op wettige wijze bezaten, kon hun dit niet worden ontroofd. De bepalingen in de verschillende gewesten omtrent de vereischten van hen, welke die inkomsten zouden genieten, gemaakt, waren geheel overeenkomstig met den aard der instellingen. Ook het inhouden van een derde gedeelte der opbrengst van de vicariegoederen, hetwelk de vroegere verpligting tot het houden van kerkdienst verving, waaraan de vicaris verpligt was den pastoor te helpen, is volkomen wettig te rekenen, doch dan moeten ook die tertiën algemeen aangewend worden voor die gemeente, in welker kerkgebouw die vicarie was gesticht.

Het bestaan der vicariën, welker begeving aan geestelijken uit kracht van hun ambt of ook aan de regering toekwam, werd niet door de regten van derden bevestigd. De geestelijken bestonden niet meer, of worden ten minste niet meer als zoodanig erkend, en de regering deed er afstand van. De goederen aan die stichtingen verbonden, kunnen dus met de kloostergoederen worden gelijk gesteld. Ook zij behoorden niet aan de gemeente, maar aan die instelling zelve, aan welker doel niet meer kon voldaan worden. Zij verschillen er evenwel weder in zooverre van, dat zij toch voor een deel aan de gemeenten ten goede kwamen door de diensten, waartoe de vicaris, gelijk wij boven aanstipten, verpligt was.

Vraagt men nu, geschiedt dit alles zoo, gelijk door de wet en geschiedenis wordt vereischt, dan kan het antwoord weinig bevredigend zijn.

Het regt van de gemeenten, welke hare eigendommen in vroegeren of lateren tijd aan den Staat hebben overgegeven, om de tractementen harer predikanten uit 's lands schatkist, waarin die goederen zijn opgelost, te ontvangen, wordt wel niet langer betwist, zelfs geheel erkend. Belangrijke, steeds vermeerderende sommen worden daartoe op de Staatsbegrooting jaarlijks gebragt. Ook de overige kerkgenootschappen, ofschoon zij zich niet op den afstand harer goederen kunnen beroepen, mogen zich in ruime subsidiën verheugen.

Doch aan de andere zijde heerscht even groote stelselloosheid, willekeur en verzuim. Immers, wat zal men zeggen van de allervreemdste, nog niet geregtvaardigde overeenkomst omtrent de kapittelgoederen van Haaften, wat, wanneer men de handelingen met de geestelijke goederen te Rossem sedert 1852 vergelijkt met die van St. Agatha? Hoevele geestelijke goederen zijn nog onder besturen, welke wel het allerminste daartoe geregtigd zijn, gelijk bijv. het Polderbestuur van Overbetuwe en anderen. Hoevele zijn er aan de regering nog onbekend, of worden evenwel gebruikt tot einden, waarvoor zij niet bestemd zijn?

Bij een Koninklijk Besluit van 1843 werd bepaald, dat ter vervanging van de opgehevene rijksbeurzen aan de Hoogescholen de inkomsten der vicariën en beneficiën *ad studia*, welke ter begeving des Konings stonden, zouden worden gebruikt. Ongeveer één jaar later hield het Domeinbestuur op de inkomsten der vicarie van Eiteren ter begeving van den Koning staande aan studenten uit te keeren, en na eenige jaren werden al de goederen dier vicarie publiek verkocht. Tot nog toe is dan ook aan dat geheele Koninklijk Besluit geenerlei gevolg gegeven.

Reeds tien jaar geleden werd er in de Tweede Kamer door den heer Mackay op gewezen, hoe groot het aantal verduisterde vicariegoederen was, en gevraagd, of het niet nuttig zoude zijn, om volgens het voorbeeld door de Staten van Holland in 1577 gegeven, aan alle bezitters of collatoren van vicariën te gelasten, ze bij de regering aan te geven. Behalve de processen toen ter tijd door het Domeinbestuur met ongelukkigen uitslag omtrent het beheer dier goederen gevoerd, is er nog niets naders omtrent die aangelegenheid verrigt.

Ieder verloopen jaar maakt het onderzoek moeijelijker en ieder jaar gaan er meer van deze goederen onherroepelijk verloren.

Zeer nuttig zoude het zijn, indien gelijk met de Momboirkamers is geschied, aan eene commissie het onderzoek naar die goederen werd opgedragen, daarvan behoorlijke lijsten vervaardigd en vervolgens bepalingen gemaakt omtrent het gebruik dier goederen overeenkomende met den bijzonderen en dikwijls zeer verschillenden oorsprong en bestemming. Het zoo hoogst noodige toezigt van Staatswege, hetgeen na de revolutie van 1795 is vervallen, moest dan ook weder met alle naauwkeurigheid worden uitgeoefend, en daardoor verhinderd, dat partikulieren of vereenigingen zich toeëigenen, wat hun niet toekomt.

De zoo schrandere Metman eindigde eene redevoering, als lid der Tweede Kamer bij de behandeling der Staatsbegrooting gehouden, met de volgende woorden, ook bij van Beuningen aangehaald: ‘er moeten krachtige maatregelen worden genomen, om die goederen en gelden tot hunne eigentlijke bestemming te doen terugkeeren. Indien dit geschiedt, dan zullen er ook belangrijke sommen beschikbaar worden gesteld voor het openbaar onderwijs, dat daaraan zoo groote behoefte heeft.’

Mogten deze woorden, onder het eerste Ministerie Thorbecke gesproken, dien Minister nu nog opwekken, om die belangrijke zaak ter hand te nemen en tot een goed einde te brengen.

Mr. F.C.W. KOKER.

Wageningen.

Politiek overzigt.

Onder de Europesche vorsten, die zoo ruimschoots gelegenheid gegeven hebben, om hun karakter en staalkundige gevoelens te bestuderen, en daarbij nog zoo weinig bekend zijn, neemt voorzeker Napoleon III eene eerste plaats in. Toch heeft men zijne persoonlijkheid jaren lang tot een voorwerp van karakterstudie kunnen maken, toch heeft men hem kunnen zien optreden als avonturier, als schrijver, als afgevaardigde, als president, als keizer. Te vergeefs; nog vraagt men zich zelven telkens af, welke houding Frankrijk zal aannemen, als op de rustelooze baren van de wereldzee der staatkunde een nieuwe storm Europa bedreigt. Toen de storm der Poolsche kwestie het felst woedde, verraste Frankrijk's keizer Europa met zijn kongresvoorstel; terwijl de oorlog tusschen Denemarken en de twee groote Duitsche mogendheden is uitgebroken, blijft Napoleon III lijdelijk toeschouwer, wijst alle voorstellen tot interventie af en brengt de stem der ijdelheid - welligt slechts tijdelijk - tot zwijgen, welke hem het gezegde van Frederik den groote influistert: ware ik vorst van Frankrijk, er zou zonder mijn verlof geen kanonschot in Europa gelost worden.

Bragt het Napoleontisch kongresvoorstel in ons werelddeel niet weinig onrust en verwarring te weeg, de zonderlinge houding der keizerlijke regering in de Deensch-duitsche kwestie veroorzaakt evenzeer spanning en weifeling. Men mag deze zelfs als de oorzaak beschouwen waarom Engeland, ondanks al zijne diplomatieke sabelhouwen en bajonnetsteken, ondanks al zijne bedreigingen tegen Oostenrijk en Pruissen, zijne beloften aan Denemarken, zij het ook met eenigen tegenzin, tot dus verre al wederom aan de traditionele politiek van weifeling en afwachting is getrouw gebleven. Zoolang Napoleon op de Tuileriën troont - daarvan is de Engelsche regering overtuigd - il n'y aura rien de certain, hors l'imprévu; daarom maakt zij zich niet boos over het schenden van traktaten, of het verbreken van het evenwigt in Europa, die welbekende voorwendselen tot eene gewapende interventie. Dergelijke boosheid pleegt bovendien bij de groote Europesche mogendheden steeds van de omstandigheden afhankelijk te zijn en tot deze in verhouding te staan; thans zijn de omstandigheden, met het oog op Frankrijk, tot dusverre daartoe niet geschikt: Engeland blijft dus kalm en bedaard den loop der gebeurtenissen afwachten. Lord Palmerston veroorlooft zich intusschen nu en dan eenige pijlen van zijn vernuft aan Duitschland, vooral aan Pruissen, ten beste te geven, welke door de dagbladen te Berlijn niet onbeantwoord worden gelaten.

In Frankrijk zelf werd de natie zoo overstelpt met vredelievende betuigingen van de regering en regerings-dagbladen, dat men, zonder door al het wapengekletter te worden afgeschrikt, zijne aandacht kon wijden aan de adresdebatten in het corps législatif. Die

debatten zelve waren even als de aandacht, welke daaraan te beurt viel, als teekenen des tijds te beschouwen met het oog op Frankrijk's nationaal leven. Doodelijke kalmte, afmattende laauwheid en gebrek aan wilskracht, waar het binnenlandsche staats-aangelegenheden en eigen staatkundig welzijn betrof, hadden het tijdperk van 1852 opgevolgd. Ontmoedigd en gebukt onder de ijzeren hand in den fluweelen handschoen, was zelfs het ontwikkeld gedeelte der Fransche natie als ingeslapen en bedwelmd. Dat men echter bij de Junij-verkiezingen weder ontwaakt was, bleek uit de Januarij-debatten. Het is alsof zich thans aan de oevers der Seine weder eene onwederstaanbare begeerte begint te openbaren naar vrijheid en deze verlangt in hare gezonde en majestueuze beteekenis. Het wordt dan ook waarlijk wel eens tijd dat men in Frankrijk, door ondervinding geleerd, de ware vrijheid leere kennen en waarderen en haar noch de roode revolutie-muts, noch de witte slaapmuts, als onder Louis Philippe, op het hoofd drukke.

Het was met die begeerte naar vrijheid dat de oppositie tegen de regering te velde trok, zoodat sommige zittingen van het corps législatif vrij stormachtig waren. Werd vroeger het oppositie-vijftal door de regering zooveel mogelijk geignoreerd, thans moesten hare woordvoerders een heftigen strijd voeren en bejegende zelfs de president de Morny de oppositie-redenaars minder scherp en hautain dan voorheen.

Dat de merkwaardige kamp tusschen regering en oppositie onder de Fransche natie tot allerlei onrustbarende geruchten van een coup d'état aanleiding gaf, was natuurlijk. Verrassend was het echter dat de heer Jules Simon dit gerucht zelfs in de vergadering durfde bespreken. ‘Je vous montrais - zoo betoogde hij met het oog op de kwestie der vrijheid van drukpers, welke aan de orde was - je vous montrais tout à l'heure combien il était facile de suspendre un journal et même de le supprimer; eh bien, je suppose.... mais vous allez peut-être me dire que je ne dois pas faire de pareilles suppositions. Voulez-vous que j'aille jusqu'a dire que la supposition que je vais faire, je la regarde comme improblable? Ce motlà vous suffirait peut-être. Il ne me suffit pas, à moi. Je la regarde comme impossible... Je suppose donc, par impossible, qu'un gouvernement qui ne serait pas le nôtre, mais qui aurait, comme vous le malheur de croire que la loi du régime administratif lui est utile, je suppose qu'un pareil gouvernement ait l'idée de supprimer, en dehors des règles ordinaires du jeu des pouvoirs, le peu de liberté dont nous jouissons; il n'aurait qu' une chose très-facile et très-commode à faire: ce serait d'user de toute l'autorité absolue qu'il aurait en ses mains, de supprimer ou de susprendre tous les journaux à la fois..... Oui, c'est bien cela; par une belle nuit, suspension, suppression de tous les journaux... Le Parisien s'éveille; la ville est dans la stupeur, dans le silence; les crosses des fusils seulement retentissent... Mais ce jeu est connu et M. le duc de Morny luimême est d'avis qu'on ne peut recommencer la partie.’ De oppositie, welke zoo scherp een blik durft slaan in het verleden van den ‘hertog’ de Morny, welke op zoo hoogen toon durft verklaren dat zij een coup d'état onmogelijk

acht, geeft blijk van eene kracht, welke het bewustzijn van de ondersteuning der natie slechts geven kan.

Onder de oppositie-amendementen, waarvan de behandeling zeer velen naar de tribunes lokte, behoorde ook dat over de mexikaansche aangelegenheden. De heeren Thiers en Berryer waren daarbij vooral de sprekers der oppositie. Op boeijende wijze, gelijk men dit van den schrijver der histoire du Consulat et de l'Empire verwachten kan, bragt de heer Thiers al de diplomatieke, finantiële en militaire incidenten der mexikaansche kwestie in de herinnering terug, terwijl de verschillende figuren uit de geschiedenis daarvan ten voeten uit werden geschilderd. Miramon, Juarez, Marquez, Almonte, de bankier Jecker, de generaal Prim, de admiraal Jurien de la Gravière, de heer Dubois de Saligny, de generaal Lorencez, de maarschalk Forey en de aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk werden allen van het standpunt des redenaars beoordeeld, waarbij zijne konklusie was: dat men Mexiko moest verlaten en met Juarez of liever nog met den generaal Doblado in onderhandeling treden. Op eenige teekenen van afkeuring antwoordde de spreker: ‘Si ceux qui m'interrompent trouvent que la responsabilité que nous allons prendre n'est pas assez pesante, je les en félicite; mais moi, je ne puis partager leur confiance. Je crois que, quand vous aurez encouragé le gouvernement à poursuivre cette entrepise, plus tard vous serez mal venus à lui refuser les soldats, les matelots, l'argent qu'il viendra vous demander. Jusqu'ici, je le repète, vous n'êtes pas engagés d'honneur dans la question; mais le jour où ce jeu de prince sera parti sous notre garantie, vous le serez!’

De heer Berryer, die insgelijks op de terugroeping der fransche troepen uit Mexiko aandrong, wenschte met Almonte te onderhandelen. En de regering? Zij verklaarde dat Frankrijk slechts wil onderhandelen met het hoofd van den staat, door ‘le suffrage universel’, die hersenschim in Mexiko, gekozen. De naam van den Oostenrijkschen aartshertog werd door den heer Rouher niet genoemd. Eenigen tijd later werd echter door verschillende officieuse dagbladen gemeld dat men weldra het vertrek van den aanstaanden keizer mag verwachten. Intusschen worden door den Moniteur zulke gunstige tijdingen uit de mexikaansche streken medegedeeld, dat de berigtgever - om met de Temps te spreken - semble avoir trempé sa plume dans l'encre avec laquelle Fenélon à décrit les felicités de Salente. Toch durfde de heer Jules Favre de mexikaansche expeditie onder het tweede keizerrijk vergelijken met de expeditie naar Spanje onder het eerste.

Een tweetal oppositie-amendementen bragt vervolgens ook het poolsche vraagstuk aan de orde; het eerste wilde de Polen als oorlogvoerende partij erkennen, het andere drong aan op het afbreken der diplomatieke betrekkingen met Rusland. Zij gaven den heer Eugène Pelletan gelegenheid om in eene, door den Moniteur met tallooze ‘interruptions’ en ‘bruit’ doorweefde redevoering, al zijne woede tegen Rusland onder woorden te brengen, welke den vice-president Alfred Leroux noopten om hem tot meer gematigdheid aan te sporen. De hertog de Morny had de leiding der vergadering aan zijn plaatsvervanger opgedragen om den heer Pelletan te kunnen beantwoorden. Uit de repliek der regering bij monde van den president der vergadering

bleek ten volle dat de heftigheid van den hartstogtelijken Pelletan in geheel een ander tijdvak te huis had behoord. Thans wilde de keizerlijke regering dergelijke taal niet meer hooren en de heer de Morny schetste voor de hier en ginds ietwat verbaasde leden van het corps legislatif, die niet bijzonder met den stand der poolsche kwestie bekend waren, den keizer van Rusland als een eerlijk, goed, liberaal vorst, die innig bedroefd is dat de omstandigheden hem noodzaken jegens Polen te handelen, gelijk hij doet en gedaan heeft.

Een amendement over een veel besproken maar nog altijd onopgelost vraagstuk, de ontruiming van Rome door de fransche troepen, sloot op de zeventiende zitting de rij der ingediende en tevens verworpene; daarop werd het geheel ontwerpadres in stemming gebragt en aangenomen met 239 tegen 12 stemmen.

En welke gevoelens uitte nu keizer Napoleon zelf over de adres-debatten, toen de deputatie uit het corps legislatif hem het adres kwam aanbieden en hij derhalve thans niet middellijk, gelijk bij de ontvangst van mgr. Bonnechose, maar onmiddellijk tot dit staatsligchaam het woord rigtte? De keizer noemde de adresdebatten ‘longues et approfondies,’ welke tevens niet nutteloos waren geweest, daar zij tot resultaat hadden opgeleverd dat de regeringspolitiek thans beter gewaardeerd werd. Voorts vond het bekend thema der napoleontische regering weder eene plaats onder dezen vorm: ‘Attendons de la concorde et du temps les améliorations possibles; que l'espoir trompeur d'un mieux chimérique ne compromette pas sans cesse le bien présent que nous avons à coeur de consolider ensemble.’ Zoo was het dan weder wachten! altijd wachten! - alsof er nimmer een einde zal komen aan het geduld der fransche natie.

Omtrent de buitenlandsche politiek sprak de keizer volgens den Moniteur geen enkel woord; sommige parijsche dagbladen beweerden echter dat Napoleon verklaard had eene staatkunde ‘de reserve, de paix et de conciliation’ te zullen volgen. Over de reden waarom het officieel dagblad deze woorden niet vermeldde ligt steeds een sluijer.

Men kan intusschen de oorzaak daarvan zoeken in de omstandigheid dat juist op denzelfden eersten Februarij-dag een telegram te Parijs aankwam, waarin werd berigt dat het ‘alea jacta est’ in de deensch-duitsche kwestie was uitgesproken en de oostenrijksche zoowel als de pruissische troepen het hertogdom Sleeswijk waren binnengerukt.

Ondanks de oppositie in de vertegenwoordigende staatsligchamen van Oostenrijk en Pruissen tegen de regeringspolitiek, ondanks de vertoogen, vermaningen en bedreigingen van Engeland, hadden beide regeringen alzoo hunne plannen ten opzigte van Denemarken niet willen opgeven. Had de oostenrijksche regering nog altijd eenigzins konstitutionele vormen tegenover de oppositie in acht genomen, met de pruissische regering was dit natuurlijk geenszins het geval. De verschillende motiën van afkeuring, de verwerping der door de regering voorgestelde oorlogsleening van twaalf millioen, met 275 stemmen tegen 51, hadden slechts ten gevolge dat de zittingen van het Abgeordnetenhaus te Berlijn den vrijheer von Bismarck-Schönhausen koninklijk begonnen te vervelen. Om derhalve verdere interpellatiën en andere ergernissen te voorkomen waren de zittingen in de laatste dagen van Januarij gesloten. Uit 's Ko-

nings naam werd tevens door den minister-president, wiens toespraak eene uitgebreide acte van beschuldiging bevatte ten laste van het huis van afgevaardigden, verklaard: ‘dat er vooreerst geen hoop meer bestond om tot eene toenadering te geraken en de regering zich derhalve verpligt achtte de verantwoordelijkheid voor 's rijks welzijn op zich te nemen, daarbij rekenende op de toenemende ondersteuning des lands.’ Nu kon derhalve koning Wilhelm als bonus paterfamilias - de uitdrukking is van den heer Kleist-Retzow, lid van het Herrenhaus - en tevens volgens zijn bon plaisir het bestuur uitoefenen over zijne geduldige landskinderen. Een ‘votre majesté va fusiller la loi!’ schrikte Pruissens koning ‘bij de gratie Gods’ niet af, daar hij immers toch die ‘loi’ slechts als een noodzakelijk kwaad van den nieuweren tijd beschouwde. De profetie van den heer von Bismarck: ‘wij zullen oorlog voeren met of zonder goedkeuring van het huis van afgevaardigden!’ was thans mede vervuld geworden. Behalve om andere politieke redenen, als daar is de vergrooting van het pruissisch grondgebied, was een oorlog voor dezen leerling uit de napoleontische school ook zeer gewenscht als afleiding voor de binnenlandsche verwikkelingen. Geheel in overeenstemming met de theoriën dier school vertrapte men in Pruissen vrijheid en wet om daarbuiten in naam van diezelfde vrijheid een volk te gaan ‘bevrijden’ van de ‘tirannie’ een er regering, welke, wat liberaliteit betreft, verre boven het ministerie von Bismarck verheven is.

Zoo was dan het leger der gealliëerden onder kommando van den pruissischen veldmaarschalk, vrijheer von Wrangel, naar Holstein opgerukt. De oostenrijksche troepen stonden daarbij onder bevel van den generaal von Gablentz, de pruissische onder bevel van prins Frederik Karel van Pruissen.

Het doortrekken van Holstein was de eerste moeijelijkheid, welke ten opzigte van den Bond te regelen viel, doch welke moeijelijkheden van dien aard kunnen er bestaan voor den heer von Bismarck-Schönhausen en een leger van 90,000 man? De moeijelijkheid werd dan ook eenvoudig opgelost door het binnenrukken der troepen in Holstein, waartegen de Bond door zijne kommissarissen in dit hertogdom deed protesteren, gelijk dit reeds zoo dikwijls gedaan was en zou worden. Men nam het voor notifikatie aan en rukte verder naar de sleeswijksche grenzen.

Weldra was het zuidelijk gedeelte der grensstad Rendsburg bereikt en, na eene vruchtelooze sommatie aan den deenschen bevelhebber von Meza, werd het door den Eider tot eiland gemaakte gedeelte der plaats, ‘Altstadt’ en het noordelijk gelegen ‘Kronwerk’ door de oostenrijksche troepen in bezit genomen. De hier door den deenschen opperbevelhebber achtergelatene piketten trokken na het wisselen van eenige geweerschoten terug naar de sterke verdedigingslinie der Denen tusschen de Schlei en de Treene, het zoogenaamde Danawirk. Terwijl derhalve, nu de oostenrijksche troepen langs den weg voortmarscheerden, welke van Rendsburg over de rivier de Sorge naar de stad Sleeswijk leidt, waren de pruissische troepen van Kiel meer oostwaarts over Eckernförde naar Missunde gerukt. Weldra deden deze laatsten een aanval op de schansen, welke aan den linkeroever der Schlei tegenover deze vesting waren opgeworpen. Onder het vuur der

deensche batterijen, welke door de pruissische artillerie niet tot zwijgen waren te brengen, trachtten de Praissen stormenderhand de vijandelijke verdedigingswerken te bemagtigen, maar werden telkens met verlies van zeer vele officieren en manschappen teruggeslagen. Na vijf uren strijdens werd van verdere aanvallen afgezien en konden de pruissische soldaten bij hunne wachtvuren gelegerd, zich slechts verlustigen in het aanschouwen der vlammen, welke uit Missunde opstegen, hetwelk door hunne kanonskogels hier en daar in brand was geschoten. Deze vruchtelooze poging om te Missunde de rivier over te trekken noopte den bevelhebber der Pruissen om de oevers der Schlei te doen verkennen en alzoo een punt te zoeken, alwaar men gemakkelijker het doel zou kunnen bereiken, hetwelk men zich voorstelde. Men vond dergelijk punt te Arnis, niet verre van Kappeln aan den mond der rivier, waarheen dan ook in allerijl eenige troepen werden afgezonden om de Denen te verrassen, het Danawirk om te trekken en alzoo aan het deensche leger den terugtogt naar het noorden af te snijden. Volgens de meening van krijgskundigen zou het volbrengen van dit plan de vernietiging van het geheele leger der Denen ten gevolge hebben gehad, te meer daar de linkervleugel der gealliëerden intusschen reeds de eerste verdedigingswerken van het Danawirk te Jagel, te Königsberg en te Bustorf, na een hevig gevecht, had bemagtigd.

Wat daarvan overigens zijn moge, de deensche opperbevelhebber belegde een krijgsraad, waarin met tien stemmen tegen ééne enkele besloten werd om het Danawirk te ontruimen en op Flensburg terug te trekken. De steden Tönning, Friederichstadt en Sleeswijk werden dan ook in denzelfden nacht, waarin te Arnis de eerste pruissische troepen de Schlei passeerden, door de Denen verlaten, en in den vroegen morgen van 6 Februarij bevond het deensche leger zich in vollen aftogt op den weg naar Flensburg, achtervolgd door de troepen der gealliëerden.

Bragt het eerste berigt der ontruiming van het Danawirk in Europa eene groote verrassing te weeg, te Koppenhagen geraakte de bevolking daarover in de hevigste woede. De europesche dagbladpers sprak van politiek, de bevolking der deensche hoofdstad mompelde van verraad. Het bleek intusschen weldra dat hier noch aan politiek noch aan verraad kon gedacht worden. De uitgestrekte positie, bekend onder den naam van het Danawirk, hetwelk de deensche natie zich sedert de verbeteringen der laatste jaren als het onneembaar bolwerk des lands had voorgesteld, kon uit een krijgskundig oogpunt niet door zoo klein een leger worden verdedigd als dat van den deenschen opperbevelhebber, terwijl bovendien de deensche marine door de vorst belet om het overtrekken der Schlei beneden Missunde te verhinderen. In de eerste dagen van woede en smart eischte intusschen de publieke opinie in Denemarken de terugroeping van den generaal von Meza, welke koncessie het ministerie Monrad niet durfde weigeren en waaraan welligt ook koning Christiaan het behoud zijner kroon heeft te danken gehad. Onbeschrijfelijk toch was de spanning, welke te Koppenhagen in de eerste Februarij-dagen heerschte, hetgeen trouwens zeer wel te verklaren valt. Jaren lang toch had men geld en opofferingen veil gehad voor de

versterking van het Danawirk. De deensche natie spiegelde zich reeds met genoegen voor, hoe de gehate Duitschers van dit nationaal bolwerk telkens met bebloede koppen zouden worden teruggeslagen. Daar kwam nu plotseling de tijding dat men, schijnbaar zonder oorzaak, het geheele Danawirk aan den vijand had prijs gegeven; voorwaar, de teleurstelling der deensche bevolking was grievend. Toen men echter den generaal Lüttichau aan het hoofd des legers zag geplaatst, toen men door verschillende krijgskundigen hoorde verzekeren dat de deensche opperbevelhebber zeer verstandig had gehandeld en het leger van een geheelen ondergang gered, keerde men te Koppenhagen weder tot kalmte terug en vestigde thans de laatste hoop op de positie Sundewitt-Alsen, waarin de deensche troepen zich hadden teruggetrokken.

Die terugtogt van het Danawirk tot achter Duppel had plaats gehad onder aanhoudende schermutselingen met den vijand, welke te Idstedt en te Owersee bijna den naam van veldslagen verdienden. De overwinning, welke bij Owersee langen tijd twijfelachtig bleef, kostte aan het regiment ‘de koning van België’ twaalfhonderd man aan dooden en gekwetsten.

Terwijl wij deze regelen schrijven zijn de geallieerde troepen te Glücksburg, Flensburg, Rinkenis, Gravenstein en eenige nabij gelegene plaatsen zamengetrokken en bevinden zich alzoo in de onmiddellijke nabijheid der deensche positie te Duppel en te Broacker op het schiereiland Sundewitt, hetwelk door schipbruggen met het eiland Alsen, het uit de geschiedenis zoo bekende laatste toevlugtsoord der Denen in Sleeswijk, verbonden is. Bij ne verdediging dezer stelling kan bovendien de deensche marine goede diensten bewijzen en haar tegen elken aanval des vijands van de zeezijde verdedigen.

Te midden van al dat kanongebulder, te midden van al dat wapengedruisch, is Duitschland aan eene verwarring ter prooi, welke telken dage, zoo mogelijk nog vermeerdert. De duitsche Bond, de alma mater, die hare zonen steeds meer en meer van elkander ziet vervreemden en meêwarig terugdenkt aan de vorstenvergadering te Frankfort, waarop het groote overoude droombeeld ter sprake kwam, wordt langzamerhand geheel uit elkander gerukt. Oostenrijk en Pruissen, de Bondsvergadering, het National Verein, de staten van den tweeden rang, zij allen vertegenwoordigen elementen, welke min of meer vijandelijk tegenover elkander staan.

De woede over de regeringspolitiek van Pruissen, hetwelk keizer Frans Jozef aan zich verbonden heeft door de belofte, naar men verzekert, van ondersteuning in een oorlog met Italië, vereenigt in Duitschland echter vele dier elementen. Het bezetten van de holsteinsche stad Altona heeft den saksischen minister von Beust buiten zich zelven van toorn gebragt en onmiddellijk is te Berlijn bevel gegeven om een pruissisch legerkorps op de saksische grenzen zamen te trekken, terwijl de feodale dagbladpers bij de regering aandringt om eindelijk eens paal en perk te stellen aan de onbeschaamdheid van het ministerie te Dresden. Weinige dagen geleden is eindelijk de veelbesprokene konferentie te Würzburg gehouden om te beraadslagen over de houding, welke de meerderheid der Bondsvergadering moet aannemen tegenover de krenkende

handelwijze der beide groote duitsche mogendheden. Tot welk besluit men op deze vergadering kwam is ons nog niet bekend. Een krachtig optreden is echter van die zijde niet te verwachten, tenzij eindelijk de verontwaardiging eens de zegepraal mogt hebben behaald op de traditionele lankmoedigheid en weifeling van het grootste gedeelte der duitsche staten.

Het laatste besluit der Bondsvergadering te Frankfort, was om beslag te doen leggen op alle deensche schepen, welke zich in duitsche havens mogten bevinden, als represaille-maatregel tegen de vrij onverklaarbare bepaling der deensche regegering, welke bevel heeft gegeven om alle duitsche schepen, zonder onderscheid, te nemen en op te brengen, hetgeen ook reeds met verscheidene koopvaardij-schepen het geval is geweest. Dit alles is natuurlijk weder eene nieuwe bron van verwarring, beroering en verbittering.

Tusschen de strijdende partijen heeft de engelsche regering, geheel in overeenstemming met de kleurlooze troonrede van 4 Februarij, nog in den laatsten tijd getracht eene wapenschorsing tot stand te brengen. Deze ‘nieuwe poging in het belang van den vrede’ heeft echter geen gunstig resultaat opgeleverd. De beide duitsche mogendheden eischten daartoe in de eerste plaats de ontruiming van Alsen, waartoe de deensche regering natuurlijk niet wilde overgaan. Voorts heeft de engelsche regering nog eene teleurstelling ondervonden ten opzigte der sleeswijk-holsteinsche kwestie, ten gevolge der volkenregterlijke theorie van het pruissisch ministerie met het oog op het traktaat van 1852. Volgens deze theorie namelijk zou een oorlog met Denemarken alle verbindende kracht van dit traktaat doen ophouden. Lord Palmerston noemde nu wel dergelijke bewering ongerijmd, welke uitdrukking, in eene der parlementszittingen gebezigd, zeer werd toegejuicht, maar men kan intusschen reeds thans uit de opvatting van het ministerie von Bismarck, opmaken, met hoe talrijke moeijelijkheden men zal te worstelen hebben, als er weder eens een tijd tot onderhandelingen aanbreekt. Daarbij vergete men niet dat de russische regering zich tot dusverre bepaaldelijk geneigd heeft betoond om koning Christiaan van Denemarken als hertog van Sleeswijk en Holstein te erkennen, en in geval er sprake mogt wezen van andere pretendenten op deze hertogdommen, uit eigen hoofde zal optreden. Eene beslissing der kwestie door den duitschen Bond mag inmiddels weldra worden te gemoet gezien; het erkennen van prins Frederik van Augustenburg als hertog van Sleeswijk-Holstein zal daarbij niet achterblijven. De rij der duitsche vorsten zal daardoor met een vermeerderd worden, die intusschen ten gevolge der bezetting van Holstein door pruissische troepen, vooreerst wel hertog in partibus infidelium zal blijven.

In het koningrijk Italie wordt al deze duizelingwekkende verwarring met vreugde gadegeslagen en kan de Garibaldi-partij naauwelijks haar ongeduld bedwingen om handelend op te treden. Reeds in de laatste dagen van Januarij verscheen dan ook een manifest van den aanvoerder dezer partij in de Diritto, waarbij, even als in de nieuwjaars-toespraak van koning Victor Emmanuel, van naderende diep ingrijpende gebeurtenissen werd gesproken, welke over Italië's toekomst zouden beslissen, maar tevens gewaarschuwd werd voor nuttelooze en gevaarlijke woelingen. Verschillende krijgs-

maatregelen der Italiaansche regering getuigen intusschen van haar voornemen om de eerste gunstige gelegenheid aan te grijpen ter verwezenlijking harer plannen tegen Oostenrijk, hetwelk ook van zijne zijde toebereidselen maakt om den aanval te wederstaan.

Wordt aan de Mincio keizer Frans Jozef genoodzaakt om met kanonskogels juist eene tegenovergestelde opinie te verdedigen als hij in het Noorden voorstaat, dan is het ook wel te verwachten dat Hongarije weder tot openlijk verzet zal komen, hetwelk onlangs nog op een bal aan het Tuileriën-hof door de hand van kolonel Türr's echtgenoote vergeet-mij-nietjes strooide, welke door keizer Napoleon, de beschermer van onderdrukte nationaliteiten, met de meeste galanterie werden aangenomen.

Zoo gaat Europa in allen gevalle eene woelige lente te gemoet, hetgeen misschien nog der poolsche natie ten spoorslag strekt om in den thans reeds meer dan een jaar lang gevoerden strijd te volharden en zeer zeker aan Turkije de overtuiging heeft geschonken dat men, ondanks den rampzaligen toestand van het finantiewezen, weder een leger aan den Donau moet zamentrekken.

Zijn er alzoo elementen te over om de gansche oude wereld in vuur en vlam te zetten, in de nieuwe wereld levert de Amerikaansche burgeroorlog verschijnselen op, welke zijn naderend einde voorspellen. Wel zijn er geene groote veldslagen geleverd of belangrijke steden door eene der beide partijen ingenomen, maar afmatting en uitputting zijn vooral bij de afgescheidene staten zoo zigtbaar, dat het herstel der Amerikaansche Unie zelfs voor vele aanhangers der ‘rebellen’ niet meer twijfelachtig is. De poging van eenige ontevredenen om het paleis van den president Jefferson Davis te Richmond te plunderen, het deserteren van zeer vele manschappen uit de gelederen der zuidelijken, bewijzen bovendien hoe gedemoraliseerd de toestand der nog overgeblevene ‘rebellen-staten’ is. Mogten Engeland en Erankrijk door eene strikt onzijdige houding aan het zuiden alle verdere hoop op ondersteuning ontnemen, dan gelooven wij dat eene toenadering der vijandelijke partijen thans weinig bezwaren meer zou ontmoeten.

Middelburg, 20 Februarij.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het zendingswerk in den smeltkroes.

De Evangelische zending en Oost-Java. Eene kritische bijdrage door S.E. Harthoorn, oud-zendeling. (Meteen begeleidend schrijven van Dr. A. Pierson). VIII en 205 blz. Haarlem, A.C. Kruseman. 1863.

Het is inderdaad niet te verwonderen, dat het werkjen van den heer Harthoorn al dadelijk toen het verscheen, de aandacht trok. Het is een pleidooi tegen de nieuwere zending, dat is tegen die zendingsmethode, die door de meeste hedendaagsche zendingsvereenigingen, met name ook door het nederlandsche Zendelinggenootschap gevolgd wordt. Dat pleidooi wordt gevoerd door een voormalig zendeling van dit genootschap; gevoerd niet met redeneeringen en bespiegelingen maar met de feiten, door eigen aanschouwing of anderer ervaring verkregen; gevoerd op waardige en kalme wijs. De man die het voert is een eerlijk man. Geen onedele drijfveêren bewegen hem. Hij heeft den moed gehad, om zijn eigen toekomst en die van zijn gezin aan zijn overtuiging op te offeren. Omdat zijn geweten hem niet langer toeliet te werken op een wijs, die hij schadelijk voor de goede zaak, althans zoo goed als nutteloos rekende, heeft hij de dienst van het genootschap verlaten, waaraan hij zijn opleiding te danken had, maar heeft de achting der bestuurders niet verloren, wier gevoelens hij met zulk een ijver bestreed. Thans wendt hij zich tot het publiek. Niet om het lastig te vallen met persoonlijke grieven. Hij spreekt niet van zichzelf. Maar om ‘met zijn ervaringen en opmerkingen ook anderen nuttig te zijn.’ Zelfs heeft hij de ijdelheid niet gehad, om als auteur op te treden, maar ‘zijn papieren kind’ in de handen van Dr. Pierson geleverd, die zich welwillend met de redactie der verschillende aanteekeningen belastte. Zoo hebben wij dan hier het zeldzaam verschijnsel, dat een man, die over vele dingen met kennis van zaken kan schrijven, zich verledigt tot het schrijven van een boek over zaken, waarvan hij zelf betuigt weinig kennis te bezitten; en dat een man, die veel wetenswaardige dingen heeft meê te deelen, zich bescheiden overgeeft aan het geleide van een geliefd auteur en geoefend stylist, die niet weigert zijn ‘mond en profeet’ te zijn. Wij intusschen hebben er

een geschrift aan te danken, belangrijk van inhoud en boeijend van vorm.

Laten we van den inhoud spreken. Het werkjen van Harthoorn is in drie hoofdstukken, zeer ongelijk in lengte, verdeeld. Het was billijk, dat de schrijver ons bekend maakte met den zin, dien hij aan de uitdrukking 'nieuwere zending' hecht. Zoo doet hij in het eerste hoofdstuk. Daar leert hij ons, waarin de nieuwere zending van de oude verschilt. De oude, roomsch-katholieke en protestantsche zending was een kerkelijke. Om waarachtige bekeering bekreunde zij zich niet veel, en stelde zich met het uiterlijke tevreden. 'De kerk was de groote heilsinrigting Gods,' daarom moesten Heidenen en Mohammedanen gedwongen worden in haar zegeningen te deelen. Een geheel anderen weg volgt de nieuwere zending. Zij is ontstaan uit de piëtistische beweging van de 17^{e} eeuw (als op blz. 5 van de tweede helft der 18^{e} eeuw wordt gesproken, zal dat wel een schrijffout of een drukfout wezen), die zich tegen het doode kerkelijke dogmatisme verzette. Piëtisten en methodisten zagen in de heidenwereld een heerlijk veld om te arbeiden tot uitbreiding van het koninkrijk Gods. Van de onderscheidene karaktertrekken van personen en volken hadden zij niet het flaauwste begrip. Zij stelden zich dus liefst de heidenwereld voor onder het beeld van den macedonischen man, die in zijn ellende en hulpbehoevendheid smeekte: 'Kom over, en help ons!' Men behoefde het Evangelie dus slechts te prediken, om het aanstonds en met vreugde door duizenden te zien aannemen. Niet door dwang - en waartoe ook dwang, als de harten reeds dorsten naar de levende wateren? - slechts door geestelijke middelen moest het Godsrijk verbreid worden. En men hield zich vast overtuigd, dat de honderdvoudige vrucht niet uitblijven kon.

Het doel van Harthoorn nu is, aan te toonen dat die vrucht is uitgebleven, althans op het terrein, waarover zijn ervaring zich uitstrekt. De zending op Oost-Java heeft tot niets geleid; dat wil hij bewijzen; en welligt had hij beter gedaan zijn betoog niet te verzwakken door van de Minahasse van Menado te spreken; dat is het zwakke punt waarop men hem steeds aanvallen zal, en dat hij bovendien niet met de krachtige wapenen van eigen aanschouwing verdedigen kan. Om zijn doel te bereiken spreekt hij eerst over de hulpmiddelen waarvan zich de nieuwere zending bediende, en handelt in het laatste hoofdstuk over haar uitslag.

Al de hulpmiddelen door de nieuwere zending gebruikt, hebben, volgens Harthoorn, niet veel uitgewerkt. De nieuwere zending heeft geëvangelizeerd. Zij heeft Bijbelspreuken aangeplakt, gecolporteerd, verkocht, Bijbelspreuken waarvan geen Javaan natuurlijk een woord kon begrijpen. Zij heeft het Nieuwe Testament uitgedeeld, een verzameling van boeken, geschreven voor volken van geheel anderen aanleg en karakter en van een veel grooter beschaving, en dus, voor den tragen, dommen Javaan volmaakt onverstaanbaar. Het heeft dan ook niets gebaat. 'Bijbel- of tractaatverspreiding heeft geen enkelen Javaan tot het Christendom gebragt.' Trouwens, men heeft dat zelf ingezien, en sedert jaren alle evangelizatie gestaakt.

De nieuwere zending heeft katechetisch onderwijs uitgedeeld. Het was wederom bijbelsch onderwijs; wanneer het zich althans niet eenvoudig tot de lagere

‘Christelijke ilmoe’ bepaalde, die niets meer dan het Onze Vader, de 10 geboden en de 12 artikelen omvat. - Heiligschennende zamenvoeging van het schoonste gebed, dat zeker niet gegeven werd om als een verzameling van onbegrepen klanken te worden afgerammeld, met tien geboden die ten deele verouderd, ten deele vervuld zijn en met 12 artikelen dogmatiek en onzin! - De hoogere christelijke ilmoe omvat meer. Zij deelt aan de katechumenen eenige eenvoudige ‘evangelische waarheden’ meê, omtrent de schepping, de geschiedenis van Israël, de profetiën, de wonderen, de lotgevallen van Jezus en de genademiddelen. Bloot geheugenwerk, anders niet, en dat slechts ééne vrucht heeft voortgebragt: de vrucht van zelfbehagen en geestelijken hoogmoed.

De nieuwere zending heeft gepredikt. Ook haar prediking was onpraktisch. Zij moest boven alles bijbelsch wezen, en vermoeide de hoorders dus met eindelooze exegese, die hen daarenboven in den waan bragt, dat ook het Christendom hoofdzakelijk een ilmoe, een kennis, een wetenschap is, en dat hij het naast is bij het koninkrijk Gods, die het, best examen kan afleggen in hetgeen 2000 jaren en nog langer geleden onder Joden, Grieken en Romeinen werd gepredikt.

De nieuwere zending heeft gepoogd door de tucht de jonge gemeenten rein te bewaren van de besmetting des kwaads. Het was te verwachten dat haar dit althans niet gelukken zou. Zij heeft het moeten opgeven. Zij werd gedwongen, wilde zij de gemeenten niet geheel en al zien verstrooijen, om voor veel onbehoorlijks de oogen te sluiten. Zendelingen, wier oordeel geheel onpartijdig was, moesten het toestemmen: ‘Geen edeler geest, geen hooger leven onderscheidt den christen van den niet-christen onder de Javanen. Er bestaat geen verschil hoegenaamd. In maatschappelijk, zedelijk en godsdienstig opzigt staan de christenen op één en denzelfden trap met hun landgenooten, die Heidenen of Mohammedanen gebleven zijn.’

De nieuwere zending heeft eindelijk scholen gesticht, kinderscholen en een kweekschool voor inlandsche zendelingen. Het heeten godsdienstige, het zijn al weder bijbelsche scholen. De kinderen en knapen leeren er spellen uit het evangelie van Markus, lezen uit het evangelie van Lukas, ontleden uit het evangelie - van Johannes misschien? - of zij de cijfers uit het evangelie van Mattheus leeren wordt niet gezegd. Wel, dat de beoefening der geografie bestaat in het bestudeeren der kaart van Palaestina, en dat er geen andere geschiedenis onderwezen wordt, dan de joodsche. Het zou aan het ongeloofelijke grenzen, zoo het niet in onze zoogenaamd christelijke maatschappij eveneens geschiedde.

Van de hulpmiddelen der zending gaat de Schrijver tot haar uitslag over. Dat zijn laatste Hoofdstuk niet bevredigender is dan het vorige, behoeft wel naauwel ks gezegd te worden. De geschiedenis der evangelische zending op Oost-Java groepeert zich voornamelijk om drie namen: Coolen, Embde en Jellesma. Van deze drie mannen, den zonderlingen Coolen, den terugstuiten den dommen dweeper Embde en den edelen Jellesma, wordt een levendige karakterschets gegeven. Elk hunner heeft gewerkt op zijn wijze, elk hunner aanvankelijk niet zonder gelukkigen uitslag. Doch wat is er gebleven van hun werk? Niet veel. De uitkomst heeft de groote verwachting beschaamd. De nieuwere zending

stelde zich tot leus, om alleen door geestelijke middelen te werken, en slechts waar zij stoffelijke middelen aanwendde oefende zij eenige kracht.

Dit is de ruwe schets van den gang der redeneering, in Harthoorns boekjen gevolgd; dit zijn, met een paar woorden, de treurige slotsommen waartoe hij komt. De feiten, die hij aanvoert geven hem volle regt om deze gevolgtrekking te maken. Maar zijn die feiten in het ware licht beschouwd, en de opmerkingen, die hij maakte juist? Ik ben geheel onbevoegd om die vraag ontkennend of bevestigend te beantwoorden. Slechts wanneer ook anderen gehoord zijn; slechts wanneer de voorstanders der nieuwere zending hun zaak verdedigd hebben, zullen de leeken - en ook schrijver dezes schaart zich daaronder - kunnen oordeelen. Aan de opregtheid en waarheidsliefde van Harthoorn twijfelen wij geen oogenblik. Doch de grootste waarheidsliefde waarborgt niet altijd tegen eenzijdigheid. Het kan zijn, dat zijn ervaring te kort van duur of te beperkt van omvang is geweest. Het kan zijn, dat zijn mededeelingen alle volkomen waar zijn, maar dat hij te veel op de schaduwzijde heeft gewezen en menig lichtpunt onopzettelijk heeft voorbijgezien. Het kan zijn, dat hij te haastig een besluit heeft getrokken. De Heer Voorhoeve, - naar ik meen, de Director van de kweekschool voor zendelingen te Rotterdam - heeft in een brochure, onlangs uitgegeven, reeds gewezen op de bijzondere tegenspoeden, van de methode der nieuwere zending onafhankelijk, waarmeê de zending op Java te worstelen heeft gehad. Wij behooren ook dit in aanmerking te nemen. Daar zal nog wel meer zijn. In de volgende aflevering van de Mededeelingen door het Nederlandsche zendeling-genootschap in het licht gezonden, zal een uitvoeriger wederlegging van Harthoorns geschrift voorkomen. Wij wenschen niets liever dan een levendigen strijd, zóó alleen kan de waarheid aan het licht komen. Mogt die strijd steeds op dezelfde kalme, waardige wijze gevoerd worden, als tot hiertoe geschiedde, en - mogt de tegenspraak degelijker zijn dan die van den heer Voorhoeve!

Eéne opmerking slechts. Men zou kunnen meenen, dat men zijn taak volbragt en Harthoorn zegevierend weerlegd had, wanneer men nog alleen het bewijs had geleverd, dat de uitslag der nieuwere zending niet zoo onbevredigend is, als hij dat voorstelt. Dat is echter lang niet het voornaamste. Dat is naauwelijks iets meer dan een bijzaak. Laten wij veronderstellen, dat men de gemeenten, door de nederlandsche zendelingen gesticht, bij honderden, de bekeeringen door hun prediking gewerkt, bij vele duizenden tellen kan. Laten wij aannemen, dat die gemeenten jaarlijks in aantal en omvang toenemen. Laten wij het voor een oogenblik waarschijnlijk achten, dat al de Javanen tot op den laatsten man, de ilmoe santriejan en de ilmoe ngare en de ilmoe goenoengan met de ilmoe christèn verwisselen. Ik wil nog niet vragen, of er iets meê gewonnen zou zijn, ik vraag slechts: zou Harthoorn daarmeê wederlegd wezen? Geheel niet. Men dient het bewijs te leveren, dat men de Javanen tot beter en gelukkiger menschen gevormd heeft, dat men ze waarlijk verlicht, vrij en zelfstandig heeft gemaakt, dat men hun den geest en niet de letter, het wezen en niet den vorm slechts,

geen steenen voor brood heeft gegeven. Men dient zich vooral op het punt van prediking en onderwijs te verweeren, en aan te toonen, dat men dit laatste niet tot zulk een karikatuur van onderwijs gemaakt heeft, als Harthoorn ons schildert; dat men den Javaan nog iets anders en beters heeft geleerd, dan de geschiedenis van de Israëlieten en de aardrijkskunde van Palaestina, dat men het nieuwe Testament, waarvoor men anders zegt zulk een eerbied te hebben, niet verlaagd heeft tot een spelboek voor schooljongens. Indien men niet weerspreken kan, wat daarover in het voor ons liggend geschrift wordt gezegd, dan kan men juist de zwaarste grieven niet opheffen. Al had men dan nog zooveel bekeeringen gemaakt, wij zouden ons in zulke bekeeringen niet verheugen. Die op deze wijs het Evangelie verbreidt, al is het met de beste bedoelingen en den vroomsten ijver, is niet waardig de zoon te zijn van een ras, dat achttien eeuwen christelijke ontwikkeling achter zich heeft. Hij maakt het Evangelie te schande. Hij rukt de godsdienst van Christus neder van de eenzame hoogte, waarop zij staat, om haar te doen afdalen tot het peil van gods diensten, die met haar niet te vergelijken zijn, en stelt haar niet boven maar eenvoudig naast die van Buddha en Mohammed. Hij doet zijn werk welligt met liefde en trouw, maar hij doet het als een buddhistische sramana of een mohammedaansche ponghoeloe, niet als een schriftgeleerde in het Koninkrijk Gods onderwezen.

C.P. TIELE.

Naschrift.

Nadat het bovenstaande reeds geschreven was, is het 4^{e} stuk van het VIIe deel der Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap in het licht verschenen. Het bevat een uitgebreid verslag van de Commissie door de vergadering van het Hoofdbestuur des Genootschaps benoemd, om de zaak van Harthoorn en de zending op Java te onderzoeken. Dat verslag is hoogst belangrijk. Het bevestigt een groot deel der treurige feiten, door H. aan het licht gebragt. Het is onpartijdig genoeg om toe te stemmen, dat het zendingswerk op Oost-Java als mislukt kan worden beschouwd. In de slotsom echter - en dat was te verwachten - verschilt het geheel van Harthoorns geschrift. Deze wil dat men op Java niet dan voorbereidend werke. Het Evangelie moet er nog niet gepredikt, de Bijbel nog niet verspreid worden. Men moet de bestaande gemeenten ontbinden. Slechts scholen moeten er gesticht, en het onderwijs moet worden uitgebreid. Een wanhopige slotsom, wij moeten het erkennen. Het Genootschap echter deelt in deze vertwijfeling niet. Winst doende met de gewigtige lessen, die het ontving, harde en bedroevende lessen voor degenen die met zulk een groote verwachting begonnen, wil het andere middelen beproeven, dan die het tot nog toe bezigde, doch het werk der Evangelizatie niet laten varen. De wenken, door de Commissie in haar verslag, omtrent die nieuwe methode gegeven, zijn overwaardig gelezen, en met Harthoorns denkbeelden vergeleken te worden. Wij kunnen daarover thans niet in bijzonderheden afdalen. Maar wij kunnen niet nalaten aan de Commissie onze hulde te brengen voor de onpartijdigheid, waarmeê zij haar onderzoek

instelde, de mildheid, waarmeê zij den voormaligen zendeling behandelde, en de opregtheid, waarmeê zij feiten erkende, die niet in staat zijn om op een deel der werkzaamheid van het nederlandsche Zendelinggenootschap een gunstig licht te werpen.

De wet op 't middelbaar onderwijs.

Staatsregt van Nederland, enz., opgehelderd door eene aanteekening van Mr. J.M.G. Boissevain. Tiende Aflevering, bevattende: de wet tot regeling van het Middelbaar Onderwijs, door Dr. D.J. Steyn Parvé, inspecteur van het Middelbaar Onderwijs. Te Arnhem, bij G.J. Thieme en D.A. Thieme, 1863.

> 'Men schijnt hier weder uit het oog verloren te hebben, dat het doel der hoogere burgerscholen niet is speciale of professionale afrigting voor eenig beroep, maar medadeeling van algemeene kennis, ontwikkeling en beschaving.'
> (Minister Thorbecke. Memorie van beantwoording).

Dat was, voorwaar, een schoon idee van den voorsteller der wet op het middelbaar onderwijs, een idee op onderscheiden plaatsen van de memorie van toelichting en in 's ministers verdediging der wet in de kamers herhaald. En is het dan dit zelfde schoone ideaal van middelbaar onderwijs, dat, als 't ware, de ziel dier wet is; is die wet eene uitwerking van dit heerlijk thema; is het dit grondbegrip, dat in al hare bepalingen en voorschriften wordt uitgesproken? Of zijn misschien de schoone denkbeelden over ouderwijs, in memoriën, toelichtingen en verdedigingen uitgedrukt, een zamenstel van fraai klinkende woorden, waardoor de eenvoudigen in den lande (en onder hen reken ik *in het vak van onderwijs* het meerendeel der leden van gemeenteraden) moesten genoopt worden uit te roepen: datzelfde zal ook wel de bedoeling der wet zijn! - nur mit ein bischen andern Worten.

Verschuiven wij de beantwoording dezer vraag, zooals billijk is, tot het slot van deze beschouwing!

De geest der tegenwoordige wet op 't middelbaar onderwijs dwingt mij aan het publiek eene verklaring te geven, waarvoor ik mij zou schamen, werd ik niet door zoo gewigtige autoriteit er toe gedrongen. Ik moet meêdeelen, hoe er twee zienswijzen zijn over de methode, die men in 't onderwijs dient te volgen: de ééne, welke verstandige paedagogen en alle wezenlijk beschaafde lieden steeds als de alleen goede hebben aanbevolen en getracht toe te passen; de andere, het wanbegrip, dat de kruidenier en de bakker, in één woord, de onbeschaafde ambachtsman en degenen, die met hem in geestontwikkeling op ééne lijn stonden, zich, waarschijnlijk zoolang er onderwijs in de wereld wordt gegeven, over die zaak vormden.

Omdat een begrip van zulke hoofden

eigenlijk geen begrip is, schaam ik mij het als rigting nevens de eerstgenoemde te stellen, er eene hoofdverdeeling in de methoden van onderwijs op te bazeren. Maar de uitvloeiselen van den geest des tijds dwingen somtijds tot treurige concessiën, en daarom vergeve 't mij de lezer, als ik hem op ernstigen toon zaken betoog, die, volgens zijn inzigt, zóó van zelven spreken, dat hij medelijdend de schouders ophaalt voor mijne moeite.

Er zijn dan twee rigtingen in 't onderwijs; vergun mij, dat ik de eene noem *de ontwikkelingsmethode*, de andere *de instampmethode.*

Ge denkt: dat wist ik al lang! - Maar ik bid u, sla niet over! het nu volgend betoog staat hiertoe in veel te naauw verband met de nieuwe wet op 't middelbaar onderwijs.

De methode der ontwikkeling des geestes - zij heeft eene eerwaardige geschiedenis. Socrates was in de oudheid de woordvoerder van deze rigting; bij de Grieken gold hij als de uitvinder (of hij oorspronkelijk was dan of hij voorgangers heeft gehad, weet ik niet); en daarom *alleen* zijn zijne verdiensten als wijsgeer onsterfelijk. Die geschiedenis verder te vervolgen zou zijn een historie schrijven der paedagogiek; want ik geloof niet, dat er op 't gebied van 't onderwijs één beroemde naam zou voorkomen, die niet, wat deze methode betreft, toebehoort aan een navolger van den grooten wijsgeer van Athene.

Versta mij wel, als ik van *beroemde* namen in 't onderwijs spreek. Versta mij wel, mijnheer de kommenijman! Gij houdt misschien den kostschoolhouder A. te B. voor een beroemd man, omdat hij voor ongelooflijk weinig geld in ongelooflijk korten tijd aan uw met zeer middelmatige geestvermogens bedeeld zoontje juist genoeg formules, stellingen, jaartallen, namen en woorden van vreemde talen heeft ingepompt om zijn examen aan 't hospitaal te Utrecht, aan de akademie te Breda of elders met vrucht af te leggen. Maar vergeef mij, dat ik met u in gevoelen verschil over de geschiktheid van dien paedagoog. Een schitterend bewijs, dat uw zoontje *niets* heeft geleerd, is, dat hij thans, één jaar na zijn examen, dien geheelen rommel volkomen heeft vergeten, en, als hij in dit jaar niet iets nieuws had van buiten geleerd, weer even onwetend zou zijn als de man, die 's morgens uwe schoenen poetst. En ik meen, dat, nu met uw zoon eenmaal deze weg is ingeslagen, het ook zoo met hem zal blijven voortgaan: dat hij, eenmaal het beroep, waartoe gij hem bestemt, bereikt hebbende, op zijn hoofd misschien een fraaijen hoed met pluimen zal dragen, maar er in geen enkel gezond begrip zal hebben over de wereld en de maatschappij, waarin hij leeft, ik wil zeggen: vegeteert.

Om deze reden, mijnheer, heeft uw wonderdoende instituteur, al rekent gij hem ook een ridderorde waardig, toch geen beroemden naam in de annalen der paedagogiek.

Wat ik daar 't laatst zeide, den jongelieden heldere begrippen te geven over natuur, staat, godsdienst, in één woord, over alle verschijnselen, die 't leven in zoo veelzijdige rigtingen aanbiedt, - dàt is het einddoel van de methode der ontwikkeling.

Maar hoe tot dat doel te geraken?

Zal men 't bereiken door eenvoudig aan een jongen, die lezen en schrijven kan, uitmuntende handboeken over staat-

huishoudkunde, over de verschillende vakken der natuurkunde enz. in handen te geven, door hem die, des noods, te laten van buiten leeren; of wel, door hem collegia in die vakken te laten bijwonen?

Wel neen, zegt ieder, die wat over de kwestie heeft nagedacht, dat is onmogelijk. De arme jongen zal, ja, hier en daar een geleerd woord opvangen, maar om inzigt in die wetenschappen te krijgen, daar behoort meer toe. Daartoe heeft men noodig een lange voorbereiding, daartoe moet de geest behoorlijk gevormd en ontwikkeld zijn. En die vorming, die mate van ontwikkeling, welke noodig is om de meer praktische wetenschappen, die we tot uitoefening van ons beroep behoeven, grondig te begrijpen, die geschiktheid verkrijgt de geest door zich eenige jaren bezig te houden met zekere andere wetenschappen, die voor menigeen later, bij de uitoefening van zijn beroep, volstrekt geen praktisch nut hebben, die hem, zoo als men zegt, misschien nooit te pas komen, maar die juist deze verdienste hebben gehad, dat zij de grondbegrippen bevatten, waarop alle verdere kennis steunt. Later denkt ge zelden meer aan die voorbereidende studiën; ge meent welligt, dat gij ze vergeten zijt. Maar, mijnheer, dat ge thans zoo'n flink ingenieur zijt, komt, omdat ge in uw jeugd zoo lang hebt moeten blokken op meetkunde, algebra en rekenkunde. En dat ge er smaak bij hebt, komt, omdat uw onderwijzer u eerst verveelde met deklinatien en conjugatien, en toen een heele menigte meesterstukken van de beste classici met u heeft gelezen en u in den geest van die schrijvers heeft doen doordringen. En dat gij u in een beschaafden kring, waar over allerlei onderwerpen wordt gesproken, wèl 't huis gevoelt, komt èn door de lektuur, die ik straks noemde, èn door dat gij zóó goed in de geschiedenis en aardrijkskunde werdt onderwezen, dat gij reeds op school lust genoeg in die wetenschappen kreegt, om zelf veel te gaan lezen en op de hoogte kwaamt om alle lektuur voor den beschaafden stand gemakkelijk te volgen.

En dat gij u thans niet door de eerste de beste drogredenen op gebied, dat eigenlijk buiten uw vak ligt, zooals op dat van staatkunde, godsdienst, laat meêslepen, maar in staat zijt om, in de meeste gevallen, 't ware van 't valsche te onderscheiden, dat komt, omdat door al deze schijnbaar onpraktische vakken, waardoor gij nog geen enkel beroep geleerd hadt, uw verstand en uw gevoel, een jaar of vijf lang, zoo geoefend werden, dat gij geleerd hebt deze edele vermogens des menschen, waar gij maar wilt, te gebruiken, dat gij, door schijnbaar onpraktische zaken, hebt *geleerd* te denken en te gevoelen.

Gij stemt misschien toe, lezer, dat verstand en gevoel, ofschoon ieder mensch ze van nature heeft, moeten ontwikkeld en geleid worden; maar ge vraagt welligt: zou het mes niet aan twee kanten kunnen snijden, zóó dat men te gelijk den geest ontwikkelde en te gelijk praktische kundigheden aanleerde, of liever het eerste bewerkstelligde door het laatste? Zie, thans houdt men de jongelieden jaren lang bezig met wiskunde, taal- en letterkunde (somtijds zelfs met die van doode talen!), geschiedenis van volken en aardrijkskunde van landen, waarmeê we nooit iets te maken hebben, b.v. met de geschiedenis van Grieken, Romeinen, van de middeneeuwen, -

zou men nu voor hen, die in hun beroep geene wiskundige berekeningen hebben op te lossen, niet beter doen met hen, in plaats daarvan, natuurkunde te leeren? Wat heeft een koopman er aan of hij Vondel, Shakespeare, Göthe heeft gelezen, als hij maar vlot Fransch, Engelsch, Duitsch spreekt en zonder fouten schrijft; en dat kan men waarachtig toch vrij wat spoediger leeren uit een paar handboeken en eenige uren conversatie met een goeden meester, dan uit die langwijlige lektuur, vol uitdrukkingen, onbruikbaar in 't dagelijksche leven. En zoo ook met geschiedenis, - waarom kan men het niet met die van de twee laatste eeuwen redden; die deze goed kent, zal wel behoorlijk inzigt hebben in onze tegenwoordige staatkundige verwikkelingen, - en voor de rest brengt men 't al ver met een goed Conversations-Lexicon! - Wordt men, is de vraag, zoo niet een even beschaafd mensch en stellig voor het praktische leven spoediger bruikbaar?

Ik antwoord: neen! - Want gij leert mathesis deels om de wetenschappen der natuurkunde, die grootendeels op zuivere wiskunde gebouwd zijn, beter te verstaan dan de man, die, slecht onderwezen in zijne jeugd, later het een of andere vak der natuurkunde aangrijpt, - maar *vooral* leert gij wiskunde om uw verstand in te spannen op zaken, die noch op uw gevoel noch op uwe verbeelding werken, noch met oogenblikkelijk voordeel in verband staan; om zoo aan het denken, afgescheiden van alle overige vermogens, de hoogst mogelijke vaardigheid en gevatheid te geven.

Even als de pianospeler met drooge studiën, waarin alle mogelijke zwarigheden der kunst op elkander zijn gestapeld, zijne vingers geschikt maakt om gemakkelijk elke compositie uit te voeren; zoo maakt gij uw verstand geschikt om elken inhoud, die het later wordt aangeboden, door denken te verwerken. En als gij, in plaats van abstrakte mathesis, dadelijk een vak gingt beoefenen, dat meer praktisch nut heeft, zoudt ge een brekebeen blijven, even als de pianist, die, in plaats van studiën, dadelijk schoone melodiën trachtte uit te voeren. 't Zelfde nut doet een grondige taalstudie, maar de taal, hoewel minder moeijelijk dan de wiskunde, brengt uw geest op nog abstrakter terrein, leert u wetten onderzoeken, die, niet zooals die der wiskunde, op tijd en ruimte betrekking hebben, maar algemeene regelen, die bij elke zaak, waarover we juist willen spreken en schrijven, toepasselijk zijn. En dat gij letterkunde beoefent, dat gij de meesterstukken, die in die talen geschreven zijn, leest, daarmeê leert ge ja de taal spreken en schrijven, maar nog veel meer uw smaak veredelen, uw gemoed toegankelijk maken voor alles, wat schoon en edel is, - alles, wat laag, laf, gemeen is, verachten, - of hebt ge dat misschien niet noodig om goed door de wereld te komen?

In 't kort: al wie praktische wetenschappen wil beoefenen, zonder den harden en langen leercursus van de voorbereidende wetenschappen te hebben afgelegd, tracht een huis te bouwen zonder fundamenten. En als het onnadenkende gros der menschen aanhoudend schreeuwt: ik zie geen nut in al die abstrakte wiskunde, diepe taalstudie, tijdroovende letterkunde, oude geschiedenis, dan antwoorden wij bedaard: een Nieuw-Zeelander of Hottentot zal ook wel niet veel nut zien in al de steenen,

die gij in den grond stopt en later voor ieders oog bedekt, wanneer gij uwe fraaije gebouwen grondvest.

De voorstanders van de methode der ontwikkeling des geestes meenen dus, dat verstand en gevoel van den jongeling, voordat hij zich op de *materiële* wetenschappen (d.i. die, welke men aanleert om het praktische, oogenblikkelijke nut, dat men uit haren inhoud kan trekken) toelegt, moeten ontwikkeld, voorbereid worden door de zoogenaamde *formele* wetenschappen (d.i. die, wier inhoud geen dadelijke toepassing op de uitoefening van eenig beroep heeft, maar die alleen dienen om den geest te vormen; als ik mij zoo mag uitdrukken: om hem tot geregeld denken en zuiver gevoelen te dresseren, af te rigten).

Even als elke ontwikkeling van het een of ander vermogen, dat de natuur in ons heeft gelegd (denk maar aan het leeren gebruiken der zintuigen, aan het aanleeren van de spraak bij het kind), gaat ook deze methode langzaam, maar zeker. Zij is er op berekend om zelfstandige denkers te vormen.

Geen wonder, dat lieden die zelven geen 't minste denkbeeld hebben van ontwikkeling des geestes en van grondige studie, ten allen tijde meenden, die lange, omslagtige weg kon wel wat bekort worden. Waarom niet liever dadelijk de zaken aangevat, die we voor ons beroep moeten weten? Dat bespaart tijd en geld. Wij leeren niet om onzen geest te ontwikkelen. Wij streven niet naar 't geen waar en schoon is; maar wij leeren om den kost te verdienen. Is het daartoe noodig om examina af te leggen, somtijds in zaken, waar wij meenen zeer goed buiten te kunnen, - dat is lastig; maar, enfin, wij moeten ons dan wel die nuttelooze moeite getroosten. Doch vooral geen syllabe meer geleerd dan tot zoo'n examen noodig is.

Ziedaar de onzalige gedachten, die ten allen tijde gevoerd hebben tot de *instampmethode.* 't Waren gedachten, zult gij zeggen, van onwetenden, of liever, 't waren geen gedachten, maar baatzuchtige invallen van lieden, die nooit verder in hun leven hebben nagedacht dan het dier nadenkt om zich voedsel te verschaffen; 't was de methode van het dierlijk instinkt! - Dat alles stem ik u toe. Maar daar waren ook ten allen tijde lieden, die beter wisten, maar die begrepen, dat zij met deze onnoozele denkbeelden zeer goed hun voordeel konden doen; die de onwetenden in hunne onkunde stijfden, en zich bereid verklaarden om, volgens hun wil, de kinderen te onderrigten, of liever tot het een of ander examen of beroep af te rigten. Zoo als van zelf spreekt, vond men die ellendige soort van onderwijzers 't minst daar, waar 't onderrigt geven een door staat of gemeente vast bezoldigde betrekking was, die, juist door de vaste bezoldiging, baatzucht grootendeels uitsloot; maar meest trof men steeds die lieden daar aan, waar 't geven van onderwijs op eigen hand en uit eigen middelen werd gedreven; dáár openbaarde zich 't meest de concurrentie en met haar een ergerlijke baatzucht. Dat was vooral het ras der instituteurs, kostschoolhouders, die zich bij de onwetende gemeente, ten koste der jeugd, een goeden naam zochten te verschaffen door spoedig en goedkoop aan de jonge lieden te leeren, wat voor examen of beroep werd gevorderd.

Dat was de *inpompmethode*, die den

geest van 't kind niet beschouwt als een kiem van de edelste vermogens die slechts zorgvuldig behoeft gevoed en geleid te worden om later de schoonste bloemen en vruchten voort te brengen; neen - zij stelt zich den geest veel liever voor als een volkomen ledig vat, dat vol gemaakt kan worden met fragmenten uit onverschillig welke vakken van wetenschap. Blijkt het later, dat het vat des geestes, als er geen degelijke bodem in werd gelegd, door de wetenschappen, die tot grondslagen van alle menschelijke kennis moeten dienen, de ton der Danaïden is, wat schade, als 't geleerde er maar zoo lang in blijft tot het examen is afgelegd en het honorarium ontvangen?

Deze rigting in 't onderwijs (als men haar dezen eernaam wil geven) vond in onze praktische eeuw meer en meer ingang bij 't groote publiek; maar alle menschen, die eenigzins verstand van studie en opvoeding hadden, dreven den spot met haar. Geen verstandig man, al liet hij ook uit schrielheid zijn zoontje volgens die methode drillen en dresseren, zou ooit den moed gehad hebben haar openlijk te belijden, of 't moest de een of andere brutale instituteur wezen, die 't waagde openlijk op de rezultaten van zijne methode te roemen, bestaande in de behaalde diploma's van zoo en zoo veel wel gereüsseerde examens, waardoor weer zoo en zoo veel plaatsen vakant zijn.

En wat doet nu de nieuwe wet op 't middelbaar onderwijs? - Waar ieder wèldenkend mensch zich schaamde den in dit opzigt ellendigen geest des tijds te huldigen, daar roept zij scholen in 't leven, wier programma luide de leus verkondigt: weg met de ontwikkeling des geestes der jonge lieden, stopt hunne leêge hoofden liever zoo spoedig mogelijk vol met allerlei kennis, die hun ooit kan te pas komen!

Vóór alles haasten wij ons te verklaren: dat onze beschuldiging *niet* gerigt is tegen de polytechnische school en de landbouw-scholen. Dat zijn *hooge* scholen, die niet te veelzijdig kunnen ingerigt zijn, waarop alle specialiteiten op 't gebied van industrie en nijverheid moeten onderwezen worden.

Slechts zijdelings treft zij de burgerscholen, bedoeld in art. 13, door de wet voorgeschreven aan gemeenten boven de tienduizend inwoners, en ‘voornamelijk bestemd voor aanstaande ambachtslieden en landbouwers.’ Hoort haar programma:

‘*a.* de wiskunde;
b. de eerste beginselen der theoretische en toegepaste mechanica en der kennis van werktuigen;
c. die der natuur- en scheikunde;
d. die der natuurlijke historie;
e. die der technologie of der landbouwkunde;
f. de beginselen der aardrijkskunde;
g. die der geschiedenis;
h. die der nederlandsche taal;
i. de eerste gronden der staathuishoudkunde;
k. het hand- en regtlijnig teekenen;
l. de gymnastiek.’

Dat zullen me geleerde boeren en ambachtslui worden, zal menigeen uitroepen! Doch bedenkt men, dat dit onderwijs wel grootendeels zal gegeven worden door knappe onderwijzers aan de lagere scholen, dat het op vele plaatsen zich wel zal bepalen tot een avondeursus, dan is er weinig vrees, dat die beginselen verder zullen gaan dan zeer populaire voordragten over vakken der

natuurkunde en eene herhaling van 't reeds op de lagere school geleerde. Bovendien, 't is *eind*onderwijs voor jongens, die den cursus op de lagere school hebben afgeloopen, en 't kan wezenlijk geen kwaad, als zulke jonge lieden, dien geene verdere wetenschappelijke opleiding zal ten deel vallen, eenige begrippen over de opgenoemde vakken in hun beroep meênemen. Schoon het getal vakken voor een tweejarigen cursus veel te groot is, de meestal zeer verstandige en praktisch gevormde onderwijzers der lagere scholen zullen hun voordeel wel weten te doen met de woorden *eerste beginselen.* Alleen vragen wij: terwijl de verschillende vakken der natuurwetenschappen met overdaad bedacht zijn, waarom niet éénige uren 's weeks gewijd aan de Nederlandsche *letterkunde?* De jongens op de lagere school hebben meestal vrij goed de noodzakelijkste taalregelen geleerd. Zou een cursus in dit vak niet het éénige middel zijn om onzen burgerstand smaak te doen krijgen in goede lektuur; om hem de ellendige vertaalde romans der leesbibliotheek uit de handen te rukken of godsdienstige boeken en straatliederen, die vaak nog erger zijn? Zou het niet een krachtig middel wezen om hem achting voor onze nationaliteit, liefde voor 't vaderland in te boezemen, als hij de edele voortbrengselen, waaraan onze klassieke letterkunde zoo overrijk is, leerde genieten? Misschien zou dat hem nog wèl zoo veel baten als mechanica, physica, technologie en staathuishoudkunde! Doch al te groote zorg voor de ontwikkeling van smaak en gevoel is iets, waaraan de wet op 't middelbaar onderwijs zich waarachtig niet te buiten gaat!

Onze beschuldiging is vooral gerigt tegen de *hoogere burgerscholen* met drieen vijfjarigen cursus. Schrik niet, lezer, voor 't programma eener school met vijfjarigen cursus, bestemd voor knapen ongeveer van 12 tot 17 jaar:

‘*a.* de wiskunde’; (nota bene: stel- en meetkunde, ingesloten stereometrie, goniometrie, trigonometrie enz).
‘*b.* de beginselen van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis van werktuigen en van de technologie;
c. de natuurkunde en hare voornaamste toepassingen;
d. de scheikunde en hare voornaamste toepassingen;
e. de beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde;
f. die der kosmographie;
g. de gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland;
h. staathuishoudkunde en de statistiek, inzonderheid van Nederland en van zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen;
i. de aardrijkskunde;
k. de geschiedenis;
l. de nederlandsche taal en letterkunde;
m. de fransche taal en letterkunde;
n. de engelsche taal en letterkunde;
o. de hoogduitsche taal en letterkunde;
p. de beginselen der handelswetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden;
q. het schoonschrijven;
r. het hand- en regtlijnig teekenen;
s. de gymnastiek.’

Thans is de vraag: als men aanneemt, dat er in eene week ongeveer vijf en dertig uren onderrigt zal worden gegeven, hoe vele of liever hoe weinige uren zullen er dan bij dit heirleger van vakken overschieten voor die wetenschappen, welke men tot hiertoe met regt beschouwde

als de grondslagen van elke beschaafde opvoeding: voor wiskunde (meet-, stelen rekenkunde), vier talen, hare letterkunde, geschiedenis en aardrijkskunde?

Maar, vraagt men misschien, waar staat geschreven, dat al deze vakken te gelijk, in 't zelfde jaar, moeten onderwezen worden? Zou de bedoeling van den wetgever niet kunnen zijn, dat b.v. gedurende de drie eerste jaren van den vijfjarigen cursus de daar juist opgenoemde hoofdvakken van alle beschaafde opvoeding, en gedurende de twee laatste jaren de overige meer voor 't praktische leven berekende wetenschappen werden behandeld?

Wij antwoorden: dat alle te gelijk worden onderwezen is bijna onmogelijk; want er zullen wel nagenoeg even veel vakken zijn als schooluren in de week. En dat b.v. de drie eerste jaren zouden gebruikt worden om de grondslagen te leggen, waarop de physische wetenschappen zullen voortbouwen, is verboden, daar de wetgever in de memorie van toelichting (bij Steyn Parvé p. 132) als zijne meening heeft uitgesproken, dat gedurende de drie eerste jaren op een school met vijfjarigen cursus hetzelfde onderwijs zal gegeven worden als op een school met driejarigen cursus. En welk is nu het programma van deze?

‘*a.* de wiskunde;
b. de eerste beginselen der natuur- en scheikunde;
c. de beginselen der plant- en dierkunde;
d. die der staathuishoudkunde;
e. die van het boekhouden;
f. de aardrijkskunde;
g. de geschiedenis;
h. de nederlandsche taal;
i. de fransche taal;
k. de engelsche taal;
l. de hoogduitsche taal;
m. het schoonschrijven;
n. het hand- en regtlijnig teekenen;
o. de gymnastiek.’

Dus ook dan reeds: natuur-, schei-, plant-, dierkunde, staathuishoudkunde, boekhouden, maar al weêr met geen woord melding gemaakt van letterkunde. Een treurig voorteeken, dat aan de talen niet zeer veel uren zullen besteed worden!

Of verwacht men, dat de kinderen op deze scholen zullen komen reeds behoorlijk onderlegd in de rekenkunde, in de beginselen van algebra en meetkunde, in geschiedenis, aardrijkskunde, in de nederlandsche en in de beginselen van de fransche of meer vreemde talen?

Zie, ik stel mij die knapen voor, zooals wij ze meestal op de tweede afdeelingen der gymnaziën ontvangen, niet na behoorlijk den cursus te hebben afgeloopen op de lagere hollandsche school. Dan zouden zij ten minste goed kunnen rekenen, behoorlijk hollandsch schrijven, wat van aardrijkskunde en geschiedenis weten. Maar die scholen zijn niet fatsoenlijk genoeg. Ik stel mij voor, dat men jongeheeren zal krijgen van de fransche school, van 't ongelukkig genoemde en gewoonlijk ook bediende meer-uitgebreid-lager-onderwijs. Alle respekt voor de loffelijke uitzonderingen bij deze soort van scholen, maar de ondervinding leert, dat daar meestal slecht

onderwezen wordt, dat de inpompmethode daar meer aanhangers vindt dan het streven om 't verstand te ontwikkelen.

Hoe ik mij dan voorstel, dat het aan de burgerscholen, vooral aan die met vijfjarigen cursus zal toegaan? Ongeveer op dezelfde manier als, in de eerste jaren na de oprigting, aan de handelschool te Amsterdam (hoe 't er thans toegaat, weet

ik niet). Daar zullen geleerde collegia gegeven worden over allerlei wetenschappen. 't Zullen een soort van kleine universiteiten zijn; want men zal zelfs de collegiën over een enkel vak mogen bijwonen (zie Steyn Parvé p. 153). De nog niet ontbolsterde jongens zullen met open monden zitten te luisteren, of, al naar dat de discipline uitvalt, met mekaâr zitten te spelen. Maar van al die geleerdheid zullen zij bitter weinig kunnen verduwen, wegens gebrek aan voorbereidende studiën.

Dit, vreezen wij, is de ongelukkige toekomst van de hoogere burgerscholen. En wegens dit ellendige toegeven aan den verderfelijken tijdgeest, die van alle zoogenaamde *nuttige* kennis wat aan de kinderen wil inpompen, zonder te vragen of zij genoeg ontwikkeld zijn om dat alles te begrijpen en te gebruiken, rangschikten wij de hoogere burgerscholen onder die rigting, welke alles belooft, maar in den grond de jonge lieden bederft.

En dan nog eene andere vraag: Waar zullen die kostbare inrigtingen - de kosten voor eene school met vijfjarigen cursus werden door den minister geraamd op een kleine twintig duizend gulden, die voor eene met driejarigen cursus op de helft, en er konden, meende Zijne Excellentie, wel veertig met driejarigen en vijftien met vijfjarigen cursus verrijzen (zie Steyn Parvé p. 153) - waar zullen die scholen hare leerlingen van daan halen? - In eene vroeger door mij geschrevene brochure over deze zaken*) berekende ik, dat het gezamenlijk getal der leerlingen van scholen voor het middelbaar onderwijs, minstens zou bedragen 2500. Ik schreef toen zoo, in de vooronderstelling, dat het te verwachten middelbaar onderwijs zou zijn: eene voortzetting van het lagere onderwijs, die de jonge lieden zou opvoeren tot die mate van ontwikkeling des geestes, welke, bij den tegenwoordigen toestand der maatschappij, vereischt wordt bij elk lid van den beschaafden stand in 't algemeen, en in 't bijzonder bij al degenen, die zich zoowel op de wetenschappelijke beoefening van eenig beroep als op eenig vak van geleerdheid wenschen toe te leggen. Het tegenwoordige middelbaar onderwijs ziet er echter geheel anders uit. Uit de programmas blijkt ten duidelijkste, dat het geenszins berekend is naar de behoeften van den zoogenaamden fatsoenlijken of beschaafden stand in 't algemeen; dat het geenszins kan dienen tot vervanging van het onderwijs aan de tweede afdeelingen der gymnaziën. De bijzondere mildheid, waarmede de vakken, die opleiding tot nijverheid en industrie ten doel hebben, bedacht zijn, maakt, dat de ontwikkeling des geestes door zoo genaamde humaniora, d.i. vooral door letterkunde, noodzakelijk geheel op den achtergrond zal moeten treden. De ontworpen burgerscholen hebben klaarblijkelijk slechts dit ééne doel: opleiding tot de polytechnische school. Het woord middelbaar onderwijs heeft dus eene geheel andere beteekenis gekregen dan die men er tot nu toe gegewoonlijk aan hechtte. Het is niet meer eindonderwijs voor den beschaafden stand in 't algemeen, noch bestemd om de kloof tusschen lager en hooger onderwijs aan te vullen, - neen, het is in den eigenlijken zin van 't woord *industrie*-onderwijs. Wilde men eenmaal *deze* beteekenis aan 't woord: middelbaar, hechten

*) Tegenwoordige toestand en plan tot hervorming van het middelbare onderwijs. Arnhem, D.A. Thieme, 1860.

dan zou het voorzeker eene dwaasheid geweest zijn om, zooals vele leden van de kamers verlangden, de latijnsche scholen onder denzelfden naam zamen te vatten.

Van waar nu al deze *industrie*-scholen hare leerlingen zullen krijgen is eene onbegrijpelijke kwestie. - Vergissen wij ons niet, dan zullen deze scholen door weinigen bezocht worden buiten hen, wier verdere bestemming voert tot de polytechnische school. Tot toelating op die inrigting zal het diploma van eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus bijna een vereischte zijn. Doch de industriëlen zijn verreweg de minderheid bij den beschaafden stand onder onze natie. Zij, wier toekomstige bestemming meer eene ontwikkeling in humanen geest vereischt (ik bedoel de talrijke klasse van toekomstige ambtenaren, kooplieden, militairen enz. enz.) zullen zich elders zoeken te redden, zooals zij het tot nu toe deden: op de tweede afdeelingen der gymnaziën en op privaat-instituten.

Er is dus met de onderhavige wet voorzien in de behoeften van een gering deel van den beschaafden stand. En onze overtuiging is, dat, bij het voorzien in de behoeften van dat kleine deel onzer natie, zoo veel is ingewilligd aan eene verkeerde rigting, die in het onderwijs reeds jaren lang heeft voortgewoekerd, dat de hoogere burgerscholen geenszins zullen strekken om een geest van algemeene beschaving en humaniteit te verbreiden, - dat zij veeleer een middel zullen zijn tot bevordering van het materialisme: de zucht om tijdelijke en geldelijke voordeelen zoo zeer den boventoon te laten voeren, dat op alle geestelijk streven, wanneer het geen materiële winst kan afwerpen, meer en meer met verachting wordt neergezien.

Mogten onze onheilspellende vermoedens op eene schitterende wijze worden gelogenstraft door de bezadigde inzigten van inspekteurs en direkteurs der nieuwe scholen. Niemand toch zal betwisten, dat, zoo ergens, vooral bij 't onderwijs de spreuk geldt: de geest maakt levend! - Een goed docent kan met een slecht programma toch nog wonderen verrigten.

Wat aangaat de uitgave der wet, door Dr. Steyn Parvé bezorgd, zij is boven onzen lof verheven. De gebruiker van het boek zal hier alles verzameld vinden, wat, in memorie van toelichting en in de discussiën der kamers behandeld, kan dienen tot verklaring en opheldering van den tekst der wet. Een zeer volledig register maakt het naslaan gemakkelijk.

Deventer.

Dr. A.J. VITRINGA.

Lessen uit Frankrijk aan onze bewaarschoolhouderessen.

Raadgevingen aan jeugdige onderwijzeressen, inzonderheid der bewaarscholen. Naar het Fransch van Mevrouw Marie Pape Carpantier, Directrice van de kweekschool voor onderwijzeressen te Parijs. Met eene voorrede van Mevrouw Elise van Calcar. Te Haarlem, bij de erven F. Bohn, 1862.

Lessen uit Frankrijk, uit Parijs, het Babel onzer eeuw? - vraagt welligt deze of gene, die het opschrift boven deze regelen leest; lessen over een onderwerp, waarover men wel eens meent, dat bij ons omtrent niets meer te leeren valt? Wie zoo denkt bezoeke onze bewaarscholen en leze het boekje van Mevrouw Pape Carpantier, en hij zal bespeuren hoeveel er nog aan die scholen hapert, hoeveel er nog voor onze onderwijzeressen te leeren overblijft.

De bewaarscholen staan bij ons niet onder eene wettelijke regeling; zij zijn of de vruchten van de philanthropie of zijn door de onderwijzeressen zelven opgerigt en kunnen verdeeld worden in bewaarplaatsen, waar de kinderen van ouders, die een groot gedeelte van den dag de zorg voor hun kroost niet kunnen op zich nemen, worden bewaard, en in scholen, waar men tevens, hoe dan ook, hetzij goed, hetzij slecht, aan hunne ligchamelijke, zedelijke en verstandelijke ontwikkeling arbeidt. Er zijn er voor alle standen der maatschappij; de armste daglooner kan er zijne kinderen kosteloos heenzenden of voor den geringen prijs van één cent daags, terwijl de meergegoeden eene ruime keuze hebben tusschen bewaarscholen, waar twintig, dertig, ja zestig en tachtig gulden 's jaars voor ieder kind betaald wordt. Die plaatsen, waar het meerendeel van onze kinderen, op een leeftijd, waarop het gemoed zoo ontvankelijk is voor indrukken, een paar jaren of langer vertoeft, verdienen wel de aandacht van den menschenvriend en bovenal van de Regering van land of stad. Wel mag het bevreemding wekken dat de hooge Regering, die zich steeds zooveel aan alles, wat het onderwijs betreft, liet gelegen liggen, tot dusver de bewaarscholen geheel veronachtzaamd heeft. Er is echter reden om te gelooven dat dit verzuim weldra zal worden hersteld en dat eene wettelijke regeling der bewaarscholen zal worden in het leven geroepen, waardoor wij hopen, dat veel wat verkeerd is, zal verbeterd, veel wat ontbreekt, zal worden aangevuld.

Het boekje, dat wij bij de lezers van den Tijdspiegel wenschen in te leiden, is voornamelijk geschreven met het oog op de armenbewaarscholen, maar zal ook met vrucht gelezen worden door de onderwijzeressen van die scholen, waar de kinderen van rijkelijker met aardsche goederen bedeelden worden opgenomen. Mevrouw van Calcar schreef er eene allerliefste en der behartiging waardige voorrede voor, die vooral door de lezeressen van het boekje niet mag worden overgeslagen. De beginselen, waarop het Fröbelsche stelsel rust, worden daarin kortelijk aangegeven op eene wijze, die zelfs hen moet ontwapenen, die in *de Tijdspiegel* zich als bestrijders van dat stelsel hebben doen kennen. Voor hen schrijven wij de volgende periode af: ‘Vooral de kin-

deren der armen moest men niet jaren lang hunne hand laten verwaarloozen, - dat schoone en volmaakte werktuig. Onhandigheid, welk eene algemeene en noodlottige kwaal van onze dienstbaren en werklieden! - Geen oog te hebben om te zien of iets scheef of regt is! - geen hand om een teeder voorwerp ongeschonden op te vatten! - Welk eene ellende! - Maar wat is er tot hiertoe gedaan om de hand te vormen? - O mijne lieve onderwijzeressen, laat de *tong* wat meer rusten, en de *hand* uit hare ledigheid opgeroepen worden! - Laat wat minder *van buiten leeren* en wat meer *werken* - gij zult een nieuwen dag voor ons schoolwezen zien aanbreken en krachtig medewerken tot het geluk der nijvere standen - die met de hand hun onderhoud moeten vinden.'

Het ligt niet in onze bedoeling het boekje van Mevrouw Pape aan eene gestrenge kritiek te onderwerpen, wij stemmen niet in *alle* opzigten met haar overeen, maar vonden er zoovele nuttige wenken en raadgevingen in, uitvloeisels van ondervinding en nadenken, dat wij niet aarzelen de lezing en bestudering er van aan te bevelen aan allen, wier taak het is jeugdige kinderen te verzorgen en op te kweeken. Eenige punten, die onze aandacht bijzonder trokken, willen wij aanstippen en met hetgeen wij op onze bewaarscholen vonden, vergelijken.

Over het getal kinderen, dat tegelijker tijd met vrucht de bewaarschool bezoeken kan, laat zich de schrijfster aldus uit 'Ten slotte neem ik de gelegenheid te baat, om een verlangen te uiten, dit namelijk, dat het aantal kinderen in elke bewaarschool verminderd worde, om beter bestuurd te kunnen worden.' Mevrouw van Calcar voegt er in eene noot het volgende bij: 'Het is onmogelijk op die zeer jonge wezentjes met vrucht bij massaas in te werken. De te talrijke schaar zal de gemoedelijkste, de bekwaamste onderwijzeres doemen tot eene noodlottige werktuigelijkheid, die verdoovend op de kinderen werken moet. Meer dan *tweehonderd* kinderen beneden de zes jaren in ééne school te vereenigen is onopvoedkundig en bederft de geheele onderneming. In plaats van eene kweekschool wordt het eene bewaarplaats, waar aan het kind met geen mogelijkheid bevrediging van de eischen zijner natuur kan gegeven worden. Wij redden hem van enkele gevaren en storten hem in andere, die niet min noodlottig zijn; omdat wij onze weldaad tot te velen willen uitstrekken, geven wij aan geen enkele eene volkomen weldaad - ja doen welligt aan allen kwaad.'

Het nadeel dat aan klassikaal onderwijs altijd verbonden is, dat de minder vlugge kinderen de anderen niet kunnen bijhouden en de onderwijzer of de onderwijzeres ter wille van de middelmatigen niet zoo snel vooruit kan komen als voor de vlugsten mogelijk en wenschelijk ware, doet zich vooral op de bewaarschool gevoelen. De kinderen komen daar geheel onontwikkeld, spreken meestal nog zeer gebrekkig, weten de regterhand niet van de linkerhand te onderscheiden en kennen van de meeste voorwerpen nog niet de namen. Met een onuitputtelijk geduld behoort nu de onderwijzeres telkens ieder kind, dat het geleerde niet begrepen heeft, afzonderlijk uit te leggen, wat het nog niet goed gevat heeft; zonder dat blijven zij onontwikkeld en worden napraters en het onderwijs ontaardt in dressuur. Op talrijk bezochte scholen nu is het onmogelijk zich, zooals het behoort, met ieder kind, dat er behoefte aan heeft, telkens

afzonderlijk te bemoeijen, tenzij het personeel der onderwijzeressen zoo groot zij dat minstens ieder twintigtal kinderen onder de leiding van eene onderwijzeres sta.

Wij bezochten in de hoofdstad bewaarscholen waar 500 leerlingen met 12 onderwijzeressen en 800 leerlingen met 15 onderwijzeressen bijeen waren. Zelfs op die scholen, waar de pogingen der onderwijzeressen allen lof verdienden, beantwoordde de uitkomst niet aan het doel.

Een ander punt, waarop Mevrouw Pape de aandacht vestigt, is de taal, die tot de kinderen gesproken wordt. 'Gij kunt, zegt zij, niet te veel acht geven op uwe manier van spreken. Naar mijne meening moet men de taal, als een der voornaamste middelen tot aankweeking van het verstand beschouwen, haar invloed is des te grooter, omdat die aanhoudend is.'

Het geldt hier niet alleen de uitspraak der woorden, maar ook de wijze waarop de denkbeelden in woorden worden uitgedrukt. Niet iedereen verstaat de kunst om tot jonge, onontwikkelde kinderen eenvoudig, juist en verstaanbaar te spreken, en men zal mij toestemmen dat deze gave een voornaam vereischte is in eene bewaarschool-onderwijzeres. Dat er onderwijzeressen zijn, die deze kunst verstaan, is ons enkele malen gebleken, maar de meesten joegen ons eene rilling over het lijf door haar plat accent, door hare hoogdravende, voor kinderen onverstaanbare woorden of, wat inderdaad onvergeeflijk is, door den onzin waarop zij hare leerlingen onthaalden. De oorzaak hiervan ligt in den stand, waaruit de helpsters gemeenlijk worden gerecruteerd en in de weinige zorg die men draagt om zich te vergewissen of deze aanleg hebben voor de moeijelijke taak, waaraan zij zich wenschen te wijden.

Vooral waar men den kinderen begrippen van godsdienst en zedelijkheid wil geven behoort de taal eenvoudig en voor het kind volkomen verstaanbaar te zijn. 'Het *Onze Vader*, zegt de schrijfster, met jonge kinderen te bidden is hoogst ongepast, daar dit gebed, hoe kort ook, te diep van zin is voor het kinderlijk verstand. Het kind moet zich vooral niet gewennen om woorden tot God te spreken, waarvan hij den zin niet verstaat.' In dit opzigt is het ten onzent allertreurigst gesteld. Wij moeten eerbied hebben voor ieders godsdienstige overtuiging, maar indien deze er toe leidt om tot kinderen van drie tot zes jaar te spreken over de noodzakelijkheid van vernieuwing van hunne hartjes (NB. de kleinen wisten nog niet eens waar hun wezenlijk hartje te vinden was); indien zij er toe leidt om de kinderen, zooals wij bijwoonden, te vertellen van de ontmoeting van den Zaligmaker met de Heidensche vrouw, die zich vergeleek bij de honden aan wie de kruimels van de tafel hunner heeren worden toegeworpen, dan meen ik dat daarmede een zedelijke en verstandelijke moord wordt gepleegd aan die onschuldige wezentjes, die er door gevormd worden tot huichelaars en schijnchristenen, terwijl hun gezond verstand, misschien voor altijd, verloren gaat. Die verderfelijke rigting verdient overal en openlijk gekastijd te worden door allen, wien het geluk van die onschuldige kinderen ter harte gaat, al zijn het ook dames-regentessen die zich aldus aan het opkomend geslacht bezondigen. Van verontwaardiging stijgt ons het bloed naar het hoofd als wij onze schoone psalmen en gezangen hooren profaneren door ze

van buiten te laten leeren door de kinderen op de bewaarschool, die er geen regel van begrijpen.

Op bladz. 118 wijst de schrijfster teregt op de noodzakelijkheid dat voor de kinderen der armen de bewaarschool geopend zij gedurende al den tijd dat de ouders door hunne werkzaamheden buiten staat zijn voor hun kroost te zorgen. Zelden is dit het geval. Gemeenlijk zijn de bewaarscholen slechts van 9 - 4 uur toegankelijk. Dit heeft te Amsterdam tengevolge dat er rondom de groote bewaarscholen als paddestoelen kleine inrigtingen uit den grond (wat zeg ik? neen, meestal onder den grond) opschieten, waar de kinderen voor 1 cent per dag bewaard worden gedurende den tijd dat de groote school gesloten is. De ouders zijn wel gedrongen van die parasieten gebruik te maken, waar voor hunne kinderen veel verloren gaat van de goede indrukken, die zij gedurende het overige gedeelte van den dag ontvangen en waar zij niet altijd even goed bewaakt en verpleegd worden.

Nog menig punt betreffende de bewaarscholen zouden wij naar aanleiding van het boekje van Mevrouw Pape kunnen bespreken; het onderwerp is belangrijk genoeg en nog weinig bekend. Maar wij schrijven slechts eene aankondiging en laten dus onze lezers en lezeressen met de schrijfster alleen. Zij is eene uitmuntende gids voor hare medeonderwijzeressen en nimmer vervelend door langdradigheid of pedanterie. Wij wenschen dat de invloed van hare lessen weldra op onze bewaarscholen moge te bespeuren zijn.

Letterkunde.

Q. Horatius Flaccus.

Een blik op zijn leven, zijne studiën en dichtwerken door S. Karsten, Hoogleeraar te Utrecht. Kemink en Zoon, te Utrecht. 1861.

Het is ongeveer twee jaar geleden dat boven vermeld geschrift mij door de Redactie van *de Tijdspiegel* ter aankondiging werd toegezonden. Tot dusver heb ik mij van die taak niet gekweten: allerlei omstandigheden van huiselijken en anderen aard, te intiem en te onbeduidend tevens om hier te ontvouwen, deden mij dit werk telkens uitstellen; de éénige reden waarom ik melding maak van mijn verzuim is mijn opregte wensch dat mijn lang dralen niet aan een verkeerde oorzaak worde toegeschreven.

Intusschen, en dit meen ik opregt, het is geen sofisme uitgevonden tot geruststelling van mijn knagend geweten, misschien heeft het zijn goeden kant des Hoogleeraars geschrift nu eerst ter sprake te brengen en het op nieuw aan de aandacht en belangstelling van 't lezend publiek aan te bevelen.

Geen dichter is, geloof ik, meer dan Horatius van alle kanten bekeken, van geen schrijver der oudheid, met uitzondering welligt van Homerus en Virgilius bestaat een rijker literatuur. De vermelding der verschillende uitgaven en van allerlei monografiën alleen beslaat ruim twintig groot-octavo bladzijden; de boeken zelve zouden toereikend zijn om een aardige bibliotheek te vormen. In weerwil daarvan heeft Prof. Karsten in mijn oog een goed werk gedaan, toen hij van zijn kant trachtte Horatius te onzent wat beter bekend te maken. Zoolang onbekookte uitspraken, zooals ik er nog onlangs een aantrof bij Emile Souvestre in zijn *Causeries Littéraires*, geduld worden; zoolang (en 'tgeen ik nu ga vertellen, wonderlijk als het klinken moge, is zuivere geschiedenis) zoolang beschaafde dames de tusschenkomst van een geletterde inroepen, om het geschil te beslechten wie van de twee *Romeinsche* dichters Ovidius en Homerus de oudste is geweest, zoolang mag men veilig telkens op nieuw met beschouwingen optreden over de klas-

sieke schrijvers en behoeft men niet te schroomen het verwijt van onnutten arbeid verrigt te hebben zich op den hals te halen.

De studie van Prof. Karsten geeft een trouw beeld van Horatius, en men kan ze niet lezen zonder zich tot den levenslustigen, geestigen, verstandigen man aangetrokken te gevoelen; voor hen die in vroegere jaren op de schoolbanken Horatius hebben genoten of verwenscht, zal deze feestgave van den Hoogleeraar een aangename herinnering zijn aan de dagen hunner jeugd, en welligt zullen zij nu meer van Horatius begrijpen en hem beter naar waarde leeren schatten, dan toen zij, de hoop des vaderlands, zijn oden moesten scandéren of zich zochten te verdiepen in den rijkdom zijner beelden. Van grooter belang nogtans is de studie voor de groote massa, die nooit van Horatius of van wien ook der oudheid heeft gehoord. Zoo zij mijn raad volgen en het boekje lezen, geloof ik dat geen huuner zich het zal beklagen. Tot hun verdere geruststelling, en om hun te bewijzen dat ik in mijn gunstig oordeel niet alleen sta, wil ik hier bijvoegen, dat Karsten's Horatius, hetgeen met onze boeken wel tot de zeldzaamheden mag gerekend worden, in 't Hoogduitsch is vertaald en onlangs in de *Grenzboten* werd aangekondigd.

Vind ik alzoo geen reden om mijn ingenomenheid met Karsten's arbeid te verbergen, hieruit volgt geenszins dat ik in alle opzigten zijn uitspraken wil onderschrijven en niet een of andere aanmerking hebben zou. Ongelukkig en bevreemdend is mij de wijze voorgekomen, waarop Karsten Horatius zoekt te verdedigen tegen het verwijt van ontrouw aan zijn politieke beginselen. ‘Verdient deze verandering van denkwijze den blaam van beginselloosheid door anderen op hem geworpen?’ vraagt de Hoogleeraar en vervolgt: ‘waarlijk de geschiedenis van vroegere en latere dagen wijst menig voorbeeld aan van sneller overgang dan wij bij Horatius opmerken.’ Ongelukkig noem ik die verdediging, omdat de grootere mate van schuldigheid bij anderen nooit tot verontschuldiging kan dienen voor een aangeklaagde; bevreemdend, wijl uit het heele geschrift van Karsten blijkt dat hij tot zuivering van Horatius nagedachtenis gansch andere en wel wat scherper wapenen in zijn arsenaal had.

Te Venusia, een klein landstadje in Apulië, 65 v. C. geboren, werd Horatius reeds op jeugdigen leeftijd naar Rome gebragt, om daar een opvoeding zijn uitnemenden aanleg waardig te ontvangen; volgens de toenmaals bestaande mode begaf hij zich voor zijn verdere vorming naar Athene[*)].

*) Prof. Karsten plaatst Horatius komst te Athene in 't jaar 45 voor Christus. Aug. Arnold, wiens geschrift evenwel aan Karsten bij de bewerking zijner studie nog onbekend was, stelt ze, en mijns inziens teregt, een paar jaren vroeger. Hij grondt zijn gevoelen op Epist. II: 2, 81 vlgg.:

> Ingenium sibi quod vacuas desumpsit Athenas
> Et studiis annos septem dedit insenuitque
> Libris et curis.

Want, hoewel hij erkent dat het getal *zeven* niet letterlijk behoeft opgenomen te worden, duidt het toch altijd een eenigszins langeren tijd aan. Op zijn laatst vertrok Horatius in 43 uit Athene, en zou er alzoo, volgens Karsten, naauwelijks twee jaar hebben vertoefd, wat zich met des dichters eigen uitspraak moeijelijk laat rijmen. Bovendien bestaat er bij zijn aanleg en zorgvuldige opvoeding geen enkel bezwaar om aan te nemen, dat hij na het ontvangen van de toga virilis, in het eerste jaar zijner mondigheid de akademiestad is gaan bezoeken. Ter loops worde hier nog aangestipt dat Karsten, en deze reis zonder aanvoering van zijn gronden, afwijkt van de algemeen aangenomen overlevering, volgens welke Horatius

Is het te bevreemden, dat de jeugdige, vurige jongeling in die stad, waar alles hem aan den ouden luister van den demokratisch-republikeinschen staat herinnerde, met ruime teugen de bezielende vrijheidslucht inademde; dat daar de heerlijkste beelden van republikeinschen eenvoud voor zijn geest verrezen? Naauwelijks was hij eenigen tijd in die omgeving; daar komt

op zijn elfde of twaalfde jaar naar Rome zou zijn gegaan, en hem in 't jaar 59 of 58 derwaarts laat trekken.

Marcus Brutus aan, de tyrannenmoorder, de onversaagde kampvechter der vrijheid, de man, van wien Plutarchus verhaalt, dat hij door zijn vrienden bemind, door de besten bewonderd en door zijn vijanden zelfs niet gehaat werd. Het kon niet anders of Horatius moest zich door diens persoonlijkheid aangetrokken gevoelen en hij aarzelde ook geen oogenblik zich bij hem aan te sluiten. Hij volgt hem naar Azië, wordt door hem onderscheiden en aan het hoofd van een legioen geplaatst. Dáár te midden van die woeste krijgsbenden zal Horatius geestdrift ras aanmerkelijk bekoeld zijn; de zelfzucht van vele zich dus noemende republikeinen stuitte hem tegen de borst, en toen nu na de nederlaag bij Philippi de beide dappere aanvoerders gesneuveld en hun legers uiteen gedreven waren, keerde hij ontgoocheld en mismoedig naar Rome terug. Wat hij daar vond was ongetwijfeld weinig geschikt om zijn hoop op de toekomst te doen herleven. Bij de diepe bedorvenheid van het volk, de algemeen heerschende zedeloosheid, die om regt noch billijkheid zich bekommerde, bij de roofgierige, alom woedende zelfzucht was geen plaats voor de ware vrijheid, en alles scheen een onvermijdelijken ondergang van den staat te voorspellen... Maar neen, daar komt redding opdagen, hoezeer dan ook uit het kamp des vijands. De triumvir Octavianus overwint zijn tegenstander Antonius en herstelt orde en wet in den Staat.

Rome is behouden: zijn naam wordt weder tot in de verste landen van het Oosten met ontzag genoemd. Wanneer Horatius nu dien alleenheerscher erkent, zijn lof verkondigt en hem volgens de zeden van dien tijd in zijn gedichten bij een God vergelijkt, is hij dan ontrouw geworden aan zijn beginselen, of levert hij niet veeleer het bewijs, dat hij een opregt vaderlandslievend man is, wien het heil en de bloei van zijn geboortegrond meer aan het hart gaan dan een eenmaal opgevatte meening? Was hij republikeinsch geweest, alleen om een republiek te hebben, dan wel omdat hij geloofde, dat die regeringsvorm het middel was om de algemeene vrijheid te bevorderen, om den alouden luister van zijn vaderland te herstellen? Welnu, de ondervinding heeft hem geleerd dat hij zich in de tijden had vergist, en dat in de gegeven omstandigheden een alleenheerschappij alleen de weldaden van inwendigen vrede, rust, bloei en zedelijkheid aan de maatschappij kan schenken. De republikeinsche geest sluit geenszins in zich dat men blind zij voor de evidentie, en op die wijze kon Horatius in zijn hart een republiek steeds als zijn ideaal blijven beschouwen, en desniettemin dankbaarheid gevoelen voor Augustus, op grond van de groote diensten welke hij aan Rome bewees. En dat de alleenheerschappij te dier tijde gebiedend werd gevorderd, zelfs Tacitus dien men niet ligt van overdreven bewierooking der keizers zal beschuldigen, geeft dit als het algemeen gevoelen op van een groote partij, welke hij ‘pru-

dentes' noemt, onder welken naam ik hier *zaakkundigen* versta.

Op blz. 53 stelt prof. Karsten zich de vraag ter beantwoording: 'Is Horatius te beschouwen als een oorspronkelijk dichter of als een *imitator*, een gelukkig navolger van zijne voorgangers, vooral de Grieksche meesters?' en komt tot de conclusie dat Horatius geen genie is geweest, desniettemin noemt hij hem eenige regels later een *geniaal dichter*. Hier heerscht dus, dunkt mij, tegenspraak en Karsten heeft zeker niet gedacht aan de bezielde ontboezeming over de poëzy van onzen onsterfelijken de Génestet: 'Wat is poëzy? Het is een improvisatie des geestes, der ziele, die koomt ongevraagd en... noode ter aangekondigde ure. Wat is poëzy? Vraag het aan de starren, de bloemen, de meiren; vraag het aan 't leven, vraag het uw hart, en zoo deze u het geheim niet verkonden, ik kan het u niet zeggen. In te gaan in het geestelijk rijk der kunst en der schoonheid, dat is niet allen gegeven. Poëzy is - poëzy.' En een priester van die godin is Horatius niet geweest: hij kon het niet wezen; hij was gedetermineerd om het niet te zijn. Dat weet prof. Karsten ook en zijn geheele behandeling van Horatius waarde als dichter bewijst dit duidelijk. Horatius en Boileau zijn twee verwante geesten. Beiden toegerust met een bewonderenswaardig meesterschap over de taal waarin zij dichtten, beiden gewapend met een scherp oog en een fijne opmerkingsgave; beiden vervaardigers van een *ars poetica*: geen van beiden dichters in den verheven zin des woords.

Horatius was een beminnelijk man en ik weet niet beter te doen dan te besluiten met zijn karakteristiek, ontleend aan de studie van prof. Karsten:

'Een blik over den geheelen levensloop van onzen dichter doet ons in hem een man kennen, die aan kleine zwakheden en gebreken uitstekende hoedanigheden van hoofd en hart paarde, en die zich door zijn karakter niet minder dan door zijn talent tot een standpunt heeft weten te verheffen dat geen zijner tijdgenooten heeft bereikt. Hij vereenigde in zich eigenschappen, die zelden vereenigd worden aangetroffen, buigzaamheid met zelfstandigheid, vrijmoedigheid met hoffelijkheid, ernst met geestigheid gepaard: daardoor verzekerde hij zich de gunst, of liever de vriendschap der aanzienlijken en magtigen in zulk eene mate, dat hij meer hen aan zich dan zich aan hen boeide. De tijden hadden hem wijs gemaakt. Hij offerde de idealen van zijne jeugd op zonder den Romeinschen zin en het gevoel van nationaliteit te verliezen; hij boog zich voor de monarchie zonder zijne onafhankelijkheid op te offeren; hij leefde te midden van de weelde der hoofdstad zonder zijne liefde voor het eenvoudig en stille landleven te verliezen. In zijn leven vertoont hij volkomen het tegenbeeld van de zoodanigen, van welke Juvenalis zegt: 'Loquuntur Durios et Saturnalia vivunt'. Onder eene uiterlijke schaal van ligtzinnigheid en scherts ligt bij hem diepe ernst en nadenken verborgen; en wat hem bovenal beminnenswaardig maakte, hij was een openhartig mensch en een trouw vriend, vrijmoedig jegens zijne meerderen, zachtzinnig jegens zijne minderen.'

v. D.

Een oorspronkelijke famille-roman.

De Pleegkinderen. Door Johanna, Schrijfster van: 'Twee Nichten.' 2 deelen. Te Arnhem, bij D.A. Thieme, 1864. No. 42 en 43 der Guldens-editie.

'Schrijfster van Twee Nichten,' zóó lezen we op den titel. Er schuilt, onzes inziens, in herinneringen als deze alligt eenige pedanterie, - natuurlijk, wanneer we dergelijke opgave op den titel mogen houden als herkomstig van de schrijfster of van den schrijver zelven, en niet van den uitgever, wien zoo iets geenszins kan worden euvel geduid. - Zulk eene herinnering op den titel klinkt ons toe, als hoorden we dit van schrijver of schrijfster: 'Ik ben diezelfde knappe vent of vrouw, die dat fraaije werk heeft geschreven.' Maar we willen op een dergelijk blufje niet doorgaan, en liever die vermelding als een bewijs beschouwen, dat Johanna's 'Twee nichten' in zulk een goeden reuk staat, dat het tot aanbeveling van hare 'Pleegkinderen' verstrekken mag. Wij haasten ons er bij te voegen dat laatstgenoemde roman dezelfde aanbeveling geenszins behoeft, daar hij zich zelf aanbeveelt, terwijl de lezing er van - althans zoo is het ons gegaan, onbekend als we nog waren met eerstgenoemd werk, - als van zelf zal opwekken om Johanna's 'Twee nichten' ook ter hand te nemen.

Jammer is het, dat het lieve werkje, waarvan we hier eene korte beoordeeling wenschen te geven, zoo zeer ontsierd wordt door verscheidene taalfouten, vooral in het 'derde boek.' Naarmate men dit laatste vervolgt, wordt het er in genoemd opzigt niet beter op! Haastige correctie - op de drukkerij vooral - is er zeker de schuld van. Allerellendigst mag de punctuatie van het geheele werk heeten. Elke bladzijde levert er overvloedige bewijzen van. Het is, als of men zijn best heeft gedaan, om toch maar zoo veel mogelijk de leesteekens verkeerd te plaatsen! Dikwijls moesten we zinnen herlezen, opdat we ze na behoorlijke rangschikking der leesteekens konden begrijpen. - Dan, het zou onbillijk zijn, Johanna over komma's en punten hard te vallen, in stede van dankbaar te zijn voor al het goede en schoone, dat ze ons in hare 'Pleegkinderen' geeft te genieten. Meermalen toch werden we gedrongen sommige zinnen, ja soms geheele bladzijden, te herlezen om de rijke en heerlijke gedachten, die ons daarin boeiden. Van ganscher harte zeggen we dan ook Johanna dank voor het genot, dat ons de lectuur van dezen roman heeft verschaft. Uitgenomen in het tweede boek, 'de Neven' getiteld, - het werk bestaat uit drie boeken, waarvan het eerste heet 'Duinoord', en het laatste 'Vereeniging', terwijl deze opschriften juist beantwoorden aan den inhoud, - uitgenomen het 'tweede boek,' dat, naar onze bescheidene meening, hoewel het veel schoons bevat, toch hier en daar nog al gerekt is, hebben we den roman zeer boeijend gevonden.

De titel is goed gekozen, want de

pleegkinderen van Mr. en van Mevr. van Doornik, - Robbert en Laura, spelen de hoofdrol, in het bijzonder Robbert. De taak, die daar vrijwillig door de pleegouders werd op zich genomen, heeft Johanna flink geschetst in hare schoonheid, maar ook in hare bezwaren, en menige gulden les voor pleegouders in het bijzonder, gelijk voor alle ouders en opvoeders in het algemeen, biedt het eerste deel op sommige bladzijden aan.

Telkens verraadt de schrijfster eene rijke menschenkennis. Met meesterhand zijn de karakters geschetst. - Niet zonder vochtig oog laat het boek zich hier en daar lezen. Echten humor vonden we op meer dan ééne pagina. Schoon zijn de natuurschilderingen, die ons worden, aangeboden, en gaarne vergezellen we de Schrijfster, waar ze ons uitnoodigt tot wandelen door Duinoords dreven, of als ze ons heenvoert naar het prachtige Italië. - Interessant zijn daarbij de passages en ontmoetingen, waarop zij ons wijst. Immers, nu eens brengt zij haar hoofdpersoon in aanraking met Italie's uitstekendsten staatsman, den, helaas! te vroeg gestorven Graaf Cavour, - hoewel deze ontmoeting wel wat gezocht mag heeten, - dan weêr, waar zij Robbert te Berlijn verplaatst, in aanraking met den éénigen A. von Humboldt, en de woorden, die zij den even beminnelijken als geleerden grijsaard in den mond legt, zijn allezins een Humboldt waardig.

Niet het minst heeft ons het innig godsdienstig gevoel aangetrokken, dat de schrijfster, getuige hare ‘Pleegkinderen’ bezielt, en aan dit werk hooge waarde leent. In keurige détails wijst ze ons op Gods voorzienigheid, zoo kennelijk zelfs in schijnbaar nietige en toevallige lotswisselingen, terwijl zij de godsdienst in hare verhevenste opvatting, als beoefening van waarachtige broedermin, die vergeeft en alomme geluk tracht te stichten, ons voor oogen stelt, inzonderheid in de zoo belangwekkende persoon, Freule Helena Lichtenstein van den Eikenhorst en Landvrouwe van Duinoord. - Hoe de mensch van vaste zedelijke beginselen de schier onoverkomelijke moeijelijkheden vermag te overwinnen: 't is ons duidelijk in treffende tafereelen herinnerd in Robbert d'Oratti, in Agnes, zijne zuster, in Mevr. van Doornik en in Freule Lichtenstein. Hoe folterend een kwaad geweten heeten mag: de oude, vóór den tijd vergrijsde d'Oratti en oom Egbert leeren het op nieuw. De zwakheid van karakter, gelijk we die in een Bernard van Arnim opmerken, de ruwheid van een Egbert van Holtinga, de giftige vruchten van toomelooze driften, in Robberts vader te zien, zijn naar het leven geteekend met flinke trekken. De lijdzaamheid en de zelfverloochening der liefde van eene Agnes d'Oratti is niet overdreven voorgesteld, noch van sentimenteelen aard, evenmin als die van Freule Helena, wier karakterschets wel de best geslaagde heeten mag, en degelijke karakterstudie bij de schrijfster doet opmerken.

Het Duinoordsche vriendenclubje, waar Johanna ons telkens binnenvoert, heeft gewis ieder lezer bijzonder aangetrokken. De grijze leeraar met zijne Eva, - ‘Philemon en Baucis’, - Anna van den Dominé en Jet met haar Johan, den armen blokkert, Julia van der Velden, ‘de Burgermeestersche’, - een jeugdig huismoedertje, zoo als er mis-

schien te veel zijn. - Willem van Leeuwenstein, de luchtige en toch weder zoo flinke postbode van Duinoord en later Rentmeester der Freule, met zijne ‘blonde bruid’, - de zachte en bevallige Laura, - de geduldige pleegmoeder Mevr. van Doornik, de brommende en gevoelige Mr. van Doornik, met zijne karakteristieke in- en uitvallen: allen begroeten we met hartelijke ingenomenheid, zoo vaak Johanna ze ons ten tooneele voert. Eene gewaarwording als van huiselijke gezelligheid, om het zóó te noemen, ondervonden we, zoo dikwijls we te midden van dien Duinoordschen vriendenkring verwijlden. Lof verdient de Schrijfster om haar tact, waarmede zij hare lezers zoo geheel te verplaatsen weet op het tooneel, dat ze beschrijft, en te midden der personen, die ze ad coram roept. Onwillekeurig wordt ge bewogen door het lijden van Helena Lichtenstein, die ‘allemansraad,’ luistert ge aandachtig met Willem en Laura naar haar gevoelig orgelspel, en wordt ge door haar meêgetroond naar den eiken-heuvel met zijn houten kruis, die plaatse van zoo vele weemoedige herinneringen. Nu eens snelt ge, als ware het, nolens volens, met Willem van Leeuwenstein naar Duinoords notabelen, om bij herhaling te luisteren naar de nieuwtjes, zoo als hij ze luchtig en kluchtig weet te débiteren, om met hem weêr even vlug als hij gekomen is, weg te wippen. Dàn eens bezoekt ge, in plegtige stemming als van zelf verkeerende, het zoo sombere kasteel Eikenhorst, of het oude jagtslot met zijne eigenaardige inrigting, welke geheel met Helena's karakter en leven strookt. Dàn weêr zwerven we met Helena rond langs het Duinoordsche zeepad, en ontmoeten we den belangstelling wekkenden ouden, ‘gekken Arie,’ of volgen we haar in de woningen van armen en bedrukten, en boeit ons hare godsdienstige taal, zoo verre van godsdienstig geteem, of zien we haar zoo vol liefde als soeur de charité drenkelingen verplegen, zonder dat daarbij haar gevoel, hoe innig ook, zich als overdreven verraadt. Straks bevinden we ons weêr bij Duinoords grijzen, degelijken leeraar, en vooral bij hem gevoelen we ons zeer op ons gemak en te huis. Dan genoeg!

Robbert op zijne zwerftogten volgende, worden we als hij geboeid door de plekjes, waar zijne hem zoo onvergetelijke brave moeder, wier leven lijden was, als jonkvrouwe hare schreden heeft gezet, waar het kasteel harer ouders stond, en de stulpe nog staat harer oude getrouwe dienstmaagd, moeder Laurent, in wier huisgezin Robbert zoo vele genoegelijke uren thans mag smaken en als huisgenoot door allen met liefde wordt bejegend. Gaarne volgen we Johanna ook verder, waar haar hoofdpersoon, als gouverneur van het ziekelijk, éénig zoontje der Markiezin-weduwe de la Pérouse zoo flink optreedt en handelt, of waar hij te Berlijn onder von Humboldts protectie studeert, en eerlang het doel bereikt van zijn vurigste streven: het wedervinden van zoo lang te vergeefs gezochte betrekkingen. - Ook het vertoef op de Stins der van Holtinga's biedt menig genoegelijk oogenblik aan, al ware het alleen maar om Ottilia, dat echte natuurkind, even bevallig als geestig en moedig, Robberts ‘bloemenkoningin.’

De zamenloop van omstandigheden, waardoor het schoonste resultaat verkre-

gen wordt, blijkens het verhaal, dat we hier bespreken, is nu en dan wel wat zonderling, wat al te toevallig en te ver gezocht, naar ons oordeel, hoewel we geenszins hiermede beweren willen, dat zulk een wonderbare zamenloop bepaald onmogelijk geacht moet worden. Robberts wedervinden van zijn vader, dat sterven van Helena's vroeger verloofde in Duinoords omgeving, - terwijl ook juist Willem, de zoon van den zoo even genoemde, later op Duinoord woont, onbekend met zijns vaders begraafplaats, - dat oom Egbert ook juist op Duinoord zijne laatste levensdagen doorbrengt, uit Friesland derwaarts overgekomen, en almede juist de broeder is van Robberts moeder: het is wel wat zonderling zaamgeknoopt! Het is, als of op Duinoord alléén alles ten laatste plaats moest grijpen. Maar - in een roman willen we niet al te zeer drukken op dergelijke 'toevalligheden.' Gods leidingen met ons menschenkinderen zijn trouwens vaak zeer wonderbaar, en de geachte Schrijfster wijst ons te regt gedurig op Gods vinger; ja, te nadrukkelijk, dan dat we hare lofwaardige bedoeling kunnen miskennen, om in dat singuliere zamentreffen van zoo vele verschillende en weleer zoo ver gescheidene personen het aanbiddelijk Godsbestuur op te merken.

Op verre weg de meeste punten laat de Schrijfster hare lezers het boek met voldaanheid uit de hand leggen. Het slot roept ons onwillekeurig het: 'eind goed, al goed!' voor den geest. Na de verrassendste lotskeeringen worden gescheidenen hereenigd, geliefden naar het huwelijksbootje gebragt, opofferingen rijk vergolden, goeden beloond en boozen gestraft, except, in zeker opzigt althans, booze Egbert junior. Toch heeft ze ook dezen persoon in het juiste licht geplaatst, en - zoo als het meermalen in de wereld toegaat met slechten, - zoo is het ook met hem gegaan: zijn vurigste wensch, carrière maken, werd bekroond, in weerwil van zijne snoode praktijken, en de verleider van het argelooze Klaartje, de onruststoker en laaghartige belager van Agnes' onschuld, krijgt later, bij invloed en aanzienlijke betrekking, een rijk vrouwtje op den koop toe.

Maar wenden we ons oog van hem af, en wijzen we liever nog met een enkel woord op datgene, wat ons, behalve het reeds boven genoemde, niet minder heeft bekoord! Wie gevoelt geen diep medelijden met het leed van den ouden d'Oratti, zoo als Johanna's teekenstift het weet te malen? Wie kan zonder aandoening bij het sterfbed staan van oom Egbert, Heer van Eklama? Wie roemt niet Ottilia, de levenslustige en vrolijke maagd der hope, om haar levensernst, terwijl zij daar dien grommigen oom zoo zorgvuldig verpleegt, en zijne laatste levensuren zoo zeer weet te verhelderen door haar troostwoord? Wie heeft niet meermalen in stilte Robberts hand vol sympathie voor hem gedrukt wegens zijne schier afgodische liefde voor zijne zuster Laura en om zijne kinderlijke, innige vereering van de nagedachtenis zijner moeder vooral, al verraadt het in hem ietwat te veel den gevoelsmensch? Wie heeft niet veel op met Robberts brieven aan zijne Laura, en wie ontzegt daaraan echten humor en waren godsdienstzin? Eindelijk, om niet meer te noemen, - want de stoffe is te ruim, om alles op te sommen wat ons heeft geboeid en 't hart gesto-

len, - wie kan zonder aandoening het uiteinde lezen en de begrafenis der meest interessante persoon in Johanna's verhaal: de misvormde, schijnbaar koele en onverschillige, maar juist te meer diep gevoelende en waarlijk innig godvruchtige Landvrouwe van Duinoord?

Summa summarum: der schrijfster komt de dank toe van al hare lezeressen en lezers, want eenparig zal wel aller oordeel luiden: Johanna's ‘Pleegkinderen’ is een uitnemend werk. - Het maakt een sieraad uit van de Guldens-editie, waarin we haar nog menigmaal hopen te zien optreden als schrijfster van zulke solide romans, als de hier beoordeelde heeten mag.

W - n.

T - e.

Nog iets over Rome.

Edmond About. Het Hedendaagsche Rome. Naar het Fransch. Tweede druk in twee deelen. 's Hertogenbosch, W.C. van Heusden, 1863.

II.

In het volgende hoofdstuk ‘de moord’ geheeten, behandelt About zeer scherp en waar het treurig verschijnsel, dat er daar te lande zoo veel wordt gemoord; ik onderschrijf geheel zijn juist oordeel: ‘bijna alle pausen hebben eeuw in eeuw uit aan elkander beginselen van zwakke zachtaardigheid en toegevendheid overgedaan, die de wet zoo wat krachteloos maken; de doodstraffen zijn altijd zeer zeldzaam geweest in den Kerkelijken Staat, waar naar de opgaven van 1853 meer dan vier moorden per dag worden gepleegd; het romeinsche plebs moet een nieuwe opvoeding hebben; met kracht moeten deze brutale karakters, die de minste tegenwerking tot uitspatting vervoert, worden verzacht; zij moeten leeren het menschelijke leven als iets heiligs te eerbiedigen, (door de groote gemakkelijkheid, waarmede aflaten overal te krijgen zijn, heeft het leven hier op aarde bij de meerderheid veel minder waarde); hunne denkbeelden omtrent den moord moeten met kracht worden gewijzigd; zoo lang er in Europa een land zal zijn, waar men een mensch doodt, alsof men een glas wijn drinkt (ja, zoo gaat het daar dikwerf!) zal de beschaving een toestand van onzekerheid zijn;’ zoo veel moet daar nog worden gedaan door de vaderlijke regering.

Zoo lang bij ons de loterij van den staat uitgaat, durf ik de romeinsche Loterij, hoofdstuk VII, niet hard vallen, al is die veel zedeloozer, daar de mindere man er meer in speelt; de vijanden van deze speculatie op menschelijke zwakheid zullen in Abouts schildering zeer veel juist en scherp gehekeld vinden.

Al wat About, van den middelstand vertelt, is uit het leven gegrepen; hij schildert naar waarheid ‘die mishandelde klasse met hare betrekkelijke minderheid,

waartoe het stadsbestuur ze heeft verlaagd: die leeken-beambten van alle rangen, die officieren van alle graden, advokaten, winkeliers, geneesheeren, kunstenaars, verhuurders van gemeubelde kamers' (bl. 170): want honderde Romeinen leven van de huur, door den vreemdeling gedurende de wintermaanden betaald voor twee van de vier kamers, waaruit zijne woning bestaat. 'Zij zijn even arm en bijna altijd afhankelijk; hunne kennis is beperkt en hunne opvoeding opzettelijk verwaarloosd (want de regering houdt niet van te veel verlichting); de meesten zijn beschermelingen van kardinalen of vorsten, en oefenen op hunne beurt eene soort van patronaat over het plebs uit. Vol complimenten en beleefdheden, die gangbare munt te Rome zijn, leggen zij gaarne rok en das af, voor dat zij zich aan tafel zetten; hunne kamers zijn meer dan eenvoudig, hunne meubels weinig en verwaarloosd; zij hebben er de slimste berekeningen op om veel geld te verdienen en weinig te werken; zij beklagen zich gaarne over het bestuur (en geen wonder!). Hunne dochters hebben schoone tanden, groote oogen, overvloed van (prachtig gitzwart) haar, schoone schouders en een fraaijen hals, een frissche tint en schoone armen, maar haar figuur is niet slank. Het is aangenamer haar te zien dan te hooren; zij hebben dikwijls eene mannelijke en zelfs heesche stem (eene zeer juiste, opmerking, die ik honderde malen maakte, terwijl de mannen een vrouwenstem schijnen te hebben). Hare opvoeding in het klooster begonnen, thuis voortgezet, is nog meer verwaarloosd dan die der mannen; zij weten bijna niets van hetgeen zij moeten weten,' helaas! maar al te waar, wat hoorde ik al voor domme praatjes van fatsoenlijke meisjes! 'Na het huwelijk veroorloven zij zich, zoo de kronijk waarheid spreekt, eenige meerdere vrijheid'; maar over de talrijke ongelukkige huwelijken, meer door de ouders dan door de belanghebbenden doorgezet, zal ik liever zwijgen; zij komen meest op rekening van den man.

'Gaan wij de gelederen van den Romeinschen burgerstand door; de groote hoop advokaten is zeer onbeduidend en weinig in tel, maar de pleidooijen zijn niet publiek (eerst in April 1863 is dit kleine gedeelte der regtspraak publiek geworden!) en men maakt niet veel werk van welsprekendheid, als men in de woestijn pleit; verscheidene vorsten van de balie zijn secretarissen van de griffiers van het geregtshof (omdat deze geestelijken zijn), (naar is de griffier kardinaal geworden, dan ligt zijn geheime raadsman op straat; wat zijn wij ver van de oude balie,' in de vaderstad van het Romeinsche regt! 'De geneesheeren zijn voor het minst even onafhankelijk; voor de loopende zaken loopt hij iederen avond tegen het Ave Maria bij den apothecar aan, bij dezen vervoegt zich de zieke, want de woning van den doctor weet hij niet te vinden; wanneer gij 's winters avonds tegen zes uur langs eene apotheek wandelt, ziet gij een half dozijn heeren rond de kagchel (dat is bij het walmende kolenbekken) staan, met den hoed op: 't zijn doctoren die op hunne klanten wachten; 's zomers staan zij op den drempel (in het gat) van de deur, even als de boodschaploopers te Parijs;' ja, zoo staan zij daar en dooden den tijd, en toch verzekerde mij een Romeinsche apothekar, dat het Italiaansch geene uitdrukking heeft voor *tijd dooden.*

'De afstand van zulk een doctor op den winkelier is klein; de koopman be-

taalt hooge invoerregten, verkoopt weinig en deelt de winst met verscheidene personen; de makelaars, de *sjouwerlieden*, allerlei bedienden nemen iets weg', bl. 179, de verhaler is zeker niet bekend met de *domestiques de place*, dat bij die boodschaploopers zoo zeer vernedert; daarentegen maakt bij, maar zonder het te weten, zeer goed *pannendekkers* van de *couvreurs* van bl. 181, want de loodgieters en leidekkers leggen zware roode dakpannen te Rome.

'De werklieden en winkeliers verteren al wat zij besparen, tweemaal per jaar, met vastenavond en in *Augustus*, tijdens den wijnoogst'; hier vergist zich de schrijver, want al is het hooi reeds in Mei binnen, daarom blijft October toch wijnmaand, en de vòòr 1848 zoo vrolijk gevierde *October*feesten zijn nog niet geheel verdwenen.

Het tweede deeltje begint met een hoofdstuk over de kunstenaars, waar ik eenige aanmerkingen op moet maken, want er valt veel te zeggen op hetgeen About vertelt over de schilders en beeldhouwers, al zijn alle leden van dat gild ook geene mannen van talent, en hebben de vreemdelingen de kunst verlaagd 'tot een tak van nijverheid', door kopiën van de heerlijkste kunstgewrochten van de wereld aan te schaffen, daar het oorspronkelijk niet te koop is; daarom 'hebben de werkplaatsen der schilders en beeldhouwers veel van eene fabriek en eenen winkel; de *schouwburgen* zijn magazijnen, waar inlandsche *eetwaren* van middelmatige hoedanigheid voor weinig geld te koop zijn,' bl. 1, die *théâtres* zijn de *uitstallingen* waar allerlei *kost* uit de kunstwereld wordt te koop geboden. Staan wij eerst nog stil bij de tooneelspelers, wier kunst te regt door den Parijschen bellettrist wordt gewaardeerd, al hekelt hij ze nog zoo scherp. 'Een winkelbediende meent zich te verheerlijken door met een *zotskap* (een jocrisse) van het Palais-Royal brandewijn te drinken; de heer van denzelfden winkel meent, dat zijn bediende zich verlaagt in zulk slecht gezelschap; de jonge burgers, die een *dief* (un rapin) tegenkomen in de straat des Martirs, zien hem als een wezen boven de menschheid verheven', (II. 2), ik geloof dat voor de Hollandsche lezers deze *komiek* uit *het theater* van het Palais Royal even onbegrijpelijk was als de *oom* uit het *Gymnasium* (bl. 138), want een Parijzenaar kent die types van het *théâtre* du gymnase, even als de lezers van Molière 'de therapeutiek (waarom niet: de *behandeling*) van Purgon' kennen (bl. 176). 'De Parijsche tooneelspelers, die van de burgerklasse leven, laten zich niet gelegen liggen aan het oordeel der burgers; zij stellen enkel prijs op de toejuichingen van een dertig personen, die hunne plaatsen niet betaald hebben', (II. 2) ik betwijfel, of voor den Hollandschen lezer dat rot van gehuurde handenklappers, die zoo vaak door mij verwenschte *claqueurs* wel duidelijk genoeg is afgebeeld, elders (II. 7) *slaafsche toejuichers* genoemd, ik noem ze liever *betaalde* werktuigen van die ongelukkige uitvindingen van Caligula welke door de Parijsche tooneelspelers ook veroordeeld werden, maar die de menschelijke ijdelheid terugriep, als of het nog streelend was geprezen te worden door iemand, die men daarvoor betaalt! Al zijn te Rome de schouwburgen niet zoo sierlijk gebouwd, - zij gelijken meer op konijnenhokken daar de vier tot zes reijen loges door regte lijnen tot kleine vierkante hokjes zijn afgedeeld, - men zit er gemakkelijker dan te Parijs 'op de

bankjes', zegge les banquettes, en toch staat de meerderheid in den bak. De toegeeflijkheid van het Romeinsche publiek, dat ik meer dan eens een valsche noot voor goede munt hoorde opnemen, is nog al groot, maar zij kennen slechts de zangers en zangeressen, die op Europeesche hoftheaters en zelfs te Milaan, Turijn of Florence door wat beters verdrongen zijn. Van het tooneel zijn alle Italianen groote liefhebbers, maar het is ook een vrij wat goedkooper genot dan hier te lande; dat ook hunne tooneelschrijvers te Parijs te markt gaan is natuurlijk, en bij de Italianen met hunne 'alledaagsche gevoeligheid' vinden die Parijsche spektakelstukken nog meer bijval; van daar dat 'hunne schrijvers met groote zedekundige en langdradige zamenvoegsels aankomen: Egoïsme et bon coeur, l'Orphelin véngé, un Repentir tardif, les Inconvénients d'un caractère fougueux'; begaf hier aan onzen vertaler zijne kennis van het Fransch? voor ons tooneel is wel geschreven *Menschenhaat en berouw*, zou men er dan geene *Eigenbaat en goedhartigheid* voor kunnen maken? 'De censuur is ongerijmd te Rome, evenals in alle landen door censuur gekweld'; een waar woord voor iemand, die in Napoleons hoofdstad de pen voert. 'De man aan wien het opgedragen is de vleugelen der gedachten te kortwieken, staat er op, zijne bezoldiging in gemoede te verdienen; hij is begaafd met een bijzonderen reuk om overal gevaar te vinden, waar het niet bestaat; men heeft den vertaler van den Brasseur de Preston gedwongen den titel te veranderen, omdat *birrajo* (brasseur, brouwer) een weinig klonk als *sbirrajo* (sbire, geregtsdienaar); hij heeft in het belang van den openbaren vrede (*paix*, liever: orde) op zijn aanplakbiljet moeten zetten *le Liquoriste de Preston*, volgens de aanteekeningen II. 116, verkooper van sterke dranken, liever likeuren, want brandewijn en jenever hoort eigenlijk niet in Italië te huis. Dat de opera *Cesare Borgia* te Rome onder een geheel anderen naam wordt opgevoerd, laat zich hooren, want de rol door de Borgias daar gespeeld moet liever maar niet opgerakeld worden; maar daarom is het mij onverklaarbaar, dat men de moeite niet nam het libretto te veranderen, want de halve maatregel werd verraden in het tooneel, waar ik den ténor den naam Borgia onder het wapenschild van die edelen met den dolk zag verlagen tot *orgia*, orgies, ongebondene feesten. 'In de vertaling van Diane de Lijs, heeft men de woorden weggelaten 'ordinate i cavalli'; men wijdt geene paarden, zeide de censor, alleen priesters worden gewijd; *daartegenover* (en revanche, *daarentegen*) laat hij ongemanierdheden doorgaan, die het parterre des Funambules bij ons niet verdragen zou', (II. 17); de lezer zou dit wel zoo goed begrijpen, als de vertaler hun gezegd had, dat het woord *ordinare*: wijden beteekent, maar hier is, *laat de paarden voorkomen*, en dat het publiek in den bak des Funambules gelijk staat met den derden rang van een kermistent.

Zeer waar is de opmerking van About over de Romeinsche pers, die vruchtbaar is in 'geleerde verhandelingen over de wonden van onzen Heer Jezus Christus, een leven van de heilige Geertruida *van* Frosinone of van den zaligen Nikolaas *de* Velletri: nu en dan komt er een gezuiverde uitgave van een' latijnschen *klassiek* (II. 12)' classique latin! 'De periodieke pers bepaalt zich tot twee kleine staatkundige bladen, in het formaat van den Charivari', (waarom niet de Kamper cou-

rant genoemd, die even zoo afsteekt bij het Handelsblad?); zij geven *rekenschap* van de te Rome gevierde plegtigheden en van de groote gebeurtenissen in den vreemde;' als dat eens waar was! neen het is al een zeer mager *verslag*, dat het *Dagblad van Rome* of de onjuist getitelde *Ware Volksvriend* geeft.

En nu komt de beurt aan de schilders en beeldhouwers, bij wie About een bezoek brengt met een 'door handel of bankroet rijk geworden Amerikaan,' zoo als ik er ook velen zag van dat lompe volkje, die met al hun grof geld toch de Westersche beschaving nog niet hebben aangeschaft. Ik kan mij niet weerhouden hem op dat verdichte bezoek te vergezellen.

'De heer *van* (zegge *uit*) Cincinnati kon slechts drie dagen te Rome doorbrengen; 't was kort, intusschen vond hij den tijd de stad in bijzonderheden te zien (zoo als ik menigen Franschman zag doen), een honderd schilderijen en een half dozijn standbeelden te koopen, en te poseren voor een borstbeeld en een portret ten voeten uit. Het rijtuig hield op voor het uithangbord van een' beroemden marmerwerker waar de koetsier en de gids de grootste drinkgelden krijgen, (slechts zeer weinige Romeinsche kunstenaars verstaan zich met die dienaars van rijke vreemden); de meester *schrapte* achteloos een klein *aarden* beeldje af, al wachtende naar klanten.' (II. 14), (dat heet *modeleeren in klei*) hij kwam ons te gemoet met even veel drukte als de eerste bediende in een magazijn te Parijs, maar wisselde in een oogwenk van verstandhouding met hem, die zoo beleefd was ons in zijne handen over te leveren. Hij hield ons staande voor al de standbeelden, die hij gedurende zijn leven had gemaakt, en haalde den naam van allen aan, die er een exemplaar van besteld hadden; dat beeld daar was achtereenvolgens aan twaalf vreemdelingen verkocht, en het model stond altijd klaar voor anderen; juist was er eene copie van afgemaakt, eene andere, was *ontworpen* (ébauchée, *aangelegd*, dat is: de eerste werkman had van het stuk marmer de grove stukken afgehakt, en de tweede was bezig het fijner op te bijtelen), eene derde *op touw gezet* (hier een allerongelukkigste figuurlijke uitdrukking, *mise au point* beteekent het uitmeten en boren van het marmer tot op de uiterste punten van het model, waarop tot dat einde koperen spijkers worden geplaatst). Mijn Amerikaan was in verrukking over de zuiverheid van het Cararisch marmer, zoo blank als de best geraffineerde suiker; het was het onvergelijkelijk polijsel, hetwelk een werkman *toegerust* met de *pierre du berrin* op deze kostbare stof aanbragt' (II. 16). De lezer moet namelijk weten, dat de beelden van Bernini uit de vorige eeuw zoo uitmuntend gepolijst zijn, dat het spreekwoordelijk werd. 'Men toonde ons oud en nieuw, mythologische afbeeldsels, (figures), eene graftombe voor eene kerk te Rome, een monument door de republiek Guatemala besteld, eene verzameling van altijd middelmatige, somtijds belagchelijke borstbeelden, waar de *burgerij* van alle Europesche natiën hun lokken, vlechten, bakkebaarden, stroomen diamant over de borstholte kronkelende (ses rivières de diamants serpentant entre deux salières, II. 16), hare wiskunstig om een *valsch kraagje* geknoopte dassen ten toon spreidde', ik merk wel, dat de vertaler zijne *boordjes* nooit bij een Fransche waschvrouw heeft gegeven. 'De Amerikaan kocht vier vrouwenbeelden, over drie maanden

te leveren, het was niet zonder loven en bieden, ofschoon hij haast had. Hij wilde zijn borstbeeld op den koop toe hebben, maar de verkooper dacht er niet zoo over. De Amerikaan bestelde er een voor 3000 francs; de patroon gaf een teeken, en oogenblikkelijk begaf zich (se mit) een der kweekelingen aan 't werk; hij koos uit vijf of zes van te voren *ontworpene* borstbeelden (ébauchés, hier: *half afgewerkte kleimodellen*) datgene, hetwelk het meest op mijn medgezel leek, hij nam eenige afmetingen (hij nam de maat van een en ander), gaf het voorhoofd meer buiging, brak den neus, voegde er knevels bij, maakte de bakkebaarden zwaarder. Kom morgen terug, zeide de meester, ik zal het portret *voleindigen* door er de gelijkenis aan te geven; morgen avond zullen wij den voim maken (nous moulerons, dat is, het kleimodel afgieten in pleister), overmorgen zullen wij het pleister *nazien* (réparer, *opwerken*) en het stuk zal met uwe overige inkoopen bij tijds aan boord zijn.' Deze schildering is overdreven, maar van acht dagen, die vele Engelsche en Russische grooten te Rome doorbrengen, wordt er dikwerf een drietal afgezonderd om een portret op een camée te laten snijden, waarvoor de zittingen dikwerf niet langer duren dan die van dezen Amerikaan; ook hier is het de doortrekkende passagier, die door zijne hooge eischen de kunst tot een handwerk verlaagt. - 'Onze gids (le domestique de place, de commissionair) *won* (gagna II. 18, verdiende) een tweede drinkgeld door ons bij een vermaarden schilder te brengen; mijn Amerikaan gaf eene zitting van twee uur omdat de kunstenaar voorkomend was, hem Excellentie had genoemd en toegezegd hem te schilderen als Napolitaansch visscher in een veld van katoenboomen, met zijne katoenhark op schouder en zijne katoenspinnerij in 't verschiet' (II. 19); of een Parijsche schilder zulk een katoenbaas anders zou behandeld hebben?

'Wij lieten ons nog naar een schilder rijden, die de schilderijen der meesters kopiëert voor den uitvoer; vijftig jonge lieden kopiëren van 's morgens tot 's avonds kopiën naar kopiën gemaakt'; dat is wel zoo geriefelijk voor de bezoekers der galerijen, of wie verwenschte niet de honderde kopiïsten in den Louvre b.v., die altijd het gezigt benemen met hunne ezels en trappen; en voor den ondernemer is het voordeeliger, want het kopiëren in eene galerij te Rome kost nog al zoo iets aan fooijen. 'Een twaalftal schilderijen, die juist niet tot de besten behooren (de allerbesten zouden ook al te duur komen, om nog niet van de meerdere moeite te spreken), genieten het voorregt om ten eeuwigen dage gerekopiërd te worden: de Cenci van Guide, eene Judith van Gherarda delle Notti (II. 19)', ik durf wedden, dat de vertaler niet wist, dat Guido Reni de schilder is van het bekende portret der romantische Beatrice Cenci, en dat de andere schilder onze landgenoot Gerard Honthorst uit Utrecht is, door zijn lichteffect zoo beroemd in Italië, dat ik daar meer en betere stukken van hem zag dan op het Trippenhuis, b.v. de overschoone aanbidding der Koningen waarvan ik te Florence altijd drie kopiën tegelijk zag maken. 'Mijn Amerikaan maakte een pak van dertig kopiën in lijsten, zoo voor zich als zijne buren; de duurste kostte hem met de lijst 250 francs. Meent gij, zeide hij, dat de kweekelingen van de école des Beaux-Arts te Parijs even goede waar tot zulk een geringen prijs zouden kunnen leveren?

Neen!'; daarin heeft About gelijk, want de Fransche schilders meenen altijd een stuk te moeten veranderen, en geven van zelf een Parijsche tint aan de kopiën, terwijl de Romeinschen bepaald overeenkwamen met het oorspronkelijk; wil men het bewijs van dit gezegde, men legge eens verschillende gravures van hetzelfde Italiaansche stuk naast elkaâr, en de Fransche trek springt in 't oog, even als de zwaardere plooi van den Duitschen teekenaar. Daarna 'bragt onze gids ons bij de mozaïk- en marmerwerkers, de caméegraveurs en *steendraaijers*', als de lezer maar weet, dat *tourneurs de pierre dure* II. 22 die kunstenaars heeten, die kleine potretten uit hard edelgesteente slijpen door middel van een zeer klein metalen wieltje, dat ronddraaijende kleine groefjes maakt. 'Mijn onscheidbare medgezel zamelde in de ruimte oude monumenten in, op kleine schaal nagebootst', il fit une ample récolte de monuments antiques réduits à des proportions bourgeoises; (waarom die keurige modellen van fijn zeldzaam marmer nagebootst te bespotten?) hij kocht twee coliseüms, een boog van Titus, eene kolom van Trajanus, vier obelisken, en een graf van de Scipio's. Wat zijn de Romeinsche architecten toch gelukkig van onophoudelijk zulke schoone modellen onder de oogen te hebben'; en ik mag er wel bijvoegen, wat zouden de Hollandsche bouwmeesters betere werken leveren, als zij door het zien en bestuderen van die meesterstukken der oudheid, al zijn zij nog zoo klein nagebootst, werden bezield! Doch zeer juist laat About er op volgen 'nooit werd het gebruik van sterke kleuren en stoute vormen beter verstaan; de basiliek van St. Paulus is van buiten zeer leelijk (dat verzeker ik u) en van binnen zeer mat (dat is niet juist, de onvoltooide kerk zal weder te bont worden), de kapel Torlonia, *te* St. Jan van Lateranen is versierd als een koffijhuis' II. 23, wij spreken van iets *in de* Janskerk; die kapel is van wit marmer met vergulde lijsten, ijskoud en zeer schel versierd; 'de kolom die men opgerigt heeft op de place d'Espagne (noem dat piazza di Spagna, of het Spaansche plein) heeft veel van een' kerkkandelaar of van eene kagchelpijp', zoo sterk zou ik mij niet durven uitlaten over het ongelukkig uitgevallen gedenkteeken der afkondiging van 't leerstuk, waardoor niet alleen Christus maar ook zijne moeder tegenwoordig voor onbevlekt ontvangen wordt gehouden. 'Als iemand nog heugenis heeft van de Romeinsche bouwkunde, dan is het de ingenieur die eene brug gelegd heeft over de vallei van Ariccia, den schoonen viaduc, die [d']Albano met [l']Ariccia verbindt' II. 135. 'Vervolgens voorzag hij zich van camées, gegraveerde cachetten, gesnedene koralen en *rond gedraaide* malachieten II. 24', de lezer wete namelijk, dat About bedoelt armbanden van die gemarmerde groene kogeltjes, *tournées en boule* van malachiet. 'Ik bragt hem daarna op de plaats der *posterijen* (la place des postes, dat is het plein van *de post*), bij den man, die aan den Romeinschen *juweelhandel bijouterie*, goud- en zilverwerken) nieuw leven heeft gegeven, Castellani die uit de gouden sieraden der Etruriërs de beginselen put van een nieuwe kunst, die binnen tien jaren het boeltje van het Palais-Royal op zijde zal zetten.' Zeer zeker, als de oogen der Parijzenaars maar even goed opengaan, als die van About, die volkomen naar waarheid er op laat volgen: 'de Parijsche kleine edelgesteenten in gewerkt goud gezet, zijn allerarmzaligst

in vergelijking met die eenvoudige, breede, nieuwe versierselen, waarop de stempel staat van den zuiveren smaak der oudheid'; ja, zoo zijn de goudwerken, waarvan de kundige en als oudheidkenner ook zeer ervaren Castellani de modellen geeft, welke hij aan de oude Etrusken ontleent; en sedert ik die smaakvolle stukken heb leeren kennen, weet ik niet of ik mij meer moet ergeren over de smakeloosheid van zoo vele Parijsche goudwerken dan over de goedhartigheid van koopers, die zich zulke kostbaarheden aanschaffen, omdat hun verzekerd wordt 'dat het 't nieuwste is.' Ten slotte nog de opmerking van About II. 13 dat 'de *fabrieksraden* van de zuidelijke kerspelen, zich gaarne tot een romeinsch beeldhouwer wenden, als zij eenig *marmer* noodig hebben'; neen als bij ons eenig marmer noodig is, gaan wij naar den *marmersteenhouwer* (II. 18), maar onze *kerkmeesters*, of hier ter stede *de beide gemeente-commissies* zou ik aanraden naar de bakermat der beeldende kunsten te gaan, in het zeldzaam voorkomende geval, dat zij in de kerk een beeld of gedenksteen willen oprigten; wil men wat digter bij zoeken, men raadplege de talrijke praalgraven in de kerken van Venetië, die onuitputtelijke leerschool van zuivere architectonische ornamenten, waar een bouwmeester zich niet lang genoeg kan ophouden.

Uit zekere voorliefde voor de dappere familie Fabius moet ik nog iets aanstippen uit 't volgende hoofdstuk over den Romeinschen adel; 'de *wapen*[*schild*]*kunde* (zoo als de vertaler *le blason* noemt II. 28) is geene evangelische wetenschap, maar onder de oude feodale familiën houden eenigen vol, dat zij afstammen van de eerste tijden van de Romeinsche geschiedenis. De Muti stammen af van Mucius Scaevola, de Santa Croce van Valerius Publicola, de *Massimo* van Fabius Maximus, ten minste naar hun zeggen; de wapens van Massimo vertoonen voetstappen in alle rigtingen door elkander gezet; het is eene zinspeling op de togten en terugtogten van den *draler*; de zinspreuk van het geslacht is *cunctando restituit*; II. 30, dat is: al *wankelende* hield hij *zich* staande, Aant. II. 216'. Het is waar dat de familie *Massimi* zich sedert eeuwen wijsmaakt af te stammen van Fabius Maximus Cunctator; ik las in hun paleis de spreuk onder hun wapen *Cunctando restituit rem*, het bekende vers van Ennius 'hij was de eenige, die door te dralen, door den vijand af te matten met zijn heen- en weêrtrekken, den staat redde', maar die aanmatiging is even gegrond als het beweeren der oude Fabii, die van Herkules moeten afstammen, toen hij eens op aarde toefde en kennis aanknoopte met eene nymph aan de oevers van den Tiber.

In het hoofdstuk over het leger deelt About menige harde waarheid mede, het verschil met het Fransche leger is dan ook al te groot; juist is zijn zeggen 'in ons land zijn de kinderen nooit zoo gelukkig, dan wanneer zij soldaatje spelen; de Romeinsche kinderen spelen priester, zij lezen kleine missen en organiseren kleine processiën; men verkleedt ze als abten, als zij heel zoet zijn geweest; de onzen reikhalzen naar hunnen verjaardag om een geweer, een sabel of ten minste een trommel te krijgen (II. 48). De geheele grondslag van het leger is slecht; er is ernstig sprake van de *premie van verbindtenis* (dat heet in het Hollandsche leger *handgeld*) tot twintig kroonen te verhoogen; een halve maatregel, een slecht middel; als gij een leger wilt op de been

brengen, werf het onder fatsoenlijke lui'. Maar waar zou ik ophouden met Abouts woorden af te schrijven, waarin hij zoo juist de gebreken van de pauselijke soldaten schetst, en die in weerwil van de grootste opofferingen, oorzaak waren dat Merode evenmin een leger kon houden. Over het Gouvernement, hoofdst. XI, zal ik maar niets zeggen, men leze het liever in dit boekje, even als de bijdragen over de Romeinsche zeden; alleen trek ik partij voor de flink ingerigte gasthuizen te Rome, waar About 'een boer zag zoo rood als een *tomaat*, een soort van morel,' II. 76, zoo als de vertaler aanteekent, dat overigens niet waar is, want die vuurroode geribde appels, *pomo d'oro*, *tomates* in 't Fransch, groeijen niet aan morellenboomen. Voor het overige verwijs ik den lezer naar de vertaling en wel naar de liefdesverhalen van 'de vrouwen van Rome, die geen schepsels zonder *belangrijkheid* zijn' (II. 81) '*sans conséquence*! en naar de beschrijving der *weêrstreefde* geliefden, die *wederkeerig* briefwisseling voeren door eenige bloemen' (II. 91) des amoureux persécutés qui correspondent entre eux. De vraag door About gedaan 'waarom de kardinalen en andere groote heeren drie lakeijen, op dezelfde plank staande, achter op hunne koets meênemen,' deed ik mij zelven ook meermalen, want 'één zou genoeg zijn, strikt genomen begrijp ik, waarom de Turken somtijds twee schildwachten in een schilderhuis zetten; de wacht duurt lang; de tweede schildwacht kan dienen om den eerste wakker te maken; maar drie knech*ten* op een drafje heen en weêr geschud achter een kardinaal! schuilt daar eenig liefderijk doel achter? dienen de tweede en de derde om op te passen, dat de eerste niet zal vallen? neem er dan maar één, en laat hem zitten.' Hier heeft About er niet aan gedacht, dat de eene bediende den kardinaal uit de koets moet helpen, terwijl de tweede het carmozijne regenscherm in het roode zakje moet torschen, en de derde den kardinaalshoed draagt, en het kussen waarop zijn meester zal knielen, als hij in een kerk binnengaat. 'Wanneer een kardinaal in zijne koets voorbij eene militaire wacht rijdt, komt de wacht uit en presenteert het geweer; de kardinaal groet zonder aan zijn hoed te raken, door eventjes het glas van zijn rijtuig op te ligten'; even zoo zag ik dikwerf de wacht op het kapitool uitkomen, wanneer de Bambino d'Aracoeli voorbijkwam, dat is een zoogenaamd wonderbeeldje van Christus als bakerkind, door Lucas, den evangelist namelijk, geschilderd en uit olijfhout van Jeruzalem vervaardigd; bij gevaarlijke ziekten wordt de tegenwoordigheid van dat beeldje ingeroepen. De leerling van de Fransche akademie, dien de hoed van het hoofd geslagen werd in het *mozaïk-magazijn*, II. 88, zal dat wel verdiend hebben in de *manufacture de mosaïques*, de pauselijke fabriek van groote mozaïkwerken.

Zeker heeft About verkeerd verstaan, dat 'in een dorp nabij Rome de processiehouders er op geoefend zijn, om al loopende, een rijk bloemtapijt te teekenen'; de grond waar de optogt over zal gaan, wordt vooraf met een bloemtapijt belegd, dat eigenaardig en sierlijk is; men leze b.v. Andersen die in zijn Improvisator dit zeer duidelijk beschreef, toen het kerkfeest te Genzano nog met zoo veel omslag werd gevierd, vòòr dat de druivenziekte daar heerschte.

Maar ik toef reeds te l ng in Rome; ik zie af van mijn plan om even zoo door

de slecht bebouwde Campagna een uitstapje te doen, hoofdst. XIV, of About met den huurkoetsier, hoofdst. XVI, te vergezellen naar het rooversnest Sonnino, de geboorteplaats van kardinaal Antonelli, hoofdst. XV; ik wil eindigen met een paar woorden over den Dood, hoofdst. XIII.

'De hedendaagsche Romeinen weten, als die van den ouden tijd te sterven; met wijsgeerige ongevoeligheid sterven zij zoo als zij eten, drinken, slapen en beminnen; die gelatenheid laat zich verklaren uit de hoop op een gelukkig leven in eene ideale wereld', en uit de gelegenheid, die de Kerk zonder ophouden aanbiedt om alle middelen te bezigen ten einde die hoop te versterken. 'Als de eene of andere familie de smart ondervindt eene schoone dochter te verliezen en haar gelaat niet al te zeer ontdaan is, koopt men de toestemming om haar met ongedekt gelaat te begraven; men blanket haar (ja men kleedt haar aan, waarbij zelfs de dansschoenen niet vergeten worden!) en laat haar zien. Zoo zijn ook begrafenissen te Rome tooneelvertooningen; na zonsondergang, op het wandel-uur, vindt men de straat ingenomen door een leger van kapucijnen; twee of drie broederschappen (in grijze of roode maar zeker zeer vuile domino's) gaan in lange rijen naar een openstaand paleis; de portier stapt in groot kostuum als een paauw voor de deur heen en weêr; daar wordt de doode op de armen naar beneden gebragt, en op de draagbaar geplaatst, men overdekt hem met goud- of zilverlaken, vier pakdragers, als leden van de broederschap verkleed, nemen hem op de schouders, en vooruit maar! De processie der kapucijnen gaat op weg, hare waskaarsen aanstekende, dan komen de broederschappen, daarna de priesters, het lijk, twee kisten vol waskaarsen (die een sjouwer op den nek torscht), en ten laatste de ledige rijtuigen van den overledene; de bloedverwanten en vrienden zijn er niet bij; deze genieten de vertooning zoo als gij, welke door gene betaald wordt. Langs den stoet loopen vijftig of zestig straatjongens op en neêr, met papieren zakjes gewapend; zij zamelen de was op, die van de kaarsen druipt, en ontzien zich niet om bij gelegenheid er een stukje af te breken; voor de kerk gekomen, maken zij er balletjes van, en verspelen den buit; terwijl zij elkander de haren uittrekken, wordt het lijk zonder veel omslag in een hoek gezet', en de dienst gevierd, voor de ziel, wier omkleedsel later door den omnibus naar de begraafplaats wordt verzonden. En dat noemt men de laatste eer bewijzen! Ja, die kapucijnen zijn wel priesters van den dood, en zoo is in hunne onderkerk 'op het plein van het paleis Barberini alles dood, zelfs wat tot het huisraad behoort! De lambrizering in die 8 of 10 vertrekken is een vlechtwerk van beenderen; op de rustbedden in de muren liggen geraamten van kapucijnermonniken met hunne pijën aan, de een heeft zijn vel, de ander zijn baard behouden; guirlanders van wervelbeenderen breken de naaktheid der wanden; de grillige verbeeldingskracht der monniken heeft zich overgegeven aan duizend sombere phantasiën; ineengestrengelde elleboogspijpen, bundels spaakbeenderen, wanden van schouderbladeren, bekkens als lusters opgehangen met hoedjes er op, uitgesneden in den kruin der schedels. De grond bedekt een vijftiental kapucijnen, in twee rijen in goede orde nedergelegd; de aarde, die hen onmiddellijk zonder doodkist bedekt, is eene wonder-

bare aarde, naar men zegt, medegebragt van de kruistogten (dit verwarren de toeristen met de uit Jeruzalem gehaalde aarde van het Campo Santo te Pisa); in waarheid, 't is een soort van pozzolana, vulkanische tufsteen, met arsenicum vermengd (dat geloof ik niet); in staat om het vleesch in eenige dagen te verteren.' Neen, die schildering is maar een flaauwe voorstelling van die walgelijke crypt; met Allerheiligen bezocht ik helaas! die droevige plek, want bij zulk een doodenfeest zijn die kelders verlicht, d.i. een nachtpitje brandt hier en daar in den schedel van een kapucijn; ja het hoofd, dat slechts door kaalheid heeft uitgeblonken, en waarvan de hersenen geen licht hebben verspreid onder de menschen, geeft als walmend olielampje dan toch nog eene doffe flikkering onder de dooden; de handen die bij het leven zoo trouw gevouwen waren terwijl de monnik geloovig bad, moeten ook na den dood zoo krampachtig zaamgetrokken blijven, terwijl de mond nog schijnt te prevelen, want in elk vertrek ligt een geraamte nog de uiterlijke dienst te doen voor het uit doodskoppen opgetrokkene altaar, waarvan de trappen uit beenderen en knieschijven zijn vervaardigd, die ook nu nog voor het altaar moeten liggen. En de vingers van hen, voor wie sieraad weelde was, zijn kunstmatig zaamgelegd in randjes à la Grecque, met schouderbladen als hoekstukken, die de paneelen schijnen af te sluiten; en de voeten, die ongedekt alles moeten verduren, zijn geradbraakt om...., doch waarom dit wanstaltige knekelhuis niet verlaten, waar de bekrompen monniksgeest zich zoo ongelukkig heeft uitgesloofd om iets onwaardigs en stoorends uit te denken, of moet men niet met een medelijdend schouderophalen zulk doodenspel aanschouwen, en lezen, dat 'de nonnen tegen Allerzielen naar de paleizen (d.i. naar hare bekenden, van wie zij wel eens wat krijgen) bonbons zenden, doodsbeenderen genoemd, waarin het merg nagemaakt is door confituren' II. 104; wat voor opbeurende gedachten bij die meisjes opkomen bij het vervaardigen van zulk een versnapering! Ja, zij die de wereld afgestorven zijn, schijnen het verlangen naar den dood bij de naasten te willen bevorderen, door al vast in merg en bloed zulke spijs te laten opnemen; edel streven, om maar vooral de gedachte aan den dood te doen doordringen!

Doch genoeg; ik maak Abouts woorden tot de mijnen: 'Romeinen, waarde vrienden, ik meen, dat het goed is al wat waar is uit te spreken, en ik verhaal zonder omwegen alles wat ik gezien en gehoord heb, toen ik uw bewonderenswaardig land doortrok. Als het mij gebeurt een of anderen trek van onwetendheid of barbaarschheid aan te halen, wacht u dan te veronderstellen, dat ik u als onwetenden en barbaren behandel, of dat ik dit alles tegen u schrijf. Ik wijt dat aan de onderwijzers van het volk, die het slecht opvoeden, wat eens zal veranderen, als het God behaagt!'

Leiden,
1863.
DR. W.N. DU RIEU.

Vertalingen en herdrukken.

Meesteres en Dienstmaagd. Eene schets van Huiselijk Leven. Uit het Engelsch van Miss Mulook, schrijfster van John Halifax enz., door Antonia. 2 deelen. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1863.

Het is gelukkig, dat men zich niet behoeft te houden aan de classificaties van de Aesthetika; anders kon men al ligt niet enkel met de sóórt, maar zelfs met het geslacht in den war raken, waaronder men sommige romans had te rangschikken. Die spelen ons dezelfde parten, als de natuur soms onze physici doet, die met kenmerken enz. ook nu en dan mooi verlegen kunnen worden. - Zou men van den hier aangekondigde b.v. willen zeggen: ‘fictie!’ - wij gaven eenvoudig ten antwoord: ‘tallooze malen waar!’ - Zou men tvillen zeggen: ‘een verhaal!’ - wij antwoordden: ‘daarvoor is het wat plastisch!’ - Mogt men het een product der verbeelding willen noemen; - wij zouden hiertegen inbrengen, dat het verstand, en nog meer het hart, er ruim zooveel deel aan hadden.

Moesten wij het ding eindelijk toch ergens plaatsen, onder eenige rubriek brengen; wij maakten handig eene nieuwe, en zouden het noemen: een *humaniteits-roman.* - Dus zoo'n werk, dat ons in behagelijken vorm een tafereeltje ophangt van lieve menschen, met heel veel vriendelijkheid en inschikkelijkheid, sjouwend met allerlei philanthropische bemoeijingen, met een medelijden dat menschen en dingen niet op hunne regte plaats stelt, vol zoetsappigheid, zoo'n litterair ulevelletje of likeurnootje? Het lijkt er geen zier naar. Soms heeft het meer van eene acte van beschuldiging, vonnis en geeseling met brandmerk op den koop toe, en dit voor tal van.... dames, van dames uit onzen tijd meer dan vroeger. Het legt den vinger op een zeer plekje, en heeft de *lapis infernalis* bij de hand. Het is reeds een goed teeken, als het pijn doet.

En toch een humaniteits-roman? - De titel geeft hem er kans op; de bewerking maakt hem daartoe. Het is een klein stilleventje in beperkten kring, een huishouding van drie zusters die zich behelpen, oude jongejufvrouwen of met kans om het te worden, grootendeels in een klein stadje, met een *Schulmann* en een slungel van een neef zoo wat half als *chapeaux*, later nog eene oude dame, en een natuurkind tot dienstmaagd.... het is om te gapen en zich de oogen toe te drukken immers, vooral als er nog een rentenierend winkelier bijkomt. - Wat kan daarvan te regt komen; zonder moord of schaking enz., - wat anders dan laffe haverbrij, met melk gekookt, het schotsche geregt, dat er heusch! ook al in komt?

Wat ziet ge in Dou's avondschool? - Een paar lichten, ter wille waarvan men het stuk wat veel in het donker laat, een paar meisjes en enkele kinderen, met een ouden schoolmeester, zeer ingeschoten, zoo dat zij eerst bij nader turen voor den dag komen, alsof men in zulk eene school binnentrad, en het oog aan het schemerig schijnsel nog niet gewoon was. Wij zagen van een onzer vrienden eene kopij van dat stukje, in sapverw; doch wat trouw! wat liefelijkheid! - We hadden met dat groepje willen gaan praten. - Dáár is onze recensie van Miss Mulock's ‘Meesteres en Dienstmaard.’ - Dat boek is ook zoo lief, liever naarmate men het beter bekijkt. Wat menschelijke zwakheden mannelijke en vrouwelijke, wat menschelijke adel en kracht, wat strijd met dingen en lot, wat overwinning ook van omstandigheden en in het zedelijke!

Niets van dat opgeschroefde en gewelddadige, van die gruwelen, waardoor menige roman zoo akelige onnatuur wordt, dat men dien best kon vergelijken met de

kermiszeilen van onze liedjeszangsters, waarop breede roode strepen stroomen van bloed beduiden, en menige boerendeern ‘hu!’ zegt, en huiverend zoo'n nieuw lied koopt. - Dan wordt het verkwikkend, als men zulk een huiselijk stilleven mag zien. Dat raakt nog iets beters dan de loutere verbeelding, al wordt deze daarin bezig gehouden, dat roert het hart in zijn teederste snaren, het kan ook aan het geweten peuteren, als dat op dit punt niet zuiver is. Wij hoorden over Efeze VI:6-9 nog niet beter preêken.

Wij spraken van het geweten te raken, van dat ding, dat wij zoo lief biologiséren, wakker te maken, zoo dat het opspringt en van zich afbijt. En dit kan zulk een werk. Het is eene der treurige zijden aan het maatschappelijk en huiselijk leven in onzen tijd, dat de betrekking tusschen dienstboden en heeren (de dames natuurlijk niet) wordt miskend en bedorven. In hare schets van het huishouden van Peter Ascott van Russelsuare hangt onze auteur er een tafereel van op, dat wel duizendmaal waar is. Hoe ver en vreemd van - hoe vijandig tegen elkander staan dan menschen in hetzelfde huis! Wat aanmatiging en hardheid, soms met grillige toenadering afgewisseld hier; wat onwil en ontrouw dáár; onchristelijke ongevoeligheid en eigenbaat aan beide zijden! Dit was over het geheel vroeger beter. Toen waren de huisgenooten niet zoo vijanden, meer vrienden. Er werd meer in liefde geboden, in liefde gehoorzaamd, de belangen beiderzijds meer ter harte genomen. - Van waar moet de verbetering uitgaan, die ons ten minste even naauw aan het hart mag liggen als de zendingszaak? - Miss Mulock wijst aan, hoe een stug hart door liefde werd gewonnen, gekneed en hervormd, terwijl het toch zijn karakter niet verliest. De komst, het wortelen van het ruwe natuurkind in huis en kring, het hechten van vezel en rank, wordt er ons, niet beschreven, maar getoond. Hilary, die haar vooral weet te winnen, is geen engel, maar - hetgeen niet veel minder zegt - een regt vrouwelijk, christelijk wezen, dat menschelijk voelt en met het beleid der liefde te handelen weet, die alle dingen verdraagt en alle dingen hoopt. Roerend vaak wordt hier voorgesteld, hoe zij leeft en werkt, lijdt en strijdt, lief heeft en die liefde toont, en dit alles gezond, frisch, echt humaan, wat Schotsch nuchter in de schatting van sommigen mogelijk, doch daarom geen haar minder. Men zie zoo menigen trek van zuster Solin's ‘eigenaardig humeur’ en hoe dit verdragen, soms ook niet verdragen wordt, ‘omdat zij met al hare gebreken toch goed en braaf was.’ - Welk eene verschoonende en ware voorstelling, als van de gemelijke, mokkende stijfhoofdigheid van een kwalijk opgevoed meisje wordt gezegd: ‘Hoe jong zij ook was, bleek het duidelijk, dat Elisabeth, even als haar ongelukkige jufvrouw, ook haar eigenaardig humeur had, - een gebrek, waarmede sommige menschen ter wereld komen, even als anderen met een hazenlip of horrelvoeten, met dat onderscheid evenwel, dat het geestelijk gebrek kan genezen en overwonnen worden, hoewel de strijd moeijelijk en zwaar is en dikwerf levenslang aanhoudt.’ Hoe Hilary het aanlegt om haar zuidzeeeilander te beschaven en te vermenschelijken, en hoe zij tot dat einde zich een bruin merinoskleedje uit hare kast en bijna uit haar hart laat praten, zie men bl. 50! En welk eene waarlijk onnoodige verschooning, maar treffend fraai aangebragt, een verdedigingsgrond voor het geheele boek, als wij op bl. 52 lezen: - ‘Men zal mij beschuldigen, dat ik kleinigheden, onbeduidende, belagchelijke kleinigheden beschrijf. Maar is het leven dan geen zamenweefsel van kleinigheden? Zij zijn, even als mozaïk, zoo vreemd en met zoo groote zorg ineengelegd, dat men eerst na lange jaren het geheel kan overzien, en wie zou het alsdan wagen te zeggen, dat iets, hetwelk door de hand der eeuwige

wijsheid werd zaamgevoegd, te klein of te onbeduidend is?' - Op bl 66 lezen wij woorden over de liefde, die even waar-

dig zijn, als zij een geschikten commentaar geven op ‘het is niet goed, dat de mensch alleen zij,’ terwijl op bl. 74 een flink woord wordt gezegd over het houden van den sabbath, dat niet alle Engelschen haar in dank zullen afnemen, doch dat desniettemin even evangelisch als echt liberaal is. - En nu nog een klein dessertje, lieve dames, aan bl. 81 ontleend, een klein geduldsermoen met sommige gebreken. Na eenige wenken tegen het ongematigd en onredelijk wantrouwen jegens dienstboden, komt zij op dezer gedrag meer in het algemeen en zegt zij: - ‘Het zou onwaarschijnlijk, ja, onwaar wezen, indien wij durfden beweren, dat Elisabeth in dien staat van overgang (tusschen dienstmeisje en dienstmeid), en zelfs in de mutsperiode, hare meesteressen volstrekt geen reden tot klagen (gegeven), geene de minste moeite veroorzaakt had. Welk jong meisje onder de zeventien jaar, van welken stand zij ook wezen moge, maakt het haren ouders of voogden niet soms lastig? Wie kan een oud hoofd op jeugdige schouders zetten? - wie kan verwachten, dat de nog half kinderlijke, halfontwikkelde karakters reeds zoo ver gevorderd zullen wezen in zedelijke en verstandelijke tucht, en nimmer falend zelfbedwang, in volmaaktheid van humeur, en in alle deugden, waarmede - zooals van zelf spreekt - alle huisvrouwen en meesteressen zoo rijkelijk bedeeld zijn!’

Wilt ge iets uit wat hooger sfeer? - Waar Hilary, de jonge meesteres, een voorbeeld geeft van zelfverloochening en stille pligtsbetrachting, lezen wij: ‘Wie zal bepalen, welke nuttige lessen zij daardoor aan het eenvoudige dienstmeisje gaf, welke goede zaden zij daardoor in haar hart strooide, om later te ontkiemen en vrucht te brengen, zooals het bij haar toekomstig levenslot zou noodig wezen. - God alleen weet, door welke, voor ons sterfelijk oog onbeduidende kleinigheden wij worden opgeleid tot hoogere volmaking, tot onsterfelijkheid.’ - En wel laat zich dit in een' fijnen trek bespeuren bl. 115, waar wij de eerste sporen ontdekken van den heiligenden invloed door menschen op menschen uit te oefenen. Men zie D. II. bl. 10, dat zij moeijelijke theologische vraagstukken durft ter hand nemen. Men leze wat de schrijfster over het lotsbeloop der menschen ook in zedelijk opzigt zegt, en zal waarlijk den diepen blik in menschen en dingen niet missen.

Wil men humor? Die is er, en de gezonde ook, die niet in jacht op vergezochte vergelijkingen, in wanhopige combinatiën, maar in juiste onderscheidingsgave en het opmerken van gestolen lichtjes bestaat, die het effect verhoogen. Menige trek deed een lachje om onze lippen spelen, terwijl bij andere het oog wel eens wat vochtig kon worden.

Ook de vertaling verdient lof, en is het werk waardig, waarmede wij hoog loopen.

CHON.

Constance en Elise of de ongehuwde en weduwlijke staat, uit het fransch, van de schrijfster van Realités de la vie domestique. Tiel, wed. D.R. van Wermeskerken.

Ehret die Frauen. - Elk zal dat gedicht van Schiller kennen en er mede instemmen.

Ik ben er in het algemeen voor, om alle mogelijke vormen, de grootste beleefdheid altijd in acht te nemen, maar voornamelijk jegens vrouwen, omdat ik zoo geheel met het bovenstaande van Schiller instem.

Doch hoe, als men vrouwen tegenkomt, die schrijven, hoe moet men dan doen?

Wel, dan kan men blijven eeren, vooral wanneer hetgeen zij schrijven, hemelsche rozen in het aardsche leven zijn, en zijn het geen bepaalde rozen, dan nog sluit een minder gunstig oordeel geenszins eerbied en beleefdheid uit; de waarheid te zeggen, is daar zeer goed mede overeen te brengen.

Ik begin dus met mijn diepen eerbied te betuigen voor de schrijfster van ‘Constance en Elise.’

Anderen zal het wel gaan zooals mij, en elk zal wel een aangenamen, of een

onaangenamen indruk krijgen van een boek, door de verdeeling van den ‘Inhoud’, en de wijze van de verschillende perioden aan elkander te hechten. Het eerste doorbladeren reeds neemt mij vóór of tegen een boek in, welk oordeel toch dikwerf na de lezing verandert.

Een verhaal, roman of betoog van eenigen omvang, bij wijze van brieven medegedeeld, boeit mijne aandacht minder, dan op eenige andere manier gesteld, ik voel eene vermoeijing over mij komen, wanneer ik mij steeds bij elken brief om de vier bladzijden, weêr moet te binnen brengen, dat is nu van A aan C, die A was in zijn laatsten brief op bladzijde 164, zóóver met zijn taak; daar zijn nog vijf verschillende brieven van allerhande personen tusschen, dus moet A. nu op bladzijde 186 dáár- en dáár- weêr op terug komen

Die vorm geeft ook iets vreesselijk gedwongens aan een verhaal, en het kijkt deuren en vensters uit dat het fictie is. De mensch wil gaarne bedrogen worden, dat moet men hem tot zijn eer nageven, hij laat zich gaarne een historietje op de mouw spelden; maar dan hoe meer bedekt, hoe liever, niet zoo dat er geen mogelijkheid meer bestaat om te denken dat het niet verdicht is. De pillen moeten verzilverd worden, om ze de menschheid te doen slikken, het is niet genoeg de naakte pillen te geven, en een blad verzilverd papier er bij, daar het toch op hetzelfde neêrkomt, en men zoo men beide ingrediënten afzonderlijk naar binnen geëxpedieerd, niets minder genuttigd heeft, dan wanneer men het zilver om de pillen genomen had; neen, het zilver moet netjes om de pillen heen gedaan worden, zoo dat de slikkende zich de illusie zou kunnen maken, zilveren balletjes genomen te hebben.

Het boek ‘Sara Burgerhart’ is een nuttig, onderhoudend werk, vol humor, geest en verstand (geest en verstand zijn twee, het zij in het voorbij gaan gezegd), doch de vorm schrikte mij af; ik heb dat zoowel als ‘Willem Levend’ natuurlijk gelezen, maar ik deed mijn best te vergeten dat het in brieven was. In een anderen vorm, had ik in ‘Sara’ de scène beter genoten van den broeder met de palmhouten paruik, waar Saartje haar servet tegen aan wierp (tegen de pruik) toen zij aan de verbaasde en verontwaardigde tante en Bregje bekend maakt, dat de flensjes in haar maag ‘bennen.’

De verdeeling van het boek hoort ook tot het zilver der pillen. Ziet men in den ‘Inhoud’ eene niet te lange en niet te korte verdeeling in hoofdstukken, welker opgave ons verrassende, boeijende of aangename episoden doet verwachten, men neemt dan het boek des te gretiger op, en legt het weder met moeite neder. Dat eene hoofdstuk, dat volgens motto of opgave, zooveel moois, interessants of liefs belooft, kom, dat zal ik nog even lezen, zegt men dan.

Zoo ging het mij met het lezen van ‘What wil he do with it?’ van Bulwer onder veel anderen, daar komt mij geen hoofdstuk te lang of te kort voor, en geeft elk kapittel in twee of drie regels eene korte opgave, die u den inhoud laten raden, en uwe nieuwsgierigheid prikkelt. Ten voorbeeld strekke Hoofdstuk I van het zesde boek.... ‘Een blik gunnende in den benijden lentetijd van Darell. Graaf maar diep genoeg, onder elken bodem vloeit water, onder elk leven stroomt verdriet.’ Deze twee dichterlijke woorden doen u veel nieuws verwachten en spannen uw weetlust.

Daarenboven wil de lezende geest eenige verpoozing hebben wanneer hij zich tot romanlectuur zet. Het dooft de belangstelling uit, wanneer gedurende vier of vijf bladzijden, naauwelijks een half regeltje u adem laat scheppen, en steeds op elkander volgende, volslagen volwassen regels, u het voort! voort! van den wandelenden jood toeroepen.

De diepzinnigste redeneringen kunnen gevoegelijk afgebroken worden, en nieuwe regels geven er *relief* aan. Men kan ook in een gesprek twee verschillende opinies laten verdedigen, en daardoor het gevoelen

dat men als schrijver heeft, zegevierend doen te voorschijn treden. Niet in zamenspraken, zooals van vader Braafhart of Eelmoed tegen akelig gewillige Jantjes en Pietjes; maar wat mij het eerste invalt, zoo als Bulwer dat in zijn Maltravers doet in boek VIII, waar Maltravers en lady Florence discoureren over vriendschap en hetgeen men de wereld noemt, dan laat zich van zelf zijne conclusie maken uit de gegeven redeneringen.

De interpunctie, de wijze van het geschrevene voor het oog te rangschikken, wordt door vele gevierde schrijvers geenszins als iets overtolligs voorbij gezien, sommige overdrijven het soms, zoo als Sterne, die den naam heeft van geestig te zijn, welke in zijn 'Tristram Shandy' heele bladzijden alleen vult met titteltjes en streepjes, met krabbeltjes en allerlei soort van attentie wekkende middelen, welke dan omtrent de lezers dezelfde functie waarnemen, als de Turksche trom en het verschoten paillaskostuum van een kermistent ten opzigte van het publiek dat nog buiten staat.

Juist tegen deze drie opgenoemde punten zondigt 'Constance en Elise.'

De Schrijfster schijnt hier ook iets van gevoeld te hebben, er is ten minste gegeven en genomen.

Het eerste deel bevat geen brieven, doch behalve de inleiding van drie bladzijden, niets dan het handschrift van Constance en dat van Elise, beiden zonder eenige verpoozing, tot het eind doorgeschreven.

Zie dien inhoud eens, hoe mager dat staat, die drie regeltjes.

Het tweede deel bevat daarentegen vijf-en-dertig hoofddeelen, waaronder de meeste brieven, doorspekt met handschriften der beide dames.

Het maakt mij op het eerste gezigt den indruk van een concertstuk voor twee stemmen, alt en sopraan. De alt gehuwd, de sopraan ongehuwd.

Eerst de introductie, dan solo sopraan, vervolgens solo alt; einde van het eerste deel, de heeren kunnen naar de koffijkamer gaan.

Het tweede gedeelte is duët voor sopraan en alt, eenigzins gezet als de stukken van Concone, en veel malen hetzelfde, terwijl het eeuwige, 'à l'amour!! à l'amour!! niet vergeten was. Il n'y pas de raison pour que ça finisse.

Ook in het tweede deel is de verdeeling iets minder vermoeijend, dan in het eerste, waar men geen enkel fatsoenlijk punt heeft om te eindigen; wordt men geroepen om te eten, dan moet men maar bot ergens midden in een zin ophouden, en er een papiertje bij leggen.

De titel is, C. en E. of *de* ongehuwde en weduwlijke staat. Ik meen echter, dat hier het bepaalde lidwoord *de* gevoegelijk in het meer algemeene *een* kon veranderd worden, want het doemt alle mogelijke gevallen van ongetrouwden of weduwenstaat, tot de in het boek uiteengezette toestanden; de meesten zouden daar echter wel 'dankje' voor zeggen. Stond er: wenken toepasselijk op of voor ongehuwden en weduwen, dan was elkeen vrij gebleven, nu moeten al die dames er onder door.

Het hoofdidée, de leidende gedachte, is uitmuntend, zij is waarlijk Christelijk: in lief en leed, op God en op Jezus als zijn Zoon te bouwen en daar alle kracht en sterkte van te verwachten. Eere zij daarvoor der Schrijfster. Het boek behoort daarom onder de goede.

Maar een andere vraag is: heeft de Schrijfster haar doel bereikt, is er werkelijk nut mede gesticht?

Ik voor mij geloof niet, dat velen, door die opeenstapeling van vreemde gebeurtenissen, het nuttige der, of liever dier bepaalde godsdienst zullen gaan

gevoelen, wanneer zij dat tot dusverre niet deden, of die reeds verkregen rigting daardoor zullen versterken; de vorm is toch zoo heel onbestemd en de omstandigheden van de verhalen steunen de voorop gestelde principes weinig of niet.

Ik ben zeer voor regelmaat, maar de volharding waarmede het lot der Sopraan (Constance) aan dat der Alt, vooral in het

tweede deel gelijk is gesteld, doet te tastbaar uitkomen hoezeer alles fictie is.

Constance is even maagdelijk in huishoudelijke zaken als Elise, ze sturen den boel eensgezind in het riet. Beide nemen ter opvoeding een meisje bij zich, men hoort niet meer, of zij het huishouden aanleeren. Deze beide opvoedingmeisjes moeten beiden aan een Roomsche familie ontrukt worden.

Constance wordt verliefd op een ongeloovige, dien zij natuurlijk moet bekeeren. Elise wil niet onderdoen, en schaft er zich onmiddellijk ook een aan. Haar gelukt het echter beter, daar zij haren ongeloovige, na volbragte kuur, trouwt, dat ligt ook in de rede; de Sopraan (Constance) moet in haar partij, de ongehuwde partij blijven, en de Alt kan in de hare gevoegelijk trouwen.

Hieruit zou men zeggen dat de weduwlijke staat gelukkiger was, doch de rollen blijven toch nog gelijk verdeeld, de Sopraan, Constance, is hare vriendin in het eerste deel wat vooruit geraakt, want gedurende haar solo, heeft ze niet zooveel ongelukken gehad als de Alt, hoe ongelukkig zij zich ook gevoelde. Reken eens aan, de Alt trouwt in haar Solo, en wordt door haar man verwaarloosd, die gaat drinken, spelen, schulden maken, enfin al wat leelijk is; ze worden arm, en wel dood arm, ze komen in een mijn, zij heeft *toevallig* boekhouden geleerd, en werkt voor haar drinkenden gemaal; een superieur van dezen doet haar scheve propositiën, hij was heel leelijk, en manlief sterft. Zij verliest onderwijl nog een dochtertje, zij heeft met een onverstandige moeder en dito schoonmoeder te kampen. De schoonmoeder sterft dadelijk na haar huwelijk, voor dat de man nog tijd had, twee verstandige woorden in het gansche boek te zeggen enz. enz. Mij dunkt, niet meer dan billijk, dat zij dan ook eens eenigen voorspoed heeft, en het evenwigt is toch niet gebroken.

Het doel van het verhaal is voornamelijk de beide heldinnen ongelukkig te krijgen, ten einde haar gelaten te doen zijn, door den troost der godsdienst; doch hoezeer er ook geredeneerd wordt, geloof ik niet dat iemand practisch, met het boek in de hand, haar zou kunnen navolgen, de toestanden zijn er niet duidelijk genoeg voor beschreven. De omstandigheden worden er als met de haren bijgesleept. Wordt er vereischt om eens gaauw de voortreffelijkheid en kunde van den een, de slechtheid en ongevoeligheid van den ander aan te toonen, er wordt onmiddellijk eene omstandigheid geschapen, en de uitkomst is schitterend. - Leo, de ongeloovige van Constance, is medicus, en zeer knap in zijn vak, dat wordt u verteld, doch nu hebt gij nog de vrijheid het niet te gelooven, en om u dadelijk het bewijs te leveren, daar valt, tot uw en zijn genoegen, een man uit een boom, Leo is daar toevallig en verbindt den sukkel, zoo knap als een professor, blijf nu nog eens twijfelen. - Delmar, de ongeloovige van Elise, moet een poosje verwijderd worden; wel, niets makkelijker dan dit, bij zijns vaders begrafenis zit hij natuurlijk in een rijtuig, dat heeft men maar om te doen vallen en hij verstuikt zijn voet, het hoeft zoo erg niet te zijn. Het is gevaarlijk voor een romanheld of heldin in een rijtuig, op een paard, in een schuit, te gaan zitten, de gelegenheid voor de schrijvers is te schoon, ze maken er te ligt misbruik van. - Leo is, om deelneming op te wekken, half vergiftigd door anatomische bewerkingen, maar als ook hij verwijderd moet worden om Elise ergens in te kunnen laten berusten, dan is de zieke, zwakke Leo, weêr fraix et dispos, hij reist en trekt overal heen.

Er komen een ontelbare menigte personen in voor, die onaangediend, in eens met naam en toenaam voor den lezer staan, en voor men tijd heeft gehad ze te leeren kennen of zelfs te onthouden, zijn ze al weêr verdwenen. Aan de handelende figuur

wordt eene eigenschap gehecht, doch haar handelingen, die dat toch moesten doen uitkomen, zeggen daaromtrent niets, of spreken ze zelfs tegen. - Al wat men van de

schoonzuster van Elise hoort, is dat zij koud, gevoelloos en berekenend is; de daden die men van haar ziet, zijn die van een verstandig, braaf mensch. Lees ‘le memorial de famille’ van Frederic Soulé eens - om de Engelschen er buiten te laten - daarin zal men zien hoezeer het mogelijk is, een zedelijke strekking in een natuurlijk, doorloopend en eenvoudig verhaal te behandelen, en de daden der handelende personen in overeenstemming te brengen met het karakter, dat de schrijver hun geeft. Ik heb gezegd er nu de Engelschen buiten te laten, de naam van Miss Yonge brandt mij anders op de lippen, ook daar volgt men den natuurlijken loop van het verhaal, en merkt er te beter de schoone morele strekking van op, naarmate de gezegde lessen en raadgevingen beter uitkomen, door de natuurlijke uiteenzetting der omstandigheden en door de teekening, als naar het leven van de personen. Door die meer natuurlijke voorstelling en overeenstemming in woorden en daden, komen de gegeven wenken in de werkelijkheid uitvoerbaar voor, en werken terstond ten goede.

Hier integendeel zal niemand zich bij C. of bij E. vergelijken, daar de karakters niet uiteen zijn gezet; hetgeen de een zegt, had even goed de ander of iemand anders kunnen zeggen, ze zijn niet dan de machines waardoor de Schrijfster eenige malen hetzelfde zegt. Is dit waar van de hoofdfiguren, bij de nevenpersonen nog veel meer.

Eene laatste aanmerking is omtrent de godsdienstige strekking, of neen, de godsdienstige behandeling, want de strekking is vroom en goed.

De behandeling komt ons Nederlanders wel wat al te gekleurd voor.

Het eerste deel is roman, het tweede godsdienstig werk of tractaatje. Zoo als wij zagen, elk had haren ongeloovige. Nu is het zeker zeer schoon voor eene geloovige Christinne om een Pantheïst tot bekeering te krijgen, doch of het wel zóó gaat, als daar voorgesteld is, mag betwijfeld worden.

De beide dames gebruiken wel het goede genus, doch vergissen zich in de species; ter bekeering is liefde een hoofdvereischte, doch liefde van de eene sekse voor de andere leidt op een dwaalspoor. Dan zijn de beide heeren mannen van studie, kennis en wetenschap, dus is het waarschijnlijk dat zij in hun ongeloof, dat zij zoo zeer betreuren, berusten, of dat het hun bekropen is, zonder dat zij vooraf de zaak grondig onderzocht hebben, zonder dat zij gronden voor hun ongeloof hebben, en is het natuurlijk dat zij dat ongeloof laten varen, door de kracht der redeneringen dier dames, wier opleiding wat verwaarloosd is. Pour l'amour de leurs beaux yeux, dat kan, maar dat is geen ware bekeering.

Een staaltje van de kracht der redeneringen dier dames vindt men bijv. op blz. 72, deel II: Delmar leest den bijbel zoo als 't schijnt voor het eerst, dat al zeer onwaarschijnlijk is, en zegt dat de oogenschijnlijke tegenstrijdigheden daarin zijn ijver bekoelen, en zij antwoordt: ‘Wat zal ik daar anders op antwoorden dan dat deze tegenstrijdigheden werkelijk bestaan, en dat zij zoovele verborgenheden zijn, waarvoor de menschelijke geest zich moet buigen terwijl zijn hart ze geloovig aanneemt.’

‘Julien ou la fin d'un siecle’ zie daar de voorstelling van iemand die twijfelt en er zich rampzalig door voelt.

Ook dat laag nederzien op anders denkenden en de verwaandheid hen te willen onderrigten, verfraaijen het geheel niet.

Ik eindig met nogmaals te zeggen: eere der Schrijfster, voor haar goede, vrome bedoeling, het boek moge in veler handen komen, want heeft het eenige uitwerking, dan zal het eene goede zijn.

Mengelwerk.

Schillers borgtogt.

Een schoone zoele avond begon reeds een der warme lente-dagen te vervangen, die de laatste knoppen van heester- en boomgewas ontplooiden. Met volle teugen ademde dier en plant den frisschen dampkring in, die stroomen vernieuwd levensgenot uitstortte over de schepselen der natuur. Er was veel gewoel en drukte in het anders stille en eenzame Trippelsdorp: eene gemeente, wier ligging tot nog toe aan de ijverige nasporingen der geographen ontsnapt is, al moet zij ergens in ons vaderland gelegen zijn. Het verwijt is trouwens wel eens meer gehoord, dat men veelal te huis is in den vreemde maar vreemdeling in zijn eigen vaderland! Waarom vaart er ook geene schroefboot naar Schiermonnikoog, naar Vlieland en Terschelling? Zulke togten waren voor zwaarlijvige en aamechtige reizigers zoo onaardig niet. Men vindt dáár geene lastige bergen, die men in de vreemde fatsoens-halve bijna genoodzaakt is te beklauteren, al kijkt men nog zoo angstig in den duizeling-wekkenden afgrond, naast het steile bergpad.

Reken maar op den vooruitgang onzer eeuw, kortademige reizigers! Laat maar eerst Holland op zijn smalst zijn volgeteekend en doorgegraven, dan wordt de Zuiderzee in heerlijke landsdouwen herschapen en strekt zich langs den ringdijk geen centraal-, maar een periferiespoorweg van Petten over Texel naar Ameland uit, met een zijtak naar Urk: dat zal prettig wezen! - Maar bouwen wij geene luchtkasteelen en wenden wij onzen blik van Ameland naar het schilderachtig gelegen Trippelsdorp, waar het nu bijna even druk was, als op eene Alkmaarsche kaasmarkt. Geen wonder! Eene der groote mazen van het spoorwegnet, waarin de Hollandsche kapitalen verward raken, werd er ijverig geknoopt. Aan het andere einde van het eenzame dorpje lag het kasteel, zoo als men in die streken eene buitenplaats vaak noemt. Ofschoon het bekoorlijke *Lijstergeest*, dus heette het lustverblijf, volstrekt niet met de pracht eener oud romeinsche villa, zelfs niet met de schoone buitenverblijven aan den Wassenaarschen straatweg kon wedijveren, toch bevond men zich regt goed en aangenaam in het eenvoudig nette woonhuis of den smaakvol aangelegden bloemgaard en bosschaadjes. De bewo-

ner van dit gastvrije kasteel Steven Kromhout was, - wij zouden zeggen een zonderling figuur, indien de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, op Donderdag den 19^{den} Junij 1862, juist even voor dat zij aan tafel ging, dit woord in de beteekenis van persoon, karakter of beeld niet had in den ban gedaan.

Kromhout was meer dan bemiddeld, mogt zelfs een rijk grondbezitter heeten. Hij had naauwelijks een dertigjarigen leeftijd bereikt. De grillige God Amor had zijne uitzigten op eene lieve levensgezellin eenmaal begunstigd; maar de jeugdige gade, die met hem was opgegroeid, ontviel hem reeds voor vier jaren. De jonge weduwnaar had den moed niet, om eene andere echtvriendin te zoeken, die hij trouwens te Trippelsdorp niet vinden kon. Hij wist te wel, dat zijn uiterlijk voorkomen bij de schoonen volstrekt geene aanbeveling was, en hij verlangde, om zich zelven en niet om zijne fortuin geliefd te worden. De man had het ongeluk, dat het hoofd eenigzins achterover gebogen op vreeselijke krom vergroeide wervel-beenderen scheen te rusten, die aan zijn rug eene bijna bolvormige gedaante gaven. En toch geen zweem van dien scherpen en bitsen wrevel, die vaak den armen bultenaar eigen is. Kromhout was een gul, opgeruimd, goedhartig man, bemind door wie hem kende, die wel deed zonder er zelfs den schijn van te willen dulden. Ook in dit opzigt was hij buiten het model: want in den regel wordt de schijn van wel te doen wel eens hooger gesteld, dan de werkelijkheid. Zonder aanspraak op een wetenschappelijken titel te maken, had Kromhout veel geleerd, maar toch had de man zijn zwak. Hij dweepte met Schiller en verbeeldde zich daarenboven, dat hij, ja wel geen Bilderdijk was, maar toch een aardig versje maakte. Niemand die er aan twijfelde als de beau-monde van Trippelsdorp door het heerlijk druivensap uit Kromhouts wel gevulden wijnkelder tot hooren en bewonderen zoo regt gestemd werd. De schoone lente-avond had ook nu wederom een tweetal bezoekers naar het bekoorlijke Lijstergeest gelokt. Uit smaak voor de poëzij of voor den geurigen kruidenwijn? - Wie zal het beslissen? Een der gasten - een man van groven ligchaams-bouw - scheen een goede vijftiger te zijn en vond, uren in den omtrek, niet ligt zijn wederga in zwaarlijvigheid. In zijne jeugd had hij als ligt matroos ter koopvaardij gevaren. Maar aangezien Evert Splinter of, zoo als hij in de wandeling genoemd werd, Evert Baas zeer veel van zich zelven hield en het geld even vurig als zich zelven beminde, had hij een beroep laten varen, waarin hij geen kans zag fortuin te maken en was nu door de gunsten der geluksgodin en een zekeren ijver in zijn bedrijf - sommigen meenden: vooral door onbeschaamde inhaligheid - een welgesteld man en aannemer van openbare werken geworden. Hij bezat eene zwaar dreunende basstem, wier schor geluid even als zijn luidruchtig lagchen in den wel gekleeden man een onbeschaafd gelukskind deden vermoeden.

Aan de andere zijde van den gastheer balanceerde een jong mensch, Cornelis Geelvink op den ijzeren tuinstoel onder het biezendak van het ruime, in jeugdig groen getooide tuinpriëel.

Aan den bruinen knevelbaard en den ietwas fantastischen tooi van het luchtig zomer-gewaad, naar de laatste modeplaat getrouw gevolgd, herkende men den jongman, die gaarne een goeden dunk van

zijnen smaak en zijne bevalligheid wil geven. Zijn verblijf te Trippelsdorp zou slechts van korten duur zijn, zoolang de arbeid aan den spoorweg het noodzakelijk maakte, dat hij, als beambte, op den aanleg van de aarden baan en de plaatsing der spoorregels het oog hield. Kromhout was met den jongen ingenieur dapper aan het kibbelen over de kunst. Waarheid moest de grondslag van het schoone zijn: dat waren beiden eens - maar beantwoordden de gewrochten van den kunstenaar aan dit beginsel? daar lag de knoop! Daaromtrent kon men het niet eens worden: want telkens verwarde dan de een en dan de ander de logische en de metaphysische waarheid van vader Aristoteles met elkander. In dien strijd scheen Evert Baas luttel belang te stellen, die zich ruimschoots schadeloos stelde, door de fijne cigaren en den geurigen wijn van den gastheer eene ondubbelzinnige eer te bewijzen en zich nu en dan veroorloofde eene of andere woeste aanmerking tusschen het gesprek te werpen, die zeldzaam de eer der opmerking of wederlegging genoot.

'Gij moogt zeggen wat gij wilt, vriend Kromhout!' riep Geelvink met zeer veel zelfsvertrouwen uit: de dichters knoeijen alles door een en disschen zaken op, die onwaar, die onmogelijk zijn. - Neen schud het hoofd maar niet. Ziedaar! Ik zal het u mathematisch en physisch bewijzen!' Fluks bragt de jonge ingenieur zijn wiegelenden tuinstoel in rust, trok dien naar de tafel, dronk zijn glas ledig, haalde een zakboekje en potlood te voorschijn en, na eenige cijfers gekrabbeld te hebben, hernam hij: Hoor eens: 'Gij weet zoo goed als ik, of gij weet het niet, 't is mij om het even, toch is het waar: - de valhoogten of doorgeloopene wegen, die een vrijvallend ligchaam heeft afgelegd zijn evenredig aan de tweede magten der valtijden.' Of 's mans hoorders het wisten of begrepen bleek volstrekt uit hunne houding niet: dat is ook altoos het voorzigtigste, als men in de zaken niet regt te huis is. - 'Welnu!' hernam de spreker: 'Lees mij nu eens Jan van Schaffelaar, de Romance van Tollens: waarin de held zich door het kijkgat heen wringt en van den omloop neer ploft. Daar houdt hij een speach van zeven regels in zijn val: ik heb juist vijf seconden noodig, om die nog spoediger te lezen, dan de vallende Schaffelaar ze kon uitschreeuwen en dus... Want ziet u! dáár ligt juist de klem van mijn betoog: aangezien, voor de breedte van Barneveld, een vrijvallend ligchaam, op het einde der eerste seconde, een weg van vier el negen palm en zes strepen heeft doorgeloopen, zou Jan van Schaffelaar in vijf seconden een weg van twee honderd negen en zestig ellen acht palm en drie duim al vallende hebben moeten afleggen. Waaruit al weder zou volgen, dat de omgang van den dorpstoren te Barneveld achthonderd twee-en-zestig voeten en eene streep boven den grond verheven was! Ja mijnheer 862 voet en 1 streep! En weet u wel dat de leelijke Domtoren, dat logge bakbeest, waar de vrome Utrechtenaars mede dweepen, slechts drie-honderd-tachtig voet hoog is en de spichtige toren van Antwerpen zich niet meer dan vierhonderd-zes-en-zestig voeten boven den grond verheft? 't Is te gek, mijnheer Kromhout! Als ik morgen Klaas Braamstruik, den dorps Aesculaap, ontmoet, wil ik hem wel eens vragen, of iemand die van eene hoogte van 862 voeten springt gedurende zijn val wel een enkel woord zal kunnen uitbrengen. Alzoo is het zon-

neklaar bewezen, dat de dichters er niet vies van zijn, om ongeloofelijkste leugens, dingen die ongerijmd, die onmogelijk zijn, zoo maar brutaal weg als gebeurde feiten uit te kramen.'

Geelvink schoof den ijzeren tuinstoel weêr achterwaarts en begon op nieuw te balanceren. Evert Baas, die ook wat zeggen wilde, merkte aan, dat eene waarschuwing: 'van onderen!' of 'aannemen!' zooals het werkvolk, bij het sloopen van hooge gebouwen elkander toeroept; veel praktischer geweest en dus in den mond van Schaffelaar veel natuurlijker zou gepast hebben.

Maar Steven Kromhout was alles behalve uit het veld geslagen. Wel wist hij niet te beslissen, of het zoogenaamde bewijs van zijn gast scherts of ernst was. Maar de gelegenheid was te gunstig, om op zijn stokpaardje te komen en terwijl hij den rook eener geurige manilla wegblies, liet hij zich aldus hooren:

'Zoo iets noemen wij poëten eene dichterlijke vrijheid. Hoewel! Tollens neem ik niet onvoorwaardelijk in mijne bescherming. Zijne versen zijn mij al te eenvoudig, er zit geene verhevene onverstaanbaar hoogdravende kunst in, men behoeft zich niet eens te bedenken, wat hij meent: 't is daarom geen wonder, dat jan en alleman er zoo mede wegloopt. - Groote dichters een Schiller b.v. zult gij op zulke vrijheden niet betrappen, die aan het koude prozaïsche verstand zooveel ergernis geven. Luister eens! en met een kwamen Schillers gedichten uit den zijzak van zijne luchtige zomerjas kijken. Een juweeltje! Ik zal, omdat Evert Baas geen Hoogduitsch verstaat, het, zoo goed ik kan, in het Hollandsch voorlezen: want de Gijzelaar, de navolging van Tollens, is mij niet naauwkeurig genoeg: in proza dus maar. - 'Als het maar niet te lang is', pruttelde Evert Baas. - Kromhout begon:

Naar Dionysius den dwingeland sloop
Damon, met een dolk in 't gewaad;
Hem sloegen de dienaars van 't geweld in boeijen
'Wat wilt gij met dien dolk? Spreek!' -
Bejegent hem somber de wreedaard:
'De stad van tirannen bevrijden!' - -
'Dat zal u aan 't kruishout berouwen.'

'Ik ben tot sterven, sprak Damon, bereid;
En bid u niet om mijn leven:
Ik vraag u om drie dagen tijds maar alleen,
Tot dat mijne zuster een echtgenoot huwt:
Ik laat u een vriend, als een gijzelaar na:
Hem moogt gij, ontsnap ik, doen sterven.

Daar lacht de koning, met boosaardige loosheid,
En spreekt na kort overleg:
'Drie dagen, die wil ik u schenken:
Doch weet! is dat uitstel verstreken,
Eer gij mij terug zijt gegeven,
Dan moet hij sterven in uwe plaats
En gij zijt van de doodstraf ontslagen.'

Hij gaat tot zijn vriend: - 'De koning gebood
Dat ik aan het kruis met mijn leven,
Zal boeten 't misdadige streven:
Doch wil mij nog gunnen drie dagen tijds,
Tot dat mijne zuster een echtgenoot huwt:

Blijf gij nu den koning zoolang tot een pand
Tot ik keer en slaak uwe boeijen’.

En de vriend zoo getrouw, omhelst hem en zwijgt
En geeft zich den dwingeland over.
De ander spoedt zich van dáár
En eer nog het derde morgenrood schijnt
Had hij snel met den bruigom zijn' zuster vereend.
IJlt hij voort met bezorgd gemoed,
Opdat hij 't bepaalde tijdstip niet mist.

Daar stort er een eindlooze plasregen neer,
Het bronwater vloeit van de bergen,
En beek en stroom is gezwollen.
Zij treên uit den oever en snellen vooruit;
Dáár scheurt de maalstroom de brug uit elkaar
En donderend besproeijen de baren
De bogen van 't krakend gewelf.

‘Heidaar!’ riep Evert Baas zeer onbeleefd: ‘dat liegt de kerel: wie heeft ooit gehoord dat een bruggewelf naar boven op barst, al is het nog zoo goedkoop aangenomen!’ - Men liet hem praten. Kromhout vervolgde rustig:

En troosteloos dwaalt hij langs oever en boord:
Hoe ver hij ook spiedt en blikt in het rond,
En zijn roepen een noodkreet doet hooren,
Toch stoot er geen boot van 't verwijderde strand,
Die hem afzet aan 't land, dat hij wenschte.
Geen schipper, die de veerpond wendt:
De wilde stroom zwelt op tot een zee.

Daar knielt hij aan d'oever en weent hij en smeekt
De armen naar Zeus opgeheven:
O! weerhoud het geweld van den stroom!
De uren vervliegen: in 't Zuiden staat
De zon: en als zij gedaald is
En ik kan de stad niet bereiken,
Dan moet mijn vriend voor mij sterven.

Doch wassend hernieuwt zich 't geweld van den stroom,
En golf op golf stroomt daar henen,
En uur op uur is vervlogen;
Daar drijft hem de angst: hij verzamelt zijn moed
En werpt zich vooruit in den bruisenden vloed.
En slaat hij mot krachtige armen
Den stroom: en een God heeft erbarmen!

Den oever bereikt hij: nu spoedt hij zich voort
En dankt het der reddende Godheid.
Daar springt er een bende van struikroovers op
Uit den donkeren schuilhoek van 't woud,
Den weg hem versperrend en hijgend van moordlust
En belemmert des reizigers haastige vaart
En dreigt hem met zwaaijende knods.

‘Wat wilt gij?’ dus schreeuwt hij verbleekend van schrik -
‘Niets heb ik dan enkel mijn leven,
Dat moet ik den dwingeland geven.’
Hij ontrukt aan den voorste de strijdknods met een:
‘Ter wil van mijn vriend ontferm u mijner!
Drie brengt hij met vreeslijke slagen ter dood,
En de anderen zijn hem ontvloden.

De zon zond een brandenden gloed van zich af:
Door moeijelijkheden zonder tal
Zinken de knieën van afmatting neêr:
‘Gij hebt mij genadig van roovers verlost,
Uit den stroom, mij gered op het dierbare land,
En moet ik hier smachtend vergaan in het niet
En mijn vriend, die mij lieft, voor mij sterven?’

En luister! dáár borrelt, als zilver zoo klaar,
Nabij hem een ruischend gemurmel op,
Hij houdt zich tot luisteren stil,
En ziet - uit de rots snapachtig en snel

Springt murmlend te voorschijn een levende bron.
En vreugdevol bukt hij zich neder
En verfrischt zich de brandende leden.

De zon blikt door de groenende boomtakken heen
En maalt op het zonnige veld
Der boomen reusachtige schaduw.
Twee wandelaars ziet hij den landweg betreên
En snelt in zijn vaart hen spoedig voorbij,
Daar hoort hij de woorden hen spreken:
‘Thans wordt hij aan 't kruishout geslagen.’

En de angst hecht hem vleugels aan d'ijlenden voet,
De smartvolle zorgen jagen hem voort;
Daar glinsteren in 's avondroods stralen
De tinnen van Syrakuse in 't verschiet,
Daar snelt hem Philostratus tegen,
De brave bewaker van 't huis,
Die zijn meester herkent en doet beven.

‘Terug! Gij redt uw' vriend toch niet meer:
Red liever u zelven het leven.
Den dood onderging hij zoo even!
Van uur tot uur verbeidde hij,
Met hoop in het hart, uw wederkomst,
Hem kon des dwingelands honende blik
Zijn geloof aan uw komst niet ontrooven.’

‘Al is het te spade en al kan ik hem niet
Als welkomend redder verschijnen,
De dood zal met hem mij vereênen,
Dies roem' de bloeddorstige dwingeland niet,
Dat de vriend zijn pligt aan den vriend niet volbragt;
Hij slachte twee offers voor één
En geloove aan liefde en aan trouw’.

En de zon gaat reeds onder: daar bereikt hij de poort
En ziet daar het kruishout geheven,
De menigte gapend, staat rond er om heen
Reeds sleurt men zijn vriend in boeijen naar 't kruis,
Daar stoot hij met forschheid de volksrij van een;

‘Mij’ - schreeuwt hij, - ‘o Beul! moet gij dooden,
‘Daar ben ik, voor wien hij als gijzelaar stond!’

Verbazing grijpt een ieder aan.
Zij liggen elkander in de armen geklemd
En weenen van smart en van vreugde.
Geen oog ziet men daar, dat in tranen niet zwemt.
Men geeft van dit wonder den koning berigt,
En 't menschelijk gevoel welt op in zijn boezem:
Fluks laat hij voor zijn troon hen geleiden,

En staart vol bewondring het vriendenpaar aan.
Nu spreekt hij: ‘Ja 't is aan u beiden gelukt,
Gij hebt mij het hart overmeesterd:
De trouw is toch waarlijk geen ijdele waan;
Zoo neem dan ook mij als uw deelgenoot aan,
Laat mij ook, vergun mij die ernstige beê,
De derde in uw vriendenbond wezen!’

Steven Kromhout sloeg het boek toe, dat in den zijzak van zijn zomerjas verdween, en boog het achteroverhellende hoofd merkbaar voorover, om Cornelis Geelvink met een uitdagenden blik van zelfvoldoening aan te kijken: ‘Beproef nog eens een mathematisch physisch bewijs, dat Schillers Borgtogt of Gijzelaar onwaarheid bevat. Eene heerlijke Romance niet waar? Spies, die een boek over het leven en de poëzij van Schiller gemaakt heeft, noemt het met regt ‘een voortreffelijk dichtstuk waarin de schoone verhevene gedachte: trouw is geen ijdele waan ons in poëtisch licht te gemoet treedt.’ - ‘Dat moge die Spies dan verantwoorden’ hernam de hardnekkige tegenpartij: ‘maar ik zeg u, dat Schillers schildering onwaar is. Ongerijmd zelfs: een angstige dwingeland, als Dionysius, laat geen dolleman, die met een dolk in het gewaad in zijn versterkt paleis drong en hem naar het leven stond, onder borgtogt, vrij en vrank weg loopen. Dat is ten minste niet natuurlijk.’

Met een vloog Geelvink op, met de woorden: ‘mijn Hemel! wat aardige meisjes! ik kom zoo terug!’ en de jonge ingenieur was den tuin al uit, op den zijweg, waarover het lustpriëel van Lijstergeest een ruim uitzigt gaf. En inderdaad er liepen daar twee boersche schoonheden van Trippelsdorp, die Geelvink wilde ontmoeten en eens opnemen.

Evert Baas, die in het bijzijn van den Ingenieur ongaarne iets deed of sprak, dat deze niet volkomen goedvond, maakte dadelijk van de gelegenheid gebruik, om ook eens naar hartelust een woordje over het dichtstuk te zeggen:

‘Neem mij niet kwalijk, Mijnheer Kromhout, dat is mij toch eene dwaze geschiedenis van die twee vrienden. Vriendschap, ja wel! het mogt wat! Hoe kan een verstandig man gelooven, dat de eene vriend zich voor den anderen in de nesten zal helpen? Weet gij wanneer de menschen elkanders vrienden zijn? - Als zij elkaâr noodig hebben, en anders niet! - En dan borg blijven, als de kop er mede gemoeid is. Gekheid! daar weet ik van te spreken. Als wij aannemers daar geen loopje op hadden, kwam er ook al niet veel van onze borgtogten teregt. Ik zeg: die voor een ander borg blijft is een gek. - Vriendschap, ja wel! zeer goed voor jong volkje, dat nog niet weet, wat er in de wereld te eten is. Let maar op praktische mannen, die zaken doen, kooplieden, fabrijkanten: deze noemen, en zij hebben gelijk ook, de lieden, die hun belangrijke winsten aanbrengen, hunne vrienden: dat is te begrijpen,

want zij laten elkander wat verdienen! Ik ben maar een eenvoudig aannemer en heb niet school gelegen, zoo als gij, en zoo veel talen niet geleerd. Dat behoeft ook niet! ik had al dien omboel niet noodig! Ik weet precies zoo veel, als ik voor mijn vak noo-

dig heb: de rest is ballast! Goed rekenen, dat is de baas! Ik heb ja, een stuivertje leeren verdienen, al speel ik tien centen om een dubbeltje. Maar zoo veel heb ik in de wereld toch gezien; dat de eene vriend, zich nooit voor den anderen laat opsluiten, veel minder ter dood brengen. Gij moogt er van gelooven, wat gij wilt, maar ik zeg, uw Schiller is een zot, die van verwulfde bruggen niet met al te doen heeft. Het is jammer, dat mijnheer Geelvink nu de boeren meisjes naloopt, anders zou hij wel spoedig bewijzen, dat hetgeen Schiller vertelt onmogelijk is - een sprookje Mijnheer! niet eens zoo kluchtig, als de vertelsels van Roodkapje en Blaauwbaard!'

Evert Baas was zoo innig over zijne geestigheid voldaan, dat hij uit louter pret, den gastheer op eene lachbui onthaalde, die veel op het blaffen van een ouden kortademigen stalhond geleek. Steven Kromhout had de taal der onbeschofte baatzucht aanvankelijk aangehoord met plan, om ze niet te wederleggen, en in het vervolg den verstandigen, praktischen Evert Baas zooveel mogelijk te ontwijken. 's Mans begrippen - zoo het al begrippen waren - deden zijn wel geplaatste hart onaangenaam aan. Maar toen hij Schiller voor een zot had hooren uitmaken, en diens poëzij met de kinder-sprookjes van den ouden tijd vergeleken werden, vergat de goede man zich zelven. Zijn hoofd zonk nog meer achterover naar den gekromden rug en de blos der verontwaardiging gloeide op zijn anders goedaardig gelaat.

'Met u kan ik' - dus liet hij zich hooren - 'evenmin over de vriendschap spreken, als met den blindgeborene over het licht of met den doofstomme over de toonkunst. De weldenkende zou uwe fortuin niet begeeren, als twijfel aan de schoone gedachte "trouw is geen ijdele waan" de voorwaarde tot haar bezit of ongeloof aan menschendeugd en menschenwaarde de prijs moest zijn, waarvoor haar genot verworven wordt! Foei! Evert Baas! dat is de taal van een zelfzuchtige! Schaam u, zulke woorden doen uw hart geen eer aan. Kondet gij als een Schiller gevoelen, waarlijk gij zoudt hem geen zot noemen en de vriendschap van Damon en Phintias geen sprookje noemen, maar eene geloofwaardige geschiedenis der oudheid, sedert eeuwen door de schranderste mannen verhaald en bewonderd!'

'Zoo! waait de wind uit dien hoek', riep Evert Baas - 'nu weet ik het al! Is het eene oude historie? Dan geloof ik er nog veel minder van. - Ik dacht dat de Moffrikaan, daar gij zooveel mede op hebt, zelf zoo onbeschaamd gelogen had: liegt hij maar in commissie? Al te maal gekheid! Ik heb wel meer van zulke vertelsels uit de oudheid hooren spreken; van fameuse heksen, die op vurige wagens, met vurige draken er voor door de lucht holden, zonder hare crinoline te branden. Van een vechtersbaas - Milo geloof ik - waarschijnlijk een soort van polderjongen, die - begrijp eens aan - dagelijks een geheelen os opat. Er moet toen zekerlijk niet bij aanneming gewerkt zijn, of het vleesch niet zoo crimineel duur zijn geweest, als thans. Denkt gij Mijnheer! dat ik dronken of gek ben, om al die mallepraat te gelooven? Neen beste brave! dan kent gij mij niet, dat gelooft niemand en ik dus ook niet! Het ding, dat gij daar uit het Hoogduitsch hebt voorgelezen, mag schoon zijn - 't kan

mij niet schelen, - want gij zoudt op het laatst nog wel zeggen ‘kerel! dáár weet gij niet van!’ Dat kan ik ook wel slikken. - Maar als waarheid - waarover de Heeren daar straks ruzie hadden - de grondslag van het schoone is, dan zeg ik Mijnheer Kromhout! - Schiller's Gijzelaar is niet schoon: want geen vriend laat zich voor zijn vriend ophangen!’

‘Wie spreekt daar van ophangen?’ klonk op eens eene stentor-stem uit de heesters, achter het lustpriëel, waar de vrienden zaten. Die vraag was eene aangename afleiding voor den verontwaardigden gastheer Kromhout, die zich tegen Geelvink eene krachtige ondersteuning beloofde van den wakkeren Jurist, Mr. Gerard Boxhoorn, kantonregter te Trippelsdorp, met wien Evert Baas ambtshalve volstrekt niet was ingenomen. Boxhoorn was den ingenieur Geelvink in den weg gekomen, toen deze een kijkje zocht te nemen van de beide land-nimfen. Het hielp hem niets, al stond de jonge meisjes-gek op heete kolen. De schalksche kantonregter had lont geroken en wist hem lang genoeg op te houden, tot dat de beide schoonheden op eene naburige hoeve verdwenen waren. Er was niets aan te doen. Zoo waren zij beiden al keuvelende bij den gullen gastheer op Lijstergeest aangeland.

‘Welkom vriend!’ sprak Kromhout opgeruimd: ‘Gij komt juist van pas: wat zegt gij er van? Onze vriend Geelvink geeft wel toe, dat in de poëzij waarheid de grondslag is van het schoone, maar beweert stout weg, dat de dichters allerlei onwaarschijnlijkheden ter neder schrijven, en Evert Baas, verbeeld u eens, vergelijkt Schillers Gijzelaar met de sprookjes van Roodkapje en Blaauwbaard en noemt den grootsten dichter van Duitschland een zot!’ Met schier ongeloofelijke naauwkeurigheid werden de woorden, door Evert Baas en Geelvink gesproken, herhaald, waaruit blijken kon, hoe aangenaam zij den bewonderaar van Schillers talent getroffen hadden.

‘Denk maar’ - was het antwoord van Boxhoorn - ‘de beroemde Ingenieur Cornelis Geelvink, tijdelijk verblijf houdende in de gemeente Trippelsdorp, belast met de werken van de spoorbaan, is beter bewonderaar van levende schoonheden, dan van dichterlijke. Het gaat u, als met de lieden, die in vroeger tijd elkander verketterden, omdat de een verkoos te gelooven: dat de zon om de aarde draaide en de laatste stil stond, en de andere juist het omgekeerde volhield: en toch zij hadden het beiden glad mis, want nu weet men, geen van beiden staan stil. Daarom, vrienden, elkaâr nooit verketteren om hetgeen men gelooft. Wie daar smaak in heeft, toont op zijn zachtst genomen, dat zijn hoofd aan verstand ten minste niet barsten zal. De Borgtogt of Gijzelaar van uwen Schiller is eene romantische schepping van een Duitscher, er ademt geen grieksche geest in! en als zoodanig is de schildering onwaar: als Duitsch product wil ik het geene verdienste ontzeggen.’

‘Wat, is het voorval met Damon en Phintias niet Grieksch?’ gromde Kromhout: ‘Man, dat hebt gij mis! Weet gij dan niet, dat Cicero het feit op twee plaatsen aanhaalt? Wel nu nog mooijer!’ - ‘Ja zeker weet ik het! en Valerius Maximus en Plutarchus vertellen het ook, om van anderen niet te spreken. Maar vriend! bij een getuigen-verhoor in de negentiende eeuw, waardeert

men ook de personen, die de getuigenis afleggen. Er zijn er wel, die dat onplaisierig en zelfs goddeloos vinden: maar men verkoopt elkander in de geleerde wereld geene knollen voor citroenen meer! Cicero leidt er op de eene plaats de gevolgtrekking uit af: dat het voor een tiran verschrikkelijk moet zijn geen enkel waarachtig-vertrouwd vriend te bezitten. Elders schrijft hij eenvoudig weg: men zegt, men verhaalt. Zestig jaren later wist Valerius Maximus het geval op een prik en vertelt het in al zijne kleuren, maar hij zoog het verhaal uit zijn duim, hoort gij! Eén woord zooveel als duizend! Noch Cicero, noch Valerius Maximus, noch de langdradige Plutarchus begrepen iets van de waarlijk aandoenlijke geschiedenis van Damon en Phintias, gesteld al eens, dat het vriendenpaar inderdaad dus heette: want C. Julius Hyginus, de bibliothecaris van de palatijnsche bibliotheek, onder Augustus, noemt ze Moerus en Selinuntius.'

'Ik word bang van u' - antwoordde Kromhout neêrslagtig: 'Zulke vaste ontwijfelbare geschiedkundige waarheden te loochenen! Waar moet het heen! Men zal op het laatst gedwongen worden, niets meer te gelooven! De Borgtogt van Schiller ademt geen griekschen geest: 't is een Germaansch produkt! - en toch laat gij u ontvallen, dat Valerius Maximus, dertig jaren na Christus, het schoone feit uitvoerig heeft geschilderd: dat heeft hij zeker uit oudere oorkonden gehaald, maar niet verzonnen. Neen, vriend Boxhoorn! uwe geleerdheid brengt u tot razernij. Dat gelooft stellig niemand dan gij alleen!'

''t Zal wel komen, oude jongen!' riep Boxhoorn lagchende: 'Gij leest immers nog wel een weinig Grieksch, in uwe eenzaamheid op het lommerige Lijstergeest. Ik weet goed raad. Het eerwaardig ambt van kantonregter te Trippelsdorp begint mij sedert de aardige erfenis van tante Pleun zeer tegen te staan. Ik vraag drie maanden verlof: dan wil ik naar Zwitserland en Italië. Ga met mij mede, vriend! dan doen wij een uitstapje naar Florence. Wij zullen dan zorgen, dat men op ons het oude spreekwoord van de poes, die naar Engeland gaat, niet kan toepassen. Dan gaan wij naar de Florentijnsche Bibliotheek: daar ligt een zeer oud, kostelijk handschrift van Jamblichus: wij zien het in en ik genees u van uw ongeloof.'

De jonge Geelvink had tot hiertoe den kantonregter aangegaapt. Hij had wel lust, om zich een weinig te wreeken op den lastigen spreeuw, die hem in zijn lust, om de beide dorpsmeisjes eens toe te spreken, gedwarsboomd had. 'Dat is mij nu een advocaten-streek,' riep hij: 'wie reist naar Florence, om uit te maken, of iemand de eene of andere anecdote van den ouden tijd goed begrepen heeft? Vriend Kromhout! laat u niet bij den neus nemen!'

'Pas gij daar slechts op!' hernam Boxhoorn, en hij zag Evert Baas van terzijde aan, die dapper zat te knikkebollen. 'Ik kan u zelfs hier dadelijk het bewijs verstaanbaar maken: maar de kopij, die ik van het verhaal bezit, is geen notariëel afschrift, dat behoorlijk geregistreerd is: daarom is het bewijs alleen in loco, te Florence, mogelijk. Het oude handschrift is van Jamblichus, bij wien een fragment van Aristoxenus voorkomt, die omstreeks de derde eeuw voor Christus leefde. Er waren in den tijd van den jongen Dionysius, tiran van Syrakuse, vele lieden op Sicilië, die, even als de

liefhebbers van kreeften, zich het doorbreken en verbrijzelen van beenderen of schalen getroostten, om slechts een weinig voedsel meester te worden; - dat is er waren vele filosofen, volbloed-denkers van het beste ras: Pythagoristen, snaken die geloofden, dat de wereld een ziel had, die geen vleesch aten, zoo als lage spotters zeiden, uit vrees, dat men bij het slachten van een groot vet varken, de ziel van oom of tante wel eens zou kunnen verontrusten. Want, behalve dat deze wijze lieden geen boonen aten, geloofden zij, dat de zielen der afgestorvenen naar de ligchamen van dieren verhuisden, al naar mate van hare zedelijke volmaaktheid. Geen wonder, dat de praatzieke Grieken velerlei dwaasheden van deze wijsgeeren wisten te vertellen. De beide vrienden Damon en Phintias waren ook Pythagoristen. Uit het fragment van Aristoxenus, in het Grieksch - begrijpt gij, Geelvink? - in goed Grieksch geschreven, blijkt het volgende. Toen Dionysius uit zijne tirannie verjaagd, te Korinthe leefde, verhaalde hij ons dikwijls het gebeurde met Phintias en Damon. Dionysius vertelde ons dan, dat er eenigen waren, die zich bij hem ophielden. - Wij zouden zeggen hovelingen: dus een flaauw soort van volkje! die dikwijls van de Pythagoristen spraken, hen hoonden en beschimpten, den naam van kwakzalvers gaven en beweerden, dat hunne deftigheid, voorgewende trouw en geestkracht bezwijken zou, indien men ze in waarlijk vreeselijke omstandigheden verplaatste. Toen anderen, die gunstiger over de filosofen dachten, dit tegenspraken, ontstond er een verschil over, dat, op de volgende wijze, werd uitgemaakt, dat er - let wel Kromhout, deze woorden, die een juist begrip van de zaak geven, komen alleen in het oude handschrift te Florence voor[*)], waar later geen der overige bekende afschriften van Jamblichus naar vervaardigd zijn - dat er toen tegen de vrienden van Phintias, dit kluchtspel, listig werd afgespeeld. Dionysius verhaalde, dat hij Phintias ontbood, in het bijzijn van zijne gewaande beschuldigers verklaarde, hoe het bewezen was, dat hij met anderen hem hinderlagen legde: dat zulks ook door de aanwezigen getuigd werd en dat hunne ergernis zulks ook zeer geloofwaardig maakte. Toen verzocht Damon, tot sterven gedoemd, uitstel van zijn doodvonnis tot des avonds, als zijn vriend Phintias zoolang tot gijzelaar achterbleef. Op de overige woorden van Aristoxenus komt het nu minder aan. Maar het is een lust dit eenvoudig schoone onopgesmukte verhaal, als uit den mond Dionysius zelven te hooren vertellen. Hoe natuurlijk is de hatelijke spotternij der hovelingen tegen den gijzelaar Phintias, die hem schertsende toeduwden: ‘dat hij als een hert zou worden in plaats gesteld’ zoo als de Godin Artemis, naar de oude mythe, eene hinde in plaats van Iphigenia, Agamemnon's dochter op het altaar stelde, toen de arme meid voor de grillen van Papa en Oom-lief onschuldig aan de bloeddorstige

*) De bedoelde woorden van Aristoxenus, bij Jamblichus zijn: □*ντιλεγοντων δ*□ *τινων* □*α*□*γενομ*□*νης φιλονει*□□*ας συνταχ*□□*ναι* □*π*□ *το*□*ς περ*□ *Φιντ*□*αν* [*δρ*□*μα τοι*□*νδε. Μεταπεμψ*□*μενος* □ *Λιον*□*σιος* □*φη Φιντ*□*αν*] □*ναντ*□*ον τ*□*ν* □*ατηγ*□*ρων α*□*το*□ *ε*□*πε*□*ν,* □*τι φανερ*□*ς γ*□*γονε μετ*□ *τινων* □*πιβουλε*□*ων α*□*τ*□ □*τ*□. De woorden tusschen de haakjes geplaatst, die het wezen der gebeurtenis duidelijk maken, komen alleen voor in het bedoelde zeer oude handschrift te Florence, door Prof. Cobet vergeleken.

Godes moest worden opgeofferd. Volgens Aristoxenus heeft Damon geene zuster uit te huwelijken, geene rivieren over te trekken, geene roovers te verslaan. Ach! neen. Damon woont te Syrakuse: hij laat volstrekt niet angstig op zich wachten, maar komt, nadat zijne zaken in orde gebragt zijn, om te sterven, toen de zon bijna onderging. Roerend wordt eindelijk dit eenvoudig verhaal, roerend, omdat het den stempel der waarheid draagt. Verbeeld u het beschaamde gespuis van lasterzieke hovelingen, die onnoozel op den neus keken, toen Dionysius zich ernstig - en wat nog al iets te beduiden had - diep getroffen toonde. Aristoxenus getuigt: 'Dionysius, nadat hij de mannen omarmd en gekust had, verlangde de derde in hun vriendschapsverbond te worden opgenomen. Maar zij lieten zich op geenerlei wijze met iets dergelijks in, hoezeer hij ook bleef aanhouden.' - Welnu vriend Kromhout! heeft Schiller, of Cicero, of wie gij wilt de gebeurtenis goed begrepen? Zijn de kleuren en tinten van 's dichters tafereel Grieksch of Germaansch? - 'Nu ja!' was het antwoord, - Schiller had het oude handschrift van Florence zeker niet gezien!' - 'Zeer mogelijk' - hernam de Jurist: 'maar ook zonder de zes of zeven Grieksche woorden, die in de overige handschriften van Jamblichus zijn overgeslagen, kon de toon en zamenhang van Aristoxenus woorden wel eenigzins de ware toedragt der zaak doen vermoeden; gelijk die wel eens vermoed is, omdat, zooals mijnheer Geelvink nog zoo onjuist niet aanmerkte, een dwingeland er niet met al van houdt, om personen te laten loopen, die met een dolk op hem afkomen. Gelooft gij niet, dat het feit, zooals het door Dionysius aan Aristoxenus werd verhaald, eene zeer schoone inkleeding zou mogelijk maken? De schoone, den mensch veredelende trouw der vriendschap, waaraan alleen egoïsten en gierigaards twijfelen, verliest er niets bij, of de Pythagoristen de speelbal waren van het hofgespuis van Dionysius, dan wel of de zaak geheel ernst ware. De vrienden toch hielden alles voor ernst. Maar: waar men het zedelijk goede sprekend wil doen uitkomen, daar moet waarheid in de schildering zijn. Waarheid is en blijft de grondslag van het schoone, voor den dichter zoowel als voor de Apellessen en Phidiassen van lateren tijd. Aan het werk Kromhout! De lier van den wand genomen, gij kunt het Schiller afwinnen; maar schrijf dan boven uw dichtstuk: de beschaamde hovelingen.' 'Onmogelijk!' - riep Kromhout: maar hij noodigde de vrienden zeer opgeruimd aan zijn avond-disch. Evert Baas was stil afgedropen, al was de uitnoodiging geheel niet te verwerpen. Hij hield volstrekt niet van uitvallen op egoïsten en gierigaards. Er mogt nog eens meer vallen! Den volgenden morgen greep Steven Kromhout de lier met zeven snaren. Maar zoo veel men weet zijn *de beschaamde hovelingen* nog niet in druk verschenen.

Alkmaar, 1863.

Dr. J.J. DE GELDER.

Achtduizend gulden.
Door
George van Braband.
(*Slot.*)

Onder het beheer van Kas en van Mel waren de achtduizend gulden nog altijd bijeen gebleven, maar dit veranderde weldra, daar Bel al spoedig aanving er mede te handelen zooals met een aanzienlijk gedeelte zijner eigen bezitting, namelijk om er oppassende menschen mede voort te helpen en nuttige ondernemingen door te bevorderen. Als een verstandig beheerder van geldelijk kapitaal onderzocht hij altijd eerst zoo naauwkeurig mogelijk naar personen en omstandigheden; maar indien daaromtrent dan ook de uitslag gunstig was, duchtte hij de angstvallige aanmerkingen niet van zijnen broeder Kas, die met alle eerbiediging van Bel's vrijheid, gelijk hij zich uitdrukte, echter niet kon nalaten het hoofd te schudden over de ongehoorde waagstukken, die zijn broeder zich veroorloofde. Zoo had deze bij voorbeeld eens tweehonderd gulden voorgeschoten aan iemand, die er eene aanzienlijke partij appelen voor kocht ter uitvoer naar Engeland. Dit was dan nu wel het toppunt van onzinnigheid! En waarlijk, de mogelijkheden dat het geheele sommetje naar de maan was, bleken zoo vele te zijn, dat men het vindingrijke hoofd moest bewonderen, die zooveel kwade kansen in zoo weinig oogenblikken kon berekenen. Maar welke berekening faalt niet! Het burgermannetje bleek goed gezien te hebbben, want toen hij zijne appelen te Londen afgezet en er verder koopwaar op Holland voor in de plaats genomen had, hield hij na aftrek van de onkosten een zoo aardig sommetje over, dat Bel hierin aanmoediging vond om den man nog een paar keeren op zulk eene wijze aan den gang te houden, en slechts vier jaren duurde het, of de appelenspeculatie had zich uitgezet tot eene winkelnering, die een burger bestaan opleverde.

Wij zullen de reizen niet volgen die de achtduizend gulden, somtijds in wel twintig gedeelten gesplitst, van de eene hand in de andere maakten. Dit is zeker, dat Bel niet bevreemd behoefde te zijn dat hij aan de voorwaarde niet voldoen zou, want de verwisselingen waren talrijk, meestal op kleine, doch nu en dan ook wel eens op groote schaal. Een voorbeeld van dit laatste leverden zijne krachtige bemoeijingen met betrekking tot eene belangrijke ontginning in het Namensche. Bel kwam namelijk op een klein handelsreisje naar Dusseldorp in kennis met zekeren Muller, in wien hij al spoedig iemand onderscheidde van buitengewone schranderheid. Deze man deed hem een verhaal van eene door hem gedane ontdekking, dat in de Belgische provincie Namen, in een eenzaam oord, zich eene marmergroeve bevond, die zeer gemakkelijk zou te ontginnen zijn, terwijl het vervoer mede op vrij eenvoudige wijze gemakkelijk en onkostbaar kon gemaakt

worden. ‘Kennis van de zaak heb ik genoeg’, besloot Muller, ‘maar het ontbreekt mij aan geld.’ Hij deelde daarop aan Mel, wiens kunde in al zulke zaken hem spoedig bleek, de teleurstellingen mede, met welke hij te dier zake te kampen had. Het was hem niet moeilijk gevallen, eene concessie tot het bearbeiden der bewuste marmergroeve te erlangen tegen eene matige jaarlijksche uitkeering aan de gemeente, op wier grondgebied de groeve lag; maar om de zaak in werking te brengen behoefde hij eenig kapitaal. Vruchteloos had hij getracht het te verkrijgen - wat moeite hij ook deed en hoe hij de voordeelen ook voorrekende, niemand scheen geneigd om actiën te nemen. ‘Als dat ding maar half zoo goed is als het schijnt’, zeide de een, ‘zal het u wel niet moeilijk vallen uwe actiën te plaatsen.’ ‘Het is al te mooi’, heette het bij een ander, ‘als de uitkomst wat minder schitterend was, zou ik er eens toe overgaan.’ ‘Ik doe aan die dingen niet’, scheepte hem een derde af; ‘'t kan zijn dat er winst op zit, maar men heeft het niet zeker. Er is zoo veel in te voorzien!’ Een vierde was van oordeel, dat men zulke zaken zoo dikwijls zag mislukken; een vijfde opperde bedenkingen ten aanzien van mogelijk mindere deugdzaamheid van het marmer; een zesde.... doch 't verveelt ons langer te verwijlen bij zwarigheden, die zeker zouden verdienen in aanmerking te worden genomen, als zij niet waren afgesneden door de bewijzen, die Muller aan Bel voorlegde en ook reeds voorgelegd had aan allen, die hij had uitgenoodigd actiën te nemen: dat deskundigen de groeve naauwkeurig hadden onderzocht en hoogst gunstig over de zaak oordeelen - dat de soort van marmer door bekwame steenhouwers niet alleen voor meer dan voldoende werd verklaard, maar ook als eene die in vele gevallen grootelijks de voorkeur verdiende en toch moeilijk te bekomen was - dat de kosten der ontginning zeker te hoog waren opgegeven en de opbrengst even zeker te laag - en eindelijk dat hij, Muller, een man was van erkende bekwaamheid en onbetwistbare goede trouw.

Bel had behagen in hem en zijne zaak. Hij onderzocht alles nog nader, ook op de plaats zelve, en aarzelde niet, er omtrent de helft van de achtduizend gulden met nog eenig geld van hemzelven in te steken. En hoe kwam het uit? Dat nog enkele anderen, moed gevat hebbende door den moed van Bel, zijn voorbeeld op kleiner schaal volgden, zoodat de zaak in gang kwam. Binnen eenige jaren rezen de actiën in die marmergroeve tot ver boven het driedubbele van de oorspronkelijke waarde die zij vertegenwoordigden; een aantal nijvere werklieden vonden met hunne gezinnen een ruim bestaan; er verrees een nieuw gehucht in de onmiddellijke nabijheid der marmergroeve, en de gemeente, door eene steeds toenemende uitkeering daartoe in staat gesteld, verschafte zich door het aanleggen van een en straatweg naar de Maas nieuwe hulpbronnen van welvaart.

Toen de zaak zulk eene vlugt nam, kocht Kas, die misschien vroeger de rijkste geweest was in bedenkingen en de vlugste met zijne weigering, mede eene actie voor het driedubbele van 't geen zij hem bij den aanvang zou hebben gekost. Hij noemde het nog een waagstuk; maar nu anderen het ijs gebroken hadden, besloot hij toch ook gebruik te maken van het geopende water, nu eene erfenis van eene tante zijner vrouw hem het daartoe benoodigde kapitaal deed in

handen krijgen; want er iets voor verkoopen, dat was eene roekeloosheid, die hij zich niet zou hebben kunnen vergeven.

Die tante was te Delft overleden, en hoeveel het onzen hokvasten Kas ook kostte, verlof te vragen en eene zoo Oost-Indische reis te doen als die van zijn kantoor naar Delft, - zijne tegenwoordigheid werd er volstrekt vereischt. Hij beet dus in den zuren appel en had het van dat oogenblik verbazend druk met schikkingen, maatregelen, voorzorgen, die zich zelfs zoover uitstrekten, dat hij zich van een binnenlandsch paspoort voorzag. Wel beduidde hem de burgemeester dat dit groote dwaasheid en in 't geheel niet noodig was - Kas hield vol, dat men niet kon weten in welke omstandigheden men geraken kon, en buitendien beschouwde hij de aanmerking des burgemeesters als eene flaauwe uitvlugt, alleen omdat de pas kosteloos moest worden uitgereikt en men er dus ‘niets aan had.’ Had Kas een geheim voorgevoel dat hem iets zou overkomen? We weten het niet, maar wel, dat hem iets overkwam, zelfs groot levensgevaar, niet te Delft, maar in het vorstelijk 's Gravenhage.

De lezer dezer geschiedenis moet namelijk weten, dat Kas te zijnent lid was van een leesgezelschap, welks directeur gebruik makende van de hem bij het reglement toegekende bevoegdheid om kleine stukjes van den dag buitengewoon rond te zenden, dezen maatregel had toegepast op eene kleine brochure, in den zomer van 1851 in het licht gegeven over de toen aanstaande zon-eclips van dat jaar, met eenige aanwijzingen aangaande den loop dien dat hemelverschijnsel nemen zou. Kas begreep van die zaken eigenlijk niets; maar hij ging uit van de doodeenvoudige redenering, dat hij het als medelid moest helpen betalen, dus dat hij daarvoor dan ook het genot moest hebben van het te lezen. Maar ach! hadde hij dat liever niet gedaan! Het onschuldige stukje werd voor onzen Kas eene aanleiding tot langdurige kwellingen en kwam hem te staan op vruchteloos geschrijf, op boos worden, op eene hem alleronbegrijpelijkste onzekerheid. Ziet men kans het te raden? Men beproeve het liever niet, want het zou toch niet lukken. We zullen het dus maar zeggen.

De eclips had volmaakt zoo plaats als het - en dat nog wel eenige weken vooruit! - was voorspeld, en als men door een berookt glaasje keek, was alles volkomen gelijk aan de afbeeldingen in het boekje. Eene zoo merkwaardige uitkomst boezemde aan Kas een onbepaald vertrouwen in op de kunde van den schrijver. Hij twijfelde dus niet of ook dat gedeelte van het boekje zou wel waarheid behelzen, waarin hij gelezen had; ‘Voor hen die den tijd op een uurwerk met een klokkenspel voorzien rekenen, zij herinnerd, dat het uur, halve uur of kwartier, altijd is verstreken bij het begin van het spelen.’ Dat had Kas nooit geweten! De kerktoren intusschen had een klokkenspel, ten minste als men dien naam wil geven aan een lamlendig getjingel, dat evenwel altijd nog wel een minuut twee drie werk had eer het zijn deuntje had afgerammeld onder veel hiaten van wege 't ontbreken van hamers of trekkers. Om 't even - het duurde toch altijd een minuut twee drie bij 't heele en niet veel minder bij 't halve uur. Maar nu had Kas sedert zijn in dienst treden als postdirecteur altijd zijne bussen geligt en zijne overige gewigtige werkzaamheden verrigt volgens het slaan, en wel bij den middelsten slag,

zoodat hij bijv. hetgeen te negen uur moest gedaan worden, tegelijk begon met het vallen van den vijfden slag op den kerktoren. Het klokkenspel had hij nooit in aanmerking genomen; en nu - moest hij zoo op het alleronverwachtst en op eene plaats waar hij het niet zoeken zou vernemen, dat hij altijd had verkeerd in eene groote dwaling. Het uur was veel vroeger verstreken! Kwam er iets van, nog van vroeger, ja, dan kon hij zich verontschuldigen met zijne onwetendheid. Maar nu kon hij geen onwetendheid meer voorwenden. Hij had het gelezen in een boekje, welks schrijver aan den hemel zelf nog ruim zoo naauwkeurig bekend was als hij op zijn kantoor - en dat zeide wat! Het moest dus wel waar zijn; maar wist men het op andere kantoren, en hoe dacht men er dáár over? Kas gaf zich de moeite om er een paar zijner ambtgenooten in de buurt, met wie hij onmiddellijk correspondeerde, officieus naar te vragen. De een beschouwde het als een bagatel, dat de moeite van nadenken niet waardig was; de ander maakte het nog erger: deze beantwoordde zijne vraag met een verachtelijk stilzwijgen. Kas dacht er echter anders over; hij besloot na veel wikken en wegen er de hoofd-administratie over te schrijven en de noodige inlichtingen te vragen hoe hij die zaak te beschouwen en te behandelen had, namelijk of datgene, waartoe tijdstippen gesteld waren, en wel vooral het openen en sluiten van het kantoor, moest plaats hebben bij het begin van het spelen van het klokkenspel, dan wel bij het slaan, en in het laatste geval bij den eersten, middelsten oflaatsten slag, - alles ten einde zich dienovereenkomstig te kunnen regelen.

Hoogst verontwaardigd was onze naauwkeurige postdirecteur over het antwoord, hetwelk niets meer of minder inhield dan dat men ‘met genoegen zijne naauwkeurigheid had opgemerkt en hem overigens verwees naar de bestaande instructiën ten aanzien van het openen en sluiten der kantoren, enz., met uitnoodiging om het gemak van het publiek zooveel mogelijk met de stiptheid van de dienst te vereenigen.’ Kas was nooit gewoon zich met eenige oneerbiedigheid over zijne ‘superieuren’ uit te laten; maar ditmaal veroorloofde hij in zijnen edelen toorn zich de aanmerking, dat er niets in het antwoord op zijn adres stond dan wat - de uitdrukking is van hemzelven - ‘zijne oude sloffen wel wisten’, en dat men juist daarin ‘stom’ gehandeld had, dat hij verwezen was naar ‘instructiën’, ofschoon hij juist de verlangde inlichting gevraagd had op grond, dat de instructiën er niets van bepaalden of het kantoor moest worden geopend of gesloten als het begon te spelen, dan wel bij, onder of na het slaan. En toen Kas nu toch naar Delft moest om een erfenisje te ontvangen, was het zelfs voor hem slechts een kleine uitstap, naar de hofstad te gaan en des noods den minister zelven op een' audientie-dag de gewigtige vraag ter beantwoording voor te leggen, waarbij natuurlijk de ‘oude sloffen’ en het ‘stom’ de lippen des bedachtzamen mans geenszins overschrijden zouden.

Daarvoor was hij dan nu in 's Gravenhage aangekomen, hoogst benieuwd of ‘men’ wel op de beantwoording der vraag voorbereid zou zijn; Kas' twijfel hieromtrent was aanmerkelijk versterkt geworden, ja tot driekwart ongeloof aan de kunde van het ‘groote kantoor’ overgegaan, toen een surnumerair bij de posterijen, aan wien hij zijne onzekerheid ver-

trouwelijk had meêgedeeld, hem even vertrouwelijk als zijne meening opgaf, dat waarschijnlijk over deze zaak het advies van den referendaris van Staat voor wis- en natuurkundige zaken, of welligt dat van den hoogleeraar in de sterrekunde te Leiden zou moeten ingewonnen worden. Daar de surnumerair echter moest verklaren, nog nooit gedacht te hebben aan eene zaak, zoo hoogst belangrijk voor de geheele administratie, en naar zijn bescheiden oordeel eene beslissing daaromtrent allernoodzakelijkst te achten, stapte Kas door den Haag met de innige overtuiging, op weg te zijn om den Staat eene allerbelangrijkste dienst te bewijzen.

Wat is dat? Een vreeselijk geschreeuw, een loopen en draven van straatjongens, een uitwijken van meiden met kinderen, een roepen en rollen, een snuiven en wuiven? 't Is een span paarden, hollende en een reeds half gebroken rijtuig achterna slepende. Bons! stoot het tegen den hoekpaal van een ijzeren hek bij 't omslaan der straat. Een der wielen blijft een oogenblik in het ijzerwerk haken, maar dra hebben de woedende paarden het losgetrokken, en voort gaat het, voort! Regtuit de gracht in aan het einde van de niet zeer wijde straat, nog naauwer geworden door een metselaars-stellaadje voor het eene hoekhuis en eene zich verschuilende vigilante voor het andere.

Dat ziet Kas, in gedachten verdiept over het klokkenspel, dat hij ook juist op den grooten toren hoorde werken; hij ziet even op - het hollend tweespan nadert hem - hij doet één stap achteruit - nog een: ook nog goed - een derde: pof, daar ligt de arme postdirecteur met de beenen naar boven in de gracht, kopje onder! Hij spartelt in het water, maar aan deze zijde ziet het niemand, want aller oogen volgen het rijtuig met de hollende paarden, die den hoek omslaan zonder de vigilante aan de eene, of den stijger aan de andere zijde in 't minst te beschadigen. Terwijl aller blikken de paarden volgen en aller beenen het gebroken rijtuig naloopen, is Kas op het punt van te verdrinken - -

Gelukkig ziet hem een soldaat aan de overzijde der gracht. Zonder zich te bedenken springt hij gekleed als hij is, naar beneden; maar naauwelijks heeft hij den sprong gedaan, of hij geeft een ontzettenden schreeuw, terwijl een helder roode plek boven hem bloed vertoont. De soldaat komt boven met aan flarden gescheurd gewaad, bloedende en buiten kennis, op het punt van te verdrinken. Intusschen is het hollend gespan reeds ver uit het gezigt, en nu ontwaart men de beide ongelukkigen in het water. Kas wordt gered door een paar schippersgasten, die in een nabij liggend bootje zijn gesprongen, en de soldaat, die klaarblijkelijk eene zware wonde heeft bekomen, wordt mede gelukkig aan wal gebragt. Beiden, bewusteloos, vinden meêwarige verzorging; en weldra blijkt het, dat Kas geen ander letsel heeft dan een doornat pak, doch dat de soldaat, die de edelmoedigheid heeft gehad te zijner redding in de gracht te springen, op een paal onder water is te regt gekomen, waar een puntige weerhaak hem eerst de kleederen, daarna den linkerschouder en arm heeft opengereten, dat het bloed op eene akelige wijze de straat verwt. Men brengt hem in het naaste huis; weldra is een heelmeester bij de hand om den ongelukkige te onderzoeken en te verbinden, waarna hij naar het hospitaal wordt overgebragt.

Indien Kas tijd tot nadenken had gehad, zou hij vermoedelijk eene soort van berekening hebben gemaakt, ten onderwerp hebbende de verhouding tusschen het feit: zijne redding, en de daaraan bestede moeite: het werk der beide schippers, op wier vlugheid en menschlievendheid wij het allerminst niet begeeren af te dingen, maar die er toch naauwelijks anders nat door waren geworden dan dat zij den druipenden Kas binnenboord hadden gehaald. Zoodra echter onze ongeluksvogel in zijn logement behoorlijk van drooge kleederen was voorzien, ontving hij de gelukwenschen der beide wakkere schippers, aan wie Kas in de allereerste opwelling van dankbaarheid eene vereering van niet minder dan honderd gulden ter hand stelde, bestemd om, zoo als hij zich uitdrukte, eens op zijne gelukkige redding te drinken, waaraan dan ook met de grootste naauwgezetheid voldaan werd.

Eenige weken later ontving Kas eenen brief van zijnen broeder Bel, waarvan de hoofdzakelijke inhoud hierop nederkwam, dat de soldaat, die zoo edelmoedig in het water gesprongen was om Kas te redden, inderdaad eene zoo bedenkelijke wonde aan den schouder gekregen had, dat hij er een geheel stijven linkerarm uft had gehouden en na eenigen tijd in het hospitaal te zijn verpleegd als ongeschikt voor de dienst gepasporteerd was. ‘Het toeval wil’, schreef hem Bel, ‘dat die jongman mij bijzonder bekend is, daar het een zoon is van eenen armen linnenwever hier ter plaatse, wien ik nog al aan het werk houd. Daar die jongman zijn' lammen arm niet in dienstverrigting heeft opgedaan, heeft hij ook geen aanspraak op pensioen. Maar ik vertrouw, waarde broeder! dat gij u zijner zult aantrekken. 't Is waar, door een noodlottig toeval heeft hij niet mogen slagen in zijne edelmoedige poging om u te redden, maar indien gij denkt aan den laatsten regel van Tollens' ‘Nova Zembla:’

> En rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen;

dan zult gij voorzeker begrijpen dat Willem Verloop ongelukkig is geworden alleen ten gevolge zijner edelmoedige poging om u uit het water te redden. Ik wil natuurlijk niet treden in de wijze waarop gij u zijner zult aantrekken, en kan niet beoordeelen in hoever gij hem als brievenbesteller, of wel op uw kantoor - hij schrijft eene goede hand en rekent vrij wel - zoudt kunnen gebruiken; maar indien gij over de zaak denkt zoo als ik vertrouw dat gij doen zult, beschouw ik dezen overigens braven en hupschen jongman als het voorwerp uwer bijzondere bescherming.’

Kas had echter te lang tijd gehad tot nadenken en zich ook te dikwijls afgevraagd of hij eigenlijk geene overdrevene mildheid had aan den dag gelegd bij zijne gift aan de schippersgasten, om nu niet weder geheel en al te zitten in het zadel zijner bekrompenheid. In een brief van wel zes zijdjes betoogde hij aan Bel, dat de soldaat zijn redder niet geweest was. Op die wijze hadden wel twintig menschen in het water kunnen springen, en zou hij dan die allen beloonen moeten? Er hadden drie, vier, ja acht huisvaders bij kunnen zijn, die er zelfs bij waren omgekomen, en zou hij zich arm moeten geven aan weduwen en kinderen? Dat was niet te vergen en kon ook geen plaats hebben. Zijne eigenlijke redders had hij behoorlijk beloond (hij noemde het ‘beloonen!’), maar overigens, hoe-

zeer hem het ongeluk van den soldaat opregt leed deed, kon hij niet inzien dat het hem eenige verpligting oplegde. Den jongman gebruiken kon hij niet; doch om zijn medelijden te toonen zond hij, edoch onder nadrukkelijke betuiging zijner ongehoudenheid, vijfentwintig gulden, met het uitdrukkelijk verzoek evenwel, nu ook verder te dezer zake niet meer te worden lastig gevallen.

'Zal ook een moorman zijne huid veranderen, of een luipaard zijne vlekken?' riep Bel verontwaardigd uit, toen hij den brief met het bankje op tafel smeet. Om den hupschen Verloop niet te grieven, besloot hij hem het geld vooreerst nog niet te geven, hetgeen hij ook te gemakkelijker kon nalaten, omdat Willem niets wist van een schrijven te zijnen behoeve aan den geredde.

Bel deed echter wat Kas had behooren te doen: hij liet Willem voor zijne rekening verder onderwijs geven in schrijven en rekenen, en gebruikte hem vervolgens als eene soort van kantoorbediende in het eerst, later als mede-opzigter over onderscheidene goederen en inrigtingen, die aan Bel toebehoorden of waarbij deze geldelijk belang had. Dat bragt hem ook meermalen in aanraking met de bleekerij, en dit wederom had ten gevolge dat.... doch wij willen de geschiedenis niet vooruitloopen.

De dertig jaren na het overlijden van vader Brugwijk liepen ten einde, en met snelle schreden naderde de dag, waarop het verzegelde papier zou worden geopend.

Eene lange rekening lag er thans bij van de bestemmingen, in dat lange tijdsverloop aan de achtduizend gulden toegewezen; die rekening, waarop Kas en Mel wel de geringste plaats besloegen, de eerste met zijn hypotheek op Jochem's hoeve, de laatste met zijn geld aan Therèse verstrekt. Doch hoeveel malen was het geld niet omgezet door den ijverigen Bel! Hoeveel menschen waren er mede geholpen! Hoeveel nut had het gesticht, zigtbaar en treffend als de marmergroeve in het Namensche, maar ook verborgen voor der menschen oog! Tot hoe menige welvaart had dat geld den grond gelegd, ook bij splitsing in kleine sommen! 't Was waar: dooreen gerekend was Bel van het drietal juist niet degene, die de hoogste renten had gemaakt; zelfs zou hij zonder de Namensche zaak ver beneden zijne beide broeders zijn gebleven; maar indien men zag op het wezenlijke nut stichten, dan, ja dan durfde Bel gerust zijn tiental jaren - wat zeg ik? één dier tien - leggen naast den tijd van beheer zijner broeders, van welke dan ook de een veel te kleingeestig, de ander veel te loszinnig was om er mede te doen wat hij gedaan had.

De 5de Februarij 1861 was daar. Nog leefden de drielingen, thans stijve vijftigers; Kas directeur van het postkantoor - tje, kunnen we er wel bijvoegen, in het stadje, waarvan nu de lezer ten minste weet dat er een klokkenspel is; Mel nog altijd op kamers wonende, maar weinig meer visschende of jagende, meer op zijn gemak levende en nu en dan eenigen tijd doorbrengende bij zijnen jongsten broeder, met wien hij ook in de laatste jaren meermalen een bezoek heeft afgelegd op de bleekerij, waar slechts Therèse en Maria weten wat er hem heendrijft; Bel eindelijk nog altijd de bedrijvige man, overstelpt met administratiën en werkzaamheden. Maar hij heeft ze ditmaal moeten overgeven in de handen

van Willem Verloop, wien men in de wandeling zijn ‘ootepetootje’ noemt, waardoor het landvolk zooveel aanduidt als: zaakgelastigde. Voor 't medenemen van vrouw of kinderen was 't geen saisoen; ook was Fanny niet zoo magtig ingenomen met de kleinzieligheid, die ten huize Kas heerschte, dat zij er om getreurd zou hebben.

Nog eens: de avond van den 5^{den} Februarij 1861 was daar - een Dingsdag-avoud, die voor velen niets bijzonders had, maar aan ons drietal eene reeks van herinneringen schonk, bij welke de nagedachtenis van hunnen lang ontslapen vader wel de eerste plaats bekleedde. 't Mogt wel iets niet alledaagsch genoemd worden, dat zij allen nog in leven waren en dus geen zonen of andere regthebbenden behoefden te worden opgeroepen. Zij zaten daar, zoo als voor een kleine dertig jaren bij de opening van het testament, en Mel, die met de jaren wat bedaarder geworden was, sprak kennelijk met dieper gevoel dan men hem zou hebben toegedacht: ‘Toen vader stierf, kwam ik, helaas! te laat uit het leger!’

Men ging over tot de opening van het bewuste geschrift, dat van dezen inhoud was:

‘Of mijne zonen, dan wel- hunne kinderen, of wie van mijne afstammelingen op den dertigsten verjaardag van mijn overlijden dit geschrift zullen lezen - Gode is het bekend! Maar zij mogen zijn wie zij zijn, dat zij de reden vernemen der hun bekende beschikking aangaande achtduizend gulden uit mijne nalatenschap; en dat zij tevens onderrigt worden aangaande hetgeen op dat tijdstip met dat geld moet worden gedaan.

‘Dertig jaren kunnen op de wereld veel veranderen. In het boek der toekomst kan niemand lezen, en het is dus bij geen mogelijkheid na te gaan wat er van die achtduizend gulden na dat lange tijdsverloop zal geworden zijn. Misschien is het in den loop der tijden te niet gegaan ook bij de zorgvuldigste belegging; doch daarvan valt niets te zeggen en niets te verwijten aan die gehandeld heeft naar zijn beste weten. Ik onderstel evenwel, dat het kapitaal nog bestaat en dat volgens mijnen uitgedrukten wil een staat voorhanden is, uit welken blijkt aangaande de verwisselingen van bestemming.

‘Allereerst zij aan hen die na dertig jaren tot de lezing van dit geschrift zullen bevoegd zijn, gemeld dat ik bij mijne bepaling met opzet allen windhandel en wat er naar zweemt, van mijne bepalingen heb uitgesloten. Windhandel heeft mij rijk gemaakt; windhandel zou mij arm hebben gemaakt, indien God en eene brave gade mij geen kracht hadden gegeven om tegen de verzoeking te strijden en in stilte mijne overige levensdagen te gaan doorbrengen, ver van de aanleiding tot zoo verderfelijke geldzucht.

‘Ik heb gewild, dat in elk tiental jaren die achtduizend gulden ten minste ééne verwisseling moesten ondergaan. De reden daarvoor is dezelfde als die der geheele afzondering van het kapitaal. In mijnen langen levensloop heb ik gezien, dat er ontzettende kapitalen geheel aan het openbare nut worden onttrokken. Die zijne gelden in effecten belegt en zich vergenoegt met ieder jaar zijne coupons af te snijden en òf geheel tot voorziening in zijne behoeften te bezigen, òf gedeeltelijk op nieuw tot effecten-kapitaal te maken, - doet weinig nut aan het algemeen en benadeelt de openbare welvaart. Ik heb aan mijne

zonen de noodzakelijkheid willen opleggen om aan eene betrekkelijk niet te groote, en toch ook weder niet te kleine geldsom aanschouwelijk te maken wat het eigenlijk zegt zijn geld nuttig te besteden; want ik reken het bijna niet mogelijk, dat het opgenoemde kapitaal in dertig jaren ten minste zesmaal zou worden omgezet, zonder eens of meermalen het bewijs te leveren, dat het nut hetwelk men met een gegeven kapitaal sticht, een' anderen maatstaf heeft dan de onmiddellijke percenten die het jaarlijks oplevert. En indien de lotgevallen van mijne achtduizend gulden dit na dertig jaren slechts aan één en mijner dan nog levende afstammelingen of regtverkrijgenden geleerd hebben, is het nut dier geldsom reeds groot genoeg geweest. Op verstandige wijze de eerlijke vlijt aan te moedigen, in tijdelijke ongelegenheid brave menschen te helpen, nuttige ondernemingen voor te staan, de algemeene welvaart te bevorderen, - dat is naar mijne ondervinding en overtuiging een geldgebruik, oneindig edeler dan het stapelen van doode kapitalen het een op het ander; het is den mensch waardiger en christelijker dan eeniglijk en alleen uit te gaan van de vraag: hoeveel percent zal ik van mijn geld hebben? en: waag ik ook iets ten bate van anderen?

'Mijn voorgevoel zegt mij, dat deze achtduizend gulden dertig jaren na mijnen dood eene reis zullen hebben gedaan, niet onvruchtbaar voor die ze in handen hebben gehad, niet onvruchtbaar voor de levenswijsheid mijner dan levende erfgenamen. En indien het geld in dien tijd deze vrucht niet gedragen heeft, zal zulks wel nimmer het geval zijn. Daarom, en om mogelijke oneenigheden onder een later geslacht voor te komen, is het mijn wil, dat dertig jaren na mijnen dood het bewuste kapitaal worde beschouwd als mijne nalatenschap, te verdeelen onder degenen, die er regt op hebben, mijne zonen, voor zoover zij dan nog leven, of hun kinderen, of wie ook tot het deelgenootschap aan dit kapitaal alsdan zijn geregtigd volgens de wetten, die in der tijd de deelgeregtigdheid tot de erfopvolging zullen regelen. En dit wel zoo, dat het bewuste kapitaal alsdan in vier gelijke deelen moet worden verdeeld. Eén vierde komt aan mijnen zoon Kasper, of bij vooroverlijden diens regtverkrijgenden; zoo ook een vierde aan mijnen zoon Melchior, en een vierde aan mijnen zoon Belsazar, of hun erfgenamen volgens de wetten, ingeval zij alsdan zullen overleden zijn.

'Ten aanzien van het overschietende een vierde gedeelte is het mijn wensch, dat het bestemd is tot eene huwelijksgift voor twee jongelieden, ter keuze van de geregtigden tot de overige drievierden. En indien dezen het ten opzigte van die jongelieden, in of buiten de familie, na stemming staaksgewijze, niet eens kunnen worden, moet dat een vierde in tweeën worden verdeeld, en voor de eene helft als legaat geschonken aan de algemeene armen mijner geboorte-, voor de andere helft aan die mijner sterfplaats.'

Eenige oogenblikken zwegen de broeders na de voorlezing van dit stuk. Mel, de levendigste, nam het eerst het woord.

'Weet gij nog wel, Bel, maar 't is lange jaren geleden, dat naar uw meening vaders bedoeling was, ons - hoe zal ik het zeggen? zoo wat bij elkander te houden? Dat hebt gij dus mis gehad, broertje!'

'En toch geloof ik, dat de zaak die uitwerking wel gehad heeft,' liet Bel zich hooren.

‘Ik zit daar zoo eens vlugtig na te denken,’ voegde Kas er bij, ‘dat wij al de jaren dooreen geslagen toch iets minder dan 4½ pCt. hebben gehad; ik krijg in de dertig jaren 131 ten honderd, en om 4½ te maken moet het 135 zijn.’

‘Maar gij vergeet,’ antwoordde hem Bel, ‘dat de actiën in de marmergroeve het kapitaal vergrooten. Ik wil ze wel voor 250.’

‘Daarentegen,’ voerde hem de ander koeltjes te gemoet, ‘zal er ook wel bij zijn wat geen pari waard is.’

‘Daar komt het weêr,’ viel Mel hem in de reden: ‘er moet nog tweedragt komen eer de boel gedeeld is.’

‘Dit is minder,’ was Bel's gevoelen, ‘maar die huwelijksgift - weet gij daar iets op?’

Kas zou, als de broeders er niet tegen hadden, wel in bedenking willen geven dat zijne oudste dochter op trouwen stond met een' soliden apotheker, die er zeer warmpjes inzat. Maar die vlieger ging, juist om dat warmpjes inzitten, niet op, want Mel en Bel waren beiden van gevoelen, dat alzoo de bedoeling der laatste wilsbeschikking van den overledene niet kon zijn.

‘Ik weet er wel iets op,’ sprak Bel ernstig, ‘maar eer ik daar meê voor den dag kom, moet ik aan Mel verlof vragen, om u, Kas, eene geschiedenis te vertellen, die u nog geheel onbekend zal zijn; gij’ - hij wendde zich tot Mel - ‘zult wel kunnen raden wat?’

‘Van Therèse en Maria?’ vroeg Mel snel. ‘Nu ja, ik begrijp u al. Kas mag het wel weten, zoo is het niet, en hij zal toch wel ééns in zijn leven zoo edelmoedig zijn, dat hij er niet meer over zanikt, nu het een menschenleeftijd geleden is. Doch daar alles mij goed bekend is, zoo als van zelf spreekt, zal ik de vrijheid nemen mij zoolang te verwijderen. Dan kan Bel het ook beter vertellen.’

Toen Mel eenigen tijd daarna weder in de kamer trad, hoorde hij Bel zijn verhaal besluiten met de aanmerking:

‘En wat Willem Verloop aangaat, broeder, zie, ik wil u niet beoordeelen, maar het komt mij toch voor, dat gij nooit genoeg begrepen hebt, dat die oppassende jongman, of nu is hij al zoo jong niet meer, een dertiger, eigenlijk zijn lammen arm te danken heeft aan zijne poging om u het leven te redden, en dat gij dus nog al wat aan hem hebt goed te maken, meer of minder, dat doet er nu niet toe, maar zoo als Mel aan Maria. En zij zouden regt gelukkig zamen zijn.’

‘Als zij de bleekerij overnemen, geef ik er hun de helft van mijn tweeduizend pop bij,’ zeide Mel, ‘mits dan ook Kas over dat geval met Therèse nimmer tegen mij zanikt.’

Twee stemmen waren de meerderheid - Kas moest wel toegeven en begreep dan ook eindelijk, dat hij zedelijk verpligt was, het geluk te helpen bevorderen van den edelmoedigen Verloop. Doch toen hij 's avonds met zijne vrouw alleen was, en haar de gansche zaak van Therèse in al haar kleuren en geuren verteld had, kon hij niet nalaten aan te merken, dat hij maar had toegegeven omdat Mel toch eigenlijk een erfoom was, maar een erfoom, best in staat, om, als hij hem niet te vriend hield, hem of de zijnen nog eens te onterven

ten bate van Maria of van Bel, ‘voor zoover namelijk,’ voegde hij er veelbeteekenend bij, ‘Mel, die toch eens zoo loszinnig geweest is, de boel niet opmaakt. 't Is of hij zot is, de helft van die tweeduizend gulden ons zoo onverwacht ten deel gevallen, zoo maar weg te smijten aan.....’

‘Als gij anders niet meer te zeggen hebt, laat ons dan maar gaan slapen.’

Met deze woorden sneed zijne vrouw de aanvulling van den volzin af.

Drie maanden later gaf Maria hare hand aan Willem Verloop. Op welken dag? Men zoeke dien niet in de Haarlemsche Courant, want het huwelijk werd er niet in geadverteerd, maar het is er niet minder gelukkig om, zelfs al heeft Willem een lammen linkerarm.

Indische typen.
door
W.A. van Rees.
III.
Een Sinjo-Klerk.

II.

Het avondschot was gevallen en had de bewoners van het uitgestrekte Batavia luide toegeroepen, dat er al weêr een dag op de eeuwigheid gewonnen was.

In de meeste huizen der blanken gaf dat schot het teeken tot eenige afwisseling of beweging; het was alsof de sterke luchttrillingen, opgewekt door de ontploffing van het buskruidgas, zich aan ieder schepsel mededeelden. In vele Europesche huishoudingen stonden de huisjongens van de mat op, om zich te begeven naar den goedang (magazijn, provisiekamer) of naar het vertrek in de bijgebouwen waar de thee bereid werd, en kwamen eenige oogenblikken daarna te voorschijn, om die hunne meesters aan te bieden. Achter sommige woningen stond de wagen ingespannen en stapte de koetsier op den bok, zette zijn gegalonneerden hoed op den hoofddoek, nam de teugels in de hand en reed, terwijl de loopers de hoofden der paarden geleidden, in vollen draf voor. Waar eenige gasten nog aan tafel zaten na te praten, herinnerde het ‘schot’ aan de noodzakelijkheid om op te staan en zich weder bij de dames te voegen. Mannen van orde merkten op, dat het ‘schot’ te vroeg viel; verliefden, die overeengekomen waren, elkander op het ‘schot’ te ontmoeten, meenden dat het veel te laat was gevallen. Tevredenen, gelukkigen dachten: ‘helaas, al weêr een dag voorbij!’; heimweeachtigen zuchtten: ‘Goddank, weêr een dag minder!’ Ja, de onverschilligste

oudgast spande zich bij het ‘schot’ in, om een blik op zijn horlogie te werpen, of, als hij ook dáártoe niet meer besluiten kon, iets sterker in zijn stoel te schommelen, een enkel woord of een kuch de vrijheid te geven, of althans door eenige beweging het bewijs te leveren dat er iets in hem omging.

Reeds vóór het ‘schot’ straalde er uit een tamelijk ruim bamboehuis van Kampong Lama een ongewoon licht. Drie geleende hanglampen en even zooveel hangstolpen van verschillenden vorm en grootte, wedijverden met elkander om het nachtelijk duister weg te vagen, dat gewoonlijk in die wijk heerschte. Een paar glazen met stinkend vet, bij den ingang van het erf geplaatst, verdreven eenigzins de nog onaangenamer bloed- en vleeschlucht, die reeds bij het naderen van dit feestoord, niet twijfelachtig werd waargenomen. Door dien avond geen bloed te storten en de slagterij goed af te sluiten, had sinjo van Dijk, de slager, evenwel zijn best gedaan om de reukorganen zijner gasten zoo min mogelijk te kwellen.

Van Dijk, een vleezige, bloedrijke sinjo, - wiens portret elke schoolknaap kan maken, als hij slechts een djeroek tipis (kleine citroen) op een djeroek besaar (pompelmoes, ronde vrucht ter grootte van een kinderhoofd) teekent en daaronder een paar schrapjes voor de beenen zet, - sinjo van Dijk stond met een zwarten rok, wit vest en dito pantalon, en met een lagchend gelaat, kant en klaar in de voorgalerij. Zijn lijvige wederhelft, die wat het uitwendige betrof, meer een ‘tweede-ik’ van den slager was dan ooit een vrouw een tweede-ik van een man kan zijn - zelfde dikte, zelfde rondheid van hoofd en ligchaam (van de beenen weet ik 't niet) - njonja van Dijk zat met een ruiker op haar boezem en een waaijer in de hand, insgelijks met een vriendelijk lagchend gezigt, op de rustbank. De drie slagersknechts, goed gewasschen en netjes aangekleed, versterkten het dienstbaar personeel in huis.

Men vierde heden de zilveren bruiloft van het gezonde echtpaar.

Naauwelijks was het ‘schot’ gevallen, of uit verschillende woningen van Kampong Lama en Kampong Baroe kwamen witte gedaanten te voorschijn, - allen uitgenoodigde sinjo's en nonna's, die op de punten hunner kleine pijnigende schoentjes, zich naar het buitengewoon verlichte huis van sinjo van Dijk begaven. Sinjo Pieterse, met vrouw en dochter, was natuurlijk ook van de partij.

Daags te voren was nonna Doortji verloofd met sinjo Bastiaans, een collegaklerk van Pieterse op *f*120 per maand. De adjunct-secretaris van het gouvernement had verzekerd dat Bastiaans ‘het nog ver zou brengen en gerust kon trouwen;’ njonja Pieterse stond er niet op, om Doortji *altijd* te huis te houden, en was dus op de hand van Bastiaans; de nonna zelve was niet eens geraadpleegd.

Pieterse was een der weinige notabelen die, even als de gastheer, een rok droeg. Mevrouw Pieterse zag er prachtig uit; het zware haar, glanzend van versche klappa-olie, was onmeedoogend doorstoken met een paar gouden pinnen met diamanten- (valsche natuurlijk) knoppen; de ooren met (valsche) diamanten bellen; en op de borst schitterde een (valsche) diamanten speld. Overigens was alles echt. - Het eenvoudige, witte danskleed van nonna Doortji was veel minder laag dan dat harer stiefmoeder; Doortji's éénig sieraad was een natuurlijke roos in het haar en een rosekleurig lint om het

middel. Toch was het in 't oog loopend hoeveel schooner, hoeveel behagelijker haar geheele uiterlijk was in vergelijking met mama. Mevrouw Pieterse wist dit wel, en keek juist daarom minder vriendelijk.

Mogt het sinjo van Dijk al aan rijkdom van woorden ontbreken om de gelukwenschen zijner gasten met eenige afwisseling te beantwoorden, zonder onderscheid ontving hij ieder rond en gul. Het moet gezegd worden, dat de gasten zelven zich ook het hoofd niet braken met groote speeches en uitgerekte felicitaties; de meeste heeren bepaalden zich tot een groet, een ‘slamat’ en een hand, terwijl de dames alles goed maakten met een ruikertje over te geven. Daarenboven maakte de gastheer ‘de entrée’ gemakkelijk door zijn lagchen, zijn drukte zijn schreeuwende O's en A's, zijn luidruchtige Ho's en Ha's.

Sinjo van Dijk had iets geheel eigenaardigs in zijn manier om menschen te ontvangen, waarschijnlijk een gewoonte bij het uitoefenen van zijn slagersberoep aangenomen. Hij *betastte* namelijk zijne gasten, als zij binnentraden. Bij het geven van de hand, voelde hij dadelijk hoe zwaar de arm woog, en voor dat men er om dacht, had hij zich - onder het praten weg - werktuigelijk van de vleezigheid der schouders en flanken verzekerd. Van hem liet zich dat doen; hij deed het zonder erg, in een ommezien.

Ook zijne complimenten waren slagerscomplimenten.

‘Ho, ho! meneer Pieterse, ‘ada baai (gaat 't goed)?’

Pieterse, die niets als knoken aan de onderzoekende hand van sinjo van Dijk aanbood, werd dadelijk losgelaten.

‘Aa! mooije mevrouw Mina! tabé, tabé (wees gegroet)! O! O! mevrouw ziet goed uit; djadi gemok, soenggoe mati! (wordt vet, op mijn eerewoord)*).

Het scheen dat njonja Pieterse niet erg gesticht was met dit, uit van Dijks mond anders wèlgemeende compliment; althans met een knorrig gelaat ontweek ze des slagers verder huldebetoon, mompelde een: ‘soedah, djangan maijin gila!’ (kom, maak geen gekheid!) en drong door tot de rustbank, waar zij naast de heldin van het feest de eereplaats innam.

Nonna Doortji kwam er ook niet zonder kleerscheuren af.

‘Ha! ha! nonna Doortji ook meêkommen! ietoe baai sakali (dàt is nu eens goed) Ho ho! betoel (werkelijk) een mooije kalfje! - Uw hati (hartlap) wachten al!’

Voor het arme kind, dat voor het eerst ‘in de wereld’ kwam, was die ontvangst wel wat ruw. Zeer verlegen, gleed zij uit de handen van sinjo van Dijk, liet sinjo Bastiaans staan waar hij stond, en zocht onwillekeurig bescherming onder de vleugelen harer stiefmoeder. Deze was evenwel dadelijk in een druk gesprek gewikkeld over de lejlang (openbare verkooping), die morgen in Kampong Baroe zou plaats hebben. Weinige oogenblikken later zat nonna Doortji even druk met een paar kennisjes te giggelen en te lagchen om sinjo Bastiaans die, zeer verlegen met zich zelf, op een afstand stond en niets aan zijne beminde wist te zeggen.

Het duurde niet lang of de muzijk liet zich hooren, de muzijk van het zoo bekende inlandsche muzijkcorps, zamengesteld uit drie klarinetten, waarvan er een het air aangaf, twee violen en een groote Turksche trom. Als dit laatste instrument niet door den besten

*) Onvertaalbaar. Woordelijk wil Soenggoe mati zeggen “stellig dood” dat is: ik mag sterven als 't niet waar is.’

muzijkant of door den kapelmeester zelf bespeeld werd, dan is het mijn schuld niet, maar dan waren de rollen ook slecht verdeeld; want de Turksche trom was feitelijk het hoofdinstrument. Voor het dansend publiek kwam het er weinig op aan of de klarinetten en violen al dan niet geluid gaven, als de Turksche trom slechts bleef slaan:

Bom! bom! bom-bom-bom! (bis.)

Wie, die vier weken te Batavia heeft doorgebragt, hoorde niet ten minste éénmaal 's avonds, of diep in den nacht, op grooter of kleiner afstand, dat:

Bom! Bom! bom-bom-bom!

'Een hondenbruiloft' werd er dan gezegd. 't Was nu eenmaal aangenomen, dat elk feest van sinjo's, waar de muzijk bij te pas kwam, een bruiloftsfeest was. Waarom men het 'hondenbruiloft' noemde, zal de Navorscher misschien weten te zeggen. Nieuwelingen gingen hunne nieuwsgierigheid wel eens voldoen, als de Bom! Bom! in de buurt klonk; en wilde het toeval dat zij wat laat kwamen, dan ontdekten zij dadelijk dat de Turksche trom in werkelijkheid het rijk alleen had, en de klarinetten zoo goed als uitgeblazen, de violen zoo goed als afgezaagd, slechts nu en dan een wanhopige poging deden om een enkele maat of toon er uit te krijgen.

Weltevreden, het militair kampement, met zijn breede wegen en nette, regelmatige kasernegebouwen, door grasperken en bloembedden van elkander gescheiden, met zijne pavilloens en villa's voor officieren van alle rangen, met zijn paleizen en pleinen, met zijn uitrukkende kolonnes die zich vlug op het exercitie-veld bewegen, met zijne wachten en patrouilles, Weltevreden lag thans in diepe rust. Heden had het Waterloo-plein echter niet weergalmd van de schelle, doordringende kommando's der bataillons- of batterijs-kommandanten, had de grond niet gedreund van den stormpas der digt zaamgetrokken infanteriemassas of van de snelle manoeuvres der artillerie, die in galop op een ander punt in batterij kwam; heden hadden de voorbijgangers niet onder de schaduw der boomen dat levendig tooneel aanschouwd of onwillekeurig staan luisteren naar de opwekkende krijgsmuzijk. Neen; heden was het rustdag geweest. In stede van exercerende troepen was het Waterloo-plein door Bataviasche burgers bevolkt geweest. Tegen vijf uur - 't was Zondag - had de stafmuzijk zich ter hoogte van den Leeuw van Waterloo opgesteld, en het publiek op eenige muzijkstukken vergast. Het Oostersche publiek, zoo te voet en te paard, als in open rijtuigen met één tot vier paarden, had in navolging van het Westersche, meer gepraat dan geluisterd, meer op zich zelf dan op de uitvoering gelet en, toen de duisternis inviel, zich zeer voldaan huiswaarts begeven.

De bewoners van het kampement hadden, te gelijk met het 'schot' nog de taptoe gesmaakt, en daarna was de nachtelijke rust van lieverlede aangevangen. Om half negen lieten de trommen en hoorns zich nog eens voor het avondappèl hooren en een half uur later klonk voor het laatst het signaal: 'naar bed.'

Een vijftal jonge officieren, na afloop hunner dienst huiswaarts gekeerd, zaten in ligte burgertenue bij elkander in de voorgalerij.

‘Wat beduidt die Turksche trom in de verte?’ vroeg Beunk, een nieuweling, die acht dagen geleden uit Europa was aangekomen.

‘Zeker weêr een hondenbruiloft’ luidde het antwoord.

‘Wat is dat, een hondenbruiloft?’

‘Wel, een danspartij ergens in den kampong.’

‘Dat zal het feest bij den slager zijn, sprak van Hove. De man viert zijn zilveren bruiloft. Gisteren, bij het vleesch fourageren, werd er over gesproken, maar sinjo van Dijk scheen geen lust te hebben ons er bij te vragen; hij gaf voor, dat zijn huis te klein was.’

‘Wij konden dien kant wel eens opwandelen.’

‘'t Is mij wel. Beunk! houdt ge van lieve gezichtjes; houdt ge van dansen? - Ja? komaan! dan zullen wij den boel bij den sinjo eens gaan opscheppen.’

Ieder liet zich zijn sigaren-koker en wandelstok aangeven, en daarna rigtte men, op het geluid der turksche trom af, zijne schreden naar kampong Lama.

Beunk volgde gedwee zijne makkers langs de donkere wegen, die naar en door den kampong leidden; maar toen men het slagerserf wilde opgaan, hield hij stil en vroeg met verwondering of men nog verder ging.

‘Zeer zeker! wij gaan immers dansen!’

‘Ongevraagd?’

‘Die is goed! lachte van Hove. Op een honden-bruiloft is men altijd welkom bij de nonna's. Volg maar.’

En Beunk volgde. Hij zag zijne kameraden de woning binnentreden en trad ook binnen. - Er was juist een quadrille afgedanst.

Behalve met sinjo's en nonna's was het huis gevuld met stof uit de vloermat, met rook van bokjes (Malang sigaren) en met verschillende apocryphe reukjes. Ofschoon de danslust niet aangewakkerd behoefde te worden, liet sinjo van Dijk niet na, dadelijk na het eindigen van een dans, met veel O's en A's tot den volgende aan te zetten. De jongelui schenen zoo iets noodig te hebben om hunne natuurlijke bedeesdheid te vergeten. Met zekere ongedwongenheid bewogen zij zich in het danslokaal, spraken zelfs de dames toe zonder er juist mede te dansen, en veroorloofden zich aardigheden, waarover zij zelven het eerst uitschaterden. Het feest was op die hoogte gekomen, dat men zich bepaald ‘lekker’ begon te voelen.

Daar ontstaat eenige beweging in de voorgalerij. De jongens maken plaats voor nieuwe gasten; ook de sinjo's, die daar uitblazen, gaan op zijde, en van Hove, gevolgd door zijne makkers, treedt op den dikken gastheer toe, vat hem bij de hand, slaat er in, slaat hem op zijne schouders, slaat hem op zijn ronden buik, alles onder een vloed van gelukwenschen en op zulk een hartelijken, gemeenzamen toon, dat van Dijk geheel overbluft is, zijn O's en A's opslikt, en zelfs vergeet den nieuw aangekomene te betasten.

‘Zóó, ouwe jongen! vijf-en-twintig jaar getrouwd, vijf-en-twintig jaar zuiver huwelijksgeluk genoten, en mij er niets van gezegd, toen ik gisteren nog een-en-negentig en driekwart pond mager vleesch voor de kompagnie kwam fourageren! - Gelukkige vent! Dacht ge, dat *ik* dien heugelijken dag zou laten voorbijgaan, zonder mijne deelneming te betuigen? Zeg, dikkert? (Hier kreeg van Dijk weêr een tik op den buik). Ik zei aan mijne vrienden: ‘als ik Battaillons-kommandant

was, dan liet ik het hoornmuzijk een serenade bij mevrouw van Dijk brengen;' en toen zeiden zij: 'van Hove! wat dunkt je, als we zelf eens een serenade bragten?' - 'Top,' zei ik; ik nam mijn guitaar uit de kist, maar hield alleen den hals in de hand; de guitaar was kapot, kassian! Toen zei ik: 'Wie van de heeren gaat er meê zijn compliment maken aan den vetsten aller slagers, die *ons* alleen het magere vleesch geeft?' en toen riepen ze uit één mond: 'Allen.' - Presenteer ons nu maar gaauw aan mevrouw en de andere dames, en laat de muzijk dan weêr spelen.'

Sinjo van Dijk deed werktuigelijk wat hem gezegd werd, liet zich achtereenvolgens door de vier kameraden van van Hove de hand schudden en tikjes op zijn ronde ligchaam geven, en bragt hen daarna in de binnengalerij.

Men boog voor de rustbank. Van Hove, die vloeijend maleisch sprak, stal door een stortvloed van complimenten in één minuut het hart van njonja van Dijk, en zat na twee minuten op de rustbank tusschen haar en njonja Pieterse (wier hart hij, geloof ik, reeds lang bezat). De overige heeren hadden zich tot de nonna's gewend, die er het best uitzagen, en een hunner kommandeerde al spoedig: 'Wals!'

'Wals!' had sinjo van Dijk herhaald. De klarinet maakte een voorslag en de Turksche trom vervolgde:

'Bom! bom! bom-bom-bom!'

De geele dansers haastten zich naar de nonna's, met wie zij volgens de regelen der étiquette geëngageerd waren, maar enkelen kwamen te laat; hunne dames vlogen reeds lagchend met de ongenoodigde gasten over de vloermat en dansten hare wettige dansers uit de baan.

Beunk alleen was zoo brutaal niet geweest. Hij had zich vervoegd tot hetzelfde lieve gezigtje, dat hij bij zijn eerste bezoek op den passer had opgemerkt, tot nonna Doortji, en vroeg om een dans.

'Ik al vol' had Doortji op treurigen toon geantwoord.

Bij eenig nadenken begreep Beunk, dat het balboekje van de nonna al vol was, en wilde zich reeds terugtrekken, toen juist de muzijk begon, en de lieve nonna uit eigen beweging zijn arm nam en van zelf aan het dansen kwam.

Nonna Doortji scheen den grond niet te raken. Haar minnaar, den sinjo Bastiaans, met wien zij geëngageerd was en die haar achterna liep, wilde zij niet zien. In de armen van Beunk zweefde zij als een vlinder door de zaal.

'Vrijdag, meneer wel gezien!' lispelde zij.

'Is 't waar,' vroeg Beunk, 'herinnert gij u dat?'

Sierlijk ronddraaijende, sloeg zij de oogen neêr en stamelde nog:

'Dingsdag, half elf, ikke weêr kommen op den passer.'

Nu gelukte het aan Bastiaans het paar staande te houden.

'Nonna Doortji,' sprak hij wrevelig '*ikke* gangaseerd.'

Beunk maakte-zijn excuses en stond dadelijk zijn dame af.

Dat de tegenwoordigheid der officieren de partij minder geanimeerd maakte, zal ik niet beweren; aan de oogen der dames althans was dit niet te bespeuren. Doch dat de algemeene stemming er bij gewonnen had, betwijfel ik sterk. Het sinjo-personeel gevoelde zich niet meer zoo 'lekker.' Verscheiden waren verstoord op hunne dames, die hen hadden

laten staan; allen wenschten in hun hart de blanda's naar de maan, doch niemand durfde zijne misnoegdheid openlijk te toonen.

Het gebeurde dikwijls, dat er vreemde heeren voor een kwartiertje op een hondenbruiloft kwamen; de oostersche gastvrijheid verzekerde hun een goede ontvangst. Het gebeurde een enkele maal, dat zij één dansje medemaakten, maar in den regel bleef het daar ook bij; en dat was gelukkig voor de goede harmonie, want doorgaans gaf die eene dans reeds aanleiding tot tooneelen van hevige jalousie tusschen de sinjo's en nonna's. - Thans had het al den schijn, alsof de heeren niet dachten aan weggaan.

Van Hove had njonja van Dijk voor een quadrille gevraagd, en hoewel deze er op zwoer dat zij nooit meer danste, - 't geen van zoo veel zwaarlijvigheid ook gerust kan geloofd worden - liet zij zich, inwendig gevleid, toch van de rustbank trekken. Sinjo Pieterse, die ook betoel-betoel (in alle waarheid) niet meer danste, was door van Hove tot zijn vis-à-vis benoemd en had zijne Mina onder den arm. Ofschoon er nu een polka aan de beurt was, riep van Hove op een toon van kommando: ‘Quadrille!’ en onder het gejubel van een gedeelte van het gezelschap over het voornemen van de dikke bruid, en tot teleurstelling van de sinjo's, die hunne polka-dames reeds aan den arm hadden, werd er een quadrille geformeerd.

Op een paar sinjo's na, bestond de geheele quadrille uit blanke heeren; de ontevredenheid der geele heeren nam zigtbaar toe. Een hunner, sinjo Karel van Kampong Baroe, die zulke schoone panton's (liedjes) zong, had den moed zijne dame terug te eischen.

‘Kaloe soeka (als 't u belieft) meneer, *mijn* dame!’

‘Pardon, mijnheer, deze quadrille is buiten het programma; dit is een extradans, weet u?’

‘Traperdoeli (dat is mij onverschillig), *ikke* extra-dans.’

‘Volstrekt niet, daar komt niets van in.’

‘Ajo, Annet, toerot (volg mij)’ zegt Sinjo Karel, de nonna bij den arm vattende.

‘Terug, mijnheer, of....’

Hier deed de blanke een beweging als of hij maar zijn sabel greep, en de sinjo liet eindelijk af.

Van een ander paar wordt insgelijks de dame gereclameerd. De officier heeft al zijne welsprekendheid uitgeput, en laat het aan de nonna zelve over om een keus te doen. Tot antwoord klemt deze zich vaster aan den officier.

Inmiddels is de muziek begonnen en bij het eerste figuur heeft van Hove al van dame verwisseld ‘omdat het zoo gek stond dat Pieterse met zijn eigen vrouw danste.’ Het is een dol-prettige dans, vol aardigheden, en eindigende met een galop infernal.

Een twaalftal mokkende sinjo's hebben onderwijl in de voorgalerij de hoofden bij elkaar gestoken. De vreesachtigste stelt voor, de partij te verlaten; doch daar er nog niet gesoupeerd is, vindt dit algemeene tegenkanting; de moedigste, sinjo Karel, meent dat men te zamen sterk genoeg is om de indringers het huis uit te werken.

Van Hove begrijpt, dat het tijd wordt een einde aan de grap te maken en de vrije beschikking over de dames weêr aan de sinjo's te geven. Beunk, gebiologeerd door nonna Doortji, die nog aan

zijn arm hangt, wil evenwel van geen weggaan hooren. Noch het vooruitzigt om het geheele korps woedende sinjo's tegen zich te krijgen, noch de verzekering zijner makkers dat er geen stuk van hem heel zou blijven als hij alléén achterbleef, kan hem bewegen. Eerst nadat nonna Doortji hem iets ingefluisterd en daarop zijn arm had losgelaten, volgde hij zijne kameraden.

Op den hoek van het Waterloo-plein gekomen, ging men uit elkander. Van Hove wendde zijne schreden naar Goenong-Sarie, liet een huurrijtuig inspannen en reed er mede tot digt bij Kampong Lama. Daar wachtende, zag hij iemand langs den pagger (heg) gaan en herkende zijn kameraad Beunk. Lagchend riep hij hem toe:

'Kom liever bij mij in den wagen. Ik behoef niet te vragen op wie gij wacht.'

'Stil, van Hove, nonna Doortji heeft mij toegestaan haar naar huis te brengen.'

'En nu wilt ge tot twee uur hier blijven schilderen? man, gij zijt smoorlijk...'

'Kom, gekheid, maar zij is een engel; ik geloof dat zij meer van mij houdt dan van haar aanstaande.'

'Dat zou kunnen gebeuren.'

'Maar op wie wacht gij, van Hove!?'

'Och, ik denk wel dat er een van de dames ziek zal worden, en dan is het altijd goed een wagen bij de hand te hebben. Maar stil, daar hebt ge 't al!'

Inderdaad, njonja Pieterse was plotseling ongesteld geworden en had de partij moeten verlaten. Toen zij aan den arm van haar echtgenoot en Doortji aan dien van Bastiaans op den grooten weg kwamen, sprong van Hove den wagen uit en bood zich aan, om de zieke naar huis te brengen. Daar de ongesteldheid van mevrouw elk oogenblik erger werd, was zij wel verpligt van het vriendelijk aanbod gebruik te maken; en daar er maar één plaats beschikbaar was, omdat van Hove nog verder moest, sloeg Beunk voor om nonna Doortji te voet naar huis te begeleiden.

'Neen, ikke...' begon Bastiaans, maar van Hove viel hem in de rede:

'Dàt is voortreffelijk, Beunk! ik verwachtte niet anders van uwe beleefdheid, gij zijt de hoffelijkheid zelve. Juist! *gij* brengt de nonna naar huis - en hij duwde Beunk weg, die dadelijk met het meisje op marsch ging; - en gij, mijnheeren,' vervolgde hij, Bastiaans tegen houdende, 'gij zult de partij toch niet willen bederven door U aan het genoegen te onttrekken? Wat zou dàt een teleurstelling voor van Dijk zijn! De dames zijn goed bezorgd, 't gaat al beter met mevrouw, - is 't niet mevrouw? (mevrouw, op haar gemak in den wagen geinstalleerd, knikte van ja); zeg dat dadelijk aan njonja van Dijk; vertel aan ieder dat mevrouw morgen weêr geheel hersteld zal zijn; zeg dat er in geen tien jaar zoo'n vrolijk feest is gegeven en drink eens op mijn gezondheid.'

Met ongeloofelijke welbespraaktheid praatte van Hove zoo lang door, tot dat Beunk met zijn meisje uit het gezigt was. Toen joeg hij de sinjo's naar het bal terug, stapte in den wagen en reed met de zieke njonja weg.

Vier weken later was er weêr een hondenbruiloft; ditmaal in Kampong Baroe. Men vierde de verloving van Doortji met Bastiaans. Gelukkig dat Beunk zich toen te Buitenzorg bevond, want sedert eenigen tijd droomde hij van niets anders dan van zijn ontslag uit de dienst te nemen en met nonna Doortji te trouwen.

ILLUSTRATIËN BIJ DE HAARLEMSCHE COURANT.

Eene fatsoenlijke *Juffrouw* P. G., oud 22 jaar, wenschte zich geplaatst te zien in eene betrekking van Gouvernante, of ter verzorging van jonge kinderen, ook ter besturing eener huishouding; zij zou ook niet ongenegen zijn met eene familie naar de O. I. te gaan.

Er zal meer op eene liefderijke behandeling, dan op hoog salaris gelet worden. Adres enz.

Eene fatsoenlijke *Weduwe* P. G., middelbare leeftijd, verlangt zoo spoedig mogelijk geplaatst te worden ter adsistentie in een huishouden. Zij is bekend met alle vrouwelijke handwerken en huiselijke bezigheden. Salaris is geen vereischte. Adres enz

Staatkunde en geschiedenis.

De Duitsche beweging tegenover Denemarken. I.

Op den 14^{den} Januarij 1864 was de Duitsche Bondsvergadering het tooneel van een strijd, die thans reeds sedert ettelijke weken op het bloedige veld van den oorlog is overgebragt. Het voorstel, op het eind des vorigen jaars te Frankfort door Oostenrijk en Pruissen gedaan, om tot eene onmiddellijke bezetting van Sleeswijk te besluiten, was door de meerderheid dier vergadering verworpen; en nu verklaarden de Duitsche 'Grossmächte', dat zij zelve de zaak in handen wilden nemen, en als Europesche Mogendheden de regten van het Bondgenootschap tegenover Denemarken zouden handhaven. Dezelfde meerderheid der Bondsleden, die zich tegen het eerste voorstel van Oostenrijk en Pruissen verklaard hadden, protesteerden onmiddellijk tegen deze onverwachte verklaring; de Bond was zelf en alleen - betoogden zij - bevoegd en bij magte zijne regten te verdedigen. Maar geen protesten mogten baten, en Oostenrijk en Pruissen deden hunne legers voortrukken, om Sleeswijk - zoo het heet - in pandbezit te nemen voor de nakoming door Denemarken zijner verpligtingen jegens het Duitsche Bondgenootschap. Er behoort de uitlegkunde der beide 'Grossmächte' toe, om te verklaren hoe zij, als Europesche Mogendheden optredende, kunnen geacht worden de regten van Duitschland te handhaven, hoe zij als niet-leden van den Bond, de bondsbelangen tegenover Denemarken verdedigen zullen, tegen den uitdrukkelijken wil en onder protest van den Bond zelf. Zooveel is zeker, dat hunne gewapende tusschenkomst in de geschillen tusschen de Bondsvergadering en de kroon van Denemarken, thans aan een huishoudelijken twist het karakter heeft bijgezet van een internationaal vraagstuk. De tijd kan niet ver meer af zijn, dat de *casus foederis* rijzen zal uit de waarborgsverdragen, waardoor andere Mogendheden jegens Denemarken verbonden zijn. Het oogenblik dunkt ons dus gekomen, om de in zoo verschillende opzigten belangrijke quaestie helder onder de oogen te zien. Zullen wij aan de regtszijde later onze bijzondere aandacht wijden, wij willen al dadelijk trach-

ten het karakter der beweging te doen uitkomen, die zich allerwege in Duitschland tegenover Denemarken openbaart.

Wij moeten, onzes ondanks, lof toezwaaijen aan den Baron von Bismarck, als diplomaat. Uit het oogpunt der Pruissische staatkunde, is het tijdstip waarop die minister den oorlog begonnen heeft, meesterlijk gekozen. Van Rusland, toch, bij voortduring beducht voor zijn ernstigen strijd met de Polen, was geene dadelijke inmenging in het geschil te vreezen; Oostenrijk, dat zijne plannen tot eene bondshervorming had zien mislukken, werd met het geheele verlies van zijn invloed in Duitschland bedreigd, wanneer het Pruissen niet volgde in eene avontuurlijke staatkunde, die ‘pour le quart d' heure’ in overeenstemming was met de openbare meening van het Duitsche volk. Het Duitsche Bondgenootschap zelf magteloos, en de Bondsdag de speelbal der partijen! Engeland, eindelijk, *en échec* gehouden door de werkeloosheid van Napoleon, die zijn verworpen congres steeds als het eenig vrede-makend middel voor geheel Europa aanprijst. Hoe lang zulk eene verhouding duren zou, was niet vooraf te bepalen; het is zelfs moeijelijk denkbaar, dat zij eene andere phase intreden zou zonder een algemeenen oorlog te verwekken. Maar de Pruissische minister kon veilig voor eene poos *à la hausse* speculeren, zoolang een denkbeeld van morele verantwoordelijkheid andere Staten terughouden zal, den eersten stap te zetten, die tot een Europeschen oorlog leiden moest. De heer von Bismarck heeft bij den thans begonnen krijg bijzondere belangen door te drijven: de meest wenschelijke afleiding wordt hem aangeboden voor parlementaire debatten, die dreigden onhoudbaar te worden, de schoonste gelegenheid tevens, om Pruissen in het bezit te stellen van hetgeen sedert jaren zijne hoogste begeerte was, de beste oorlogshaven op de Zuidkust der Oost-Zee. Toch zou het onjuist zijn hieruit af te leiden, dat Pruissen de hoofdoorzaak van den oorlog tegen Denemarken is. Wat de beide Duitsche Mogendheden thans aan gene zijde van Elbe en Eider verrigten, is sedert een tal van jaren aan deze zijde voorbereid door de overleggingen van Duitsche volksvergaderingen en dringende adressen aan den Bondsdag, door de koortsachtige overdrijving van Vertegenwoordigende Kamers, door de werkzaamheid van het *National-Verein* en de kuiperijen van zijn stroopop, den hertog van Augustenburg. Het inwendig *malaise,* waaraan Duitschland lijdt, is sedert 1848 niet verminderd; het is eene steeds vloeijende bron van ongerustheid gebleven voor zijne zwakkere naburen. Duitschland wil zijn eigen toestand veranderen, maar weet niet hoe en waar het werk aan te vangen; het dorst naar éénheid, maar heeft het nog niet verder kunnen brengen dan een gemeenschappelijk gevoel van vijandschap tegen een volk van anderen stam. Dat gevoel, dat op den naam van nationaliteit aanspraak maakt, ontziet geene grenzen; het zal de Duitsche wapenen toejuichen ook waar zij de best gevestigde regten bestrijden, mits er slechts eindelijk een ligchaam gegeven worde aan de fantastische schaduw die het Duitsche volk zoo lang reeds achtervolgd heeft, aan den zoeten droom van: ‘*Schleswig-Holstein meerumschlungen!*’

Het gevaar is des te grooter, wijl volkenregtelijke overeenkomsten den tegenwoordigen toestand voorzien, en reeds

vooraf aan den nieuwen koning van Denemarken de erfopvolging in al zijne Staten verzekerd hebben. Tegen die stellige basis worden door de Duitschers de kleingeestigste hulpmiddelen aangevoerd. Het Londensche Traktaat van 1852 wordt in hunne geschriften nimmer anders dan met den weinig beteekenenden naam van protocol genoemd. Dr. Samwer, thans geheimraad van den Augustenburger, de voortzetter van het beroemde 'Recueil' van Martens, is zoover gegaan, van het staatsstuk van 1852 in die verzameling van verdragen *niet* op te nemen. Juist drukt hij zoo doende de meening uit, die thans in Duitschland bovendrijft. Een traktaat, door de groote Mogendheden niet alleen, maar door de meerderheid der Duitsche Staten zelve aangegaan, wordt als voor Duitschland niet verbindend weggeworpen, van het oogenblik af dat het in den weg staat aan de eerzucht zijner staatslieden. Een man, daarentegen, die met valsche titels zich opwerpt als pretendent voor een nieuwen troon, en eischt dat, met verbreking van alle goede trouw, eene wettige monarchie ten zijnen behoeve uiteen gescheurd worde, die man vindt steun en toewijding zelfs bij een tal van Duitsche hoven, die man wordt op 's volks handen gedragen, als het symbool der Duitsche nationaliteit!

De overspannen toestand, waarin de Duitsche bevolkingen verkeeren, en waardoor alleen zoodanige buitensporigheden verklaarbaar zijn, heeft een diepen grond. Eene partij, die onder bekwame leiders sedert jaren werkzaam geweest is, om over geheel Duitschland de beginselen der Democratie te verspreiden, legt thans hare krachten ten toon. Bijna nergens hebben de vergaderingen, de adressen en pamfletten, door hare agenten belegd en opgesteld en aangeboden, hunne uitwerking gemist, dan alleen waar de middenklassen des volks regtstreeks tot handelen werden opgeroepen. Daar slechts vond de Democratie een dam, waartegen wij hopen, dat zij zich eenmaal te brijzelen zal stooten. Alle anderen sleept zij mede in haar toomelooze vaart; de verschillende rigtingen, die het lot van Duitschland willen besturen, zijn met der daad aan haar onderdanig. Pruissen, dat thans de Democratie meent gefnuikt te hebben, grijpt naar de middelen der Democratie, en heeft die noodig, om zijn standpunt te kunnen bewaren. Oostenrijk, voor de geheele zaak van den Deenschen oorlog onverschillig, treedt naast Pruissen op, om te doen wat de volkspartij als het eerste noodige verkondigd heeft. Een von Beust, strevende naar den roem de beweging in Duitschland te leiden, poogt hare sympathiën te winnen door trouwe volgzaamheid; de Bondsdag, eindelijk, toont door de stemmingen over de Deensche quaestie, het werktuig te zijn van het *National-Verein*, dat aan de kleine Duitsche hoven zijn wieg en bakermat heeft. De Bondscommissie zelve, die thans de zaak der Deensche troonsopvolging in een rapport vol geleerdheid uiteen gaat zetten, en de regtsgronden van het leenstelsel ter toetse brengen om het beginsel der legitimiteit te verdedigen, zij zelve zal, haars ondanks, de taak helpen vergemakkelijken, welke de Democratie onzer eeuw in Duitschland vervolgt. En tot de opwinding der Holsteiners ten voordeele van Augustenburg, en de verbroedering der Pruissische soldaten met hen, wier bedoelingen zij geroepen zijn

te verijdelen, verkondigt alles de krachten en de magt van het tooverwoord, dat over het Duitsche vaderland is uitgesproken.

Daarin, veeleer dan in het vraagstuk der Hertogdommen, ligt de oorzaak van den tegenwoordigen verwikkelden toestand. Achter de quaestie van Holstein en Sleeswijk schuilt eene andere, veel gewigtiger, wijl zij het staatsbestaan van zoovele volken, den politieken toestand van het middenpunt van ons werelddeel raakt, de quaestie der éénheid van Duitschland. Slechts met die nationale eenheid, welke sedert vijftien jaren te vergeefs beproefd werd, voor oogen, heeft de democratische partij naar wapenfeiten gedreven, om hare krachten te toonen. En juist om dat oogmerk te verijdelen, poogt thans de heer von Bismarck haar de wapens uit de handen te nemen. De strijd tusschen beide beginselen wordt reeds in Holstein openbaar. Niet zoo zeer Denemarken, als wel het staatkundig bestaan van Duitschland zelf, de Bondsschepping van 1815, dreigt aldus het grootste gevaar. Eene bevrediging der Deensche geschillen, hoe bezwaarlijk op zich zelve, is nog geene oplossing van dit gewigtige vraagstuk, dat alle Duitsche regeringen gelijkelijk boven het hoofd hangt, maar dat, door zijne wijd verspreide en diep ingrijpende vertakkingen, die regeringen reeds onderling verdeeld en tegen elkander in 't harnas heeft gejaagd. Het wantrouwen tusschen regeringen en bevolkingen, tusschen Duitschers en vreemden is reeds algemeen. En de lijdelijke houding, door de vreemde gouvernementen jegens de Duitsche beweging aangenomen, met het kennelijk doel om de nationale partij niet tot uitersten te drijven, zal niet langer bewaard kunnen worden, wanneer dezer beginselen de maatschappelijke orde omverwerpen en hare begeerlijkheid zich uitstrekt over de Duitsche grenzen. Uit welk oogpunt wij dus de gebeurtenissen beschouwen, die daar plaats grijpen, hetzij als eene in haar wezen en strekking onregtmatige aggressie tegen een vreemden staat, hetzij als het streven eener groote nationaliteit om de kleinere welke haar omringen met geweld in zich op te nemen, of als eene poging der democratische partij om eene algemeene revolutie in Duitschland te bewerken, - het gevaar is èn voor Duitschland zelf èn voor den vreemde even dreigend. Hier is meer dan een vonk aanwezig, die de smeulende stoffen in Europa kan aansteken; want de vlam slaat reeds ter deure uit. De Duitsche regeringen, die zoo ligtvaardig de hand geleend hebben om de plegtigste staatsverbindtenissen te breken, zullen te laat inzien dat zij zelve den grond ondermijnd hebben, waarop hun politiek aanzijn niet alleen, maar ook alle maatschappelijke orde rust.

De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864: een leerrijk voorbeeld voor Nederland.
Door J.K.H. de Roo van Alderwerelt.
I.

Het is, meen ik, Voltaire geweest, die beweerd heeft dat het hem geen moeite zou kosten de onjuistheid te betoogen van alle stellingen, waarvan hij vroeger de waarheid overtuigend had aangetoond. Maar, waarlijk, men behoeft niet eenmaal den sophistischen geest te bezitten van den franschen wijsgeer, om hetzelfde kunststuk te verrigten ten aanzien der Sleeswijk-Holsteinsche kwestie; ik houd mij overtuigd dat de domste Duitsche professor - ook Duitschland heeft domme professoren - bij magte is u te bewijzen dat de Sleeswijk-Holsteiners groot gelijk hebben, en dat hij u met hetzelfde gemak in een volgend oogenblik zal aantoonen, dat het regt aan de zijde der Denen is. De Sleeswijk-Holsteinkwestie is een van die ingewikkelde vraagstukken, zoo als alleen in Duitschland kunnen ontstaan, zoo als alleen Duitschers met innig welgevallen zoeken uit te pluizen, doch waarvan een Franschman gewoon is te zeggen: '*que le diable y perd son latin.*'

Een echt Duitscher zal het echter zeer ongepast achten om, zelfs slechts bij wijze van speling des vernufts, het betoog te beproeven dat de Denen gelijk hebben. Hij moge, in zijne eerlijke gemoedelijkheid, onderscheid maken tusschen Sleeswijk en Holstein, en de handelingen der Denen, voor zooveel zij eerstgemeld gewest betreffen, nog eenigzins verschoonbaar vinden, hij is toch in zijn hart overtuigd, dat aan beide oevers van den Eider, zoowel in Holstein, dat ten zuiden ligt, als in Sleeswijk, dat ten noorden is gelegen, Duitsche broeders op onverdedigbare wijze behandeld worden. Diezelfde Duitscher, die zich in zijn eigen land met zoo onuitputtelijke lankmoedigheid laat ringelooren, vliegt verontwaardigd op, wanneer hij hoort hoe de Deensche regering alle middelen aanwendt om de zucht tot zelfstandigheid der Sleeswijkers en Holsteiners te onderdrukken en hun streven te keer te gaan om zich aan te sluiten bij het groote Duitsche vaderland. Maar, 't is waar, de Duitscher laat zich drillen door zijn eigen landgenooten, door Duitsche graven en baronnen, de Sleeswijkers en Holsteiners worden door Denen geplaagd, en ook voor de volken schijnt het bekende volksgezegde te gelden: '*mijn* Jantje mag mij wel slaan!'

Zijn de Duitsche volken schier algemeen heftig tegen de Denen gestemd, hunne verbittering is gering in vergelijking van die der Duitsche legers. Wanneer men leest wat zoo al door Duitsche militairen over den Deenschen oorlog wordt geschreven, zou men in-

derdaad meenen, niet dat het te doen was om met eene ontzettende overmagt een klein landje te veroveren - wat toch waarlijk niet als een groot heldenstuk is te beschouwen! - maar om eigen erf en eigen kroost tegen de heirscharen van eenigen geweldenaar te verdedigen. In snorkende taal trachten zij de gemoederen nog meer tegen de Denen op te winden, en met dien grooten omhaal van groote woorden, die nog steeds een kenmerk blijft van vele Duitsche schrijvers, prediken zij de kruisvaart tegen den koning van Denemarken en zijn volk. ‘De Duitsche legers zijn gedaald in de achting van Europa,’ roepen zij uit, ‘wij moeten de verloren achting herwinnen’ - alsof het daartoe een goed middel ware met meer dan honderd duizend soldaten oorlog te gaan voeren tegen een miniatuur-legertje! - ‘de eer der Duitsche wapenen is verpand, wij moeten het pand lossen; daarom oorlog tegen Denemarken en dat rijk gedwongen om de vrijheid te geven aan zijne Duitsche bewoners.’ Die uitdrukkingen, die men telkens kan lezen, hebben hun' grond in hetgeen, nu vijftien jaren geleden, tusschen Denemarken en de Duitsche mogendheden is voorgevallen. De veldtogten van '48 en '49 waren beiden door de Duitsche troepen, toenmaals niet veel talrijker dan de Deensche, met voordeel gevoerd geworden. Zij hadden de Denen van het vaste land verdreven, en deze hadden daar slechts vasten voet kunnen houden op een enkel punt, te weten in Fredericia op de kust van Jutland. De Duitschers hadden dus eenig regt te verwachten, dat bij de eindregeling die stond te volgen, de Duitsche belangen niet geheel over het hoofd gezien en althans iets voor de Duitsche broeders in Denemarken gedaan zou worden. Maar Pruissen, dat weder, na een korte wijle quasi-liberaal te zijn geweest, den reactionairen weg betreden had, begon in te zien dat het, door de Sleeswijk-Holsteiners te steunen, voedsel gaf aan eene zeer gevaarlijke leer, de leer der nationaliteiten, en dat het veel verstandiger was de legitimiteit te steunen, dat wil zeggen den koning van Denemarken te helpen tegen zijn ontevreden onderdanen, dan het Sleeswijk-Holsteinsche volk te stijven in zijn verzet tegen hun' vorst. Ook in Duitschland zegevierde de reactie op alle punten, en het groote Duitsche rijk dat men gehoopt had te stichten, en waartoe ook de Deensche hertogdommen zouden behoord hebben, verdween, met zoo vele andere Duitsche hersenschimmen, nog voor het bestaan had. Eindelijk kozen Engeland en Zweden de zijde des Deenschen konings, terwijl Rusland, altijd een vijand van vrijzinnige bewegingen, zich met kracht tegen de aanspraken der Sleeswijkers en Holsteiners verhief. Al die omstandigheden, die reeds oorzaak waren geweest dat de Pruissen in '49 den krijg slechts flaauwelijk gevoerd en in '50 zich geheel terug getrokken hadden, deden den oorlog, onder zoo schoone vooruitzigten begonnen, meer in het na- dan in het voordeel der Sleeswijk-Holsteiners uitloopen, en toen in '52 de vrede tot stand kwam, bleek het dat de Duitsche mogendheden wel zeer goed gezorgd hadden voor de belangen van den koning van Denemarken, maar zich daarentegen bitter weinig gelegen hadden laten liggen aan de regten der Holsteiners en verdere Duitschers in Denemarken. Te vergeefs hadden dus de Duitsche solda-

ten voor hunne Duitsche broeders hun bloed vergoten; de ontberingen, die zij geleden, de gevaren, die zij doorgestaan, de dapperheid, die zij betoond hadden: 't had alles niets gebaat, en Holstein zoowel als Sleeswijk waren nog altijd niet gevrijwaard voor de onderdrukking der Deensche vorsten. Deze treurige uitkomst van zoo groote verwachtingen; deze onbeteekenende belooning voor zoo vele inspanningen; deze teleurstelling na zooveel blijde hoop, schijnen bij de Duitsche legers een gevoel van onvoldaanheid en van wrok te hebben achtergelaten, dat, lang gesmoord, thans weder in volle kracht zich lucht geeft. De Duitsche troepen schijnen het denkbeeld met zich om te dragen, dat zij in '48 en '49 hebben moeten terugwijken voor de aanmaningen van vreemde mogendheden; van daar dat zij hun wapeneer, de achting, die zij van Europa verlangen en waarop zij prijs stellen, met de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie verbonden rekenen, en niets liever zouden verlangen dan, tegen half-Europa in, de vrijheid hunner stamgenooten door geweld voor goed te verzekeren.

Het mag wel een uitvloeisel zijn geweest van die in Duitschland algemeene sympathie voor de zaak der Sleeswijk-Holsteiners - zich verbindende met die oude zucht om eene haven te verwerven voor eene Duitsche vloot, die er nog niet is - dat de Bond, na reeds tallooze malen met een gewapend optreden te hebben gedreigd, eindelijk in het laatst des vorigen jaars tot de bezetting van Holstein - een lid des Bonds - overging. Want er bestonden, naar het ons voorkomt, op dat oogenblik geene voldoende redenen om tot eene handeling te besluiten, die tot zoo gewigtige gevolgen kon leiden. De vorige koning, Frederik VII, mogt door zijn budjet-verordening van Maart 1863 - eene inbreuk, zoo men wil, op de regten der Holsteiners, - aanleiding hebben gegeven tot eene zoogenaamde Bonds-executie, Christiaan IX, die hem volgens het Londensche traktaat opvolgde, had, door de intrekking dier budjet-verordening, reeds blijken gegeven van een meer verzoenenden geest; met hem had de Bond welligt een vergelijk kunnen treffen, en de proeve had althans genomen kunnen worden. Maar Frederik VII stierf 15 November, en reeds den 24sten December rukten de Bondstroepen - nu onder het gezochte voorwendsel dat de bekende November-constitutie, die alleen voor Sleeswijk gegeven was, de regten der Duitschers in Denemarken niet eerbiedigde - Holstein binnen, weinig denkende, dat zij weldra door Pruissen en Oostenrijkers verdrongen en tot de achterhoede gemaakt zouden worden van eene in Denemarken zelf oorlogvoerende legermagt.

Dit is intusschen geschied; en wij beleven nu het vreemde verschijnsel dat twee mogendheden, die elke uiting van een zelfstandig nationaal gevoel in hun eigen land met strengheid onderdrukken, de wapenen voeren om eene verdrukte nationaliteit, zoo het heet, tot zelfstandigheid te helpen brengen. Denkelijk echter zijn de gevoelens en wenschen der Sleeswijk-Holsteiners aan Pruissen en Oostenrijk even onverschillig als aan den Sultan van Turkije, en hebben zij voor geheel hunne handelwijze geene andere reden - Oostenrijk althans zeker niet - dan dat zij aan den Bond de eer niet gunnen van alleen de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie tot eene beslissing te bren-

gen; onverschillig voor Duitsche meeningen en Duitsche wenschen, willen de regeringen dier Staten toch de eenige toongevers zijn, waar het de regeling van Duitsche belangen geldt. Het is echter niet te denken, dat de Bondsstaten zich lijdelijk zullen schikken in de onbeduidende rol, die Pruissen en Oostenrijk wel zoo goed zijn hun te laten, en er bestaat groot gevaar dat de slechte verstandhouding tusschen die beide partijen - indien zij niet tot erger leidt - eene goede eindregeling der kwestie schier ondoenlijk maken en zoodoende oorzaak zijn zal dat de oorlog onbepaald wordt gerekt. Daarbij komt dat de koning van Denemarken, steunende op zijn waar of vermeend regt, nooit zal toestemmen, dat eenige verandering worde gebragt in de bestaande verhouding tusschen Sleeswijk en het overige zijns rijks, en wanneer men nu nog bedenkt hoevele redenen er zijn om aan te nemen, dat ook de overige groote mogendheden zich nu, gelijk vroeger, de zaak der Denen krachtig zullen aantrekken, dan mag men, zouden wij meenen, met eenigen grond tot het besluit komen, dat deze tweede Sleeswijk-Holsteinsche oorlog welligt even lang, zoo niet langer, dan de eerste duren zal.

Het is ons voornemen in de volgende bladen een overzigt te geven, zoowel van de krijgsgebeurtenissen die in dit jaar hebben plaats gevonden, als van die, waardoor de oorlog van 1848-1850 zich gekenmerkt heeft. Beiden - Lodewijk Mulder heeft het reeds opgemerkt in zijn uitmuntend overzigt van den veldtogt van 1848[*)] - zijn voor den Nederlandschen krijgskundige van hoog belang, omdat uit beiden nutte lessen te trekken zijn, en de handelingen der Denen over het geheel genomen als een uitmuntend voorbeeld kunnen dienen voor de wijze, waarop wij bij een oorlog zouden behooren te handelen. Maar ook voor den Nederlandschen burger in het algemeen is de beschouwing der Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen niet onbelangrijk. Zij die, zonder grondige kennis van zaken, alleen lettende op de grootte van ons land en het zielental der bevolking, steeds driestweg beweren, dat Nederland toch te klein en te onbeduidend is om zich tegen vreemde aanranding te verweeren, kunnen daaruit zien hoe zelfs een veel kleiner land, mits het even als wij door de natuur begunstigd is, zich met goed gevolg tegen een magtigen vijand kan staande houden. Denemarken heeft - zonder de Duitschers in de Hertogdommen te rekenen - naauwelijks 2 millioen inwoners; veel minder hulpmiddelen dan wij; een veel zwakker leger; een veel kleinere vloot: toch weêrstond het in 1848 en 1849 met goed gevolg aan een overmagtig Duitsch-Pruissisch leger, en, òf wij moeten ons zeer bedriegen, òf het zal in 1864 - zoo het ten minste niet *steeds* aan zich zelven blijft overgelaten - met goed gevolg aan de vereenigde magt van Pruissen en Oostenrijk weêrstaan. Ons land, in vele opzigten meer door de natuur begunstigd en even gemakkelijk als Denemarken te verdedigen, behoeft, wordt het bedreigd in zijne onafhankelijkheid, niet meer dan Denemarken den strijd te schromen. Maar daartoe is het noodig dat het krijgswezen zoodanig zij ingerigt als tot eene behoorlijke verdediging des lands wordt vereischt, en

*) Militaire Spectator, 2e serie, 6e 7e en 8e deel. Hierbij twee kaarten: eene algemeene kaart en een plan voor het gevecht bij Sleeswijk.

bovenal, dat bij het volk en bij het leger, gelijk thans bij het Deensche volk en het Deensche leger, vertrouwen op eigen kracht en de vaste wil aanwezig zij om zich tot het uiterste te verweeren. Hij moet wel een vreemdeling zijn in de geschiedenis, die het weêrstands-vermogen van een land uitsluitend zoekt in vestingen, inundatiën en een handvol soldaten; dat weêrstandsvermogen is in de eerste plaats afhankelijk van het karakter des volks, van de begrippen, die daarbij bestaan, van de zedelijke krachten, die daar huizen. Een volk, dat onafhankelijk *wil* zijn, wordt nooit overwonnen.

Het jaar 1848, merkwaardig om de krachtige pogingen, toen door de volken tot verkrijging van meer vrijzinnige staatsvormen gedaan, scheen ook voor Duitschland een nieuw staatkundig leven te zullen aanbrengen, en de Sleeswijkers en Holsteiners, voor het meerendeel Duitschers door afkomst en neiging, wenschten vurig zich aan te sluiten bij die algemeene Duitsche beweging. De hertogdommen Sleeswijk en Holstein waren slechts door persoonlijke verbindtenissen met het Deensche vorstenhuis verbonden, en maakten geen integrerend deel uit van het Deensche koningrijk; maar het schijnt eene natuurwet te zijn, dat twee nationaliteiten niet lang nevens elkander kunnen leven, zonder dat de eene de andere zoekt te overheerschen, en de Deensche vorsten, gehoorzamende aan die algemeene wet, waren reeds sedert het begin dezer eeuw er op uit, het Duitsche element in de Hertogdommen te verstikken en daar de Deensche taal en Deensche gebruiken in te voeren. Dit verdroot de bewoners der Hertogdommen, inzonderheid de Holsteiners, wier gewest sedert 1815 een deel uitmaakte van den Duitschen Bond; zij begeerden niets liever dan, zoo spoedig de gelegenheid zich daartoe zou voordoen, ontslagen te worden van de banden die hen met Denemarken vereenigd hielden; zij wilden zelfstandige staten worden in den Bond, Duitsche leden van het groote Duitsche vaderland. Toen nu in Frankrijk de omwenteling uitbarstte en in Duitschland zelf de vrijzinnige beweging algemeen werd, kwamen ook de Sleeswijk-Holsteiners in opstand. Te Kiel, in Holstein, kwam eene voorloopige Regering bijeen; er vormde zich een Sleeswijk-Holsteinsch leger; vrijkorpsen uit Duitschland voegden zich daarbij, en in de niet ongegronde verwachting van eerlang door den Bond en welligt ook door Pruissen ondersteund te zullen worden, besloten de Hertogdommen Denemarken den oorlog aan te doen. Het Sleeswijk-Holsteinsche leger, een lilliputiaansch legertje, rukte, 27 Maart, naar het noorden van Sleeswijk en nam stelling voorwaarts van Flensburg, bij Bau. Daar wilde men de Denen afwachten, die intusschen hun leger op Alsen en in Jutland hadden zaâmgetrokken.

Die stelling bij Bau vorderde, om behoorlijk bezet te kunnen worden, een leger van 20 à 30,000 man; het Sleeswijk-Holsteinsche leger telde, na aftrek van meer of minder noodige detacheringen, hoogstens 2,000 hoofden. De waarde dier troepen was daarenboven gering, omdat het daarbij aan officieren ontbrak; er waren toch, bij het begin van den opstand, wel soldaten uit het Deensche leger naar de Sleeswijk-Holsteiners overgegaan, maar geen officieren, die trouwens voor het meerendeel van Deensche

afkomst waren. Het was dus een dolzinnig waagstuk om met zulke benden in zulk eene stelling de Denen af te wachten, maar de Sleeswijk-Holsteinsche regering rekende op de hulp der naderende Pruissische en Duitsche troepen, en zij meende een blijk te moeten geven dat de Hertogdommen niet schroomden voor hun eigene zaak te strijden. De Bondstroepen met hunne klassieke langzaamheid stonden echter nog aan de Elbe, toen de Denen reeds te Bau verschenen, en de Pruissen waren het nog niet met zich zelven eens of zij de Sleeswijk-Holsteiners al dan niet helpen zouden. Deze bleven dus aan zich zelven overgelaten, en het Sleeswijk-Holsteinsche leger werd nu zonder veel moeite uiteengeslagen en over den Eider gejaagd. Het Deensche leger nam, 11 April, stelling bij Sleeswijk.

De nederlaag bij Bau had, zoo als te verwachten was, voor de zaak der Sleeswijk-Holsteiners de gunstigste gevolgen. De Bond begreep dat het noodig was, wilde men niet de geheele beweging in de geboorte zien sterven, krachtig ten gunste der Sleeswijk-Holsteiners op te treden, en erkende, 12 April, de Voorloopige Regering. De koning van Pruissen, ofschoon weinig ingenomen met revolutionaire bewegingen - de revolutionairen in zijn eigen land hadden hem nog onlangs zulke bange uren bezorgd - nam nu ook het besluit om de Sleeswijk-Holsteiners daadwerkelijk te ondersteunen. Hij had, na het Berlijnsche barrikaden-gevecht, beloofd zich aan het hoofd der Duitsche beweging te zullen stellen, en de verschrikkingen van die stormachtige dagen - Varnhagen von Ense heeft er ons stichtelijke bijzonderheden over medegedeeld - stonden hem nog zoo levendig voor den geest, dat hij er niet aan denken koude om die belofte te breken. Pruissische en Duitsche troepen trokken dan nu in den loop der maand April te Rensburg zamen, en op den 21sten dier maand aanvaardde de luitenant-generaal von Wrangel, dezelfde die thans in Denemarken het bevel voert, het opperbevel over een bondgenootschappelijk leger, dat, met inbegrip der Sleeswijk-Holsteinsche troepen, eene groote 35,000 hoofden telde.

Het Deensche leger, ofschoon het tot eene vrij aanmerkelijke sterkte kon worden opgevoerd, was op dat oogenblik veel zwakker dan het leger der Verbondenen; de sterkte was slechts 14,000 man. Die geringe sterkte laat zich verklaren uit de eigenaardige zamenstelling van die krijgsmagt, en daar heden ten dage, zelfs in krijgskundige geschriften, zulke geheel onjuiste en overdrevene voorstellingen worden gegeven van de inrigting en de sterkte der Deensche wapenmagt, zal eene vlugtige beschrijving van het toenmalige Deensche leger hier welligt niet ongepast zijn. Zij zal, daar het tegenwoordige leger in de hoofdzaken weinig van dat van '48 verschilt, ons tevens in staat stellen tot eene juistere beoordeeling van de jongste krijgsverrigtingen in Denemarken.

Het Deensche leger is een zuiver militie-leger, dat wil zeggen dat alle manschappen en ook de onder-officieren militiens zijn. In '48 kon de sterkte van dat leger, op voet van oorlog, tot 43,000 man worden opgevoerd. Van die magt konden echter slechts 25,000 man als behoorlijk georganiseerd beschouwd worden. Die 25,000 man waren militiens, op hun 22ste jaar in dienst getreden, wat de infanterie betreft, voor den tijd

van 4 jaren; zij bleven - altijd bij de infanterie - aanvankelijk 16 maanden in de gelederen, en kwamen daarna, gedurende hunnen diensttijd, nog een- of tweemalen voor *veertien* dagen onder de wapens. Voor die 25,000 man waren officieren en onder-officieren in voldoenden getale aanwezig. De officieren kregen hunne opleiding aan de militaire scholen te Koppenhagen (eene voor infanterie en kavallerie, eene andere voor de artillerie en genie), maar moesten - een navolgingswaardige maatregel - nog een geruimen tijd als kadet en onder-officier in het leger dienen, alvorens hun de epaulet gegeven werd. Het kader werd genomen uit de militiens, die drie jaren gediend hadden en zich genegen verklaarden om nog vijf jaren te dienen; die militiens werden, alvorens bevorderd te worden, voor den tijd van twee jaren naar eene school tot opleiding van kader - ons instruktie-bataillon - gezonden. Na hunne vier jaren bij het eigenlijke leger te hebben gediend, gingen de zoo even bedoelde 25,000 militiens over bij de reserve waartoe zij ook vier jaren bleven behooren. Die reserve werd in tijd van vrede slechts bij uitzondering, met name bij groote manoeuvres, en dan nog slechts gedeeltelijk opgeroepen. In tijd van oorlog werd een gedeelte bij het leger ingedeeld, waardoor de verschillende onderdeelen, de kompagniën en eskadrons, eene buitensporige sterkte verkregen, in niet de minste verhouding staande met het aantal officieren en onderofficieren; zoo kreeg men onder anderen - even als thans, sedert de nieuwe militie-wet, bij ons ook het geval is - kompagniën infanterie van meer dan 200 man, even als bij ons met slechts 3 officieren, terwijl de gewone verhouding 1 officier op 40 à 50 manschappen is. Het andere gedeelte dezer reserve werd gevormd tot afzonderlijke korpsen, maar daarvoor was evenmin een voldoend kader aanwezig. Alles was daaromtrent, even als bij ons ten opzigte der schutterij, aan het toeval overgelaten, hetgeen zeggen wil, dat men zich zelven diets maakte in tijd van oorlog te kunnen volstaan met kadets, gepensioneerde militairen en zoo verder. Één maatregel had de Deensche regering echter genomen om in de behoefte aan kader voor de reserve en de later te melden ‘versterking’ te voorzien; zij had namelijk zoogenaamde ‘reserve-officieren’ en ‘reserve-onderofficieren’ ingesteld. Iedereen kon zich daarvoor aanmelden, maar, om een rang te verkrijgen, moest men eenige maanden, 3 à 6, dienst doen bij het leger; de benoeming geschiedde op voordragt van de korpskommandanten, en sloot de verpligting in zich van een zeker aantal jaren bij de reserve of de ‘versterking’, die trouwens nooit werden opgeroepen, te dienen. Iets dergelijks is ook voorgesteld voor onze schutterij, en zoo men op die wijze al geene in alle opzigten bruikbare officieren en onderofficieren moge verkrijgen, men zal toch menschen vormen, die althans eenige kennis hebben van militaire inrigtingen en militaire oefeningen. Het is echter duidelijk dat niemand zich voor een dergelijke detachering zal aangeven, waanneer men aan de betrekking van officier en onderofficier der schutterij geene voordeelen verbindt, en in Denemarken, waar de reserve-officieren en reserve-onderofficieren geen ander voordeel hebben dan dat zij een uniform mogen dragen, is hun aantal dan ook op lange na niet voldoende om in de behoefte aan kader te voorzien.

Behalve de reserve had men in Dene-

marken nog de reeds genoemde ‘versterking’, die eenigzins te vergelijken is met onze schutterij, doch waarvan de 1e ban of klasse, 20 à 25,000 man sterk, bestond uit de manschappen, die hunne 8 jaren bij het leger en bij de reserve hadden uitgediend. Deze klasse kon bij het leger worden opgeroepen. De 2e ban of reserve-klasse schijnt meer voor plaatselijke diensten bestemd te zijn geweest. De officieren werden, tot den graad van kapitein ingesloten, door de manschappen gekozen; een stelsel, dat wij voor een leger niet gaarne zouden aanprijzen, maar dat voor volkswapeningen, naar onze zienswijze, uitmuntend is.

Bij het begin van den oorlog van '48 was echter de ‘reserve’, die trouwens eerst als bruikbaar is te beschouwen wanneer de oorlog eenigen tijd heeft geduurd, zoo min als de versterking opgeroepen. Het schijnt dat de Denen zich maar niet konden voorstellen, dat zij werkelijk tegen twee groole mogendheden oorlog zouden hebben te voeren. Na aftrek van een paar duizend man van de dienstdoende troepen, die naar de Sleeswijk-Holsteiners waren overgegaan, konden de Denen dus aanvankelijk in geen geval meer dan 23,000 man onder de wapens brengen. Daar zij weinig of geene vestingen hadden, bleef die magt grootendeels beschikbaar voor het leger te velde; intusschen bedroeg de werkelijke sterkte van het leger in April en nog later niet meer dan 14,000 man, een gevolg daarvan dat de zoogenaamde Duitsche of half-Duitsche regimenten, waarbij Sleeswijkers en Holsteiners waren ingedeeld, alleen te gebruiken waren voor garnizoensdienst op de eilanden. Diezelfde omstandigheid moet zich, zoo als duidelijk is, ook nu hebben voorgedaan.

De getalsterkte van het Deensche leger was dus niet groot, maar hoe was het gesteld met het gehalte? Over het algemeen was dit vrij voldoende. De Deensche soldaat is van natuur, even als onze militien, bedaard, gehoorzaam, werkzaam; hij is sober en sterk en kan goed de vermoeijenissen en ontberingen verdragen aan den oorlog verbonden; inzonderheid geldt dit voor de Jutlanders, meest allen landbouwers, die hunne akkers veelal bij eene gure weêrsgesteldheid moeten bebouwen. Van de infanterie wordt gezegd dat zij vrij log en bot is - een niet onbeteekenend gebrek bij troepen, die oorlog hebben te voeren in een zoo doorsneden terrein als dat van Denemarken. In zulke terreinen, en het vermoedelijk oorlogstooneel in ons land heeft hetzelfde karakter, worden geen groote veldslagen geleverd zoo als in de oorlogen van het keizerrijk, geen Wagram's, geen Waterloo's, maar de strijd ontaardt van zelf in eene reeks van partieele gevechten in verspreide orde, waarbij de uitslag veel van de intelligentie der manschappen afhangt. In zulke terreinen is de vlugge Franschman beter op zijne plaats dan de stijve Pruis, en in zulke landen vormt men betere soldaten door hun oordeel te ontwikkelen dan door toepassing van de pruissische dril-methode.

De kavallerie van het Deensche leger is altijd zeer geroemd geworden. Denemarken is rijk aan rijpaarden, en de gewoonte om van de jeugd af veel te paard te zitten, maakt dat de militien die in dienst treedt, veel aanleg heeft om een goed kavallerist te worden. De paarden der kavallerie waren slechts voor een gedeelte *rijks*paarden; de kleinste helft bestond uit zoogenaamde *nationaal*-paarden, - paarden van het platte land,

die door eene militaire kommissie gekeurd en gemerkt, en dan, tegen betaling eener jaarlijksche som, voor de kavallerie beschikbaar moesten worden gehouden. Beter nog dan de kavallerie was de Deensche artillerie. Zij bestond uit 12 *veld*-batterijen - want, geene vestingen hebbende, hadden de Denen ook geen vesting-artillerie. Aan de opleiding der manschappen, die langer dan de militiens der overige wapens moesten dienen, werd veel zorg besteed, en het onderofficiers-kader zoo wel als het officiers-kader muntte door degelijke kennis en bruikbaarheid uit. Wat eindelijk aan de Deensche troepen nog meer waarde bijzette, was het vertrouwen dat de soldaat in zijne aanvoerders stelde. In andere landen is dat vertrouwen den mindere niet ingeschapen, en moet de meerdere trachten zich dat te verwerven door aan den soldaat de overtuiging te geven van zijn meerder verstand en zijne meerdere kennis. In Denemarken, waar de soldaat zoo het schijnt over het geheel minder ontwikkeld is dan in vele andere landen, is dat vertrouwen aangeboren; de soldaat heeft eene natuurlijke gehechtheid voor zijne officieren, welke laatsten daarom dan ook, zoo eenigzins mogelijk, steeds blijven dienen bij hetzelfde korps; de verhouding, daar tusschen de officieren en manschappen bestaande, doet onwillekeurig denken aan de verhouding tusschen den leenman en zijne onderhoorigen, en niet geheel ten onregte karakteriseerde onlangs een fransch militair schrijver het Deensche leger met deze woorden: ‘Soldaten van de 15^{e} eeuw, aangevoerd door bevelhebbers van de 19^{e}.’

Het Deensche leger van '48 was dus vrij goed, maar zwak in getalssterkte. Toch beging de Deensche regering de fout - want noodzakelijkheid schijnt hiertoe niet bestaan te hebben - om niet alle beschikbare korpsen bij het veldleger te voegen; 3000 man bleven achter in Koppenhagen en elders, zoodat de generaal von Hedemann, de opperbevelhebber van het Deensche leger, den vijand niet meer dan een 11,000 man kon tegenover stellen. Het was ongetwijfeld gewaagd om met die zwakke magt den aanval van het zooveel sterkere leger der Verbondenen af te wachten, maar de keus was niet vrij. Trachtte men den vijand niet aan de Schlei tegen te houden, dan moest men geheel Sleeswijk, ja zelfs geheel het vaste land, ontruimen, en behalve dat dit een zeer slechten zedelijken indruk op het leger zoowel als op het volk gemaakt zou hebben, ware men daardoor verstoken geworden van de hulpmiddelen, die het noordelijkst gedeelte des lands, zoowel aan menschen als aan voorraad, opleverde, en die nog in veiligheid op de eilanden moesten worden overgebragt. Het Deensche leger moest de grenzen dus verdedigen, en in den krijgsraad die den 17^{den} April bijeenkwam, werd dan ook besloten stand te blijven houden in de aanvankelijk gekozen stelling bij Sleeswijk.

Die stelling bij Sleeswijk was eigenlijk geene stelling. In sommige geschriften over den toenmaligen oorlog, ook in de berigten die over den tegenwoordige tot ons gekomen zijn, wordt de zaak veelal voorgesteld alsof daar in het zuidelijke gedeelte van Sleeswijk eene kunstmatige verdedigingslinie aanwezig ware, zich van de Oostzee langs de Schlei en Treene tot de Noordzee uitbreidende, en onwillekeurig denkt men dan aan onze Utrechtsche linie,

die evenzoo onafgebroken doorloopt van de Zuiderzee tot den Biesbosch. Niets is onjuister dan die voorstelling. De Schlei, van de Oostzee tot de stad Sleeswijk zich uitstrekkende, is een zeearm, over het geheel genomen nagenoeg van dezelfde beteekenis als bij ons de IJssel; daarin zijn vele ondiepten en de breedte bedraagt op sommige punten niet meer dan 200, op andere hoogtens 100 el; de lengte van het te verdedigen gedeelte is ongeveer 5 uren. Een dergelijk riviervak vordert tot eene behoorlijke verdediging een 8 of 10,000 man. Rondom den noordwestelijken uithoek van de Schlei breidt zich de stad Sleeswijk uit, bestaande uit Frederiksberg, het zuidelijkste gedeelte, en de Lollfuss, ten noorden van de Schlei gelegen; twee steenen dammen, over die rivier gebouwd, verbinden de twee deelen der stad, en een dier dammen loopt over het koninklijk kasteel Gottorf, dat in de noordwestelijkste punt van de Schlei gelegen is. Voorwaarts of ten zuiden van de stad ligt het veelbesproken Danawirk, dat zich van het Selker-Noor, een inham aan de zuidwestzijde van de Schlei, over eene lengte van een paar uren gaans, tot Höllingstedt aan de Treene uitstrekt. Dat Danawirk of Denenwerk, waarvan men eene geduchte verdedigingslinie heeft gemaakt, was (en is) niets anders dan een hooge aarden wal, zonder gracht; in alle rigtingen beplant, begroeid, bebouwd, heeft die wal voor de verdediging zoo wat evenveel waarde als onze Grebbe-linie, zoo als iedereen die kan waarnemen, wanneer hij, den spoorweg van Arnhem naar Utrecht volgende, halfweg Veenendaal en Maarsbergen gekomen is. Vóór het Denenwerk werd in '48 nog de zoogenaamde Kohgraven aangetroffen, een stuk wal van veel geringere uitgestrektheid, en, zoo als de naam reeds aanduidt, door eene gracht gedekt. Zóó gering was de beteekenis dier werken, die de Pruissen zich als buitengemeen geducht voorstelden, dat zij, bij de beschikkingen van den Deenschen opperbevelhebber, slechts bestemd werden tot een punt van opstelling voor de voorhoede, en dat zij bij het later gevolgde gevecht van Sleeswijk door de Denen niet eenmaal bezet waren!

Van Höllingstedt, waar het Danawirk eindigt, tot Frederikstad aan den Eider loopt de Treene, eene rivier van meer beteekenis dan de Schlei, waarvan de oevers geïnundeerd kunnen worden, en die daarenboven over een groot deel der lengte door moerassen wordt gedekt; voorwaarts van het aangrenzende gedeelte van het Danawirk is het terrein evenzoo met moerassen bezet. Ook hier had in '48 de kunst niets gedaan tot verbetering of versterking van de middelen tot verdediging, die de natuur aanbood, en die geheele zoogenaamde verdedigings-linie van de Schlei en Treene bestond dus uit twee rivieren of riviertjes, en daar tusschen eene stad en een oude, onverdedigbare wal. Dit is niet wat men gewoon is eene stelling of verdedigingslinie te noemen, want zulk eene stelling moet reeds in tijd van vrede zijn voorbereid; de zwakke punten dienen versterkt, de toegangen dienen afgesloten te worden, en het geheel moet zoodanig zijn ingerigt dat men, met de troepen waarover men waarschijnlijk zal kunnen beschikken, den vijand op alle punten kunne tegenhouden. Dit laatste nu was, zelfs al ware hier eene-rij van de sterkste werken aanwezig geweest,

geheel onmogelijk met een legertje van slechts 11,000 man, want de beide rivieren vorderden, tot hare verdediging, ligtelijk een 20,000 man, en dan moest men nog een leger hebben voor de verdediging van de tusschengelegene ruimte. De Denen hebben, na '48, in die ruimte en hoofdzakelijk rondom de stad Sleeswijk, een groot aantal schansen aangelegd, en daaraan hebben zij ongetwijfeld wèl gedaan, maar zij zullen zich nooit hebben voorgesteld om met een leger van zoo geringe sterkte, als het hunne bij het begin van den oorlog altijd zal hebben, die gansche zoogenaamde *Schlei- en Treene-linie* te verdedigen. Die linie, die eigenlijk geene linie is, kan voor de Denen, althans in de eerste maanden van den krijg, nooit eene verdedigingslinie wezen.

Maar niets belet het Deensche leger om ergens, in de ruimte tusschen de Oost- en de Noordzee, hetzij achter de Schlei, hetzij achter de Treene, hetzij daar tusschen, positie te nemen en den vijand den slag aan te bieden. Wel kan die vijand dan, zich om dat leger niet bekreunende, langs een anderen weg voorwaarts rukken, of, zoo als men zegt, eene omtrekking verrigten, maar de hoofdzaak blijft altijd voor den aanvaller het verdedigende leger te verslaan, en eene dergelijke omtrekking op zich zelve beschouwd, beteekent dus eigenlijk nog niet veel. Het leger dat de omtrekking doet, snijdt wel is waar, door zich in den rug van de tegenpartij te stellen, deze van hare hulpbronnen af, maar omgekeerd doet het leger dat omgetrokken is, hetzelfde ten opzigte van den omtrekkenden vijand. De omtrekking moet dus altijd gevolgd worden door den veldslag, en als het verdedigende leger nu slechts niet eene al te dwaze plaats inneemt, maar zich b.v.b. stelt op den weg of de wegen, die naar het hart des lands leiden, dan moet de aanvaller het daar ook opzoeken. Is het aanvallend leger echter zeer overmagtig, zoodat het zich zonder gevaar in twee deelen kan splitsen, dan kan de omtrekking gelijktijdig geschieden met den regtstreekschen aanval op het verdedigende leger; dit loopt dan gevaar van tusschen twee vuren te geraken, en het is duidelijk dat het zich alsdan alleen door een snellen terugtogt redden kan.

Wij vragen onze lezers verschooning voor de krijgskundige geleerdheid, die wij hier ten beste geven, en die welligt geheel overbodig is. Maar de jongste voorvallen in Denemarken hebben nog onlangs doen zien, hoe noodig het is dat bij het algemeen juiste denkbeelden bestaan omtrent de waarde van verdedigingsliniën en omtrent de kansen, die de verdediging daarvan aanbiedt, en ons betoog, hoe onbeteekenend ook, heeft, van die zijde gezien, mogelijk eenige waarde. Twee malen toch, in '48 en '64, heeft het Deensche leger stelling genomen bij Sleeswijk, twee malen is het daar regtstreeks aangevallen, terwijl aan de zijde van de Schlei een omtrekking of eigenlijk slechts een schijn van eene omtrekking plaats vond, en beide keeren heeft alleen de vrees van omgetrokken te zullen worden een beslissenden invloed gehad op de handelingen der Deensche aanvoerders.

Indien het ons in de voorgaande regelen niet geheel aan duidelijkheid heeft ontbroken, zal men gereedelijk inzien dat het Deensche leger, stelling nemende in de ruimte tusschen de Schlei en Treene, den vijand tot een' aanval dwong.

Die ruimte toch was gelegen in de rigting, welke de vijand, om naar het binnenste des lands te komen, volgen moest of althans naar alle waarschijnlijkheid bij voorkeur volgen zou. Ten aanzien van het punt waar het Deensche leger zich zou opstellen, kon geen twijfel bestaan; het moest de stad Sleeswijk en het aangrenzende terrein bezetten, want zoodoende toch sloot het de voornaamste wegen af, van den Eider, tusschen de Schlei en de Treene door, naar het noorden voerende. Een enkel woord, om niet verkeerd verstaan te worden, over dat afsluiten van die wegen. Het is in het algemeen eene dwaasheid te beweren, dat eene stad of vesting een' weg afsluit, omdat men in de meeste terreinen zijwegen vindt, die om de vesting leiden en tijdelijk gevolgd kunnen worden; zoo is de bewering dat Breda de wegen afsluit, uit België over die stad naar Holland leidende, van elken verstandigen grond ontbloot. In de Utrechtsche linie daarentegen zullen, als de inundatiën gesteld zijn, enkele wegen aan weêrszijden ingesloten zijn door het water; zij maken dan den *eenigen* toegang uit, op dat punt naar de linie voerende, en de forten, welke op die wegen zijn gebouwd, sluiten dan natuurlijk die toegangen af. Eenigzins in denzelfden zin sloot in '48 de stad Sleeswijk en het aangrenzende terrein de wegen af, welke aan die zijde naar het noorden leidden, de twee straatwegen namelijk, die van Rensburg kwamen, en enkele zandwegen, waaronder de zoogenaamde Ossenweg om zijne groote breedte bijzondere vermelding verdient. Er was nog een kunstweg, die van den Rensburgschen straatweg naar Höllingstedt ging, maar deze wendde zich verder links naar de Noordzee, en vormde dus geen toegang naar het binnenste des lands; evenmin konden de landwegen ten westen van Sleeswijk, die door de moerassen van Reide liepen, als zoodanig beschouwd worden. De aanvaller, die in de ruimte tusschen de Schlei en de Treene wilde doordringen, moest dus de straat- en zandwegen bij Sleeswijk volgen, want het terrein is hier van dien aard, dat alle andere kleinere wegen, voor een leger dat marcheert, in den regel onbruikbaar zijn.

Het terrein in het hertogdom Sleeswijk namelijk biedt, al naarmate men op het oosten des lands, op het westen of op het binnenland zijne aandacht vestigt, een zeer verscheiden karakter aan. De weststreek, zeer bebouwd, zeer welvarend, rijk aan paarden en vee, is uiterst laag en bestaat voor een groot deel uit ingedijkte landen *(Marschen)*. De ooststreek, zijnde het gedeelte dat ten oosten van den straatweg is gelegen, die van Rensburg over Sleeswijk naar Flensburg en verder naar het noorden loopt, is boschrijk, ook zeer bebouwd, en heeft eenige overeenkomst met de Vendée, of liever met de zoogenaamde Bocage. Het land wordt namelijk door aarden, met heggen beplante, wallen *(Knicken)*, tot afsluiting van het vee dienende, in tallooze kleine gedeelten of zoogenaamde ‘koppels’ verdeeld, en heeft dus ook eenige overeenkomst met de lage gedeelten van ons vaderland. Onze polders zijn echter omringd door kaden en slooten of vaarten, en in dit gedeelte van Sleeswijk, waar het terrein over het geheel hoog en zelfs heuvelachtig is, wordt de afsluiting alleen door wallen gevormd; deze wallen, eene hoogte hebbende van een el of meer, zijn veelal met steenen bekleed, soms geheel van

steen. Infanterie kan in zulk een terrein, doch hoofdzakelijk slechts in verspreide orde, strijden; kavallerie is er niet te gebruiken en artillerie niet dan met veel moeite. Over die door heggen ingesloten smalle wallen kan echter geen leger vooruitrukken, en in dit opzigt bieden de 'knicken' nog grootere hinderpalen dan onze polderkaden aan. Intusschen zijn, nevens de kunstwegen, deze wallen de voornaamste middelen tot gemeenschap, want de landwegen, die de voornaamste steden verbinden, zijn in het natte jaargetijde dikwijls weinig bruikbaar.

Het binnenland, de zoogenaamde 'onvruchtbare Geest,' is eene uitgestrekte heide, op vele plaatsen afgebroken door moerassen en veengronden, die aan den doortogt van een leger de grootste hinderpalen in den weg stellen; hier worden geen *knicken*, maar slechts op enkele punten zeer lage wallen, de grenzen der velden aanduidende, aangetroffen, en dat dit oord niets heeft van een Capua, is gemakkelijk uit de benaming af te leiden. Het terrein bij de stad Sleeswijk heeft iets van het karakter van beide terreinen, ofschoon het meer nadert tot het terrein van de oostkust. Het Denenwerk daarentegen ligt, zoo als uit onze beschrijving blijkt, grootendeels in de 'geest.'

In het heuvelachtige en tevens moerassige terrein om Sleeswijk en in die stad, had de generaal Hedemann het Deensche leger doen post vatten. Hij deed weinig, althans veel minder dan hij had kunnen doen, tot versterking van zijne positie, en de kritiek heeft over het algemeen geen gunstig oordeel uitgesproken over de hier door hem genomen maatregelen; trouwens hij had zijne buitengewone verheffing tot opperbevelhebber - bij het uitbreken van den oorlog was hij slechts luitenant-kolonel - niet aan zijne bekwaamheid te danken, die niet buitengewoon was, maar aan zijne staatkundige gevoelens. Hij nam echter twee zeer goede maatregelen. Hij detacheerde 1000 man naar Missuude, ten einde dat overgangspunt over de Schlei te verdedigen, en hij liet om den geest der troepen op te wekken, - even als Willem III in 1672 deed toen hij bij Woerden tot den aanval overging - kleine aanvallende bewegingen verrigten tegen de vrijkorpsen, die bij Eckernfiörde stonden. Overigens verzuimde hij de meest eenvoudige voorzorgsmaatregelen, liet zelfs de vaartuigen, op de Schlei t'huis hoorende, niet eenmaal wegvoeren, en deed niets doeltreffends tot verzekering van de veiligheid van het leger. De gevolgen bleven dan ook niet achter. Het Deensche leger werd op den 23sten April door den vijand verrast, en het is slechts een gevolg geweest van omstandigheden, geheel onafhankelijk van den Deenschen aanvoerder, dat die verrassing niet zoodanige gevolgen voor zijn leger heeft gehad als het geval had kunnen zijn.

Op Paaschzondag van het jaar '48 liet de generaal von Wrangel een gedeelte van zijne krijgsmagt voorwaarts rukken, ten einde door eene verkenning op groote schaal bekend te worden met de stelling door de Denen ingenomen; zoo mogelijk zou men zich ook reeds dien dag van de voorste stellingen des vijands meester maken, om dan den volgenden dag een aanval op de hoofdstelling te doen. De Pruissische troepen, die in de voorhoede waren, vonden de Kohgraben en het Denenwerk onbezet, bezetten die punten en drongen naar Sleeswijk door. De

verraste Denen hadden nog maar even den tijd om troepen te werpen in Ober- en Nieder- Bustorf, twee dorpen tusschen Sleeswijk en het Denenwerk gelegen, en daar bragten zij den vijand tot staan. Aangemoedigd door de aanvankelijk behaalde voordeelen, bragt de generaal von Wrangel gaandeweg al de beschikbare troepen in werking, en zoo breidde de verkenning zich uit tot een gevecht, dat den ganschen dag duurde en door de toenmalige schrijvers - even als dat met onze ontmoetingen bij Hasselt en Leuven het geval is geweest - versierd is geworden met den hoogdravenden naam van *Slag van Sleeswijk.*

Het is niet ons voornemen hier in bijzonderheden te treden omtrent dit wapenfeit. Genoeg zij het op te merken dat de Denen, ofschoon zij zich dapper verdedigden, van positie tot positie teruggedreven werden, en zich tegen den avond genoopt vonden hunne stelling te ontruimen en op de positie van Istedt - ook eene natuurlijke, geene kunstmatige stelling - terug te gaan. De verliezen waren aan weêrszijden onbeduidend, en bedroegen bij de Denen, die het meest hadden geleden, niet meer dan 600 of 700 man; daaronder waren echter vele officieren, en wel in de verhouding van 1 officier op 16 à 17 soldaten; diezelfde verhouding heeft zich, bedriegen wij ons niet, ook thans weder voorgedaan, en bij de bestaande organisatie zou dus eene kompagnie der Denen, die een vierde harer manschappen verloor, geen enkel officier meer hebben. Het Deensche leger was geheel in gevecht geweest; het Verbondene leger echter niet, want daar oorspronkelijk het plan niet bestaan had om dien dag aan te vallen, was de geheele Bondsdivisie en een gedeelte van het Sleeswijk-Holsteinsche leger nog achter; de totale sterkte van de troepen, die op den 28sten den aanval deden, had niet meer dan 17 of 18,000 man bedragen, en het mag wel aan die omstandigheid geweten worden, dat het Deensche leger aan eene geheele nederlaag ontkwam. Aan de zijde van de Schlei was door den vijand niet anders verrigt dan een niet doorgezette aanval tegen Missunde, terwijl enkele onbeduidende partijgangskorpsen beneden die stad de rivier waren overgegaan, en onder anderen een Deensch konvooi hadden bemagtigd. Zoo weinig zorg had de Deensche opperbevelhebber echter gedragen om op de hoogte te blijven van hetgeen aan de Schlei voorviel, dat hij, bij Istedt zijnde, in den waan verkeerde reeds door talrijke bij Arnis en Kappeln overgegane vrijkorpsen te zijn omgetrokken. Tevens vernam hij dat het vijandelijk leger slechts voor een gedeelte in gevecht was geweest, en nu, bedenkende dat de vijand den volgenden dag den aanval met versche troepen zou kunnen hervatten, en bevreesd van alsdan in front en in den rug aangevallen en geheel ingesloten te zullen worden, gaf hij bevel om bij het aanbreken van den dag den terugtogt voort te zetten.

Indien het Deensche leger bij dezen terugtogt blootgesteld ware geweest aan eene krachtige vervolging, had de toestand van dat leger welligt zeer gevaarlijk kunnen worden. Een terugtogt met een jong leger is altijd eene moeijelijke zaak, omdat de orde en het verband zoo ligt verloren gaan, en het denkbeeld van terug te moeten nadeelig werkt op het moreel der troepen; zoo zal voor ons leger de terugtogt van den IJssel op de Grebbe- of Utrechtsche linie altijd

eene hagchelijke onderneming zijn. Toen het Deensche leger Flensburg bereikte, dat een grooten dagmarsch van Sleeswijk verwijderd is, was een gedeelte van het leger reeds geheel opgelost, en toen daar de tijding aankwam van een achterhoede-gevecht, dat bij Oversee had plaats gevonden, en men daaruit afleidde dat de vijand het terugtrekkende leger op de hielen was, ontstond er eene volslagen verwarring; eenige eskadrons kavallerie zouden toen, zoo een ooggetuige beweert, voldoende zijn geweest om het grootste gedeelte van het Deensche leger gevangen te nemen. Daarbij kwam nu dat in het noorden van Sleeswijk geene verschanste linie of stelling werd aangetroffen, geschikt om het Deensche leger op te nemen en tot verademing te doen komen. De tegenwoordige positie bij Düppel, die zoo uitmuntend gelegen is om aan het terugtrekkende leger gelegenheid te geven op het eiland Alsen over te gaan, bestond toen niet, en de zoogenaamde stelling bij Bau, een dorp ten noorden van Flensburg, was eigenlijk evenmin eene stelling als die bij Sleeswijk of Istedt; het terrein bood daar gelegenheid aan om eene goede verschanste linie te maken, maar de linie was niet gemaakt. Terwijl men in andere landen soms overdreven zorg besteedt aan het verdedigingsstelsel, aan liniën en vestingen, was men ten dien aanzien in Denemarken over het algemeen bijzonder zorgeloos en onverschillig geweest.

Gelukkig voor de Denen was de vervolging uiterst traag. De Bondstroepen, die geen deel hadden kunnen hebben aan de lauweren van den slag van Sleeswijk, moesten ten minste de gelegenheid hebben om hun moed tegenover den terugtrekkenden vijand te toonen. Zij moesten nu echter eerst eene nieuwe opstelling vóór de andere troepen nemen, waardoor tijd verloren ging, en door deze en andere omstandigheden werd het vier uur in den namiddag eer de Duitschers de achterhoede der Denen inhaalden. Toen vond bij datzelfde dorpje Oversee, waar nu onlangs het 1e Regiment Deensche infanterie zich tot behoud des legers opofferde, een gevecht plaats, waarbij de Denen met uitstekende dapperheid streden, zoodat het hun gelukte den vijand tot den avond op te houden. Hierdoor werd het Deensche leger gered. De generaal Hedemann kreeg nu gelegenheid zijne gedesorganiseerde troepen bij Bau te verzamelen, waar hij een bivac betrok. Den volgenden dag trok het leger naar het Sundewitt en werd het met vaartuigen - toen bestond nog niet de schipbrug bij Sonderburg - naar Alsen overgebragt; een klein gedeelte met de kavallerie ontweek noordwaarts naar Jutland.

Wanneer het Deensche leger eenmaal het vaste land heeft ontruimd en op de eilanden is overgegaan, bevindt het zich ten opzigte van den aanvallenden vijand - althans wanneer deze niet over eene vloot beschikken kan - in de meest gunstige verhouding. De eilanden zijn voor een aanvaller, die geen schepen heeft, ongenaakbaar, want het slaan van eene brug over de Als-Sund, den kleinen, 350 à 600 el breeden zeearm, die Alsen van het Sundewitt scheidt, is, bij eene goede verdediging door de land- en zeemagt, gerust als ondoenlijk te beschouwen. Het Deensche leger krijgt dus al den tijd om zich te herstellen en te versterken, en kan rustig het oogenblik te gemoet zien, waarop het weder tot den aanval zal kunnen overgaan. Want de rollen zijn

dan verwisseld. Niet de Denen zijn dan meer de verdedigende partij, maar de aanvallende, en de vijand kan niets anders doen dan lijdelijk afwachten wat het den Denen zal gelieven te ondernemen. Deze kunnen dan op een der eilanden, op Fuhnen, Alsen, Fehmarn, welk laatste eiland zij in de laatste dagen denkelijk niet zonder reden hebben bezet, al hunne troepen verzamelen, ze overbrengen naar eenig gedeelte der oostkust van Jutland, Sleeswijk of Holstein, zich met snelheid werpen op een der deelen, waarin het vijandelijk leger wel verdeeld moet zijn, en zoodanig onderdeel geduchte verliezen doen ondergaan. De veldtogten van '48 en '49 leveren beiden voorbeelden op van dergelijke handelingen, en zoo de tegenwoordige oorlog nog eenigen tijd mogt duren, zal hij ons denkelijk in de gelegenheid stellen soortgelijke aanvallende bewegingen te bewonderen.

Voor den goeden uitslag van zoodanige ondernemingen is het echter noodig dat op de kust, waar men het leger wil doen aan land gaan, versterkte punten gevonden worden, dienende zoowel om de landing zelve te beschermen als om het leger, wanneer het, na vooruitgerukt te zijn, den terugtogt moet aannemen, op te nemen. In '48 was op de geheele oostkust van Denemarken nergens zoodanig punt te vinden. Fredericia, sedert aanmerkelijk verbeterd, was toen eene geheel vervallen, schier onverdedigbare vesting, en bij Düppel bestond, gelijk wij gezegd hebben, niets. Maar het werd nu het streven der Denen om bij laatstgemelde plaats, onder het oog des vijands, eene verschansing, een bruggenhoofd op te werpen.

De Bondstroepen kwamen eerst in den namiddag van den 27sten April, dus bijna 3 dagen na de Denen, bij Düppel aan. Die drie dagen hadden de Denen goed gebruikt; zij hadden bij Sonderburg reeds eene schipbrug gelegd, en rondom den zoogenaamden Düppelberg verschansingen opgeworpen, bestemd om een bruggenhoofd te vormen. Bij de nadering der Duitschers gingen de Denen op Alsen terug, de verdediging hunner werken overlatende aan de schepen in de Als-Sund en de kustnatterijen op Alsen aangelegd, die het terrein om en bij Düppel konden bestrijken. Die werken, niet voltooid, slechts geëbaucheerd, zoo als de Franschen zouden zeggen, werden door de Bondstroepen zonder veel moeite genomen en toen geslecht, en de ruim 10,000 man sterke Bondsdivisie betrok nu kantonnementen in het Sundewitt.

Geen dag ging sedert voorbij of Deensche arbeiders, door troepen gedekt, verschenen in het Sundewitt en togen daar aan het werk tot vorming van een nieuw bruggenhoofd; daarbij werden zij uitmuntend beschermd door de zeemagt, die - een blik op de kaart kan hiervan de overtuiging geven - het Sundewitt van alle zijden kan omgeven. De generaal Halkett, de bevelhebber der Bondstroepen, zag geen kans den arbeid der Denen te beletten, en zoo kwam in den loop der maand Mei het lang gewenschte bruggenhoofd naar eisch tot stand. Kleine aanvallende bewegingen grepen van nu af dagelijks plaats met het doel om den vijand in slaap te wiegen, en eindelijk gingen de Denen, den 28sten Mei, tot eene groote offensieve onderneming uit Alsen over. De generaal Hedemann had echter bij Sonderburg niet meer dan 12,000 man kunnen bijeenbrengen, en het was dus te voorzien dat hij geene groote uitkomsten zou kunnen verkrijgen. Eene

groote uitkomst zou geweest zijn, indien hij de Bondsdivisie geheel uit elkander had kunnen slaan, zich dan had kunnen stellen tusschen die divisie en het Pruissische in Jutland staande leger, en, daarna noordwaarts trekkende, dit laatste de nederlaag had kunnen toebrengen; het Pruissische leger, afgesneden van zijn eigen land, zou dan geheel verloren zijn gegaan, en de herwinning van geheel Jutland en Sleeswijk zou de prijs zijn geweest van deze grootsche onderneming. Doch dit alles was alleen mogelijk, wanneer men beschikken kon over een leger dat aanzienlijk sterker was dan een der vijandelijke legerkorpsen.

Het is te denken dat men zich in het Deensche hoofdkwartier geene illusiën heeft gemaakt, en zeer goed heeft ingezien dat met de magt, waarover men beschikken kon, geene beslissende voordeelen waren te behalen. Maar men zal begrepen hebben, dat niets doodelijker is voor een leger dan rust, niets verderfelijker dan eene zuiver lijdelijke verdediging, en dat het overgaan tot den aanval, zoo het al niet tot gevolg had dat de vijand tot den aftogt werd genoopt, toch ligtelijk tot gevolg kon hebben dat hem een aanmerkelijk verlies werd toegebragt; in elk geval zou die onderneming, zoo ze niet geheel mislukte, den gunstigsten invloed hebben op den geest der troepen. De aanval van den 28sten Mei beantwoordde in zooverre aan de verwachting, dat de Bondstroepen, meenende te doen te hebben met eene der dagelijks voorkomende alarmeeringen, volkomen verrast werden, maar die fout werd uitgewischt door den heldhaftigen tegenstand, welken zij boden. Nergens konden de Denen eenig beslissend voordeel behalen, en eerst toen het aan eenige Deensche oorlogsvaartuigen gelukt was eene opstelling te kiezen, waaruit zij de Duitsche troepen in rug en flank konden beschieten, namen deze den terugtogt aan, die tot Quars, bij Gravenstein, werd voortgezet. Het materieële voordeel door de Denen verkregen, was dus niet groot, maar deze eerste zegepraal, dit eerste teruggaan van den vijand, voor wien men tot hiertoe steeds was teruggeweken, moest wel een gunstigen indruk maken èn op het leger èn op het volk.

Denzelfden dag, waarop dit wapenfeit plaats vond, namen de Pruissen den terugtogt aan uit Jutland. De generaal Wrangel was na het gevecht bij Sleeswijk met de Pruissen en Sleeswijk-Holsteiners noordwaarts getrokken, met geen ander doel - men ziet, hij was toen reeds op Jutland belust - dan om het noordelijk gedeelte van het vaste land van Denemarken te bezetten; toen nu de Deensche regering, den 29sten April, de havens en kusten van Pruissen, Hannover en andere aan de zee grenzende landen in staat van blokkade verklaarde, kreeg Wrangel verlof om de grenzen van Jutland te overschrijden. De Deensche afdeelingen, welke naar die zijde waren teruggetrokken, gingen op de eilanden over; Wrangel nam, 2 Mei, bezit van Fredericia, dat de Denen niet eenmaal zochten te verdedigen, en kantonneerde zijn leger, dat toen eene 28,000 man sterk zal zijn geweest, bij die stad en bij de steden Kolding en Veile.

Het binnenrukken van Jutland, waar geen enkele Duitscher woonde en dat een zuiver Deensch gewest was, gaf aanleiding tot eene diplomatieke tusschenkomst van verschillende mogendheden. Zweden liet eene dreigende taal hooren; Engeland, dat reeds vroeger getracht

had tusschen beiden te komen, bood op nieuw zijne bemiddeling aan, en Rusland stelde krachtige pogingen in het werk om een wapenstilstand tot stand te brengen. Ofschoon de bemoeijingen dier verschillende Staten aanvankelijk tot geene uitkomst leidden, werkten zij toch vertragend op de krijgsverrigtingen; de koning van Pruissen had daarenboven reeds genoeg van zijn rol als hoofd der Duitsche beweging, en ging van plannen zwanger die de aanwezigheid van zijn leger in zijn eigen land noodzakelijk maakten. Dit alles was oorzaak dat de oorlog, die in naam nog voortduurde, na het gevecht bij Düppel eigenlijk als geëindigd kon worden beschouwd. Wel greep den 5^{den} Junij nog een aanval plaats op de schansen bij Düppel, maar die onderneming werd met zoo weinig kracht doorgezet, dat zij onmogelijk tot iets leiden kon. In Augustus kwam daarop te Malmoë een wapenstilstand tusschen de verschillende oorlogvoerende partijen voor den tijd van zeven maanden tot stand, en spoedig daarna verliet de generaal Wrangel met zijn leger het land - om in Pruissen de contra-revolutie te bewerken. Sedert werden er onderhandelingen gevoerd, ten doel hebbende om Sleeswijk en Holstein van elkander te scheiden, maar Denemarken verlangde eene onafscheidelijke verbinding van Sleeswijk met het overige des rijks - een eisch, waarin de overige mogendheden niet konden of wilden toestemmen. Daar de Deensche regering van geene andere regeling weten wilde, liep de wapenstilstand ten einde zonder dat er een vergelijk getroffen was, en moest men in het voorjaar van 1849 op nieuw beproeven om het pleit door de wapenen te beslechten.

De houding der Sleeswijk-Holsteiners in den tijd van rust die hun gelaten werd, was niet van dien aard om groote sympathie voor hen op te wekken. Geen hartverheffender schouwspel dan de verheffing van een volk, dat onderdrukt wordt, tegen zijne onderdrukkers, dan het kampen van eene nationaliteit die niet erkend is, om het bezit van een vrij en zelfstandig bestaan; wie de vrijheid lief heeft kan niet anders dan zulk een strijd met de hoogste ingenomenheid gadeslaan. Maar waar het nationale gevoel zich slechts in woorden uit; waar het volk voor die vrijheid, waarom het roept, geene opofferingen veil heeft; waar het niet zelf de wapenen aangordt om den edelen strijd tegen zijne onderdrukkers te strijden, maar alles op vreemde hulp laat aankomen, en tevreden is de vrijheid als een geschenk te ontvangen uit de genadige handen van den vreemdeling, - daar blijft de belangstelling achterwege en ziet het algemeen onverschillig den loop der zaken aan. De Sleeswijk-Holsteiners, in plaats van als één man op te staan, lieten het grootste gewigt van den strijd op de bondgenooten nederkomen, en terwijl zij gemakkelijk - het is later bij ondervinding gebleken - een leger van 30 à 40,000 man onder de wapenen hadden kunnen brengen, telde het Sleeswijk-Holsteinsche leger bij het einde van den wapenstilstand van Malmoë; nog slechts 14,000 hoofden. Bij dit leger, door een Pruissisch generaal en Pruissische officieren aangevoerd, sloten zich twee divisiën Bondstroepen, eene Pruissische en eene Beijersch-Saksische, ter gezamenlijke sterkte van ruim 20,000 man, aan, zoodat de totale sterkte van het aanvallende leger niet meer dan 35,000 man bedroeg.

De getalsterkte van het Deensche veldleger zal niet veel geringer zijn geweest. De oorlog vormt de menschen snel, en ook voor de reserve-troepen waren nu officieren en onderofficieren, ofschoon nog altijd in onvoldoenden getale, aanwezig. Intusschen leverde het begin van den veldtogt voor de Denen niets dan nederlagen op. De Deensche regering had den 22sten Februarij 1849 den wapenstilstand opgezegd, en den 5^{den} April openden de Denen den veldtogt door eene poging om bij Eckernfiörde in Sleeswijk te landen. Die poging mislukte; de Sleeswijk-Holsteiners, die ditmaal aangewezen waren om de spits af te bijten, rukten daarop voort tot Kolding in Jutland, waar het Deensche leger had stelling genomen, en behaalden daar op den overmagtigen vijand de zegepraal. Eenige dagen te voren hadden de Beijeren en Saksers een aanval gedaan op het bruggenhoofd bij Düppel, dat sedert het vorige jaar door de Denen veel verbeterd was, en ook hier viel de kans ten nadeele der Denen uit, zoodat zij genoodzaakt waren deze stelling te ontruimen. Gelukkig voor de Denen onthielden de Pruissen zich vooreerst nog van eene krachtige deelneming aan den strijd. De Pruissische divisie, aanvankelijk bestemd om de reserve uit te maken, volgde slechts met de uiterste langzaamheid de bewegingen van het hoofdleger, en kwam eerst den 6^{den} Mei aan de grenzen van Jutland. Het was uit alles duidelijk, dat Pruissen slechts met weêrzin voor de vrijheid van de Sleeswijk-Holsteiners streed.

Nu greep een wapenfeit plaats, dat wij eenigzins in bijzonderheden zullen vermelden, omdat het meermalen, en te regt, als een voorbeeld is aangehaald voor ons land, als een bewijs voor de uitkomsten die door krachtige aanvallende bewegingen van den verdediger te verkrijgen zijn. Reeds vroeger is opgemerkt dat de Denen, als zij eenmaal op de eilanden zijn teruggedrongen, eigenlijk in zeer gunstige verhouding verkeeren ten opzigte van den aanvaller, omdat zij dan overal landen kunnen en den vijand bij gedeelten kunnen verslaan. Op het oogenblik waarvan wij spreken hadden de Denen op het gekeele vaste land nog slechts één punt in hun bezit, namelijk Fredericia, hetwelk gedurende den wapenstilstand aanmerkelijk versterkt was geworden. Wilden zij tot den aanval overgaan, dan scheen dit punt daartoe als van zelf aangewezen, te meer wijl tegenover die vesting hunne eigenlijke vijanden, de Sleeswijk-Holsteiners, stonden. Deze toch waren na het gevecht bij Kolding niet verder doorgedrongen, omdat zij de Pruissen wilden inwachten, maar na den 6^{den} Mei waren zij voorwaarts gerukt, hadden de Denen van stelling tot stelling teruggedreven tot Fredericia en het beleg voor die vesting geslagen. Fredericia, waar het aan bomvrije gebouwen voor de troepen ontbrak, was toen slechts bezet gebleven door een zeer klein gedeelte van de Deensche legermagt, maar een groot gedeelte dier magt had stelling genomen op het eiland Fünen, dat slechts door een 2000 el breeden zeearm van de stad gescheiden is. Op die wijze kon de bezetting telkens vernieuwd en van het noodige voorzien worden; een voordeel, dat bij sommige onzer vestingen, 's Bosch, Willemstad, Geertruidenberg, in geval van oorlog, ook zou bestaan.

Terwijl nu de Sleeswijk-Holsteiners Fredericia beschoten, rukten de Pruissen

met een deel der Bondstroepen, in alles 15,000 man, noordwaarts ter vervolging van eene legerafdeeling van 5000 man, die onder den Deenschen generaal Rije naar die zijde was getrokken. Maar zij gingen daarbij met bitter weinig voortvarendheid te werk, en bleven eindelijk - de diplomatie had hier meer aandeel aan de regeling der operatiën dan de beginselen der krijgskunst - werkeloos staan in de nabijheid van Aarhuis; Rije nam stelling in de tegenoverliggende landtong bij Helgenaes, gereed om, werd hij te veel gedrongen, met behulp der vloot naar een der eilanden te wijken. Bij Düppel stond nog altijd een gedeelte van de Beijeren en Saksers, namelijk 5000 man, zoodat het aanvallend leger in drie deelen, van 5000, 14,000 en 15,000 man gesplitst was. Natuurlijk was tegenover elk dier afdeelingen ook een deel van het Deensche leger geplaatst: 12,000 man stonden op Fünen en in Fredericia, 12,000 man op Alsen tegenover Düppel, en Rije was, gelijk gezegd is, in den hoek van Helgenaes gelegerd. Het plan werd nu ontworpen om die drie Deensche afdeelingen ongemerkt zamen te trekken op Fünen, ze over de Kleine Belt naar Fredericia te voeren, met de geheele alzoo vereenigde magt uit de vesting te rukken, de Sleeswijk-Holsteiners te slaan en zoo mogelijk geheel te vernielen. Dit plan werd op uitmuntende wijze ten uitvoer gelegd.

Voor ondernemingen als de hier aangegevene zijn geheimhouding voor den vijand en snelheid van uitvoering hoofdvereischten. Daartoe is het onder anderen noodig om, terwijl men de troepen zamentrekt, op elk punt een gedeelte dier troepen te laten staan, die dan dienen om den vijand in den waan te brengen dat er niets bijzonders geschiedt. Zoo deden ook de Denen. Den 30sten Junij ging de generaal Rije met zijne afdeeling scheep, maar hij liet een bataillon achter om zijn kamp te bezetten en den vijand te verschalken. Onder gewone omstandigheden zou dit denkelijk wel niet gelukt zijn, omdat Rije eigenlijk te weinig troepen had achtergelaten, en de Pruissen zouden, indien ze gewild hadden, spoedig genoeg op de hoogte hebben kunnen wezen van hetgeen er voorviel; zoo als de zaken thans stonden, konden de Denen echter gerust dit legerkorps wegnemen, zonder vrees van daardoor hunne plannen te verraden; de Pruissen wilden wel een weinig blind zijn. De overtogt van Helgenaes naar Fünen duurde twee dagen, zoodat Rije eerst den 1sten Julij op dat eiland aankwam. Daar waren toen, behalve de reeds aanwezige 12,000 man, nog 6000 man, die van Alsen gekomen waren, zijnde de brigade van den generaal Meza - dezelfde die onlangs op zoo grievende wijze heeft moeten boeten voor de onbekendheid met krijgszaken, die ook bij het Deensche volk algemeen schijnt te zijn.

De dag van den 2^{den} Julij werd besteed om alle op Fünen aanwezige troepen in de noordwestelijkste punt van het eiland zamen te trekken. In de drie volgende dagen werd het geheele leger naar Fredericia overgebragt, en in den morgen van den 6^{den} Julij rukten eindelijk de Denen, 20,000 man sterk, in twee kolonnes uit de vesting. De overwinning was geen oogenblik twijfelachtig. De Sleeswijk-Holsteiners, ofschoon zij op alle punten een dapperen tegenstand boden, werden volkomen geslagen en weken in overhaas-

ting noordwaarts, om bij de Pruissen steun te vinden. Zij moesten al hun belegerings-materieel achterlaten en verloren niet minder dan 3000 man!

Ook wij hebben onze Fredericia's - voor zooveel het zuidelijk frontier betreft, in 's Hertogenbosch en Nijmegen, voor het oostelijk frontier in de positie Groningen-Delfzijl. Deze laatste stelling kan echter dan slechts tot het doen van aanvallende bewegingen dienen, wanneer ons leger door troepen van bondgenooten versterkt is, daar toch de afstand van Groningen tot den Rijn en den IJssel, waar de vijand zich zal bevinden, zoo groot is, dat eene kleine legerafdeeling, die zuidwaarts ten aanval wilde rukken, zeer zeker geheel verloren zou gaan. Indien wij dus geen bondgenooten hebben - en moeten wij op Denemarken wijzen om te doen zien hoe weinig op de hulp van bondgenooten te bouwen is? - dan zijn aanvallende bewegingen, zoo wij op ons oostelijk frontier worden aangevallen, onmogelijk. Toch kunnen de omstandigheden zoodanig zijn, dat het belang des lands dergelijke offensieve ondernemingen ten hoogste wenschelijk maakt. De Utrechtsche linie is - altijd als er tijd genoeg is geweest tot het stellen der inundatiën - eene goede verdedigingslinie; zij is wel op lang na niet zoo sterk al soms wordt beweerd, en heeft meer dan één zwak punt, maar de kans bestaat toch om, als enkele volstrekt noodige verbeteringen zullen zijn aangebragt, den vijand bij die linie voortdurend of althans geruimen tijd tegen te houden. Is de vijand voor de Utrechtsche linie gekomen, dan ontstaat er dus denkelijk een zekere stilstand in de operatiën, in dien zin dat de vijand niet verder terrein wint. Bepalen wij ons dan tot eene geheel lijdelijke rol, dan is de uitkomst gemakkelijk te voorspellen. Troepen, die zich steeds moeten verdedigen, nooit op hunne beurt aanvallers worden, verliezen spoedig het noodige zelfvertrouwen; de geest van het leger, die toch reeds gedrukt zal zijn, omdat het van den IJssel op de Grebbe-linie, van de Grebbe-linie op de Utrechtsche linie teruggedrongen is, en dus nog niets anders gedaan heeft dan terugtrekken, zal geheel verloren gaan, en den eenen of anderen dag zullen onze troepen, bij Utrecht, bij Muiden, of waar men wil, den vijand den rug toekeeren en hem vrijen toegang laten naar Amsterdam. Daarom, om dit te voorkomen, is het noodig dat wij, achter de Utrechtsche linie staande, de gelegenheid hebben om tot den aanval over te gaan, om te doen wat de Denen bij Fredericia deden. Maar uit de Utrechtsche linie zelve kan ons leger niet regtstreeks tot den aanval overgaan, want de inrigting dier linie laat, zoo min als die van de Amsterdamsche, dergelijke aanvallende bewegingen toe. En nu is voorgesteld om aan de monden van den IJssel eene verschanste stelling te maken, die dienen zou om daaruit met een gedeelte van het derwaarts over de Zuiderzee aan te voeren leger, tot den aanval over te gaan.

Die zoogenaamde *Stelling van het Mastenbroek* zou begrensd worden door de Zuiderzee en verder door het Zwarte water, de Willemsvaart, den IJssel en de langs die wateren te stellen inundatiën, zij zou de vaste overgangen bij Kampen en Katerveer insluiten, en, wat versterkingen betreft, slechts vorderen den aanleg van eenige aarden werken op de hoofdtoegangen. Eenige afdeelingen van het

leger, door schutterij versterkt, zouden tot de bezetting voldoende zijn, terwijl de vijand tot observering der stelling zeker een 15,000 man van zijn leger zou moeten afzonderen. Die noodzakelijke detachering van zulk eene legerafdeeling is op zich zelve reeds een voordeel van de stelling, maar het groote nut zou meer daarin gelegen zijn dat wij - de verdediging van de Utrechtsche linie overlatende aan een gedeelte van ons leger, zoo noodig versterkt door schutterij, - het andere gedeelte van ons leger over de zee naar het Kamper-eiland zouden kunnen voeren, en, daarmede eensklaps aanvallende op de denkelijk verspreide afdeelingen van het vijandelijke observatie-korps, die afdeelingen zouden kunnen slaan en geduchte verliezen toebrengen. Het is duidelijk, dat de omstandigheden gunstig moeten zijn voor eene dergelijke onderneming, en dat men ze moet nalaten als de kansen om eenig voordeel te behalen niet bestaan of gering zijn. De aanwezigheid der stelling bindt tot niets en dwingt ons niet om aan te vallen, evenmin als het bestaan van Fredericia of Düppel voor de Denen een' aanval tot een gebiedend voorschrift maakt.

Het is hier niet de plaats om de bezwaren te bespreken, soms tegen die Mastenbroeksche stelling en tegen de zoo even geschetste onderneming aangevoerd. Elke stelling heeft nadeelen, elke onderneming heeft bezwaren, die, naar believen, breeder of minder breed kunnen worden uitgemeten, maar die zeer dikwijls - vooral bij krijgskundige ondernemingen geldt deze waarheid - geheel verdwijnen als de krachtige wil slechts daar is om ze te overwinnen. De vraag is maar of wij ons voordeel willen doen met de lessen der krijgsgeschiedenis, of wij partij willen trekken van de gunstige gesteldheid van ons land, die toelaat om aan elke zijde tot den aanval over te gaan en den vijand afbreuk te doen, dan wel of wij - niet ongelijk aan de slak, die bij elk gevaar in hare schelp verdwijnt - eenmaal verdwenen achter onze liniën, ons nimmermeer daar buiten zullen vertoonen. Er zullen altijd menschen zijn, welke zulk eene wijze van handelen als de verstandigste prijzen, omdat zij terugschrikken voor al wat handelen is. Ongetwijfeld hebben ook in '49 vele hoogwijze Denen de onderneming naar Fredericia met een bedenkelijk hoofdschudden begroet, en ware in hunnen geest gehandeld, de onderneming had welligt niet plaats gevonden; maar zeker zou dan ook de vrede, die nu door de overwinning der Denen bespoedigd werd, nog geruimen tijd zijn achterwege gebleven.

Reeds vóór het gevecht van Fredericia had Pruissen naar eene geschikte gelegenheid omgezien om een einde te maken aan een' strijd, waaraan die staat slechts noode deelnam. Daartoe was het echter noodig dat de Denen eene overwinning behaalden, want anders was het niet mogelijk voor de onderhandelingen zoodanige grondslagen te doen aannemen, dat ook Denemarken daarmede genoeg kon nemen. Dadelijk na de overwinning bij Fredericia maakte Pruissen nu werk van een wapenstilstand, die vier dagen later reeds tot stand kwam, en volgens welken Sleeswijk voorloopig door onzijdige troepen, Pruissische en Zweedsche, bezet bleef. In Julij 1850 sloot daarop Pruissen, zoo voor zich als voor den Bond, te Berlijn vrede met Denemarken, en werd Sleeswijk door de bezettings-troepen ontruimd. De Slees-

wijk-Holsteinsche oorlog was ten einde; er bleef slechts over een opstand in Denemarken van een deel des volks tegen de gevestigde regering.

Het scheen alsof het denkbeeld van geheel aan zich zelven te zijn overgelaten, den Sleeswijk-Holsteiners nieuwe krachten gaf. Eerst nu deden zij, wat zij van den aanvang af hadden moeten doen; zij organiseerden een talrijk leger, en waren reeds in het begin van 1850 in staat met eene magt van 30,000 man in het veld te verschijnen. Het leger werd aangevoerd door den Pruissischen generaal von Willisen, een man van bekwaamheid en ondervinding van den oorlog, die de Pruissische dienst verlaten had en in Sleeswijk-Holsteinsche dienst was overgegaan; vele Pruissische officieren waren echter nog voor den vrede naar Pruissen teruggekeerd, en hierdoor had het Sleeswijk-Holsteinsche leger veel van zijne kracht verloren. In het tweedaagsche treffen van Istedt, 24 en 25 Julij, bij welk dorp Willisen stelling had genomen, werden dan ook de Sleeswijk-Holsteiners, ofschoon zij als altijd met groote heldhaftigheid streden, door den Deenschen generaal Krogh geslagen met dat gevolg, dat zij op den Eider terug moesten gaan. De Denen bezetten daarop weder de stelling bij Sleeswijk, waarin zij zich verschansten. In September ging Willisen, toegevende aan den aandrang van de Sleeswijk-Holsteinsche regering, nog tot den aanval over, hetgeen aanleiding gaf tot het gevecht bij Missunde en de bestorming van Frederikstad, welke plaats, thans eene vesting, toen slechts in de haast door de Denen versterkt was. Beide ondernemingen leverden voor de Sleeswijk-Holsteiners niet de minste uitkomsten op, en reeds den 23sten October vorderde de Pruissische regering, thans weder in volle reactie zich badende, dat de Sleeswijk-Holsteiners zich van alle aanvallende bewegingen zouden onthouden; de Bond sloot zich later bij Pruissen aan. In den boezem van de Sleeswijk-Holsteinsche regering zelve ontstond nu weldra verdeeldheid; Willisen nam zijn ontslag; het leger verliep, en de Sleeswijk-Holsteinsche beweging stierf even snel uit als zij was opgekomen. De beruchte Olmützer conventie stelde later de betrekkingen vast, die voortaan tusschen Denemarken en de Hertogdommen zouden bestaan, en het Londensche tractaat van 1852 regelde voorts de opvolging in de verschillende deelen van de Deensche monarchie; maar de Hertogdommen bleven ten opzigte van Denemarken in dezelfde valsche verhouding als waarin zij vóór den oorlog verkeerden. Het was dus te wachten dat na verloop van eenige jaren dezelfde moeijelijkheden zich weder zouden voordoen, en dat de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie de kabinetten van Europa andermaal in beroering zou brengen.

'*s Hage*,
12 Maart 1864.

Politiek overzigt.

Zoo de dynastieke en constitutionele kwestie der deensche Hertogdommen sedert langen tijd beschouwd werd als eene der meest ingewikkelde, die de politieke toestand van Europa oplevert, de wijze waarop men ze nu wil beslissen is evenzeer een toonbeeld van verwarring en tegenstrijdigheid. En deze worden nog vermeerderd door de zonderlinge bondgenootschappen en verhoudingen der verschillende partijen en inconsequente sympathiën en antipathiën der volken.

Over de dynastieke en constitutionele kwestiën der Hertogdommen zullen wij voor het oogenblik niet uitweiden; ook in Duitschland zelf zijn zij op den achtergrond gedrongen. Immers het erfregt van den hertog van Augustenburg is eene zaak van later zorg. Wel zijn daaromtrent in de Bondsvergadering voorstellen en tegenvoorstellen gedaan, maar de wijsgeerige geest van het duitsche volk - om niet te zeggen de diplomatische inzigten der duitsche staatslieden - heeft die voorstellen zóó doen inkleeden, dat men met eene aanneming er van misschien maar even ver zou zijn gekomen als men nu gekomen is met de verwerping, althans van de voornaamste.

Die voorstellen strekken 1° dat het tractaat van Londen, ten behoeve eener nieuwe orde van successie voor de destijds onder den scepter van den koning van Denemarken vereenigde staten, voor den duitschen Bond niet verbindend is;

2° dat de uitvoering van het tractaat niet alleen door de latere gebeurtenissen en door het gedrag der deensche regering met opzigt tot de Hertogdommen onmogelijk is geworden, maar de Bond ook niet in staat is dit tractaat alsnu nog te erkennen, en het daardoor tot grondslag van zijn besluiten aan te nemen;

3° dat dus ook de volmagt, door koning Christiaan IX ten behoeve van zijn vertegenwoordiger in November 1813 ter tafel gebragt, niet kan worden aangenomen;

4° dat de commissie voor Holstein Lauenburg uitgenoodigd zal worden om zoo spoedig mogelijk over de successie in Holstein en Lauenburg rapport uit te brengen, zonder daarbij het tractaat van 8 Mei 1852 tot grondslag te nemen.

De hoofdzaak was vervat in de twee eerste voorstellen, en deze werden verworpen - alzoo zou men meenen dat het tractaat van 1852 wèl verbindend was, maar het vierde voorstel noodigt eene commissie uit een rapport uit te brengen, waarbij dat tractaat weder niet in aanmerking zal komen. Eveneens is het tweede voorstel verworpen, en de Bond kan dus wel dat tractaat tot grondslag zijner besluiten nemen.

In dien chaotischen toestand zou alleen licht te brengen zijn door een kategorisch voorstel van de commissie in de vierde motie bedoeld, maar ziet, toen de Bond daarover zou beslissen, den 12^{den} Maart zou bijeenkomen om van deze zaak kennis te nemen, werd die bijeenkomst tot nader order verdaagd.

De leden van den duitschen Bond zelf deinzen terug om in deze tot eenig bepaald besluit te komen, en ware dit zoo niet, voorstellen genoeg zijn er ge-

daan of nog aanhangig, waarover de beslissing de kwestie zou uitmaken.

De vergaderingen te Frankfort doen evenwel meer denken aan een vernuftig spel, waarbij elk der partijen tracht zijne tegenpartij te verstrikken, dan aan eene politieke vergadering waarin de hoogste belangen van het duitsche vaderland naar pligt en geweten worden behartigd en besproken. Nu eens wordt een voorstel gedaan om Oostenrijk en Pruissen te magtigen de bonds-executie voort te zetten en de benoeming der twee burgercommissarissen in Sleeswijk goed te keuren. Dat voorstel werd afgestemd; maar een ander voorstel, krachtens hetwelk de politieke commissarissen door den Bond zouden worden benoemd, onderging hetzelfde lot.

Een andermaal gold het, een voorstel van Beijeren, en ondersteund door Wurtemberg, Baden, Brunswijk en, wat het beginsel betreft, door Saksen, dat de bondstroepen in Holstein versterkt zullen worden door troepen van het bondsleger, waarover het bevel zou worden opgedragen aan een generaal, die in overleg met den generaal Wrangel handelen zou.

Saksen amendeerde dat het *opper*bevel aan laatstgenoemden generaal zou verblijven.

Hessen-Darmstad stelde voor dat, tot herstel eener gemeenschappelijke actie tegen Denemarken en Holstein in Sleeswijk, onder voorbehoud de erfkwestie later te regelen, besloten wierd bij het executie-leger, dat Sleeswijk bezet, ook de bondstroepen aan de executie te doen deelnemen onder bevel van den thans commanderenden generaal, terwijl de aanstelling van twee burgerlijke commissarissen door Oostenrijk en Pruissen zou worden goedgekeurd, onder voorwaarde dat het burgerlijk bestuur van den Bond zich ook over Sleeswijk zou uitstrekken.

Een voorstel van gelijke strekking werd ook door Hanover gedaan, maar verbonden met eene verklaring omtrent het embargo door Denemarken op de duitsche schepen gelegd; als het dit niet ophief zou de Bond aan Denemarken den oorlog verklaren.

Maar het voornaamste voorstel was dat tot het bijeenroepen der holsteinsche stenden, ten einde hen als wettig orgaan des lands uitspraak te laten doen over de regten van den hertog van Augustenburg. Was daartoe besloten, en het besluit zou zeker zijn genomen, dan leed het bijna geen twijfel of de holsteinsche stenden zouden den hertog kiezen; als deze gekozen was, was het lot van Holstein beslist en indirect ook dat van Sleeswijk.

Dat voorstel zou ongetwijfeld worden aangenomen, want het was een gemeenschappelijk voorstel der zes midden-staten, de zoogenaamde Würzburgers, en bij den geest die er thans in Duitschland heerscht om het regt van den hertog van Augustenburg op den holsteinschen troon te erkennen, waren ook de kleinere Staten bijgevallen.

Het lot van verschillende dier voorstellen zou den 12^{den} Maart worden beslist. Twee dagen vroeger, den 10^{den} Maart, stierf plotseling, in de kracht zijns levens, koning Maximiliaan van Beijeren, en daar Beijeren een der voornaamste elementen is onder de kleinere bondstaten, werd de vergadering verdaagd.

En thans heeft, alvorens het tot eene stemming is gekomen, Oostenrijk ten

opzigte van het laatste voorstel aan den Bondsdag de verklaring overgelegd: dat het souvereine gezag in Holstein, waarvan de bijeenroeping der stenden alleen kan uitgaan, geschorst is; dat de burgerlijke commissarissen in Holstein daartoe onbevoegd zijn, aangezien hunne magt slechts van geheel administrativen aard is, terwijl bovendien de holsteinsche stenden alleen tot roeping hebben de finantiele belangen van hun land te behartigen en het alzoo niet tot hunne competentie behoort eene beslissing omtrent de dynastieke erfopvolging te nemen.

Door die verklaring van Oostenrijk is de zaak weder verschoven, en eene préalable kwestie, die der bevoegdheid van de stenden van een gewest, feitelijk zonder vorst - gewis geene gemakkelijke kwestie - zal eerst moeten worden uitgemaakt. Weder zullen rapporten, voorstellen, contra-voorstellen en moties worden ter tafel gebragt en in den tusschentijd zal welligt het lot der Hertogdommen op andere wijze zijn beslist.

Op eene andere wijze, zeggen wij, want sinds lang bestaat het vermoeden, dat Pruissen eene beslissing tot eigen voordeel op het oog heeft. Wel is waar is het slechts een vermoeden, en bestaat er geen enkel regtstreeksch bewijs voor, maar in verband met de handelingen, door Pruissen tot dusverre gepleegd, moet men wel tot besluit komen, dat het zeer geneigd is om zijn gebied te vergrooten ten koste van de bezette Hertogdommen. Van waar anders dat beletten van alle volksdemonstraties, toen het leger der twee groote mogendheden achtervolgens de Hertogdommen bezette; van waar die onwil om aan den Bond eenige inmenging in het administratief bestuur der duitschdeensche gewesten toe te staan; dat stelselmatig bestrijden van elk voorstel dat tot de regeling der erfkwestie zou kunnen leiden? Maar bovenal wordt het vermoeden versterkt door de onverschilligheid waarmede Pruissen dien argwaan der duitsche staten bejegent, gevoegd bij het karakter van den eersten, alvermogenden minister von Bismarck-Schönhausen, die weinig geschikt is om het vertrouwen in zijne politieke eerlijkheid op te wekken.

Men is zelfs zóó ver gegaan om aan Pruissen een bepaald plan toe te schrijven, dat, wel is waar, ontkend is door een der betrokken partijen, Oldenburg, maar niet te min waardig is gereleveerd te worden, al ware het alleen om de uitkomst er aan te toetsen. Sleeswijk-Holstein zou tot aan Flensburg van Denemarken gescheiden en, met Lauenburg vereenigd, tot een zelfstandig hertogdom verklaard en aan den groothertog van Oldenburg gegeven worden. Rendsburg zou eene bondsvesting worden met Pruissische en Sleeswijk-Holsteinsche bezetting, terwijl in Rastad Oostenrijksche en Badensche troepen zouden worden gelegd. Kiel en Eckernförde zouden tot bondshavens aan de Oostzee worden verheven onder onmiddellijk gezag van Pruissen. Noord-Sleeswijk zou deensch blijven; men zou alle Duitschers van daar naar het zuiden verplaatsen, en omgekeerd, alle Denen uit het zuiden naar het noorden overbrengen. De vermenging van het deensch en het duitsch element zou daardoor worden vermeden. De groothertog van Oldenburg zou de heerlijkheid Birkenfeld, die bijna geheel door de Rijnprovinciën omsloten wordt, aan Pruissen afstaan, dat zich voorts zou uitbreiden tot de Jahde, aan wier

mond insgelijks eene bondshaven zou worden aangelegd. Het groothertogdom Oldenburg zou aan Hanover vallen op welks terrein het eigenlijk ligt. In ruil daarvan zou de Koning van Hanover afstand doen van zijn betwist erfregt op Brunswijk, dat, na het uitsterven der thans regerende dynastie, aan Pruissen zou vallen. Aan Oostenrijk zou Pruissen het deel van Opper-Silezië afstaan, dat nu geheel ingesloten ligt in Bohemen en Oostenrijksch Silezië.

Dat plan moge geheel uit de lucht gegrepen of zeer overdreven zijn, het werd toch geloofd, en daarin reeds ligt een bewijs hoe men Pruissen wantrouwt. Men heeft er dan ook wel eenige reden voor: Pruissen treedt op voor de geschonden constitutionele regten van de Hertogdommen, en in Pruissen zelf regeert men in strijd met de grondwet. Als men in onze dagbladpers een jood kampioen ziet worden van het orthodox protestantisme, dan verklaart men zich die daad door de overweging dat hij er voor betaald wordt; eveneens mag men aannemen dat ook voor Pruissen het eigenbelang in het spel is.

Maar van waar, - zoo rijst de vraag van zelf - dat Oostenrijk zich zoo onbepaald aansluit bij Pruissen en zijne vermoedelijke bedoelingen ondersteunt? Toen het daartoe overging was er nog geen kwestie van vermeerdering van grondgebied of eenige belooning, en de constitutionele rigting, welke Oostenrijk in den laatsten tijd volgt, deed het inderdaad zonderling schijnen dat het de magt steunde van een man, wiens regeringsbeginselen in lijnregten strijd met de zijne moeten geacht worden. De oplossing is tweeledig.

Er was, toen de tegenwoordige gealliëerden werden aangewezen om ten opzigte van Denemarken uitvoering te geven aan het bondsbesluit, slechts ééne stem in Duitschland over het gedrag van de deensche regering. Von Bismarck sloot zich bij die beweging aan, en ware Oostenrijk teruggedeinsd voor zulk een bondgenoot, het had de populariteit, die het in de laatste jaren zich verwierf, op het spel gezet. Erger nog - en dat is de tweede oplossing - wanneer de Italianen eindelijk den lang verkondigden aanslag tegen Venetië mogten wagen, wanneer de Mincio weder het terrein van den oorlog werd, dan zouden de liberalen in Duitschland de bewegingspartij en het schiereiland steunen, en in geen geval Pruissen zijn bijstand leenen. Welk voorwendsel Oostenrijk ook mogt hebben aangevat om in Sleeswijk niet te ageren, het zou dan tegen hemzelven gekeerd worden, en met of tegen zijn wil moest het alzoo de kaart bekennen die von Bismarck had uitgespeeld, om èn het verleden te behouden èn zich voor de toekomst te waarborgen.

Thans evenwel, nu de zaken dien loop genomen hebben; nu Pruissen, sterk door zijn bondgenootschap met Oostenrijk - en sommigen beweren zelfs door eene geheime alliantie met Rusland, - dien overmoedigen toon tegenover de andere duitsche staten aanslaat, thans zijn ook die kleinere staten er op bedacht geweest om zich onderling te vereenigen en in hunne eendragt kracht te zoeken.

Op het laatst der vorige maand kwamen te Würzburg gevolmagtigden bijeen van de vier duitsche koningrijken Beijeren, Wurtemberg, Saksen, Hanover, de beide Hessen en Baden, om gezamenlijk maatregelen te beramen, vooral de erfopvolging in Sleeswijk-Holstein betref-

fende. De onderlinge schikkingen der Würzburgers hebben echter een meer uitgebreid karakter gekregen. Zij zijn een staat in den staat geworden, en Pruissen ziet met leede oogen die aan zijn plannen vijandelijk gezinde vereeniging, die, het koste wat het kost, den hertog van Augustenburg op den troon wil plaatsen, ja zelfs niet zoude terugtreden als zij met de wapenen hun stelsel moest verdedigen.

Maar te weinig vertrouwende op eigen kracht, schijnen de kleinere duitsche staten een bondgenoot te hebben willen zoeken in Frankrijk. Die bedoeling wordt althans toegeschreven aan het bezoek van den hertog Ernst van Saksen-Coburg bij keizer Napoleon III. Dat bezoek is echter niet in den geest uitgevallen als men zich waarschijnlijk had voorgesteld. De hertog is, ja, ontvangen en hij heeft zelfs van den keizer de verzekering ontvangen van sympathie voor Duitschland in het algemeen en den hertog in het bijzonder - wat eenigzins vreemd is, daar de hertog gerekend wordt de éénige liberaal in zijn land te zijn - maar bij die betuigingen is het gebleven. Geene enkele regtstreeksche noch zijdelingsche toezegging. Dit wordt voor een deel daaraan toegeschreven, dat bij de komst van den hertog aan het parijsche hof ook de aartshertog van Oostenrijk, de aanstaande keizer van Mexico, daar zijn verblijf hield, en het was niet te verwachten, dat Napoleon in zulk een tijd aan de politieke tegenstanders van de beide groote mogendheden beloften deed, die met de belangen of wenschen van deze in strijd waren. Daarbij komt dat de aartshertog volstrekt geen haast maakt met zijn nieuw keizerrijk te gaan opzoeken, welk talmen in verband gebragt wordt met de houding die Frankrijk tegenover Oostenrijk, of liever in het deensch-duitsch geschil zal aannemen.

Tot nog toe moet men zeggen: Frankrijk neemt in deze volstrekt geene houding aan; in strijd met alle traditiën wordt er oorlog gevoerd en onderhandeld over onderhandelingen zonder dat Frankrijk er aan deelneemt. *Il s'efface;* maar niemand twijfelt er aan of, als het geschikte oogenblik daar is, zal het keizerrijk wel plotseling optreden.

Reeds heeft men gewaagd van een plan dat de keizer zou koesteren: de vereeniging van Zweden, Noorwegen en Denemarken onder één scepter, dien van de Bernadottes. Hij zou de oude unie van Calmar weder in het leven willen roepen, die nooit tot iets anders geleid heeft dan tot burgerkrijg. Het is dan ook altijd de vraag, of dit zoogenaamde plan niet geheel tot de hersenschimmen behoort, welke in den tegenwoordigen tijd op politiek terrein in zulke digte drommen rondwaren, en het blijft eene vraag, aan welke zijde Frankrijk zich scharen zal.

Want zie, wij zeiden het in den aanvang en wij komen er thans op terug, de antipathiën en sympathiën, de vijanden en bondgenooten zijn in deze deensche kwestie op de zonderlingste wijze gegroepeerd. Dat de Duitschers antideensch zijn is een feit, maar heeft dan Duitschland zooveel liefde voor zijne grondwetten aan den dag gelegd om het niet geven eener grondwettelijke, met de bondsconstitutie overeenstemmende, regeling aan Denemarken zoo euvel te duiden? Hoe staat het op dit oogenblik met de pruissische constitutie zelve? Hoe hebben de duitsche staten zich gehouden in den tijd der reactie die op 1848 is gevolgd?

Pruissens positie is valsch; maar het beroept zich op het nationaliteits-beginsel. De Holsteiners en Zuid-Sleeswijkers zijn duitsch, zij kunnen niet onder deensche heerschappij staan. Maar hoe kan Oostenrijk tot het opheffen van dien toestand medewerken? Venetië is Italiaansch, Lombardije was sinds eeuwen Italiaansch; toch heeft Oostenrijk het aan zich gehouden en slechts door geweld heeft hij het zich laten afnemen. Hetzelfde geldt ten opzigte van Hongarije en Gallicië. Als Oostenrijk aan het nationaliteits-beginsel vasthield, beging het een zelfmoord.

De sympathie is in het noorden. Maar vergeet dan Noorwegen, hoe het eeuwen lang het deensche juk verfoeid heeft; en heeft dan Zweden zijn ouden haat tegen zijn mededinger afgelegd en voor altijd afstand gedaan van het plan der vereeniging van de drie deelen van het skandinavische rijk? Sympathie is er bij Nederland. Denkt Nederland niet meer aan zijne vereeniging met België, en zoo er één natie is die zijne grondwet lief heeft, dan zijn het de Nederlanders. Hoe kan men dan vóór Denemarken gestemd zijn? ook Frankrijk heeft sympathie, zegt men, maar het deelt die met Engeland; Frankrijk heeft sympathie voor den legitimen koning, en hoe vaak joeg het zijne eigene vorsten weg. Het heeft sympathie voor Denemarken en streed in 1858 voor Italië.

Wat Engeland betreft, het put zich uit in pogingen om te bemiddelen en de zaken in het gelijk te brengen; maar na eens het voorstel van Frankrijk tot het houden van een algemeen europeesch congres van de hand te hebben gewezen, vindt het van die zijde meer tegenwerking dan steun. Frankrijk heeft nu verklaard die voorstellen te willen steunen, maar het heeft er eene voorwaarde bij gesteld: als de strijdende partijen niet toetraden, moesten Engeland en Frankrijk door hunne generaals trachten te verkrijgen wat zij door hunne diplomaten niet verwerven konden. In die voorwaarde heeft Engeland niet toegestemd. Het regt van vrede- en oorlogsverklaring is een uitsluitend vorstelijk prerogatief, en op dit bezwaar is alles afgestuit. In Engeland mengt men den naam der vorstin nooit in de staatszaken, en geen minister zou ooit inconstitutioneel genoeg zijn om te verklaren, dat de Koningin hare toestemming tot een oorlog niet zou willen geven; maar toch vermoedt men dit als de ware oorzaak, waarom Engeland altijd dreigt en niet handelt, en men acht daarmede in overeenstemming de houding der engelsche oppositie in het parlement, die het ministerie bestrijdt en toch in stand houdt. De nieuwe ministers zouden maar juist kunnen doen wat het tegenwoordige kabinet thans doet.

Nogtans men beweert dat nu Engeland geslaagd is om ten minste de betrokken mogendheden te doen besluiten tot eene voorbereidende conferentie: die niet gepaard zal gaan met eene wapenschorsing. Denemarken wil daarvan niet weten. Het verdedigt zijn regt en zijn land, en het wil niet door die verdediging te staken den schijn aannemen, dat het tot eenige transactie zou overgaan en van een deel van het rijk afstand zou willen doen.

Op dit oogenblik intusschen is een groot deel er van in de magt der verbonden mogendheden. De Oostenrijks-pruissische troepen waren te groot in aantal om er weerstand aan te bieden en overal zijn de Denen geslagen. Hunne positie achter het Danawerk eischte een te groot leger; in het veld waren zij ook de minderen; thans zijn zij verschanst

achter de stellingen van Duppel op het schiereiland Sundewitt; en in Fredericia op de Jutlandsche grenzen. Gansch Sleeswijk is nu door Duitschers bezet en een groot deel van Jutland is eveneens in hunne magt.

Den loop der krijgsoperatiën te schetsen behoort niet tot den kring, ons afgebakend, en het verhaal van veldtogten en veroveringen valt te weinig in onzen smaak. Genoeg, dat Denemarken, aan zich zelf overgelaten, gezwicht is in den kamp met het magtige Oostenrijk en Pruissen, eene uitkomst die maar al te zeer was te voorzien.

Zijn éénige hoop, nu het van het bondgenootschap van de mogendheden verstoken bleef, was gevestigd op het indirect bondgenootschap der volken. Men hoopte op eene omwenteling in Gallicië, op een oorlog van Italië of eene gebeurtenis van dezen aard, die het Oostenrijksche leger dwingen zou zijne krachten tegenover een anderen vijand aan te wenden. Tot dus verre echter is dat uitzigt niet verwezenlijkt, ofschoon de verschijnselen van zoodanige gebeurtenissen eer versterkt dan verzwakt zijn.

Het in staat van beleg verklaren van Gallicië dat voor weinige weken schier geheel onverwachts plaats had, is er een bewijs van. Niets kondigde dien maatregel van de Oostenrijksche regering aan, dan misschien alleen het keizerlijk besluit, waarbij de landdagen werden bijeengeroepen met uitzondering van dien voor Gallicië, wegens den daar heerschenden politieken toestand. Maar werd die maatregel geregtvaardigd door den toestand? De Oostenrijksche regering beweert het en zegt in het bezit te zijn van bescheiden die onloochenbaar de verstandhouding tusschen Gallicië en Polen aantoonen. De Galliciërs echter beweren dat de maatregel alleen genomen zou zijn ten genoegen van Rusland, dat op deze wijze meent beter in staat te zijn den Poolschen opstand te onderdrukken, door aan de insurgenten ook op Oostenrijksch grondgebied het ontsnappen te beletten. Ondanks al de dwangmaatregelen en de ontwikkeling eener ontzaggelijke krijgsmagt, heeft het Rusland nog niet mogen gelukken de volksbeweging in Polen te onderdrukken. Hoe herhaald en uitvoerig ook de berigten waren en nog zijn van de weinige sympathie die de eigenlijke bevolking voor de insurgenten aan den dag legt, en hoe hare medewerking slechts het gevolg was van de bedreigingen der leiders van den opstand, meer en meer moet men toch erkennen, dat niet op die wijze een rijk zoo magtig als Rusland kan belemmerd worden in zijne maatregelen om de orde te herstellen. De tegenstand moet van het volk zelf uitgaan.

De Polen, zegt men, kozen altijd het ongelukkigste tijdstip om in opstand te komen en lieten dat, waarop het hun welligt gelukt zou zijn hunne zelfstandigheid terug te bekomen, steeds ongebruikt voorbij gaan. Als een voorbeeld van het laatste voert men niet ten onregte aan de gebeurtenissen van 1848 zoowel als de oorlog van Rusland tegen de westersche mogendheden. In beide tijdperken bleef Polen in rust. Thans staat het op, juist onder een vorst, die het goede wil en daarvan menige proeve gaf. Zijne opheffing van de lijfeigenen, zijne maatregelen ten behoeve der boeren, en menige andere hervorming in zijn rijk toon en die goede

bedoelingen aan. Een laatste bewijs er voor gaf keizer Alexander door zijne vier ukasen, in den aanvang dezer maand afgekondigd.

De eerste ukase bepaalt: 1°. dat de boeren eigenaren worden van de gronden waarvan zij het vruchtgebruik hebben; 2°. dat de oude grondpacht afgeschaft is, en aan de grondeigenaren eene daaraan geëvenredigde schadevergoeding toegekend wordt. Bij eene andere ukase wordt het patrimoniale regt in Polen (of het uitoefenen van regt der grondeigenaren over de boeren) afgeschaft, en de organisatie van plattelandsgemeenten voorgeschreven, met een kiescollegie, zamen te stellen uit ingezetenen die eene zekere uitgestrektheid gronds bezitten, en dat den burgemeester en andere gemeentelijke ambtenaren kiest. Bij eene derde ukase is bepaald, waaruit de schadevergoeding aan de grondeigenaren zal gevonden worden. Deze zullen staatsschuldbrieven ontvangen, rentende 5 pCt, waarvan op vaste tijden een gedeelte zal worden geamortiseerd. De staat zal deze schuld voldoen: 1°. uit de nieuwe grondbelasting der boeren; 2°. uit de opbrengst, voortvloeijende uit den verkoop van zekere staatsdomeinen; 3°. uit bijzondere bronnen van inkomst. De uitvoering van deze maatregelen is opgedragen aan eene commissie, die te Warschau haren zetel heeft en door 's keizers landvoogd in Polen gepresideerd wordt. In de overwegingen van het eerste besluit wordt gezegd, dat de keizer het werk wil voortzetten van zijnen voorganger, dat vruchteloos sedert 1858 vervolgd en door de gebeurtenissen van 1863 gestaakt werd.

Even als Rusland, gaat ook Oostenrijk voort op den weg der inwendige liberale hervormingen. Die geest ontwikkelt zich eveneens meer en meer bij het volk, en met weerzin ziet men daar aan hoe in één opzigt vooral op die gedragslijn eene uitzondering is gemaakt, namelijk door de vereeniging met Pruissen in de deensch-duitsche kwestie. Wat daarvan oorzaak was gaven wij met een enkel woord reeds aan, maar zoodanige beschouwing van hooger staatkundig belang is niet berekend om een volk te bevredigen. Men ziet in Pruissen slechts den staat door von Bismarck geregeerd in anti-constitutionelen zin. En waarlijk, schoon voor dit oogenblik de aandacht van het inwendig regeringsbeleid van Pruissen eenigzins is afgeleid, toch zijn er talrijke bewijzen te ontdekken, dat de politiek van den eersten minister nog weinig veranderd is. De regering maakt niet alleen van haar invloed gebruik bij de verkiezingen, maar zij tracht ook hen, die gekozen zijn tot afgevaardigden des volks, de vervulling van hun mandaat te bemoeijelijken of, minst genomen, hen aan de beurze te straffen, dat zij de stoutmoedigheid hadden, zij die niet met de rigting van het bewind overeenstemmen, om over de voorstellen van dat bewind als wettig gekozen volksvertegenwoordigers een votum uit te brengen. Geen andere strekking heeft de maatregel, volgens welken de vertegenwoordigers zelven hunne plaatsvervangers moeten bezoldigen, terwijl zij in de kamer zitting hebben. Vroeger heeft dit nooit plaats gehad, en de afgevaardigden - het waren de liberalen op wie dat besluit werd toegepast - hebben zich daarop beroepen en ook de wet ten hunnen behoeve aangehaald; zij hebben zich tot den regter gewend. De afgevaardigde Necker, die zijne zaak voor de

dusseldorfer regtbank bragt, werd door deze in het gelijk gesteld. Natuurlijk echter laat de regering zich niet leiden door de uitspraak van eene eenvoudige regtbank; ook de hoogere regter zal moeten beslissen en de heer von Bismarck zal wel middelen weten om zijn zin door te zetten. Om alle weigering van betaling te voorkomen, is hij begonnen het geld der afgevaardigden van hun tractement te doen inhouden.

Dit middel was in Frankrijk zelfs nog onbekend. Daar wordt zelfs een zekere liberaliteit, al is het dan ook maar voor den schijn, in de kamer der afgevaardigden, wenschelijk geacht. Die onophoudelijke nederlagen van het kleine kuddeke liberalen in de fransche kamer doen dan ook aan de keizerlijke politiek veel meer goed dan de stelselmatige wering van die rigting uit de vertegenwoordiging. Te veel liberalen is niet goed, maar eenigen wil men er hebben, om te doen zien, hoe weinigen zij zijn. De verkiezingen zijn vrij; de uitslag, die luttele vrijzinnigen, die gekozen worden, is het niet een bewijs, dat de meerderheid der natie van hen in meening verschilt? Die beschouwing van de keizerlijke regering, die zij wel zorgt dat zij kan blijven aanvoeren, door haar invloed op de verkiezingen met alle middelen te doen gelden, pleit voor haar politiek doorzigt. De vraag is alleen: zal de kleine kudde wel altijd zoo klein blijven? *Un seul brebis galeux gâte tout le troupeau.*

De verkiezing op den 21sten in het eerste en het vijfde district te Parijs gehouden is niet geruststellend voor de regering. De kandidaten waren allen liberalen, en zoo de heeren Carnot en Garnier Pagès, van wie de eerste vermoedelijk, de laatste zeker gekozen is, niet tot de ultra's behooren, hunne rigting is toch zeer verschillend van die van het gouvernement.

Die verkiezing in de hoofdstad heeft eene afleiding gegeven van den aanslag op het leven des keizers door Greco en drie andere Italianen gepleegd, of althans voorgewend, want ook thans, na de veroordeeling van het viertal, blijft bij velen de meening bestaan, dat het geheele complot eene intrigue van de politie was en Greco slechts een werktuig in hare handen om zijne drie makkers te compromitteren en op die wijze onschadelijk te maken.

Die gebeurtenis heeft echter een incident opgeleverd, dat althans niet door het publiek verwachtt werd. Door de verklaringen der beschuldigden is te regt of te onregte een lid van het engelsche parlement, de heer Shanfield beschuldigd van medepligtigheid aan de zamenzweringen, waarvan Mazzini de ziel is. In de zittingen van het parlement werd de regering uitgenoodigd aan Frankrijk daarover, of liever over de herhaling van die beschuldiging in de officiële en officieuse organen, de ontevredenheid te betuigen, maar lord Russell antwoordde dat het engelsch gouvernement dit beneden zich achtte. Had het kabinet van Parijs zich tot dat van Londen over deze zaak gewend, dit zou geantwoord hebben, thans beschouwde het engelsch ministerie die zaak als zijne aandacht onwaardig.

Behalve dit incident waren de parlementszittingen bijna uitsluitend gewijd aan discussiën over de deensch-duitsche kwestie, hetzij naar aanleiding der op verzoek overgelegde bescheiden welke op deze zaak betrekking hadden, hetzij ten gevolge van berigten omtrent verrig-

tingen van deensche kruisers, waardoor de handel in het algemeen, dus ook die van Engeland, werd benadeeld

Zoodanige voorvallen gaven aan de whigs mede gelegenheid om de regering te bestrijden, maar kwam het op eene stemming aan, gold het een voorstel, ook indirect, van wantrouwen, zoo als bijvoorbeeld het niet goedkeuren der begrooting van marine, alvorens de bescheiden betreffende de deensche kwestie waren overgelegd, dan stemde de meerderheid in ministeriëlen zin. Men blaft, maar men bijt niet, zoo als de *Punch* het zeer geestig voorstelde in eene plaat, waarop lord Palmerston te paard werd voorgesteld en Disraeli als een blaffende hond hem willende verschrikken.

Nogtans, wij zeiden het reeds, die houding van de engelsche oppositie is aan andere oorzaken toe te schrijven, die het voor haar onmogelijk maken iets anders te doen dan zij nu aan de regering verwijt dat gedaan wordt.

Hetzelfde verschijnsel zag men voor eenigen tijd in België. Het ministerie is een ministerie der meerderheid, maar die meerderheid bestaat uit één of twee stemmen. De oppositie, door de klericalen gevoerd, is dus magtig; zóó magtig zelfs dat het kabinet zijn ontslag nam; het zou zijne plaats ruimen aan de mannen der minderheid. Maar deze, op hunne beurt wisten dat zij toch van den koning zoo min als van de kamers zouden verkrijgen wat zij verlangden voor te stellen: de regeling der Antwerpsche en der Vlaamsche kwestie, en zij weigerden de portefeuilles te aanvaarden. Een overgangskabinet zou optreden, maar niemand wilde de brug zijn voor een kabinet, waarvan men de rigting nu nog niet kende. De heeren De Theux en Dechamps, de klericale leiders, in de kamer in de engte gedreven over hunne houding, hunne heftige oppositie in verband met hunne weigering om als ministers op te treden, beloofden toen die taak te aanvaarden en aan zijne majesteit een kabinet voor te stellen. Tot nog toe echter zijn zij niet in hunne pogingen geslaagd, waarvan het resultaat door koning Leopold word afgewacht, die zich intusschen naar Londen begeven heeft en welligt naar Parijs zal vertrekken om door zijne bemiddeling eene schikking der question brûlante te verkrijgen.

In Italië is de toestand in de laatste weken weinig veranderd. De kamer heeft met eene betrekkelijk geringe meerderheid van 194 tegen 123 stemmen de wet op de grondbelasting aangenomen, maar de stem der afgevaardigden is verdoofd door onder de tijdingen van het zamentrekken van een leger aan de grenzen en de manifesten, proclamaties en berigten die naar een en aanstaanden oorlog met Oostenrijk heenwijzen. Algemeen ontwaakt, thans nu het ‘saizoen’ voor de veldtogten weder is aangebroken, de nationale rigting van het italiaansche volk, en Venetië en Rome zijn weder de wachtwoorden, die men in het zuiden verneemt.

In Griekenland duren de volksoploopen en bewegingen voort. Een nieuw ministerie heeft het oude vervangen, maar het volk dat den beijerschen vorst verdreef, schijnt bij den deenschen prins geen baat te vinden en de pas bekleede troon van Griekenland dreigt wederom vakant te worden. Maar de groote mogendheden hebben thans geene ooren voor de klagten der Grieken - zullen zij ook doof blijven als Italië zijne stem verheft? De toekomst zal het leeren.

Letterkunde.

Proeve uit mijn woordenboek der frequentatieven.

In het jaar 1832 verscheen mijne *Proeve over de Werkwoorden van Herhaling en During in de Nederduitsche Taal.* Zij was mijn - vrij zwakke - eersteling, doch werd met zooveel welwillendheid ontvangen, dat ik er hart voor bleef houden en het onderwerp nimmer uit het oog verloor. Steeds voortgaande en aanvullende, maakte ik van de kleine Proeve een uitgebreid Woordenboek, althans eene verzameling van bouwstoffen daarvoor. Nu voor eenige jaren ondernam ik daarom eene nieuwe bearbeiding van mijn vroeger werk. Thans ben ik daarmede gevorderd tot ongeveer op de helft, dat is, tot op het einde der werkwoorden op *elen.* In de onzekerheid, of ik het geheel op dien voet zal kunnen voltooijen, besloot ik een paar artikels uit het afgewerkte gedeelte in dit Tijdschrift publiek te maken. Zij, die in de kennis en de beoefening onzer taal belangstellen, zullen daaruit kunnen zien, wat zij, welligt eenmaal, van mij te verwachten hebben.

De mededeeling dezer artikels laat ik voorafgaan door de opgave der werkwoorden, door mij in de vermelde eerste Afdeeling opgenomen. *Vooreerst*, om in het oog te doen vallen, wat-rijkdom onze taal in dit opzigt bezit: niemand, naar ik meen, zou vooruit vermoeden, dat zij als frequentatieven alleen op *elen* bijna duizend woorden of vormen telt; *ten andere*, om de volledigheid mijner lijst te bevorderen: bij dezen of genen schrijver, vooral hier en daar in de volkstaal, schuilt zonder twijfel nog menige uitdrukking, tot hiertoe aan mijn oog of oor ontsnapt, en voor welker mededeeling ik mij - liefst door boekverkoopers- of andere gelegenheid - met aandrang bevolen houde.

De behandelde werkwoorden zijn: Aarzelen, akelen, amelen, ampelen, angelen. Babbelen, baggelen (in 5 beteekenissen), bakelen, bandelen, bazelen, bedelen, beitelen, bekkelen, bengelen (2), benselen, bentelen, beugelen, beukelen, beurlen, beuzelen, biezelen, biggelen (2), bikkelen, bimmelen, bingelen, blindselen, bobbelen, boddelen, boezelen, bogelen, bommelen, bondelen, bongelen, bonselen, boostelen, bootselen, borbelen, bordelen, borrelen (2), borstelen, bortelen, brabbelen, braggelen, brakelen (2), brandselen, brasselen, breuzelen, briezelen, brijzelen, brobbelen, broddelen, brokkelen, brommelen, bronkelen, brozelen, brusselen (2), buffelen, buitelen, bungelen, bundselen, burrelen,

bustelen. Dabbelen, dammelen, dampelen, dantelen, dauwelen (2), deekelen, dichtselen, dodelen, doedelen, doekelen, doetelen, doezelen, doffelen, dokkelen, dommelen (2), dompelen, doovelen, drabbelen, dragelen, drazelen, drebbelen, dreesselen, dremmelen, drentelen, dreumelen, dreutelen, drevelen, dribbelen, drispelen, droebelen, droezelen, drogelen, drommelen, droppelen, drubbelen, druipelen, druppelen, duimelen, duizelen, dummelen, dumpelen, durzelen, dutselen, dwarelen, dwarrelen, dwemelen, dwerelen, dwerrelen, dwingelen. Eekelen, emelen, entelen. Faggelen, fartelen, fazelen (2), femelen, ferpelen, feuzelen, fezelen, fijmelen, fikkelen, fizelen, fitselen (2), fnezelen, fobbelen, fochtelen, foefelen, foemelen, foetelen, foetzelen, foezelen, fommelen, fonkelen, frazelen, freuzelen, frevelen, friemelen, frikkelen, fritselen, froezelen, frommelen, frompelen, fronkelen, fronselen, fuikelen, futselen. Gabbelen (2), gadelen, gagchelen, gagelen, gaggelen, gakelen, garrelen (2), geeselen, gengelen, gerzelen, geubelen, gibbelen, giebelen, gigchelen, giggelen, gijbelen, gijzelen, gispelen, gniffelen, gnoffelen, gobbelen, goechelen, gokelen, goochelen, gordelen, gorgelen, gorsselen, gorstelen, gortselen, gosselen, grabbelen, grazelen, gremelen (2), gremmelen, greppelen, greumelen, grezelen, gribbelen, gridselen, griemelen, griezelen (2), griffelen, grijnkelen, grijnzelen, grijzelen, grimmelen (2), grimpelen, grinkelen, grippelen, grisselen, gritselen, grobbelen (2), groebelen, groezelen (2), grommelen (2), gronselen, grouwelen, gruizelen, grunselen, gruntelen, gruwelen, gubbelen, guichelen, gusselen, guttelen. Habbelen, hadelen, haffelen, hagelen, hakelen, hakkelen, hakselen, hampelen, handelen, hangelen, hanselen, haspelen, heffelen, heimelen, hekelen, hekkelen, hemelen, hengelen, herkelen, heukelen, heuvelen, hevelen, higchelen, hijzelen, hikkelen, hinkelen, hippelen, hobbelen, hoddelen, hoedelen, hoepelen, hoetelen, hokkelen, hommelen, hompelen, horrelen, horzelen, hottelen, hubbelen, huichelen, humpelen, huppelen, hutselen. IJzelen (2), Jampelen, jangelen, jengelen, jeuzelen, jingelen, joed len, jogchelen. Kabbelen, kakelen, kantelen, kappelen, karnuffelen, kartelen, kasselen, kekelen, kertelen, ketelen, kettelen, keukelen (2), keuvelen, keuzelen (2), kevelen, kibbelen, kievelen, kiffelen, kigchelen, kijkelen, kittelen, klankelen, klingelen (2), klongelen, klungelen, knaauwelen, knabbelen, knappelen, knarzelen, kneukelen, kneuzelen, knibbelen, kniffelen, knikkelen, knippelen, knistelen, knoedelen, knoffelen, knogchelen, knokelen, knuffelen, knuidelen, knuifelen (2), knutselen, koedelen, koekelen, koffelen, kogchelen (2), kogelen, koggelen, kokelen (2), kokkelen, kommelen, koppelen, korstelen, kozelen (3), kraauwelen, krabbelen, krankelen, kreiselen, krekelen (2), krinselen, krentelen, kreukelen, krevelen, kribbelen, kriebelen, kriekelen, kriemelen (2), krienelen, kriewelen, krijselen, krimmelen, krimpelen, kringelen, krinkelen, krompelen, kronkelen, krozelen, kruimelen, kruizelen, krunkelen, kugchelen, kuifelen, kuitelen, kuizelen (2), kundselen, kunstelen, kwaauwelen, kwaggelen, kwakelen, kwakkelen (2), kwangelen, kwantselen, kwarrelen, kwebbelen, kwedelen, kweffelen, kwengelen, kwentselen, kwerdelen, kwetelen, kwezelen, kwikkelen, kwinkelen, kwirrelen, kwispelen. Lagchelen, lispelen. Maffelen, maggelen, makelen, mangelen (3), marbelen, marrelen, masschelen, mengelen, menschelen, mergelen, metselen, meuzelen (2), miezelen, migchelen, miggelen, misschelen, moddelen, moetelen, moezelen (2), moffelen (2), mokkelen (3), mommelen, mompelen (2), monkelen, mordelen, morfelen, morkelen, morrelen (2), morstelen, mortelen, morzelen (2), mottelen, mozelen, muffelen, mummelen, murkelen, murmelen. Napelen, nestelen, neukelen, neutelen, neuzelen (2), nibbelen,

nietelen, nijfelen, nippelen, noppelen, nuffelen, nukkelen, nusselen. Oogelen. Paggelen, pampelen, pangelen, pappelen, pegelen, peizelen, pemelen, penzelen, pestelen, peuzelen, piemelen, pikkelen, pimpelen (2), pingelen (2), pintelen, plammotelen, plandekselen, poedelen, poepelen, poetelen, pokkelen, pompelen, pondelen, pongelen, popelen (2), portelen (2), postelen (2), pratelen, prazelen, prebelen, prekelen, premelen, preukelen, preutelen, prevelen, priegelen, prikkelen, prommelen, prondselen, pronselen, protelen, pruttelen. Rabbelen, rafelen (3), raffelen, ragchelen, rakelen, ramelen, rammelen (2), ranselen, rantelen, rappelen, rasselen (2), ratelen, ravelen, razelen, rekelen, remelen, remmelen, repelen, reppelen (3), reurelen, reutelen, reuzelen, revelen, ribbelen, ridselen (2), riemelen, riffelen (2), rijelen, rijfelen (3), rijmelen (2), rijselen (2), rimpelen, rindelen, ringelen (4), rinkelen, rinkinkelen, rispelen, risselen (2), ristelen, roffelen (5), rogchelen, rokelen, rokkelen, romme-

len, rompelen (2), ronkelen, ronselen (2), rotelen, rugchelen, ruggelen, ruifelen (2), ruigelen, ruiselen, ruizelen, runselen, rupselen. Saauwelen, saffelen, saggelen, sammelen, sankelen, sartelen, schaffelen, schagchelen, schakelen (3), schamelen, schamfelen, schampelen, schandelen, scharfelen, scharrelen, schartelen, scheedelen, scheidelen, schemelen, scherdelen, schermutselen, scheuvelen, schiffelen, schijfelen, schimmelen (2), schindelen, schinkelen, schobbelen, schoedelen, schoffelen, schokkelen, schommelen (2), schompelen, schongelen, schonkelen, schoppelen, schrabbelen, schrafelen, schrankelen, schrapelen, schravelen, schrenkelen, schribbelen, schrijvelen, schrikkelen, schrimpelen, schrinkelen, schrobbelen, schroffelen, schrompelen, schronfelen, schronkelen, schuffelen, schuifelen (2), schuinselen, segchelen, semmelen, seuzelen, sijfelen, simmelen, sirrelen, sjirrelen, sjorrelen, slungelen, smadelen, smeekelen, smikkelen, smoddelen, smoezelen, smokkelen (3), smuuspelen, snabbelen, snavelen, sneukelen, sneuvelen, sneuzelen, snevelen, snippelen, snobbelen, snoodelen, snoffelen (2), snorrelen, snuffelen, snuifelen, sobbelen, soezelen, soffelen, sokkelen, sommelen, sorrelen, sparkelen, sparrelen, spartelen, speekselen, speerelen, speekelen, spertelen, spiebelen, spikkelen, spirrelen, sporrelen, sportelen, sprankelen, sprekelen, sprengelen, sprenkelen, sprietelen, sprikkelen, sprinkelen, sproedelen, sproetelen, spronkelen, sprokkelen, spruitelen, staggelen, staketselen, stamelen, steggelen, stekelen, steukelen, steupelen, stikkelen, stippelen, stivelen, stokelen, stommelen, stompelen (2), storkelen, strampelen, strekelen, stremmelen, strengelen, streumelen, strevelen, stribbelen, striegelen, striemelen, strijkelen, strijpelen, strobbelen (2), strompelen, stronkelen, struikelen, struivelen, stuipelen, strekkelen, stumpelen, stuntelen, subbelen, suffelen, suizelen, sukkelen (2). Takelen, tammelen, tantelen, tappelen, tafelen, teggelen, tengelen, tentelen, tepelen, tergelen, tettelen, teutelen (2), tiebelen, tiepelen, tikkelen, tingelen, tinkelen, tintelen (3), tippelen, tittelen, tjaffelen, tjakkelen, tjankelen, tjingelen, tjouwelen, tobbelen, toetelen, toezelen, toffelen, tokkelen (2), tommelen, tontelen, totelen, trammelen, trampelen, trantelen, trappelen, treifelen, trembelen, trenselen, trentelen, trepelen, treuzelen, tribelen, trijfelen, trijkelen, trijselen, trimpelen, trippelen, troetelen, troggelen, trommelen, trondelen, tronkelen, trubbelen, truifelen, trukkelen, truzelen, tuimelen, tuitelen (2), tukkelen, tuntelen, twantelen, tweefelen, twijfelen. Vandelen, varkelen, vendelen, verkelen, vernuftelen, vezelen (2), viggelen, vijzelen, visselen, vitselen, vligchelen, vliegelen, vluggelen, vochtelen, voetselen, vonkelen, vribbelen, vriemelen, vrievelen, vritselen, vroeselen, vroetelen. Waauwelen, waggelen, wakelen, wamelen, wandelen, wankelen, wantelen, warrelen, warzelen, weggelen, weifelen, wemelen, wendelen, wentelen, wepelen, wervelen, wesselen, wevelen, wibbelen, wiebelen, wiegelen, wiekelen, wiemelen, wigchelen (2), wiggelen, wijfelen, wijpelen, wikkelen, wimpelen, windelen (2), winkelen, wintelen, wippelen, wispelen, wisselen, wommelen, wompelen, worstelen, wraggelen, wrakselen, wrasselen, wrastelen, wratselen, wremelen, wrevelen, wribbelen, wriemelen, wrievelen, wriggelen, wrimmelen, wrinkelen, writselen, wroetelen, wronkelen, wuifelen (2), wupelen. Zabbelen, zamelen, zeemelen, zeggelen, zengelen, zepelen, zetelen, zeupelen, zijpelen, zindelen, zingelen, zoedelen, zwabbelen, zwadelen, zwangelen, zwankelen, zwarrelen, zwartelen, zwatelen, zwegelen, zwendelen, zwengelen, zwentselen, zwiebelen, zwijmelen, zwindelen, zwingelen, zwirrelen.

Bij de beoordeeling der volgende voorproef houde men onder het oog, dat het niet in mijne bedoeling lag, elk woord in al zijne betrekkingen volledig te behandelen.

Dit behoort thuis in een Woordenboek der Nederlandsche taal, en zal ook in het werk, dat wij onder dien titel te gemoet zien, ontwijfelbaar en op de voortreffelijkste wijze geschieden. Wat ik mij voorstelde was alleen, de woorden te beschouwen als frequentatieven, dat is hen als zoodanig in hun vorm en beteekenis te staven en toe te lichten, vooral door ons vroeger en later taalgebruik en de verwante talen en tongvallen.

Hippelen - hippen.

Bloot in klank verschillend van *huppelen*, *huppen*, zie KIL. en WEIL. *Hippelen* komt meermalen bij HOOFT voor; Ged. fol. 13:

Dat vogeltjen -

- hippelt *queelende zoo licht*, *zoo wildt*, *zoo wuft Waar 't van natuur begaaft met menschelijk vernuft* Zie wijders het Wbk. des Inst. Dus mede

SPRANCKHUYSEN, Van de Schepping, 12: *Wy Menschen den dach voelende* hippelen *van onze Bedden.* En VONDEL, Ad. in Ball. 40:

> *Gunt uw gasten*, *datze om strijt*,
> *Gode en u ter eere*, *trippelen*,
> *En rondom u heene* hippelen.

En nog bij BILDERDIJK, Navonkel. II. 140, van het slaan der pols:

Gelijk of hipplend, *glad of hortend*, *bruischend*, *kwijnend.*

wat overeenkomst heeft met *hippen*, in 't Brem. Nieders. Wtb. het steken eener zweer of wond, bij ons gewoonlijk *kloppen* genoemd. Den gewonen zin van huppelen heeft *hippen* bij MOLENHOF, aangeh. door OUDEMANS in De Taalgids, II. 55:

> *Jei meugt* hippen
> *En springen zoje wilt.*

en het eng. zegt *to hip* bij HALLIWELL. Een ligt of ligtzinnig meisje heet *hippel-klink* of *hippe-klink;* WESTERB. Ged. II. 755:

> *Segt in u hert*: *waerom ben ick met min ontsteeken* -
> *Op zoo een* hippel-klinck, *al toont zy ah een pauw?*

BRUNO's Mengelmoes, 12:

> *Gy* hippe-klinckje, *die uyt 't snapper-beckje stoot*
> *Soo veel onnutte praet* -

VAN DER VEEN, Zinneb. 153:

> *Ey lieve siet dees*' hippeklinken -
> *Al gaen zy ruygh*, *'t zijn kale vinken.*

FOKKE, Boert. Reis, I. 84, met eenige verbastering: *toen ze nu alle wel degelijk op dien mooijen stier, die wel een donzein zulke* hippeklikjes *dragen kon*, *gezeten waren*, enz.

In eene niet gewone beteekenis vindt men 't werkw. *hippen*, PAFFENRODE, Ged. 38:

> *- schoon Heer Reinout haar vermaand tot tegenstand*,
> *Zij deisen echter staag, en wijken hand voor hand:*
> *O ja de neerlaag scheen voor ons geheel op 't* hippen
> *En 's vyands yver wies.* -

d.i. op het punt zijn van te veranderen, wat men anders hiet ‘op den *sprong* te zijn.’ Bij EPKEMA is dat in 't friesch uitgedrukt: *it is op* 't hipke *dat* hij komt, d.i. hij staat op *sprong*, op *het punt*, van te komen.

Onze vroegere taal kende de uitdrukking *behipt zijn in* of *met iets.* BILDERDIJK legt die uit door *besprongen zijn*, en denkt dus aan 't werkw. *hippen*, huppelen; Aanteek. op ANTON. III. 46. Niet onaardig gevonden, maar bezijden de waarheid; *behipt* heeft met *hippen* niets gemeen. Daar dit w. nergens naar eisch is toegelicht, moet ik zijn geschiedenis wat dieper ophalen.

Het oudduitsch had het ww. *bihaftjan*, d.i. behechten (part. *beheftet*) voor binden, vangen, verstrikken, in wikkelen; van *haftjan*, *heftjan*, d.i. hechten of heften; zie

SCHILTERS Thes. III. 415; JUNIUS in WILLER. 115, en GRAFF, Sprachsch. IV. 749. Van daar in het middelh. de uitdrukking *behaft* of *beheftet sin* voor verbonden, gevangen, verstrikt, ingewikkeld zijn; zie ZIEMANN en BENECKE. Uit een paar schrijvers zijn enkele voorbeelden voor mijn doel voldoende. Barlaam und Josaphat (herausgeg. von PFEIFFER), 47:

> *den was daz as met swacher kraft*
> *an daz gebeine* behaft.

d.i. dien was het vleesch met zwakke kracht aan het gebeente *gehecht*, *verbonden.* S. 229:

> *der stric*, *der do von im geleit*
> *was und von der heidenschaft*,
> *da was er inne* behaft.

d.i. daar (in dien strik) was hij in *gevangen.* S. 98:

> *mit dem tiuvel* sint behaft
> *diu selben sinnelosen vaz.*

d.i. door den duivel zijn die zinnelooze vaten *gevangen*, *verstrikt.* Dus mede S. 38:

> *wirt met dem tiuvel* behaft
> *ieman*, *den tuot er erlost.*

S. 319, in bedrijvenden vorm:

> *da mite hast du dich* behaft
> *in der lantliute vientschaft.*

d.i. hebt gij u *verstrikt*, *gewikkeld*, in der landlieden vijandschap. En S. 259:

> *as die hate sich* behaft
> *ir muot mit staeter trütschaft.*

d.i. aan dezen heeft zich hun gemoed met standvastige liefde *gehecht*, *verbonden.* Dus ook der Nibel. Noth (ausgeg. durch V.D. HAGEN) vs. 752:

des wart der chunech riche mit grozen sorgen behaft. d.i. in groote zorgen *gewikkeld.* In LUTHERS Bijbelvert. vindt men de uitdrukkingen *mit Seuchen und Qual behaft, met einen harten Fieber behaftet* (Matth. 4, vs. 24; Luk. 4, vs. 38), waar de onzen hebben *bevangen.* In het tegenwoordige hoogduitsch is dit verouderd; hoewel het beijersche dialect nog zegt *umb Schulden behaft seyn*, d.i. gearresteerd, zie SCHMELLER.

Ook het nederlandsch nam niet alleen het ww. *heften*, *hachten*, *hechten*, (zie dit laatste) over, maar ook bepaaldelijk het deelw. *behaft*, en wel in tweederlei vorm; *behacht* of *behecht*,

en *beheft. Behacht* is in den Teuthonista '*behalden*, *gevangen;* captus, captivatus, detentus;' etc. Dus in eene keur van 't jaar 1482, Belg. Mus. VI. 297: *Wie* behaecht *goet aenveerdt dat metten rechte* behaecht is, *ees om iij pont jegen den here*, *ende hi moet tgoet wederbringhen ter stat daert was*, *ende ten rechte.* D.i. aangeslagen, geapprehendeerd. Bij HOOFT vinden we *behecht;* Ned. Hist. fol. 1064: *den Heer van Heemert*, *Hopluiden Koeboekum en Du Ban*, *als wel niet* behecht *in verraderye*, *maar hebbende*, *uit ontydighe vertzaaghtheid*, *hunnen eed en plicht te laffelijk betracht.* D.i. verstrikt, gewikkeld. Ald. fol. 1204: *niet te gehengen*, *dat de Staaten*, *ter luste van een deel raazbollen*, *in quelling en moeite* behecht *warden.* D.i. gewikkeld. - Een voorbeeld van den vorm *beheft* levert JONCTIJS, Roselijns Ooghjes, 6: *misschien maar met een oog, zonder tanden*, *en* beheft *met meer dan twintig qualen.* Men vindt hem ook in 't friesch bij JAPICX, II. 114: *want dit lichem dear y mey* beheft *binne*, *iz allijck it boyemleare fet fenne Danaïden.*

De vormen *behecht* en *beheft*, blijkens de weinige voorbeelden, die men er van aantreft, nooit sterk in zwang geweest, maakten weldra plaats voor twee andere, een gewonen en een minder gewonen. De eerste is *behebt*, in de Woordenboeken van PLANTIJN, KILIAAN, MELLEMA en anderen onbekend, maar in het begin der achttiende eeuw in het werk van TEN KATE opgenomen; hij vermeldt als nederlandsch de uitdrukking '*behebt* zijn met eenige quale,' en maakt daarentegen van *behecht* en *beheft* geen gewag. Een nader bewijs dat de eerste vorm toen reeds den laatsten had verdrongen, levert de omstandigheid, dat '*beheft*' boven uit den eersten druk van JONCTIJS aangehaald, in den derden veranderd is in '*behebt.*' Dit *behebt* is sedert en tot op den tegenwoordigen tijd in gebruik gebleven. TEN KATE, en onze overige taalkenners na hem, zeggen derhalve niet juist, dat *behebt* een verleden deelwoord is van *behebben*: het ww. *behebben* heeft in het nederlandsch nooit bestaan; *behebt* is het deelw. *behecht* of *beheft*, met verwisseling der verwantschapte medeklinkers *ch* of *f* en *p.* Ik zeg *p;* want men had eigenlijk moeten schrijven *behept.* De *b* in *behebt* is alleen te wijten aan de veronderstelde regtstreeksche afleiding van *hebben.* De uitspraak van het slot des woords is stellig hard; men zal b.v. altijd hooren 'de met eenige kwaal *behebten*' en niet '*behebden.*' En dit is zoo waar, dat bij de regeling onzer spelling in 't begin dezer eeuw, *behebt* de *t* heeft behouden, in strijd met de regelmaat, die achter de *b* de sluitletter *t* niet toeliet.

De andere vorm, die voor *behecht* en *beheft* in de plaats trad, is *behipt.* Ik noemde dien minder gewoon, omdat hij slechts korten tijd heeft bestaan en nimmer veel opgang schijnt gemaakt te hebben. Hij komt alleen voor bij HOOFT, en eene enkele maal bij een paar schrijvers na hem. Wie den toeleg van den genoemden doorluchtigen letterheld kent, om zijnen taalvormen, hetzij dan uit keurigheid, of gezochtheid, dikwerf iets ongewoons bij te zetten, zal het niet vreemd vinden, dat hij voor *behept* of *behebt*, *behipt* schreef; welligt ook dat zijne ons niet bekende denkwijs aangaande den oorsprong des woords, of de manier waarop hij het hoorde uitbrengen, tot die spelling aanleiding gaf. Nog zijn er streken in ons vaderland, waar de korte *e* op de tong weinig van de korte *i* verschilt. Den Delvenaar b.v. die te Rotterdam *behept* hoort uitspreken, klinkt dit stellig als *behipt* in 't oor. Hoe dit zijn moge, er blijft geen twijfel over aangaande de identiteit van *behipt* met *behebt*, en van deze beide met *beheft* en *behecht*, als men de plaatsen overweegt, waar het eerstgen. deelw. bij HOOFT voorkomt en die ik hier laat volgen. Ned. Hist. fol. 179: *deed (Alva) bannen op den hals*, *met verbeurtmaaking van goederen*, *den Prins van Oranje*, *als* behipt

in misdaadt van gequetste Majesteit. D.i. gewikkeld, betrokken. Ald. fol. 408: *De bezonderste vraaghstukken waaren, naa 't verstandt*, *gehouden met Neyen en zyn' metplechtighen* (d.i. let wel! *metpligtigen); naa de Wethouders in 't stuk* behipt, enz. D.i. wederom betrokken, gewikkeld, verstrikt. Zoo ook fol. 427: *Hy - voer daarop uit*, *min nocht meer*, *dan oft hy een deel hunner voor* meêbehipt *in 't verraadt gehouden hadde.* Fol. 498: *beschuldight hy de stenden des Heilighen Ryx, voor muiters en eerlooze schelmen*, behipt *in gespan en vloekverwantschappen*, *met de Spanjaardts gemaakt.* Tac. Jaarb. fol. 76: *zoo hy zich van 't versche zuiverde nocht verdaadight vryen moght*, *zoo hy in grooter gruwelen* behipt *was.* En fol. 75: *dat in Tiberius daarteegens een groote dapperheid was om opspraak te versmaaden, en hij zelf* behipt *in de gewisse zyner moeder.* Ter vertaling van het latijnsche *et conscientiae matris* innexum *esse.* - Degenen die *behipt* zijn, worden *behipten* genoemd, bij denz.

Ned. Hist. fol. 410: '*t achterhaalen der* behipten. Dez. Brieven, fol. 70: *met extensie om eenigen der* behipte *persoonen impuniteit toe te moogen zeggen.* - Buiten HOOFT zijn mij niet veel plaatsen van *behipt* bekend; 'k trof het aan bij ANTONIDES, Ged. 94:

Gelijk hy onlangs al dien aanhang van het Y
Heeft uitgekreten, *voor* behipt *met muitery?*

Bij HALMA in zijn Voorbericht voor ROTGANS' Poëzy, bl. 10: *eenige hekeltrekken*, *tegens zommiger verwaantheit*, *gierigheit*, *belachelyke grootsheit*, *en andere menschelyke gebreken*, *die de* behipten *hier mede - mogelijk al zullen hebben gevoelt.* En bij BEKKER en DEKEN, Brieven, II. 158: *maar die Jonker is met een geheel ander gebrek* behipt.

Men ziet, het gebruik van *behipt* is hier, met betrekking tot zijn beheersching, reeds genaderd tot *behebt;* het is niet meer het oude en echte *behipt in* maar *behipt met*, zoo als wij ook altijd zeggen *behebt met.*

De eerste verklaring, mij van *behipt* voorgekomen, is die van MEIJER, in zijn' Woordenschat, (5e druk van 1669, die voor 't eerst verouderde woorden opneemt). Hij vertolkt het woord door ‘schuldig,’ dat is zoo wat ten naasten bij uit den zin opgemaakt. Van een ww. *behippen* maakt hij echter nog geen gewag; dit geschiedde later in de Fragment-Woordenlijst der Leidsche Maatschappij; vervolgens in het Uitlegk. Woordenb. des Inst. op HOOFT, en eindelijk door BILDERDIJK. De eenige onzer taalkundigen, die een verstandig woord over den oorsprong van *behipt* heeft gezegd, is CAROLUS TUINMAN, die voor meer dan anderhalve eeuw in zijne Fakkel schreef: ‘*Behipt* is verbastert van *behebt*, bevangen.’ Daarna was echter ook deze weér van het spoor, toen hij in zijn Rijmlust (van 1729) een imperf. smeedde, dat hem voor het rijm te pas kwam, bl. 274:

Schoon dwaazen wel een waan behipte
Geen menschen zijn hier uitgekipte,
'*t Zy blanken of ook dikgelipte.*

Uit al het aangevoerde is het, dunkt mij, duidelijk geworden, dat het verouderde deelw. *behipt* niet is van *hippen*, huppelen; maar dat het met geringe wijziging in den vorm hetzelfde is als het nog oudere *behecht* en *beheft*, en als het latere en tegenwoordige *behebt;* en eindelijk dat dit *behebt* dus onjuist verklaard en gespeld wordt als een deelw. van een vermeenden infin. *behebben.*

Zwindelen-zwinden.

Zwinden is door invoeging der *d* van *zwinnen*, oudhoogd. *suinan*, middelhd. *swinen*, neders. en beijersch *schweinen*, welks actief bij SCHMELLER *schwainen is*, bij KIL. *swijnen, verswijnen*, wankelen, waggelen, verslappen, verwelken, afnemen, vergaan, verdwijnen. Bij onze schrijvers komt het ww. in dezen vorm enkele malen voor; N. Reeks van Werken der L. Maatsch. II. 270:

- niet en mach, dat dunct mi,
Vrouwe enichsins van miere minnen
Troest of raste ghewinnen,

Dats die dinc die mi doet swinen.

d.i. kwijnen, verteren. - DE CASTELEYN, Pyramus en Thisbe, 61:

- *O* swijnende *diepte*, *afgrondighe gracht!*

d.i. verkwijnende, wegzinkende - Hor. Belg. V. 18:

nemmermeer so en heb ic vrede
voor dat ic aenscouwe dat edel wijf.
Och ic minne haer reine lijf
so seer! mi dunct dat ic verswine.
het es een leven bi haer te sine.

d.i. verkwijne, verteerd worde. - Even zoo Belg. Mus. VIII. 113:

Si was gelu van magerheiden;
Ende van onwillen, *die si sach;*
Verswinde *hare herte nacht ende dach.*

Voor verdwijnen leest men het bij VONDEL, Pascha, 43:

Een lieffelijcke bloem, *bel*, *bobbel*, *damp en roock*
Oft smoock, die inde lacht verblaesen en verswenen
Gelijck een schauw verstuyft, *en ijdel vliegt daer henen.*

HOOFT, Ged. fol. 303:

- zoo iemant van hunliên
Komt het roerend beeldt te zien,
Hy 't zal met een' sprong verswinnen
Doen; en 't geen hij waant te vinnen,
Beiden, *mij en hem ontvliên.*

Met inlassching der *d* achter de *n* heeft men oudhoogd. *suindan*, angels. *svindan*, *swindan*, middelh. *swinden*, hoogd. *schwinden*, nederl. *zwinden*, waggelen, bewegen, rondgaan, voortgaan, vergaan, verminderen, afnemen. Zie GRAFF, VI. 883, ADELUNG, SCHMELLER, KIL. en TEN KATE, II. 747. Ook dit ww. hebben onze schrijvers, mede van den laatsten tijd, zoodat prof. DAVID, Aant. op BILD. Ziekte der Gel. 180, niet geheel juist zegt, ‘in de hedendaagsche taal komt *zwinden* niet meer voor.’ Dus HOFFERUS, Poëm. 280:

Gelijck als een gedreve wind
Rontsom de huysen henen swint.

Hier zou men ook aan *swinnen* kunnen denken; de bet. is blijkbaar zwiert, rondgaat. - MUNTINGHE, de Psalmen, I. 192:

Daarom deed hij, gelijk een damp, hun jaren,
Hun jaren met verschrikking zwinden.

d.i. vergaan. - FEITH, Verlust, van mijnen Oud. (1826) 11:

't Zwindt *alles om mij heen - ik zie, ik voel slechts God!*

STARING, Ged. II. 157:

Hij slaat ze tinnen; en met een
Zwindt *de ezelshuid!* -

d.i. verdwijnt. Zoo ook ald. 173:

En als de Dans weêr kwam en zwond.

Het meest gewone woord echter is *verzwinden*, reeds bij GRAFF *farsuindan*, middelhd. *verswinden*, hoogd. *verschwinden*, en van VAN DER SCHUEREN, KILIAAN en PLANTIJN af in alle nederlandsche woordenboeken te vinden. Wat mag de reden zijn, dat sommigen dit woord als een onlijdelijk germanisme uitmonsteren? In vorm noch beteekenis zie ik iets, dat tegen ons taaleigen strijdt. Dat het hoogd. het ww. mede bezit, kan het niet tot een onnederduitsch woord maken; onze naburen en wij hebben het uit de gemeenschappelijke bron, en in het middelnederlandsche woordenboek, dat wij te gemoet zien, zal het even weinig ontbreken, als in de middelhoogduitsche, die wij reeds bezitten. Dr. BEETS vergist zich dus, als hij meent, dat *verzwinden* het eerst door POOT zou gebezigd zijn, en 'dat deze het ongetwijfeld van de bovenlanders had, die zijn delflandsch gras maaiden;' zie Verscheidenh. op Letterk. Gebied, 27*).

*) Dr. BEETS zegt t.a.p. dat POOT een ander germanisme (t.w. de uitdrukking *vreemd geven)* 'zeer zeker uit dezelfde bron' heeft geput. Ik zou in bedenking geven of hij ze niet uit zijnen VONDEL kon hebben gehaald. Deze toch - het geeft mij vreemd, dit den hoogachter van VONDEL te moeten herinneren - deze bezigde dezelfde uitdrukking meermalen; bijv. Tooneel des Mensch. Levens, 28:

Het geeft *den brassers* vreemt -
Dat gy zo nuchtren leeft, en schouwt der slempers hoopen.

Kon. Edipus, 12:

't geeft *me* vreemt *dat hy niet is verscheenen.*

Ifigenie in Tauren, 38:

Het geve *u dan niet* vreemt. -

Maeghden, 24:

- *gelijck 't u* vreemd *magh* geven.

Poëzy, II. 537:

POOT, die in de 18de eeuw bloeide, vond het bij zijne onmiddellijke voorgangers, de schrijvers der 17de, en toen dezen het bezigden, was het bij ons reeds twee eeuwen oud. In het Vaderboeck (Leyden 1511) leest men fol. 26 verso: *doe hem hilarion ommekeerde ende die tafel met schoone brode ende met wijn ende met anderen goeden gerechten alsoe wel bereit sach*, *doe lachede hi ende sprack: Heu*, *heer duvel, ghi sijt hier kloeck gheweest; ick en ete uwe spise niet. Ende altehantsoe* verswant

Het gaf *me* vreemt -

En VONDEL niet alleen: ook WESTERBAEN, Ged. II. 195:

Meer niet! dat geeft *my* vreemt. -

Ook BREDERO, Angeniet, 28:

Wel geeftet *u dan* vremt -

Lucelle, 35:

Het geeft *my al te* vreemt. -

Ook de bekwame vertaler van het Leven van MARCUS AURELIUS, 93 verso: *maer het* geeft *my* vreemt, *hoe ghijt niet beter er ghedoocht.* Ook HOOFT, Ned. Hist. fol. 592: *merkende dat hun zulx* vreemdt gaf. En fol. 1231: *'T* gaf *hun zeer* vreemdt enz. De uitdrukking wordt bij het volk nog gehoord, en vooral eene dergelijke: het *geeft* mij *wonder* of *geen wonder*, die ik mede aantrof bij VONDEL, Leeuwendalers, 53:

- *het* geef *dan niemant* wonder.

en in de Levens van PLUTARCHUS fol. 107: *De eerste.... zeyde dat hem* wonder gaf *hoe sy dese tijdinghe so haest mochten getracht hebben.* Hor. Belg. V. 6:

het ghevet *mi* wonder *boven maten*,
Dat ghi u aldus qualic gaet saten.

WEILAND heeft deze spreekwijs uit HALMA opgeteekend; doch men ziet, hij had ze uit onze schrijvers kunnen putten.
Men zeide ook: dat *heeft* mij *wonder;* b.v. Passionael Somerstuck, 16: *doe dit constantijn* wonder hadde *wat dit ware.* Bl. 45: *doen* hadden *sijt alle* wonder *ende worden vervaert.* En 55: *doen hy die steenen sach voor den cule liggen*, *so* hadde *hijs* wonder. - Hor. Belg. VI. 54:

Seker, oom! dat heeft *mi* wonder.

Ald. 75:

Ay! dat heeft *mi* wonder *groot.*

Bl. 131:

Her Bollaert, *dat* heeft *mi* wonder
dat ghi sprect dese hoghe woort.

En 245:

ghi sprect recht, *dat* heeft *mi* wonder.

Zie voorts prof. DAVIDS Glossarium op MAERLANTS Rijmbijbel, in welk werk de uitdrukking *wonder hebben* twaalfmaal voorkomt.
De verklaring van deze en andere uitdrukkingen geeft GRIMM, Grammatik, IV. 246 - 9.

die onreine koek ende die tafele mitter spisen. D.i., in den nog heerschenden zin: ging weg, verdween. In den nog ouderen Passionael komt reeds het

frequent. *zwindelen* voor (zie beneden), en deze, benevens andere afleidingen van het woord, in onze taal te allen tijde aangetroffen, bewijzen wel, dat het inheemsch is, en ons niet door de achttien-eeuwsche grasmaaijers behoefde te worden aangebragt. Ook Dr. DU RIEU, als hij in De Taalgids, II. 136, bedenking maakte tegen de uitdrukkingen 'in God of in hemelsche bespiegelingen als *verzwonden*', bedacht niet dat de bet. van absorberi mede bij GRAFF vermeld en gestaafd, en dus oud en echt is; zij vloeit dan ook voort uit die van vergaan, te niet gaan, verdwijnen. Te regt trad dus onlangs Mr. BOGAERS als verdediger van *verzwinden* op, en staafde het gebruik van dit w. door voorbeelden uit verschillende schrijvers, zoowel uit de 17de eeuw (VONDEL, HEYNS, DATHEEN, CAMPHUYSEN, REVIUS) als uit de tegenwoordige (BILDERDIJK, TOLLENS, STARING, DA COSTA). Ik zal die bewijsplaatsen hier niet herhalen, doch de kracht er van versterken door er andere aan toe te voegen, vooral uit schrijvers die POOT voorafgingen. OUDAAN, Agrippa, 165: *dat een Goochelaar Pazetes zijne gasten een wel opgediste maaltijd plag toe te dienen, en dat die*, *als 't hem beliefde*, *wederom* verzwond. (Men ziet, dit gebruik is volmaakt hetzelfde als in 't voorbeeld uit het Vaderboeck). - Werken van RABELAIS, I. 168: *door de kracht van dit..... water..... de Duivelen dadelijk doen verdwijnen en* verswinden. - VAN HOOGSTRATEN, Haegaenveld, 46: *greep haer den Heldgod en* verzwond *(zij) in den strot van een vremd gedrocht.* De volgende plaatsen uit dichters zal ik zoo beknopt mogelijk aanhalen. VAN DER VEEN, Zinneb. 3: *Zyn gramschap doet* verzwinden *alle trots.* Bl. 83: *(het) sal als een schaduw* verswinden. Bl. 203: *al..... moet als een Clapbus haest* verswinden. VAN BEAUMONT Ged. (uitg. van TIDEMAN) 128: *Hy sal..... alle dompen doen* verswinden. VALCOOGH, Reg. der Duytsche Schoolm. 146: *Kuysheydt*, enz. *zijn nu gans* verswonden. OUDAAN, Uytbr. over Job, 27: *Dies zullen ze voor de mot* verzwinden *en vergaan.* Ald. 178: *gy moest* verzwinden *met al 't verdichtsel van uw breyn.* Dez. Voorschad. 191: *Hy zal dat verwaten Hoofd doen* verzwinden *en verkrimpen.* Ald. 196: *Die Maaneschadu dee* verzwinden *uit het oog.* Dez. Uytbr. der Psalmen, I. 24: *Des moe* verzwinden *voor uw oogen al wat* enz. Dez. Poezy, I. 33: *'t Groote licht moest* verzwinden. D. II. 332: *de nacht des afgronds moet* verzwinden. - TUINMAN (een tijdgenoot van POOT), NEANDERS Verbondsliederen, 87: *leer en goed* verzwinden. Bl. 98: *Laat wat verganglyk is* verzwinden.

Na POOT treft men het woord nog aan bij de volgenden, onder welke er zijn, aan wie, ook door de heeren BEETS en DU RIEU, wel eenig gezag op het stuk van taal zal worden toegekend. BERKHEY, Zeetriumph, II. 413: *'t Geboomte zag den damp des strijds* verzwinden. - E. WOLFF, Mengelp. II. 241: *dat haar gloed vuile dampen doet* verzwinden. - MUNTINGHE, de Psalmen vert. I. 254: *Mijn levenstijd* verzwindt *in rook.* Ald. 374: *Wiens leven*, *als een schaduw haast* verzwindt. - BILDERDIJK, Vad. Oranjez. 12: *Daar hoort ge de vrijheid* verzwinden *door de lucht.* - TOLLENS Ged. I. 17: *wat ook moog* verzwinden. Bl. 80: *Daar* verzwinden *pijn en plagen.* En 88: *Laat hen* verzwinden *in hun vaart.* D. II. 105: *Spooksel en nevel verstuift en* verzwindt. Nalez. 110: *de tijd* verzwindt. Dichtbloemen, 13: *Zou 't Paradijs in 't stof* verzwinden? - MOLSTER, Liederen en Gebeden, (2e druk), 156: *Een ademtogt*, *een wind*, *die heengaat en* verzwindt. - TEN KATE, Christenharptoonen van J.P. LANGE, 17: *De minuten...* verzwonden. En 31: *Dan is geen star* verzwonden. - VAN LENNEP, Ged. zoo O. als N. 65: *'t heelal in 't niet* verzwonden. Bl. 158: *Trojan is* verzwonden. En

173: *eindlijk moest de laatste kracht* verzwinden. - VAN BEERS, Levensbeelden, 4: *Te tuimelen in den wielenden wals... Tot alles* verzwinde. Bl. 58: *Laet mijn arbeid en mijn naem.....* verzwinden. - BOGAERS, Ged. 68: *ons groen* verzwindt. - BEETS, Ged. (2e druk), 75: *En thands; die droom*, *dat lieflijk beeld* verzwond.

Als zamenstelling met *om* heeft BILDERDIJK, *omzwinden*, Verspr. Ged. II. 36:

't *Houdt al een eindloos* ommezwinden.
En zoekt zijn' aanvang weêr te vinden.

Tot *zwinden* behoort ons *gezwind*, hoogd. *geschwind*, vlug, vaardig; althans vermoedelijk; want GRAFF, VI. 884 en 887 durft het niet beslissen. Als HUYGENS dit w. bezigt, Korenbl. I. 234:

Geld met Guychelen verovert,
Goed, den eigenaar onttoovert
By geswinder *wetten treek*,
Acht ik minder dan gebreck.

dunkt mij met BILDERDIJK, D.V. 187 zijner uitgave, dat dit zegt: ‘gezwaaide of verdraaide.’ WESTERBAEN heeft een znw. *zwind*, dat

onze woordenboeken niet vermelden; Ged. I. 427:

Wilje visch? daer 's oock al raed toe.
Gaen wy even over duyn
By mijn naegebuyr Neptuyn;
Gaen wy singlen in de swinden,
't Wandt is ree, en maer t' ontwinden.

D. II 664:

- die haer voeten dan gaen wassen, en misschien
Een bloote knie of noch yet hoogers laeten zien
Uyt vreese van haer rock of hembje nat te maecken,
Indien zy in een swind *wat dieper mochten raecken.*

Ik acht dit één met *zwin*, bij WEIL. kreek, kil of geul, en alzoo welligt aan *zwinden* vreemd. Niet daaraan vreemd is *swindig* bij SEVERIJN, Mengel. II. 30:

- het swindig *stof*
Der hoogste bergen.

dat ik niet opvat in de gewone beteekenis van *zwindig* of *zwijdig*, d.i. veel, groot; maar in die van ligtbewogen, verwaaijend, wegstuivend.

De frequentatiefvorm *zwindelen* is even oud als het prim. ww. zelf, want reeds bij GRAFF vindt men *suintilon*, *gasuintilon*, bij ZIEMANN *swindeln*, draaijen, draaijing of duizeling ondergaan, hoogd. *schwindeln.* KIL. heeft het w. niet, alschoon men in den Passionael Somerstuck, fol. 14 verso leest: *starcke iongelinghen ende vrome ginghen* zwindelen *achterwaert van honger ende vielen doot.* In alle volgende tijdperken ontbrak het niet aan schrijvers, die het w. gebruikten. HOOFT, Ged. fol. 214:

- een tol, die, met geduurigh zwindelen,
Zich zelve licht den voet, en eige grafsteé graaft.

VONDEL, Salmoneus, II:

Zy twijfelt of ze dwers of achter gaet, of voor;
Zoo zwindelt *haer het hooft*: -

Dez. Ovidius Herschepp. 270:

Haer zinnen zwindelen *verbijstert heene en weer.*

BREDERO, Griane, 26:

Hoe zwindelt *my mijn hooft? mijn ooghen sien al groen.*

APOLLO'S Marsdrager, I. 159:

- monsters, hellewaard te zwindelen *met een gons.*

d.i. dus in bedrijvenden zin. - OUDAAN, Poëzy, I. 263:

- de logentaal, arghertigheid, en listen
Die met een gansche wolk hem zwindelen *om 't hoofd.*

D. II. 161:

Wat heeft 'er meenig eeuw gezwindelt *en gezwaait*,
Om 't aspunt -

D. III. 507:

- *Op zijn Faëtons*
Gedraaiboomt, *naar om laag te* zwind'len *met een gons.*

Dez. Ged. (na des Auteurs dood door POOT in 't licht gezonden) 139:

Al wat gevoelig aan 't begrip der zinnen is,
Niet verder dan 't gevoel toepassen, zwindelt *mis.*

SMITS, Rottestroom, 59:

- *door 't* zwindelen *en malen*
Van de watermolenraén.

KORN. V.D. PALM, in Dichtoeff. van Stud. Scient. Gen. II. 168:

Hoe zwaeit de hemelbol, *met* zwindelende *schreden!*

J.P. KLEYN, Oden en Ged. I. 46:

Dartel, *gelijk de morgenwind in de lente*
Langs de bedaauwde velden zwindelt.

D. II. 68:

Reeds nad'ren van verre onzigtbare wolkjes:
In harmoniesche mengeling
Zwindlen *zij herwaart;* -

d.i. zweven al wentelende voort. Bl. 93 ald.: *De* zwind'lende *Zephyr.* - TOLLENS, Laatste Ged. I. 105:

Het zwindelde *alles voor zijn geest.*

TEN KATE, Tassoos Jeruz. I. 191:

Maar deze....
Treft 's vijands hoofd en zwindelt *uit zijn oogen!*

Met voorzetsels zamengesteld heeft men *verzwindelen*; BREDERO, Angeniet, 40:

Op zijn aanblik verzwindelt *het duister!*
Maer soo haest dat ghedacht verzwindelt, *fluck ghezwint*
Loopt yder nae, *dat hy uyt aert of onwenst mint.*

BEELOO, Frankrijk, Eng. en Ned. (1832) 28:

Op zijn aanblik verzwindelt *het duister!*

Gelijk dit van *verzwinden*, zoo is *omzwindelen* van het door BILDERDIJK gebezigde *omzwinden*; Van HOOFT zie twee pll. in het Woordenboek des Inst. en voeg daarbij Ged. fol. 118:

Indien ghy u vergaapt aan spiegling van gedachten,

Die zwindlen *om end' om.* -

VONDEL, Faëton, 20:

Nu let eens hoe de kloot des hemels eeuwigh draeit,
En ommezwindelt *met zijn kringen.* -

Dez. VIRGILIUS Wercken in dicht, 352:

- *gedraeide tollen*
Van 't speelzieck kint, *die snel* omzwindelen *en rollen.*

Dez. VIRGILIUS in ondicht, 177: *Hy.... maelt en hermaelt al wat hem voorkomt*, *dat hem het hoofd* omzwindelt. En 188: *laet haer zinnen van allerhande gedachten* omzwindelen. - DE BRUNE, Bancketwerk, II. 247: *de dood-doecken daer in uw lichaem morghen zal* omzwindelt

ligghen. Deze bet. is minder gewoon; doch schijnt oud, want in een oud gebed tot JEZUS lees ik, in SERRURES Vad. Mus. II. 429: *met suchtender kelen*, *met* beswendelden *hoofden*, d.i. met *omwonden* hoofd; eene bet. die van draaijen, rondbewegen, ligt af te leiden is. In den gewonen zin is het wederom bij OUDAAN, Poëzy, II. 58:

- dat de dweepery der yd'le wysgezintheid,
Te spoorloos om end' om moet zwind'len *in haar blindheid.*

En MACQUET, Uitspann. II. 41:

De dryvende aerde... met bergen, *zeeën en steden*
Die met een snelle vaert omzwindlen -

Met andere voorvoegsels heeft men wijders de volgende frequentatieven; OUDAAN, Agrippa, 131: *de strikken der tegenwerpingen te* ontzwindelen. Dez. Roomsche Mogenth. 355: *haare wederstrevers te* ontzwindelen; d.i. door behendigheid te ontkomen, eig. te ontdraaijen. Dez. aid. 398: *waar door den strijder.... zich door dusdanige kronkelige bochten verbergende.... scheen tusschen de tanden en klauwen der leeuwen* door *te* zwindelen. - VAN RIJSWIJCK, Eppenstein, 122:

Zoo zwindelde *de volkshoop* voort.

TOLLENS, Ged. II. 184:

De wanklank gill' zijn valsche toonen
En zwindel' *met zijn lof* voorbij!

En N. Ged. II. 166:

Roem van helden zwindelt henen
Als een vlugtig droomgezigt.

Als afleidingen van het frequent ww. kan men aanmerken *zwindeling* en *bezwindeling*, het eerste bij BILDERDIJK, Verspr. Ged. II. 54:

Voelt hy dan de zwindelingen
Van des luchtruims opperkringen, enz.

en het andere bij OUDAAN, Roomsche Mogenth. Voorr. 12: *niet dan een loutere* bezwindeling *der zinnen.* En voorts bij den laatste een niet alledaagsch adjectief, Agrippa, 389: *de* onontzwindelijke *mengselen*, d.i. die niet te ontwarren of uit elkander te scheiden zijn, onoplosselijk derhalve.

LÈXER merkt te regt op, dat *schwenden* het causatief van *schwinden* is; van daar is *verzwenden* bij KIL. verkwisten, doorbrengen, in 't hoogd. *verschwenden;* bij GRAFF trouwens is *suandjan*, *suentan*, bij ZIEMANN *swenden*, doen verzwinden. Een nederl. frequent *zwendelen* is mij wel in de volkstaal, doch niet bij onze schrijvers voorgekomen; hij loopt *zwendelen* bet. hij houdt zich met kleinen of oneerlijken handel op, en volgens De Navorscher, VIII. 345, is op het platte land van Noordholland *zwendelen* misbruik van sterken drank met handelnering verbinden; een *zwindelaar* is daar een losbol. BOGAERS heet hem een *zwendelaar*, Ged. 130:

Het middel, *hoe de* zwend'laar *scheldt*,

Dat veiligt voor zijn valsche munt.

VAN BÈERS bezigt *zwendelen* in den zin van *zwindelen*, Levensbeelden, 4:

Wat schittren die oogen, van 't wilde genot
Dat het zwendelend *zwirlen doet smaken!*

Dat het ww. *zwinden* etymologisch naauw verwant is met *(ver)dwijnen* valt in het oog. KIL. stelt dan ook *verdwijnen* gelijk met *verswijnen* en *dwijnen* met *swijnen.* Het eng. *to dwine* beteekent bezwijmen en verdwijnen; van daar *dwind*, verteerd, en *to dwindle*, afnemen, verminderen. Het ww. *dwijnen* is bij ons geheel verouderd. Enkele voorbeelden er van mogen het vroegere gebruik staven, en tevens aantoonen dat dit *dwijnen* bij onze vroegste schrijvers althans dikwerf in beteekenis met *zwijnen* of *zwinden* overeenkwam. MAERL. Spieg. Hist. I. 74:

Want die vrouwen van den lande
Daden hem so grote pine,
Omme minnen, dat hi waende dwinen.

d.i. meende te vergaan, te verteren. D. II. 87:

Scoenheit es cranc toeverlaet;
So soe meer ter ouden gaet,
So soe meer brect ende dwijnt.

d.i. afneemt, vermindert. D. III. 114:

Hare dochte, dat hare herte dwijnde,
Alsoe cranken of aermen vant.

d.i. bezweek. - In WILLEMS Mengelingen, 469:

Die kinder diene pine niet te swaer,
Dat si van vresen dwinen *niet.*

d.i. bezwijken, verteren. - N. Werken van de L. Maatsch. V. II. 34:

Egypten daer hi eerst in dween
Dinct hem so goet -

Sp. Hist. I. 404:

Dus sal emmer sijn here dwinen.

d.i. verminderen, afnemen; zie CLIGNETTS Bijdr. 370. Elders kan het gelijk gesteld worden met ons *verdwijnen*; Leven van St. AMAND, I. 99:

- *emmer* dween *die heydene wet.*

VAN DE VENNE, Belacch. Werelt, 280:

't Lacchen dwijnt *mit Wee ten End!*

d.i. vreugde en leed hebben ten laatste uit, vergaan eenmaal. Dez. Holl. Turf, 88:

Wel dien Geest, die Geest doet schijnen,
Als de Geest-Keest hun moet dwijnen.

Dez. Wijsmal, 10:

- *en hoe de dromen* dwenen,
Wanneer de schemerschijn het duyster hadt ontbloot.

VONDEL, Amst. Hecuba, 24:

Gelijck men door de noordervlagen
De wolcken, die wy swanger zagen
Zoo daetelijck, ziet dwijnen *weêr.*

Dat dit gebruik niet door eene dichterlijke vrijheid plaats had, bewijst Lev. van PLUT. fol. 61 verso: *nae dat hij uyt der menschen ooghen* ghedwenen *was.*

Dr. A. DE JAGER.
Jan. 1864.

Nederland en Oranje.

De fransche heerschappij in ons vaderland en de verlossing daarvan in 1813. Toespraak tot de leden van het Rotterdamsche leeskabinet, den 12den en 14den November 1863 door Mr. G. Mees Az., lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen. Te Rotterdam, bij Verbruggen en van Duym, 1863.
Historische herinneringen naar aanleiding van het gedenkfeest van Nederlands bevrijding, door G. van Reijn, Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden enz. Te Rotterdam, bij Verbruggen en van Duym, 1863.
Grootvaders memorieboek. Schetsen uit den tijd der fransche overheersching in Noord-Holland door J. Bouman. Purmerende, J. Schuitenmaker, 1863.
Aanteekeningen van een veteraan, dato 16 Augustus 1815, die onder den prins van Oranje in 's prinsen klein leger, in de velden van Waterloo gestreden heeft, medegedeeld door P. Wakker, oud soldaat 10de Afdeeling Infanterie. Purmerende, J. Schuitenmaker, 1863.
Godsdienst in volk en huisgezin, twee kanselredenen uitgesproken 15 en 22 November 1863 door M. Cohen Stuart, Evangeliedienaar te Rotterdam. Te Rotterdam, bij Verbruggen en van Duym, 1863. Uitgegeven ten voordeele van een te Rotterdam op te rigten standbeeld van G.K. van Hogendorp.
Toespraak gehouden in de Hervormde Kerk te Hoorn, 17 November 1863 door Dr. H.J.E. van Hoorn (uitgegeven met een liefdadig doel). Te Hoorn, bij Gebr. Vermande, 1863.

Neêrland heeft, in het jaar onzes Heeren 1863, feest gevierd. Het vierde feest over de verlossing van het vaderland - vijftig jaren geleden - uit de fransche heerschappij.

Er zijn in de geschiedenis der menschheid tijdperken - en daartoe behoort het tijdperk van 1813 - welke eene bijzondere aantrekkingskracht bezitten voor hen, die, met wijsgeerigen en kritischen geest, de geschiedenis onderzoeken.

Het zijn die tijdperken, waarin een grooter of kleiner gedeelte der menschheid strijd voert voor beginselen van waarachtige vrijheid, zich verzet tegen onderdrukking en zijne regten als mensch tracht te verkrijgen of te hernemen.

Het is de aantrekkingskracht, welke een Motley deed besluiten, een groot deel van zijn leven te wijden aan het te boek stellen van eene geschiedenis van onzen opstand tegen Spanje en de vestiging onzer republiek.

Het is de aantrekkingskracht, waardoor alles, wat tot het grootsche drama der fransche revolutie van het einde der voorgaande eeuw behoort, de belangstelling opwekt van ieder, die de jaarboeken

van dien tijd opslaat en met aandacht leest.

Zulke bladzijden zijn dan ook, meer dan anderen, in staat om het wezen van den mensch te doen kennen.

De menschelijke hartstogten hebben in zulk een tijd een ruim veld om zich te bewegen. Zoowel het edele als het lage en onedele van het menschelijk wezen en zijn vertoont zich dan in de ware gedaante. Men vindt bewijzen van groote geestkracht en moed, van zelfbeheersching en zelfverloochening op dezelfde bladzijde opgeteekend, waar daden staan beschreven, waardoor onze diepe en innige verontwaardiging wordt opgewekt en ons geloof aan de menschheid één oogenblik aan het wankelen gebragt.

Haal u een oogenblik het beeld van Ch. Corday voor den geest en dat van den walgelijken Marat.

Wat zegt ge van die moordenares en haar slachtoffer? Veroordeel hare handelwijze, zoo ge dit in uwe onfeilbaarheid geraden acht, maar beken, dat ge hier ook geestkracht, moed en zelfverloochening waarneemt, zeldzaam in de vrouw en alleen bestaanbaar in zulke tijden en met zulk eene levensgeschiedenis. En nu het slachtoffer? Kunt ge u iets meer dierlijks, iets meer daemonisch voorstellen dan dat wezen, met name Marat? Weet ge iets walgelijkers te bedenken dan de vergoding, welke de *mensch* hem na zijn dood bewees?

Maar genoeg om mijne stelling te bewijzen. Haasten we ons om dit drama door vrolijker tooneelen te vervangen. Laten we het vaderland, nog eens door den spiegel des geestes, zien feestvieren.

November 1863! Juist vijftig jaren geleden werd de oude republiek, onder een' nieuwen en beteren vorm, weêr vrij en onafhankelijk. Het verbond tusschen Nederland en Oranje werd vernieuwd en naauwer aangehaald.

Hoe dit geschiedde, kan men, in de jaarboeken van dien tijd en de menigvuldige brochures, poëtische ontboezemingen, kanselredenen en toespraken van dezen tijd over dien tijd, lezen en nagaan. De verloopene vijftig jaren kenmerkten zich - vooral de laatsten - door toeneming van bloei en welvaart, ontwikkeling van echt constitutioneel leven en vooruitgang op velerlei gebied.

Is het wonder dat men, bij het naderen van het halve-eeuwfeest van zulk eene heilrijke verlossing, gevolgd door zooveel voorspoed, bedacht was om die dagen feestelijk te herdenken?

Is het wonder, dat de industrie - niet een der minst bedeelden in den voorspoed der laatste jaren - zich van dat denkbeeld meester maakte en zich aan het hoofd plaatste om de feestviering te leiden?

Wat zij deed en hoe zij *werkte* is van algemeene bekendheid. De sympathie van het algemeen viel haar niet ten deel. De gehoudene inzameling van gelden bleef verre beneden de geraamde som.

Verdeeling van krachten. Ziedaar dunkt me, een der gebreken van de commissie. Men wilde een monument, een naald en een ambachtsschool. Men wilde te veel en zal daardoor misschien niets groots tot stand brengen.

Waarom ging het denkbeeld van een nationaal paleis niet uit van die Commissie?

Een gebouw voor de volksvertegenwoordiging. Ziedaar, wat eene juiste en geschiedkundige waardering zal zijn van de dagen van 1813. Dagen, die het begin uitmaken van ons constitutioneel leven, van onze naauwere aansluiting, ook door

die constitutie, aan het huis van Oranje; die de scheidsmuur deden wegvallen, vroeger opgerigt door provincialismus, patricische hatelijke willekeur, tweedragt en eigenbelang.

Wij krijgen zulk een gedenkteeken aan die dagen. De natie heeft bij monde harer vertegenwoordigers, hare goedkeuring aan het van de regering uitgegane denkbeeld gehecht.

De natie stond, bij monde van diezelfde vertegenwoordigers, de daarvoor gevraagde gelden toe. Maar zoude dat gebouw, verrezen, uit gelden door en bij het volk verzameld, zonder tusschenkomst van regering en vertegenwoordiging, door het meer vrijwillige en individueele der daad nog niet in waarde gestegen zijn, als blijvend gedenkteeken van dankbaarheid en juiste opvatting van het oogenblik? Wij meenen dit toestemmend te mogen beantwoorden.

Men had dan èn monument èn naald èn ambachtsschool kunnen missen; maar men had in dat *nationale* gebouw hulde moeten brengen aan de mannen van achtienhonderd en dertien, de wegbereiders en voorgangers.

Hoe het zij, wij krijgen nu veel. En wanneer niemand meer denkt aan de feestviering van November 1863, dan nog zullen de groote op te rigten steenmassa's - wij willen hopen dat het meer, dat het kunststukken zullen zijn - in verre dagen getuigenis kunnen geven aan den geschiedvorscher en antiquaar, dat hunne voorouders blijde en dankbaar waren, voor vele zegeningen onder en met het huis van Oranje genoten.

De sceptici en pessimisten onzer dagen hebben een meer sprekend bewijs, dan die steenmassa's, ontvangen, toen de Novemberdagen daar waren.

Het volk, in de meest uitgebreide beteekenis des woords, vierde feest. Geen dorp, ja, geen gehucht bleef achter.

Inwijdingsredenen door groote mannen uitgesproken, wedijverende illuminatiën en vuurwerken, schitterende bals en concerten; waardige zoowel als belagchelijke optogten! bacchanaliën van het volk, met den aankleve van dien, het langs 's Heeren straten zingen en schreeuwen, zwaaijende, draaijende en dansende hunne feestvreugde betoonende. Niets van dat alles heeft ontbroken.

De vaderlandsche driekleur wapperde niet alleen van 's lands gebouwen, maar van ieder bijzonder huis. Dat was een treffend gezigt; treffend door de algemeenheid.

De twist over de kleuren van de nationale vlag werd vernieuwd. Moest het rood, wit en blaauw, of Oranje, wit en blaauw, of wel voor deze gelegenheid zuiver en alleen Oranje wezen? Moeijelijk vraagstuk, Oranje moest er bij en daarom hingen velen een Oranje-wimpel aan de nationale driekleur.

Niemand verscheen op straat of hij droeg het bewijs zijner Oranjegezindheid in strik of lint bij zich.

Gaarne nemen we aan dat er veel op rekening der *vertooning* moet geschreven worden, maar dat neemt niet weg dat de hoofdtoon der feestviering, een toon van Oranje en eensgezindheid was.

De tijden van vóór 1795 zijn vergeten. Het vaderland staat nu boven de stad of het gewest; het algemeen belang boven het bijzondere, en de oude patriotten en Oranjeklanten zouden niet meer aarden op Nederlandschen bodem, nadat gedurende vijftig jaren, ons land de gezegende vruchten van een constitutioneel leven heeft leeren kennen en waardeeren.

Ziet, de feestvreugde is voorbijgegaan; het gejubel heeft opgehouden, de illuminatiën zijn uitgedoofd, de vlaggen ingehaald en het volk is tot rust en kalmte en zijne dagelijksche bezigheden teruggekeerd.

Het is goed dat een volk feest viert, ter herdenking aan de gewigtige gebeurtenissen zijner geschiedenis.

Dat houdt den volksgeest wakker en roept de lessen der geschiedenis in het geheugen terug.

Dat feestvieren kan een middel zijn, in de hand van hen, die door kennis en gezag boven de volksmassa staan, om die volksmassa te leiden en te doordringen met denkbeelden, welke algemeene orde en vrijheid bevorderen.

Wanneer de feestviering van November 1863 dat uitgewerkt heeft, wanneer zij daarbij ons dankbaar gestemd heeft voor de dagen van voorspoed, welke wij ruimschoots genieten, wanneer zij de eendragt heeft bevorderd en de overtuiging wortel doen schieten, dat men om onafhankelijk te blijven, in dagen van vrede zich moet voorbereiden ten strijde en zich opofferingen getroosten om den zegen van vrede en vrijheid te genieten, - dan zal het geene onvruchtbare feestviering geweest zijn.

Dan zal het vaderland niet ten tweeden male verloren gaan, even als op het einde der voorgaande eeuw, te midden van ongekende weelde en voorspoed, door tweedragt, het verlies van alle geestkracht en den ellendigen geldduivel, die aan niets waarde hecht, dan aan het opeenstapelen van goud en zilver en angstvallig ieder geldstuk terughoudt, zoodra het gevraagd wordt ten nutte van de onafhankelijkheid en de eer van het vaderland.

Eene geheel andere vrucht van onze November-feestviering is de stortvloed van brochures, zoo in deftig proza, als in statig rijm. Hier kan iedereen zijn gading vinden. De lijst der Nederlandsche bibliographie werd aanzienlijk vermeerderd. Zonderlinge vereeniging van heterogene bestanddeelen. Men vindt bij iets degelijks en opmerkenswaardigs, veel dat middelmatig is en nog meer dat alleen regt van verschijning kon erlangen door de algemeene opgewondenheid en de opgeruimde feeststemming, maar dat anders nimmer waard zoude geweest zijn het daglicht te zien. Ieder denkt bij algemeene ramp of vreugd het regt van woordvoeren te hebben. Naast, om en bij dichters van naam ziet men dan allerlei beunhazen, met verwonderlijke brutaliteit den Parnassus beklimmen. Plagiaten zonder tal worden gepleegd en geduld. Geen ideetje, hoe weinig beduidend ook, of het moet den volke van de daken verkondigd worden. Geen herinnering aan die dagen mag dan langer achterwege gehouden worden. Men zoude te kort doen aan zijne verpligting omtrent het nageslacht, wanneer men der ‘historie’ Inager onthield wat haar wettig eigendom is.

Zeker zoude eene degelijke en volgens de eischen van den tegenwoordigen tijd, geschrevene geschiedenis van de ‘omwenteling van 1813’ een waardig gedenkteeken van onze feestviering - een gedenkteeken des geestes - zijn. Dit gedenkteeken werd tot heden niet opgerigt. Het is ons echter beloofd, en voldoet de heer Jorissen aan zijne beloften en geeft hij ons wat zijne historische schetsen ons regt geven te verwachten, dan zal dat gedenkteeken, hetzij vroeg, hetzij laat - wij willen hopen zoo vroeg als degelijkheid het toelaat - eenmaal tot stand komen.

De voor ons liggende brochures, kanselredenen, toespraken maken een deel uit van den stortvloed, welke zich voor, gedurende en na de feestviering over Nederland uitstortte. Laat ons zien wat ze geven.

De leden van het Rotterdamsche leeskabinet hebben in de toespraak van Mr. G. Mees Az. een krachtig hulpmiddel gehad om den *juisten* feesttoon aan te slaan. Dit is een der verdiensten van die toespraak, en daarom is het goed, dat door de uitgave meerdere verspreiding wordt bevorderd.

Het is waar, bij de verschijning begon men reeds uit te rusten van het feestvieren. Maar men kan nu nog in de toespraak het antwoord vinden op de vraag, waarom men jubelde. Misschien is dit voor velen nog een krachtig hulpmiddel om hun stof tot danken te geven voor het tegenwoordige, door de juiste waardeering van het verledene.

Mr. Meesvangt aan bij 1795. Toen reeds, zegt hij - en te regt - begon de fransche heerschappij of, zoo ge liever wilt, de fransche invloed.

De schets, welke hij ons geeft van de aristocratisch oligarchische republiek van vóór 95 en de verschillende zich na elkander opvolgende vormen der bataafsche republiek verraden het werk van den geschiedkenner. Geensints ontkent hij het groote aandeel, dat eigen schuld aan de gebeurtenissen had, overtuigend spreken de cijfers hier en daar aangehaald: onder anderen bl. 10 waar er sprake is van het betalen, onderhouden van 25000 man franschen, soldés en numéraire, habillés et équipés tant sains que malades aux frais de la république, telkens door anderen afgelost, zoodat ‘men denkt, dat wij op deze manier omtrent 200 duizend franschen gekleed en gereed hebben.’

bl. 11. In 1794 liepen 3800 schepen in en uit; in 1795 geen 800.

bl. 17. Daarom wordt in 1802 een belasting op het inkomen geheven, 4 pCt; nog eens 2 pCt. gedurende 25 jaar en ½ pCt. van de kapitalen; in 1803 7 pCt. op de inkomsten in 1804 met een schaal, tot 10 pCt. toe. En weet gij wie er getroffen werden, slechts rijken en aanzienlijken? Neen, zelfs zij, die een kapitaal bezaten van *f* 500 of een inkomen van *f* 300.

bl. 26. 5 pCt. Holl. domeinen 13 à 14, en 3 pCt. Nationale losrenten 8¾ à 9.

Deze en andere cijfers, bij mr. Mees te vinden, spreken overtuigender dan alle hoogdravende zinnen over tyrannij, verguizing, vernedering enz. Zij maken duidelijk wat het beteekent, de onafhankelijkheid te verliezen, en kunnen *een ieder* overtuigen, dat het wel waard is zich voor die onafhankelijkheid eenige opofferingen te getroosten.

Eigenaardig is de voorstelling van den vurigen woordvoerder Hahn in de vergadering der provisionele representanten (bl. 9) en het relaas van hetgeen te lezen stond in de laatste koninklijke courant van den 14^{en} Julij 1810 (bl. 23).

Er zijn door Mr. Mees in het leeskabinet te Rotterdam woorden gesproken, welke weerklank gevonden hebben bij hen, die ze hoorden.

Die woorden ‘zoo er in ons tijdperk van monumenten nog eenige voeten gronds in het zich gestadig uitbreidende Rotterdam beschikbaar waren, gewis het zou een luisterrijke herinnering aan 1813 zijn, zoo voor Gijsbert Karel van Hogendorp in ons midden een standbeeld verrijzen mogt,’ die woorden bevatten *waarheid.*

G.K. Hogendorp is, dunkt me, bij de herdenking van 1813 te veel op den achtergrond geschoven.

Met vernieuwd genot herinneren we aan de woorden van den heer Th. Jorissen in zijne historische schetsen ter neêr geschreven.

'Doch te midden van het angstig zwijgen, waarmede Europa en Holland dat woord vernam, te midden van de toebereidselen tot den grooten krijg, zat er een ambteloos man in zijn studeervertrek en schreef. Hij schreef een ontwerp van grondwet voor het eerlang herstelde Nederland.

Die man was Gijsbert Karel van Hogendorp.

Hij had boven den vloed der wereldgebeurtenissen de hand van Hem gezien, tot wien het geschrei der volken rees, en het geheimvol letterschrift gelezen: *gewogen*, *maar te ligt bevonden!*'

Wij gevoelen al de verdienste van dien ambteloozen man, en brengen daarom hulde aan Rotterdam, dat zich zoo gretig meester maakte van het denkbeeld van mr. Mees, en dat denkbeeld zeer zeker op waardige wijze zal verwezentlijken.

Wij namen onzen bijbel en zochten naar 1 Tim. V vers 1[a], tot motto door den heer van Reijn gekozen. Wij lazen:

'Bestraf eenen ouden man niet hardelijk, maar vermaan hem als een vader.'

Neen, zeventigjarige feestgenoot, wel verre van hardelijk te bestraffen of te vermanen, zouden we u, ook zonder die bede, dank gezegd hebben voor uwe feestgave.

Als feuilletons had het geschrevene zeer groote waarde en leverde het bewijs dat de Rotterdamsche courant een juist begrip had van de taak der dagbladpers in zulke dagen; grooter eischen worden dan aan haar gedaan, dan het leveren van hoogdravende verslagen door de correspondenten ingezonden, over de feestviering van de plaats hunner inwoning. *Goed en historisch* geschrevene feuilletons over de aanleiding tot de vreugde van den dag is dan een hoofdvereischte van de journalistiek. Zij kan veel bijbrengen tot juiste waardering en vruchtbare viering van ieder volksfeest. Heeft de journalistiek van Nederland hieraan voldaan?

Moesten die feuilletons daarom herdrukt en afzonderlijk uitgegeven worden?

Er zijn verschillende redenen, welke voor die afzonderlijke uitgave pleiten.

Als herinneringen van een tijdgenoot en ooggetuige heeft de voorstelling de waarde van den geest des tijds juist te kunnen weêrgeven. Daarbij komt dat deze herinneringen, bij veel wat van elders bekend is, eenige bijzonderheden van minder algemeene bekendheid bevatten.

Wij herinneren onder meer aan: de uitgebreide voorstelling van het verzet der weesjongens te Rotterdam in 1809; - den togt van een deel der burgers van Rotterdam ter ondersteuning van Dordrecht in 1813; - het aandeel van J. Immerzeel Jr. aan den opstand, zoowel door het stellen der proclamatie van den vice-admiraal Kikkert (bl. 46) als door zijn Rotterdamsch avondblad, - het aandeel van jonkheer C.T. Gevers en mr. François Frets welke buiten elkanders medeweten, met veel gevaar, naar Engeland stevenden om daar steun voor den opstand in Nederland te gaan zoeken (bl. 67).

Ziedaar onze gedachten over de historische herinneringen.

Hoewel wij persoonlijk meer ingenomen zijn met de toespraak van Mr. G. Mees Az., brengen wij doch gaarne hulde aan de uitgevers die niet terugdeinsden, om deze herinneringen, hoewel een herdruk, in den handel te brengen. Nog ééne *opmerking* - geen hardelijke bestraffing noch vermaning - zij ons geoorloofd.

Onder het lezen van de toespraak trof ons de kortheid en bij het doorbladeren der herinneringen de lengte der zinnen. Het eerste was vermoeijend; het laatste door de opeenstapeling der denkbeelden, onduidelijk. De tegenstelling trof ons. Daarom en ook dáárom alleen maken wij er melding van.

Wij laten dan ook aan een ieder het eigen onderzoek naar de juistheid der opmerking over.

Even belangrijk en lezenswaard als de toespraak en de herinneringen, even onbelangrijk en niets beduidend vinden wij zoowel Grootvaders memorieboek als de aanteekeningen van een Veteraan.

Het eerste belooft ons schetsen uit den tijd der fransche overheersching in Noord-Holland, en geeft niets dan een eentoonig verhaal van het eentoonige leven van de Beemster boeren van dien tijd. Het komt eigentlijk daarop neêr, dat men in den Beemster weinig of niets afweet van hetgeen buiten den Beemster voorvalt. Men trouwt, verwekt kinderen, maakt kaas, koopt en verkoopt koeijen en laat Gods water over Gods akker loopen. Men hoort in 1794 het geschut en geweervuur in de rigting van Alkmaar, men praat er over, men maakt zich een enkel oogenblik ongerust om spoedig weêr aan niets anders te denken dan aan kaas en koeijen.

Treffend waar is de voorstelling van Gerbrand, ‘die altijd even langzaam en treuzelig was.’ Hij moet zich, daartoe geprest, bij het bataafsche leger voegen, met een wagen ‘ouder gewoonte maakte hij weinig voortgang.’

‘Eindelijk geraakte de machine’ - of dit Gerbrand of de wagen is, wilde mij niet duidelijk worden - ‘in beweging en Gerbrand ging met zijn uitgelezen span, sjok, sjok, de groote reis aanvaarden; zoo langzaam voortgetrippeld, kwam hij na een geruimen tijd voor een brug, die gedeeltelijk weggebroken en onbruikbaar gemaakt was. ‘Wat duivekater is dat,’ mompelde Gerbrand langzaam bij zich zelven, ‘hou hou! niet verder beesjes, niet verder! - Wij zullen hier met een maar schaftijd houden,’ hij ontspande de paarden en liet die aan den weg grazen, nam zijn trommel met proviand en gebruikte een paar fiksche boterhammen, en dronk een teug koffij, die Maartjebuur hem in een bierkruikje had medegegeven. Na alzoo, dood op zijn gemak ontbeten te hebben, stak hij een frissche pijp aan, spande de paarden in en zeî: ‘zie zoo! daar wij onze reis niet verder vervolgen kunnen, denk ik dat ze mij aan de overzijde niet noodig hebben, ik maak nu maar regts om keer, dan kan ik nog voor den avond t' huis zijn.’

Daar ontdekte hij iemand aan den overkant, die hem wilde beduiden dat hij een omweg zou maken, om zoo doende bij het leger te komen; hij spoorde hem tevens aan, om wat meer spoed te maken.

‘Ik geloof,’ schreeuwde hij: ‘dat gij uw tijd verbeuzeld hebt, en veel te laat zijt aangekomen. De kans staat voor het Bataafsche leger thans niet gunstig,

het is te vreezen, dat de Engelschen en Russen van daag Alkmaar zullen bemagtigen, zie maar dat ge er komt, want ze hebben je hulp daar wel degelijk noodig.'

'Praat jij maar', dacht Gerbrand, 'ik geef den brui van al die drukte, ik ga naar mijn oude baas.'

Zoo waren er en zoo zijn er nog. Denzelfden dag, dat er bij Alkmaar gestreden werd, vierde men in den Beemster, op Vrede-Best het verjaarfeest van de jongste dochter, een kind van een jaar.

'Er heerschte dien dag op Vrede-Best eene kalme tevredenheid, een feestelijk genoegen en hartelijke eensgezindheid, die prachtig afstak bij de onrust, partijschap en diepe verslagenheid, die alom werd waargenomen.'

O kalme rust van een menschelijk plantenleven!

Het Memorieboek gaat tot 20 Januarij 1805 en eindigt met een verjaarfeest, even deftig en statig beschreven, als de vrijagie, de boeren-bruiloft, de bevalling en het eerste verjaarfeest.

Natuurlijk vinden we hier niets van het voor geheel Nederland zoo gewigtige jaar 1813.

Het Memorieboek moge goed zijn als leesboek voor de Beemster jeugd; winste voor eene betere of juistere waardering der fransche overheersching geeft het niet.

Evenmin de aanteekeningen van een Veteraan. Die Jan Rem schijnt een dapper en braaf soldaat geweest te zijn, zooals er toen velen waren. Men kan uit deze beschrijving van de dagen van 15-18 Junij 1815 zien, hoe beperkt de gezigtskring is van hem, die, in de lagere rangen, het groote drama van den oorlog mede speelt.

Aangenomen dat al hetgeen daar staat, historisch waar is, dan nog verdwijnt de waarde dezer bijzonderheid door de grootheid van het geheel. Die bijzonderheid brengt geen verandering te weeg noch in de geschiedbeschrijving noch in de beoordeeling van dat geheel.

Niets natuurlijker, dan dat als gevolg der feestviering kanselredenen, toespraken enz. het licht zagen.

De Evangeliedienaars voelen zich in die dagen bijzonder opgewekt, om te woekeren met de hun geschonkene *talenten*; de geest getuigt en eene buitengewone geestvervoering - bij sommigen overgaande in zieners gave - maakt zich van hen meester. De gemeente heeft behoefte om het woord van den geliefden prediker in de stille binnenkamer nogmaals te overdenken, zij verzoekt dat het hun voorganger moge behagen, tot de uitgaaf te besluiten. De uitgever is spoedig gevonden, want niets is voordeeliger dan het uitgeven van de kanselredenen van gevierde Evangeliedienaars.

Ziedaar de natuurlijke reden, waarom ook voor en in November 1863 zoovele kanselredenen het licht zagen; ziedaar de reden, waaraan wij ook de twee kanselredenen van den Hr. Cohen Stuart en de toespraak van Dr. van Hoorn te danken hebben. Zij zelve getuigen dit. De eerste schrijft 'aangezocht tot de uitgaaf dezer kanselredenen;' de ander 'men heeft mij verzocht deze toespraak te laten drukken.'

Kanselredenen! Deftig woord! Wan-

neer men het hoort, denkt men ook terstond aan toga en bef.

De eerste rede van den Rotterdamschen leeraar is: ‘Nederland als volk herboren;’ - de tweede: ‘de roeping van Nederlands burgers.’

Wij eerbiedigen ieders gevoelen; maar wij kunnen het niet goedkeuren dat telkens gewagen van den *God van Nederland*, van *Gods volk.*

Volmondig en met waarachtige overtuiging erkennen wij, dat het volk van Nederland een geschiedenis bezit, waarin menige bladzijde getuigenis geeft van een zigtbaar ingrijpen van een hooger Bestuur in den gang der menschheid.

Maar ieder volk kan zulke bladzijden aanwijzen. Een bevoorregt volk is voor ons ondenkbaar. Men neme nimmer de geschiedenis van een volk afzonderlijk, om daaruit de wetten af te leiden, welke de geschiedenis der menschheid beheerschen.

Ieder volk heeft zijn taak te vervullen, en zijn geschiedenis grijpt met kracht in die der overige volken in.

Waartoe die Oud-Testamentische vergelijkingen: ‘maar worstelende werd het oude Holland groot, onder de leiding van zijn Jozua's en Gideon’ (bl. 10) en iets verder ‘het was de Davids en Salomons periode van onze volkshistorie’?

Waartoe het vergelijken van de fransche overheersching bij Babylons ballingschap? Is dit voor de duidelijkheid?

Ziet, er staat (bl. 8): ‘ik weet het; onze natie is niet, gelijk die van Israël, eenig onder de volken der wereld, maar toch - de God van Nederland (ik schaam mij geen uitdrukking, die wel begrepen, een groote en onbetwistbare, een niet te vergeten waarheid herinnert) de God van Nederland heeft onder dit kleine volk groote dingen gedaan, wonderen gewerkt van liefde en magt.’

Ja, het is waar, er zijn in Nederland, onder dit kleine volk, groote dingen gedaan, wonderen gewerkt van liefde en magt, maar dit regtigt nog geen *Evangeliedienaar* ons van den God van Nederland te spreken Wij begrijpen die uitdrukking niet.

Maar wat wij begrijpen, dat is de zoo waardige en echt Evangelische verklaring der woorden van Jozua: ‘Aangaande mij en mijn huis, wij zullen den Heer dienen.’

Die leerrede geeft het juiste standpunt aan van het christelijk huisgezin in den Staat. Ja, het is waar, het *t' huis* kan de oefenschool zijn voor alle echt christelijke deugden; de kweekschool voor degelijke staatsburgers.

Het volk, dat de waarde daarvan gevoelt en den eerbied daarvoor bewaart, zal tot groote dingen in staat zijn.

Hoe juist zijn de woorden van den rotterdamschen leeraar, wanneer hij zegt:

‘Ziet, schitterende daden van zelfverloochening en zielegrootheid te volbrengen, in 't openbaar leven onzen God te verheerlijken, dat is niet allen gegeven, maar in den stillen kring van het huisselijk leven, door liefde en ijver, geluk en zegen te verspreiden, een voorbeeld zijn van christelijken en godzaligen wandel, dat vermag ieder, hoe nederig zijn stand, hoe gering zijn vermogen, hoe nietig zijne krachten ook zijn. Ja, laatsten zullen daarin vaak de eersten wezen, en de leden die ons 't geringst schijnen, eenmaal welligt blijken 't nuttigst te zijn geweest.’

Zulke woorden komen er velen in deze kanselrede. Het zijn woorden, die overtuigen en blijvenden indruk nalaten.

Wij hopen, dat de bate voor het standbeeld van Gijsbert Karel van Hogendorp aanzienlijk moge zijn; opdat ook dit moge helpen een gedenkteeken, zijner waardig, op te rigten.

Wij hopen dat de toespraak van Dr. van Hoorn ‘bij sommigen de herinnering zal bewaren aan die schoone feestdagen, die ons tot echte vaderlandsliefde en warmen dank aan God hebben opgewekt.’

De meesten in den lande kunnen echter die toespraak missen. Ook zonder die toespraak zullen zij de herinnering bewaren aan die dagen.

Dankbaarheid voor het tegenwoordige en geestkracht voor het toekomende: ziedaar wat de feestviering moet uitgewerkt hebben. Daartoe bestaat veel reden. Hoort wat Mr. Mees daarvan zegt:

‘Gerust mogen we onze oogen in 't ronde slaan, en roemen op onze staatsinstellingen. In 1813 werden we vrij; nog vrijer zijn we in 1863. En Gode zij dank! Wij hebben de dynastie der Nassau's, zoo innig door ons volk geliefd, mogen behouden. Hare dapperheid wenschen we niet op de proef te zien gesteld, hoe gunstig die proef ook zoude uitvallen. Want we zijn een handelsstaat, vrede is ons een wensch, een behoefte, een zegen. En we hebben vrede, en we hebben voorspoed. Daarom stemmen wij uit ruime, en wat meer zegt, uit een vrije borst in met den nationalen juichtoon: Leve het vaderland: Leve de Koning! en met de bede van onzen Tollens:

> Bescherm o God! den Koning lang
> En 't lieve Vaderland.’

Wij beamen deze woorden van ganscher harte en zijn overtuigd, dat velen in den lande eenstemmig met ons denken.

Januarij 1864.

W.

Een Vlaming op de planken.

Achter de Gordijn. Vijf tooneelstukken, door Karel Versnaeyen, Gent, Willem Rogghé. Arnhem, D.A. Thieme.

‘JAN. Ja! mijnheer de pastor heeft zondag in 't sermoen gepreêkt, dat de duurte eene straf van God is, voor al de schrikkelijkheden, die in de stad gebeuren.

PIETER. Ta! ta! ta! De goede God zegt aan een ander niet wat Hij doet: de pastor moet er naar raden zoo als wij. De gruwelijkheden van de stad en al die rimram zijn hier voor niets tusschen; maar wel de boeren, onze meesters, die, sedert eenige jaren aan te veel gewend, zich met de winst van vroeger niet meer kunnen te vreden houden!

THECLA. Ah sa! jongens, gaat ge haast zwijgen? Zoo Baas Verbeken u hoorde, hij smeet u allen op straat!

(*Tot het publiek.*) Zoo zijn de menschen: ze zitten te smullen van den kost hunner meesters, en ze zeggen van die meesters kwaad.'

We ontleenen onze aanhaling aan 't eerste der vijf tooneelstukken van den heer Versnaeyen, het zangspel: 'Eene rat in de val.' We geloofden niet beter te kunnen doen om gunstig voor den auteur in te nemen, dan door hem zoo maar met een stukje van zijn dialoog te introduceeren. Dat hij in de aangevoerde regels den echten volksgeest en volkstoon heeft weten te treffen, zal ons gaarne worden toegestemd. Met vertrouwen vragen we diezelfde toestemming voor de 'koepletten' van Thecla, de boeremeid:

De wereld is een aardig kot,
Er wordt altijd geklaagd!
Daar leeft geen mensch, 't zij wijs of zot,
Die geenen hekel draagt:
Wordt iemand rijk, hij wordt benijd,
Van hem die weinig wint;
Geraakt een man zijne oordjens kwijt,
Hij wordt niet meer bemind.

De gierigaard zucht op zijn geld,
Tot aan het uur der dood;
De burger roept: 'weg met 't geweld!'
De krijgsman zendt hem lood;
De werkman klaagt van zijnen baas,
De baas verwenscht zijn' knecht;
Die slim is heet een ander dwaas,
Die krom is vraagt om regt!...

Toen Adam in den appel beet,
Dan maakte Ons Heer zich kwaad;
Men ziet dat, sinds die bron van leed,
Het niet te beter gaat.
De wereld is een open kraam
Van valschheid, vreugde en pijn,
En wat het menschdom ook beraam',
Nooit zal zij beter zijn!...

Zondert men een paar regels uit, die de stijfheid van moeijelijk zaamgebragte verzen vertoonen, de rest mag, dunkt ons, in o[...]n mond van een snuggere boeremeid zeer gepast heeten.

't Is door en door Vlaamsch, dit eerste der vijf; door en door plattelandsch. De taal is zeer eigenaardig boersch gekleurd; we merken 't op, niet ter verkleining maar ter verheffing van den auteur, die zoo juist heeft weten af te luisteren en weêr te geven. 'Dag Thecla,' hooren wij van den verliefden Jelle, 'Dag Thecla, stuk van mijn harte, wat heb ik toch leute gehad, als ik die blom op den voorgevel van mijnheer Edward zag vliegen, wat heb ik leute gehad.' Helaas! de arme Jelle! De nijdige baas Verbeken heeft hem in zijn verliefde bui bespied. 'Wat zie ik! Ah sa! gaat maar voort. Meent gij zoo in mijnen dienst te rekkebekken als twee duiven op een dak? Een schaapherder, met zijn aangezicht van onnoozelaar, die zich niet schaamt zijne liefde te laten losbarsten. Eene onnoozele dienstmeid, wie men Ons' Heer zou geven zonder biechten, die hare wang voor eene relikwie laat dienen.....'

Had de heer Versnaeyen ons, in plaats van de vier overige stukken, er nog vier, uit het volksleven ontleend, even als 't eerste, willen schenken! We zouden hem zooveel dankbaarder geweest zijn dan thans. 't Schijnt wel, dat hij proeven van zijn bevoegdheid in verschillende richtingen als dramatisch auteur heeft willen geven. Op 't eerste stuk volgen nog twee blijspelen. ‘De zoete Inval,’ ‘De Liefde eener kindermeid.’ 't Lokale, de teekening van eigenaardige volkstoon en -zeden ontbreekt in beide. En ze winnen er waarlijk niet bij. 't Zijn flaauwe intrigue-stukjes, van maar weinig beter allooi, dan Arnold er weet zaam

te flansen*). Veel beter is wat nu volgt: ‘De Slekken, komedie in drie bedrijven.’ Van een *komedie* heeft 't stuk zooveel als niemendal. 't Is een karakterstudie in dramatischen vorm. Maar over een ongelukkig gekozen woord willen we den auteur niet hard vallen. - Met ‘slekken’ (‘slakken’ zeggen de Hollanders) wordt bedoeld: al wat besmet, verontreinigt, bezoedelt, in overdrachtelijken zin; slekken zoowel *de* slechten als *het* slechte. We lezen van: ‘de slek van de liefde, die de harten bezwaddert,’ te weten: de liefde tot een slechte vrouw. We zien ons voorgesteld een ‘geldslek,’ en we moeten 't bekennen, hij heeft sympathie bij ons gevonden om zijn niet onverdienstelijke teekening, al is hij duizendmaal een ‘geldslek,’ te weten: iemand, die een lang niet beminnelijk meisje naloopt en trouwen wil om haar geld. Eindelijk de groote slek, mijnheer de Sorlan, een gemeene bedrieger en opligter, een inblazer en opstoker, ‘die smeerige slek, die (in tegenstelling met de reine vlinder) op de geurige bloem een slijmachtig en onteerend spoor van haar bezoek laat.’

't Ongeluk nu van deze ‘Slekken’ is, dat de slek bij uitnemendheid, de protagonista van 't stuk, de heer de Sorlan, ons zoo weinig van zijn slekkennatuur laat zien, zoo zwevend en onbestemd blijft, zoo weinig uitkomt in zijn beweerd slekkenkarakter, dat, hadden we niet de inlichtingen en wenken, ons door andere dramatis personae hier en daar, in den loop van hun discours, omtrent hem verstrekt, we naauwelijks zouden weten wat van hem en van zijn individualiteit te maken. Met de twee overige mensch-slekken gaat 't wat beter. Schuimers, de geldslek, en Prudence, de ik-weet-niet-wat-slek, de lichtzinnige, ondeugende jonkvrouw, hebben althans een eigenaardig karakter, een individualiteit, vooral de eerste. Maar 't gelukkigst is de auteur geslaagd in zijn teekening van den grooten slekkenvijand, den edelen schilder Paul. Dat is de eenige goed uitgewerkte figuur van dit drama. Neem hem er uit weg, en ge blijft met drie slekken en nog eenige bijpersonen zitten, die u de lezing van *drie* bedrijven volstrekt niet loonen. ‘Wegnemen,’ zal men zeggen, ‘hoe zou men ooit uit een drama een figuur kunnen wegnemen zonder 't geheel te misvormen? Wie denkt er aan, zoo iets te doen?’ Volkomen juist. Maar, als op een oestermaal de oesters niet deugen en de ale ook niet bijzonder goed is, de accessoriën daarentegen uitstekend van kwaliteit zijn, is dat een oestermaal comme il faut? Ons komt 't voor, dat de auteur in zijn doel, teekening van slekken, maar middelmatig geslaagd is. Dat 't zich aanbeveelt door goed vloeijenden, gemakkelijken dialoog, dat er ‘wel wat goeds in is’, maar juist ter plaatse, waar 't minder te pas komt, dat 't zich aangenaam laat lezen zonder evenwel indruk achter te laten, dat is 't meeste wat we van ‘de Slekken’ zeggen kunnen. Leg dit stuk in drie bedrijven naast 't korte en bevallige ‘Eene rat in de val,’ en ge kunt niet anders dan 't bejammeren, dat de verhouding niet omgekeerd is.

Weder in een andere richting geeft ons de auteur proeven zijner bevoegdheid door numero vijf, ‘Gijsbrecht Barlo, drama in vier bedrijven.’ 't Is een historisch tafereel, uit den tijd van den tachtigjarigen oorlog. - Och ja, *slechts*

*) Mogelijk is deze poëtaster aan vele onzer lezers onbekend. Des te beter.

kunnen we er niets van zeggen, zoo min als van 't vorige; maar we hebben uit de lezing de intieme convictie geput, dat ook hier de kracht van den auteur niet ligt. Scherpe opvatting, en scherpe teekening van verschillende individualiteiten, in 't historisch drama zoo noodzakelijk, lokale kleur, we missen 't een en 't ander.

En waarom zou men zeer middelmatig zijn, als men iets meer kan wezen? We gaven 't onverholen als onze meening, dat de heer Versnaeyen zich volstrekt niet in alle richtingen op dramatisch gebied even gelukkig beweegt. Moog hij 't ons toestemmen en zich bepaaldelijk wijden aan die richting, waarin hij volgens ons meer dan middelmatig talent aan den dag legt. We hopen, dat hij ons nog vele zang- en blij- en andere spelen, zoo echt Vlaamsch van kleur, zoo echt en inderdaad uit mond en hart van 't *volk* genomen, als ‘Eene rat in de val’ zal schenken.

> ‘Leve de vreugd,
> Het hart verheugd!
> Ons beste liedjens nu gezongen!
> Leve de vreugd! weg met 't geklag!
> Wij willen slechts op dezen dag,
> Den Vlaamschen drank, het zot gelach,
> De vieze klucht, de gekke sprongen!’

Van dat slag hoe meer hoe liever, mijnheer Versnaeyen!

A.H.W.

Vertalingen en herdrukken.

Het leven onder veroordeelden, door CHARLES B. GIBSON, lid van de koninklijke Iersche akademie, kapellaan in dienst der Gouvernements-gevangenissen. Uit het Engelsch, door C.H. PLEIJTE. 2 deelen, te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon. 1863.

Gelijk het altijd en overal geweest is, zoo is het onder de menschen in de 19^{e} eeuw nog: waar men hen dezelfde wetenschap ziet beoefenen, denkt ieder dat zijn uil een valk is. De rationalist betwist den empiricus het regt om mede te stemmen over de waarde of onwaarde van eenige wetenschappelijke waarheid, terwijl de laatste het belagchelijk noemt, elke waarheid als abstracte wetenschap te willen behandelen, daar de ervaring niet zelden verschijnselen aan het licht heeft gebragt, als zoo vele sprekende bewijzen, dat het rationele nog op verre na niet was doorgedrongen in de geheimen van de wetten der natuur en des geestes.

Een belangrijk deel der staathuishoudkunde, het gevangeniswezen en de daarmede in verband staande stelsels, heeft dezelfde ervaring, als boven, gehad. Toen men in de beschouwing van het gevangeniswezen aan het einde der heerschappij van de ijzeren eeuw gekomen was, en de ontwikkeling van den menschelijken geest de waarheden der humaniteit ook in de suffe en donkere holen van den kerker verkondigde, lieten de mannen der wetenschap ook hun eenzijdig denken varen, en volgden den sterk wassenden stroom van het humane tot het ontwerpen van gevangenisstelsels, waardoor niet alleen het regt der wet voldaan werd, maar ook de ontwikkeling van den menschengeest tot het besef zijner waarde, tot het behoud van

zijne vrijheid zou gebragt worden. Terwijl men hier en daar, ook in ons land, reeds begonnen was, om verbetering aan te bren-

gen in den onzedelijken toestand van den kerker, ontwierp men in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika te Philadelphia en te Auburn, twee zeer uiteenloopende stelsels; hier, dat van het gemeenschappelijk zamenzijn bij dag, onder verpligt stilzwijgen, en van nachtelijke afzondering; dáár, dat der streng werkelooze tucht in de eenzaamheid. Beide stelsels, met de wetten der natuur en des geestes in strijd, ontworpen zonder de ervaring te raadplegen, droegen de kiemen van hunne versterving in zich om, en toen men in Europa de aandacht op beide stelsels vestigde, wijzigde men zoowel het een als het ander; hier echter meer dan daar, overeenkomstig het doel wat men beoogde, n.l. om den zedelijk zwakken mensch in den kerker zoo te leiden en in zulke omstandigheden te doen verkeeren, dat hij, tot zijne vrijheid teruggekeerd, zedelijk sterk - mensch in den waren zin des woords zou *willen* zijn. Het is echter opmerkelijk, dat in Engeland, waar de geest zich in het materiële tot zulk eene groote ontwikkeling heeft gebragt, zulke psychologische misgrepen zijn gedaan in het vormen van gevangenisstelsels, die de veredeling van den mensch, voor het vrije leven, in den kerker hebben zoeken te bereiken, door van buiten aangebragte belooning; een weg waarlangs hij immer vreemd moet blijven aan de tevredenheid met zich zelven, aan de waarheid, de geregtigheid en de liefde, die in hem onsterfelijk zijn, als het éénig ware loon, waarvoor hij zich zelven zal willen beheerschen in allen strijd en in iedere verzoeking van het leven. Hiermede is echter niet gezegd, dat men in Engeland niet veel gedaan heeft om de hervorming van de gevangenisstelsels te beproeven. Er zijn daar twee stelsels, het *Engelsche* en het *Iersche.* Het eerste begint, met inbegrip van vele wijzigingen, met eene min of meer strenge cellulaire opsluiting van hoogstens 12 maanden, gaat daarna in gemeenschappelijk zamenzijn en arbeid buiten den kerker over, en eindigt bij goed gedrag, in eene bij de wet geregelde vervoegde provisionele vrijheid, met verlofpas, die bij slecht zedelijk gedrag weder wordt ingetrokken. Het Iersche gevangenisstelsel verschilt van het Engelsche door bijvoeging eener zoogenaamde *tusschengevangenis* waar meer vrijheid wordt genoten, en door een policietoezigt op de ontslagenen. Dit toevoegsel tot het Engelsche gevangenisstelsel is een ontwerp van Sir Walter Crofton, vroeger lid eener Commissie tot het onderzoek van het Iersche gevangeniswezen en sinds November 1854 voorzitter van de nieuwe directie der Iersche gouvernements-gevangenissen.

Volgens het Croftoniaansche stelsel, begint de gevangene zijne straf met eene cellulaire opsluiting van hoogstens 9 maanden, van welken tijd hij de eerste helft zeer karig gevoed wordt, en gedurende de drie eerste maanden van nuttige bezigheid is verstoken. Deze onthouding van voedsel en arbeid zal, volgens Crofton, een prikkel worden tot zelfbeheersching voor den ingekerkerde door zijne zedelijke wilskracht; hem voorbereiden door goed gedrag tot het tweede stadium zijner straf, den gemeenschappelijken arbeid aan de rijkswerken, en het gemeenschappelijke zamenzijn. In deze gevangenis wordt de zedelijke wilskracht, door den gevangene in zijne cel bewezen, op proef gesteld. Hij brengt er het grootste deel van zijnen straftijd door. Wanneer hij daar reden van tevredenheid heeft gegeven, dan wordt hij naar de tusschengevangenis te Lusk, niet verre van Dublin gebragt, waar hij op eene hoeve, voor het meerendeel met landarbeid wordt bezig gehouden, gemiddeld gedurende 9 maanden.

Het publiek is daar in de gelegenheid gesteld hen te leeren kennen en voor hen te worden ingenomen, opdat het hun werk verschaffe. Hier worden zij goed gevoed en

gekleed, genieten vele voorregten, en na hunnen geëindigden straftijd ontslagen, onder verband gesteld van policie-toezigt, immers zij moeten zich ter plaatse, waar zij zich vestigen, als ontslagenen aan het policie-

bureau laten inschrijven, en van elke verandering hunner woonplaats kennis geven.

R. vond deze korte opgave van beide stelsels, het Engelsche zoowel als het Iersche, en vooral van het laatste noodzakelijk, omdat men volgens deze, het allereerst de gewigtige vragen denkt te hebben beantwoord: *Door welk middel zal men in den kerker den zedelijken wil van den gevangene opwekken*, *en hoe zal men het geheim ontraadselen*, *of zijne zedelijke verbetering aldaar waarachtig is of maar voorgewend?*

In het buitenland en ook in ons vaderland hebben zich stemmen van geachte mannen, in het gevangeniswezen werkzaam, zeer ten gunste van Sir Croftons stelsel doen hooren, en geen wonder, want hij zelf schreef 'de bewoners van de tusschengevangenissen zijn geene menschen, die slechts eenen enkelen keer hebben gestruikeld, maar zulke die van hunne jeugd af zich der misdaad hebben gewijd, als ware deze hunne bestemming.'

Houdt men daarbij onder de aandacht, dat in 1845 in Ierland het getal veroordeelden maar 627 bedroeg, en dat der opgeslotenen in de provinciale en stadsgevangenissen in Januarij 1851 geklommen was tot ruim 10,000; doch dat er van 1864-62 onder het bestuur van Sir Walter Crofton, eene dusdanige trapsgewijze vermindering van gevangenen plaats had, dat er gevangenissen konden gesloten worden, en er sinds 1854-1861, 6121 gevangenen op vrije voeten werden gesteld, van welke maar tien percent zijn weêrgekeerd - 'wie zou dan niet uitroepen: volg Croftons stelsel na, want het woord, hem ter eere uitgesproken is waar.' 'Hij heeft de misdaad in Ierland vernietigd.'

Niet allen waren echter zoo ingenomen met die wondervolle verandering welke er door het Croftoniaansche systeem in de gevangeniswereld zou zijn voortgebragt. Geleid door eene jaren oude ervaring in het midden van den kerker; voorgelicht door de veelvuldige teleurstellingen op den weg der zedelijke hervorming van den gevangene, werd door menigeen, dat wonderschoone van de overganghuizen in het Iersche stelsel meer met een twijfelmoedigen zin, dan wel in de overtuiging der waarheid aangezien. Men dacht aan de schrikkelijke armoede en ellende, welke Ierland vervulde, toen een vreesselijke hongersnood van 1847 tot 1852 en met zijn gevolgen tot 1860, het land teisterde; toen de dood zoovele honderde menschenlevens wegmaaide, terwijl, die gespaard bleven met honderdduizendtallen liever hun brood in den vreemde gingen zoeken, dan der ellende en der misdaad ten prooi te blijven op den geboortegrond.

Dat onder zulke menschen, niet slecht, maar verarmd; niet verdierlijkt, maar wel brood zoekende tegen den hongerdood - eene beduidende vermindering van gekerkerden moet plaats grijpen, bij het aanbreken van een' beteren dag, wie zou dit niet inzien, al ware het Croftoniaansche systeem ook uitgebleven. De goedhartige en vrije Ier is geen vriend van den kerker; hij moge weinig ontwikkeld zijn naar den geest - zedelijk slecht is hij niet.

En wat vooral aan die gunstige werking van belooning en straf in het Iersche of in het Engelsche stelsel deed twijfelen - dat was het toenemend getal van veroordeelden wegens zware misdaden, juist toen de niet meer hongerige, of de gestorvene of de geëmigreerde Ieren het cijfer der gevangenisbevolking zoo snel deden dalen.

En zie, deze denkbeelden, welke men zich hier en daar vormde, werden bevestigd door een achtenwaardig man Charles B. Gibson, uit het midden der Ieren; in staat om ons voor te lichten, daar hij een groot deel van zijn leven met verstand en met

ijver, als kapellaan in dienst der Iersche gouvernements-gevangenissen had doorgebragt, en met de overgangshuizen persoonlijk bekend was.

Reeds vroeger gaf hij een vlugschrift in het licht, waarin hij de onnaauwkeurigheden in de uitkomsten van het Iersche stelsel trachtte aan te wijzen. Daarover aangeval-

len, schreef hij zijn tegenwoordig werk getiteld: *Het leven onder veroordeelden.* In dat werk leeren wij in feiten het Engelsche en het Iersche stelsel, hunne werking en uitkomsten volkomen kennen en wij zien er de zorg van de regering voor hare naar de wet veroordeelden.

De schrijver brengt in kennis met menig beambte in den kerker, die om zijnen of haren arbeid onze achting verdient; of zegt ons, wat de practische menschenmin er met zoo vele goede gevolgen voor ontslagenen doet. Hij ontsluit ons het inwendige der gevangenissen, zoo dat wij den ligchamelijken en geestelijken toestand harer bewoners kunnen beoordeelen. Karakters van de grootste misdadigers laat hij in den kerker en in het leven optreden, als sprekende bewijzen hoever de mensch van edelen aanleg kan afdwalen, maar toch niet ophoudt mensch te zijn, en daarom het regt van zijnen geest ook in den meest verdierlijkten toestand van zijne ligchamelijke begeerten, moet laten spreken. Maar ook in dienzelfden kerker brengt hij ons ook tot hen, die ons toeroepen: ‘mensch, die nog staat op den weg der vrijheid, omdat gij aan de maatschappelijke wet u niet hebt bezondigd, veroordeel ons niet, omdat omstandigheden, armoede en opvoeding ons tot de misdaad hebben gebragt; diep gevoelen wij onze schuld, het onsterfelijke hoogere, dat in ons leeft en leven blijft, dwingt ons tot schaamte, maar voert ons ook tot den wensch, dat wij op den dag van ontslag niet zonder een vriend zullen zijn, om eenzaam met onze schande om te dolen en weêr te keeren tot het verlies der vrijheid, vol vertwijfeling dat de wereld ons heeft uitgesloten; och, dat zich dan iemand onzer ontferme en de nu gebondenen zullen het bewijzen, dat zij het aangeboden middel tot hun onderhoud in het vrije leven dankbaar zullen blijven gebruiken!’ - Aan het slot van zijn werk spreekt de schrijver over het wegzenden van gevangenen in den vreemde, naar de zoogenaamde depots en over het deportatie-stelsel.

Hij voert ons dan in de verschillende deportatie-streken en doet dit zoo treffend naar het leven geteekend, dat we met allen tot deze overtuiging komen, wat ge zelf niet begeert, maar verwerpt, geef dat aan anderen ook niet; als het uw doel moet zijn den zedelijk afgedwaalde tot het besef zijner schande en het gevoel van menschenwaarde te brengen - door deportatie opent gij hem de wereld, welke hem wel slechter maar niet beter maakt; terwijl hij anderen, die regtstreeks meer met hem te maken hadden tot eene oorzaak van groote ellende wordt.

R. dankt den heer Pleyte voor zijne vertaling van dit hoogst belangrijke werk, wat hij ons in eenen vloeijenden stijl aanbiedt. Hoewel de Engelsche verzen van gevangenen, in versmaat overgebragt niet ongevallig zouden zijn geweest, het proza van den vertaler heeft de daarin niet zelden treffende denkbeelden even waar terug gegeven. Het voorwoord van den heer Pleyte is onzes inziens een waar woord voor de strekking, den inhoud en de waarde van het werk.

Wij gelooven niet, hetgeen wij dezer dagen hoorden, dat Gibsons geschrift de vrucht zou zijn van een grief tegen Croston of van den Ier tegen Engeland; evenmin als wij dit gelooven van het werk, De vrouwen in de gevangenis. Het is wel waar, daar huist in het Christendom menige geest, waarvoor de heiden zich zou schamen; maar wij kunnen niet denken, dat een schrijfster, die zoo schrijft als zij, die ons rondvoert onder de vrouwen in de gevangenis; en een schrijver, die zoo zeer door feiten spreekt, en met zulk een heiligen ernst en gemoedelijken zin zich laat hooren - dit zou hebben gedaan om een duivel te laten verschijnen in de gedaante van een

engel des lichts. Wij wenschen dat het werk een ruim debiet zal hebben; en de uitgever heeft daartoe het zijne bijgedragen.

Wij hopen dat Gibsons geschrift in han-

den zal komen, niet alleen van ieder, die belang stelt in gevangeniskunde of die met het gevangeniswezen iets te maken heeft, maar ook van velen, die het beseffen, dat liefde hen toeroept om op te zoeken, wat in hun midden is afgedwaald, in de zekere overtuiging, dat er nog veel is teregt te brengen en nog veel meer zal behouden worden, als het maar aan toezigt, aan leiding en zedelijk voorbeeld niet ontbreekt, want de vertaler zegt met regt: 'Gibson bewijst in een tal van voorbeelden, dat liefde de krachtigste hefboom is tot oprigting van diep gezonkenen.' Niemand zal het werk zoo vol karakterkunde en menschenkennis, land- en volkenkunde, zoo geestig en satyriek hier en daar geschreven, onvoldaan nederleggen, want het woord van den vertaler is vooral waar 'Gibson verdiept zich niet in onvruchtbare bespiegelingen; hij is een man van de 19de eeuw. Hij spreekt door feiten.' En daarom zeggen wij, hij is zijne eeuw waardig, hij helpt; hij de man van het praktisch leven. R. zou hier kunnen eindigen, maar hij wil met bescheidenheid zijne op ervaring gegronde meening ten aanzien van twee vragen nog uitspreken:

Hebben wij Nederlanders eenig belang bij dit werk? Ja, gelooft hij te kunnen zeggen; lees het 9 Hoofdstuk deel 2, en overweeg, wat daar geschreven wordt van de *vereenigingen* tot *ondersteuning* van *ontslagen* gevangenen. Veel wordt daarvoor reeds gedaan in ons land door het *Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen*, maar niet genoeg. Er moet meer gedaan worden dan *f* 2,50 jaarlijks te offeren tot instandhouding van dat genootschap. Als er nevens dat genootschap geen patronaatschap voor ontslagenen komt, dan zal men met het oog op de honderden der gamins, die daar rondzwerven zonder ouderlijk toezigt, die geen trouwen vader of zorgdragende moeder kennen; met het oog op zoo veel armen, die onder behoeften gebukt gaan en in den kerker komen; met het oog op de groote menigte, die aan den drank, het spel en de ontucht zijn verslaafd en hunnen gang naar den kerker maken; - met het oog op menig ontslagene, die wel beter leven wil, maar wien het daartoe aan hulp en steun ontbreekt, - dan zal men met het oog op die allen een verwijt doen aan het Nederlandsche volk der 19de eeuw, omdat zij de teekenen der tijden niet verstaan, en de ontwikkeling van den geest niet begrijpen.

Dan zal men zeggen: ziet, daar is behoefte in de zedelijke wereld in uw midden en gij denkt er niet aan om haar ter hulpe te komen, opdat de zedelooze niet langer een vriend des kwaads, een overtreder der zedewet zal willen blijven; gij maakt de slaven vrij in het buitenland, en het is goed; - gij verspreidt licht onder de heidenen en ge zegt, dat er zegen op rust; maar waarom vergeet ge dan de slavernij, die om u henen is, en de armoede des geestes, waarin zoo velen van uw volk nog verkeeren, als bij de vruchtbare moeder, die hare kinderen uitzendt naar den kerker?

Vormt u dan, gij welgezinden! die niet alleen met woorden maar veel meer door daden spreekt, en gij allen, die het begrijpt, wat des menschen onuitwischbare aanleg en welke aller bestemming is, tot een patronaatschap voor ontslagen gevangenen, en gij zult wat eenig gevangenisstelsel, welk dan ook, alléén niet doen kan, krachtig medewerken om de bevolking der kerkers te verminderen. Al die goede uitkomsten van vereenigingen tot heil van jeugdige verdoolden of van zedelijk afgedwaalden, worden meer nog door de zorg van hun patronaatschap dan door vroegere zorg en opvoeding verkregen.

En nu nog een tweede vraag: kunnen wij Nederlanders, uit *het leven onder veroordeelden* ook iets leeren voor onze gevangenisstelsels? Ja; de schrijver leert

ons, dat langdurige gevangenisstraffen doelloos zijn voor het oogmerk, waarmede de reg-

ters der 19de eeuw de wet bij hare overtreding laat spreken: niet alleen om aan het regt der wet te voldoen, maar ook om hare kastijding te doen strekken tot waarachtige verbetering, wanneer de tijdelijk van zijne vrijheid beroofde mensch tot haar zal zijn weêrgekeerd, en hij in den strijd tusschen goed en kwaad, alleen door zelfbeheersching, overwinnaar zal kunnen blijven. De jarenlange tucht zal den mensch eer tegen de Maatschappij verbitteren, dan hem met haar verzoenen: zal eer tot onverschilligheid voor het zedelijk leven, dan tot besef van schande en gevoel van menschenwaarde leiden. Kan het worden uitgemaakt, dat er menschen zijn, die door de kracht van hunnen *zedelijken onwil* gevaarlijk *blijven* voor de Maatschappij, wel nu, opent hun een leven buiten de Maatschappij, waarin zij aan het doel van hun aanzijn en aan hunne bestemming kunnen blijven arbeiden.

Maar niet alleen is die jarenlange tucht van de oude wet doelloos, zij is ook heilloos voor wat haar doel nu zijn moet. De bewoner van den kerker is na die tucht vreemd geworden aan de maatschappij; hij vertrouwt er zich zelven niet meer, hij hoort er niet meer te huis, want zijne zedelijke wilskracht om in eigen onderhoud te voorzien, is verbroken; zijn lust tot eigen beheer en arbeid is uitgedoofd; hij beseft de waarde van het vrije leven niet langer. Wat zal hij dan nog omzwerven; er is een wereld die hem welgevalliger is, waar men voor hem zijn leven beheert, zijn uitgaven en inkomsten regelt, in zijn onderhoud voorziet, als hij zich het knechtschap van een gebondene, de orde en de tucht welke men hem voorschrijft, maar laat welgevallen, en daar heeft hij zich reeds voor lang geoefend; hij keert daarom naar zijne wereld - de gevangenis - weder, want om in zijn onderhoud anderen te laten voorzien, daarvoor de meest gunstige onderscheiding te verkrijgen, hiertoe kan zijn materiëele zin zijn geest beheerschen; een geest, die voor langen tijd een slaaf van zijne verdierlijking blijven zal.

De schrijver leert ons verder de hooge waarde kennen van den arbeid van iederen beambte, die onder wat naam ook, in den kerker werkzaam is; hij wijst hem op de menschenkennis en de karakterkunde, waarin hij als te huis moet zijn, maar bovenal op het zedelijk wel en sterk zijn van zijn eigen geest, opdat zijne liefde altijd spreke, om ernstig en geduldig door woord en voorbeeld, onvermoeid te arbeiden aan de ontwikkeling van dien geest, die heerschappij kan voeren over het vleesch, als het leven met God zijn alles zal geworden zijn. Waar alle beambten in den kerker in dien geest zamen stemmen, dáár zal het aan de vrucht die men oogst worden gezien; maar waar dat ook maar bij één gemist wordt, daar zal het een ondankbaar werk blijven, den verdierlijkten mensch te helpen tot zijne ware wedergeboorte te komen.

Zoekende naar - en steeds gereed om onderwijs te ontvangen ter beantwoording van de groote vraag: wat stelsel zal den kerker het meest ontvolkt houden? zouden wij gaarne gezegd hebben: ‘Het beginsel dat aan het Engelsche en het Iersche stelsel tot grondslag ligt, moeten wij de voorkeur geven, indien hij onze ervaring door de zijne maar had beschaamd; maar zonder vooringenomenheid met eenig stelsel, spreken wij, gereed om rekenschap van ons geloof te geven, onze overtuiging met bescheidenheid uit: het beginsel der stelsels, welke hij ons heeft leeren kennen in hunne werking en gevolgen, kunnen wij niet aanprijzen. Dat stelsel van het gemeenschappelijk leven in den kerker; die classificatie met de daaraan verbonden belooning en gunstiger toestanden moge voor den arbeid gemakkelijker werken; moge het rijk op minder uitgaven voor gevangenen te staan komen; moge voor orde

en tucht, en voor de zelfbeheersching van den gevangene in den kerker zeer gunstige resultaten opleve-

ren; dit alles mag het doel van onzen tijd niet meer zijn; hieraan mag een hooger doel niet ondergeschikt blijven n.l. den mensch te leeren *mensch* te *willen* zijn. Zegt Croston het zelf niet: dat de overgangshuizen gevuld waren met menschen, wien het kwaad te doen, in de Maatschappij eene hebbelijkheid was geworden; nam het getal der groote misdadigers niet toe, toen het getal der gevangenen in het algemeen snel daalde? en wij hebben het altijd gezien, dat de habitués der gevangenis het best en het eerst de épauletten in den kerker wisten te verkrijgen. Zwak in het vrije leven - sterk in de gevangenis, en waardoor? Juist door dien onuitwischbaren trek van elken mensch, naar stands- en lotsverbetering.

Stel die bereikbaar in de gevangenis, en de gevangene wordt over het algemeen huichelaar in het zedelijke, die zich slaafsch aan alle orde en tucht onderwerpt, want voor hem opent zich, terwijl hij over distetelen en doornen wandelt, een weg waar zijn voet den prikkel, die hem wonden slaat, niet meer zal voelen; een meer effen weg waarop menig genot voor zijn ligchamelijk leven hem zal worden aangeboden - maar waar hij ook zal leeren, de maatschappij te betalen met zwaarder misdaden, als het loon voor het goede dat zij hem in den kerker gaf. Men wil de genoemde stelsels echter aanprijzen, omdat zij in den gemeenschappelijken omgang door de kracht van het voorbeeld een prikkel zouden bezitten, den slechte aan te sporen tot navolging van den goede, en menigeen, die geen handwerk verstaat, daartoe op eene gemakkelijke en min kostbare wijze is te brengen.

Dan daartegenover staat de waarheid der ervaring, dat die dusgenoemde zedelijke verbetering in den kerker, door navolgingszin opgewekt, en niet uit eigen overtuiging ontsproten, van geen langen duur is, als de wereld hare aanlokselen andermaal voor den eertijds verdierlijkten mensch zal ten toon spreiden.

Men zegt ook, dat in die stelsels door de verzoeking, welke er rondgaat, zulk een belangrijk middel tot zelfbeheersching van den aanvankelijk verbeterde, wordt aangetroffen; maar dat men toch niet vergete, al ware dit zoo, dat diezelfde verzoeking velen voor hunne nog overgebleven zedelijke wilskracht een reuk ten dood zal zijn; dat er tegenover die door het voorbeeld verbeterde éénlingen van den kerker, véélvouden zullen staan van hen, die er slechter uitgaan dan ze er binnen kwamen. Voor de Maatschappij en den gevangene zelf, is de zamenwoning van velen in den kerker gevaarlijk, want daar worden voor de toekomst de plannen tot verder kwaad in het vrije leven, ontworpen, en menigeen, die het goede, wat in hem ontkiemde wilde blijven behartigen, betreurde het bekend te zijn aan hen, die hem overal vervolgen en ontdekken omdat hij zich van hen afzondert. En wat de verzoekingen in den kerker aangaat, als middel ter oefening van den zedelijken zin en van de zelfbeheersching, dat men zich daarvan geen droombeelden vorme: waar vindt de dronkaard daar zijn gelagkamer; de ontuchtige zijne bordeelen; de speler de gelegenheid om aan zijne speelwoede toe te geven? De zelfbeheersching in de gevangenis onder het stelsel van straf en belooning moge eenigen gebaat hebben - het meerendeel zag op de materiële gevolgen, en bekommerde zich in de wereld om de zedelijkheid niet.

Dat men in Engeland en Ierland het publiek heeft kunnen opwekken, om den met verlofpas ontslagen gevangene in dienst te nemen, is geen wonder, want daar was gebrek aan arbeiders, en het egoïsme vond er dus belang bij, en had eenige zekerheid omtrent het goed gedrag van den ontslagene, zoo lang hij een geteekende door de policie was en het minste vergrijp hem tot den kerker wederbragt; maar hoe zal men

het vooroordeel van den Nederlander tegen den ontslagene, vooral die der gemeenschap, wegnemen? hoe zal men de werkbazen, die geen gebrek aan werkvolk hebben, opwekken de gevangenis in te gaan en hun werkvolk daar te zoeken? en wat, en waar zal men de gevangenen laten arbeiden? Waarlijk, de invoering van het Engelsche, het Iersche of eenig ander dergelijk stelsel zou hier te lande tegenover het volkskarakter, en dat van hen, die de kerkers doorgaande bevolken, niet die uitkomsten hebben welke men zich daarvan voorstelt, voor de vermindering der gevangenis-bevolking of voor de zedelijke herstelling van den afgedwaalde.

R. blijft het poenitentiair stelsel, of dat der opsluiting in de eenzaamheid voorstaan; niet echter zoo als in Ierland, want in Amerika hebben sommige Staten dat, cellulair systeem met geen of wat hetzelfde is, met geestdoodend werk, en onder overdre-

ven tucht reeds lang verworpen, en dan, wat er in Ierland nog bij komt - met karig voedsel.

Het verwondert ons niet, dat de gevangene daar zichzelven dwingt, ziende dat er toch niets te veranderen is, om hoe eer hoe beter, door een zoogenaamd goed gedrag tot de gemeenschap te kunnen overgaan; en dat de niet onverschillige er in sombere bepeinzingen vervalt, die voor het behoud van zijn leven gevaarlijk zijn.

De eenzaamheid met verstandige zedelijke leiding, met *goed* onderwijs, geschikte lectuur en nutten arbeid, verandert de cel in eene wereld, waar de voor eenen tijd van het vrije leven afgezonderde mensch tot de geschiedenis van zichzelven, tot de oorzaak van zijne rampspoeden ieder oogenblik weêrkeert. In die kleine wereld, met het altijd opengeslagen geschiedboek van zijne daden en lotgevallen, hoort hij als uit eigen mond wat de waarheid van zijn leven is. De kennis van zich zelven spreekt hem van zijne zedelijke waarde en onwaarde; wijst hem op de hartstogten waardoor hij zich ten verderve sleepte, en moge het hem eenigen tijd al gelukken zich aan anderen te onttrekken in zijne ware gedaante - het duurt niet lang of zijn verbitterde geest, die de waarheid nog niet verdraagt - of zijne behoefte om vertrouwelijk zich uit te storten, leert hem te zijn zoo hij is; te spreken zoo hij denkt. Daarom hebben wij het nooit kunnen begrijpen, hoe men denken kan, dat de celbewoner huichelt in de eenzaamheid, waar hij aan het onafgebroken verkeer met zijn eigen ik is overgelaten, zoo het niet de schuld is van den bezoeker zelf, dat hij bedrogen wordt.

Het is de eenzaamheid welke de heilzaamste gevolgen voor zijn verder leven hebben kan, omdat zij hem in den spiegel van zijn eigen wezen deed zien, wie hij was, en wat hij te doen heeft om tot zijne schande niet weêr te keeren. O! als het den ontslagene uit de eenzaamheid aan bijstand in de wereld niet had ontbroken, velen zouden hun ongehuicheld voornemen hebben volbragt, en de stem der eenzaamheid zou heilzaam voor hunne zelfbeheersching in de wereld zijn blijven spreken.

Dat dan de tijd niet verre meer zij, in welken men zich vereenigen zal tot *zedelijke leiding en bevordering van den aardschen welstand voor ontslagen gevangenen.* En als de Staat zegt, dat ook hij in den kerker aan de zelfbestemming van den mensch wil en moet arbeiden, dat dan eerlang de strafwet het uitspreke: de vonnissen van langer duur dan één jaar zullen ook in de cel worden doorgebragt.

Wat men bij onderstelling, uitgaande van zijn eigen karakter, moge zeggen, dat een vonnis van betrekkelijk langen duur in de cel niet kan worden volbragt - de ervaring zegt, die er gedurende drie maanden zich kan bewegen, zonder dat het zijn geest schade doet, hij zal er ook jaren in kunnen verblijven zonder nadeel voor zijn ligchaam of zijnen geest; en wat den moeijelijken tijd der eerste dagen en der eerste weken aangaat - ernstige, liefderijke en menschkundige leiding doet de schrikbeelden voor het ligchaam en den geest des ingekerkerden verdwijnen. R. gelooft, dat eene belangstellende lezing, en een onpartijdig oordeel over het aangekondigde belangrijk werk *Het leven onder de veroordeelden* zijne opmerkingen zal billijken.

Amsterdam.

WITTEBOL.

Verscheidenheden van W.M. Thackeray, vertaald door Dr. J.C. van Deventer. Afl. 6-11. In het geheel twee deelen. Dordrecht, P.K. Braat, 1863.

‘Mosterd na den maaltijd!’ roept de uitgever. ‘Mosterd na den maaltijd!’ knort mijn vriend van Deventer. ‘Mosterd na den maaltijd!’ brult de redacteur van *de Tijdspiegel*, die mij tot voorproever, hofen keldermeester heeft aangesteld. Met uw verlof, mijne heeren! zoo geheel achterlijk en nalatig ben ik toch niet. Ik kwam reeds met den mosterdpot aanloopen toen de soep - echte schildpadsoep op mijn eer! - nog naauwelijks van tafel genomen, en de eerste *tranche* van den *filet de boeuf au madère* op de borden der gasten gelegd was, en zijn heerlijken geur in hunne respectieve neusgaten deed stijgen[*)]. En nog is immers de maaltijd niet afgeloopen. Een *menu* met zulke krachtige spijzen, met zulke fijne schotels, met zulke uitgezochte lekkernijen, wordt zoo spoedig niet afgelezen en afgegeten. Wij zijn nog lang niet aan het dessert. En al ware dit zoo, de maaltijd kan telkens en telkens weder aangeregt worden, en er zijn er nog velen die watertandend uitzien naar de goede ga-

*) Zie *Tijdspiegel* van April 1862.

ven, die met zoo kwistige hand worden uitgedeeld.

Ja, goede gaven zijn het inderdaad, en mijn mosterdpotje ('t is anders *moûtarde de maille*, echt spul!) is volstrekt niet noodig om er een *haut goût* aan te geven. Flaauwe liflafjes vindt ge hier niet, maar voedzame spijzen, naar al de regels der kunst toebereid, en op sierlijke wijze voorgediend. Geen letterkundige Soyer of Vatel zou hier iets te vitten of te verbeteren vinden. Kost voor zwakke en voor teêre magen, *pièces de résistance* en *pâtés de foie gras*, - of, om goed vaudeville-Hollandsch te schrijven, wederstandsstukken en ganzenleverpasteijen, - getruffeerde kalkoenen en *blanc-mangers*, en wat niet al meer? Ge hebt maar voor het kiezen en het nemen, vergast u dan, o Nederlandsch publiek; waar Thackeray kok is, en van Deventer hofmeester, en Braat voordient, hebt gij wat goeds, wat fijns, wat edels te wachten!

Ik zal dus niet herhalen, wat ik voor twee jaren schreef. Ik hoop dat er nog lezers zullen zijn, onnoozel genoeg om de Tijdspiegel van April 1862 op te slaan, en te zien wat zekere onbekende - R -, die wel met den mosterd- maar nooit met den strooppot loopt, over het voortreffelijke - helaas! waarom moet ik er thans bijvoegen het laatste - geestesproduct van den Engelschen satiricus of liever humorist te zeggen had. Ik wil hun het genoegen niet ontnemen om die schoone, krachtige regels nog eens te lezen en bepaal mij dus met te zeggen, dat ik, op een paar kleine aanmerkingen na, in de 5 eerste afleveringen niets vond dat niet grooten lof verdiende.

En zoo is het ook in de 6 laatste. - Na het verhaal van de *Familie-speld*, dat reeds in de 4de aflevering begonnen was, wordt de grootste ruimte in deze bladen ingenomen door de vertaling van het *Book of Snobs*, waarmede de schrijver grootendeels zijn naam gemaakt heeft in Engeland. En niet ten onregte. Immers in deze tafereelen komt eene diepte van menschenkennis, eene getrouwe, bijna photographische, teekening van karakters, een rijkdom van humor, humor van den echten stempel, die slechts zelden ontaardt in satyre, voor, gelijk men ze bezwaarlijk bij eenig ander schrijver vinden zal. De *Snobs*, die hier voorkomen, hehooren wel hoofdzakelijk in Engeland te huis, maar niet uitsluitend; de meeste dezer typen vindt men ook op het vasteland en zelfs in het kleine, solide, degelijke, deftige Nederland. Enkelen hadden misschien kunnen gemist worden, daar ze, door en door Engelsch, voor den Nederlandschen lezer, die nooit Engelands bodem betrad, moeijelijk te verstaan zijn; maar de keuze was hier niet gemakkelijk, en wij begrijpen zeer goed, dat de vertaler liever wat te veel dan te weinig heeft willen geven. *Snobs*! Maar wat zijn dan toch *Snobs*? vraagt de een of ander. Ja mijne waardsten! dat woord is in het Hollandsch niet wel terug te geven. Van Deventer vertaalt het door *ploerten*; hij volgt daarin een grooten voorganger, dien ik, zoo iemand in dezen bijna onfeilbaarheid zou willen toekennen, den ouden heer Smits namelijk*); en toch de term wil mij niet bevallen. De ploert en de snob zijn twee wezens die aan elkander grenzen, maar ze zijn niet identiek. De man, die met een deftig gelaat en gestukadoorden hals, gouden bril en gestereotypeerd glimlachje zich tot de hoogste eereposten weet op te werken, al is zijn hersenkas ook nog zoo ledig, is geen *ploert.* En de ellejonker, die Zondags al de manieren van den élégant wil aannemen, maar zich aan het oog van den kenner altijd verraadt, is geen *snob.* Maar wie vertaalt ons dan het woord *snob?* 'Wie helpt mij, o Navorscher!' Ik zou wel een prijsvraag willen uitschrijven, als ik maar iets uit te loven had. Het éénige waarover ik nu beschikken kan, is dit mijn geschrijf. Welnu

*) Eilieve, wanneer komt toch het vervolg van het *Ploertenboek* van dezen Nederlandschen Thackeray?

dan, zes afdrukken van deze recensie geef ik ten beste aan hem die mij de beste vertaling geeft van het klassieke woord *snob!*

Dank hebbe van Deventer voor de meesterlijke overbrenging van deze meesterstukken. Er zal nog wel wat van Thackeray zijn dat onvertaald gebleven is. Hij schenke ons ook dat. Want helaas! wij hebben van deze hand niet meer te wachten. Zij is verstijfd. Op het einde des vorigen jaars stierf Thackeray. In hem verliest Engeland een zijner eerste schrijvers en - wat na zijn dood eerst regt bekend geworden is - een zijner edelste mannen. Vrede zij zijner assche!

- R -

Mengelwerk.

Het voorgenomen huwelijk van den hertog van Anjou en Elisabeth, koningin van Engeland.

Eene groote drukte heerschte op den 24sten April 1581 te Westminster; sierlijke tapijten en guirlandes waren langs de huizen gehangen in die straten, welke naar het paleis van Engelands koningin leidden, en het was aan de menigte die daarlangs zich bewoog te zien dat een vreemd schouwspel haar te wachten stond. Hoe nader men bij Westminster-abbey kwam, hoe grooter de menschenmassa werd, welke zich verdrong om hoe eer hoe liever in het genot gesteld te worden van datgene te zien, waarvoor zij hier waren te zamen gekomen. Eindelijk kondigde een zeker onbestemd geluid, een dringen en woelen de komst aan van hetgeen reeds zóó lang en zóó begeerig verbeid werd: het was eene schitterende bende ruiters, uitgedost met al den zwier, welken het tijdvak der Tudors daaraan ten koste kon leggen, terwijl zich in het midden van dien stoet een rijtuig bevond, waarin twee zeker zeer aanzienlijke heeren hadden plaats genomen. Rijtuigen waren nog geen jaar geleden voor het eerst in Engeland ingevoerd; het is dus na te gaan met hoeveel nieuwsgierigheid dit nieuwe voertuig werd aangestaard, dat hoe lomp en ongemakkelijk ook in vergelijking van onze hedendaagsche droschkys en faëtons, en hoe die voortbrengselen uit den vreemde met wanstaltige namen nog meer mogen heeten, toch duizende geriefelijkheden aanbood, vooral aan vrouwen, die vroeger veroordeeld waren om lange reizen evenals mannen te paard af te leggen. De persoon, die achter in het rijtuig had plaats genomen, verdiende zeker meer de aandacht dan die koets; het was namelijk Frans van Bourbon, dauphin van Auvergne, die met nog acht andere gezanten door den Franschen koning Hendrik III en door diens broeder, den ten onzent zoo befaamden hertog van Anjou, naar Westminster gezonden was om er eene huwelijksovereenkomst op te stellen, welke de Engelsche koningin verbinden zou met genoemden hertog, om daardoor de Britsche kroon op het hoofd te zetten van een Franschen prins die eenmaal wellicht ook koning van zijn

vaderland worden zou. - Was het wonder nu dat zich zulk eene volksmenigte verzameld had op den weg, dien de gezanten volgen moesten? was het wonder dat zij belangstelde in eene daad, welken over het lot van Engeland beslissen zou? Het was toch een beslissende stap, welken Elisabeth wagen zou, als zij haar lot ging verbinden aan den Franschen vorst, die in voortdurende twisten met zijn' broeder Hendrik III, weliswaar den schijn had aangenomen de Hugenoten te willen beschermen, die zich tengevolge hiervan menigmaal naar de Nederlandsche gewesten zag roepen om daar de pas gegrondveste Protestantsche kerk te helpen verdedigen, doch aan wiens vingers misschien nog het bloed kleefde, in den Bartholomeusnacht vergoten, en wiens geweten waarschijnlijk niet geheel zuiver was van den schandelijken moord bij die gelegenheid op zoovele aanzienlijke, edele, nijvere en bekwame mannen gepleegd. Hij die zijn eerste wapenfeit verrichtte bij de belegering van het Protestantsche La Rochelle, dat door zijn broeder werd ingesloten, kon zeker de man niet zijn, naar wien de Engelschen vol verlangen uitzagen om hem verheven te zien op den troon naast hunne geliefde koningin; er waren er dan ook velen die ongeloovig het hoofd schudden, en vol beteekenis glimlachten, als men hun sprak van dit huwelijk; er waren er die het bepaald tegenspraken en met den Franschen gezant in de Nederlanden (Duplessis-Mornay) beweerden ‘que ce mariage ne se ferait pas.’

Er was reeds heel wat voorgevallen over dit huwelijk, en geen wonder, want het staatkundig belang speelde hier zeker al eene zeer groote rol onder. - Spanje was in de zestiende eeuw de groote mogendheid, welke door de ontdekkingen en veroveringen in Amerika, door eene groote vloot, maar vooral door het bezit der rijke Nederlanden zich eene macht en een' invloed had weten te verschaffen, waarmede geen staat ter wereld kon vergeleken worden; door het onvermoeide streven van Karel den Vijfde was de uitoefening der verschillende takken van nijverheid veelal in de handen der Nederlanders; door zijn toedoen en dat van zijn' zoon had de vloot zich uitgebreid, zoodat het gebied der zee in handen der Spanjaarden was; door gelukkig gevoerde oorlogen had Karel zijnen vijanden ontzag weten in te boezemen, en zijn rijk vergroot; het Spaansche voetvolk was het beste van Europa, de Spaansche kanonniers zeer gezocht; het uitgestrekte rijk, waarin de zon niet op- of onderging, was nog even rijk aan invloed, nog even groot aan macht toen Karels zoon Filips daarover heerschte, doch met al het langzame en trage dat dien koning aankleefde, en met al zijn geliefkoosde uitstellen kon het niet anders of die macht moest niet meer zóó gevreesd blijven. Een talmer in zijn hart wist Filips niet altijd tijdige of afdoende maatregelen te nemen om zijnen tegenstanders het hoofd te bieden, en door één weluitgevoerd feit hunne macht te verpletteren. Zóó moest Spanje dus langzamerhand den naam van het groote rijk, maar ook zijne wezenlijke grootheid zien verloren gaan, en bij al de aanvallen, welke het te verduren had, wegkwijnen als een zieke voor wien geen enkel middel meer baat.

Tegenover Spanje stonden Duitschland, Engeland en Frankrijk. Al was het eerste jaren lang beheerscht geworden door den vorst, die ook Spanje's

kroon droeg, toch kon er in Duitschland al bitter weinig sympathie bestaan voor het land dat de Protestantsche Duitschers beschouwden als de bakermat der inquisitie, en men kan licht begrijpen dat men het van harte toejuichte dat Karels pogingen bij zijn' broeder Ferdinand en diens zoon Maximiliaan schipbreuk leden om voor Filips II ook de Roomsche koningskroon te verwerven. Wel waren de vorsten van beide rijken eenigzins door de banden van bloedverwantschap aan elkander verbonden, doch dit nam niet weg dat het Duitsche volk, voornamelijk van de noordelijke helft van genoemd keizerrijk, het niet ongaarne zag dat Spanje aangevallen, en zijne macht vernietigd werd; het ‘verdeel en heersch’ was trouwens toen reeds in de mode, evenals thans.

Onder de regering van Hendrik VIII had een groot gedeelte van het Engelsche volk de Hervorming omhelsd, en toen na zijn' dood zijn zoon Eduard VI hem opvolgde, was zuks niet veranderd. De vijandige houding, hierdoor tegenover Frankrijk en Spanje aangenomen, was evenwel geheel veranderd toen de *bloody queen*, de streng Katholieke Maria den Engelschen troon beklommen had: zij voelde zich als dochter van de verstooten Katharina van Aragon, en later als de vrouw van Spanje's koning geroepen het oude geloof weder in te voeren, en hare wederspannige onderdanen met den plaatsvervanger van Christus op aarde te verzoenen; ten koste van hoeveel bloed en tranen zulks geschied was kon het Smithfield getuigen, waar de beul dagelijks zijn bloedig werk verrichtte, en waar de vlammen, die bij de *auto-da-fé's* opgingen, zich als om wraak ten hemel verhieven. Hoe men dus in Engeland over Spanje dacht, zal wel geen breedvoerig betoog noodig hebben.

De klokken luidden, vreugdevuren werden ontstoken, en het volk jubelde toen in 1558 na Maria's dood de geliefde prinses Elisabeth den troon besteeg. Al heette zij bij velen nog eene onechte dochter van Hendrik VIII, toch was zij ook de dochter van de Protestantsche Anna Boleyn; van haar verwachtte men de vergunning om vrij te denken en te spreken, en na eenige voorafgaande zaken werden hare onderdanen daarin niet te leur gesteld, want in het voorjaar van 1562 liet zij de 39 artikelen des geloofs afkondigen, waarop de thans nog bestaande Anglikaansche kerk is gegrondvest. - In hare staatkunde tegenover het buitenland waren er vooral vier staten waarop Elisabeths oog gevestigd was, namelijk Schotland, Frankrijk, Spanje en de Vereenigde Provinciën. In het eerste land regeerde Maria Stuart, die vroeger met den Franschen koning Frans II gehuwd, daardoor haar land nog meer met Frankrijk verbonden had, dan zulks reeds het geval was doordat Maria's moeder eene dochter uit het beroemde huis van Guise was. Als naaste bloedverwant van Eduard VI maakte Maria aanspraak op den Engelschen troon, en deed daarbij de vermeende onechtheid van Elisabeth uitkomen; de haat, welken deze dus jegens hare mededingster koesterde, werd ook gedeeltelijk tegen Frankrijk gericht, door de naauwe verbinding, welke tusschen dit rijk en Schotland bestond. Spoedig na het vertrek van Maria Stuart uit Frankrijk ontstonden in dit rijk de bekende godsdienstoorlogen, waarbij Elisabeth de partij der Hugenoten koos,

die door den prins van Condé in den beginne werden aangevoerd; deze wist Elisabeth zelfs liet sterke Havre de Grâce in handen te spelen, doch zonder eenige vrucht, daar de koningin het slechts één jaar kon behouden. - Toen nu later de hertog van Anjou zich aan het hoofd scheen te stellen der Protestantsche partij, leende Elisabeth het oor aan hen, die haar raadden hem hare hand te schenken, ten minste zij hield zich zoo; welke belangen er bij dit huwelijk nog meer in het spel kwamen, zien wij later.

Tegenover Spanje stond Elisabeth in eene zeer vijandige houding, niet alleen wat haar volk, maar ook wat hare persoon betrof. Filips II was in Engeland om reeds bekende redenen vreeselijk gehaat, en toen hij weinige weken na den dood der koningin Maria, de hand vroeg van Elisabeth, verafschuwde zij den man, die zoo weinig kieschheid bezat dat hij reeds zoo kort na den dood zijner echtgenoot aan eene andere niet alleen dacht, maar die zelfs met heel veel staatsie ten huwelijk liet vragen, en dat alles om der wille van haar arme koningrijk, hetwelk hij reeds als een wisse prooi had meenen te kunnen beschouwen, doch dat hem zoo deerlijk tusschen de hebzuchtige vingers was doorgegleden. - Ook om andere redenen stond de koningin vijandig tegenover Spanje; hare scheepsmacht begon zich te ontwikkelen en vond eene geduchte mededingster in de Spaansche vloot; het Engelsche scheepswezen kon dus geene hooge vlucht nemen, zoo der Spaansche macht niet op de eene of andere wijze paal en perk gesteld werd. Weliswaar doorkliefden ook Portugesche en Hollandsche schepen de kort te voren nog onbekende zeeën, doch nog geenszins in die mate dat dit eenigzins tegen de Spaansche koop- en kustvaart kon opwegen. Elisabeths regering kon reeds roemen op een John Hawkins, die de kust van Guinée koloniseerde, op een Frobisher, die de Engelsche vlag voor het eerst in de Noordelijke IJszee wapperen deed, om eene noordelijke doorvaart te ontdekken, maar vooral op een' Francis Drake, die om Kaap Hoorn zeilende, naar Indië voer, en langs de kaap de Goede Hoop terug keerende, de eerste Engelsche zeevaarder was, die eene reis om de wereld had durven ondernemen; doch dit alles nam niet weg dat Engeland nimmer onder de eerste zeemogendheden zou kunnen gesteld worden, zoolang Spanje's vlag op alle zeeën zulk eene voorname plaats bleef bekleeden.

Spanje en Frankrijk begunstigden openlijk Maria Stuart: het laatste land had mogelijk meer punten van aanraking met het Katholieke Spanje, doch telkens als de Hugenoten het hoofd opstaken stond de Spaansche monarch op den uitkijk om te weten of hij uit den daardoor ontstanen burgerkrijg zijn voordeel niet halen kon. Het waren dus zelfs geloofsgenoten, die eenigermate gespannen tegenover elkander stonden. Spanje's macht was te groot in de oogen van den Franschen koning, en al verklaarde deze aan Filips II niet openlijk den oorlog, zoo was toch hunne verhouding verre van vrienschappelijk, en Frankrijk zou het zeker niet beletten wanneer men Spanje aanviel en overwon, altijd.... wanneer Frankrijk dan maar een stukje van den buit medekreeg. Kon er een middel gevonden worden om eene verbindtenis aan te gaan met eenigen anderen staat, ten einde Spanje

daardoor te benadeelen, dan zou Hendrik III zulks niet laten.

Men ziet het dus, geheel Europa stond in zeer gedwongen houding tegenover elkander: Spanje's macht was gehaat bij het geheele buitenland; elke staat groeide er in dat de Nederlandsche gewesten tegen dit rijk waren opgestaan, en Engeland en Frankrijk beiden zouden gaarne helpen, als zij, althans het laatste rijk, verzekerd waren een stuk mede te krijgen. Nu er dus van eene huwelijksverbindtenis sprake was tusschen Anjou, den schijnbaren beschermer der Hugenoten, wien men ook het beschermheerschap der Nederlandsche gewesten had opgedragen, en koningin Elisabeth, moesten de Nederlanders daarin juichen en zich vrolijk de handen wrijven, daar Frankrijk nu wel genoodzaakt zou zijn de wapenen tegen Spanje op te vatten.

Doch keeren wij terug tot de plechtige ontvangst der gezanten te Westminster: zij hadden het met opzet voor hen gebouwde paleis met groote staatsie verlaten en lieten zich bij de koningin aandienen; deze troonde in de prachtige zaal van haar paleis, welke overladen met krul- en lofwerk en rijkelijk van vergulde versierselen voorzien, een staaltje was van het zoogenoemd bloeijende tijdperk van de bouwkunde onder de regering der Tudors. Elisabeth zat daar onder een troonhemel met een wit zijden kleed met paarlen omzoomd, en droeg daarover een zwart zijden mantel, welke met gouddraad was doorweven; op het koninklijke hoofd droeg zij eene kleine kroon. De koningin was toen 48 jaar oud, doch wie haar gezien had met het schitterende oog, met dien welgevulden hals, die fiere houding, die fraaije handen, zou haar zeker eenige jaren minder hebben toegekend; en 't was gelukkig, want de jongeling voor wien men aanzoek deed om hare hand telde 21 jaar minder dan zij. Elisabeth zat daar, omringd van al wat Engeland groot en aanzienlijk opleverde; aan hare rechterhand stond de reeds bejaarde William Cecil, beter bekend als lord Burleigh, haar raadsman, haar steun in alle moeijelijke omstandigheden, het levend bewijs van wat vorstengunst vermag, want deze had hem uit eene mindere klasse verheven tot het hooge standpunt, hetwelk hij nu innam, terwijl meer dan twintig edellieden hem bedienden; naast hem stond Robert Dudley graaf van Leicester, de schoone man die eens hoog in de gunst zijner meesteres deelde, die zelf huwelijksplannen met haar zou gekoesterd hebben, en haar had zoeken aan te trekken door het zeventien dagen lange feest op zijn bekend Kenilworth, waarvan Walter Scott ons zulk eene schitterende beschrijving geeft; doch die gunst was een weinig verminderd sedert Jean de Simier, Anjou's gezant aan het Engelsche hof, in 1578 het geheim van Leicesters huwelijk met de gravin-weduwe van Essex aan het licht had gebracht; zijn mededinger, Burleigh was daardoor slechts in aanzien geklommen, en Elisabeth greep later vol verlangen de gelegenheid aan om haren vorigen gunsteling, die het in schijn evenwel nog altijd was, naar Nederland te zeilden, toen de Vereenigde Provinciën de koningin om hulp hadden gevraagd, en nog later moest hij geheel plaats maken voor zijn' stiefzoon den jongen Essex, toen deze, zoo als men zegt, zijnen fluweelen mantel niet te goed had gekeurd om dien voor de koningin neêr te wer-

pen, opdat hare voetjes daarover in plaats van door de slijk zouden treden. En hoezeer Leicester in 1585 in hare gunst reeds gedaald was kan men daaruit opmaken, dat hij voor geruimen tijd verwijderd werd van haar, die eenmaal in tegenwoordigheid van den Franschen gezant le Foys gezegd had: 'ik kan niet leven zonder hem alle dagen ten minste eens te zien. Hij is als mijn kleine hond; zoodra als men dezen ergens ziet zegt men aanstonds dat ik ook zal komen;' al was die vergelijking met een schoothondje niet zeer eervol of vleijend, toch zou Leicester bij haar reeds in 1566 hebben aangedrongen op een huwelijk, en zij ook had hem zulks beloofd; door haar talmen op dit punt verdrietig geworden verbond zich de gunsteling in het geheim met eene andere, en dit gaf aanleiding tot de vredebreuk tusschen hem en de *virgin queen*, die het niet dulden kon dat iemand God Hymen in plaats van haar ten dienste stond.

De eerste plaats na Leicester werd bij de koningin ingenomen door Francis Drake, den koenen zeereiziger, die onder ongeloofelijke gevaren in bijna drie jaren tijds een' tocht om de wereld had volbracht. Hij was den 26sten September van het vorige jaar te Plymouth weder binnen gevallen: toen het gerucht van zijne terugkomst verspreid werd, werd de algemeene geestdrift opgewekt door het verhaal van zijne lotgevallen, van de rijkdommen, welke hij medebracht, van zijne herhaalde gevechten tegen de gehate Spanjaarden. De nationale eigenliefde voelde zich door dit alles gestreeld, en de koningin, die hare tevredenheid wilde te kennen geven, was slechts drie weken vóór de beschreven ontvangst der gezanten van Anjou, naar Deptford gegaan, en had er op het schoon versierde admiraalschip, de *Golden Hind,* aan Francis Drake op 4 April 1581 den ridderslag gegeven. Het schip zou een nationaal gedenkteeken blijven, en zou geene andere reizen weêr ondernemen. Toen het in latere jaren geheel dreigde te vergaan, werd er van de overblijfselen een groote armstoel gemaakt, welke thans nog op de Universiteit te Oxford getoond wordt.

Om Elisabeths troonzetel stonden ook geschaard Walsingham, haar sekretaris, de 26jarige Philip Sydney, de dichter der Arcadia, die weinige jaren later in den slag bij Warnsveld zulk een treurig einde vond; verder de schrijver van de 'History of the world', Sir Walter Raleigh, de lord kanselier Nicolas Bacon en zijn slechts twintigjarige zoon Francis, later ook als lord kanselier zoo bekend, in wien men toen nog niet den grooten wijsgeer vermoedde, die eene onsterfelijke plaats onder Albions letterkundigen zou innemen; daar stonden ook nog Eduard Clinton, graaf van Lincoln, Thomas Radclif, graaf van Sussex, Francis Russel, graaf van Bedford, en zoovele andere ridders van den kouseband, die te midden van eene menigte dienstdoende jonkvrouwen en pages het belangrijke van het oogenblik beseffende, met de noodige deftige achtbaarheid zich hadden gesteld om den zetel van hunne meesteres. En wel was het een plechtig oogenblik waarop de gezanten zouden ontvangen worden, die mogelijk door het opmaken van een huwelijkskontrakt eenen beslissenden invloed zouden uitoefenen op Engelands lot.

Het was niet vreemd meer dat er over zulk een huwelijk gesproken en onderhan-

deld werd, het was niet vreemd zelfs dat er gezanten over het kanaal waren gekomen om die zaak tot stand te brengen of te bespoedigen, doch nimmer nog scheen er in die handeling zooveel ernstige meening, zooveel oprechtheid geheerscht te hebben als nu.

Reeds dikwijls was er sprake geweest van een huwelijk van Elisabeth. Jaren geleden had Katharina de' Medici reeds pogingen aangewend om haar te verbinden aan haar tweeden zoon Karel IX, doch de Engelsche vorstin had dit om groot verschil in leeftijd van de hand gewezen; later was Karel, aartshertog van Oostenrijk, een zoon van keizer Ferdinand, op het tapijt gekomen, doch hij die eene bijzit en verscheidene kinderen had, kon de man niet zijn voor de fijngevoelige Elisabeth. - Alsof zij zich voegen wilde naar den wensch harer onderdanen, die niets liever zouden zien dan dat zij aan een' landgenoot hare hand schonk, was er later weêr sprake van een huwelijk met den graaf van Arundel of met Leicester, doch al die plannen vervlogen in rook, en telkens trad Anjou weder op den voorgrond. Door een der meest geloofwaardige geschiedschrijvers wordt ons in 1566 verzekerd, dat er verscheidene aanzienlijke personen en rechtsgeleerden Elisabeth aanrieden om zich in het huwelijk te begeven; Premboke en Leicester, maar vooral Nicolas Bacon, zouden dien raad hebben ondersteund, doch haar raadgever William Cecil dien tegengewerkt, omdat hij zag dat het geenszins met de plannen zijner meesteres strookte. Zij zou toen den raad van een harer geneesheeren hebben ingeroepen (dr. Huick), die haar het huwelijk afried, omdat hij bij eventueele bevalling niet voor haar leven instond. Is dit waar, dan ziet men daaruit dat, welke plannen er ook geopperd, welke aanzoeken er om hare hand ook gedaan werden, zij uit staatkunde wellicht de belanghebbende partijen eenigen tijd aan de praat hield, doch nimmer het voornemen tot eenig huwelijk, welk ook, kan gehad hebben. - De drie aanzienlijke heeren, die haar eene verbindtenis hadden aangeraden, vielen daardoor gedurende korten tijd in ongenade. Het parlement had bij die gelegenheid eene som gelds beschikbaar gesteld voor de koningin, indien zij in het huwelijk trad, doch Elisabeth weigerde dit, zeggende dat zij meer gesteld was op de harten dan op het geld van hare onderdanen.

Het schijnt dat in 1571 het eerste aanzoek door Katharina de' Medici voor haar zoon Frans Hercules, hertog van Alençon gedaan werd; deze vorstin, die aan al hare kinderen zoo het schijnt eene kroon wilde verschaffen, had met dit voorstel het geheime plan, zooals men beweerde, om, of te beletten dat de Protestanten in 't vervolg hulp uit Engeland kregen, of om het huwelijk tegen te werken van Elisabeth met Hendrik van Navarre, waarvan aan het Fransche hof eenigermate sprake was. Katharina zond toen vier gezanten naar Westminster om onderhandelingen aan te knoopen; le Mauvissière, later gezant aan het Engelsche hof, en Salignac de la Mothe Fenélon waren daarvan de voornaamste; zij maakten een kontrakt op, doch lang niet met die praalvertooning als waarvan boven sprake was; eerder in stilte als vreesde Elisabeth den nationalen en erfelijken haat van haar volk tegen Frankrijk; toen nu het artikel over de geloofsbelijdenis van beide partijen ter tafel gebracht werd, kon men het niet eens worden over de woorden waarin het zou worden opgesteld;

heimelijk had men Elisabeth wel medegedeeld dat de hertog van Alençon niet ver af was van het denkbeeld om het Protestantisme te omhelzen, doch men kan nagaan uit welke partij dit zeggen voortkwam en dat de koningin zich er weinig aan stoorde. Hoe het zij, de onderhandelingen werden om zulk eene geringe aanleiding afgebroken, waaruit menigeen het besluit trok dat de zaak zelve nimmer ernstig gemeend was geweest; Frankrijk had die alleen begonnen om de verbinding van Engeland met de Protestanten tegen te werken, Engeland om daardoor ten minste voor eenigen tijd de Hugenoten tegenover de koningin-moeder en hare partij te beschermen, om de plannen van Maria Stuart tegen te werken, en om de zamenzweringen in Ierland, waar men zich in 't geheim met Spanje en den paus verbonden had, in rook te doen verdwijnen; Leicester zelf schreef in dezen geest een brief aan Elisabeths sekretaris Walsingham.

Toen een jaar daarna (1572) Montmorency in Engeland was, kreeg hij den last de huwelijksonderhandeling op nieuw op het tapijt te brengen. Er werd weder over en weêr gepraat, wederom aangedrongen op een goed einde van de zaak, doch toen verklaarde de koningin in zeer beleefde bewoordingen, dat er behalve een verschil in godsdienst nog grooter verschil in jaren tusschen haar en den hertog bestond; hij toch was 17, en zij telde reeds bijna 39 jaar. Dit viel vóór twee dagen voor de Parijsche bloedbruiloft! Alençon wist zich, zoo het schijnt, eenigermate vrij te pleiten van daaraan te hebben deelgenomen, ten minste hij hield niet op bij de koningin aan te dringen op voltrekking van hun huwelijk, en mengde daarin telkens zoovele liefdesverklaringen, dat de ijdelheid van Elisabeth, die trouwens zijne moeder wel kon zijn, zich daardoor niet weinig gestreeld gevoelde, en zij hem bewijzen van vriendschap gaf, welke later medewerkten om zijne plannen ten opzichte van de Vereenigde Provinciën te doen gelukken. ‘Ik kan echter geene vaste verzekering voor het welgelukken dier huwelijksplannen geven,’ schreef zij in Junij 1573 aan haar gezant te Parijs Horsey, ‘in het geval dat Alençon naar Engeland komt. De vervolging der Hervormden in Frankrijk heeft de harten mijner onderdanen zoo vervreemd, dat de overkomst des hertogs onze vriendschap eer benadeelen dan vermeerderen zou. Ook moet hij betere bewijzen van gematigdheid ten opzichte van de godsdienst geven, dan de belegering van La Rochelle bewijst; of wil hij hierheen komen na arm en zwaard gedoopt te hebben in het bloed van onze geloofsgenoten?’

De zaak was dan nog alles behalve couleur de rose, al werden er ook onophoudelijk gezanten naar Elisabeth gezonden, al werden ook voortdurend verschillende vorsten aangezet, die onderhandeling te doen gelukken. Hoe de meesten er echter over dachten zien wij uit een' brief van den Palzgraaf aan den Landgraaf Willem van Hessen, waarin hij zegt dat hij wel niet geheel tegen zulk eene poging is, doch dat hij niet gelooft dat ‘zijn raad de koningin er toe zal doen besluiten, als zij geen lust heeft, om Alençon te huwen.’ Later zendt de Palzgraaf zijn' zoon, den bij ons wel bekenden Johan Casimir, in stilte naar Londen om er zaken van het hoogste gewicht te behandelen, doch begrijpt eindelijk toch dat het beter is om zich van alle inmenging te onthouden.

De zaken van Alençon schenen het volgende jaar eenigzins beter te staan, want toen hij in 1574 beschuldigd werd van met zijn' schoonbroeder koning Hendrik van Navarre het plan te koesteren om in Frankrijk onlusten te verwekken, zond Elisabeth aanstonds eene lastgeving aan Valentin Dale, haren gezant te Parijs, om der koningin-moeder te raden dat zij niet zoo licht geloof moest slaan aan de nadeelige geruchten, welke er omtrent beide prinsen in omloop waren. Alsof dit niet genoeg ware, zond de Engelsche vorstin kort daarop sir Thomas Randolph als buitengewoon gezant naar Parijs om eene verzoening tusschen moeder en zoon te bewerken, en de beide vorsten van hare bescherming te verzekeren. Toen weinige dagen daarna Karel IX overleed en Hendrik III uit Polen kwam om den troon zijns broeders te bekleeden, beproefde hij echter te vergeefs de Hugenoten in Frankrijk te beschermen en den koning tot verzoenende maatregelen aan te zetten.

Het bleef nu een over en weêr zenden van gezanten, die echter niets uitwerkten; overal en altijd werd zij met hetzelfde huwelijksvoorstel lastig gevallen; eens zelfs verhaalt men was zij te Melford in het graafschap Suffolk, om er eenige dagen buiten door te brengen, toen zij op zekeren dag met hare hovelingen op de jacht zijnde, waarvan zij eene hartstochtelijke liefhebster was, het bezoek ontving van Martel de Bacqueville, een Normandisch edelman, die als buitengewoon gezant van Hendrik III haar voor diens broeder ten huwelijk kwam vragen, en alsof dit niet voldoende was, werd hij daags daarna nog door een' ander gezant gevolgd, die eene week later weder door een' derde werd vervangen en altijd met hetzelfde doel; de laatste vooral, als door Alençon of Anjou, zooals hij sints 1576 meer genoemd werd, toen hij dit hertogdom van zijn broeder gekregen had, zelven gezonden, werd met vriendschapsbewijzen door Elisabeth overladen, en het deed velen genoegen, want menigeen zelfs in Engeland hield zulk een huwelijk voor noodzakelijk. ‘Ik moet erkennen dat onze ellendige en onzekere toestand ons met tranen in de oogen om een eervol spoedig te sluiten huwelijk smeeken doet’, schreef in Julij 1578 de Engelsche gezant Paulet uit Parijs. - Ook in ons vaderland was het velen bijzonder aangenaam die geruchten hoe langer hoe meer met schijn van waarheid te hooren verspreiden; ‘men meende so dit huwelijk voortgang hadde’, redeneert Bor, ‘datter niet gewenschter voor dese landen en mocht vallen om uit den oorlog te raken dan van den conink van Spangien te scheiden en met Alençon te handelen, en de coninkryken van Vrankrijk en Engeland te verbinden met onderlinge alliantien mette Nederlanden.’ In deze woorden is al het belang uitgedrukt, hetwelk de Vereenigde Nederlanden in eene dergelijke verbindtenis konden stellen, en al vinden wij ook brieven waarin door Engelsche onderdanen (onder anderen door den gezant Davidson te Parijs) in 't lange en breede al het nadeel wordt uitgemeten, hetwelk uit die huwelijksverbindtenis kon voortkomen, dan zien wij ook aan den anderen kant welke pogingen Anjou zelf in 't werk stelde om de echtgenoot te worden van Elisabeth; zelfs was hij *tegen zijne gewoonte* in dien tijd zeer openhartig en rondborstig jegens de Staten en Engeland, iets *wat men in het geheel niet gewoon van hem was.*

Zóó stonden dus de zaken toen er een deftig gezantschap naar Westminster komen zou om op plechtige wijze de huwelijksvoorwaarden op te stellen, en dit zoo openlijk mogelijk te doen. Het schijnt dat Elisabeth die huwelijksvraag, misschien Anjou zelven wel, als den speelbal harer staatkunde heeft gebruikt, welken zij naar zich toehaalde of van zich afstiet, naarmate het meer of minder met den toestand van haar rijk overeenkwam om zich met Frankrijk te verbinden. Zij koesterde de vrees dat de Nederlandsche gewesten, die op het punt stonden zich voor goed onafhankelijk van Spanje te verklaren, dan eene gemakkelijke prooi van Frankrijk zouden worden, sedert de intrigante Katharina de' Medici er in geslaagd was dáár de hulp van haren jongsten zoon te doen inroepen; slaagde nu Elisabeth er in om die huwelijkszaak lang, zeer lang te rekken, dan bestond er nog veel kans dat de Nederlanden geene provincie van Frankrijk werden, doch met Engeland tegen Spanje een verbond zouden aangaan, mogelijk wel hare hulp inroepen. Hoe noodzakelijker dus eene toenadering werd, hoe verliefder zij scheen te zijn. ‘De koningin zeide mij’, schrijft een vertrouweling van Anjou in Junij 1580, ‘dat zij u dagelijks wenschte te zien, dat haar niets zoo lief zou zijn.’ Het was *zijne* koningin, zooals de hertog zeide, zij was *zijne* bruid, gelijk Elisabeth verzekerde. - De onderhandelingen werden nu hoe langer hoe levendiger gevoerd, totdat deze op 24 April 1581 het zenden van een formeel gezantschap ten gevolge hadden.

Na wederzijdsche plichtplegingen en na het overreikender geloofsbrieven, gaf de koningin last aan den Groot-schatbewaarder lord Burleigh om in overeenstemming met een zestal andere Engelsche edelen, die zij daartoe benoemde, met de Fransche gezanten een kontrakt op te maken. Na het gehoor ging men aan 't werk, en dit vlotte tamelijk goed, niettegenstaande men den Franschen heeren op allerhande wijze door feesten en banketten het verblijf aangenaam trachtte te maken, maar hun daardoor ook veel tijd ontroofde. Onder meer werden zij vergast op een toen zeer in zwang zijnd beerengevecht, waarbij zulk een dier in eene opene ruimte met eenige honden moest vechten, hetwelk gewoonlijk ten nadeele der laatsten afliep; doch er werden telkens versche strijders binnen het perk gelaten, totdat de arme beer ten doode toe gemarteld niet meer kon en verscheurd werd: en dit schouwspel was toen zeer gezocht vooral bij de dames, die er nu waarschijnlijk wel anders over zouden denken. De eene jachtpartij volgde op de andere, danspartijen werden door toernooijen, banketten en feestmalen door ridderspelen afgewisseld, en het speet den gezanten gewis eenigermate, toen het huwelijkskontrakt door de vereenigde pogingen van Burleigh en den Dauphin van Auvergne was opgesteld. De voornaamste artikelen luidden dat elk vreemdeling in Engeland en Ierland vrijheid van godsdienst hebben zou, en dat het Anjou zou vrij staan overal zijne godsdienstplichten te verrichten: hij zou na het huwelijk den titel van koning krijgen zonder er ooit de voordeelen van te genieten, behalve eene kroon en eenige uiterlijke eerbewijzen, en de voogdijschap over minderjarige kinderen, als die geboren werden en hij zijne vrouw overleefde; als er meer kinderen waren, en Anjou werd eenmaal koning van Frankrijk, dan zou de oudste zoon de Fran-

sche, de tweede de Engelsche kroon erven; ingeval er maar één zoon geboren werd, kreeg hij beide rijken, doch moest ze later weder onder zijne kinderen verdeelen; Anjou mocht zijne vrouw zonder hare toestemming niet buiten Engeland voeren; evenmin eenig kroonjuweel medenemen (een fraai artikel!), en geen oorlog met andere mogendheden verwekken. Het voornaamste punt was zeker wel dat er tusschen Frankrijk en Engeland een verbond van vrede en vriendschap zou worden gesloten. - Toen dit stuk was opgesteld weigerde de koningin het te teekenen, bewerende dat de koning van Frankrijk zulks eerst moest doen; zij bleef daarin onverzettelijk, en de gezanten moesten dien ten gevolge naar het vaste land terugkeeren. Met al de weelde en praal, waartoe het hof in staat was, deed men hun uitgeleide, om den Franschen edelen ten minste daardoor een hoog denkbeeld van de Engelsche wellevendheid en beschaving in te boezemen.

Na het vertrek der gezanten kwamen er bijna dagelijks te Parijs en te Londen brieven van beide partijen aan en de onderhandelingen duurden onafgebroken voort. Hendrik weigerde het of- en desensief verbond te teekenen, hetwelk Elisabeth bij deze gelegenheid eischte; hij wilde wel een' aanval van Spanje helpen afweren, maar om den oorlog aan zijne naburen te verklaren, dit weigerde hij halsstarrig, zoodat de beide met dat doel overgekomen Engelsche gezanten (Walsingham en Somers) onverrichter zake konden terugkeeren - Anjou was ondertusschen met een leger aan de zuidgrenzen der Nederlandsche gewesten om er Kamerijk te ontzetten, en hield strak het oog gevestigd op hetgeen door broeder en bruid verricht werd. En Elisabeth.... ja, wat zal men van haar zeggen? Zij wenschte de zaak steeds op de lange baan te schuiven, anders had zij het kontrakt wel aanstonds onderteekend. ‘Dit stuk’, verklaarde zij, ‘verplicht mij nog geenszins tot een huwelijk; ik moet eerst van Alençon nog eenige opheldering hebben over enkele bijzonderheden.’ - ‘De geloofsbelijdenis van den hertog’, zegt zij in Mei 1581, ‘bemoeijelijkt het huwelijk. Ook zie ik wel dat mijne onderdanen dit niet volkomen zouden goedkeuren. Daar ik hen meer lief heb dan mijn eigen leven, vermijd ik alle gelegenheden om hun verdriet te veroorzaken. Eindelijk vrees ik dat mijne reeds bejaarde persoon (!) den hertog niet aan zal staan, en daarover heb ik hem een' langen brief geschreven.’ Dit laatste schijnt Anjou, eer dan men vermoedde, aangezet te hebben om in Engeland eens een kijkje van zijne aanstaande gemalin te komen nemen. Leicester werkte in die dagen de huwelijksplannen tegen, zoodat zelfs een van Anjou's gezanten hem van een' moordaanslag op de koningin beschuldigde, om hem zoodoende van het hof te verwijderen. Toen zij eens met een klein gevolg tegen het vallen van den avond de Theems weder opvoer om zich na eenig spelevaren naar Westminster te begeven, werd er van den oever een geweerschot gelost, waardoor een der roeijers gekwetst werd; later bleek het dat het een toevallig gelost schot was, en Elisabeth verbood verder onderzoek en de invrijheidstelling van den eenigen gevangene, terwijl zij deze merkwaardige woorden sprak, ‘dat zij niet anders van hare onderdanen geloofde, dan wat een vader van zijne kinderen gelooven kon.’

In dezelfde maand Mei verontschuldigt Elisabeth haar uitstellen, omdat zij hare raadslieden en het Parlement in deze zaak toch om raad en voorlichting vragen moest. Over de Nederlandsche zaak sprekende voegt zij er bij: ‘Ik heb hem (Anjou) altijd gezegd, dat hij zonder raad en toestemming des konings en van zijne moeder nimmer slagen zal. Ik wensch ook dat Hendrik III hem ondersteunt, evenals ik hem nooit verlaten zal.’

In het midden van October van hetzelfde jaar 1581 luidden de klokken en werden der kanonschoten gelost ter eere van den hoogen gast, dien men wachtte. In gezelschap van zijne voornaamste vrienden en volgelingen, van Montpensier, van Laval, van de Pruneaux en zoovele anderen was eindelijk François Hercules van Alençon, Anjou, Chateauthiey, Berry, enz. enz. in Engeland aangekomen om het zoo dikwijls besproken verdrag door een wettig huwelijk met de fiere Elisabeth te bekroonen, en om, zooals de booze wereld er in één' adem bijvoegde, te beproeven of hij van zijne aanstaande ook een bagatel van 30,000 p. st. kon te leen krijgen ten einde zijne zaken in Vlaanderen wat bevorderlijk te zijn. Dat dit laatste niet geheel en al uit de lucht gegrepen was, blijkt uit de schuldbekentenis van 100,000 kronen op 13 en 23 October 1581 door Anjou aan Elisabeth afgegeven, welke de handschriften der Cottoniaansche bibliotheek aan het licht hebben gebracht.

Wanneer Anjou ooit gemeend heeft dat zijne persoon eenigen voordeeligen indruk op Elisabeth zou maken, dan heeft hij dit geheel mis gehad, doch wij mogen hem niet voor zóó aanmatigend houden dat hij zich een schoon man waande te zijn. Het was der koningin reeds meer dan eens gezegd dat hij erg van de pokken geschonden was, doch dan was er telkens op geantwoord: ‘Pourra être vu par la reine, pour s'en contenter ou non.’ En nu zag zij hem dan eindelijk, hem, naar wien zij beweerde altijd met zooveel verlangen te hebben uitgezien; die eerste aanblik viel haar gewis tegen, en zij moest of den afkeer bedwingen, of mogelijk wel een schaterlach onderdrukken bij het aanschouwen van den trotschen hertog. Al was hij nog zoo met kostbare kanten overladen, al schitterde zijn kleed nog zoo van borduursel, of bedekte hem nog zulk een kostbare mantel, waarin de leliën van zijn vorstelijk wapen geborduurd waren, toch gaf hem dit alles het gelaat niet van een' Adonis, zooals hij zich wellicht tegenover al die sierlijke en bevallige vrouwen van Elisabeths hof gewenscht had. Een zijner meest vertrouwde vrienden (Henri de la Tour d'Auvergne Vicomte de Turenne, geb. 1555 † 1623) zegt in zijne gedenkschriften, dat het een welgemaakt man was met regelmatige trekken, hetwelk duurde tot dat Monseigneur de pokken zoo kwaadaardig kreeg dat hij daardoor geheel veranderde; hij werd onkenbaar; zijn gelaat was geheel als met voren doorploegd en zijn neus wanstaltig dik geworden, zoo zelfs dat het scheen alsof hij er twee boven op elkander had zitten, hetwelk aanleiding gaf dat men in 1583 in de Nederlandsche gewesten het volgende puntdicht op hem maakte:

‘Flamands ne soyez estonnez
Si à François voyez deux nez,
Car par droit, raison et usage,
Faut deux nez à double visage.’

Hij had kleine en roode oogen gekre-

gen, zoodat hij van schoon als hij was, een der leelijkste menschen werd, die men zien kon.

Stellen wij ons nu eens voor hoe Elisabeth zich tegenover zulk een persoonage heeft moeten goedhouden, zij die zooveel smaak en schoonheidsgevoel bezat, die met zooveel bevalligheid zich wist te kleeden, om daardoor, mogelijk uit licht te vergeven vrouwelijke ijdelheid, te verbergen dat zij reeds bijna eene halve eeuw doorleefd had, die zich steeds omringde door al wat de Engelsche adel aan schoone vrouwen en welgemaakte mannen opleverde, die allerlei huwelijksaanzoeken, zelfs met den ‘schoonsten man’ van haar' tijd, met Leicester, had van de hand gewezen, om nu eindelijk die hand te moeten geven aan hem, wiens portret wij daareven schilderden. Het was alles immers eene groote komedie met dat huwelijk! hoe had zij zich ooit ernstig kunnen houden als het alles eerlijk gemeend was geweest? hoe moet zij inwendig wel gelagchen hebben met de bewering van hen, die meenden dat een huwelijk noodzakelijk werd om aan Engeland een troonopvolger te geven? zeker zou dan de eeuw van Sarah zijn teruggekeerd! - Hoe het zij, Anjou kwam, en zag, maar overwon niet; hij werd omringd met eerbiedig huldebetoon, het eene feest volgde op het andere, en al wat het Engelsche hof slechts prachtig of schitterend op kon leveren, werd voor hem ten toon gespreid; de feesten bij gelegenheid van de komst zijner gezanten in April waren slechts een flaauwe weêrschijn van hetgeen voor den minnaar der koningin werd ten beste gegeven. Eene bepaalde afdoening van zaken zou volgen op 22 November, den verjaardag der krooning van Elisabeth, welke dag altijd met grooten luister werd gevierd, doch die nu op eene prachtige en ongehoord schitterende wijze zou herdacht worden. Op dien dag zouden Anjou en de koningin het huwelijkskontrakt teekenen; de eerste deed het, doch toen Elisabeth door hare raadsheeren omringd de pen reeds in de hand genomen had, begon zij van toorn te beven, en zich naar de haar omringende heeren wendende, riep zij uit: ‘Ongelukkigen, zijt gij zoo kortzichtig dat gij niet ziet dat gij na mijn' dood elkander den hals zult afsnijden, en weet gij niet dat als ik huw, ik het niet lang meer maken zal?’ Al wordt mis dit verhaal door een zeer geloofwaardig getuige (Duplessis Mornay) medegedeeld, dan is er toch veel ongeloofelijks in. Elisabeth toch was te voorzichtig om zich in Anjou's tegenwoordigheid, en hij was er zeker bij, zoo uit te laten; dan zou het huwelijk in eens en voor goed afgebroken zijn geweest, en het vervolg doet ons zien dat zulks het geval niet was; mogelijk is dit verzonnen om daardoor het schijnbaar ongerijmde te verklaren, dat daarin bestond dat Anjou in Engeland kwam om te trouwen, en toch ongehuwd weêr vertrok. Wat het minder kiesche in Elisabeths uitdrukkingen aangaat, daar stappen wij lichter overheen; de taal in de dagelijksche gesprekken was toen zoo uiterst beschaafd niet, en hoe kon zulks anders bij dames, die er groot genot in vonden om een beer door honden te zien verscheuren, en om te paard wolven- en beerenjachten bij te wonen?

Een ander bewijs tegen het laatste verhaal is zeker ook dit, dat de koningin na een langdurig en vriendschappelijk onderhoud met den hertog, dezen ten

overstaan van eene menigte hovelingen op dienzelfden dag eenen kostbaren ring schonk, en er wederkeerig een van hem aannam, hetwelk door velen beschouwd werd als een zeker bewijs dat het huwelijk nu geklonken was. Marnix van St. Aldegonde, die op dat tijdstip aan het Engelsche hof was, om er voor de Staten eenige onderhandelingen met Anjou ten einde te brengen, was er zoo zeer van overtuigd dat hij onmiddellijk een brief aan den prins van Oranje schreef om hem dit heugelijke nieuws mede te deelen; de prins bevond zich juist te Gent toen hij dit schrijven ontving; hij liet aanstonds de klokken luiden, en ging met de gemeente ter kerk om God te danken voor die weldaad aan zijn vaderland bewezen, daar het nu in naauwere verbindtenis met Frankrijk en Engeland Spanje's macht niet te vreezen had. Willem van Oranje had dit goede bericht ook aan andere steden medegedeeld, zoodat er overal, doch vooral te Antwerpen, vreugdefeesten plaats hadden. Te Gent zou onder salvo's van het geschut des avonds een groot vuurwerk worden afgestoken, doch toen men nog in de kerk zat kwam er reeds een tweede bode van Marnix, die zulke tijdingen bracht, dat aan alle vreugdebedrijven een einde werd gemaakt. Er was namelijk daags na het krooningsfeest te Westminster iets gebeurd, hetwelk bij hen, die het hooge huwelijk verlangden voltrokken te zien, aan alle hoop daarop den bodem insloeg. Deze zaak zou zich aldus hebben toegedragen: toen Leicester, Walsingham, Hatton en eenige andere hovelingen na de uitwisseling der ringen begrepen dat er aan de zaak des huwelijks niet veel [...]r te veranderen viel, trachtten zij de hofdames op hunne zijde te krijgen, en nog dienzelfden dag begonnen deze over den stap der koningin onder elkander zoo luid te mompelen dat Elisabeth het hoorde; wat zij daar nu van dacht of niet, zeker is het dat zij den volgenden morgen weder eene bijeenkomst had met Anjou, waarop zij elkander eenige lichte verwijten deden, ‘chose assez ordinaire entre les amans’, zoo als een gelijktijdig schrijver er bij aanteekent; de hertog gaf zijn' ring terug, doch stak dien na eenige oogenblikken weder aan den vinger, mompelde iets over de lichtzinnigheid der vrouwen, en ging toornig naar zijne vertrekken. De koningin begon na te denken, doch vóór de zaak weêr in 't reine was had Marnix zijn' tweeden brief naar Willem van Oranje gezonden. - Elisabeth had grooten tegenzin tegen het huwelijk, èn omdat zij dan hare macht zou moeten deelen, èn om geheel persoonlijke reden, zooals wij reeds zagen; doch staatkunde zou er haar toe dwingen; zij was niet in staat om alléén weêrstand te bieden aan de groote macht van Filips II, vooral wanneer het gerucht waar was dat deze zijne dochter aan den koning van Schotland (Jakob VI) ten huwelijk had beloofd, dan zou de Schotsche macht, gerugsteund door Spanje en bijgestaan door alle Katholijken uit het Engelsche koningrijk, wraak komen nemen over de gevangenneming van Maria Stuart, die reeds twaalf jaren in den kerker zuchtte; en als nu Anjou, diep gegriefd van na zoovele gezantschappen, en brieven, en feesten, en huldebetuigingen nog onverrichter zake teruggezonden te zijn, eens een verbond met den Spaanschen alleenheerscher sloot om Elisabeths macht te fnuiken en haar al

de diepte van zijne wraak te doen peilen, wie zou haar dan helpen tegen dat schrikkelijke onweêr? Nederland toch was te zwak om naar het buitenland veel invloed te kunnen uitoefenen, en de Protestantsche koningin kon op geene andere hulp rekenen!... Neen, dan maar liever de verzoenende hand aan den hertog weêr toegestoken, en de zaak slepende gehouden totdat het eene of andere toeval uitkomst schonk, of anders zich ter wille van haar volk en het welzijn van haar rijk geweld aangedaan. Misschien rekende zij wel wat op den drang door de Staten der Vereenigde Provinciën bij den hertog uitgeoefend om zoo spoedig mogelijk over te komen en het bestuur over deze gewesten te aanvaarden; en dit was het dan ook inderdaad wat haar later van den leelijken Franschman ontsloeg.

Terwijl Anjou in Engeland was verscheen er eensklaps een pamflet, welks titel luidde: ‘De afgrond waarin Engeland door het Fransche huwelijk zal gestort worden.’ In dit libel werd Elisabeth van wispelturigheid beschuldigd; Anjou en zijne landgenoten werden met beleedigende woorden bejegend en met scheldwoorden overladen, en men stelde het voorgenomen huwelijk als godslasterlijk en noodlottig voor het rijk en de godsdienst voor. Men had gehoopt de koningin door dit ellendige geschrift van het huwelijk met den Franschen hertog afkeerig te maken, doch zij meende het te moeten beschouwen als eene poging om haar gehaat te maken in de oogen harer onderdanen, waarom zij een zeer streng onderzoek naar schrijver en drukker doen liet; naar de wijze, waarop het was ingekleed kon het niet anders dan uit de pen van een' Puritein gevloeid zijn, en alras bleek daarvan de waarheid, toen zekere John Stubbs, professor in de rechten te Lincoln, als de schrijver, en William Page als de verspreider van het pamflet werden ontdekt; nog onderscheidene andere personen werden gevat; de twee eersten werden veroordeeld om de rechterhand te verliezen; toen deze op het schavot was afgeslagen, greep Stubbs met de linkerhand zijn hoed, hief die in de hoogte en riep: ‘leve de koningin!’ Doch niemand was er op het geheele Smithfield, die dezen kreet beantwoordde!

Onder de verschillende personen, die aan Elisabeth het huwelijk ontraadden behoort de jeugdige dichter Philip Sydney, die bij de koningin zeer gezien was. Hij schreef haar een' brief in zeer sierlijken stijl om haar voor te stellen dat de rust van haar rijk afhing van de liefde harer Protestantsche onderdanen, en dat zij niets erger tegen hen doen kon dan huwen met den zoon der trouwelooze Katharina de' Medici, met den broeder van den wreeden en geveinsden Karel IX; dat zij de Katholijken door dit huwelijk niet zou verzoenen, doch hun nu zelfs een aanvoerder geven in een prins die door jeugdige indrukken en vooroordeelen te zeer aan de kerk van Rome gehecht was, om ooit met hart en ziel de belangen van Elisabeth te willen of te kunnen bevorderen. Eene vereeniging met Frankrijk, zeide Sydney verder, zou als een zware last op Engeland drukken, en hij wees haar op het voorbeeld harer zuster Maria, die niets dan nadeel ondervonden had uit een huwelijk met Filips II. - Deze en dergelijke redenen maakten indruk op het gemoed der koningin, en al brak zij dus nog niet openlijk met Anjou,

dan stond toen zeker het besluit bij haar vast, als zulks ten minste niet altijd het geval was geweest, om dit huwelijk nimmer tot stand te doen komen.

In de eerste dagen na het bovenvermelde was er geen sprake meer van dit huwelijk, totdat Anjou, die steeds te midden van de grootste weelde aan allerlei feesten deelnam, telkens dringender wordende uitnoodigingen van de Nederlanders ontving om over te komen. Nog eenmaal had hij met Elisabeth onder vier oogen een langdurig onderhoud, waarvan de hovelingen ‘bevende’ den uitslag afwachtten; Anjou verliet de kamer met groote drift, en alles scheen gedaan, doch de behaagzucht der koningin wist hem op nieuw tot zich te trekken met de belofte dat zij nieuwe voorstellen in Frankrijk zou laten doen en hem dan na eene maand terugroepen. Nu benoemde zij den graaf van Leicester als bevelhebber over eene kostelijk uitgeruste vloot van vijftien schepen, welke Anjou naar Nederland moest overbrengen, en wees een groot aantal van de aanzienlijkste edelen aan om hem te vergezellen. Den 1sten Februarij verliet de hertog Londen waarbij de koningin hem vergezelde tot Canterburry; zeven dagen later zeilde hij uit en landde na eene reis van bijna twee dagen den 10^{den} Februarij van het jaar 1582 te Vlissingen.

Nog twee dagen vóór dat Anjou de kust van Engeland voor altijd verliet schreef Elisabeth een paar brieven, welke tot ons gekomen zijn, en waaruit blijkt, hoe zij nog steeds de verhouding wilde beschouwd hebben, waarin zij tot den hertog stond. Aan de Generale Staten b.v. schreef zij, dat deze uit vriendschap voor haar een prins moesten eeren, die haar zoo dierbaar was, ‘qu'elle faict estat de luy comme d'ung aultre soy mesmes;’ en zij verzekert den heeren Staten dat alle hem aangedane eer of oneer door haar zal beschouwd worden ‘comme si on nous l'avoit faict à nous mesmes.’ De tweede brief was aan den prins van Oranje gericht met hetzelfde doel, zij begint daarin te zeggen dat hoewel het slechts zeer zelden is dat zij zelve schrijft, zij toch den prins onder het oog wil brengen, welke groote verplichtingen hij en de Nederlandsche gewesten aan Anjou hebben. Na in het breede zijne belangeloosheid te hebben uitgemeten, verzekert zij den prins dat men nooit ‘en tout l'univers un plus honorable naturel’ had kunnen uitkiezen, en betuigt alweêr dat zij al wat men hem aandoet zal beschouwen als aan haar zelve gedaan.

En Anjou zelf was of scheen althans nog immer overtuigd van de vervulling van Elisabeths beloften; hoe kon hij anders op den 19^{den} Februarij 1582 uit Antwerpen aan de schepenen van Chartres schrijven, dat hij de plannen van den koning van Spanje zou zoeken te dwarsboomen en dat des te zekerder zou kunnen doen ‘par l'accomplissement de mon mariage avec la reine d'Angleterre par moy si instamment poursuivy que j'en espère une bonne issue.’ Ook zijne moeder Katharina scheen nog niet aan het welslagen van het huwelijksplan te wanhopen, want zij verklaarde aan een' harer gezanten in Mei 1582 dat, hoewel haar zoon zich tegen haar' raad in groote moeijelijkheden begeven had door zich met de Vlamingen te bemoeijen, zij der koningin toch zeer dankbaar was voor alle vriendschap, welke zij hem bewezen, en alle hulp, die zij hem voor zijn' tocht naar de Nederlanden geschonken had; ook prees zij het

zeer in Elisabeth dat zij een aanbevelend schrijven voor Anjou aan Willem van Oranje gezonden had, maar vooral dat zij den grooten Zwijger verzocht had toch toe te zien dat haar zoon zich in geene zaken wikkelde, waaruit hij zich niet met eere redden kon. Koning Hendrik III klaagde weinige dagen later dat Elisabeth met het huwelijk draalde, en meende dat zijn broeder Engeland nimmer had moeten verlaten. Elisabeth zou tot den Franschen gezant te Londen gezegd hebben dat als de zomer voorbijging zonder dat zij huwde, men er dan maar liever niet meer van spreken moest. Het is na te gaan, welken indruk deze woorden op het Fransche hof moesten te weeg brengen; al hield men zich daar nog aan een' stroohalm vast, dan hoopte men toch altijd nog de zaak te zien gelukken, en eenige jaren later, na den dood van Anjou, durfde dezelfde koning Hendrik III toch verklaren dat Elisabeth zijn' broeder door geld, schepen en manschappen had aangezet om zich in de Vlaamsche zaken te mengen; dit was trouwens eene verontschuldiging, welke de koning tegenover den paus aanwendde om zijns broeders bemoeijing met de Nederlandsche Protestanten te vergoelijken. Dat Elisabeth geld gegeven had was zeker, want bij zijn vertrek schonk zij aan Anjou nog eene goede som, en toen hij overleed had zij niet meer dan de kleinigheid van 3½ ton gouds van hem te eischen.

De indruk, welken de dwaze aanslag op Antwerpen van 17 Januarij 1583 in Engeland en op de koningin maakte is te raden; het was het sprekende bewijs van Anjou's voornemen ten opzichte van Elisabeths rijk; men kon nu zien hoe gewillig hij zich zoude gebogen hebben voor zijne vrouw, wier eerste onderdaan hij zijn moest; als er ooit nog eenig flaauw denkbeeld van een huwelijk met hem bij de koningin was overgebleven, zeker zou deze onberaden stap, die hem het bestuur over de Nederlandsche gewesten kostte, dien schijn wel hebben weggevaagd; daarvan zal dan ook wel het gevolg geweest zijn dat de Engelsche gezant (Cobham) te Parijs in Augustus 1583 aan de koningin-moeder geraden had dat Anjou als hij nog kinderen wilde hebben, eene jongere vrouw trouwen moest dan Elisabeth, want deze zou er hem zeker geene meer schenken; eene dergelijke bekentenis van Elisabeths gezant is hier van het hoogste gewicht; zij laat hem namelijk openlijk erkennen dat zij *te oud* is om te huwen, zij, de ijdele vrouw, die zoo gaarne hare jaren verborgen hield; het was dus eene opoffering der vrouwelijke ijdelheid ten behoeve der staatkunde. Nu toch meende zij Frankrijks hulp niet meer zoo bepaald tegen Spanje noodig te hebben; de macht en de invloed van haar rijk waren sedert twee of drie jaren ontzaggelijk toegenomen, de Nederlandsche gewesten ontwikkelden zich reeds eenigermate na de geheele afscheuring van Spanje, en dat dus Nederland en Engeland vereenigd wel krachtig genoeg waren tegen Spanje bewezen de kort daarop volgende gebeurtenissen; de naam der ‘onoverwinnelijke’ vloot komt ons zeker daarbij wel het eerst in de gedachte; Elisabeth had ook altijd op een vereenigd handelen met Nederland gehoopt, en zou dit nu nog het geval kunnen zijn, wanneer zij een huwelijk had gesloten met hem, die zoo verraderlijk gehandeld had tegen het land dat hij beschermen moest? Redenen genoeg derhalve om de huwelijksonderhandelingen, die toch nooit gemeend waren,

voor goed af te breken, al dacht Katharina de' Medici er ook nog anders over toen zij gemelden gezant antwoordde: ‘Hoewel er geen uitzicht op kinderen meer bestaat, wenschen wij toch zeer naar de voltrekking van dat huwelijk.’ - Doch de onverbiddelijke dood maakte een einde aan alle moeijelijkheden; Anjou, die een door wellust uitgeput ligchaam met zich omdroeg, werd te Chateauthierry ziek, en stierf daar den 10^{den} Junij 1584. Elisabeth was van hem ontslagen en het wel wat te lang gerekte Engelsch-Fransche spektakelstuk daarmede voor goed afgespeeld.

D^{r}. HUBERTS.

Een voorlezing voor vrouwen, over vrouwen, door een vrouw.

Hm! alweêr een nieuwigheid, een vrouw die voorlezingen houdt! Ja, een nieuwigheid is 't nog; maar daar zijn we toch geen vijanden van. Schier dagelijks immers nemen we nieuwigheden op, in ons spreken en doen, in de wijze van ons huis te meubelen en onze waarde persoon te kleeden, in onze huisselijke inrigting en in onze maatschappelijke gewoonten, tot zelfs in onze godsdienst geven we ze toegang, en deden we 't niet, en hadden zij 't niet gedaan die vóór ons zijn geweest, ziet, we stonden dan toch nog waar onze voorouders vóór honderd en vóór duizend jaren waren. We waren nog Batavieren, heidenen pur-sang. Nu ja, we nemen de nieuwigheden gaarne aan, mits ze ons wat goeds of wat aangenaams brengen, mits we er sympathie voor gevoelen althans. Natuurlijk, maar aan dit laatste is nu wel geen twijfel, van uw sympathie voor *mijn* nieuwigheid ben ik zeker, en ik meen er goede gronden voor te hebben ook. Ziet, als ge soms onder uw verwanten een begaafde musiçienne moogt tellen die met haar talent - op dringende uitnoodiging en herhaald aanzoek natuurlijk - het feestgenot van soirée musicale of concert verhoogt, wel, ge denkt er dan toch niet aan, dit te veroordeelen of 't haar te ontraden! En of het u ook aangenaam is, als uit den mond van vriend en bekende, of zelfs uit de kolommen der dagbladen u haar lof tegenkomt! En wie er den neus voor ophaalt, och, ook die druiven zijn zoo zuur voor wie ze niet bereiken kan. Maar de groote wijnstok der kunst levert overvloed van vruchten, en wie nu niet bij de hoogste takken kan reiken, 't zal haar welligt bij de lagere gelukken. Wie voor musiçienne niet deugt, ze kon een aangename spreekster zijn, ze kon welligt ook nog lof inoogsten voor zich, en haar verwanten daarmeê streelen.

En ook geen enkele gave of talent, filosofeert men hier en daar, wordt door

den grooten Gever aan eenig schepsel toevertrouwd, om het in den grond te begraven, maar om er ten algemeenen nutte meê te woekeren. Maar dit behoort tot het gebied der bespiegeling, en dat is mij te wankel, en bovenal 't is te onvrouwelijk om er mij op te wagen. 't Is ook niet noodig. De ervaring, en dat is mij wat zekerder gids, toont ons de musiçienne in haar regt, als ze optreedt in 't openbaar, waarom zouden we dan aarzelen dat regt ook aan de spreekster toe te kennen? 't Spreekt wel van zelf dat we de dilettante bedoelen. Bah, de vrouw die voor geld zingt of speelt of spreekt of wat ook doet, daar kan natuurlijk geen sprake van zijn. Maar de spreekster-dilettante, mits ze iets te zeggen hebbe, waarom zou ze minder aanspraak hebben op uw sympathie, dan de kundige musiçienne-dilettante? Wel, dat zou immers inconsequent zijn, en aangezien gij, mijne vrienden, u aan geen inconsequenties schuldig maakt, acht ik mijn *daad* als spreekster ten volle voor u geregtvaardigd, en verheug me alzoo in uw sympathie. Ja maar, - is de vergelijking nog wel heel juist, muzijk is zoo geheel iets anders, maar spreken in 't publiek of voorlezingen houden, dat klinkt zoo geleerd, en een geleerde vrouw, ba! och wat geleerdheid, laat u toch niets wijs maken. Zegt eens, zijn dan alle mannen ook geleerd, die in littéraire kringen of vereenigingen zich doen hooren? 't Is wel mogelijk dat ze 't zijn, maar 't is toch waarlijk niet altijd te merken, vooral wanneer ze 't genoegen hebben ook voor dames op te treden!

Vooroordeel alzoo, en om dat nu in zijn wortel aan te tasten, heb ik u maar het onderwerp van mijn voorlezing te noemen, 't heet: de eisch van hooger verstandsontwikkeling der vrouw, in strijd met haar belangen. Dat heeft nu toch waarlijk niets van geleerdheid of ook maar van het bewonderen daarvan, is 't wel?

Die eisch, - een booze nieuwigheid - door den geest des tijds naar men zegt, gedaan, ge hebt hem toch vernomen! Lang reeds broeide hij ginds in de verte, nog door zeeën en bergen van ons gescheiden; de geest van wat nieuw of modern is of heet, weet ook zoo spoedig zijn weg naar Nederland niet te vinden. Eindelijk toch is hij gekomen, de grenzen zijn overschreden, want hij vond bondgenooten daar binnen die den weg hem hebben gebaand. En driest verheft hij nu reeds op enkele plaatsen het hoofd, elders zoekt hij binnen te sluipen onder allerlei vermomming: er is gevaar! Gevaar? maar waarvoor dan? Ik zie daarin nog zooveel gevaar niet. Doet ge niet? Wel dat verheugt me inderdaad! 'k Zal dan althans de voldoening hebben, niet doelloos te spreken, als ik 't u thans mag aanwijzen. Gevaar, mijn zuster: wel er is gevaar voor uw rust, voor uw vrede, alzoo ook voor uw geluk. De nieuwigheid die in de gedaante eener ontwikkelingsmanie tot ons komt, ze is boos, ze is kwaadaardig, daarom moeten we tot geen prijs den strijd tegen haar opgeven. Maar wat men daar toch van u maken wil? Och, men wil u hervormen, men wil u tot een mensch maken. Tot een mensch, en - en.... waarvoor houdt men u dan thans? - Ja, wel niet voor een huisdier, maar toch voor zoo'n soort van tusschenwezen. Ziet, ge hadt u misschien wel verbeeld, dat het uitwendige den mensch vormt, de ge-

stalte, de regelmaat der vormen, en dan, ja dan zou men ons niet ligt van onzen rang ontzetten! Mis, roepen de apostelen der hervormingskuur u toe, dáárin bestaat uw waarde niet; - 't is de geest die u tot mensch maakt, en *die* ligt braak bij u, die moet ontwikkeld, gekweekt, gevormd worden. Maar mijn hemel! wat vergt men dan nog meer van ons? Tot achttien jaar toe wonen we in het buitenland *en pensionnat.* We verstaan, - althans zoo wat, - vier talen, we weten meê te praten van geschiedenis, van mythologie, van géographie, en och wat niet al hebben we in 't hoofd moeten stampen, behalve nog dat we onze belijdenis hebben geleerd, met schrikkelijk veel teksten er bij. - Och, dat helpt alles nog niets, waarde dames, ge moet leeren denken, zegt men u, denken, geregeld, ernstig, helder. Ge moet niet maar luchtig over de zaken heenglijden, maar ge moet nadenken, ge moet trachten tot het wezen der dingen door te dringen, - uw oordeel te scherpen, - uw begrippen te verhelderen, uw.... och kom, voor al die akelige dingen zijn nu eenmaal de mannen in de wereld. 'k Geloof ook dat ze al heel leelijk zouden kijken, als wij 't beproefden den voet op dien verboden grond te zetten. 'k Meende het ook zoo, en 'k hield het er voor, dat we al heel veilig achter dat bolwerk verschanst waren voor die verderfelijke nieuwigheid. Maar och, de geest van het booze is vaak zoo listig en gevat, daar hoort ge hem nu hier en daar fluisteren, dat die ontwikkeling, die degelijkheid, dat mensch-zijn der vrouw haar juist waarde geeft in de oogen des mans, dat die de beste grondslagen zijn voor het duurzaam huwelijks-geluk, beter nog dan de betooverendste schoonheid, of een paar tonnen gouds, - och, gelooft er toch geen woord van, - en dat het huwelijksheil van, o zoo menig echtpaar, juist door dien beuzelgeest, die oppervlakkigheid der vrouw vermoord wordt, dat ge u alzoo van de liefde eens echtgenoots niet beter kunt verzekeren, dan door u te verheffen tot zijn standpunt, zoodat hij u tot de deelgenoote kan maken van wat er groots leeft in zijn ziel, van wat er verhevens oprijst in zijn brein! Och praatjes, waarlijk, en heele gevaarlijke ook, want hebt ge er éénmaal het oor naar geneigd, ge wordt juist door haar, de zekere prooi *dier* hervormings-kuur, en ze laat u niet los, eer ge van top tot teen, in een - neen niet geleerde, dat ligt niet in haar plan, maar - in een degelijke, een denkende, een menschvrouw zijt omgeschapen, en uit was 't dan met uw rust, met uw gemak en uw genot! Verbeeldt u eens de conversatie op onze soirées en ochtendbezoeken. In plaats van de gewone onderwerpen over - ja, 'k behoef ze u niet te noemen, maar die zoo amusant zijn en zoo onuitputtelijk daarbij, zouden we dan welligt politiek, staathuishoudkunde, litteratuur, volks-onderwijs en nog een zwerm van die drooge dingen in de plaats krijgen. En wat een hoofdbreken, om dat alles in de hersenen te krijgen en te houden. 't Zou er veel van hebben of de wereld een groot instituut was, en we ons leven lang ter school moesten gaan, 't is wat moois. En daarom, lieve dames, laat u niet vangen in dien strik, 't zijn praatjes, ik herhaal het, over dat prijs stellen op de ontwikkeling en de zelfstandigheid der vrouw door den man: ziet, 'k beweer precies het te-

gendeel, en op grond van mijn ervaring en veelzijdige waarneming zal ik 't u aantoonen, hoe juist de beuzelachtigheid, de onkunde, enfin het niet-mensch-zijn der vrouw een bijzondere mate van aantrekkelijkheid bezit voor den man, voor den gehuwde en den ongehuwde beide. Mag ik u eens iets vertellen, mijne vrienden, dat al dadelijk ten bewijs zal strekken van wat ik beweer? 't Is een ge schiedenis, mij nog door mijn moeder verhaald, en dat was een zeer geloofwaardige vrouw. 't Was van een dame die de vriendin was harer jeugd. Welnu, toen dat meisje huwde, ze was toen nog zeer jong, was ze maar weinig ontwikkeld, ze had een zeer alledaagsche opvoeding genoten, want haar ouders waren van den echten ouden stempel en beweerden, dat een vrouw die aan haar huisselijke en uitwendige godsdienstpligten voldeed, volkomen aan haar bestemming beantwoordt. Maar de jeugdige echtgenoot dacht er anders over, hij meende dat een ontwikkeling die slechts het hart bedoelde, met uitsluiting van het verstand, éénzijdig moest heeten, zoo als ook omgekeerd, dat alzoo die beide harmonisch daarin moesten worden omvat, zou er ooit van het bereiken der bestemming sprake zijn, en dat zoowel voor de vrouw als voor den man. Toen nu het jonge paar was gehuwd, en welligt ook reeds vroeger, begon hij zoo nu en dan, - och, hij wist daar altijd wel een oogenblikje voor uit te snippeperen, - over dingen met haar te spreken, waarvan ze vroeger nimmer had gehoord en waarmeê ze meende dat een vrouw ook niets te maken had. Maar *hij* stelde er belang in, daarom deed zij het ook, en als ze naar hem luisterde en als ze inlichting vroeg over wat haar niet helder was, dan zag ze 't hoe hem dat genoegen deed, en dit prikkelde haar opmerkzaamheid. En weldra begonnen die zaken in belangrijkheid voor haar te winnen, ze kreeg ze lief, 't werd haar behoefte om na te denken over wat haar vroeger zoo droog en zoo afschrikkend leek. En met wat inspanning wel en wat oefening, maar toch, 't gelukte haar zich op te heffen, tot waar ze de vlugt van dien mannelijken geest kon volgen, als hij geheel zijn ziel voor haar uitstortte. Was 't wonder dat de vrouw met zoo juisten blik en zoo helder verstand als zij was geworden, ook de vertrouwde en deelgenoote werd van 's mans maatschappelijke zorgen en belangen, dat ze bij wijle zijn raadgeefster was en zijn leidsvrouw, als hem de weg niet immer helder was? Och, 't paartje was zoo regt gelukkig. Jammer dat het maar zoo kort duurde. De echtgenoot werd ziek en stierf toen ze nog maar weinige jaren waren gehuwd. Ze was nu weduwe met drie kinderen en niet bemiddeld genoeg om te leven.

Maar de belangrijke handelszaak, aan wier hoofd haar echtgenoot had gestaan, was haar grondig bekend. De wereld eischte wel dat een mannelijke deelgenoot daarin werd opgenomen, maar zelve hield ze met krachtigen greep de teugels daarvan in handen, en als men het beproefde de weduwe te verschalken of der vrouwelijke onervarenheid een strik te spannen, zoo als de wereld dat gewoon is, spoedig wist dan haar geoefend oog dat weefsel te doorzien en te verscheuren. En zoo voerde ze haar scheepje door stroom en getij heen, en ze bleef het roer vastklemmen, tot ze 't in de handen kon overgeven haars zoons, die het der zelfstandige moeder dank weet,

dat hij op de plaats zijns vroeg gestorven vaders zich mogt neêrzetten.

En wat ik nu met mijn vertelsel bewijzen wil? Wel precies nog wat ik straks beweerde, dat de ontwikkeling der vrouw volstrekt niet door den man wordt begeerd. Vat ge 't verband nog niet? Och, mag ik u dan eens op den weg helpen? Die opvoedingsgeschiedenis eener jonge vrouw door haar echtgenoot is een zeldzaamheid, niet? 't Is een ware rariteit! Maar waardoor is ze dat? Toch niet door de ongeschiktheid der vrouw om opgevoed te worden? De vrouw van wie ik u verhaalde was maar een zeer gewoon meisje, volstrekt geen genie of iets van dien aard. Maar ontwikkelt men de vrouw dan welligt niet omdat ze 't niet begeert, omdat ze niet opgevoed wil zijn? Och, laat uw blik eens rondgaan in de vrouwenwereld om u, en ziet eens wat zorg en moeite en inspanning de vrouw en het meisje zich getroosten om den man harer keuze te behagen! en zou ze 't dan niet beproeven met al de kracht die haar ten dienste staat, om zich op te heffen tot hem, om in zijn gedachtenkring zich in te worstelen, als ze daardoor in zijn schatting rees, als ze zich daardoor meer geliefd wist? Maar de vrouwelijke blik, die zeer scherp zien kan bij wijle, heeft wel het tegendeel ontdekt. 'k Ontmoette voor eenigen tijd een jonggehuwd paar, o zeer presentabele menschen beide, een paartje *comme il faut:* er werd over een zeer alledaagsch onderwerp gesproken, en ik had de onnoozelheid om aan het lieve vrouwtje te vragen, hoe ze daarover dacht? 'Och, ik denk niet', was het antwoord, 'mijn man denkt voor mij.' En de verrukte echtgenoot beloonde haar met den naam van engel en met een liefkozing; was 't wonder dat de engel zich nog meer achter haar beminnelijke onnoozelheid verschanste en elke kiem van zelfstandigheid die nog in haar was zorgvuldig verstikt? Zulke geschiedenisjes behooren wel niet tot de rariteiten, meen ik. En behoeven we nu nog te zoeken naar de oorzaak van het zeldzame der opvoedingsgeschiedenissen, of naar bewijs voor de juistheid mijner stelling, dat het menschzijn der vrouw den man volstrekt niet behaagt? Ziet, als hij dat wilde, lag het immers binnen zijn bereik. Maar juist haar beuzelachtigheid bekoort hem, haar afhankelijkheid is zoo beminnelijk, de nevelen der onkunde waarin ze zich zoo naïf weet te hullen, hij vindt ze zoo betooverend! Och, hij had immers de hand maar uit te strekken met liefderijken ernst om die nevelen weg te vagen! maar hij wacht er zich wel voor. Of heeft niet ieder onzer het tallooze malen gehoord, hoe 't vrouwtje, nu ja wel heel vriendelijk en zacht, maar toch op stelligen toon werd afgewezen, door den gemaal, als ze hem soms eenige inlichting vroeg omtrent zijn maatschappelijke belangen, die toch ook de hare waren, of ook maar een aanmerking zich veroorloofde over zaken van algemeen belang.

'Kindlief, dat zijn nu eigenlijk geen vrouwenzaken, hoor' of 'engel, dat is waarlijk iets dat je bevatting te boven gaat.' En werd de proef herhaald, och 'k vrees dat de teregtwijzing welligt minner vriendelijk zou zijn, en zelfs de huisselijke vrede daar wel eens door bedreigd kon worden. En nu durven ze nog beweren, die apostelen der vrouwen-hervorming, dat het echtelijk geluk in de zelfstandigheid der vrouw zijn steun vindt, hoe dwaas! Ziet, als 't vrouwtje er maar lief blijft uitzien, met smaak zich kleedt, de *honneurs* van het huis met gratie waar-

neemt, en zoo nu en dan daarbij ook nog wat toezigt houdt over het huisbestuur en de opvoeding of de voeding der kinderen, och, dan is immers de echtvriend best tevreden. Voor zijn verstandelijke en geestelijke behoeften, wel daar heeft hij zijn vrienden en zijn societeit, zijn boeken en zijn clubs en bij uitzondering ook nog de kerk voor. Vreesde ik niet, mijn vrienden, uw aandacht te misbruiken - dat is immers ook een noodige phrase in een behoorlijke redevoering? -, door tal van bewijzen zou ik 't u kunnen aantoonen, hoe ook het mensch-meisje voor den jongeling, den ongehuwd en man, in 't minst geen aantrekkelijkheid heeft. Ik zal u maar een enkel woord noemen, en gij geeft me de zaak al terstond gewonnen. Is er wel iets, waarde jonge dames, dat u zulk een schrik op 't lijf jaagt, als 't leelijke woordje *Bas bleu?* brr. dat is een spooksel dat ge tot iederen prijs uit de klaauwen zoekt te blijven, waarvoor ge huichelt en veinst, en een gemaakte onkunde en beuzelachtigheid nog bij uw natuurlijke voegt. En och, had het woord nog maar zijn oorspronkelijke beteekenis behouden. 't Duidde toen, meen ik, aan een vrouw die onder voorwendsel van geleerdheid haar huisselijke pligten verwaarloosde, of die omtrent zich zelve en haar kleeding, zulk eene die aanstoot gaf door slordigheid en vertreding van alle vormen. Zulk een klip ware ligt te ontgaan. Maar nu de ontaarding! Onvoorzichtig meisje, die het ook maar doet vermoeden, dat er nog een andere behoefte in u leeft dan die aan het beuzelachtige en alledaagsche, dat ook gij in geestdrift kunt ontvlammen voor wat edel is en groot. Zie, als ge t verraadt ook maar door teeken of gebaar, hoe gij *ook* hunkert naar kennis en waarheid, hoe ook uw wensch zich daarheen uitstrekt, ook uw ziel daarheen zich voelt getrokken, - arme, hoe wordt u dan het brandmerk op het voorhoofd gedrukt, *Bas bleu! Savante*! Uw vurigste aanbidder immers zou zich als onder een ijsbad voelen verkleumen, als de laster hem 't leelijk woord in de ooren fluisterde en daarbij met den vinger op u wees. Mijn hemel, een dame! daar badineert, daar lacht, enfin, daar amuseert men zich meê, maar een degelijk of een verstandig gesprek met een meisje! pff. 't is om te lagchen. Zelfs de naam van *coquette* of hartelooze, ja ook die van *sans-fortune*, hij klinkt nog minder hatelijk, dan die van denkende en zelfstandige vrouw. En daarom, stopt toch de ooren, waarde dames, als de hervormingsmanie haar stem verheft, de heeren der schepping hebben het veroordeelend vonnis uitgesproken, - 't zou u ten verderve zijn ook maar te luisteren!

Maar met uw verlof, spreekster, moeten we ons dan blindelings aan die uitspraak der heeren onderwerpen, en zonder ook maar de stem te verheffen, over ons lot laten beslissen? Wel zeker moet ge dat, lieve hoorster! en dat zult ge ook ongetwijfeld toestemmen, luister maar eens. Staat er niet geschreven in Gods Woord: ‘Hij gaf hem (den man) de vrouw tot een hulpe.’ Ge zijt natuurlijk toch godsdienstig, dat spreekt. Een ongodsdienstige vrouw! foei, dat staat leelijk. Een man, dat kan nog, een man, die twijfelt, en die modernis, die van zelfstandig onderzoek, en van Gods openbaringen in eigen rede en geweten spreekt, ja, dat is iets anders. Maar een vrouw! Alzoo godsdienstig. Dat beteekent toch dat ge gelooft dat de Bijbel Gods Woord is, niet waar? Geheel en al zoo als hij

daar is, Gods eigen verstaanbaar gesproken woord of op wonderbare wijze den schrijvers door Hem zelven in de pen gegeven. Welnu, en het staat daar, ze is den man gegeven! De vrouw is geschapen ter wille van den man, niet om zichzelve, ze bezit slechts waarde in zoo ver ze met hem in betrekking staat, afgescheiden van hem beteekent ze niets, kan ze gerust worden geïgnoreerd. Zoo omtrent zal wel de tekst verklaard worden, is 't niet? Hoort maar hoe tallooze malen ge met spel en wijn, met kaart en hond, met jagtvermaak en wat niet al tot één rubriek wordt gebragt. Alzoo tot tijdverdrijf! Dat is de verklaring, en nu de toepassing. Och, dat de gehuwde vrouw maar eens even het wetboek opensla, - haar gemaal zal wel zoo goed zijn haar titel en artikel eens aan te wijzen, en ze zal 't daar zien wat ze beteekent in de maatschappij; hoe ze daar staat in verhouding tot haar man, als de minderjarige tot zijn voogd! neen lager: oneindig afhankelijker is haar positie; ze beteekent *niets*. Dank het der genade van uw echtvriend maar, mevrouw, dat hij geen gebruik maakt van wat de wetgever hem als regt in handen geeft. Maar de ongehuwde dan? Jaagt hij u geen schrik aan, de spotnaam der bedaagde juffer toegevoegd, en beeft ge niet terug voor al de fraaije eigenschappen, waarmeê de wereld haar opsiert, wel sterk zijt ge dan boven velen, mijn lieve jonge dame; maar zeg eens, is er onder al uw jeugdige vriendinnen, - natuurlijk alle meisjes van goeden huize, en even als gij in weelde en gemak groot gebragt, - niet een enkele, neen welligt vele, dochters uit een groot gezin, bij voorbeeld, - wier papa bij zijn dood aan elk dier kinderen wel geen vermogen zal nalaten groot genoeg om van te leven? Hebt ge er wel eens over nagedacht door welke middelen uw vriendin zich dan zou staande houden in den stand waarin God haar door geboorte en opvoeding heeft geplaatst? Niet? Och, zie dan eens om u in de wereld, of ge den weg ook kunt ontdekken. Gezelschapsdame welligt, - of gouvernante als ze heel knap is, - of anders bonne! Wel foei, dat zijn alle afhankelijke posities, en dan ondergeschikt aan de hemel weet wie! Daar is ze volstrekt niet aan gewoon, ze zou dood ongelukkig zijn, en dan de stand! Verbeeld u eens, haar oom de professor, en haar broêr de advocaat, en de andere die zijn officiersexamen zal doen, dat zou onbillijk zijn en - ja, lieve meid, en toch, indien uw vriendin soms te fier was om het genadebrood harer verwanten aan te nemen, of die verwanten waren ondanks hun hoogst fatsoenlijke *carrière* nu eens niet bemiddeld genoeg of niet gezind om het haar te reiken, - wat dan? Dan, - ja, - hm! - maar, ze kan immers een goede partij doen. - Zeker, - en dan is 't middel gevonden. Ze zal zich dan althans niet behoeven te wringen in een levenskring waartoe ze niet is voorbereid, ze zal dan niet gebannen worden uit den kring harer vrienden, niet verloochend vaak door haar verwanten, ze zal geen voetwisch en geen dienstbare zijn van wie vroeger haar gelijken waren. Zeker, ze is dan van dat alles gered. Het middel is gevonden. - Maar, ziet ge dan ook wel dat dit het éénige is? De wereld laat haar geen keus. En dan vraagt ge 't nog, of de man wel de magt heeft om over uw lot te beslissen, of ge u maar blindelings aan zijn uitspraak hebt

te onderwerpen! Och, tot wat prijs wenscht zich het meisje niet gered te zien van de toekomst die daar dreigt. Zelfs de eischen van het hart weet ze daaraan op te offeren, hoe zouden die van den geest zich dan doen gelden? Ze verkoopt zich met ligchaam en ziel aan den man die haar een stand geeft in de maatschappij. En daarom nog eens, coquetteert maar voort, dames, weest gracieus, elegant, naïf, talentvol, houdt zelfs voorlezingen, mits het maar geen geleerdheid zij, en ge zult de sympathie uwer echtgenooten behouden, het hart uwer minnaars winnen, maar dan volstrekt ook geen zelfstandigheid, geen sprake daarvan. Ziet, ge zorgt maar voor uw belangen, en dat is immers pligt? En 't middel, och, 't is zoo gemakkelijk. Het denken en het verstandig zijn kost zeker inspanning, het beuzelen gaat van zelf. Het volgen valt zoo ligt, het opsporen van den weg is zwaar, o zoo zwaar. Laat den man daarom denken, 't is zijn bestemming, de vrouw behoeft die moeite niet te nemen. Vertrouwt u maar aan hem, volgt gerust den weg dien hij u af bakent. Met innige en teedere banden toch heeft God die beide, man en vrouw, te zaam verbonden. Ziet, 't is uw vader, uw broeder, uw echtgenoot, uw vriend in wiens handen uw lot berust, die daar de grenzen afperkt, waar binnen ge u hebt te bewegen, en hij is te verstandig om ondoordacht te handelen, hij heeft u te lief om iets anders dan uw geluk te bedoelen. En daarom gelooft het niet, als soms de laster fluistert, dat daar het regt van den sterke tegenover de zwakke wordt uitgeoefend, dat vaak zelfzuchten kleingeestigheid hem drijft. O, de man met zijn helder verstand en zijn scherp oordeel, weet het toch, dat de magt die hem over die zwakke is toegestaan, ook een talent is, waarvan God en zijn eigen geweten rekenschap zullen eischen, hij weet het wel dat er ook een goddelijk regt bestaat, volgens 't welk ieder schepsel aanspraak maakt op de vervulling der noodzakelijke voorwaarden, die het tot het bereiken zijner bestemming behoeft, en hij weet ook dat het een daad van onregt zou zijn en van willekeur, om die voorwaarden onvervuld te laten, waar ze van hem afhankelijk zijn. En waar nu door zijn magt en invloed, der vrouw geen enkele weg wordt opengelaten, om zich tot den rang van een redelijk zelfstandig wezen te verheffen, waar ook het minste gevoel van kracht en zelfvertrouwen in haar wordt gedoofd, daar moet hij toch wel in onkunde en beuzelarij haar bestemming gelegen zien. Daar blijft immers geen twijfel meer over. O, maar wij twijfelen ook niet. Tot twijfelen wordt denken vereischt, - dat ware alzoo de eerste stap op 't verboden pad, en, *ce n'est que le premier pas qui coute!* Ook meen ik aan het eind van mijn taak te zijn gekomen. Ik wenschte maar aan te toonen het verderfelijke der vrouwen-hervorming, als strijdig met haar belangen, en ik heb dat naar mijn vermogen beproefd. En of ik nu mijn doel, mijn eigenlijk doel, met mijn spreken zal hebben bereikt?

Och, welligt ben ik er ver, zeer verre van gebleven! Maar 't kon toch zijn dat ik een enkelen opmerkzamen blik tot mijn onderwerp had getrokken, dat ik een frisch denkbeeld daarover had opgewekt bij - bij - ja, dan toch zeker bij een denkend mannen-brein. Och, waarom ook niet? De botte slijpsteen maakt immers ook het ijzer scherp en doet er vonken uit te voorschijn springen.

Maar de aandacht des mans is wel op gewigtiger belangen gevestigd dan de bestemming der vrouw; ze is zoo nietig, zoo onbeduidend! Zeker, en hij *moet* dat wel zien en gevoelen: maar hij weet het ook: wie één dezer kleinen zal geergerd en geminacht hebben, 't ware hem beter zoo hij in de diepte der zee verzwolgen ware. Zoo staat er immers geschreven, en naar men zegt is déze plaats wel echt.

LOUISE.

Brievenbus.

IV.
Oordeel over eene recensie van Prof. P.J. Veth.

Ik heb in 1863 een werk uitgegeven, dat tot titel heeft ‘Geschiedenis der Oudheid.’ Dit boek is met welwillendheid begroet door het Volksblad, de Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche Gymnasiën, Europa, de Recensent, en inzonderheid door de Tijdspiegel. Vooral trof mij de beoordeeling in het laatstgenoemde tijdschrift door haren milden en humanen toon en door den ruimen geest, die den steller dier regelen bezielt, wiens naam mij voor 't overige geheel onbekend is. Bij het lezen van dit stuk vond ik steeds gelegenheid te erkennen, dat de beoordeelaar het oog had gevestigd op de zwaarte mijner taak, en, die tegen de uitkomsten mijner pogingen in de weegschaal leggende, had gemeend veel te kunnen goedkeuren.

Wederom is er eene aankondiging, beschouwing of ‘zoo als men het noemen wil’ van mijn boek in 't licht verschenen. Zij staat in het Maart-Nummer van ‘de Gids.’ Zij kenschetst zich door eenige eigenaardige eigenschappen, wel meer op te merken in Recensiën van dit tijdschrift, weshalve het mij niet ongepast schijnt, er eens de aandacht op te vestigen.

De Schrijver dezer aankondiging is Prof. P.J. Veth, lid der Redactie. Hij begint met een vijftal blz. te wijden aan het uiteenzetten zijner denkbeelden over de methode, die men bij het schrijven eener Algemeene of Oude Geschiedenis heeft te volgen. Die methode moet, naar zijne meening, die van Duncker wezen, of nog liever die van hemzelven, welke hij nader verklaart. Dat ik nu de ethnographische methode ben getrouw gebleven, acht hij vreemd; ja, hoe ik hiertoe heb kunnen komen, is hem een raadsel, te meer, daar ik zelf in mijne Inleiding, blz. 15, zeg, dat zij niet uitsluitend behoort gehuldigd te worden.

Hierop antwoord ik, dat de Hoogleeraar het raadsel had kunnen oplossen, indien hij, in plaats van uit de hoogte te spreken, den eersten pligt van den Recensent had verkiezen te betrachten, d.i. kennis nemen van het geschrift, dat hij zal beoordeelen. In de eerste regels mijner Voorrede staat dat mijne ‘Geschiedenis der Oudheid’ is eene uitbreiding van mijn Leerboek. Hierdoor was ik aan de orde en opvolging der zaken van dat Leerboek gebonden. Mijn geschrift is niet alleen een Leesboek, ook een Leerboek. Dit kon de Recensent uit Voorrede, Inleiding en het geheele werk zien. Daardoor vervalt alle aanleiding om het te vergelijken met Duncker, die naar een geheel ander plan werkt dan ik, en een

veel grootscher doel op het oog heeft, waaraan ik, mijne beperkte krachten en tijd kennende, niet durfde te denken. Alzoo willekeur is de wet, volgens welke Prof. Veth bij zijne beoordeeling te werk gaat. Ik heb de beginselen blootgelegd, naar welke ik arbeid. Hij toetst mijn boek aan andere, aan de eischen zijner aesthetica. Bovendien, waarom moet ik schrijven naar de meeningen of wenschen van Prof. Veth? Gesteld, dat ik het wil, hoe kan ik ze vernemen, eer hij ze mij mededeelt? Na vijf of zes bladzijden lang mijn boek als trekpaard of stoomsleper gebruikt te hebben om te spreken over de methode, die hij de beste acht, zegt hij wel met eene zekere goedaardigheid: ‘ik maak er Dr. Wijnne geen verwijt van, dat hij mijne denkbeelden niet heeft geanticipeerd.’ Doch wat helpt dit? Het woord is er uit, het kwaad is gepleegd. Voor 't overige is het overbodig te verkondigen, dat men er iemand geen verwijt van kan maken, dat hij een voorschrift niet naleeft, hetwelk niet ter zijner kennis is gebracht.

Maar om weder op de ethnographische wijze te komen, het is valsch vernuft tot mij te zeggen: ‘gij beweert, dat men ze niet uitsluitend moet bezigen, en bezigt ze toch.’ Mijne bewering op blz. 15 luidt aldus: ‘Voor de oude geschiedenis verdient de eerste manier (de ethnographische) de voorkeur, omdat de volkeren dan slechts zelden met elkander in aanraking komen. Over 't geheel is het voorzeker 't raadzaamst, noch de eene, noch de andere wijze van behandeling bij uitsluiting te bezigen.’ Deze plaats bewijst alzoo, dat, naar mijn oordeel voor de overige gedeelten der Geschiedenis de ethnographische methode *alleen* niet de verkieselijkste is. In allen gevalle komt het mij voor, dat Prof. Veth een overdreven gewigt aan die methode en groepering hecht. De voorstelling eener zaak is geenszins de zaak zelve. ‘Variis modis bene fit.’ Doch nu hij zóó is, bevreemdt het mij, dat een zoo groot voorstander van het stelsel van inweven niet heeft ontdekt, dat ik b.v. op blz. 192 vlg. Syracuse en Carthago, op blz. 258 vlg. den Perzischen oorlog in de historie van Griekenland heb ingeweven. Eveneens, dat hij zich niet ontziet te praten, alsof er in mijn geschrift geene aanwijzing is gegeven van zamenhang en synchronismus der zaken, voor zoover de volken van het Oosten betreft.

Het is vervelend voor een' schrijver in zijn eigen boek, dat gedrukt is en ieder kan lezen, aan te toonen, dat iets geheel anders is, dan een vreemde zegt. Maar de waarheid bovenal! Wie blz. 32, 35, 77, 89 vlg. opslaat zal zien, dat de Hoogleeraar op dit punt aan de waarheid te kort doet.

Gesteld intusschen, dat ik uitsluitend naar de ethnographische wijze had gewerkt, wie mag dit veroordeelen? Is zij verouderd, omdat de professor dat gelieft te stellen? Zelf zegt hij op blz. 610 van ditzelfde Nummer van ‘de Gids.’: ‘Slechts voor één ding moet de beoefenaar der wetenschap zich hoeden: voor de meening dat hij ooit de absolute waarheid zou bezitten of ontdekt hebben,’ om dan verder te waarschuwen voor het zweren bij het *α□τ□ς □φα*. Houd ik deze les van prof. Veth tegenover zijne handelwijze, dan kom ik tot de gevolgtrekking: beoefenaar der wetenschap, zeg nimmer ‘*α□τ□ς □φα*,’ behalve wanneer prof. Veth heeft gesproken.

Immers, alle Nederlandsche mannen, vrouwen, knapen en meisjes, die maar fransch verstaan, moeten de werken van prof. Dozy over de geschiedenis en letterkunde van het middeleeuwsche Spanje lezen, want prof. Veth acht dit wenschelijk. ‘Non eadem miramur’ en of de stof geschikt is, dit zijn vragen, die hier niets afdoen. Maar ik mag den supranaturalist Rutgers niet raadplegen en Daniël geen twee- of driemaal aanhalen, want prof. Veth verbiedt het. Ik mag niet Winer's ‘Real-Wörterbuch’ opslaan, maar

behoor de wijsheid te zoeken in het Bijbelsch Woordenboek, waarvan prof. Veth mede-uitgever is. Er is eene zonderlinge liberaliteit

onder hen in zwang, die de liberaliteit hunner meeningen en gezindheden altijd zoo sterk laten uitkomen. Mij schieten daarbij te binnen fraaije woorden van Albert de Broglie, die prof. Veth welligt nog wel eens zal willen lezen: ‘Il y a des libertés de bien des sortes, il y a aussi celle de la pensée. Toutes ces libertés-là ont souvent mal vécu ensemble, et l'on peut même dire qu' elles ont réciproquement travaillé à s'empêcher de vivre. Comment s'y prendre pour les accorder? La chose n'est pas si difficile qu'elle en a l'air. Ce n'est point en équivoquant sur le mot de liberté qu'on peut arriver à s'entendre, mais en considerant qu'il y a une liberté supérieure, une liberté per excellence, une liberté sans épithète, comme on l'a dit spirituellement, dont la vertu est de faire vivre en paix toutes les libertés particulières.’

Eene andere eigenaardigheid, die het bekrompen karakter der bedoelde beoordeeling doet uitkomen, is, dat de heer Veth aan de genoemde vijf à zes bladzijden er eene halve toevoegt, waarin allerlei grieven, als zoovele magtspreuken, niet-gestaafd ter neder zijn gesteld. Het blijkt niet, of deze betrekking hebben op het geheele werk, dan wel op de geschiedenis der Israëlieten. Daaronder is eene: slordige correctie. De gegrondheid van dit bezwaar ontken ik ten sterkste, wanneer men op het geheel let en vergelijkenderwijze spreekt. Wel weet ik, dat men enkele bewijzen van vergissing of voorbijzien kan aanhalen; doch in welk uitvoerig werk is dat niet het geval? Zoo is het ook mogelijk, dat er uit de historie der Israëlieten plaatsen zijn aan te voeren, waarover ik deze of gene bron beter had kunnen nagaan of eenige speciële onderzoeking nalezen, voorwaar geen wonder op een veld, in den laatsten tijd in zoo velerlei zin bearbeid. Van de stukken van prof. Kuenen in ‘de Bijbelvriend’ had de heer Veth althans moeten zwijgen, daar het meerendeel daarvan geschreven is lang nadat ik de daarop betrekkelijke paragraphen had gesteld (zie mijne voorrede). Maar welke houding heeft het, wanneer eene specialiteit op het gebied der Israëlitische geschiedenis een werk van 423 blz. aan de geheele oudheid gewijd en op bronnenstudie rustende, beoordeelt, en er dan den schrijver een verwijt van maakt, dat hij hier of daar zwak wordt bevonden in die historie der Israëlieten, die maar 45 blz. beslaat, zonder dat hij zich de moeite geeft, zelfs een schijn van betoog aan te voeren? Voor eene dergelijke specialiteit moet ik den heer Veth houden èn om zijn Bijbelsch Woordenboek, dat hij beter keurt dan Winer, èn omdat hij niet weet ‘of hij ooit den tijd zal vinden om eene proeve van die geschiedenis overeenkomstig zijne denkbeelden zamen te stellen.’ Voorzeker had een zoodanig man grooter dienst bewezen, zoowel aan het publiek, voor zoover het zich wil laten voorlichten door zijne beschouwing, als aan den schrijver van een boek, dat, volgens hem, ‘anders zeer bruikbaar en verdienstelijk’ is, zoo hij in zijne zes bladzijden de plaatsen had opgegeven, waarop hij aanmerkingen heeft. Dat Duncker, gelijk andere nieuwere schrijvers, mij vaak tot gids heeft verstrekt, had hij niet de moeite behoeven te nemen van te vermelden. Op menige bladzijde van mijn geschrift zeg ik dit zelf. Vermeldt hij het echter, dan behoorde hij ook niet te verzwijgen, dat Duncker's 4de deel, tot dusver het laatste, niet verder loopt, dan tot de eerste jaren van den Persischen oorlog. Ten slotte, ik betwijfel, of hij regt vruchtbaar is voor de wetenschap, die, met den grijzen Barsillaï moetende weten, dat de dagen van de jaren des levens weinige zijn, in plaats van iets te leveren dat het ideaal, hetwelk hem voorzweeft, eenigzins nabijkomt, steeds roept van idealen, welke hij zelf meent nimmer in staat te zullen zijn van te verwezenlijken.

Groningen, Maart 1864.

J.A. WIJNNE.

WIE MIJ, OUDE VRIENDEN OPTAFELDANSENDE, VERSCHEEN.
‘Wel Bull'tje ben jij daar? waar kom jij van daan?’
‘“Honden - planeet,”’
En wat doe je daar?’
‘“Eten.”’
En je levensdoel is 'r?’
‘“Zoo lang mogelijk te eten.”’
‘Je ideaal?’
‘“Een biefstuk.”’
‘En je geloof?’
‘“Stofwisseling.”’
Maar Bull - blijf hier - word mensch van de 19e. eeuw - dignus es intrare in nostro docto corpore!’

Staatkunde en geschiedenis.

De Duitsche beweging tegenover Denemarken.

II.

Het Hertogdom Holstein, zooals het bestaat sedert de ontbinding van het Duitsche Rijk in 1806, is zamengesteld uit twee oud-Duitsche graafschappen, Holstein en Stormarn, uit de heerlijkheid Pineberg, het graafschap Ranzau, het Friesche gewest Ditmarsch en het Wendische district Wagria. Het omsluit de oud-Wendische heerlijkheid Eutin, die thans aan Oldenburg behoort. Bezuiden Holstein ligt het hertogdom Lauenburg; de Eider scheidt het ten Noorden af van Sleeswijk. Het hertogdom Sleeswijk heeft van de drie de grootste oppervlakte, hoewel het niet in gelijke verhouding bevolkt is; het telt even over de 400,000 inwoners, terwijl Holstein er bijkans 500,000 heeft. Alleen als hertog van Holstein, werd door den Koning van Denemarken deel genomen aan de vorming van het Duitsche Bondgenootschap, bij de bondsakte van 1815. Lauenburg werd eerst daarna door hem verkregen in ruil tegen Zweedsch Pommeren, dat hij aan Pruissen afstond; zoodat in de Weener Slotakte van 1820 de Koning van Denemarken genoemd wordt in de beide hoedanigheden van Hertog van Holstein en Hertog van Lauenburg.

Evenmin als Sleeswijk ooit tot Duitschland behoord heeft, evenmin is het betwistbaar, dat de graafschappen Holstein en Stormarn, van de vroegste tijden des Duitschen Rijks her, beide Duitsche leenen geweest zijn. De Eider vormde ten tijde van Karel den Groote reeds de noordelijke grens van Nordalbingie, een door Saksers bewoond rijksgebied; kwamen de keizerlijke legers in aanraking met de Denen, dan was het veeleer om de invallen van deze op het gebied zijner Saksische onderdanen tegen te gaan, dan wel om van zijn kant de Deensche grenzen te overschrijden. Eerst in een later tijdperk schijnen de Saksers voortgedrongen te zijn tot aan de Schlei, en werd daardoor de eerste grond gelegd tot de Duitsche bevolking in deze landstreek tusschen Schlei en Eider. Adam van Bremen, de eenige schrijver die in zijne Kronijk der Hamburgsche Bisschoppen van dit vroegtijdig voortdringen van het Duitsche element gewag maakt, verhaalt tevens, dat de Mark van Sleeswijk, d.i. het zuidelijk gedeelte tusschen Eider en Schlei, door den Duitschen keizer

Koenraad II aan Canut den Groote geschonken werd, bij gelegenheid van het huwelijk van zijn zoon met de Deensche koningsdochter. Hoe dit ook zij, sedert heeft Sleeswijk ten allen tijde aan de Koningen van Denemarken behoord. De grens die het van Duitschland scheidde, bleef tot op de laatste tijden van het Keizerrijk zoo streng geëerbiedigd, dat terwijl in Rendsburg aan deze zijde van de Eider in de kerken gebeden werd voor den keizer, dit niet geschiedde in het gedeelte der stad dat aan gene zijde dier rivier ligt.

Sleeswijk heeft nog dezelfde uitgestrektheid als het oude hertogdom Zuid-Jutland, van Rendsburg tot Kolding; want, wat er ook zijn moge van eene oorspronkelijke grens van Jutland in het Dannewerk, dat reeds in de 9de eeuw gezegd wordt bestaan te hebben, - zoolang er in de Deensche geschiedenis sprake is van *Duces Jutiae*, Hertogen van Jutland, zoolang heeft ook de Zuidelijke mark van Sleeswijk tot Denemarken behoord.

Het geschil wegens de regtsverhouding van Sleeswijk, en van de Hertogdommen in 't algemeen, is een werk van jonge dagteekening en nieuwe vinding. Den Duitschen hoogleeraar Dahlmann kan veilig het vaderschap toegeschreven worden van de leer ‘van de regten der Hertogdommen’, waarvan vóór 1815 geen spoor aanwezig was, waaraan de bevolkingen zelve eerst sedert 1840 zijn begonnen te gelooven. In dit betrekkelijk korte tijdsbestek, heeft deze zaak de meest verschillende gedaantewisselingen vertoond, die een openbaar geschil slechts doorloopen kan, van den redetwist der theoretici af tot de *ultima ratio* der wapenen, adressen van corporatiën, protesten van Stendenvergaderingen, nationale sympathiën en antipathiën, oproer en omwenteling, bondsexecuties, en de inmenging van den Areopagus der groote Europesche Mogendheden!

In het begin was het geschil hoogst eenvoudig van aard. Het 13de Artikel der Duitsche Bondsakte zegt aan alle landen die leden van den Bond zijn, eene vertegenwoordigende staatsregeling toe; en toen nu de Koning van Denemarken hieraan voor Holstein voldoen wilde, vorderde de Holsteinsche Ridderschap dat zij in hare vroegere regten van het Keizerrijk hersteld zoude worden. Die regtsbeschouwing was in de eerste tijden na het herstel van Duitschland's onafhankelijkheid niets vreemds. In geheel Duitschland werd het denkbeeld van herstel van voormalige regten en gebruiken, niet slechts door theoretici, maar ook door staatslieden gekoesterd; en in Holstein zou, zonder bijkomende verwikkelingen, deze verouderde vordering wel dezelfde vreedzame oplossing verkregen hebben, die zij nagenoeg overal elders vond.

De Holsteinsche Ridderschap knoopte echter aan hare eerste vordering eene tweede vast, n.l. dat Sleeswijk eene gemeenschappelijke staatsregeling en eene vertegenwoordiging op gelijkberegtigden voet met Holstein erlangen zou*). Dahlmann werd haar gesalariëerde woordvoerder: hij bestond de kunstige taak, om uit de oude leenregten en adelsprivilegiën het ontwerp eener nieuwerwetsche Constitutie zamen te stellen. Het Sleeswijk-Holsteinisme kwam in de wereld; eene geboorte, waaraan zooveel misbaar verbonden was, voorspelde een-woelig leven. Toch werd het vraagstuk door de her-

*) Vg. Gosch, The Nationality of Slesvig. Londen, 1861, - bl. 32 en 33.

stelling van afzonderlijke Stendenvergaderingen voor de beide Hertogdommen, in 1831 en 1834, praktisch altans opgelost.

Maar nu daagde de strijd van een anderen kant op. Sedert 1840 vooral, verhief zich eene partij in Duitschland, die tot leus had: '*So weit die deutsche Zunge klingt*,' en deze trachtte in te voeren in het praktische volkenregt. Eene leus, die door het onbedachtzaam voortdringen der Duitsche nationaliteit, andere nationaliteiten bedreigde en tot soortgelijke eischen aansporen moest. Volgelingen dezer partij verspreidden zich over geheel Sleeswijk, en waanden dit een gemakkelijken buit voor het germaansche element. De tegenspraak van scandinavische woordvoerders bleef natuurlijk niet uit. De oude geschiedenissen werden nog eens opengeslagen, men streed over hetgeen vóór duizend jaren geschied was, men telde het zielental op van Deenschen en Duitschen stam, van hen die het Deensch en van hen die het Duitsch spraken. Die strijd verdiende komisch genoemd te worden, zoolang er slechts met woorden, in de lucht, gestreden werd. Maar de vraag der troonsopvolging in de Deensche Monarchie en de erfaanspraken van het huis Augustenburg gaven daaraan eene ernstiger wending. Het geschil kreeg daardoor het aanzien een er actuele regtsvraag; en de agnatische questie liep zamen met de omwenteling van 1848, om Denemarken in een gevaarlijken oorlog te wikkelen, den voorlooper der gebeurtenissen van 1864.

Ten einde een duidelijk denkbeeld te verkrijgen van den aard en den stand van het geschil, gaan wij nu tot 1848 terug, en stellen ons de vragen: Wat wil Duitschland, wat wil Denemarken, wat wil de Sleeswijk-Holsteinsche partij? Eene categorische beantwoording dier vragen is niet wel mogelijk, wijl twee altans van deze drie partijen zelve slechts een zeer onklaar begrip hebben van hunne eischen en regten; zoodat het eene treurige waarheid is, dat Duitschland, in 1848 den oorlog voornamelijk om Sleeswijk voerende, eerst al oorlogvoerende tot de overtuiging kwam dat het op Sleeswijk volstrekt geen regt bezat. Maar het antwoord zal ons blijken, immers van zelf volgen uit de uiteenzetting der verhouding waarin, regtens of met der daad, de hertogdommen Holstein en Sleeswijk jegens Duitschland en Denemarken en jegens elkander geplaatst zijn. Wij vestigen daarom onze aandacht, in de eerste plaats op de gebeurtenissen die tot den toestand van 1848 geleid hebben.

Bij de ontbinding van het Duitsche Keizerrijk, werd Holstein, tegelijk met de overige Duitsche landen van den koning van Denemarken, met het politiek ligchaam der Deensche Monarchie vereenigd; in 1815 werd het als een onafhankelijk hertogdom in het Duitsche Bondgenootschap opgenomen, en ging daarmede eenige bepaald uitgedrukte verbindtenissen aan jegens de overige souvereine staten van Duitschland, die, even als Holstein zelf, weleer leenroerig geweest waren aan het Rijk. Bij de afstandsakte van den laatsten duitschen keizer had deze al zijne duitsche landen ontbonden verklaard van hunne verpligtingen jegens het rijk, en ze ingelijfd bij zijne Oostenrijksche staten. Geheel op dezelfde wijze was door het koninklijk patent van Christiaan VII van 9 September 1806, het hertogdom Holstein tot een onafscheidbaar gewest

van Denemarken verheven. Of werkelijk, zooals de Holsteinsche Stenden in hun protest van 1844 beweren, in het oorspronkelijk ontwerp van dat patent het woord *onafscheidbaar* door *onafgescheiden* vervangen is, doet niets ter zake. Het doel van de opene brieven des konings van Denemarken was kennelijk, een feit te verkondigen, niet eene mogelijkheid te ontkennen. De vereeniging, echter, van Holstein met Denemarken vernietigde geenszins *ipso facto* de eigenaardige gesteldheid van het hertogdom. Zoo had de akte van het Rijnverbond de voortduring van leenstellige regten aan de bondgenooten verzekerd. En uit het koninklijk Deensch patent bleek duidelijk, dat niet alle oude regten van het hertogdom Holstein opgeheven waren. Maar tegenover Duitschland, was de onafhankelijkheid van Holstein daardoor boven allen twijfel verheven. Blijft dus slechts de vraag, welke verpligtingen het hertogdom in 1815 aanging, door zijne toetreding tot den Duitschen Bond.

Het Bondgenootschap berust op eene verdedigende alliantie zijner leden, tot onderlinge en gezamenlijke zekerheid; het verschilt van andere verbonden in dit merkwaardige punt, dat de bepaling van elken *casus foederis* afhangt van eene vaste vergadering, en niet van ieder lid afzonderlijk. Maar de regten en bevoegdheden dier vergadering zijn naauwkeurig in de Bondsakte omschreven. Zoo bepaalt het 15de artikel dier Bondsakte, dat zoodra *jura singulorum* den grond van een geschil uitmaken, een bondsbesluit alleen verbindend is bij toestemming van het betrokken bondslid. Zoo stellen andere artikelen eene scherpe afscheiding daar tusschen de bezittingen der bondsleden die deel uitmaken van het Bondgenootschap, en die welke daar buiten liggen. Bij vorsten, welke in dit laatste geval verkeeren, is de verhouding waarin zij voor hunne niet-Duitsche landen tot den Bond staan, van zuiver internationalen aard. Zoo ging de koning van Groot-Brittannie, die voor Hanover in den Duitschen Bond trad, daarmêe geenerhande verpligting aan voor zijne Britsche bezittingen. Evenmin werd door de toetreding van Luxemburg en Limburg tot dien Bond, de toestand van Nederland gewijzigd, of Sleeswijk en Jutland aan het toezigt der Bondsvergadering onderworpen, door het lidmaatschap des Konings van Denemarken voor Holstein en Lauenburg. Integendeel, mogt de koning van Denemarken, uit kracht van art. 25 en 26 der Slotakte, op de hulp van den Bond rekenen tot herstel van zijn gezag in Holstein of Lauenburg, zoo dit wierd aangerand. Een geval, dat zich werkelijk in 1848 heeft voorgedaan.

De ridder von Bunsen heeft in zijne bekende memorie van 1848 eene geheel andere zienswijze ontwikkeld, die wij niet aarzelen ten eenen male strijdig met het Duitsche bondsregt te noemen, maar die wij hier aanhalen willen, wijl die Pruissische diplomaat destijds een belangrijk deel aan de behandeling der Sleeswijk-Holsteinsche aangelegenheid heeft genomen. Hij acht de gewestelijke staten van Berlijn en Keulen volkomen bevoegd om de hulp der Bondsvergadering in te roepen, ingeval b.v. de invoering eener nieuwe orde van troonsopvolging in de niet-duitsche gewesten van Pruissen, hen met eene afscheiding van deze bedreigde. ‘Waarom - zoo

roept Bunsen uit - ‘zou de uitoefening der regten van den Bond beperkt worden door de grenzen van het Duitsche grondgebied? Waarom zou de Bond Pruissen's regten niet evenzeer kunnen verdedigen en beschermen in Koningsbergen, als in Berlijn! Moest dat opgaan, dan zou veeleer aan elken vreemden souverein zijne plaats in het bondgenootschap behooren ontzegd te worden.’ - Op hem, die zoodanige vragen stelt en regten voorop zet, rust natuurlijk de *onus probandi*, en niet aan ons de tegenspraak; want noch in den geest noch in de bewoordingen der bondswetten, is een schijn van grond voor zulke beweringen te vinden. Gesteld, de Staten van Hongarije kozen zich een Magyaren-koning op den troon van Maria Theresia, het Duitsche Bondgenootschap zou geen enkelen grond kunnen aanwijzen om zijne inmenging daarbij te wettigen. Croatië wordt aan de eene zijde door Hongarije, aan de andere door Oostenrijk begrensd; het heeft eene talrijke Duitsche bevolking. Wierd nu Croatië eenmaal door de Hongaren in zijn bestaan bedreigd, dan zou de Bond dit nog geenszins kunnen aan merken als een inbreuk op de regten van een zijner leden, n.l. de Duitsche landen van Oostenrijk. Evenzoo is het gesteld met de eischen van den Bond tegenover Sleeswijk, op grond van de politieke regten van Holstein. Het is nog niet lang geleden, dat de Duitsche Bond toonde zijne regten en verpligtingen geheel anders te begrijpen, toen hij een lijdelijk toeschouwer bleef bij de losscheuring van Belgie van de Duitsche bezittingen des Konings, en alleen handelend optrad bij de beschikkingen over Luxemburg, dat tot het bondsgebied behoorde. Stellige regten kan de Bond slechts ontleenen uit de bondsakten, zijne betrekkingen tot de bondsleden zijn van geheel specialen aard; daarentegen worden zijne betrekkingen tot andere Staten, ook wanneer deze onmiddellijk met een zijner leden verbonden zijn, door het algemeene volkenregt geregeld. Van dezen aard is de betrekking van Sleeswijk tot het Duitsche Bondgenootschap, al is dat hertogdom ook staatkundig met Holstein vereenigd.

Het ware een hoogst gevaarlijk precedent voor de onafhankelijkheid van vele staten, indien een internationaal bondgenootschap, gelijk het Duitsche is, tot een voorwendsel strekken mogt voor inmenging in de staatkundige en staatsregtelijke aangelegenheden van een land, dat met een zijner leden vereenigd is. De Bond zou zoodoende geheel van karakter veranderen, van verdedigend aanvallend worden, en de Bondsdag een werktuig van verdrukking zijn voor zwakkere naburen. Wanneer de Duitsche staatslieden en de bevolkingen van Duitschland vragen, waarom de uitoefening der regten van het bondgenootschap beperkt moet blijven tot het bondsgebied, dan is daarop slechts dit antwoord te geven, dat de uitoefening van regten buiten dat gebied gelijk zou staan met de uitbreiding zijner grenzen. En Europa zal niet dulden, dat hier door Duitschland eene tweede voorstelling gegeven worde van de annexatie van Texas

Wij staan nu voor de vraag naar de juiste verhouding der Hertogdommen jegens de kroon van Denemarken. Eerst de traktaten van Kopenhagen van 1767 en van Tsarsko-Sélo van 1773 maakten een einde aan de oorlogen, die met het oog op Sleeswijk en Holstein gedurende meer dan eene eeuw het Noorden van Europa hadden geteisterd. Van de twee takken van het huis van Oldenburg, had

de oudste de kroon van Denemarken bezeten sedert 1448; beiden bezaten gezamenlijk, sedert 1459, de hertogdommen Holstein en Sleeswijk, eene altoos vloeijende bron van tweedragt tusschen hen. De jongste tak, naar zijne residentie de Gottorpsche linie genoemd, had van zijne alliantiën met de Zweedsche koningen gebruik gemaakt, om Sleeswijk voor eene wijle aan het gezag der Deensche kroon te onttrekken; nu eens van die wederregtelijk verkregene onafhankelijkheid beroofd, werd zij door opvolgende gebeurtenissen weder daarin hersteld. De vrede van Altona gaf niet veel meer dan eene tijdelijke uitkomst, en leidde tot den bekenden grooten Noordschen oorlog. Terwijl Denemarken en ook de Hertog van het koninklijke deel van Sleeswijk met Zweden oorloogden, stelde de Hertog van Gottorp zijn land en de vesting Tönningen voor een Zweedsch leger open, en onderhandelde hij met den koning van Zweden over eene verdeeling van de bezittingen der Deensche kroon. Voldoende reden voor Frederik IV, om de Gottorpsche linie tot vijand te verklaren, haar als zoodanig te behandelen, en alle hare bezittingen in Holstein en Sleeswijk in beslag te nemen. Het regt van den oorlog herstelde dus de Deensche kroon in het onverdeelde bezit van geheel Sleeswijk, van Rendsburg tot Kolding. Het vredesverdrag van Stockholm bevestigde haar daarin; terwijl de Gottorpsche linie zich tevreden moest stellen met het behoud van dat gedeelte van het hertogdom Holstein, dat, als keizerlijk leen, onder de suzereiniteit stond van het Duitsche Rijk. Nadat het souverein gezag over Sleeswijk, binnen het tijdsbestek der laatste 50 jaren, vier malen had afgewisseld tusschen de Deensche kroon en de hertoglijke linie van Holstein-Gottorp, werd dit eindelijk geheel aan de laatste onttrokken, en het onverdeelde bezit en oppergezag van geheel Sleeswijk, bovendien, door achtereenvolgende verdragen met al de groote Mogendheden, aan Denemarken gewaarborgd*).

Het Gottorpsche, d.i. het Zuidelijke deel van Sleeswijk, werd nu, bij koninklijk patent van 22 Augustus 1721, met het koninklijk deel van Sleeswijk en met de overige Deensche landen vereenigd. Over de strekking van dat patent is veel gestreden; de Sleeswijk-Holsteinsche partij heeft daarbij de ongerijmdste stellingen verdedigd. Zij beweerde, o.a. dat in 1721 de inlijving alleen van het eene deel in het andere deel van Sleeswijk geschied was, afgescheiden van de overige Deensche landen; ja, zelfs de plaatsing der komma's in 's konings open brief gaf haar stof tot commentariën. Gaan wij onbevangen na wat de handeling van Frederik IV voor Sleeswijk in zijne verhouding tot Denemarken heeft uitgewerkt, dan komen wij tot deze slotsom: Sleeswijk werd eene bezitting der Deensche kroon, met de overige Deensche landen aan dezelfde wet van erfopvolging onderworpen. De huldigingseed, dien Prelaten, Ridderschap en verdere standen van het Gottorpsche Sleeswijk, onder hen ook de Hertog van Augustenburg (stamvader van het geslacht des tegenwoordigen pretendents) aflegden, hield de merkwaardige getuigenis in, dat zij: 'Ihr Kgl. Majestät zu Dennemark für ihren alleinigen Souvereinen Landesherrn erkennen, und Deroselben wie auch Dero Kgl. Erb-Successoren in

*) Zie Schoell, Hist. des Traités, ch. LIX; en Zimmermann, Das Rechtsverhältniss der Herz. Schleswig u. Holstein; Hannover, 1854.

der Regierung *secundum tenorem Regiae Legis*, treu, hold und gewärtig seyn'[*]. Daarentegen werd geenszins de staatsregeling van Denemarken in Sleeswijk ingevoerd, behalve het punt der troonsopvolging. Wat van de Sleeswijksche staatsinrigting van vóór 1721 kwam te vervallen, was alleen hetgeen onvereenigbaar bleek met het feit der inlijving bij de Deensche kroon. In de strengste beteekenis van het woord, werd Sleeswijk dan ook geene provincie van Denemarken; het behield, met den naam van Hertogdom, zijne eigene Stendenvergadering, regterlijke inrigting en onderdanen-verband. Wij houden daarom tegen Wegener[†] en andere Deensche schrijvers vol, dat slechts middellijk, door de inlijving bij de kroon van Denemarken, de vereeniging van Sleeswijk met de overige Deensche landen geschiedde. Maar, tegenover de Duitsche aanspraken staat dit vast, dat in 1721 *geheel* het tegenwoordige Sleeswijk op die wijze met Denemarken hereenigd werd. Eene vereeniging, even wettig en volledig, als eenige jaren te voren tusschen Engeland en Schotland tot stand was gebragt, waar de zamensmelting met den toongevenden Staat wel zoo krachtigen tegenstand ontmoette, als ooit in Sleeswijk openbaar werd.

Een voornaam argument, door de Sleeswijk-Holsteinsche partij met hand en tand vastgehouden, ook wanneer zij zich tot in hare laatste verschansingen teruggedreven zag, was dit: de inlijving van Sleeswijk bij de Deensche kroon kon niet geschieden, wijl eene grondwettelijke bepaling van het jaar 1460 Sleeswijk met Holstein voor altijd te zamen verbonden had: zij was derhalve onwettig tot stand gebragt! Bunsen beweerde eveneens, in zijne aangehaalde Memorie: 'The Duchies can never be separated one from the other.' Aangezien die vermeende eeuwige ondeelbaarheid der beide Hertogdommen dus de hoofdgrondstelling is eener partij, die in 1848 en ook nu weder dreigende het hoofd verhief, zal het nuttig zijn dit punt thans nader te onderzoeken.

Hoe weinig ook onze Duitsche naburen, in de hitte eener argumentatie, tegen gewaagde beweringen opzien, geen Duitscher, zelfs geen hoogleeraar der Kielsche Hoogeschool heeft ooit durven volhouden, dat vóór 1460 Sleeswijk met Holstein was vereenigd geweest. In dat jaar nu gaf koning Christiaan I, uit dankbaarheid voor zijne vrije verkiezing tot hertog en graaf door de gezamenlijke Stenden dier beide landen, zijn bekend Groot Privilegie, waaruit wij de volgende zinsnede woordelijk hier overnemen, wijl voor- en tegenstander daarop hunne beweringen gronden. 'Desse vorbenannt land' - zeide de koning - 'lauen wij na alle unseme vormoge holden an güdeme vrede und dat se bliven ewich tosamede ungedelt.' Dat is: deze landen beloven wij, naar ons vermogen, in goeden vrede te houden, en dat zij eeuwig onverdeeld te zamen blijven. Kennelijk was de aanleiding tot deze bepaling te vinden in het gelukkige bestuur van hertog Adolf van Schauenburg, aan wien koning Christiaan I opvolgde, en dat juist daardoor zoo rustig geweest was, wijl hij Holstein

*) Zie Zimmermann l.l., waar (§ § 21 en 23) de geschriften der Kielsche Professoren voldoende wederlegd worden; en Travers Twiss, On the relations of Schleswig and Holstein. Londen, 1848, Chap. IV.

†) - Ueber die unzertrennliche Verbindung Schleswigs mit Danemark. Kopenhagen, 1841.

zoowel als Sleeswijk onverdeeld bezeten had. De verkregene ondervinding lag te versch in het geheugen, om niet geraadpleegd te worden. Te voren was Holstein, met name, onder verschillende Heeren gesplitst, en waren voortdurende oneenigheden en oorlogen, tot groot nadeel voor het land, daarvan het gevolg geweest. Ook in 1460 werden de beide Hertogdommen weder door een zwerm van pretendenten bedreigd, die op de nalatenschap van hertog Adolf aasden. Reden genoeg voor de Stenden en Raden dier landen, om nu van den vorst hunner keuze te vorderen, dat Sleeswijk en Holstein niet op nieuw onder verscheidene Heeren zouden verbrokkeld worden. Het was hetzelfde streven, dat gelijktijdig bijna overal in de Duitsche leenstaten openbaar werd.

Iets geheel anders is echter de staatseenheid, welke de Duitsche partij nu beoogt. Zij beweert dat ingevolge het privilegie van 1460 Sleeswijk en Holstein, ten eeuwigen dage, staatsregtelijk vereenigd zijn. Om dit te bewijzen, zou zij moeten aantoonen, dat de in 1460 afzonderlijk bestaande staatsinrigtingen en bestuursvormen der beide Hertogdommen bij het privilegie waren opgeheven, en door eene enkele en dezelfde voor beide vervangen. Een bewijs, dat evenwel niet geleverd kan worden, wijl juist het tegendeel plaats vond. Verschillende wetgevingen heerschten in Sleeswijk en Holstein; de souvereiniteit over het eerste bleef bij Denemarken, die over het laatste bij Duitschland. De akte van Christiaan I bepaalde niet anders dan dat één vorst over beide Hertogdommen het gebied zou voeren, ten einde de landen niet verbrokkeld wierden, met al den noodlottigen nasleep van dien. Onbetwistbaar is het ook, dat die bepaling met goedkeuring der Stenden weder veranderd of opgeheven kon worden, gelijk alle bepalingen die met de Stenden getroffen werden. De bijvoeging ‘eeuwig’ deed hierin niets af. Alle oorkonden van vroegeren tijd werden *ten eeuwigen dage* vastgesteld, en zoo ook de oorkonde van 1490 tot verdeeling der Hertogdommen, die juist het tegenovergestelde inhield van de akte van 1460. Reeds dertig jaren toch na de komst van koning Christiaan I tot de regering, werd zijne nalatenschap weder onder zijne zonen verdeeld, en daarmede het privilegie der ondeelbaarheid langs wettigen weg opgeheven, wijl de Stenden van Sleeswijk en Holstein daaraan beide hunne goedkeuring hechtten. Het beginsel van 1460 werd daarmede zelfs voor goed verlaten; want de verdeeling van 1490 was eene wezenlijke ‘Realtheilung’[*)].

Het is waar, dat van 1523 tot 1544 de Hertogdommen nogmaals onder één vorst gestaan hebben; maar met der daad werd toen zelfs de indeeling bewaard, die in het jaar 1490 gemaakt was. Nadere splitsingen volgden nog op deze. En toen het beginsel der ondeelbaarheid weder met de invoering der primogenituur hersteld werd, gold dit niet de beide Hertogdommen in hun geheel, maar slechts die gebieden, welke door de verschillende elkander opvolgende verdeelingen ontstaan waren. Niet de privilegiën van 1460 waren daarbij grondslag van het regt, maar de huisstatuten van den vorst in hunne autonomie. Dahlmann verwijt het den Holsteinsche en Sleeswijksche Staten van 1490, dat zij het beginsel van dertig jaren te voren, dat zoo gunstig en populair was, ligtvaardig hadden prijs

*) Zimmerman, 1.1., 3ter Abschnitt, I.

gegeven. ‘Man wollte Eins bleiben’ - roept hij uit - ‘während man doch Zwei geworden war.’ Krachtiger bondgenoot kunnen wij bezwaarlijk aanhalen tegen de valsche voorstellingen der zich noemende Sleeswijk-Holsteinsche partij.

Nog eene bewering willen wij hier opnemen; zij is van Dr. Samwer, den factotum en eersten minister in spe van den Hertog van Augustenburg, die voor zijnen heer en meester aanspraak maakt op Sleeswijk, Holstein en de Schauenburgsche landen. Wij hebben de verhouding van Sleeswijk hierboven reeds uiteengezet. De Schauenburgsche landen Pineberg, Ranzau en de stad Altona werden sedert 1806 met Holstein vereenigd. Dit geschiedde krachtens hetzelfde koninklijke patent, waarbij Holstein tot een onafscheidelijk deel der Deensche Monarchie verklaard werd.

In 1806 nu, vóór de uitvaardiging dezer opene brieven, bezat reeds de Sonderburgsche linie van het koninklijk stamhuis in het geheel geen regt meer op Holstein, en kon zelfs de Gottorpsche tak alleen uit de verdragen van 1773 eene eventuele aanspraak ontleenen op het Gottorpsche deel van het Hertogdom. Door de erlangde souvereiniteit ingevolge de oplossing van het Keizerrijk, verkreeg de Deensche kroon bovendien de bevoegdheid, om het Sonderburgsche deel bij zich in te lijven, en om in het Gottorpsche de orde der erfopvolging eigenmagtig te veranderen, mits deze slechts verbleef in den mannelijken stam. Zelfs wanneer de Sonderburgsche tak in 1806 nog de regten bezeten had, waarop de Duitsche partij thans ten behoeve van Frederik van Augustenburg aanspraak maakt, dan zouden deze van zelve vervallen zijn sedert het afbreken van alle leensbetrekkingen, bij de ontbinding van het Duitsche Rijk. Want het ophouden der leenshoedanigheid had steeds tot natuurlijk en regelmatig gevolg het verlies van successieregt in de neventakken. Men ziet dus, op welke losse gronden het geheele kaartenhuis dier partij is opgebouwd. Welk zou echter het gevolg geweest zijn van hare wenschen, indien die eens verwezenlijkt waren? Bij het uitsterven van den mannelijken koningsstam, zou Holstein onder de Gottorpsche en de Sonderburgsche linie verdeeld zijn geworden. Welk stelsel van opvolging ook in acht genomen ware, eene verdeeling zou onvermijdelijk geweest zijn. Het Sonderburgsche deel had zelfs wederom verdeeld moeten worden tusschen de zijtakken van Glücksburg en Augustenburg. Sleeswijk en Lauenburg waren, als erkend eigendom der kroon, bij Denemarken verbleven; maar de Schauenburgsche landen, als allodiaalgoed, vervallen aan den vrouwelijken stam van Frederik III. Dat ware dan het schoone resultaat geweest, wanneer de zoo ijverig gepredikte leer ingang had gevonden, die aan de Holsteinsche agnaten van Christiaan I af blijvende erfregten toekende! Gelukkig dat Denemarken en Europa van de toepassing dier leer zijn verschoond gebleven, en op eene wijze voor Denemarken het voordeeligst en voor Europa het eervolst, voorzien werd in het geval, dat koning Frederik VII kinderloos kwam te overlijden. Bij een plegtig traktaat, in Mei 1852 te Londen door de groote Mogendheden met Denemarken gesloten, werd prins Christiaan uit de Sonderburgsche linie tot wettig opvolger verklaard van wijlen koning Frederik, in alle diens staten. Rusland, dat als hoofd der Gottorpsche linie erfregten op eenige deelen van Holstein bezat, had deze reeds bij

het Warschauer protocol van 1851 aan de andere linie afgestaan. Volgens de *Lex Regia*, zou de tegenwoordige koningin van Denemarken regerende vorstin moeten zijn; maar deze heeft hare regten overgedragen op haren gemaal, thans koning Christiaan IX.

Het groote beginsel van de integriteit der Deensche monarchie werd aldus zuiver bewaard. Maar dit beginsel vindt thans zijne hevigste belagers in hen die bezworen hadden het te handhaven, het wordt ondermijnd op het oogenblik zelf dat het eene vernieuwde toepassing erlangen zou.

III.

Het is van algemeene bekendheid, dat in 1848 de reeds meermalen genoemde Sleeswijk-Holsteinsche partij een beroep deed op de hulp van Duitschland, ten einde gezamenderhand eene vereeniging der beide Hertogdommen tot stand te brengen, afgescheiden van de Deensche Monarchie. Duitschland, zelf in opstand, kwam den opstand in Holstein te hulp; de Bond begon den oorlog met de bewering, dat het eene Hertogdom regt had op eene onverbreekbare staatsregtelijke eenheid met het andere. Maar welhaast werd het nu duidelijk dat zoodanig regt in waarheid niet bestond; vier groote Mogendheden verklaarden het voor onbewezen en onregtmatig, en die overtuiging oefende een merkbaren invloed uit op de wijze waarop de oorlog in 1849 en 50 gevoerd werd. Toen na drie jaren tijds de vrede hersteld werd, bleven dan ook alle partijen in het bezit van de regten en aanspraken die zij vóór den oorlog gehad hadden. Het verdrag van Berlijn van 2 Julij 1850 was eene 'paix pure et simple' tusschen Duitschland en Denemarken, waarbij geen der punten in geschil werd opgelost.

Sleeswijk keerde onmiddellijk onder het koninklijk gezag terug. Wat Holstein echter aanging, had de Duitsche Bond uitdrukkelijk het werk der bevrediging aldaar aan zich voorbehouden; ofschoon de Koning van Denemarken op dat tijdstip volkomen bij magte was zelf die taak te vervullen. Na lang dralen, rukte eindelijk een Duitsch executie-leger Holstein binnen; en weldra bleek nu het doel, dat de leidende Mogendheden in Duitschland, Oostenrijk en Pruissen, daarbij beoogden. Holstein was zeer spoedig tot rust gebragt; maar de Bond weigerde zijne troepen te doen terugtrekken, aleer de Deensche regering eenige bepaald geformuleerde eischen zou ingewilligd hebben, omtrent het toekomstige stelsel van bestuur in Holstein en Lauenburg. Hij ging zelfs zoover die eischen uit te strekken tot Sleeswijk, waarin, als Deensch hertogdom, Duitschland geene bevoegdheid hoegenaamd had om tusschen beide te komen. Wij willen hier over de onderhandelingen die daaruit voortvloeiden, en die van de Duitsche zijde aan Pruissen en Oostenrijk toevertrouwd werden, niet uitweiden; wij zullen de beschuldigingen op haar plaats laten, die door partijen elkander tegengeworpen werden, hier van de trapsgewijze inlijving van Sleeswijk en Holstein bij Denemarken te beoogen, daar van beide hertogdommen allengs geheel aan de Deensche kroon te willen onttrekken[*)]. Maar deze om-

*) De schrijver der brochure: 'Germany, Denmark and the Scandinavian question. London, 1861', beweert, dat in 1851 Graaf Sponneck door de Deensche regering naar Weenen gezonden werd, met het doel om eene onttrekking van Holstein uit den Duitschen Bond te bewerken.

standigheid verdient in de eerste plaats overweging, dat de onderhandelingen die dus in den winter van 1851 op 52 gevoerd werden, onder den invloed der wapenen geschiedden, terwijl een gedeelte der Deensche monarchie door een Duitsch leger bezet werd gehouden. Voor zooveel Sleeswijk aanging, kon aan die onderhandelingen ook geen ander dan een zuiver internationaal karakter worden toegekend. Oostenrijk en Pruissen waren zelve huiverig op dit punt te ver te gaan en, met het oog op het openlijk verkondigd beginsel der integriteit van de Deensche monarchie, hunne bevoegdheid te overschrijden*). De verpligtingen, die Denemarken bij deze gelegenheid op zich nam, bonden het ook slechts zedelijk tegenover Oostenrijk en Pruissen, en bleven geheel buiten den vorm van een traktaat. Dat men zich dus blootelijk bepaalde tot eene wisseling van depêches, geschiedde zeker van de Deensche zijde niet onopzettelijk; dat Duitschland daarmede genoegen nam, pleitte niet voor de deugdelijkheid zijner vorderingen. Alleen langs internationalen weg kon de naleving van zoodanige verbindtenissen worden aangedrongen. Eene bondsexecutie, als waartoe thans weder in December des vorigen jaars besloten werd, is *ipso facto* misplaatst en onwettig.

En nu die verbindtenissen zelve, door Denemarken in 1851 en 52 aangegaan, over wier interpretatie het geheele tegenwoordige geschil met Duitschland loopt. Zij zijn de volgende:

I. Denemarken verbond zich, Sleeswijk niet in te lijven bij het eigenlijke Koningrijk.

II. Denemarken verbond zich een organisch en homogeen verband tusschen al de deelen der monarchie in te voeren, zoodat geen deel aan een ander ondergeschikt zou zijn*).

Duitschland beweert thans, dat bovendien nog eene derde verpligting door Denemarken aangegaan werd, n.l. om eene gelijke bescherming te verleenen aan de Duitsche en aan de Deensche nationaliteit in Sleeswijk.

Omtrent dit derde punt zeggen wij met opzet ‘beweert’, omdat Denemarken met het volste regt alle verpligting daartoe tegenover Duitschland van zich afwijst. Van dien kant wordt zij daaruit afgeleid, dat bij de Proclamatie welke koning Frederik na afloop der onderhandelingen in Januarij 1852 uitvaardigde, werkelijk eene belofte in dien zin aan zijne onderdanen van duitschen stam gedaan werd. Het is waar, dat in die proclamatie de bepalingen met Oostenrijk en Pruissen getroffen waren opgenomen; maar, wel verre dat uit die omstandigheid eenig betoog af te leiden ware, komen daarin nog verscheidene andere punten voor, die evenmin als de nationaliteits-quaestie een onderwerp van onderhandeling hadden uitgemaakt. De koninklijke proclamatie was eene daad, geheel en alleen uit eigene magtsvolkomenheid geschied.

Het valt intusschen ligt te verklaren, waarom de Duitsche regeringen verlangen in deze tusschen beide te komen, aangedreven als zij bovendien worden door de nationale beweging in Duitschland zelf. Het kan toch niet ontkend worden, dat het

*) Zie ‘Pièces relatives à l'intervention etc.’ Copenhague, 1862; p. 38-48.

*) Zie ‘Pièces relatives’ etc., ll.; - en ‘Urkundenbuch zur Geschichte enz. in den Jahren 1851 bis 1858. Frankfurt a/m, 1858’, p 4-27.

overwigt, in 1848 voor eene wijle door de Duitsche taal in Sleeswijk verkregen, weder geheel verloren is gegaan. Dat feit is te constateren, zonder daarom in te stemmen met de hevige uitvallen der Duitsche dagbladpers, zonder dat nog eenig gevoel van sympathie voor vermeende onderdrukking behoeve te spreken. Dat de Duitsche propaganda gestuit is op het Deensche volksonderwijs, is natuurlijk; het meest ontmoedigend uitzigt voor haar ligt echter in omstandigheden, waaraan alle gouvernementele werking vreemd is. Het was den Duitschers, wij willen nu niet nagaan door welke middelen, in 1848 gelukt, een groot deel der Sleeswijksche bevolking van de Deensche taal en Deensche instellingen te vervreemden. Krachtige vooroordeelen waren opgewekt tegen al wat Deensch was; totdat met het herstel van den vrede eene reactie volgde. Het eerst openbaarde deze zich in de oprigting van Deensche boekerijen. Er werd eene vereeniging daartoe opzettelijk in Sleeswijk gevormd, die zich geheel uit vrijwillige bijdragen in staat zag, in den loop van het jaar 1851 alleen, 52,000 boekdeelen in de Deensche taal te verspreiden. Het getal der openbare boekerijen van gezegde vereeniging is reeds honderd ver te boven gestegen. Op plaatsen waar vóór 1850 geen Deensch boek werd aangetroffen, worden zij thans met graagte gelezen, en gestadig in nieuwe afdrukken verspreid; zoodat men kan zeggen, dat de Deensche schrijvers en dichters het werk der inlijving van Sleeswijk thans voltooijen*). Dat die verschijnselen in Duitschland met leede oogen worden gade geslagen, is begrijpelijk. Maar het zou de grofste onregtvaardigheid zijn, daarvan der Deensche regering een verwijt te maken; want een Staat die zijne eigene taal en nationaliteit tegenwerkte, beging een politieken zelfmoord!

De beide stellige, immers morele verbindtenissen, door Denemarken jegens Oostenrijk en Pruissen aangegaan, liggen thans ter behandeling voor ons. Willen wij echter de juiste strekking in het oog vatten van het tegenwoordige geschil omtrent de al- of niet naleving dezer verbindtenissen, dan zal het noodig zijn kortelijk den loop te schetsen, dien de zaken sedert de afsluiting der onderhandeling van 1851-52 hebben genomen.

Het staatsregtelijk programma, hetwelk de koninklijk Deensche proclamatie van 28 Januarij 1852 aankondigde, werd op de volgende wijs in het leven geroepen:

In de eerste plaats werden de gewestelijke staten die én Holstein én Sleeswijk bezeten had vóór 1848, nu hersteld, en verkregen zij eene beraadslagende bevoegdheid, in plaats hunner bloot raadgevende van vroeger. Vóór 1848, was de koning onbeperkt souverein geweest in de algemeene zaken der geheele monarchie. Het *status quo ante bellum* werd daarom hersteld, voor zooveel Sleeswijk en Holstein betrof, en de oude staatsregeling van Lauenburg bleef onveranderd bewaard.

In de tweede plaats. Het eigenlijk gezegd Denemarken had sedert 1848 eene zeer vrijzinnige staatsregeling bekomen; zoowel constitutie als parlement waren beide ontworpen en berekend met het oog op de geheele monarchie, altans het niet-Duitsche gedeelte, d.i.

*) ‘The Nationality of Slesvig. London, 1861’; p. 44-48.

eigenlijk Denemarken en Sleeswijk. Het aldus zamengestelde Parlement werd nu door de Regering bewogen, zooveel van zijne nieuw erlangde regten weder af te staan, als vereischt werd om eene nieuwe algemeene staatsregeling voor geheel de monarchie te ontwerpen. Het Deensch parlement bragt daarmede geen gering offer; want het werd dus teruggebragt tot eene gewestelijke vergadering voor oud-Denemarken alleen, en zijne bevoegdheid beperkt tot de bijzondere aangelegenheden van die provincies.

Aldus de weg gebaand zijnde tot de invoering eener algemeene constitutie voor geheel de monarchie, ging de Deensche regering (in de derde plaats) er toe over, deze eigenmagtig uit te vaardigen, dus gezegd te octroijeren. Dit geschiedde in 1854; de bepalingen dier staatsregeling werden in 1855 slechts voor een gering gedeelte gewijzigd.

De Rijksraad werd nu het wetgevend ligchaam voor de geheele Deensche monarchie, zamengesteld uit eene gelijke vertegenwoordiging van alle deelen, in verhouding der bevolking en van den census. In deze vergadering, die 80 leden telde, had eigenlijk Denemarken (met 1,600,000 inwoners) er 47; Sleeswijk (met 400,000 inwoners) 13; Holstein (met 500,000 inwoners) 18; Lauenburg (met 50,000 inwoners) 2. Een normaal staatsbudget der ontvangsten en uitgaven van de geheele monarchie was door de Regering vastgesteld, en de financiele bevoegdheid der wetgevende vergadering beperkt tot hetgeen daarenboven zou benoodigd zijn.

Reeds vóór den afloop der tweede zitting van den Rijksraad, hadden de Lauenburgsche Stenden hun protest bij den Duitschen Bond tegen de nieuwe gemeenschappelijke staatsregeling van Denemarken ingediend. Het hoofdpunt van beklag was, dat deze niet grondwettig tot stand gebragt, d.i. niet aan de voorafgaande goedkeuring der Staten van Holstein en Lauenburg was onderworpen. Tot deze beide landen bepaalde zich dan ook de eisch der Duitsche Bondsvergadering, die nu van Denemarken de intrekking der constitutie van 1855 kwam vorderen. Den gewestelijke Staten van Holstein en Lauenburg - beweerde de Bond - waren verscheidene onderwerpen onttrokken, waarover zij te voren regt van medezeggen hadden. De wetgevende magt was daar slechts tusschen Provinciale Staten en Souverein gedeeld geweest; de constitutie van 1854 en 55 voegde een derden factor daarbij, den Rijksraad te Kopenhagen*).

Te vergeefs waren alle pogingen der Deensche regering, om met de beide Stendenvergaderingen en met den Duitschen Bond tot een vergelijk te komen. Zij zag zich eindelijk genoodzaakt, de nieuwe staatsregeling voor zooveel Holstein en Lauenburg betrof op te heffen. Maar het gevolg der inmenging van den Bond was dan ook, dat beide hertogdommen thans weder, als vóór 1848, op het gebied van de algemeene aangelegenheden der monarchie, onder het onbeperkte gezag des Konings geraakten. Want de intrekking der constitutie van 1855 stelde hen buiten alle staatsregtelijk verband met Denemarken en Sleeswijk, die daarentegen te naauwer zamengevoegd bleven. De bijzondere ver-

*) Zie het Bondsbesluit van 11 February 1858, met de motieven, in het 'Urkundenbuch' enz., p. 132-138.

gaderingen der Hertogdommen waren natuurlijk, even als dusver, tot provinciale aangelegenheden beperkt.

De bemoeijingen der Deensche Regering, om zich wegens eene nieuwe algemeene staatsregeling met de Holsteinsche vergadering te verstaan, leden evenzeer schipbreuk. Deze kwam thans op nieuw terug op de vorderingen, die in 1848 den oorlog hadden doen ontbranden, en wilde naar geene nadere voorstellen luisteren, aleer de staatsregtelijke eenheid met Sleeswijk, waarop zij steeds meende dat de akten van 1460 haar regt gaven, hersteld zou zijn! Wij hebben reeds in ons vorig opstel het gehalte dier oude oorkonden uiteengezet. De Duitsche Bond vorderde nu ook*), dat, voor zoolang dat vraagstuk niet tot eene eindbeslissing gebragt zou zijn, de Staten van Holstein gelijke regten uitoefenen mogten als de Deensche Rijksraad, in de contrôle van het opperbestuur. Een eisch, die reeds daarom alleen onregtvaardig was, wijl de Bond tegenover Denemarken de intrekking der constitutie van 1855 gevorderd had juist op dienzelfden grond, dat de bevoegdheid der Holsteinsche Staten, zooals zij te voren bestond, daarbij was veranderd geworden. Het verschil lag slechts hierin, dat bij de algemeene Deensche staatsregeling die bevoegdheid eenigzins verkort was, terwijl zij thans bovenmatig zou uitgebreid worden. Zoo doende was de bemiddelende tusschenkomst van Engeland in het geschil, buiten magte iets anders uittewerken, dan een tijdelijk compromis. Eene eindschikking werd weder langs diplomatieken weg beproefd. Oostenrijk en Pruissen stelden in den zomer van 1862 aan Denemarken de volgende voorwaard en:

1. Geheele intrekking der constitutie van 1855.
2. Onderwerping eener nieuwe aan de goedkeuring der vier gewestelijke Staten van het Koningrijk.
3. Toekenning aan de Staten van Holstein en Lauenburg van gelijke regten als aan den Rijksraad, in afwachting dat die nieuwe constitutie zou zijn tot stand gebragt.

Deze, zoowel als nadere voorstellen van lord John Russell, werden door Denemarken ten eenenmale verworpen. De Deensche regering hield met grond vol, dat geen bestuur mogelijk was, wanneer het onder de contrôle moest staan van niet minder dan *vier* zelfstandige wetgevende vergaderingen! Dit was ook de reden waarom zij de staatsregeling van 1854/55 geoctroijeerd, en niet aan de Statenvergaderingen onderworpen had. Het mogt toch ondenkbaar heeten, dat vier verschillende vergaderingen, onafhankelijk van en naijverig jegens elkander, ooit zouden kunnen zamenstemmen in eenig wetgevend plan ter wereld. De weg dien de Regering gevolgd had, was alzoo de eenig praktische. Indien nog een bewijs voor die stelling noodig ware, het zou te vinden zijn in de aanhoudende weigering der Staten van Holstein, om de deensche voorstellen tot eene algemeene Constitutie, met een Parlement voor het geheele Koningrijk, zelfs in overweging te nemen*).

Dit, voor zooveel aanging de wijze waarop de Staatsregeling van 1855 was tot stand gebragt geworden. De eenige ernstige bedenking, door den Duitschen

*) Krachtens de Bondsbesluiten van 8 Maart 1860 en 7 February 1861.

*) Memorandum on the Danish-German Question. London, 1864. p. 13, 14.

Bond tegen de bepalingen dier constitutie aangevoerd, gold den aangenomen grondslag voor de vertegenwoordiging in den algemeenen Rijksraad. De afgevaardigden der Duitsche Hertogdommen zouden daar noodwendig de minderheid uitmaken tegenover de Deensche leden. Zoolang, echter, bevolking en census de erkend regtmatige en billijke grondslagen zullen zijn voor iedere vertegenwoordiging, zal elke afwijking daarvan, met het doel om de Hertogdommen te bevoordeelen, een onregt jegens oud-Denemarken daarstellen. Zijn die grondslagen niet in de Deensche Monarchie toepasselijk, dan wierd eene algemeene Wetgevende Vergadering daar onmogelijk. Te verlangen dat eene Duitsche minderheid heerschen zoude over eene Deensche meerderheid, ware even ongerijmd, als de vordering dat het Gouvernement afhankelijk wezen zou van vier wetgevende vergaderingen. De staatsregtelijke beteekenis van eigenlijk Denemarken, met zijne 1,600,000 inwoners, wierd zoo doende op ééne lijn gesteld met Lauenburg, dat er 50,000 telt! Wel is waar vorderde de Bond deze gelijkstelling slechts voorloopig, totdat eene algemeene Constitutie zou tot stand komen. Maar, wijl geen uitzigt bestond dat dit, op de voorgestelde wijze, zich ooit zou verwezenlijken, liep die vordering met der daad op een bestendigen toestand uit.

De Deensche Regering trachtte, evenwel, ook hierin de Bondsvergadering te wille te zijn. Bij de ordonnantie van 30 Maart 1863 werd bepaald, dat geene wet in Holstein van kracht zou zijn aleer zij door de Staten van het Hertogdom was goedgekeurd, en geene uitgaven boven het normaalbudget ten laste van Holstein zouden komen, dieniet door deze vergadering bekrachtigd waren. Zelfs deze betrekkelijke beperking der financiële bevoegdheid van de Holsteinsche vergadering verklaarde Denemarken zich bereid ook op te heffen, indien de Bond zulks verlangen mogt: eene concessie, die haar meer magt verleenen zou, dan de Rijksraad voor Denemarken en Sleeswijk zelf bezat. Intusschen moest tevens voorzien worden in het mogelijke geval van een conflict tusschen de Holsteinsche vergadering en den Rijksraad, wier beider sanctie gevorderd werd voor de geldigheid van de algemeene wetten. De ordonnantie van Maart schreef voor, dat in zoodanig geval, de Staten van Holstein eene afzonderlijke wetgeving voor het Hertogdom zouden hebben uit te vaardigen. Wijl het te voorzien was dat dit geval zich bij herhaling zou opdoen, werd aldus de weg bereid tot eene algeheele afscheiding, op het gebied van wetgeving en bestuur, tusschen Holstein en het Koningrijk. De Staatsregeling van 1855 werd, in verband hiermede, onder dagteekening van 18 November 1863 in dien zin gewijzigd, dat Denemarken met Sleeswijk staatsregtelijk geheel onafhankelijk bleef van Holstein en Lauenburg. Overigens bleef de verhouding van het Hertogdom Sleeswijk onveranderd dezelfde.

Het duurde niet lang, of de Duitsche Bondsvergadering bespeurde in hetgeen in Denemarken was voorgevallen eene nieuwe verkorting harer regten. Dat zij de intrekking der ordonnantie van 30 Maart eischte, zelfs onder bedreiging van executie, was nog te verdedigen, altans verklaarbaar uit de ingewikkelde verhouding, waarin de Hertogdommen tusschen Duitschland en Denemarken geplaatst waren. Dat zij echter Sleeswijk mede

begreep in de bondsbesluiten, en daarbij een beroep ging doen op het overeengekomene in de jaren 1851 en 52, verried de schromelijkste verwarring van begrippen, of wel eene opzettelijke misleiding. Er werd dus met eene militaire bezetting van Holstein door Duitsche troepen gedreigd, in den vorm eener bondsexecutie, met het doel om vorderingen te doen gelden op een niet-bondsgebied, namelijk Sleeswijk. En die vorderingen werden gegrond, niet op bondsregten, maar op verbindtenissen van zuiver internationalen aard, door Denemarken jegens Oostenrijk en Pruissen aangegaan.

Was dan door de Deensche regering aan die verbindtenissen, die wij hierboven onder I en II vermeld hebben, welligt niet voldaan? Had Denemarken, in strijd met zijne beloften, Sleeswijk bij het koningrijk ingelijfd? Wij zouden meenen, dat het tegendeel is af te leiden uit de herleving van Sleeswijk's provinciale Statenvergadering, begiftigd als deze thans is met eene wetgevende bevoegdheid in alle locale aangelegenheden. Het Deensche Hertogdom is daardoor in het bezit eener volledige autonomie, waarop de staatsregeling van November 1863 niet de minste inbreuk gemaakt heeft.

De Bond heeft toch in die jongste constitutie een argument ter bestrijding gevonden. De staatsregtelijke afzondering van de Deensche en Duitsche deelen der monarchie deed Sleeswijk meer tot het eigenlijk gezegde Denemarken naderen, dan het geval was met Holstein en Lauenburg. De Bond zag daarin iets dat geleek op eene inlijving van Sleeswijk bij den Deenschen staat! Het antwoord was gereed: de Deensche regering kon niet aansprakelijk gesteld worden voor de gevolgen der intrekking van de constitutie van 1855, door Duitschland zelf aan Denemarken afgeperst. Ook kon het toekennen eener staatsregtelijke zelfstandigheid aan Holstein, niet wel gelden voor eene poging tot inlijving van Sleeswijk in de Deensche monarchie!

De tweede der opgenoemde verbindtenissen hield in, dat eene homogene constitutie voor alle deelen dier monarchie zou ingevoerd worden. Denemarken houdt vol, dat het aan geene pogingen daartoe heeft laten ontbreken. De staatsregeling van 1855, had Duitschland zich daartegen niet verzet, zou de meest volledige vervulling der verpligtingen, die het in 1851 en 52 op zich nam, hebben aangeboden. De Deensche regering beweert geen oogenblik, dat de tegenwoordige toestand, zooals die door de akten van Maart en November des vorigen jaars geregeld is, volkomen met die verbindtenissen zou overeenstemmen: maar zij stelt den Bond met zijne onvruchtbare vertoogen aansprakelijk voor de schipbreuk die alle algemeene constitutie-plannen geleden hebben. Wanneer Duitschland elke staatsregeling van Denemarken als onwettig beschouwt, die niet aan de goedkeuring van vier wetgevende vergaderingen onderworpen is, dan moet het ook elk uitzigt op het tot stand komen van zoodanige staatsregeling, als volkomen onbereikbaar, laten varen. Wanneer Duitschland beweert, dat de eenig rationele grondslagen eener volksvertegenwoordiging op de Deensche monarchie geene toepassing verdienen, wijl de Duitsche bevolking daar de minderheid uitmaakt, dan maakt het de invoering dier algemeene staatsregeling onmogelijk; want het eigenlijke Denemarken, met twee derden van de geheele bevolking der monarchie, kan nooit toestaan dat zijne

vertegenwoordiging in verhouding tot zijne bevolking minder zij, dan die der overige deelen.

Is dus, hoofdzakelijk door toedoen van Duitschland, eene algemeene constitutie en eene algemeene volksvertegenwoordiging voor de Deensche monarchie onmogelijk te bereiken, zoo blijft er niet veel anders over, dan die deelen welke in den Bond betrokken zijn af te scheiden van die welke daarmede niets gemeen hebben, en elk dier beide deelen zijn eigen wetgeving en bestuur te laten. Denemarken dringt bovenal hierop aan, dat, indien zulk eene afscheiding plaats heeft, zij strikt overeenkome met de geographische grenzen van het Duitsche Bondgenootschap. Iedere poging om met opzigt tot den regeringsvorm van Sleeswijk tusschen beide te komen, zou zijn de grenzen der bevoegdheid van den Bond uitstrekken buiten de grenzen van zijn grondgebied, en eene bezitting der Deensche kroon aan Duitschland ondergeschikt maken! Natuurlijk beschouwt dus Denemarken alle vorderingen van die zijde, waarbij eene zelfstandige stelling voor Sleeswijk of de vereeniging van dit hertogdom met Holstein beoogd wordt, als vijandig van aard, en strekkende tot ontwrichting van het geheele koningrijk. De intrekking der ordonnantie van 30 Maart voor Holstein, had aan Duitschland elken redelijken grond, neen, elk wettelijk voorwendsel tot eene bondsexecutie ontnomen. Zoodra deze, niettemin, werd ten uitvoer gelegd, bleek het dat haar doel niet op Holstein, maar op Sleeswijk gerigt was.

Te midden der geschillen tusschen Denemarken en Duitschland, stierf koning Frederik VII. Van die onverwachte gebeurtenis maakten Oostenrijk en Pruissen gebruik, om te trachten hunne interpretatie van de verbindtenissen van 1851/52 aan Denemarken op te dringen. Zij stelden van de aanneming daarvan afhankelijk hunne al- of niet erkenning van den nieuwen koning; in weerwil dat die erkenning reeds vooraf bij het traktaat van Londen geschied was, en zij zelve dat traktaat mede hadden onderteekend! In die schandelijke verbreking der goede trouw werden de beide ‘Grossmächte’ nagevolgd door Saksen, Hanover, Wurtemberg, en andere duitsche staten; en de Bond vond hierin eene welkome aanleiding tot een nieuw punt van geschil met Denemarken, wijl het verdrag van 1852 niet aan hem was medegedeeld. Het achterwege blijven dier mededeeling van het Londensche traktaat aan de Bondsvergadering, was juist geschied op aandrang van Oostenrijk en Pruissen*). Zij hadden in 1852 geoordeeld, dat de toetreding van den Bond onnoodig was, waar de voornaamste Staten van Duitschland en alle groote Mogenheden het eens waren; zij hadden *toen* erkend dat de regeling der Deensche troonsopvolging eene daad van europeesch belang was, waarvan de algerneene vrede afhing. *Thans* verschuilen zij zich achter den Bond, om de nakoming hunner verdragmatige pligten te ontwijken; *thans* stellen zij de oplossing eener groote europesche quaestie afhankelijk van bijzondere inwendige instellingen van den Deenschen staat.

Wanneer iets dit gebrek aan goede trouw kan evenaren, het is het karakter van den hertog van Augustenburg, den pretendent voor de Sleeswijk-Holsteinsche kroon. Wij hebben reeds gezien, dat in 1721 de stamvader van dezen majoor in Pruissische dienst den

*) Memorandum on the Danish-German Question, p. 22

eed van trouw en leenmanschap aflegde aan de souvereinen van Sleeswijk, die volgens de Lex Regia over Denemarken heerschen zouden. In December 1852 onderschreef een ander afstammeling uit hetzelfde huis, de vader van den tegenwoordigen pretendent, de volgende verklaring: ‘Wij beloven, met ons prinselijk woord, voor ons en onze nakomelingen, niets te doen in strijd met de regeling der erfopvolging voor de Deensche monarchie, zooals die bepaald is of nader worden zal;’ - en ontving, als vergoeding voor het verlies zijner aanspraken, eene som van 3,500,000 daalders van de Deensche regering. De zoon trad formeel toe tot de verbindtenis, door zijn vader aangegaan. Hij vond geene bedenking daartegen in te brengen, dan nadat het geld gebeurd was. Het zou dus nu *à propos* zijn om, met de fransche vaudeville, hem toe te roepen:

Mais, rendez donc l'argent!

Maar genoeg. De oorlog is thans, door den wil der Duitsche regeringen en van het Duitsche volk, ontstoken. Alle concessiën van Denemarken en de ijverigste pogingen tot bemiddeling van Engeland zijn vruchteloos gebleven; en Oostenrijk en Pruissen, gejaagd door misplaatste eerzucht en gedragen door den volkswaan van het oogenblik, hebben reeds de eerste beginselen van regt en billijkheid met voeten getreden. Hoe lang zal het overig Europa lijdelijk toeschouwer blijven? Wij maken de woorden tot de onze, waarmede een Engelsch schrijver eene merkwaardige brochure over deze groote questie, voornamelijk met het oog op Engeland, besluit*): ‘War is ever to be deprecated, but there are occasions in which it becomes a duty to join in it. Let those who are anxious to avoid it, bear in mind that a timely ultimatum is the friend of peace, and that words to this effect: Thus far and no farther, have sheathed more swords and spiked more guns than ever they have called into action.’

De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864: een leerrijk voorbeeld voor Nederland.
Door
J.K.H. de Roo van Alderwerelt.

II.

De Sleeswijk-Holsteinsche kwestie heeft na '48 eigenlijk nooit gerust. Volgens de bepalingen van 1851 en '52 zouden de Hertogdommen, even als vroeger, van Denemarken gescheiden blijven en

*) The Danish Succession. London, 1864.

hunne eigene Stenden hebben, en moesten zij afzonderlijke constitutiën verkrijgen en ministeriën, van den Deenschen Rijksdag onafhankelijk; tevens zouden zij echter onderworpen zijn aan de algemeene constitutie, die voor de geheele Deensche monarchie geldend was. De Deensche regering toog diensvolgens, zoodra de rust in het rijk was hersteld, aan den arbeid, en zette zich tot het maken van constitutiën. Reeds in '53 was er eene gereed voor Lauenburg; in '54 zagen achtereenvolgens die voor Sleeswijk en Holstein het levenslicht, en in October '55 werd ook de nieuwe Deensche constitutie - want de oude had natuurlijk eenigzins gewijzigd moeten worden - door den Rijksdag goedgekeurd. Maar iets anders is het constitutiën zamen te stellen, iets anders ze doen aannemen door het volk. De gegevene constitutiën hadden allen eene zuiver Deensche kleur, en verscheidene maatregelen in dezen tijd door de Deensche regering genomen, vertoonden daarenboven de blijkbare strekking om de duitschgezindheid van de bevolking der Hertogdommen te onderdrukken. De constitutie voor Holstein en vooral de algemeene van October '55 ontmoetten dan ook grooten tegenstand bij de Holsteiners, en deze zochten natuurlijk weder steun en troost bij het groote Duitsche vaderland. De Bond trok zich andermaal de zaak der stamgenooten aan, en de Bondsvergadering verklaarde, 11 en 25 Februarij '58, dat de Holsteinsche constitutie onbestaanbaar was met de regten der Holsteiners. Dit niet alleen, maar zij verlangde ook dat de koning van Denemarken eene nieuwe constitutie zou laten maken, en die vooraf onderwerpen zou aan hare goedkeuring. Die vordering was vernederend voor den Deenschen koning en onregtmatig tevens, omdat er bij de vroegere verdragen nooit aan gedacht was Denemarken op die wijze onder curatele te stellen van den Bond. Achter die eischen vertoonde zich echter het schrikbeeld eener mogelijke Bonds-executie, en de Deensche regering, wel wetende hoe onhandelbaar de Duitschers zijn als zij in een hunner periodieke vlagen van patriotismus en broedermin verkeeren, begreep zeer goed dat het onraadzaam was de zaken tot een uiterste te drijven.

De Deensche regering was intusschen in een moeijelijken toestand. Gaf zij gehoor aan de wenschen der Holsteiners, gaf zij dus voor Holstein eene Duitschgekleurde constitutie, dan was het te voorzien dat zij binnen weinige jaren in gansch dat gewest niet meer dan een naamgezag zou hebben; van eene andere zijde was het zeker dat zij, door vast te houden aan de aanvankelijk gegevene Deensch-gekleurde constitutie, zich eene herhaling op den hals haalde van den oorlog van '48. De koning van Denemarken besloot dus een middenweg te bewandelen, geene andere constitutie te geven, maar de afgekeurde constitutiën in te trekken en alzoo den steen des aanstoots weg te nemen. Hij regelde verder den politieken toestand der Hertogdommen door voorloopige verordeningen, en vleide zich nu met de hoop het gevaar op die wijze, althans voor eenige jaren, bezworen te hebben. Maar daar krijgt eensklaps in Mei '60 Pruissen weder eene opwelling van zijne oude liefde voor de Hertogdommen, en komt de Pruissische gezant in de Bondsvergadering met de verklaring, dat ook Sleeswijk geen genoegen neemt met de con-

stitutie, die voor dat gewest gegeven was. Nu werd de zaak hoe langer hoe ingewikkelder; het was reeds moeijelijk om het den Bond alleen naar den zin te maken, maar nu Pruissen ook voor Sleeswijk optrad, scheen eene minnelijke schikking inderdaad onmogelijk te worden. Die Sleeswijk-Holsteinsche kwestie werd eigenlijk door alle partijen 'warm' gehouden, ten einde daarvan elk voor zich bij voorkomende gelegenheid partij te trekken.

Intusschen bleef de kwestie slepende tot in '63. Maar nu ging de Deensche regering tot een stap over, die in geen geval kan goedgekeurd worden en die dan ook de lontstok werd voor de mijn. Daar de Holsteinsche Stenden het budjet, zoo als hun dat werd voorgelegd, het eene jaar voor en het andere na, niet wilden aannemen, werden de budjetten sedert '56 geregeld door den koning geoctroijeerd, en daaraan begonnen de Holsteiners dus gewend te raken. Maar wat tot hiertoe was geweest een tijdelijk hulpmiddel om de zaken aan den gang te houden, besloot de koning nu tot eene wet te maken, en 30 Maart '63 bepaalde hij dat het budjet van '56, hetwelk ook al geoctroijeerd was geworden, voortaan als wettelijk vastgesteld budjet zou worden beschouwd, en dat de Holsteiners maar te betalen hadden, zonder dat zij mogten vragen wat men deed met hun geld. Het geduld van den Bond, die, gedreven door het *National Verein*, reeds herhaalde malen met eene Bonds-executie had gedreigd, liep nu ten einde; de Bondsvergadering eischte thans met den meesten aandrang de intrekking der verordening van Maart, onder kennisgeving dat, wierd aan dien eisch vóór 1 October geen gevolg gegeven, de Bonds-executie volgen zou. Maar ook nu bepaalde de Bond zich weder tot groote woorden; de 1ste October verliep zonder dat er Duitsche soldaten in Holstein verschenen waren, en Frederik VII zette zich weder rustig tot het maken van eene nieuwe algemeene constitutie, die nu echter alleen voor Denemarken en Sleeswijk gelden zou.

Deze nieuwe of nieuwste Grondwet, die kennelijk de strekking had om Sleeswijk - in strijd met de verdragen, - volkomen bij Denemarken in te lijven, was juist door de Deensch-Sleeswijksche vertegenwoordiging aangenomen (14 November) toen Frederik VII op den 15den November '63 onverwachts ten grave ging. Christiaan IX, die hem, overeenkomstig de bepalingen van het Londensche traktaat van '52, opvolgde, trok, 6 December, de budjet-verordening in, en nam alzoo den grond voor eene Bonds-executie weg. Maar de Bond, wiens toorn op nieuw was opgewekt door het jongste ontwerp van constitutie, waardoor de 300,000 Duitsche broeders die in Sleeswijk woonden, tot Denen werden gemaakt, wilde nu toch eindelijk aan de Denen eene les geven, en daar Christiaan IX de constitutie van zijn' voorganger overgenomen en die op 18 November uitgevaardigd had, gelastte de Hooge Bondsvergadering, 7 December '63, de bijeentrekking van een korps Bondstroepen. Alvorens Holstein te bezetten gaf de Bond, die met Sleeswijk niets meer te maken heeft dan bvb. met Amsterdam of eene andere onzer steden, waar ook veel Duitschers wonen, den koning van Denemarken in overweging om de November-constitutie, die slechts op Sleeswijk betrekking had, in te trekken. Het sprak van zelf dat in deze

vordering niet werd getreden, de Bondstroepen kregen daarop in het laatst van December bevel voorwaarts te rukken, en de Deensche regering, die zich niet tegen eene Bonds-executie - eene soort van wettelijke straf - wilde verzetten, liet hare troepen uit Holstein teruggaan. De Duitschers bezetten daarop dat gewest, maar ofschoon zij ook gekomen waren om de grieven der Sleeswijkers te doen herstellen, wilden zij toch niet de grenzen van Sleeswijk overschrijden en hielden zij stand aan den Eider.

Pruissen en Oostenrijk, maar vooral Pruissen, hadden dit oprukken der Bondstroepen met leede oogen aangezien. Zij waren van meening dat dergelijke kwestiën in de eerste plaats door hen, door hunne troepen beslecht moesten worden. Nu was het echter niet moeijelijk bij het aanhangige vraagstuk weder de eerste plaats in te nemen. De Bond was hun voorgekomen, maar zij zouden den Bond wel spoedig achter zich weten te laten. Daartoe was slechts noodig in den geest van den Bond te overdrijven. De Bond wilde dat Denemarken de November-constitutie introk en zijne verpligtingen nakwam ten aanzien van den Bondsstaat Holstein, maar hij wilde daarom niet gaan buiten zijne bevoegdheid; hij had het regt om Holstein te bezetten, maar niet om Sleeswijk binnen te rukken, en wilde zich dus tot Holstein bepalen. Van die eenigzins spitsvondige gemoedelijkheid van den Bond besloten Pruissen en Oostenrijk partij te trekken, en den 14^{den} Januarij bragten zij in de Bondsvergadering een voorstel ter tafel om, bijaldien de Deensche regering bleef weigeren de November-constitutie in te trekken, den oorlog in Denemarken zelf over te brengen en Sleeswijk des noods door geweld in bezit te nemen. Dit voorstel werd, zoo als de beide groote mogendheden verwachtten, met twaalf tegen vijf stemmen, verworpen, en daarop verklaarden Pruissen en Oostenrijk dat zij Sleeswijk als Duitsche mogendheden, buiten den Bond, zouden bezetten. Pruissen of mijnheer von Bismarck - want Oostenrijk doet kennelijk slechts mede omdat het zich, waar het eene Duitsche zaak geldt, niet door Pruissen wil laten overschaduwen - mijnheer von Bismarck dan zou aan de Deensche regering eens leeren de regten van een volk en van eene volksvertegenwoordiging te eerbiedigen. Den 1sten Februarij 1864 rukten de eerste Pruissische en Oostenrijksche troepen over den Eider, en nam de tweede Sleeswijk-Holsteinsche oorlog een aanvang.

De veldtogt van '64 is in vele opzigten eene herhaling van dien van '48. Wij zagen in den eersten Sleeswijk-Holsteinschen oorlog den generaal von Hedemann eene stelling kiezen bij Sleeswijk en Missunde; wij zagen die stelling, na een gevecht van weinig beteekenis, ontruimen en het Deensche leger teruggaan op de eilanden. In plaats van dadelijk naar Alsen en Fünen de wijk te nemen, hebben de Denen dit jaar den terugtogt slechts voortgezet tot Düppel en Fredericia - een natuurlijk gevolg daarvan, dat thans bij die plaatsen versterkte stellingen worden aangetroffen, die er in '48 niet waren. Maar overigens heeft de tegenwoordige oorlog met den eersten veldtogt in Sleeswijk eene treffende overeenkomst. Ook nu hebben de Denen aanvankelijk bij Sleeswijk en Missunde positie genomen; ook nu hebben zij

hunne stelling na weinig beduidende gevechten verlaten: het voorname verschil is slechts dat de generaal Hedemann in zijne betrekking gehandhaafd is gebleven, terwijl de generaal Meza, die ditmaal bij Sleeswijk bevel voerde, van zijn kommando is ontheven. Uit het hierna volgend overzigt der tegenwoordige krijgsgebeurtenissen zal intusschen, meenen wij, overtuigend blijken dat Meza niet minder dan Hedemann zijn' pligt heeft gedaan, dat het Deensche volk, het ontslag van Meza eischende, eene schromelijke onbillijkheid heeft begaan, en dat hier althans de stem van het volk niet de stem van God is geweest.

De stelling bij Sleeswijk is niet de eenige, welke de Denen in het zuiden van Sleeswijk kunnen innemen. Voorwaarts van die stelling wordt nog eene andere aangetroffen, die ook in het Deensche verdedigingsstelsel is opgenomen: de stelling aan den Eider. De Eider die zijn' oorsprong heeft in een klein meer, 15 Ned. mijlen ten westen van Kiel gelegen, is eene kleine of middelbare rivier; de breedte bedraagt, bij Rensburg niet meer dan 120 el, maar neemt gaandeweg toe tot Frederikstad, waar zij 300 el is. Zij is tot Rensburg aan de werking van den vloed onderworpen, en van af de zee tot die stad bevaarbaar voor kanonneerbooten en flotillevaartuigen van ruim 3 el diepgang. Boven Rensburg begint het Eider-kanaal, dat de rivier met de Oostzee verbindt en slechts 30 el breed is. De afstand van Frederikstad tot Rensburg is, in regte lijn, 7½ uur gaans, maar in werkelijkheid door de vele kronkelingen 9 à 10 uren; evenzoo bedraagt de werkelijke afstand van Rensburg tot Frederiksoord, aan den mond van het kanaal, 7 uren. Bij Rensburg en bij Frederikstad, dat ten noorden van den Eider ligt, waren sterke bruggenhoofden gemaakt op de rivier. Daar het kanaal over de geheele lengte was toegevroren, kon er geen sprake zijn om deze linie te verdedigen, maar zelfs indien die omstandigheid niet bestaan hadde, gelooven wij toch dat de verdediging weinig kansen op een goeden uitslag zou hebben aangeboden. Eene stelling als die aan den Eider vordert, naar onze zienswijze, een veel grooter leger dan Denemarken ooit kan hopen te bezitten, en moeijelijk is het daarom te begrijpen dat de Denen in de laatste jaren zooveel geld hebben besteed aan uitgebreide werken bij Rensburg en Frederikstad. De eenige reden voor die handeling schijnt daarin te zoeken, dat Denemarken vast vertrouwde, bij een oorlog met den Bond, door Engeland en andere mogendheden ondersteund te zullen worden, en zelden inderdaad had een land meer grond om zich met de hoop op ondersteuning van Bondgenooten te vleijen. De Bondgenooten lieten echter - natuurlijk, zouden wij bijna zeggen - de Denen aan hun lot over, en het gevolg was dat zij niet eenmaal beproefden om den Eider te verdedigen, maar hunne prachtige vestingwerken met al het daarbij behoorend materiëel, in alles zeker eene waarde voorstellende van verscheidene millioenen, zonder strijd aan den vijand overlieten en ze voor een groot gedeelte zelfs met eigen hand vernielden!

Van den Eider gingen de Denen op de stelling van Sleeswijk terug, en daar zou dan nu andermaal de eerste strijd tusschen de onderdrukkers der Sleeswijk-Holsteiners en hunne zoogenaamde vrienden gestreden worden. De Schlei- en Treene-linie had sedert '48 verschillende

verbeteringen ondergaan. De stad Sleeswijk was vooreerst omgeven geworden door een kring van meer of min belangrijke werken, die zich uitbreidden van het Selker-Noor aan de Schlei tot de dorpen Groot-Denenwerk en Ellingstedt, ten noorden van Groot Rheide, en dus niet alleen het terrein omsloten, waarop in '48 het gevecht van Sleeswijk had plaats gevonden, maar zich ook nog over het westwaarts gelegen terrein uitbreidden. Zoodoende waren nu, gelijk wij vroeger reeds opmerkten, de voornaamste uit het zuiden komende wegen afgesloten en ook de Rensburgsche spoorweg, die na '48 was aangelegd: die spoorweg loopt eigenlijk van Rensburg over Ohrstedt en de Kohgraben naar Flensburg en laat dus Sleeswijk regts liggen, maar bij het snijdingspunt met de Kohgraben zendt hij een tak naar Sleeswijk en vormt zoodoende een toegang tot de positie.

Behalve bij Sleeswijk hadden de Denen ook werken aangelegd bij Missunde - zeven schansen, dienende zoowel tot dekking van de schipbrug achter genoemd dorp als van eene tweede schipbrug, die een weinig oostwaarts daarvan over de Schlei was geslagen. Die werken, een bruggenhoofd vormende op de rivier, waren goed en doelmatig, omdat zij den verdediger de gelegenheid gaven zijne troepen ook op den vijandelijken oever van de Schlei te doen optreden. Doesburg, Zutphen en Deventer aan den IJssel, Nijmegen aan de Waal, ook 's Bosch aan de Maas, met welke rivier die vesting door inundatiën verbonden kan worden, zijn bij ons zulk bruggenhoofden en zijn daarom onder de goede vestingen te rangschikken. De Denen hadden verder batterijen opgeworpen aan de Schlei, zoowel boven als beneden Missunde, en eindelijk nog van Frederikstad aan den mond der Treene eene vesting gemaakt, - zoo gezegd wordt om de sluizen te dekken, tot het stellen der inundatiën langs die rivier vereischt. Of het daartoe noodig was die geheele stad te versterken? Maar Frederikstad, in '50 in der haast versterkt, had toen een verwoeden aanval der Sleeswijk-Holsteiners glorierijk afgeslagen, en het schijnt wel dat de Deensche regering, die vóór '48 van geene versterkingen weten wilde, na dat tijdstip in een ander uiterste is vervallen en gemeend heeft elk punt te moeten versterken dat bij den vroegeren oorlog eenigzins op den voorgrond was getreden.

De Schlei- en Treene-linie had derhalve sedert den eersten Sleeswijk-Holsteinschen oorlog in sterkte gewonnen. Daarentegen was het eene zeer ongunstige omstandigheid voor de Denen dat de Schlei en Treene, alsmede de moerassen en inundatiën ten zuiden van laatstgemelde rivier, gedeeltelijk waren toegevroren, een nadeel dat niet werd opgewogen door de bezwaren, welke de slechte toestand der wegen voor den aanvaller opleverde. Zoo min als in '48 was het Deensche leger daarenboven bij magte om de geheele linie te verdedigen; het kon weder niet anders doen dan de twee voornaamste punten, Sleeswijk en Missunde, bezetten, en het gevaar dat de vijand de gekozene stellingen omtrok, hetzij aan de zijde van de Schlei hetzij aan die van de Treene, bleef dus altijd bestaan. Dit gevaar was ditmaal zelfs veel grooter dan vroeger, omdat de vereenigde Oostenrijkers en Pruissen zulk eene aanzienlijke overmagt op de Denen hadden. De opgaven omtrent de sterkte van het Oostenrijksch-Pruissische leger

loopen eenigzins uiteen, maar denkelijk wijkt men niet ver van de waarheid af door die sterkte op 60 à 70,000 man te stellen. De Denen konden bij Sleeswijk niet meer dan één derde dier magt onder de wapens brengen.

De uitvoerige beschouwing waarin wij vroeger omtrent de inrigting en het gehalte der Deensche wapenmagt getreden zijn, ontheft ons van de verpligting om hier ten dien aanzien in bijzonderheden te komen. Vermelden wij slechts in weinige woorden welke zamenstelling het Deensche leger, toen het ten vorigen jare op voet van oorlog was gebragt, verkregen had. De kompagniën infanterie waren door de oproeping der reserve op eene sterkte van 200 man (soldaten) gebragt. Vier zulke kompagniën vormden een bataillon; twee bataillons een regement; twee regementen eene brigade, waarvan de sterkte in ronde getallen 3200 man bedroeg. Drie zulke infanterie-brigaden, bij elke waarvan dan nog gevoegd werden twee eskadrons kavallerie, te zamen bijna 400 paarden - doch slechts *zes* officieren - tellende, en twee veld-batterijen van acht stukken (6-, 12- of getrokken 4-ponders) maakten de infanterie-divisie uit, die dus 10 à 11,000 man sterk was. Het leger te velde nu bestond uit drie zulke infanterie-divisiën, eene magt vormende van 30 à 33,000 man, en voorts uit eene kavallerie-divisie, die 5 à 6000 paarden telde. Van de infanterie waren echter 6 regementen (9600 man) grootendeels Duitschgezind, en 3 regementen (4800 man) bestonden voor een klein gedeelte uit Duitschers. Deze korpsen konden dus niet in hun geheel tegen den vijand worden aangevoerd, en men vindt opgegeven dat daarvan slechts 5000 man aan den strijd bij Sleeswijk hebben deelgenomen; de overige 10,000 man zijn denkelijk in het noorden van Sleeswijk en in Jutland achtergelaten. Het Deensche leger dat bij Sleeswijk streed, kan dus, welke groote getallen soms ook worden opgegeven, niet sterker zijn geweest dan 20 à 23,000 man infanterie, 4 veldbatterijen en ruim 5000 paarden. De waarde van dat leger was echter door verschillende oorzaken nog geringer dan bij den eersten Sleeswijk-Holsteinschen oorlog.

Het is een bezwaar, een nadeel, als men wil, eigen aan kader- en militie-legers, dat zij veel vroeger op voet van oorlog moeten worden gebragt dan staande legers. Juist omdat militiens niet voortdurend dienen en dus ontwend raken aan het krijgsmansberoep, moeten zij bij het eerste dreigen van den oorlog - om ze te wennen en te oefenen - onder de wapens geroepen worden. Dit geldt vooral voor een militie-leger, zoo als het Deensche is, waarbij niet, zoo als bij ons, een kern aanwezig is van voortdurend dienende soldaten. Redenen van geldelijken aard doen echter gewoonlijk de oproeping der militie zoo lang mogelijk uitstellen, en de Deensche regering had ook ditmaal met die oproeping te lang gewacht. Zij vertrouwde op den bijstand van Engeland; zij meende, onnoozele die zij was, dat ‘la perfide Albion’ haar wel helpen en het gevaar wel afwenden zou, en dat de dreigende storm wel zou voorbij drijven gelijk zoovele stormen na '48 uit Duitschland op Denemarken aangedreven. In het laatst van November, twee maanden voor het begin van den oorlog, stond dan ook nog niet eenmaal de geheele reserve onder de wapens, en toch, er

waren redenen te over om de krijgsmagt zoo vroeg op voet van oorlog te brengen als slechts eenigzins doenlijk was.

De Deensche regering had na '48 hare zorgen bijna uitsluitend gewijd aan het vestingstelsel. Daarvoor waren groote sommen besteed - onder anderen een groot gedeelte van de afkoopsom van den Sond-tol - en aan het personeel van het krijgswezen was daarentegen zeer weinig gedaan. Dat personeel was zelfs aan het materieel opgeofferd geworden; om te kunnen bouwen, zonder het budget aanmerkelijk te verhoogen, had men eenvoudig de militie maar wat korter laten dienen en de kavallerie, alsmede de veldartillerie, zonder paarden gelaten. De eerste diensttijd der militie was van 16 op 10 maanden teruggebragt, en in den geheelen loop van zijne vierjarige dienst kwam daardoor de infanterist - men bedenke dat in Denemarken kader en manschappen allen militiens waren - naauwelijks 12 of 13 maanden onder de wapens. Een vijfde gedeelte der infanterie bestond daarenboven uit *reserve*-soldaten, die wel vroeger bij de militie hadden gediend, doch voor het meerendeel in geen drie of vier jaren dienst bij het leger hadden gedaan. Voor de 200 soldaten van eene kompagnie waren voorts maar aanwezig *twee* werkelijke officieren, want de derde (onder-luitenant) had bij de reserve moeten overgaan; zijne plaats bij het leger was vervuld geworden door een zoogenaamd ‘reserve-officier.’ Dit geringe getal officieren werd niet vergoed door het aantal onder-officieren, want elke kompagnie telde slechts 10 onder-officieren en korporaals, hetgeen veel te weinig is voor 200 man, vooral wanneer de onderofficieren zelf ook uit de militie getrokken worden. Het Deensche leger - en hetgeen hier van de infanterie is gezegd, geldt ook voor de andere wapens - had dus een zeer zwak en gedeeltelijk onbedreven kader, en deze omstandigheid in aanmerking nemende, kan de maatregel om den oefeningstijd der militie in te krimpen niet anders dan hoogst onverstandig genoemd worden.

De kavallerie en artillerie hadden almede gedeeld in de heerschende geringschatting van het personeel. De paarden van de kavallerie en de veld-batterijen waren, gelijk men zich herinneren zal, voor een gedeelte *nationaal*-paarden, dat wil zeggen dat zij, tegen eene geldelijke tegemoetkoming, door den boer voor de oefeningen en voor den oorlog beschikbaar gesteld, en dan ook reeds in tijd van vrede voor hunne bestemming aangewezen en gebruikt werden. Dit was nu echter in de laatste jaren uit zuinigheid nagelaten, zoodat de Denen veldbatterijen hadden zonder bespanningen en kavallerie zonder paarden!..... Wat de kavallerie betreft was het nadeel niet groot, omdat het inderdaad moeijelijk is te begrijpen wat men in het zoo doorsneden terrein van Denemarken zou uitrigten met 7000 man kavallerie, maar ten aanzien der artillerie had de zaak gewigtiger gevolgen. De aangenomen verhouding van veldartillerie tot infanterie is van 2 stukken op elke 1000 man, maar bij jonge troepen is het goed om dat aantal stukken aanmerkelijk grooter te nemen; van daar ook dat in 1813 en '14 de wederzijdsche legers niet zelden tot 4 stukken op de 1000 man hadden. De divisiën van het Deensche leger, 10 à 11,000 man sterk, behoorden dus 30 à 40 en in geen geval

minder dan 22 vuurmonden te hebben, terwijl, gelijk boven is opgegeven, elke divisie slechts 16 kanonnen had. Nu is er in den regel, vooral bij het begin van den oorlog, altijd geschut in overvloed in de magazijnen aanwezig, en wanneer de Deensche regering het leger dus niet voldoende van artillerie heeft voorzien, dan kan dat slechts een gevolg daarvan geweest zijn, dat er gebrek was aan bespanningen - denkelijk ook aan kader.

Van het leger dat aan de Schlei had stelling genomen, moet men nog een gedeelte aftellen, dat voor de bezetting der vesting Frederikstad was bestemd geworden. Zonder de kavallerie-divisie, waarvan de werkelijke sterkte moeijelijk is op te geven, zal het Deensche leger dat bij Sleeswijk streed, dus niet meer dan een groote 20,000 man geteld hebben. Als reserve waren aanwezig de koninklijke garde, zijnde een regement garde te voet van 1300 hoofden en een regement garde te paard van 400 man, eenige reserve-bataillons en de versterking. Het opperbevel van het veldleger werd gevoerd door den generaal de Meza, die ons wordt afgeschilderd als een man niet zonder bekwaamheid, maar wiens persoonlijkheid toch ruime stof geeft aan de kritiek.

Meza trad op zestienjarigen leeftijd in dienst, en behoorde tot de bezetting van Kopenhagen, toen dat beruchte bombardement plaats vond, waarbij ‘zoo niet het Engelsche bloed, dan toch de eer van Engeland uit alle poriën had gevloeid.’ Hij had echter kort daarna de gelederen verlaten om zich aan de studie, inzonderheid van talen, te wijden, en was jaren achtereen leeraar geweest aan de beide militaire scholen te Kopenhagen. Toen in '48 elke Deen onder de wapens snelde, bood ook Meza zijne diensten aan, en werd hij - het is bijna ongelooflijk - dadelijk benoemd tot kommandant der artillerie bij het leger te velde. In die betrekking woonde hij de gevechten bij van Bau en Sleeswijk en den uitval uit Düppel in Mei '48. In het volgende jaar voerde Meza het bevel over eene brigade, en was hij tegenwoordig bij de groote aanvallende beweging uit Fredericia, waarbij hij zich zeer onderscheiden moet hebben. Gedurende den veldtogt van 1850 volgde hij, ofschoon door ziekte verhinderd een werkdadig aandeel te nemen aan de krijgshandelingen, de bewegingen van het leger. Na den vrede werden hem achtervolgens de betrekkingen opgedragen van Inspekteur-generaal der artillerie, van militaire gouverneur van Sleeswijk en Holstein, en eindelijk, in het begin van '63, van bevelhebber in de eerste militaire afdeeling, waarvan Kopenhagen het hoofdkwartier is. Uit die betrekking, waarin hij dezer dagen weder hersteld is geworden, werd hij tot het opperbevel geroepen over het Deensche leger.

Ziedaar den vroegeren levensloop van den generaal de Meza, en onwillekeurig vraagt men, bij het lezen dier bijzonderheden, zich zelven af, of dan in het gansche Deensche leger voor die zoo gewigtige betrekking van opperbevelhebber niemand anders te vinden was dan een man, die het grootste gedeelte van zijn leven als leeraar aan eene militaire school had doorgebragt, en daarenboven niet eenmaal de krijgskunst tot het voornaam onderwerp zijner studiën schijnt te hebben gemaakt. Door zijn uiterlijk, dat aan don Quichotte, dwazer gedach-

tenis doet denken, en door zijne excentriciteiten, waarover de dagbladen in den laatsten tijd menige bijzonderheid hebben medegedeeld, wekt hij den lachlust des volks op, waarbij hij zich daarenboven niet bemind heeft weten te maken. Zijne bedaardheid en zijn zelfvertrouwen worden geroemd, en het kan zijn dat zijne persoonlijke hoedanigheden zijne plaatsing aan het hoofd des legers wettigden, maar wij zijn niet vreemd aan het denkbeeld dat hij zijne verheffing welligt daaraan te danken heeft gehad, dat hij de eerste militaire authoriteit te Kopenhagen en dus het meeste bekend was bij de verschillende personen, die op eene dergelijke benoeming invloed uitoefenden. Men moet zich niet voorstellen, dat in tijden van gevaar altijd de waardigste menschen tot de belangrijkste betrekkingen in het leger worden geroepen; dit heeft dan zoo min plaats als in tijd van vrede. Hofkabalen en bureaucratische kuiperijen worden nooit afgebroken, ook al is het vaderland aan den rand des ondergangs; intriganten hebben geen vaderland; hun land, hun vorst, hun wereld, hun God resumeert zich in hun eigen ik. Giulay werd, niettegenstaande zijne volslagen onbekwaamheid, aan het hoofd van het Oostenrijksche leger in Italie gesteld, omdat hij bevriend was met den eersten adjudant des keizers, en menig leger is in tijd van vrede gebrekkig gebleven en in tijd van oorlog verslagen geworden, omdat de hooge bevelhebbersposten daarbij werden ingenomen door mannen, die geen grootere aanspraken op hunne betrekkingen konden doen gelden dan dat zij vele vrienden hadden in de ministerieele bureau's of binnen het vorstelijk paleis.

Het is zeer goed mogelijk dat dergelijke omstandigheden niet bestaan hebben ten aanzien van den generaal de Meza, en dat hij inderdaad zijne verheffing uitsluitend aan zijne verdiensten te danken heeft gehad. Toch blijft de keuze ook daarom bevreemdend, omdat Meza reeds den leeftijd had bereikt, waarop de menschen gewoonlijk meer geschikt zijn voor de rust van het ambteloos leven dan voor de inspanning aan het bevel over een leger in oorlogstijd verbonden. Hij was nog wel niet zoo oud als de Pruissische opperbevelhebber, de generaal von Wrangel, die den 13^{en} April van dit jaar zijn 80sten verjaardag vieren zal, maar hij was toch reeds dat laatste levenstijdperk ingetreden, waarin het hoofd zich neêrwaarts buigt en de mensch ten grave neigt. Zijn geboortejaar wordt verschillend opgegeven. Volgens sommigen is hij in 1792, volgens anderen op 14 Januarij 1791 geboren. Doch wat daarvan zij, hij telde toch meer dan 70 jaren, en op dien leeftijd is men zelden meer geschikt om aan het hoofd van een leger te staan.

Een man van zoo hoogen ouderdom heeft soms nog wel de ligchamelijke geschiktheid voor den oorlog, maar voor een oppervelhebber zijn de ligchamelijke hoedanigheden niet de hoofdzaak. Veeleer de moreele hoedanigheden, en die gaan meestal met de jaren onherroepelijk verloren. Een goed legeraanvoerder moet ‘initiatief’ hebben; hij moet niet al te lang wikken en wegen; hij moet snel zijn besluit nemen; hij moet wat durven wagen. Zoodoende alleen kan hij partij trekken van de fouten van zijn tegenpartij en de zege aan zijne zijde kluisteren. Maar verwacht dat alles niet van den ouderdom. Men is dan

te bedaard, te voorzigtig, te sekuur; men hecht aan nietigheden; men houdt van praten en van beuzelen; men wikt en weegt dagen lang over elke zaak; men kan tot geen besluit komen; men durft niet 'trancheren;' men berekent alles, schrijft alles voor en is altijd in angst dat de zaken in de war zullen loopen. Al wat klein en onbeduidend is in den mensch, komt met het klimmen der jaren naar boven. Een legeraanvoerder van hoogen leeftijd zal welligt onverbeterlijk handelen in alle détails; hij zal geen enkele onvoorzigtigheid begaan. Maar hij zal ook geen enkel voordeel behalen; hij zal, nooit iets wagende, ook nooit iets winnen; hij zal geen partij trekken van de misslagen van zijn tegenstanders; hij zal misschien nooit geslagen worden, maar zeker ook nooit de overwinning behalen.

Er zijn op dien algemeenen regel natuurlijk uitzonderingen. Schier elk leger kan menschen aan wijzen, die, ofschoon de grens overschreden hebbende, aan het werkdadig leven gesteld, nog in staat zijn goede diensten te bewijzen in hooge betrekkingen. Wie denkt daarbij niet aan Blücher en Radetzky, die, hoe ver in leeftijd ook gevorderd, door niemand in moreele hoedanigheden, in moed, geestkracht en voortvarendheid overtroffen wierden? Maar ook de generaal de Meza schijnt tot die begunstigde menschen te behooren op wien de tijd geen vat heeft, en die jong blijven van geest, ofschoon de teekenen van den ouderdom zich op hun gelaat en schedel toonen.

Het ligt in den geest der nieuwere krijgsvoering om zich bij de verdediging van vestingen en liniën niet te bepalen tot het bezetten der werken zelven en achter de borstweringen de aanvallen des vijands af te wachten, maar om ook de voorwaarts gelegene terreindeelen te bezetten en den vijand dus als het ware te gemoet te gaan. Dergelijke actieve verdedigingswijze komt echter minder overeen met den aard van een oud man. Een bevelhebber van hoogen leeftijd zal in den regel slechts juist doen wat hij doen moet; hij zal trouw de taak volbrengen, die hem wordt opgelegd; hij zal de orders stiptelijk uitvoeren die hem gegeven worden; hij zal, wordt de verdediging van een post hem opgedragen, zich welligt verdedigen tot in het uiterste, en het gevaar, waar het zich voordoet, moedig onder de oogen zien; maar zelf het gevaar opzoeken, zelf den aanval beginnen of den vijand te gemoet gaan, - dat zijn handelingen, die van een zeventigjarig bevelhebber niet zijn te verwachten. Toch ging de generaal Meza bij de verdediging zijner stelling aan de Schlei in dien geest te werk, en leverde daardoor het bewijs dat hij met zijn' tijd medegegaan en minder oud was dan hij scheen.

Indien onze lezers thans hunne kaart van Sleeswijk - want wie heeft in deze dagen niet zulk eene kaart? - voor zich nemen, zullen zij ten zuiden der stad Sleeswijk verschillende dorpjes zien aangeduid, waarvan Lottorf en Geltorf, Oberselk en Jagel en voorts nog Fahrdorf aan de Schlei, in den tegenwoordigen oorlog een rol hebben gespeeld. Die dorpjes had Meza doen bezetten; hier wilde hij het eerst den vijand tegenhouden, en van deze punten moesten de Oostenrijkers en Pruissen meester zijn alvorens zij tot den aanval op de hoofdstelling konden overgaan. Achter die vooruitgeschoven stellingen, waarin

een gedeelte van het leger was geplaatst, en zoowel voor als achter het Denenwerk, breidde zich van het Selker-Noor tot groot Denenwerk de kunstmatige linie uit, waarvan boven gesproken is, en die uit vier gesloten werken, door eene aaneengeschakelde verschansing verbonden, en eenige voorwaarts daarvan gelegene schansen of voorwerken bestond. Die linie was bewapend met 60 of 80 zware vuurmonden en een zeker aantal veldstukken, en zoowel in als achter de werken stond de hoofdmagt van het Deensche leger. Verder was de generaal Gerlach, de bevelhebber der eerste divisie, dezelfde die thans het opperbevel over het leger voert, met 2000 man bij Missunde geplaatst, maar het verdere gedeelte van de Schlei was, waarschijnlijk uit gebrek aan troepen, onverdedigd gebleven; ook de marine kon tot de verdediging der rivier niet medewerken, daar houten schepen spoedig verdreven zouden zijn geweest en de aanwezige gepantserde vaartuigen te veel diepgang hadden voor de ondiepe Schlei. Intusschen is het te verwonderen, dat de generaal de Meza niet een klein detachement, des noods slechts van een paar kompagniën, tegenover Arnis had geplaatst. Wel is waar kon de vijand op elk ander punt tusschen Missunde en Arnis de Schlei overgaan en het gevaar bestond dus dat zoodanig detachement geheel verloren ging; maar bij den slechten toestand der wegen was het waarschijnlijk dat de vijand gebruik zou maken van den eenigen kunstweg, die van Eckernforde naar de boven-Schlei voert, en die weg loopt juist op Arnis aan. Men weet dat de Pruissen dan ook daar de rivier zijn overgegaan, en het zal later blijken dat de, trouwens zeer gewettigde, vrees voor eene onttrekking aan die zijde den Deenschen opperbevelhebber tot een' onverwijlden terugtogt heeft doen besluiten.

Het Oostenrijksch-Pruissische leger, dat tegen Denemarken oprukte, telde, gelijk hierboven reeds werd gezegd, eene 60 à 70,000 man. De Oostenrijkers, 20,000 man sterk, stonden onder bevel van den generaal graaf von Gablentz; aan het hoofd der Pruissen was de tachtigjarige von Wrangel geplaatst, die tevens het opperbevel over de Verbondene legermagt voerde. Opmerkelijk is de korte tijd, die tusschen de oorlogsverklaring en het werkelijk begin van den oorlog verliep. Den 14^{den} Januarij kwamen Oostenrijk en Pruissen met hun voorstel in de Bondsvergadering om Denemarken door geweld van wapenen te dwingen tot het intrekken der November-constitutie, den 21sten werd het Pruissische, aan den regter Elbe-oever, op de grenzen van Mecklenburg staande legerkorps in beweging gesteld, den 25sten kwam dat korps in Plön, Preetz en Kiel, en den 1sten Februarij overschreed het reeds den Eider. Een tweede Pruissisch legerkorps, bij Minden zamengetrokken, werd op 19 Januarij, grootendeels per spoortrein, naar Hamburg vervoerd, en was den 21sten reeds in Holstein. Van de Oostenrijkers stond de brigade Gondrecourt reeds sedert December in Hamburg, de overige troepen moesten echter uit het binnenste des rijks komen; zij werden den 21sten in beweging gesteld en marcheerden reeds vijf dagen later Holstein binnen. Hier is nu geene melding gemaakt van den tijd, die vereischt werd om het leger mobiel te maken, maar eigenlijk doet die ook weinig ter zake,

omdat in het algemeen de verdediger daarvoor toch evenveel tijd als de aanvaller behoeft. Wij hebben slechts te letten op dit feit, dat de Pruissen en Oostenrijkers in *acht* of *tien dagen* tijds aan de grenzen van Sleeswijk gereed stonden ten aanval. Een Duitsch of Pruissisch leger zou zeker niet meer tijd behoeven om onze oostelijke grenzen te bereiken, waar het op sommige punten geen dagmarsch van Arnhem en den IJssel verwijderd is.

Het operatie-plan der Verbondenen werd door de omstandigheden van zelf aangegeven. Hoor hunne groote overmagt konden zij met een gedeelte hunner krijgsmagt het Deensche leger bij Sleeswijk aanvallen en bezig houden, terwijl intusschen een ander gedeelte eene omtrekking kon verrigten, ten einde zich in den rug der Denen te plaatsen. Het lag in den aard der zaak dat die omtrekking moest geschieden aan de zijde van de Schlei, vooreerst omdat het terrein aan die zijde gunstiger was voor de bewegingen van groote troepen-afdeelingen, maar vooral omdat op die wijze de kans bestond het Deensche leger van zijn' bazis, van de eilanden, af te snijden; eene omtrekking aan de zijde der Treene zou ten gevolge hebben gehad dat de Denen juist naar de Oostzee, naar de eilanden gedreven werden. Met de noodige voortvarendheid ten uitvoer gelegd, kon het plan der Verbondenen de geheele vernietiging der Deensche krijgsmagt ten gevolge hebben - wanneer althans de Denen beleefd genoeg waren, zich bij Sleeswijk zoolang te laten bezighouden totdat het omtrekkende leger zich in hun' rug had geplaatst. Maar de Deensche krijgsmagt ontkwam gelukkig aan den haar gespannen strik.

Voor den aanval op de stelling bij Sleeswijk werden de Oostenrijkers bestemd, waarbij als reserve een legerkorps van 10,000 Pruissen werd gevoegd. Prins Frederik Karel van Pruissen zou met de overige 30 of 40,000 man de omtrekking verrigten; hij zou daartoe een regtstreekschen aanval doen op de positie bij Missunde en tevens hooger op de rivier trachten over te gaan. Laat ons in het voorbijgaan opmerken, dat een dergelijk operatie-plan zeker ook gevolgd zou worden bij een' aanval op onzen IJssel; de vijand zal den hoofdaanval doen bij Westervoort en ons leger naar dat punt lokken, om gelijktijdig, hetzij tusschen Doesburg of Deventer den overgang te beproeven, of een' aanval te doen op de bruggen bij Katerveer en Kampen. Het gevaar zou echter voor ons niet groot zijn, indien de onderneming op dezelfde onvolkomene wijze ten uitvoer wierd gebragt als hier bij Sleeswijk het geval was.

Met zooveel snelheid als de Oostenrijksche troepen naar het tooneel van den oorlog werden overgebragt, met zooveel langzaamheid gingen zij te werk toen de strijd werkelijk was begonnen. De straat- en de spoorweg, die van Rensburg naar Sleeswijk voeren, doorsnijden bij Sorgbrück en Norby de Sorge, een zijriviertje van den Eider. De bruggen, welke de wederzijdsche oevers hier verbinden, waren afgebroken, en de Oostenrijkers, in den namiddag van den 1sten Februarij hier aankomende, waren dus genoodzaakt die bruggen te herstellen. Een dergelijke arbeid vordert, ook al neemt men het ongunstige weder en de duisternis in aanmerking, hoogstens eenige uren, en toch schijnt daartoe de gansche namiddag, de nacht en zelfs

een groot gedeelte van den volgenden dag besteed te zijn geworden. De Oostenrijkers kwamen althans den 2^{den} niet verder dan tot in de onmiddellijke nabijheid der Deensche voorposten, en gingen eerst op den 3^{den} tot den aanval over. Die aanval geschiedde met groote kracht, maar de Denen hielden zich als altijd uitmuntend. Drie bajonet-aanvallen waren er noodig om hen uit de dorpjes Lottorf en Geltorf te verdrijven, en niet dan met groote inspanning gelukte het den overmagtigen Oostenrijkers om de verdere positiën, met name die op den Koningsberg bij Oberselk en bij Jagel te overmeesteren. Het weder was in deze dagen allerongunstigst; er heerschte soms zoodanige mist, dat men geen tien passen voor zich uit kon zien; de wegen waren schier onbegaanbaar; sneeuw en regen wisselden elkander af, en de kleederen werden letterlijk doorweekt door de koude stortregens, die onafgebroken nederplasten. Al die omstandigheden regtvaardigen welligt de traagheid in de bewegingen der Oostenrijkers; en dat de troepen door het weder veel geleden moeten hebben, is reeds daaruit af te leiden, dat op den 4^{den} Februarij door de Oostenrijkers een rustdag werd gehouden - terwijl er toch eigenlijk nog niets verrigt was.

De Pruissen gingen minder langzaam te werk, en von Gablentz stond nog aan de Sorge, toen Prins Frederik Karel, na de Denen uit Windeby en Eckernförde teruggedreven te hebben, reeds den aanval deed bij Missunde. Wij zijn echter geneigd aan te nemen, dat de reden van dit snelle optreden der Pruissen meer gezocht moet worden in de beschikkingen voor den opmarsch dan in hunne voortvarendheid; de Pruissen zullen denkelijk kortere afstanden af te leggen hebben gehad, want, waar het op marscheren aankwam, kon het voordeel onmogelijk aan hunne zijde zijn. Het is zeer prozaïsch, als men wil, maar het is eene onloochenbare waarheid, dat infanterie met slecht schoeisel en slechte voetbekleeding in het algemeen, niet anders dan langzaam vooruit kan komen. En die zaken lieten bij de Pruissen zeer veel te wenschen over. Zij droegen geen sokken, maar windsels, zoo als de Franschen in Algiers, en hetzij dat die windsels niet goed waren ingerigt of dat de Pruissische soldaten er niet mede wisten om te gaan, zeker is het dat zij daarvan niets dan last en ongemak hadden. In plaats van schoenen met slobkousen - de beste dragt voor den infanterist - waren daarenboven de Pruissische soldaten begunstigd met halve laarzen van zeer slechte hoedanigheid en zeer gebrekkigen vorm; het bovenleder was ruw en hard en niet zacht te maken, en de zool was voorzien van eenige rijen spijkers, die zeer onaangename verhevenheden in het inwendige van de laars deden ontstaan; de kap liep van boven wijd uit, en zoo werd de laars een vergaarbak voor sneeuw, modder en regen en alle verdere liefelijkheden, die een Februarij-dag in Denemarken over arme voetgangers kan uitstorten. Infanterie, die zoo slecht voorzien is, behoeft niet vele dagen te marscheren of zij is geheel onbruikbaar, en ofschoon de Pruissen naauwelijks twee marschen hadden afgelegd, moet de toestand der infanterie bij hunne aankomst te Missunde inderdaad reeds allertreurigst zijn geweest.

Maar, aan welke redenen het ook zij toe te schrijven dat de Pruissen eerder

dan de Oostenrijkers de vijandelijke stelling bereikten, zeker is het dat die omstandigheid het geheele operatie-plan in duigen deed vallen en het Deensche leger van een volkomen ondergang redde. Immers om het ontworpen plan te doen gelukken, was het volstrekt noodig dat de Denen bij Sleeswijk door de Oostenrijkers, zoo als men zegt, werden vastgehouden, en uit den verderen loop der gebeurtenissen blijkt dat de Pruissen reeds gereed stonden de Schlei over te trekken en de Denen zich reeds op weg naar Flensburg bevonden, vóór dat de Oostenrijkers nog in staat waren om tot den aanval op de Deensche hoofdstelling over te gaan.

De togt der Pruissen naar Missunde en de aanval op die stelling zijn in tweederlei opzigt merkwaardig. Om van Eckernförde naar Missunde te komen, moest het Pruissische leger zich langs de golf van Eckernförde bewegen, en daar kwamen zij onder het vuur van een korvet, bewapend met twaalf 32-ponders en van een gepantserde schooner, die 3 stukken voerde. Die twee vaartuigen zouden den vijand nadeel genoeg hebben kunnen doen, te meer omdat een goed gepantserd schip, vooral wanneer het vrij is in zijne bewegingen en zich naar welgevallen verplaatsen kan, weinig te vreezen heeft van veldgeschut. Intusschen is het oponthoud door die vaartuigen aan de Pruissen veroorzaakt, gering geweest, en een paar batterijen getrokken 6- en 12-ponders waren voldoende om de korvet en de schooner het ruime sop te doen opzoeken. Nu is het bekend dat de pantsering der twee schooners of kanonneerbooten, die voor geruimen tijd voor rekening van de Deensche regering in Engeland zijn gebouwd, zeer onvoldoende is (platen van slechts 0,06 Ned. el), en men zou geneigd zijn daaraan den spoedigen aftogt van den schooner toe te schrijven, ware het niet dat het vaartuig, toen het de golf verliet, nog door geen enkel schot getroffen was geweest. Men schijnt hier dus meer aan verkeerd beleid te moeten denken, en over het algemeen is de rol die tot hiertoe de Deensche zeemagt heeft gespeeld, - als men de gepantserde Rolf Krake uitzondert - niet bijzonder schitterend geweest. De grond daarvoor mag wel gelegen zijn in het gebrek aan goede zeelieden, hetgeen zich daaruit verklaart dat de beste matrozen, behalve door de eilanden, door Sleeswijk geleverd worden. Heeft men in '48 niet enkele schepen moeten bemannen met pruikenmakers en huurkoetsiers!

De aanval op Missunde, die den 2^{den} Februarij plaats greep, is voor de militaire wereld vooral belangrijk omdat de leiding daarvan was opgedragen aan Prins Frederik Karel van Pruissen, een man van wien het Pruissisch leger groote verwachting heeft of - had. Prins Frederik Karel is voor een paar jaren als militaire schrijver opgetreden met eene brochure, waarvan de juiste duitsche titel ons niet wil te binnen komen, maar die, meenen wij, in het fransch getiteld was: *La Manière de battre les Français*. Die brochure was goed geschreven en bevatte ook zeer goede denkbeelden. De schrijver betoogde dat de Duitschers altijd door de Franschen geslagen waren geworden, omdat zij te systematisch, te schoolsch, te pedant, te lijdelijk tewerk gaan, geen initiatief hebben. De Franschen, zeide hij, gaan er maar op los, wagen alles, en met hun grenzenlooze zelfvertrouwen komen zij op die

wijze van de tien keer negen keer tot hun doel. Om de Franschen te slaan, om in het algemeen overwinnaar te blijven bij alle ontmoetingen, moesten de Pruissen en Duitschers, naar zijn gevoelen, als de Franschen doen, zich los maken uit het keurslijf van voorschriften en orders en stelsels, en zonder zich veel te bekreunen om hunne pedante reglementen, zich met kracht op den vijand werpen. Die theorie, die eenigen grond van waarheid bevat, paste Frederik Karel dan ook bij Missunde toe; wij zullen zien met welk gevolg.

In den vroegen morgen van den 2^{den} Februarij openden alle veldbatterijen der Pruissen, 74 stukken wordt gezegd, haar vuur op de schansen bij Missunde. Nadat dit vuur eenige uren had geduurd, besloot Prins Frederik Karel de fransche methode in toepassing te brengen en te beproeven om zich door een gewelddadigen aanval in het bezit der werken te stellen. De prins, zelf vol moed en enthusiasmus, sprak in bezielde taal zijne troepen aan, en gaf bevel tot den storm. Maar men kan niet, op allerhoogst bevel, van stijve Pruissen vlugge Franschen maken, en om zoo met een aanloop goed verdedigde werken te veroveren, moet men althans een sprankje bezitten van de *furia francese.* De Pruissische soldaten, jaar in jaar uit kunstmatig gedresseerd, marscheerden naar de schansen op dezelfde statige wijze, die men gewoonlijk gelegenheid heeft op parades te bewonderen; opgehouden door de beletselen, welke de Denen vóór de werken hadden aangebragt, en blootgesteld aan het vuur dier werken, leden de Pruissen bij dien opmarsch reeds belangrijke verliezen, en er behoorden al de moed en al de krijgstucht toe, die ontegenzeggelijk bij de Pruissische soldaten aanwezig zijn, om, zoo als geschiedde, tot aan de keel der werken door te dringen De aanval intusschen werd afgeslagen, en een tweede storm, iets later ondernomen, leverde geene betere uitkomsten op. De theorie van Prins Frederik Karel had gefaald in de praktijk, en met den spijt in het hart, zag hij zich genoodzaakt zijn van koude verkleumende troepen te doen bivakkeren voor die werken, die zij onmagtig waren geweest te veroveren.

Prins Frederik Karel was in dezelfde dwaling vervallen, waaraan - elke dag levert daarvan het bewijs - zoo vele menschen zich schuldig maken. Men stelt wetten te zamen, geeft voorschriften, verordeningen en reglementen, en wrijft zich dan vergenoegd de handen, alsof nu de zaak van zelve goed moest gaan. Men vergeet dat de doode letter niet veel beteekent, en dat alles afhangt van den geest, die leven daaraan geven moet. Goede wetten, goede voorschriften, ze zijn zeer noodig, maar nog veel noodiger zijn goede menschen. Dit geldt inzonderheid voor alle oorlogshandelingen, en dit juist had Prins Frederik Karel voorbij gezien. Zijne fransche theorie liet niets te wenschen over; maar, om die toe te passen, ontbrak hem slechts eene kleinigheid, te weten: Fransche soldaten. En welke kracht wij ook gaarne toekennen aan een geschrift, uit eene vorstelijke pen gevloeid, om van Pruissen Franschen, van machines intelligente wezens te maken, daartoe is zelfs eene prinselijke brochure onvermogend.

Terwijl op die wijze de Pruissische overmoed bij Missunde eene gevoelige les kreeg, rukten Pruissische afdeelingen van Eckernförde op Arnis aan, ten

einde daar de Schlei over te gaan. Zou men willen gelooven dat de geheele dag van den 2^{den} en zelfs den 3^{den} Februarij voorbijging, vóór dat een enkele Pruis zich op den regter Schlei-oever waagde, waar toen niet een vijandelijk soldaat was te zien? En hoe is het verder te verklaren dat de bruggen over de Schlei, eerst in den avond of nacht van den 5^{den} op den 6^{den} gereed kwamen, zoodat het Pruissische leger niet voor den vroegen morgen van den 6^{den} op den regteroever kon overgaan? Zoo besteedde men dagen voor hetgeen het werk van uren was, en zoo de Pruissen aanvankelijk te voortvarend waren geweest, nu vervielen zij weder in eene traagheid en schroomvalligheid, die hunne militaire waarde in een zeer ongunstig licht doen verschijnen, maar voor de Denen de kansen op redding aanmerkelijk verhoogden. Denkelijk was de traagheid, die de handeling der Pruissen aan de boven-Schlei kenmerkte, een gevolg van de gebeurtenissen aan de beneden-Schlei; op de inspanning en voortvarendheid, bij Missunde betoond, volgde de reactie; de Pruissen hadden een oogenblik beproefd om Franschen te worden, nu waren zij weder de oude echte stelselmatige langzame Pruissen: *chassez le naturel, il revient au galop.* En dit is zoo waar, dat toen op den 5^{den} Februarij de hoofdmagt der Pruissen van Missunde naar Arnis trok, Wrangel zijne Pruissen nog liet versterken door 5000 Oostenrijkers; de Denen mogten eens uit Missunde naar buiten rukken en zich op de wegtrekkende 40,000 Pruissen werpen!

Toen de Pruissische legermagt in den morgen van den 6^{den} de rivier bij Arnis overging, had het Deensche leger dat bij Sleeswijk stond intusschen den terugtogt reeds aangevangen naar Flensburg. Noch de Deensche regering, noch de generaal Meza hadden zich ooit voorgesteld dat het in de gegeven omstandigheden mogelijk zou zijn langen tijd in die zoogenaamde Schlei- en Treenelinie stand te houden. Tegen eene zoodanige overmagt als waarover de vijand hier beschikte, was die linie alleen dan te verdedigen, wanneer Denemarken reeds van den aanvang af door Bondgenooten ondersteund ware geworden. Tegen een minder talrijke legermagt, tegen een leger van 35,000 man, zoo als Pruissen en de Bond in '48 in het veld hadden gebragt, ware de verdediging - in de veronderstelling dat de vijand zich niet naar de Treene rigtte - welligt mogelijk geweest, doch niet met de hulpmiddelen, waarover Denemarken bij het uitbreken van den oorlog beschikken kon. Het leger had dan sterker en beter geoefend, meer strijdvaardig moeten zijn, en men had gepantserde vaartuigen moeten hebben voor de Schlei. Die vaartuigen waren echter - even als onze gepantserde kanonneerbooten voor de boven-rivieren - nog altijd in project, en ofschoon de mogelijkheid welligt bestaan zou hebben om door eene doelmatige inrigting en oefening der reserve, die ook in vredestijd kon opgeroepen worden, aan het eigenlijke leger eene grootere sterkte te geven, had de Deensche regering in dit opzigt niets gedaan. Maar wat daarvan zij, eene verdediging der linie was, zoo als de zaken thans stonden, onmogelijk; men kon niets anders doen dan eene soort van schijnverdediging verrigten met het doel om tijd te winnen; men moest den vijand zoolang mogelijk ophouden, maar niet te lang, niet langer dan volstrekt doen-

lijk was zonder het behoud des legers in gevaar te brengen.

De generaal Meza heeft waarschijnlijk den 4^{en} berigt gekregen dat de Pruissen toebereidselen maakten om bij Arnis eene brug te slaan, want in den nacht van den 3^{en} op den 4^{en} waren reeds kleine afdeelingen des vijands bij dat dorp in schuiten naar den noordelijken oever der rivier overgebragt. Den 5^{en} drongen de Oostenrijkers weder voorwaarts en wierpen zij de Denen uit Fahrdorf, aan den zuidelijken oever van de Schlei bij Sleeswijk, terug, en daarmede was de laatste voorgelegen positie der Denen verloren gegaan; de Pruissen hadden daarenboven dien dag weder een aanval op Missunde gedaan. Het stond te vreezen dat den volgenden dag een algemeene aanval gedaan zou worden op de eigenlijke stelling bij Sleeswijk en op Missunde, en dat tevens de Pruissen bij Arnis - waar de bruggen in den laten avond van den 5^{en} gereed waren gekomen - de rivier zouden overgaan. De Pruissen zouden zich dan in den rug van het Deensche leger hebben kunnen plaatsen, terwijl dat leger bij Sleeswijk door de Oostenrijkers werd vastgehouden, en dan zou welligt van de gansche 20,000 man geen Deen zijn overgebleven om de tijding van de vernietiging der Deensche krijgsmagt naar Kopenhagen over te brengen. Wel verre van het besluit van den generaal de Meza te laken, moet men in hem bewonderen dat hij zoo lang heeft durven stand houden, en dat hij eerst den terugtogt heeft aangevangen toen de brug over de Schlei gereed en het laatste oogenblik daar was, waarop de terugtogt nog onder de mogelijkheden behoorde.

Het was twaalf ure in den nacht van 5 op 6 Februarij, toen de eerste Deensche troepen zich in beweging zetten naar Flensburg. Een leger, uit de drie wapens bestaande, over een of twee wegen marscherende, komt, zelfs onder gunstige omstandigheden, niet spoedig vooruit. Maar in den nacht, in Februarij, over een met sneeuw en modder bedekten bodem, in een land, waar de wegen door hunne heggen allen tot defile's zijn gemaakt, is een snelle, ook een ordelijke terugtogt geheel en al onmogelijk. De afstand van Sleeswijk tot Flensburg bedraagt slechts eene groote *zes* uren, maar eerst in den avond van den 6^{en} kwam de achterhoede van het Deensche leger bij Oversee aan, een dorp of stadje, dat nog een anderhalf uur van Flensburg verwijderd is, en naar sommige berigten te oordeelen moet het Deensche leger, toen het Flensburg bereikte, in een toestand van volslagen ontbinding verkeerd hebben - wat trouwens geene verwondering kan baren als men bedenkt, hoe weinig vastheid en zamenhang er noodwendig in het Deensche leger moet geweest zijn. Intusschen waren de Oostenrijkers de aftrekkende Denen op de hielen, en op den straatweg die van Arnis naar Flensburg voert vertoonden zich reeds de eerste manschappen van het kavalleriekorps van den prins van Pruissen, dat 's morgens van Kappeln op marsch was gegaan. De Deensche achterhoede - twee regementen infanterie (3200 man) en een paar batterijen - kreeg last bij Oversee stand te houden, waar het terrein zich bijzonder eigent om met eene kleine magt een sterkeren vijand tegen te houden. Daar greep toen, op dezelfde plaats waar de Denen in '48 onder soortgelijke omstandigheden zoo heldhaftig gestreden hadden, een der bloedigste gevechten plaats, waarvan de geschiedenis der oor-

logen melding maakt. Vijf uren lang weêrstonden de Denen het geweld der opdringende vijandelijke massa's, en tot ver in de duisternis werd daar gestreden. De verliezen der Oostenrijkers waren ontzettend; sommige kompagniën hadden al hunne officieren en onderofficieren verloren en telden slechts 26 soldaten meer; de brigade Nostiz liet 600 man en één derde harer officieren op het slagveld; het regement 'Koning van België' 500 man en 17 officieren. Maar ook de Denen bragten zware offers, en het 1e regement Deensche infanterie werd zoo goed als vernield: de achterhoede had zich zelve opgeofferd om de hoofdmagt van het leger te redden. Zooveel vaderlandsliefde, zooveel pligtgevoel mag ook geen burger koud laten, en hoe weinig men ingenomen moge zijn met de Deensche staatkunde, niemand zal den tol zijner bewondering kunnen ontzeggen aan den heldenmoed der Deensche soldaten.

Het achterhoede-gevecht bij Oversee was de redding van het leger, dat nu, na eene korte rust in Flensburg, den terugtogt voortzette op Düppel en Fredericia. Den 7en rukte het kavalleriekorp van den prins van Pruissen Flensburg binnen, gevolgd door de Oostenrijkers, maar aan het achterhalen der Denen was niet meer te denken. Het ongunstige weder oefende daarenboven een stremmenden invloed op de bewegingen uit, zoodat de Pruissen, die eerst nog van Kappeln op Sleeswijk waren gemarscheerd, eerst den 10en voor de positie van Düppel verschenen. Eene Pruissisch-Oostenrijksche legerafdeeling bereikte eenige dagen later de omstreken van Fredericia, waar een gedeelte van het Deensche leger had stelling genomen. Die beide stellingen, bij Düppel en Fredericia, zijn - zoo althans hun aanleg aan de eischen der kunst beantwoordt - uitermate sterk, omdat zij steeds in gemeenschap kunnen blijven met het hart des lands, de Denen daarin dus steeds nieuwen krijgsvoorraad en nieuwe troepen kunnen overbrengen, en de werken dus, worden ze goed verdedigd, tot een puinhoop moeten zijn geschoten vóór dat de vijand zich daarvan meester kan maken - altijd in de veronderstelling dat de gemeenschap met Alsen en Fünen openblijft. Wanneer de verdediger eener stelling nooit gebrek krijgt, noch aan arbeiders om de werken te herstellen, noch aan soldaten, noch aan geschut, noch aan levensbehoeften, en wanneer hij, eene vrije gemeenschap hebbende met de overige deelen des lands, niet alleen geen vrees behoeft te koesteren voor zijnen terugtogt, maar daarenboven alle zieken en gewonden, alles wat de verdediging belemmert, kan wegzenden en in veiligheid brengen, dan is zulk eene stelling maanden en maanden te verdedigen; de krijgsgeschiedenis, en ook onze geschiedenis, levert menigvuldige bewijzen van deze waarheid op. De Pruissen bij Düppel - want de Oostenrijkers bij Fredericia schijnen zich, om staatkundige redenen, lijdelijk te gedragen - schijnen dan ook overtuigd te zijn, dat zij al hunne pogingen zullen zien mislukken, zoolang de Denen ongestoord van Alsen naar Düppel en van Düppel naar Alsen kunnen gaan; van daar de maritieme onderneming, die zij, zoo gemeld wordt, tegen Alsen organiseren en het beschieten van de langs de kust van dat eiland en bij Sonderburg opgeworpen batterijen. De Denen hebben ook ditmaal weder den goeden regel gevolgd om zich niet dadelijk binnen hunne werken op te sluiten, maar het voorgelegen

terrein zoolang mogelijk te verdedigen. En wanneer wij nog geen gelegenheid hebben gehad om zulke schitterende aanvallende bewegingen te bewonderen als in den eersten oorlog door de Denen werden verrigt, dan moet dit toegeschreven worden aan de ontzettende ongelijkheid der strijdkrachten, waardoor het te gewaagd zoude zijn om eene der beide stellingen zelfs maar tijdelijk te verzwakken. Laten de Verbondenen echter slechts hunne magt op een der beide punten verminderen, en spoedig zullen wij vernemen dat de Denen tot den aanval zijn overgegaan, en zich op hunne beurt de lauweren der zegepraal verworven hebben.

Dat het Deensche leger en daarmede het Deensche rijk aan een volkomen ondergang ontkomen is, kan echter minder worden toegeschreven aan de bijzondere sterkte van het land of aan de wijze maatregelen van de Deensche regering, die lang niet alles gedaan heeft wat zij had kunnen doen, - maar is meer als een gevolg te beschouwen van de misslagen of minder gelukkige handelingen van de tegenpartij. Het is in het algemeen eene dwaasheid om in de stilte van het studeervertrek de handelingen te bedillen van legeraanvoerders, die, te midden van de bezwaren van den oorlog, den vijand bekampen. Honderde omstandigheden, alleen bij hen bekend die op de plaats van den strijd aanwezig zijn, oefenen in de werkelijkheid invloed uit op de maatregelen der wederzijdsche partijen, en niet voor dat er jaren verloopen en alle bijzonderheden, al de stukken van het proces bekend zijn, heeft het algemeen het regt een beslissend oordeel uit te brengen. Wel behoeft thans uiet altoos, om de gebeurtenissen te beoordeelen, een menschen-leeftijd te zijn voorbij gegaan, want de landen en de volken zijn zoo zeer bekend en de bronnen tot inlichting vloeijen zoo mildelijk, dat de volkomene kennis der feiten thans in evenveel maanden te verkrijgen is als daarvoor vroeger jaren noodig waren. Toch zal men wèl doen zijn oordeel op te schorten tot dat althans het geluid der kanonnen verstomd en de hartstogten van het oogenblik bekoeld zijn, en wanneer wij in de volgende regelen eene ongunstige meening gaan uitbrengen over de handelingen der Pruissische en Oostenrijksche bevelhebbers, dient daarbij in het oog te worden gehouden, dat die meening op eene onvolkomene kennis der feiten rust en welligt later geheel gewijzigd zal dienen te worden.

Het operatie-plan der Verbondenen was eenvoudig en dus uitmuntend. De Oostenrijkers zouden de Denen bij Sleeswijk bezig houden, de Pruissen zouden eene omtrekking verrigten aan de zijde van de Schlei en de Denen zoodoende tusschen twee vuren brengen. Goed uitgevoerd, moest dat plan - tenzij de Deensche legermagt dadelijk wegtrok - de volkomen vernietiging dier legermagt ten gevolge hebben; zoo de Denen stand bleven houden aan de Schlei en Treene, waren zij verloren. Dat zij behouden bleven, is uitsluitend te danken geweest aan de slechte uitvoering van het operatie-plan. Het was toch te voorzien dat de Denen, indien zij gewaar wierden dat de Pruissen bezig waren hen om te trekken, zich haasten zouden om weg te gaan, en zoolang de Oostenrijkers dus nog niet bij magte waren het Deensche leger in een algemeenen strijd te wikkelen, moesten de Pruissen alle maatregelen, strekkende om de Schlei aan de zijde van de Oostzee over te gaan, zorgvuldig geheim

houden; de aanval op Missunde kan uit dit oogpunt, dat wil zeggen om den vijand in dwaling te brengen, niet anders dan goedgekeurd worden. Maar verkeerd was het om reeds in den nacht van den 3^{en} op den 4^{en}, toen de Oostenrijkers nog ver verwijderd waren van de hoofdstelling der Denen, troepen op den noordelijken Schleioever te doen overgaan en aan den bruggenbouw te beginnen. De Denen werden daardoor onderrigt van het gevaar dat hen bedreigde, en toen nu de Oostenrijkers den 4^{en} niets deden en den 5^{en} slechts eene enkele voorgelegen positie bemagtigden, was het te voorzien dat de omtrekkende beweging der Pruissen, die nu reeds eenige dagen, om zoo te zeggen, in het zigt was, tot geene belangrijke uitkomsten zou leiden. Toen dan ook in den avond van den 5^{en} de bruggen der Pruissen hunne voltooijing naderden, gingen de Denen eenvoudig weg, en lieten zij de 70,000 Oostenrijkers en Pruissen zich vermaken met de kooi: de vogel was gevlogen.

Het grootste deel der schuld komt intusschen voor rekening van de Oostenrijkers, die met 30,000 man vier à vijf dagen noodig hadden om tot de hoofdstelling der Denen door te dringen, en hunne maatregelen toen nog zoo slecht genomen hadden, dat het Deensche leger, om zoo te zeggen, onder hun neus ontsnappen kon. Moet hier aan een opzettelijk verzuim gedacht worden? Wilde men de Denen wel eene kleine les geven, maar ze niet ten ondergang brengen? De latere houding der Oostenrijkers schijnt tot een bevestigend antwoord op die vragen te moeten leiden. Maar dat de Pruissen niet het minste medelijden met de Denen hadden en ze gaarne vernietigd zouden hebben, is voor ons aan geen twijfel onderhevig, en dan heeft men ook het regt een afkeurend oordeel uit te spreken over de traagheid waarmede zij, na den aanval op Missunde, te werk gingen. Daar zij in den nacht van 3 op 4 Februarij reeds aan den bruggenbouw begonnen, konden de bruggen over de Schlei toch uiterlijk op den 4^{en} gereed zijn, de overtogt had dus nog dien dag, uiterlijk op den 5^{en} kunnen plaats hebben, en de Pruissen hadden op den weg van Sleeswijk naar Flensburg, dus in den rug der Denen kunnen staan, verscheidene uren voor het oogenblik waarop de Denen thans uit Sleeswijk zijn weggetrokken. 't Zou welligt niets gebaat hebben, want zoo de bruggen den 4^{en} in plaats van den 5^{en} waren gereed gekomen, zouden de Denen denkelijk een dag vroeger zijn weggegaan; als de Oostenrijkers het Deensche leger wilden laten ontkomen, konden de Pruissen de Denen nooit afsnijden. Intusschen bleef het raadzaam den overtogt zooveel doenlijk te bespoedigen. De Oostenrijkers waren den 4^{en} nog niet zoo nabij de Deensche stellingen gekomen als den 5^{en} het geval was; voor de Denen was dus het gevaar in front minder groot, en men kon nagaan dat de Pruissen, al waren zij over de Schlei, nog zoo spoedig niet in Sleeswijk of Flensburg zouden zijn. Al die omstandigheden hadden voor den generaal de Meza eene reden kunnen zijn om den terugtogt nog eenige uren uit te stellen, maar eenige uren tijdverlies zouden de ondergang van het Deensche leger zijn geweest, dat reeds nu om zoo te zeggen door het oog eener naald ontkwam.

Bieden de handelingen der Pruissische en Oostenrijksche legerhoofden ruime stof, zoo het schijnt, tot kritiek, die van den Deenschen opperbevelhebber daarentegen ver-

dienen naar onze zienswijze niets dan goedkeuring. Hij heeft de stelling bij Sleeswijk zoo lang mogelijk bezet gehouden, daardoor tijd gewonnen, daardoor aan zijne regering gelegenheid gegeven in het overige des rijks alles tot de verdediging in gereedheid te brengen. Zoo zou ten onzent een bevelhebber aan den IJssel tot op het uiterste oogenblik moeten stand houden, om het stellen van de inundatiën der Utrechtsche linie te verzekeren. De generaal de Meza heeft het Deensche leger behouden in de Deensche reduit-stellingen, in Düppel en Fredericia, gebragt, en meer kon de Deensche regering van geen opperbevelhebber verlangen of verwachten. Ook het Deensche leger had uitmuntend zijn pligt gedaan, en verdiende ten volle den lof, welke daaraan bij eene koninklijke proclamatie van den 6^{en} Februarij werd toegezwaaid. ‘Soldaten!’ - heet het in dat meesterlijke stuk, waarbij de beroemde dagorder van den generaal Bonaparte aan het leger van Italië naauw is te vergelijken - ‘Soldaten! Niet enkel door dapperheid op het slagveld, maar ook door met geduld het gemis van rust, koude en allerlei ontberingen en vermoeijenissen te verduren, legt een soldaat de trouw jegens zijnen Koning en zijne liefde voor het vaderland aan den dag. Het was slechts aan weinigen van u gegund, in den strijd tegen eenen overmagtigen vijand te bewijzen, dat gij sedert Fredericia en Idstedt niet ontaard zijt; maar daarentegen hebt gij allen ruimschoots gelegenheid gehad om schitterende bewijzen te geven van standvastigheid, gepaard aan opgeruimden moed onder langdurige en groote vermoeijenissen en ontberingen.

‘Soldaten! Ontvangt daarvoor den dank van uwen Koning. Het Dannenwerk is ontruimd. In 's vijands magt zijn de kanonnen, die bestemd waren om zijnen trots te fnuiken. Het land ligt open voor den vijand. Diep gevoel ik met u, wat wij daardoor verloren hebben.

‘Maar, mijne vrienden! ik heb slechts dit ééne leger tot verdediging des lands: *en uwe in den oorlog ervaren veldoversten hebben geoordeeld*, *dat ik niet langer een leger zou bezitten*, *indien gij niet nu terugtrokt. Daarom besloten zij tot den aftogt.*

‘Soldaten! Ik sta verlaten in de wereld met mijn volk. Tot heden heeft geene mogendheid verklaard, ons met daden te willen bijstaan. Ik vertrouw op u en op mijne vloot. Gij zijt bereid om uw bloed ten offer te brengen; maar wij zijn weinigen tegen velen; daarom moet het duur betaald worden. De Almagtige geve, dat weldra het uur moge slaan der vergelding voor al het geweld en het onregt, hetwelk mij en mijn volk wordt aangedaan!’

Die waardige en eenvoudige taal, zoo geheel afwijkende van den toon, die gewoonlijk in legerorders wordt aangeslagen, was echter niet in staat de verbolgenheid te bedaren, die de ontruiming van het Denenwerk bij het Deensche volk had opgewekt. Meza, die toch reeds weinig populariteit bezat, ja zelfs de koning werden van verraad aan de Deensche zaak beschuldigd; de president-minister, Monrad, werd met scherpe taal in den Rijksdag ter verantwoording geroepen, en in Kopenhagen zelf kwam het volk zoodanig in beweging, dat de naauw gevestigde troon des jongen konings ernstig werd bedreigd. Christiaan IX zag zich genoodzaakt de verklaring af te leggen dat de terugtogt niet op zijn bevel was geschied, en, om erger te voorkomen, werd het noodig geacht Meza ten zoenoffer aan te bieden aan de woede des

volks en hem uit zijne betrekking van opperbevelhebber te ontslaan.

Dat ontslag, onvermijdelijk welligt op dat oogenblik, zal later voor de regtbank der geschiedenis als eene zware beschuldiging gelden, niet zoozeer tegen koning Christiaan IX en zijn minister Monrad, maar tegen de mannen, die, vóór hen, in Denemarken met de leiding der zaken belast zijn geweest. De woede des volks was aan geen andere omstandigheid te wijten dan aan de valsche denkbeelden, die de Deensche regering bij het Deensche volk wortel had doen vatten omtrent het weêrstandsvermogen van de stelling bij Sleeswijk. In plaats van reeds voor tijden, in '50 en later, toen bij Sleeswijk en elders die werken werden gebouwd, die zoovele millioenen verslonden, het algemeen, althans in groote trekken, bekend te maken met het nut dier werken, vooral met hunne waarde onder verschillende omstandigheden, had de Deensche regering steeds hoog opgegeven van de sterkte van al die liniën, waarvoor zij den gulden van den Deenschen burger had gevraagd. Zoo had zij voedsel gegeven aan de meening, dat de stelling bij Sleeswijk eene onwrikbare sterkte bezat, en eerst ter elfder ure, weinige dagen vóór de ontruiming, was in het Deensche dagblad Faedrelandet eene soort van halfofficieële beschouwing verschenen, de strekking hebbende om te betoogen dat de stelling van het Denenwerk niet geschikt was om met een klein leger een tienvoudige overmagt te weêrstaan en op den duur weerstand te bieden aan groote legers, maar slechts eene tijdelijke positie, waarin men de Pruissen en Oostenrijkers eenige dagen kon ophouden. Het was toen echter te laat om verandering in de bestaande volksmeening te brengen; de geheimzinnigheid waarmede, ook in Denemarken, alle zaken, het verdedigingsstelsel betreffende, behandeld waren geworden, had de gewone vruchten gedragen; zij was oorzaak geweest dat het volk onbekend was gebleven met de ware kracht van 's lands verdedigings-stelsel, en dat het algemeen een overdreven belang had toegekend aan eene linie, die dat niet verdiende. De Deensche regering oogstte wat zij gezaaid had; het volk, in zijne verwachtingen bedrogen, kwam in opstand en schreeuwde verraad, en de koning mogt zich gelukkig achten de opgewekte volkshartstogten tot bedaren te kunnen brengen door de schuld te werpen op den braven opperbevelhebber van het leger. Maar de ware schuldigen waren *zij*, wier pligt het geweest was om in de dagen van vrede het volk met hunne kennis voor te lichten, en die aan dien pligt niet hadden voldaan.

6 April 1864.

Politiek overzigt.

Om op het terrein van buitenlandsche staatkunde met het ministerie Palmerston eene lans te kunnen breken, moest de oppositie in het engelsch parlement naauwkeurig kennis nemen van den inhoud der massa staatsstukken in de deenschduitsche kwestie gewisseld. Ook zij kon haar: 'Hélas! il faut lire Clovis' uitroepen met het oog op dien stapel depêches en nota's over de kwestie van den dag, wier aantal reeds twaalf honderd en vijftien bedroeg. Noemde Boileau het gedicht van Desmarets 'ennuyeux à la mort,' ook aan lord Derby schijnt dergelijke gedachte ten opzigte dezer dokumenten niet vreemd te zijn geweest toen hij, eenigzins zuchtend, betuigde dat hij zich de moeite had getroost om het lijvig boekdeel te lezen, waarin de depêches waren vervat, welke de regering had overgelegd. De moeite en het geduld der oppositie werden echter beloond, want een groot aantal grieven werden tegen het ministerie bijgebragt. Engeland had zich vernederd door eene politiek te volgen, waarbij op den eenen dag vredes-voorstellen werden gedaan om op den volgenden te worden verworpen. Engeland had - het herinnerde ons weder aan de poolsche kwestie - aan Denemarken geen hoop op ondersteuning moeten geven om deze later toch niet te verwezenlijken. Engeland had de pen der diplomatie moeten laten rusten, maar met een dreigenden blik op de beide groote duitsche mogendheden de hand aan het zwaard moeten slaan of liever - lord Grey beweerde dit - het gedrag van Frankrijk navolgen 'in deze kwestie zoo vol waardigheid.' Engeland had.. juist het tegenovergestelde moeten doen van hetgeen gedaan was.

Het was der regering niet moeijelijk op al deze verwijten een voldoend antwoord te geven, te meer omdat zij op een resultaat kon wijzen: op eene konferentie, welke op 20 April zou geopend worden. Met het oog op de niet geringe staatsschuld van Engeland werd herinnerd aan het heilzame van eene politiek des vredes en voorts beweerd, dat van geene vernedering sprake kon wezen, waar de regering tusschen andere mogendheden den vrede trachtte te herstellen. Ten slotte leverde de aanval der Tories op dit terrein weinig bevredigende uitkomsten op, en ofschoon in het begin dezer maand - later wijzigde zich Napoleon's houding - door Frankrijk ondersteund, moest de oppositie naar andere wapenen uitzien. Ten onregte had men zich echter gevleid in de Shanfield-kwestie en in het budget van den heer Gladstone daarvoor een onuitputtelijk arsenaal te zullen vinden. De eerste kwestie toch had haar karakter van kwestie verloren daar 'de vriend van den, in Frankrijk bij verstek tot deportatie veroordeelden, Mazzini,' gelijk men hem noemde, zijn ontslag had gevraagd en verkregen. Het finantieel rapport van den heer Gladstone was buiten alle verwachting gunstig, zoodat alles scheen mede te werken om het ministerie Palmerston weder het prestige van eenigen tijd geleden te doen erlangen. Zelfs de

'entente cordiale' tusschen het ministerie en de keizerlijke regering in Frankrijk zou welhaast hersteld worden.

Intusschen vereenigden zich alle politieke partijen in Engeland tot eene huldebetuiging aan den man, wiens naam in gulden letteren geschreven staat op de eerste bladzijden der geschiedenis van het jeugdig italiaansch koningrijk. Giuseppe Garibaldi bezit dan ook alle eigenschappen, welke hem eene schitterende ontvangst bij de britsche natie moesten verzekeren. Zijne zuivere beginselen, vrij van alle onedele zelfzucht, zijne vurige vaderlandsliefde, zijn avontuurlijke levensloop maken hem tot een volksheld bij uitnemendheid. Met een onbeschrijfelijk enthusiasme werd hij bij zijne komst in de engelsche hoofdstad begroet en beijverde zich zelfs de hooghartige aristokratie om het hoofd met lauweren te sieren van den held der italiaansche revolutie. Of dit laatste nu al weder niet met een politiek doel geschiedde willen wij niet beslissen, maar of Garibaldi door dergelijke vleijerijen zou kunnen worden medegesleept betwijfelen wij ten sterkste. Zijn verleden en de regtschapenheid van zijn karakter geven daartoe regt.

Omtrent de oorzaak van Garibaldi's vrij onverwacht bezoek aan Engeland is door hem zelven opgegeven dat hij de engelsche geneesheeren wenschte te raadplegen over de wonde bij Aspremonte ontvangen en aan de engelsche natie zijn dank te betuigen voor de deelneming hem gedurende zijne ziekte bewezen. Dat hij bovendien ook gedurende zijn verblijf onder de britsche bevolking zijn levensdoel: de vrijheid zijns vaderlands niet uit het oog zal verliezen is natuurlijk en hoorden wij aan het gastmaal te Newport op het eiland Wight, alwaar hij een bezoek van Mazzini ontving, door Garibaldi's boezemvriend Seely nog ten overvloede bevestigen. Vrij verrassend was het berigt uit Londen dat Garibaldi binnen weinige dagen weder naar het eiland Caprera zou terugkeeren. Wel werd als oorzaak daarvan opgegeven dat het verblijf in Engeland hem te zeer had vermoeid en derhalve de geneesheeren op een spoedig vertrek hadden aangedrongen, maar dit vond geen geloof. Men beweerde dat de fransche regering op een spoedig vertrek van den generaal bij het engelsche ministerie had aangedrongen. Naauwelijks was dit gerucht verspreid of onmiddellijk werd dit punt - waarbij de populariteit van het kabinet op het spel stond - in het Lagerhuis ter sprake gebragt. Lord Palmerston verzekerde toen dat het vertrek van Garibaldi geenszins het gevolg was van vertoogen des franschen keizers, die integendeel aan lord Clarendon had verklaard dat hij de gevoelens bewonderde, door de engelsche regering bij Garibaldi's ontvangst geuit.

In Italië heeft het huldebetoon van Engeland aan Garibaldi weder de gedachte aan Rome en Venetië verlevendigd, terwijl de krijgstoerustingen der regering de bevolking steeds in zekere spanning houden. Is eene aanvallende beweging tegen Oostenrijk, waartoe de oorlog in Sleeswijk in veler oogen eene gunstige gelegenheid aanbood, door Napoleon's invloed te Turijn voorkomen, men denkt nog steeds aan de profetische nieuwjaars-woorden van koning Victor Emmanuel. Zoo lang het kanon ginds in het noorden van Europa ook den Italiaan ten strijde schijnt op te roepen, zal er zoo spoedig geen einde komen aan die spanning, te minder indien de

gezondheidstoestand van Pio nono telkens naar een naderend einde blijft heenwijzen. Niet daarin zien wij echter eene oplossing der romeinsche kwestie. Napoleon III gevoelt zich niet sterk genoeg om de klerikale partij te trotseren en daarmede allerlei onbekende gevaren en verwikkelingen te gemoet te gaan. Vooral te dien opzigte volgt de keizerlijke regering te Parijs eene zeer sterk laverende staatkunde, waarbij de balans nu eens ten gunste der liberale partij overslaat om weldra weder een gunstigen stand aan te nemen voor de klerikalen. Dit bleek nog onlangs uit de handelwijze ten opzigte van den heer Ernest Renan, hoogleeraar aan het Collège de France. De gevoelens van dezen waren geenszins onbekend aan de regering toen zij hem tot die betrekking aanstelde, en de liberale partij meende daarin derhalve een zeer gunstig verschijnsel te aanschouwen. Naauwelijks had de hoogleeraar intusschen zijne lessen aangevangen of deze werden geschorst ten genoege der klerikalen. Terwijl de regering het thans ongeraden acht om den heer Renan af te zetten en hem toch geen verlof wil geven om zijne collèges te hervatten, zijn wel beide partijen ontevreden, maar heeft geen van haar reden tot groot misnoegen. Eene poging der ultraklerikalen in den senaat om de regering vervolgingen te doen instellen tegen geschriften, welke leeringen verkondigden in strijd met de dogmata der katholijke Kerk, mislukte. Van de zijde der regering werd de liberale stelling verdedigd dat de Staat onzijdig moest blijven te midden van verschillen in godsdienstige of wetenschappelijke opvatting, waarop de senaat overging tot de orde van den dag. Minder juist werd door sommige fransche dagbladen het beginsel waarvan de heer Delangle en ook de regerings-kommissaris uitgingen geformuleerd in het bekende: ‘l'état est athée,’ hetwelk zoo dikwijls tot bittere aanvallen aanleiding - misschien regt - heeft gegeven; juister achten wij de formule: de Staat is onbevoegd om uitspraak te doen.

Noemen wij de beginselen der regering omtrent de petitie tegen ‘ongodsdienstige geschriften,’ waardoor bovenbedoeld punt in den senaat ter sprake werd gebragt, liberaal, in dit zelfde staatsligchaam waren eenige dagen te voren verschijnselen van geheel anderen aard waar te nemen, waarbij de barometer der politieke vrijheid al zeer slecht weder voorspelde. Het gold toen eene petitie tot uitbreiding der staatkundige vrijheden, omtrent welke kwestie de ministers Rouher en Rouland verklaarden dat de regering niet alleen dergelijken wensch niet kan inwilligen, maar vermoedelijk zich genoopt zou zien om de reeds verleende kon essiën te dien opzigte aanmerkelijk in te korten.

Terwijl deze petitie-debatten werden gevoerd las de fransche natie met groote belangstelling de verslagen van het drama, hetwelk zich ontrolde voor het hof te Aix. Aldaar werd eene zeer geheimzinnige regtzaak behandeld waarin door het O.M. zeker bewoner van Montpellier, de heer Armand, werd beschuldigd van het toebrengen van kwetsuren en stooten aan zijn bediende Maurice Roux, welke een beletsel van te werken hadden te weeg gebragt van meer dan twintig dagen. Deze laatste was met gebondene handen in een kelder gevonden in bijna stervenden toestand en had opgegeven dat zijn meester hem had willen vermoorden. De beschuldigde ontkende. Ten

gevolge van den loop der debatten, waaromtrent wij hier in geene bijzonderheden kunnen treden, was die belangstelling zeer toegenomen en de overtuiging ontstaan, zelfs door den president van het regtscollegie geuit, dat de heer Armand òf strafschuldig òf geheel vreemd aan de zaak moest wezen. Toen nu de jury het 'non, l'accusé n'est pas coupable' had uitgesproken en het hof eene door Maurice Roux tegen zijn meester ingestelde vordering tot schadevergoeding, tot een bedrag van 20,000 franken, toewees, bragt deze tegenstrijdigheid - met het oog op den loop der procedure - in geheel Frankrijk een onbeschrijfelijken indruk te weeg. Wel kan men in het algemeen voor dezelfde feiten niet strafschuldig en daarom toch civiel verantwoordelijk zijn, doch hier scheen de uitspraak der jury met het arrest, waarbij de heer Armand werd veroordeeld tot de betaling eener som van 20,000 franken 'en réparation du dommage causé à Maurice Roux par les faits accomplis le 7 Juillet,' ten eenenmale onvereenigbaar. De woonplaats van den heer Armand was gedurende eenige dagen daarop het tooneel van ernstige ongeregeldheden. Had men te Aix de uitspraak der jury zeer toegejuicht, te Montpellier trok de menigte partij voor Maurice Roux en argumenteerde met straatsteen en tegen de getuigen à décharge en hunne huizen. Zelfs de advokaat Lisbonne, die met de heeren Jules Favre en Lachaud als verdediger voor den heer Armand was opgetreden, werd door de opgewondene volksmassa niet gespaard. Even onbesuisd en wanordelijk betoonde zich de Parijsche bevolking eenige dagen later toen de weêrsgesteldheid de luchtreis van den heer Godard met zijne montgolfière onmogelijk maakte. Men scheen zich daarover op den ballon te willen wreken.

Als verzachtende omstandigheid mag men hier aannemen dat de fransche natie zich verveelde. Men had dan ook geene buitenlandsche kwestie om zich mede bezig te houden, want omtrent het deensch-duitsch vraagstuk bewaarde de keizerlijke regering toen nog een plegtig stilzwijgen, en de houding van den Oostenrijkschen aartshertog Maximiliaan ten opzigte der mexikaansche keizerskroon werd voor de toeschouwers eenigzins afmattend. Nu eens waren het oneenigheden met den keizer van Oostenrijk, zijn broeder, omtrent den afstand zijner regten op den oostenrijkschen troon, welke de ontvangst der mexikaansche deputatie deden uitstellen, dan weder speelde de aartshertog le malade imaginaire of kreeg werkelijk de koorts. Men beweert dat keizer Napoleon hem daarop een termijn stelde binnen welken hij de keizerskroon zou moeten aanvaarden, op straffe van een lid der Napoleontische dynastie als souverein naar Mexiko te zien vertrekken. Mag men dit laatste - hetgeen ons aan Napoleon I zou herinneren - betwijfelen, niet dat keizer Napoleon zeer verlangde naar het vertrek van keizer Maximiliaan en dat de oostenrijksche regering de erfopvolgingskwestie vóór dit vertrek wenschte geregeld te zien. Het belang van Oostenrijk eischte dit bovendien ten sterkste, om te voorkomen dat er in het vervolg eene cumulatie der kroonen van Mexiko en Oostenrijk zou kunnen plaats hebben. Welligt heeft de aartshertog begrepen dat hij als keizer van Mexico even als Fer-

nando Cortez zijne schepen moest verbranden en aan geene regten op europesche kroonen waarde hechten, waardoor hij tevens blijk zou geven van weinig vertrouwen te stellen op zijn nieuwe keizerschap. De erfopvolgingskwestie werd ten minste eindelijk geregeld en op 10 April had te Miramare de plegtige ontvangst plaats van de mexikaansche afgevaardigden. De aartshertog verklaarde aan deze deputatie, dat hij de hem aangeboden kroon aannam, omdat hij de twee daarvoor gestelde voorwaarden thans vervuld zag. De bekrachtiging van de keuze der vergadering van aanzienlijken in Mexiko door de overgroote meerderheid der bevolking werd door den aartshertog als feit gekonstateerd, terwijl de tweede voorwaarde: het ontvangen van waarborgen voor de onafhankelijkheid der monarchie, door den franschen keizer was vervuld. In de troonrede beloofde voorts de aartshertog eene konstitutie aan Mexiko, zoodra de rust zou hersteld wezen. Gelijk dit eindelijk bij dergelijke plegtigheden de gewoonte is werd een beroep gedaan op de eensgezindheid der natie. De driewerf herhaalde kreet: leve keizer Maximiliaan de eerste! Leve keizerin Charlotte! begroette daarop den nieuwen soeverein, waarop de voorzitter der deputatie, de heer Guttierez de Estrada zich vervolgens nog in eene toespraak aan den keizer in bespiegelingen verdiepte over het geluk en den voorspoed, welke onder Maximiliaan's regering aan zijn vaderland ten deel zouden vallen. Dat de keizer zelf intusschen weinig zoets aan gene zijde van den oceaan verwacht, werd te Weenen in die dagen opgemaakt uit de omstandigheid dat, onder de personen, die hem naar zijne nieuwe staten vergezelden, ook opgenomen was.... een suikerbakker.

Op den volgenden dag, 11 April, zou het keizerlijk echtpaar zich naar Mexiko inschepen, doch de keizer kreeg de koorts, zoodat het vertrek eerst drie dagen later plaats had.

Terwijl derhalve keizer Maximiliaan en de dochter van koning Leopold van België - wier afscheid van haren vader, nog altijd in Engeland vertoevende, al zeer pijnlijk voor beide moet geweest zijn - over Rome naar hunne staten zijn vertrokken, blijft nog altijd de vraag over: welk doel heeft Napoleon gehad met de mexikaansche expeditie? Dat hij deze slechts zou hebben ondernomen om de natie bezig te houden is niet aannemelijk; dat hij verkeerd was ingelicht omtrent Mexiko's toestand is, met het oog op Napoleon's voorzigtigheid, evenmin waarschijnlijk; dat hij werkelijk het heil der Mexikanen beoogde en daaraan zoo vele menschenlevens en millioenen ten offer bragt, credat judaeus Apella - wij scharen ons hieromtrent het liefst aan de zijde van hen, die meenen, dat keizer Napoleon een bepaald doel heeft ten opzigte van Mexico, maar dit doel, volgens zijne gewoonte, eerst op het juiste oogenblik zal doen blijken. Terwijl wij derhalve van de toekomst het antwoord op boven gestelde vraag verwachten, willen wij hier nog herinneren, onder welke bewoordingen de fransche regering in den aanvang van deze expeditie sprak. Toen werd zij alleen ondernomen ‘pour obtenir une réparation pécuniaire en faveur des nationaux lésés et une satisfaction diplomatique pour l'honneur du gouvernement outragé;’ thans is een keizer naar Mexiko vertrokken, door Frankrijk

aangesteld met behulp van een denkbeeldig suffrage universel.

Terwijl de officieuse fransche dagbladpers de gelukkige oplossing der mexikaansche expeditie viert en keizer Napoleon zelf in een brief aan zijn minister van finantiën die oplossing wil doen strekken tot eene vermindering van belastingen als gevolg der afbetaling van een gedeelte der oorlogskosten door Mexiko, zijn de laatste tijdingen uit het nieuwe keizerrijk niet bijzonder gunstig. Wel beweert de *Moniteur* dat het leger van Juarez ontbonden is en hij zelf eene wijkplaats heeft gezocht, maar uit andere berigten blijkt dat Ortega, Uraga en Carvajal steeds oorlog blijven voeren tegen de fransche troepen en bij de bevolking van verschillende mexikaansche gewesten ondersteuning vinden. Bovendien werd weinige dagen geleden gemeld dat het kongres te Washington verklaard heeft dat het de stichting van eene monarchie in Mexiko op de puinhoopen van eene republiek en met behulp eener europesche mogendheid, niet erkennen kan. Wanneer de regering der Vereenigde Staten dit gevoelen deelt en derhalve reeds thans dergelijke dreigende houding aanneemt tegenover het mexikaansch keizerrijk, dan zal het einde van den amerikaanschen burgeroorlog het sein wezen tot een oorlog met keizer Maximiliaan.

Misschien zal er dan weder eene nieuwe mexikaansche expeditie moeten ondernomen worden; voorloopig zijn er intusschen bepalingen gemaakt omtrent de terugkomst der fransche troepen, welke echter afhankelijk is gesteld van de organisatie eener mexikaansche krijgsmagt. Wat overigens de toekomst moge opleveren, voor het oogenblik ademt de keizerlijke regering te Parijs vrijer en kan zich wijden aan de kwestie, welke Europa sedert eenige maanden bezig houdt: de deensch-duitsche.

Wij zeiden reeds in den aanvang, dat de pogingen der engelsche regering bij de belanghebbende partijen in dit internationaal geding tot eene konferentie hadden geleid. Men had alzoo iets, maar zeer weinig, verkregen in het belang des vredes, immers deze konferentie zou plaats hebben, terwijl de vijandelijkheden werden voortgezet en geene enkele basis voor onderhandelingen was aangenomen. Was het een gunstig verschijnsel voor het herstel van den europeschen vrede, dat de eerste opgewondenheid in Duitschland eenigzins verdwenen is; gaf de oostenrijksche regering blijk van haar verlangen om den oorlog te zien eindigen, iets hetwelk met het oog op Venetië, Gallicië, Hongarije juist niet onnatuurlijk is; de keizerlijke regering te Parijs was jegens het ministerie Palmerston, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, met zeer weinig welwillendheid bezield. Frankrijk ja, wilde niet ongaarne medewerken om de rust in Europa te herstellen, maar wees op het zonderling gedrag van de engelsche regering, die eenigen tijd geleden de belanglooze poging des keizers om alle kwestiën, welke aanleiding konden geven tot verwikkelingen, op te lossen, niet had willen ondersteunen, en nu zelf een konferentie-voorstel kwam doen. Inmiddels gaf de keizerlijke regering te kennen, dat volgens hare meening, de kwestie slechts kan worden opgelost door de toepassing van het suffrage universel, het schrikbeeld voor Oostenrijk.

Om keizer Napoleon meer ten gunste te stemmen van het engelsch ministerie,

vertrok een zijner leden, lord Clarendon, die meermalen bewijzen van 's keizers welwillendheid had ontvangen, naar de fransche hoofdstad. Wat in de konferentiën van den minister met keizer Napoleon is besproken, bleef tot dusverre een geheim, maar op eene verrassende wijze is de ‘entente cordiale’ tusschen Engeland en Frankrijk hersteld geworden. Dit wordt ten minste door engelsche en fransche dagbladen als een feit gekonstateerd. Naar de oorzaken van deze plotselinge verandering kan men slechts gissen. Sommige organen der fransche dagbladpers spreken van ‘belangrijke ‘koncessiën’, welke door de engelsche regering aan Frankrijk zouden zijn beloofd, en brengen deze in verband met de mexikaansche, met de italiaansche, met de poolsche en met de napoleontische kongres-kwestie.

In bespiegelingen daaromtrent willen wij ons thans niet verdiepen, maar alleen de hooge waarschijnlijkheid stellen dat Engeland zich tot koncessiën heeft bereid verklaard, eene omstandigheid waaruit zou kunnen blijken hoe Engeland de deensch-duitsche kwestie, zij het ook tijdelijk, wil opgelost zien, om een algemeenen oorlog te voorkomen.

Het eerste gevolg van het herstel der ‘entente cordiale’ tusschen Parijs en Londen schijnt te zullen zijn dat beide mogendheden op de konferentie onmiddellijk het voorstel ter tafel zullen brengen om een wapenstilstand in Sleeswijk te doen sluiten. Aldaar bleef Denemarken steeds met bewonderenswaardige dapperheid de positie op het Schiereiland Sundewitt en het eiland Alsen verdedigen, terwijl ook in het noorden de vesting Fredericia nog van hare wallen de deensche vlag ziet wapperen. Werd de belegering dezer vesting in de laatste dagen met weinig kracht doorgezet, te meer moeite deden de pruissische troepen voor Duppel om eenige lauweren te behalen. Te vergeefs echter waren deze pogingen der Pruissen; een aanval op 28 Maart werd door de Denen afgeslagen en sedert dien tijd werd er tot voor weinige dagen de deensche positie als eene vesting geregeld belegerd, waarbij slechts nu en dan eenige voorposten-gevechten geleverd werden. Dat de positie der Denen evenwel eindelijk in 's vijands handen moest vallen, werd echter zelfs te Kopenhagen niet ontkend en is ook weinige dagen geleden geschied. Op 18 April besloot de pruissische opperbevelhebber een nieuwen storm op de Duppeler linie te ondernemen en met zijne veertig duizend soldaten de tien deensche redoutes op Sundewitt te bemagtigen. Na een moorddadig gevecht, waarin de Pruissen zes honderd man en een veertigtal officieren aan dooden en gekwetsten verloren, werden de Denen, die elken voet gronds dapper verdedigden, teruggedreven; zij trokken terug op het eiland Alsen.

De pruissische hoofdstad was bij het vernemen van deze tijding buiten zich zelve van vreugde, zoodat zelfs koning Wilhelm bij zijne verschijning op het balkon van het paleis te Berlijn met daverende toejuichingen door de verzamelde menigte werd begroet. Dat door het veroveren van de deensche verschansingen - in een oorlog tegen den wil der volksvertegenwoordiging en met gelden door haar geweigerd, ondernomen - koning Wilhelm plotseling populair zou zijn geworden moge hij zich echter niet voorstellen. Hij vergete niet dat het berigt van behaalden krijgsroem altijd

grooten indruk maakt op de volksmassa. Is die eerste opgewondenheid verdwenen, is de deensch-duitsche oorlog geeindigd, dan zal de pruissische natie de spekulatiën van den vrijheer von Bismarck op de nationale eerzucht doorgronden, spekulatiën, waaraan een gedeelte der pruissische jongelingschap is ten offer gebragt.

Onmiddellijk na de ontvangst van het berigt der 'overwinning' te Berlijn zond koning Wilhelm het volgende telegram aan prins Frederik Karel: 'Naast den Heer der heirscharen heb ik aan mijn voortreffelijk leger en aan uw kommando de glorierijke overwinning van heden te danken. Geef aan mijne troepen mijne tevredenheid te kennen en betuig hun mijn koninklijken dank.'

Zoo wordt hier derhalve weder de 'Heer der heirscharen' in verband gebragt met een afschuwelijk vernielingswerk, hetwelk aan het 'hoogst beschaafde' Europa der 19de eeuw zeker niet tot eer verstrekt. Merken wij intusschen op, dat men sedert Homerus toch vooruit is gegaan; deze liet de goden zelve in het slaggewoel optreden. Wij eerbiedigen beide overtuigingen en hebben voorts hier niet de vraag te beantwoorden, of koning Wilhelm een veelgodendom aanneemt, dan wel zijne pruissische landskinderen, volgens de joodsche voorstelling, als *het* volk bij uitnemendheid beschouwt. Wij willen hier evenmin beoordeelen of de christelijke moraal.... maar wij hebben het bombardement van Sonderburg nog te bespreken.

De handelwijze der pruissische troepen ten opzigte van Sonderburg heeft de sympathie voor de kleine natie, welke tegen overmagtige vijanden kampt, niet verminderd. Het bombardement van deze weerlooze stad, zonder voorafgaande waarschuwing, waardoor een aantal vrouwen en kinderen omkwamen, deed in geheel Europa een kreet van afschuw opgaan en in het engelsch parlement werden de Pruissen door vele leden van de lijst der beschaafde natiën weggeschrapt. De pruissische dagbladen verdedigden het bombardement van Sonderburg door de bewering dat deze stad door de Denen tot wapenplaats was gemaakt en voorts dat het demonteren der kanonnen in de batterijen van Duppel al zeer weinig zou baten, indien Sonderburg, het hart der deensche stelling, onaangetast bleef. De *Kreuzzeitung* beweerde dat iedereen dit zal begrijpen, behalve de engelsche ministers. 'Tegen deze - zoo betoogde men niet zonder bitterheid - kunnen wij echter de handelingen van engelsche generaals en admiraals overstellen, en wij behoeven slechts weinige bladzijden in de geschiedenis terug te gaan om een bombardement van Kopenhagen aan te treffen. Namen als Uleaborg, Kertsch, Odessa en Kagosima herinneren ons voorts even zoo vele bewijzen van Engelands edelmoedigheid.'

De pruissische regering zelve gaf als verontschuldiging op, dat zij in der tijd had te kennen gegeven dat Sonderburg, als deel uitmakende van de Duppeler vestingwerken, zou kunnen gebombardeerd worden. Dat deze bewering de handelwijze van den veldmaarschalk von Wrangel kan regtvaardigen werd echter in het engelsch Hoogerhuis ook door lord Russell ontkend, daar de inwoners van elke weerlooze stad, volgens krijgsgebruik, aanspraak hebben om vier en twintig uren vóór den aanvang van een bombardement te worden gewaarschuwd.

Daar nu in allen gevalle het bombarderen van Sonderburg voor het pruis-

sische leger al zeer weinig krijgsroem heeft opgeleverd, onderstelt men dat de heer von Bismarck, zelfs na de ‘overwinning’ van 18 April, eene hevige oppositie zal voeren tegen het voorstel om een wapenstilstand te sluiten, zoolang niet geheel Sleeswijk door pruissische bajonetten zal bezet zijn. Men beweert dan ook dat de engelsche regering Denemarken zal zoeken over te halen tot eene vrijwillige en eervolle ontruiming van de positiën, welke het op het eiland Alsen thans nog heeft ingenomen.

Dergelijke bemagtiging van Alsen zou nu welligt den heer von Bismarck bevredigen, hoewel het te betwijfelen valt of koning Christiaan IX eene tweede voorstelling in zijne hoofdstad zou willen zien geven van de ongeregeldheden, welke het gevolg waren van de ontruiming der verdedigingslinie tusschen de Schlei en de Treene.

Van de andere zijde mag de deensche natie niet vergeten dat zij steeds alleen staat tegenover de duitsche mogendheden: en al moge zij haren koning bij het sluiten der zittingen van den Rijksdag hebben hooren zeggen: ‘de vijand moge zich overtuigd houden dat het oogenblik om een vernederenden vrede aan te nemen, nog niet gekomen is,’ zij vergete niet de anekdote van den in het water gevallen gierigaard; iemand die hem nagesprongen was riep hem toe: geef mij uwe hand! - ik geef niets! was het antwoord van den man, en - hij verdronk. De leus: je maintiendrai getuigt van fierheid en ridderlijkheid, maar of Denemarken daardoor niet zeer ‘hoog spel’ zou spelen, is eene vraag, welke, naar onze meening bevestigend zou moeten beantwoord worden.

De woede der deensche natie tegen Duitschland is overigens wel te begrijpen; behalve het bombardement van Sonderburg, geeft de handelwijze van Oostenrijk en Pruissen in het noorden van Sleeswijk en in Jutland daartoe gereede aanleiding. Heeft men voorheen aan Denemarken verweten, dat het de hertogdommen deensch trachtte te maken, thans stellen de kommissarissen der beide duitsche mogendheden alle pogingen in het werk om de hertogdommen te germaniseren. Eene depêche-cirkulaire van den deenschen minister van buitenlandsche zaken aan de verschillende diplomatieke agenten van Denemarken in den vreemde verschaft ons daaromtrent eenige bijzonderheden. Daarin wordt gezegd, dat zij in Sleeswijk op eene wijze te werk gaan, alsof er nimmer meer sprake kon wezen om dit aan den wettigen soeverein terug te geven. De ambtenaren in dit hertogdom worden ontslagen; de burgemeesters worden afgezet; de hoogleeraren aan de normaalschool en verschillende geestelijken zijn verjaagd; het hof van appel te Flensburg bezit geene leden meer. Alleen de duitsche taal mag in kerk en school, ja zelfs voor den regter worden gebruikt, terwijl twee derde gedeelte der bevolking het duitsch niet verstaat.

Het blijkt uit dit alles, dat ook de toestand der hertogdommen dringend eene oplossing der hangende kwestie vordert. Moge de konferentie er in slagen om deze oplossing te vinden.

Onder de mogendheden, welke nog aan het tot stand komen van eene oplossing schijnen te twijfelen, behoort Zweden. Deze mogendheid blijft steeds voortgaan met hare krijgstoerustingen en ofschoon zij daarbij volgens sommige dagbladen slechts het ‘si vis pacem,

para bellum' in toepassing brengt, gelooven wij, met het oog op hare vroegere houding, dat de zweedsche regering de toekomst vrij somber inziet. Is ook hare meening dat op de konferentie uit wrijving van denkbeelden licht zal ontstaan, zij schijnt nog te twijfelen of dit niet het licht van kanon- en geweerschoten zal wezen. Dat zou vooral het geval kunnen wezen, indien men mogt aannemen wat sommige duitsche dagbladen omtrent de koncessiën van Engeland aan Frankrijk verzekeren. Volgens de *Wiener Presse* o.a. zou, wij gaven dit hiervoren reeds te kennen, Engeland geneigd zijn om de ondersteuning van de keizerlijke regering in de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie te koopen voor hare toetreding tot het onlangs mislukt Europeesch kongres. In dit geval toch zou Europa weder geplaatst worden in den toestand, welken keizer Napoleon door zijn congres-voorstel in het leven had geroepen.

Onder de vraagstukken, welke in dergelijk geval op den voorgrond zouden treden, behoort ook het poolsche. Met de lente toch zijn de poolsche opstandelingen weder in hef veld verschenen en hebben reeds weder verschillende gevechten geleverd met de russische troepen. Ofschoon de verdere tegenstand der Polen, na het zamentrekken der ontzaggelijke russische infanterie-drommen aan de boorden van den Weichsel, wel als wanhopig mag worden beschouwd, blijkt daaruit toch met hoe groot een afkeer de poolsche natie tegen Rusland vervuld is. Uit den heftigen strijd, welken zij nog altijd blijven voeren, leiden bovendien sommigen af, dat zij door beloften van eene andere mogendheid tot volharding in den strijd worden aangespoord. Wij behoeven deze mogendheid voor onze lezers niet nader aan te duiden.

Wij spraken zoo even van het napoleontisch kongres-voorstel van 5 November 1863. Men zal zich herinneren hoe in die troonrede werd gewezen op de omstandigheid dat zelfs Engeland de traktaten 'genereusement' gewijzigd had 'par la cession des îles Ioniennes.' Er moesten echter sedert dien tijd nog verschillende depêches en nota's gewisseld worden over dien afstand alvorens deze tot fait accompli was verheven. In de allerlaatste dagen van Maart heeft de afstand van het protektoraat over deze eilanden-groep eerst plaats gehad. Behalve het daarvan opgemaakt protokol werd tevens eene overeenkomst gesloten betrekkelijk de uitbetaling van pensioenen aan bewoners der Ionische eilanden, die daarop aanspraak hadden.

Zoo vormen dan thans deze eilanden een geheel met het ongelukkig Griekenland, alwaar het eene ministerie na weinige weken weder door een ander wordt opgevolgd zonder een einde te kunnen maken aan de onbeschrijfelijke verwarring, welke allerwege blijft heerschen. Wel heeft vooral het laatste ministerie Christides met vaste hand de teugels gegrepen van het bewind en reeds eenige doortastende maatregelen genomen om een einde te maken aan de oproerige gezindheid van de grieksche legercorpsen welke geneigd schijnen om de rol van praetorianen te blijven spelen, maar het heeft bovendien nog met zoovele andere hinderpalen te kampen, dat verschillende leden van het kabinet dezer dagen weder hun ontslag hebben verzocht. Trokken zij dit op verzoek weder in, toch schijnen de dagen van het ministerie geteld.

Men schijnt echter in Griekenland de leer toegedaan te zijn in eene fransche vaudeville verkondigd:

> Les ministres, race changeante,
> Sont du naturel du melon;
> Il faut en essayer cinquante
> Avant d'en rencontrer un bon.

Dit ‘essayer’ is echter voor den jeugdigen griekschen staat vrij gevaarlijk.

Wij willen dit ‘overzigt’ niet besluiten alvorens nog te hebben opgeteekend dat men in België steeds à la récherche is van een ministerie, en dat Nederland in de afgeloopene maand een bezoek heeft ontvangen van prins Napoleon, incognito reizende onder den naam van graaf de Meudon. De fransche regeringsbladen hebben de goedheid gehad om ons te verzekeren dat dit bezoek volstrekt niet met de politiek in verband stond; zij kwalificeerden de reis van den graaf de Meudon als ‘wetenschappelijk.’ Behalve in den landbouw - de graaf heeft in Nederland eenige ossen gekocht - schijnt prins Napoleon ook belang te stellen in de vestingbouwkunde. Deze speelt echter in het nederlandsch defensie-stelsel niet de hoofdrol; vooral het inundatie-systeem is daarin opgenomen. Bovenal vertrouwt men echter op de energie der nederlandsche natie om den vaderlandschen grond tegen iederen vijand te verdedigen.

Middelburg, 20 April.

W.A. VAN HOEK.

Letterkunde.

Misdruk.

Vrouwenliefde en Vrouwenleed, door Marius. Leiden, firma van den Heuvell en van Santen, 1864.

Door Marius! hm! zeker weêr een nieuwe *nom de plume.* Wie het wel wezen mag? Marius? Ja, we weten er al even weinig van als gij, mijn waarde; dat wil zeggen: volstrekt niets. En we noemen het gelukkig dat we er niets van weten. Met anonym te blijven bewijst een schrijver zijn lezers en beoordeelaars geen geringe dienst, en daardoor ook zich zelven. Want o zoo moeijelijk, zoo niet ondoenlijk is 't, de persoonlijkheid van een bekend schrijver zonder invloed te doen blijven op de beoordeeling van zijn werk. Eenzijdigheid, eenigermate althans, wordt dan schier onvermijdelijk, en - die kan wel niet anders dan schade doen aan wat de schrijver heeft beoogd. Vóór- of tegeningenomenheid, 't is altijd een valsch standpunt. Dáárom noemen we het een voorregt, dat ook in de verste verte het geheim van Marius' naam niet door ons wordt gegist. 't Is thans zijn boek en zijn boek alléén, dat we daar ter beoordeeling voor ons hebben, en we weten het nu, dat geenerlei invloed op ons werkt, als dat oordeel hoogst ongunstig is, als we dat boek een mislukt werk noemen. Het is een hard woord, dat we daar spreken, maar de waarheid in wier handen de eed van trouw wordt afgelegd door wie tot het oefenen van kritiek zich geroepen acht, ze eischt met onverbiddelijken ernst de handhaving harer regten. Daarom kunnen we dat harde woord niet terug nemen, want het is bovenal het gemis aan waarheid in het werk van Marius dat het ons deed uitspreken. Het doel van den roman toch moet, meenen we, het aanschouwelijk maken van de waarheid zijn. Als daar met vaste hand een greep wordt gedaan in het leven van huisgezin of maatschappij, en de heldere blik weet dan de bronnen op te sporen, waaruit de verschijnselen van dat leven zijn gevloeid, zie, dan is het waarheid die we te aanschouwen krijgen, als daar in verdichten vorm en in beelden dat verzamelde wordt neêrgelegd. De roman wordt daar een vruchtbaar middel om wereld- en menschen- en zelfkennis

aan te kweeken. Maar wanneer de voorstelling verkeerd en de strekking van den roman onwaar is, we bidden u, waartoe is hij dan nut? - moet men daar niet zijn doel als mislukt beschouwen?

En of we dat nu toepassen op ‘Vrouwenliefde en vrouwenleed’? We antwoorden vrijmoedig: ja. Maar de gronden voor die bewering, de bewijzen! Zeker, we zijn bereid die te geven, men heeft alle regt ze van ons te vorderen. We spraken van gemis aan waarheid: in de strekking van het bedoelde werk meenen we die in de allereerste plaats te kunnen aanwijzen. De liefde der vrouw van haar edelste zij te doen kennen, in haar kracht en in haar grootheid, dat is 't, meenen we, wat de schrijver zich bovenal heeft ten doel gesteld in zijn werk.

En dat die kracht en die schoonheid in zelfopoffering en in zelfverloochening zich openbaart, dat zag hij te regt. Maar hij miskent het beginsel der waarachtige liefde en daarom is zijn opvatting valsch. Die liefde heeft haar oorsprong uit God. 't Is een deel van den Liefdevolle zelf, dat Hij daarmeê in de ziel des menschen heeft neêrgelegd, daarom ook draagt ze den stempel harer afkomst op het voorhoofd. Tot meer reinheid en heiligheid voedt ze den mensch op, nooit kan *zij* hem tot het begaan van laagheden, tot het plegen van zonden brengen. 't Is dan een onedele hartstocht, die met *haar* naam zich maskert, maar waarachtige liefde kan het dáár nooit zijn. En nu ‘Vrouwenliefde en vrouwenleed’! Emma Darling, liever meisje, dan het liefste dat ge ooit hebt ontmoet, en dat geldt van haar innerlijke hoedanigheden, de uitwendige hebben heur beurt al gehad, geeft haar hand aan een man dien ze niet lief heeft, maar die *haar* een opregte liefde toedraagt. Ze doet dat alléén uit liefde, voor een ander jongeling namelijk, met wien ze in stilte was verloofd, maar die door het zien van een ander, nog schooner meisje dan Emma, wat verkoeld is voor haar, en nu aan de andere zijn hof maakt. Dat brengt Emma tot de overtuiging, dat er voor haar verloofde geen geluk meer denkbaar is, dan in het bezit van de coquette Betsy. Ze besluit daarom onder strijd en tranen en wanhoop, dat geluk te vestigen, door zelve een man te huwen voor wien ze niets gevoelt, door dien haar hand te geven, terwijl ze geheel haar ziel vervuld weet met het beeld van een ander, terwijl ze haar bestaan vernietigd noemt en verwoest, door die scheiding van hem. ‘Ik heb éénmaal in mijn leven iemand gekend, voor wien ik grootere liefde koesterde, dan ik thans nog voor u vermag te kweeken,’ had ze tot den heer van Bruynsing gesproken, toen die haar beslissing afsmeekte. Dat was een logen van Emma, ze had niet lief *gehad*, ze beminde dien iemand nog hartstochtelijk, ze had geen andere gedachte dan aan hem, en om zijn geluk te koopen, offerde zij haar eigen geluk en dat van dien ander op, en maakte, zoo als te verwachten was, zich zelve en haar echtgenoot diep ongelukkig. En dat alles is nu het werk der liefde, die is de drijfveer.

Marie Widmer, de andere vriendin, die door ‘een fiks, helder verstand zich aanbeveelt,’ uit wier mond men alzoo de waarheid mag verwachten, zij stilt het geweten der schuldige vrouw, dat door al de ellende waarvan zij zich de oorzaak zag toch eindelijk zich eens

liet hooren, zij stilt het door al haar zwakheid en dwaling, zoo als ze haar vergrijp noemt, eenvoudig op rekening der liefde te stellen, en Emma, de lieve, onschuldige, de lijdende en verongelijkte vrouw, zij berust natuurlijk ten volle in die uitspraak harer vriendin, en laat zich dan zeker verder troosten door haar eersten en éénigen geliefde, blijkens het slot van het laatste deel.

Zie, indien nu deze opvatting waarheid bevat, als de liefde werkelijk de bronwel is en de kweekster is van logen en bedrog, van dwaasheid en het vertreden van anderer regten en belangen, dan is het ook een gruwel van haar goddelijken oorsprong te spreken en van de verwantschap die *zij* ons geeft met God zelf. Neen, bij den hemel, dan is ze een telg van het rijk der duisternis, dan is ze den mensch ten vloek. Maar met al het vermogen dat in ons is, weêrstaan we zoodanige opvatting, en dan volgt daaruit, dat de Schrijver naar onze meening van het wezen der liefde een misvorming heeft gegeven, dat er geen waarheid in zijn werk is. Maar het is niet het éénige vergrijp tegen de waarheid, waarvan we 'Vrouwenliefde en vrouwenleed' hebben te beschuldigen. We missen haar ook in de voorstelling der karakters, inzonderheid in de vrouwenkarakters. Van de *lieve* Emma bragten we reeds iets ten bewijze bij, maar daar is nog haar moeder, mevrouw Darling, ''t was een goede, gemoedelijke vrouw, een vrouw naar de wereld, die zich voortdurend gelukkig gevoelde in het rijk zijn van haar zelve, het gezien zijn van haar man en het schoon zijn van haar dochter.' We moeten eerlijk bekennen ons in de verscheidenheden van dit karakter niet geheel te kunnen indenken, maar toch ze was een goede vrouw, staat er, en ze was niet zoo uitsluitend met zich zelve vervuld, om ook niet nog oog voor iets anders te hebben, en daarbij ze was moeder, en die moeder is nu volslagen blind voor al wat haar éénig kind daar onder haar oogen doorleeft, wat zelfs niet verborgen blijft voor een achttienjarigen jongen, en voor een kind: dat Emma verliefd is, zij merkt het niet op. Ze ziet 't evenmin als haar dochter op het toppunt van geluk zich voelt, door haar verloving met den uitverkorene, als dat wanhoop en zielesmart haar 't harte verscheuren bij zijn ontrouw. Maar zij weet en ze gist niets. Och, heeft dan de Schrijver het nooit opgemerkt, dat wonderbaar vermogen der moeder om als in te leven in 't bestaan harer kinderen, heeft hij het niet met bewondering gadegeslagen, dat moederlijk instinct, niet te misleiden schier, om ook de kleinste smart of vreugde dier kinderen als van zelve te voelen? En dat niet bij de hoog ontwikkelden maar, en niet slechts bij de uitstekendsten onder haar, openbaart zich dat vermogen, maar ook bij de ruwe vrouw, en ook bij de anders gansch niet voortreffelijke, zult ge de aandoenlijkste blijken er van kunnen opmerken, en slechts grove verdierlijking of alles overheerschende zelfzucht kunnen dat vermogen dooden of ook maar onderdrukken. En zulk een treurige uitzondering zou men toch tot gansch andere rubriek moeten brengen, dan die van goede gemoedelijke vrouw, of ook maar vrouw naar de wereld. Op zoodanig verschijnsel had de schrijver dan wel mogen wijzen, als geheele ontaarding der natuur, en de onreine bron daarvan openbaar maken. Maar 't was een vrouw, en van het be-

studeren der vrouwelijke ziel schijnt de Schrijver niet veel werk gemaakt te hebben, of 't kan ook zijn dat hij niet den minsten aanleg voor die studie heeft. Eén van beide moet wel 't geval zijn, hoe anders ook had hij van een drie-en-twintigjarige zoo een stroeve houten figuur kunnen vormen, als hij daar in Marie Widmer ons onder de oogen plaatst, de heldere van verstand, die door haar onhandige raadgevingen schier alles in de war stuurt, waar ze zich meê moeit. Van Emilie, *de savante*, willen we niet spreken, dat is een verschijning die, volgens den Schrijver niet op Nederlandschen bodem te huis behoort, en aangezien ons geen verdere inlichting toekomt over den volksstam waaraan ze is geparenteerd, vermeten we ons niet een oordeel uit te spreken, op grond van gebrek aan gegevens. Maar als een algeheele misvorming der vrouwelijke natuur, wijzen we op Emma, het *zwarte* zusje, ‘wier gelaat door den zonnegloed van het Oosten niet bijzonder sterk gebruind was.’ Het dertienjarig kind, dat beheerscht wordt door een, naar we meenen tot nog toe onbekend gevoel. 't Is geen liefde, o neen, maar 't openbaart zich in een gewaarwording van weemoedig geluk en van weemoedige zaligheid, als ze aan den twintigjarigen student denkt en in zijn nabijheid zich bevindt; het openbaart zich in een smachtende begeerte dat lijden haar zou worden toegeschikt om zijnentwil, 't was een streven om al haar gedachten met hem te verbinden, om zijn aandacht te boeijen, zijn belangstelling tot zich te trekken. Ze ondervindt de folteringen der jaloezy, ze dweept, mijmert, zucht, maakt op haar sterfbed het voorwerp van die vreemdsoortige genegenheid met haar gevoelens bekend, en laat bij haar dood de lezers in onzekerheid of de oorzaak daarvan nu is een gebroken hart of het roodvonk dat niet uit wilde komen. Zeker, in het hart van een kind reeds kan een kiem worden gelegd van wat later onder gunstige omstandigheden, tot liefde, tot hartstocht zich zal ontwikkelen, maar wat we daar in Emma aanschouwen is voorwaar geen bloesem in den knop: 't is een noodrijpe vrucht, die Goddank niet in de werkelijkheid t' huis hoort: 't is een schreeuwende onwaarheid. Nu ja, er is dan veel onwaars in dat boek, en dat is kwaad, de waarheid heeft zeker haar regt, maar door een boeijenden aangenamen stijl kan toch nog veel worden goedgemaakt. Men leest toch ook voor amusement. Zeker, wij meenen zelfs dat er men's zijn die lezen slechts voor amusement. Daarbij verre van ons, de waarde van een schoonen stijl te miskennen. Maar och mijn waarde, vertrouw er niet op, dat ge door het boek van Marius zult geboeid en betooverd en weggesleept worden, we meenen, dat ge u dan deerlijk bedrogen zoudt zien. Wat houdt ge er toch wel voor dat het boeijende en wegslepende van een roman uitmaakt? Zeker dit, dat ge kunt inleven in de gebeurtenissen en feiten die daar onder uw oogen geplaatst worden, dat de fantasie-beelden die ge aanschouwt leven en werkelijkheid voor u verkrijgen, die daar schepselen worden, even als gij zelven, van vleesch en van been, met een hart en een ziel, wezens, met wie ge kunt meêvoelen, met wie ge lijdt en geniet en vreest en hoopt, is 't zoo niet? Nu, en onbarmhartig wordt in ons boek elke illusie van dien aard verstoord door des Schrijvers eigen hand. Even als de on-

handige vertooner van echt marionettenspel steekt hij nu en dan het hoofd tusschen de coulissen uit, om ter verduidelijking van zijn vertooning u het een en ander toe te roepen. Hij breekt zonder u zelfs te waarschuwen het discours zijner acteurs af, om het zelf op te vatten, daarbij is de dialoog meestal stijf, gerekt en onbeduidend. Tal van beuzelingen worden u opgedischt, die niet het allerminst bijdragen ter verduidelijking der plastiek of der karakters, die in geenerlei betrekking staan tot de lotgevallen der personen, noch in het verleden noch in de toekomst. Gansche bladzijden zou men gevoegelijk kunnen uitligten zonder de allerminste schade aan het verhaal te doen. Maar is er dan bij zoo veel schaduw nu niet een enkel lichtpuntje aan te wijzen? Ja, ze zijn er, maar hoogst spaarzaam toch. Onder die lichtpuntjes rekenen we de schildering van de familie van der Veeme, die uit het leven gegrepen is: ook in het karakter van Helena Gerwin is eenige waarheid, en zelfs de onnatuurlijke betrekking tusschen haar en haar moeder wordt gemotiveerd door de armoedige omstandigheden waarin beide verkeeren en den ziekelijken toestand der moeder die haar zelfzuchtig en wreed maken. Bij al het excentrieke en vaak onnatuurlijke in de karakters van Arnold en Herman, spreekt daar toch ook bij wijle de natuur uit, even als bij Ernst Widmer en zijn vader, schoon naar onze meening die flaauwe zwakke karakters waarlijk de sympathie niet verdienen die de Schrijver voor hen schijnt te willen opwekken. Alzoo er zijn lichtpunten, maar ze zijn te weinig en te zwak, om door de duisternis en de schaduwen die zoo tastbaar en zoo algemeen zijn ook maar even heen te breken. Dat wil zeggen, dat naar ons oordeel het weinige goede dat er in gevonden wordt, het werk van Marius er niet voor bewaren kan om voor een mislukt werk verklaard te worden. Maar we hebben op dat goede gewezen eensdeels ter wille der onpartijdigheid, maar ook ten bewijze dat de Schrijver niet ten éénenmale van aanleg is verstoken. Zoo hij alzoo de roeping in zich voelt om met de gaven hem door God geschonken als romanschrijver werkzaam te zijn, dat hij zich dan toch met kracht en met ernst op de beoefening der natuur toelegge, allermeest zoo als die zich openbaart in zijn eigen gemoed en zoo als ze zich uitspreekt in de zielen van die daar om hem zijn in de wereld. Er rust een zwaarder verpligting op de taak van romanschrijver dan men het soms wel meent. Den menschen het schoone, het goede en ware aan te wijzen, onder aanschouwelijken vorm, zoodat ze het zien en het lief krijgen, zie, dat is waarlijk geen taak die ligtvaardig kan worden aanvaard, daarom meenen we met regt den romanschrijver ernstige studie te mogen aanbevelen, maar met hetzelfde regt zouden wij hem ook tot naauwgezet zelfonderzoek raden, of ook de roeping die hij in zich meent te voelen een gewaande is. Och, de middelmatige romanschrijver, die het niet verder brengt dan lezers een oogenblik te vermaken of hen helpt den tijd te dooden, zijn invloed is als die van den ademtocht des winds die de oppervlakte des waters een oogenblik doet rimpelen en dan spoorloos verdwijnt. Slechts voor de door God daartoe geroepenen, die met de magt van het genie over geesten weten te heerschen en in de zielen kunnen ingrijpen, slechts voor de zoo-

danigen is een rijke oogst op dat gebied weggelegd. Maar God heeft een oneindig arbeids-veld voor zijn kinderen opengesteld, en wie nu maar zijn krachten regt weet te schatten en te wegen, hij vindt gewis een plaats daarop zich toegewezen, waar hij met vrucht arbeiden kan, en zeker ook oogsten. Maar wie blijft grijpen en zich uitstrekken naar 't geen blijkbaar niet onder zijn bereik is gesteld, die miskent zijn waarachtige roeping, die strijdt tegen den Almagtige zelf.

Vertalingen en herdrukken.

De parel van het eiland. Een verhaal van Mrs. H. Beecher Stowe, Schrijfster van de Negerhut. uit het Engelsch. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1862.

Of de geheimen van het vrouwenhart ontsluijerd, had welligt de schrijfster aan den titel van haar boek toegevoegd, als ze eenige tientallen jaren vroeger had geleefd en geschreven. Men was 't toen zoo gewoon, den hoofdinhoud van het boek, gemakshalve zeker, maar met één in den titel te vermelden. Men behoefde er dan zelf niet naar te zoeken. Tegenwoordig is men zoo voorkomend niet. De titel is meestal zeer onbepaald, en de lezer moet nu de moeite nemen zelf over de bedoeling en den inhoud van het gelezene na te denken, ten minste als hij die *wenscht* te begrijpen. En 't is goed ook, meenen wij, dat men ons tot nadenken dwingt. Krachten die ongebruikt blijven, roesten of verlammen en - 't mogt met onze denk-kracht ook eens zoo gaan. 'k Dacht dan na over de strekking van ‘de parel van het eiland,’ en 'k meende die te vinden in het aan 't licht brengen van wat er voor velen duisters en ongekends is in 't vrouwelijk hart. 't Vrouwelijk hart! hm! een gevaarlijk terrein, geheimzinnig niet slechts, maar van kieschen en teêren aard, bespot vaak en miskend. Toegestemd, maar juist in die laatste bijvoeging meenen we de aantrekkingskracht van het onderwerp tot de schrijfster te vinden. Ook in de opvatting van en de gevoeligheid voor miskenning schijnt ons het menschdom in twee helften verdeeld. De ééne, wij staan er niet voor in, dat de verdeeling wiskunstig juist is, is uiterst prikkelbaar, waar het de miskenning harer eigene persoonlijkheid geldt, ze voelt dan ziekelijk fijn, maar die overspanning schijnt haar dan ook uitgeput te hebben. De andere heeft het oog geopend, ook voor wat daar rondom haar wordt gedragen en geleden. Ze voelt de miskenning, die anderen treft, ze krimpt van pijn, waar ze hen ziet gekwetst. Dat Mrs. Beecher Stowe tot de laatste behoort, zal wel door niemand, die de beroemde schrijfster kent worden betwist. Datzelfde gevoel was 't dat haar dreef tot den strijd voor de vertrapte regten van 't rampzalig ras, dáár in 't Zuiden van haar land, dat een kreet haar deed slaken, zoo luide, dat hij doordrong tot in 't harte der Christenheid. Een kreet, die nog natrilt, tot op dezen oogenblik toe. Datzelfde gevoel is 't naar wij meenen, dat onzer schrijfster de pen in handen gaf, toen ze de ‘de parel van het Eiland’ schreef. Ze strijdt voor de miskende regten van 't vrouwelijk hart. En zeker, het terrein waarop ze zich thans beweegt, is van teederen, kieschen aard, maar daarom ook heeft ze zich als geoefend strij-

der gansch andere wapenen gekozen. Ze uit thans geen kreeten die door de wereld weêrgalmen, ‘de parel van het eiland’ zal wel niet op ieders lippen zijn, zoo als het ‘de Negerhut’ was. Er zijn zaken zoo teêr dat men ze slechts fluisterend bespreken mag, dat ze maar door een sluijer mogen worden aanschouwd. Mrs. Beecher Stowe heeft het gevoeld. Ze treedt daar niet op als luide aanklaagster, tegen wie de regten van 't vrouwenhart vertreden, ze geeft maar het verhaal van een paar eenvoudige meisjes: twee jeugdige harten, die worden opgeofferd aan den hartstocht van één man. Och 't is niets ongewoons. Een jongeling, die zich niet zeker gelooft van de wederliefde van het meisje, de parel van het eiland, waaraan hij zich nog niet heeft verklaard, maakt het hof aan hare vriendin Sally, om daardoor haar ijverzucht te prikkelen en haar hartstocht aan te blazen; wat is meer alledaagsch dan dat? Hij denkt er zelfs niet over, wat wreed spel hij speelt. Hij beschouwt slechts het oppervlak der zaken, en och, dat blijft zoo kalm. Van al den strijd en de onrust, van het lijden en dulden, binnen in dat vrouwelijk hart, vermoedt hij niets. Hij weet niet, wat kracht er kan schuilen in zoo'n eenvoudig meisje, als ze haar vrouwenwaarde handhaaft. Maar de oogen worden hem geopend, hij ziet 't wat rijkdom van liefde er in dat trouwe hart voor hem bewaard bleef, en vol blijde verrukking keert hij zich thans tot de eerste geliefde, en eigent al haar liefde en teêrheid zich toe, als zijn natuurlijk eigendom, zonder zich te bekommeren om dat andere hart dat hij als speelbal heeft gebruikt. Of 't ook gekwetst werd bij zijn ruwen greep, of 't geleden heeft, onder dat wreede spel, och hij denkt er niet aan. Toch is Mozes geen slecht of bedorven jongeling. O neen, hij is maar een beetje zelfzuchtig, zelfzuchtig ook in zijn liefde, hij begrijpt maar niet regt wat liefde is. De parel zal 't hem leeren. Of onder den strijd dien ze heeft gestreden, haar harte gebroken is, tot niet weder heelens toe, de schrijfster spreekt het niet uit, ze laat 't slechts vermoeden. Het teedere gestel van het meisje wordt immer zwakker en kwijnender, en treffend schoon is de strijd geschetst, dien daar de frissche levenslust heeft te doorworstelen, bij het denkbeeld van den naderenden dood. Daar schiet het haar eenklaps door de ziel, dat welligt die dood de zelfzucht in 't hart van den geliefde zal breken, 't wereldsgezind gemoed tot God brengen. Ze voelt het als bij instinct, de woorden die ze thans tot hem zal spreken zullen blijven hechten in zijne ziel, de rust waarmeê zij zich zal overgeven aan de leidingen Gods, zal ook aan zijn gemoed zich meêdeelen. Ze voelt het, dat ze meer magt zal oefenen over hem na haar dood, dan wanneer ze ware blijven leven. En 't is liefelijk, thans dat jeugdige wezen in haar laatste levensdagen gade te slaan. Ze heeft nu vrede gevonden, volkomen vrede, geen enkele gedachte meer heeft zij thans voor zich zelve, om geheel zich te wijden aan het doel, dat haar tegenlacht. Zie dat is eene opvatting van de liefde, van haar verhevene, van haar ware zijde. Eene liefde, die zich zelve kan vergeten, en verloochenen, om alles te zijn voor het beminde voorwerp, dat is de liefde van God zelf, zich openbarend in zijn menschenkind. Onder de vele lezers en lezeressen, die dit verhaal, vertrouwen we, wel vinden zal, zullen er zeker gevonden worden, die het woord liefde vaak op de lippen hebben gehad, en haar ook in 't hart wanen te hebben, och, mogten ze zich 't afvragen met het oog op dit eenvoudig kind der natuur, of ze dat gevoel waarlijk hebben gekend en gepeild. Mogten ze 't van haar afzien dat er nog een dieper beteekenis in ligt, dan er ligtzinnig over te beuzelen en te schertsen, dat spelen met harten nog geen liefde mag heeten, en evenmin de hartstocht die slechts zich zelven

zoekt. En of nu het schoone doel van de Parel is bereikt en of Mozes ook nog een andere vrouw heeft gevonden? Wij weten waarlijk geen beter antwoord hierop te geven, dan den nieuwsgierige of liever belangstellenden lezer naar het verhaal zelf te verwijzen. 't Is waarlijk zeer lezenswaard, en 't zal wel de moeite loonen. De nevenfiguren zijn natuurlijk en fiks geteekend, met zeer uiteenloopende karakters, die gloed en beweging aan het geheel geven. De vorm en stijl is, zoo als men die van de schrijfster van de 'Negerhut' mag verwachten. En of dit dan nu een boek is waarin geene feilen zijn te vinden? Te vinden? welligt als men er naar zoeken wilde.

Maar het *zoeken* naar schier onmerkbare vlekjes in een helder zuiver beeld komt ons als een hatelijke taak voor, waarmeê we ons niet belasten. Onvoorwaardelijk prijzen we alzoo de lezing van 'de parel van het eiland' aan.

Het huis op de Heide. Een familieverhaal, door de schrijfster van 'Margaret Maitland', 'de Heer van Norlau' enz. Uit het Engelsch door Antonia, Amsterdam. P.N. van Kampen, 1862.

De zucht naar vrijheid is ieder mensch ingeschapen. Ze getuigt van 's menschen roeping tot vrijheid. Dikwijls echter wordt ze verkeerd opgevat. De mensch, bij wien de zinnelijkheid en zelfzucht overheerschen, waant zich vrij wanneer hij kan leven naar de inspraak zijner neigingen. Door zijn begeerten geleid, rukt hij de zedelijke en maatschappelijke banden van één en treedt ze met voeten. Zich vrij wanende is hij niettemin de slaaf zijner hartstochten. De ware vrijheid toch voor den redelijken en zedelijken mensch bestaat daarin, dat hij zich kan ontwikkelen tot 't geen hij naar zijn aanleg en bestemming wezen moet. Van Gods geslachte en tot God geschapen, is de ware vrijheid voor hem in de volkomenste afhankelijkheid van God gelegen. De mensch die wil wat God wil, is alléén waarlijk vrij. 't Is er helaas! nog ver van af - dat die vrijheid 's menschen deel is. Niettegenstaande het Christendom ons die vrijheid te aanschouwen geeft in den persoon van Christus, niettegenstaande deze persoonlijkheid werkelijk eenige gestaltenis verkregen heeft in hen, die zich naar Christus noemen, behoort die vrijheid voor den mensch nog tot de idealen, die verwezenlijkt moeten worden. Zoolang de menschheid nog niet in het bezit is dier vrijheid, zijn er wetten noodig om de persoonlijke en gemeenschappelijke vrijheid te waarborgen en te handhaven. Die wetten, ze zijn er Gode zij dank! Maar ze dragen het kenmerk der onvolmaaktheid van hare zamenstellers. Een proeve daarvan vinden wij zeker in de Engelsche wet, waar deze de regten van het individu ten opzigte van zijn eigendom handhaaft.

De Engelschman draagt er roem op, dat hij een vrije zoon van het Noorden is. Hij verheft zich op de wet, die ieders individueele vrijheid beschermt; en dezelfde man, die trotsch op zijn natie en zijn land, andere landen en volken minacht, maakt zich aan het grofste misbruik van vrijheid schuldig; dezelfde wet, die hem tot een vrij individu verheft, miskent op de vreemdste wijze de regten van het huisgezin.

De wet in Engeland geeft vrijheid om het eene kind ten koste van het andere te bevoordeelen, en miskent de regten der vrouwelijke telgen zoozeer, dat zij deze tot de afhankelijkste wezens maken kan[*)]. De vrije

*) English law of the heritance. A man having wife and children and dying *intestate*, leaving *real* property, and personal property the estate would be divided in the following manner;

Engelschman gebruikt die wet tot voeding van zijn trots. Zijne schatten bragten hem in eer en aanzien, welnu, zijn naam zal geëerd en magtig zijn ook na zijn dood. Op zijn oudsten zoon bouwt hij zijn toekomstigen roem. Voor hem is de schat, en voor zijn broeders en zusters een jaarlijksche toelage, even genoeg om ze niet den hongersnood prijs te geven.

Diezelfde Engelsche wet geeft aan een ieder vrijheid om met zijn eigendom naar goeddunken te handelen. De vrije Engelschman onterft zijn eigen kind en geeft het aan armoede prijs om zijn haat aan hem te koelen.

't Is tegen deze wet dat miss Oliphant's roman ‘het huis op de Heide’ gerigt is. Horatio Scarsdale wordt ten nadeele zijns vaders, de éénige erfgenaam zijns grootvaders. Om echter te voorkomen dat Horatio als een regtgeaard kind zijn vader de erfenis afstaat, bepaalt de haatdragende grootvader bij testament, dat Horatio eerst na den dood zijns vaders, zijn regten als erfgenaam mag doen gelden. Gegriefd en verbitterd door deze onbillijke handelwijze, vliedt de onterfde zoon met zijn beide kinderen de zamenleving, en wreekt zijn teleurstelling op hen. Norsch en onbillijk, stijf en afgemeten in zijn gedrag, behandelt hij hen als vreemden, die aan zijn zorg zijn toevertrouwd. Onwillekeurig beschouwt hij Horatio als de oorzaak van zijn ongeluk; - hij haat hem, en verzwijgt uit afgunst de schitterende toekomst, die hem, na zijns vaders dood, wacht. De onvaderlijke behandeling wekt baloorigheid en achterdocht bij den zoon, slechts droefheid bij de dochter.

Horatio vergeeft het den vader niet, dat hij hem zulk een somber en eenzaam leven doet leiden. Zelfzuchtig van aard, denkt hij alléén aan zijn eigen grieven en voedt daarmede den haat, dien ook hij den vader toedraagt. Één gedachte slechts bezielt hem. Hij wil - hij wil het geheim kennen, dat zijn vader zorgvuldig voor hem verborgen houdt. Hij ontvlugt het huis op de Heide, wordt klerk bij een notaris en komt eindelijk door onvermoeide pogingen, tot de ontdekking van de oorzaak zijner verdrukking. Nu ook rijst zijn haat ten toppunt. De onedele drijfveer van de behandeling zijns vaders, zijn treurige jeugd, zijn boersche opvoeding, die hem nu een doorn in 't oog worden, vermeerderen den afkeer dien hij reeds van hem voelt. Begeerig strekt hij de hand uit naar den schat, die de zijne is, maar altijd stelt zich het barsche, wantrouwende gelaat van hem, aan wien hij 't leven verschuldigd is, als een belets el tusschenbeide. De dood alléén kan hier raad schaffen, den dood roept hij in - maar die weigert te komen. Zijn vader leeft en blijft leven en berooft hem daardoor van de schatten waarnaar hij zoo vurig haakt. Eindelijk kent die begeerte geen grenzen meer - ze *moet* voldaan worden! In Horatio's bedorven hart is geen plaats meer voor edele aandoeningen. Als een moordenaar sluipt hij des kluizenaars woning binnen - stort het vergif uit in den beker dien de vader straks aan de lippen zal brengen..... en.... doch wij willen den lezer het genoegen niet benemen door hem den afloop van het verhaal mede te deelen. Genoeg zij het hem, dat miss Oliphant's begaafde pen ook hier weêr den hoogsten lof verdient. Krachtig en helder zijn haar karakterschetsen, nuttig en leerrijk haar wenken, maar vooral edel is de strekking

> all the landed property (if freehold) would go to the eldest son (this is the law of primogeniture) of the personel property *one thiers* would go to the widow and the rest would he equally devided among the other children; and should there be no *sous* then the landed property (unless entailed) would also be equally devided among his daughters. This is the case of a man dying *intestate.* But a man has the right of leaning his property by will in any way he may please-whether that property be real or personel - of course taking for granted the landed property has no liens on it.

van haar schrijven, dat de feilen der wet in het helderste licht stelt en zich altijd en overal tegen een ritueele vrijheid verklaart, die de ware vrijheid benadeelt. - Heil zij haar streven. - Der vertaalster brengen wij onzen dank toe, dat zij de bloem op Engelsch grondgebied ontloken, zoo frisch en gaaf in Hollandsche aarde overplantte.

CELESTINE.

Mengelwerk.

Lessing en de Duitsche litteratuur.

> ‘Er war die lebendige Kritik seiner Zeit.’
> H. HEINE.

Begrijpen en waarderen! zie daar de beide wachtwoorden van onzen tijd. Betrekkelijk ontbloot van krachtig scheppingsvermogen*), eer nog tot indifferentisme neigend dan tot enthuziasme, afkeerig evenzeer van onbillijke verguizing als van holle bewondering, poogt het tegenwoordig geslacht - en het strekt dit, dunkt mij, niet tot oneere - in den geest van vorige tijden dieper in te dringen, hun vaak zonderlinge uitingen te begrijpen en ze te wegen op de schaal eener zoo veel mogelijk billijke en onpartijdige kritiek.

Zoodoende verzamelt het misschien het benoodigd materiaal en legt het de grondslagen van een gebouw der toekomst, dat naar we hopen harmonischer en bevalliger zal zijn dan het tegenwoordige.

Zoo vereffent het tegelijkertijd eene achterstallige, dringend afdoening eischende schuld.

Begrijpen en waarderen die twee gaan om zoo te spreken hand aan hand. Naarmate de historische zin is ontwaakt, naarmate men de dingen minder in een gekleurd, meer in hun natuurlijk licht is gaan beschouwen, naar diezelfde mate is men ook billijker geworden jegends het voorgeslacht en heeft zich menig overhaast, partijdig oordeel aanmerkelijk gewijzigd.

Met name de achttiende eeuw wordt met heel andere oogen aangezien dan voorheen. - Wat al namen vroeger door het slijk gesleurd, die wij thands met eerbied noemen, - ook omgekeerd. Één vooral is er onder de groote woordvoerders dier eeuw, wiens figuur gedurig meer op den voorgrond treedt, in steeds klimmende mate bewondering wekt, voor wien de kinderen onzer eeuw, voor zooveel zij de leus: ‘vooruitgang’ in hun banier voeren, onverholen sympathie aan den dag leggen, 't is de schepper van den Nathan, de vader der historische kritiek, Gotthold Ephraïm Lessing. - Ondanks

*) Merkwaardig is in dit opzicht wat Emile Montégut onlangs schreef over: *le théatre contemporain* in Frankrijk - Revue des deux Mondes 1 December 1863. Men leze vooral het slot.

die groote ingenomenheid zou ik nogthands met bescheidenheid de vraag willen stellen: Is die hulde hem toegebracht, niet te dikwijls nog eene eenzijdige? Ziet men, staande voor het kijkgat der Moderne Theologie, niet te veel in hem, ter wille van den Theoloog, den letterkundige, den aesthetiker over het hoofd?

Zoo kwam mij althands vaak in den zin, wanneer ik in geschriften van religieuzen of theologischen aart gedurig Lessing zag aangehaald, en wekte in mij den lust om te beproeven, hem ook eens van een andere, zoo ik mij niet bedrieg, bij het algemeen minder bekende zijde - voor te stellen. - Want, ofschoon op geen enkel gebied volslagen vreemdeling, en door zijn geest naar alle zijden heen krachtig hebbende gewerkt, was Lessing toch bij uitnemendheid kritikus en kunstrechter. Het meerendeel zijner veldslagen en strooptochten had ten doel om Poëzie en Dramatiek uit de enge kerkerwanden van den wansmaak te verlossen. - Het best is hij te vergelijken bij een dolend ridder, die tot aan zijn jongsten snik voor het ware, schoone en goede, voor de onafhankelijkheid van wetenschap en kunst heeft gekampt.

Nooit doet men zijn nagedachtenis dan ook schreeuwender onrecht aan, dan wanneer men hem eenigzins ook maar als partijman zich voorstelt of hem aan het hoofd eener theologische *richting* plaatst.

Want het eigenaardige en oorspronkelijke zijner persoonlijkheid ligt juist hierin, dat hij geheel op zich zelv' stond en aan geen enkele partij toebehoorde; dat hij een revolutionair was in den edelsten zin van het woord: een vrijbuiter met sterk gewapenden bodem, die voor eigen rekening voer, overal op rooven en plunderen of op het ontdekken van nieuwe streken uitging: een rusteloos zoekende geest, die schier op ieder gebied van kennis den eersten stoot, het initiatief heeft gegeven, door allerlei vragen op te werpen, ze voor een deel te beandwoorden en zoo tot verder nadenken en onderzoek te prikkelen, geen man van systemen of dogmen.

Sterker kan dit niet worden uitgedrukt dan hij zelf heeft gedaan in een zijner theologische strijdschriften, waar hij, op den hem eigen paradoxalen trant, terstond bij den aanvang verklaart dat, zoo het hem mocht gelukken onder het schrijven zich zelv' te overtuigen, hij zijn opstel onmiddelijk zou verscheuren: alleen in tegenovergesteld geval was hij bereid het in druk te geven, opdat anderen op zijne twijfelingen konden voortbouwen en zoo ligt tot eene betere oplossing komen.

Lessing had de waarheid lief alleen om haar's zelfs wil, niet om haar praktische rezultaten. - Onverschillig waren hem de uitkomsten van zijn onderzoek: - om het onderzoek zelf, om de rechte methode was het hem te doen.

Tegenover de falsche aantijging van een Klotz c.s. die hem beschuldigden van, als een veelarmigen reus, in de dienst van een menigte Tijdschriften te staan, gaf hij ten antwoord: ‘Ik ben een molen en geen reus. Ik sta op mijne plaats een heel eind ver buiten het dorp, op een zandheuvel alleen, en kom tot niemant, en help niemant en laat mij door niemant helpen..... Van den vollen, ruimen dampkring om mij heen verlang ik geen vingerbreed meer, dan juist zooveel als ik behoef, om mijne wieken vrij te kunnen bewegen. - Maar die ruimte moet

men mij dan ook laten. - Muggen des noods kunnen er door heen gonzen; maar ondeugende knapen moeten zich niet verstouten er ieder oogenblik onder door te loopen, en nog veel minder moet een hand, die niet sterker is dan de wind die ze ronddraait, ze willen tegenhouden. Wie door mijne wieken in de lucht wordt geslingerd, heeft het zich zelv' te wijten - ook kan ik hem niet zachter neerleggen, dan hij valt.'

Of nu zulk eene wel wat ruwe en hoekige persoonlijkheid, die daarbij het ongeluk had meestal den spijker op zijn kop te treffen*) - met wie de aanraking voor niet weinige zijner tijdgenooten, veel minder liefelijk is geweest, dan menigeen zich dikwijls voorstelt - in onze dagen juist bijzonder in den smaak zou vallen, meen ik haast te durven betwijfelen.

Zeker is het, dat zij een weldaad is geweest voor zijn' tijd. Zeker is het dat, om den duitschen Augiasstal van platheid, nietsbeduidendheid, wansmaak, betweterij en philisterachtigheid te reinigen in eene periode, waarin noch Goethe noch Schiller dien tot een waarachtigen Muzentempel hadden omgeschapen, geen minder vaste en krachtige hand werd vereischt dan de zijne, die, zonder aanzien des persoons, en met afdoend gevolg den geweldigen bezem der kritiek naar alle zijden heen heeft gezwaaid. Dat hem, even als ieder mensch, al stak hij ver boven zijn tijd uit, min of meer de gebreken zoo goed als de deugden er van aankleefden, kan niemant bevreemden. Wie hem echter om de eerste scheef zou willen aanzien, bedenke wat Duitschland was in den aanvang der 18de eeuw. Ook *met* die gebreken (waarin toch ook weêr voor een deel het geheim schuilt zijner verwonderlijke kracht), hebben wij hem lief als den edelsten vertegenwoordiger niet alleen, maar ook als den weldoenden Genius van zijn tijd: lief als den duitschen volksheld bij uitnemendheid die, in spijt van allerlei kleingeestigen tegenstand en neêrdrukkende ervaringen, onvermoeid en onbaatzuchtig naar de verwezendlijking van het schoone ideaal heeft gestreefd, om ook aan zijn volk, onder de overige toongevende natiën van Europa, een eervolle plaats te verschaffen.

Duitschland heeft aan hem den roem en de bloem zijner letterkunde te danken.

Gunt mij, hem als den grooten baanbreker en wegbereider op het gebied van letterkunde en aesthetiek, in eenige losse vluchtige omtrekken te schetsen*).

Wij moeten daartoe eerst een heel eind stroom-opwaarts.

I.

Een zonderling veelbewogen eeuw was ze, die 18de.

Uit den bonten chaos der verschillende meeningen ontwikkelde zich van lieverlede, door scheiding en verbinding, een volslagen nieuwe opvatting van het wezen eener menigte van zaken, - op welke tot dusver de aandacht niet was gevallen.

De humaniteits-idée, zoolang in zware windselen besloten, begon met kracht zich van dat logge omkleedsel te ontdoen.

Duitschland vooral had te dezen opzichte een zwaren en moeijelijken kamp

*) H. Heine (in zijn Salon IIer Theil) vergelijkt de scherts van Lessing bij een groeten Duitschen kater, die met de muis speelt, eer hij haar worgt.

*) En zoo tevens eene bijdrage te leveren tot de kennis der litterarische beweging in de voorgaande eeuw.

te doorstaan. Ten gevolge zijner staatkundige en kerkelijke verwikkelingen, was het, na in de 16de eeuw een zoo schoone en edele roeping onder de volkeren te hebben vervuld, gaandeweg door deze overvleugeld en voorbijgestreefd.

Toen hier en in Frankrijk, om bloot van deze beide te gewagen, de kunst reeds eene eervolle hoogte had bereikt, bezat Duitschland nog zoo goed als geene letterkunde.

De plant die hier, onder den hemel der burgerlijke vrijheid, ginds onder den beschermenden invloed van een glansrijk en kunstlievend hof betrekkelijk welig was opgegroeid, kon dàar onder den vereenigden druk van de ongunstigste politieke en kerkelijke toestanden bij geen mogelijkheid zich ontwikkelen.

De poëzie, uitsluitend òf van geestelijk gehalte en in de dienst der kerk, òf tot tijdverdrijf en bewierooking der hoogere standen aangewend, in beide gevallen even leeg en schraal van inhoud als stijf en houterig van form, welde niet meer, gelijk in de 16de eeuw en vroeger, vrij uit den boezem des volks, maar werd, onder de handen der geleerden als een vak, een broodvak nog wel meest, naar stijve schoolsche regelen, beoefend. De duitsche taal, nog zoo goed als ongevormd, uit het onderwijs en van de Hoven door het deftige Latijn en het meer smijdige Fransch verdrongen, had daarenboven geringe kans van zich te ontwikkelen, zoolang ze als voertuig moest dienen van allerlei gebrekkige vertalingen of navolgingen, 'tzij van de klassieken der oudheid, 't zij van Italiaansche, Fransche of Nederlandsche schrijvers, van welke laatste Hooft en Vondel minder, Jacob Cats daartegen wegends het vrome gehalte zijner verzen (men oordeelde anders toen dan tegenwoordig), *bijzonder* in den smaak viel.

Wil men van deze periode, die in 't midden der 17de eeuw door zekeren Opitz, een geleerd en voor zijn tijd dichterlijk man in Silezië, die zich ontzachelijken aanhang en roem heeft verworven, wordt geopend en tot in de eerste helft der 18de eeuw heeft voortgeduurd, zich eene eenigzins duidelijke voorstelling vormen, men denke dan aan het heirleger prulpoëten, rijmelaars, bruilofts- en verjaringsverzenmakers, aan de herders- visschers-stroomveld-zangen-, klinkdichten vervaardigers, - aan het tal van dichtlievende genootschappen in de 17de eeuw ten onzent, aan een Aernout van Overbeke, Swaanenburgs Parnas en diergelijke, in één woord aan dat welbekend, oud-Hollandsche, volkomen ongenietbare, alleen uit een historisch oogpunt belangrijke, door van Lennep in zijn Lukas Helding vereeuwigde type.

Opitz zelven (beter misschien nog zijn tijdgenoot Paul Fleming in Saxen, hoewel deze minder invloed heeft geoefend), moet men dan eenigzins, al staat hij ook oneindig lager, zich in de plaats denken van onzen Vondel. Op 't gebied van letteren toch, was hij, naar zijne tijdgenooten afgemeten, werkelijk een Fenix te noemen.

Vergunt mij tot kenschetsing van die dusgenaamde Opitz-sche school en tot afmeting daarnaar eenigzins van den tijdgeest, u een paar staaltjens ten beste te geven. In eene satyre van zekeren Gottfr. Wilh. Sacer, ook als dichter van geestelijke liederen bekend, welke laatste over 't geheel, door hun mindere platheid en ruwheid gunstig tegen de drinken minneliederen afstaken, wordt, bij

wijze van Hippokreen-ontzwaveling, de heerschende dichtwoede aldus geparodiëerd. De schrijver geeft in zijn boekjen aan Hansworst - een type van al de verzenkladders en broddelaars zijner dagen - de navolgende ironische voorschriften voor 't geval dat zij de dichterkroon machtig willen worden. - ‘Vlijt, geleerdheid, historische studie, zegt hij o.a. zijn daartoe geheel overbodig; - Uilenspiegel, Claus Narr en diergelijke zich ten voorbeeld te kiezen is vrij wat beter. - Wie in zulke schrijvers zich eenige belezenheid heeft verworven, en dan nog niet tot het besluit kan komen om in veertien dagen tijds een dichter te worden, is geen knip voor den neus waard. Philosophie, studie van de ouden is evenzeer de grootste gekheid. - Dan nog liever in oud-duitsche boeken gesnuffeld, om zoo gemakkelijker met geleende veêren te pronken.’

Hij leert vervolgends zijn' Hansworst eenige kunst- en handgrepen, die te pas kunnen komen b.v. bij het maken van een verjaringvaers. - Weigert deze zich daaraan te binden, dan moet hij maar beginnen met op zijne pen te kaauwen, naar den hemel te zien, de balken van de zoldering te tellen en zoo stilletjes te wachten tot hem iets invalt. Helpt dit alles nog niet, dan schiet er niets over dan naar de wijnflesch te grijpen, (aangezien het woord poeët afkomstig is van *potus*: drinken), of een pijp op te steken. Mogelijk beurt dan wel de damp die uit de pijp komt, hem omhoog in den zadel van Pegasus. Werd niet evenzeer de priesteres te Delphi door rook in vervoering gebracht? - 't Spreekt van zelf dat hij iedere gelegenheid om te dichten moet aangrijpen. Telkends om zoo te spreken, als hij hoest of niest moeten er Akrosticha, Anagrammen en Sonnetten voor den dag komen.

Ook *ex tempore* moet hij dichten. (Du muszt auch ein *extemporaneus* sein.)

‘Op bruiloften zorge hij vooral onkiesche aardigheden en platte raadsels op te disschen. Voorts kieze hij klinkende opschriften boven zijn vaerzen, b.v. naar de wijze van dien poëet die zijn boek opdroeg: *aan wijlen den welgedanen, in vele lood regenende, stukken donderende en kruid bliksemende veldslagen en tochten zich mannelijk gedragen hebben den kapitein N.N.*

De schrijver treedt vervolgends op het gebied der prozodie. ‘Gij moet de lengte uwer vaerzen, zegt hij, met een stokjen afmeten. - Blijkt een woord wat kort te zijn, rek het dan wat uit, of is het te lang, hak er een stuk af. - Volg vooral ook, zegt hij, de belachelijke gewoonte om alles in een mythologisch kleed te steken, zoodat er noodzakelijk eene afzonderlijke verklaring bij moet. En vergeet niet ten overvloede, bij wijze van aanhangsel ‘u bij uwe lezers te verontschuldigen, dat gij dit te midden van allerlei drukkende ambtsbezigheden, in vliegende haast hebt moeten neerschrijven. Neem, gaat hij voort, uit iederen dichter de beste gedeelten, knoei die dan zoo wat dooreen en strooi er wat latijn en vreemde woorden tusschen. Dit laatste vooral doet een heerlijk effekt - of klinkt het niet wonder galant een heer tot een dame te doen zeggen:

Reverirte Dame,
Phoenix meiner âme,
Gieb mir audienz;
Eure Gunst meriten
Machen zu Falliten
Meine Patienz u.s w.

Zooveel over de elocutie - ook over de *dispozitie* heeft onze Satyricus een en ander aanbevelenswaardigs aan onzen vriend Hansworst op het hart te drukken. Maak, zegt hij, een breede, ferme deur aan het begin, al is uw huisjen ook nog zoo klein. - De inleiding moet zijn als de gordijn van Parrhasius, die als men haar wegtrekt, niets te zien geeft. - Begin maar, en breek u het hoofd niet over het slot; - schilder het hoofd van een jonkvrouw, plaats dat op een paardenhals en eindig met een zwanenstaart. - - Geloof, zegt hij verder, allen die u prijzen en wees op uw beurt ook kwistig met den lofkwast. Noemt gij iemant een *Fleming*, hij zal niet nalaten, u als een *Opitz* terug te begroeten.'

Niet minder wordt in deze satyre ook de geesselroede gezwaaid over het najagen van de gunst en bescherming der grooten.

Is het u waarlijk te doen om een lauwerkrans te behalen, zorg dan, raadt hij, de gunst u te koopen van dezen of genen Maecenas. - Wisch u de schaamte van het voorhoofd; wat men Eer noemt is vaak niets anders dan de zon, die zoo goed modder als paerlen beschijnt. Wijst hij u in den aanvang af, bestorm hem met aanhouden en bedelen. - Hebt gij ten laatste de begeerde kroon gekregen, zoo laat u in allerlei dichtmaten verheerlijken, - en geef er niets om of een Satyricus u laakt. - Kortom bewierook u zelf', - wees uw eigen afgod. enz. enz.

Uit dit proefjen, dat op ernstige en degelijke bronnenstudie schijnt te berusten, en de gandsche Opitzsche dichterschool met genoegzame juistheid te karakterizeren, kan men zich, dunkt mij, vrij wel een denkbeeld vormen van den geest en het gehalte der letterkunde van die dagen. Nuchterheid, platheid, smakeloosheid, gemis aan alle zuiver, natuurlijk gevoel en aan een greintjen verbeeldingskracht, ziedaar hare meest kenmerkende eigenschappen. Gelijk Opitz zelf zich uitdrukt in zijn boek: *von der teutsche poetërei*: 1624, moest de poëzie dan ook geheel als een kunst worden, aangeleerd. Uit Grieksche en Latijnsche auteurs moest men zich de noodzakelijke bouwstoffen en handgrepen pogen eigen te maken. In het Treurspel moesten doodslag, brand, bloedschande, vader- en kindermoord schering en inslag vormen; - in het Blijspel bruiloften, gastmalen, schalkheid en bedrog den boventoon voeren; - in de Elegie zuchten en klachten van verliefden; in de Lyriek dansen, vrolijkheid, tuinen, wijnbergen de hoofdspijs uitmaken. Zoo had hij voor alles een recept gereed, en kon ieder verstandig mensch, die zich maar de moeite wilde getroosten, en eenige slordig bijeengeraapte boekenkennis, bij een weinig *bon sens* bezat, volgends hem gevoegelijk de lier hanteren. O, Muzen! En tot op Klopstock toe is deze de vrij algemeen heerschende meening gebleven! Het ontbrak wel is waar niet aan réaktie. De meer zinnelijke, vrolijke, levenslustige Zuid-duitsche natuur kon onmogelijk op den duur in dat stijf, en knellend gareel van Opitz zich voegen. Zoo vertoonden zich dan ook van Neurenberg uit, in de zoogenaamde *Pegnitz-orde*, de eerste merkbare teekenen van verzet. - Herderszangen, wijn- en minneliederen, meest op Italiaanschen leest geschoeid, de wonderbaarlijkste en grilligste rijmprodukten, vruchten eener weelderige,

dartele, meestal echter grofzinnelijke fantazie, zagen van die zijde het licht; maar de vraag moet nog beandwoord worden of deze réaktie werkelijk een vóór- dan wel een achteruitgang zou mogen heeten, als men de platte, ruwe en toch ook zinledige bombast dezer vrolijke Bacchusvrienden ietwat op de keper beschouwt.

Ook anderen poogden het Opitz te verbeteren, en door navolging der Italiaansche modellen, en het aanslaan van een losseren, meer zinnelijken en levenslustigen toon, de schoolsche stijfheid die vroeger had geheerscht te vervangen. 't Waren *Gryphius, Hoffmanswaldau, Lohenstein* e.a. - de vertegenwoordigers der dusgenaamde *tweede* Silezische school; maar hun pogen gelukte weinig beter. Een enkel proefjen moge volstaan.

In een treurspel van Lohenstein, getiteld Epicharis (1615), waarin de zamenzwering door deze tegen Nero gesmeed, de tragische hoofdstof uitmaakt, worden in het derde bedrijf de zamenzweerders, na in het tweede te zijn verraden en gevat, de een na den ander op het tooneel, voor de oogen der toeschouwers, gefolterd. Epicharis staat het lachend door. Het 4^{e} bedrijf is een volslagen slagterswinkel. Een wordt onthoofd, een' ander rukt men de tong uit, twee openen zich de aderen, nog een vrouw wordt gegeesseld. In het vijfde bedrijf neemt Seneka vergif in; - anderen worden onthoofd, Epicharis bij afwisseling tot bezwijmens toe gefolterd en telkends weer bijgebracht, tot zij eindelijk jubelend zich zelv' verworgt. En deze Lohenstein behoort nog wel niet onder de minsten - en was overigens een eerzaam, kundig Rechtsgeleerde die ‘vermaakshalve’ de lier hanteerde. Het publiek, het beschaafd publiek zelfs - juichte destijds zulke scènes met geestdrift toe, waarvan het effekt nog werd verhoogd door den daarbij gebruikelijken theatralen toestel, als b.v. met bloed gevulde varkensblazen, die op het vereischte oogenblik sprongen en het gandsche gelaat rood verwden. Hoe getrouwer dan ook de voorstelling de natuur nabootste, hoe luider de patient brulde en gilde, en hoe langer hij spartelde, des te hartelijker genoten de toeschouwers.

Nog veel ergerlijker en dwazer ging het toe in het blijspel en voornamelijk in de zoogenaamde *zangspelen, possen* of zooals wij zeggen zouden *vaudevilles* van dien tijd. Hansworst die ter afwisseling ook nu en dan tusschen de bedrijven der Heldenstukken in, zijne platheden uitkraamde, - (waarom Gotsched later die type te Leipzig medogenloos van het tooneel heeft verbannen), vervulde, gelijk men zich ligtelijk kan voorstellen, daarin de hoofdrol. - Ruwheden en liederlijkheden die men thands zich schamen zou neêr te schrijven, werden openlijk, en tot uitbundig genot der toeschouwers, ten tooneele gevoerd. Ik onthoud mij liefst van voorbeelden.

Toegegeven moet worden, billijkheidshalve, dat over 't geheel de geest des tijds dergelijken wansmaak huldigde. - De Nederlandsche Jan Vos (men denke aan zijn Aran en Titus) - Breêroo's kluchten, Huyghens': ‘Trijntje Cornelis’, Hooft's ‘Ware-Nar’ zelfs, ademen een niet veel kiescher geest, maar zij staan, de laatsten althands, wat dialoog, toon en gehalte van boert enz. betreft, dunkt mij, toch nog boven de genoemde. In elk geval zal men erkennen dat, als reägerend tegen de kunst-theoriën van Opitz beschouwd, ook deze tweede Silezische

school luttel gewichts in de schaal van den vooruitgang heeft gelegd.

Bevreemdend is het niet dat, in zoover men naar iets beters begon uit te zien, vooral in de hoogere kringen, men het oog naar Frankrijk heenrichtte, waar toen Boileau als kunstrechter den scepter zwaaide. Canitz, een Pruissisch edelman, iemant die veel had gereisd en daarbij een man was van beschaafde vormen en hoffelijken toon, maar die overigens als dichter de onbeduidendheid in persoon was, heeft er vooral veel aan toegebracht om dien smaak voor Boileau en over 't geheel dien voor de navolging van de meesters der *fransche* letterkunde voor goed in Duitschland te vestigen.

Deze nam nu in 't laatst der 17de eeuw hand over hand toe. De oude Opitzgeest, - de ongelukkige manie namelijk om, naar voorgeschreven kunstregelen, *quand-même* te willen dichten en rijmelen, of men stof, roeping, talent, innerlijken drang daartoe gevoelde, dan niet, vond hierin - en 't moet erkend worden, op eenigzins smaakvoller wijze dan vroeger - volle bevrediging.

De grootste en tevens laatste vertegenwoordiger dezer nieuwe Fransch-Duitsche richting, de man die met de meeste vasthoudendheid en hardnekkigheid, doch vruchteloos, voor haar behoud heeft gekampt, was... (en hiermede naderen wij ongemerkt de 18de eeuw en de litterarische beweging, in wier midden Lessing opwies) was zeg ik, de Leipziger hoogleeraar Gottsched.

Met dezen Gallomaan, dien ik u eenigzins nader moet doen kennen, stappen wij over uit den ouden in den nieuwen tijd. Gottsched sluit den eerste af. - Onder hem ontbrandde met volle kracht de strijd, en brak de geweldige letterkundige omwenteling los, waarvan de 18de eeuw getuige is geweest en waarin Lessing ter juister tijd en met reuzenhand heeft ingegrepen.

Voor de kennis dier beweging, de ontwakende *Sturm-und Drangperiode,* zooals niet ten onrechte een tijd werd betiteld, waarin het oude niet langer voldeed, en men toch nog niet recht wist wat er voor in de plaats te stellen, blijft altoos nog Goethe's *Wahrheit und Dichtung* een belangrijke bron. Goethe geeft daarin ook dat curieuse portret van Gottsched, als hij namelijk verhaalt hoe hij als Leipziger student met een vriend bij dien patriarch der litteratuur zich aanmeldde.

Wegends de geestige schildering, en omdat wij er tevens eene kleine proeve in aanschouwen van de huisselijke zeden van dien tijd (Goethe kwam te Leipzig 1765) deel ik de plaats mede.

'Wij lieten,' verhaalt de Dichter 'ons aandienen. De knecht bracht ons in een groote kamer, zeggende dat zijn heer terstond zou komen. - Of wij nu een gebaar dat hij maakte verkeerd hebben verstaan, is mij ontschoten: genoeg, wij meenden dat hij ons te kennen gaf in de kamer daarnaast te gaan. Wij traden er binnen, maar vielen midden in eene allerwonderlijkste scène. Gottsched toch, een breedgebouwd, reusachtig man kwam juist op datzelfde oogenblik, gekleed in een groen damasten met rood taf gevoerden kamerjapon door de tegenoverstaande deur binnen, het geweldig groote hoofd kaal en zonder eenige bedekking.

Voor deze laatste zou echter onmiddelijk worden gezorgd. Want de bediende kwam met een groote allongepruik (waarvan de krullen tot aan zijn elleboog reikten) op de hand, door een zijdeur binnenspringen en reikte met een ontsteld gelaat zijn'

heer dit hoofdcieraad toe. - Gottsched, zonder de geringste ergernis te laten blijken, ligtte met de linkerhand de pruik van den arm zijns bedienden, en gaf, terwijl hij zich die met veel vlugheid op het hoofd slingerde, met de rechter den armen sukkel zulk een duchtige oorveeg, dat deze, zooals men dat op het tooneel wel ziet, letterlijk de deur uittuimelde, waarna de deftige oude heer ons op een toon van groot gewicht verzocht plaats te nemen, en verder met veel gratie een tamelijk lang gesprek met ons hield.'

In het jaar dat op Lessings geboortejaar volgde (1730 dus), had deze hardhandige Pruis, die kunst en letteren ongeveer op dezelfde manier behandelde als zijn knecht, en die wellicht ter kwader ure aan de wervers van den ouden Frits te Königsbergen was ontsnapt, het professoraat in de fraaije letteren te Leipzig aanvaard. Zijn streven was op geen minder loffelijk doel gericht, zoo 't schijnt, dan op dat 't welk door Lessing in vervolg van tijd is *verwezenlijkt*, de opheffing namelijk van Duitschlands letterkunde en wetenschap, uit haar diepgezonken staat.

Ongelukkig echter waren zijne krachten voor zulk eene taak ten eenemale ontoereikend en sloeg hij een glad verkeerden weg in. Opitz was ook volgends hem het ideaal eens dichters, slaafsche navolging der franschen in zijn oog tot aankweeking van goeden smaak het eenig afdoend middel. Hij zelf daarenboven eene door en door prozaïsche, spiessbürgerliche natuur.

Om een flaauw denkbeeld van het armzalige zijner kunsttheorie te geven, heb ik slechts te zeggen, dat een dichter in zijn oog alles mocht bezitten, behalve gevoel, verbeelding en scheppingsvermogen, in één woord *alles*, behalve datgene wat juist den dichter tot dichter maakt. Een droog, verstandelijk, niet te ligt ontvlambaar of enthusiast gemoed, een koel hoofd met wat luim en oordeelskracht begaafd, en vooral de noodige vlijt en boekenstudie ziedaar de bestanddeelen, waaruit volgends hem de dichter moest worden gekneed.

Op de malle duivelarijen van een Tasso, de 'zoutelooze hekserijen van een Shakespear', de winderige gezwollenheid van een Klopstock (zoo als hij zich uitdrukte) zag hij dan ook met betamende minachting neder. - Zulk gebroed van kranke hersenen was hem het aanzien naauwelijks waard. Cats daarentegen onder de Hollanders smaakte hem beter. - Alles moest klaar, duidelijk, voor Jan en alleman begrijpelijk, breed uitgesponnen, gecopiëerd naar de platte werkelijkheid en daarbij van nuttige, morele, strekking zijn. - Onbarmhartig sneed hij den duitschen Pegasus de vleugelen af en kromde het edele ros in een smadelijk en smakeloos gareel.

Zooeven reeds zeide ik hoe hij van het tooneel de hansworstentype verbande. - Harlekijn werd openlijk en plechtig in 1737 op het tooneel te Leipzig verbrand. Het zangspel vond natuurlijk evenmin genade in zijn oog. (Is er iets onnatuurlijker dan menschen die *zingend* iets komen vertellen?) - Ook Molière was, naar zijn zin, te snaaksch. Men kan zich daarentegen voorstellen hoe hij was ingenomen met Corneille en Racine. Zulke gladde, regelmatige, vlijtig en naar de kunst bewerkte stukken waren in zijn oog onovertrefbare modellen. Deze zooveel hij maar kon te vertalen niet alleen, maar ook, wat ongelukkiger was, in gelijken geest zelf tooneelstukken te 'vervaardigen' (in welke bezigheid zijne niet minder kunstlievende

wederhelft hem ijverig ondersteunde),*) was zijn lust en zijn leven.

Op het Leipziger tooneel en elders regende het van nu af aan tooneelspelen *door* en in den smaak van Gottsched vervaardigd. Geen zang-, geen kluchtspel, geen losheid en dartelheid meer, - louter brave, deugdlievende helden en heldinnen of gruwzame tyrannen, die naar de vereischte regelen der kunst op eenvormigen trant hun schoolsche volzinnen uitbrulden of uitgalmden. Gottsched was de gevierde held van den dag. Met innig zelfbehagen zag hij een school van jongeren rondom zich ontstaan, die hem als den grootmeester, den smaakvollen patriarch der duitsche letterkunde ijverig bewierookten en navolgden.

Zelfs Lessing ontving door middel van hem de eerste indrukken van zijne latere onverflaauwde liefde voor het tooneel, gelijk dan ook zijne eerste stukken, die spoedig in vergetelheid zijn geraakt, wat den form althands betreft, onmiskenbaar den stempel vertoonen der Gottsched'sche aesthetiek.

De steen der wijzen waarnaar men zoo lang had gezocht, was dan nu gevonden. Het licht opgegaan uit den nacht. De poëzie had, naar inhoud zoowel als naar form haar vaste regelen verkregen. Het huisbakken verstand zag zij zich opgedrongen als haar scheppende vader. De platte werkelijkheid als haar natuurlijk gebied. Schrik inboezemen tegen het kwaad en liefde voor de deugd of wel nuttige en praktische kennis te bevorderen als haar hoogste roeping. Frankrijks letterkundige school als haar onoverovertrefbaar model.

En dat die goudmijn was opgespoord, waaruit een ieder slechts naar believen kon putten, had men te danken aan dat vernuftig genie, dat zich noemde Prof. Gottsched te Leipzig!

Zelden hebben wansmaak en middelmatigheid een grooteren en meer gemakkelijken triumf behaald. Zelden de muzen zich eene meer vernederende knechtschap moeten getroosten.

'Als geslachten zich gedurende een lang tijdsverloop hebben voortgeplant', zegt Goethe (B. XXIII bl. 267) 'dan ziet men, dat de natuur eindelijk eene persoonlijkheid voortbrengt, die de eigenschappen van al hare verschillende voorvaderen in zich vereenigt.

Evenzoo gaat het met de volken. Ook uit den schoot der Natiën rijst soms een Individu op, waarin de gemoedsaart, de neigingen, al de verschillende eigenschappen in een woord, van dat volk, waartoe het behoort, zich ten volle afspiegelen.'

Evenwel, voegen wij er bij, is het alsof de Natuur vóór dat haar deze schepping volkomen gelukt, begint met onderscheidene proefnemingen te doen.

Hervormers op godsdienstig, sociaal, litterair of op welk gebied 't zij, hebben dan ook altoos hun voorloopers. Zij zijn de voldragen vrucht aan den boom, die tot nu toe slechts bloesems, en knoppen had gedragen. Hun stem is als de echo van allerlei roepstemmen en noodkreten, die reeds lang en van verschillende zijden waren opgegaan.

Zoo zien wij dan ook Lessing niet allereerst de hervormende hand slaan aan de Gottschedsche school. Die school was reeds zonder zijn toedoen, voor een

*) Gottsched wijdde zich meest aan het treur-, zijne vrouw aan het blijspel.

deel gevallen door de de réaktie van het beleedigd schoonheids- en waarheidsgevoel, dat echter ditmaal een orgaan had gevonden niet op Zuid-Duitschen maar op Zwitserschen bodem, en wel in de Züricher hoogleeraren Bodmer en Breitinger.

Bodmer en Breitinger waren beide, hoewel elk op zijne wijze, voorstanders en aanhangers van de Engelsche dichtschool. Tusschen hen en Gottsched den Gallomaan, met wien zij vroeger in vriendschappelijk verkeer hadden gestaan, ontbrandde ten jare 1740 een strijd waarin weldra geheel Duitschland deel nam, en waarbij het niets minder gold dan de vraag, niet of Rome dan Karthago, maar of Engeland dan Frankrijk (op letterkunkundig gebied) voortaan in Duitschland zou gebieden. Bodmer namelijk, door Addison's Spectator op Milton opmerkzaam gemaakt, had diens '*Paradise Lost*' in rijmlooze Duitsche verzen vertolkt: een werk aanvankelijk niet misprezen door Gottsched, die den adder onder het gras toen nog niet schijnt te hebben bespeurd, maar dat later op de hevigste wijs door hem werd aangevallen. Inderdaad die vertolking van Milton was als de vonk in het kruid. Met haar waren de sluisdeuren voor Fantazie, verbeelding, gevoel, enz., die Gottsched zijn gandsche leven door, met zooveel zorg en kracht had gesloten gehouden, weder wijd geopend; - als een bruischende stroom verdrongen de nabootsingen van den dichterlijken Brit elkander. Het hielp niet of Gottsched, al meer en meer verbitterd en door de kwalijk aangebrachte verdediging van een onhandigen discipel (Schwabe) slechts te erger in 't naauw gebracht, zijn banvloek tegen de Zwitsers slingerde: zij beantwoordden hem met onbarmhartigen spot - met tegenschrift op tegenschrift - Klopstock eindelijk met de eerste zangen zijner Messiade. Zijne eigen discipelen: een Gellert, Schlegel, Mylius, Zachariae, Rabener e.a. onder wie Klopstock torenhoog uitstak, verlieten de een na den ander de vanen des meesters, en stichten in de *Bremer Beiträge* een eigen, onafhankelijk orgaan. Weldra stond de eens gevierde, alom geprezen kunstrechter voor het oog van gandsch Duitschland, als een nuchtere, platte rijmelaar aan de kaak. Zijn naam was een spotnaam geworden. Op het tooneel zelfs werd hij door mevrouw Neuber (*die Neuberin*), een geestige, eerst hem zeer toegenegen, maar later in hare eigenliefde gekwetste tooneelspeelster (zij was het die vroeger aan het hoofd eener troep staande, *al* zijne stukken te Leipzig ten tooneele had gevoerd) aan den spot en hoon van het publiek prijs gegeven: zijn eigen vrouw zelfs keerde ten laatste hem den rug toe. Zoo daalde deze schitterende zon ter kimme! Treurig beeld van de vergankelijkheid van menschelijken roem! Toch had Gottsched waarlijk zulk een lot niet verdiend. Hij had naar zijn beste weten gedaan wat hij konde. De dramatische poëzy (kon hij 't gebeteren dat geen sprankje dichtvuur in zijn aderen gloeide?) had hij werkelijk een schrede voorwaarts gebracht, zoo al niet positief, dan toch negatief: door het formlooze en onbehouwene wat te fatsoeneren en door over 't geheel aan de beoefening der dichtkunst een meer wetenschappelijk karakter te geven. Zijn ongeluk bestond m.i. alleen hierin, dat hij een vijf en twintig jaren te laat op het waereldtooneel is verschenen. De tijdgeest overvleugelde hem. Hij stond met beide voeten nog

te vast in den ouden tijd, en kon de grenslinie, die tusschen dezen en den nieuwen lag, niet overschrijden. Alas! poor Gottsched. Niet de Zwitsers hebben hem overwonnen, maar de snelvlietende tijdstroom spoelde hem weg zoo als eerlang Bodmer en zijn school evenzeer op hun beurt door dien geweldigen stroom zouden worden verzwolgen. Als de laatste pijler van een ingestorte brug, die waggelend op zijn losgewoelden grondslag eindelijk neerstort.. - zóó viel hij - en de wateren begroeven hem.

De geschiedenis der letterkunde alleen bewaart nog zijn aandenken en zijn naam.

Gottsched, gelijk ik reeds zeide, stierf in 1766. Lessing, 22 Januarij 1729 geboren, stond derhalve toen in zijn 36ste levensjaar, d.i. in het tijdperk van volle mannelijke kracht en had bereids zijn 'Laökoon' (een fragment, maar tegelijk een onovertroffen meesterstuk dat tegen tal van dikke boekdeelen kon opwegen) in het licht gezonden. Het wordt dus tijd dat wij nagaan welk een plaats hij te midden dier algemeene beweging heeft ingenomen.

II.

Gotthold Ephraim Lessing was de zoon van een braaf en geleerd, maar streng-Luthersch predikant, pastor primarius te Kamenz in Oberlausitz. - Mede tot de predikdienst bestemd, vertrok hij met het doel om zich voor deze te bekwamen, als 17 jarigjongeling, uit de stijve, ouderwetsche, huisselijke woning, naar de Leipziger Universiteit. - De levendige, buitengemeen vroeg ontwikkelde knaap intusschen, die op de school reeds, naar de getuigenis van zijn Rector 'een paard was, dat een dubbele portie voer behoefde,' had zich eene, voor zijn toenmaligen leeftijd, bereids zoo ongemeene mate van belezenheid en wetenschappelijke kennis verworven, dat de Hoogeschool hem in dat opzicht weinig nieuws kon leeren.

Daarentegen voelde hij als student te dieper zijne verregaande achterlijkheid in alles wat uiterlijke vormen, beschaafde manieren, enz. betrof. Eene vergelijking te dezen aanzien met anderen bracht hem tot het rezultaat van een rechte ploert, een stijve, ondragelijke pedant te zijn. De theologie en theologische professoren vermeed hij zooveel mogelijk. - Kunst en letteren (vooral zooals Ernesti en Christ*) die doçeerden) smaakten hem beter. - De aanstaande Cosmopoliet was reeds in hem wakker. Hij oefende zich vlijtig in dansen, schermen, paardrijden, in wereld- en menschenkennis. Leipzig - wie kent niet de plaats uit den Faust? '*Est ist ein klein Paris*, *und bildet seine Leute*,' - bood daartoe hem een zeer gewenschten kring. Vooral het tooneel, dat gelijk wij straks zagen toen door Neuber en zijne vrouw werd gedirigeerd, boeide hem als met onweêrstaanbare kracht. Hij en zijn vriend Weisse verklaarden liever droog brood te willen eten, dan eene enkele tooneelvoorstelling over te slaan. De tooneelspeelkuust won zoo geheel zijn hart en zijne liefde, dat hij nu en dan er zelfs ernstig aan dacht om zelf dat vak te gaan beoefenen.

Geheel in tegenspraak met den wensch zijner ouders, had hij oneindig meer sympathie voor het vrije, frissche kunstenaarsleven, dan voor de duffe scholen der theologen, veel grooter smaak in

*) Deze was de voorlooper van den beroemden Winckelmann.

den gezelligen omgang met geniale 'Weltkinder'[*], dan in het stijve verkeer met kerkelijke vromen, wat dan ook niet te verwonderen valt! Toch bleef daarbij zijne eigene streng zedelijke persoonlijkheid toen zoowel als later, rein van alle smet. Men herinnert zich wellicht Goethe's gezegde[†]: *Lessing, der die persönliche Würde gern wegwarf, weil er sich zutraute sie jeden Augenblick wieder ergreifen und aufnehmen zu können, gefiel sich in einem zerstreuten Wirthshaus und Weltleben*[§], *da er gegen sein mächtig arbeitendes Inneres stets ein gewaltiges Gegengewicht brauchte.*' u.s.w.

Trad intusschen de jeugdige Lessing te Leipzig niet als *akteur* op - hij deed zich weldra als *auteur* kennen en schreef een blijspel '*de Jonge Geleerden* getiteld, naar een plan reeds op de school te Meissen ontworpen, waarin hij het pedantisme van zijn tijd naar verdienste hekelde en dat Frau Neuber, aan wie hij het ter beoordeeling had toegezonden, onmiddelijk deed opvoeren. De uitslag was bovenmate gunstig.

'Als men, schrijft Lessing (Werke I. 320) de waarde van een blijspel mag afmeten naar het gelach en het handgeklap der toeschouwers, dan had ik allezins reden, om het mijne niet voor een van de slechtste te houden.'

Men kan zich intusschen voorstellen welk een bitter nood- en weêgeschrei uit het eerbaar ouderhart moest opgaan, toen het van al deze gruwelijke dingen kennis kreeg. Hun zoon in verkeer met komedianten en vrijgeesten! (dit laatste zag op Mylius!) - met andere woorden zooveel als verzonken in een poel van reddeloos verderf!! - Een komediant toch (in het oog van Lessings vader vooral, die zulk volk alleen uit rondreizende troepen en uit de vuile kluchten die zij opvoerden 'van hooren zeggen' kende) stond toenmaals gelijk met een hedendaagsch saltimbanque, of een hansworst van Blanus, en de schouwburg was een plaats, van welker bezoek ieder eerbaar Christen, een pastor's zoon nog wel en bovenal een aanstaand predikant zich ten strengste behoorde te onthouden.

Spoedig intusschen bezocht Lessing in persoon de ouderlijke woning, en wist althands gedeeltelijk dien ongunstigen indruk weg te wisschen. - Men begreep wel niet recht wáár hij eigenlijk heen wilde. (Huisgenooten, ouders vooral zijn op dit punt zelden heel scherpziende!) maar, wat viel er veel aan te doen? - Voor zijne moeder schreef hij een preek, ten bewijze dat hij, des verkiezende, ieder dag predikant kon worden; - zijn vader verraste hij door proeven van den ernst en de degelijkheid zijner studie; beiden bleek op 't overtuigendst de zedelijke onbedorvenheid van zijn hart. - Van 'predikant worden' echter, dit gevoelden zij - en hij verklaarde het ook rondweg: - zou nooit iets komen. Zoo trok hij dan eindelijk, zoo 't heette als Medicus, maar in zijn hart als philoloog naar de Universiteit terug, na - (de trek is al weêr karakteristiek) - gekscherend zijne zuster, die in stilte van eenige zijner vaerzen, als haar te wereldsch voorkomende, een auto-da-fé had gemaakt, een handvol sneeuw in den boezem te hebben gestopt om, zoo als hij zeî 'haar vromen ijver wat af te koelen.' - Ik zeide naar

*) Zoo als b.v. Mylius e.a.
†) W.U.D.I. Blz. 254.
§) Dit zag vooral op den tijd van zijn verblijf te Breslau bij den generaal Tauenzien.

de Universiteit - beter ware het te zeggen, de wijde wereld in; - van dit oogenblik af toch moest Lessing, zoo goed als aan zich zelven overgelaten, zich door eigen kracht een weg banen door de wereld, en begon ook dat rusteloos trekken en zwerven van oord tot oord, dat zijn levensgeschiedenis kenmerkt. - Geldzorgen (en deze hebben hem zijn gandsche leven door gedrukt) dreven hem al spoedig van Leipzig naar Wittenberg - van Wittenberg naar Berlijn, waar wij hem straks weder zullen ontmoeten.

Die Leipziger studentenjaren intusschen, die zijne ouders als grootendeels verloren beschouwden, hadden voor Lessing's toekomstige ontwikkeling een diepe beteekenis.

Allereerst had hij den pedant, den schoolgeleerde ten volle af- en uitgeschud. - Hij was tot *man* gerijpt. Het leven, de menschenwereld had hij van meer dan ééne zijde, beter dan uit boeken leeren kennen. Zijne inzichten in de beteekenis van kunst en Litteratuur waren aanmerkelijk verruimd en verrijkt. Hij had, vooral ook door zijn veelvuldig schouwburgbezoek, leeren inzien, hoe beide, om een hefboom te zijn van waarachtige geestbeschaving, in onmiddelijke aanraking behooren te worden gebracht met het leven en denken des *volks.* Hij had de behoefte aan opheffing van het peil dier beschaving, en aan eene nationale letterkunde leeren beseffen en tevens een eigenaardigen drang, een roeping en kracht in *zich* bespeurd om daarin te voorzien; - was niet zijn *Jonge geleerde* de eerste, hoewel gebrekkige proeve van een stof uit het volksleven gegrepen?

Eindelijk had hij door veelvuldige oefening reeds toen den grond gelegd tot dien lateren meesterlijken stijlbouw, zonder welken geen schrijver ook van de grootste verdiensten ooit krachtig en blijvend op den volksgeest kan werken: - een stijlbouw, die geheel gemodelleerd naar zijne eigene, kernachtige, sprekende, eenigzins antieke persoonlijkheid, zonder opciering, maar voorbeeldeloos zuiver, imposant door de strenge harmonie van hoeken en lijnen, bewondering afpersend door het meesterlijk aangebracht *relief*, en de logische zamenvoeging der deelen, 't meest er toe heeft bijgedragen om zijne meeningen en denkbeelden als op vleugelen door geheel Duitschland te verspreiden, en den onuatuurlijken slagboom tusschen wetenschap en zamenleving voor goed te verbreken.

Van zulk een geestes-kapitaal voorzien, van dergelijke gedachten zwanger, die als 't ware reeds de kiem in zich bevatten, van wat hij weldra op dichterlijk, maar vooral op kritisch gebied groots en heerlijks zou tot stand brengen, trok de twintigjarige student, arm aan geld of goed, zonder vast aangewezen bestemming maar met een krachtige hoop voor de toekomst, voor 't eerst (1748) Pruissen's waereldberoemde hoofdstad binnen.

't Ligt niet in mijn plan (mijn bestek gedoogt op verre na geene biografie) den als feuilletonist, als litterator en geleerd kritikus, als broodschrijver tusschen de bedrijven door, van nu aan werkzamen man op zijne veelvuldige zwerftochten door het leven (was niet zijn gansche leven een zwerftocht? niet minder dan 4 maal bezocht en verliet hij Berlijn, voorts Breslau, Hamburg, Holland, Weenen, Italiën en eindelijk zijn Patmos.... Wolfenbuttel), geregeld te vergezellen.

Alleen het merkwaardigste wat voor mijn tegenwoordig doel past, zal ik kortelijk aanstippen.

Van Berlijn, of beter gezegd van Pruissen was, reeds vóór Lessings verblijf aldaar, een nieuwe strooming uitgegaan, merkbaar verschillend zoowel van de Gallo-Saksische (Gottsched), als van de Anglo-Zwitsersche (Bodmer en Breitinger): de *derde* dus na Opitz, op welke ik uw aandacht vestig; - uit welke *drie* vervolgends, bij wijze van zamenvloeijing in ééne wijde, diepe bedding, met behulp van Klopstock, Wieland, Herder, maar vooral door Lessing gegraven, debreede, reusachtige stroom der litteratuur krachtig en met ongestremde vaart verder door gandsch Duitschland zijn loop heeft vervolgd.

Deze nieuwe pruissische strooming*) had haar ontstaan (hoewel niet onmiddellijk te danken aan de troonsbestijging van Frederik, den bekenden Wijze van Sans-Souçi.

'*In meinem Reiche soll jeder nach seiner Façon selig werden.*' Dat was het '*Lösungswort*' niet alleen voor de kerk, maar ook voor kunst en litteratuur uitgesproken. Met Frederik gloorde voor Pruissen, al was het ook te elfder ure, uit den nacht van barbaarschheid, het eerste morgenrood van beschaving aan de kimmen. Hij zelf, gelijk bekend is, deed voor Duitschlands letterkunde weinig of niets: - hij verachtte die, hoewel zonder haar te kennen, met de grootst mogelijke innigheid. Een man als Lessing *kende* hij zelfs ter naauwernood. Het eenige wat hij aangaande hem wist - en dit was genoeg om hem voor altijd uit 's konings gunst te bannen en hem alle aanspraak te ontnemen op een post, die alleen een man als Lessing waardig had kunnen bekleeden was - dat Voltaire hem haatte. - Intusschen juist door de nationale letterkunde alzoo geheel aan haar eigen lot over te laten, heeft hij wellicht 't meest tot haar bloei, haar vrije, frissche, zelfstandige ontwikkeling den weg gebaand.

Maar niet alleen Frederiks negatieve invloed, ook het meerdere *politieke* leven, het wakker worden van den nationalen zin door den zevenjarigen oorlog, de hoelangs zoo meer zich ontwikkelende geest van *kritiek*, *journalistiek*, *polemiek*, en de daardoor ontstane vrijere en snellere wisseling en wrijving van gedachten: - (men denke aan Nicolaï, de Allgemeine deutsche Bibliothek enz. enz.,) dat alles het bracht een nieuwen geest, het blies een nieuwen adem in het leven der natie.

't Krachtigst openbaarde zich die geest vooral in Pruissen. - Pruissen was toen (!!) - op het terrein der poëzie altoos - in een *avançerende* richting. Men nam er de *stof* der poëzij meer uit eigen naaste omgeving, uit den huisselijken, gezelligen of maatschappelijken kring. Dat was werkelijk een stap tot den vrede. Vriendschap, vaderlandsliefde, de heldendaden van Frederik en van de pruissische armee, zulke onderwerpen zijn het die een Gleim, Uz, Ramler, Lange e.a. de snaren doen tokkelen, wel hoogst gebrekkig nog, wel voortdurend met angstige vastklemming aan vreemde vernuften, wel in een òf beuzelenden trant, zooals b.v. in den Halberstadschen vriendenkring, òf overdreven patriottischen (zoo als in Gleim's krijgsliederen) - maar toch, met dat al ontegenzeggelijk van oneindig frisscher, gezonder gehalte, dan wat tot dusverre 't zij door de Bodtnersche of Gottschedsche school, 't zij door het heirleger van

*) Die de Saksische in zich opnam.

Klopstock's volgelingen werd te voorschijn gebracht. 't Was, in één woord, de *eerste* flikkering eener *eigene*, *nationale* poëzij, de eerste morgenschemering van een nieuwen, sints Opitz ongekenden dag, 't waren de eerste wankele schreden op den weg van waarheid, natuur, oorspronkelijkheid. Geen wonder dus dat vooral Lessing ze met vreugd, met geestdrift begroette. Geen wonder dat hij hier in Pruissens hoofdstad, te midden dezer ontluikende dichterschaar (het toenmalige jonge Duitschland) liefst en bij voorkeur zijne krijgstent opsloeg.

Zijne *krijgstent* ja! - Want hij was vaardig, zijne vingeren jeukten hem - (een ondernemen toen nog door niemant vermoed, maar waarvan de ernst en diepte ons zoo straks zal blijken), zijne vingeren jeukten hem om den kamp tegen Duitschlands letterkundige onderdrukkers voor goed te beginnen.

Eerst intusschen nog een sprong terug naar Wittenberg, zich den doctoralen graad (magister der freien Künsten) verworven, - zijne riddersporen verdiend. - Eerst nog eens zich gedompeld in het staalblad der wetenschap, zich begraven en bedolven onder boeken, zich toegerust tot den kamp - en toen naar Berlijn terug - de lans geveld - gereed ten oorlog - hij alleen tegen allen.

Allereerst gold het Gottsched, wiens invloed vroeger reeds door hem bestreden, thands door eenige doodelijke zwaardslagen werd vernietigd.

‘Niemant,’ was er gezegd, ‘niemant zal ontkennen dat het duitsch tooneel zijn aanvankelijke verbetering meerendeels heeft te danken aan prof. Gottsched.’

Lessing die woorden aanhalend, gaf daarop stout ten andwoord: ‘Ik ben die niemant, - ik ontken het ten sterkste. Het ware te wenschen dat de heer Gottsched zich nooit met het tooneel bemoeid had’ enz. De strijd liep af met een droeve nederlaag van den Leipziger hoogleeraar.

Vervolgens keerde hij zijne scherpe wapenen tegen de heerschende navolgingswoede - vooral tegen de school van Klopstock. Zoo hoog hij dezen persoonlijk waardeerde, zoo vurig hij zijne bewondering, al was ze geenszins onverdeeld, voor de vele schoonheden der Messiade uitsprak, zoo krachtig hij Klopstock tegen Gottsched's nuchtere aanvallen verdedigde, evenzeer ergerden en walgden hem al de flaauwe nabootsingen, die om zoo te spreken dagelijks uit den grond oprezen, en waarin, zoo als het gewoonlijk gaat, Klopstocks verkeerde eigenschappen juist 't ijverigst werden gevolgd. - ‘Als een of ander waarachtig Genie,’ schreef Lessing, ‘vol vertrouwen op eigen kracht, in den tempel der schoonheid van eene nieuwe zijde heeft weten binnen te dringen, dan zijn onmiddellijk honderd nietsbeduidende volgelingen hem op de hielen, die door dezelfde opening tegelijk met hem pogen binnen te sluipen. Maar te vergeefs! - want met precies dezelfde kracht, waarmeê hij de deur heeft opengebroken, slaat hij die achter zich ook weer toe. En al de anderen blijven buiten staan en in plaats van de gedroomde onsterfelijkheid, wacht hen een spottend gelach.’

Klinken die woorden niet zelve als dreunend metaal? proeven wij in hen niet te gelijk den toekomstigen stijl-hervormer? Daarna lag Bodmer aan de beurt, die intusschen zelf begonnen was met aan de Pruissen de handschoen toe te werpen, en maar al te ras tot zijn schade ervoer, welk een machtig kampioen zich tusschen de gelederen des vijands had geschaard.

En zoo ging het verder slag op slag. Duitschland eerst vol verbazing opziende over eene zoo ongehoorde vermetelheid, boog weldra demoedig het hoofd onder de nimmer falende slagen van den eenvoudigen magister.

Met zijn bliksemend zwaard, dat in scherpte van snede, in fijnheid van spits in Duitschland nog nimmer zijn wederga had gevonden, trad de naauw 25jarige Berlijnsche litterator overal den heerschenden wansmaak, het jammerlijk philisterwezen in den weg.

'Onze geleerden,' had hij eens geklaagd, 'zijn geene belletristen, en onze belletristen geen geleerden.' Hij toonde met de daad dat èn solide wetenschap, èn cierlijkheid en bevalligheid van form zeer goed een zusterlijk verbond kunnen ja moeten aangaan.

Toegerust met een ontzachwekkend, telkends aangroeijend materiaal van wetenschap, dat niemant bij den eenvoudigen feuilletonschrijver had vermoed, geboren kritikus, met de verwonderlijke gave bedeeld om de kleinste leemten en gebreken van een kunstwerk te ontdekken, en daaraan parend een ongemeen fijn, schaarsch geëvenaard kunstgevoel; in alle vakken van studie: philologie, archaeologie, theologie, patristiek, trots den besten geleerde te huis, maar daarbij de pen voerend met een gemakkelijkheid, een bevalligheid, een losheid, als ware hem de behandeling van geleerde onderwerpen slechts spel, verpletterde hij zijn tegenstanders, doctoren, professoren, om 't even wie, beurtelings onder het wicht zijner kunde, dreef ze in de engte met de wapenen zijner schitterende dialektiek of doorboorde ze met de pijlen van zijn fijn en bijtend vernuft.

Wie van het vlijmende, het vernietigende dier Lessingsche kritiek zich eenig denkbeeld wil vormen, leze de Berliner Literaturbriefe (1758-60), het *Vademecum für Herrn Lange*, de *Goeziana*, maar vooral ook de (1768-69) tegen Klotz en de zijnen geslingerde *antiquarische Briefe.*

Klots was geheimraad en professor, overigens een ijdele pochhans - maar in wijden kring gevierd en bewonderd. Hij met zijne school wilde in het geleerde Duitschland den toon geven. Zijn belachelijke pedanterie bracht hem ook met Lessing in botsing. Hoort hoe deze hem en zijne confraters*) 'abfertigt.'

'Ik vraag niet' - (zoo luidt het aan het slot der Antiq. Br.) wie de vrienden van den heer Klotz zijn. Zij willen onbekend zijn, en ik denk zij zullen het ook wel blijven. Of er zich nog meer geheimraden onder bevinden: of zij professoren, of studenten, kandidaten of predikanten zijn, dat alles doet niets ter zake. - Niet uit hetgeen zij zijn, wil ik hun geschrijf beoordeelen, maar uit hetgeen zij schrijven wil ik het besluit trekken wat zij eigenlijk moesten zijn.

'Waarachtig, geen hunner moest professor wezen. - Zij moesten allen nog studenten - en wel zeer vlijtige en bescheidene studenten zijn; want wie van hen verraadt in 't minst meer kundigheden, grondiger inzichten, dan men van ieder aankomend student billijkerwijze mag verlangen?

Een troep laffe, platte babbelaars, dat zijn ze! - zij schrijven een Duitsch, zoo lam en flaauw als zich maar denken laat.

*) Na hem eerst al zijn geleerden pronk te hebben afgestroopt.

Niet eens over schrijvers van gelijken rang als de hunne moesten zij zich een oordeel aanmatigen, want het is een walgelijk gezicht als men de eene spin de andere ziet opvreten. En meestal blijkt nog ten overvloede, dat zij, 't geen zij in anderen berispen, niet eens zelv' even goed zouden kunnen voortbrengen. Maar - (dus gaat hij met verheffing voort) maar als zij het daarenboven nog wagen de schermende hand te slaan aan die weinige auteurs, aan wie Duitschland 't alleen te danken heeft, dat zijn letterkunde met die van andere natiën eenigzins meê in rekening kan worden gebracht, dan is dit eene vermetelheid, van welke ik niet weet te zeggen of zij meer aan het belachelijke dan aan het ergerlijke grenst.

Eindelijk, zoo besluit hij, welk een stinkend vet drijft er op de dunne soep van deze Heeren! Op elk hunner rust zevenvoudig de geest van den lasterzieken uitgever (Klotz zelv' namelijk.). En als ooit de vuige manier, waarop deze jammerlijke kunstrechters den “mensch” en den “schrijver” dooreen warren om den laatste te beter aan de kaak te kunnen stellen, een naam zal dragen, dan moet ze *Klolzianismus* heeten.

‘Als *ik*’ - dus luidt het iets later nog - ‘als *ik* kunstrechter ware, als ik mij de bevoegdheid durfde toekennen openlijk als zoodanig op te treden, dan zou mijn toonladder deze zijn: zacht en vleijend zou ik zijn jegends den aanvanger, - met bewondering twijfelend, met twijfel bewonderend, waar het den Meester gold, - afschrikkend voor den stumpert, - honend jegends den Pochhans, - en zoo bitter mogelijk tegen den kabaalmaker.’

Wat dunkt u, sidderen wij niet als onwillekeurig bij het zien zwaaijen dier snerpende geesselroede? Zijn deze dreunende volzinnen niet als geharnast van top tot teen? En in dien strijd stond Lessing zoo goed als alleen! Wel telde hij vrienden, warme vrienden zelfs te Berlijn, die zich met geestdrift aan hem aansloten: een Gleim, Ramler, Nicolaï, Mendelssohn niet te vergeten (von Kleist, de liefste van allen, werd hem vroegtijdig van het hart gescheurd.) Maar - in dat opzicht deelde hij in het lot van alle waarlijk groote mannen - de ware diepte van zijn wezen werd door geen hunner gepeild. In den gezelligen omgang de goedhartigheid in persoon, week hij, zoodra het de zaak van waarheid en beginselen gold, geen duimbreed terug. - Hij spaarde dan zelfs, zoo het noodig was, zijne vrienden niet. Dat gaf ontevredenheid, gemor, gelijk zich denken laat. ‘*Er was één ongeluk*, zegt H. Heine, *waarover Lessing nooit tegen zijn vrienden heeft gesproken*, *zijn vreesselijke eenzaamheid namelijk*, *zijn gevoel van geestelijk isolement.*’ Zijne vrienden begrepen hem niet, zelfs Mendelssohn niet ten volle, want terwijl het hun hoofdzakelijk te doen was om te Berlijn een gezellig litterair klubjen te vormen, ging Lessing, (die daarbij alle clique-wezen uit den grond zijns harten verfoeide) van niets minder dan van het reuzenplan zwanger, om letteren en kunst in hun vollen omvang een gandsch nieuwe toekomst in Duitschland te bereiden.

Aandoenlijk is het te zien met hoeveel vuur, hoeveel belanglooze liefde Lessing dat verheven levensdoel steeds heeft nagejaagd. In den boezem van dien schijnbaar onbarmhartigen, niets en niemant ontzienden kritikus, klopte het warmste, het edelste menschenhart.

Te midden der nijpendste broodzorgen, terwijl hij op zijn eenzaam zolderkamertjen te Berlijn soms nachten achtereen zat te vertalen, om zich een noodzakelijk kleedingstuk of een middagmaal te verschaffen (en overdadig of weelderig was toch dit laatste niet, luidens een schrijven aan zijn ouders (1750): '*Ich kann für ein Groschen*, *sechs Pfennig eine starke Mahlzeit thun*'), te midden van allerlei kwellingen van grooteren en kleineren aart, waaronder die welke uit het ouderhuis hem gewerden, zeker niet de geringste plaats besloegen, bleef zijn zielsoog gestadig, onafgewend op de hervorming van Duitschland's letterkunde gericht en peinsde hij op middelen om deze te verwezendlijken.

Als een wachter op den toren zag hij rond en vorschte naar alle zijden of er ook iets belangwekkends in 't gezicht was, en terstond was hij bereid, kloek en vaardig, om den wagen te helpen opduwen, of den ongeroepen gast gevoelig uit den weg te stooten. Met bijkans moederlijke bezorgdheid volgde hij tred voor trede zulke auteurs, van wie hij iets wezendlijk goeds voor zijn vaderland meende te mogen verwachten, riep hun het halt toe waar zij een verkeerden, moedigde hen aan als zij den goeden weg opgingen, en teekende hun als 't ware de baan voor die zij te volgen hadden. Zijne Literaturbriefe geven daarvan op iedere bladzijde de schitterendste blijken.

'*Freuen Sie sich mit mir*,' schreef hij in 1759, toen hij Wieland van den weg van ziekelijke, opgeschroefde vroomheid tot een meer ware en gezonde levensopvatting zag terug keeren (en geen bijtende ironie, diepe humor veeleer steekt in die woorden). *Freuen Sie sich mit mir! Herr Wieland hat die ätherischen Sphären verlassen, und wandelt wieder unter den Menschenkinderen.*'

En toen dezelfde Wieland voor het eerst het gewaagd had een hand aan de vertaling van Shakespear te slaan, een naam toenmaals in Duitschland nog zoo goed als onbekend, en men op dat werk met minachting nederzag, toen was het andermaal Lessing die het zwaard voor hem opnam en verklaarde dat hij *zum Trotze der Welt, die sehr viel Schlechtes davon sagte*, *Lust hatte sehr viel Gutes davon zu sagen* (werke II 109).

Zoo was zijn kritiek afbrekend en opbouwend te gelijk of eigenlijk alleen 'opbouwend.' Zoo trachtte hij met alles wat hij schreef en dichtte het ware kunstgevoel, het zelfvertrouwen, 't geloof aan een eigen roeping bij zijne natie te wekken en te bevorderen. Hij wilde haar leeren 'zich zelv' te zijn, op 'eigen voeten' te staan - de vreemden, de klassieken te bestuderen ja, maar dan ook de waarachtige geniën, een Homerus, een Sophocles een Shakespear en alwêer niet om ze blindelings na te volgen ('Shakespear' zei hij o.a. 'moet bestudeerd, niet geplunderd worden'), maar om van hen het geheim af te zien, waar, schoon, natuurlijk te zijn: om uit die verheven kunstwerken de kunstregelen zelve op te delven en ze zelfstandig in beoefening te brengen.

Te recht intusschen begreep of liever gevoelde*) Lessing dat in dezen met niets zoozeer zou zijn gebaat, dan met eigen voorbeeld. Zoo werd de kritikus

*) Gevoel is wel zoo juist. De springveer toch van het ontstaan van zulke werken bij L. was gewoonlijk minder *berekenend overleg*, dan wel een fijn en verwonderlijk instinct.

te gelijk schepper, dichter en traden zijn onsterfelijke meesterwerken, zijn Laokoon, zijn Hamburgische Dramaturgie, zijn Emilia Galottti e.a. een voor een te voorschijn, die kostbare parelen aan de kroon van Duitschland's litteratuur, waarop het tot den huidigen dag met billijken trots zich verheft.

Wie Lessing goed wil leeren kennen moet vooral zijn Laokoon bestuderen. Geen zijner werken draagt zoo in *alle* opzichten den stempel van zijn merkwaarwaardig genie, van zijn fijnen, doordringenden kunstenaars-blik, geen heeft zoo machtig tot Duitschland's wedergeboorte den weg gebaand dan dit. - Herder's, Wieland's, Schiller's geschriften, men heeft ze slechts te doorbladeren, om overal den invloed van den Laokoon te bespeuren. Het opende als met tooverslag de oogen. Zelfs den grijzen Goethe verkwikte nog, volgends zijn zeggen, de liefelijke geur, voor 't eerst als achttienjarig jongeling, bij 't lezen van Lessing's Laokoon ingeademd. 't Was in zekeren zin het Code Napoleon der kunst.

Wat dan had Lessing hierin wonderbaars gewrocht? Hij had eenvoudig de ware, de juiste *grenzen der poëzie omschreven.* Dat was zijn hoofddoel of liever tot dat doel werd hij, geleid door zijn verwonderlijk kunst-instinct, gebracht, maar bereikte het niet dan langs allerlei omwegen, kronkel- en slingerpaden, op welke het intusschen een genot, een verkwikking is hem te volgen, want hij wandelt met zekeren voet, met vasten blik, en al dolende leidt hij ons rond door het gandsche gebied der kunst.

Vereenvoudiging, zuivering dat was zijn streven op elk gebied. Gelijk hij reeds de kunst had pogen los te maken van de moraal, zoo gevoelde hij ook behoefte om de heerschende vermenging en dooreenwarring van de verschillende kunstsoorten onderling: *dicht- schilder-*, *beeldende* kunst te doen eindigen. - Dat nu bracht hij tot stand door zijn Laokoon (oder über die Gränzen der Malerei und Poésie 1766).

In Lessings tijd werd het (in navolging der Engelschen, Thomson e.a.) vooral bij de Zwitsers, den dichter nog steeds als de grootste verdienste aangerekend, zoo hij fraai wist te beschrijven, en een schilder de stof voor zijn tafereel als 't ware trek voor trek aan zijn gedicht kon ontleenen. Lessing, wiens innerlijk gevoel hem het het onware dier meening reeds had gezegd, maar die het betoog nog niet wist te leveren, zocht nu allereerst voor zich zelven uit dezen Labyrinth te geraken, en bracht al zoekende den draad, maar te gelijk een onsterfelijk kunstwerk voor den dag.

Een plaats uit het werk van den beroemden Winckelmann over de Laokoonsgroep, vergeleken met de *beschrijving* van datzelfde voorval bij den latijnschen dichter Virgilius bracht hem 't eerst op den rechten weg.

Dicht-, *schilder-*, *beeldende* kunst, dit was het rezultaat van zijn grondig, diepzinnig, maar in den bevalligsten form gegoten onderzoek (dat wij thands niet in bijzonderheden kunnen mededeelen) deze drie hebben elk hun bijzondere roeping, hunne vast bepaalde grenzen, die geen waarachtig kunstenaar straffeloos mag overschrijden.*)

*) Hoe Lessing over de soms geprezen methode van *Wiertz*, die bij voorkeur afgetrokken denkbeelden op het doek poogt uit te drukken, zou oordeelen, is dunkt mij niet twijfelachtig.

De beeldende kunstenaar, zoo ook de schilder, omdat beide aan *tijd* zoowel als *ruimte* zijn gebonden, kunnen of in 't geheel niet, of slechts zeer gebrekkig een *handeling*, een reeks van op elkaar volgende *bewegingen* voorstellen: zij moeten dus met de keuze van *één* moment zich te vreden stellen. Dat moment moet uit den aart der zaak het gelukkigst, het treffendst, het *schoonste* zijn[*)]. (In 't voorbijgaan zij gezegd dat tot waardering van het *landschapsgenre*, evenzoo van de muzijk Lessing volkomen het orgaan miste.)

De dichter omgekeerd kan en mag niet *schilderen.*

Dit te doen verbiedt hem de grens van *zijn* kunst. Beproeft hij het nogthands, dan overschrijdt hij die grens en grijpt naar het onmogelijke. 't Eigenaardig gebied der dichtkunst, in onderscheiding van de beide anderen, is *handeling.* Ik hoor hier kreten opgaan. Zij werden ook in Lessing's tijd aangeheven. *Herder* o.a. klaagde dat Lessing den gandschen Lyrischen en Epischen Parnas zoodoende had ontvolkt. Geduld slechts. Hoor hoe Lessing zijne meening toelicht. ‘Fraaie theorie! de dichter zou geene schoone beelden mogen schilderen!’

‘Maar wie zegt u, vraagt Lessing, (W. II. 41) dat ik hem zulks verbied; - omdat ik hem *één* weg tot bereiking van zijn doel afsnijd, staan hem daarom niet duizend *anderen* ten dienste? Homerus, die nooit in bijzonderheden schildert, weet ons toch een allesovertreffend begrip van vrouwelijke schoonheid te geven.’ - En nu wijst hij aan *hoe* de dichter ons dan de verlangde indrukken moet geven. Zóó - dat met één welgekozen woord, de vermelding van één praegnante eigenschap, de figuur of toestand plastisch voor ons trede en door die vervolgends in al hun bewegingen en ontwikkelingen te volgen. (W. II. 30)

Zijne figuren moeten voor ons leven, zich bewegen - dat is volgends hem de hoofdzaak. Eene enkele proeve. In den *Orlando furioso* schildert Ariosto op de navolgende wijze een beeldschoone vrouw[*)]:

De vormen van haar leest waren zoo bekoorlijk, als slechts een bekwame schilder ze zou kunnen verzinnen. ‘Bij haar blonde, lange, opgebonden lokken verliest alle goud zijn glans. Over haar zachte wangen lag een gloed als van rozen en leliën. Haar voorhoofd was van blank yvoor. - Onder twee zwarte, uiterst fijne wenkbraauwen fonkelen twee zwarte oogen, of liever twee schitterende zonnen, die minzaam rondblikken en langzaam draaijen. - Iets lager loopt de neus midden door het gelaat, een neus aan welke zelfs de nijd niets zou weten te verbeteren. Daaronder vertoont zich de mond, als tusschen twee kleine dalen, met zijn eigenaartige vermiljoenkleur

*) W. II. 30.

*) Men verg. o.a. ook Bürger:

Die beiden Liebenden.

Im Denken ist sie Pallas ganz,
Und Juno ganz am edlen Gange,
Terpsichore beim Freudentanz,
Euterpe neidet sie im Sange,
Ihr weicht Aglaja wann sie lacht,
Melpomene bei sanfter Klacht,
Die Wollust ist sie in der Nacht,
Die holde Sittsamkeit bei Tage. enz.

bedekt. In het midden twee reien uitgelezen paarlen door een fraaie zachte lip gesloten en geopend.'

Dan volgt eene uitgewerkte beschrijving van hals en boezem - die ik oversla.

'De armen hebben de behoorlijke lengte: de blanke hand is eenigzins langwerpig,

niet te breed, volkomen glad, geen ader kronkelt zich op de oppervlakte; - onder aan deze heerlijke gestalte ziet men de kleine ronde voet enz.' (Lessing's Werke II 39).

Is dat nu poëzie? vraagt Lessing - ik vind het veeleer een *schilderij*. Geeft mij dat nu een juiste voorstelling van 't *geheel*? Ik zie alleen de afzonderlijke deelen. - Voor een schilder mag zulk een getrouwe analyse haar nuttigheid hebben - voor den teekenmeester, die de aandacht zijner leerlingen op de schoonheden van het 'akademisch model' wil vestigen. - Maar, ik bid u, wat heeft de lezer, die door middel van de fantazie des dichters, eene totaal-indruk wil genieten, die een gestalte van vleesch en bloed wil *zien*, en daarbij iets wil voelen van hetgeen hij zou doen, bij aldien hij werkelijk deze zag - wat heeft dìe met al zulke détail-studies te maken?*)

Hoe schildert nu daarentegen Homerus - (*das Muster aller Muster*, zooals Lessing hem noemt), zijn verrukkelijke, zijn 'blankarmige' Helena? Hij laat haar binnentreden in de vergaderzaal der Trojanen. Wee en bloed en tranen had ze over land en volk gebracht. - Volle reden was er haar te haten, te verafschuwen als de oorzaak van zooveel nameloos leed, zooveel hartbrekende elende. Nogthands zoo verblindend is haar schoonheid, zoo verrukkelijk haar gestalte, dat zelfs de stokoude, stramme grijzaards die daar zitten, iets van het vuur der jeugd in hun aderen voelen tintelen en elkaêr toefluisteren: 'Zulk een vrouw was dat toch wel waard - zij gelijkt, zoo waar, sprekend op de onsterfelijke godinnen!' (Iliad. III 156).

Lessing denkt er dus niet aan den dichter het 'beschrijven' te verbieden, *mits* hij het doe naar de eischen zijner kunst*).

En waarlijk! roep slechts uwe verbeelding, uwe herinnering te hulp, zoo hebben ook te allen tijde - alle waarachtige dichters gedaan. Denk slechts aan Shakespear, waar hij zijn Julia tot haar Romeo laat zeggen in hun laatste zamenkomst (Rom. and Jul. Act. III Sc. 7): 'Wilt gij nu al gaan? 't is nog geen dag: - 't was slechts de nachtegaal.

- 'Geloof mij, liefste schat, het was de nachtegaal.'

En Romeo: 'Het was de Leeuwerik, de heraut van den morgen - niet de nachtegaal.'

- Zóó schildert Shakespear 'de liefde.'

Denk aan Goethe's *Faust* en wonderschoone Balladen. Denk aan Heinrich Heine, die in twee, drie coupletten soms een gandschen toestand teekent, een volledig drama voor ons oog weet te doen afspelen, die door een *ènkel* welgekozen 'adjectief' soms het hart weet te doen trillen en de pols te doen jagen - aan Bijron, aan da Costa..... in één woord, denk u welke poëzie, gij maar wilt, van de groote Meesters der kunst; - onthalen zij ons op taaie,

*) Zulke beschrijvingen, zegt Lessing, maken hetzelfde effekt als dat iemant met moeite steenen een hoogte opkruit, om daar een huis te bouwen, die er alle onmiddellijk aan de andere zijde weêr afrollen.

*) *Was Homer* (zegt hij o a.) nicht nach seinen *Bestandtheilen beschreiben* konnte, läszt er uns in seiner *Wirkung* erkennen, - en gaat dan voort: Malet uns, Dichter, das Wohlgefallen, die Zuneigung, die Liebe, das Entzücken, welches die Schönheit *verursacht*, und ihr habt die *Schönheit selbst* gemalt.' - Wer kann sich den geliebten Gegenstand der Sappho, bei dessen Erblickung *sie Sinne und Gedanken zu verlieren bekennt*, als häszlich denken? u.s.w.

draderige, uitgewerkte beschrijvingen, waarbij men gaapt, die niemant leest? Is niet alles bij hen vuur, aktie, leven? - Neen - Lessing had goed gezien! Met zijn scherpziend oog had hij de juiste kunstwet ontdekt.

Beweging, handeling, *niet* beschrijving*) dat is het eigenaardig gebied der dichtkunst. - Zoo schijnbaar eenvoudig die stelling ook klonk, zoo was ze nogthands als het ei van Columbus. Ze bevatte de vruchtbare kiem in zich van een nieuwe waereld van gedachten. Ze dreef als met een tooverslag alle lijmende en rijmelende prulpoëten van de baan. - Ze opende een nieuwen Horizont voor de poëzie. - Terwijl zij dien schijnbaar beperkte, allegoriën en ellenlange beschrijvingen voor goed in den ban deed, (en hoe gehoorzaam men in dit opzicht was blijkt o.a. uit Wieland, die in zijn *Idris und Zenide*, op het punt van een boschje te zullen gaan beschrijven, plotseling ophoudt, omdat, zoo als hij geestig zegt: *Lessing hem aan het oor trekt*)', gaf zij in waarheid aan de poëzie een oneindige uitbreiding en alzoo het sein tot haar waarachtige wedergeboorte.

Zij toch is, naar Lessing's opvatting, de hoogste in de rei der kunsten. - Zij is de rijkstbegaafde van al hare zusteren. - Onbegrensd, onmetelijk is haar gebied. In het gandsche, volle, rijke menschenleven kan zij naar welgevallen rondtasten. - Aan de diepste aandoeningen, de fijnste gevoelens van het menschenhart leent zij sprake. Tot de hoogste sferen van het denken voert zij, als op vleugelen, onzen geest; - zij kan voor het oog der fantazie doen ontstaan wat, krachtens de eigenaardige grenzen *hunner* kunst, noch beeldhouwer, noch schilder vermogen*).

Merkwaardig is het dan ook hoe Goethe, de groote Lyriker, na veeljarige studie en praxis, de juistheid van Lessings inzichten ten volle heeft erkend.

Lessing zelv' was het intusschen vooral om de *dramatische* poëzie te doen. - Gij herinnert u nog van zooeven, hoe 't reeds van der jeugd af tot zijne liefste wenschen had behoord, vooral deze uit haar staat van droeve vernedering op te heffen. Aan haar, de dichtsoort der handeling bij uitnemendheid (nà het *Epos*, door hem 't hoogst geschat), was hij dan ook onverdeeld zijne zorgen blijven wijden. De meeste Lessingsche tooneelspelen, - alleen Minna von Barnhelm, Emilia Galotti en Nathan der Weise uitgezonderd, - zijn nu sints lang in vergetelheid geraakt. - Toch had hij in zijn *Miss Sara Sampson* - nog vóór de verschijning van Laokoon - ook op dàt gebied alweêr 't eerst met de heerschende traditie gebroken en daarin het bewijs trachten te leveren dat de mogelijkheid bestond een treurspel te schrijven in ongebonden stijl, en waarvan de helden gewone burgermenschen waren.

Het tooneel was en bleef 't bestendig voorwerp zijner liefde. Geen wonder dan ook, dat toen te Berlijn voor goed zijne uitzichten vernietigd waren, hij zonder bedenken eene eervolle roeping naar Hamburg aanvaardde, waarbij hij zich verbond om als verslachgevend beoordeelaar van de daar op te voeren

*) De descriptieve poëzie zag ik onlangs op nieuw in bescherming genomen in een artikel van de Revue des deux mondes, van 1 Nov. 1863, getiteld: 'Critique de l'art à Munich.' - Vreemd dat de fransche kunstrechters - Lessing zoo totaal ignoreren.

*) B. v. het *leelijke*, het afgrijsselijke zelfs, omdat de indruk voorbijgaand is, door andere snel weêr wordt verdrongen.

Tooneelstukken, den smaak en het oordeel van het kunstlievend (?) publiek voor te lichten en te leiden. - De onderneming zelf eindigde droevig, maar wierp een blijvende, kostbare vrucht af in het tweede onsterfelijk kunstwerk, dat wij, als waardige voortzetting van den Laokoon, thands nog even hebben te beschouwen en dat eene nieuwe bevrijdings-daad mocht heeten, waardoor Lessing de poëzie van een tweede knellend en hinderlijk keurslijf ontsloeg: - ik bedoel zijne *Hamburgische Dramaturgie.*

Boeijender, grondiger, leerzamer tooneelkritieken, dan in deze, door Lessing ten jare 1767 te Hamburg geschrevene Dramaturgie zijn neêrgelegd, kan de geschiedenis der Letterkunde wellicht niet aanwijzen.

Een ware leerschool voor auteurs en akteurs beide, bevatten zij tevens als 't ware een vormelijk gericht over de gandsche dusgenaamd Aristotelische of klassieke school in Frankrijk gehouden, een gericht, waarin Lessing met de stukken aantoonde, dat de zoogenaamde theorie omtrent de drie eenheden (van tijd, plaats en handeling), zooals die door Corneille, Voltaire en, in navolging van deze, destijds ook in geheel Duitschland nog werd gehuldigd, falschelijk en zonder eenigen grond aan Aristoteles werd ontleend (Werke II 153 en passim). - Vooral tegen *Voltaire*, wiens *Semiramis*, *Zaïre*, *Nanine*, *Mérope* hij achtereenvolgends beoordeelde, richtte hij zijn scherpste wapenen*).

't Was voorwaar geen ligte, geen weinig zeggende onderneming voor een man als hij, een Duitscher, betrekkelijk nog onberoemd, in 't midden der vorige eeuw, dien gevreesden Voltaire, den in gandsch Europa gevierden Patriarch der Litteratuur, den toongever van goeden smaak, den lieveling van Pruissen's koning openlijk den handschoen toe te werpen, en daarentegen geheel op eigen gezach, op Shakespear als op een veel grooter genie te durven wijzen, op *Shakespear*, door dienzelfden Voltaire voor een Hansworst in lompen, een Wildebras, een plompen koordedanser uitgemaakt, op Shakespear, wiens Hamlet naar Voltaire verzekerde, zoo ruw en gemeen was, dat zelfs het laagste fransche en italiaansche gepeupel de opvoering er van niet zou dulden.

Maar Lessing kwam goed beslagen op het ijs. Hij had de klassieken, de poëtiek van Aristoteles, de groote meesterwerken van ouderen en nieuweren tijd vrij wat grondiger bestudeerd, dan Voltaire. Hij kon des noods, als 't op scherp en bijtend vernuft aankwam met den geestigen franschman nog wel wedijveren. Daarbij 't gold hier, naar Lessings heiligste meening, op *dit* gebied, een *levens*kwestie. Met een onverdroten ijver, met een stalen volharding, met een ernst zonder wedergade nam hij dan ook *déze* taak ter harte.

Met het fijn ontleedmes der kritiek in de hand, gerugsteund door zijn verbazend *fonds* van kennis, legde hij op meesterlijke wijze de vele leemten en onjuistheden, al het gemaakte, onnatuurlijke, karakterlooze bloot van vele dier zoo gevierde kunstwerken der fransche school: - toonde hij aan dat *eenheid van handeling* de eerste en groote

*) Een kleine prikkel kwam daar zeker wel bij: de lage wijze nl. waarop Voltaire Lessing had behandeld, en de diepe minachting die deze daardoor voor V. zedelijk karakter had leeren koesteren. - Een onzedelijk mensch *kon* bovendien, à priori reeds, naar Lessing's innigste overtuiging, geen goed Dramatikus zijn.

dramatische wet der ouden was, waaruit de beide anderen (eenheid van *tijd* en *plaats*) in zekeren zin slechts waren voortgevloeid, die daarom dan ook nooit strenger in acht waren genomen, dan voor zoover de eerste zulks dringend gebood (w. II 153). 'Mijnentwege', roept hij ergens uit, (t.p.) 'mocht Voltaire's Mérope *acht* dagen duren en op *zeven* plaatsen van Griekenland spelen! Mits ze maar de schoonheden bezat, die zijne pedanterie mij belet te genieten; -' wees hij eindelijk op Shakespear als op den *echten* klassiker, die niet, zoo als men meende om geen regelen zich bekommerde, maar die zijne regels aan de natuur, aan de wetten van het eeuwig, blijvend schoone ontleende, en in wiens stukken wel de kunstmatig, van buiten aangebrachte, maar geenszins de innerlijke, de waarachtige eenheid van handeling en karakterschildering wordt gemist. 'De ergste zonde,' zegt hij o.a. 'die een treurspeldichter kan plegen is deze, dat hij ons *koud* laat.' - En op een andere plaats, ter gelegenheid van de opvoering van Voltaire's *Zaïre*: - 'Wat beuzelt men toch van de *Liefde*, als zou die hier 's dichters pen hebben bestuurd? - Men deed beter te zeggen: *de Galanterie*'. - '*Ich kenne*,' gaat hij voort: '*nur Eine Tragoedie*, *an der die Liebe selbst had arbeiten helfen; und das ist Romeo und Julie von Shakespear* (W. II 108).

Maar genoeg: Dat het *kostbare* zaadkorrels waren ook van deze soort, die Lessing zoo met volle handen naar àlle zijden heen heeft gestrooid, de toekomst heeft het bewezen. Götz van Berlichingen gaf het sein: - de wilde jacht begon - maar toen het eerste vuur van den hartstogt was bekoeld, toèn bleek het eerst recht welk een Meesterhand ook hier het spoor had geteekend.

Ook Lessing's eigen dramatische voortbrengselen (al zijn ze slechts luttel in tal) behooren mede tot dezen kritischen zuiveringsarbeid. Als toegepaste theorie dienen zij tot hare verduidelijking. Zijn *Minna von Barnhelm*, zijn *Emilia Galotti* (En wie kent ze niet, die twee, in elk geval, echte kunstscheppingen, de eerste zoo warm, zoo vol leven, waarover zulk een zonnige gloed ligt gespreid van Duitsche 'Biederkeit' en trouw; de laatste zoo edel, zoo antiek van form, zoo streng van lijnen, zoo gebronsd van tint, waarop zoo diep den stempel staat gedrukt van reinheid en zielenadel?) waren de eerstelingen van een oogst, van nu aan, in weelderigen overvloed, geheel uit den door hem, met het scherpe ploegzwaard der kritiek, omwoelden en doorspitten bodem gewassen. De tempel van een waarlijk *nationale tooneelpoëzie* verrees van dezen stond af aan òok op Duitschlands bodem. - Lessing had er de grondslagen van gelegd, er den bouwstijl van aangewezen, menig kostbare steen eigenhandig er toe aangebracht.

En hier zeggen wij den mannelijken vrijheidsheld, den moedigen schoonheidskampioen vaarwel. Niet den Wolfenbuttler Theoloog, niet den edelen Humanist, niet den verheven dichter van den Nathan, niet den diep gevoeligen echtgenoot en vader, bloot den wegbereider van Duitschlands *letterkunde* gold deze schets. Hoe onvolledig ze ook zij, dit heeft men wis levendig gevoeld, dat hij zijn grootsche roeping juist heeft ingezien, waardig heeft vervuld.

Was hij misschien geen dichter in den *vollen* zin van 't woord, (de beschei-

den man dacht in dit opzicht ongunstiger*) over zich zelv', dan anderen, een Goethe b.v. over hem dachten) eene dichters- en kunstenaarsziel nogtands droeg hij in zich om van den echten stempel.

Rijker, weelderiger, fantazie-voller geniën mogen hem zijn gevolgd, hèm komt de eer toe die allen den weg te hebben gebaand, en met billijk zelfgevoel mocht zijn hart in de streelende bewustheid van dien arbeid te hebben verricht, zich verblijden. Ja waarlijk!

Hij had het gebied der kunst naar alle zijden heen van onnatuurlijke inmengselen gezuiverd, van vreemde overheerschers bevrijd. - Hij had der Litteratuur het stijf en onbehagelijk schoolmeesterspak uitgetrokken, haar in bevalligen dosch getooid, haar geleerd op eigen voeten te staan, haar moedertaal te spreken met juistheid en zuiverheid, met zwier en met klem. ‘De jonge Muze der poëzie’, gelijk het zoo schilderachtig is uitgedrukt, - ‘die tot nu toe slechts door *vreemde* minnen was gezoogd, werd door Lessing voor 't eerst gelegd aan de *moederlijke* borst.’ - Van nu af, aan de moedermelk zich lavend, wies ze op frisch, gezond, tierig, dartel tot in het wilde en uitgelatene toe - wies op van kind tot bloeijende jonkvrouw; - maar om toen, harer hooge roeping zich bewust, vercierd met de schitterende diadeem der *schoonheid*, het oog fonkelende van den gloed dier hooge, heerlijke *idealen*, zooals alleen zij (Germania's Muze) ze weet te scheppen, den kus der bezieling te drukken op het voorhoofd dier weinige uitverkorenen, die zij de eer zou waardig keuren priesters in haren tempel te zijn.

De *Johannes* der Litteratuur, de geweldige wegbereider was voorafgegaan - de *Vredevorsten* der kunst konden thands vrij den zetel beklimmen, den scepter aanvaarden: - een Wolfgang Goethe, een Friedrich Schiller de breede adelaarswieken ontplooijen.

Leyden.

P. BRUIJN.

Brievenbus.

V.
Van een die op het drooge zit - maar niet als een vischje.

Mijnheer de Redacteur!

Heugt het u nog, hoe voor eenige jaren de Bosschenaren klaagden en jammerden en kermden en zeurden over den steeds klimmenden nood des waters, dat de grijze stad der Hertogen dreigde te verzwelgen, immers des winters den omtrek in een bare zee herschiep? De correspondent van het *Handelsblad*, en dat blad heeft zulke uitmuntende correspondenten, en het zou er nog uitmuntender hebben, indien het zegel op de dagbladen - alléén in het belang van het publiek! - was afgeschaft, die correspondent dan zorgde dat er ten minste elke week een artikeltje verscheen, waarin met verschillende variatiën

*) Men verg. Hamb. Dram. Zweiter Band 101ste-105ste Stück.

altijd hetzelfde thema behandeld werd. Wanneer, wanneer toch zou men eens willen luisteren naar de regtmatige klagten van die ongelukkige Noord-brabant*e*rs (zoo moet men immers schrijven volgens de Grondwet?), die toch ook hun deel, hun aanzienlijk deel in de belastingen betaalden? Hoe veel tonnen schats gingen er verloren door de zorgeloosheid der regering, of liever door de stelselmatige miskenning van heilige regten? Wilde men dan altijd het Zuiden aan het Noorden opofferen, of - ja, dit was de geheime bedoeling! - zou het dan die onverdraagzame Protestanten gelukken de goede, brave, koning- en vaderlandlievende Katholieken met hun nieuw benoemden bisschop, even als wijlen Pharao en zijn heir, te doen verzwelgen door de groote wateren? Zoo steunde, zoo zuchtte men, en de jammerklagten dreigden menig hart te verscheuren... Die weemoedstoonen zijn nu echter verstomd. Er is geen sprake meer van Bossche watersnood. Er rijst geen klagt meer op van grondeigenaren, die hun landerijen voor een spotprijs gekocht hadden, en ze nu gaarne door de Regering droog gemaakt zagen, opdat de waarde er van vertiendubbeld zou worden. Hoe komt dat? Is 's Hertogenbosch nu op het drooge geraakt? of heeft men zich in de omstandigheden geschikt? Of heeft men de voordeel en van dien hoogen waterstand leeren inzien? Heeft men welligt een handel in kikvorschen begonnen, en daarvan uitmuntende baten ontvangen? of... is de correspondent gestorven, en door een ander vervangen?

Dit laatste geloof ik niet. Immers ik vind in het Handelsblad van, ik meen, 16 dezer een artikel uit 's Hertogenbosch, waarin ik den stijl van onzen ouden vriend herken. Wederom klaagt hij over watersnood, ten minste over ‘een aanwassenden stroom’, maar ditmaal is het - schrik niet! - een stroom van modder- ik wil zeggen *moder*-niteit. Wat dat voor een stroom is zou welligt niemand begrijpen, wanneer er niet bijgevoegd ware, wie dien laat vloeijen, of liever wie die wateren zoo hoog doet stijgen. Het is Ds. Mosselmans, een hervormd predikant, en nu hebben ten minste sommige protestanten er eenig begrip van wat bedoeld wordt: ik zeg *eenig*, want al is het woord *modern* op veler lippen, en al wordt het gebruikt als een schibboleth voor ketterij en regtzinnigheid, ik vrees dat er nog menigeen met de handen in het haar zou zitten, wanneer men hem verzocht er eene juiste definitie van te geven[*)]. Intusschen het moet iets verschrikkelijks zijn, die moderniteit; ik geloof het, op het woord af van den correspondent! En die moderniteit is ‘een steeds aanwassende stroom!’ Huiveringwekkend denkbeeld! Ik zie dunkt mij die wateren stijgen, meer en meer, hooger en hooger, de nood klimt, de angst groeit steeds aan, daar bereikt het water de lippen, de Bosschenaren kunnen nog slechts één kreet slaken, één langen, doordringenden kreet. Zij vergaan, helaas! komt dan niemand hun ter hulpe?

God dank! die kreet wordt gehoord, en de reddende Engel daagt op! Het is de Waalsche kerkeraad, die hier het: *Quos ego... sed motos praestat componere fluctus!* doet hooren. En hoe belangeloos! Eigenlijk had het ‘Waalsche kerkbestuur’ (zoo als de correspondent zich gelieft uit te drukken) met deze zaak niets te maken. De Waalsche gemeente heeft een zeer regtzinnigen predikant, wiens stem met kracht door de ‘gewelven’ zijner kerk *rolt*; die gemeente is dus vrij van rimpel en vlek, en, daar ze waarschijnlijk geen Hollandsch verstaat, ook niet in gevaar van door één Nederduitschen ketter besmet te

*) Videatur in voce de berigtgever in de Arnhemsche courant (21 April), die meldt, dat Ds. M. zich sedert eenigen tijd ‘onledig houdt (!) met het loochenen der Godheid van Christus.’

worden. Maar.... Waalsche kerkeraadsleden zijn ook Christenen, en Christenen kunnen hunne medechristenen maar zoo niet door den modder, ik wil zeggen door de moderniteit, laten slepen. 't Is maar één man, die opgestaan is in 's Bosch om het moderne (wan-) geloof te prediken, maar het moet wel een reus, een colossus, een Napoleon in zijn soort zijn, want, even als de Mogendheden, toen deze laatste in 1815 weder verscheen, roepen de Waalsche kerkeraads-leden uit: *Armons soudain un million de soldats! Aux grands maux il faut de grands remèdes!* Waar is de duivelbanner die dezen boozen geest kan bezweren? of liever, daar het hier een 'aanwassenden stroom' geldt, waar is de aardwerker, de poldergast die hier een magtigen dam kan opwerpen?

De Waalsche kerkeraad zoekt, de Waalsche kerkeraad vindt! Op Rotterdam wordt het oog geslagen; van daar moet de redding komen. Daar woont wel de aartsketter bij uitnemendheid, dien zelfs geen collega kan laten preêken of hij loopt gevaar van afgezet te worden; daar staat wel naast hem de onbeschaamde, die zulk eene afzetting een daad van 'onverdraagzaamheid' zou durven noemen, maar daar vindt men ook nog, Gode zij dank! mannen, die tegen den overweldigenden stroom zijn opgewassen en die gaarne met kracht er tegen oproeijen! En... is het inderdaad niet een merkwaardig verschijnsel, bijna een 'Providentiëel bestel'? de vroegere Waalsche predikant van Leyden, thans Nederduitsch predikant te Rotterdam, wordt geroepen om in het Waalsche kerkgebouw te 's Hertogenbosch de Nederduitsche ketterij te bezweren, en de Nederduitsche gemeente voor den 'aanwassenden stroom' te beveiligen! En nu - de grondslagen van den dam zijn gelegd; de eerste woede van den stroom is gekeerd en de Waalsche kerkeraadsleden beginnen weder ruimer adem te halen. Maar nog zijn zij niet geheel gerust; het werk moet voortgezet en andere aardwerkers opontboden worden. Reeds maakt Gunning zich gereed om met 'gordels' en 'wijnkruiken' de gaten in den dijk te komen digten, reeds haalt professor van Oosterzee de speer voor den dag, waarmede hij voor altijd het scepticismus heeft geveld, om er nu de losse aarde mede vast te stampen, reeds ziet men in de verte andere spaden en houweelen blinken, de geheele Veluwe maakt zich gereed om als één man op te rukken! Zeeland mag niet achter blijven; *luctor et emergo!* zoo ooit, komt deze zinspreuk thans te pas, want ook de Bosschenaren steken nu het hoofd weder boven water.

Gij bemerkt het, waarde Heer redacteur! Ik ben met de zaak hoog ingenomen, en gij ook waarschijnlijk. Ik meen zelfs, dat men naast het genootschap, waarvan ik u de grondslagen voor eenige maanden mededeelde, thans eene corporatie moest oprigten onder den titel van: *Geestelijke Waterstaat.* De drie hoof-ingenieurs zouden natuurlijk zijn de bovengemelde heeren, voor ingenieurs heb ik reeds liefhebbers genoeg: wilt gij u met mij vergenoegen met den nederigen titel van aspiranten of - ik beef bijna op de gedachte - zoudt gij ook liever *in* het water willen blijven liggen?

Uw getrouwe correspondent,

JAN OLIJ.

.... sel, 22 April 1864.

P.S. Eere wien eere toekomt! De Waalsche kerkeraad heeft niet *uitgenoodigd*, maar slechts *vergunning gegeven.* De beurshoudend-diaken (*sic!*), lid van dit kerkbestuur, berigt zulks in het Handelsblad van 20 April, en het zal dus wel waar zijn. Evenzeer moet men hem geloof schenken, wanneer hij oordeelt, dat de eerste

poldergast slechts weinig ‘aarde aan den dam’ heeft aangebragt. Eene reden te meer, dunkt mij, voor prof. van Oosterzee om die toch goed te komen vast stampen!

J.O.

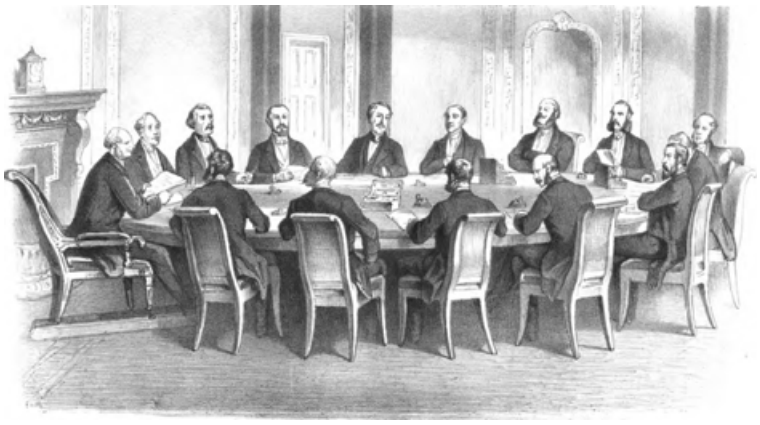

Lord C. Russell. Lord Clarendon.
Biegeleben. Pruis de la Tour- d' Auvergne.
de Balan
B^{n}. Brunnow.
Graaf Apponyr.
Graaf Wachtmeister.
B^{n}. de Beust
de Quaade
Krieger.
de Bille
Ewers.
Bernstoff. Secret. der Conferentie.

DE CONFERENTIE TE LONDEN.

Staatkunde en geschiedenis.

Een koloniaal hervormer.

Parlementaire Redevoeringen over Koloniale belangen, van Dr. W.R. van Hoevell. Tweede deel. 1854-1856. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon.
IV.

Nu ruim een jaar geleden werd een minister van Koloniën ten val gebragt, waarbij de debatten met zooveel heftigheid, zooveel hartstocht gevoerd werden als ons parlement maar zelden een voorbeeld oplevert. Het geheele kabinet werd er door geschokt. En toch was die minister, zelfs volgens de verklaring zijner felste tegenstanders, een eerlijk man; en toch had hij niets verrigt waardoor de hatelijke insinuatiën, de wrok en wrevel konden geregtvaardigd worden, waarmede men hem bestreed: zijn éénige zonde was, dat hij met voorvaderlijke rondheid en openhartigheid had verklaard ‘een liberaal te zijn, dat hij de Koloniën volgens liberale beginselen besturen en geleidelijk de noodzakelijk geworden hervormingen wilde invoeren, zonder schokken te veroorzaken’; dit was genoeg, om hem in verdenking te brengen van allerlei geheime booze oogmerken te koesteren, ten nadeele van het algemeen belang. Wel zonderling en in hooge mate inconsequent mag men zulk eene verdenking noemen ten aanzien van hem dien men voor een eerlijk man hield, bij wien dus dergelijke bedoelingen niet ondersteld noch vermoed mogten worden; doch, al te naauwgezet dachten de rijke notabelen niet, de verdenking was voldoende, om het vonnis te wettigen. *‘La mort sans phrasé’*, zoo luidde de veroordeeling in onze Eerste Kamer.

Een zijner beroemde voorgangers, de minister van den Bosch, niet verdacht van te groote liberaliteit, ging het geheel anders, hij bragt eene omkeering, eene revolutie in den regeringsvorm van Indië tot stand (1836), zonder de goedkeuring van belanghebbenden gevraagd of verkregen te hebben, en zonder dat iemand hem er hard over viel: hij vernietigde met één pennestreek de hooge Indische regering, die meer dan twee eeuwen bestaan had uit den Gouverneur-Generaal en vier Raden van In-

dië, om haar te herscheppen in een Gouverneur-Generaal *autocraat* en vier raden *adviseurs.* Deze gewigtige gebeurtenis, waarbij de meest solide waarborg voor een goed bestuur van Indië verloren ging, schijnt in Nederland, als of het een maatregel van huishoudelijken aard en van weinig beteekenend belang was, geheel onopgemerkt gebleven; althans met de meest mogelijke onverschilligheid ontvangen te zijn geworden; niemand bekommerde zich om het gewigtig feit, van zoo ver uitziende gevolgen.

Is het niet hoogst opmerkelijk, dat de minister van 1836 sloopte en omverwierp wat hem hinderlijk was en in den weg stond, zonder dat iemand hem er rekenschap van vroeg, en dat men in 1862 aan een zijner opvolgers, die nog niets wezenlijks gedaan had, de portefeuille ontnam alleen omdat men *vreesde* dat hij iets zou willen doen, alleen omdat men *dacht* dat hij misschien het een of ander zou willen slopen en afbreken, ofschoon er niet één redelijke grond voor dit vermoeden bestond? Den man die in het bezit was van een dolk, moest dit wapen ontnomen worden, omdat hij misschien heimelijk het oogmerk koesterde er een moord meê te plegen, al moest men ook erkennen, dat hij een zoo eerlijk, regtschapen man was, dat de verdenking de grootste ongerijmdheid scheen!

Om eene zoo schreeuwende tegenstrijdigheid in de staatkunde van een zelfde volk, rakende zulke gewigtige belangen, te verklaren, dienen we een blik in zijne geschiedenis te slaan. Nederland had reeds veertig jaren gestreden voor zijne vrijheid en onafhankelijkheid van de Spaansche overheersching; waarin het zijne krachten wel verre van uit te putten al meer versterkte en ontwikkelde; onbekende mannen werden helden en bekwame staatslieden, ondernemings- en handelsgeest vereenigde talent en kapitaal om groote zaken tot stand te brengen. Door den kamp als verjongd, rees het denkbeeld, om in Indië een nieuw rijk te gaan stichten, en tusschen de gedachten en de daad hadden die mannen geen jaren van overleg en bedenken noodig. De ras gevolgde uitvoering werd met den besten uitslag bekroond.

De wijze voorzigtigheid der vaderen, wars als zij waren van autocratische willekeur, stelde bij instructie van 26 November 1609 en 22 Augustus 1617 vast, dat de Indische Regering zou bestaan uit een Gouverneur-Generaal en vier raden van Indie, die daar te zamen in gemeen overleg, de hoogste souvereine magt zouden uitoefenen, overeenkomstig de instructiën en bevelen der Oost-Indische Compagnie. Gedurende twee eeuwen is deze regeringsvorm onveranderd gebleven, en roemrijk heeft dit Gouvernement zich gehandhaafd, groote dingen heeft het tot stand gebragt en een' hoogst winstgevenden handel in het leven geroepen. De schatten die in Indië verkregen en naar het vaderland werden gevoerd, leidden er ongelukkig toe om den gouddorst nog meer aan te wakkeren. In plaats van het noodige voor de ontwikkeling van Indië en zijne natuurlijke krachten en milde hulpbronnen af te staan, wilde men nog méér hebben, waartoe zelfs de meest onzedelijke middelen niet werden ontzien; wat wonder, dat ook zij, die men met de uitvoering belastte, gedemoraliseerd werden en ook hun best deden om zich te verrijken en het land uit

te putten. Maar zwaar was de straf die er op volgde.

Toen de ure des gevaars kwam, was men niet bij magte er het hoofd aan te bieden, bijna weerloos en onverdedigd vielen die rijke bezittingen in 's vijands handen. Dat was de uitkomst van een veeljarig wanbestuur, door de bewindhebbers in het moederland gedoogd, zoo niet aangemoedigd, want aan waarschuwende stemmen had het ook toen niet ontbroken! De les was hard en pijnlijk, maar verloren ging zij aanvankelijk niet; de Kommissarissen-Generaal, in 1816 uitgezonden, om de oud Indische bezittingen over te nemen en het bestuur te regelen, betoonden zich verstandige bekwame mannen; zij braken geheel met het oude uitgediende stelsel der Oost-Indische Compagnie, van monopolie en geforceerde leveranciën, maar zij eerbiedigden den ouden regeringsvorm. Bij publicatie van 22 December 1818 werd het nieuwe stelsel van vrijheid voor handel, landbouw en bedrijf afgekondigd en daarbij bepaald: 'Tot het beleid der algemeene burgerlijke regering, met al den aankleve van dezelve, worden aan den Gouverneur-Generaal toegevoegd vier raden, die *gezamenlijk* met den Gouverneur-Generaal uitmaken *de Hooge Regering van Nederlandsch-Indië.*'

Bij artikel 2 van het regerings-reglement van 1830 was dezelfde bepaling behouden; doch de Gouverneur generaal van den Bosch, die zelf dit reglement had ontworpen en afgekondigd, scheen het echter niet te beschouwen als een breidel van *zijne* magt: buiten den raad van Indië om, beraamde hij maatregelen, en legde ze ten uitvoer, die zich bezwaarlijk lieten vereenigen met den geest en de strekking der wet, maar toen ook bleek, hoe nuttig de hem toegevoegde raad zou hebben kunnen werken; onder de vier leden was een wakker man, diep doordrongen van het besef zijner hooge verpligting, die zich met veel cordaatheid en talent, met de wet in de hand, tegen de eigendunkelijke maatregelen van den gouverneur-generaal aankantte; doch hoe deugdelijk de oppositie van den heer mr. Merkus, - we hebben hem reeds in ons eerste overzigt leeren kennen - ook wezen mogt, baten mogt het niet, want de gouverneur-generaal beriep zich niet op de wet, die hij gezworen had te zullen handhaven, maar op de bijzondere bevelen des konings en zijne geheime instructie. De heer Merkus bragt de zaak, van zoo groot publiek belang, voor de regtbank der openbare meening, doch vond dáár weinig sympathie, althans geene krachtige ondersteuning tegen de onwettige handelingen: en toen later de heer van den Bosch de portefeuille van koloniën had verkregen, liet hij geen tijd verloren gaan, om den ondervonden tegenstand voor de toekomst geheel te breken en den tegenstander op het gevoeligst te treffen. Reeds den 20sten Februarij 1836 liet hij bij koninklijk besluit het regerings-reglement van 1830 door een ander vervangen, waarbij aan den raad van Indië alle gezag, alle beslissende invloed op de regeringsdaden werd ontnomen; de bestaande raad werd ontbonden en van een besturend, tot een eenvoudig adviserend ligchaam gemaakt, waarbij de heer Merkus uitviel en niet in den nieuwen, zoo geheel veranderden raad werd benoemd; hij werd het slagtoffer van getrouw pligtbesef, ten afschrikkend voorbeeld voor anderen, wie soms de lust mogt bekruipen om eenige zelfstandigheid aan den

dag te leggen, door meer te hechten aan de geschreven wet, dan aan den geopenbaarden wil van hem, die tijdelijk met de hoogste magt in Indië zou zijn bekleed. En het afschrikkend voorbeeld heeft het doel niet gemist, maar nog vele jaren daarna zijne demoraliserende werking gedaan, zelfs de kracht van den heer Merkus scheen gebroken en hem de moed ontzonken te zijn, om de zaak in het ware daglicht te stellen. Kort daarna vernam men, dat hij zich geheel met den heer van den Bosch had verzoend, waarop hij weder als lid in den raad van Indië hersteld en later tot gouverneur-generaal werd benoemd: als een bemoedigend voorbeeld, voor berouw toonende kinderen, die zich tegen de vaderlijke autocratie mogten hebben verzet. En de vermelde, revolutionaire, daad zou men thans zeggen, waarbij eene meer dan twee eeuwen bestaan hebbende regering werd omver geworpen, om plaats te maken voor de autocratie, was ontworpen en voltooid zonder eenigen tegenstand, zij scheen zelfs niet te zijn opgemerkt, werd althans niet besproken, noch afgekeurd, door hen, die het verderfelijke dat er voor Indië uit kon voortvloeijen, met bezorgdheid voorzagen.

Eenige jaren later heeft de heer Cornets de Groot opgemerkt: ‘Een *adviserende* raad kan wel beantwoorden aan het oogmerk van voorlichting, maar kan uit den aard van zijn bestaan, nimmer wezen een geruststellende *waarborg*, dáár waar de gouverneur-generaal de adviesen van den raad naar hartelust kan ter zijde leggen, zonder eenige rekenschap; vooral is in zoodanigen raad geen waarborg te vinden tegen *eigenmagtige* verkeerde handelingen of tegen *willekeur* van den gouverneur-generaal. Sedert 1836 is het bestuur van Neêrlandsch-Indië in verschillende handen geweest. Er kan niet gezegd worden, dat dit tijdvak zich gekenmerkt heeft door eenheid en kracht in Indië! Waarin, vraagt hij, heeft het eenhoofdig gezag zich in Indië dan toch wel onderscheiden? In de overdrijving van het kultuurstelsel? In de expeditie naar Balie? In het weder geheel verlaten van dat eiland? In de Britsche vestiging op de noordkust van Borneo? In de verwikkeling met de Chinezen op de westkust van Borneo? In de expeditie naar de Soeloe-eilanden? In de gebeurtenissen van Batavia in Mei 1848? In het voorkomen van den hongersnood der Javanen te Demak en Grobagen? In hulp, toen de Javanen door epidemische ziekten werden geteisterd? In de bekende oppositie te Djocjocarta? In het bannissement van den bisschop Grooff? In het opheffen van den druk der inwoners van de Moluksche eilanden? In het recepissen-stelsel? In de Palembangsche onlusten? In den opstand der Bantamsche bevolking? In het ontslag van den heer Senn van Bazel?’

Het antwoord, dat de oud-gouverneur-generaal van Neerlandsch-Indië, de heer Rochussen, gemeend heeft op deze vragen te moeten geven, heeft er in veler oog niet toe bijgedragen, om de voortreffelijkheid van het éénhoofdig gezag, boven 't geen gedurende twee eeuwen had bestaan (de gouverneur-generaal in rade) te doen uitkomen, veeleer zou men geneigd zijn aan te nemen, dat onder de vroegere regering veel *niet* zou gebeurd zijn, wat nu slechts zoo zwak verdedigd kon worden. ‘De eenige band, zegt de heer Cornets de Groot, welke een turbulent gouverneur-generaal plaatselijk in toom kon houden, werd in 1836 geheel verbroken, door de stemhebbende raden van

Indië te veranderen in bloote adviseurs, daardoor werd de kroon gezet op hetgeen de Indische landvoogden, altijd begeerd hadden, namelijk om de handen vrij te hebben en alleen heer en meester te zijn. Daarmede is *alle waarborg verloren gegaan.*' En de natie heeft zich dezen waarborg laten ontnemen, zonder eenige tegenspraak, zonder dat iemand er rekenschap van vroeg, terwijl thans een minister van koloniën scherpe aanvallen te verduren en een harden strijd te voeren heeft over maatregelen van veel ondergeschikter belang, die hij mogt hebben genomen of kon willen nemen.

Van waar dat verschil tusschen voorheen en thans? De geest des tijds heeft ook hierover zijn krachtigen bezielenden adem geblazen en den volksgeest tot leven opgewekt, de geldverspilling der laatste tien jaren, de snel aangroeijende staatsschuld en het licht dat er in 1840 over werd geworpen, bragten ons volk tot het besef, dat het te lang vertrouwd, geloofd en berust had. Wat men in 1840 bij de herziening der grondwet ten aanzien der koloniën nog niet vermogt te bereiken, werd evenwel niet opgegeven, telken jaar deden zich meer en krachtiger stemmen hooren over de noodzakelijkheid, dat de Staten-Generaal toezigt en invloed zouden uitoefenen op het bestuur en het budget van Neêrlandsch-Indië. Begunstigd door den algemeenen toestand van Europa, verkreeg men in 1848, bij de nadere herziening der grondwet, het lang gewenschte in artikel 59, waarvan de hoofdbepaling luidde: dat het reglement op het beleid der regering zou worden vastgesteld bij de wet.

Het was de eerste maar ook de gewigtigste schrede op den goeden weg. Niet langer zouden willekeur, het inzigt, de voorkeur of de weerzin van één feilbaar mensch, den minister van koloniën, oppermagtig beslisser en alleenheerscher over het groote Nederlandsche rijk in Indië zijn, hij zou nu volgens de wet, in waarheid, verantwoordelijk zijn aan de regtmatige bezitters, aan het Nederlandsche volk; doch daarmede zou ook verloren gaan de magtige invloed der oud koloniale monopolie-partij, waarvan door haar echter niet zoo ligt afstand zou worden gedaan. Zij wist zich meester te maken van den toenmaligen minister Pahud en dien geheel te beheerschen: ofschoon hij lid was van een liberaal kabinet, dat in andere takken van bestuur veel voortvarendheid aan den dag legde, bleef toch bij het departement van koloniën eene in het oog loopende traagheid bestaan: onder allerlei voorwendsels werd de indiening der wetsontwerpen bij artikel 59 voorgeschreven, verschoven, en toen de minister den herhaalden aandrang geen weerstand meer kon bieden, diende hij een ontwerp-reglement op het beleid der Indië-regering in, dat weinig verschilde van het bestaande, in 1836 geoctroijeerde, reglement, wel wetende, dat het door de liberale kamer van 1852 zou worden afgekeurd; doch er werd tijd gewonnen en het doel bereikt, om in den onwettigen toestand nog eenigen tijd voort te leven en Indië naar eigen bijzondere inzigten te exploiteren. Geheel onvoorziene gebeurtenissen begunstigden des ministers oogmerken: door het aanblazen van godsdiensthaat wist de reactie het volk op te winden en op het dwaalspoor te brengen, waarvan de aftreding (1853) van het ministerie Thorbecke het gevolg was. De heer Pahud, minister van koloniën, gaf

toen een bewijs van hooge staatsmanswijsheid: binnen een paar dagen liet hij zich bekeeren. Uit een liberaal kabinet getreden, waarmeê hij zóó homogeen was, werd hij minister der tegenovergestelde rigting, waarin hij bewees meer in zijn element te zijn.

Nu werd er even veel haast gemaakt om een veranderd ontwerp-reglement in discussie te brengen, als er vroeger getalmd was, want door de ontbinding der tweede kamer in 1853 waren er vele liberale leden uitgevallen en door conservatieven vervangen, op wier medewerking men mogt rekenen, in het aannemen van beginselen die door de eersten zouden zijn verworpen geworden.

'De behandeling', zegt Dr. van Hoevell, in de voorrede van het tweede deel zijner parlementaire redevoeringen, 'van het regerings-reglement had plaats in een zeer partijzieken tijd. 't Was in het eerste jaar na de April-beweging van 1853. Wel hadden de verkiezingen in Junij 1854 een tal liberale leden in 't parlement terug gebragt; maar juist daarom dreef men de openbare beraadslaging over het wetsontwerp, nog vóór het einde der zitting, door, want eerst in September 1854 zou het mandaat der nieuw gekozenen een aanvang nemen.

'In weerwil dier partijziekte, heeft onze oppositie eenen zeer beduidenden invloed uitgeoefend op de wet, gelijk zij geworden is. Ik zou dien invloed in 't algemeen meer negatief dan positief willen noemen. Wij hebben er meer kwaad uit geweerd, dan krachtige ontwikkelings-elementen er in kunnen brengen. Wij wenschten bepaald de voorschriften, die vooruitgang verzekeren, wij hebben het niet verder kunnen brengen, dan datgene te keeren, waardoor verbetering en hervormingen onder de werking van het Reglement in de toekomst onmogelijk zouden worden. De amendementen door mij voorgesteld, zijn bijna allen, altijd door *dezelfde* leden verworpen: toch werden zeer dikwijls daarvoor verbeteringen in de plaats gesteld, wel in onze rigting, meestal voorgedragen door den heer Baud, maar zonder de waarborgen voor zekerheid van uitvoering; zóó is het mogelijk geworden, dat een liberaal minister met deze wet kan regeren.'

Warm, langdurig en fel waren de debatten over het voorgedragen ontwerp, waarbij sommigen, wie het aan argumenten ontbrak, niet aarzelden de leelijkste insinuatiën den bekwamen tegenstander naar het hoofd te werpen, die de ziel van de langdurige discussie uitmaakte. De heer Stolte maakte het zoo grof, dat hij zelfs het particulier leven van den heer van Hoevell aanrandde, op eene wijze, die diens hevigsten antagonist, den heer Rochussen - eere zij hem - in zoo warme verontwaardiging ontstak, dat hij meende te moeten tusschen beide treden, om den goeden naam van den spreker uit Almelo te verdedigen en te verklaren 'dat hem ten aanzien van diens zedelijk en maatschappelijk gedrag, *niets onloffelijks* was gebleken.' Eene verklaring als deze, afkomstig van den oud gouverneur-generaal, die zich 6 jaren te voren had laten verleiden, om dien spreker zóó onbillijk te behandelen, zal wel niemand verdacht voorkomen.

'Mijnheer de voorzitter', antwoordde de heer van Hoëvell (blz. 15), 'ik ben gewoon aan laster en logen. Ik ben ge-

woon, dat men buiten de kamer mij zelfs tot in mijn bijzonder leven tracht in verdenking en verachting te brengen; 't is echter heden voor 't eerst, dat een *afgevaardigde* zich aan deze, ik durf het noemen lage handelwijze, ten mijnen opzigte schuldig maakt. Ik zal daarop niets antwoorden'..... De voorzitter meende den spreker te moeten uitnoodigen, zulke beleedigende uitdrukkingen niet te bezigen.

'Mijnheer de voorzitter', hernam hij, met nog meer klem: 'Ik zeg, dat de handelwijs om iemand in deze kamer op *dergelijke* wijze verdacht te maken, dat die handelwijze *laag* is. De geachte spreker uit Alkmaar, de heer Rochussen, heeft den indruk gehad, dien deze redevoering op mij heeft gemaakt. Ik dank dien afgevaardigde voor zijne goede bedoeling; maar voor mij, ik reken mij verheven boven dergelijke aantijgingen, boven dergelijke insinuatiën.' De heer Stolte schijnt in deze kwalificatie geene aanleiding te hebben gevonden om zich te beklagen.

Ook de minister van koloniën maakte zich - bij gemis van argumenten - aan groote heftigheid, zoo niet soms aan beleedigingen schuldig, jegens dien spreker, die, na dit te hebben doen uitkomen zeide: 'De woorden, de geheele houding, de hooge en berispende toon van den minister zullen mij niet afbrengen van het opgevatte voornemen, waarmede ik deze beraadslaging heb aangevangen, om met kalmte en zonder geestverhitting mijne meening uiteen te zetten. En al wil de minister nu in het vervolg dezer beraadslaging, den weg blijven volgen, dien hij ten mijnen opzigte heeft ingeslagen, dan zal ik mij dergelijke woorden en onverdiende beschuldigingen niet meer aantrekken.'

Op deze weinig heilspellende wijze werd het debat over het Indisch Regerings-Reglement aangevangen, dat ruim drie weken duurde, waarbij de spreker uit Almelo doorslaande bewijzen van uitstekende kennis aan den dag legde en doorgaans het mikpunt van de scherpste, soms giftige pijlen der tegenpartij was, want hij stond pal voor de taak hem toevertrouwd, dag aan dag zag men hem in den strijd, en hoe dikwijls ook geslagen, door het afstemmen zijner amendementen, werd hij evenwel niet moedeloos. 'Gaarne erken ik, zegt hij in de voorrede, dat ik het der Regering van die tijd, bij de wording van het Reglement, vrij lastig heb gemaakt; zoo wel bij het onderzoek in de afdeelingen, als in de beide kommissiën van rapporteurs, die verslag hebben uitgebragt, wendde ik alle middelen aan, die mij ten dienste stonden, om het ontwerp te bestrijden, maar tevens te verbeteren. En bij de diskussie heb ik mij niet bepaald tot kritiek en censuur; ik was tevens gereed, om voor 't geen ik afkeurde, iets anders, in mijn oog natuurlijk iets beters, in de plaats te stellen.

'Ik begin met de verklaring, zeide hij, dat ik niet behoor tot hen die gisteren geschetst zijn, als in Indië alles omver willende werpen en *tabula rasa* maken; ik beschouw het almede als eene taktiek van de tegenpartij, om *ons* beginselen en plannen toe te dichten, die bij ons niet bestaan, en dan eenvoudig *die* beginselen, *die* plannen te bestrijden. Ik beroep mij op al wat ik geschreven heb; ik beroep mij op hetgeen ik in deze kamer heb gesproken, en ik vraag met

vertrouwen: heb ik ooit tot zoodanige dwazen behoord? Wat ik bestrijd is het *eenzijdig stelsel* dat men in dat Reglement voor goed wil bestendigen. Uit de gewisselde stukken, uit de gehouden redevoeringen en uit de geschiedenis blijkt, dat men eigenlijk bedoelt *zooveel welvaart aan de inlandsche bevolking te gunnen, als de materiële voordeelen*, *welke het moederland verlangt en noodig heeft*, *dit gedoogen.*

'Vooreerst blijkt dit uit de gewisselde stukken, overal vindt gij daarin de woorden: '*batig slot*' 'de millioenen van Indië' 'de directe en indirecte baten.' Elke stelling van de tegenpartij wordt bestreden met dat ééne, kernachtige woord '*de millioenen.*' De bloemlezing die de spreker in die zitting leverde, van de argumenten, ontleend aan de schraap- en hebzucht waarmeê men hem bestreed, zijn al te curieus om niet in haar geheel, blz. 5 - gelezen te worden, onder anderen zeide hij: 'Maar in nog veel hoogeren graad hebben we die eenzijdigheid (door hem geschetst) gezien, bij den afgevaardigde uit Amsterdam, den heer Stolte. Hij heeft het cijfer 240 millioen herhaald als een triomfkreet! Hij heeft er bijgevoegd: hier te lande zijn, alléén door die millioenen onze finantiën verbeterd, belastingen afgeschaft, belangrijke waterstaatswerken tot stand gebragt, en wat al niet meer.

'Ik had gewenscht, dat hij niet tevens vergeten had wat in Indië door het opbrengen van die millioenen is verwaarloosd. 't Is waar, hier zijn groote waterstaatswerken van die millioenen tot stand gebragt; maar in Indië? Ik zal slechts iets noemen: de *nalatigheid* in het vervaardigen van een rivierwerk is, volgens *de verklaring* van een gewezen Gouverneur-Generaal, voor een groot gedeelte oorzaak geweest van een hongersnood, die een geheel district heeft ontvolkt. Was dat werk tot stand gebragt, dan zou het batig slot misschien minder groot zijn geweest, maar *eenige duizende* Javanen zouden zijn gespaard: dergelijke voorbeelden, dergelijke feiten moeten, naar mijn inzien, niet vergeten worden, wanneer men de millioenen schats herinnert, die wij van Indië hebben getrokken.

'Het groote, ik zou bijna zeggen het *eenige* wapen hetwelk men tegen ons gebruikt, is het batig slot, 240 millioen! Ik erken, het is een krachtig wapen, het brengt den laagsten, maar tevens den hevigsten hartstocht in beweging, dien van de hebzucht! De *auri sacra fames* doet zoo noode de oogen vestigen op de tegenzijde van het tafereel.

'Wanneer gij spreekt van uitputting, dan antwoordt men 'die uitputting heeft er reeds zoo lang bestaan; men heeft er reeds zoo veel van gesproken - maar toch blijft die milde bron vloeijen.... 240 millioen'. Wanneer gij het voor eene nationale zonde houdt, een volk op die wijze, bijna alleen en uitsluitend, te doen strekken *als werktuig* tot aanvulling der schatkist, dan zegt men 'dat volk is ongeschikt voor hoogere beschaving; het is er niet vatbaar voor.... 240 millioen!' Wanneer gij spreekt van eindelijke ontevredenheid en ten langen leste het verlies der kolonie, dan sluit men zijne oogen en men verheugt zich in 240 millioen.

'Dat wapen wordt nog krachtiger, Mijne heeren! door de taktiek die gebezigd wordt. Men stelt het voor, als of de tegenpartij die millioenen aan de natie wilde ontnemen; men stelt het voor als of ons stelsel was: *geene direkte voor-*

deelen van Indië. Dat is eene onwaarheid. Maar wij willen die voordeelen op eene *andere* wijze, langs een anderen weg, wij willen niet '*behoudens*' maar *door* de welvaart van die inlandsche bevolking, de stoffelijke voordeelen van Nederland bevorderen; *eerst* de welvaart en dan de voordeelen. Wij willen zonder uitputting en voor langen duur trachten de kolonie te behouden, nuttig en voordeelig te doen zijn voor het moederland. - Het is ons gisteren voorgesteld als of het bestaande stelsel het éénige en uitsluitende was, dat de productieve kracht van een kolonie kan ontwikkelen. Ik vestig uwe aandacht op het volgende. Te Calcutta werd in 1834 aan katoenen goederen ingevoerd voor *f* 8,400,000 en in het jaar 1851 voor *f* 35,400,000, dus 430 prc. (321%) méér; wel een bewijs van den meerderen welstand der bevolking. De geheele waarde van den invoer bedroeg in 1838 *f* 59,900,000, in 1850 *f* 207,756,000, een vermeerdering derhalve van 140 prc. (246½%). De uitvoer steeg in dien tijd van 51 millioen op 123 millioen, eene vermeerdering dus van 112 prc. (141%).

'Wat zien we nu in dien tijd op Java? In 1821/22 was de invoer 20½ millioen Ropijen (= *f* 24.600.000). De uitvoer was in die zelfde jaren 24 millioen Ropijen (= *f* 28.600.000).

'Invoer *f* 24.600.000 uitv. *f* 28.600.000. In 1832 begint het dwangstelsel. Invoer 21 millioen, uitvoer 63 millioen. 'In 1848:

'Invoer 21 millioen: Uitvoer 53 millioen.

'Bij eene verdubbeling der bevolking, is alzoo de invoer (het bewijs van de welvaart) in 28 jaren geen cent vermeerderd (integendeel 4½ millioen verminderd) en heeft de bevolking slechts de helft kunnen koopen van hetgeen zij vroeger kocht' (ook het productief vermogen, de voortbrenging, is in die 16 jaren (1832/48) met 10 millioen terug gegaan, in weerwil dat de producerende bevolking met 50% was toegenomen).

'Ik verwijs weder naar eene andere kolonie, naar een *ander stelsel*, een stelsel van geheel vrijen arbeid: ik verwijs naar Ceylon. De opbrengst van koffij op Ceylon was in het jaar 1837, 43000 centenaars: die opbrengst is jaarlijks gerezen en in 1849 werd zij 359.708 centenaars*); in die veertien jaren was zij gerezen tot een derde der opbrengst van Java, bij een tiende der bevolking. Zie daar het resultaat van vrijen arbeid in eene kolonie. Wanneer men ons dus met magtspreuken van zich stoot, wanneer men ons toevoegt: '"Gij wilt ons die millioenen ontrooven"', dan spreekt men eene onwaarheid; dan tracht men alléén door de vrees op te wekken voor het verlies van de teregt hoog gewaardeerde batige saldo's een beter stelsel op zij te zetten.

'Ik zal niet spreken van de hoogere pligten, die Nederland heeft te vervullen in zijne bezittingen en koloniën. Ik zal niet spreken van de verantwoordelijkheid, die ook op eene natie als de onze rust, wanneer haar door de Voorzienigheid het beheer en bestuur is toevertrouwd over 25 millioen menschen.

*) In 1857 was er de productie gestegen tot 864,000 pikols, terwijl Java maar 976,000 pikols leverde, dat is 24,000 pikols minder dan het reeds in 1843 opbragt.
De vrije kultuur op Ceylon vervijfvoudigt het produkt in 20 jaren, terwijl het monopolie het met alle krachtsinspanning niet voor *teruggang* kan behoeden.

Maar ik zal alleen vragen - want die vraag is gisteren in het tafereel niet beantwoord -: wat hebt gij gedaan tot ontwikkeling, zoowel materieel als vooral moreel van die talrijke natiën? Wat hebt gij gedaan op Java tot bevordering der beschaving, der Christelijke beschaving van het volk, hetwelk voor u plant en oogst.

'Onder uw stelsel zijt gij bevreesd voor onderwijs: slechts huiverig, slechts gedrongen en gedwongen doet gij een enkelen stap, - en toch gevoelt ook dat volk er behoefte aan; onder uw stelsel zijt gij bevreesd voor het Christendom; gij tracht het op alle wijze te verhinderen in zijne voortplanting, en toch, in weerwil van die tegenkanting, dringt het Christendom in Indië en ook op Java door.

'Onder uw stelsel zijt ge bevreesd voor een toevloed van Nederlanders, van Nederlandsche partikulieren, en tracht gij ze op alle mogelijke wijze uit Indië te houden, en op hetzelfde oogenblik komen vreemdelingen zich dringen in onze bezittingen en oefenen er een invloed uit, die voor ons gezag gevaarlijk wordt. - Onder uw stelstel zijt gij bevreesd voor de bevolking, en regeert gij haar als "eene vesting in staat van beleg", 't is eene uitdrukking van den minister van kolonien. Eene vesting in staat van beleg! Ik vrees, dat wanneer gij den weg blijft volgen dien gij thans bewandelt, de vesting langzamerhand zal worden *ondermijnd.*' Zoo als reeds boven gezegd is gaf des sprekers rede aanleiding tot bittere, scherpe aanvallen en hatelijke uitdrukkingen, die zoo het schijnt hunnen oorsprong vonden in een besef van onmagt om hem met deugdelijke gronden en goed gevolg te weêrleggen. 'Ik heb, zeide de spreker (blz. 18), vragen gedaan die beantwoord moeten worden, wil men de zaak *onpartijdig* voorstellen. Wat hebt gij gedaan tot bevordering van het materiele en morele geluk van het Indische volk? Wat voor het onderwijs, de vorming, de beschaving dier millioenen menschen? Waarom heeft nu niemand die vragen opgenomen? Ik heb, ofschoon slechts met een enkel woord, feiten herinnerd tot bewijs dat men een eenzijdig stelsel op een eenzijdige wijze hemelhoog verheft. En wat verwijt mij nu de minister van koloniën? Dat ik het tot een grief heb gemaakt, dat Nederlandsch Indië met zoo veel succes heeft bijgedragen in de Nederlandsche schatkist. Hij begrijpt niet, waarom die 240 millioen, die de kolonie heeft opgebragt, telkens als een grief worden voorgesteld.'

Opmerkelijk is het, juist deze afgevaardigde, aan wien men ook al republikeinsche beginselen en gezindheid heeft toegedicht, de koninklijke prerogatieven in bescherming te zien nemen, tegen het conservatieve ministerie en de toen zoo sterk conservatieve kamer: bij de discussie over artikel 4 beweerde hij, dat de koning de magt bezit, om een commissaris-generaal naar Indië te zenden, ten einde bepaalde zaken te onderzoeken, zonder dat het Reglement die magt aan den koning geeft! Bij artikel 12 zeide hij: 'den koning wordt hier de bevoegdheid ontnomen, om een lid van den Raad (van Neêrlandsch Indië) te ontslaan en *onmiddellijk* een ander aan te stellen! Dit is eene verkorting van de bevoegdheid, die de kroon behoort te hebben. De koning behoort de bevoegdheid te bezitten, om

te ontslaan en te benoemen, wanneer hij het noodig oordeelt.' In dien geest stelde hij een amendement voor, doch het werd met 29 tegen 22 stemmen verworpen.

Men zag ook hier weder, dat bij de conservativen de koninklijke prerogatieven, waarmeê zij anders zoo gaarne schermen, niet zwaar wegen, wanneer hunne oogmerken er in betrokken zijn! Bij artikel 24 vroeg hij: 'heeft de koning dan zonder deze bepaling, de bevoegdheid niet meer, om aan den gouverneur generaal te bevelen, dat dit beginsel zal blijven gehandhaafd? Wat de beginselen betreft, de koning heeft de bevoegdheid om daaromtrent die bevelen aan den gouverneur-generaal te geven, die hij zal meenen te behooren.' Ook het amendement dat hij bij dat artikel voorstelde werd verworpen met 29 tegen 25 stemmen.

Bij artikel 45 over de uitzetting van personen *niet* in Neerlandsch-Indië geboren zeide hij: 'In de Indische huishouding heeft men, volgens de meening der regering en die der heeren Baud, Stolte en Rochussen niets anders noodig dan ambtenaren en militairen, liefst geen partikulieren. Men heeft het aanwezen van partikulieren in Indië een belemmerend rad in de Indische huishouding genoemd. Het gouvernement is in Indië alles, cultivateur, monopolist, industrieël, in één woord *alles*. Desniettemin was het onmogelijk, om geheel te beletten dat zich partikulieren in Indië vestigen. Er is in weerwil der regering eene maatschappij ontstaan van enkele kooplieden en grondbezitters en vooral van vele afstammelingen van ambtenaren en militairen. In welken toestand heeft men nu die personen gebragt? Geheel en al afhankelijk, niet van *regelen*, maar van de *willekeur* van het gouvernement, ik weet u daarvan geen betere schets te geven, dan die in het rapport van het regeringsverslag van het jaar 1848 bij monde van den heer van Golstein (die zoo men weet, niet aan te groote liberaliteit lijdt) is medegedeeld.

'Na eerst de bepalingen omtrent de Nederlanders en anderen te hebben opgesomd volgen deze woorden: '"Het opgegevene toont de moeijelijkheid aan, om zich op Java te vestigen en aldaar eenigen tak van nijverheid uit te oefenen, en als natuurlijk gevolg daarvan merkt men op, dat de akten van vast verblijf nimmer 150 's jaars hebben bedragen en in het laatste jaar beneden 100 zijn gedaald" - akten van vast verblijf zijn vergunningen van het gouvernement aan Nederlanders om zich in de kolonie te mogen vestigen - en dat de akten van tijdelijk verblijf aan vreemdelingen gegeven, geen 50tal 's jaars hebben uitgemaakt.'

'Deze bepalingen, zegt de regering, zijn gemaakt ten einde *een altoos durend toezigt* (der politie, zoo als elders over boosdoeners en kwaadwilligen) over de op Java gevestigde Nederlanders of verblijfhoudende Europeanen te kunnen houden, en uit dat oogpunt beschouwd, moeten zij *doelmatig* werken (gelijk in Polen, adres Murawief). 'Ik geloof het volkomen, vervolgde de spreker. Uit het oogpunt van altoosdurend toezigt der politie, zijn die bepalingen zeer doeltreffend! Te regt heeft de regering gebruik gemaakt van de vergelijking met een vesting. Men heeft, zegt zij, de stelling des bestuurs in Indië wel eens vergeleken met die van den bevelhebber van eene belegerde en bedreigde vesting; het behoud van het hem toevertrouwde pand is voor hem de

hoogste wet, naar die wet moet zich al wat in de vesting woont regelen.

Wanneer men Indië voortdurend wil beschouwen als *eene belegerde vesting*, dan kunnen de maatregelen die voorgeschreven zijn, allezins voldoende worden geacht. Gemakkelijker evenwel zou het misschien nog zijn, wanneer men eenvoudig aan den kommandant van die vesting dezelfde bevoegdheid toekende, die de kommandant van elke belegerde vesting heeft. Dat zou daarom ook te gemakkelijker zijn, omdat de regering, als argument tegen de bewering van deze zijde dat die maatregelen wat drukkend en despotiek waren, heeft gebruik gemaakt van deze tegenwerping: 'Welnu, al zijn zij despotiek, niemand is verpligt om naar Indië te gaan; wilt gij er u niet aan onderwerpen, dan kunt gij er uit blijven*). Dit is volkomen waar; maar op grond daarvan zou men kunnen zeggen, dat de gouverneur-generaal - de kommandant van die belegerde vesting - dezelfde bevoegdheid behoort te hebben als elke vesting-kommandant, zelfs zou hij, altoos volgens datzelfde argument, het regt behooren te hebben, om u des noods te doen fusilleren. Het stelsel echter dat ik voorsta kent aan Nederlanders in Indië eene andere plaats toe. Daarin zijn het geen hinderlijke elementen, maar zijn Nederlandsche kapitalisten, industriëelen, kooplieden, onderwijzers, godsdienstleeraars, zendelingen onmisbaar; volgens mijne meening is het onmogelijk, dat een gouvernement *alles* doet. Het heeft de medewerking van bijzondere krachten noodig; volgens mijne meening moet het die krachten inroepen, ten einde in Indië de zending te *kunnen* vervullen, die door de Voorzienigheid aan Nederland is opgedragen. Partikulieren kunnen daar doen hetgeen het gouvernement onmogelijk vermag. Een enkel voorbeeld! op de kusten van Biliton woonde sedert onheugelijke jaren een volksstam die den naam droeg van Orang Sika of Oranlant's, zij woonden in praauwen aan de kusten van Biliton, maar waren in 't geheim zeeroovers die zich aan vele gruwelen schuldig maakten. Toen de vestiging op Biliton plaats had*) zijn die zeeroovers zich bij de ondernemers uit eigen beweging komen aanmelden, en hebben verklaard, dat zij tof hun misdadig bedrijf waren genoodzaakt geweest, omdat zij geene middelen van bestaan hadden, maar dat zij genegen waren om, wanneer die heeren *hun werk wilden verschaffen* - die volken zijn te lui, beweert men, om voor hun onderhoud te werken - dat bedrijf voor goed te laten varen en voortaan vlijtige werklieden te worden. En hetgeen zij hebben aangeboden, is gebeurd. In het jaar 1852 zag men op zekeren dag, méér dan 100 praauwen met zeeroovers de havens van Tjiroetjoep, de hoofdplaats van het eiland, binnenvaren, zij gaven al hunne wapenen aan de ondernemers over, en van dat oogenblik zijn zij vlijtige arbeiders geworden. Ziet daar, mijne heeren, welke nuttige en weldadige zending partikulieren in Indië kunnen vervullen, een treffend bewijs van den schoonen werkkring voor Nederlandsche partikulieren in den Indischen archipel.

*) De Nederlandsche ministers stonden in 1854 geheel niet ten achteren bij Herr von Bismarck. Het erfgoed onzer vaderen schenen zij niet als het regtmatig eigendom der natie, maar als hun privaatdomein te beschouwen, waaruit ze de landskinderen konden weren volgens *bon plaisir*.

*) Eene maatschappij met prins Hendrik aan haar hoofd.

Den grond ontginnen, de bevolking beschaven, de zeerooverij, niet door het zwaard, maar door den arbeid uitroeijen, groote kapitalen verzamelen. Ik verlang dergelijke stelling te geven aan de Nederlanders in Indië, om nog eene andere reden; ik verlang het in 't belang *van onze nijverheid hier te lande.*

Ik geloof, dat voor ons opkomend fabriekwezen, in Indië nog een onafzienbaar veld ter bearbeiding ligt. Maar ik geloof, dat juist *partikulieren* alleen in staat zijn, om de kanalen op te sporen waar langs het debouché kan plaats hebben, dat hier bij voorbeeld nog millioenen weefgetouwen in beweging kan brengen. Roept men daartoe niet de krachten van partikulieren in, dan zullen nog langen tijd die débouchés gesloten blijven: en wat vragen wij voor dat fabriekwezen? Vrijheid voor Nederlanders, om zich onbelemmerd in Indië te kunnen bewegen!

Eindelijk meen ik, dat het vermeerderen en versterken van partikuliere krachten in Indië noodig is, met het oog op de gebeurtenissen die zich thans in de nabijheid onzer bezittingen voorbereiden. Om die bezittingen beginnen meer en meer de Europesche natiën zich te vestigen en uit te breiden. Australië is een land dat naar mijn inzien voor ons gevaarlijk kan worden in den Archipel. En wat zal nu voor de toekomst onze sterkste kracht zijn? Het zal zijn, dat wij in Indië hebben Nederlandsche elementen, Nederlanders, gehecht aan den grond waar zij wonen, maar ook gehecht aan *ons* land en aan *ons* bestuur. - Met het oog op die gebeurtenissen is het te meer wenschelijk, om niet te doen hetgeen onze tegenstanders verlangen, om niet zoo veel mogelijk Nederlandsche elementen uit Indië te weren, maar ze aan te moedigen en te lokken. Wanneer wij daar, te midden van die inlandsche bevolking, eene kern van Nederlanders hadden, door banden van verschillenden aard aan Nederland gehecht, tevreden door milde wetten waaronder zij leven, dan zou die bevolking ons tot een krachtigen steun wezen, zoowel inwendig binnen 's lands tegen de zucht tot afscheiding, die daar mogt ontstaan, als buiten 's lands tegen 'tgeen door omliggende koloniën mogt worden ondernomen. Als er geen Nederlandsche elementen zijn, wie zal de bezittingen van Nederland op den duur in Indië beschermen? Als de Nederlandsche bevolking in Indië overgeleverd blijft aan de willekeur van het Gouvernement, *waarom* zal zij voor de bescherming van Nederland het zwaard trekken?

Wanneer ik nu na deze korte uiteenzetting en beschouwingen omtrent de positie die in het algemeen de Nederlanders in Indië behooren te hebben, het oog vestig op dit artikel, dan moet ik vragen: wat doet dit artikel? Het levert elken Nederlander in Indië bijna geheel over aan de willekeur van den Gouverneur-Generaal. Dat is reeds duidelijk aangewezen, ik wil geene zoogenaamde *politieke uitzettingen* gelijk dit artikel voorschrijft.

Hetgeen hier te lande òf onschuldig, of weinig schadelijk voor de maatschappij zou wezen, dat kan in Indië, juist door de gevolgen die het kan na zich slepen, veel schadelijker zijn en behoort daarom veel *meer* strafbaar te wezen. Maar ik spreek van *daden*, van *handelingen*, en dan kan de regter beslissen of zulke daden zijn gepleegd. De Regering spreekt van geheel iets anders. Zij heeft geene

daden op het oog, ik zal 't u bewijzen. In de Memorie van toelichting op blz. 40 zegt zij: ““Het denkbeeld om de uitspraak over te laten aan den regter is niet aanwenbaar.”” Waarom niet? ““Omdat, hoewel ten aanzien van Europeanen, de maatregelen meer van repressiven aard kunnen zijn, de vraag waar het eigenlijk op aankomt, *of eene reeks van handelingen iemand gevaarlijk maken voor de openbare rust*, niet vatbaar is voor oplossing uit het standpunt des regters.””

De Regering spreekt hier alzoo van eene *reeks* van handelingen. Ik ga verder. Ik zeg ééne *enkele* handeling kan van dien aard zijn, dat zij in Indië hoogst gevaarlijk is en daarom veel meer strafbaar behoort te wezen dan hier te lande. Daarom wil ik de bevoegdheid geven aan den regter, om bij zulk eene *daad*, hem uit de kolonie te verwijderen, die ze bedreef. Maar, Mijne Heeren, en hierop verzoek ik u wel te letten, de Regering wil geene *daden*, zij spreekt wel van eene reeks van daden, maar zij meent het niet: want het is in lijnregte tegenspraak met hetgeen op blz. 41 voorkomt. Daar wordt gezegd: ““Daar niet altoos sprake zal zijn van *bepaalde* en bewijsbare *feiten*, zou het aannemen van den regel, om de uitzetting van het *bestaan* derzelve afhankelijk te maken, het regt van uitzetting grootendeels zijne waarde doen verliezen.”” De Regering heeft het oog op 'tgeen ook het artikel uitdrukt, op de individuele meening van den Gouverneur-Generaal. Rekent *deze* dat de persoon gevaarlijk is - of hij eene daad heeft gepleegd of niet, dat komt er niet op aan - dan moet hij verwijderd worden. Feiten zijn niet noodig: het wantrouwen van den Gouverneur-Generaal is genoeg. Ik erken, als men dat beginsel wil aannemen, dan kan de tusschenkomst van den regter niet worden ingeroepen.

In het stelsel van deze wet, dus aannemende de politieke uitzetting, behoort dan niet de eerste alinea zoodanig te worden veranderd dat zij niet meer slaat op personen die gevaarlijk *worden geacht*, maar die *gevaarlijk zijn?* Immers 't is hier dezelfde zaak als waarover het amendement liep van den geachten afgevaardigde uit Amsterdam. De Gouverneur-Generaal zou dan niet eens ter verantwoording kunnen geroepen worden door den koning. Want wat zou zijne gansche verantwoording zijn: ““Het geval door de wet gesteld was daar, of de man inderdaad gevaarlijk was, is de vraag niet; maar of ik op dat oogenblik dien man gevaarlijk *achtte.*”” En daarmede zou de verantwoording zijn afgeloopen.’

Deze krachtige strijd voor individuele vrijheid en veiligheid, dien we hier zeer verkort wedergeven, is overwaardig in zijn geheel overwogen te worden. Het artikel werd echter met groote warmte verdedigd door den minister van Koloniën en twee oud Gouverneurs-Generaal (de heeren Baud en Rochussen) en den heer Stolte, waarop de spreker uit Almelo repliceerde in denzelfden geest, echter, zonder dat hij den regtmatigen invloed van den regter op zulke daden mogt verwerven; maar vruchteloos was evenwel zijn strijd niet, de heer Baud meende eenigen meerderen waarborg tegen willekeur te geven, door eene laatste alinea bij het artikel te voegen van dezen inhoud:

‘Van het besluit tot verwijdering wordt, wanneer het Nederlanders geldt, door

den koning kennis gegeven aan de Staten-Generaal.' Eene bijvoeging, die wel geschikt is, om een Gouverneur-Generaal van overijlde maatregelen van willekeur terug te houden, wetende dat die handeling aan het oordeel der volksvertegenwoordiging zal onderworpen worden.

Politiek overzigt.

Als de sneeuw- en regenbuijen, welke in de eerste dagen des jaars gewoonlijk over onze vlakten heenjagen, langzamerhand beginnen te verminderen, pleegt het te geschieden dat de storm nog eenmaal de laatste krachten bijeenbrengt en alomme schrik en verbijstering verspreidt. Na dergelijk zoogenaamd afscheid van winter en lente is het alsof de natuur tot zekere rust is gekomen en weldra ziet men het Mei-tapeet over de velden ontrold als het groene lente-kleed der hope voor een lateren oogst.

Zoo was het ook op het gebied der staatkunde. Ginds in het noorden werd een bloedige strijd gestreden. Ver van hun vaderland hadden daar reeds vele aanvallers, kampende in naam eener vrijheid, welke zij aan eigen haard te vergeefs wenschten, den dood op het slagveld of in het hospitaal gevonden. Reeds zoovele offers waren daar reeds aan de verdediging van den deenschen grond gebragt. Nog werden telkens nieuwe gevechten geleverd. Daar bragten eindelijk de strijdende partijen voor Duppel nog eenmaal alle krachten bijeen tot eene laatste bloedige ontmoeting te land, waarbij honderde menschenlevens werden vernietigd. Het was alsof men toen tot zekere rust en kalmte kwam en ook op het gebied der staatkunde meende men het groene kleed der hope voor een lateren vrede te aanschouwen.

Toen de konferentie op 20 April te Londen bijeenkwam, haalde men dan ook even als na een voorjaars-onweder vrijer adem en meende nu in zijn ongeduld reeds dadelijk een wapenstilstand tusschen de strijdende partijen te zullen zien sluiten. Hierin bedroog men zich echter. Vooreerst kwam de duitsche Bond in zijn vertegenwoordiger, den saksischen minister von Beust, als altijd, te laat. De vergadering werd derhalve verdaagd op voorstel van Oostenrijk en Pruissen, welke mogendheden ditmaal al bijzonder beleefd waren jegens den duitschen Bond, onlangs nog door diezelfde mogendheden in zijne belagchelijke magteloosheid aan Europa ten toon gesteld.

Eindelijk was de vergadering voltallig en zaten de dertien vertegenwoordigers der acht mogendheden met hun sekretaris aan de konferentie-tafel in Downring-Street. Naauwelijks was er echter van een voorstel tot wapenstilstand gesproken of de duitsche leden der vergadering verklaarden zonder instruktiën te zijn en hunne regeringen te moeten raadplegen. De vergadering werd toen

op nieuw verdaagd en langs den weg van onderhandeling trachtte Engeland intusschen verschillende moeijelijkheden op te lossen.

De hinderpalen tegen het sluiten van een wapenstilstand werden zoowel bij Pruissen als bij Denemarken gevonden, terwijl Oostenrijk in die dagen eene vrij ondergeschikte rol speelde. Wel verklaarde men te Kopenhagen en te Berlijn eene wapenschorsing gedurende de konferentie zeer wenschelijk, maar men maakte deze verklaring vrij nutteloos door het stellen van voorwaarden, welke der tegenpartij telkens geheel onaannemelijk voorkwamen. Vooral de opheffing der blokkade van de pruissische kusten was bij de belanghebbende partijen aan zeer vele bedenkingen onderhevig. Zonder eene ontruiming van Jutland door de vijandelijke legers, wilde de deensche regering hiertoe niet overgaan en de heer von Bismarck weigerde het deensche vaste land te verlaten zonder eene teruggave der talrijke door Denemarken prijs gemaakte koopvaarders. Dit laatste voorstel werd echter te Kopenhagen weder afgewezen. Kortom, hetgeen van de gevoerde onderhandelingen uitlekte gaf al spoedig weder stof tot allerlei sombere voorspellingen. Weldra vernam men daarop dat de vesting Fredericia door de deensche troepen was ontruimd geworden en men schreef dit toe aan de vertoogen der engelsche regering. Hierdoor toch was een der vele voorwaarden van Pruissen en Oostenrijk vervuld.

Daar verspreidde zich plotseling het gerucht dat de engelsche kanaalvloot naar de deensche wateren zou vertrekken. Hier beweerde men nu dat deze, des noods onder kanongebulder, het plegtig veto van Engeland aan de strijdende partijen zou gaan overbrengen. Ginds verzekerde men dat de engelsche oorlogschepen een oostenrijksch eskader hetwelk in de noordzee kruiste, moesten beletten om in de Baltische zee te verschijnen. Weldra bleek echter uit eene verklaring van lord Paget in het engelsch lagerhuis dat de kanaalvloot zich slechts naar Duins had begeven, in afwachting dat de regering nader omtrent deze zou beschikken. Intusschen waren een paar engelsche oorlogsvaartuigen belast om het oostenrijksche eskader gade te slaan, hetwelk zich op de hoogte van Helgoland bevond en zich vereenigd had met eenige pruissische kanonneerbooten. In een zeegevecht hetwelk daarop met twee deensche fregatten en eene korvet plaats had, waarbij de pruissische kanonneerbooten zich op eenigen afstand hielden, behaalde Denemarken de overwinning. Te Weenen stelde men zich evenwel tevreden met den afloop van dit gevecht, omdat de oostenrijksche schepen de eer der vlag hadden gehandhaafd.

Naauwelijks was het berigt van deze overwinning der Denen vernomen, of uit Londen werd gemeld dat sir Grey in het lagerhuis en graaf Russell in het hoogerhuis het sluiten eener wapenschorsing hadden medegedeeld. Deze zou op 12 Mei aanvangen en eene maand duren. Van dat tijdstip af zou de blokkade der pruissische kusten worden opgeheven, terwijl Pruissen en Oostenrijk zich verbonden hadden om tot 12 Junij in de door hunne legers bezette gedeelten van Jutland geene oorlogsbelastingen te heffen en alles te vergoeden hetgeen aan de troepen zou worden geleverd. Voorts was men overeen gekomen om zich van alle versterking der ingenomene positiën gedurende de wapenschorsing te onthou-

den en daarin te blijven. Nadat alzoo de wapenschorsing met het uti possidetes ten hoofdgrondslag was aangenomen, verdiepte men zich in gissingen naar de oorzaak van Denemarken's toegefelijkheid. Het waarschijnlijkste is dat Engeland toezeggingen zal hebben gedaan, welke ons echter onbekend zijn. Dat men over Denemarken's toetreding tot de wapenschorsing in den ministerraad te Kopenhagen geenszins eenstemmig dacht, bleek intusschen uit de omstandigheid dat een drietal leden van het kabinet hun ontslag aanboden.

Een zware sluijer ligt overigens steeds over de gevoerde onderhandelingen uitgespreid. De leden der konferentie hebben zich tot geheimhouding verbonden en daarachter verschuilen zich steeds de engelsche bewindsleden als zij in het parlement worden geinterpelleerd.

Terwijl dan nu eene konferentie te Londen vergaderingen houdt in het belang des vredes, blijft toch de toestand van Duitschland en, in verband daarmede, die van geheel ons werelddeel vrij zonderling en verward. Wel is de vrees voor eenen algemeenen oorlog voor het oogenblik verminderd, maar er blijft steeds zekere spanning heerschen met het oog op de dingen, die komen zullen. Engeland begint het geduld te verliezen nu Duitschland het zoo openlijk durft trotseren. De engelsche dagbladpers roept haar eigen schrikbeeld op: een observatiekorps aan de fransche Rijngrenzen, om aan Duitschland schrik in te boezemen. Napoleon glimlacht daarover, blijft de rol van toeschouwer spelen en verbaast Europa door zijne gereserveerde houding. Intusschen zit de heer von Bismarck te Berlijn zeer bedaard nota's en dépêches - vooral veel geheime dépêches - te schrijven aan Oostenrijk en misschien aan Rusland en misschien aan Frankrijk. Alles draagt ten minste de sporen dat er veel, zeer veel, in het duister wordt behandeld. Van daar die zonderlinge geruchten over geheime overeenkomsten tusschen de beide duitsche mogendheden en Rusland. Van daar artikelen in de pruissische regeringsbladen over de wenschelijkheid eener inlijving der hertogdommen Sleeswijk en Holstein, terwijl de heer von Bismarck zelf die inlijvingsplannen ontkent en koning Wilhelm een geheimzinnig stilzwijgen bewaart. Intusschen is na het schorsen der vijandelijkheden de pretendent-hertog van Augustenburg weder te voorschijn gekomen als uit een winterslaap. Het land rondreizende heeft hij thans reeds verschillende steden bezocht om aldaar ontvangen te worden als ware hij reeds wettig vorst.

Men kan zich bij Europa's toestand van het oogenblik niet verwonderen over de meening van hen, die een geheelen ommekeer voorspellen in de verhoudingen der verschillende mogendheden tot elkander. Toch gelooven wij dat dergelijke ommekeer slechts tijdelijk zou wezen. De verhoudingen der verschillende mogendheden onderling worden geregeld door de verschillende belangen, en nu moge men zich verwonderen over de ontrouw van sommigen aan groote politieke denkbeelden of beginselen; die verwisseling van partij op het europeesch staatkundig schaakbord is slechts tijdelijk.

Te midden van de verwarring des oogenbliks zullen wij ons echter niet vermeten om de waarschijnlijkheid te betoogen van eene spoedige oplossing der deenschduitsche kwestie. Toen men op de konferentie na de regeling der wapenschor-

sing het sleeswijk-holsteinsche vraagstuk zelf wilde gaan behandelen, verklaarden Oostenrijk en Pruissen dat zij het traktaat van 1852 daarbij niet tot grondslag wilden aannemen. Daarop werd de zitting verdaagd tot 28 Mei, op welk tijdstip Engeland misschien hoopt de partijen nader tot elkander te zullen hebben gebragt.

In afwachting dat ook keizer Napoleon in het europeesch staten-orchest, waarin hij anders eene eerste viool pleegt te spelen, zich zou doen hooren, wijdde de fransche natie hare aandacht aan de beraadslagingen in het corps legislatif. Heftig waren de debatten over het wetsontwerp betrekkelijk de koalitiën, later met 222 stemmen tegen 36 tot wet verheven, waaromtrent de heer Ollivier rapport uitbragt. Met warmte had de vroegere kampvechter der oppositie zijn gevoelen omtrent dit belangrijk onderwerp verdedigd en - ietwat transigerend - betoogd dat men eene verbetering moest aannemen al was deze nog niet hetgeen men wenschte. Daaruit bleek reeds dat de oppositie een harer strijders had verloren. Toen daarop de debatten op scherpen toon werden voortgezet en de heer Ollivier van stelselmatige oppositie begon te spreken, bleef een antwoord van de zijde zijner vroegere politieke vrienden niet achter, hetwelk bij monde van den heer Jules Favre werd gegeven. Na den afloop der zitting bevonden beide zich in elkanders nabijheid. Jules Favre bood den heer Ollivier als naar gewoonte zijne hand aan. ‘Non monsieur,’ werd hem echter geantwoord, waarop hij zich verwijderde. Een ‘Favre! voici ma main; donnez- moi la vôtre!’ riep hem terug. ‘Non monsieur, was toen het antwoord aan den heer Ollivier; à présent l'heure est passée!’ Herinnert het ons niet aan het ‘te laat!’ bij afgerukte kroonen uitgesproken; werd ook misschien eene kroon van eerlijkheid en opregtheid verloren?

Op 6 Mei werden de budget-debatten door den heer Thiers aangevangen met eene zeer uitgebreide redevoering over den algemeenen toestand van het finantiewezen onder vroegere regeringen en onder de tegenwoordige. Wat den tegenwoordigen toestand der geldmiddelen betrof erkende de spreker, niet zonder ironie met het oog op de telkens herhaalde bewering van de zijde der regering, dat alle uitgaven der laatste jaren op de allernatuurlijkste wijze te verklaren zijn, indien men deze slechts van nabij beschouwt. On expliquerait ainsi des budgets de 2 milliards 500 millions et même des budgets de 3 milliards. Vous voulez tout faire à la fois; mais le pouvez-vous? C'est la question capitale de la situation financière. Hieruit nam de heer Thiers voorts aanleiding om aan te dringen op bezuiniging en in verband hiermede op de handhaving van den vrede en op de vermeerdering van vrijheid. De heer Calley St. Paul kon in zijne wederlegging van den heer Thiers niet nalaten om weder den weg te betreden, door dien spreker als ten eenenmale onjuist aangewezen: ‘cette augmentation de 5 à 600 millions effraie, mais de près tout s'explique.’ Deze en andere jaarlijks terugkeerende argumenten werden ook thans weder van de zijde der regering vernomen. Belangrijker dan deze algemeene beraadslagingen waren intusschen vooral de debatten over het budget van het departement van buitenlandsche zaken, waarin de oppositie-redenaar Favre en de heer Rouher vooral op den voorgrond

traden. Van het standpunt uitgaande dat aan de buitenlandsche politiek van Frankrijk een beginsel ten grondslag moest liggen, verklaarde hij dit in de staatkunde van den laatsten tijd te vergeefs te hebben gezocht. Hij wees daartoe op de nog altijd rookende poolsche ruïne, waaruit zich nu en dan de vlam weder verheft. Hij herinnerde hoe het kongresplan door de weigering der mogendheden evenmin als later het congrès restreint verwezenlijkt werd en hoe dit alles de Polen toch tot verzet bleef aansporen. Toen eindelijk de bloem der poolsche bevolking vernietigd of gedeporteerd was, werden bij ukases van 2 Maart 1864 de boeren in het bezit gesteld van de landerijen van den overwonnen adel. Telles ont été - zoo luidde het niet zeer vleijend voor de regering - les conséquences des hésitations de la diplomatie française. Voorts wendde de spreker zich tot de kwestie van den dag. Hij herinnerde daarbij aan den brief van keizer Napoleon op 10 December 1863 tot den hertog van Augustenburg gerigt, waarin voorkomt: ‘Si le Danemark venait à être opprimé par des puissances voisines, l'opinion publique en France se retournerait de son côté.’ Welnu dan, zeide de heer Favre, le Danemark a été envahi et il à été laissé à ses propres forces. Ook met het oog op het traktaat van 1852 werd de weifelende houding van Frankrijk afgekeurd. Had de regering het voornemen niet om Denemarken bij te staan, dan had zij dit met ronde woorden moeten zeggen.

In Italië, zeide de heer Favre, was de houding van Frankrijk met het oog op Venetië en Rome evenzeer weifelend en beginselloos. Dit alles werd in vrij heftige bewoordingen te kennen gegeven, welke een zeer oorlogzuchtigen geest ademden. Met zeer veel takt en vernuft begon dan ook de heer Rouher zijne repliek aldus: ‘Il y a deux jours l'atmosphère était à la paix. Ses bienfaits, ses avantages étaient invoqués par l'honorable M. Thiers, et dans le discours que nous venons d'entendre M. Jules Favre vient de nous conseiller trois déclarations de guerre; la première pour le Danemark, la deuxième pour la Vénétie, la troisième, avec un peu d'indécision, il est vrai, pour la Pologne.’ Met een glimlach op de lippen over dezen aanhef, luisterde de meerderheid verder naar de redevoering van den heer Rouher, welke in zeer vredelievenden zin gesteld was. De minister van staat trachtte natuurlijk te betoogen, dat er volstrekt geen sprake kon zijn van weifeling in Frankrijk's politiek. Omtrent de kwestie van den dag merkte hij onder meer op dat de regering krachtens het traktaat van 1852 geenszins geroepen was om Denemarken bij te staan. Te dien opzigte had de heer Favre gezegd dat als een traktaat, door Frankrijk onderteekend, geschonden werd, men naar het zwaard moest grijpen. Al weder met zeer veel takt zeide de heer Rouher hierop: ‘L'honorable M. Favre était moins fier l'année dernière, lorsqu'il avait le téméraire courage de nous conseiller de nous rétirer du Mexique après l'échec de Puebla. Uit de redevoering van den heer Rouher bleek overigens dat Frankrijk zeer veel sympathie bezat voor Denemarken, voor Polen, voor Venetië en voor alle verdere hulpbehoevende nationaliteiten, welke sympathie ons echter herinnerde aan het verba ac voces praetereaque nihil.

Wanneer wij thans ook de beraadslagingen over het budget van het minis-

terie van binnenlandsche zake opslaan, dan is dit om daarin eene kwestie behandeld te vinden, welke groote opschudding heeft veroorzaakt onder de fransche dagbladen. Gedurende eenige dagen werd dan ook het uitgeven van een Moniteur du soir, dit is de bedoelde kwestie, door de meeste organen der dagbladpers besproken, tot dat het de regering begon te vervelen, welke dekreteerde dat men hierover voortaan het stilzwijgen moest bewaren. Sedert 1 Mei had de regering behalve den gewonen Moniteur ook nog eene avondeditie van haar officieel orgaan uitgegeven en wel tegen den prijs van vijf centimes, terwijl zij den eigenaars zelven aan onvermijdelijke uitgaven minstens tien centimes moest kosten. Op alle mogelijke wijzen te Parijs en in de departementen verspreid, kon deze Moniteur du soir alzoo gemakkelijk met andere dagbladen konkurreren en daaraan veel nadeel toebrengen. De heer Gueroult bragt dit punt in het corps législatif ter sprake en betoogde dat de regering evenmin een Moniteur du soir tegen vijf centimes kon uitgeven, als een manufactuurwinkel opzetten, en de koopwaren beneden inkoopsprijs verkoopen. Van de zijde der regering werd hiertegen op zeer verwonderden toon aangevoerd, dat de Moniteur du soir niet konkurreren kan met andere dagbladen, omdat hij niets aantrekkelijks bezit voor het lezend publiek en voor het grootste gedeelte slechts officiële benoemingen en besluiten bevat. Voorts was reeds lang geklaagd dat die officiële tijdingen zoo laat gepubliceerd werden, terwijl de gewone Moniteur bovendien slechts met de morgentreinen kan verzonden worden en derhalve overal later aankomt dan de overige dagbladen. Wel zond men iederen dag per telegraaf aan de prefekten eene korte opgave der officiële berigten, doch dit werd onvoldoende geacht.

De oppositie voerde tegen dit alles nog aan dat de Moniteur du soir welligt niet amusant kon geacht worden, maar toch alle moeite deed om dit te zijn door het opnemen van verschillende niet-officiële berigten en verslagen van zittingen der hoven van assises. Hierin stelt dan ook de fransche bevolking steeds een levendig belang. Zoo was men in Frankrijk zeer begeerig om, na de behandeling te hebben gevolgd, de uitspraak te vernemen van het hof van kassatie te Parijs in de zaak van Armand-Roux, welke wij in ons vorig overzigt memoreerden. In strijd met de door den advokaat-generaal Charrins geuite gevoelens is het arrest van het hof te Aix gekasseerd en de zaak naar de regtbank van Grenoble verwezen. Intusschen had men in de laatste dagen deze procedure al weder vergeten en amuseerde zich met de, zoo geheel op franschen bodem te huis behoorende ‘affaire La Pommerais.’ Een schuldig der jury zonder de traditionele circonstances atténuantes deed deze zaak eindigen met eene ter dood veroordeeling.

Met het oog op de budget-debatten in het fransch wetgevend ligchaam hebben wij nog eene vrij hevige scène te vermelden, welke dezer dagen door den niet altijd parlementairen Eugène Pelletan werd uitgelokt. Eene beschuldiging van dezen oppositie-strijder tot de regering gerigt dat het handhaven der loi de sureté générale zekere overdrevene vrees verraadde, werd door den hertog

de Morny beantwoord met een: de regering is niet bevreesd, noch voor u noch voor iemand! Dit gaf aanleiding tot eene zeer weinig parlementaire woordenwisseling, waaraan de heeren Favre, Thiers, Picard en de minister van staat Rouher deel namen, welke zich in eene groote opschudding eindelijk oploste. Hiermede meende men nu echter dat de zaak afgeloopen was, maar neen; in de volgende zitting, na voorlezing van het procesverbaal, komt de heer Pelletan nog eens verklaren, dat hij nu evenmin bang is voor de regering als toen na den tweeden december vijftien- of twintig-duizend Franschen verbannen werden en de beroemdste burgers naar Mazas gevoerd. Op den meest bedaarden toon antwoordde de heer de Morny hierop, dat men het woord niet mogt voeren naar aanleiding van het procesverbaal eener vorige zitting dan alleen indien men aanmerkingen wilde maken op den inhoud daarvan. Men lachte en de onhandigheid van den heer Pelletan had dien lach verdiend.

Zoodra eene oppositie een ironischen glimlach bij hare tegenstanders ontlokt over eigene handelwijze, voorwaar, dan is zij op dat oogenblik niet sterk. Tot deze opmerking bood ook het engelsch lagerhuis stoffe. Nadat de oppositie in dit staatsligchaam hemel en aarde had bewogen om het ministerie te doen vallen, maar telkens zich in hare pogingen had teleurgesteld gezien, verwachtte men dat zij nu verder geene blijken van magteloosheid meer zou geven. Daar komt de heer Disraeli op hoog ernstigen en plegtigen toon aan de vergadering verkondigen, dat hij het kabinet te midden der belangrijke konferentie-onderhandelingen ongaarne wilde zien aftreden en daarom ook het uitlokken van een votum over de regeringspolitiek nog wilde uitstellen. Lord Palmerston maakte zich vrolijk over deze fanfaronnade van ‘zijn geachten vriend’ en men ging tot andere zaken over.

Een groot gedeelte der engelsche natie was intusschen nog altijd bezig om het onverwacht vertrek van Garibaldi te bepeinzen, waarvoor men andere oorzaken zocht dan diegene, welke men in het parlement door lord Palmerston en andere woordvoerders der regering had hooren opgeven. Eene meeting van een vijfduizendtal personen wenschte deze zaak nog eens grondig te bespreken in Regents-Park. Naauwelijks was men echter aldaar vereenigd en had een redenaar beweerd dat de regering Garibaldi tot zoo spoedig een vertrek had gedwongen, of de policie kwam verzoeken om te zwijgen en uiteen te gaan. Op de bedreiging dat men tegen de verzamelde menigte geweld zou gebruiken indien aan het verzoek niet voldaan werd, protesteerden de leiders der volksvergadering, maar gehoorzaamden. Het bestuur der meeting vergaderde daarop onmiddellijk in een nabijgelegen gebouw om te beraadslagen over hetgeen hun bij deze ‘schending van de regten des volks’ thans te doen stond. Eene deputatie werd naar den heer Gladstone afgezonden om zich te beklagen en in de eerstvolgende zitting van het lagerhuis werd het ministerie over het voorgevallene geinterpelleerd. De regering betuigde daarover haar leedwezen en beweerde dat de policie eigenmagtig maar ter goeder trouw aldus gehandeld had. Aan de deputatie gaf de heer Gladstone bovendien te kennen dat men, indien iemand door de policie bij die

gelegenheid was mishandeld, eene klagt bij den regter kon indienen.

Eene nieuwe meeting werd daarop gehouden, en eene nieuwe deputatie naar den heer Gladstone afgezonden, ditmaal om inlichtingen te vragen omtrent Garibaldi's vertrek. Voor zooverre dit onderhoud bekend werd, bleek daaruit dat de heer Gladstone tot de volgende verklaring zijne toevlugt moest nemen. Hij had niet geweten dat Garibaldi aan de engelsche regering het verlangen naar zijn vertrek had toegeschreven. Op de herhaalde verzekering van den woordvoerder der deputatie dat dit toch het geval was geweest, bleef den minister niets anders over dan de betuiging van leedwezen daarover. Zoo werden derhalve velen in de meening versterkt dat de regering eene ‘schending der nationale gastvrijheid’ had gepleegd, zooals op de meeting in zeer scherpe taal was beweerd geworden.

Inmiddels had Garibaldi den engelschen bodem reeds sedert eenige dagen verlaten, nadat de fransche regeringsbladen door eenige geheimzinnige mededeelingen omtrent bij hem bestaande plannen om hier of daar op de italiaansche kust te landen, de regering te Turijn tot eenige waakzaamheid hadden aangespoord. Bij de budget-debatten in de italiaansche kamer van afgevaardigden werd dit punt door den minister van binnenlandsche zaken, in een antwoord op de interpellatie van den heer Baragoni omtrent zijne houding jegens de Garibaldi-partij, ook nog even aangeroerd. De minister uitte daarbij de hoop dat niemand, na de door Garibaldi gebragte hulde aan den eerbied der engelsche natie voor staatsinstellingen en wetten, een politiek zou volgen, welke in strijd was met de staatkunde der regering en met de konstitutie. Met het oog op Rome en Venetië wees overigens de regering weder op de toekomst, zonder zich echter te kunnen vleijen met eene spoedige oplossing der kwestiën, maar ook zonder de ontmoediging van sommige sprekers in het parlement te deelen. Of Garibaldi bij zijn vertrek uit Engeland werkelijk het plan had opgevat om de oplossing der beide italiaansche kwestiën ietwat te verhaasten, is te betwijfelen; sedert lang bevindt hij zich thans echter weder op Caprera.

Verspreidden de woorden van den heer Gladstone over het vertrek van Caprera's bewoner al zeer weinig licht, niet altijd is hij zoo duister en dubbelzinnig. Zoo werd onlangs in het engelsch lagerhuis door sir Baines eene vermindering voorgesteld van den census voor de verkiezingen, de groote kwestie, welke sedert lang niet ter sprake was gebragt. Op de allerverrassendste wijze verklaarde bij die gelegenheid de heer Gladstone dat volgens zijn gevoelen ieder, die daarin niet door persoonlijke ongeschiktheid wordt verhinderd het stemregt bezit, tenzij daaruit eenig gevaar voor den staat mogt voortvloeijen. Volgens dezen engelschen staatsman is alzoo het stemregt een natuurlijk regt, inhaerent aan de hoedanigheid van burger. Met zekere verbazing hoorde zelfs de heer Bright en zijne staatkundige vrienden den heer Gladstone aan en met een glimlach van genoegen riep hij na afloop der zitting: ‘nu gaat hij waarlijk nog verder dan ik!’ Men denke echter niet dat de meerderheid in het lagerhuis of zelfs in het ministerie die gevoelens deelt; toch gelooven wij de verklaring van den heer Gladstone als een belangrijk teeken des tijds te mogen opteekenen.

Nog een ander leverde de beraadslagingen van het engelsch staatsligchaam in deze Mei-maand. De kwestie der afschaffing van de doodstraf kwam ter sprake. Het verdient de aandacht dat zich nog verscheidene stemmen verhieven tegen de volledige afschaffing en daaronder ook die van sir Grey, volgens wiens gevoelen de doodstraf moest behouden blijven bij doodslag met voorbedachten rade. Allen gingen echter van het zoo geheel engelsch standpunt uit: openbaar nut. Op voorstel van den heer Neate werd, na intrekking van verschillende andere motiën, besloten om een adres te rigten aan de koningin ten einde eene kommissie te doen benoemen tot het uitbrengen van een rapport omtrent de wenschelijkheid van het wijzigen der thans in vigueur zijnde strafwetten. Zoo zal derhalve de uitgebreide doodstraf-litteratuur waarschijnlijk weder met een belangrijk geschrift worden vermeerderd, waarbij men wel niet in de dwaling zal vervallen van sommigen, die de wijze van uitvoering der doodstraf met de doodstraf zelve verwarren en uit de eerste argumenten ontleenen tegen het behoud der laatste. Na eene schildering met kleurenrijk palet van de afschuwelijke wijze waarop hier en ginds de doodstraf ten uitvoer wordt gelegd, tot de konklusie te komen dat ‘derhalve’ de doodstraf moet worden afgeschaft, is geene zuivere behandeling van het vraagstuk en.... doch vervolgen wij ons ‘overzigt.’

Groote vreugde verwekte in het engelsch parlement - even als te Turijn, alwaar men bijna eene algemeene illuminatie had ontstoken - de tijding van de nederlaag der oostenrijksche schepen in het zeegevecht bij Helgoland, hetgeen aan koningin Victoria weder zeer onaangenaam was. Dagelijks wordt dan ook de reeds lang bestaande klove tusschen de regerende vorstin en den vermoedelijken troonopvolger breeder. Zijn bezoek aan Garibaldi griefde haar, zijne deenschgezindheid ergert haar. Openbaarde zich nu dit verschil van gevoelen op minder hartstogtelijke wijze, vooral aan de zijde van koningin Victoria, dan zou men nog kunnen denken aan hetgeen men in andere rijken ziet, alwaar, om het evenwigt tusschen de staatkundige partijen te handhaven, de regerende vorst behoudend en de vermoedelijke troonopvolger liberaal is of omgekeerd. In Engeland zijn dergelijke kunstgrepen echter onnoodig en er bestaat werkelijk een zeer groot verschil van gevoelen tusschen koningin Victoria en den prins van Wales. Hierdoor nu ontstaan er langzamerhand als het ware twee hoven en twee troonen in Engeland, hetgeen in het belang des rijks zeer te betreuren is.

Terwijl koningin Victoria intusschen geenerlei pressie tracht uit te oefenen op de natie, gaat Napoleon III steeds voort met allerlei willekeurige maatregelen te nemen. De laatste weken waren weder zeer rijk aan despotieke handelingen. Zoo werd den heer Prévost-Paradol verboden om letterkundige verhandelingen te houden in de zaal Barthelemy te Parijs en mogt eene voorlezing van den heer Morin over Molière in de zaal der rue de la Paix evenmin plaats hebben. Ook het herdenken van den 300sten jaardag der geboorte van Shakespeare, welke overal in Duitschland en in Engeland gevierd werd, mogt te Parijs geen plaats vinden. De bevolking betuigde daarover haar leedwezen, men rammelde met de ketenen, waarin men zich zag vastgeklonken, de onafhankelijke dagbladen sloegen den

scherpsten toon aan, welke zonder eene waarschuwing te ontvangen mogelijk was, en men wendde zijne blikken naar.... Algerië. Van daar toch was juist het berigt ontvangen dat de nomadische stammen der provincie Oran in opstand waren gekomen tegen het fransch bestuur en eene kolonne troepen hadden verslagen. Als oorzaak van dit onverwacht verzet der arabische stammen werd door den maarschalk Pélissier eene voorspelling der marabouts opgegeven, waarbij de komst van den mahomedaanschen messias werd aangekondigd, welke vergezeld zou gaan van de verdelging der christenen. Bij anticipatie schenen de arabieren daarmede reeds nu een aanvang te hebben willen maken. Volgens de laatste berigten kon men echter - de fransche regering beweerde dit ten minste - eene spoedige onderwerping der opstandelingen te gemoet zien.

Ongeveer ter zelfder tijd als in Algerië - volgens sommigen daarmede in verband staande - brak ook in Tunis een opstand uit. Deze wordt voornamelijk toegeschreven aan de verhoogde belastingen, welke verhooging de opstandelingen aan de zeer liberale konstitutie schijnen te wijten. Hun programma, als men de verwarde berigten dienaangaande gelooven mag, luidt ten minste: opheffing der konstitutie, intrekking der laatste belastingwet en ontslag van den minister van finantiën. Wat te dien opzigte intusschen betwijfeld wordt, zeker is het dat de kommunikatie tusschen de residentie van den bey en het binnenland geheel verbroken kan geacht worden en dat men groote vrees koestert voor eene uitbreiding van den opstand tot in de hoofdstad. Sedert eenige dagen liggen daarom eenige engelsche, fransche, italiaansche en zelfs turksche oorlogsvaartuigen op de reede om de te Tunis gevestigde Europeanen zoo noodig te beschermen, daar aan al deze woelingen zoo spoedig nog geen einde schijnt te zullen komen.

Van eenigzins anderen aard zijn de verwikkelingen te Bucharest, welke wij thans nog te bespreken hebben. De gevoelens van Vorst Kusa - ietwat demokratisch gekleurd - zijn daar onlangs in heftige botsing gekomen met de ultra-behoudende overtuiging van de meerderheid der wetgevende vergadering. Verschillende volksmanifestatiën tegen dit staatsligchaam schonken echter aan de regering de overtuiging dat zij op den ingeslagen weg kan blijven voortgaan. Toen echter vorst Kusa een wetsvoorstel indiende, waarbij met opheffing van den census voor verkiesbaarheid verkiezingen in den eersten trap waren aangenomen, weigerde de meerderheid der vergadering op de meest bepaalde wijze om dit in behandeling te nemen. Het gevolg daarvan was dat de vergadering ontbonden werd verklaard. Toen nu echter na voorlezing van dit regeringsbesluit - terwijl derhalve de vergadering geen staatsligchaam meer uitmaakte - de meerderheid toch nog wilde beraadslagen omtrent een votum van afkeuring over de handelingen van den vorst, drong eene afdeeling troepen de zaal binnen en dreef de nog aanwezige leden uiteen. Over de voorgestelde kieswet zal thans de natie zelve uitspraak doen door eene algemeene stemming.

De berigten uit Amerika spreken steeds van min of meer belangrijke ontmoetingen tusschen Noord en Zuid, waarvan de laatste meestal gunstig afliepen voor de konfederatie. Met ingenomenheid tee-

kenen wij intusschen weder een feit op, hetwelk naar een naderend einde des oorlogs heenwijst. In de kamer van afgevaardigden te Washington hebben twee leden openlijk verklaard dat het volgens hun gevoelen wenschelijker ware om het Zuiden te erkennen, dan den verderfelijken oorlog nog langer voort te zetten. Wel is daarop met meerderheid van stemmen een votum van afkeuring over de gevoelens dier beide leden uitgebragt, maar toch verneemt men dat zij geenszins alleen stonden en ook buiten dit staatsligchaam ondersteuning vinden. Zoo treffen wij bij beide strijdende partijen steeds afmatting en toenaderingsgezindheid aan. Intusschen heeft de senaat te Washington het voorstel om een votum uit te spreken over de laatste mexikaansche gebeurtenissen onbepaald verdaagd. De fransche regeringsbladen hebben hieruit aanleiding genomen om te betoogen dat de vijandige gevoelens tegen den nieuwen staat van zaken in Mexiko door den senaat niet gedeeld worden. Ook al ware dit alzoo, zou keizer Maximiliaan, die weldra te Vera-Cruz wordt verwacht, met moeijelijkheden te over te kampen hebben. Het nuttelooze eener bezegeling van dit votum in de tegenwoordige omstandigheden kan echter in den senaat tot deze verdaging aanleiding hebben gegeven. Behalve dat men te Washington liever handelt dan woorden verspilt, zou door eene bekrachtiging van het votum tegen Mexiko welligt reeds van de zijde der fransch-mexikaansche regering eene erkenning der zuidelijke staten zijn uitgelokt, welke met het oog op eigen behoud later toch wel volgen zal.

Middelburg, 20 Mei.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het middelbaar onderwijs in Frankrijk.
Schets der Parijsche Universiteit.

VI.
Ramus.

Duid het mij niet euvel, lezer, dat ik te derden male tot u kom met een bloemlezing uit het leven van Petrus Ramus. Dat leven toch is overrijk en achter hem ligt een dorre streek van 80, 100 jaren, die we snel genoeg zullen kunnen doortrekken. Daarom, ofschoon ad clepsydram sprekende, mag en kan ik niet scheiden, zonder nog één blik te slaan op onzen held, wiens leven, naarmate het ten einde spoedt, als die drama's der oudheid, klimt in pathos, meer boeit tot belangstelling.

Luttel is het aantal onafhankelijke denkers - nantes sine cortice - die door edele eerzucht gedreven, nieuwe heirbanen openden voor den menschelijken geest. Ramus behoort tot die weinigen. *Nulla auctoritas rationis, sed ratio auctoritatis regina dominaque esse debet.* Ziedaar hoe hij zijn uitgangspunt formuleert, zoo dat een Modern theoloog het hem benijden zou. Met dat inderdaad ‘strange device’ op zijn vendel verliet hij fier de routine der middeleeuwen: daarmede kwam hij in phil., taalk., godsdienst de klove te boven, waarop de groote mannen der renaissance stieten, t.w. gehechtheid aan 't herkomstige, afgodische vereering der classici. Vruchteloos zoekt ge in de 16de eeuw naar een geest zoo vrank en vrij van het juk der traditie. Hem geeft dan ook Brucker den lof van de eenige geweest te zijn in Frankrijk vóór Descartes, die op wijsgeerige wijze de wijsbegeerte beoefende. Welligt mogen we meer en met Waddington beweren, dat hij de eenige philosooph der renaissance was. Althans hij was de eenige wiens denkbeelden systematisch zamengevat een rol in Europa hebben gespeeld en in de geschiedenis van den menschelijken geest époque hebben gemaakt vóór de komst van Cartesius.

Hetzij we Ramus als philosooph en theoloog, hetzij we hem als litterator en docent beschouwen, overal dringt zijne ‘ratio auctoritatis regina’ ons bewondering af. In zijn geschriften vinden wij gedachten neergelegd die, vreemd of onbegrijpelijk voor zijnen tijd, bleven

sluimeren op het papier, om eerst na 1, 2 eeuwen te worden verwezentlijkt. Geen vak waarin niet Ramus zijne eeuw vooruit was, geen geschrift waarin niet de sporen van gezond verstand en helder inzigt, denkbeelden ook voor ons bruikbaar staan geteekend..... maar ea ipsa quae dixi fuisse sentio longiora. Ik schrijf toch eigentlijk voor heele of halve practici: daarom zal ik, den beminnaar eener schoone biographie naar Wadd. verwijzend, beknoptheidshalve hier nog slechts enkele trekken van het beeld des paedagoogs en een paar woorden over 's mans laatsten levensloop bijvoegen.

Mijn nationaliteitsgevoel noopt me echter al aanstonds dat ik mij als kozak stel tegenover mijn Franschen guide. Wadd. schildert met harde kleuren den toestand der Latiniteit op de scholen in Ramus' eeuw. Ik wil gelooven dat die treurig was. Toch is de Grammatica Joa. Despauterii (waarvan de bibliotheek van het Kamper gymnasium een exempl. bezit van 1546 Antv. ap. Mich. Hillen. in Rapo) - hoe omslagtig en confuus ook - niet in zoo barbaarsch Latijn gesteld als Wadd. beweert. Nog minder begrijp ik wat onze auteur bl. 347, ten bewijze van den slechten vorm waarin men zich toen uitdrukte, zegt ‘Le petit livre Graecarum inst. rudimenta, authore Georgio Mauropaedio, Paris, 1554, in 4°, 20 f. commence ainsi: *Pro* graecae litteraturae rudimentis perfecte *apprehendendis* etc., c'est-à-dire: *pour* bien *apprendre* les éléments de la langue grecque, etc. Voilà comment on écrivait la grammaire en latin cinq ans avant Ramus.’

Geen Franschman kent Mauropaedius of neemt notitie van mijn geschrijf; maar om der waarheid wil merk ik op, dat noch de Utrechtsche bibliotheek, noch de koninklijke Haagsche dat werkje bezit van Mauropaedius - dat is wel Georgius Macropedius - onzen beroemden Langeveldt, geboren te Gemert bij 's Bosch, van 1541 tot '54 rector der Hieronymusschool te Utrecht. Leest men echter in de Epistolica van dezen geleerde (Antv. Joa. Hill. 1543) de voorrede ad scholae Traiectinae studiosam iuventutem, dan leest men fiksch Latijn. Zoo zijn ook zijn 13 schooldrama's, gedicht op inspiratie van Reuchlin, in vloeijende iamben geschreven. En zijn brief aan Bruno voor zijn Lazarus, de epistolae nuncupatoriae voor zijn Hecastus en Verloren Zoon aan den Utrechtschen burgemeester Boll, in iambische trimeters opgesteld, getuigen veeleer - zoowel als de prologen dier stukken - van groote meesterschap over de taal. Daar nu zijn Rebelles in 1539, zijn Asotus, Hecastus, Petriscus in de eerstvolgende jaren zijn gedicht, begrijp ik niet hoe Macropedius later te Parijs zoo onclassisch heeft kunnen schrijven. Mij dunkt de gevierde Utrechtsche rector van 't jaar 1554, summus eo tempore grammaticus (Burm.), de auteur van linguae graecae rudimenta (die echter noch te Utrecht noch in den Haag zijn, ook Burm. geeft het jaartal niet op), kon in 't zelfde jaar '54 geen Grieksch spraakkunstje opstellen en het ad captum Gallorum beginnen met de woorden ‘pro litteraturae rudimentis perfecte apprehendendis.’

Immers dat hij, die ziekelijk en hoogbejaard in 1554 zijn rectoraat te Utrecht verliet, zelf een reis naar Frankrijks hoofdstad zou hebben ondernomen, daar-

tegen pleit het elogium in Julij 1558 op zijn graf te 's Bosch door Valerius geplaatst ‘toto orbe nobilis senex - zoo heet het - corpus reliquit hoc podagricum loco, longo labore exercitum.’ - Ik houd dus voorloopig de door Waddington aangehaalde Rudimenta voor een epitome van Macropedius' Grieksche spraakkunst, door een slecht stilist gemaakt. Iets dergelijks, zoowel als het uitgeven van een geheel werk van een vreemd auteur, hetzij met aanteekeningen, hetzij uit speculatie, had meer plaats. Te Bazel verscheen in 1557 een uitgaaf van Ramus' Ciceronianus, zoover ik kan nagaan, buiten weten des auteurs. Wat opmerkelijk heeten mag is, dat Mich. Maittaire in zijne Annales Typographici (Hag. C. 1722) waarin hij chronologisch en duidelijk alle drukwerken, vooral voor Frankrijk zeer volledig, opgeeft, deze Rudimenta niet op 't jaar '54 en - als ik goed heb gezien - ze nergens vermeldt. Maar al vind ik het ook niet geboekt en al heb ik vlugtig Bulaeus doorbladerend nergens Macropedius' naam aangetroffen, zoo is het toch hoogst waarschijnlijk dat Langeveldt te Parijs is geweest, waar men ook toen nog als geleerde móést geweest zijn. Dit is althans wel het geval met Macropedius' grooten leerling Cornelius Valerius ab Audüater (Cornelis Wouters van Oudewater) geb. 1512, eerst ook rector der Hieronymusschool te Utrecht, later latinae linguae in coll. Buslidiano Lovanij prof.. Deze Hollandsche Ramus die - gelijk Foppens, Bibl. Belg. I. i.v. zegt - ook ‘philosophiam in societatem vocare voluit’ en een cyclus van vakken beschreef (dial., phys., eth., gramm. institutiones; rhet. et dial. tabulae; phys. institutio; sphaera; ethicae epitome; animadvv. in Cic. de off.) heeft eerst ook in Frankrijk gereisd en zijn Grammaticae instit. I. IIII Lutet. ap. Vascosanum in 1550 - zooals hij die met zijn discipels behandeld had - uitgegeven*).

Hoe het zij, beide scholarchen waren in 't grammaticale mededingers van Ramus: beider spraakkunsten worden nog in de Instructie van den rector der Hier. school Bernh. Swaerdecroon, in 1607, naast de Logica Rami en Omer Talons Rhetorica als schoolboeken voorgeschreven†).

Doch om voor goed deze apologetische excursie te eindigen, gesteld dat Waddington overdreef, dan is het toch zeker dat Ramus met zijn schoolboeken als een Attisch gentleman onder de dikke Boeotiërs verscheen en dat zijn Latijn in de Peripatetische school geurde zoo frisch als een bos seringen in een dorpskroeg. Stonden ook Muretus, Turnebus, Lambinus, Gallandus als goede stilisten te boek, zij werden met de pen verreweg overtroffen door Ramus, en hun aanschijn verbleekte geheel bij den luister zijner magische diktie. Was het wonder dat Ramus, met fraaijen leest en spiegelglad harnas plotseling op het tooneel springend verbazing wekte? Inderdaad men moet, zelfs in onze dagen, zijn Latijnsche geschriften lezen - waarvan ik een matten Hollandschen weerklank gaf om der zaak

*) Etymologia dictata Philiberto et Jacobo D. Hieronymi à Seroeskerker, equitis aurati filius; de Syntaxis zooals hij die had gedicteerd aan Joannes Franciscus Comes à Renuenberch, Dominus in Zule (volg. de voorrede).

†) Naauwkeuriger bescheiden over deze ook in 't buitenland bekende Nederlanders geeft het opstel, ‘Oorsprong en Gesch. der Hier. School’ door den tegenwoordigen Utr. rector bij 't schoolprogramma van zijn gymnasium laatstelijk in 't licht gegeven.

wil - om den opgang dien hij met de schoonheid zijner vormen maakte te begrijpen, om de handigheid te bewonderen waarmede hij de pen voert en den zwier waarmede hij zelf verrigt wat hij anderen aanprijst als hij in beeldspraak zegt: Cum apud Ovidium Apollo Daphnes

> Spectat inornatos collo pendere capillos
> Ecquid si comantur ait?

Zuiver geformuleerd, was zijn methode in zijn leerboeken kort en gemakkelijk, bestaande uit een handvol algemeene regels, volgens het idee, later door Fénelon in zijn Lettre à l'académie uitgesproken, que ‘le grand point est de mettre une personne le plus tôt qu'on peut dans l'application des règles par un fréquent usage.’

Ofschoon hij de eerste was die in de Parijsche colléges de studie van 't Grieksch plaatste naast die van 't Latijn, werd zijn Grieksche spraakkunst - de eerste in Frankrijk - met lof nog door den geleerden Lancelot vermeld; terwijl deze in zijn Méthode grecque opmerkt: On peut dire que si Ramus n'a pas trouvé entièrement la véritable manière d'enseigner méthodiquement et cet art et les autres, au moins il a été des premiers à la rechercher, et a excité les autres, par son exemple, à faire de même: en sorte que toute la gloire en est toujours due à l'université de Paris, comme à la mère qui avoit produit ce génie.

Niet minder groot waren de diensten door hem aan de Latijnsche taal bewezen, zoowel door de bevordering eener juiste en keurige uitspraak waarop hij, als *λιγ□ς □γορητ□ς* vooral werken kon, als ook door de declinaties en conjugaties beter te classificéren en een afzonderlijke plaats in te ruimen aan verscheiden rededeelen (het pronomen bvb. en participium). Echt Franschman stelde hij, duidelijksheidshalve, even als in zijn moedertaal ook hier 't gebruik der *v* en *j* voor, twee letters die, onder den naam van consonnes ramistes bekend, in zwang gebleven zijn, in weerwil van Jos. Scaligers spijtige ontboezeming ‘Aujourd'huy on ne faict estat que des ramistes. Ils escrivent les *v* consonnes à la ramiste, distingués des u voyelles; la grande folie!’ Dat men de waarheid die men verkondigt zelf wil zien zegevieren, ziedaar het ongeluk van 't menschdom. Despauterius schrijft geregeld in zijn gramm. Vergilius: men week van hem af, schreef 300 jaren lang Virgilius, doch keerde onlangs tot van Pauteren terug. En den afstammeling der Alaansche vorsten zou het goed hebben gedaan te weten dat deze interessante zifterij der *j* en *v* in zijn tweede vaderland een paar eeuwen later à la Scaliger zou worden beslist.

Daargelaten Ramus' onjuiste - immers door den tijd gelogenstrafte - opinie over Fransche prosodie ‘que nostre langue est capable de vers mesurés tels que les grecs et les romains’ - een meening in allerlei landen door latere poëten, bvb. in Duitschland door Klopstock in zijn Lehrling der Griechen (1747), door Hölty in 1771, in zijn Sehnsucht en in al zijn Oden und Lieder, over hunne taal uitgebragt en die een gevolg is van hooge ingenomenheid met den klassieken vorm - daargelaten ook zijn denkbeelden over spelling, waaromtrent Pasquier hem het noodige schreef in een brief aldus eindigend: bouleverser en tout et par tout sens dessus dessous nostre orthographe, c'est à mon jugement gaster tout; - zoo heeft Ramus iets beters

gedaan voor zijn land. Hij behoorde tot die edelen die een innige roeping gevoelden om aan Frankrijk een nationale literatuur te geven op een tijdstip, toen men er nog aan twijfelde of het wel goed was (om met Pasquier te spreken) de coucher les arts en françoys. Hij had koning Frans' ordonnantie die de regtbanken tot het bezigen der Fransche taal verpligtte toegejuicht, hij drong onvermoeid aan op vertalingen in de volkstaal van de H. Schrift. Zijn prachtige brief aan Karel v. Loth. over zijn overgang tot het protestantisme geschreven en menig ander geschrift kan dat getuigen. Dit is een opmerkelijk feit bij hem die - blijkens zijn verrukkelijke lessen - diepen eerbied koesterde voor de classici vooral voor Cicero en, wat meer zegt, hen begreep.

De lange lijst zijner geschriften over de exacte wetenschappen - geschriften waarvan er velen, 100 jaren lang, uitsluitend als de beste werden gebruikt - toont hoe Ramus met hart en ziel de belangen der school bepeinsde en hoe regtschapen hij dacht meer om anderer heil dan om eigen schittering en populariteit, die hij juist door te werken in rhetorica en belletrie het best had kunnen verhoogen. Trouwens voor de wetenschap ontzag hij geen geld, schroomde hij geen levensgevaar: getuige de leerstoel voor wiskunde - la chaire de Ramus in 't Collége Royal - waarvoor hij een deel zijner znurverdiende penningen vastlegde op 't stadhuis te Parijs; getuige zijn manmoedig optreden voor de eer van 't Collége Royal tegen Jacq. Charpentier die zich een benoeming had weten te verschaffen als lecteur Royal in de wiskunde - een vak waarvan hij zelfs de taal niet verstond. Ik noodig den lezer uit, het testament van Ramus te lezen bij Waddington, hij zal dat pieuse stuk teregt genoemd vinden l'oeuvre d'une belle âme et d'un ami zélé de la science. En 't pleidooi met Charp. is zoo origineel, dat ik niet zou geschroomd hebben het onder de moderne artikelen van eenig tijdschr. te werpen, had ik niet te veel veto's van hen die mijn artikelen in *de Tijdspiegel* overslaan op mijn conscientie. Met het grootste regt ter wereld, door koning en parlement gesteund, kreeg Ramus toch ongelijk; en toen hij, de grofheden in Charp. Riolan, Auratus' libellen moede, eene geregtelijke vervolging instelde en Charp. door den regter in de gevangenis sluiten liet, stond hij herhaalde malen aan sluipmoord bloot. Op zekeren dag - schrijft Nancel - drong een kerel, sterk gewapend, met geweld Ramus' woning binnen om hem te vermoorden. De gespierde Ramus wist zich van hem meester te maken, liet hem een pak zweepslagen toedienen, en joeg hem toen op straat. Een andermaal was eene troepje vechtersbazen opgehitst. Zij bestormden Presles. Ramus opende hun de poort en sprak hen toe met zulk een uitwerking dat allen afdropen zonder te denken aan een moord die, toen vooral, zeer zeker straffeloos zou zijn gepleegd.

De oude Pasquier slaat bij wijlen den toon des predikers aan, als hij de groote mannen van zijnen tijd monstert en onder deze principalement Tournebus et Ramus. J'ay autrefois appris - schrijft hij zeer schilderachtig - de trois Allemans, gens d'honneur, qu'en plusieurs universiteiz d'All., lorsque ceux qui sont en chaire allèguent Tournebus et Cujas, aussitost mettent-ils la main au bonnet pour le respect et l'honneur qu'ils

portent à leurs mémoires. Et qu'ès universitez qui sont sous la domination du lantgrave de Hain (Hessen), ils ont banny la philosophie d'Aristote, pour embrasser celle de Ramus, se donnant ceux qui estudient en dialectique le nom et titre de Ramistes. Ook in Frankrijk zelf genoot Ramus buiten de school, in weerwil van zijnen waarheidszin, veler vertrouwen. In kennis met de meeste heeren van het hof, had hij met Hendrik II menig onderhoud hetzij over zijn vakken van onderwijs, hetzij over de academische studiën in 't algemeen. Hij werd dan ook in '57 in een commissie benoemd, ten einde voorstellen ter hervorming van 't un. onderwijs te doen. Voorts was Ramus in een eeuw toen, als in de Homerische, de fortuin afhing van persoonlijken moed, toen 't begrip van algemeen regt nog onontwikkeld was en 't palladium van 't maatschappelijk welzijn op partijgeest of geweld door persoonlijke koenheid moest worden veroverd, herhaaldelijk de voorvechter der universiteit. Zoo in 1557 en '61.

De studenten lagen wederom over 't eigendomsregt van 't Pré aux clercs overhoop met de geestelijken van St. Germain des prés, en in '57 zoo erg, dat het niet bleef bij 't inslaan der glazen en 't vernielen der tuinen van de abdij maar dat men van weerskanten - de geestelijken het eerst - met vuurroeren schoot. 't Parlement was in slechten luim, de koning gebelgd: ettelijke studenten werden gevat, een hunner veroordeeld om opgehangen en verbrand te worden en werkelijk ook terstond na de voorlezing van 't vonnis geexecuteerd. Deze sententie wachtte meerderen, zij werd reeds uitgesproken. Bovendien had de vorst alle vreemde studenten gelast binnen 14 dagen het land te verlaten en alle niet pensionnaires, zelfs hen wier ouders te Parijs woonden, van de academie weggejaagd.

Met panischen schrik sloeg al dit in luttel dagen gebeurde de universitairen: colléges, chefs, docenten, koninklijke lezers, allen stonden verplet. Toen was Ramus de man, die in een deputatie naar La Fère opgetrokken, door zijn flinke woorden eerst 's vorsten omgeving en daarop Hendrik zelven won, zoodat de uitvoering der maatregelen tegen de universiteit en der geslagen vonnissen werd geschorst.

'k Vermeld in 't voorbijgaan deze détails, om den lezer een blik te doen slaan in 't geheel. Even heilrijk was de zending in '61 volbragt, toen de theoloog de Salignac, getroffen door 's mans humaniteit, in de volle vergadering van 't Mathurijnenklooster uitriep: dat men hem een standbeeld moest oprigten als het gebruik dit gehengde. De Salignac, de president der voormalige jury die Ramus veroordeeld had, de Salignac was dus zijn vriend geworden! Ook anderen ondervonden dien ommekeer van gevoelens jegens Ramus. Galland bvb. en Turnebus, door zooveel openhartige eerlijkheid verwonnen, legden hunne onredelijke vijandschap af en bleven goede vrienden van onzen philosooph tot aan hunnen dood.

De laatste tien jaren zijn niet het minst merkwaardige tijdperk van Ramus' leven. Le feu des prédications nouvelles avait pris à cette tête inflammable, zegt Théry als geposeerd ambtenaar; en Ramus' overgang tot het protestantisme, die met zoo zware opofferingen gepaard ging, noemt hij, eveneens glimlagchend, la hardiesse de ses opinions religieuses. Grooten eerbied voor zedelijke waarde toont daarentegen Waddington, die deze gebeurtenis in

't leven van onzen held met ongemeene kennis van zaken behandelt. Inderdaad is Waddington een lastig personaadje voor de clericale censuur, daar hij trots de beste journalisten, tusschen de regels gedachten weet te laten spelen, die een docent der Sorbonne niet in ronde woorden zeggen mag. Ziehier zulk een ondeugend onnoozele phrase, een theologisch oxumoron. Le catholicisme, depuis Constantin jusqu'à Louis XIV, n'a pas craint de faire plus d'une fois cause commune avec les puissances du siècle; il s'est même appuyé volontiers sur elles. Cette alliance, souvent utile pour la domination temporelle, aurait pu aussi parfois devenir compromettante à plus d'un égard, si l'Eglise romaine, dans son remarquable esprit de conduite, n'avait su en général éviter un excès d'attachement pour les puissances arrivées à leur déclin. - Ramus, scholarch met hart en ziel, was steeds goed katholiek geweest. Intusschen was er veel dat hem in tegenspraak brengen moest met de kerk. Eerstens de afgodische vereering van Aristoteles, wiens moraal, in de kerksermoenen aangehaald, wij boven zagen dat door Ramus, als in strijd met het Evangelie, werd afgekeurd. Dan de verregaande onwetendheid der Roomsch Katholieke geestelijkheid. Jean de Montluc, bisschop van Valence, verzekert in zijn Sermons van 1559, dat van de 10 priesters er 8 niet lezen konden. Een aantrekkelijke zijde daarentegen van 't gereformeerde christendom was, dat het een zeer groot aantal wetenschappelijke mannen tot tolken had. Ook dit wordt erkend door de katholieke partij. Een harer woordvoerders onzer dagen, Ch. Labitte, zegt: Une des causes qui ont le plus efficacement contribué au succès de la réforme, c'est qu'elle eut, pour ainsi dire, le privilège et presque le monopole de la science et du talent. Dit feit vooral moest Ramus' opmerkzaamheid trekken. De geleerde vreemdelingen, door koning Frans naar Parijs gelokt, vooral de professoren van 't Collége Royal, waren meerendeels protestantsch of als zoodanig gedoodverwd. De Hebraeïst Franç. Vatable en zijn nog beroemder leerling Jean Mercier; de Graecus Jacq. Tousan; Guillaume Postel de Orientalist; zijn vriend Coroné; Luc Fruter; de bekwame mathem. P. de Montauré; Denis Lambin en Adr. Turnèbe - deze gansche keurbende van gevierde mannen helde naar de hervorming over of had haar opentlijk omhelsd. Voeg daarbij nagenoeg den ganschen adel, een schare van de hoogste prelaten en staatsmannen, van goede vrienden en leerlingen met wie Ramus omging, en het is ligt in te zien dat Ramus - de voor dag en daauw wakkere - bij het theologisch réveil niet ontbreken zou. Zijn bekeering dagteekent van 't jaar '61. Gelijk aan geheel Frankrijk gaf ook aan Ramus het mondgesprek te Poissy den beslissenden schok. Hij zelf noch zijn leerlingen gingen voortaan meer naar de mis: met paasch '62 waren er in de kapel van Presles slechts 3 communicanten: Ramus zelf, Nancel en de beroemde lecteur royal in de medicijnen Jean Goupyl die daar echter bij toeval gekomen was. En Ramus eenmaal in de theologische spheer getrokken, was de man niet om half werk te doen. Mijn geestdrift voor logica (ardor logicus) zegt hij, drong door in 't gebied der godsdienst: ook daar zocht hij, als overal elders, zijn dialectica toe te passen.

De godsdienstoefeningen werden gewijzigd, de mis gestaakt, de dienst voor de afgestorvenen en de litanieën der heiligen

afgeschaft, de preken in geheel anderen geest gesteld; en toen Michel de l'Hospital - die koude maar nobele gestalte, die geïncarneerde verdraagzaamheid - Catharina de Medicis had weten te bewegen tot de uitvaardiging van 't edict van 17 Januarij '62 (waarbij den protestanten vrije uitoefening hunner religie en erkenning hunner godsdienstige regten werd gewaarborgd) toen, zegt Théry - en zie eens, lezer, hoe vileinig Théry schildert, ‘liet Ramus uit de kapel van Pr. de heiligenbeelden wegnemen en door zijn scholieren aan stukken breken, zeggende dat hij geen doofstomme toehoorders behoefde. Dat was een buitenkansje voor zijn vijanden: zij eischten luidkeels zijn verwijdering uit de universiteit. Karel IX bood Ramus een wijkplaats aan te Fontainebleau: de onvoorzigtige philosooph liet, schuilend onder 't vorstelijk dak, het onweer afdrijven; doch in zijn afwezigheid werden zijn huisraad en rijke bibliotheek geplunderd.’ Van dat alles nu is geen letter waar; en schande is het, en wat moet er van de historische wetenschap worden als Théry zoo onbeschaamd, met Waddigtons boek vóór zich, schrijven kan! De waarheid is - zegt Waddington - dat de leerlingen van Presles, men weet niet met of zonder goedvinden van Ramus, de beelden amoveerden en er, hetzij met opzet, hetzij bij ongeluk, verscheidene van braken. Wel hitsten Ramus' tegenstanders 't gepeupel op en de universiteit stelde een enquête in met het plan om, zoo het feit geconstateerd werd, Ramus van de universiteitsprivilegiën te berooven; doch het geheele onderzoek heeft niets gegeven: noch Bulaeus, noch iemand anders vermeldt het resultaat, en het is historisch zeker dat, zonder vlugt naar Fontainebleau en zonder plundering zijner woning of bibliotheek, Ramus op zijn post bleef tot aan het uitbarsten des oorlogs in Julij dezes jaars.

Sinds dat ongelukkig tijdstip begint Ramus' omzwerving. Toen de maarschalk de Brissac, gouverneur van Parijs, op poene der strop, de Calvinisten uit de stad joeg, vertrouwde Ramus zijn Presles aan een bevriend docent Jean Poitevin. En toen 't Parlement de onderteekening eischte eener geloofsbelijdenis, door de theologische faculteit opgesteld, verloor Ramus, als niet teekenende, zijn post en werd vervangen door een bacal. in theol., Antoine Muldrac. Parijs had hij verlaten onder een vrijgeleide van Karel IX, of liever van de koningin-moeder, die hem liefhad en een schuilplaats verleende te Fontainebleau. Dáár, onder de hooge bosschen van Franç. I, in de kostbare boekerij reeds door Karel V aangelegd, studeerde hij - als Luther op den Wartburg - terwijl het buiten woedde, kalm en volijverig, mathesis en theologie. Doch ook uit dezen schuilhoek wordt hij opgejaagd en slechts een overijlde vlugt redt hem het leven. Ten einde raad, dobberend tusschen Italië, waar men hem prachtige aanbiedingen doet en Duitschland, waar hij talrijke vrienden heeft, hoort hij eensklaps dat Presles geplunderd en zijn rijke bibliotheek vernield is. Wanhopig snelt hij dien kant uit en komt in 't koninklijk slot van Vincennes; maar een aanslag op zijn leven verjaagt hem, onder duizend gevaren, langs ongebaande wegen, vermomd en hier en daar bij eenig vriendelijk geestverwant gastvrijheid en verpoozing smakend. Wederom vond zijn geest lafenis in alle doodsangsten die hem omsingelden: 't was in deze zelfde omzwervingen dat hij zijn

scholae physicae voltooide. De vrede van Amboise, in Maart '63, dreef Ramus op snelgewiekten voet naar Parijs.

Zonder bezwaar nam Ramus weer bezit zoo van Presles, dat door Muldrac werd ontruimd, als van zijn zetel in 't Coll. R., die onvervuld was gebleven. In Augustus '63 - juist 12 jaren nadat hij was opgetreden als lect. royal - gaf hij, zijn openingsrede in Presles houdende, een overzigt der 12 verloopene jaren alsmede eene schets van hetgeen hij verder hoopte te doen. God dankende voor de uitredding uit de gevaren en voor den vrede aan 't vaderland hergeven, wijdde hij een traan van ongeveinsde rouwe aan de nagedachtenis van zijnen dierbaren Talon, die door een ongeneeslijke kwaal aangetast, als geestelijke in een parochie welke aan Ramus toebehoorde overgegaan en daar onlangs op zestigjarigen leeftijd verscheiden was. Thans was vooral wiskunde zijn studievak. Met eigen middelen; uit Fontainebleau door de heuschheid der koningin-moeder; uit Venetië en het Vaticaan; van Camerarius, Rheticus en Roger Asham won hij hand- en afschriften in, waarvan hij er vele, onder zijn toezigt, in 't Latijn liet vertalen door Reisner, d'Ossat en Nancel. Hij had zich voorgenomen - zoo sprak hij in zijn Orat. de sua profess. (1563) - om buiten alle politiek geheel voor de wetenschap te leven. Werkelijk geschiedde weer, wat Hubert Languet in Maart '64 aan J. Camerarius schreef: Het publiek trekt in massa op, om Ramus te hooren, die op nieuw welsprekendheid doceert. Doch slechts één jaar schitterden de drie sterren Turnebus, Lambinus, Ramus, tusschen de donkere wolken des eersten en tweeden godsdienstoorlogs in. Reeds in September '65 staat Turn. als verscheiden, door Bulaeus in zijn Catal. illustrium acad. geboekt; en de twee anderen worden door twee andere fataliteiten - de Jezuïten en Charpentiers candidatuur voor 't Coll. R. - uit hunne baan gerukt. Daar we van de Jezuïten in een volgend artikel spreken zullen, en 't pleidooi van Ramus tegen Charp., hoe curieus ook, te veel plaats zou beslaan, wil ik hier nog, als een andere acte voor de wetenschap, de anonyme brochure vermelden, door Ramus in 1562 onder den titel ‘Advertissement sur la réformation de l'un. de P. au Roy.’ gepubliceerd. Daarin wordt de vinger gelegd op veel plaatsen van het kranke ligchaam, aangedrongen 1°. op vermindering der studiekosten die van 4, 5 kroonen tot 56 livres waren opgedreven. C'est chose fort indigne - zegt hij - que le chemin pour parvenir à la cognoissance de la philosophie soit clos et défendu à la pauvreté, encore qu'elle fust docte et bien apprise - que la seule et légitime dépense que fasse l'écolier soit d'avoir vescu, de s'estre entretenu d'accoutremens, d'avoir acheté livres, d'avoir travaillé, veillé et passé les nuits entières, d'avoir employé la meilleure part de sa vie aux lettres. - Nobel woord van den man in bonis die zich nog de magere jaren herinnerde toen hij, vrijende naar zijn schoone Rachel, oom Laban diende in den sieur de la Brosse van Navarre!*). Hij betreurt in de fac. der regten 't ontbre-

*) Ramus' wensch van 't jaar 1562 werd in 1720 door den hertog van Orléans vervuld en Charles Coffin, de groote Rector der Un., was de heraut der blijde mare ‘dat voortaan de proff. der Par. Un. van hunne kweekelingen niets meer dan arbeid en zedigheid zouden verlangen.’ Vgl. G. Émond, Hist. du coll. de L-le-Gr. p. 176.

ken van 't burgerlijk regt. Hij klaagt luide over de groote abuizen in de med. en theol.. Hier hebben de doctoren geheel het onderwijs gestaakt, niets doende dan presideren bij de disputen en zware inkomsten trekken, waarvan zij enkele kroonen laten vallen voor een paar candidaten die het werk doen. Hemeltergende misbruiken die dagelijks en onder de oogen des publieks plaats hebben en die ten minste dit goed gevolg hebben gehad in de med. fac., dat verscheiden uitstekende mannen, door zelfstandige studie gevormd, daar van buiten zijn ingedrongen en naam hebben gemaakt, zoo als Sylvius en Goupyl. Maar waar zijn de Sylviussen en Goupyls in de theologie? - - Zoo gaat hij onverholen den stand van zaken na en draagt, om de Universiteit in hare eer te herstellen, een even eenvoudig als radicaal middel voor: aanstelling van een klein getal gewone, van staatswege bezoldigde leeraren die alle deelen der philosophie, regten, med., theol. moeten onderwijzen, met terzijdestelling aller disputen en onvruchtbare argumentatiën uit de oude school. De vakken splitsende laat hij aan de colléges slechts de gramm., rhet., log. een splitsing die eerste derdehalve eeuw later haar beslag kreeg.

't Is ligt te begrijpen dat die leegloopende doctoren, welke Ramus eenvoudig wilde afgezet hebben, de glorie der Universiteit niet verhoogd rekenden door de verwezentlijking van Ramus' denkbeelden: dat zij met hand en tand den man tegenwerkten die op de puinhoopen hunner misbruiken zooveel schoone plannen droomde als hij sprak van een ernstig, geregeld, gratis onderwijs in alle faculteiten; een zetel voor wiskunde in de fac. art. en een jaar studie in de phys.; in de regten onderwijs in 't burg. regt; in de med. zetels voor bot., anat., pharm. en praktijk onder toezigt der professoren, het volgen, wat betreft de theorie, van Hippocr. en Gal.; eindelijk in de theol., behalve oefeningen en preken, studie des bijbels, de verklaring van het O., Hebr. en N., Grieksche T.. Ramus voorzag de liefelijkheden die hem het odium theol., door dit schrijven gewekt, zou baren. La révérence et la saincteté du nom de théologie - zoo voorspelde hij - criera que tout ce que nous dirons icy n'est ny vray ny croyable. C'est vergogne et plustost horreur, de soupeçonner une tant saincte et tant divine profession estre si prodigue en banquetz et si avare en rapine et exaction. - Wat de fondsen aangaat waaruit zijne landsprofn. zouden worden betaald, wees hij op de vette inkomsten der geestelijken. Sire, que par vostre autorité gages propres selon le mérite de si grande profession, soyent fournis et pris des moines et chanoines... Ce sera un divin bienfaict à des hommes opulens et vivans en oisiveté, d'ayder et entretenir des docteurs faisans profession de religion et de saincteté. - - Maar genoeg: Crevier, een voor Ramus hoogst ongunstig auteur, velt in zijn Hist. de l'un. de P. (1761) dit opmerkelijk oordeel over het boekske: ‘het bevat, zegt hij, verscheiden goede gedachten waarvan men later partij getrokken heeft. Men erkent terstond een scherpzinnig, maar tevens vrijzinnig auteur: en die oplet merkt er tevens een reukje van protestantismus aan.’

Doch de partij der Guises overvleugelde meer en meer aan het hof den onkreukbaren De l'Hospital: De Thou noemt opentlijk den doodvijand der protestanten,

den kard. van Lothar., als den bewerker des strijds.

Ramus zou dan ook, toen de oorlog in Sept. '67 weer uitbrak, zonder eenigen twijfel vermoord zijn, als hij niet was weggevlugt naar het kamp van den prins van Condé. Doch ook in Maart '68 was het weer vrede en vond Ramus weer Ant. Muldrac die in zijn absentie de rol van stadmuis te Presles- speelde; maar wat erger was, zijn boeken vond hij niet; al de planken stonden leeggeplunderd en Reisner, die te Parijs gebleven was, had alleen het handschr. der Schol. Math. kunnen redden. De politieke lucht stond echter nog verre van kalm: Ramus voorzag nieuwe stormen en daar hij sinds lang aan een reis naar Duitschland had gedacht, vroeg hij verlof aan bij den Vorst. Hij ontving dit niet alleen, maar tevens de opdragt om in een wetenschappelijke reis de voornaamste academiën van Europa te bezoeken. - Na zijn testament omtrent den Ramus-zetel te hebben geregeld en op losse blaadjes die hij aan zijn vrienden uitdeelde een afscheidsgroet te hebben gesproken, waarin de diepe melancholie van het ‘Scheiden thut Weh’ u schier de tranen uit de oogen perst, kwam Ramus, gedekt door een kon. vrijgeleide, dwars door Frankrijk, over de grenzen.

Had ik een schilderstalent en ruimte van doek, ik zou u in een reeks van tafereelen de twee jaren buiten 's lands malen, de vriendelijke uren - terwijl het in Frankrijk bulderde - door den hooggevierden ‘Franschen Plato’ te Straatsburg, Baz., Zür., Heidelb., Neur., Augsb., doorgebragt. Lezer, die het voorregt geniet van tijd tot tijd onder uwen vijgeboom uit te rusten en als de hond met een saprijk kluifje u weg te philosophéren uit de maatschappelijke werkelijkheid, ik beloof u met de biographie van den beminnelijken Ramus menig oogenblik van genot. Daar zult ge hem te Straatsburg, zien, zich onderhoudende met Sturm over opvoeding en onderwijs, of den 8sten Sept. '68, zittende in de herberg ‘Het Hert’ aan een gastmaal door de docenten der acad. en van 't gymn. hem ter eere bereid. - Te Bazel ziet ge hem den geleerden Theod. Zwinger in de armen snellen, den armen knaap van weeleer dien hij te Parijs met geld en onderwijs voortgeholpen had; is ook hun blijdschap weinig luidruchtig, daar juist een kleine Zwinger ter wereld kwam, Ramus komt juist van pas om als peter te staan over den kleinen Jacques, aldus naar Ramus' vader gedoopt. - In 't liefelijk Bazel verwijlt hij lang, gehuisvest bij Cathérine Petit, dezelfde vrome dame die weleer Calvin had geherbergd toen hij zijn Inst. Chrét. schreef en die Ramus veel van den grooten hervormer plagt te verhalen. IJverig bezocht hij de lessen over het Hebr. en Gr. Test. van Sulcer en Coccius.

Van daar zoekt hij Bullinger op te Zürich: 't is daar weer feest van stadswege te zijner eere; en toen hij, getroffen door de drukte die er heerschte vroeg of men een bruiloft zou vieren te Zürich, antwoordde hem Bull.: ja, wij vieren het huwelijk van onze stad met u. - Gij ziet hem later te Heidelb., om strijd geherbergd, maar bij voorkeur verwijlende in den godvruchtigen huiselijken kring van den Hebraicus Emanuel Tremellius. Aan de voeten van dezen Gamaliël - zoo schrijft hij aan Sturm - zou ik dit jaar willen

blijven neerzitten: zoo doende zou ik - als een Sorbonist mij aanviel - de leer die ik belijd beter kunnen verdedigen.' Want werkelijk beleed hij thans opentlijk de prot. leer. - Maar Ramus is geboren onder 't schorpioens-gesternte: zelfs zijn paedagogische reis zal niet zijn zonder tumult. Zie eens, hoe den 14^{den} Dec. '69 het groot auditorium te Heidelb. in opschudding en door twee legerkampen is ingenomen, Ramisten en peripatetici. Keurvorst Fredrik III beschermt hem, maar de meerderheid wil hem niet als vast hoogleeraar, ja zij wil hem zelfs nu verhinderen, een korten cursus over pro Marcello te openen. Een Duitscher neemt de trede van den katheder weg: een Franschman buigt zich en biedt zijn rug ter beklimming van 't gestoelte den grooten landgenoot aan. Scholastiek kabaal, gefluit, geschreeuw, men stoort zich zelfs aan den kleinen Christoffel niet, 's vorsten zoon die was komen hospitéren. De redenaar blijft kalm, met beleid overwint hij de Aristotelische clique: de peroratie zijner eerste les is zoo schitterend dat de geheele vergadering uitbarst in gejuich. - Naar Frankfort trekken hem Languet en André Wéchel: te Augsb. 'waar de vrouwen, om haar schoonheid vermaard, zooveel Lucretia's en Cornelia's schijnen' (zegt Freigius), zongen niet deze, maar twee schatrijke bibliotheken, Ramus haar Sirenenlied. Snuffelend naar Gr. Mss, zal het hem niet aan hulp ontbreken: want een disc. van Presles, Hier. Wolff, is te Augsb. een man van naam en conserv. der bibl. geworden.... Maar eensklaps verspreidt zich het gerucht van vrede: Ramus snelt ijlings Tyrol, Zwabenland, Beijeren door, wil, hoe ook geprest, zich niet te Bern ophouden: in eenen adem trekt hij voort naar Laus. en Genève. Hier, op den drempel zijner Heimath, zijn reisindrukken verzamelend, dankt hij voor 't genot in Germanië en Helvetiës gebergten gesmaakt in een opstel, vol schilderachtige trekken van personen en toestanden, getiteld naar zijn lievelingsoord Basilea. Hij achtte den vrede verzekerd en den terugtogt veilig. Helaas, hij keerde - volg. de uitdrukking van Gaillard - om zich nogmaals te laten vervolgen.

School en kon. zetel vond Ramus bezet, de Universiteit, het parl., den koning tijdens zijn uitlandigheid bewerkt en een vorstelijk bevelschrift van kracht: 'allen die onderwijzen, hetzij privaat hetzij openbaar, ook dezulken die een ambt en bezoldiging van Z.M. ontvangen, moeten zijn van de R.K. leer.' In Oct. 70 schreef Ramus een hartelijken brief aan Kar. v. Loth., waaruit dit fragment: - Door eigen werk - schrijft hij - in 't zweet mijns aanschijns, was ik steeds mij zelven genoeg. Ik herinner mij, u eens ten aanhooren van velen te hebben hooren zeggen, dat ik zoo opmerkelijk van uw geheele omgeving verschilde, doordien alle anderen u bestormden met vragen, terwijl ik voor mij nog nooit het geringste geschenk had begeerd. En toen voegdet gij er, als het ware spijtig, bij, of ik twijfelde aan uw welmeenen of aan uw magt. - Ronduit gesproken ik hechtte meer - ziedaar mijn begeerlijkheid - aan die achtingsbetuiging dan aan al uw gaven en goud. Den kon. leerstoel zelfs - gij weet het - zou ik u reeds lang hebben teruggegeven, als gij mij vergund hadt opvolger te worden van Rom. Amaseus, waartoe men mij uit Bologne noodigde met een tract. van

1200 ducaten. Uwe achting, uw vriendschap zijn dus de weldaden waarvoor ik wezentlijk uw schuldenaar ben, en als ik die vergat, dan zouden zij die mij zwart maken mij teregt een ondankbare noemen.' - Denkt gij, lezer, bij deze zinsneden niet aan een paralel met Horatius? Doch het 'non isto vivitur illic Quo tu rere modo' kon de Fransche Biedermann den indringer niet toeroepen. 'Vescere sodes' sprak de Christen Maecenas, zich verlagende tot een Calabréschen boer; maar het ultimatum door de humane vrienden aan hun hooge vereerders gesteld - cuncta resigno - ging niet in kortswijl maar met oneindige rouwe den Franschman van het hart. -

Nog eens - zoo gaat hij voort - ik heb de vijl reeds aan de gramm., rhet., dial., de reken- en meetkunde gelegd: nog slechts 2 vakken blijven over: Gij weet wat ik van u vraag. Heb ik eenmaal deze taak, al nachtwakend, volbragt, dan heb ik slechts eenen wensch: mijn leven te wijden aan de studie der H. Schrift. Geve de goede en groote God dat ook gij, verzadigd en moede van de eer dezer wereld, uw hart moogt rigten naar den hemel. Onze eeuw is rijk aan mannen, zeer geleerd in talen en wetenschappen en deze zoudt gij met de opbrengst van ééne uwer talrijke abdijen aan u kunnen verbinden, om het O. en N.T. uit het oorspronkelijke zorgvuldig in de volkstaal te doen overzetten.' - - Helaas, hoe gemoedelijk deze brief mogt zijn gesteld, de voor immer verbeurde gunst des prelaats hergaf hij den schrijver niet. Den heerschzuchtigen Kard., die bezig was de grootheid zijns geslachts op de ontworpene Ligue te bouwen, kwam de bede ongelegen van een Christen, die hem noodde, met terzijdestelling van de glorie dezer wereld, slechts te denken aan het heil zijner ziel. Ja al had de Kard. nog een greintje der vorige genegenheid bewaard, staatkunde eischte dat hij het opgaf. Er zijn oogenblikken dat men concessies moet doen. Cicero had niet voor niets Philippica gehouden tegen Antonius: Ramus moest worden opgeofferd aan de geduchte Coalitie der geestelijkheid en Universiteit.

In weerwil dus der gunst welke Ramus aan het hof genoot, bleef hij van alle ond. en universitaire bedieningen ontzet: een toestand hem zoo ondragelijk dat hij Th. Beza liet polsen over een leerstoel te Genève, waar hij veel vrienden en leerlingen had. Maar de invloedrijke man antwoordde in een brief, 1 Dec. 70, aan Ramus zelven gerigt, vriendschappelijk maar flink, dat 2 bezwaren zijnen wensch in den weg stonden: 1° er was geen vacature en volstrekt geen geld voor een buit. leerstoel, 2°. men had te G. vast besloten om in logica en ond. volstrekt niet - ne tantillum quidem - af te wijken van Aristoteles.

Na 't verdwijnen dezer illusie treedt Ramus herhaaldelijk den koning en de kon. moeder op zijde, met krachtige vertoogen over de onredelijkheid hem bejegend; welligt heeft ook zijn oude schoolmakker Karel van Bourbon, dezer dagen Kans. en Cons. Apost. der Universiteit geworden, een goed woord gedaan: hoe het zij, niet alles kunnende herkrijgen van Karel en Cathar., wier handen hij wist dat gebonden waren, treedt Ramus wijselijk in een schikking: hij behoudt den titel van Kon. Lezer, ook dien van principaal van Presles alsmede het vast tract. aan beide verbonden, ja uit aanmerking zijner lange diensten verdubbelt men zelfs dat zijner

schoolfunctiën en staat hem toe in deze zelf zijn opvolger te benoemen.

't Waren overigens - deze bevoorregting van Ramus daargelaten - dagen van spanning, waaronder de geleerde wereld zwoegde, toen de godsdienst, zoogenaamd, hare smetstoffen, hare donderwolken boven haar zamentrekkend, eerlang zou losbarsten in den vuurgloed der Saint-Barthélemy.

Karel van Loth. had in beraad gestaan, ter wille dier godsdienst, 't gansche Coll. de Fr., de stichting van Franç. I, te ontbinden; maar de brave Charpentier (hij schrijft het zelf) had hem weerhouden. Doch zuiveringsmaatregelen, een strenge schifting der schapen en bokken had men toegepast daar zoowel als in de Universiteit. Toch was het aan Charp. en de zijnen niet gelukt, den vroegeren bloei te herstellen. Ramus wel is waar, Charton, Dahin waren als chefs de collége, een menigte andere ketters als docenten verwijderd; maar, als ware de Fransche bodem onherbergzaam geworden, honderdtallen van vreemde jongelingen ontvloden tevens Parijs. En de kath. huisvaders? - Zij draalden evenzeer om hunne zonen naar de van ketters gereinigde colléges te zenden, meenende dat, wat zuiver kath. beginselen betrof, geen Universiteitscollége kon halen bij de scholen van Loiola. ‘De Jezuïten zetten alle andere docenten in de schaduw - zoo schrijft Languet aan Camerarius, 21 Aug. '71 - en allengs brengen zij de Sorbonisten in minachting.’ Die arme Sorbonisten! En 't Collége de Fr.? - Men hoort het niet meer noemen in dezen tijd. Turnebus is dood: Ramus is verstomd: Lambinus, onthutst door den naam van Politicus, hem door Charp. naar 't hoofd geworpen, Lambinus geeft voor, manuscripten te moeten nazien in Italië en verdwijnt. Alleen de lector regius Jac. Carpentarius met zijn treize pauvres galoches is gebleven.

Serpit deinde res, quae proclivius ad perniciem, quum semel coepit, labitur. Zoo zou de Un., gewurgd door de godsdienststrop der Ligue den geest geven en die heildag doorbreken welke de rector Roze in zijn Satire Ménippée zeer luchtig beschrijft: Jadis, au temps des politiques et hérétiques Ramus, Gall., Turn., nul ne faisait profession des lettres qu'il n'eust de longue main et à grands frais estudié, et acquis des arts et science sen nos colléges, - - Mais maintenant - - les beurriers et beurrières de Vanvres, les vignerons de Saint-Cloud - - sont devenus maistres ès arts, bacheliers, principaux, présidents et boursiers des colléges, régents des classes, et si arguts philosophes que mieux que Cicéron maintenant ils disputent *de inventione.*

Een woord ten slotte over Ramus als protestant.

Calvijn en Th. Beza hadden de Fransche hervormden georganiseerd. De kerkelijke tucht, streng en stijf als het Calvinisme, werd bij hen gehandhaafd door een vertegenwoordigend bestuur, dat in elke kerk aan een klein getal handen was toevertrouwd. Elke gemeente werd geleid door een vergadering - senaat of consistorie geheeten - zamengesteld uit de leeraren, met eenige ouderlingen en diakenen. De consistories stonden onder provinciale synodes en deze weder onder een nationale synode die vergaderde als het noodig was. Deze inrigting der kerken, die in vervolg van tijd nog aanvul-

ing en versterking kreeg, was, gelijk men weet, een der krachtigste middelen van overwinnenden wederstand, door de hervormers aan zooveel vervolging geboden. Maar tegen die voordeelen, eerder politiek dan religieus, stonden bepaalde nadeelen over, en het ergste van deze was ongetwijfeld de onderdrukking der godsdienstige vrijheid van de individuen en minderheden. Immers als 't geweten de brug is der gemeenschap van elke christelijke ziel met God, dan heeft geen vreemde het regt zich daarop te plaatsen door haar voor te schrijven wat zij aannemen of verwerpen moet. Deze waarheid en de bezwaren verbonden aan geestelijke 'genootschappen bestuurd naar de wijze van de instellingen dezer wereld' (gelijk B. Huet de off. godsdiensten zeer juist karakteriseert) zijn in onze dagen vrij algemeen erkend, zoowel blijkens het laisser aller dat de synodes zelve wijselijk, zooveel mogelijk, voorstaan als ook blijkens den zwakken indruk dien haar uitspraken maken op 't verlicht publiek. Maar die waarheid werd volstrekt niet begrepen in de 16de eeuw. En ik spreek hier niet enkel van de katholieken, sedert zooveel eeuwen gewend aan 't beheer hunner bisschoppen: ook de protestanten zelve, die zoozeer vrijheid behoefden en haar zoo luide inriepen tegen de Roomsche kerk, verstonden de kunst niet, haar onder elkander in toepassing te brengen. Hunne consistories oordeelden over 't gedrag en 't geloof der individuen, administratief, om zoo te zeggen, beslissend over leer en tucht, over keus en ontslag van predikanten, kortom over absolutie en excommunicatie.

Ramus nu trachtte, zooal niet volkomen vrijheid in de kerk te brengen, althans die vrijheid welke er reeds bestond uit te breiden, door een deel der buitensporige magt van de consistories over te brengen op de schare der lidmaten. 't Is geen luttel aantal personen - zoo redeneerde hij - maar de geheele kerk die oordeelen moet over de belangrijkste vraagstukken. Ook keurde hij af de gewigtige veranderingen in de zamenstelling der consistories gebragt door de synode te la Rochelle, onder voorzitting van Theod. Beza in 1571 gehouden, waarbij de diakens van 't bestuur werden uitgesloten en de leeraren, om zoo te zeggen, de eenige regters bleven op alle punten van geloof en discipline, hetzij er leeraren benoemd of afgezet, hetzij er lidmaten moesten worden vrijgesproken of geëxcommuniceerd.

Had voorts deze zelfde synode de kleingeestige beschouwingen hervat over de substantiëele tegenwoordigheid van Christus bij de communie, had zij zelfs in bedekte termen hen veroordeeld die de woorden *substantia, substantialis* als weinig bijbelsch verwierpen, Ramus, door Bullingers schrijven gewaarschuwd, was op zijn post in de aanstaande synode provinciaal van Ile de France. Hier bestreed hij met goed gevolg de duistere leer der Calvinisten over de ligchamelijke tegenwoordigheid, hier werden ook gereedelijk al zijn conclusiën over de kerkelijke tucht toegestemd. Eilacy, eerlang moet te Nîmes de nationale synode bijeenkomen en daar ducht Ramus zeer den invloed van Beza, 'die bij de reformatoren zooveel gezag heeft dat zij zich op hunne vergaderingen, onbekommerd om de opbouwing van 't koningrijk van Christus, slechts beijveren de reglementen en persoonlijke gevoelens van dezen hoofdleider goed te stemmen.' - En zoo geschiedde het. 'Alle voorstellen der heeren Ramus, Morellius, Bergeron en anderen werden

verworpen, zoo lezen wij in de act. ecclés. et civ. de tous les Synodes, ‘omdat ze niet gegrond zijn op Gods Woord en eene gevaarlijke strekking hebben voor de kerk.’

Hoe gebelgd echter Beza op Ramus was, kan blijken uit den 67sten zijner theologische brieven, een bul die hij, de paus der protestanten, tegen den verwatene slingerde. En toch, al beweerde Ramus dat het beheer der kerk democratisch en niet aristocratisch zijn moest, al heette hem Beza ‘den drogredenaar die steeds gereed is verwarring te brengen in 't geen het voortreffelijkst is geordend;’ Ramus was bovenal een vriend van godsdienstvrede, gelijk hij dien in 't burgerlijke en staatkundige zocht. Van den eersten dag af had hij eene keus gedaan tusschen de twee partijen der protestanten. Immers men onderscheidde toen hugenoten van godsdienst en hugenoten van staat: géne slechts zuchtende naar godsdienstvrijheid en vast besloten om harentwil alles te lijden: déze minder gelaten, neen vast besloten om met alle middelen, ja met geweld, 't geloof dat ze omhelsden en dat zij hunne *cause* noemden, te verdedigen. Natuurlijk wierpen de vervolgers de verantwoordelijkheid voor al hunne aanslagen op deze laatste partij die - niet ten bate van de goede zaak - die aanslagen afsloeg en tot zelfverdediging de wapenen greep. Evenwel, hoe moeijelijk lijdelijkheid bij zooveel gewelddadige vervolgingen was, Ramus en de leeraar Capelle predikten haar aan anderen en betrachtten haar zelve. Hunne namen staan dan ook met lof vermeld in een befaamd geschrift van Pierre Charpentier, ter regtvaardiging van de bloedbruiloft opgesteld in 1572. Neen Ramus was geen scheurmaker, integendeel hij was - gelijk Nancelius schrijft - een groot vriend van vrede en rust, een groot vijand van oorlog en tweespalt. Vereenigen we ons - zoo riep hij uit weinige dagen vóór zijnen dood - om in alle nederigheid God te smeeken, dat Hij medelijden hebbe met zijne kinderen. Dat Hij den booze van ons verwijdere, den stichter aller tweedragt onder de Christenen; hij verlichte hen genadiglijk door zijn Heiligen Geest en verzoene hen, opdat allen uit éénen mond, met ééne ziel zijn glorie verkonden! Ziedaar wat hem bekommerde, ziedaar hoe hij zijn medechristenen opwekte, ziedaar de gedachten die ademen in zijn werk over de Christelijke godsdienst, een werk waarmede hij zich bezig hield in de uren vóór zijnen dood. De godsdienst, verfrischt, hernieuwd door het Evangelie, was zijn eenige gedachte; en zijn uiterlijk leven - altijd zoo rein - trad zigtbaar met die gedachte meer en meer in harmonij. Dit is ook het getuigenis door La Croix du Maine, welke hem in zijn laatste levensjaren kende, afgelegd: il n'avoit point l'âme autre que d'un homme de bien, et vivant en la crainte de Dieu.

Maar bij dat alles nimmer fijmelaar, vergat hij zijn wetenschappelijke missie niet. Bij André Wéchel, weer drukkende te Parijs, gaf hij een verbeterde uitgaaf zijner Grieksche spraakk., alsmede zijner Fransche en Latijnsche; hij bezorgde een nieuwen druk van zijn Ciceron., van Talons rhet. en na een laatste revisie zijner Latijnsche dial, maakte hij een nieuwe editie in het Fransch gereed. Dit alles omstreeks 1572. Den 16den Augustus dezes jaars schrijft bij aan Freigius bij het toezenden van eenige werken: ik werk met kracht door en elk jaar zal ik u - hoop ik - een gedeelte doen geworden. Dat ‘hoop ik’ vond Freigius een onheilspellende clausule en teregt, want

luttel dagen later werd hem de dood zijns geliefden meesters berigt.

't Schijnt dat sommigen een gevoel hadden van de nadering der Saint-Barthélemy. Toen men Hendrik van Anjou, Karel IX's broeder, tot koning van Polen trachtte te doen verkiezen, maar die verkiezing, naar het scheen, veel tegenstand vinden zou, omdat een groot aantal Poolsche edelen de hervorming was toegedaan, had men tot geruststelling dezer partij den protestantschgezinden bisschop van Valence, Jean de Montluc, tot ambassadeur benoemd. De Montluc nu, fijn en geslepen hoveling, voorzag den hugenotenmoord en waarschuwde nog bij zijn vertrek, 17 Augustus 72, den graaf de la Rochefoucault. Vriend van de protestanten, gelijk hij zich jegens Ramus betoond had en Frans Hotman tot hoogleeraar te Valence had benoemd, schijnt hij ook Ramus te hebben willen ontrukken aan 't gevaar door hem aan zijne ambassade te verbinden. 't Ware ‘do ut des’ geweest, want Ramus' redenaarstalent zou de zaak des hertogen van Anjou niet weinig hebben gebaat. Maar hoe dringend ook noodigend en welke schitterende belooningen ook voorspiegelend, de Montluc overreedde Ramus niet. ‘Een redenaar - antwoordde onze hugenoot - moet vóór alles een braaf man zijn en zijn welsprekendheid niet verkoopen.’ - ‘Zonderlinge misslag’ - roept de historieschr. Gaillard uit - wanneer het er op aankomt zijn meester een dienst te doen!’ Vreemde uitroep - zeggen wij op onze beurt - uit den mond van een vrijzinnig schrijver, die weten moest dat de jonge overwinnaar van Jarnac en Montcontour juist niet de candidaat was dien de protestanten bij voorkeur op den Poolschen troon zouden hebben gezien. Ramus maakte er dan ook een gewetensbezwaar van, om geloofsgenooten met schoone woorden te roepen onder het juk van een vorst die door hem, om zijn antecedenten, teregt werd gewantrouwd.

Negen dagen later had Ramus opgehouden te leven....

Ik wil de namen niet opnoemen - zegt de ontroerde Waddington - dergenen die de historie nooit zal ophouden te brandmerken, in weerwil hunner moderne verdedigers, in weerwil vooral van die laffe en schandelijke theorie die alle misdaden vergoelijkt, zoodra zij bedreven zijn in overeenstemming met de meerderheid eens volks: alsof het onregt door aan een grooter aantal te gerieven ophield onregt te zijn.

Ik wend mijn oogen af van die opeenstapeling van ijselijkheden, om slechts éénen gruwel te zien. 'k Zou ook geen tranen gevonden hebben om zoo veel edelaardige, onschuldige slagtoffers te beweenen, geen kracht in mijne hand om naar eisch dat breed tooneel te malen. Onder zooveel moorden heb ik, God lof, er slechts een te verhalen; maar hij is zoo afgrijselijk dat zelfs zij die den St. Barth. nacht in bijzonderheden hebben beschouwd, mij, vrees ik, van overdrijving zullen beschuldigen bij 't mededeelen dezer ééne episode uit het groote drama.

't Is niet in den St. Barthol. nacht zelven dat Ramus omkwam, maar eerst dingsdags den 26sten Augustus, den derden dag van het bloedbad, toen dus de volkswoede reeds eenigzins was bedaard. 't Is niet de ketter die door dweepzucht, maar de wetenschappelijke schoolhervormer die door belangzuchtige oudgasten, Ramus die door Charpentier wordt vermoord. Inderdaad heeft Wadd. Ch's

aandeel aan 't ombrengen van Ramus tot zulk een klaarheid gebragt, dat zelfs de knoeijerige Théry genoodzaakt is uit te roepen: Ch. fut soupçonné d'avoir soudoyé les assassins, et la bassesse de sa haine, comme le cynisme de ses paroles, donnent à cette conjecture le poids d'une affreuse vérité. Ziehier wat Banosius, die in Presles was tijdens de daad werd gepleegd en Nancelius die opzettelijk van Tours te Parijs kwam, om uit den mond van zijn vriend Serenus, destijds principaal van Presles, de bijzonderheden te vernemen, hebben geboekt. Bezoldigde moordenaars, door een kleermaker en een bediende aangevoerd, breken de deur open en doorzoeken het huis. Ramus, begrijpende dat het op hem gemunt is, begeeft zich naar zijn klein studeervertrek op de vijfde verdieping: daar wacht hij peinzend en in gebed den uitslag af. Toen de bloedgierige bende, op een aanwijzing hun gedaan, zijn verblijf uitvindt en binnenstormt, ligt hij op zijne knieën, de handen gevouwen, de oogen ten hemel gerigt. Hij staat op: hij wil de onverlaten, door onwillekeurigen eerbied een oogenblik getroffen, aanspreken; maar hij ziet dat hij van hen geen medelijden, geen genade te wachten heeft en ‘o mijn God - roept hij uit - genade voor mij armen zondaar en voor deze ongelukkigen die niet weten wat zij doen!’ Met een raauwen vloek breekt de een der aanvoerders zijn bede af en op hem aanspringend brandt hij een vuurwapen met twee kogels geladen los tegen zijn hoofd, terwijl de ander, vlak voor hem staande, hem een degen door 't lijf steekt. Het bloed stroomt uit de wonden, maar 't slagtoffer is nog niet ontzield. Daarom nemen ze hunne toevlugt tot een andere marteling: zij grijpen hem op en werpen hem uit het venster honderd voet diep naar beneden. In zijn val verbrijzelt hij een gedeelte van een dak en ploft stuiptrekkend in den binnenhof van 't collége. Nog leeft hij, schoon bloed en ingewanden zijn uitgestort. Men tiert, men huilt rondom hem, men slaat een koord om zijn voeten, men sleept hem door de straten der stad naar de Seine. Daar snijdt een chirurgijn hem het hoofd af: men verminkt den romp, toen wierp men dien in de golven... Christelijk lezer: dem Verdienste seine Krone, maar niet altijd hier op aarde.

Een physisch raadsel, een psychologisch wonder, is Pierre de la Ramée voor ons een modelmensch, een model dat ons schier tot mistroostigheid over eigen aanleg stemmen moet. Inderdaad wij kunnen van hem gelijk anderen van Marius getuigen ‘A pueritia consuetam duritiem et alia quae ceteri miserias vocant voluptati habuit’ (Sall)., met dit hemelsbreed onderscheid echter, dat de bron van dat puriteinsch diëet bij den Romein zelfzucht was - je parviendrai! - en bij Ramus humaniteit. Trouwens op Ramus is dan ook nimmer de dubbelzinnige uitroep des politieken mastklimmers ‘je suis parvenu!’ hem door de toeschouwers in den mond gelegd, van toepassing geweest.

Gij lezer, die u - en teregt - niet vereenigen kunt met Pindarus' aanhef, □*ριστον μ* □*ν* □*δωρ* - die, evenmin vrede vindende bij het kluizenaarsleven door Haug geteekend, 't programma uws levens niet wilt laten afloopen met den regel:

Ich pflanze Kohl. Ich bete.

ja die uw ideaal beter getroffen zoudt achten, als eenig groot poëet watertandend u, per open brief, toeriep:

Di tibi divitias dedere artemque fruendi;

bij zulk een constitutioneele neiging naar genot, dat ge 't epicurisme met den gaffel van 't gezond verstand uwe deur niet kunt uitdrijven, zonder dat het in schofttijd weer om uwe woning loert; - bij zulk een mengeling van vochten, dat ge - zijt ge pover Orbilius en coelibatair - geen hemelweelde proeft in den simpelen kus der wetenschap, dat ge u geen heilstaat voorspiegelt van Salomo's verstandige keuze-alleen, maar dat ge, onrustig uit de armen uwer easy chair opgejaagd, met onstuimige ziel dorst naar tijdverslindend huwelijksheil, - ook bij zulk eene van Ramus' complexie, als dag en nacht, verschillende bewerktuiging, houden wij moed, lezer, omdat wij punten vinden van leering en vergelijking.

Nog eens, Ramus vereenigde in zich schier aan niemand door de natuur geschonken gaven van ligchaam en geest: spierkracht, schoonheid, een uitnemend redenaarsorgaan, een gestel van diamant, door 't blakeren van den geest die er in woelde niet te verteren, onderhouden door een diëet, waardoor de gewone geleerde ten eerste bezwijken zou: verder een instinctmatige aandrift voor studie, die in hem als kind ontwaakt, met hem als man opwies tot een passie, - een passie waarin hartstogten en zinnen, zijn gansche stoffelijk en zieleleven opging. Maar daar staat tegenover dat hem kruis naar kracht was gegeven. Luther heeft geen hagchelijker stelling in de kerk gekozen, geen schooner lauwerkroon verdiend dan Ramus in de wetenschap. Hij was vlug en helder van geest; maar het veld dat hij ontginnen moest was ook dor en onmetelijk. En de loop onzer beschouwingen ontlokt ons hier de vraag: wat is wil, wat is wilskracht? Is zij verdienste of genade? of een complex van beide, een mixtum quid, door de tegenwoordige chemie niet te ontleden? Psychologen beslist! Van waar dat de eene knaap zwak is, de andere krachtig van wil? Van waar dat ik knapen zwak blijven, als jongmannen mislukken zag, die de uitmuntendste huiselijke opvoeding, de rationeelste leiding van kindsbeen af genoten, en die ook niet ontbloot waren van goeden aanleg? Van waar dat ik anderen zag gelukken, met wier jeugd, om zoo te zeggen, werd gemorst en in wier stelsellooze omgeving veel meer aanleiding was tot vernietiging dan tot ontwikkeling van het goede element? Heeft het Naturam furca expellas tamen usque recurret bij sommigen de evidentie eener waarachtige predestinatieleer? En heeft Herder gelijk met zijn weinig bemoedigende woorden: Erziehung gibt uns nichts, was wir nicht aus uns selbst haben könnten; sie gibt uns das was wir aus uns selbst haben könnten nur leichter und geschmeidiger? Immers la force des choses, de uiterlijke omstandigheden waren ook niet, bij velen die ik zag, de causa movens van 't innerlijk proces. Als we een Ramus als 9jarigen knaap reeds zien dorsten naar wetenschap en uit pure leergierigheid tot drie malen alleen den togt naar Parijs zien wagen, dan bewijst dit feit alleen, dat we hier te doen hebben met een dier rarae aves, die hoogst zeldzaam zich op onze Latijnsche school vertoonen, - knapen die, als ze blijven le-

ven, wondermannen worden, maar die meestal hunnen geest exploiteren ten koste van 't physiek, wier verhoogd zieleleven huns ondanks eerling, helaas, den aardschen tabernakel uitwoont - Alcyons engloutis avec leurs nids flottants! - evenbeelden der jonge, hartstogtelijke Mathilde - door Heije in de Tesselschade zoo natuurlijk in beelden en keurig in epitheta geschilderd - wier vlotte ziel reeds vroeg 't gesloopte lijf verliet.

Ramus had een hoogst zeldzame voorliefde voor studie; maar hij had daarbij gezond verstand. Hij was geen droomer, geen afgetrokken geleerde, die, opgesloten als de zijworm, zich wegspint in draden welke eerst door de praktische hand eens menschen moeten worden verwerkt; maar zijn geniale theorieën zelf uitwerkend, was hij de Sophocles, de Molière in zijn paedagogisch drama. In dat opzigt is Ramus' voorbeeld leerrijk voor zijn latere ambtgenooten: hij toont hun feitelijk het duizendwerf gesproken ‘non scholae sed vitae docemus’ in zijn schoonste ontwikkeling. - Zijn de leerlingen de beste beoordeelaars der docenten; aan een lange rij van uitmuntende en liefhebbende kweekelingen herkent men tevens de degelijkheid des docents. Nu zal men in de Nieuwe Geschiedenis te vergeefs naar een paedagoog zoeken, die als Ramus zulk een aantal ferme en beroemde mannen aan de wereld schonk. - In weerwil zijner gestrengheid - want hij was streng: plagosus heette hij en de zweep der middeleeuwen nam hij dikwijls ter hand - hadden zijn leerlingen hem lief. Want zij eerbiedigden zijn liefde voor de waarheid, die hem bezielde ook waar hij den onwil tuchtigde. En beter dan de katholieke Théry die hem noemt ‘toujours ardent et avide de nouveautés, ne sachant pas avoir raison sans faire d'éclat et sans éveiller la haine,’ hebben zijn leerlingen hem die een Roscius in arte was begrepen, daar ze in Ramus konden bevestigd zien wat Cicero van den Comoedus getuigde: Quo quisque est sollertior et ingeniosior, eo docet iracundius et laboriosius! - Edoch van zulk eene correlatie heeft per se een ambtenaar van het tweede keizerrijk geen begrip.

Wat zoo weinigen na hem met eere deden, de rol van professor voor volwassenen en docent van knapen vervulde Ramus gelijktijdig en met een takt die deed vragen, of oréren dan wel docéren zijn lievelingsvak was? Schijnt welsprekendheid zijn fort te zijn geweest, was de classieke literatuur het paradijs van zijnen geest, zoodat hij eens in een moeijelijk pleidooi voor 't Parlement in vrome geestdrift de oogen ten hemel slaande uitriep: Deus Aeterne Maxime, maximas tibi gratias debemus, quod pro vix plumbeis illis veterum grammaticorum rivulis aurea Ciceronis, Virgilii, Demosthenis, Homeri flumina nobis effuderis et singularem quamdam gratiae tuae lucem nostris temporibus accenderis; - van den anderen kant liet hij alle' andere' vakken der humane propaedeusis regt wedervaren door ze zelf te bestudéren als een *χαλ□έντερος* en ze anderen te doceren mondeling en in geschrift. - Vereenigde Ramus als mensch twee zeer zeldzaam vereenigde eigenschappen, daar hij, in den volsten zin des woords gemüthlich, een aan fierheid grenzende onversaagdheid had, intellectueel vertoont Ramus het niet minder wonderbaar verschijnsel der zamengroeijing van een echt mathematisch hoofd, op het lijf van een groot aesthe-

ticus. Een man van handelen in 't openbaar, was hij, als Maximus, in oculis civium magnus sed intus domique praestantior. En al die eigenschappen: karakter, moed, scherpzinnigheid, smaak vloeiden voort uit den logos zooals hij dien had opgevat. De rede - 't certificaat van oorsprong door den Schepper aan den mensch op aarde medegegeven - de rede in 't gemoedsleven, de rede in 't verstandsleven immer en consequent toegepast, gaf die veelzijdige humaniteit die we in Ramus zoozeer bewonderen. Zijn ardor logicus dreef hem tot de beoefening van vakken die hij welligt niet bij voorkeur liefhad, maar die hij in 't belang der jeugd zuiverder meende te kunnen verklaren, duidelijker te formuleren, en zijn leenspreuk daarbij ‘Labor improbus omnia vincit’ kan ons een wegwijzer zijn op eigen paedagogische baan. Zijn rede zocht naar de uitbreiding van het rijk der intellectueele waarheid - eene waarheid die ook vrijmaken zou - terwijl hij des noods geen personen ontzag, geen smaad of vernedering duchtte; en met volle hand strooide hij de kruimkens van 't brood zijner wetenschap op den vloed, zelf welgemoed tot zich zelven zeggende, wat Bilderdijk anderen troostend toeroept:

> Dankt u 't stomme vischje niet:
> God erkent het, die het ziet.

Zijn rede eindelijk beschouwde het leven voor anderer welzijn als de missie des menschen: van daar dat hij, de stem zijner zinnelijke natuur smorende, kuisch, sober, onbaatzuchtig, vroeg en spa, 36 jaren lang, met woord, met veder, met geld, werkte waar hij slechts achtte dat zijn arbeid oorbaar wezen kon.

Zou niet met meer regt dan L. van den Broek eenmaal Loots bezong, een eerlijk Franschman - gelijk wij in Charles Waddington liefhebben - van Petrus Ramus mogen uitroepen:

> Beween zijn dood, bewaar zijn asch,
> En zet zijn onvergeetbren naam
> Op 't schel klaroen der vlugge Faam,
> O Volk, wiens kampioen hij was.

En verdient niet Ramus, ook na Waddingtons lijvig boekdeel - bvb. van dezelfde bevoegde hand - de aristocratische eer van een Essay, waarin in een beknopte ruimte de gedachten en daden des schoolhervormers in haar zegenrijken invloed op de Europésche beschaving, uit de historie en uit 's mans werken bijeengezocht, den volke worden verkondigd?

Immers ik eindig, lezer, met Dollfus' woorden waarmede ik begon: Het Regt is de groote martelaar der Geschiedenis! Een der krachtigste en prachtigste figuren uit de Fransche paedagogiek, werd Ramus, miskend door de meerderheid zijner tijdgenooten, door de historici der Parijsche Universiteit stelselmatig verguisd, om de eenvoudige reden dat Pierre de la Ramée in karakter en denkwijze, evenals Alexis de Tocqueville, het merk van den gewonen Franschman niet droeg.

Dr. A.H.A. EKKER.

Letterkunde.

Vertalingen en herdrukken.

Le Maudit.
Le Maudit par l'abbé * * *. Troisième édition. 3 Tomes. Paris, 1864.
De Vervloekte, door den Abt * * *. In het Nederduitsch overgezet door Johan Gram. 3 deelen. Utrecht, L.E. Bosch en Zoon. 1864.

Er schijnt wreedheid te liggen in de oude grieksche mythe van de sphynx die iedereen verslond die haar raadsel niet kon raden. En toch moet iedereen die de waarheid gemist heeft zijne dwaling boeten. Wat baat het of men een' groot denker die het Christendom miskende verontschuldigt op dezen grond: ‘hij wist geen onderscheid te maken tusschen het Evangelie van Christus en de geijkte kerkleer van zijn tijd’? - daarmede is alleen gezegd dat de geniale denker de voorwaarde gemist heeft waarop alleen de waarheid voor hem te kennen was. Het is eene zeer verklaarbare en verschoonlijke zaak dat Ewald en Renan het Evangelie van Johannes voor echt hielden - maar niettemin hebben zij door deze dwaling hunne levensgeschiedenis van Jezus bedorven.

De schrijver van *Le Maudit* doet ons in eene enkele spreuk de kracht of liever de zwakheid van zijn theologisch oordeel kennen, wanneer hij zegt, dat het Protestantisme geen' enkel Christen heeft gevormd. Alle ruimte word gegund aan hen die dit oordeel willen verklaren, verontschuldigen, vergoelijken - de schrijver heeft door deze uitspraak geopenbaard hoever zijn historische en religieuse horizont reikt en in welken kring hij veroordeeld is zich te bewegen. En wanneer hij, na zijne Kerk te hebben overgegeven aan de verfoeijing van al wat denkt, met stille wanhoop aan den rand van den twijfel staat, zonder den nieuwen weg te zien waarop de menschheid haren God moet wedervinden - dan zien wij in hem eene van de vele slagtoffers der Sphynx, maar schenken hem slechts een deel van ons medelijden.

Le Maudit is een treurig anachronisme. Het is eene nieuwe openbaring tot welk ondankbaar martelaarschap zij vervallen, die de lessen der geschiedenis verwaarloozen. De groote Godsdaad der Hervorming is voor den schrijver en al de weldenkenden, die in deze geschiedenis hunne rol vervullen, te vergeefs geschied. De begoochelingen die het protestantisme onredbaar heeft doen vallen, de bloedige worstelingen, waardoor het de gewetensvrijheid heeft veroverd, zijne profeten, zijne martelaars, en vooral de openbaringen Gods in zijne geschiedenis - dat is voor deze menschen te vergeefs geschreven in de jaarboeken van ons geslacht.

De worstelstrijd van de zestiende eeuw heeft hun niets geleerd. Zij willen nog eens dezelfde begoochelingen koesteren - nog eens droomen van eene hervorming der roomsche Kerk in de Kerk - zij willen die hersenschim vasthouden zoolang tot Rome hen heeft uitgespuwd, vertrapt en verbrijzeld, en in de tweede helft der negentiende eeuw nog een paar martelaars meer de ijdelheid hebben getoond van eene illusie waaraan de zestiende eeuw den genadeslag heeft gegeven.

En wie de geschiedenis herdoen wil - herdoet ze zonder God. God doet zijn werk niet tweemaal. In de zestiende eeuw heeft God de Kerk vernieuwd. De mannen die Hij tot dat werk heeft toegerust heeft Hij met zijn geest gezalfd - tijden en gelegenheden dienstbaar gemaakt aan de groote wedergeboorte. Niets, volstrekt niets ontbreekt aan dit werk om de wereld te overtuigen dat God zijne Kerk bezocht met eene nieuwe uitstorting van zijnen geest - en zoo in de tweede helft der negentiende eeuw nog een welmeenend geestelijke in de Roomsche Kerk opstaat om te beproeven wat de hervormers in de zestiende eeuw volbragt hebben, maar zonder de hervormers te kennen, wat zou hij nieuws voortbrengen? Julio de la Clavière, die zich tot levenstaak gekozen heeft om de Roomsche Kerk in overeenstemming te brengen met de maatschappelijke beschaving van onzen tijd, heeft geen enkel denkbeeld, geene enkele deugd, die niet veel rijker voorkomen in de geschiedbladen der opkomende hervorming; maar de groote kracht der Hervormers ontbreekt hem, de zalving van den heiligen, de zending Gods - in plaats van een profeet te zijn, blijft hij tot aan zijn' dood de speelbal, de beklagenswaardige slaaf van Rome.

Strausz beschrijft in zijn *Julian*, *der Romantiker*, een karakter, dat zich uitput om een denkbeeld te verwezenlijken dat bereids door de geschiedenis veroordeeld is, en dus noodwendig schipbreuk moet lijden op den tijdgeest. In dit opzigt is Julio de la Clavière de volkomenste *Romantiker*, die zich denken laat, en zal als zoodanig zijn plaats in de letterkunde handhaven, schoon ook met minder roem van waarheid dan de *Werther* van Goethe.

Maar wat hier het eerst in aanmerking komt, het religieuse gehalte, de bruikbare elementen die het werk bevat voor den grooten strijd onzer dagen, deze moeten aan een anderen toetssteen worden beproefd. Op het gevaar af van in de gemeenplaats te vervallen, moet ik vergunning vragen om eenige passages over te schrijven uit onze leer- en volksboeken over de Hervorming, al zijn zij ook in den mond onzer katechisanten. Het is niet van belang ontbloot aan te toonen hoe in zijn romantisch karakter, in zijn gemis aan historischen geest de onherstelbare zwakheid van het werk bestaat, opdat het blijke waarom Julio de la Clavière als het ondankbare slachtoffer vallen moest van eene begoocheling, door Luther en de hervormers zoo schitterend overwonnen. Julianus de afvallige wordt door Hase naast Athanasius genoemd als de grootste man van zijn' tijd. Ook Julianus is een martelaar voor zijne zaak geweest. Toch heeft deze martelaar geene opvolgers gehad. Het is eene zedekundige vraag te, onderzoeken, of zooveel lijden als Julio de la Clavière verduurd heeft vruchten belooft.

De Jezuïten van T. (eene aanzienlijke stad in het zuiden van Frankrijk) zijn voornemens een huis voor hunne orde te bouwen; maar, zegt de Provinciaal in den geheimen raad, ‘het kan niet in ons opkomen iets nietigs daar te stellen. Ons gebouw moet door zijne geduchte afmetingen de oogen der menigte verbazen; het moet al de gebouwen der stad in de schaduw stellen, het aartsbisschoppelijk paleis, het seminarie, de prefectuur, en met uitzondering van een voorportaal met marmeren

zuilen, zal het moeten wedijveren met het kapitool.’ De kosten van den bouw worden op drie millioen francs begroot, en de verschillende

fortuinen van de stad gerecenseerd benevens de kansen om ze in het bezit van de heilige societeit van Jezus te brengen, waartoe de rollen onder de vaders worden verdeeld. Het biechtkind van vader Briffard is mevrouw de la Clavière, die in het bezit is van een vermogen van 450,000 francs. De goede vader heeft haar in den biechtstoel doen begrijpen dat haar overleden echtgenoot zijn rijkdom op onregtmatige wijze verworven heeft, en dat er geen andere weg is om zijne ziel uit de vlammen van het vagevuur te verlossen dan hare nalatenschap aan de heilige societeit van Jezus te vermaken. De zwakke vrouw bezwijkt voor dezen eisch en onterft haren neef Julio de la Clavière en diens zuster aan wie zij door dubbele banden van maagschap is verknocht. Julio, een talentvol, edeldenkend en vrijzinnig priester, door de berooving zijner zuster en zijn gevoel van regtvaardigheid geperst, vindt termen om de Jezuïten voor de regtbank te vervolgen, en geeft een vlugschrift uit, waarin hij zonder verschooning hunne roofgierige kuiperijen ten toon stelt.

De geschiedenis der Hervorming knoopt zich ook aan een verheven bouwplan vast, waarvan Leo X zwanger ging, n.l. de voltooijing van de St. Pieterskerk. Ook toen was de groote vraag om de noodige gelden te verzamelen. Bij gebrek van Jezuïten, werden hunne waardige voorgangers de Dominicanen met deze taak belast. Ook toen scheen de meest doelmatige weg om aan de geloovigen te verkondigen dat zij door hunne geldelijke offers hunne zielen en die hunner dierbare afgestorvenen konden loskoopen uit de pijnen van het vagevuur. Een variant bestaat echter daarin dat deze leer niet in den biechtstoel gefluisterd, maar door Tetzel met stentors-stem voor de ooren van het volk wordt gepredikt. Ook toen lezen wij dat deze roofzucht der Kerk, dit handelen met menschenzielen, dit verguizen van het bloed van Christus, aan het geweten der gemeente een kreet van ergernis en verzet ontrukte. Ook toen ging het verzet van een jong, talentvol, edeldenkend en vrijzinnig priester uit, niet omdat hij de belangen eener zuster te beschermen had, niet omdat zijn gevoel van regtvaardigheid was beleedigd, maar omdat hij ontdekte dat de wolf in zijne schaapskudde drong - omdat deze wijze van schuldvergiffenis de teederste plaats van zijn geweten gewond had, daar hij na bangen zielestrijd geleerd had de vergiffenis der zonden van God te ontvangen, door de stem des heiligen geestes in zijn hart.

Deze laatste trek is voor onze beschouwing van groot gewigt. Aan Melanthon zijn wij dezen blik in het verborgen leven van den jongen Luther verschuldigd. Hij beschrijft ons zijnen vriend verzonken in gepeins over den toorn Gods en de ontzettende voorbeelden van zijne straffende geregtigheid, en onder deze overdenkingen door zulke vreeselijke angsten geschokt, als onze matte verbeelding te boven gaan: *ut paene exanimaretur*, schrijft Melanthon - dat hij het bijna bestierf. Zulke historische trekken zijn door niets te vergoeden in een werk van verdichting. En welk een maalstroom van ervaringen wordt ons niet ontdekt als hij later spreekt van de hellesmarten der wedergeboorte - en tot God schreeuwt: gij hebt mijne beenderen verbrijzeld als een leeuw. Zulke schokken zijn door het hart gegaan van den man die aan de wereld een' schok zou geven, waarmede de nieuwe geschiedenis zou beginnen. Het woord van den heiligen Bernard, dat het geloof in de vergiffenis der zonden eerst geest en leven voor ons wordt, zoo een iegelijk gelooft, dat God hem de zonden vergeven heeft, en de heilige geest in zijn hart hem van Gods genade verzekert, bragt dezen strijd tot rust. En van nu af aan wordt de ware behoudenis van den zondaar de levensader die zijn leer en leven doorstroomt. En om den blindste te

doen zien dat zich hier een drama ontwikkelt waarvan God den geheelen loop bestuurt, plaatst Hij naast dien monnik den

Godslasteraar Tetzel, die van de schuldvergiffenis in naam der Kerk den gruwelijksten handel maakt.

En nu vraag ik: waarom heeft Luther zijn geloof over de ware behoudenis van den zondaar gestand gedaan tegenover de geheele Kerk, de geheele wereld? Waarom heeft Julio de la Clavière zoo dikwijls de Kerk het verlangde zijn werk gestaakt, zijn' post verlaten? Waarom liet hij het op zijn doodbed afhangen van het woord zijns biechtvaders, of hij de overtuigingen van zijn geheele leven zou herroepen?

Luther had in zijn hart de stem van den levenden God gehoord, die hem verzekerde dat zijne zonden vergeven waren - Luther had de zending Gods om zijne broeders in de zonde de ware behoudenis in Christus te prediken.

Julio de la Clavière heeft van zijne eigene zonde nooit verdriet gehad - maar hij heeft ook nooit de stem van God gehoord dat de zonden hem vergeven waren.

Luther heeft om zijn geweten en de zielen zijner toevertrouwden te redden, zijne stem verheven - en toen de Kerk hem tot den strijd dwong, heeft hij den strijd in den naam van God aanvaard. Julio is niet uitgegaan van zijne eigene zondigheid, heeft niet met vreezen en beven den weg zijner eigene behoudenis gezocht, heeft niet zijne stem verheven om de gewetens, aan zijne zorg toevertrouwd, te redden*) - hij heeft den strijd met de Kerk aanvaard in zijn' eigen naam, heeft in dien strijd zijne mannelijke fierheid verloochend. zijne overtuiging prijs gegeven - en oogstte slecht zijn loon toen de Kerk hem vertrad. Hij had den strijd met de Kerk gewaagd, zonder de zalving van den heilige, zonder de zending Gods.

Deze opmerking treft ook de uitgave van het godsdienstig testament van den kardinaal de Flamarens, de eerste geruchtmakende daad van Julio. De kardinaal, aartsbisschop van T. heeft Julio tot zijnen secretaris benoemd, en korten tijd daarna door eene beroerte getroffen, legt hij in de handen van den jeugdigen priester zijne biecht af, waarin hij belijdt dat hij levenslang zijn geweten aan zijne eerzucht heeft opgeofferd. Als om door eene laatste rondborstige belijdenis de dubbelhartigheid van een geheel leven los te koopen, geeft hij onbeteugeld lucht aan zijne verontwaardiging over de ongeregtigheid der Kerk en draagt Julio op zijne laatste woorden als zijne godsdienstige nalatenschap aan de wereld over te brengen. Julio neemt den onbarmhartigen last van den zelfzuchtigen kardinaal gemoedelijk aan, en volbrengt hem getrouw. Hij verdraagt geduldig de verdrukking die hem dat op den hals haalt, maar laat zich ook zonder tegenstand door den opvolger van den aartsbisschop bewegen om eene herroeping van zijn geschrift te teekenen. Zoo moet natuurlijk de waarheidsprediker eindigen, die zijne zending ontvangen heeft van een stervenden zondaar, en niet van den levenden God.

Het schijnt in het plan van den schrijver gelegen te hebben om in Julio een karakter te teekenen zonder gebreken. Hij heeft slechts van die ligte zwakheden die een beminnelijk mensch nog beminnelijker maken. Hij is een van die glanzige volmaaktheden, die sedert La Fontaine, Gellert, Richardson de romanschrijvers te veel hebben behaagd, en zich nog steeds herhalen, schoon ook Dickens, Thackeray, Hackländer het voorbeeld hebben gegeven van een' beteren smaak. En revanche heeft hij die onaangename pedanterie, die zulke figuren gewoonlijk eigen is. Men leze v.b. den brief aan den bisschop van * * * waarin hij eene uiteenzetting van zijne herderzorg begint met deze woorden: ‘Gij vraagt mij hoe ik het aangelegd heb om van

*) Tome I, 361, 3me ed.

Sint-Aventin een echt Christelijk volk te maken.’ Zulke herscheppingen van eene in onkunde, bijgeloof en verwaarloozing verzonken gemeente en dat in den tijd

van eenige maanden, moeten op de lippen van iederen dorpsleeraar een ongeloovigen glimlach roepen.

De vraag doet zich op: Is Julio een mensch? Of is hij een standaard met verschillende qualiteiten omhangen? Hij is een schitterend redenaar, een klassiek schrijver, ervaren in mineralogie en botanie, zijne brieven over de geschiedenis van den dag die als couranten door T. circuleren zijn kostbare historische documenten, hij is redacteur van *le Catholique libéral*, hij geeft een doorwrocht werk uit over de tijdelijke magt der pausen, een ander over de wijsbegeerte van het Christendom wordt door zijn vroegen dood afgebroken - en die fijne geleerde redt het leven van een ambtgenoot onder omstandigheden die u het haar doen te berge rijzen. Julio's tour de force in de redding van Loubère zou den reus Jean Valjean tot eer verstrekken.

Boven alles de waarheid! De geschiedenis mag onwaarschijnlijk wezen; maar de waarschijnlijkheid is de sauvegarde van den roman. In *le Maudit* is een schat van historische stof verwerkt. Wij nemen aan dat al de elementen van Julio's biographie historisch zijn; maar wat is uit die elementen geworden, nu de vormende hand des schrijvers ze tot de figuur van Julio de la Clavière heeft verwerkt? Is Julio een mensch? Kan men van hem zeggen wat van Shakespeares personen gezegd is: ‘schenk hun het leven en zij zullen spreken en handelen zoo als zij in het drama doen’? Of zegt hij gelijk zoo menige kunstfiguur: ‘kan ik het helpen dat mijn vader mij zoo gemaakt heeft?’

En deze vraag heeft geen louter aesthetisch belang. Ik kom terug op mijne grief dat de schrijver de geschiedenis herdoen wil. Julio de la Clavière moet de hervormers verbeteren. Want hun werk is der kennisneming niet waardig. En nu vraag ik: wat beduiden Julio's opeengetaste volmaaktheden naast de massieve degelijkheid van den Augustijner monnik van Wittenberg? Al Julio's geleerdheid verstomt tegenover Luthers bijbelvertaling, een werk dat de eeuwen beschouwen met meer verbazing dan de pyramiden van Egypte. Maar Luther's geleerdheid verloopt zich niet in wijde kringen - hij bepaalt zich tot die theologie ‘die de kern der noot, de bloem der tarwe, het merg der beenderen zoekt.’ Hij zoekt de behoudenis des zondaars. Hij heeft gezocht en gevonden. En hier is het de plaats voor den schrijver van *le Maudit* om van schaamte te blozen voor den Augustijner monnik. Luther heeft de waarheid van de behoudenis des zondaars gevonden, niet slechts in de heilige Schrift, maar ook in de leeraars van de Roomsch-Katholijke Kerk. Zijne vijf-en-negentig stellingen, die als eene nieuwe levensrivier de geschiedenis doorstroomen, zijn gevormd uit eene menigte kleine aderen, die al de eeuwen der Roomsche Kerk doorvloeijen. Breekt de schrijver wanhopig den staf over de roomsche Kerk - Luther heeft haar als zijne moeder erkend, heeft aan hare borsten de melk ingezogen van de vergiffenis der zonden.

Ik zal niet voortgaan de figuur van Julio te verdonkeren in de schaduw van Luther, die ook volksprediker, volksonderwijzer, volksschrijver, menschenredder was - maar op één punt moet de vergelijking haren loop hebben: ik bedoel beider onderdanigheid aan de kerkelijke overheid. Geene zijde van het karakter des hervormers is aan heviger aanvallen blootgesteld geweest, dan wat men noemt zijne onbesuisdheid en doldriftigheid. Het kon schijnen dat er een voorbeeld van onberispelijke welvoegelijkheid en lijdzaamheid noodig ware om Rome's hardnekkigheid aan het licht te brengen. Julio zij zijn eigen tolk, zijne schoone woorden die wij overschrijven bevatten de moraal van het geheele werk.

‘.... Het is mij beter mij terug te trekken met een' naam die door geene beschuldiging van oproer tegen het gezag is bezoedeld. De naam van Julio de la Clavière

zal, hoop ik, zuiver zijn tot aan zijn laatste ure. De hevige geest van absolutisme, die hetgeen van het catholicisme in de wereld overblijft onteert, zal tegen mij hebben gezegevierd. Zooveel te beter! Er wordt geene waarheid op de aarde verspreid, zonder dat de levende vaas, die het goddelijk reukwerk bevat, door het martelaarschap worde verbrijzeld. Ziedaar waarom de groote leeraar der menschheid zich aan een schandelijke galg heeft uitgestrekt. Maar deze zegepraal van de Farizeërs van het catholicisme zal slechts tot hunne eigene schande gedijen. Ik wil dat onder de regtmatige vonnissen der geschiedenis, de gedachtenis gevonden worde van de wraak, die zij aan mij bot gevierd, van den gifbeker dien zij mij te drinken hebben gegeven. Geen klagt kan over mijne lippen komen tegen die verblinden, die met zulk eene onbeschaamdheid over mijn lot beslissen. Ik behoor hun toe als eene koopwaar die men van het eene pakhuis in het andere werpt, als het beest dat zijn rug nu aan dezen dan aan genen last moet leenen, als de slaaf die van den eenen meester aan den anderen meester overgaat. Er zijn van die tastbare, historische voorbeelden noodig, opdat de terugwerking ten gunste van den armen priester, die in deze eeuw de koopwaar, het lastdier, de slaaf van de hooge geestelijkheid geworden is, zich schitterend openbare tot heil der toekomstige priesterlijke geslachten. De vrijheid, die uit de Kerk verbannen is, moet in haar wederkeeren. Ik zal een der slachtoffers zijn geweest, wier naam na mij voor de heiligste zaak zal pleiten. Intusschen moet ik mij krommen, gehoorzamen, en elders een schuilplaats zoeken. De Voorzienigheid zal mij niet verlaten, zij heeft hare geheimzinnige oogmerken ten opzigte van de verbreiding der waarheid in de wereld. God zal zijne eigene zaak niet verlaten.'

Als men deze verhevene woorden gelezen heeft, houdt men zijn hoofd tusschen zijne handen en vraagt: waar is de grens tusschen zelfopoffering en dweeperij? Julio, Julio! in weerwil van onze barsche kritiek, wordt ons gemoed week en schiet het oog ons vol. Schier weigert onze pen eene nieuwe afkeuring neêr te schrijven. Niemand wane dat het streelend is een werk dat van schoonheden vonkelt te krenken en denkbeelden zoo edel als deze op de weegschaal te leggen. Maar verhevene martelaar! indien gij zoo nederig zijt als de rol die gij u gekozen hebt doet onderstellen, verneem dan het woord des meesters: Julio, Julio! gij bekommert u om vele dingen, maar één ding is noodig. Het is verheven zich ten martelaar te stellen om den ondergeschikten priesterstand te redden, maar voor u is het noodiger uwe ziel te redden. Kunt gij zonder dubbelhartigheid aan eene Kerk gehoorzamen die gij zoo diep veroordeelt? Moogt gij nog langer gehoorzaamheid bewijzen aan eene Kerk, waaraan gij alle goddelijk gezag hebt ontzegd? Moogt gij u vermeten uwe gedachten te vereenzelvigen met de geheimzinnige wegen der Voorzienigheid in het wereldbestuur?

Maar het bewijs dat wij hier met dweeperij te doen hebben, vind ik in de onklaarheid die in Julio's denkbeelden heerscht. Soms verheft hij zich in zijn oordeel zoo ver boven de Kerk, dat hij alles voorbereidt, om de geschiedenis het: 'gewogen en te ligt bevonden' over haar te doen uitspreken - en op zijn doodbed verklaart hij zich bereid om op den eisch van zijn biechtvader al zijne overtuigingen af te zweren. Zijn biechtvader is toevallig een verlicht man die hem dezen zelfmoord spaart, maar tevens een dubbelhartig man, die in adel van gemoed en reinheid van beginselen ver beneden zijn biechtkind staat. Zie, dat is zijne zaligheid ophangen aan een spinneweb.

En daarom is het geen leedvermaak, geen kwaadwillig zegepralen, zoo wij over dit ziekelijk, in verheven drogredenen verstrikt gemoed nogmaals den frisschen adem

laten waaijen van het leven des hervormers. Neen! ongehoorzaamheid, gebrek aan ondergeschikt-

heid, ligtzinnig breken met de moederkerk was zijn gebrek niet. Zijne eerste geruchtmakende publicatie, het aanplakken der 95 stellingen had, van zuiver kerkelijke zijde beschouwd, eene regtvaardiging, die Julio niet kan aanvoeren. Hij werd er toe gedwongen door zijn doctor-eed: *Ic haber*, *Doctor Martinus*, *bin dazu berufen und gezwungen*, *dass ich musste Doctor werden ohne meinen Dank aus lauter Gehorsam: da hab ich das Doctoramt müssen annehmen*, *und meiner allerliebsten heiligen Schrift schwören und geloben*, *sie treulich und lauter zu predigen und lehren. Ueber solchem Lehren ist mir das Pabstthum in weggefallen*, *und hat mirs wollen wehren: darüber ist es auch ihm gangen wie vor Augen*, *und soll ihm noch ärger gehen*, *und sollen sich meiner nicht erwehren*[*)]. Maar hij maakte zijne stellingen niet openbaar zonder er exemplaren van te zenden aan de bisschoppen van Maagdenburg en Brandenburg met een begeleidend schrijven, waarin hij eerbiedig om hunne tusschenkomst verzocht. Ook deze oplettendheid is door Julio verzuimd. Het later onderhoud van den monnik met Cajetanus leidde tot geen resultaat; het geweten van den monnik was de rots der ergernis, waar de politiek van den kardinaal op afstuitte. Maar Luther bewees niettemin zijn verzoenenden geest door zich van den kwalijk onderrigten op den beter in te lichten paus te beroepen. 'De lezer wete, zegt hij ergens, dat ik eens de onzinnigste monnik en papist was en toen ik die zaak (de hervorming) ter hand nam, zoo dronken en verzwolgen in de leerstellingen van den paus, dat ik geblaakt zou hebben, om allen, zoo ik gekund had te vermoorden, of te helpen vermoorden, die maar tittel of jota van de gehoorzaamheid aan den paus onttrokken. Ik was niet zoo ijskoud in het verdedigen van den paus als Eck en zijns gelijken, die mij eerder toeschenen om hunnen buik den paus te verdedigen dan met hart en ziel. Ik meende de zaak ernstig omdat ik vreesde voor het jongste gerigt en toch in merg en been begeerde zalig te worden'[*)]. Toen later de paus onzinnig genoeg was om in eene bul de geheele aflaatleer te bevestigen, kon Luther in der daad niet minder doen dan zich van den paus op een algemeen concilie beroepen. Ook verpligtte hij zich in het nieuwe onderhoud met von Miltitz om over de twistvragen het stilzwijgen te bewaren, zoo ook zijne vijanden het twistvuur niet zouden oprakelen. En toen eindelijk de breuk hoe langer hoe grooter werd, toen Luther in het peilen van het bederf der Kerk steeds dieper doordrong, bleef hij nog steeds verschoonend gezind voor den paus. In *Le Maudit* komt menige passage voor, waarin hulde gedaan wordt aan de persoonlijkheid van Pius IX al wordt ook zijne zwakheid en kortzigtigheid niet gespaard. Te midden van een hevigen aanval op het pausdom laat Luther zich aldus over Leo X uit: 'de tijden waarin wij leven zijn zoo slecht, dat ook de verhevenste menschen niet bij magte zouden zijn om de Kerk te helpen. Wij hebben tegenwoordig een zeer goeden paus in Leo X. Zijne opregtheid, zijne geleerdheid verkwikken onze ziel. Maar wat zou deze ééne man, beminnelijk en zachtmoedig als hij is, vermogen? Hij was waardig paus te zijn in beter dagen. In onze eeuw verdienen wij slechts menschen zooals Julius II en Alexander VI.'[†)] Wat zou men schooner van Pius IX kunnen zeggen? En wat is eindelijk treffender dan de woorden, waarmede hij zijn brief aan den paus besluit, gedagteekend den dag der heilige drieëenheid 1518: 'Allerheiligste vader! ik val aan de voeten van uwe heiligheid en onderwerp mij aan u met alles wat ik heb en wat ik ben. Verdoem mijne zaak of regtvaardig haar, verklaar

*) Gieseler III, 1 pag. 13.

*) Lutheri praef. ad Tom. I opp.

†) Merle d'Aubigné IV^{de} boek I.

mij schuldig of onschuldig, neem mijn leven weg of geef mij het leven weder naar uw welgevallen. Ik zal uwe stem erkennen als de stem van Jezus Christus, die door u regeert en oor-

deelt. Indien ik den dood verdiend heb, zal ik niet weigeren te sterven. De aarde is des Heeren en al wat daar in is. Hem zij roem in alle eeuwigheid! Amen. Hij behoede u voor immer! Amen.'*) Luther heeft zich overspannen in onderdanigheid, en in zijn tijd van overgang komen vele tegenstrijdigheden voor, plotselinge omkeeringen, de eb en vloed van een bruisend gemoed; Julio heeft zich nooit zoo vergist. Maar wij gevoelen wat de vurige monnik gezegd zou hebben van die ijskoude pligtmatigheid, van die gehoorzaamheid zonder geloof. Helaas! ziedaar den Roomschen zuurdeesem! Gehoorzaamheid zonder geloof! Toen Luther die slechts leefde uit het geloof, tot de zekerheid gekomen was, dat Rome, hetwelk hij als eene moeder had bemind, de doodvijand was van zijn geloof, toen barstte de donder zijner verontwaardiging los - de lankmoedigheid was uitgeput - de ure des gerigts was gekomen. Hij schreef zijn geschrift: tegen de bul van den antichrist.

In den donder van Luther openbaarde zich de toorn Gods over de zonde. Die donder dreunt den bijbel door, hij klatert in het evangelie - en die donder is barmhartigheid. Maar er is eene stilte, die ons doet sidderen. Het is de stilte die de aardbeving voorafgaat, de stilte vóór het loeijen van den revolutionairen volkaan. Als wij die stilte vernemen dan zeggen wij: laat ons in de hand des Heeren vallen, maar laat ons in de handen der menschen niet vallen.

Het heeft onze opmerkzaamheid getroffen, dat in twee der merkwaardigste werken van de fransche pers onzer dagen, *les Misérables* en *le Maudit*, twee slachtoffers geteekend worden van maatschappelijke en kerkelijke dwingelandij, slachtoffers die geteekend worden als voorbeelden van bovenmenschelijke, in ons oog onnatuurlijke lijdzaamheid. Welke Muze heeft de beide dichters geïnspireerd? Is het de genius van het wreed geknevelde Frankrijk? Is het de vrijheid die wanhoopt aan haar herstel en zich onderwerpt aan een martelaarschap, dat zelfs het geduld vermoeit?

En zou dit martelaarschap de beleedigde vrijheid verzoenen? Zou dit het offer wezen dat Gode behaagt? Juist ter beantwoording van deze vraag hebben wij noodig gehad aan te toonen dat Julio niet valt als een slachtoffer der waarheid en der vrijheid, maar als het offer eener begoocheling. Zijne begoocheling is dat het heil der menschheid vastgeknoopt is aan de Roomsche Kerk. De hervorming der Roomsche Kerk is de luchtspiegeling die hij najaagt met eene hardnekkigheid, waarvan hij-zelf de reden niet bevroedt. Van waar voor hem het betooverende, het onweêrstaanbare van die zinsbegoocheling? Van waar dat hij Rome uitspuwt en Rome niet los kan laten?

Het wezen van Rome is om door uitwendige discipline de wereld te beheerschen. Dat ideaal der wereldbeheersching en wel door zulk een gemakkelijk middel als eene uitwendige discipline - die luchtspiegeling is voor het brooze, eerzuchtige menschenhart te sterk. Juist door zich aan die begoocheling zoo onzinnig vast te klemmen toont Julio dat hij, met al zijne wijsbegeerte, met al zijne vroomheid, nog Roomsch priester is in merg en been. En deze zelfde begoocheling, die zich in verschillende vormen in de geheele fransche letterkunde herhaalt, verraadt hoe diep dit Romanisme den Franschen bij al hunne verlichting nog in het bloed zit. Want wat vinden wij op den bodem van al hunne socialistische utopiën, die de revolutie, als met een' tooverslag moet verwezenlijken, wat anders dan het roomsche denkbeeld om de wereld door uitwendige middelen naar een lievelingsplan te herscheppen?

*) Ibidem.

Menschen die zulke droombeelden koesteren moet het korte: Bekeert u! koud op het lijf vallen en het evangelie van het Mostaardzaad kan slechts hunne minachting opwekken. En toch heeft de Hervorming den last om ook aan Frankrijk dit Evangelie te prediken. In een reeks van geschie-

denissen heeft Bungener met logische gestrengheid aangetoond hoe Frankrijk door het verwerpen van dit Evangelie steeds geslingerd is tusschen het menschelijk absolutisme en de revolutie. Maar het werk dat wij voor ons hebben is eene nieuwe verwerping van dit Evangelie: - in de woestijn dezer eeuw jaagt Julio zijne geliefde luchtspiegeling na tot aan zijn dood - hij verschroeit van dorst - de luchtspiegeling lokt hem van de eene teleurstelling in de andere - tot hij in zijne dwaling sterft.

Le Maudit bevat schoonheden van den eersten rang. Zijn rijke landschapschilderingen, zijn karakterteekeningen, zijne openbaringen van het inwendige der roomschgeestelijke wereld, zijne bijdragen tot de geschiedenis van onzen tijd, zijn doordringend oordeel over de geheime kuiperijen van magtige kerkelijke ligchamen, zijne menschen- en wereldkennis, zijn rijkdom van vrijzinnige en verhevene denkbeelden, zijne stoutheid in het op werpen en oplossen van netelige vraagstukken - dit alles is boven mijn' lof verheven. Ik gevoel in al deze opzigten te wel de geduchte meerderheid van den schrijver om mij te veroorloven zijne verdiensten te roemen. De klassieke waarde van het werk is genoegzaam erkend om het eene eereplaats te verzekeren in elke uitgezochte bibliotheek.

Maar hoe schitterender het genie van den schrijver is, des te meer valt de zwakheid van zijn religieus scepticisme in het oog. Eene verkeerde godsdienst wordt slechts overwonnen door eene zuiverder godsdienst. Het volk zal liever luisteren naar een dommen priester dan naar een verlicht twijfelaar. Daarom zal het ten toon stellen van bestaande ergernissen niet baten zoolang niet de standaard der nieuwe waarheid is geplant. Wanneer de schrijver na zooveel genie verspild te hebben zijne onmagt belijdt om zelf dien standaard te verheffen, belijdt hij tevens zijne minderheid tegenover de Kerk die hij verguist - en hij heeft geen enkelen boei van het absolutisme gebroken, geene enkele ziel voor de vrijheid gewonnen. Wie hij met zich medesleept zal hij slechts medeslepen in dezelfde tegenstrijdigheden. En in de slingeringen tusschen fanatieken dwang en godsdienstlooze vrijheid zal de zegepraal steeds wezen aan de zijde van het fanatisme.

CHREMES.

Adam Bede en geestverwanten. Adam Bede door George Eliot - vertaald door Mevr. Busken Huet - Drie deelen - Tweede goedkoope druk. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. Herders en schapen - drie novellen door George Eliot - twee deelen - vertaald door Cd. Busken Huet. De molen van Dorlcote, door George Eliot - Uit het Engelsch door de vertaalster van 'Violette, of de schoonzuster.' Drie deelen. - Te Amsterdam, bij P.N. van Kampen.

Wees de aanschouwing van het historische schilderstuk eindelijk moede, wees voldaan van de of geestige - of touchante genrestukken en, tien tegen één, indien ge op uw weg een tableau ontmoet van een landschap vol ruimte, vol waarheid, licht en leven en waaruit de gemoedelijke ernst en de verheugende verheffing der natuur u tegenstralen, zoo ge uws ondanks niet toeven blijft, en u overgeeft aan het verkwikkend gevoel van restaurerende kalmte. Van dergelijken invloed, dunkt ons, moet, te midden van een menigte roman-literatuur, het tafreel zijn, dat de lezer van de 'Adam Bede' om zich ziet verrijzen. Als uit den vreemde, met zijn bergen en

watervallen en onbekende menschen, keert ge met de ‘Adam Bede’ in de hand op uw eigen levensplekje van een uur of wat in omtrek weder terug, en ge zijt met allen die u omringen vertrouwelijk bekend.

Laat uw ‘te huis’ nu eens zijn een prettig dorp. De herbergier die met de handen in de zakken in de deur staat, zich op de schoenzolen wiegende van den teen naar de hak en van de hak naar den teen, ge hebt hem slechts te zien en zijn getermineerde grootspraak te hooren, om te weten dat hij vroeger in de groote waereld

verkeerde, als koetsier of zoo iets. Bij de boerenhofstede ontwaart ge de vlugge wèl gebouwde boerin; dat ze altoos bezig is met hand en oog en hoofd, arbeidende, toezicht houdende en overleggende in huishouding en bedrijf is bekend, even als haar natuurlijk verstand, haar streng beheer, goedhartige hulpvaardigheid en haar eindelooze woordenvloed bij vermaningen of vriendschappelijken kout. De timmermansvrouw, onder een nederig dak van kleinen omtrek heeft ze haar woning, is eveneens geen vreemdelinge. Geneigd tot tobben en van een gemelijk humeur zou zij zich reeds lang buiten de algemeene menschenliefde geplaatst zien, indien het groote ongeluk dat zij gehuwd is aan een man, die zich te buiten gaat, het medelijden niet wekte en toegeeflijk voor haar stemde. Onder de groep menschen bij de groene plek door een ahornboom beschaduwd, herkent men terstond de welvarende en niet welvarende, de bescheiden en niet bescheiden landlieden, den smid, den schoenmaker, ouderdom en jeugd en wat meer het dorpsleven bestanddeel is en garneert. Men wijzige de kleeding, verandere de namen, men behoude alleen en geheel den aart der personen, en zij maken de dagelijksche omgeving van huis en hof uit, te midden waarvan we het 'hebt uw naasten lief als u zelve!' hebben te betrachten; en de auteure weet het hart der lezers te neigen tot die taak.

Onder al die bekenden wordt zelfs dat meisje, al is zij niet inheemsch, meer gezien. Wij zagen haar - nu we eenmaal gelijkenis zien, doen we ons een weinig geweld - komen met het geteerde vaartuig, gekenmerkt door een groot roer waaraan verguldsel en een bijbelspreuk, een vaartuig 'van overzee.' Zij trok onze opmerkzaamheid door meer dan gewone vrouwelijke lengte, een misleiding bewerkt door de slankheid van haar figuur en eenvoudige plooien van haar dof zwart kleedje. Haar lief gezichtje achten we een waarborg voor verholen ijdelheid. Haar muts met breeden strook is zoo streng, als hare begrippen zullen zijn; hare houding zoo statig als de tale Kanaans die van hare lippen zal vloeien....; doch eindelijk iets ongewoons en onze bevreemding! Het meisje 'wandelt voort zoo eenvoudig of zij ter markt gaat, zoo onbewust van hare uiterlijke schoonheid als een kleine jongen.' Zij bestijgt een verhevenheid opgericht onder den boom, richt de oogen, wie 'de schoonheid van eenvoud, oprechtheid en ernstige liefde eigen zijn', op de groep, en spreekt met een heldere maar niet luide stem: Lieve vrienden, laat ons om den zegen bidden. Na het gebed, waarnaar wij ter wille der naiveteit reeds bleven luisteren, vervolgt zij met een preek, eenvoudig van taal, levendig van innig geloof en met oprechte en onvoorbedachte welsprekendheid geuit, die niet nalaat hare hoorders te betooveren, en ons medesleept, zoo we in ons leven, als de zich ontwikkelende bloem in goede aarde geworteld, bezig toeven bleven bij het beeld van den zondelooze van Nazareth, waarover we door onze opvoeding een heilig licht zien stralen en waarvan we een veredelde opvatting hebben te danken aan de gewijde stift van den dortschen..... schilder; - of een preek die ons niet medesleept, indien we de richting van den tijdgeest volgen, maar waarnaar we in goed vertrouwen blijven luisteren, omdat een naam op den titel van het boek, een ander onder de voorrede ons verzekert dat we niet zullen dwalen.

Intusschen, hetzij wij werden medegesleept of slechts toehoorders bleven, wij hebben te doen met een methodisten preekstertje. Zij heeft onze belangstelling gaande gemaakt, en in dezen toestand bespieden we haar later in de hofstede bij de flinke boerin, die haar moei is en het lieve kind wel genegen, maar, aan de landskerk getrouw, het methodisme scherp veroordeelt. Voeden we al niet met de boerin eenige

vrees voor Dina, nu de predikant der plaats het geestelijk herderinnetje komt bezoeken,
wij zijn

nog iets anders als *benieuwd* naar het onderhoud. Van Ds. Iswine heeft de methodisten-wagenmaker gezegd, dat hij een ‘stomme hond’ en ‘een luije herder’ is. De gescholdene heeft de juistheid van die titels niet geheel ontkend, en den gedienstigen aanbrenger, een verontwaardigden koster, gezegd, dat zulke kwade woorden begraven moeten worden zoodra zij gesproken zijn; dat we moeten leven en laten leven zoowel in de godsdienst als in andere dingen, en dat men de kerk niet in de schatting der lieden verlagen mag door den schijn aan te nemen, alsof een kleinigheid ons voor haar bestaan doet beven. Ds. Irwine was teerhartig voor de tekortkomingen van anderen en dacht ongaarne kwaad. Op zijn gelaat, van omtrek fijn besneden, stond een mengeling van goedheid en hoofschheid uitgedrukt, en zoo als hij was komen aanrijden op zijn bles met zijn honden huppelend aan zijne zijde - gezet van postuur, regtop in den zadel, een manlijk voorkomen en een glimlach om de fijn besneden lippen, mogt hij niet voldoen aan de algemeene voorstelling van een herder en leeraar, daarentegen bestond er grooter harmonie tusschen hem en het vreedzame landschap om hem heen. Wat de methodisten-wagenmaker van hem moge gezegd hebben, toen het preekstertje den predikant aanzag was haar eerste gedachte: ‘Wat een gunstig uitzicht! O dat het goede zaad in deze aarde vallen mogt, het zon zeker rijke vruchten voortbrengen.’ En na het gehouden gesprek met Dina prevelt de predikant binnensmonds: ‘Hij zou een groote wijsneus moeten zijn, die hier den paedagoog ging spelen: evengoed zou men de boomen de les kunnen lezen, omdat zij groeijen elk naar hun eigen vorm.’ Ingenomen met Dina neemt hij afscheid.

Tusschen deze twee dragers van verschillende godsdienst-richting bewegen de hoofdpersonen zich, en volvoeren de handeling, die den roman uitmaakt. Onder den invloed van beider prediking ontfangen de goede daden kleur en karakter, en vindt, wat in 't harte niet goed is, den kronkelweg om daad te worden en te zondigen. Die laatste donkere eigenschap van 't leven des geestes wordt ons voorgesteld zoo onverbiddelijk als een natuurwet, het slachtoffer doordringend ondanks zijn wil, en het meester wordende terwijl het de armen smeekend uitstrekt naar het goede.

Dina en Ds. Irwine zijn ons, en de auteure schijnt dat effekt te bedoelen, als ter weerzijde van het tafreel geplaatst, waarvan de zoo even aangeduide personen den achtergrond innemen. Zoo ge op den weg een breedgeschouderden jongen man ontmoet, met een uitdrukking in het breed besneden gelaat van rechtschapen en vriendelijke schranderheid, - een knaap met zwart haar en zwarte oogen marcherende als een soldaat, een gereedschapsmand op den rechterschouder, herkent gij den timmermansknecht, dien ge gaarne onder het werkvolk zaagt toen er aan uw woning getimmerd werd, en die sedert uw vriendelijken groet, met vertrouwelijk ontzach beandwoordt. Zulk een is hoofdpersoon der handeling - is Adam Bede. Met klimmende belangstelling volgt men de ontwikkeling van het karakterbeeld dezes jongen mans; 't is de vaste hand van een meesterschilder die met trek bij trek de vaste beginselen, de strenge begrippen, den rijkdom van gemoed, den eerbied voor vervulling van plicht en roeping in dien eenvoudigen timmermansknecht teekent; het moet een verheven godsdienstig gemoed zijn dat licht en schaduw aan dit beeld gaf, en tevens van een levendig en welbeheerd gevoel bedeeld, om er zulk een treffende kleur over te werpen.

Maar wat praten wij over bijzondere eigenschappen van het talent en den geest der auteure. Nu wij in het karnhuis der boerenhofstede treden en Hetty het mooië boerenmeisje zien, een schoonheid, ‘die naar het schijnt er op is ingericht om de

hoofden op hol te brengen niet alleen van mannen, maar van alle redelijke zoogdieren, zelfs van vrouwen.'

'Een schoonheid zooals die van jonge poesjes, of van donsachtige eendjes, die lieflijk kabbelende geluiden maken met hun zachte

snaveltjes, of van kleine kindertjes, die even beginnen te babbelen en met zelfbewustzijn ondeugendheid beginnen uit te voeren.' Haar tante de boerin zeide van haar: 'hoe ondeugender die kleine heks was, hoe liever zij er uitzag.' - Nu wij haar steeds duidelijker voor oogen krijgen, wanneer het verhaal zegt: 'Het helpt mij niet, of ik u al vertel van Hetty's wang een rozenblad, kuiltjes spelen om haar kersroode lippen, groote donkere oogen met verborgen schalkheid onder hun lange wimpers, fijne donkere krullen glippen uit den schuilhoek van een rond mutsje en wiegelen over de kleine blanke schelpjes die wij Hetty's ooren noemen zullen.'

'Het helpt mij niet.' 'Het zou alles niet baten, al riept gij het beeld van de lieflijkste der vrouwen op, zij zou volstrekt niet gelijken naar dit verleidelijke jonge en donzige boerinnetje.' 'Zij bezat de schoonheid van jonge dartele wezens, weelderig gevormd, vol guitenstreken, u om den tuin leidend door een valschen schijn van onschuld - de onschuld bij voorbeeld van een jong kalf, dat lust gevoelende in een wandeling buiten het hek, u dwingt tot een vermoeijenden wedloop en eindelijk tot staan komt in het midden van een waterplas.' Nu wij op die schildering zien, kunnen wij niet spreken van een vaste hand, van een levendig welbeheerd gevoel, maar zijn we geneigd, aan een geestige teekenstift, aan een dartelend vernuft, aan een levendige verbeelding, aan een schalke behandeling te denken, zoo het niet was, dat we bij den waterplas onrustig blijven staan, bezorgd dat er een voorspellende zin ligt in het eind van die periode, een vluchtige aanduiding van een vreeselijk einde, dat der bekoorlijke Hetty wacht. Met een droeven glimlach zien we dan Hetty's zucht naar opschik en ontdekken we dat in dat hoofdje slechts gedachten heerschen aan fraaië kleeren en sieraden. Evenwel 'hoe zoet ziet het poesje er uit! Geen dwaasheid ter wereld vergeeflijker dan op haar te verlieven. Haar gelaat en haar figuurtje zijn zoo minzaam en zoo kinderlijk rond! Het lieve jonge, zachte buigzame wezentje!' Het kleine duifje 'weet zoo behendig zekere manieren van verslagenheid en blooheid aan te nemen, als of zij leed onder veronachtzaming' van Adam Bedes zijde, wanneer de jonge man zijn hartstocht voor haar weêrstand biedt en eenige weken van de hoeve wegblijft. Zij ziet hem niet gaarne van onder het juk harer behaagzieke dwingelandij wegslippen, doch niets ter wereld zal haar verlokken hem te trouwen. Hare gedachten houden zich bezig met een nog onduidelijke toekomst, die niet is te bereiken aan den arm van Adam Bede, maar waarheen zij zal kunnen gaan aan de zijde van een ander, van dien jonkman met blanke handen.

Hij is de derde hoofdpersoon der handeling. 'Wenscht gij nadere bijzonderheden omtrent zijn uitzigt, roep dan voor uw geheugen dezen of genen beschaafden jongen man, met blonden knevel, bruine lokken en frissche gelaatskleur, zooals gij er meer dan één hebt ontmoet - welgekleed, welgemanierd, met fraaije witte handen, en er toch uitziende om zijnen man te staan en hem des noods op den grond te werpen.' Verder kan men van hem zeggen dat hij van edele geboorte is, thands kapitein bij de militie, maar eenmaal zal hij erfgenaam zijn van den gandschen omtrek. Dan zal hij veel ten goede voor de pachters veranderen, dan zal hij trachten van hen geeerd en bemind te worden, en Adam Bede....? 'Toen hij, Arthur Donnithore, een kleine jongen was en Adam een lange knaap van vijftien jaar, en hem timmeren leerde, plagt hij te denken dat zoo hij ooit een rijke sultan werd, hij van Adam zijn grootvizier zou maken. Zoo hij ooit een man wordt met een aantal bunders land zal Adam zijn rechterhand zijn.' 't Is hem aanvankelijk onbekend welke neiging Adam voor de kleine Hetty voedt; wat dat mooije botermaakstertje, die volmaakte Hebe aanbelangt,

hij zal zich in acht nemen, dat zij 't hoofdje niet opvult met dwaze denkbeelden, in den trant als waarop Ds. Irwine had gezinspeeld, toen

deze als terloops hem een raad had gegeven. ‘Arthur was het anders meer waard een uur naar Hetty te kijken, dan een dozijn quadrilles met een dozijn balzaal-schoonen, doch misschien is het beter dat hij geen acht op haar sloeg. Hij wil voor een week op reis.’ Het wordt verhinderd, want zijn paard heeft een kwetsuur aan het voorbeen.... en hij ziet en ontmoet en spreekt dien dag Hetty. Doch dat mag nu niet weer gebeuren, want hij ontdekt dat hij op weg is verliefd op haar te worden, en geen edelman, uitgezonderd in romancen en balladen, kan het nichtje van een pachter huwen. Het was al te dwaas. En toch, des morgens was hij zoo vast besloten geweest haar niet meer te zien! Het scheen hem dat hij zijn besluit minder kon vertrouwen, dan hij gemeend had. Het zou goed zijn Irwine alles te verhalen en de betoovering zou verdwijnen.... Maar, met Ds Irwine den volgenden morgen aan het gezellig ontbijt gezeten, schijnt Arthur het plotselijk toe, ‘dat het schenken van vertrouwen de moeijelijkste zaak der wereld is’.... en de geschiedenis vervolgt hare onverbiddelijke ontwikkeling.

Voortreffelijk is de woeling geschilderd, die in Arthur plaats heeft, dat streven zijner goede zielshoedanigheden, zich te doen gelden, maar die, ofschoon aangevoerd door den wil, een te zwakke taal spreken om de neiging onder het gebied der rede te brengen. De neiging is alles te machtig; zij laat achter of sleept dartelend meê, wat men meende krachtige beletselen te zullen zijn; zij onderwerpt de rede aan zich en het valt haar niet moeilijk van deze een wegbereidster te maken en zoo geheel voor haar in te nemen, dat de rede in 't einde een verschoonend woord spreekt, waar men verwachtte dat zij de misdaad zou veroordeelen. Arthur Donnithore blijft zeer gunstig over zich zelf denken, en wie, al ligt de geheime geschiedenis voor u open, zou hem alles naar recht - dat is immers ten zwaarste - toerekenen? Hij is een beschaafd, edelmoedig, welwillend jongmensch, van geboorte en bezitter van een ontzachlijk vermogen. Nu ja die minnekozerij met een mooi boerinnetje!.... men glimlacht en haalt de schouders op. De roof gepleegd aan Adam Bede, - ondanks Arthurs achting voor den karaktervollen Adam hem verzwijgen wat hij hem ontstal!.... Men zwijgt. Men zwijgt en vermoedt dat er wellicht ergens argumenten schuilen om ook dat te vergoelijken; immers zelfs de scherpzinnige auteure weêrhoudt zich met een krachtige schaduw die daad te doen gelden ten nadeele van Arthur, en de kritiek heeft het haar niet verweten. Wat is de jonge edelman gelukkig nu hij voor zeker meent dat er geen kwade gevolgen zijn; wat gedaan is verwijt hem niets; de kastijding die Adam hem toediende vergeeft hij van ganscher harte; de goedhartige Arthur zal hem en Hetty vergoeden al wat hij misdaan mocht hebben. De hemel zij gedankt, dat het zoo goed was afgeloopen. Maar alles krijgt voor Arthur een andere wending. Wat hij gedaan heeft, heeft met hem niet afgedaan. Er zijn gevolgen: hij ontfangt een brief, een zeer korten brief, van Ds. Irwine en leest: ‘Ik voeg geen enkel woord van verwijt bij de straf die u treft: alles wat ik op dit oogenblik zou kunnen schrijven, zou flaauw en onbeteekenend afsteken bij de eenvoudige woorden waarin ik u mededeeling moet doen van de zaak gelijk zij is. Hetty Sorrel is in de gevangenis, en Vrijdag zal zij teregt staan ter zake van kindermoord....’ Arthur leest niet verder. Hij sprong van zijn stoel op, stond een oogenblik aangegrepen door hevige stuiptrekkingen, was het oogenblik daarna de kamer uitgesneld, weinige minuten later in den zadel gesprongen en in galop vertrokken naar de plaats des gerichts. Zijn levensgeluk is verdwenen.

En Adam Bede, die, bij naauwgezette plichtbetrachting, een goed zoon voor zijn ouders mocht heeten, evenwel een hard oordeel velde over de gebreken van zijn vader, met een kort woord zich afmaakte van de belangzuchtige bedillingen zijner

moeder, en den jongen edelman, wien hij achting - en, zooveel het groote verschil van stand vermocht, vriendschap toedroeg, hem, in zijn gevoel van eigenwaarde, liever dan een ander met zijn kunde en ijver ten dienste zou willen staan, - dien neersloeg toen hij hem met Hetty verraste, en na eigenhandige verpleging de loszinnigheid verweet; Adam vond verschooning voor Hetty waaraan zijn hart hing. Zijn neiging volgende, bleef zij voor zijn blik in een lieflijk licht, en hoopte hij van de toekomst de wederliefde van het bekoorlijke ijdele wezentje. Haar vlucht en misdaad wekt hem wel uit den droom zijner verwachtingen, maar zijn neiging blijft bestaan, zij voert hem heen waar het recht volgens de wet een uitspraak zal doen, en blijft de geliefde beschouwen als het slachtoffer, misschien van een weinig eigen lichtzinnigheid, zeker van de verfoeilijke verleiding eens lichtvaardigen.

Het gaat den lezer onder de macht der voorstelling in menig opzicht als Adam. Voor zooveel Hetty aanbelangt, ziet hij in haar niet de losbandige, de kindermoorderes die afgrijzen wekt. Ondanks zij zich heeft vergeten, den misstap met een misdaad heeft trachten te bedekken en als een verstokte in halsttarrig zwijgen voor hare rechters staat, zij is nog de schoone, ijdele, dwaze Hetty, onnadenkende vlinder heenfladderend naar de bloem, verward geraakt in het webbe. Een reeks van verschooningen tegenover het gewicht van de misdaad! Medelijden voor de schuld! Zoo de gerechte straf haar treft, 't zal geen vergelding zijn, 't is te beschouwen als een groote ramp. Ondertusschen, dezen indruk te verwekken is niet het klaarblijkelijk streven van de auteure; geen woord, geen gedachte, dan die van Adam, wordt ter gunste van Hetty op de terechtzitting vernomen; maar die indruk wordt gewekt en handhaaft zich, doordien het eerste optreden van het boerinnetje in het verhaal, voor de verbeelding bleef leven, en door den geest die het geheele verhaal karakteriseert.

Om voort te gaan: men raakt verlegen met die menschlievende zienswijze. Zoo zij zich zoo zonder grenzen over booze en goede daden uitstrekt, wat wordt er dan van den mensch, hoe zal de misdaad worden tegen gegaan - de deugd bevorderd? ‘Zonder een krachtigen wil’, zegt Adam, ‘komt er niets van den mensch terecht.’ Bij zoo weinigen wordt zulk een wil waargenomen - in de kleine waereld van de ‘Adam Bede’ heeft niemant den toets der omstandigheden doorgestaan. Wij hebben daar te doen met dagelijksche menschen; denken we ons één daaronder, die in aanraking met de moeielijkste omstandigheden den ontwijfelbaren toets van een zuiver gehalte achterliet, het zou geen alledaagsch mensch zijn. Heeft men ook recht zich bezorgd te maken over zulk een zachtzinnige opvatting? Neen!... Tot die ontkenning wordt men genoopt door het tafereel, waar Dina Moris den kerker van Hetty binnen treedt, waar Hetty nederzit op haar strooien matras, met het aangezicht verborgen tusschen haar knieën. Dina staart met een bloedend hart op de verstokte, niet te vermurwen door den predikant der gevangenis, niet te bewegen door Ds. Irwine, zwijgend en hard van hart ondanks zij gevonnisd is tot den dood. Zij zijn alleen die beide vrouwen, de beminnelijke methodiste en de zondaresse. ‘Hetty, Dina is gekomen.’ En Hetty vestigt de oogen op de spreekster ‘als een dier dat staart, en staart, en zich op een afstand houdt.’ ‘“Ik ben gekomen om met u te zijn, Hetty - om u niet te verlaten - om uw zuster te wezen ten einde toe.”’ En Hetty ligt in Dinaas armen. Zij zitten lang en zwijgend nevens elkander. ‘“Hetty, weet ge wie naast u zit?”’ ‘Ja Dina. Gij zult mij niet verlaten, Dina? Gij zult digt bij mij blijven?’ ‘Neen, Hetty, ik zal u niet verlaten.... Maar Hetty, er is nog iemand in deze cel behalve ik, zeer digt bij u.’ ‘Wie?’ vraagt Hetty met angstig gefluister. ‘Iemand die

met u geweest is gedurende al uwe uren van zonde en nood - die ieder uwer gedachten heeft gekend, en al de daden die gij hebt gepoogd in duisternis te hullen. En maandag, wanneer ik u niet volgen kan - wanneer mijn armen u niet meer kunnen bereiken - wanneer de dood ons zal gescheiden hebben - dan zal Hij die nu met ons is, ook bij u zijn. Het maakt geen onderscheid hetzij wij leven of sterven, wij zijn in de tegenwoordigheid van God. "O, Dina, zal niemand iets voor mij doen?"' Maar later als beide hand aan hand neder knielen spreekt Dina ''wij zijn geknield voor het aangezigt van God: Hij wacht dat gij de waarheid zeggen zult.' 'Dina, help mij... ik kan niet voelen zoo als gij... mijn hart is zoo hard.' Dina omvatte de hand die haar omklemde en haar gansche ziel lag in haar stem: 'Jezus, alomtegenwoordige verlosser! strek uw hand uit en red deze verlorene,' en de christinne gaat voort den aangeroepene als werkelijk tegenwoordig de bede te doen, dat deze doode zijn stem verneme, deze blinde de oogen geopend en de lippen ontsloten worde, opdat zij met haar gansche ziel uitroepe: 'Vader, ik heb gezondigd.' En Hetty snikte, 'de armen om Dina's hals slaande, 'Ik zal spreken.... ik zal niets meer verbergen.... Ik heb het gedaan, Dina... ik begroef het in het bosch het kindje. Maar ik dacht dat het misschien niet sterven zou - iemand zou het hebben kunnen vinden.' De kiem eenmaal door Irwine in dat hart gelegd, krijgt door Dina leven en kracht. De verstokte is gebogen, de lippen zijn ontsloten, de bekentenis ontvloeit den mond der vertederde zondaresse. Wat Ds Irwine van de tusschenkomst van Dina verwachtte gebeurt: tegen de zondaarsliefde van Dina is Hettys hardheid niet bestand. Voor de tegenwoordigheid van den Verlosser wordt zij demoedig en boetvaardig. Met dien Verlosser en zulk een prediking is de menschenwaereld van 'de Adam Bede' gered en behouden.

Is het een streven der auteure om zulk een prediking in een gunstig licht te stellen - om niet te zeggen haar aan te bevelen, ter toepassing op de groote maatschappij? Het tafreel voert geen zedelijk onderschrift. Het bevat zooveel schoons van anderen aart, dat men twijfelt of in dat denkbeeld de eenheid van strekking te vinden is. Die breede landschapschildering, die fijn gepenseelde details, die diepe blik in het gemoed van allerlei menschen, die duidelijke eerbied voor den oprechte bij wijd uiteenloopende meeningen, die achting voor verschillend bedrijf en allerlei stand met een rijkdom van taal geschilderd benijdenswaardig, met een gemoedelijke naiveteit die iedere bladzijde aantrekkelijk maakt, en bij alles met een schat van liefde voor natuur en menschen, bewijzen een verhevener gronddenkbeeld. Zij doen denken aan een genialen geest, rondschouwende in de schepping en oordeelende dat alles wel goed is, indien slechts het eene streven het andere niet doodt, - en de hand uitstrekkende om de miskenning af te weeren van hetgeen verdient gekend en gewaardeerd te worden.

De omvangrijkste en meest uitgewerkte novelle in 'Herders en schapen' - getiteld: 'De nalatenschap van Ds. Tryan' verraadt een zelfde doel. Beide werken zijn een merkwaardig verschijnsel in dezen tijd, niet minder merkwaardig dat ze in onze taal worden aangeboden door vertalers en aanbevolen door een spreker, die in deze van geen partijdigheid zijn te verdenken.

Ds. Tryan is de man der moderne orthodoxie. Zijn herderlijk werk te Milby verwekt bijna algemeene afkeuring, zijn volharding maakt de ontevredenheid gaande en spot en smaad bestrijden hem op de openbare straat met sarrende schimpwoorden. De

zwakke man naar lichaam, maar krachtig naar den geest, en gehard in den gloed van een vurig geloof, verduurt die aanvallen en werkt met onverminderden

ijver voort. Zijn arbeid breidt zich langzamerhand uit, terwijl de tegenwerking verflaauwt. Het goede voorbeeld mist geen navolging; in het werk van het lot der lijdenden te lenigen, vindt Edgar Tryan ondersteuning en medewerking, en het getal vermeerdert dat volgens zijn toespraken naar eigen zedelijke verbetering tracht. Met den gunstigen uitslag wordt de achting jegens hem algemeen en tracht zich door daden van liefde omtrent zijn persoon te doen gelden - een ander beletsel voor zijn streven, indien hij de gemakken die men hem aanbood niet afgewezen en de vermaningen zijner vrienden en vriendinnen niet wederlegd had. Den korten tijd, die zijn lichaamskwaal het leven hem liet behouden, weigerde hij te besteden aan een vruchteloozen strijd tegen een ongeneselijke ziekte, maar woekerde er meê in het geestelijke en zedelijke belang zijner gemeente. Toen de dood zijn arbeid eindigde, behielden velen ‘een vasten steun aan God’ en meer dan van eene wordt dit voorgesteld in Janet Dempster, de echtgenoote en vroegere medestanderesse van des predikers grootsten en meest rusteloozen bestrijder. Zij is door Tryan ‘de behoudene, de gesterkte, die, vervuld met een goddelijk vertrouwen, een lange reeks van jaren, een leven van reinheid en van werkzame menschenliefde slijt.’ Dat is de nalatenschap van Ds. Tryan.

Maar Ds. Tryan is niet de eenige voor wien de belangstelling wordt gevraagd. In gezelschap der geschiedenis van twee andere herders wordt de zijne aangeboden. ‘De wederwaardigheden van Ds. Barton’ en ‘de hartsgeheimen van Ds. Gilfil’ schilderen leeraars, onderling - en beide weder van Ds. Tryan zeer verschillende. Amos Barton, iemant van een zeer bepaalden wil en zeer bepaalde eigen meening, wien een kerk als de Episcopaalsche een niet verwerpelijke inrigting toeschijnt, is een goed man. Dat hij aanvankelijk in het drama niet dien indruk maakt, die als hoofdpersoon van hem verwacht mag worden, is niet doordien hem antecedenten ontbreken, waarvoor onze menschelijke natuur gemeenlijk gaarne de aandacht besteedt, maar Milly zijn goede en huishoudelijke echtgenoote is er de schuldelooze oorzaak van. Waar het licht op beide valt, vestigde men liever het oog op de bevallige en minzame echtgenoote, de altoos bezige en zorgvolle moeder van haar gezin, dan op den man, die, door gebrek aan doorzicht, zich telkens aan omstandigheden stoot, - verwijlt de blik met welgevallig medelijden op de vrouw, wier bezig hoofdje en vlugge vingeren, overleggende en werkende de zaken bijeen trachtten te houden, terwijl men zich liever zou afwenden van den echtgenoot die zich ondertusschen in moeilijkheden wikkelt, en de menigte tegen zich inneemt, wier hart zich gereedelijk voor hem moest openen, indien hij van zijn werk iets anders verwachtte dan een schrale geldelijke bezoldiging. Maar dit effekt ontstaat niet buiten de berekening der auteure: wanneer Milly eindelijk voor haar omvangrijke taak bezwijkt, en in de armen van Amos Barton den geest geeft, met de belijdenis, dat zij in hare liefde en in zijne goedheid voor haar een gelukkig leven sleet, treft den man een zware slag. Het medelijden doet zich gelden, de minder beminnelijke eigenschappen van zijn karakter zijn voor altoos vergeten. ‘De voorheen koele aangezichten zijner gemeenteleden stralen weder vriendschap uit, zij koesterden geen hoogen dunk van zijn geestesgaven; doch zijn jongste wederwaardigheden hadden hun beter gevoel wakker gemaakt, en daarin ligt altoos een bron van liefde. Het mogt Amos nooit gelukken de juiste snaar te treffen door zijn preken, doch thans trof hij die door zijnen rouw; en er bestond op dit oogenblik eene wezenlijke gemeenschap tusschen hem en zijne kudde.’ Dus

wordt den lezer verzekerd; ware het, met de aanschouwelijke wijze, die het der schrijfster zoo gemakkelijk valt, verhaald; had zij den

herder in dit nieuwe tijdperk niet op eens aan het oog onttrokken, Ds. Barton zou hoofdpersoon der novelle hebben kunnen worden, nu blijft aan Milly die kwaliteit.

Het beeld van Ds. Gilfil is beter gehandhaafd. Het zal zijn, dat dit verhaal den gewonen romanlezer meer boeit. Het geheim toch van des ouden predikers leven bevat de geschiedenis zijner eerste en eenige liefde voor een Italiaansche met zuidelijk bloed en zuidelijke hartstochten, - de genegenheid voor een schoone vrouw, wier vurige liefde voor een ander, bij het geval van niet-beandwoording en misleiding in naijver en wraakzucht overgaat, in die mate dat ze de hand om het wapen knelt en zich, op de in Italië meer gebruikelijke wijze, wreken zal. De toevallige dood van den trouwloozen man voorkomt de misdaad. De Italiane door dien plotselijken dood zooveel geschokt, als door het denkbeeld van den gruwel dien zij bijna had bedreven, vervalt in een afmattend lijden, een lijden naar ziel en lichaam. Gilfil, de gewenschte vriend, maar niet begunstigde minnaar, snelt haar ter hulpe, weet de vertwijfeling te overwinnen, en verwerft daarmede hare liefde. Doch de bloem herstelt niet van den slag dien de storm der hartstocht heeft toegebracht, en blijft in een voortdurenden toestand van kwijning. Het geluk van het huwelijksleven geniet Gilfil slechts weinige maanden. Met den dood der geliefde sluimerde ook zijne liefde voor altoos in. Dat hart vol vuur en teederheid verkoelde. Het herderlijk werk werd door Gilfil getrouw vervuld, maar niet behartigd, in eentoonige gelijkmatigheid kweet hij zich van zijn taak, en, terwijl hij tot op den ouden dag zich onder zijn gemeente ‘staande hield op den hoogsten trap van eerbied en ontzag,’ vertoonden zich doorgaand spranken van den gloed die vroeger in hem gloorde, door de armen wel te doen, kinderen lief te hebben, praatjes te maken met iedereen en een bitter woord te richten tegen den euveldader, wie hij ook mocht zijn. Overigens, gedachtig aan den titel: ‘Herders en schapen’ zou uit deze novelle het bewijs zijn te trekken, met hoe weinig *inspanning* en *ijver* een predikant voor sommige gemeenten een goed leeraar kan zijn.

Beide besproken werken, belangrijk reeds om het onderwerp-, zijn het nog meer door behandeling, een tweede lezing doet dit vooral in 't oog springen. Zij verwierven het voordeel van een algemeene gunstige kritiek. Het lezend publiek heeft blijk gegeven een andere meening te zijn toegedaan: al te spoedig werden zij, met andere niet begunstigde boeken, vernederd, zoo ge wilt, om, onder het beheer van een vigilant man, tegen ‘veel verminderden prijs’ in handen van een grooter aantal lezers te komen, en nut te verspreiden. Van Druten en Bleeker hebben de ‘Adam Bede’ uit dien staat opgeheven en buiten schade van het algemeen. Zij bieden van het werk een innig nette uitgaaf aan tegen geringen prijs. De drie deeltjes zullen een sieraad zijn van den boekenhanger, en aldus kort bij de hand, indien ge uw geest wilt verfrisschen, - waar ge het werk openslaat, vindt ge immers bevredigend voedsel. Wij wenschten ook van ‘Herders en schapen’ een dergelijke uitgaaf te bezitten.

‘De Molen van Dorlcote’ schijnt reeds terstond een gunstiger onthaal te hebben gevonden. Het is te verklaren. De handeling is levendiger en boeiender. Een romantiesch karakter als dat van Maggie wekt al terstond de belangstelling van een grooter getal lezers, naardien er meer zijn die de verbeelding wenschen gestreeld, dan dezulken die voedsel voor de gedachten begeeren. Evenwel ook hieraan is geen gebrek, maar de handeling van dezen roman kan minder goed worden medegedeeld, zonder den lezer te berooven van genoegens, die de verrassing verschaft.

Men merke op dat der schrijfster denkbeeld omtrent haar roeping sinds zij dezen

roman bewerkte, wijzigingen heeft ondergaan. Wij ontmoeten er woorden in als deze: ‘Dat was een romantische tijd.’ (De tijd der middeneeuwen in tegenstelling van het tegenwoordige). ‘Dat was een tijd van gloed en kleuren, toen het zonlicht op glinsterend staal en wapperende banieren flikkerde; een tijd van avonturen en hardnekkigen strijd - ja, maar ook een tijd van levende, godsdienstige kunst en godsdienstige geestdrift.’ En Maggie is de heldhaftige figuur waarbij de bekrompenheid van het burgerlijk leven, van onzen niet poëtischen tijd ongunstig afsteekt. In ‘Herders en schapen’ luidt het: ‘Mijne eerzucht is, uwe sympathie te winnen voor gansch gewone zorgen - uwe tranen te winnen voor werkelijk leed, leed gelijk geleden wordt in de woning van uwen buurman - die noch in lompen, noch in fluweel, maar gekleed gaat in allezins betamelijken doch dagelijkschen dosch.’ In de ‘Adam Bede’ eindelijk vindt men het denkbeeld ontwikkeld: ‘Alle eer en eerbied wordt toegebragt aan het goddelijk schoon van den vorm! Maar laat ons ook liefhebben die andere schoonheid, niet gelegen in eenige verborgenheid van evenredigheden, maar in die van innige menschelijke sympathie. Schilder ons een engel, - een Madonna. Maar spaar ons al zulke regelen van aesthetiek, waardoor uit het gebied der kunst zouden worden uitgebannen die oude vrouwen, wortelen schrapende met vereelte handen’ enz. ‘Er zijn er zooveel van die alledaagsche lieden. Het is zoo noodig dat wij telkens aan hun bestaan herinnerd worden. Het zou anders kunnen gebeuren, dat wij hen gansch en al uit onze godsdienst en uit onze wijsbegeerte wegdachten.’

Met stoute kracht heeft Miss Evans naar de verwezenlijking van dat denkbeeld gestreefd. Het mannelijk pseudoniem achtte zij wellicht noodig om vrijmoedigheid te hebben, ook die deelen van het intieme leven voor te stellen en te bespreken, waaromtrent schuchtere bekrompenheid een vrouw onbevoegd zou achten te kunnen oordeelen.

Millie Howard, door Mrs. Lynch. Uit het Engelsch. Twee deelen. Amsterdam, J.H. Scheltema.

Romans van Engelschen bodem en die een godsdienstige strekking hebben zijn ons niet vreemd. En wij beschouwen het als een gunstig teeken des tijds, dat men ook in Nederland prijs blijft stellen op een lectuur, die bij het genot, dat de lezing van een welgeschreven roman oplevert, den godsdienstigen zin opwekt en verlevendigt. Bij de menigvuldige geschriften van dien aard, mogen de eischen hooger gesteld worden, en mag het onderscheid niet uit het oog worden verloren tusschen eigenlijk gezegde stichtelijke boeken en den godsdienstigen roman, waarin wij, wat met Engelsche romans niet zelden het geval is, niet gaarne dat ziekelijk godsdienstig element aantreffen, dat aan zoetsappige dweepzucht vaak zoo veel voedsel geeft en den gezonden, krachtigen godsdienstzin ondermijnt.

Millie Howard is van een aanzienlijk Engelsch geslacht en heeft van de natuur een voortreffelijken aanleg ontvangen, die echter in de school des tegenspoeds moet worden gelouterd, zal hij in staat zijn om haar aan het groote levensdoel te leeren beantwoorden. Werd haar verstandelijke opvoeding niet verwaarloosd, het licht voor den menschelijken geest in Christus ontstoken werd haar niet onthouden, al wist zij

het eerst niet te waarderen in zijn weldadigen invloed op verstand en hart, om den waren vrede des gemoeds deelachtig te worden. In Mr. Strafford, advokaat en rentmeester van haar overleden vader, vindt zij een verstandigen leidsman in de dagen harer jeugd. Aan hem gevoelt zij zich door banden van hoogachting en liefde naauw verbonden, en kan zij in haar argeloosheid en onschuld er zich geen rekenschap van geven, noode mist zij dien vriend van haar hart, zonder wien zij

de genoegens des levens, zoowel buiten als binnen 's huis niet schat en waardeert. Tot bevordering van hare godsdienstige ontwikkeling komt zij in aanraking met Mary Simmons, eene naaister, aan het huis harer moeder. Deze naar haar stand ver beneden haar staande, is door haar vromen, ootmoedig godsdienstigen zin ver boven haar verheven. Gunstig werkt die vrome op haar gemoedsrust ouder de bezwaren en moeijelijkheden des levens, die zij in ruime mate ondervindt, eer zij den wensch van haar hart vervuld ziet en de gelukkige echtgenoot wordt van den man, dien zij, na lange scheiding terug vindt in Engeland's hoofdstad, waar zij in een aanzienlijk huis welwillend is opgenomen, zonder te weten, dat de man, dien zij hoog acht en lief heeft tot de familie behoort, aan wie zij op haar zwerftogt de duurste verpligting heeft. Ten gevolge van groote verliezen door het huis, waartoe zij behoorde, geleden, zag zij zich genoodzaakt in den vreemde om te zwerven. Eerst wordt zij opgenomen in het gezin eener familie in de nabijheid der ouderlijke woning, en belast met de taak, om jonge kinderen te verzorgen en te onderwijzen. In de levensschool moet zij de les der zelfverloochening, dikwijls moeijelijk leeren. Hooghartig, als zij is, valt het haar niet altijd gemakkelijk de lasten des levens te dragen, en het kruis op te nemen om een echte discipelin van Jezus te zijn. Vele zijn de teleurstellingen, die haar wachtten, doch hoe moeijelijk haar weg ook zijn mogt, zij ondervond gedurig in de leiding van God met haar, dat de vriendin haar jeugd naar waarheid tot haar gezegd had, dat God Vader is van al zijn kinderen. Eindelijk breekt het zonlicht door nevelen en wolken heen. ‘Alle kastijding, zoolang zij tegenwoordig is, schijnt geene zaak van vreugde te zijn, maar daarna geeft zij een vreedzame vrucht der gerechtigheid dengenen, die door de kastijding worden geoefend.’ Dit is de slotsom ook van haar levenservaringen.

Veel schoons komt er in dit boek voor, en de geest, die er ons uit tegenwaait, is rein en echt godsdienstig.

De lezing van het boek heeft ons oogenblikken van genot verschaft, al kan ons oordeel niet in alles even gunstig zijn. De stijl is over het geheel goed en de vertaler verdient onzen lof. De beelden aan de natuur ontleend zijn echter te kwistig aangebragt, zoodat men er te veel door afgeleid en vermoeid wordt. De kleurenpracht is dikwijls te schitterend. Wij ontvingen onder het lezen wel eens den indruk, dat de begaafde schrijfster te veel zorg had besteed aan het kleed, om effect te maken. Zij staat echter op een echt christelijk standpunt en biedt ons menig tafereel ter beschouwing aan, waarop het oog met welgevallen staart. De karakterschildering is over het geheel goed gelukt. Millie Howard, Marie Simmons, Strafford, Florence Pemberton, die op jeugdigen leeftijd, zijn beelden naar het leven geteekend. Gepaste bijbelspreuken worden hier en daar in herinnering gebragt, om den pelgrim op zijn zwerftogt door het leven een staf in de hand te geven, waar hij zich veilig op verlaten kan. Niet altijd echter treedt het gemeenschapsleven met Christus genoeg op den voorgrond, als het beproefde middel om het hart te reinigen en den zwakken mensch staande te houden onder de beproevingen des levens. Dit neemt evenwel niet weg, dat wij het boek gerust kunnen aanbevelen, inzonderheid aan jeugdige menschen, die iets anders begeeren als een lectuur, die overprikkelt en den smaak bederft, zonder voedsel aan te brengen voor geest en hart.

H.

Mengelwerk.

Aristokraten.

‘De gevolgen van één éénigen misslag’ zou de biograaf boven de geschiedenis van mijn jongstverloopen levensjaar kunnen schrijven, als er aan een levensgeschiedenis van mij kon gedacht worden; maar waarop zou ik die hoop bouwen? Geen enkele constitutie heb ik gemaakt, geen gelukkige zamenzwering gesmeed, geen *coup d'état* is mij gelukt; bij stapels lijken heb ik den Heer der heirscharen niet aangeroepen met koninklijk farizeïsme, geen enkele stad heb ik verbrand, zelfs geen eed gebroken in naam van het goddelijk regt, en na mijn dood zal 'k dus wel even onbekend blijven als ik 't in mijn leven was.

Maar toch - mogt iemand lust gevoelen om mijn leven te beschrijven, zoo als heel groote geleerden wel eens dikke boeken schrijven over een kleinigheid, tekst, die onder de noten bezwijkt, alleen maar om door hun rijkdom van kennis de wereld te verbazen - dan zou ik, als zoo'n verzoek van den patient zei ven in aanmerking mogt komen, eerbiediglijk in overweging geven, om boven mijn geschiedenis van Mei 1863 - Junij 1864 te schrijven: ‘De gevolgen van één éénigen misslag.’ Was 't nog maar een flinke mis*daad* geweest, op ruime schaal, in grootsche vormen, had ik maar een provincie of wat gestolen, onder voorwendsel, dat haar bewoners mij als hun wettigen vorst hadden ingeroepen; kon ik mij maar beroemen, een volk gedecimeerd en zijn steden gebrandschat te hebben, onder de leus, dat ik 't bevrijden kwam en eens vriendschappelijk raadplegen wou, welk een regeringsvorm ze 't liefst hadden. Ware er maar door valsche telegrammen een millioen of wat in mijn zak gegoocheld, en een paar dozijn huisgezinnen tot den bedelstaf gebragt - lang ware 't mij vergeven. Op een kolossale, vooral op een royale misdaad ziet men zoo naauw niet; maar - een mis*slag*, daar is geen genade voor: een onvoorzigtigheid is erger dan een sluipmoord, en nog altijd leeft bij ons de deugd van dat oude volk, dat den betrapten dief strafte, om zijn diefstal niet, maar om zijn onhandigheid. En onhandig ben ik geweest, roekeloos onvoorzigtig: opregt zou ik kunnen zeggen; maar dat zijn synoniemen.

Een woord liet ik mij ontvallen - och, dat we 't gesproken woord niet weêr opeten kunnen! - dat een beslissenden invloed heeft gehad op mijn levensvreugd en levenssmart. '*Ik ben een aristokraat*,' zeî 'k in een onbewaakt oogenblik[*]. Was ik dan met blindheid geslagen? Een aristokraat in het liberale Nederland, waar een ieder den ander uitnemender acht dan zichzelven, waar oude en nieuwe adel, hooger en lager burgerstand, koopman en geleerde in broederlijke eendragt zamen leven en alle onderscheiding van rang en stand sedert lang tot de belagchelijke vooroordeelen behoort! Een aristokraat in de bakermat der vrijzinnigheid! Welhaast kan ik mijn haren tellen, maar wie telt mijner tranen tal? Want een weinig onverdraagzaam zijn de liberalen wel: maar dit is hun regt. Hier werd ik als een fossiele reactionair aangegaapt, daar als een halve antirevolutionair bespied, men twijfelde aan mijn sympathie voor Polen, in mijn bijzijn fluisterde en wenkte men, of 'k een Russisch spion was, democratische Pruissen brulden mij hun *Schleswig-Holstein meerumschlungen* toe, onregtzinnig heette ik op 't geloofsartikel van Thorbecke's onfeilbaarheid.... Daar moet een eind aan komen. Ik ga een verhandeling over mij-zelven schrijven: een noot te meer voor mijn biograaf, in mijn graf zal hij er mij nog voor zegenen. 'k Ga aan de wereld vertellen, wat voor een aristokraat ik ben.

Bitter leed zou 't mij toch doen, als men mij hield voor een aanhanger van de bodemlooze aristokratie. Daar heb ik al menig hartig woordje over gewisseld met mijn vriend van Ulfen, maar bekeerd heb ik hem niet, en daar zou ook heel wat zedelijke kracht toe vereischt worden, want de overtuiging van zijn eigen voortreffelijkheid zit er diep bij hem in. Hij is dan ook waarlijk een aangenaam mensch, en dames zouden hem een schoon man noemen, als hij dien eeuwigen glimlach maar eens vergeten, en dat genadige buigen met het hoofd zich ontwennen kon. Hij heeft een mooije stem van zuiveren metaalklank, zoodat men onwillekeurig het oor leent aan zijn vloeijende taal, al zeggen nijdige menschen, die lang zoo bevallig niet spreken, dat er niet veel in zit: een gebrek, zoo 't er al een is, dat maar door enkelen opgemerkt wordt. Maar wat wel eens hindert, 't is dat *air* van voornaamheid - burgermenschen alleen hindert het wel eens, maar bij voorkeur beweegt zich van Ulfen, en daar geldt dat *air* voor bewijs van zelfvertrouwen, in hooger kringen, en hij doet dat met het grootste gemak, alsof zijn moeder geen waschvrouw was geweest. Zijn toon is zeer gedistingueerd, misschien wel ietwat beslissend, maar dan toch op een manier, die al heel weinig stootend is. Ge spreekt hem van politiek, hij hoort u zeer geduldig aan, met eenige belangstelling zelfs, zoo als een katechiseermeester een veelbelovend jongeling aanmoedigt, en als ge goed uitgepraat hebt, besluit hij het gesprek met een gemeenplaats, maar op zoo majestueusen toon verkondigd, dat ge vol bewondering den fijnen politicus nastaart, die u intusschen met een vriendelijke buiging verlaten heeft om, bevallig heenslingerend tusschen de bonte groepjes in de gezelschapszaal, met een glimlachje hier en een vertrouwelijk oogwenkje daar, zich als een man van

*) *Moderne Socratici.* Tijdspiegel, 1863, D.I. bl. 359.

't vak, die er bij hoort, te voegen bij een groepje geleerden, dat druk over Vogt en Moleschott aan 't redekavelen is, Roorda's Javaansche spraakkunst behandelt of de waarde der empirische methode bepaalt: geen zweem van verrassing of verlegenheid, wanneer hij daarbij voor 't eerst verneemt, wat denkers bepeinsden of wijzen vermoeden; maar aan 't eind geeft hij - kijk, daar hebt ge dien glimlach weêr - als zijn bepaalde overtuiging te kennen, dat men moge zeggen wat men wil, zóóveel vaststaat, dat..... - en daar verneemt ge een orakel, zoo diep - van toon - en zoo verheven - van inbeelding, - dat ge gladweg vergeet, vóór hoe veel jaren ge 't in de oude Boekzaal al gelezen hebt. Over veertig- en vijftigjarigen spreekt van Ulfen met een goedig medelijden: ze zullen wel wijzer worden, laat die beginselen maar eerst wat uitgisten, die denkbeelden zich ordenen, dat warme bloed wat bekoelen; dan zal men wel inzien, dat..... Vraagt ge nu naar zijn wetenschap, 't kan zijn, dat ze met andere benijdenswaardige voorregten hem aangeboren is, maar door onderzoek en nadenken kreeg hij ze niet, en daar ik op 't punt van aangeboren wetenschap nog altijd even ongeloovig ben als omtrent den tafeldans, veroorloof ik mij de meerderheid van mijn glimmenden, blinkenden vriend ingebeeld te noemen, en zijn aristokratie bodemloos.

Tot zijn eer moet het gezegd worden, dat hij mijn zijdelingsche wenken, vrijmoedige aanmerkingen zelfs, met onverstoorbare kalmte aanhoort, zoo als een newfoundlander het keffen van een nijdig dameshondje. Aan een dameskeffertje denk ik daar juist, omdat van Ulfen, wen ik hem wat al te ernstig tot bescheidenheid vermaan, mij op zijn nichtje Bertha pleegt te wijzen: dat 's bodemlooze aristokratie, roept hij dan op triomferenden, maar altijd waardigen toon. Zoo'n alledaagsch gezigtje zoudt ge 't niet aanzien, dat er zooveel pretensie onder schuilt. 't Is anders een goed kind, heel veel zit er niet bij: van haar opvoeding kon ook niet zoo bijzonder veel werk gemaakt worden, haar vader was toen een klein kruideniertje, eerst in later jaren heeft hij met stroop en olij zoo goede zaken gemaakt. Maar Bertha heeft zich nu eenmaal in 't hoofd gezet, dat háár stand, dat is de plaats waarop zij staat, - wil zeggen zich gezet heeft - in de maatschappij, vrij wat hooger is dan de stand van andere kruideniersdochters. Tegelijk met Mietje Jansen kocht ze onlangs in hetzelfde magazijn een japon, die afgesneden werd van hetzelfde stuk en toevertrouwd aan de kunstige vingeren derzelfde naaister; maar meent ge nu, dat die twee kleedjes, opgebold door crinolines uit dezelfde fabriek, 't naast elkander konden uithouden op het Nut? Blijkbaar meende de eene, dat ze door de andere besmet en reddeloos bedorven zou worden, zoo angstvallig schoven ze van elkaêr. Mietje is misschien wel een heel lief meisje, maar zoo niet van Bertha's stand, weet u? Toen we onlangs Bertha - ze heeft een mooije sopraan - uitnoodigden om lid van *Euterpe* te worden, trok ze heel nuffig haar neusje op, zoodra ze hoorde, dat Jaantje Timmermans en Keetje Pietersen daar ook komen: dat waren zoo geen stemmen van háár stand, weet u? Weldadig is Bertha, dat moet gezegd worden: de vrouwenvereniging tot het invoeren van kousen onder de Boschjesmannen vindt ze heel lief, want het is toch ijsselijk indecent, dat die menschen zoo met bloote

beenen loopen; maar toch verkoos ze er geen lid van te worden, omdat Lise Gerritsen 't al was: dat 's zoo geen meisje van háár stand, weet u? De moderniteit komt hier in de mode, zoo als ge weet, en Bertha had stellig plan om de voorlezingen van onzen jongen hemelbestormer bij te wonen, tot dat ze hoorde, dat er dames kwamen, wel intellectueel misschien, maar zoo niet van háár stand, weet u? Ze wordt nu gematigd conservatief, sedert ze op de lidmatencatechisatie is bij onzen Groninger, waar ze juffertjes vindt, die ze meer gewoon is te zien. Daarbij....

Och, die dames-aristokratietjes moesten we maar laten rusten, viel ik in, anders zou ik u even goed kunnen wijzen op onze Hortense, die met zeer veel opgewektheid lid werd van het vrouwengenootschap tot invoering der Fröbelsche leermethode, omdat ze 't doel zoo allercharmantst vond, maar reeds op de allereerste vergadering, terwijl ze haar lieve lokkenkopje allersnoeperigst schudde, met het ernstigst gezigt van de wereld verklaarde, dat ze geen plan had zich aan reglementen of wetten te storen, en onderwerping aan een besluit van de vergadering wel niet gevergd zou worden; de liefde moest toch vrij zijn, en wel uitdrukkelijk behield ze zich voor, de gelden der vereeniging ook te besteden tot bestrijding der Fröbelsche methode. Haar bodemloozen luim volgt ze alzoo, niet den wettig uitgedrukten wil van het genootschap, waarbij zij vrijwillig zich aansloot, en voor het verklaarde doel der vereeniging stelt ze zelfzuchtig haar eigen oogmerk in de plaats. Maar, lieve vriend, de redelijke en zedelijke opvoeding der vrouw wordt in Nederland nog te veel verwaarloosd, om ons tot hooge eischen aan onze dames te regtigen; volgen zij soms lust of luim meer dan overtuiging en geweten, eischt een enkele zelfs, met grenzenlooze willekeur, dat men aan haar dwaze invallen zich gewillig onderwerpen zal, zoo lang we niet méer gedaan hebben om in de vrouw den mensch te ontwikkelen, hebben we weinig regt om op hoogen toon haar te veroordeelen, al gevoel ik even weinig lust om voor haar bodemlooze aristokratie te buigen als ik onder de uwe gebukt wil gaan.

Minder lief, minder zacht van vormen is de aristokratie der stof; maar ze heeft toch eenigen grondslag, en we behoeven geen materialisten te zijn, om voor haar een weinig ontzag te gevoelen: dat zou ons trouwens ook wel geleerd worden, als we 't niet vrijwillig betoonden. Mogendheden, die voor dief en politie-agent tegelijk weten te spelen, vervullen meesterlijk de rol van dien aristokraat: als 't instinct, de dierlijke natuurdrift, der natiën aan den breidel van rede en geweten ontsnapt, het eene volk naar den Rijn drijft, omdat daar zijn taal niet gesproken wordt, en het andere naar den Eider, omdat daar zijn taal wel gesproken kon worden; als er nog in de 19de eeuw natiën geslagt worden, wier éénige misdaad is, dat ze bestaan, en gewesten geroofd worden, alleen omdat men ze wel gebruiken kan, dan is dat een aristokratie die ontzag inboezemt, want sluitredenen met kanonskogels hebben altijd veel voor. Trouwens, die aristokratie redeneert al met wonderlijke bewijzen: gij kunt honderd duizend man in 't veld brengen, maar ik honderd en vijftig; derhalve heb ik gelijk. Twintig pantserschepen bezit ik meer dan gij, sprekend bewijs, dat gij mij onregt hebt aangedaan, 't welk gij met een stuk van uw

land moet boeten. Gij twijfelt nog? Stel uw leger dan tegenover het mijne: tienduizend van de uwen zal ik dooden en twintig duizend verminken. Zijt gij overtuigd?

De oorlog - ziedaar het laatste woord van de aristokratie der stof. De oorlog - eere den man, die in de stilte der afzondering de schatten zijner wetenschap, de edelste gaven van zijn scherpzinnigen geest uitput, om te peinzen op de verdediging van haardsteê en altaren tegen den indringenden overweldiger; een lauwer den man die, zijner heilige roeping zich bewust, het bliksemend zwaard aangordt om voor godsdienst en vrijheid, voor wet en orde, der menschheid hoogste goederen, met zijn leven in te staan. In zijn bloedig graf wortelt de palm des vredes. Maar vloek over den oorlog van de overmagt tegen den zwakke, van de overmagt, door zelfzucht bezield, door haat geprikkeld, maar een haat, berekenend en sluw, die den geest onderdrukt om menschen te verlagen tot moordtuigen, der volken dierlijke woede prikkelt tot ze elkander verscheuren; vloek over het monster, dat zich het geroofde kleed omhangt van eer en pligt, van vaderlandsliefde en staatsbelang; de oorlog, de duivelendans der razende hartstogten, de bloedbrasserij van den diermensch.....

Europa der 19de eeuw, wanneer zult gij in verzet komen tegen de aristokratie der bepurperde roovers, die in den naam van den God des levens uw zonen ter slagtbank slepen; wanneer het juk verbreken van sluwe diplomaten, die het spel hunner luimen uitspelen met uw bloed; hoe lang nog zal het geweten der volken slapen, en wanneer toch de heilige geest der openbare meening den oorlog schandvlekken als broedermoord?..... 'De geest des Heeren werd vaardig over Simson,' boekte in de grijze oudheid Israëls kronijkschrijver, en de eeuw der barbaarschheid adelde den man met de sterke vuisten tot een kind Gods; maar er kwamen betere dagen, dagen, toen Israël den kunstenaar, vernuftig van geest en vaardig van hand, - andere dagen, toen Israël den man van rijke kennis en diepe wetenschap - nóg andere dagen, toen Israël den heraut der zelfstandige godsdienst des geestes erkende als gedoopten met Gods geest.

Eindelijk brak de dag der dagen aan, en de goddelijke Menschenzoon stortte den heiligen geest des Vaders, den geest der zelfverzakende liefde uit over ons geslacht. Prat is Europa op de schatten zijner kunst, fier verheft het zich op zijn kennis en wetenschap, naar hem noemt het zich, die leefde om in den mensch het Godskind te eeren en stierf om den geest de zegepraal te verzekeren over de stof; aan heiden en mahomedaan durft Europa de godsdienst des geestes en der liefde te prediken, en datzelfde Europa ontrukt duizend maal duizenden aan huis en hof, aan akker en bedrijf, aan kunst en wetenschap, aan moeder en bruid, om ze tegen elkander af te rigten, dat ze straks elkaêr verscheuren; datzelfde Europa rigt voor Simsons standbeelden op, en vlecht lauwerkransen om de slapen van menschenslagters.

Of mij welligt de aristokratie van het geld meer behaagt? vraagt me daar een schalk. Tegen mijn Nederlandschen geest getuigde dat zeker niet. Of heeft ons volk voor uw bevoegdheid tot deelneming aan de publieke zaak een anderen maat-

staf dan het geld? Voor uw rijpheid als staatsburger is uw beurs de éénige toetssteen. Wees onovertroffen als kunstenaar, dring tot het diepste heiligdom der wetenschap door, bevestig den roem en de vrijheid van uw vaderland in uw bloed, wat zou 't u baten? Mist ge den éénig geldigen adelsbrief, het aanslagbillet van den rijksontvanger, tot staatsburgerlijke onmondigheid zijt gij gedoemd. De priesters van het gouden kalf zijn onze magnaten, en brandkasten de hechtste steunpilaren van den troon. Zoo eischt de volksgeest, die in de wet zijn getrouwe uitdrukking vond. Het bezit als bezit is in eere. Wees rijk, hoe dan ook, rijk, omdat gij voor een nestige honderd gulden of wat onnoozelen een erfenis van tonnen gouds hebt ontfutseld; rijk, omdat gij bij uw vertrek uit Indië in zonderlinge verstrooidheid de kas hebt meêgenomen wier beheer u was toevertrouwd - 'onregelmatigheid,' met den mantel der liefde bedekt -; laat aan uw geld het zweet en het bloed kleven van den afgebeulden West-Indischen slaaf of de tranen van den Javaan, die uw suikerkontract met den hongerdood bezegelde - gij bezit, en het bezit is 't dat men in u eert. En zoo uw kwaad niet binnen de gangbare vormen zich beperken kon, als uw zonde het ongeluk had wat ongemanierd te zijn, - wat men u niet vergeven kan, dat vergeet men bij uw geslacht: in de hoogste kringen schittert uw dochter straks, tot invloed en eere verheft zich dra uw zoon, en wie vraagt nog het derde geslacht naar de bron, waaruit zijn rijkdom vloeide?.... Ziedaar het brandmerk van den derden stand, ziedaar wat den adel het regt geeft om zijn kwijnend leven voort te slepen tot in onze eeuw. Bleeft ge voor 't minst u zelven gelijk, slavenzielen, die u kromt voor een geërfden naam, en trof uw heilige toorn het geslacht, dat zijn schatten gaarde in ongeregtigheid. Niemand heeft den moed om te ontkennen, dat de geldaristokratie de onzedelijkste zoowel als de ondragelijkste is; maar wat niemand voor zich durft bestaan, dat veroorloven zich allen te zamen: de volksmeening huldigt den dubbelzinnigen, duldt den zedeloozen, ja eert elken rijkdom.

De volksmeening, de meerderheid, de aristokratie van het getal - wereldburgeres is ze meer dan uitsluitend Nederlandsch. Wel besluit ook hier de meerderheid, wie u vertegenwoordigen, welke wet u beheerschen, welk minister u leiden zal; de meerderheid bepaalt of gij op regtzinnige wijze dan wel in den modernen trant getroost en bemoedigd, gesticht en geheiligd zult worden; maar Nederland mag niet bij uitsluiting op dit voorregt zich beroemen. Het regt der meerderheid klimt op tot de souvereine majesteit op klompen, die in de vorige eeuw den schepter aan onwaardige handen ontrukte; hooger nog, tot de achtbare Kerkvergaderingen, die bij meerderheid van stemmen haarfijn wisten te bepalen, wat de Christelijke waarheid is, al werd haar ook de waarheidsgeest toegevoerd in den vorm van gerande dukaten. Ja, in den nacht der eeuwen verliest zich de oorsprong dezer aristokratie: door de meerderheid werd Aristides verbannen, toen 't wat vervelend werd, hem altijd den regtvaardige te hooren noemen; door de meerderheid werd een, regtvaardiger dan Aristides beneden een moordenaar gesteld. Een aloude afgod is de volksmeening, en

wèl varen zijn priesters bij de tallooze offers, op zijn outer gebragt, een oude afgod, maar nog hecht is zijn voetstuk; toch, een afgod is 't, al schreeuwt een onzinnige menigte uren achtereen: groot is de Diana der Efezeren. Of is wat zich volksmeening noemt nog iets anders dan de algemeenheid van het vooroordeel, dan een nieuwe uitgaaf van een heerschende dwaling; is ze iets anders, dan de oude boeleerster versch geblanket, gewetenloos zich prijs gevend aan angst of vrees, aan onkunde of wanbegrip, aan partijleus of grootspraak? De waan is 't, vermenigvuldigd met de ruwe kracht, de stier die gras kaauwt voor een lekkernij en over een rood vodje in woede ontsteekt, het draaiorgel van den straatmuzijkant, nageloopen door een troep bengels, die onzin uitschreeuwen, gezet op de muzijk van een opera.

'Oligarch, bureaukraat,' hoor ik mij toegrouwen. Stil, laat mij alles zeggen, wat ik op 't hart heb, in 't hart zelfs! en dat is nu juist geen blinde ingenomenheid met de aristokratie der uitwendige positie. Wel weet ik, dat een mensch, zoodra hij ambtenaar is, zich drager gevoelt der majesteit van den Staat en daarom een onbetwistbaar regt heeft om onbescheiden en grof, om lomp en eigenwijs te zijn, ook dat dit regt te minder aan twijfel onderhevig is, naarmate hij lager staat in de ambtenaarshierarchie. Diep ben ik er van doordrongen, dat wij Nederlanders een kasten-volk zijn, in tallooze standen verdeeld, standen, waarvan elk het regt bezit om al zijn minderen te verachten en den pligt om de verachting van al zijn meerderen te dragen; eerbiedig erken ik de ondoorgrondelijke geheimenis, waarop dit kasten-wezen berust, daar het voor den ongewijde een onoplosbaar raadsel blijft, waarom A. het regt heeft om zich tot den 67sten stand te rekenen, terwijl hij B. naar den 79sten verwijst; ik bewonder den luchtsprong, waarmede menigeen geheel een reeks van standen overspringt, zonder toch de heugenis van zijn verleden te verliezen, daar hij met voorbeeldigen moed den tol van verachting dubbel betaalt aan den stand, waartoe hij zelf eenmaal behoorde. De toovermagt van een lintje, op een bepaalde plaats in een knoopsgat gedragen, oefent ook op mij haar onweêrstaanbaar vermogen uit: het lage, smalle voorhoofd, de stompe neus en dikke lippen, uitstekende wangbeenderen en zelfs de wezenlooze blik van het matte oog nemen plotseling voor mij een edele, verheven, diepzinnige uitdrukking aan, zoodra ze een gedecoreerd middenrif tot onderverdieping hebben, en altijd maakt dat lintje denzelfden indruk, of 't verkregen werd door bescherming van den weerlooze, dan wel door kruipen voor den magtige, verdiend door een heldendaad of door een kraamvisite; afgebedeld of opgedrongen, het lintje adelt, *hony soit qui mal y pense.* En toch heeft de zaak voor mij een enkel bezwaar: een aristokratie, die men 's avonds uittrekt, om ze 's morgens weêr aan te trekken, zit me niet vast genoeg. 't Denkbeeld alleen doet me rillen, dat ik, was 'k eens zoo'n aristokraat, door brandgerucht plotseling opgeroepen, zonder aan mijn waardigheid te denken, in mijn chambercloak naar buiten snelde en dan, zonder ambtskleed, lint of kruis of ster, misschien voor een gewoon mensch zou gehouden, door een brutale brandspuit welligt overreden kon worden. Bij mijn

lijkschouwing kon men, enkel afgaand op mijn gezigt, me wel voor een uit het *canaille* houden!

Niet veel heter is 't met de kleeding-aristokratie. 's Morgens aangetrokken en 's avonds afgelegd, is ze mij niet duurzaam genoeg, en ook wen ze in al haar luister schittert, komt ze mij voor nog meer den kleêrmaker of de modiste dan wel haar drager te verheerlijken; en 't is misschien een erbarmelijke kortzigtigheid, maar ik kan nog maar niet inzien, dat mijn buurman zooveel voortreffelijker is, omdat hem zijn *frac* door een Brusselschen *marchand-tailleur*, en mijn eenvoudige rok mij door een Hollandschen kleêrmaker geleverd is, en zoo lang hij niet meer op mij voor heeft dan zijn gele *glacé*-handschoenen, is 't mijn schuld niet, dat ik mij op gelijken voet met hem voel, zoodra hij ze heeft uitgetrokken.

Welligt zal men mij toestemmen, dat een aristokratie, die niet aan den gekleeden mensch hangt, maar werkelijk op hem zit, de voorkeur verdient. Leve dan de aristokratie van kleur en ras! Ze is ligt zoo christelijk als 't regt van Pruissen op Silezië goddelijk is. Hoe menig regtzinnig prediker in de verdeelde Staten van Noord-Amerika heeft zijn blanke hoorders gesticht en gesterkt in 't ware geloof, door een bijbelsch betoog, dat de zwarthuid door God zelf gebrandmerkt werd, en men een heiligen christenpligt volbrengt, als men met snerpende geesselstriemen den rug doorploegt van Cham's gevloekten naneef; Cham's nichtjes kunnen nog andere christelijke diensten bewijzen. Kent gij dat land, waar zwarte slaven bloeden, het paradijs, waar elke schurk als kind Gods wordt erkend om zijn blanke huid; dáárheen, dáárheen mogt ik met u trekken, Nederlanders, die, in 't eind toch ook bezweken voor den sirenenzang der philanthropie, uw kostbare West-Indische koloniën de kroon hebt ontroofd der slavernij; dáárheen, wanneer gij uw huid op prijs gesteld wilt zien. Als straks de praktische Yankee daar, als voorheen in Frankrijk, menschenhuiden looijen gaat, wat prachtband zal de uwe leveren voor de geschiedenis der menschheid in de 19de eeuw! Dáárheen, mijn blanke evenhuid - maar waartoe bij den vreemdeling gezocht, wat ons smaragden Insulinde ons biedt in overvloed: dáár hebt gij de aristokratie der blanke kleur over de koolzwarte niet slechts, maar over het bruin en het geel tot in zijn ligtste schakeringen: één blanke huiddrager - twintig-, vijftig-, tachtigduizend geeltjes, door hun eigen hoofden tot matigen prijs afgestaan en geleverd, laat hij koffij, suiker of indigo voor hem planten, of den ambtenaarstitel parend aan zijn edele huid, verdubbelt hij zijn aanspraak op land en tijd en kracht der gelen, hij verhuurt zich aan den grooten kruidenier, den Nederlandschen Staat, laat met kultuurprocenten zich betalen en koopt voor vijf guldens en het tienvoudig aantal rottingslagen de koffij, die zijn meester met een nestige winst van 700 procent weêr van de hand zet..... Is die scherts te bitter? Bij den hemel, het harte bloedt, terwijl de lippen spottaal doen hooren; maar is 't míjn schuld dan, Nederland, als uw volkszonde zoo ingekankerd is, dat slechts van het brandijzer nog heil te wachten valt?....

De meerderheid van het blanke ras boven het gekleurde, ik misken ze niet, ik weet het, dat de spruit van den fieren Germaanschen stam, dat de vrije christelijke Nederlander hooger staat dan de

Mohamedaansche Javaan, door e euwen van druk ontzenuwd en verlaagd: zonder aarzeling schaar ik mij hier aan de zijde der suiker-lords en indigo-nabobs; alleen vraag ik, of wij ons regt op den eernaam - van christelijke zeg ik niet, maar van beschaafde, humane natie niet op het spel zetten, wanneer wij een volk van millioenen uitmergelen voor onze schatkist; of de Nederlander zóóveel van den Javaan mag vergen, dat hij zijn eigen rijstvelden moet laten braak liggen en ons ten genoege zijn gade en kinderen, die wel geel zijn, maar toch ook eten willen, moet prijs geven aan den hongertyphus; vraag eindelijk, of wij, blanke Nederlanders, onze meerderheid niet ook konden toonen door ons te belasten met de opvoeding van den Javaan, opdat hij in 't eind nog iets anders voor ons overhad dan een vloek over onze schraapzucht?.....

Willige slaven zonder tal vindt ge, o schoone, en onbetwist was uw gezag van eeuw tot eeuw, spotten kunt gij met den dwaas, die uw magt besnoeijen wilde of beperken uw heerschappij, want wijzen zullen u eeren en magtigen voor u bukken, zoolang het menschenhart zijn regten gelden doet. Op uw goddelijk regt kunt gij u beroepen, bekoorlijkste van Gods wonderen, vrouwe, die toovert met blikken en gebiedt met een glimlach, koningin, die met uw veerkrachtigen tred over de aarde zweeft, als vreesdet ge uw voet te bezoedelen met haar slijk. Een hemelsche geleigeest is die heilige schroom: leen aan zijn fluisterende stemme willig het oor, dat onze zelfzucht uw hart niet binnensluipe en ge uwe ziele niet smet met onze bekrompenheid. Schoonheid is de vorm van het ware en goede; maar als die vorm zijn goddelijken inhoud verloor, wen 't gelaat, zoo vriendelijk en zacht, slechts masker was van een ledig hart en een beuzelgeest of - erger - als dat schoon 't vernis kon zijn van logen en laagheid, het werktuig van zinnelijkheid of sluwe berekening, dan, wee het offer van uw strikken en driewerf wee over u! 't Ware u beter, vergeten en versmaad in doodsche eenzaamheid uw leven voort te slepen..... Maar ook als uw schoonheid waarheid is, ook als uw fiere tred den krachtigen wil, en uw schitterend oog heilige geestdrift en uw engelenglimlach onverstoorbaren zielevrede afspiegelen mag, ook dan - om te verwelken ontluikt de prachtigste bloem, slepend en wankelend is eens uw gang, straks taant der oogen schitterend licht, en van smart persen de lippen zich zaâm, die voor lonken en lagchen alleen schenen geschapen. Als op uw vorm alleen uw heerschappij berust,..... bewonderen kan ik den kunstenaar, die door kleurenmengeling het oog wist te streelen, maar buigen kan ik mij alleen voor den edelen geest, die door verheven gedachte en rein gevoel zijn kunstwerk adelt. Als gij door zinnelijk schoon alleen wilt heerschen, hoog verhef ik dan de vaan des opstands tegen uw gezag, en verbreken zal ik uw juk, zij 't ook onder bittere tranen, dat tot in de hoogste sferen van Gods schepping de logengeest een weg zich banen kon.

‘Wat heeft Uwe Hoogheid gedaan om dat alles te verdienen?’ vraagt in Beaumarchais' *Mariage de Figaro* de barbier in zijn alleenspraak, en geen antwoord kan hij geven dan: ‘Gij gaaft u de moeite om geboren te worden,’ en niet al te groot is wel deze moeite, wen ze met

zooveel titels en eere wordt beloond. Tachtig jaren gingen voorbij sedert dit woord, van de Fransche omwenteling een der verstaanbaarste voorteekenen, voor het eerst werd gehoord, toen honderdmaal herhaald en duizendwerf toegejuicht; maar hardhoorig is het menschdom, nog heeft menigeen dat woord niet verstaan. Vooroordeel en hoogmoed zijn hardnekkige kwalen. - Neen, een onverschillige zaak is 't niet, erfgenaam te zijn van een grooten naam: heilige pligten legt die erfenis op, en een zware taak is 't, waardig den last van dien naam te torschen en eere te voegen tot de eere van een doorluchtig voorgeslacht. Maar als men aan dien naam regten ontleenen wil, dan hebben wij voor den dwaas een medelijdenden glimlach, en als men eischen bouwt op die regten, dan hebben wij ernstigen tegenstand voor den vermetele. 't Is in de orde der dingen, als een krachtige volksstam den zwakke overmannend, aan zijn hooger geestkracht het regt ontleent om dien zwakke te beheerschen; maar bodemlooze aanmatiging is het, wanneer de overwonneling sedert lang zich tot het standpunt, boven het standpunt van den overwinnaar verheven heeft, en toch de heerscher van gister heden geen burger wil zijn. Breed en diep was de klove, die van zijn lijfeigene den edelman scheidde; maar als sedert eeuwen het gezegend Nederland slechts vrijgeborenen kent, en de derde stand door ijver en geestkracht, door wetenschap en beschaving, door reinheid van beginsel en volharding de vrijheid zich waardig heeft betoond, boven menig roofridder van vroeger dagen, dan is wie nog bij uitsluiting vrijgeboren zich noemt misdadig tegen de maatschappij en tegen de ordeningen Gods daarbij. Aan een edelman verwant te zijn, 't hebbe eenige waarde, maar kan ze halen bij de waardij van den edelen man, en is hij minder dan waanzinnig, die zich groot acht, omdat zijn vaders eens groot zijn geweest? Zeker, als de erfgenaam van een grooten naam ons met de daad bewijst dat de deugd het erfdeel is van zijn geslacht, als hij zelf, fier van moed en krachtig van geest, rein van hart en vaardig ter daad, ons wijzen kan op een schare van braven, die hij zijn vaderen noemen mag, gaarne erkennen wij zijn adelbrief. Maar wanneer een getitelde nieteling, wen de verloren zoon van een edel geslacht bij zijn zwijnendraf met de grootheid van zijn voorgeslacht durft pralen, wanneer hun adel voor zijn laagheid de dekmantel moet zijn, als zijn kleinheid scherm en schut zoekt onder de takken van zijn stamboom - dan vragen wij, wat waarde een walgelijk brouwsel aan een blinkende étiquette ontleent? En mogt hij 't blozen over eigen nietigheid reeds hebben verleerd, de trotsche jonker overwege eens of 't wel zoo zeker is, dat de adelbrief van zijn voorzaat het loon was voor manmenmoed, en niet de prijs voor verraad, de kroon voor den dappere en niet de brok, den kruipenden vleijer toegesmeten. Hij vergete niet dat de consideratiën voor menigen ouden adelbrief in onze beschaafde maatschappij consideratiën voor een vonnis zouden zijn.

Wie dan op adellijk bloed zich verheffe, alle achting voor die kostelijke vloeistof in 't ligchaam van graaf en baron en andere tweehandige zoogdieren; maar een aristokratie die met tamarinde gezuiverd en bij een aderlating afgetapt wordt, is mij de allerhoogste nog niet.

Dieper moet de aristokratie zetelen, waarvoor ik mij buig, dieper dan in

huidkleur of gelaatsvorm, in aderlijk of slagaderlijk bloed. Aan den geest moet ze haar regt ontleenen. Beschaving dan? Hm, als beschaving nog iets anders is dan een glimmend fransch vernisje, als ze verder reikt dan bevallige ligchaamsbuiging en aangeleerde beleefdheidsformules, als ze bestaat in harmonische ontwikkeling der vermogens, waarbij het ruwe, hoekige en kantige afgeslepen is, dan - wil ik haar waarde niet miskennen; maar toch rest nog altijd de vraag, wélke grondstof gepolijst werd, en blijft het nog steeds een waarheid, dat een ruwe diamant bij den kenner wat vóór heeft boven 't fijnst geslepen glas.

- 'Is 't u om degelijkheid van inhoud te doen, zoekt gij de waarheid, ík heb de waarheid, erken haar regt, buig u onder haar heerschappij: Christen ben ik, positief Christen, en in den christelijken Staat eisch ik voor het Christendom het gezag, dulding hoogstens voor den Jood.'

- 'Mijn Kerk heeft de waarheid, mijn Kerk alleen.'

- 'Neen, hier, hier, waarheid en vrijheid en reinheid, híer vindt gij het kostelijk drietal bijeen: aan óns de overmagt in 't heden, aan ons de alleenheerschappij in de toekomst.'

Wij vernemen het rumoer: den hemel zij dank, dat ze niet meer dan rumoer maken kunnen. Er zijn tijden geweest, dat ze méer deden ter eere Gods, en handtastelijke bewijzen gaven, dat ze bij de magt ook den wil hadden om ze te gebruiken. Maar is de kracht gebroken, nog altijd heeft de wil dezelfde rigting. Niet waar, mijn antirevolutionaire vriend, die het oude leerstelsel wat geknot en afgerond, met een paar fransche frases opgekwikt en 't zoo voor onze *haute volée* pasklaar gemaakt hebt, eigenlijk is het toch een treurig verschijnsel, die onverschilligheid, welke zich verdraagzaamheid noemt, en uit den booze is 't, wanneer de logen gelijke vrijheid geniet als uw waarheid, dat is de waarheid; wij weten het wel, niet om uw invloed, uw gezag, uw voorregten, uw meening is het te doen, - de zaak van het geloof handhaaft gij tegen het ongeloof, de oude beproefde waarheid - altijd zoover gij ze als waarheid erkent - tegenover den tuimelgeest dezer eeuw. Gij... maar och, maak die zaak maar eens uit - maar handjes t'huis, hoor - met uw modernen tegenvoeter, die 't ontkennen nog wel zoo gemakkelijk vindt als de studie en, zelf in 't volle bezit der spiksplinternieuwe waarheid, aan al die dompers en duisterlingen gaarne het zwijgen zou opgelegd zien. Die tegenspraak kan dan ook lastig worden, en aan elk geduld komt een einde, als men de waarheid in pacht heeft.

Toch, nog dragelijk is de aristokratie van het geloof, van het halfgeloof, van het basterdgeloof, die van het bijgeloof zelfs heeft nog iets eerbiedwaardigs tegenover de tiranny van het ongeloof. Die vooruitgangschreeuwers, die schimpen op het klassieke en spotten met humaniteit, verachtend al wat niet gemeten, geteld en gewogen kan worden, die apostelen van het materialismus, wier evangelie mathesis, wier God de natuur is, terwijl ze met rijksdaalders hun hemel plaveijen, - geef het roer prijs aan hun ruwe vuist, en beschaving met wetenschap, godsdienst en zedelijkheid snellen een reddelooze schipbreuk te gemoet, weder breidt de nacht der barbaarschheid haar vale vlerken over Europa uit, het vuistregt wordt weêr het éénige regt..... maar voor die aristokratie

der duisternis, voor die overmagt der stof beware Nederland de genius der menschheid, de geest van den Menschenzoon, die het heldenwoord des geloofs en der vrijheid sprak: Wat baat het den mensch, al won hij de geheele wereld en leed schade aan zijne ziel?.....

- ‘o Hoort me dien femelaar eens! De tijden zijn voorbij, man, dat het volk voor priesters zich kromde in het stof; de nieuwe maatschappij kent haar regt en voelt haar kracht. Waag het niet, nieuwe ketenen voor haar te smeden; zij zal ze verbrijzelen om ze u in 't aangezigt te werpen.’

Ik hoor dien kreet, en ik stem er meê in, van heeler harte: vooroordeel, bekrompenheid en geestverstomping zijn de wortels der geestelijke aristokratie, huichelarij en geestelijke dood haar vrucht.

- ‘Maar de domino-kratie dan?’

Waar is dat monster? Wijs 't mij aan en ten bloede toe zal ik 't bekampen. Bestaat het nog elders dan in uw verbeelding?

Hoe, een man, door vrekkige schrielheid tot eindelooze broodzorg gedoemd, kan zoo gevaarlijk zijn? Beweert die man in den afgesleten zwarten rok, de waarheid te hebben in uitsluitend bezit? Met u belijdt hij ze te zoeken en nog lang niet gevonden te hebben. Beroemt hij zich de vertrouweling der Godheid te zijn; wil hij uw middelaar en voorspraak zijn bij den Allerhoogste; eischt hij, dat gij hem uw zonden biechten zult; dringt hij zich tusschen u en uw gade, tusschen uw kinderen en het ouderhart; stelt hij zich buiten of boven de maatschappij; heeft hij niet bemind als gij, is hij niet echtgenoot als gij; heeft hij niet als vader gezwoegd, geleden en gebeden? wat middel heeft hij om u te dwingen op aarde of u den toegang te sluiten tot den hemel? Het woord heeft hij, niets dan het vrije woord, een wapen hem nog vaak betwist, een wapen, dat hij menigmaal niet durft hanteren, een wapen, waarmede hij bij wijle zich zelven wondt. Zijt gij voor dien weerloozen spreker zoo beducht? Zijn zedelijke kracht moet dan wel bijster groot zijn of de uwe bitter klein.

En toch, meer dan een droombeeld is die domino-kratie. Nog spookt een ras van witgedaste, afgemeten, uitgestreken, opgeschroefde, nachtkaarsachtig uitgerekte of smeerbuikig gemeste protestantsche priesters, die zich een plaats aanmatigen boven de maatschappij, op orakeltoon gemeen plaatsen verkondigen, met een magtspreuk de diepzinnigste vraagstukken beslissen, en begrijpen, dat waar zij spreken, een ander zwijgen, waar zij gebieden, een ander gehoorzamen kan. Zij veroordeelen u met een diepen zucht en verwijzen u naar de hel met een ootmoedig gebed; zij twisten in brochures - en doen van de opbrengst een reisje - over leerstellingen, die zij beginselen noemen; als hun begrippen worden aangetast, heet Christus gesmaad, en ‘bedroefd’ noemen ze zich, wen ze sidderen van verbeten woede; in naam der godsdienst beunhazen ze in reactionaire politiek, en in naam van Christus doemen ze den vooruitgang als een tweeden zondeval. Onnatuurlijk in hun godsdienst, en ongodsdienstig in hun natuur, verwringen ze het Christendom tot een karrikatuur en zijn in het werkelijk leven even onhandig als onhandelbaar. Maar men zij gerust, sedert lang is dat ras aan 't uitsterven, en zoo ze nog niet geheel

verdwenen zijn, de schuld is 't van vromen, die den prediker tot priester verlagen, tot geestelijke hem doopen, zijn voorbidding vragen en in zijn roeping een gewijd handwerk zien, dat met de werkelijkheid, haar arbeiden genot niets gemeen heeft; de schuld is 't van onvromen, die, omdat hun handel en bedrijf, hun leven en bestuur den toets der strenge zedelijkheid vreest, in Nederland bestaan wat zij in geen ander beschaafd land wagen, den evangeliedienaar zijn burgerregten te ontfutselen en in naam der vrijheid hem bannen uit kringen, waarin hij voor zich een nuttige oefenschool, voor de maatschappij een vruchtbaar arbeidsveld vinden zou. De schuld is 't van vromen en onvromen, die in de godsdienst iets onpraktisch, iets zondagachtigs, iets gemanierds en onnatuurlijks zien en haar doemen tot onvruchtbaarheid of tot huichelarij. Met allen nadruk weersta men de domino-kratie, waar 't onding het hoofd nog durft opsteken; schande over den man, die heerschen wil in naam van den ootmoedigen Nazarener; maar - ook zie men toe, dat men door uitsluiting den kasten-geest niet opwekke, en voor 't minst zij men billijk, wanneer een man van eer zich onwillig toont om een paria te zijn in onze maatschappij.

Daarbij - men kon geraken onder een aristokratie, die minder hersenschimmig is en in ons Vaderland ligt spel heeft. Staatkundig is de Nederlander weinig ontwikkeld. Hij zorgt voor eigen huis en hof, voor handel en bedrijf; maar de algemeene belangen laat hij, als er maar geen oorlog of nieuwe belasting komt, aan de heeren over: die moeten 't maar weten. Zijn de uitersten inderdaad onvermijdelijk, liever blijve hij dan maar zoo als hij is, beter dan dat hij 't land helpt regeren en vergeet het zijn eigen huis te doen. Maar een kwaad is 't, die onbekendheid met, die onverschilligheid voor de algemeene belangen, een kwaad, zij 't ook het kleinste; en de straf laat niet op zich wachten. Op dit gebrek aan publiek leven, op deze traagheid van geest en bekrompenheid is de couranten-aristokratie gebouwd, die meesterlijk partij weet te trekken van de onkunde der meerderheid. Weet gij niet, wien gij kiezen moet tot vertegenwoordiger van gemeente, gewest of land, de courant zal 't u wel zeggen, zij wil wel voor u denken, voor u spreken, voor u liegen en schreeuwen, morren en schelden; maar waarlijk, zij doet het niet om Gods wil. Zij leidt uw gedachten, beheerscht uwen geest, beslist uwe keuze, maar - naar háár partijbedoeling, in háár partij-belang. Als ze u een waardigen, edelen, bekwamen onbaatzuchtigen vertegenwoordiger aanprijst, doet ge wèl, als ge u ten minste de moeite getroost van het onderzoek, of de waardige, edele, bekwame en onbaatzuchtige man misschien zijn eigen loftrompet stak of den trompetter zijn dankbaarheid toonde nog vóór de liefdedienst bewezen was. 't Is niet te ontveinzen, dat we ook wel eens warm kunnen worden en soms heel dapper strijden vóór een ontwerp of tégen een ontwerp, vóór een kandidaat of tégen een kandidaat; maar in de hitte van 't gevecht moeten we toch niet vergeten dat we maar gemeene soldaten zijn. In een paar hoofdkwartieren worden de plannen voor den veldtogt beraamd, dáár de seinen gegeven, en op die seinen klinkt links en regts het trompetgeschal. De soldaat mag dapper vechten, zijn

wonden kan hij alleen houden, maar hij moet zich niet inbeelden, dat hij voor zijn eigen zaak strijdt.

Wat de priester was in de middeleeuwen, dat is het dagblad in onze dagen. Den leiband kunnen we nog maar niet missen. Toch is er verbetering in ons lot: onder die priesters had men zeer bekrompen, heerschzuchtige, onzedelijke menschen; onze voogden zijn andere mannen, die ons regeren van Gods wege, want de dagbladschrijvers zijn in den regel juristen, en de juristen-aristokratie is de minst betwistbare, zoo wel als de minst verklaarbare. Wat hem eigenlijk het regt geeft om te heerschen, moogt gij den jurist thans evenmin vragen, als vóór een eeuw zes zeven den priester: een regtsgeleerde is een verschijnsel, waarvoor uw verstand stilstaat; hij is een wonderkind. Mijn akademie-vriend Jonkheer Ferdinand, baron van Jolinck tot de Beerecrocht althans was er een, maar hij was ook van gekruist ras, spruit van een oudadellijken stamboom, pas van frissche levenssappen voorzien door een huwelijk met een rijke koopmansdochter. Den koopmansgeest van zijn moeders geslacht herkende ik in Ferdinands soliditeit: hij studeerde lang, maar niet overmatig druk. Een jaar of vier had hij over zijn propaedeutisch gedacht en kwam toen aan de hand van een ervaren repetitor over de brug. Ruim zooveel jaren besteedde hij aan praktische studiën van de paarden- en honden-rassen, terwijl hij tegelijk zich wist te verdiepen in het onderzoek der nieuwe literatuur, met name van Alexandre Dumas en Paul de Kock. Eindelijk begon de pipa, die zijn zoon niet begreep, ongeduldig te worden. Kandidaats- en doctoraal-examen werden door een tweeden repetitor er in gestampt, een dissertatie in beelderig latijn was 't grove geld wel waard, aan wat oude beeren werden de tanden uitgebroken, en Jonkheer Ferdinand was Mr. Maar de herschepping die hij nu onderging was verbazend - voorbeeldeloos, zou 'k zeggen, als men in ons vaderland de voorbeelden niet bij dozijnen kon tellen. Plotseling had de jongen van àlles verstand: binnen enkele jaren was hij regter en besliste over der burgeren eigendom en eer, vrijheid en regt. Hij werd lid van den gemeenteraad, en geen vraagstuk, dat hij niet tot klaarheid bragt. Veelzijdiger talent hebt ge nooit ontmoet; van gasfabriek en gemeente-reiniging, van medische politie en belastingstelsel had hij verstand; handel en nijverheid wist hij in evenwigt te houden. Als curator van het gymnasium was hij plotseling een specialiteit in 't Grieksch, Cobet ten spijt, geworden. Als president van de schoolcommissie was hij de vraagbaak in zaken van lager onderwijs. De bouwkunst had hij in een oogenblik onder de knie, toen hij als president-kerkvoogd de plannen voor een nieuwe kerk beoordeelen moest. In polderzaken werd de jeugdige dijkgraaf dra een erkende autoriteit - en zoo rijpte hij om in de volksvertegenwoordiging over de hoogste belangen des lands een beslissende stem uit te brengen, ministeriën te scheppen of kabinetten te ondermijnen. Maar 't moet ook gezegd worden, hij was een vlugge kop, van zelfvertrouwen niet misdeeld: met een zekere gemakkelijkheid wist hij over de meest ingewikkelde zaken heen te praten, zóólang, tot hij eindelijk zelf meende dat hij ze begreep; voor alle mogelijke stof kon hij den vorm van

een reglement vinden, en al ligt vermoedde men dan, dat hij den inhoud ook wel meester zou zijn. Inderdaad wist hij er dan ook wel eens iets van: als er een brandende kwestie was, gaf hij zich soms de moeite om een boek er over te doorbladeren; wat hij heden geleerd had durfde hij morgen onderwijzen, en daar hij er toch altijd meer van wist dan de anderen, die er niets over gelezen hadden, voerde hij in elk collegie een onbetwiste heerschappij, gesteund door de overtuiging, dat juristen nu eenmaal bestemd zijn om de wereld te regeren. Zoo stijgt hij al hooger en hooger. Bij de laatste benoeming van staatsraden in buitengewone dienst moet hij alleen voorbijgegaan zijn, omdat er maar 13 vacaturen waren en hij toevallig de 14de kandidaat was. Anders - hij had alle aanspraak op die onderscheiding: met hart en ziel, met hoofd en pen althans, heeft hij sedert lang zich verkocht en geleverd aan een van onze politieke partijen, natuurlijk aan die de beste vooruitzigten had: hij is niet dwaas genoeg om de ondergaande zon te aanbidden. En de partijhoofden maken in Nederland een magtige aristokratie uit: wees vóór mij of tégen mij, is hun eisch; zijt gij vóór mij, ik verhef u; verklaart gij u tégen mij, ik zal u vertreden. De waarheidsvriend zoekt het goede bij elke partij, de zelfstandige man verkoopt zijn overtuiging niet, de ware staatsman verwacht geen heil van het drijven eeniger theorie; maar de menigte is behoudend of liberaal - en laat als een kudde schapen door partijhoofden zich leiden en scheren. Dat is een aristokratie, waartegen Nederland wake!.....

Neen, ik vergeet u niet, breede rij van verstandsaristokraten, die daar heentrekt voor mijn verbeelding. Ik weet wel, dat gij maar iets minder dan alwetend zijt, toekomstige directeurs en leeraren van onze hoogere burgerscholen, en ik weet ook, dat gij ons in elken jongen een nieuwe editie zult geven van het *Conversations-lexicon.* Ik ken u, geleerde boekenmaker, die uw bestemming bereikt acht, wanneer gij een paar snelpersen dagwerk geeft: haast streeft ge onze duitsche stamverwanten op zij, die er den slag van hebben om het bewijs te leveren, dat de wereldgeschiedenis juist dien loop moest nemen om, als het resultaat van de ontwikkeling der eeuwen, hun boek voort te brengen, zoodat men zich haast afvraagt, waarom de wereld zich zelve maar niet opruimt, nu het laatste vel is afgedrukt. Ik ken u, mannen van den scherpen zwaarde der kritiek, die uw ontleedmes oefent op 't levende ligchaam van den krimpenden auteur, en het toppunt uwer wenschen hebt bereikt, wanneer gij lillende lijken rondom u ziet opgestapeld en al wie nog leeft met siddering voor u hebt vervuld. Ik volgde uw gangen, helden der reclame, die in de couranten uw eigen boek aankondigt, uw vrienden een gunstige recensie afperst, en zelf een armen Duitscher opschommelt om door een vertaling u den schijn te geven van een Europesche vermaardheid. Ik ga voor u uit den weg, stelsel-aristokraten, die aan de wetenschappelijke behandeling der ziekte den armen zieke opoffert en zonder wroeging een mensch in 't graf helpt, als ge over 't interessante geval een mooije verhandeling schrijven kunt.

Maar ik kan mij niet met u ophouden. Een geheim brandt mij op de lippen, ik moet het mijn geduldigen lezer nog toevertrouwen voor wij scheiden.

Ik heb een groot plan. Ik wil minister worden: van buitenlandsche zaken niet, dat kan iedereen behalve wie 't geleerd heeft; maar van binnenlandsche. Tot dit departement behooren ook de zaken van adel, meen ik, en als ze er niet toe behooren, zal ik ze er toe brengen. Die portefeuille wordt nooit overladen. En als ik minister ben, dan zal ik, zonder beloften hier, zonder zijdelingsche bedreiging daar, zonder eenige politieke kunstgreep, door overtuiging alleen, van 't volk een vertegenwoordiging krijgen, voorbeeldig, dat zult ge eens zien. Niemand zal zijn district alleen, Limburgers zelfs zullen geheel het volk vertegenwoordigen; geen lid zal anders stemmen dan hij gesproken heeft, en niemand zal zoo of anders spreken of stemmen omdat hij behoudend is of liberaal, protestant of katholijk, antirevolutionair of constitutioneel, omdat hij hier geen spoorweg krijgen kan of daar een station hoopt te verwerven; niemand zal voor zijn neef een ontvangerspostje of voor zijn zwager een kantonregtersplaats vragen. Kamers zullen 't zijn - precies zoo als nu onze eerste en tweede kamer, maar toch geheel anders.

En aan die kamers zal ik een wetsontwerp voordragen, waarmeê ik mij een duurzame plaats in de geschiedenis des vaderlands hoop te verzekeren. Geheel en al is 't mij nog niet helder, maar enkele hoofddenkbeelden kan ik u wel toevertrouwen.

Elk inwoner van Nederland of zijn Overzeesche bezittingen is van adel en heeft daarom het regt om ongetiteld te blijven. Verwaarloosden en misdadigers worden als telgen van een vervallen adellijk geslacht op staatskosten opgevoed, totdat ze hun stand waardig kunnen ophouden.

In den hoogen adelstand worden verheven alle mannen en vrouwen boven de 30 jaren, die minder gesproken hebben dan gedaan, en wier daden getuigen van een alzijdig ontwikkelden geest. De bewijzen zullen derhalve voorhanden moeten zijn van rijpe verstandsontwikkeling, juist oordeel, rijke, maar vooral degelijke kennis, krachtigen wil, juist en fijn gevoel, praktische vaardigheid, bovenal van even reine als onbekrompen menschenliefde. Blijkt de laatste krachtig ontwikkeld, dan kunnen twee derde van de eerste des noods gemist worden.

Wie den hoogen adel zich waardig keurt heeft alle aanspraak er op verloren.

De hooge adel geeft den toon in kunst en wetenschap, en heeft uitsluitend regt op alle staatsambten, die onbezoldigd zijn. Hij behoort onbepaalde gehoorzaamheid te eischen van den lagen adel, en die gehoorzaamheid af te dwingen door redelijke overtuiging, opwekking van edele gezindheid, aantrekkend voorbeeld, alles bezield door de almagt der liefde.

De hooge adel is niet erfelijk, maar het verst gedreven nepotismus is heilige burgerpligt: elk edelman moet zijn gansche geslacht niet alleen, maar zijn dienstboden ook, zijn vijanden zelfs krachtig voorthelpen in de rigting van zijn geest.

De hooge adel onderhoudt zich van de vruchten van eigen arbeid met hoofd of handen.

Een derde van zijn inkomsten besteedt hij voor de opvoeding van den lageren adel. Hij heeft het voorregt, een ander derde af te zonderen tot bevordering van zedelijkheid, wetenschap en kunst.

Bij den dood van een edelman treurt

niemand, omdat zijn rust welverdiend is en honderden bevoegd zijn om zijne plaats in te nemen.

Op zijn grafzerk worden de woorden gebeiteld:

EEN ARISTOKRAAT BIJ DE GRATIE GODS.

HIJ HEERSCHTE DOOR DIENENDE LIEFDE.

Zoodra mijn wetsontwerp is aangenomen, treed ik af, zonder pensioen, en ga mij dan beijveren - maar zonder veel hoop op een gunstigen uitslag - om in den hoogen adelstand opgenomen te worden.

J.P. DE KEUSER.

Spaansche vlieg voor ons theologisch publiek.

Als een geschikte afleiding in den heeten theologischen en kerkelijken strijd, die in de laatste weken onze Hervormde gemeenten weder in rep en roer heeft gebragt, wensch ik een enkel woord te spreken, dat zoo ik meen wel zoo nuttig is. Alle kwestiën van onverdraagzaamheid, onverschilligheid, partijdigheid, brieven aan Japannezen, edele en onedele verontwaardiging, persoonlijke achting en minachting, verwonderde en niet verwonderde menschen daargelaten, kwestiën, die een eilandbewoner met kalmte kan beschouwen, waag ik het alle vromen, waar zij ook te vinden zijn, onder orthodoxen, modernen of (om den tusschenterm niet te vergeten) liberalen te wijzen op zaken, die van heel wat meer gewigt zijn en beter geschikt, om het leelijke spook der onverdraagzaamheid in zijn eeuwenoud graf terug te jagen, dan alle bewijsvoering en wederlegging. Zamen*werking* wordt in onze dagen wel meer en meer bezwaarlijk, de liefelijke eendragt van het Zendelinggenootschap is sints lang verstoord, zelfs de Gustaaf-Adolf-vereeniging biedt geen rust meer voor het hol van den voet en de duif des vredes zoekt vergeefs naar een olijftak, om dien in triomf naar de ark terug te brengen. En toch ware zij zoo wenschelijk!

Welnu: wij laten deze verhevene gedachten varen om naar nederiger beelden te zoeken, die de dagelijksche omgeving van een dorpspredikant als van zelf aan de hand doet. Die een wild jong paard en een ouden bles te zamen wil doen werken, kan niet beter doen, dan ze beide voor de ploeg te spannen, om er de zware klei meê te scheuren, niet maar voor de gewone zaaijing, maar veeleer voor de braak, een voet diep in den grond. Zulk een werk nu valt er nog te doen. Daar ligt op dit oogenblik nog een veld open, dat ter dege noodig heeft te worden beploegd, en waartoe uitnemende krachten en kalm bezadigd overleg worden vereischt, zal het eenmaal welige vruchten dragen. Ik houd mij bovendien verzekerd, dat geen der genoemde rigtingen bezwaar zal hebben op het punt door mij aanbevolen zamen te arbeiden, al moesten daartoe ook vergaderingen worden gehouden, die zonder gebed aanvingen,

want gaan de denkbeelden, die ik wensch te ontwikkelen door, dan zie ik in mijne verbeelding reeds militairen en R.C. geestelijken, dokters en predikanten tot een werk der liefde vereenigd, dat niet ongedaan mag blijven en een schoone toekomst belooft.

Ik heb het oog op de brochure van Dr. Basting: 'Eene roepstem tot mijn vaderland: de hulpmaatschappijen tot verzorging van zieken en gekwetsten aanbevolen'*), waarin hij ons het oog doet vestigen op de dringende behoefte, om de uitnemende pogingen te ondersteunen van de Geneefsche maatschappij tot bereiking van bovengenoemd doel.

Na de indrukwekkende woorden van Henry Durant in diens werkje: *Solferino*, *de stem der menschheid op het slagveld*, waaruit de Geneefsche vereeniging als het ware geboren is, vertaald te hebben, koestert Dr. Basting de hoop, dat ook ons land zich deze belangrijke zaak zal aantrekken, en maakt ons bekend met de aanvankelijke resultaten, die de *conference internationale* van 26-30 October te Genève gehad heeft. In kalme maar daarom des te dringender woorden wekt de schrijver ons op, dit voorbeeld te volgen, en een werk te verrigten, dat niet alleen in tijden van oorlog, maar ook in dagen van vrede zijn uitnemend nut kan hebben n.l. om aan de zorg voor gekwetsten en zieken krachtiger de hand te slaan.

Hoewel ten volle erkennende, dat de roepstem van Dr. Basting, op zich zelve beschouwd, geene aanprijzing behoeft, althans de mijne niet, voeg ik toch gaarne mijne stem bij de zijne, vooreerst om den schrijver te toonen, dat zijne woorden niet zonder weerklank blijven, en verder omdat vele stemmen te zamen een krachtig geluid vormen. Laat onze literatuur, die in eenige weken tijds brochures heeft doen regenen en de letters vermenigvuldigd talloos en onvruchtbaar als zand aan den oever der zee, hieraan eens hare krachten beproeven; laat zij in het vervolg, in stede van op alles wat er plaats heeft en uitkomt te reflecteren, liever de kunst beoefenen van, wat onze huismoeders noemen: in zijn eigen sop laten gaar koken; laat zij ons theologisch publiek, oververzadigd van oppervlakkig behandelde dogma's, slecht toebereide spijzen, liever met het levende brood der liefde vervullen, en wij zullen in ons vaderland eene maatschappij zien geboren worden, die van veelbeteekenenden invloed kan worden voor ons niet alleen, maar (in verband met andere) ook voor geheel Europa. Werden op dit punt de brochures menigvuldig, zij zouden meer zaad nalaten dan dezulken, die men over een jaar op iedere verkooping in pakket zal zien van de hand doen voor een kwartje, om weldra in een op te rigten Museum voor het nageslacht bewaard te blijven, als monumenten van den hoogst fatsoenlijken haat, de humane onbeleefdheid en de minachtende onderscheiding, waarmede wij elkander behandelden.

Dat de zaak die Dr. Basting ons onder de aandacht brengt, inderdaad zulk een belangstelling verdient, dat is het juist wat ik in deze bladzijden tracht aan te toonen. Indien ik op zijne roepstem ééne aanmerking mogt maken, het zou deze wezen: dat de toon, waarin die geschreven is, nog veel te bescheiden mag heeten, en hij met alle regt

*) 's Gravenhage, bij M.J. Visser, prijs *f* 0.10. Men leze verder het boekske, waaruit ik slechts de voornaamste punten aanhaal.

meerdere ingenomenheid met zijne plannen mogt eischen. Het geldt hier geene maatschappij, gelijk ieder andere, maar eene die mijns inziens veel uitgebreider invloed kan hebben, dan zelfs het Geneefsche comité zich bij hare oprigting kon voorstellen. Eene maatschappij tot ondersteuning van zieken en gekwetsten heeft op zich zelve genomen zeker alle aanspraak op onze deelneming, maar zij heeft dit niet meer dan ieder andere tot verpleging van behoeftigen of lijdenden. De koloniën van weldadigheid, de philanthropische inrigtingen tot wering van het pauperisme of tot redding van verlorenen staan in dit opzigt met haar gelijk, en arbeiden ieder in haren kring en op hare eigenaardige wijze aan dezelfde taak: ellende te voorkomen of te genezen. Doch in deze maatschappij is, mijns inziens, de kiem gelegd van iets hoogers, waardoor zij zich van alle andere onderscheidt. Om maar niet lang met de uiting van mijn gedachte te dralen, ik geloof, dat in eene maatschappij als de Geneefsche zijdelings de strekking ligt om den oorlog, de gruwelijkste van alle rampen dezer wereld, op te heffen, onmogelijk te maken.

Men lagche niet, en noeme dit geen dwaas ideaal. Liever wege men de argumenten, die zich daarvoor laten bijbrengen.

Indien ik naar eene vergelijking zoek met andere maatschappijen, aanstonds komt mij de maatschappij tot wering van de slavernij voor den geest. In ons land heeft die maatschappij haar schoonsten dag beleefd, n.l. den dag dat zij haar laatste vergadering kon vieren, omdat zij onnoodig was geworden. De slavernij heeft opgehouden te bestaan, wel niet uitsluitend als gevolg van de werkzaamheden dier maatschappij, maar zeker toch door den overweldigenden invloed der publieke opinie, die door haar ook was bewerkt, en waaruit zij zelve was voortgesproten. In onze dagen is er slechts ééne magt in de wereld, die alles beheerscht, waarvoor zelfs een Napoleon bukken moet: de publieke opinie. Deze te leiden, te vormen, te bewerken, te travailleren is de roeping van ieder, die zich een betere toekomst droomt. Door haar alleen zijn de koningen magtig en heerschen de geweldigen der aarde. Haar woord heeft de muren van menig Jericho doen vallen en overwinningen behaald, waarbij Waterloo en Solferino niets zijn. Welaan: honderd klagten worden in onze dagen over de diplomatie aangeheven. Zij is de zondebok, die alle ongeregtigheden moet dragen en op haren rug voelt neêrkomen al de grieven van Europa. Is het teregt? Ik geloof het niet. De diplomatie zal op het punt van den oorlog altijd onvruchtbaar blijven, zoolang zij niet gerugsteund is door een publieke opinie, zoo stevig, dat geen regering iets tegen haar vermag. En hoe wil men die publieke opinie bewerken, anders dan door de gruwelen van den oorlog in het licht te stellen? En hoe zullen die gruwelen in het licht worden gesteld, anders dan door ze voortdurend onder de oogen van het publiek te brengen? En hoe zullen ze onder de oogen van het publiek komen, anders dan door eene maatschappij, die zich bij uitstek hiermede bezig houdt? Gelijk in het mechanische en wetenschappelijke, is ook op zedelijk gebied verdeeling van den arbeid een eerst en dringend vereischte. Nevens de velerlei bestaande maatschappijen, moet er ook eene ver-

eeniging zijn van mannen, die in hare vanen de leus voert: *afschaffing van den oorlog.*

Tot nu toe was deze taak verwaarloosd. Wij werden verzadigd met voorstellingen van zegepraal op zegepraal, en voor de glorie der slagvelden werd de ellende die men er leed voorbij gezien. Op de scholen werden wij van der jeugd aan in het heilig geloof opgevoed, dat er in den oorlog slechts eene goede zijde bestond, de schaduwzijde werd wel niet zorgvuldig verborgen, maar eenvoudig geïgnoreerd. Geen onderwijzer scheen het ooit noodig te vinden, als de geschiedenis der wereld werd behandeld, eenige gedachte van medelijden op te wekken in de harten van zijn scholieren, voor de ongelukkigen die om eens anders hoogmoed te voldoen, moesten lijden en sterven. Wij werden van jongsaf er aan gewend om den oorlog te stellen buiten het gebied van menschelijk lijden. Voor de vleugels van een vlieg werd ons deugdelijk geleerd respect te hebben, maar wij lazen zonder eenige aandoening de ontzettende cijfers van gesneuvelden of gekwetsten, die deze of gene held op één dag had doen vallen. Alva's wreedheden werden breed uitgemeten en de gruwelen der geloofsvervolging, die althans uit een verhevener beginsel voortsproten, werden ons met sterke kleuren gemaald, maar wie leerde ons ooit de mishandelingen betreuren, door den oorlog veroorzaakt, het schandelijk gevolg der laagste passies misschien? Zou art. 23 van de Schoolwet en het mysterieuse woord *christelijke deugden* ook in dit opzigt met meer vrucht kunnen worden uitgebreid, dan in het van buiten leeren van den Catechismus, en ware het misschien ook wel zoo goed het opkomend geslacht medelijden te leeren, in plaats van het behagen te doen vinden in verhalen als van de 12000 mannen, vrouwen en kinderen te Aï, die op éénen dag volgens Jehovah's bevel werden omgebragt?

Deze tijden moeten voorbijgaan. Door den invloed van mannen, die bepaald hun werk daarvan maken, om den oorlog in zijn *ware* gedaante te doen zien, die met ons het slagveld bezoeken wanneer de wolken van kruiddamp en stof zijn weggedreven, moet langzamerhand een geslacht opstaan, dat zich schaamt in het leed van anderen te juichen en Te Deums te zingen voor bebloede aangezigten, verscheurde ledematen, mannen verminkt in den bloei van hun leven. Wij moeten leeren gevoelen, dat het een gruwel is te rooven, te moorden, te plunderen, dat een wond een wond blijft hetzij ik die ontvang door de kogels van Armstrong of door het stilet van een moordenaar, dat typhus typhus blijft, hetzij opgedaan in de moerassige legertent, of in mijne woning waar ik van liefde omringd word, ja dat juist dan de ellende zich afzigtelijkst vertoont, waar zij opeengehoopt alle spoedige hulp onmogelijk maakt.

Dit *moet* geschieden. Er is haast bij. Dr. Basting verzekert ons, ook op grond van *veler* getuigenis op de internationale conferentie te Genève uitgesproken, dat bij de tegenwoordige verbetering der oorlogswerktuigen alle regeringen in de onmogelijkheid verkeeren, om voldoende te zorgen voor de verpleging van gekwetsten en kranken. Is dat zoo, dan wordt het meer dan tijd, een krachtige stem tegen den oorlog te verheffen. Die verbeteringen in de middelen tot vernieling zullen voorloopig nog niet stilstaan, iedere dag brengt nieuwe uitvindingen op dit gebied. Moet dan ten langen leste de

ellende zoo groot worden, dat er geen redden meer mogelijk is, of zullen wij tegen deze kanonnen met hun donderende stem, de kracht zetten der menschelijke liefde, die het ten slotte toch moet winnen? Maar zal dit doel bereikt worden? Zal de publieke opinie zich zoo laten leiden? Mengen zich niet in alle politieke kwesties hartstogten, die niemand kan bedwingen en die altijd de stem der liefde verdooven zullen?

Ik maak mij geen illusiën. Wij vangen een werk aan, waarvan niemand in dit huidig geslacht de vruchten zal aanschouwen, welligt zullen er eeuwen noodig zijn, om dit doel te bereiken, maar dit neemt niet weg dat, zal ooit de oorlog verdwijnen, dit niet anders kan geschieden dan door de magt der publieke opinie, die zich daar stellig tegen verklaart, en aangezien die publieke opinie een stroom is die gedurig van bedding verandert, zie ik niet in waarom zij ook in deze niet van lieverlede zou kunnen worden geleid. Er is nog niets gedaan op dit punt, wij moeten onze opvoeding nog beginnen, hoe zouden wij dan met bezwaren aankomen die de ervaring ons nog niet aan de hand heeft gedaan? Springt het trouwens niet van zelf in het oog, dat hoe meer er gearbeid wordt om gekwetsten te heelen, des te meer de dwaasheid duidelijk zal worden, om op het eene oogenblik menschen te vernielen gelijk een Moloch en over een half uur hen met de liefderijkste zorg te behandelen als een moeder haar kind. Verbeeldt u een koning met zijn diplomaten, zijn volksvertegenwoordiging, zijn generaals en zijn leger, allen lid van eene maatschappij tot ondersteuning van gekwetsten, zullen zij de zedelijke inconsequentie niet gevoelen, die er in gelegen is: te slaan en te heelen, te verderven en te behouden? Kan die morele inconsequentie op den duur blijven bestaan? Is *zulk* een dualisme houdbaar, jaren, eeuwen achtereen? Onmogelijk.

Zulk een dualisme nu, zulk een zedelijke inconsequentie op te wekken, ligt in het doel van de Geneefsche vereeniging, al spreekt zij dat niet uit.

Er is meer dan dat. Men heeft veel gehoopt van de toeneming der internationale belangen tot opheffing van den oorlog.

Iedere oorlogvoerende mogendheid, meende men, benadeelde zich zelve het meest. De tijden zijn voorbij, dat men met vrucht een ander kan treffen en zelf ongedeerd blijven. De spoorwegen zijn de grootste vredestichters, want zij verbroederen de volken. Zelfs hebben opgewonden Engelschen, monomaan in hetgeen zij eenmaal aannemen, in allen ernst den voorslag willen doen: den oorlog kortweg af te schaffen, althans contracten te sluiten, waarbij iedere mogendheid zich verbond haar leger tot een minimum te reduceren! Dit alles baat weinig, de ondervinding heeft reeds genoeg geleerd, dat de internationale belangen en de vredestichtende spoorwegen niet bij magte zijn om den oorlog te beletten, en wel om de eenvoudige reden, dat de publieke opinie zich nooit krachtig tegen den oorlog heeft doen hooren. Een regering die den strijd aanbindt, behoeft in onze dagen nog niet te vreezen van impopulair te worden - zelfs grijpt menige regering haar aan, om zich weêr de populariteit te verwerven, Pruissen b.v. Ik wil niet voorbijzien, dat het toenemend volkerenverkeer een groote steun kan wezen voor het doel van zulk eene maatschappij,

maar ten hoogste een steun, nooit de eerste kracht. Welk land lijdt meer nadeel bij den oorlog dan de Noord-Amerikaansche Unie, en welk land voert den strijd hardnekkiger? Alleen dan, wanneer de aandacht op de gruwelen van den oorlog gevestigd is, wanneer de publieke onzedelijkheid op dit punt is uitgeroeid even goed als die verdwenen is ten aanzien van geloofsvervolging, kan de algemeene moraliteit den oorlog overwinnen.

De voornaamste vraag is echter, of Nederland zich bij deze beweging zal aansluiten en van wie die zal uitgaan. De jaren van vrede, waarin wij verkeerd hebben, de kleine omvang van ons land, de rust die Europa ons voor als nog heeft vergund, alles werkt zamen, om ons de dringende behoefte aan zulke pogingen misschien minder levendig te doen gevoelen. Wij zijn te weinig kosmopolitisch om veel belang te stellen in algemeene beginselen, die de wereld kunnen beheerschen, het gebroken been van onzen buurman interesseert ons ruim zooveel als de duizenden in Mexico gesneuveld, onze huiselijke oneenigheden van politieken of theologischen aard maken wel zoo zeer de hoofden warm als de ernstige vragen, die misschien over volkeren zullen beslissen. Op dit oogenblik echter hebben de politieke omstandigheden den oorlog als het ware ons onder de oogen geplaatst. De Düppeler schansen zijn in ieders mond, en het volkje der Denen, klein als wij onder de duizenden van Europa, heeft onze volle sympathie. Nu is het ijzer heet, nu moet het gesmeed worden, eer de belangstelling verflaauwt, eer de echo van het Pruissisch kanon wegsterft en misschien langen tijd achtereen de oorlog zijn donder alleen in de verte doet hooren. In Denemarken bovendien hooren wij het treurig voorspel van het lot dat voortaan de kleine volken wacht, en wat schiet ons dus over, dan in Europa, tegen welks kanonnen wij niet zijn opgewassen, de stem van medelijden te doen hooren, die kracht heeft ook al komt zij van de minderheid, daar zij haar invloed niet met getallen becijfert.

Alleenlijk: zulk een maatschappij ga van particulieren uit, niet van de regering. De regering ondersteune haar zooveel mogelijk, zij kan dien steun zonder twijfel verkrijgen en heeft dien van noode, maar zij vinde hare kracht in zedelijke beginselen, en de regering kan als zoodanig geen zedelijk beginsel vertegenwoordigen, dan dat van regt, althans geen zedelijke kracht uitoefenen. Indien het mogelijk ware door verspreiding van boeken als Durant's *Solferino,* door de aandacht van onderwijzers voortdurend op dit punt levendig te houden, de volksstemming langzamerhand in een bepaalde rigting te leiden, en hierin zich aan te sluiten aan gelijksoortige pogingen in het buitenland, dan zou de uitwerking daarvan niet achterblijven.

Of zijn deze beschouwingen te kosmopolitisch, slaan wij den blik niet zoo ver rondom ons, niet zoo ver vooruit om de Europesche belangen en de toekomst van het nageslacht te behartigen? Welnu, Dr. Basting wijst ons nog op een andere zaak, die daarmede in verband staat. In dagen van vrede, behoorde, volgens zijn oordeel, zulk een maatschappij zich bezig te houden met de ziekenverpleging in ons land te behartigen, aangezien de hygiënische hulp overal, maar vooral op het platte land veel te wenschen overlaat. Met het laatste

stem ik volkomen in. Wanneer men dagelijks voor oogen ziet de ongeloofelijk onhandige wijze, waarop ons volk met zieken omspringt, dan kan men niet anders wenschen dan dat in dezen toestand verandering kome. Kinderen, worstelende met een hevige benaauwdheid in een kamer, zorgvuldig digt gehouden om de schadelijke togt te beletten! arme zielen op hun krankbed geholpen door de hardhandige zorgen van een of ander bedeelde, die men tot dit werk gemakkelijk kan gebruiken, of door een kind, te min om behoorlijk een kussen op te schudden; typhus-lijders in een bedstede met gordijnen en deuren als 't ware achter grendel en slot gehouden, om hun rust te gunnen; stervenden, wier laatste oogenblikken vergald worden door een walmende lamp op de bedsteêplank neêrgezet, regt tegenover den zieke, opdat hij in alle staatsie zou sterven, ten aanschouwe van een kring van 20 bezoekers (zoo niet meer), in een klein vertrek opeengehoopt, die met pijpen in den mond den laatsten ademtogt afwachten, - dat alles zijn geen zeldzaamheden, neen, het is, in mijn kring althans, de *gewone* manier van doen, en hoeveel zal nog een deskundige ontdekken, als zulke dingen reeds ieder fatsoenlijk man in het oog springen. Juist het platte land lijdt het meest aan deze gebreken, hier zijn geen gasthuizen, waar andere wegen worden ingeslagen, hier durft men naauwelijks de vooroordeelen aantasten omdat er geen ziekenoppassers zijn, die betere hulp konden verleenen. En indien men zich nu gelieft te herinneren, dat meer dan de helft der bevolking (twee derde misschien) in kleine steden of dorpen wordt gevonden, die de oneindig betere behandeling van gasthuizen en soeurs de charité missen, dan behoeft men inderdaad niet te vragen of er ook in deze verandering noodig is. Rondom ons gaat menigeen ten grave, die welligt door beter behandeling ware te redden geweest. Rondom ons, indien men een oogenblik de stadspoorten uitgaat, worden gebreken gevonden van de grofste soort, die dringend wegruiming eischen. Rondom ons is een magt van dwaze vooroordeelen, die door velerlei middelen zouden kunnen worden weggeruimd, wanneer men ernstig daarop de aandacht vestigde.

Doch genoeg, wie de algemeene groote belangen der wereld niet aangaan, hij moge voor deze althans een open oor en hart hebben.

Wenschelijk ware het intusschen wanneer het voornaamste doel niet vergeten werd, en indien dan de moderne theologie, die zoo ‘zuinig kan leven’, haar spaarpot eens open doet, de goed geefsche orthodox nog een penningske over heeft en de liberaal zijn vredelievenden geest wil toonen; indien zich meer stemmen bij deze voegen, laten zich welligt spoedig middelen beramen, om een werk tot stand te brengen, waarvan de uitkomst zijn kan, de vervulling der profetie: men zal de zwaarden tot sikkelen slaan.

Heinenoord.

H. PIERSON.

Suum cuique.

IV.
Verwarde gewetens.

Weder regent het vlugschriften: een kerkelijke twist, en de Kerk twist gaarne op de markt. In een Hervormde Gemeente, behoudend uit overtuiging en op andere gronden, is de moderniteit, angstvallig buitengesloten, eensklaps uitgebroken. Twee predikanten heffen de banier der moderne rigting hoog op, een treedt als haar kampvechter te voorschijn, nu niet voor 't eerst, zegt hij, maar nu met open vizier, luide aangekondigd. In de vergadering der gemeente, van den kansel worden de godsdienstgeschillen opzettelijk behandeld. Zeker heeft dit zijn bedenkelijke zijde: de vraag dringt zich op, of de Evangeliedienaar, in plaats van het godsdienstig leven te ontwikkelen in de rigting, welke hem de meest ware voorkomt, met de middelen, die hij de meest geschikte acht, die rigting zelve in haar grondslagen en strekking moet ontwikkelen, opzettelijk, breed, bij herhaling; de vraag, of hij een reeks verhandelingen over de botanie mag houden in plaats van de gemeente te voeden met de vrucht van den levensboom. Welligt is de vrees niet ongegrond, dat de kansel zoo tot een worstelperk wordt, waarin een kampioen zich-zelf den prijs toekent. Wie alzoo optreedt, hij zij voor 't minst bedacht op het gevaar van eenzijdigheid, hij wake, dat hij zijn rigting niet als de éénig ware voorstelle en het christelijk leven voorbij zie, dat aan geenerlei rigting ontbreekt. Zeker heeft hij bedacht, dat de tegenstand wordt opgewekt, en de nederlaag, mogt hij bezwijken, door zijn eigen geestverwanten, en niet zonder alle regt, hem alleen zal gelaten worden. Wie, zal men hem toeroepen, wijdde u tot den woordvoerder der moderne theologie?

Krachtig verzet heeft die prediking reeds gevonden.

De Haagsche ouderlingen beginnen hun bediening ernstig op te vatten. In afwachting, dat ze straks ‘die haer onstigtelick dragen’ zullen gaan vermanen, zien wij ze reeds gewapend tegen de ‘vreemde leer.’ En reeds terstond openbaart zich het droevig gevolg van het theologiseren der predikanten: de ouderlingen theologiseren meê. Zij beroepen zich op een wetsartikel, waarin als grondbeginsel der Christelijke, inzonderheid der Hervormde Kerk, aangewezen is, ‘dat men van ganscher harte aanneemt en opregtelijk gelooft dat Gods Heilig Woord is vervat in de boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds,’ terwijl ze daarna hun meening uiten, dat de moderne theologie geen eigenlijk gezag aan die boeken toekent, en boeken die wonderverhalen behelzen, Gods woord niet kunnen bevatten voor hen, die wonderen ontkennen. Der ouderlingen logica houdt nog geen gelijken tred met hun ijver.

Maar hun ijver deelt zich meê. De kerkeraad voelt zich in gemoede bezwaard.

De kerkeraad is geroepen de leer, de leer der Hervormde Kerk te handhaven.

's Kerkeraads geweten dringt hem er toe.

Dat geweten is ontwaakt.

't Had anders een gerusten slaap.

De praedestinatie, zenuw der kerkleer, werd ontkend. Het geweten sluimerde.

Het pelagianisme werd verkondigd. Het geweten sliep.

Het arminianisme spookte. Het geweten bleef slapen.

Het arianisme regeerde. Het geweten sliep maar door.

Maar de moderniteit verheft haar stem, en het geweten ontwaakt. Alleen is 't nog wat slaapdronken en tast in den blinde rond.

De Hervormde kerkleer liep geen gevaar, zoo lang men zich hield aan Ds. A. of B. Maar nu Ds. C. zich niet houdt aan de leer van Ds. A. en B., nu ontwaakt plotseling het geweten van Ds. A. en B., en in plegtige vergadering met de theologiserende ouderlingen, vragen Ds. A. en B. hoog ernstig aan de Synode: wat moeten wij toch doen om ons geweten gerust te stellen, nu Ds. C. het niet meer eens is met Ds. A. en B.; hoe moet de kerkleer gehandhaafd worden, nu Ds. C. niet meer met ons pelagiaansch of ariaansch wil zijn, maar modern verkiest te worden?

Ds. Gunning vraagt het niet aan de Synode. Hij heeft een andere vraag, een vraag aan Ds. A. en B. met de theologiserende ouderlingen. 'Waartoe verwonderd,' vraagt hij met ernst. 'Want het is *onwaar*, dat deze dwaling welke thans besproken wordt, onder ons als het ware plotseling en bij een of twee voorgangers zou opduiken. Vele anderen.... hebben dat *beginsel* sinds lang gedeeld. Er is eene behoudende half-rechtzinnige richting, welke, hoe ook in denkbeelden van de moderne theologie verschillend, hoe ook tot geheel andere slotsommen komende, evenwel dat *beginsel* met haar gemeen heeft..... Ik moet opkomen tegen de onbillijkheid waarmede men een of twee personen onder ons, gelijk zoo dikwerf elders, met partijdigheid uitmonstert als uitsluitend dat beginsel vertegenwoordigende. Dit toch verwart de gewetens.....'

Ds. Gunning zag gaarne, dat de gewetens van Ds. A. en B. onverwarde gewetens waren, die tegen Ds. A. en B. zelven getuigden.

Ds. Gunning kan het Dr. Zaalberg wel vergeven, dat hij niet eenstemmig is met Ds. A. en B.; maar hij vergeeft het den modernen Dr. niet, dat hij in strijd verkeert met het beginsel der Hervormde Kerk.

En dat beginsel?

Is een belijdenis.

Een beginsel een belijdenis?

Waarom niet?

En welk een belijdenis dan? Toch die van *de Gereformeerde Kercken in Nederlant*, *overgesien in de Synode Nationael*, *laetst gehouden tot Dordrecht in de jaren* 1618 *en* 1619. *Inhoudende de Hoofdsomme der Leere van Godt*, *ende der eeuwiger saligheyt der zielen.* Laat ons zien, wie is volgens deze belijdenis een lid der ware Kerk? 'Die kan men kennen uyt de merckteeckenen der Christenen: te weten, uyt het geloove, ende wanneer sy aengenomen hebbende den eeuwigen Saligmaker Jesum Christum, de sonde vlieden, ende de gerechtigheyt najagen, den waren Godt ende haren naesten lief hebben, niet af en wijcken noch ter rechter noch ter slinckerhant, ende haer vleesch kruycigen met sijne wercken.'

Neen, dit minder.

Het beginsel is: 'de belijdenis van Jezus als den Christus naar de schriften.'

Dit dekreteert Ds. Gunning.

En op grond van dit beginsel, door Ds. Gunning, dat is door de Hervormde Kerk, beleden, roept Ds. Gunning aan Dr. (niet Br.) Zaalberg c.s. toe: 'Ik vertrouw dat uw eigen geweten de onhoudbaarheid uwer stelling in onze Kerk zal gevoelen. Ik bid U daarom, Mijne Heeren! treedt vrijwillig uit de ambstbediening in onze Kerk, wier geloofsbeginsel gij bestrijdt.'....

De Kerkeraad vindt weerklank bij de gemeente.

De Gemeente is de heer Groen van Prinsterer.

Hij betreurt het, dat Ds. Gunning zich niet bij de conservativen (Ds. A. en B.) heeft aangesloten.

Ds. Gunning is onervaren in de politiek.

De Kerk moet een leer hebben, beweert de Heer Groen van Prinsterer.

Die leer moet gehandhaafd worden.

‘Neem de grensbepaling zoo ruim gij wilt; geloofseenheid is voorwaarde van Kerkgemeenschap; de regel, de *wet*, door wier handhaving de gemeente tegen gewetensdwang moet worden beschermd. In de uitwendige Kerk is dit gezag onmisbaar. De eenheid der Kerk mag niet gezocht worden in een reglement; evenmin in de zedelijke eigenschappen des harten, hetzij van natuurlijke opregtheid, hetzij bekeering en geestelijk leven, waarvan de beoordeeling boven menschelijk bereik ligt.’

‘Hieraan zullen zij erkennen, dat gij mijne discipelen zijt, zoo gij liefde hebt onder elkander’, zegt Christus; ‘de zuivere en onbevlekte godsdienst voor God en den Vader is deze, weezen en weduwen bezoeken in hunne verdrukking, en zichzelven onbesmet bewaren van de wereld’, spreekt zijn Apostel.

De beoordeeling hiervan ligt boven mijn bereik, zegt de Heer Groen van Prinsterer.

En of gij al dan niet Christen zijt, de beoordeeling er van móet binnen zijn bereik liggen. Hoe zou hij u anders kunnen veroordeelen?

Hij vonnist streng: ‘dergelijke taal is beneden alle kritiek. En zoo men evenwel kritiek begeert, dan noem ik deze gedrukte toespraken *schotschriften* tegen Christendom en Bijbel; een soort van vergaderbak der ligtzinnigheden eener grenzenlooze twijfelarij, die men, met de woordenrijkheid en gejaagdheid van iemand die bij zijn eigen bedrijf en betoog geen rust heeft, als verkregen uitkomsten der wetenschap, uitvent.’ Intusschen - de Heer Groen van Prinsterer beoordeelt den persoon niet; maar de daad!....

Zoo die daad nog eenige sympathie vindt, ze zal het alleen te danken hebben aan haar beoordeelaars, die onder allerlei namen en vormen hun Ik stellen tegenover 't geen hun Ik niet behaagt. Ook op dezen kerktwist drukt de vloek van den geestelijken hoogmoed, en loodzwaar is zijn wigt. Voor het christelijk leven verwachten wij van dezen twist niets. Niet alzoo komt het koningrijk der waarheid en der geregtigheid. Veeleer vreezen wij, dat menigeen door dat ijdel roepen afkeerig zal worden van een godsdienst, die ter linkeren ter rechterzijde zoo weinig vruchten voortbrengt van echte humaniteit.

V.
Fransche barbaarschheid.

Onlangs las ik in de *Punch* een geestige vergelijking van de regtspleging in Engeland met die in Frankrijk, in den vorm van een zamenspraak tusschen ‘de wet’ en ‘de gezworenen.’ In Engeland is de wet geheel in het voordeel van den beschuldigde, in Frankrijk geheel in zijn nadeel. Daarom ook, wanneer in dit laatste land de gezworenen het ‘niet schuldig’ uitspreken, vaart ‘de wet’ in grimmigen toorn tegen hen uit en noemt hen ‘een hoop oproerige en stomme honden, die verdienen dat de procureur des keizers hen vervolge als boosaardige zamenzweerders!’ waarop de jury haar bank verlaat, druipstaartend, maar tevens met diepen eerbied vervuld voor de regering des keizers. Ik hield dit in mijne onnoozelheid voor eene *charge*; zoo erg toch kon ik mij de zaken niet voorstellen. En echter, de schrijver van dit artikel in de Engelsche Charivari is nog beneden de waarheid gebleven. De Haarlemsche courant meldt het ons. Let wel, de *Haarlemsche!* Ware het een ander nieuwsblad, ik zou nog durven twijfelen. Maar de Haarlemsche!.. Mijn oom zegt altijd: Ja, gij moogt

er om lagchen of niet, maar dit is de éénige courant waar men op aan kan. De berigten komen er wel wat later in dan in andere papieren, maar dan is het ook waarheid, niets dan waarheid, goud, zuiver goud tot den bodem! Welnu, in die Haarlemmer (no. van 19 Mei) lees ik het volgende: ‘De jury heeft den heer de la Pommerais schuldig verklaard aan vergiftiging en is

dien ten gevolge door het geregtshof ter dood veroordeeld!' Is het niet gruwelijk? Mag men zoo iets stilzwijgend aanzien? Zullen de andere volkeren van Europa gedoogen, dat zoo iets in onze beschaafde eeuw gebeurt? Kunnen de mogendheden dat toelaten, of zullen ze zeggen dat het een Europesche is kwestie en dus - dat één eer zich niet mede kan moeijen ten zij alle medewerken, zoo als ze met Polen en Denemarken gedaan hebben?.. Ik heb vroeger wel eens gedacht, dat men misschien de jury ook bij ons moest invoeren, maar als die instelling op Fransche leest moet geschoeid worden, dan bedank ik ten minste voor de eer om er toe te behooren. Het martelaarschap lacht mij nog niet sterk aan!

VI.
Eek zomervraag.

In het Handelsblad van heden (19 Mei) maakt zekere *quidam* uit Amsterdam bekend dat 'ZOMERPLAAG niet meer werkzaam is.' Op zich zelf is dit een heugelijk berigt, want sedert den tijd van Pharao heeft ieder zich altijd verheugd over het verdwijnen van een 'plaag,' al is het dan ook maar een ZOMERplaag. Toch ben ik ietwat nieuwsgierig om te weten, wat de steller dier advertentie eigenlijk door 'zomerplaag' verstaat. Is het een 29e epitheton voor de zon, die er bij Huygens in zijn 'Voorhout' nog slechts 28 heeft, waartoe b.v. deze behooren.

> 'Beesten-bijter, vel-versenger,
> Blond-bederver, joffer-haet'?

Of is het in het algemeen een van die kleine rampen, die ons toch het genot van den zomer bederven, b.v. vliegen, muggen, enz., of de Nederlandsche Hervormde Synode? Spoedig hoop ik op deze vraag antwoord te zullen ontvangen, opdat ik ten minste vóór den eersten Woensdag in Julij moge weten, van welke plaag ik dezen zomer bevrijd zal zijn.

[Deel 2]

Inhoud.

Natuurkunde.

Nog iets over warmteverschijnselen 139

Letterkunde.

Blz.

Dr. A. DE JAGER. Een nieuwe kampioen in het spelkrijt.

Een Orthographische E-legie of DR. L.A. TE WINKEL'S E-spelling en uitspraak der Gothische *ai*; naar aanleiding van haar strijd tegen de Gewestelijke uitspraak en zekere verschijnselen in een paar Ravennatische oorkonden uit de 6de en 7de eeuw, taalvergelijkend beschouwd, door J. BECKERING VINCKERS 58

U.W. THODEN VAN VELZEN. Een togt door het heilige land der hoogste waarheid.

Dante's divina commedia; metrische vertaling, voorzien van ophelderingen door A.S. KOK 65

Eene leemte aangevuld.

Nederlandsche klassieken, uitgegeven en met aanteekeningen voorzien door Dr. EELCO VERWIJS, Arch. Bibliothecaris van Friesland. I. Vondels Leeuwendalers 150

Een historische Mixed Pickle.

Bibliotheek der Geschiedenis, bloemlezing uit de werken der voornaamste geschiedschrijvers van vroegeren en lateren tijd, bijeenverzameld door C.L. Görlitz 309

Laat - niet te laat.

Utrechtsche Volksalmanak voor het jaar 1864 312

Zuivere en toegepaste Logika.

Redeneerkunde. Eene handleiding bij de beoefening dezer wetenschap. Door F.C. DE GREUVE 381

Het wezen der kennis. Een Leesboek der Logika door M^{r}. C.W. OPZOOMER 381

Het paleis voor volksvlijt te Amsterdam.

12 Chromolithographische platen voorstellende het uit- en inwendige van het gebouw benevens platte grond, naar de teekeningen van W. HEKKIHG JR. Tekst van P.H. WITKAMP 393

Dr. A. DE JAGER. Een belangrijk verschijnsel.

Woordenboek der Nederlandsche Taal, door Dr. M. DE VRIES en Dr. L.A. TE WIKKEL. 481

J. Hoek. Moppen en Klinkers.

Het feest te Wolfhezen, 14 Julij, door Mevrouw ELISE VAN CALCAR 493

Vertalingen en herdrukken.

Tafereelen uit het Huwelijksleven, van M^{rs}. ELLIS, schrijfster van pligt en roeping der vrouw. Uit 74

het Engelsch door MARIETTE

Zwart en Wit. Beelden uit het leven. Naar het Hoogduitsch van ANGELIKA VON MICHALOWSKA, door J.J.A. GOUVERNEUR 75

HANS IBELES in Londen. Een familiebeeld uit het vlugtelingsleven, door JOHANNA KINKEL 151

Erwin van Steinbach, de kunst in het leven, een roman in den hoogeren stijl. Vrij naar het hoogduitsch door J. BUSCH KEISER 317

Van over den Rijn. De stiefkinderen. Eene familiegeschiedenis, door OTFRIED MYLIUS 319

Marietta. Naar den derden druk uit het Engelsch van F.A. TROLLOPE 320

Het verdwenen codicil, door Mrs. H. WOOD 321

Het huisgezin der Channings, door Mrs. H. WOOD 321

Noorweegsche vertellingen, door BJÖRNSTJERNE BJÖRNSON 396

De abtdij van Corvoda of Licht en Schaduw van den tegenwoordigen tijd 397

Mengelwerk.

	Blz.
Dr. R.C.H. RÖMER. De wraak eener koningin	76
Nog een Vlaming op de planken	155
JAN HOLLAND. De kunst om, zonder een cent kapitaal te bezitten, in twee jaren rijk te worden	218
Geloofsbelijdenis van een wijsgeer	322
GROEN, Kwâjongensstreken van Pietje Forel	327
A.M. KOLLEWIJN NZ., Iets over vaders, ook voor moeders	398
R. KOOPMANS VAN BOEKEREN. Fragmenten.	
I. Mijn Peetekind	497
II. Een in lading liggend schip	500
Suum Cuique.	
I. Orthodoxe Polemiek	162
II. Beoordeeling van eene recensie van het Leerboek der Beschrijvende meetkunst, door H.A. VAN DER SPECK OBREEN	412
III. Antwoord op eene beoordeeling van eene recensie van het leerboek der beschrijvende meetkunst van den heer VAN DER SPECK OBREEN in de Novemberaflevering van *de Tijdspiegel*	505
Brievenbus.	
I. GROEN. De steen der wijzen of verzoening tusschen twee strijdende partijen op kerkelijk gebied te Batavia	88
II. Dr. J.A. WIJNNE, Aan het publiek over *de Jong's* recensie mijner	166

‘Geschiedenis der Oudheid’	
III. Heiligschennis	408
IV. Een oog op oogendienaars	408
V. Boerenongeloof	410
VI. Van een', die niet meer meê kan	505
VII. Een Uitgever van het Woordenboek aan de Redaktie van *de Tijdspiegel*	505

Erratum.

Bladz. 198, kol. 1, reg. 7 v.o. staat: 7.85 mijl, lees: 78.5 mijl.

ILLUSTRATIËN BIJ DE HAARLEMSCHE COURANT.

Maandag Eerste trekking der 253e Staatsloterij.

Staatkunde en geschiedenis.

De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864: een leerrijk voorbeeld voor Nederland.
door
J.K.H. de Roo van Alderwerelt.

III.

Wat in Denemarken gebeurd is, kan in Nederland ook gebeuren, en reeds zien wij in onze verbeelding de onstuimige volkshoopen, op het berigt van 's vijands zegepralen en onze nederlaag, door de straten der vorstelijke residentie trekken en rekenschap vragen van de millioenen, sedert jaren voor het krijgswezen opgebragt. Want ook bij ons heeft de regering steeds verzuimd, bij het algemeen juiste begrippen te doen ontstaan ten aanzien van het verdedigingsvermogen des lands. Met eene vasthoudendheid, eene betere zaak waardig, heeft men steeds vermeden licht te verspreiden over ons verdedigingsstelsel en ons krijgswezen; men heeft dienaangaande de openbaarheid geschuwd, en zelfs de pogingen tegengewerkt van hen, die zonder daartoe regtstreeks geroepen te zijn, getracht he ben het algemeen voor te lichten.

De gewone gevolgen van zoodanige wijze van handelen zijn niet uitgebleven. Onbekendheid met den juisten toestand eener zaak heeft altijd tweederlei gevolgen, in aard lijnregt tegenover elkander staande. Zij leidt noodwendig òf tot overmatig vertrouwen, òf tot onbeperkt wantrouwen. Die van nature geneigd zijn bij voorkeur de schaduwzijde der dingen op te merken, komen ligt tot het besluit dat eene zaak, die zij niet kennen, gebrekkig en zonder waarde is; zij, die de lichtzijde beminnen en weinig zwaartillend zijn, vervallen veelal in een tegenovergesteld uiterste en geven zich over aan den zoeten waan: *que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes*. En zoo bestaan dan ook in ons land en onder ons volk twee zienswijzen ten aanzien van

de weerbaarheid des lands: die der optimisten, die, gesterkt daarenboven door hetgeen zij zoo hier en daar over de natuurlijke sterkte van ons land gelezen hebben, een onbepaald vertrouwen stellen in onze liniën en inundatiën, en die der pessimisten, die een uiterst gering denkbeeld hebben van ons krijgswezen en ons verdedigingsvermogen. Beide zienswijzen zijn ten hoogste gevaarlijk voor het algemeen belang, want de eerste leidt tot indommelen en houdt alle verbetering tegen, de tweede, alles afkeurende zonder iets in de plaats te kunnen geven, neemt alle zelfvertrouwen weg en ondermijnt de zedelijke kracht des volks. Beide zienswijzen zijn gevaarlijk voor de regering, omdat zij, bij het eerste ongeval in tijd van oorlog, zich vereenigen tot beschuldiging van de hoofden des lands, en aan hen de schuld wijten van hetgeen welligt slechts de schuld is der omstandigheden. Om dit te voorkomen is, naar het ons toeschijnt, eene eerlijke en onbewimpelde uiteenzetting van den toestand van ons krijgswezen en van ons verdedigings-vermogen het beste middel, en het ware te wenschen dat de regering, beter dan enkele personen daartoe in staat, tot zoodanige uiteenzetting overging. Zoolang dit echter niet is geschied, moet het algemeen zich vergenoegen met de zwakke pogingen van hen, die door hunne opleiding en studiën, mogelijk niet in allen deele bevoegde beoordeelaars zijn geworden, maar toch eenige meerdere kennis van onze krijgsinrigtingen hebben gekregen, dan bij het algemeen wordt aangetroffen. Ook wij wenschen in deze bladzijden het onze toe te brengen tot eene juiste beoordeeling van onze weêrbaarheid, van onze krijgsinstellingen. Zullen wij veel moeten afkeuren en op vele gebreken te wijzen hebben, wij hopen tevens de lichtzijde niet voorbij te zien, en, waar wij het bestaande verwerpen, zullen wij de middelen trachten aan te geven die tot verbetering kunnen leiden. De zucht om ons vaderland te behoeden voor de ongevallen, die Denemarken getroffen hebben, is onze eenige drijfveer tot een' arbeid, die op zich zelven weinig aangenaams oplevert en veelal slechts voor wien ze onderneemt eene bron is van teleurstelling en miskenning. Doch waar het belang des vaderlands spreekt, moeten de kleingeestige berekeningen van het eigenbelang zwijgen, en wij koesteren geen andere vrees dan dat onze taal te ver beneden het groote onderwerp blijven zal, dat wij bespreken gaan.

De hoofdkracht van ons verdedigingsstelsel berust, ingeval de aanval aan onze oostelijke of zuidelijke grenzen geschiedt, op de *Utrechtsche linie.* Die linie is het reduit, het steunpunt van onze zoogenaamde buitenliniën, van den IJssel in het oosten, van de Waal en Maas in het zuiden. Ons leger moet beginnen met die rivieren en de daartoe behoorende versterkte stellingen te verdedigen, zoo lang mogelijk te verdedigen, en eerst als die verdediging niet langer gerekt kan worden, moet het op de Utrechtsche linie teruggaan. Onze zuidelijke buitenliniën nu, de Waal en Maas, zijn vatbaar voor eene langdurige verdediging, maar met den IJssel is dit minder het geval. Eene rivier, die, zoo als de IJssel, niet breed en niet diep is en eene groote uitgestrektheid heeft, wordt nooit als eene bijzonder

goede verdedigingslijn beschouwd, en bij drooge zomers, als de IJssel weinig water heeft, is die rivier zelfs eene zeer slechte verdedigingslijn en kan zij naauwelijks op dezelfde lijn gesteld worden met die zoogenaamde Schlei- en Treenelinie, welke eene der buitenliniën is van het Deensche verdedigingsstelsel.

Voor de Denen is echter het weêrstandsvermogen van die stelling aan de Schlei- en Treene van geen overwegend belang, omdat zij altijd in hunne reduits, in Düppel, Fredericia en de eilanden, veilige toevlugtsoorden vinden voor hun leger, dat daar binnen de verdediging kan voortzetten. Doch bij ons is de stand der zaken anders. Onze Utrechtsche linie is geen verdedigingslijn, die, zoo als de verschanste stellingen aan de Als-sund en Belt, altijd gereed en in verdedigbaren toestand is. De geheele kracht dier linie berust, gelijk iedereen weet, op inundatiën, en om die inundatiën te stellen is tijd noodig, en om dien tijd te vinden *moet* ons leger den vijand verscheidene dagen aan den IJssel ophouden - want anders marscheert hij van Zutphen regtstreeks naar Amsterdam. Terwijl voor de Denen een langdurig ophouden van den vijand aan de grenzen van Sleeswijk slechts als eene wenschelijke zaak is te beschouwen, is eene langdurige verdediging van onze oostelijke grenzen, van onze IJssel-linie, voor ons eene levensvraag. Zijn wij niet in staat den vijand bij zijnen opmarsch naar de Utrechtsche linie zoo lang op te houden als noodig is om de inundatiën dier linie te stellen, dan ligt gansch Holland open voor den vijand. En nu valt het te betwijfelen of de IJssel - tenzij de omstandigheden ons bijzonder gunstig zijn - door ons leger, zoo als het thans is, wel zoolang verdedigd zal kunnen worden als tot verzekering der Utrechtsche linie wordt vereischt.

Het voornaamste gedeelte van de Utrechtsche linie, die zich eigenlijk uitstrekt van de Zuiderzee tot den Biesbosch, is het vak, begrepen tusschen de Lek en de Zuiderzee. Alle voorname wegen, uit het oosten en zuiden komende, loopen op dit gedeelte aan, en omgekeerd gaan van hier alle hoofdwegen uit, die naar Amsterdam voeren; om van den IJssel naar Holland te gaan, kan een aanvallend leger geene betere en kortere rigtingen volgen dan over Utrechten Muiden.

Ongelukkig zijn nu juist de inundatiën van de terreinstrook tusschen Lek en Zuiderzee zeer moeijelijk te stellen, terwijl die ten zuiden van de Lek in korten tijd en gemakkelijk tot stand kunnen komen; en hierbij komt nu nog eene tweede ongelukkige omstandigheid, deze namelijk, dat de landen ten noorden van Utrecht of van den Klopdijk (tusschen de forten de Klop en Gagel) eerst volledig geïnundeerd moeten zijn, vóór dat een aanvang kan worden gemaakt met het inunderen van het terrein òm Utrecht en van de zuidwaarts gelegene polders. Men kan hier niet volstaan met de landen aanvankelijk dras te zetten, waardoor de vijand toch altijd in zijn' voortgang wordt gestuit, zich voorbehoudende om later, bij meer beschikbaren tijd, het water hooger op te voeren; de polders ten noorden van Utrecht moeten eerst - liefst elk tot een verschillend peil - geïnundeerd zijn, vóór dat men beginnen kan aan het inunderen van het terrein, dat tusschen de Vaart en den Krommen Rijn, tusschen den Krommen Rijn en de Bildstraat en ten noorden van laatstgemelden weg gelegen

is. Door deze en andere omstandigheden, waarover wij hier, omdat zij van te uitsluitend technischen aard zijn, niet zullen uitweiden, vordert het stellen van de inundatiën der Utrechtsche linie eene zeer aanmerkelijke tijdsruimte; niet eenige *dagen*, maar eenige *weken.*

Nu kan men, het is waar, den benoodigden tijd eenigzins bekorten door de Vecht, welke rivier het water voor de polders ten noorden van Utrecht moet leveren, en alle daarmede in verband staande waterleidingen, lang te voren tot de vereischte hoogte op te zetten; ook kunnen de overige voorbereidende maatregelen, zoo als het waarschuwen der bevolking, die tijd moet hebben om have en goed te bergen, het geven van voorschriften aan de polderbesturen enz. reeds genomen worden vóór er nog sprake is om werkelijk de inundatiën te gaan stellen, maar zelfs indien dit alles geschied is, heeft men nog - zoo wij goed zijn onderrigt - een dag of *twintig* noodig om de linie in geheel verdedigbaren staat te brengen.

De geschiedenis van het jaar 1672 heeft echter geleerd, en het ligt trouwens in den aard der zaak, dat men het stellen der inundatiën zoo lang mogelijk zal uitstellen, en te regt merkte de heer Storm van 's Gravesande onlangs in de Tweede Kamer hieromtrent op, dat men ‘uit vrees van het te vroeg te doen, het denkelijk te laat doen zou.’ Het is duidelijk dat ook de verstandigste en krachtigste regering huiverig zal zijn om het besluit uit te vaardigen, waarbij zoo vele rijke landen aan de verwoesting worden prijsgegeven, en wij gelooven dat men al zeer tevreden mag zijn indien het bevel om de sluizen te openen en het water over de landen te verspreiden, gegeven wordt *op het oogenblik dat het vijandelijke leger de grenzen des lands heeft bereikt.* Nemen wij nu aan - wat toch zoo heel zeker nog niet is - dat alle voorbereidende maatregelen dan reeds hun beslag hebben gekregen, en dat men dus op dat oogenblik werkelijk kan beginnen te inunderen, dan moet, volgens het zoo even gezegde, de vijand, bij zijnen opmarsch van de grenzen naar de Utrechtsche linie, *twintig dagen* worden opgehouden.

Een leger beweegt zich niet zoo snel als een enkele voetganger. Gewoonlijk volgt een marscherend leger verscheidene wegen, en is het daarom verdeeld in een zeker aantal legerkorpsen, uit de drie wapens bestaande. Langs elken weg bewegen zich dus eenige duizende soldaten en paarden en een vrij groot aantal voertuigen, en het is duidelijk dat een zoodanige sleep slechts langzaam vooruit gaat. In vijandelijk land moeten daarenboven de noodige maatregelen genomen worden tot verzekering der veiligheid van het vooruitrukkend leger, en ook deze geven aanleiding tot vertraging. Terwijl een enkel persoon den afstand van onze oostelijke grenzen tot den IJssel in een of twee dagen kan afleggen, mag men aannemen dat een leger daartoe twee à drie dagen zal behoeven. Daarbij is dan verondersteld, dat ons leger zich geheel lijdelijk houdt en den vijand niet tracht op te houden.

In diezelfde veronderstelling, voor een oogenblik dus aannemende dat wij den aanvaller eerst in de Utrechtsche linie willen of kunnen tegenhouden, zal hij, om van den IJssel naar de Utrechtsche linie te komen - men moet bedenken dat de overtogt over den IJssel in elk geval eenig tijdverlies ver-

oorzaakt - vier of vijf dagen noodig hebben. Derhalve zal het vijandelijke leger, alleen om den afstand af te leggen van de grenzen tot Utrecht, zoo ongeveer *zeven* dagen besteden. De tijd tot het in orde brengen van de Utrechtsche linie vereischt, is echter twintig dagen, en hieruit leiden wij nu de zeer eenvoudige gevolgtrekking af, dat *ons leger* den vijand aan den IJssel en voor- en achterwaarts van die rivier, *dertien* dagen *moet* ophouden. Is die berekening onjuist, niets zal ons aangenamer zijn dan dat zij door hen, die beter dan wij zijn ingelicht, verbeterd worde, en zoodanige verbetering zou, naar onze bescheiden meening, in de eerste plaats de taak zijn der regering. Zij heeft er meer dan iemand belang bij dat bij het algemeen, en inzonderheid ook bij het leger, juiste begrippen omtrent dit onderwerp bestaan. Maar indien de regering het stilzwijgen blijft bewaren, vergunne men het woord aan hen, die ten koste van veel inspanning en aanhoudende studie het regt verworven hebben om te spreken.

Dertien dagen moet ons leger den vijand tegenhouden. Daartoe is het vooreerst noodig eene sterke voorhoede te plaatsen voorwaarts van den IJssel, die, goed aangevoerd, den marsch der vijandelijke korpsen ligtelijk een paar dagen kan vertragen. In de landstreek tusschen den IJssel en de Utrechtsche linie kunnen wij - daar de Grebbelinie slechts op het papier bestaat, en het terrein slechts hier en daar de gelegenheid aanbiedt om stelling te nemen - ook niet meer dan een paar dagen winnen, en om tot het getal van dertien dagen te komen, moeten wij dus nog *acht* à *tien* dagen den IJssel zelf verdedigen. En nu wenschen wij aan te toonen, dat ons leger, zoo als het thans is ingerigt, denkelijk niet in staat zal zijn tot eene zoo langdurige verdediging van den IJssel, zoo min als tot het ophouden van den vijand in de landstreek vóór die rivier gelegen.

Ons leger is niet zoo als het Deensche een zuiver *militie*-leger, maar een *kader*-leger, dat wil zeggen dat het bestaat uit een zeker aantal vrijwillig dienende menschen, waaruit korporaals en onderofficieren getrokken worden, en militiens. Die militiens zijn met de vrijwilligers vereenigd tot kompagniën, eskadrons, bataillons, regementen, die in gewone tijden slechts eene zeer geringe sterkte hebben, maar in tijd van oorlog door oproeping der militie op hunne volledige sterkte worden gebragt. Die oproeping, de wapening, kleeding en oefening der aldus opgeroepen militie vordert echter tijd, nog al veel tijd, vooral omdat de militie in de laatste jaren zeer onvoldoende geoefend is geworden, en enkele der op te roepen ligtingen in twee of drie jaren niet onder de wapens zullen zijn geweest. Er zullen dus niet dagen, maar weken verloopen eer het leger *strijdvaardig* is, of althans met veel goeden wil zoo genoemd kan worden; en, let men op de snelheid der tegenwoordige oorlogvoering, dan schijnt de bewering niet ongegrond, dat het vijandelijk leger reeds lang over de grenzen zal zijn voor dat wij nog een enkel korps bezitten, in staat om zich in het open veld met den vijand te meten en hem voorwaarts van onze eigenlijke verdedigings-liniën op te houden. Dit is intusschen noodzakelijk, zoowel om vertrouwen te geven aan het leger en aan het volk, als om

de bevolking in de gelegenheid te stellen have en goed te bergen en zich zelve achter den IJssel te redden. Hebben wij daarenboven geene troepen in het oosten van Gelderland en Overijssel, dan kan de vijand, die dan geene veiligheidsmaatregelen heeft te nemen, zich veel sneller bewegen, en hoe sneller hij marscheert, hoe minder kans er is dat de inundatiën van de Utrechtsche linie tijdig tot stand komen.

Ons leger, ware het op rationele wijze, dat is in verband met ons verdedigingsstelsel georganiseerd, zou dus behooren te bestaan uit een zeker aantal korpsen, die ten allen tijde voltallig en strijdvaardig waren. Die korpsen konden dan, zoo als men zegt, de spits afbijten; daarmede kon men den vijand in de eerste dagen tegenhouden, en zoodoende tijd verkrijgen tot indeeling en vorming van het overige onzer krijgsmagt. Eene afscheiding van onze vrijwilligers en onze militiens, zoo als de heer Thorbecke, trouwens op andere gronden, bij de behandeling der militie-wet getracht heeft door te voeren, blijft dus volstrekt noodzakelijk en behoort, zouden wij meenen, eene der eerste handelingen te wezen van hem, die de zware taak wil op zich nemen om ons krijgswezen naar de eischen van den tijd te hervormen.

Die afscheiding zou nog andere voordeelen geven; zij zou de onnatuurlijke zamenkoppeling doen ophouden van militiens, jonge menschen, niet bedorven, veelal vol goeden wil, en van wien men schier alles gedaan kan krijgen door een goed woord en door eene vaderlijke, ofschoon ernstige behandeling, en van vrijwilligers, volwassen, mannen, die juist niet altijd heiligen zijn en die natuurlijk op geheel andere wijze dan die militiens geregeerd behooren te worden. Eindelijk zouden, om van andere kleine voordeelen der afscheiding niet eenmaal te gewagen, de aldus ontstaande korpsen vrijwilligers naar Indië gezonden kunnen worden, ten einde daar de oorlogsondervinding op te doen, die aan onze troepen anders vreemd blijft. Wij zien geenszins de bezwaren voorbij welke aan de werkelijke uitvoering van den voorgestelde maatregel verbonden zijn; wij tellen die volstrekt niet ligt, maar wij gelooven ze niet onoverkomelijk. De afscheiding zal moeijelijkheden doen ontstaan, die door de tegenwoordige regeling vermeden worden, maar wij zijn van oordeel dat die moeijelijkheden ruimschoots door de voordeelen zullen worden opgewogen.

Zoolang ons leger echter op den tegenwoordigen voet blijft ingerigt, zal er, meenen wij, in vele gevallen geen sprake kunnen zijn om het terrein voorwaarts van den IJssel te verdedigen. Het vijandelijk leger zal dus naar die rivier oprukken als deed het eene militaire wandeling, en drie dagen nadat het de grenzen is overgetrokken, *drie dagen nadat wij begonnen zijn de inundatiën der Utrechtsche linie te stellen*, kunnen wij dus den vijand verwachten aan den IJssel. Ons leger moet dan achter die rivier zijn opgesteld, en de vraag is nu of het daar den vijand zoo lang zal kunnen ophouden als in het belang der Utrechtsche linie en van onze veiligheid noodig is.

Zoo als de zaken thans staan, aarzelen wij geen oogenblik om die vraag, in het algemeen genomen, ontkennend te beantwoorden. Men kan zich wel omstandigheden denken, dat de IJssel met ons tegenwoordige leger te verdedigen is - altijd indien men het leger niet versnip-

pert in de vestingen - maar dit geval vormt de uitzondering. In de meeste gevallen zal die verdediging zeer bezwaarlijk zijn, en kan men met ons tegenwoordige leger slechts op eene schijnverdediging rekenen. De vijand, die denkelijk zeer overmagtig zal zijn, kan beproeven de rivier op twee punten over te gaan, hetgeen ook daarom mogelijk is, omdat de breedte, althans van den boven-IJssel, slechts eene 120 el bedraagt, en dus ook het aantal benoodigdheden voor de te leggen bruggen niet aanzienlijk behoeft te zijn. En dan is een leger van 20 à 25,000 man, zoo als wij - na aftrek van de volstrekt noodige bezettingen voor de volstrekt noodige vestingen en voor de bescherming onzer kusten - beschikbaar kunnen hebben voor den IJssel, veel te gering - te meer, daar ook de Over-Betuwe, het regter steunpunt der IJssel-linie, verdedigd behoort te worden. Dat leger zou, wil men ook tegen de ongunstige kansen gewaarborgd zijn, eene 40,000 man moeten tellen, en het eenige middel om het veldleger op die sterkte te brengen is om aan de schutterij, zoo als reeds vroeger door ons is opgemerkt, en ook, zeer te regt, door het comité van defensie wordt verlangd, eene zoodanige inrigting te geven dat daarvan dadelijk eene 12 à 15,000 man bij het leger kunnen optreden. De nieuwe wet op de schutterij moet, zal ze inderdaad strekken om de weêrbaarheid des lands te verhoogen, aan dit vereischte in de eerste plaats voldoen.

Sommigen, en daaronder ook de uitstekende krijgskundige, die gansch het leger zoo gaarne nevens den heer Thorbecke aan de ministerieële tafel had zien plaats nemen, zullen u zeggen dat er overdrijving is in die getallen, dat de IJssel ook wel met minder troepen is te verdedigen, en dat in elk geval de goede uitkomst der verdediging meer van het gehalte der troepen dan van hun aantal afhangt. De generaal Knoop is zelfs onlangs, een klein geschrift van den schrijver dezer beschouwingen over de schutterij besprekende, zoo ver gegaan van de geheele sterkte der krijgsmagt, als eene bijzaak, weg te redeneren. Na herinnerd te hebben, dat het comité van defensie een leger te velde vordert van 42,000 man, waarvan 12,000 man tot de schutterij zouden behooren, en dat het comité voor de verdediging des lands in het algemeen 95,000 man noodzakelijk acht, laat de geachte generaal daarop volgen: ‘voor de verdediging van Nederland 95,000 man: zeer goed, als men ze heeft; heeft men eene dubbel sterke magt, dan zal het nog beter gaan; maar wanneer men in plaats van 95,000 man, slechts 85,000 man had, of 75,000 of zelfs maar 65,000, zou dan Nederland *niet* te verdedigen zijn? En wanneer men aan die 30,000 man linietroepen van het leger te velde eens geen enkel man van de schutterij kon toevoegen, zou men dan van de verdediging van Nederland moeten afzien, omdat het leger te velde slechts 30,000 man sterk is, in plaats van 42,000 man die het comité vraagt?’

Zoo gesteld, is die laatste vraag slechts op ééne wijze te beantwoorden: de verdediging moet altijd beproefd worden, al hadden wij slechts 10,000 man. Maar men gelieve die redenering eens voort te zetten: 30,000 man, 20,000 man, 10,000 man, 1000 man; men kan op die wijze wel aantoonen dat één bataillon voldoende is voor de verdediging. Waarom dan steeds aangedrongen en met zooveel kracht

aangedrongen op het verlaten van onnutte vestingen, tot hoofdreden opgevende dat zij het veldleger verzwakken, wanneer men de *sterkte* van dat veldleger toch als eene zaak van weinig beteekenis beschouwt? Waarom met klem van redenen de noodzakelijkheid betoogd, de schutterij beter in te rigten, wanneer men toch van meening is zich zonder de schutterij ook wel te kunnen redden? En welke waarde moet het algemeen dan wel hechten aan die sedert jaren op alle wijzen voorgedragen bewering, dat niets noodzakelijker is dan eene wet op de schutterij? De generaal Knoop - het is noodig dit op te merken, omdat zijne woorden zoo algemeen gezag uitoefenen en dat verdienen - is hier denkelijk verder gegaan dan hij eigenlijk wilde. Zijne bedoeling is waarschijnlijk geweest een protest te leveren tegen de meening van hen, die alles verloren wanen als zij niet juist het aantal troepen hebben, dat, waren de zaken op het best geregeld, vereischt schijnt te worden; die alles op zijn elf-en-dertigste verlangen, en vergeten dat ook bij den vijand veel gebrekkigs zal zijn. En met de strekking van dat protest zijn wij het volkomen eens; de getallen zijn niet de hoofdzaak, en het is daarenboven onmogelijk om met juistheid aan te geven hoeveel troepen voor deze of gene oorlogshandeling worden vereischt. Intusschen is er voor elke oorlogshandeling een zeker minimum, dat vatbaar is voor berekening, zonder dat daarbij aan wiskunstige naauwkeurigheid valt te denken, en het blijft onze overtuiging dat een leger van 20 à 25,000 man in vele gevallen te zwak zal zijn om den IJssel te verdedigen. Doch zelfs indien de sterkte voldoende ware, het gehalte is dat niet, en hierover willen wij, voor zooveel den aard van dit tijdschrift het toelaat, in eenige beschouwingen treden. Natuurlijk zullen wij ons daarbij bepalen tot enkele hoofdpunten, die geacht kunnen worden binnen den kring van beoordeeling te vallen ook van hen, die geene opzettelijke studie van militaire zaken hebben gemaakt.

De waarde van een leger is niet hoofdzakelijk, zelfs niet in de eerste plaats afhankelijk van de bruikbaarheid der soldaten, maar veeleer van het gehalte van de bevelhebbers, van de officieren in het algemeen, en van het onderofficierskader. Dit is eene waarheid, die niemand bestrijden zal, en waarvoor de krijgsgeschiedenis trouwens overvloedig de bewijzen aanbiedt. Om ons tot twee voorbeelden te bepalen: Napoleon voerde de schoonste zijner veldtogten, die van 1814, met een leger, dat voor een groot deel uit jonge, naauw geoefende soldaten bestond, maar waarvan de onderofficieren en officieren oorlog hadden gevoerd in alle deelen van Europa; en onze militie-bataillons, die aan den veldtogt van 1815 op zoo schitterende wijze deel namen, waren evenzeer grootendeels zamengesteld uit gebrekkig geoefende lotelingen, maar werden aangevoerd door officieren, die eene rijke ondervinding hadden van den oorlog. Goede aanvoerders, goed kader, ziedaar de twee hoofdvoorwaarden om goede troepen te hebben, en zoo wij de waarde van onze troepen willen kennen, hebben wij dus slechts te vragen welke de waarde is van onze officieren en onze onderofficieren. Het zij ons vergund eenige vlugtige opmerkingen neder te stellen, die tot beantwoording dier vraag kunnen leiden. Daarbij zullen wij ons echter bepalen tot de infanterie, het wapen dat wij het beste kennen, en dat daaren-

boven, wat zijne sterkte betreft, de hoofdkracht van onze strijdmagt uitmaakt.

Ons leger bestaat, gelijk reeds vroeger werd opgemerkt, uit een klein aantal vrijwillig dienende menschen en voorts uit militiens; uit de eersten, de vrijwilligers, worden de korporaals en onderofficieren, doch slechts voor een klein gedeelte getrokken; het grootste gedeelte wordt geleverd door het Instructie-bataillon, dat te Kampen is gevestigd. Dat Instructie-bataillon, oorspronkelijk bestemd om onderofficieren te vormen, is reeds spoedig ontaard in eene instelling tot vorming van officieren. Wie zijn zoon officier wil laten worden, en hem niet naar de Akademie kan of wil zenden, zendt hem naar Kampen. Het aantal jongelingen, daar in dienst getreden met de bedoeling om *onder*officier en niet meer te worden, is uiterst gering. Een jongmensch gaat naar Kampen, blijft daar vier of vijf jaren, en wordt dan, na een zeer ligt examen, officier, zonder ooit een soldaat te hebben gezien: op die wijze krijgt het leger dus officieren, die even onbekend zijn met den soldaat, zijne neigingen en zijne behoeften en met het geheele militaire huishouden - dat men uit geen boeken kan leeren kennen - als een officier, die zoo even de Akademie verlaten heeft, maar bij wie dat gemis aan zoogenaamde praktische kennis niet door eene meer wetenschappelijke ontwikkeling wordt opgewogen. De meerderheid der jongelingen, van Kampen afkomstig, gaat echter naar het leger als korporaal, wordt vrij spoedig onderofficier, wordt dan toegelaten tot den cursus, die bij de verschillende korpsen tot opleiding van onderofficieren voor den rang van officier bestaat, zonder dat er in den regel naar de ware praktische bruikbaarheid veel gezien wordt, en is in eenige jaren, na een ligt examen, ook officier. Het is die jonge menschen volstrekt niet te doen om goede onderofficieren te worden, maar om zoo spoedig mogelijk officier te zijn. Wat men aan korporaals en onderofficieren uit het Instructie-bataillon trekt, heeft - over het geheel genomen, want er zijn uitzonderingen - als zoodanig weinig waarde. Wij willen hiermede niets ten nadeele zeggen van de mannen, die achtereenvolgens aan het hoofd dier inrigting hebben gestaan en met lof eene moeijelijke taak hebben vervuld; niet aan hen is te wijten, indien het Instructie-bataillon is afgeweken van zijne oorspronkelijke bestemming. Vele omstandigheden, waarvoor eigenlijk niemand uitsluitend aansprakelijk is te stellen, hebben daartoe aanleiding gegeven, en wij wijzen dan ook slechts op het feit, zonder te willen opklimmen tot de oorzaken.

Een klein gedeelte van het kader wordt ook getrokken uit de vrijwilligers. Het aantal en het gehalte dier vrijwilligers neemt met den dag af. Door kunstmiddelen weet men soms wel eens tijdelijk het getal der vrijwillig dienende soldaten wat hooger op te voeren, maar, over een zeker aantal jaren genomen, is de hoeveelheid steeds afnemende - niet minder de hoedanigheid. Hoofdzakelijk is dit een gevolg van de omstandigheden des tijds. Ons gelukkige vaderland geeft aan ieder die werken kan en wil, werk genoeg tot onderhoud van zich en de zijnen; het gevolg is dat slechts weinigen soldaat worden en dan veelal nog slechts zij, die onbekwaam zijn om op andere wijze den kost te verdienen. Wat goed is van die vrijwilligers wordt bevorderd, doch

zeer langzaam, omdat het Instructie-bataillon de meeste plaatsen wegneemt; een goed soldaat moet soms maanden op bevordering wachten, omdat de openvallende plaatsen ingenomen worden door korporaals uit Kampen, jonge menschen, die soms wel bruikbaar worden, maar bij hunne aankomst soms even onnoozel staan te kijken als een kadet, die voor het eerst zijn halsdas om heeft. Het is duidelijk dat deze omstandigheid ook niet strekt om den lust voor de dienst bij de vrijwilligers te vermeerderen, en dat de goeden zich dus hoe langer hoe minder op nieuw voor de dienst verbinden; wat eenigzins goed is, zoekt elders een goed heenkomen. Er is bovendien in het leger niets wat iemand aantrekt om in dienst te treden. Een flinke maar wat losse jongen zou misschien al ligt er toe besluiten om eenige jaren als soldaat te dienen, en de strenge militaire tucht zou mogelijk van een losbol, die anders slechts een bron van ongeluk zou zijn voor de zijnen, een nuttig lid maken der maatschappij. Maar voor een ieder, waar wat veel lust en leven in zit, is in ons leger geen plaats.

Wij gaan nog altijd gebukt onder een' geest, niet van *centralisatie* - centralisatie is altijd en overal in zekere mate noodzakelijk - maar, indien wij het zoo noemen mogen, van *mechanisatie;* een geest die van de menschen machines wil maken, die alle zelfstandigheid en levenslust uitdooft, die - elke onafhankelijke uiting van meeningen onderdrukkende - overal den schijn in plaats van de werkelijkheid doet treden, die gansche kamers vol doet stapelen met prachtige staten en fraaije rapporten, maar het leger hoe langer hoe ellendiger en de dienst hoe langer hoe vervelender maakt. Er wordt weinig of niets gedaan om den soldaat het leven aangenaam te maken en hem lust te geven in zijn beroep; wel ziet men niet zelden handelingen, die tot onvermijdelijk gevolg moeten hebben, dat de vrijwilligers zoo spoedig mogelijk de gelederen verlaten. Om meer en betere vrijwilligers, dus ook beter kader te verkrijgen, zoude men in het leger een geheel anderen geest moeten brengen, maar deze is niet anders te verkrijgen dan door eene vervanging van die personen, welke als de steunpilaren der tegenwoordige rigting zijn te beschouwen.

Het gehalte van ons onderofficierskader is dus moeijelijk goed te noemen. Van de aanwezige onderofficieren en korporaals zal nu nog in geval van oorlog een gedeelte worden afgegeven aan de schutterij, en het overblijvende is ook in getalssterkte te zwak voor het aantal soldaten, dat in oorlogstijd onder de wapens zal zijn. En nu stelle men zich in zijne verbeelding het leger eens voor, als alle ligtingen opgeroepen en het geheel ten oorlog toegerust wordt. Dan hebben wij eenige oude vrijwilligers en vier of vijf ligtingen militie, en de oudste ligtingen - iedereen zal dat toestemmen, die met die zoogenaamde oude militiens in aanraking is geweest - zijn geheel andere menschen geworden als zij bij hunne in dienst treding waren. Zij hebben zich in de jaren, die zij niet gediend hebben, zoowel wat hun ligchaam als hun karakter betreft, volkomen ontwikkeld; zij hebben meer zelfstandigheid gekregen; zij zijn minder gedweê; zij hebben de vrijheidsgezinde denkbeelden, die bij ons als het ware de lucht vervullen, ingezogen; zij voelen dat zij vrije burgers zijn, tijdelijk slechts tot

krijgsdienst verpligt. Die oudere militiens zijn tamelijk spoedig tot goede soldaten te maken, omdat zij flinke zelfstandig ontwikkelde menschen zijn, want een dwaalbegrip is het te meenen dat in dezen tijd een goed soldaat een machine en niet een denkend krachtig wezen zijn moet. Die militiens moeten echter, even als de vrijwilligers, goed geoefend en vooral goed aangevoerd worden, en om die troepen te oefenen en aan te voeren, zullen wij in tijd van oorlog slechts kunnen beschikken over een kader, dat zwak in getalssterkte en voor een groot deel jong en onbedreven is. In een aldus ingerigt leger zit geene kracht, geen verband; de eerste tegenspoed doet het uit elkander vallen, en bij een' terugtogt zou ons leger hetzelfde schouwspel vertoonen als het Deensche leger, dat van Sleeswijk teruggetrokken, in een toestand van volslagen ontbinding te Flensburg aankwam. Maar de Utrechtsche linie is van den IJssel vrij wat verder verwijderd dan Flensburg van Sleeswijk, de terugtogt biedt dus veel grooter moeijelijkheden aan, en er bestaat groote kans dat ons leger, zoo als het nu is, van den IJssel terugtrekkende, de Utrechtsche linie nooit bereiken zou.

Kan de hoogere aanvoering geacht worden beter aan de eischen te voldoen, die billijkerwijze gesteld behooren te worden? Wat valt er te zeggen omtrent onze bevelhebbers, omtrent onze officieren? Om die vragen volledig te beantwoorden zoude het noodig zijn in bijzonderheden te treden en min of meer persoonlijke aanduidingen, waarvoor het hier de plaats niet is. Wij deelen overigens niet de meening van hen, die gelooven dat men, bij de bestrijding van beginselen en instellingen, zich zorgvuldig onthouden moet van elke kritiek ten aanzien van personen. Het bijzonder leven van hen, die in eenige betrekking zijn geplaatst, gaat het algemeen niet aan, maar hun ambtelijk leven, hunne openbare handelingen en zelfs hunne persoonlijkheid, voor zooveel die kan strekken tot verklaring dier handelingen, behooren, meenen wij, tot het algemeen domein. Zoo goed als het veroorloofd is in eene beoordeeling te treden van legeraanvoerders, en, waar dat noodig is, op hunne gebreken, op hunne traagheid, hunne besluiteloosheid of hunne zwakheid te wijzen, zoo goed moet men vrijheid hebben - altijd binnen zekere grenzen - het karakter en de persoonlijke gebreken te bespreken van hen, die invloed uitoefenen op den gang der algemeene zaak. Zich te bepalen tot eene kritiek van de zaken, en de personen buiten spel te laten, is een zeer goede stelregel, maar die niet te eng moet worden opgevat; de personen zijn zeer dikwijls van de zaken niet af te scheiden, en de overdreven vrees voor persoonlijke aanduidingen heeft veelal ten gevolge dat men zich bepaalt tot algemeenheden, die niemand zich aantrekt, en die dan ook slechts een zeer gering nut stichten. Indien iedereen zijn' pligt deed, zou niet telkens bij het verschijnen eener kritiek, die zich niet uitsluitend bepaalt tot algemeene redeneringen en beschouwingen over beginsels, zoo algemeen en met zoo groot misbaar geklaagd worden over persoonlijke aanvallen, en die klagten hebben veelal geen anderen grond dan de vrees, dat men op zijne beurt persoonlijk ter verantwoording zal worden geroepen voor hetgeen men deed of naliet te doen. Het is intusschen

niet ons voornemen de hier gemaakte beschouwing toe te passen op het vraagstuk, dat ons thans bezig houdt. Wij willen slechts enkele opmerkingen, enkele aanwijzingen doen, die den aandachtigen lezer in staat kunnen stellen, ook zonder nadere verklaring, tot een juist oordeel te komen.

Ons officiers-korps bevat vele goede elementen, maar er wordt weinig of niets gedaan om die te ontwikkelen. Het leger is denkelijk de éénige stand in de maatschappij, waar meer verstand, meer kennis, meer ijver, meer bruikbaarheid, soms wel tot achteruitzetting, nooit tot hooge betrekkingen leiden kunnen. Om in ons leger vooruit te komen, moet men in de eerste plaats een sterk gestel hebben, zoodat men langer kan blijven dienen dan zijne tijdgenooten, voorts een weinig verstand, niet te veel, niet zooveel dat men anderen hindert, eenige kennis en eenigen ijver - of, wat nog beter is, schijn van ijver - vooral veel gedweeheid, dus weinig zelfstandigheid, en vele relatiën: met die gegevens klimt men tot de hoogste betrekkingen op. Natuurlijk komen er van tijd tot tijd wel enkele menschen naar boven, die hunne verheffing uitsluitend aan hunne verdiensten te danken hebben, maar deze vormen de uitzonderingen. De hoofdzaak is, langer te leven dan zijne tijdgenooten, en hierin ligt trouwens het geheele beginsel - inderdaad een fraai beginsel voor eene eeuw, die zoo verlicht heet! - van elk ancienneteitsstelsel. Er is wel in ons land, voor eenige jaren, eens eene wet op de bevordering gemaakt, waarbij bepaald is dat hoofdofficieren *alleen* bij keuze zullen benoemd worden, en dat men luitenants, boven anderen door kennis en bekwaamheid uitmuntende, spoediger dan anderen bevorderen moet, maar beide bepalingen zijn steeds eene doode letter gebleven, en de vertegenwoordiging, die de wet tot stand heeft helpen brengen, schijnt het niet tot hare taak te rekenen om te zorgen dat de wet ook ten uitvoer wordt gelegd.

Aan onze officieren ontbreekt dus elke prikkel om zich te bekwamen, en het is duidelijk dat, waar die prikkel ontbreekt, de lust tot studie en zelfvorming niet zeer algemeen kan zijn. Een algemeene kwaal is daarenboven dat de officieren veel te lang verblijven in sedentaire betrekkingen, bij de Akademie, bij het Ministerie enz. en daardoor geheel vreemd worden aan den soldaat en aan hun eigenlijken werkkring. Treden zij dan later weder in het leger, dan staan de handen hun in den regel verkeerd; zij gaan dan - zelfvertrouwen missende door gebrek aan kennis van zaken - met de sleur mede in plaats van hun eigen weg te bewandelen, en officieren, die krachtige dragers hadden kunnen zijn van de nieuwe begrippen en bakens op den weg van vooruitgang, stichten op die wijze niet meer nut dan de onbeduidendste hunner mede-officieren. Eindelijk ontbreekt aan ons officiers-korps zoowel als aan de onder-officieren ondervinding van den oorlog, en van de gelegenheid, die Indië aanbiedt om die ondervinding op te doen, wil aan de eene zijde de regering geen gebruik maken, terwijl aan de andere zijde de officieren zelven, als de gelegenheid hun daartoe aangeboden wordt - en hiervoor bestaan trouwens gegronde redenen - slechts bij uitzondering geneigdheid betoonen om tijdelijk bij het Indisch leger te dienen. Moeten wij nog meer zeggen om de overtuiging

te vestigen, dat ons officiers-korps, ofschoon het vele leden telt, die in bruikbaarheid, bekwaamheid en kennis eene plaats verdienen naast de uitstekendste officieren van andere legers, over het geheel genomen niet is wat het kon en behoorde te zijn?

Het *aantal* officieren is verder veel te gering. Ons leger telt betrekkelijk minder officieren dan verreweg de meeste andere legers. En het zou rijker aan officieren bedeeld moeten zijn, omdat wij honderde vestingen, forten en versterkte posten hebben, die allen in tijd van oorlog afzonderlijke bevelhebbers zullen vorderen. Als al die werken bezet zijn, en het leger heeft verder de noodige officieren afgegeven voor de staven, de intendance en de verschillende speciale betrekkingen, die dan officieren vorderen, zullen er - de Oud-soldaat heeft het reeds voor jaren opgemerkt - eenige honderde officieren ontbreken. Vroeger had men bij ons leger vier en vijf officieren voor een kleiner aantal soldaten dan waarvoor men thans met drie officieren zegt te kunnen volstaan - en dat, ofschoon sedert dien tijd de getrokken wapens zijn ingevoerd en de verliezen aan officieren in de jongste veldtogten welligt het dubbel van vroeger bedragen hebben. De vermindering van het aantal officieren behoort ook al tot het getal van die ongelukkige bezuinigingen, die onbekwame handen bij het leger tot stand hebben gebragt; in plaats van te bezuinigen op de doode verdedigingsmiddelen, op vestingen en materieel, heeft men de bezuiniging steeds gezocht in het personeel; men heeft in het leven gesneden en daardoor aan het leger een onherstelbaar kwaad gedaan. Het ergste van zulke onverstandige bezuinigingen is, dat zij toch niet blijvend kunnen zijn en dat men daarop later, maar dan soms ten koste van groote uitgaven en altijd ten koste van groote bezwaren, die vermeden hadden kunnen worden, moet terugkomen. Zoo zal het ook gaan met de bezuiniging op het officierskader. De vermeerdering van het aantal officieren kan niet uitblijven, al moge men er nog zoo tegen opzien om het budget met een hoogere som voor traktementen te bezwaren. Maar wij gelooven daarenboven dat de verhooging der uitgaven niet zoo aanzienlijk behoeft te zijn. In plaats van officieren kan men, als in Denemarken, *onder-luitenants* aanstellen op een lager traktement, en men kan daarenboven het vereischte geld grootendeels vinden door vermindering te brengen in de hooge rangen en staven. Voor een generaal is bij ons in tijd van vrede toch geen passende werkkring te vinden, (evenmin voor de hoofdofficieren bij den generalen staf) en men kan vrij wat onder-luitenants aanstellen voor één generaal.

Het ligt overigens niet in onze bedoeling, aan het algemeen den indruk te geven alsof ons leger zoo bijzonder rijkelijk voorzien ware van generaals en stafofficieren. Het tegendeel is waar, en bij vergelijking met de legers onzer naburen kan men gerust zeggen dat in dit opzigt bij ons geen weelde bestaat. Doch wij moeten ons leger inrigten overeenkomstig onze behoeften, en het is altijd ons gebrek geweest dat wij te veel het oog gerigt hebben gehouden op de groote legers van Pruissen en Frankrijk. Er is in die legers, inzonderheid in het Fransche leger, veel goeds, en dwaas zoude het zijn om dat goede niet over te nemen. Maar die legers hebben een gansch andere rol te vervullen dan het onze,

welks hoofdtaak is om het vaderland te verdedigen, en ons leger moet dus niet eene copy in het klein zijn van dat van Frankrijk of Pruissen. Zoo wij voorbeelden willen zoeken, moeten wij ons wenden tot kleine Staten, tot Zwitserland, tot Denemarken, en meer en meer trachten te naderen tot de eenvoudigheid, die daar, inzonderheid in Zwitserland, in het krijgswezen heerscht. En die eenvoudigheid is voor ons dubbel pligt, omdat er nog zooveel ontbreekt aan hetgeen werkelijk de kracht van een leger uitmaakt, en de gelden voor dat ontbrekende alleen te verkrijgen zijn door bezuiniging op die gedeelten, welke vereenvoudiging kunnen lijden zonder dat daardoor schade wordt gedaan aan het geheel. Overigens moeten wij ons krijgswezen inrigten naar onze eigene inzigten, en ons niet te veel laten leiden door hetgeen in andere landen wordt aangetroffen. Wij zijn een eigenaardig volk met een eigenaardig land, en wij moeten dus een verdedigingsstelsel en een krijgswezen hebben, op eigenaardige beginselen steunende.

Deze laatste waarheid, die nog lang niet algemeen genoeg wordt ingezien, is inzonderheid van toepassing op al hetgeen betreft den diensttijd en de oefening der militie. Daarbij vooral zoude het verkeerd zijn, slaafs te volgen wat bij andere legers is aangenomen. De tijd, gedurende welken de militie bij ons onder de wapens komt, vier of vijf maanden, is te kort, maar niets zou dwazer wezen dan die militie zoo lang te doen dienen als in andere landen, bvb. in Pruissen, noodzakelijk wordt geacht. In die landen wordt veel tijd besteed aan allerlei zaken, die tot de goede vorming van den soldaat niets afdoen; men hecht daar aan parade-kunsten en militaire kwakzalverijen. Om aan een soldaat te leeren hetgeen men hem in tijd van vrede leeren kan, heeft men geen twee of drie jaren, maar slechts eenige maanden noodig. Hoeveel maanden? Dit hangt natuurlijk af - behalve van den natuurlijken aanleg van het volk - van de wijze waarop de oefeningen geleid worden, van het oefeningsstelsel. En nu gelooven wij dat, zoo men een oefeningsstelsel wil volgen, dat gegrond is op de oorlogsvoering in ons land, en waarbij alle kwakzalverijen, al wat slechts deugt voor parades en vertooningen is weggelaten, *zes maanden* voor de eerste oefening der militie voldoende zijn. Bij de tot hiertoe gevglgde oefeningswijze zijn tot behoorlijke vorming der militie zeker negen maanden noodig, en vele kundige officieren, en daaronder ook de generaal van Mulken, wenschen daarvoor zelfs een jaar te nemen. In elk geval is het volstrekt noodig om, zoo als de Grondwet toelaat, jaarlijks alle ligtingen, zoo niet zes, dan toch vier weken onder de wapens te laten komen. De militiëns, die slechts in het eerste jaar en daarna hoogstens nog slechts eenmaal onder de wapens zijn geweest, raken ontwend aan de militaire tucht en aan de militaire oefeningen. Onze militie is thans, het werd nog onlangs door den generaal van Mulken in de Kamer verklaard - en iedereen die hierover op grond van eigen aanschouwing spreken kan, zal dit toestemmen - in het schieten, in den kleinen oorlog, dus eigenlijk in alle hoofdzaken, onvoldoende geoefend - om nog niet eenmaal daarvan te spreken, dat vele volstrekt noodige oefeningen, die in het bijzonder bij ons leger t'huis

hooren, zoo als die in het bezetten en verdedigen van vestingen en liniën, in den schansarbeid en zoo verder, ten onzent schier ten eenenmale verwaarloosd worden. De hemel geve, dat wij van die gebrekkige vorming onzer militie nooit de wrange vruchten plukken!

Wij weten dat wij, door aldus onze overtuiging uit te spreken, veel on vergenoegdheid op ons laden, en bloot zullen staan aan de afkeuring van hen, die het zeer onbetamelijk achten zoo openlijk kritiek te oefenen op hetgeen bij ons bestaat. Maar het is pligt de waarheid, of wat men voor waarheid houdt, niet te verzwijgen wanneer het de belangen des vaderlands geldt, en de waarheid vordert de erkenning dat ons leger, zoo als het thans is, in vele gevallen niet bij magte zal wezen zijne taak behoorlijk te volbrengen.

De gebeurtenissen in Denemarken zijn een spiegel, waarin wij het beeld van ons leger herkennen kunnen. Telkens vindt men in de berigten van het oorlogstooneel de opmerking gemaakt, dat de veiligheidsdienst door de Denen zeer slecht wordt verrigt, en herhaaldelijk waren daarvan - nog onlangs bij een der laatste stormen op de werken bij Düppel - verrassingen het gevolg. De veiligheidsdienst wordt altijd slecht verrigt door een leger, dat daarin niet met groote zorg is geoefend, vooral als daarbij slechts jong en onervaren kader is, en de fouten in dit opzigt door de Denen begaan zouden zich denkelijk in even hooge mate bij ons leger vertoonen. En wanneer de Düppeler-schansen - tegen de verwachting van hen, die weten welke kracht van wederstand zulke stellingen bezitten, die steeds in verband kunnen blijven met het hart des lands - en wanneer de Düppeler-schansen, zeggen wij, zoo spoedig in handen des vijands gevallen zijn, en wanneer de Denen zelfs Fredericia hebben ontruimd, zonder de verdediging ook maar te beproeven - dan mag welligt de hoofdreden voor die spoedige overgave eenig en alleen gelegen zijn in het gehalte en den toestand van het Deensche leger. Eene verdediging, zal ze krachtig zijn, mag niet lijdelijk wezen, en om den aanvaller lang voor eene stelling op te houden, moet de verdediger steeds tot den aanval overgaan. Dit is echter alleen mogelijk met troepen, die geschikt zijn voor den aanval, die in de hand van hunne aanvoerders zijn, waar verband en kracht in zit: alle eigenschappen, alleen aanwezig bij troepen, die goed geoefend zijn en een duchtig kader hebben, en die denkelijk aan het Deensche leger even vreemd zijn als aan het onze. Blijft ons leger zoo als het is, dan zullen onze sterkste stellingen mogelijk al niet langer verdedigd worden dan die schansen bij Düppel, en groot gevaar bestaat er dan dat wij den vijand, noch voorwaarts van den IJssel, noch aan die rivier den noodigen tijd zullen kunnen ophouden. Intusschen kunnen wij hierin eenen troostgrond vinden, dat ook bij den vijand niet alles volmaakt zal zijn; dat hij niet zoo goed bekend is met onzen toestand als wij zelven, dus altijd eenigzins aarzelend vooruit zal rukken en misslagen zal begaan. Wij vestigden reeds vroeger de aandacht op de langzaamheid, waarmede de Verbondenen in Denemarken bij den aanval op de Schlei- en Treene-linie te werk gingen, en zoo de vijand, die onze oostelijke grenzen mogt bedreigen, op zoo

gebrekkige wijze te werk ging als daar, naar onze zienswijze, de Oostenrijkers en Pruissen hebben gedaan, - het gevaar zou voor ons minder groot wezen, en wij zouden denkelijk al den tijd hebben om de inundatiën der Utrechtsche linie te stellen.

Een verstandig volk en eene verstandige regering mogen echter, bij de overweging der middelen waarover zij tot verzekering van 's lands onafhankelijkheid te beschikken hebben, niet rekenen op de misslagen, die de aanvaller welligt begaan, maar welligt ook vermijden zal. De vrijheid des vaderlands mag niet van een toeval afhankelijk worden gesteld, en ons krijgswezen dient zoodanig te zijn ingerigt, dat wij gewaarborgd zijn ook tegen de ongunstigste kansen. Daartoe nu is in de eerste plaats noodig eene betere inrigting en vorming van het leger, van de levende strijdkrachten in het algemeen. Eene afscheiding van het staande leger en de militie, om dadelijk troepen te hebben, die strijdvaardig zijn en den vijand kunnen tegenhouden; uitzending dier korpsen vrijwilligers naar Indië, ten einde daar de oorlogsondervinding op te doen, die het eerste vereischte is om bruikbare troepen te verkrijgen; eene zoodanige inrigting der schutterij dat daarvan dadelijk eene 12 à 15,000 man bij het leger kunnen optreden; eene uitbreiding van het kader officieren en onderofficieren; eene aanmerkelijke verbetering van de vooruitzigten der onderofficieren, ten einde daardoor betere en oudere onderofficieren te verkrijgen; een langduriger diensttijd der militie, die ook telken jare in haar geheel voor eenige weken zou moeten worden opgeroepen; een beter oefeningsstelsel, gegrond op onzen landaard, op den geest des tijds en der nieuwere krijgsvoering, op ons verdedigingsstelsel; eene ruime toepassing der bevordering bij keuze of liever *naar verdiensten*, ten einde zoodoende jonge, bekwame chefs te verkrijgen, in staat om in het thans in doodslaap liggende leger dat leven en dien bezielden geest te brengen, zonder welke een leger slechts eene verzameling blijft van gedrilde boeren en doode machines: ziedaar de maatregelen, die in het belang van het leger, dus in het belang van ons land en van onze onafhankelijkheid, naar onze overtuiging, met dringende noodzakelijkheid gevorderd worden.

Vele dier maatregelen zijn zonder geldelijke uitgaven tot stand te brengen, en hangen slechts af van de rigting die bij de leiding der zaken van het krijgswezen voorzit. Enkelen echter, en daaronder het langer onder de wapens houden der militie, zullen geld kosten, en het budget van oorlog is waarlijk reeds hoog genoeg opgedreven. Vele onderdeelen der begrooting van oorlog echter zijn vatbaar voor bezuiniging, inzonderheid de vestingen en het materieel, waaronder wij ook begrijpen de posten voor de zoo veel geld verslindende proeven, die voor het meerendeel geheel overbodig zijn. Ook in andere opzigten is bezuiniging mogelijk, indien men namelijk in stede van steeds den ouden sleur te volgen, ten aanzien van voeding, kleeding en zoo verder nieuwe wegen wilde inslaan, waarop andere legers ons reeds zijn voorgegaan. Het is hier niet de plaats om dienaangaande in meer bijzonderheden te treden; wij hebben slechts willen doen opmerken, dat eene verbetering van ons leger naar onze zienswijze mogelijk is zonder ver-

hooging der oorlogsuitgaven. Zij die uitsluitend op het eindcijfer letten en bij elk voorstel, dat ons krijgswezen betreft, in de eerste plaats onderzoeken of daardoor ook eenige tonnen gouds op het budget van oorlog bezuinigd zouden kunnen worden - zullen tamelijk teleurgesteld zijn indien zij de slotsom lezen, waartoe wij gekomen zijn. Maar moet men alleen op het eindcijfer letten? Is het dan geheel onverschillig wat wij bezitten voor al die millioenen, sedert jaren voor het krijgswezen opgebragt? Mij dunkt, daar het volk betaalt om een leger te hebben dat zijne onafhankelijkheid kan verzekeren, heeft het eenig regt te eischen dat ons leger zoodanig zij ingerigt, dat het die taak kunne volbrengen. En wanneer nu vrij algemeen door allen, die deze kwestie tot het bijzonder onderwerp van hun onderzoek hebben gemaakt, twijfel wordt geopperd aangaande de bruikbaarheid van het leger, en wanneer zij u zeggen dat daaraan, zoo wel wat getal als gehalte betreft, zeer veel ontbreekt - dan ware het, naar het ons voorkomt, de pligt van hen die de millioenen toestaan, om tevens te onderzoeken wat de achtervolgende regeringen in den loop der jaren uit die millioenen hebben gewrocht. Zoodanig onderzoek, met kalmte ingesteld in tijd van vrede, zal voor 't minst dit voordeel hebben dat het zulke tooneelen voorkomt als waarvan onlangs de hoofdstad van Denemarken getuige was.

Ofschoon wij van meening zijn dat de verbetering van het personeel van ons krijgswezen aan alle overige verbeteringen vooraf moet gaan, vleijen wij ons niet met de hoop, dat wij in de eerste jaren hierin eenige verandering ten goede zullen kunnen constateren. Wij zijn een bedaard en langzaam volk, moeijelijk in beweging te brengen, onverschillig omtrent vele zaken, maar onverschillig in de hoogste mate omtrent al wat het krijgswezen betreft. Er is nog niet veel publieke geest bij ons volk. Kleine zaakjes, niet vallende buiten onzen dagelijkschen beperkten gezigtskring, een nieuw reglement voor de societeit, een nieuwe deur in de kerk, kleine gemeentelijke kibbelarijen over een mestput hier en een riool daar, boezemen ons in den regel het meest belangstelling in. Een geestig franschman maakte mij eenmaal de opmerking, dat geen volk der wereld in het dagelijksch gesprek zoo veel als wij gebruik maakte van verkleinwoorden, en hij leidde daaruit af dat onze geest in den regel op kleinigheden gerigt of wij althans weinig ruimte van opvatting hebben. Inderdaad, wij zijn een kleinigheids-volk; wij zullen uren vertreuzelen met allerlei nietigheden en geen oogenblik over hebben voor eene groote en nuttige zaak; wij kunnen ons hoogstens verheffen tot gemeentelijke en gewestelijke belangen en die met eenige ingenomenheid bespreken en behandelen, maar het algemeen belang, de zaken van den staat, zijn ons veelal grenzenloos onverschillig. En hoe ware het dan mogelijk dat bij het algemeen krachtige belangstelling bestond in hetgeen bij uitnemendheid eene publieke zaak, een staatsbelang is, in het krijgswezen? Wel moet men zijn volk slecht kennen, indien men op die belangstelling rekent, of meent dat die door een of twee meer of minder goed geschrevene vertoogen is op te wekken. Jaren zijn daarvoor noodig, en hoeveel in dit opzigt ook reeds gedaan

zij, er blijft nog veel te doen overig, en menige bladzijde zal nog het licht moeten zien eer men bij ons begrijpt, dat het krijgswezen eene publieke zaak is, en dat eene publieke zaak de zaak is van iedereen.

Daarom, omdat wij van het algemeen geene ondersteuning verwachten, rekenen wij er ook niet op spoedig onze voorstellen omtrent het personeel van het leger verwezenlijkt te zien. De vertegenwoordiging is verre van vijandig ten aanzien van het leger gestemd. Zij wil gaarne - het is overtuigend gebleken toen de heer Casembroot aan het hoofd van ons krijgswezen stond - aan een minister, dien zij vertrouwt en die haar den indruk weet te geven dat de aangevraagde sommen werkelijk noodig zijn, zooveel geld voor het krijgswezen geven als hij vraagt; maar de zaken die het leger betreffen zelf onderzoeken, zich daardoor in staat stellen kritiek te oefenen en eene openbare wisseling van gedachten uit te lokken, die al zeer spoedig den waren toestand der zaak aan het licht zou brengen - daartoe ontbreekt bij de groote meerderheid, welligt de tijd, maar zeer zeker de lust. Ons leger zal dus vooreerst nog wel eenige jaren zoo gebrekkig blijven als het thans is, en wierden wij in dien tijd - wat God verhoede! - met een' oorlog bedreigd, en wierden wij op onze oostelijke grenzen aangevallen - de verdediging des vaderlands zou niet voldoende verzekerd zijn. Wij zouden den vijand niet in het oosten des lands kunnen ophouden; de IJssel zou waarschijnlijk niet lang genoeg verdedigd kunnen worden; ons leger zou even als het Deensche, dat echter een veel korteren afstand had af te leggen, in de grootste verwarring achter de Utrechtsche linie komen, indien het niet te voren geheel uit elkander wierd geslagen, en de vijand zou voor de Utrechtsche linie staan, zonder dat de inundatiën gesteld waren, zonder dat de verdediging dier linie mogelijk was. In dien stand van zaken is het van het hoogste belang zonder uitstel de anders niet zoo dadelijk noodige maatregelen te nemen, die strekken kunnen om het stellen der Utrechtsche inundatiën te bespoedigen, en om den vijand bij zijnen marsch van den IJssel naar de Utrechtsche linie door eene nieuwe linie op te houden.

Dit laatste doel is te bereiken door de *Grebbe-linie*, die zich van Spakenburg aan de Zuiderzee tot de Grebbe aan den Rijn en ook ten zuiden van die rivier uitstrekt - en die thans eigenlijk niet bestaat, omdat de inundatiën daar niet gesteld kunnen worden - in behoorlijken toestand te brengen; het bespoedigen van de inundatiën der Utrechtsche linie vordert verder den bouw eener sluis, en welligt van een stoomgemaal, bij Wijk bij Duurstede. Men weet dat bij die stad de Kromme Rijn door een kleinen duiker gemeenschap heeft met de Lek. Nu worden de inundatiën om Utrecht en ten Zuiden van die stad (van den Klopdijk tot den Lekdijk), behalve door de Lek en den Vaartschen Rijn, ook gesteld door den Krommen Rijn, maar die rivier kan nu slechts weinig water aanvoeren. Door den duiker te vervangen door eene sluis, kan men meer water van de Lek op den Krommen Rijn en zoo op de landen bij Utrecht brengen, en deze verbetering zal bij het stellen der inundatie enkele dagen doen winnen. Hoeveel dagen is nu nog moeijelijk te zeggen, maar zelfs indien men daardoor slechts twee of drie dagen won, zou de

sluis en de daarvoor gemaakte kosten hare renten hebben opgebragt. Bij een aanval op ons oostelijk frontier is de winst van twee of drie dagen niet te duur met eenige tonnen gouds betaald. En deze uitgave, waarvan de noodzakelijkheid zonder verder onderzoek gemakkelijk is in te zien, zal zeer zeker de goedkeuring der vertegenwoording verwerven - te meer, omdat zij slechts voorbijgaande is en niet blijvend drukt op het budget van oorlog.

Doch er is nog een ander middel om den vijand van de Utrechtsche linie af te houden, of liever om de kansen te vergrooten op eene meer langdurige verdediging van den IJssel. Het bestaat daarin dat onze zeemagt dienstbaar worde gemaakt aan die verdediging. Er is over het algemeen bij ons te weinig verband tusschen het leger en de vloot; zij beschouwen zich als twee vijandelijke, althans geheel op zich zelf staande magten, die niets met elkander te maken, niets van elkander te leeren hebben. Beide onderdeelen van ons krijgswezen zijn geheel vreemd aan elkander; zij weten niet wat zij van elkander te verwachten hebben; zij hebben niet geleerd zich wederkeerig te vertrouwen, zich wederkeerig op prijs te stellen. Door eene verstandige zamenwerking der zee- en landmagt - zamenwerking, die in tijd van oorlog alleen is te verkrijgen door doelmatige voorbereiding en vereenigde oefening in vredestijd - zijn intusschen in landen als het onze groote uitkomsten te verwerven. Nog onlangs werd ook op dit punt in een merkwaardig geschrift(*) de algemeene aandacht gevestigd, en de beide oorlogen in Denemarken bieden ons in dit opzigt voorbeelden aan, die alle behartiging verdienen. De verdediging onzer rivieren nu zoude oneindig veel gemakkelijker zijn, indien wij *gepantserde vaartuigen* bezaten, die daar positie namen en de pogingen des vijands om eene brug te slaan, verhinderen of belemmeren konden. Voor onze benedenrivieren, waar veel water is, heeft men dan ook reeds eene *gepantserde kanonneerboot* ontworpen, doch die eerste proef is niet gelukkig uitgevallen. Voor onze boven-rivieren is men nog niet eenmaal geslaagd in het maken van een behoorlijk ontwerp, en de zaak is trouwens, daar de vaartuigen slechts zeer weinig diepgang mogen hebben, buitengewoon moeijelijk - te meer, omdat zulk een vaartuig aan zoo vele verschillende eischen moet voldoen.

Intusschen zal ook hier aan het eindelooze dralen en uitstellen een einde moeten komen; de moeijelijkheden verdwijnen niet door ze voortdurend te verschuiven, en een krachtig bestuur rust niet voor dat in de allereerste plaats de moeijelijkste zaken tot een eind zijn gebragt. Maar wij vreezen dat de kanonneerbooten tot verdediging onzer rivieren niet eerder gereed zullen komen vóór dat het bestuur over de departementen van Marine en Oorlog aan ééne en dezelfde hand zal zijn toevertrouwd; een maatregel, te wenschelijker omdat daardoor vooreerst vele uitgaven zullen worden vermeden, die thans ‘in dubbel’ gedaan worden, maar vooral ook omdat daardoor het zoo noodige verband tusschen de zee- en de landmagt zou worden bevorderd. Zoolang niet aan een zelfde persoon de leiding der zaken èn van Marine èn van het Indisch leger èn van het leger hier te lande is opgedragen, zal tusschen die drie groote onderdeelen van ons krijgswezen nooit dat verband bestaan, dat

(*) *Die zich aan een ander spiegelt, hij spiegelt zich zacht*, door een landskind. Arnhem, D.A. Thieme.

noodig is in het belang van ons land en van onze koloniën.

Onze marine is, door een ongelukkigen zamenloop van omstandigheden, op dit oogenblik ten eenenmale onvoldoende voor een hoofdgedeelte van hare bestemming: de verdediging onzer rivieren en toegangen te water. Indien wij op dit oogenblik van de zeezijde wierden aangevallen, zou ons land een wisse prooi des vijands worden. Het is te hopen dat hierin spoedig zal worden voorzien. De kwestie der gepantserde schepen is, voor zooveel de bescherming van rivieren en zeegaten betreft, in staat van wijzen gebragt. De regering intusschen zit stil; zij laat een toestand voortduren, die op den ondergang van ons land kan uitloopen; zij leeft zorgeloos voort onder zoo zware verantwoordelijkheid, en wij gelooven dat nog niet eenmaal is onderzocht welke scheepsmagt wij thans, nu de omstandigheden zoo zeer veranderd zijn, tot verdediging onzer zeegaten behoeven. Ons krijgswezen, van deze zijde gezien, biedt evenzeer weinig lichtende punten aan(*). Doch de vervorming onzer marine overeenkomstig de eischen des tijds zal ongetwijfeld vele millioenen vorderen, en - te regtvaardigen is het wel niet - maar toch te begrijpen, dat een minister huiverig is om met het voorstel tot zoodanige uitgaaf voor de vertegenwoordiging op te treden.

Vele millioenen zullen gevorderd worden voor de herschepping onzer zeemagt, het eene hoofddeel van ons krijgswezen. Het andere hoofddeel, de landmagt, zal evenzoo uitgaven eischen, die wel is waar het budget van oorlog niet blijvend zullen bezwaren, maar toch al weder hun deel zullen bijbrengen tot verhooging der algemeene uitgaven en onttrokken zullen worden aan de algemeene voortbrenging. Wij noemden straks de Grebbe-linie en de sluiswerken der Utrechtsche linie; er is aan die Utrechtsche linie nog meer te doen. Het hoofddenkbeeld bij den aanleg van de werken dier linie is geweest, om ze bestand te doen zijn tegen een geregeld beleg, en den vijand te noodzaken, tot vermeestering dier linie een belegeringstrein aan te voeren, hetgeen altoos veel tijd wegneemt. Dit hoofddenkbeeld is echter niet op alle punten streng doorgevoerd geworden, op anderen ten uitvoer gelegd op minder gelukkige wijze, en de bestaande gebreken hebben door de invoering van het getrokken geschut eene veel grootere beteekenis dan vroeger gekregen. De torens in sommige forten der Utrechtsche linie, die nooit iets anders geweest zijn dan eene ongehoorde geldverspilling, zijn, tegenover het getrokken geschut, onmogelijk te houden in den tegenwoordigen toestand: zij moeten *gepantserd* of wat welligt nog beter zou zijn gedeeltelijk afgebroken en voor het overige anders ingerigt worden. Op enkele punten, maar inzonderheid bij Utrecht, is de linie zwak; de inundatie heeft hier niet veel te beteekenen, en de werken voorwaarts van Utrecht zijn, naar het gevoelen van bevoegde beoordeelaars, niet in staat een krachtigen aanval af te weren; als de vijand de daar gelegen forten of enkele daarvan eenige uren met granaten uit getrokken 12-ponders overstelpt en daarna

(*) Onder het afdrukken vernemen wij uit de dagbladen, dat er eindelijk eene kommissie benoemd is tot onderzoek van de kwestie der kustverdediging. Wij hopen dat de Kamer, zoo dat onderzoek tot eene aanvrage om geld leidt, er op zal aandringen dat de voorstellen der kommissie aan het oordeel van het algemeen worden onderworpen.

ten storm oprukt, dan staat het zeer te betwijfelen of wij - aangenomen dat het geen Pruissen maar Franschen zijn, die ons belagen - dien aanval zullen kunnen weêrstaan; zeer zeker zullen wij, alle overige omstandigheden gelijk zijnde, zoo als de werken nu zijn, ons daarin niet eenmaal zoolang kunnen staande houden als de Denen bij Düppel. Hierin moet noodzakelijk verandering gebragt worden door den aanleg van enkele werken, die ook al weder geld zullen kosten. Onze kusten zijn niet genoeg beschermd; er ontbreken zelfs aan onzen hoofdtoegang bij de Helder werken, die volstrekt noodig zijn tot verdediging van een der zeegaten, het Westgat, en van den toegang tot de reede. Er zijn geen maatregelen genomen tot verzekering der inundatiën van de stellingen, die wij, bij eene vijandelijke landing, in Noord-Holland moeten hebben, en omtrent de uitvoerbaarheid dier inundatiën is, gelooven wij, zelfs weinig of niets bekend. De Amsterdamsche linie, ons punt van terugtogt bij een aanval op onze kusten of ingeval wij genoodzaakt mogten zijn de Utrechtsche linie te verlaten, is grootendeels nog in den toestand, waarin Kraijenhoff ze in 1809 en 10 heeft gebragt, met dit verschil dat de werken natuurlijk niet weinig vervallen zijn.

Zoodra het dus eenmaal ernst zal worden om ons krijgswezen inderdaad op zoodanigen voet te brengen als volgens de meest gematigde eischen noodig is, zal het volk nog millioenen moeten opbrengen en beschikbaar stellen voor het bestuur van oorlog. Juist omdat er nog zoo vele uitgaven zijn te doen, die men nu wel - altijd op het gevaar af van onvoorbereid overvallen te worden - kan uitstellen, het eene jaar beladende met de schuld van het vorige, *maar die toch eenmaal gedaan zullen moeten worden*, juist daarom is het pligtmatig met onverbiddelijke strengheid alle uitgaven te bekrimpen en te verwerpen, die niet volstrekt noodig zijn tot verzekering van de weerbaarheid des lands en van de goede inrigting van het krijgswezen. Op welke uitgaven wij hier het oog hebben, is reeds ten deele in de voorgaande bladzijden gebleken, en niet moeijelijk zoude het ons zijn ook verder in bijzonderheden aan te toonen, welke onderdeelen der begrooting van oorlog naar onze zienswijze vatbaar zijn voor vermindering. Doch de zaak is te veelomvattend en grijpt te diep in dan dat het oordeel van een enkel persoon, wie dan ook, zoude mogen beslissen; aan elke meening moet gelegenheid worden gegeven zich hieromtrent te uiten. Eene enquête, zoo als reeds meermalen is verlangd, omtrent den toestand van het krijgswezen te lande en de middelen om daarin verbetering te brengen, schijnt uit dien hoofde alleszins aan te bevelen, doch teregt is hieromtrent in het reeds genoemde vlugschrift opgemerkt, dat men, tot eene enquête besluitende, ook tevens bepalen moet welk gevolg daaraan gegeven zal worden. Zoo het gedane onderzoek niet tot verbetering leidt, is het nut daarvan zeer betwistbaar. Wat heeft de enquête omtrent onze zeemagt gebaat? Heeft zij ons een stap nader gebragt tot herstel onzer zeemagt? Wij betwijfelen het, en trouwens, terwijl de kommissie van onderzoek over de middelen peinsde die tot verbetering konden leiden, nam de gansche kwestie, als onder hare handen, eene andere gedaante aan, en de enquête, over eene houten vloot begonnen, eindigde met eene pantservloot in het verschiet. De

krijgswetenschap, door de algemeene zucht naar technische ontwikkeling en verbetering aangetast, zoekt thans almede door verbetering in al wat materieel betreft zich op de hoogte van den tijd te toonen, en die rigting - krachtig bevorderd door den ontzettenden vooruitgang op het gebied van toegepaste natuur-, schei- en werktuigkunde - maakt de taak van hen, die in deze dagen geroepen zijn over de inrigting van het krijgswezen te oordeelen, niet gemakkelijk. Wij behooren tot hen, die eene dergelijke rigting met leedwezen aanschouwen, maar zij is te algemeen dan dat het mogelijk zoude zijn ze niet in rekening te brengen of ze onbemerkt voorbij te gaan.

Met de zucht om zonder verbloeming de gebreken aan te geven, die, naar onze meening, onze krijgsinrigtingen aankleven, maar tevens met de opregte begeerte om het onze bij te brengen tot wegneming dier gebreken, hebben wij in de voorgaande bladzijden eene schets gegeven van den toestand, waarin ons krijgswezen zich op dit oogenblik bevindt. Gebrekkig en onvolledig moge men die schets noemen; wij zijn de eersten om dit te erkennen. Maar moeijelijk zal men kunnen volhouden, dat onze voorstelling der feiten onjuist is, of dat er overdrijving heerscht in onze beschouwingen: de gewone beschuldigingen tegen elk geschrift, dat bestaande onvolkomenheden en gebreken tracht aan te wijzen. Niet door zulke beschuldigingen, niet door te beproeven de bedoelingen in een ongunstig licht te stellen van hen, die hunne zienswijze omtrent onze krijgsinstellingen openbaar maken, kan men de kritiek ontwapenen of eene tegengestelde meening doen zegevieren. Het algemeen vraagt naar feiten tegenover feiten, naar bewijs tegenover bewijs, naar grondige wederlegging tegenover beschouwingen, die evenzeer op gronden steunen. De geest der eeuw dringt naar onderzoek, naar openbaarheid, naar openlijke en onverbloemde behandeling der publieke zaak, en wie beweren wil dat wij ongelijk hebben, moet beginnen met ons te wederleggen.

Ons vaderland heeft eene groote natuurlijke sterkte; ons volk heeft niet minder vaderlandsliefde, niet minder geschiktheid voor den oorlog dan vele andere natiën, en heeft in zijne geschiedenis, die van zooveel heldenmoed getuigt, eene rijke bron, waaruit het vertrouwen kan putten in eigen kracht en eigen hulpmiddelen. De gelden, die jaarlijks voor het krijgswezen worden toegestaan, zijn voldoende om, bij een goed beheer, een goed ingerigt krijgswezen te hebben. Alle hoofdvoorwaarden om de onafhankelijkheid des lands zelfs tegen een magtigen aanrander te handhaven zijn dus aanwezig; maar dit is niet genoeg. Het is niet genoeg dat het land uit zijnen aard sterk zij; de kunst dient aan die sterkte op verstandige wijze te gemoet te komen; zij moet liniën en vestingen oprigten, die steunpunten kunnen zijn bij de verdediging, en wanneer die liniën en vestingen op verkeerde punten aangelegd of gebrekkig ingerigt zijn, zoodat zij gemakkelijk den vijand ter prooi kunnen worden, dan is een beroep op de natuurlijke sterkte des lands niet voldoende om den aanvaller tegen te houden. Het is niet genoeg dat het volk kennis neemt van de groote daden door het voorgeslacht verrigt; het moet zich met dat voorgeslacht vereenzelvigen, en zich in staat voelen om te doen wat de

voorvaderen deden; toch hoort men nog maar al te dikwijls, en soms van hen, die, natuurlijke voorgangers en leiders des volks, eene andere taal verpligt waren te voeren, de flaauwhartige uitdrukkingen: ‘wij zijn te zwak om onzen eigen weg te volgen, te zwak om weêrstand te bieden aan de eischen of wenschen van vreemde mogendheden; wij kunnen ons toch niet verdedigen.’ Wij kunnen ons wèl verdedigen; wij kunnen ons, ook tegen magtige vijanden, veel beter verdedigen dan Denemarken, Zwitserland of elk ander land - omdat wij meer nog door de natuur begunstigd zijn en over meer hulpmiddelen kunnen beschikken. Maar wij zouden ons welligt niet kunnen verdedigen *zoo als de zaken thans bij ons zijn ingerigt*, omdat men zich steeds heeft bepaald tot het geven van geld, en niet of niet genoeg heeft onderzocht welk gebruik van dat geld werd gemaakt. Een gevolg van de zoo algemeen heerschende onbekendheid met krijgszaken, en ook van de omstandigheid, dat in de Kamers slechts zelden militairen zitting hebben genomen, die genoegzame kennis van het eigenlijke leger bezaten om de kwalen te kunnen aanwijzen, waaraan ons krijgswezen leidt, en tevens onafhankelijkheid genoeg van karakter om, zonder vrees voor de ongunst der regering, eene ware voorstelling te geven van den toestand van ons leger en wat daartoe behoort. Van hare zijde heeft de regering, door in den regel de zaken gunstiger voor te stellen dan zij werkelijk waren, door alle kritiek zooveel mogelijk tegen te gaan, niet weinig er toe bijgebragt om eene valsche voorstelling van onzen toestand bij het algemeen te vestigen en een vertrouwen te doen ontstaan op de weerbaarheid des lands, dat zij denkelijk zelf niet bezat. Zij vreesde de openbaarheid en schuwde de kritiek, en vergat dat kritiek de noodzakelijke voorwaarde is om goed te regeren, en dat openbaarheid, wel verre van een element van zwakheid te zijn, zoo als zij scheen te gelooven, voor eene eerlijke en bekwame regering nooit iets anders kan wezen dan een element van kracht.

Delfzijl, 1864.

Politiek overzigt.

Voor zoover ons de beraadslagingen der londensche konferentie bekend zijn geworden, kwamen zij ons zeer merkwaardig voor. Zij hebben namelijk geleid tot het ter zijde stellen van het ‘au nom de la très-sainte et indivisible Trinité’ gesloten traktaat van 1852. De vertegenwoordigers van Oostenrijk en Pruissen hadden reeds dadelijk beweerd dat de uitbarsting des oorlogs het traktaat had doen vervallen en de heer von Beust verklaarde eenvoudig dat de duitsche Bond nooit tot dit traktaat was toegetreden. Engeland en Rusland zullen echter wel op de handhaving van het traktaat van Londen hebben aangedrongen, terwijl

toch in Engeland, vooral gedurende de laatste maanden, het thema van Denemarken's integriteit door ministers, staatslieden en dagbladen op allerlei wijze gevarieerd werd. Dit is echter te vergeefs geweest, daar de engelsche regering geenszins geneigd was om het traktaat met het zwaard te handhaven. Bedriegen wij ons niet, dan zal Engelands handelwijze ten opzigte der in 1852 met Rusland, Oostenrijk, Pruissen, Frankrijk en Zweden gesloten overeenkomst, op den staatkundigen toestand van ons werelddeel een zeer ongunstigen invloed uitoefenen. Zullen goede trouw en beginselen op volkenregtelijk gebied niet tot ijdele klanken worden verlaagd door eene staatkunde als die, welke de engelsche regering op de konferentie heeft gevolgd? Welken grond zal men voortaan hebben om waarde te hechten aan de heiligste traktaten tusschen de bestuurders van natiën gesloten, als een von Bismarck of andere leerlingen van een Napoleon III straffeloos die traktaten kunnen verscheuren voor het oog van het daarin nederig berustend Europa? Moet dan voortaan alle moraliteit van het diplomatiek gebied verbannen worden? - Treurige bladzijden in het blue-book zullen het wezen, waarin de officiële beraadslagingen der konferentie worden opgenomen. Tot dusverre toch moeten wij ons met niet-officiële berigten vergenoegen. Deze laatste zullen echter met de officiële mededeelingen omtrent bovenbedoeld punt wel niet in strijd worden bevonden. Wij betwijfelen intusschen geenszins dat lord Palmerston de handelwijze der engelsche regering ten opzigte van het londensche traktaat, in het parlement - even als in 1807 het bombardement van Kopenhagen - zeer goed zal weten te verdedigen. Zoo kan hij betoogen dat men hier in het geval verkeerde waarin de handhaving van het traktaat onregtvaardig en onbillijk zou geweest zijn. Zoo kan hij betoogen dat Denemarken zelf heeft toegestemd in de niet-handhaving van het traktaat, en immers: beneficium non obtruditur; maar hoeveel pressie heeft de engelsche regering niet uitgeoefend om Denemarken tot die toestemming te doen besluiten? Of de regering bij die gelegenheid echter ook eene oplossing der kwestie zal kunnen mededeelen is nog hoogst onzeker. Nadat Denemarken en Duitschland den termijn van wapenschorsing tot 26 Junij hadden verlengd, is men thans steeds bezig met het onderhandelen over eene grenslijn in Sleeswijk. Al het land ten noorden zou bij de deensche monarchie worden ingelijfd, terwijl het sleeswijksch grondgebied ten zuiden dezer demarcatielijn met Holstein vereenigd een afzonderlijk vorstendom zou vormen.

Bij het eerste voorstel van Oostenrijk en Pruissen omtrent de grensscheiding werd deze lijn getrokken van Apenrade naar Tondern, waardoor aan het nieuwe vorstendom meer dan twee derde gedeelte van Sleeswijk zou worden toebedeeld. Dit voorstel werd later in zooverre gewijzigd dat men de grenslijn wilde trekken van Flensburg naar Tondern. De onzijdige mogendheden stellen daarentegen voor - het voorstel is van Engeland afkomstig - om de Schlei als grensscheiding aan te nemen, waarin Denemarken bereid is toe te stemmen.

De pruissische regering heeft bij de hierover gevoerde onderhandelingen de napoleontische theorie van het suffrage universel willen toepassen en de uitspraak overlaten aan de bevolkingen zelve. De onzijdige mogendheden verwierpen echter

dit voorstel, terwijl de fransche gevolmagtigde daaromtrent het stilzwijgen bewaarde. In de laatste dagen werden overigens de konferentie-vergaderingen telkens verdaagd, hetgeen tot allerlei oorlogzuchtige geruchten aanleiding gaf.

De rol, welke te midden van al deze onderhandelingen en konferentie-debatten door de duitsche, deensche, engelsche en fransche regerings-dagbladen werd gespeeld, was geheel in overeenstemming met de houding dier mogendheden aan de groene tafel in Downing-Street. De duitsche dagbladpers verdedigt op heftige wijze de grenslijn in Sleeswijk, welke door Oostenrijk en Pruissen is voorgesteld, en beweert op hoogen toon tot geene verdere 'koncessiën' te willen overgaan. Ook de deensche dagbladen geven eene afspiegeling van de oorlogzuchtige stemming te Kopenhagen en dringen aan op eene hervatting des oorlogs, als men Denemarken zou willen dwingen om een grooter gedeelte van zijn grondgebied af te staan, dan waartoe het zich thans reeds geneigd heeft betoond. De engelsche dagbladen schilderen den toestand van het oogenblik af met zeer sombere kleuren, en dreigen met vloten en legers, waarover men zich te Berlijn regt vrolijk maakt. De heer von Bismarck drijft den spot met het engelsche intimidatie-systeem, omdat hij zich verzekerd meent te kunnen houden dat Engeland zonder Frankrijk geen oorlog tegen Duitschland zal gaan voeren. Frankrijk nu blijft steeds volharden in zijne vredelievende politiek. Mogt de engelsche regering reden hebben om gewapend tusschen beide te komen in het deensch-duitsch geschil, dan zal de fransche regering de strengste onzijdigheid handhaven.

Terwijl Engeland alle mogelijke pogingen in het werk stelt om eene vredelievende oplossing der kwestie te doen plaats hebben, heeft Rusland onlangs eene diplomatieke handeling verrigt, waarvan zoowel de oorzaak als de mogelijke gevolgen tot dusverre slechts het onderwerp van gissingen kunnen uitmaken. Keizer Alexander heeft namelijk afstand gedaan van zijne regten op Holstein-Gottorp, ten gunste van den groothertog van Oldenburg. Met het oog op de ongenade waarin de majoor-pretendent op de Sleeswijk-Holsteinsche kroon bij de pruissische regering voor het oogenblik gevallen is, zou deze afstand nog aanleiding kunnen geven tot nieuwe verwikkelingen. Men vergete toch niet dat de thans aan het bestuur zijnde pruissische ministers nu en dan wel eens pogingen hebben aangewend om aan de Jade in Oldenburg maritieme etablissementen aan te leggen. Misschien heeft de heer von Bismarck de verwezenlijking van dit plan op het oog en zoekt hij nieuwe kombinatiën, waarbij een gedeelte der kust van Oldenburg aan Pruissen kan worden afgestaan. Wat hiervan intusschen zijn moge, zeker is het dat de vaststelling van eene demarcatie-lijn in Sleeswijk nog geen einde zal maken aan alle moeijelijkheden, welke der pruissische regering zoo aangenaam zijn als afleiding voor de binnenlandsche verwikkelingen.

Terwijl derhalve het jaargetijde nadert, waarop anders eene politieke kalmte pleegt te heerschen en keizers, koningen, ministers, vertegenwoordigers de staatsvragen zoo mogelijk op duitsche badplaatsen ontvlieden, zal deze politieke kalmte thans wel uitblijven. Alles groepeert zich dan ook rondom de deensch-duitsche kwestie en zelfs de meest onbeteekenende gebeurtenissen worden daarmede in verband

gebragt. Voorts spreekt men van zamenkomsten tusschen de souvereinen van Rusland, Oostenrijk en Pruissen. Van bezoeken, welke keizer Napoleon zou afleggen wordt niets vernomen. Hij bevindt zich thans te Fontainebleau en komt nu en dan te Parijs om den ministerraad te presideren. De zitting van het corps législatif is op 28 Mei gesloten nadat het 'budget rectificatif' voor 1864 juist was aangenomen, toen de heer Thiers in de vergaderzaal verscheen, om daarover eene uitgebreide redevoering te houden Aan het einde der laatste vergadering riep de heer de Morny den leden een vaarwel toe. In zijne toespraak bragt hij zijn dank voor de bewijzen van welwillendheid, welke hem mogten ten deel vallen, en drong aan om steeds gematigd en hoffelijk te zijn bij de debatten, met eerbiediging van elkanders gevoelen. 'Wie zou het regt hebben - zeide de voorzitter in die toespraak - om aan een zijner medeleden te verwijten dat hij in een ander tijdvak anders had gedacht en gesproken dan nu? Wie kan zich tot regter opwerpen over de redenen, welke openbaar nut of de lessen der ondervinding voor zijn geweten daartoe hebben opgeleverd? Ook ik heb het verleden gekend en ik heb steeds getracht om dit met regtvaardigheid en loyauteit te beoordeelen. Dikwijls heb ik gelegenheid gehad om op te merken hoe de oordeelvellingen ter goeder trouw verschillen volgens de toestanden en de omgeving, waarin men zich bevindt. Qui dit parti, dit partialité. Je me rappelle qu'à l'époque de mon début dans la vie politique, il existait un grand homme de guerre, un maréchal illustre, le maréchal Soult. Quand il n'était pas au pouvoir, tout le monde s'accordait à reconnaître qu'il avait gagné la bataille de Toulouse; quand il devenait ministre il y avait bien de gens qui assuraient qu'il l'avait perdue.' Zoo beweerde de heer Morny, dat naarmate het gezigtspunt verandert, ook de gedaante der voorwerpen verandert. De vraag in hoeverre dergelijk stelsel met politieke eerlijkheid te rijmen valt, laten wij liefst ter beantwoording aan den heer de Morny over. Dat het echter somtijds het geval is erkennen wij gaarne. Wij zagen dit nog gedurende de laatste maand in de houding der Belgische oppositie-partij. Men zal zich herinneren dat het Ministerie Frère-Orban zijn ontslag had aangeboden. Na langdurige vergeefsche onderhandelingen met de oppositie-partij over de zamenstelling van een ministerie, trokken de leden van het kabinet op verzoek des konings hun ontslag weder in en bleven dus aan het bestuur met de bevoegdheid om de kamers te ontbinden. Toen nu de kamer van afgevaardigden op 31 Mei bijeenkwam vingen de allerheftigste debatten aan. De minister Rogier betoogde dat het programma van den leider der oppositie-partij, den heer Dechamps, onmogelijk kon worden aangenomen omdat het in strijd was met alle beginselen, welke vroeger door die partij zijn voorgestaan, zoodat het bij vele leden der regterzijde zelve in hooge mate verwondering had opgewekt. Terwijl dan het ministerie aan het bestuur bleef, schetste de heer Rogier in de volgende woorden de gedragslijn, welke het volgen zou: 'En acceptant de nouveau la lourde charge du pouvoir, nous n'avons fait que céder au sentiment d'un devoir à remplir vis à vis du Roi et du pays. Si nous l'avons accepté sans

l'avoir désiré, ce n'est pas à dire que nous voulions le porter avec hésitation ou faiblesse, ni permettre qu'on l'abaisse ou le stérilise en nos mains. La chambre n'attend pas, je le présume, de nouvelle profession de foi du cabinet. Fermes et modérés dans notre politique, amis de tous les progrès sages et vrais, adversaires des prétentions surannées aussi bien que des innovations irréfléchies sous quelque bannière qu'elles s'abritent, nous sommes en droit d'espérer qu'aucun obstacle absolu ne viendra entraver notre marche, et, en tout cas, nous en appellerions avec confiance au jugement du pays.'

Toen de heer Dechamps vervolgens aan het woord kwam, beweerde hij dat de houding van het ministerie de zamenstelling van een nieuw kabinet onmogelijk had gemaakt en voorts dat zijn programma in liberalen zin was gesteld, zoodat hij zich niet kon verklaren dat een ministerie, hetwelk zich liberaal noemde, de verantwoordelijkheid wilde dragen der weigering van een dergelijk programma.

Een der heftigste sprekers der liberale partij, de heer Bara, betoogde in een paar redevoeringen gedurende de debatten dat het programma van den heer Dechamps, hetwelk schijnbaar liberale gevoelens huldigde, geenszins door de geestelijkheid ondersteund zou geworden zijn. Zonder deze ondersteuning is een ministerie der regterzijde eene onmogelijkheid. 'Votre unique force est dans le clergé - riep de heer Bara zijne politieke tegenstanders toe. - Le supprimer, ce serait vous licencier, vous renvoyer dans vos foyers. Or, le clergé, lui, a un programme sérieux, bien connu, éternel, reposant sur une doctrine qu'il croit infaillible, qu'il suit avec une obéissance passive, et vous croyez pouvoir lui faire abandonner ce programme avec vos réformes économiques, avec vos promesses de démolir les citadelles d'Anvers? Mais que lui importent ces réformes? Il s'occupe bien d'Anvers, ma foi! Passe pour Rome, à la bonne heure. Là il envoie des soldats et de l'argent. Le clergé dit des messes pour le succès des élections, il en dit avant et après le congrès de Malines; mais en a-t-il jamais dit pour la chute des citadelles du Nord?' Op dergelijken scherpen toon redeneerde de heer Bara nog eenigen tijd voort, terwijl hij al heftiger en heftiger werd bij het schetsen van die hoofdpunten van het programma der geestelijkheid. 'Instruction et charité' - daarover wil de geestelijkheid het beheer voeren. Met gloeijende kleuren werd voorts door den heer Bara geschilderd op welke wijze de kloosters in het bezit van gelden en goederen geraakten, wier bloei door de optreding van een klerikaal ministerie noodzakelijkerwijze nog zou toenemen. De heer Dechamps had in zijn programma beloofd dat hij de belastingen zou verminderen. Waarmede zou men dan het onvermijdelijk deficit dekken, vroeg de heer Bara. Is het land te zwaar belast, welnu, men houde dan op met het doen van kollekten voor de Chinezen en voor den St. Pieterspenning, waarbij men zich niet eens met het geld der rijken vergenoegt, maar zelfs den spaarpenning der armen ontfutselt.

De regterzijde was woedend over al deze uitvallen van den heer Bara, en de heer Soenens debuteerde als afgevaardigde van Brugge met de bewering dat de vorige spreker zich door zijne heftigheid belagchelijk had gemaakt. 'De heer

Bara beweert dat wij hier afgevaardigd zijn van wege de geestelijkheid; ik heb de eer afgevaardigde te wezen....'

Een lid der linkerzijde. 'Van den bisschop van Brugge?' (Algemeen gelach).

De heer Soenens. 'Van een vlaamsch arrondissement, hetwelk zeer gehecht is aan onze vrijheden. Aan u allen, die ons komt verwijten dat wij afgevaardigden der geestelijkheid zijn, roep ik toe: Ontbindt de kamers en de natie zal uitspraak doen. Dit is mijn éénig antwoord aan den heer Bara'.

Een lid der linkerzijde. 'Dat is wel gemakkelijk'.

Onder de hoofdpunten van het programma der regterzijde behoorde ook, behalve de belofte eener enquête in de Antwerpsche fortifikatie-kwestie - waardoor men de stemmen der Antwerpsche afgevaardigden zocht te behouden - de belofte eener vermindering van den verkiezingscensus. Deze taktiek der belgische oppositie-mannen was niet vreemd. Aldus hulde men zich in een demokratisch kleed en wilde alzoo de geheel onontwikkelde volksmassa - het volk achter de kiezers - tot kiezers en werktuigen zijner partij maken. Dit werd gedurende de debatten zoo uitnemendbetoogd door den heer Orts. 'Een algemeen stemregt, zeide hij, boezemt mij vrees in. Eerst moet de bevolking goed onderwezen zijn. Je ne veux pas du suffrage universel inintelligent et aveugle. Je l'ai vu à l'oeuvre; je l'ai vu détruire les deux choses qui me sont les plus chères, la liberté et la nationalité. Je l'ai vu renier sa mère, car c'est la liberté qui l'a créé, et la sacrifier au despotisme, au césarisme. Je l'ai vu en Savoie renoncer à la patrie, à la nationalité.'

Niets is schooner in theorie dan de stelling dat ieder burger stemregt moet bezitten, dat elk, arm of rijk, deel moet hebben aan de regering van zijn vaderland. In die theorie wordt echter ieder burger geschikt geacht tot de uitoefening van dit regt, eene voorwaarde, welke ook door den heer Gladstone, gelijk wij in ons vorig overzigt zagen, op den voorgrond werd gesteld. Een zelfs oppervlakkige blik nu op sommige belgische streken - en wel vooral de vlaamsche - alwaar de onbeschaafdheid den zetel schijnt te hebben opgeslagen, en een groot gedeelte der plattelandsbevolking lezen kan noch schrijven, moet de overtuiging schenken dat de census waarlijk niet te hoog is gesteld. Eene andere vraag zou het echter wezen, of het geld een goede maatstaf is om te bepalen wie kiezer zal zijn en of verstand en ontwikkeling niet geschikter maatstaf wezen zou: liever eene aristokratie van het verstand dan van het geld. Men begrijpt intusschen dat de belgische geestelijkheid in de weinige ontwikkeling der lagere volksklasse het beste middel ziet om invloed uit te oefenen en alzoo naar de zegepraal der klerikale partij ook op staatkundig terrein te streven. Te dikwijls toch - en niet in België alleen, maar ook in Nederland - wordt door bedienaren der godsdienst de uitspraak: 'Mijn koningrijk is niet van deze wereld' uit het oog verloren en treden zij als kampstrijders op staatkundig terrein, gewapend met magt, invloed en prestige, voorwaar niet als staatslieden verkregen.

De debatten in de belgische kamer over het programma der regterzijde werden in verscheidene vergaderingen voortgezet, waarin de oppositie-mannen der

liberale partij geene verwijtingen en beschuldigingen bespaarden, hetgeen nu en dan tot zeer stormachtige tooneelen aanleiding gaf. De argumenten, door de klerikale oppositie tegen het ministerie gebezigd, waren echter verre van nieuw: het ministerie was niet nationaal, niet liberaal, niet gehecht aan den troon, zeer ongodsdienstig enz. enz. - tout comme chez nous. De diskussiën werden eindelijk op 18 Junij besloten met eene door den heer Nothomb voorgestelde motie van wantrouwen tegen het ministerie, welke met 57 tegen 56 stemmen werd verworpen. Daar het kabinet met eene meerderheid van ééne stem niet lang zal kunnen voortleven, mag men bij de eerste belangrijke aangelegenheid eene ontbinding der kamer te gemoet zien.

Ongeveer dezelfde toestand als in de belgische kamer van afgevaardigden wordt in het engelsch lagerhuis aangetroffen. Ook daar bezit het ministerie Palmerston slechts eene zeer geringe meerderheid. Zoo werd dezer dagen een votum van afkeuring over de staatkunde der regering naar aanleiding eener mislukte expeditie tegen de Ashantees, een volksstam in de binnenlanden van Guinea, slechts met eene meerderheid van zeven stemmen verworpen. Mogt de londensche konferentie over de deensch-duitsche aangelegenheden dus mislukken, dan zou het lot van het ministerie niet twijfelachtig zijn. Van daar dan ook dat de pogingen om eene schikking te bewerken ten deele uit zucht tot zelfbehoud voortspruiten en men zelfs niet terugdeinst voor het plan om keizer Napoleon tot scheidsregter voor te stellen in het hangend geschil. Mogt dit plan worden verwezenlijkt, dan zou de deensche kwestie, behalve de reeds besproken nadeelen, ook nog Engeland's prestige zeer doen verminderen. Na zich alle vernederingen getroost te hebben, zou men zich dan toch eindelijk hebben moeten werpen in de armen van Napoleon III, den grooten beschikker over het lot der volken.

Te midden van de deensch-duitsche verwikkelingen hoort men in den laatsten tijd weinig spreken van Italië. Dit houdt zich op dit oogenblik dan ook vooral bezig met de binnenlandsche aangelegenheden zoo goed mogelijk te organiseren. Daaronder bekleedt het finantiewezen eene eerste plaats. Ten gevolge van de bezwaren en moeijelijkheden waarmede het jeugdig koningrijk in den aanvang te worstelen heeft gehad en de talrijke legermagt, welke het tot de handhaving zijner verkregene onafhankelijkheid in dienst moest houden, verkeert dit nog altijd in vrij ongunstigen toestand. Wel zijn daarin nu en dan door doeltreffende maatregelen der regering verbeteringen aangebragt; wel heeft men in afwachting eener nadere regeling der inkomsten en eener mogelijke radikale bezuiniging, leeningen gesloten, maar deze zijn thans reeds grootendeels weder door uitgaven geabsorbeerd en tusschen inkomsten en uitgaven is het onmisbaar evenwigt nog niet tot stand gebragt. Om in den finantiëlen toestand verbetering te brengen, heeft de regering onlangs een wetsontwerp bij de vertegenwoordiging ingediend ter wijziging van het belastingstelsel, doch ook eene aanneming hiervan zal nog niet alle bezwaren uit den weg ruimen. Buitendien wenscht dus de regering nog over te gaan tot den verkoop der domeingoederen en staatsspoorwegen, en

hieromtrent schijnen door den heer Minghetti in den laatsten tijd onderhandelingen te worden gevoerd. De partijwoelingen zijn voor het oogenblik door zekere kalmte opgevolgd, hetgeen vooral het gevolg is van de krachtige houding des ministers Peruzzi, die bij elke gelegenheid openlijk verklaart dat hij geene partij-beweging zal dulden. Garibaldi zelfs heeft in den laatsten tijd manifesten noch proklamatiën uitgevaardigd en zal zich weldra naar Ischia begeven om aldaar zeer rustig de zeebaden te gebruiken.

De gezondheidstoestand van paus Pius IX boezemt voorts in Italië eene wel te verklaren belangstelling in. Vele en verschillende berigten werden daaromtrent in de afgeloopene maand uit Rome aangebragt. Nu eens stelde men den kerkvoogd voor als zeer ernstig ziek, dan weder als stervende, tot dat hij plotseling volgens de dagbladen weder geheel hersteld was en audientiën verleende. Thans bevindt hij zich op zijn buitenverblijf Castel Gandolfo, nadat hij voor zijn vertrek nog den franschen ambassadeur had ontvangen, die hem met zijn herstel kwam geluk wenschen. De verhouding tusschen Rome en Parijs is in den laatsten tijd dan ook weder vriendschappelijker geworden. Niet alzoo tusschen Rome en St. Petersburg. Ten gevolge van den bitteren uitval des kerkvoogds tegen de russische regering met het oog op den poolschen opstand gedaan, was er zekere spanning ontstaan, welke zich thans heeft opgelost in de terugroeping van den russischen vertegenwoordiger aan het pauselijk hof, terwijl de russische belangen thans aan de zorgen van den eersten sekretaris der legatie te Rome zijn toevertrouwd.

Dergelijke incidenten kunnen te Turijn, met het oog op de romeinsche kwestie, slechts aangename gewaarwordingen doen ontstaan. Die gewaarwordingen neemt de oppositie in het parlement dan ook nu en dan te baat om interpellatiën te rigten tot het ministerie over zijne staatkunde met het oog op Rome en Venetië. De heer Visconti Venosta beweert dan dat Italië's belang niet medebrengt om den vrede van Europa te verstoren, maar dat telkens een stap verder op den weg naar Rome gedaan wordt. Men stelt zich daarmede dan al weder tevreden en glimlacht over de eene of andere spotprent, waarop de toestand van het oogenblik wordt voorgesteld. Op een dezer prenten, welke onlangs te Turijn in omloop waren, zag men de diplomatie in de gedaante eener blinde oude vrouw een wagen mennende op den weg naar Rome, welke door slakken werd voortgetrokken.

De aandacht te Turijn wordt bovendien sedert eenigen tijd met belangstelling gevestigd op de gebeurtenissen in Tunis. Nadat wij ons vorig overzigt schreven is de toestand aldaar steeds ongunstiger geworden. De bey weigerde steeds om aan de verlangens der opstandelingen te voldoen en eerst in de laatste dagen schijnt hij zich eenigzins minder halsstarrig te betoonen. Dit beweren althans de fransche dagbladen. Men vergete intusschen niet dat hier hetzelfde schouwspel is waar te nemen als aan het hof van koning Radama II te Tanarive. Even als daar zoekt Engeland te Tunis den Franschen invloed te bestrijden en wordt de bey te midden van allerlei intriges heen en weder geslingerd zonder een besluit te kunnen nemen. Intusschen breidt zich de opstand uit en zijn

de troepen van den bey der revolutiepartij reeds bijna aan de poorten der hoofdstad. Mogt nu ter beveiliging der te Tunis gevestigde europeanen eene ontscheping van troepen noodig worden bevonden, dan zullen daartoe italiaansche soldaten worden aangewezen, zoodat Frankrijk en Engeland niet naijverig op elkander behoeven te zijn. Dat men zich te Turijn met dergelijke beschikking zeer gevleid gevoelt, is natuurlijk, en reeds is eene afdeeling troepen aangewezen om bij eventuele ontscheping van de marine-soldaten der op de reede van Tunis liggende italiaansche schepen insgelijks naar de afrikaansche kusten te worden gezonden. Officieel werd dan ook dezer dagen nog in de italiaansche kamer van afgevaardigden door den minister van buitenlandsche zaken, in antwoord op eene interpellatie daarover, verklaard dat de onafhankelijkheid van Tunis in Italië's belang wenschelijk werd geacht en dat de regering daarom een wakend oog zou houden op de aldaar voorvallende gebeurtenissen.

In het nabijgelegen Algiers schijnt de fransche regering den opstand langzamerhand meester te worden. Zekerheid bestaat dienaangaande echter niet. Immers, terwijl de Moniteur allerlei mededeelingen bevat omtrent onderwerpingen van verschillende stammen, wordt uit Toulon steeds versterking naar Algiers gezonden en telt men de vertrekkende manschappen aldaar bij duizendtallen. Dit bewijst wel dat de rust nog verre van hersteld is. Een groot verlies heeft het fransch bestuur in die streken intusschen geleden door het overlijden van den man, die voorheen een zoo belangrijk deel heeft genomen aan de onderwerping der arabische stammen aldaar; wij bedoelen den maarschalk Pélissier. Niet altijd heeft deze generaal echter op zeer menschelijke wijze oorlog gevoerd, hetgeen in eene levensschets van dezen door ‘Le progrès de Lyon’ ter kwader ure werd herinnerd. Het verhaal dat de maarschalk Pélissier een arabischen stam in eene grot, door het verbranden van stroo voor de openingen, jammerlijk had doen omkomen, berokkende aan dit dagblad eene opheffing voor twee maanden.

Zoo legt de fransche regering aan elk, die een gevoelen uit hetwelk haar mishaagt, het zwijgen op; dit heeft ook de heer Renan ondervonden. Men zal zich herinneren dat deze benoemd was tot hoogleeraar aan het collège de France en onder welke omstandigheden hij daarop geschorst werd. Deze toestand kon niet blijven voortduren en de regering nam daarop eene kunstgreep te baat om uit alle moeijelijkheden te geraken, zonder evenwel zich te sterk ten voordeele der klerikale partij te uiten. Men ontsloeg den hoogleeraar en stelde hem aan als conservator aan de keizerlijke bibliotheek, eene betrekking, waarin hij, naar men meende, minder kwaad kon doen dan in zijne vroegere. Toen nu echter de heer Renan daarop verklaarde dat hij deze nieuwe betrekking niet wilde verwisselen met zijne vroegere en in een brief aan den minister van openbaar onderwijs te kennen gaf dat hij, ook zonder bezoldiging, zijn vroegeren titel wilde behouden, werd het dekreet, waarbij de heer Renan tot conservator was benoemd, ingetrokben, maar zijn ontslag gehandhaafd. Dat de klerikale partij een juichtoon heeft aangeheven over deze handelwijze der regering was natuurlijk, minder dat men die handelwijze door regeringsdagbladen

op zoo onhandige wijze zag verdedigen. Zoo beweerde het orgaan van den heer de Laguéronnière dat een kollege in de hebreeuwsche taal door katholiek, protestant, israëliet of ‘philosophe’ gegeven geene aanhangers mogt kwetsen van eenig kerkgenootschap, hetwelk door den staat erkend en beschermd wordt. Volgens die leer mag dus de wetenschap de resultaten van haar onderzoek omtrent de eene of andere kerkelijke opvatting niet meer openbaren, zoodra deze daarmede in strijd zijn? - Neen. - Maar dat is bespottelijk! beweert een vermetel franschman. - Men redetwist niet met de regering! - Doch.... in theorie? - Luister eens, zegt de regering - gelijk de brigadier in ‘Paris en Amérique’ - stel u eens voor dat in eene kazerne ieder zooveel beweging mogt maken als hij wilde.... - Maar wij zijn hier niet in eene kazerne! - Tout français est né soldat!! Toch blijft Frankrijk steeds de groote natie en Parijs de hoofdstad der beschaving! Hij trooste zich met deze en andere holklinkende frases.

De werkelijkheid vertoont iets geheel anders. Zoo is eenige dagen geleden te Parijs en in verschillende andere steden huiszoeking gedaan bij verschillende personen, welke leden waren van kiesvereenigingen voor de provinciale raden, waarvoor de verkiezingen op 18 Junij moesten aanvangen. Tegen een groot aantal personen zijn thans vervolgingen ingesteld omdat zij deel hebben uitgemaakt van dergelijke kiesvereenigingen, tot wier zamenstelling de regering geen verlof heeft gegeven.

Wij gaven hiervoren reeds te kennen dat Napoleon III in den laatsten tijd op het tooneel der buitenlandsche politiek eene weinig belangrijke positieve rol heeft gespeeld. Zelfs van de geruchten eener interventie met Engeland in de amerikaansche aangelegenheden wordt niets meer vernomen. Mogt intusschen dergelijk plan te Parijs en te Londen bestaan, dan zal men wel wachten met de verwezenlijking daarvan tot dat het bloedig drama in de omstreken van de hoofdstad der konfederatie, Richmond, zal zijn afgespeeld. Aldaar staan de legers der generaals Grant en Lee tegenover elkander, en de uitslag van een te verwachten beslissenden veldslag zal zeer veel invloed hebben op den verderen loop der amerikaansche gebeurtenissen. Op 5 Mei bevonden zich beide vijandelijke legers in het veld. De verschillende legerkorpsen van de Vereenigde Staten, onder bevel van den generaal Grant, naderden Richmond van de noordwestelijke zijde. De omstreken van de hoofdstad der Zuidelijke Staten bestaan aan dien kant uit een heuvelachtig landschap, hetwelk zich uitstrekt tot aan de oevers van den Rappahannock en den Rapidan. Aldaar begint, meer noordelijk, eene groote vlakte waarop de bevelhebber der Noordelijken positie had gekozen en alzoo gebruik kon maken van zijne talrijke ruiterij en artillerie. Het gelukte echter den generaal Lee om den strijd weldra over te brengen naar boven bedoeld heuvelachtig terrein, alwaar hij eene rij van defensieliniën had aangelegd en alzoo den grond voet voor voet aan zijn tegenstander kon betwisten. Bovendien konden Grant's artillerie en kavallerie in deze boschachtige streken al zeer weinig diensten bewijzen. Eene eerste defensielijn bevond zich bij Mine Run, terwijl eenige mijlen achterwaarts aan de oevers eener kleine rivier, de Pô, nabij Spottsylvania eene tweede werd aangetroffen. Woedende

gevechten hadden daarop plaats, waarin Grant's talrijk leger den vijand telkens terugdrong, zoodat Lee zich eindelijk, na de ontruiming der eerste linie, in de tweede, nabij Spottsylvania terugtrok. De bemagtiging hiervan zou echter met zoovele moeijelijkheden gepaard gaan dat de generaal Grant besloot tot het veranderen der basis zijner krijgsoperatiën en alzoo thans zijn tegenstander te nopen om den strijd naar een ander terrein over te brengen. In plaats van, gelijk hij tot dusverre had gedaan, de stad van de noordwestelijke zijde te naderen, besloot hij noordwaarts om te trekken en Richmond van de noordoostelijke zijde te bedreigen. Hij trok daarom dwars over den spoorweg van Richmond naar Frederiksburg op Hanoverstown aan en van daar naar de Pamunkey-rivier. Na deze te zijn gepasseerd betrok de generaal Grant, nog een weinig voortgerukt, eene uitmuntende stelling. Hij heeft aldaar vrije kommunikatie met de zee, zoodat hem leeftogt, krijgsbehoefte en manschappen konden worden toegevoerd, zonder dat de vijand dit belette.

Het gevolg van Grant's krijgsbeweging was nu ook dat de generaal Lee zijne positie verliet om den bevelhebber der Noordelijken te volgen en eene stelling innam op den weg van Mechanicsville, ten noorden van den Chickahominy. De laatste mededeelingen omtrent beide krijgsbewegingen waren intusschen niet guntstig voor de Noordelijken. Een aanval toch van den generaal Grant op de positiën van den vijand was teruggeslagen, waarbij de aanvallers ongeveer zes duizend manschappen hadden verloren.

Met het oog op Amerika moeten wij ten slotte nog opteekenen dat er oneenigheden ontstaan zijn tusschen Spanje en Peru. De ware oorzaak daarvan ligt echter tot dusverre nog in het duister. Het gevolg dier oneenigheden is intusschen reeds geweest dat het spaansch eskader in de peruaansche wateren bezit heeft genomen van eenige guanoeilanden, welke de voornaamste bron van inkomsten voor Peru uitmaakten. De gevolmagtigde van Spanje, Salazar y Mazarredo, die volgens de dagbladen ter naauwernood aan de gewelddadigheden van de peruaansche regering zou zijn ontsnapt, is eenige dagen geleden te Southampton aangekomen, en de kwestie is reeds meermalen in den spaanschen kabinetsraad ter sprake gekomen. Of Spanje, even als Frankrijk ten opzigte van Mexiko Peru zal willen gaan ‘bevrijden uit de boeijen der anarchie’ en te Lima ‘le drapeau civilisateur’ planten, valt echter te betwijfelen. In allen gevalle zullen Chili en Bolivia, bij eventuelen oorlog met Spanje, als bondgenooten van Peru optreden.

W.A. VAN HOEK.

Middelburg, 20 Junij.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een nieuw leven van Jezus.

Das Leben Jesu für das Deutsche Volk bearbeitet von David Friedrich Strauss. Leipzig, F.A. Brockhaus. 1864.

> Ich will mich zum deutschen Professor begeben,
> Der weisz das Leben zusammen zu setzen,
> Und er macht ein verständlich System daraus.

'Zij beschouwen dus', zoo schreef vijf jaren geleden de auteur van de 'Brieven over den Bijbel,' met vingerwijzing naar het minachtend vonnis, door de woordvoerders eener zich liberaal noemende school in ons vaderland over hem gestreken: 'zij beschouwen dus de gevoelens van Dr. Strauss als den uitersten maatstaf der onzalige diepte, waartoe een mensch en christen zinken kan! - Hoewel met de school zelve uit wier boezem zij voortkwam thands zoo goed als tot de geschiedenis behoorende, blijft niettemin gezegde beschouwingswijze een merkwaardig deel uitmaken van de verschijnselen op theologisch en kerkelijk gebied, gedurende de eerste helft der XIX^{de} eeuw.

In haar wordt, als met één sprekenden trek, ons voor oogen gesteld, hoe de persoon van David Friedrich Strauss en diens geruchtmakend boek, *das Leben Jesu* ten jare 1835 en later door den Klerus zoowel als het Leekenpubliek in Nederland en daarbuiten, enkele uitzonderingen daargelaten, werden beoordeeld. - Als de baarlijke Antichrist, het geïncarneerde ongeloof, een moordenaar van het zieleleven, een moderne Herostratus, op zijn zachtst genomen als een tweede Lucifer(*), in rijm en onrijm, met en zonder zalving, meest onder oorverdoovend marktgeschreeuw aan de kaak gesteld, had Strauss, zoo 't scheen, en hij alleen in persoon te boeten en werd 'exemplair aan den lijve gestraft' voor al de misdrijven, sints jaar en dag door zijn geestverwanten, hoewel door het meerendeel hunner op meer bedekte wijze, gepleegd.

Niet slechts ontging hem, ten gevolge van dat boek, een hoogleeraarsstoel, dien hij anders zonder twijfel eervol zou hebben bekleed en werd hij dus in zijn wetenschappelijke en maatschappelijke

(*) Vgl. o.a. Ter Haar's welbekend gedicht: Een apostel des ongeloofs.

loopbaan op gevoelige wijze gestuit, maar ook in zijn privaatleven vervolgde hem met haar Anathema's de in haar zéér getaste, onverbiddelijke publieke opinie. - Zijn pad werd van toen af eenzaam; vriend en vijand keerde hem den rug toe. Hij was een *paria* der zamenleving geworden. Uit vrees van ze in ongelegenheid te brengen, vermeed hij zelfs zijne vrienden in het openbaar te groeten. De boeren wezen met den vinger hem na. Ook waar van theologische ketterijen geen sprake kon zijn, werd zijn naam nooit, dan na een waarschuwend: - 'Schrik niet,' bij het publiek binnengeleid; - sommigen gingen vrij naïef zoover van hem te verwarren met zijn wals-lustigen Weener naamgenoot. Zelfs de legende (zij, om wier wille hij het meest is gesmaad) huwde zich aan de geruchten die van hem in omloop werden gebracht. - Wist men niet te verhalen van zijn gewetenswroegingen? Heette het niet dat hij daar neêrzat, somber, in zich zelv' gekeerd als een gebogene onder den vloek Gods: leerzaam zinnebeeld van de straf die het ongeloof volgt?

Indien Strauss eene rechtvaardiging, eene eerherstelling voor de waereld heeft mogen verlangen, - en 't wordt, dunkt mij, allezins tijd dat de man, wiens jongerengetal niet is te overzien, eindelijk ook eens ontdaan van den vloekaureool, die zoolang hem heeft omstraald, aan het Nederlandsche volk worde voorgesteld: - zoo is hem die voor een deel reeds daarin geworden, dat zijn jongst verschenen boek: *das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet*, op vrij wat gunstiger wijze wordt begroet dan zijn Eersteling van vóór negen en twintig jaren. Niet bloot de omstandigheid, dat het, volgends, geruchte altoos in vier talen te gelijk het licht ziet, (het staken der vertaling in het Nederduitsch van het vroegere werk had misschien voor een deel ook daarin zijn grond, dat men gevoelde dat dit niet dan bij uitsluiting door Theologen kon genoten worden) maar meer nog het feit, dat zich van lieverlede in de beschaafde waereld een kern van denkenden en ontwikkelden heeft gevormd, die afkeerig van alle supranaturalisme en halfheid, mede op den bodem van het geschiedkundige Christendom wenschen te staan, die niet meer schuw het aangezicht van hem afwenden, maar hem, zoo goed als Ernest Renan e.a., op zijn beurt willen hooren; de overtuiging, dat zijn geest doorgedrongen in alle aderen en porieën der moderne waereldbeschouwing, ingeslorpt mede door de stugge theologenwaereld, ook een goed deel van deze heeft vervormd en dat aldus zijn arbeid, na een tijdsverloop van negen en twintig jaren, niet vernietigd, maar ten zegen blijkt te zijn geweest: dit een en ander kan eenigzins, dunkt mij, strekken tot eene, schoon ook niet meer dan rechtmatige vergoeding voor al den smaad gedurende het vierde eener eeuw, bij monde van rechtzinnigen en onrechtzinnigen, theologen en leeken, bevoegden en onbevoegden over den Duitschen Haeresiarch uitgestort.

Strauss heeft - en alleen wie een volslagen vreemdeling is in het theologisch Jeruzalem kan er onkundig van zijn - zijne treurige en onliefelijke populariteit hoofdzakelijk te danken aan de vereenigde werking van drie factoren. - Vooreerst aan zijne *précociteit* (genieën komen in den regel, zoo als H. Lang zegt, voor het menschdom juist bij tijds, maar voor hun persoonlijk geluk te vroeg in de

waereld), die hem dertig jaren geleden reeds heeft doen inzien en uitspreken, wat tegenwoordig *mutatis mutandis* ieder modern Theoloog gelooft en straffeloos verkondigt; hij heeft met tranen gezaaid wat door lateren - maar zonder dat ze hem altóos er bij noemden - met gejuich is gemaaid. Ten andere aan zijne wetenschappelijke conscientie die hem verbood, - gelijk zoovelen, die van volmaakt dezelfde kritische beginselen uitgingen als hij, maar, om wat reden dan ook, voor de konsekwente toepassing er van terugdeinsden, en zoo het onvermijdelijk doemvonnis ontgingen, - ter halverwege te blijven staan. Tweederlei maat, tweederlei gewicht te gebruiken, geven met de eene en nemen met de andere hand achtte hij een gruwel, en met den ernst der wetenschap onbestaanbaar. Eindelijk aan den teêren aart van zijn onderwerp, diens half religieus karakter, waardoor het - en toen vooral nog - den schijn had, alsof wie daarin het snoeimes der kritiek durfde te zetten, het geloofsleven zelf der Christenheid bij den hart-ader afsneed: terwijl ten slotte de rezultaten tot welke Strauss kwam - en dit laatste argument deed eigenlijk de deur dicht - *praktisch* (zoo meende men) volstrekt onbruikbaar waren.

Ik behoef mijne Lezers naauwelijks te doen opmerken dat wat den Zwabenschen doctor voor een dertig jaren nog, uit toenmaals zeer verklaarbare oorzaken als een zondig vergrijp werd aangerekend, tegenwoordig, na de groote omwenteling die er heeft plaats gehad op theologisch gebied, door zeer velen juist onder zijne hoofd-verdiensten wordt gerangschikt.

Een geschiedvorscher of biograaf, die het met de wetenschap die hij beoefent ernstig meent en die minder naar praktische bruikbaarheid dan wel in de eerste plaats naar waarheid streeft, heeft kans in onze dagen geëerd in stede van geminacht te worden. - De godsdienst, als bron der reinste en heiligste opwellingen van het gemoed te verwarren met een troebele overlevering, afhankelijk te stellen van de onzekere uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek, te vereenzelvigen met een of andere kerkelijke christologie, komt luttel godgeleerden meer in den zin. - Dat het Christendom en de persoon zijn's Stichters als historische verschijnselen en voor zooveel zij als schakels in de groote keten der waereldgeschiedenis passen, ook *historisch* d.i. overeenkomstig de algemeen erkende wetten van historiografie, zonder andere hulpmiddelen dan die de historische kritiek aan de hand geeft, in hun zamenhang met andere verschijnselen van analogen aart, moeten worden verklaard, is eene erfenis, die men thands vrij algemeen zonder beneficie van inventaris van Baur en de Tübingsche school heeft aanvaard; geen andere methode kan, wel beschouwd, voor de vierschaar der wetenschap bestaan.

Het eenige wat Strauss (en ook in zijne thands verschenen volksuitgave is zulks het geval) van andere moderne Biografen van Jezus, al staan ze overigens ook met hem op denzelfden bodem, gelijk bv. Renan, doet verschillen en waaraan bij voortduring de eenzame, eenigzins geïsoleerde plaats die hij inneemt, moet worden geweten, is de speculatief wijsgeerige richting van zijn geest (toch ook geen halsmisdaad!), zijn onverbiddelijke op de geschiedenis toegepaste Logika, die hem (den oud-discipel van Hegel) bij de verklaring van 't ontstaan der Evangelische mythen bv. overal analogiën, paralellen, toegepaste denkwetten

doet vinden, tegen wier ijzeren konsekwentie een enkele maal het historisch gevoel in verzet komt en waarmeê de voortdurende aanraking (daargelaten dat ze vermoeit) noodwendig voor het hart iets verkillends heeft. Er klopt, zoo hoort men dan ook meermalen zeggen - en in die opmerking concentreert zich voor een groot deel de algemeene antipathie tegen Strauss - er klopt geen hart in hem. 't Is alles beredeneerd, marmerkoud, hard als diamant, snijdend als staal; geen vonkjen mededoogen gloort er in zijn boezem, terwijl hij koudweg een streep haalt door verreweg het grootste gedeelte der levensgeschiedenis van den Bijbelschen Christus. Zijn onderwerp bezielt hem niet, sleept hem niet mede, maakt hem geen oogenblik warm; hij behandelt het ongeveer op de wijze van den Anatoom die een lijk ontleedt....

Zonder nu voor het wijsgeerig apriorisme of het eenzijdig intellektualisme van Strauss on voorwaardelijk partij te kiezen, acht ik het evenwel onbillijk bloot aan koudheid van gevoel te wijten, wat meerendeels op rekening moet worden gesteld zijner methode. Dat men toch van een man als hij (hoeveel diepte van religieus gevoel er ook hebbe gesproken uit zijne '*Friedliche Blätter*') bij eene nieuwe bewerking van: '*das Leben Jesu*,' zelfs in populairen form, bij geen mogelijkheid een *Erbauungsbuch* had te verwachten, lag voor de hand. Dat onderwerp is voor hem, door den loop der gebeurtenissen te zeer, zoo al niet tot eene krijgs-, dan althands tot een bloot wetenschappelijke kwestie vergroeid, dan dat, aangenomen zelfs dat hij het uitstekend plastisch talent bezate van den genialen franschman, zijn werk op dezelfde bevallige leest kon zijn geschoeid. Een historisch-kritisch, half polemisch werk munt zelden uit door gemoedelijkheid, of overvloed van fantazie. Strauss is daarbij niet slechts een eenzijdig verstandsman, hij is ook Duitscher '*vom Wirbel zur Zeh.*' - Wie niet een weinig van den geest der germaansche taaiheid en *Gediegenheit* heeft ingezogen, of voor inzuigen vatbaar is, wie niet eenigzins van de theologische ontwikkeling onzer duitsche naburen kennis heeft genomen, of wie van geleerde duitsche boeken, op graauw kaspapier, met uitgesleten letter gedrukt en waarvan de bladen bij het opnemen reeds uit elkaêr vallen, in den regel een afschuw heeft, die late Strauss, ook in de Nederduitsche vertaling, gerust ongelezen.

Hij is voor hem ongenietbaar. Hoewel toch in populair gewaad gestoken, is zijn '*Leben Jesu*' - op de keper beschouwd - ontegenzeggelijk een door en door theologisch boek gebleven: geleerde noten en verklaringen alleen zijn weggelaten - wat de lektuur juist niet amuzanter maakt. Strauss is nu eenmaal, zelfs in Duitschland niet, wat men een 'populair' schrijver noemt en heeft, geloof ik, zoo min als Kant, Baur e.a. ooit veel kans het te worden. Mephisto zou, met zijn gewone grijns, hem toevoegen:

Dir steckt der Doctor noch im Leib.

Reeds de form riekt meer naar dien van een akademisch Hand-, dan van een aangenaam Leesboek. Hij is eentoonig, biedt weinig verrassends, laat nergends speelruimte voor de verbeelding. - 't Baat niet of gij al teekenen van ongeduld geeft, eens ter sluiks zijwaarts ziet; zonder het op te merken gaat de doctor voort, de breede heirbaan langs, u vervolgende met zijne onverbiddelijke sluitredenen, nu en dan slechts ze afbre-

kende door een snijdend *sarkasme*, gericht tegen dezen of genen onwetenschappelijken tegenstander. Strauss is de verpersoonlijkte *Wissenschaftlichkeit.* Hij wikt en weegt alles met een ernst, een behoedzaamheid, die een minder wetenschappelijk mensch onwillekeurig doen trippelen van ongedurigheid. Over geen enkele zwarigheid stapt hij los en luchtig heen. Een voor een worden ze opgeligt, gewogen, in en uit elkaêr geschroefd, scherp gemonsterd en niet losgelaten, eer hij hare konstruktie ten volle bevredigend hebbe verklaard. Dan gaat hij over tot een volgende, en zoo voort - tot hij de lange reeks ten einde is: grooter eenvormigheid is naauwelijks denkbaar.

En met die wijze van behandeling stemt de inhoud vrij wel overeen. Naar een bezielde, plastische, met gloed gemaalde beeldtenis van Jezus, naar een dier zonnige, warm gestoffeerde tafereelen, zooals de artistieke verbeelding van Renan ze in menigte wist te scheppen, zal de lezer, gelijk ik reeds zeide, bij Strauss vruchteloos zoeken. Zijne behandeling der stof is daartoe te doorgaand kritisch. Met de uiterste naauwgezetheid van geweten daarentegen weegt hij u toe wat hem, als vrucht van 't strengst wetenschappelijk onderzoek, en na aftrek van alle mythische opciering, voorkomt de historische kern te zijn. Zoekt gij antwoord op de vraag *hoe* die mythen zijn ontstaan, stelt gij er belang in te weten *welke* de vermoedelijke springveer is geweest b.v. van het geloof aan Jezus opstanding, hemelvaart, wonderen, doodenopwekkingen, in één woord van het geloof aan al datgene wat aangaande hem en de zijnen in de Evangeliën wordt bericht, en toch van de som der historische werkelijkheid moet werden afgetrokken, dan - mits gij u wapent met een taai geduld en een ernstigen lust tot onderzoek - is Strauss uw man. Wees verzekerd, hij zal u met geen kluitjen in 't riet zenden, met geen zalvende, fraaiklinkende maar nietszeggende *phrases* u afschepen.

Met de grootste uitvoerigheid zal hij u overal den weg wijzen; als volleerd Meester u rondvoeren in de schatkameren der wetenschap. Gij zult versteld staan over zoo veel geleerdheid, oordeel en scherpzinnigheid als door dat duitsche brein aan dit ééne boek zijn ten koste gelegd. Gij zult u den sleutel zien aangeboden, waarmeê gij, staande op den bodem der werkelijkheid, *alle* geheime deuren der Bijbelsche wonderverhalen gemakkelijk kunt openen, en hun kunstig raderwerk van binnen bezien. Het staat natuurlijk een ieder vrij zich van dien sleutel te bedienen, of niet. Het recht evenwel om dien met afschuw van zich te werpen heeft men eerst dan, als men het ongeoorloofde of onvoldoende van zijn gebruik met deugdelijke bewijzen heeft gestaafd, of wel, wanneer men een beter passenden sleutel dan den zijne weet aan te bieden, 't geen tot dusver - zoover onze kennis strekt - niet is geschied. Steenen gooijen komt in geen geval meer te pas. Maar - ze zouden Strauss ook moeijelijk raken. Evenmin als wanneer men poogde die te werpen naar het hoofd van de *Jungfrau*, - al ware het ook van den top van de Wengern-Alp. De afstand is te wijd!

Treden wij thands voor een oogenblik de werkplaats van den geleerden duitscher binnen. Hij heeft zoo even afrekening gehouden met zijne voorgangers

en tijdgenooten HH. Medebiografen, (een geestige trant van polemiek, waarin Strauss bijzonder uitmunt: - zelfs Renan wien hij overigens in menig opzicht de broederhand reikt, heeft daarbij een veertjen moeten laten); en bespreekt vervolgends de Evangeliën-kwestie.

Wanneer gij het langdurig getuigenverhoor (zoo van de uit- als inwendige), dat ten hunnen behoeve wordt ingesteld, met behoorlijke aandacht ten einde toe hebt kunnen volgen, dan zijt gij tevens tamelijk wel op de hoogte van de rezultaten der *Tübingsche* school op 't gebied der Evangeliën-kritiek. Merkbare afwijkingen althands hebben wij niet gevonden. De *synoptische* of drie eerste Evangeliën bevatten, betrekkelijk altoos, de meest zuiver historische grondstof. - Het Mattheus-Evangelie (want geen van allen zijn ze in hun tegenwoordigen form het werk van den schrijver wiens naam zij dragen) is het oudste. - Dan volgt dat van Lukas, dat reeds een meer Paulinische kleur draagt. - Het Markus-Evangelie is eene compilatie uit beiden, ten gerieve zoowel van Joden- als van Heiden-christenen vervaardigd. - Het vierde Evangelie wordt door Strauss, op het voetspoor van Baur(*) geheel niet als *bron*, maar meer als een later geschreven, wijsgeerige en diepzinnige proeve beschouwd van verwerking en dramatizering der bij de synoptici reeds voorhanden zijnde stof.

Valt het niet te ontkennen en mag men het misschien betreuren, dat Strauss wat er van niet-Tübingsche zijde, b. v vooral ten gunste van de prioriteit van het Markus-Evangelie in den jongsten tijd is ingebracht met zekere ‘Vornehmheit’ voorbijgaat(†), des te meer zal men hem dankbaar zijn voor den fijnen meesterlijken trant, waarop hij het onhistorisch karakter van het vierde, of dusgenaamd Johannes-Evangelie voor den denkenden leek volkomen in het licht heeft gesteld. Met dit helder te doen inzien is werkelijk een groot struikelblok voor velen uit den weg geruimd. Van den Jezus van het vierde Evangelie toch een *historisch*, een zuiver menschelijk beeld te willen ontwerpen is eene volstrekt hopelooze onderneming en leidt slechts tot het bestendigen van allerlei knoeimiddeltjens der Harmonistiek, van allerlei scheeve en gewrongen, dusgenaamd ‘natuurlijke’ verklaringen (men denke aan de beruchte Lazarus-scène bij Renan), waaraan wij hopen dat nu eindelijk voor goed eens de pas zal zijn afgesneden.

Vraagt men welke dan de meest zuivere, de onmiskenbaar echte bestanddeelen zijn, die volgens Strauss in de synoptische Evangeliën zullen zijn vervat, dan wijst hij u vooreerst, - afgezien van het verband en een hier en daar mogelijk toegevoegden trek -, op een groot aantal *spreuken* en *redenen* van Jezus, blz. 138 (o.a. de bergrede en vele gelijkenissen), vervolgends op de groote hoofdmomenten van diens leven: te weten zijn geboorte te Nazareth uit Jozef en Maria, zijn doop door Johannes, zijn optreden als volksleeraar (blz. 252 en

(*) *F.C. Baur, kanonische Evangeliën.*

(†) Zoo o.a. den verdienstelijken arbeid van Holtzman. Ook de Heidelbergsche Hoogleeraar Schenkel in zijn onlangs verschenen boek: *das Charakterbild Jesu*, Colani: *Jesus-Christ et les Croyances Messianiques de son temps*, Réville in zijn overzicht van de Tübingsche school (*Revue des deux mondes*, Mai 1863) en meer andere buitenlandsche geleerden, om van vele Vaderlandsche te zwijgen, protesteren sterk tegen de prioriteit van Mattheus, en houden het Markus-Evangelie voor het oudste van de drie.

volgg.), het kiezen van discipelen, zijn oponthoud bij voorkeur in Galilaea (blz. 246), en strijd tegen het Judaïsme (blz. 209 en vv.), zijn eindelijk aanvaarde reis naar Jeruzalem, zijn gevangenneming aldaar ten gevolge van den haat der hiërarchische partij, zijne veroordeeling door het Sanhedrin, eindelijk zijne kruisiging op last van Pilatus.

Dit alles vormt de onmiskenbaar echt historische grondstof: behoort, zooals de H.H. Geologen zouden zeggen, tot de 'primitieve formatie.' - Op minder stelligen toon, meer weifelend, al ontkent hij hun historischen inhoud daarom niet rechtstreeks, laat Strauss zich uit over eene menigte bijzonderheden, die aan die hoofdmomenten zich vasthechten, als b.v. de verhouding van Jezus tot Heidenen en Samaritanen (blz. 217), den duur zijner openlijke werkzaamheid, den omvang zijner Messiasbewustheid, de instelling van het Avondmaal (blz. 282), menigen trek uit de geschiedenis van zijn lijden enz. enz. Achter veel hiervan moet de biograaf, bij gebrek aan stellige bescheiden in de synoptische Evangeliën, - want het vierde, gelijk wij zagen, blijft geheel buiten spel: - noodwendig een vraagteeken plaatsen. Alleen - en dit behoort eenigermate tot het *credo* van den auteur - zoo goed als hij ter eener zijde de aanneming van Jezus' absolute zondeloosheid doodend acht voor elke geschiedkundige behandeling der stof (blz. 195), even beslist wijst hij ter andere zijde alles af, wat ook maar in de verte naar een vlek zou kunnen zweemen, geworpen op Jezus' zedelijke persoonlijkheid, op de heiligheid en waarachtigheid zijner overtuiging. Van dweepzucht, van overspannen idealisme moge Jezus, naar het gevoelen van Strauss, niet geheel vrij zijn geweest: '*den Betrüger*,' zoo heet het op blz. 237, '*lassen wir überall aus dem Spiele.*' - '*Bei einer solchen Persönlichkeit*, zegt hij elders (blz. 229), *musz jeder Zoll Ueberzeugung gewesen sein.* Geheel overeenstemmend hiermede is de ernstige, waardige toon, dien. Strauss overal aanslaat, waar hij de religieuze persoonlijkheid van den Jezus der geschiedenis bespreekt. - Over de Evangelisten, over sommige Theologen*) moge hij zich hier en daar, op zijne wijze, duchtig vrolijk maken, voor Jezus' zelv' heeft hij een te diepen eerbied, dan dat hij hem b.v. een 'délicieux moraliste' zou noemen, die 'de charmants entretiens' houdt, of dat hij hem de rol van een opzettelijken *Thaumaturg* zou opdringen. Van zoo iets is bij Strauss geen sprake. Zijn Jezus is uit één stuk gegoten; van meet aan eene krachtige, edele natuur (blz. 208), een geloofsheld, die tot aan zijn jongsten snik onbezoedeld en rein gebleven, met woord en daad het nieuwe verbond der Liefde heeft gepredikt en die prediking heeft bezegeld met zijn bloed. 'Indien er één woord is in het Nieuwe Testament,' zegt Strauss blz. 206, 'dat ontwijfelbaar door Jezus zelv', zóó en niet anders is uitgesproken, dan is het dit: *opdat gij moogt kinderen zijn van uwen Vader*, *die in de hemelen is: want Hij doet zijne zon opgaan over boozen en goeden*, *en regent over regtvaardigen en onregtvaardigen*, Mattheus V: 45. Hier toch hebben wij het waarachtige merg van Jezus vroomheid. Zóó dacht hij zich God, en om-

*) *Ewald* vooral, *der grosze Vogel Urselbst aus Göttingen*, zooals *Strauss* hem noemt, krijgt behoorlijk zijn deel. *More suo* heeft echter deze bereids dien schimp met woeker terugbetaald.

dat hij zich God aldus voorstelde, gaf hij Hem het liefst den Vadernaam, - terwijl die voorstelling zelve, die hij bij geen mogelijkheid aan het Oude Testament kon hebben ontleend, de vrucht was van de gezindheid van zijn eigen hart, de openbaring van zijn innig en levend Godsbewustzijn. - Het ware Evangelische brood, de *voedende* bestanddeelen van Jezus' leven en leer, (blz. 142), heeft de gemeente dan ook van oudsher aan de synoptische Evangeliën ontleend. Wat de vierde Evangelist er aan toevoegde gebruikte zij bloot tot kruiding van de spijze.'

En mij dunkt met dezen Jezus der synoptische Evangeliën, als hoofdspijze, kan men, tenzij behoorende tot de klasse van Christenen, van wie ik weet niet meer wie gezongen heeft:

> Könnten sie streichen die Rede des Berges, sie würden sie streichen;
> Christus der Herr selbst ist ihnen nicht Christlich genug!

dan ook nu nog, zonder gevaar van verhongeren, gerust zich voeden. Men bezit daarenboven in het werk van den vierden Evangelist, al is dien's historische voorstelling niet de ware, een uitstekenden kommentaar op vele gezegden van Jezus, wier ware diepte deze schrijver, gevoed als hij was met Alexandrijnsche wijsbegeerte en Helleensche beschaving, blijkbaar beter heeft gepeild, en wier geest hij juister heeft teruggegeven dan de meer Joodsch-gezinde Mattheus-Evangelist (bl. 140).

Zoo staat dan het beeld van den historischen Jezus, voor zooveel dit op zulk een verren tijdsafstand en door het gekleurde glas der overlevering kan worden waargenomen, in de hoofdomtrekken vóór ons. Intusschen - Strauss is met dit beeld alleen niet voldaan. Hij staat, tot dit punt genaderd, met zijn onderzoek pas ter halverwege. Men is hier nog slechts in het voorhof van het reusachtig gebouw waarin hij den lezer wil binnen leiden. Zijn doel toch is blijkbaar veel minder een historisch beeld van Jezus te ontwerpen, dan wel den weg te wijzen aan hen die weten willen hoe zich rondom die historisch kern de dikke bolster der traditie heeft gezet, een duidelijk begrip te geven van den geheelen gang, den groei om zoo te spreken van dat eigenaardig mythen-weefsel, dat als een reusachtig, bijkans ondoordringbaar net overal de gestalte van den historischen Jezus omgeeft en die voor het oog verbergt. - Hij gaat, gelijk men weet, in de verklaring hiervan streng methodisch te werk. Hij heeft gepoogd al de verschillende uitvloeisels der traditie zooveel mogelijk uit één gemeenschappelijke hoofdbron af te leiden. Deze kan, volgends hem, niet geweest zijn de door het prisma der verbeelding geziene persoonlijkheid van Jezus alleen; want, - al staan er ongetwijfeld mythische verhalen in de Evangeliën omtrent hem geboekt, waaraan een zeker gehalte van historische werkelijkheid ten grondslag ligt, (sommige genezingen van bezetenen bv. bl. 261), - het ontstaan van verreweg het grootste gedeelte, te beginnen met de geboorte te Bethlehem, voorts de afstamming uit het geslacht van David, de verschijning van de ster, de komst der Wijzen enz. enz. kan onmogelijk alleen op die wijze worden verklaard.

Daar moet een andere springveer bij hebben gewerkt. - Die veer nu is, volgends hem, geweest: het geloof der oudste

Christenen aan de Messianiteit van Jezus (bl. 322). De Messias-idée: ziedaar de voorname spil, rondom welke bijkans al wat er wonderbaars en opgecierds in de levensberichten van Jezus voorkomt, zich beweegt.

De eerste Christenen, dit staat historisch vast, hebben geloofd dat Jezus de Messias was*).

Van den Messias werden, volgends de vroegere profetische voorstellingen en de theologische begrippen van den Judaïstischen tijd, die en die dingen ondersteld, verwacht of geloofd.

Derhalve.... heeft men deels met, deels zonder volledige bewustheid, die verwachtingen ook op Jezus toegepast en hebben deze, gaandeweg tot feiten vergroeid, in de geschiedenis van zijn leven een plaats gekregen. Deze is de welbekende sluitrede die Strauss bezigt.

Evenwel laat, volgends hem, ook in de vorming dier voorstellingen de invloed van Jezus' geest zich niet onduidelijk bespeuren (bl. 153). Bv. dat de Messias moest afstammen uit Davids geslacht, geboren moest worden in de stad Davids, als Gods zoon vader noch moeder mocht kennen naar het vleesch enz. dit alles liet zich zonder bezwaar op Jezus overbrengen.

Ook kon men ligt trekken van overeenkomst opsporen tusschen hem en de groote Godsmannen des Ouden Verbonds, als: Mozes, Samuel, Elia e.a., waarvan daarenboven talrijke analogiën te vinden waren in de Heidensche geschiedenissen.

'Waarom echter,' vraagt Strauss (bl. 153), 'worden van de wonderen van Mozes en de Profeten alleen zúlke aan Jezus toegedicht, die een zachten en vriendelijken geest ademen, niet ook: *die zahlreiche Strafwunder*'? Om geen andere reden, zegt hij, dan wijl de geest van Christus een andere was geweest, dan die van Mozes of Elia. En dat wij dienzelfden milden geest ook door het mythisch omkleedsel heen zien doorschemeren in de leer b.v. van het geloof, van de zondenvergeving, van de ware sabbathheiliging, in de voorstelling van den dood als een slaap e.m.a. kan ons ten bewijze strekken, dat, zoo al de *stof* dier mythische verhalen aan het Oude Testament of aan de Joodsche Messias-verwachting was ontleend, *de geest* niettemin hun ingeblazen, een nieuwe en een betere was.' - Strauss laat dus, gelijk men ziet, den bezielenden invloed van Jezus religieuze persoonlijkheid niet geheel buiten rekening. Alleen - hij beschouwt dezen niet als den eenigen factor.

Dat overigens zijne methode - hoewel in de meeste opzichten tot bevredigende rezultaten leidend - niet in alle van een zekere geforceerdheid is vrij te pleiten geef ik (de methode *en gros* onaangetast latende) gaarne toe. Reeds straks gewaagde ik van eene soms vèr gedreven analogiën-zucht, die hem, als voedsterling der Hegelsche logika is eigen gebleven. - Zoo zullen b.v. bij de wording der Verzoekingsgeschiedenis zoowel de mythe van Abraham's geloofsbeproeving, als de Paradijsmythe, ja zelfs de verzoekingen der Israëlieten in de woestijn als voorbeelden, *prototypen*, hebben gediend! (bl. 392.) Ontegenzeggelijk echter verklaart zijne methode zeer veel wat zonder haar schier onoverkomelijke zwarigheden aanbiedt. Zoo stelt zij, om

*) Dit was bijkans hun eenig geloofsartikel. Voor 't overige staken zij, wat hun begrippen en gewoonten aangaat, nog met beide voeten in het Jodendom. - De voorstelling, uit het onhistorisch boek der Handelingen geput, die men zich gewoonlijk van die eerste Christenen vormt, is een veel te ideale.

vooral op één sterk sprekend voorbeeld te wijzen, het vroegtijdig ontstaan van het geloof aan Jezus opstanding (zonder 't welk de wording der Christelijke kerk niet is te verklaren) in een helder licht (bl. 304 en verv.). Ook dit toch vond een vruchtbaren bodem in het geloof aan Jezus Messianiteit, krachtens 't welk de zekere verwachting bestond, dat hij een rijk op aarde zou stichten, 't zij van eeuwigen, 't zij althands van zeer langen duur (duizend of vierhonderd jaren; ook minder.) - Te meenen dat hij kon zijn gestorven (in den gewonen zin van het woord), eer hij die grootsche verwachting had verwezendlijkt, was de ongerijmdheid zelve. - Hoe nu? toch *was* hij gestorven! Geenszins! - hij was gestorven ja, maar - zoo redeneerde na eenige bezinning en na ernstig schriftonderzoek het hoopvol en geloovig gemoed: - zijn ziel kon niet, gelijk die van andere menschen in den *sjeôl*, het donker schimmenrijk, zijn afgedaald. Slechts tijdelijk was hij, wegens de schuld der ongeloovige Joden, weggenomen: - hij zou glansrijk wederkomen! - God had hem inmiddels ten hemel doen opstijgen. - Had niet David gezongen (Ps. 16) *Gij zult mijne ziel in het doodenrijk niet laten*: en daarmeê profetisch op den Messias gezinspeeld? - Boden niet de Schriften menig voorbeeld aan van vroegere Godsmannen (Henoch, Mozes, Elia), alle zooveel minderen dan Jezus, die God óók op onmiddellijke wijze tot zich had genomen? Had Jezus zelf niet, zoo vaak hij van het hem wachtend lijden en sterven had gesproken, tevens er bij gewaagd van zijne verheerlijking? Welnu! Had God voormaals een Henoch en Elia nog *levende* in verheerlijkte gedaante opgenomen, wat vreemds lag er dan in, dat Hij den Messias, den zooveel grooteren, zijn eigen Zoon, uit de *groeve der vertering* in een verheerlijkt lichaam ten hemel had gevoerd?

Zoo gloorde de hoop zijner herleving onder de assche der vertwijfeling. - Dat er nu tusschen zulk een staat van hoopvolle verbeelding en het werkelijk ontfangen van visionaire indrukken (waardoor de subjektieve hoop tot objektieve zekerheid aanwies) slechts als ééne schrede lag - behoeft geen betoog. Zoo laten zich dan ook de verschijningen, aan de jongeren en vrouwen in hun eenigzins ekstatischen toestand, zeer goed begrijpen. - Hoe de opstandings-verhalen zooals wij ze in hun tegenwoordige gedaante in de Evangeliën bezitten, later en van lieverlede zijn ontstaan, wordt uitvoerig aangewezen bl. 601 en verv. - Van een *lichamelijk* verblijf van Jezus gedurende 40 dagen op aarde en van een afzonderlijke, zichtbare hemelvaart daarna, hebben vermoedelijk noch Paulus noch iemant der jongeren ooit gedroomd. Hùn Meester was in den *hemel.* Van daar was hij hun verschenen! Van daar, uit de wolken ook, verwachtten zij hem weder. - Het hier gezegde verklaart dan ook uitnemend het dweepend, koortsachtig verlangen, waarmeê de eerste christenheid - gelijk bekend is - die wederkomst des Heeren verbeidde (*Maran-atha*, *de Heer komt*), als wanneer hij zijn afgebroken werk zou voortzetten en voltooijen, de dooden opwekken, en alle vromen in Israël zou doen deelen in de ware vreugd van het Messiasrijk. Het boek der Openbaring vooral schildert die verwachting met sterke kleuren(*). Dat Jezus zelf aan eene zoo-

(*) Ook het onlangs verschenen, met uitstekend talent geschreven boekjen van Ds. J. de Liefde: '*Waarschijnlijkheid en zekerheid*,' enz. zal de lezer over den inhoud dier *Joodsche* Messias-verwachting, onder wier geloovige aanhangers die schrijver zich mede rangschikt - al bekent hij eerlijk dat de tijd van wachten hem wel wat lang begint te vallen - niet zonder vrucht kunnen raadplegen.

danige wederkomst van zijn persoon zou hebben geloofd, wordt door Strauss noch verzekerd, noch ontkend (bl. 242); hij plaatst hier, gelijk in meer gevallen, een bescheiden vraagteeken.

Ook een ander integrerend gedeelte der Evangelische berichten - ik bedoel de Wonderen en vooral de Doodenopwekkingen aan Jezus toegedicht, - vindt in het geloof aan Jezus Messianiteit eene bevredigende verklaring. Op scherp kritische, vernuftige wijze weet de schrijver daarbij telkends de eigenaardige wijze van voorstelling van den vierden Evangelist, zooals die duidelijk, onder den invloed van een bepaalde zienswijze, is ontworpen, in het licht te stellen; het geheele hoofdstuk o.a. over de opwekking van Lazarus is een meesterstuk van fijne dialektiek. Dat Jezus, als de ware Messias, ook dooden kon opwekken, was uit de synoptische verhalen reeds gebleken. Zouden echter ook eenmaal bij zijne wederkomst zij die reeds *langen* tijd in de graven hadden gelegen, zijne stem kunnen hooren (Joh. V: 28), dan moest de Messias eene proeve geven van zijn macht om ook een reeds *tot ontbinding overgegaan* lijk in het leven terug te roepen. - Ziehier den wortel, volgends Strauss, van de Lazarus-mythe (bl. 470). Dat er op die wijze en langs dezen weg eene menigte tot dusver als historisch beschouwde facta, zoo niet geheel dan toch gedeeltelijk, worden afgesneden, ligt voor de hand; vooral in de Lijdensgeschiedenis, die, gelijk men weet, wemelt van dusgenaamd Messiaansche aanhalingen uit het Oude Testament, den lijdenden Jezus of anderen in den mond gelegd, en waarin Strauss dus bijkans ieder oogenblik zich gedrongen voelt zijne methode in toepassing te brengen. Wat er dan ook daarin onhistorisch, naar zijne schatting, voorkomt, wordt onveranderlijk aan de Joodsche Messias-voorstelling vastgeknoopt.

En zoo gaat het stuk voor stuk, de lange, ontzettend lange reeks van berichten door, tot dat eindelijk en ten laatste het gandsche mythologisch procès om zoo te spreken van de Evangeliën-litteratuur, van zijn glanzende opperhuid ontdaan, met beenderen, vezelen, ingewanden, darmen en al voor het oog van den lezer bloot ligt. Ik bezig dit laatste beeld met opzet, omdat op de smakelijkheid der voorstelling juist niet bijzonder te roemen valt. De eeuwig wederkeerende syllogismen sluiten alle liefelijkheid en bevalligheid buiten en doen op 't laatste den lezer, gelijk het hert naar de waterstroomen, hijgend verlangen naar een frisch en hartig slotwoord, wat Strauss dan ook de goedheid heeft hem niet te onthouden. Niet weinigen zullen echter, vreezen we, nog eer zij die *oase* bereikten, van dorst en vermoeijenis op den weg zijn bezweken.

Wat men echter ook tegen zijne voorstelling inbrenge: hoeveel er mogelijk - en te recht - op den form of op enkele bijzonderheden zij af te dingen, in geleerde, scherpzinnige, naauwgezette en volledige behandeling van zijn onderwerp zullen weinigen hem zeker evenaren, heeft tot dusverre niemant hem overtroffen.

Dat in eene kwestie van zulk een moeijelijken en problematischen aart als die der Evangeliën-kritiek, Strauss het laat-

ste woord zou hebben gesproken, zal natuurlijk geen mensch met gezonde hersenen beweren. - *A priori* reeds beschouwd is, naar zijne voorstelling, de wording der mythische bestanddeelen al te logisch, om volkomen en in allen deele met de werkelijkheid te kunnen overeenstemmen. Dan is ook de strijd over de vraag aan welke van beide, het Markus- of Mattheus-Evangelie, de prioriteit moet worden toegekend, nog lang niet beslist. - Kon b.v. eens(*) die strijd werkelijk ten gunste van het Markus-Evangelie worden uitgewezen, dan zou veel van hetgeen Strauss thands als zuivere mythe opvat, daardoor een historischen achtergrond verkrijgen. Er zou op die wijze misschien iets meer van den Jezus der geschiedenis aan het licht komen, dan Strauss op zijn standpunt mogelijk acht; iets meer van de historische kern te redden zijn.

Evenwel - laat ons billijk zijn - dit ‘iets’, hoeveel of hoe weinig ook, zou in de hoofdzaak geene noemenswaardige verandering aanbrengen. Hoe men zich toch ook wende of keere, heeft men eenmaal den bodem van het Schriftgezach verlaten, staat men eens met Strauss, 't zij schoorvoetend 't zij met volle beslistheid op historischen grond, dan is deze ook, buiten alle kijf, in zijn volle recht, wanneer hij zijnen bestrijders, op alle bedenkingen die zij in naam der historische kritiek tegen hem inbrengen, zegevierend voor de voeten werpt: *Es handelt sich bloss um ein mehr oder minder!* Tegen de wijze waarop de hoofdlijnen van Jezus' figuur door Strauss zijn getrokken, de kern zijner leer is aangegeven, kan dunkt mij de zuiver historische kritiek onmogelijk met goed gevolg iets inbrengen. Wel kan 't haar misschien gelukken meer ronding aan die figuur te geven, hier en daar een tusschentint te leggen, op een aanwas nu en dan van die kern te wijzen. - Wij willen er haar dankbaar voor zijn.

Een volledige biografie echter van Jezus te verlangen, ingericht naar de eischen van onzen tijd, geput zuiver en alleen uit de synoptische Evangeliën - is rondweg gesproken een hersenschim. Altijd zullen wij grootendeels op het gebied der hypothese d.i. der onzekerheid blijven rondtasten.

Weinig heeft men dus inderdaad gewonnen, ook al kan men Strauss hier en daar van tastbare dwaling overtuigen. Onveranderlijk is zijn repliek: *Es gilt nur ein mehr oder minder*

Toen hij voor bijkans dertig jaren zijn eerste *Leben Jesu* in het licht gaf, meende men vrij algemeen dat er volgends hem, van den historischen Jezus niets overbleef. Toch berustte dat gevoelen op een dwaling en is Strauss in zijne meening, wat de hoofdzaak betreft, tamelijk wel zich zelven gelijk gebleven. Maar de tijden waren toen gandsch andere. - De rationalistische interpretatie stond nog in vollen bloei. Zijne mythen-theorie was den meesten nog vreemd. De Tübingsche school had haar reuzen-arbeid, den stevigen historischen herbouw der Evangeliën-litteratuur, wier houten loodsen Strauss had omvergeworpen, nog niet verricht. Hij zelf had om zoo te spreken voet voor voet te strijden en elken duim gronds te verdedigen.

Daardoor verkreeg zijn arbeid toenmaals een negatief aanzien, dat nog verhoogd

(*) Gelijk b.v. Dr. Holtzmann meent, die in de *Protestantische Kirchenzeitung* van 9 April l.l. op dit punt Strauss met heftigheid aanvalt.

werd door de wijsgeerige terminologie, waarin Strauss aan het slot van dat werk, op onloochenbaar nevelachtige wijze goed vond zijne meening aangaande den persoon van Jezus te wikkelen. Intusschen men heeft zijne vier jaren later verschenen: *Selbstgespräche*, waarin hij o.a. Jezus 'van alle wezenlijkheden des Christendoms de wezenlijkste' noemt, slechts in te zien, om de overtuiging te erlangen, dat hij wel degelijk den historischen Jezus vasthield, en dat hij geheel iets anders, dan men meende, bedoeld had met zijn zeggen, waarvan hij trouwens, ook nu nog niets terugneemt, dat de 'idée der menschheid zich niet in één enkelen volkomen kan openbaren.' In geen enkel opzicht toch verhinderde ook toen reeds deze laatste meening hem Jezus aan de spits te plaatsen van alle Heroën der menschheid, hem aller wegwijzer en voorganger te noemen bij het bestijgen der bergtoppen des geestelijken levens...

En geheel in overeenstemming met wat hij toen zoo schoon, zoo welsprekend heeft uitgedrukt(*), is ook de geest van het door hem geschrevene aan het slot van dit werk. 'In de rij der groote mannen,' zegt hij blz. 625, 'die voor de menschheid het levens-ideaal hooger hebben doen stijgen, door er òf nieuwe trekken aan toe te voegen, òf andere van niet algemeen-menschelijk belang er uit te verwijderen, door het te heiligen en in een persoon van vleesch en bloed te belichamen, staat Jezus in elk geval vooraan.'

In alles wat tot het wezen behoort der innigste vroomheid, liefde tot God en menschen, reinheid van hart en leven, geeft hij ons het beeld te aanschouwen der meest volle ontwikkeling.' Maar evenzeer als Strauss op dat gebied Jezus onder de uitstekendsten van allen rekent, even beslist wijst hij hem zijne plaats aan binnen den kring der gewone menschheid. Jezus vormde even als elk ander een schakel in de groote keten. De vleeschgeworden godsdienst was hij, maar niet evenzeer de vleeschgeworden Kunst-, Handels- of Staatswetenschap; ook zijne natuur, al behoorde zij onder de edelste, werd begrensd door de eigenaardige perken, die landaart, tijds- en levensomstandigheden haar stelden.

'De ideaal-Christus, dien men in de Evangeliën, vooral in het Johannes-Evangelie, en later in het kerkelijk dogma heeft pogen af te beelden, tot welke ideale voorstelling aan den Jezus der historie ongetwijfeld vele trekken zijn ontleend, - deze ideaal-Christus, als het beeld der absoluut zedelijke volkomenheid gedacht, heeft niet in de werkelijkheid bestaan, maar leeft potentieel, als kiem, als aanleg in den boezem van het menschelijk geslacht. De trekken van dat beeld aan te vullen, en het in zijn geheel te voltooijen, kan niet het werk van éénen, maar moet de taak der gezamentlijke menschheid zijn.'

Aldus Strauss! - Of nu deze Jezus der historie, om den gewonen platten term te bezigen, 'bruikbaar' is, weet ik niet. Dit weet ik, dat hij mij toeschijnt, zelfs in deze vluchtige omtrekken, een zeer groote en gelukkige mate van réaliteit te bezitten. Met eene opvatting der niet-zondeloosheid van Jezus als die van Strauss, kan dunkt mij, zonder iets te kort te doen aan den diepen eerbied dien wij Jezus zoo gaarne blijven toe-

(*) Men vindt de plaatsen waarop ik zinspeel aangehaald door Cd. Busken Huët: *stichtelijke lektuur.* Haarlem 1859 blz. 86 en verv.

dragen, ieder ernstig denkend mensch ten volle zich vereenigen.

Zijne reine, edele persoonlijkheid blijft daarbij onbesmet: zijn naam blijft gegraveerd gelijk hij was, in het hart der dankbare menschheid, niet als die van een wezen uit hoogere gewesten, maar als van den grootste en beste harer zonen. En die heerlijke Menschenzoon zal, wat er ook gebeure, met een sprekenden blik op zijn kruis, als de beste herinnering aan zijn persoon, tot in lengte van eeuwen zelfs aan de laatste nageslachten het: '*Excelsior*' blijven toeroepen. Ja, gesteld - wat ik niet voor denkbaar houd - dat zelfs dít beeld niet ten volle bestand bleek te zijn voor de vuurproef der historische kritiek - wat dan nog? - De *idée* van het ware, schoone en goede door God ons in de ziel gelegd, kan geene kritiek daaruit wegwisschen. Wel kan zij ons helpen die idée meer en meer te verwerkelijken. Niet een afbrekende, maar een zuiverende, opbouwende, eene *fortbildende* macht is zij; - ook zij helpt meê het krakende gevaarte der menschheid voort te stuwen op den weg der ontwikkeling. - Elk stapjen op dat gebied is er een. - Voorwaarts gaan wij - in spijt van hetgeen een kleinmoedige behoudszucht moge vreezen.

Ja! hoe luider die behoudszucht, zichtbaar met het doel om vrees aan te jagen, haar stem tegen al wat het merk der vrijzinnigheid draagt doet hooren, zooveel te luider predikt zij zelve, dat wij met spoed ons voorwaarts bewegen.

So will der Spitz aus unserm Stall
Uns immerfort begleiten,
Und seines Bellens lauter Schall
Beweis't nur, - das wir reiten(*).

P. BRUIJN.

Leyden, 23 April.

Preken.

Neêrlands Kansel. Preekbundels. Onze strijd door Christus den Heer. Tiental leerredenen van Alb. van Toorenenbergen, predikant te Groningen. Met photographisch portret. Te Arnhem, bij D.A. Thieme. 1863.

De Heer Thieme van Arnhem gaat naar zijne belofte voort met het uitgeven van preekbundels. De redakteur van *de Tijdspiegel* vond het goed dezen tweeden bundel mij ter recensie te zenden. Liever had ik gewild, dat zijne aandacht op een ander gevallen ware, en ik mij had mogen verschuilen onder het getal derzulken, die den kanselarbeid hunner broederen in stilte genieten en uit tijdschriften vernemen, wat daarvan door anderen lof- of afkeurenswaardigs wordt gezegd. Gaarne leg ik de belijdenis af, dat ik geringe waarde hecht aan mijne bekwaamheid en takt, om preken te recenseren, die, hetzij gehoord, hetzij,

(*) Goethe.

schoon zeldzamer, gelezen, door mij steeds veelmeer beschouwd worden als middel van stichting dan voorwerp van kritiek. En als daar dan nog bijkomt, dat het preken zijn, gehouden en in het licht gezonden door een broeder in de bediening des Evangelies, dien men achting en genegenheid toedraagt, dan wordt zulk eene opdragt een wezenlijk bezwaar. En toch, ik weet niet waarom, toch vond ik geene vrijheid deze leerredenen aan den redakteur terug te zenden met verzoek, om den mij aanbevolen arbeid aan een ander op te dragen. Tevens moest er aan het weifelen en dralen een einde komen, want reeds ziet de derde bundel, die van den Amsterdamschen predikant Laurillard, het licht. Mislukt echter, om eene der genoemde redenen of om andere, dit mijn werk, het *transeat cum ceteris* zij dan ook daarop van toepassing, en de recensie een bewijs, dat zelfs mannen zich in de keus hunner land- en tijdgenooten kunnen vergissen, wie het overigens noch aan talent ontbreekt, noch aan moed, om van maand tot maand hunnen tijd den spiegel voor te houden, waarin menigeen, zoo wij hopen tot zijne verbetering, zijn aangeboren aangezigt kan aanschouwen, al is het ook, dat hij de lichtmachine onwillig en verstoord uit de handen legde.

Doch het wordt tijd, dat wij ter zake komen. Ik heb daar voor mij 10 leerredenen, in het licht gezonden door den Groninger predikant, Alb. van Toorenenbergen, aan wiens uitwendige gedaante en gelaatstrekken het tegenover den titel geplaatste photographisch portret, hoewel niet zeer levendig en sprekend, herinnert. - Daar is onder de Evangeliepredikers, behalve dat zij, als menschen van gelijke bewegingen als anderen, in tallooze nuances uiteenloopen, vooral één groot en in het oogloopend verschil, dat met geheel hunne individualiteit op het naauwst verbonden is. Daar zijn onder hen, die zich in hunnen kansel-arbeid onderscheiden door logischen gedachtengang, helderheid van voorstelling, gepaste woordenkeus en eene zich zelden verloochenende deugdelijkheid en gelijkmatigheid van stijl. Deze zullen niet nalaten, om den arbeid, waarmede zij optreden, voor de gemeente of voor het grooter publiek, eerst aan een bedaard en ernstig onderzoek, aan een wikkend en wegend oordeel te onderwerpen, opdat hij aan de vele eischen, die men heden ten dage aan eene kanselrede doet, zoo veel mogelijk en in alle opzigten voldoe. Maar er zijn ook, die, levendiger van aard, bewegelijker en vuriger van geest, toegerust daarenboven met eene aan zulk een temperament doorgaans verbondene gave, om ook zonder langdurige, bedaarde en naauwgezette voorbereiding, gemakkelijk, geleidelijk, warm en krachtig te spreken, zich naauwelijks den tijd gunnen, om à tête reposé te vragen: ‘Is mijn voorstel rijp genoeg doordacht? Staat alles wat ik te zeggen heb aan de gemeente, op zijne regte plaats? Behoort het tot het onderwerp, waarbij ik hare aandacht wil bepalen? Is er eenheid in mijn werk en evenredigheid in alle zijne deelen? Zal geen logisch en aesthetisch oor er door worden gekwetst?’

Indien wij nu onvoorwaardelijk de eersten boven de laatsten of omgekeerd de laatsten boven de eersten gingen stellen, dan geloof ik, dat wij ons aan menig uitstekend kanselredenaar zouden vergrijpen. Onder de eerstgenoemden behoort, om van geene vaderlandsche predikers

te spreken, de voortreffelijke hofprediker van Berlijn Frans Theremin, wiens *Predigten*, al rangschikte hij ook de gewijde welsprekendheid niet onder de *kunsten*, maar onder de *deugden*, meesterstukken mogen heeten, ook als men ze toetst aan de regelen der homiletiek; terwijl onder de laatsten, om van vele ouderen, van een Fr. van Assisi en Luther niet te gewagen, de ook bij ons bekende Claus Harms, de man van het 'mit Zungen reden, lieben Brüder,' met het motto van Plinius: 'nec contentus eloquentia seculi nostri' eene eervolle plaats inneemt, eigendommelijk in alles, wat hij spreekt, afwijkende van den gewonen vorm, ja soms niet verre verwijderd van hetgeen men met den naam van theoretische vormloosheid zou kunnen bestempelen. Om nu van de eersten te zwijgen, wier methode, blijkens den voor ons liggenden preekbundel, in onzen broeder Toorenenbergen althans geenen slaafschen aanbidder vindt, dit is wel bijna zeker, dat de reden, waarom de laatsten, op het uitwendige minder gewigt leggen, in het hoofddoel te zoeken is, dat zij zich voorstellen, de opwekking of verlevendiging van Christelijke gevoelens, gezindheden en daden in de gemeente. Dit groote, dit verhevene doel houdt hen zoo boven alles, ik zou haast zeggen, zoo uitsluitend bezig, dat zij meenen, genoeg voorbereidenden arbeid te hebben verrigt, genoeg nagedacht en aan den vorm meer dan genoeg moeite te hebben te kost gelegd, als zij hopen mogen, dat hun werk, wat daaraan ook in dit opzigt ontbreke, dat doel bereiken zal. De verwezenlijking daarvan zweeft hun als het ideaal eens Evangeliepredikers onafgebroken voor oogen, en vervult hen vooral dan, als het oogenblik nadert, waarop zij zullen optreden, om tot de gemeente te spreken.

Indien wij ons niet bedriegen, dan vindt Ds. Toorenenbergen onder dit tweede soort van predikers zijne eigenlijke plaats, en dan ligt ook hierin aan de eene zijde de zwakheid en onvolkomenheid, maar ook aan de andere de kracht en de rijke mate van deugdelijkheid, die hij als kanselredenaar ten toon spreidt.

Zal ik dit beweren staven? Ik moet dan aanvangen met den titel, dien hij aan zijnen bundel geeft: *onze strijd door Christus den Heer.* Deze is al aanstonds niet onberispelijk, omdat het dien aan bestemdheid en duidelijkheid hapert. Men kan daarbij denken aan den strijd, waartoe wij door Christus geroepen worden, ook aan den strijd, die door de verschijning van Christus op aarde is ontstaan, ook aan den strijd, waartoe Christus ons in staat stelt, waarin hij ons voert en bijstaat; wat bedoelt de schrijver? Misschien alles wel, misschien nog wel meer, maar als de titel wel het allerminst aan onbestemdheid lijden mag, zal hij toegeven, dat de entree in zijn boek wel gelukkiger had kunnen uitvallen, om niet te zeggen dat de nadere kwalificatie van Christus' persoon, al getuigt zij ook van hooge ingenomenheid met en diepen eerbied voor den Zaligmaker, de gedachten, die bij het lezen van den titel oprijzen, nog al meer vermenigvuldigt en daarenboven hier overtollig is.

En nu de inhoud van den bundel. De leerredenen dragen ten opschrift: I. *de strijd der zonde*, T. Gen. 3:15. II. *Het Godsrijk*, T. Joh. 17:20-23. III. *De zelfverloochening, de eenige weg*

voor den Heer, T. Matth. 16:25. IV. *Wie is deze?* T. Matth. 21:10, 11. V. *De lijdende Christus*, *het groote voorbeeld onzer roeping*, T. 1 Petr. 2:21-24[a]. VI. *De blijdschap des hemels zonder tranen.* T. Openb. 7:17[a]. VII. *Ik ben de opstanding en het leven*, T. Joh 11:25, 26. VIII. *Het gastmaal bij Simon*: Dankzegging na het H. Avondmaal, T. Luc. 7:36-50. IX. *De ruste*, *die te verkrijgen is voor de kinderen Gods*, T. Hebr. 4:9. X. *Wij zijn des Heeren*, T. Rom. 14:7, 8. Reeds terstond ziet men, dat de behandelde teksten op verre na niet alleen handelen over onzen strijd, zoo als de titel doet verwachten. Zeker zijn er onder, die daarmede wel in betrekking staan, en er is wel geene, waaruit niet kan blijken, dat wij zonder strijd geene volgelingen van Christus zijn; maar geeft dit regt, om ze allen onder deze rubriek te plaatsen? Zoo als zij daar voor ons liggen, heeft het allen schijn, als of de heer Toorenenbergen naar de gewoonte der grijze oudheid, den titel naar den inhoud der eerste leerrede gekozen heeft - misschien onder den levendigen indruk, dat het gansche leven des Christens en ook deze zijn arbeid door dit beeld het best wordt uitgedrukt.

Tot dergelijke aanmerkingen geven ook de opschriften van sommigen dezer leerredenen aanleiding. Zeker munten ze uit door eene aanbevelenswaardige kortheid, en zijn ze ook, even als de redenen zelve, veelal tekstmatig; dit neemt toch niet weg, dat ze niet allen even klaar en eenvoudig mogen heeten. *De strijd der zonde.* Is dat de strijd, dien de zonde zelve, als eene gepersonifieerde magt, tegen of in den mensch en de menschheid, of die de mensch en de menschheid tegen de zonde voert? De prediker ontwikkelt in zijne rede den laatst genoemden strijd, maar waarom het dan ook niet alzoo in het thema uitgedrukt? De *zelfverloochening de eenige weg van den Heer!* Taalkundig denkt men daarbij aan den weg, dien Christus zelf betrad, maar volgens den tekst mag het alleen de weg zijn, dien Christus als de éénige zijnen volgelingen voorstelt, gelijk de prediker dan ook zelf zegt, waar hij de verdeeling opgeeft: ‘Weet gij, waarin die door den Heer voorgeschreven zelfverlooochening bestaat? Wilt gij dezen ernstigen eisch des Evangelies kennen, ziet dan

A. dat hij in het voorbeeld van Christus *heerlijk*,
B. Buiten zijne gemeenschap *onmogelijk*,
C. Ter zijner navolging *onmisbaar*, en
D. voor onze bestemming *zalig* is.’

Waar het nu alzoo met den *Titel* en enkele *themata* dezer leerredenen gelegen is, daar ligt het in den aard der zaak, dat het hier en daar ook bij de formulering der onderdeelen en de ontwikkeling daarvan zoo zal gesteld zijn. Ook hier ontbreekt het niet aan onbestemdheid van uitdrukking, aan duisterheid, aan verwarring van gedachten, aan herhaling van dezelfde zaken in ééne en dezelfde leerrede. Wij vestigen voor oogenblikken onze aandacht nog eens op de *eerste*, die zeker, uit dit oogpunt beschouwd, geenszins de gelukkigste is, maar als de dadelijke uitdrukking van zijn op den titel aangeduid kanselwerk wel de meest geschikte is voor eene eenigzins nadere beschouwing. Daar zegt Toorenenbergen, na de woorden van den tekst te hebben aangehaald, ten slotte van een inleidend woord ter herinnering, dat hij ter voorbereiding van

de lijdensprediking zou spreken; ‘Ik zie in de aanleiding, volgens welke dit Woord Gods, als door God gesproken, is te boek gesteld, *het begin*; in zijne beteekenis *het wezen*; in zijne dagelijksche ondervinding *de waarheid*, en in den strijd van den grooten Zoon des menschen *de mogelijkheid en zekerheid van het einde van den strijd* der menschheid.’ - Nu zou men verwachten, dat de spreker, in het tweede der opgegeven onderdeelen van dit I deel zijner rede de beteekenis van dat woord ontvouwd en daarin dan het wezen van den strijd zou hebben aangetoond; maar zonder zelfs dat woord te herhalen, schetst hij den val der eerste menschen, die zich voor de stem des Vaders, die in hen spreekt: ‘Adam waar zijt gij? Wat hebt gij gedaan?’ hadden verborgen, en roept dan uit: ‘Ach wat blijkt uit het antwoord, dat er een bange strijd in hen is gekomen: *een strijd met God:* zij verbergen zich: - *een strijd onder elkander*, zij klagen elkander aan! - *Een strijd des zelfbedrogs*, *met zich zelven:* zij werpen de schuld op een onschuldig dier. O wat vreesselijk een strijd van het menschenkind met zijnen God, met elkander, met zich zelven! o ziet daar het wezen van dien strijd. Zoekt hem, niet buiten u, maar in u!’ Niet in het tekstwoord dus, gelijk hij gezegd had, maar in de geschiedenis van Adam en Eva wijst hij het wezen aan van den strijd. Het tekstwoord zelf vindt eerst, ten deele in den aanvang van het vierde onderdeel, ten deele ook nog later zijne - verklaring. Even onbestemd is de uitdrukking: ‘Ik zie ín zijne dagelijksche ondervinding de waarheid van den strijd.’ Taalkundig moet dat zijn: in de dagelijksche ondervinding van dat woord, en toch bedoelt de spreker, gelijk hij ook later zelf, verduidelijkende, zegt: ‘dat woord vindt zijne verklaring in de dagelijksche ondervinding van elk mensch, en *deze* ondervinding wordt dan weder met de geschiedenis van ons geslacht verwisseld! Daarop wordt dan eindelijk, naar aanleiding van het *vierde onderdeel* opgegeven, dat de mensch, in wien de strijd telkens ontbrandt, zonder dat hij zich zelven de overwinning geven kan, in Jezus Christus, den Zoon van God, die dien strijd der menschheid heeft op zich genomen, in alle deelen volbragt en eene eeuwige verzoening heeft aangebragt, de verzoening gevonden heeft. En welke is nu de inhoud van het tweede deel dezer leerrede? Het wordt aldus geformuleerd: “De voortgezette lijdensprediking onderstelt *voortgezetten strijd tusschen de zonde en den mensch.*” Hierin komen andermaal, maar nu veel uitvoeriger, dezelfde zaken ter sprake. Dat wij nog heden in denzelfden strijd verkeeren; dat de mensch geen vrede heeft; dat hij in zijn strijd vruchteloos naar middelen zoekt buiten hem, om vrede te vinden; dat die strijd evenwel als een strijd *uit God* (naar aanleiding van het tekstwoord: *ik zal* vijandschap zetten) een heerlijke en begeerlijke strijd is, nu wij mogen juichen met het oog op den strijder van Bethlehem - “Golgotha” de verlossing is gekomen.’

Daarna volgt dan nog een kort *slotwoord*, waarin de opwekking vervat is, om geenen vrede te hebben met de zonde en den strijd op te zoeken, waarop ons in Christus' gemeenschap, de overwinning wacht.

Het laatste gedeelte daarvan, of de peroratie luidt aldus: ‘Den strijd kennen wij, hij is tegen de zonde. De kampplaats weten wij, zij is in ons hart:

het voorbeeld hebben wij - het is Christus de Zoon des menschen, de Zone Gods, en de wapenrusting, o zij is te verkrijgen bij Hem. Nu zijn wij veilig. Tot hem gaan wij dagelijks om kracht! In Hem zijn wij sterk, op Hem is onze hope, wetende dat het hier strijd, daar aan het einde zegepraal zijn zal, daarom: ten strijde met het oog op Hem! Vorst des levens! Held der zegepraal! U na. Ja U na. Amen.' Naauwelijks kunnen wij het na de aanhaling van zulke woorden des geloofs en der kracht, van ons verkrijgen, nogmaals met onze koude aanmerkingen tusschen beide te komen, en toch moeten wij het zeggen, met het oog op deze leerrede: Ds. Toorenenbergen houdt, zooals het spreekwoord zegt, niet genoeg voet bij stuk, - hij wijdt te weinig rustigen tijd aan eene uitlegkundige tekstverklaring, die, waar dan ook te plaatsen en op welke wijze in te kleeden, maar onze meening in geene uit eenen tekst afgeleide en van tekstgedachten doortrokkene leerrede mag worden gemist; hij vergeet te veel, in het vuur zijns heiligen ijvers, om zich binnen de door hem zelven gestelde perken te houden; hij treedt reeds in een vorig deel op het terrein, dat hij eerst in een volgend wil bewandelen en omgekeerd; het is als of hij soms zich zelf wil verbeteren en nog eens klaarder en krachtiger zeggen, wat hij alreeds gezegd heeft, hij gunt zich geen tijd, om ter vermijding van dit en andere gebreken eene bladzijde achterwaarts om te slaan; met één woord, vervuld als hij is van de zaak, die hij aan het hart der gemeente wenscht te heiligen, wijdt hij te weinig zorg aan hetgeen wel geen hoofdzaak is, maar dat toch, vooral in onze dagen, het beschaafde publiek, waarvoor ook hij, als leeraar in eene academiestad, gewoon is op te treden, als een onmisbaar vereischte in den prediker vordert en redelijkerwijze ook mag verwachten.

Gelijk wij echter reeds zeiden, zijne kracht is gelegen in hetgeen tot zijne zwakke zijde behoort, zijne deugden als prediker des Evangelies staan in het naauwst verband met hetgeen wij eene wezenlijke leemte noemen van zijn kanselwerk. Wel verre toch van aan koude en afgemeten vormen zonder geest of leven mank te gaan, is er in zijne leerrede overal kracht en gloed, licht, leven en liefde. Geene pluimstrijkende en hoogdravende woorden komen voort uit zijnen mond. Niet menschen, maar Gode te behagen en zielen voor Christus en zijn rijk te gewinnen, is zijn streven. Men ziet het aan zijnen arbeid overal, hij die dien leverde, is een man des geloofs, daarom spreekt hij, een man der liefde, daarom dringt zijn woord door tot het hart; waarachtige geloofsversterking is in deze leerredenen te vinden, die in waarheid met den naam van geloofsgetuigenissen mogen worden bestempeld, geloofsgetuigenissen, die veel van van hare frischheid, oorspronkelijkheid, en dikwijls naïve eenvoudigheid zouden verliezen, indien *hij* meer zorg aan den vorm besteedde en zich, in een hem niet passend gareel geslagen, op minder vrijen toon kon uiten. Duiden reeds de onderwerpen het aan, dat Christus van zijne prediking het middenpunt en de ziel is, de levende, lijdende, de eeuwige Christus, zooals ons het Evangelie dien éénige voor onze oogen afschildert, in de leerredenen zelve komt dat bijna op iedere bladzijde en soms treffend uit. En die Christus, hij moge ook bij Toorenenbergen hier en daar nog eenigzins

dualistisch worden voorgesteld, b.v. bl. 28, waar hij vraagt ‘of de lijdende, biddende, stervende Christus het leven van den mensch vertoont, of zijn beeld op aarde te huis behoort en niet veelmeer het beeld Gods is;’ zijn voorstelling van het *verlossingswerk* moge hier en daar nog een tint vertoonen van gebondenheid aan eene verouderende dogmatiek, b.v. bl. 79, waar men zou kunnen twijfelen, of het lijden van Christus voor onze zonden, volgens hem, eene vrucht is van Gods straffende geregtigheid, die ons ten doode had gedoemd, omdat wij gezondigd hadden, en dus in Christus, die de straf onzer zonde, den dood, droeg, voldoening vond; - desgelijks bl. 33, waar, ook bij de vervulling van *het uitzigt van het Godsrijk*, nog schijnen overgebleven te zijn, ‘die Hem (Christus) niet hebben willen aannemen, schoon genoodzaakt, om voor zijne heerlijkheid neder te bukken en Christus te erkennen;’ doorgaans is het de levende, de werkelijke, de ons in alles behalve in de zonde, gelijk geworden menschenzoon en als zoodanig ook Zone Gods en Verlosser der menscheid, dien Toorenenbergen aan de gemeente verkondigt als de kracht en de wijsheid Gods. ‘Moesten wij u een Christus prediken’, zoo spreekt hij in zijne leerrede, ter inleiding der lijdensprediking ‘die alleen (slechts) aan het einde van zijn leven een uitwendige verzoening had aangebragt met een God, die door het zien van bloed tot vrede bewogen worden moest, wij zouden geen plaats hebben voor zulk een Christus in de geschiedenis der menschheid. Maar neen, wij prediken u Christus en dien gekruist, als die tot in den dood des kruises gehoorzaamheid geleerd, den strijd tegen de zonde gevoerd heeft, en daardoor de reinigmaking onzer zonde te weeg gebragt hebbende tot in eeuwigheid verhoogd is aan Gods regterhand. Wij prediken u een Christus, die als (?) zoon des vaders mensch werd, als mensch het beeld Gods onder en tot ons bragt, als mensch deel heeft genomen aan onzen strijd, denzelfden, die, in het paradijs begonnen, nog de onze is en blijft; als mensch in onzen toestand ingekomen en ons *in alles* gelijk geworden uitgenomen de zonde: opdat Hij door de kracht der zondeloosheid (voor ons) het eerst maar volkomen en beslissend de zonde vernietigen zou, om ons nu ook tot dien strijd te brengen, in dien strijd te sterken, tot de overwinning te voeren.’

‘Ik zie een mensch,’ zoo luidt zijne niet minder Evangelische taal in de rede over *den lijdenden Christus ons voorbeeld*, die met die over *Christus de opstanding en het leven* wel een sieraad van dezen bundel is: ‘Ik zie een mensch, geboren uit eene vrouw, geworden onder de wet, aan alle toestanden der menschelijke ontwikkeling onderworpen, als mensch gevoelende, handelende en lijdende, door verzoekingen beproefd, zichzelven in den hevigsten strijd en lijden volmakend; ik zie een mensch voor mij, in voor- en tegenspoed, bij de toejuiching zoo wel als bij den smaad der wereld, in het ouderlijke huis, of onder het dak der vriendschap, - bij zijne discipelen of tegenover zijne vijanden, in de paaschzaal of in het huis zichzelven gelijk blijvende in zijne deugden, die hij dagelijks klimmend heerlijk openbaarde en die, naar mate zijne vijanden zich duidelijker doen kennen, Hem slechts te meer verheerlijken.’

En dien Christus predikt hij en dien handhaaft hij, tegelijk met het op Hem ge-

bouwde en aan Hem alleen en innig zich aansluitende, zijn geest en zijn leven verwezenlijkende Christendom, tegen alle partijzucht, die naar zijne overtuiging het Godsrijk tegen staat; bl. 22 tegen Rome, dat de uitwendige eenheid zoekt eener zigtbare aardsche Kerk, niet de eenheid van Christus, niet de gemeenschap der liefde en des waren levens in God; bl. 25 tegen alle naamchristendom; bl. 50 tegen de *zonde*, bovenal waar zij in den vorm van godsdienst zich vertoont; bl. 123, 132, ook nu en dan schoon slechts zeldzaam, en dan nog minder bepaald, tegen de moderne opvatting van het Christendom, waarmede Toorenenbergen zich blijkbaar geenszins vereenigt, althans daar niet waar het den historischen Christus geldt. Zie o.a. bl. 82, waar hij zegt: 'velen in onze dagen willen weder Jezus navolgen, als zij Hem eerst verlaagd hebben tot slechts verlosser van éénen toestand en het vergeten, dat zij Jezus eerst moeten erkennen in zijne volle waardigheid, daarna gemeenschap hebben aan Hem en dan Hem dragen in het hart.'

Wel verre van echter den kansel tot eene vrijplaats van bitterheid tegenover andersdenkenden, de kerk tot een dispuutcollegie te verlagen en te ontheiligen, straalt ook dáár, waar hij aanleiding heeft om te polemiseren, de verzoenende, de geheel praktische rigting door des mans, wien het er bovenal om te doen is, dat men in Christus geloove met geheel zijn hart, dat men Christus, den Heiland, den geheel vervulde van goddelijk leven, liefhebbe boven alles, dat men Hem belijde voor de menschen en onder alle omstandigheden des levens, dat men Hem gelijkvormig worde, den volmaakte, en zelfs geene verwachting der hemelsche zaligheid koestere, waarvan Hij niet de ziel en het leven uitmaakt. Dit laatste spreekt hij op roerende wijze uit in zijne troostrijke leerrede over de *blijdschap des hemels zonder tranen*, waar hij o.a. bl. 101 zegt: 'Gaat uw hart niet reeds hoog omhoog, daar waar het leven, lieven, loven van Jezus is? Nog eens, die gemeenschapsoefening met dien trouwen Heiland hier op aarde, die u in voorspoed zoo tot dank, - in tegenspoed zoo tot ootmoed stemde, die u soms geen woorden deed vinden van nameloos heil, - ei - alle die zaligheden van het geestelijk leven met Christus, te zamen zijn ze nog maar één kleine straal van de volle zon der vreugde die in het nieuwe Jerusalem daarboven schijnt.' Van het eerste vinden wij eene treffende proeve in de leerrede, get. *Wie is deze?* Zegt hij daar, dat het antwoord des volks: *deze is Jezus de profeet van Nazareth*, een antwoord is, waarmede wij geen vrede kunnen hebben, omdat hij hun niets anders was dan *een profeet*, toch brengt hij het terstond over op praktisch terrein en, in stede van te polemiseren tegen hen, voor wie Jezus niet meer is, zegt hij: 'wie Hem belijden wil, moet Hem belijden voor *alle* menschen, ten *allen* tijde, overal, biddende en blijmoedig. Christus moet alles zijn, of Hij is ons niets. En hoe meer wij allen zullen moeten belijden, dat ons hier oneindig veel ontbreekt, des te meer zullen wij bij Hem kracht zoeken moeten, om vrijmoedig van Hem openlijk te zeggen aan vriend en vijand: prijst Hem mijn gezangen. Hij is mijn lust.'

Voorwaar, wie zoo predikt, hij mag

een verkondiger van het Evangelie der verzoening heeten. Zijn werk blijkt de vracht te zijn van een leven, rijk in dienende liefde voor den Heer. Moge dan ook deze *tweede* preekbundel, even als de eerste van mijnen waarden ambtgenoot Dr. L. Proes, hoe uiteenloopend beider kanselwerk ook moge zijn, vele, vooral heilbegeerige, lezers vinden. Dan zal de arbeid van den verdienstelijken uitgever en van den prediker, die een deel van zijnen zielearbeid ten beste gaf aan een grooter publiek, zijne vracht niet missen, maar het zijne toebrengen aan die zegepraal, die eens op onzen strijd des geloofs zal volgen, die in Christus, onzen Heer voor al de zijnen gewaarborgd is ten eeuwigen leven. Daartoe gebiede de Heer er zijnen rijken zegen over.

L.

S.K. THODEN VAN VELZEN.

Een teeken des tijds. Leerrede naar aanleiding van Matth. XVI: 1-3, uitgesproken den 12den Januarij 1862;
Het Oude Testament. Leerrede naar aanleiding van 2 Sam. XXIV: 1 en 1 Kron. XXI: 1, uitgesproken den 19den Januarij 1862;
Het Nieuwe Testament. Leerrede naar aanleiding van Joan. VII: 17, uitgesproken den 26sten Januarij 1862; door J.H. Maronier, predikant te Leiden. Te Leiden, bij T. Hooiberg en Zoon, 1862.
Geloofsversterking. Viertal preken, naar de behoeften dezer dagen, van W. Muurling, Hoogleeraar en Academieprediker. Te Groningen, bij P. Noordhof, 1862.
'Wat zoekt gij den levende bij de dooden?' Paaschpreek, ten vorigen jare voor de Evangelisch-Luthersche gemeente te Amsterdam gehouden door A.D. Loman, Hoogleeraar aan het Evangelisch-Luthersche Seminarie. Voorafgegaan door een antwoord aan den Wel. Eerw. Zeer gel. Heer Ludw. C. Lentz, Hoogduitsch predikant bij dezelfde gemeente. Te Amsterdam, bij J.C. Loman Jr. 1862.

Maronier, Muurling, Loman - drie namen van gewigt in de schaal der theologische wetenschap, al vertegenwoordigt de eerste niet den wetenschappelijken rang der beide anderen. Waar zij zich spellen, daar weet ge vooruit, dat gij u op iets goeds en degelijks kunt voorbereiden; op iets, dat ruimschoots uwe belangstelling en aandacht verdient; op iets, zooals hetgeen ons hier weêr onder die drie namen, ieder in het bijzonder, wordt aangeboden. En wat is dit? De titels doen reeds uitkomen, dat wij hier tijdpreken hebben in den strengsten zin des woords; preken over of in betrekking tot vraagstukken van don dag; preken, die dienen moeten, òf tot voorlichting der gemeente op het gebied des godsdienstigen levens, òf tot hare besturing onder de bewegingen die zij op dat gebied beleeft. Maronier schrijft in de voorrede voor zijne eerste leerrede: 'Ik zie een grove dwaling in het oude leerstuk der Kerk omtrent de ingeving der Heilige Schrift. Velen, die met dat leerstuk reeds sedert lang hebben gebroken, willen echter

de gevolgen niet toegeven, die noodzakelijk uit de verwerping voortvloeijen. De *letterdienst* is, helaas! zeer algemeen in de Christelijke Kerk. Daarvan allen te bevrijden, die onder den invloed mijner prediking staan, om de heerschappij van den *geest* van Christus te bevorderen, dat is immer mijn streven geweest en zal het blijven, zoolang God mij vergunt het Evangelie te verkondigen. Ik verwacht van een zuiverder bijbelkennis een beter waardering van den Bijbel. Hoe meer het licht en het donker, dat daarin heerscht, door de gemeente onderscheiden wordt, des te krachtiger zal het licht doordringen in de harten.' Nu weten wij terstond, waarom hij de drie preken van zijne hand uitgegeven heeft; want de eerste, getiteld: *een teeken des tijds*, bespreekt het vrije onderzoek van den Bijbel in het algemeen, terwijl de twee andere handelen over Oud en Nieuw Testament in het bijzonder. - Prof. Muurling schrijft in zijne voorrede: 'Wat ik bij het uitspreken beoogde, hoop ik door de uitgave nog meer te bereiken: menig gemoed, dat door de gewaande of verkregene resultaten der godgeleerde wetenschap, en door de rigting der Evangelieprediking in deze dagen, geschokt en in verwarring gebragt wordt, tot rust te brengen, en allen te doen zien, dat het geloof des Christens, mits het eenvoudig zij en van zuiver gehalte, onafhankelijk is van het godgeleerd onderzoek en boven deszelfs uitkomsten verre verheven.' Zoo weten wij, wat hem tot de uitgave van zijne 'geloofsversterking' dreef. - Prof. Loman had, op Paschen 1861, naar Luc. 24: 5^{b}: 'Wat zoekt gij den levende bij de dooden,' met terzijdestelling van de traditionele feestviering, het hooge religieuse denkbeeld uitgesproken: 'dat de levende Christus moet gezocht worden in de thans nog levende gemeente, en dat hij, zoo hij daar niet gevonden wordt, in waarheid nog niet is opgestaan maar in zijn graf rust.' Nu was aan Ds. L.C. Lentz ter oore gekomen, dat opmerkzame toehoorders den Hoogleeraar in die preek het wonderbare feit der opstanding van den gekruisigden Heiland hadden hooren verwerpen, en meenende daarbij niet te mogen zwijgen, schreef hij in zijne moedertaal eene voorbeeldig humaan gestelde apologie van Jezus' ligchamelijke opstanding. Om deze reden heeft nu Loman zijne paaschpreek uitgegeven, met een antwoord 'aan den Wel-Eerw. Zeer gel. Heer Ds. Ludw. C. Lentz', tot voorrede.

Die geld heeft, koope deze preken, en doe met haren inhoud winst voor zijne godsdienstige ontwikkeling. De gemoedelijke Christen van den gewonen stempel moge ze met een gebaar van ergernis ter zijde leggen: de ernstige Christen, die weten wil wat hij gelooft, zal er door gestemd worden tot nadenken en zelfbeproeving, al kan hij zich niet alles wat er gezegd wordt eigen maken.

Maronier, Muurling, Loman - ieder geeft het zijne. Vraagt gij, hoe zij dat geven, lees dan en oordeel zelf. Wat de bedenkingen betreft, die bij mij zijn opgerezen, zou ik Maronier willen vragen: of hij niet wat te veel op zich genomen heeft? Ik bedoel niet, te veel voor zijne bekwaamheid; maar te veel voor de onderwerpen die hij behandelt. Mij althans komt het voor, dat hij hier en daar moeijelijk zal begrepen worden door lezers, die niet eenigzins zijn ingewijd in de Bijbelsche Isagogiek. Ook zou ik hem willen vragen: of hij, in zijne eerste leerrede blz. 7, de uitdrukking, dat de Bijbel 'een menschelijk boek' is, niet iets meer had dienen toe te lichten, zoodat

reeds daarbij 2 Pet. 1:21 - dat trouwens het menschelijke van den Bijbel geenszins wegneemt of vermindert - tot zijn regt ware gekomen. Nu merken de gewone lezers dat ‘menschelijk’ ligt aan als eene *negatie* van ‘Goddelijk,’ alsof *Goddelijk* en *menschelijk* reeds van aard twee heterogene bestanddeelen uitmaken. Deze zwarigheid zou misschien voorgekomen zijn, indien de schrijver *terstond* gezegd en er op gedrukt had: dat de Bijbel niets anders is, en niet anders beschouwd wil worden, dan als *godsdienstig boek* (vgl. blz. 11). - Muurling bespreekt, naar Hebr. 2:11, *de heiligende kracht van Christus*, *als zijne zaligmakende kracht;* naar 2 Tim. 1:12^{b}, *de verzekerdheid des Christens*, *onder al de onzekerheid der wetenschap en des levens*; naar 1 Joh. 5:10*a*, 11, *den laatsten en diepsten grond des geloofs;* en naar Joh. 7:16, 17, *de noodzakelijkheid van de beoefening des Christendoms*, *ter verkrijging van de vaste verzekerdheid des geloofs.* Bij dit laatste onderwerp zou ik hem willen vragen: of het wel genoegzaam aan den tekst beantwoordt? Jezus spreekt daar niet van *de werkelijke beoefening des Christendoms*, maar van *den wil tot die beoefening*, van *den wil om den wil van God te doen.* Naar mijn oordeel teekent Maronier, in zijne derde leerrede, teregt bij dien tekst aan: ‘Zietdaar dan den toetssteen der prediking van Jezus: is zij waarheid, goddelijke waarheid, dan moet zij zich als zoodanig aanbevelen aan het gemoed, dat op God is gerigt en de begeerte in zich draagt, om den wil van God te volbrengen.’ - Loman had, naar ons oordeel, regt, om in zijn antwoord aan Ds. Lentz te schrijven: ‘Het was mij *niet* te doen om het bedoelde wonderbare feit te loochenen. Ik tastte *niet* de gebeurtenissen aan in het bijbelsch verhaal vermeld. Het kwam *niet* in mij op, philosophische experimenten te doen op de gemeente.’ Deze verklaring staat in verband met hetgeen hij er onmiddellijk aan vooraf laat gaan: ‘Ik gevoelde geen berouw, getuigd te hebben voor 't geen naar mijn innigste overtuiging de Christelijke gemeente in onze dagen mag en moet hooren op het paaschfeest.’

Maronier, Muurling, Loman - zij vormen geen theologisch klaverblad, omdat zij niet van één theologisch beginsel uitgaan. De tweede behoort nog altijd, facultatief den dusgenoemden Groningers toe; de beide anderen behooren tot de dusgenoemde modernen. Hierin komen zij evenwel geheel overeen: dat zij het geloof des Christens, in den godsdienstigen zin des woords, niet afhankelijk maken van het godgeleerd onderzoek en de uitkomsten, die het heeft of verkrijgt, maar het eenig en alleen stellen in het leven van den Christus in 's Christens hart.

Prof. Muurling wil, volgens zijne voorrede, niet, dat men zijnen arbeid beschouwe ‘als proeve van 't geen kanselwelsprekendheid heet.’ Nu, dat zij zoo; wij eerbiedigen in dit opzigt zijne begeerte. Hij heeft in elk geval geen nood, dat men ooit aan zijne ‘geloofsversterking’ zal denken, zoo men soms zou willen schrijven over ‘kanselontluistering in de tweede helft der XIX^{de} eeuw.’

W. SCHEFFER.

Letterkunde.

Een nieuwe kampioen in het spelkrijt.

Een Orthographische E-legie of Dr. L.A. Te Winkel's E-spelling en uitspraak der Gothische *ai*; naar aanleiding van haar strijd tegen de Gewestelijke uitspraak en zekere verschijnselen in een paar Ravennatische oorkonden uit de 6de en 7de eeuw, taalvergelijkend beschouwd, door J. Beckering Vinckers, Leeraar aan het Stedelijk Gymnasium te Kampen. Te Kampen, hij B.L. van Dam, 1864.

Bij de taalregeling, die in 't begin der tegenwoordige eeuw plaats greep, werd aan de *e*- en *o*-, of *ee*- en *oo*-spelling eene bijzondere aandacht gewijd. De Hoogleeraar Siegenbeek leverde, behalve een uitvoerig betoog van het in onze taal wezenlijke onderscheid tusschen den hard- en den zacht- langen klank, een opzettelijk onderzoek naar de woorden, waarin te zijnen tijde de hard- lange *e* en *o* twijfelachtig waren. Hij ging die woorden één voor één na, en trachtte op te sporen, welke spelling elk dier woorden, zooveel mogelijk naar zijne afleiding en verwantschap, en vooral naar onze gewestelijke uitspraak en den voorgang der voornaamste schrijvers, vereischte.

Het valt in het oog, dat een onderzoek, waarbij zooveel en zulke verschillende elementen invloed oefenden, uit zijnen aard hoogst moeijelijk en in zijne uitkomsten niet altijd onbetwistbaar moest zijn. Intusschen is de Hoogleeraar daarbij met zooveel oordeel te werk gegaan, dat in het *Ontwerp der Spelling voor het aanstaande Nederlandsch Woordenboek* de Redactie, die ten dezen een anderen, en wel een enkelen maatstaf ter beslissing bezigde, blz. 22 getuigt, dat het aantal woorden, waarin zij ten gevolge van haar aangenomen beginsel eene verandering moest doen plaats grijpen 'betrekkelijk gering' is.

De Redactie heeft, namelijk, besloten 'als grondbeginsel der vocaalspelling aan te nemen den *oorsprong* der *e's* en *o's*.' Zie het *Ontwerp*, blz. 19.

Tot verdediging van dit beginsel voert zij het volgende aan: 'De ware uitspraak der *e's* en *o's* is niet op te maken uit de vroegere schrijfwijze, noch uit de uitspraak der hedendaagsche dialecten, omdat het blijkt, dat het in beide aan volkomene overeenstemming ontbreekt. Bovendien neemt het onderscheid tusschen den zachten en scherpen klank dagelijks af, wordt daardoor steeds onzekerder en zal waarschijnlijk eenmaal

geheel verdwijnen, gelijk het in sommige streken, en daardoor in de zoogenoemde beschaafde uitspraak, reeds heeft opgehouden te bestaan. Daarentegen is de verschillende oorsprong der klinkers een onveranderlijk en onloochenbaar feit, hetwelk, als oorzaak van het onderscheid in de uitspraak, grootendeels tot dezelfde uitkomsten leidt, en geheel tot dezelfde leiden zou, indien er nooit verwarring en verwisseling van klanken had plaats gehad.

'Daar het niet te loochenen is, dat de onderscheidene dialecten ten opzichte van een aantal woorden uiteenloopen, zou men genoodzaakt zijn uit de verschillende tongvallen eene keus te doen. Wie of wat zal die keus bepalen? Aan welk gewest de eer te beurt vallen aan al de Nederlanden de wet voor te schrijven? Zal het Oost- of West-Vlaanderen, Brabant of Antwerpen, Zeeland of Maasland, Zutphen of Overijssel wezen? Daarentegen is de oorsprong der *e's* en *o's* een feit, dat voor alle gewesten en tongvallen hetzelfde is. Neemt men dien grondslag aan, dan behoeft er geene keus gedaan te worden, waardoor iemand zich verongelijkt kan rekenen; men is dan billijk jegens allen, ook jegens hen, die geen onderscheid in de uitspraak meer maken, en die de onderscheiding der zachte en scherpe *e's* en *o's* als een last beschouwen.

'Het schrijven naar de uitspraak is gegrond op feilbare waarnemingen van bijzondere individuën, wien het aan fijnheid van gehoor kan ontbreken. Het spellen naar den oorsprong der *e's* en *o's* is gegrond op het onderscheid tusschen klanken, die onderling zoo zeer verschillen, dat daarbij geene vergissing en verwisseling kon plaats grijpen; het stelt bovendien de spelling meer onmiddellijk in verband met de afleiding, en kan zoo doende in vele gevallen het recht verstand der woorden bevorderen.'

Dat evenwel bij de toepassing van het beginsel, 'twelk op den oorsprong der klanken rust, de gewestelijke uitspraak niet *geheel* buitengesloten is, blijkt uit Dr. te Winkels spelregel, waarmede de Voorrede van het thans ter aankondiging vóór ons liggend geschrift geopend wordt, en die dus luidt: 'De opene *e* is zacht in woorden, waarnaast vormen bestaan, die dezelfde of nagenoeg dezelfde beteekenis hebben, in welke de tweeklank *ei* voorkomt, of die in sommige provinciën nog met den tweeklank *ei* worden uitgesproken. Uitgezonderd is het achtervoegsel - *heden*, meerv. van - *heid.*

Om de lezers van dit Tijdschrift bekend te maken met hetgeen den heer Beckering Vinckers aanleiding gaf tot het zamenstellen zijner verhandeling, nemen wij hier over, wat na de aanhaling van gemelden spelregel door hem wordt gezegd:

'Zijn de spelregels in dit verdienstelijk werk (*De Nederlandsche spelling onder bekn. regels gebragt* enz.) van onzen grondigen taalgeleerde, die sedert een reeks van jaren met onvermoeiden ijver zijne krachten aan de onwikkeling der taalstudie in ons vaderland heeft gewijd, inderdaad voor *geheel* Nederland en niet voor enkele provinciën bestemd, dan is het ontegenzeggelijk van belang, dat bij die regels, welke op de gewestelijke uitspraak steunen, de verhouding dezer uitspraak tot de gestelde regels volkomen juist worde opgegeven, daar er toch zonder die juistheid gevaar bestaat, dat de provinciale speller niet *op*, maar *van* den weg zal worden gebragt. Dit ge-

vaar overwegende heb ik mij genoopt gevoeld, eens na te gaan, in hoeverre de gewestelijke uitspraak, met welke ik het best bekend ben, werkelijk den toetssteen van scherp en zacht oplevert, waartoe regel 97 haar verheft; en 't is mij gebleken, dat een Groninger in vertrouwen op zijne uitspraak volgens genoemden regel aan sommige woorden een scherpe *e* moet toeschrijven, die toch volgens Dr. te Winkel's afleiding een zachte eischen. Een van beiden is dus hier noodzakelijk het geval: of regel 97 misleidt soms een Groninger omtrent den aard der scherpe en zachte *e*, of de afleiding van onzen leidsman gaat mank. Is genoemde regel juist, dan faalt de afleiding; houdt de afleiding steek, dan dwaalt de regel: *tertium non datur.* Behalve deze zwarigheid is mij nog een andere te voren gekomen. Ik heb namelijk tevens ontwaard, dat verscheiden woorden die, zoo Dr. te Winkel juist afleidt, een scherpe *e* hebben, luidens den Groninger mond een zachte bezitten.

Daar nu van den eenen kant de geschiedenis van *dozijn* heeft bewezen, dat de afleiding tegenover de gewestelijke uitspraak ongelijk *kan* hebben(*), en het mij van den anderen kant steeds is voorgekomen, dat de Groninger tongval de scherpe en zachte *e's* zeer naauwkeurig onderscheidt, heb ik onderzocht, in hoeverre het getuigenis aan dit dialect ontleend, zich, waar het met de afleiding in strijd is, op wetenschappelijke gronden laat rechtvaardigen. Ten gevolge van dit onderzoek ben ik tot de overtuiging gekomen, dat deze gewestelijke steun den toets der wetenschap zeer goed kan doorstaan, en dikwijls beter geschikt is, om ons, omtrent den waren aard der verschillende Nederlandsche *e's* intelichten(*), dan Dr. te Winkel's afleiding.

In den loop van mijn onderzoek heb ik ook gezien, dat de lijst achter "de Spelling" ons ten opzigte van een dozijn woorden in het donker laat, doordien deze daarin niet voorkomen. Deze ontbrekende heb ik mede in mijne verhandeling opgenomen en getracht de natuur hunner *e's* langs den wetenschappelijken weg tot zekerheid te brengen.

Het kan natuurlijk mijne bedoeling niet zijn, mijne landgenooten in de andere provinciën het Groningsch als het ter beslissing der *e*-spelling alleen zaligmakend dialect op te dringen, veel min hen (zooals, volgens Dr. T. W-'s kluchtige bewering, bij 't aannemen der gewestelijke uitspraak als exponent der scherpe en zachte *e* noodzakelijk zou zijn(†)) te dwingen, om zich, ten einde de scherpe en zachte *e's* te leeren onderscheiden, een tijdlang metterwoon in stad en lande te vestigen. Het is mij

(*) Ter opheldering van wat hier gezegd wordt, diene, dat Dr. te Winkel voor het woord *dozijn* de spelling *dozein* had vastgesteld, naar aanleiding van het fransche *douzaine.* Door te wijzen op de Nederlandsche gewestelijke uitspraak van het woord en op het lat. *dozena*, stelde de Hoogleeraar Roorda (*Gids* 1862, II. 49) de verkeerdheid der spelling van *dozein* in het licht, die dan ook door Dr. te Winkel herroepen werd, zie *De Taalgids*, IV. 187.

(*) Op welken grond mag deze schrijfwijze - *in te lichten* als één woord - steunen? Zij was op het eind der vorige eeuw bij sommigen in zwang, doch werd door Siegenbeek zoowel als door Bilderdijk, door dezen zelfs op de hevigste wijze, afgekeurd.

(†) "'t Is immers even gemakkelijk in de lijst te zetten: *zweep*, mv. *zwepen*, Gron. *zwepe*; als: *zweep*, *zwepen*, Ags. *swip.* Zou zulk een kenmerk minder welkom zijn, omdat het niet zoo van verre komt? - Zon het verkieslijk zijn, uit louter onpartijdigheid, het vreemde te stellen boven het Nederlandsche?'

niet te doen, om het Gron. op der troon te plaatsen; om den bewoners der overige gewesten te leeren wat Groningsch is, maar om door middel van het Groningsch, zooveel mogelijk gerugsteund door de tongvallen der overige Nederlandsche gewesten en de verwante talen, aan den dag te brengen wat Nederlandsch is. De verschillende Germaansche taaltakken bewandelen, gelijk in andere opzigten, zoo ook ten aanzien der scherpe en zachte *e* verschillende wegen; het Groningsch is buiten kijf een echt Nederlandsche, scherp en zacht zeer naauwgezet onderscheidende tongval; het staat der Nederlandsche schrijftaal nader dan een der andere Germaansche talen; en wanneer dus bij tweestrijd het Gron. gebruik ook door de wetenschappelijke taalvergelijking wordt gerechtvaardigd, dan hebben wij, dunkt me, door de zoo gerechtvaardigde, dikwijls ook nog door inheemsche stemmen geschraagde, Gron. uitspraak tot leidsman te nemen, meer kans, om wat echt Nederlandsch is in onze spelling uit te drukken, dan, wanneer wij, tegen de duidelijke wenken op Nederlandsch taalgebied in, een minder na verwanten, b.v. Oudnoordschen of Oudhoogduitschen gids volgen.'

Het is opmerkelijk, dat juist dat onzer nederlandsche dialecten, 't welk voorbijgezien werd, toen het *Ontwerp der Redactie* (zie de boven aangehaalde plaats) de vraag opperde: Aan welk gewest zal de eer te beurt vallen aan al de Nederlanden de wet voor te schrijven? de stoffe leverde voor eene allerbelangrijkste bijdrage tot het beoordeelen van onze spelling; eene bijdrage, die getuigenis geeft van de hooge waarde van het groningsch taaleigen zoowel als van de uitgebreide kennis en grondige studie van haren vervaardiger, en die onzes inziens dezen onder onze taalkenners eene voorname plaats doet innemen. De Schrijver heeft de taak, die hij ondernam, en die uit het zoo even bijgebragte gedeelte zijner voorrede ook aan de lezers van *de Tijdspiegel* is kenbaar geworden, met naauwgezetheid en grondigheid volvoerd, en daarbij de kunst verstaan, om de uitkomsten van zijn veelzins geleerd onderzoek in een aangenamen en onderhoudenden vorm mede te deelen. Even rond de meening van anderen bestrijdende, als hij de zijne voorstaat, doet hij aan de achting voor niemand te kort, en maakt hij zich nergens schuldig aan spitsvondigheden of hatelijkheden, als welke sommige strijdvoerders op dit gebied der wetenschap nog altijd moeijelijk schijnen te kunnen vermijden.

Het behoort even weinig tot den aard van dit Tijdschrift, als op dit oogenblik tot onze bevoegdheid, den Schrijver in zijn betoog op den voet volgende, al zijne beweringen en uitspraken ter toetse te brengen. Dit mag ook gerustelijk worden overgelaten aan de Redactie van het Woordenboek, en inzonderheid aan den bekwamen Geleerde, die het *Ontwerp der spelling* bewerkte.

Het is misschien echter niet ongepast, hier op te geven wat als de voornaamste eind-uitkomst van het onderzoek des Schrijvers mag aangemerkt worden, zoo als dit uit een overzigt, door hem zelven aan zijn werk toegevoegd, blijkbaar is.

In strijd dan met Dr. Te Winkels voorschrift oordeelt de Schrijver, dat *flemen*, *geren, gesel, kweken, leder, lelijk, slepen*, *smeken, strepen, teder*, *we-*

zen (weeskinderen), *zelen* en *zwemen* de zachte *e* bezitten;

dat *repen* en *reepen*, en *schedel* en *scheedel* beide goed zijn, naar gelang der beteekenis;

dat *greenen* en *neeten* de scherpe *e* hebben;

dat de eerste *e* van *heede* scherp is;

dat *preken*, *zwelen* enz. van *prediken*, *zwedelen*, enz. eene zachte *e* hebben;

dat *regeeren*, *kasteelen* enz. strijden met den oorsprong, maar strooken met de uitspraak; doch dat *Chineezen* enz. indruischt tegen oorsprong en uitspraak beide;

dat de uitspraak *grepen*, *lenen* (*leunen* en doen *leunen*) en *sneden* eischt;

dat *veem* een twijfelachtige *e* bezit;

dat *stijgeren*, in plaats van *steigeren*, barbaarsch is;

dat *leder* (*ladder*) met *lijde*, *lijden* niets heeft uit te staan, en de *e* in dit woord ontegenzeggelijk zacht is, zie blz. 81;

dat het ww. *hechten* in plaats van *hijgen* niet, zooals prof. de Vries vermoedt, alleen in het rijk der verbeelding, maar ook in het rijk der werkelijkheid d.i. in de stad Kampen bestaat; zoodat het niet noodig is met onzen hooggeachten Leidschen hoogleeraar *amechtig* in den zin van *aamhechtig*, d.i. *naar den adem* (Gron. *aom*) *hijgend* van *amacht* af te leiden; zie *de Taalgids*, I 249. Enz.

Uit deze beknopte mededeeling ziet men, dat de heer Beckering Vinckers zich niet bloot bepaalt bij het behandelen der *e*- en *ee*-vraag; ook waar hij in den gang der redenering andere punten ontmoet, die hem toeschijnen onjuist te zijn beschouwd, neemt hij ze op en ontvouwt die hetzij in eene aanteekening, hetzij in den tekst min of meer uitvoerig. Hoogst belangrijk b.v. is wat bl. 48 wordt aangemerkt tegen *stijgeren*, gelijk reeds voor veel jaren elders werd aangewezen, dat het overijsselsche dialect wel degelijk *stijgen* en *steigeren* met verschillenden klank uitspreekt; zie het ‘Betoog van de voortreffelijkheid van het Overijsselsche boven het Hollandsche Nederduitsch,’ door H.G. Kronenberg, in de *Vad. Letteroeff.* van 1818, no. 1 en 2. Als in 't voorbijgaan maakt de Schrijver onder anderen nog bedenking ten aanzien van de spelling van *heesch* bl. 41, en van *kruit* bl. 52.

Wie - om op het hoofdonderwerp van dit geschrift terug te komen - wie ten slotte ziet, hoeveel afwijking gedurende den loop der eeuwen in onze beschaafde taal met opzigt tot den klank der woorden heeft plaats gegrepen, en hoe moeijelijk het is, de tegenwoordige schrijfwijze in volmaakte overeenstemming te brengen met een aangenomen beginsel, wordt geneigd den Schrijver (bl. 10 der voorrede) na te zeggen: ‘Alles wel beschouwd, blijft het onderscheiden der zachte en scherpe *e* en *o* in onze spelling in vele opzigten een kansrekening, een struikelblok voor geleerden en ongeleerden, een linguistische troetelpop, een soort *erfant terrible*, waarmeê geleerd en ongeleerd ontzettend veel te stellen hebben, en waarvan we in 't eind nog weinig pleizier beleven; ja dat, vrees ik, ten langeleste wegens al den last, dien het den lande berokkent, voor goed zal worden aan den dijk gejaagd. Hadden de Ontwerpers in dezen de stoute schoenen aangetrokken en tot regel gesteld, dat voortaan de *e* en *o* voor één tusschenletter evenmin zullen worden verdubbeld als de *a* en de *u*, ze zouden

wellicht hunne wetenschappelijke conscientie eenige wroeging, maar aan het spellend Nederland een groot gemak hebben bezorgd en gewerkt in den geest des tijds, die wil vereenvoudigen en al wat afgeleefd is ten grave dragen.' Ook de 'Ontwerpers' zelven bekenden, zooals wij boven zagen, 'dat het onderscheid tusschen den zachten en scherpen klank dagelijks afneemt, daardoor steeds onzekerder wordt, en waarschijnlijk eenmaal geheel zal verdwijnen, gelijk het in sommige streken, en daardoor in de zoogenoemde beschaafde uitspraak, reeds heeft opgehouden te bestaan.'

Bij deze gulle bekentenis vertrouwen wij dat Dr. te Winkel, na kennisneming van het doorwrochte werk, 't welk wij aankondigden, nog eene andere zal voegen, namelijk deze: dat het wat te stout en voorbarig was, bl. 23 van het *Ontwerp* te verzekeren, dat 'het geheele spellingstelsel der enkele of dubbele *e* en *o* nu met de etymologie in volmaakte overeenstemming is gebracht;' en te bogen 'op het onschatbare voorrecht, waarop geene andere Germaansche taal zich beroemen kan, dat nu de spelling dezer beide vocalen in onze taal overal aan den oorspronkelijken vorm der woorden getrouw is en aan de strengste eischen der wetenschap beantwoordt.'

Hield de Redactie zich bij monde van den hoogleeraar de Vries ten verleden jare dringend aanbevolen, voor al de aanmerkingen, die men haar ook in het openbaar zou willen mededeelen: men mag vertrouwen, dat zij het nog niet te laat zal achten, ook die van den heer Beckering Vinckers in ernstige overweging te nemen, en tot volmaking van haren arbeid aan te wenden.

De steller dezer aankondiging koestert dat vertrouwen nog evenzeer ten aanzien van de Redactie, als toen hij in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift zelf eenige bedenkingen op het *Ontwerp* in het midden bragt. Wel werden deze door den heer Te Winkel aanvankelijk met weinig welwillendheid, ja zelfs met de verdenking van kwade bedoelingen, bejegend; doch daarvoor mag de Redactie niet aansprakelijk gesteld worden, en de genoemde Taalgeleerde zelf vereerde mijn geschrijf later, althans op één punt, met een antwoord dat mij, bij de mij hier zoo gepast als ongezocht aangebodene gelegenheid, met een paar woorden op de zaak doet terugkomen.

Dat hetgeen in *de Taalgids*, V. bl. 258 en verv. over de *ch* is te berde gebragt, niet mag doorgaan voor eene *wederlegging*, zal de Redactie van het Woordenboek, en bij verder nadenken, Dr. te Winkel zelf inzien; niet één der gronden, door mij tegen de afschaffing van de verdubbeling der *ch* aangevoerd, is op afdoende wijze weêrsproken. Wat het citaat betreft van den heer Bormans: ik meen dat aan dezen scherpzinnigen hoogleeraar boven velen gezag mag worden toegekend, waar het de uitspraak van letters en klanken geldt; ook ben ik niet al te zeker, dat hij door zijn' bestrijder volkomen juist is begrepen: doch in ieder geval mag de handhaving van het door hem beweerde aan hem zelven worden overgelaten. Andere citaten, door Dr. te Winkel geheel over 't hoofd gezien, hoewel aan de Redactie en aan hem zelven ontleend, zijn hier van méér gewigt, b.v. dit: '*In alle verdubbelingen van medeklinkers verliest de eerste een groot deel van zijne kracht, en bekomt hij zijn vollen eisch niet.*' Dat onze Geleerde, in strijd met

dezen regel, nu weder niets weten wil van zulk eene in scherpte of kracht toenemende uitspraak der verdubbelde medeklinkers, is niet mijne schuld; zij zal worden bevestigd door ieder, wiens spraakorganen hem niet verhinderen, alle letters zuiver en onbelemmerd uit te brengen.

Vooral zie ik mij verpligt hier te wijzen op de nietigheid van het hoofdargument, door Dr. te Winkel, ter gunste van de invoering der onverdubbelde *ch* aangevoerd, of liever aangegrepen; de vrees, namelijk, dat door de spelling van *lagchen* eene verkeerde uitspraak zou geboren worden. Ik acht die bekommering niet ernstig gemeend, anders zou ik ter geruststelling doen opmerken, dat zij misschien bij eene voor de onderwijzers in te voeren nieuwigheid - b.v. van *zaaien* voor *zaaijen*, *knoeien* voor *knoeijen* - eenigen grond zou kunnen hebben; maar dat zij ten aanzien eener schrijfwijze, die ongeveer honderd jaar onder ons bestaan heeft en sedert het begin dezer eeuw op alle lagere scholen geleerd werd, overbodig en hersenschimmig is. Dan, ik herhaal, het argument is niet in ernst gemeend: De ware, doch min duidelijk uitgedrukte beweegreden schijnt elders te liggen. Dr. Renssen sprak onlangs in zijn belangrijk overzigt van de tegenwoordige spelquestie (zie *Maandblad van het Ned. Ond. Gen.* Dec. 1863) van ‘eene poging, die de Redactie heeft willen wagen, om de Bilderdijkianen en Siegenbeekianen te verzoenen’; van ‘eene soort van transactie, om alle mogelijke hinderpalen voor de eenparigheid van spelling uit den weg te ruimen.’ 'k Mag niet ontveinzen, dat vooral het aangehaalde vertoog van den heer Te Winkel bij mij dezelfde gedachte te zijnen aanzien heeft doen ontstaan. In mijn vorige recensie deed ik reeds opmerken, dat de Redactie, die zoo te regt verklaarde: ‘waar men in eene wetenschap tot eene stemopneming zijne toevlucht moet nemen, is de evidentie der waarheid niet groot’ - de opmerking laat wegen: ‘dat de verdubbeling met *g* bij de netste schrijvers den grootsten weêrzin heeft gevonden.’ Ik heb daar toen het noodige op gezegd; doch nu verzekert ons de heer Te Winkel nogmaals (t.a.p. bl. 265) dat ‘vele onzer uitstekendste schrijvers steeds ijverige voorstanders van de enkele *ch* waren.’ Deze herhaalde verzekering, bij het gemis van afdoende redenen, moet wel doen denken aan een toeleg om de voorstanders der bilderdijksche spelling ook in dit opzigt te wille te zijn. Maar dan liever rondelijk voor de zaak uitgekomen; dan niet langer verklaard ‘te willen streven naar de waarheid alleen’; niet langer ‘het boven alle bedenking raadzaam geacht, de bestaande en erkende spelling te eerbiedigen;’ dan liever de bilderdijksche schrijfwijze, ook met haar *buiig*, *zaaiing*, *knoeiing* enz - waarvoor anders sommige van 's mans getrouwste volgers terugdeinsden - in eens af en gaaf overgenomen. Waarschijnlijk zou men dan het voordeel hebben, het kamp der spellende Nederlanders slechts in twee groote deelen gesplitst te zien; terwijl, wanneer het transactie-stelsel in werking kwam, de legerafdeelingen kleiner en dus talrijker zouden zijn.

Het is tot nog toe mijne overtuiging, dat van de Redactie van het Nederlandsche Woordenboek betere dingen zijn te wachten. Het aannemen van hare spelling zal een werk van *vertrouwen* moeten zijn. Tot hiertoe heeft zij in geheel Nederland dat vertrouwen in hooge mate genoten. Zij zorge, dat steeds te be-

houden! en veronachtzame daarom niet de wenken, die haar ook in het belangrijke geschrift worden gegeven, met hetwelk de heer Beckering Vinckers onze taalliteratuur verrijkte, en van welke de twee volgende hier ten slotte eene plaats mogen vinden: ‘'t Is voor de goede zaak van 't grootste belang, dat er niets worde vastgesteld, dan nadat het van alle kanten is bekeken; dan nadat het met de naauwlettendste zorg gewikt is en gewogen; dan *nadat zooveel getuigen mogelijk voor en tegen zijn gehoord.* 't Is van gewigt, dat zoo weinig mogelijk tot wet worde verheven 't geen nog aan twijfel onderhevig is.’ - - ‘Overhaasting zou hier alles bederven; en overhaasting zou het zijn, *zoo men in het in zwang zijnde stelsel van spelling veranderingen wilde invoeren, voordat de noodzakelijkheid dier veranderingen klaarblijkelijk is bewezen.*’

Rotterdam, *Junij* 1864.

DR. A. DE JAGER.

Een togt door het heilige land der hoogste waarheid.

Dante's divina commedia; metrische vertaling voorzien van ophelderingen door A.S. Kok. I^{ste} en II^{de} deel. Haarlem, A.C. Kruseman, 1863, 64.

Dante geeft in zijne beroemde divina commedia een beschrijving van een togt, dien hij nog levende volbrengt, in de gewesten der zielen, die van hun ligchaam gescheiden, reeds ter plaatse zijn aangekomen, haar door Gods geregtigheid aangewezen. Die gewesten der zielen zijn zeer verschillend, naarmate van den verschillenden toestand der zielen zelve. Zij worden in drie hoofdafdeelingen onderscheiden, namelijk de Inferno of de plaats der rampzaligen, het Purgatorio, of de plaats dergenen, die zich reinigen van hunne zonden, en het Paradiso of de oorden der gelukzaligen. De verblijven der rampzaligen, en van hen, die zich reinigen van hunne zonde, worden hier nog op aarde of in de aarde geplaatst, namelijk de Hel in de ingewanden der aarde, en het Purgatorio op aarde, als een hooge, onmetelijke berg, die zijn kruin tot in den hemel verheft. Buiten en boven de aarde daarentegen, worden in de sferen der planeten en daarboven de verblijven der heiligen, het Paradijs gevonden, als zijnde minder van stoffelijke natuur, meer geestelijk in aard en werking.

De dichter verhaalt nu, dat hij om deze drie verschillende gewesten der zielen is heengetrokken, om zijn ziel reeds aanvankelijk in dit leven van zonde en dwaling te reinigen, en te leven in het zalig licht der gemeenschap met God. Niet door eigen kracht mogt hij dien heiligen louteringstogt naar de bronwel aller waarheid volbrengen, hij ontving een geleide hem daartoe door de waarheid zelve geschonken; want het doel van zijn togt was het vinden der goddelijke waarheid, het bereiken der hoogste geluk-

zaligheid in de gemeenschap met God. De dichter stelt zijne profetische visioenen voor als werkelijke gezigten, hij vat de hooge waarheden des geestes in raam en lijst, als schilderijen uit het werkelijke leven, hij verhaalt zijne geestelijke beschouwingen als ervaringen die hij zelf had ondervonden en met ligchamelijke ooren en oogen gehoord en gezien. Hij verhaalt naauwkeurig zijnen reistogt, zijne ontmoetingen met zeer verschillende personen, nu eens bekenden, dan weder onbekenden, nu eens menschen, die pas gestorven waren, dan weder dezulken, die reeds sinds eeuwen waren heengegaan. Hij ontmoet hen telkens dáár ter plaatse, waar zij een oord hebben, beantwoordende aan den bekenden toestand hunner ziele. Hij deelt hunne zuchten en angsten, hunne gewetenswroegingen, hunne werkzaamheden, hunne genietingen en vreugden. Hij geeft berigt van de groote moeijelijkheden en bezwaren aan dien reistogt verbonden, en schetst de vreesselijke en de schoone tooneelen, die hij aanschouwde, als innig en hartstogtelijk deelgenoot. Hij maakt gewag van de beproevingen en verschrikkingen, die zijne ziele had door te staan, van de verkwikkingen en bemoedigingen, die hem ten deel vielen, van de vermaningen en leeringen, waardoor hij telkens hooger licht aanschouwde en zich geestelijk ontwikkelde. De dichter is in de allereerste plaats schilder: hij schildert, een Rafael gelijk, maar nog geestelijker schilder, op de meest aanschouwelijke wijze, in korte, krachtige, maar voldoende trekken, levendige en krachtig aangrijpende beelden van zijn geestelijken togt. Zullen wij den dichter vatten, wij hebben hem eerst als schilder te waarderen, d.i. wij hebben in de eerste plaats ons den letterlijken zin van zijn gedicht in te prenten en toe te eigenen, en alles op te vatten als eigenlijk en werkelijk.

Er heerscht in deze reisbeschrijving door de rijken des geestes eene gedurige ontwikkeling en opklimming, al is de reis in de onderwereld der rampzaligen op zich zelve eene nederdaling, eene afdaling in het hart der aarde, in de diepten van het materialisme, om des dichters bedoeling met een nieuwer woord te noemen. Eene gedurige opklimming, want die afdaling in den schoot des diepen afgronds is de éénige weg, om te geraken tot den voet van het Purgatorio, den berg der loutering, langs welken de dichter nu telkens hooger stijgt, van trap tot trap, om straks met nieuwe kracht aangegord als een adelaar op te varen naar de gewesten der onschuld en der zaligheid.

Wij zullen hem kortelijk op dezen togt volgen, ten einde meer belangstelling in het verheven werk van den Italiaanschen zanger op te wekken, en geven daartoe eerst slechts den letterlijken zin van zijn verhaal om daarna met een paar woorden den zinnebeeldigen of allegorischen zin, de ware beteekenis en bedoeling der beeldspraak, aan te wijzen.

De dichter vindt zich verdwaald in een woud. Hij weet geen uitweg meer te vinden, en den heuvel, waarop het liefelijk zonnelicht schijnt, niet meer te bestijgen, door schrik overmand voor wilde dieren, leeuw, panter en wolf, die hem den toegang afsnijden. In zijn angst ontdekt hij een mensch, die al spoedig zich hem als leidsman aanbiedt. Die leidsman maakt zich hem bekend als den dichter Virgilius, en zegt afgezonden te zijn door eene hemelsche vrouw Beatrice, om den armen zwerveling, wien zij bemint,

uit het donker woud op den waren weg terug te leiden. Daartoe is noodig, zegt de leidsman, om u heen te voeren door de gewesten der rampzaligen, en u vervolgens den berg der loutering te doen beklimmen.

Dante aanvaart den togt met zijnen leidsman. Zij dalen zamen neder in de ingewanden der aarde. In de aarde bevindt zich een onmetelijk wijd en diep en donker dal, als een klove tusschen de bergen, een dal van trechtervormige gedaante, dat uitloopt in een donkeren diepen afgrond. Het is de Inferno, of de plaats der rampzalige zielen, die daar door een poort binnentreden, welke nimmer zich weder opent om die doemelingen een uitgang te geven. Onderaardsche rivieren, muren, vestingwerken en rotswanden vormen de verschillende afdeelingen en kringen in dit gebied der rampzaligheid. Dit donker schimmenrijk maakt het koningrijk van Lucifer uit, het is de stad van Dis, het hoofd der gevallen engelen.

De beide dichters stijgen af en ontmoeten tallooze bekende en onbekende rampzaligen. Hoe dieper zij dalen, hoe grooter en vreeselijker smarttooneelen zij aanschouwen, hoe dieper de rampzaligheid is, die zij zich zien voorgesteld in tal van zondaren, nedergedaald in deze groeve der foltering. De zondebewustheid, de stem des gewetens, openbaart zich telkens in, aan en uit deze slaven der zonde, zonder dat zij zich kunnen bevrijden van hunne martelingen, die een voortdurend, ja eeuwig Godsgerigt voor hen uitmaken. Hoe dieper de dichters afdalen, hoe vreeselijker de duisternis wordt, die hen omringt, de smartkreten, die zij hooren, de pijniging, die zij aanschouwen te midden der schaduwen, - eerst vinden zij nalatigen, of dezulken, die noch goed noch kwaad waren; - daarna heidenen; - vervolgens wellustigen, zwelgers, gierigaards, toornigen, ketters, gewelddadigen, bedriegers, eindelijk de verraders. In het middenpunt der aarde aangekomen vinden zij Lucifer zelven, den vorst der duisternis. - Al deze verschillende zondaars bevinden zich aan afzonderlijke oorden, in afgesloten kringen, als gevangenen elk in zijn verblijf der zonde; zij kunnen het hun aangewezen woonoord niet verlaten, door muren, rotsen of rivieren ingesloten. Zuchten, tranen, weeklagten, gekerm, vervloekingen, lasteringen worden overal, en hoe meer men afstijgt, in steeds sterkere mate gehoord. Elke afdeeling heeft een wachter, die zijnen kring als zijn post bewaakt en vertegenwoordigt. De beide dichters reizen gestadig voort, met aanwijzing telkens van den tijd, of het uur, waarin zij zich bevinden, en zich van den eenen hoofdkring naar den anderen begeven.

Eindelijk zijn zij zoo gelukkig, dat zij dwars door de aarde aan de tegenoverstelde zijde uitkomen en zich aan den voet van den Louteringsberg bevinden. Dezen hebben zij thans te bestijgen. Het is een wijde, hemelhooge berg te midden der onmetelijke zee. Eerst klimmen zij met veel moeite en bezwaren op, langzaam en onzeker, maar het klimmen wordt hun gedurig gemakkelijker en aangenamer. Deze berg, dit oord der loutering heeft ook zijne verschillende kringen en afdeelingen voor de verschillende soorten der boetelingen, die zich daar bevinden. Zij werden hier geplaatst, omdat zij zich vóór

hun afsterven tot God hadden gewend, ofschoon schuldig voor zijn aangezigt. Zij oefenen zich hier, om van hunne zonden gereinigd te worden. Zij hebben zich vóór hun dood aanvankelijk bekeerd, anders waren zij hier niet opgenomen, maar mede in de plaats der doemelingen verwezen, - echter was hunne bekeering gebrekkig.

De dichters zetten hunnen bergtogt gestadig voort, eerst in den kring van hen, die traag in berouw waren, en vervolgens in de kringen van hen, die trots waren, of nijdig, of wraakzuchtig, gierig, weelderig en wellustig. Blijde beklimmen zij eindelijk den top des bergs, waar het aardsche paradijs wordt gevonden. Zij ontmoeten eene schoone vrouw, Lucia, die hen bemoedigt en sterkt om de laatste moeijelijkheden te overwinnen. De dichter drinkt hier uit de Lethe, de rivier der vergetelheid, want al het oude is nieuw geworden; hij drinkt uit de Eunoë, want alle goede voornemens bekrachtigen hem; hij treedt in het aardsche paradijs, de lustwaranden van het schuldelooze leven. Door zijne wandeling is hij zelf van zonde gereinigd van zijne zonden, wier kenmerken een voor een hem van het voorhoofd zijn gewischt door den vleugelslag van een engel Gods. Hij wordt aanschouwer van de liefelijkste en schoonste tooneelen, van eenen heerlijken triumftogt, en is nu gereed, om op te stijgen tot de sterren, d.i. tot het Paradijs, de gewesten der zaligen. Zijn goede leidsman Virgilius heeft hem verlaten, eene hoogere leidsvrouw heeft hij gevonden in Beatrice, dat toonbeeld van hemelsche schoonheid en goddelijke deugd. Zij alleen is waardig en bevoegd hem te geleiden langs de hemelsche sferen, waar de reine, verloste en gezaligde zielen jubelen en stralen in het vlekkeloos licht.

Het paradijs, waarheen zij thans opvaren, laat zich in twee hoofdafdeelingen onderscheiden. De eerste is de natuur, door de scheppingskracht geschapen, de tweede is de eigenlijke hemel, de hemel der zaligen, of het Empyreum, onmiddellijk door God geschapen. Daar volgens de voorstelling in Dante's tijd de aarde zich bevond in het midden van het heelal, gaat de togt van onzen dichter uit van den top van den louteringsberg eerst naar de zeven toenmaals bekende planeten, naar de Maan, Mercurius, Venus, de Zon, Mars, Jupiter, Saturnus, en daarna naar den hemel der vaste starren, als zoovele kringen van zaligen. Op de Maan vinden zij gezaligde zielen, wier geloften onvolkomen waren; op Mercurius dezulke, die naar eer en roem streefden, op Venus de geesten, die eenmaal aardsche liefde niet versmaadden; op de Zon de lichten der Kerk, wijzen en godgeleerden; op Mars de helden, die voor het geloof gestreden hebben; op Jupiter de regtvaardigen; op Saturnus hen, die zich aan een beschouwend leven, het leven der waarheid hadden toegewijd; en in den Hemel der vaste sterren de gelukkigen door geloof, hoop en liefde.

Hooger gestegen tot het Primum Mobile, en van daar in het Empyreum, aldus geheten naar het geestelijk vuur der reine en volmaakte goddelijke liefde, die allen verheerlijkt en doet stralen met hemelluister, vinden zij Engelen en heilige Menschen, die tegen booze geesten en de zonden hebben gestreden. Dit

Empyreum of de hemel van volmaakte liefde bestaat uit drie hoofdafdeelingen, Geest, Zoon en Vader, of uit negen onderafdeelingen, Engelen, Aartsengelen, Vorstendommen, Magten, Krachten, Heerschappijen, Troonen, Cherubim, en Serafim, wier albewegend Middelpunt God zelf is, het eeuwig en vlekkeloos Licht. Hoe nader bij God, hoe hooger, zaliger licht, hoe inniger en krachtiger beweging, want God alleen is de eeuwige bronwel van alle waarheid, genade en zaligheid. In de aanschouwing Gods eindigt alle gezigt, alle beschrijving. De dichter heeft het hooge doel van zijn togt bereikt. In de aanschouwing der eeuwige Liefde verloren, en boven alle beschrijving zalig, ziet hij zich door zijne beminde leidsvrouw Beatrice verlaten, maar hij mist haar niet. Want hij heeft alles gevonden, waarnaar zijne ziel had gedorst.

Ziedaar in enkele hoofdtrekken den inhoud der Goddelijke Commedia geschetst. Uit dien letterlijken inhoud blinkt al dadelijk en vrij duidelijk door de diep zinnebeeldige en allegorische beteekenis van het gansche heerlijke gedicht. Gelijk wij zeer onvolledig den togt van onzen dichter hebben geschetst, kunnen wij thans ook slechts in enkele trekken de beteekenis van den hoofdinhoud dier reis door de gewesten der zielen aanwijzen. Wij vergenoegen ons met de hoofdbeteekenis, want alles heeft zijn zin en beduidenis; de kleinste, fijnste trekken, die aan het gewone oog ontsnappen, korte gezegden, aanhalingen, aanwijzingen, wenken, bedenkingen, twijfelingen, oplossingen, alles met één woord, waarop de lezer naauwelijks let, heeft zijne strekking en bedoeling; iedere zinsnede, elke schildering, met hare afdeelingen, zij zijn als zooveel nieuwe penceeltrekken, die de groote schilderij verklaren, toelichten en volmaken; zij geven te zamen diepte, licht en schaduw, en den vollen, grooten, overweldigenden indruk aan het onvergelijkelijk meesterstuk, het éénige uit de nieuwere tijden, dat de vergelijking met de Ouden kan doorstaan. Vele bijzonderheden zijn zelfs naauwelijks nog genoegzaam opgemerkt, toegelicht en verklaard. Wij kunnen hier slechts iets opmerken.

De *dichter* zelf is de ziel, die naar licht en verlossing dorst, en niet rust, voor zij deze langs den waren weg heeft gevonden; die zich daarom verdiept in al de verschillende toestanden der zielen, en zich geheel verplaatst te midden der zonde met hare pijnen en wroegingen, te midden der boete en bekeering met al hare smarten en moeijelijkheid, te midden der verlossing en zaligheid, met al hare blijdschap en vrede.

Virgilius, die hem geleidt is de personificatie van het menschelijk verstand, of van de menschelijke rede, in hare ware en meest volkomene ontwikkeling, in hare profetische en hoogste vlugt, om de goddelijke waarheid te kunnen doorgronden. De geheel ontwikkelde menschelijke rede, de echte, ware wijsbegeerte kan echter 's menschen ziel alleen geleiden langs die velden des onderzoeks, of die toestanden van 's menschen ziel, die haar volkomen toegankelijk zijn, als in de diepten der ziele, die de straf der zonde lijdt, of die zich daarvan reinigt. Langs het rijk der Openbaring van Gods Waarheid en Genade in Christus, den Eenigen Zondelooze, die den Vader heeft gekend en verklaard, tot een hoogeren en volmaak-

teren toestand der zielen, tot het Rijk der eeuwige waarheid en liefde, heeft de ziel de hoogere leiding van den geest des Evangelies noodig, die den dichter dan ook te beurt valt in Lucia, de verlichting door de goddelijke waarheid, en vooral in Beatrice, de zaligende waarheid van het Christelijk bewustzijn, dat geheel het hart heeft doordrongen en daarom God van nabij ziet. - Virgilius kon volstaan als leidsman door de gewesten der rampzaligheid en der boetedoening, want hij heeft als de meest in wijsheid, geest en vorm volmaakte dichter der menschheid, nog niet bestraald met het licht van Christus, reeds de toestanden der menschelijke ziel wijsgeerig beschreven, hij heeft als ingewijde in de verhevenste vlugt der menschelijke wijsbegeerte (Plato, Aristoteles) den toestand der zielen geschetst in zijne beschrijving van den Tartarus en het Elysium, ja, hij had bovendien van den Christus geprofeteerd, gelijk de godgeleerdheid in Dante's dagen en nog eeuwen later het heeft opgevat, wat hij geschreven heeft in een zijner eclogen. De grenzen van het wijsgeerig en profetisch verstand of der menschelijke rede worden telkens aangewezen in het spreken en zwijgen, in het zoeken en zinnen, in het zich ontroeren en verblijden van Virgilius op zijnen togt als gids met Dante.

Het *Rijk der Rampzaligen*, de Inferno, schetst in zijn vorm, plaats, kringen, betrekkingen, schaduwen, duisternissen, rivieren, muren, rotsen, vlammen en klanken telkens de verschillende toestanden der zielen, naar de mate van hare zonde en afdwaling van God, van hare duisternis en foltering, van hare zelfzucht, in dier verstijvende en rampzaligmakende kracht. De vorm van den Inferno is die van een diep, duister daloord, dat uitloopt of neerdaalt in een diepen, kouden put, in het middelpunt der aarde of der stof. Daar in dat middelpunt zetelt Lucifer, personificatie der zelfzucht, bevrozen in het ijs, zinnebeeld van volstrekte liefdeloosheid, die gelijknamig is met voleindigde zelfzucht. In de bovenste kringen van den Inferno worden ver de meeste zondaars aangetroffen, ontelbare menigten; maar hoe dieper de dichter afdaalt, te enger kringen betreedt hij; te woester en wilder oord ontdekt hij; geringer aantal van rampzaligen vindt hij hier. Afgrijselijker is hun toestand, hunne zonde, hunne verharding, hunne zelfzucht, geheel volgens de algemeene ervaring en de geschiedenis der menschheid. Het redelicht, dat de zondaars in de bovenste kringen nog bezitten ten deele, verdwijnt al meer en meer in de diepere afdeelingen, en maakt plaats voor geheele verblinding en verharding der zelfzucht. De klassen der zondaars zijn gerangschikt volgens de hoofdzonden en hare meerdere of mindere strafwaardigheid. Gods naam wordt in den Inferno niet genoemd, want God is daar onbekend en onbemind, en alleen gevreesd en daarom gehaat. Sterren stralen er niet met haar liefelijk schijnsel, dat ons van een hoogere wereld spreekt, want het licht eener hoogere wereld, dan die van de stof, heeft er geen toegang in de harten, die zich hebben verhard tegen de waarheid. Elke afdeeling heeft er haar passend symbool, genomen vooral uit beelden der mythologie, die de personificatiën zijn van den toestand der zielen en hare smarten in den haar aangewezen kring. Charon, Minos, de Furiën, Medusa, de Daemonen, de Duivelen, Cacus, Nessus,

Geryon, 't zijn allen symbolen van het regtvaardig Godsgerigt. Nergens helsche vlammen, dan die uitgaan alleen van de zich folterende zielen, daar het licht van het godsbewustzijn, dat alle zielen der naar God geschapen menschen verlicht, den verharden zondaar nog bijblijft, maar thans alleen om hem te pijnigen in het bewustzijn zijner zonde.

Het middelpunt der aarde is het zinnebeeld van geheele verzonkenheid in de Aarde, van de dienst der stof, van de eeuwige slavernij, die de ziele kerkert in duisternis en dood, wanneer zij van God afgevallen, alleen zich beweegt in de materiële wereld, die de zelfzucht zich schept. De zondaars toonen zelve telkens door hunne taal en hun gedrag, dat zij uit eigen vrijen wil rampzalig zijn geworden en zich hunne straf hebben waardig gemaakt.

Het *Purgatorio* of de louteringsberg stelt op soortgelijke wijze door vorm, kringen, afdeelingen en tooneelen weder de verschillende toestanden der ziele en der zielen voor, die zich door het geloof aan God in Christus uit vrijen wil en vrije keus reinigen van hare zonde. De breedste kring wordt aan den voet des bergs gevonden, waar zij ronddwalen, die traag zijn in zich te reinigen van hunne zonden, en beven om op te stijgen. Hier vertoeven ver de meesten. Met groote moeite, met hijgende ademhaling wordt de berg het eerst aan dien voet bestegen, want de eerste bekeering is ver de moeijelijkste van alle. ‘Facilis descensus averno, ast revocare gradum, superasque evadere ad auras, hoc opus, hic labor. Pauci, quos aequus amavit Jupiter, - hoc potuere!

Allengskens wordt het opstijgen gemakkelijker, de lust en liefde tot het goede nemen toe. Heilige stemmen, heilige tafereelen, aan den wand en op den bodem, voorstellingen en schilderijen van het heilige leven worden alom gevonden tot waarschuwing, opwekking en vermaning. Elke oefening, elk bezwaar, heeft heerlijk loon in nieuwe kracht en nieuwen lust om hooger te stijgen. Maar de ziele blijft niet minder gedurig zich oefenen uit vrije keus, ter aangewezen plaats, om geheel Gods wil te leeren volbrengen. Hier op den berg der oefening en loutering straalt de zon den wandelaars vrolijk tegen en verlicht hunne schreden, want de goddelijke waarheid beschijnt hen en verlicht hen al meer en meer. Wel overvalt hen alhier ook de nacht, maar Gods Engelen waken en de slang der verleiding vliedt haastig henen voor het uitgetogen zwaard. De wachtengel opent gaarne en vriendelijk hun de poort, en telkens wordt de toegang tot hooger kring onverwacht hun gebaand. In elk dier zeven hoofdkringen reinigt de ziel des dichters zich van eene der zeven hoofdzonden, die haar in meerdere of mindere mate hadden bezoedeld. Hoe schoon en liefelijk is de top des bergs met zijne geurige bloemen en trotsch geboomte, hoe bevallig en vrolijk zijn daar de tooneelen, die de dichter aanschouwt, als zinnebeelden van de vreugde der bekeering, der reiniging van zonde. Hoe zoet is dat onschuldig leven, een aanvang der zaligheid van het ware leven! Virgilius maakt plaats voor Lucia, en Lucia voor Beatrice, daar de goddelijke openbaring de ziel komt verlichten. Als de hooge waarheid ons hare hemelsche stralen toezendt, verdwijnt het zwakkere redelicht, gelijk de morgenstar in de stralen der zon. - Elke kring van het Purgatorio heeft zijne vertegenwoordigers en symbolen in de personen of personificatiën der verschillende geestelijke oefeningen. Cato of de vrije wils-

kracht is het gepaste zinnebeeld van de onmisbaarheid van des menschen vrijen wil, zal hij zich reinigen van zijne zonde. Hij is daarom vol beduidenis geplaatst aan den voet des bergs, - gelijk de gestalte van Minos het schuldbewustzijn vertegenwoordigt aan den ingang van den Inferno. De Engel Gods is op den drempel neêrgezeten voor de poort van het Purgatorio, als wachter van deze heilige plaats, gelijk de Duivelen en Furiën zich vertoonen op de muren van den Inferno, als waarschuwende schrikgestalten, die de ziele verschrikken tegen het kwaad. In het Purgatorio wordt de kracht Gods tot het ware leven telkens opgewekt, in den Inferno telkens meer gebluscht, en deze verhevene waarheid voorgesteld in de personificatiën der verschillende kringen.

Eindelijk is het *Paradiso* in zijne vormen, zijne sferen en kringen, zijn licht en beweging de voorstelling van de toestanden der ziele en der zielen, die van zonde gelouterd reeds aanvankelijk God aanschouwen en zalig zijn in zijne gemeenschap. Hoe meer de ziel tot God nadert, Gods gebod kent en onderhoudt, met God medewerkt en strijdt, Gods gezindheid in zich aankweekt en beoefent, zich op God rigt en in God verdiept, als haar middelpunt en kracht - hoe meer ook hare vlugheid en vaardigheid toeneemt, haar eigen licht en kracht zich openbaren, hoe glansrijker en heerlijker de goddelijke waarheid (Beatrice) haar bestraalt en zaligt. - Alle last, alle moeite en traagheid verdwijnen. Licht, liefde, het ware leven doordringen haar geheel, totdat zij in God hare rust en zaligheid boven alle beschrijving komt genieten, en als het ware bezwijkt van vreugde des eeuwigen levens.

Aldus heeft alles zijne ideale allegorische beteekenis. Al die verschillende namen van toenmaals bekende personen, van voorgevallen zaken op het gebied der worstelingen tusschen pausdom en keizerdom, tusschen Guelfen en Gibellinen, al die duistere trekken der geschiedenis, die in het groote werk verspreid liggen als eilanden in de wereldzee, verhoogen den plastischen indruk; zij vertragen wel eenigzins voor den hedendaagschen lezer de bevatting, maar vervullen hem te meer met eenen bewonderenden eerbied voor de groote schepping van Dante's reuzengenie. - Studie, inspanning, nasporing, vlijt, nadenken worden telkens op nieuw geprikkeld, en juist daardoor wint het Gedicht onze belangstelling en liefde, en boeit het, naarmate wij het beter leeren kennen, gelijk de geschiedenis van ons geslacht ons te meer aantrekt, naarmate wij haar volledíger beoefenen.

Deze korte schets moge volstaan, om ons de hooge waarde van Dante's verheven dichtstuk te verlevendigen.

De heer A.S. Kok ondernam eene Nederduitsche vertaling van Dante's meesterstuk, en Kruseman heeft die vertaling uitgegeven. De Inferno en het Purgatorio zijn reeds verschenen. Met groote belangstelling namen wij de vertaling in handen; wij beseffen al hare moeijelijkheid, achten ook onze Nederduitsche taal zelfs boven het Hoogduitsch geschikt om de welluidende verzen van den Italiaan terug te geven. Dante verdient boven vele andere buitenlandsche zangers ook bij ons bekend te worden, en

toch was hij tot nog toe bij ons weinig of niet gekend. Hoogst moeijelijk is de taak eenen vreemden dichter eene andere taal te laten spreken dan de zijne. Dichtstukken verliezen onder de metamorphose meestal hunne schoonheid en kracht, hunnen levensadem en gloed. Zij zijn aan de prachtige boschbewoners der tropische landen gelijk, die men van hunne vrijheid berooft en achter traliën in bedompte kooijen plaatst, waar zij hunne natuur zien gekortwiekt in een Natura Artis. Wie herkent in den getralieden leeuw of tijger nog de ware schrikgestalten van het woud? De vurige blik der oogen is vervangen door slaperige dofheid, de stem, die het woud deed daveren, het gebrul van den fieren jongen leeuw is verzwakt en verbasterd tot een heesch en woest gehuil. - Daarom kunnen wij gewoonlijk weinig genot vinden in vertalingen van de scheppingen der poesie. Deze moeten hare oorspronkelijke taal blijven spreken, gelijk de krachtige dierkoningen hunne wouden moeten blijven bewonen. Maar zij, die niet reizen, wenschen gaarne menageriën te zien! De heer Kruseman brengt zulk een menagerie thans te zamen. Dante wordt binnengeleid aan de hand van den heer de Kok, om hem aan het Nederlandsch publiek, dat geen Italiaansch spreekt en kent, te laten zien.

Wij hebben de vertaling van den heer Kok hier en daar met het oorspronkelijke vergeleken. Zij heet een metrische vertaling. Meestal wordt de zin goed overgebragt. Maar het ontbreekt niet aan stroeve en hortende en haperende regels. Wij gelooven, dat de vertaler in het algemeen te haastig heeft gewerkt en zich geen genoegzamen tijd gegund. Dante is zeer zoetvloeijend, zijn Italiaansch liefelijk en krachtig te gelijk, kort en numerisch. Het Nederduitsch gewaad, dat hij thans voor het eerst begint te dragen, staat hem ietwat gewrongen en knellend, en beantwoordt niet volkomen aan onze voorstelling van den vorm, waarin hij werkelijk ook bij ons kon optreden. Wij wenschen dit binnen kort, wanneer ook het Paradijs zal verschenen zijn, aan te toonen door eenige vergelijking van de vertaling met het oorspronkelijke.

De correctie laat hier en daar te wenschen overig. Waarom telkens de Enenas, den Eneas, als de Aeneis bedoeld wordt; ontbreekt het den vertaler aan genoegzame kennis der oude talen? De aanmerkingen zijn vrij goed, beknopt, zaakrijk.

Wij hopen, dat de vertaler zich toelegge om het Paradijs met de meeste zorg te bewerken. Eene latere uitgave moge wegnemen al het stroeve, dat deze uitgave ontsiert.

B.

U.W. THODEN V. VELZEN.

26 Maart 1864.

Vertalingen en herdrukken.

Tafereelen uit het Huwelijksleven, van M^{rs}. Ellis, schrijfster van 'Pligt en roeping der vrouw'. Uit het Engelsch door Mariette. - Amsterdam, P.N. van Kampen.

Wij hebben hier een boek voor ons van een schrijfster, die niet onbekend is in Nederland, en zich thans ten doel stelt, om tafereelen uit het huwelijksleven te schetsen, die in de werkelijkheid, niet in het denkbeeldige leven slechts bestaan.

Het bevat drie verschillende tafereelen, die geheel op zich zelf staan en novellen zouden kunnen genoemd worden. In het eerste tafereel wordt de zelfopofferende liefde eener vrouw geschetst. Heerlijk onderwerp voorwaar! In de behandeling er van wordt oplettend gemaakt, dat veel wat met den naam van opofferende liefde bestempeld wordt, dien naam inderdaad niet verdient. In de school van Jezus alleen wordt zij geleerd, en door allen die in gemeenschap met hem leven beoefend. De zelfopofferende liefde moet van een rein beginsel uitgaan, en als men waant haar te beoefenen, wanneer men zich ten doel stelt de aandacht tot zich te trekken, dan is die liefde, zelfs waar zij bereid is offers te brengen van zingenot en gemakzucht, niet zuiver, niet onbaatzuchtig, niet belangeloos. Zoolang het zelfzuchtig beginsel in den mensch niet is ten onder gebragt, kan het godsdienstig leven in hem niet tot wasdom komen. Catharina Osbourne, de heldin van deze schets, moet in de werkelijke wereld leeren inzien, dat idealen, die men zich heeft geschapen, niet altijd worden verwezenlijkt en een voorbarig oordeel over wie men niet en waardeert, omdat men zich door hun uitwendig leven niet aanstonds voelt aangetrokken, altijd leidt tot valsche gevolgtrekkingen.

Onze heldin bezit genoeg natuurlijk verstand, vrouwelijk gevoel en opregte liefde voor haar man, om zich in haar oordeel niet van den regten weg te laten voeren, zoodat zij voor wie haar omringen en tot haar in betrekking staan een vriendelijke engel wordt en een beeld der trouwe.

Het tweede tafereel draagt tot opschrift: 'Het geheim.' Wij willen het geheim niet ontsluijeren, om den lezer het genot er niet van te ontnemen. Genoeg zij het te vermelden, dat het verhaal zich aangenaam laat lezen en een ernstige waarschuwing bevat tegen argwaan, die zoo ligt toegang vindt tot het hart, en naijver, die zooveel levensgeluk verstoort.

Mogen wij ons met de godsdienstige gevoelens, die in het derde tafereel in het beeld van Mary Ashton ontwikkeld worden, niet geheel kunnen vereenigen, omdat zij van een levensbeschouwing getuigen, die niet in alles met den liefderijken geest van het Evangelie overeen komt, toch wordt in haar beeld het bewijs geleverd, dat ware godsdienstigheid ook dáár te vinden is, waar vooroordeelen nog het verstand benevelen, en dat het voor alles in het leven van den christen er op aankomt te toonen, dat het hem ernst is met het werk zijner heiligmaking, en dat de liefde van Christus hem dringt, om het verlorene op te zoeken en te behouden.

Al deze tafereelen uit het huwelijksleven dragen het kenmerk van eenvoudigheid, die niet overdrijft; personen, als daar geschetst worden, vindt men in het leven gedurig terug. Zij kunnen nut stichten ook in onze dagen, waarin men niet genoeg op huisselijkheid aandringen en het huisgezin aanprijzen kan als de kweekschool van

maatschappelijke en christelijke deugden. Een woord van aanbeveling mogen wij niet terug houden, overtuigd als wij zijn, dat

leeringen wekken, maar voorbeelden trekken.

Mariette heeft zich naar behooren en loffelijk van haar taak gekweten, door alzoo met dit werk ook wie met het Engelsch minder vertrouwd zijn bekend te maken.

H.

Zwart en Wit. Beelden uit het leven. Naar het Hoogduitsch van Angelica von Michalowska, door J.J.A. Gouverneur. Groningen, P. Noordhoff.

'Zwart en Wit.' Vreemde titel en toch niet ongepast voor een werk als het bovenstaande, waarin beelden uit het leven worden geschetst. Het is van Duitschen oorsprong, doch door den heer Gouverneur ten behoeve onzer beschaafde lezers en lezeressen vrij bewerkt. Vijf verhalen komen in dit boek voor, niet allen even belangrijk, maar toch beelden uit het leven schetsende, die ons meer of minder sympathie inboezemen. Met 'eene eenvoudige geschiedenis' wordt het boek geopend. Zij is boeijend geschreven en behelst de lotgevallen van een genialen molenaarszoon, die door natuurlijken aanleg, oefening en verkeer in den vreemde het zoover gebragt heeft, dat hij een kunstschilder geworden is, geëerd en gevierd bij wie zijn talent wisten te schatten. Een paar meisjes, dochters van den dorpsburgemeester mogen uit de hoogte op hem, die de roem van zijn vader, de trots zijner moeder is, neêrzien, hem valt een veel schitterender lot te beurt, dan zij hem hadden toegedacht; hij wordt de gelukkige echtgenoot eener aanzienlijke jonkvrouw, die zich boven vooroordeel weet te verheffen, en niet op aanzien naar de wereld, maar op nobiliteit van den persoon ziet. Zoozeer de kleuren, zwart en wit, van elkander onderscheiden zijn, zijn ook de beelden verschillend, die in deze eenvoudige geschiedenis geteekend worden.

'Eene serenade,' 'Schuld en straf,' 'Liefde maakt onsterfelijk,' en 'Verstrooide gedachten,' zijn de opschriften geplaatst boven de hoofdstukken van het lief en lezenswaardig boekske, dat zich door vorm en inhoud veelzijdig aanbeveelt. Niet zonder vrucht zal het gelezen worden, als men zijn aandacht wijdt aan de schoone bladzijden en rijke gedachten, die men er in aantreft, terwijl het dan vooral veel nut zal stichten en maatschappelijk vooroordeel zal doen verdwijnen, als men de bedoeling der schrijfster en van den bewerker niet vergeet, die door scherpe tegenstelling wat goed, edel en rein en liefelijk is willen aanbevelen boven het gemeene, alledaagsche en verachtelijke.

H.

Mengelwerk.

De wraak eener koningin,
door
Dr. R.C.H. Römer.

I.
Op het Melarmeer.

Het was een lieve zomeravond, die zich had uitgebreid over het Melarmeer, dien schoonsten van Zwedens binnenlandsche plassen. De hitte van den dag had plaats gemaakt voor eene koelte, die wel geene kracht genoeg bezat om de spiegelgladde watervlakte tot golven te vormen, maar die toch sterk genoeg was om haar hier en daar te rimpelen en om de ligte wimpels der kleine vaartuigen, die zij droeg, te ontplooijen. Het zachte licht der maan en der millioenen sterren, die haar omringden, verhoogde het schilderachtige van de bijna tallooze eilanden, waarmede het meer als bezaaid was, zoowel als van de steden en dorpen, de sloten en lustplaatsen, die zijne oevers versierden. Geheel het tooneel, dat zich voor het oog ontrolde, had iets betooverends, iets wellustigs, iets, dat deed denken aan het genot van den hof in Eden, eer de zonde, de arglistige vijandin van 's menschen levensgeluk, er binnendrong.

Zweeg de vogel, die gewiegd met de takken van den eik en aan de oevers, reeds dommelde in het warme nest, er werd toch een lied vernomen op den stroom. Gedragen op de vleugelen van den avondwind, zweefden deze woorden over het water:

Heeft Katrijn geen land, geen toebehooren,
Toch heeft zij wat ik begeer;
Meer dan 't goud, dat andren kan bekoren,
Is haar min mij waard, veel meer.
Ieder volg' zijn eigen zin:
Trijntje is mijn herderin.

Blinkt zij niet door gouden halssieraden,
Helder schittert toch haar blik.
Dat haar andren als gering versmaden,
Wien zij toch behaagt, ben ik.
Ieder volg' zijn eigen zin:
Trijntje is mijn herderin.

Hij, die wil, vlieg' stout en steil naar boven,
Ik blijf liefst in lager kring.
'k Toon der wereld, wil zij 't niet gelooven,

Dat Katrijn mijn hart ontving.
Ieder volg' zijn eigen zin:
Trijntje is mijn herderin.

O, vaarwel, vaarwel, mijn zielsbeminde!
Duizendmaal een' goeden nacht;
Dat de liefde ons aan elkaâr verbinde
Eeuwig, eeuwig!.... sluimer zacht!
Ieder volg' zijn eigen zin:
Trijntje is mijn herderin.

Hij, die zóó zong, zat in eene sierlijke boot en naast hem zat zij, welke zijn zang gold. Slechts een paar roeijers, mannen van ranken en toch stevigen ligchaamsbouw, maakten de verdere bemanning van het vaartuig uit. Maar onderscheiden booten, met tal van jongelingen en maagden volgeladen, volgden op grooteren of kleineren afstand. Wie de roeijenden eenige oogenblikken te voren had kunnen gadeslaan, had hen gezien, niet ver van de aanvallige oevers van het gindsche eiland, zich onledig houdende nu eens met den vluggen dans dan weder met den snellen wedloop, nu eens met liefelijk snarenspel en vrolijken zang, dan weder met luidruchtige scherts. En het kon hem niet ontgaan, dat in weêrwil van de gemeenzaamheid, die, als gewoonlijk bij dergelijk gemeenschappelijk genot, langzamerhand ontstaan was, de overigen met zekeren eerbied het tweetal bejegende, dat daarna in de voorste boot plaats nam. Geen wonder, de zanger was een koningszoon, een koning, en zij, die naast hem zat, ofschoon niet van vorstelijke afkomst, eene aanstaande koningin.

Het was nog geene vier jaren geleden, dat Zweden den man, die het van het juk des dwingelands bevrijdde: zijnen roemruchtigen Gustaaf Wasa, verloren had. Na een moeitevol leven was hij in de eeuwige rust ingegaan. Zoo gelukkig hij met zijne tweede gemalin, de schoone, verstandige en edelaardige Margaretha Lejonhufwud geleefd had, zoo weinig geluk had hem zijn eerste huwelijk met de eigenzinnige Catharina van Saxen-Lauenburg aangebragt. Zij schonk hem eenen zoon, die onder den naam van Erik XIV, na des vaders overlijden, den Zweedschen troon besteeg en die op het tijdstip, waarop zijn minnelied over het Melarmeer weêrklonk, ruim drie jaren geregeerd en den ouderdom van ruim dertig jaren bereikt had. Hij was een schoon man. Sprekend was het groote blaauwe oog met zijne gewelfde wenkbrauwen. Was de huid fijn en de gelaatskleur frisch, de hooge neus en wakkere mond maakten, in vereeniging met de rosachtige bruine knevels en den in tweeën gedeelden, langen baard van dezelfde kleur den indruk van kracht. Iets minder in lengte dan zijn vader, won hij het van dezen in vlugheid van bewegingen, zoo mogelijk, in welgevormdheid tevens. Aan het uitstekende in zijn uiterlijk voorkomen paarden zich niet geringe hoedanigheden van den geest. Hij schreef fraai Latijn en vervaardigde een voor zijnen tijd goed vers. Daarenboven was hij in de wiskunst zeer ervaren en een niet ongelukkig beoefenaar der muzijk. Maar hij had ook wat verkeerd, wat zondig, wat misdadig was. Bijgeloovig was hij in niet geringe mate. Achterdocht, drift, veranderlijkheid, eigenzinnigheid, spilzucht, ligtzinnigheid en praalzucht vonden maar al te gereedelijk toegang tot zijn gemoed en verblijf daarbinnen. Er was, het is zoo, in den tijd, waarin hij leefde, wat tot zijne verontschuldiging strekken kon, maar niettemin verdiende hij de afkeuring, die aan zijne hartstogten en mis-

stappen ruimschoots ten deel viel. In één opzigt echter is zijn gedrag onberispelijk geweest: daarin, dat hij met de standvastigste trouw, ten spijt van spot en haat, aan zijne Catharina heeft gestand gedaan de gelofte, op dien zomeravond van het jaar 1564 in zijn lied op het Melarmeer uitgesproken.

Twee jaren vroeger wandelde hij op zekeren dag op de groote markt van Zwedens hoofdstad heen en weder. Hij verkeerde in eene niet te beste luim. Berigten, uit Engeland aangebragt, overtuigden hem maar al te zeer, dat zijne aanzoeken om de hand van koningin Elisabeth, het eerst vóór vier jaren gedaan en sedert met allen mogelijken aandrang volgehouden, geen gehoor vinden zouden, en waren dergelijke aanzoeken, zoowel bij de Schotsche Maria Stuart, als bij Renata van Lotharingen, aanvankelijk beter geslaagd, hij was daardoor zoo weinig bevredigd met de teleurstelling zijner lang en vurig gekoesterde hoop, dat hij het voornemen had opgevat om Christina van Hessen tot gemalin te vragen. Het bevreemdt ons in geenen deele, dat hij onder zulke omstandigheden aan hetgeen er op het woelige plein voorviel geene of slechts geringe aandacht schonk en zelfs den man, die door zijne gevaarlijke ligchaamsbuigingen, 's vorsten lievelingsbezigheid, anders lang hem bekoorde, nu voorbijging, alsof hij hem niet zag. Plotseling echter matigde hij zijne schreden en stond hij weldra stil, terwijl zijn blik gevestigd bleef op één enkel punt van het plein. Wat hem boeide? Te midden van die allen, die hunne verschillende koopwaren uitventten, was een meisje, hetwelk aan de voorbijgangers de noten, die in korfjes om haar stonden, te koop aanbood. Zij was weinig meer dan een kind; maar trok de meer dan gewone netheid harer kleeding de aandacht, hare bevallige lokken, haar belangwekkend oog, haar geestrijk gelaat, hare lieve gestalte boeiden onwillekeurig den blik van hem, die haar te midden der bonte menigte in het oog kreeg. En wie hare zilverreine stem gehoord had, hij dacht nog dagen en weken lang aan het bekoorlijke kind. Ofschoon te Stokholm geboren, was zij toch afkomstig uit dat gedeelte van het rijk, hetwelk toen Medelpad heette en nu, met Angermanland vereenigd, den naam van Wester-norrland draagt. Dáár leefde haar vader in de minder ruime omstandigheden van den geringen landman, totdat hij onder de trawanten van 's konings schitterende hofhouding werd opgenomen. Met zijn vaderland had hij evenwel de vaderlandsche zeden niet geheel vaarwel gezegd en gelijk hij aan zijn kind eene godsdienstige opvoeding gaf, zooveel hij kon, zoo leerde hij het ook door eenen kleinen handel in het levensonderhoud te voorzien. Het lieve schepsel te zien en lief te hebben was bij den toen acht-en-twintig-jarigen Erik eene zaak van hetzelfde oogenblik. En ontwikkelde de dertienjarige, geplaatst bij de hofhouding van 's konings zuster, Elisabeth, zich hoogst gelukkig, zoowel in- als uitwendig, Erik beminde er haar te vuriger om en in plaats van langer te dingen naar de hand van deze of gene vorstendochter, vatte hij het voornemen op om de schoone en zedige Catharina Magnusdr. tot koningin van Zweden te verheffen. Dat voornemen volvoerde hij juist vier jaren, nadat hij, rijk door hare liefde, op het Melarmeer het gevoel, dat zijne borst doorgloeide,

uitte in den zang, dien hij in eene ure van verrukking vervaardigd had.

Geëindigd was het lied. De laatste toonen stierven weg, als opgelost in het suizen der avondkoelte. Diep bewogen had de gelukkige Catharina haar hoofd op den schouder des zangers nedergelegd. Deze sloeg den arm om haar henen en zag haar in het gelaat. Er was een traan in haar oog...

- Wat is u, mijne beminde! sprak hij zacht, is het u niet genoeg, dat Zwedens koning, dat Erik u bemint boven de jonkvrouwen des lands, ja! boven de vorstinnen der aarde? Niet genoeg, dat hij in uwe nabijheid zich gelukkiger waant, dan de engelen daar boven?

Catharina antwoordde niet en eerst, nadat hij haar vaster omarmd en zijn hoofd over haar gelaat had neder gebogen, terwijl zijne stem smeekte:

- Bespaar mij den angst der onzekerheid! gaf zij hem fluisterend ten antwoord:

- O, mijn prins! dat ik u zeggen kon, hoe gelukkig mij uwe liefde maakt. Wat er is in mijne ziel van onuitsprekelijk genot, dat zegt u de traan in mijn oog. Maar - vergeef mij, dat ik het niet verberge in dit heerlijk oogenblik - hij zegt u ook, dat daar binnen geen onvermengd genot is. Sinds gij mij verhaald hebt van de onheilspellende teekenen aan den hemel in den stond, waarin na langen strijd uwe moeder u het leven schonk, heb ik nooit weêr de sterren boven mijn hoofd zien tintelen, of een vreeselijke angst heeft mij bekropen. Zóó ook nu.... Indien ons benijdenswaardig geluk eens spoedig een einde nemen - indien ik u eens moest zien lijden!

Hare stem beefde, toen zij de laatste woorden uitsprak en als ware wat zij duchtte reeds dáár, klemde zij zich angstig aan Erik vast.

- Dan zou, sprak Erik met de kracht des christelijken vertrouwens, zooals hij dat later in zijnen psalm herhaalde, mijn lot in de hand des Heeren zijn en mijne Catharina, des ben ik zeker, moed en trouwe genoeg bezitten om den steek der doornen met *hem* uit te staan, met wien zij eens de rozen plukte.

Een kus was van hare zijde de toestemming, aan die woorden gegeven - hare belofte, haar eed. Op hetzelfde oogenblik liep de boot, door de vier stevige armen immer sneller voortgestuwd, tusschen de eilanden, waarop Stokkolm gebouwd was, door en kwam aan wal in de nabijheid van het slot, waar de gelieven elkander en wie met hen het genot van den avond gedeeld hadden, vaarwel zeiden om, ieder in zijn vertrek, het genotene in den droom nog eens te genieten en dat van Catharinas onkreukbare trouw aan Erik de onbedriegelijke getuige geworden is.

II.
In het slot te stokholm.

Wie, die niet eens of meermalen in zijn leven een middeleeuwsch slot gezien heeft? Zulk eenen somberen steenklomp, bestaande uit dikke muren met openingen, van traliewerk voorzien; uit lompe torens met weêrhanen, knarsende bij het bewegen; uit holle vertrekken met vervaarlijke schoorsteenen; uit kerkerholen, bij welker intrede den bezoeker eene ijskoude rilling door de leden vaart, en omgeven van eene of meer grachten, door de natuur of de kunst

vervaardigd en waarover eene of meer steenen of houten bruggen den toegang tot de grootere en kleinere, met ijzer beslagen poorten verleenen, zulk eenen steenklomp bezat ook de hoofdstad van Zweden in de 16e eeuw.

Van het tijdstip af, waarin de stichter van dat gebouw de grondslagen er van deed leggen, tot aan de jaren, gedurende welke Erik leefde, had het binnen zijne muren meer dan eens de vrolijke liederen van vorstelijke hoogtijden, maar evenzoo meer dan eens het bange gesteun van wanhopig lijden vernomen. Erik zelf sleet er dagen, waarin zijn hart van vreugde klopte, maar dagen ook, waarin zijne bevende hand de woorden schreef:

> O God! wien zal ik klagen
> Het leed, dat ik moet dragen?

Wat heerschte er niet eene pracht, wat klonk er niet een gejubel, toen in het jaar 1208 koning Birger er zijne bruiloft vierde met Martha, de deensche prinses. De sierlijkste kleedingstukken, uit de kostbaarste stof vervaardigd en met goud en zilver doorweven, golfden om de leden der talrijke en aanzienlijke genoodigden. Zelfs de rossen, die hen droegen, hadden dekkleed en van taf. Was er overvloed van mede en bier, de gewone dranken van dien tijd, ook aan rooden en witten wijn, toen nog zeldzaam in het noorden, ontbrak het er niet. Op het geluid van trompetten, pijpen en pauken dansten de vrolijke paren en tornooiden onder het oog van den koning, gezeten onder eenen schitterenden troonhemel, de ridders met hunne bonte schilden, gevederde helmen, rappe strijdossen en beproefde wapenen.

Toch was er meer gewoel op het slot en grooter praalvertooning in den aanvang der maand Julij van het jaar 1568, welk tijdstip Erik had uitgekozen om zich met zijne Catharina openlijk in den echt te doen verbinden en daarna haar de koninklijke kroon op het hoofd te zetten. Men zag er hertog Magnus van Saxen, wiens huwelijk met Sophia, 's konings zuster, te gelijker tijd zou voltrokken worden, den bijna zeventigjarigen aartsbisschop Lars Pedersen, die de plegtigheid verrigten moest; Nils Gyllenstjerna, den rijkskanselier; Peter Brahe, die zoowel om zijne kennis en deugd, als om zijne afkomst en zijnen rang in aanzien was; Ahe Bengtson, den belegeraar van het deensche Bohus; Hans Kyle, te voren 's konings gezant, later rijksraad, en tal van rijksraden en ridders met hunne gemalinnen en jonkvrouwen. Blonk onder de koninklijke sieraden de kroon met hare diamanten, robijnen, parelen, inzonderheid met haren grooten ronden saffier boven den rijksappel en schepter verre uit, prachtig vertoonde zich ook de vergulde hemel, die door een viertal ridders boven het hoofd der koningin gedragen werd. Voorts welk eene mengeling van gewaden: hier de violetkleurige mantel met goud en edelgesteente versierd, dáár de bonnet met veders, zaamgevat door juweel of robijn, ginds de rok van goudof zilverdoek, iets verder de damasten huik met kunstig stiksel! En daarbij welk een luid en lang gejubel, toen de aanzienlijke stoet uit de Groote-kerk terugkeerde en onder de menigte penningen gestrooid werden met 's konings borstbeeld, met lauweren gekroond, aan de eene en, behalve eenen schepter, nedervallende van den naam Gods, eene vrouw, staande aan het strand eens

meers, waarop een vaartuig zeilde, aan de andere zijde, of ook toen bij het vallen van den avond verrassende vuurwerken ontstoken werden!

Toen was het Erik goed in het slot zijner hoofdstad, al belette hem de afwezigheid zijner broeders, de hertogen Johan en Karel, de volvoering van een misdadig plan, hetwelk hij gehad mag hebben; toen klopte vooral het hart van Catharina hoog, niet alleen omdat zij den stoutsten harer wenschen: dien van de koninklijke kroon te dragen, vervuld zag, maar meer nog omdat de waanzinnigheid, welke Erik had aangetast na den moord der Stures geweken was, en vooral omdat zij met prinses Sophia had kunnen voorkomen, dat het bruilofts- en krooningsfeest ontheiligd wierde door eenen broedermoord.

- En Eriks gade denkt nu nog, als vóór vier jaren op het Melarmeer, aan onheil bij het zien der sterren boven haar hoofd? sprak de vorst, terwijl hij door een der vensters van het slot met haar uitzag naar een vuurwerk dat ontstoken was, voorstellende den tempel der liefde en door het volk met luiden jubel begroet.

- O! mijn gemaal, was het antwoord der gelukkige, al moesten jaren van onheil volgen, reeds vooraf ben ik er voor schadeloos gesteld door de zalige oogenblikken, die gij mij in deze dagen bereiddet. Als het volk daarbuiten jubelt mijn hart in mij en vurig is mijne stille bede, dat ons huwelijksleven een tempel der liefde wezen moge, zoo al minder schitterend, dan die daar vóór ons, dan toch duurzamer, dan hij.

Zij, die in de nabijheid van het vorstelijke paar zich bevonden, zagen hoe Erik met onstuimigheid de hand zijner Catharina drukte, terwijl zijn oog haar gadesloeg met eene uitdrukking, welke zich moeijelijk laat beschrijven.

In het boek der raadsbesluiten Gods stond het lot van Erik in de laatste jaren zijns levens uitgedrukt in het ééne woord: lijden.

Magnus Ladulås, die in het laatst der 13de eeuw Zweden regeerde, had drie zonen nagelaten: Binger, Erik en Waldemar. In het jaar 1302 nam de eerstgenoemde zelf de teugels des bewinds in handen. Hij leefde met zijne broeders in gedurige vijandschap en moest, nadat hij hen op verraderlijke wijze gevangen genomen en den vreeselijken hongerdood had doen sterven, de vlugt naar Denemarken nemen. Zijn zoon Magnus verdedigde nog het slot Stegeborg; maar moest het in het jaar 1318 overgeven. De negentienjarige prins werd toen naar Stokholm gebragt en dáár in eenen der kerkers van het slot gevangen gezet. Hij heeft er ondervonden wat het is de gevangene van eene verontwaardigde bevolking te zijn en, ten spijt van ontvangen beloften, in de lente des levens zich te moeten bereiden tot den dood door beulenhand. Zijne zuchten zijn buiten de dikke muren wel niet vernomen, zijn doodsangst is wel door geen menschenoog aanschouwd: maar niettemin heeft hij den strijd des lijdens te voeren gehad. Alleen hierom was hij, lijdende te benijden, dat het slot te Stokholm hem niet bewaarde om zijne schuld.

Zóó leed er twee en een halve eeuw later koning Erik niet.

Naauwelijks waren de hoogtijdzangen in het slot te Stokholm om de gesloten echtverbindtenissen verstomd en was nog

slechts een gedeelte der gasten huiswaarts gekeerd, of het berigt kwam, dat 's konings broeders Johan en Karel de vaan des oproers hadden opgestoken. Waar zij kwamen, schaarden zich krijgslieden en burgers aan hunne zijde en na kort tijdsverloop schitterden hunne wapenen rondom de muren der hoofdstad. Hare bevolking ook werd den koning ontrouw en liet de legerbenden der zaamgezworenen in.

Toen bleef den ongelukkigen vorst niet anders over, dan zich gevangen te geven en in hetzelfde slot, waar kort te voren zijn voet zich bewoog op de prachtige tapijten, die uit het buitenland waren aangevoerd, moest hij nu zich vergenoegen met een hol en somber vertrek. Hij heeft het later wel verlaten, maar alleen om op nieuw in eenen kerker te zuchten, eerst te Åbo, toen te Kastelholm, daarna te Gripsholm, verder te Westerås en eindelijk te Örbyhus, waar hij op bevel van Johan vergif nam en na eene negenjarige gevangenschap overleed. Men moge de handelwijze zijner broeders afkeuren, aan geene tegenspraak is het onderhevig, dat hij de feiten van eenen dwingeland volbragt had. Hij heeft in het slot te Stokholm geleden, maar geleden om zijne schuld.

Hij heeft er geleden - ziethier een enkel voorval uit zijne lijdensgeschiedenis!

Het was een koude winterdag. Een gure wind drong door de tralies van het vertrek des gevangenen henen en joeg de sneeuwvlokken naar binnen. Aan de muren glinsterde hier en daar ijs. Zelfs was hetgeen men den gevangene te drinken gebragt had bevroren. Erik bibberde van koude; maar er was niets om zijne verkleumde leden te verwarmen. Te vergeefs liep hij de kamer haastig op en neder, te vergeefs wierp hij zich op de harde rustbank, zich met den stroozak bedekkende. Moedeloos in het eerst, ging zijne moedeloosheid weldra in toorn over. In zijne drift bonsde hij met gebalde vuist tegen de dikke deur. Toen verscheen na eenige oogenblikken een drietal mannen. Twee van hen waren gewone wachters, de derde was een der aanzienlijken, aan wier opzigt de gevangene gedurende den ganschen tijd zijner gevangenschap werd toevertrouwd. Maakte het uiterlijk der eerstgenoemden den indruk van ongevoeligheid en hardvochtigheid, dat van Olof Stenbock - zóó heette de laatste - deed in hem niet maar den woestaard vermoeden, neen! het getuigde tevens van den fellen wrok, die tegenover Erik in zijn binnenste huisvestte.

- Ge raast weêr als een bezetene, duwde hij binnentredende den koning toe. En plotseling van toon veranderende, vervolgde hij spottende: welke zijn de bevelen van Uwe Majesteit?

- Een bezetene was ik, hernam woedend Erik, wien de gebruikte titel te scherper trof, omdat hij dien had aangenomen, terwijl zijn vader zich niet anders dan: Zijne Genade had doen noemen, een bezetene was ik, toen ik u, oproermaker! begenadigde, nadat de regter u ter dood veroordeeld had, en nog eens, nadat gij in den deenschen oorlog u zoo gedragen hadt, dat uw leven met regt verbeurd was. Wat ik te bevelen heb? Voorzie mij van hetgeen ik noodig heb om niet te sterven van koude, of ik klaag u aan bij....

Of ik klaag u aan bij..., viel Olof

hem in de rede, bij den koning, mijnen broeder, of bij den rijksraad? Dat wil ik zien. Mannen! - met deze woorden wendde hij zich tot de beide wachters - trekt hem nog wat van zijne kleederen uit, opdat hij te meer reden van klagen hebbe.

De wachters maakten zich gereed om zijn bevel te gehoorzamen en legden de ruwe handen aan den ongelukkige. Deze verweerde zich met de kracht der wanhoop en deed de aanranders terugwijken. Toen vloog Stenbock op hem toe, maar op het oogenblik, dat hij meende den gevangene eenen hevigen vuistslag toe te brengen, slingerde hem deze met zulk eene hevigheid van zich af, dat hij ruggelings tegen de deur en daarna op den grond nederviel. Nu buiten zich zelven van woede, sprong hij na weinige oogenblikken op en greep een roer. Het schot viel. In weerwil van de zijdelingsche beweging, welke Erik maakte, werd hij in den arm getroffen en zonk hij met een' gil ineen. Badende in zijn bloed lag hij daar neder, terwijl de schuldige met zijne handlangers wegvlugtte.

- Moordenaar! riep eene vrouwenstem hem na, moordenaar van uwen koning!

Het was Catharina, die het vertrek binnentrad. Toegelaten om haren gemaal te bezoeken, kwam zij tijdig genoeg om zijn leven te redden. De tijd was gekomen, waarin de profetie der hemelteekenen begon vervuld te worden, maar de tijd tevens, waarin zij toonen kon in het ongeluk getrouw te zijn aan den man, wien zij in de dagen van geluk hare trouwe verpand had.

III.
Op den koningshof te Ljuxala.

De jeugdige koningin was bij haren gewonden gemaal nedergeknield en had zijn bleek gelaat met kussen overdekt, in den waan dat hij doodelijk getroffen was.

- Ach, mijn Erik! kermde zij. Moet dan de zoete droom zoo spoedig eindigen? Zóó spoedig reeds?...

Maar na eenige oogenblikken had de mishandelde vorst eene korte wijl het oog geopend en toen de getrouwe gade haar kermen gestaakt om, ware het mogelijk, de bijna uitgedoofde levensvonk op nieuw te doen ontvlammen. Haar vorstelijk kleed had zij aan stukken gereten om het bloed, dat uit de wonde gudste te stelpen, zijn gelaat bevochtigd met de sneeuwvlokken, welke zij kon opvangen en met inspanning van al hare krachten hem op den stroozak, dien de hardvochtigheid hem niet ontnomen had, gebeurd. En zij had hare pogingen met eenen gelukkigen uitslag zien bekroonen. Van lieverlede had de geregelde ademhaling zich hersteld en het gelaat zijnen gewonen tint hernomen. Eindelijk had het oog zích geopend, zonder zich op nieuw te sluiten en de mond een wel zwak, maar toch duidelijk:

- Ik dank u!

doen hooren. Wel had het daarna nog lang geduurd, eer hij zich zooveel hersteld had, dat zij met gerustheid hem verlaten kon; maar toch eer zij was heengegaan, had zij nog de toedragt der zaak van hem kunnen vernemen.

Na de mededeeling daarvan had hij gezegd:

- Gij ziet nu wat ik van mijne vij-

anden te wachten heb. Zoolang zij mij niet om het leven zullen gebragt hebben, zal hunne wraakzucht niet bevredigd zijn. Als ik zal gevallen zijn, Catharina! beloof mij, zweer mij, zweer mij bij den Alwetende, dat gij mijnen dood aan hen, aan Olof Stenbock inzonderheid, zult wreken en dat gij het onzen kinderen, als den heiligsten hunner pligten, op het hart zult drukken, dat zij wraak nemen over het bloed van hunnen ongelukkigen vader.

- Gebied mij, had zij ten antwoord gegeven, dat ik sterve om u te redden, ik ben bereid niet alleen, maar ik zal met blijdschap sterven - met blijdschap omdat ik aan mijnen Erik een klein gedeelte zal kunnen betalen van hetgeen ik hem voor zijne standvastige liefde schuldig ben. Maar hem wreken aan zijne vervolgers, maar mijne kinderen tot wrake porren - er is geschreven: ‘Mij de wrake, Ik zal het vergelden, zegt de Heer.’

- Gij zijt regtvaardiger dan ik, had Erik hernomen en, zooveel zijne zwakheid toeliet, haar vast aan zijnen boezem gekneld, toen het tijdstip gekomen was, waarop zij hem verlaten moest.

Er waren treurige jaren voor Catharina gevolgd. Van den eenen kerker was Erik naar den anderen gevoerd geworden. En had het haar in de ziel gegriefd, zoo vaak zij uit zijne brieven vernomen of ook bij hare bezoeken gezien had, dat men hem met mishandelingen afmatte, niet het minst had het haar leed gedaan, zoo vaak men haar den toegang tot haren ongelukkigen echtgenoot geweigerd had, in plaats van haar te vergunnen om met hem in één vertrek te vertoeven, als op Gripsholm of althans in hetzelfde gebouw, als te Westerås. Hoe zij te moede geweest was, toen haar de tijding van Eriks dood was gebragt geworden! Hoe zij geschreid had, toen zij vernomen had, zoowel dat men fluisterde van broedermoord, als ook dat men zijn lijk in eene ruwe kist in een onaanzienlijk graf geplaatst had! Hoe zij op het oogenblik, waarin eene harer jonkvrouwen het rouwkleed haar bragt, gezucht had:

- Zéé jong nog en reeds weduwe!..

Onder dat alles en ook daarna had zij altijd als eene edele zich gedragen. Het was haar een genot geweest met haren Erik te zijn, al bevond hij zich in een eng vertrek met ruwen vloer en ongepleisterde wanden. En opgebeurd had zij hem, zoo vaak de moed hem ontzonken was. Maar nooit was zij te bewegen geweest om deel te nemen aan de pogingen, welke men aanwendde om Erik te bevrijden, door Johan, die hem was opgevolgd, te dooden. Altijd en overal had zij zich doen kennen als de zachtmoedige en onbaatzuchtige vrouw.

Van daar, dat veler harten voor haar klopten en dat de hand, die loodzwaar op haren gemaal gedrukt had, haar weldaad bij weldaad had toegereikt en onder anderen den koningshof te Ljuxala in Finland. Dáár sleet zij de laatste jaren van haar leven en dáár was het, dat zij in 1599 verrigtte wat ik ‘de wraak eener koningin’ genoemd heb.

Het moet een schoon land zijn, dat gedeelte van Finland, waarin Ljuxala lag. ‘De bergen en heuvels’, zegt zeker schrijver, ‘die somwijlen naakt, meerendeels echter met pijnboomen en dennen versierd zijn, de onderscheiden meren, de talrijke kronkelingen der vloeden, de grotten en watervallen leveren een panorama der schoonste, wildste en schil-

derachtigste gezigten op, de bewondering van elken reiziger.' Wat Ljuxala zelven betreft, daaromtrent zegt een ander schrijver: 'hooge, met wouden begroeide bergen, schaduwrijke heuvelen, lagchende akkers en bloeijende dalen, daartusschen heldere meren boven elkander en vereenigd door kronkelende beken en bruisende watervallen vormden een paradijs rondom die woning.' In den tijd echter, waarvan ik te spreken heb, had de winter zijnen ijzeren schepter over de landstreek uitgestrekt. Op de akkers golfde het voedzame graan niet, noch bloeide het teedere vlas; maar versteend had de vorst den bodem. De dennen droegen op iederen tak een vracht van sneeuw, onder welker zwaarte zij dreigden te breken en in plaats van het gezang der vogelen van onder hun loof, werden vooral in den nacht tusschen hunne stammen door het gehuil van wolven en het gebrom van beeren gehoord. Geene beweging was er in stroom of meer, maar ijs ontwaarde men overal, waar men het oog ook wendde. Aan prachtige gezigten ontbrak het wel niet, maar het was de pracht des winters, waarop het oog rustte - eene pracht, die ophoudt te bekoren, zoodra de zon wegschuilt achter de nevelen of de scherpe oostenwind den beschouwer doet verkleumen. Er was bovendien nog iets anders, dat aan den oord van zijne schoonheid benomen had en voortging met er van te benemen, al bleef Ljuxala gespaard: de oorlog namelijk, die er gewoed had en nog altijd bleef woeden.

Johan, Eriks broeder, schoon door de gevangenneming van den wettigen koning op den Zweedschen troon gestegen en er vaster op gezeten na diens overlijden, pleegde toch niet straffeloos de dubbele misdaad van oproer en moord. Wat hij deed aan den zoon van zijnen vader, dat deed aan zijnen zoon zijn broeder. In het jaar 1592 overlijdende, liet Johan de regering aan zijnen zoon Sigismund, die eenige jaren te voren ook tot koning van Polen gekozen was en wiens plaats, gedurende de afwezigheid, die het gevolg was van zijn dubbel ambt, door zijnen oom Karel werd ingenomen. Sigismunds gehechtheid aan de roomsch-katholijke Kerk en zijne pogingen om haar het protestantsche Zweden terug te geven, vervreemdden de gemoederen der Zweden van hem en verbonden ze hoe langer zoo meer aan Karel, met dit gevolg, dat men ten jare 1599 den eerstgenoemde de gehoorzaamheid opzeide en de laatste zich vijf jaren daarna als koning deed huldigen. Alvorens zulks geschied was, heerschte er niet geringe verdeeldheid in Zweden en niet het minst in Finland, waar aan den eenen kant Karel met den zweedschen raad en aan den anderen kant Sigismund of zijne bevelhebbers dikwijls geheel tegenstrijdige bevelen gaven. Daardoor ontstond de zoogenaamde 'knodsenkrijg' en moest niet lang daarna Karel zelf met eene aanzienlijke magt naar Finland zich inschepen, om er het gezag van Sigismund te vernietigen en er daarentegen het zweedsche te doen erkennen. Keerde hij, na de verovering van Åbo naar Zweden terug met zijne krijgslieden, gedurende den 'knodsenkrijg', waarin meer dan elfduizend Finsche boeren omkwamen, werd het land, zoowel door talrijke scharen van Finnen, die de wapens hadden opgevat ter bescherming van hunne vrijheden tegen Sigismunds bevelhebbers en krijgslieden,

als door de laatstgenoemden doorkruist en bleven de sporen hunner togten in verbrande landhuizen en hoeven en in geplunderde bosschen en gaarden achter.

Op eenen Novemberavond van het jaar 1599 zat in een ruim vertrek van den koningshof te Ljuxala de vijftigjarige Catharina bij een helder vuur. Tegenover haar was hare drie-en-dertigjarige dochter Sigrid. Er was iets droevigs op het gelaat van beiden, en voor hem, die de beide vrouwen in dien oogenblik kon gadeslaan was het niet onduidelijk, dat de brief, dien Sigrid aan hare moeder voorlas, de aanleiding tot hare treurige stemming was.

- Lees nog eens, sprak Catharina, wat uw broeder schrijft, Sigrid!

- 'Als gij, dierbare moeder!' las Sigrid, 'dezen leest, dan bevindt zich uw zoon Gustaaf in Rusland, welligt reeds te Moskou. Van het oogenblik af, dat mijns vaders broeder mij wilde doen ombrengen en Sparre mij redde, ben ik een zwerveling geweest. Voortaan zal ik het niet meer zijn; want de czaar heeft mij zijne dochter Axinia toegezegd. Misschien zie ik u spoedig weder en Sigrid, maar zeg haar, dat ik dan niet, als te Krakau bij Sigismunds krooning, tot haar kom in het kleed van eenen bedelaar - dan ziet zij, dan ziet gij mij als - maar bedwingt uwe nieuwsgierigheid; ik mag niet meer zeggen....'

- Als bevelhebber van een russisch leger, vulde Catharina zuchtende in, en als een vijand van zijn vaderland. Ongelukkige koningszoon! - - -

Juist trad een bediende binnen.

- Axel! vroeg Catharina, zich tot hem keerende, welk nieuws brengt gij van het oorlogstooneel?

- Genadige vrouw! was het antwoord, voorspoed is met de wapenen van hertog Karel. In de nabijheid van Helsingfors geland, heeft hij de Finnen uiteengedreven en hunne vloot, voor zooveel die nog overgebleven was, bemagtigd. Later versloeg hij de ruiterbende, die door Sigismund tot hulp der Finnen gezonden was, en weldra was hij meester, zoowel van Åbo, als van Wiborg. In beide plaatsen is menig vijandig hoofd gevallen en ook Olof Stenbock heeft het loon verkregen, dat hij verdiend heeft, reeds jaren geleden, toen hij de hand sloeg aan koning Erik, mijnen meester.

- Olof Stenbock, spraken beide vrouwen te gelijker tijd. Verhaal ons iets van zijn uiteinde, Axel!

- Ik kan het zeer naauwkeurig, hervatte de bediende, - en het was hem aan te zien, dat het hem verheugde de gelegenheid te hebben om te vertellen van den dood eens mans, dien hij gehaat had, - want ik ben van de geheele toedragt der zaak getuige geweest. Naauwelijks was de hertog geland, of Stenbock werd gevangen genomen en voor heer Karel gevoerd. Het was op de hoeve van Lundbo - die hoeve, uwe Genade herinnert het zich zeker, waar onlangs onze paarden schichtig werden en doorgingen. Hoe Olof om zijn leven bad - hij, die te voren zoo overmoedig was, dat hij den hertog den dood durfde dreigen! Vruchteloos smeekte hij. 'Gij hebt,' beet hem de hertog toe, 'de hand gelegd aan onzen overleden broeder, toen hij in de gevangenis was en om zijne zwakke geestvermogens medelijden verdiende en uw moordlust legde op zijn leven toe. Evenzoo hebt gij onlangs mij gedreigd, om nu niet te spre-

ken van de grove misdaden, welke gij begaan hebt. Daarom zult gij thans uwe straf niet ontgaan.' Daarop werd Olof door eenige ruitees weggeleid naar een naburig woud en aan eenen boom vastgebonden. Men legde aan, maar de bussen weigerden allen. Meenende, dat hij met zijn oog de geweren zou kunnen betooverd hebben, ging Nils Germundson achter den boom, zette zijn roer tegen Olofs nek en gaf vuur. Hij behoefde het niet ten tweeden male te doen. Maar zóó verbitterd waren de overige ruiters, dat zij nog meer dan eens op het lijk schoten, eer zij het in een moeras in de nabijheid begroeven.

- 'In den dag der wrake zal hij niet verschoonen', zoo als Salomo zeide, sprak Catharina en vouwde de handen, terwijl het hoofd, als in nadenken verzinkende, zich boog. Na eene korte wijl rigtte zij het weder op en gaf aan Axel, die hare bevelen verbeidde, den last:

- Axel! houd u met twee uwer kameraden gereed om mij, zoodra het nacht zal geworden zijn te vergezellen naar de plaats, waar Olof begraven is. Gij zult haar immers wel terug vinden?

- Zeer zeker zal ik dat, genadige vrouw! verzekerde de bediende, maar - vergeef mij, dat ik het vrage - gij wilt toch niet derwaarts in den nacht, bij zulk weder en terwijl overal het krijgsvolk van den hertog ons ontmoeten en mishandelen kan?

- Doe, wat ik gezegd heb, Axel! hernam Eriks weduwe, en Sigrid, zóó sprak zij tot hare dochter, als ik straks vertrokken ben, zorg gij dan, dat op het kerkhof onzer kapel een graf in gereedheid gebragt worde. Alleen - laat nooit iemand weten, wat wij in dezen nacht verrigten.

Drie uren later begaf zich de kleine stoet op weg. Het was een koude nacht. Een sterke noordenwind woei en telkens viel er sneeuw. Daarbij was het duister in het rond. Niettemin duurde het niet lang of men had de ijzingwekkende plek bereikt. De spade, door het houweel voorgewerkt, drong dieper en dieper in den grond. Na korten arbeid was het bebloede lijk opgegraven en lag daar de vijftigjarige doode voor de voeten van haar, welke hij in vroeger jaren met al de woestheid, aan zijn karakter eigen, bejegend had. Zij hield in de hand het linnen, waarin zijn stoffelijk overschot moest gewikkeld worden, en in haar oog was een traan van medelijden. Men omwond het lijk, legde het op eene baar van dennentakken en de terugtogt ving aan. Op Ljuxalas koningshof teruggekomen, bragt men den doode in gewijden grond ten grave. Niemand dan Catharina en Sigrid benevens haar drietal bedienden was, naar het scheen, getuige van het liefdewerk - toch was het, alsof de maan, die van achter de dikke wolken te voorschijn kwam, sprak: God is getuige!

Bij het gedenkteeken, dat voor Catharina, na haar overlijden in het jaar 1612, in de domkerk te Åbo werd opgerigt, spreekt nog in onze dagen de Fin van de edelmoedige Catharina op den koningshof te Ljuxala en van hetgeen zij aan Olof Stenbock deed en besluit zijn verhaal gemeenlijk met deze weinige, maar veelbeteekende woorden: 'zóó wreekte zich de edele koningin!'

Brievenbus.

I.
De steen der wijzen
of Verzoening tusschen twee strijdende partijen op kerkelijk gebied te Batavia.
Batavia, 1 April 1864.

Uit wrijving ontstaat licht. Dit is hier in de protestantsche wereld ook het geval, maar onder dien verstande, dat het *wrijven* meer uitgaat van de zoogenaamde regtzinnigen, en het *licht* zich meer openbaart bij de liberalen. Wie aandachtig de volgende regelen wil lezen, zal het op dit punt met ons eens zijn, tenzij, wat veelal het geval is, zijne vooringenomenheid zwaarder weegt dan zijne vatbaarheid tot overtuiging.

Wij hebben hier eene Evangelische gemeente, ontstaan uit eene zamensmelting van luthersch en protestantsch, en vier leeraren, twee liberaal, twee, juist niet illiberaal, meer oudkerksch. De liberalen in de gemeente hebben verreweg de meerderheid, maar, zoo als 't in Nederland ook gaat, zij zijn of te onverschillig of te schuchter om, waar zij geroepen worden voor hunne overtuiging uit te komen, zich onder liberale vlag te scharen. De regtzinnigen daarentegen toonen zich veel ijveriger; hunne taak is dan ook veel gemakkelijker, zij varen in 't oude zog en behoeven maar na te praten wat hun van hunne vroegste jeugd af is bijgebragt. Oude sleur, vrees voor het nieuwe en voor het nadenken over dingen waarop zij vroeger hun verstand nooit vestigden, onwil dezen of genen voor het hoofd te stooten, vervangt bij hen de plaats van overtuiging.

Nu heeft onlangs een der ouderlingen bij den Kerkeraad eene formeele aanklagt ingebragt tegen de twee liberale predikanten en bij voorbaat gevraagd, aangezien deze Heeren aan de wonderen des Bijbels niet gelooven, hen tot ontslag voor te dragen.

Daarop is een welgezind liberaal, maar onhandig vriend, in den Java-Bode komen zeggen: ‘de gemeente heeft het regt niet te klagen over de leer hunner voorgangers.’

‘Niet te mogen klagen!’ begrijp eens, hier, waar volgens het Regerings-Reglement: ‘*de Gouverneur-Generaal zorgt dat iederen inlander overal de gelegenheid worde gegeven*, *vrijelijk zijne klagten in te brengen.*’ Liever twee vijanden dan één onhandig vriend. Er volgde dan ook in de kranten zulk eene ontlasting van regtzinnige betoogen, dat het publiek er naar van werd en om genade vroeg. Drie zeer produktieve schrijvers, wat kwantiteit, niet kwaliteit aanbelangt, beweerden daar zonneklaar, met accompagnement van wederzijdsche komplimentjes, dat 2 × 2=4 was, en dat de gemeente wel degelijk klagen mogt.

Daar had zij wat aan! Immers is het op de vingers uit te rekenen: bij de tegenwoordige intellectuele voorwaartsche beweging op kerkelijk gebied, zal het kerkbestuur hier niet anders handelen dan in der tijd de Synode in Nederland heeft gedaan tegenover de predikanten Meijboom en Zaalberg.

De liberalen verdedigden zich slapjes. Behalve onze ‘onhandige vriend’ van straks, nam niemand den handschoen op. De orthodoxe haan kraaide koning. Dit maakte hem overmoedig. Want ziet, ofschoon de Java-Bode beloofd had geen artikels meer

op te zullen nemen over die kerkelijke oneenigheden, begon plotseling, tot schrik veler lezers, zijn theologisch kraantje weer te lekken; maar zoo troebel, zoo troebel,

dat dit het onderste scheen te wezen uit het vaatje. Een regtzinnig predikant, den doodsteek willende geven aan het liberalisme, beging (onwillekeurig misschien ingeblazen door de kracht die in de waarheid is) een afgrijselijken moord aan zijne partij, door het schrijven van een alleronhandigst stuk.

Die onhandigheid mag ons niet bevreemden in iemand die durft beweren: '*voor zoo ver hij weet*, *gelezen en herlezen te hebben*, *al wat de moderne theologen in de laatste jaren*, *en vroeger Strauss*, *de Tulinger school en hunne geestverwanten hebben geproduceerd*, *desgelijks alles wat tegen die rigting is ingebragt.*'

A priori zou men kunnen zeggen: 'Wie zoo oneindig veel van die regtzinnig-vervelende, supranaturalistische, met wonderen en verdoemende uitdrukkingen doorspekte kost geslikt - zulk een luilekkerlandschen rijstenbrijberg doorgegeten heeft, die moet (in letterkundigen zin) zijn maag bedorven en zich stomp gelezen hebben. En inderdaad, van achteren gezien, komt dit gaaf uit. De schrijver (ik zal hem voortaan X noemen, want namen doen hier niets ter zake) meent het goed en is een gemoedelijk man, daaraan valt niet te twijfelen, maar er hoort meer toe om als 'verzoener' tusschen *onverzoenlijke* partijen op te treden, en in wetenschappelijke discussie met mannen als Scholten, Kuenen, Opzoomer, Busken Huet en Réville.

X. liet het voorkomen als wilde hij de beide partijen verzoenen, doch wij vreezen, het zal dien schipperenden, links en regts voortlaverenden of lenzenden, maar op twee of drie klippen gelijk verzeilenden man, gaan, als het lam, dat tusschen beiden trad, toen twee verwoed strijdende bokken, een orthodoxe en een heterodoxe, op elkaar aanrenden. Het arme lam viel, doorboord door beider hoornen, en het bloed des lams verzoende die booze bokken evenmin, als het bloed van Christus hen heeft kunnen verzoenen, die in zijn' naam, maar in strijd met zijn voorbeeld, de grootste ongeregtigheden hebben bedreven, bedrijven en nog zeer lang bedrijven zullen.

De schrijver begint met eene groote onhandigheid. Hij zegt: '*ik weet niet waarover ik mij meer moet verwonderen*, *den overmoed en de ligtvaardigheid der moderne theologen*, *of de laauwheid en half heid hunner wederleggers.*' Dit noem ik eerst regt uit de hoogte spreken, zoo verzoent men niet.

Vechtende honden kan men uiteen jagen of in schijn verzoenen door links en regts schoppen uit te deelen; maar past men dit middel toe op menschen, dan krijgt men het met beide partijen te kwaad. X. houdt het dus met geen van beide kerkelijke partijen, maar verklaart later te behooren tot hen die hij van laauwheid en halfheid beticht: en toch (wat al tegenspraak!) wenscht hij zijnen geestverwanten *nog meer* gematigdheid toe, in zooverre hij anders denkende, liberale predikanten *niet* uit de Kerk wil zien verwijderd.

En toch beschuldigt hij deze van overmoed, van ligtvaardigheid. '*Geen reformatie* (zegt hij) *zoeken zij te bewerken*, *maar revolutie; hun af breken*, *het schokken en kwetsen van het Godsdienstige geweten* (hebben wij er twee?) *der Gemeente*, *verfoei en veroordeel ik.*' '*Al wat aan de Gemeente dierbaar is*, zegt hij elders, *bestrijden zij.*'

Meer van zijne beschuldigingen jegens de moderne rigting willen wij hier niet aanhalen, maar alleen voorop zetten, dat, ware de helft er van gegrond, het kerkbestuur niets beters kon doen dan zulke sloopers, schokkers, oproerkraaijers terstond tot ontslag aan de Regering voor te dragen. Dan zou ook niets gemakkelijker wezen dan het bestrijden dezer hand over hand toenemende partij. Maar wat zegt onze gemoedelijke, aan ligchamelijke opstanding en wonderen geloovende man? Let wel

op deze bekentenis, gij allen die dit leest, - gij allen die met ons zoudt instemmen, indien gij de moeite wildet nemen gezet over deze dingen na te denken, en, in plaats

van te teren op wat uw oude vragenboekje u op de catechisatie heeft geleerd, God wildet zoeken en leeren kennen in de *natuur*, uwe *rede* en uwe *conscientie* - gij allen eindelijk, pseudo-liberalen, mannen als wipplanken, die uwe overtuiging verbergt uit zelfzucht en gemak; die uwe voorgangers, welke *opentlijk* en *eerlijk* verkondigen wat gij inwendig gelooft, alleen laat waar zij worden aangerand; die het veiliger acht, waar orthodoxe hanen driemaal kraaijen, met Petrus in Kajaphas' hof te zeggen: *ik ken dien man niet*', dan met Malchus u een oor te laten afhakken voor uwen meester; die zelf liberaal denkt, maar de oude rigting veiliger acht voor uwe vrouwen en kinders. - Luistert allen, en bedenkt er bij, 't is een regtzinnig predikant die spreekt:

'*De laauwheid en halfheid der bestrijders van de moderne theologen*, *terwijl toch onder hen mannen zijn die doorgaan voor diepe geleerden*, *is verwonderlijk. Het beste van de tegenschriften is nog de Realiteit der Opstanding door den hoogleeraar Prins*, *en toch*, *zijn werk lezende* (sic) *maakt hetzelve een indruk*, *of Dr. Prins de innige twijfel*, *zoo al niet overtuiging koesterde*, *dat hij eene hopelooze verdediging schreef.*'

Nu zeg ik, die niet het duizendste deel gelezen heb van al die tegenschriften: 'Wanneer het beste, gesteld door een' onzer eerste regtzinnige theologen aan de eerste onzer hoogescholen, zoo bijster zwak is, hoe zal dan de rest wezen?' Lag het niet voor de hand de middelmatigheid van dit geschrijf te wijten aan de hopeloosheid der verdediging? Wij bedanken in allen gevalle den veelbelezen X. voor zijne opregte bekentenis, en verwonderen ons nu niet langer over de zwakke bewijsvoering, de afgezaagde argumenten, de opgewarmde wederleggingen van hen die zich *regtzinnig* durven te noemen, maar altijd uit het veld geslagen worden.

Nu vind ik ook zeer natuurlijk den weerzin, dien het Bataviaasch publiek begint te openbaren voor al dat gekibbel over zaken, die tot de □*διχ*□*ορχ* (bijzaken) behooren gerekend te worden. Wees Hoeksch, wees Kabeljaauwsch, maar wees in 's Hemels naam niet vervelend, en bovenal, praat en verdedig geen onzin in 's hemels naam, en verberg uwe overtuiging niet. *Wees eerlijk man.*

Nu gaat ons ook een licht op en begrijpen wij, waarom, bij gebrek aan steekhoudende argumenten, de orthodoxen de *personen* onzer geliefdste predikanten uit de kerk zoeken te dringen. Dat alweêr zooveel gewonnen, denken zij.

Maar zoover wil X. niet gaan. Hij die zijne partij van *laauwheid* en *halfheid* beschuldigt, wat wil hij? wat zegt hij? '*Ten zeerste zijn de moderne theologen en ook de beide predikanten te Batavia te prijzen*, *dat zij hunne overtuiging niet verbergen*, *maar ronduit openbaren.*' 'Doch op den preekstoel (zoo gaat hij voort in uitdrukkingen, te wijdloopig voor deze plaats) moeten zij hunne overtuiging verbergen en de gemeente in den vromen waan laten die haar van de wieg af is ingetrechterd.'

HUICHELEN dus en SCHIPPEREN! *Daran erkenn' ich meine Pappenheimer!* zou Schiller zeggen. Hoe onzedelijk! Hoe oneerlijk! *Pia fraus*, vroom bedrog, noemde men dit vroeger, och! laat ons dat woordje *vroom* hier maar gerust schrappen. Daaraan herkent men hen die met lange gezigten, witgepleisterde halzen en liefst door den neus, met verknersing der tanden durven beweren, gelijk nog onlangs door O. in de Java-Bode is geschied: '*de stem des gewetens moet verloochend worden en onderworpen aan de uitspraken der H. Schrift.*' Jammer dat die O. zichzelf niet heeft afgevraagd *op welken leeftijd onze kinderen beginnen moeten met dat verloochenen*, dan had hij die verderfelijke leer niet gepredikt. *Verderfelijk* noemen wij haar, en wij zijn de eenigen niet. Ziehier de schilderij die X. van den tegenwoordigen toestand

ophangt, zoo onbewimpeld, zoo juist, dat men betreurt hoe de schrijver dit heeft kunnen zeggen zonder tot inzien te komen dat de leer, zoo als hij en de meeste andere predikanten haar verkondigen, de hoofd-

oorzaak is van dien toestand. Tevens willen wij in het voorbijgaan vragen: ‘als het zoo gaat met onze kinderen die in de regtzinnige leer worden onderwezen, hoe zal het dan staan met de inlanders die door zendelingen bekeerd worden?’ Het antwoord op deze vraag is te vinden in het opregte werkje van den Oud-zendeling Harthoorn.

‘De dingen Gods in Christus (zegt Ds. X.) zijn tot heden in de Christelijke Kerk voor de kinderen zeer verborgen, en al wat zij daarvan leeren, zijn resultaten, dogma's van de geleerden en wijzen. De eenvoudige, ongeleerde, daarom niet onverstandige, moet een berg van geleerdheid beklimmen, alvorens tot eenig eigen (?) inzigt in de waarheid te kunnen komen. Dat geleende inzigt, die aangeleerde kennis en wijsheid, kan op den duur noch het verstand, noch het hart van de Gemeente bevredigen. Men doet op jeugdigen leeftijd belijdenis des geloofs om lidmaat der Gemeente te worden, maar weldra verwerpt men hetgeen men geleerd en aangenomen, maar nimmer geloofd heeft, en meent daarmede Christus en Christendom te verwerpen. Van daar dat vreeselijk ongeloof in deze dagen, 't welk de godsdienstoefeningen doet verzuimen, het godsdienstig onderwijs doet minachten, schoorvoetend kinderen ten doop doet brengen, de tafel des Heeren onbezet laat. Het hart, het verstand tracht zich te wreken over de vroegere begoocheling (!), door het redelijke en ware met het onredelijke en onware te gelijk te verwerpen, door godsdienst en godsdienstleeraars uit alles te weren, door voorgangers en geloovigen, die zich het Evangelie van Christus niet schamen, in wie het nog een kracht Gods tot zaligheid is, met minachting, met inwendig verwijt, met achterdocht te beschouwen zoo al niet te bejegenen(*). Welk een deelneming, welk een onverholen vreugd bij de meesten, zoo een of ander ongunstig gerucht omtrent een godsdienstleeraar wordt verbreid.’

Tot dusverre X. - Vraagt men *ons* nu naar de reden van dit alles? Die schuilt al bij de eerste opleiding onzer kinderen. Men propt ze vol, of laat ze vol proppen, met allerlei resultaten door anderen verkregen. Dat ontwikkelt den geest niet, al konden zij ook alles napraten wat ooit gedrukt is. Zelf moeten zij leeren zoeken en scheppen en gevolgtrekkingen maken. Hierop wordt bij het tegenwoordige onderwijs veel te weinig gelet; van daar dat groote gebrek in onzen tijd aan zelfstandigheid, aan oorspronkelijkheid. Op godsdienstig gebied gaat het nog slimmer. Daar *moeten* zij, op poene van eeuwige verdoemenis, allerlei wonderbaarlijke zaken *leeren* gelooven, waartegen hun eigen gezond verstand, hun eigen geweten zich verheft. Slaagt men er in hun geweten, hunne rede het stilzwijgen op te leggen, zijn zij helaas! eenmaal zoo naar den geeste gemarteld en verzwakt, dat zij te goeder trouw dingen meenen te begrijpen die onbegrijpelijk of ongerijmd zijn, dan is de stoom er uit. Het worden gedweeë werktuigen in handen van anderen, hunne zelfstandigheid is er geheel of gedeeltelijk bij ingeschoten. Komen zij tot beter inzien - wat al tijd en geestkracht is er dan verloren gegaan! wat kost het moeite dat oude onkruid uit te rukken! wat tieren er op dien uitgeputten bodem bezwaarlijk nieuwe, gezonde planten!

En is het te verwonderen, dat men in zulk een geval een onweerstaanbaren wrok gevoelt voor die leeraren die (gelijk thans aan de twee Batav., predikanten door een collega wordt aangeraden) het hart niet op de tong hebben gehad, ons in de luren

(*) Hiervan vond ik onlangs een bewijs in eene correspondentie geschreven uit Batavia aan de *Arnhemsche courant.* Hierin werd (benevens andere onhebbelijkheden) het domineesbriefje met den schandnaam bestempeld van PLOERTENLIJSTJE. - Wie mag die correspondent toch wezen? Eene goede belooning voor wie hem teregt brengt, *levend of dood.*
DE PROFUNDIS.

legden en zaken leerden, of lieten gelooven althans, waaraan zij zelf geen geloof meer sloegen?

'De stem zijns gewetens smoren! onderwerpen aan de schrift!' zijne vaste overtuiging verbergen waar het de hoogste belangen geldt der menschheid en men geroepen is de *waarheid* kond te doen! Ziet gij dan niet dat gij langs dien sluipweg leugenaars en bedriegers fokt? de zedelijke kracht miskent ons in het geweten geschonken? de verantwoordelijkheid te niet doet jegens ons zelf, de verantwoordelijkheid voor menschelijke wetten?

Deze steunen immers niet op Bijbelsche uitspraken: ik heb nog nooit in een vonnis een tekst aangehaald gezien. Op Romeinsch regt, op onze gebruiken in oude Heidensche tijden, maar vooral op ons schuldbeseffend geweten steunen zij. Ieder ketter heeft immers zijn letter, en door middel van den Bijbel kan men een glimp geven aan het afkeurenswaardigste. Een paar voorbeelden:

Ik heb een eenigen broer. Door slinksche streken weet ik te bewerken dat mijn oude, blinde vader hem onterft, en ik eigen mij alles toe. - Welk geweten, welk regter zal mij nu vrij spreken? Dit zal eene aanhaling doen des Bijbels. Ik zal zeggen: 'Gelijk ik handel, heeft Jakob gehandeld, een aartsvader, een man Gods; een man van wien de Schrift zegt: "God sprak: Jakob heb ik lief gehad, maar Ezau heb ik gehaat."'

Een ander voorbeeld. Aan het hoofd van mijn regiment moet ik een vijandelijk fort veroveren. In plaats van mijne soldaten moed in 't lijf te spreken, hen voor te gaan, ga ik veilig op een heuveltje staan, hef de armen hemelwaarts, en laat mijne manschappen maar doorvechten of in 't stof bijten, of wel, in plaats van storm te loopen, zoo als de omstandigheden gebieden, laat ik, op grond van een' droom, een gezigt, eene profetie, mijn stafmuziek driemaal de wallen omtrekken. - De krijgsraad zou aardig kijken, en mijne spitsbroeders ook, geloof ik, indien ik mijn gedrag wilde verdedigen door te zeggen: 'Mozes en Josuah, twee Godsmannen, hebben zoo gedaan, dus ben ik verantwoord.'

Neen! geestverwanten van O., *van het geweten geen hooger beroep*! Die stem, die regter, die ons ook in den slaap niet verlaat, spreekt luider en duidelijker dan eenige wet; voor hem althans die gewoon is er naar te luisteren en haar *niet* te smoren. Want in dat *smoren* kan men het zeer ver brengen: wie de stem eens priesters, de uitspraak van een boek stelt boven de stem Gods in ons, die kan zedelijk zoo verdorven worden en afgestompt, dat hij zich heilig wanen kan en zich toch schuldig kan maken aan de grofste vergrijpen.

En is het nu te verwonderen, waar predikanten zoo te goeder trouw op het dwaalspoor zijn en anderen er heen lokken, dat daar hun onnatuurlijke, ijskoude taal het gemoed en de rede zoo onbevredigd, de zitplaatsen in de kerk zoo onbezet laat? Spreekt gezonde taal en spreekt wel, sommigen zullen u aanvankelijk verketteren, maar het publiek zal naar u komen luisteren en de waarheid zal bovendrijven. - Alleen wat uit het hart komt, spreekt tot het hart - alleen wat op gezonde rede en overtuiging steunt, vindt weerklank bij ons verstand. Al wat daar buiten is, is van den duivel, dat wil zeggen: *onzin*, *bangmakerij*, *hol gekwezel.*

Dit, en niets anders, is de grond van de onverschilligheid der gemeente, en van dien verholen wrok, waarover Ds. X. klaagt. Mogt dit spoedig veranderen! En dat zal komen, wannneer de leeraren meer het voorbeeld willen gaan volgen, hun door de twee zoo druk besproken Bataviasche predikanten gegeven. Die mannen hebben nog wat over voor hunne overtuiging, zij weten van geen transigeren met hun geweten,

van geen verloochenen hunner overtuiging, om den tuin leiden noch verdoemen van andersdenkenden. Even als Luther op de Wartburg, staan zij

op een vaste rots, vinden in hunne rede en geweten (dat voor *hen* eene stemme Gods is) wat anderen buiten zich, maar vaak te vergeefs, zoeken op te diepen uit geschriften waaromtrent men het al minder en minder schijnt eens te wezen, naarmate men ze naauwlettender navorscht. Even als Luther, sterk tegenover anderen door de vastheid hunner overtuiging, zeggen zij: '*Hier sta ik*, *ik kan niet anders*, *God helpe mij*.' Met Cicero, in dit opzigt christelijker dan menig Christen, denken zij: '*goed is alleen hij*, *die het goede lief heeft en betracht omdat het goed is*, *niet om de vruchten die het afwerpt*, *noch omdat het geprezen wordt*'. Maar diezelfde Cicero heeft ook ondervonden en gezegd: *quo quid difficilius*, *eo praeclarius. Hoe schooner*, *hoe moeijelijker.*

Heden ten dage immers, en vooral hier in Indië, zijn de behoeften van het ligchaam zoo gebiedend, dat de meesten hieraan de behoeften van den geest, van het hart, ja de stem van hun geweten opofferen. Daarom moet het ons volstrekt niet verwonderen dat het aantal liberale predikanten zoo klein is. Wat worden zij niet tegengewerkt! Hun naam (bij het groote, niet doordenkende publiek) en maatschappelijk bestaan zetten zij op het spel, en bovenal, zij moeten de voor zoovelen onoverwinnelijke *valsche schaamte* overwinnen en te verstaan geven, dat zij zich verpligt hebben gevoeld af te wijken van wat zij vroeger *geloofd*, meer of min *bezworen* en den volke *verkondigd* hebben. Maar juist die omstandigheden, dat verbreken dier oude banden, dat verbranden van hetgeen zij aangebeden hebben, dat trotseeren der opinie, zijn voor den verstandigen man evenveel waarborgen voor de vastheid hunner overtuiging, voor hunne waarheidsliefde en opregtheid, voor de waarschijnlijkheid hunner leer. Immers zonder grondige studie, gezet nadenken, pijnlijken tweestrijd, gevolgd door een helderder inzien in de zaak, komt geen mensch tot zulk eene reformatie van zichzelf.

Vreemd en betreurenswaardig komt het ons voor, hoeveel onzin het publiek, vooral bij ons te lande, slikken kan, zoodra er maar een klein zalvend tinktuurtje van religie bij is. Hoe onverstaanbaarder dan, hoe dierbaarder voor eene menigte menschen. Wat zij niet vatten, komt hun min of meer heilig, ja van goddelijken oorsprong voor. Van daar die duistere begrippen op kerkelijk gebied, die verwarde denkbeelden, die in geene andere wetenschap zouden geduld worden - en dit dikwijls nog wel van mannen die bewijzen en te over bewezen hebben, hoe zuiver logisch en scherpzinnig zelfs zij over andere vakken kunnen redeneren.

Er bestaat een weekdier, het behoort tot de koppootige, de inktvisch namelijk, die een bruinzwart vocht (sepia) uitspuit en het water geheel troebel maakt, zoo dikwijls hij met zijne lange armen verdedigender- of aanvallenderwijs te werk gaat. Die wanstaltige dieren komen nog al veel voor op de kust van Java, en worden ook druk gegeten door Inlander en Europeanen; maar de laatste courantenartikelen toonen duidelijk aan dat zij ook op kerkelijk gebied voorkomen.

Ziehier een staaltje er van. Het is ontleend aan een theologico-supra-suprafijn artikeltje van O., een man van studie, die in zijn eigen vak niet ten onregte voor knap gehouden wordt. Ik heb mij zooveel vergeefsche moeite gegeven den waren zin te vatten dezer regelen, dat ik de '*Schadenfreude*' wil hebben aan mijne lezers ook een weinig hoofdbrekens te veroorzaken. Men kan zich verzekerd houden, ik zal getrouw weergeven wat O. heeft laten drukken, geen enkel komma'tje zal ik achterwege laten. Het is O. zelf die de leesteekens zoo verzuimd heeft, waarschijnlijk met het doel om

een *nimbus* van duisterheid om zich heen te verspreiden, zoo als ik boven zei, dat ook de inktvisch doet:

‘De Schrift leert dat de mensch tot zijne bestemming komt door de vereeniging van een aardsch en een hemelsch element, het eerste geschapen naar Gods beeld, het laatste

behoorende tot zijn wezen en zulks nadat het voor de volkomenheid onmisbare beginsel van vrijheid in de eerste phase geleid heeft tot afwijking van Gods wil en als gevolg daarvan tot verduistering van het beeld en tot slooping des ligchaams; dat die vereeniging van Schepper en schepsel zich in Jezus Christus heeft geopenbaard door zijne geboorte, zijne opstanding, hemelvaart en zending des Heiligen Geestes. De bedoelde leeraren echter verklaren dat men het hemelsch element missen kan; dat dus al het daaromtrent medegedeelde onwaarheid is en men zich sléchts te bepalen heeft tot de zedeleer van een wijzen mensch.'

'Wat dunkt u, lezers? Zou men niet met eenig regt tot O. kunnen zeggen: 'Meent gij zulke verwarde en valsche denkbeelden uit de Schrift te putten, eilieve, bepaal u dan tot eenvoudiger lektuur, anders loopt waarlijk uw geest gevaar geheel op hol te geraken?'

En als de woordvoerder der orthodoxe partij, een man die overal als knap bekend staat (in zijn vak namelijk, niet in zijne theologische knutselarijen), *zoo* in het publiek redekavelt, hoe moet dan het 'kuddeken' wel blaten in zijne binnenkameren, waar '*de keers onder de korenmaet staet*'?

Wat mag broeder Orthodox toch wel met de aangehaalde regelen hebben bedoeld? Om een weinig klaarheid in de zaak te brengen, heb ik er de vijf onderstaande gevolgtrekkingen uit gehaald, maar duidelijker kan ik niet zeggen dat het mij geworden is; immers van wonderen gesproken, het is gemakkelijker water in wijn, dan sepia in water te veranderen:

1°. De mensch bestaat uit een aardsch en een hemelsch element.
2°. Het aardsche element [het ligchaam dus] is geschapen naar Gods beeld.
3°. Het hemelsche element behoort tot *zijn* (?) *wezen.*

[Hier begint de inktvisch erg te spuiten. Men zou denken dat door dat hemelsche element de ziel bedoeld wordt, maar uit N°. 5 zal het tegendeel blijken.]

4°. Onze vrije wil (?) heeft geleid tot slooping des ligchaams en tot verduistering van ditzelfde ligchaam [Immers heeft de schrijver duidelijk erkend dat ons ligchaam naar Gods beeld is geschapen.]

5°. Twee leeraren te Batavia verklaren dat men het hemelsche element kan missen.

Zijn mijne gevolgtrekkingen juist, dan zouden wij, arme stervelingen die wij zijn, er volgens broeder Orthodox al erg aan toe wezen. Ons ligchaam, Gods beeld, verduisterd, ja, wat meer zegt, gesloopt; en ons andere element, het hemelsche, zou volgens anderen ook best kunnen worden gemist!

Nu bid ik u, arme verschoppeling die dit leest, wat blijft ons over, wanneer men ons onze twee elementen zoo voor den neus wegredeneert en onttroggelt? *Entre deux selles le cul par terre* (tusschen twee zadels, het orth. en het lib., plat op den grond). Ik vraag, ik eisch mijne elementen terug, 't is hier geen goochelspel. Laat ons protest aanteekenen tegen die welsprekende redenaars die bij magte zijn u het hart uit het lijf te redeneren. Er zou ons op 't lange laatst niets meer overblijven dan het *stomme element.* Doch alvorens wij, als karbouwen in de slik, ons daarin rondwentelen, alvorens wij ons geweten leeren verloochenen, alvorens wij door den neus leeren praten en den menschen een quasi-heilig rad voor de oogen draaijen, willen wij,

andante of *scherzando* eene poging in het werk stellen de nietigheid der redenering onzer tegenpartij, uit het ongerijmde te betoogen.

Vreemd komt het ons voor, en alleen verklaarbaar door eene onwillekeurige inblazing aan te nemen van de kracht die in de waarheid is, hoe de orthodoxe schrijvers hun eigen glazen soms kunnen ingooijen. X., bij voorbeeld, niettegenstaande hij plegtig verklaart aan wonderen te gelooven en aan de ligchamelijke opstanding van Christus, haalt uit Ds. Maronier's *Bibl. v. Mod. Theol.*

een treffend voorbeeld aan, hoe weinig men bouwen kan op getuigenis van ooggetuigen, van honderden zelfs.

Don Pedro Vacchi namelijk, voor Dendermonde gesneuveld, verscheen op nieuw bij het beleg van Antwerpen aan het hoofd van zijn zegevierend regiment. '*Die verschijning werd door alle de gelederen gezien en in die bijgeloovige eeuw voor zeker geloofd als ware zij werkelijk gebeurd.*'

'Op dit verhaal van Motley (zegt Maronier, en dit neemt X. over) door Strada en anderen gestaafd, vestigen wij de aandacht van allen, die meenen dat met het berigt omtrent de vijfhonderd in I Kor. 15, alles is bewezen. Welke gevolgtrekking moet men nu uit dit overnemen maken? Mij dunkt: *dat X. overhelt tot het gevoelen van Ds. Maronier.*

Trouwens, hij, die verklaart, zoo ver hij weet, alles te hebben gelezen wat voor en tegen deze veelbesproken maar nooit tot klaarheid gebragte vraagpunten is verschenen, hij had uit Dr. Pierson nog verscheiden andere voorbeelden kunnen aanhalen, vooral dat wonder waarvan Augustinus en honderden met hem te Milaan ooggetuigen (meenden) geweest (te) zijn. Honderd voorbeelden had hij kunnen opsommen uit de klassische literatuur; hij had kunnen vertellen wat er voor eene eeuw te Parijs op een kerkhof gebeurd en geregtelijk geconstateerd is. Daar is immers ook, voor geloofwaardige getuigen, aan zieken de gezondheid, aan blinden het gezigt, aan dooven het gehoor weergegeven, op het graf van den jansenist Paris. De Jezuïten, zoo geleerd, zoo vijandig gezind tegen de Jansenisten, waren toch maar niet in staat de valschheid dezer wonderen te bewijzen, die in twee boeken beschreven zijn; het eerste door *Montgeron*, raadsheer of regter bij het parlement te Parijs, het tweede, in drie deelen, door een' ongenoemde.

En vertellen heden ten dage zeer deftige en geloofwaardige lieden niet in geschrif ten, die bij duizenden worden verspreid, dat zij ooggetuigen zijn geweest van wonderen, gewrocht door Home en andere minder gespierde tafeldansers? Beweren zij niet dat, tegen alle natuurwetten aan, meubels en menschelijke ligchamen zich in de lucht kunnen verheffen? Nemen wij in één geval de getuigenis van menschen, van ooggetuigen, voor het bestaan van wonderen aan, dan mogen wij dien grond in een ander geval niet verwerpen.

Doch tegen wonderen en spoken te redeneren helpt zelden. Wat nog het best steek houdt, dunkt mij, is het volgende dilemma. *Of God is alwijs en almagtig*, *en dan hebben de wetten*, *door Hem gesteld*, *niet noodig*, *dat er door wonderen inbreuk op gemaakt worde - of die wetten zijn onvolkomen*, *en moeten nu en dan door een wonder worden verholpen en bijgeholpen*, *maar dan kan men ook moeijelijk Gods almagt en alwetendheid aannemen.*

Privilegia sunt odiosa, privilegies zijn hatelijk. Wat privilegies zijn in het regt, dat zijn wonderen op moreel gebied. Elk wonder ten voordeele van iemand gewrocht, komt mij voor als eene kleine onbillijkheid jegens allen, wier afwezigheid of andere omstandigheden niet veroorloofden dat te hunnen bate ook een wonderwerk geschiedde.

Wonderen dus, waarmede men gewoonlijk Gods almagt en goedertierenheid wil bewijzen, zouden, als zij bestonden, in ons oog eene tegenovergestelde beteekenis hebben.

Wij zouden hier kunnen besluiten, maar een enkel woord nog over een' kleinen strooptogt, dien Ds. X. op klassisch gebied gewaagd heeft, met even ongunstigen uitslag als op het liberaal theologische. Hij durft schrijven: '*Schier alle de oude Grieksche en Latijnsche schrijvers worden heden ten dage voor onecht verklaard. Vooral met de Latijnsche is dit het geval*, *omdat men met die taal*, *als gemakkelijker te leeren*, *veel vertrouwelijker* (hij meent: *vertrouwder*) *is dan met de Grieksche*, *en dus door het verwerpen*

van een of anderen schrijver in die taal gemakkelijker een geleerde bluf kan slaan. - Wil men de kritici gelooven, dan bestaat er geen enkel werk meer van Cicero, en alles wat vroeger voor het werk van hem gehouden is, is lang na hem door anderen, niet door Cicero geschreven.'

Wat is dat voor praat? Wie zoo weinig t'huis is op het gebied der '*geleerde bluffen*', anders gezegd het gebied der critici, die moest voorzigtiger zijn; men zou hem anwel eens kunnen toeroepen: *Ne sutor ultra crepidam!* hetgeen, getrouwelijk overgezet zijnde, aldus luidt: *Schoenmaker! hou je bij je leest.*

De slotsom eener naauwkeurige lezing van het artikel van Ds. X. en van onze overdenkingen en bedenkingen hierop, is, dat wij, de werken der hoogleeraren Doedes, Oosterzee, Prins en die van Ds. Chantepie de la Saussaye alleen van hooren zeggen en uit recensies kennende, toch geen bezwaar zien met den belezen, regtzinnigen X. in te stemmen, waar hij, onbewust gedreven door de onweerstaanbare kracht der waarheid, het volgende erkent: '*De laauwheid en halfheid der bestrijders van de moderne theologen is verwonderlijk. Het beste van de tegenschriften is nog de Realiteit der Opstanding door den hoogleeraar Prins, en toch maakt het den indruk, of Dr. Prins de innige twijfel, zoo al niet overtuiging koesterde, dat hij eene hopelooze verdediging schreef.*'

Nog even willen wij doen opmerken dat X. hier bij zijne uitstekendste geestverwanten datzelfde spreken tegen overtuiging, diezelfde valschheid veronderstelt, die hij aan de twee liberale Bataviasche predikanten wil aanpraten. *Sancta simplicitas!* Hoe zal hij, die niet overtuigd is, anderen overtuigen? Hoe zullen wij eerbied kunnen hebben voor woordvoerders die zulk eene oneerlijkheid prediken?

Requiescat in pace dus, al dat oneerlijke, ongezonde, laauwe, flaauwe geschrijf. Heffen wij er over aan een eenparig maar definitief:

DE PROFUNDIS.

GROEN.

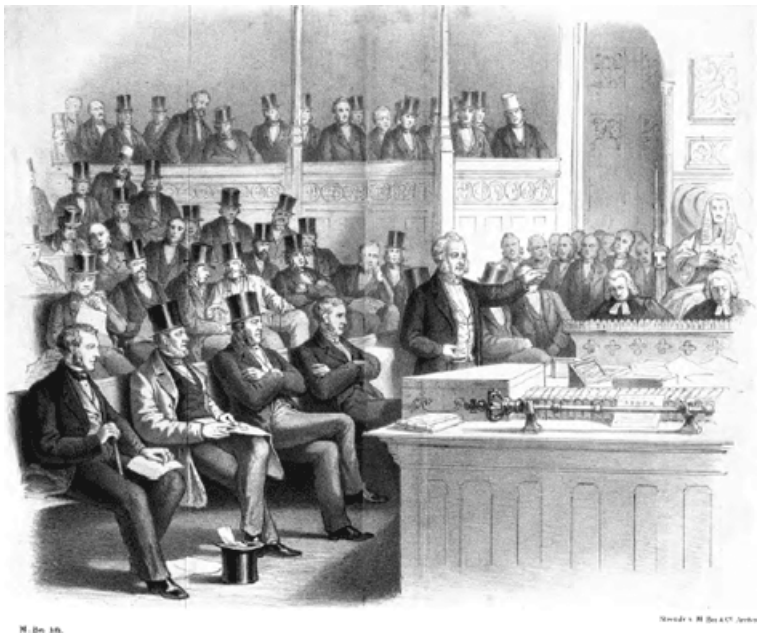

LORD PALMERSTON IN HET LAGERHUIS.

Staatkunde en geschiedenis.

Een koloniaal hervormer.

Parlementaire Redevoeringen over Koloniale belangen, van Dr. W.R. van Hoevell. Tweede deel. 1854-1856. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon.

V.

Een beteren waarborg voor de bescherming van de persoonlijke vrijheid en bezitting der Europeanen in Indië, dan we gezien hebben dat in art. 45 werd gebragt, mogt de heer van Hoevell niet verwerven, ondanks de aanzienlijke minderheid welke hem steunde. Toen echter de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, door de Regering in het wetsontwerp gelegd, aan de orde kwam, *schenen* de rollen omgekeerd, de kampvechter tegen de willekeur ten aanzien van Europeanen kantte zich met dezelfde energie tegen art. 55, aldus luidende:

‘De bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien ook, is een der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal enz.’

‘Mijnheer de voorzitter,’ zeide de heer van Hoevell, ‘ik heb mij afgevraagd: waartoe deze bepaling in de wet? Zou het geene dwaasheid geweest zijn, wanneer men eene wet voor dit land had gemaakt, waarin eenvoudig verklaard wordt: de bevolking moet beschermd worden tegen willekeur? En ik heb mij afgevraagd, wanneer dit eene dwaasheid zou zijn hier te lande, waarom zou dit minder eene dwaasheid zijn in Indië?

‘Nadenkende over de redenen, waarom men toch wel dergelijke bepalingen in deze wet zou hebben opgenomen, ben ik tot dit resultaat gekomen: zou het niet zijn een vlag, die men hoog ophijscht en breed laat wapperen, ten einde voor te komen, dat niet uit de geheele inrigting van het schip, uit den ganschen bouw van den romp het vermoeden mogt worden gewekt, dat er contrabande aan boord is? Eene vlag en niets meer!

‘Tegen willekeur van wien moet de inlandsche bevolking op Java beschermd worden, en is het voorschrift, dat daartoe in dit artikel gegeven wordt, genoegzaam, om ons gerust te doen zijn dat die bescherming inderdaad wordt verleend?

I. ‘Tegen willekeur *van wien? In de eerste plaats* tegen de willekeur van de zoogenaamde inlandsche hoofden.

‘In het voorloopig verslag komt daaromtrent het volgende voor:

‘De bevolking op Java bestaat uit een paar millioen landbewoners en eenige duizenden *hoofden*; welke laatste, zoo het heet, in hunne handelingen bewaakt en gecontroleerd worden door een geheel onbeduidend getal Europesche ambtenaren. Deze zijn steeds door het Gouvernement als ongeschikt beschouwd, om met den inlander om te gaan, wanneer door hen niet *oogluikend wierd toegelaten* dat de inlandsche hoofden zich, zoo als men het noemt, overeenkomstig de *adat* aan oneindige knevelarij en kwelling schuldig maakten*). Het gevolg daarvan is steeds geweest, dat de hoofden de bevolking in alles bedriegen en benadeelen; dat zij te kort wordt gedaan bij de inname van koffij, bij den verkoop van zout, bij de uitbetaling van verdiende gelden van den aanplant van suikerriet enz., bij de levering van volk, paarden en materialen ten behoeve van te verrigten heerendiensten enz. Bij dit alles komt nog dat de politie op Java ten eenenmale onvoldoende is, zoodat er zelfs geen schijn van bescherming van personen en goederen bestaat.

De massa der bevolking op Java heeft, volgens deze leden, in den regel dan ook niets meer dan noodig is voor levensonderhoud. Al het andere wordt haar op eene of andere wijze onder verschillende voorwendsels ontnomen of wel, ter voorkoming daarvan, in de amfioenkit aan het schuiven van dat verderfelijk heulsap besteed’*).

Ziedaar eene schildering die men overdreven heeft genoemd. Zij is niet van *mij* afkomstig; maar voor zoo verre ik een oordeel mag vellen, dan is die overdrijving niet groot. Om die reden geloof ik, dat in de eerste plaats de bescherming moet verleend worden aan de Javaansche bevolking tegen de willekeur van hare eigen hoofden en tegen de willekeur der Chinezen en Arabieren. Is er iemand die mij durft tegenspreken, als ik zeg, wanneer men de bevolking niet tegen hen beschermt, dan daarvan het gevolg is bedrog, uitpersing en uitputting der Javanen?

Ik zal geene bijzonderheden aanhalen; ik zal dat alleen doen, wanneer deze algemeene stelling mogt worden tegengesproken. Ik schaam mij niet te zeggen: er moet bescherming verleend worden tegen de willekeur van sommige ambtenaren; waarheid is het, dat door de positie van die ambtenaren, zij, die *willen*, zich dikwijls ongestraft aan willekeur *kunnen*

*) Men denke hierbij aan Multatuli en die enkelen, welke den moed hadden, om te handelen zoo als hij, die niet gelooven kon, dat de spreker uit Almelo juist gezien en goed had geoordeeld, met dit artikel een hoog in top geheschen, breed wapperende vlag te noemen, die de contrabande moest dekken. Immers, toen eenige jaren later Multatuli in de dwaling verviel van te meenen, dat het met die bescherming der inlandsche bevolking tegen knevelarij en willekeur heusch en ernstig gemeend was, toen hij, op grond van dit wettelijk voorschrift, eenige inlandsche hoofden wegens die misdrijven aanklaagde, werd hij ‘*als ongeschikt om met de inlandsche bevolking om te gaan*’ uit zijne toenmalige ambtelijke betrekking ontslagen! Zóó worden de wetten geëerbiedigd, zóó wordt de blinde Themis in Indië gehuldigd! Zalig die 't begrijpen en er hun voordeel meê weten te doen. Zij brengen het ver!

*) Dit is het oordeel, in het voorl. verslag over den toestand der Javanen uitgesproken door onze bezadigde, bedachtzame, voorzigtige Tweede Kamer, waarin de liberale leden toen (1854) verre de minderheid hadden.

schuldig maken. Dat dit geschiedt, dat er voorbeelden van zijn, wie zou het durven ontkennen? Dat er voorbeelden zijn, dat ambtenaren zich voorwerpen laten leveren zonder betaling; dat er voorbeelden zijn, dat ambtenaren gebruik en daarom misbruik maken van heerendiensten te vergen in hun eigen belang: ik geloof niet dat iemand het zal tegenspreken. Ik erken, bij die ambtenaren is het *uitzondering* wat bij de inlandsche hoofden regel is. En welke bescherming verleent nu deze wet? Het artikel zegt: 'de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien ook, is een der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal. Hij zorgt, onder meer, dat den inlanders overal gelegenheid gegeven worde om vrijelijk klagten in te dienen.' Wat is er van dat inleveren van klagten? Bij wien zal de Javaan klagen? In de eerste plaats bij zijn distriktshoofd.... over knevelarij door dit distriktshoofd zelven gepleegd. Hij zal klagen bij den regent.... over knevelarij òf door den regent zelven òf door het districtshoofd gepleegd. Zou de regent niet door de vingren zien, als zijn eigen conscientie niet zeer zuiver is?

Zoodanige phrase, zelfs nog in sterker bewoordingen dan wij hier vinden, bestaat sedert jaren in het tegenwoordig Regeringsreglement. Ja, er is veel meer. Als gij het Staatsblad voor Neêrlandsch-Indië leest, zult gij er voortreffelijke voorschriften in vinden, voorschriften, die onze bewondering tot zich moeten trekken; maar wat hebben zij gebaat? En wat zal dan nu het voorschrift baten, dat in dit artikel voorkomt? Wat hebben zij gebaat? Ik heb beloofd, en ik zal getrouw blijven aan mijn voornemen: ik wil geene tafereelen ophangen van hetgeen op Java geschiedt. Maar ik reken mij toch verpligt, om van een bevoegd deskundige, van een man die zijn geheele leven onder het Javaansche volk heeft doorgebragt, die eene aanzienlijke betrekking bij het kultuur-stelsel heeft bekleed, van dien bij uitnemendheid deskundige, een enkel woord voor te lezen, ten einde te doen zien wat die uitnemende voorschriften al zoo uitgewerkt hebben. Hij - het is de heer Vitalis - zegt in een door hem uitgegeven geschrift: 'De verouderde wijze van beheer, met zijne schraapzuchtige politiek, heeft geene wijziging ondergaan, zijn grondregel is: eene groote hoeveelheid producten naar de Europesche markt te zenden, de belastingen zoo hoog mogelijk op te voeren en nimmer iets aan te vangen, dat tot verhooging van de kosten van bestuur zou strekken.'

Deze algemeene stelling wordt met bijzonderheden gestaafd uit het geschrift, waarop de spreker vervolgde: 'het geheele werk van dien schrijver strekt om aan te toonen, hoedanig de Javaansche bevolking wordt beschermd onder de thans reeds bestaande beschermende wetten, die even krachtig als voortreffelijk zijn. - Als wij nu in dit Reglement dit artikel zullen hebben vastgesteld, als wij daarin bepaald zullen hebben: 'de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien ook, is een der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal' - zullen wij dan gerust zijn, dat in dien toestand verbetering zal komen, dat de Javaansche bevolking nu voortaan in waarheid zal worden beschermd? Ik niet! wanneer deze wet niet aanwijst, waarin die bescherming zal bestaan, wanneer zij niet wegneemt de oorzaken van den druk, die op het volk rust, wanneer zij die beschermiug niet mogelijk maakt, door

het omverwerpen der hinderpalen, - dan zullen wij volstrekt niets hebben verrigt, welke fraai klinkende phrasen wij ook in deze wet mogen schrijven. Ik reken mij verpligt, om van mijne zijde eenige voorbeelden op te geven, van 't geen ik in deze wet alzoo zou verlangen als middel tot bescherming van de Javaansche bevolking.

Ik erken, het is nuttig, het is prijzenswaardig, dat het Gouvernement alle middelen bezigt om zijne ambtenaren goed, voortreffelijk te doen zijn zoo als de Regering dit wil. Maar dat is niet genoeg. Ik verlang *in de eerste plaats* eene vermeerdering van het Europesche personeel, bij het binnenlandsch bestuur op Java. Drie jaren geleden, toen ik mijne denkbeelden over het kultuurstelsel in deze vergadering heb uiteengezet, heb ik ook dat reeds als een middel tot het wegnemen van misbruiken en bescherming der bevolking voorgesteld. Nu zal men misschien zeggen: Gij, die zelf verklaart dat de inlandsche bevolking ook in zeker opzigt tegen die Europesche ambtenaren moet worden beschermd, hoe kunt gij verlangen vermeerdering van ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur?

Ik verzoek u, Mijne Heeren, wel in 't oog te houden dat ik zeg, dat misbruiken bij de Europesche ambtenaren *uitzonderingen* zijn, terwijl misbruiken bij de inlandsche hoofden in den regel plaats hebben.

Maar bovendien, ik ben het geheel eens met den zoo even genoemden hoofdambtenaar, wanneer hij - de heer Vitalis - in datzelfde werk verklaart: ten einde die misbruiken van Europesche ambtenaren op Java te voorkomen, althans veel minder te maken, hebt gij in de eerste plaats noodig publiciteit.

Ik zal u kortelijk voorlezen wat hij omtrent dit punt heeft gezegd:

'De drukpers is ongetwijfeld het krachtigste middel, hetwelk een volk kan bezitten tegen onwettige handelwijzen van de zijde der Regering. Ik heb bijv. een resident gekend, die, bij gelegenheid dat hij den landraad - inlandsche regtbank - presideerde, de gewoonte had den aangeklaagde met zijn schoen in het gezigt te slaan! Had hij laarzen aan, dan nam hij een zweep, waarmede hij den aangeklaagde afroste. Anderen bedienden zich daartoe van een lineaal. Hoe vele onschuldigen zijn door dergelijke residenten niet veroordeeld geworden*). Ik heb een ander resident gekend, die, een Javaan tot bekentenis willende dwingen van een diefstal, dien hij niet had bedreven, dezen bijna liet doodslaan. Drie dagen later bleek zijn onschuld overtuigend, dewijl de gestolen ringen teruggevonden werden.'

Ik zal niets meer voorlezen. Wilt gij meer dergelijke voorbeelden van misbruiken kennen, wilt gij er een geheele staalkaart van zien, lees dan dit werk. Nooit zijn de feiten tegengesproken, door dien hoofdambtenaar met zijn naam publiek gemaakt: En nu ben ik het geheel met hem eens: wanneer op Java publiciteit bestond, wanneer op Java het regt

*) Dat veroorloofden zich hoofdambtenaren, doorgaans mannen van jaren, en op de hoofdplaatsen, onder het oog van een beschaafd publiek! hoe zal het in de binnenlanden dan wel zijn toe gegaan, waar jeugdige, onervaren ambtenaren het gebied voeren, zonder door iemand gecontroleerd of in ontzag gehouden te worden? En evenwel geeft men hoog op van ons Christelijk gezag, van ons zedelijk overwigt en het prestige van ons bestuur - 'VADERLIJK, zeide de heer van den Bosch - "waarvoor de Javanen zooveel eerbied hebben, doch dat door de liberalen wordt ondermijnd? waaraan drukpers en publiciteit onherstelbare schade zouden toebrengen"?

bestond om dergelijke misbruiken, als men ze zag, publiek te maken, zouden dan niet reeds daardoor alleen die misbruiken worden tegengegaan, althans getemperd? Ik verlang daarom vermeerdering van het Europesche personeel bij het binnenlandsch bestuur, als contrôle van de inlandsche hoofden, en ik verlang dat op Java de vrijheid besta om, wanneer men misbruiken van Europesche ambtenaren ontdekt, die bekend te maken als contrôle dier ambtenaren. In de tweede plaats verlang ik, dat de inlandsche hoofden beter worden bezoldigd dan tegenwoordig het geval is, maar tevens dat zij *alléén* die bezoldiging mogen genieten. Ook hier weder werkt allerverderfelijkst het stelsel van kultuur-procenten: ook hier weder is die zucht tot vermeerdering van rijkdom bij de inlandsche hoofden als middel gebruikt tot vermeerdering van den arbeid bij de bevolking; een allerverderfelijkst stelsel! Ik erken, dat de inlandsche hoofden een veel te gering traktement hebben; ik erken, dat het onmogelijk voor hen is, om van dat traktement te leven, zonder dat zij zich aan knevelarijen en misbruiken schuldig maken (dit weet de Regering even goed en sedert vele jaren). Ik verlang dus aanzienlijke vermeerdering van hunne traktementen, maar tevens de afschaffing der kultuur-procenten.

Ten derde. Er bestaat eene gewoonte op Java, die aanleiding geeft tot groote onderdrukking der bevolking. 't Is dat de regenten (en ook andere hoofden) voor een gedeelte betaald worden, *niet uit de schatkist*, maar met gronden, met sawah's, aan de bevolking toebehoorende, welke graanakkers door haar ten hunnen voordeele *moeten* worden beplant en bebouwd.

Wat is daarvan het gevolg? Vooreerst, dat de regenten wel zorgen, dat die sawah's niet deelen in de landrente, die op de dessa rust en dien ten gevolge *dubbel* drukt op de gebruikers der overige gronden van de dessa (op den gemeenen man); ten tweede, *dat het beste gedeelte* van de landerijen der dessa's door de regenten wordt genomen; en ten derde, dat, doordien die landerijen aan de regenten worden afgestaan en voor hen bebouwd, in dubbele mate aan de regenten de gelegenheid wordt gegeven, om de bevolking tot hun eigen voordeel te gebruiken. Ik kan al het kwaad niet breedvoerig uiteenzetten, dat uit die gewoonte voortspruit; maar ik geloof, dat ik u de volgende bijzonderheden kan mededeelen als een alles afdoend bewijs.

De tegenwoordige regent van Demak, Pangeran Tjondro di Negoro, een der voortreffelijkste Javaansche hoofden, was vroeger regent van Koedoes; maar toen de ellende en de hongersnood eenige jaren geleden het regentschap Demak zóó geteisterd hadden, dat bijna de geheele bevolking was uitgestorven of verhuisd, heeft men den toenmaligen regent, die door zijne afzetterijen voor een deel oorzaak der ellende was geweest, ontslagen en den regent van Koedoes naar het regentschap Demak verplaatst, opdat hij door eene betere regeling van zaken zou trachten het aangerigte kwaad te herstellen.

Toen hij benoemd was, bleek het hem, dat zijne inkomsten in zijn nieuw regentschap geringer waren dan in dat hetwelk hij had verlaten, en aangezien men hem nu juist om zijne voorbeeldige pligtsbetrachting had verplaatst, opdat hij herstellen zou hetgeen onder het bestuur van een vorig regent was bedorven, meende hij bij het Gouvernement aanspraak te mogen maken, dat althans zijne inkomsten

niet verminderd werden in zijn nieuw regentschap. Hij meldde zich daartoe aan bij het Gouvernement, en men vond dat verzoek billijk. Wat gebeurde er nu? Hem werden 400 bunders sawah's aangewezen in eenige dessa's, waaruit hij zijne inkomsten zou aanvullen. Maar wat deed die voortreffelijke man? Hij schreef aan het Gouvernement een brief, waarin hij zeide, ‘dat het geven van sawah's aan regenten, om door de bevolking ten hunnen behoeve bewerkt te worden, een groot misbruik was, dat tot vele andere misbruiken aanleiding gaf; dat hij, hoezeer geldelijk daardoor gebaat, echter geen deel wenschte te nemen in de handhaving van misbruiken, die *niet behoorden te bestaan;* dat hij alzoo eerbiedig de Regering verzocht hem te ontslaan van het aannemen der hem toegelegde sawah's, dat hij zeer dankbaar er voor zou zijn, wanneer de Regering hem daarvoor eene geldelijke toelage geliefde te geven; dat echter, wanneer Z.E. de Gouverneur-Generaal in zijne wijsheid anders mogt besluiten, hij desniettemin toonen zou, zijne dienstpligten met denzelfden ijver en trouw te betrachten, als hij tot nog toe gemeend had gedaan te hebben.’

Ter eere van den Gouverneur-Generaal zij gezegd, dat in plaats van die 400 sawah's, aan dien voortreffelijken Javaanschen regent eene vermeerdering van zijn traktement uit de schatkist is toegelegd.

Nu vraag ik: is dit geen treffend bewijs, dat niet alleen wij, niet alleen de vele, ik durf zeggen, de meeste residenten en andere ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, maar dat zelfs de voortreffelijksten onder de Javaansche hoofden overtuigd zijn van het verderfelijke, om de regenten anders te bezoldigen dan uit 's lands kas, om hun op die wijze sawah's van de bevolking toe te leggen?’

Het is thans tien jaren geleden, dat de spreker uit Almelo dit voor ons beschamend feit in 's lands raadzaal ter kennis bragt van het Nederlandsche volk. En hoe velen zijn er geweest, die deze les in de moraal en Christen-pligt, door een Javaan gegeven, een gloed van schaamte op 't aangezigt joeg? Hoe velen zijn er geweest van die daar zaten, om onze belangen te bepleiten, maar ook om te vertegenwoordigen en te handhaven wat we edels en goeds in ons volkskarakter hebben, die in onzen naam protesteerden tegen het langer voortduren van een misbruik, waarmeê een Javaan, ofschoon niet rijk zijnde, weigerde zich te bezoedelen. Hij die slechts p.m. *f* 12,000 aan traktement uit 's lands kas ontving, waarvan hij naauwelijks leven kon, wees een hem toegestaan middel van inkomsten van de hand, dat hem p.m. *f* 20,000 zou kunnen opbrengen, omdat hij het van zijn behoeftig volk zou hebben moeten afpersen. En dit edele voorbeeld, hoe indrukwekkend ook, is voor ons verloren gegaan: wij weten en kennen het sedert tien jaren, en we maakten geen bezwaar, om in dien tijd meer dan twee honderd millioenen in onze schatkist te ontvangen, waaronder een aanzienlijk deel, dat een Mahomedaan, als onregtvaardig goed, verwierp. En wie zijn er geweest, die bij het opsommen van dien schat, onbaatzuchtig als hij, verklaarden er geen deel aan te willen hebben?’ ‘Wat ik op Java wensch,’ zeide de heer Cremers, ‘*is het behoud van het saldo*, *de millioenen*,’ en de Nederlandsche notabelen deelden dien onchristelijken wensch, en het volk van Nederland zweeg! Den minister Uhlenbeck,

aan wien ze groote eerlijkheid toekenden, ontnamen ze de portefeuille, omdat ze hem verdacht hielden van te veel edele, regtschapene gezindheid te bezitten, dan dat hij langer er in zou toestemmen het geld naar zich te strijken, waarvan een deel had moeten strekken om de inlandsche hoofden te bezoldigen, doch dat, met voorkennis der Regering, gedurende 45 jaren, in weêrwil van hare eigene bepalingen, van het arme volk nog steeds wordt afgekneveld. En den opvolger van dien minister wacht vermoedelijk hetzelfde lot, indien hij den moed mogt hebben, aan dat misbruik een einde te willen maken, wanneer niet al wat onder ons beter en edeler gezind is zich krachtig verzet tegen het Cremers-*ideaal*, dat dagelijks, tot eene schande van Nederland, door gewetenlooze lieden wordt toegejuicht en met allerlei drogredenen aanbevolen. Het is geene partijzaak[*)], maar een smet die op geheel Nederland zal kleven, indien we ons niet weten los te scheuren van die inhalige schraapzuchtige lieden, welke aanbevelen, dat we ons moeten blijven verrijken met een deel door een Javaan verworpen, die zich te groot schatte, om er zijn voordeel meê te doen.

We keeren terug tot de afgebroken redevoering. 'Eindelijk, Mijne Heeren', vervolgde de spreker, 'wijs ik nog een vierde middel aan, waardoor de Javaansche bevolking *werkelijk* zal worden beschermd. Als men dat middel niet aangrijpt, *kan* zij niet worden beschermd en zijn al uwe schoonklinkende phrases holle klanken. Dat middel is: dat voortaan geen heerendiensten meer verrigt worden ten voordeele van de inlandsche hoofden. Ik spreek thans niet over de heerendiensten, die verrigt worden ten voordeele van het Gouvernement, - alleen over de heerendiensten ten voordeele van de inlandsche hoofden. Schaft men die niet af, worden die niet finaal verboden, dan is het onmogelijk om het Javaansche volk te beschermen tegen willekeur. Het misbruik dat daarvan gemaakt kan worden en gemaakt *wordt*, is niet te keeren.

'Ik vind het zeer goed dat de Gouverneur-Generaal beschermt: dit is zijne roeping, zijn eerste pligt. Maar wat bestrijd ik? Dat men ons met dit artikel, met dien klank, met die phrase naar huis laat gaan. Ik verlang, dat de redenen waarom tot dusverre die bescherming niet mogelijk is geweest, zooveel doenlijk worden opgeheven.'

Hetgeen de minister van Koloniën en de heeren Baud en Rochussen, tegen deze rede aanvoerden, is zwak en onbeteekenend; de gronden, waarop het verlangen van den spreker rustte, konden ze noch ontkennen, noch ontzenuwen.

Van artikel 56, dat sedert zijne wording zoo veel aanleiding tot twistgeschrijf opleverde, wordt op bladz. 99-104 de geschiedenis ontwikkeld, waaruit blijkt dat er destijds tusschen de Regering en de Vertegenwoordiging geen verschil van belang bestond, aangaande het doel waarnaar gestreefd moest worden, in al. 6 omschreven, namelijk: den toestand 'waarbij

*) Reeds bijna eene halve eeuw geleden, den 5^{den} Januarij 1819, N°. 11, werd door Nederlandsche kommissarissen-Generaal het besluit genomen: 'is goedgevonden en verstaan te bepalen: Eerstelijk, dat *alle* inlandsche regenten, hoofden en gepensioneerden, voor dezen jaren en *in vervolg van tijd* zullen worden betaald in geld en *niet in land.*' Ge ziet hoe men u misleidt, als men u betoogt, dat het de liberalen van 1848 zijn, die alles willen omverwerpen en de goede oude ADAT sloopen (zie Staatsbl. van Neêrl.-Indië, 1819).

de tusschenkomst van het bestuur, voor de teelt van produkten, geschikt voor de Europesche markt - het kultuurstelsel - zal kunnen worden ontbeerd.' In het voorloopig verslag werd gezegd:

'"Door de groote meerderheid van een der afdeelingen werd verklaard, dat men met genoegen dit artikel gelezen had, vooral ook in zoo verre daarin de verklaring der Regering ligt, dat het kultuurstelsel de teelt van toereikende voedingsmiddelen op Java benadeelt. Er werd alzoo erkend wat zoo lang is tegengesproken, dat uit dit allergewigtigst oogpunt het kultuurstelsel nadeelig werkt, en dat daaraan de vreeselijke rampen zijn toe te schrijven, waardoor in de laatste jaren sommige distrikten van Java zoo zeer geteisterd zijn.

Evenzoo hadden deze leden zich verheugd, in de Memorie van toelichting het bewijs te vinden, dat de Minister van Koloniën het kultuurstelsel uit het ware oogpunt beschouwt, namelijk: niet als een stelsel van bijzonderen aard, maar als zoodanig een, geschikt om "eenen staat van zaken voor te bereiden, onder welken vrijwillig zal worden verrigt wat thans de vrucht is van verpligten arbeid." Dit was, volgens de verklaring van den oorspronkelijken insteller, *ook zijne bedoeling*.

Maar ofschoon deze leden nu geenszins mogen onderstellen, dat de tegenwoordige minister van Koloniën te dezen aanzien van gevoelen zou veranderen, was het volstrekt niet onmogelijk, dat te eeniger tijd een ander hoofd van dat departement zou optreden, die andere beginselen voorstond. Dan zou de opvolger kunnen afbreken wat zijn voorganger had opgebouwd, en zou zoo doende Nederlandsch Indië aan onophoudelijke proefnemingen blijven blootgesteld. Om daartegen een waarborg te bezitten, maar bovenal ook om Indië te vrijwaren tegen den terugkeer van rampen, die *voor te komen geweest waren*, moest het Regerings-reglement regelen bevatten omtrent de wijze waarop het kultuurstelsel verder zou worden gehandhaafd, en omtrent het doel, dat daarbij voor oogen moest worden gehouden."'

Toen het artikel in discussie kwam, zeide de heer van Hoevell: 'Mijnheer de Voorzitter, ik moet opregt bekennen, dat ik in zeker opzigt dit artikel met de meeste zelfvoldoening heb gelezen. Nu ongeveer drie jaren geleden heb ik mijne beginselen ten aanzien van het kultuurstelsel breedvoerig uiteengezet. Ik heb toen veel tegenspraak ontmoet, maar thans vind ik mijne beginselen in dit artikel uitgedrukt! Dit is eene groote voldoening.

Nog eene voldoening! Toen ons het eerste ontwerp werd aangeboden, stond daarin geen enkel woord over het kultuurstelsel. Ik heb medegewerkt om in het verslag de verklaring op te nemen, dat vele leden overtuigd waren van de noodzakelijkheid, om in dit wetsontwerp voor het kultuurstelsel voorschriften te geven, en thans vinden wij een artikel dat vrij uitvoerig een onderwerp behandelt, waarvan men vroeger verklaarde dat de behandeling onnoodig en onmogelijk was.

Ik zeg dus openhartig: met zelfvoldoening heb ik dit artikel gelezen. Maar voldoet nu dit artikel aan hetgeen ik verlang? In geenen deele! Ik beschouw het als een zeer nuttig voorschrift in eene instructie voor den Gouverneur-Generaal, maar het regelt niets. En nu verlang ik, dat voor hetgeen hier in al-

gemeene bewoordingen den Gouverneur-Generaal op het hart gedrukt wordt, regels in dit ontwerp zullen voorkomen. Die regelen mis ik.

Men heeft mij dikwijls, bij meerdere grieven, ook beschuldigd, dat ik een vijand zou zijn van het kultuurstelsel, dat ik dat stelsel wilde vernietigen. Thans, mijne Heeren, bevind ik mij in den aangenamen toestand van datzelfde kultuurstelsel in bescherming te kunnen nemen tegen den spreker uit Rotterdam, den heer Baud.

Wat heeft die spreker verklaard? 'Wanneer de nood van het moederland er het Indisch bestuur niet toe gedrongen had, zou men in Indië het regerings-stelsel hebben moeten volgen, dat *overal* het beste is. Dan had men het kultuurstelsel niet moeten invoeren. Wanneer dus de nood van het moederland het niet meer zal gebieden, zal men dat stelsel kunnen laten varen.' Dat is niet mijne meening; was op dit oogenblik de schatkist in dien toestand, dat wij die 14 millioen van Oost-Indië geheel konden missen, dan zou de afgevaardigde uit Rotterdam verlangen het stelsel onmiddellijk, althans zoo spoedig mogelijk af te schaffen. Maar dan zou ik mij tegen hem verzetten, dan zou ik zijn tegenstander wezen. Waarom heeft dat stelsel, ik spreek niet van de misbruiken, niet van de overdrijving - maar waarom heeft dat stelsel *als stelsel* groote verdiensten? En ik verzoek U, Mijnheer de Voorzitter, niet te gelooven dat ik ze er nu *voor 't eerst in zie;* ik heb die verdiensten reeds aangewezen in een geschrift in 1847 uitgekomen. Ik heb ze in deze vergadering luide verkondigd. Waarom heeft dat stelsel zulke groote verdiensten? Omdat bij gemis van kapitaal, bij gemis van kennis en industrie bij het Javaansche volk, door dat stelsel die bevolking is kunnen gebragt worden tot werkzaamheid, tot nuttigen arbeid: tot het kultiveren van kultures, die, wanneer het aan zich zelf was overgelaten, onder de tegenwoordige omstandigheden nimmer gekultiveerd zouden hebben kunnen worden. Wanneer wil ik dat stelsel verlaten? Niet wanneer de schatkist het toelaat, maar wanneer het Javaansche volk zoodanig ontwikkeld zal zijn, wanneer *de bescherming* van dat volk zoodanig eene waarheid zal zijn geworden, dat het zelf de vruchten plukt van zijn werk, en, die vruchten genietende, *daarom* uit vrijen wil bearbeiden zal datgene, wat het nu nog slechts gedwongen doet.

Dit artikel voldoet echter niet aan 'tgeen ik verlang. Ik verlang dat regels zullen worden gesteld, zoo wel voor de wijze waarop het kultuurstelsel zal worden ten uitvoer gelegd, als voor de voorbereiding tot vrijen arbeid.

Ik verlang, dat alles waarvan het thans reeds bewezen is, dat het aan vrijwilligen arbeid *kan* worden overgelaten, in eene daarheen strekkende bepaling in de wet worde opgenomen. De arbeid in de suikerfabrieken kan vrijwillig geschieden, want hij geschiedt reeds op verschillende plaatsen vrijwillig. Voorts wordt reeds in vele gedeelten van Java het riet gesneden en naar de fabrieken vervoerd, almede door vrijwilligen arbeid. De ondervinding heeft geleerd, dat dit zeer voorname gedeelte van de suikerfabricatie met groote moeijelijkheden te kampen heeft, daar waar het geschiedt door dwang; maar dat juist daar, waar men dat stelsel heeft laten varen, bijv. in de residentie Cheribon, waar de fa-

brikanten overeenkomsten sluiten met de bevolking, - dat daar al die moeijelijkheden vermeden worden. Ik verlang dus dat dit reeds dadelijk als algemeen beginsel in de wet worde opgenomen.

Ik verlang nog meer. Vele voorstanders van het kultuurstelsel zijn zeer eenzijdig; zij meenen dat dit stelsel onmogelijk goed kan werken, wanneer tevens naast dat stelsel een stelsel van vrijen arbeid zich ontwikkelde. Zij meenen dat, wanneer men bijv. verlof gaf aan partikulieren, om woeste gronden te ontginnen, om die gronden door vrijwilligen arbeid van de Javanen te kultiveren, daardoor het kultuurstelsel schromelijk zal worden benadeeld. Dit nu, geloof ik, is door de *ondervinding* gebleken eene dwaling te zijn. Beiden verdragen zich vooreerst nog zeer goed naast elkander. En nu verlang ik dat in deze wet als beginsel worde aangenomen, dat tevens, juist tot krachtige bevordering van dien toestand, dien de Regering zelve thans met ons wil trachten te bereiken, de gelegenheid zal worden gegeven, om op Java partikuliere landbouw-ondernemingen uit te oefenen, en gronden te laten bebouwen door vrijwilligen arbeid van Javanen.

Ik zou nog iets verlangen; op dit oogenblik worden de zoogenaamde suiker-kontrakten uitgegeven aan gunstelingen. Ik verlang dat die industrie aan de publieke concurrentie worde onderworpen; dit zou te weeg brengen, dat zij, die de meeste industrie hadden, ook de voor het Gouvernement voordeeligste voorwaarden konden aanbieden, voorwaarden, vrij wat voordeeliger dan die, waarop thans de gunstelingen met een kontrakt worden begiftigd, dat hen in weinige jaren tot millionairen maakt.'

Alle onpartijdige deskundigen zijn het eens over het praktische en voordeelige der regels, welke de spreker in de wet verlangde opgenomen te zien; zij strookten echter niet met het belang der gunstelingen van het Gouvernement; natuurlijk vielen ze ook niet in den smaak der reactionairen, die deze verbetering der wet tegenhielden, ten einde in het niet zeer duidelijk artikel een wapen en werktuig te behouden, om het einddoel, te weten, 'landbouw-ondernemingen, waarbij de tusschenkomst van het bestuur zal kunnen worden ontbeerd,' zoo lang mogelijk tegen te houden; een opzet dat hun maar al te goed gelukt is, tot groote schade van Nederlands schatkist, handel en industrie. Als men bedenkt wat er in de tien jaren, die sedert verstreken zijn, al tot stand had kunnen gebragt worden, hoeveel wildernissen, de schuilplaats van tijgers en ander schadelijk gedierte, hadden reeds in koffijtuinen, suiker-, thee-, indigo- en tabaksvelden kunnen herschapen zijn, om in de ruimte voedsel te geven aan onze scheepvaart, en onze markt van veel grootere hoeveelheid koloniale waren te voorzien, indien men in 1854 de regelen had willen stellen, door Dr. van Hoevell aanbevolen: regelen, die eene levensvoorwaarde voor de vestiging van kapitalen en voor den partikulieren landbouw en industrie zijn. Zonder die regeling zijn die ondernemingen, op zoo groote schaal, als waartoe de hoeveelheid vruchtbare, woeste gronden op Java, met zijne talrijke bevolking de gelegenheid geeft, eene onmogelijkheid; aangezien ze geheel afhangen van de willekeur, de goede of kwade gezindheid der ambtenaren en inlandsche hoofden, die, te dien aanzien aan wet noch regels gebonden, den ondernemer naar

luim of inval kunnen ruïneren. Wie zou op zoo losse gronden geldschieter of ondernemer willen zijn in een land, waar de ambtenaren in hun ongelijk tegenover den partikulier doorgaans gehandhaafd worden? En zij die beweren, de opregte, de onbaatzuchtige verdedigers en bevorderaars van onzen bloei en voorspoed te zijn, zij spannen al hunne krachten in, om dien toestand te bestendigen; zij ontzien geen middel om het stellen dier regels onmogelijk te maken, ofschoon ze weten dat de Gouvernements-kultures met alle magt van gezag- en dwangmiddelen niet op dezelfde hoogte kunnen gehouden worden, maar al meer en meer achteruitgaan. Dezelfde lieden zullen weder het mogelijke doen, om de regelen, door den tegenwoordigen Minister van Koloniën toegezegd, te dwarsboomen en ook zijn ontwerp te doen vallen, ofschoon ze weten dat de thee-, tabak- en cochenille-kultuur in opbrengst verdrievoudigd en in kwaliteit zoo veel verbeterd zijn, dat ze veel hooger prijzen gelden, sedert de Regering, die niet langer bij magte was deze produkten *door dwang* te doen teelen, wegens de armoede en ellende die er door veroorzaakt werden, ze aan de partikuliere industrie moest overlaten. Dat deze reactionaire vaderlandsliefde de ontwikkeling in Indië verlamt en weinig strookt met het nationaal, het algemeen belang, maar daaraan erg in den weg staat, behoeft geen betoog; evenmin dat dit euvel, aan onze krachtig vooruitgaande welvaart knagende, zóó lang zal duren, als de kiezers zulke lieden zullen afvaardigen, en ze niet door meer onbekrompen zaakkundigen doen vervangen, die een ruimer, onbevooroordeelden blik in den oeconomischen toestand van Indië slaande, in de Tweede Kamer het standpunt handhaven en de plaats kunnen innemen, die dáár door van Hoevell's verwijdering onaangevuld is gebleven! Een zeer gevoelig gemis, dat, zoo wij meenen, veel schade aan onze belangen toebrengt.

Artikel 62.
‘De Gouverneur-Generaal mag geene gronden verkoopen.’

Na de wederlegging eener beschuldiging van den heer Baud, dat de spreker uit Almelo eene Europesche kolonisatie zou verlangen, zeide hij: ‘Kolonisatie is het overbrengen van familiën, ten einde den grond aldaar te bewerken, en dus van arbeiders: in dien zin verlang ik ze niet. Ik verlang niet anders dan dat in Indië *naast* het stelsel van kultures sta het stelsel, dat sedert onheugelijke jaren door deskundigen is verdedigd, voorgestaan in de belangrijke memorie van den heer du Bus de Ghisignies, voorgestaan door kommissarissen-generaal in vroeger tijd: het stelsel dat hoofden van nijverheids-ondernemingen, in algemeenen zin, in Indië worden *toegelaten.* Er is voor dat stelsel een onafzienbaar veld.

In de eerste plaats voor den landbouw. Ik wijs op de wildernissen van Java, sedert eeuwen bedekt met prachtige wouden, en waarvan de grond zoo vruchtbaar is, dat hij slechts wacht op de hand van den ontginner, om rijke vruchten op te brengen. Slechts een *klein* gedeelte van Java is bebouwd; van Banjoe Wangie beginnende, langs het grootste gedeelte van de zuidkust van Java tot het westelijk uiteinde, liggen die wildernissen en wachten slechts op een

nijvere hand. Ik wijs u, om maar iets te noemen, op den onmetelijken rijkdom van de kamferbosschen op Sumatra; ik wijs u op een nijverheidsartikel dat met den dag toeneemt, en waarvan het gebruik tot dusverre geene grenzen heeft: de zoogenaamde *gutta percha.* De boom die ze voortbrengt, groeit welig in de bosschen der wildernissen van onze Indische bezittingen, zoodat zelfs onder anderen een distrikt in de residentie Bantam den naam van dien boom draagt, juist omdat hij dáár in zoo groote massa wordt gevonden: 't is het distrikt Kolêlet. (Is het niet de *gum elasticum* die daar zoo overvloedig is, waaraan het zijn naam ontleent? Ref.)

Ik wijs u in de tweede plaats op het *mijnwezen.* Denk aan Borneo, waar allerlei kostbare mineralen in den grond zijn bedolven, die slechts op ontginning wachten. Denk aan het koper van Timor, aan de tin-erts die, behalve op Banka en Biliton, nog op een menigte eilanden van den Linga-archipel voorhanden is. Denk vooral aan de steenkolen.

Ik wijs u op de dreigende concurrentie tusschen de koloniale suiker en de zoogenaamde beetwortel-suiker. Deskundigen hebben aangewezen, dat die concurrentie slechts volgehouden zal kunnen worden, als aan de verschillende voorwaarden wordt voldaan, en daaronder behoort vóór alles, dat de brandstoffen in Indië gemakkelijker verkrijgbaar zijn en goedkooper worden gemaakt.

Het is slechts een oppervlakkige blik, eene bloote vingerwijzing, die ik mij hier in zeer ruwe algemeene trekken ter loops veroorloof. Zij strekt alleen om te herinneren, welk een breed en onafzienbaar veld er nog altoos in Indië voor de industrie blijft te bearbeiden. Nu geloof ik, dat, wanneer het Gouvernement zich alleen en uitsluitend met die taak wil belasten, het daarin te kort zal schieten. Men moet geen eenzijdig stelsel aankleven, maar alle krachten inspannen, en vooral die van partikulieren daartoe inroepen.

De ondervinding der laatste tien jaren heeft geleerd, dat het Gouvernement werkelijk, in die te zware taak voor eene Regering, te kort geschoten *is.* Het heeft niets van noemenswaardige beteekenis ter ontginning van dat onafzienbaar veld kunnen doen.'

De zoogenaamde behoudslieden hebben uit vaderlandsliefde die partikuliere krachten uit Indië geweerd, welke in dat tijdvak reeds millioenen hadden kunnen voortbrengen; en waarom heeft men het belet, welk voordeel is er aan den anderen kant door verkregen, waarop het strakke behoud ons wijzen kan? en dit moest het toch kunnen, om ons van de meerdere voortreffelijkheid van een stelsel te overtuigen, dat veel gelijkt op de praktijk van Philax met het hammenbeen in de fabel.

Om zijn doel te bereiken, had de heer van Hoevell op het artikel 62: 'De Gouverneur-Generaal mag geene gronden verkoopen', het volgende amendement voorgesteld:

'De regelen, waarnaar het afstaan van gronden zal plaats hebben, worden bij algemeene verordening gesteld.'

'Het doel van mijn amendement is,' zeide hij, 'om het stelsel aan te nemen, dat de partikuliere krachten tot de grootsche taak zullen worden ingeroepen. Maar ik wil daarbij eene teedere en de geesten ligt tot verhitting voerende quaestie vermijden. Ik wil de Kamer

niet laten beslissen of het wenschelijk zij, om in Indië gronden te verkoopen. Ik erken, dat er tegen dat beginsel zeer gewigtige bedenkingen kunnen worden en *zijn* ingebragt: en aan den anderen kant geloof ik, dat er argumenten kunnen worden gebezigd, om die bedenkingen op te lossen. Maar ik wil deze quaestie thans vermijden, omdat de Kamer nog niet op de hoogte is, om ze te beoordeelen. Van daar dat ik in mijn amendement eene *algemeene* uitdrukking heb gekozen, die daaromtrent niets bepaalt.

'Maar wat ik noodig keur, dat is: wanneer men partikuliere industrie in Indië wil inroepen, hetzij door haar gronden af te staan in eigendom, hetzij in gebruik, dan moeten regelen worden gesteld, volgens welke die afstand plaats heeft.

Er zijn regelen noodig, want bij de ontstentenis van die regelen heeft van de zijde van 't Gouvernement tegenwoordig toch afstand van gronden plaats: ik kan het u in feiten voor oogen stellen. Ik herinner, dat aan een compagnieschap is afgestaan het eiland Billiton voor de tin-ontginning (prins Hendrik stond aan het hoofd). Indien ik wel onderrigt ben, is dezer dagen aan een zeer verdienstelijk vreemdeling, den heer Zöllinger, de toezegging gedaan, dat hij eene concessie zal ontvangen, om op Java, op woeste gronden kokosboomen te planten. Indien ik wel onderrigt ben, zullen hem 2000 bunders grond worden aangewezen(*). Ik juich alweder de strekking toe, ik juich toe dat men dergelijke ondernemingen in Indië toelaat; maar ik betreur het, dat er geen regelen zijn gesteld, volgens welke de afstand dezer gronden geschiedt. Thans geeft men dat voorregt aan gunstelingen. Maar ik vraag, moet zoo iets een gunstbewijs zijn? Moet men dergelijke concessiën alleen verleenen aan dengene, dien men wèl wil, dien men genegen is? Moet men ze verleenen op verschillende voorwaarden, aan den een voordeeliger dan aan den anderen? Is het niet noodig dat *iedereen*, onverschillig wie, wanneer hij voldoet aan de regelen die voor allen zijn gesteld, dergelijke ondernemingen in Indië kunne beproeven? Het is mijne bedoeling niet

(*) Een landgenoot, vol ijver en geestkracht, heeft gedurende drie jaren tijd en geld in Indië verspild, om eene concessie te verkrijgen voor de ontginning van koper op Timor, waarop het Gouvernement hem uitzigt gegeven en met schoone beloften gepaaid had! Hetgeen hij bezat heeft hij in dit lange tijdsverloop zonder verdiensten moeten verteren, aan reizen en onderzoekingen besteden, en toen de zaak tot die mate van rijpheid was gekomen, dat het Gounernement zijn billijken, wettigen aandrang niet langer weêrstand kon bieden, toen stelde men zulke bezwarende voorwaarden, dat de geldschieters zich terugtrokken en de nijvere man de zaak moest opgeven. Hij was intusschen geruïneerd! Verdriet en kommer knaagden aan zijn leven, hij stierf binnen weinige maanden in de kracht des levens, vrouw en kinderen in den meest hulpeloozen toestand achterlatende, die uit den deftigen stand in armoede waren gedompeld; hun vader had op 's Gouvernements belofte vertrouwd, maar hij was geen gunsteling geweest. Had men evenwel de voorwaarde aangenomen, om 8 pCt. van het ruwe product, zoo als hij aanbood, aan het Gouvernement af te staan, dan zou dit eene niet verwerpelijke inkomst zijn geweest.
Tien jaren zijn sedert verloopen en men heeft nog niets; de koperrijkdom op Timor wacht nog altijd op de hand des ontginners. Is het geen fraai, voordeelig stelsel, dat de behoudslieden u als het alleen deugdelijke en voordeelige voorspiegelen? Het is gelijk aan dat van den vrek, die liever verhongert, dan zijn verborgen gevulde geldkist te openen; die uit vrees van bestolen te zullen worden, liever zijn schat onbenut laat.

om een blaam te werpen op de wijze waarop het Gouvernement zijne gunsten heeft bewezen. Ik wil alleen betoogen dat regelen behooren gesteld te worden, waarnaar de uitgifte van gronden moet plaats hebben.'

Deze even praktische als gemoedelijke rede, waarbij spreker volkomen regt deed aan de gewigtige bedenking zijner tegenstanders, dit eenvoudig doch zeer doelmatig amendement, om de belangrijke quaestie niet te praejudiciëren, scheen wel geschikt om te overtuigen en aangenomen te worden; doch in dien tijd, bij het woelen van partijschappen, kon het gezond verstand zich niet doen gelden: het schijnt eene *parti-pris* geweest te zijn, om al de amendementen af te stemmen, hoe praktisch en doelmatig ook - en zij waren talrijk - door Dr. van Hoevell voorgesteld, alléén *omdat* ze van hem kwamen. Het zal na verloop van jaren, als de hartstogten bekoeld zijn, in vele opzigten betreurd worden. We hebben hier bovenal het oog op het verbod van gronden te verkoopen (art. 62) en op het *erfregt* (art. 69), nu voor *het eerst* aan de inlandsche regenten, bij een Regerings-reglement, toegekend; omtrent dit laatste zeide hij: 'Ik geloof, dat wij des noods de geheele discussie, waarover deze Kamer, bij gebrek aan een behoorlijk onderzoek, niet bij magte is te oordeelen, zouden kunnen vermijden; want wat is de vraag, die ik mij ter beantwoording voorstel? Niet: is het goed, dat de Regering bij benoeming van regenten den stelregel der erfelijkheid volgt? maar: is het goed, dat de wetgevende magt in het Regerings-reglement van Neêrlandsch Indië voorschrijft, dat de regenten zekere regten hebben op die benoeming, en dat de Regering verpligt zal zijn die regten te eerbiedigen? Dat is de vraag!

'Ik beschouw in de eerste plaats, het voorstel der Regering als overbodig. Indien het goed is, dat dergelijk beginsel wordt gevolgd als in dit artikel is voorgeschreven, dan behoort het een onderwerp uit te maken, voorkomende in de instructie van den Gouverneur-Generaal. De wetgevende magt behoeft niet geroepen te worden, om dat beginsel vast te stellen bij de wet. Het behoort tot het gebied der *uitvoerende magt.*'

Na uiteengezet te hebben wat de geschiedenis daaromtrent leert onder de vorsten van Java en de O.I. Compagnie, en dat het regeringsvoorstel steunde op de toezegging bij de invoering van het kultuurstelsel aan sommige regenten gedaan: 'indien gij ons helpt, indien gij ons uwe ondersteuning geeft, dan zullen zoo veel mogelijk uwe zonen in uwe plaats treden,' vervolgde de spreker: 'Ik wil aannemen dat die belofte regtens is geschied. Wat is dan mijn antwoord? Houd die belofte: indien een van de regenten, aan wie gij dit beloofd hebt, mogt sterven, neem dan zijnen zoon of een van zijn maagschap; houd uwe belofte, maar ga niet verder! Schrijf niet in deze wet, dat dit voortaan een algemeen verbindend regt zal wezen, schep geen erfelijke kaste in eene maatschappij, waar die tot dusverre niet aanwezig is.'

Spreker verwees naar het Staatsblad van 5 Januarij, 1819 No. 11, bepalende, dat de regenten en hoofden niet meer met land, maar met geld uit 's lands kas zouden bezoldigd worden, en dat het hun geoorloofd is, om wegens de producten, welke zij voor eigen gebruik noodig hebben, alsmede tot het verkrijgen van de noodige personen voor hunne dienst,

staatsie en huishouding, kontrakten met de dessa-volkeren aan te gaan.

'Als of die bepalingen niet bestonden,' zoo vervolgde de spreker, 'is hier gisteren door de Regering, door de heeren Baud en Rochussen, verdedigd, dat de regenten bij voortduring behoorden te bezitten het regt van heffing van heerendiensten, waartegen het verbod bestaat tot den huidigen dag, en in weerwil daarvan laat men dat zoogenaamde regt door de regenten uitoefenen, en verdedigt de Regering het in deze Kamer. Nu vraag ik: wanneer men op die wijze besluiten van het Gouvernement handhaaft, die tot *bescherming der bevolking* strekken, die haar *regten* toekennen, mag men dan de stelling, 'er zijn eens mondelinge beloften aan sommige gedaan' bezigen als een argument, om ons, wetgevers, een regt te doen vaststellen, dat in zijne gevolgen van verre uitzigten is?

'Waarom toch hecht gij zooveel aan die *mondelinge* belofte en verdedigt gij het dagelijks schenden van de door *u erkende regten* der bevolking?

Maar ik beschouw ook dit voorstel der Regering als hoogst schadelijk: in de eerste plaats voor het gezag der gewestelijke besturen. Ik beschouw het ook als hoogst verderfelijk voor het gezag van het Gouvernement in het algemeen. De regenten moeten individueel *alles* verschuldigd zijn aan dit Gouvernement; zij moeten in dit Gouvernement zien een regtvaardig Gouvernement, maar zij moeten tegenover dit Gouvernement staan zonder bepaalde regten, zonder regten die in eene wet geworteld zijn.

Ik zal u wijzen op hetgeen geschieden zal, wanneer dit artikel in werking zal zijn. Ik stel mij voor, dat het Gouvernement, krachtens de hier gegevene bevoegdheid tot uitzondering, bij het afsterven van een regent, noch zijn zoon, noch iemand uit zijne maagschap benoemt. Ik stel mij voor, dat het Gouvernement dit te regt doet, dat inderdaad bewezen is, dat aan de voorwaarde niet is voldaan. Maar wat zullen diegenen, die, niet toestemmende dat aan de voorwaarden niet is voldaan, meenen, dat zij gepasseerd zijn? - Wat zal de familie van den regent doen? Wel, Mijne Heeren, zij zullen het regt hebben om in deze Kamer te komen met eene petitie; zij zullen het regt hebben om hunne bezwaren aan ons te onderwerpen; want wij, als wetgevers, zijn verpligt om toe te zien en te waken over de wetten die wij maken.

Menigwerf heeft de geachte spreker uit Rotterdam, de heer Baud, ons voorgesteld, hoe gevaarlijk discussiën over Indië in deze Kamer kunnen zijn. Maar wat zal *die* discussie uitwerken? Zoo ooit eene discussie gevaarlijk kan zijn, ik ken er geen gevaarlijker dan die plaats zal hebben, wanneer de familie van een regent zal beweren: "Wij zijn trouw, wij zijn eerlijk, wij zijn ijverig, wij hebben bekwaamheid", en wanneer wij dan zullen moeten oordeelen of het Gouvernement dit te regt heeft ontkend*). Ik heb getoond dat ik niet zoo vreesachtig ben als de spreker uit Rotterdam, maar ik moet bekennen, dat ik tegen *dergelijke* discussiën *nog al opzie.*'

Zoo ernstig, zoo nadrukkelijk waarschuwde tegen het invoeren van gevaarlijke nieuwigheden in de Indische maatschappij de spreker uit Almelo, dien men u steeds zoo gaarne voorstelt als den ge-

*) Zoo wij goed zijn ingelicht, is deze voorspelling reeds vervuld en zal het geval weldra openbaar behandeld moeten worden.

vaarlijken demagoog, den revolutionair, den liberaal, die, hing het van hem af, alles in Indië ten onderste boven zou werpen en *tabula rasa* maken; die aan de Javanen regten en vrijheden zou willen toekennen, waarvoor zij niet vatbaar zijn enz.

Waarlijk, het strekt weinig tot eer aan het beschaafde deel der natie, dat die laster een zoo algemeen geloof heeft kunnen vinden. Leest deze parlementaire redevoeringen, en het zal u misschien duidelijk worden, waarom op *die* wijze een zoo bekwaam vertegenwoordiger magteloos moest gemaakt worden, wiens logische consequentie, wiens kernachtige argumenten doorgaans geene grondige weêrlegging toelieten, bij den strijd voor vaste regels, wet en regt, bij den strijd tegen misbruik en willekeur, veelal met treffende feiten gestaafd, die geloof en overtuiging afdwongen, doch waarbij niemand, zelfs de goden niet werden ontzien of gespaard, op hoe hoog een voetstuk men ze ook had geplaatst. Te gevaarlijk is zulk een strijder, reeds van de vroegste beschaving af geoordeeld, dan dat zijn kracht niet moest gebroken worden door welk middel dan ook*). Wie met bedaarden zin en onbevooroordeeld de lange schoone redevoering over de erfopvolging der regenten leest, zal verbaasd staan over de zwakke, onlogische tegenspraak, en niet kunnen begrijpen dat het artikel evenwel aangenomen en van Hoevell's amendement tegen die erfelijkheid met 30 tegen 23 stemmen verworpen werd (bl. 137-148).

Politiek overzigt.

Pour croquer un mouton fort paisible et fort doux
Quatre roquets avaient fait alliance,
Quand, sous le faux semblant de prendre sa défense,
Au bruit de ce débat survinrent deux gros loups.

Aldus vangt de konferentie-fabel aan van den heer Viennet. Op het angstgeschreeuw van het schaap komen nu van wijd en zijd verschillende honden toeloopen. Men ziet daar een ‘lévrier à la taille élancée,’ voorts ‘een chien courant, grand chasseur de renards’ en ook

..... un chien de Sibérie
An poil épais et rude, au museau refrogné.
Des méfaits des deux loups il était indigné,
Mais une lutte domestique
Ou son poitrail avait un peu saigné
L'avait, pour le moment, rendu fort pacifique.

Om tot eene oplossing der kwestie te geraken rigten de wolven, die wel weten hoe weinig eensgezind de honden onder elkander zijn, tot het schaap de volgende woorden:

- Mon pauvre ami, c'est en vain qu'on te flatte;
De tous ces protecteurs n'attends aucun secours.
Mais nous ne sommes pas des tigres ni des ours,
Laisse-toi couper une patte,
Et le reste du corps est à toi pour toujours.
- Une patte, grand Dieu! s'écria la victime;
N'est-ce rien qu'une patte! et croyez vous ainsi

*) ‘Indien we hem - van Hoevell - maar eerst onder de knie hebben!’ liet een hoog geplaatst staatsman zich ontvallen.

M'offrir un accord magnanime?

Te vergeefs pleit het schaap voor het behoud van zijn ligchaamsdeel. Eindelijk tracht echter ook de ‘chien courant,’ die in deze fabel eerst zoo dreigend een toon heeft aangeslagen, het schaap over te halen om toe te geven:

Sur cette patte, ami, je reconnais tes droits.
Par de sottes raisons l'ennemi les conteste,
Mais la nécessité nous soumet à ses lois.
Qu'est une patte, au fonds, quand tu sauves le reste?
L'oiseau n'en a que deux et n'en est pas moins leste,
Tu marcheras bien avec trois.

Het schaap is dan eindelijk geneigd om toe te geven en wil een gedeelte van den poot afstaan:

Viennent les loups, me voilà prêt;
Je leur donne jusqu'au jarret.

De ‘chien courant’ begint nu echter, terwijl Denemarken toegeeft, weder den vroegeren toon aan te slaan:

- Ils n'iront pas plus loin, goddam, ou je me fâche!
Poursuit le chien courant, qui retombe en arrêt
Et reprend ses airs de bravache.

Maar helaas, nu de ‘roquets’ zich eenmaal een gedeelte hebben zien toegezegd, willen zij en ook de wolven den geheelen poot; ‘cette patte,’ zoo beweren zij:

Cette patte n'est pas de race moutonnière,
C'est une patte de roquet
Au corps de ce mouton assez mal ajustée.
Tarteiffle! qu'a l'épaule elle soit amputée!.....

Te vergeefs roept Denemarken de hulp in van Engeland. Bij het hulpgeschrei,

Le chien courant, l'oreille plate,
Mais le frent haut comme devant,
Jette, en gagnant son lit, ces paroles au vent:
- Il a tort le mouton, de tenir à sa patte!
Mais si les loups vont jusqu' à l'omoplate!
S'ils menacent la tête! Oh! pour lors!... A ces mots,
Le ciel, la terre et leurs échos
Répondent à ce qu'il veut dire
Par un immense éclat de rire!

Snijdend epigram; doch laat ons de konferentie op meer ernstigen toon bespreken.

Waarheid, legaliteit en consequentie moeten de drie leuzen zijn eener regering. Dit waren de woorden, welke de tegenwoordige koning van Pruissen nog slechts zes jaren geleden tot het toenmalig ministerie rigtte. Hoe werden deze schoone leuzen, met zoovele andere uit die dagen, sedert door hem vergeten! Zij zullen hem echter vroeg of laat wel weder nadrukkelijk herinnerd worden, als het enthusiasme over de in Denemarken behaalde zegepralen voor meerdere kalmte zal hebben plaats gemaakt en men weder den blik op eigen toestand vestigt. Zoo zal het ook wezen met de engelsche natie tegenover hare bewindslieden. Zoodra de min of meer egoistische blijdschap over de handhaving van Engeland's neutraliteit door kalmte wordt vervangen, zal ook het grootste deel van Albion's bevolking erkennen, dat de vrede behouden werd ten koste dier drieledige leus voor regeringen: waarheid, legaliteit, consequentie. Men zal dan inzien hoe wreed een spel gespeeld is met eene zwakke

natie, welke waarheid, legaliteit, consequentie verwachtte, alwaar logen, illegaliteit, inconsequentie de engelsche staatkunde kenmerkten.

Wat al sofismen, wat al oratorische kunstgrepen, wat al halsbrekende exegetische toeren hebben de heeren Russell, Palmerston, Layard en andere bewindslieden niet moeten uitdenken om eene onverdedigbare politiek te verdedigen en om te betoogen dat Engeland zich in de oogen van Europa volstrekt niet belagchelijk had gemaakt. Men gevoelde echter onder de hagelbui der pijlen van ironie en sarkasme, welke van alle kanten naar Groot-Britannië heensnorden, dat men dit alles had verdiend, ten volle verdiend. Geen hooghartig woord van graaf Russell, geen geestig gezegde van lord Palmerston kon dat gevoel wegnemen.

In de weinig luisterrijke overwinning, waarmede de hagchelijke strijd, door het

ministerie in het lagerhuis gevoerd, eindigde - in het hoogerhuis leed het de nederlaag - lag dan ook geenszins zoo bepaaldelijk eene goedkeuring der gevolgde politiek opgesloten. Verschillende leden toch bragten hunne stem uit ten voordeele van het ministerie ten gevolge van overwegingen, vreemd aan de hoofdkwestie. Geven wij met ruwe penseelstrepen den loop aan der gevoerde konferentie-beraadslagingen en konferentie-onderhandelingen - gelijk deze uit officiële mededeelingen blijkt - om vervolgens een zeer vlugtigen blik te werpen op de parlementsdebatten.

Nadat de engelsche regering eene konferentie had voorgesteld zonder basis - groote inconsequentie na het weigeren om deel te nemen aan het napoleontisch kongres, juist omdat het niet-aannemen van eene basis geen gunstig resultaat beloofde - en de vergadering onder hare leiding was geopend, stelde men reeds dadelijk het door Engeland zoo verdedigd traktaat van 1852 ter zijde, welke handelwijze wij reeds in ons vorig overzigt bespraken. Door hierin toe te stemmen opende de deensche regering de rij harer talrijke opofferingen en koncessiën. De duitsche mogendheden eischten voorts dat Holstein, Lauenburg en een gedeelte van Sleeswijk aan de deensche kroon zouden worden onttrokken. Ook hierin bewilligde Denemarken. Daarop werden door belanghebbende partijen voorstellen ingediend omtrent de in Sleeswijk te bepalen grensscheiding. Na eenige onderhandelingen hierover stelde nu Engeland, op vrij dreigenden toon tegen Duitschland, de Schley-linie tot grens voor. Denemarken, hetwelk steeds van de zijde der engelsche regering blijken had ontvangen dat het op haren bijstand zou kunnen rekenen, hetwelk daarom ook, door koncessie op koncessie, aan het engelsche kabinet elk voorwendsel wilde ontnemen om aan die belofte niet te voldoen, deed ook thans nogmaals eene koncessie. Het nam Engeland's voorstel aan, onder eene uitdrukkelijke verklaring echter, dat dit zijn ultimatum was. Volgens eene cirkulaire van den minister Mourad aan de deensche diplomatieke agenten in den vreemde, was de oorzaak der toetreding van de deensche regering tot het Schley-voorstel vooral gelegen in de omstandigheid dat het engelsch ministerie had verklaard tot geen nader voorstel te zullen overgaan, dan nadat Denemarken daaraan zijne adhaesie zou hebben geschonken.

Pruissen en Oostenrijk weigerden om Engeland's voorstel, hetwelk door de overige onzijdige mogendheden werd ondersteund, aan te nemen. Dit besluit werd door de duitsche mogendheden gehandhaafd; hoe dreigenden toon de ministeriële dagbladen ook aansloegen, hoe men ook sprak van vlooten met landingstroepen aan boord, welke eerstdaags naar de deensche wateren zouden vertrekken; te vergeefs! Men had nu mogen verwachten dat de engelsche regering consequent zou zijn gebleven en van de tot dusverre gevolgde gedragslijn jegens Denemarken zou zijn afgeweken. Geenszins. Engeland bragt nu nog een nader voorstel ter tafel, waaromtrent echter de deensche gevolmagtigden niet eerst waren geraadpleegd. Hierbij werd voorgeslagen om de kwestie der grensscheiding aan de uitspraak van een scheidsregter te onderwerpen.

Dat de regering te Koppenhage, na haar ultimatum, zich thans niet kon vernederen om ook nu weder dit voorstel der Engelsche regering, gedaan in

strijd met hare vroegere verklaring, aan te nemen, was natuurlijk. Ook Pruissen en Oostenrijk weigerden tot Engeland's voorstel toe te treden, tenzij hun - en dit kenschetst geheel de houding, welke de heeren von Bismarck en von Rechberg tegenover Engeland durfden aannemen - tenzij hun de bevoegdheid werd gelaten om zich niet aan de uitspraak des aan te wijzen scheidsregters te onderwerpen.

Hierop ging de konferentie op Zaturdag 26 junij uiteen.

Het gevolg daarvan was dat men gedurende de eerstvolgende junij-dagen allerwege de dagbladen ter hand nam om te vernemen met hoe groot een aantal landingstroepen de Engelsche vloot naar de deensche wateren onder zeil was gegaan. Die vloot bleef echter rustig in de haven. Men vond alleen in de dagbladen opgeteekend dat de batterijen van den allerchristelijksten koning van Pruissen op zondag morgen het vuur tegen de deensche verdedigingswerken op het eiland Alsen hadden heropend, en dat men aldaar weldra een aanval der pruissische troepen verwachtte.

En op welke wijze trachtte men nu in het parlement de allertreurigste positie der engelsche regering en de inconsequente politiek, in de deensch-duitsche verwikkelingen gevolgd, te verdedigen? - Engeland kon zonder bondgenooten geen oorlog voeren tegen Duitschland, terwijl er elk oogenblik verwikkelingen met de Vereenigde Staten konden ontstaan en in Indië of China Engeland's krijgsmagt misschien weldra geroepen kon worden om dienst te bewijzen. Engeland kon geen oorlog ter zee aanvangen tegen duitsche legers op deensch grondgebied, zoodat men dan zijne aanvallen zou moeten rigten tegen de kwetsbare punten van Oostenrijk in het zuiden en alzoo Europa in vuur en vlam zetten. Engeland kon geen oorlog voeren ten gunste van Denemarken, omdat deze mogendheid in de laatste konferentie-vergadering Engeland's voorstel, om de kwestie der grensscheiding door een scheidsregter te doen beslissen, had verworpen.

Met uitzondering van dit laatste argument, leggen de overige al zeer weinig gewigt in de schaal. Bovendien zijn zij met elkander in strijd. Is het laatste waar, dan doen de eerste niets ter zake. Zijn de eerstgenoemde argumenten juist, dan is het laatste noodeloos. Maar bovendien, men had dit alles vóór de konferentie kunnen en moeten overwegen. Op bondgenooten kon Engeland, dit wist men reeds te voren, niet vertrouwen. Men behoefde toch waarlijk de politieke talenten van een Palmerston of een Russell niet te bezitten om te kunnen begrijpen dat de russische regering geen oorlog zou voeren tegen haren eenigen bondgenoot in de poolsche verwikkelingen. Men wist te Londen, weinige maanden geleden, even goed als thans, dat de houding, welke Engeland in de poolsche kwestie tegen Frankrijk had aangenomen, en de weigering om tot het Napoleontisch November-voorstel toe te treden, te Parijs niet zoo spoedig zouden vergeten worden. Het Engelsch ministerie kon eindelijk evenzeer begrijpen dat ook Zweden, met het oog op de mogelijkheid dat uit deze verwikkelingen eene scandinavische unie zou geboren worden, evenmin tegen het magtig Duitschland ten gunste van Denemarken zou willen ten strijde trekken.

Vloeide derhalve uit den toestand des oogenbliks voort dat Engeland geïsoleerd was, dat het bovendien, met het oog op Europa, Amerika, China, Indië en andere streken des aardbols, geen oorlog kon voeren, dan had het engelsch ministerie geene staatkunde moeten volgen, waarvan de consequentie oorlog was.

Wat nu het straks uitgezonderd argument betreft, waarbij men later nog voegde dat Denemarken sedert 1851 en 1852 zijne verpligtingen jegens Duitschland niet behoorlijk had vervuld, ook dit was al zeer weinig afdoende. Het laatste was immers aan Engeland niet onbekend, terwijl het de konferentie bijeen riep. Een wel te verklaren streven was het geweest der regering te Koppenhage om de hertogdommen deensch te maken, even als de Nederlandsche regering gedurende de vereeniging met België pogingen aanwendde om de zuidelijke provinciën Nederlandsch te doen worden. Dat nu deze handelwijze van Denemarken op 26 junij geene reden kon opleveren om, na allerlei bepaalde en onbepaalde toezeggingen van bescherming, toch eindelijk die natie aan haar lot over te laten, zal wel geen opzettelijk betoog behoeven. Ook het argument, dat men te Koppenhage de hulp van Engeland had verbeurd door de niet-aanneming van het voorstel om de kwestie der grensscheiding door een scheidsregter te doen beslissen, mist allen redelijken grond. Na al de door Denemarken gedane opofferingen, na het daarop gesteld ultimatum, na de verklaring der Engelsche regering te dien opzigte, zou eene toetreding tot het engelsche voorstel te groot eene vernedering voor de deensche natie geweest zijn.

Al de argumenten, welke het engelsche ministerie ten gunste der handhaving van Engeland's neutraliteit aanvoerde, werden dan ook door de oppositie in het parlement wederlegd. Op heftigen of gematigden toon, maar altijd op zegevierende wijze, werd door lord Derby en zijne geestverwanten in het hoogerhuis, in het lagerhuis door den heer Disraeli en zijne politieke vrienden, betoogd, dat Engeland thans het voorwerp van Europa's bespotting was, omdat de vroegere houding jegens Denemarken en de bedreigingen tegen Duitschland, in het belang van de eer en den invloed der regering in Europa, eene geheel andere politieke gedragslijn noodzakelijk maakten, dan de thans gevolgde. Als bewijs nog voor het straks aangevoerde: dat de Engelsche bewindslieden tot de ellendigste exegetische kunstgrepen hun toevlugt moesten nemen, zij het volgende niet onvermeld gelaten. De oppositie herinnerde de regering aan de woorden, door lord Palmerston eenigen tijd geleden in het parlement geuit: indien Denemarken mogt worden aangevallen, dan zal het niet aan eigene krachten worden overgelaten! De heer Layard beweerde dat deze woorden slechts betrekking hadden gehad op zekere eventuële gebeurtenissen.

Op waardige wijze werd vooral door lord Palmerston eene redevoering ter verdediging der fanfaronnade-politiek besloten met de verklaring dat, indien Koppenhage mogt worden aangevallen of koning Christiaan krijgsgevangen gemaakt, de regering nader zou overwegen wat haar te doen stond..... De heer Viennet sprak waarheid:

..... A ces mots
Le ciel, la terre et leurs échos
Répondent à ce qu'il veut dire
Par un immense éclat de rire!

Wij zeiden reeds hiervoren dat de regering in het lagerhuis de overwinning behaalde. Het voorgesteld votum van afkeuring werd verworpen met 313 tegen 295 stemmen en de ministeriële dagbladen beweerden - ditmaal teregt - dat de nederlaag in het hoogerhuis, met 168 tegen 177 stemmen geleden, bij de beoordeeling der positie van het kabinet weinig gewigt in de schaal legde. Wij merkten reeds op, dat deze overwinning van het engelsche ministerie aan bijomstandigheden moet worden toegeschreven. Het bleek toch reeds gedurende de debatten, dat verschillende leden der oppositie het kabinet niet door een votum van wantrouwen wilden doen vallen, al keurden zij de gevolgde politiek af, omdat een ander ministerie op dit oogenblik toch niet anders zou kunnen handelen als het kabinet Palmerston-Russell. Want daarin stemmen de meeste engelsche staatslieden overeen dat het belang des vaderlands den vrede dringend eischt, terwijl bovendien een oorlog met Duitschland, volgens sommigen, voor Engeland zou gelijk staan met een politieken zelfmoord. Moge er nu en dan eens eene tijdelijke spanning heerschen tusschen Britannië en Duitschland, moge men een engelsch minister onlangs zelfs hebben hooren betuigen dat men geene waarde kan hechten aan de plegtigste verklaringen van Oostenrijk en Pruissen - woorden, welke tusschen gentlemen geuit, bloedige satisfaktie zouden eischen - toch bestaat er eene soort van natuurlijk bondgenootschap, hetwelk bij sommige hoogst belangrijke aangelegenheden eertijds op den voorgrond getreden is.

Niet alleen dit buitengewoon bondgenootschap, maar ook de meer bekende kombinatiën scheen men in de laatste jaren als vergeten te zijn. Terwijl Oostenrijk Rusland alleen liet strijden in het oosten, zond de russische regering geen hulp aan Oostenrijk in den italiaanschen oorlog en erkende zelfs het koningrijk Italië. Oostenrijk beantwoordde deze houding door het zenden van vrij dreigende nota's gedurende de poolsche verwikkelingen. Frankrijk wachtte te vergeefs op de medewerking van Engeland in den poolschen opstand, ontving een weigerend antwoord op het kongres-voorstel en liet wederkeerig Engeland alleen in de deensch-duitsche verwikkelingen.

Vreemd klonken derhalve de mededeelingen van *The Morning Post* omtrent bestaande plannen tot herstel der alliantie tusschen Oostenrijk, Pruissen en Rusland. Naauwelijks waren intusschen deze tot dusverre geheim gebleven plannen den volke bekend gemaakt of de drie regeringen verklaarden deze mededeelingen voor loutere verzinsels. De groote en koortsachtige ijver, waarmede men te Berlijn en te Weenen de door het engelsch dagblad medegedeelde depèches valsch hoorde verklaren, deed aan deze verklaringen echter weinig geloof hechten. Later bleek voorts dat dit ook met de fransche en engelsche regeringen het geval was, terwijl bovendien de zamenkomsten der drie souvereinen op duitsche badplaatsen en hun aller belangen dergelijke alliantie geenszins onwaarschijnlijk maakten. Een blik op Polen, Venetië en de hertogdommen kon hun daartoe gegronde redenen hebben opgeleverd.

Naauwelijks was dergelijk verbond als bestaande of aanstaande beschouwd door de publieke opinie in Engeland en Frankrijk, of sommige engelsche dagbladen begonnen aan te dringen op het herstel der

fransch-engelsche alliantie, terwijl weldra ook de dagbladpers, welke te Parijs onder den invloed der regering staat, den scherpen toon tegen Engeland van weinige dagen geleden, voor meer liefelijken deed plaats maken. Ziet men in dit alles reeds verschijnselen van een herstel der ‘entente cordiale’? men vergete niet dat Frankrijk eenig voordeel zal moeten zien in dergelijk verbond, hetwelk door Duitschland als eene min of meer vijandige daad kan worden beschouwd. Behalve het vooruitzigt op de Rijngrenzen, zou misschien de hoop om eene scandinavische unie zamen te stellen, Napoleon tot dergelijk verbond kunnen doen overgaan. Of Engeland echter zal medewerken om een tweede Italië in het noorden tot stand te brengen, valt te betwijfelen. Intusschen tracht het engelsch ministerie door beleefdheidsbetuigingen, waarvoor keizer Napoleon niet ongevoelig is, tot eenige meerdere toenadering te geraken Zoo hadden naauwelijks de fransche regeringsdagbladen beweerd, dat de opstand in Algiers geheel gedempt was, of Engeland liet den franschen keizer daarmede geluk wenschen. Zelfs in het bezoek van koning Leopold, den Nestor der europesche vorsten, aan keizer Napoleon te Vichy, zien velen eene poging der engelsche regering tot herstel der vroegere ‘entente cordiale.’ Een groote hinderpaal voor den franschen keizer tot het maken van belangrijke kombinatiën is overigens weggenomen door de tijdelijke oplossing der mexikaansche kwestie. Keizer Maximiliaan is in zijne hoofdstad aangekomen en heeft, gelijk bij dergelijke gelegenheden de gewoonte is, zijn manifest tot de natie gerigt.

Wij zagen reeds dat verschillende mogendheden met elkander onderhandelen. Ook Denemarken heeft onderhandelingen met den vijand geopend en deze mogendheid onderhandelt zeker wel het ijverigst. Voor haar toch bestaat periculum in mora. Sedert de vijandelijkheden, na het uiteengaan der konferentie, werden hervat, is Alsen door de geallieerde mogendheden bemagtigd, rukken zij in Jutland steeds noordwaarts voort en namen zij talrijke maatregelen om van de Jutlandsche kust naar het eiland Funen over te steken. De deensche vorst begreep derhalve dat, wilde men niet langzamerhand geheel het koningrijk in 's vijands handen zien vallen, zoo spoedig mogelijk een vrede gesloten moest worden. Koning Christiaan heeft daarom met een nieuw ministerie, waarin de bekende staatslieden Bluhme, Moltke en de Quaade zitting hebben genomen, eene meer vredelievende staatkunde willen volgen en onderhandelingen met Oostenrijk en Pruissen geopend. Het eerste gevolg daarvan is reeds geweest het sluiten van eene wapenschorsing tot 30 Julij, terwijl de nadere vredesonderhandelingen te Weenen zijn aangevangen.

Wij zien in deze laatste handelwijze der regering te Koppenhage een nieuwen grond voor onze hiervoren toegelichte bewering dat Engeland tot in de laatste fase der konferentie-onderhandelingen, aan Denemarken hulp en bescherming heeft toegezegd. Dat toch de deensche regering thans bij het sluiten van den vrede nog minder gunstige voorwaarden zal kunnen erlangen dan vroeger, is wel waarschijnlijk. Had men nu te Koppenhage niet tot in de laatste oogenblikken redenen gehad om op Engeland's bijstand te vertrouwen, dan had men toch eer de kleine strook lands, den twistappel op de laatste konferentievergaderingen, ten offer gebragt, in plaats van de be-

magtiging van geheel Jutland en het eiland Alsen af te wachten, en zich dan verpligt te zien om nog minder gunstige vredesvoorwaarden aan te nemen.

Waarin deze voorwaarden zullen bestaan ligt intusschen nog in het duister, en ook de vredesvoorstellen, welke door den jongsten broeder des deenschen konings naar Berlijn werden overgebragt, bleven tot dusverre geheim. Op het veld der gissingen en bespiegelingen te dien opzigte willen wij ons hier niet begeven.

De duitsche bondsvergadering te Frankfort heeft in den laatsten tijd weinig teekenen van leven gegeven. Terwijl Oostenrijk en Pruissen handelen, verzendt zij nu en dan eens een ingekomen voorstel naar de kommissie voor de holsteinsche aangelegenheden. Onlangs heeft de bondsvergadering echter weder een besluit genomen, hetwelk in Duitschland de aandacht trok. Zij heeft namelijk den groothertog van Oldenburg als pretendent op de kroon van Sleeswijk-Holstein uitgenoodigd om nader de gronden op te geven en toe te lichten, waarop zijne aanspraken rusten. Het centraal Schleswig Holstein Verein vond hierin aanleiding om ook weder iets van zich te doen hooren. Het zond een manifest aan de bondsvergadering, waarin het verklaarde ‘te verwachten en te eischen dat de duitsche regeringen, getrouw aan hare heilige verpligtingen, zoo spoedig mogelijk den hertog Frederik van Augustenburg als soeverein der hertogdommen zouden erkennen en hem in staat stellen om de teugels van het bewind te aanvaarden.’ Als ware het om de aanhangers van prins Frederik voorloopig gerust te stellen, hebben Oostenrijk en Pruissen in de bondsvergadering het voorstel ingediend om het verzoek, aan den groothertog van Oldenburg gedaan, ook tot prins Frederik van Augustenburg te rigten. De beslissing hieromtrent is uitgesteld, daar men oppositie verwachtte van die leden, welke de aanspraken van dezen pretendent aan de uitspraak van een Austrägalgericht willen onderwerpen.

Alvorens ons oog naar andere streken dan de duitsche te rigten, hebben wij hieromtrent nog het overlijden op te teekenen van den algemeen geachten vorst van Wurtemberg. Koning Wilhelm I overleed te Stuttgart op 26 Junij en werd door zijn oudsten zoon prins Karel Frederik Alexander opgevolgd.

Onder de staten, welke behalve Duitschland gedurende de afgeloopene maand de aandacht tot zich trekken, behoorde vooral België. Zonderlinger schouwspel toch leverde de kamer van afgevaardigden bij onze naburen, dan ooit te voren. Op zeker oogenblik verklaarde de oppositiepartij dat zij niet meer ter vergadering wilde verschijnen en handelde ook alzoo.

Laat ons zien onder welke omstandigheden dit allerzonderlingst incident plaats greep. Te midden der diskussiën over de budgetten had de heer Orts een wetsvoorstel ingediend om het aantal leden der kamer van afgevaardigden met zes en dat van het senaat met vier te vermeerderen. Dit voorstel was gegrond op artt. 49 en 54 der konstitutie, welke luiden: ‘La loi électorale fixe le nombre des députés d'après la population; ce nombre ne peut excéder la proportion d'un député sur 40.000 habitans.’ Art. 54: ‘Le Sénat se compose d'un nombre de membres égal à la moitié des députés de l'autre Chambre.’ De argumentatie van den heer Orts bij de toelichting van zijn voorstel was deze: volgens de bevolkingslijsten door de ge-

deputeerde staten aan de provinciale raden toegezonden, is de bevolking vermeerderd en dat wel op zoodanige wijze dat 254.095 zielen niet vertegenwoordigd worden gelijk zulks door de wet wordt bepaald. Het aantal leden der kamer van afgevaardigden en van den senaat moet derhalve met het oog op dit aantal zielen vermeerderd worden in verhouding van 1 op de 40.000 zielen voor het eerstgenoemd staatsligchaam en 1 op de 80.000 zielen voor laatstgenoemd. De keuze dier nieuwe leden wilde voorts de voorsteller opdragen aan het arrondissement, alwaar de belangrijkste vermeerdering van bevolking was waar te nemen geweest.

Met het oog op dit voorstel is zelfs door onpartijdige beoordeelaars gewezen op het zonderlinge dat de heer Orts zijne ontdekking dat het aantal leden der kamer buiten verhouding was geraakt tot de bevolking, juist nu had gedaan. Men beweerde dat men liever den koninklijken weg had moeten bewandelen en de kamer ontbinden. Zij, die aldus spreken, vergeten waarschijnlijk dat de heer Orts uitdrukkelijk verklaarde dat hij zijn voorstel juist ‘met het oog op de aanstaande verkiezingen’ deed, waarbij de natie dan het aantal vertegenwoordigers zou kunnen kiezen, waartoe haar bij de konstitutie de bevoegdheid was geschonken.

Na de toelichting van den heer Orts in de vergadering van 29 Junij, ging men in de kamer van afgevaardigden zeer rustig voort met de behandeling der aan de orde zijnde begrooting van openbare werken. Men meende dat deze even als die van andere departementen zou worden aangenomen, toen in de volgende vergadering de heer Dumortier kwam verklaren dat de regterzijde na het votum van 18 Junij den loop van zaken niet had trachten te belemmeren, en de budgetten had aangenomen. Dit wist men; de verklaring diende dan ook slechts als overgang tot deze: dat de regterzijde ook op dezelfde wijze ten opzigte der thans aan de orde zijnde begrooting zou handelen, maar voorwaardelijk. Dit zou afhangen van de houding, welke het ministerie ten opzigte van het wetsvoorstel van den heer Orts zou aannemen. De regterzijde vreesde wel geene vermeerdering van het aantal leden der Kamer, maar ‘une telle loi doit être précédée d'un recensement général, et il convient qu'elle parte de l'initiative d'un pouvoir responsable.’ Noch het een, noch het ander had hier plaats gehad en het voorstel was aan partijbelang zijn oorsprong verschuldigd.

De minister van buitenlandsche zaken, Rogier, verklaarde hierop dat het kabinet het wetsvoorstel van den heer Orts zou ondersteunen. De houding der regterzijde - zoo ging de minister voort - bevreemdt ons ten zeerste. In den laatsten tijd verklaarde zij gedurig de uitspraak der algemeene opinie met vertrouwen te gemoet te zien en thans verzet zij zich tegen een wetsvoorstel, hetwelk geen ander doel heeft dan om te bewerken dat die algemeene opinie zich nog krachtiger kan uitspreken. Nu legde de heer Dumortier de verklaring af dat de leden der regterzijde niet meer ter vergadering zouden komen, terwijl hij met theatrale emphase daarbij voegde: ‘Nous laisserons retomber sur vos têtes la responsabilité de votre loi de parti!’ Zonderlinge argumentatie! waarom den strijd ontweken, terwijl er zeer veel waarschijnlijkheid bestond dat de regterzijde de zegepraal zou behalen?

Op de verklaring van den heer Dumortier volgde eene weinig parlementaire scène, waarbij men elkander geene verwijtingen bespaarde. De anders zoo heftige afgevaardigde Bara drong eindelijk bij de regterzijde aan om niet ab irato een besluit te nemen, terwijl bovendien de minister van finantiën, 'uit naam der regering' betuigde dat het wetsvoorstel van den heer Orts, indien het tot wet mogt verheven worden, niet onmiddellijk in werking zou gebragt worden, maar onafscheidelijk verbonden zou wezen aan eene ontbinding der Kamer. De heer Bara maakte daarop van zijn geuit gevoelen omtrent de wenschelijkheid van het uitstellen der verdere debatten tot eene volgende vergadering, een voorstel, hetwelk werd aangenomen, terwijl intusschen nog slechts een tiental leden der regterzijde in de vergaderzaal was gebleven.

Verscheidene dagen hield men daarop vergadering, maar telkens was geen genoegzaam aantal leden tegenwoordig om besluiten te kunnen nemen, daar geen enkel lid der regterzijde verscheen. Het overlijden van den heer Cumont maakte eindelijk het aantal 59 voor de leden der linkerzijde onbereikbaar en weinige dagen later volgde nu het koninklijk besluit, waarbij de Kamer van afgevaardigden ontbonden werd verklaard. Daar de houding der regterzijde in den lande groote ergernis aan velen heeft veroorzaakt, zijn de gunstige kansen der vrijzinnige partij in België bij den aanstaanden verkiezingsstrijd zeer vele. Van schending der konstitutie te spreken en terzelfder tijd te weigeren om de kiezers in de kamer van afgevaardigden te vertegenwoordigen klinkt dan ook vrij zonderling en wij zien met verlangen de verdediging dier handelwijze te gemoet en het manifest, hetwelk de regterzijde - gelijk de klerikale dagbladen beweren - tot de natie zal rigten. Zij zal in dergelijk dokument, zoo het ooit ter wereld wordt ingezonden, natuurlijk de handelwijze en het voorstel van den heer Orts als eene acte de parti en bovendien als eene schending der konstitutie beschouwen, maar al kon men dit alles toegeven, dan was dit in allen gevalle nog geene reden om niet ter vergadering te verschijnen: het wetsvoorstel had moeten behandeld worden en de regterzijde had aan de debatten moeten deel nemen.

Na het belangrijkste te hebben opgeteekend van hetgeen Europa in de afgeloopene maand aanbood, moeten wij nog onzen blik vestigen op de amerikaansche aangelegenheden. Sedert zelfs Europa deel begint uit te maken van het uitgestrekt oorlogstooneel en de kanonschoten van gefedereerden en gekonfedereerden tot voor Cherburg worden gehoord, trekt de oorlog tusschen de regeringen van Washington en Richmond nog meer de aandacht dan vroeger. In de laatste dagen van Junij had in het kanaal eene vijandelijke ontmoeting plaats tusschen de Kearsarge, eene stoomkorvet der Vereenigde Staten, en de Alabama, een berucht geworden kaperschip der gekonfedereerden, waarin dit laatste vaartuig de nederlaag leed en, na een twintigtal schoten in den romp te hebben ontvangen, zonk. Een aantal manschappen en ook de kaperkapitein Semmes, die daardoor waarschijnlijk in dubbelen zin den dood ontkwam, werden echter door een engelsch vaartuig gered en op engelschen bodem aan wal gebragt. Ook door de Kearsarge werden

eenige schepelingen der Alabama ingenomen en te Cherburg in handen gesteld der fransche autoriteiten.

Verschillende fransche dagbladen gaven blijk van groote sympathie aan de bemanning der Alabama en zelfs te Southampton vielen aan den kapitein Semmes allerlei eerbewijzingen van wege de bevolking ten deel. De sympathie der fransche dagbladen moet worden toegeschreven aan de omstandigheid dat vele daarvan de partij der Zuidelijken hebben gekozen, terwijl de sympathie van een deel der bevolking te Southampton eene verklaring vindt in het verschijnsel dat men onwillekeurig medelijden koestert voor den overwonnene. Bovendien vergete men niet dat over een kaperkapitein zelfs in onze dagen nog zekere romantische kleur verspreid ligt. Ons komt het echter voor dat het meer dan tijd werd om aan de onwettige handelingen der Alabama paal en perk te stellen, welke, in strijd met de aangenomene volkenregterlijke beginselen ter kaapvaart uitgerust, reeds zoo talrijke weerlooze koopvaarders heeft vernield en verbrand, waarvan de bemanning niet zelden aan boord van het kaperschip in ketenen schijnt geklonken te zijn. Daar zich thans verschillende oorlogsbodems der Vereenigde Staten en der ‘rebellen’ in de europesche wateren bevinden, mag men meerdere zeegevechten, als tusschen de Kearsarge en de Alabama plaats had, te gemoet zien.

De mededeelingen, welke omtrent den toestand der strijdende partijen op het belangrijkst punt van het amerikaansch oorlogstooneel - in de omstreken van Richmond - worden aangebragt, luiden minder gunstig voor den opperbevelhebber der gefedereerden, dan tot dusverre het geval was. Een mislukte aanval op de positiën van den generaal Lee en eene vergeefsche poging om eenige verdedigingswerken van Richmond te bemagtigen, schijnen den generaal Grant te hebben doen besluiten om de stad, voorloopig althans, slechts te isoleren. Intusschen heeft de generaal Lee, door een gedeelte van zijn leger in de rigting van Washington te doen oprukken, schrik en verbijstering willen veroorzaken onder de bewindslieden der Vereenigde Staten om hen alzoo tot het terugroepen van den generaal Grant te doen besluiten. Ofschoon nu uit deze expeditie nog geen dadelijk gevaar voor Washington voortvloeit en de generaal Grant wel niet tot verdediging der hoofdstad zal worden teruggeroepen, begint men toch te betwijfelen of de krijgsoperatiën tegen Richmond tot eenig gunstig resultaat zullen leiden. Veel meer blijven ook wij het herstel des vredes verwachten van den toestand van uitputting en het verlangen naar het einde des oorlogs, welke zich in beide vijandelijke kampen meer en meer beginnen te openbaren. Bij het naderen der verkiezingen voor een president begint de partij des vredes een vrij krachtigen toon aan te slaan en zelfs van de vroeger zoo oorlogzuchtige dagbladen te Washington dringen sommige openlijk op het sluiten van den vrede aan. Wat in dezen stand van zaken nog altijd het meest te vreezen blijft, is, naar onze meening, eene fransch-engelsche interventie. Met ingenomenheid teekenen wij dan ook op dat Lord Palmerston, in zijn antwoord aan eene deputatie der vereeniging tot herstel des vredes in Amerika, heeft verklaard dat het thans niet het juiste oogenblik zou wezen om mediatie-voor-

stellen te doen. ‘Mogt er intusschen in het vervolg een redelijke grond ontstaan om te gelooven dat dergelijke voorstellen in Amerika wèl zouden ontvangen worden, dan zou de regering van hare majesteit zich gelukkig achten om..... Treurige klausule, welke misschien juist op het oogenblik dat de vrede nabij is, tot eene interventie leiden zal, geenszins in het belang des vredes.

Eindelijk nog een woord over de verwikkelingen tusschen Spanje en Peru. De spaansche voorstelling dezer kwestie vinden wij in eene circulaire van den minister van buitenlandsche zaken te Madrid aan de diplomatieke agenten van Spanje in den vreemde. De aanleiding der verwikkelingen moet gezocht worden in den aanval van eenige roovers op eene te Talambo gevestigde kolonie van Spanjaarden, waarbij een kolonist gedood en verschillende anderen gekwetst werden. In zijne cirkulaire begint de heer Pacheco met te erkennen dat de peruaansche regering voor het voorgevallene niet verantwoordelijk was, maar dat de billijkheid en regtvaardigheid eene enquête en het straffen der schuldigen vorderden. Om dit aan de peruaansche regering te betoogen zond de toenmalige spaansche minister, don Lorenzo Arrazola, een gemagtigde naar Lima en ofschoon er tusschen beide staten geene diplomatieke betrekking bestond, meende de minister daarin geen hinderpaal te zien. De heer de Salazar y Alazarredo werd derhalve als speciaal kommissaris der spaansche regering naar Peru gezonden, uit welken titel bleek dat zijn last zich alleen tot het hiervoren bedoeld feit bepaalde. De peruaansche regering wilde echter slechts in onderhandeling met hem treden als ‘konfidentieel agent,’ maar in geene andere hoedanigheid. Het gevolg hiervan was dat de heer de Salazar in overleg met den admiraal Penson, bevelhebber van het spaansch eskader in de peruaansche wateren, de Cincha-eilanden in bezit nam. Deze handelwijze wordt in de cirkulaire van den heer Pacheco zeer afgekeurd, doch men zal deze eilanden niettemin in bezit houden om een ‘waarborg’ te hebben - het is weder de geschiedenis van Sleeswijk - dat Peru zijne verpligtingen zal nakomen. Dit laatste te meer wegens de geweldadigheden tegen den heer de Salazar op zijne reis van Callao naar Aspinwall gepleegd, waarvan - de heer Pacheco erkent het in zijne cirkulaire - de peruaansche regering wel niet beschuldigd wordt, maar waaromtrent zij toch aan Spanje hare onschuld moet verzekeren. Behalve deze laatste verklaring, met toezegging dat de bedrijvers dier feiten voor zooverre zulks mogelijk is, zullen gestraft worden, eischt voorts de spaansche regering dat Peru zich geneigd betoone om met een kommissaris te onderhandelen, belast met dezelfde zending, vroeger aan den heer de Salazar opgedragen.

Wij zullen deze zonderlinge memorie des ministers Pacheco niet verder bespreken: het is weder de oude, overoude geschiedenis, die toch immer nieuw blijft, de geschiedenis van den wolf en het lam.

Of Peru aan Spanje's eischen zal voldoen, bleek tot dusverre niet.

Middelburg, 20 Julij.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het protestantisme.

I.

Om onpartijdig en waar te zijn in het beoordeelen van zijn tijd, om personen en zaken hunne juiste plaats aan te wijzen, zonder eenzijdigheid of miskenning, is allereerst noodig *geloof*. Uit vele woorden en volzinnen, soms door beroemde, hooggeplaatste personen gesproken, zouden we de bewijzen kunnen bijbrengen, dat juist kleingeestige en bekrompen angst de grootste hinderpaal is om een geoefenden en juisten blik te werpen op het groote slagveld der menschheid.

Waarlijk, wanneer het ons in oogenblikken van ongemeene helderheid, wanneer het ons zoo nu en dan eens gegeven is om onzen tijd in één beeld zich voor oogen te stellen, zich de verschillende strijders, elk op hunne eigene plaats in te denken, zooals wij dit kunnen wanneer we een schaakpartij zien, dan verwondert het ons èn in ons zelven èn in anderen, dat we zoo weinig weten, welke plaats we innemen, waar we naar waarheid staan. We zien den een vechten tegen een fantoom zijner eigene verbeelding en wel met een geestdrift en eene overtuiging, te groot en te edel voor zooveel krachtverspilling. Een ander is zoo bijziende, dat hij den vriend slagen toebrengt, die op zijn vijand gemunt waren. We hebben er ons zelven dikwerf op betrapt, dat we een vijand bestreden, die waarlijk bij nader inzien te veel punten van overeenkomst, van gemeenschappelijk belang met ons had. De denkbeelden, waarmede we bij onze opvoeding worden doortrokken, en die met onze geheele ontwikkeling in een groeijen, stuiten nu en dan op de werkelijkheid, en geven alleen bij den nadenkenden mensch een schok aan het zelfbewustzijn, laten een snellen lichtstraal vallen op het duistere dat er in ons is, die zoo zelden bijblijft, zoo weinig tot spoorslag van verdere ontwikkeling dient. Niet dat we iedere nieuwe beschouwing, die zich aldus aan ons voordoet, zoo maar gaaf en goed zouden moeten aannemen, maar zeker hare *mooglijkheid* erkennen en dan haar aan een nader onderzoek onderwerpen, waarvan de slot-

som eerst na veel zoeken en toetsen kan worden opgemaakt.

Wij lijden zooveel aan *absolutisme*, onze eigene beschouwingen zijn te veel het middenpunt, waarom we meenen, dat de tijd zich beweegt en zich alleen bewegen kan en moet, en wie de mooglijkheid niet toegeeft, dat een ander gelijk heeft en niet wij, kan de fout niet ontloopen om te miskennen, om geheel verkeerd te beoordeelen. Ik durf niet zeggen, hoe veel dit wel geschiedt.

En wat is de oorzaak van deze onze niet zeer benijdenswaardige eigenschap? Geene andere dan die laffe vrees voor de toekomst, die wederom haren oorsprong vindt in het ongeloof, ook der 'geloovigen.' Men heeft de toekomst afhankelijk gesteld van zijne lievelingsideën, en wanneer men dan die denkbeelden verworpen en vertreden ziet door dien grooten geheimzinnigen geest, dien we de 19de eeuw hebben gedoopt, dan worden we tot halve wanhoop gebracht, eigenlijk alleen door eene zelfzucht, die diep in 't hart, vaak voor eigen oog verborgen, haar wortelen heeft geschoten.

Wij treuren niet over den verstoorden ontwikkelingsgang der menschheid, maar over het *ik* dat daaruit wordt afgescheiden en als onbruikbaar weggeworpen. 't Is waar wij bezitten eene groote gehechtheid aan alles, wat wij voor waar houden, en eene zekere mate van eigenliefde moeten we wel toegeven, maar wanneer de mensch nu daarmede zoo ver gaat, dat hij meent, dat de zegepraal der waarheid alleen kan bevochten worden en tot stand komen door 't geen hij daarvoor houdt en ook op zijns inziens goede gronden meent te kunnen en te moeten aannemen, wanneer hij zoover gaat van te beweren, dat de grond onder de voeten wegzinkt, de volgende geslachten niet meer kunnen bouwen, de maatschappij haren ondergang te gemoet snelt, indien *zijne* denkbeelden verlaten worden en prijs gegeven voor andere, nieuwe, die hem op dit oogenblik nog niet *beter* kunnen toeschijnen, dan schrijft hij zich zelven eene plaats toe in de rij der schepselen, die hem niet toekomt. Of - hebben wij het recht om ons te plaatsen op den zetel van God en uitspraak te doen, en dat met beslistheid, met eene gewaande onfeilbaarheid, over eene toekomst, waarvan we niets weten, en die - het geschiedboek kan het bewijzen - meestal zoo geheel anders uitvalt, dan ook de scherpzinnigste had kunnen bevroeden?

Hoe groot ook de vernedering zij, waaraan we ons zelven en onze denkbeelden zien blootgesteld, bij al de verwarring, bij al dat misverstand, dat ijdel woordenspel van onzen tijd, kunnen we ons kalm houden en 't oog onbeneveld, en 't harte vrij van somberheid, wanneer we maar leven met 't geloof, met de vaste overtuiging, dat er boven dien chaos van verdeeldheid eene machtige hand zweeft, die met wijsheid de gebeurtenissen leidt, een Groote Geest, die gebiedend spreekt en handelt, en eene *goede* toekomst in zijn machtigen arm brengt. Over zijne daden mogen we ons slechts verblijden, en eerbiedig en gelaten verbeiden we van Hem de oplossing van zoovele raadselen, die ons nu nog duister zijn.

Onzen geestelijken eigendom, geërfd of zelfverdiend, verloren te zien gaan of verworpen, 't gaat gepaard met smart, we weten 't bij ondervinding; onze ziele lijdt, wanneer het gebouw onzer gewaande of wezenlijke grootheid wordt afgebroken;

maar gelijken wij wel niet eens op het kind, dat uren heeft gewerkt om zijn kaartenhuis op te zetten, maar het bij den minsten stoot in duigen ziet geworpen, en bedroefd is, bovenal, omdat de hoop nog niet lachend aan zijne zijde treedt om in te fluisteren dat hij straks weêr een ander zal bouwen? En al dat klagen, al dat ach- en wee-roepen over zijn tijd, we komen er niet ééne schrede meê verder, en zoo er niets anders verricht werd dan dat, 't zou er vrij treurig uitzien en somber genoeg in Gods schoone schepping. Gelukkig dat de groote Bouwmeester de hulp van zulke praters niet behoeft; er zou met hen in de afgeloopen eeuwen al bitter weinig zijn uitgericht, we zouden zeer veel schoons en verhevens missen, menigen hoeksteen ontberen van het eeuwige gebouw der geestelijke ontwikkeling, ons op geen Schleiermacher, Göthe of Lessing beroemen, bij wien men geen zweem vindt van teemende klaagliederen. Het tegenwoordig geslacht leeft bijna enkel van negaties, de verschillende partijen blijven staande door de geschilpunten, die men wederzijds te verdedigen heeft of althands tracht, en wel meestal door met zekere hartelijke hoogmoedigheid de konsequentiën aan te toonen, die de tegenpartij nimmer gemaakt heeft en die slechts voorhanden zijn in het door vrees ontstelde brein van den aanvaller. De meeste richtingen-zouden daarom van zelf vallen, wanneer ze geene tegenrichting over zich hadden, eenvoudig omdat het haar aan eigen kracht, aan eigen leven ontbreekt. 't Is er meê als met een blok oude huizen, waarvan het een 't andere steunt, en waarvan geen op zich zelf kracht genoeg heeft om het omhoog te houden.

Wat er ons vooral toe moest brengen of om wat afstand te doen van onze overdrevene subjectiviteit bij het beoordeelen van anderen, bij het lezen in het dagboek van ‘de groote zwerfster’, de menschheid, is de snelle verandering, waaraan de afwisselende voorstellingen der waarheid in onzen tijd onderhevig zijn. We zouden, bij naauwkeurige optelling hiervan, haast gaan denken, dat onze hersenen niet meer het produkt zijn eener geregelde stofwisseling, maar tot groote beschaming der materialisten, bij den algemeenen vooruitgang in beweegkrachten, ook al door stoom gedreven worden! Bij nader inzicht komt dit verschijnsel ons zeer verklaarbaar voor. De meer en meer zuchtende pers brengt in dagbladen, tijdschriften en tijdschriftjes alles tot ons wat er gedacht of gesproken wordt. Het oppervlakkige der voorstelling geeft eene duidelijkheid, waardoor het resultaat der meest ingewikkelde onderzoekingen in een enkel woord wordt opgedischt om op dezelfde wijze aangenomen of verworpen te worden. Vroeger toch was dit anders. Toen was er veel alleen bekend onder een bepaalden kring of zekeren stand; men was al te voorzichtig om zijne afwijkende denkbeelden algemeen te maken of er openlijk voor uit te komen. Men zal zich herinneren dat het een der grootste grieven was tegen Lessing, dat hij de Fragmenten in zijne moedertaal uitgaf, en ook in onze dagen zullen er velen gevonden worden, die het hem niet kunnen vergeven, schoon ze overigens met hem wegloopen. Het laffe en onhoudbare van deze denkwijze is genoegzaam door hem aangetoond, en dat hij ons dan ook voor goed van die dwaasheid genezen heeft, bewijzen de menigvuldige kettersche (?) leeringen in recht

Hollandsch voorgedragen, waarvan de zuiverheid nog wel eens wat te wenschen overlaat. Allerwege is daardoor de belangstelling, of laat ons liever zeggen de nieuwsgierigheid ontwaakt; het kanongebulder der kritiek is tot de vast slapende ooren doorgedrongen en heeft de ‘goê gemeente’ wakker geschud. Voor de meesten is het slechts een geluid uit de verte, dat wel verschrikt, maar alras den rustigen haard doet opzoeken der vaderen, zeggende: ‘het is nog zoo ver niet; wij zitten hier veilig.’ Of zoo de burgerman zijn krantje opneemt, een oprechte Haarlemmer, en met vreeselijke verontwaardiging leest, dat niet alleen de godheid van Jezus wordt geloochend, maar een Franschman een boek heeft geschreven tegen de zondeloosheid van den ‘Heer’, en de prijsvraag van het *verdedigings*genootschap onbeantwoord blijft, kan het ons verwonderen, dat hij bedremmeld maar ontkennend uitroept: waar moet het heen? Wij kunnen zijn angst ons even goed verbeelden als dat we iemand die van zijn jeugd af tusschen twee hooge bergen heeft gewoond, waar hij het levensbeekje kalm en helder zag henenvlieten, dat we zoo iemand op eens verplaatsten op een stormachtige vlakte. En er is weinig troost, goede man! de kritiek, dat vreeselijke monster, de groote vampyr in uw oog zal verder gaan, zoo zij kan, zoo zij zich niet dood woelt in het dorre zand. Tot nog toe is er veel slechts hypothese, waarvoor weinig vaste, zekere grond is; maar de wetenschap, het vorschende verstand gaat voort met zoeken in de met stof bedekte overblijfselen der oudheid, en iedere steen, dien zij legt, is eene uitdaging en bespotting uwer machtelooze uitroepingen. Wij geven u gereedelijk toe, dat wij het gebouw tot zijn grondslagen ontbloot hebben, we laten u praten zelfs, waar ge meent, dat de nieuwe fondamenten in de diepte wegzinken - gij kunt niet anders - maar we zullen voortgaan met bouwen met al den ernst, dien het werk eischt, wetende dat we werktuigen zijn in de hand eener Godheid, welker wegen ge bedilt, in plaats van ze te begrijpen, in plaats van te leeren uit het boek der teekenen des tijds. Wees daarvan verzekerd, het zal nog verder komen, zonder dat wij het kunnen verhoeden, en daar zal veel bij zijn, waarover ook wij ons zullen bedroeven. Wij zijn nog altijd gehecht aan de herinneringen onzer jeugd, als kinderen aan het geloof onzer moeder; ze oefenen op ons nog grooten invloed uit, al klinkt 't snijdend door het harte met weemoed en zielesmart:

> Weh, weh!
> Du hast sie zerstört.
> Die schöne Welt.

en God weet, hoe zwaar het ons valt, heen en weer geslingerd langs den afgrond des twijfels, terwijl er eene eeuwigheid door de ziel gaat, gehoor te geven en te volbrengen het:

> Baue sie wieder.
> In deinen Busen baue sie auf!

Maar het opkomend geslacht zal dien weemoed zóó niet kennen als wij en er niet door terug gehouden worden, en bij het goede, dat de tijd, die komt, ons bieden zal, kennen we ook reeds hare schaduwzijde, we kennen de nadeelen der eenzijdigheid, omdat we weten dat 't slechts zwakke menschen zijn, die Gods werk moeten volbrengen, en afdwalingen, verkeerde inzichten, miskenning van de roeping van zijn tijd ieder nieuw tijdperk van ontwikkeling vergezellen.

Meenend dat de kritiek haar werk reeds volbracht heeft, waar zij slechts begint, zullen de feitelijke voordeelen der natuurwetenschappen worden blootgelegd met alle verleidelijke bekoorlijkheid.

Aan den andren kant verneemt hij niets dan eenige dorre, zijn begrip te boven gaande leerstellingen, die de kracht missen om in te grijpen in zijn gemoed en die bovendien in strijd zijn met zijne geheele ontwikkeling, en - de uitslag kan niet twijfelachtig zijn. Hij zal overslaan tot een materialisme, zoo gevaarlijk, omdat hij bij schipbreuk geen veilige haven heeft. De droombeelden van stoffelijken rijkdom kunnen niet allen en voor allen verwezenlijkt worden, omdat de verwezenlijking afhankelijk is van vaste wetten, die evenwel weder afhankelijk zijn van bepaalde omstandigheden, die buiten ons bereik liggen en die we meestal niet berekend hebben.

De levenservaring zal daarom met kracht hare stem doen hooren, dat de mensch zijn loopbaan mist, zoo zijne uitzichten niet verder reiken dan het stoffelijke. Slechts enkele weinigen bereiken hier hun doel, meestal hun zelven tot groote schade. De fijnste planten groeien het moeielijkst, en de geestelijke, de godsdienstige geeft zeker niet op éénen dag hare vruchten, en te vergeefs zal de stem des harten voor een ander leven spreken, waarbij ‘al het overige’ als ‘toegeworpen’ wordt beschouwd. Het dagelijksch leven kan nu reeds leeren, tot welke ontaarding het leven in zulke gevallen overslaat. Of de oude of de nieuwe leer daarvan de eigenlijke oorzaak is, daarover zal het oordeel verschillend zijn naar gelang van het standpunt, dat men heeft ingenomen, maar zeker zal te midden van die treurige verschijnselen de nieuwe tijd zijn werk volbrengen en de meeningen *over* de waarheid elkander nog sneller afwisselen, terwijl de waarheid dezelfde zal blijven en meer en zuiverder komen in de harten.

We hebben nog meer reden om te wenschen, dat er afstand gedaan worde van ieder absolutisme, van het ons zelven en onze denkbeelden over de waarheid tot het middenpunt te stellen, waarom alles zich beweegt en waar alles zou moeten heen trekken, wilde het goed zijn. Vroeger had men afgepaste stelsels, een bepaalden kring van denkbeelden, waar men zich niet buiten waagde. Het recht van ieder individu, in onzen tijd eerst volledig erkend, heeft zich ook op het gebied van het denken doen gelden; men heeft individualiteiten, d.i. verschillende personen, die geheel vrij ontwikkeld, ontworsteld aan ieder stelseljuk, hunne geheel verschillende, bij ieder eigenaardige lichtstralen op de waarheid doen vallen.

Wat het Determinisme ook bewere, iedereen heeft bij geregelde ontwikkeling eene eigene oorspronkelijkheid, waardoor hij zich van anderen onderscheidt; hoe we daaraan komen is evenzeer een raadsel als het geheim van onze geboorte. Omstandigheden buiten ons, onze geheele tijd, de stroom waarin wij ons bewegen, moge een bepaalde kleur, een bijzonder licht geven aan ons karakter, we zijn meer dan het leem in de hand des pottenbakkers.

Hierdoor is voor ons een geheel nieuwe vlucht ter ontwikkeling geopend; door als 't ware in eens anders denken en zijn in te leven, wordt onze eigene ontwikkeling veel sneller. Maar hier ook natuurlijk zullen we moeten beginnen met zoo veel mogelijk afstand te doen van onze subjectiviteit, met, wij zelven A.

zijnde, ons zoo mogelijk voor een oogenblik geheel B. te maken. Wij moeten allereerst, vóór we het zoover kunnen brengen, ons de waarheid kunnen voorstellen, zóó dat er voor onze denkbeelden geen plaats is, waaruit deze geheel zijn verwijderd. Zoo eerst kunnen we iemand onpartijdig beoordeelen, zijn we gevrijwaard tegen iedere miskenning van onze zijde, terwijl we later weêr tot ons *ik* terugkeeren om met zorgvuldigheid den verworven schat te onderzoeken en te toetsen.

II.

Ik meende deze beschouwing te moeten laten voorafgaan om de beginselen te doen zien, waardoor ik gekomen ben tot vreemde, van het algemeene gevoelen afwijkende resultaten. Toch ben ik mij bewust een kind des tijds te zijn en houd mij verzekerd, dat deze woorden hier en daar wel eenigen weerklank zullen vinden. Of ik tot eene partij behoor, kan de lezer zelf beslissen, mijn verlangen is het nooit geweest en 't zou mij zeer spijten.

De vraag, die ik hier wil beantwoorden, is deze: hoe staat 't met het *Protestantisme* en wat is zijn toekomst? We zullen een zeer ongunstig oordeel, hierover uitgesproken, toetsen aan de waarheid en de werkelijkheid.

De auteur is niemand anders dan de in onze dagen beroemde en beruchte Döllinger in zijn werk: *Kirche und Kirchen*, *Papstthum und Kirchenstaat.* Dit boek geeft hier en daar blijken van het ernstig en naauwgezet nadenken van den schrijver, al komt er zeer veel in voor dat van verregaande eenzijdigheid en partijdigheid getuigt, zoo zelfs dat we eene wederlegging geheel onnoodig en overbodig achten. De feilen, die aan zijn werk eigen zijn, zullen spoedig genoeg opgemerkt worden door die critici, die aasen op de gebreken van anderen en daaraan hunne welsprekendheid ontleenen, hoedanigen er onder de Protestantsche theologen genoeg te vinden zijn.

De eerste beschuldiging van D. tegen het Protestantisme is, dat het niet getrouw gebleven is aan de leer der Hervormers. Deze leer is volgens hem eenvoudig dus(*) ‘men stelde zich tevreden met de overtuiging, dat men uitsluitend in het bezit was der ware leer, waarmeê men inzonderheid de toegerekende gerechtigheid en de daarop gegronde onvoorwaardelijke zelfverzekerdheid der genade verstond. Dit noemde men: ‘het Evangelie.’

Wij willen niet twisten, of het beginsel der Hervormers niet meer bevatte dan D. hier wil, niet uitpluizen of er niet uitdrukkingen voorkomen bij Luther of Calvijn, die een grootscher denkbeeld geven van de grootste aller omwentelingen, zulke haarkloverijen laten we voor anderen over, we willen eerlijk zijn, ook al is het dat de waarheid ons niet aangenaam is, en dan valt het moeielijk te ontkennen, dat de leer der Hervormers *voor zoover* zij door het volk opgenomen werd en in zijn vleesch en bloed overging, inderdaad geen andere was en ook niet kon zijn in dien tijd. En waarom kon dit niet anders?

Het Christendom was van den beginne af den *Germanen* voorgesteld, als iets dat hen in den hemel moest brengen, zalig maken; hieraan moest alles dienstbaar zijn; bestond er geen hemelzucht, dan werd zij opgewekt door eene triviale schildering der hel. De Kerk stond daar als de bemidelaarster tusschen

(*) Döllinger, p. 13.

hemel en aarde om met Petrus' sleutelen te sluiten en te ontsluiten; en in hare prachtige kerken met talrijke, slank opgaande spitsen, met verduisterde ramen en getemperd licht, spreekt ze duidelijk haar afkeer uit van de aarde, van het wereldsche leven. Jezus zelf moge geheel vrij geweest zijn van overdreven spiritualisme, zeker is het dat aan de christelijke Kerk van den beginne af deze beschuldiging met recht kan toegevoegd worden. De gedachten der Christenen bewogen zich om een en hetzelfde keerpunt en kwam zeer zelden iets verder: zalig worden, in den hemel komen is het éénige doel der godsdienst; daartoe dient het gelooven d.i. voor waar aannemen, het niet-tegenspreken der zaligmakende leerstellingen. Verregaande overdrijving van dit in den grond reeds zoo geheel verkeerde, onevangelisch beginsel, dat misschien op den naam van apostolisch (Vgl. Handel. 16:31) kan aanspraak maken, doet de oogen der Germanen opengaan; Rome heeft in het tijdperk van haar verval, toen er geene persoonlijkheid op den pauselijken zetel zat, die de dogmata wist te bezielen, of er een glans en een kracht aan te schenken, zoo noodig om ze staande te houden, de koorden der zedelijkheid laten verslappen. De oorspronkelijke karaktertrek, reeds door Tacitus geroemd, het gevoel voor deugd, een naauwgezet geweten komt in tweestrijd met de Kerk, boezemt afkeer tegen haar in, een afkeer, waaraan zekere nationale verhoudingen voedsel geven, de omwenteling smeult, om eindelijk in den rechtlijnigen Luther, den man uit één stuk, uit te barsten in volle vlam.

Toch - het beginsel der Roomsche Kerk blijft hetzelfde, alléén - men tracht het doel op eene andere wijze te bereiken. Men wil ‘zalig worden’, in den ‘hemel komen’, maar niet door den mond eens priesters, door zelfovertuiging, of liever door zelfgeloof - de hervorming is verder zoo weinig doortastend, de verwijdering van de moeder zoo klein inderdaad, dat de leerstellingen, uitgezonderd die der ‘werken’, en de aanbidding der heiligen, geheel dezelfde blijven, het geloof hieraan geheel zijn eigenaardig karakter blijft behouden van een voor waar aannemen, een zich opdringen dikwerf van hetgeen we overal elders als onwaar verwerpen.

Daarbij ligt er in de hervorming, dieper beschouwd, eene grove inconsequentie; haar grond was: de kracht van het geweten, de kracht der persoonlijkheid, die wel tijdelijk kan zwijgen, maar toch altijd weder komt bovendrijven, de laatste wortel der hervorming was de Germaansche individualiteit; deze is evenwel nog niet zich zelfbewust, zij kent zich zelf nog niet, is onbekend met haar kracht en haar recht, en is gelijk aan den man, ontwakend uit een diepen, door benaauwde droomen gestoorden slaap, inzonderheid tegen den morgen; hij is wel opgestaan, maar kan niet staande blijven op eigen beenen, hij houdt zich vast tot dat hij goed wakker is, - de hervormers willen een steun, en zoeken dien in den bijbel, terwijl de denkbeelden der Roomschen over dit groote boek, het éénige boek, vrij wat aannemelijker zijn dan die welke nu zullen worden gevormd door den drang der omstandigheden. Nu komt het bijbeltje-spelen op dat in onzen tijd zijn toppunt heeft bereikt, de bijbels worden met kwistige hand uitgedeeld, weggeworpen, en kan er veel goeds uit den bijbel geleerd worden, het misbruik is misschien nog grooter, en in de prak-

tijk hebben de Protestanten, (waarmeê we het volk bedoelen, niet de godgeleerden) de leer der werken weêr ingevoerd, die zij in theorie hadden afgekeurd in de Katholieken. Twee zoo geheel verschillende zaken, het recht der persoonlijkheid, en het gezag des bijbels worden bijeengenoemd, gaan hand en hand, maar geheel verward, als een kluwen, waaraan nog niemand het waagt te tornen, terwijl in die tijden, onder die omstandigheden het moeilijk anders kon, of het laatste, het gezag der Schrift moest het alleen geldende worden, een papieren zetel werd opgericht naast den pauselijke, in strijd met het oorspronkelijk beginsel: de subjectiviteit, indien men 't zoo noemen wil, die zich nog niet genoeg kan verheffen. Ze was de kiem der toekomst, maar die zeer wijselijk onder de leiding der Voorzienigheid bedekt werd, totdat de stormen en het gure weêr wat bedaard zouden zijn. De inconsequentie was daarom allergelukkigst.

Is de mensch harmonisch ontwikkeld, of heeft de ziel, de geest des menschen zich vrij gemaakt van de banden, die hem knellen en belemmeren, (wat we het duidelijkst zien, wanneer hij gevoelt niet in zich zelf de kracht te bezitten,) is hij vrij geworden van tijdelijke vooroordeelen, richt hij zich op tot zijn volle gestalte, verbrekend wat hem aan zijn tijd verbindt, dan gevoelt hij zelf zijn kracht en vraagt naar geen gezag of steun buiten hem. Niet dat hij daarom eene ‘bodemlooze subjektiviteit’ zou zijn, zooals spottend wel eens beweerd wordt, we gunnen anderen het vermaak om belachelijk voor te stellen, wat zij niet begrijpen. De ware verhouding tusschen God en mensch wordt hier hersteld, om eene bijbelsche uitdrukking te gebruiken: hij is het werktuig geworden des ‘Heiligen Geestes,’ en om eene Evangelische te bezigen: de mensch is kind van God geworden en doordrongen, bezield met den Geest ‘zijns Vaders.’ Van de verschillende *mate* van ontwikkeling zal nu afhangen het bewustzijn der zekerheid in deze betrekking; in het begin is het met dit bewustzijn als met den bliksemstraal, die voor een oogenblik de zwarte wolken des twijfels doorklieft en dan weêr verdwijnt; langzamerhand wordt die straal meer blijvend, we roepen hem zelf te voorschijn in tijden, dat de kracht der ziele zich verheft, en bij volmaakte ontwikkeling is het de zon geworden, die met volle licht onzen weg helder maakt en onze schreden vast; dat we *geheel* volmaakt worden geloof ik niet. Die zon is evenwel inwendig, ze wordt door anderen niet gezien, dan alleen in zooverre als er eene vastheid, eene onweerstaanbare kracht uit onze handelingen spreekt. Voor ons zelven is het iets, dat we niet kunnen ontkennen of van ons zetten, we *moeten* er naar handelen, 't is voor ons objektief geworden, 't wordt een absolute macht, die ons drijft, waarvan de oorsprong zoowel in God als in ons zelven ligt, door eene wisselwerking, door eene wederzijdsche betrekking, die ons een raadsel blijft, en die zich in de meeste gevallen aan iedere begripsontleding onttrekt, in één woord, op het geheim der schepping berust, dat nooit zal worden opgelost.

Ditzelfde beginsel vinden we nu bij de Hervormers, maar slechts in kiem, en we stellen hen in het minst niet aansprakelijk voor de gevolgen, die wij daaruit hebben afgeleid en de meer uitvoerige beschouwing, waartoe we door het licht van onzen tijd, moeten komen. De Her-

vormers, we houden er ons vast van overtuigd, zouden onze beschouwingswijze verworpen hebben, ja misschien gehuiverd voor dat 'ongeloof,' dat er naderhand uit zou voortvloeijen. Evenals de Hervormden van onzen tijd, bogen zij hun hoofd voor die andere objektiviteit: buitengewone, uitsluitende openbaring, zekerheid door middel van stemmen uit den hemel, door fabelachtige wonderen. Deze geschieden echter niet meer, ze behooren tot een duister verleden, en zoo ze al feiten zijn, ze brengen ons weinig verder, omdat de berichten daarvan maar al te duidelijk hun subjektief karakter verraden en niet te bewijzen zijn, ook al waren de bijbelsche schriften, wat men gewoonlijk noemt allen even *echt.* Daarbij draait zulk een geloof in ieder geval weer op het gevreesde 'subjektivisme' uit(*), want daar is geen andere objektiviteit dan ons eigen geloof, en al bestond er eene, het zou geen overwegenden, boven alles machtigen invloed op ons kunnen uitoefenen, omdat het verder van ons af staat. Dit is reeds genoeg aangetoond en we behoeven het niet te herhalen.(†) Genoeg zij 't, dat het beginsel bij de Hervormers aanwezig was, door hen niet ontwikkeld werd, maar spoedig weêr begraven, een beginsel dat deel uitmaakt van de eeuwige waarheid, maar eenzijdig, zelfzuchtig toegepast op eigene zaligheid, de 'zelfverzekerdheid der genade.' Die eenzijdigheid was toen een even groot geluk als thands een ongeluk, ze was noodzakelijk, omdat de hervorming anders zou schipbreuk geleden hebben op de klip der ontijdigheid, het volk kon niet meer verdragen, het was er niet rijp voor.

'Dit heet het Evangelie' is eene ironie van D., waarin meer waarheid ligt opgesloten, dan hij zelf wel wil en die ook op zijn eigene Kerk van toepassing is. Het 'zalig worden', het 'in den hemel komen' wordt door Katholieken en Protestanten beiden bijna alleen voor het doel der godsdienst gehouden; dit is haar hartader, het perspectief van alle leerstellingen, want andere missen de noodige aantrekkingskracht om in het bewustzijn opgenomen te worden en feitelijken invloed uit te oefenen op het leven. We keuren dit af, noemen het in den grond onchristelijk, omdat het zuiver Evangelie, het Evangelie van Jezus, en niet dat van Apostelen of andere menschen, zich om de zelfzaligheid weinig bekommert. Jezus heeft op de zelfzuchtige vragen der Apostelen nimmer antwoord gegeven maar ze altijd bepaald ontweken(*). Men wordt bij Jezus niet gehemeld en gezalfd, zooals dat in de Christelijke kerken veelal geschiedt, hij richt zich op het leven in zuiver praktischen zin. Met welke woorden wordt de Evangelie-prediking geopend: Bekeert u, d.i. verandert van zin en van gemoed, maakt u de nieuwe levensbeschouwing eigen van het Koninkrijk der Hemelen, opdat uw hart en daardoor ook uwe daden hervormd worden. Aan het einde van dit Evangelie staat het kruis, en de Christenen hebben de vrijheid genomen dit alles om te keeren, ze beginnen met het kruis, maar het 'bekeert u' is bijzaak geworden. Het geloof als afgetrokken begrip, als een aannemen van de zijde des verstands, als een gedachte-leven over leerstelling of bespiegelingen over onze toekomst, heeft zoo weinig waarde

(*) Vgl. Dr. A. Pierson, een vraag des tijds. Opstellen p. 392.
(†) Vgl. Rousseau, Emile p. 437, 442.
(*) Vlg. Matth. 19:27-30. - vs. 28 wordt van zijn kracht beroofd door vs. 30. Vgl. ook Matth. 30 vs. 20-28.

bij Jezus, dat hij het noodzakelijk achtte zich daarover uit te spreken op een wijze, die allen twijfel wegneemt, en die misschien daarom vergeten is, omdat 't te eenvoudig is en er geen sprake is van ‘verborgenheid’; ik bedoel de gelijkenis van den vader en de twee zonen. Matth. 21:28-31. Er is nog veel meer in de Evangeliën, dat we hiervoor zouden kunnen aanvoeren en ook in de Paulinische brieven is hier en daar een woord, dat ons verkwikt.

Bekend is Luther's afkeer van den brief van Jakobus; de reden daarvan behoeven we evenmin te noemen, maar ze heeft een veel dieperen grond dan dat hij Jakobus of Paulus niet begreep en daardoor verkeerd uitlegde; Paulus was dogmatist en Luther zijn dierbare zoon; nu zullen we volstrekt niet zeggen, dat zulke hoofden (want het hart is er wel wat gepantserd) niets ophebben met het leven, dat ze de ‘reinheid van hart’ laag stellen, o neen, we willen in het minst niet onrechtvaardig tegenover hen zijn; ze weten er zelfs schoon over te spreken, maar toch op hun eigenaardige wijze, 't krijgt daar weêr zijn eigenaardige, ik zou haast zeggen, vale kleur, zoo bleek als zij zelven zijn. Of men hen hoort of leest, al zijn de woorden nog zoo juist, het leven wordt niet aangedaan, 't grijpt niet in, omdat er te veel over gedacht is. Men heeft er mooie voorschriften, spreuken, keurig somtijds, maar ze rieken naar de lamp, en er wordt niet ééne slechte daad meê voorkomen, veel minder ééne goede tot stand gebracht.

Veeltijds is het nog erger; het ware, werkelijke leven komt als het hinkende paard achteraan, 't is bijna het vijfde wiel aan den wagen. Niet dat ge dit in hun boeken zoo zult vinden uitgedrukt, schoon de catechismus al vrij ver heen is, maar dood eenvoudig op deze wijze: $7 \times 7 = 49$; dat zal iedereen toestemmen; even goed is godsdienst = leven, en Christelijke godsdienst = Christelijk leven; is het niet al te eenvoudig? Bij die eenvoudigheid, bij die vreeselijke eentoonigheid blijft het Evangelie staan als de grondslag van alles; niets ontstaat, niets wordt zonder dit; het berouw, de inkeer van den mensch in zich zelf, is er zoo al niet één mede, dan toch het onmiddellijk gevolg van. Hier eerst ontstaat het bewustzijn van zonden, niet als geloof aan een zielloos dogma, ‘algemeene verdorvenheid’, maar een dat het: ‘Vader, ik heb gezondigd’ in de eenzaamste oogenblikken onzes levens uit den diepsten grond der ziel perst.(*)

Bij den dogmatist is het anders; hij denkt, hij spekuleert: $7\times1=7$, $2\times7=14$ enz. enz. Met deze prolegomena gaat al een heele tijd weg, aan het leven ontstolen; hij ontkent niet altijd, dat 49 de grootheid is, die men eindelijk verkrijgen moet, maar toch ziet hij er wel eens laag op neder; hij kent er de levensvolle diepte niet van. 't Is het onderscheid van iemand, die gamma's speelt en iemand die met kracht en gloed eene symphonie van Beethoven doet hooren.

In naam, naar de letter wordt de groote waarde des levens niet ontkend, maar de kracht van den dogmatist verdwijnt, wanneer we hem vragen: is het leven u hoofdzaak, alles en wederom alles? We zijn hiervan zoo overtuigd, dat we nog verder durven gaan. De Christelijke Kerken zijn zoover van dien een-

(*) Le moraliste n'hésite jamais dans ses jugements, car ils résultent pour lui d'un choix fait une fois pour toutes, et dont il a trouvé les motifs dans le tour de son esprit bien plus que dans un examen impartial et longtemps balancé. Essais de morale et de critique p. E. Renan p. 30.

voud des Evangelies afgedwaald, zij zijn zoo gevangen in de netten der leer, dat zij het besef hebben verloren van de scherpte, van het levensabsolutisme van het Evangelie. Er zijne talrijke richtingen, vele kerkjes, maar ééne ontbreekt er nog: die welke zich met de beslistheid van Jezus op het leven richt, en ze ontbreekt, omdat ze zich niet staande zou kunnen houden, omdat ze niet geduld zou worden. Wees zoo liberaal of orthodox mogelijk, in de groote steden van ons vaderland kan men daarbij 'volle kerken' hebben, maar dat houdt op, zoodra ge het ontleedmes in de hand neemt om het maatschappelijk leven te onderzoeken in zijn laatste grondslagen, zoodra ge den koopman volgt naar de beurs, den predikant naar zijn huiselijk leven, den officier naar de salon. Treedt ge de Christelijke kerken binnen, welnu, ge zijt er rondom omgeven met muren, en dat steenen huis komt ge niet uit, dan alleen om eene sierlijke schildering van de 'algemeene verdorvenheid' daarbuiten te hooren, die 'sticht' en 'veel genoegen' geeft.

Die muren hinderen me zoo, 't valt voor den predikant als voor de leeken even moeilijk om er door heen te zien. De Hervormde Kerk in hare historische ontwikkeling, die afkeerig is van de diepe zucht naar waar leven, naar waarheid en zielenernst bij zeer enkelen der moderne theologie, en dit ook consequent moet zijn, die spottend uitroept, alsof men er zou komen door 'goed te leven,' die Kerk heeft een zware wond in het hart; zij laat de beste levenssappen wegvloeien, en het ontbreekt haar aan de noodige kracht om het maatschappelijk leven te hervormen; onze verdere beschouwingen zullen doen zien, dat ze dan ook niet meer bezielt, begeesterd, maar de geheele Kerk daar staat als eene steenen verheerlijking van de godsdienstige omwenteling der 16de eeuw, die als eerbiedwaardige antiquiteit moet onderdoen voor hare oudere zuster, het katholicisme. Geen van beiden kunnen we in waarheid Evangelisch noemen, Christelijk, zooals Christus christelijk was.

Kan het nu nog wel als eene beschuldiging worden aangevoerd, dat we niet getrouw gebleven zijn aan de leer der Hervormers; is het niet veeleer een geluk, en voor hen, die geen afgod maken van de reactie maar aan eene voortdurende ontwikkeling van de menschheid geloof slaan, is het voor hen geen gedwongen geluk, dat ze niet meer Hervormd zijn? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn.

De schaduwzijde van het Protestantisme is evenwel verre van uitgeput, en we gaan voort de beschuldigingen van Döllinger te toetsen aan de naakte werkelijkheid. Hij moge den splinter in ons oog met zekere voornaamheid opmerken en den balk in zijn oog niet zien, 't best zal wel zijn, er ons meê te troosten en eerst dien splinter er ook maar uit te halen; de pijlen op ons afgeschoten komen met verdubbelde kracht en scherpte van zelf weêr bij hem terug; meestal spreekt hij zijn eigen vonnis uit en we behoeven er niets meer bij te voegen.

In beide Kerken, Roomsch zoowel als Protestant, vinden we die eigenaardige zaligheidsdrijverij, schoon in verschillende vormen; in beiden is 't het zwaartepunt en met betrekking tot het oorspronkelijk Evangelie de Achilleshiel. Hier de zelfverzekerdheid, dat dorre on-

vruchtbare subjectivisme, de uitverkorenheid, die de as is, waarom de geschiedenis der Protestantsche sekten zich beweegt, daar Mis en Pater's en Ave's en het gezaghebbend woord des priesters, dat is het Evangelie! En die zoogenoemde zaligheid vinden we nu in de praktijk bij menschen, wien het aan allen ernst ontbreekt, die over 't leven heen loopen als de spin over 't water, die bij het: zalig ‘armen,’ ‘treurenden,’ ‘zachtmoedigen,’ maar niet kunnen begrijpen, dat er werkelijkheid ligt in deze woorden, en de ijdelheidsafgoderij, de pronkzucht, de valsche grootschheid des levens, het coquetteren van zich zelf, het bluffen op hetgeen aan ons en om ons, en het vergeten van hetgeen *in ons* is, daarbij geheel zijn uitgesloten. Jezus heeft nergens getoond een wereldhater te zijn, een vijand van de zamenleving en wat daarin voorkomt, maar zeker is 't, dat er in de hedendaagsche zamenleving, in de wetten en beginselen, die haar drijven, wel veel is dat doet denken aan het woord van het speculatieve Johannes-Evangelie: ‘de gansche wereld ligt in het booze;’ zoo Jezus al op de bruiloft te Kana geweest is, moet hij thands wel berouw hebben van het wonder daar verricht; levenslichtzinnigheid is toch zeker wel vreemd aan het Evangelie. Nemen we de verhouding, die Jezus tegenover personen en tegenover zekere kringen heeft ingenomen, welnu, we vinden ze niet alleen niet terug, maar zelfs is ze vreemd, onbekend. 't Is of zijn leven zelfs zoo buiten-menschelijk is geweest, dat zijne wijsheid in den omgang met menschen voor ons geen waarde heeft. Men plaatst zich in vollen gemoede naast hem zonder eenige vergelijking, zonder eenige ware levensgemeenschap, en daarom ook zonder eenige sympathie, want het spelen met bloed en zonde en genade heeft niets te beteekenen; 't is een kleed, dat we aandoen als we sterven, en 't welk alleen in den hemel zijne diensten bewijst; 't geldt hier slechts het ons zoo eigen te maken, het ons zoo ver op te dringen, dat de zelfbegoocheling blijft en we zelfs in den spiegel ons masker niet aanschouwen; vraagt men, hoe zulk een tweestrijdigheid in het leven mooglijk is, hoe de mensch zoo het slachtoffer kan worden zijner ingebeelde rust en zijn waan, dan ligt het antwoord gereed: ‘en la leur apprenant dès l'enfance, et en la leur répétant sans cesse: les hommes s'instruisent comme les perroquets.’

(*Wordt vervolgd.*)

Preken.
Twaalf Preken van W.P. Wolters, predikant te Harlingen.

Het groot getal gedrukte preken is met een twaalftal door Ds. W.P. Wolters te Harlingen vermeerderd. Gaarne voldoen wij aan de uitnoodiging, om dezen bundel in dit tijdschrift aan te kondigen. 't Is daartoe noodig, dat wij beginnen met de in deze preken behandelde onderwerpen mede te deelen.

I. *Leden der gemeente en deelgenooten aan het koningrijk der hemelen* is het op-

schrift van de eerste preek, naar aanleiding van Mtt. 7:21; een tekst ter bevestiging van nieuwe leden niet ongepast gekozen. - Aan oude en nieuwe leden, wordt hier herinnerd, dat Heere! Heere! zeggen een Christen heeten en Christus met woorden roemen niet genoeg is, om deelgenoot te worden van het koningrijk der hemelen: daartoe wordt vereischt, dat men den wil doe van den *Vader* in de hemelen, d.i. liefhebben. Het onoplosbaar (misschien beter onverbreekbaar of niet los te maken, of verband zonder adjectivum?) verband tusschen het doen van des Vaders wil en het ingaan in het koningrijk der hemelen wordt daarna aaugetoond.

II. In de tweede preek, over den *kruisdragenden Christus* (Joh. 19:17[a]) wordt op de volgende diie vragen geantwoord: hoe moeten wij ons den kruisdragenden Christus voorstellen? wat kunnen wij van hem leeren? waartoe gevoelen wij ons door hem opgewekt?

III. Sprekende over *den lijdenden Christus verloochend* (Matt. 26:69-74) beschouwt de prediker de omstandigheden, de oorzaken en de gevolgen van Petrus' verloochening.

IV. Een preek uitgeproken op den zondag vóór het Pinksterfeest, handelt over *den doop des Heiligen Geestes* (Mark. 1:8[b]). We lezen hoe de verwachting van den tekst door Johannes uitgesproken, door Jezus is vervuld, terwijl aan het einde aan de hoorders de vraag wordt voorgelegd: *wij*, zijn wij gedoopt met den Heiligen Geest?

V. Na het Pinksterfeest sprak Ds. W. over *den geest der waarheid*, die (I Cor. 2:10[b]) alle dingen, ook de diepten Gods, onderzoekt, De gemeenschap des heiligen Geestes oefent een weldadigen invloed

uit op het verstand, die geest onderzoekt - alle dingen - ook de diepten Gods.

VI. Van de preek over Luc. 13:21[b] is het opschrift: '*het Evangelie verborgen en geopenbaard.*' Jezus verheerlijkte God bij de terugkomst der zeventig, met eene dankzegging, waarin de eenvoudigheid van zijn Evangelie staat uitgedrukt, door welke hij zich zelf vereert; en die ons beschaamt.

VII. Naar aanleiding van I Kon. 19:9-23, wordt gesproken over *Elia op Horeb*; spreker tracht eerst de vermelde gebeurtenis te doen begrijpen, om dan ons te herinneren, dat de opvatting van Gods openbaring in de natuur 'God is liefde' de ware is, en dat zulk eene natuurbeschouwing een gunstigen invloed op ons heeft.

VIII. Van het twaalftal is de achtste preek niet de minste. Uit Joh. 14:9[b], *die mij gezien heeft*, *die heeft den Vader gezien*, wordt afgeleid dat door Jezus in zich zelf de bron van de kennis des hemelschen Vaders is aangewezen.

IX. Hosea 14:18[b] is de tekst van eene preek, waarin wordt aangetoond, dat het van den mensch afhangt of *het onberispelijk Godsbestuur hem ten zegen of ten vloek zal zijn.*

X. Over *de hemelsche vreugde*, *welke Jezus op aarde genieten doet*, werd naar aanleiding van den zang der engelen gesproken.

XI. Niet zonder genoegen lazen wij de 11[de] preek, over *de verzoeking in de woestijn* (Matth. 4:1-11). Juist wordt hier opgemerkt, dat aan eene letterlijke opvatting der Evangelische verhalen, vooral aan dat verhaal, niet gebonden te zijn, een *voorregt* is. 'Den uiterlijken

vorm mogen wij nu ongeschonden aannemen als de vrucht eener rijke verbeeldingskracht en terstond tot de innerlijke waarheid trachten door te dringen.' - De verzoeking, welke Jezus vóór zijn optreden te bestrijden had, wordt eerst beschreven; daarna hooren wij dat Jezus overwon (vs. 4, 7, 10), door welk wapen (daar staat geschreven), en met welk gevolg (vs. 11).

XII. De laatste preek handelt over (Jes. 66:1, 2); *Godsvereering* en *Godsgemeenschap*, tot beantwoording der vraag, welke Godsvereering ons brengt tot gemeenschap met God?

Aan elk der preken is een gebed, aan sommige eene voorrede toegevoegd. De lezing dier voorredenen versterkte ons in de meening, dat dergelijke woorden vooraf gewoonlijk zonder schade kunnen gemist worden.

Na de opgave der behandelde onderwerpen zij het ons geoorloofd mede te deelen, wat ons de lezing dezer preken aanbevelenswaardig, maar ook wat haar minder aangenaam schijnt te maken.

De theologische rigting van den heer Wolters is blijkens deze preken modern. Reeds dit op zich zelf zal menigen lezer uitlokken, die de moderne theologie lief heeft, of althans niet tegen haar ingenomen is, en haar verlangt te leeren kennen. Daarbij komt, dat, hoewel de Schrijver zijne moderne overtuiging (zie b.v. bl. 75[a]), niet verzwijgt of onder dubbelzinnige woorden verbergt, de negatieve zijde der moderne theologie niet op den voorgrond geplaatst, of onnoodig polemiek gevoerd wordt. Feitelijk wordt hierdoor het vooroordeel van velen weêrlegd, dat de moderne theologie slechts eene negatieve zijde heeft, en voor het praktisch Christendom tot geen ding nut is. - Voorts zijn de behandelde onderwerpen geenszins van belangrijkheid ontbloot.

Nogtans zijn we niet in staat deze preken onbepaald goed te keuren. We hadden wel gewenscht, dat uit de op zich zelf lang niet arme onderwerpen wat meer rijkdom van ideëen ware geput. - Ook zou het deze leerredenen, onzes inziens, niet tot schade zijn geweest, indien ze nog wat krachtiger, helderder en meer overtuigend waren.

De vorm dunkt ons gansch niet onberispelijk te zijn. Nu en dan zijn de volzinnen wat lang en door tusschenzinnen onnoodig gerekt. In den stijl mist men nog al eens naauwkeurigheid en netheid. Vergeten is daarbij dat ook hierin omne nimium nocet.

Gedurig worden woorden gebruikt of herhaald die iets verlammendshebb en of althans gerust achterwege konden blijven. - B. v. bl. 20 'verzuimt niet onze openbare bijeenkomsten, *maar woont ze standvastig bij*' (dat spreekt van zelf); bl. 29 'godsdienstig te zijn, (*het)* is den mensch van nature *(niet vreemd M.H. maar integendeel hem)* eigen.'

Het hier door ons in parenthesi geplaatste kon zonder schade weg; immers wat ons eigen is, is ons niet vreemd. Bl. 23 'Wat gaan er, als wij met onze gedachten

zoover terugkeeren: *wat rijzen er dan*' enz. bl. 23 'maar opdat wij, ons aansluitende aan die nieuwe leden, *opdat wij*' enz. bl. 24. Wij leden der gemeente, laat ons ook deelgenooten zijn van het koningrijk der hemelen, deelgenooten, *omdat* wij in de gemeenschap van Christus en met een levend geloof in hem, *omdat wij* enz. - bl. 32. De overpriesters, *als zij nu* - hun doel is toch bereikt *als zij nu* vrij uit spreken,

zij zeggen - bl. 52. *Hij* was binnengeleid in de zaal des hoogenpriesters. *Jezus* voor Kajafas en de meeste leden van den joodschen raad. (Wie was dan *hij?*') enz. Dergelijke herhalingen komen zeer veel voor.

Omslagtig is het volgende (bl. 57): door hen die '*zelve van meening zijn*, *en door hunne naasten worden geacht*, *als of zij vast stonden.*'

Onduidelijk vinden we bl. 16.: 'Wel mogen we niet vergeten, zoo terstond als wij verder gaan dan het vaststellen van een enkelen grondslag, loopen wij gevaar, ten minste wij hebben wel toe te zien om niet op de onvergankelijkheid over te dragen wat alleen tot de vergankelijkheid behoort.'

Fraai is niet wat wij lezen bl. 14: zóó weldadig, dat het voor 'onze verbeelding wezen kan, alsof het daar staat, hemelhoog, uit de wolken over land en zee de armen uitbreidende, om met den gloed van zijn liefdevol hart geheel ons geslacht tot zich te trekken! Die *weldadige* indruk is ons van Jezus' woorden en daden niet gebleven. 't Is moeijelijk zich te verbeelden, dat Jezus staat *hemelhoog*, *uit* de wolken *over land* en zee de *armen* uitbreidende, om met den gloed van zijn *hart* ons tot zich te trekken. Werd dit tafereel op doek gebragt, ik geloof haast, dat de schilderij niet mooi zou zijn.'

Op dezelfde blz. lezen we nog iets vreemds: 'die op de *keurigste wijze* en met de *fijnste uitvoerigheid* zijn *Rabbouni stamelt.*' - 't Gebeurt weinig, dat men op *keurige wijze stamelt*, ook *Rabbouni* niet met de *fijnste uitvoerigheid.*

Eene blz. verder wordt gezegd: 'het onderwijs van Christus behoeft *ook* voor het *scherpzinnigst nadenken* niet verborgen te blijven.' Dat is niet vreemd; want de dingen blijven wel het *minst* voor *scherpzinnig nadenken* verborgen.

De woorden zijn ook niet overal even goed gekozen b.v. bl. 35: de *vrucht* van het kruis, bl. 37: nu eens wordt het *opgeladen*, hoe hooger wij *opstijgen* (waarop?) als getrouwen van Christus.

Soms geeft groote naauwkeurigheid aan een zin een onaangenamen klank: bl. 81: 'Of wij onze hoogste troost *bij*, onze hoogste wijsheid *van*, onze hoogste zaligheid *met* Hem hebben?' bl. 198. Hij tevens met die vastheid des geloofs *in*, des vertrouwens *op* zijn hemelschen Vader, Hij kende hemelsche vreugde.' - Ware het, dat deze de éénige voorbeelden van minder goeden stijl waren, die men in dezen bundel vinden kan, we zouden er niet over gesproken hebben; dit is, onzes inziens echter niet het geval, de stijl is menigmaal niet aangenaam. - Was een recensent geroepen, wat hij in een ander veroordeelt, zelf altijd goed te doen, we zouden ook dan hebben gezwegen, de ondervinding leert het ons genoeg, l'art est difficile. Hadden wij deze preken slechts *gehoord*, en niet *gedrukt* voor ons; we zouden ze niet alzoo durven beoordeelen; immers veel te zwaar is de eisch, dat een predikant elken zondag eene goed bewerkte, met zorg gestileerde preek moet leveren. Wie echter een bundel preken *uitgeeft*, van hem mag wat meer dan het gewone worden verwacht. - We twijfelen intusschen niet, of de lezing van deze preken, zal, niettegenstaande haar, naar ons oordeel, minder gelukkigen vorm, het doel door de uitgave beoogd kunnen doen bereiken.

AGR.....

Natuurkunde.

Nog iets over warmteverschijnselen.

Het stukje, dat ik ter plaatsing in het Januarij-nummer van dit tijdschrift afstond, eindigt met de belofte, dat er meer zou volgen, zoo ik de verzekering kreeg, dat het onderwerp en de wijze van behandeling de goedkeuring der lezers had weggedragen.

De redactie noodigde mij kort daarop dringend uit, om mijn wetenschappelijk gekeuvel te vervolgen. Ik kon onmogelijk dadelijk aan dien wensch voldoen, en nu ik wat lang naar haren zin wachtte, viel zij mij zoo woest op het lijf, dat ik voor de overmagt bezweek. Zij is verantwoordelijk voor de gevolgen.

Het is eene gevaarlijke plaat, die van het Mei-nommer *des Tijdspiegels*, die persiflage op het materialismus; - gevaarlijk in de handen van hen vooral, die beweren, dat al dat populariseren van de wetenschap, al dat houden van redevoeringen of toespraken in natuurkundige vereenigingen, heillooze uitwerkingen te weeg brengt. De eenvoudige hoorders, zeggen zij, meenen alles te begrijpen wat hun zooal in die vergaderingen of populaire geschriften verklaard wordt, en het gruwelijke denkbeeld wortelt zich alzoo bij hen vast, dat alles te begrijpen, alles te verklaren is; zij willen dus ook op geestelijk, op godsdienstig gebied niets voor waar aannemen, wat hun zoogenaamd gezond verstand niet doorziet, niet vatten kan, en nu worden die eenvoudige lieden ongeloovigen; van daar dat veld winnen van die moderne rigting in het godsdienstige leven. En nu die plaat! - zij stelt juist voor, wat er van al die natuurkundige en chemische verklaringen en voordragten te wachten zij: stofwisseling verklaart ons denken en gevoelen; stofwisseling is de oorzaak van de onderhouding van het geslacht bij de bewerktuigde schepselen; de stof is onsterfelijk, is oneindig, is eeuwig; stoffelijk is het kleed, waarmede de tegenwoordige verderfelijke tijdgeest de Godheid omhult. - Zie, zóó valt een zeker soort van menschen onnadenkend, in dommen ijver den nadenkenden mensch aan.

Neen, het onderzoek naar de kennis der krachtsuitingen in Gods heerlijke schepping voert niet van den Schepper af. Ja, er is eens een groot geleerde geweest, ik meen de onsterfelijke Laplace, de ontdekker van de verhevene werktuigelijke zamenstelling van ons zonne-

stelsel, die gezegd heeft: ‘ik heb God overal gezocht en Hem nergens gevonden.’ - 't Is waar, men vindt Hem ook nergens, zoo men Hem niet in het harte draagt, ook zelfs in den Bijbel niet, en daarentegen overal, indien Hij in het gemoed zetelt. Geen nood derhalve bij de rigting dezer eeuw! - Mogt zij allen modern in het godsdienstige maken, dat is, allen van God innig doen doordrongen zijn, allen zich met God doen vereenzelvigen! - Men vergeve mij dit woord vooraf.

Ik zou over eenige warmteverschijnselen spreken.

De warmte, zeide ik, (zie D. I, blz. 71) is een bijzondere bewegingstoestand, eene beweging, waaraan zoowel de onweegbare ether-atomen als de vaste, weegbare stofdeelen der ligchamen deel nemen. Men kan derhalve geene warmte bespeuren, of er moet weegbare stof voorhanden zijn. Op eene plaats, die men geheel ledig zou kunnen noemen, is het niet mogelijk warmte voort te brengen. Men kan eene ruimte luchtledig pompen en er warmte in waarneembaar maken, maar dan is zij toch altijd afkomstig van een weegbaar ligchaam, en men moet toch ook weêr een weegbaar ligchaam hebben, om van haar aanwezen in 't luchtledige verzekering te ontvangen.

Indien het waar is, dat de warmte niet uit stofdeelen bestaat, dat zij slechts het resultaat is van schommelingen of trillingen van de molekulen der ligchamen en ook van den ether, dan moet zij, hoe sterk ook in een ligchaam opgehoopt, dat warme ligchaam niet zwaarder maken; en dit hebben ook alle proefnemingen bevestigd. Zoo min eene stemvork verschil in gewigt doet zien, of men haar, met den steel in een houten voetstukje gestoken, rustig op de weegschaal zet, of dat doet terwijl zij toon geeft of trilt, evenmin zal een ijzeren staaf van gewigt veranderen, door haar meer of minder heet te maken, dat is, door hare deelen sneller of minder snel te doen slingeren.

Is het verder waar, dat de warmte in eene beweging van den ether en van de weegbare stofdeelen bestaat, dan is het te verwachten, dat die beweging der molekulen andere ligchamen ook in beweging zal kunnen brengen, en omgekeerd zal men opwekking van warmte kunnen verwachten, indien men zware stofdeelen op de eene of andere wijze doet slingeren of trillen. Men heeft beide vermoedens bevestigd gevonden, en ik zal later gelegenheid in overvloed hebben, om den lezer die verschijnselen onder de oogen te voeren.

Er zijn een oneindig tal van bewegingsvormen in de natuur, en ieder hunner kan warmte doen ontstaan of warmte doen verdwijnen. Kan men een ligchaam plotseling eene grootere uitgebreidheid doen aannemen, dan zal het kouder worden; kan men het snel doen inkrimpen, dan rijst de warmtegraad aanmerkelijk. Zoo wordt, om een enkel voorbeeld te geven, eene opgehangen metalen snaar kouder, wanneer men haar plotseling met gewigt bezwaart; zij wordt warmer, zoo men haar even snel van dat gewigt ontlast. Die verschillende warmtegraad der snaren bij haar snel verlengen en verkorten, maakt dan ook het stemmen der piano's regt lastig. Immers het meerdere spannen der snaren is een verlengen, het ontspannen een verkorten; en hoe hooger de warmtegraad der snaar is, des te lager is haar toon. Water, dat snel in damp overgaat, zonder er warmte bij aan te

brengen, doet koude geboren worden; de stof is plotseling uitgezet, heeft eene grootere uitgebreidheid verkregen. Verdigt men dien damp weder tot water, zoo doet zich eene aanzienlijke verhooging van den warmtegraad kennen. Weet men verder het water zeer snel tot ijs te brengen, het plotseling te doen bevriezen, dan wordt er al weder een in het oog loopende warmtegraad kenbaar. Maar waarom toch die voorwaarde, dat het snel of plotseling moet geschieden? Omdat, als het niet snel plaats grijpt, de warmte niet kan worden waargenomen, daar zij zich dan langzamerhand aan de omliggende of aangrenzende ligchamen meêdeelt. Zoo aanstonds zal blijken welk gebruik men van die natuurwetten al weder in het bedrijvige leven heeft gemaakt.

Het spreekt van zelf, dat de verschijnselen, die ik daar zoo even noemde, dat neêrslaan van dampen tot water, dat bevriezen van water, op zulk een aanzienlijk groote schaal als het in de natuur geschiedt, eene rijke bron van ontwikkeling van warmte op de aarde zijn moet. Maar het is niet de éénige; en ieder denkt hier aan de zonnewarmte. Sluiten wij echter deze vooreerst nog uit, dan ontmoeten wij bij eene aandachtige overweging toch nog andere mild vloeijende bronnen van warmte.

Ik herhaal het, waar beweging plaats grijpt, oefent zij invloed uit op den warmtetoestand. Zoo men, bijvoorbeeld, water uit een bak door een lange pijp laat vloeijen, zal het aan het einde der buis of aan de uitvloeijingsopening warmer zijn dan op de plaats der instrooming. De wrijving van de waterdeelen tegen de wanden der buis, en de daardoor veroorzaakte molekulaire bewegingen, hebben die warmte doen ontstaan. Zoo is het ook met lucht gesteld, die men door eene buis laat stroomen. Alzoo kan men aannemen, dat elke beek, elk stroomend water zich verwarmt, wanneer het daar over grint of meer of min groote kiezelsteenen ruischend heenvloeit. Het warmer worden der zee na eenige stormachtige dagen is een gevolg van de wrijving der waterdeelen. Zoo worden ook de luchtdeelen verwarmd, als de winden ze wrijvende over elkander doen heenstrijken. Wrijving, ja zij is eene zeer aanzienlijke bron van warmte. Wie heeft zich als kind niet vermaakt met een metalen knoop snel over de tafel te wrijven, hem alzoo zeer heet te maken en dien op de hand van zijn makker te drukken. Als men op het snel ronddraaijend stuk hout, dat op de draaibank is geplaatst, de punt van een stomp stalen staafje krachtig drukt, wordt het hout op die plaats verkoold, dat is door de hitte verbrand, en het is op deze wijze, dat men op de houten kegels, die een bekend kinderspeelgoed uitmaken, de zwarte ringen teekent, welke deze voorwerpjes versieren. Op de Parijsche tentoonstelling vond men een zeer langwerpigen metalen bak, waarin van het eene eind tot het andere, dus over de geheele lengte, een vrij wijde, kegelvormige metalen buis lag; in den bak werd water gegoten, en in de buis een lange rol van hout gestoken, die met vilt was bekleed, dat rijkelijk met olie werd bevochtigd. Nu werd die rol in de metalen pijp snel rondgedraaid, en door het wrijven der viltoppervlakte tegen de wanden van de buis, die haar omringde, ontstond zulk eene hitte, dat het water in den bak weldra begon te koken. Ziedaar een koken niet door vuur, maar door arbeid!

De verhitting door wrijving kan zeer lastig en zelfs gevaarlijk worden. Wie weet niet, dat de in ons land zoo karakteristieke windmolens nu en dan in brand geraken, wanneer, bij verheffing van wind en daardoor teweeg gebragte snelle draaijing, de zoogenaamde vang die beweging door wrijving op de as zal matigen, maar dan soms eene hitte doet ontstaan, die tot vlammens toe kan stijgen? - Wanneer in de grofsmederijen de boor door een zeer zwaar stijk ijzer al draaijende zich een' weg moet banen, wordt het boorgat door zeepwater steeds koud gehouden, daar anders de verhitting het boorijzer onbruikbaar zou maken. Maar dat zijn nu allen zaken, die onder ons bereik liggen, verschijnselen, die den minst nadenkende in het oog vallen. Er zijn er echter, die tot dezelfde soort van werkingen behooren, maar waar minder aan wordt gedacht.

Ik heb namelijk de aandacht gevestigd, en zeker in het voorgaande stuk niet voor de eerste maal, op het aanwezen eener algemeen verspreide wereldstof, op den ether. Het bestaan van die hoogst dunne of onbegrijpelijk ijle, veêrkrachtige, algemeen verspreide stof, dus ook aanwezig in de ontzaggelijke ruimte, die onze aarde en de andere planeten van de zon afzondert, is schier buiten allen twijfel gesteld, door den omloopstijd naauwkeurig na te gaan, dien eene bepaalde, na weinige jaren terugkeerende, komeet tot het afleggen van haren weg om de zon besteedde. Er is daarbij ontdekt, dat die tijd bij elken omloop iets korter werd, en dit kan, meent men, niet anders worden verklaard dan daaruit, dat de komeet op haren weg bij het doorboren van den ether werd tegengehouden, en alzoo nader bij de zon gevoerd. Die storende invloed kon alleen bij zulke zeer ligte ligchamen als de kometen zijn worden waargenomen; de veel zwaardere planeten konden dien invloed niet kenbaar maken. Toch bewegen zich ook al die planeten door de ethermassa heen en wel de meesten met eene verbazende snelheid. De aarde toch legt op haren weg rondom de zon in elke seconde onongeveer vijf uren gaans afstand af. Kunnen wij nu uit deze omstandigheid niet besluiten, dat in die wrijving, bijvoorbeeld van den aardschen dampkring tegen den ether, eene rijke, eene onmetelijke bron van warmte kan aanwezig zijn, die de hemelruimte, welke ons zonnestelsel inneemt, kan bestralen?

Het blijkt uit het voorgaande dus duidelijk dat arbeid, met andere woorden, dat het verbruik van kracht warmte kan voortbrengen. Verder kent iedereen de omstandigheid, waaronder warmte ook werk kan verrigten. Immers men heeft daartoe slechts te denken aan stoomwerktuigen. Bij deze toch is het eigenlijk de warmte der brandende steenkolen, die den zuiger der machine in beweging stelt; want het water en de stoom zijn slechts de stoffelijke middelen, waardoor de warmte-schommelingen zich een' weg tot den zuiger banen. Wil men nog meer duidelijk de warmte eene groote kracht zien ontwikkelen, men neme dan een marmeren steenblok, zoo zwaar men verkiest, hakke er uit het midden een stuk uit weg van anderhalve tot twee palmen lengte, zoodat er aan twee zijden nog een dikke rand blijft staan; in de ruimte, door de weggenomen deelen ontstaan, klemme men eene zware ijzeren staaf vast, die tegen

de opstaande deelen met hare einden goed aandrukt, en verhitte nu door een paar spirituslampen het ijzer: dan zal dit, door de verlenging, die er ontstaat, al zeer spoedig den steen doen barsten. Kortom, er blijkt uit een tal van verschijnselen, dat arbeid of kracht in warmte en omgekeerd warmte in arbeid kan omgezet worden.

De vraag treedt nu bij eenig nadenken op, of het verbruik van eene bepaalde hoeveelheid kracht met eene in bepaalde getallen uitgedrukte hoeveelheid warmte overeenkomt, dat is, welke betrekking er bestaat tusschen de hoeveelheden kracht of arbeid en de daardoor gewonnen warmte. Die betrekking is naauwkeurig bepaald, en de ontdekking er van is een hoogst gewigtig tijdperk in de geschiedenis der wetenschap. Er zijn, zegt een echt populair schrijver, in de natuurwetenschappen, zoowel als in het leven der staten en volkeren, gebeurtenissen, die in hare geschiedenis een zeer gewigtige rol spelen, en een afzonderlijk tijdvak daarin kenmerken. Enkele dezer voorvallen verkrijgen bij hun allereerst plaats grijpen reeds aanstonds een hoog gewigt, niet ongelijk aan de goddelijke Minerva, die bij hare verschijning met schild en speer gewapend uit het hoofd haars vaders te voorschijn trad; andere zaken gaan meer den weg van gewone menschenkinderen, en trekken daardoor eerst de algemeene opmerkzaamheid tot zich, dat zij vroegtijdig groote talenten ontwikkelen en later met buitengewone geestkracht in het raderwerk van 't bedrijvige leven grijpen. Van laatstgenoemden aard nu is de ontdekking van het verband, dat er is tusschen arbeid en warmte. Ik wil trachten den in deze zaak nog niet ingewijden lezers eenig begrip te geven van de belangrijke ontdekking, die wij hier op het oog hebben.

Om eene betrekking uit te drukken tusschen twee grootheden, zijn er getallen noodig, en bovenal moet men met de eenheden bekend zijn, die deze getallen zamenstellen. Wat is nu eene krachts-, wat eene warmte-eenheid? ziedaar de vragen, die wij het eerst te beantwoorden hebben. Om krachten van den wind, van stroomend water, van levende wezens enz. uit te drukken, vergelijken wij ze met de kracht, waarmede de aarde, door den invloed van de algemeene zwaartekracht, een ligchaam aantrekt of als het ware aan hare oppervlakte doet kleven. Alzoo is men overeengekomen om de kracht, die er noodig is, om een gewigt van één pond één el hoog te ligten, een arbeidseenheid te noemen. Men noemt die eenheid gewoonlijk elpond, en zegt men dus, dat de bewegingsarbeid van een mensch 24 elpond is, dan wil men daarmede uitdrukken, dat een mensch 24 ned. pond of kilogrammen 1 el hoog kan ligten. Men zou hetzelfde kunnen te kennen geven door te zeggen: een mensch ligt 12 pond 2 el of 6 pond 4 el hoog. Ziedaar dus eene arbeidseenheid, eene eenheid, waarmede men krachten meten kan, even als men met de el lengte meet of met een pond het gewigt van een ligchaam bepaalt.

Om verder begrip van eene warmte-eenheid te krijgen, stelle men zich voor, dat men 1 ned. pond water, waarin een thermometer is gezet, verhit door middel van een spiritus- of alkohol-lamp, en dat er gezorgd is, dat de warmte der vlam geheel op het water wordt overgedragen, dat er niets van

die warmte door zijdelingsche verspreiding verloren gaat, en men evenzeer voorzorgen heeft genomen, om al de aangevoerde warmte in het water te doen bepaald blijven. Men neme vervolgens aan dat, nadat al het water één graad warmer is geworden, en dus de thermometer een graad is gerezen, de vlam wordt uitgedoofd; dan kan men natuurlijk zonder veel omslag vinden, hoeveel spiritus er is verbrand, als men slechts vóór de verwarming zoowel als daarna de alkohollamp weegt, en dan is men geregtigd om de uitspraak te doen, dat de warmte, die er bij de volkomen verbranding van het gevonden aantal wigtjes spiritus wordt ontwikkeld, in staat is, om een pond water een graad warmer te maken. Welnu, die hoeveelheid warmte is dan de eenheid. Door eene warmte-eenheid verstaat men dus het warmte-bedrag, dat er noodig is, om een pond water een graad warmer te maken. Zegt men derhalve, gelijk dan ook het geval is, dat 1 pond goede steenkolen bij volkomen verbranding 75 pond water van nul graden aan 't koken kan brengen, dat is tot 100 graden kan verhitten, zoo kan diezelfde hoeveelheid steenkolen honderd maal meer water, dat is 7500 pond of kan, één graad warmer maken: een pond steenkolen ontwikkelt dus 7500 warmte-eenheden of caloriën.

Het zal naauwelijks behoeven gezegd te worden, hoe vele groote, ja bijna onoverkomelijke bezwaren er zich bij zulk een onderzoek opdoen. Men heeft de warmte-eenheid dan ook niet op zulk eene wijze bepaald, als ik daarboven heb aangegeven. Immers het vat, waarin het water begrepen was, heeft ook warmte opgenomen; de warmte der kamer, waarin het onderzoek is ondernomen, is ook niet zonder invloed gebleven op het verlies of de winst, die het vat aan warmte heeft gehad. Het was ook mijn doel slechts, om eenig oppervlakkig denkbeeld van de zaak te geven.

Daar de lezer nu bekend is geraakt met de arbeids- en warmte-eenheid, kan ik hem iets van het bewonderenswaardig verband doen inzien, dat er tusschen die beide in de natuur bestaat.

Onder de verschillende wegen, die men kan inslaan, om hierin tot zekerheid te geraken, is de volgende het best te onderkennen. In een vat is één of meer kan water gedaan, daarin wordt vertikaal staande een metalen staafje geplaatst, dat met het eene puntig geslepen einde op den bodem rust, terwijl het andere door het deksel van het vat reikt. Er zijn bovendien aan het staafje eenige vertikaal gerigte metalen plaatjes gesoldeerd, zoodat, wanneer de staaf snel wordt rondgedraaid, het water in eene hevige beweging geraakt. Voor dat ronddraaijen is kracht noodig, en om deze juist te kunnen weten, is op het boven het vat uitreikende deel der staaf of spil eenige malen een draad gewikkeld, daarna is deze over een katrol gelegd en nu met het vrije einde aan een gewigt verbonden, dat, even als het gewigt eener huisklok, ruimte heeft om een eind wegs te kunnen vallen. Zoodra dat vallen aanvangt, begint ook de staaf met hare roerplaten in 't water rond te draaijen; het water wordt alzoo in eene hevige beweging gebragt en tegelijk verwarmd. Het vallende gewigt heeft arbeid verrigt, en wel even veel als een man zoude hebben besteed, om het van den grond af op de hoogte te brengen van waar het is begonnen te vallen. Was het gewigt bij voorbeeld

75

pond zwaar en viel het van 2 el hoogte, dan was het arbeidsvermogen 150 elpond; zag men nu, dat het water daardoor in warmte een derde graad was gestegen, zoo zou 450 pond arbeidsvermogen het een graad in temperatuur hebben doen toenemen, en bedroeg dit water nu juist een kan, dan was men tot de belangrijke kennis geraakt, dat de kracht, die in staat is om 450 pond 1 el hoog op te voeren, hetzelfde vermogen bezit als het bewegingsvermogen, dat de molekulen in 't water ten opzigte van elkander winnen, door de temperatuur van dat vocht een graad hooger te brengen. De meest naauwkeurige onderzoekingen door Joule in 't werk gesteld, gaven voor de gelijkwaardigheid van 't arbeidsvermogen met één graad verwarming van 1 pond water 424 elpond, en dit getal wordt genoemd het *arbeidsaequivalent* der warmte.

Toen men nu omgekeerd ging onderzoeken of ook de warmte, die in een pond water den thermometer een graad doet stijgen, ook in staat was om 424 pond 1 el hoog te tillen, vond men, dat dit zoo naauwkeurig uitkwam als men het slechts van zulke hoogst moeijelijke en teedere proefnemingen konde verwachten.

De lezer zal welligt meenen, dat ik hem zal aanwijzen, hoe dit laatste onderzoek werd ingesteld, en dit kan ik nu eenmaal niet doen, zonder te veel van zijne kennis en inspanning te vorderen. Het moge hem genoeg zijn zich voor te stellen een met gewone lucht gevulden cilinder, gedekt door eene juist daarin passende schijf, die met eenig gewigt is bezwaard; verwarmt men nu die lucht op de eene of andere wijze, tot zij één' graad in temperatuur heeft gewonnen, dan zal zij daardoor tevens zijn uitgezet en de schijf met haar gewigt een eindwegs naar boven hebben gevoerd; vermenigvuldigt men dan de lengte van dien weg met het gewigt, dan verkrijgt men de elponden arbeids, die er door de warmte zijn verrigt. Neemt men nu de proef op eene andere wijze, bevat namelijk de cilinder dezelfde hoeveelheid lucht, maakt men de schijf vast en dus onverplaatsbaar, en verwarmt men nu de lucht weder één graad, dan bevindt men minder warmte-eenheden noodig gehad te hebben dan de eerste maal. Het bedrag der in het eerste geval meer aangevoerde warmte heeft dus het genoemde werk verrigt, en men kan dan daaruit afleiden, hoeveel werks elke warmte-eenheid kan ontwikkelen. Het antwoord was gelijkluidend met het eerstgenoemde, en wij kunnen dan de schoone, allergewigtigste wet vaststellen: *door het gebruik van eene bepaalde hoeveelheid warmte wordt ook eene bepaalde hoeveelheid arbeid voortgebragt*, *en met het verbruik van ééne warmte-eenheid stemmen* 424 *arbeidseenheden overeen.*

Die wet is algemeen, welke soort van warmte men ook moge gebruiken. In de taal van het dagelijksch leven zou men de zaak aldus kunnen uitdrukken: de warmte die 1 pond water van nul graden tot één graad verwarmt, oefent dezelfde mechanische kracht uit als een gewigt van 424 pond, dat van ééne el hoogte naar beneden valt. Omgekeerd kan een gewigt van 424 pond van 1 el hoogte vallende, eene warmte voortbrengen, die in staat is, om 1 pond water 1 graad te verwarmen. Men neme wel in acht, dat hier altijd ned. ponden (kilogrammen) en graden van Celsius of die van de honderddeelige schaal bedoeld worden.

Er blijkt nu uit het voorgaande ten duidelijkste, dat er geen ander verschil is tusschen arbeid en warmte, dan tusschen beweging van een ligchaam als geheel en beweging van de molekulen.

Indien wij in de munt het stuk zilver of koper de pers zien verlaten, is het metaal gloeijend heet geworden; er is hier dan eene beweging van de zware persmassa, een mechanische arbeid dus, omgezet in warmte, dat is, in beweging van de molekulen van het zilver en koper. Men kan, door op het aambeeld een stuk ijzer van gewone temperatuur aanhoudend te hameren, dit zoo heet maken, dat het in het water het bekende sissende geluid voortbrengt. Een enkele fiksche hamerslag op een looden geweerkogel maakt hem zoo heet, dat hij moeijelijk in de hand kan gehouden worden. Dit zijn allen omzettingen van arbeid in warmte. Heeft men, omgekeerd, door warmte eenig werk verrigt, eenigen last verplaatst, de warmte is dan altijd verminderd, en wel te meer naar mate de last grooter is geweest, dien zij had te verplaatsen. Men heeft wel eens beweerd, dat bij verwarming van woonvertrekken door stoom, welke door pijpen wordt geleid, even veel warmte van dien stroom verkregen wordt, of men hem onmiddellijk uit den ketel door de verwarmingsbuizen voert, of dat men hem eerst in den cilinder eener stoommachine leidt, en hem daar dus werk laat verrigten; dat was eene dwaling: tot het opligten en neêrdrukken van den stoomzuiger is een deel der warmte verbruikt, en alle stoom verlaat den werkcilinder konder dan hij er is ingekomen, al heeft men er voor gezorgd, dat de stoom niet afkoelen kon door de wanden, waarmede hij in aanraking komt.

Ik zou mij zeer vergissen, als de lezer niet de hooge belangrijkheid inzag van de daar ontvouwde waarheden; hij erkent nu ongetwijfeld, dat de warmte niet iets stoffelijks kan zijn, dat er van geene warmte-*stof* sprake kan wezen.

Het is thans ook duidelijk, waarom de warmte van twee ligchamen onuitputtelijk is, als zij b.v. tegen elkander worden gewreven; men heeft daarmede toch langen tijd geen weg geweten; ook blijkt nu, waarom in eene ruimte, die op het punt van vrieskoude wordt gehouden, twee stukken ijs door enkel wrijven tot smelten kunnen worden gebragt. De waarheid komt thans ook te beter uit, die zoo straks is aangegeven, dat er in de beweging der hemelbollen, in dat ondenkbaar groot arbeids-vermogen dier eeuwig voortsnellende massa's, eene onmetelijke bron van warmte kan gelegen zijn.

De wetten, die ik zoo eenvoudig heb voorgesteld, als dit bij het ingewikkelde der verschijnselen, waaruit zij voortvloeiden, mogelijk was, leeren ons de groote huishouding der natuur kennen als een wèlgeordend geheel, waarin op eene bewonderenswaardig spaarzame wijze van de krachten wordt gebruik gemaakt, om het geheel in stand te houden, en waarin die krachten in allerlei uitingen van den meest uiteenloopenden aard zich kenbaar maken. De mensch weet zoo spaarzaam in het gebruik dier krachten niet te werk te gaan als de aanbiddelijke Schepper bij het onderhouden der bewegingen in de bewerktuigde en onbewerktuigde schepselen. Bepalen wij ons, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, tot de stoommachines.

Er is zoo aanstonds gezegd, dat een enkel ned. pond goede steenkolen, bij

volkomen verbranding 7500 warmte-eenheden ontwikkelt, en deze zijn dus in staat, om 7500 maal 424 pond, dat is ruim 3 millioen pond, een el hoog op te heffen. Maar zie, over die gunstige werking kan de mensch op verre na niet beschikken. Bij eene inrigting van vuurhaard en stoomketel, die men zoo doelmatig mogelijk kan heeten, gaan er toch nog ten minste 2500 warmte-eenheden verloren, door verwarming der wanden van den vuurhaard of uitstraling naar buiten; ook gaat er nog veel meer warmte verloren, doordien de stoom nog vrij heet zijnde den cilinder verlaat, en dan geen werk meer doet; en het verlies van dit een en ander is zoo groot, dat er slechts 12 tot 14 percent van de door verbranding voortgebragte warmte in arbeid overgaat. Zoo iets bestaat zeker in de natuur niet. Wat men daar aan den eenen kant onder zekeren vorm schijnt te verliezen, treedt onder een anderen op als nuttige werking.

De warmte, die den stoom bij het verlaten van den cilinder opnam, was als nuttige werking bij de machinerie verloren; maar zij is dit niet in de natuur. In de groote werkplaats der natuur verliest men niets. Wij zijn geregtigd om te beweren dat, zoo min de som der stofdeelen in het heelal verandert, even min de som der krachten afwisselt, die in verschillende vormen hare werkzaamheid uiten en die van elkander afwisselend haar vermogen ontleenen. Schijnt er van de eene of andere kracht iets verloren te gaan, zoo kan men bepaald verwachten, dat het verlorene in een' anderen vorm terug is te vinden.

Men heeft mij wel eens gevraagd, waarom de locomotieven door hare aanhoudende werkzaamheid den last, dien zij voortslepen, niet met eene onbegrensd toenemende snelheid doen bewegen; de werking van den stoom, zegt men, hoopt zich steeds bij die van voorafgeganen stoom op en dus moest de snelheid toenemen; waar blijft al dat vermogen? Ik antwoord daarop: van die kracht gaat niets verloren. Wij vinden al het verbruikte arbeidsvermogen terug onder andere vormen.

Het schijnbaar verlorene vinden wij terug in de trillende of bevende beweging der wagens en hunne belasting, in de medegedeelde snelheid der wijkende luchtdeelen, die de trein doorklieft; in de schommelende beweging dierzelfde luchtdeelen en die de oorzaak zijn van het geluid dat er wordt veroorzaakt; in de warmte der verhitte assen en tapgaten, en in de electrische en magnetische werkingen, die ongetwijfeld de beweging in de lucht en in de spoorstaven moet opwekken. Die wrijving der wielen op de staven, van den trein tegen de lucht, van de assen in de tapgaten heeft, wel is waar, de snelheid van de verplaatsing der massa's als geheel doen afnemen, maar de molekulaire bewegingen zijn toegenomen; er is niets verloren gegaan.

In de natuur is er, voor zoover onze aarde aangaat, geen ligchaam dat onder den vorm van warmte meer arbeidsvermogen aanvoert dan de zon. Pouillet vond door proefneming met een door hem uitgedacht eenvoudig werktuig, dat de aarde, zoo de luchtzee die haar omringt geene warmte opslorpte, elk jaar 231675 warmte-eenheden zou ontvangen, dat een arbeidsvermogen oplevert van ruim 98 millioen elpond.

Ten einde een denkbeeld te krijgen van het arbeidsvermogen, dat de zonnewarmte bezit, zou men zich, in navol-

ging van Thomson, een stoomketel kunnen voorstellen, die aan den invloed der zonnestralen is blootgesteld; zoo deze ongeveer 177 vierkante ellen oppervlakte had, zou de voorlgebragte stoom het vermogen van één paardekracht bezitten.

Maar zie, men kan de zonnewarmte nog uit een ander, veel verhevener standpunt als voortbrengster van arbeidsvermogen beschouwen: zij verwarmt de lucht, verhoogt daardoor haar uitzettingsvermogen, vermindert haar specifiek gewigt, doet haar dus rijzen en brengt die luchtbewegingen voort, welke de windmolens doet malen, de schepen de baren doet doorklieven, beladen met de grootste lasten. Ook brengt de warmte het water in beweging, door het ligter te maken, en veroorzaakt daardoor de weldadige zeestroomingen. Nog voert zij de watermolekulen uit elkander, doet ze oprijzen in de lucht, ze heentrekken naar afgelegen oorden, als water ze neêrslaan, hen rivieren en bronnen voeden en daarin een voorraad wegleggen van mechanische kracht, waarover de mensch in verschillende omstandigheden beschikt.

Er is echter nog iets, waarop de aandacht verdient gevestigd te worden. De zonnewarmte doet een tal van chemische krachten optreden; zij bevordert den groei van vele planten en schept dus de voor ons bestaan meest gewigtige voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk. De plant bevat echter een zeer rijken voorraad van koolstof, en deze kan zelve weder de bron van licht en warmte worden even als zij het is, die haar deed ontstaan. De koolstof is intusschen het wezen, dat de gewigtigste maatschappelijke bedrijven in gang zet. En wat vermag die koolstof wel?

Volgens Liebig wast in eene der vruchtbaarste streken van Duitschland op eene grondvlakte van een kwart bunder of 2500 vierkante ellen in één jaar, zoo het boschgrond is, 2650 pond luchtdroog hout; is het weiland, dan groeit er 2500 centenaar hooi, en zoo het bouwland is, 800 pond rogge en 1780 pond stroo. De genoemde hoeveelheid brandhout houdt 1007 pond kool in, het hooi 1018, de rogge en het stroo 1044 pond; alzoo verschaft gemiddeld een vierde bunder gronds elk jaar 1023 pond koolstof. Laat nu een pond kool bij verbranding, om het niet te ruim te nemen, 5500 warmte-eenheden ontwikkelen, dan leverende 1023 pond 5,626,500 warmte-eenheden, en alzoo valt aan elke vierkante el van een' met planten bedekten grond, met betrekking tot het arbeidsvermogen der zon, 2200 warmte-eenheden ten deel, gelijk staande met 950,000 el pond arbeidskracht.

Staan wij over deze magtige werking der zonnewarmte verstomd, zeker rijst die verwondering, wanneer men bedenkt, dat de zon als een bolvormig ligchaam hare warmte-stralen naar alle kanten door de hemelruimte zendt en de aarde dus slechts als een stofje in 't heelal een zeer klein deel van die warmte opvangt. In *elke minuut* straalt de zon van eene vierkante duim van hare oppervlakte eene hoeveelheid warmte uit, die slechts 1½ maal minder is, dan wat de aarde in *een geheel jaar* op eene vierkante duim harer oppervlakte ontvangt. Zie, men bouwt wel eens hypothesen op in de kennis der natuur, en brengt daardoor, soms evenwel niet zonder grond, den leek in verrukking; maar het voorgedragene is geene hypothese. De getallen, die daarboven zijn vermeld, kan men door proefnemingen even zeker vaststel-

len, als men met de el in de hand de grootte van een' bepaalden afstand in deze maat weet uit te drukken.

Wij zien, na dit een en ander aandachtig te hebben nagegaan, niet meer in de zon alleen de beheerscheres van den dag; hare bestemming is niet alleen om het kristal zijn glans, de bladeren hun groen, de bloemen hare boute kleurmengeling te geven; maar voorraadschuren van kracht aan te leggen, ziedaar de heerlijke taak, die zij ook te vervullen heeft. Elke lijn, die men van de aarde naar een of ander punt der zon kan verbeelden getrokken te zijn, stelt den weg voor, langs welken zegen en welvaart tot ons wordt gevoerd, waarop schatten worden voortbewogen, die op de aarde aangekomen zijnde, in de ligchamen worden weggelegd, ten einde daaruit te kunnen nemen, wat voor de groote wereld-huishouding of tot bereiking van menschelijke doeleinden noodzakelijk wordt geacht. Dat deed die zon reeds duizendmaal duizenden jaren, en men kan in waarheid zeggen, dat stoombooten en stoomwagens door *die* zonnewarmte worden voortgezweept, welke in den vorm van arbeidsvermogen reeds vóór duizendmaal duizenden jaren in de steenkolenbeddingen is bewaard gebleven.

Hoe lang de zon met diezelfde kracht nog zal kunnen werken; of er genoegzame vergoeding zal optreden voor het verlies, dat door de gestadige wisseling van krachten ten behoeve van de instandhouding des levens ontstaat; of dit dus eigenlijk wel verlies mag heeten; of wel, dat ten gevolge van zulk een verlies slechts het tijdstip zal worden verschoven, waarop het groote uurwerk zal stilstaan, omdat het gewigt, dat het in gang hield, is afgeloopen; van dat alles weten wij niets. Wij voor ons gelooven het eerste.

Indien men de krachten, die wij van ons aardsche standpunt, met onze beperkte zintuigen of gebrekkig waarnemingsvermogen mogten leeren kennen, aanneemt als algemeen heerschende te zijn in de geheele schepping, dan wordt de bewering geregtvaardigd, dat de uitgaven, tot het in stand houden der wereld-huishouding, worden gedekt door de opbrengst van de chemische krachten der voedingsmiddelen en brandstoffen, van de zwaartekracht der stof en van de warmte. Al deze krachten zijn tot één enkel groot geheel te zamen verbonden, en verschijnen slechts als verschillende werkingsvormen van één en hetzelfde vermogen. Wat de natuurphilosophen bij hunne speculatieve rigting langen tijd gezocht, maar niet gevonden hebben, heeft ons het grondbeginsel der krachtsverwisseling volgens equivalente verhoudingen bloot gelegd; en het is ons daardoor vergund geworden, om in den bouw der werelden en het groote scheppingswerk een' blik te werpen, die ons tot aanbidding stemt van den grooten Schepper des heelals.

De lezer vergeve het mij, dat ik hier vooreerst eindig en niet datgene afwerk, wat ik mij had voorgesteld in dit stuk nog neder te leggen.

Letterkunde.

Eene leemte aangevuld.

Nederlandsche klassieken, uitgegeven en met aanteekeningen voorzien door Dr. Eelco Verwijs, Arch. Bibliothecaris van Friesland. I. Vondels Leeuwendalers. - Leeuwarden. H. Suringar.

Het was een gelukkig denkbeeld van Dr. Eelco Verwijs, een uitgave met aanteekeningen van de voornaamste stukken onzer letterkunde aan te vangen. Wie, die met het onderwijs in eenige betrekking staat, heeft de behoefte niet gevoeld aan dergelijke geschriften? Welken lof men toch aan het 'jonge Holland in spe', gelijk Dr. Verwijs ze noemt, geven kan, het is onloochenbaar, dat de belangstelling in Fransche romans grooter is, dan de zucht om bekend te worden met de meesterstukken onzer eigene letterkunde. Doch laat ons billijk zijn: om onze oude schrijvers te genieten wordt te veel voorstudie vereischt, dan dat jongens van 16, 17 jaar niet door de moeite ietwat afgeschrikt worden. Het is een oude meening, die wel een oude dwaling mag heeten, dat er geen studie vereischt wordt om geschriften in oud-Hollandsch geschreven te genieten Zouden de knapen, die Homerus bewonderen, terwijl zij de vormen zijner taal ontleden en de grammatika moeten opslaan, om hem te begrijpen, zouden zulke knapen niet zeer zeldzame uitzonderingen zijn? Ik geloof, dat het niet te ontkennen is en eerlijk gezegd, dat het geen bewijs levert voor het verval van ons jong Hollandsch menschengeslacht. Zelfs wij, ouderen op leeftijd, genieten juist niet veel als wij bezig zijn een letterkundig produkt van vreemden oorsprong met behulp van grammatica en dictionnaire ons eigen te maken.

Het is een vreemd denkbeeld en dat toch langen tijd heeft geheerscht, dat onze klassieken der 17de eeuw geene commentaren behoeven. In onzen tijd is men van die zonderlinge begrippen genezen en de verschillende uitgaven, door Schrant, van Lennep, van Vloten, enz. van Vondel en anderen gegeven, werken zamen om voor goed een einde te maken aan dat dwaze volksgeloof. Naar mate de overtuiging veld wint, dat het niet genoeg is Hollandsch te praten om Hollandsche auteurs van voor twee eeuwen te begrijpen, zal het getal van hen verminderen, die zich onbeschroomd een oordeel over de nationale letterkunde

aanmatigen. Doch dit is eene winst: niets houdt grondigheid van kennis meer tegen, dan de opgeblazenheid der onkundige menigte. En van den anderen kant zal het getal van hen, die wegens hunne kennis recht tot oordeelen hebben, toenemen. Wat verloren wordt aan getal van meepraters, wordt gewonnen door een grooter getal van deskundigen.

Aan Dr. Eelco Verwijs komt de lof toe, in deze serie een reeks van uitnemende hulpmiddelen tot bevordering van dit doel te geven. Of al de opgegevene en hier beloofde stukken daartoe dienstig zijn? Het is moeijelijk die vraag onbepaald toestemmend te beantwoorden. Zoo gelooven we b.v. dat Bredero's geschriften nog niet in de eerste plaats in aanmerking behoeven te komen, waar aan zoo veel anderen behoefte is. De bloemlezing uit Hooft daarentegen is hoogst noodig. Doch - de gustibus non est disputandum en een ieder blijft vrij in de keuze des schrijvers, die men bij het onderwijs gebruiken wil.

G.E.

Vertalingen en herdrukken.

Hans Ibeles in Londen. Een familiebeeld uit het vlugtelingsleven, door Johanna Kinkel. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer, bij A. Ter Gunne, 1864.

Het jaar '48 zal steeds eene voorname plaats in de geschiedenis der negentiende eeuw bekleeden. Dat jaar was rijk aan gewigtige gebeurtenissen, voor geheel Europa, belangrijk door de vrijheidskreten, welke toen in bijna alle oorden wedergalmden. Verschillend waren de gaven toen den volke gebragt. Hier was het vooruitgang en verbetering, vermeerdering van vrijheid en geluk, zonder merkbaren schok verkregen. Elders was het niets dan teleurstelling, ontmoediging na vergeefsche krachtsinspanning en hoog gedreven verwachting.

Dit laatste was het lot van Duitschland. De mislukte onderneming om hun ideaal de '*Einheit*' te verwezenlijken, heeft veel wat onze belangstelling kan opwekken. Er bestaat in Duitschland altijd nog veel van den ouden zuurdeesem van vóór 1789. Het 'Herrschaft und Knechtschaft' heeft daar nog niet uitgediend. De vorsten bij de gratie Gods staan daar nog boven het volk. Zij zijn de hoofdzaak, het volk de bijzaak. De beweging van '48 in Duitschland was misschien ontijdig, de eischen waren overdreven, en het getal van hen die vleesch en gestalte aan de ideën kunnen geven, gering. Duitscher gewoonte idealiseerde men te veel, en dacht te weinig aan de werkelijkheid; meer dan één professor behoorde tot de bewegingspartij; theoriën van vrijheid, gelijkheid en broederschap werden van den katheder aan de duitsche jongelingschap luide verkondigd. Er waren er velen, die dweepten met de communistische en socialistische beginselen, uit Frankrijk den Rijn overgewaaid.

Maar met holle theoriën kan men niets uitrigten. De volksmassa was nog niet rijp voor de vrijheid; gemakkelijk in beweging gebragt, werd zij even gemakkelijk tot stilstaan gedwongen, voornamentlijk

door het gebrek aan hoofden. Vele vorsten gaven in den beginne toe, om later iedere concessie, aan het volk gedaan, terug te nemen en hun wel te doen gevoelen, dat zij weêr de baas waren.

De beweging was mislukt. De reactie begon. Zij, die zich te veel op den voorgrond geplaatst hadden, moesten het land verlaten, zoo zij niet veroordeeld wilden worden.

Onder de hevigste republikeinen telde men professor Kinkel. Hij plaatste zich aan het hoofd der beweging, en wilde van geen toenadering weten. Men veroordeelde hem dan ook, toen men weêr baas was, tot levenslange tuchthuisstraf. De roode republikein moet onschadelijk gemaakt worden. Hij Weet echter te ontsnappen en vlugt naar Londen. Zijne vrouw en kinderen voegen zich daar bij hem.

Deze vrouw was van haar eersten man gescheiden, had door muziekonderwijs in het onderhoud van haar en de haren voorzien; - zij leerde professor Kinkel kennen, en werd zijne vrouw nadat zij haar katholijk geloof had afgezworen; - zij deelde lief en leed, waaronder ballingschap, met den Bonnschen professor; - voorziet ten tweeden male in het onderhoud der haren, door het geven van les in de muziek, en maakt na tienjarige ballingschap door zelfmoord een einde aan haar leven, dat haar tot last werd.

Veel bewogen leven!

Het is aan die vrouw dat we het boek ‘Hans Ibeles te Londen,’ te danken hebben.

Het is dus eene vrouw met eene rijke levenservaring welke tot ons spreekt.

Wat zouden we gaarne een oog slaan in het dagboek van Johanna Kinkel. Dit zoude ons een diepen blik doen slaan in een menschenleven.

Het boek dat voor ons ligt meldt van dit alles niets.

Dit neemt niet weg dat het goed is te weten, onder welke levensomstandigheden zij leefde, welke ons de vrucht van haar denken en van hare levenservaring mededeelt. Groot is de invloed dier levensomstandigheden, en de echo van dien invloed is het geschrevene woord. Daarom is een boek de afdruk van het karakter, het wezen en zijn van den schrijver. Wanneer ge daarom denkt dat ‘Hans Ibeles’ een boek is vol klaagtoonen en ziekelijke denkbeelden, tot welke gedachte ge gebragt wordt door alleen het uiteinde dier vrouw op uwe weegschaal te leggen - dan brengt u dat tot verkeerde gevolgtrekkingen.

Men bespeurt niets van het gedachtenproces, dat haar tot die daad bragt; men verneemt niets van hetgeen haar daartoe bewoog. Wij kunnen daarnaar raden, wij kunnen het toeschrijven aan het heimwee naar de liefelijke boorden van den Rijn, en het spleen, die vreesselijke kwaal der oevers van de Theems, of aan iedere andere oorzaak. Weten doen we het niet. Wij missen daarvoor veel: maar daar we niet kunnen oordeelen, is ons het *veroordeelen* zeker ontzegd.

Het boek dat voor ons ligt munt uit door eenvoudigheid en gezonde praktische levensbeschouwing.

Wat vinden we dan in ‘Hans Ibeles?’

Hans Ibeles is een toonkunstenaar van meer dan gewone verdiensten; hij dweept met de muziek, hij verstaat de groote meesters, en Beethoven, Haydn, Mozart spreken tot hem in verstaanbare taal; ook hem viel de gave ten deel, zijne gedachten in harmonische toonen te kunnen weêrgeven.

Meêgesleept in de beweging van '48 stelt hij zich, eenmaal in die rigting, te veel op den voorgrond. Hij is gedwongen het land te verlaten en gaat naar Londen met vrouw en kinderen.

Ibeles is genoodzaakt, ten einde in het onderhoud der zijnen te voorzien, les te geven in de beginselen der muziek en zich te getroosten het a, b, c aan anderen in te prenten.

Dit kost hem, die zich tot meer in staat rekent, die door studie en aanleg aan-

spraak kan maken om onder de eersten gerekend te worden, veel strijd, verloochening en inspanning. De omstandigheden drongen hem echter daartoe over te gaan, daar men in Londen, de stad van ijzer en stoom, geen oor had voor zijne duitsche melodiën. Zelfs de engelsche muziek heeft iets eigenaardigs.

Het les geven is oorzaak dat Ibeles weinig van zijn te huis geniet; bijna den geheelen dag brengt hij daarbuiten door, en vermoeid van inspanning en ingenomen tegen zijne levenstaak, keert hij daar weder. Oor noch oog zijn dan geschikt om het goede waar te nemen, wat ons daar tegenkomt. Hij vervreemdt steeds meer van het huisselijk leven; hij wordt vreemdeling in eigen kring. Zijne avonden brengt hij door in den kring zijner medeballingen.

Zijne vrouw merkt dat alles op en lijdt er onder. Zij tracht, door al hare zorg te besteden aan de degelijke opvoeding harer kinderen, door het ontwikkelen van hun aangeboren talent voor de muziek, dat de vader niet opmerkt en daardoor verzuimt te beschaven, den vader tot de zijnen terug brengen. De talenten der zijnen moeten hem de oogen openen en tot bezinning brengen, hem de waarde zijner vrouw doen gevoelen, en zijn geluk daar doen zoeken waar het alleen te vinden is, in zijn te huis. Geholpen door een zamenloop van omstandigheden, gelukt haar dit.

Ziedaar het thema van het huisselijk tafereel van den balling. Langzaam wordt die uitkomst verkregen, talrijk zijn de zijpaden en omwegen, welke ons tot dat doel brengen, misschien te talrijk. Er zijn er bij, die door schoonheid uitmunten.

Het eerste hoofdstuk ‘de inrigting der huishouding’ te Londen dunkt ons dat uitmunt door eenvoudigheid en geest, zoo ook de beschrijving van het oproer in het duitsche vorstendommetje, de opgewondenheid en politieke tinnengieterij in de Bierkneipe; het begin en de voortgang van het oproer, het opwerpen der barrikaden, maar vooral ‘een visitedag.’

Ibeles en zijne vrouw spreken weinig engelsch en kunnen zich moeijelijk doen verstaan. Zij treden in onderhandeling met een Cabman om hen te brengen Queen's-street n°. 3. Nu zijn er in Londen verscheidene Queen's-streets. De Cabman rijdt hen ruim anderhalf uur door Londen, en houdt eindelijk voor een oilshop, een onaanzienlijk huis stil. Men was daar in Queen's street en voor n°. 3, maar niet daar waar Ibeles moet zijn. Na veel moeite gelukt het hem te ontdekken, dat zij verkeerd zijn en door den Cabman waren beet genomen. Deze rid kostte hem een guinje.

‘'t Is zeer moeijelijk in eene vreemde taal tegen een koetsier uit te varen; wij willen Ibeles daarom verontschuldigen dat hij den Cabman eenige duitsche *kreuzdonnerwetter* naar 't hoofd wierp, toen deze voor den rid en den daarbij gerekenden terugrid eene guinje berekende. Het eenige wat zijnen toorn wegens deze afzetterij eenigzins temperde, was het in hem opkomende vermoeden, dat de guinje op het uitgeteerde gelaat eener vrouw van een zeer ellendig voorkomen en met een kind aan de borst voor wier deur de Cabman onder een of ander voorwendsel stil hield, een' plotselingen zonneschijn tooverde.’ Commentariën zal deze aanhaling dunkt me niet behoeven. Wij vonden iets dichterlijks in dat beeld.

Wat de vertaling betreft, ze is woordelijk uit de door den heer Ter Gunne geleverde vertaling van ‘Hans Ibeles in Londen’ overgeschreven.

Ook het hoofdstuk ‘de voorname proletariërs’ bevat veel waarheid, even als de beschrijving van het karakter van een oom welke hen te Londen komt opzoeken, een

type van een' goedhartigen en vrolijken celibatair, een van die ouden van dagen met een steeds jeugdig hart, welke we zoo gaarne op onzen levensweg ontmoeten.

Zoo is er meer in dit boek te vinden.

Toch maakte het geheel op ons den indruk van een onafgewerkte schilderij.

Te weinig zamenhang, het niet genoegzaam uitwerken der hoofdgedachte, te veel bijwerk; het telkens verschijnen van nieuwe figuren, wier invloed hun verschijning niet wettigt, ziedaar de gebreken aan ‘Hans Ibeles’ eigen.

Zonderling moge het schijnen, maar niettemin is het waar, dat hetgeen de groote verdienste van dit boek uitmaakt - het degelijke der behandeling van de onderdeelen - aan het geheel schaadt. Er is veel tijd en talent besteed aan de lijst; deze is dan ook fraai, maar door die lijst valt de schilderij te weinig in het oog, en geraakt te veel op den achtergrond.

Het blijft toch een goed boek, wel waard gelezen te worden, om meer dan ééne reden, welke het niet noodig zal zijn hier te verhalen.

De vertaling is slecht.

Vernieuwd bewijs dat het niet het werk van een ieder is, om te vertalen en dat eene goede vertaling meer verdienste bezit dan men daaraan gewoonlijk toekent.

Beginnen we met het titelblad. Daar staat ‘een familiebeeld uit het vlugtelingsleven.’ Woordelijke vertaling van: ein Familienbild aus dem Flüchtlingsleben; men had, dunkt me, beter gedaan hiervoor in plaats te stellen: bladen uit het levensboek van den duitschen balling, of iets dergelijks.

Wanneer ge de door Busken Huet uit het oorspronkelijke vertaalde aanhalingen, uit het boek van Johanna Kinkel, vergelijkt met hetgeen de vertaler van het geheele werk ons van dezelfde bladzijden levert, dan zult gij mij moeten toestemmen dat de vertaling minder dan middelmatig, dat zij slecht is.

Ontelbare germanismen ontsieren iedere bladzijde; een onbegrijpelijke zucht tot het zamenkoppelen van woorden en weinig kieschheid in de keuze der uitdrukkingen, kan men telkens terugvinden.

Zoo leest men, bl. 118 1e deel: ‘Indien mannen niet meer den keten van een ambt aan hun voet gekluisterd voelen, overtreffen zij in rondloopen en praatjes maken de ergste babbelkousen. In plaats van over personen, werd nu over politiek geredekalverd. Maar waar woorden niet tot daden voeren, verslappen zij de bekwaamheid tot handelen.’

Dat redekalveren zal wel een drukfout zijn.

Bl. 11. 2e deel: ‘Maar van het leven in de wereld heeft zij eenigzins verwarde begrippen, wijl zij het slechts uit de poëten en de kletspraatjes der oude hofdames kent.’

Bl. 81 - 2e deel: ‘Menige Engelsche vrouw heeft dat gebrek, 't welk bij haar te onvergefelijker is, daar het niet uit onwetendheid, maar uit mondgemak voortspruit.’ Enz., enz.

Waartoe dienen toch die leelijke prentjes voor de hollandsche boeken? Men vindt ze zelden voor engelsche, duitsche of fransche uitgaven. Zijn ze goed geteekend, dan hebben we er vrede meê; is het eene teekening van Rochussen, Herman ten Kate, d'Arnaud Gerkens die de stoffe leverde, dan zijn wij er zelfs dankbaar voor. Maar hebben ze niet meer waarde dan een Neurenburger prent, - geven ze niets te denken, en zijn het alleen eenige bijeengevoegde figuren zonder onderling verband, en zonder verband met het boek, dan vinden we ze misplaatst, en een bewijs van wansmaak. We missen ze in dat geval gaarne.

Het prentje voor de vertaling van ‘Hans Ibeles’ geplaatst is zeer onbeduidend en heeft een der onbeduidenste gedeelten van het boek tot onderwerp. Het is alleen goed

als uithangbord wanneer het boek voor de ramen staat van den eigenaar van eene *leesinrigting*, dan zal misschien de theatrale houding der figuren de eene of andere keukenmeid uitlokken om een dubbeltje voor de lezing van ‘Hans Ibeles’ te besteden.

Het boek verdient een beter lot.

Mengelwerk.

Nog een Vlaming op de planken.

> ‘La question de l'utilité d'un idiome indigène est donc digne de fixer l'attention des nations: toutes doivent veiller à conserver, à perfectionner, à propager cet idiome qu'elles peuvent considérer sinon comme une des conditions de leur existence, du moins comme la garantie la plus efficace de leur indépendance.’
> Défense de la langue Neerlandaise, par Constantin Biart. Anvers 1864.

Welk beschaafd Nederlander weet niet wat de Vlaamsche beweging is? Wie volgde niet dikwijls met belangstelling den strijd, welken een deel der Belgische natie voerde om de rechten harer moedertaal te verdedigen en te handhaven? Het is ons plan niet hier te bespreken wat die Vlaamsche beweging op letterkundig, maatschappelijk, staatkundig of godsdienstig standpunt te beteekenen heeft, omdat zulks reeds meermalen geschiedde, doch in eenige losse trekken een ten onzent weinig bekend kampioen voor zijne moedertaal te gedenken, die toch verdient bekend gemaakt te worden. Wij bedoelen een der vruchtbaarste tooneelschrijvers van den tegenwoordigen tijd, wiens stukken met den meesten bijval herhaaldelijk op de Vlaamsche schouwburgen vertoond worden, en waarin eene groote en welwillende neiging doorstraalt om op aanschouwelijke wijze de gebreken in het volk ten toon te stellen en ze zoo het kan te verbeteren. Wij bedoelen den Antwerpschen makelaar Emmanuel Rosseels, die, zooals de ten onzent ook eenigzins bekende Ida von Düringsfeld zegt, ‘die Literatur nur als Erholung betreibt,’ doch daarvoor dan toch altijd nog tijd genoeg vindt om nu en dan het publiek op zijne geestige of zedekundige stukjes te onthalen. Ik verbeeld mij dat het de ware manier van handelen is om de liefde voor eene taal aan te wakkeren en hare rechten staande te houden, wanneer men den volkstoon weet te pakken, en indruk maakt op de gemoederen van hen, die daarvoor het meeste geschikt of vatbaar zijn; en het is juist de volksgeest, welken men in België tracht te bewerken; de middelen daartoe zijn natuurlijk velerlei, doch geen werkt

zoo nuttig en blijvend als juist de aanschouwelijke voorstellingen uit het dagelijksche leven. Men heeft de stukjes van Rosseels slechts in te zien en te lezen om te beseffen dat zulks waar moet zijn, en hij de ondeugden en gebreken des volks juist op hare gevoeligste plaatsen zweept en geeselt.

Rosseels begon in 1839 stukken voor het tooneel te bewerken en in de eerste jaren volgden ze elkander vrij snel op. Wanneer wij het dramatisch talent van den schrijver op zich zelven beschouwen dan valt het licht te begrijpen dat hij daarin niet overal evenzeer uitmunt, vele feilen zijn hem op dat gebied aan te wijzen, doch het is ontegenzeggelijk waar dat hij zelf de vaste overtuiging moet bezitten dat verscheidene zijner stukken of nimmer of slechts zelden in den smaak vielen; andere daarentegen munten uit door dat eenvoudige, ongekunstelde, natuurlijke (zonder in platheid te ontaarden), hetwelk men op het tooneel verlangt. Wij willen een vluchtig overzicht geven van zijne geestprodukten, om door de aanhaling van enkele zinsneden of fragmenten te doen zien op welke wijze hij de gebreken in het volk trachtte te verbeteren, en tevens op welk politiek standpunt hij zich te midden zijner Vlaamsche broeders beweegt.

Een zijner eerste stukken was *Herman de Dronkaard,* een tooneelspel in één bedrijf, hetwelk hij naar het fransch volgde, en uit welks titel men reeds bespeurt, welke invretende kanker bij het volk hij daarmede trachtte uit te roeijen of althans te verminderen. Tot hetzelfde genre kan men ook rekenen een stukje dat een ten onzent vreemdklinkenden titel draagt van *De duivenmelker*; - het was of is zelfs nog in België eene passie bij velen om eenige duiven als postduiven af te richten en deze dieren tot een soort van wedvliegpartij (sit venia verbo) te gebruiken. Op een bepaald oogenblik worden eene menigte duiven van onderscheiden eigenaars ergens in België of Frankrijk opgelaten, waarna de gedresseerde beesten zich pijlsnel in de lucht verheffen en hunne hokken te Antwerpen, Berchem of elders opzoeken. Hij, die voor het allereerst zijne teruggekeerde duif aan een daartoe benoemd comité kan toonen krijgt de eerste prijs, enz. Deze liefhebberij werd zoover gedreven dat velen boven hun vermogen geld voor duiven, voeder, contributiën aan de comités, enz. besteedden, en dus aan hun huishouden te kort deden; hiertegen nu vervaardigde Rosseels het genoemde volksdrama, hetwelk in Januarij 1854 voor het eerst te Antwerpen werd opgevoerd, en later nog dikwijls met uitbundigen bijval ook op anderen plaatsen herhaald. Hij stelde een armen timmerman voor, die tot zijne laatste penningen toe aan zijne ‘gremelkoppen, smierlen, snollen en witzwingen’ ten koste legde, doch door gebrek aan de noodige geneeskundige hulp zijn kind liet sterven; die dood maakt indruk en de man komt tot inkeer; men kan nagaan tot welke aandoenlijke tooneelen zulks aanleiding geeft, en welken indruk zulks op de toeschouwers gemaakt heeft.

In zijn *Stille waters hebben diepe gronden* wordt de schijnheiligneid ontmaskerd; zekere heer Kerckx en zijn zoon, die er finantieël slecht aan toe zijn, trachten huwelijken te sluiten met zekere rijke weduwe en hare dochter om zich op die wijze te herstellen; door gehuichelde vroomheid pogen zij hun doel te bereiken, totdat een zwager der weduwe

haar de oogen opent. ‘Omdat zij dagelijks naar de kerk gaan’ zegt hij, ‘waar zij altijd eene plaats kiezen om door iedereen gezien te worden, omdat zij bij mis en lof groote kruisen maken en op hunne borst kloppen als men het oog op hen vestigt, omdat zij hunne handen diep in het wijwater steken, en wijwater mededeelen aan degenen voor wie zij zaken doen of zoeken te doen, omdat ze in alle sermoenen zich onder den preêkstoel bevinden en regt staan als ieder zit, omdat zij schier altijd een grooten kerkboek bij zich dragen en immer den hoed eerbiedig afnemen, wanneer ze op straat een kruis of lievevrouwebeeld voorbijgaan, daarom denkt gij dat ze brave menschen zijn. Ik, die zooveel als gij niet naar de kerk ga, maar mijn neus wat meer in de wereld steek, ik heb de overtuiging dat de Kerckxen heel wat anders zijn dan brave, ordentelijke menschen. In uwe eenvoudigheid kunt gij moeijelijk aannemen, dat heden die zoo godvruchtig schijnen, bekwaam zijn een slechte daad plegen. Maar de ondervinding heeft mij geleerd, dat de meeste zaakwaarnemers en rentmeesters, die zooals M. Kerckx, vader en zoon, de heiligen spelen, de godsdienst slechts gebruiken, om het vertrouwen van ligtgeloovige menschen te winnen en hen in de kleêren te steken; de godsdienst is de dekmantel waaronder zij hun bedrog verbergen.’ Het zijn woorden met een knaleffect, maar daarom niet minder beteekenisvol en waar. Bij de toespraak tot het publiek op het einde van het stuk komt de schrijver er nog eens op terug:

‘Wilt alle kwezels niet vertrouwen,
Al staan ze alom in heilgen reuk,
Zij zijn niet vrij van liefde-zonden:
Want stille waters, zegt de spreuk,
Die hebben vaak zeer diepe gronden.

Weest met de kweezlaars ook voorzigtig,
- - - - - - - - - -
Al is hun uiterlijk zoo stichtig,
- - - - - - - - - -
Daarom vertrouwt ze niet, o neen,
Hun handel is niet immer rigtig
Zij plegen wel eens laag bedrog,’ enz.

Schijnheiligheid is over het algemeen een geliefd thema bij de liberale Vlaamsche schrijvers van den tegenwoordigen tijd, en niet het minst bij Rosseels, zooals zulks uit meerdere gezegden in zijne stukken blijken kan. Toen in 1857 en 1858 de nu zeldzaam geworden Sinjoors-almanak uitkwam, werkte Rosseels daarin ijverig mede, en meer dan een opstel van zijne hand is dáár om ons te overtuigen dat hij er voortdurend naar streefde om de oogen des volks voor de schandelijke ondeugd van huichelarij te openen. Er wordt in die almanakjes veel over de richting der geestelijkheid in België gesproken, en het zal wel niet noodig zijn door aanhalingen den geest dier uitdrukkingen te bewijzen. Een gedichtje, hetwelk volkomen met het laatste besproken tooneelstukje overeenkomt kan hier evenwel gevoegelijk worden medegedeeld, te meer omdat het naar alle waarschijnlijkheid van onzen tooneelschrijver is.

‘Zoo gansche dagen in de kerke,
Te knielen met gebeden blaân,
Of met een roozenkrans te preevlen,

En zuchtend kruis op kruis te slaan;
Geen enkle vasten te verzuimen,
Te luistren naar elk boetsermoen,
En menigmaal op bloote voeten,
Een verre bedevaart te doen;
En tot versiering van Gods tempel,
Te zien op goud noch kostbaarheên,
Zou dat de ware godsdienst wezen,
Die God behaagt? - voorzeker, neen!
't Is niet door bidden, noch door vasten,
't Is niet door kruis op kruis te slaan,

Noch door de heilgen aan te roepen,
Dat wij ten hemel zullen gaan.
Neen, waant toch niet dat gij de Algoede
Op aard door beeldendienst vereert.
Zoo gij verzuimt, o stervelingen.
Wat u het Euangelie leert.
Zoo gij niet immer zijt voor andren,
Hetgeen gij voor u zelven zijt,
Vleit u dan niet dat gij de ware,
De schoonste leer op aard belijdt.
Eens zal de Heer u rekening vragen
Van wat gij voor uw broeder waart,
Of gij geen wees verstiet of weduw',
Die in zijn naam bescherming vroeg;
Of gij niet met de ellende spotte,
Die u haar bittre rampen kloeg;
Of gij ten kost van 't zweet der armen,
U niet verrijkte en woeker dreeft;
Of gij geen onschuld ooit besmette,
En eerlijk man in alles bleeft.

Des Heeren wet is menschenliefde,
En wie aan God het meest behaagt,
Is hij, die voor zijn evennaasten
Opregte liefde in 't harte draagt.'

Een andere kwaal waar Rosseels tegen te velde trekt is de lichtgeloovigheid. In een blijspel, dat wel iets eentoonigs heeft, daar het slechts door twee personen gespeeld wordt, en hetwelk den zonderlingen titel voert van *Een man die groen ziet*, wordt ons iemand voorgesteld, die door zijne lichtgeloovigheid zoover gebracht wordt dat hij zich verbeeldt geheel groen te zijn geworden, en dat wel ten gevolge van een diner bij een Franschen restaurateur. Hier schuilt al weder eene adder onder het gras; het is de Vlaming die een schimpscheut op de Franskiljons lost; den heer Willens, alias de groenziende man, raast vreeselijk tegen den Franschen schurk, die hem vergiftigd heeft, zooals hij meent. Zijn knecht echter antwoordt hem: 'Nogtans, mijnheer, loopt men zeer hoog met de Fransche keuken. Zie maar eens, als onze heer envol ksvertegenwoordigers te Brussel eens willen smullen, dan moeten de spijzen uit Parijs komen. Dit is wel een bewijs dat men in ons land niet koken kan zooals in Frankrijk.'

'Och Heer, och God, wat was ik dwaas',
zoo zingt mijnheer,
'Van Franschen kost te willen eten;
Te laat beklaag ik 't mij helaas!
Nu zit ik hier van angst te zweeten,
En naak mijn uiterst oogenblik!
De Fransche keuken zij geprezen
Voor mij moet zij er nimmer wezen,
Een Vlaamsche kok heeft minder chic,
Maar geeft ten minst gezonden bik.'

Het stukje werd in 1858 met veel succes opgevoerd, juist in een tijd dat de geestelijkheid sterk werkte om de klerikale verkiezingen te doen gelukken, vandaar

de zinspelingen, die er telkens op de lichtgeloovigheid in voorkomen. ‘Niet alleen houdt men ligtgeloovige menschen voor den gek, maar zij worden ook door mannen, die er belang bij hebben, soms deerlijk misleid in 't geen heilig en verheven is.’ Men ziet op wie hier gedoeld wordt, en als het publiek het somwijlen nog niet begrijpen mogt, zoo eindigt het stukje met eene tirade door den van zijne lichtgeloovigheid gewezen man, die zingt:

> ‘Wie ligtgeloovig is wordt menigmaal bedrogen;
> Men spekuleert vooral op ligtgeloovigheid;
> Is m'een onnoozle bloed, ziet men niet uit zijn oogen,
> Dan wordt men 't meest gefopt en om den tuin geleid.
> Wilt gij verstandig zijn, gelooft niet ligt, mijnheeren,
> Wat menschen zeggen of soms zielenleiders leeren,
> Neen onderzoekt eens eerst, wat waarheid is en echt,
> Opdat men u niet vang', waar men u strikken legt.’

Onder de blijspelen, waarin lessen van levenswijsheid worden gegeven, behoort ook nog genoemd te worden: *Haalt geene oude koeijen uit de gracht,* waarin

twee jonge echtgenooten toevallig ontdekken dat ieder van hen vroeger andere verbintenissen gehad heeft en nu elkander verwijten beginnen te doen, welke op eene scheiding dreigen uit te loopen; alleen de tusschenkomst van een oom, een soort van farceur, brengt de zaak weêr in 't reine. Die oom is tevens een spekulant, hetgeen maakt dat de schrijver, die de handeling in 't laatst van 1858 plaatst, hem verscheidene gezegden over den ingewikkelden toestand van Italië en over den Franschen keizer kan laten debiteren. ‘Ja kind,’ zegt hij onder anderen tegen zijne nicht ‘die Napoleon III is een slimme vogel, een kerel die in troebel water zoekt te visschen; hij is evenals zijn oom Napoleon I een man van den sabel, en God weet wat wij nog al niet zullen zien gebeuren.’ 't Zijn woorden welke volkomen de gedachten van vele Belgen in die dagen teruggeven, daar er pessimisten genoeg waren, die vreesden dat de keizer gebruik zou maken van den toestand van België waar ter gelegenheid van de verkiezingen partijzucht en verwarring over genoeg waren.

Eene andere les geeft Rosseels in *Het witte bal* aan de getrouwde mannen om vooral niet te veel uit te loopen: ‘weest stil, bezorgd en huisgezind, zoekt elders bij geen vreemdelingen, wat g' in uw eigen woning vindt’, zegt hij tot het publiek, en 't is waarlijk eene goede les aan de Belgen, wien men juist geene al te groote huiselijkheid als deugd kan toeschrijven, getuigen iederen avond de stampvolle zalen in de estaminets.

In twee lieve stukjes *Twee broeders* en *Twee zusters* wordt ons getoond hoe zij, die van der jeugd af met elkander in vrede en vrienschap hebben omgegaan, dikwijls plotseling om kleinigheden verschil kunnen krijgen, hetwelk de schroomelijkste gevolgen kan na zich slepen; het is eene waarschuwing om voor elkander in liefde en eensgezindheid iets ten offer te brengen als het noodig is. Dat de zaken, waarover twist ontstond, op het einde worden bijgelegd spreekt van zelf.

Uit het dagelijksche leven zijn ook gegrepen de blijspelen: *Een dief in huis*, *Een zaekwaernemer*, *Twee baronnen als 't u blieft*, *Eene wedding*, *Julie of muzijk en liefde*, *Het dorpsmeisken*, *De koning en zijn broêr*, *De witte lijkbidder of het feest in den kelder*, en enkele anderen van minder verdienste. Tot zijne voornaamste drama's en tooneelspelen behooren *Richilde*, een geschiedkundig drama, waarvoor Rosseels met zijn medewerker van Kerckhoven in den prijskamp van Brugge in 1846 met goud bekroond werd; verder *Laster en onschuld* een drama in vijf bedrijven, hetwelk hij te zamen met Ch.P. Dumont vervaardigde, *Lena* een tooneelspel, waaruit de opofferende liefde eener vrouw voor haar' blinden echtgenoot blijkt, *Alfred en Karolina of de stemme des bloeds*, een drama in twee bedrijven, *Baas Gansendonk*, vrij bewerkt naar Conscience's roman van dien naam, enz. Ook gaf hij een paar zangspelen (opera's) *Rosalinde* en één dat nog niet gedrukt werd *Jakob Bellami*, in welk laatste onze Hollandsche dichter van dien naam de hoofdrol vervult; de muzijk voor beiden werd door J. van den Acker vervaardigd. Een paar andere zangspelen zijn nog: *Van Dyck te Saventhem* en *Adriaan Brouwer* (den bekenden schilder). Vroeger maakte Bosseels een blijspel *Brouwers gevangenis op 't kasteel van Antwerpen*, hetwelk eene wijziging was van een onuitgegeven

stukje van Mattheus van Bree; doch het hierboven genoemde zangspel is, al bevat het hetzelfde onderwerp, geheel anders ingekleed.

Een der meest gezochte stukken van den Vlaamschen tooneelschrijver is *Dichter en soldaat*, waarin eene alleraardigste episode uit het leven van den geliefden volksdichter Theodoor van Rijswijck wordt behandeld. Vroeger bij de eerste opvoering in 1851 heette het *Theodoor van Rijswijck*, *of schuwt de plaatsen waar de plagen vallen*, doch wegens bijzondere familieredenen werd die titel tien jaar later veranderd.

Onder de merkwaardigste stukken behooren gewis die, welke eene politieke strekking hebben, of door vele daarin voorkomende gezegden doelen op die teêre punten, welke de Vlamingen voortdurend bespreken. In *De verfranschte landmeisjes*, dat reeds van 1841 dagteekent, is natuurlijk gelegenheid genoeg om de Franschgezindheid van de eeuw, en de antipathie tegen de Franskiljons van de andere partij klaar aan 't licht te brengen:

‘Zonder Fransch kan men niet voort’,

zingt eene der bedoelde landmeisjes,

‘Men verwerpt het Vlaemsch met regt.
Men kan naauw in 't Vlaemsch verzinnen.
Wat m' in 't Fransch gemakk'lijk zegt.’

‘Verdoemd Fransch gespuis’ valt een ander in ‘dat laet noch mensch, noch beest rusten. De hemel zou ons gewis de grootste weldaed bewijzen met ons van hen te verlossen.’

‘Ik houd mij zoo wat bezig met Fransch te leeren’, zegt Kaatje, waarop een boer van hun kennis haar toevoegt: ‘He, he, de juffer leert Fransch, zoo! zoo! en met welk vooruitzigt, leert gij dit?’ ‘Ho, dit is zeer eenvoudig’ antwoordt het meisje ‘ten eerste daar het schijnt dat men binnen kort het Vlaemsch niet meer zal bezigen; ten tweede daar al wat beenen heeft Fransch wil spreken en ik van de meerderheid wil zijn.’ En de boer weêr. ‘Voorzigtig juffertje, Fransche vliegen stelen als de raven.’ In dien geest komt er veel voor; zoo zingt dezelfde boer:

‘Wacht u van die Fransche heeren,
Zij verkoopen veeltijds wind;
Door hun pret en schoone kleeren,
Zijn z' altijd een rijkmans kind;
Maar zij naedren Vlaendrens oorden
Niet dan uit gebrek aan brood;
En met al hun lieve woorden,
Bidden zij zich uit den nood.’

Een van de meest beteekenende tirades is gewis deze: ‘Zij, die de kerken tot paardenstallen innemen’ (het stukje speelt in 1832) ‘die van de gewijde vaten en ander goud en zilver uit de tempels, ja, tot zelfs van de klokken geld maken; die onze eigendommen zoo maer aenslagen en verkoopen, als waren ze hun toebehoorende; die nooit ons land bezocht hebben zonder ons goed en bloed af te eischen, ons te stroopen, onze meisjes te bedriegen en de vrouwen te verleijen; zij, die maer branden en breken wat hun in den weg staet, die ons, arme Vlamingen, alles willen ontrooven,

tot zelf onze moedertael!' Dit laatste vooral is duidelijk en wordt met bedoeling gezegd, terwijl een der coupletten van de finale de kroon op dit alles zet:

'Mogt God hier nu mijn bede aenhooren,
Hij nam het Fransche juk ons af;
Dat volk schijnt waerlijk niet geboren
Dan tot der Vlaemschen wreede straf!'

Men behoeft den titel van het blijspel *Liberaal en katholiek* slechts te zien, om

aanstonds met vrij veel waarschijnlijkheid te vermoeden dat dit geheele stuk op de verdeeldheid en sterke afscheiding der beide dus genoemde partijen in België ziet. Wat de intrigue aangaat, zij beteekent betrekkelijk weinig: twee renteniers van Dapel en Kraeckelinkx zijn van verschillende godsdienstige en staatkundige gevoelens, hebben ten gevolge daarvan de hevigste twisten, waarbij de liberalen voor 'vrijgeesten, republikeinen en francmaçons' uitgemaakt, en den katholieken de lieve namen van 'zeeptrienen, pileerbyters, zemelzifters en domphorens' naar het hoofd geworpen worden. De 'katholieke beer' die bij ongeluk den ander een doode rat op het hoofd heeft gesmeten jaagt het 'liberale kalf' de deur uit. De zoon van den een is verloofd met de dochter van den ander, doch de jongelieden krijgen ook al twist als gevolg van dien der vaders, totdat van Dapel door toedoen van een oud geestelijke tot inkeer komt en de zaken wil bijleggen. 'Vergeet niet' had de oude man gezegd 'dat God alleen over het hart van den mensch oordeelen kan, en dat het de schoonste deugd is van een Christen mensch, verdraagzaam voor anderen te zijn.' Het gevolg hiervan is dat de oneenigheid wordt bijgelegd, en dat de jongelieden elkander huwen. Merkwaardig zijn de laatste woorden door den zoon gesproken: 'Laat ons, om alle oneenigheid te voorkomen, voortaan over liberaal en katholiek zwijgen. Vader van Dapel zij zoo katholiek, en gij zoo liberaal als gij maar wilt, doch laten wij ons altijd wachten die gekke benamingen te gebruiken, die niets beduiden, maar ongelukkiglijk veel twist en tweedragt onder de menschen brengen, en het rijpeerdje zijn van eene menigte pailjassen, die gaarne op de kussens zitten, laat ons goede burgers zijn, en vooral goede Vlamingen. Vereenen wij ons met ieder, die het met 't lands welzijn goed meent. Geene politieke denkwijze verdeele ons, en zoo wij ons in 't harnas zetten, 't zij dan voor onze Vlaamsche regten, welke de zoo gezegde liberalen en katholieken tot hiertoe altijd aan de belangen hunner partij opgeofferd hebben. Laat ons werken, opdat door de eensgezindheid der Vlamingen, Vlaanderen Vlaamsch worde.'

'Mijnheeren', (en dit wordt tot het publiek gezegd) 'weest of katholiek,
Of liberaal, maar wilt elkaar niet haten;
In godsdienst en in politiek,
Moet m' iedereen zijn overtuiging laten.
Wen gij soms voor uw denkwijs pleit,
Eerbiedigt steeds de denkwijs ook eens anders.
Zijt wat ge wilt, maar goede vaderlanders,
Voor andren vol verdraagzaamheid.'

Een aardig blijspel, ook van eenige politieke beteekenis, is *Eene meeting op het dorp*, waarin een half Fransch sprekende schoolmeester te vergeefs op de boeren tracht te werken om burgemeester te worden.

'Ik ben een man van ondervinding'

zingt hij

'En weet hoe men zich 't hoogst verheft,
Door kuiperij en oogverblinding,
Is 't dat men vaak zijn doel hier treft.
Talent wordt niet in acht genomen,
Het klatergoud blinkt eens zoo schoon;
Wil men tot ambt en eere komen,

Wie 't mooiste praat die spant de kroon.'

Er zijn verscheidene van die zijdelingsche of rechtstreeksche aardigheden in. Zoo treffen wij onder anderen nog aan: 'Rekent al op erfenissen tegenwoordig; als gij er lang genoeg op gewacht hebt, dan komt er een zwarte of witte' (een priester of kloosterling) 'tusschen en de

erfenis is naar de maan. Er zijn te veel arme kloosters tegenwoordig.'

Wat hierboven besproken werd is niet het eenige wat uit de vruchtbare pen van Rosseels te voorschijn vloeide; reeds in 1840 gaf hij met Prudens van Duyse, P. van Boeckel en Theodoor van Rijswijck een *Tooneelbundel* uit, zoo maakte hij bij muzijk van H. Cartol de woorden voor *Zes Vlaamsche koorgezangen*, en gaf in 1844 wederom met eenigen zijner vrienden, waaronder van Duyse, een *Dichtkransje voor kinderen*, *ten vervolge op van Alphens kindergedichten*, waarin vele goed en eenvoudig gedachte en gedichte stukjes voorkomen.

Wanneer wij de produkten der Vlaamsche letterkunde vergelijken met die der Nederlandsche dan zal ieder moeten toestemmen dat die vergelijking zeer ter voordeele der laatste uitvalt; wat hiervan de oorzaak is springt duidelijk in 't oog, het is dan ook niet denkbaar dat het Zuid-Nederlandsch spoedig in rijkdom van literatuur met het Noord-Nederlandsch zal wedijveren. Telde Vlaanderen onder zijne zonen vele schrijvers, zooals hij, dien wij hierboven bespraken, dan gewis zou er kans op bestaan om rijker oogst van geestesgaven te toonen dan thans het geval is; de Vlaamsche bibliographie is daar om ons beweren te staven, en vergelijkt men wat er jaarlijks bij ons of in België uitkomt, dan is het laatste land ons daarin ver, ja zeer ver ten achter. Meerdere vrijheid van denken, grooter ontwikkeling van het volk, verbetering van onderwijs en zoovele andere zaken vermeerderen de dorst naar kennis, en deze wordt slechts gelaafd door het vele goede en nuttige wat ons de drukpers geeft; dit zal echter in België nimmer geschieden zoodra men niet de menigte fransche romannetjes verbant, welke het land als 't ware overstroomen, en die den geest niet ontwikkelen, doch de zinnen daarentegen verstompen; de Vlamingen trekken in hun strijd ook daartegen te velde, en trachten sedert ettelijke jaren zich zelven eene letterkunst te scheppen. Deze is nog in hare geboorte, doch al doende leert men, et tandem fit surculus arbor, quod sperandum!

H.

Suum cuique.

I.
Orthodoxsche polemiek.

Geblaseerde wereldwijsheid deed een Israëliet beweren, dat er niets nieuw is onder de zon. Wanneer deze bijbelplaats zoó kon worden gedraaid, dat zij alleen betrekking had op het verschijnsel, dat de aanleg en de behoeften der menschen, dat de drijfveeren van 't leven en de bewegende krachten der beschaving altijd dezelfde blijven - dan zou ik gaarne eens over dezen tekst preêken, zoo ik de eer had predikant te zijn. Maar als waarheidlievend man zou ik hem zeker tegenspreken, zoo de prediker geacht moet worden te verkondigen, dat de ontwikkeling van dien aanleg, de richting van die drijfveeren, de werking van die krachten onveranderlijk zijn. Daar

hebt, gij b.v. de orthodoxie. Zoover de geschiedenis reikt, leert zij ons, dat er altijd orthodoxie is geweest. De rechters van Socrates waren orthodoxe heidenen, zoo als de beulen van Servet orthodoxe kristenen werden geacht, de koning Behram, die Mani villen liet, was orthodox even als Caiaphas die Jezus kruisigen deed. En waren er orthodoxen in den tijd van den prediker, er zullen er zijn, ook als er niet meer gepreekt wordt. Maar, al was er orthodoxie, toen er nog maar weinig menschen waren, en zal zij niet verdwijnen, zoo lang de aarde is, wat zij is, al blijft orthodoxie steeds hetzelfde, nl. neiging tot stilstand - daarom is haar uitdrukking en inhoud op verre na niet steeds dezelfde. Het is juist haar vloek, dat zij voorwaarts moet, hoe gaarne zij ook stilstaat, en dat ook zij zelf eene geschiedenis heeft, al klaagt zij over die der vooruitgangspartij. Maar 't spreekt van zelf, dat zij, immer tegen haar wil voortgedreven, hierover steeds dezelfde klachten laat hooren, dat zij steeds dezelfde verwijten doet aan degenen, die haar voorbij snellen en haar ten slotte meêslepen, dat zij altijd op dezelfde wijze zich tegen hun' aandrang verzet. De orthodoxie is de bijwagen, die een half uur na de diligence afrijdt, of de schuit, die ten gerieve der voor den spoortrein te laat komende reizigers van wal steekt. De reisgelegenheden komen overeen met den ontwikkelingstrap, met de beschaving der tijden, waarin zij gebruikelijk zijn. Wij zien den mensch, door de hem eigene zucht om zich te verplaatsen, eerst voortstappen op bloote voeten, vervolgens op sandalen, daarna in klompen en schoenen, nu eens hooggepunte, dan weêr hooggehakte, eindelijk zien wij hem kousen in de schoenen dragen, - of wel, wij zien hem rijden op ezel en paard, vervolgens in een rijtuig, weldra in eene diligence, ten laatste in den spoortrein. Wie orthodox was liep op bloote voeten, toen anderen reeds sandalen droegen, of gebruikte sandalen, toen anderen klompen boorden. In den tijd der diligences reisde de orthodoxe op eigen gelegenheid of wel per pedes apostolorum. En, opdat ik dit niet zonder grond zou beweren, heeft noch laatstleden najaar een domine op de Veluwe, naar men zegt, de opening van den spoortrein consequent-orthodox begroet met den tekst: zij vertrouwen op wagenen, maar wij op den Heer! Wie dus goed orthodox is, niet alleen in den mond, maar van top tot teen, abonneert zich in onzen tijd bij van Gend en Loos (altijd nl. met D.V. er bij), en reist zelfs niet naar eene meeting per spoor. Maar waarom kiest hij dat eerstgenoemde vervoermiddel? Gij, die op de wieken van den stoom de ruimte doorklieft, en minachtend op den diligenceknol en met noch meer minachting op de lui, die aan 't jagerslijntje medesukkelen, nederziet, zeg niet, dat deze alleen uit hoofdigheid of verkeerdheid van zinnen aldus handelen. Liberalen zijn nooit onverstandiger, dan wanneer zij om een enkelen stijfkop de gansche vracht veroordeelen. Waarlijk liberaal is van de menschen meer goeds dan kwaads te denken. En zijn er onder de orthodoxen, die uit eigenbelang of door krankheid van hersenen den bijwagen verkiezen - de meesten zetten zich in hem neder, omdat zij zich daar beter op hun plaats, er dus genoegelijker bevinden. Van de meêloopers zonder overtuiging, die elke richting met hun bijstand bemoeilijken, afgezien, geloof ik zelfs hen, die orthodox zijn met overtuiging, niet allen op ééne lijn te mogen plaatsen. Verschillende oorzaken doen hen aan dezelfde neiging om stil te staan gehoor geven. De een doet het uit onkunde; hij heeft nooit iets anders gehoord, als dat orthodoxie 't eene noodige is. De ander bewandelt den traditionelen hemelweg ten gevolge van zijn temperament, dat wat zwaarmoedig zijnde hem aan 't oude vastkluistert. Bij een derde is orthodoxie de uitslag van een psychologisch proces, het hallali van de *jacht*, in de jeugd op onreine zinnelust gemaakt, overeen-

komstig de menschkundige opmerking van Bijron:(*)

> The evil passions of his youth had made
> Him value less roho loved-than what obey'd.

Wederom anderen, en bij deze denken wij aan de een of twee orthodoxe theologen in ons vaderland, kunnen den bril, waaraan zij in hun jeugd gewend raakten, niet afzetten, of vreesden schipbreuk te lijden op de wijde en stormachtige wateren van zelfstandig onderzoek en eindigden hun vaart in de doodkalme haven van 't traditioneel gezag, dat hen als ankergrond een systeem biedt, van welks Godsbegrip Hegels uitdrukking(†) terecht mag gebruikt worden: Gott hat das privilegium, dass ihm aufgebürdet wird, was nicht begriffen werden kann, die Gosse worin alle die widersprüche zusammen laufen.

Maar hoe men de passagiers meer zou kunnen splitsen, zij verkiezen allen boven den spoortrein de schuit, die hen met een slakkengangetje naar 't volgend station der orthodoxie brengt. Van daar ook, dat de reizigers in den spoortrein, wanneer zij deze reisgenooten door een bocht in den weg op verren afstand bespeuren, aan den tijd herinnerd worden, toen de grootste menichte van de schuit als 't beste vervoermiddel gebruik maakte. En aan den anderen kant, gelijk de schipper noch altijd dezelfde klachten en dezelfde akelige voorspellingen hooren laat tegen zijn geduchten concurrent - zoo verheft ook de orthodoxe partij, mutatis mutandis, dezelfde beschuldigingen en dezelfde weeprofetiën over den vooruitgangspartij in onzen tijd, als voor 200 jaren aan 't vorige station. Wat leest men in hare organen meer dan jeremiades over de noodlottige ontkennningsmanie van 't jonge Holland? Dit wordt ontkend en dat wordt ontkend, waar moet 't heen? Zoo spreken zij, die zich 't meest bedaard en dus 't fatsoenlijkst uitdrukken - daar ontkent Prof. Dozy nu weêr, dat Abraham een mensch is geweest en vertelt, dat hij, de vader der geloovigen NB., een steengodheid was - en naauwelijks zwijgt deze hooggeleerde, of Prof. Scholten, die al zooveel, tot zelfs den vrijen wil toe ontkende, ontkent de echtheid van 't vierde Evangelie, welke Renan zelfs noch toeliet - en heeft deze met dit ontkennen gedaan, straks stuurt zijn ambtgenoot Kuenen het derde deel van zijne ontkenningen in 't licht. 't Is gruwelijk. Mijnheer, wat blijft er over van den bijbel, van den Christus? Mijne ooren tuiten van de woorden, onecht, onwaar! Dat komt er van als men afwijkt van de leer der vaderen, wie verder wil reizen als dit station, weet niet waar hij terecht komt - negatie is eene helling, waar ongeloof en materialisme van stapel loopen. - Zoo spreekt de orthodox van onzen tijd, en wat zeide die van voor twee eeuwen? Vous oster les ceremonies, les miracles, la pénitence.... la satisfaction, les sacremens, le franc arbitre, la justification.... les temples... en somme vous oster toutes les vois de Paradis, le Paradis et Dieu mesme, partout vous dites je le nie, il n'y en a point, il n'y en a rien.... Voyez vous donc, comment vostre idole est un rien, et un amas de riens, et un chef d'oeuvre du diable, duquel tous les efforts ne tendent à autrefin qu'à renverser et destruire les oeuvres de Dieu, et faire de toutes choses rien, encontre-pointe de Dieu, qui de rien a fait toutes choses. Il vous enseigne à travailler à la proportion du mistère d'iniquité, qu'accomplira cest enfant de perdition predit par les escritures, qui sera nyer, nyer la foy, nyer Jesus Christ, nyer tout, comme vous faites. Et partant St. Hippolyte dit, son nom sera; je nie, car St. Jean predit en son

(*) The Corsair 16.
(†) Gesch. d. Phil. II. 425.

Apocalypse que le nom de l'ante christ sera 666. Il s'appellera en Grec arnoumai, arnoumae c'est à dire, il nye, duquel nom les lettres Grecques sont le nombre susdit, mettant seulement à la

fin e pour ai, ce qui se fait quelquesfois, par exemple keite pour keitai, etc. - Voila vostre idole faite de rien? Welk een kracht van uitdrukking, welk eene geleerdheid bezat deze orthodoxe, 't is om jaloers te worden. Mij dunkt, dat de redakteurs van den Heraut enz. eens moesten narekenen, of 't getal 666 niet modern beteekent.

Een tweede wapen der orthodoxe polemiek is het verwijt, dat de liberalen de Schrift verknoeien. Maar daarvan zullen zij weldra moeten zwijgen, want noch in de laatste maand verschenen te Leiden twee theologische dissertaties(*) gelijk zelfs Diogenes ze in Utrecht vergeefs zoeken zou, van welke de eene met de thesis prijkt, dat in de brieven van Paulus aan Jezus een voorbestaan wordt toegekend, en van welke de andere beweert, dat uitdrukkingen in Paulus' latere brieven weinig plaats laten voor verschil tusschen het wezen van Christus en Gods wezen.

Maar, omdat de orthodoxie hare liefde voor 't gebruikte en gewone (anderen zeggen voor 't versletene) ook uitstrekt tot hare wapenen, ben ik zoo vrij haar eene plaats uit denzelfden auteur aan te bieden, die haar kan toonen, hoeveel haar kracht, in uitdrukking althans, verminderd is. l'Escriture dit que Dieu est monté au ciel: vous le croyez: la mesme dit, qu'il est descendu aux enfers: vous ne le croyez point: l'Escriture dit, par un seul tesmoin en passant que Jesus Christ a tourné l'eau en vin: vous (de liberalen van voor 200 jaren) l'accordez: la mesme escriture afferme par quatre tesmoins, avec un grand appareil de ceremonies et de paroles, qu'il a tourné le pain en son corps, le vin en son sang, vons ne voulez entendre et faites icy chois a vostre appetit, comme en tous les autres articles de la foy, qui est proprement estre heretique, c'est à dire sectere électif et choicissant, selon que la presomption du propre iugement, conduit par la sensualité, l'enseigne. Car si la sainte escriture estoit la regle et la guide de vostre foy, vous la croiriez en tout et partout: mais parceque vostre cerveau est vostre loy, vous croyez et mescroyez à l'Escriture, selon que vostre cerveau vous conseille. Gelijk deze hersens voor twee eeuwen de liberalen aanraadden van het wonder der transsubstantiatie non fieri potest, impossibile(*) enz. te zeggen, zoo sporen zij hen nu aan ditzelfde vonnis te vellen over 't wonder der opstanding. De bewegende krachten en motieven zijn dezelfde gebleven. 't Voorwerp, alleen waarop zij worden toegepast, is veranderd - zoo ook behoeft in bovengemelde polemiek maar een en ander woord vervangen te worden - en zij is voor den hedendaagschen strijd pasklaar.

Ook voor twee eeuwen was reeds 't syllogistisch zwaard bekend, 't welk gebruikt wordt om de geloofwaardigheid van de schrijvers der aangevochten verhalen te verdedigen door de scherpzinnige vraag, of wie zoo schreven bedriegers konden zijn. Que direz vous, messieurs les Ministres, vraagt onze orthodoxe kemphaan, ou de ces histoires, ou de ces historiens? nierez-vous la vérité des miracles ou l'authorité de ceux, qui les ont laissées par escrit? vous ne pouver faire ny l'un ny l'autre, si vous aver un grain de foy, et une drachme de honte. Vous nous monstreriez par trop mesdisaus. Telles choses ne peuvent estre illusions, ny tels escrivains menteurs, ou legers tesmoins en matieres si importantes.... Gij ziet, hoe vaardig hij dit zwaard hanteert - helaas 't sneed toen even weinig hout als nu; en even als heden achten ook in dien tijd de liberalen 't een zwavelstok.

(*) Van de heeren P.C. van Wijk en D.H. Waubert de Puisseau.

(*) Zie b.v. Zwingli's opera edidit Schuler III. p. 249, 345, II, pars. I, 467. 438 enz.

Maar ik vergeet, dat orthodoxen altijd naar 't merk vragen, en dat er dus veel afhangt van 't adres, dat onze Kemphaan kan opgeven. Was hij een Lutheraan, die de Hervormde kerkleer aantastte? Wat doet 't er toe, wie hij was! Wij spraken im-

mers over de methode der orthodoxe polemiek, en vindt gij niet dat onze schrijver haar vaardig gebruikt, vooral de bij haar behoorende beschuldigingen van verderfaanbrengend ontkennen en partijdig schriftverdraaijen? Professor Oosterzee is in deze polemiek ook nog al goed t'huis, maar hij moest juist deze twee zwaarden met noch wat meer bluf en als 't kan ook met wat meer kracht leeren zwaaijen - als hij het adres eens had van onzen vriend - wat zou diens discours des miracles hem wapenen tegen 't scepticisme, minstens vond hij daarin Goliath's spies! - Maar ook de heeren Schwartz c.s. schijnen een slijpsteen noodig te hebben, om hunne dolken wat op te scherpen - zij beginnen zoo leelijk te roesten, en de oude bloedvlakken komen ook al weder op. - Wel nu wie was deze meester in de kunst? deze voorvechter op Sions wal? De Jezuit Richeome - en wie waren de liberalen, die hij zoo kracht tig aanvalt met de wapenen nu tegen de modernen gekeerd? De Hervormde, thans orthodox geheeten Predikanten onder Henri IV. Wat volgt hieruit? 1°. dat 't geen wonder is, zoo die wapenen wat stomp zijn geworden en 2°. dat men zich niet verwonderen moet, zoo de zonen der liberalen van voor twee eeuwen doen even als hunne vaderen: stil hun weg vervolgen, zonder zich aan 't geschreeuw uit 't schuiten roefje te storen.

HA-VA-RIJ.

Brievenbus.

II.
Aan het publiek over *de Jong's* recensie mijner ‘Geschiedenis der oudheid’.

Het betoog, dat de heer P. de Jong in de *Godgeleerde Bijdragen* van dit jaar, No. 5, als proeve van beoordeeling mijner ‘Geschiedenis der Oudheid’, heeft doen opnemen, houd ik voor misplaatst en mislukt.

Het is ‘partage, causerie.’ De onbevooroordeelde lezer oordeele.

De heer de Jong gebruikt allerlei wendingen en kunstenarijen, om het publiek twee dingen te doen gelooven, dat ik die ‘Geschienis der Oudheid’ voor eene andere klasse van lezers bestem, dan ik in de voorrede zelf had gezegd, en dat ik een tegenstander ben der historische kritiek. Ten einde deze beide beweringen ingang te doen vinden, laat hij van mijne woorden zooveel weg als hem behaagt, en vult uit zijne eigene gedachten aan, wat hem goeddunkt. Ik wil mij niet ontslaan van de verpligting, te bewijzen, wat ik hier stel, doch zal, om kort te gaan, zóó spreken, dat ik den inhoud mijner voorrede, dien van het stuk van den heer de Jong en van het mijne, in den *Tijdspiegel van April* voorkomende, als bekend aanneem.

Ten opzigte van de lezers. Terwijl ik spreek van leerlingen der hoogste klasse van een gymnasium, van studenten en lieden uit den beschaafden stand, weet de Jong aan mijne woorden een zoodanigen draai te geven, dat de lezers, die ik mij voorstel, worden: ‘ontwikkelde studenten.’ Als of mijne voorrede en boek beide niet genoegzaam aantoonden, dat ik het laatste heb getracht te doen zijn een instrument tot ontwikkeling, geenszins eene bevredigende lectuur voor ontwikkelden. Om tot zijn doel te komen, neemt de heer de Jong de vrijheid te verzekeren, dat, volgens mij,

de ethnographische methode in een *leerboek* noodwendig gevorderd wordt.

Hier doet het weglaten van een deel der door mij aangevoerde redenen hem van de waarheid afwijken. Hij verzwijgt, dat ik die methode voor mijn oogmerk de doelmatigste achtte, omdat mijne 'Geschiedenis der Oudheid' eene voortzetting en uitbreiding mijner vorige werken over die stof is en omdat in de Oudheid de volkeren slechts zelden met elkander in aanraking komen.

Dezelfde kunstgreep bezigt de Jong, waar hij spreekt over de strekking van mijn gegeschrift. Voor de woorden, waarmede die strekking door mij wordt aangeduid, 'den lezer den weg te banen tot het verwerven eener grondige kennis' substitueert hij: en wel tot driemalen toe: 'om eene grondige kennis der Oude Geschiedenis te verwerven.'

De conclusie dezer zeer gezochte argumentatie, waaruit ik voorbeelden aanvoerde, is: 'Dr. Wijnne is voor iederen aanval gedekt.' Habemus reum confitenten. Hij wil aanvallen, ook ten koste van de waarheid en de meestmogelijke evidentie. Een weing vroeger had hij verkondigd, dat hij was uitgenoodigd, een *oordeel* te zeggen, toch zeker over het boek, zoo als het daar ligt.

Wetende, dat de Jong wil aanvallen, konde ik eigenlijk de pen nederleggen. Doch nu ik eens begonnen ben, kan ik even goed voortgaan. Hij erkent, dat mijn werk een levend getuige is van huldiging der historische kritiek.

De resultaten dier kritiek zijn er, naar zijn oordeel, in opgenomen. Maar door eene plaats uit mijne Voorrede wat te keeren en te wenden kan hij mij ook wel als een' vijand dier kritiek doen voorkomen. Daarop volgt dan eene reeks van eischen, ontleend aan het gebied der kritiek, waaraan ik niet zal voldaan hebben. Intusschen is het hiermede ook al weêr niet zóó gelegen, als de Jong meent. Er komen, waar het noodig is, karakterschilderingen in mijn werk voor. Hier en daar, waar het vereischt werd, wordt de gehalte der schrijvers, naar vermogen, bepaald. Evenwel, eens en vooral, zulke vragen komen hier niet te pas. Ik had geen plan, om in mijn geschrift het laatste woord te zeggen, wat trouwens in de wetenschap schier niemand kan. Te midden van de verbazende vorderingen, die de historische kritiek dagelijks maakt, had ik gepoogd stil te staan en voor mijzelven en anderen vast te stellen, wat geheel of ten deele scheen als eene rots te zijn, en op welke gronden.

Zoo vreemd zag ik op, toen ik die hoogdravende taal van de Jong las, dat ik onwillekeurig vroeg: wie is die man en wat wil hij? Is Gervinus in zijne 'Geschiedenis der negentiende eeuw' dan, naar zijne meening, geen vrij goed geschiedschrijver, zijn Macaulay, Haüsser en zoovele anderen het niet, die evenwel, volgens hem, moeten worden verworpen?

Zij hebben, zoo laat de Jong zich hooren, de eischen eener grondige, degelijke historiographie niet genoeg in het oog gehouden.

Wanneer het waar is, wat de Jong aanneemt, dat mijn boek de uitkomsten van de kritiek bevat, dan volgt daaruit, dat ik ze eerbiedig, dat de critici mij niet te veel discutiëren, maar dat ik met geduld naar hen heb geluisterd; dan is het onwaar, dat ik zou wanen, geheel objectief te kunnen schrijven. Elders zegt de Jong, dat ik omtrent moeijelijke quaesties de meeningen van anderen mededeel. Hoe kan het dan zijn, dat zij mij te veel discutiëren? Neen, ik ben geen vijand van de kritiek in 't algemeen, maar wel van eene zoodanige, als die van de Jong, die, gewaande scherpzinnigheid verspillende om dingen uit te maken, als de bovenstaande, welke reeds van elders vaststaan, zoo weinig de feiten kent, waarover hij schrijft, dat hij den derden druk

van mijn leesboek, waarvan de laatste editie in December 1861 in 't licht is gekomen, *dezer dagen* laat verschijnen.

‘Es irrt der Mensch, so lange er strebt.’ Dit ziet men aan de Jong. Hij krijgt een werk over geschiedenis te beoordeelen. In

zijn' ijver om aan te vallen vordert hij, dat hierin al het apparaat der historiographie sta. Heeft hij wel overwogen, wat er al toe behoort, een werk te schrijven, gelijk hij wil? Een der bronnen voor de oude geschiedenis is Plutarchus. Ten einde diens gehalte te bepalen, heeft men eerst de lange reeks zijner zegsmannen te wikken en te wegen. Een ander is Diodorus. Hier ontbreekt het aan alle voorwerk, om in een ligchaam van geschiedenisfeiten zóó over dien schrijver te spreken, als noodig is. Ik wenschte, dat men toch eenmaal ophield met grootspraak. Nederland heeft geene behoefte aan geleerden, die uitroepen, wat er te doen is, maar aan de zoodanigen, die trachten iets voor den dag te brengen, wat de lacune vult tusschen de hoogte der wetenschap en de laagte der praktiek. In geen land ter wereld leest men zoovele ongerijmde en op bitteren toon hooge eischen doende recensiën en zoo weinige boeken van wetenschappelijken aard. Er ontbreekt, zegt men, eene goede geschiedenis, Nederlandsch geschreven, van den Belgischen opstand. Er ontbreekt - maar waar zou ik eindigen? Natuurlijk. Velen zijn er, die zeggen: zóó moet men het aanvatten. Wie begint? Naar 't schijnt, is ook de Jong een roeper.

Twee opmerkingen heb in in het betoog van de Jong gevonden, rakende punten uit het boek zelf. De eene is uit de lucht gegrepen. Hij wil, dat, naar mijne bewering, niet met zekerheid kan worden opgegeven, tot welken stam de Assyriërs behooren, blz. 29 van mijn geschrift antwoordt: ‘De bevolking zoowel van Assyrië als van Babylonië behoorde ongetwijfeld tot den Semitischen stam. Wel heeft men dit in onzen tijd niet altijd aangenomen (Rückert), en dat in weerwil van alle getuigenissen der oudheid, niettegenstaande de overeenstemming in godsdienst en bouwkunst, tusschen Syrië, Assyrië en Babylonië, en hoewel het Oude Testament deze landen meer dan eens als verwant noemt; maar hetgeen men er tegen aanvoert schijnt van zoo weinig gewigt, dat men het veiligst zal handelen, het Semitisch karakter der Babyloniërs en Assyriërs althans zoo lang vast te houden, totdat de ontcijfering der nieuwgevonden opschriften het omgekeerde zal aantoonen van 't geen hier gesteld wordt, wat mogelijk, maar niet zeer waarschijnlijk is.’

Uit de andere opmerking erken ik met dankbaarheid geleerd te hebben, dat er wèl vogels boven de wateren der Doode Zee zweven. Naar Kern's dissertatie had de Jong mij niet behoeven te verwijzen. Zij bevat weinig, of niets, dat ik voor mijne lezers had kunnen gebruiken. Van hetgeen de kritiek der laatste tien jaren over Assyrië heeft geleverd, heb ik, als men de Jong wil gelooven, geen kennis genomen. Van die tien jaren moeten er (zie de voorrede) vijf worden afgetrokken, want zoo lang is het wel geleden, dat ik bezig was over dit onderwerp te schrijven. Ik ben eens nieuwsgierig, bij gelegenheid van de Jong te hooren, wat de kritiek dier vijf eerste jaren zoo al aan 't licht heeft gebracht, dat bruikbare stof was voor mijn werk. Zou het ook kunnen zijn, dat ik er veel van had gelezen, maar meende het niet aan mijne lezers te moeten voordienen?

In afwachting van den tijd, dat het publiek deze bewijzen van de Jong's degelijke historiographie zal lezen en het voorregt zal hebben, zich te verlustigen in eene geschiedenis der oudheid, naar zijne beginselen geschreven, kan mijn uitgever - indien er geene andere bezwaren zijn - nog menig exemplaar van mijn werk afleveren. Heeft mijn werk, volgens hem, iets halfslachtigs, hij zie toe, dat het zijne niet worde, gelijk zijne beoordeeling, iets non-slachtigs.

Groningen, 18 Junij 1864.

J.A. WIJNNE.

ILLUSTRATIËN BIJ DE HAARLEMSCHE COURANT.
Clara S. Kom Zaturdag avond op de U bekende plaats.

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzigt.

Het bloedig drama is afgespeeld; de vredes-preliminairen zijn geteekend, en er valt niet aan te twijfelen of binnen korter of langer tijd zal de vrede tusschen Oostenrijk-Pruissen en Denemarken zijn gesloten.

Reeds bij het schrijven van het laatste politiek overzigt was die gebeurtenis te voorzien. De aftreding van het kabinet Monrad en de vervanging daarvan door mannen als von Moltke en Bluhme gaf regt te onderstellen, dat de koning van Denemarken, meer bedacht op het behoud van zijn kroon, dan op de integriteit van zijn rijk, den vrede zou willen koopen, welk een prijs hem daarvoor ook bedongen werd.

De conferentie te Londen had voor hem niets opgeleverd dan teleurstellingen; zoo zij al eenige andere vrucht had dan is het de overtuiging geweest, die thans geheel Europa - en een groot deel van Engeland zelf - deelt, dat het met den engelschen invloed in europesche kwestiën gedaan is, en lord Russell een belagchelijk figuur heeft gemaakt door altijd te dreigen, met de bijvoeging dat hij niet handelen zou. Na het eindigen der vruchtelooze conferentie wendde zich koning Christiaan tot Frankrijk, maar ook hier ontving hij weinig troost: de keizer kon zich zijne zaak niet aantrekken, nadat op de conferentie Denemarken zijn denkbeeld om de hertogdommen zelven over hun lot te laten beslissen verworpen had. Hij raadde hem aan zich regtstreeks tot den vijand te wenden. Aan dien raad gaf Denemarken gehoor. Het verklaarde zich bereid in onderhandeling te treden, en den 20sten Julij, des namiddags ten 12 ure werden de vijandelijkheden geschorst tot middernacht van den 31sten dier maand. Nadat de termijn nog met weinige dagen verlengd was, werd den 1sten Augustus een wapenstilstand voor den tijd van zes weken aangegaan, ouder voorwaarde, dat hij wederzijds opzegbaar was met inachtneming van een termijn van zes weken alvorens de vijandelijkheden zouden kunnen hervat worden.

Men had dus in ieder geval een tijdperk van drie maanden, waarin men zou kunnen trachten het eens te worden omtrent eene beslissing van het deenschduitsch geschil. Maar vóór dat de ver-

bonden mogendheden zulk een wapenstilstand aannamen, wilden zij weten op welke basis de onderhandelingen zouden kunnen gevoerd worden. Als grondslag eischten zij, dat door Denemarken vóór alles afstand werd gedaan van zijn regt op de hertogdommen Sleeswijk, Holstein en Lauenburg, terwijl de kwestie van het erfregt later zou worden geregeld. Denemarken bewilligde en daarmede is de oorzaak - of wil men liever de aanleiding - van den oorlog vervallen, en het deensch-duitsch geschil uit de wereld.

Ook de oorlogskosten zullen geene moeijelijkheid baren: zij worden ten laste gebragt van den staat door de hertogdommen te vormen, terwijl omtrent de staatsschulden reeds terstond eene regeling is gemaakt. Ook de erfkwestie behoort, volgens art. 1 van het tractaat, niet meer tot die zaken, waarmede Denemarken zich behoeft in te laten. ‘De koning van Denemarken verbindt zich de bepalingen te erkennen, die de koning van Pruissen en de keizer van Oostenrijk ten opzigte van de hertogdommen maken zullen.’

Zoo daardoor de held van het treurspel voor goed het tooneel verlaten heeft, dan is toch het drama geenszins afgespeeld. Integendeel; thans eerst schijnt het aan te vangen, en zelfs de habitués in den politieken schouwburg, de mannen die hun leven lang zich bezig hebben gehouden met de geschiedenis van den dag, vragen zich af, wat het einde wezen zal.

Zoo onder bijzondere personen, in familiekringen, erfkwestiën in den regel tot verwikkeling en oneenigheid leiden, wat zal het dan hier niet wezen, nu het een hertogskroon geldt! De hertog van Augustenburg heeft van den aanvang af beweerd dat hij de wettige vorst was en de Sleeswijkers hebben hem reeds als zoodanig gehuldigd; de groothertog Peter van Oldenburg treedt op als vertegenwoordiger van een jongeren tak van het huis van Gottorp met de aanspraken, waarvan de keizer van Rusland ten zijnen behoeve afstand heeft gedaan. De prins van Hessen, opvolger van den keurvorst, beweert dat hij wel afstand heeft gedaan van den Deenschen troon, toen in 1851 te Londen de erfopvolging in Denemarken werd geregeld, maar dat, nu men zoowel op de conferentie, als thans bij de vredespreliminairen, het Londensche tractaat vervallen heeft verklaard, zijne regten ook weder hunne vorige kracht herkregen. Naast die regten der verschillende pretendenten staat het regt der bevolking om zelve over haar lot te beslissen, welk regt door Frankrijk werd gevindiceerd; voorts het regt, indien men het zoo noemen kan, van de geallieerden, het regt van den veroveraar, den feitelijken bezitter, eindelijk het regt van den Duitschen bond om in kwestiën van de troonsopvolging in de bondsstaten uitspraak te doen. Ten overvloede, om het vraagstuk der regten nog ingewikkelder te maken, wordt door Saksen in twijfel getrokken, of koning Christiaan aan de geallieerden een regt kon afstaan dat hij zelf niet bezat. Saksen heeft zelfs eene motie in de bondsvergadering willen voorstellen ten einde dit ligchaam daarover te laten beslissen, maar op de nota's van andere staten en welligt ook uit besef dat het niet baatte of de bond al zeide dat de koning van Denemarken iets gedaan had wat hij niet bevoegd was te doen, heeft het van die motie afgezien, in het vertrouwen dat de vraag:

wie koning Christiaan IX in de hertogdommen zal opvolgen, toch altijd door den bondsdag zal worden beantwoord.

Ten einde zich van die taak te kwijten heeft de bond reeds voor lang de hertogen van Augustenburg en Oldenburg uitgenoodigd hunne regten uit een te zetten. Ook de prins van Hessen, ofschoon ongevraagd, heeft zich met eene memorie daartoe strekkende, tot dezen regter gewend. Men zou meenen dat het onderzoek niet lang kon bezig houden, daar de regters sedert jaar en dag met het vraagstuk bekend zijn, en dat ook de pleidooijen, geen enkel nieuw argument meer kunnende aanvoeren, spoedig konden afloopen. Toch schijnt die uitspraak nog geenszins zoo na op handen. De langzaamheid van den duitschen bond is spreekwoordelijk geworden; zijne vrees om eenig besluit te nemen dat tot handelingen leidt, is ook in het deensch-duitsch geschil meermalen gebleken. In plaats van regtstreeks het hoofdpunt aan te grijpen zal hij ook thans wel eerst nevenkwestiën en incidenten bespreken, en welligt ten slotte een vonnis vellen, waardoor de zaak geen duim breed wordt vooruitgezet.

Van daar dan ook dat Pruissen en Oostenrijk terstond zijn overgegaan om een interimair bestuur in de hertogdommen..... in te stellen, - neen, tot een punt van bespreking te maken. Een interimaire toestand is een zaak van voorbijgaand belang, meent men. Niet alzoo redeneren Oostenrijk en Pruissen, althans niet de laatste mogendheid. Oostenrijk heeft zijn concept gemaakt: de heer Scheel-Plessen, die als Sleeswijker met de toestanden des lands het best bekend is, als voorzitter, de burgercommissarissen van Sleeswijk en de bondscommissarissen van Holstein tot leden, zouden een interimair bestuur vormen, in afwachting dat de hertog den scepter zou aanvaarden. Maar Pruissen heeft dat concept afgekeurd. De dubbelzinnige, huichelachtige politiek von Bismarck Schönhausen geeft slechts aarzelend en tegen wil en dank toe, nu het tot eene beslissing komen moet, en de vurig begeerde buit het deel van een ander zal worden. Van den aanvang af heeft men Pruissen verdacht dat het voor zich zelf het deel van Denemarken begeerde; de pruissische officiële en officieuse bladen hebben er nu eens op gezinspeeld dan onbewimpeld verklaard, dat men van den koning bij Gods genade toch niet verlangen kon dat hij zijn leger en zijn geld had gegeven om de besluiten van den bond uit te voeren zonder er eenige vergoeding voor te erlangen; dat Pruissen geene vloot had en dat de haven van Kiel daarvoor door de natuur bestemd was; dat de deensch-duitsche oorlog toch niet tot einddoel kon hebben de vermeerdering van het aantal kleine bondstaatjes; dat een Sleeswijk-Holstein onmagtig zou wezen om, bij een eventuelen oorlog, Denemarken het hoofd te bieden; dat een magtiger staat met het bewaken dier noordwestelijke grens van het duitsche vaderland moest worden belast. Elke zinspeling of ontboezeming van dien aard werd door de dagbladen van de andere duitsche staten met heftigheid bestreden en van beide zijden werd met gelijke hartstogt gesproken over de verdeeling van den buit. Maar toch vond die redenering van Pruissen ingang, daar waar men dit het minst, verwacht zou hebben. De adel en de geestelijkheid van Holstein hielden den 8sten Augustus eene bijeenkomst te Kiel, en daar werd met 23 stemmen

tegen 5 een adres vastgesteld aan de civile commissarissen, waarin men aandringt op eene algeheele zamenvoeging van de hertogdommen en de vereeniging van de diplomatieke, militaire en maritime aangelegenheden met die van Pruissen: met andere woorden de adel en geestelijkheid roepen het protectoraat van Pruissen in. Dat de heer von Bismarck zich op dat adres beroept, behoeft ter naauwernood gezegd te worden; het oordeel van die verouderde instellingen, die in constitutionele rijken niet meer erkend worden en de geheele geschiedenis door zoo vaak hebben getoond dat zij hunne kaste hooger stellen dan hun vaderland, wil hij doen gelden als de wensch van het volk. Zoo het adres al geen ondergestoken werk is, dan blijkt er alleen uit de geestverwantschap van den adel met de antinationale beginselen van een von Bismarck Schönhausen.

Die pruissische annectie-plannen vonden niet alleen bestrijding in de dagbladen, de organen der openbare meening, ook de troepen gaven lucht aan hun wrevel tegen Pruissen. Te Rendsburg waar een gecombineerd garnizoen lag, kwam het tot eene bloedige botsing. Wie hier schuld heeft is moeijelijk te bepalen: de oude spreuk: dat waar twee twisten aan beide zijden schuld is, zal ook hier wel van toepassing zijn. De officiële rapporten, die zoowel door den militairen bevelhebber van de Pruissen als door die van de Hanoversche en Saksische troepen bij den bond zijn overgelegd, brengen de zaak niet tot klaarheid. Maar prins Frederik Karel, gebruik makende van de meerdere sterkte van zijn leger, liet aan den generaal der bondstroepen, von Hake, weten, dat deze Rendsburg zou ontruimen. Von Hake zag in, dat een verzet met de wapenen hem niet baten zou; hij ontruimde dus de stad en protesteerde. Ook dat protest werd bij den bond ingeleverd en gaf aanleiding tot moties van Beijeren, Saksen en Hanover, strekkende dat Pruissen en Oostenrijk ophelderingen zouden geven.

De verontwaardiging, die deze daad van militair geweld had opgewekt, was zoo groot, dat Pruissen begreep eene soort van amende honorable te moeten maken. Het verklaarde dat het niet de ontruiming van de vesting, maar de intrekking der posten door de bondstroepen had bedoeld en dat generaal von Hake volkomen vrij was zijne regementen weder in Rendsburg te brengen, waaraan deze echter geen gevolg heeft gegeven.

Daarentegen, hetzij om revanche te nemen, hetzij met eenig ander doel, heeft von Hake troepen gelegd in eenige steden van het door Denemarken afgestane hertogdom Lauenburg, waartoe hem last was gegeven door het kabinet van Dresden. Eerst beweerde men dat die maatregel door Hanover was voorgeschreven, maar later bleek het dat Saksen hem bevolen had. Natuurlijk zijn ook hierover weder nota's gewisseld en bij den duitschen bondsdag protesten ingeleverd.

Wanneer wij deze korte opsomming van den loop der gebeurtenissen besloten met te zeggen: ‘zóó is thans de toestand in Duitschland,’ dan zou men teregt nog mogen vragen: ‘hoe?’ want er heerscht eene verwarring, eene onbestemdheid, een wederzijdsch wantrouwen, waardoor aan de zaken eene andere kleur gegeven wordt, dat men inderdaad niet weet hoe men den stand van zaken moet opvatten, of wat er uit zal geboren wor-

den. Dit alleen is zeker, dat de hertogdommen op den huidigen oogenblik gescheiden zijn van Denemarken.

En ook met betrekking daartoe heerscht nog twijfel. Wij hebben reeds gewaagd van de spitsvondigheid van Saksen, hetwelk, op grond der bewering dat de koning van Denemarken slechts feitelijk en niet regtens de hertogdommen bestuurde, betoogde dat hij ook nooit van die hertogdommen ten gunste van de geallieerden kon afstand doen. Aan die bewering sluit zich het betoog van den prins van Hessen, dat Lauenburg deensch grondgebied zijnde, koning Christiaan daarvan voor zich zelf kon afstand doen, maar dat het dan verviel aan zijn regtmatigen naasten erfgenaam, dat is, aan hem, prins van Hessen.

Maar nu treden ook de leden van den deenschen rijksraad op. Vóór dat er sprake was van vredesonderhandelingen waren zoowel bij de landsthing als bij de volksthing adressen aan den koning aanhangig, waarin op het behoud der integriteit en onafhankelijkheid van de monarchie werd aangedrongen.

De koning beantwoordde de strekking er van door een nieuw ministerie te benoemen, waaraan het openen der vredesonderhandelingen zou worden toevertrouwd, want, hetzij officiëel of officieus, von Bismarck had verklaard, nooit met een man als Monrad, den geestelijke-democraat, te willen onderhandelen. Het nieuwe ministerie trad op, maar de adressen werden toch in openbare beraadslaging gebragt en aangenomen, tegen den zin van het kabinet in, dat tot bestrijding er van evenwel slechts het argument aanvoerde dat ze ontijdig waren.

Die adressen waren evenwel in te onbepaalde termen gesteld, om er eenig ernstig bezwaar tegen te hebben: alleen was er tegen in te brengen, dat de rijksraad zijn oordeel uitsprak over vredesonderhandelingen, en in zekeren zin aan de regering voorschreef op welken voet de vrede moest worden gesloten. ‘Indien men daaromtrent zoo vast besloten is,’ merkt de heer Bluhme op, ‘dan behoeft men niet meer te Weenen te onderhandelen.’

Dit was zeer logisch, althans het scheen zoo, maar de onderhandelingen te Weenen hebben tot niets anders geleid dan tot de inwilliging van hetgeen Oostenrijk en Pruissen reeds terstond als hunne voorwaarden hadden aangegeven: den afstand van Sleeswijk en Holstein.

Doch nu deden de leden van den deenschen rijksraad herhaalde interpellatiën, waarvan de inhoud en vorm verschillend, maar de strekking steeds dezelfde was: kan de koning over den afstand van een deel zijns rijks beschikken zonder daarin de wetgevende magt, den rijksraad, te erkennen? De regering beweert zoo, de leden van de lands- en volksthing zijn van de tegenovergestelde meening en willen hun regt erkend zien om internationale tractaten, waarbij gedeelten van het rijk afgestaan worden, te beoordeelen en goed of af te keuren.

Gesteld echter dat de regering hun dat regt toekent, wat naar onze meening hun niet te ontzeggen is, zal dan de wetgevende magt het vredesverdrag verwerpen? En, indien zij daartoe overgaat, zal dan de koning zich naar die verwerping gedragen? Het een noch het ander is waarschijnlijk: en sommige maatregelen doen vermoeden, dat, zoo werkelijk de rijksraad in verzet kwam

tegen den vrede door het uitvoerend gezag te sluiten, de koning hem eenvoudig zou ontbinden, een uiterst middel, waartoe de organen van von Bismarck reeds den raad gaven.

Met het oog op mogelijke botsingen of ongeregeldheden, die daaruit zouden kunnen voortvloeijen, is de militaire magt in en om Kopenhagen aanzienlijk versterkt, en voor eenige weken was er zelfs sprake dat, uit vrees voor zoodanig oproer, waardoor de koninklijke troon aan het wankelen zou worden gebragt, Rusland zijn eskader in de Oostzee, ter beschikking van Christiaan IX stellen zou. Die vrees schijnt evenwel ongegrond: ondanks de gedurige berigten, die uit Frankrijk verspreid werden, dat in de hoofdstad groote gisting heerscht bleef er alles voortdurend rustig; de kopenhaagsche bladen zelven spreken die geruchten tegen en bevatten geene enkele toespeling of eenigen wensch, dat het volk zijne stem zou doen hooren. De nationale ramp heeft eene algemeene ontmoediging te weeg gebragt en de energie ondermijnd.

Er zijn er die dit verschijnsel op eene andere wijze uitleggen: de Denen, zoo zeggen zij, zijn geen strijdlustig volk: zij beschouwen den oorlog als het handwerk van een soldaat, zoo als men in sommige landen de godsdienst de zaak van den geestelijke acht. Nu het leger niet meer strijden kan, is de oorlog uit en hebben wij slechts te doen wat de overwinnaar van ons verlangt. Van daar dat er voor het leger zoo weinig geestdrift aan den dag gelegd is: de soldaten werden betaald, voor de uitoefening van hun vak. Het zijn natuurlijk niet de Denen-vrienden, die zóó spreken.

De Denen-vrienden..... Waar zijn zij? Plotseling is die algemeene sympathie voor Denemarken verzwonden, of liever, verstomd. Engeland heeft er het voorbeeld van gegeven. Wie lord Russell voor eenige maanden, ja zelfs voor eenige weken, hoorde, zou van oordeel geweest zijn dat de britsche leeuw niet zou toelaten dat een vrij en onafhankelijk rijk aan de roofzucht van een paar magtige mogenheden werd opgeofferd. Maar lord Russell liet het bij woorden blijven, en toen in het parlement over de bekende motiën was gestemd en de meerderheid van het lagerhnis de staatkundige gedragslijn van dit kabinet in den deensch-duitschen oorlog had goedgekeurd, achtte hij zich van verdere bemoeijingen in dat geschil ontslagen. Engeland beschouwde den statenroof als eene afgedane zaak. Wel werd er in de laatste zittingen van het parlement nu en dan nog eens eene interpellatie tot de regering gerigt over gebeurtenissen, die met dien oorlog in betrekking stonden, maar de publieke belangstelling er voor had opgehouden, en de regering beantwoordde zoodanige vragen met onverschilligheid.

Toch waren er geene andere vraagstukken aanhangig, die de deensche zaak op den achtergrond schoven. Integendeel het parlement verlangde naar het einde der zitting, indien het geoorloofd is zulk eene onderstelling omtrent een staatsligchaam te maken. De voorstellen, die aanhangig waren, werden zoo snel mogelijk in de comités afgedaan en de interpellaties liepen bijna zonder discussie af. Slechts enkele voorstellen van eenig gewigt verdienen vermelding.

Vooreerst de aaneming van de bill,

waarbij hef gebruik maken van het metrisch stelsel facultatief wordt verklaard. De contracten als anderszins, waarbij dat stelsel tot maatstaf van berekening is aangenomen, zijn voor den engelschen regter thans even geldig als die waarin slechts de oude maten worden genoemd. Op zich zelf is dit feit van weinig belang, maar wanneer men in aanmerking neemt, dat Engeland, even als thans nog Duitschland, steeds een afkeer heeft getoond van het tiendeelige fransche stelsel, misschien alleen omdat het van franschen oorsprong is, dan ziet men in de aanneming van die bill eene hulde aan het betere, die zeker gevolgd zal worden tot eene aanneming er van. Langs dien weg zal ook Duitschland gedwongen worden het fransche stelsel te erkennen, want de handel, die minder naar den oorsprong dan naar het voordeel eener zaak vraagt, zal, zoo hij bij de engelsche handelaren hetzelfde stelsel aantreft als bij de fransche, zich ook wel met der tijd van dat stelsel bedienen en het eigenbelang zal tot stand brengen wat nationale trots zoo lang, ten nadeele van het algemeen, heeft tegengehouden.

Eene andere bill eveneens van materiële strekking, of van schijnbaar materiële strekking, werd door een der leden ingediend, maar kwam niet in behandeling. Zij betrof een onderwerp dat ook in Nederland in den laatsten tijd menigmaal ter sprake gebragt werd: de arbeid der kinderen in de fabrieken. Volgens het voorstel zouden kinderen beneden de acht jaar niet in de fabrieken en instellingen van dien aard mogen arbeiden, en de kinderen van acht tot dertien jaar niet meer dan een halven dag. Drie uren zouden voor het schoolonderwijs moeten gegeven worden. De gewone voorstellen tot parlementshervorming werden ook nu in de comités besproken, maar zij bleven weder onafgedaan. Even zoo kwam het voorstel ter tafel om in de inrigting der universiteiten eene wijziging te brengen. In Engeland bestaat bij de rijksuniversiteiten te Oxford en Cambridge een titel die zijn bezitter, eene levenslange jaarwedde van ruim twee duizend gulden verzekert. Die titel van *fellow* wordt verworven door uitnemend gedrag, maar niet zelden ook door gunst. Hij, die dezen titel erlangd heeft, is, wanneer hij de Universiteit heeft verlaten tot niets gehouden dan tot getrouwheid aan de leerstellingen der engelsche kerk. De gepetrifieerde dogma's dier belijdenis stemmen evenwel geenszins meer overeen met de beginselen van het ontwikkelde deel der engelsche natie, en zoowel in als buiten het parlement zijn er pogingen aangewend om die éénige verpligting van den *fellow*, die zoo vaak tot huichelarij van diens zijde leidt, te doen ophouden. Herhaaldelijk is tot dat einde een voorstel bij het parlement ingediend, maar telkens verworpen, omda de geestelijkheid in het behoud dier bepaling een steun voor de Kerk zag. Een wankele steun voorzeker, die slechts in naam bestaat. Maar ook ditmaal hebben de geestelijkheid en hare aanhangers de overwinning behaald; het voorstel is verworpen, gelijk het tot dusverre altijd verworpen is.

Wij spreken niet van de onverhoorde bede van eenige parlementsleden om betere politie op de spoorwegen door het gouvernement te doen uitoefenen. De moord op een Engelschman gepleegd,

die het slagtoffer werd van een booswicht met wien hij in denzelfden wagen zat, terwijl hij buiten staat was de hulp zijner medereizigers of van de conducteurs in te roepen, gaf aanleiding tot het verzoek aan de regering om te zorgen dat op de spoortreinen middelen van communicatie tusschen de reizigers en de spoorwegbeambten werden aangebragt. De regering heeft verklaard dat die zaak buiten hare magt lag, en de spoorwegmaatschappijen schijnen er zich niet zwaar om te bekreunen of van tijd tot tijd al eens een passagier vermoord werd: het publiek maakt *toch* van de treinen gebruik. Die moord van den heer Briggs - zoo heette de Engelschman - heeft intusschen in Engeland groote opspraak verwekt en verdrong gedurende geruimen tijd de deensche kwestie.

In ons vorig overzigt maakten wij melding van de diplomatieke correspondentie tusschen de verschillende groote hoven van Europa, die door het orgaan van lord Palmerston, de *Morning Post*, was medegedeeld. Men weet dat die correspondentie door alle officiële en officieuse buitenlandsche organen en een aantal diplomatieke autoriteiten onecht werd verklaard. In een der laatste zittingen van het parlement heeft ook lord Russell gezegd ‘niet te gelooven’ aan de echtheid er van, maar van eene officiële tegenspraak van de zijde van het britsche kabinet is, ondanks het verzoek, of wil men, de vordering van de oostelijke hoven, nog niets gekomen. Engeland heeft niets gedaan om de verkoeling, die ten gevolge van het publiek maken er van ontstond, weg te nemen en het is daardoor meer dan ooit van het vaste land geïsoleerd.

't Is gedaan met Engelands invloed, treurt of juicht men; de vraag is echter, of het een andere gedragslijn had kunnen volgen; Roebuck heeft het dezer dagen nog in eene aanspraak aan zijne kiezers gezegd: bij al de groote sympathie die het engelsche volk voor Denemarken gevoelde, koestert het toch nog inniger en dieper gewortelde liefde voor zijn handel en materiële welvaart, en lord Palmerston heeft begrepen dat hij den wensch des volks vervulde door aan die liefde de hoogste regten toe te kennen.

Engeland strijdt voor geen beginsel, evenmin als Frankrijk, al geeft zich dit rijk daarvoor ook uit. Elke staatkunde, die van Napoleon evenzeer als die van lord Palmerston, of Frederik Willem, of Frans Jozef, is egoïstisch, en daarin ligt wel de oorzaak dat er tusschen Engeland en Frankrijk geen bondgenootschap tot stand kwam. Frankrijks belang was in strijd met dat van Engeland. Eene onbescheiden mededeeling der met Denemarken gewisselde stukken heeft het op nieuw bevestigd: Frankrijk wilde een bondgenootschap, *mits* Engeland in ‘zekere’ voorwaarden toestemde. Die voorwaarde, men behoeft er niet lang naar te gissen, is de uitbreiding van het fransche grongebied tot aan zijne natuurlijke grenzen: den Rijn. Om dat plan te volvoeren, moest men zeker wezen steun te vinden bij andere mogendheden, en dien steun wilde Engeland het niet verleenen; het wilde het duitsche onregt niet door het fransche onregt wreken. Lang bleef het keizerrijk zich vleijen met eene alliantie, en toen in het begin dezer maand koning Leopold van België de staatkundige woelingen in zijn eigen rijk ontweek, ten einde in het constitutioneel proces geen stoornis te brengen, en zich naar Vichy begaf, waar de keizer van Frankrijk de baden gebruikte, hoopte

deze dat uit eene zamenkomst met den koninklijken reiziger, dat verbond tot stand zou komen. Leopold toch is, om zijn leeftijd, zijn staatkundig doorzigt en omdat men van hem niets te vreezen noch te hopen heeft, de vertrouweling der europesche vorsten, en men meende dat hij ook zijn invloed op zijne bloedverwante, koningin Victoria, ten gunste van die alliantie zou willen aanwenden, of reeds aangewend had. Maar in die hoop is men teleurgesteld. Koning Leopold heeft Vichy verlaten, vroeger zelfs dan zijn voornemen was, zonder dat er eenige toenadering tusschen Engeland en Frankrijk tot stand kwam. Men meent dan ook opgemerkt te hebben, dat gedurende de laatste dagen van zijn verblijf te Parijs, Napoleon ter naauwernood eenige notitie van hem genomen heeft.

Zijn bezoek kenmerkte zich bovendien niet door bijzondere plegtigheid of onderscheiding. De constitutionele burger-koning was een gast, voor wien het tegenwoordige fransche hof niet berekend is, terwijl ook hij zelf weinig kan ophebben met die pracht en praal van den keizer door den wil des volks.

Zoo ooit, dan is die thans gebleken bij het bezoek van den echtgenoot der koningin van Spanje. Don Francisco de Assisi, heeft zich naar Parijs begeven en was gedurende eenige dagen de gast van Eugenia de Montijo en haar keizerlijken gemaal. Zijne komst ging gepaard met de opening van den spoorweg, die de hoofdsteden van Spanje en Frankrijk zamen verbindt en die de materiële aansluiting der beide rijken vormt, terwijl het bezoek van den koning-gemaal het bewijs moest zijn van de aaneensluiting der beide hoven. Althans Frankrijk heeft er dien schijn aan willen geven; en de officieuse bladen berigtten dat het eigenlijk eene verzoening gold tusschen koningin Isabella en hare moeder Maria Christina, die nog altijd in ballingschap leeft. Ook andere takken van de spaansche dynastie zouden, door bemiddeling der keizerin, zich weder vereenigen; maar van al de plannen en geruchten heeft zich tot dusverre niets verwezenlijkt. Men weet alleen dat koningin Maria Christina een bezoek heeft gebragt aan haar schoonzoon, en dat voor dezen te Versailles een feest is aangerigt, dat de natie vijftien millioen francs heeft gekost.

Voor zooveel de openbare meening in Frankrijk zich kan lucht geven, heeft die ontzaggelijke som, besteed voor een vorst, die niet eens een schepter voert, aanleiding gegeven tot menige, voor de regering niet zeer vleijende ontboezeming. Wel hebben de officiële - bladen hun pligt gedaan door de loftrompet te steken over dien stroo-koning, maar te gelijk werd menige anecdote in omloop gebragt, die niet kan strekken om zijne reputatie te verhoogen. Geestdrift werd er nergens voor hem aan den dag gelegd, zelfs niet toen hij in den schouwburg verscheen, waar wel het Leve de keizer! maar geen enkele kreet ten gunste van den koning gehoord werd. Trouwens het gouvernement had eenigermate het voorbeeld gegeven: nergens zag men de spaansche vlag. Men zeide dat dit eene soort van wraak was, omdat bij het feest der opening van den spoorweg tusschen Madrid en Parijs, ook de fransche vlag geheel gemist werd. Was dit zonder opzet, of uit spaansche fierheid? was het miskenning van de fransche autoriteiten die de internationale gebeurtenis hielpen inwijden? Het fransche gouvernement heeft er op geantwoord door geen enkele onderschei-

ding toe te kennen aan hen, die bij den aanleg van dezen weg betrokken waren, terwijl daarentegen de spaansche regering aan de zevenhonderd personen die het feestmaal te San Sebastian bijwoonden allen eene ridderorde schonk. Behalve die ridderordes meent men dat de spoorweg ook andere gevolgen zal hebben: men spreekt reeds van eene wijziging in liberalen zin van het spaansche handels-tarief ten behoeve van Frankrijk.

Terwijl de koning zich te Parijs bevond, ontving hij een kort bezoek van de koningin-moeder; zijn verblijf werd echter plotseling verkort door twee gebeurtenissen: vooreerst door den dood van prinses Czartoryska, dochter van koningin Maria Christina en den hertog van Rianzares. Dat sterfgeval had plaats daags vóór het feest dat te Versailles zon worden gegeven, en de keizer beval daarom dat er geen melding van zou gemaakt worden vóór dat dit feest achter den rug was.

Bij het bestaan eener hofétiquette, die den rouw soms tot drie dagen beperkt, is het wel te vergeven, dat men ook de droefheid één dag uitstelt. De tweede gebeurtenis was van meer gewigt voor Frankrijk: het bezoek van prins Humbert, den troonopvolger van koning Victor Emanuel. Daar de spaansche regering tot dusverre het koningrijk Italië niet heeft erkend, konden de twee vorsten elkander niet als zoodanig ontmoeten en prins Humbert vertraagde zijne komst in Frankrijks hoofdstad. Maar op eens heette het, dat hij nog naar Londen moest vóór dat de koningin naar Schotland op reis ging en dat hij dus eenige dagen eerder in Parijs zou komen. En nu maakte zich ook terstond koning Frans reisvaardig, en toen de spaansche noorderbaan den koninklijken passagier naar zijn land terugvoerde, bragt de lijn van Straatsburg den italiaanschen prins aan. Het bezoek van dezen is vooral van gewigt omdat het een huwelijk geldt met eene der bloedverwanten des keizers: prinses Murat, die reeds zoo menigmalen als bruid werd genoemd, maar thans dan eindelijk een gemaal van vorstelijken bloede zal erlangen. Op die wijze wordt een nieuwe band gelegd tusschen de dynastie van Napoleon en die van het huis van Savoye.

Den 15^{den} Augustus werd voor de tiende maal te Parijs het Napoleons-feest gevierd. De Parijzenaars hebben zich geschikt in hun toestand, maar geestdrift voor den keizer bestaat bij hen niet. De feestdag werd dus meer officiëel dan van harte gevierd en de echte *Parisiens* lieten de feestvreugde over aan de vreemdelingen en de bewoners der provinciën, die bij duizendtallen in de hoofdstad gekomen waren om dien dag van de revue, de verlichting en wat dies meer zij getuigen te wezen. Van de zoodanigen is verbazing en opgetogenheid, maar geen geestdrift te wachten. De éénigen die het met geestdrift vieren, waren het heir van ridders, welke dien dag benoemd worden. Ook de troepen en de nationale garde, die de keizer in revue passeerde, gaven geen blijk van opgewondenheid; de Parijzenaars schenen dien dag slechts met onverschilligheid, ja zelfs met sarcasme te bejegenen. Een kreet, waarvan de oorsprong zoo al niet onbekend dan toch zeer onbeduidend is, verdrong elk ander gevoel. *Ou est Lambert? As tu vu Lambert?* was al wat men dien dag en de volgende hoorde.

De politie meende daarin aanvankelijk eene politieke bedoeling te zien, althans zij nam eenige van de luidste schreeuwers in hechtenis, maar zij werden spoedig weder in vrijheid gesteld, toen men erkennen moest, dat Lambert slechts een van de duizende zoogenaamde aardigheden is, waarmede men in Parijs zich amuseert. De politiek was er geheel vreemd aan, en wanneer de politie zelve dit erkent, zal men moeten toegeven, dat werkelijk de uitroep aller-onschuldigst was.

In Frankrijk toch - wat wij in vorige overzigten schreven, bewijst het - is weinig noodig om van staatkundige overtredingen te doen verdenken, beschuldigen en veroordeelen. Het proces der dertien advokaten, beschuldigd eene politieke vereeniging opgerigt te hebben van meer dan twintig personen, mag er wel als een voorbeeld van genoemd worden. De regtbank heeft de schuld als bewezen aangenomen en de dertien advokaten veroordeeld tot eene geldboete, van 500 francs elk, maar daar, om de overtreding te plegen, uit den aard der zaak meer dan dertien personen noodig waren, heeft zij nog veertien andere personen in het vonnis begrepen. Deze hebben tegen dat vonnis geprotesteerd, niet zoozeer, zeiden zij, om zich zelven dan wel in het belang eener goede justitie. Zij waren niet aangeklaagd; zij hadden zich dus ook niet kunnen verdedigen, en werden thans, in strijd met alle beginselen van regt, zonder gehoord te zijn veroordeeld. Indien het fransche gouvernement op die wijze te werk gaat tegenover de meest ontwikkelden onder het volk, is het niet te verwonderen dat de natie hoe langer hoe meer zich van de regering vervreemdt, en de oppositie, die toch reeds sterk is in Frankrijk, met den dag meer veld wint. Slechts door ééne zaak is het fransche volk te winnen: door roem, maar sedert de oorlog in Mexico geëindigd is en Algiers tot rust schijnt gebragt, viel er geen enkele lauwertak voor het leger te plukken en voor het oogenblik bestaat er geen uitzigt op eenigen belangrijken oorlog. Wel is waar spreken de laatste tijdingen uit Algerië weder van een opstand in Oran, maar nu de eerste zoo spoedig gedempt is, twijfelt men er niet aan of ook ditmaal zullen de fransche wapenen zonder moeite zegevieren.

Om oorlog te voeren is er echter geld noodig en met de keizerlijke finantiën ziet het er slecht uit. Van de groote defensiewerken, van uitbreiding der vloot als anderzins hoort men dan ook thans niet; andere openbare werken worden evenmin ondernomen, ja zelfs de nieuwe schouwburg, waaraan Parijs inderdaad behoefte heeft, is met het oog op de kosten voorloopig uitgesteld. Met het oog op de kosten zeggen wij, maar de keizerlijke eer gedoogt niet, dat om de kosten iets zou nagelaten worden. De keizer heeft verklaard, dat hij zich niet kan verzoenen met het denkbeeld, dat een nieuwe schouwburg verrijzen zou vóór het hôtel-Dieu was voltooid. De prefect van het departement de la Seine kreeg last om zich daarnaar te gedragen; het hôtel-Dieu werd ontworpen, de kosten er van beraamd, die vijf millioen francs bedragen, en voorloopig zal Parijs het eene gebouw zoo min als het andere bekomen.

In het voorbijgaan hebben wij melding gemaakt van Spanje. In de afgeloopen maand hebben zich in dat rijk

de eerste sporen geopenbaard van de verborgen gisting die er sinds geruimen tijd heerscht. Spanje was ten allen tijde het land der partijschappen bij uitnemendheid: wangunst en ambtsbejag zijn twee karaktertrekken van dit volk; het gevolg daarvan is dat er steeds een groot aantal ontevredenen zijn, die in de hoop door een wisseling van regering tot eer en fortuin te geraken, maar al te geneigd zijn tot omwentelingen. Zoo lang het slechts geldt ministeriële veranderingen, zijn die revoluties voor de welvaart des lands van weinig gewigt, de eene minister regeert ongeveer als de ander, behoudens wat strenger of minder strenge bepalingen op de drukpers, wat meer of minder vrijzinnige besluiten voor de nijverheid, wat meer of minder krachtige handhaving van de staatsgodsdienst. Maar zij die aan het bewind zijn, hechten aan die zamenspanningen gaarne een ernstiger karakter, om zich van hunne tegenstanders te ontslaan; zoo ging het ook nu.

De progessisten, die sinds lang door de moderados op zijde geschoven zijn, staken het hoofd op en vereenigden zich om den generaal Prim. De plannen hadden, naar de regering zeide, eene wijdere strekking dan eenvoudig eene omverwerping van het ministerie; de politie was bij tijds er van verwittigd: de generaal Prim werd naar Oviedo, en zijne partijgenoten naar andere provinciesteden verbannen, zoodat voor het oogenblik het gevaar weder geweken is. Als voorbode van dien maatregel, waartoe men slechts de gelegenheid scheen af te wachten, werden eenige militairen in hechtenis genomen, die men zeide te verdenken van eene zamenzwering tegen het gouvernement. Spoedig evenwel werden deze weder in vrijheid gesteld, omdat de gansche beschuldiging slechts gegrond was op eenige fanfaronades; want de Spanjaard is de echte zamenzweerder niet: hij zwetst op hetgeen hij doen *zal* en werkt dus zelf de maatregelen in de hand, die men ter voorkoming daarvan kan nemen. De liberale dagbladen stonden om dezelfde reden bloot aan strenge maatregelen van het gouvernement. Hunne taal was wat al te onbewimpeld, en de regering verschool zich achter het staatsbelang, om de oppositie tegen haar, als ministers, tot zwijgen te kunnen brengen.

Het geschil tusschen Spanje en Peru, dat zich aanvankelijk zoo ernstig liet aanzien, is nog wel altijd hangende, maar niemand vreest voor groote verwikkelingen. In Spanje ten minste blijft men er zeer kalm onder en laat men de beslissing aan de diplomatie over. Minder kalm is men in Zuid-Amerika, van waar men gedurig hoort van eene aansluiting der staten, van aanbiedingen tot bondgenootschap en demonstraties tegen Spanje. Onder de keerkringen werkt het bloed sneller, en zijn de hartstogten spoediger in beweging gebragt, maar ook sneller vergeten, en als de diplomatie de zaak nog een weinig aan de sleur houdt - wat voor haar zoo zware taak niet is - dan zullen weldra die krijgszuchtige ontboezemingen ophouden, en het geschil worden bijgelegd als elk ander.

De gebeurtenissen in Italie hebben geene verandering ondergaan. Sinds de kamer uiteengegaan is hoort men weinig meer van de kwestie van den Zuider-spoorweg; de leden die door het rapport der commissie uit de kamer waren gegispt, omdat zij grond hadden ge-

geven tot de verdenking dat zij kunne betrekking van volksvertegenwoordiger misbruikt hadden tot bevordering van dien spoorweg, waarin zij aandeelhouder of bestuurder waren, hebben hun mandaat nedergelegd. In het antwoord op de kennisgeving daarvan heeft de minister van binnenlandsche zaken zich indirect verklaard tegen de conclusie der commissie, en alzoo tegen het votum der meerderheid van de kamer, die haar had aangenomen. En het volk heeft die conclusie bekrachtigd, door, met ééne uitzondering slechts, de afgetreden leden niet te herkiezen. Men voorziet daaruit bij het weder zamenkomen van de volksvertegenwoordiging een conflict met de regering, waartoe toch reeds elementen genoeg aanwezig zijn. Het kabinet schijnt evenwel niet te willen besluiten tot de ontbinding der kamer, hoe daarop ook van verschillende zijden wordt aangedrongen. Zij, die deze ontbinding voorstaan beroepen zich vooral op één argument, waarvan de kracht niet te ontkennen is. Deze kamer, zeggen zij, is het eerste Italiaansche parlement. Zij werd zamengesteld kort na de vereeniging der vroeger geheel gescheiden staten; dit had dus plaats toen allen nog geheel onder den indruk waren der eindelijke vervulling van den lang gekoesterden wensch: de eenheid van Italie. Thans is er geen belangrijk vraagstuk aanhangig: de verkiezing kan dus den zuiveren volkswil uitdrukken, en thans kan alzoo blijken of men werkelijk in die eenheid gevonden heeft wat men er zich van voorstelde, of men dus inderdaad ze voordurend verlangt. Het spreekt van zelf, dat zij die deze redenering voorstaan zeker zijn, dat de natie in dien zin hare stem zal uitbrengen; daardoor zou dan een antwoord gegeven zijn aan het onophoudelijk verwijt der *neri*, dat Italie hare eenheid moede is, een verwijt, waartoe de oneenigheid tusschen de Piemontezen en Toskaners al te veel aanleiding geeft. Velen in Italie gevoelen zelf het noodlottige van dien wederkeerigen naijver, en dit heeft aanleiding gegeven dat eenige invloedrijke mannen, met Menabrea aan het hoofd, eene soort van bondgenootschap hebben gesloten, dat eene gematigd-liberale strekking zou hebben, en dat zich boven de partijen stellen zou. Daar de groote Italiaansche kwestiën in verband met het buitenland staan, zou die vereeniging zich ook regtstreeks tot de buitenlandsche mogendheden wenden. Men zegt dan ook dat namens haar Menabrea keizer Napoleon heeft bezocht, met het verzoek dat deze zijn invloed zou aanwenden om den ex-koning van Napels Rome te doen verlaten.

De fransche en oostenrijksche gezant hebben daartoe weder pogingen aangewend, en men leeft thans in het vooruitzigt dat weldra Frans van Bourbon zich naar elders zal begeven, waardoor, zoo al niet geheel en al een einde wordt gemaakt aan de rooverijen, die het koningrijk Italie verontrusten, toch de aanleiding daartoe grootendeels zal zijn weggenomen.

Tot nu toe is de voormalige koning nog altijd te. Rome en dirigeren zijne agenten de rooversbenden, die hoofdzakelijk in last hebben Italie onveilig te maken en zoo doende de regering van het nieuwe koningrijk te belemmeren en ontevredenheid bij de bevolking te verwekken. De heilige vader verleent hem des ondanks gastvrijheid: 't is waar Pius IX wordt oud en kan misschien geacht worden van die verstandhouding tusschen zijn gast en de italiaansche roovers niets te weten.

Pius IX wordt oud; maar hij bezit een krachtig gestel. Zijne ziekte is weder voor een tijd lang overwonnen, en te Castel-Gandolfo tracht hij weder, door rust, in het bezit zijner vroegere krachten te komen. Gedurende zijne afwezigheid heeft te Rome weder een dier schandalen plaats gehad, die te regt aan de niet-clericalen zooveel ergernis geven. Een tienjarig Israëliet is, tegen den wil zijner moeder, tot christen gemaakt, en met naïve schijnheiligheid verdedigt de roomsche geestelijkheid dien kinderroof door te beweren dat de knaap zelf verlangd had gedoopt te worden, dat hij zelf begeerig was naar de geheimenissen der katholieke Kerk en dat een kind toch ook een geweten heeft. Die stelling is de gevaarlijkste die Rome kan aanvoeren. Als een tienjarig kind een geweten heeft en het regt bezit van belijdenis te veranderen, hoeveel te meer regt heeft dan niet de volwassene! Dat regt wordt dan ook door de katholieke geestelijkheid erkend, wanneer het den overgang tot hare Kerk betreft, in het tegenovergesteld geval heeft zij het trouw en met nadruk bestreden. De kinderroof, die toen zij ten opzigte van Mortara gepleegd werd, zulk een algemeene beweging veroorzaakte, zal ook thans niet onopgemerkt voorbijgaan. Reeds heeft de fransche gezant geprotesteerd; de overige gezanten zullen niet achterblijven en, ‘al is het dan maar een jodenjongen,’ het regt van den individu doen gelden. De zaak is evenwel nog slechts in hare geboorte; een volgend overzigt zal er misschien meer over bevatten.

Wij hebben de gebeurtenissen in België voor het laatst bespaard, niet evenwel om er eene groote plaats voor in te ruimen. De ontbinding der kamer, die na den dood van den afgevaardigde Cumont volstrekt noodzakelijk was, omdat thans de partijen volkomen gelijk stonden, heeft tot den uitslag geleid die ieder er van verwachtte. De meerderheid der verkiezingen is in liberalen zin uitgevallen. Vier en zestig liberalen staan thans tegenover twee en vijftig clericalen. Eerstgenoemden zijn alzoo met zes leden versterkt, terwijl de laatsten vier leden verloren hebben. Daaronder is ook de bekende afgevaardigde Dechamps, de steller van het programma dat de clericale leden den koning aanboden, toen er, eenige maanden geleden, sprake was van hunne optreding als ministers. Nooit heeft men in België zoo veel geestdrift en hartstogt bij de stembus gezien als thans. Ieder begreep dat het een strijd was op leven en dood, dat de keuze voor deze kamer beslissen zou of België op het ingeslagen pad van intellectuele en materiële ontwikkeling zou vooruitgaan of de prooi worden van eene domme dweepzieke geestelijkheid, die er maar reeds al te veel voet heeft. Het pleit is in den eersten zin beslecht. Nu moge het waar zijn, dat de liberalen zeer ver gaan in hunne opvatting van godsdienst; het is hun te vergeven, waar zij in aanraking komen met eene geestelijkheid als die, welk in België hare eer- en baatzuchtige plannen tracht te bereiken. Zoo zij bij de verkiezingen zich wel wat sterk hebben uitgelaten, van de andere zijde was men ook verre van liefderijk of zachtmoedig gestemd. Nergens evenwel is de orde verbroken dan door de clericalen die hun wrevel lucht gaven door persoonlijke aanrandingen. Maar het groote kwaad, dat zij ongetwijfeld hun vaderland zouden berokkend hebben, indien de verkiezingen in een anderen zin waren uitgevallen, is verhoed: België kan ook

voortaan zijne constitutionele regten en vrijheden beschermen tegen de rampzalige heerschappij van eene domme geestelijkheid en hun aanhang.

Die overwinning door de liberalen in België behaald is eene heugelijke gebeurtenis en de gewigtigste gebeurtenis tevens, die wij in ons overzigt te vermelden hadden.

G.K.

Het traktaat der honderd millioen.

Geschiedenis der Diplomatie van de Bataafsche Republiek, door Mr. G.W. Vreede. I, 1795-99,

De toezegging, welke Prof. Vreede deed in het laatst verschenen deel zijner 'Inleiding tot eene Geschiedenis der Nederl. Diplomatie,' heeft op het eind des vorigen jaars een begin van uitvoering gekregen. Er is een plotselinge overgang door den schrijver genomen, van het tijdvak van Frederik Hendrik, den veldheer-diplomaat, op dat waarin de Republiek noch veldheeren noch diplomaten meer had aan te wijzen, van het tijdperk van den grootsten bloei der Vereenigde Provinciën op dat harer meeste in- en uitwendige vernedering. Was het, omdat de hoogleeraar zulke uitnemende punten van overeenstemming zag tusschen den staatkundigen toestand die uit de fransche omwenteling geboren werd, en dien van de dagen waarin hij schreef? Of zijn de lessen die het 'onwaardig verleden' van de Bataafsche Republiek ons voorhoudt, in zijn oog, juist thans eene bijzondere behartiging waard? Het verband tusschen de beide tijdperken is waarschijnlijk voor menigeen niet zoo duidelijk, als het den schrijver toeschijnt. Maar wij kunnen het begrijpen, dat de hoogleeraar, die steeds met zoo onvermoeiden ijver de wolken gadeslaat die aan den franschen horizont nu en dan opkomen, geheel overstelpt werd door den indruk van den woedenden orkaan, die in 1795 uit Frankrijk over Nederland losbrak. Die indruk spreekt uit elke bladzijde van zijn boek.

Een andere reden wordt nog door den schrijver voor zijn snellen overgang op dit tijdperk aangegeven, eene reden die ons meer bevredigend voorkomt, dat namelijk een bijzondere voorraad van staatsstukken hem bij de geschiedenis der Bataafsche Republiek ten dienste stond. Verscheidene particuliere huisarchieven, die hier te lande nog in zoo grooten getale gevonden worden, en bij wijlen verrassende uitkomsten voor de geschiedbeschrijving van het vaderland opleveren, werden door den heer Vreede voor dit onderwerp gebruikt. Zij leverden hem de briefwisseling van Blauw en Meijer, gezanten van het Gemeenebest bij de Nationale Conventie, en van den met roem bekenden Zeeuwschen afgevaardigde Ermerins, en een schat van mededeelingen omtrent de personen die eene hoofdrol gespeeld hebben in het Bataafsche bewind. Men zal uit het volgende overzigt leeren kennen welk gebruik de

schrijver van die berigten gemaakt heeft, en wat tot aanvulling daarvan kan bijgebragt worden.

De vijftig eerste bladzijden strekken om ons in te leiden in het hoofdonderwerp van den schrijver. Met den intogt der fransche legers, toch, in de Nederlandsche Provinciën en het vertrek van den laatsten Stadhouder, wordt een geheel nieuw aanzien gegeven aan de inwendige gesteldheid zoowel als aan de buitenlandsche betrekkingen van den Staat. Al wat daarvoor lag behoort, ten gevolge van dien geweldigen ommekeer, eensklaps tot de geschiedenis. De souvereiniteit des volks wordt het logisch uitvloeisel der verklaring van de Regten van den Mensch en Burger. Hunne Hoog Mogende worden de vertegenwoordigers des Nederlandschen volks, en uit naam van dat volk zullen voortaan de betrekkingen met vreemde rijken worden onderhouden. Door het vertrek van den Stadhouder komen de bijzondere betrekkingen van den Staat met de hoven van Berlijn en Londen te vervallen; de intogt der Franschen verbreekt de gemeenschap, die tot dusver met de Duitsche hoven en Engeland had bestaan. Het kon wel niet anders of Pieter Paulus moest, bij zijne voordragt aan de Hollandsche Statenvergadering van deze verandering van staatkundig stelsel, daarop het zegel drukken, door het vurig verlangen uit te spreken naar eene *vaste alliantie* met de Fransche Republiek.

Zien wij, alvorens verder te gaan, wat het Stadhouderlijk bestuur gedaan had ter voorkoming, ter afwering van het gevaar dat uit Frankrijk dreigde.

Door de Restauratie was het oude stelsel van verbindtenissen met Engeland en Duitschland, voor een wijle door de omwentelingspartij verlaten, weder opgevat. De verdragen van 1788 waarborgden het bestaan zelf der Restauratie, als inwendig regeringsstelsel; zoodat het Erfelijk Stadhouderschap over de Vereenigde Provinciën den knoop van het verbond vormde, dat tusschen Engeland en Pruissen was gesloten.

Dat verbond was echter bloot verdedigend van aard. Toen de Koning van Pruissen, in vereeniging met Oostenrijk, in den zomer van 1792 aan Frankrijk den oorlog verklaarde, achtte noch de Stadhouder noch Engeland, welks gedrag meestal der Republiek ten regel strekte, zich geroepen aan dien krijg deel te nemen. Het vertrouwen op de bestendigheid van het Pruissisch-Oostenrijksch verbond was gering; men meende niets te wagen met onzijdig te blijven, en de verdediging tegen Frankrijk over te laten aan die mogendheden, die door regtstreeksche aanrandingen daartoe waren uitgetart. Onzijdigheid was de gedragslijn die van der Spiegel streng in het oog hield, wijl hij die thans de éénig passende voor de Republiek oordeelde. Toch waren hier de oogen niet gesloten voor de verbreiding der revolutionaire beginsels, welke in Frankrijk gezegevierd hadden, en overal naar uitwegen zochten. Maar, terwijl dat gevaar hoofdzakelijk de Duitsche vorsten tot de oorlogsverklaring aan Frankrijk bewoog, was de Hollandsche raadpensionaris van gevoelen, dat de eerste taak van elke mogendheid moest zijn die beginsels in eigen boezem de wet te te stellen of te onderdrukken. Daarmede was in alle Staten genoeg te doen: men moest alle redenen tot klagten tegen de regeerders aan de ingezetenen ontnemen, veeleer dan hen te bezwaren met de

lasten van den oorlog tegen eene natie, met wier denkwijze reeds zoovelen instemden. Van der Spiegel had, zeker, nog geen volkomen helder inzigt in het karakter der revolutie in Frankrijk, toen hij meende dat zij in zich zelve te niet zou gaan. Maar hij begreep, dat, wanneer eens de Franschen zegevieren mogten over hunne vereenigde vijanden, er dan ook geene 'barrière' meer zijn zou om den voortgang hunner beginsels te stuiten; terwijl de verbondene mogendheden niet altoos gereed en in staat zouden zijn om aan het begonnen werk de hand te houden. De gebeurtenissen der eerstvolgende jaren deden zien hoe juist de raadpensionaris de eerste Coalitie had beoordeeld.

In het handhaven van de onzijdigheid der Nederlandsche Republiek, zooals van der Spiegel die in praktijk bragt, is eenige aarzeling niet te miskennen. Hoe anders de poging te verklaren, om nog in 1791 zich met het Hof van Weenen te verstaan, ten einde den onrustigen toestand der Oostenrijksche Nederlanden te doen ophouden! Toen lord Gower na de gebeurtenissen van den 10^{den} Augustus Parijs verliet, kreeg Lestevenon in last om het voorbeeld van den Engelschen gezant te volgen. En het schijnt te blijken dat beide, Engeland en de Republiek, vrij stellige protestatiën deden voor het geval dat het leven der koninklijke familie van Frankrijk werd bedreigd*). Maar dat het den Hollandschen staatsman, na dit alles, ernst was de onzijdigheid te bewaren, bewees zijne houding toen het gevreesde oogenblik gekomen was, toen België door die natie vermeesterd werd, tegen welke het der Republiek steeds als voormuur had gestrekt.

De Oostenrijksche Nederlanden en de Vereenigde Provinciën behoorden in 't wezen der zaak tot hetzelfde staatkundige stelsel, en zoolang altans Oostenrijk en Frankrijk in oorlog waren, hadden de Barrière-traktaten hun doel bereikt. Op de onafhankelijkheid der gezamenlijke Nederlanden berustte de betrekking van Groot-Brittannië met het vaste land, ja, zoolang de Republiek aan zich zelve behoorde, waren de Noordelijke Staten veilig tegen elke aanranding uit het Zuiden. De gewelddadige opening der Schelde was voor Engeland voldoende, om zich het regt van Nederland tegen den overheerscher aan te trekken. In België verkreeg Frankrijk een steunpunt van aanval tegen geheel Noord-Duitschland, en het middel om Engeland van een deel der kusten en havens van het vaste land uit te sluiten. Zoodra Frankrijk in België heerschte, was het ook met de onafhankelijkheid van Holland gedaan. Het algemeen Europeesch belang had daarom steeds zekerheid tegen Frankrijk gevorderd; het had gevorderd dat de zeemagt en het handelsvermogen van Nederland nimmer dienstbaar konden worden aan zijne militaire overheersching. Met die algemeen erkende grondstellingen der staatkunde kwamen de gedragingen der Fransche Republiek in de scherpste tegenspraak.

Het kon vóór 1792 nog schijnen dat, hoe dreigend en verlammend de beginsels, die in Frankrijk gezegevierd hadden, ook op de algemeene maatschappij terugwerkten, evenwel het fransche volk, getrouw aan zijne eigene co stitutie, geen veroveringen maken en het bestaande Statenstelsel ontzien zou. Na de beslui-

*) Choix de Rapports, XI, 187.

ten der Conventie van 19 November en 15 December van dat jaar, was echter omtrent de revolutionaire strekking harer buitenlandsche staatkunde twijfel moeijelijk meer denkbaar. Door het eerste werden de omwentelingsbewegingen in alle landen onder de gewapende bescherming der Fransche Republiek gesteld; krachtens het tweede, werd in de landen die door hare legers bezet zouden worden, de souvereiniteit des volks, de opheffing van alle gevestigde overheden en de afschaffing van alle belastingen afgekondigd. Met zulke decreten in de hand, maakte Dumouriez zich meester van België. De veldslag van Jemmappes stelde het geheele land voor de fransche wapenen open. Den 18^{den} November waren zij reeds meester van Antwerpen, en was de Schelde vrij verklaard.

Middelerwijl hadden de Nederlandsche uitgewekenen, met medewerking der fransche ministers en met behulp van fransch geld, zich georganiseerd. Te Parijs waren de eerste grondslagen gelegd van het Bataafsch revolutionair comité, aan welks hoofd Daendels stond; en met den ijver van renegaten, hadden de uitgewekenen niet opgehouden de Conventie tot den oorlog tegen hun vaderland aan te sporen. Weinig behoefde deze dien prikkel. Haar commissarissen rigtten bij iedere gelegenheid toespraken tot de hollandsche patriotten, die het leger der Franschen kwamen versterken, om hen te doen begrijpen dat het oogenblik dáár was, om alle heerschers van de aarde te doen verdwijnen. ‘Le moment de briser vos fers est venu!’ riep Condorcet, uit naam der Jacobijnen, hunne Bataafsche broeders toe. En het grondgebied der Vereenigde Provinciën werd als overstroomd met de oproerige proclamatiën en schandschriften, die in Frankrijk, veelal zelfs in de fransche taal, waren gesmeed. Eer nog België geheel veroverd was, had het Bataafsche comité zijn zetel te Antwerpen opgeslagen*). Daar werd aan ieder lid zijn deel van de Nederlandsche gewesten ter *revolutionering* aangewezen, terwijl het Bataafsche legioen, 2000 man sterk, de voorhoede uitmaakte van het fransche leger, dat zich als eene voortdurende bedreiging voor onze veiligheid in België nestelde.

Hoe beschrijft ons nu de heer Vreede de gedragslijn, door van der Spiegel tegenover die geweldige inbreuken op den openbaren vrede en die voor het vaderland onheilspellende voorteekenen gevolgd? De hoogleeraar laat het ons niet ontbreken aan aanhalingen uit verscheidene brieven, door den raadpensionaris omstreeks het tijdstip der oorlogsverklaring van Frankrijk geschreven. Moeten wij daaruit het noodige begrip putten van zijne diplomatische bedrijvigheid? Daartoe ware de kennis onmisbaar van hetgeen aleer het gevaar voor de deur stond, door den hollandschen staatsman was verrigt; hieromtrent echter vernemen wij van den schrijver niets. Juist wat men hier mist, ware in de eerste plaats noodig ter bestrijding van het beweren van den ‘revolutionairen diplomaat’ Blauw, die van der Spiegel beschuldigt van de voorvallen der laatste jaren te ligt geteld en de strijdkrachten der Republiek niet tijdig versterkt te hebben. Wordt die beschuldiging ontzenuwd, door den uitroep dien wij op bl. 9 lezen: ‘Wien het verwijt van onnadenkend verzuim treffen moge, gewis

*) In het Hôtel du Grand Laboureur.

niet den Minister van het in den regel onzijdig, handeldrijvend, en als zoodanig bij uitstek vredelievend Nederland, die geene coalitie wilde, maar te vergeefs had gepredikt dat men Frankrijk aan zich zelf behoorde over te laten'? Indien de inkleeding, waarin de hoogleeraar deze zinsnede gegoten heeft, strekken moet tot regtvaardiging van het gedrag van den raadpensionaris, dan zouden wij meenen dat zijn doel volkomen gemist is. Wat dan, wanneer, zooals sedert de tweede helft van 1792 tot de waarschijnlijkheden behoorde, Frankrijk eens mogt goedvinden, van zijn kant, Nederland niet 'aan zich zelf' over te laten? Wat, indien de Republiek, gelijk zonder prophetische gave voorspeld kon worden, tegen zoodanige aanranding zonder coalitie niet bestand was?

In den zevenjarigen oorlog had de Nederlandsche Republiek eveneens eene onzijdige houding aangenomen. Maar, sedert 1756 waren Frankrijk en Oostenrijk vrienden, althans bondgenooten geweest, en de Republiek had zich daardoor dermate onmagtig tegenover beide gevonden, dat Engeland zelf de neutraliteit voor haar het meest verkiesselijk had geacht. Thans was de oude vijandschap tusschen Frankrijk en Oostenrijk weder ontbrand; geheel Duitschland had zich bij Oostenrijk aangesloten; het belang van Engeland mogt ten waarborg strekken dat het de Republiek niet verlaten zou. Was het onder zulke omstandigheden den staatsman waardig, tegen het algemeene belang in, de in Frankrijk bovendrijvende partij te believen? Mogt van der Spiegel zich verantwoord rekenen, wanneer hij de vermeestering van België lijdelijk aanzag; wanneer hij tegen de gewelddadige opening der Schelde, - waardoor men, zegt Vreede, als door een donderslag werd getroffen - niets dan een ijdel protest aanteekende; wanneer hij, tegenover de openlijke ondersteuning der oproerige uitgewekenen door de fransche Conventie, slechts wanhopige pogingen in het werk stelde om de onzijdigheid te bewaren*)? Nog in December 92 beloofde de raadpensionaris de Fransche Republiek te zullen erkennen, indien zij de neutraliteit van de Vereenigde Provinciën ontzien wilde; nog in de eerste helft van Februarij 93 koesterde hij de hoop van op dien voet den vrede te kunnen bewaren, toen het bekende besluit der Conventie van die maand al zijne verwachtingen kwam verijdelen. Wij vragen het in gemoede: Kunnen wij in den minister, die zich door een bijna onvermijdelijken oorlog liet overrompelen, met den hoogleeraar, wakkerheid en goed beleid roemen? Kan van der Spiegel gelden voor den laatsten vertegenwoordiger van dat staatkundig stelsel, dat vóór hem steeds de gedragingen der Nederlandsche Republiek geleid had, waarin zij den éénigen waarborg had gevonden voor het behoud harer onafhankelijkheid?

Met den val van het Stadhouderlijk bewind, werd ook het oude stelsel van buitenlandsche verbindtenissen verlaten. Maar de zucht om met de Republiek van Frankrijk den vrede te bewaren, en daaraan alles op te offeren wat met de zelfstandigheid van den Staat eenigzins overeen kon gebragt worden, was dezelfde onder de leiding van Pieter Paulus, als onder die van van der Spiegel. Met dit onderscheid slechts dat, terwijl de laatste het nimmer tot

*) Zie o.a. Vreede, p. 10-12.

een vredebreuk met Engeland wilde laten komen en veelal de impulsie van dat rijk volgde, na het tot stand brengen der omwenteling hier te lande een vredebreuk met Engeland onvermijdelijk werd. Het een zoowel als het ander, echter, was het gevolg van de bijzondere betrekkingen des Stadhouders met het Engelsche hof.

Opmerkelijk en onderhoudend zijn de uitvoerige mededeelingen van den schrijver, omtrent het wedervaren te Parijs van de afgevaardigden der Nederlandsche Volksrepresentanten, die na het vertrek des Stadhouders en de voorloopige verandering van den regeringsvorm als Ministers Plenipotentiarissen aldaar optraden. Natuurlijk bragt de oude verstandhouding der partij die de Franschen had ingeroepen, en thans hier aan het roer zat, de onderhandelingen met Frankrijk op een anderen voet, dan waarop die in de laatste dagen van van der Spiegel's bestuur gevoerd waren. Maar, het eerste wat te verkrijgen bleef, het hoofdpunt der onderhandeling, achtte ook de revolutionaire partij gelegen in de openlijke erkenning onzer onafhankelijkheid door de Fransche Republiek. De voorwaarden waarin het Stadhouderlijk bewind geneigd was geweest tot dat einde toe te stemmen, zijn uit de ‘Brieven’ van van der Spiegel bekend. Welke ontvangst den afgevaardigden van het Staatsbewind te Parijs bereid was, blijkt uit het verslag van Jacob Blauw, de ziel der Nederlandsche zending. ‘De eerste eischen door het Fransch Gouvernement aan ons gedaan, - lezen wij daar - beliepen eene som gelds van honderd millioenen, en eene geldligting van honderd andere millioenen onder garantie van dezen Staat; boven en behalve den dadelijken afstand van alle de Generaliteits-Landen en de landen aan gene zijde der Waal gelegen, benevens eene der zeven Provinciën, die niet genoemd werd, maar waarmede Zeeland werd bedoeld.’ (bij Vreede, blz. 121). Men moet erkennen dat het *Comité du Salut public*, hetwelk die eischen stelde, de kunst verstond om met weinige woorden veel te zeggen! De eischen waren dermate buitensporig, dat het niet verwonderen kan zoo de onderhandeling, in Januarij 1795 begonnen, weinig vorderde. De vastheid van karakter, door Blauw tegenover den franschen overmoed betoond, wordt ook door Vreede teregt geprezen, en het strekte den bewindslieden in den Haag tot eere dat zij de onderhandeling zoolang slepende trachtten te houden, als het mogelijk scheen minder bezwarende voorwaarden van den overwinnaar te bedingen. Maar - dit viel niet te ontkennen - Nederland was door den loop der gebeurtenissen en door de overdrijving der revolutionaire partij, in een staat van volkomen afhankelijkheid jegens Frankrijk geraakt. Aan terugkeeren op den ingeslagen weg viel niet te denken, en men verlangde het hier ook niet. Vriendschap met de Fransche Republiek sloot thans noodwendig oorlog met Engeland in zich. Op Pruissen viel niet te rekenen, wijl het zich met Frankrijk verdroeg, en weldra door het overige Duitschland gevolgd werd. Onder zulke omstandigheden, oordeelden de onderhandelaars te Parijs reeds aanmerkelijk te hebben gewonnen, indien zij zooveel op de fransche eischen konden afdingen, dat het

bedrag der oorlogskosten eenigermate beperkt en nader vastgesteld worden zou, indien men in plaats van geheel de Generaliteits-Landen, alleen Maastricht, Venlo, Breda en Bergen op Zoom, en in plaats van geheel Zeeland slechts Walcheren en Zuid-Beveland zou hebben af te staan. Het werd een loven en bieden over en weder, waarbij de grootst mogelijke opofferingen aan de eene zijde gevergd werden voor de weldaad om met Frankrijk in 'vaste alliantie' te leven, terwijl men aan den anderen kant hetgeen zou moeten opgeofferd worden zoo laag mogelijk stelde, en daartoe in elk geval slechts besluiten wilde wanneer de nationale souvereiniteit uitdrukkelijk erkend zou zijn.

Het is te bejammeren, dat de heer Vreede eene zoo weinig zamenhangende voorstelling van den loop dezer onderhandeling heeft geleverd. Telkens wordt de aandacht afgeleid en vermoeid door uitstappen op vreemd gebied, die, uit geringe aanleidingen ontstaan, dikwijls de proportiën van afzonderlijke verhandelingen aannemen. Wat nog meer verwondert, is dat de hoogleeraar bronnen ongebruikt heeft gelaten, die voor eene rigtige beschouwing van het vredestraktaat tusschen de Bataafsche en Fransche Republieken onmisbaar zijn. Tegenover een tal van bijzonderheden en aanhalingen, die Prof. Vreede uit den schat zijner belezenheid ten beste geeft, ontbreekt nu geheel een overzigt der zaken zooals zij zich in het laatste tijdperk der onderhandeling hebben toegedragen, met andere woorden, de geschiedenis der eigenlijke wording van het traktaat van Mei 1795. Wij hebben ons de moeite getroost, uit de 'Secrete Notulen van Hun Hoog Mogende' en uit de stukken 'rakende de gebeurtenissen' van 1795[*)], die leemte aan te vullen. Wij zullen daaruit slechts zooveel afschrijven, als voor de vorming van een zelfstandig oordeel over die gebeurtenis noodig is.

Op den 9^{den} Mei verschenen Sieyes en Rewbell, leden van het *Comité du salut public*, die voornamelijk de onderhandeling met Blauw en Meijer te Parijs gevoerd hadden, eensklaps in den Haag. Die onderhandeling kon tot dusver in weinige woorden zamengetrokken worden: het verlangen der Nederlandsche Ministers, om vóór alles de souvereiniteit der Bataafsche Republiek erkend en gewaarborgd te zien, tegenover den eisch der Franschen om gelijktijdig met deze erkenning eene vergoeding van oorlogskosten en eene regeling der grenzen te bepalen. In oorlog met Engeland, had de Conventie er het grootste belang bij zoo spoedig doenlijk met Nederland te sluiten, en zich daar van een voorpost tegen den vijand te verzekeren. Het leed zelfs geen twijfel dat, wanneer zij van den aanvang af omtrent de houding van Pruissen gerust had kunnen zijn, zij reeds eerder krachtdadige maatregelen ter bereiking van dat doel zou hebben genomen. Zoodra dus Pruissen onschadelijk gemaakt was, werd met vernieuwde hevigheid op afdoening der hollandsche zaak aangedrongen; en wijl - zooals het besluit van het *Comité du salut public* luidt - 'il résulte des déclarations faites par les citoyens Blauw et Meijer, qu'ils n'ont pas les pouvoirs nécessaires pour terminer cette négociation à la satisfaction de la République Française,' - zoo werden de reeds genoemde leden van het Comité herwaarts gezon-

*) Rijks-Archief.

den om, volgens den stipten last hun medegegeven, met de Staten-Generaal zelve te handelen.

'Is goed gevonden - zoo lezen wij in het "Secreet Besogne van H.H.M." - aan de burgers P. Paulus, W.A. Lestevenon, Matthias Pous en Huber, gecommitteert om met de Representanten Rewbell en Sieyes in conferentie te treden*), alle de stukken ter hand te stellen behoorende tot de negotiatie door de Ministers Plenipotentiarissen van H.H.M. te Parijs begonnen, met last aan gemelde leden om niet af te gaan van de projectartikelen door gen. Ministers aan het Comité du salut public reeds overgegeven, maar af te wachten welke nadere voorstellen van wegen bovengenoemde representanten zullen worden gedaan.' - Vier dagen daarna verschenen de gemagtigden van H.H.M. in het Secreet Besogne, om verslag te doen van den stand der onderhandeling. Zij deelden mede, dat - 'gekomen synde tot 't punt van de pecuniëele indemniteit, de representanten na veele discussies, hunnen eisch, dewelke in het begin beliep hondert millioenen guldens, waarvan twintig souden moeten betaalt worden in ééne maand en de rest van maand tot maand, ter som van vijf millioen, in sooverre gereduceert hebben dat zij van die hondert millioenen souden ontfangen in Prairial en dus vóór 18 Junij tien millioenen, en in Messidor dus vóór 18 Julij gelijke tien millioenen, en de rest van maand tot maand, ter som van vijf millioenen 's maands. Zij gecommitteerden versogten dienaangaande te mogen weten de intentie van H.H.M. Waarop gedelibereert synde, is goet gevonden en verstaan, gen. gecommitteerden te authoriseren om, *indien het niet anders wesen kan*, te accepteren de betaling van twintig millioenen in de voorgeslagen termijnen; dog sullen de gecommitteerden niet verder mogen beloven dan in 't geheel sestig millioenen, bij de secrete artikelen aan den minister Blauw by syn retour na Parijs ter hand gesteld bepaald. Met dien verstande echter, dat *aan dit punt niet worde geaccrocheerd het finaal afbreken der Negociatien*, en dat in allen gevalle van de finaal te bepalen capitale som worde afgetrokken het import van de groote requisitie en van soodanige andere uitschotten als sullen kunnen convenieren.'

Op den 15^{den} Mei bragten de onderhandelaars op nieuw verslag uit. 'Zij waren tot hun innig leedwezen ontwaar geworden, dat van het punt der gevraagde hondert millioenen niet soude afgegaan worden, en dat *het finaal afbreken der Negotiatiën een gevolg sullende syn van hunne weigering*, sy gemeent hadden over de wyse van betaling van gen. capitale som in pourparler te moeten komen; dat daaruit na oneindig veele discoursen en altercatiën was geresulteert het volgend project, nl. dat de Staat sig soude engageren om in Prairial of vóór 18 Juny aanst. te betalen tien millioenen, te weten 9 millioenen in wisselbrieven en 1 millioen in geld, in Messidor of vóór 18 Julij 8 millioenen in wisselbrieven en 2 millioenen in geld; in Fructidor of vóór half September 7 millioenen in wisselbrieven en 3

*) Wij lezen in de "Secr. Notulen" van 17 Mei, dat "in de differente conferentiën, over deze zaak gehouden, behalve de twee leden van het Comité du salut Public ook geassisteert hebben alle de andere representanten, Alquier, Cochon, Ramel en Richard."

millioenen in geld, in Pluviose of half Februarij 1796, 5 millioenen, en gelijke som van 5 millioen in Floreal of half Mei van dat jaar. Dat voorts HHM. op sig souden nemen de betaling eener som van 50 millioenen, dewelke het Fransch Gouvernement wegens leveranciën aan buitenlanders verschuldigd is; en dat, bij alle deze sommen gevoegt wordende de 10 millioenen, op welke geestimeert was de groote gedane requisite, hiermede soude voldaan syn de gevraagde hondert millioen.'

Eindelijk waren tusschen 13 en 15 Mei nog overeengekomen de geheime artikels, betreffende de leening van zeven oorlogschepen voor den duur van den oorlog, de overneming van 25,000 man fransche troepen in 's lands soldij, en de vergunning voor Frankrijk om bij oorlogsgevaar bezetting te leggen in den Bosch, Grave en Bergen op Zoom. 'Waarop gedelibereert en de gecommitteerden bedankt sijnde voor de betoonde ijver en cordaatheid in dese delicate saak, is goed gevonden en verstaan deselve te authoriseren om op den door hen voorgeslagen voet de punten hierboven gemeld ter conclusie te brengen, en alzoo in het Tractaat in te voegen'.

Nog den avond van dienzelfden 15^{den} Mei bragten zij het geheele Traktaat in de Vergadering, 'soo als hetselve door de Representanten van de Fransche Natie was opgestelt. Hetselve in syn geheel, van artikel tot artikel, gelesen en gediscuteert synde, is goedgevonden de gecommitteerden te authoriseren om, ingevolge de gelesene extensie, het Tractaat van alliancie met de Republiek van Vrankryck te teekenen.'

Aldus zijn de Traktaten van Mei 1795 tusschen de Fransche en Bataafsche Republieken niet in zestien uren tijds tot stand gebragt, zooals de heer Vreede gist. Maar zelfs een zoo gering tijdsbestek ware, indien men hier geen passenden tegenstand ontmoet had, te lang geweest voor het ongeduld van hen, die gezind waren de bedreiging tot waarheid te maken 'que le traité peut être fait en entier et signé dans une heure.' Ongelukkiglijk ontbrak het den Fransche bewindslieden niet aan klemmende redenen, die hun het overwigt over hunne wederpartij verzekerden. 'Ce n'est pas seulement à titre d'indemnité que nous devons demander une somme quelconque, - heet het in de voorschriften van het *Comité du Salut Public* - 'c'est à titre de subside nécessaire pour le soutien de la guerre, qui doit consolider la liberté des Provinces Unies; car il est bien certain que ces Provinces ne pourraient pas sans le secours de nos Armes résister aux efforts des despotes.' Het Staatsbewind, met behulp der fransche wapenen aan het roer gekomen, was niet wel geplaatst om de juistheid van zoodanige stellingen te betwisten.

De materiele overmagt van Frankrijk gaf, ten overvloede, in alles den doorslag, en dat het *Comité du Salut Public* gestemd was om daarvan gebruik te maken, bewijst onwedersprekelijk zijne briefwisseling met de Fransche Representanten in Holland. In het begin van April stelde Sieyes zijn ultimatum op. 'Nous allons les mettre sans delai - schreef hij - dans la nécessité de s' expliquer définitivement par *oui* ou *non*. Les mesures à prendre en cas de refus, les voici en peu de mots. Pichegru était présent à la délibération, et c'est en totalité son avis, que nous avons suivi.

L'impossibilité de garder la totalité des Provinces Unies, nous forceroit de reprendre le long du Leck une bonne position. On aura de plus une bonne garnison à Dordrecht, à Flessingue, etc. Avant de tirer les troupes en deça du Leck, il faudroit evacuer les pays de tous les objets de marine, d'artillerie, chevaux et approvisionnemens, pour les mettre à l'abri dans le pays en deça du Waal, que nous voulons conserver. On n'oubliera pas surtout de bien approvisionner les places de Dordrecht, Flessingue, Gorcum, Arnhem, Renen et Nijmègue.' - Richard, de Fransche Representant bij het leger van het Noorden, had reeds den 6^{den} April een begin van uitvoering aan die voorschriften gegeven. 'Déjà - antwoordde hij - 'j'ai recommandé à mes collègues à Amsterdam de faire procéder dans le plus bref délai possible à la vente de tous les vaisseaux que nous avons pris sur l'ennemi; et de toutes les marchandises qui ne nous sont pas nécessaires, et d'évacuer le reste sur les places de la Meuse. Je vais donner des ordres, pour qu'on retire insensiblement tous - les magasins qui pourroient se trouver au delà des fleuves: ainsi je serai prêt au premier ordre à executer notre retraite derriére le Waal.'

Nadere voorschriften, hoe te handelen, kregen Richard en de overige Fransche Representanten uit Parijs in de tweede helft van April. 'Dans le cas que le refus des Etats Généraux arrive, il faudra employer tous les moyens pour retirer dans nos lignes le plus qu'il sera possible de tout ce qui nous est nécessaire. Alors on fait ce qu'on peut, sans pretendre à des formalités. Souvienstoi seulement, que Berg op Zoom, Sandvliet, Anvers et Flessingue surtout sont des points français à approvisionner, sans compter le reste de vos opérations militaires, que nous n'entendons pas diriger d'ici.

Nous joignons ici l'extrait d'une Note des Envoyés Bataves. Tu vois qu'indépendamment du danger eventuel d'une insurrection populaire, il y a de la part des Etats Généraux l'envie bien prononcée de nous jouer dans nos négociations. Faites-leur apprendre, que la République Françoise, en leur accordant le temps pour se décider, n'a pas entendu leur fournir des ressources pour s'opposer.

Nous vous ferons passer les ordres donnés pour renforcer Flessingue; nous sommes tout à fait décidés de regarder Déjà ce port comme français. On nous a parlé de la résistance opiniâtre que les Députés de Zélande se préparoient à y opposer. Le Comité vous autorise à dire, qu'il lui sera très facile de lever cette résistance.'

Eindelijk berigtte Sieyes nog, weinige weken vóór zijne eigen afreis naar den Haag, aan den militairen Representant Richard: 'Nous te prevenons, que nous allons faire concourir avec vos opérations précautionelles, toutes les forces navales que nous pouvons mettre en mouvement, pour mettre en état de défense Flessingue et la Zélande, d'une part, et le Texel de l'autre. La République Française ne doit être dupe: tu donneras tous les soins à faire entendre raison aux Bataves et aux Etats Généraux, pour la plus prompte conclusion du Traité.'

Men ziet welke voornemens bij de Fransche regering vast stonden, ingeval de Staten Generaal geweigerd hadden,

op den door haar verlangden voet te onderhandelen. Al is dan ook niet in bijzonderheden bekend wat Sieyes in den Haag moge gedreigd hebben, de toon waarin de onderhandeling van zijn kant gevoerd zal zijn, blijkt overtuigend door de voorgaande aanhalingen uit zijne eigene brieven. Aan Blauw waren - om diens woorden te bezigen - 'meer dan iemand, de verregaande dreigementen bekend, onder emploi van welke dit Traktaat in de wereld was gekomen.' En Ermerins weet evenzeer de nadeelige voorwaarden er van aan de 'knellende omstandigheden', de 'willekeurige requisitien' en den 'overlast van een considerabel aantal Fransche troepes,' waarmede de Staat was bezwaard. In verband met de eerste eischen die te Parijs gesteld waren, verheugde zich die afgevaardigde der meest misdeelde provincie over de uitkomst der onderhandeling (bij Vreede, Bijlagen, bl. 86).

De hartstogt, waarmede zich prof. Vreede tegen de Nederlandsche onderhandelaars uitlaat, is o.i. geheel misplaatst. 'Voor de veile, diep bedorven dwingelanden der Conventie - roept hij in zijne verontwaardiging uit - had de Nederlandsche Republiek zich in het stof gebogen. Was er bitterder hoon te bedenken! Alles duidde den onvermijdelijken val der Conventie aan, en toch scheen zij het geheele vaste land te beheerschen.' IJdele klagt! Of, waar was het vermogen, dat Nederland, op dat tijdsgewricht, in staat stellen zou alleen te weerstaan, waar het overig Europa zich onderwierp? Het gouvernement, waarmede Pieter Paulus zich verdroeg, was hetzelfde waarmede van der Spiegel geschikt had geoordeeld, slechts weinige maanden vroeger, onderhandelingen te openen. Was het uiteinde der Conventie dan met eenige zekerheid te voorzien; of behaalde zij niet veeleer de zege over de gebeurtenissen van den 1sten Prairial (20 Mei 1596 -)! 'Nog eenige maanden, - zegt de schrijver - en het einde dier vergadering was daar, om voor de regering van het Directoire plaats te maken en de zedeloosheid en middelmatigheid ten zetel te verheffen.' Gesteld, de bewindslieden in den Haag waren bij magte geweest de onderhandeling met de Conventie onbepaald te verschuiven, konden van de 'middelmatigheid en zedeloosheid' van het Directoire beter voorwaarden verwacht worden?

Het is waar, door de waarborging van de afschaffing van het Stadhouderschap en door de sluiting van het niet bloot verwerend, maar ook aanvallend verbond tegen Engeland(*), trad de Fransche Diplomatie voortaan in de naauwste gemeenschap met de in- en uitwendige aangelegenheden der Bataafsche Republiek. Zoo had de Restauratie voortdurend den invloed van Pruissen en Engeland gedragen, wijl zij het werk dier mogendheden geweest was. Juist hierin vertoonde zich de tegenwoordige verandering van stelsel, dat, terwijl de herstelling van het Stadhouderlijk gezag door de Pruissische wapenen, onder beleid van Engeland het middel geweest was om de Fransche alliantie der Republiek van 1785 te verijdelen, het verbond met Frankrijk thans eene even eenzijdige rigting aangaf tegen Engeland.

Met de verovering van België en het cijnsbaar maken der Bataafsche Republiek aan haren invloed, had de Fransche Conventie het algemeene staatkundige stelsel van ons werelddeel, zooals dit door na-

(*) Artt. 1, IV en V, Traktaat van 16 Mei 1795.

tuur en geschiedenis ontwikkeld was, in het hart getast. Groot-Brittannie zag zich van zijne natuurlijke bondgenooten afgesneden, zijne inwerking op het vaste land ontnomen. Geheel het noordelijk Duitschland lag open voor de Fransche overheersching! Holland was de markt der geldleeningen, de ‘zuil van het Europeesch crediet’ geweest: men hoore hoe, ook in dat opzigt, de oorlog dien Frankrijk in 1793 aan Holland verklaard had, tevens tegen de geheele Staten-maatschappij gerigt was. De financier der revolutie, Cambon, riep het in de Nationale Conventie zijne ambtgenooten toe: ‘La déclaration de guerre que vous avez faite à la Hollande, est l'opération la plus meurtrière que vous aijez faite contre nos ennemis; car c'est en Hollande, que l'Empereur, la Prusse et la Russie ont recours pour faire des emprunts, c'est la Hollande, qui par ses operations commerciales soutient le crédit public de l'Angleterre’(*). Ziet welk gewigt de Fransche regeerders toonden te hechten aan de handels- en zeemagt der Nederlanden, voor het stelsel dat zij beoogden in te voeren. Antwerpen, de Schelde en Vlissingen in de magt van Frankrijk, - heette het - zullen Londen en de Theems weldra te niet doen. Inderdaad, zou de vijandschap van Holland tegen Engeland dien staat in al zijne handelsbewegingen belemmeren, zij zou hem beletten zijne contracten gestand te doen, zij zou hem, bij de overvulling zijner havens en magazijnen, gebrek doen lijden aan het onmisbare ruilmiddel. Het verbond der Bataafsche en Fransche Republieken zou eene geduchte bedreiging zijn voor Engeland's maritiem overwigt. Maar, wel verre dat door dit verbond de vrijheid der zee verzekerd zou worden(*), ging Engeland zich nu op zijn eigenaardig element tot het uiterste versterken, en maakte het de zee ontoegankelijk voor elke andere magt, dan de zijne. De afhankelijke toestand van Holland werd door Groot-Brittannie teregt aangemerkt als het waarschuwend teeken eener gewelddadige ontbinding van de Staten-maatschappij op het vaste land. Het stelde een uitsluitend dwangbeheer der zee daartegen over, om het evenwigt tusschen de land- en zeemagt van Europa te bewaren. Zoodra Holland aan de oogmerken eener groote continentale mogendheid dienstbaar werd, werd dat evenwigt verbroken. En zoo was de ondergang der vrijheid van Holland de voorbode, dat de vrijheid van den wereldhandel zou ondergaan!

Wij breken hier voor 't oogenblik onze beschouwingen af, in de hoop dat de geschiedenis der diplomatie van het tweede tijdperk der Bataafsche Republiek ons spoedig door den schrijver zal worden gegeven.

'*s Hage.*

M. VAN DEVENTER.

(*) Bij Thorbecke, Alg. Statenstelsel van Europa, bl. 99.

(*) Sieyes verwachtte dit. Bij Vreede, bl. 195.

De zaak Stieltjes.

Het rapport van den heer Stieltjes over verbeterde vervoermiddelen op Java, met kantteekeningen van een officier der genie van het Ned. Oost-Ind. leger. Leiden 1864, Van den Heuvel en Van Santen.
Gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java, door F.J. Stieltjes. I, II, III en IV. 's Gravenhage, 1863-1864. Gebr. van Langenhuysen.
Nota over den aanleg van spoorwegen en kanalen op Java door F.J. Stieltjes. 's Gravenhage 1864. Gebr. van Langenhuysen.
Overzigt van hetgeen met de spoorwegen op Midden-Java is voorgevallen door F.J. Stieltjes. 's Gravenhage 1864. Gebr. van Langenhuysen.

Daar zijn in den laatsten tijd verschillende brochures uitgekomen omtrent de zaak van den Heer Stieltjes. Wij mogen aannemen dat onze lezers reeds eenigzins zijn ingewijd in deze questie, zoowel door brochures als door het verhandelde in de Staten Generaal, en zouden dus niet overgaan de aandacht op boven aangekondigde geschriften te vestigen, zoo het hier niet gold eene zaak, die rijp dient onderzocht te worden, vóór men een juist oordeel kan uitspreken.

De omstandigheid dat de kwestie zich op technisch en economisch gebied beweegt, is voor velen eene zwarigheid. Niet allen toch hebben genoegzame aandacht gewijd aan de technische moeijelijkheden, die zich bij spoorwegen opdoen en kunnen zonder duidelijke uiteenzetting en aandachtige overweging tot een helder inzigt der zaak komen.

Het economisch gebied levert ook zijne eigenaardige bezwaren op. Men heeft te doen met Java, met een land dat, helaas! geographisch en statistisch nog weinig bekend is; de autoriteit van een enkel persoon is vaak de bazis, waarop eene geheele redenering steunt, en wil het ongeluk, dat daartegenover de opinie van een ander zaakkundige staat, zoo is men geheel in de war gebragt, bij volkomen gemis van den steen, waaraan de waarheid getoetst kan worden.

Ter herstelling eener dwaling, die ik bij meerderen heb opgemerkt, zijn deze regelen ook opgesteld. Velen toch meenen dat de kwestie. Stieltjes zich daartoe bepaalt, of het ontslag, hem op voordragt van den Minister van Koloniën gegeven, regtmatig is, en alleen over dit punt vinden wij eene beoordeeling in de brochure: ‘De regtmatigheid van het ontslag van den heer Stieltjes, aan diens handelingen getoetst.’ De zaak waarvoor de heer Stieltjes vecht, waarvoor hij reeds vocht, vóór zijn ontslag was bepaald, is van geheel anderen aard. Het is de vraag, of bij het verleenen van de concessie voor een spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden aan Poolman, c.s. het algemeen belang in het oog is gehouden; of de Kamers, die dit te beslissen hadden, voorgelicht waren zooals het behoorde, zooals het kon. Eindelijk, doch geheel ten laatste, komt de regtmatigheid van het ontslag ter sprake en men zal ook in geene der brochures van den heer Stieltjes dit punt aangeroerd vinden. Welligt dat hij later zijne denkbeelden hierover wil doen kennen; doch tot heden

heeft hij zich alleen tot de hoofdzaak bepaald, d.i. die, welke het algemeen belang raakt.

Is de zaak Stieltjes eene politieke kwestie? Wij gelooven van neen, ten minste tot nog toe kan men haar dien naam niet geven. De heer Stieltjes kant zich niet tegen dit ministerie om het ministerie of om zijn beginselen; hij vraagt der Regering regt in eene zaak van algemeen belang. De Minister kan hem dat regt laten wedervaren en welligt herstellen wat door overijling kwaad is gesticht. Slechts dan wanneer de Minister weigert zijne dwaling te erkennen en dus van de uitspraak der Kamers zijne betrekking afhankelijk maakt, wordt de zaak eene politieke questie; maar dan is het niet de heer Stieltjes, maar wèl de Minister van Koloniën zelf, die de zaak op een verkeerd terrein bragt.

Voor ik verder ga, moet nog een punt gereleveerd worden. Velen meenen dat met het verleenen en aanvaarden der concessie de zaak is afgeloopen, en 't zij in deze de goede of de slechte weg is bewandeld, zij thans een *fait accompli* en dus alle verdere redenering eene onvruchtbare bespiegeling is.

Dit is zoo niet. In de vergadering van aandeelhouders der Nederlandsch Indische Spoorweg-Maatschappij op 20 Junij j.l., (zie o.a. nieuwe Rotterdamsche Courant van 22 Junij) wordt medegedeeld door H.H. Commissarissen dat het vermoedelijk punt van aansluiting van den zijtak Tempoeran-Willem I te Kedoeng Djati zal zijn en dus niet meer te Tempoeran, zoo als een van de artikelen der concessie, die door de wet zijn bekrachtigd, wordt bepaald. Hoewel dat verslag daar vrij geleidelijk over heen glijdt, mag men verwachten dat het gouvernement niet zulk eene afwijking der wet toelaat, zonder daarin de Kamers der Staten Generaal te kennen; want in het veranderen van dit aansluitingspunt ligt meer dan het verschil in naam der dessa, die met het kruisstation zal bevoorregt worden. Wij hopen dit hieronder duidelijk te maken en het onze bij te brengen opdat er meer licht over deze zaak schijne, wanneer de Kamers tot eene nieuwe behandeling van dit onderwerp worden geroepen.

De bovenvermelde geschrriften bevatten daarvoor alles wat noodig is. Wij willen thans aanwijzen, welke daarvan tot een regt verstand der zaak allereerst dienen geraadpleegd te worden.

De eerst aangekondigde brochure: ‘Het rapport van den Heer Stieltjes over verbeterde vervoermiddelen op Java; met kantteekeningen van een Officier der Genie van het Ned. Oost-Ind. leger, Leiden 1864’, is vooral dáárom van waarde, omdat men daarin het rapport van den heer Stieltjes in zijn geheel vindt. Dit rapport, waarop alles steunt, bevat vele gegevens en beschouwingen, die van het hoogste gewigt zijn bij de beoordeeling der spoorwegkwestie, en is een onmisbaar document in deze zaak. De kantteekeningen bepalen zich voor een groot deel niet zoo zeer tot eene verdediging van de plannen van Uhlenbeck (die Stieltjes sterk afkeurt) als wel tot het bijbrengen van verschillende verschooningsredenen. Ook wordt door den schrijver bestreden het gevoelen van den heer Stieltjes dat de rapporten van Uhlenbeck groot nadeel aan de zaak der spoorwegen op Java zouden toegebragt hebben.

Het is zeker moeijelijk dit nadeel te begrooten, doch het is duidelijk dat een ongunstig rapport van een deskundige vooral dáár veel kwaad doet, waar zoo weinig gegevens zijn dat men zich veelal geheel door die uitspraak moet laten leiden. Had Uhlenbeck den mogelijken weg gevonden, zeer zeker zoude niet het *idée fixe* bij zoovelen ontstaan zijn, dat een spoorweg over Oenarang en Salatiga naar Solo en Djocjo eene onmogelijkheid is. Als zulk eene stelling met autoriteit wordt verkondigd en in jaren niet weêrsproken, wordt zij voor het groote publiek eene overtuiging, een axioma. De groote massa laat zich eer leiden door de eenmaal ingewortelde overtuiging, op welke valsche gronden dan ook steunende, dan dat zij tot een bedaard onderzoek overgaat, waardoor misschien die overtuiging wordt weggenomen. En dáárom keuren wij het goed dat de heer Stieltjes de rapporten van den heer Uhlenbeck heeft ontleed, het verkeerde der voorstellingen heeft aangetoond en wie wil heeft in staat gesteld, van zijne verkeerde opvatting terug te komen.

De kantteekeningen zijn overigens van niet veel waarde en waarschijnlijk in grooten haast opgesteld. Zoo vindt men in kantteekening XXX pag. 142 eene aanprijzing van de lijn Samarang-Vorstenlanden door Stieltjes voorgesteld en komt dan tot de conclusie dat alleen in het belang van de verdediging die lijn de voorkeur verdient. Hoe de voorafgaande redenering daartoe leidt, is even geheimzinnig als de conclusie van het beruchte rapport van den raad van Indië aan den Gouverneur-Generaal, ter zake van de concessie Poolman c.s.

Bevelen wij dus deze brochure aan, dan is het hoofdzakelijk omdat het rapport van den heer Stieltjes daar onverminkt in voorkomt; een rapport, dat - zooals de schrijver der kantteekeningen zegt - ‘ofschoon den bescheiden titel voerende van “voorloopig verslag over verbeterde vervoermiddelen op Java” een gewichtig stuk is, niet zoozeer uithoofde van den omvang van 78 bladz. in folio (zonder de aanvullingen en bijlagen); ook niet om het twistgeschrijf en gewrijf, waartoe enkele uitlatingen aanleiding hebben gegeven; maar als het werk van een man van onmiskenbare verdiensten, over een onderwerp dat aan de orde van den dag is en in het naauwste verband staat met de eventuële ontwikkeling van Java.’

Ter beoordeeling van den verderen loop der zaak bevelen wij vooral ter lezing aan het ‘overzigt van hetgeen met de spoorwegen op Midden-Java is voorgevallen, door F.J. Stieltjes.’ Dit werkje is vooral geschreven met het oog op die personen, welke minder ingewijd zijn in het vak van spoorwegaanleg. Met eene duidelijkheid als waardoor de oud-soldaat zich reeds in vroegere geschriften een welverdiende naam heeft verworven, worden in de twee eerste gedeelten de algemeene beginselen voor den aanleg van spoorwegen met het oog op Java behandeld. De kwestie der hellingen en krommingen in verband tot de lengte, die men beschikbaar heeft, wordt hier uitvoerig behandeld en door voorbeelden opgehelderd. Daarop volgt een *exposé* van de behandeling der spoorwegzaak op Java, vervolgens in Europa, en eindelijk geeft de heer Stieltjes aan ‘wat nu te doen overblijft.’

De heer Stieltjes beweert hierin dat het aansluitingspunt niet zal liggen te Tempoeran, zooals de heer Haitink opgaf, zooals door den minister aan de

Kamers is gezegd en zooals door de Kamers door eene wet is bepaald, maar wel dat dit punt veel verder komt, namelijk te Kedoeng Djati. Uit het verslag van commissarissen der Nederlandsch Indische spoorwegmaatschappij (reeds vroeger aangehaald) blijkt het dat ook de heer de Bordes, de hoofd-ingenieur der Maatschappij, dit door de terreinopnamen gevonden heeft, zoodat dus de heer Stieltjes in deze zijne bewering volkomen gelijk heeft. Maar behalve dat op deze wijze niet meer aan de wetsbepaling voldaan wordt, zoude de aanleg van den zijtak Kedoeng Djati-Ambarawa eene volkomene ongerijmdheid zijn. Wat toch is het doel van den zijtak?

Eerstens. Het in verband brengen der spoorweglijn Samarang-Solo met de vesting Willem I. Het is duidelijk dat hoe korter die zijtak is en hoe digter hij bij het strand aansluit, hoe meer hij in het belang der verdediging ligt. Maar nu is de directe lijn Ambarawa-Samarang even lang als de zijtak Ambarawa-Kedoeng Djati. De troepen zijn dus langs den eersten weg even spoedig te Samarang, als zij langs den tweeden te Kedoeng Djati kunnen zijn, dat geheel in het binnenland ligt.

Tweedens. De afvoer van producten, uit de Kadoe Ledok, enz. Hiervoor zal het geen betoog behoeven, dat ook de kortere lijn de voorkeur verdient. Nu is de lijn van Merak-Matti langs Ambarawa en Kedoeng Djati naar Samarang 7.85 mijl lang, en de lijn over Oenarang 39 mijl, terwijl zij tevens door gecultiveerde en sterk bewoonde gronden loopt.

Zooals de heer Stieltjes, die het terrein voor beide rigtingen kent, beweert, zijn de zwarigheden van de lijn Kedoeng Djati-Ambarawa grooter dan die van de lijn Samarang-Oenarang-Ambarawa en dus zullen ook de kosten, vooral ook die van exploitatie, daar grooter zijn.

Dit geconstateerd hebbende, ziet men dat het in het belang der verdediging, van den handel en van de spoorwegmaatschappij is, niet den zijtak Ambarawa-Kedoeng Djati, maar den *zijtak* Ambarawa-Oenarang-Samarang te leggen.

Maar - als men eens te Ambarawa is; als men toch genoodzaakt is dit gevreesde bergterrein door te trekken; waarom dan niet van daar dadelijk op Solo en Djocjo aan en den grooten omweg door de woestenij opgegeven? Mij dunkt, dit laatste is een noodwendig gevolg van het eerste.

Zooals wij in den aanvang reeds zeiden: ‘in het veranderen van het aansluitingspunt ligt meer dan het verschil in naam der dessa, die met het kruisstation zal bevoorregt worden.’

Niet alleen zal het kapitaal der maatschappij op onnutte wijze worden verwerkt aan lange berglijnen, die weinig beloven; niet alleen zal slechts zijdelings het belang der verdediging ter harte worden genomen, waar alle belangen zoo uitnemend in overeenstemming zijn; maar ook de Staat zal zware offers moeten brengen, daar het te voorzien is dat de Maatschappij welligt nooit de kosten harer exploitatie zal kunnen dekken. Van welken invloed eene finantiëele mislukking van de eerste spoorweglijn op Java op den aanleg van andere lijnen zal zijn, behoeft niet breed uitgemeten te worden. Het belang van kolonie en moederland is ten naauwste geïnteresseerd bij het doelmatig aanleggen van de eerste spoorweglijn op Java, en het zoude ernstig te betreuren zijn,

zoo persoonlijke veeten hier zwaarder wogen dan het algemeen belang.

Ik heb de afstanden, zooals de heer Stieltjes die in zijn 'Overzigt' opgeeft, als juist aangenomen. Ik ben overtuigd van hunne juistheid even als ik overtuigd ben van zijn goed regt. Mogen hier te lande weinig stemmen zich verheffen om zijne belangen te verdedigen, zoo ligt dit hoofdzakelijk aan de politieke tint, die men aan de kwestie zoekt te geven. Behalve de Raad van Indië en de kommandant van het leger in Ned.-Indië zijn ook al de ingenieurs (de hoofd-ingenieur Dixon, die nooit op het terrein geweest is, natuurlijk uitgezonderd) die onder den heer Stieltjes werkzaam waren voor de verbinding van Samarang met de Vorstenlanden, het eens dat de zoogenaamde berglijn, dat is die van Samarang over Oenarang, Salatiga en Bayalali naar Solo en Djocjo de éénige mogelijke is in finantiëelen zin. De tegenstand dien zij ondervindt is tweeërlei. Vooreerst die welke ontspruit uit hartstogten, die nimmer in 't spel mogten komen bij de behandeling van algemeene belangen; ten tweede, die ontstaat door de vrees der landhuurders in het samarang'sche en solo'sche voor verloop van volk; waarover reeds nu, terwijl men met weinig menschen en op grooten afstand werkt, wordt geklaagd. En deze laatste tegenstand zal men overal ontmoeten, waar men tusschen zoogenaamde vrije ondernemingen groote werken aanvangt, waar men verpligt zal zijn de loonen te regelen naar de waarde van het werk dat verrigt wordt en niet naar de behoeften die de Europeanen *meenen* dat de Javaan heeft, waar de philanthropische beschouwing, dat het nuttig is voor den Javaan *weinig,* voor den Europeaan *veel* geld te verdienen, ophoudt en door den drang van den tijd de Javaan wordt geproklameerd tot een denkend wezen.

Voor den lezer die de zaken nader wil kennen zijn de 'gegevens omtrent de zaak der spoorwegen op Java' van veel belang. Het eerste nummer bevat twee adressen van den heer Stieltjes aan de Tweede Kamer en den brief van den Minister van Koloniën aan dezelfde Kamer met inlichtingen op het eerste adres van den heer Stieltjes. Het tweede nummer bevat de reis van den Gouverneur-Generaal over Midden-Java. Het derde handelt over de verkeerde cijfers die aan de Tweede en Eerste Kamers zijn overgelegd, terwijl het vierde eene ontleding is van de memorie van den Gouverneur-Generaal, omtrent den spoorweg in Midden-Java.

Deze 'gegevens' bevatten vele toelichtingen en verklaringen, waardoor de questie der rigting in verband met die der verkeerde cijfers in een helder daglicht worden geplaatst en dienen als het ware tot aanvulling van het 'Overzigt.'

Eindelijk is nog door den heer Stieltjes uitgegeven, 'nota over den aanleg van spoorwegen en kanalen op Java, afgedrukt uit de notulen der Vergadering van het Koninklijk Instituut van ingenieurs van den 9^{den} Februarij 1864.' Deze nota, hoewel vroeger uitgegeven dan het 'overzigt', noemen wij het laatst, omdat in het overzigt meer uitvoerig en voor den oningewijde veel duidelijker zijn uiteengezet de punten, waarop het hier aankomt.

Terwijl wij hiermede besluiten de revue der werken van den heer Stieltjes omtrent de spoorwegkwestie op Java en de lezing er van ten zeerste een ieder aan-

bevelen, maken wij de woorden van den kommandant van het leger in Ned-Indië in zijn rapport aan den Gouverneur-Generaal gaarne tot de onze:

'De adviseur Stieltjes schijnt de éénige van al de beoordeelaars te zijn, die de beide rigtingen naauwkeurig onderzocht, het terrein aanschouwd, bestudeerd, en onderling vergeleken heeft, waarom hij, afgescheiden van zijne positie, voorzeker ook wel als de meest bevoegde beoordeelaar zal moeten worden aangemerkt.'

A. 24 Julij 1864.

BETOEL.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het onderwijs in de algemeene geschiedenis op gymnasia en hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus.

Door
Dr. C.M. Kan.

Wanneer men de eerste bladzijde der vele handboeken voor de algemeene geschiedenis openslaat, schijnen de schrijvers het over de definitie, die van deze wetenschap te geven valt, nog al eens te zijn. Vrij algemeen leest men daar, dat de algemeene geschiedenis het verhaal is van die gebeurtenissen, waardoor het menschdom werd gevormd en ontwikkeld, en hoewel daarin nog eenig verschil mag bestaan, dat bij den eenen een onmiddellijk ingrijpen van God in die gebeurtenissen wat meer op den voorgrond wordt gesteld dan bij den anderen, toch is men het in zooverre eens, dat de geschiedenis moet zijn een verhaal en schildering van de voortgaande ontwikkeling bij het menschelijk geslacht. Leest men die handboeken nu verder door, dan vindt men zich eenvoudig weg gezegd - bedrogen; geen toch er van geeft, wat het bij 't vooropzetten der definitie als 't ware belooft en, hoeveel goeds die boekjes anders ook mogen bevatten, zij bepalen zich tot een bloot verhaal der politieke geschiedenis, zoodat de lezer op die voortgaande ontwikkeling in 't geheel niet of slechts ter loops opmerkzaam wordt gemaakt.

Ook 't onderwijs in de geschiedenis verkeert in zeker opzigt in hetzelfde geval als het handboek en gaat aan hetzelfde euvel mank: men begint met een tamelijk verhevene definitie, welke de leerling (want 't is de eerste les) prompt van buiten leert en opzegt, terwijl het volgende onderwijs alles behalve overeenkomstig die definitie wordt ingerigt.

't Is, dunkt mij, wel eens de moeite waard onderzoek te doen naar de reden eener inconsequentie, waarop de leerling handboek en docent zou kunnen betrappen, en onbelangrijk mag het niet zijn te vragen, waarom, bij zoo groote

eenstemmigheid van gevoelen over den inhoud en de ware strekking van 't historisch verhaal, dat verhaal op zoo verschillende en wel *niet* aan de definitie beantwoordende wijze aan hen wordt medegedeeld, die er kennis mede moeten maken.

Als wij eerst in 't algemeen en met een enkel woord op het onderwijs in de algemeene geschiedenis hier te lande zullen gewezen hebben, zal ons de reden voor die inconsequentie wel van zelf duidelijk worden; moeijelijker zal het zonder twijfel zijn, wat wij ons daarna voorstellen te beproeven, nl. eene methode te ontwikkelen en ter overweging aan te bieden, die door 't aanvullen van 't handboek te gelijker tijd het onderwijs naar de vooropgezette definitie zou inrigten.

Die methode zou tevens het geschiedenis-onderwijs gaarne in overeenstemming willen brengen met de betere inzigten, in de beoefening der historie verkregen, en wenschen te beantwoorden aan de hoogere verwachtingen, welke onze tijd teregt van die betere beoefening op staatkundig, godsdienstig en menig ander gebied koestert.

I.

Niemand kan met regt beweren, dat het onderwijs in de geschiedenis hier te lande niet op de belangstelling van 't beschaafde publiek mag rekenen. De menigte van handboeken, die nog dagelijks van de pers komen, de eisch bij schier alle examens gesteld, om ten minste eenige kennis van geschiedenis te laten blijken, de plaats, ook weêr bij de nieuwe wet op het middelbaar onderwijs der geschiedenis aangewezen, zouden deze bewering ten eenenmale logenstraffen.

Eene andere zaak is het, of in die ontwaakte en ontwakende behoefte aan degelijk onderwijs in de geschiedenis genoegzaam is voorzien.

Welke zijn de inrigtingen, waar de geschiedenis wordt onderwezen? Welke plaats neemt de geschiedenis daar nog onder de overige leervakken in? Kan er op de meeste dier inrigtingen zelfs van eene methode sprake zijn?

De leerling der bekende dresseerscholen zal zooveel namen en jaartallen van buiten leeren, als in den kortst mogelijken tijd geschieden kan, die hij dan medeneemt als tooverformulieren, waarvoor zich andere heiligdommen der wetenschap moeten openen.

De leerlingen der fransche scholen, van hoe verschillenden leeftijd en uiteenloopende ontwikkeling ook, worden in grooten getale te zamengevoegd, om te luisteren naar geschiedenis, die niet altijd zóó geschied is als ze daar wordt voorgedragen; overigens wordt het hoofdvereischte, de memorie, in vrij gelijke mate bij hen aangetroffen.

Op 't gymnasium en de latijnsche school is 't ook niet alles goud, wat er blinkt. Er zijn er, die nog altijd de oude wereld liefst alleen als het tooneel der menschelijke ontwikkeling beschouwen; ik ken er, waar twee halve uren per week voor het onderwijs in de algemeene geschiedenis worden afgezonderd, - en mogen andere nu al eenige uren meer beschikbaar stellen, men zal ze toch wel kunnen tellen, die gymnasia, waar voor iedere klasse een geregelde cursus van 3 à 4 uur per week wordt gehouden, waar de oude, middel en nieuwe geschiedenis geregeld wordt doorloopen en wel onder leiding van een docent, die niet met een menigte andere vakken is belast. Nu blijven de akade-

mies nog over: inrigtingen, waarvan vooreerst slechts weinigen kunnen profiteren, en waar buitendien òf 't bestuderen der détails òf 't kennismaken met de bronnen op den voorgrond staat en voor 't gewone onderwijs in de geschiedenis in de plaats moet treden.

Wij willen nu niet beoordeelen, in hoeverre al die inrigtingen zich bij haar onderwijs aan de definitie *kunnen* houden; dat oordeel ligt buiten ons bestek en onze bevoegdheid. Wij hebben genoeg gezegd om te doen zien, dat hoe vele inrigtingen er ook bestaan, waarop de geschiedenis wordt onderwezen, niet alle zich op een degelijk onderwijs in dat leervak kunnen beroemen, en het zal weinig woorden meer kosten om aan te toonen, dat de aard van het daar gegeven onderwijs zeer naauw zamenhangt met den aard der inrigting zelve, de jaren der leerlingen, den docent, door wien de geschiedenis wordt onderwezen, en de uren er voor afgezonderd.

Van daar die verschillende opvattingen van de wijze, waarop de jeugdige vreemdeling op 't gebied der geschiedenis moet worden ingeleid, van daar dat veel onderwijs geheel in strijd is met de definitie, van geschiedenis vooropgezet. Strenge of onhandige examinatoren, verouderde schoolreglementen, gebrekkig docenten-personeel bij een meer dan voldoend aantal leervakken, hebben aan dit gebrekkig onderwijs evenveel, ja welligt meer schuld, dan miskenning van 't ware nut of 't ware doel van 't onderwijs in de geschiedenis. Op de meeste inrigtingen *kan* er van geene methode sprake zijn, en zal het onderwijs zich moeten bepalen tot het van buiten leeren van namen, feiten, jaartallen, d.i. tot de beginselen, bij welke eene methode nog moeijelijk in toepassing gebracht wordt. Maar dan nu ter zake. Kan de fransche school niet verder gaan van wege den leeftijd der leerlingen of wil de dresseerschool niet verder gaan om 't dreigende spook, het examen, waarvan 't finantiëel bestaan en de reputatie der docenten afhangen; wij hebben er vrede meê en willen noch mogen dat beoordeelen. Wij ontleenen er slechts het regt uit, om over deze en dergelijke inrigtingen in 't vervolg te zwijgen. Het onderwijs, dat daar gegeven wordt, wij zagen het, mist, zoo 't later niet wordt voortgezet, geheel de bedoeling van 't onderwijs in de geschiedenis en kan ter naauwernood dien naam dragen, tenzij men het aanleeren der declinaties en conjugaties taalonderwijs mogt willen noemen. Genoeg, zoo 't geen tegenzin in de geschiedenis verwekt!

Wel moge de kennis van het verleden in nog zoo ruwen vorm den mensch boeijen en voorkomen, dat hij aan vele zaken vreemd blijve, wel kan dus in zoo verre ook nog zulk onderwijs zijn nut hebben; maar onder geschiedenis, als wetenschap, mag men toch nog iets anders verstaan. Dan moet zij op en om zich zelve beoefend worden, dan moet zij niet beschouwd worden als middel ter opscherping der memorie, waartoe men ons vroeger dien langen psalm van buiten liet leeren, zelfs niet als *hulp*wetenschap voor alle andere kennis.

Weinig beter zal het onderwijs zijn, en weinig meer zal er van eene methode sprake kunnen wezen op de gymnasia, zooals wij ze boven omschreven.

Van die inrigtingen zou het echter veel meer te betreuren zijn! 't Zijn toch de gymnasia, op welke men teregt de hoop van een verbeterd geschiedenis-onderwijs zou mogen vestigen.

De jaren der leerlingen, de menigte van vakken, welke daar het onderwijs in de hand werken en den leerling ontwikkelen, de reeks van jaren, welke men daar aan het onderwijs kan wijden, de meer bevoegde personen, met het onderwijs belast, 't zijn zoovele gegevens, welke die verwachtingen mogen regtvaardigen. En naast die gymnasia staan nu voortaan de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus.

Het is te hopen, dat regering en gemeentebesturen het onderwijs in de geschiedenis op die inrigtingen niet onder aan zullen plaatsen en daarvoor een behoorlijk aantal uren zullen afzonderen. A priori toch zal men kunnen berekenen, dat op laatstgenoemde inrigtingen het vormende element niet zoo geheel als bij de gymnasia op den voorgrond kan staan; dat b.v. de nieuwe talen niet voornamelijk om eene logische of aesthetische ontwikkeling kunnen beoefend worden. Zou men nu op die burgerscholen niet veel wat vormen en ontwikkelen kon aan 't onderwijs in de geschiedenis moeten overlaten, te meer nog, daar de leerling dier school geen academisch onderwijs zal genieten?

Maar laat het dan ook niet tot de elementen beperkt blijven, laat men op beide inrigtingen, gymnasia en hoogere burgerscholen, een behoorlijk aantal uren er voor afzonderen en dat leervak aan een bevoegd persoon toevertrouwen. Dan zal er sprake kunnen zijn van eene methode en wordt het de moeite waard de in zwang zijnde aan de behoeften des tijds en de verbeterde inzigten in het geschiedenis-onderwijs te toetsen.

Met het oog op inrigtingen, die aan dezen zeker niet te hoog gestelden eisch kunnen en willen voldoen, dat zij nl. gedurende 5 à 6 jaren in elke klasse geregeld 3 à 4 uren per week voor 't onderwijs in de geschiedenis afzonderen, wenschen dan ook wij de bestaande methode nader te beschouwen en eene gewijzigde ter overweging aan te bieden.

II.

't Eenvoudigste middel, om van de meest gevolgde methode een behoorlijk denkbeeld te geven (want bepaald omschrijven zal wel uiterst moeijelijk zijn), is wel dit, dat men opgeeft, tot welke resultaten men door haar tracht te komen. Wat zou dus nu ook volgens haar het resultaat van zulk een vijf- of zesjarigen historiecursus moeten zijn? Tot welke hoogte moet de leerling het volgens haar brengen?

Het meerendeel der docenten zou, dunkt ons, hierop antwoorden, dat de leerling, die zulk een cursus had doorloopen, bekend moest zijn met de feiten der *politieke* geschiedenis en wel in volledigen zamenhang, uitgebreid en verduidelijkt door de kennis der oude en nieuwe aardrijkskunde; dat hij de hoofdpersonen in de geschiedenis voorkomende, meer in 't bijzonder moest hebben nagegaan; dat hij niet onbekend mogt gebleven zijn met het verschil van gevoelen, dat bestond aangaande belangrijke personen of gebeurtenissen; in één woord, dat hij, zonder zelf de bronnen bestudeerd te hebben, toch op de hoogte moest gebracht zijn, ten minste voor de politieke geschiedenis, van op bronnenstudie gebaseerde werken.

De examinator zou volgens hen over elk gedeelte dier politieke geschiedenis grondig mogen examineren, bij enkele personen of gebeurtenissen kunnen blij-

ven stilstaan en, des verkiezende, reeksen van koningen met hunne regerings-jaren, oorlogen met veld- en zeeslagen laten opnoemen; om eens meer bepaald te spreken, hij zou mogen verwachten en veronderstellen, dat de examinandus den inhoud der drie deeltjes van Dr. Wijnne's *Beknopt Leerboek voor de algemeene geschiedenis* 'in zijn hoofd had', of welluidender uitgedrukt, de feiten daarin voorkomende in hun zamenhang kende en kon weergeven.

Een grondige kennis der politieke geschiedenis dus, niets meer of minder, schijnt men met deze methode te beoogen, en hoewel het moeijelijk zal zijn den eisch zoo op te geven, dat niet de een er wat hebbe bij te voegen, een ander er iets op zou willen afdingen, geloof ik toch, dat men de leerwijze, welke tot deze resultaten wenscht te komen, als de algemeen erkende mag beschouwen.

Zelfs bij het academisch onderwijs en het examen, dat tot die lessen den toegang verschaft, schijnt men van deze veronderstelling uit te gaan: de vragen althans, op dergelijk examen gedaan, de personen, over welke opstellen moesten gemaakt worden, het stilstaan bij enkele personen of gebeurtenissen en het gedetailleerd vragen over enkele feiten, zouden iemand tot deze bewering kunnen brengen.

Wat overigens Dr. Wijnne's *Handboek* aangaat, ik heb het daarom uit zoovele andere genoemd, dewijl het vooreerst, zooals uit den herdruk blijkt, bekend en gebruikt mag heeten en het verder als handboek beschouwd kan worden, waarin de boven bedoelde methode het best is neergelegd. Wij komen er later nog ter loops op terug.

Zou er nu nog van eene andere methode sprake kunnen zijn? - Ik wil ook haar voorshands zoo goed mogelijk trachten te omschrijven door te wijzen op de resultaten, welke zij zich van den vijf- of zesjarigen cursus voorstelt.

In 't algemeen gezegd, verwacht zij meer en minder dan de boven bedoelde: zij verlangt een volledig overzigt der politieke geschiedenis, doch staat niet stil bij elken koning, bij alle veldslagen uit een oorlog, bij elke bijzonderheid eener op zich zelf gewigtige gebeurtenis. Men beoefent volgens haar de politieke geschiedenis in zooverre en met die uitgebreidheid, als noodig is om de uitwendige geschiedenis (s.v.v.) van een volk goed in den zamenhang en haar beloop te overzien, doch wijdt niet minder zijne aandacht aan de inwendige geschiedenis van datzelfde volk: zijn godsdienst, staatsbestuur, bijzonder leven; na op deze wijze den aard en het karakter eener natie begrepen te hebben, beter en grondiger dan alleen door hare politieke geschiedenis het geval kan zijn, (den mensch in het dagelijksch leven kan men toch ook niet alleen uit zijne openbare betrekking leeren kennen), vergelijkt men volgens dezen drieledigen maatstaf de volken onderling en wijst tevens bij ieder op het verband tusschen de uit- en inwendige geschienis. Men stelt verder in het licht, wat de elkander opvolgende volkeren van de voorgaanden hebben overgenomen, wijst op het verband en verkeer tusschen de volken onderling en beschrijft den ruimeren werkkring en grooteren invloed, door magtiger rijken uitgeoefend. Bij elken gewigtigen overgang, bij elke nieuwe en forsche schrede, door de menschheid voorwaarts gezet op den weg der

beschaving en ontwikkeling, herinnert men zich en den leerling de definitie, van geschiedenis vooropgezet: want telkens wordt het veld breeder en telkens kan de schilderij met levendiger kleuren geteekend worden.

Men tracht te geven, wat men beloofd had, d.i. een verhaal der voortgaande ontwikkeling des menschdoms; men tracht verder onderwijs te geven in de algemeene of 'Weltgeschichte' en wijst dus op het verband tusschen de volken van alle landen en tijden, wat iets anders is als achtereenvolgens de politieke geschiedenis van verschillende, als 't ware op zich zelf staande rijken te behandelen; men spreekt van volken, niet alleen van vorsten en wat daarbij behoort; men oefent niet slechts de memorie, maar wijst op den zamenhang in en het nut van dat gememoriseerde, en verruimt zoodoende den blik des leerlings, terwijl de geest van combineren wordt opgewekt.

Doch ook deze methode met haar trachten en willen wordt moeijelijk in bepaalde woorden omschreven, waarom wij dus, in plaats van nu in 't afgetrokkene verder te redeneren, haar straks door een voorbeeld als anderzins nader hopen op te helderen. Wij hebben haar nu slechts in zooverre omschreven, als noodig was om haar tegen de uitsluitende beoefening der politieke geschiedenis over te stellen.

Is deze laatste methode ook algemeen erkend en gebezigd? Ik geloof het niet. 't Mag zijn, dat menig docent, door 't vuur der voordragt medegesleept, van tijd tot tijd op dat verband der volken onderling opmerkzaam maakt, dat hier en daar opmerkingen over den aard en 't wezen der volken tusschen de feiten der politieke geschiedenis worden ingelascht - maar staan zij ook gedrukt, gelijk de veldslagen, jaartallen en koningsnamen; is de eenheid des menschdoms, 't aantoonen van den voortgang in de ontwikkeling der menschheid, de leidende gedachte bij het onderwijs; zullen vele leerlingen door 't onderwijs in de geschiedenis op de gedachte van een en ander gekomen zijn? Nogmaals, ik geloof het niet.

Wanneer men moet toestemmen, dat de handboeken doorgaans de leiders der gebezigde methode zijn, dan geve men ons het regt tot deze bewering, daar geen enkel toch, hoe verschillend dan ook soms van Dr. Wijnne's Handboek, naar deze methode heenwijst.

Vol verwachting namen wij ter hand Dr. Assman's *Beknopte algemeene geschiedenis*, vertaald door den heer P. van Os, waarin zich volgens den titel bevinden zou: 'een gedurige aanwijzing van den gang der beschaving onder het menschdom.' Nog meer gespannen werd onze verwachting na het lezen van menige grondige opmerking en redenering in de voorrede(*), en toch vonden wij niets dan eene hoogst ordinaire algemeene geschiedenis met eenige op zich zelf staande opmerkingen over beschaving, benevens eenige namen van beroemde mannen op 't gebied van kunst en wetenschap.

(*) Pag. I noemt de geschiedenis: 'eene leermeesteres des levens'; op dezelfde bladzijde verklaart de schrijver, dat het hem wenschelijk voorkomt: 'zoo vroeg mogelijk een zamenhang in de geheele ontwikkeling der menschheid van de vroegste tijden af tot onze tijden toe aan te wijzen, ten einde deze zelve in al hare rigtingen.... steeds beter te leeren begrijpen;' op pag. VI 'blijkt hem de praktische rigting van het onderwijs te zijn: een helder aaneengeschakeld overzigt van den ontwikkelingsgang der menschheid' etc.

Het handboek van Dr. Weber zal bij 't doorloopen van de algemeene geschiedenis in haren geheelen omvang, als leerboek, onderscheiden van leesboek, zeker moeijelijk kunnen gebezigd worden; bovendien geeft Dr. Weber in zijn '*Rückblick und Schlusz*'(*) wel eenige vingerwijzing, doch eene uitgewerkte karakteristiek der volkeren en eene vergelijking onderling treft men evenmin in zijn werk aan. Hij let (en zie hier eene groote verdienste van den voortreffelijk en Weber), hij let wel afzonderlijk op staatsbestuur, godsdienst, kunst, litteratuur enz., doch om naar aanleiding van dat alles den aard eens volks te leeren kennen, dat laat hij aan den combinatiegeest des lezers over, die bij den leerling zeer gering is. Op Dr. Weber's Handboek schijnt toepasselijk, wat Dr. Gustav Zeisz in de voorrede tot zijn *Lehrbuch der Allgemeinen Geschichte vom Standpunkte der Kultur*(†) p. VII zoo juist aanmerkt:

'Kaum brauche ich wohl ausdrücklich zu sagen, dasz die allgemeine Geschichte nicht etwa ein Conglomerat der Geschichte der verschiedenen Kulturzweige, der Religion, der Wissenschaften, Künste u.s.w. ist, sondern dasz jeder Zweig der Kultur nur erwähnt wird in so weit er zum Verständnisz der Individualität des Volkes nothwendig ist und das Volk dadurch einen Einflusz auf andere Völker ausgeübt hat.'

Nogmaals dus, een meer of min volledige kennis der feiten uit de politieke geschiedenis schijnt het doel te zijn, waarnaar men bij de beoefening der geschiedenis streeft, terwijl daarentegen het verstaan in onderlingen zamenhang van die feiten, waardoor een volk zijn plaats ontvangt in de geschiedenis der beschaving, kom laat ik het woord maar uitspreken, terwijl het behandelen der algemeene geschiedenis 'vom Standpunkte der Kultur' als geheel buiten de spheer van het onderwijs gesteld wordt.

Ik kan mij zoo voorstellen, hoe menig docent bij 't lezen van die woorden zal opzien of liever er op zal neerzien.

'Wel zeker,' roept of denkt menig collega, 'ook dit nog! Er ontbrak slechts aan, dat wij gingen philosopheren en onze leerlingen bekend maakten met de vele en subjektieve meeningen, inzigten en "Ansichten," die voor ons zelven hoogst onzeker, door hen zonder grondige feitenkennis nog veel minder konden begrepen worden. Een nieuwe gelegenheid, om het multa waarop zich het tegenwoordige onderwijs schijnt toe te leggen, krachtig in de hand te werken. Misschien zou de geschiedenis ook wel moeten dienen, om in een groote cursuspreek 't geschiedverhaal in 't keurslijf te dringen van de theologie des docenten?! In welken vorm moesten die philosophische beschouwingen gegoten worden en voor de leerlingen gebracht; in den vorm der professorale voordragten?!'

Deze en misschien nog menige andere bedenking zoude er tegen de laatst bedoelde methode kunnen ingebracht worden, en toch geloof ik ze *als vervolg en slot op de uitsluitende beoefening der politieke geschiedenis* te mogen aanprijzen, omdat zij het meest beantwoordt aan de behoeften van onzen tijd; toch geloof ik, dat zij de éénige ware methode is om én smaak gedurende de beoefening op te wekken én resultaten bij het eind van den cursus waar te nemen; dat zij op verwonderlijke wijze de studie der

(*) b.v. laatste editie § 228. b.
(†) Weimar, 1852.

politieke geschiedenis in de hand werkt, en eindelijk op niet minder gemakkelijke wijze in praktijk wordt gebracht, dan 't enkel memoriseren der op zich zelf staande feiten. Voor wij nu deze methode nader gaan ontwikkelen en verdedigen, vergunne men mij ééne opmerking:

Wij hebben ons tot dusverre over de bestaande methode niet anders uitgelaten, dan om haar tegen de 'Kulturgeschichtliche' over te stellen: ik zal dit nu moeten doen met de volgende vragen:

Beantwoordt zij aan de definitie, welke men van geschiedenis heeft voorop gezet? Beloont zij de vele inspanning der memorie? draagt zij vrucht voor het latere leven, 't zij practisch 't zij der wetenschap gewijd? Zal zij smaak voor geschiedenis aankweeken? is de kennis, welke zij geeft, bij gemis van later voortgezet onderwijs (en niet allen komen tot de academische lessen) op zich zelve bruikbaar? Zoolang men nu op al die vragen geen bevestigend antwoord kan geven, (en wij gaven het niet gaarne), dan staat het toch vrij, tegen die methode, hoe algemeen dan ook erkend en in gebruik, hoe gemakkelijk voor den docent, op te komen en naar eene andere of gewijzigde om te zien. En onvoldoende minstens hebben haar anderen met ons bevonden. Wij willen, ook al ter betere formulering der door ons bedoelde methode, uitschrijven wat bovengenoemde Dr. Zeisz reeds in 1852 dienaangaande heeft opgemerkt. Van de handboeken en daarbij gevolgde methode sprekende zegt hij Vorrede, pag. V: 'die vorhandenen Lehrbücher scheinen mir theils zu wenig, theils zu viel zu enthalten. Zu wenig enthalten sie, weil sie *vorzugsweise die politische Geschichte*, *die Kulturgeschichte aber entweder gar nicht*, *oder nur ganz kurz und nebenbei behandeln*; zu reich aber ist der Inhalt in der Aufzählung einzelner Begebenheiten der politischen und der Kriegsgeschichte. Damit hängt dann die skizzenhafte tabellenartige Behandlung zusammen. Wenn aber Staat, Religion, Literatur und Kunst eng zusammen hängen, und die Leistungen eines Volkes auf allen diesen Gebieten zusammengenommen seine Bildung ausmachen, so darf auch in einem Lehrbuche der allgemeinen Geschichte nicht die politische Geschichte allein oder so vorzugsweise besprochen werden, dasz die Darstellungen der übrigen Leistungen nur wie ein Anhängsel beigegeben erscheint.'

Wat is daarvan het gevolg? pag. IX: 'Jeder Gebildete wird sich in reiferen Jahren sagen, dasz er sich mit einem groszen Ballaste ihm später unnützer Gelehrsamkeit beladen hat, und gerade ein eifriger Lehrer kann am allerersten [*]

(*) Naauw hangt hiermede zamen, wat wij op pag. IX lezen: Man weist freilich bei den Lehrbüchern der Geschichte auf den Vortrag des Lehrers hin, und setzt den Zweck des Lehrbuches nur darein, *dasz es zur Wiederholung des Vorgetragenen kurze Anhaltpunkte für das Gedächtnisz bieten soll.* Allein das scheint mir nicht ganz richtig zu sein. Nehmen wir auch an, der Vortrag des Lehrers sei in jeder Beziehung ausgezeichnet, klar, lebendig, hinreiszend und eindrückvoll, so wird doch der Schüler schon nach einiger Zeit zur Wiederholung des früher Vorgetragenen *mehr als blosze Anhaltpunkte bedürfen.* Man stelle doch an junge Leute keine Anforderungen, die selbst Erwachsenen nicht erfüllen würden. Besitzt aber ein Lehrer die Gabe des Vortrages nicht in vorzüglichem Grade oder ist er wohl gar so bequem, wie es doch leider auch vorkommt, dasz er sich mit dem Inhalt eines so skizzenhaften Lehrbuches begnügt und nur diesen dem Gedächtnisse seiner Schüler einprägt, so kann durch einen solchen Lehrer und ein solches Lehrbuch den jungen Leuten die für sie sonst im hohen Grade anziehende Wissenschaft ganz verleidet werden.'

in den Fall kommen, seinen Schülern einen solchen unnützen Ballast aufzuladen.'

Hoe moet het volgens hem zijn? p. XI: die Geschichte vom Standpunkte der Kultur darzustellen scheint mir nun ganz nothwendig für den Unterricht auf Gymnasien'..... en elders: 'Mit Recht hat man dagegen in neuerer Zeit wiederholt geltend gemacht, dasz die Auswahl des geschichtlichen Lehrstoffes für die verschiedenen Alters- und Bildungsstufen *nicht nur quantitatif*, *sondern auch qualitatif verschieden sein musz*'.

Rückert's *Lehrbuch der Weltgeschichte* (Leipzig, 1857), om nog een ander gevoelen aan te halen, het boek, waarin op zoo uitstekende wijze de Kultuur bij de verschillende rassen en volkeren wordt vergeleken, heeft volgens de voorrede deze 'practische Bedeutung', dat het '*ohne eine Philosophie der Geschichte sein zu wollen*, doch den gesammten behandelten Stoff als eine organische Einheit in seinem Verhältnisz zu der allgemeinen Idee der Menschheit und der Geschichte behandelt'. - 'Ich denke mir das Buch, falls ich überhaupt zu einem Urtheile über *seine praktische Verwendung* befugt bin, ebensowohl als *belebende Ergänzung* des gewöhnlichen geschichtlichen Unterrichts,' u.s.w.

Niet minder duidelijk verklaart zich voor de Kulturgeschichtliche methode Guizot in zijn *Hist. de la Civilisation en Europe*, het werk, waarin hij ten opzigte van de Middel-eeuwen en de nieuwe geschiedenis zoo meesterlijk heeft getoond, hoe een overzigt der feiten die feiten zelve toelicht, ze in hun zamenhang doet begrijpen en in 't geheugen doet bewaren(*).

Doch genoeg. De twee rigtingen, in de beoefening der geschiedenis, waarvan het Volksblad (5 Maart 1863) bij de aankondiging van Dr. Wijnne's *Geschiedenis der Oudheid* spreekt, die twee rigtingen, waarvan de eene zich toelegt op een grondig navorschen der feiten zelven, de andere daarentegen 'den organischen zamenhang der gebeurtenissen wil ontdekken en overal de groote ontwikkelingsperioden der zamenleving waar wil nemen', zij moeten noodzakelijk ook bij het *onderwijs* der geschiedenis (vooral bij den zestien- of achttienjarigen jongeling) elkander ontmoeten en ook hier, hoewel zij eenigzins vijandig tegenover elkander staan, elkander voortdurend ondersteunen.

Laat ons nu zien in hoeverre dat gebeuren kan, laat ons nu beproeven, of er eene vereeniging kan tot stand gebracht worden tusschen de methode, welke slechts de resultaten der feitenstudie den leerlingen wil mededeelen, en die, welke op den onderlingen zamenhang dier feiten wijst, uit die feiten de volken leert beoordeelen en vergelijken, uit die vergelijking 't verband, tusschen alle naties aantoonen, uit dat verband tot de eenheid van alle naties, tot het menschdom wenscht op te klimmen en dus in die feiten het verhaal ziet van de ontwikkeling der menschheid.

III.

Wanneer men van Kulturgeschichte

(*) Teregt zegt hij, pag. 8: La portion, qu'on à coutumé de nommer la philosophique de l'histoire, les relations des faits entre eux, le lien qui les unit, les causes, les résultats des événements, c'est de l'histoire tout, comme les récits de batailles et de tous les événements extérieurs. Les faits de ce genre sans nul doute sont plus difficiles à démêler, on s'y trompe plus souvent: il est mal-aisé de les animer, de les présenter sous des formes claires, vives; mais cette difficulté ne change rien à leur nature, ils n'en font pas moins partie essentielle de l'histoire.'

spreekt, om haar bij het onderwijs in de historie een plaats aan te wijzen, zal het zaak zijn haar eenigzins nader te bepalen.

Wil men onder Kulturgeschichte of onder geschiedenis der beschaving verstaan: geschiedenis van alle elementen, welke de beschaving in de hand hebben gewerkt, zoowel der maatschappij in 't algemeen, als van 't individu in 't bijzonder; wil men er onder verstaan, niet alleen eene geschiedenis der verschillende staatsregelingen, godsdiensten en maatschappelijke toestanden, maar ook eene geschiedenis der wetenschap en kunst, der muzijk, van den handel en van de nijverheid etc. etc., in één woord van alle elementen, die van 't individu op de maatschappij werken, dan zou ze onmogelijk in haar geheel kunnen onderwezen worden, daar ze dan òf het historieonderwijs een te breeden omvang zou geven, òf met een menigte namen meer, ter kwelling der memorie handboek en hoofd zou opvullen(*). Teregt merkt daarom reeds Guizot in het bovengenoemde werk op, dat men wel degelijk onderscheid dient te maken tusschen die elementen uit de geschiedenis der beschaving, welke de maatschappij *en gros* vooruithielpen, en datgene wat den aard des individus veredelde, zonder daarom terstond in de maatschappelijke toestanden een ommekeer te weeg te brengen. Wel werken beiden op elkander, wel heeft b.v. het leenstelsel zijn uitwerking doen gevoelen op alle standen en alle individus, en heeft van den anderen kant de hooge ontwikkeling van enkele individus, een ommekeer in maatschappelijke toestanden kunnen te weeg brengen; toch dient men zich ook bij de Kulturgeschichte tot de hoofdfeiten of hoofdelementen te bepalen, d.i. slechts op datgene bij de volkeren te letten, wat in hunnen maatschappelijken toestand verandering en verbetering bracht. Zou men verder willen gaan, men zou zoo ligt het verband tusschen de politieke en de Kulturgeschichte uit het oog verliezen, welke eerste van alles middelpunt moet blijven. Eenvoudiger uitgedrukt: een geschiedenis der muzijk of schilderkunst zou tot verklaring der feiten uit de politieke geschiedenis niets afdoen, wél daarentegen zouden de lotgevallen van Rome of Perzië ten deele uit de perzische en romeinsche staatsregeling of godsdienst kunnen verklaard worden. Gelijk dus de feiten niet tot in hunne geringste détails konden en mogten medegedeeld worden, zoo zou men dus ook de Kulturgeschichte in beperkten zin dienen op te vatten.

Gesteld nu, dat men van den vijf- of zesjarigen cursus 3 jaren lang bezig is geweest met het aanleeren der politieke geschiedenis, men zou daarvan alsdan een vrij volledig overzigt hebben kunnen krijgen. Wij zouden voorshands, in weerwil der zijdelings daarop gedane aanvallen, geen beter handboek ten grondslag willen leggen, ten einde het met keuze te gebruiken dan juist het boven besprokene handboek van Dr. Wijnne, mijn geachten leermeester, wiens methode ik in dezen (d.i. voor de politieke geschiedenis) nog altijd huldig. Geregeld per uur een bepaald aantal paginas, eerst in haar zamenhang verteld, later naauwkeurig doorgevraagd en gerepeteerd, brachten den leerling goed op de hoogte van dat handboek, 't welk (vooral voor de oude geschiedenis en Middel-eeuwen) verstandig naauwkeurig kan heeten; vragen

(*) Aan dit euvel schijnt ons mank te gaan de Klerks Handboek onder den titel: A.G. voor gymn. Utrecht, 1863.

over een grooter gedeelte, door de gezamenlijke klasse op schrift beantwoord, dienden evenzeer ter controlering van het geleerde als om de historische opstellen te vervangen, die op zich zelven wenschelijk, veel tijd van docent en leerling vorderen, zonder nog het bovengemelde doel zoo volledig te bereiken.

Wanneer nu op deze wijze een stevige grondslag(*) van namen, jaartallen en feiten gelegd is, zonder welken van geen verder onderwijs sprake kan zijn, wanneer nu de politieke geschiedenis, het middelpunt der Kulturgeschichte, grondig is onderwezen, blijven nog twee of drie jaren over, uitstekend geschikt voor de kulturgeschichtliche methode, welke ik dan voor de oude geschiedenis, om eens een voorbeeld te geven, in dier voege in praktijk zou wenschen gebracht te zien.

In de lessen ter inleiding zou men bij de gewone definitie van geschiedenis dienen stil te staan, ze te verklaren en in haar de aanleiding moeten vinden voor de nieuwe behandeling van - en leidende gedachte bij het onderwijs; vervolgens zou het begrip staatsbestuur met zijne vele onderdeelen moeten uitgelegd en van die onderdeelen voorbeelden uit de politieke geschiedenis dienen bijgebracht te worden. Op dezelfde wijze konden de verschillende godsdiensten, telkens opgehelderd door voorbeelden, besproken worden, en eindelijk had men uit te leggen, wat men onder het privaatleven der volken te verstaan en te brengen had.

Door deze inleiding zou men, dunkt mij, reeds vooraf den leerling er op gewezen hebben, hoe men een volk naar zijn staatsbestuur, zijn godsdienst en privaatleven op zich zelf moet schatten en met anderen vergelijken, ja, dat zijn politieke geschiedenis gedeeltelijk een uitvloeisel is van zijn inwendige geschiedenis, gelijk bij ieder mensch zijne handelingen een uitvloeisel en gevolg zijn van zijne opvoeding, karakter en zeden.

Deze beschouwing op de *oostersche volken* toepassende, heeft men bij het oostersche staatsbestuur te wijzen op despotisme, gesteund door priester- of krijgslieden-kaste, en tevens op een gemis van die bevolking of dien burgerstand, welke het land en zijn bestuur steunende, het volk uitmaakt; ons bij de godsdienst niet verdiepende in de verschillende godsbeschouwingen, bepalen wij den leerling liever bij den invloed, welken die godsvereering op deze volken uitoefende, en wijzen wij in de eerste plaats op den grooten invloed der priester-kaste, zooals zij wel de godsdienstige gebruiken en de beschaving des volks regelde, maar niet minder alles overheerschte, door het onverbiddelijk kastenstelsel de bevolking scheidde, tot zelfpijniging en afzondering bracht, tegen over die zelfpijniging dikwijls overmatig zingenot vergunde. Tot het privaatleven gekomen, zou men, na andermaal op den hoogst nadeeligen invloed van het kastenstelsel gewezen te hebben, niet minder nadrukkelijk op de polygamie de aandacht dienen te vestigen, eene instelling, die 't huisselijk leven schokkende, ook de grondslagen van het oostersch staatsgebouw aan het wankelen bracht. De bijzondere plaats, welke ten opzigte van een en ander door Israëliten, Phoeniciërs of Carthagers werd ingenomen, zou het geheel des te beter verklaren.

Na dus volgens dezen drieledig en maatstaf de oostersche staten beoordeeld te hebben, vertoonden zij zich als op wankele grond-

(*) Een grondslag, waarmede men toch op de lagere school en 't fransche instituut ook reeds bezig is geweest.

slagen gevestigd. Nu was de politieke geschiedenis daar om dit oordeel te bevestigen. Men kon er op wijzen, hoe verschillende rijken (Assyrië, Babylonië, Medië, Perzië) zich achtereenvolgens als sneeuwlawinen over Azië uitbreiden, maar bij gemis aan kracht en organische eenheid even spoedig verdwijnen en de prooi eens nieuwen veroveraars worden; men kon het den leerlingen duidelijk maken, hoe een Alexander in drie jaren het geheele oosten kon onderwerpen.

Zou men op die wijze nog niet het best kunnen profiteren van de oostersche geschiedenis, waarvan het ware en getrouwe verhaal zoo moeijelijk te geven is, althans in zoo weinige handboeken gegeven wordt?

Van de oostersche rijken tot *Griekenland* overgaande, zou men, na het staatsbestuur (Lycurgus, Solon) op zich zelf beschouwd en met dat der oosterlingen vergeleken te hebben, den leerling duidelijk kunnen aanwijzen, hoe de Griek, bij meer vrijheid, een hooger begrip van staat, een beter besef van en meer liefde voor het vaderland bezat; hoe zijne godsdienst en godsvereering, zonder op zich zelve in zuiverheid en diepte van gedachte met vele oostersche godsbeschouwingen vergeleken te kunnen worden, toch alle hierarchie buitensloot, en in plaats van sombere zelfpijniging en afsluiting vrolijke feesten en spelen medebracht; eindelijk zou men met geestdrift kunnen schilderen, hoe door kunst en wetenschap, door onderlinge gelijkheid voor de wet en 't gemis van elken kastengeest, het dagelijksch leven der Grieken werd opgewekt en veredeld, zoodat ten slotte èn dat vrije staatsbestuur èn die opgewekte godsvereering, alsmede dat vrije en gelijke verkeer der burgers onderling ons de reden aan de hand geven, hoe een Griek van een vaderland spreekt, voor dat vaderland sterft. Terwijl Azië openstaat voor elken komenden en gaanden veroveraar, wijzen de perzische oorlogen (en zoo keeren wij tot de politieke geschiedenis terug), op eene vaderlandsliefde, die krachtig naar binnen en krachtig ook naar buiten werkte.

Doch ook de andere zijde der schilderij moest getoond worden, hoe nl. de te groote vrijheid tot eene teugellooze democratie, ochlocratie en slavernij voerde; in 't godsdienstige aanleiding gaf tot bijgeloof, ongeloof en verbastering der zeden. Ook nu weêr kon de politieke geschiedenis uitmuntend aan deze beschouwing verbonden worden, zoo als ze ten deele oorzaak, ten deele gevolg van dien inwendigen toestand mag heeten: de zes burgeroorlogen, de woelingen in afzonderlijke steden en staten, Philippus van Macedonië van die verdeeldheid gebruik makende, lichten de keerzijde toe, zoo als de perzische oorlogen den schoonen kant getoond hebben.

De belangrijke plaats, door Macedonië in de geschiedenis der oudheid ingenomen, worde nu in het licht gesteld.

Terwijl de grieksche beschaving door grieksche volkplantingen slechts over een gedeelte van Europa en Azië was uitgebreid, was het Macedonië in den persoon van Alexander, dat Grieksche Kultuur nu door kracht van wapenen over West- en Midden-Azië uitbreidde; dan vertoont zich de macedonische held in een geheel ander licht, dan toen men hem slechts als veroveraar volgde; dan wordt zijn bijnaam begrepen. Bij de gevolgen van Alexanders togt zou men lang dienen stil te staan.

Rome's eigenaardige grootheid tegenover Griekenland en het Oosten zou al weder in

Rome's staatsbestuur, staatsgodsdienst en bijzonder leven moeten gezocht worden. Van de schildering des huisgezins uitgaande, waar het kind, door den strengen paterfamilias en de hoogvereerde mater-familias aan tucht gewend, tot een burger opgroeide, die de wet wist te gehoorzamen, zou men kunnen opklimmen tot de beschrijving van het romeinsche staatsbestuur, waar de onderlinge controle van volk, senaat en overheid, gepaard met hoogen eerbied voor regt en wet, de partijen in evenwigt hield, terwijl men ten slotte de godsdienst, nergens meer dan te Rome staatsgodsdienst, den band tusschen staat en burgers zag bevestigen.

Hoezeer in Rome's bloeitijd regt en wet bij alles op den voorgrond stonden, zou de strijd tusschen plebejers en patriciërs bewijzen, in tegenoverstelling der bloedige partijschappen, waardoor Griekenlands steden ontvolkt werden. Deze zin voor regt en wet gaf kracht naar binnen en deed Rome's legers, waar dezelfde tucht heerschte, vereenigd met een aangeboren krijgstalent, tot in drie werelddeelen zegevieren.

Doch ook bij Rome wijst men op den tijd van verval en ondergang: toen senaat en volk tegen den dictator en imperator niet meer waren opgewassen, toen de wetten niet meer geëerbiedigd, de staatszeden bedorven, de staatsgodsdienst versleten en de krijgstucht verloren gegaan was. Van republiek was Rome in eene despotieke monarchie overgegaan, maar de groote uitgestrektheid dier monarchie was niet in staat den inwendigen kanker weg te nemen. Geen staat bewijst misschien beter, hoe inwendig bederf alle kracht, ook naar buiten, verlamt.

Na op deze wijze de voornaamste volkeren der oude geschiedenis te hebben nagegaan en in hunne eigenaardigheid te hebben vergeleken, bij hen zelven de oorzaak van bloei en verval verklaard te hebben, daaraan hun politieke geschiedenis vastgeknoopt en daaruit ten deele begrepen te hebben, zou men bij het eindigen der lessen over de oude geschiedenis nog dienen te wijzen op het blijvende, 't welk door die verschillende volkeren aan volgende eeuwen was nagelaten: daaruit toch zou de leerling zien, dat de oude geschiedenis geen op zich zelf staand, afgesloten tijdvak is, maar dat er verband bestaat tusschen volkeren van alle tijden en alle oorden der aarde. ‘Man würde’, om met Weber p. 450 te spreken, ‘Man würde leicht bemerken, dasz unser gesammtes Geistes- und Culturleben in demselben (dem Alterthum) seine Wurzeln hat, und dasz wir nur in wenigen Dingen, die auf reiner Geistesthätigkeit beruhen, die Errungenschaften der alten Welt überholt haben. Aus dem Orient sind unsere Religionsbegriffe geflossen, Griechenland hat für Kunst und Schönheitssinn ewig gultige Vorbilder und Gesetze aufgestellt und Rom hat die Rechtsverhältnisze der menschlichen Gesellschaft in Staats-Gemeinde und Privatleben mit einer solchen Umsicht und Verstandesschärfe geordnet und festgesetzt, dasz die überwältigende Macht der römischen Gesetzgebung und Rechtsbestimmungen noch bis zur Stunde in allen Culturstaaten bemerkbar ist’.

Op deze wijze de oude geschiedenis besluitende, zou men welligt in de Middel-eeuwen de zuiver ethnographische methode minder goed kunnen toepassen, behalve dat men bij het onderscheid tusschen volkeren van pelasgischen stam tegenover die van Germaanschen, Celtischen en Slavoonschen bleef stilstaan:

overigens zou men van nu af aan Guizots methode, in zijne *Histoire de la civilisation en Europe* aangewend, kunnen bezigen, en wijzen op die gebeurtenissen (Christendom, leenstelsel, pauselijke magt, ridderen monnikswezen, uitbreiding der monarchale magt, opkomst van den derden stand, hervorming, 't streven naar staatkundig evenwigt, revolutiën etc., etc.), welke den toestand der maatschappij op staatkundig of godsdienstig gebied verbeterden en op die wijze ook het private leven verder brachten in beschaving.

Doch genoeg. Ik geloof beter dan door eene definitie, die van eene methode niet ligt te geven valt, te hebben aangetoond, op welke wijze ik zou wenschen, dat de hoofdresultaten der Kulturgeschichte aan die jongelieden werden medegedeeld, die door een grondige kennis der politieke geschiedenis in staat zouden zijn de waarheid der gegevene beschouwingen als 't ware te controleren.

Welke zouden nu de voordeelen dezer beoefening zijn?

Het is zeker een der hoofdvereischten in den docent, dat hij zijne leerlingen liefde voor het vak weet in te boezemen, 't welk zij beoefenen, en waarvan zij op de school slechts de elementen leeren kennen: weet hij geen smaak voor zijn vak op te wekken, het zal als examenstudie beoefend worden, maar daarna blijven rusten. Meer dan één propaedeuticus sloeg na afloop van het examen zijn historiedictaten en handboeken naast zijn classieke auteurs digt, omdat grammatika, kritiek en synoniemen of 't memoriseren van namen, jaren en op zich zelf staande feiten tot dus verre geen gloed en leven aan zijne studies hadden bijgezet. Nu is 't wel waar, dat eene krachtige gymnastie des geestes velen onaangenaam is; doch veel, veel minder zal dit het geval zijn, wanneer men den leerling van tijd tot tijd laat zien, hoe zijn memoriewerk vruchten draagt in de toepassing, hoe het geleerde onderling zamenhangt en hij door zijne memorie in staat wordt gesteld belangrijker waarheden onder zijn begrip te krijgen.

Wanneer men den leerling, nog knaap zijnde, op boeijende wijze de feiten heeft voorgedragen, schilderende wat op die jaren het meeste trekt en op de phantasie werkt, hoe zal men dan toch den nu jongeling geworden knaap beter bezig houden, dan door hem den zamenhang der feiten te laten inzien? Niet in de quantiteit van het geleerde moet men onderscheid maken tusschen knaap en jongeling, veel meer in de qualiteit: de schildering van wapenfeiten, vooral wanneer hij ze reeds herhaaldelijk heeft bestudeerd, zullen den jongeling niet meer zoo aantrekken; reeds beginnen hem staatsbestuur, godsdienst, kunst en wetenschap belangstelling in te boezemen, reeds zal hij de volkeren met meer of mindere sympathie beoordeelen en den docent dank weten, die hem in die opkomende behoefte helpt, hem rekenschap leert geven van die sympathiën en rustpunten aanbiedt als oasen in de dorre woestijn van 't memoriewerk.

Alsdan, geloof ik, zal men liefde en *eerbied* voor geschiedenis opwekken, het nut der feitenkennis en eener naauwkeurige feitenkennis telkens laten uitkomen, den leerling kunnen aansporen en er toe brengen, om zelf het geraamte zijner feiten aan te vullen, ten einde des te beter zijn oordeel te kunnen vellen; dan eindelijk geeft men hem tevens het

middel aan de hand om zijne feiten onder bepaalde gezigtspunten te brengen, en zoo doende des te ligter te onthouden.

Doch niet alleen het opwekken van smaak voor de beoefening der geschiedenis en het tegemoet komen der memorie beveelt de kulturgeschichtliche methode aan. Geen vak voorzeker biedt bij bovenbedoelde methode meer stof aan tot algemeene ontwikkeling, die des te meer vereischt is, wanneer geen academische lessen volgen, zooals op de burgerscholen of bij iemand, wiens wetenschappelijke opleiding met zijn 18de of 19de jaar gesloten wordt.

In welk vak staat het vormende element wel zoo bijzonder op den voorgrond? Bij de nieuwe talen misschien, vooral als het spreken, vertalen en de briefstijl hoofdzaak zijn, met een brok uit den een of anderen auteur tot besluit? Bij de oude talen dan? Vooral als grammatika en kritiek eene eerste plaats innemen?

Welk vak zou dus geschikter zijn om dat vormende element aan te vullen en eene algemeene ontwikkeling te schenken dan de geschiedenis, maar dan ook op deze wijze beoefend!

Hoewel het bereiken der bestemming ('t zij academie of beroep), teregt bij 't onderwijs op den voorgrond mag staan, kan toch de leerling in zoovele andere betrekkingen en toestanden, buiten zijn beroep om, geplaatst worden.

Zou dan een gezond begrip van staatsregeling en staatsbestuur, een meer ontwikkelde godsdienstige overtuiging (de kennis der geschiedenis is ook een goed middel tegen bekrompene onverdraagzaamheid), een gezond begrip van de pligten eens burgers, ook buiten het beroep om, te pas kunnen komen?

Die begrippen zou het geschiedenisonderwijs, zonder dat het politiseren, katechizeren of moraliseren werd, als van zelf en onwillekeurig kunnen inplanten.

Van nu af aan toch worden hoofdpersonen en beroemde mannen niet enkel meer bewonderd of groot genoemd om uitgestrekte veroveringen of onnatuurlijk groote deugden; dewijl men ze beschouwde in en tegen over hun tijd, zocht en vond men hunne grootheid daarin, dat zij de gebreken en behoeften van hunnen tijd navorschten en begrepen, met overtuigingskracht en opoffering van alles, die gebreken trachtten te verbeteren, die behoeften trachtten te vervullen en zoo de karavane der menschheid voor vele geslachten en eeuwen belangrijke diensten bewezen. Dergelijke voorbeelden kunnen in het gemoed van daarvoor vatbare leerlingen de zaden eener edele en krachtige roemzucht leggen, hen sterken tegen vele vooroordeelen, waartegen zij konden ten strijde geroepen worden.

Het aantal der groote mannen toch wordt volgens deze beschouwing ook niet beperkt tot hen, die in uitgebreiden werkkring, op troonen en met magt voorzien, van grooten invloed zijn geweest; ieder kan volgens dezen maatstaf, op zijn gebied, op 't gebied van wetenschap of kunst, op dat der godsdienst, op elk mogelijk gebied voor zijnen kring groot zijn, met zijne krachten woekeren.

Het is eindelijk deze methode alleen, die aan de definitie van geschiedenis beantwoordt: zij toch is het, die met meer of mindere détails (en het vermeerderen zou men gerust aan lateren tijd kunnen overlaten) den vooruitgang der volken, de ontwikkeling des menschelijken geestes laat opmerken, die als

duidelijke openbaring uit die voortgaande ontwikkeling een bestemming, uit die bestemming een bestuurder laat denken, en doet vermoeden, ‘dat de leer der Voorzienigheid geen ijdel gebeuzel is.’

In zooverre zal toch de docent wel mogen theologiseren of moraliseren? -

Mij resten nog twee opmerkingen.

Niets werkt in 't algemeen de door ons bedoelde methode minder in de hand dan het dreigende spook, in den vorm van admissie- of elk ander examen. Door den naderenden tijd beangstigd, bezigt men de laatste jaren, welke voor eene combinerende methode het meest geschikt zijn, voor het repeteren en nogmaals repeteren der door het handboek aangegeven feiten. Aan wie hiervan de schuld te geven? Aan docenten, die van het slagen der leerlingen den naam der inrigting, hunnen naam en dikwijls hun geldelijk bestaan zien afhangen - of aan examinatoren, die door hunne stereotype wijze van vragen, en wel over feiten uit de politieke geschiedenis, tot deze wijze van dresseren aanleiding hebben gegeven; die dus gelijk voor Breda etc. etc. ook voor meer ontwikkelde leerlingen een soort van industrie-ridders in het onderwijs deden geboren worden, 't welk misschien de ouders gerijft, wier zonen binnen korten tijd knap of gepromoveerd zijn, maar de wetenschappelijke vorming dier zonen zelven zeker weinig vooruithelpt. Menig docent beroemt zich nog heden, dat van zijne leerlingen niemand ooit bij het staatsexamen is afgewezen, en door diezelfde leerlingen hoort men toch niet zelden klagen, dat aan hunne opleiding veel, zeer veel ontbroken heeft.

Zoo menig professor zal klagen, dat zijne auditores voor geene wijsgeerige beoefening der geschiedenis vatbaar zijn, terwijl men dienzelfden hoogleeraar als examinator bij de geringste détails van oorlogen of veldslagen hoort stilstaan. Eene vrij zekere zaak mag het heeten, dat eene gewijzigde methode van examineren de industrie-ridders eerst tot wanhoop, maar even spoedig tot eene andere methode van onderwijzen zoude brengen.

Dit leidt mij tot mijne tweede en laatste opmerking.

Niet aan iedere inrigting voorzeker zal men in staat zijn boven bedoelde methode in praktijk te brengen. Ongetwijfeld zou daartoe in de eerste plaats een docent benoodigd zijn, die niet alleen grondig onderwijs in de geschiedenis had ontvangen, maar tevens in staat gesteld bleef, zijne kennis der geschiedenis, zijne gezigtspunten in den loop der gebeurtenissen steeds te zuiveren en te ontwikkelen.

Dat men dus voor 't onderwijs in de geschiedenis zoo weinig mogelijk menschen dient te bezigen met eene secondanten-opleiding, of hen, aan wie men ter wering van eenzijdigheid, reeds 6 of 7 andere vakken heeft opgedragen, vloeit uit het gezegde van zelf voort. Behartigt de docent volgens geweten en pligt zijn vak, dan zal niet alleen eigen studie veel tijd vorderen, maar ook daaraan zal hij vele uren moeten besteden, dat hij beknopt, duidelijk en zoo veel mogelijk volledig zijne beschouwingen buiten het handboek om, aan zijne leerlingen in de pen geeft.

Want op schrift, voor hunne oogen moeten ze staan, niet als losse opmerkingen tusschen 't verhaal der feiten ingevoegd, om niet begrepen of onthou-

den te worden. Gelijk veldslagen en koningen in hun handboek opgeteekend staan, zoo zullen ook die feiten, waarvan Guizot in boven aangehaalde plaats teregt zegt, dat zij zoo moeijelijk onder bepaalde vormen te brengen zijn, (zullen zij niet nog moeilijker *onthouden* worden), den leerlingen in de pen gegeven worden.

Voor dat alles is dan zeker wel een goed gevormd docent noodig, wien tijd noch andere zaken beletten al zijne krachten te besteden, zoo wel aan de beoefening der geschiedenis zelve, als om zijne methode te beproeven en te verbeteren.

Ik heb mijne gedachten over deze, mij dunkt, niet onbelangrijke zaak in het midden gebracht. Misschien zullen velen, in weerwil van het gezegde, de bedoelde methode als te hoog, te onpractisch blijven minachten. Mogten zij er eens de proef van willen nemen! Welligt zou daaruit een handboek ontstaan, 't welk meer aan de behoeften van onzen tijd beantwoordt, dan de meer of minder uitgebreide historische tabellen der politieke geschiedenis, zooals er velen zijn en nog dagelijks het licht zien.

Middelburg, Augustus 1864.

Mengelwerk.

De kunst om, zonder een cent kapitaal te bezitten, in twee jaren rijk te worden. door Jan Holland.

O□δ□ν γελο□ον □ τ□ □α□□ν.
PLATO.

Zij hebben mij, Jan Holland, al een paar malen voor de voeten geworpen, dat ik een reactionair ben; en, bij God, dat ben ik ook! Ja, ik ben niet genoeg pessimist om niet met hart en ziel aan *reactie* te gelooven. Als ik zie, hoe in alle standen der maatschappij aan bijna niets anders gedacht wordt dan aan stoffelijke belangen en dat het hoogste doel, van den geleerde tot den daglooner toe, is alleen stoffelijke welvaart te vermeerderen; - als ik zie, hoe meer en meer met minachting wordt neergezien op alle wetenschap, die niet dadelijk nut en voordeel, dat in geldswaarde kan berekend worden, oplevert; - als de rigting van het onderwijs der jeugd er meer en meer op wordt berekend, niet om den jongeling te vormen tot zelfstandig denker, maar om hem zekere hoeveelheid nuttige kennis, kennis, waarmee hij spoedig, dadelijk geld kan verdienen, in te stampen; - als de poëzie, grootendeels vertegenwoordigd door *Tendenz*-romans, wordt verlaagd tot een voertuig voor 't verkondigen van stoffelijke belangen; - als de liefde ontaardt in de berekening: hoeveel geld kan dat meisje tot uitbreiding mijner zaak aanbrengen? - als, in plaats van godsdienst, hier een slaafsch orthodoxisme den Christen lager stelt dan den fetisch-aanbidder, die zwijgend den nek buigt voor een wreeden despoot, dien hij God noemt; daar een ultra-liberalisme aan het materialisme, het leven om en voor de stof, ruim voedsel geeft door de godsdienst tot een kritische wetenschap te maken, die voor enkele ge-

leerden is weggelegd, maar 't gemoed van de oningewijden ledig laat en aan een troostelooze en liefdelooze natuur-orde onderworpen; - als ik dit alles zie, neen, dan heb ik genoeg vertrouwen op eene liefderijke voorzienigheid, die den ontwikkelingsgang der menschheid langs een zekeren weg tot haar zelve opvoert, niet tot het dier doet afdalen, om aan reactie te gelooven, om reactionair te kunnen zijn en te willen heeten.

Juist dit onwrikbare geloof aan eene gestadige ontwikkeling, aan vooruitgang der menschheid onder de leiding van eene liefderijke vaderhand maakt, dat ik het woord reactie in een anderen zin versta als gij, die er het begrip van *achteruitgang* aan hecht, die, bij 't hooren noemen van reactionairen denkt aan lieden, die den stroom der ontwikkeling trachten te stuiten. Wie zou onzinnig genoeg wezen om zulk eene onderneming te beproeven? Waarlijk 't zou ligter zijn de grootste rivier tot haar bron terug te drijven dan den stroom der ontwikkeling des geestes te stuiten. Neen, ik hecht een gezonderen zin aan 't woord reactie. De geschiedenis leert ons, dat de ontwikkelingsgang der menschheid is als die van een schip, dat laverende zijn doel nadert. Nu eens vervalt de geest der menschheid in 't eene uiterste, om, door droevige ondervinding geleerd, zich met afschuw voor zoo groote eenzijdigheid, naar den tegenovergestelden kant te begeven. Dit noem ik actie en reactie. Maar om aan de tegenovergestelde zijde te komen, leggen wij niet op nieuw den weg af, dien we reeds eenmaal bewandeld hadden: neen, van het eene uiterste der vaart naar het andere overstekende gaan wij toch vooruit even als het schip, dat met tegenwinden worstelt. Zoo zijn wij voor nog niet langen tijd aan den oever geweest van 't idealisme; thans hebben wij ons op de andere zijde geworpen en zijn zoo digt mogelijk genaderd aan den tegenovergestelden oever, die materialismus heet. Zoo digt mogelijk, hoop ik. Want waarlijk, 't is niet de liefelijkste kust, waar wij thans langs strijken, en geen wonder, dat de een en ander met smachtend verlangen uitziet naar 't oogenblik, dat het vaartuig zich op zijne andere zijde zal wenden, uitziet naar 't oogenblik van reactie!

Kunt gij u, na deze verklaring, verzoenen met het denkbeeld van reactie? - Of gij moet onder de kortzigtige reisgenooten behooren, die niet *voor*uitzien, maar steeds meenen, dat de oever waarheen 't schip zich al laverende wendt, het einde der reis is; die in het doordrijven van onze tegenwoordige eenzijdige rigting meenen het doel reeds te hebben bereikt en niet gelooven, dat wij zoo heen en weer slingeren om ervaring op te doen, om wijzer en beter te worden. Ook wij verheugen ons in het verregaande materialismus onzer dagen; maar om een andere reden: wij zien in alle te ver gedreven eenzijdigheid de voorbode van spoedige reactie.

Met vertrouwen het oog geslagen naar Amerika, naar het volk, dat zich beroemde meer dan eenig ander de natuur te beheerschen, meer dan eenig ander de stoffelijke belangen der menschheid te behartigen, dat meer dan eenig ander luide verkondigde: de geldbezitter is magtiger dan een koning, vrijer en gelukkiger dan God in den hemel! - Daar in Amerika, waar nog kort geleden het materialisme zijn triumf vierde, daar viert het thans zijne bacchanaliën met stroomen van menschenbloed, daar woedt

het erger dan redelooze dieren en duivels, - daar slaat het zich zelf dood!

En hier, in Europa, hier wroet de mensch gedurende de laatste jaren zoo ijverig in de stof rond, en de welvaart neemt zoo toe, en men gevoelt zich zoo wel bij dat louter stoffelijke streven, dat men, met alle bemoeijing tot geestelijke ontwikkeling, bij ongeluk ook den zin voor vrijheid verliest, dat men, ten einde niet zelf te denken, gewillig den nek buigt onder despoten, en zich om menschen te slagten of door menschen geslagt te worden laat leiden waarheen *zij* willen, zonder zelfs te vragen waarom en met welk doel. En daar, daar op 't slagveld ziet gij eerst regt den triumf van de wetenschappen der stof: daar wordt geen kruid of kogel te vergeefs verspild, daar vallen vrij wat meer dooden met minder moeite dan in de barbaarsche tweegevechten der oudheid! Komt, wetenschappen der stof, gij kunt meer doen; spant uwe uiterste krachten in; vindt middelen uit om met één slag niet geheele steden, neen, provinciën, neen, landen te verdelgen, te vergiftigen, vindt daarbij een middel uit om den geest nog dieper te vernederen, in de stof te doen verzinken..... Gij *kunt* hem niet dooden!

Maar ik bid u, spant uwe uiterste krachten in... Des te spoediger reactie!

Maar tot zoo lang, wat zullen wij reactionairen doen, waartoe zijn we nut?

Om te preeken: bekeert u? - Neen, waarachtig niet. We zijn te goed om door u in een gekkenhuis opgesloten of door uwe stoommachines verpletterd te worden.

Om u door bittere satire te bespotten? - Neen, we hebben geen lust om des noods een pak slaag te krijgen van de vuile vuisten der heerlegers vrije slaven, die gij in uwe fabrieken onderhoudt.

Ik zie niet in, dat we op 't oogenblik tot iets anders nut zijn dan om u te amuzeren, als gij uw kantoor hebt verlaten, uw koffijhuis leeg is en gij uw ietwat drooge lektuur van tijdschriften voor nijverheid en staathuishoudkunde zat zijt, - dan willen we trachten u te amuzeren.

Waarmeê? - Met een Tendenz-roman? - Met een roman, waarvan de moraal is, dat de aardappelen den mensch ongeschikt maken voor fabriekarbeider, en die het huisgezin van een nijver vleesch-eter als den hemel op aarde schildert?

Of met een roman, die beschrijft, hoe *hij* werd opgevoed eerst aan een kostschool, toen aan een burgerschool en eindelijk op een kantoor of fabriek en doordrongen was van het systeem: tijd is geld en geld is magt en magt is stoffelijke kracht. En hoe *zij* aan moeders schoot, en op het dames-instituut en in het salon grondig was onderlegd in het stelsel: kind, ge leert talen, en gij leest romans en gij speelt piano en gij kleedt u, in één woord gij doet niets van den morgen tot den avond of het doel er van moet zijn een rijk huwelijk te doen, - goed geplaatst te worden. Hij en zij werden verliefd op elkander; want hij meende, aan haar vorstelijke opvoeding en koninklijken opschik te oordeelen, dat zij schatrijk was; en zij meende, dat hij groote zaken deed en een massa geld verdiende, die haar in staat zou stellen om het geheele huwelijk door te rijden, te reizen, partijen te houden. Maar 't viel anders uit. Ze waren smoorlijk verliefd; maar haar va-

der ging failliet. En hij was veel te praktisch en te goed onderwezen om op zulke onereuse conditiën nog het vennootschap te sluiten, dat men huwelijk noemt. Hij zou wel eene andere compagnon vinden. En haar - ja haar kon hij later misschien wel gebruiken als zijne..... - dat is wel een onvoordeelig contract, maar het duurt slechts tot weder-opzeggens toe.

Hij zou wel eene andere compagnon vinden; maar hij vond er geene, die hem convenieerde.

- Wat is 't huwelijk bij slot van rekening ook? - Dubbele, neen, driedubbele onkosten: een groot huis, partijen, bedienden, rekeningen bij modemaaksters, jaloersche verwijten, een stelsel van spionneren en intrigueren, - kinderen, de duurste liefhebberij, die er bestaat, verdriet en zorgen... Neen, dan beter eene maintenée, des noods, elk jaar eene andere.

Mijn roman zou dan verder kunnen beschrijven de liefdesavonturen van hem, als hij meer en meer een oude roué werd, - daar kon wel een heel vermakelijk deel meê gevuld worden.

En hare liefdesavonturen konden een derde deel vullen, niet minder stichtelijk. Hij en zij, ze konden mekaar ook van tijd tot tijd weêr ontmoeten. Ik zou haar natuurlijk laten leven als de leliën des velds, die niet spinnen, en toch prachtiger gekleed zijn dan Salomo in al zijne heerlijkheid. En op 't einde van 't boek zou ik met de moraal voor den dag komen, dat het toch altijd nuttig is zijne dochters de boeleerkunsten der coquetterie te laten leeren, omdat, al gelukt het haar niet in een huwelijk geplaatst te worden, ook door die kunsten veel geld is te verdienen, dat, in één woord, ook op dit terrein kennis is magt en tijd geld.

Zoo werd de roman ook al weêr een Tendenz-roman en waarlijk nog niet eens zoo'n heel vervelende; want het spreekt van zelf, dat ik zou eindigen voordat hare kwade dagen of zijn podagra kwamen. Dat zou immers de heele moraal van mijnen Tendenz-roman in 't water doen vallen!

- En, Jan Holland, ge schreeft als titel op uw stuk: ‘de kunst om in twee jaren rijk te worden, zonder een cent kapitaal te bezitten;’ waar blijft gij met uw kunst; daarom alleen begonnen we te lezen, en gij houdt ons met allerlei onbeduidende praatjes bezig!

- Hoor eens, als gij lezeres en niet al te oud en te leelijk zijt, heb ik u de kunst al geleerd, - tenzij gij, als echt staathuishoudkundige, schoonheid een kapitaal mogt noemen.... Maar ga voort, gij moet eerst nog meer slikken, dan zal ik u meer leeren. Zoo'n kunst is toch waarachtig wel de moeite waard om wat letters te eten, en bovendien, ik, reactionair, bij de tegenwoordige stemming der maatschappij op non-activiteit, doe nog wel mijn best om u ondertusschen te amuzeren.

Nederlandsche lezer der negentiende eeuw, het moet u grieven, dat, terwijl de nietigste dingen hun lofredenaar hebben gehad, nog niemand het tot nu toe waagde den grooten god te bezingen, dien gij elken dag met den meesten ijver en eerbied dient, aanbidt, met wien gij één in wil en streven zijt, voor wien gij gaarne 't leven (ten minste het geestelijke) prijs geeft. En zoudt ge

den god ook niet innig liefhebben, die zijne dienaars beloont, niet zoo als de god der dominees, met een wissel betaalbaar na den dood, maar dadelijk, oogenblikkelijk; niet met denkbeeldige dingen, die geen cent waarde hebben, zoo als gemoedsrust, zielevrede, en wat dies meer zij, maar met kontanten en 'tgeen men voor kontanten kan krijgen: fraaije woning, goede kleederen, lekker eten en drinken, achting, eer en aanzien; zoudt ge zoo'n god niet innig liefhebben, niet ijverig dienen, zou elk uwer daden, woorden, gedachten niet aan hem zijn gewijd, zou uw geheele leven niet één gebed, één offer aan hem zijn? - Gij allen dus, dwazen, die hem nog niet kent, leert hem kennen, bekeert u. Elke dag, dat gij die bekeering uitstelt, is een dag van levensgeluk roekeloos verspild....

Gij vraagt zijn naam?

Alsof ge hem niet kendet, onnoozele hals! Uw buurman dient hem, elk huis is een tempel, waarin hij elken dag wordt aangebeden, wat meer is, gij zelf dient hem, als gij ten minste een echt kind der 19de eeuw zijt, - en gij zoudt hem niet kennen, den grooten en magtigen god, wiens naam is *Materialismus!*

Maar ik denk, gij diendet en vereerdet hem tot nu toe onbewust. Gij hadt hem lief, zonder te weten waarom, even als het kind zijne moeder, uit natuurdrift, door het bewonderenswaardige instinkt, dat alle wezens bezielt en waardoor gelijk tot gelijk wordt gedreven, door de harmonie der geesten.

Kom, dat moet ophouden; gij moet u zelven rekenschap kunnen geven van uwe liefde en eerbied. Gij moet het voorwerp uwer liefde nader leeren kennen. En als gij zult inzien, dat elke zaak, elke kunst, elke wetenschap, hoe dor en droog zij ook moge wezen, dadelijk van dood levend, van nutteloos nuttig, van terugstootend beminnelijk wordt, wanneer die god Materialismus er zijn albezielenden, leven wekkenden adem over laat gaan, dan zult gij uw god nog veel inniger lief hebben, nog veel getrouwer dienen!

- Goed, maar altijd in afwachting van eindelijk de kunst te vernemen om, zonder een cent kapitaal, in twee jaren schatrijk te worden.

- Wees maar gerust, die komt van zelf.

't Wordt hoog tijd, dat de god Materialismus, die politie-wezen, brandwezen, schoolwezen en wat dies meer zij, ordent tot een geregeld systeem, dat dan den naam van *wezen* verkrijgt, ook eens eenige vrije oogenblikken bestede aan het schoonheidswezen, anders gezegd aesthetica. Die boel loopt tegenwoordig deerlijk in de war. Daar hebt ge b.v. de muziek: de een zoekt zijn troost in 't verledene en rakelt Bach, Haijdn, Mozart en Beethoven op; de ander ziet wanhopig naar de toekomst uit, en betitelt zijne compozitiën, die hij verwacht, dat bij het tegenwoordige geslacht weinig bijval zullen vinden, met den naam van *muziek der toekomst.*

Allen stemmen dus vrij wel overeen, dat de tegenwoordige muziek niet veel deugt; behalve uw nichtje, die hals-, of liever vingerbrekende en verlammende salonmuziek aframmelt, en wier ooren zoo aan dat gerammel zijn gewoon geraakt, dat zij zich schaamt een stuk te

spelen, waaruit een thema of melodie kan gehoord worden, omdat ze vreest, dat men haar dan verdenken mogt van straatliedjes te executeren, - behalve uw nichtje, zeg ik, en haar muziekmeester, die ook de muziek levert en een afkeer heeft van klassieke werken, omdat ze zoo goedkoop zijn en zoo lang kunnen dienen, terwijl de salon-stukken à 10 cents per pagina, (de vier zijden van het omslag, de titel en de onbedrukte bladzijden tellen ook voor pagina's), vrij wat meer percenten afwerpen en door hem, die eenmaal 't manuaal uit eenige études beet heeft, al vrij spoedig kunnen *in*gestudeerd worden.

Kijk eens: zou die muziekmeester ook al niet een flaauw begripje hebben van de kunst, die ik beloofde u te zullen leeren, en uw nichtje ook om vroeger vermelde redenen?

En dan de beeldhouwkunst in Nederland, daar deugt het klimaat niet voor. 't Marmer, weet ge, blijft niet wit, 't kan niet tegen onze vochtige lucht. Daarom doen we 't liever met ijzer. Waarachtig, als een oude Griek eens uit zijn graf kon opstaan en onze hoofdsteden doorwandelen, hij zou, als al die zwarte ijzeren nikkers met militaire uniformen en andere smaakvolle kleedijen hem van hun zwarte piedestallen aangrijnsden, met schrik en verbazing de handen in elkaâr slaan en uitroepen: zie hier de ijzeren eeuw verwezenlijkt!

Die Griek zou misschien zoo groot ongelijk niet hebben. Waarlijk, onze eeuw *is* de zegepraal van 't ijzer, de ijzeren eeuw bij uitnemendheid.

Dat knarsen en rammelen en klapperen en zuchten u al die fabrieken en stoommachines, en locomotieven en stoombooten zoo luide toe, dat ge de ooren digt stopt en u ook een ligchaam van ijzer zoudt wenschen, om in 't helsche rumoer niet verpletterd te worden.

- Daar hebt ge den reactionair weder; 't ras van die lui is, goddank, bijna uitgestorven.

- Stil wat, ik zeg immers geen kwaad van uwe machines, en heb beloofd u eene nuttige kunst te leeren.

Doch we hadden 't over de zwarte standbeelden. Me dunkt, ik krijg daar eene inspiratie van den god Materialismus; die dicteert mij:

‘Het schoone is de vorm van 't ware. Waar is alleen datgene, wat het goede voortbrengt. Daar nu, volgens mijn begrip, niets anders goed is dan datgene, wat stoffelijk nut of voordeel oplevert, moet het schoone de vorm zijn van het nuttige, dat is: iets nuttigs tot inhoud hebben.’

- Heb dank, god Materialismus, voor uw heerlijk dictaat, dat niets anders is dan gestolde bon-sens. Ziedaar, in eenvoudige woorden uitgedrukt het ideaal, dat den kunstenaar voor de verbeelding zweeft, als hij een Amor- en Psyche-groep vormt, waarvan het eerste individu zijn pijlkoker verleent tot berging van lucifers en met zijn slappen boog een bundel sigaren omspant, terwijl de vleugels van het tweede individu geformeerd zijn als bakje tot ontvangst van sigarenasch, en uit een van beider mond een spiritus-vlammetje stijgt, dat getuigenis moet afleggen van hun laaije liefdevlam, - beiden natuurlijk pikzwart.

Zóó weet de kunstenaar, door god Materialismus geïnspireerd, aan het schoone meer dan vorm alleen, ook wezen en nut te geven.

Een Niobe-groep b.v. is een vrij nutteloos ding. Maar zie eens: is het niet juist een volmaakte figuur voor een flacon? gij hebt den kop maar los te maken en tot een stop in te rigten. Dat is ware kunst: het schoone vereenigd met het nuttige!

Dat onze kunstenaars toch nog niet genoeg doordrongen zijn van dit begrip, dit bewijzen die volkomen nuttelooze standbeelden, waarvoor onze Griek schrikte. Eilieve, rigt ze in tot urinoirs, tot pompen of iets dergelijks, en de tijdgeest en wij, we zullen u prijzen, vernuftige kunstenaar!

En weet gij, waar ge dit moderne begrip der aesthetica het best in praktijk gebragt kunt vinden?

Het is in den Tendenz-roman, dien men met regt de tiende en meest gevierde muze zou kunnen noemen. De Tendenz-roman, die ligtekooi, met klatergoud en valsche juwelen behangen, die door de filanthropen gehuurd is om met Jan en alleman te stoeijen, ten einde hun in den loop der vrijaadje de een of andere moraal in te stampen, zoo als: eet geene aardappelen; of: drinkt geen jenever; of: belegt uw geld in de spaarbank. *Dat is* een Psyche, dienende tot aschbakje of een standbeeld, waarvan de arm een pompslinger maskeert!

Daar hebt ge al weer een recept om, zonder kapitaal te bezitten, in korten tijd rijk te worden: trek partij van de standbeelden-manie en zoek patent te krijgen om die ijzermassa's tot een nuttig doel te gebruiken. De industrie zal u bovendien een eervolle plaats geven in hare jaarboeken en u onder de weldoeners der menschheid tellen.

Denkt gij, dat ik, nog altijd geïnspireerd door god Materialismus, dwaas genoeg ben om van de kunst te eischen wat de klassieke oudheid, en menschen als Lessing, Schiller en Göthe van haar vroegen: den reinen vorm en niets dan vorm, die de stof zoodanig overmeestert, dat alle gedachten aan het doel, waartoe, en de stof, waaruit, worden verbannen uit den geest des beschouwers? - Volgens dit begrip zouden immers juist die dingen, waarin we 't meeste belang stellen: nuttige werktuigen, fabriekgebouwen, mestspeciën, van het terrein der kunst zijn uitgesloten. Waarom? Omdat de praktische of nuttige zijde dier dingen zoo zeer in 't oog valt, dat het den kunstenaar onmogelijk is hier den vorm zóó over de stof te laten heerschen, dat zij niet boven de vormen uitschreeuwt, en den beschouwer op zeer onaesthetische denkbeelden brengt. In de vorige eeuw twistte men nog over de vraag: waarom Laokoon niet schreeuwt, iets, dat voor iemand in zijne positie al heel onnatuurlijk kon geacht worden, en Göthe beslechtte het pleit door te zeggen: ‘als Laokoon zoo voor onze oogen stond, als het beeld der natuur in vollen opstand en vertwijfeling, de laatste verstikkende smart, krampachtige spanning, woedende stuiptrekkingen, de werking van een bijtend vergif, he vige strijd, gestuite bloedsomloop, verstikkende drukking en paralytische dood, hij zou verdienen dat men hem in stukken sloeg.’ Natuurlijk, want zoo'n monster zou niet zoodanig door den vorm kunnen overmeesterd worden, dat de beschouwer niet door walging en afgrijzen werd aangedaan.

Maar neen, schreeuwt Materialismus en zijne priesters: het eerste doel der

kunst zij nut, en, waar dit niet te bereiken is, dan toch waarheid, de natuur zoo als zij is. Geen idealizeren; want idealizeren is liegen, is de zaken niet voorstellen zoo als ze zijn, maar zoo als een kunstenaarsgenie ze zich voorstelt.

Dat begrijpt de razende Roeland op het tooneel, die den geest geeft onder stuiptrekkingen, die u de haren doen te berge rijzen en u doen denken, dat de man werkelijk gestorven is. *Dat* begrijpt de actrice, die haar fort maakt van het natuurlijk flaauw vallen. Hoe natuurlijk, juicht het publiek: bis, bis!

Het best wordt het schoonheidsbegrip van god Materialismus in praktijk gebragt in de architectuur. De ouden waren in dit opzigt, zooals in vele andere, onpraktische gekken. Verbeeld u zoo'n griekschen tempel: een gebouw zonder behoorlijke verlichting, volkomen onbewoonbaar, ja zelfs niet zeer aanlokkelijk om er eenigen tijd in te vertoeven. Alles alleen berekend op een schoonen, indrukwekkenden vorm. En daarentegen hunne woonhuizen: geen uitwendig schoon, maar alles berekend op het inwendig gemak en 't genot van den bewoner. Ginds het eenige doel de meest volmaakte uitdrukking van het schoonheidsideaal; hier zelfs geene moeite aangewend om, nevens het praktische nut, aan de wetten der schoonheid te voldoen. Zoo ook de gothische kerken: hoe kil, hoe ongezellig is het in zoo'n gebouw, hoe ongeschikt om er zelfs een paar uren lang een preek in aan te hooren. Maar de bouwmeester heeft ook geen oogenblik gedacht aan gemakken of geriefelijkheden des levens; zijn doel was de vorm alleen; hij begreep, dat de gedachten van hem, die 't gebouw binnen treedt juist van het stoffelijk leven moeten worden afgetrokken en tot het hoogere gewend; en hij wist dit niet beter te doen dan door in zijn gewrocht zoo veel mogelijk een reine type van 't schoone te verwezenlijken. Hij zag geen kans om schoonheid en levensgenot te verbinden Daar hebben onze tegenwoordige bouwmeesters, waarschijnlijk geïnspireerd door god Materialismus, beter den slag van. Die weten heel aardig voor een gemakkelijk ingerigt woonhuis een stukje van een dorischen tempel te knutselen. De vleugels, met hun eenvoudig woonhuis-achtig aanzien, kijken u wel aan alsof ze zeggen wilden: laat u niet door mijne kolommen en tempelachtig middenstuk afschrikken, alsof 't in mij regt ongezellig of somber was om te wonen; neen, zie mij maar eens goed aan: ik ben toch een heel gemakkelijk ingerigt hôtel!

Waarachtig, onze kunstenaars beginnen 't meer en meer te begrijpen: alles wat een mensch verrigt moet voordeel of gemak tot eigenlijk doel hebben. De vorm, de vertegenwoordiger van 't schoone, moet alleen er bij gehaald worden om dat doel ietwat te maskeren, misschien ook wel om 't verstand van den beschouwer op te scherpen door hem even als bij de sint-niklaas surprises te laten raden wat het eigenlijk is. Ja, 't is zoo, de gewrochten van den bouwmeester en aanlegger van buitenplaatsen en wandelwegen tot den vervaardiger van inktkokers en luciferdoosjes toe, ze maken allen sint-niklaas surprises. Nergens spreekt het doel, waartoe iets is, zich duidelijk en klaar uit. Alles zoekt te liegen en te bedriegen. Dit is het geestige effekt

van uwe definitie, god Materialismus, dat het schoone in dienst staat van het nuttige.

De kunst is een aardige fopperij. En die moeten wij, schrijvers, ook al in praktijk brengen; ook wij moeten een vorm en titel kiezen, die eigenlijk heel slecht bij den inhoud passen, om - lezers te krijgen. Ik bid u, waarde lezer, maak nu uit deze onvoorzigtige bekentenis niet op, dat ik ook u fop, dat gij die kunst om in twee jaren rijk te worden in 't geheel niet krijgt, dat het slechts een lokvogel, een geliefd uithangbord is om u drooge waren te laten slikken. Wees maar gerust, - het zal nog wel komen. Maar gij moet geduld genoeg hebben om eene lange, heel lange inleiding te verduwen.

De schoone kunsten worden reeds vrij algemeen bezield door den adem van god Materialismus. Zelfs de muziek maakt slechts hoogst zelden hierop eene uitzondering: meestal dient ze, even als het dansen en kaartspel, tot converzatiemiddel. Niet waar, mevrouw, wat kan men regt vertrouwelijk zitten praten onder zoo'n symfonie van Beethoven. De opera valt beter in uw smaak. Is 't niet zoo? Daarbij heeft men ten minste nog eene intrigue, die ons bezig houdt, en men kan lezen en hooren, wat de muziek wil zeggen. Bovendien die decoratiën en costumes, - dat corps de ballet - alles de reine vorm, vormen die onze gedachten ver verwijderd houden van 't geen stoffelijk en zinnelijk is... God Materialismus, wij hebben een klein gebed tot u: genees de directiën onzer concerten toch van de dwaze verblinding, dat een deftig orkest ontheiligd wordt, wanneer het, in plaats van symfoniën en andere geleerde stukken, walsen, polka's en galops speelt. Amen!

Ik heb wel eens getwijfeld of er niet één gebied van de schoone kunsten is, waarop Materialismus zijn invloed nog niet heeft laten gelden. Ik bedoel de schilderkunst. Al is 't er ook ver af, dat de klagt van Lessing bijval vindt, die 't bejammerde, dat de schilders van kleuren gebruik maken, omdat, volgens zijne idee, door al die bonte combinaties en grille effecten de beschouwer te veel aan de werkelijke wereld der stof wordt herinnerd en te veel wordt afgetrokken van de zuivere vormen, - toch, zoo dacht ik dikwijls, hebt ge hier een terrein, waarop allen, schilder, liefhebber, verzamelaar streven naar kunst alleen, zonder bijoogmerken van door die kunst iets nuttigs tot stand te brengen of 't er aan te paren. Ik twijfel overigens niet of als gij, god Materialismus, ook hier uw invloed wildet laten gelden, deze kunst spoedig in dienst zou treden van een nuttig doel of, als er niets beters meê is aan te vangen, ten minste, even als de muziek, gebruikt zou worden tot een niet onaardig tijdverdrijf. Hoe komt het, dat gij 't niet doet? - Is die kunst u te magtig, te rein ideaal? - Of zijn aan haar zoo vele klassieke herinneringen uit onze geschiedenis verbonden, dat de kinderen der negentiende eeuw, die anders niet veel om klassieke herinneringen geven, als ze geen voordeel aanbrengen, in dit vak u ongehoorzaam zijn?

De god Materialismus, die er anders wèlgedaan en dom goedig uitziet, vertrekt, nu hij zoo wordt aangesproken, zijn gelaat tot een wel wat duivelachtige grijns, als hij antwoordt: de schil-

derkunst, vriendje, zal aan mijne magt geen afbreuk doen. Maak u daar niet bezorgd over. Zie, sommige gewrochten der kunst brengen dit met zich mede, dat zij binnen weinige jaren non-valeurs worden. Een gedicht, dat aan 't publiek behaagt, wordt in eene menigte exemplaren verspreid, die elk slechts eene kleinigheid kosten; zoo ook de compozitiën der musici en graveurs. Bij anderen wordt de kunst overschreeuwd door het praktische nut. Denk maar aan gebouwen en aan alles wat tot gemak of veraangenaming des levens dient. Bij schilderijen is noch 't een noch 't ander 't geval. En toch heb ik ook bij haar mijne belangen goed behartigd. Ik heb er een middel tot *geldbelegging* van gemaakt. En meer nog: ik heb ze gemaakt tot geldbelegging, die goede interessen opbrengt, en waarmeê men, even als met effekten, kan spekuleren, gelijk men dat in vroeger tijd met de tulpen deed. Die kennis van schilderijen heeft en een kabinet er van bezit, heeft eene geldswaarde, waarmeê kan gespekuleerd worden. Een opkooper kan schatten verdienen. Zoo is deze kunst een werkelijke handel en behoort volkomen tot mijn gebied.

Maar, lezer, *dit* materialisme behoort niet tot de recepten, die ik u geef, om, zonder een cent kapitaal te bezitten, in twee jaren rijk te worden. 't Is een handel, die vrij wat kapitaal en kennis vereischt. Eene kennis intusschen, die meestal niet vraagt: is dat stuk werkelijk schoon? maar: kunt gij den naam van den schilder ontcijferen of raden?

God Materialismus, daar heb ik u gevangen! - Er is een gebied der schoone kunsten, waarin gij niet heerscht, dat zoo zuiver vorm, en zoo geheel vorm, zonder inhoud, is, dat de klassieke Grieken het ons niet zouden kunnen verbeteren, een gebied, dat van dag tot dag meer inhoudloos, meer enkel vorm wordt. Ik bedoel: de poëzie. Waarachtig, de verzen van onze dichters dezer eeuw *hebben* geen inhoud: 't zijn kunststukken van maat en rijm, van mooijen letterdruk, van zwaar papier, van sierlijk vergulde banden, - maar, inhoud hebben ze niet. Denk maar aan de vertegenwoordigers bij uitnemendheid van 't vak, aan onze pracht-jaarboeken. Den inhoud van elk hunner zou een kunstenaar met gemak op een dubbeltje kunnen graveren, en ik denk, dat elk dier dubbeltjes, ieder den inhoud van een almanak vertegenwoordigende, even sprekend op zijne collega's zou gelijken als het eene muntstuk van denzelfden stempel op 't andere.

Liefelijke Muzen, vergeeft mij, wat ik daar uitsprak, dat ook in de poëzie de vorm boven den inhoud moet staan. Alsof een kunstmatig geklikklak van maten en rijmen, het werk van den geduldigen rijmelaar, verhevener ware dan de frissche gedachte uit de fantazie van den dichter voortgekomen! Neen, dat nooit!

Maar sleepte het materialismus mij ook mede, zoodat ik de woorden vorm en stof in *zijn* groven zin gebruikte?

Ja, zoo is het. Hier in de poëzie, even als in elke schoone kunst is de vorm de *idee* van den kunstenaar, die, almagtig en onvergankelijk, zelfs de weêrbarstigste stof overmeestert; die zich liefst stoffeloos, zoo als zij voor 's kunste-

naars verbeelding staat, zou openbaren, maar die het voertuig der stof noodig heeft om zich aan de zinnen van anderen te openbaren. Dat ideaal boet altijd een belangrijk deel in van zijn gloed en frischheid door dit belemmerende voertuig. Daarom, omdat het zooveel mogelijk rein zal blijven, kiest de ware kunstenaar bij voorkeur stoffen, die niet door bonte kleuren of anderzins de gedachten des toeschouwers van het ideaal, van den vorm aftrekken en in de stof doen verzinken. Daarom gebruikt de beeldhouwer en bouwmeester het bijna kleurlooze marmer, de ware musicus de symfonie of het oratorium, waarbij geen der toehoorders in verzoeking komt om de maat te trappen of de melodie na te neuriën, de oude dichters nooit rijm en in hun verhevenste koren een metrum, dat, door aanhoudende, schijnbaar willekeurige afwisselingen, u bijna doet vergeten, dat ge met maat te doen hebt; daarom gebruikt de schilder niet het heldere groen van het landschap in de natuur, maar door wonderlijk geheimzinnige, doffe kleuren zoekt hij u boven de natuur met haar eetbare en oneetbare produkten te verheffen en tot zijn ideaal, tot den reinen vorm op te voeren.

Daar hebt ge vorm en stof! - God Materialismus, overschreeuw de idee met grille kleuren, met maten die tot dansen uitlokken, met stoffen, die door kostbaarheid de verbazing der hebzucht in beweging brengen, met eene intrigue die de nieuwsgierigheid en de hartstogten van den lezer in angstige spanning brengt, - en gij hebt de kunst, de dienares van 't schoone, niet die van 't nuttige, overwonnen!

Gij doet uw best; maar de idee *dooden* kunt gij toch niet, want zij is goddelijk; zij zal eenmaal schitterend zegepralen.

Lezer, ik geloof aan reactie! - Maar ik ben ook een ellendig reactionair, en gij, - gij wacht, vergeefs op 't recept om rijk te worden.

Ik bezoek zoo dikwijls mogelijk onze hollandsche schouwburgen. Waarom, vraagt gij; omdat ge zooveel behagen schept in de stukken en de uitvoering er van?

Neen; ik ga er heen om mij een aangename napret te bezorgen, om mij in de maatschappij weêr eens eenigen tijd regt behagelijk en tevreden te gevoelen.

Als ik eenige uren lang de een of andere episode uit het maatschappelijk leven heb zien en hooren voorstellen in het ellendig hollandsch van onze vertaalde komediestukken, door zulke stijve klazen van akteurs, die men het duidelijk kan aanzien dat, terwijl zij voor graven en baronnen spelen, hunne manieren te lomp en ruw zijn om een avond in een burgerhuishouden door te brengen, dan kom ik t' huis met het zalige gevoel: neen, zoo slecht ziet het er in 't werkelijk leven toch nog niet dit; daar hoort men beter taal en gaat men om met fatsoenlijker lieden!

God Materialismus, gij zijt slim om alle middelen aan te wenden tot het uitbreiden van uwe heerschappij, maar ik geloof, dat gij u deerlijk misrekend hebt, toen gij ons nationaal tooneel ook naar uwe hand wildet zetten. Ik denk, uwe berekening was zoo: ‘ik zal het eerbare Holland overstroomen met een

stortvloed van fransche tooneelstukken, waarvan steeds de intrigue is overspel, echtbreuk en opligterij. Ik zal deze zonden zoo lang aan dat volk voorspiegelen in het behagelijke licht van het tooneel, dat het meer en meer er aan gewoon raakt, en ze voor een onschuldig tijdverdrijf gaat houden. Zoo zal ook dit mij tot een krachtig middel verstrekken om den mensch dieper in de stof te doen verzinken en mijn aartsvijand, den geest, te dooden.

Die berekening was niet kwaad; want er is nooit beter gelegenheid om de zonde aan 't publiek smakelijk te maken, dan wanneer we haar in den schouwburg ten tooneele voeren. Na aan het diner goed verzadigd en gelaafd te zijn, zit de toeschouwer daar op zijn gemak de kunstgrepen van een verleider met gespannen aandacht na te gaan. Zoo'n leventje boezemt hem volstrekt geen afgrijzen in, neen, hij vindt het (bedenk dat hij goed gedineerd heeft) niet eens zoo heel onaardig. En aan 't eind van 't stuk wordt de boosdoener wel gestraft, maar toch niet veel harder dan Mars toen hij in eene amourette met Venus door haar man Vulcanus onder 't net werd gevangen, en Mercurius, bij 't gezigt dier strafoefening, tot Apollo zeide: al hielden driemaal zooveel boeijen mij tot in eeuwigheid vast, en al zaagt al gij goden en godinnen het, ik zou toch wel willen liggen bij de gouden Venus!

Zoo als ik zeg: 't middel om de zonden smakelijk te maken en 't publiek een innige kennismaking met de stof cum annexis te doen aanknoopen was niet slecht gekozen, maar....

Lezer, ik geloof aan reactie, en ik geloof, dat er hoogere magten dan de god der stof zijn, die zoo'n reactie in beweging brengen, die voor 's hands ook wel een oog in 't zeil houden of god Materialismus zijne overwinningen ook wat al te verraderlijk uitstrekt tot weêrlooze vrouwen en kinderen, - ik geloof, dat er in zulke gevallen voorloopig wel eens een tegengifje, een palliatief wordt gegeven. Want zie, wat is het eenvoudige middel, waardoor aan de zegepraal van god Materialismus op dit gebied paal en perk wordt gesteld? - De taal, het fransch-hollandsch dier stukken is zóó ellendig, zoo barbaarsbelagchelijk, de verleidelijke belager der onschuld spreekt in zulke zotte schoolvos-termen, hij ziet er zoo lomp en vlegelachtig uit, hij trekt, in één woord, door zijn taal en gebaren der zonde zulk een misselijk kleed aan, dat zij den toeschouwer, na 't verlaten van den schouwburg, veel afschuwelijker voorkomt dan na 't aanhooren van de gemoedelijkste preek.

Op deze wijze is ons nationaal tooneel, - juist het omgekeerde van 'tgeen god Materialismus bedoelde - een tempel der deugd, een leerschool van goede zeden en het krachtigste bolwerk tegen de verleiding der stof.

Zeg nu niet, als gij een hollandsch akteur ziet: non tali auxilio...., maar laat in dit geval den regel gelden: het doel heiligt de middelen.

Hoewel ik dus ten volle de nuttige, heilzame strekking van ons nationaal tooneel erken, mag ik toch niet wenschen, dat het ras der tooneelspelers bloeije en vermenigvuldige. 't Is, dunkt mij, volstrekt geen lofspraak op eene natie, als men van haar, even als van de Franschen kan zeggen: ze zijn voor komedianten in de wieg gelegd. Inte-

gendeel, ik reken het den Hollanders tot eere aan, dat zij slechte akteurs zijn.

Dit weinige zij voldoende om den lezer in de herinnering te roepen, welken weldadigen invloed god Materialismus op het schoone, 't gebied der kunst uitoefent: hij maakt de kunst tot de slavin van 't nuttige. - En wij, reactionairen, willen de kunst van 't nut afscheiden. Wij willen, dat het schoone niets anders zij dan de heerschappij van den vorm over de stof. En, opdat niemand ons verkeerd versta, door den vorm verstaan wij de idee, die de kunstenaar als ideaal voor den geest staat, en die hij in meer of minder zinnelijke vormen tracht uit te drukken, en waarmeê hij de weêrbarstige stof, waarin hij die idee wil verzinnelijken, zoo mogelijk, geheel zoekt te overmeesteren. Zoo is de stof, die door den dichter wordt bearbeid, vaak een zeer alledaagsch onderwerp, dat, op gewone wijze verhaald, niemand zou treffen of in vervoering brengen; maar over den alledaagschen, prozaïschen inhoud spreidt de dichter het waas van zijne ideën: zijne menschen zijn geen zwakke menschenkinderen, aan alle behoeften der natuur onderworpen. Neen 't zijn helden, van wie ge niet vraagt: hoe kwam de man toch aan den kost? Zij zijn de verpersoonlijking van de een of andere deugd of hartstogt; heel onnatuurlijke, onbestaanbare wezens. Maar dat moeten ze ook wezen om bij den lezer alle gedachte aan den gewonen mensch met al zijne vieze en belagchelijke behoeften te bannen. 's Dichters natuur is niet een plant- en dierwereld, die vegeteert en wier instinkt dag en nacht niets anders doet dan het eigen ik in stand houden, - neen, zijne planten en dieren gevoelen, denken even als de dichter zelf. Zoo overmeestert ten opzigte van den inhoud van een kunstwerk de vorm ('s dichters ideën) de stof (het prozaïsche onderwerp). - En hoe toovert hij met de taal? - Zijne rede is niet de spraak van 't gewone menschenkind; zij is muziek, en maat en rijm en alle kunstgrepen worden aangewend om u te doen vergeten, dat die woorden toch dezelfde zijn als die, waarvan uw keukenmeid en schoenenpoetser zich bedienen. Ook hier overmeestert de vorm een zeer alledaagsche stof. - Zoo het gewrocht van den bouwmeester: dat is geen hoop steenen, dat is geen toevlugtsoord om u voor weêr en wind te beschutten; neen, de vorm, de idee van den meester heeft die weêrbarstige grondstoffen zoo zeer overmeesterd, dat geene gedachte aan stoffen of bestemming bij u opkomen. - Zoo de beeldhouwer: dat Venusbeeld boezemt geene wellustige gedachten in; de konde, weêrbarstige marmerklomp is het voertuig geworden van een rein ideaal, dat den kunstenaar voor de verbeelding zweefde.

In elke kunst moet de vorm, de idee, zoo zeer elke stof of inhoud beheerschen, dat ook de beschouwer geen anderen indruk ontvangt dan dien van eene schoonheidstype, van de reine idee, waardoor de kunstenaar bezield werd.

Vaardigheid, de hoogste vaardigheid in de behandeling van beitel, penseel, taalvormen, muziekinstrument maakt nog volstrekt den kunstenaar niet. Dat zijn alles *middelen* om de weêrbarstige stof te bedwingen. De idee alleen is het kunstgenie.

Maar zal die idee de stof beheerschen, dan is er ééne onverbiddelijke voorwaarde: zij moet *rein* zijn.

Men spreekt in de aesthetica van *eenheid.* Hebt gij er ooit eene goede verklaring van gehoord? Mij dunkt, met die eenheid kan niets anders bedoeld zijn dan dit: dat ééne idee, één vorm zich van de stof moet meester maken. Daar, waar de kunstenaar twee of meer ideën te gelijk zoekt te verwezenlijken, zal de eene den indruk van de andere benadeelen. De stof is te gebrekkig om meerdere ideën tevens uit te drukken, en de geest van den beschouwer heeft geen ruimte om ze te gelijk in zich op te nemen.

Zou hier misschien ook de oorzaak schuilen van het onvereenigbare van het schoone en het nuttige? - Het schoone zoekt zich uit te drukken door een volmaakten vorm; het nuttige heeft *ook* zijn vorm, die echter alleen berekend is om het voorgestelde praktische nut op de doelmatigste wijze tot stand te brengen. Ziedaar twee ideën, twee vormen in ééne en dezelfde stof. Twee ideën, die een eeuwigen strijd voeren, die elkaar verdringen, misschien vernietigen.

Dus in elke zaak ééne idee en eene *reine* idee. Daar, waar reeds in de fantazie des kunstenaars twee ideën met elkaar strijd voeren, is het kunstwerk bedorven nog voordat hij er de hand aan slaat. Waar reeds in zijn geest het ideaal der schoonheid zijn plaats moet deelen met vuile, zelfzuchtige hartstogten, daar heeft god Materialismus niet te vreezen, dat de kunst, het schoone zijne onderdanen van hem afvallig zal maken.

De ware kunst, de uitdrukking van 't ware schoone, is overigens een zijner grootste vijanden. Want de kunst, zij heeft eene strekking, een Tendenz. Maar die strekking is niet het een of ander tijdelijk voordeel, niet eenig praktisch nut, niet de een of andere moraal, - neen, haar streven heeft hooger, edeler doel: de kunst is het meest zinnelijke middel om den geest af te trekken van de stof en hem zoo een trap nader te brengen tot zijn goddelijken oorsprong. Immers de eenige taak der kunst is de stof te overmeesteren, de stof weg te tooveren.

Daarom is de kunst, de dienares van 't schoone, de eerste graad van inwijding in datgene, wat ons tot de Godheid verheft, in de liefde, die niet meer met god Materialismus strijdt, maar hem reeds *heeft* overwonnen.

Zou er in de kunst nog reactie mogelijk zijn, zou zij nog uit de klaauwen van 't materialisme kunnen gerukt worden?

Ik heb een vriend, die er op dit punt eene wanhopige redenering op nahoudt. Hij zegt, dat het materialisme in de kunst een noodzakelijk gevolg is van de beschaving. Ziehier zijne redenering:

De dieren, zelfs de meest ontwikkelde schijnen geen begrip van schoonheid te hebben. Bewonderenswaardig zijn de nesten van sommige vogels, de gebouwen der bevers, mieren, bijen en andere dieren; doch zij zijn bewonderenswaardig, niet om hunne schoonheid, maar alleen om hunne *doelmatigheid.* Zij zijn 't werk van 't instinkt, dat somtijds scherpzinniger is dan 't menschelijk verstand, maar

alleen in al die handelingen, welke dienen om het eigen leven en de species in stand te houden. De werken van 't instinkt zijn, wat doelmatigheid betreft, *volmaakt* te noemen; daarom blijven zij eeuwig onveranderd en handelen de dieren thans niet anders dan voor eeuwen. Er is ook geene verandering noodig, want op hun werk is niets aan te merken. Doch van *schoone* vormen schijnen zij niet het minste begrip te hebben. Nog nooit heeft men in de woning van een dier de een of andere wijziging van inrigting gevonden, die met een ander doel daar was dan door noodzakelijke omstandigheden geboden. Nog nooit heeft een dier zich vertoond met iets aan of om zich, waarvan men ook maar in de verte kon vermoeden, dat het door hem zelf was gemaakt om zijne natuurlijke gedaante op de een of andere manier te wijzigen.

Hoe geheel anders is de mensch zelfs in zijn natuurstaat. Zie de wilden: ook bij elken volksstam van hen een vrij eenvormig model van woning, wapenen en andere gereedschappen. Doch in die eenvormigheid tevens *verscheidenheid*: de een siert zijn ligchaam, zijne wapenen, zijne woning op deze, de ander op gene wijze op. Die ruwe, in ons oog bespottelijke, vaak afschuwwekkende versierselen, juichend moeten wij ze begroeten; want dáár glimt reeds de vonk van den kunstzin, die bestemd is om, hooger ontwikkeld, het gemoed in laaijen gloed te ontsteken voor alles wat schoon en edel en goed is. Als de wilde zijn hut met schedels van verslagen vijanden tooit, wendt de Europeaan met afschuw 't oog van zulk een tooneel af, maar ditzelfde tooneel getuigt toch, dat hij te doen heeft met wezens, die hooger staan dan de dieren, 't is de ruwste openbaring van het schoonheidsgevoel.

Die kunstzin ontwikkelt zich, al naar mate de omstandigheden meê of tegen werken, spoediger of langzamer. Daar, waar aan de behoeften der natuur gemakkelijk wordt voldaan, waar geen vrees voor vijanden den mensch een ruw krijgsman doet blijven, waar de landbouw het wreede jagersberoep verdrongen en aan de vroeger zwervende nomaden liefde voor hun erf en grond heeft ingeboezemd, - waar geen tyrannie het vrije denken en spreken belemmert, daar vindt het schoonheidsgevoel zijn geschikten bodem tot spoedige ontwikkeling, daar verrijst een volk als de Grieken.

De kunstzin neemt dus zijn oorsprong uit het voldoen aan de behoeften der natuur. Waar zich aan het dierlijke leven weelde, rust en vrijheid paart, daar doet het schoonheidsgevoel zijne regten gelden.

Maar zie, daar treedt een heftige mededinger tegen hem op. Uit denzelfden stam, waaruit het schoonheidsgevoel zich ontwikkelde, spruit een andere tak voort. Schoon is de toekomst, die de ontwikkeling van 't schoonheidsgevoel, die de kunst den mensch voorspelt. Zij toch is het beheerschen van de stof door den vorm, door de idee, door den geest. Zij wil hem opleiden tot een geestelijk wezen, hem het bewustzijn geven, dat hij meer is dan het dier, dat hij een geest heeft, die, even als de godheid, scheppen kan. Maar naast haar groeit een andere tak der beschaving op: hij heet de weelde, die de zinnen streelt, die den mensch niet boven de stof verheft, maar die, door de stof op kunstige wijze, tot zijne bedoelingen aan te wenden, hem meer en meer de stof doet liefkrijgen, den

geest steeds dieper in een verfijnd dierlijk leven doet verzinken. In dat verfijnde zingenot schuilt ook het schoonheidsgevoel, de kunstzin, maar zijne genietingen zijn de sirenenzangen van god Materialismus, die het opvoedingswerk der goddelijke muzen komt verstoren. Zie die beide openbaringen der beschaving nog vriendschappelijk nevens elkander bij de Grieken in den bloeitijd van hun volksbestaan: de kunst, als dienares van 't schoone, werkzaam in dichtkunde, beeldhouwkunst, architectuur. Nog is het huisselijke leven in zekere mate eenvoudig, nog is de kunst niet vernederd tot slavin van de zinnelijkheid, van 's menschen dierlijke natuur. Maar weldra moet zij dat slavenjuk torschen; een grenzenlooze weelde (reedt de woningen binnen, mengt zich in 't huisselijke leven. En weldra heeft het materialisme de zege behaald. De Griek, die door de werken zijner onnavolgbare dichters en kunstenaars een vlugt scheen te zullen nemen, die hem aan de magt van god Materialismus zou onttrekken, wordt door dien zelfden kunstzin, in dienst van eene andere rigting getreden, weldra de wisse prooi van dien almagtigen heer der stof.

Ja, zeide mijn vriend, ik noem hem almagtig; want ik geloof het *kan* niet anders, of elk beschaafd volk moet vroeger of later zijn prooi worden. Het schijnt, dat het schoonheidsgevoel, bestemd om den mensch tot geestelijk leven op te leiden, aan die roeping niet *kan* voldoen; dat, als de kunst den mensch tot zekere hoogte heeft opgevoed, zij haar kweekeling niet aan eene hoogere leiding, die hem tot het ware en goede moet opvoeren, overgeeft, maar dat zij een geheimzinnig, onverbrekelijk contract heeft gesloten met den geest der stof, volgens 't welk zij hare kweekelingen aan de stof, aan de dierlijkheid moet teruggeven, van wie zij hen had ontvangen. Het schijnt, dat de kunst, de dochter van 't schoonheidsgevoel, niet is eene opleiding uit de stof tot God; maar dat hare magt niet verder gaat dan de mensch van dierlijke zinnelijkheid te brengen tot verfijnde zinnelijkheid, van onbewuste tot bewuste zelfzucht.

Het duidelijkst, meende hij, zag men deze treurige waarheid uitgesproken bij de Grieken. Maar niet bij hen alleen: evenzeer bij de overige volken der oudheid, Indiërs en Aegyptenaars vooral, die, na een belangrijke hoogte in de kunst bereikt te hebben, weldra tot een diep zedelijk verval geraakten. Ook bij de Romeinen, na de eeuw van Augustus, nemen wij 't zelfde waar, ofschoon bij hen de kunst nooit populair was en zij zich minder tot dat standpunt hadden ontwikkeld dan wel 't van de Grieken overerfden. Doch het duidelijkst blijkt het bij de Grieken bij wie het schoonheidsgevoel 't levendigst en 't meest ontwikkeld was. In de eeuw van Pericles ziet ge de verheven kunst en weelderig zingenot nog nevens elkander. Dan komen de tijden na Alexander den groote; de tijden der Ptolemaeën en Seleuciden. Daar heeft de kunst angstig de wijk genomen voor den invloed van het materialismus. Wat is er van haar overgebleven? - Eensdeels staat zij in dienst van 't weelderige huisselijke leven, van 't materialismus; anderdeels heeft zij de vlugt genomen in bibliotheken en musea. 't Volk bemoeit zich niet meer met haar; slechts de geleerde schrijft kritieken op de meesterstukken van 't genie der voorvaderen, stelt woordenboeken en spraakkunsten zamen, disputeert over duistere plaatsen,

schrijft theoriën over de aesthetica, vraagt van alles wat schoon is, *waarom* het schoon is, maar - niemand is meer in staat om een *oorspronkelijk* kunstwerk voort te brengen. Het genie ligt begraven onder de stof en slooft zich af om te kritizeren, om kunstige machines uit te denken voor krijgs- en werktuigkunde. Alle wetenschappen die in betrekking staan tot het stoffelijke leven wekken de algemeene belangstelling, in één woord, zeide hij (niet *ik*; word niet boos op *mij*, lezer), - 't was juist een tijd als dien, waarin wij leven. - Hij, mijn vriend, die verfoeilijke pessimist, gooide maar met een enkele magtspreuk onze bouwmeesters, beeldhouwers, schilders, musici en dichters weg. Hij, die ellendeling, beweerde, dat bij ons niet weer zullen opstaan bouwmeesters gelijk de stichters der gothische domkerken, - onze architecten besteden liever hun genie aan praktische spoorwegstations en fabrijkgebouwen. Er zal geen Shakespeare, geen Dante, geen Tasso, geen Göthe, geen Vondel meer opstaan; - wij kritizeren en kommentariëren hunne gewrochten. Wij verzamelen met kritischen blik in bibliotheken en musea de werken der kunst; wij pakken ze angstig op als relikiën, die wij, een tijd van vandalisme te gemoet ziende, voor een later en ander geslacht zoeken te bewaren, alsof wij hun dezelfde dienst willen bewijzen, die de drooge kritizerende Alexandrijnen ons voorgeslacht hebben gedaan. Wij knutselen den dom te Keulen af; maar niet omdat de geest der eeuw zoo iets mooi vindt of goed keurt, - neen 't is alleen de nieuwsgierigheid van eenige drijvers, die gaarne willen zien welk effekt dat reuzenwerk toch wel zal maken als het voltooid is. Zij volgen angstig het oorspronkelijke plan na, als kinderen, die de brokken van een moeijelijke legkaart, met het voorbeeld voor zich, zamen voegen. Maar, riep mijn vriend treurig uit, zelf een zuiver kunstwerk, een gewrocht waarbij schoonheid alleen bedoeld wordt, tot stand brengen, dat *kan* de negentiende eeuw niet meer. - Wij zijn de Alexandrijnen van den nieuwen tijd. Even als in hunne eeuw voelt de belangstelling van 't algemeen zich alleen getrokken tot de wetenschappen der natuur en hare toepassingen op 't praktische nut. De weelde in het huisselijke leven heeft de kunst tot hare slavin verlaagd, het materialisme heeft ook thans weder gezegepraald.

Zoo als het altijd gedaan heeft, zal doen en moet doen, voegde hij er treurig bij. De menschheid staat onder een noodlottigen invloed. Oude wijzen hebben geloofd aan eene wereldziel. Ik geloof er ook aan. Die wereldziel is de god Materialismus. Zijn éénige streven is om den mensch uit zijn natuurstaat tot op een zeker standpunt te ontwikkelen, ten einde hem nog beter in zijne magt te krijgen. Het schoonheidsgevoel gebruikt hij vooral tot zijne bedoelingen. Het weet het aan te wenden, niet als middel om den mensch uit de stof tot hooger geestelijk bewustzijn op te heffen, maar als kweeker en voeder van zingenot, weelde, verfijnde zelfzucht, die veel erger is dan de natuurstaat; even veel erger als de dood erger is dan de slaap. In den wilde sluimert een geestelijk, goddelijk leven, in den beschaafden egoïst is het gedood.

Zoo ver mijn pessimistische vriend.

Gij merkt, lezer, dat ik zijne dwaze redenering trouw heb afgebroken met uitdrukkingen als: zeide hij, meende hij, enz. Ik heb dat gedaan uit vrees, dat ge bij 't vlugtige lezen, in uwen ijver om spoedig tot het voor u meer belangrijke doel uwer lektuur te komen, de rollen mogt verwisselen en mij voor den spreker mogt houden en - wat ik voornamelijk vreesde - mogt voorstellen, mij, met hem, in 't gekkenhuis op te sluiten.

Ik ben 't ook volstrekt niet met hem eens; want, terwijl hij wanhopig de goede zaak verloren geeft en den geest eenvoudig zonder appèl ter dood veroordeelt, ben ik met hart en ziel reactionair en geloof mitsdien aan de opstanding des geestes.

Ook zie ik de zaak niet zóó donker in als hij. Hij is, dunkt mij, tot in merg en been doordrongen van de zucht om bespiegelingen te maken, die, vooral bij de beschouwing der geschiedenis, wel heel vernuftig en aardig zijn, maar niettemin hoogst gevaarlijk en al te vaak door de ervaring gelogenstraft worden. Wij hebben dan ook dat *construeren* der geschiedenis wijsselijk er aan gegeven, en houden onzen kritischen geest dezer kritische eeuw liever bezig met het opsporen van bronnen en het vergelijken en ziften van de berigten der geschiedschrijvers. Intusschen zijn zij altijd nog wat ten achteren, die zich bezig houden met uit de getallen van statistieke tabellen allerlei aardige opmerkingen en grondstellingen bij elkaar te knutselen. Zij *construeren* nog steeds tal van historische bijzonderheden en weten u precies te zeggen hoe veel percent dieven, moordenaars, echtscheidingen enz. enz. er bij ons menschenkinderen *moeten* zijn. Zij construeren nog steeds groote wetten uit een heel klein stukje geschiedenis, waarvan wij weinig weten, en uit eenige opgaven, die groote behoefte hebben aan de louterende distillatie der kritiek.

Als mijn vriend zulke aardigheid uit de geschiedenis haalt, mag ik 't ook doen; en dan is mijn rezultaat, dat wij, germaansch ras, een sterke maag hebben, die velerlei spijs en ook velerlei ontuig kan verduren: eerst hebben we 't katholicisme verwerkt en zijn er niet slechter door geworden; de kerkhervorming, ze is ons goed bekomen en we zijn er zóó weinig door veranderd, dat een der aanzienlijkste vorsten van de protestantsche wereld den heer der heerscharen nog openlijk durft danken voor het wèl slagen van een onmenschelijk bloedbad op onschuldigen aangerigt - ziet ge wel, 't volk juicht hem, den gezalfde des Heeren toe, en zoowel hij als zijne onderdanen, staan geen sport hooger dan de Joden tijdens de verovering van Palaestina, - zoo weinig invloed heeft de spijs van het Christendom nog op hun gestel gehad. Wij Germanen hebben ons gevoed en gelaafd aan de klassieke letterkunde der Grieken en Romeinen, - ze heeft geen merkbaren invloed uitgeoefend op het gros der natie, dat niets liever leest dan couranten, leelijke romans en onklassieken onzin. We hebben alles geslikt, 't is onze verteringskanalen gepasseerd en - we zijn, niettegenstaande Christendom en filozofie, zuivere egoïsten, en, niettegenstaande classici en idealisme, pur sang materialisten!

Zou 't waar zijn? - Of zou misschien uwe tegenwoordige heerschappij, god Materialismus, eene reactie zijn tegen een te ver gedreven idealisme: eene reactie,

die zich als eenzijdigheid openbaart, maar die, als ze haar toppunt heeft bereikt, op haar beurt eene nieuwe reactie zal in 't leven roepen, die de moeder zal zijn van de ware levensrigting?

't Is toch een heerlijk geloof, dat onwrikbare vertrouwen op reactie! En komt zij niet bij onzen leeftijd, dan nog den moed niet verloren, dan nog troost gezocht bij die andere onomstootelijke historische waarheid: de Grieken en Romeinen, Perzen en Indiers, Aegyptenaars en Carthagers zijn door 't materialisme te gronde gegaan, maar wij, germaansch ras, hebben een sterke maag en zullen ook dien raauwen kost onzer eeuw wel verduwen zonder er aan te sterven!

Dat is te zeggen: altijd in de onderstelling, dat wij materialisten zijn!

Ik heb u immers niet beleedigd, oppermagtige god Materialismus, met mijne laatste zinsneden? - 't zou mij spijten, want, om uw rijk naar eisch te bezingen heb ik nog menige inspiratie noodig. Ik wil weer goed maken, wat ik misschien tegen u en tegen den tijdgeest zondigde en ga thans bezingen, hoe zalig de mensch leeft in den staat, die aan uwen weldadigen invloed is onderworpen.

Misschien, lezer, valt er in zoo'n staat voor u wel wat te verdienen, en vindt gij zelf 't recept, waarnaar wij zoeken, als gij u een regt leerzaam en gehoorzaam volgeling en onderdaan van zulk eene regering toont, - misschien wordt in zulk een staat de gewillige burgerdeugd wel met klinkende munt betaald?

Dat is lastig: als ik aan de inrigting van een staat denk, komen mij altijd de absurditeiten van Plato's ideaalstaat voor den geest!

Verbeeld u dien gek: als hij zijn ideaal-staat in elkâar zet, begint hij met eene beschouwing van den mensch, als geestelijk wezen.

Als het met dien mensch zóó gesteld is, als 't behoort, bestaat er in hem eene volkomene harmonie van alle vermogens en krachten. In het hoofd woont de rede en uit haar hoogen zetel beheerscht zij de wilskracht, die haar verblijf houdt in de borst, en de hartstogten, die zich moeten vergenoegen met eene verdieping lager, met den buik. Maar, als de mensch is, zooals hij behoort te zijn, is die heerschappij der rede geen onderdrukking, geen tyrannie: elk vermogen doet datgene, waarvoor 't bestemd is, zonder ooit naar aanmatiging te streven. Even als het de natuur der rede is om 't geheel te besturen, zoo weten de hartstogten niet beter dan dat hare bestemming is te gehoorzamen en in de behoeften van 't ligchaam te voorzien; en de wil kan niet anders en streeft ook naar niets anders dan om de getrouwe dienaar van de rede te zijn, die haar behulpzaam is in 't regelen der hartstogten. Waar zoo elk vermogen het zijne doet, geen hunner zijne door de natuur bepaalde functiën te buiten wil treden, daar is een volmaakt mensch, in wien geen woeste strijd tusschen rede en hartstogten woedt, maar in wien alles rustig en kalm van zelf zijn pligt betracht.

Naar 't voorbeeld van zulk een mensch moet ook de staat ingerigt zijn. Die staat heeft drie klassen van burgers, even als de ziel drie vermogens: wat

daar de rede was, is hier de stand der wetenschappelijk gevormden, tevens bestuurders van den staat. De wil is de stand der krijgslieden, tevens policie, en de hartstogten en driften zijn in den staat de volksmenigte, die met verschillenden handenarbeid den kost verdient.

In elk individu van elk dezer drie standen moet het bewustzijn levendig zijn wat zijn pligt is, wat hij moet bijbrengen tot het algemeene welzijn der maatschappij. De arbeider laat aan den staatsman het regeren over, omdat hij weet er zelf noch de bekwaamheden, noch den tijd toe te hebben. Maar op zijn eigen gebied is hij zelf heer en meester: hij brengt het zijne bij tot de maatschappij en heeft geene inmenging van eenen hoogeren stand te duchten, De krijgslieden zijn, zegt Plato, even als goede herdershonden, die wolven en roovers afweren, maar de eigen schapen niet bijten en plagen.

In één woord, in den platonischen staat is elk individu volkomen vrij en onafhankelijk, zoolang hij zijnen werkkring niet te buiten gaat. Die deugd, waardoor ieder zich binnen eigen grenzen houdt, zonder zich meer te willen aanmatigen dan hem toekomt, en stipt de regten van anderen eerbiedigt, is de *regtvaardigheid.*

- Weet ge wat, zegt god Materialismus, ge zanikt nog zoo lang over uwe op regtvaardigheid en andere deugden gebouwde staten, dat ge eindigen zult met eene beschouwing van 't godsrijk op aarde, waarin, zooals bekend is, liefde de éénige drijfveer van 's menschen handelingen zijn zal en uw schoenmaker, b.v., uit liefde uw laarzen maakt, uw kok u uit liefde te eten geeft, en al uwe leveranciers, zonder een cent te willen aannemen, bovendien nog nederig om de klandizie verzoeken. Ik heb niet veel op met dergelijke idealen. Dat zijn dingen, waarvan niemand kan eten. Maar daar zelfs de meest konzekwente materialist toch de idealen niet uit zijnen geest kan verbannen, is het zaak ze zoo te maken, dat men ze gemakkelijk kan doen uitvoeren. Zoo komt mijn ideaal van een wèl ingerigten staat tamelijk overeen met dat hetwelk ik, tot mijne groote vreugde, dagelijks meer en meer zie verwezenlijken door een naburig keizer, een voorbeeld, dat ook elders, in de meest beschaafde landen van Europa tamelijk wel wordt nagevolgd. - Welaan ik wil u een en ander van mijn ideaal-staat meedeelen:

In elke maatschappij moet een band zijn, die haar bij elkaâr houdt. In Plato's maatschappij, bij voorbeeld, waarmeê gij mij zoo even verveeldet, is het de regtvaardigheid. In de ideaal-maatschappij van 't Christendom zou het de liefde zijn. Bij de Joden was het de vreeze des Heeren. Bij Grieken en Romeinen in hun goeden tijd de liefde voor 't vaderland. In Rusland en Siberie de knoet. In Pruissen de vrees voor zoo veel bajonnetten. Zie, dat zijn alle vereenigingsmiddelen, die of nog eerst moeten aangekweekt worden, of die eenmaal hunne kracht verliezen. Ik heb een veel beter middel om des noods de geheele wereld als één staat aan mijne magt te onderwerpen, een middel, gemakkelijk om toe te passen, een middel, niet hard of onaangenaam, zoodat de geest mijner onderdanen er zich vroeg of laat tegen verzet; neen, 't is een middel, dat zij al meer en meer

lief krijgen en dat juist hierom mijn rijk onvergankelijk zal maken.

Gij kent haar immers, de *centralizatie!*

Menschenkinderen, zoekt gij (en ik twijfel er niet aan of gij doet het) den hemel op aarde, verhuist naar een land, dat volgens het 'centralizatie-systeem geregeerd wordt!

Daar behoeft ge niet de moeite te doen van zelf te denken. Ik, of een van mijne suppoosten, die ik aan 't roer van den staat zet, neemt die moeite van u over. Hij alleen denkt en niemand anders behoeft zich dit werk te getroosten, ja, mijn gouvernement ziet ongaarne, dat gij u met dien arbeid des geestes afgeeft. Ik denk voor allen: ik neem een groot corps, bestaande uit gehoorzame ambtenaren en militairen in mijn dienst, dien ik uitdrukkelijk verbied zich een oordeel over mijne handelingen en bevelen aan te matigen. Ieder hunner, behoorlijk gedrild om de taak, die hem is opgelegd (toevertrouwd mag ik niet zeggen, want ik vertrouw niemand buiten mij zelven) te vervullen, is niets anders dan de draad van een grooten telegrafeer-toestel die de orders van mij, den éénigen beweger der machine, vanwaar het net van draden uitgaat, woordelijk in alle rigtingen verspreiden.

De eerste eisch, dien ik aan mijne ambtenaars doe, is dat zij geen wil hebben, buiten den wil om mij onvoorwaardelijk te gehoorzamen. Het woord zelfstandigheid vooral moet in hun woordenboek eens en vooral uitgeschrapt zijn. Zij moeten dit gevoel in zulk eene mate missen, dat zij 't zelfs niet wagen, de kleinste kleinigheid op eigen gezag te beslissen of uit te voeren. Ik ben de éénige aan wien te beoordeelen staat, wat eene kleinigheid is en wat niet.

Een groot corps van zulke ambtenaars en militairen kan op den duur wonderen verrigten. 't Volk weet, dat hun woord mijn woord is, dat wat hun oog ziet en hun oor hoort door mij gezien en gehoord wordt. Het wordt langzamerhand met diepen eerbied vervuld voor mijne almagt, die zoo vele machines te gelijk in beweging brengt, en komt weldra tot het bewustzijn, dat men alles rustig aan mij kan overlaten, dat ik voor allen denk. Bovendien vervalt men van zelf in een doffe onverschilligheid, de vrucht van langdurige en herhaalde geduldsoefening: aan den grooten telegraaf toch is het meestal zoo druk, dat voor elk geval, dat eenigzins afwijkt van den gewonen sleur der machinale administratie, een oneindige tijd verloopt voor dat de oppermagtige ééne, langs al de tusschenkantoren van het telegraafnet, de kwestie heeft vernomen en langs denzelfden omslagtigen weg vol hindernissen zijn antwoord terug heeft gezonden. Als, eindelijk, ieder bemerkt, dat de hoofden van gemeenten en andere besturen niets zijn dan correspondeer-machines van mijn volmagthouder, paart zich weldra aan die onverschilligheid gemis aan eerbied en ontzag voor hen, die op een hooger maatschappelijk standpunt staan, en de onzedelijkheid, vroeger door de tegenwoordigheid van de overheden in toom gehouden, schaamt zich niet om zich overal in hare ware gedaante te vertoonen.

- Maar, god Materialismus, hoe zult gij zulk een centralizatie-systeem, welks doel schijnt te zijn het geestelijke leven te dooden en het individu, als zelfstan-

dig, denkend wezen te vernietigen, hoe zult gij zulk een stelsel ingang doen vinden bij een volk, voordat het nog gezonken is tot het laagste standpunt der dierlijkheid, voordat het nog den lust heeft afgelegd om zelf te streven en te denken?

- Geen nood, mijn vriend, ik heb een vernis, waardoor mijn den geest doodend stelsel zulk een bekoorlijken glans verkrijgt, dat het goede volk er met beide handen naar grijpt: ik noem mijn stelsel *het liberale* bij uitnemendheid. De naam liberaliteit, mijn vriend, is een dekmantel waarachter alle mogelijke ongeregtigheid zich zonder bezwaar laat verbergen.

- Maar dan moet ge toch ook het een en ander doen, dat aan uwe staatsinrigting werkelijk een zekeren schijn geeft van liberaliteit?

- Wel ja, dat doe ik ook. Tot het volk zeg ik: ziet, gij werdt vroeger door vele groote heeren en magtige overheden, als door zoo vele kleine tyrannen onderdrukt, in uwe geldelijke belangen vooral benadeeld. Ik zal u van die plagen verlossen. Ik zal hun alle magt ontnemen. Ik zal hen gelijk, ja minder maken dan gij zelf zijt. Maar, omdat geen staat kan bestaan zonder een hoofd, dat alles leidt, zal ik het bestuur van 't geheel op mij nemen.

Verbeeldt u echter niet, dat ik als despoot, als autokraat, alles volgens mijne ideën wil regelen. Neen, gij zelf zult de wetten maken; ik zal de uitvoerder zijn van 't geen gij, vrij volk, voorschrijft. Hoe gij zelf die wetten zult maken? - Kiest u afgevaardigden voor de wetgevende vergadering. Maar past nu vooral op, dat ge lieden kiest, die in mijn geest zijn, anders zoudt ge welligt weder in uwe oude ellende ver vallen.

- Maar de oppositie, god Materialismus, de oppositie, hoe die te overwinnen? - Daar zijn toch altijd verlichte lieden, die inzien, dat al deze fraaije woorden en beloften drogredenen zijn: wier éénig doel is de dood van het zelfstandige leven en van de vrije ontwikkeling van het individu!

- De oppositie te dooden is niet mogelijk, maar haar door verzwakking onschadelijk te maken is wèl mogelijk. Drie soorten van lieden moeten mij hiertoe behulpzaam zijn en mijn troon schragen: de ambtenaars, waaronder ik ook de militairen reken, de industriëlen en het gemeen.

De stem der ambtenaars kan mij niet ontgaan. Zij begrijpen zeer goed, dat geen staatsvorm zulk een groot aantal van hen noodig heeft als die, waarin het centralizatie-systeem wordt gehuldigd. Waar elders een tak van bestuur een einde neemt bij den een of anderen verantwoordelijken ambtenaar, is nu een reeks van tusschenpersonen noodig, die hem met mij, het éénige hoofd van alles, in verband brengt. Wat zeg ik? Een reeks van tusschen-*personen*, neen, een reeks van *bureaus*, die elk uit een corps ambtenaars bestaan en die als het ware de sporten zijn, waar langs alles, wat uit mijn hemel komt, op de aarde nederdaalt.

Ik geef nooit een bevel aan hen, die op de laagste sport geplaatst zijn, ontvang nooit onmiddellijk een berigt van hen. Dat zou strijden tegen de goede orde, zoo iets zou het raderwerk van het machine in de war brengen; 't zou hiermeê eindigen, dat ik weldra geen oog meer kon houden op alle deelen van

't geheel en dat er veel buiten mij omging. Zoo weten dan de ambtenaars dat hun stand nergens meer zal bloeijen dan onder mijn bestuur; en daar velen hunner tot de hoogere kringen der maatschappij behooren, verbind ik niet alleen hen zelven aan mij, door ons wèl begrepen wederzijdsch belang, maar dikwijls de geheele familie, waartoe deze of gene hunner behoort en die zich aan mij verpligt gevoelt, omdat ik zoon of broeder met een van de tallooze posten heb begunstigd.

Mijn tweeden steun vindt ik bij de industriëlen.

Het spreekt van zelf, dat ik de wetenschap, zooveel welstaanshalve mogelijk is, vernietig of ten minste onschadelijk tracht te maken, vooral die wetenschap welke den geest opwekt tot vrij onderzoek en zelfstandig denken.

Juist van dezen kant waait de oppositie tegen mij, juist onder die lui zijn zij, die geene ooren hebben voor mijne liberale instellingen.

Mijn streven is dus eene revolutie in de wetenschappen te brengen. Gaarne zou ik alle wetenschap of liever alle denken wegnemen; maar, daar de mensch een denkend wezen is, tracht ik zijne, gedachten op niets dan stoffelijke zaken en belangen te vestigen. Waar ik met de eene hand de scholen der bespiegelende wetenschappen wegneem, sticht ik met de andere, uit ruime beurs, inrigtingen, waaraan de vakken der industrie in de hoogst mogelijke volmaaktheid onderwezen worden. Wij moeten de jeugd doordringen van het beginsel, dat alleen die wetenschappen waardig zijn dat men ze in eere houdt, waarmeê geld kan verdiend worden. De beoefenaars der niet onmiddellijk op het praktische nut gerigte kennis moeten in minachting komen. Wèl ingerigte fabrieken moeten overal verrijzen. De éénige leus van den beschaafden stand moet worden: denk en werk om niets anders dan om spoedig rijk te zijn. Allen, die zich in deze studie verdiept hebben, zijn voor mij onschadelijk. 't Geld verdienen is nog veel meeslepender hartstogt dan die van den speler of dronkaard. Die zich eenmaal aan hem heeft overgegeven laat gerust aan mij over om voor zijne geestelijke belangen te zorgen, zoo lang ik hem maar niet in zijne dierbare liefhebberij stoor. En welvaart ontstaat allerwegen, ieder is tevreden, en als mijne kinderen van hun kantoor komen, zorg ik, dat het hun niet aan tijdverdrijf ontbreekt, want voor geen geld van de wereld moeten zij tot nadenken komen, moet de behoefte aan een hooger, geestelijk leven bij hen ontwaken. Daarom moeten overal plaatsen en gelegenheden tot uitspanning verrijzen, steden moeten verfraaid, voor alle gemakken en genoegens des levens moet in ruime mate gezorgd worden, de stof moet haar fraaiste kleederen aantrekken; het ouderwetsche idee moet bij niemand opkomen, dat de hemel welligt schooner dan de aarde zou kunnen zijn.

Gelukt het mij zoo de wetenschappen der stof tot die hoogte op te voeren, dat de kennis van hare wetten ieder, die wil, welvaart en genietingen in overvloed aanbiedt; gelukt het mij, dit streven zóó algemeen te maken dat ieder met minachting neerziet op den suffer, die, in geestelijke studiën verdiept, geld slijk en dit leven eene voorbereiding voor de eeuwigheid, eene ontwikkelingsfaze van een eeuwig, geestelijk wezen noemt; dan

heb ik, met den beschaafden stand, die zich geheel op industrie zal toeleggen, ook den derden steunpilaar van mijn troon in mijne magt, ik bedoel: het zoogenaamde volk, de lagere standen der maatschappij.

Ik zal tot die lieden zeggen: 't was een valsche filanthropie van 't Christendom om u eerst braaf en dan gelukkig te willen maken. Ik wil u dien moeijelijken weg tot het geluk besparen. Wat noemt gij geluk? Immers goed voedsel, warme kleeding, geschikte woningen, in één woord, alles wat men voor geld kan krijgen. Welnu, ik zal u de gelegenheid verschaffen om geld te verdienen; wilt gij dan bovendien nog braaf worden, dat moet gij zelf weten. *Post nummos virtus.* - Ik denk, dat zal ook van zelf wel komen, als gij niet meer met armoede te worstelen hebt. Welnu dan, gaat naar de fabrieken, gaat arbeid vragen bij al de publieke werken, die in menigte door mij worden aangelegd. De toenemende industrie heeft bijna gebrek aan handen. Welaan, spoedt u naar de fabrieken!

Mijn voornaamste middel om deze standen in mijne magt te houden is: *verdeeling van den arbeid.* De man, die dag en jaar niets anders doet, dan koppen aan spelden maken staat op nagenoeg hetzelfde standpunt als de stoommachine, die nevens hem een dergelijk eenvormig werk verrigt. Maar door zijn geheele leven niets anders te verrigten dan deze ééne kleinigheid wordt hij weldra zoo vaardig in dezen arbeid, dat hij er op gemakkelijke wijze ruim den kost meê kan verdienen. Wel verliest hij zoo de geschiktheid om eenig ander werk te verrigten; maar dat wil ik ook juist. De man moet verstoken zijn van alle verzoeking om zelfstandig een beroep te gaan uitoefenen en door een zelfstandig maatschappelijk leven tot meerdere ontwikkeling te komen. Met lijf en ziel moet hij afhankelijk zijn van den industriëel, die hem gebruikt tot zoo lang nog geene machine zijne werkzaamheid kan overnemen. En is hij eenmaal de buit der fabriek, is hij eenmaal aan de ontwikkeling van 't maatschappelijke leven onttrokken, dan behoort hij mij, god Materialismus, onherroepelijk toe. En dan beloon ik hem, en geef hem vrij wat onbezorgder leven, dan de nijvere kunstenaar heeft, die al de krachten zijns geestes moet inspannen om zich een standpunt in de maatschappij te veroveren en die, door met allerlei menschen om te gaan en van allerlei dingen te hooren, die de gemoederen buiten de muren der eentoonige fabrijk in beweging houden, wel eens tot een standpunt van geest-ontwikkeling zou kunnen komen, dat hem voor mijne heerschappij gevaarlijk maakte.

Vermeet u intusschen niet te zeggen, dat ik 't volk dom zoek te houden. Ziet gij dan niet tal van scholen kosteloos voor ieder geopend staan? ben ik niet een voorstander der schoolpligtigheid? - Laat ze leeren lezen, schrijven, rekenen, natuurkunde en mathesis op den koop toe leeren, 't kan mij geen kwaad; want ik weet al te goed, dat alle schoolkennis, des noods geleerdheid, tot 's menschen geestelijke vorming niets bijdraagt als het uitgestrooide zaad der kennis niet in een vrij maatschappelijk verkeer, niet in het praktische leven een gunstigen bodem vindt om te ontkiemen. En waarlijk, een middel tot ontwikkeling kan het fabrieksleven evenmin zijn als het tuchthuis voor den misdadiger. Door de industrie op groote schaal te drijven worden

alle pogingen verijdeld van den nijvere, die onafhankelijk wil blijven en als zelfstandig lid der maatschappij den kost wil verdienen. Weldra wordt de geheele arbeidende klasse het eigendom van eenige groote industriëlen. Pas dit zelfde beginsel op den landbouw toe en, in plaats van een vrijen boerenstand, krijgt gij slaven-koloniën. De fabrieken zijn de slaven-koloniën dier landen, waar met artikelen van nijverheid meer te verdienen is dan met de produkten van den bodem. Doe nu aan die fabriek-slaven wat ge wilt, laat hen niet toe op uwe fabrieken, zonder getuigschrift van genoten schoolonderwijs, des noods niet zonder attestatie van afgelegde geloofsbelijdenis; laat hen tot op hun ouden dag toe geregeld eene avondschool bezoeken, houd voor hen voorlezingen over natuur-, zede-, staathuishoudkunde, - 't zal u alles niets baten; want gij strooit het zaad uit in een gemoed, dat de kracht mist om iets goeds tot rijpheid te brengen, in het gemoed van een mensch, die zoo zeer gewoon is niets anders te verrigten dan enkele hem naauwkeurig voorgeschreven handgrepen, waarvan hij het waarom en het waartoe meestal niet eens begrijpt, dat alle zucht tot zelfstandig werken en streven, alle trek tot vrijheid, alle behoefte tot nadenken er in is uitgedoofd.

Daarom moet, ter bevordering mijner belangen, de industrie in elk volk op zoo groot mogelijke schaal gedreven worden. Verdwijnen moeten die lieden, welke een beroep in zijn geheel uitoefenen. In plaats, bij voorbeeld, van een timmerman, die in staat is om alleen een geheel werk tot stand te brengen, om, zooals in den tijd der gilden, een proefstuk te leveren, waaruit blijkt, dat hij zijn vak in alle deelen verstaat, moet het beroep overgaan in handen van een industrieël, die er een bende lieden op nahoudt, waarvan eenige tot niets anders dienen dan tot schaafmachines, andere tot zaagmachines, andere tot boormachines, weer andere om alleen hamers in beweging te brengen. Zie, zoo zal het werk veel vlugger en netter en daarom ook goedkooper verrigt worden, want het ligchaam, dat slechts ééne beweging uitoefent, wijzigt zich en groeit als 't ware naar die beweging, verkrijgt in die enkele spieren een ongehoorde kracht en vlugheid, grooter dan ooit bereikt kan worden door een ligchaam, dat allerlei bewegingen moet uitvoeren. Zóó moet het met elk beroep gaan: voorname industriëlen, met een menigte levende machines tot hun dienst. Leve, ook in de industrie, de centralizatie; want zij is ook hier het beste middel om den geest der volksklasse te dooden, om ook haar tot mijn dienaren te maken.

Slechts drie standen verlang ik dus in mijn ideaal-staat:

1° als kern mijner maatschappij eene talrijke klasse van industriëlen, die ook de geleerden in zich opneemt. Ja, mijn vriend, wij zullen de wetenschap verheffen door haar aan 't hoofd der industrie te stellen. Het genie zal voortaan over niets anders peinzen dan over de wetten der stof en over de middelen om haar schatten te ontwoekeren. Zoo zal de doode wetenschap de bron van welvaart worden. Hare bevelen zullen worden uitgevoerd door de kapitalist-industriëlen, die in hun geld het middel bezitten om eene talrijke volksmassa tot hunne grootsche ondernemingen te gebruiken.

2°. De volksklasse, die daar, waar wetenschap het plan, en geld de midde-

len verschaft, de krachten oplevert tot uitvoering van het werk, krachten, die aanvullen, waar stoommachines te kort schieten, en die met de laatste in een schoone harmonie en wedijver leven.

En, 3°, om deze beide producerende standen der maatschappij in orde en eendragt te doen leven, om voor hunne vermaken te zorgen, om hen tegen geweld van buiten te verdedigen, een talrijke klasse van ambtenaren en militairen, wier éénige verdiensten zijn: gemis van eigen wil, en de bekwaamheid om mijne bevelen stipt uit te voeren.

En eindelijk, aan 't hoofd van deze maatschappij, ik zelf, god Materialismus, of een van mijne onderkoningen, ik, de éénige denker op geestelijk gebied, ik, de éénige wil, die zoovele krachten bestuurt!

Hebt gij nog meer standen noodig? Immers neen! - Zoo'n maatschappij toch is een volmaakt ligchaam: de stand der industriëlen is het bloed; de machines en werklieden vertegenwoordigen de verteringsorganen, die 't voedsel bewerken, de spieren, beenderen en huid, die het ligchaam bewegen en steunen; het voedsel is de stof, welke wij bewerken, en die 't geheele ligchaam onderhoudt. En eindelijk mijne ambtenaren zijn het zenuwstelsel dat door een net van tallooze draden elke beweging van 't geheel afhankelijk maakt van mijn wil.

Wat zegt ge daar: ‘een fraai ligchaam is uw staat, een ligchaam *zonder geest*’? Wat drommel, mijnheer, mijn staatsligchaam heeft wel degelijk een geest; want de geest ben *ik*, God materialismus!

En twijfelt gij of de menschheid in mijne maatschappij gelukkig zou zijn? - Gelukkiger, mijnheer, dan de dieren in Gods vrije natuur! - Die lijden vaak honger en gebrek: als vader zou ik mijne kinderen voor die ellende bewaren, hen zelfs ontheffen van de moeite om voor zich zelven te denken. Ik zou hen gelukkiger maken dan de dieren, wat zeg ik, gelukkiger dan het stoommachine, dat, onbezorgd voor den dag van morgen, geen grein kracht meer verbruikt dan waartoe het gevoed wordt en gebouwd is, geen enkele beweging maakt, dan die zijne natuurlijke bestemming meebrengt. Nog gelukkiger zouden mijne kinderen zijn, want ik zou zelfs voor hun levensgenot, voor hunne uitspanningen waken, opdat zij in het rustuur niet gekweld werden door ijdele zorg voor zoogenaamde geestelijke belangen.

Wilt gij een klein staaltje van al dat geluk? - Waar leefde men prettiger dan te Rome in de tijden der keizers, toen 't volk geen wensch meer had, die verder ging dan *panis et circenses* - brood en spelen! - En toch hoe onvolmaakt was die staat, omdat in hem de industrie niet behoorlijk was ontwikkeld en geregeld. - Daarom is hij ook te gronde gegaan als een ligchaam, dat aan bloedarmoede lijdt. - Ga liever naar 't hedendaagsch Parijs! Nog een geringe oppozitie overwonnen, en dan wordt die stad en dat land de hoofdzetel van mijn rijk. Ga naar de fabrieksteden van Engeland; maar ach, daar is alweer een ander gebrek: daar deugt het ambtenaarsstelsel niet en leeft men buiten de zegeningen der centralizatie. Ga naar.....

- God Materialismus, uw koninkrijk kome, - des te eerder reactie.

Maar voordat de reactie daar is, moet gij, lezer, aan uw geld, in *uw* gouden eeuw komen.

En is die gouden eeuw dan ook niet de *uwe*? vraagt mij god Materialismus. - Beoordeel mij, bid ik u, naar 't geen ik u nu reeds laat aanschouwen en genieten. Dat gij op de vleugelen des stooms u sneller verplaatst dan de vogel vliegt; dat gij in een oogwenk tijds uwe gegedachten aan het andere einde der aarde mededeelt; dat gij de ingewanden kunt doorzoeken van het diertje voor 't welk de waterdroppel een geheele wereld is; dat gij (dichterlijk gesproken) 't heelal meet; - hoewel ik niet overtuigd ben of gij de beide laatste wonderen wel voor zulke bijzonder belangrijke geschenken houdt; ik denk, het in werking houden van de fabriek uwer eigen ingewanden zal u meer belangstelling inboezemen; - daarom vervolg ik mijne opsomming met betere zaken: dat gij u verzadigt met heerlijk toebereide geregten; dat gij uw dorst met wijn in plaats van met water lescht; dat gij in een fraai huis op weeke tapijten gaat; dat daar aangenaam verwarmde lucht u omstroomt; dat gij uwe niet-vermoeide leden op een donzen leger uitstrekt, - dit alles zijn mijne geschenken. En gij, verwaten idealist (of hoe moet ik u noemen?), gij schimpt op het materialisme, terwijl gij rijkelijk uw deel geniet van al mijn weldaden. 't Zou u slecht bevallen als ik mijne handen eens van de wereld aftrok; gij hebt op lange na den moed niet van Diogenes van Sinope of van een kluizenaar, om mijne weldaden trotsch te versmaden en u, niet alleen met woorden, maar ook met de daad tegen mij te verzetten. Gij bestrijdt mij, ondankbare, bij een warme kagchel, onder een lekker glas wijn, misschien met een sigaar in den mond. Maar ik ben een lankmoedige en goede god; ik laat mijne zon opgaan en regen over hen, die mij haten, even goed als over mijne vrienden. Waar ik mijne schreden zet, daar ontspruiten niet bloemen uit den schoot der aarde (want die geeft de natuur van zelve), neen, daar ontstaan alle genoegens en verfijningen van 't leven, die den mensch boven zijn oorspronkelijk dierlijken toestand verheffen. En dan zegt gij en uwe medestanders: het materialisme verdierlijkt den mensch! - Neen, het materialisme verfijnt de natuur tot eene goddelijke en veredelt de aarde tot een hemel!

- Gij hebt gelijk, god Materialismus, tot een hemel - zonder liefde. Want zie, de triomfwagen, waarmee gij uw zegetogt over de aarde aflegt, is van buiten omhangen met goud en allerlei aanlokselen. Maar de voerman, die hem bestuurt, is *de zelfzucht;* de koude, afschuwelijke zelfzucht, de moeder van nog vreesselijker kroost, dat haar getrouw vergezelt. Daar hebt ge de heerschzucht, die duizenden op 't slagveld doet sneuvelen en de regten van den evenmensch op de gruwelijkste wijze vertrapt. Daar hebt ge de eerzucht, de krankzinnige, die meineeden pleegt en 't eigen geweten verkracht om haar nietig doel, aanzien bij menschen, even sterfelijk als wij zelven, te bereiken. Daar hebt ge de hebzucht, de tweelingzuster van de weelde, zóó innig zaâm verbonden, dat de laatste zonder de eerste niet kan bestaan. Al deze kinderen der zelfzucht en nog vele andere vervloekte zuchten vergezellen trouw de schitterende uitrusting harer moeder, als zij uw zegewagen bestuurt en duizende onschuldigen verplettert, die uw triomf in den weg staan.

- Ik beken het, antwoordt god Materialismus, uwe beschrijving is dichterlijk afschuwelijk, maar juist daarom niet

waar. Want liefde, ik kweek en pleeg haar met milde hand; zij heeft bij mij maar een ietwat anderen naam, zij heet in mijn rijk *filanthropie*. Zij volgt, als een vriendelijke engel, de kanonnen in den veldslag, zij dringt door in de eenzame cel der gevangenis, zij zoekt de kranken op uit de walgelijke achterbuurten der steden, zij raapt de verwaarloosden en bedelaars op van de straten, zij ontfermt zich over armen, zieken, stommen, blinden, idioten, krankzinnigen, dieven en moordenaars. En noemt ge dat geen liefde?

- Zeker bestaat er eene soort van filanthropie, die liefde mag heeten, die, om Gods wil, zich zelve voor den naaste verloochent. Want zelfverloochening, het tegenovergestelde van zelfzucht, ziedaar het kenmerk der ware liefde! - Maar als gij een blik slaat op de meeste filanthropische vereenigingen; als gij ziet, hoe daar wèl wordt gedaan met bazuingeschal en trommelslag; hoe de namen van begunstigers en beschenkers dier vereenigingen in de dagbladen luid worden uitgekraamd; hoe de bestuurders zich welgevallig in hun glorie verheugen; hoe zij zich hoogst zelden bekommert om de eerlijke armoede, die te veel gevoel van menschenwaarde heeft om de een of andere schurkenstreek te begaan; hoe zij eerst dáár bij de hand is, waar de mensch tot het laagste peil der nietswaardigheid is gezonken, even als menig arts dagelijksche kranken veronachtzaamt, maar bij gevaarlijke toevallen ijverig in de weer is, omdat - in 't laatste geval ever zijne daden wordt gesproken en toegejuicht; - als gij over dit alles nadenkt, geen wonder dan, dat de filanthropie in 't oor van velen een kwaden klank heeft. Neen, als zij zoo is, - en ze *is* meestal zoo, - dan, god Materialismus, behoort zij tot uw gebied. Dan is zij, zoo als gij zegt, liefde, maar eene afschuwelijke liefde, *uwe* liefde, dat is: een kind der zelfzucht. En ik herhaal het: uw hemel is een hemel zonder liefde. Of laten wij 't ouderwetsche woord hemel, waaraan zoo vele vrome herinneringen kleven, niet ontheiligen: uw hemel is veeleer een soort van luilekkerland, onder welken vorm de kindermeiden uw rijk al vroeg aan de lieve jeugd smakelijk trachten te maken.

- Ik moest glimlagchen, zegt god Materialismus, zoo dikwijls ik hoorde disputeren over die geschiedenis van Christus' verzoeking in de woestijn. Nu disputeert men er niet meer over, maar brengt haar eenvoudig tot het gebied der legenden. Dat ze echter werkelijk heeft plaats gehad, weet niemand beter dan ik: want de zoogenaamde duivel, die Christus' alle magt en eer aanbood, als hij voor hem de knie wilde buigen, die duivel was ik zelf, een goedig onschadelijk wezen, dat men met zoo'n leelijken naam weinig eer bewees.

Christus heeft zich niet met mij willen afgeven. En geen wonder: hij was en is tot op den huidigen dag mijn grootste antagonist. Kunt gij u een grooter idealist denken, dan dat wezen? - Veracht alle tijdelijke goederen, word liever in uwe regten verkort dan dat gij 't anderen zoudt doen; wil steeds de minste wezen onder al uwe evenmenschen; in één woord: leef voor

den hemel, niet voor de aarde, - geen wonder, dat ik tegen zulke beginselen steeds een bitteren strijd heb gevoerd. Ik heb dan ook menigmaal de voldoening gesmaakt van dat afschuwelijke, onpraktische, met het *jenseits* dweepende, en het *diesseits* over 't hoofd ziende Christendom den ondergang nabij te brengen. Met verschillende wapenen heb ik dien strijd gevoerd. Dikwijls heb ik mijne trawanten de heersch- en eerzucht er op afgezonden. De eerste gemeente der Christenen dreigde wezenlijk de wereld tot haar zot, onpraktisch idealisme te bekeeren. Maar weldra wist ik in die gemeenschap, waarin ieder de dienaar van den ander en, op 't voorbeeld van den meester, de hoogste juist het nederigst moest zijn, een rangonderscheid in te voeren, eene strenge hierarchie, den grond van het Katholicisme met zijne mij trouw verknochte geestelijkheid. Die geestelijkheid, door heerschzucht, eerzucht, hebzucht, in één woord, door mijn geheele kroost aangevoerd, werd (een bittere satire!) de *petra*, waarvan de meester had gesproken; elke aanval op die rots gedaan is, met mijne hulp, gelukkig afgeweerd. Daar komt, b.v., de Hervorming, het verzet tegen menschelijk gezag: mijne rots dreigt omgeworpen te worden... maar, neen, triomfantelijk blijft ze staan. Eene nieuwe geestelijkheid verheft het hoofd, niet minder heerschzuchtig en daarom ook niet minder onverdraagzaam dan de katholieke!

Toch moest aan dit middel om mij te handhaven een einde komen: in 't laatst der vorige en 't begin van deze eeuw openbaart zich eene voor mij hoogst gevaarlijke beweging op geestelijk gebied. De duitsche wijsbegeerte verheft het individu tot een god; hare gevolgen zullen zijn, dat mijne geestelijken, in plaats van heeren, weder dienaars worden. Wat nu gedaan? Een nieuw wapen moet ik uitdenken.

Geen nood, ik heb het gevonden! Ik sluit mij bij die beweging aan. Gij herinnert u, dat ik mij, op staatkundig gebied, verschuil achter het mom van liberaliteit? Welnu, dat doe ik thans ook op godsdienstig terrein. Liberaler dan de liberalen, die zich tegen 't gezag der geestelijkheid en tegen de joodsche letterknechterij in het Christendom verzetten, vertrap ik diezelfde geestelijkheid, die mijn trouwste dienares was geweest. Ik sluit mij aan bij de liberalen; want juist onder hen bloeit eene rigting, die misschien het oorspronkelijke Christendom zou hersteld hebben: eene rigting, die de ware godsdienst in het gemoed zocht, die dáár trachtte aan te kweeken een nieuw leven in innige gemeenschap met den Vader in den hemel, die het kenmerk der deugd vond in liefde en zelfverloochening, - piëtisten, mystici noemde men ze en hechtte aan die namen wel een ietwat schamperen zin. - 't Is waar: vroomheid, het ideaal van vroegere geslachten, die haar opvatten als de vervulling van al zijn pligten jegens God, vaderland, ouders en zijne naasten in 't algemeen, is bijna een scheldwoord geworden; en dat Christus zelf, in zijn innigen omgang met God en zijne verachting van de stof, de echtste mystiker was, die er ooit geleefd heeft, was men vergeten. - Deze rigting dan, die de menschheid zoo ver dreigde meê te slepen, dat zij de lieve aarde met al haar stoffelijke genietingen bijna zou doen vergeten door een ongeoorloofde, ten minste vrij onpraktische *Sehnsucht*

naar den hemel op te wekken, deze rigting moest door mij ten felste bestreden worden. Was zij, in hare diepe verachting voor de stof, liberaal en erkende zij maar éénen Meester, ik werd nog liberaler. De innige vereeniging met het hoogere, eenmaal haar hechte steun in lief en leed, ligt te stuiptrekken in het goochelspel van tafeldans en klopgeesten. En rigtte zij 's menschen geest uit de stof op door hem te verklaren voor een wezen, verwant met de godheid, - ik, nog liberaler, kende aan dien geest het regt toe om zich boven de godheid te verheffen, om God naar zijn maatstaf te meten, om zich een god naar eigen goedvinden te fabriceren, om God voor te schrijven hoe hij moet wezen, in één woord, ik schiep de eeuw der *kritiek!*

Is dan het eigenlijke kenmerk van den criticus, dat hij zich zelven boven alles, zelfs boven 't goddelijke plaatst, en uit de hoogte beslist: zoo *moet* het wezen, *want ik* vermoed, dat het zoo het best is, of *ik* wil liefst, dat het zoo zij! - Is dit het standpunt van den waren criticus? - Dat zij verre!

Neen, zijne leus is: verlos het verstand, zoo veel gij kunt, van de boeijen der vooroordeelen; neem niet lui en vadzig, op gezag van anderen, aan; maar gebruik het licht dat God aan uwen geest heeft geschonken om zelf te onderzoeken, om te scheiden, te verbinden, te vergelijken. Zoek ijverig de waarheid en heb den moed haar, waar gij ze vindt, te huldigen, al waren ook de vruchten van uw onderzoek, dat gij vol schaamte moest erkennen onwetender te zijn dan een kind. Heerlijke kritiek; vooral gij, die begint met zelf-kritiek! - Voorwaar geene rigting, die meer geschikt is om den mensch nederig te maken; geene rigting, die strenger zelfverloochening eischt.

En waar zou die wetenschap noodiger zijn dan juist in de theologie, waar het onze dierbaarste, gewigtigste belangen geldt? Waar zou zij nuttiger kunnen werken, dan juist in de wetenschap, die ons nederig, zelfverloochenend moet maken?

Maar (de geschiedenis van elke wetenschap is dáár om het te leeren), ieder groot man, die een nieuw licht ontsteekt tot opsporing der waarheid, heeft onder zijne navolgers ook een talrijken stoet van apen, van wezens, die, zonder als hij onderzocht te hebben en vooral zonder zijne talenten en zelfverloochening te bezitten, er naar streven om alleen die uitwendige zijde van 's grooten mans rigting over te nemen, waardoor zij bij 't groote publiek, dat weinig dieper ziet dan de oppervlakte, wordt toegejuicht of vervloekt. Apen zijn zij teregt, die de uitwendige bewegingen van verstandige menschen nabootsen, zonder het waarom en het waartoe te weten. En waarlijk, zie onder de moderne theologen rond en gij zult ze aantreffen, de apen van Strauss, van Scholten, van Renan, - zoo die laatste ook zelf al niet eenigzins met de apennatuur besmet is. Omdat nu apen een wel wat leelijke naam is, stel ik voor zulke heeren te betitelen als modernisten of modernasters. Zie, ze hebben veel overgenomen van de moderne kritiek, maar ze hebben zelven nooit gekritizeerd, vooral zich zelven niet gekritizeerd; en terwijl de ware criticus, de ware denker nederig is, omdat hij maar al te goed onze zwakke krachten tot ontdekking der waarheid kent, is de modernaster opge-

blazen van eigenwaan, dewijl hij meent zijn ezels-ligchaam voldoende met de leeuwen-huid te hebben bedekt.

Zie, zegt god Materialismus, die lui zijn menschen naar mijn hart. Die lui, wien 't om zelfverheffing en toejuiching van 't volk te doen is, zijn mijn trouwste dienaars. Hen heb ik bestemd om mijn rijk, zelfs door middel van de godsdienst, uit te breiden, - zij moeten mijn vijand Christus verdringen.

En nu, heeren modernisten en kritikasters, gij hebt het ver gebragt, of liever, gij hebt u 't leven gemakkelijk gemaakt. Als Christus u, als voorwaarde om zijn jonger te zijn, iets voorschrijft, dat u in strijd zou brengen met uw stoffelijke belangen, dan was hij een dweeper; als hij iets gedaan heeft, dat gij geen kans ziet hem na te doen, was hij een bedrieger of bedrogene. Of liever, we hebben daar eene verzameling mythen voor ons, waaraan de goê gemeente gelooft, even als elk volk der oudheid eeuwen lang zijne mythologie heeft gehad.

De verkondigers van die rigting staan op een waarlijk verheven standpunt; op hetzelfde standpunt, waarop in Cicero's tijd te Rome de priesters stonden, die 't volk voorgingen in de aanbidding der goden, maar als ze elkaâr op straat ontmoetten den glimlach niet konden onderdrukken, dat zij zóó velen voor den gek hielden

Die romeinsche priesters hadden 't echter veel gemakkelijker dan onze dominees; ze hadden slechts eenige ceremoniën te verrigten, maar behoefden niet in nadere verklaringen er over te treden. Bij ons echter moet gepreekt worden, officiëel gepreekt over Christus' geboorte, hemelvaart, over de uitstorting van den heiligen geest, over 't heilig avondmaal en dergelijke netelige punten meer.

De eene dienst is de andere waard: mijne vrienden, de heeren modernasters helpen mij, ik wil hun, op mijn beurt eenige recepten geven om, zonder 't Christendom voor als nog openlijk te loochenen, toch in mijn wijngaard te arbeiden:

Eenige wenken voor eene voorbereidingspreek tot het heilig Avondmaal.

Begin met een overzigt te geven over de voornaamste manieren, waarop men het: ‘dit is mijn ligchaam’ en ‘dit is mijn bloed’ heeft trachten te verklaren. Ga dan voort:

‘Maar, geachte hoorders, zooals in elke andere zaak, brengt ook hier de bespiegeling, die schermt met uit de lucht gegrepen hersenschimmen, ons op een dwaalweg. Alleen de heerlijke wetenschappen der natuur en vooral het kostbare leerstuk der stofwisseling doen ons een ware verklaring aan de hand van 'tgeen de evangelist zijnen meester heeft laten zeggen. De leer der stofwisseling zal ons aantoonen, dat zij het naast bij de waarheid waren, die onze tekstwoorden zóó begrepen, dat wij inderdaad 's Heilands vleesch eten en zijn bloed drinken, wanneer ons bij de plegtigheid, die wij zullen vieren, eene bete broods en een teug wijns wordt gereikt. Zij vermoedden, zeg ik, de waarheid, doch wisten niet het waarom. En dit weten wij wèl.

‘Vraagt u zelven eens af, geliefden, waar het ligchaam van ieder onzer na den dood blijft. Het keert tot stof weder, antwoordt gij. - Dat doet het ook, maar hiermeê is het wondervolle leven dier stof niet geëindigd: zij ver-

gaat niet; neen, de stof die ons ligchaam vormde, keert terug in den schoot der aarde, wordt daar tot plant en kruid en voedt zoo op nieuw mensch en dier. Zoo gaat hier op aarde geen enkel stofdeeltje verloren, en gij voedt u dagelijks met stofdeeltjes, die eenmaal het ligchaam waren van de grootste mannen. De stof, zij vervormt en verplaatst zich tot in 't oneindige, zoodat misschien deeltjes van het ligchaam van Socrates, van Galilei, van Newton, van Franklin, zich in uw dagelijksch voedsel bevinden.

Zou de groote wijze van Nazareth eene uitzondering maken op dezen regel? - Kon hij dus, toen hij zijn einde zag naderen en niet kon weten wat de overdreven aanbidding der zijnen eenmaal van eene hemelvaart zou verzinnen, - kon hij niet gerust tot zijne vrienden zeggen: het brood, dat gij voortaan zult eten *is* mijn ligchaam, het sap van den wijnstok *is* mijn bloed; want mijn ligchaam zal worden opgenomen in het wondervolle proces der stofwisseling. Denkt dus aan mij, als gij zóó bij elkaâr gezeten mijn herinneringsfeest viert; denkt dan: dit, wat wij eten en drinken, is des geliefden meesters ligchaam en bloed.'

Zulk eene tekstverklaring sleept van zelve eene heerlijke toepassing na zich. Bij voorbeeld: laat niet alleen de spijs en drank, die gij van 't heilig avondmaal geniet, u heilig zijn, maar laat elke bete voedsel en elke teug dranks u dankbaar in de herinnering roepen de onvergelijkelijk schoone wereldorde, die u door hare stofwisseling haar eeuwig aanzijn waarborgt en u voor gebrek vrijwaart. Laat daarom elke maaltijd u herinneren, dat gij uwe voorvaderen, de grootste mannen verteert, en verheugt u, dat ook gij zelve eenmaal eene nieuwe schepping zult voeden. Laat elke maaltijd voor u een heilig avondmaal in dezen zin zijn, enz. enz.

Dito voor een Paaschpreek.

Vertel al wat gij weet van de verschillende opinies over opstanding der dooden en onsterfelijkheid van den mensch. Handel vooral over het oude geloof der Kerk aan de opstanding des vleesches. Ga dan voort: 'ook hier heeft de bespiegeling eene eenvoudige waarheid in een valsch licht geplaatst, en hebben de zoo vaak verachte wetenschappen der natuur aangetoond, dat in de oude overlevering van Christus' opstanding een onloochenbaar feit wordt verkondigd, dat wij dagelijks zien plaats grijpen, maar waarvoor de valsche wijsbegeerte met opzet blind is.

Op twee punten van de zinrijke oostersche sage wenschte ik vooral uwe aandacht te vestigen en ze, tot onze stichting en opwekking, met u te beschouwen in 't heldere licht der natuurwetenschappen.

Het *ligchaam* van Christus is opgestaan, en hij is *op deze aarde* opgestaan. (volgt natuurlijk een schilderachtige beschrijving van het gebeurde op den bewusten Paaschmorgen).

Het *ligchaam* van den meester is herleefd. Twijfelt gij aan de waarheid hiervan? Zoo ja, ongeloovige twijfelaar, begeef u dan in de natuur, liefst naar de eenzame rustplaats der dooden. Zie, hoe juist op elk graf het gras weelderiger groeit dan elders; bedenk, hoe met dit gras het vee gevoederd wordt, dat op zijn beurt door zijn vleesch en melk u tot spijze verstrekt. Die spijs wordt opgenomen in uw bloed, verandert zich op wonderbaarlijke wijs in vleesch, in

huid en beenderen, en door de goddelijke wet der stofwisseling blijft uw eigen ligchaam geen oogenblik tijds hetzelfde. Na zeker tijdsverloop kunt gij met regt een nieuw mensch genoemd worden.

En wat anders vernieuwde u, dan 't voedsel, gedeeltelijk de lijken uwer voorvaderen, die gij in anderen vorm in uwe bloedsmenging opneemt? Zeg, twijfelaar, gelooft gij nu nog niet aan eene opstanding des vleesches?

De duisterlingen der bespiegeling hebben van den hemel, van eene hoogere, geestelijke wereld gedroomd. Hoe zinrijk leert ons de oostersche mythe, dat die herleving des ligchaams hier op aarde, onder onze eigene oogen, in onze onmiddellijke omgeving, ja, ook bij ons eigen ligchaam plaats heeft!

Ja, mijne geliefden, zoo zoekt eene spitsvondige wijsbegeerte 't geen onmiddellijk voor de hand ligt ver van ons te verwijderen in een onbekende wereld.

Gij zijt stof. Weest daarvoor dankbaar. Want juist dat ge stof zijt, dit verzekert u de onsterfelijkheid. De stof *is* onsterfelijk. Daar gaat niet het geringste deeltje in 't heelal verloren.

En van welk eene heerlijke onsterfelijkheid verzekert ons de wet der stofwisseling! - Weg met die schrikbeelden, waarvan de voorstanders van de onsterfelijkheid des geestes spreken! - weg met straf en belooning na den dood, die het leven tot een hel maken of ons angstig doen vragen: wat mag ik doen, wat niet? Weg met dat verschrikkelijke denkbeeld, dat wij ons, na den dood, al het lijden dezer wereld zouden herinneren, de droefheid onzer nabestaanden zien, de armoede onzer weduwen en weezen aanschouwen, misschien naar onze geliefden zouden terug verlangen - weg met al deze schrikbeelden! 't Christendom en Büchner en Moleschot en andere wijzen leeren ons beter: uw ligchaam is onsterfelijk, maar, in plaats van in een gekwelden geest, verandert het zich in een geurige en bloeijende plantenwereld. Uit roos en jasmijn ademt u het zalige ligchaam uwer geliefden te gemoet, enz. enz.'

Eenige ideën voor een preek op Hemelvaartsdag.

'Christus stijgt ten hemel en zijne jongeren staren hem met weemoed na, terwijl hij in een wolk aan hunne blikken wordt onttrokken. Verheven zinnebeeld, waarin ons wordt voorgespiegeld, wat eenmaal moest gebeuren, wat in onze heilvolle dagen wordt verwezenlijkt.

'Vragen wij, om het zinnebeeld te begrijpen: wat wordt hier bedoeld met Christus, wat met den hemel?

'Christus is in den bundel mythen, die ons in het Nieuwe Testament worden aangeboden, de verpersoonlijking van het idealisme. Is er volkomener type van een idealist denkbaar, dan de persoon van Jezus, zooals die door de evangelisten wordt geschilderd? Hij leeft, ja, op deze aarde, maar de plaats, waar hij te huis behoort, vanwaar hij is gekomen en waar hij weldra weer heen gaat, is elders.

'Niet alleen magt, rijkdom, genot stoot hij vrijwillig van zich, maar hij verbiedt zelfs de laatste eer te bewijzen aan het stoffelijk overschot van een geliefden doode; hij acht het bezit van tijdelijke goederen zelfs onvereenigbaar met zijn volgeling te wezen; hij ontzegt

den rijken den hemel; hij heerscht onbeperkt over de natuur en beweert: ook anderen zouden dat kunnen doen, als zij geloof hadden; de stof is bij hem niets dan een tijdelijk werktuig van den geest. Zulk een, ik zou haast zeggen, overdreven idealist is hij, de uiterste type van het idealisme, het idealisme zelf.

'Dit idealisme stijgt ten *hemel.* Verstaat, bid ik u, het woord hemel in een gezonden zin. Denkt nu niet aan eene soort van Elizesche velden boven onze hoofden. Neen, vat het op in zijne eenvoudige beteekenis, als het schijnbare luchtgewelf, dat zich blaauw boven onze hoofden uitspant.

'Gij kent toch de uitdrukkingen: *ins reine Blaue hineinschauen,* en ons *luchtkasteelen bouwen?* Zoo wordt het zich oplossen in lucht, in rook, in damp dikwijls gezegd van zaken, die, bij nadere beschouwing, blijken ijdel te zijn, van beelden der fantazie, die zich aan den kritischen blik van 't verstand onttrekken.

'Wat kan nu het verhaal, dat Christus ten hemel vaart en aan de blikken der zijnen wordt onttrokken, anders beteekenen, dan dat het idealisme, na langen tijd onder de menschen te hebben gewoond, het idealisme, dat zij liefhadden en als hun god vereerden, eenmaal als een nevel zou verdwijnen en zich in den hemel zou oplossen? Met weemoed, wel is waar staren 's Heeren jongeren, die hier de menschheid vertegenwoordigen, het geliefde beeld na, maar zij weten niet, wat geluk, welke trooster hen wacht. Met dien Trooster, gij begrijpt het, worden bedoeld de wetenschappen der stof. Die roepen hen terug tot het werkelijke leven, tot deze aarde, die, volgens de aanbiddelijke wetten der stofwisseling, het éénige tooneel van onze werkzaamheid is en blijft.

'Gevoelt gij u niet tot dankbaarheid opgewekt, mijne geliefden, dat gij in eene eeuw leeft, waarin de schoone mythe des bijbels wordt bewaarheid, waarin het idealisme, dat eeuwen lang menigeen voor de maatschappij ongeschikt maakte, zich eindelijk in de ijle lucht heeft opgelost, is verdwenen als een nevel, die onzen blik verduisterde en blind maakte voor de heerlijke gewrochten der nijverheid, die, waar zij zich vertoonen, levenslust en werkzaamheid aankweeken? Zijt gij niet dankbaar, dat gij, in plaats van 't gevloden idealisme nu den trooster leert erkennen, de kennis der stof (zeg niet bij vergissing: god Materialismus)? Keert dan, even als de discipelen, meer en meer terug tot het stoffelijke leven enz. enz.

Dito voor het Pinksterfeest.

Gij komt natuurlijk terug op het grondidee der vorige leerrede, maar zijt verpligt thans nader uit te weiden over den heiligen geest of trooster.

Nu weten wij beiden zeer goed, dat die trooster over 't verloren idealisme, de geest, die hen in alle waarheid zou leiden, niemand anders is dan ik, god Materialismus. Wij verstaan elkander - *asinus asinum fricat,* zooals het spreekwoord zegt, maar de menschheid is nog niet genoeg voorbereid om de naakte waarheid te aanschouwen. Gij zegt dus eenvoudig, dat die beloofde Trooster is de kennis der natuurwetenschappen. En, inderdaad, kunt gij u beter Trooster denken voor den verloren god? Het

goddelijke is gevloden, welaan vertroosten wij ons door 't ons in de stof zoo pleizierig mogelijk te maken! De dronkenlap troost zich over den dood van vrouw en kinderen door eenige borrels extra te nemen! - Verklaar verder het verhaal van de wijze, waarop de heilige geest nederdaalde: die vurige tongen op de hoofden der vergaderden, - weder een schoon beeld. Zoo lang het idealisme regeerde, was het verstand beneveld, tastte de wetenschap in het duister rond.

Doch, na 's Heilands hemelvaart, na het verdwijnen van het idealisme, wordt het verstand verhelderd door de wetenschappen der stof. Hoe die verlichting des geestes beter voor te stellen dan door de heldere vlam, die uit den zetel van 't verstand opsteeg; dan door de gave der talen, die voorspelde, dat door de kennis der natuurwetten, door telegraaf, spoorwegen, effecten en couranten alle volken der beschaafde wereld elkander eenmaal zouden leeren verstaan? - Eindig met het geluk uwer toehoorders te prijzen, dat zij die hoofden zijn, waaruit de vlamme der verlichting opstijgt, dat zij vooral, als Nederlanders, van jongs af gewend worden vreemde talen te spreken.

Gaarne zou ik u ook helpen aan een kerspreek; maar de geboorte van Christus te brengen onder het licht der natuurwetenschappen is een punt, waardoor gij de kiesche ooren van uw vrouwelijk auditorium ligt zoudt kwetsen. En waar ik, god Materialismus, ingang zal vinden, moet ik de vrouwen vooral in mijn belang overhalen. Zij zijn mij dan ook wezenlijk tot een grooten steun en met genoegen zie ik, dat de door mij geïnspireerde geschriften der theologen bijna meer lezeressen dan lezers vinden. Mijne leer is ook dood eenvoudig en als een os of ezel de kunst van lezen verstond, zoude de organizatie van 's diers hersenen wel geen hinderpaal in den weg leggen voor het begrijpen van den inhoud.

Doch om op het kersfeest terug te komen: laat die geheele geboorte maar varen.

Spreek eenvoudig over het ontstaan van 't Christendom en schilder, als de volkomen vervulling van hetgeen die leer aan de menschheid kan schenken, een wèlgeordenden gecentralizeerden staat van industriëlen.

Schilder onzen tijd, als de verwezenlijking van het beloofde duizendjarige rijk, waarin de wolf vreedzaam onder de lammeren zal liggen. De fabrieksarbeiders kunt ge dan zeer goed schilderen als een troep schapen, de industrie-mannen als de wolven, wier belang meêbrengt haar nog niet te verslinden, zoolang zij nog niet in alle opzigten door machines kunnen vervangen worden, en de herders als de ambtenaars, die 't geduldige vee scheren.

Gij ziet uit deze weinige staaltjes van mijn genie, dat ik u wil helpen en dat ik het ook kan; en roep ik mits dezen alle heeren theologen, die in mijn wijngaard willen werkzaam zijn, op, zich vrijelijk tot mij te wenden, waar het Christendom hun voorkomt in strijd te zijn met hunne natuurbeschouwing. Ik neem aan elk punt des geloofs terug te brengen tot eene lofrede op de stofwisseling, op de wetenschappen der natuur, op de industrie, op den centrali-

zerenden regeringsvorm. Weest niet zoo onvoorzigtig van er zoo wild op in te hakken als Renan. Ik heb hem gewaarschuwd, - maar hij volgde zijn eigen zin en stelde Christus voor als een bedrieger of als een onnoozelen hals, die door anderen om den tuin werd geleid. Blijft gij liever geheel van den persoon van Christus af: 't is in geen geval goed in zijne beschouwingen personeel te worden.

Beschouwt liever de evangeliën als eene verzameling van zinrijke mythen, die gij geroepen zijt op onze tijden en denkwijze toepasselijk te maken.

Geachte lezer, ik ontvang van tijd tot tijd vertrouwelijke mededeelingen van god Materialismus. En geen wonder, aan wien zou hij die ook eer geven dan aan mij, zijn lofredenaar?

Zoo vroeg hij mij eens: weet ge wel, waaraan deze valsch-moderne of quasi kritische rigting in de theologie het heeft te danken, dat zij zoo grooten opgang maakt bij 't publiek? Met regt zegt de wijsgeer: ieder nieuw verschijnsel op elk gebied staat niet op zich zelf, maar is een uitvloeisel van den geest des tijds, die zijne eigenaardige behoeften meêbrengt.

Pas dit eens op de theologie toe: langen tijd streefden velen in gemoede er naar om de liefdeleer van 't Christendom in beoefening te brengen, om, waar zij op de linkerwang geslagen werden, ook de regter toe te keeren, om aan den dief van den mantel ook den rok te schenken, om zelfs voor zijne vijanden te bidden. En de groote meerderheid, die deze voorschriften niet nakwam, hield zich innig overtuigd, dat het toch eigenlijk zoo wezen moest, dat men God moest liefhebben boven alles en zijne naasten als zich zelven. Zij zagen in Christus het volmaakte voorbeeld, maar schreven zich zelven de kracht niet toe om zijne volgelingen te zijn. Zij zochten allerlei voorwendsels om te gelijk de wereld en Christus te dienen. Enfin, dat Christendom, met zijne liefde-eischen en zelfverloochening, was voor 't meerendeel op verre na geen zacht juk. 't Was veeleer een akelige nachtmerrie, die men gaarn geheel van zich zou stooten, maar waartoe men den moed en de kracht miste.

Daar vind ik mijne kritische rigting uit! - Bewijs, zoo redeneer ik, dat Christus een heel gewoon, aan dwaling en zonde onderhevig mensch was, zooals gij zijt. Dan hebben zijne voorschriften ook niet meer waarde dan die, welke gij of uw buurman zoudt gelieven te geven. Stel hem voor als een dweepend Oosterling, als een idealistisch fanatiker, en - gij zijt ontslagen van die lastige liefdeleer met hare onpraktische eischen. Dan neemt gij uit zijne leer over wat niet in strijd is met uwe financiële belangen en met de genoegens van t gezellige leven; of liever, gij maakt u zelven eene zedekunde. Gij zult toch wel een gezonder oordeel hebben, dan een dweepend Oosterling?

En zoo, na 't geen ons te zwaar is over boord te hebben geworpen, leven wij op ons eigen handje vrij en blij. Zelfs woorden, die onaangename herinneringen zouden oproepen, schrappen wij in ons lexicon uit: zonde, b.v. weg daarmee: zonde is een heel natuurlijk verschijnsel, een middel om ervaring op te doen, een noodzakelijke uiting van een

wezen, dat zich ontwikkelt; noem haar voortaan ontwikkeling; - onsterfelijkheid, - noem haar stofwisseling; - onze bestemming: de krachten der stoffen te leeren kennen en gebruiken.

Triumf! De heeren modernisten hebben ons ontslagen van de slavernij van Christus' leer. Nu leven we vrij onder eene nieuwe, onder onze eigene wet!

Aan den wijzen Heraclitus van Ephesus vroegen eens de burgers zijner vaderstad, of hij eene staatsregeling en wetgeving voor hen zou willen maken. En het antwoord van den grooten wijsgeer was: ja, doch onder ééne voorwaarde; dat, namelijk, alle mannen, die ouder zijn dan twaalf jaar in de zee verzopen worden.

Heraclitus was een aartspessimist. Hij begreep, dat de volwassenen te willen verbeteren boter aan de galg is ge smeerd. God Materialismus is veel humaner. Ofschoon hij zich aan niets meer laat gelegen liggen, dan aan de opvoeding der jeugd en in haar, met regt, de hoop der toekomst ziet, verzuimt hij toch, zoo als uit het voorgaande, hoop ik, gebleken is, ook de volwassen manschap niet, ja, wanhoopt hij zelfs niet vrouwen voor zijn geloof te winnen. Ofschoon men wel dient in aanmerking te nemen, dat het zeker gemakkelijker is eene natie tot de luchtige beginselen van god Materialismus dan tot de droefgeestige leer van den wijsgeer van Ephesus te bekeeren.

God Materialismus stelt het al dadelijk tot zijn taak om het idealisme te verbannen uit het speelgoed, dat het kind in zijne handen krijgt. Weg met die dolle voorwerpen, zoo geheel bezijden de waarheid: poppen met gezigten van volwassen dames, steden met menschen hooger dan de kerktorens, alles dwaas en onnatuurlijk; maar daarom juist dienstig om aan de fantazie, die zich allereerst moet ontwikkelen, vrij spel te laten. Beter nog als het speelgoed, gebroken, voor ons, ouderen, onkenbaar is. Wat kan een kind al een heele geschiedenis knoopen aan een paard, waarvan niets meer over is dan een blokje hout zonder kop en poten! Dat fantazeren van 't kind, zeg ik, moet weg. Het legt de grondslagen tot een toekomstig idealist. Dadelijk, bij de eerste sporen van vatbaarheid voor zinnelijke aanschouwing, moet het kind verplaatst worden in de werkelijkheid, moet het met stokjes en strookjes papier, en wat al niet meer, mathematische figuren leeren leggen. 't Moet zijn kostbaren tijd niet langer verbeuzelen met onregelmatige, zinnelooze spelen, neen, 't kan dien even goed gebruiken om, op gezegde wijze, reeds in de bewaarschool tot de vormleer, tot de eerste beginselen der natuurwetenschappen opgeleid te worden. En dat wilde stoeijen en dartelen, ook daaraan moet een einde komen: dat kon een gevoel van onafhankelijkheid en een zelfvertrouwen geven, die ik in mijn staat niet mag dulden. Daarom zijn mijne opvoedingsinrigtingen de moderne bewaarschool en de gymnastiek-school. In beide inrigtingen moet alles berekend zijn op dressuur. In vroegeren tijd liet men de kinderen half in 't wilde opgroeijen: dat gaf een onbeleefd en eigenzinnig ras; een ras, zooals dat van onze voorvaderen, 't welk zich dood vocht voor de onafhankelijkheid en voor regt, dat niet sidderde voor overmagtige naburen; maar

dat dan ook, getuige zijne daden en geschriften niet dat mofachtige karakter had, waardoor wij, als echte Germanen, weldra rijp zullen zijn om eerbiedig ons den voet op den nek te laten zetten door onzen pruissischen of een anderen nabuur. Het behoeft bijna geen betoog, dat eene regelmatige dressuur van geest en ligchaam oneindig veel voorheeft boven eene ontwikkeling van 't kind, waarbij de kunst der opvoeding de natuur slechts ondersteunt, doch niet bij magte is haar de wet voor te schrijven. Bij de laatstgenoemde methode toch wordt veel overgelaten aan ieders eigendommelijken aanleg, die dan opvoeding en onderwijs slechts trachten tot de hoogste ontwikkeling te brengen, zoo mogelijk, te wijzigen. Terwijl de dresseermethode met het grootste gemak de taak op zich neemt om als 't ware het kind om te scheppen tot een mensch naar haar vooraf bepaald model. De ontwikkelings-methode geeft tot rezultaat ‘zooveel hoofden zooveel zinnen’: menschen met allerlei karakter, denkwijzen en gevoelens: de dresseer-methode daarentegen trekt eene geheele natie een fraaije uniform naar haar eigen smaak aan; om niet het eenigzins vernederende beeld te gebruiken, dat zij van een volk eene kudde schapen maakt, die, alleen door den herder (en dat ben ik of een van mijne suppoosten) van elkaar onderscheiden kunnen worden, doch voor elk ander beschouwer, precies op mekaar gelijken. Zoo krijgt bovendien eene natie eene soort van eigendommelijk, nationaal karakter. Eindelijk wil ik er niet eens over spreken, dat de opvoeding in welingerigte *Treib-häuser* veel sneller en wisser gaat. Slâ en wortelen in een broeibak zijn veel vroeger genietbaar dan diezelfde produkten van den kouden grond, en, terwijl in 't laatste geval de vrucht is blootgesteld aan alle nukken van weer en wind, heeft de bekwame tuinman de broeijerij volkomen in zijne magt en kan een bijna wissen uitslag van zijne bemoeijingen voorspellen.

Volgens deze beginselen dan orden ik meer en meer de opvoeding der jeugd. Kunt gij u een treffender gezigt denken dan zoo'n moderne bewaarschool, waar de kleinen ordenlijk zitten, zich bezig houdende met het zamenstellen van mathematische, schoone figuren en geene enkele beweging mogen maken dan gezamenlijk, op uitdrukkelijk commando. Met zulk eene wijze van opvoeding bereik ik bij alle standen der maatschappij uitnemend mijn doel: voor den geringen stand zijn die machinale ligchaamsbewegingen (in zusterlijke harmonie met het dresseren van den gymnastiek-meester) eene uitmuntende voorbereiding om die kinderen, als ze eenmaal volwassen zijn, te gebruiken tot aanvulsel voor de tekortkomingen der machines. En de hoogere standen krijgen reeds vroeg die rigting des geestes, welke hen tot nuttige leden van mijn staat kan maken; reeds op de bewaarschool toch worden zóó de grondslagen gelegd tot de studie der natuurwetenschappen, die, zooals ik de eer zal hebben u verder te vertellen, tot de éénige wetenschappen moeten verheven worden.

Deze wetenschappen toch moeten, zooals ik vroeger aantoonde, alles beheerschen, zoowel de godsdienst als het maatschappelijke leven. Het hoofd-leerstuk onzer godsdienst zal zijn: stofwisseling; en het éénige geachte en nuttige beroep dat van industrieël.

Daarom moet reeds in de teedere gemoederen der prille jeugd eene soort van

voorkeur gelegd worden voor wiskundige vormen en voor machinale bewegingen.

Op de lagere school kan, behalve een weinig vormleer en natuurkunde, weinig anders worden gedaan dan het mededeelen van de voor ieder onontbeerlijke bekwaamheid in lezen, schrijven, rekenen.

Maar hierop volgt het middelbaar onderwijs, mijn troetelkind, dat mij eenmaal een blijde toekomst zal baren.

In dit onderwijs, dat zich uitstrekt buiten den beperkten kring van 't lagere, dat de opleiding op zich neemt der jongelieden die eenmaal de kern der maatschappij zullen vormen, zijn drie perioden geweest, wier opeenvolging u zal bewijzen, hoeveel moeite ik mij getroost om vooral deze zaak, die mij de voortdurende heerschappij over de menschheid verzekert, in mijne magt te krijgen.

De eerste periode was de klassieke: een treurige, dwaze tijd, toen men meende, elk beschaafd mensch moest in zijne jeugd de klassieke schriften van Romeinen en Grieken genoten hebben. Wat zou er op den duur van zoo'n maatschappij geworden zijn? Poëzie en welsprekendheid en dichterlijke schilderingen van historische feiten als middel tot geestontwikkeling, - kunt gij u grooter dwaasheid denken? Is dit niet een wissen triomf verzekeren aan het idealisme? Moet dit geen onpraktische menschen geven, die zich misschien meer laten gelegen liggen aan waarheid en aan schoone vormen dan aan stoffelijk nut en voordeel? Zulk eene rigting zou mij eenmaal uit de maatschappij hebben kunnen verbannen, had ik, zelfs in de tijden van mijn tegenspoed, niet gewaakt en tegen gestreefd, zooveel ik kon. Ik liet dat onderwijs veelal zóó slecht en onhandig geven, dat het weinig vruchten kon dragen, dat het voor menig leerling eer eene nuttelooze pijniging des geestes was dan eene ontwikkeling tot hetgeen het idealisme schoon en waar noemt.

Spoedig gelukte het mij deze opvoeding door middel van de klassieke oudheid meer en meer te doen verdringen door de beoefening der nieuwere talen. Aanhoudend lieten de dienaars mijner leer hunne stemmen hooren: waartoe zoo vele kostbare jaren der jeugd besteed aan de studie van talen, die niet meer gesproken worden, aan eene letterkunde, die zoo vele eeuwen lang geplunderd en als een voorbeeld nagevolgd werd, dat wij tot walgens toe van die eeuwig terugkeerende beelden en navolgingen der ouden verzadigd zijn. Zijn wij dan gedoemd om eeuwig onmondigen te blijven, die slaafs de voorbeelden van eenen meester kopiëren? Zouden wij niet in staat zijn om zelven eene nieuwe, oorspronkelijke klassieke rigting te stichten?

Ik kreeg gedaan wat ik verlangde; weldra leerde niemand meer oude talen, dan zij aan wier beroepskeuze de wet dit als een pligt oplegde; maar als algemeen middel tot ontwikkeling en beschaving werden zij verbannen en vervangen door de nieuwe talen.

Thans kon ik mij in eene bijna onbeperkte heerschappij verheugen. 't Middelbaar onderwijs werd mijn gebied. Grootendeels overgelaten aan privaat-inrigtingen, vooral kostscholen, werd het door ondernemers gebruikt als middel om zich spoedig te verrijken, 't werd volkomen eene geldzaak, eene soort van industrie, waarmee de staat en nog veel minder de muzen zich bemoeiden. Was geldverdienen het doel der leermeesters, en werden deze zóó mijne trouwste dienaars, het doel, waarmee de leerlingen gezonden

werden, was niet minder in mijn geest. Bij sommige was de kostschool eenvoudig eene inrigting, waardoor men van de verantwoordelijkheid voor zijne kinderen ontslagen werd; bij andere eene dresseerschool, waar de jongens wat manieren leerden en de ondeugende streken er wat uitgeklopt werden; bij andere weer was het doel een jongen zooveel van uitspraak en spelling der nieuwe talen te laten leeren, dat hij geschikt was om op een kantoor geplaatst te worden.

Nieuwe talen, - niet hare letterkunde, maar eenvoudig hare uitspraak en spelling, - waren schering en inslag; voeg daarbij eenige zonder zamenhang en orde van buiten geleerde, maar niet begrepen fragmenten van geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, en zie, de jongelieden waren overtogen met een vernis van oppervlakkigheid, waarop gedurende hun verder leven alle invloeden van schoonheidsgevoel en wetenschap moesten afstuiten, die hen ongeschikt voor mijn dienst hadden kunnen maken.

Zoo groeide en bloeide ik, en had de opvoeding der hoogere standen geheel in mijne magt, ware niet langzamerhand mijn invloed zóó grof merkbaar geworden, dat er eene oppozitie ontstond, die luide begon te schreeuwen om meer degelijke kennis en wetenschappelijke vorming bij de hoop des vaderlands.

Gij weet, ik ben liberaal en voeg mij naar alle bewegingen en eischen van den geest des tijds. Even als ik bij de theologanten deed, laat ik thans ook mijn trouwe dienaars op dit gebied, de kostschoolhouders in den steek; ik sticht een nieuw stelsel van middelbaar onderwijs, dat, in volkomen harmonie met hetgeen ik reeds tot stand heb gebragt in staat en kerk, de geestvermogens der jeugd op niets anders moet vestigen dan op de wetenschappen der stof, een onderwijs, dat volkomen berekend is tot opleiding van den stand, die, zooals ik vroeger zeide, de éénige in de maatschappij moet worden, tot den stand der industriëlen.

Zeg toch nooit, vriendje, dat ik niet systematisch te werk ga. Kunt gij u schooner geheel denken dan mijn staat, gegrondvest op 't middelbaar onderwijs en met de modernistische theologie als grenswachter om elke gedachte, die zich boven de stof zoekt te verheffen, terug te wijzen?

Het middelbaar onderwijs is in mijn oog volmaakt: houd jonge lieden den geheelen dag bezig met de eigenschappen en krachten der stof te leeren kennen; voeg daarbij wat staathuishoudkunde en voorbereiding tot handelswetenschappen; zorg, dat zij zoo weinig taalkunde leeren, dat zij nooit in de verzoeking kunnen komen om de verboden vruchten van den geest der classici onder de nieuweren te kunnen proeven; laat hen vijf jaren lang deze dosis gebruiken - en gij zult mij toestemmen, dat de kandidaten voor mijn rijk niets te wenschen overlaten.

Ik juich van blijdschap als ik denk aan bewaarschool en middelbaar onderwijs. De lagere school zal ik met deze beiden wel wat meer in harmonie brengen door ook daar aan de jeugd wat meer lektuur te geven, die de jonge gemoederen van liefde voor mijne zaak zal doen ontvlammen. Nog niet lang geleden liet men de kinderen lezen boekjes als 't leven van Jozef, ja zelfs, 't leven van Jezus. Daarvoor zullen wij vrij wat beter in plaats stellen 't leven van Rotschild en dat van Barnum. Zoo als gij u oefendet in het idealisme van den braven Hendrik zal weldra de jeugd zich verlus-

tigen in den praktischen zin van werkjes als: de kleine slimme geldschieter, of: 't liberale fabriekantje, en dergelijke meer, die ik weldra op de lagere school denk in te voeren als vergoeding voor 't weggejaagde Christendom.

Doch een donkere wolk betrekt mijn voorhoofd, zoo dikwijls als ik denk aan 't hooger onderwijs. Dit te zuiveren van allerlei ouderwetsch, tegen mijne bedoeling strijdend ontuig, dat, met den naam van zuivere wetenschap bestempeld, niets anders is dan onpraktisch hersenbreken, en dat bovendien het idealisme in de hand werkt, - dit te zuiveren mag met regt heeten de stallen van Augias reinigen. Die akademiën zijn broeinesten van zoogenaamd wetenschappelijke en aesthetisch ontwikkelde lieden, die uit de hoogte op mijn streven neerzien; zij zijn de kweekscholen der oppozitie tegen mijne heerschappij. Geharnast in een pantser van oude regten en privilegiën, als voorwerpen van eerbied en geheimzinnige vrees voor den grooten hoop, staan de akademiën daar, bereid tot een laatsten wanhopigen strijd tegen mijne scharen. Ronduit gezegd: ik durf dien strijd niet met open vizier aanvaarden. Maar zou het niet mogelijk zijn die kolossen te verzwakken?

O, 'k heb een heerlijk plan! Als ik dat eens kon uitvoeren, voorzeker, dan had ik mijn doel weldra bereikt. Gij vraagt, wat is het? - Hoor!

De oude talen (de oostersche incluis) moeten bij het hooger onderwijs voor goed worden afgeschaft.

Dat door dezen maatregel de latijnsche scholen opgeheven worden, spreekt van zelf. Doch dat is van minder gewigt. De zaak heeft belangrijker gevolgen:

Bij de regtsgeleerde fakulteit wordt voortaan geen notitie meer genomen van het romeinsche regt, dat de tegenwoordige pedante schoolgeleerdheid nog altijd voor den grondslag van alle regtsstudie houdt. Wat doen wij ook met de zoogenaamde juristen, regts*geleerden?* Twiststokers zijn zij, lastige albedillers, die de zaken gaarne zoo fijn mogelijk uitpluizen. Mij dunkt, we kunnen in mijne maatschappij 't heel wel af met eenige praktisch gevormde lieden, die weten, hoe een koopkontrakt, eene akte van vennootschap en dergelijke onontbeerlijke stukken dienen gesteld te worden. Om regt te spreken bij verschillen en vergrijpen kan de regter 't heel wel af met een gezond verstand en een wetboek: advokaten maken de eenvoudigste zaken ingewikkeld en schuiven alles op de lange baan. Ik stel dus voor om als professoren in het regt aan onze hoogescholen te benoemen eenige deurwaarders en zaakwaarnemers. Die lui zullen de juridische studenten tot vrij wat beter practici en in vrij wat korter tijd vormen, dan al de hooggeleerde brabbelaars, die menig jurist de wereld inzenden, die nog niet in staat is om een onderhandsche schuldbekentenis zonder fouten op te maken.

Even heilrijk effekt zal de opheffing der grieksche en oostersche talen voor de theologische fakulteit hebben. Wat waren tot nu toe de vruchten van al die klassieke geleerdheid bij de lieden van dit vak? Immers niets anders dan eeuwigdurende twisten, somtijds over de vertaling en juiste opvatting van één enkel woordje in den grondtekst.

En wat is het einde van al die moeite? - Eenvoudig dit, dat de heeren modernisten aantoonden, dat ze volkomen vergeefsch was, omdat oud en

nieuw testament voor ons even veel of weinig waarde en gezag hebben als de gedichten van Hesiodus en de koran der Mahomedanen. Deze theologie heeft dan ook reeds voor geruimen tijd begonnen uit een andere bron te putten: uit de duitsche filozofen. Maar aangezien de duitsche filozofie grootendeels wat al te zware kost is voor de hersenen der heeren modernasters; zijn zij zoo vrij (en wie zou dit niet billijken?) die filozofische schriften uit te kippen, welke hun denkkracht niet te boven streven. Deze schriften zijn toevallig die der materialisten, waarvan de leer der stofwisseling schering en inslag is. En deze theoriën zijn te eenvoudig om er zich de hersenen meê te vermoeijen, - zij laten zich beter door den vegeterenden practicus gevoelen en waarnemen.

Daar de theologie, zoo als ik haar verlang, dus voortaan niet meer met oud en nieuw testament te maken heeft, dan om er motto's voor toespraken aan te ontleenen, zal zij het zeer wel met de bestaande vertalingen af kunnen.

Nu zie ik volstrekt niet in, waarom in het vervolg dit vak aan onze hoogescholen met zoo veel geleerden hocus pocus zal onderwezen worden. De leer der stofwisseling toch en consorten kan een kind begrijpen. Ik stel dus voor om, zoo lang de goê gemeente nog geestelijke herders verlangt, aan elke akademie een paar catechizeermeesters te belasten met de praktische opleiding der theologanten. Die konden de echte leer der kritische theologie wel uit een handboekje, in vragen en antwoorden, op staatsgezag opgesteld, doceren en tevens eene bloemlezing laten van buiten leeren van plaatsen uit den bijbel, met uitdrukkelijke vermelding van de stoffen waarvoor ze als motto's kunnen dienen. Zoo zou, op eene onzen verlichten tijd waardige wijze, de versleten Tekstenrol van den zaligen (d.i. tot vruchtbaar stof verganen en in ons voedsel opgenomen) Broes vervangen worden. De zoogenaamde kanselwelsprekendheid konden de toekomstige dominees zeer goedkoop opdoen door leden te worden van eene rederijkerskamer.

Aangezien op deze wijze aanmerkelijke kosten zouden bespaard worden op de juridische, theologische en literarische fakulteit (want dat deze laatste geheel vervalt, spreekt van zelf), zou men eene aanmerkelijke uitbreiding kunnen geven aan de medische en natuur-filozofische fakulteiten.

Want op knappe, praktische geneesheeren ben ik uitermate gesteld. Hoewel de wet der stofwisseling mijn éénige hoop is, beide in leven en in sterven, wil ik in dat aanbiddelijke proces der wereldorde toch liever een aktieve dan een passieve rol spelen. En om knappe doktoren te krijgen moeten er op ruime schaal hospitalen, laboratoriën, musea en andere inrigtingen aangelegd worden. Die op dit punt uitzuinigt, is even dwaas als de vrek, die tusschen hoopen goud en zilver zijn ligchaam het noodige ontzegt en van honger sterft.

En eindelijk de fyzische wetenschappen, die zijn, zooals ik reeds vroeger zeide, bestemd om in mijn staat de wetenschappen bij uitnemendheid te worden. Van haar toch gaan alle uitvindingen en verbeteringen in de industrie uit.

Zoo eerst zullen onze akademiën werkzaam zijn tot heil der menschheid, en zullen zij gelijk wezen aan fakkels of liever zonnen, die heinde en ver licht

verspreiden: terwijl zij nu, door haar ballast van nuttelooze geleerdheid, veeleer gelijk zijn aan vuur- of lichtschermen, die, door aan de wetenschap duizend hinderpalen in den weg te stellen, de ware verlichting voor het algemeen afsluiten en haar, op echt midden-eeuwsche wijze tot een kleinen kring van ingewijden beperken.

God Materialismus, groote god, ter wiens eere ik dit schrijf en ter wiens eere wij leven en werken, lezer, - god Materialismus, verleen mij thans uw bijstand meer dan ooit, nu ik de pen opvat om het ideaal te schetsen van uwen waren dienaar en onderdaan! - Ik heb getracht in enkele trekken uw vrijzinnige begrippen over kunst, staat, godsdienst en onderwijs te teekenen, maar ik heb den aandachtigen en geduldigen lezer nog niet voor oogen gesteld, hoe hij in al zijn doen en laten moet worden om uw onderdaan te zijn en om meteen de kunst te verstaan om in een paar jaren het ideaal van al ons streven te bereiken: het bezit van geld, zoo mogelijk van veel geld.

Ik ben verlegen, lezer, in welken stand der maatschappij, met welke betrekking bekleed of in de beoefening van welk beroep ik u mijn ideaalmensch zal voorstellen.

Schilderde ik hem als staatsman, gij zoudt welligt mismoedig 't hoofd laten hangen en zeggen: neen, dat verheven standpunt kan ik niet bereiken, uw ideaalmensch staat voor mij te hoog! - Een modernistischen domine van hem te maken vind ik voor mij zelven wel wat hagchelijk: 't kon gebeuren, dat gij van aard wat heel gemoedelijk waart, en dat er eens een heimwee naar 't idealisme van Christus bij u opkwam... neen, neen, niet te veel gewurm over de godsdienst in mijn staat. - Hem gladweg koopman of industrieel te maken, dat mogt u eens niet bevallen: niet ieder heeft lust om aan een kantoorlessenaar te zitten of fabriekslucht in te ademen. In één woord, ik vind het hoogst bedenkelijk mijn ideaalmensch in een bepaalden stand te plaatsen en hem zoo doende alligt voor den een of ander minder smakelijk te maken. Bovendien moet zulk een wezen een *algemeen exempel* zijn, dat in elke betrekking kan worden toegepast en nagevolgd.

Dat hetgeen ik hier 't laatst zeide de eerste eisch is, die aan elke schildering eener type van menschelijke volmaaktheid behoort gesteld te worden, dit hebben allen begrepen, die zich met zulke zaken wilden afgeven.

Maar hoe dwaas waren al die idealen: bij Plato wordt de volmaakte mensch een filozofisch politicus; bij de Stoïcijnen een onverdragelijke pedant, een ziekelijk verachter der stof, die zelfs geneigd is tot zelfmoord; bij de Epikureërs een zóó voorzigtige wellusteling, dat er, bij slot van rekening, geene genieting overschiet, waaraan hij zich durft overgeven; bij de Neo-platonici een gek, die in ernst verklaart, dat zijn wezenlijk ik werkelijk niet in zijn ligchaam zit, maar in hoogere gewesten op reis is; bij Christus eindelijk een onverbeterlijk mystiker, die 't zaliger vindt te geven dan te ontvangen en daarom nooit een goed koopman of industrieel kan worden, ja, die, omdat hij een onverwinlijken afkeer van wraak en bloedvergieten heeft, zelfs niet eens bruikbaar is

om als gemeen soldaat naar de Oost te worden gezonden.

Neen, de ideaalmensch van god Materialismus is van geheel ander allooi. De eerste eisch hem gesteld is, dat hij voor elke maatschappelijke betrekking praktisch bruikbaar zij; dat is: dat hij de kunst versta om alles, wat het ook zij, om te zetten in geld of in zaken, die door geldswaarde kunnen vertegenwoordigd worden.

Nergens vind ik de type, door mij bedoeld, beter uitgedrukt dan bij vele der zoogenaamde *liberalen* (laat ik hen liberalisten noemen) onzer dagen.

Schrikt niet, schrikt niet, dienaars van god Materialismus, bij 't hooren van het woord liberaal. Stoort u toch niet aan woorden. Gij weet immers, dat zijn louter klanken, die juist zóó veel beteekenen als men onderling is overeengekomen, dat ze zullen gelden.

Wilt ge voorbeelden? - Als uw gastheer zegt: ik dank u voor uw bezoek, herhaal het eens spoedig, - gij zult ons altijd welkom zijn, - beschouw ons huis als 't uwe, - dan zult ge toch niet onnoozel genoeg zijn om u door dergelijke uitdrukkingen op het denkbeeld te laten brengen, dat uw gezelschap hem wezenlijk aangenaam was, dat hij er naar snakt om u spoedig weer te zien, dat gij gerust den een of anderen dag ongenoodigd van zijn gastvrije tafel kunt gaan gebruik maken. Neen, gij weet zeer goed, dat zijn hart misschien juist het omgekeerde bedoelde van 't geen zijn mond sprak. Houdt gij hem daarom voor een valschaard? - Immers neen, - gij weet zeer goed, dat het alle formules zijn, die elk beschaafd mensch gestadig in den mond moet hebben, en waaraan niemand dwaas genoeg zal zijn meer waarde te hechten dan men onderling is overeengekomen er mee te bedoelen. Ja, gij weet, dat ze zelfs zeer goed kunnen aangewend worden om het tegendeel uit te drukken van 't geen de woorden beteekenen.

Even dwaas zoudt gij handelen, als ge in onzen tijd, bij 't hooren noemen van een liberaal, u een mensch voorsteldet volgens de oorspronkelijke beteekenis van dit woord.

Gij kent het beeld bij Plato van de geboeiden in de spelonk? - Zoo niet, gun mij dan, dat ik het u met korte woorden vertelle:

In een spelonk zitten eenige ongelukkigen geboeid, zoo dat zij met den rug naar de wijde opening en met het gelaat naar den binnensten rotswand zijn gekeerd. De boeijen houden hen zoo in bedwang, dat ze 't hoofd zelfs niet kunnen omwenden. In deze grot heerscht een flaauwe schemering, niet veroorzaakt door 't zonnelicht, maar door een vuur, dat op eenigen afstand van den ingang brandt. Tusschen de rotsopening en dit vuur is een muur opgetrokken, ongeveer ter manshoogte. Achter dien wand bewegen zich van tijd tot tijd lieden, die een plank, met beeldjes er op, boven het hoofd dragen. Het éénige, wat de geboeiden waarnemen zijn de schaduwen dier beeldjes op den rotswand, en dat nog wel schaduwen veroorzaakt door kunstlicht, niet door de stralen der zon. Aan deze ongelukkige geboeiden, meende Plato, is het gros der menschen gelijk: het wezen der dingen krijgen zij nooit te aanschouwen; slechts de zinnelijke wereld gaat voor hun blik voorbij, - schaduwen van afbeeldingen in een valsch licht.

Maar ook in een ander opzigt is de toestand dezer geboeiden de onze: zij meenen de beelden, die daar over den rotswand glijden, zijn geen schijn; neen, zij weten niet beter of dat zijn wezenlijke ligchamen. Zij zijn in de stellige meening, dat daar voor hun oog de wereld voorbijgaat zoo als zij wezenlijk is; want nooit hebben zij iets anders aanschouwd. Zij zijn zóó vast gebonden, dat ze ook hunne lotgenooten niet kunnen aanzien; nog veel minder kennen zij hun eigen gedaante.

Zoo zijn ook wij of liever onze geest door het ligchaam geboeid; en als wij de beelden dezer zinnelijke wereld, die louter schijn en zinsbegoocheling zijn, waarnemen, meenen wij de dingen te zien zoo als zij wezenlijk zijn; terwijl wij, door 't zelfde stoffelijke omhulsel, verhinderd worden den waren toestand onzer evenmenschen te doorzien, veel minder nog ons zelven kunnen leeren kennen.

Doch enkelen zijn er, wien 't mogt gelukken de boeijen, die hen kluisterden, te verbreken, tot zelfbewustzijn te komen, de spelonk te verlaten, in het licht der zon te leven en de waarheid te aanschouwen.

Wat doen deze gelukkigen? - Blijven zij, op zelfzuchtige wijze, zich koesteren en verkwikken in het hoogere, zuivere licht, dat thans hun deel is geworden, zonder met een innig gevoel van medelijden te denken aan hunne voormalige lotgenooten? - Geenszins: met zelfverloochenenden moed begeven zij zich weer in de duistere, kille spelonk. Met geduld vertoeven zij er zoo lang in, dat ook hunne oogen weer gewend zijn om in die schemering te zien, en zij trachten de geboeiden van hunne banden te verlossen en met zich naar buiten te troonen.

Doch dezen willen niet. Hun toestand, meenen zij, is de volmaaktste, hun aanschouwing is de ware. Zij worden boos op den man, die hun droomleven wil verstoren.

En thans toont de man des lichts, dat hij de ware liberaal is. Hij wendt zich niet af van hen, vertoornd door zooveel halstarrigheid en verblinding. Neen; hij verplaatst zich in hun toestand. Hij begrijpt, zij kunnen niet anders handelen, zij kunnen niet verlangen naar 't licht, dat zij niet kennen. Hij blijft dus in hun midden; hij is zwak met de zwakken; hij zoekt, door zelfverloochenende zachtheid en nederigheid, hen zoo ver te brengen, dat zij hem uit liefde volgen. Geene hardheid komt over zijne lippen; maar ook geene gelegenheid laat hij voorbijgaan om hen tot andere inzigten te brengen.

Zie, dit is de liberaal van Plato. De man, die zich in ieders toestand weet te verplaatsen, die uit elke dwaling een vonk van waarheid zoekt op te rakelen, wiens liefde de geheele menschheid, en de ongelukkigsten het allermeest omvat.

Dit is de liberaal van Plato en ook de liberaal van 't Christendom. Zulk een liberaal was Christus zelf, als hij met tollenaars en zondaars omging, hen die rein van hart waren 't liefst tot zijne discipelen had, gevallenen oprigtte, misdadigers vergaf, en allen trachtte er toe te brengen, dat zij de loodzware boeijen der zinnelijkheid zouden verwisselen voor 't juk, dat zacht, en voor den last, die ligt was.

Weg van mij, spoken van Plato en Christus, nu ik den liberaal van god Materialismus wil schilderen. Weg met

den liberaal die 't pad naar den hemel te eng vindt voor de rijken, die met de pedante geleerden niet over weg kan, die vrouwen en kinderen hooger acht dan vorsten en rijksgrooten, - weg met dien liberaal! Wij, god Materialismus en ik, als hij mij bezielt, en gij, lezers, we houden er ook ons ideaal van den waren liberaal op na. Die heeft, zooals ge zien zult, ook christelijke deugden; maar hij heeft ze verwerkt en gelouterd en vermeerderd en verbeterd met zekere maatschappelijke deugden en talenten, die hem tot een bruikbaar mensch, in plaats van een dweepzieken mysticus maken.

Komt en hoort de geloofsbelijdenis van den modernen liberaal.

Art. 1. Ik geloof, dat kennis is magt - NB. 't spreekt van zelf, dat ik onder kennis alleen versta alle wetenschap, die onmiddellijk kan omgezet worden in voedings- en kleedingsmiddelen en in alle andere zaken, die tot gerief van het ligchaam dienen. 't Zou immers bespottelijk zijn te zeggen, dat de kennis van wetenschappen, wier beoefenaars men honger ziet lijden, magt was. Ik versta dus onder kennis meer de wetenschap, b.v., van den werktuigkundige: dat is magt! Zie maar eens de effekten van stoomwerktuigen! Verder die van de scheikunde: dat is ook magt; want zij leert schijnbaar nuttelooze stoffen om te zetten tot voedingsmiddelen, kleeding en duizend andere nuttige dingen! Eindelijk de staathuishoudkunde: die leert, met weinig geld, veel doen, wat het leven kan onderhouden en veraangenamen. De kennis van den regtsleerde, godgeleerde, letterkundige, van den beoefenaar der schoone kunsten magt te noemen, gaat niet wel aan. Hunne kennis is eene zoodanige, die der maatschappij eigenlijk tot niets nut is: ten hoogste een tijdverdrijf, dat, door ons van nuttige zaken af te trekken, meer kwaad dan goed sticht.

Wel beken ik, dat kunstenaars en dergelijke lieden somtijds aardig wat geld kunnen verdienen; maar dit zijn kapitalen, die aan de maatschappij ontstolen worden; men zou ze bijna even goed in de zee, als in de zakken van den kunstenaar of zoogenaamden geleerde kunnen storten. Heb ik verklaard, wat ik door kennis versta, uit die verklaring zelve is, dunkt mij, ten overvloede gebleken, wat ik bedoel met het woord magt. Daar zijn gekken, die gelooven aan de magt der poëzie, aan de magt van toon- en schilderkunst, - ik voor mij heb van die magt nooit iets bespeurd. Wel zie ik in, dat een druk bezochte spoorweg, een winstgevende fabriek, eene groote werkinrigting, ja zelfs een school, waarop men in de technische en fyzische wetenschappen en in staathuishoudkunde wordt onderwezen, magt ontwikkelt. De maatstaf van de magt, die de dingen uitoefenen, stel ik natuurlijk in het geld, dat zij opleveren. Met eenigen grond zou men zelfs kunnen zeggen: geld is magt, omdat, zonder geld, geene nuttige onderneming kan tot stand komen, en, terwijl kennis toch altijd zeker tijdsverloop en studie vordert om zich in magt te laten omzetten, geld, zonder eenige inspanning, zich bijna oogenblikkelijk laat veranderen in magt.

Art. 2. Het tweede artikel van mijn geloof luidt: tijd is geld. Ik weet niet, of ik de dwaasheid van hen moet beschreijen of bespotten, die elken dag menig uur verknoeijen met het lezen van

poëzie en zoogenaamde werken van smaak. Dat er lieden gevonden worden, die hun geheele leven besteden aan het zamenstellen van zulke tijdverbeuzelingen, dat laat zich begrijpen: zij spekken hun beurs met de zotheid van anderen. Maar hoe veel beter zouden zulke schoone geesten doen, wanneer zij hunne gaven gebruikten om *nuttige* kennis, chemie, mechanica of staathuishoudkunde in een dichterlijk of romantisch pak te steken en zóó die wetenschappen voor het groote publiek smakelijk te maken. Doch zie, we leven al in den tijd der *Tendenz*-romans. Daar zijn al geniën opgestaan, die maatschappelijke belangen, ja, zelfs theologische dogma's in roman-vorm kleeden, die begrijpen, dat de kunst de dienares van het nut moet zijn. Dat zijn gelukkige voorteekenen. Ik hoop nog te beleven, dat er gedichten worden vervaardigd over de beste mest-specie en romans met eene liefdes-intrigue, die zich tusschen de raderen eener stoomfabriek heenkronkelt, om zoo, al spelende, den lezer op de hoogte te brengen van de tegenwoordige vorderingen der industrie. Ik hoop nog te beleven, dat de schilders alleen hunne krachten besteden aan het teekenen van machines, fabrieksgebouwen en andere nuttige zaken. Of de muziek ooit aan een hooger doel kan worden dienstbaar gemaakt, betwijfel ik. De tijd, waarin zij hare diensten heeft gedaan bij het heijen, roeijen, dorschen en andere werken, die regelmatige, gezamenlijke krachtsinspanning vorderen, is, goddank, bijna voorbij, nu de stoom-machines overal haar regelmatigen takt laten hooren, die in mijne ooren vrij wat liefelijker klinkt dan eene symfonie van Beethoven. In één woord, de tijd, waarin de menschheid zich spelende bezig hield met geleerdheid en schoone kunsten, is nu weldra voorbij. Wij zijn lang genoeg kinderen geweest; nu worden we mannen. En wel goede burgers en huisvaders, die het niet van zich kunnen verkrijgen om ook maar ééne minuut te verbeuzelen en aan het onderhoud van hun gezin of aan de stoffelijke belangen der maatschappij te onttrekken.

Art. 3. Ken u zelven. Meen echter niet, dat dit overblijfsel van oud-grieksche wijsheid mij zal verleiden om op Sokratische wijze over mij zelven, over mijn karakter, deugden en gebreken te gaan suffen. Dit ware voorzeker eene roekelooze tijdverspilling en tot niets nut. 't Komt er maar op aan, wat een mensch *zich zelven* noemt. Een idealist, die 't lieve ligchaam en de stoffelijke goederen en genietingen zonder eenig bezwaar wegcijfert, gaat natuurlijk suffen over 'tgeen er na aftrek van dit alles overblijft, over de nul, die hij geest of ziel noemt. Ik daarentegen noem *mij zelven* het ligchaam met al de lieve en aangename dingen, die dienen om het in goeden staat te houden. Ik kan niet zeggen, dat ik een goed gevulde beurs voor iets houd, dat niet tot mijn eigen ik behoort. Integendeel ik vind zoo iets nader met mijn wezen vereenzelvigd dan b.v. het haar, dat de kapper mij elke maand afsnijdt, of de overbodige stukken van nagels, die ik wegwerp. Ik hecht dus aan het Ken u zelven, volgens modern liberalistische opvatting, dezen zin: zorg, dat gij goed weet, hoe 't met uwe finantiën staat; houd goed italiaansch boek en verzuim toch niet zoo dikwijls mogelijk uw balans op te maken*)!

*) Dat dit of iets dergelijks de regte zin is van 't Ken u zelven, leert mij, onder anderen, het geele omslag van 't bijblad van den Economist, waar boven: ‘kennis is magt’ staat: *onderwijs* enz., en boven: ‘ken u zelven’, met groote letters: ‘*statistiek.*’

Art. 4. Ieder is zich zelven 't naast, of, meer populair uitgedrukt: 't hemd is nader dan de rok. Ofschoon deze wet, in 's menschen natuur gegrift, wel bij niemand tegenspraak zal vinden en zelfs tot een spreekwoord is verheven, meen ik toch te moeten opmerken, dat dit beginsel in volkomen harmonie is met de leer van 't Christendom, die zegt: heb uwe naasten lief als u zelven. Hieruit toch volgt onmiddellijk, dat de liefde voor u zelven vooraan moet gaan en die voor anderen achter aan moet komen. Anders toch kon de eerste niet tot exempel gesteld worden voor de andere. Doch dit voorschrift is zóó natuurlijk en wordt zóó zonder uitzondering toegepast, dat ik onnoodig acht het verder te verklaren of er op aan te dringen.

Art. 5. Twist met niemand. Zich met woorden tegen iemand te verzetten is altijd dom, of het moest zijn voor den regter: dáár is de mond het beste wapen. Wilt gij anders iemand benadeelen of beleedigen, doe het met daden, die u zelven niet in gevaar kunnen brengen. Bovendien zult gij, door zelden tegen te spreken en nooit te twisten, den naam verkrijgen van een verdraagzaam en echt liberaal man. Zoo is ook op dit punt mijn geloof niets anders dan een ietwat gewijzigd Christendom, dat verkondigt: ‘vrede op aarde, enz. enz.’

Art. 6. Wees strikt regtvaardig. Onder al mijne christelijke deugden prijke ook deze bij uitnemendheid platonische. Ik weet niet, of er schooner en voordeeliger deugd bestaat dan de regtvaardigheid. Zacht is zij, wel is waar, op lange na niet altijd; maar dat behoeft ook niet. Ik onderstel, b.v., gij verhuurt huisjes aan arme lieden, bij de week natuurlijk. De een of ander van die huurders krijgt eene ziekte of een ligchaamsgebrek, waardoor hij niet langer in staat is u prompt op den vervaldag de huurpenningen te betalen. Gij voorziet, dat hij, na zijn herstel, onmogelijk zóó veel kan over verdienen, dat hij de achterstallige huurpenningen zou aanzuiveren. Zijne arme vrouw, die naauwelijks iets bij mekaâr kan krijgen om hare kinderen voor den hongerdood te bewaren, smeekt u geduld te hebben, haar zieken man en half naakt kroost niet van dak te berooven, te bedenken, dat zij altijd eerlijke betalers waren. Gij gevoelt u diep bewogen, *gij* zoudt het gaarne doen, *gij* zoudt zelfs gaarne de heele huur kwijt schelden; maar de regtvaardigheid verbiedt het u: als gij het aan dien huurder toestondt, zouden de overige dan, bij den minsten tegenspoed, geen regt hebben op hetzelfde voorregt? - En zijt gij dan geen rekenschap schuldig aan hen, die uw vermogen zullen erven? En gij moogt uw geld toch niet renteloos laten liggen, en gij moogt toch uwe huizen niet als gestichten van liefdadigheid gebruiken. Neen; 't gevoel zegt: schenk die lieden genade; maar de regtvaardigheid zegt: die niet werkt zal niet eten en die niet betaalt zal niet wonen, - dus: er uit met dien armen boel! -

Of daar is een knecht, die uwe familie wel vijftig jaren lang trouw en eerlijk diende; hij bragt veel, zeer veel bij, dat de affaire zoo ordelijk vooriging en bloeide. Doch de man wordt oud, stijf en doof,

in één woord, onbruikbaar. Wat nu gedaan? Hem zijn loon laten behouden? Dat zou immers schandelijk onregtvaardig zijn tegenòver andere bedienden, die in 't zweet huns aanschijns hun dagelijksch brood eten. - 't Kon anders wel van de affaire af - maar neen, dat nooit. En zie, gij ontslaat den man uit uw dienst en geeft hem toch één gulden in de week. Strikt regtvaardig is dit eigenlijk niet: hij moest niets hebben. Maar nu kunt gij voor dien enkelen gulden luide laten verkondigen: ik ben edelmoedig en geef dien ouden man 't genadebrood.

Begrijpt gij nu den zin van het strikt regtvaardig zijn, en wat men daar al meê kan doen en bedekken? En begrijpt gij, wat het beteekent, als men van iemand hoort zeggen: hij heeft dit en dat gebrek, hij is een ellendige kerel, - maar,.. maar.... hij is strikt regtvaardig. - Strikt regtvaardig, pas op: oog om oog en tand om tand!

Art. 7. Nu weer een christelijke deugd: wees nederig, - zoo lang gij arm zijt. Natuurlijk, - want voor hem, die arm is, kan en moet ieder zijner evenmenschen een middel zijn om fortuin te maken. De geringste en armste onder uwe medeburgers kan door volharding u eindelijk een goeden naam verschaffen of u den een of anderen smet aanwrijven. Doch als gij eenmaal *in bonis* zijt, komt het er niet zoo veel op aan. Dan zou nederigheid tegenover allen u in menig opzigt kunnen schaden; b.v. als ge lid van de tweede kamer wildet worden. Om groote zaken tot stand te brengen moet men brutaal zijn. Nederigheid komt dan nog maar alleen te pas tegenover enkele lieden, wier invloed grooter is dan de onze.

Art. 8. Weer een christelijke deugd: Oefen u dagelijks in zelfverloochening. Bij voorbeeld: word nooit wezenlijk driftig - geveinsde drift kan in sommige gevallen eene goede uitwerking hebben, doch moet bijzonder voorzigtig aangewend worden (zie art. 5). Laat u nooit door uw gevoel of door neigingen en hartstogten tot eene onberekende handeling verleiden. Beheersch u zelven en vraag altijd vooraf: waartoe is het voordeelig? - Die dit verzuimt kan onmogelijk een trouw volgeling van god Materialismus zijn; want zijn gevoel zal hem elk oogenblik parten spelen, waardoor hij valt in de strikken van het idealisme.

Bedenk wel, dat uit deze soort van zelfverloochening mannen zijn gegroeid als Rotschild en Barnum. De laatste geeft daarom ook in zijne levensregelen, die ik ieder ter lezing aanbeveel, uitdrukkelijk het voorschrift nooit opwekkende dranken te gebruiken, daar niets meer dan deze tot verkeerde spekulatiën verleiden. Zoo zal ook de matigheid onder de deugden van den materialist moeten behooren.

Art. 9. Wees verdraagzaam jegens allen - zoo lang gij zwak zijt. Door deze verdraagzaamheid hebben wij ons den naam van liberalen verworven. Waar 't om voordeel of zelfbehoud te doen is, zien wij er immers niet tegen op een tijd lang met een ieder in te stemmen en ieders zin te doen. Doch zulke handelingen zijn slechts middelen om tot een hooger doel te geraken: wij moeten de maatschappij beheerschen. En thans, nu wij nagenoeg zeker zijn van onze zaak, nu het meerendeel zich gewillig buigt voor god Materialismus, thans kunnen wij 't masker afwerpen en allen, die onze

gevoelens niet deelen met al onze krachten vervolgen. En als gij, nog te weinig ervaring hebt opgedaan om ons aan onze beginselen van andersdenkenden te onderkennen, let dan op dit ééne teeken, waardoor gij onfeilbaar den liberaal-materialist of materialist-liberaal van ieder ander zult kunnen onderscheiden: niemand is onverdraagzamer dan hij. Laat iemand toe, dat gij een gevoelen voordraagt, strijdig met het zijne, - hij is geen materialist-liberaal. Duldt iemand dat gij hem tegenspreekt, - hij is geen materialist-liberaal. Duldt iemand, dat gij eenigen twijfel laat doorstralen over 't geen hij zegt, - hij is geen materialist-liberaal. Ja, zoolang iemand toestaat, dat gij het geringste bewijs van zelfstandigheid en zucht tot onafhankelijkheid geeft, is hij geen echt materialist-liberaal. Hoor een liberalistisch theoloog: wie is harder en meer verbitterd tegen andersdenkenden? - Lees de liberalistische dagbladen, - verdeelen zij de menschheid niet in twee rassen, liberalen en niet liberalen, en is niet de eerste en éénige eisch, dien zij voor de keuze van elken volksvertegenwoordiger en voor de benoeming van elken ambtenaar stellen: hij zij liberaal (NB. liberaal in *onzen* geest)! - Ik hoop en stel mij voor, dat nog eenmaal de tijden zullen komen, waarin wij pijnbank en brandstapel zullen kunnen oprigten voor ieder, die niet tot de onzen behoort.

Art. 10. Het laatste van mijne tien geloofsartikelen of geboden (zooals het u gelieft ze te noemen) zegt: geloof innig en onwankelbaar, dat de materialist-liberaal is, wat de Stoïcijnen van hun volmaakten wijze droomden: gezond, schoon, rijk, koning, gelukkiger en magtiger dan God in den hemel. - Dit geloof zal u sterken in den strijd tegen het idealisme, en zal u den moed geven om deze beginselen openlijk te verkondigen en ze onbeschaamd na te leven.

En als ge dien moed bezit; als gij u onvoorwaardelijk, in woord en daad, voor een der onzen verklaart; als gij u door geen kleingeestige gewetensbezwaren laat terughouden om geheel, met hart en ziel een zoodanige te wezen, dan sta ik u borg, dat gij binnen twee jaren rijk zult zijn, al waart ge arm als Job, wanstaltig als Thersites, dom als een Boeotier.

Ik heb mijn pligt gedaan door u den weg tot de fortuin te wijzen.

Toen ik al het gekrabbel der voorgaande bladzijden nog eens bedaard nalas, kwam het mij voor, dat het wezenlijk jammer zou zijn als de een of andere liberalistisch gezinde recensent zijn kostbaren tijd, die zooveel nuttiger tot heil der menschheid kan besteed worden, verknoeide met er eene kritiek van te leveren. Nog veel meer zou 't, meende ik, te betreuren zijn, als hij zijn met schoone ideën vervuld gemoed door toorn verduisterde en zijne gewone humaniteit in bitterheid deed ontaarden. Daarom besloot ik hem die moeite en die verstoring zijner zielekalmte te besparen door zelf eene kritiek te leveren, zooveel mogelijk volgens de ideën en in den trant dier humane lui. En opdat zijne vingers niet mogten jeuken om nog eene recensie op die kritiek te schrijven, heb ik ook die zelf geleverd. Mogten intusschen een dier heeren nog hatelijkheden te binnen schieten, die ik oversloeg, dan verzoek ik hem vriendelijk, dat hij mij verlof

geve, alsdan zijne kritiek achter eene afzonderlijke uitgave van mijn stuk te voegen, ten einde die editie, zooveel mogelijk, te completeren.

Kritiek.

Wat ons oordeel is over bovenstaand boekje? Eenvoudig dit: het is een ellendig gewrocht van den boosaardigen geest der reactie. Gelukkig, dat wij kunnen zeggen: ‘een ellendig gewrocht;’ want, ware 't boekje met talent geschreven, wij zouden verpligt zijn het te bestrijden. Thans is het een vlieg, die tracht een reus te wonden. De reus voelt zelfs niet, dat het onschadelijke diertje woedende aanvallen op zijne huid doet en laat hem ongehinderd en ongestraft zijn gang gaan. De reus, lezer, is de geest des tijds, de geest van vooruitgang; de vlieg is Jan Holland. Gelukkig voor hem, dat hij geen wesp is, die wapenen bezit, welke in staat zouden zijn de woede van den reus op te wekken. Gelukkig voor hem, dat hij slechts een vliegje is. Hieraan alleen heeft hij 't behoud van zijn leven te danken.

Een andere vraag is: of 't niet geraden zou zijn den pygmaeischen waaghals in een gekkenhuis op te sluiten. Och neen, lezer, wees gerust: hij is een goedaardige, zwakke gek, wiens tegenwoordigheid niemand lastig zal vallen. En laat zulke gekken in 's hemels naam rond loopen; laat hen, als ze nog geen idioten en geen razenden zijn, Gods schoone natuur genieten. Er loopen zoo veel van dat soort los; en als gij al zulke onschadelijke dwazen opsloot, waarmee zoudt ge u dan nog in uw ledige uren amuzeren?

Papier en tijd zijn ons te kostbaar om iets van den inhoud van 't prul te vertellen: maar de titel is voor velen zóó uitlokkend, dat het, zonder onze uitdrukkelijke waarschuwing, waarschijnlijk in zeer veler handen zal komen en de een of andere melancholische lezer, geloof slaande aan de sombere schilderij, die de schrijver van onzen tijdgeest ophangt, misschien in verzoeking zou komen om zich aan den eersten spijker den besten op te hangen, ten einde zooveel ellende voor goed te ontvlieden. En 't zou ons waarlijk spijten, als de onschadelijke arbeid van den gemoedelijk orthodox-mystiek-quasi-idealistischen zamensteller van al dat gebabbel zulk een ernstig gevolg na zich sleepte.

Neen, goê gemeente, gij wordt, als gij 't stukje leest, de dupe van eene grove mystifikatie. 't Geschrijf, dat u welvaart en geluk belooft, is een middel in de handen der reactionairen om een alarmklokje te luiden. Jammer, dat de alarmklok, met hoe veel ijver er ook aan getrokken wordt, geen klank geeft.

De schrijver dan, wiens eigenlijk domicilium wij boven reeds aangaven, lijdt aan de manie om alles, wat onze tijd oplevert slecht te vinden. En wat is de worm, die, volgens zijne meening, aan den tegenwoordigen tijd knaagt? - *Risum teneatis*, *amici*, - 't is het *materialismus!*

Wat is materialismus?

Zoo oud als de wereld is, zoolang heeft er ook een soort van menschen bestaan, die, van een slappe, trage natuur, het gemakkelijker vonden om zich te vermaken met de ijdele droombeelden eener fantazie, die in dezelfde mate sterk wordt als verstand en ligchaamskrachten ongebruikt liggen. Zulke nuttelooze droomers waren

steeds talrijk in 't heete Oosten, waar ieder meer geneigd is tot een slapend waken dan tot arbeid en inspanning.

Blijft dit droomleven zich bepalen tot

een stil genoegen, dan heeft de maatschappij weinig last van zulke wezens. Maar het kan, helaas, overslaan tot eene soort van krankzinnigheid, van razernij. En dàn wordt het gevaarlijker. Zóó wordt de idealist dikwerf een dweeper.

In ons koude noorden is dit ras, gelukkig, zeldzamer. Alles, de stiefmoederlijke natuur, waarin wij leven, duizende behoeften, die 't klimaat meebrengt, dwingen ons tot een werkzaam leven.

Toch kon dit alles, ook bij ons, niet altijd de pest van 't idealisme en van zijn hoogsten trap, de dweeperij, weeren. En getroosten wij ons de moeite om de geschiedenis ter hand te nemen, dan bespeuren wij weldra, dat deze zielsziekte steeds het gevolg was van 't Christendom, steeds uitging van het aan wereldsche beslommeringen onttrokken leven der geestelijkheid. In de sombere cellen der kloosters, in het vertrek van den tot coelibaat gedoemden geestelijke, in de pastorie van den domine, wiens betrekking hem verbiedt deel te nemen aan het staatkundige en industriële leven, - op al deze plaatsen vond de dweeperij, uit het Oosten overgewaaid, een geschikten bodem om zich te ontwikkelen. En bleef ze dan nog maar binnen de muren van cel of studeervertrek, - neen, het idealisme wordt ziekelijk, wordt dweeperij, en vervloekt weldra den nijveren huisvader, die meer uren voor vrouw en kinderen arbeidt, dan bidt en ter kerke gaat; vervloekt den menschenvriend, die zijn geld liever besteedt aan nuttige ondernemingen, die aan duizenden voedsel verschaffen, dan aan 't stichten van bedehuizen en 't vetmesten van geestelijken.

Om het streven tot nut der zamenleving te brandmerken, is door zulke heeren droomers, die vergeten, dat de mensch een ligchaam heeft en niet meer is dan het vernuftigste dier, een spook uitgevonden om 't volk bang te maken voor allen, die niet met hen suffen. Dat spook noemen zij 't materialismus. Gelukkig dat het slechts een spook is. Want, zoo als gij weet, lezer, spoken zijn heel onschuldige fantazie-beelden.

Doch 't volk was altijd geneigd om aan spoken te gelooven. Daarom heeft het tot den huidigen dag toe geloofd aan 't materialismus en kreeg 't een rilling over 't lijf als het den naam hoorde noemen.

De grootste weldoeners der menschheid, mannen, die aan duizenden brood verschaften, waren materialisten!

Jammer, dat de heeren idealisten, die niet, zooals de oostersche dweepers, van een hand vol rijst verkiezen te leven, moeijelijk buiten de materialisten kunnen.

Als de schrijver dus, bij wijze van ironie, de zegeningen van 't materialisme opsomt, zijn wij 't volkomen met hem eens; behalve in dit ééne opzigt, dat hetgeen hij zegt volstrekt niet als ironie kan opgevat worden, maar de zuivere waarheid is.

Wel ja, wij erkennen 't volmondig: de kunst *moet* dienstbaar worden gemaakt aan 't nut. We zijn geen Grieken, die hun geheele leven verbeuzelden. De centralizatie *is* een groote zegen en maakt een einde aan vrij wat willekeur, maakt een einde aan het: zooveel hoofden, zooveel zinnen. De verdeeling-van den arbeid maakt, dat wij ons goedkoop kleeden en op gemakkelijke wijze in al onze levensbehoeften voorzien. Het Christendom, die dweeperij uit het Oosten, heeft ons lang genoeg bij den neus gehad en dient eindelijk over boord geworpen. De schetsen van preeken, zooals de schrijver die geeft, hebben geene verdienste; want zij

zijn waarschijnlijk gestolen uit de kanselredenen van een onzer meest gevierde moderne theologen.

Al deze punten bevatten de zuivere waarheid. Maar de schrijver tracht ze door ironie in een bespottelijk, ja, hatelijk licht te stellen. Wij denken, 't publiek zal die ironie niet begrijpen en in 't werkje niets anders vinden dan een heel flaauwe en heel oppervlakkige voorstelling van algemeen erkende waarheden, die men bij onze beste schrijvers veel beter vindt uitgewerkt. 't Publiek zal telkens zeggen: wel ja, dat is ook zoo en zoo moet het ook zijn; maar tusschen al die waarheden vinden wij zoo vele onbegrijpelijke passages, dat we 't stuk gerust tot scheurpapier kunnen gebruiken. 't Schijnt ons in één woord het werk van een krankzinnige, die vroeger goed onderrigt heeft gehad en bij wien nu en dan nog een vonkje van het oude verstand terugkeert, om weldra weder vervangen te worden door het gesnap van zijn verward brein.

Zoo zal 't publiek oordeelen en 't stuk met medelijdend schouderophalen, van zich werpen.

De schrijver dan zoekt de meest algemeen erkende waarheden, waarop ons tegenwoordig gelukkig maatschappelijk leven berust, door ironie belagchelijk te maken. Doch in welken ellendigen vorm doet hij dit? - Reeds op de eerste bladzijde een ellenlange volzin, - wel ja, de man stikte van ergernis, en de stroom van gal, die hij uitbraakte, was niet te stuiten.

Is de schrijver den vorm niet meester, ook de maatschappelijke beschaving is nog niet tot hem doorgedrongen. Getuige hiervan, vooral in 't begin van zijn stuk menige vuile uitdrukking, die elk kiesch oor te zeer moet kwetsen dan dat wij ze zouden herhalen. Of wil de schrijver dat het publiek dadelijk op de hoogte kome, wat soort van lezers hij zich wenscht, wie hij voor zijne geestverwanten houdt? - Dan wil hij met een ijdelen schijn van geleerdheid en belezenheid pronken; maar slaat den bal soms deerlijk mis. Daar hebt ge op bladz. 254 die geschiedenis van Heraclitus en de Ephesiërs. Wij vernemen alleen uit het 9de boek van Diogenes Laërtius, dat hij, door zijne medeburgers uitgenoodigd om wetten te vervaardigen, volstandig weigerde, omdat de staat reeds te diep gezonken was. Op een andere plaats van denzelfden berigtgever lezen we, dat hij van zijne stadgenooten zeide, toen ze zijn vriend Hermodorus verbannen hadden, dat de volwassenen alle verdienden gedood, en de nog niet volwassenen de stad uitgejaagd te worden. - Zéé komen de leugens in de wereld! - Geen wonder, dat een schrijver, die op deze wijze de geschiedenis geweld aandoet, alleen om eene aardigheid aan den man te brengen, nog veel trouweloozer is in het voorstellen van maatschappelijke toestanden, waar partijzucht hem bezielt. Alles is scheef voorgesteld: het centralizatie-systeem wordt verward met liberaliteit. Elders wordt de liberaal voorgesteld als een grof egoïst, als een schurk. Op een andere plaats wordt gezegd, dat de stoom-machines den handen-arbeid vervangen. De schrijver bedoelde zeker: ‘verdringen;’ - dit is immers het oude vooroordeel van alle kortzigtigen, dat reeds lang door de ervaring werd gelogenstraft, die bewijst, dat, hoe grooter het getal machines wordt, juist des te meer handen den kost verdienen. Denk

maar aan de boekdrukkunst: vóór dien tijd werden de boeken geschreven en hielden vele handen bezig; doch toen eene machine 't werk overnam en in een oogenblik tijds honderden van exemplaren leverde, werden toen vele nijveren broodeloos? Neen, - het tegendeel is waar: het getal dergenen, die met het vermenigvuldigen van boeken den kost verdienden, werd vele malen verhonderdvoudigd. Zoo gaat het bij elke nieuw uitgevonden machine: zij verbreidt weldra een verbazende welvaart. Intusschen moeten wij erkennen, dat de schrijver de tegenovergestelde meening niet met ronde woorden heeft geuit; ofschoon de schampere toon, waarop hij zich over machines uitlaat, genoeg aanleiding geeft om te vermoeden, dat hij er volgens het reactionaire standpunt over denkt.

Maar, al ware het stuk ook met talent en zaakkennis geschreven, toch zouden we ons geen oogenblik bezorgd maken over de uitwerking, die het zal te weeg brengen. De geschiedenis is daar om te bewijzen, dat er ten allen tijde lieden geweest zijn, die stelselmatig allen vooruitgang, alle verlichting tegenwerkten. Hoe werd vóór drie eeuwen tegen de afschaffing van 't katholicisme geschreeuwd? - is het te verwachten, dat zich thans minder stemmen zullen verheffen tegen de afschaffing van 't Christendom? - Zoo gaat het met alle hervormingen. Maar de geest des tijds stoort zich niet aan 't geschreeuw der reactionairen, der *laudatores temporis acti*. Hij vervolgt met vaste schreden zijn doel: deze aarde, zoo veel mogelijk te ontwikkelen en haar tot een geschikt verblijf te maken voor beschaafde menschen. Droomde de oude tijd van verachting der stof, - welnu wij verachten ook de hinderpalen, die zij onzen wil in den weg stelt en overwinnen tijd en ruimte door telegraaf en spoorweg. Droomde men eens van onsterfelijkheid, welnu wij zijn reeds onsterfelijk; wel niet zoo als de bekrompen, zelfzuchtige Christen dat verlangt, die zijn eigen ik wil laten voortbestaan. Neen, wij zijn onsterfelijk als stof en als species.

Zoo is ook de roos onsterfelijk, want jaar op jaar keert zij terug met nieuwen luister, en wie vraagt, of dat een andere roos is als die, welker geur we 't vorige jaar genoten?

De zwaluw is onsterfelijk: elke lente is zij weer daar; maar wien komt het in de gedachte, of 't wel 't zelfde individu is, dat wij den vorigen zomer zagen? 't Kan ons niet schelen: als de species maar onsterfelijk is, vragen we niet naar de individu's. Zoo is het ook gesteld met de onsterfelijkheid van den mensch. En laat ons levensdoel niet zijn een ijdel suffen over loon en straf van eigen daden, of wel de vraag: hoe zal *ik* mij best voorbereiden voor hooger leven? Neen, vragen wij liever: hoe zal ik best het mijne bijbrengen om voor volgende geslachten het leven aangenamer en gemakkelijker te maken? Laten wij den moed hebben om te zeggen: het individu is niets; slechts het geheel, slechts de species heeft waarde!

Waarom? - Dit zal ik u zeggen!

De species is een begrip, een zamenvatting van de primaire eigenschappen, die wij waarnemen in elk individu, dat er toe behoort. Een begrip heeft meer waarde dan een werkelijk bestaand ding. En als 't Christendom troostvol en zalvend leert, dat de Voorzienigheid zich om individuen bekommert en met vaderlijke liefde zelfs voor de muschjes

waakt, leeren de natuurwetenschappen ons, vrij wat verstandiger, dat het Opperwezen (als er een is) niets om individu's geeft, maar des te ijveriger waakt voor de instandhouding van 't begrip der species.

Wij allen worden, zoo doende, verheven van op ons zelven staande wezens, tot de veel grootere eer van loutere reprezentanten der species, die in 't oog der godheid niet meer waarde hebben dan het opgezette exemplaar van de een of andere diersoort voor den natuuronderzoeker. 't Zou mij zelfs niet verwonderen als onze lieve heer er ons op na hield uit een wetenschappelijk oogpunt, of wel, als een liefhebber der natuurwetenschappen, tot zijn amuzement(*).

In 't kort: het zal der reactie, al redeneerde zij ook verstandig, nooit gelukken den stroom te stuiten van verstandige, verlichte, op volksgeluk en welvaart doelende begrippen, die zich meer en meer over de beschaafde wereld verspreiden.

't Zal haar niet gelukken door leugen en laster, veel minder door de verwarde taal van een krankzinnige, als hoedanig wij dit stuk best kenmerken.

Doch reeds te veel tijd hebben wij er ons mede bezig gehouden. Wij hopen, dat Jan Holland ons nimmer door een nieuw product van zijn genie in verzoeking zal brengen ons aan dezelfde zonde van tijdverkwisting schuldig te maken, en raden hem in gemoede aan zijne vrije uren liever te besteden aan de een of andere liefhebberij, die besloten blijft binnen de muren van zijne eigene woning.

Recensie op deze recensie:

Op zeer naïve wijze velt de schrijver van bovenstaand stuk zijn eigen vonnis.

Wij zijn 't geheel met hem eens, als hij zijne dwaze hoedanigheden opsomt; doch wenschen hem in de oogen van 't publiek toch ééne deugd toe te schrijven: deze, namelijk, dat hij toont eenige vorderingen te hebben gemaakt in de beginselen der zelfkennis, wanneer hij zich zelven voor reactionair, laudator temporis acti, dwaas en krankzinnig uitmaakt. Hij zette deze moeijelijke studie onvermoeid voort.

Recensie op de laatste recensie.

Wij vereenigen ons geheel met des schrijvers eigen oordeel, als hij zegt: ‘op zeer naïve wijze... enz.’

Eindelijk herhaal ik mijn verzoek: weet een liberalist mij op nog liberaler wijze, dan ik 't mij zelf deed, uit te schelden, ik verzoek vriendelijk verlof zijne kritiek bij een afzonderlijken druk over te nemen, onder waarborg, dat hij mij niet illiberaal wegens nadruk voor de regtbank zal dagen.

(*) De gemoedelijke lezer bedenke, dat deze woorden in den mond worden gelegd van een liberalist-modernaster, die - geestig wil zijn.

ILLUSTRATIËN BIJ DE HAARLEMSCHE COURANT.

Het behaagde den Heer van levenden en van dooden, heden namiddag onze teedergeliefde tante en behuwdtante Mejufvrouw *A.M. Banknoot*, door den dood van ons weg te nemen. Eene slepende ziekte maakte een eind aan haar voor ons zoo dierbaar leven; smartelijk doet ons dit verlies aan, maar in de zalige hope, dat haar overgang *gewin* moge zijn, berusten wij in hooger wil.

J.A. SCHAAR.
B. SCHAAR,
geb. HAP.
J.F. SCHAAR.
F. SCHAAR. enz.

Staatkunde en geschiedenis.

S^{t}. Agatha.

De overeenkomst betreffende de goederen van het voormalige klooster van St. Agatha, beschouwd door Mr. F.W.C. Koker, advokaat te Wageningen, Arnhem, Is. An. Nijhoff en Zoon, 1864.

De zaak der Agatha-goederen heeft in één opzigt groote overeenkomst met die van art. 23 van het Algemeen reglement voor de Hervormde Kerk in het koningrijk der Nederlanden. Als deze behoort gene tot de *questions brulantes*, waarmeê men maar niet *in 's Reine* komen kan.

Gelijk het ontwerp tot uitvoering van het gezegde artikel, zooals het door de Algemeene Synode van het vorige jaar aan de bevoegde vergaderingen ter beoordeeling voorgelegd is, velerlei bedenkingen heeft uitgelokt en nog gedurig uitlokt, zóó doet het ook de overeenkomst betrekkelijk de bekende kloostergoederen, zooals haar de regering ontwierp en der Tweede Kamer onder de oogen bragt.

't Bevreemdt volstrekt niet, dat onder de namen van hen, die zich omtrent de laatste doen hooren, die van den heer Koker aangetroffen wordt. Alvorens de maatschappelijke loopbaan te betreden gaf hij zijn: *onderzoek naar den aard en de geschiedenis der vicariegoederen in Nederland*, later beoordeelde hij in ditzelfde tijdschrift de *Brieven over geestelijke goederen*, door Ds. van Beuningen geschreven, en toonde door beide opstellen, dat hij op het terrein, waartoe de Agatha-goederen behooren, in geenen deele een vreemdeling is.

In het onderhavige geschrift doet hij eerst uitkomen, hoe er van de Hervorming af verschil bestaan heeft betrekkelijk het gebruik, dat van de belangrijke goederen, te voren eigendom der Roomsch-katholijke Kerk, behoorde gemaakt te worden en hoe, blijkens het gebeurde met de vicariegoederen van Eiteren, de kapittelgoederen van Haaften, benevens de geestelijke goederen van Rossem, na twee eeuwen eene wettelijke regeling, gegrond op de geschiedenis, het regt en de billijkheid, zich nog wachten doet en men zich in voorkomende gevallen door de omstandigheden heeft laten leiden. Daarna noemt hij de overeenkomst betreffende de goederen van het voormalig klooster van St. Agatha, gelijk zij

thans aan de Tweede Kamer ter beoordeeling is overgelegd, als een nieuw bewijs, hoe bij de wettelijke behandeling der geestelijke goederen geen vast stelsel is aangenomen en hoe de geschiedenis, welke, zonder partijdigheid ondervraagd, de veiligste gids in dergelijke moeijelijke vraagstukken is, in deze zaak niet zonder vooringenomenheid geraadpleegd is. Eene korte mededeeling gedaan hebbende betrekkelijk de pogingen, door de opvolgende regeringen in de laatste twintig jaren aangewend om een einde te maken aan het feit, dat de rijke Agatha-goederen, zeer ten nadeele der schatkist, voor eene geringe pachtsom aan de bewoners van het klooster waren afgestaan, stelt hij de vraag: welke mag de reden zijn, dat de goederen, welke volmondig worden erkend aan den staat te behooren en door de tegenwoordige bezitters bloot als privaatpersonen in huur worden bezeten, zoo geheel anders behandeld worden, dan de overige goederen van geestelijken oorsprong, welke aan den staat behooren? en de memorie van toelichting tot het wetsontwerp op den voet volgende, vermeldt hij wat hem gegrond en wat hem ongegrond toeschijnt in hetgeen de regering als antwoord op die vraag wil doen gelden. Hij komt tot het resultaat dat de regering, die alles heeft trachten bijeen te verzamelen, wat eenigzins ten voordeele van de bewoners van St. Agatha kon strekken en dien ten gevolge de overeenkomst wettigen, daarin niet geslaagd is, te minder omdat zij al wat op de vereeniging betrekking heeft, zonder daarvoor eenige reden bij te brengen, op hare afzonderlijke leden toepast. De overeenkomst afkeurende, mede omdat daardoor de overgedragen goederen onherroepelijk in de *doode hand* zullen gebragt worden, beveelt hij aan de goederen van St. Agatha op geene andere wijze te behandelen, dan die van Rossem, opdat der regering geene nieuwe inconsequentie of bevoorregting van de eene geloofsbelijdenis boven de andere ten laste kunne gelegd worden. Ook dan evenwel, meent hij, is de zaak ten opzigte der geestelijke goederen niet ten einde; na grondig onderzoek naar den verschillenden aard en oorsprong van de talrijke en belangrijke eigendommen van geestelijken oorsprong aan vele oorden van ons land aanwezig en meestal misbruikt, behoort zij daarin te voorzien. ‘Welligt,’ zoo besluit hij: ‘ware de beste weg, om gelijk bij de wees- en momboirkamers is geschied, aan eene commissie dat onderzoek op te dragen, van al die goederen behoorlijke lijsten te vervaardigen en daarna bepalingen te maken omtrent het gebruik onder toezigt van de regering.’

Men leidt uit het bovenstaande wel af, dat het nieuwe opstel van Mr. Koker verdient gelezen te worden. Kan het niet in mijn plan liggen, het in iedere bijzonderheid te beoordeelen, enkele punten van het gevoerde betoog wil ik releveren, al ware het alleen om aan te toonen, dat de schrijver althans niet overdrijft.

Ten onregte, zegt hij, beweert de memorie van toelichting, dat de klooster-bewoners in het bezit der gebouwen bleven, toen ten gevolge van het Munstersche tractaat, het land van Kuik in vollen en vrijen eigendom aan den prins van Oranje ten deel viel. En in de daad is het ten onregte. Immers op het *Copye tafereel in 't clooster St. Agatha*, *waar op 't selve clooster is afgebeeld staat daaronder*, na andere mededeelingen:

1644, 8 Januarij.
Monasterium et bona omnia confiscata
Anno 1648
Religiosis exilium demandatum,
Anno 1648 14 Augusti
Per vim ejecti, sacerdotes 18, Clerici 2
et Laici XI.

(Zie D. Paringet, *memoriaal of beschrijving van de stad Grave en den lande van Cuyk*, enz. D. II blz. 690.)

Evenmin oordeelt de schrijver dit in de memorie van toelichting juist gezien, dat ten jare 1653 daarin den kloosterlingen eene gunst zou bewezen zijn, dat hun al de kloosterlanderijen voor *f* 1200 's jaars verhuurd werden, met bepaling, dat al de belastingen en reparatiën door de huurders moesten worden gedragen. Hij doet zulks mede op dezen grond, dat de pachtsom van *f* 1200 vermeerderd met al de belastingen en reparatiekosten, niet zoo gering te achten is voor de helft der zeventiende eeuw, vooral wanneer men daarbij bedenkt, dat ook de toelage van elk der geestelijken, welke het klooster bewoonden, niet meer werd uitbetaald. Niet alleen vereenig ik mij hiermede volkomen, maar ik ga verder en wensch de genoemde pachtsom als eene zeer groote beschouwd te hebben. Ter regtvaardiging hiervan laat ik volgen de pachtsommen, zooals die ten jare 1663 voor zekere landerijen betaald werden, en nu twee eeuwen later betaald worden:

1663.

	Gld.	**Stv.**
Van de wed. van Willem Jansz. Hacquaert voor sestien hondt landts in den stelt gelegen	XII	I
Van den Hoogh. Ed. geboren Heere tot - voor twee mael seven hondt Landts in de Cempkens gelegen	XI	
Van Claes Gysbertsz voor vierdalve mergen landts genaempt papencamp	XXII	
Van de wed. van Willem Janssen Hacquert voor viertien hondt landts in de Cempkens gelegen	VI	XII
Van de wed. van Jan Willemsz Hacquert voor derdalve mergen Landts den strobbelcamp	XXII	

	LXXIII.	XIIII

1863.

	Gld.
Perceel 1	73.00
Perceel 2	122.00
Perceel 3	176.00
Perceel 4 (niet in het openbaar en tot te lagen prijs verhuurd)	80.00
Perceel 5 (als boven met 7½ hond hooiland van geringe hoedanigheid)	109.00
	560.00

1663.

	Gld.	**Stv.**
Van Dierck Hermenss Sluijmer voor twee mergen landts op den Clever gelegen	XIX	XVI
Van denselven voor dordalve mergen landts genaempt den Meulenweerff	VI	I
Van de wed. van Aert Jacobz voor twee mergen landts		

in den Meulencamp gelegen.	XII	II
Van Davijt Janssen voor seven hondt landts gelegen in den gultecamp	VIII	XVII
	XXXXVI	XVI.

1864.

	Gld.
Perceel 1	154.00
Perceel 2	186.00
Perceel 3	126.00
Perceel 4	60.00
	526.00

Ziedaar het achtvoud bij de eerste, het elfvoud bij de laatste percelen. Neemt men als middental het negenvoud en past men dit op de landerijen van St. Agatha toe, dan heeft men regt om de som van *f* 1200 voor onzen leeftijd in eene andere van *f* 10800 over te schrijven. Daarlatende verder de belastingen en reparatiekosten, moet men aan deze nog toevoegen *f* 3200 toelage aan de geestelijken, die het klooster bewoonden en daarbij niet uit het oog verliezen, dat deze, in getallen van onzen leeftijd uitgedrukt, veel grooter is. Neemt men een en ander in aanmerking, dan komt men tot het denkbeeld - juist het tegenovergestelde van dat der regering - dat in 1653 de St. Agatha-broeders voor groot geld den eigenaars de gehuurde landerijen uit de handen gebroken hebben.

Nog in dit opzigt ga ik verder, dan de heer Koker, dat ik, voor zooveel de sauvegarde, door Willem III in 1672 aan het klooster en zijne bewoners verleend, betreft, niet slechts de woorden: *om sekere goede consideratiën ons daartoe moverende*, als kanselarijstijl van dien tijd aanmerke, maar ook bij de vergunning tot het aanhechten van 's prinsen wapen aan eene bloote gewoonte denke en volstrekt niet de toevlugt neme tot het eigenbelang van den prins, om der regering het regt te betwisten van daarin iets te zien wat ten gunste der hedendaagsche kloosterlingen pleit. Ziehier zulk eene sauvegarde op perkament geschreven in mijn bezit.

Robert Grave van Leycester Baanderheer van Denbegh et. Lieutenant van hare Majesteyt van Engelandt, Gouverneur ende Capiteyn generael der vereenichde Nederlandtsche provintiën, Allen Oversten, Colonellen, Capiteynen, Lieutenanten, Beveelhebberen, gemeene Officieren ende soldaten te voete ende te paerde in dienste van hare Majesteyt ende onder onsen gebiede wesende, ende voorts allen dengenen die dese eenichssints aengaen sal saluyt, Doen te weten dat wy genegen wesende ter oitmoedigher bede aen ons gedaen by George van Arckel, heer van Amersoden, Wel ende Wordragen etc. ende *omme sekere goede consideratiën ons daertoe bewegende* by advis van die van den Rade van state neffens ons wesende, den voorsz. George

van Arckel met synen voorsz. huyse van Ameroden gelegen in Bommelerweert mitsgaders syne heerlickeden ende dorpen van Ameroden, Wel ende Wordragen voorn^{t} gestelt ende genomen hebben, stellen ende nemen mits desen in onse protectie ende sauvegarde eensamentlick allen ende ijegelicken den ingesetenen vandyen, heure huyzingen, schueren, stallen, beesten, vruchten, granen ende andere heure roerende ende onroerende goederen, op ende in den voorsz. huyse, dorpen ende heerlicheden gelegen. Om voortaen van allen overlasten geweldt beroovingen ende an-

dere exactiën beschermt en bevryt te blyven. Consenterende den voorsz. George van Arckel ende ingesetenen op ende in den voorsz. huyse ende heerlicheden rustelick ende vredelich te moghen blyven wonen, heure landtbouwinge ende gewoonlicke neringhe doen ende tot dyen eynde *onse wapenen op heure huysen ende hoeven te doen aenslaen.*

Behoudelick nochtans dat den voorsz. George van Arckel noch ingesetenen niet en sullen heur gewas, groen, coren, boter, kaes oft andere heure goeden brengen off vercoopen inden steden oft vlecken houdende de partye van den vyanden oft yet aenrechten, dat tot prejudicia deser Landen soude mogen strecken. Op pene van te verliesen de vrucht van dese. Ordonneren ende bevelen daeromme Ulieden ende elcken van U wel expresselick midts dese den voorn: George van Arckel ende ingesetenen der voorsz. dorpen ende heerlicheden te laten ongemolesteert ende onbeschadicht van alle geweldt, foulen ende andere moetwillicheden, Doende deselve 't effect van dese onse brieven van Sauvegarde vredelick ende volcomelick genieten ende gebruycken. Op pene van te vallen in onse indignatie ende over zulcx gestraft te worden als violateurs van onse bevelen: Cesserende alle belet ende wederseggen ter contrariën. Gegeven binnen de stadt Utrecht den seventhienden dach Juny des jaers XVe zessentachtig, bardes $^{ut.}$

(*get.*) R. Leycester.
Ter ordonnancie van syne Ex$^{cie.}$
(*get.*) van Langen.

Nog een enkel woord ten slotte over de talrijke geestelijke fundatiën enz. waarmede de Agatha-goederen, volgens de memorie van toelichting bezwaard zijn en er wille waarvan bij eventuëlen verkoop aan de kruisheeren de koopsom met *f* 70.000 zal verminderd worden. Het laat zich zeer goed denken, dat dit kapitaal niet te groot zal genomen zijn, maar te regt doet, mijns inziens, de heer Koker opmerken, dat de regering ten dezen aanzien geheel afgaat op de beweringen van hen, die het minst onpartijdig te achten zijn, daar zij het zijn, aan wie alle voordeelige bedingen in de overeenkomst zullen ten goede komen en die, zoo het schijnt, geene andere bewijzen leverden, dan dat die diensten gedurende vele jaren door hen zijn bekostigd, maar zich overigens tot beweringen bepalen. Hier geldt niet alleen de vraag: of zulke fundatiën enz. bestaan, maar ook of haar bestaan nuttig is, om nu niet meer te noemen. Mijne aandacht heeft het getrokken, dat Paringet, in zijn leven rentmeester der stad Grave, auditeur militair en voornaam practisijn aldaar, dit schrijft (t.a.p. D.I. blz. 340): ‘en eyndelyk is de roomse geestelykheyt haar goed en eygendom geconfisqueert en by onsen Grontheer aangeslagen, hoewel hem nog al vry veel verdonkert is. Het Clooster S^{t}. Agatha buyten Cuyk en 't vrouwe clooster bleven onder beding van een jaarlijksche contributie in staat en 't bezit van haar goederen, mits sy souden uytsterven; maar dese contributiën werden niet alleen gemitigeert, dan sy nemen hun nog soo veel nieuwe geestelykheit aan als sy willen. Uyt dese geestelyke goederen onderhout men de twee predikanten en schoolmeesters tot Grave, item ses predicanten en schoolmeesters int lant van Cuyk, als tot Beers, Mil, Cuyk, Beugen, S^{t}. Jansbeek en Vierlingsbeek.’ Was het onbekendheid met den waren staat van zaken, dat Paringet geene andere uitkeeringen uit de geestelijke goe-

deren met inbegrip van die van S^{t}. Agatha vermeldde, of werden zij in zijnen tijd niet gedaan? Mogt het laatste het geval wezen, dan vergete men bovendien niet, dat thans aan den één en predikant van Grave en Mill, aan dien van Kuik en Beers en aan dien van Vierlingsbeek rijkstractementen worden uitbetaald. Men zal zóó doende nog meer inzien, hoe wenschelijk het ook voor de regering te achten is, dat met betrekking tot de bewuste fundatiën enz. in haren aard, oorsprong, nietigheid en wat dies meer zij niet de minste twijfel bestaan kunne.

Met zekere spanning wordt de loop, dien de zaak der Agatha-goederen nemen zal, te gemoet gezien. Het is te wenschen, dat zij, die geroepen zijn om mede dien loop af te bakenen, hunne taak zóó volbrengen, dat geen regtmatig verwijt hen treffen kan.

F.A.E.P.R.E.

Een koloniaal hervormer.

Parlementaire Redevoeringen over Koloniale belangen, van Dr. W.R. van Hoevell. Tweede deel. 1854-1856. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon.

VI.

Of er eene wettige vrijheid van drukpers en voor het invoeren van boeken en andere voortbrengselen der Nederlandsche pers in Indië zou gedoogd worden, daarover werden bij de behandeling van artikel 110 van het regerings-reglement levendige discussies gevoerd.

'Wij hebben, zeide de heer van Hoevell, van den geachten spreker uit Rotterdam, den heer Baud, eene rede vernomen gerigt tegen *de vrijheid der drukpers in het algemeen.*

Ik ben er van overtuigd, dat indien de Minister van Justitie (M^{r}. D. Donker Curtius, toen eendragtelijk naast den heer van Hall gezeten aan de groene tafel) die rede gehoord had, zij bij hem geene goedkeuring zou kunnen verwerven; ik herinner mij toch zijne woorden, in vroegere jaren geuit: "De drukpers is de koningin der aarde: die haar verbreekt, zal door haar verbroken worden!" Juist het tegenovergestelde van hetgeen we nu hebben gehoord van den heer Baud. Ik, mijne Heeren, wat de drukpers in 't algemeen betreft, sta aan de zijde van den heer Donker Curtius.

Hoe ik denk over de vraag: of de drukpers in Indië nuttig en noodig is, behoef ik niet te ontwikkelen. De geachte afgevaardigde uit Rotterdam, de heer Baud, heeft ons een zwart tafereel opgehangen van de werking der drukpers. Hij wil het gebruik eener zaak zonder het misbruik. Hij wil de drukpers volmaakt doen werken; zoo elke Regering goed en alwetend ware, dan had men geen drukpers noodig. Hij gaat uit van de onderstelling dat Gou-

vernementen de voorlichting der drukpers niet noodig hebben, dat zij zonder de aanwijzing der drukpers weten zullen wat hun pligt is, weten zullen, wat er omgaat, kennen zullen de misbruiken. Wanneer wij de geschiedenis van Indië van de laatste jaren nagaan, wanneer wij ons die groote calamiteiten voorstellen die in sommige streken van Java *jaren lang* te betreuren zijn geweest, dan heeft elk onpartijdige de overtuiging, dat zoo in Indië vrijheid had bestaan om hetgeen men zag bekend te maken, dan ongetwijfeld, vele van die calamiteiten òf niet zouden plaats gehad hebben, òf aanmerkelijk zouden zijn gelenigd. Toen in Demak de hongersnood woedde, heeft het bestuur van Samarang tot het laatste toe, dien toestand trachten te bedekken en te verbergen, zelfs voor het oog van den Gouverneur Generaal.

Ik verwijs naar het werk van den geachten afgevaardigde uit Alkmaar, den heer Rochussen, die daarin zelf heeft verklaard "dien toestand *niet te hebben gekend* en daarom niet *vroeger* maatregelen te hebben kunnen nemen." Iedereen te Samarang kende dien toestand, maar men moest zwijgen. Wanneer men op zijn tijd had mogen spreken, *zouden duizenden en duizenden slagtoffers zijn gespaard gebleven.* Ik voor mij stel hoogen prijs op de vrijheid van drukpers in 't algemeen en speciaal in Indië. Ik erken, ook in Indië zullen even als in andere landen, aan het nuttige gebruik van dat krachtig middel misbruiken kleven. Maar het eerste overtreft verre het laatste. Als ik strijd voor de drukpers, dan strijd ik tevens voor de christelijke beschaving en de ontwikkeling in Indië, dan strijd ik voor de bevordering der kunsten en wetenschappen, van alles wat schoon en goed is.

De aard der zaak en vooral ook de geschiedenis van de drukpers in engelsch Indië hebben mij en menigeen met mij, de vaste overtuiging gegeven, dat die drukpers wel verre van ons gezag in Indië te zullen ondermijnen het veeleer zal versterken. Men heeft ons hier eene zinsnede voorgelezen uit inlandsche in Britsch Indië gedrukte couranten, waarin gezegd werd dat de Indianen hunne onderdrukking te danken hebben aan hunne eigene lafheid. Meent gij, Mijne Heeren, dat wanneer zoo iets nu niet mag geschreven worden, men het daarom in Indië niet zal denken? Meent gij, dat wanneer gij in Indië verbiedt dat er gedachten zullen worden geopenbaard, daarom gevaarlijke gedachten al het gevaarlijke zullen verliezen omdat zij *niet gedrukt mogen worden?* Maar dit wint gij, als gij vrijheid van drukpers geeft, dat gij weet *welke* gedachten gekoesterd worden en tegenover die gedachten betere inlichtingen kunt plaatsen; dat gij de gedachten kunt leiden; dat gij leert kennen welke de toestand en de gemoedsgesteldheid der bevolking is; onder uw stelsel zal het vuur in 't geheim smeulen en branden tot het eindelijk onverhoeds uitbarst.

Ik zal niet breedvoerig de vrijheid van de drukpers in Indië verdedigen. Ik wensch haar beveiligd door een strenge strafwet, *strenger dan hier te lande.* Mijne beginselen staan sedert vele jaren vast; en ik kan u, kortheidshalve, naar eene menigte geschriften verwijzen, waarin ik alle argumenten, die er heden tegen zijn ingebragt, heb beantwoord.'

Deze beginselen werden met toenemende hevigheid bestreden door den

minister van Koloniën, de heeren Baud, Rochussen, Stolte, en ook door den heer de Kempenaer, vroeger een der warmste verdedigers van die vrijheid.

'Ik heb mij niet verwonderd, zeide de heer van Hoëvell, onder de voorstanders en verdedigers van het verlangen der Regering, om op de aloude, vrijheid - men wilde ook geen vrije toelating van in Nederland uitgegeven drukwerken - terug te komen, ook te vinden den afgevaardigde uit Tiel, den heer de Kempenaer. Had men mij, toen ik in 1848 in 't vaderland kwam voorspeld: "Gij zult tegen dien man eenmaal strijden, omdat hij aan het volk eene vrijheid wil *ontnemen*, die het sedert eeuwen bezit," ik zou geantwoord hebben: dit is onmogelijk! Thans evenwel, nu ik de eer heb dien afgevaardigde als medelid te leeren kennen, verwondert het mij niet, hem *ook* in deze zaak aan de zijde der regering te zien.'

Maar, mag men dien spreker vragen, zouden dan zuivere beginselen, innige opregte overtuigen van 'tgeen waar en goed is, zouden politieke trouw en eerlijkheid, zoo zeer ijdele klanken zijn geworden, dat wat edel en braaf is in Nederland zich niet eens zou verwonderen over den ommekeer van een man, als die afgevaardigde was, die in 1840 met warmen ijver kampte voor onze vrijheid en constitutionele regten? Neen, zoo zeer miskennen, zoo ver vergeten we de geschiedenis en hare grootsche, uitstekende figuren niet, al was de volksgeest ook minder duidelijk en welsprekend geweest, toen hij in November l.l., het halve eeuwfeest onzer verlossing van de fransche heerschappij, deed verkeeren in een Oranje-feest, uit eigen aandrift en besef van zijne groote verpligting aan dat vereerde stamhuis: waaraan we in waarheid geene andere beteekenis kunnen hechten, dan de eenstemmige uiting van dankbaarheid aan den vorst, over de wijze waarop geregeerd wordt, zóó geheel overeenstemmende met de wenschen, de belangen en het geluk van zijn volk, waartoe de grondwet van 1848 hem in staat heeft gesteld. Opregte verkleefdheid aan de instellingen waaronder we leven ontlokte dien algemeenen juichtoon van liefde voor den vorst, aan het zich gelukkig geregeerd voelende volk; dit was 's volks gedachte bij het feest, dit was de grondtoon zijner vreugd.

Wie er eene andere beteekenis aan geven of er voor zoeken mogt miskent het volkskarakter, verwringt de geschiedenis en hare nutte les. Ten bewijze behoeven we slechts twintig jaren terug te gaan in onze herinnering en een paralel te trekken tusschen den volksgeest van toen en thans; welk een lijnregt, hemelsbreed verschil! Toen (1844-1848) was het ook een vorst uit het geliefde Nassausche huis, die ons regeerde, maar met eene grondwet waaronder door het volk, in plaats van blijde jubelklanken, zoo als thans, kreten van gemor, ontevredenheid en geklag werden geslaakt, over de verkeerde handelingen der regering, de geldverspilling, de afnemende welvaart, en bovenal over den magtigen invloed der oligarchie, die haar oud gezag, hare verouderde privilegiën poogde te heroveren: een streven dat in dien droeven tijd de strekking had, om den goedgezinden vorst te vervreemden van zijn goed en steeds koningsgezind volk.

De erfvijanden van het algemeen welzijn hadden zich in 's konings vertrouwen weten te dringen en hem in dwa-

ling te brengen aangaande de eischen en de behoefte van den tijd. Geen vreugdegalm werd er toen vernomen, het volk bewaarde een somber stilzwijgen! Er was '*malaise*' in het land, dit moest zelfs een minister erkennen en constateren. Spreekt het onderscheid tusschen toen en thans niet al te krachtig en duidelijk, dan dat men zich aangaande de oorzaak zou kunnen vergissen of de les vergeten, op deze bladzijde der geschiedenis, ter onzer behartiging opgeteekend?

Er was *malaise* in het land! en doof bleef de regering voor de regtmatige klagten en wenschen der ingezetenen; daaraan moest een einde worden gemaakt langs wettigen weg: we zijn er fier en trotsch op, dat toen negen cordate mannen zich vereenigden, om de zware taak te aanvaarden; en onder die negen edele mannen telden we met blijdschap den heer de Kempenaer.

Er behoorde moed en eene innige overtuiging, er behoorde opofferende vaderlandsliefde toe, bij die negen, om een gemotiveerd voorstel tot grondwetsherziening te durven doen, aan de energielooze, weifelende meerderheid in de Tweede Kamer, op wier krachtige ondersteuning zoo weinig te rekenen viel, hoe dringend en dreigend 's lands toestand ook wezen mogt! Het constitutioneel redmiddel werd, zoo als te voorzien was, door die meerderheid van de hand gewezen en de voorstellers oogstten het gewone loon in van hervormers, wier heilzame poging is mislukt! Spot, hoon, smaad, miskenning en verguizing werd hun deel. De oligarchie greep naar het oude wapen, de verdachtmaking, dat haar steeds zoo uitstekend van dienst was geweest.

De negen voorstellers werden in verdenking gebragt als de hoofden eener revolutionaire partij, die den toeleg had, om eerst de koninklijke magt te ondermijnen en zoo te geraken tot de republiek, ten einde zich zelve te verheffen. Het wapen bleek nog niet versleten te zijn, het deed zijne werking en de voorstellers leden de nederlaag. Maar ontmoedigd werden ze niet, pal stonden ze; bij elke gelegenheid drongen ze met argumenten, aan het gezond verstand, de vaderlandsliefde en het staatsbelang ontleend, hunne overtuiging aan: de welmeenende vorst werd gewonnen en hij schonk in 1848 de grondwet, in gemeen overleg met de vertegenwoordigers ontworpen. De toen behaalde zege wordt steeds hooger gewaardeerd. In het volle besef van het geluk daardoor verkregen onder koning Willem III en zijne regering, vergold het dankbare volk in 1863 aan den zoon de weldaad in 1848 van den koninklijken vader ontvangen met eene zoo algemeene, door niet één wanklank verstoorde, betuiging van liefde, gehechtheid en trouw jegens het vorstenhuis, als misschien nimmer aan gekroonde hoofden te beurt is gevallen. Naar waarheid mag men zeggen: zie daar de vrucht van het werk door de negen mannen in 1844 aangevangen en door trouw en standvastigheid in hunne beginselen voltooid. Zie daar het loon der braven, dat ruim opweegt tegen de ondergane miskenning en verguizing. Wie zou er geen deel aan wenschen te hebben? Wee hem die dezen eerekrans versmeet, en zoo het schoone loon verbeurde, in de geschiedenis voor hem weggelegd, om iets anders na te jagen. Waarom hebben zelfs de negen uitgelezen mannen de proef van trouw aan

hunne beginselen niet kunnen doorstaan? Maar weinigen zijn de verlokking ontkomen om de knie te buigen voor het gouden kalf en zich te tooijen met het klatergoud dat zoo vaak het loon en kenmerk is van onderworpen gedienstigheid en knechtschap. Is het niet smartelijk, dat, bij den godsdienstigen zedelijken zin, aan ons volkskarakter toegeschreven, de geschiedenis den afval heeft op te teekenen van mannen, die op eene andere bladzijde met eer en glorie werden gekroond? Wie zou zich dan niet verwonderen in 1854 den heer de Kempenaer te vinden in het kamp van hen die hij vroeger zoo krachtig bestreed, tegenover zijn vroegere vrienden, aan wier zijde hij in 1848 een zoo roemrijke zege behaalde?

Wie twijfelen mogt of deze waardering, of dit gezigtspunt van de in November l.l. *niet uitgesproken* volksgedachte aangaande het feest dat het vierde, wel juist zijn, dien verwijzen we naar de geheel andere uitkomsten van 1830 door de conservatieven voorbereid en bewerkt, toen de helft van het rijk zich losscheurde van de vorsten van Oranje, in tegenstelling van 1863, toen niemand het zou gewaagd hebben een wanklank te mengen in het loflied voor hetzelfde stamhuis. In de eerste 15 jaren (1815-1830) was het de oligarchie die hare kracht zocht in het zaaijen van tweedragt, in het aankweeken van wantrouwen tusschen vorst en volk, waardoor ze van elkander vervreemd werden. In de volgende vijftien jaren waren het de edelste onzer burgers, die de stem der waarheid deden hooren en onvermoeid er naar streefden om den koning tot het inzigt te brengen van de stemming en de behoefte van zijn volk!

De vorst, die het ongeluk had de eersten te gelooven, werd gestraft met eene revolutie, waarbij de grootste helft van zijn rijk verloren ging. De vorst, die de laatsten vertrouwde en hoorde, werd beloond met onverdeelde liefde. Aangaande de beteekenis en de grondoorzaken van 't geen we in November 1863 zagen, mag geen dubbelzinnigheid of onzekerheid bestaan; we behoeven slechts weder te wijzen naar den geheel anderen volksgeest van 1844-1847, die zoo duidelijk spreekt in het groot aantal politieke brochures en dagbladartikelen van dien tijd, waarin niet alleen van felle haat en vijandschap tegen het toenmalige ministerie sprake is, maar waarin tevens een geest aangetroffen en een toon aangeslagen wordt jegens den koning, den vroeger zoo geliefden en gevierden erfprins, die schromelijk afsteekt bij de bewijzen van tevredenheid, gehechtheid en trouw jegens den vorst uit hetzelfde stamhuis en zijne regering in 1863.

En het Oranjegezinde volk - 't was een zeer bedenkelijk verschijnsel - kocht en las toen met graagte zulke vijandige geschriften, het betoonde zijne sympathie, gelijk vroeger in België, voor de vele, door het ministerie wegens drukpersdelicten vervolgde schrijvers, waardoor wel verre van het ministerie te versterken de algemeene ontevredenheid aangewakkerd, de gemoederen nog meer ontstemd en verbitterd schenen te worden. Men beschouwde de vervolgde schrijvers als martelaren van hunne moedige poging ter verdediging der algemeene belangen. Bij gelegenheid dier processen waren de geregtszalen opgevuld met eene belangstellende menigte, die vreugdekreten aanhief bij de vrijspraak der beklaagden, wanneer de regering in het ongelijk werd

gesteld; van dat alles is tegenwoordig geen spoor te vinden, men laat het kleine troepje, in hun eigen belang gekrenkte, ontevredenen schelden en razen, zonder dat de regering, dagelijks miskend en gehoond, het der moeite waardig acht het daarin te belemmeren; zij ontleent hare kracht aan de algemeene sympathie en tevredenheid! Van waar dit groote, hemelsbreed verschil tusschen nu en voor 18 jaren? Welke andere oorzaak is er voor aan te wijzen dan het algemeen vertrouwen in de constitutionele waarborgen door het negental in 1844 ontworpen en aangedrongen en door den koning in 1848 verleend?

Wie zou er thans gezindheid en lust betoonen om over den vorst te schrijven zoo als er vóór 18 jaren gedaan werd, wie zou er zich aan durven wagen, in de zekerheid van den nationalen toorn en verachting niet te zullen ontgaan, wie zou thans zulke pamphletten willen koopen of lezen? Wie de oorzaken van dit sprekend onderscheid in den volksgeest niet begrijpt zal nooit de lessen der geschiedenis leeren verstaan noch er zijn voordeel meê weten te doen! Mogen Neerlands vorstenhuis en volk bewaard blijven voor misvatting en geleerd hebben waar de getrouwe aanhangers, de opregte vrienden te vinden zijn, en nimmer uit het oog verliezen waardoor wederzijdsch vertrouwen, liefde en gehechtheid verworven, aangekweekt en bevorderd wordt, waaraan de troon eene kracht en hechtheid ontleent, die elders door geene honderd duizenden van bajonetten worden verkregen!

Keeren we nog een oogenblik terug naar de geregtszalen, waar in het vroegere droeve tijdvak, de drukpersvergrijpen tegen de waardigheid des konings en zijne regering werden behandeld! Meer dan ééne welsprekende, krachtige rede werd er gehoord die door het volk toegejuicht, een diepen indruk naliet en weinig strekte om de gemoederen te kalmeren.

Onder de meest gezochte en bekwame pleitbezorgers, die er toen roem en eer in stelde, om voor de constitutionele vrijheid in de bres te springen en hare regten te handhaven, treffen we ook onzen afgevaardigde M^{r}. de Kempenaer aan, ter verdediging van een geincrimineerd courantenartikel, waarin, volgens de acte van beschuldiging, ‘de koning zou *gehoond* of *gesmaad* zijn.’

Het was op den 30sten December 1845 dat de geregtszaal te Arnhem geheel gevuld was met een aanzienlijk publiek, dat in hooge belangstelling uit de verst verwijderde plaatsen dáár was bijeengekomen. ‘Ieder besefte, zegt de geschiedenis van dien tijd, dat hier niet de zaak van den heer Thieme (uitgever der Arnhemsche courant) alléén werd behandeld, maar de zaak van het gemeene vaderland, van de vrijheid der drukpers’.

De heer de Kempenaer stond daar, tegenover het ministerie van Hall, dat de vervolging had bevolen. Hij ving aan met aan te wijzen den aard en de strekking dezer vervolging, die ten doel had ‘de ministerieële verantwoordelijkheid tot een doode letter te maken,’ zich zijnen eed van de grondwet te zullen handhaven, als vertegenwoordiger en pleitbezorger afgelegd, herinnerende, achtte hij het ‘*eene schoone taak*, *een verheven pligt*, *op te treden*, *dáár waar de voorschriften dier grondwet met vernietiging en het welzijn des lands met ondergang werd bedreigd.*’ - ‘Wij aarzelen, zegt de verslaggever, met eenige doode letters melding

te maken van 's mans boeijende wegslepende taal, het is onmogelijk een verslag te geven, van hetgeen zijne gloeijende improvisatie inhield en aandrong.' De indruk was diep en algemeen, toen hij bij het einde zijner rede den regters op het hart drukte, dat op hen de hoop en de toekomst van geheel Nederland gevestigd was, zijne woorden drukten de overtuiging van ieder uit. Toen op den 6^{den} Januarij 1846 de beklaagde was vrijgesproken, werd die vrijspraak door de verzamelde menigte met luid gejuich en handgeklap begroet. De heer van Hall, die de vrijheid der drukpers wilde besnoeijen, werd geheel verslagen en de met zegepalmen en lauweren gekroonde overwinnaar was M^{r}. de Kempenaer. En men zou zich met D^{r}. van Hoevell niet verwonderen, dat de talentvolle man, toen zóó groot, zóó hoog in 's volks sympathie aangeschreven, weinige jaren later, na minister geweest en met hofgunsten bedeeld te zijn, zich scharen zou aan de zijde van denzelfden minister van Hall, om dien bijstand te verleenen in het aanleggen van knellende banden, aan de drukpers voor Indië! Wie zou zich daarover niet verwonderen en bedroeven. *O Tempora*, *o Mores*.

Laat ons terugkeeren naar 's lands raadzaal waar we den spreker uit Almelo de vrijheid hoorden verdedigen eener onbelemmerde invoering van in Nederland gedrukte werken; hij vroeg: 'Wat zal het gevolg wezen der aanneming van dat artikel? Dat in Nederlandsch Indië zeer eenzijdige voorstelling zal gegeven worden van hetgeen in Nederland voorvalt; dat Nederlandsch Indië meer en meer zal vervreemd worden van het moederland. Zoo zal men bijv. niet weren *alle* geschriften van godsdienstigen aard, *alle* boeken die ten doel hebben christelijke beschaving aan te kweeken; maar men zal ze alleen toelaten, voor zooverre zij geschreven zijn in den geest van zulk eene beschaving als de regering in Indië verlangt, en bij voorkeur geschriften die de leer prediken: Indië is nog niet rijp voor beschaving en Christendom.' - De toeleg der reactie, van de regering en der vertegenwoordigers die haar steunde, om den invoer van boekwerken in Indië afhankelijk te maken van willekeur, mislukte. Een tegenovergesteld amendement van den heer Mackay werd aangenomen.

Het wetsontwerp liet de slaven in slavernij. Daarom werd door den heer van Hoevell voorgesteld om de vrijverklaring er in op te nemen. Eenige dagen vóór de discussie had hij daartoe een amendement aangeboden. 'Mijnheer de voorzitter, zeide hij, reeds sedert vele jaren heb ik getracht om in Nederlandsch Indië een toestand te doen verdwijnen, die een schandvlek werpt op de Nederlandsche natie en op haren Christelijken zin. Zoo heb ik in 1847 onder anderen met een mijner *toenmalige* vrienden in Indië, mij gewend tot den gouverneur-generaal, om hem op dien toestand opmerkzaam te maken. Wij hebben ons veroorloofd voorstellen te doen, die tot eene afschaffing der slavernij konden leiden. Bij die gelegenheid ben ik van het standpunt uitgegaan, dat het niet noodig was te velde te trekken tegen de slavernij, dewijl zij door allen wordt veroordeeld. Op dat standpunt wil ik mij ook thans plaatsen. Ik zal niet in warme bewoordingen het leed trachten te schilderen van sommige slaven in Nederlandsch Indië; 't zou anders een heerlijk onderwerp wezen voor een schitterende

redevoering. Ik zal ook niet trachten u te bewijzen, dat aan de slavernij een einde moet worden gemaakt. Ik ga van de onderstelling uit, dat niemand in de vergadering zal opkomen om de slavernij te verdedigen.'

Neen dat deed, dat durfde men niet; de openbare meening - zóó verre was het toch reeds in Nederland gekomen - zou den pleiter voor de slavernij met de welverdiende nationale verachting hebben gebrandmerkt. Maar wat men wel deed en wel durfde, dat was de veelzijdige poging, om haar toch *facto* te laten bestaan, wat voor de slaven op hetzelfde neerkwam. Door het opwerpen van allerlei gezochte onwezenlijke bezwaren tegen de vrijverklaring, wilde men de slavernij - althans nog eenige jaren bestendigen; het was een zware strijd dien onze spreker had te voeren tegen de meest uitstekende zijner medeleden, doch hij week geen enkele schrede terug, met warme welsprekendheid verdedigde hij zijn voorstel: wij moeten naar de belangrijke rede verwijzen die ruim 18 bladzijden beslaat, waarin hij niet *een* argument zijner tegenstanders onweerlegd liet. Den heer Baud, die zijn voorstel een zeer menschlievende *Steeple-chase* had genoemd, beantwoordde hij op zijn eigenaardige geestige wijze, doormengd met treffende ironie, zonder een oogenblik onhoffelijk te zijn.

'Mijne Heeren, zeide hij ten slotte, ik zal eindigen met de volgende opmerking. Een maand of zes geleden is een vorst in Indië gestorven, die Mahomedaan was, die als Mahomedaan gestorven is, maar dien ik in dit geval als een christelijk voorbeeld voor de Christenen durf aanhalen; het is de sultan van Sumanap. Die uitstekende vorst heeft ongeveer twintig jaren geleden deze woorden gesproken: "Reeds sedert lang heb ik mij geschaamd en verstijfde mij het bloed, wanneer ik dacht aan hetgeen ik eens te Batavia en Samarang heb gezien, waar *menschen* op eene publieke verkooping worden gebragt, op een tafel ten toon gesteld, en nagezien en onderzocht worden als schapen en runderen."

De vorsten en hoofden op Java houden geene slaven, bezitten er geene. De slavernij is met ons Christenen op Java gekomen. Ik herhaal wat ik geschreven heb, toen ik deze edele woorden van den sultan, nu een jaar of vijf geleden herinnerde, indien diezelfde verontwaardiging van den Mahomedaanschen vorst ons van schaamte doet bloozen, dat wij het dan niet bij vrome wenschen en verzuchtingen laten blijven. Laat ons *handelen.* Indien wij de wettige en geoorloofde middelen die de grondwet ons toestaat te baat nemen, dan zal de vrijverklaring der slaven in Nederlandsch Indië plaats grijpen. Maar indien niet, wat verheft gij u dan op uwen naam van Christenen? Wat vermeet gij u om aan anderen het Evangelie te brengen? Wat, durft gij zegen verwachten op uw zendelingswerk, een Mahomedaan, dien gij bekeeren wilt, beschaamt uw Christendom!'

Deze treffende herinnering vermogt evenwel niet de meerderheid in 's lands raadzaal te bewegen om de slavernij los te laten, ofschoon men geen woord durfde bezigen om haar te verdedigen of in bescherming te nemen: den *naam* van Christen wilde men niet prijs geven, dat zou opzien baren en aanstoot geven, dat zou schade kunnen doen aan den roep van vroomheid en achtenswaardigheid in zijn kring en in de maatschappij; 't zou niet strooken met 'den Nederlandschen zin'; maar te handelen zoo als het Christenen betaamt?

Ja, zie dat is geheel iets anders! Men moet die christelijke voorschriften vooral niet te letterlijk opvatten, de groote Meester stond te zeer boven de maatschappij en het gewone leven, dan dat hij onze groote en kleine belangen zou hebben voorzien en gewaardeerd in het ver verwijderde tijdperk, dat we nu beleven. Hij had geen kennis aan de oeconomische wetenschap van lateren tijd, anders zou hij geene voorschriften hebben gegeven in strijd met zoo veel materiële belangen waarbij we leven moeten, in strijd met de tegenwoordige maatschappelijke orde, die er door geschokt en omver geworpen zou worden.

We zijn burgers dier maatschappij en dus ook als christenen verpligt hare voorschriften te eeren en in stand te houden. Wij zouden ons niet schuldig gemaakt hebben aan het invoeren der slavernij, maar nu ze er eenmaal is, tot de orde behoort en de goede Meester haar niet veroordeeld of verboden heeft, hebben we een gemoedelijk bezwaar.

Wij vinden het wel mooi dat een Mohamedaan er een afschuw van heeft om zijne medemenschen als het redelooze vee te laten betasten, beschouwen en openbaar in veiling te brengen; maar dat ligt aan zijne onkunde, ten aanzien der bestemming van dat zwarte ras; wij weten beter en oordeelen het nuttig dat de slaven nog eenige jaren blijven wat ze zijn. - Het voorstel, door den afgevaardigde gedaan, werd met 28 tegen 27 stemmen verworpen.

Hoe gewigtigen invloed de veranderde gezindheid van één mensch op het lot en levensgeluk van duizenden hebben kan, zien we in deze beslissing; indien slechts één der tegenstemmers had vóór gestemd, dan zou toen de slavernij, die men een schandvlek voor Nederland heeft genoemd, verdwenen zijn; dat hing van slechts ééne stem af, en onder de tegenstemmers treffen we helaas ook den heer de Kempenaer aan, die, ware hij nog de vroegere beginselen uit het schoonste tijdperk zijns levens toegedaan geweest, zich - het lijdt geen twijfel - aan de zijde van den voorsteller zou gevoegd en dus niet tegen het opheffen der slavernij gestemd hebben, die, zoo als de voorsteller duidelijk betoogde, eene luxe en geene noodzakelijkheid in Indië was. ‘Gij kunt dáár de slaven wegdenken, zeide hij, en de geheele maatschappij blijft gelijk zij is.’ En toch werden door ééne stem duizenden natuurgenooten veroordeeld, om nog vijf jaren de eigendom van anderen te zijn; vijf jaren in slavernij! Hoe veel zuchten zijn er in dien tijd geslaakt, hoe veel tranen gestort, hoe vele jeugdige voorwerpen zijn in den poel der zedelooslоosheid gesleept en versmoord, omdat ze als slaven er zich niet aan konden ontrekken, omdat die ééne stem van de meerderheid ontbrak. De dag van heden - 1 Julij 1863 - geeft mij groote voldoening, schrijft Dr. van Hoevell in zijne voorrede. ‘Heden zijn de slaven in de West-Indiën geëmanicipeerd. Mijn aandeel in den strijd tegen de slavernij vult vele bladzijden van dit boek. Al die redevoeringen hebben dus geene aktueele waarde meer. Zij blijven historische dokumenten, die aantoonen, hoeveel er noodig is geweest, om in 't aloude land der vrijheid zóó veel weerzin en afschuw tegen de slavernij op te wekken, dat de traagheid de regering eindelijk moest wijken voor den onwederstaanbaren aandrang der publieke meening.’ Als men 15 jaren lang

zoo onverpoosd en onvermoeid voor de zaak der menschheid gestreden heeft, dan moet de eindelijke overwinning voor dien kampvechter wel eene groote voldoening zijn, zoo wel als voor allen die hem trouw ter zijde stonden.

Het hoofdstuk over de godsdienst gaf onzen spreker aanleiding tot de volgende opmerkingen:

'Ik zie in dit hoofdstuk ook doorstralen tegenzin tegen de uitbreiding van Christendom en Christelijke beschaving in Indië, naar men zegt, omdat men vreest voor wanorde en onrust.

Die beginselen zijn lijnregt in strijd met de mijne, ik geloof dat het verbreiden van christelijke beschaving in Indië de pligt is niet van het Nederlandsche Gouvernement, maar van de *Nederlandsche natie*, en dat de regering vrijheid moet verleenen om onbelemmerd aan die christelijke beschaving te arbeiden. Ik sta dus wat dit hoofdstuk betreft, lijnregt tegenover het beginsel der Regering.

Maar ik moet erkennen, in het stelsel dat deze wet huldigt, is dit hoofdstuk consequent. Deze wet is gegrond op het beginsel: Indië is een wingewest; Indië is bestemd om millioenen af te werpen voor het moederland; Indië is als eene vesting in staat van beleg. 't Is consequent, dat er dan ook in Indië niet meer christelijke beschaving, niet meer Christendom worde toegelaten, dan de kommandant van de vesting meent dat noodig is.

Mijne Heeren, men heeft in twijfel getrokken, of de Javanen de verspreiding van christelijke beschaving wel gaarne zagen. Men heeft gewezen op verontrustende berigten' (in 1854, waarvan men sedert tot 1864 niets meer vernam Ref.) 'die dezer dagen zouden gekomen zijn van een paar regenten. Ik, voor mij, kan dit weinig rijmen met mijne eigene ondervinding. Ik heb dikwijls persoonlijk die streken bezocht, waar het Christendom zich heeft ontwikkeld door zijne eigene kracht, tegen de regering in. Ik heb de dorpen bezocht waar christenen wonen, altoos Javanen blijvende, wat hunnen maatschappelijken toestand betreft, doch waarachtige christenen in hun leven.

Ik heb hen gezien wonende in hetzelfde dorp met Mahomedanen, onder het bestuur van een Mahomedaansch districts-hoofd, van een Mahomedaanschen regent. Ik heb nimmer eenige verwijdering of botsing ontdekt tusschen de ingezetenen onderling van zulk een dorp. Volgens de berigten tot den huidigen dag zijn, bij de verspreiding en groote uitbreiding die het Christendom in die streken dagelijks neemt, nimmer eenige moeijelijkheden gerezen onder de ingezetenen onderling. Ik heb uit den mond van Mahomedaansche hoofden gehoord, dat er geen betere ingezetenen waren dan juist die Christenen; geen trouwer verrigters van heerendiensten; geene solider betalers van landrente; dat er nog geen hunner ooit voor de politie of den landraad was geweest.

Ik heb elders op Java dikwijls gesproken met priesters en Mahomedaansche hoofden over het Christendom. Nimmer heb ik eenigen afkeer, veel minder eenige vijandschap tegen het Christendom bij hen bespeurd. Ik heb het bijgewoond, dat christelijke kerken werden gesticht en dat Mahomedaansche priesters en Mahomedaansche hoofden steenen en kalk bragten en gelden stortten voor het optrekken van die gebou-

wen. En nu vraag ik: is dit alles plotseling zoo veranderd? Is nu plotseling zulk een tegenstand, zulk een afkeer ontstaan?

Maar ik herhaal de vraag door den heer van Nispen gedaan: ‘is het niet mogelijk, dat die brieven van de regenten, ik zou bijna zeggen ter goeder uur voor den minister ontvangen, zoo niet geïnspireerd zijn, dan althans middellijker wijze hun aanwezen te danken hebben aan *anderen* dan Mahomedanen? Er bestaat op Java bij sommige ambtenaren hetzelfde begrip, dat ook in dit ontwerp ligt, dat is: ‘de Christelijke beschaving is eigenlijk een storend element voor het stelsel der regering en voor *ons* allerlastigst.’ Dat begrip bestaat. En zou het nu niet mogelijk zijn, dat deze meening van sommige ambtenaren gewerkt heeft op die regenten die zich beklagen en verklaren dat zij niet gaarne bevordering van christelijke beschaving zien? Zoo lang wij op Java zijn is *nog nooit* een opstand, is *nog nooit* een oproer ontstaan *uit de godsdienst*’.

En hiermede leggen we de pen neêr, daar we vreezen moeten reeds te veel uit deze redevoeringen te hebben afgeschreven. We deden het in de overtuiging, dat niet ieder beschaafd man deze redevoeringen koopen en lezen zal, en dat het toch van zoo hoog belang is, dat men onze, en voor zoo veel Indië betreft, zoo menigmaal verwrongen, geschiedenis leere kennen en de politiek waarderen die dáár onze handelingen bestuurt, waartoe dit gedeelte dezer redevoeringen, over het Indisch Regerings-Reglement een zoo uitmuntenden leiddraad geeft. We deden het meer in het algemeen belang dan uit sympathie voor den schrijver, opdat men den uitstekend bekwamen, maar zoo vaak miskenden en verguisde staatsman uit zijne eigene handelingen mogt leeren kennen, ten einde een eigen onpartijdiger oordeel te kunnen vellen over den geest waardoor hij gedreven werd.

Men oordeele, of de beginselen die hij beleed, waaraan hij 15 jaren vasthield, of de eischen die hij stelde voor eene geleidelijke hervorming van 'tgeen verkeerd is, strooken met het algemeen belang en onze welvaart, met onze grootheid en roem, waarvoor het vaderland hem dankbaar en erkentelijk behoorde te zijn, dan wel of de geest die hem dreef, de met duidelijkheid voorgedragen begrippen tot verbetering van het Indisch Regerings-Reglement bij de debatten verdedigd, van dien aard zijn, dat ze regt geven voor de verdenking en den blaam waarmeê ze zijn bejegend. Weldra hopen we het vervolg dezer parlementaire redevoeringen te behandelen.

Politiek overzigt.

Het is nog altijd de deensch-duitsche kwestie, welke in Europa's geschiedenis van den dag op den voorgrond staat, terwijl gebeurtenissen daaraan vreemd slechts voor weinige oogenblikken de aandacht van dit ingewikkeld vraagstuk

kunnen afleiden. Toch valt het, met het oog op de europesche dagbladpers, niet te ontkennen dat de publieke opinie naar eene oplossing der kwestie verlangt. Men heeft zich nu reeds lang genoeg geamuseerd met, of geërgerd over de rol, welke Engeland in het deensch-duitsch vraagstuk heeft gespeeld; men is schier uitgeput in woorden van medelijden met de deensche natie; men heeft zich reeds lang genoeg verontwaardigd betoond over de vermetelheid van den heer von Bismarck en zich verwonderd over het eindeloos geduld der pruissische natie - men verlangt nu eene oplossing van het vraagstuk.

De loop der gebeurtenissen wettigt intusschen geenszins de voorspelling dat dit verlangen spoedig zal worden verwezenlijkt. Talrijke moeijelijkheden en bezwaren liggen nog op den weg, welken de vrede-konferentie te Weenen moet bewandelen en, naar het schijnt, komen deze moeijelijkheden en bezwaren ook in ruime mate van de zijde der deensche regering. Zij toch, niets meer te verliezen hebbende - dan Jutland, zoo beweren sommige pruissische dagbladen, maar dan bestaat er geen Denemarken meer - heeft nog eene laatste hoop op Europa's tegenwoordigen toestand gevestigd.

Deze toestand wettigt ook misschien tot op zekere hoogte de houding der regering te Koppenhage. In Engeland toch mompelt men weder van eene abdikatie der koningin, welke èn door haren toestand èn door de toenemende verwijdering tusschen haar en den prins van Wales in het belang des rijks noodzakelijk zou worden. De troonsbestijging nu van dezen laatste zou groote verandering kunnen brengen in Engeland's staatkunde van het oogenblik in de deensch-duitsche kwestie. Het huwelijk tusschen den russischen groothertog Nikolaas en prinses Dagmar zou voorts ook te St. Petersburg tot eene andere politiek ten opzigte van Denemarken aanleiding kunen geven. In allen gevalle kan Denemarken niets verliezen en zeer veel winnen door het volgen eener afwachtende staatkunde.

Ook wat de binnenlandsche aangelegenheden betreft beijvert zich het tegenwoordig ministerie Bluhme om te midden der partij-woelingen zich door dergelijke staatkunde staande te houden. Gelijk het gewoonlijk gaat bij nationale rampen werpt in Denemarken thans de eene partij de schuld en verantwoordelijkheid van den tegenwoordigen toestand op de andere en ontstaat hieruit eene verbittering, welke slechts door den tijd, dien geneesheer van zoovele rampen, kan worden uitgewischt.

Gevaarlijk spel speelde in deze omstandigheden inmiddels de prins van Wales, terwijl hij met - welligt meer nog onder de hoede van zijne echtgenoote, een bezoek kwam brengen aan het deensche hof. Reeds op het berigt van zijn reisplan toch sloegen vele dagbladen te Koppenhage een voor hem vrij onaangenamen toon van. ‘De prins van Wales - zoo sprak Dagbladet - moet kunnen zien dat Denemarken in rouw is gedompeld en dat hij bovendien voor onze natie het Engeland vertegenwoordigt, hetwelk na de zegepraal van het geweld op het regt te hebben gebrandmerkt, den toeleg tegen Denemarken toch ten uitvoer laat brengen.’ Voor feestelijkheden ter zijner eere - zoo beweerde men - had de deensche natie ook geene bloemen meer; zij had die alle gestrooid op de graven der voor het vaderland gesneuvelde krijgers.

Deze sombere gemoedsstemming ver-

dween echter bij het hooren der saluutschoten op de reede der deensche hoofdstad en bij de aankomst van prinses Alexandra; verschillende feestelijkheden hadden ter eere van het vorstelijk echtpaar plaats.

Intusschen werden er te Weenen door de deensche en duitsche gemagtigden eenige vergaderingen gehouden, waarin het verlengen van den wapenstilstand en de regeling der finantiële aangelegenheden van Denemarken en de hertogdommen ter sprake werden gebragt. Ten opzigte van het eerste punt werd vooral de vraag gedebatteerd, of de deensche regering nog langer het oostenrijksch-pruissische bezettingsleger zou moeten onderhouden.

Terwijl men alzoo aan de groene konferentie-tafel te Weenen Denemarken op het papier tegen de beide groote duitsche mogendheden ziet worstelen, gelijk vroeger op het slagveld, maakt de pruissische regering zich dezen tijd ten nutte om de meerderheid der duitsche kleinere staten weder in het oude spoor terug te drijven. Niet ongaarne toch zou de vrijheer von Bismarck zóó zeer meester worden van den toestand des oogenbliks, dat hij de vriendschap van Oostenrijk kon ontberen en de vijandschap van Oostenrijk kon trotseren. Tot dusverre toch moet hij zich ten opzigte van de regering te Weenen nog altijd eenige beleefdheden en kleine koncessiën getroosten, hetgeen aan personen, welke het karakter van den pruissischen minister bezitten, tot eenige ergernis verstrekken moet. Wel is nu Oostenrijk de trouwe bondgenoot geweest van den heer von Bismarck bij het verpletteren van Denemarken, maar de napoleontische politiek op duitschen stam geënt, kent geen dankbaarheid. Zoodra de pruissische staatsman zijne bondgenooten niet meer noodig heeft om zijne plannen te helpen verwezenlijken, wordt het hem volkomen onverschillig of zijne verdere handelingen hun aangenaam of onaangenaam zijn. In de buitenlandsche politiek zou dit ten opzigte van Oostenrijk het geval zijn, in de binnenlandsche staatkunde ten opzigte der onontwikkelde ultra-demokratische volksmassa, welke hij en zijne aanhangers in de ure des gevaars tot werktuig zou gebruiken om zich ten behoeve der feodalen en verdere uitverkorenen te doen nederschieten op de barrikaden.

De vrijheer von Bismarck is te meer gezind om zonder overhaasting de onderhandelingen met Denemarken te voeren, omdat inmiddels de hertogdommen onder een ‘voorloopig’ bestuur staan, hetwelk alle pogingen in het werk stelt om te germaniseren, wat er nog deensch was gebleven aldaar. Wel wordt dit door of van wege de regering te Koppenhage in het geheim tegengegaan; wel tracht men door het in omloop brengen van adressen, waarin geprotesteerd wordt tegen eene afscheiding van de deensche monarchie, in noordelijk Sleeswijk eene aaneensluiting te bewerken der aan Denemarken gehechte personen, doch de oostenrijksche en pruissische autoriteiten hebben strenge maatregelen genomen tegen de colportage van dergelijke petitiën en adressen.

Met de deensch-duitsche kwestie werden in den laatsten tijd ook verschillende reizen van vorsten, prinsen en ministers in verband gebragt. Geen staatsman kon in de afgeloopene maand op de eene of andere duitsche badplaats eenige glazen bronwater gaan gebruiken, of men beweerde dat hij met geheime allerbelangrijkste zendingen was belast voor de souvereinen, wier staten hij op

de vleugelen van den stoom doorsnelde. Deden sommigen daarbij op het ruim veld van onderstellingen omtrent deze bezoeken en zamenkomsten van pruissische, oostenrijksche en russische souvereinen en ministers, reuzenschreden en stapelden zij onderstelling op onderstelling om tot eene konklusie te geraken, van hun standpunt de gewenschte, in allen gevalle bleek uit dit alles dat de verhouding tusschen de souvereinen van Oostenrijk, Rusland en Pruissen - op dat oogenblik - allervriendelijkst was. Dit is dan ook slechts de vraag; men is in Duitschland nog niet genaderd tot die hoogte van vrijheid, waarop het onverschillig is of de vorsten van twee rijken in vriendschap of vijandschap leven, indien men slechts weet wat de natie wil, welke de nationale staatkunde is.

Wij hebben dan ook in vorige overzigten reeds als onze bescheiden meening geuit dat, sedert de deensch-duitsche kwestie van het gebied der diplomatie op dat der feitelijkheden was getreden, in Duitschland geene regerings*beginselen* meer werden aangetroffen en geweld in plaats van regt heinde en ver zegevierde in den persoon van den heer von Bismarck.

Er zijn er, die voor dezen staatsman, even als voor zijn leermeester, wel geene sympathie, maar toch zekere bewondering koesteren, omdat beide zich zoo lang hebben weten staande te houden. Is het echter zoo te verwonderen, pleit het zelfs wel tegen onze maatschappelijke toestanden, dat hij, die niet schroomt om beloften en beginselen op een gegeven oogenblik als niet gedaan en niet bestaande te beschouwen, die de grondslagen van regt en zedelijkheid slechts eerbiedigt als en zoolang hij verkiest, zich eenigen tijd staande kan houden op de hoogte waartoe hij zich heeft weten te verheffen? De keizer van Frankrijk..... bleef in de afgeloopene maand omtrent Duitschland zijne zoogenaamde neutraliteitspolitiek handhaven. Toch schijnt het oogenblik voor hem aangebroken om weder eens de rol van Deus ex machina of van Providence te vervullen. In de laatste dagen werden er verschillende geruchten verspreid omtrent gevoerde onderhandelingen tusschen Rome en Parijs tot oplossing der Italiaansche kwestie. Werden deze geruchten reeds waarschijnlijk gemaakt door het bezoek van prins Humbert aan het fransche hof - van wiens huwelijk met prinses Anne Murat men intusschen niets meer verneemt - en door de aankomst te Parijs van den heer Pepoli en den generaal Menabrea, uit Turijn zelf vernam men nadere inlichtingen omtrent deze onderhandelingen. De regeringen van Frankrijk en Italië zouden eene overeenkomst hebben gesloten, waarbij de eerste zich verbond om binnen twee jaren hare troepen uit Rome terug te trekken, en de laatste om, na het vertrek der fransche troepen, het pauselijk grondgebied te eerbiedigen. In verband daarmede sprak men tevens in de laatste dagen van eene erkenning van het italiaansche koningrijk door Oostenrijk. Bovendien zouden er onderhandelingen gevoerd worden over een afstand van Venetië, voor welke landstreek Oostenrijk eene vergoeding zou erlangen. Waarin deze vergoeding of schadeloosstelling zou bestaan meldde intusschen het gerucht niet. Lang zal men hierop echter niet behoeven te wachten: bij het ontwerpen van nieuwe combinatiën nemen sommige politici de kaart van ons

werelddeel, als ware het eene legprent, al wonderlijk uit elkander.

In het laatste gedeelte der vorige maand had in Frankrijk de opening plaats der ‘Conseils généraux,’ waarbij ministeriële toespraken werden gehouden, welke weder eene variatie bevatten op het oude thema van keizer Napoleon. De heer de Persigny scheen echter in het eerste gedeelte van zijne te Saint Etienne uitgesprokene redevoering dit thema uitgeput te achten. Hij beweerde namelijk niet dat Frankrijk ‘langzamerhand’ de vrijheid zal erlangen waarin de engelsche natie zich verheugt, maar hij dekreteerde dat men in Frankrijk de vrijheid bezat en dat Napoleon III de stichter der vrijheid was. Toen het engelsch ministerie, na de hagelbui der pijlen van ironie en satire over zijne houding in de deensche kwestie, eindelijk tot eenige verademing was gekomen, beweerde een lid van dit kabinet op het banket van den lord mayor der hoofdstad, dat Engeland nooit zooveel invloed in Europa had bezeten als op dat oogenblik. Het bleek later dat het feest reeds zéér ver gevorderd was, toen de aanwezigen in een toast deze bewering hoorden uiten. Voor de onhandigheid van den heer de Persigny zocht men te vergeefs naar verzachtende omstandigheden.

Waar keizer Napoleon zelf steeds de fransche natie toeroept: wij zullen u trapsgewijze de vrijheid doen erlangen, daar zegt de heer de Persigny, plus impérialiste que l'empereur, gij bezit de vrijheid reeds, zij is door den keizer gegeven en gij hebt dus niets meer te verlangen! Intusschen is de toestand van Frankrijk volgens den heer de Persigny toch nog niet zoo der volmaaktheid nabij of in het vervolg - als een nieuw geslacht het tegenwoordige, door revolutiën ontzenuwd, zal hebben vervangen - zullen nog eenige kleine wijzigingen in het stelsel van bestuur kunnen worden ingevoerd. Aldus kwam de heer de Persigny eindelijk toch weder tot het oude thema terug, waarbij hij eenige argumenten trachtte bij te brengen ter regtvaardiging van de houding der regering. De onafhankelijke fransche dagbladen beweren echter dat dergelijke argumenten evenmin te vinden zijn door den heer de Persigny, als de vrije vrouw, de ‘mère suprême’ door den onlangs overleden ‘père suprême’ der S^{t}. Simonisten, Enfantin, of de zoo belangwekkende Lambert door de fransche gamins kon worden gevonden.

De oorzaak dat de parijsche policie zoo gestreng te werk gaat tegen allen, die het ‘As-tu vu Lambert?’ zingen, schijnt te moeten worden gezocht in de omstandigheid dat dit lied - eenigen tijd geleden voor het eerst in een café chantant te Parijs gezongen - afkomstig is uit de dagen van 1848. Toen in dien tijd de nationale garde van de hoofdstad banketten hield met die der provinciesteden, bragt ook de nationale garde van Parijs een bezoek aan die van Cherburg. Zekere Lambert nu werd op eene der tusschenstations door zijne kameraden gemist en van daar de kreet ‘ou est Lambert? As-tu vu Lambert?’ op elk der volgende stations, welke zich voorts ook gedurende de feestvreugde te Cherburg deed hooren. Natuurlijk werd hierop een lied vervaardigd, hetwelk in die dagen onder het volk furore maakte. Het eindigde:

Vous, marins, qui voyagez sur mer,
Au nom de la vierge Marie,
Dites-mois, je vous en prie,
N'avez-vous pas vu Lambert?

Een aantal personen, nieuwsgierig naar het lot van Lambert, werden in de laatste dagen in de fransche hoofdstad gearresteerd, alwaar men trouwens niets had om zich bezig te houden. Zelfs de opstand in Algiers schijnt voor het oogenblik gedempt en voor den nieuw benoemden gouverneur-generaal dezer kolonie, den maarschalk Mac-Mahon, blijven slechts eenige expeditiën naar de binnenlanden over. Voorts was ook de hoop der parijsche bevolking, om eene interventie in de aangelegenheden van Tunis te zien plaats hebben, vervlogen daar het fransch eskader, op de reede der hoofdstad van dit regentschap gestationneerd, in het vaderland wordt terug verwacht.

Bleef Frankrijk zich in den laatsten tijd steeds onthouden van inmenging in de deensch-duitsche aangelegenheden, ook de engelsche regering bepaalde zich slechts tot eenige dagblad-evolutiën. De regeringsorganen beweerden namelijk onlangs dat Pruissen ‘eenmaal’ genoopt zou worden voor zich zelven het medelijden in te roepen, hetwelk men thans aan Denemarken weigerde.

Stoffe tot ernstig nadenken voor het engelsch kabinet boden inmiddels de ernstige ongeregeldheden te Belfast in Ierland. Ofschoon deze eigenlijk geen staatkundig karakter bezaten, ofschoon zelfs lord Palmerston, ten onregte evenwel naar onze meening, op een hem te Tiverton aangeboden banket trachtte te betoogen dat de aanleiding daartoe niet in verschil van godsdienstige gevoelens moest gezocht worden, willen wij deze hier toch niet geheel ignoreren.

Terwijl dan te Dublin een standbeeld van O'Connell werd onthuld, vond de partij der protestanten, de ‘oragemen’, te Belfast goed om dienzelfden persoon in beeldtenis te verbranden, hetwelk het verbranden van koning Willem III in beeldtenis van de zijde der katholieken aldaar uitlokte. Van dit alles was het gevolg dat beide partijen nu hare meening met stokslagen en geweerschoten begonnen te bepleiten en een allerbloedigst gevecht in Belfast's straten het plunderen van de huizen der voornaamste aanhangers van beide partijen vergezelde. De nakomelingschap der Schotten en Engelschen, die onder de regering van Jakobus I zich te Belfast hadden gevestigd, streed thans gedurende eenige dagen met de woede aan het fanatisme eigen, tegen de katholieke partij. Eindelijk slaagde men er in om door groote magtsontwikkeling de rust te herstellen. Natuurlijk wierp nu de eene partij de verantwoordelijkheid van het voorgevallene op de andere. Ons komt het voor dat te dien opzigte de onpartijdige europesche dagbladen een juist oordeel hebben geveld, terwijl zij in de eerste plaats de engelsche regering voor al deze ongeregeldheden verantwoordelijk stelden. Engeland toch heeft Ierland altijd meer als een wingewest dan als een gedeelte van Brittannië beschouwd en niet genoeg pogingen aangewend om door ontwikkeling en beschaving dergelijke gebeurtenissen onmogelijk te maken. Een eerste stap om eenige verbetering te brengen in de verhouding tusschen Ierland en Engeland schijnt de regering thans te willen doen door de afschaffing van het onderkoningschap over eerstgenoemd gewest, hetwelk der Iersche bevolking altijd, en te regt, een doorn in het oog was.

Behalve de ongeregeldheden te Belfast, welke in Europa voor eenige oogenblikken de aandacht van de deensch-duit-

sche kwestie afleidden, trokken ook de ongeregeldheden te Genève de opmerkzaamheid van velen tot zich. Reeds sedert eenige weken heerschte aldaar, met het oog op de verkiezingen voor een lid van den staatsraad, bij welken de uitvoerende magt berust, eene vrij hevige gisting. De zoogenaamde radikale partij, ondersteund door de katholieken, spande alle krachten in om haren kandidaat, den heer James Fazy te doen zegevieren, terwijl de tegenpartij - de behoudsmannen, de afvallig gewordene radikalen en eenige zoogenaamde onafhankelijke personen - hare pogingen aanwendde ten gunste van den heer Chenevière. De laatste partij werd daarbij minder door politieke bedoelingen, dan wel door wantrouwen tegen den heer Fazy bezield, wien men voor den ongunstigen toestand van het finantie-wezen verantwoordelijk stelde. Daar de krachten van de twee strijdende magten vrij gelijk stonden, hield men zich in beide vijandelijke legerkampen van de overwinning verzekerd.

De groote dag der stemming, 23 Augustus, brak eindelijk aan en nu bleek het dat de heer Fazy 5340 en de heer Chenevière 5677 stemmen had verkregen. Eene groote en volgens de beginselen der radikale partij zelve onverdedigbare fout werd daarop begaan door het stembureau, van wiens 27 leden 17 tot de partij van den heer Fazy behoorden. De meerderheid toch van dit stembureau verklaarde, op grond van vrij onbeteekenende argumenten, de verkiezing van den heer Chenevière ongeldig. Niettegenstaande de natuurlijke verbittering, welke hierop bij de aanhangers van dezen laatste ontstond, zou men toch waarschijnlijk de uitspraak der hoogere autoriteit hebben afgewacht, zonder tot feitelijkheden over te gaan, indien niet de daad van een enkel persoon de bevolking naar de wapenen had doen grijpen. Een heethoofd, die tot de aanhangers van den overwonnen kandidaat behoorde, loste, door partij-haat verblind, een pistoolschot op de verzamelde menigte, waardoor een persoon werd gekwetst. Weinige oogenblikken later werden nu wapenen gehaald uit het nabijgelegen arsenaal, wierp men barrikaden op en ontstond er eene bloedige botsing, vergezeld van al de afschuwelijkheden, waarmede een straatgevecht gepaard gaat. De billijkheid vordert intusschen van elken onpartijdige, dat hij de partij van den heer Fazy voor deze ongeregeldheden niet verantwoordelijk stelle. Daartoe toch zou men moeten aannemen dat deze in strijd zou hebben gehandeld met eigene demokratische grondbeginselen. Veeleer gelooven wij ons het gebeurde aldus te moeten voorstellen. Toen eenmaal het pistoolschot gevallen was, zonder dat men aan weêrszijden wist, wie zich aan deze daad van ruw geweld had schuldig gemaakt, greep elke partij, als instinktmatig, naar een wapen tot zelfverdediging, terwijl nu het eene geweerschot het andere uitlokte en de kruiddamp gezicht en denkvermogen benevelde.

Op den volgenden morgen trok de bondskommissaris Fornerod Genève binnen met eene afdeeling troepen, welke door de overgroote meerderheid der bevolking met ingenomenheid werden ontvangen. Een streng onderzoek werd daarop door de bondsautoriteiten ingesteld en verschillende personen nam men in hechtenis, die voor het bondsgeregtshof te Lausanne eerlang zullen teregt staan. Een zeer slechten indruk heeft daarbij de houding van den heer Fazy

gemaakt, die weigerde om voor den bonds-kommissaris te verschijnen en zich naar elders heeft begeven.

Moge intusschen deze treurige bladzijde in Genève's geschiedenis, welke men eer in de historie eener amerikaansche stad zou zoeken, hiermede zijn voleindigd!

Alvorens onze blikken naar andere oorden van Europa te wenden, zij hier nog vermeld dat te Genève onlangs de bekende Ferdinand Lasalle in een duel gevallen is, waartoe eene dame van aanzienlijken huize aanleiding schijnt gegeven te hebben. Wij behoeven het woelig leven van dezen republikein socialist - of welken naam men hem mogt willen geven - hier niet in herinnering terug te roepen. Zijne heftige oppositie tegen koning Frederik Wilhelm IV van Pruissen, zijne onderzoekingen op het veld der wetenschap en zijne pogingen ter vermeerdering van de vrijheid der arbeidende klasse, waarbij hij met den heer Schulze-Delitzsch zoo heftigen kamp voerde, hebben hem tot eene belangrijke figuur gemaakt in Duitschland's geschiedenis der laatste jaren. Dat echter bij de beoordeeling van Lasalle's loopbaan zijn privaatleven liefst een gesloten boek moet blijven, zal men ons wel willen toegeven.

In België doorleeft men thans een tijdperk van reaktie na den grooten verkiezingsstrijd. De partij, welke zegepraalde, rust op de door haar behaalde lauweren, en die, welke het onderspit moest delven, schept adem voor een nieuwen kamp. Behalve de debatten over de zamenstelling van eene zoogenaamde garde voor de keizerin van Mexiko - waarbij het ministerie België's neutraliteit eenigzins uit het oog had verloren - leverden dan ook de laatste kamerzittingen niet veel belangrijks op. Vele leden der regterzijde woonden trouwens liever de vergaderingen van het kongres der katholieken te Mechelen bij, dan die der kamer van afgevaardigden, waarschijnlijk gedachtig aan het ‘où peut-on être mieux.’ Men nam aldaar ook de gelegenheid waar om aan ‘het hoofd der onthoofde regterzijde,’ den heer Dechamps eenige toejuichingen ten beste te geven, welke met zeer veel genoegen ‘eenige bloemen op zijn politiek graf’ verklaarde te zien strooijen. Voorts besprak men op het kongres, in alle vrijheid, de belangen van het katholicisme, waarbij echter sommige redenaars uit den vreemde, naar het oordeel der belgische kongresleden, wel wat àl te ver gingen.

Het kongres tot bevordering der sociale wetenschappen, in zeker opzigt een pendant van de kongressen der katholieken, wordt ditmaal niet in België gehouden. Het houdt thans vergaderingen in de nederlandsche hoofdstad, waardoor ons vaderland in Europa's geschiedenis van 1864 eene bladzijde zal erlangen. Zij het slechts eene enkele, moge die bijdragen om ons den niet altijd onverdienden naam, de Chinezen van Europa, te doen verliezen.

In het vorig overzigt werd gewag gemaakt van de gisting, welke zich reeds sinds geruimen tijd in Spanje openbaarde. Deze is sedert het schrijven dier regelen niet verminderd en de optreding van een nieuw ministerie onder voorzitterschap van den bekenden don Ramon Narvaez, hertog van Valencia, kan weder tot de heftigste partijwoelingen aanleiding geven. Na het leiden van zoovele zamenzweringen, na het verwerven van zoovele eere-ambten en titels, meende men den hertog van Valencia niet meer op het staatstooneel te voorschijn te zien komen. Te

vergeefs was die hoop; de overwinnaar van den carlistischen bevelhebber Gomez, de vriend en vijand van koningin Maria Christina, de vroegere tegenstander van Espartero, de man die niet schroomde om aan Engeland's vertegenwoordiger, sir Bulwer, eenmaal zijn pas toe te zenden omdat deze zijn invloed aanwendde om hem te doen vallen, is thans in vier-en-zestigjarigen ouderdom weder president-minister te Madrid. Hoewel het oppervlakkig zonderling moet schijnen dezen staatsman te hooren verkondigen dat hij eene verzoenende politiek zal volgen, vergete men niet dat dit bij de zoo snel op elkander volgende kabinetten eene gewoonte, eene formaliteit is geworden. Men beschouwe dan ook deze verklaring van don Ramon Narvaez als eene formaliteit en als niets meer. Van meer waarde is de verklaring van het nieuwe ministerie omtrent de peruaansche kwestie. Het zal daarin met energie te werk gaan. Daar nu te Lima het kabinet zich heeft verpligt gezien om af te treden, na de verwijtingen dat het te weinig energie tegen Spanje aan den dag had gelegd, mag men tusschen beide rijken ernstige verwikkelingen verwachten, tenzij de gebeurtenissen in Spanje zelf aan het leven van het ministerie Narvaez spoedig een einde mogten maken. Alleen de peruaansche kwestie doet dan ook Europa belangstellen in de vraag, welk kabinet voor het oogenblik de teugels van het bewind in handen heeft.

Meer belangstelling wekt steeds de toestand in het grieksche koningrijk, hetwelk als van nature bestemd is om eene belangrijke rol te spelen, als de turksche profetie hare vervulling gevonden zal hebben, volgens welke de volgelingen van Mohammed, als natie, eenmaal uit Europa zullen verdreven worden. In Griekenland nu schijnt de toestand in den laatsten tijd eenigzins gunstiger te zijn geworden. Men zal zich herinneren dat de regering in de ionische afgevaardigden ter nationale vergadering eene ministeriële partij meende te mogen verwachten. Dat men zich daarin niet bedroog is thans uit de volgende omstandigheid gebleken. Nadat tot president der nationale vergadering de regerings-kandidaat, de heer Meninesis, was gekozen, rigtte een der leden van dit staatsligchaam een vrij scherpen brief tot koning George. Daarin werd betoogd dat de hofintriges onder koning Otto den val van dezen hadden bewerkt, welke intriges, ‘die de grieksche natie niet dulden kon,’ ook thans aan 's konings omgeving werden verweten. Hevige debatten volgden natuurlijk over het stuk van den afgevaardigde Plasteras in de nationale vergadering, waarbij de oppositie zich voor het grootste gedeelte aan de zijde van dezen schaarde. Toch bleek de ministeriële partij sterk genoeg om de motie van afkeuring over den beruchten brief te doen aannemen. Was de meerderheid, waarmede dit geschiedde niet groot, toch mag men deze zegepraal van het ministerie als een gelukkig verschijnsel voor koning George's regering beschouwen. Een huwelijk met eene russische prinses, waarvan ernstig sprake is, zou de populariteit des konings buiten twijfel nog doen toenemen.

En thans nog een enkel woord over het werelddeel, hetwelk in de laatste jaren in zoo hooge mate en in zoo verschillende opzigten Europa's aandacht heeft gewekt. De toestand in de door burgerkrijg verwoeste amerikaansche Unielanden mogen wij, met het oog op een

zoo gewenschten vrede, als zeer gunstig beschouwen. Op het slagveld heeft het Noorden aanzienlijke voordeelen behaald. De zoo belangrijke vesting Atlanta, de wapenplaats der zuidelijken, is door den generaal Sherman bemagtigd geworden, waardoor hij thans bovendien meester is van de spoorweglijnen, welke Richmond met het zuiden verbinden.

De belegering van Mobile wordt van de land- en zeezijde door den generaal Canby ep den admiraal Farragut met kracht voortgezet en op verschillende forten rondom deze vesting gelegen wappert reeds de Unie-vlag. Ook de generaal Grant handhaaft zijne stelling in de omstreken van Richmond en behaalt nu en dan eenige min of meer belangrijke voordeelen op zijn tegenstander, den generaal Lee.

Zal alzoo het voortdringen der legerafdeelingen van de regering te Washington het verlangen naar den vrede bij de zuidelijken doen toenemen, ten einde daarbij thans nog eenige gunstige voorwaarden te kunnen bedingen, in het Noorden zal men na de behaalde lauweren ook des te liever spoedig tot het sluiten van een wapenstilstand willen overgaan. De publieke opinie in de hoofdstad der Vereenigde Staten spreekt zich voorts ook luider en luider in dien geest uit; zelfs de heer Lincoln heeft het, met het oog op zijne herkiezing als president, noodig geacht om zich tegen die publieke opinie niet langer aan te kanten en alzoo aan de tegenover hem gestelde kandidaten des vredes, Fremont en Mac Clellan eene te gunstige positie te verschaffen.

Moge alzoo het einde van den amerikaanschen burgerkrijg, naar onze meening nabij wezen, dan ontstaat de vraag: in hoeverre sommige leden der belgische kamer van afgevaardigden hunne vrees zouden zien verwezenlijkt - bij de debatten over de belgisch-mexikaansche legerafdeeling uitgesproken - dat men in dat geval weldra een oorlog tusschen de regering te Washington en keizer Maximiliaan van Mexiko zou mogen verwachten. Onwaarschijnlijk zou dit niet wezen, indien men bedenkt hoe krachtig die regering het beginsel van Munroe steeds heeft willen gehandhaafd zien.

Keizer Maximiliaan maakt zich inmiddels den tijd ten nutte om den binnenlandschen toestand zooveel mogelijk te verbeteren. Deze toestand is voor het oogenblik noch gunstiger noch ongunstiger, dan men zich dien heeft kunnen voorstellen. Hij heeft strijd te voeren tegen de katholieke geestelijkheid, welke zich van Maximiliaan's bestuur gouden bergen had beloofd, en thans, teleurgesteld, vrij heftige oppositie voert. Voorts heeft de keizer te kampen met een nijpend gebrek aan geschikte personen om staatsbetrekkingen te bekleeden, zoodat verschillende mexikanen, thans in Europa vertoevende, uitgenoodigd zijn om naar hun vaderland terug te keeren. De strijd eindelijk met de legerafdeelingen van Juarez, welke zich hier en daar nog in het veld vertoonen en in de gevechten met fransche en mexikaansche troepen niet altijd de nederlaag lijden, duurt steeds voort, zoodat keizer Maximiliaan bij zijne aangekondigde reis in zijne provinciën de noodige maatregelen zal moeten nemen, opdat hem niet het lot ten deel valle van den koning-prokureur te Tonnens.

Middelburg, 20 September.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het protestantisme.

III.

Van zelf komen we tot een tweede beschuldiging van Döllinger, dat we niet alleen ontrouw geworden zijn aan onze vaderen, dat we geweigerd hebben en nog weigeren om hunne leer over te nemen, bij erfenis als hun geld en hun goed, maar zelfs dat we geen leer hebben. Over ons land laat hij zich aldus uit(*): 'Holland is lang het klassieke land van het echte calvinisme geweest. De luthersche en calvinistische twisten in Duitschland hebben op den gang der ontwikkeling in de Hervormde Kerk in 't algemeen weinig of geen invloed uitgeoefend; de verwerping van het Arminianisme, en dien ten gevolge de vaststelling van de calvinistische leer van de genade, de verkiezing en de rechtvaardiging, is het gewichtigste feit in de geheele vroegere geschiedenis van het Gereformeerde Protestantisme; de synode te Dordrecht is het lichtende punt dezer geschiedenis, en juist de Hollandsche Kerk is het, in welker boezem, met welker krachten deze slag geslagen, deze eigendommen verworven zijn.' Een schitterende noot komt den roem van Dordrecht verhoogen, en wel van Merle d'Aubigné.

Het heden wordt tegenover zulk een glansrijk verleden in sombere bewoordingen uitgedrukt: 'de Hollandsche Kerk is echter al sedert langen tijd afgevallen van dezen grooten roem van calvinistisch te zijn. In Engeland, Schotland, Noord-Amerika zijn er nog aanhangers der vijf artikelen, maar in hun vaderland is het geslacht der Dordtsche vaderen onder geestelijken zoo al niet uitgestorven, dan toch tot een klein hoopje versmolten.' De Groninger school meent D. het best als de 'Rationalistische' te kunnen karakteriseren. 'De hoofdleerstellingen van het christendom zijn bij hen allen leeringen geworden, die haar oorsprong verschuldigd zijn aan den tijd van hun ontstaan, en daarom vergankelijk zijn. Eene Kerk, die eene bepaalde leer heeft, die verplichtend is voor de geestelijken, is in het oog dezer partij - een gruwel.' We laten het scheve oordeel over de Groningers verder geheel daar, maar dat ze met de 'leer' gebro-

(*) Döllinger, p. 279.

ken hebben, zullen zij zelven wel willen toegeven. Juister wordt de ‘Leidsche school’ beschreven en zeker meer naar waarheid: ‘voor het oogenblik heeft de Leidsche school met den hoogleeraar Scholten aan het hoofd, het overwicht onder de geestelijken of streeft er naar. Het grootste aantal der jongere theologen telt zij onder hare vanen. Velen houden evenwel haar geest nog voor verderfelijker dan dien der Groninger school, omdat het verborgen Rationalisme en Pantheïsme der Leidsche godgeleerden den schijn aanneemt van een dieper speculatief onderzoek te zijn van het calvinistische praedestinatie-begrip, terwijl de geheele theologie dezer school op niets anders uitloopt dan de opheffing van de persoonlijkheid, der goddelijke en menschelijke beiden.’

Dat ook hier niet te denken valt aan handhaven der leer, zal ieder oprechte toestemmen: ‘het dogmatische calvinisme der 16de en 17de eeuw is in Holland zooals elders, aan de theologie gestorven, en elke herroeping daarvan moet beginnen met de theologie te onderdrukken.’ De Synode zelve heeft uitnemend gezorgd voor de vrijheid der predikanten om naar willekeur te leeren, en ‘kortelings is ook de verplichting om over den Heidelberger Catechismus te prediken afgeschaft, en daarmede de laatste konfessioneele band verbroken. De eenheid der Nederlandsche Kerk bestaat volgens Groen van Prinsterer alleen daarin, dat al hare predikanten uit dezelfde kas betaald worden, en zulk een chaos kan men moeilijk den naam van Kerk geven.’

Datzelfde verschijnsel treffen we ook in andere landen aan.

De Synode in Frankrijk, bijeen vergaderd na de Februarij-omwenteling '48 ‘erkende de onmogelijkheid om eene belijdenis op te stellen en legde het nederige getuigenis af, dat hare Kerk eigenlijk geene gemeenschappelijke leer meer bezat. De oude belijdenisschriften werden algemeen prijs gegeven, het opstellen van een nieuw formulier werd afgewezen met de ledige uitdrukking, dat men aan de vrijheid der kinderen Gods geen afbreuk wilde doen door het vaststellen van een ander gezag.’

De Protestantsche sekten, die bij dezen vrij algemeenen toestand der Kerk opkwamen, namen in naam wel de oude belijdenissen ten grondslag, maar slechts zóóveel daarvan als hun goed dunkt en ‘wat hen vereenigt, is niet iets positiefs, niet eene gemeenschappelijke belijdenis, maar alleen iets negatiefs’, alles wat men in anderen verwerpt.

Het geldt hier in het minst niet het gezag der formulieren, of wat dies meer zij, die kwestie is wat al te afgezaagd; maar 't is tevens moeilijker en voor ons gemoed bezwaarlijker, wanneer we ons deze waarheid goed indenken: *we hebben geen leer.* Ik herinner mij, dat men kort geleden tot mij kwam met de vraag, of ik niet het een of ander geschrift wist aan te wijzen, waarin de leerstellingen der Hervormde Kerk onzer dagen werden opgegeven. Een katholiek priester had daarnaar gevraagd aan eene dame, die eenigen tijd van beraad wilde hebben voor de keuze. Den Catechismus wilde zij niet hebben; maar wat dan? Ik beloofde eveneens er over te denken; te huis gekomen vond ik mij daarover in tamelijke verwarring; wat moest ik zenden? 'k Wist het waarlijk niet. Eindelijk moest ik tot een besluit komen en zond - 'k was er zelf meê verlegen - een paar ‘populaire’ ge-

schriften van ‘beroemde’ theologen van onzen tijd, die mij zelven niet voldeden, en daarenboven een luthersch bijbeltje, alles in een omslag, waarop geschreven stond het ware woord van E. Renan: ‘la foi de nôtre siècle est une foi non formulée.’

Bestrijden we nu het positieve van anderen, o, dan meenen we al heel sterk te zijn; toch (is het geene opgeblazenheid?) wat geven ons onze negaties? Niets anders dan dat gevoel van leegte, wat we ook verkrijgen wanneer we over veel ‘slechte’ menschen hebben zitten spreken, maar vergeten ons zelven het ideaal der zedelijkheid voor te houden. Waarlijk, ik kan er bedroefd om worden, dat we geen leer meer hebben, en hoe verder ik er over nadenk, hoe treuriger ik word; nu en dan zou ik kunnen huilen gelijk het kind, wanneer het ziet, dat 't niet kan wonen in het huis, dat hij geteekend ziet! Maar die droefheid is onnoodig, D. heeft groot ongelijk, daar zijn er, en hun getal neemt dagelijks toe, daar zijn er die zich stout verheffen op het bezit eener leer!.... zoo zij er eerlijk aan gekomen waren en eerlijk er meê te werk gingen, misschien zou ons de moed ontbreken om te zeggen, dat zij zich vergissen; maar nu dat niet het geval is, willen we den blinddoek wegnemen en het phantasiebeeld ontsluieren. Volk van Nederland, daar zijn vele geestelijken in onze dagen, anders gezegd ‘dominé's’, die voorgeven de ware leer der Hervormers te verkondigen; maar gij wordt schandelijk misleid door sommige uitdrukkingen, die den klank van hervormd dragen; de winkel, waar gij meent ter markt te moeten gaan, heeft sedert langen tijd het opschrift met groote letters: ‘hier wordt uitverkocht’; dat hebt ge niet gezien, omdat ge blind zijt. Zoo ge uwe oogen gebruiken wilt, ga dan staan aan den achterkant van het huis, daar wordt allerlei nieuwe waar binnen gevoerd, ingepakt in oude kisten, en u straks voor in den winkel voor oude waar verkocht en geleverd. *Een ieder wachte zich voor schade!* Vertrouw niet op het eerlijke gezicht van den aanbieder, want gewoonte is een tweede natuur, en de man is zelf misleid door zijn opvoeding; hij is geboren met een bril en is nog nooit op de gedachte gekomen uit eigen oogen te zien, wrat hem in de wieg al verboden is op straffe van..... eenvoudig verdoemd te worden, niets meer, niets minder, en hij is verschrikt geworden van dat kleine beetje. Volk van Nederland, gij wordt bedrogen! hoe zoudt gij 't vinden, wanneer men oud porselein aan u verkocht, en nu eens een oud kopje met een nieuw schoteltje, straks een oud schoteltje met een nieuw kopje gaf en u in de handen moffelde?

Het servies, waar de Hervormers hun godendrank uit schonken, is geschonden d.w.z. hier is een kopje weg, daar een oortje gebroken, de tuit is van den trekpot, en het schoteltje gebarsten; de nieuwerwetsche orthodoxen en liberalen, de eersten meer ter goeder trouw dan de laatsten, bewust en onbewust van hunne dwaling, lijmen het eene, passen wat uit onze nieuwe fabrieken bij het andere, en wanneer zij het openhartig beleden, zou ik het gezwegen hebben, maar nu wil ik het zeggen, en ik moet het zeggen, omdat de geest van den eerlijken, waarheidlievenden Christus, dien gij aanbidt, ‘machtig over mij’ is en ik getuig staande voor den ‘troon des Allerhoogste,’ voor ‘het aangezicht Gods’: men gelooft van de leer der Hervormers zoo

veel en zoo weinig als men wil, en men dringt en dwingt u het *weinige* echte, dat er onder loopt, voor geheele echtheid op. In naam van den 'k weet niet hoe dikwijls heiligen God rijden zij met hun wagen verboden waar binnen, roepen met groote stem om u te overbluffen, dat zij een afkeer hebben van den ongeloovigen A. of B. en met dezulken geene gemeenschap willen hebben, maar ‘voorwaar, voorwaar zeg ik u:’ ze gebruiken het kleed des ongeloofs om hunne naaktheid te bedekken; ook zij gelooven *weinig* van wat de Hervormers geloofden en het getal der getrouwen is weinigé. Die 't minst zijn afgeweken zijn de afgescheidenen.

Ik ontken, dat we een ‘leer’, d.i. een bepaald stelsel noodig hebben, ja beweer, dat 't schadelijk is zulk eene equipage er op na te houden, laat staan nog dat w'er veel te arm voor zijn; tot bewijs heb ik twee redenen, de eene put ik uit de ervaring, de tweede uit de geschiedenis.

Als het goed was een leer te hebben, dan zou men dat uit het leven moeten zien; een schoon stelsel, een verhevene leer zou ook menschen moeten vormen, die daarmeê overeenkomen; de leer van iemand zou een maatstaf zijn van zijne innerlijke waarde. De ondervinding wijst ons op het tegendeel: men heeft goede menschen met slechte stelsels, en kwade, booze menschen met uitmuntende leeringen; 't beslist niets voor of tegen iemand, dus - 't geeft niets. Zoo 's menschen grootste verdienste was juist te denken en mooi te praten, dan zou 't nog eenig gewicht in de schaal kunnen werpen. Een groot menschenkenner zegt: ‘Wil men menschen kennen en beoordeelen, men moet ze niet hooren praten, maar men moet ze zien handelen: dat is het criterium van hunne wijsheid: hunne woorden (ook hunne stelsels) zijn meer het criterium hunner meeningen en voorstellingen; zij doen ons meer zien, waarvoor zij willen gehouden worden, of waarvoor zij zich zelven houden, dan wie zij zijn. Door feiten komt het waar karakter aan den dag en door feiten wordt het gevormd(*).’

Een stelsel, een leer, staatkundig of kerkelijk, is onvermogend om goede burgers of godsdienstige menschen te vormen evenmin als algemeene voorschriften der zedelijkheid een slecht mensch in eene zedelijke persoonlijkheid kunnen herscheppen. Men kan ze van buiten leeren, er anderen meê bestraffen en een schijn van voornaamheid aannemen, voor geestelijken kwast (de ergste soort) spelen, maar verder zal men er in 't leven niet meê komen, gewichtige veranderingen zal men er niet door tot stand brengen, men zal er iemand niet door ‘bekeeren.’ Eene ervaring in het groot: het godsdienstig onderwijs bepaalt zich op verreweg de meeste plaatsen nog tot het van buitenleeren van een aantal vragen met bewijsteksten, uitmakende een kort begrip van de ‘leer der zaligheid’. Voor velen is het een waar kruis; evenwel men slaagt er in om ‘de vragen te kennen’, om jong nog een stelsel te hebben - wat er van begrepen wordt, laat ik daar. Langzamerhand wordt men ouder, men komt in een of andre maatschappelijke betrekking, in een dienst, en..... 't wordt moeilijk op de ‘katechisatie’ te gaan; 't is ook zoo lastig om uit ‘zijn werk te moeten loopen’. Men is al zoo groot en dan staat 't niet meer op ‘de leering’ te komen. Men zal..... ‘aangenomen’ worden.... vreeselijk woord.... akelige

(*) Pruijs v.d. Hoeven, Studie der Christelijke Anthropologie, p. 110.

vragen, afgetobde hoofden van.... 't van buiten leeren.

Paschen nadert.... de laatste week wordt doorgebracht in zenuwachtigen angst van niet genoeg te weten, nog een paar uren met een ouderling en 't pak is van 't hart, men is er door; men mocht wel vragen: waardoor? Men belooft nog iets in de kerk, maar weet zelf niet wat, het hoofd is vol, vol van stukjes van een stelsel, maar het hart is niet doorploegd, om het zaad op te vangen, dat de levensakker teelt. De godsdienst, die leiden moest in het leven, geeft ons slechts een onbestemden indruk van we weten eigenlijk niet wat, en zoo God ons niets anders leerde dan de Kerk, 't zag er treurig met onze godsdienst uit.

Met een stelsel en met ‘vragen’ kunnen we niets uitrichten in het leven, en waarheid en werkelijkheid getuigt, dat in beslissende oogenblikken onzes levens weinig daaraan gedacht wordt. ‘Dien God bewaart, is wel bewaard,’ maar die de Kerk met haar stelselvragen bewaart, zijn slecht bewaard, de verborgene wegen van het inwendige leven kunnen en zullen 't bevestigen.

Indien het godsdienstig (!?) onderwijs, het stelseltje-inwerken waarlijk invloed uitoefende, men zou niet ‘blij wezen er van af te zijn,’ men zou van den dag af des ‘aannemens’ bijbel en boek niet wegleggen, wat de meesten doen; wat ons trekt, dat boeit ons voortdurend. De menschen zijn zoo slecht niet, de godsdienst oefent invloed op hen uit, op huu hart, op hun leven, de Kerk met haar vragen doet 't niet: ergo: wanneer de Kerk blijft wat zij is, bevordert zij niet de godsdienst.

Maar 't geven van een leer is schadelijk, en wel om deze reden: 't is zeer eenvoudig; de godsdienst is niet iets afgepasts, geen gesneden brood, niet iets dat we van onze ouders overerven als hun geld en hun goed, zooals Lessing zeide, maar 't is een zoeken, een jagen en grijpen volgens Paulus van Tarse. Ze is eene plant die ontkiemt en opwast met het leven zelf en daarom bij ieder iets bijzonders, iets eigenaardigs zal hebben, wat haar onderscheidt van anderen. We zouden kunnen zeggen: de godsdienst is nooit bij twee menschen, ook de meest religieuse, geheel hetzelfde. Dit neemt echter niet weg, dat er ééne algemeene godsdienst voor alle volkeren en alle menschen kan zijn. Een boom heeft vele bladeren, die allen gevoed worden door denzelfden moederstam en uit dezelfden grond sappen verkrijgen en dezelfde lucht inademen; toch is er niet één blad gelijk aan het andere, men zal er geen twee vinden, die geheel hetzelfde zijn. Pleit dit tegen het blad? Pleit het tegen den mensch, dat er verschil is? Of heeft God ons ook hier willen bewaren voor eene vreeselijke eentoonigheid, die zieldoodend zou zijn? 't Grootste ongeluk, de ergste hel zou zijn, - gelijkheid van alle menschen, en 'k ben heel blij, dat de ketterjagers geen baas zijn, die allen naar hetzelfde model willen knippen; laten ze kleeremakers worden, dan weet ik zeker, dat ze geen klandizie hebben; misschien is het de éénige weg om genezen te worden van hun dwaasheid. Verbeeld u eens, dat er een concert werd gegeven, waarop maar één instrument gebruikt en maar één toon aangegeven mocht worden! 't Zou goed zijn om zich dood te ergeren!

Als ik bid, dan zeg ik niet alleen: God! maar bij voorkeur: mijn God!

omdat de diepste stem des harten getuigt, dat Hij voor mij iets is, in mijn leven, wat Hij voor anderen niet is. Zulk een God, zaâmgeweven met de fijnste zenuwen mijner ziel, zulk een vriend, met wien ik heb gesproken en geworsteld bij de grootste geheimen, bij 't geen ik naauw mij zelven durfde bekennen, is onvernietigbaar, en ik zal en moet aan Hem gelooven, al kwam er ook een getuigschrift van alle mogelijke theologische fakulteiten dat zijn bestaan een fictie was, en al verbrandden al de bijbels; ik zou optreden om Hem te prediken, al riepen alle menschen dat het eene dwaasheid was. Maar dien God heeft de Kerk mij niet geschonken, zij gaf mij een stelsel, dat ik niet begreep, ze zeide mij: hier hebt ge alles, de schat is gevonden. Eerst meende ik dat 't waar was, omdat zij zoo stout was in hare beweringen en van (vermeend) gezag sprak; ik zocht niet, omdat zij mij zeide, de waarheid gepacht te heboen.

Deed ze niet kwaad? Als ik denk aan den God, aan wien ik nu geloof, en den letter, den papieren God van vroeger jaren, dan ben ik verontwaardigd over de misleiding. Ware ik rustig gebleven op het erfpand, 'k zou mij diep ongelukkig achten. Hoort wat de dichter zegt:

> 't Leven alleen is de school van het leven,
> Levenservaring het heilige boek,
> God, door uw wijzenden vinger geschreven,
> Waar ik niet vruchtloos de waarheid in zoek.
> Zelf moet gij 't zoeken, zelf moet ge 't vinden,
> Mensch, in uw hart, in het woord, in uw lot,
> Anders dan spelen de wervlende winden,
> Mensch, met uw hart, uw geloof en uw God.

Wie zoo spreekt is mij een profeet in den edelen zin des woords. Al hadt ge niets anders geschreven, helaas te vroeg ontslapene de Genestet, het is genoeg om u nimmer te vergeten.

En het bewijs uit de geschiedenis, zou het de stelselbakkerij nog kunnen begunstigen? Meer dan bevreemdend is 't, dat Christus en de Kerk, die zich naar hem noemt, zoo weinig overeen te brengen zijn en beider uitspraken zoo slecht met elkander rijmen. Niets treft den onbevooroordeelde zoo sterk als de eenvoud van het Evangelie; geen schijn van wijsheid of betweterij; de naam van God komt er weinig voor, ‘Vader,’ zoo heet 't daar; de stichter onzer godsdienst bezit die eigenaardige zachtheid en teederheid van gemoed, die inzonderheid bij den man zooveel aantrekkelijks bezit. Ik stel mij Jezus 't liefst voor, waar hij met wat kinderen op zijn schoot zit. 'k Zou durven beweren, dat Jezus een afkeer had van geleerdheid; de ingewikkelde vraagstukken, hem nu en dan door zijne tijdgenooten voorgehouden, worden door hem niet eens ter hand genomen; hij maakt er zich van af door een of andere machtspreuk, zooals het hart ze in menigte bezit, maar die aan het verstand geen voldoening geven.

Het godsbegrip wordt van de wijsgeerige zijde door hem geen haarbreed nader gebracht aan zijne oplossing; het raadselachtige van 's menschen lot schijnt op zijn anders gevoelig hart niet eens dien indruk te maken, dien we wel zouden verwachten; althans hij utiliseert een droevig feit alleen tot een praktisch doel Luk. 13:4, 5. Slechts wat van onmiddellijke toepassing is op het leven, trekt zijne aandacht, vervult hoofd en hart beide.

En de Kerk - van 't eerste begin af,

dat ze de handen aan 't werk sloeg om een leer uit het Evangelie op te bouwen, verliet zij ook den heiligen grond des eenvouds; waar Jezus zelf het niet waagde om de leemte onzer kennis aan te vullen, heeft zij de stoutheid, misschien de verwaandheid, om spoedig met besliste zekerheid vast te stellen, wat God zoo al is. Vermetel doordringend in het wezen des Allerhoogsten stelt een concilie voor goed vast: een *drieëenig God.* Dat leerden de kinderen sedert op de katechisatie, maar of Jezus hen nu nog op zijn schoot zou nemen betwijfel ik; van zulke wijze kinderen houdt hij zeker niet. 'k Hoor nog liever den Indiaan spreken van zijn Grooten Geest, dan mij te kunnen verzoenen met die emendatie van Jezus' ‘onze Vader.’

Wat weten we van den hemel? Niets; Jezus hield het niet eens voor noodzakelijk, dat we daarvan op de hoogte gebracht werden; hij erkent en eerbiedigt de grenzen aan het menschelijke weten gesteld, het ‘staat niet aan hem te geven, maar het zal gegeven worden, wien het door den Vader bereid is.’ Jezus zegt: ‘vele eersten zullen de laatsten zijn,’ maar de Kerk - denk aan de praedestinatie van Calvijn, zoo diep in 't hart van 't protestantsche volk gegrift; verbeeld u den geestelijken hoogmoed om den hemel te verdeelen en af te passen, waar de ‘Heiland’ zelf voor die vraag terugdeinst. ‘Verkiezing’, ongelukkig woord, waar zijt ge toch van daan gekomen, welke geest heeft 't ingegeven, en wanneer zal de liefde 't beginnen te winnen? wanneer zal 't christelijk gemoed Christus stellen boven den onverdraagzamen, stuggen, eigenzinnigen Hervormer!

Daar zijn nog meer echt kerkelijke leerstellingen, die op zuiver Evangelisch standpunt betwist kunnen en moeten worden, wier recht van bestaan niet eens mag worden toegegeven door den eenvoud van het hart.

Wij zijn te arm om een stelsel te hebben, eene theologie, eene God-geleerdheid er op na te houden. Ware het goed voor ons geweest, ware 't mooglijk geweest, van Christus hadden we eene oplossing moeten hebben. 't Pleit juist voor zijne wijsheid, dat hij 't niet gedaan heeft.

De wetenschap heeft slechts hypothesen over het absolute, maar begint of moet althands beginnen met te erkennen, dat 't buiten haar bereik ligt en de grenzen, die haar gesteld zijn, niet overschreden worden dan ten koste van de zekerheid, die haar kroon is. Zij erkent het onbegrijpelijke, maar verwerpt het bovenzinnelijke; zeker zou ze zich reeds lang afgekeerd hebben van haar Sisyphus-arbeid, zoo niet de ervaring, haar rechterhand, op het feit wees, dat het bestaan van een hooger wezen in het gemoed van den mensch is ingegrift; de wijsgeer, de denker moge het aanzijn van een persoonlijken, zelfbewusten God als twijfelachtig stellen en er slechts door een sprong toe kunnen komen, waarvan hij de gewaagdheid zeer goed inziet, ook hij is en blijft door de gedachte van God omgeven, hij staat er iederen morgen meê op en ze verlaat hem zelfs 's nachts niet. Nimmer nog is de volkomene uitdrukking gevonden voor dit gevoel (sit venia verbo); Jezus zeide: ‘Vader’, en juister weergeven is het niet, als we het kind-zijn nemen als het ideaal, waar heen het hart zich uitstrekt. ‘Verder is het te diep, dat ik het in woorden zou kunnen vertolken’, spreekt mij iemand en 't is mijn eigen overtuiging;

‘wanneer ik dat gevoel uit den grond van mijn hart halen moest, zou 't op de groote wandeling bevriezen, het zou koude zinlooze woorden geven, en dat mag niet, want 't is warm en vol poëzij, en wanneer ik het in zoete of zachte woorden zou trachten te omkleeden, zou 't zwak en ziekelijk schijnen, en dat mag evenmin, want het is krachtig en sterk. Zijt ge met die uitwijding over een onbetaalbaar gevoel tevreden?’ Verborgen in de laatste schuilhoeken van het hart laat het zich in cijfers niet berekenen; 't is eene oneindige grootheid, die slechts van verre benaderend in woorden geperst kan worden. 't Is zoo fijn en teeder, dat w'er ongaarne over spreken, 't is of 't een geheim is, 't heeft wat van de eerste liefde, die 't schoonst is in haar schuchteren dageraad, maar die verkoelt als haar naam is genoemd. We hebben geen leer, welnu, laat anderen ons beklagen, betreuren - beschimpen; arm geworden zijn we rijk, we zijn tevreden met onze armoede - en we meenen God welgevalliger te zijn dan zij. Laat ons een voorbeeld nemen: de moeder is jarig, de gouvernante heeft dagen achtereen niets anders gedaan, dan het kind een versje in te pompen, dat ver boven het begrip gaat van het teedere brein. Het geheugen zegeviert, ramlend gaat het versje van de lippen en het kind voelt zich verheven in zijn eigen oogen. En daar zit eene andere moeder, ook zij heeft een kind, maar gelukkig geen gouvernante; verlegen en bedeesd nadert het kind, vliegt de moeder om den hals en zegt alleen: *moê.* Plaats die kinderen naast elkander; hier ziet ge ziel en leven op 't gelaat, de schoonste uitdrukking, waarmeê w'ons kunnen versieren, die der liefde, daar een strak, wijs gezicht, van verwaandheid en zelfingenomenheid niet ontbloot. Welk kind zal de moeder liever hebben? Het kind dat sprakeloos nadert, of dat een van buitengeleerd versje opzegt en aan de woorden reeds zoo gewoon is geworden, dat 't weinig aan moeder meer denkt, als het uitgesproken wordt, maar te meer aan den lof, dien 't inoogst? Zal God het onuitsprekelijk gebed niet zegenen, en liefdeloos genoeg kunnen zijn om zich te onttrekken aan de diepgevoelde behoefte? De ‘christenen’ zeggen dat Hij almachtig is, maar deze macht betwist ik Hem, of Hij is geen God!

De leer - het geheele Protestantisme is een waarschuwend voorbeeld, - maakt afkeerig van het leven, de overspanning van het hoofd geeft een ledig hart. Van alle wetenschappen is de psychologie het minst onderzocht, en toch moet ook de ziel zich bewegen naar vaste wetten; zij kan geen uitzondering vormen op al wat tot het aanzijn geroepen is in hemel en op aarde. Het moeilijkste komt 't laatste en eenmaal zal de anthropologie niet langer eenzijdig zijn. Aan meer bevoegden stel ik als concept-wet voor: de geestdrift der ziel voor eene zaak neemt af, naarmate ze meer besproken wordt, ze verdwijnt wanneer ze tot haren grond nagespeurd, in een woordenvorm kan worden weêrgegeven. Is 't met 't dogma zoo gelegen? De menschenkenner betwijfelt het niet; en de weinige invloed, dien ook de meest verheven leerstellingen op het leven uitoefenen, is hem verder geen raadsel meer. Men moet voorzichtig zijn met fijne planten, zoo is 't ook met de godsdienst; daarom wantrouw ik de algemeene godsdienstigheid van onzen tijd, juist omdat men er meê te koop loopt, en meent

men zijn geloof te moeten uitventen even als men een vlag laat wapperen, ik hecht er even weinig waarde aan, als iemand mijn vertrouwen verdient, die mij het zijne als een publiek geheim opdringt. Ik houd niet van die openhartige godsdienstigheid, evenmin als van menschen die geene geheimen hebben; wie zijn ziele-waar - en wat is de godsdienst anders? - zoo voor iedereen heeft uitgestald, daar geloof ik altijd weinig te zullen vinden, als we de hartkamer wat dieper onderzoeken. Al dat praten en weêrpraten, dat oefeningtje houden en kerkje spelen, de breede weg waarop zoo velen wandelen, 't doet altijd kwaad, zelden goed, omdat het de grondslagen ondermijnt van alle waarachtige ontwikkeling, de grondslagen ook van 't ware christendom: het inkeeren van den mensch in zich zelven. Niet zelden gebeurt 't dan ook, dat een Protestantsche gemeente zeer kerksch is, en hervormd gezind in de historische beteekenis van het woord, rechtzinnig om duidelijker te spreken, en het leven dier gemeente in eene grillige tegenstelling staat met de denkbeelden, die men voorgeeft te zijn toegedaan, maar die zich enkel op de oppervlakte bevinden, niet eens een vrucht ziju van 't verstand en nog minder met het hart in betrekking staan dan de conventioneele vormen der zamenleving, onwillekeurig ons bij de opvoeding *ingegeven.* Heeft het geen diepe reden, dat de studie der moraal geheel verwaarloosd is, en de Protestanten, die er zich aan wijdden, even schaarsch zijn als vallende sterren? Moest juist Spinoza de grondslagen leggen? De feiten spreken sterker dan de machtigste redeneringen, en moge bij de Roomsch-Katholieken het kerkje-spelen en misje-knappen nog scherper bij het leven afsteken, 't is hun eer te vergeven dan ons, die beter moesten weten.

Laat ons niet meenen, dat de oplossing van het christendom gevonden is, wanneer de menschen ‘liberaal’ worden; het gevaar, dat het leven bedreigt, is even groot van den kant der orthodoxie, als van het spekulatieve, koude, redenerende liberalisme; beiden hebben hunne opgeblazenheid, hunne betweterij, die van onze oude moeder nog beter te verdragen is dan van den nieuweling, die mij wat al te indringend en te pretentieus is, dien ik geneigd zou zijn toe te voegen: pas tant de familiarité pour si peu de connaissance. Het Evangelie is eene nieuwe levensphase, geen nieuwe praterij, en wie mij woorden geeft voor werken, leer voor leven, een nieuwe Kerk voor een nieuw huisgezin, heeft weinig aanspraak op de sympathie van Christus.

Waar de schaal overhelt naar het hoofd, daar ben ik wantrouwend; waar de evenaar buigt naar het hart, daar ben ik spoedig te huis, 't zij orthodox, 't zij liberaal, 't zij afgescheiden. Boeken schrijven we met ons hoofd, het leven schrijven we met ons gemoed: leer bezielt niet, maar misleidt. Christus en de Kerk - wie zal ze verzoenen?

(Wordt vervolgd.)

Kritiek.

Kritische Studiën over den 1en brief van Paulus aan de Korinthiërs, door J.W. Straatman, Predikant te Groningen. 1e Stuk, Hoofdstuk XI-XIV. Met een naschrift over de verklaring van 1 Kor. 2 1-3, door den Hoogl. J.J. Prins verdedigd in zijn geschrift: 'de getuigenis van den apostel Paulus aangaande 's Heeren opstanding uit de dooden, nader overwogen.' Te Groningen bij L. van Giften, 1863.

In het jaar 1862 zond de heer Straatman een boek in het licht 'de realiteit van 's Heeren opstanding uit de dooden en hare verdedigers. Een kritisch onderzoek kritisch onderzocht.' 'Het kritisch onderzoek' hetwelk hij in dat werk 'kritisch onderzocht,' was dat van den hoogleeraar Prins, die 'de realiteit van 's Heeren opstanding uit de dooden kritisch onderzocht, historisch gewaardeerd en dogmatisch beoordeeld' had. De onhoudbaarheid van het standpunt, dat Prof. Prins in zijn kritisch onderzoek inneemt, is door Straatman voldoende in 't licht gesteld; althans alle modernen zullen zoo geoordeeld hebben.

In dat geschrift, waarmede de heer Straatman voor het eerst onder de talentvolle schrijvers over theologische onderwerpen optrad, opperde hij twijfel omtrent de echtheid van 1 Cor. 15:1-11. Hij toonde echter aan, dat, ook bij de erkenning der echtheid van 1 Cor. 15:1-11, Paulus niet kon geacht worden een getuige voor de historische werkelijkheid van eene ligchamelijke opstanding van Jezus uit het graf te zijn in den zin waarin prof. Prins dat beweerd had. De vraag, of bedoelde versen al of niet aan Paulus moeten toegeschreven worden, hangt af van eene andere meer omvattende vraag, deze namelijk: of er in de brieven van Paulus, en met name in die welke aan de Corinthiërs geschreven zijn, bijvoegselen kunnen zijn aangebragt, waarvan men den onpaulinischen oorsprong in die mate heeft kunnen verbergen of vergeten, dat zij in alle ons bekende handschriften als echte Paulinische bestanddeelen voorkomen. Deze algemeene vraag moet toestemmend beantwoord worden. Onze handschriften reiken niet vroeger dan tot de vierde eeuw onzer jaartelling.

De echte, door Paulus zelven als juist erkende handschriften kunnen dus eene geschiedenis hebben gehad, waarvan in de handschriften der vierde eeuw geen spoor meer overig is en ook niets gevonden wordt in de betrekkelijk weinige christelijke geschriften van de eerste eeuwen. Het karakter van kettersche geschriften, hetwelk de Paulinische brieven in de schatting van een goed deel der christenheid hadden gedragen, kon zeer gemakkelijk teweeg brengen, dat men, in een tijd toen er tusschen de Joodsch christelijke en de Paulinische denkwijze toenadering en verzoening tot stand begon te komen, hier en daar iets bijvoegde waarvan het gemis aanstoot of bedenkingen kon opwekken. Onopzettelijke vervalsching van den echt Paulinischen tekst door de invoeging van kantteekeningen door een afschrijver, en opzettelijke vervalsching door den oudtijds geoorloofd geachten toeleg van een schrijver te laten zeggen wat men dien-

stig rekende ter zijner aanbeveling en tot bevordering van de groote zaak des christendoms: beide soorten van vervalsching zijn niet alleen mogelijk, maar zelfs niet onwaarschijnlijk met betrekking tot de Paulinische brieven.

Moet die algemeene vraag dus toestemmend worden beantwoord, in bijzondere gevallen moet een naauwkeurige en bedachtzame kritiek haar werk verrigten. Om een grondslag te bezitten voor het regt van zijn twijfel aan de echtheid van 1 Cor. 15:1-11, zond de heer Straatman de kritische studiën, die wij aankondigen, vooruit. Hij zoekt aan te toonen, dat genoemde plaats niet de éénige is in den 1sten brief aan de Corinthiërs, waarin een andere hand als die van Paulus te bespeuren is. Wij hebben zijne Studiën met groote belangstelling nagegaan, en zien het vervolg met verlangen te gemoet. In verband met de betere, ook door Tischendorf in de 7de editie opgenomen lezing van 1 Cor. 11:29: 'hij die eet en drinkt, eet en drinkt zich zelven een oordeel, niet beoordeelende het ligchaam', komt ons het betoog, dat 1 Cor. 11:23-28 een ingevoegd Avondmaalsformulier uit de laatste helft der tweede eeuw zal zijn, zeer overtuigend voor. Eveneens zouden wij met Straatman 1 Cor. 14:33*b*-35 en 2 Cor. 6:14-7:2 voor onechte invoegsels willen houden. Wat evenwel betreft 1 Cor. 11:10 (waar wij aan de interpretatie van Baur de voorkeur geven): vs. 11, 1 Cor. 12:2 en 1 Petr. 3:1; wij gelooven, dat Straatman's bedenkingen hier niet dat zware gewigt hebben, hetwelk noodig is om de schaal ten voordeele van zijne meening te doen zinken. Het is hier de plaats niet om in eigenlijk gezegde exegetisch-kritische discussie te treden. Onze aankondiging heeft alleen ten doel om de geleerden op het geschrift van den heer Straatman opmerkzaam te maken of er aan te herinneren. Een volkomen gemotiveerd oordeel over zijne kritische behandeling van bijzondere plaatsen zal eerst mogelijk zijn, wanneer wij het geheel zijner Studiën over dien belangrijken 1sten Corintherbrief voor ons zullen hebben.

Letterkunde.

Een historische mixed pickle.

Bibliotheek der Geschiedenis, bloemlezing uit de werken der voornaamste geschiedschrijvers van vroegeren en lateren tijd, bijeenverzameld door C.L. Görlitz, phil. theor. lit. hum. cand. Twee deelen. Zwolle, van Hoogstraten en Gorter.

In een oranjekleed gehuld verschijnen van tijd tot tijd afleveringen van genoemde bibliotheek, welke bij wijze van aanbeveling of visitekaartjes de namen van Schlosser, Stijl, Macauly, Motley, Herodotus, von Raumer, Thiers, Guizot, Tacitus en Hooft op den omslag dragen, zonder daarom evenwel de verzekering te geven dat de bibliotheek zelve fragmenten uit al deze schrijvers bevat. De verschillende historische stukken worden voorafgegaan door eene voorrede, welke niet van gezwollenheid en hoogdravendheid is vrij te pleiten, en die ons vertelt ‘dat wij leven in een tijd van overgang’. Overal, zegt de schrijver, tracht men het oude te vernietigen, doch ‘het algemeene streven is zelf de magt in handen te krijgen, - soms wordt het zwaard in de schaal des regts geworpen - dan weer door het onverstandige volk staatsregelingen verscheurd - overal ziet men misbruik - de wolken pakken zamen tot stormen en onweders’. - Wij hadden altijd gemeend dat de middeleeuwen het tijdvak van overgang waren, doch het blijkt hier dat de nieuwe, zelfs de allernieuwste geschiedenis zulks geworden is. ‘Te midden van dien woesten strijd wil de mensch den vrede aanschouwen’, gaat hij voort, ‘en in het schijnbaar tegenstrijdige de harmonie zoeken, - het middel daartoe is de beoefening der geschiedenis!’ Nu zijn wij er, doch hoe men den vrede aanschouwen kan door de geschiedenis te beoefenen, is niet regt duidelijk, althans als men het in den letterlijken zin opvat, want de geschiedenis, vooral de oude en middeleeuwsche, bevat niets dan een doorloopend verhaal van de historie van despotisme en geweld, van strijd der volken, van wrijving der verschillende stelsels, van een onrustig streven naar vooruitgang, en dat alles zou men ‘den vrede’ kunnen noemen; wij gelooven dat hier voor het minst genomen eene verkeerde uitdrukking gekozen werd. De strekking der voorrede wordt ons evenwel duidelijk: als middel tegen al die verschrikkingen

des tijds wordt ons de historie genoemd; om deze te beoefenen moet men leer-, hand- of leesboeken hebben, en onder deze laatste soort wordt nu de hier aangeboden ‘bibliotheek’ gerekend.

‘De bibliotheek zal er naar streven vrij te blijven van alle subjectief oordeel of stelselmatigheid. Zij wil geene dorre kronijkschrijverij, die alleen geschiedkundige gebeurtenissen zonder eenigen zamenhang opsomt, en haar tijd reeds lang overleefd heeft; veelmeer zal het haar streven zijn, in al hare schilderingen te wijzen op den innerlijken zamenhang der historische feiten en aan te toonen dat ook het schijnbaar vrije werkdadige leven der volken onderworpen is aan vaste wetten, die zoowel voor de bezielde als voor de onbezielde natuur, ja voor het groote leven der menschheid gelden.’ Uit deze aangehaalde woorden blijkt ongeveer wat de verzamelaar der historische stukken zich ten doel stelde, en slaan wij nu de beide verschenen deelen zijner bibliotheek na, dan bemerken wij al zeer spoedig dat hij zich geheel, misschien wat al te trouw, aan zijn programma gehouden heeft. In letterlijke vertalingen toch kan er van geene subjectief oordeel van den vertaler sprake zijn, daar er zelfs geene enkele noot of aanteekening aan de verschillende stukken is toegevoegd, en dat er stelselmatigheid in het geheel ontbreekt zal wel ieder toestemmen, die slechts even de inhoudsopgave nakijkt. Het eerste deel opent met de historie van ‘Charlotte Corday’. ‘Een tweegevecht tusschen koningen’ (Karel van Anjou, koning van Napels, en Pedro, koning van Aragon); dan ‘de laatste oogenblikken van Maria Stuart,’ ‘tafereelen uit den burgeroorlog in de Vendée’, ‘Karel de Groote en zijn tijd’, ‘koning Enzio’, ‘Jeanne d'Arc’, ‘Thermopylae’, enz. enz. Zoo gaat het voort; allerlei tijden, toestanden, personen en gebeurtenissen zijn in de grootste wanorde achter elkander vertaald, zonder daarin naar eenig vast beraamd plan te werk te gaan; het is niet te ontkennen dat die verhalen uit eenigen der voornaamste vreemde schrijvers geput, zich aangenaam laten lezen, en de bibliotheek maken tot een prettig leesboek; doch wanneer dit, zooals de vertaler in zijne inleiding zegt, dienen moet ‘ter beoefening der geschiedenis’, dan heeft hij het glad mis; nog eens: het boek is zeker een niet verwerpelijk leesboek, en heeft dit met alle verzamelingen van romantische verhalen of novellen gemeen, doch dat men uit zulk eene *olla podrida* als hier wordt opgedischt geschiedenis zal of kan leeren is eene fantazij, welke de vertaler zich gevormd heeft: niemand toch, of het moest iemand zijn, die van geschiedenis zijne opzettelijke studie gemaakt heeft, zal na drie, vier of meer stukken achter elkander gelezen te hebben ze redelijk kunnen teruggeven, of ieder op zijne beurt in zijn geest rangschikken, en toch moet ‘dit werk den geest opwekken tot nadenken, opdat hij (de lezer) ‘den organischen (?) zamenhang leere kennen van de gebeurtenissen, van de wetten harer ontwikkeling, van de krachten in het algemeen, die de bewegingen der geschiedenis te gronde liggen.’

Wanneer wij daareven meenden of eenigzins te verstaan gaven dat er eenige orde, stelselmatigheid of eenig bepaald plan in het werk had moeten heerschen, dan bedoelen wij daar geenszins mede dat de vertaler vóór hij zijn bibliotheek begon uit te geven, eerst geregeld *alle* stukken had moeten bijeenzoeken en rangschikken, opdat hij met de oudste tijden

beginnen kon, ten einde later met de nieuwste tijden te sluiten: dit toch zou ondoenlijk geweest zijn, wij erkennen het gaarne, omdat de omvang van het geheel - om maar iets te noemen - zich niet vooruit liet bepalen; doch hij had bij elk deel op zich zelf eenige orde kunnen in acht nemen; b.v. wij tellen in de beide eerste deelen ongeveer twintig stukken betrekkelijk de fransche geschiedenis; zouden deze niet gevoegelijk in chronologische orde bij elkander hebben kunnen staan? of om iets anders te noemen, zouden de stukken uit de oude geschiedenis niet bijeengevoegd kunnen worden? Men treft door gebrek aan eenig te voren beraamd plan de meest dwaze combinatiën aan; zoo volgt b.v. Hendrik IV op Alcibiades, zoo komt Nikolaas Zriny onmiddellijk achter Leonidas, zoo volgt op het beleg van Calais de zending van Mozes, zoo staat er iets over de duitsche keizers in Italië tusschen twee stukken over Lodewijk XVI (waarom deze vooral ook niet vereenigd, nu er zoo weinig tusschenruimte bestond?), zoo.... doch waartoe meer, elk zal aanstonds bemerken dat het op die wijze een ware *mixed pickle* wordt.

Over de gekozen stukken op zich zelve valt weinig te zeggen; zij zijn uit goede schrijvers genomen en laten zich aangenaam lezen; wel konden wij vragen, waarom wij juist de meest bekende namen van historieschrijvers als Thiers, Thierry, Prescott, Hume, Smollet, Anquetil, Capefigue, von Rommel, von Raumer, Ranke, von Müller, en nog zoovele anderen misten, doch wij weten niet wat de verzamelaar in het vervolg nog aan het publiek wil geven, en moeten dus zijne keuze afwachten. Wat de vertaling aangaat, deze is redelijk wel, hier en daar komen vreemde uitdrukkingen voor, vooral in de stukken die uit het fransch zijn overgezet, en menig Gallicisme en Germanisme steekt den neus door de naden van het Hollandsche kleed, waarmede het geheel is aangedaan, doch dit niet aan te treffen zou tot de wonderen der eeuw kunnen gerekend worden.

Waarom kwam er nog niets over onze geschiedenis in het boek voor? is de vraag die menig lezer misschien reeds gedaan heeft; de heer Görlitz zal daarop mogelijk antwoorden dat hij die had moeten overdrukken uit Hollandsche geschiedschrijvers, en dus het kopijrecht vragen; doch wij brengen daar bescheiden tegen in, dat er zoovele vreemde schrijvers zijn geweest, die onze historie hebben behandeld, dat het juist in deze verzameling goed op zijn plaats geweest kon zijn om ook van hen iets over te nemen; onder velen behoeven wij de namen van d'Avaux, d'Estrades, Duplessis-Mornay, Thuanus (de Thou), Schiller, Gachard, Quinet, Henne, Juste, Motley en anderen slechts te noemen. Doch genoeg: ook hierin kan later verbetering komen.

Na al hetgeen wij hierboven gezegd hebben zal het duidelijk zijn geworden hoe wij over 't boek oordeelden; het is als leesboek goed, doch als historisch studieboek onbruikbaar en ondoelmatig; zonder eene opgeblazen en onnoodige voorrede, en bij meer stelselmatigheid zou het ook voor het laatste doel geschikt te maken geweest zijn. Als leesboek wenschen wij het een goed succes toe, waarop het ook door nette uitvoering en handigheid van formaat alle aanspraak maken kan.

Laat - niet te laat.

Utrechtsche Volksalmanak voor het jaar 1864. Utrecht, L.E. Bosch en Zoon, 1863.

Nooit nader ik Utrecht, of, zijnen ranken domtoren ziende, zooals hij boven de overige kerktorens der stad zijne spits hoog ophoudt, denk ik: welk eene verandering rondom u, sinds de hand des kunstenaars uwen kolossalen bouw ondernam!

Ik herinner mij het Utrecht van vóór veertig jaren gelijk ik het tegenwoordige naauwkeuriger ken, dan iemand, die het slechts ter loops bezocht, en moet ik mijzelven zeggen: gij zoudt in het tegenwoordige het voormalige niet herkennen, indien gij niet tengevolge van een vaak herhaald vertoeven binnen de veste, den nieuwen toestand uit den ouden trapsgewijze haddet zien worden, het stelt mij eenigermate in staat mij voor te stellen, welk eenen vreemdeling in de hoofdstad van het Sticht hij zich gevoelen zou, die haar terug kon zien, nadat hij haar niet gezien had gedurende het vijftal eeuwen, dat verliep, sinds de wording van het trotsche gevaarte.

Het ligt voor de hand, dat er onder zulke omstandigheden in hetgeen was en in het hetgeen werd, maar ook in de gebeurtenissen, zoowel als de personen, die tot dat worden in meer regtstreeksche of meer middellijke betrekking stonden, voor de redactie en medearbeiders van een jaarboekje, als het onderhavige, bronnen vloeijen, die niet spoedig uit te putten zijn. Hoe zij er voor dit jaar ten behoeve van het voortbrengsel huns gemeenschappelijken arbeids gebruik van gemaakt hebben, zal het verslag, in de onderstaande regelen gegeven, doen zien.

Ik begin met de vermelding van een klein opstel, dat tot opschrift heeft: ‘Buitenlandsche studenten te Utrecht in de elfde eeuw.’ Het schijnt der redactie buitengemeen belangrijk voorgekomen te zijn, daar zij het voor de tweede maal - ook in den jaargang 1841 gaf zij het bladz. 170 vlgg. - heeft opgenomen. Is het dat in de daad? In zooverre zeker, als het iets behelst nopens een tijdvak van Utrechts geschiedenis, dat, gelijk de vervaardiger zegt, niet in vele bijzonderheden bekend is. Maar overigens, dunkt mij, minder, vooral indien ik daarin niet mistast, dat het niet de juiste verklaring heeft van het fragment der wereldbeschrijving, door Hoffmann van Fallersleben ontdekt. Zóó luidt dit vertaald:

> Ik was te Utrecht
> In oorlogsvlugt.
> Want wij hadden twee bisschoppen,
> Die ons menige lessen gaven,
> Toen mogt ik niet te huis wezen,
> Toen leefde ik in uitlandigheid.

Is deze vertaling juist - ik ben geneigd bij: ellente, dat in de uitgave van 1841 tusschen haakjes achter: uitlandigheid, geplaatst is, liever aan: ellende, dan uitlandigheid, te denken - dan zie ik geen' noodzaak om die ‘twee bisschoppen’ in ‘kanunniken of andere geestelijken van rang’ te herscheppen, zooals de opsteller wil, aangezien het - getuige

de geschiedenis der vaderlandsche Kerk in de middeleeuwen - wel meer gebeurd is, dat het optreden van meer dan éénen bisschop dezen of dien in ellende, zelfs in ballingschap bragt, ja! ik ga nog iets verder en beweer, dat bij de opvatting, door den opsteller voorgestaan, aan 's dichters woorden geen dragelijke zin te geven is, overmits als zoodanig niet gelden kan die, welken de opsteller er aan schijnt gehecht te hebben en volgens welken de lessengevenden te Utrecht zich zouden bevonden hebben, vooral niet, indien men aan het woordje: want, regt wildoen wedervaren. Er is meer: ‘de schrijver,’ zóó redeneert de opsteller, ‘van dat stuk is onbekend; maar hij was een Duitscher en zoo als men vermoeden mag van aanzien en van eenige vrienden vergezeld, want hij zegt: *wij* hadden twee bisschoppen, die *ons* onderwezen.’ Ook dit komt mij voor, niet goed gezien te zijn. Ik zou mij deerlijk vergissen, indien de dichter iets anders hadde willen verhalen, dan dat hij ten gevolge van eenen strijd, die onder zijne landgenooten door het optreden van twee bisschoppen ontstaan was, zijn vaderland had moeten verlaten en te Utrecht gekomen was. Was dit zijne meening, dan is de afwisseling van het enkelvoudige met het meervoudige voornaamwoord volkomen verklaard: *hij* was als vlugteling te Utrecht, *hij* kon te huis niet wezen, *hij* leefde in ellende of uitlandigheid, toen *zij* (hij en zijne landgenooten) twee bisschoppen hadden, die *hun* menige lessen - misschien in de beteekenis van: verschillende voorschriften - gaven.

Op deze wijze vervolgt de dichter:

> Toen ik te Utrecht kwam.
> Toen vond ik eenen bijzonder goeden man,
> Den bijzonder goeden Regenbrecht,
> Hij oefende gaarn alle regt,
> Hij was een wijs man,
> Zooals hij voor God behoorde,
> Een eerzame priester
> In allerhande goed.
> Deze zeide mij voorwaar
> Onder veel anders daar,
> Dat hij weleer naar IJsland gereisd was enz.

Weder zet ik de onderstelling voorop, dat de vertaling goed is, maar, dit doende, waarom vraag ik, in Regenbrecht eenen bisschop gezien, zooals de opsteller doet en, bij ontstentenis van zulk eenen van gezegden naam te Utrecht, den abt van Epternach, die zóó heette, te baat genomen? Van eenen eerzamen priester gewaagt de dichter - alleen het opschrift, dat wel niet van zijne hand zal wezen, spreekt: de Reginperto episcopo - en kan Utrecht niet zeer goed eenen Regenbrecht gehad hebben, van wien hij zóó gewagen kon, al is die van elders ons niet bekend?

In dier voege verklarende, leeren wij uit de medegedeelde verzen volstrekt niet: ‘dat reeds in de elfde eeuw Duitschers zich te Utrecht in de wetenschappen kwamen oefenen en dat ook buitenlandsche geestelijken deze stad bezochten, die toen reeds als een zetel der wetenschap beroemd was’; maar alleen, dat in de elfde eeuw - indien von Fallerslebens meening nopens den leeftijd des dichters niet ongegrond is - een balling te Utrecht kwam en dáár eenen bekwamen en deugdzamen priester vond, die onder meer hem verhaalde, naar IJsland gereisd te wezen.

Besprak ik eene reproductie van hetgeen een vroegere jaargang van den volksalmanak opnam, ik wend mij nu tot die opstellen in den jongsten, waartoe een voorafgaande aanleiding gaf of waarvan

deze een gedeelte behelsde. Hier behooren eene plaats te vinden:

Menschenstoverij op de Neude;

Nog een bezoek aan het kasteel Wedenburg en

De Dom of St. Maartenskerk.

De menschenstoverij op de Neude, met een paar voorbeelden gestaafd door den heer Bosch Sr., is geschreven tengevolge mijner uitnoodiging in *de Tijdspiegel* van het vorige jaar gedaan. Jammer, dat den schrijver de gelegenheid ontbrak om meer dan een paar voorbeelden bij te brengen. Mij dunkt de archieven zijner stad zullen er meer, welligt belangrijke, bewaren, weshalve ik den wensch niet onuitgesproken wil laten, dat hij vroeger of later gelegenheid vinde om zelf te doen hetgeen hij aan geleerde onderzoekers overlaat: aan de bijgebragte, uit de oude vonnissen meer voorbeelden toe te voegen. Onder meer zal dan kunnen blijken, of alleen valschheid met den ketel gestraft werd. Opmerkelijk toch schijnt het, dat - en Jacob van Gulik in 1392 - en Hendrik Buijs in 1535 aan die misdaad schuldig waren, terwijl in diezelfde raadsbesluiten, waaruit is overgenomen: hoe een valsche speler in 1524 in Utrecht gestraft werd (zie Dodt van Flensburg, *Archief* VII blz. 112) onder het jaar 1534 voorkomt de conclusie van den schout om zekeren Willem Willemsz ‘als een valscher crimineliken mitten ketel an zijn lijff te justicieren’ (t.a.p. blz. 157 vlg.)

‘Nog een bezoek aan het kasteel Vredenburg’ schonk de majoor Kuijpers, die in den vorigen jaargang den inventaris van het kasteel in het jaar 1541 ten beste had. Inventarissen van de jaren 1532, 1536, 1547 benevens andere oorspronkelijke bescheiden, die hij kon raadplegen, doen zijn opstel eene bijdrage wezen, belangrijk voor ieder, wiens aandacht getrokken wordt door den burg, door heerschzucht bevolen en na eene halve eeuw ongeveer door vrijheidzucht vernield. Ik zeg dat echter niet van de ‘Rekenijnge’, die er aan toegevoegd is, al acht haar de heer Kuijper uit het oogpunt der huishoudkunde van die dagen merkwaardig. Den prins van Oranje wensch ik in eene der kamers, terwijl in andere vertrekken zijn gevolg goede sier maakt, te zien, onthalende de aanzienlijksten der stad op den keurigen moezelwijn, door de regering met milde hand hem geschonken, of den naauw dertigjarigen jonkheer Johan van Renesse, de wacht toeroepende, ginds aan de poort: ‘Schiet, gij schelmen, dat u s. Jacob plagen moet,’ of Godefridus Leodius, den Franciskanerpater, in de kapel of elders de Spanjaarden met zijne gewone welsprekendheid aanzettende tot volharding tegen over hen, die hij als ketters haatte, totdat hij, als gewonde, met pleisters bedekt en verkleed, met Avila aftrok; maar hoevele ossen in een achttal jaren binnen de sterkte ‘geslaigen’ werden, tot welken prijs men ‘hoofden, voeten, pensen, dermen enz.’ verkocht, hoe zwaar hun smeer woog en dergelijke zaken meer, men houde 't mij ten goede, boezemen mij geen belang in.

Met den majoor geloof ik overigens slechts aarzelende, dat Vredenburg, in 1528 begonnen, in 1529 zoo ver voltooid was, dat het betrokken kon worden. Immers al vindt men in de kameraars-rekening van het eerstgenoemde jaar: ‘omtrent St. Ceciliendach, soe hebben die drye gesworen v.d. stadt en de die lantmeter mithes secretaris zoon geweest achter St. Jacobs op de erven, daerinne die K. Maj. een sterckte ordineren soude

ende hebben die erven gemeten etc. belieft 7 gl. 12 st', en in die van het laatstgenoemde: 'Item, gecoft daghes na alre siel. d. wt beveel v.d. stadh. ende borgermrs, thijen nijwe bedden, 't stuc 6 gl. ende gepresenteert op Vredenborch, 60 L', in de raadsbesluiten van 1529 leest men: 'die stadtholder, mijn heeren van Bourgnival ende meijster Joest Zasbout, raide van de Keij. Maj. hebben gethoent credentie brieven van mijn gemd. vrouwe van Savoeijen etc. regente etc. bij denwelken geopent ende te kennen gegeven is, hoe dat bij die K.M. ende raide van den meesten gesloten was, een stercte bijnnen Utrecht te maken van sunt Janshuus bij sunte Katrijnen poert' enz.

'Behelst "de Dom- of St. Maartenskerk" van den heer Bosch Sr., een vervolg van hetgeen hij over dezelfde in den jaargang van 1862 begon te geven, wat wetenswaardig is, het stuk heeft mede mijnen bijval, omdat het zich niet uitsluitend bezig houdt met muren, pijlers, tomben enz., maar ook met het leven, zooals het in verschillende tijden onder de trotsche gewelven aanschouwd werd. Met genoegen neem ik kennis van de afmetingen des gebouws en wat er meer van dien aard is, maar voornamelijk omdat mij op het aangewezen terrein de geestelijke tooneelspelers, de deelnemers aan de plegtigheden van het gulden-vlieskapittel, de feestelingen bij gelegenheid van de stichting en eeuwgetijden der hoogeschool enz. achtereenvolgens te zien gegeven worden. Minder ingenomen ben ik met enkele gedeelten van het opstel, die mij misplaatst toeschijnen b.v. de herinnering aan den pauselijken aflaat ten behoeve der kerk van Heilo en den uitval tegen de gothiek.

Overgaande tot de opstellen, die niet, als de vermelde, het gegevene in vorige jaargangen herhalen, vervolgen of aanvullen, heb ik van den laatstgenoemden schrijver de volgenden te bespreken:

De bolwerken van Utrecht, met den vrede in de Maliebaan;

Zuster Bertha, de Utrechtsche kluizenaarster en dichteres met eenen door haar vervaardigden zang der minne;

Den 28sten November 1813;

Standbeeld van Hercules;

Iets over de kruizen te Utrecht.

Bij het eerste zijn drie goed uitgevoerde plaatjes gevoegd. Het heeft van het nieuwe, zoowel als van het oude, zoodat het hem, die thans door Utrechts schoone wandeldreven omdoolt, in de gelegenheid doet wezen, om, terwijl hij het tegenwoordige bewondert, het verledene zich voor den geest te roepen en inzonderheid, hoe daar onder het ritselend loover eenmaal tusschen twee europesche staten eene overeenkomst getroffen werd, die den vreesselijken oorlogsdonder door het liefelijke lied des vredes deed vervangen. Het zij hier, wat het laatste aangaat, niet vergund zich daarbij een luisterrijk gevolg te denken, *deels* in rood laken met goud geborduurd en met blaauwe pluimen op den hoed of in rood laken met gouden en blaauwe passementen, *deels* in lichtblaauw laken met zilveren passementen en witte pluimen op den hoed of alleen in lichtblaauw laken met zilveren passementen, of zich den graaf Tarouca voor te stellen als 'extraordinaris courtois en beleefd' en den veertigjarigen markies don Lewis d'Acunha, als 'mager, tamelijk lang, niet van de schoonste en er vrij bruyn uytsiende,' zoodat 'syn visionomie syn landaerd niet missaecte,' omdat de schrijver die bijzonderheden niet

vermeldde, hij kan toch in zijne verbeelding hen volgen, in hunne karossen en van hun gevolg vergezeld, komende, de graaf van Ossuna uit het Duitsche huis, de eerste der zooeven genoemde aanzienlijken van de Nieuwe Gracht bij de Hieronymus-school en de laatstgenoemde van Achter St. Pieter, in de Maliebaan hun gevolg wegzendende, zooals lang te voren de trouwe Jonathan zijnen wapenknaap deed en gezeten op eene der banken in de Maliebaan, eerst het vredeverdrag onderteekenende en daarna de ratificatiën er van elkander overhandigende. Genoeg om het hem den heer Bosch te doen dankweten, dat zijne wandeling in de Maliebaan iets meer is, dan deelnemen aan hetgeen men de gewoonte had - misschien nog heeft - de pantoffel-parade te heeten.

Zuster Bertha is geene vreemde voor hem, die de onderscheiden jaargangen van den volksalmanak las. Hij maakte eenige kennis met haar door een historisch tafereel uit de 16de eeuw, voorkomende in dien van 1854, en hernieuwde die aanvankelijke kennismaking door eene mededeeling uit Ant. Matth. *de Fat. Eccl. ad lectorem* betrekkelijk hare begrafenis, geplaatst, in dien van 1861, nadat de jaargang van 1857 hem nog eens aan haar herinnerd had. Nu haar weêr te ontmoeten door het latijnsche manuscript, gevonden in hare doodkist bij het wegbreken harer kluis en in het *Utr. Tijdschr.* vertaald opgenomen, zal hem niet onaangenaam zijn.

Is ‘den 28sten November 1813’ eene korte herinnering aan de gebeurtenissen van dien dag en den volgende, zooals haar de schrijver, als rustbewaarder, zelf aanschouwde, onder bijvoeging van enkele coupletten uit Witsen Geysbeeks: 1813, ‘het standbeeld van Hercules’ is eene herinnering aan een der voorwerpen, op het stedelijk museum aanwezig, waarbij wie ietwat nader omtrent de Hercules-vereering op den vaderlandschen bodem wenscht ingelicht te worden, wel doet te lezen: *de godsdienstleer der aloude Zeelanders* door ab Utrecht Dresselhuis bladz. 168 vlgg. en *de Romeinsche beelden en gedenksteenen van Zeeland* door Janssen bladz. 27 vlgg. ‘De kruizen te Utrecht’ eindelijk behelst enkele wetenswaardigheden betrekkelijk dat christelijk symbool, zooals het te voren in het maatschappelijk en kerkelijk leven zijne plaats innam.

Met ze te noemen geloof ik genoeg te doen ten aanzien van een kort extract uit de vroedschapsnotulen van Utrecht onder den titel: scherpregter en chirurgijn; een ander uit het Groot-Paccaatboek van Utrecht, waarboven: raadsklokje te Utrecht; eene ordonnantie van Utrechts stedelijke regering tegen spelen en vloeken op zondag, en hetgeen over Hippolitus van Persijn de heer Kramm uit Hadr: Junii *Batavia* (vert.) overschreef. Nog een viertal stukken daarentegen verdienen eene wel niet uitvoerige, maar toch breedere vermelding:

Ter gedachtenis van Mr. H.A. Laan, door Dr. J.A. Gerth van Wijk;

Utrechtsche spreekwoorden, door P.J. Harrebommée;

Onze bevolking door Mr. W.R. Boer en

Over den naamsoorsprong van de Eems, door Ds. R.H. Graadt Jonkers.

De korte levensbeschrijving van Laan met 's mans afbeelding komt mij voor geheel op zijne plaats te wezen in het jaarboekje van een gewest, aan welks welzijn hij jaren achtereen in verschillende betrekkingen arbeidde. Ook buiten het Sticht vinde zij belangstelling, betrekking als zij heeft op eenen man, die niet

slechts eener provincie, maar het geheele vaderland ten dienste stond, zoo vaak hij daartoe zich geroepen zag. Onopgesmukt moge zij wezen, het doet geen nadeel aan den man, die verdienste genoeg bezat om geene schitterende loftrompet te behoeven.

De minnaar van vaderlandsche spreekwoorden vindt in het stukje van Harrebommée wat van zijne gading is: spreekwoorden in Utrecht ontstaan en deze toegelicht, benevens spreekwoorden op Utrecht betrekking hebbende. Naar den wensch des schrijvers moge zijne kleine bijdrage anderen opwekken om meer te geven - hij zelf, dat hij, zooveel doenlijk, aan de laatstgenoemde spreekwoorden eenige toelichting hadde medegegeven.

Als de spreekwoorden-minnaar het voorgaande, zal de liefhebber van statistiek het opstel van den heer Boer lezenswaardig vinden. Het bepaalt zich niet bij het cijfer van Utrechts bevolking op verschillende tijdstippen, maar houdt zich ook bezig met dat cijfer in de verschillende gedeelten der stad, verliest dat der verschillende gezindten niet uit het oog, spreekt over de huizen, die bewoond, de beroepen, die uitgeoefend werden of worden en maakt opmerkzaam op de oorzaken van enkele verschijnselen, noemt geschiedkundige bijzonderheden enz.

Ds. Graadt Jonkers geeft aan het woord: Eems, de beteekenis van: water. In de daad doet het groot aantal rivieren en riviertjes, dat dien naam draagt, vermoeden, dat hij en wie zóó vóór hem verklaarden of met hem verklaren, niet mistasten. Het groot aantal, zeg ik, want bij de door hem opgegeven wateren van dien naam kan men nog andere voegen, als: den Emmer in Lippe-Detmold, den Emmer bij Munster, de Holzemme in de Harz, den Ammer, tak van den Isar, en den Ammer, tak van den Neckar. Ook schijnt het niet ten onregte, dat men bij de verklaring van het woord aan het latijnsche: amnis, herinnerd heeft.

Eer ik van het proza-gedeelte van den volksalmanak scheide, vergunne men mij eene aanmerking, die meer bijzonder hetgeen daarin geschiedkundig is, geldt. Ik wensch daaromtrent in bedenking te geven, of het niet wenschelijk is, dat het meer bewerkt, geacheveerd ware. Men zou daardoor ontgaan, dat men telkens op hetzelfde onderwerp moet terug komen. Ik weet zeer goed, dat geschiedkundige onderzoekingen gereede aanleiding geven tot herhaald aanvullen, maar ik ken ook het: nonum prematur in annum.

Over het poëtische gedeelte van den volksalmanak kan ik zeer kort zijn. Ware niet een tweetal stukjes, uit den vreemde overgebragt, opgenomen, ik zou Zimmermans: ‘aan den domtoren’, der vermelding niet onwaardig achten, het overige met stilzwijgen voorbijgaande.

F.A.E.P.R.E.

Vertalingen en herdrukken.

Erwin van Steinbach, de kunst in het leven, een roman in den hoogeren stijl. Vrij naar het hoogduitsch door J. Busch Keiser. Groningen, bij A.L. Scholtens, 2 deelen.

Ieder wiens weg over Keulen leidde - en wie is er die niet althans zóó ver over de grenzen geweest is? heeft er lang genoeg vertoefd om den dom te bezoeken. Men heeft tegenwoordig zelfs een expresse

dom-dienst voor hen die slechts de twee uren tusschen de aankomst van den trein van Mentz en het vertrek van dien naar Oberhausen zich in de oude bisschopsstad ophouden. Het genot van den reiziger moge het schijnbaar doel wezen van die bemoeijingen der dom-commissionnairs, de stijving van het fonds voor de voltooijing der kerk is de hoofdzaak en bijna ieder brengt zijne tien of vijf grosschen daarvoor ten offer. - Maar zelfs zij die nooit Keulen bezochten kennen den dom: de etiquettes op de eau-de-cologne fleschjes hebben dat gebouw eene wereld bekendheid gegeven zoo als geen ander gewrocht der bouwkunde geniet. Daaraan is het toe te schrijven, dat ook zij, die nooit den drempel der eeuwenoude kathedraal overschreden, ten minste eenige notie bezitten van het wonderspreukig verhaal aan hare stichting verbonden, dat zoo onwederstaanbaar zich meester maakt van het gemoed, wanneer men het indrukwekkend grootsche gebouw met zijne eindelooze fijn geacheveerde versieringen, onvoltooid voor zich ziet.

Maar zoo de legende de fantasie voldoet, de wetenschap is er niet mede tevreden. Nog altijd zoekt men naar het geheim, zoowel van het plan als van den naam des eersten bouwmeesters. Nog voor weinig tijd deelde een duitsch wetenschappelijk tijdschrift mede dat beide onder oude archiven waren terug gevonden, maar terwijl ook thans nog die mededeeling bevestiging behoeft, had tot dusverre de verbeelding vrij spel op het gebied der historie, om de geschiedenis van de stichting van Keulens dom te construeren naar welbehagen.

Van dat regt heeft een duitseh schrijver gebruik gemaakt en in een roman, ‘Erwin van Steinbach’, een plastisch en goed geschreven tafereel geschetst van de grondlegging der kathedraal. Die gebeurtenis althans is het hoofdelement van het eerste gedeelte van zijn werk; het tweede gedeelte is gewijd aan de stichting der domkerk van Lund, in Zweden, terwijl hij ons ten slotte in Straatsburg verplaatst, waar wij den bouwmeester van Steinbach aan de beroemde kathedraal zien arbeiden.

Deze drie feiten, die elk op zich zelf belangrijk genoeg zouden zijn om tot hoofdgebeurtenis van een roman te worden gekozen, heeft Theodor Melas aan elkander geknoopt door de lotgevallen van zijn held, Erwin van Steinbach, en daardoor tevens de gelegenheid gevonden om eene schets te geven van het maatschappelijk leven in de middeneeuwen.

Den handelsstand, de gilden, de roofridders, de vorsten, de geestelijken, de pelgrims, het veemgerigt voert hij op en laat hij spreken en handelen zoo als men in de negentiende eeuw zich kan voorstellen, dat men in de dertiende eeuw gesproken en gehandeld heeft, ofschoon hier en daar de schrijver, bij gemis aan oorkonden, van zijn regt om die leemte door zijne verbeelding aan te vullen, wel wat ruim gebruik heeft gemaakt. Op perkament geschreven verzenboeken en soortgelijke voorwerpen, bijvoorbeeld, gelooven we niet, dat in de dertiende eeuw in het bezit van jonge dames werden gevonden; evenmin is de auteur aan de geschiedenis getrouw, wanneer hij zijne personen bijna allen lezen en schrijven laat. Die kleine zonden geven wel hier en daar een valsche tint aan de lokale kleur, die in den regel echter goed is volgehouden, zóó goed zelfs dat men, onder het lezen, wel eens verlangt naar menschen van gelijke beweging als wij.

Van ééne groote zonde tegen de historie is echter Theodor Melas niet vrij te pleiten, omdat zij met voorbedachten rade en geleider lage gepleegd is: hij laat in de dertiende eeuw de vrijmetselarij optreden gelijk zij thans in de negentiende geacht wordt te zijn. De vrije metselaren zijn de hoofdfiguren in zijn werk, hunne beginselen en

symbolen worden - hoewel in bedekte termen - er in besproken. De schrijver stelt op den voorgrond, dat in de dertiende eeuw eene maçonnerie bestond, een broe-

derlijk verbond tusschen de bouwkundigen, waarvan vorsten en prelaten medeleden en beschermers waren. Hij toont een onbepaald voorstander te zijn van de zoogenaamde historische vrijmetselarij en neemt als feiten aan wat hoogstens als gissing kan worden toegelaten.

Dat opvoeren der maçonnerie geeft aan zijn werk het karakter van een tendenzroman; en dat dit ook in zijn doel heeft gelegen schijnt te blijken uit den titel: een roman in den hoogeren stijl. Maar als elke tendenz-roman wordt zijn arbeid meer ontsierd dan verbeterd door die poging om een beginsel door zelf gekozen en gegroepeerde feiten te staven. Die fout om hetgeen men zelf eene waarheid acht door de scheppingen der verbeelding te bewijzen is ook hier onmiskenbaar.

Toch is het niet onaardig zich te vermeijen in die vrijmetselarij der middeneeuwen zoo als de schrijver van ‘Erwin van Steinbach’ zich die voorstelt. Maar hooger waarde ontleent zijn boek aan de aesthetische bespiegelingen over de bouwkunst. De kunst, inzonderheid de bouwkunst, is zoo oud als de wereld; hare regels zijn overal nog dezelfde even als de regels der schoonheid waarop zij gegrond is; en deze heeft Theodor Melas met talent uiteengezet en met warmte geschetst.

Al wat er misschien voor sommigen vervelend mogt zijn in een roman uit de middeneeuwen, waarin de liefde niet de hoofdzaak is - wij willen aannemen dat zij daardoor welligt voor velen bekoorlijker zou worden - wordt ruimschoots opgewogen door de architectonische beschouwingen en tafereelen, waarin de schrijver bewijst, dat hij de bouwkunde begrijpt en gevoelt. De bladzijden, daaraan gewijd, zijn ontegenzeggelijk de uitnemendste van dit werk en daarom alleen reeds zou het aanbeveling verdienen.

De vertaling door den heer Busch Keiser is goed geslaagd; hij heeft blijkbaar met oordeel den oorspronkelijk veel uitgebreider roman voor den hollandschen lezer bekort. Zoo hij niet geheel vrij is gebleven van germanismen, stuitend zijn ze niet, en ligt te vergeven tevens: wanneer men zoo langen tijd met een duitsch werk vóór zich zit, krijgt men ondanks zich zelven een duitsch haartje in zijn pen, dat zijne vlekken achterlaat.

Van over den Rijn. De stiefkinderen. Eene familie-geschiedenis, door Otfried Mylius. Uit het hoogduitsch door J.J.A. Gouverneur. Groningen, bij de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema.

Br.! wat leelijke klank, dat vijfletterig toevoegsel daar op het titelblad van ons boekske. Stief-, och vereenig het ding met wat vriendelijks in toestand of betrekking weet uit te denken. Vader, moeder, kind, broeder, zuster, hoe innig, hoe hartelijk, maar zet er het leelijke woord nu eens voor; ba, bedorven! 't Is een monstreuse inktvlek op een vel fraai schrifts, een scheut azijn in een glas zoeten wijns. Heeft ook niet de volksstem het gebrandmerkt en als spreekwoord gestempeld, om wat regt hatelijks en onregtvaardigs meê uit te drukken? Maar zou nu dat vonnis regtvaardig zijn, de banvloek verdiend? Ten deele slechts, meenen we, vooringenomenheid en overdrijving mengen ook wel hier hare stemmen in het uitspreken van het oordeel. Maar dan toch ten deele; want zie, zou er wel een toestand schier denkbaar zijn, waarin zoo vele moeijelijkheden zich vereenigen, eene pligtsvervulling waartoe zoo groote zelfverloochening wordt vereischt, als die van

tot vader of moeder te zijn voor het vreemde kroost? Die stem der natuur, zoo luide in elk ouderhart, die het schier ondoenlijke mogelijk maakt, die bergen effent en zeeën droog maakt, dat instinct der liefde, door den adem Gods der ziele ingeblazen, dat ouders aan kinderen, en kinderen aan ouders zoo onlosmakelijk hecht, waardoor zal het worden vervangen, hoe is het te bemagtigen? En het onervaren meisje, de jeugdige vrouw, die zich zelve naauwelijks

verstaan, ze nemen daar onnadenkend de moederpligten op zich. De jonge man, die geen flaauw besef zelfs heeft van wat hem ter vervulling wacht, zal tot vader strekken aan het kind, dat het zijne niet is, en dat reeds met weêrzin zich van hem wendt! Is het wonder, als daar mislukking, als er huisselijk leed en ellende de gevolgen van zijn; als de stem der veroordeeling, ach! maar zoo zelden die des beklags zoo een verbond achtervolgt.

Maar 't zou onbillijk zijn, éénzijdig, met voorbijzien der lichtpunten, slechts schaduwen in een tafereel te willen opmerken; en die lichtpunten, Goddank! ze zijn ook hier. Ze zijn aan te wijzen, familiekringen, door liefde en eenheid van zin en innigheid verbonden, en toch, ze tellen aangehuwden onder hare leden. Ze waren te noemen, de edelen van harte, de krachtigen van ziel, die het schier onoverkomelijke wisten te overwinnen, die de schijnbaar strijdigste pligten toch tot zamensmelting bragten, wier leven eene uitdrukking is van zelfverloocheningen strijd, van worsteling en gebed; helden op het gebied der zedelijkheid.

En we zouden het een gelukkig denkbeeld prijzen in den romanschrijver of novellist, die zulk een beeld had opgevangen in de wereld daar buiten, of het in zich als ideaal met het zielsoog had aanschouwd, en nu met de gave der mededeeling, hem geschonken, ook voor anderer blikken die trekken trachtte aanschouwelijk te maken.

Daar zouden toestanden te schetsen zijn die boeiden en aantrokken door hunne verscheidenheid; maar bovenal, daar zouden er welligt zijn, die in dat beeld zich een spiegel zagen voorgehouden, waarin ze nevens die edele trekken, hunne eigene nietige misvormde gestalte bemerkten ter hunner beschaming voorzeker, maar ook tot ontdekking aan zich zelven, maar ook ten prikkel tot verkrijging van dat betere, dat reinere dat zoo schoon hun daar tegenschitterde. En of we nu die schoone verwachting zagen verwerkelijkt in ‘de stiefkinderen’? Want waar stiefkinderen zijn, kunnen toch ook wel de stiefouders niet achterwege blijven. Och, niets daarvan 't Is eene flaauwe variatie op een afgespeeld thema. Daar is nog eene stiefmama van den echten stempel. Liefdeloos, partijdig, intrigant, ligtzinnig; stiefpapa, dito, dito, met eene kleine variatie, nog een weinigje sterker gekruid. En nu de stiefkinderen, heel ordinair soort, kwaaddenkend, vooringenomen, met zoo'n ietsje slachtofferachtigs dooreen gemengd. En onder dat alles nu niet één waarlijk edel, schoon karakter. De primo-held vangt zijn debut aan met een leugen, niet in woorden, maar, erger nog, in zijne handelingen.

Het doel excuseert die manoeuvre niet, ten zij voor wie de stellingen van St. Loyola een verbindend gezag hebben. Schaduwen alzoo, veel schaduw bij luttel lichts. Wij echter zijn geene voorstanders van die duisternis-methode. Duisters voorzeker is er in de wereld. Ze is niet te verbergen. 't Behoeft ook niet. Maar plaatst daarnevens licht, veel lichts. 't Duistere zal dan afstooten en walgen. 't Licht zal aantrekken. De ziel zal zich voelen bekoord door dat zedelijk schoon. 't Zal haar ten prikkel worden ter navolging welligt. Toch zal er voor den oppervlakkigen, alledaagschen romanlezer wel aantrekkelijks zijn in de ‘Stiefkinderen’. Er is actie in en afwisseling, niets van dat gerekte en breede, dat het voortreffelijkste boek wel eens vervelend maakt. - Germanismen zijn tegenwoordig in de vertalingen van den heer Goeverneur eene te gewone zaak, om er bijzondere melding van te maken. Indien er echter geen edeler gewassen van over den Rijn zijn over te planten, dan ons tot heden onder dat motto onder de oogen kwamen, men kon ze dan zonder eenige schade voor onze litteratuur gerust jenseits laten, meenen wij.

L.

Marietta. Naar den derden druk uit het Engelsch van F.A. Trollope. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn, 1864.

't Is een wèlverdiende lof die het boek

van Trollope, - blijkens den derden druk - op zijn geboortegrond ten deel viel. Die gunstige ontvangst doet den smaak onzer Engelsche naburen eer aan.

Er is gloed en leven in de schilderingen u daar in de ‘Mariëtta’ geschonken, er ligt frischheid in de voorstellingen door den schrijver uit het Italiaansche volksleven gegrepen, er is waarheid in de fijne karakterteekening des Florentijners, zoo ras het daar in tal van verschillende levensbetrekkingen te voorschijn treedt, in al het eigenaardige van zijn volksaard en gewoonten: gegevens reeds te over, om de aandacht te boeijen, en de belangstelling te wekken. Daarbij zal het min afgesletene van het onderwerp: het huiselijk leven der Italianen en hunne betrekking onderling, door een flinke en naar het ons voorkomt bekwame hand geschetst, gewis wel in staat zijn de nieuwsgierigheid en den leeslust te prikkelen. Het werk des heeren Trollope zal alzoo ook op Nederlandschen bodem gewis een welkome ontvangst ten deel vallen, moge ze ook niet zoo schitterend zijn, als die hem in zijn geboorteland werd bereid.

Het verdwenen codicil, door Mrs. H. Wood, schrijfster van ‘Een misstap uit jaloezij’. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn.
Het huisgezin der Channings. Uit het Engelsch van Mrs. H. Wood, schrijfster van ‘Een misstap uit jaloezij, het verdwenen codicil’ enz. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker.

Twee werken van mrs. Wood, ‘schrijfster van een misstap uit jaloezij,’ dat is een goede aanbeveling die daar op het titelblad staat vermeld, ze maakt elke andere overtollig. Gewis, 't is dan ook minder om aan te bevelen, dat we ons tot schrijven zetten, dan om aan te kondigen, dat deze nieuwe lettervruchten van mrs. Wood even gezond en welsmakend zijn, als die we vroeger genoten. Een goede boom geeft gewis geen kwade vruchten, toch is er vaak groot verschil in wasdom, geur en sierlijkheid daarvan, maar die we hier voor ons hebben zijn van het puike soort, ze doen den boom die ze voortbragt alle eer aan.

Het lezen der werken van Mrs. Wood roept ons een gezegde in het geheugen dat we eenmaal ergens bij Thackeray hebben gelezen. ‘De personen van den roman’, zegt hij daar, ‘hebben meer waarheid en leven voor mij, mits ze uit de werkelijkheid gegrepen zijn, dan die der geschiedenis’; dat gezegde moge aanvankelijk wat vreemd klinken, bij eenig nadenken zal men het wel met Thackeray eens zijn, tenzij maar het *mits* niet vergeten worde, en dat ze er zijn onder de romanschrijvers die alzoo hunne roeping begrijpen en haar ook weten te vervullen, onder meer, staat daar ook mrs. Wood om het te bewijzen. 't Zijn schepselen der werkelijkheid, die zij u te aanschouwen geeft, wezens van vleesch en been als gij, waarmeê ge denken en gevoelen kunt.

Daar is waarheid in en leven, oneindig meer, we zeggen het Thackeray na, dan in die, welke daar door de geschiedenis tot u komen, misvormde afdruksels der werkelijkheid als dat veelal zijn, schier onherkenbaar gemaakt door eenzijdigheid, onkunde en vooroordeel. Waarheid, een woord dat zoo ligt op de lippen wordt genomen. Toch behoort er een onbevangen blik toe en een geoefende daarbij, om de waarheid te onderscheiden in de verschijnselen rondom ons, om haar te schiften en af te scheiden van wat zich aan haar heeft gehecht en met haar naam zich tooit. Daar

behoort menschen- en wereldkennis toe, maar bovenal een groote mate van zelfkennis. Daarom hebben we eerbied en bewondering voor wie zich dien blik en die kennis heeft verworven. Mrs. Wood, we spraken het reeds uit, behoort tot de zoodanigen. Beide bovengenoemde werken dragen daar den stempel van. Aan lezers zal het ook ten onzent wel niet ontbreken.

L.

Mengelwerk.

Geloofsbelijdenis van een wijsgeer.

Men heeft wel eens aan Plato verweten dat hij den pythagorist Timeus in den mond gelegd heeft, ‘dat het moeijelijk is het Hoogste Wezen te vinden en onmogelijk het aan de menigte bekend te maken;’ en echter heeft dit woord een diepen zin. Voorzeker is het moeijelijk met onze gedachte tot de oneindige oorzaak van het heelal op te klimmen, en ons van alle zinnelijke en bekrompen begrippen daarvan te ontdoen. De zon der volkomenheid in haren onuitsprekelijk verblindenden glans, met onafgewenden blik te aanschouwen, is voor ons even onmogelijk, als het den eindige gegeven is het oneindige te omvatten en te begrijpen. Wij duizelen bij het denken aan die grenzenlooze grootheid, en zinken vaak spoedig naar den beperkten zinnelijken kreitz terug. Echter is het een onvoldaan maar immer aanhoudend streven van 's menschen geest om zich boven het eindige en wisselvallige te willen verheffen en een onloochenbaar kenteeken der verhevenheid van zijnen aanleg, dat hij een besef heeft van hetgeen oneindig en onveranderlijk is.

Weinigen verheffen zich echter boven dien gewonen zinnelijken kring; het hoogere gevoel sluimert diep op den bodem hunner ziel, die slechts aan aardsche en stoffelijke genietingen is verslaafd. Is de menigte, ja, zijn zelfs de meer beschaafden geschikt om door eigen kracht tot het onzinnelijke gebied op te klimmen, waar de ideën van het ware, schoone en goede in hunne eeuwige volkomenheid den troon van Hem omringen, die de bron is waaruit al hetgeen bestaat is voortgevloeid? Alleen voor hen die in staat zijn hunnen geest naar die hoogte op te voeren, is die meer zuivere godskennis geschikt, voor het overige des menschdoms is die kennis eene ondoordringbare geheimenis. De God dien de wijsgeer zoekt is niet die welken de meeste menschen vereeren, want deze is slechts een gedachtenbeeld

door hunne bekrompen kennis en door hun soms grof zinnelijk gevoel gevormd.

De wijsgeer veracht echter de godsdiensten niet, welke door de zorg der Voorzienigheid het menschdom gedurenden den loop der eeuwen, als meer of min rigtige wegwijzers gestrekt hebben op het pad hunner zedelijke ontwikkeling. Hij beoordeelt die met meer onpartijdigheid dan de éénzijdig godsdienstige mensch, die met de zijne hoogst vooringenomen, bij de andere niet dan dwaling en bijgeloof ziet, en het goede en voor den tijd en de omstandigheden geschikte dat zij bevatten, kan noch wil waarderen.

Voor den wijsgeer is de godsdienstkennis met den mensch zelven opgegroeid en ontwikkeld. In het begin ruw en onbeschaafd als het Fetischismus van den wilde, dan een meer zinnelijke of verfijnde natuurdienst, uit den krachtigen indruk dien de natuur op hem maakte voortspruitende. Toen het zedelijk gevoel eenigzins bij den mensch ontlook, verkregen zijne goden een zedelijk karakter; het werden wezens zoo als hij, zijne deugden en gebreken werden hier op eene grootere schaal verwezenlijkt. En toch lag het geloof aan één éénig Opperwezen aan dit veelgodendom ten grondslag. Het denkbeeld van de eenheid Gods ontwikkelde zich eindelijk in den geest der godsdienststichters en vertoonde zich hoe langer hoe duidelijker in de bespiegeling der wijsgeeren.

God heeft zich aan het menschdom geopenbaard, niet door eene uitwendige, van buiten aangekondigde openbaring, maar door eene inwendige stem die zich in het binnenste der ziel van die bevoorregten deed hooren, die Hem voor hunne tijdgenooten en het nageslacht verkondigden. Zij spraken uit Gods naam, omdat zij eene aandrift in hunnen geest gevoelden, die hen drong om de godsdienstige waarheden welke zij vermeenden ontvangen te hebben, maar die zij zelf gevonden hadden, aan anderen mede te deelen. Het menschdom is veel aan hen verpligt, hunne gevoelens, hunne wijze van Gods-beschouwing en -vereering is die van vele volken en geslachten geworden. Hunne leerstellingen waren, en zijn nog het voertuig van de zedelijke en godsdienstige denkbeelden der menigte, waarop zij zich gerust verlaat in de overtuiging dat God zelf door hunnen mond heeft gesproken.

De wijsgeer heeft daarom eerbied voor de overtuiging der volken en geslachten. Hij ziet een sprank van het goddelijk licht zoo wel in de Veda's der Indiërs, in de Zend-a-vesta der Perzen, in den Koran der Arabieren, als in de heilige Schriften der Joden en Christenen, en merkt daarin eene opklimming in zuiverheid van denkbeelden en eene veredeling van bedoeling op. Maar hij ziet er geen soortelijk onderscheid in, dat hem al de overige, behalve ééne uitsluitend goddelijke ingeving, zou doen verwerpen. Alles is voor hem Gods woord, wat weerklank in zijne ziel vindt; strijdt iets met hetgeen hij als

den regel van wijsheid en zedelijkheid en van erkende natuurwetten aanziet, dan zijn deze uitspraken voor hem slechts vormen waarboven hij vermeent zich te moeten verheffen. Hij geeft zijn geest niet gevangen aan den letter, waarvan de beteekenis zoude indruischen tegen hetgeen hij voor heilig en eerbiedwaardig houdt. Het is om zijn vrij maar innig geloof aan God, deugd en onsterfelijkheid, dat hij in het oog van zijne tijdgenooten als ongeloovig wordt beschouwd.

Wie is een ongeloovige? Wat is ongeloof? Is het een redelijke twijfel aan godsdienstvormen en leerstukken, voor andere tijden dan den zijne, voor andere menschen dan hij geschikt? Neen! wen hij als een zelfstandig wezen die vormen en leerstukken onderzoekt en zich daarvan rekenschap kan geven, dan moge hij kunnen dwalen, maar ongeloovig is hij niet; want hij zocht de waarheid en was geheel doordrongen van de verhevene gedachte van Lessing: Indien God in de regterhand de waarheid hield en met de linker den weg wees om daartoe te geraken, moest de keus niet twijfelachtig zijn. Hij zou die aanwijzing volgen om door edel zelfspogen datgeen te naderen en zooveel mogelijk te bereiken, wat anderen zonder eenige moeite en inspanning vermeenen deelachtig te kunnen worden. Alleen hij die voor waarheid en deugd onverschillig is, den leugen en het kwaad niet verafschuwt en vermijdt, is ongeloovig, maar verdient evenwel als zoodanig nog meer ons medelijden dan onze verachting. Die zich van zijne goede bedoelingen bewust is, gevoelt zich boven een ongegrond en ligtvaardig uitgesproken oordeel verheven.

Die ernstig aan zijne godsdienstige overtuiging door overdenking en onderzoek, genoegzame zekerheid wil verschaffen, bekreunt zich niet om de oordeelvellingen der menigte, hij gaat rustig op den eenmaal ingeslagen weg voort en behoudt wat te behouden is, maar laat zonder minachting, maar ook zonder spijt, wegvallen datgeen waarin anderen hunnen grootsten troost vinden; want hunne gevoelens kunnen hem dien troost niet verschaffen, hij zoekt die op vaster en redelijker gronden te vestigen. Maar hij is met geen ligtzinnige en spotachtige vooringenomenheid tegen het geloof van zijnen tijd bezield, hij tast niet roekeloos de bestaande godsdienstvormen en leerstukken aan, ofschoon hij onbeschroomd en krachtig zijne stem verheft tegen bijgeloof en huichelarij, en met onbezweken moed de regten van het vrije en onbelemmerde onderzoek verdedigt. De rede is voor hem de inwendige openbaring Gods in den mensch, zij is hem oneindig meer waard dan eene uitwendige, die alleen door haren toets voor eene zoodanige kan erkend worden. De wijsgeer neemt niets aan op gezag, maar beproeft de uitspraken van elk gezag.

Verre van hoogmoedig te zijn, is hij overtuigd dat de waarheid niet op eens te bereiken is, en wel altijd genaderd maar nimmer in al hare zuiverheid aanschouwd en bezeten kan worden, zoo als zij is door het Wezen waarvoor hij het hoofd buigt, dat in zijne oneindig-

heid boven ruimte en tijd, boven lof en aanbidding, boven denken, persoonsverbeelding en alle eigenschappen, die slechts beperking en Gode onwaardige begrippen kunnen doen ontstaan, verheven is. Voor anderen moge de vermenschelijking van het goddelijk wezen nog noodzakelijk zijn, hij tracht deze zoo veel mogelijk te mijden. In de gedachte aan hetgeen oneindig, volmaakt en heilig is, vindt de wijsgeer zijne kracht en zijn troost te midden van de teleurstellingen, de rampen des levens, en de miskenning die hem soms te beurt valt, gesterkt door een levendig en innig geloof aan eene onsterfelijkheid, waarin hij, immer vooruitgaande in kennis en veredeling, meer en meer de bron zal naderen, waaruit alles is voortgesproten. God was hier het voorwerp zijner bespiegeling, maar zal dáár dat van zijne aanschouwing zijn. Vervuld van de voortreffelijkheid der godsdienstige en zedelijke waarde van hetgeen Jezus verkondigd heeft, ziet hij in hem den stichter van de godsdienst der menschheid en het toonbeeld dat ons ter navolging blijft voorgesteld.

Dat waren reeds sedert langen tijd de gedachten van iemand die de godsdienst zoowel als de wijsbegeerte beminde, en die wel verre van ze tegen elkander over te stellen, poogde ze in overeenstemming te brengen, om den oorlog tusschen het geloof en de rede te vermijden, die beide hem gelijkelijk heilig en eerbiedwaardig zijn. Hij deelde toen deze denkbeelden aan slechts weinige vrienden mede en achtte het nog ongeschikt om die meer openbaar te maken, vreezende verkeerd begrepen te worden, en op zich het anathema te laden, zelfs van personen op wier achting hij prijs stelde. De tijden zijn veranderd, de sluijer der heilige vooroordeelen is verscheurd, de waarheid durft zich thans in het openbaar vertoonen, en zij zal niettegenstaande de alarmkreten van eene regtzinnigheid die het geloof en de godsdienst in gevaar acht, eindelijk zegepralen, zij verlicht nu reeds allen die niet vooringenomen zijn tegen de rigting die de geest der eeuw genomen heeft. Gezonder denkbeelden, meer overeenkomende met de vorderingen der wetenschappen en het geschiedkundig onderzoek, hebben zich in eenen grooteren kring uitgebreid. Daar waar zoo velen naar meer en beter licht uitzien, is het gepast dat zij die reeds vele jaren daarvan het genot hadden, hunne stem verheffen, en dat zij door den fakkel der wetenschap, der kritiek en der ernstige beschouwing, aan dit dringend verlangen voldoen.

De XVI^{de} eeuw, die de Hervorming zag geboren worden, was de dageraad der vrijmaking van den menschelijken geest van het knellend juk eener overlevering, welke de godsdienst van Jezus had doen ontaarden. Het werd spoedig onmogelijk aan den geest van onderzoek perken te stellen dat men zoo even zelf had in het werk gesteld. De magt van het katholicisme verkreeg toen een slag waarvan de gevolgen op het eind doodelijk zullen zijn; maar eene andere magt stelde zich daarvoor weldra in de plaats. Uit de verwarring en de gisting der godsdienstige gevoelens, kwam in de XVII^{de} eeuw eene orthodoxie te voorschijn, die zich weldra versteende en poogde te heerschen met een gezag even onfeilbaar als dat van den paus. Zich grondende

op de onfeilbare uitspraken van den Bijbel, maakte zij aanspraak op eene gehoorzaamheid even onbepaald als die welke men vroeger aan het hoofd der Kerk verschuldigd was. De tegenwerking liet zich niet lang wachten. De wijsbegeerte sedert Descartes, de wetenschappen sedert Galileï en Newton, de historische en kritische studiën sedert de engelsche deïsten, begonnen den strijd voor de regten van het redelijk onderzoek, en hielden dien met meer of min goeden uitslag vol. Die strijd werd heviger in de XVIII^{de} eeuw; vermengd met min zuivere bestanddeelen geraakten de godsdienstige en staatkundige denkbeelden in eene sterke opbruisching, en eindigden bij de leerlingen van Voltaire en Diderot met den oorlog aan de godsdienst en zedelijkheid zelve aan te doen, door de prediking van het atheïsmus en de leer van het zinnelijk genot in het beruchte 'système de la nature.' De gruwelen der fransche omwenteling waren er het gevolg van. De godsdienst scheen gevaar te loopen van te verdwijnen, maar het onweder dreef eindelijk voorbij en de lucht werd weder helder. De hinderpalen voor de verspreiding der waarheid, op het vrije onderzoek gegrond, waren te gelijk hiermede opgeruimd.

De redelijke gevoelens hebben den tijd gehad om zich te wijzigen en te rijpen, zij zijn niet meer vijandig tegen de godsdienst en verkondigen niet meer eene ontzenuwende zedeleer, zij pogen een verlicht geloof te vestigen in overeenstemming met de uitspraken der rede en de uitkomsten der ervaring, tevens de godsdienst van Jezus met de zuivere zedeleer te gronden op de vorderingen in historische en natuurkundige wetenschappen, en daardoor den afgrond te dempen die nog tusschen de geloofsbelijdenissen van alle christelijke kerkgenootschappen en de ware beschaving bestaat. Het is een zeer opmerkelijk verschijnsel in de godsdienstige beweging van onzen tijd, de verbazende verspreiding en de groote bijval die aan het alom bekende en gelezen boek van Renan, het 'leven van Jezus', te beurt gevallen zijn. Tot hoevele tegenschriften heeft het geen aanleiding gegeven, die geen ander gevolg hebben gehad dan om het meer lezers te bezorgen. In hoe vele gemoederen heeft het de belangstelling niet opgewekt, die de geschiedenis van den stichter onzer godsdienst verdient! Het is hierdoor, nog meer dan door zijn inhoud en door de wegslependheid van zijn stijl, dat het een gedenkstuk van de godsdienstige strekking van onzen tijd is geworden, die het zoo welsprekend voorstelt. Deze rigting is die van den natuurlijken en geschiedkundigen weg, in plaats van den bovennatuurlijken en wonderdadigen, die men bij voorkeur wil bewandelen om tot de kennis van den oorsprong des christendoms te geraken en het leven van den stichter in het ware licht te beschouwen, ontdaan van het geheimzinnig duister, ondoordringbaar tot nog toe voor de menigte en de ongeletterde klassen der maatschappij.

Reeds dertig jaren geleden was de scherpzinnige, toen zeer miskende Strauss, door zijn doorwrocht werk over het 'leven van Jezus' een der voornaamste gidsen op dien weg. Van alle zijden aangevallen, verkeerd begrepen en belasterd, ging

hij moedig daarop voorwaarts, zegevierde over zijne bestrijders in zijne ‘Streitschriften’ en zag eindelijk zijn werk onder de hoofdbronnen der godsdienstige kritiek opgenomen, en zelfs door zijne tegenstanders als zoodanig aangehaald. Zijn rijper geworden, doch geenszins verzwakte geest is door de meer algemeen wordende rigting van onbevooroordeelde beschouwing en belangstelling aangemoedigd om het werk van zijne vroegere jaren weder te herzien en meer in overeenstemming te brengen met den vooruitgang van het wetenschappelijk en geschiedkundig onderzoek en de behoeften der beschaafde standen, die zich hoe langer hoe minder in den mystieken en wonderdadigen dampkring te huis gevoelden en naar ruimer en verscher lucht snakten. Hij heeft thans eene geheel nieuwe omwerking van zijn ‘leven van Jezus’ voor een uitgebreideren kring van lezers gegeven, dat in kritische waarde en godsdienstig zedelijke strekking het vroegere in vele opzigten overtreft. Het mythisch standpunt van het vorige werk is hier meer historisch geworden. Het beeld van Jezus komt hier duidelijker te voorschijn, zijne zedelijke grootheid, zijne godsdienstige voortreffelijkheid komen hier meer uit den bovennatuurlijken nevel aan het licht. Voor den kundigen en onbevooroordeelden lezer heeft het werk van Strauss meer waarde dan dat van Renan. Het onderscheid tusschen den historischen Jezus en den Christus der traditie is er krachtiger en duidelijker in aangewezen en in de bijbelsche kritiek is het fransche geschrift met het duitsche niet te vergelijken. De slotaanmerkingen alleen daarvan geven meer licht over het leven en de godsdienstige denkbeelden van Jezus, dan wij uit het werk van Renan verkrijgen, en al moge het niet met duizenden in uitgebreiden of zaamgedrongen vorm verspreid worden, het zal eenen meer blijvenden invloed hebben onder een wetenschappelijk en beschaafd publiek, dat te meer belang stelt in een geschiedkundig ‘leven’ van Jezus, hoe meer het blijkt dat het onmogelijk eenigzins volledig te geven is.

J.A.B.

Kwajongensstreken van Pietje Forel.

Ondeugender bengel dan Pietje Forel te Kampen kan men zich onmogelijk voorstellen. Reeds op zijn derde jaar had hij zijne ouders verloren en was toen in huis opgenomen bij zijn oom en voogd Balkenburg, koster, katechiseermeester, voorlezer, hondenslager en doodgraver bij de afgescheidene gemeente onder 't kruis te Kampen. Hoe Balkenburg zich van zijne andere betrekkingen kwijtte, willen wij daarlaten, en alleen aanstippen dat de man een stem had als een klok en zelfs voor een doodgraver er vrij somber uitzag, - maar van zijne voogdijschap over ons Pietje Forel had hij zich beter kunnen kwijten, want

de treurige gang en afloop dezer grootendeels ware geschiedenis, kan met alle regt geweten worden aan de onhandigheid waarmede hij met den knaap omsprong.

Balkenburg was altijd even stroef en deftig, hij lachte haast nooit en kon niet velen dat anderen het deden, want dan verbeeldde hij zich dat men hem voor den gek hield. Wat aangaat zijne levensbeschouwing, eene zijner geliefkoosde uitdrukkingen was, dat de aarde bij niets beter kon worden vergeleken dan bij een tranendal, eene strafdivisie waar wij, nietswaardige stervelingen en doemelingen, strafexerceren moeten tot er de dood na volgt; enkel en alleen om het misdrijf door Adam en Eva in het paradijs aan den appel bedreven.

Altijd droeg hij hooge boorden en een witte das, zoo stijf omgedaan, dat zijn gezigt en vooral zijn neus, er rood van zagen. In zijne jeugd had hij weinig geleerd en daar had hij zijn leven lang spijt van; daarom was hij altijd zoo stijf afgemeten in zijne uitdrukkingen, als vreesde hij dat de aap uit de mouw zou komen kijken, daarom had hij zich ook stellig voorgenomen van Piet een knap man maken, die eenmaal aan de familie tot eer zou verstrekken, hetzij als onderwijzer, hetzij als afgescheiden predikant.

Ook had Balkenburg aan zijnen zwager, den ouden Forel, plegtig op zijn sterfbed beloofd trouw te zullen waken voor den kleinen Piet, den éénigen stamhouder van het Forellengeslacht, en dit deed hij wat al te veel. Want even als het beter is bij ligchaamsongesteldheden, geen dokter te raadplegen dan een' slechte, zoo is bij opvoeding ook een slecht leidsman gevaarlijker dan geen.

Pietje was nog geen vijf jaar oud, toen hij al aan het A B C werd gezet. En wat voor een A B C? Balkenburg, van de overtuiging uitgaande dat men niet te vroeg kan aanvangen kinderen de geheimenissen en mirakelen der regtzinnige leer bij te brengen, had een regtzinnig alphabet uitgedacht, waarvoor hij wel in Kampen en Amsterdam een uitgever gezocht, maar niet gevonden had. Daarom had hij zelf op acht groote kartons, in den trant van Prinsens leestafels, zijn A B C opgesteld en er door een huis- en rijtuigschilder, die hem eenig geld schuldig was, afschuwelijke prentjes bij laten maken. De bijschriften bij de vijf eerste afbeeldingen zullen wij hier laten volgen, uit dit staaltje zal men zich een denkbeeld kunnen maken van het geheel:

A is *Adam* met den *Appel*, waardoor dood en verdoemenis over het menschdom zijn gekomen.
B is *Bileam* met zijn wonderezel, die praten kon.
C is een *Catechiseermeester* die de kinderkens opkweekt in de alleen zaligmakende leer. (De afbeelding stelde Balkenburg's portret voor).
D is de *Dood*, maar een zalige dood, waarnaar elk wedergeboren mensch moet smachten als een hert naar de fonteine.
E is *Elisa* die 42 kinderen door beeren liet verscheuren, omdat zij hem hadden uitgescholden voor '*kaalkop*' en '*maneschijn.*'

In de donkere binnenkamer van Balkenburg, waar de stijfgeplooide ondergordijntjes nooit mogten worden opengeschoven, werd dit aanlokkelijk onderwijs gegeven. Piet, die wat speelsch was en liever rondsprong of met kame-

raadjes speelde, trachtte altijd dat nare A B C leeren te ontduiken, en daarom achtte zich Balkenburg verpligt den knaap altijd bij een oor vast te houden, zoodat na een maand of zes aan het A B C en de beginselen van het lezen te hebben gedaan, Piets regteroorlel, waaraan hij altijd vastgehouden werd, iets langer was dan de linker.

Geen wonder dus dat het leeren hem niet erg beviel, want aan spelen was haast niet te denken, oom Balkenburg verbeeldde zich dat dit den armen jongen te veel verstrooide, en onvatbaar maakte om te leeren. Zondags en in de week, zoo dikwijls Balkenburg in de kerk moest voorlezen, of bij begrafenissen tegenwoordig moest wezen, soms ook wel als hij een graf groef, zoo dikwijls nam hij zijn neefje met zich mede, al verveelde deze zich ook doodelijk, en al begreep hij geen letter van wat de dominé vertelde.

Op straat te spelen met kameraadjes, met hen uit wandelen te gaan of hen bij zich te vragen - daarvan kwam nooit iets in. Oom Balkenburg vond dat Piet zijn tijd vrij wat beter kon besteden met het van buiten leeren van een psalm, gezang of kapitteltje uit den Bijbel. Hieruit moest hij elken morgen een half uur lang en des avonds een heele preek voorlezen aan zijnen oom, wiens gezigt zwak begon te worden.

Dit leventje beviel den jongen natuurlijk niet, maar toch schikte hij er zich in, omdat hij als afgesloten van de buitenwereld leefde en niet beter wist. Maar toen zijn oom hem bijna alles had geleerd wat hij kon, en verlangende was, zoo als wij al gezegd hebben, dat zijn neef wat meer werd dan hij, toen zond hij hem op zijn achtste jaar naar eene school.

Hier leerde Piet voor het eerst het jongensleven van den vrolijksten kant kennen. Hij maakte ook verbazende vorderingen, niet in het leeren, daar had hij een broertje aan dood, maar in het verzinnen van guitenstreken. Terwijl andere knapen, die hunne eerste kindsheid spelende hadden doorgebragt, rustig en oplettend bij de les zaten, was hij, die zijne vroegste jeugd als een doodeter gesleten had bij den doodgraver Balkenburg, de woeligste van allen. Het was waarlijk alsof Piet die gedwongen rust van vroeger, toen zijn oom hem nog bij het regteroor had, beschouwde als eene schade, welke nu moest worden ingehaald.

En toch was hij alles behalve slecht of dom, hij was uiterst goedhartig, loog nooit, en had een zeer helder hoofd. Het éénige wat hem ontbrak, was *leerlust*, want zijn oom, hoe goed hij het ook met neefje meende, had er nooit van gedroomd dat *leerlust* een voornamer punt is bij kinderen dan het *leeren* zelf.

- Wie was het die met lak het portret van den meester 's winters op de kagchel teekende? die duivelsdrek op de kagchelpijp legde en zoodoende den gruwelijksten stank in het schoolvertrek verspreidde? die katten opsloot in het kastje onder meesters lessenaar? die 's zomers meikevers ging vangen en ze in de school liet rondkuijeren en rondvliegen? die een eigenaardig gebrom door den neus wist te maken, zoodat iedereen, zelfs zijne naaste makkers, zich ververbeeldde dat er eene groote bij in de kamer gonsde? die kleine dorens onder door de matten stoel stak van den mees-

ter, als deze 's morgens een oogenblik op zich liet wachten?

- 't Was altijd Piet, voor en na.

Gedurig kwamen er dan ook klagten bij Balkenburg over het wangedrag van zijn neefje. De goede man, in plaats van op het gemoed te werken en op het verstand van den knaap, in plaats van hem te laten gevoelen dat het slecht is en ondankbaar iemand te plagen die ijverig werkzaam is om onwetende kinderen knap te maken, wat het éénige middel is om goed en met eere door de wereld te komen - in plaats van hem aan het verstand te brengen dat, door voortdurend de orde te storen in de les, hij niet veel beter handelde dan een *dief*, en zijnen meester en makkers den kostelijken tijd en gelegenheid om te leeren, zijnen oom het schoolgeld *ontstal*, - in plaats van dit alles bestrafte Balkenburg hem op de onverstandigste manier, en liet Piet, zoo dikwijls er klagten inkwamen, een heel kapittel overschrijven uit de klaagliederen van Jeremias. Dit kostte veel tijd, en al dat strafwerk was almede oorzaak dat de knaap zijn oneindig nuttiger schoolwerk òf in het geheel niet, òf slordig afmaakte en zoodoende bitter weinig vorderde. Ook kreeg hij langzamerhand een heimelijken afkeer tegen het boek waaruit hem altijd zulke zware straffen werden opgelegd, en toen hij dit eens aan zij' oom had laten merken, kreeg hij voor die heiligschennis (zoo als Balkenburg zei), drie kapittels uit de Klaagliederen af te schrijven, waaraan hij, behalve den tijd dat hij in de kerk zat, een' heelen Zondag besteedde. Met de kerk, waar hij altijd gedwongen heen ging, ging het hem even zoo. Kinderen kan men alles *aangenaam*, alles *tegen* maken, het hangt geheel en al van de manier af waarop men te werk gaat.

Wie het gemoed van kinderen naauwkeurig kent, al wie weet hoe geest van navolging en edele naijver aan den éénen, geest van verzet en dwarsdrijverij aan den anderen kant bij hen kan worden opgewekt door goede voorbeelden, hartelijk gemeende, maar korte raadgevingen of wel ondoelmatige straffen en onvruchtbaar zedegepreek, die zal zich niet verwonderen dat onze Piet, die onder andere omstandigheden een knappe oppassende jongen had kunnen worden, nu langzaam aan een groote deugniet werd en, zoo als Balkenburg hem eens zei, na een zedepreek van een half uur, waarna hij hem weêr drie kapittels van Jeremias oplegde, '*voor de galg opgroeide.*'

Ook zijne schoolmakkers waren niet veilig voor zijne ondeugendheden. Onder hen was er een, Kees van Bommel geheeten, die bij de anderen in geen goeden reuk stond. Al wat er op school gebeurde, verklikte hij aan den ondermeester, bij wien hij daarom een schreefje vóór had. Ook hij voerde wel eens kattekwaad uit, maar zoo in 't geniep, dat anderen, Pietje vooral, er wel eens straf voor kregen, terwijl deze daarentegen altijd rond voor de zaak uitkwam en nooit duldde dat een ander van het kwaad beticht werd hetwelk hij had uitgerigt. Hij had al eens geprobeerd Kees een pak slaag te geven, maar daar was hij slecht aangekomen, want diezelfde Kees de klikbek - zoo als de jongens hem noemden - was de sterkste van het troepje, niemand kon hem aan.

Eens dat Kees ook weêr eens wat verklikt had en allen op hem gebeten waren, maar niemand na schooltijd hem

aandurfde, gingen zij allen gezamenlijk baantje glijden over de sneeuw. Toen de beurt aan Kees kwam, viel een kleine jongen die vlak voor hem uitgleed, bij ongeluk op den grond; Kees rolde over hem heen, vlak met den neus op de baan, zoodat hij bloedende opstond. Oogenblikkelijk pakt hij den kleinen jongen verwoed aan en smijt hem zoo geweldig tegen een boom dat het vel van zijn voorhoofd geschuurd was. Daarop ging Kees naar huis, met zijn' neus in de hand.

- Dat was gemeen, zei Piet, toen Kees weg was, dat zullen we hem betaald zetten.

- Maar hij is immers veel sterker dan wij, zei er een.

- Ook zal *ik* het niet proberen, antwoordde Piet, maar ik zal hem een beter pak slaag bezorgen dan *ik* hem geven kan en dan hij nog ooit in zijn leven gehad heeft.

- En door wie dan?

- Dat weet ik nog niet regt, ik moet er eens goed op slapen; maar laat jelui hem in allen gevalle niets merken, en verklapt me niet.

- Neen, neen! daar kunt ge op rekenen.

Den volgenden morgen waren alle jongens weêr school, ofschoon de neus van Kees dikker was dan behoorlijk. Om 12 uur ging de school uit, de jongens talmden een beetje, om Kees vooruit te laten gaan, en vroegen toen aan Piet hoe het er meê stond.

- Opperbest, zei hij. We hebben van middag van drie tot zes weêr school, zoo als ge weet. Ik sluip stilletjes vooruit, kwartier voor zes, dat zal ik wel zoo netjes doen dat mij niemand merkt; gaat de school dan uit, maakt Kees dan wijs dat banketbakker Noordewier van avond zoo mooi zal zijn uitgestald, want over acht dagen is het Sint Niklaas. Dan ga je allemaal zamen de Zwaanstraat door, om bij Noordewier te komen, en als je voor het huis van kapitein Boegspriet komt, zorgt dan dat Keesje klikbek een eindje voor je uit loopt, dan zult gij wat raars beleven!

- Maar dat zouden we graag vooruit weten, zeg het ons toch.

- Neen, ge zult het tijdig genoeg zien. Als het maar goed uitvalt! en dit zal het als de lucht maar zoo betrokken blijft als nu, en er geen gas wordt opgestoken.

- Wat heeft het gas dan toch te maken met het pak slaag aan Kees toegedacht?

- Dat zult ge van avond zien, eer komt ge niets te weten. Doet maar precies zoo als gezegd is.

Hierop scheidden zij, om drie uur zaten zij weêr te blaauwbekken op de school, want het was vinnig koud; kwart voor zessen sloop Piet uit de school, en om zes uur togen zij allen naar de gewaande uitstalling van bakker Noordewier.

Voor het huis van kapitein Boegspriet lieten zij Keesje vooruitmarcheren, toen zij op eens aan weerskanten van de straat een hevig gebel hoorden, Kees voorover vallen en gelijktijdig twee mannen links en regts te voorschijn zagen komen, die met hun beiden Keesje ongenadig toetakelden. Dit alles geschiedde op hetzelfde oogenblik, terwijl de andere jongens de wijk hadden genomen naar den hoek eener naburige straat.

Wat was er nu gebeurd? In de Zwaanstraat, waar nu Keesje zich nutteloos verweerd had tegen twee gespierde

mannen, woonden schuins over elkander de gepensioneerde kapt. luitenant ter zee Boegspriet en Jodocus Schraap, zaakwaarnemer en huisjesmelker. Deze twee heeren hadden verbazend veel last 's wintersavonds, van genoemde schooljongens die daar bijna geregeld elken avond belletjes kwamen maken. Daarom stonden die heeren ook dikwijls, als klokke zes geslagen was, met een' stok op de loer. Daarop had Piet gerekend. Om zeker te zijn dat zij behoorlijk op den uitkijk zouden staan, had hij kwart voor zessen bij beiden aangebeld en zich uit de voeten gemaakt. Een kwartier later, toen de troep op de komst was, had hij zeer behendig en zonder ze over te laten gaan, beide schellen door een touw verbonden, hetwelk dwars over de straat hing. Natuurlijk moest Kees daartegen aanloopen en er over struikelen; en toen beide schellen over en de deuren open gingen, dachten Boegspriet zoowel als Schraap dat de jongen, die daar lag, een belletje gemaakt en toen, bij het hard wegloopen; over de gladde sneeuw gestruikeld was. Daarop hadden beide er op los geslagen. Gelukkig voor Piet, kwam Kees nooit te weten wie hem die kool had gestoofd. Maar Balkenburg hoorde het toevallig bij een' zijner katechisanten, en hiervan was het gevolg alweêr: één groot kapittel uit de klaagliederen van Jeremias.

Terwijl de arme jongen daar zoo met halfverkleumde handen en baloorig aan zat te schrijven, en hij veel liever een paar schaatsen onder de voeten had gehad om met zijne vriendjes op den IJssel rond te scharrelen, verzon hij alweêr een nieuw guitenstuk, dat hij den volgenden dag al dadelijk in praktijk bragt.

- Pietje, zei Balkenburg 's ochtends aan het ontbijt, 't is van daag Woensdag, om 12 uur zult ge uwe katechisatie '*genieten*' bij Dominé Splitvezel, zult ge eens regt aandachtig zijn, zoo als der zake betaamt? Waarover heeft hij de laatste maal met u gehandeld?

- Over de verdommenis, Oom.

- Men zegt verdoemenis, Neefje, onthoud dit wel. Maar over welke verdoemenis handelde zijn Wel Eerwaarde?

- Over de eeuwige verdommenis, Oom. Over de verdommenis van Jan, Piet, Klaas, in één woord, over *je* verdommenis.

- Aartsezel! brulaap! kwâjongen die je bent! Daar draai je me nu driemaal in één adem dat heiligschennende woord van *verdommenis* voor me neus, je schijnt dat met moedwil te doen, Jeremias zal er weêr bij te pas moeten komen. Waar heb je dat afschuwelijk woord toch van daan?

- Wel van onzen ondermeester, Oom. Gerrit Klaassen had eens eene juttepeer, die erg beurs was, op zijn stoel gelegd, en toen de ondermeester er op ging zitten stoof hij op, als een duiveltje uit een doosje, greep Gerrit hij zijn kladden en zei: 'jou zal ik op je verd..... geven'. Daarop lei hij hem over zijne knie en troefde hem af, u weet wel waar.

- Van avond, als je schoolwerk af is, een kapittel afschrijven van de klaagliederen, of zonder eten en drinken naar bed, hoorje, kleine ketter?

- Maar voor.....

- Als je nog een woord tegenspreekt, dan krijg je er twee af te schrijven! jou zal ik leeren de verzenen tegen de prikkels te slaan...

Piet zweeg; maar toen hij naar de katechisatie zou gaan, nam hij een oud snuifdoosje van zijn oom, kocht daar wat geparfumeerde snuif in, liep toen naar een'

droogist, haalde voor een dubbeltje nieskruid en mengde dit goed ondereen. Daarop ging hij naar de katechisatie en liet er alle kinderen van snuiven. Deze zetten het op een niezen, honderd uit. Toen de dominé binnen kwam, werd hij ontvangen met een algemeen salvo uit de dubbele loopen zijner katechisanten, zij zaten daar met opgezette hoofden, betraande oogen en neuzen als karbonkels. Wie een zakdoek bij zich had, hield hem in de hand, want ieder niesde, had juist geniesd of stond op het punt van te niezen.

Wel bragt de predikant 's menschen verdorvenheid en verdoemenis nog even ter sprake, maar daar was geen praten tegen, hooren en zien verging u. De kinderen werden naar huis, maar Piet voor goed van de katechisatie gezonden, met het kompliment aan den katechiseer-meester Balkenburg, ‘dat dominé niet kon begrijpen hoe *zijn* neef zich zoo kon misdragen!’

Dit smartte den oom boven mate, de hoop zijn neef tot een geletterd en gestudeerd man te maken, zag hij in rook opgaan. Hier hielpen geen kapittels meer uit Jeremias. Op stelligen toon zei hij dat, bij de eerste klagt die nu weêr inkwam, hij hem als kajuitsjongen aan boord van een schip zou doen.

Dit hielp - - vier dagen lang, want op den vijfden voerde hij de volgende kwâjongensstreek uit, waarmeê ook voor goed een eind werd gemaakt aan zijn schooljongensschap.

De meester was aan het vertellen der vaderlandsche geschiedenis. Piet's oog viel op het kwintkagcheltje dat lekker stond te snorren. Een schoorsteen was er niet in het schoollokaal, dus ging de kagchelpijp regtstandig naar boven, door den zolder. Om nu brand te voorkomen was er in de planken zoldering een ijzeren valluik gemaakt, met een rond gat in 't midden, en gesloten met twee ijzeren knippen. Na lang kijken, kwam Piet, als een kwâjongen die hij was, op het volgende denkbeeld: ‘Als ik de knippen van dat luik zoover kon terugschuiven dat het op vallen stond, dan zou het minste porren in de kagchel het open doen vallen, dan kwam of de pijp naar beneden, of de schoorsteen zou niet meer willen trekken, en de rook, of wel de toorn, waarin meester zou ontbranden bij het uitgaan van zijn vuur, zouden ons een prettig uurtje vrij af kunnen bezorgen. Dan gingen wij wat schaatsenrijden, of dien grooten sneeuwman afmaken’.

Vroeger dan gewoonlijk kwam onze ondeugende plaaggeest den volgenden morgen school. Langs den ezel van het hooge rekenbord klauterde hij naar boven, schoof door middel van den kagchelpook de knippen terug en zette alles weêr te regt eer iemand school kwam. Alle jongens waarschuwde hij, vooral niet aan de kagchel te raken en allen zaten rustiger dan gewoonlijk op hunne plaatsen, in bange verwachting van de dingen die er komen zouden.

Het eerste wat de meester deed bij het binnenkomen, want het vroor zoo hard dat de ruiten, ja zelfs de inktkokers welke het digtst bij de ramen stonden, stijf bevroren waren, was den pook te grijpen en den kagchel op te porren. De jongens zaten te poperen.

Plotseling valt het ijzeren luik open, de pijp, behoorlijk met ijzerdraad aan het kwintje, begon niet eens te rooken. Onder een hoek van vijfenveertig graden bleef het valluik op de pijp zelf hangen. Nu

had zich hierop eene aanmerkelijke hoeveelheid droog roet opgezameld, en toen de meester opkeek om te zien waar die slag van daan kwam, was op eens zijn hoofd, zijn gelaat, zijne geheele kleeding van onder tot boven met dat vette, kleverige roet overdekt. Hij wreef zijne oogen uit en dit maakte het nog veel erger. Geen schoorsteenveger kon er zwarter uitzien.

Uit was de school, maar *uit* was ook het schoolgaan, *uit* waren ook de guitenstreken van Piet. Zijn oom bragt hem zelf aan boord van het barkschip de *Jonge Hendrik*, dat te Hellevoetsluis zeilreê lag naar Batavia. De kapitein, de tweede stuurman vooral, die uit Kampen was, kenden den boozen jongen reeds en wisten wat hij al uitgespookt had. De aanbeveling van Balkenburg, om toch vooral streng op den knaap toe te zien, was dus geheel overbodig. Den dag na zijne aankomst aan boord, blies de wind al uit het Oosten, de sleepboot kwam en trok hen het kanaal in. Van zeeziekte had hij geen last, van zijne plaagziekte des te meer. Naauwelijks waren zij een paar dagen in het kanaal, of hij speelde eenige matrozen eene lelijke poets. Zoo als men weet, slapen de matrozen aan boord van koopvaardijschepen niet meer in hangmatten, gelijk vroeger, maar in vaste kooijen, twee of drie boven elkaâr. Eens had Piet alle onderlagen van de kooijen los gemaakt, zoodat midden in den nacht, toen het schip wat over begon te halen, bultzakken en matrozen pardoes naar beneden en op elkander teregt kwamen.

Men wist wie dat bedreven had, en wat men heel aardig zou hebben gevonden in een oud matroos, keurde men zeer af in zoo'n nieuwbakken kajuitsjongen. Daarom gaf men hem zulk een pak slaag dat hij twee dagen lang noch loopen, noch zitten, noch eenig werk verrigten kon. Maar toen hij kant en klaar was, kwamen zijne oude streken weêr boven, het scheen dat Piet het leven van Tijl Uilenspiegel tot rigtsnoer had gekozen voor het zijne.

Eens riep de *oude* (zoo noemen de matrozen den kapitein) hem voor zich en zei: ‘Maatje, jou streken beginnen me erg te vervelen, als jij niet tijdig je boeg wendt, dan verzeil je op een klip eer wij te Batavia zijn. Daarom heb ik bepaald gelast aan me stuurlui, den bootsman en den timmerman, niets van je kuren door de vingers te zien, maar je je vet te geven, zoo dikwijls jij daar aanleiding toe geeft’.

Later, toen zij de linie over waren, de westpassaat hen gepakt had, en zij dagen achter een dezelfde bolle zeilen en leizeilen zelfs *bij* hadden, zoodat er weinig ander scheepswerk te doen was dan zoo'n beetje te breeuwen, masten af te krabben, te teren en te lapzalven, verveelde Janmaat zich wel eens, en Piet wou hem eene kleine afleiding bezorgen. Hij had de fokkemast afgekrabd, was nu aan het lapzalven en bengelde, op een dwarshout zittende, waaraan een touw bevestigd was, met pot en kwast naast zich, heen en weêr voor den mast.

Aan den voet daarvan zat de bootsman, druk bezig met aan een paar matrozen te wijzen, hoe men een paar eindjes touw zoo netjes kan splitsen, dat men haast niet vinden kan waar zij aan elkaâr sluiten. Piet kon geen weerstand bieden aan de verzoeking eenen grooten klodder lapzalf te laten vallen midden op het met ruig en dik haar begroeide hoofd van den bootsman.

Deze, driftig van aard, geërgerd door die voortdurende spotternijen en indachtig aan het woord van den kapitein, grijpt een handspaak en slaat er Piet, die slechts op anderhalf manshoogte hing, zoo gevoelig mede tegen het achterhoofd, dat hij, als ware hij doodelijk getroffen geweest, achterover zeeg, en gevallen zou zijn, als men hem niet had opgevangen.

Men wreef zijne slapen lang met azijn; na eenige uren, dat men niet wist of hij levend was dan dood, kwam hij weer tot zichzelf, maar hij had voor altijd zijn bewustzijn en zijn verstand verloren, zoo hevig was de hersenschudding geweest, door dien slag te weeg gebragt. De arme jongen was op eens simpel geworden, hij at en hij dronk nog wel, maar was tot niets meer te gebruiken. Hij, vroeger zoo levenslustig en brooddronken, zat nu den godganschelijken dag tegen den fokkenmast geleund bewusteloos voor zich uit te staren.

Hij scheen niemand meer te herkennen en miste alle belangstelling in hetgeen hem omringde. Kwam iemand te staan in zijne gezigtslijn, dan keek hij hem wezenloos aan, en verwijderde die persoon zich, dan keek hij hem nooit na. Het was alsof zijn oog de gewone bewegelijkheid had verloren en alleen regt voor zich uit kon turen. Kwam er een storm op, dan was men verpligt hem vast te binden waar hij zat, want in plaats dat hij zich aan een of ander stevig voorwerp of aan een touw vasthield, liet hij zich meêsollen zoo dikwijls het schip overhaalde. Eens, het was nabij het Kaapsche Rif, werd men door een plotselinge bui beloopen: de matrozen werden allen op dek geroepen en men had het zoo druk met gaauw te reven, dat niemand aan Piet kon denken, die op zijn oude plaatsje zat aan den voet van den fokkemast. Een stortzee ploft in eens op het dek neêr, alles voor zich uit of over boord spoelende. Een oogenblik dacht men dat hij verloren was, hetgeen ook best had kunnen gebeuren, want hij had zich aan niets vastgehouden, maar toch vond men hem terug bij het schijnlicht der kajuit.

Later scheen hij soms met angst sommige menschen te herkennen, maar het waren allen kinderen zijner verbeelding. Hunne tegenwoordigheid scheen hem dan te verontrusten, hij, die anders nooit een geluid liet hooren en niet antwoordde op de vragen, welke men hem deed, sprak dan met schrik hunne namen uit en wendde het hoofd af, als wilde hij zich verbergen.

- 'Wie waren die personen?'

- Geen andere dan dien hij vroeger het leven zoo zuur had gemaakt. Balkenburg, de dominé, de meester, de kapitein, de zaakwaarnemer en honderden meer. Dan ging hij op het verdek liggen, nam een spijker of houtje en deed alsof hij ijverig schreef. Uren aaneen bleef hij dan daarmede bezig. Denkbeeldige kapittels van Jeremias schreef hij dan op.

Later ontaardde deze toestand in eene hersenontsteking, en nog eer men de reê van Batavia had kunnen bereiken stierf hij, en werd zijn lijk in straat Sunda aan golven en haaijen prijs gegeven.

Batavia, 14 Junij 1864.

GROEN.

Brievenbus.

III.
Heiligschennis.

Mijnheer de Redacteur!

Een jeugdig dichter van goeden aanleg verdient immers dat hij op zijne dichterlijke loopbaan aangemoedigd worde, terwijl men hem op zijne feilen opmerkzaam maakt? Maar een poëtaster van het ergste soort verdient, dunkt mij, evenzeer dat men hem zijne feilen onder het oog brenge, opdat hij zwijge wanneer hij niet beter dichten kan. Zoo dacht ik, toen ik in eenige nommers van het 'Leeskabinet' eene zoogenaamde vertaling van Goethe's Faust ontmoette. Van Goethe's Faust! Er behoort waarlijk moed toe om zulk een reuzenarbeid te ondernemen; doch de heer F. schijnt daarvoor niet terug te deinzen. Welligt dat gij, mijnheer de redacteur, den moed niet eens gehad hebt die vertaling te lezen. Ik kan het u ook niet aanraden, want het is pijnlijk voor uw oor, voor uw hart, voor uw schoonheidsgevoel. Ik heb op dit oogenblik alleen No. 6 van dezen jaargang voor mij, maar daaruit zijn curieuse staaltjes op te sporen. Dat het eenvoudige

> Lege dich hinter den Ofen nieder,
> Mein bestes Kissen geb ich dir

vertaald wordt door

> Kom, leg u ginder op dat kussen neder,
> En dat wel daadlijk, zeg ik u!

is wel wat plat, maar het kan er nog door. Maar regels als de volgende:

> Helaas! reeds voel 'k, dat, bij den besten wil,
> Niets ooit mijn borst haar' weetlust still'
> zijn toch wel wat al te stootend, ja bijna
> onverstaanbaar.

De geesten in den gang zingen tegen den betooverden poedel:

> Blijft hier en verroert geen vinnen (!!)
> Als een vos in den knip
> Kijkt hij nu op zijn lip.

Is dat niet keurig vertaald? Wie zou daarin het hoogduitsch erkennen van:

> Wie im Eisen der Fuchs
> Zagt ein alter Höllenluchs?

Ook vond ik den regel:

> Daarom de steven nu gewend.

Ik was nieuwsgierig hoe Goethe dien echt Hollandschen scheepsterm gebruikt had, en vond

Doch dieser Mangel lässt sich ersetzen,
Wir lernen das Ueberirdische schätzen.

Dat heet vrij vertalen, en den zin van het oorspronkelijke wedergeven!

En dan het kernachtige

Ich bin der Geist der stets verneint

te vertalen met

Ik ben de Geest die alles steeds verstoort,

dat gaat, dunkt mij, alle vrijheid te ver.

De vertaler heeft bovendien nog al een vrij gebruik gemaakt van L. Vleeschouwer's Vlaemsche vertaling van den Faust, uitgegeven in 1842 bij Katinckx en Oberts te Antwerpen. Hij moest, dunkt mij, zijnen arbeid maar staken; waartoe het onvertaalbare vertaald, of liever verminkt en verknoeid?

d. L.

Staatkunde en geschiedenis.

Een twistappel.

Het domicilie van onderstand volgens de wet tot regeling van het armbestuur van den 28^{en} Junij 1854 (Staatsblad N°. 100), toegelicht en verdedigd door Jhr. Mr. H.J. Trip, Wethouder der gemeente Groningen, belast met de Armenzaken, Voorzitter van het Burgerlijk Armbestuur, enz. Te Groningen, bij J.B. Huber.

Ik geloof, dat wij arm worden en wel sneller, dan men denkt.

Het is niet te ontkennen, dat men, in onze steden en dorpen omziende, veel ontwaart wat tot het gevoelen, dat er meer welvaart is, dan voorheen, verleiden kan; maar die huizen, overal in aanbouw en niet zelden zoo grootsch in uitvoering, alsof er vorsten in wonen moesten - die knapen, voor wie eene sigaar van minder dan eenen stuiver bogt is, die bij het gemeen thuis behoort - die meisjes, die te veel zijde aan en te veel goud om hebben, om niet naai- en verstelwerk, als beneden zich, aan te merken - die jonggehuwden, die een allerliefst huwelijksreisje maken, niet naar Brussel slechts - foei, neen! - maar naar Zwitserland en verder naar Italië - die echtelingen, die bij partijtjes in hun huis zooveel kostbaars ten toon spreiden, dat de genoodigden zich aan het zilver en kristal niet zat zien, de ménus niet genoeg bewonderen en de merken der aangeboden wijnen niet naar behooren roemen kunnen - die gebouwen en menschen - van rijtuigen, vermakelijkheden enz. spreek ik niet - mij komen zij voor als een kwijnend ligchaam, maar gestoken in een sierlijk kleed, met paarlen om den hals en rozen in het haar.

Meer dan eens heb ik tot mij zelven gezegd: gij ziet de zaken te zwart in; dat gaat zoo, als men wat ouder wordt; dan is men onwillekeurig geneigd zich schuldig te maken aan het vergrijp, waartegen Salomo zijne stem verhief, toen hij sprak: ‘zegt niet: wat is het, dat de vorige dagen beter geweest zijn, dan deze? want gij zoudt naar zulks niet uit wijsheid vragen.’ 't Hielp in zooverre, dat ik, na zóó tot mij zelven gesproken te hebben, ging slapen en droomde, dat wij de haven des rijkdoms met heel werk tegenstoomden; maar toch volkomen hielp het niet, want als ik 's morgens wakker werd, dan vond ik eene geheel andere werkelijkheid, even als ik, toen ik nog jong was en gebrek aan geld had om eenen vlieger, die mij bekoorde, te koopen, gedroomd hebbende van goudstukken, die ik als gezaaid rondom mij

zag, bij 't ontwaken mij bitter teleurgesteld vond bij de nog altijd ledige beurs.

Ik weet niet zeker, of het onbarmhartig zij, iets te doen zien van de werkelijkheid - onbarmhartig ten aanzien van hen, die o! zoo zoet droomen van de welvaart, die in ons gezegend vaderland onder alle standen heerscht; maar dit weet ik wel zeker, dat het beter is, indien eene ziekte, die de krachten des ligchaams sloopt, goed bekend is, dan indien zij ongemerkt en daarom ook ongehinderd haren arbeid voort kan zetten.

Het vierde eener eeuw bragt ik door te midden eener landelijke bevolking, en mijne betrekking bragt, even als die van den heer Trip voor hem, mede, dat ik mij met armen en armenzaken bezig te houden had. Van hetgeen ik ervoer ga ik een en ander zeggen. Aan het begin der vijf-en-twintig jaren, die ik overzie, was de kleinere landbouwer in staat, zijne verschuldigde landpachten niet alleen af te doen, maar af te doen, eer nog de termijn van betaling gekomen was. Dan hield hij gemeenlijk genoeg over, om in de behoeften van zijn gezin ruimschoots te voorzien en zelfs zijne zaken uit te breiden. Nu de vijf-en-twintig jaren geeindigd zijn, is het geheel anders. Zijne zaken inkrimpen is nu aan de orde van den dag. Bij de voorziening in de huiselijke behoeften moet veel meer gerekend en ook bespaard worden en aan de betaling van het verschuldigde wegens gehuurde landerijen op den gestelden tijd is geen denken meer; gelukkig nog, indien het geduld des landeigenaars groot genoeg is, om hem één of meer jaren crediet te gunnen. Natuurlijk is het met den grooteren landbouwer beter, al is ook hij niet wat hij schijnt; maar - de arbeider! Aan den aanvang der vijf-en-twintig jaren voorzag hij door het verdiende loon zóó in de behoeften van zijn gezin, dat gij hemzelven, benevens zijne vrouw en kinderen wèl gekleed, op zijne tafel niet uitsluitend het groote voedingsmiddel: den aardappel, maar ook eenige toespijze en een stuk van het varken vondt, terwijl hij zich geschaamd zou hebben om, als de stokoude of de weduwe, uit de hand van den diaken eenige gift te ontvangen, ja zelfs om de kosten van geneeskundige hulp of schoolonderwijs door de diaconie te doen dragen. Welk een ommekeer na vijf-en-twintig jaren! Aardappelen en niets dan aardappelen maken gedurende een goed gedeelte van het jaar zijn en der zijnen voedsel uit. Haveloos is de kleeding, zelfs al deelt het diaconiebestuur vóór het begin van den winter kleedingstukken uit met eene vrijgevigheid, die, gelet zoowel op de begiftigden, als op de giften, te voren als verspilling zou aangemerkt zijn geworden. En noch geneesheer, noch onderwijzer zouden vergoeding voor hunne diensten erlangen, indien niet de eerste door de armenfondsen, de laatste door de nieuwe schoolwet voor schade behoed ware.

Met de oorzaken van den achteruitgang, dien ik vond op te merken, wil ik mij niet bezig houden, maar zeggen, hoe het mij volstrekt niet bevreemdt, dat de mannen, die als philanthropen, wetgevers, predikanten of welken naam zij dragen die als geneesheeren der bestaande en toenemende kwaal optreden, met de handen in het haar zitten en het niet zoo spoedig kunnen eens worden, wat onder den naam van wet, reglement enz. als proefhoudend recept zal dienen voorgeschreven te worden. Jammer, dat men

bij de consulten er over vinnig wordt en elkander beschuldigt van gebrek aan inzigt niet alleen, maar ook van gebrek aan ijver. Dat is kwâjongens-werk, dat geroep: hij doet het! - neen! maar die is het! Mannen van den Staat en mannen van de Kerk! kalm beraadslaagd en daarna eendragtig aan het werk. Het is niet om den gek meê te scheren, dat pauperisme: de dagen zijn misschien niet ver meer, dat ge zeggen zult: hadden we wat minder getwist en wat meer gedaan! - Hadden we.....

Het werkje van den heer Trip, dat eene enkele, doch gewigtige bijzonderheid van het armwezen: het domicilie van onderstand namelijk, bespreekt, verdient niet onopgemerkt gelaten te worden. Het behelst zeer veel niet alleen wat tot nadenken brengt, maar ook wat bij het nadenken voorlicht. En over het geheel genomen, is het geschreven in kalmen, bezadigden geest. Over het geheel genomen - eene enkele maal ontmoet men iets van de zienswijze, die de schuld van den dood des kranken aan den doctor geeft b.v. bladz. 149, waar, het niet-lidmaat zijn gezegd wordt ‘dikwerf en maar al te dikwerf alleen te wijten te wezen aan verwaarloosde opvoeding en duizende andere omstandigheden’ (Heije); aan gebrek aan genoegzame belangstelling der Kerk, die hen, daar, waar zij geboren en getogen zijn, heeft verwaarloosd en waaromtrent zij maar al te dikwijls groote schuld op zich heeft, die zij zooveel mogelijk weder goed moet maken.’ Ook eene enkele maal laat zich de schrijver wegslepen door de eutopie, dat de kerkbesturen, zoo zij maar willen ook vermogen. Zóó schrijft hij bladz. 282, sprekende tot hen, ‘die de Kerk vertegenwoordigen’, tot de ‘bestuurders harer instellingen’: ‘Ontkent gij uwen onwil; ontkent gij uwe onverschilligheid en beklaagt gij u over onvermogen? Uw onvermogen is grootendeels een gevolg van uwe onverschilligheid, van uwen onwil.’ Ik las het werkje van den heer Trip met regt veel genoegen, maar bij zulke expectoraties dacht ik toch: och! dat de jonkheer en meester gedurende eenigen, niet eens langeren tijd, kerkelijk armbestuurder ware. Hij schreve dan aan het einde van zijn boeksken gewis iets af, dat minder schoon misschien gesteld, maar practischer ware, dan het woord van den heer Heije, waarmede hij besluit.

F.A.E.P.R.E.

Politiek overzigt.

De geruchten omtrent het sluiten eener overeenkomst tusschen Frankrijk en Italië zijn, sedert wij ons vorig overzigt schreven, bevestigd geworden en Europa heeft thans den blik niet langer op Berlijn en Weenen, maar op Parijs gerigt. Deze schijnbaar plotselinge en schijnbaar onverklaarbare verandering in de fransche politiek berustte volgens de politici der parijssche estaminets op de volgende gebeurtenissen. De onderhandelingen tusschen Frankrijk en Italië

over de romeinsche kwestie, in den laatsten tijd op nieuw aangevangen, waren zonder resultaat gebleven en de heer Pepoli maakte zich gereed om naar Turijn terug te keeren. In dezen stand van zaken was inmiddels prins Humbert te Parijs aangekomen, die met zijne zuster, prinses Clotilde, bij haren echtgenoot, prins Napoleon, aandrong om zijn oudsten zoon te doen doopen, hetgeen nog altijd, ten gevolge van den pauselijken banvloek was nagelaten. Prins Napoleon wendde zich tot den aartsbisschop van Parijs met verzoek om zijne beide kinderen te doopen, bij welke plegtigheid prins Humbert het oudste, in naam van koning Victor Emmanuel, ten doop zou houden.

Monsigneur Darboy beantwoordde echter dit verzoek van prins Napoleon met de verklaring dat hij de stelligste bevelen uit Rome had ontvangen om dien doop te weigeren. In hevige drift hierover ontstoken snelde prins Napoleon nu naar keizer Napoleon, die mgr. Darboy liet ontbieden en hem bevel gaf om onmiddellijk uit naam des keizers aan den paus autorisatie te vragen tot het voltrekken der doopplegtigheid. Pio nono verklaarde zich daartoe bereid onder voorwaarde: dat hem de Romagna zou worden teruggegeven. Onder een woedend ‘il faut en finir avec ces genslà!’ deed keizer Napoleon daarop den nog niet afgereisden heer Pepoli ontbieden en - het fransch-italiaansch traktaat werd weinige dagen daarna gesloten.

Men zal ons wel vergunnen dit verhaal niet onaardig, maar tevens geheel ongeloofwaardig te achten en het traktaat van 15 September als een gevolg te beschouwen van den toestand des oogenbliks.

Het algemeen wantrouwen, hetwelk sedert lang in Europa tegen Frankrijk ontstaan is, was in den laatsten tijd op schrikbarende wijze toegenomen en de entente cordiale tusschen Parijs en Londen schier in eene méfiance cordiale veranderd. Zekere tendenz tot eene naauwere alliantie was bij Oostenrijk, Pruissen en Rusland merkbaar, welke een aan Frankrijk vijandig karakter zou dragen. Frankrijk's pogingen bij de kleinere duitsche staten om van de bestaan hebbende verbolgenheid over Pruissen's houding partij te trekken en hen een onderling verbond te doen sluiten onder Napoleon's protektoraat, waren mislukt. Saksen toch, een der invloedrijkste dier kleinere staten, had uit de deensche verwikkelingen geleerd hoe Frankrijk zijne vroegere bondgenooten in de ure des gevaars aan hun lot overlaat, als eigenbelang geen hulp doet verleenen. Was Saksen in 1813 Napoleon's laatste bondgenoot gebleven, Denemarken was de voorlaatste geweest.

In dezen geïsoleerden toestand van Napoleon III moest, zoo mogelijk, verandering worden gebragt en eene schrede op den weg ter oplossing der romeinsche kwestie in de eerste plaats Frankrijk's natuurlijken bondgenoot, Italië, naauwer aan de keizerlijke regering verbinden. Dit was te meer noodzakelijk daar de italiaansche natie, sedert Garibaldi's bezoek aan Engeland, ook al geene bijzondere bewijzen van franschgezindheid had gegeven.

Groote voorzigtigheid werd intusschen vereischt op het terrein der romeinsche kwestie om de geestelijkheid in Frankrijk niet te kwetsen; alzoo toch zou met de eene hand op het gebied der buitenlandsche staatkunde worden opge-

bouwd, hetgeen met de andere hand op dat der binnenlandsche politiek werd afgebroken. Want men vergete niet dat Napoleon evenzeer de gunst der katholieke geestelijkheid noodig heeft om staande te blijven, als deze gaarne, onder de tegenwoordige omstandigheden, den keizer ondersteunt, omdat zij geene onzekere toekomst te gemoet wil gaan. Het met Italië te sluiten traktaat moest derhalve voor allerlei uitleggingen vatbaar worden gemaakt.

Als resultaat der overdenkingen dienaangaande werd daarop een dokument opgesteld, hetwelk wij, met het oog op verschillende omstandigheden, als een der meesterstukken van de napoleontische goochelpolitiek beschouwen. Het traktaat, hetwelk, alle ‘non possumus’ verijdelende, óver doch zonder den paus werd gesloten, luidde aldus:

Art. I.	He italiaansche regering verbindt zich om het tegenwoordig grondgebied van den heiligen vader niet aan te vallen en, des noods zelfs gewapenderhand, elken aanval van buiten op bedoeld grondgebied te verhinderen.
Art. II.	De fransche regering zal hare troepen langzamerhand uit de pausselijke staten terugtrekken, naarmate het leger van den heiligen vader zal zijn georganiseerd. Deze ontruiming zal echter binnen een termijn van twee jaren moeten volbragt zijn.
Art. III.	De italiaansche regering zal deze organisatie van een pausselijk leger op geenerlei wijze verhinderen, welk leger zelfs uit katholieke vrijwilligers uit den vreemde zal kunnen zamengesteld worden en strekken zal om het gezag van den heiligen vader en de rust in het binnenland zoowel als op de grenzen zijner staten te handhaven; deze legermagt zal echter nimmer mogen ontaarden in een middel om aanvallenderwijze tegen de italiaansche regering te werk te gaan.
Art. IV.	De italiaansche regering verklaart zich bereid om in onderhandeling te treden ten einde een evenredig gedeelte der oude schulden van de Kerkelijke Staten ten haren laste te brengen.
Art. V.	De tegenwoordige overeenkomst zal geratificeerd en de ratificatiën zullen gewisseld worden binnen een termijn van veertien dagen of, zoo mogelijk, nog vroeger.

In dubbel opgemaakt te Parijs, op den vijftienden der maand September van het jaar

onzes Heeren 1864.

Drouyn de Lhuys.

Nigra.

Pepoli.

In een bij dit traktaat behoorend protocol werd bepaald dat deze overeenkomst geene executoire kracht zou bezitten dan nadat de koning van Italië de overbrenging van den hoofdzetel des bestuurs zou hebben gedekreteerd, naar eene stad, later door hem aan te wijzen. Deze overbrenging zou voorts binnen een termijn van zes maanden moeten volbragt

zijn, te rekenen van den dag, waarop de hiervoren vermelde overeenkomst is gesloten. In eene ‘déclaration’ werd eindelijk nog bepaald dat de termijnen van twee jaren in de overeenkomst en van zes maanden in het protokol eerst zonden beginnen te loopen van den dag, waarop het wetsontwerp, omtrent deze aangelegenheden bij het italiaansch parlement in te dienen, door de koninklijke bekrachtiging tot wet zou zijn verheven.

In de eerste plaats gaven de bekende gevoelens der onderteekenaars van het traktaat tot verschillende uitleggingen van dit dokument in het algemeen aanleiding. In Italië hield men zich verzekerd dat de heer Pepoli geene overeenkomst zou hebben gesloten, waarbij men in eenig opzigt van de aanspraken op het reeds door het parlement tot hoofdstad verklaarde Rome zou hebben afgezien. De heer Pepoli verzekerde dit ten overvloede nog eens in eene toespraak op een hem aangeboden banket te Milaan, welke verzekering door de dagbladen wijd en zijd verspreid werd.

Van de andere zijde waren ook de gevoelens van den franschen minister van buitenlandsche zaken, Drouyn de Lhuys, bekend. Zie, riep men der pausselijke regering en hare aanhangers toe, ge kunt toch niet meenen dat de minister, die den heer de Thouvenel opvolgde om Frankrijk's politiek ten gunste van Rome te wijzigen, een voor u nadeelig traktaat zou sluiten. De heer Drouyn de Lhuys verdient dan ook geenszins uw klassiek ‘tu quoque!’ en de alarmkreet dat Rome thans aan zijn lot wordt overgelaten en de wereldlijke magt des pausdoms haren val nabij is, vloeit voort uit politieke dwaalbegrippen. Frankrijk neemt bij het traktaat van 15 September - het was Le Constitutionnel welke aldus sprak - de noodige maatregelen om de pausselijke regering tot een onafhankelijk gouvernement te maken, om daaraan een leger en een geregeld finantie-wezen te verschaffen, en dit noemt men Rome aan zijn lot overlaten!! Na eene loyale en belanglooze bezetting van het pausselijk grondgebied, maakt men thans een einde aan dezen steeds tijdelijk verklaarden toestand, geeft men aan de pausselijke regering alle mogelijke middelen om onafhankelijk zonder vreemde bescherming te leven, en dit noemt men Rome aan zijn lot overlaten!!

Terwijl nu de officieuse fransche dagbladen, ook met het oog op de bewoordingen van het traktaat, betoogden dat zoowel Italië als Rome zich over het fransch-italiaansch traktaat moesten verheugen, stelde de klerikale dagbladpers zich de vraag: of Frankrijk op nieuw troepen naar Rome zou zenden als na de ontruiming eene binnenlandsche revolutie den wereldlijken troon van den paus omver wierp? De fransche regeringsdagbladen bepaalden zich hieromtrent slechts tot de opmerking dat reeds het stellen van dergelijke vraag weinig eerbied verraadde voor den paus; daarin toch lag de meening opgesloten dat Pius IX geene pogingen zal aanwenden om de genegenheid zijner onderdanen te blijven behouden, en dat hij door geenerlei hervormingen aan de eischen van zijn tijd zal voldoen.

Werd de vraag der klerikale dagbladpers derhalve onbeantwoord gelaten: de reden daarvan was, naar onze meening, deze. Keizer Napoleon zelf kan daarop geen antwoord geven en alles hangt af

van de toekomst. Het groote doel der fransche staatkunde in Italië was steeds, gelijk de geschiedenis ons leeren kan, de vernietiging van den oostenrijkschen invloed aldaar. Voor een groot gedeelte is dit thans reeds gelukt; nog zijn echter de Oostenrijkers in Venetië. Zal nu Napoleon III zooveel vertrouwen stellen in de italiaansche eenheid, om Rome in dezen toestand te ontruimen, zonder van Oostenrijk den afstand van Venetië aan Italië te hebben verkregen? Dat dit intusschen langs diplomaiieken weg moeijelijk zal kunnen verkregen worden, bleek uit de vrij heftige artikelen van sommige oostenrijksche dagbladen. Zoo beweerde de Bothschafter dat Oostenrijk bereid was om Venetië met geweld van wapenen te verdedigen en dat de geheele natie hare stem zou verheffen tegen den afstand dezer provincie.

Er is bovendien nog iets, hetwelk bij de beoordeeling der fransche politiek in Italië, niet uit het oog moet worden verloren. Zoolang Italië nog niet in het bezit van Rome en Venetië is geraakt, zal het Frankrijk ten bondgenoot wezen, omdat het van deze groote militaire natie steeds de bevrediging van het nationaal verlangen verwacht. Zoodra echter Rome Victor Emmanuel's residentie en Venetië eene italiaansche provincie zal geworden zijn, zou de vriendschappelijke betrekking tusschen Italië en Frankrijk aanmerkelijk kunnen verflaauwen. Italië toch zou, na het bezit van Rome en Venetië, evenmin eene veroveringspolitiek volgen als Engeland, daartoe, behalve door andere gewigtige redenen, ook genoopt door zijne ligging aan gene zijde der Alpen. Deze meening, nog onlangs zelfs door den engelschen minister Gladstone te Manchester uitgesproken, zou ook die der keizerlijke regering in Frankrijk kunnen wezen. Behalve de vrees om door eene radikale oplossing der romeinsche kwestie de geestelijkheid tegen zich in het harnas te jagen, zou ook dit dus voor Napoleon III eene reden kunnen zijn om wel nu en dan de italiaansche natie eene schrede verder op den weg naar Rome te laten doen, zonder echter haar verlangen vooreerst nog geheel te verwezenlijken.

Wat daarvan intusschen zijn moge, de interpretatie van het traktaat door de fransche regering zal geheel afhangen van de omstandigheden op een gegeven oogenblik.

Hiervoren werd gezegd, dat de overeenkomst van 15 September óver, maar zonder den paus was gesloten. De fransche regering zond echter op 12 September eene depêche aan haren ambassadeur te Rome, waarin aan de pausselijke regering kennis werd gegeven van de gevoerde onderhandelingen, tusschen Italië en Frankrijk. De positie, welke Frankrijk te Rome innam - zoo wordt in den aanvang van dit stuk gezegd - maakte sedert lang een onderwerp van ernstige overweging uit bij de keizerlijke regering, welke deze positie steeds als slechts tijdelijk beschouwde. In 1859 en 1860 waren de bestaande ontruimingsplannen ten gevolge van verschillende omstandigheden opgegeven, zeer tot leedwezen der fransche regering echter, welke spoedig aan dien tijdelijken en exceptionelen toestand een einde wenschte gemaakt te zien.

Als oorzaak van dezen wensch werd op den voorgrond gesteld dat de bezetting van Rome, op hetzelfde grondgebied twee verschillende soevereiniteiten te zamen bragt, waaruit allerlei moeije-

lijkheden, verschil van gevoelen en jurisdictie-geschillen voortvloeiden. ‘De heilige Stoel - zoo lezen wij in deze depêche - heeft, ten gevolge van haar eigenaardig karakter hare bijzondere wetboeken en hare bijzondere regtsbeginselen, welke, in zeer vele gevallen helaas in strijd zijn met de denkbeelden onzer dagen.’

Ondanks alle deze bezwaren meende Frankrijk niet tot Rome's ontruiming te moeten overgaan zoolang de italiaansche regering door geweld het plan wilde verwezenlijken om Rome tot hoofdstad te erlangen. Thans zal de hoofdzetel des italiaanschen bestuurs uit Turijn naar eene andere stad worden overgebragt, zoodat nu het oogenblik is aangebroken om Rome door de fransche troepen te doen ontruimen binnen zekeren termijn, nadat van Italië waarborgen waren ontvangen, welke de fransche regering, met het oog op aanvallen tegen Rome van buiten, voor den heiligen stoel meende te moeten vorderen. De fransche regering verklaarde zich in deze depêche ten slotte nog bereid om den paus in de zamenstelling van een leger de noodige hulp te verleenen.

Het antwoord van den kardinaal-minister Antonelli op deze depêche is ons nog niet bekend. Niet onwaarschijnlijk is intusschen de mededeeling uit Rome dat de pauselijke regering zou verklaren: den loop der gebeurtenissen aandachtig gade te slaan en hare gedragslijn naar deze te zullen rigten. In allen gevalle kan de pauselijke regering keizer Napoleon, volgens het traktaat, dwingen om zijne troepen twee jaren minstens te Rome te doen blijven, door namelijk de organisatie van een leger zoo langzaam mogelijk te doen plaats hebben. Zoo zal zij derhalve gedurende dien termijn geene binnenlandsche revolutie te vreezen hebben. Daarop toch is nu na het sluiten van het traktaat op 15 September de hoop der Italianen gebouwd. Er bestaat echter in Italië eene partij, waarvan Ricasoli als het hoofd en de Nazione te Florence als het orgaan wil beschouwd zien, welke zelfs dergelijke revolutie zou willen voorkomen. De aanhangers dezer partij meenen dat Rome, zonder schokken, langzamerhand door het italiaansch element zal worden geabsorbeerd en dat de paus, ondanks zijne reeds uitgesprokene en nog uit te spreken ‘non possumus’ zich geneigd zal betoonen om met de italiaansche regering te onderhandelen, zoo het misschien al niet mogt gelukken om een italiaanschgezinden paus, na het eventueel overlijden van Pius IX, op het vatikaan den troon te doen beklimmen.

Dit alles zal de toekomst moeten leeren; voor het oogenblik heeft het traktaat den meesten invloed uitgeoefend op de italiaansche binnenlandsche aangelegenheden ten gevolge der aanstaande overbrenging van den hoofdzetel des bestuurs uit Turijn naar eene andere stad.

Hevige ongeregeldheden hadden in de hoofdstad plaats, nadat dit besluit der regering aan het gemeentebestuur was medegedeeld. Gedurende een drietal dagen vielen er bloedige botsingen voor tusschen een gedeelte der turijnsche bevolking en de koninklijke troepen, waarin aan beide zijden velen sneuvelden of gewond werden. Eerst nadat het garnisoen der hoofdstad belangrijke versterking had ontvangen, slaagde men er in om de rust te herstellen. Daargelaten of het gemeentebestuur van Turijn, door eene niet onduidelijk te kennen gegevene afkeuring over het besluit der

regering, de bestaande ontevredenheid tot deze betreurenswaardige uitbarsting heeft doen komen, was deze ontevredenheid zelve niet te bevreemdend. Het behoeft toch geen betoog dat zeer vele inwoners van Turijn, door het overbrengen der hoofdstad naar elders, hunne bronnen van inkomsten zullen zien opdroogen. Nu beschuldige men de oproerige turijnsche bevolking van afschuwelijk egoïsme, nu voege men haar op een ‘wij moeten toch leven!’ in hevige verontwaardiging het bekende antwoord dier fransche hertogin toe: ‘je n'en vois pas la nécessité!’ - en make zich belagchelijk; wij achten het zeer verklaarbaar dat de turijnsche bevolking, welke zich altijd slechts de mogelijkheid van de overbrenging der hoofdstad naar Rome had voorgesteld, zeer ontevreden was, toen haar plotseling werd bekend gemaakt dat de hoofdzetel des bestuurs niet naar Rome, maar naar elders zou worden verplaatst, zonder dat daarbij van eenige schadeloosstelling werd gewag gemaakt. Wel wordt deze schadeloosstelling thans besproken, maar het zou, naar onze meening, staatkundiger geweest zijn om, na het slaan der wonde, deze onmiddellijk te heelen, onder voorbehoud de schadeloosstelling later door het parlement te doen bekrachtigen.

Weinige dagen na de turijnsche ongeregeldheden vernam men dat het italiaansche ministerie zijn portefeuilles ter beschikking des konings had gesteld, hetwelk hier werd toegeschreven aan het voorgevallene in de hoofdstad, ginds aan de omstandigheid dat het de verantwoordelijkheid der laatste regeringshandelingen niet wilde dragen. Dit laatste werd echter officieel tegengesproken. Wat hiervan zijn moge, het ontslag werd door den koning aangenomen en aan den vroegeren minister van oorlog in Piëmont, den bekenden militairen bevelhebber te Milaan en Napels na den val van het kabinet Ratazzi, opgedragen om een nieuw ministerie zamen te stellen. Behalve den generaal de la Marmora, president en minister van buitenlandsche zaken in dit kabinet, zagen wij den vroegeren ambtgenoot van Ratazzi, Petiti, als minister van oorlog optreden. Voorts kwam de heer Torelli als minister van koophandel aan het bestuur, de vroegere minister van koophandel onder Cavour, Nasoli, als minister van onderwijs en het senaatslid Vacca als minister van justitie.

De portefeuille van openbare werken viel ten deel aan den heer Jacini, die ongeveer een jaar geleden, in eene brochure over de romeinsche kwestie, dezelfde oplossing voorstelde als thans in het traktaat van 15 September is aangenomen.

De belangrijke betrekking van minister van binnenlandsche zaken zagen wij opgedragen aan den heer Lanza, onder Cavour met de portefeuille van onderwijs en eenigen tijd later van finantiën belast. Men verweet dezen staatsman reeds als minister van onderwijs dat hij te weinig oratorische bekwaamheid bezat en als minister van finantiën werden zijne redevoeringen de mikpunten der aardigheden en geestigheden der parlementsleden. De portefeuille van binnenlandsche zaken, hem in het kabinet Ratazzi aangeboden, weigerde hij, welke weigering sommigen toen toeschreven aan de bewustheid zijner zwakker zijde. Het blijkt thans dat deze zich toen bedrogen. Is de heer Lanza geen redenaar, men kan hem echter geene buitengewone talenten en groote werkzaam-

heid ontzeggen, waarvan hij ook als voorzitter van het parlement schitterende blijken gaf. Niet minder talent en bekwaamheid bezit voorzeker de minister van finantiën, Quintina Sella, in wien men bovendien den redenaar waardeert. Reeds vroeger zag hij zich als sekretaris-generaal bij het departement de portefeuille in het kabinet Ratazzi opgedragen, daartoe echter toen nog veel te jong, volgens hen, die meenen dat bekwaamheid en talenten uitsluitend in de rimpels van den ouderdom zetelen.

Binnen weinige dagen zal het nieuwe italiaansche ministerie geroepen zijn om de stormen in het parlement te gaan trotseren, hetwelk tegen 24 October is bijeengeroepen. Of het aan eene schipbreuk zal ontkomen wordt door velen betwijfeld.

De deensch-duitsche kwestie is sedert het bekend worden der fransch-italiaansche overeenkomst geheel op den achtergrond gesteld. Nog altijd houden de oostenrijksche, pruissische en deensche gemagtigden hunne vergaderingen te Weeden op even geheimzinnige wijze als vroeger, doch een definitief vredestraktaat werd tot dusverre niet gesloten. Van de beide duitsche mogendheden tracht Pruissen den loop der onderhandelingen zooveel mogelijk te vertragen en wordt daarin door Denemarken, naar het schijnt, ondersteund. Slechts de bewoners der hertogdommen en de beide kandidaten voor de kroon van Sleeswijk-Holstein verlangen vurig naar het sluiten van den vrede en voorts naar eene beslissing der duitsche bondsvergadering. Of men deze laatste mag verwachten wordt intusschen in den laatsten tijd zeer betwijfeld. Men beweert namelijk dat Pruissen en Oostenrijk zullen dekreteren dat de deensche regering de hertogdommen definitief aan die beide mogendheden heeft afgestaan, dat de exekutie-troepen van Saksen en Hannover Holstein moeten ontruimen, en dat eindelijk de bevoegdheid om over de kroon van Sleeswijk-Holstein te beschikken uitsluitend berust bij Oostenrijk en Pruissen. Ziet de vrijheer von Bismarck dan geene mogelijkheid meer om de hertogdommen geheel of gedeeltelijk bij Pruissen in te lijven, dan zal de kroon aan dien kandidaat ten deele vallen, welke de meeste bereidwilligheid betoont om als vorst de rol van pruissisch goeverneur te vervullen. De zelfzuchtige aristokratie in Sleeswijk-Holstein zal daarin een waarborg zien voor het behoud en de vermeerdering van allerlei voorregten en privilegiën, terwijl het gevoelen van de kern der bevolking den pruissischen president-minister natuurlijk ten eenenmale onverschillig is; aan eene volksstemming in de schaduw van pruissische bajonetten zou trouwens al zeer weinig waarde te hechten zijn.

Te Kopenhagen blijft inmiddels de partij, welke eene scandinavische unie beoogt, in overeenstemming met hare politieke vrienden in Zweden en Noorwegen, pogingen in het werk stellen om haar doel te bereiken, waarin zij door de fransche diplomatie wordt ondersteund. De deensche regering handhaaft daarbij steeds eene onzijdige houding en wenscht hare impopulariteit niet te vermeerderen, in den laatsten tijd nog toegenomen door de verloving van prinses Dagmar met den russischen grootvorst. Als blijk van die impopulariteit moge dienen dat dezer dagen in een der grootste dagbladen van de deensche hoofdstad een artikel voorkwam, waarin werd betoogd dat, ten gevolge van het vervallen der londensche

overeenkomst, koning Christiaan geene regten meer bezat op de deensche kroon.

Wat de binnenlandsche aangelegenheden betreft, houdt de deensche regering zich bezig met voorbereidende maatregelen ter organisatie van het haar uit Duitschland's handen overgebleven grondgebied. De belofte van eene grondwetsherziening na het sluiten van een definitief vredestraktaat te Weenen, ging vergezeld van de indiening van een wetsvoorstel tot invoering der jury en tot het maken van belangrijke wijzigingen in het vigerend wetboek van strafregt. Daarbij wordt de doodstraf nog in zeer vele gevallen gehandhaafd.

Zal de grondwetsherziening in Denemarken met zeer vele moeijelijkheden gepaard gaan, nog talrijker zijn deze in Griekenland, alwaar de nationale vergadering zich sedert eenigen tijd daarmede bezig houdt. De zoogenaamde regeringspartij toch, voornamelijk uit ionische afgevaardigden bestaande, heeft in die vergadering te kampen met eene oppositie quand même, wier aanhangers zelfs niet terugdeinzen voor moordaanslagen op de raadslieden der kroon. Eenigen tijd geleden is de minister van binnenlandsche zaken bijna als slagtoffer van dergelijken moordaanslag gevallen.

Met ijver gaan echter de welgezinde leden van het grieksch staatsligchaam met de grondwetsherziening in liberalen zin voort. Zoo werd in de laatste dagen het beginsel der vrijheid van godsdienst aangenomen, en aan alle kerkgenootschappen in het rijk gelijke bescherming toegezegd. Omtrent de vrijheid van drukpers, het beginsel, waarmede men in liberale staatsregelingen somtijds nog zoo gaarne transigeert, lezen wij in de nieuwe grieksche grondwet het volgende:

Art. XIV. Ieder heeft het regt om zijne gevoelens mondeling, schriftelijk en door de drukpers te openbaren, mits de wetten van den staat eerbiedigende. De drukpers is vrij. Er bestaan censuur noch andere preventieve maatregelen. Het in beslag nemen van dagbladen of andere geschriften, hetzij vóór of na hunne verspreiding, is verboden. Bij uitzondering is alleen het in beslag nemen geoorloofd bij beleediging der christelijke godsdienst of van den persoon des konings, in welk geval echter binnen vier-entwintig uren de prokureur des konings de geldigheid der in beslagneming door de regterlijke autoriteiten zal moeten doen beslissen, of zij vervalt van regtswege.

Behalve de bepaling dat in Griekenland geen adel bestaat, kent de nieuwe grieksche grondwet slecht één vertegenwoordigend staatsligchaam, terwijl de senaat, die, gelijk meer in liberale staten het geval is, vrij impopulair was, werd opgeheven. Om te waken voor overijling zullen echter voortaan - even als in Frankrijk onder de republiek - van ieder wetsvoorstel drie lezingen plaats hebben. Moge de nieuwe grondwet voor

Griekenland de vruchten opleveren, welke de welgezinden in den lande daarvan verwachten.

Wat de europesche geschiedenis van den dag betreft, hebben wij thans weinig meer op te teekenen. Men zal ons wel vergunnen om de verschillende geruchten, welke omtrent verschillende bezoeken en konferentiën van staatslieden en vorsten

worden uitgestrooid, hier niet te bespreken. Wat de keizers van Frankrijk en Rusland te Nizza, indien zij aldaar elkander mogten aantreffen, te zamen zullen bepeinzen, welke politieke kombinatie de heer von Bismarck aan keizer Napoleon zal komen voorstellen, waarom de markies Pepoli op nieuw te Parijs is aangekomen, met welk doel lord Clarendon Weenen met een bezoek heeft vereerd - wij erkennen gaarne van dit alles niets te weten en willen ons daaromtrent niet in bespiegelingen verdiepen. Dat de fransch-italiaansche overeenkomst grooten indruk heeft gemaakt op de europesche staatslieden en thans de diplomatie in beweging brengt is natuurlijk. Hierin vinden welligt al deze bezoeken en konferentiën reeds eene verklaring.

Sedert wij ons vorig overzigt schreven is in de verhouding tusschen de regeringen van Spanje en Peru geene verandering gekomen. Het ministerie Narvaez hield zich in den laatsten tijd meer bezig met de binnenlandsche aangelegenheden en tracht, zoo mogelijk, het vertrouwen te verwerven van de natie, welke, na de ontbinding der Cortes, zich op 22 November ter stembus zal begeven. De terugkomst van koningin Maria Christina maakte intusschen een ongunstigen indruk. Men heeft nog geenszins de jammeren vergeten, welke hare intriges, telkens als zij in vroegere jaren uit Frankrijk weder naar Madrid terugkeerde, in Spanje hebben te weeg gebragt.

De tijdingen van het oorlogstooneel in Noord-Amerika blijven steeds gunstig luiden voor de regering van den president Lincoln, en in verband daarmede wordt ook zijne kans om in deze betrekking te worden herkozen, telken dage grooter. Dit is te meer het geval nu de generaal Fremont alle mededinging naar het presidentschap heeft opgegeven en de generaal Mac Clellan door zijne verklaring: dat hij in de eerste plaats het herstel der Unie tot elken prijs wenscht, bij een groot gedeelte der demokratische vredepartij in ongenade is gevallen.

De positie der noordelijke troepen, in de omstreken van Richmond krijg voerende, verbetert steeds en van den uitslag van Grant's krijgsoperatiën hangt, met het oog op den geheelen amerikaanschen toestand zeer veel af. Terwijl de belegering van Petersburg wordt voortgezet, heeft eene andere afdeeling van Grant's leger twee belangrijke spoorweglijnen bemagtigd: de zuidoostelijke Norfolk-lijn en de zuidelijke Weldom-lijn. Meer dan in europesche streken mag dergelijke bemagtiging van spoorweglijnen nadeelig voor den vijand worden geacht, omdat de dikwijls onbruikbare wegen en de verre afstanden den aanvoer van levensmiddelen en krijgsvoorraad in dergelijk geval hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk maken.

Terwijl alzoo de verschillende kommunikatie-wegen van Richmond met andere streken langzamerhand door de krijgsoperatiën der noordelijken worden afgesneden, zijn twee kolonnes onder de generaals Ord en Birney tot aan de laatste verdedigingsliniën der zuidelijken, op twee mijlen afstands der stad, doorgedrongen. In dezen stand van zaken is het dan ook niet te verwonderen dat de president Jefferson Davis alle weerbare mannen te wapen heeft geroepen, want ook hij is overtuigd dat het verlies van Richmond aan het Zuiden eene doodelijke wonde zou toebrengen.

Middelburg, 20 October.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Eene nieuwe ontdekking.

De Israëlieten te Mekka, van Davids tijd tot in de vijfde eeuw onzer tijdrekening, door Dr. R. Dozy, Hoogleeraar te Leiden. Haarlem, A.C. Kruseman, 1864.
De dienst der Baälim in Israël. Naar aanleiding van het geschrift van Dr. R. Dozy 'de Israëlieten te Mekka,' door Dr. H. Oort, predikant te Santpoort. Leiden, Akademische Boekhandel van P. Engels, 1864.

Toen voor weinige maanden het geschrift van prof. Dozy, welks titel ik daar neêrschreef, het licht zag, had het zeer weinig moeite om onder het geleerd en ernstig publiek in ons vaderland lezers te vinden. Niet slechts de mannen van het vak begroetten het met blijdschap. Ook anderen, die overigens geene studie van oostersche geschiedenis of letterkunde maken, waren weldra in de lezing verdiept, zonder zich door de Arabische en Hebreeuwsche letters of door de grammatisch-kritische beschouwingen, waarvan het werk overvloeit, te laten afschrikken. Waarschijnlijk droeg de naam van den binnen- en buitenslands te regt geëerden schrijver het zijne tot deze bijzondere belangstelling bij. Maar dat die belangstelling, naarmate men voortlas, steeds toenam, dat het boek de meesten wist te boeijen en weg te slepen, dit lag zoowel aan den meesterlijken vorm, waarin de hoogleeraar zijne gedachten weet te kleeden, als aan den leerrijken inhoud van zijn schrijven. In een onopgesmukten en helderen stijl, die het *simplex sigillum veri* uitnemend bevestigt, brengt hij zijne geleerdste onderzoekingen en resultaten op een nog te schaars bezocht terrein aan het licht. En zijn doel is daarmede geen ander dan ons den lang gezochten maar nooit gevonden draad in handen te geven, waarmede wij, naar hij meent, in een der raadselachtigste doolhoven van de geschiedenis der godsdiensten den weg zullen vinden.

Over het geheel is die geschiedenis nog niet zeer bekend, ook is er nog veel duisters in; en wij kunnen er ons niet genoeg in verheugen, dat de met roem bekende uitgever, de heer A.C. Kruseman te Haarlem, wetenschap en boekhandel beide verrijken gaat met eene reeks van werken over de voornaamste godsdiensten, tot welke onderneming hij

zich van de medewerking der achtenswaardigste geleerden heeft verzekerd. Reeds zag in deze uitgaaf een werk van den heer Dozy over het Islamisme of de door Mohammed gestichte godsdienst het licht. Maar zoo gemakkelijk als het hem, dank zij zijne uitgebreide kennis der Arabische letterkunde, vallen moest het door Mekka's profeet en zijne leerlingen over Arabië en elders verbreide geloof in zijne ontwikkeling te schetsen, zoo moeijelijk scheen het iets zekers van den oorsprong der oud-Arabische godsdienst lang vóór Mohammed te Mekka en omstreken mede te deelen. Enkele bewaard gebleven namen en bijzonderheden hadden daaromtrent wel tot vermoedens geleid, maar de voorstelling was in haar geheel nog verward en verkeerd. En geen wonder. Want Mohammed, ofschoon hij, even als zijne voorgangers, het herstel der oude godsdienst begeerde, wist eigenlijk niet regt meer, hoedanig die geweest was. Wat er dus in den Islam van overging, bleef in zijn oorsprong onverklaard, en zelfs aan de uitmuntendste Arabische geleerden is het daarom niet gelukt, vele bij hunne eeredienst gebruikelijke woorden en vormen te waardeeren. Doch wat deze niet verkregen, heeft prof. Dozy zich door voortgezette studie verschaft; het inzigt in de vóór-Islamietische godsdienst is mogelijk geworden. Met scherpen blik heeft hij een lichtstraal ontdekt, die daar ergens door de reten heendringt, maar zoo flaauw, dat niemand hem tot heden had opgemerkt. Eenmaal op het spoor van dat schijnsel, heeft hij weinig moeite zijn oorsprong te vinden en aan het nieuwe licht een fakkel te ontsteken, waarmede hij nu oud-Mekka met zijn heiligdom tot in zijne donkerste schuilhoeken bespiedt. Bijliedere schrede, die wij aan zijne hand langs den tot heden onbeganen weg doen, zien wij nieuwe wetenswaardige dingen, en, waar de tijd de gedaante der voorwerpen misvormd of geheel onkenbaar gemaakt heeft, stellen ons de geniaalste combinatiën voor het gemis van waarneming schadeloos. Ten slotte staat er een geheel voor onze oogen, zoo verrassend en schoon, dat wij ter naauwernood woorden kunnen vinden, die onze bewondering uitdrukken. Bij sommigen is daarbij ook de vraag opgerezen, of dit alles werkelijk zoo wezen zou, en de schrijver zal de laatste zijn om het regt van zulk een twijfel te miskennen, daar hij zich bewust is niet alleen veel nieuws maar ook veel, dat met de resultaten der hedendaagsche wetenschap in strijd is, te hebben verkondigd. Maar juist daarom is het boek een zoo aangenaam verschijnsel, omdat het ons, tenzij wij liever alles ignoreren, de gelegenheid schenkt om onze eigen' voorstellingen over, naar wij misschien meenden, reeds uitgemaakte kwesties nogmaals te herzien en te beproeven. De beoefenaars van de Arabische letterkunde worden door den schrijver zelven tot eene kritiek van hun en van zijn gevoelen opgeroepen, als hij zijn werk met deze woorden besluit: ‘tot nu toe hield men het grootste gedeelte der muzelmansche leerstellingen voor Israëlitisch en beschouwde daarentegen het overige als heidensch, als Arabisch. Wij hopen het bewijs te hebben geleverd, dat ook d i t van Israëlitischen oorsprong is.’

Maar ook die geleerden, die zich meer bepaald aan de Israëlietische letterkunde wijden, zooals die in het Oude Testament ons is overgeleverd, gevoelen maar

al te wel, hoe diep Dozy's beschouwingen in hunne studiën ingrijpen. Niet alleen, dat de schrijver den sleutel tot het raadsel der voor-Islamietische godsdienst bij oud-Israël gevonden heeft, hij meent evenzeer, dat de oud-Hebreeuwsche godsdienst zelve zich gansch anders ontwikkeld heeft als tot heden werd aangenomen. Ook in dit opzigt heeft hij zich op een zeer onzeker terrein gewaagd, want de godsdienst der oude Israëlieten ligt niet minder dan die der oude Arabieren in het duister. Misschien werpt iemand tegen, dat men daarover slechts de vijf boeken van Mozes te lezen heeft, die over de godsdienst der aartsvaders en van Israël in de woestijn uitvoerige berigten behelzen. Maar, behalve dat die boeken niet van de hand van Mozes en in hun geheel eerst van na of kort vóór de ballingschap zijn, zij verdienen te weinig vertrouwen om anders dan met zeer zorgvuldige kritiek, na behoorlijke schifting der oudere en jongere oorkonden, te worden gebruikt. De Israëlietische priesters en profeten, uit wier pen de verhalen omtrent den voortijd vloeiden, hadden, even als de latere schriftgeleerden, die er het hunne schijnen bijgevoegd te hebben, een te bepaald doel voor oogen om in de voorstelling der feiten onpartijdig te zijn; ook was men later natuurlijk de regte toedragt der zaken voor een goed deel vergeten. Ik breng slechts een eenvoudig maar afdoend voorbeeld als bewijs bij. Stel, dat gij wilt weten, welke God in het aartsvaderlijk tijdvak werd aangebeden, dan leert u het boek Exodus(*), dat het Jehova niet was, want daar zegt deze God tot Mozes: ‘met mijnen naam Jehova ben ik hun niet bekend geweest;’ terwijl gij toch in het boek Genesis dien naam gedurig op de lippen der aartsvaders vindt, aan wie de Jehovadienst reeds van den tijd van Adams kleinzoon Enos af bekend zal geweest zijn(*). ‘Het zou nuttelooze moeite zijn,’ zegt Knobel in zijne aanteekening op de eerste plaats, ‘deze beide verhalen met elkander te willen rijmen.’ Wij hebben hier kennelijk tweëerlei traditie, twee zienswijzen over de godsdienst in dagen, van welke de nakomelingschap niet veel meer wist, en waarvan degene, die de invoering der Jehovadienst aan Mozes toeschrijft, zeker wel het digtst bij de waarheid zal komen. Toch staat het nog volstrekt niet onomstootelijk vast, dat de meer verheven godsdienst zonder beelden en afgoden, die de profeten later predikten, reeds door Mozes voorgestaan en ingevoerd is. Prof. Dozy meent met zekerheid te kunnen bewijzen, dat die gansche voorstelling niets dan eene fictie der latere geschiedschrijvers is, wier belang medebragt, dat zij de waarheid verzwegen. Zij hebben dit doel dan ook in zoover bereikt, dat zij den oppervlakkigen lezer der Oud-Testamentische boeken omtrent dien ouden toestand misleiden. Maar leest men, gelijk onze schrijver naauwkeuriger, dan komt men, naar hij meent, tot de zekerheid, dat de vereering van Jehova als onzigtbare godheid niet het gevolg van Mozes' hervorming maar van een later louteringsproces is. Eerst na de ballingschap toch is de Jehovadienst de eigenlijke Israëlitische godsdienst geworden, dank zij den ijver van Ezra en de Schriftgeleerden. Te voren was een fetichisme van

(*) Exod. 6:2.
(*) Zie Genes. 4:26.

de fijnste soort, de aanbidding van steenen en boomen inheemsch, waarmede zich verder vooral de vereering van den Baäl en van den god Jehova als stier of als bok verbond - maar de God, die in de wet der tien geboden zegt, dat hij naast zich geene andere goden, dat hij zelfs geene beelden nevens zich duldt, was toen nog niet bij name bekend. Ook Mozes, die zelf eene slang schijnt gemaakt te hebben, welke men tot onder Hiskia aanbad(*), en wiens kleinzoon priester van een stier was(†), kan niet wel als monotheïst in den strengen zin des woords worden voorgesteld, tenzij men de ongeloofwaardige traditiën liever dan de meer geloofwaardige volgt.

Men bemerkt reeds, hoe ver onze geleerde in zijne oud-testamentische beschouwingen van de meest gewone opvatting afstaat. Algemeen wordt erkend, dat een groot deel des volks van den uittogt uit Egypte tot aan de wegvoering naar Babel Baäls en kalveren gediend heeft; maar dit wordt dan als afval van het echte Mozaïsme, als een kwaad, dat men had behooren na te laten, aangemerkt. Gansch anders oordeelt prof. Dozy. Op grond van enkele, door het Oude Testament verstrooide, kleine aanwijzigingen, op grond vooral van plaatsen in de minder vervalschte en meer geschiedkundige boeken der profeten beweert hij, dat men hier niet met afval van Jehova, maar met eene langzame ontwikkeling tot zuiverder Jehovadienst te doen heeft. En bij de toelichting van deze stelling komt hem zijne ontdekking te Mekka te stade, die wij voor alles nader moeten opnemen.

Onder de regering van Saul, zoo wordt ons in ‘de Israëlieten te Mekka’ berigt, vond eene emigratie uit het zuiden van Kanaän naar Arabië plaats, die gewigtig geweest is in hare gevolgen. 't Waren de zonen van Simeon, die hun land voor altijd vaarwel zegden om in den vreemde hunne tenten op te slaan. Indien wij hen onder geleide van onzen gids op den door hen ingeslagen weg willen volgen, dan krijgen wij de plaatsen, waar zij zich vestigen, inzonderheid het hoofdstation, waar zij zich nederlaten, spoedig in het oog. Vooraf wordt ons de juiste opmerking medegedeeld, dat de uittogt dezer Israëlieten ons aanstonds het antwoord geeft op de zeer netelige vraag, waarvan men zich tot heden steeds had afgemaakt: hoe komt het toch, dat die Simeonieten, wier geslachtsboom met bijgevoegde opgaaf hunner steden ons het boek Josua zoo goed als die van andere stammen bewaard heeft, wier heldendaden kort na de verovering van Kanaän in het boek der Rigteren(*) geroemd worden, sedert Sauls regering bijna spoorloos uit Israëls geschiedenis verdwijnen? Wel is ook anderen stammen, vooral nadat de koningen met goed gevolg centraliseerden, het lot ten deel gevallen van nagenoeg te worden vergeten; maar de stam Simeon trekt in dit opzigt toch meer dan de andere de aandacht. Niet alleen komt hij in een lied op de stammen uit het laatst der Rigterenperiode, den zoogenaamden zegen van Ja-

(*) Vgl. 2 Kon. 18:4.
(†) Volgens Rigt. 18:30.
(*) 1:17.

kob[*], als een onder de andere verstrooide stam voor, wat zoo min van zijn bijzonderen bloei in die dagen als van de hem toegedragen achting getuigt; in een jonger gedicht, evenzeer op de stammen vervaardigd, in den onder Jerobeam II geschreven zegen van Mozes[†] wordt zelfs zijn naam niet genoemd. Wij vinden voortaan de hem toegedeelde steden in de magt van den broederstam Juda of zelfs van Filistijnen, en, als er na de scheuring sprake is van het zuidelijk rijk, dan wordt nooit, gelijk wij verwachten zouden, Simeon, maar altijd Juda en Benjamin of kortheidshalve alleen Juda vermeld. Dit alles was tot heden toe raadselachtig en onverklaard, maar, als Simeon ten dage van Saul geëmigreerd is, dan wordt het zeer duidelijk. Simeon was er niet meer of naauwelijks meer. Wat er van den stam overbleef, loste zich nagenoeg in Juda op, en de vier of vijf stadjes, die hij nog bezat, waren niet de moeite waard om meer als stamgenooten genoemd te worden.

Maar hoe weten wij, dat de stam Simeon ten tijde van Saul naar Arabië getrokken is? Hier komt ons nu een van die, naar men zeggen zou, drooge résumé's te pas, die wij hier en daar in het Oude Testament aantreffen; maar zoo ergens, dan blijkt hier, hoe belangrijk ze zijn kunnen, als men ze weet te verstaan en te gebruiken. In het eerste boek der Kronieken, een betrekkelijk jong werk, maar dat in zijne opgaven soms veel vertrouwen verdient, komt eene soortgelijke lijst over de Simeonieten als in het boek Josua, maar met belangrijker aanteekeningen en juistere opgaven voor[*]. Nadat eerst dertien steden en onder deze het bekende Ziklag, dat spoedig aan Achis en David behoord heeft, genoemd zijn, worden er nog vijf of zes afzonderlijk vermeld, terwijl omtrent die dertien wordt opgemerkt: ‘deze waren steden der Simeonieten totdat David koning werd,’ d.i. tot onder Saul en na dien tijd niet meer. En nu leest men aan het slot dezer opgaaf de volgende mededeeling omtrent den weg, dien de Simeonieten, toen zij die steden verlieten, gevolgd zijn[†]:

> Zij gingen totdat zij kwamen bij Gedor-Baäl ten oosten der vallei om weiden op te sporen voor hunne kudden; en zij vonden weiden, vet en overvloedig, en het land wijd van omvang en rustig en veilig; want die daar eertijds woonden, behoorden tot het ras van Cham. Deze, wier namen in de dagen van Hizkia, den koning van Juda, zijn opgeteekend, kwamen en sloegen hunne tenten en de Mineërs, die daar gevonden werden, en maakten hen tot hérem tot op dezen dag, want daar was weide voor hunne kudden. En uit hen, uit de kinderen Simeons, zijn er ook getogen naar het gebergte Seir vijfhonderd mannen.... en zij sloegen het overschot, dat ontkomen was van Amelek en woonden daar tot op dezen dag.

Ik geef hier de vertaling van de plaats door prof. Dozy, die niet slechts van onze nederlandsche Staten-overzetting verschilt, maar waartoe bovendien de grondtekst op ééne plaats geheel is veranderd. Eigenlijk toch staat er in den beginne (vs. 39) niet: ‘totdat zij kwamen bij Gedor-Baäl ten oosten der vallei,’ maar: ‘totdat zij kwamen naar Gedor tot ten oosten der vallei.’ En het is geen willekeur, die hem deze nieuwe

(*) Gen. 49:7.
(†) Deut. 33.
(*) 1 Kronijken 4:24 verv.
(†) vs. 39-43.

lezing doet voorslaan: hier, gelijk overal elders in het boek, worden de gewaagdste hypothesen door bewijzen gesteund.

Zijne gissing op onze plaats wordt, volgens hem, aanbevolen door eene onnatuurlijke stroefheid van stijl in den tekst, die verdwijnen moet, omdat ze slechts het werk is van de latere rabbijnen, die zich aan het woord Baäl achter Gedor geërgerd hebben. Werkelijk hebben de schriftgeleerden hier en daar Baäl den afgodsnaam uitgedelgd, maar er dan meestal *boséth* (*schande*) voor in de plaats gesteld, iets, dat hier in dit geval verzuimd zou zijn. Ook zou dit tegen de gewone lezing pleiten, dat de plaats Gedor in Juda ligt, waarom sommigen 'Gerar' wilden lezen; maar dit ligt te digt bij in het land der Filistijnen en bovendien woonden daar geene menschen uit het ras van Cham. De vergelijking van eene andere plaats der Kronieken zal de lezing Gedor-Baäl tot zekerheid brengen, na evenwel ook eerst behoorlijk verbeterd te zijn(*). Nu toch staat daar Goer-Baäl, maar dit is nooit eene woonplaats geweest, en de grieksche vertaling der Alexandrijnen heeft vroeger blijkbaar *Gedor-Baäl* gelezen. Werkelijk vindt men dus, volgens prof. Dozy, den onderstelden zuiverder plaatsnaam ook elders terug.

Misschien vraagt iemand, welk gewigt het toch moge hebben, of in de lijst G e d o r dan wel G e d o r - B a ä l vermeld stond. Doch men wete, dat dr. Dozy uit G e d o r - B a ä l belangrijke conclusies voor de Baäldienst der Simeonieten trekt. Gedor-Baäl is namelijk Mekka in Arabië, of liever het heiligdom van Mekka, dat Simeon daar bouwde, en dit heiligdom was, gelijk dan niet het minst uit dezen naam blijkt, aan Baäl gewijd. Indien het mij vergund is er mijn oordeel over dit gevoelen bij te voegen, dan begin ik met te zeggen, dat het mij, om de aan de Mineërs en Chamieten ontleende bewijzen en andere redenen voorshands waarschijnlijk dunkt, dat met de plaats in de kroniek niets anders dan Mekka bedoeld is. Maar daaruit volgt niet, dat de tekst moet veranderd worden, want de plaats kan bij de Hebreän even goed G e d ô r als G e d ô r - B a ä l geheeten hebben. Hoevele steden heetten niet G e d ô r, G è d e r, G e d é r a, welke namen alle hetzelfde: r i n g m u u r, beteekenen, omdat de plaats ligt haren naam aan den eerstgebouwden muur ontleende! Prof. Dozy zelf herinnert aan het Fenicische Gadér, het Gades der Romeinen, thans Cadix, en deelt daarbij mede, dat werkelijk de vier muren van den Mekkaanschen tempel nog heden a l - g a d r of a l - g i d â r (de muur) heeten, waardoor de oude naam Gedôr geheel wordt verklaard(*). En wat nu de stroefheid van stijl in den tekst vs. 39 betreft, teregt heeft reeds Dr. Oort(†) opgemerkt, dat dezelfde woordvoeging, die hier zoo hindert, in een even oud stuk iets lager(§) terugkeert, zoodat daarmede tegen Gedôr niets kan worden bewezen. Of dwingt misschien de andere aangehaalde plaats uit de Kronieken(**) tot het geloof aan het bestaan van een G e d ô r - B a ä l? Ik geef toe, dat de grieksche vertaler daar een' anderen tekst voor zich had, maar vindt het onwaarschijnlijk, dat hij 'G e d ô r - B a ä l' las.

Gissing tegenover gissing! Alles leidt mij er toe om te meenen, dat hij *bezoer* of *ba-zoer* in plaats van *begoer* in zijn handschrift vond en w e a l h a - m e o e n i m in

(*) Men zie 2 Kron. 26:7.
(*) zie bl. 88 v.
(†) bl. 6 van het aangehaalde werk.
(§) 1 Kron. 5:9.
(**) 2 Kron. 26:7.

plaats van b a ä l w e h a - m e o e n i m, en dat zoo zijne vertaling: ‘over de Arabieren, die bij d e r o t s woonden en o v e r de Mineërs’ wordt verklaard. De aard van dit tijdschrift verbiedt mij in onderzoekingen van taalkundigen aard te treden, zoodat ik, om mijn gevoelen te verdedigen, slechts dit ééne bijbreng: in de uitdrukking der Grieksche vertaling, die onze schrijver door ‘op den steen’ verklaart om zoo den bekenden ‘heiligen steen van Mekka’ in de zaak te betrekken, wordt ongetwijfeld het Grieksche woord p e t r a evenals op de door Dozy aangehaalde plaatsen(*) gebruikt, omdat in het hebreeuwsch z o e r stond. De vertaler bedoelde dus: *bij de rots*.

Doch, hetzij men G e d ô r, hetzij men G e d ô r - B a ä l leze, de heer Dozy bewijst in elk geval, dat bij die plaats aan niets anders dan aan Mekka gedacht kan worden. Laat ons nu eerst zien, langs welken weg de Simeonieten daar kwamen. Mekka toch was het zuidelijkste punt hunner reis, en welligt, dat ook nog iets meer noordwaarts sporen van hen zijn te vinden. Werkelijk meent Dr. Dozy uit Arabische traditiën van oudjoodsche afkomst te mogen besluiten, dat er zich omstreeks denzelfden tijd ook stamgenooten te Medina, het oude Jathrib, hebben nedergezet, en het is zeker opmerkelijk, dat wij een paar uit het oude Testament bekende Simeonietische namen als plaatsnamen in die streek terugvinden. Ik noem slechts den berg Ohod, digt bij Medina, waar Mohammed eens geslagen werd: is het toevallig, dat de naam van dezen berg geheel overeenkomt met den naam van een der in Genesis(†) en Exodus(§) vermelde nazaten van Simeon? Maar er was, behalve deze, nog eene kolonie, die weder een anderen weg koos. Zij was slechts vijfhonderd man sterk, en het éénige, dat ons de kroniek van belang over hen medededeelt, is, dat zij Amaleks ontkomen overschot versloegen en bij het gebergte Seïr gingen wonen. Uit alles schijnt te blijken, dat werkelijk bij deze Arabische bergen, o.a. te Doema, op tien dagreizen afstands van Medina, Simeonieten gevestigd zijn geweest en dat deze de Amalekieten versloegen, die na de overwinning van David ontvloden(*), gelijk de schrijver door eene vernuftige combinatie weet aan te wijzen. Doch ik acht het niet waarschijnlijk, dat deze kolonie zich t e r s t o n d op den togt langs het kustland der Roode zee van den stam heeft afgezonderd. Als ik het résumé in de kroniek goed begrijp, dan zijn ook deze Simeonieten eerst mede naar Mekka gegaan en hebben zij zich later gedrongen gevoeld hunne broeders vaarwel te zeggen. De reden, die hen daartoe bewoog, is misschien wel in de bij Dozy(†) vermelde Mekkaansche traditie te vinden: ‘toen de zonen van Ismaël vermenigvuldigden e n M e k k a h u n t e e n g w e r d, verspreidden zij zich in verschillende streken, en zij kwamen in geene of God gaf hun de overwinning over het volk, dat daar woonde; zij waren het ook, die de Amalekieten verdreven.’ Alleen, wanneer men aanneemt, dat de zaak zich zoo heeft toegedragen, kan men zich de orde van mededeeling, die de kroniekschrijver volgt, goed verklaren, terwijl het in het tegenovergestelde geval zeer zonderling is, dat het berigt omtrent die vijfhonderd zoo achteraan komt. Maar dan moet men den aanhef van vs. 42

(*) blz. 90 noot 5.
(†) H. 46: 10.
(§) H. 6: 14.
(*) Zie I Sam. 30:17.
(†) blz. 78 v.

ook anders vertalen dan prof. Dozy doet, en in plaats van ‘uit hen, uit de zonen van Simeon’ lezen ‘uit hen gingen van de zonen van Simeon uit.’ Deze gewijzigde opvatting beveelt zich ook misschien daardoor aan, dat die verbinding van ‘uit hen’ en ‘uit de zonen van Simeon’ anders tot niets dient, daar eene appositie of nadere verklaring van hetgeen met ‘uit hen’ bedoeld was hier geheel onnoodig zou geweest zijn.

Nu is er nog iets, waarop wij, voor dat wij ons voor goed te Mekka verplaatsen, de aandacht moeten vestigen. Tot in de minste détails naauwkeurig, beschrijft onze geleerde niet slechts den togt en zijn einddoel, hij let ook op de reden, die tot de emigratie geleid moet hebben. Tot twee malen toe verzekert de kroniek dienaangaande, dat het motief der landverhuizers was de begeerte om goede weiden voor de kudden te vinden. Maar prof. Dozy, ofschoon hij overigens groot gezag aan dit z e e r o u d e berigt toekent, meent toch, dat het op dit punt niet goed is ingelicht. De ware beweegreden tot de emigratie ligt, volgens hem, elders. De Simeonieten gingen niet vrijwillig weg, daar geen Israëliet in die dagen vrijwillig zijn vaderland vaarwel zegde: zij moeten v e r b a n n e n zijn geweest; want men vindt bij de Arabische schrijvers van lateren tijd een oud en geloofwaardig verhaal betreffende een togt van uitgebannen Israëlieten naar Arabië. Wel staat in dit berigt de persoon van Mozes op den voorgrond, maar de belijders van den Islam schreven gaarne aan Mozes toe, ook wat hij niet gedaan had, en eene vergelijking van dit verhaal met een ander verhaal in het eerste boek van Samuël(*) omtrent een door Samuël gegeven en door Saul niet volvoerd bevel om Amalek tot hérem te maken of geheel te vernietigen leert, volgens den schrijver, overtuigend, dat wij hier ééne zelfde, maar op velerlei wijzen uitgebreide traditie hebben over een banvloek, die Simeon trof ten gevolge van eene krijgszonde tegen de Godheid. Neemt men dit aan, dan is men in staat om eene nieuwe verrassing te waardeeren en eene nooit begrepen godspraak van Jesaja te verstaan, ik meen het bekende: ‘Wachter, wat is er van den nacht?’ Zoo immers laat zich de profeet ergens(†) vragen; en door wie? Men heeft altijd aan de Edomieten gedacht, omdat men die te Doema bij Seïr zocht, men moet, volgens Dozy, liever aan de Simeonieten denken, die, gelijk wij zagen, in dat deel van Arabië woonden. Men voege daartoe slechts, op gezag van Grieksche vertalers des Ouden Testaments, één woord in den tekst, zonder hetwelk de tekst geen zin geeft; men verbetere eene ingeslopen vergissing en vertale verstandiger dan men steeds gedaan heeft: dan leest men in de profetie, dat zich de profeet verbeeldt de eens verbannen Simeonieten te hooren vragen, hoe het met hun banvonnis staat en of het nog niet opgeheven is? waarop hij dan antwoordt:

> De morgenstond komt en de nacht verdwijnt.
> O mogt gij vragen! Vraagt toch,
> Keert terug, komt!

alsof hij wil zeggen: ‘Juda is geneigd het banvonnis op te heffen, als gij er slechts om verzoekt!’ Deze geheele hypothese, in verband met die nieuwe verklaring der godspraak, verdient eene

(*) H. 15.
(†) Jes. 21:11, 12.

naauwgezette overweging van allen, die in deze oordeel en stem hebben. Voorloopig zal men welligt gereed zijn toe te geven, dat er een woord in den tekst dient gelascht te worden; maar is het in dat geval nog niet verkieselijker het bij Jesaja(*) gebruikelijke n ô d é d , dat eene collectieve beteekenis beeft, dan het nooit voorkomende h a -n ô d é d i m achter het werkwoord k a r a te voegen? Intusschen blijft het altijd twijfelachtig, of dit deelwoord, dat elders van r o n d z w e r v e n d e v l u g t e l i n g e n gebruikt wordt, hier b a l l i n g e n beteekenen kan, te meer, daar ook het Grieksche deelwoord, waarmede het is weêrgegeven, eigenlijk geen b a l l i n g e n aanduidt.

Is des hoogleeraars verklaring van de Jesajaansche profetie juist, dan strekt zij tevens tot toelichting der in de kroniek vermelde bijzonderheid, dat de namen der uitgewekene Simeonietische vorsten o n d e r H i z k i a 's r e g e r i n g zijn opgeteekend. Ten tijde van Hizkia, onder wien Jesaja profeteerde, is dan onder Israël eene groote sympathie voor den eens gebannen stam en een vurig verlangen naar zijn terugkeer ontwaakt. Behalve dat men toen hunne geslachtslijsten herzag, schijnt men ook grooten prijs op de verzameling van door hen vervaardigde spreuken gesteld te hebben, gelijk dan ook reeds vroeger in de twee laatste hoofdstukken van ons spreukenboek(†) Simeonietische spreuken zijn teruggevonden. Indien echter de ballingen toen een uit sympathie geboren aanzoek om terug te keeren hebben ontvangen, dan is het zeker, dat zij daaraan geen gehoor hebben gegeven; daar zij nooit naar hun vaderland zijn wedergekeerd. Zelfs schijnen sedert den tijd van Jesaja de Israëlieten in Juda hunne broeders in Arabië te hebben uit het oog verloren; na de ballingschap weten slechts de Schriftgeleerden van die overoude verwantschap tusschen beide natiën af. Maar het lag niet op den weg der joodsche orthodoxie om een volk, dat zich met Arabische stammen vermengd en eene in hun oog onzuivere godsdienst aangenomen had, anders dan als een afgodisch volk aan te merken. Aan den anderen kant echter viel niet te ontkennen, dat de taal, die dit volk sprak, zeer veel overeenkomst met het Hebreeuwsch had; en het gebruik der besnijdenis, dat ook zij hadden, was bijna een afdoend bewijs voor de verwantschap. Wat deden dus de Schriftgeleerden? Zij loochenden den Israëlietischen oorsprong der Simeonieten niet geheel, maar, terwijl men bijna overal de herinnering aan hen uit de teksten der heilige boeken wischte, verzon men de fabelen van Ismaël en Hagar, en plaatste hunnen uittogt in den mythischen voortijd. Ismaël - men ontkende het niet - was Abrahams zoon, zoo goed als Israël, want Abraham was, tot vreugd van den nationalen trots, de stamvader van vele volken. Maar Ismaël was niet de echte zoon van Abraham en werd uit het huis van zijn vader v e r b a n n e n (denk aan Simeons banvloek). Voorzeker, het viel niet te loochenen, dat Ismaël ook een Semiet was en trekken van gelijkenis met Israël had! Maar die trekken waren toch weinige en niet ongewone: reeds in den voortijd scheidde hij van Israël. Zoo handelde, volgens prof. Dozy, de orthodoxe schriftgeleerdheid met de Simeonietische geschiedenis!

Want men late zich niet door de verhalen van Genesis misleiden. Zoomin

(*) Zie H. 21:14 en 16:3, vgl. Jerem. 49:5.
(†) Spreuken 30 en 31:1-9.

als Abraham en Sara historische personen zijn, behooren ook Ismaël en Hagar tot eene vroegere werkelijkheid. Deze namen zijn eenvoudig verdicht, of liever, terwijl de beide eerste namen van vroegere steengoden zijn, zijn de beide laatste niets dan variaties op het thema van den stamnaam Simeon. Omtrent Hagar blijkt dit terstond, als men slechts opmerkt, dat de Arabische schrijvers onze Simeonieten de (eerste) Gorhoem noemen, welk Gorhoem niets anders is dan het hebreeuwsche garim, hetwelk vreemdelingen beteekent. Het enkelvoud van garim is gâr of gér, met het lidwoord ha-gâr, de vreemdeling. Hagar beteekent dus eigenlijk de uitlandige, en Simeon heette zoo, omdat hij in Arabië vreemdeling was. Evenzeer laat zich, volgens prof. Dozy, de naam Ismaël verklaren. Ismaël is niets anders dan eene zamenstelling van hetzelfde werkwoord sama', hooren, dat in Simeon (de hoorende?) ligt, met den naam El of God; het beteekent derhalve God hoort. Het zou verder hoogst waarschijnlijk zijn, dat de Simeonieten zelve in hun nieuw vaderland den naam Simeon in dien van Ismaël veranderd hebben om zoo een schoonen naam te dragen, die een tegenhanger met den naam Israël (God strijdt) vormde. En onmogelijk is het zeker niet, dat op die wijs de naam Ismaël ontstaan is, maar toch onwaarschijnlijk. Men verwerpt vele etymologische verklaringen van persoons- en plaatsnamen in de geschiedboeken des Ouden Testaments, en te regt, omdat men niet kan aannemen, dat zoo opzettelijk bij allerlei gelegenheden dergelijke namen zijn uitgedacht en omdat niet op die wijs volks- en persoonsnamen zich vormen. Maar ik vrees, dat wij door zulke afleidingen, indien het niet meer dan gissingen zijn, min of meer in dezelfde fout vervallen.

Laat ons thans 'het heilige Mekkaansche gebied' naauwkeuriger bezien, want het wordt meer dan tijd, dat wij vernemen wat deze plek ons wetenswaardigs te berigten heeft. Voor alle dingen moest de stam, om dit gebied te bemagtigen, het op de Mineërs, een volk, dat tot dien tijd toe met de Chamieten de zeekust bezet hield, veroveren. 'Ten oosten der vallei' schijnt de strijd te zijn gestreden, en wel op den berg, die thans den naam Aboe-Kobeis draagt, want deze ligt ten oosten der vallei. De overwinnaars gaven hem, uit dankbaarheid, den zoo verheven naam Al-amîn, d.i. degeen, waarop men staat kan maken, de trouwe vriend, die ons in nood niet verlaat. Waarschijnlijk is ook ter vereeuwiging van het feit een steen bij den berg geplaatst, een ében-haézer of 'steen van den helper', dien wij dan in den zoogenaamden 'zwarten steen van Mekka' terugvinden. Daarna bouwden de ballingen in de enge vallei, ten westen van de Al-amîn, waar thans de Mekkaansche stad en tempel liggen, hun heiligdom, den ons reeds bekenden Gedor of Gedor-Baäl, welks inrigting bijzonder eenvoudig was. Het bestond uit vier muren, waarvan de steenen zonder eenig cement op elkander lagen, het had slechts ééne deur en geen dak. Verder werd het geheele terrein aan de godheid gewijd. Al wat de Simeonieten vermeesterden, 'maakten zij,' naar het in de kroniek heet, 'tot hérem,' gelijk dan ook tot in lengte van dagen Mekka

met zijne omstreken de éénige hérem of godgewijde localiteit in gansch Arabië was. En dat deze hérem juist M e k k a genoemd werd, is geenszins toevallig. Want Mekka - of, zooals men even goed uitspreekt: Makka - beteekent s l a g t i n g. Voluit heette de plaats M a k k a r a b b a, of, gelijk de oude geograaf Ptolemeüs schrijft, M a k o r a b b a, en dit beteekent g r o o t e s l a g t i n g. Waaraan doet dit anders denken dan aan de groote slagting, die de Simeonieten bij hunne komst te dier plaatse onder de Mineërs hebben aangerigt? Van hen dus, van Israëlieten is die naam, die eenmaal door den Islam zoo bekend worden zou, de naam der stad Mekka! Behalve deze namen draagt Mekka nog verscheidene andere, van welke alle het den heer Dozy gelukt te bewijzen, dat zij niet uit het Arabisch, maar slechts uit het Hebreeuwsch verklaard kunnen worden.

En wat vindt men nu in dien Simeonietischen tempel te Mekka, dat licht over de godsdienst dezer Israëlieten en over de oud-Israëlietische eeredienst in het algemeen verspreidt? Misschien zullen de heilige namen en gebruiken, die wij daar aantreffen, ons den sleutel tot het vraagstuk naar de vaderlijke godsdienst op de reis door de woestijn en tot na David toe in de hand geven om zoo voor een deel de leemte aan te vullen, die door de onjuistheid der oudtestamentische berigten in Israëls geschiedenis ontstaan is. Inderdaad opent ons de schrijver van de 'Israëlieten te Mekka' ook dit veelbelovend vooruitzigt: er is bij hem geen twijfel aan, of Baäl is te Mekka als hoofdgodheid vereerd. Vraagt men hem naar bewijzen, hij herinnert aan den door hem ontdekten Gedor-Baäl in de kroniek(*), en ik geloof niet, dat indien die ontdekking den toets kan doorstaan, iemand hem op dit punt zal tegenspreken. Heeft werkelijk de plek, waar het heiligdom stond, naar den tempelmuur Gedor-Baäl geheeten, dan is het, dunkt mij, zeker en wij hebben geene verdere bewijzen meer noodig, dat Baäl door de Simeonieten als eerste godheid vereerd is: hoe toch zouden zij anders op dien naam gekomen zijn? Maar het is minstens even mogelijk en, gelijk ik reeds heb aangetoond, waarschijnlijker, dat de naam van het heilige terrein Gedor was, gelijk de kroniek ons berigt, en dan vervalt al de kracht van het bewijs.

Doch de heer Dozy brengt ook andere gronden voor zijn geloof aan de Mekkaansche Baäldienst bij. Hij heeft niemand minder dan den god Baäl zelf in het heiligdom gevonden. Wij vinden namelijk later van een zekeren god H o b a l gewag gemaakt, wiens agaatsteenen beeld Mohammed liet stuk slaan. Volgens de verhalen der Mohammedaansche Arabieren was die afgod van zeer laten oorsprong en uit Mesopotanië of Moab tot hen gebragt. Doch volgens onzen schrijver verdienen die verhalen geen geloof, daar ze enkel verzonnen zijn om Hobal in miskrediet te brengen. Hobal was integendeel zeer oud, hij was de oudste god van het Mekkaansche heiligdom, de door den stam Simeon vereerde god Baäl. Want H o b a l en B a ä l of liever H o b a l en h a -B a ä l (d e Baal) zijn geheel dezelfde woorden, slechts is Hobal eene andere uitspraak van ha-Baäl. Het is mij niet mogelijk mij van de gegrondheid dezer etymologische afleiding verzekerd te houden. Wel be-

(*) Vgl. boven blz. 353.

twijfel ik, of dr. Oort juist gezien heeft(*), als hij beweert, dat de eigennaam Baäl niet met het lidwoord kon worden verbonden. Want ook dan, als de Tyrische Baäl niet bedoeld en de formule 'den Baäl wierooken' (die mijns inziens wel degelijk bij de Baäldienst behoort) niet gebezigd wordt, vindt men, zooals in Gideons geschiedenis(†) en bij Hosea, wanneer hij van den voortijd spreekt(§), Baäl met het lidwoord, h a (b)- B a ä l , geschreven. Evenmin geef ik toe, dat uit Mohammeds bevel om het beeld te vernietigen iets voor zijn ouderdom kan afgeleid worden(**), daar Mohammed als streng monotheïst zoo tegen alle beeldendienst en afgoderij wezen moest, dat hij daarbij niet vroeg of een afgod oud of nieuw was. Vraagt dr. Oort verder(††), waarom de latere Mekkaansche Joden, toen zij bij hunne vlugt voor de Chozâa de heilige zaken van den tempel begroeven, Hobal onbegraven lieten staan, dan zou het antwoord kunnen luiden: juist omdat Hobal het heiligste, omdat hij de god bij uitnemendheid was, uit diepen eerbied voor Hobal zal men dit nagelaten hebben. Maar overigens ben ik het geheel met hem eens, dat de Arabische traditie omtrent Hobals lateren oorsprong uit den vreemde vrij sterk en door geen argument van belang uit den weg geruimd is. Of zou Hobal werkelijk niets anders dan eene gewijzigde uitspraak van Ha(b)-Baäl zijn? 'De a en de o worden dikwijls verwisseld,' zegt prof. Dozy. Maar het moet nog bewezen worden, dat dit ook geldt van het lidwoord, dat de korte à in eene gesloten lettergreep (h a l) de klinker ô in eene opene lettergreep (h o) worden kan.

Een nieuw bewijs voor de Baäldienst als hoofdgodsdienst te Mekka is de put, die in het heiligdom onder den Hobal was en die tot schatkamer der wijgeschenken diende. Men moet namelijk weten, dat de grensplaats van den stam Simeon in Kanaan, Baäl, waarschijnlijk voluit B a ä l -h a -b é r of B a ä l v a n d e n p u t heeft geheeten(*). Hoe kwam die plaats aan dezen naam? Daarvan kan, volgens Dozy, slechts dit de reden zijn, dat de Simeonieten in Kanaän een aan Baäl gewijd heiligdom gehad hebben, in hetwelk een b é r d.i. een put of kuil was, waarin men de voor den god bestemde gaven wierp. Ligt het niet voor de hand te vermoeden, dat dezelfde Simeonieten te Mekka een dergelijken put of *bér* voor denzelfden god Baäl groeven? Inderdaad niets schijnt eenvoudiger dan deze onderstelling; toch valt er misschien een en ander op af te dingen. Wie zegt ons, dat de naar Baäl genoemde plaats in Kanaän haren naam juist van de Simeonieten ontvangen heeft? kan hij niet even als zooveel andere, met Baäl zaâmgestelde, plaatsnamen reeds vroeger door Kanaänieten gegeven en door de Simeonieten behouden zijn? De Kanaänieten toch waren, gelijk ook prof. Kuenen onderstelt(†), Baäldienaars, zoodat de tempel en de

(*) blz. 52 van zijn geschrift.
(†) Rigteren 6:25 verv.
(§) Zie Hos. 13:1.
(**) Oort, blz. 51.
(††) t.a.p.
(*) De naam B a ä l - h a - b e r wordt verkregen door eene kleine verandering in den tekst Jos. 19:8, waar nu B a a l a t h -b é r staat. Hoeveel intusschen die emendatie voor zich moge hebben, verdient het toch opmerking, dat de in zulke verbindingen achter Baäl volgende genitivi nooit van het lidwoord voorzien zijn; denk aan Baäl-Berith, Baäl-Zebub, Baäl-Hazer, Baal-Perazim.
(†) Zie de Godgeleerde Bijdragen van 1864, blz. 486 vlg.

put, die men in Baäl-ha-bér onderstelt, zeer goed van hen kunnen geweest zijn. De sprong van dezen put tot den Mekkaanschen is dus wel wat groot. Behalve dat wij niet juist weten, of Hobal en derhalve ook zijn put tot zoo hoogen ouderdom opklimmen, dient men wel in het oog te houden, dat schatkamers ook voor andere goden der oudheid werden ingerigt en met geschenken voorzien.

Ondanks hetgeen dus door prof. Dozy voor de Baäldienst te Mekka is aangevoerd, mag men op dit punt nog steeds eenigen twijfel blijven voeden. Ware de lezing 'Gedor-Baäl' in onze kroniek zeker, dan - ik herhaal het - zou elke twijfel opgeheven zijn. Maar het bestaan van Gedor-Baäl is niets minder dan waarschijnlijk, en, in verband hiermede moet men welligt opmerken, dat de Arabieren, die zoovele Israëlitiesche namen van Mekka bewaard hebben, er geen enkelen vermelden, waarin de naam Baäl schuilt. Is dit niet vreemd, wanneer Baäl daar eenmaal de hoofdgodheid was? Men beroepe zich hier vooral niet op den naam Silo, dien Mekka droeg, daar het nog volstrekt niet uitgemaakt is(*), dat in het Kanaanietische Silo Baäl vereerd werd. Evenmin is mij nog duidelijk, hoe ik mij heb voor te stellen, dat in dien ouden tijd (immers wij zijn nog niet in den tijd der Pantheons) twee goden, Baäl en Jehova beiden, niet slechts op ééne plaats, maar in één zelfden tempel vereerd zijn. En vooral is het bij de onderstelling van den schrijver vreemd, dat de uitgetrokken Simeonieten in de lijst van den Kroniekschrijver wel namen dragen, met J e h o v a en met E l, maar geen, met Baäl zamengesteld. Hieruit zou men haast opmaken, dat Baäl de hoofdgodheid niet was, zoo hij zelfs godheid van Simeon te Mekka geweest is.

Dat Jehova werkelijk te Mekka vereerd werd, leidt de schrijver - en ik geloof zeer teregt - uit de reeds vermelde opgaaf der met den naam Jehova zamengestelde Simeonietische namen in I Kronieken 4(*) af. Zelfs meent hij te kunnen bewijzen, dat Jehova daar vereerd werd onder den vorm van een bok. Men zal zich namelijk herinneren, dat deze God in het tienstammenrijk als kalf of stier werd aangebeden. Deze kalveren- of stierendienst was intusschen geene door Jerobeam ingevoerde nieuwigheid, maar - altijd volgens prof. Dozy - de meest oorspronkelijke, door Mozes zelven ingestelde dienst van Jehova. Nu bestaat er, naar des schrijvers meening, eigenlijk geen onderscheid tusschen bokkenen kalveren- of stierendienst. Te Mekka zijn dan ook geene kalveren of stieren gevonden, maar Mohammeds grootvader heeft er gouden bokken opgegraven, of liever twee gazellen, die de Joden bij hunne vlugt uit Mekka (geruimen tijd na de Babylonische ballingschap) daar bij eene bron hadden verborgen. Doch de latere Arabieren zullen die bokken voor gazellen hebben aangezien, daar het niet wel gazellen geweest kunnen zijn. Het vreemdste in deze hypothese is altijd de, door niets hoegenaamd bewezene, vergissing der Arabieren. Zouden dezen inderdaad geene bokken van gazellen hebben kunnen onderscheiden? Want, al hebben beiden horens, het zijn toch niet volkomen dezelfde horens, en bovendien zijn het verschillende dieren, die men wel niet op dezelfde wijs zal nage-(†)

(*) Vgl. Oort, blz. 13 en 14.
(*) Zie vs. 34-37.
(†) blz. 44-46.

bootst hebben. Doch een niet minder twijfelachtig punt is hierbij Jehova's vereering onder den vorm van een bok. Waaruit blijkt het, dat stieren- of kalveren- en bokkendienst hetzelfde geweest zijn? Ik geloof met dr. Oort, dat dit nergens blijkt, dat de dienst der *seïrim*, die misschien wel zoo goed als 'satyrs' dan als 'bokken' worden aangemerkt, heel iets anders dan Jehovadienst was. Bovendien, als die opgegraven dieren godsbeelden geweest zijn, hoe komt het dan, dat men ze eenmaal begraven heeft? Bragt niet de eerbied voor de godheid mede, dat men ze even als Hobal liet staan?

Met zekerheid weten wij dus omtrent de Jehovadienst te Mekka alleen, d a t Jehova er vereerd werd, het éénige bewijs ligt wel in de eigennamen, maar dit bewijs is voldoende; h o e hij er vereerd werd, laat zich uit de Arabische berigten niet afleiden. Behalve de Baäl- en Jehovadienst zal er ook steenen- en boomendienst geweest zijn, gelijk uit den nog bestaanden 'zwarten steen' en den zoogenaamden 'grooten boom', die in de Arabische fabelen omtrent Hagar en Ismaël voorkomt, blijken moet. Het zal dan dezelfde steenen- en boomendienst geweest zijn, die tot na David in Israël geweest is, maar waarvan de Schriftgeleerden, om haar te vergoelijken, echte Jehovadienst gemaakt hebben.

Men meene echter niet, dat zich de verrassende ontdekkingen, die onze geleerde te Oud-Mekka gedaan heeft, tot deze resultaten beperken. Hij maakt ons ook getuigen van een oud-Israëlietisch feest, dat de Simeonieten uit Kanaän medegebragt en jaarlijks in hunne nieuwe woonplaats gevierd hebben, het zoogenaamde Gilgalfeest, dat in het tegenwoordige Mekkaansche feest der Muzelmannen schuilt en uit hetwelk dit laatste alleen wordt verklaard. Niet het minst bij de uiteenzetting hiervan komen des schrijvers veelzijdige kennis en buitengewone scherpzinnigheid aan het licht. Het Gilgalfeest was oudtijds het groote, men zou kunnen zeggen het militaire godsdienstfeest der Israëlieten, ter herinnering aan Kanaäns roemrijke verovering. Vreemd, niet waar, dat wij van dit feest geene beschrijving hoegenaamd in het Oude Testament hebben, dat alle sporen van herinnering daaraan schijnen uitgewischt? In de wetten van den Pentateuch vinden wij voorschriften omtrent het Paasch-, Pinkster- en Loofhuttenfeest, maar van het Gilgalfeest wordt geen woord gerept. Alleen bij Amos en Hosea, twee profeten, die onder Jerobeam II den toestand van het tienstammenrijk teekenen, vindt men nu en dan van godsdienstige gebruiken bij den Gilgal gewag gemaakt. Maar op welk een toon! Het is of zij geene woorden kunnen vinden om hun afkeer van dit broeinest der afgoderij te openbaren. Bethel en Berseba zijn hun een ergernis, maar Gilgal nog veel meer! 'Het toppunt hunner boosheid', zegt een hunner(*), 'is bij den Gilgal.' Prof. Dozy brengt dit natuurlijk met de Baäldienst in verband, en inderdaad schijnt niets meer voor de hand te liggen dan dit besluit: de afkeer der latere Jehova-dienaars van de bij Gilgal gebruikelijke plegtigheden werd veroorzaakt door hetgeen in hun oog de afgoderij der aloude Gilgalfeesten was. Doch laat ons, voordat wij deze gevolgtrekking overnemen, zien, wat wij uit het Oude Testament omtrent den Gilgal nader kunnen op-

(*) Zie Hos. 9:15.

maken. Zonder twijfel was deze plek, die haren naam aan een heiligen ronden steenhoop ontleende, van de intrede van Kanaän(*) af zeer in eere en tot na Saul toe getuige van de heiligste plegtigheden: daar vergaderde het volk, daar rigtte Samuel, daar werd Saul gehuldigd enz. En het is vreemd, dat de boeken der Koningen zoo geheel van de plaats zwijgen, daar zij toch, gelijk uit Amos en Hosea's woorden blijkt, niet in vergetelheid geraakt was. Zouden misschien de daar aanwezige *fesilim*, die in het boek de Rigteren vermeld worden(†), den sleutel tot die antipathie der 'jehovistische' schrijvers kunnen geven? Wat toch waren die *fesilim*? Stellig waren het oude afgodsbeelden, waarin de heer Dozy de twaalf gedenksteenen, die Josua uit den Jordaan nam, meent te herkennen. Maar deze bijgevoegde meening is niet boven bedenking verheven. Wel was de auteur van het boek Josua tot de fictie, die hier bij hem ondersteld wordt, in staat om van oude afgodsbeelden, die de vroegere Baäldienst opgesierd hadden, steenen ter eere van Jehova te maken. Maar hij kon toch op den inval om zijn held door dit middel als een echten Jehovavereerder te teekenen niet komen, tenzij er overeenkomst tusschen de daar geplaatste *fesilim* en riviersteenen mogelijk was. Nu zijn *fesilim* altijd en overal afgodsbeelden, en afgodsbeelden, al zijn ze nog zoo lomp en ruw, kunnen, naar het mij voorkomt, niet wel op riviersteenen gelijken. Vermoedelijk zijn dus de twaalf oud-Israëlietische steenen iets anders dan de *fesilim* geweest, en geene bewijzen voor de oud-Israëlietische afgoderij. Maar men zal de opmerking maken, dat er, afgezien van die *fesilim*, toch in elk geval, volgens Amos en Hosea, afgoderij bij den Gilgal gepleegd is. Die opmerking is juist, en ik geloof niet, dat dr. Oort regt heeft, als hij den schrijver op dit punt tegenspreekt(*). Wat er ook te Bethel en Berseba geschiedde - en ook daar kunnen sedert Achab Baäls naast of in plaats van de kalveren gesteld zijn - te Gilgal was het, volgens Hosea, bijzonder erg. Indien het daar het ergste was, dan moeten er, dunkt mij, Baäls gestaan hebben, de afgoden, die de profeet gedurig met name en met grooten afkeer noemt. Ja, waarschijnlijk ligt in die uitdrukking: 'het toppunt hunner boosheid', nog meer. Daar hadden in Hosea's tijd bij de afgoderij waarschijnlijk zulke gruwelen plaats als II Kon. 17: 17 vermeld worden: dat men zijne kinderen aan de goden offerde.

Doch wat bewijst dit voor de oude Israëlietische Gilgalfeesten, die de Simeonieten ook naar Mekka overbragten? Eigenlijk niets. De oude *fesilim* kunnen zeer goed reeds van de Kanaänieten geweest zijn; van Josua zijn ze ten minste hoogstwaarschijnlijk niet. Dat veel Israëlieten aan die *fesilim* wierookten, gelijk hun Hosea(†) verwijt, was een natuurlijk gevolg van hunne bekende sympathie voor de afgoderij. Dat vooral onder Achab en Jerobeam II Baäls en welligt andere afgoden bij den Gilgal vereerd zijn, blijkt duidelijk. Maar daaruit mag nog niet afgeleid worden, dat de oude Gilgalfeesten even afgodisch of anti-Jehovistisch gekleurd waren, ofschoon zich nu begrijpen laat, waarom men later van de plegtigheden bij den zoo verafschuwden Gilgal liefst niet meer sprak. En men is te minder tot zulke conclusieën

(*) Vgl. Jos. 4.
(†) Rigt. 3: 19.
(*) blz. 19.
(†) H. 11: 2.

geregtigd, omdat in het oude Gilgalfeest, welks plegtigheden onze geleerde zoo uitnemend heeft aan het licht gebragt, niets hoegenaamd wordt gevonden, waarom een profeet als Hosea, die zelfs de *mazzeba's* en de *terafim* niet schijnt af te keuren(*), het als het 'toppunt der boosheid' moest kwalificeeren. Laat ons het feest slechts in hoofdtrekken voor onzen geest roepen.

Het werd, gelijk ik zeide, ter herinnering aan de, verovering van Kanaän gevierd. Oorspronkelijk duurde het drie dagen, die altijd op den 8sten, 9den en 10den dag van de zevende of heilige maand vielen. Als de feestvierders de heilige plek naderden, riepen zij: 'Labbèka, Elohîm, labbèka!' d.i. 'uwe vlam, o God, uwe vlam!' of: 'Hanânèka, Elohîm, hanânèka!' d.i. 'uwe (rook)wolk, o God, uwe wolk!' In vlammen en rook toch vertoonde zich oudtijds de godheid bij de altaren, en ook Jehova wordt dikwerf zoo gesymboliseerd. Na die aanroeping der godheid en na een dag van voorbereiding op den 7den der maand begon nu op den 8sten de zoogenaamde *jôm theroea* (Arab. *jaum therwija*) of dag des bazuingeschals het feest. Dan hield men een optogt met bazuingeschal, waarbij men op twee ramshoorns blies; daarna ging men zevenmaal om het heiligdom heen, ter herdenking aan Israëls eerste wapenfeit in Kanaän, de inname van Jericho, die ons in het boek Josua, wel opgesmukt, maar toch in de hoofdzaak niet onjuist wordt verhaald. Op den tweeden feestdag, den 9den der maand, had plaats wat de Arabieren de *ifâdha* noemen en wat eigenlijk eene voorstelling van de door Josua op vijf Ammonitiesche koningen behaalde overwinning was, van welke het boek Josua op zijne wijs verhaalt en die, blijkens de opsierende sage, een diepen indruk moet hebben achter gelaten. En wel moet men een denkbeeld gekregen hebben van de manier, waarop eens de vijand verstrooid en op de vlugt gedreven werd, als men getuige was van, 'die echt Arabische fantasia te voet met hare schilderachtige verwarring, met het geklikklak der wapenen, met de kreten der strijders, die met elkander streden te midden der rookwolken, die de zon verduisteren.' De derde of laatste feestdag op den 10den der maand werd gevierd door de zonderlingste van alle plegtigheden. Dan wierp men driemaal op verschillende plaatsen met steenen, tot eene voortdurende herinnering aan de drie steenigingen van Achan, den koning van Ai, en de vijf Amorietische koningen, in den roemrijken voortijd van den intogt in Kanaän.

Dit alles en nog veel meer, wat ik hier niet kan vermelden, heeft dr. Dozy - ik herhaal het - met de hem eigene scherpzinnigheid uit de ceremoniën van het tegenwoordige Mekkaansche feest opgemaakt; en het treft ons hierbij telkens, hoe nu ook dit latere feest van den Islam, dat de Muzelmannen nooit hebben begrepen, duidelijk wordt opgehelderd. Maar gewoon als hij is om alles diep en grondig te behandelen, stelt de schrijver zich met de inlichtingen, die hij te Mekka ontvangt, niet te vrede: ook de Jordaanoever, in welks nabijheid het oude Gilgalfeest gevierd werd, wordt door hem nagespoord. Daar toch had eenmaal de belangrijke overtogt plaats, waarvan de legende later zooveel wist te verhalen. Zou men op het feest van Kanaäns ver-

(*) Vgl. Hos. 3: 4.

overing aan alles gedacht hebben en daaraan alleen niet? Volgens den schrijver heeft men ook dit feit in de feestviering opgenomen, maar het, om zijn belang, op den laatsten dag ten besluite van het feest herdacht; terwijl verder het gansche feest daaraan zijn naam ontleende, want het heette: feest van het overtrekken of paaschfeest. Het paaschfeest toch, in den vorm, waarin het later gevierd werd, is geene zoo oude instelling als de Pentateuch zou doen vermoeden. Behalve dat vóór de wegvoering naar Babel slechts tweemalen van het paaschfeest wordt gewag gemaakt, bevat het oudste wetboek, dat wij onder den naam van 'het Bondsboek' uit Exodus kennen(*), wel voorschriften omtrent het feest der ongezuurde brooden, maar niet omtrent het later daarmede verbondene paaschfeest. Eerst Ezechiël maakt er op zoo positieve en geloofwaardige wijze gewag van(†), dat de twijfel niet langer gewettigd is, of het er in zijn tijd wel was, en op grond hiervan meent prof. Dozy, dat het paaschfeest in zijn bekenden vorm eerst in de ballingschap ontstaan is.

Dit vermoeden is echter niet bijzonder waarschijnlijk. Zoo eenige tijd ongunstig voor de viering van nieuwe feesten was, dan zeker de eerste tijd der ballingschap, waarin ook Ezechiël leefde, toen men nog gansch ontsteld door den vreeselijken slag was. Bovendien had deze profeet de gewoonte om in zijne beschrijvingen van den toekomstigen godsstaat (H. 40-48), waarin ook zijne regeling van het paaschfeest behoort, van Jerusalemsche toestanden uit te gaan en de vroegere inrigting der dingen in zijn land tot model te kiezen. 't Zou dus werkelijk vreemd zijn, indien dit feest niet van wat ouderen datum dan Ezechiël was, en misschien ligt in het verhaal van de viering van het paaschfeest door Josia(*) nog meer waarheid dan onze schrijver op grond van bezwaren tegen zijne plaatsing er in vinden kan.

Hoe dit zij, over den oorsprong van het paaschfeest ligt nog altijd een sluijer. Volgens prof. Dozy droeg het vroeger een gansch ander karakter, en leert ons het Gilgalfeest, hoedanig het toen was: men herdacht dan het overtrekken van den Jordaan en dit heette f a s a c h . Toen men later om godsdienstige redenen dit feest door het andere, waarbij het lam gegeten werd, verving, moest men ook de beteekenis van f a s a c h of p a s c h a wijzigen: het was nu niet meer eene herinnering aan het o v e r g a a n van de rivier, maar eene gedachtenis aan het v o o r b i j g a a n van de woningen der kinderen Israëls, toen de eerstgeborenen der Egyptenaars stierven. Intusschen zou de overeenkomst tusschen het oudere en nieuwere paaschfeest nog duidelijk zigtbaar zijn in het Mekkaansche, waarbij ook de offeraars zelve met de priesters het offerdier slagten, terwijl daar evenzeer de lammen of rammen de voorkeur hebben en het beste voor de offers wordt uitgezocht.

Ziedaar de geschiedenis der Simeonieten, hunne emigratie naar Arabië, hun verblijf te Mekka en hunne godsdienst, voor zoover die nog aan het licht kan worden gebragt. Zij waren de eersten, die uit Israël naar de kusten der Roode zee verhuisden; maar de laatsten waren zij daarom niet. Ook gedurende de Ba-

(*) H. 21-23:19.
(†) H. 45:21-24.
(*) 2 Kon. 23:21-23.

bylonische ballingschap, ook onder de regering der Romeinsche keizers is Arabië door uitgeweken Joden bevolkt, en de heer Dozy heeft ons in zijn boek eene nieuwe dienst gedaan met ook het beloop dier tweede expeditie te verhalen. Na Jerusalems verwoesting - zoo schrijft hij verder - hebben aanstonds eene menigte Israëlieten uit den stam Perz of Perez, die Nebukadnezar in Palestina achtergelaten had, zich te Cheber bij Medina gevestigd; bovendien zijn uit de Babylonische ballingschap een aantal Arabieren naar Mekka gevlugt, welke laatste, in onderscheiding der Simeonieten, tweede Gorhoem of vreemdelingen werden genaamd. Niet alleen, dat deze resultaten, die ik, tot mijn leedwezen, niet meer dan vermelden kan, op nieuw gewigtig zijn, ook de wijs, waarop onze geleerde tot die uitkomsten geraakt, is zeer verrassend. Enkele topografische *indices*, eene genealogie in het Oude Testament, een ter naauwernood leesbaar opschrift op een steen van den Mekkaanschen tempel, den naar deze Hebreën genoemden *makam Ibrahîm* of steen der Hebreërs - met die weinige bouwstoffen moest eene geschiedenis der Gorhoem te Mekka worden zamengesteld. En behalve dat dit materiaal niet ligt te hanteeren was, moest het met eene ongeloofelijke moeite worden opgespoord. Doch hoe gaarne ik ook hiervan nog meer uitvoerig verslag wilde geven, het tweede in het opschrift vermelde boek herinnert mij, dat ik nu over de algemeene strekking van het werk van prof. Dozy nog een en ander mededeelen moet.

Het boek over ‘de Israëlieten te Mekka’ heeft, gelijk te verwachten was, tegenspraak uitgelokt. Terwijl dr. de Goeje in ‘de Gids’(*) en dr. Land in ‘den Spectator’(†), de eerste onder de leus: ‘een stap vooruit,’ de tweede onder den titel: ‘een nieuwe lichtstraal op het Oude Verbond’, de verdienstelijke taak verrigtten om het boek kort maar duidelijk aan te kondigen, zonder dat zij echter de gelegenheid hadden hunne vragen toe te lichten en hunne bedenkingen uitvoerig te ontwikkelen; hebben eerst dr. Keunen in de Godgeleerde bijdragen(§) in een opstel, getiteld de ‘Baäldienst onder Israël’, en een dag of wat later dr. H. Oort in het meermalen vermelde boek: ‘de dienst der Baälim in Israël’ den schrijver hunne bezwaren tegen ééne zijner meest belangrijke stellingen doen kennen. Schijnbaar toevallig en toch inderdaad niet zonder beteekenis dunkt mij de omstandigheid, dat beiden, zonder iets van elkanders plan te weten, dezelfde hypothese tot het onderwerp hunner onderzoekingen gemaakt hebben. Dit zamentreffen wordt slechts daardoor verklaard, dat Dozy's voorgedragen meening op zeker punt eene geheele wijziging in de voorstelling van de godsdienstige ontwikkeling van Israël te weeg bragt, zonder dat het hem gelukken mogt die meening en de uit haar af te leiden resultaten aanstonds boven allen twijfel te verheffen. Onder betuiging van de hoogste ingenomenheid met dit geschenk van den beroemden letterkundige en met dankbare erkenning van de vele verdiensten, die zijn boek heeft, meenen beide genoemde geleerden

(*) Zie het Mei-nummer van 1864, Deel II: 297 verv.
(†) Zie No. 29 van dezen jaargang.
(§) Zie het Julij-nommer van dit jaar, bl. 449-491.

van hem te moeten verschillen, waar het aankomt op de juiste bepaling van de plaats, die de Baäldienst in Israël heeft ingenomen. Volgens hen mag men niet beweren wat de heer Dozy bij herhaling beweert en met bewijzen zoekt te staven, dat de dienst van Jehova onder Israël niet de meest oorspronkelijke godsdienst, maar in haren geestelijken vorm van zeer laten tijd was, terwijl daarentegen tot na koning Saul de Baäldienst de heerschende godsdienst geweest zou zijn, gelijk wij haar dan ook bij den stam Simeon te Mekka zouden terugvinden.

Doch op deze tegenschriften is eenigermate van toepassing: 'quum duo faciunt idem, non est idem,' daar de beide bestrijders van den hoogleeraar het op het bestreden punt onderling niet eens zijn. Volgens dr. Oort toch is Dozy's vergissing geene mindere dan deze, dat hij zich verbeeld heeft, in verband met zijne ontdekkingen te Mekka, ook overal in het Oude Testament van eene Baäldienst naast en boven de dienst van Jehova onder de gedaante van een stier te lezen, terwijl inderdaad 'vóór Achab in Israël niet eens anti-jehovistische Baäldienst bestaan heeft.' Volgens dr. Kuenen heeft de schrijver gelijk met zijne bewering, dat Israël reeds vroeg de Baäls gediend heeft, maar ongelijk als hij de Baäldienst de oorspronkelijke godsdienst van Israël noemt.

Indien ik mijn gevoelen mag zeggen, dan is het regt in deze niet aan den kant van dr. Oort, maar van den door ons beiden zoo hooggeschatten leermeester. Hoeveel goeds het geschrift van mijn geachten vriend moge bevatten (en het is inderdaad zeer lezenswaardig), op sommige punten zou ik van hem verschillen en in de hoofdzaak heeft hij, mijns inziens, minder juist geoordeeld. Zijne redeneering over de Baäldienst vóór Achab om aan te toonen, dat de Baälim 'aan Jehova onderworpene ondergoden waren, wier vereering aan de aanbidding van Israëls God geen afbreuk deed'(*), is niet afdoend, en het bewijs voor de stelling, dat te Baäl-bér, te Baäl-Juda enz. eigenlijk Jehova vereerd werd(†) moet nog geleverd worden. Er is eigenlijk niet ééne plaats in het Oude Testament, die de meening, dat de Baälim oorspronkelijk bij de Jehova-dienst behoord hebben, genoegzaam staaft, ook niet I Sam. 2:25 en Exod. 22:28 vergeleken met H. 21:6 en 22:8, waar het te bewijzen staat, dat met de *Elohîm* Baäls bedoeld zijn. Men zou ook kunnen antwoorden, dat het boek der Rigteren van klagten over de vroegere Baäldienst overvloeit, waaruit juist niet blijkt, dat er zulk eene innige betrekking tusschen haar en de Jehovadienst bestaan heeft; maar dr. Oort verklaart dit bezwaar voor niet ontvankelijk, met verwijzing naar het onhistorische van deze berigten. En ik geef hem gaarne toe, dat het Rigterenboek allerminst blind vertrouwen verdient, maar zou hem daarom toch nog niet willen nazeggen, dat het op dit punt volstrekt ongeloofwaardig is. Want hij heeft al voor zijn gevoelen, dat de Baälim toen 'privaatgoden en middelaars' van Jehova waren, een enkelen zekeren grond, en ik begrijp niet regt, hoe hij zich de door hen vervulde rol eigenlijk voorstelt. Denkt hij misschien aan de plaats, die de door de Jehovadienst gesanctioneerde *mazzeba's* en *tera-*

(*) Zie blz 32 van zijn geschrift.
(†) t.a.p.

fim bij de Godsvereering ingenomen hebben[*]? Maar dan is het vreemd, dat niemand, ook Hosea en Amos niet, de Baälim als zoodanig vermeldt, dat zij integendeel altijd en overal als afgoden en tegenstanders van den God van Israël geteekend worden. Wel is stellig de antipathie tegen de Baäldienst door Achabs bekende handelwijs sterker geworden. Maar die antipathie kan toch moeijelijk bij Elia en anderen zoo heftig geweest zijn, indien de Baäldienst nationaal was: zij laat zich slechts dan voldoende verklaren, als die godsdienst niet in Israël te huis behoorde. Dit nam natuurlijk niet weg, dat zij daarom toch nu en dan veel voorstanders gehad heeft: zelden toch begrijpt de massa des volks het karakter zijner nationaliteit. Wij lezen zelfs van de aanzienlijksten in oude dagen, dat zij aan de Baäldienst niet geheel den rug toewendden: Gideons vader Joas, ofschoon hij zelf naar Jehova heette, noemde zijn zoon, naar Baäl, Jerubbaäl[†]; Saul had een zoon Esbaäl, en zijn zoon Jonathan, die zelf naar Jehova heette, een zoon Meribaäl, David had een zoon, Beëljada geheeten. Dit alles bewijst echter niets meer dan dit, dat de overtuiging, dat Israël het volk van Jehova was, ofschoon reeds zoo oud als het lied van Debora[§], nog in den tijd van Saul en van David niet krachtig genoeg door was gedrongen om alle Baäldienst te niet te doen. David schijnt het voor het eerst te zijn gelukt de Jehovadienst algemeenen ingang te verschaffen, zoodat zelfs onder Salomo van de dienst der Baäls geene sprake en onder Jerobeam geen Baäl- maar kalverendienst ingevoerd is. Met Achab evenwel was de opperheerschappij der Jehovadienst in het noordelijk rijk weder uit, en ook de ijverige pogingen der school van Elia vermogten haar niet weder op te rigten.

Of is het prof. Dozy gelukt het tegendeel aan te wijzen? Was, ondanks het lied van Debora en andere getuigenissen, Baäl, niet Jehova, de hoofdgodheid van Israël? De bewijzen, daarvoor aan Mekka's heiligdom ontleend, zijn, gelijk ons bleek, niet zeer sterk. Als wij alleen met Mekka te rade gaan, komt het mij zelfs twijfelachtig voor, of Baäl daar wel als godheid vereerd is. Immers er is geen enkel duidelijk spoor van die godsdienst te Mekka te vinden, en de lijst der eigennamen in de kroniek is voor de Baälshypothese niet gunstig. Men mag daarom evenwel niet stellig verzekeren, dat te Mekka enkel Jehovadienst was, omdat prof. Kuenen ontdekt heeft, dat juist de stam Simeon, en wel dat gedeelte, dat uittrok, zeer Kanaänietisch gekleurd en dus eer Baäl genegen dan jegens hem vijandig schijnt geweest te zijn[*]. Maar dezelfde geleerde geeft zijn ambtgenoot niet toe, dat de Baäldienst daarom ook bij geheel Israël in eere en vooral niet dat zij de oud-Israëlietische hoofdgodsdienst was. En als het hem gelukt is te bewijzen, dat uit de redenen van Amos en Ezechiël over de afgoderij in de woestijn niets voor het bestaan van eene wettige Baäldienst volgt; dat de Sabbat geen Saturnusdag en Baäl geen planeet was; dat de tabernakel niet aan Baäl was gewijd; - dan is ook de kracht van Dozy's, aan vele oud-testamentische plaatsen en feiten ontleende,

(*) Vgl. Hos. 3:4.
(†) De opmerking daarover Rigteren 6:32 is niet historisch, gelijk eene juiste etymologie overtuigend leert.
(§) Rigt. 5:11 en 31.
(*) Zie de bewijsvoering in de Godgeleerde Bijdragen t.a.p.

argumenten gebroken. Het voegt mij niet, vooral nu de discussiën over deze kwestie nog niet gesloten zijn, een beslissend oordeel in deze te vellen of mede te deelen. Alleen mag ik voorloopig als mijne overtuiging uitspreken, dat de Jehovadienst niet slechts te oud-Mekka maar ook in oud-Israël eene grootere magt was dan de hoogleeraar waarschijnlijk acht. Slechts ééne opmerking wil ik aan de vele, door prof. Kuenen en dr. Oort gemaakte, nog toe voegen. Volgens de nieuwe hypothese van prof. Dozy is Baäl gedurende het verblijf van Israël in de woestijn de hoofdgodheid geweest. Mozes evenwel blijft ook in deze beschouwing de Jehovadienaar. Wel vereerde hij Jehova onder den vorm van een kalf of een stier, maar hij vereerde dan toch hem en niet, ten minste niet voornamelijk, Baäl. Is het bij deze onderstelling waarschijnlijk, dat de tabernakel - ik laat nu daar, of de traditoneele voorstelling, die de heer Dozy van dit heiligdom heeft, wel historisch is - tot de Baäldienst werd gebezigd? Ik kan niet anders zien, of de schrijver is op dit punt met zich zelven in tegenspraak. Als de ark des verbonds en de tent der zamenkomst onder toezigt van Mozes zijn vervaardigd en rondgedragen, gelijk men dan toch wel dient aan te nemen, dan is het niet denkbaar, dat deze ze gewijd heeft aan een God, dien hij zelf niet of althans niet in de eerste plaats vereerde.

Doch genoeg. Het was mij meer om eene aankondiging dan om eene beoordeeling van het werk van prof. Dozy te doen, gelijk er dan ook meer uit te leeren dan in te berispen valt. Indien ik mij eene enkele opmerking veroorloofd heb, 't was minder om op de gebreken te wijzen, die Dr. Land te regt ‘les défauts de ses qualités’ noemt, dan wel om te toonen, hoe dit werk het nadenken prikkelt en tot nieuw ernstig onderzoek aanspoort. Wij kunnen ons niet genoeg verheugen over de uitnemende gelegenheid, die ons de hoogleeraar schenkt om onze gevoelens over Israëls godsdienstige ontwikkeling van nieuws af naauwkeurig te toetsen, terwijl hij bovendien onze kennis met de schoonste resultaten der wetenschap verrijkt. Stellig brengt zijn boek de beoefenaars der Israëlietische niet minder dan die der Arabische letterkunde ‘een stap vooruit’ en is het tegelijk een sterksprekend bewijs van hetgeen een in de dienst der wetenschap doorgebragt leven vermag. Wel is waar: niet in ieders handen voegt het ontleedmes dezer scherpe, ‘veel wagende kritiek’, en het zou te betreuren zijn, als anderen, die daartoe bekwaamheid en roeping missen, de methode van Dozy gingen volgen. Maar het is zeer te hopen, dat het voorbeeld van dezen geleerde, die nooit op zijne reeds gewonnen lauweren rust, maar steeds voortgaat de wetenschap te verrijken, ook anderen zal aansporen om, zoo veel zij kunnen, ieder op zijn terrein, met ijver en kalmte de waarheid te zoeken. Het blijkt op nieuw uit Dozy's boek, dat er nog veel te vinden is.

J.C. MATTHES.

Bergambacht, September 1864.

Ziekteverschijnsel en levensteeken.

Oude grieven en nieuwe bewijzen ten aanzien van de Evangelische zending, door S.E. Harthoorn, Oud-zendeling. Haarlem, A.C. Kruseman, 1864.

Het nederlandsch zendelinggenootschap, in menig opzigt eerbiedwaardig door hetgeen het gedaan, en meer nog door hetgeen het gewild heeft, lijdt sinds jaren aan een chronische kwaal, waarvan het nu onlangs weder een zeer hevigen aanval heeft moeten doorstaan: de ziekte der beginselloosheid. Het meende boven de partijen te kunnen staan; maar in plaats van het groote beginsel der onzijdigheid in godgeleerde en leerstellige twisten tegenover iedere richting onpartijdig te handhaven, en zoo de onderlinge samenwerking te waarborgen, heeft het beurtelings elke partij zoeken te bevredigen, en daardoor allen van zich vervreemd. Het verbeeldde zich een bevaren zeeman te zijn, en zich gerust te kunnen wagen op de groote, vrije zee, waarin alle stroomen zamenvloeien, maar naauwelijks werd het weêr wat onstuimig en begon er een storm uit het Zuidwesten te waaien, of het werd akelig zeeziek, en ondervond al de treurige gevolgen van dien. Had het misschien wijzer gedaan met te blijven varen op de minder gevaarlijke binnenwateren en kunstig gegraven kanalen van het oude symbolisme, waar bekrompen maar verstandige schippers zooals sommige kleinere zendingsvereenigingen, zoetjes en kalmpjes hun ouderwetsche trekschuit voortsturen?

Intusschen, terwijl het in de laatste dagen blijk geeft met vasten tred den koninklijken weg te willen bewandelen, wordt het groote vraagstuk der evangelische zending, binnen en buiten zijn grenzen, onvermoeid besproken. Toen het eerste werkje van den oud-zendeling Harthoorn verscheen, was te verwachten, dat het niet ongemerkt zou voorbijgaan, maar allerlei tegenschriften uitlokken. Dit is geschied. En wij verheugen er ons in. De zaak is er inderdaad helderder door geworden. Vooral verblijden wij ons, dat Harthoorn's geschrift aanleiding werd tot de uitgave van een werk van den heer Neurdenburg, leeraar aan het zendelinghuis te Rotterdam, dat onder den titel van ‘Geschiedenis tegenover kritiek’, hoogst belangrijke bijdragen tot de geschiedenis der zending, vooral der nederlandsche bevat, en zich door zijn bescheiden toon en gematigden vorm onderscheidt. Het is geen strijdschrift, al worden nu en dan de meeningen en beweringen van den heer Harthoorn, - en dikwijls zegevierend - wederlegd, en ontleent daaraan een des te grooter waarde. Dit is het dan ook, wat Neurdenburg heeft willen uitdrukken in zijn minder gelukkig gekozen titel. Geschiedenis tegenover kritiek - toch geen geschiedenis zonder kritiek? zou men kunnen vragen. Maar hij heeft bedoeld, dat Harthoorn in zijn kritische beschouwing van het zendingswerk de geschiedenis der zending niet genoegzaam gekend, althans niet genoegzaam in aanmerking heeft genomen, en daardoor eenzijdig voorgesteld. Hij heeft willen aantoonen -

en werkelijk aangetoond - dat het oordeel van dezen laatste over hetgeen er op het gebied der zending gedaan is, niet altijd regtvaardig was, en dat tegenover het gebrekkige dat hij berispte, het goede door hem niet genoeg werd gewaardeerd. Tegenover de vrij ideale schildering van de heidenwereld, die Harthoorn met zeker welbehagen geeft, en waarop wij zoo straks nog terugkomen, stelt hij een minder verheven, minder dichterlijk gekleurd beeld van de afgoderij, dat inderdaad beter aan de werkelijkheid beantwoordt. Hij bewijst met de stukken, dat het onjuist is het piëtisme als de bron der nieuwere zending voor te stellen, dat dit althans op de nederlandsche zending, en met name op het Rotterdamsche zendelinggenootschap geenszins van toepassing kan zijn. En als wij gelezen hebben wat hij schrijft over de handelwijze van dit genootschap jegens zijn toenmaligen zendeling op Java, dan zijn wij, ik beken het, geneigd met hem te vragen, waarom de heer Harthoorn zoo snel naar Holland is teruggekeerd en zoo overhaast de dienst van het genootschap verlaten heeft, daar hem toch volle vrijheid werd gelaten, òm naar zijn eigen inzichten werkzaam te zijn, en op andere wijs, dan door evangelie-prediking, de zaak te bevorderen, die hij tot hiertoe had gediend. Hoewel mijn sympathie voor de kloekheid en den zedelijken moed van Harthoorn in het minst niet verflaauwd is, kan ik toch niet nalaten te betreuren, dat hij verkozen heeft in het moederland te komen redetwisten over de beste methode, liever dan op Java zelf zooveel te hervormen als hij vermocht, en door zijn studiën den weg te banen tot het doel, waarnaar hij wil dat men streven zal: de ware christelijke beschaving, de humanizering van den Javaan.

De hoofdvraag evenwel, door Harthoorn ter sprake gebracht, is door Neurdenburg zoo goed als in het midden gelaten. ‘Moet men voortgaan op den ingeslagen weg, of een geheel anderen kiezen?’ De heer N. laat duidelijk genoeg doorschemeren, hoe hij daarover denkt. Hij is niet tegen wijziging van het bestaande. Hij acht verbetering dringend noodig. Maar hij is volstrekt geen vriend van die doortastende hervorming, die Harthoorn onvermijdelijk verklaart. Doch, zooals ik zeg, hij behandelt deze vragen slechts ter loops, en hoeveel leerzame inlichting zijn boekje ook bevat, men kan niet zeggen, dat hij daardoor het tweede geschrift van Harthoorn overbodig heeft gemaakt, door dezen even vóór dat van zijn voormaligen leermeester in het licht gezonden, en welks titel aan het hoofd van dit opstel staat uitgeschreven.

Niet, dat ik met dit boekje zeer hoog loop, of daaraan dezelfde waarde hecht als aan zijn ouderen broeder. Ik geloof niet dat wij, laat ik liever zeggen, dat de zaak door Harthoorn verdedigd, een groot verlies zou geleden hebben, zoo de oude grieven niet op deze wijs weder opgehaald en door deze nieuwe bewijzen gestaafd waren. Het zijn naauwlijks andere bewijzen, die hier worden aangevoerd, en zeker geen nieuwe. Het is een vermeerdering van bewijzen, geen versterking. Ongetwijfeld is er een merkbare daling tusschen ‘de Evangelische zending en Oost-Java’ en de ‘Oude grieven en nieuwe bewijzen.’ Dit laatste is een dito, doch van minder gehalte dan het model. De herhalingen

zijn veelvuldig. Naarmate de kracht der redeneering minder is, is de toon vaak bitterder, en de stijl gezwollener. Uitroepen, zooals die, waarmeê het beste Hoofdstuk van het boekje - het XIIe, 'Leer ons bidden!' getiteld - besluit: 'Verheven Meester, indien men u, na het uitspreken van uwe onovertreffelijke bede, had gezegd, dat men eens in uw naam, met diezelfde bede, den geest uwer arme javaansche broederen niet vormen en opleiden maar verbijsteren en martelen zou... Doch wèl u, gij hebt voor uw verscheiden slechts het smalen uwer vijanden, niet het geesteloos nabaauwen van uwe vrienden gehoord;' zijn bij uitstek pathetisch, maar ook bij uitstek smakeloos, en verzwakken den indruk door hetgeen voorafgaat gemaakt. Als wij aan het eind van een ander Hoofdstuk de volgende woorden lezen, geschreven in dien eigenaardigen stijl, dien onze overrhijnsche naburen Lapidarstil zouden noemen, en bovendien plechtig in alinea's afgedeeld:

> 'Er leefde voor 1800 jaren een profeet genaamd Jezus.
> 'Hij genas een melaatsche.
> 'Hij zeide tot hem: ga en vertoon u aan *uw* priester.
> 'Vruchteloos zoekt men in zijn redenen eenig spoor van het in zijnen tijd zoo gewone strijdvoeren tegen valsche goden en valsche eeredienst;'

dan is niet slechts het voorbeeld onjuist, want de joodsche eerdienst was voor Jezus wel verouderd doch geen afgoderij in zijn oogen - maar dan heeft ook het verhevene hier zeer bepaald de grens van het belachelijke overschreden. Aardigheden over het hollandsch van de bestuurders van het zendelinggenootschap moest de heer Harthoorn liever aan de letterkundige kroniek van de Gids overlaten. Die op bl. 82 van zijn werkje is misplaatst en gezocht. Tweemaal - eens in de inleiding en eens op diezelfde bl. 82 - wordt de heer H.C. Voorhoeve, director van het zendelinghuis aan de Rotte, met bijzonderen nadruk terecht gewezen, omdat hij dezen titel op den titel van zijn boekje verzweeg, alsof dit een groote misdaad ware. Metéénwoord, wij missen in dit tweede geschrift van den oud-zendeling dien flinken, kalmen toon, die frischheid van voorstelling, en nog eenige andere goede hoedanigheden daarenboven, die ons in zijn eersteling behaagden.

Niettemin wil ik thans, nu het vraagstuk van verschillende zijden besproken is, naar aanleiding van deze herhaling der oude grieven, een paar van die grieven trachten te wegen.

Een groot bezwaar tegen de gewone methode der zendelingen is voor H. hun miskenning van de godsdiensten, die zij bestrijden. Allervermakelijkst zijn in dit opzicht de maandberichten. De zendelingen, van wie ons daarin verhaald wordt, en naar het schijnt ook de zamenstellers van die belangrijke lectuur, staan nog geheel op het standpunt der oude israëlietische profeten, ijverende tegen den Baäl en de drekgoden. In het Brahmanisme zien zij niets anders dan een listig bedrog, een uitvinding van den satan, een zeker middel om regelrecht ter helle te varen. Mohammed is voor hen nog altoos een valsch profeet, en Allah - ik haal de eigen woorden van een der maandberigten aan - Allah een onding. Zoo althans oordeelt een dier zendingsleeuwen, zekere Samuel Hebich, van wiens heldenfeiten zeker maandbe-

richt door H. aangehaald, een treffend tafereel weet op te hangen. Met geen grootere mate van slangenvoorzichtigheid en gezond verstand, dan die van een dollen stier, stormt deze mensch, die anders door geen groote geleerdheid tot razernij zal gedreven zijn, op zijn doel los. Op een feest te Taliparambhu acht hij het bevorderlijk aan de zaak van het Godsrijk, als hij de hindoesche vromen in hun devotie stoort door te razen en te tieren tegen de godheden, die zij vereeren en als hij hun priesters uitscheldt. Deze arme menschen, die tot hun groote schade niet bekend zijn met hetgeen Samuel Hebich in een van de menigvuldige plaatsjens van het duitsche vaderland uit den katechismus geleerd heeft, worden door hem om deze onwetendheid met den toorn van God bedreigd: en tot rechtvaardiging van dezen uitval 'telt hij,' het zijn weêr de eigen woorden van het maandbericht, 'telt hij met een forsche stem een breed register hunner zonden op.' Ten slotte verplettert hij de Brahmanen, die hij als kinderen des duivels en bedriegers kenmerkt, met de kennisgeving, dat, zoo zij thans sterven de hel hen wacht, waar de worm niet sterft en het vuur niet wordt uitgebluscht.

Inderdaad ongeloofelijk! Indien Harthoorn ons dit met zijn eigen woorden verhaalde, wij zouden denken, dat hij overdreef. Maar nu hij eenvoudig heeft uitgeschreven, wat het nederlandsch zendelinggenootschap in een zijner berichten over dezen heethoofdigen Samuel heeft laten drukken; nu de stellers van dat bericht met blijkbaar welgevallen van diens onverstandigen ijver gewagen, en dien prijzen in brommende frazes, zooals deze: 'Straks breekt hij als een stormwind over de menigte los, van den geest des Heeren gedragen;' waarop dan die domme speech volgt, dien wij straks vermeldden; nu weten wij naauwelijks wie onnoozeler is, Hebich, die door zijn opvoeding en zijn tegenwoordig verkeer onder Heidenen en Mohammedanen althans eenigermate wordt verontschuldigd, of schrijvers, die gevestigd in een beschaafd land, die *en plein dix-neuvième siècle* zulk een bekrompen dweeper aan de wereld voorstellen, als een voorbeeld van 'geloofsmoed en ijver,' dat 'in menig opzigt beschamend en opwekkend kan zijn.' Wel beschamend, zeker! Ik althans heb mij geschaamd, daar zoo iets in Nederland gedrukt, en van de kansels der protestantsche kerk werd verkondigd.

Harthoorn heeft hier, gelijk hij dat reeds in zijn 'Evangelische zending' gedaan had, den vinger gelegd op een wezenlijk gebrek der nieuwere zending. Zoolang men van zulke beginselen uitgaat, zoolang men hardnekkig blijft vasthouden aan de middeneeuwsche leer, dat de aanbidders der afgoden, als zij niet aanstonds luisteren naar de stem van den eersten den besten grasgroenen zendeling dien Bazel of Rotterdam hun toezendt, onmiddellijk een prooi worden van den Satan en diens engelen; zoolang men een grondige kennis van de godsdiensten die men bestrijdt verwaarloost, en zoodoende ook niet tot een juiste waardeering van die godsdiensten kan geraken, zal men wellicht een tal van bekeerlingen maken, doch de zaak van waarheid en licht zeer weinig bevorderen. Zijn de lofprijzers van dezen onversaagden geloofsheld werkelijk van dezelfde gevoelens als hij, dan kunnen zij geen aanspraak maken op de sympa-

thie - ik zeg niet van alle verlichten en beschaafden - maar van hen, die meenen dat de wet en de profeten door het evangelie vervuld zijn, en dat de apostel, die ijvert als Elia, niet weet van hoedanigen geest hij is. Zijn zij minder bekrompen, en is hun zonderling Maandbericht niets anders dan een speculatie op de eigenaardige vroomheid der massaas - doch, wij mogen zoo iets zelfs niet veronderstellen.

Minder zwaar dan deze, weegt bij mij een andere grief van Harthoorn, waarvan hij gedurig spreekt, en waaraan hij dus zeker een groot gewicht hecht. Men houdt, meent hij, den Javaan dingen voor, die hij niet kan begrijpen. Het is onmogelijk hem ons Godsbegrip te doen verstaan. Als gij hem spreekt van Allah, en hem zegt dat deze Allah der menschen hemelsche Vader is, dan denkt hij aan den God der Javanen, den koning der geesten, of aan onbegrepen indische bespiegelingen. Als gij hem leert bidden: Uw koninkrijk kome! en hem de meening van deze bede uitlegt, dan zijt gij genoodzaakt daarvoor een woord te bezigen, dat drie verschillende beteekenissen heeft, waardoor in het javaansche brein een onvermijdelijke verwarring ontstaat. Onderwijst gij hem in het 'Onze Vader,' hij zal het van buiten leeren, en, al tracht gij het hem ook te verklaren, als een tooverformule bezigen, om de booze geesten te verjagen.

Ik kan niet beoordeelen of in deze beweeringen van Harthoorn geen overdrijving schuilt. Doch, al ware alles letterlijk zooals hij het voorstelt, dan zie ik daarin nog slechts een tijdelijk bezwaar. Gelijk het dan nu bij de Javanen gaat, zoo is het ten allen tijde gegaan in de christelijke kerk. Het zijn geen indische christenen slechts, die het Onze Vader als tooverformule gebruiken. Het zijn geen javaansche katechumenen alleen, die den rijken zin van dit eenvoudig gebed niet aanstonds ten volle doorgronden. Indien de apostelen de prediking van het evangelie gestaakt hadden om dezelfde - geheel dezelfde - reden, waarom H. wil, dat wij thans de evangelieprediking onder de heidenen zullen opgeven, wij zouden het evangelie niet kennen, en de modernste der moderne theologen zou een aanbidder van Wodan en Thor, en een vrijzinnig verklaarder der Edda zijn. Indien wij nu nog onze katechizatiën moesten sluiten voor allen, die geen grooter bevattingsvermogen bezitten, dan de inwoners van Java volgens H. van de natuur ontvingen, wij zouden een groot deel onzer leerlingen moeten afwijzen. Wij doen het niet, want wij weten dat de zaaier moet zaaien, en den dag des oogstes moet afwachten. De apostelen deden het ook niet; en gelukkig dat zij het niet deden; want uit die kleine schaar van veelszins bijgegeloovige en bevooroordeelde menschen, die zich op hun prediking tot de belijdenis van het Evangelie bekeerden, schoon zij die prediking slechts zeer gebrekkig verstonden, is langzamerhand die christelijke kerk gegroeid, die met al haar gebreken bewaarster en vertegenwoordigster van de reinste godsdienst is. Men moet, als men het Evangelie verkondigt, een weinig geloof hebben in de inwendige kracht, die het bezit. Wat de Javanen heden nog niet verstaan, kunnen zij morgen begrijpen. Wat onder alle volken geschied is, waarom zou het onder hen niet geschie-

den? En als Jezus-zelf onvermoeid voortging zijn blijde boodschap te verkondigen aan discipelen die zijn bedoeling voortdurend miskenden, aan een volk, dat hem geheel niet vatte, dan mag de zendeling het werk waartoe hij zich heeft aangegord niet staken, omdat hij nog op zooveel onwetendheid en bijgeloof stuit.

'Maar de godsdienst die men de Javanen predikt is hun vreemd!' zegt Harthoorn; 'Hoe kunnen zij, vraagt hij, belangstellen in hetgeen eeuwen geleden in Palestina geschied is?' Waarom niet? Stellen wij er geen belang in? Is de godsdienst van Jezus, schoon nu onze eigene, en de algemeene europesche godsdienst geworden, niet de rijpe vrucht der godsdienst van een volk dat tot een geheel ander ras dan het onze behoort? Trouwens, ook voor den Javaan kan hier niet het minste gevaar zijn. Het Hinduïsme was hem vreemd, en hij heeft het aangenomen. Het Buddhisme was hem vreemd, en hij heeft het aangenomen. Het Mohammedanisme was hem vreemd, en hij heeft het aangenomen. Ik zie niet in, waarom hij meer belangstellen zou in de legenden over Çâkya Muni of in de wonderverhalen omtrent den arabischen profeet, dan in het leven van Jezus. Kost het hem ook moeite om zich de lokale kleur van die geschiedenis helder voor te stellen, brengt hij hetgeen de evangeliën hem verhalen over op hetgeen hij aanschouwt en beleeft, denkt hij zich Nazareth en Kafarnahum als javaansche kampongs, Herodes als een râjan, Pilatus als een resident of gouverneur-generaal, den Meester zelf als een reizenden guru, wat nood? Het wezenlijke in de evangelieprediking is aan deze vormen niet gebonden, en alleen in de vormen ligt het wezenlijk vreemde.

Ik ben het met Harthoorn volkomen eens, als hij strijd voert tegen de gebrekkige methode die de zendelingen bij het onderwijs der jonge bekeerlingen volgen. Bitter zijn altijd en overal de vruchten der Dogmatiek. Men kan niet verwachten dat deze doornstruik op Java zoete druiven voortbrenge. Maar als hij zich nu zoozeer verontwaardigt, omdat een der zendelingen, Hoezoo, het gebed des Heeren uitvoerig en met groot geduld aan zijn inlandsche medehelpers verklaart, dan stem ik niet meer met hem in. Ik erken, ik zou het Onze Vader anders verklaren dan Hoezoo. Maar ik kan er den zendeling geen grief van maken, dat hij het uitlegt. En dat doet Harthoorn. Hij wil, dat de zendeling niet dit gebed, maar een gebed naar de behoeften van den javaan, genomen uit diens taal en hart, aan zijn leerlingen geve. 'Welk een tegenstelling!' roept hij uit. 'Jezus schenkt een gebed, dat geen uitlegging behoeft. De zendeling geeft een gebed, dat na jaren lang onderwijs onbegrepen blijft. Jezus' gebed is genomen uit de taal en het hart zijner discipelen. De zendeling ontleent het gebed aan een geheel vreemde wereld. Jezus' gebed is bij zijn volgelingen aanstonds populair. De zendeling tracht het te vergeefs in het geheugen zijner hoorders te prenten. Jezus' gebed spreekt de edelste behoeften des harten uit voor den hemelschen Vader. De zendeling laat een gebed van buiten leeren en in het oneindige afroffelen, totdat er eindelijk slangen mede bezworen en duivelen uitgeworpen worden!' Tot verba, tot errores. Bijkans al deze tegenstellingen zijn onjuist en in de

meeste valt een treurig gemis van logika op te merken. Meent Harthoorn dan inderdaad, dat - om slechts dit eene te noemen - de bede: Uw koninkrijk kome! voor Petrus en Johannes geen uitlegging behoefde, en dat zij die aanstonds begrepen in den zin waarin Jezus haar sprak? Denkt hij waarlijk, dat deze eenvoudige beden genomen waren uit hun joodschgezind en van zinnelijke verwachtingen overvloeiend hart? Wat de Javaan nu doet, ik zeide het reeds, deden de eerste christenen evenzeer. Men kan er niet beter tegen waken, dan door het gebed des Heeren te verklaren. Overgezet in onze taal en in onze denkvormen beantwoordt het nog aan 'de edelste behoeften' ook onzer harten, ook aan de harten der Javanen. Het is beter, dat het niet te dikwijls gebeden worde. Het is misschien allerbest dat het geheel niet gebeden worde. Maar een model van alle gebeden blijft het, en daarom *moet* de zendeling het aan zijn helpers en hoorders leeren kennen; daarom *mag* hij er geen gebed van zijn eigen vinding voor in de plaats stellen, dat zeker minder goed zou zijn, al ware 't nog zoo nationaal en nog zoo javaansch. Het zou een gebrekkige evangelieprediking zijn, indien hij zijn leerlingen niet vermaande, om *aldus*, dat is in dien geest te bidden. En zeker is het niet billijk hem te beschuldigen, dat hij het slechts van buiten laat leeren en in het oneindige afroffelen, nadat men een geheel hoofdstuk gewijd heeft aan de bespreking van een uitvoerige, zij het dan ook weinig vruchtbare verklaring, die hij daarvan heeft trachten te geven.

Ik moet nog spreken van een groot gebrek in Harthoorns beide geschriften, doch dat vooral het laatste aankleeft: ik bedoel een sterke onbepaaldheid en duisterheid: waar het er op aankomt den nieuwen, beteren weg voor de toekomst te wijzen. Het is niet twijfelachtig wat hij afkeurt. Het is niet altijd even duidelijk waarom hij het afkeurt. Het is doorgaans geheel niet uit te maken wat hij dan in de plaats van dat afgekeurde verlangt. Wil hij de geheele zending afschaffen? Soms zou men het meenen. Ja, aan het eind van zijn eerste werkje zegt hij het onbewimpeld, en komt hij er voor uit, dat hij haar althans gaarne opgeschort, en voorloopig door een nationaal onderwijs vervangen zag. Doch dan weder spreekt hij van een zekere accommodatie, een inachtnemen van de eigenaardige zeden en vatbaarheid der Javanen. Hoedanig moet die accommodatie zijn? Als die van Roberto de' Nobili? Roberto de' Nobili was een man van hooge afkomst, neef van kardinaal Bellarminus, en naauw verwant aan paus Marcellus II. Hij was een Jesuïet. Hij was het in den vollen zin des woords. De onbegrensde ijver, de algeheele zelfverzaking die de leden zijner orde, althans in die dagen, kenmerkten, werden bij hem in niet geringe mate gevonden. Blijmoedig verliet hij Europa, en gaf de schoone toekomst, die zijn aanzienlijke betrekkingen hem waarborgden prijs, om als zendeling naar Indië te gaan. Daar paste hij het beginsel van den grooten zendeling Paulus: allen alles te zijn, toe op een wijs, die dezen apostel wellicht niet weinig zou hebben verbaasd. Hij werd een Brahmaan. Hij at geen vleesch noch eenige van de andere verbodene spijzen. Hij verzaakte zijn eigen landgenooten en vrienden, die niet tot denzelfden adel behoorden als hij, en verkeerde met geen andere inlan-

ders, dan die tot de hoogste kaste werden gerekend. ‘Ik ben een Râjah,’ zeide hij, en een boeteling tevens, en inderdaad leidde hij een leven van strenge onthouding. De taal der Hindu's, die hij zich voorstelde te bekeeren, werd hem vertrouwd als zijn eigene. Alles vermeed hij, wat een hunner vooroordeelen kwetsen, wat hun eenige de minste ergernis geven kon. Met verwondering en stichting hoorden de Brahmanen wijd en zijd in den omtrek van de bijzondere heiligheid van dezen romeinschen Râjan, die als de vroomsten hunner in geheimzinnige eenzaamheid leefde, en slechts eens in vierentwintig uren een weinig rijst, bittere kruiden en water genoot. Men stroomde naar zijn woning, om hem te zien, hem te hooren. Doch men vond den kluizenaar meest in het gebed, in overpeinzing of in studie van de goddelijke wet, en werd afgewezen. Deze afwijzing, en om zulk een reden, prikkelde de weetgierigheid der Brahmanen nog meer. Men kwam weder. Men werd eindelijk toegelaten. Met eerbiedige verbazing hoorde men den heilige aan, die hun eigen taal zoo vloeiend sprak, en zich daarin zoo krachtig wist uit te drukken. Geen wonder, dat weldra een of twee Brahmanen zich tot het Evangelie bekeerden, en door vele andere gevolgd werden. Tot op dezen dag toe bewijzen honderd en vijftig duizend inlandsche christenen in Madura, dat het werk van de' Nobili niet zonder vrucht is gebleven. Nooit werd het denkbeeld van accommodatie, van zich schikken naar den aard en de begrippen der volken waaronder men het Evangelie verbreiden wil, volledíger toegepast en standvastiger volgehouden, dan door dezen, dikwijls veroordeelden en miskenden Jesuïet. Men vergete echter niet, dat het alleen kon worden volgehouden ten koste van het hoofdbeginsel des Evangelies, dat geen afscheiding wil tusschen de kinderen van denzelfden Hemelschen Vader, en dat aan vasten en boetedoeningen niet de minste waarde hecht, en ten koste van die mannelijke oprechtheid, die ons verbiedt ons anders voor te doen dan wij zijn. Is het zulk een accommodeeren, dat Harthoorn wil? Of een ander? Indien een ander, hoedanig wil hij dat het zij? Ik voor mij geloof niet, dat er ooit een accommodatie denkbaar is, die niet in dezelfde fouten vervalt, tenzij dan dat zij alleen in het eerbiedigen van onverschillige vormen bestaat.

Er is een bladzijde in Harthoorns laatste werkje, die ik zonder aarzeling tot de mijne maak. Zij komt voor in dat kleine hoofdstuk, dat het romantische opschrift: ‘de Miskende’, draagt. Na met een enkel woord gezegd te hebben, wat de zending is, en geklaagd te hebben over het gehalte harer letterkunde, die voor een groot deel bestaat uit berichten door bijgeloof ingegeven en met onnadenkendheid ontvangen, gaat hij dus voort: ‘De zending kan zijn de heraut van het edelste humanisme. Zij leert ons, tot geen enkelen natuurgenoot, hoezeer bij hem en ons aanleg en ontwikkeling moge verschillen, te zeggen: ‘Ben ik mijns broeders hoeder?’ Zij bevestigt met woord en daad de waarachtige eenheid van het menschelijk geslacht, en slingert om alle volken van den aardbodem den broederband, die door den Zoon des Menschen werd geweven. Zij stemt ons tot nederigheid. Niet enkel door ons zelven; ook door het gezin, door de maatschappij waarin wij werden geboren en opgevoed, zijn wij, die wij

zijn; ziedaar de groote les, die zij ons dagelijks herhaalt. Bevoorregten, helpt den misdeelde, verbetert zijn lot! roept zij luide en onvermoeid.

'En het schoone doelwit, naar hetwelk zij met volharding des geloofs de hand houdt uitgestrekt, is de godsdienstige eenheid van het gansche menschelijke geslacht, voor zoover die eenheid in de vurige en werkdadige waardeering van den geest van Jezus kan worden gevonden. Zoo zal zij den blik verruimen, het hart veredelen, het karakter helpen vormen, - allen voor zich winnen en zegen verspreiden, zoowel in ons eigen midden als in die streken, waar nog nooit de adem woei van den uitnemendsten geest, die ooit een menschelijk leven heeft bezield.'

De zending kan dat zijn. Maar wanneer zal zij het zijn? Hoe zal zij dat worden? Moeten wij den heer Harthoorn aan het woord houden, dan gelooft hij, dat men door onderwijs en verzorging van de belangen der inwoners, dat men door het verspreiden van onze beschaving en een christelijke behandeling dit schoone doel zal bereiken. Ik voor mij geloof dat niet. Ik twijfel of het ooit bereikt kan worden zonder een bepaalde prediking van het Evangelie. Het komt er slechts op aan, wat men onder prediking van het Evangelie verstaat. Dat hetgeen men tot hiertoe evangelieprediking onder de heidenen genoemd heeft, aan dien naam meestal zeer weinig heeft beantwoord, ik ben het met Harthoorn eens. Maar als hij geen ander geneesmiddel schijnt te weten - ik zeg schijnt, want hij laat ons hier zeer in 't onzekere - dan de zending op te geven, dan moet ik van hem verschillen.

Beschaving zonder het Evangelie is geheel niet onbestaanbaar. Er is een egyptische, er is een grieksche, er is een romeinsche beschaving geweest, er is nog altijd een zekere indische en chinesche en japansche beschaving - en de beginselen waarvan deze beschaving uitging of nog altijd uitgaat zijn geheel anders dan die van het Evangelie, staan daar veeltijds lijnrecht tegenover. Maar onze beschaving te willen verbreiden zonder den grond waarop zij rust, dat behoort tot die onpraktische droombeelden, waartegen de ervaring luide getuigenis aflegt. En de grond van onze beschaving is het Evangelie. Of wilt ge, het Evangelie is de ziel van onze beschaving. Verbreid de laatste, zonder tot de kennis van het eerste op te leiden, en wat gij aan de volken brengt is een ledige vorm, niets meer. Er is naauwelijks iets belachelijker, dan de treurige figuur van die oostersche vorsten of aanzienlijken, die zich de westersche beschaving trachten eigen te maken, zonder de godsdienst van het westen aan te nemen. Het is niet - en deze overtuiging is niet een dogmatisch vooroordeel maar de vrucht van de naauwgezette historische en anthropologische studiën der latere jaren - het is niet de landstreek en niet het ras, die de beschaving regelen, het is de godsdienst alleen. Zij moge naar klimaat of geslacht gewijzigd worden, en niemand zal dit loochenen - de godsdienst verandert haar geheel. Germanen en Perzen, Britten en Indiërs, Hongaren en Turken, behooren tot hetzelfde ras, en hoe hemelsbreed verschilt het standpunt van ontwikkeling waarop zij staan. De Turk ademt in geen andere luchtstreek dan de Italiaan, de burger van het hemelsche rijk in geen andere dan de bewoners van New-York,

en niemand zal hen in beschaving gelijkstellen. De godsdienst, de godsdienst alleen heeft die allesherscheppende macht. Zij herschept den innerlijken mensch, en alzoo den geheelen mensch; het hart, waarvan, naar de schilderachtige bijbelsche uitdrukking, de uitgangen des levens zijn, en daardoor het geheele leven. Elke godsdienst doet dat op haar wijs. De Islâm en het Buddhisme hebben, evenzeer als het Christendom een groote roeping in de wereld vervuld. Er is een tijd geweest, toen de Islâm, evenals het Christendom uit het Jodendom gesproten, zijn ouderen broeder verre overtrof, en de christenridders van het westen niet veel meer dan een woeste horde waren, vergeleken bij de fijnbeschaafde Mooren, die zij bestreden; een tijd, door da Costa zoo juist gekenschetst in de woorden;

> 't Was nacht, maar heel dien nacht
> Verlicht de halve maan, met al haar sterrenpracht.

Ook het Buddhisme heeft groote dingen gedaan. Het heeft een natie van roovers en moordenaars, de Tubetanen in het zachtmoedigste en welwillendste volk van den aardbodem veranderd, en onder deze zijn hoofdzetel opgericht. Maar de beschaving door beide in het leven geroepen was eenzijdig en slechts voor een tijd. Aan beide ontbrak die harmonie, die het Christendom kenmerkt. Aan beide ook, die zichzelf vernieuwende en verjongende kracht, waardoor het laatste onsterfelijk is. Het Buddhisme ontzenuwt, het Mohammedanisme verschroeit, het Christendom alleen roept alle krachten die in den mensch sluimeren wakker, en doet hem die alle ontwikkelen. Metéénwoord, onze geheele moderne beschaving, onze wetenschap, kunst, staatsinrichting, nijverheid zouden nimmer die hoogte, waarop zij thans staan, bereikt hebben, zoo het Evangelie van Jezus ons niet eerst tot nieuwe menschen gemaakt had. De humaniteit is de dochter van het Evangelie. Willen wij de volken humanizeeren, wij moeten met evangelizeeren beginnen.

Maar dit evangelizeeren zij iets anders dan hetgeen het totnogtoe geweest is; niet het overbrengen van onze leerstelsels en leervormen onder volken waarvoor ze geheel niet geschikt zijn, maar een prediken van het Evangelie van Jezus zelf, en dit Evangelie niet naar de letter, maar naar den geest. Het verwondert mij niet, dat men dit tot heden nog zoo weinig gedaan heeft. Het verwondert mij alleen, dat een zoo scherp kritikus als Harthoorn met geen enkel woord op de oorzaak van al de gebreken wijst, die de moderne zending aankleven, de oorzaak tevens van de karige vrucht die zij afwerpt. De opleiding, die de zendelingen ontvangen is voor mij de bron van alle kwaad. De zendelinghuizen - *inde lacrymae!* Er zijn aan het zendelinghuis te Rotterdam mannen verbonden van groote geleerdheid, van helderen geest, van beminnenswaardig karakter; wat er nog goeds van de zendelingen geworden is, heeft men aan hen te danken. De jongelieden, die men daar opleidde ontbrak het niet altijd aan goede gaven van geest en hart, al waren niet allen, lang niet allen, mannen zooals Jellesma, zooals Harthoorn, om van anderen niet te spreken; en al hebben vele van de begaafdsten juist de dienst van het genootschap verlaten. Niet de leermeesters en niet de kweekelingen dragen dus de schuld van de weinige vrucht die het zendingswerk nog gedragen heeft en van de moeilijkheden waarmede het genoot-

schap te worstelen had. Die schuld ligt voor het grootste deel aan de middeleeuwsche inrichting der kweekschool. Hoe zou er nieuw leven geboren worden in deze stiklucht? Is dit de weg om zelfstandige mannen, om apostelen te vormen, dat men hen opsluit en afscheidt van de wereld? dat men hun gangen nagaat en hun gedachten uitvorscht, ja, hen zelfs op straffe van wegzending verbiedt, om hun licht ontvlambaar gemoed aan een eerzame jonge dochter weg te schenken? Zijn er geen boeken - onzedelijke boeken niet slechts maar ook de zoodanige, die men met ketterij besmet achtte - die men hen verbood te lezen; waarvan het natuurlijk gevolg was, dat ze ter sluiks binnengesmokkeld en met dubbel genot gelezen werden? En wat het ergste is, gaf men hun van de theologie niet juist genoeg om te twijfelen, maar te weinig om de twijfelingen te overwinnen? Men was protestantsch, maar durfde de protestantsche beginselen niet ten volle toepassen. Men volgde het oude roomsche stelsel, maar volgde het gebrekkig, en miste daardoor zijn onweerstaanbare kracht. Werp de deuren van dit klooster open; laat jongelieden die gij vormen wilt, deze dompige athmosfeer verlaten, om de vrije, frissche lucht van hun tijd in te ademen; dan eerst kunnen zij mannen worden. Geef hun in plaats van die halve wetenschap geen wetenschap of de volle wetenschap. De zendeling niet minder dan de predikant heeft een echt-wetenschappelijke opleiding noodig. Hij vooral moet tot de tanden gewapend zijn. Maar in elk geval moet hij zich vrij kunnen ontwikkelen en een eigen overtuiging mogen hebben; moet hij niet langer gekortwiekt en opgesloten worden in een kooi. Ik geloof niet dat men goede vruchten van het zendingswerk kan verwachten voordat het zendelinghuis op de Rotte is verkocht of gesloopt. Maar wij willen dit niet op eens of met geweld. Reeds vertoonen zich onmiskenbare teekenen, dat men in het nederlandsche zendelinggenootschap een andere, onzes inziens betere richting wil volgen, dan waarin men zich totnogtoe heeft bewogen. Geleidelijke hervorming kan den weg banen tot de volle vrijheid en de wetenschappelijke opleiding die wij wenschen. Men ga slechts - vooruit. Wij hebben geduld.

C.P. TIELE.

Letterkunde.

Zuivere en toegepaste logika.

Redeneerkunde. Eene handleiding bij de beoefening dezer wetenschap. Door F.C. de Greuve, Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen bij P. van Zweeden, 1862.

Het wezen der kennis. Een Leesboek der Logika door M^{r}. C.W. Opzoomer. Te Amsterdam bij J.H. Gebhard en Comp., 1863.

De Logika is de wetenschap van het denken. Zoodra de menschelijke geest tot eene wetenschappelijke beschouwing der dingen opklom, moest hij zich ook bezig houden met de wetten, die hem zelven bij deze beschouwing beheerschen. Al vroeg vindt men bij de grieksche wijsgeeren de sporen van dit onderzoek. Zij vormden zich begrippen van de natuur, van den mensch en van eene opperste oorzaak, en spoorden weldra den aard en de betrekking van deze begrippen in hun eigen geest na. Hieruit werd de dialectika geboren, die vooral door de Eleatische wijsgeeren en later door die van de Megarische school met ijver beoefend werd. Deze dialectika werd door de Sophisten gebruikt als middel om hun onderwijs voor te dragen en gangbaar te maken, en tevens ook misbruikt om hiermede sommige hunner paradoxe stellingen door te drijven en het vóór en tégen van dezelfde zaak te bewijzen. Hiertegen kwam Socrates met zijn gezond verstand op, en wees het regte gebruik dezer dialectika aan, waarvan Plato zulk eene treffende toepassing in zijne Dialogen maakte, waar hij Socrates in strijd met de Sophisten voorstelt. Doch het was aan Aristoteles voorbehouden om de wetten van het denken dieper op te sporen, en hiervan een wetenschappelijk geheel op te bouwen, dat tot leiddraad moest dienen voor het wijsgeerig onderzoek en de wetenschappelijke nasporingen, waaraan zijn veelomvattende geest zich overgaf. Hij is de schepper van de wetenschap der redeneerkunde of de logika, die in zijn ‘Organon’ haren vasten vorm en rigting verkreeg, zoo dat men, wat het noodzak elijke betreft, naderhand, weinig daaraan heeft kunnen toevoegen, omdat de grondslagen welke hij gelegd heeft onwrikbaar vaststaan, als zijnde zij op de denkwetten van den menschelijken geest gevestigd.

Van toen af aan is de logika het

noodzakelijk werktuig der wetenschappen geworden, en het was op de wiskunde dat zij op de onmiddellijkste en vruchtbaarste wijze werd toegepast. Haar invloed op de natuur- en sterrekunde was minder gelukkig omdat men hierin nog te uitsluitend redeneringen in de plaats van naauwkeurige waarnemingen stelde, en door stoute bespiegelingen het gebrek van juiste gegevens aanvulde.

In de middeleeuwen hebben de scholastieke wijsgeeren een overdreven gebruik gemaakt van de Aristotelische logika, die zij soms verkeerd begrepen, en zijn daardoor in twisten geraakt die voor de wetenschap onvruchtbaar waren, zoo als de strijd tusschen de Realisten en Nominalisten, en tot spitsvondige haarkloverijen vervallen, die hen van de kennis der zaken meer afleidden dan dat zij er hen toe deden naderen.

Bij de herleving der wetenschappen en der onafhankelijke wijsbegeerte poogden Baco en Descartes de logika met goed gevolg daarop toe te passen. Hierdoor werd de grond gelegd voor de snelle vorderingen die de wis- en natuurkunde in de XVIIe eeuw maakte, terwijl echter de aanwending van den geometrischen logischen betoogtrant voor eene wijsgeerige methode niet zoo geschikt was, hoewel Spinoza daarvan een meesterlijk gebruik maakte. Vele wijsgeeren van dien tijd ontzagen zich niet, naar het voorbeeld van Ramus, op Aristoteles laag neder te zien, ofschoon zij zich van zijne logische beginselen bleven bedienen. Door Leibnitz werd echter aan den grooten denker regt gedaan, en door Kant de ware toepassing der logika op zijne kritische methode gevonden. Hiervan weken zijne opvolgers in Duitschland, Fichte en Schelling, maar voornamelijk Hegel weder af, ofschoon zijn stelsel voornamelijk een logische constructie ‘a priori’ is, uithoofde hij de redeneerkunde, geenszins als een vormelijke (formele) maar als eene ontologische (objectieve) wetenschap beschouwde, en de logika met de methaphysika verwarde. Hierdoor moest eene reactie tegen de bespiegeling ontstaan, die even als de oude dialectika alles uit het begrip afleidde en de feiten der ervaring verwaarloosde voor de uitspraken der aprioristische redenering. Men keerde tot het voetspoor van Baco terug en paste niet alleen de inductieve logika op den atuurwetenschappen toe, maar poogde dit ook op het gebied der geschiedenis, der zielkunde en der zedeleer te doen. Mannen als Whewell en vooral Stuart Mill door zijn ‘System of Logic’ verkregen een grooten invloed op de wijsbegeerte die weldra van een speculatief een empirisch karakter aannam, dat spoedig bij sommigen in een volslagen materialismus ontaardde. De logika werd als formele wetenschap als een zekere leiddraad voor de empirische wijsbegeerte op nieuw met ijver beoefend.

Zoo wel als eene zuivere wetenschap als in hare toepassing op de kennis der natuur en van den mensch, werd zij ook in ons land door twee verdienstelijke mannen beschouwd. De zoo spoedig na het verkrijgen zijner rust overleden hoogleeraar F.C. de Greuve gaf op het einde van zijn leven eene ‘Redeneerkunde’ uit, die van zijne grondige kennis en onpartijdige beschouwing getuigt, en M^{r}. C.W. Opzoomer werkte zijn ‘Weg der Wetenschap’ als een ‘Leesboek der logika’, geheel om, ten einde ‘het Wezen der kennis’ in zijnen aard en grenzen aan te toonen. Wij zullen beide

geschriften afzonderlijk eenigzins nader beschouwen.

De zuivere logika of de afgetrokken redeneerkunde, op zich zelve, buiten alle toepassing beschouwd, is eene eenigzins drooge wetenschap, die echter van de hoogste noodzakelijkheid is voor de wetenschappelijke en wijsgeerige kennis der wetten van het menschelijk denkvermogen. Denken is de inwendige aanschouwing der gewaarwordingen, die daardoor tot voorstellingen en denkbeelden worden verheven. Dit denken is aan zekere vormen en wetten ondergeschikt, en kan voor den geest, als voorwerp van zijne waarneming en onderzoek genomen worden. Hierdoor ontstaat de logika die de wetenschap van het denken op zich zelf is. Men kan echter deze wetenschap tweeledig behandelen: 1°. als vormend beginsel der gedachten, daarom 'formele' of 'subjective' logika genoemd, omdat zij over het denken handelt als werkzaamheid van onzen geest, afgetrokken van alle bijzondere voorstellingen, en denkbeelden, 2°. als de vrucht van die werkzaamheid; waarbij niet de vorm, maar de gevormde stof in aanmerking komt. Deze stof leveren de algemeene denkbepalingen. Men noemt haar daarom wel eens 'materiële' of 'objective' logika, omdat zij de reeks van de door denken verkregen zuiver algemeene gedachten opspoort, als stambegrippen van het wezen en de betrekkingen der dingen. Meer algemeen komt zij voor onder den naam van 'Ontologie.'

Het werk van prof. de Greuve bepaalt zich tot de formele logika, die hij, overeenkomstig ons spraakgebruik 'Redeneerkunde' noemt, omdat bij het onderzoek naar de wijze waarop gedachten gevormd worden, zij een bepaald doel heeft, namelijk: ons rekenschap te geven van de overeenstemming en verscheidenheid der gedachten, van het verband, waarin zij staan, en van de gevolgtrekkingen waartoe zij leiden. Om dit doel te bereiken, moet zij wetenschappelijk het denken in zijne wording en ontwikkeling nagaan, de wijze waarop het werkt; de hoofdverrigtingen van zijne werkzaamheid en de zamenwerking dier verrigtingen tot het verkrijgen van wetenschappelijke kennis, naauwkeurig aantoonen.

De 'Handleiding der Redeneerkunde' van de Greuve splitst zich in drie hoofddeelen. Het eerste gedeelte handelt over het denken als werkzaamheid in het algemeen, om de wijze te ontdekken waarop onze geest tot de stof geraakt, die tot gedachten wordt omgewerkt; alsmede om de hoofdvormen, waaronder hij denkt, en de grondbeginselen waarvan hij uitgaat, naauwkeurig te bepalen. Het tweede gedeelte over de hoofdbestanddeelen ('elementen') van het denken, d.i. over de hoofdverrigtingen dezer werkzaamheid, waarin het denken zich onderscheidt als begrijpen, oordeelen en besluiten. Eindelijk het derde gedeelte over de toepassing daarvan op den omvang van al onze wetenschappelijke kennis, als het einddoel van al ons denken.

De redeneerkunde is dan ook als eene voorbereidende wetenschap van alle bijzondere wetenschappen te beschouwen, vooral van die wetenschappen welken een hoogen graad van scherpzinnigheid vereischen. Alle wijsgeerige, zoowel de 'empirische' als de dus genoemde 'speculative' wetenschappen behooren hiertoe, want zij streven allen naar de kennis der waarheid.

De verdeeling in ‘zuivere’ en ‘toegepaste’ logika houdt de Greuve voor minder verkieselijk, omdat in elk gedeelte de toepassing te pas komt, waarin wij niet geheel met hem kunnen instemmen. In de zuivere redeneerkunde wordt de toepassing slechts als voorbeeld ter opheldering gebruikt, in de toegepaste wordt zij doorloopend op eene bijzondere wetenschap als wis- of natuurkunde aangewend; zij is dan de logische methode volgens welke deze of gene wetenschap behandeld wordt. De ervarings- of ‘empirische’ methode is gewijzigd, niets anders dan de toepassing van de logika op de wetenschappen in het algemeen; zoo als wij zulks bij de nadere beschouwing van het ‘Wezen der kennis’ van Mr. Opzoomer zullen zien. Het werk van prof. de Greuve onderscheidt zich door eene uitvoerige en duidelijke behandeling van de hierboven genoemde hoofdverdeelingen, en is niet alleen eene ‘Handleiding’, maar geeft een volledig overzigt van de belangrijke wetenschap der redeneerkunde, dat wij gerust aan alle beoefenaars der wijsbegeerte en andere wetenschappen durven aanbevelen, als bevattende een onmisbaar handboek voor allen die zich aan de kennis der vermogens van den menschelijken geest laten gelegen liggen; eene kennis waaromtrent thans zoo verschillend gedacht wordt. Wil men echter nog dieper in het onderwerp doordringen, men raadplege dan het ‘Organon’ van Aristoteles zelven dat voor eenige jaren door Barthelemy de Saint Hilaire, voor het eerst geheel in eene levende taal is overgezet en met een doorloopenden commentaar uitgegeven (Paris, 4 vol. 1839-1844), en vergelijke hiermede Trendelenburg ‘Logische Untersuchungen.’ (2^{e} Aufl. Berlin 1862).

Om het veelomvattend en onpartijdig standpunt waarop de Greuve zich geplaatst heeft wat den oorsprong der menschelijke kennis aangaat, te doen zien, willen wij het volgende aanhalen: ‘In den mensch die door waarnemingen zich een rijken voorraad van empirische kennis verwerft, en daardoor op ervaring aanspraak maakt, welke zonder verstand en rede niet tot stand komt, ontwaakt het besef van de regelmatigheid en den zamenhang tusschen de zinnelijke verschijnselen der buitenwereld en die zijner geestelijke vermogens. De kennis daarvan, door geen louter zinnelijke waarnemingen te verwerven, leidt hem op tot het erkennen van het verband en de wederkeerige afhankelijkheid der dingen, maar ook van iets onvoorwaardelijks als absolute oorzaak van het voorwaardelijke.

‘Het is waar, ook deze kennis hangt in zekeren zin van de zinnelijke waarneming af, als wij het begrip “kennen” in de gewone beteekenis nemen, voor zoo ver namelijk het zinnelijk waarnemen aanleiding geeft tot de kennis van ons op rede gegrond weten. Maar onze redelijke kennis heeft haren grond in den aanleg onzer geestelijke natuur, openbaart zich in begrippen, denkbeelden en grondstellingen, welke zich onder het denken uit dien aanleg ontwikkelend, doch zelven niet zinnelijk aanschouwd, op de zinnelijke voorwerpen worden toegepast.

Zij die beweren dat geheel het gebied onzer kennis tot ervaring beperkt is, vergeten, dat de opvatting en beoordeeling van den inhoud der ervaring, zonder de in onze geestelijke natuur liggende gaven van onderscheiden, verbinden, oordeelen en besluiten onmogelijk is. Maar bovendien, onze empirische

kennis draagt dien naam niet, omdat zinnelijke waarnemingen daartoe de stof leveren, maar eigenlijk omdat zij door toepassing van onze geestelijke kennis op deze waarnemingen eerst in waarheid wetenschappelijke kennis wordt.

De zuivere stellingen, welke wij op grond onzer geestelijke overtuiging op haar toepassen, bewijzen zulks: b.v. “Het geheel is gelijk aan alle zijne deelen.” - “Alle kenmerken van een ding maken te zamen de eenheid van zijn wezen uit.” - “Al wat bestaat heeft een grond van bestaan.” - “Al wat gebeurt heeft eene oorzaak.”

Zoo als alle empirische kennis het gevolg van vele waarnemingen is, maar ook slechts van verschijnselen, die een grond van bestaan in de verschijnbare dingen hebben, zoo ontwikkelt zich onze zuivere redekennis uit ons geestelijk wezen; die ontwikkeling nemen wij waar, doch zij ontstaat niet uit zinnelijke waarnemingen, maar bestaat er onafhankelijk van, en is hoogst noodig voor eene juiste opvatting en beoordeeling van de ervaring.

De empirische kennis bevat, op zich zelve beschouwd, slechts voorbijgaande waarnemingen van verschijnselen, die van omstandigheden afhankelijk, vermeerderen of verminderen, zelfs ophouden voor ons waarneembaar te zijn. Maar de eischen onzer rede zijn steeds onvoorwaardelijk dezelfde.

Eindelijk, onze empirische kennis kan alleen op voorwerpen toegepast worden, die zij onder allerlei zinnelijke vormen onder haar gebied opneemt, en die dan ook bij veranderde waarneming veranderde vormen aannemen; terwijl de zuivere redekennis uit haren aard zich door algemeenheid en noodzakelijkheid kenmerkt, zoo zelfs, dat wanneer wij door ervaring tot de kennis van algemeene voorwaarden van natuurwetten, meenen op te stijgen, deze kennis eigenlijk uit het geestelijk besef van orde en doelmatigheid voortspruit.

‘Tot de rationele kennis rekent men te regt: 1°. de mathematische begrippen (en axiomen) die hun inhoud volledig vertegenwoordigen en met noodwendigheid op dezelfde wijs in den geest aanschouwd worden; en 2°. alle wijsgeerige denkbeelden, die, als noodzakelijke voorwaarden van het verband der dingen, zoowel het bestaan der voorwerpen onzer waarneming, als het bestaan van onzen waarnemenden geest ons dwingen te erkennen.’

Het bovenstaande is een bewijs dat Prof. de Greuve, hoewel alle regt aan de empirische methode latende wedervaren, echter op een rationeel standpunt in de wijsbegeerte stond. Zijne gevoelens omtrent de empirische en rationele kennis kunnen tot vergelijking dienen met die welke in het ‘Leesboek der Logika’ van Mr. Opzoomer worden voorgedragen.

De korte kernachtige voorrede van dezen schrijver geeft den aard en de strekking daarvan met juiste trekken te kennen. Het is geen derde druk van zijn ‘Weg der wetenschap,’ het Leerboek is in een Leesboek veranderd, dat vooral den zamenhang der gedachten in het licht stelt, terwijl het er vroeger meer op aankwam, aan iedere gedachte haar zelfstandigheid te verzekeren. Het stelsel zelf, schoon onveranderd, is hier beter uiteengezet, naauwkeuriger en uitvoeriger ontwikkeld. Het overzigt van het geheel, het begrijpen is daarvan gemakkelijker geworden, en de weg van

veel misverstand daardoor afgesneden. Het is eene ontegenzeggelijke waarheid dat alle groote hervormingen in de wijsbegeerte en in de wereldbeschouwing, zijn uitgegaan van een onderzoek naar de wetten van het denken van het beantwoorden der vraag: hoe komen wij tot kennis? Ook in onzen tijd vangt alle verschil van rigting met een verschillende logika aan, of men die als eene formele 'subjective,' of als eene ontologische 'objective' wetenschap opvat. Men twist over de waarheid, omdat men twist over den weg om die te bereiken, en men waant meestal te vroeg ze gevonden te hebben. Niemand zal ontkennen dat de logika grooten invloed op alle wetenschappen heeft, vooral op die welke met de kennis der natuur in betrekking staan en ook op die van het geestelijke leven. Maar door dat de toepassing daarvan, vooral op de laatste aanmerkelijk verschilt ontstaat ook de felle tegenstand, dien de 'empirische' logika bij hen ontmoet wien het duidelijk is, dat op den weg door haar aangewezen, de waarheid in alle hare uitgestrektheid niet volkomen te bereiken is. De schrijver hoopt echter dat zijn stelsel, hetwelk in zijn vroegeren vorm, in weêrwil van dien tegenstand, ingang mogt vinden, in zijnen nieuwen vorm met nog meer kracht zal werken.

Mr. Opzoomer vangt aan, met het ontstaan, het wezen en het nut van wetenschap en wijsbegeerte. Dat is hier duidelijk en helder uiteengezet, vooral is hetgeen over het wezen der wijsbegeerte gezegd wordt zeer belangrijk. 'De wijsbegeerte, in den ruimsten zin, verbindt alle bijzondere wetenschappen tot een zamenhangend organisch geheel, zij brengt eenheid in de verspreide gedeelten der menschelijke kennis; maar in geen geval, kunnen hare uitspraken eenige waarde hebben, wanneer zij door ééne dier wetenschappen werden gelogenstraft. Zij wordt geestig met een constitutioneel vorst vergeleken, die ofschoon het hoofd der uitvoerende magt, geen regeringsdaad kan verrigten, als niet één zijner ministers ze wil verantwoorden.

Is reeds eene wijsbegeerte, hetzij van de natuur, hetzij van den geest alleen hoogst belangrijk, het groote doel moet eene algemeene alles omvattende wijsbegeerte zijn. De echte wijsgeer moet dus gemeenzaam op het eene gebied zoowel als op het andere zijn. Hij moet bekend wezen met de resultaten der bijzondere wetenschappen en op de hoogte der kennis van zijn tijd staan. Alleen door zulk een algemeene wijsbegeerte is de denkende mensch in staat te bewijzen dat er in zijne gedachten eenheid is. Zijne natuurleer moet niet onverzoenbaar zijn met zijne uitspraken op het gebied der godsdienst, die hij zonder aarzelen op eigen leven en op de geschiedenis der volken toepast. Hij moet aan zulk een strijd een einde maken, door alle de bijzondere wetenschappen in zijnen geest in een harmonisch verband te brengen. Zelfs voor ondergeschikte stellingen ligt het ware bewijs daarin, dat zij passen in het groote geheel. De wijsbegeerte is dus de wetenschap der wetenschappen.

Wat het ontstaan en het wezen der logika, het werktuig der wijsbegeerte, aangaat, hierin bestaat een groot verschil, als men de toepassing daarvan op de wetenschappen der natuur, tot wier kring de mathematische behooren, en op die van den menschelijken geest beschouwt. Terwijl bij de eerste het on-

derzoek reeds lang, zelfs voor groote groepen van verschijnselen en de meeste vraagstukken, door deze toepassing tot zekerheid gebragt is, bestaat bij de laatste die zekerheid in oneindig geringere mate. Het is niet enkel over ondergeschikte vragen, het is vooral over de groote beginselen, dat beoefenaars der geestelijke wetenschappen met elkander in strijd zijn. Anders is het met de natuurkundigen, vooral omdat zij zich met de beantwoording van vragen, wat de natuur is, wat de stof, de band tusschen stof en kracht, de zamenhang van oorzaak en gevolg, enz. niet inlaten, die zij naar de wijsbegeerte verwijzen. Zij beschouwen alleen de uitwerkselen en verschijnselen der krachten, zonder tot het wezen der krachten zelven te willen doordringen. Immers hierop vooral mogen de natuurkundigen roemen, dat zij eenstemmig zijn over de methode hunner wetenschap, en dat zij bij iedere onderzoeking weten niet alleen wat zij willen, maar ook wat zij kunnen.

Bij de beoefenaars der geestelijke wetenschappen bestaat deze eenstemmigheid niet; vooral over den weg die zij behooren in te slaan om de waarheid te vinden bestaat het grootste verschil van meening.

Wat de een vermeent door bespiegeling te kunnen kennen, ligt volgens den ander buiten het geheele veld der wetenschap. De overtuiging dat in de natuurkunde meer zekerheid, meer waarheid verkregen is dan in de geestelijke wetenschappen, moet tot het onderzoek leiden van den weg waarop de natuurkunde daartoe gekomen is; stelt hare methode haar hiertoe in staat, dan is het dus de juiste methode. Bij de beoefenaars der geestelijke wetenschappen moet dus de poging ontstaan om de methode der natuurstudie op hun eigen gebied toe te passen. Niet altijd mogten de natuurvorschers zich in het bezit van den weg naar de waarheid verheugen. Er was in Athene een tijd, waarin de natuurkundigen niets voortbragten dan ijdele stelsels, omdat zij de natuur, door bespiegelingen ‘apriori’ meenden te kunnen verklaren. Men zocht met éénen greep het beginsel voor den dag te halen waaruit alles ontsproten was. Van de dingen die men niet weten kan, riep Socrates, als een stoutmoedig hervormer, den onderzoekenden geest af tot de vragen, die voor beantwoording vatbaar waren, tot de studie van de mensch en de maatschappij. Toen stond een tijd lang de wetenschap des geestes boven die der natuur. Het was aan het laten varen van de methode, die Socrates en later Aristoteles hadden aangeduid, dat de geestelijke wetenschappen zich weder in ijdele bespiegelingen begonnen te verdiepen, terwijl de natuurkennis daardoor sedert Baco, Galilei en Newton, reuzenschreden heeft gemaakt.

Het zijn deze feiten vooral die het wenschelijk maken om de methode der natuurwetenschap tot een eigen voorwerp van onderzoek te maken, ten einde die ook op de navorsching van den geest te kunnen toepassen. Uit dien wensch is de toegepaste of empirische logika geboren. Want de logika, vroeger de wetenschap van het denken in het algemeen (is zij zulks nu niet meer?) is thans naauwkeuriger bepaald, die wetenschap die van de natuurkunde hare methode afziet, om die ook aan de beoefenaars der geestelijke dingen ter toepassing aan te bevelen. (?)

Wij hebben hiermede, meestal met de

eigen woorden van den schrijver, omdat wij er geen betere voor konden vinden, den geest en de strekking van dit kort maar degelijk 'leesboek' aangewezen. Een overzigt van den inhoud zal den rijkdom van zaken die er in behandeld worden, nog meer doen uitkomen.

Na de inleiding behandelt Mr. Opzoomer in het 1e Hoofdstuk: de graden, de soorten en de bronnen der kennis, de zinnelijke gewaarwording, de aangeboren begrippen. Hij beantwoordt de vragen, of de mathematische, de mechanische en andere natuurwetenschappen van aangeboren begrippen uitgaan? en spreekt vervolgens over het zinnelijk, schoonheids-, zedelijk en godsdienstig gevoel.

Het 2e Hoofdstuk gaat over de waarneming der buitenwereld, de groepering der natuurvoorwerpen, de benamingen, de bepaling der groepen, het oordeel, de inductie, zoo wel die bij bloote optelling als de approximatieve, de proefneming, de causalinductie, de analogie, de hypothese, de pluraliteit en de zamenwerking van oorzaken, de sluitrede en de empirie en theorie.

Het 3e Hoofdstuk, ofschoon het belangrijkste, is verre weg het kortste; de schrijver beschouwt daarin den toestand der geestelijke wetenschappen en haar hervorming, de toepassing van de methode der natuurstudie op de niet betoogende deelen der geestelijke wetenschappen en eindelijk de toepassing van die methode op het betoogende deel der geestelijke wetenschappen.

Men ziet uit deze inhoudsopgave reeds, dat de methode gevolgd in de beoefening der natuur-studie of de empirische, op het gansche gebied der kennis toegepast is; dat de éénige ware logika en de echte wijsbegeerte de empirische moet zijn, dat bespiegeling en gezag ons niet, maar uitsluitend de waarneming en ervaring ons tot de waarheid moeten geleiden, en dat hierin de éénige weg bestaat om de menschelijke kennis tot haar doel te brengen. Dit is hier op eene scherpzinnige maar duidelijke wijze aangetoond. Maar zouden daarop niet eenige bedenkingen en aanmerkingen kunnen gemaakt worden?

Eer wij daartoe overgaan zij het ons vergund eenige geschiedkundige opmerkingen aangaande de lotgevallen der wijsgeerige studie in onze eeuw te doen voorafgaan.

De wijsbegeerte der 'ervaring' is thans in Engeland, Frankrijk en zelfs in Duitschland bijna algemeen, als eene reactie tegen de overdrevene bespiegeling der Hegelsche school, weder te voorschijn getreden, en hare methode wordt tegenwoordig meestal, niet alleen op de natuur-, - maar ook op de zedelijke - staat- en geschiedkundige wetenschappen toegepast. Whewel, zelfs Auguste Comte en Stuart Mill hebben nu meer invloed dan de groote Duitsche wijsgeeren die in de eerste helft der 19e eeuw den scepter der wijsgeerige bespiegeling zwaaiden. Men ontziet zich soms niet om uit de hoogte op hen neder te zien en al hunne pogingen voor ijdel en nutteloos te verklaren.

Hunne stelsels mogen reeds tot de geschiedenis behooren, met vele en grootsche denkbeelden hebben zij echter de wijsbegeerte verrijkt, en het is bij velen een bewijs van eenzijdigheid, als zij uitsluitend ééne rigting in deze wetenschap aanhangen en die op de ongelijksoortigste onderwerpen willen aanwenden, hierbij het zoo juiste ge-

zegde van Leibnitz vergetende, ‘dat de verschillende stelsels gelijk hebben in hetgeen zij stellen, doch ongelijk in hetgeen zij ontkennen,’ dat zij allen zich aan overdrijving schuldig maken, de voorstanders der ervaring zoo wel als die der bespiegeling ‘a priori,’ waar door wij in onzen tijd zoo wel het grofste materialismus der duitsche physiologen als de buitensporige speculatiën der Jong-Hegelianen hebben zien ontstaan.

De tegenwoordige empirische wijsbegeerte is bij de meeste harer aanhangers niets anders dan de leer van Baco en Hobbes, zij komt geheel met het sensualismus van Locke overeen, en het is uit Engeland, dat zij zich thans weder over Europa heeft verspreid, en alhoewel zij reeds door Leibnitz in zijne ‘Nouveaux Essais sur l'entendement humain,’ door Kant, Cousin en zoo vele andere denkers, in hare uitsluitende eischen wederlegd en teregt gewezen is, schijnt het noodig op nieuw deze teregtwijzing te herhalen, omdat men geheel vergeten is of niet opgemerkt heeft wat men vroeger zoo grondig daartegen heeft ingebragt, en men op nieuw met de oude argumenten te voorschijn komt, waarvan de ongenoegzaamheid reeds zoo duidelijk was aangetoond. Men is in de wetenschappen, zoowel als in de godsdienst en staatkunde, dikwijls genoodzaakt de vroegere bedenkingen en wederleggingen te herhalen, in zaken die men zoude denken dat over lang waren beslist en voor goed waren afgedaan, want de oude dwalingen en overdrijvingen komen van tijd tot tijd weder te voorschijn en de zoogenaamde wijsbegeerte der 18^{e} eeuw dreigt weder onder ons op te staan.

Wij zouden de wederlegging van het uitsluitende empirismus in de woorden van Leibnitz (Nouveaux Essais Livr. II § 2) kunnen zamenvatten, waar hij zich verklaart omtrent de hoofdstelling daarvan, namelijk dat 's menschen geest eene tabula rasa is, waarop de ervaring alleen hare indrukken kan schrijven. Wij bevelen deze uitvoerige plaats aan alle voorstanders der empirische wijsbegeerte ter overdenking en behartiging aan, daar tegenwoordig de schriften van dien grooten en geleerden wijsgeer te weinig meer gelezen worden. De § eindigt met de volgende opmerkelijke woorden: ‘l'expérience est nécessaire, je l'avoue, afin que l'âme soit déterminée à telles ou telles pensées et afin qu'elle prenne garde aux idées qui sont en nous, mais le moyen que l'expérience et les sens puissent donner des idées? l'âme a-t-elle des fenêtres? ressemble-t-elle à des tablettes? est-elle comme de la cire? Il est visible que tous ceux qui pensent ainsi de l'âme la rendent corporelle au fond, on ne m'opposera cet axiome reçu parmi les philosophes: qu'il n'est rien dans l'âme qui ne vienne des sens; mais il faut excepter l'âme même et ses affections; ‘Nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu; excipe nisi ipse intellectus.’ Or l'âme renferme l'être, la substance, l'un, le mesure, la cause, la perception, le raisonnement et quantité d'autres notions que les sens ne sauraient donner!’ Men moet daar bij voegen hetgeen Kant tot bevestiging en wijziging daarvan bijdroeg door zijne kritiek van 's menschen kenvermogen. De gevoelens der grootste wijsgeeren van de vorige eeuw verdienen heden nog eene opzettelijke beschouwing, zij kunnen in sommige opzigten tegen die van Baco en Locke opwe-

gen en de hedendaagsche voor overdrijving en eene te onvoorwaarlijke toepassing der empirische methode bewaren.

Hoe vele wijsgeerige meesterstukken zouden wij daardoor van de lijst der verhevenste voortbrengselen van den menschelijken geest moeten wegschrappen, indien de empirische wetenschap alleen onze gids moet zijn? Weg dan met de onsterfelijke zamenspraken van Plato die zoo vele droomerijen behelzen; zijne 'ideën' zijn niets dan hersenschimmen die ons van de beschouwing der zinnelijke dingen aftrekken, en in ons het gevoel van het oneindige en volmaakte kunnen opwekken en het besef van het 'absolute' kunnen geven, waarvoor wij ons wel moeten wachten.

Vele geschriften, zelfs die van Aristoteles, vooral zijne Metaphysica en Moraal bevatten zaken die den empirischen wijsgeer van den regten weg af zouden helpen. Descartes, Spinoza en zelfs Leibnitz zijn meestal ijdele bespiegelaars, die zich verbeelden dat hunne woorden - ijdele klanken - wezenlijke zaken zijn. Neen, Baco en Hobbes moeten met Locke, volgens het empirismus onze éénige wegwijzers op het veld der wijsgeerige wetenschap blijven; doch vergeet het niet dat Condillac, Lamettrie en Helvetius met het 'Système de la Nature' en de hedendaagsche materialisten daaruit zijn voortgesproten. Wij veroordeelen de schriften der eersten niet, maar vinden hierin echter geen genoegzaam voedsel voor onzen geest, die, zonder hunne verdienste te verkleinen, de hoogere vlugt van gedachten en meerdere diepte van beschouwing bij de meer bespiegelende wijsgeeren der oudheid en die van onzen tijd, in het bijzonder bij Kant en zelfs bij Hegel, terugvindt.

Blijven wij getrouw aan de gezonde overlevering der wijsgeerige wetenschap, verzuimen wij de gegevens der ervaring niet, maar zien wij in haar niet den éénigen weg tot de waarheid; paren wij hiermede het onderzoek van den aanleg en de vermogens van den menschelijken geest, die ons tot de begrippen van het ware, schoone en goede moet leiden, waaruit de wetenschap, de kunst en de godsdienst voortspruiten, die de waardige onderwerpen der wijsbegeerte zijn. Hierom alleen kan zij de wetenschap der wetenschappen genoemd worden. Zij is niet enkel het onderzoek naar de wetten die het heelal beheerschen, maar ook den geheelen rijken voorraad der menschelijke kennis en der verhevene vermogens van den geest die met het goddelijke verwant is. Zorgen wij dat ons deze overtuiging niet worde ontnomen, blijven wij altijd gedachtig aan de uitspraak van Leibnitz, die even zoo min als wij de ervaring minachtte. 'Alles komt door de zinnen in den geest, behalve den geest zelven.'

Het is er ver van daan dat dit alles op het 'Leesboek' van Mr. Opzoomer toepasselijk zou zijn, integendeel, vele gedeelten daarvan zijn voortreffelijk behandeld, de aanwending van de empirische methode op de natuurwetenschappen is op eene meesterlijke en voldingende wijs aangewezen, en in de § § die over het schoonheids-, zedelijk en godsdienstig gevoel handelen, ontwaart men eene toenadering tot eene meer spiritualistische wijze van beschouwing. Echter blijft die strekking om alles uit de ervaring af te leiden duidelijk zigtbaar, en uithoofde hij door zijne schriften en onderwijs, vele bekwame volgelingen en discipelen gevormd heeft, die gewoonlijk

nog verder in de consequentiën gaan dan hun voorganger en leermeester, zijn er sedert eenige jaren veel jeugdige denkers en schrijvers opgetreden, die in de empirische methode den onfeilbaren en éénigen sleutel zien om alle wetenschappelijke vraagstukken op te lossen. Dat hierdoor eene eenzijdigheid van beschouwing ontstaat valt niet te ontkennen, en dat de resultaten der toepassing van de empirische methode op de hoogere gedeelten der menschelijke kennis niet voor allen voldoende zijn, is niet tegen te spreken.

Dit is de reden waarom wij ons eenige aanmerkingen op een geschrift veroorloven, dat in vele opzigten een belangrijke plaats in onze wijsgeerige letterkunde, die overigens niet zeer rijk is, met volle regt verdient.

Dat er geen ‘aangeboren begrippen’ bestaan in den zin zoo als men vroeger de ‘idea innata’ als ‘a priori’ in den menschelijken geest voorhanden beschouwde, en dat die voornamelijk in de bijzondere natuurwetenschappen niet te pas komen, zal thans ieder verstandig wijsgeer volmondig toestemmen. Maar iets anders is het, naar ons gevoelen, te zeggen, dat sommige grondbegrippen alleen uit de ervaring kunnen worden afgeleid, of te stellen dat de ervaring het middel is om deze begrippen in de ziel te ontwikkelen, omdat zij daarin, en niet in de ervaring zelve gelegen zijn. Zulks is het geval met de mathematische grondbeginselen, men behoeft niet te beweren, dat zij buiten alle zinnelijke waarneming om, alleen door het denken, uit begrippen worden ontwikkeld, die niet uit de natuur ontleend maar het oorspronkelijk goed van 's menschen geest zijn.

Het valt niet te ontkennen, dat de waarneming en de ervaring den menschelijken geest moet ontwikkelen, waardoor hij in staat gesteld wordt om later meer afgetrokken te kunnen denken. Maar dat de wiskunde eene natuurwetenschap is, hetgeen uit hare ‘toepasselijkheid op de natuur’ zou blijken, zien wij niet in. Geeft ons de natuur de begrippen van het punt, de wiskundige lijn, het vlak en het wiskundig ligchaam aan? Kunnen zij er door de aftrekking (abstractie) uit afgeleid worden, of ontwikkelen zich door de beschouwing der natuur d.i. hier van onregelmatige figuren, de volmaakt zuivere welke de wiskunde beschouwt? Hoe komt de menschelijke geest er aan om iets volmaakt zuiver uit het onvolmaakte en onzuivere dat de natuur hem vertoont, te kunnen afleiden, als het grondbegrip van het volmaakte niet op den diepsten bodem van zijn wezen voorhanden was? ‘Men is zeker van de meening uitgegaan dat er wel degelijk volmaakte figuren bestaan.’ Hoe zou men aan die meening gekomen zijn, indien de grond daarvan in 's menschen geest niet reeds te voren bestond? Hoe anders is men tot het denkbeeld gekomen om de wiskunde op de natuur en de waarneming als regel toe te passen?

‘De wiskunde leidt hare waarheden uit een beperkt aantal grondstellingen af, die den naam van axiomen dragen. Daarin en niet in de bepalingen ligt hare bewijskracht.’ De voortreffelijke wiskundige Schröder dacht er anders over (zie zijne ‘Meetkundige bepalingen’). Deze axiomen en de grondbegrippen van ruimte en tijd zouden ook uit de ervaring alleen oorspronkelijk zijn. Het zoude ons te ver leiden, in-

dien wij het tegendeel van deze stelling met uitvoerigheid zouden willen betoogen.

Volgens Kant zijn immers de begrippen van ruimte en tijd ‘in’ ons en geene zaken ‘buiten’ ons, even als de grondwaarheden of axiomen der wiskunde die daaruit voortvloeijen. Zij worden wel door de ervaring in ons ontwikkeld, maar die geeft ze niet in hunne oneindigheid en onomstootelijke waarheid aan den menschelijken geest. De ervaring geeft ons slechts het begrip van eene beperkte ruimte en duur, van de toedragt van bijzondere gevallen. Hoe komt het dat daardoor de begrippen van oneindigheid en volstrekte zekerheid in ons ontstaan, zoo de kiem daarvan in onzen geest niet oorspronkelijk aanwezig was?

Even zoo is het met de begrippen, of liever met de idealen van het ware, schoone en goede gelegen, zij behooren immers tot den adel der menschelijke natuur; de ervaring, de waarneming der natuur kan ze ons niet geven, zoomin als zij den mensch voor het wijsgeerig onderzoek kunnen geschikt maken, en tot dichter en kunstenaar kunnen vormen. Zij ontwikkelen wel eenen aanleg die in den menschelijken geest sluimert, maar geven kunnen zij dien aanleg niet. De hoogere diersoorten die soms eene zeer sterke zinnelijke gewaarwording bezitten, waarom ontwikkelen zij zich niet verder, is het niet omdat zij geenszins dien volmaakbaren aanleg als de mensch deelachtig zijn?

Het derde Hoofdstuk, over de methode der geestelijke wetenschappen, heeft ons het minst bevredigd. Wij kunnen geenszins toestemmen dat die wetenschappen zoo zeer bij die der natuur achterstaan. Het is waar, dat daarin ‘die langzame maar gestadige vooruitgang ontbreekt, die in de natuurkunde ons dagelijks treft;’ maar het veld der zinnelijke waarneming is oneindig rijk aan bijzonderheden, die dagelijks de massa van bouwstof voor die wetenschap vergrooten. ‘Telkens keeren wel de oude vragen terug,’ sommige echter minder omdat zij niet opgelost zijn, of kunnen worden, maar omdat er altijd zijn die met die oplossing niet kunnen tevreden worden gesteld en altijd blijven vragen.

Het is niet altijd waar, dat men zich in de wijsgeerige bespiegeling tot taak stelt om ons ‘op fraaije maar onpraktische stelsels of losse invallen te onthalen.’ De wijsgeerige stelsels, die elkander niet willekeurig maar volgens bestaande omstandigheden en de wetten van den menschelijken geest opgevolgd zijn, mogen allen in hun geheel, niet de waarheid behelzen, zij hebben echter zonder uitzondering meer of min bijzondere waarheden aan het licht gebragt, al waren het ook dan maar de empirische stelsels, waarvan de zamenstellers immers ook op hunne wijs bespiegelden. Het was hun toch om de waarheid even als de spiritualistische wijsgeeren te doen, zij vroegen ook niet regtstreeks naar het nut en de vrucht, maar naar de oplossing der gewigtige vragen die zij zich hadden voorgesteld. Zij lieten dit aan de speciaal natuurkundigen over. Het bijzondere gaat den echten wijsgeer wel aan, maar hij tracht dit onder het algemeene te rangschikken; gelukt hem dit, dan is hij eene groote schrede tot de waarheid genaderd. Wij zijn het overigens met Mr. Opzoomer volkomen eens dat de kennis der feiten door de ervaring verkregen den

grondslag voor de wijsgeerige wetenschap moet uitmaken, maar hierbij houdt de empirische methode op. Er is zoo wel eene in- als uitwendige ervaring, maar de feiten daarvan moeten ook zoowel als van de zinnelijke, door den geest verwerkt worden om daardoor tot eene wetenschap te geraken. In de natuurkunde zelf is het de ervaring niet, maar het verstand, dat het bestaan eener natuurwet uit de bouwstoffen der waarneming aanwijst. Niemand zal het betwijfelen dat de zielkundige ook de kennis van het menschelijk ligchaam moet bezitten, dat de geschiedvorscher de menschelijke handelingen niet anders dan door menschenkennis kan leeren verstaan. ‘Het begrip der geschiedenis behoort zoo ruim mogelijk te zijn’, dit zal wel de meer bespiegelenden wijsgeer het minst betwisten, het moet alles omvatten wat tot 's menschen ontwikkeling heeft zamen gewerkt, dat is den geheelen omvang der beschaving; wie zal dit loochenen, en behooren de hoogste krachten van den menschelijken geest niet in werking gesteld te worden, om het tafereel daarvan uit de verspreide en tailooze gegevens zamen te stellen?

Volgens de empirische methode moet, in de geestelijke wetenschappen ‘ook al onze kennis alleen van de waarneming uitgaan. Redenering is geoorloofd, is voor den redelijken mensch zelfs pligt (sic), maar zij moet er altijd in staat en volkomen bereid toe zijn, door het aanwijzen van feiten haar goed regt te staven.’ Dit is immers een bewijs dat de waarneming ons slechts op zich zelf staande feiten aangeeft, die door de redenering, die op de grondwaarheden van den menschelijken geest moet steunen, met andere woorden, door de logika, tot een wetenschappelijk geheel worden gebragt. Men is thans in het algemeen terug gekomen van eene overdrevene speculatie, die ‘a priori,’ zonder op de feiten acht te slaan, de willekeurigste stelsels bouwt; maar geeft de empirische methode hiertoe ook geen aanleiding, zijn een Vogt en Moleschott geen opvolgers van een Lamettrie en Helvetius? In de geestelijke wetenschap moet men, naar onze meening, de kritische met de empirische methode verbinden om niet in dit grof materialismus te vervallen. Hoe langer hoe meer geraakt men van de noodzakelijkheid hiervan overtuigd, als men de rigting van den publieken geest, die voornamelijk op stoffelijk ‘nut en vrucht’ gerigt is, en die in het zedelijke en godsdienstige zich niet boven een troosteloos ‘dualisme’ weet te verheffen. Het is door de kritische methode alleen, dat de feiten voor de kennis der waarheid vruchtbaar worden, en dat de logika daarop met een goed gevolg en met juistheid kunne worden toegepast.

De heldere geest van den schrijver straalt overigens overal in het ‘Leesboek der Logika’ door, hij paart meestal een kritischen blik met de empirische methode. De ‘Redeneerkunde’ van prof. de Greuve en het ‘Wezen der kennis’ van Mr. Opzoomer vullen elkander aan en maken beide een schoon geheel uit, dat voor alle beoefenaars van de natuur-, zedelijke en zelfs godsdienstige wetenschap onmisbaar is, om hen op den weg tot het onderzoek der waarheid te geleiden, een onderzoek dat echter reeds jaren geleden zoo voortreffelijk door den voorganger van Mr. Opzoomer, prof. Schröder in zijne ‘Bijdragen tot de waarheid der menschelijke ken-

nis' geleverd is, een werk dat met de meeste uitvoerigheid, al de vraagstukken behandelt, die in de natuurkundige en geestelijke wetenschappen ter sprake kunnen gebragt worden, en dat daarover reeds oplossingen geeft, waarnaar men thans nog te vergeefs schijnt te zoeken. In de beoefening der wetenschappen en der wijsbegeerte is het noodzakelijk met hunne geschiedenis, en met de schriften van hen die in de studie daarvan vooraf gingen, bekend te zijn; dit haalt ons veel moeite uit, en stelt ons buiten gevaar om soms iets reeds bekends, dat vroeger even zoo goed, of zelfs beter gezegd was, voor eene nieuwe en oorspronkelijke, gedachte te houden.

De 'Redeneerkunde' van Prof. de Greuve en het 'Leesboek' van Mr. Opzoomer zijn ook van eene blijvende waarde en kunnen nog na verloop van tijd met vrucht worden geraadpleegd, door allen die in eene grondige, heldere en duidelijke behandeling van het wetenschappelijk denken en onderzoek belang stellen.

J.A.B.

Het paleis voor volksvlijt te Amsterdam.

12 Chromolithographische platen voorstellende het uit- en inwendige van het gebouw benevens platte grond, naar de teekeningen van W. Hekking Jr. Tekst van P.H. Witkamp. Uitgever Jan D. Brouwer te Amsterdam, 1864.

Onder de degelijke voortbrengselen van monumentale bouwkunst, in de laatste jaren in Nederland verrezen, moet aan het onlangs in de hoofdstad ingewijde paleis voor volksvlijt eene eerste plaats worden toegekend.

Was het verheven denkbeeld van den éénigen Sarphati om, in navolging van Londen, Parijs, Munchen, Dublin, Manchester en New-York een industrie-paleis te Amsterdam te verkrijgen, gelukkig te noemen, voor velen scheen het eene zaak welker verwezenlijking aan het onmogelijke grensde, en toch, het aanschouwen van Outshoorn's meesterstuk getuigt van de wilskracht en volharding van den een, van het groote talent van den ander, van de belangstellende medewerking der natie in al wat tot den bloei en de ontwikkeling van het schoone en goede, tot bevordering van degelijke beschaving en volksgeluk kan strekken.

Geen wonder dan, dat de 16de Aug. l.l., zijnde de dag der inwijding, een ware feestdag voor Amstels ingezetenen, voor geheel Nederland was.

Wij hebben hier geenszins den indruk weder te geven, dien het trotsche gebouw, zoowel uit- als inwendig op den toeschouwer maakte, evenmin te spreken van het tooverachtige, toen des avonds de zoo gelukkig aangebragte 6000 lichtvlammen ontstoken waren en men zich als in een paleis der duizend-en-een-nacht waande, want, den vol-

genden dag reeds beijverden zich de dagbladen zulks den volke te verkondigen.

De nieuwsgierigheid hierdoor gaande gemaakt deed bij velen den wensch ontstaan dit kunstgewrocht van naderbij te leeren kennen of wel daarvan eene getrouwe afbeelding te bezitten. Hierin heeft de heer Jan D. Brouwer, boekhandelaar te Amsterdam, op eene waardige en loffelijke wijze voorzien door de uitgave van een twaalftal fraaije chromolithographische afbeeldingen, benevens den platten grond met verklarenden tekst, in vier talen, als de Nederlandsche, Hoogduitsche, Fransche en Engelsche gedrukt.

Is het denkbeeld van deze uitgave op zich zelf genomen reeds alle aanbeveling waardig, niet minder is het dit door de keuze van hen aan wie die arbeid werd opgedragen en toevertrouwd. Zoo is de heer W. Hekking Jr. bij ons, niet alleen als een bekwaam kunstenaar, maar tevens als een naauwgezet teekenaar te gunstig bekend, dan dat wij van zijn werk niet het beste mogten verwachten. Zijne afbeeldingen van het paleis zijn dan ook zoo getrouw, dat men alles tot in de kleinste bijzonderheden naauwkeurig kan nagaan.

Ook de heer P.H. Witkamp, aan wien de verklarende tekst van deze afbeeldingen werd opgedragen, kweet zich evenzeer op eene loffelijke wijze van zijne taak. Bekend als een onverzadelijk navorscher van al wat tot de geschiedenis der door hem geliefde stad Amsterdam behoort, getuigen zijne bijschriften van 'Amsterdam in schetsen'(*), waarin hij reeds eene beschrijving van dat paleis gaf, konden wij van hem niets anders dan goeds verwachten.

De verdeeling in den verklarenden tekst is goed genomen; in een 40 tal bladzijden, geeft hij eerst eene beschrijving van de stichting om daarna tot den bouw, de hiertoe gebezigde materialen en de kosten van dien over te gaan. Vervolgens spreekt hij van de voorgenomen verfraaijing van den omtrek, die het geheel, ongetwijfeld, een nog schooner aanzien zal geven, wanneer al het belemmerende in de omgeving zal weggeruimd zijn.

Eindelijk bespreekt hij het paleis zelf en geeft eene korte doch duidelijke verklaring van elk der twaalf afbeeldingen.

Kunnen wij ons met deze beschrijving volkomen vereenigen, in één punt verschillen wij van den schrijver d.i. in het op bl. 29 vermelde, als zouden *de versieringen en lijnen aan den Byzantijnschen stijl herinneren*; dit is bepaald eene vergissing die wij den geachten schrijver evenwel niet te euvel kunnen duiden, wanneer reeds in het rapport aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in December 1863 door de commissie bestaande uit de heeren W.C.A. Staring, C. Rochussen en J.F. Metzelaar uitgebragt, dezelfde vergissing plaats vond. Neen, het gebouw ontleent zijne bestanddeelen geenszins aan den Byzantijnschen stijl. Het karakter hier aangegeven is dat van alle dergelijke gebouwen in den laatsten tijd vervaardigd, een karakter dat zijnen oorsprong vindt eerstens in de behoeften waaraan men bij die gebouwen moet voldoen d.i., groote lokalen te verkrijgen, die eene geschikte gelegenheid geven tot het ten toon stellen van voorwerpen hoofdzakelijk tot het gebied der industrie en kunst behoorende, die geregeld ter bezigtiging dienen geplaatst te kunnen worden en op de best mogelijke wijze verlicht, - en

(*) Amsterdam in schetsen, uitgave van G.W. Tielkemeijer te Amsterdam, 1862.

ten andere in de voor deze gebouwen gebezigde materialen n.l. de ijzerconstructie die van zelve geheel andere vormen aangeeft dan de steen, het hout enz. De stijl is daarom, zoo als de Ned. Spectator(*) te regt zegt, een modern-eklektische, wij zouden zeggen een goed beredeneerde modern-eklektische stijl, waarin wel is waar de rondboog eene hoofdrol speelt en meesterlijk is gebezigd, maar die daarom toch geen byzantijnsch karakter heeft.

Omtrent de verdere uitvoering kunnen wij ook niet anders dan eene loffelijke getuigenis afleggen. De plaatjes zijn zeer goed uitgevoerd, en doen de lithographen v. Emrik en Binger alle eer aan. Ook de tekst is netjes gedrukt, in één woord het geheel heeft iets aanvalligs, waardoor het zoowel bij den vreemde als bij ons, aanspraak op een groot debiet kan maken, hetwelk wij den uitgever ook van ganscher harte toewenschen.

L.H.E.....

3 Oct. 1864.

Vertalingen en herdrukken.

Noorweegsche vertellingen, door Björnstjerne Björnson. Te Haarlem bij de erven F. Bohn.

Och, wat eenvoudige verhaaltjes zijn 't die daar uit den vreemde tot ons komen.

Wat daarin gebeurt is zoo heel ordinair, en de personen die er in komen, 't zijn meest alle boeren, althans eenvoudige landlieden. 't Is al heel eenvoudig. Och ja, eenvoudig zijn ze. Daar is die eerste vertelling. Een flinke jongen. 't Was een houthakkerszoon, die huilde toen hij ter wereld kwam, en die eenige jaren later weer huilde toen hij het meisje, dat hij lief had gekregen, 't was nog maar een kind, met een anderen jongen, een grootere dan hij, zag dansen en om hem lagchen. Hij was toen ook nog niet meer dan een kind, een groot kind, maar na dien tijd was 't toch anders met hem geworden. Hij meende dat hij eigenlijk toch zoo'n kind niet meer was, en dat er uit hem ook wel iets anders zou kunnen komen, dan houthakker. Die andere, grootere had op de landbouwschool gegaan. Daarheen strekten zich nu ook zijn wenschen uit, en door de hulp en medewerking van eenige hem goedgezinde menschen komt hij daar, wordt distrikts-agronoom, en, - nog een even lang gekoesterden wensch bereikt hij evenzeer, en dan is 't uit. 't Is al heel alledaagsch. Toch schuilt er in die beide eenvoudige verhaaltjes iets dat niet zoo heel alledaagsch is. Er is poësie in. Dat wil zeggen: de schrijver heeft een blik, die niet maar langs die eenvoudige vormen heenglijdt, hij dringt er binnen, en schoone diepe waarheden worden daar door hem aan 't licht gebragt. Hij beschrijft u een natuurtafereel. Och, 't zijn boomen en bergen en stroomen en wolken, zoo als iedereen die overal zien kan. Voor hem zijn ze meer. De natuur spreekt tot hem. Hij doet haar spreken tot u. Haar leven en haar wetten heeft hij bespied, en hij doet het u zien, hoe daar verband bestaat en zamenhang tusschen

(*) Ned. Spect. No. 38, 1864.

wat daar geschiedt in het rijk der natuur en ginds op het gebied van zedelijkheid en rede. 't Is eene waarheid, die hij ons daar onder het oog plaatst, die misschien nog wel eens wordt over 't hoofd gezien. En als met de natuurbeschrijving is 't ook met het overige. Wat daar door die eenvoudige menschen wordt gezegd en gedaan, al wat hen overkomt, 't is maar het oppervlak waaronder een diepe rijke mijn ligt verborgen. 't Is de sluijer waarachter het wezen zich verschuilt. De schrijver doet u door oppervlak en sluijer heendringen. De boerenjongen die daar huilt, omdat hij op een gevoelige plek is getroffen, och, ga hem eens na, wal dat oogenblik bij hem uitwerkt. Het kind dat tot heden het leven gedachteloos had doorgedarteld, slechts toegevend aan den indruk van het oogenblik, zie, hij ontwaakt daar op eens als uit een droom. Hij slaat een blik op zich zelven, hij bemerkt zijn eigen geringheid, hij had er tot op dien oogenblik niets van gevoeld. De kindschheid is voorbij. Hij denkt na over zich zelven. Hij is geminacht en gehoond door een dien hij sterker gevoelt dan zich zelven, tegenover wien hij magteloos is. Dat gevoel doet hem pijn, maar een ander rijst daar nevens. Het is een verlangen naar iets dat hij niet weet te verklaren, 't is niet naar zijn huis, niet naar dansen en pretmaken, niet naar zijn gewoon werk. 't Is naar iets hoogers, iets dat buiten den kring lag van wat hij tot nog toe had gekend; maar zijn borst zwol, een vermoeden van kracht, van uitbreiding, van zelfstandigheid rees in zijne ziel en 't verliet hem niet meer.

Is dat niet een waar beeld van de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid? Komt wel ooit de ziel tot het bewustzijn harer nietigheid en ellende, eer ze een ideaal heeft in het oog gevat, dat ze als grooter en edeler erkent, dan zich zelve. Wel is dat ideaal aanvankelijk nog zeer onvolkomen. Zoo ook in onze vertelling. Maar nevens den prikkel der eerzucht die den jongeling tot zelfbewustzijn had doen ontwaken, geeft de schrijver hem twee vriendelijke engelen ter zijde. Het zijn de godsdienst en de liefde. Door die beide wordt zijn streven in de ware rigting gebragt, van zinnelijkheid en zelfzucht gezuiverd. Zijn ideaal wordt geheiligd en veredeld. Op het eind van het verhaal schreit de flinke jongen nog eens. 't Zijn dan vreugdetranen, maar de schrijver brengt ze in verband met die vroegere. ‘De tranen bij dat dansen geschreid’, zegt hij, ‘waren het voorspel van deze, en tusschen beide lag zijn geloof en zijn arbeid.’ Schoone en dichterlijke gedachte. Langs geloof en arbeid de weg tot geluk. Geloof en arbeid, dat is God en de mensch vereenigd. Nog menige schoone en ware gedachte vinden we in dit en in het andere verhaal ‘Arne’ neêrgelegd. Maar wij willen den lezer verder het genoegen niet benemen, die zelf na te sporen, en uit den eenvoudigen vorm te voorschijn te zien treden. Jammer maar dat aan dien eenvoud zich ook iets eenvormigs en eentoonigs paart. Een weinig meer afwisseling van toestanden, wat meer actie en tegenstelling zou het *aangename* van de lectuur ongetwijfeld verhoogd hebben. Wij hopen echter dat het schoone en dichterlijke der gedachten een sterker middel tot aantrekking zal blijken dan een boeijende vorm, en wenschen alzoo deze vertellingen, die al zoo heel nieuw niet meer zijn, ook nu nog een tal van lezers toe.

L.

De abdij van Corvoda of Licht en Schaduw van den tegenwoordigen tijd. Uit het Engelsch. Utrecht, L.E. Bosch en Zoon.

De beroemde romanschrijver Henri Kingsley heeft in zijn roman ‘Gist’ op meesterlijke wijze de geschillen geschetst, die in Engeland op godsdienstig gebied plaats grijpen. Hij wijst aan, hoe de onervaren jeugd door allerlei wind van leering bewo-

gen, dikwijls ijverig naar waarheid zoekt en den twijfel ter prooi tot volslagen ongeloof vervalt, of haar verstand gevangen gevende zachtkens indommelt op het kussen des gezags.

Een dergelijk doel beoogde de schrijver van Corvoda's abtdij; kan hij nog gerustelijk bij Henri Kingsley ter school gaan, 't ontbreekt hem niet aan talent en de strekking van het boek verdient goedkeuring. De schrijver heeft het vooral gemunt op het Jezuïtisme en stelt dan ook zoo helder mogelijk in het licht het gevaarlijk en anti-christelijk beginsel: Het doel heiligt de middelen.

De abdij van Corvoda, vroeger het eigendom der Kerk, viel den heer Tressibian als erfenis zijner ouders ten deel. Zijn zoon Ernest - hoofdfiguur in den roman - een dweepachtig jongeling, met valsche en overdreven grondbeginselen van regt en pligt, verdiept zich reeds vroeg in gissingen over het al dan niet regtmatige zijner toekomstige erfenis. Die twijfel wordt door een priester der Jezuïten aangegrepen en aangewakkerd om hem tot het roomsche geloof over te halen: een geloofsrigting waartoe zijn mystieke en dweepzuchtige natuur en zijn behoefte aan steun groote neiging gevoelt.

De priester slaagt, maar Ernest wordt onterfd. Nu is het streven der Jezuïten om Agnes, Ernest's zuster, op wie de goederen overgaan, eveneens tot het catholicisme te bewegen; heeft men haar in een klooster bezorgd, dan vervallen de goederen aan de Kerk. Maar Agnes staat vast in haar geloof en alle pogingen lijden schipbreuk. Na den dood haars vaders huwt zij den vriend harer jeugd en laat uit genegenheid voor haar broeder de vervallen abdij tot een klooster herbouwen.

Als Ernest uit den vreemde terugkeert, vindt hij zijn geliefde abtdij in een kerk herschapen! 't Is de verwezenlijking zijner jongelingsdroomen. Rijk aan ervaring, overtuigd van zijn dwaling, keert hij tot het geloof zijner vaderen terug.

Wij zouden langwijlig worden, wanneer wij de nevenfiguren ieder afzonderlijk gingen behandelen. Genoeg zij het, dat de geest des schrijvers even verdraagzaam is voor de dwaalbegrippen der Jezuïten als voor ieder dwaalbegrip in 't bijzonder, en dat zoo hij al eenige voorkeur voor het protestantisme toont, deze hem toch niet onbillijk maakt tegen de geloofsovertuiging van anderen.

Ook bij hem is de vraag: ‘Wat is waarheid?’ tusschen de regels door te lezen en zoo hij die vraag niet oplost, duidelijk toont hij toch de valschheid van sommige erkende waarheden aan en in zooverre voldoet hij aan de behoefte des tijds. Boeijender van stijl, aangrijpender, vloeijender had het verhaal kunnen zijn; veel echter willen wij wijten aan de gebrekkige vertaling. De gesprekken toch zijn stijf en gedwongen, en daar, waar ze op speculatief gebied gevoerd worden, bijkans onverstaanbaar.

C-E.

Mengelwerk.

Iets over vaders, ook voor moeders.

Even als de woekerplant zich onvoorziens op een gewas ontwikkelt en het allengs meer van zijne voedende sappen berooft, zijn er dwalingen, die, zonder den minsten grond van waarheid, in den gedachtenkring der maatschappij binnensluipen en een gedeelte van hare levenskracht verstikken. Het moge vreemd schijnen, maar toch is het feit niet te loochenen, dat niet zelden van die parasitische meeningen personen aankleven, wier juist oordeel, in andere zaken, door een ieder wordt erkend.

Hield de vrees, dat onder de linie de zee kokend warm en de hitte ondragelijk was, niet geruimen tijd de ontdekking van den zeeweg naar Oost-Indië tegen? Werd niet de vernuftige de Caus door zijne tijdgenooten, onder wie zelfs een Richelieu, voor waanzinnig gehouden, en alzoo verhinderd der maatschappij tot heil te zijn, omdat in zijne dagen de meening heerschte, dat door middel van stoom geen lasten te vervoeren waren? Vertraagde het ondersteld gevaar, dat steenkolengas, door ijzeren pijpen stroomende, deze zou doen gloeijen, niet de invoering der thans zoo algemeene gasverlichting? Bracht niet de meening, dat het wezen der godsdienst in het dogma ligt, evenzeer eenen Servetus als eenen Huss op den brandstapel?

Het behoort voorzeker tot de moeijelijkste zaken, dwalingen als deze uit de maatschappij te verdrijven. Zijn zij proefondervindelijk te weêrleggen, zoo bestaat er meer kans; maar kan men er de ongegrondheid moeijelijk anders van aantoonen, dan door een beroep te doen op het gezond verstand, zoo stuit men op groote zwarigheden, omdat de meerderheid liever niet van het tegendeel overtuigd wordt, en er dus ook geen moeite voor wil doen.

Over weinig onderwerpen nu vindt men in de maatschappij schadelijker dwalingen dan over de opvoeding. En te verwonderen is het niet. Het is eene van de onvolmaaktheden des menschen, moedeloos te worden, wanneer hij van zijnen arbeid niet spoedig de vruchten ziet. Nu staat het tot heden toe met de opvoeding ongeveer als met de aloë,

die, naar men vroeger meende, slechts om de honderd jaren bloeide: met zorg aankweeken, veel moeite aanwenden, rusteloos verplegen en zelden, en gewoonlijk onverwachts, eene bloem zien.

Welk een ondankbaar werk is toch de opvoeding! roept menigeen mistroostig uit, wanneer hij, ondanks zijne welgemeende pogingen, zijn gestadig ijveren, zijne groote opofferingen, met zijn kind het doel niet bereikt, dat hij zich met het meeste recht meende te mogen voorspiegelen. Arme teleurgestelde! Gij hebt voorbijgezien, dat allen, met wie uw kind in aanraking komt, invloed er op uitoefenen, dat gij de omstandigheden niet in uwe macht hebt, dat gij de omgeving van uw kind niet beheerscht, dat het karakter van uw kind niet als was te kneden, maar het produkt is van zijnen eigenaardigen aanleg en de indrukken, die het reeds ontvangen heeft. Ook gij plukt de wrange vrucht van de nog zoo algemeen verspreide verderfelijke meening, dat een vader zich gedurende de eerste levensjaren zijns kinds zoo niet met de opvoeding heeft te bemoeijen, dat hij althans in dien tijd weinig aan zijn kind bederven kan, eene meening, die, als eene gevaarlijke woekerplant, de werkzaamste opvoedende krachten van menigen vader heeft weggenomen.

Het is waar, de man, wiens bezigheden en uitspanningen hem niet toelaten zijne jonge kinderen meer dan bij korte oogenblikken te zien, vermag weinig tegen de nadeelige invloeden, waaraan het kind is blootgesteld onder het toezicht van die - op weinige uitzonderingen na - gemak en vermaak zoekende huurlingen, die, onder den naam van bakers en kindermeisjes, door woorden en daden somtijds bij het kind hartstochten opwekken, aan wier heerschappij het misschien voor altijd onderworpen blijft. Maar hij kan met zijne gade zamenwerken, dient haar te kunnen voorlichten, althans met raad en daad ter zijde te staan, en heeft het in ieder geval in zijne macht het aantal schadelijke indrukken, die de natuurlijke ontwikkeling des kinds tegenwerken, door eigen toedoen niet te vermeerderen.

Ik wil trachten door een paar voorbeelden, die nog dagelijks zijn waar te nemen, te doen zien, hoe menige vader, geheel onopzettelijk, door louter gebrek aan opvoedkundige beginselen en aan kinderkennis, zijn kind voor het tegenwoordige en toekomende groot nadeel toebrengt.

Daar ligt een kindje, van nog geen jaar, wakker in zijne wieg. Niets deert het; geene enkele begeerte jaagt het. Rustig en kalm speelt het met de lieve handjes, of gait het tegen een blinkend voorwerp. Lief kind, wat zijt gij gelukkig! Gij bezit op dit oogenblik, wat de wijzen te allen tijde gezocht, wat zoo weinig volwassenen verkregen hebben: tevredenheid. Hoe weldadig is voor u die kalmte, die u omgeeft. Zij bevordert niet alleen de ontwikkeling van uw ligchaam; zij is van heilrijken invloed op uw gemoed. Want de uitwendige kalmte - het zijn de woorden eener geniale vrouw(*), die er haar leven aan gewijd heeft, het kind in de verschillende tijdperken zijns levens te leeren kennen - de uitwendige brengt de innerlijke kalmte voort, die de rustelooze werkzaamheid der lusten verstompt.

Uw vader treedt binnen. Hij heeft zijne bezigheden ten einde gebracht, en

(*) Necker de Sausures.

zich gehaast weder eenige oogenblikken bij u te zijn. Gij ziet hem niet, maar hij ziet hoe engelachtig gij daar ligt. Hoe meer hij u aanschouwt, des te heftiger voelt hij zich tot u getrokken. Onwillekeurig doet hij een stap nader, en terwijl gij naar hem opziet, schenkt gij hem een zoo betooverend lachje, dat hij zich niet kan weêrhouden u in zijne armen te nemen en aan zijn hart te drukken.

Een teeken van afkeuring geeft hem te verstaan, dat de uiting zijner liefde wat te krachtig is voor uwe teedere ledematen. Hij zal het echter wel weder goed maken, en daarom begint hij met u snel in zijne armen op en neêr te wiegen, en haastig met u heen en weêr te loopen, en plotseling te wenden, en trippelend naar een of ander voorwerp toe te gaan. Dit bevalt u, gij wordt recht levendig. Armen en beenen komen in beweging. Gij kraait het uit van.... ach! neen, niet van pret, - van koortsige opgewondenheid.

Hoe streelt het uwen vader, dat hij u zooveel genoegen doet, en wat vermaakt hij zich met uw woelig gespartel!

Eindelijk legt hij u neder; maar nu bevalt u het stil liggen niet langer; zitten bevredigt u evenmin, rondgedragen worden ook niet..... arm kind! niets kan u bevredigen; gij zijt buiten u zelven gebracht, gij *moet* schreijen, om uwe pijnigende onvoldaanheid lucht te geven.

Zeg eens, gij, die zoo handelt, hebt ge uw kind lief? Het was in den gelukkigsten toestand, waarin een zoo jong kind zich kan bevinden. Wie heeft het zijne tevredenheid zoo wreed ontroofd? Gij hebt uw kind innig lief, zegt gij. Eilieve, waarom naamt gij het op? Deedt gij het om zijnentwil, of om uw eigen gevoel te streelen? Gaaft gij niet blindelings toe aan eene onsluimige opwelling van uw hart? Beoogdet gij het welzijn, het genoegen van uw kind, of moest het u ten speelpop dienen?

Maar, vraagt ge misschien, mag mijne liefde voor mijn kind zich dan niet uiten, moet ik dan mijn kind, zoolang het nog niet gaan en spreken kan, aan zijn lot overlaten en mij vergenoegen met het te bekijken? Dit laatste volstrekt niet, gij zoudt dan weder verkeerd handelen. Speel met uw kind, zelfs veel; maar niet ontijdig. Raadpleeg niet alleen uw eigen hart, let in de eerste plaats op het welzijn van uw kind, dan zal dit er beter bij varen, en gij zult beiden meer genoegen hebben. Neem u vast voor nimmer uw kind af te leiden, wanneer het kalm en tevreden is en aan zich zelf genoeg heeft, want gij zoudt den grond leggen tot wispelturigheid van karakter en oppervlakkigheid in het denken. Merkt gij echter, dat het onrustig begint te worden, dat het zich alleen gevoelt en geen hulpmiddelen meer in zich zelf vindt om zich bezig te houden, dan is het uw tijd. Niet alleen moogt gij, maar moet gij dan de behulpzame hand bieden. Vermijd echter alles wat uw kind in eene opgewonden stemming kan brengen; want alle hevige aandoeningen, zoowel die van vreugde als die van droefheid moet het met tranen, bittere tranen boeten.

Wij laten dit tafereeltje rusten en wenden den blik naar een en vader, op wiens kniën een lieve krullebol zit, die reeds loopen en wat meêpraten kan. Het is aangenaam te zien hoe op beider gelaat opgeruimdheid is te lezen, want het is den vader eene liefelijke ontspanning, zich van zijne drukke bezigheden wat te verpoozen bij zijn kind,

en voor het kind is het een waar feest, als vader eenige oogenblikken afzondert, om zich met hem bezig te houden.

Op tafel ligt een prenteboekje, waarin allerlei dieren zijn afgebeeld. Met ijver en vermaak heeft het kind den staart van den hond, de ooren van den ezel, den snuit van den olifant en den bult van den kameel aangewezen. Thans komt er een paard te zien, maar in plaats van de manen te wijzen, verzoekt het kind op vaders knie paardje te mogen rijden, en vader staat dit gaarne toe. Het kind is zoo lief, wat zou hij het kunnen weigeren? Het eerst zoo rustig tooneeltje wordt daardoor wat levendiger. De vader zal echter zorgen het kind niet op te winden. Hij vertelt het, na een poosje gereden te hebben, dat de paarden moede zijn en dus rust noodig hebben, en om dit duidelijk voor te stellen, sluit hij zelf de oogen. De kleine schalk heeft er echter terstond iets op bedacht. Heel stilletjes trekt hij zijnen vader aan den baard. Deze, ingenomen met dit nieuwe spel, opent schijnbaar verschrikt de oogen en zegt, met de innemendste stem der wereld: pas op, kleine ondeugd, dat ge 't niet weêr doet, of ik zal u.... En weêr sluit hij de oogen, en weêr trekt het kind aan den baard, en weêr doet hij even alsof hij verschrikt is, en straft hij het kind met het innig te kussen. Dezelfde vertooning wordt nog eenige malen herhaald en loopt dan zonder ongelukken af, d.i. het kind raakt niet aan 't schreijen en gaat zoet naar bed.

't Is immers niet zeldzaam, waarde Lezer, dat spel, waarin ‘pas op, dat gij 't niet weêr doet’ de beteekenis heeft van: ‘doe het spoedig nog eens, lief kind, gij zijt zoo engelachtig!’

Het tweede bedrijf speelt den volgenden dag. Het kind is even opgeruimd en schalksch als den vorigen avond. Zijn vader heeft het druk, en nu wel wat anders te doen dan te spelen. Hoezeer zij in dit opzicht uiteenloopen, komen beiden echter daarin overeen, dat zij elkanders stemming volstrekt niet begrijpen. Den ernstig gestemden vader hindert alles, wat niet even stil en bedaard is als hij zelf. Het kind ziet in alles speeltuig en kan zich onmogelijk voorstellen, dat iemand in iets anders lust, of iets anders te doen zou hebben, dan evenveel pret te maken als gisteren. Het gaat dus gerust zijnen gang en wordt weldra zoo luidruchtig, dat zijn vader niet meer ongestoord kan denken. Deze ziet zich nu genoodzaakt het kind te vermanen zich rustig te houden, en zegt daarom, wel op eenigzins barschen toon, maar toch met dezelfde woorden als gisteren: ‘pas op, dat ge u stil houdt, of ik zal u....’

Ik behoef niet verder te gaan. Ieder begrijpt, dat de vader eindelijk boos, en het kind gestraft wordt, omdat het zoo ondeugend, zoo ongezeggelijk is.

Ligt de aanleiding tot het treurspel van heden niet in het blijspel van gisteren?

Ach! zoo menig kind wordt ondeugend, d.i. wordt weêrbarstig, nijdig, kribbig, omdat velen, die geroepen zijn het op te voeden, zich aan verregaande ongelijkmatigheid schuldig maken; omdat velen, die geroepen zijn het kind in de waarheid voor te gaan, het leeren met de woorden te spelen en er slechts die beteekenis aan te hechten, welke voor het oogenblik het meest overeenkomstig zijne gemoedsstemming is; omdat velen, die geroepen zijn het kind met de meeste

omzichtigheid te leiden, het met roekelooze onnadenkendheid, uit de hoogte, bevelen naar de ooren slingeren die het onmogelijk kan nakomen.

Een kind toch, welks aandoeningen en begeerten voor 't oogenblik in evenwicht zijn, kan op ons verlangen zich van iets onthouden of iets doen, dat zijne hartstochten buiten spel laat; maar geen kind is in staat, op bevel van een ander, zijne luidruchtig vrolijke, of wel opgewonden stemming, op eens anders verzoek, plotseling in eene rustige en bedaarde te veranderen. Weet gij wel, gij, die zulke eischen aan een kind doet, dat het uwe eigene krachten te boven gaat?

Indien een kind u hindert - en veel gebieden en verbieden geschiedt, helaas! om van de kinderen geen last te hebben - indien uw kind u hindert door zijne luidruchtigheid, en gij wilt of moet het toch in uwe nabijheid houden, tracht het dan langzamerhand door een gesprek of door een voorwerp, dat zijn aandacht trekt, kalm te maken; want bij eene te snelle verandering gaat levendige opgeruimdheid in bittere smart, lagchen in schreijen over.

Is dat bevelen volgens onze eigene luimen eene bron van veel verdriet voor de kinderen, niet minder nadeelig is het voor hunne zedelijke vorming. Het kwetst hun waarheidsgevoel, het schokt hun vertrouwen in ons, het ontneemt hun het ware richtsnoer hunner daden, het maakt hen tot huichelaars en leugenaars.

Diezelfde schadelijke gevolgen heeft men van al dat stelselloos spreken en handelen te vreezen, dat zich onder zoo velerlei vormen in de opvoeding vertoont. Hoe menig vader prijst zijn kind des morgens met den meest liefderijken en welgemeenden ernst aan, wat hij 's middags, geheel gedachteloos, door woord of daad tegenspreekt.

Daar is een vader, die zijn kind heeft trachten te beduiden, dat het geene geheimen voor zijne ouders hebben, en hun in alles tot het geringste de waarheid zeggen moet, - en het kind heeft goed geluisterd, en is het met vader volkomen eens geworden. Maar nu is er een trommeltje met koekjes op de tafel gekomen. Het kind heeft er een, en nog eens een van gehad, en toen het om een derde vraagde, heeft moeder, uit zorg voor zijne gezondheid, wijselijk geweigerd meer te geven. De moeder gaat de kamer uit, en het kind - hetzij om vaders les in praktijk te brengen, hetzij omdat het in huis den weg wel weet - vertelt zonder de minste achterhoudendheid aan vader, dat het nog zoo gaarne een koekje zou willen hebben. Vader is het met moeder eens, dat meer koekjes voor het lieve kind nadeelig zouden zijn, en weigert dus ook; maar het lieve kind blijft zoo hardnekkig openhartig, dat de vader eindelijk toegeeft met vertrouwelijke vermaning: om het dan niet aan moeder te zeggen.

Heeft niet menigeen, die aldus handelde, zich verwonderd en beklaagd, dat zijn kind onwaarheid sprak en geheimen voor hem had? ‘Ik kan’ - zoo sprak men, en geloofde dan inderdaad zijne eigene woorden - ‘ik kan met de hand op het hart betuigen, dat ik mijn kind steeds heb vermaand, zich van leugens te onthouden en geene geheimen voor zijne ouders te hebben. Maar zoo is de jeugd! Zij slaat onze goede raadgevingen in den wind en kiest toch den slechten weg. Wij moeten er maar in berusten en het Gode overgeven.’ - Zietdaar eene zeer gewone zelfmisleiding, waaraan op-

voeders ter prooi zijn. Zij meenen het zoo goed en spreken zoo fraai met hunne kinderen, en toch blijven de vruchten van hun pogen achterwege. Waarom? Omdat hunne daden in strijd, althans niet in overeenstemming zijn met hunne schoone zedelessen.

Ginds spelen een paar lieve kinderen met een karretje en paardje, het eigendom des oudsten. Hoe lief, niet waar, dat deze zijn broertje laat medespelen, alsof het hun tweeën toebehoorde! De jongste stelt voor, om op het karretje te gaan zitten en voerman te zijn, dan zal zijn broeder het paardje voorttrekken. Wat zit er toch een goede aard in dien oudsten jongen: hij neemt er terstond genoegen mede. Indien nu de Neurenbergers de sterkte van het speelgoed, dat zij maken, naar hunne eigene kinderen afmeten, dan moeten deze wel zeer zoet en verstandig, of bijzonder teêr zijn: althans de voorsteller is pas gaan zitten, of daar gaat het krik, krak! - en een wieltje is gebroken. Dat nu de oudste zijne goedaardigheid een, twee, drie in eenen hoek werpt, en zijn broertje de schuld en nog klappen toegeeft, is zoo de natuurlijke loop van zaken. De vader treedt nu als scheidsrechter op, en zet uiteen, dat de jongste niet alleen schuld heeft, en de drift des oudsten zeer onbetamelijk is. Liefderijk neemt hij zijnen eerstgeborene bij de hand, en zegt: ‘Beste jongen, het is wel jammer, dat uw wagentje gebroken is, maar bedenk toch, dat uw broertje niet weet, hoe onsterk dat speelgoed is. Gij hadt hem eigenlijk dienen te waarschuwen, en althans niet zoo in toorn mogen opstuiven. Onthoud het toch, dat gij het iemand met bedaarheid moet zeggen, als hij iets verkeerds doet.’

En toen nu des namiddags de vader met zijne vrouw en kinderen aan tafel zat, en de meid op zijn last nog het een en ander binnen bracht, waaronder een porceleinen voorwerp, dat zij bij ongeluk liet vallen, zoodat het brak..... toen stoof de vader in woede op en bracht, razend en scheldend, de meid hare verkeerdheid onder het oog.

Zou de vader zich niet beter hebben doen begrijpen en vrij wat nuttiger voor zijnen zoon geweest zijn, indien hij wat minder tegen hem gepreekt, en jegens de meid zoo gehandeld had, als hij verlangde, dat zijn oudste zoontje zich ten opzichte van diens broertje zou gedragen? Maar daarin ligt juist de oorzaak, dat wij bij kinderen zoo weinig vruchten zien van vermaningen: wat met het woord wordt opgebouwd, wordt met de daad afgebroken.

Ja, een vader - ik hoop het te hebben aangetoond - kan aan zijne kinderen, reeds van hunne vroegste jeugd af, veel bederven, indien hij een naauwkeurig opvoedingsplan mist, of het, door gebrek aan zelfkennis en zelfbeheersching, niet streng genoeg nakomt; indien hij zich in de opvoeding zijner kinderen, als ware hij zelf een kind, bloot door de aandoeningen van het oogenblik laat beheerschen.

Niet dan breekt voor den vader eerst de tijd aan als opvoeder zijner kinderen op te treden, wanneer hunne verkeerde neigingen en hartstochten reeds zoodanig zijn ontwikkeld, dat zijn forscher steun en krachtiger arm door moeder of dienstboden te hulp worden geroepen, om den kleinen deugniet door vrees binnen de perken te houden; want juist in de eerste jaren der kindschheid, kan hij als opvoeder zoo veel doen, en zeker niet minder na-

laten, waardoor hij bij zijn kind de ontwikkeling van het goede bevordert, die van het kwade onderdrukt, en aldus veel voorkomt, dat later, voor ouders en kinderen beide, een niette stoppen bron is van verdriet en teleurstelling.

Van het oogenblik af, dat het jeugdige echtpaar de eerste oudervreugde smaakt, moet niet het leeuwenaandeel in de opvoeding der moeder toegeworpen, maar een weldoordacht opvoedingsplan door beide ouders uitgevoerd worden. - Vrome wensch nog, helaas, voor de tegenwoordige maatschappij! Of zou zij niet met de bitterste spotternij dengenen geeselen, die in allen ernst durfde meenen, dat het huwelijk ook eene overeenkomst is om kinderen op te voeden?

De maatschappij begrijpt, dat men huwt, aan den eenen kant om zijne huishouding goed bestuurd te hebben, om zijne inkomsten te vermeerderen, om op eene trouwe verpleging te kunnen rekenen, om een einde te maken aan het jongeheeren-leven, dat begint te vervelen; aan den anderen kant om eene eigene huishouding te hebben, om niet langer afhankelijk te wezen, om iets te zijn in de maatschappij, om dien zoo benijden zegepalm te verwerven en eene goede partij te doen; voor beide zijden nog, omdat men innig liefheeft! Niet waar, dat alles begrijpt de maatschappij - en wat hiermede de opvoeding van kinderen heeft te maken is haar volkomen duister.

Maar vraagt het die jeugdige moeder eens. Met liefde en zelfopoffering heeft zij in korten tijd geleerd haar kind te voeden en te verzorgen; want zij heeft de stem der natuur te goed verstaan, om dit werk, als het haar zelve mogelijk is, aan huurlingen over te laten. Het nakomen van dien pligt heeft ook zijne belooning medegebragt; zij heeft bij het koesteren van haren lieveling een ongekend en onvermengd genot gesmaakt. Zij heeft geleerd, dat de wereld meer te genieten geeft dan,te schitteren op een bal, te betooveren door muziek, weg te slepen door een geestig gesprek - zij kent de eerste moedervreugde!

Maar de tijd heeft haar uit dat tooverpaleis gejaagd. Hare vreugde is niet meer onvermengd. Zij heeft ondervonden, dat haar kind eenen wil heeft tegenover den hare; hare zoete droomen houden geen stand in de werkelijkheid, hare krachten om het kind op te kweeken en te leiden beginnen te kort te schieten - de eerste traan van moedersmart biggelt haar over de wangen.

Nu gevoelt zij, dat men haar op hare huwelijksreize niet heeft medegegeven, wat zij zoo zeer behoeft. Waren de eischen der natuur en enkele teregtwijzingen van ervarenen voldoende om haar door het eerste tijdperk van het leven haars kinds te voeren; thans, nu in haar kind het geestelijk leven ontwaakt, nu in haar niet meer een stoffelijk, maar een geestelijk overwigt wordt vereischt, nu gevoelt zij, hoe zij die lange, moeijelijke voorbereiding mist, die noodig is om haar kind op te voeden. Zij ondervindt het, dat hare zachtheid misbruikt wordt, dat hare hardheid verzet wekt.

Meer en meer breekt de werkelijkheid door den nevel van begoocheling en zelfmisleiding, die zoo natuurlijke gevolgen van hare onbekendheid met de eerste en eenvoudigste wetten van de ontwikkeling eener menschelijke ziel.

Zij heeft haar kind zoo vol zelfopoffering lief, zij zou het zoo gaarne gelukkig zien, en zonder er over te heb-

ben nagedacht, als 't ware onbewust, was het haar, als hadde zij haren zuigeling met het eerste voedsel reeds hare eigene levenswijsheid gegeven; zou deze zich wel niet ongelukkig maken door die zoo lange reeks van hatelijke ondeugden, en, als *zij*, meest liefhebben, wat waar, schoon en goed is. Maar nu wordt het haar steeds duidelijker, dat haar lieveling er niet van verschoond kan blijven, om met zijne eigene hartstochtendien vreeselijken kamp op leven en dood aan te gaan. Dit doet haar lijden; want wel schoone beelden van eene nimmer te verwezenlijken toekomst had zij zich verzameld, maar geen wapenen om haar kind in dien strijd bij te staan. O, had zij dat alles vooruit kunnen weten, hoe gaarne zou zij in vroegere jaren eenigen tijd van hare lectuur, hare muziek, hare visites hebben afgezonderd, om zich gemeenzaam te maken - niet met wat de natuur haar van zelve wel zou leeren - maar met de zware taak der opvoeding. Dan zou zij voorbereid zijn geweest op teleurstellingen, dan zou zij den weg hebben gekend om haar kind te leiden, dan zou geene moedeloosheid haar tot opvoedster ongeschikt hebben gemaakt.

Ware nu haar echtgenoot maar niet het slagtoffer geweest van die verderfelijke meening, dat hij niets te maken heeft met de eerste opvoeding zijns kinds; dat zijn tijd eerst komt, als zijn zoon (want de dochter blijft het deel der moeder) voor eene betrekking moet worden opgeleid; dat hij dan wel eenen geschikten onderwijzer zal vinden, en dezen juist voorschrijven, welk een braaf, edel, bekwaam, uitstekend mensch zijn kind moet worden, en welke betrekking hij verkiest, dat het eenmaal eervol in de maatschappij zal bekleeden - dan zou hij die te kort schietende moeder, hetzij luide, hetzij in zijn binnenste niet liefdeloos verweten hebben, dat het haar aan takt ontbreekt, haar kind stil te houden, aan geduld, om het te leiden. Hij zou het moeijelijke van de taak der opvoeding tijdig genoeg hebben ingezien, om met zijne echtgenoote zamen te werken aan het heil van hun kind, om met haar te onderzoeken, te overleggen, te bepalen welke gedragslijn gevolgd moet worden; haar te steunen, haar voor te lichten. En menig oogenblik, thans belangstellend gewijd aan hunne vorming tot opvoeders van hun kind, zou welligt in de toekomst jaren van oudersmart hebben voorkomen.

Maar niet alleen in latere tijden, reeds spoedig zou beider streven om eendragtig, verstandig, zelfopofferend hun kind op te voeden zoete vruchten hebben afgeworpen. Of is het geen rijke belooning, geen streelende voldoening voor het ouderhart, den invloed te kunnen nagaan van die schijnbare kleinigheden, waardoor op het kind gewerkt wordt, en die in kracht toenemen, naarmate zij meer stelselmatig worden aangewend?

Sla ten slotte, waarde lezer, nog even met mij den blik in gindsche huiskamer. Een vijfjarig meisje, dat de bewaarschool bezoekt, zit in 't middaguur mede aan de ontbijttafel, en heeft het ongeluk een kopje om te stooten en koffij te storten op haar licht jurkje. Hare moeder laat haar de sporen van hare onvoorzigtigheid zooveel mogelijk zelve wegmaken, en geeft haar met een kort, gepast woord te verstaan, dat het haar leed doet haar kind zoo onhandig te zien. De zaak is afgeloopen, zoudt ge

zeggen; het kind eet weêr ongestoord voort. Integendeel zij weent, zij is vrij hevig aangedaan. Is het van schrik; is het om het welmeenend bestraffend woord harer moeder? Neen, het meisje antwoordt op de vraag, wat de reden van haar schreijen is, 'dat zij nu met een ander jurkje naar school moet, en dat de jufvrouw en de kinderen haar zullen vragen, waarom zij een ander aan heeft dan dezen morgen.'

Vindt ge die reden dwaas, glimlacht ge om het kind, dat zich zoo diep ongelukkig gevoelt? Stelt u dan eens voor, zoo ge kunt, dat ge door eene ramp uwe bezittingen of buiten uwe schuld uwe gezondheid verloort, en in plaats van medelijden en deelneming bij uwe vrienden en medemenschen te vinden, door allen werdt bespot en uitgejouwd - want aldus is de kindermaatschappij. Nergens ter wereld vindt ge als afwisseling van het liefelijke, dat er heerscht, zooveel kwetsenden spotlust, zooveel onderdrukking, zooveel onregt, zooveel wreedheid, zooveel vermaak in anderer leed.

De moeder zoekt het kind tot bedaren te brengen, met de belofte haar een ander licht jurkje aan te doen, en de opmerking, dat het dan wel niet gemerkt zal worden. 'Neen,' snikt het kind, 'het is niet te verbergen, Thusnelda zal het zeker zien, en wat moet ik dan zeggen?

'Thusnelda zal het zeker zien!' Ja; gelijk bijna ieder volwassene eenen tegenvoeter heeft, op wien hij jaloersch is, die hem altijd in den weg treedt, die hem in alles bespiedt en daarom in voortdurende spanning, onrust en vrees houdt, zoo heeft bijna ieder kind eenen makker, die het altijd jaagt, altijd pijnigt, aan wiens toovermagt het zich maar niet weet te ontworstelen, en wiens goed- of afkeuring het, niet zelden met verbeten onwil, tot rigtsnoer zijner daden neemt.

'En wat moet ik dan zeggen?' Het antwoord op die vraag nu, teedere moeder, zal doen blijken, of gij in de groote kunst van opvoeden zijt ingewijd. Gij ziet uw geliefd kind lijden, omdat het bittere, meedoogenlooze spotternij vreest, indien het de waarheid spreekt. Dit smart u. Een gemakkelijk te bedenken noodleugen kan uw kind hare vrolijkheid wedergeven en tegen de gevreesde spotternij behoeden; - maar dan ook hebt ge de kiem van den leugen in haar hart geplant!

En welken raad gaf de verstandige moeder, die mij dit feit mededeelde? 'Indien er naar gevraagd wordt door de jufvrouw, zeg dan juist wat er gebeurd is, en door de kinderen, dat ge een ongeluk gehad hebt met uwe jurk.'

Toen het meisje des namiddags te huis kwam, gaf zij hare moeder op de vraag, hoe het was afgeloopen, ten antwoord: 'De jufvrouw heeft het niet gemerkt, maar Thusnelda kwam terstond op mij aan om te vragen, waarom ik een ander jurkje aan had, en toen zeide ik: hoor eens, ik zal het u vertellen, indien gij het niemand anders zegt, en toen zij dit beloofd had, zeide ik het haar, en er is verder niet over gesproken.'

Op zoo eenvoudige wijze was het drievoudig doel der moeder bereikt: het kind had waarheid gesproken, het was niet bespot, en het had zich zelf leeren helpen, door op den aangewezen weg een middel te bedenken, dat den toets van verstand en zedelijkheid kan doorstaan.

A.M. KOLLEWIJN, NZ.

Brievenbus.

IV.
Een oog op oogendienaars.

Mijnheer de redacteur!

Wilt gij uw tijd een helderen spiegel voorhouden, bezwaarlijk zult gij dan kunnen zwijgen van een paar ziekteverschijnselen, welke zich dezer dagen in het volksleven hebben vertoond. Mij althans hebben ze verontrust. Bewijzen van zedelijke verslapping meen ik opgemerkt te hebben bij een stand, die, zij 't ook niet zoo vermogend als elders, toch ook in ons vaderland magtigen invloed uitoefent: den stand der ambtenaren. Op de regterlijke ambtenaren heb ik hierbij minder het oog: nog hebben zij den eerbied niet verbeurd, waarop de Nederlandsche regter steeds aanspraak mogt maken, en werd ook ik een oogenblik verschrikt door de animositeit, waarmede een man vervolgd werd, die aan misdaad, wanbedrijf noch overtreding zich schuldig had gemaakt, de zeldzame zedelijke verdorvenheid van den vervolgde strekt aanmerkelijk tot verschooning van ambtenaren, die een oogenblik vergeten konden, dat zij tot handhavers der maatschappelijke wetten, niet tot zedemeesters zijn aangesteld. Heeft men gedwaald, het was een dwaling van edele harten, en ook uit deze dwaling zal men wel wijsheid geleerd hebben. Met onverzwakte achting zie ik tegen de regterlijke magt van Nederland op.

Maar er zijn ambtenaren, die naauwelijks minder invloed op het leven des volks uitoefenen, wier dwalingen menigmaal onherstelbaar zijn, wier vonnis vaak over een geheel menschenleven beslist, en dat zonder hooger beroep. Voor den toegang tot staatsinrigtingen van hooger onderwijs wordt in het belang der geheele maatschappij zoowel als in het belang der studerenden zelven een zekere kennis vereischt, onmisbaar voor elk, die aan deze instellingen zich bekwamen wil. Omtrent de mate dier kennis vergewist men zich door het gebrekkig, maar éénig mogelijk middel van een examen. Werden nu onlangs bij sommige inrigtingen de examina afgenomen met zonderlinge gestrengheid, bij anderen schijnt het toelatingsexamen tot een blooten vorm verlaagd te zijn: allen toch, die zich aanboden, werden toegelaten. Hadden zij allen werkelijk aan de vereischten voldaan? De onderstelling is ongerijmd. Heeft dat toelatingsexamen geen wettig karakter? Waarom 't dan laten voortbestaan, en hoe zijn er nog mannen te vinden, die den onwettigen maatregel telkens uitvoeren? Bestaat het echter wettig, dan heeft de maatschappij regt om te eischen, dat men niet verijdele wat bestemd is om een waarborg voor de maatschappij te zijn, en burgerpligt is het, mannen te signaleren, die van den ernst hunner roeping zoo weinig doordrongen zich toonen. Het toelatingsexamen is een vorm, of is 't niet; is 't een vorm, dan moet het opgeruimd worden, hoe eer hoe beter: ledige vormen belemmeren het volk in zijn ontwikkeling. Maar was 't niet meer dan een vorm, dan werd nog vóór kort ernstig vergrijp gepleegd aan de regten van menig jongeling, die over dien vorm struikelde. Is 't meer dan een vorm, wie geeft dan een vrijbrief om de regten der maatschappij op te offeren, wie geeft dien aan mannen, geroepen om in hun kring die regten te handhaven?

De maatschappij zal er geen schade bij lijden, zegt men: slagboomen bij menigte zullen onbekwamen en onwaardigen beletten de maatschappelijke loopbaan in te

treden. 't Zij; maar hebben die jongelingen dan zelve geen regten, en is hun niet te kort gedaan, toen zij tot een onderwijs werden

toegelaten, waarvoor zij nog niet vatbaar zijn? En is 't zoo zeker, dat die slagboomen onoverkomelijk zullen zijn? Wie ze bewaken moeten, kunnen ze straks niet even zwak zijn als nu de mannen zich betoonden, aan wie de eerste tol moest worden betaald? Zwak - want men fluistert, dat ditmaal minder het wettelijk voorschrift, meer de wenk van een hooggeplaatst staatsdienaar het rigtsnoer dezer ambtenaren is geweest, en ernstig achten wij de regten en vrijheden van ons volk bedreigd, wanneer ministeriële wenschen en wenken geen tegenwigt vinden in het regtsbewustzijn der uitvoerders van de wet. Schijnt hier het afhankelijkheidsgevoel wat overvoed te zijn, maar al te veel grond is er voor de vrees, dat dit treurig verschijnsel niet op zich zelf staat, maar de openbaring is van de verderfelijkste ziekte, serviliteit, der ambtenaarswereld.

Immers bij lager onderwijs heeft zich in de laatste dagen een omstandigheid voorgedaan, schijnbaar van geheel tegenovergestelden, inderdaad van geheel denzelfden aard. Bij de examina tot verkrijging van acten voor het lager onderwijs was de uitslag in sommige provinciën verbazend: de over-, overgroote meerderheid der adspiranten werd afgewezen, zelfs tot bij de 90 percent, en dit juist in een provincie, waar de kandidaten zich boven de bewoners van andere gewesten door zóó groote bekwaamheid pleegden te onderscheiden, dat zij in den regel schier allen toegelaten konden worden. Is daar en in nog een paar andere provinciën het ontwikkelingsstandpunt der onderwijzers plotseling, sedert het voorjaars-examen, zoo schrikkelijk gedaald? Is daar op eens een onkunde-epidemie uitgebroken? Zoo niet, is er dan een nieuwe wet ingevoerd? Wij weten beter. Is het programma van het examen gewijzigd? Geen letter.

Loopt er werkelijk een telegraafdraad tusschen een ministerieel bureau en 't geweten van sommige ambtenaren? Deze verklaring geeft men aan het zonderling verschijnsel: 't is een verklaring, die wij gaarne verwerpen; maar als er naar zulk een sleutel voor het raadsel gezocht wordt, is het reeds ver genoeg gekomen.

Bij de examina voor het middelbaar onwijs hebben sommigen, die reeds een acte voor het lager onderwijs bezaten, een ongunstigen indruk gemaakt; de rapporterende Commissie heeft daarover wel wat luide haar stem verheven; men heeft, minder juist dan heftig redenerend, uit het gebrekkig examen voor het middelbaar een besluit getrokken omtrent den ongunstigen staat van het lager onderwijs; Jupijn heeft de wenkbraauwen gefronst, en met siddering hebben zwakke zielen den wenk opgevangen van den beheerscher der goden en menschen. Hetzelfde programma, voorheen met erbarmelijke barmhartigheid toegepast, schijnt nu met barsche gestrengheid uitgevoerd te zijn, en 90 percent van in 't voorjaar nog wigtigen waren nu op eens te ligt geworden. Ziedaar wat er gemompeld wordt.

Is het gerucht valsch, dat ook hier weder ministeriele wenken beslist hebben over het lot van vele burgers en hooge belangen der maatschappij, ernstig verlangen wij, dat een ondubbelzinnige, stellige logenstraffing het Nederlandsche volk gerust stelle. Maar kon men die logenstraffing niet geven, het vermoeden ligt voor de hand, dat men voorheen uit laakbare zwakheid de maatschappij heeft beladen met heele scharen van onbekwame onderwijzers, of nu, als werktuig van ministeriele willekeur, onbedacht de toekomst verwoest van burgers, die, in goed vertrouwen op Nederlandsch regt, hun lot hadden gesteld in de hand van mannen, die door de natie tot uitvoerders der wet, niet tot oogendienaars van een minister zijn bestemd. Kon men die logenstraffing niet geven, - wie den wenk gaf en wie den wenk opvolgde

moge weten, dat het Nederlandsche volk nog niet op zijn Pruissisch uit een ministerieel bureau gelieft *gemassregelt* te worden.

ARGUS.

V.
Boerenongeloof.

Mienheer de Riddakteur!

Ik heb oe in 'n hiele tied niet eschraeven. Maor denk neet, dat Haarm uut 't Laegevaene oe verget. Dat zal disse breef oe ook wel aanders zeggen. Wij hebt hier 'n laesgezelschop. Maor 't kost ons niks. We kriegt de booken, dee we laezen, veur nimmedal. De miesten kriegen we van oeze schoelmeister, en van 'n mevrouw, dee uut Holland hier in de umtrek is komen wonen. 't Is 'n good wiefien, maor van hour bookies hollen we neet veule. Oeze meister keurt ze miestieds of. Hij zeg gedurig: ‘Mevrouw giet te veul op de name of. Ze holt dol veul van Oosterzee. Als dee zien name maor in 't book stiet, dan mient ze vast, dat het ook 'n mooi book mut waezen. En zoo is 't misschien ook egaone mit het bookien, dat ze ons 't lest te laezen stuurde’. Misschien ken ie mienheer! 't bookien ook wel. Buuten op 't omslag, stiet edrukt: ‘Twijfelzucht. Naar het Engelsch. (Scepticisme) van dr. William C. Magee. Met een voorwoord van dr. J.J. van Oosterzee. Amsterdam, bij W.H. Kirberger, 1863. prijs 50 cents.’

Nou wil ik oe ies aover dat bookien schrieven. Ik zol 't neet doen, maor oeze meister en ik hebben 't neet al te vlak. Aover 't bookien bint we 't iens, maor neet aover de schriever er vaan. Nou hoop ik maor dat ie ons uut de droom kunt helpen.

Oeze meister zegt, de schriever van't bookien is 'n Engelsche doomeneer, in allen gevalle 'n theologische docter. En ik zeg: dat is onmeugelek. Als 't waor is wat oeze meister zegt, dat theologie godgeleerdheid betiekent - dan is de meister mis, als hij zegt dat zoo'n godgeleerde dokter de schriever van 't bookien is. Al nuumt de schriever zuk ook 'n Evangeliedienaor, ik zeg maor, 't is toch zeker gien geëxamenierde doomeneer. Zukke mensen schrieven dunkt mij wat baeters als er in dat bookien stiet. Wee hef nou geliek mienheer? - Dat er veul woorden instaon, dee niks betiekenen, daorin bin ik 't en de meister en veul leden van 't gezelschop 't iens. Oeze meister zee er vaan: ‘de schriever haspelt wonderliek mit de twiefel. Dan mag men twiefelen en dan weer neet. Hij wil de wegwiezer in de twiefel waezen. 't Is net als of de schriever zeggen wil, twiefel zoo as ikke, en geleuf zoo als ik doo.’ Nou wat oeze meister meer zee, daor zal ik maor van zwiegen, maor toch mot ik oe zeggen, dat het laezen vaan 't boekien aarg vervaelend is. Er stiet ten minsten veul in, dat veur mij onbegriepelek is, en 't iene is mit 't aandere wel ies in taegenspraok. De schriever verwart uut ongeluk, of mit opzet, modern ongeloof mit moderne theologie, let nao mien bemaarken neet genog op 't onderscheid, dat er bestaon kan tusschen godgeleerdheid en godsdeenstegheid, tusschen 'n kaark- en 'n godsdeensteg geloof, en tusschen 'n biebelse en 'n godsdienstege waorheid. Ik wil mien bemaarkingen neet stuk veur stuk anteunen. 'k Zol dan 'n book mutten schrieven, nog dikker als dat van dr. Magee, en daorveur heb ik gien tied. De vingers bint mij ook te stram om veul te schrieven. En waor zol Haarm ook 'n drukker kunnen vienden? Of mag ik dan oe name en 'n tikkeltien van oe haand veur in mien book hebben mienheer?

Maor 'n enkelde bemaarking van mij zal ik oe nou maor schrieven. 't Christendom, zegt de schriever (bl. 4), zal de ‘Essays and Reviews’ en den bisschop Colenso overleven. De vertaoler zegt, ‘dat de Essays and Revieuws eene verzameling is van in ongeloovige rigting geschrevene opstellen, en dat dr. J.W. Colenso, bisschop van

Natal, bekend is door zijne aanvallen op de vijf boeken van Mozes.' - 't Schüt mij in 't zin, dat ik van dee bisschop Colenso ies

in de kraante heb elaezen, en dat er mit hom vrij wat spiktakel ewest hef. Er stund ook bij, dat hij, wat de ingeving van 't Olde Testament betreft, tot aander inzigt (ongeleuvig ewürden zol dr. Magee zeggen) is ekomen deur 't laezen van booken dee aover 't Olde Testament eschraeven bint, deur 'n Leids perfester. Nou vraog ik oe mienheer! is dee Leidse perfester dan ook 'n ongeleuvege? Valt dee 't Christendom ook an? Maor in waat verbaand stiet 't O.T. mit het Christendom? As Poulus Christus onder de Heidens preekte, zooas hij te Athene en in andere plaatsen 't dee, sprak hij dan aover 't O.T.? En hielemaol: Hef het Christendom zien ontstaon an de schrift, of hef 't N.T. zien ontstaon an 't Christendom te daanken? - Op bladz. 54 baoven an wordt in 't bookien ezegd: ‘Gegeven zijnde, de Evangelieverhalen zijn verdicht, wordt gevraagd: de verklaring van de vestiging des Christendoms?’ Ik mit mien domme verstaand zol op dee vraoge antwoorden: ‘Tiedens het laeven van Jezus ontstund er al 'n christeleke gemiente. Allen dee in Christus geleufden beheurden too al tot dee gemiente. Al was dee gemiente als 't waore in 't eerst onzigtbaor, ze kwam mit ter tied meer en meer te veurschien. 't Christendom is ontstaon, in 't eerst deur de persoon van Christus; deur zien giest, en neet deur de doode letter.

Misschien krig dr. Magee op zukke vraogen van aanderen wel baetere aantwoorden, maor of ze de man nao genuugen zult waezen, kiek, dat leuf ik neet. - Zoo schrif de man ook, bl. 54 (die ik toch op eslagen heb): ‘of wel eindelijk zal men die verhalen verklaren als legende: het produkt van het Christelijk genie, dat zich in naauwelijks 40 jaren tijds na den dood van Christus, die geheele wonderbare geschiedenis van zijne woorden en werken heeft gevormd, legende, die in een historische eeuw, tegenover Joodsche afgoderij (?) en Heidensch ongeloof de godsdienst van bijna alle volken geworden is?’ - Wat 'n bombarie! Hebben al de verhalen zooals wij ze in 't Nije Testament hebben, zuk in de eerste 40 jaor nao Jezus dood evormd? Wat zekerheid gef dr. Magee ons daorveur? Had hij ies naolezen 'n bookien vaan van Campen, dat leste bookien, of dat bookien dat uutegaeven is deur de Evangelische Maatschappij, of sommege stukken uut de Biebelvrind. 't Is nog al bevattelek dat daor stiet. Hij kan er ten minsten uut laezen, dat er al hiel gaauw neffens de echte, ook onechte verhalen in omloop waren. Zol dr. Magee bewiezen kunnen, dat al de verhalen, dee wij tegenwoordeg in 't N.T. hebben, al in de eerste 40 jaor nao Jezus dood, bij al de Christenen bekend wassen? Ik leuf, als hij dit doon kan, dat hij dan an veule christenmenschen 'n groote deenst kan bewiezen, deur dat ies schriftelek te doon. Maor dan zien we graag bewiezen dee steek holden. Ik bin gien ongeleuvege, maor ik betwiefel de waerheid van veule verhalen, die we nou in de Evangelies antreffen. En toch viend ik, in dee verhalen dee ik betwiefel - echte godsdienstege waorheden. - Ik zol nog wel meer aover 't iene en aander kunnen schrieven, maor 'k laot het an anderen aover. Graag had ik ezeene, dat oeze meister oe ies aover 't bookien eschraeven hadde, maor 't kereltien zee ‘'t is beneden kritiek.’ Wat of hij daordeur zeggen wol wiet ik neet. Nou mienheer zult ie mij toch wel ies antwoorden. Of ik wiet er wat baeters op, de jagt is lüs. Kom ies bij ons jagen. Dan kunt ie mij en oeze meister ook 't ien en aander wel zeggen. Als ie 't bookien van dr. Magee ekocht heb, kiek dan ies nao, of mien opmaarkingen good zint, maor als ie 't neet hebt, koop het dan maor neet, ie kunt dan oe twie kwaarties, leuf ik, nutteger bestaên. Oeze meister hef mij evraogd, of ik de grootenisse

van hom an oe doon wol, en hij lat teffens an mienheer vraogen, of 't neet baeter zol waezen, wat meer godgeleerde waarken uut 't Hollaands in 't Engels, en wat minder snaorderijen uut 't Engels in 't Hollaands aover te zetten?

Dag mienheer! de grootenisse van oeze meister en van oe vrund

HAARM.

Suum cuique.

II.
Beoordeeling van eene recensie van het Leerboek der Beschrijvende meetkunst door H.A. van der Speck Obreen, welke gevonden wordt op bl. 381 van de Gids voor Augustus 1864.

Indien het doel, waartoe eene boekaankondiging of recensie geschreven wordt, in de eerste en voornaamste plaats, moet gelegen zijn in het bekendmaken van de lezers van zoodanig opstel, met den inhoud en den aard van eenig boekwerk, ten einde hen in staat te stellen, elk voor zich de vraag te beantwoorden of dat boek nuttig of aangegenaam voor hen zou kunnen wezen, dan moet de bovenaangeduide boekaankondiging als geheel mislukt beschouwd worden. Mijn gevoelen dat zij dit is rust echter niet enkel op het ontbreken van het hierboven aangewezen vereischte betrekkelijk het werk als geheel, maar ook op de onjuiste oordeelvellingen over bijzondere punten. Ieder deskundige, die mijn werk niet kent, kan zich van de waarheid dezer bewering gemakkelijk overtuigen, door eerst de aankondiging er van in de Gids te lezen en dan de voorstelling, die hij zich daarbij van mijn werk gemaakt zal hebben, met het werk zelf te vergelijken.

Is het reeds vreemd dat de heer v.d. S.B., de hier bedoelde recensent, zich ontslagen heeft kunnen achten van het Leerboek als geheel te doen kennen en dat hij niet schijnt ingezien te hebben, dat op dien grond zijne recensie een zeer gebrekkig werk zou wezen, - geheel onverklaarbaar wordt dat verzuim, door dat de recensent zich niet tot het af keuren van enkele gedeelten bepaalt, maar een algemeen ongunstig oordeel over het geheele werk uitspreekt. Of zou de heer v.d. S.B. van gevoelen zijn dat in deze zaak, waarin van geen gezag sprake kan wezen, aan hem evenwel gezag toekomt en op hem geene zedelijke verpligting rust om de regtmatigheid van zijn ongunstig oordeel over het geheele werk door bewijzen te staven? Wat hiervan zij weet ik niet; maar ik vertrouw dat voor belangstellenden in de studie der beschrijvende meetkunst, die inlichtingen betrekkelijk mijn Leerboek verlangen, het bovenstaande eene toereikende waarschuwing zal wezen om zich niet te verlaten op de recensie van den heer v.d. S.B.

Tot de beschouwing der bijzondere aanmerkingen, die den eigenlijken inhoud der recensie uitmaken, overgaande, verklaar ik vooraf dat het geenszins mijne bedoeling is te beweren, dat ik een in allen deele volmaakt werk geleverd heb. Ik zal daarom niet aarzelen de aanmerkingen, die mij juist voorkomen, ook als zoodanig te erkennen, al vermeen ik den toon, waarin zij voorgedragen zijn, hoogst ongepast te mogen noemen. Zij die de recensie van den heer v.d. S.B. gelezen hebben, zullen zeker met bevreemding dien toon van verbittering en verontwaardiging hebben opgemerkt. Ik

begrijp niet waarom de heer v.d. S.B., indien hij werkelijk in zulk eene ongelukkige gemoedsstemming was toen hij schreef, als men aan dien toon zou vermoeden, niet liever een kalmer oogenblik heeft afgewacht. Of was die gemoedsstemming slechts komedie-

spel om indruk te maken bij eenvoudigen? De lezers van de recensie in de Gids mogen beslissen wat zij er van gelooven willen - het is mij onverschillig. Slechts dit verzoek ik dat men in overweging gelieve te nemen of een vertoon, hetzij van wezenlijken hetzij van gewaanden hartstogt, geschikt is om vertrouwen in te boezemen? Ik spreek hier van vertrouwen omdat, hoewel het een en ander tot staving van bijzondere aanmerkingen wordt aangevoerd, er toch heel wat meer door den recensent beweerd dan gestaafd wordt, zoodat de oogst van de lezers der recensie, die gelooven willen, veel aanzienlijker zal zijn dan die van hen, welke overtuigd verlangen te worden.

Met het nagaan van aanmerkingen van zuiver wetenschappelijken aard begin ik.

Teregt heeft de recensent gemerkt dat er iets aan § 96 haperde. Het schijnt hem echter niet gelukt te zijn te ontdekken wat. Waarschijnlijk zal alle zwarigheid hier uit den weg geruimd zijn indien men op bladzijde 106 de woorden ‘zie Fig. 180’ doorhaalt en verder aldaar eenige malen s' door p' vervangt.

De aanmerking op bladzijde 154 is ongegrond. Een punt van een bekend vlak in de ruimte is gegeven, zoodra men er eene projectie van heeft. Men zou echter om, zoo als de recensent voorstelt, eene beschrijvende lijn door dat punt te brengen, ook de andere projectie er van moeten kennen en om tot die kennis te geraken door het hulpvlak van den tekst den stand van de beschrijvende lijn moeten zoeken, die door het gegeven punt gaat; maar dien stand hebbende is natuurlijk het zoeken van de tweede projectie van dat punt overtollig.

Dat ik mij in § 122 aan overijling heb schuldig gemaakt ben ik bereid te erkennen. Zulks is ook in meerdere of mindere mate het geval met betrekking tot § 127. Het schijnt den recensent niet opgevallen te zijn dat de leemte reeds in het begin der § moet gezocht worden. Die leemte bestaat daarin dat de drie meetkunstige plaatsen gezegd worden elkander in een enkel punt te snijden, terwijl zij het werkelijk in een of meer lijnen doen. Drie lijnen geven dus in het algemeen een of meer reeksen van bollen. Intusschen zal in veel gevallen geen dezer bollen eene willekeurige gegevene vierde lijn raken. Men denke bijv. aan drie evenwijdige lijnen die niet in hetzelfde vlak liggen. De rakende bollen zijn dan allen even groot en vormen eene oneindige reeks. Indien men nu eene vierde lijn gaf, dan zou geen der bollen die lijn raken, tenzij zij gelegen ware op het omhullingsoppervlak van de reeks bollen, dit raakte of sneed. Geeft men drie lijnen die elkander in een punt snijden of wel elkander twee aan twee snijden, dan krijgt men meer oneindige reeksen bollen, en de bollen in hetzelfde gedeelte van dezelfde reeks zullen dan verschillend van grootte zijn. De kans voor het raken van eene willekeurig gegevene vierde lijn is dan ook veel grooter. Ik geloof niet dat het onjuist is deze grootere kans aan de onderlinge afhankelijkheid der gegevens in deze gevallen toe te schrijven; dat de recensent die afhankelijkheid niet begrijpt, is mijne schuld niet.

Als ik mij niet bedrieg heb ik nu al de aanmerkingen, die het wetenschappelijk waar of onwaar van het Leerboek betreffen, in oogenschouw genomen. De slotsom daarvan is dat er volgens de bevinding van den recensent van de 145 §§ twee zijn, waarop eene gegronde aanmerking kan gemaakt worden, terwijl de aanmerkingen op twee andere §§ door mij wederlegd zijn!

De wijze van behandeling der verschillende vraagstukken is almede een steen des aanstoots voor den recensent. Voor zoo verre zijn oordeel ten dezen aanzien onbepaald is, hangt de waarde er van alleen af van het gezag, dat men den heer v.d. S.B. wil

toekennen. Daar men mijn onwil op dit punt kent, zal men het zeer natuurlijk vinden, dat ik mij met dat onbepaalde oor-

deel verder niet inlaat. Maar hij geeft toch ook een proefje. Laat ons even dien klaauw bekijken, van welken hij tot den leeuw besluit. De oplossing van het vraagstuk: ‘wanneer de eene projectie van een punt van een kegelvlak gegeven is, de andere projectie van dat punt te vinden’, wordt in vieren behandeld en even zoo is dit voor een cilindervlak geschied. Voor dezelfde vraag met betrekking tot een ring wordt de oplossing plotseling afgebroken en verwijst men voor het overige slechts naar de figuur. Deze ongelijkheid in de behandeling van gelijksoortige vraagstukken is echter geene onregelmatigheid, maar de toepassing van een beginsel, dat ik ook in andere gedeelten van mijn Leerboek heb in acht genomen, namelijk dit: dat de eerstelingen van eene nieuwe soort van vraagstukken breedvoerig dienen beproken te worden, ten einde de leerlingen met de soort gemeenzaam te maken en dat het beter is de latere vraagstukken van dezelfde soort minder breedvoerig te bespreken, omdat men dan, als die in behandeling komen, eenige meerdere inspanning van de leerlingen vergen mag en dus vergen moet.

Eene andere grief, welke de recensent tegen mij aanvoert, is deze: dat ik mij met bewijzen zoo weinig mogelijk ophoud. De juistheid van het aangehaalde feit erken ik; doch geef niet toe dat dit een gebrek is. Ik heb zooveel bewijzen geleverd als noodig waren om de manier van bewijzen, welke in de beschrijvende meetkunst gevolgd wordt, te doen kennen. De overige bewijzen kunnen gerust aan de zorg van den docent worden overgelaten, daar zij eenvoudig en gemakkelijk zijn, waardoor het voor hem geen bezwaar kan opleveren ze op zijne lessen voor te dragen. In veel gevallen kunnen de leerlingen ze zelf wel vinden. Het zoeken er naar zal voor hen steeds eene nuttige oefening zijn. Op grond van een en ander durf ik beweren, dat het in mijn boek ontbreken van vele bewijzen volstrek geen gebrek is.

Ofschoon de recensent mij regt laat wedervaren als hij zegt, dat het Leerboek de consequente ontwikkeling bevat van mijn denkbeeld aangaande de beschrijvende meetkunst, schijnt hij toch bij het lezen van dat boek dit denkbeeld niet altijd voor oogen gehad te hebben. Ware het anders geweest, hij zou verscheidene zaken, welke in die ontwikkeling hare reden van bestaan of niet bestaan hebben, niet hebben aangeroerd. Na de erkenning der bedoelde consequente ontwikkeling bleef hem niet anders te doen over dan het denkbeeld zelf te bestrijden en daardoor middellijk de toepassing er van te tretfen, of die toepassing ongemoeid te laten. Dat de recensent mijn denkbeeld aangaande de beschrijvende meetkunst bij de lezing van het leerboek niet altijd voor oogen gehad heeft, blijkt onder anderen uit het volgende. In zijn opstel worden aanmerkingen gemaakt op de twee eerste regels van § 121 (bl. 153), welke gezegd worden eene onvolledige ‘bepaling’ van een raakvlak te bevatten. Deze aanmerking mist allen grond daar ik geen bepaling heb willen geven. De recensent moest begrepen hebben dat de bepalingen van meetkunstige figuren benevens de uiteenzetting hunner eigenschappen en betrekkingen niet tot mijn doel behoorden omdat, naar mijn denkbeeld, de beschrijvende meetkunst niet anders dan handelwijzen en kunstgrepen tot onderwerp heeft. Slechts zooveel had ik van zaken, die in de lagere en hoogere meetkunst haar thuis hebben, mede te deelen, als voor het begrip mijner vraagstukken noodig was. Des recensents aanmerkingen op het ontbreken van bepalingen van beschrijvende lijnen, rigtlijnen, ellipsen enz. vallen dus in het water.

De aanmerkingen over de figuren op de platen beslaan in de recensie eene ruime plaats. Intusschen weet iedereen, die ooit zulk een werk als mijn Leerboek, met zoo veel en daaronder zoo moeijelijke figuren, in het licht gegeven heelt, dat daaraan

niet geringe bezwaren verbonden zijn. Uit dien hoofde gebeurt het niet zelden dat er op dergelijke figuren, vooral ten opzigte van de uitvoering, gegronde aanmerkingen gemaakt kunnen worden. Ten aanzien van de mijnen ontken ik niet dat zij bij het overteekenen, hetwelk ik aan iemand anders heb moeten opdragen, geleden hebben. Men gelieve echter wel in het oog te houden dat, daar de oorspronkelijke figuren zuiver waren, het niet loodregt op of niet evenwijdig aan elkander zijn van twee constructielijnen die dit wezen moesten, geen nadeeligen invloed op de zuiverheid der uitkomsten hebben konde, dat zeker, als het anders ware, een groot bezwaar zou kunnen wezen. Voor het overige ontken ik niet dat er door den spoed, waarmede het werk is uitgegeven, hier of daar met betrekking tot de platen iets is over het hoofd is gezien, dat bij eene langzamere uitgave waarschijnlijk niet zou zijn doorgeslopen. Hoe dit zij, ook ik wenschte dat er niets gebrekkigs aan mijne figuren kleefde; maar uit de erkenning van dat gebrekkige volgt nog niet dat mijne figuren slecht en nog veel minder dat zij niet zeer bruikbaar zouden wezen. Bij dit laatste punt moet ik nog even stil staan ten einde de aanmerking van den recensent dienaangaande, welke op blz. 382 van de Gids (onderaan) voorkomt, in overweging te nemen. Op die plaats wordt door hem gezegd: ‘niet alleen zullen zij hem, die de constructie in den tekst medegedeeld met passer en liniaal in de figuur wil nagaan’ (lees: nagaat) ‘geheel op het dwaalspoor brengen’ enz. Op dit zeggen merk ik aan dat het nagaan met passer en liniaal eene kwade praktijk is, die niet in aanmerking behoort te komen, aangezien de leerlingen daardoor in verzoeking geraken, zich te vergenoegen met de hun door nameten gebleken overeenkomst van hunne figuren met die van het boek en zich minder moeite zullen vergen om de overtuiging te erlangen, dat de medegedeelde constructiën werkelijk de verlangde uitkomsten moeten opleveren. Alles wat, bij de studie der beschrijvende meetkunst, zou kunnen schaden aan het volledig begrip van de zaken en de overtuiging van de waarheid er van, moet mijns erachtens worden tegengegaan. Daarom is het zelfs raadzaam de gegevens van de épures, welke de leerlingen teekenen, doorgaans een weinig verschillend te nemen van die van het boek. Daar uit het bovenstaande blijkt dat het nagaan met passer en liniaal, zoo als de recensent dat wil, eene kwade praktijk is, die geen regt van bestaan heeft, moet de geheele redenering, die hij er op gebouwd heeft, als vervallen beschouwd worden.

Het spreekt van zelf dat er onder mijne 259 figuren wel eenigen kunnen zijn, waaraan eene enkele lijn ontbreekt, anderen waaraan de zware lijnen niet allen zoo getrokken zijn als de recensent het verlangde, sommigen wier letters niet volkomen overeenstemmen met die van den tekst enz. Ik zal die kleine door den recensent aangewezen vlekken, die natuurlijk gebreken zijn als zij werkelijk bestaan, niet allen ontkennen en evenmin allen erkennen. Slechts veroorloof ik mij te zeggen dat de figuren van mijn Leerboek bij mijn onderwijs gebleken zijn geschikt te wezen voor hare bestemming, welke is het toelichten van den tekst en het dienen tot handleiding bij het teekenen van die épures, welke ten doel hebben de leerlingen met de constructiën van den tekst gemeenzaam te maken.

Aan het einde van mijne beoordeeling over de recensie van den heer v.d. S.B. gekomen zijnde, wil ik een enkel woord spreken over de daarin voorkomende hevige uitvallen tegen mijn persoon. Ik wenschte dienaangaande een vraag te doen, namelijk deze: indien de pen eens gehaald werd door die uitvallen, zouden de aanmerkingen en redeneringen betrekkelijk het Leerboek daarbij verliezen, zouden zij dan minder

duidelijk, minder krachtig zijn? Ik geloof het niet. Integendeel, dunkt mij, dat zij dan nog beter zouden uitkomen, daar de lezer zijne gedachten dan bij dat eene onderwerp zou moeten bepalen. Mijns bedunkens blijft hier geen andere uitweg over, dan aan te nemen dat de recensie van het boek heeft moeten dienen om den schrijver in een ongunstig licht te stellen en te verguizen. Ik wensch hier te vragen, welk vertrouwen men in eene recensie kan stellen, welke met het kennelijk doel geschreven is om een persoon te benadeelen, en dus als voertuig gebezigd wordt van geheel andere dan zuiver wetenschappelijke bedoelingen?

Het is mijn voornemen niet te antwoorden op de uitvallen van den, mij slechts bij naam bekenden recensent, tegen mijn persoon. Het zou anders nog uitgemaakt moeten worden of die uitvallen meer geschikt zijn om den heer v.d. S.B. of om mij te doen kennen. Men leert er ten minste uit, door welke middelen eerstgenoemde zijne oogmerken tracht te bereiken en wat men van hem te verwachten heeft als men hem in een of ander opzigt in den weg staat.

Ik vertrouw het bewijs geleverd te hebben dat de heer v.d. S.B. te kort is geschoten in zijne pogingen om het door hem uitgesproken algemeen ongunstig oordeel over mijn Leerboek te regtvaardigen. Door sommigen zal misschien hierop aangemerkt worden dat ik wel met eenig goed gevolg de recensie van den heer v.d. S.B. bestreden heb; doch dat uit de onhandigheid van dien recensent de valschheid der door hem vooropgezette stelling nog niet volgt, ja dat mijn werk desniettegenstaande toch niet deugen kan. Gelukkig ben ik in de gelegenheid dat laatste gevoelen te wederleggen op eene wijze, waartegen niet veel ingebragt kan worden, namelijk door een beroep op feiten. In de twee laatste jaren van het bestaan der voormalige Koninklijke akademie te Delft heb ik aan de studenten van het eerste studiejaar onderwijs gegeven in de zuivere beschrijvende meetkunst. Bij dat onderwijs heb ik mijne eigene methode gevolgd en mijn eigen Leerboek gebruikt en met die middelen goede resultaten verkregen. Ik heb het geluk gehad onder mijne hoorders enkelen te mogen tellen, die zoowel door aanleg als door ijver boven anderen uitmuntten, en durf beweren dat de uitkomst van mijn onderwijs aan hen uitstekend is geweest. Met het oog op deze feiten moet men: òf erkennen dat mijn boek en mijne methode goed zijn, òf dat een onbekwaam onderwijzer, gebruikende een gebrekkîg boek van zijn eigen maaksel en volgende eene verwerpelijke leerwijze, toch uitmuntende resultaten met zijn onderwijs kan verkrijgen Aan hen die de laatste opinie omhelzen heb ik niets anders te zeggen dan: maakt er u vrolijk mede.

Delft, *September* 1864.

H.A. VAN DEK SPECK OBREEN.

t.o. 417

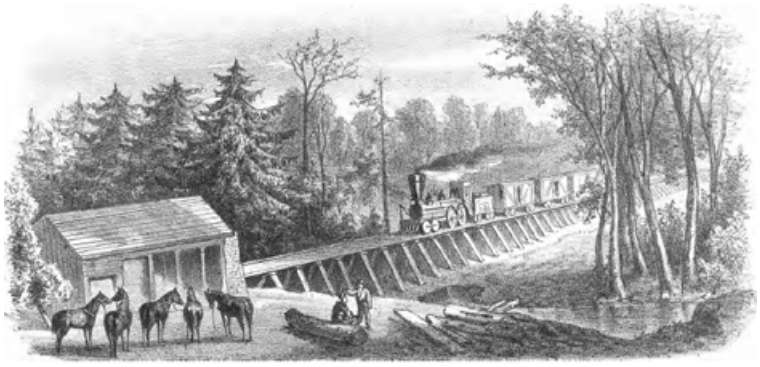

De Spoorweg van Petersburg naar City-Point,
in elf dagen gebouwd door het legercorps van Grant.

Staatkunde en geschiedenis.

Een blik op de hedendaagsche oorlogsmarine(*).
Door
J.K.H. de Roo van Alderwerelt.
I.

De laatste vijf-en-twintig jaren, zoo rijk aan veranderingen op elk gebied, zijn ook op dat van het zeewezen getuige geweest van eene omkeering van zooveel beteekenis, dat ze niet geheel ten onregte eene omwenteling is genoemd. Eeuwen achtereen hadden de oorlogsvloten uit zeilschepen bestaan, waarvan de inrigting in den loop der tijden wel is waar menigvuldige wijzigingen had ondergaan, maar die toch allen in zooverre met elkander overeen kwamen dat zij, als middel van voortbeweging, zich bedienden van eene zelfde kracht, den wind.

Doch een geniaal man ontdekte, zittende in zijn huisvertrek bij den ruischenden waterketel, eene nieuwe beweegkracht; de wereld leerde door hem den stoom kennen, en de stoomkracht, die geweldige reuzinne, die reeds zooveel wonderen heeft gewrocht, die alle denkbeelden van tijd en afstand omver geworpen, het onmogelijke mogelijk gemaakt en de geheele wereld gerevolutionneerd heeft, wierp ook de eeuwenoude zeilvloten ter zijde en bragt, in hare plaats, de stoomvloten op het wereldtooneel.

Naauw waren de stoomvloten, even als de zeilvloten uit houten schepen bestaande, op de zeeën verschenen, of eene nieuwe uitvinding leidde tot eene nieuwe omkeering op zeevaartkundig gebied. 't Was eigenlijk geene uitvinding; 't was slechts eene verbetering van een vernielingsmiddel, dat reeds geducht was, maar toch nog niet zoo geducht dat het bijzondere voorzieningen noodzakelijk maakte. Men kende reeds lang den granaat(bom), een hol projectiel met kruid gevuld en bestemd om, uit elkander springende, door zijne uitbarsting groote vernieling te weeg te brengen.

(*) Naar aanleiding van: *De Omwenteling in het Zeewezen. Eene bijdrage tot verzekering der onafhankelijkheid*, door M.H. Jansen. Dordrecht, Braat. 1864.

Maar men kende het middel niet om dat geduchte projectiel te doen springen *nadat* het gedrongen was in het doel, en zoo sloeg het dikwijls ontijdig uiteen en zonder groote schade te doen. Het middel werd gevonden; want ook de wetenschap der vernieling rust niet voor zij de vraagstukken heeft opgelost, die zich voordoen op haren weg. Reeds vroeger was het daarenboven gelukt de kanonnen zoodanig in te rigten, dat daaruit granaten - die tot daartoe *geworpen* wierden - *geschoten* konden worden, en *schieten* geeft, vooral tegenover schepen, veel grooter uitwerking dan *werpen.* De oorlog in de Krim bewees dat tegen die geduchte granaten geen *houten* schip bestand was, en het eenige jaren te voren geopperde denkbeeld werd weder opgevat om de rompen der schepen daartegen te beveiligen door bekleedingen van metaal. De onderlinge naijver van twee groote zeemogendheden in Europa, de verwoede strijd in een ander werelddeel tusschen twee magtige vijanden gevoerd, deden het beginsel van ijzerbekleeding eene buitengemeen snelle ontwikkeling verkrijgen, en nog telden de houten stoomvloten niet zooveel jaren levens als de zeilvloten eeuwen hadden geteld, of zij waren reeds door de *pantservloten* verdrongen.

Deze twee groote veranderingen, de invoering van de stoomvloten en van de gepantserde schepen, heeft de heer Jansen ons willen schetsen in het boek, waarvan wij hierboven den titel afschreven, en hij heeft dat boek genoemd: *Eene Bijdrage tot verzekering der* (*onzer*) *onafhankelijkheid*, omdat hij daarin tevens de rigting wenschte aan te geven welke, naar zijne meening, bij de hervorming van ons zeewezen gevolgd behoort te worden. Wij wenschen op onze beurt, aan de hand van den geachten schrijver, een blik te werpen op de groote omkeering, in het zeewezen in de laatste vijf-entwintig of dertig jaren op te merken, vooral ook om te trachten daaruit nutte lessen te trekken voor ons land en onze zeemagt. De blik van een leek, wij erkennen het gaarne; en wij zullen ons dan ook wel wachten om onze meening, waar die met de zienswijze van een zoo kundig zeeofficier als de heer Jansen mogt verschillen, met scherpte daar tegenover te stellen. Maar de bekwame schrijver van het werk dat wij hier aankondigen, is klaarblijkelijk meer t'huis op het halfdek van een oorlogsschip dan aan de schrijftafel; de stijl van zijn boek is niet vrij van stroefheid en onduidelijkheid; de rangschikking der verschillende onderdeelen zijner beschouwingen laat te wenschen over; onnoodige uitweidingen over technische kwestiën leiden de aandacht af; belangrijke en minder belangrijke zaken zijn op wonderlijke wijze dooreengemengd, en het gansche geschrift, ofschoon rijk aan gegevens en belangrijke opmerkingen, laat zich door de gebreken der zamenstelling slechts met moeite lezen. Waar de schrijver daarenboven komt op praktisch terrein; waar hij zijne denkbeelden zal doen kennen over de inrigting, welke onze marine moet verkrijgen, bepaalt hij zich tot algemeene beschouwingen, waarin sommigen - naar het ons voorkomt ten onregte - een stelsel hebben willen zien, en die, zelfs zoo algemeen als zij daar liggen, onmogelijk zoo gaaf weg zijn aan te nemen.

Om al deze redenen gelooven wij goed te doen met in dit Tijdschrift, dat in

zoo vele handen komt, een kort overzigt te geven van het werk van den heer Jansen. Onze taak is gemakkelijker dan de zijne, zoo als het altijd gemakkelijker is een boek te beoordeelen en den hoofdinhoud daarvan weder te geven dan het zelf te schrijven. Toch is de moeite groot genoeg dat wij ons die niet zouden getroosten voor een onbeduidend geschrift, en dat wij zoo vele bladzijden aan dit werk hebben gewijd, moge den geachten schrijver tot een, wij hopen hem welkom bewijs strekken van den hoogen prijs, waarop zijn arbeid door ons wordt gesteld.

De eerste stoomschepen waren *rader*-stoomschepen, en daardoor als oorlogsschepen van weinig waarde. De raderen toch konden niet wel anders dan omstreeks het midden van het schip worden aangebragt, en mogten niet te klein van afmetingen zijn. Zij namen zoodoende in de zijden van het schip eene groote ruimte weg, waar anders stukken waren geplaatst, terwijl zij voorts - geheel blootgesteld zijnde aan de werking van het vijandelijk geschut - gemakkelijk vernield konden worden. Mindere weerbaarheid en grootere kwetsbaarheid waren dus nadeelen, die aan de raderschepen in vergelijking met de vroegere zeilschepen eigen waren. Hier tegenover stond het voordeel der grootere snelheid, dat echter niet tegen die nadeelen opwoog; zoolang de stoomschepen slechts met behulp van raderen werden voortbewogen, kon er dus geen sprake van zijn dat de *zeil*vloten ooit door *stoom*sloten vervangen zouden worden.

Maar een nieuwe voortstuwer, de schroef, werd uitgedacht. De schroef heeft boven de raderen zeer groote voordeelen. Zij neemt, in den achtersteven geplaatst zijnde, geen ruimte weg in de zijden, en schroefschepen kunnen dus, als de zeilschepen, doorloopende batterijen hebben. Zij is veel minder kwetsbaar dan de raderen, en eindelijk, raderschepen konden moeijelijk tevens zeilschepen zijn, omdat de raderen bij het zeilen een beletsel waren, schroefstoomschepen kunnen even volmaakte zeilschepen wezen als het beste zeilschip van vroeger tijd. Om de waarde van deze laatste eigenschap naar eisch te schatten, behoort men te bedenken dat stoomschepen slechts kolen aan boord kunnen hebben *voor eenige dagen*, *hoogstens voor een paar weken*, en dat het dus een buitengemeen voordeel is een schip te bezitten, dat, wanneer er geen kolen meer zijn en men dus niet meer stoomen kan, in staat is goed te zeilen. Ook daarom kon het rader-stoomschip nooit het zeilschip geheel vervangen, want voor reizen van eenigen duur was en is het raderstoomschip - omdat het niet goed zeilen kan - ongeschikt(*).

De eerste schroefstoomschepen waren echter hoofd zakelijk nog zeilschepen; dat wil zeggen, het zeilen stond daarbij op den voorgrond; de stoom kwam er slechts bij als een hulpmiddel voor het geval van gebrek aan wind. Van daar de naam van schepen met *hulpstoomvermogen.* Later zijn er schepen gebouwd, waarbij de hoedanigheid van stoomschip meer op den voorgrond trad; deze hebben zoogenaamd *vol stoomnermo-*

(*) Om verkeerde gevolgtrekkingen te voorkomen, teekenen wij aan dat de rader-stoomschepen in enkele gevallen - met name in Indië - nog wel goede diensten kunnen bewijzen en soms zelfs boven schroef-stoomschepen te verkiezen zijn.

gen. En deze schroefstoomschepen met vol vermogen, vol zeiltuig en volle batterij zijn ware oorlogsschepen, die de zeilschepen in zeer vele opzigten - niet in allen, want het gebruik van de schroef heeft, onder anderen met opzigt tot de beschikbare ruimte, zijne eigenaardige bezwaren - met voordeel kunnen vervangen.

Na de invoering van het schroefstoomschip bestond er geen enkele bedenking meer - de bedenkingen van geldelijken aard daargelaten - tegen de herschepping der vroegere zeilvloten in stoomvloten. In Europa was Frankrijk de mogendheid, die daartoe het eerst overging. Daarvoor bestonden bepaalde redenen. Frankrijk was reeds sinds lang op middelen bedacht om zijne zeemagt te doen strekken tot verhooging van zijn staatkundig overwigt. De prins van Joinville had reeds in 1844 de rigting aangegeven in welke, tot bereiking van dat doel, de Fransche marine behoorde ontwikkeld te worden. Het hoofddoel moest wezen de vloot te doen strekken tot het uitvoeren van vereenigde ondernemingen der landen zeemagt. Wanneer de Fransche marine eenmaal in staat zoude zijn om - te midden van een' oorlog op het vaste land - 50,000 Fransche soldaten zonder ongeval over te brengen naar elk punt van de kusten van Europa, dan kon geen land der wereld zich meer aan het overwigt van Frankrijk onttrekken. Snelheid van uitvoering is echter voor het welslagen van dergelijke ondernemingen eene volstrekte voorwaarde, want eene vloot, die een leger overbrengt, is altijd, hoe sterk de oorlogsvloot ook zij waardoor zij begeleid wordt, zeer kwetsbaar, en moet dus vóór alles den weg naar de vijandelijke kust in korten tijd kunnen afleggen. Reeds daarom kon Frankrijk, zoolang de vloten uit zeilschepen bestonden, aan eene krachtige ontwikkeling van zijn zeewezen in de aangegeven rigting - de éénige, die voor Frankrijk tot groote resultaten kon leiden - niet denken. Daarbij kwam dat landingen met behulp van zeilvloten uiterst bezwaarlijke ondernemingen waren. Men was afhankelijk van den wind; men was dus niet vrij in de keuze van het oogenblik van vertrek; men kon volstrekt niet berekenen wanneer men zou aankomen, en de tegenpartij, tijdig onderrigt, had meestal voldoenden tijd om zijne maatregelen te nemen tot afwering van den dreigenden aanval.

De stoom wierp al die bezwaren aan een kant. De landingsvloot kon nu afsteken op het oogenblik dat zij verkoos, en aankomen - als de togt niet zoolang duurde dat er van de zeilen gebruik moest worden gemaakt - op het oogenblik dat het gunstigst scheen; en zoo Frankrijk eenmaal in het bezit was van eene stoomvloot, kon het in weinige uren tijds op elk punt van de kusten van Groot-Brittanje - want op dezen mededinger in grootheid waren natuurlijk de gedachten der Fransche regering hoofdzakelijk gerigt - een leger overbrengen, sterk genoeg om gansch Engeland ten onder te brengen. Dit zag de tegenwoordige keizer ook zeer goed in, en naauw was hij aan het bestuur of hij trof alle noodige maatregelen om zijne zeilvloot in den kortst mogelijken tijd tot eene stoomvloot te vervormen.

Terwijl deze vervorming in volle ontwikkeling was brak de Krim-oorlog uit. Frankrijk trad daar op met zeilschepen,

rader- en schroefstoomschepen, dus met een amalgama van allerlei stelsels, en toch overtroffen de diensten bij dien oorlog door de stoomschepen bewezen, reeds alle verwachtingen die men zich van die schepen met opzigt tot landings-ondernemingen had voorgespiegeld. Engeland, waar men tot daartoe zijne kracht in zeilschepen gezocht en gerust had op de lauweren van de groote oorlogen van het eerste keizerrijk, Engeland schrikte op toen het, in de Zwarte Zee, de voortreffelijke inrigting der Fransche marine aanschouwde. Reeds verbeeldde men zich de Fransche stoomvloot met een landingsleger op de reede van Portsmouth (Spithead) te zien. En naauw was de oorlog geëindigd of de angst deed 50,000 '*volunteers*' in het geweer komen, terwijl al de werven van het eilandrijk op schatting werden gesteld om nieuwe stoomschepen te bouwen en zeilschepen in stoomschepen te veranderen. De Engelsche zeilvloot was weldra in eene stoomvloot herschapen; Frankrijk was inmiddels op den ingeslagen weg met kracht voortgegaan; en de schroef was, als middel van beweging voor oorlogsschepen, nog geen tiental jaren in wezen, of de twee grootste zeemogendheden van Europa hadden de oude vloot van zeil- en raderschepen reeds grootendeels door eene vloot van schroefstoomschepen vervangen.

Hoedanig was het intusschen gesteld met de marine van die derde groote zeemogendheid, die in de nieuwe wereld den zetel heeft van haren magt? Die vraag hadden wij verwacht op rationeele wijze in het geschrift van den heer Jansen beantwoord te zien. Wij hadden gehoopt daar een geleidelijk overzigt aan te treffen van den gang der ontwikkeling van de marine der Vereenigde Staten. Wij meenden dat de schrijver den toestand dier marine, vóór de invoering van den stoom in het zeewezen, als punt van uitgang behoorde aan te nemen om ons daarna van verandering tot verandering en zoo tot den toestand van het oogenblik te voeren. De geachte schrijver is echter anders te werk gegaan. Hij opent zijne beschouwingen over het zeewezen der Vereenigde Staten met uitvoerige redeneringen over kanonnen en granaten, over het vuren aan boord van schepen en de vroegere zeetaktiek, en overstelpt daarbij den lezer met technische bijzonderheden, die moeijelijk te passen zijn in het plan van zijn werk. Eindelijk, na vier-entwintig bladzijden over verschillende bijzaken te hebben doorgeworsteld, - wij zeggen 'doorgeworsteld' - want de duidelijkheid der voorstelling laat in dit gedeelte buitengemeen veel te wenschen over - komt men tot hetgeen klaarblijkelijk het punt van uitgang had behooren te zijn, tot de beginselen namelijk, welke in de Vereenigde Staten bij de inrigting der zeemagt op den voorgrond hebben gestaan. De heer Jansen omschrijft die met deze woorden:

'Het lag niet in de bedoelingen van de staatkunde der Vereenigde Staten om eene linievloot te onderhouden. Zonder overzeesche bezittingen of Koloniën, en zonder vrees voor naburige staten, kon de zeemagt der groote Unie geen ander doel hebben, dan den handel en de nationale belangen buiten de kust te beschermen en, zooals zij dit reeds eenmaal roemrijk gedaan had, voor de vrijheid der zee te vechten; wat die staatkunde later zou vorderen, lag nog in de toekomst verborgen.'

Aan eigenlijke groote oorlogsschepen,

zoo als Frankrijk en Engeland die hadden, was dus in Amerika minder behoefte; kleinere schepen waren voldoende, en men gaf aan zulke schepen te meer de voorkeur, omdat 'de meeste Amerikaansche havens' - zoo als de heer Jansen, bladz. 27, opmerkt - 'slechts schepen van weinig diepgang toelaten.' In Amerika dus in beginsel kleine schepen, maar, zegt de heer Jansen, bewapend met zwaar geschut en eene groote snelheid hebbende. Hoe men nu daar tot het stelsel van kleine, snelle, zwaar bewapende schepen gekomen is, wordt ons door den geachten schrijver in de eerste bladen van zijn werk verklaard.

Van het geschut aan boord van een schip, hiermede opent de schrijver zijn betoog, is nooit zooveel juistheid van treffen te verwachten als van het geschut op den vasten wal. Dit verklaart zich van zelf; als het geschut op een bewegelijk vlak staat en men moet vuren op voorwerpen, die zich insgelijks bewegen, dan zal men niet zoo juist schieten als met een stilstaand stuk op voorwerpen die ook stil staan of althans niet in gestadige beweging zijn. Hoe grooter de afstand nu is van het doel, hoe geringer voor het geschut op de schepen de kans wordt van treffen. En van daar dat de vroegere taktiek op zee gewoonlijk deze was, om elkander zooveel mogelijk te naderen en den strijd tot eene beslissing te brengen door het gevecht van nabij. Het doel was minder om de vijandelijke schepen in den grond te boren dan wel om hun geschut te ontredderen en de bemanning buiten gevecht te stellen. Dit doel was het best te bereiken door vele vuurmonden, die een snel vuur mogelijk maakten, zoodat men den vijand letterlijk kon overstelpen met een regen van kogels en schroot; het kaliber (inwendige middenlijn) der vuurmonden was tot op zekere hoogte van minder belang, evenzoo de juistheid van het schot en de schootsverheid (draagwijdte) der stukken. De hoofdzaak was een groot aantal vuurmonden. En deze omstandigheid heeft daarom zoo groote beteekenis, omdat de vorm en afmetingen der oorlogsschepen, vroeger (in den tijd der zeilschepen) hoofdzakelijk door het aantal stukken, met andere woorden door de batterij, wierden bepaald. Dit wordt door den heer Jansen aldus uiteengezet.

'Voor het ontwerpen van een oorlogsschip had men vroeger bijna uitsluitend te letten op de batterij, die het schip dragen moest. Zij vorderde stabiliteit en ruimte, zoowel voor zich zelve als voor hare goede bediening. Het was ook de batterij waardoor de bemanning van het schip bepaald werd, en deze vorderde weder ruimte voor zich zelve en voor den voorraad, dien zij behoefde. In het zeilschip werden al deze eischen gemakkelijk bevredigd, uithoofde de ruimte, die gevorderd werd, als van zelve voortvloeide uit de stabiliteit en zeewaardigheid (geschiktheid om zee te bouwen) die aan het schip (zoo als dat eenmaal met het oog op de batterij was ontworpen) moesten gegeven worden. Zoolang dus de oorlogsmarine uit zeilschepen was zamengesteld, was het vraagstuk - een doelmatig oorlogsschip te ontwerpen - zeer eenvoudig, en dit te meer, uithoofde de inwendige inrigting door eene langdurige en rijke ervaring gaande weg tot volkomenheid gebragt was.' (bl. 23).

Zoolang de vloten uit zeilschepen bestonden, was het dus niet onverschillig

met welke vuurmonden de schepen bewapend moesten worden, want grootte en inrigting dier schepen werden hoofdzakelijk door de batterij bepaald. De heer Jansen werpt daarom een blik op de geschiedenis van de bewapening der schepen, en doet opmerken dat men aan boord hoe langer hoe zwaardere vuurmonden of althans vuurmonden van grooter kaliber bezigde; van 12- en 18-ponders kwam men tot 24-, 30-, 36-ponders; de Vereenigde Staten voerden 42-ponders in en de Fransche parlementaire enquête van 1851 stelde de invoering voor van 50-ponders. Later kwamen de granaatkanonnen en de granaten in gebruik, en nu ontstond de strekking om met het vroegere beginsel - vuren van nabij en op de stukken en manschappen - te breken, en een nieuw beginsel aan te nemen, te weten: het vuren reeds op groote afstanden op de schepen ten einde die te vernielen. Een granaat toch bragt, wanneer hij op het gewenschte oogenblik uiteensprong, eene vreesselijke uitwerking te weeg; daarentegen was zijne baan vooral op groote afstanden minder zeker dan die van een kogel, en aanvankelijk kende men ook de middelen niet om het projectiel op het juiste tijdstip te doen springen. Waren deze bezwaren nu weg te nemen, dan bezat men een projectiel waarmede reeds op groote afstanden een schip kon vernield worden, en dan hield alle reden om het gevecht eerst van nabij te beginnen, op.

Nu toog men aan het werk om een granaat en ook een vuurmond te vinden, die voldeden aan de verschillende eischen, welke men meende te moeten stellen. In de eerste plaats diende het middel gevonden te worden om den granaat te doen springen nadat hij in het schip gedrongen was. Verder moest de kans van treffen vermeerderd worden. Dit kon geschieden door den vuurmond zoodanig in te rigten en de lading zoodanig te bepalen, dat de baan van den granaat zeer bestrijkend (zeer vlak) was, want dan was er kans dat het projectiel altijd trof als het schip zich in zijne baan bevond; bij eene zeer gekromde baan zou de granaat daarentegen dikwijls over het schip heen gaan. Eindelijk moest de granaat, dus ook de vuurmond, groot van middenlijn zijn om eene groote springlading te kunnen bevatten, groote uitwerking te kunnen doen. En toch mogt die groote vuurmond niet al te zwaar zijn, wijl zware vuurmonden voor scheepsgebruik nog al bezwaren in hebben.

Wie er belang in stelt te weten in hoeverre de Amerikanen er in geslaagd zijn aan de hier opgegevene, schier niet te vereenigen eischen te voldoen, kan zijn' weetlust in het geschrift van den heer Jansen bevredigen. Wij willen hier alleen aanteekenen dat het doel slechts zeer onvolkomen werd bereikt; dat men wel de juiste ontbranding van den granaat wist te verzekeren, ook wel groote granaten en zware vuurmonden maakte, maar het vraagstuk niet oploste om uit betrekkelijk ligte vuurmond en een grooten granaat te schieten met eene bestrijkende baan. Men had het niet verder gebragt dan dat men groote granaten - en ook groote kogels - met kleine ladingen, dus met zeer gekromde banen, uit kolossale vuurmonden schieten kon, en nu wierpen de voorstanders van het granaatvuur en van het nieuwe beginsel om reeds op een afstand de vijandelijke schepen te vernielen, het over een anderen boeg. Zij beweerden nu dat eene vlakke baan zoo hoog noodig niet was, want dat men

het door oefening wel zoo ver kon brengen, dat ook met gekromde banen de juistheid van het schot verzekerd was. En uitgaande van deze bewering, die eigenlijk slechts op zeer losse gronden steunde, verlangden zij nu als type voor de Amerikaansche scheepsmagt een klein schip te zien aangenomen, bewapend met een klein aantal - want een groot aantal liet het groote gewigt niet toe - zware granaatkanonnen.

'Voor denzelfden prijs, waarvoor één groot schip gebouwd wordt' - met deze woorden verklaart de heer Jansen hunne ingenomenheid met dit type van schepen - 'kan men verscheidene kleinere schepen bouwen, waarvan elk in staat zal zijn het grootste schip te vernielen. Het grootste schip zal meer kansen van treffen aanbieden en niet veilig zijn, voor dat al de minder gemakkelijk te treffen kleine schepen verwoest zullen zijn.' Daar is in die redenering veel waarheid, maar daaruit laat zich het later werkelijk aangenomen beginsel om de kleine schepen met weinige zware granaatkanonnen te bewapenen, nog niet verklaren. De heer Jansen beproeft die verklaring dan ook niet, maar bepaalt zich tot de opmerking dat het nieuwe beginsel nog niet in toepassing was gebragt, toen de stoom, als een nieuwe factor in het zeewezen optredende, het gansche vraagstuk weder eene andere gedaante deed aannemen.

Inderdaad, de stoom stelde voor de schepen weder geheel nieuwe eischen. Grootte en inrigting van het schip hingen nu niet meer af van de batterij, maar van de ruimte die voor de stoomwerktuigen en den kolenvoorraad werd vereischt. De kolenvoorraad was afhankelijk van de snelheid of van de vaart en van het aantal mijlen, hetwelk men onder stoom wenschte af te leggen. De vraag werd nu - niet, hoeveel stukken wilt gij hebben - maar hoelang wilt gij stoomen en hoe snel? Waren de afmetingen van het schip, met het oog op die vraag bepaald, dan kwam de tweede vraag in aanmerking, hoeveel stukken moet het schip voeren?

Nu vorderde de goede toepassing van het stelsel om kleine schepen met enkele zware kanonnen te hebben, echter juist groote snelheid. Want die kleine schepen konden tegenover grootere slechts dan met voordeel den strijd voeren, wanneer zij het gevecht naar gevallen konden beginnen en afbreken, dus snel konden opkomen, snel konden verdwijnen. Groote snelheid bragt mede groot kolenverbruik, grooten kolenvoorraad - dus *weinig* vuurmonden. Zoo kwam men dan in de Vereenigde Staten tot schepen, die eene groote snelheid - 12 mijlsvaart(*) - hadden, maar slechts 3 zware vuurmonden (van 22.5 Ned. duim kaliber), die midden op het dek '*à pivot*' waren geplaatst - schepen, waarvan de heer Jansen zegt, dat 'de stabiliteit veel te wenschen overliet, zoo zelfs dat men bezwaarlijk gelijktijdig met de drie vuurmonden aan ééne zijde kon ageren' Tot dit, tamelijk treurige, resultaat was men in de Vereenigde Staten gekomen toen

(*) Dat is eene vaart van 12 Engelsche zeemijlen, van ongeveer 1852 el, per uur, met andere woorden van 370 el per minuut, van ruim 6 el per seconde. Zoo rekent men in Engeland. Frankrijk, Amerika enz.
Bij ons wordt de vaart van een schip veelal berekend naar het aantal Nederlandsche zeemijlen van 7407.4 el, dat wordt afgelegd in eene wacht van 4 uren. Dit geeft op zich zelf beschouwd echter geen verschil, daar 4 × 1852=7408 is.
De grootste vaart, die thans in den regel wordt aangetroffen, is 13 à 14 mijlen, de kleinste 5 à 7 mijlen.

de oorlog uitbarstte. Engeland en Frankrijk bezaten toen reeds eene stoomvloot van groote, ten deele ook met granaatkanonnen bewapende oorlogschepen, en in Frankrijk waren de gepantserde schepen reeds begonnen de houten naar den achtergrond te dringen.

De ongenoegzaamheid van houten schepen tegenover landbatterijen, die met granaten konden vuren, was tijdens den Krim-oorlog gebleken. Dit gaf aanleiding tot het denkbeeld, gelijk boven reeds is opgemerkt, om de oorlogsvaartuigen van een ijzeren pantser te voorzien. Reeds tijdens den oorlog had Napoleon gepantserde drijvende batterijen naar de Oostzee gezonden, die daar zeer goed voldaan hadden. De zucht om weder het overwigt op Engeland te krijgen en de houten stoomvloot van den geachten bondgenoot weder tot een nutteloos werktuig te maken, deed Napoleon alle krachten inspannen om ook gepantserde *zee*schepen in het leven te roepen. Dank zij zijn genialen scheepsbouwmeester Dupuy de Lôme bereikte hij dat doel, en omtrent de wijze, waarop hij dit bereikte, vinden wij bij den heer Jansen enkele niet onbelangrijke beschouwingen(*).

Het eerste gepantserde zeeschip, in Frankrijk gebouwd, was de fregat ‘la Gloire.’ Dit schip heeft, op de waterlijn, pantserplaten van ongeveer 0.12 Ned. el dikte, daarboven en daar beneden eenigzins dunnere platen. De platen steunen tegen een eikenhouten kussen van 0.35 Ned. el. Tusschen de ijzeren platen en het kussen is een dikke laag meniemastiek gelegd, met het doel om het indringen van het zeewater en roesten van de pantserplaten en overige ijzeren deelen te voorkomen. De lengte van de schepen van dit type is 77 el, de breedte 17 el, de diepgang 7.93 el. - zoodat geen dier gepantserde fregatten bij ons, althans in deTexelsche zeegaten, kan binnenkomen(*). Het aantal vuurmonden bedraagt 36. Zij hebben 13 à 14 mijlen vaart of minder. Frankrijk heeft ook gepantserde fregatten van ijzer; hiervan is de *Couronne* de type, en dit schip, in de hoofdzaken met de overige gepantserde schepen overeenkomende, maar in de bijzonderheden boven alle vroegeren uitmuntende, moet ‘door zijne groote inwendige ruimte, de goede verlichting en luchtverversching als het pronkstuk der Fransche gepantserde vloot beschouwd worden.’

Behalve deze fregatten zijn in Frankrijk nog gepantserde linieschepen gebouwd, met name de *Magenta* van 52 en de *Solferino* van 50 stukken. Beiden zijn houten *ram*-schepen, op de waterlijn over de geheele lengte van het schip, maar daar boven slechts over de lengte van 12 of 13 stukken gepantserd. Het voor- en achterschip zijn onbeschermd, en de stukken der zijden, die in front gedekt zijn, zouden dus, was het voor- of achterschip ten deele vernield, over de lengte beschoten kunnen worden. Om dit te voorkomen zijn de uiteinden der pantserplaten aan elke zijde van het schip

(*) Voor nadere opgaven omtrent de gepantserde schepen in de verschillende landen verwijzen wij naar het werk van den schout-bij-nacht Paris: *l'Art naval etc.* en naar onze beschrijving in den Militairen Spectator 1864 (Onze kustverdediging).

(*) Mogelijk wèl in vredestijd - bij vloed en met goede loodsen. Maar niet in oorlogstijd - als de tonnen zijn weggenomen, als men geen loodsen heeft, die het vaarwater kennen, en vreezen moet om als de eb invalt, gelijk eene muis te zitten in een' val. waar men niet uit kan.

verbonden door eene soort van beschot, eene massieve houten borstwering die weder gedekt is door pantserplaten. Deze dwarsschotten dienen tevens om de soldaten achter te plaatsen, die eene entering moeten afweren. Bij de geheel gepantserde schepen zijn tot dat einde, namelijk om eene entering te beletten, dwars over het dek dergelijke minder zware, van schietgaten voorziene beschotten aangebragt.

In Frankrijk schijnt men zich thans toe te leggen om schepen te bouwen, die minder diepgang hebben. De nieuwe fregatten, die daar thans gebouwd worden, krijgen slechts 7.75 el diepgang (nog altijd te veel voor de Texelsche zeegaten), maar daarnevens hebben de Franschen onder anderen gepantserde drijvende batterijen, platbodemde vaartuigen met weinig vaart, doch 14 stukken voerende en niet dieper gaande dan 2 el.

De vuurmonden der groote gepantserde schepen waren in Frankrijk aanvankelijk getrokken 30-ponders, die van voren geladen werden. Later - den heer Jansen schijnt dit onbekend te zijn gebleven - heeft men deze vuurmonden vervangen door 30-ponders, die van achteren (door de kulas) geladen worden en wier projectielen 90 Ned. ponden wegen, alsmede door getrokken 50-ponders. Volgens den heer Jansen hebben ook de projectielen van deze vuurmonden geen bestrijkende baan.

Wanneer wij hier over de bewapening spreken, dan geschiedt dit omdat die kwestie, eene hoofdzaak bij de zeilschepen, na bijzaak te zijn geworden bij de stoomvloten, weder eenigzins een hoofdzaak is geworden bij de gepantserde schepen. Die schepen hebben reeds zooveel ijzer te dragen, dat het wel degelijk overweging verdient hoe vele en vooral hoe zware stukken men daarop kan brengen. Nu bestaan omtrent de projectielen die tegen pantserplaten moeten worden aangewend, twee meeningen. De eene wil projectielen, die niet zeer zwaar zijn, maar eene groote snelheid hebben, de andere zeer zware projectielen, die van zelf geene groote snelheid kunnen verkrijgen. De voorstanders der kleine projectielen willen doorboren; die der groote verbrijzelen. Maar, zware projectielen, zware vuurmonden, en die kan het schip niet verdragen. Derhalve het aantal stukken verminderen, maar ook daar is veel tegen, en hier moet men dus - zoo als bij alle krijgskundig-technische kwestiën - een middenweg trachten te vinden tusschen al die verschillende eischen, en iets opofferen aan de eene en iets aan de andere zijde om tot een resultaat te komen.

Voor Frankrijk was de kwestie der bewapening bij gepantserde schepen aanvankelijk zeer eenvoudig. De toerustingen van Frankrijk waren hoofdzakelijk tegen Engeland gerigt; de Fransche gepantserde schepen waren voldoende bewapend als hunne vuurmonden slechts in staat waren de *houten* schepen der Engelschen te vernielen. Toen Engeland echter zijne houten vloot door eene gepantserde vloot wilde vervangen, moest het geschut van *zijne* gepantserde schepen in staat zijn de ijzeren huid van de Gloire te verbrijzelen, en nu ontstond de moeijelijke vraag: welk geschut moeten wij daartoe bezigen?

Die vraag werd in Engeland niet op grondige, wetenschappelijke wijze opgelost. Toen, in 1859, de spanning tusschen Engeland en Frankrijk een oorlog deed vreezen, werden in haast de zoo-

genaamde 110-*pounders* van Armstrong ingevoerd, die met eene lading van 6.30 Ned. ponden een projectiel schoten van 50 Ned. ponden en toch ligter waren dan de grootste tot daartoe in Engeland gebezigde vuurmond, de 68-pounder namelijk, wiens kogel maar 31 Ned. ponden weegt. Dit resultaat was verkregen door bij de zamenstelling van den vuurmond het zoogenaamde *Coil principe* toe te passen. Armstrong stelde het ligchaam zijner kanonnen zamen uit cilinders van staafijzer die aan elkander werden geweld, terwijl om dezen binnen-cilinder, op de plaatsen die versterking be hoefden, meer cilinders geschoven wierden; het geheel omgaf hij voorts, tot verkrijging van de vereischte hechtheid, met gesmeed ijzeren banden. Het aaneenwellen der cilinders is echter moeijelijk, en vooral de eerste Armstrong-kanonnen hadden dien ten gevolge vele gebreken in de ziel. De 110-pounder is getrokken; de granaat is omkleed met een zacht metaal, waarin de trekken moeten grijpen, ten einde de vereischte wentelende beweging aan het projectiel te geven. De lading geschiedt van achteren, maar de kulassluiting laat te wenschen over. Bij de Engelsche marine schijnt men, om deze en andere redenen, met de vuurmonden van Armstrong niet ingenomen. Intusschen zijn de schepen toch ten deele met Armstrong's 110-pounders bewapend geworden, en de regering heeft zelfs Armstrong's van 300 en 600 pound beproefd, die granaten schieten van 130 en 226 Ned. ponden; de kogel van den 600-pounder weegt 272 Ned. ponden. Men meende aanvankelijk dat tegen gepantserde schepen slechts volle kogels zouden zijn te gebruiken, maar later is uit proeven gebleken, dat ijzeren granaten met *stalen* punten ook in staat zijn eene gepantserde huid te doorboren, en dan verdienen de granaten boven kogels de voorkeur; zij hebben toch boven dezen het voordeel der springwerking.

Whitworth, de groote mededinger van Armstrong - wij teekenen dit in het voorbijgaan aan, omdat de heer Jansen in zoo vele bijzonderheden ook over diens geschut treedt - gaat van een geheel ander beginsel dan Armstrong uit. Hij wil kleine lange projectilen met zeer groote snelheid, en het is hem gelukt dit doel te bereiken. Zijne vuurmonden hebben geen trekken, maar inwendig zes vlakke zijden, die echter eene zekere wenteling maken over de geheele lengte van de ziel; zijne projectielen sluiten met hunne vlakke zijden in die van den vuurmond en krijgen dus van zelf de vereischte wentelende beweging. Zijn geschut is niet, zoo als dat van Armstrong, van staafijzer gemaakt, want Whitworth wil van geen aaneenwellen weten. De binnenbuis is bij hem uit een stuk *gelijkslachtig* metaal, d.i. van gegoten, gehamerd en door eene langdurige operatie zacht gemaakt metaal vervaardigd; dit metaal kan misschien buigen, maar zeker niet springen. Om de zachte binnenbuis komen kegelvormige buizen van harder gelijkslachtig metaal, die aan elkander geschroefd (in plaats van geweld) en met de hydraulische pers op hare plaats gebragt worden. Deze vuurmonden worden van voren geladen. De gebreken, aan Armstrong's geschut eigen, schijnen bij dat van Whitworth niet te worden aangetroffen. Zijne kleine lange projectielen hebben echter het nadeel van slechts een klein gat te maken, dat gemakkelijk te stoppen schijnt, en grootere projectielen kon hij aanvankelijk niet aan-

wenden, omdat de wijze van vervaardiging van zijne vuurmonden voor groote kalibers niet wel toe te passen was. Dit bezwaar is later overwonnen, en Whitworth kan nu reeds vuurmonden van een kaliber van 22.8 Ned. duimen vervaardigen.

Volgens den heer Jansen, wiens opgaven omtrent het Engelsche geschut voor deskundigen zeer belangrijk zijn, is het aan Whitworth gelukt al de bezwaren te overwinnen, die aan Armstrong's geschut voor scheepsgebruik eigen zijn, en is hij ook de man geweest, die het eerst het belangrijke vraagstuk heeft opgelost om de granaten zoodanig in te rigten, dat zij de gepantserde huid doorboren en *daarna* springen. Eindelijk komt de geachte schrijver, op grond der in Engeland genomen proeven, tot de slotsom, dat alleen zware of groote projectielen tegenover gepantserde boorden in aanmerking behooren te komen - eene zienswijze die ook reeds vroeger door ons is voorgestaan. Voor schepen bestemd om zeegaten te verdedigen, zal men, zoo als trouwens door den schrijver wordt opgemerkt, buitengemeen zware vuurmonden kunnen en moeten hebben, want die schepen behoeven geen zee te bouwen en kunnen dus meer gewigt aan batterij verdragen. Overigens hangt het aantal en de zwaarte der vuurmonden, die op een schip zijn aan te wenden, natuurlijk af van verschillende omstandigheden: van de vaart, welke het schip moet hebben, van de wijze van pantsering, d.i. of die geheel of gedeeltelijk moet zijn, en van de wijze waarop de stukken geplaatst moeten worden. Wat de plaatsing der stukken betreft zijn sommigen tegenwoordig groote voorstanders van het gebruik van *koepels*, en er zijn zelfs schepen gemaakt uit eene vereeniging van koepels bestaande. Ten aanzien der pantsering begint het gevoelen meer en meer veld te winnen, dat volkomene zeeschepen slechts *gedeeltelijk gepantserd* kunnen zijn, wanneer ten minste ook aan de overige daarin gevorderde hoedanigheden regt zal worden gedaan. De Engelsche pantservloot, waaromtrent de heer Jansen in uitvoerige mededeelingen is getreden en waarop wij thans een blik willen werpen, levert ons voorbeelden èn van gedeeltelijke pantsering èn van het gebruik der koepels.

Het eerste Engelsche gepantserde schip is *the Warrior* geweest. De gebreken, welke de ondervinding in dat schip leerde kennen, zijn later in *the Agincourt* en anderen van hetzelfde type vermeden. Uit de inrigting dezer beide schepen laat zich tot die van alle overigen besluiten.

De Warrior is slechts gedeeltelijk gepantserd; ongeveer een derde van de oppervlakte boven water is onbeschermd. De platen zijn 0.114 Ned. el dik en worden gesteund door een kussen van yattie-hout ter dikte van 0.45 Ned. el. De Warrior heeft onder water een vooruitstekenden ram. De wapening bestaat uit zes-en-twintig 68-pounders, vuurmonden, die geheel onvoldoende zijn tegenover gepantserde schepen, 2 Armstrong's 110-pounders, die meer beteekenis hebben, maar toch nog niet voldoende zijn, en 4 kleinere Armstrong's. De lengte is 114 Ned. el, de breedte 17.50 Ned. el en de diepgang ruim 8 el. De Warrior heeft het tuig van een vroeger linieschip.

De Agincourt is geheel gepantserd en wel met platen van 0.15 Ned. el. Het houten kussen is daarentegen, om het

gewigt in de zijden te verminderen, slechts half zoo dik als dat van de Warrior; bij de later gebouwde schepen van dit type schijnt het kussen echter weder op de dikte van 45 duim te zijn gebragt, waardoor men echter zeker weder andere eigenschappen heeft moeten opofferen. De Agincourt heeft zesen-twintig 68-pounders, tien 110-pounders (Armstrong) en daarenboven twee 300-pounders (Armstrong). De lengte en breedte zijn iets grooter dan die van den Warrior; ook de diepgang is grooter, en de Agincourt draagt zijne batterij 2.56 el boven de lastlijn; door die grootere batterij-hoogte is hij dus meer *oorlogs*schip dan de Fransche gepantserde schepen. In plaats van het zware hooge tuig van den Warrior heeft de Agincourt vijf ijzeren masten. De Agincourt heeft eene 13- à 14-mijlsvaart, de Warrior heeft minder vaart. De inwendige zamenstelling dezer schepen is buitengemeen sterk. Het bovendek en geschutdek hebben op de balken ijzeren platen van ruim één Ned. duim dikte, gedekt met balken. De prijs van den Agincourt, die als het beste gepantserde schip wordt beschouwd wat Engeland op dit oogenblik bezit, is *f* 4.500.000.

Geen dezer beide types van schepen kan echter geacht worden aan het doel te beantwoorden. Zij laten als zeeschepen te wenschen over, zijn daarenboven onvoldoende bewapend en ten deele ook onvoldoende gepantserd. Nieuwe modellen werden daarom in Engeland ontworpen. Daarbij werd iets opgeofferd èn van de snelheid èn van de pantsering. Zoo ontstonden *the Defence* en *the Reliance*, die slechts gedeeltelijk gepantserd zijn, eene 11-mijls vaart hebben en 32 kanonnen voeren, waarvan er echter slechts 14 door het pantser beschermd worden. Daarna bouwde men *the Hector* en *the Valiant*, die weder eene volledige pantsering doch van ligtere platen hebben gekregen; deze voeren 30 geheel beschermde kanonnen en hebben toch eene 11-mijlsvaart. Naar dit model werden de in aanbouw zijnde linieschepen vervormd, waaraan echter eene 12-mijls vaart gegeven werd, en zoo ontstonden de *Prince Consort*, bekend door zijn ongeval in de Iersche zee, *de Caledonian*, *Ocean*, *Royal Oak* en anderen. Al die schepen zijn echter slechts middelmatige zeeschepen en schijnen, wat zeewaardigheid betreft, voor de Fransche gepantserde schepen te moeten onderdoen. De reden voor dit vreemde verschijnsel - want men zou toch meenen dat Engeland voor 't minst even goede schepen als Frankrijk kon bouwen - laat zich verklaren uit verschillende omstandigheden, die door den heer Jansen met scherpzinnigheid worden aangeduid.

Toen Frankrijk, wenschende het overwigt weder op Engeland te verkrijgen, zijne stoomvloot met snelheid in eene gepantserde vloot begon te herscheppen, en de onderlinge verhouding tusschen de beide groote zeemogendheden daarenboven meer en meer gespannen begon te worden, ging in Engeland een algemeene kreet op tot aansporing der regering om zich toch vooral niet, op zeevaartkundig gebied, door Frankrijk te laten voorbijstreven. De Britsche regering besloot nu zich in den kortst mogelijken tijd eene gepantserde vloot te verschaffen. De partikuliere industrie, die in Engeland over zulke verbazende krachten kan beschikken, werd nu te baat genomen en zonder overleg, in den wilde als het ware, begon men

in Engeland gepantserde schepen te bouwen - *ijzeren* schepen, omdat de scheepsbouwmeesters in Engeland gewoon zijn met ijzer te werken en men, in een beperkten tijd, ook beter een sterk ijzeren dan een sterk houten schip kan bouwen.

Het vraagstuk der gepantserde schepen was intusschen voor de Engelschen veel moeijelijker dan het voor de Franschen geweest was. De Franschen, wij merkten het boven reeds op, wilden slechts Engeland de loef afsteken. Hun doel was bereikt zoo zij schepen bouwden, die als onkwetstbaar konden beschouwd worden tegenover de Engelsche 68-pounders en die zwaar genoeg bewapend waren om de *houten* schepen der engelschen te vernielen. Daartoe waren 30-ponders voldoende, die niet zwaar zijn; en het vraagstuk werd dus eenvoudig, omdat het gewigt van de batterij daarbij niet in aanmerking genomen behoefde te worden. De Franschen verlangden daarenboven aan hunne schepen niet meer ‘zeil te geven dan noodig was om bij slecht weder bij te leggen of een langen overtogt te maken; het behoefden niet veel meer te zijn dan noodtuigen, die bij gunstige gelegenheid weinig steun aan het rollende schip geven, maar die, bij slecht weder, de rolling weinig doen toenemen’ (bl. 143). De taak der Fransche scheepsbouwmeesters, ofschoon nog altijd eene zeer moeijelijke, was dus gemakkelijker dan die hunner Engelsche kollega's, en van daar denkelijk dat de Franschen er in geslaagd zijn gepantserde schepen te maken, die *zeewaardig* zijn, en de Engelschen niet of althans niet zoo goed.

Want de Engelschen wilden allerlei zaken vereenigen, die, naar het schijnt, moeijelijk of niet te vereenigen zijn. Zij wilden groote snelheid, doch ‘deze moest verbonden zijn aan eene voldoende oppervlakte der zeilen, want dit was noodig voor de suprematie ter zee en ook om, bij voorbeeld, met opgebankte vuren onder zeil eene vijandelijke haven, waarin gepantserde schepen of eene landingsdivisie gereed lagen, te kunnen bewaken en hun het uitloopen te beletten (bl. 143).’ En daar hunne vloot gerigt was, niet tegen eene *houten*, maar tegen eene *gepantserde* vloot, wenschten zij tevens hunne gepantserde schepen zoodanig te bewapenen, dat zij in staat waren die der Franschen of van elke andere mogendheid in den grond te schieten. Dus liefst niet met 68-of 110-pounders, maar - althans gedeeltelijk - met 150- of 300-pounders. Daarenboven wilden zij de batterij hunner schepen - gelijk uit the Agincourt blijkt - hoog boven water hebben, omdat zij des noods op den Oceaan met hunne schepen wilden strijden; een gepantserd *zee*schip te hebben was hun niet voldoende; zij wilden een gepantserd *zee-oorlogs*schip.

De Engelsche industriëelen hadden dus inderdaad een moeijelijk vraagstuk op te lossen, maar - de heer Jansen merkt het teregt op - juist daarom had men niet moeten beginnen met een kolossaal schip, the Warrior, te pantseren, en daaraan dan nog het tuig te geven van een vroeger linieschip, maar men had van het kleine tot het groote, van het moeijelijke tot het allermoeijelijkste moeten opklimmen, en dus eerst gepantserde korvetten of nog kleinere vaartuigen moeten bouwen. Dat men het niet deed, was een gevolg van de vrees voor Frankrijk en van de daaruit voortvloeiende

zucht om in den kortst mogelijken tijd althans eenige gepantserde schepen gereed te hebben. Toen het echter bleek dat al het gebouwde tamelijk gebrekkig was, keerde men tot het beginpunt terug en bouwde kleinere gepantserde schepen. Zoo ontstond *the Research*, die een diepgang heeft van 4.40 el en slechts 4 kanonnen voert, en zoo ontstonden *the Entreprisse* en *the Favorite*, houten schepen, die slechts gepantserd zijn tot aan het geschutdek, ofschoon de batterij, de stoomketels en de werktuigen, dus de belangrijkste deelen, ook door een 't is waar zeer zwak pantser zijn gedekt. Zij hebben een diepgang van 6.44 Ned. el en eene 9- en 10-mijls vaart, maar zijn slechts bewapend met 8 stukken. Deze zijn echter zeer goed beschermd en hebben dus meer waarde dan acht op de gewone wijze opgestelde stukken.

Bij de beide laatstgemelde schepen is namelijk het geschut in drie koepels geplaatst, en dit geeft ons aanleiding een woord te zeggen over deze wijze om de batterij in te rigten. De koepels zijn eene uitvinding van den kapitein Coles der Engelsche marine. Het hoofddenkbeeld was de stukken meer dan de overige deelen van het schip te beschermen. De koepels konden ondoordringbaar gemaakt en de batterij kon dus voor alle letsel gevrijwaard worden, hetgeen niet mogelijk was wanneer de stukken in de zijden stonden. Kapitein Coles, die met de Engelsche vloot voor Sebastopol was geweest en als vlaggekapitein aan boord van het admiraalschip, de Agamemnon, het gevecht van 11 October 1854 had bijgewoond, was in de gelegenheid geweest op te merken dat de romp van een schip, zelfs al is die van hout, nog zoo spoedig niet vernield is, maar dat daarentegen een granaat. springende in de overdekte batterij, eene buitengemeene verwoesting kan aanrigten. Hij meende dus dat men vóór alles op bescherming der vuurmonden bedacht moest zijn, en hij kreeg vergunning om een driedekker, *the Royal Sovereign*, overeenkomstig zijne denkbeelden in te rigten.

Het schip werd afgezaagd en van 5 koepels voorzien. Het eikenhouten grondvlak van elken koepel, dat door 16 ijzeren stutten wordt gesteund, is 0.45 Ned. el dik, en de vloer, van yattie-hout, 0.40 el. In het midden onder dezen vloer - wij geven de beschrijving zoo als wij die vinden bij den heer Jansen, die in zijne beschrijvingen niet altijd even gelukkig is - bevindt zich een zware ijzeren as, draaijende in een gat, dat in het grondvlak is uitgeboord. Aan die as zijn ijzeren armen, en deze armen eindigen in ijzeren rollen, welke in een' cirkelrand - in den buitenomtrek van het grondvlak aangebragt - rondloopen. De inwendige middenlijn van elken koepel is 5.70 el.

Op den vloer zijn, aan de uiteinden, ijzeren ramen geplaatst, die het pantser moeten dragen dat den zijwand vormt. Op de onderste ramen staan anderen en in deze ramen worden de 0.25 el dikke balken, die het houten kussen achter de platen moeten vormen, in twee rijen gesteld. Achter de staande balken liggen 7½ duim dikke platen van yattie-hout, die in twee lagen kruisselings zijn aangebragt, en deze binnenvoering wordt inwendig bekleed met dunne ijzeren platen. Buiten op komen, met bouten en moeren aan het hout verbonden, pantserplaten van 0.14 el. Aanvankelijk wilde men in elken koepel of toren twee Armstrong's

110-pounders plaatsen; later heeft elke koepel slechts een' 300-pounder gekregen. Een vuurmond in een koepel is echter meer waard dan een kanon dat tegen boord staat, want daar de koepel draait, kan het stuk in alle rigtingen vuur geven en het is daarenboven beter beschermd.

Later zijn in Engeland nog meerdere koepel-schepen, ook voor rekening van buitenlandsche mogendheden gebouwd, maar als zeeschepen schijnen zij weinig te voldoen. Het draaijen der torens is daarenboven, zoo als de oorlog in Amerika geleerd heeft, mooijer in theorie dan in praktijk; in Amerika laat men daarom, gelijk wij later zullen zien, de koepels stilstaan en den vuurmond draaijen. Het beginsel van Coles heeft echter veel goeds en schijnt voor drijvende batterijen, in het algemeen voor alle vaartuigen die geen zee behoeven te bouwen, aanbeveling te verdienen.

Aan het slot zijner beschouwingen over de Engelsche gepantserde schepen geeft de heer Jansen een overzigt van de Engelsche gepantserde vloot op 1 Julij 1863. Daaruit blijkt dat de Engelschen toen bezaten 21 gepantserde schepen, waarvan 12 geheel, de overigen slechts gedeeltelijk gepantserd waren. Op vijf na was de diepgang dier schepen tusschen 7.56 en 8.10 el gelegen; het aantal stukken van al die schepen bedroeg 4 tot 38. Onder de 21 schepen waren 2 koepelschepen. Elf schepen waren van ijzer, drie van hout en ijzer en zeven van hout alleen. Na 1 Julij werden weder zes *houten* schepen op stapel gezet. Overigens is de kwestie of de gepantserde schepen van hout of van ijzer behooren te zijn nog lang niet uitgemaakt. De voor- en nadeelen aan beide materialen eigen, worden door den heer Jansen (bl. 157) uitvoerig opgegeven, en hij komt tot dezelfde slotsom, waartoe ook wij in ons bovenvermeld opstel over de kustverdediging gekomen zijn, dat namelijk schepen voor de binnenlandsche verdediging van ijzer behooren gemaakt te worden, en dat ijzer in het algemeen, ook voor schepen die groote togten moeten doen, de voorkeur zou verdienen indien men slechts een middel kende om het aangroeijen van het ijzer - waardoor de vaart van het schip vermindert en herhaald dokken noodzakelijk is - tegen te gaan. En zou onze eeuw van uitvindingen dat middel niet uitvinden?

Ofschoon de Engelsche gepantserde schepen als zeeschepen niet zeer goed voldaan hebben, lijdt het geen twijfel of men kan gepantserde schepen bouwen wier zeewaardigheid niets te wenschen overlaat. Te regt maakt echter de heer Jansen de opmerking dat onderscheid behoort gemaakt te worden tusschen *zee*schepen en *zee-oorlogs*schepen, en hij beweert dat een goed gepantserd *zee-oorlogs*schip tot hiertoe nog nergens is gebouwd. De geachte schrijver grondt die bewering daarop, dat geen der tot hiertoe gemaakte gepantserde schepen onder alle omstandigheden behoorlijk gebruik kan maken van zijne batterij; zelfs lezen wij bij hem (bl. 96) ‘dat de (Fransche?) gepantserde schepen de batterij niet hoog genoeg uit het water dragen om zelfs met mooi weêr in den Oceaan de geschutpoorten open te kunnen houden.’ Deze laatste bewering schijnt, te oordeelen naar hetgeen omtrent de Fransche gepantserde schepen bekend is geworden, niet vrij van overdrijving, doch dit blijft in elk geval eene waarheid, dat de zwakke zijde der gepantserde schepen juist in

deze kwestie, of zij namelijk even goed als de houten schepen van hunne batterij gebruik zullen kunnen maken, gelegen is. Sommigen achten dit onmogelijk, omdat naar hunne zienswijze gepantserde schepen - ten gevolge van het groote gewigt in de zijden - sterk om de lengte-as op en neder slingeren moeten. Dat de aanvankelijke batterijhoogte der Fransche gepantserde schepen onvoldoende was, heeft de ondervinding reeds geleerd. Maar de franschen hebben daarom die batterij-hoogte van 1.82 op 2.20 el gebragt, en meenen nu het bezwaar te boven te zijn gekomen. Hierbij dient echter in aanmerking te worden genomen, dat de Fransche schepen ook onvoldoende gewapend zijn. Zoo zij het getal 50-ponders aan boord kregen, dat aanvankelijk voor hen bestemd was, zouden hunne gepantserde schepen geheel onbruikbaar blijken te zijn, en zelfs die 50-ponders zijn nog onvoldoende tegenover gepantserde schepen. En indien Dupuy de Lôme nu een gepantserd schip zou moeten ontwerpen, bewapend met het vereischt aantal *zware* kanonnen en zoo dat die kanonnen steeds even goed als bij houten schepen te gebruiken zouden moeten zijn, indien men dus van hem een gepantserd *zee-oorlogs*schip zoude verlangen, hij zou het vraagstuk denkelijk niet zoo spoedig en zoo goed oplossen als toen hij als met een tooverslag de Gloire in het leven riep. Welligt zou hij dan dezelfde tegenspoeden hebben als de Engelsche scheepsbouwmeesters, wier gepantserde schepen hoofdzakelijk daarom zoo gebrekkige zeeschepen schijnen te zijn, omdat men van den aanvang af *zee-oorlogs*schepen verlangde te hebben.

Intusschen, welke gebreken de gepantserde schepen ook thans nog mogen bezitten, het is aan geen twijfel onderhevig of die gebreken zullen in den loop der tijden weggenomen worden. De heer Jansen zegt hieromtrent naar waarheid, na de meening te hebben vermeld, die aanvankelijk algemeen was, dat gepantserde schepen geen zeeschepen zouden zijn: ‘Zou men dan denken dat de scheepsbouwkunde door den vooruitgang in wetenschap, kennis en ervaring, in plaats van vooruit-, achteruit is gegaan, zoodat nu de scheepsbouwmeester niet meer er voor kan instaan dat het schip, hetwelk hij ontwerpt, zeewaardig zal zijn? Of heeft men in den laatsten tijd zulke vreemde uiteenloopende eischen aan den scheepsbouwer gedaan, dat hij meer gezocht heeft om die uiteenloopende eischen in overeenstemming te brengen dan om een zeewaardig geheel te leveren? Dit laatste moge waar zijn, maar de eerste vraag (of namelijk een scheepsbouwmeester niet meer voor zijn ontwerp kan instaan) moet bepaald ontkennend beantwoord worden. Dat van een geheel nieuw ontworpen schip de beladen diepgang grooter wordt, dan die van het plan, is niet te verwonderen; dat een gepantserd schip nieuwe bewegingen in het water leert kennen, waaraan men niet heeft kunnen denken en waarin dus ook niet is voorzien, is ligt te begrijpen; dat uit hoofde van de onafgebroken slingeringen elke vorm van een gepantserd schip, om volkomen zeewaardig te zijn, maar een zeker gewigt in de zijden kan verdragen, hetzij dit bestaat uit pantserplaten of geschut, kan zeer goed mogelijk zijn - maar er is geen twijfel aan dat de scheepsbouwmeesters van onzen tijd al de bezwaren zullen weten te overwinnen, wanneer zij,

vrij in hunne handelingen, en zonder pressie van een op handen oorlog, de oplossing zullen kunnen zoeken voor het zoo netelige vraagstuk om een gepantserd zee-oorlogschip te ontwerpen' (bl. 144).

Evenwel, de bezwaren zijn nog niet overwonnen, en er bestaat nog geen schip dat als een modèl kan dienen voor de wijze, waarop zee-oorlogsschepen gepantserd en verder ingerigt behooren te worden. Er bestaan goede modèllen voor *gepantserde zeeschepen die geen oorlogsschepen zijn*, en er bestaan goede modèllen voor *gepantserde oorlogsschepen die geen zeeschepen zijn*, met andere woorden: men kan een goed gepantserd schip maken dat den Oceaan kan bevaren, als het op den Oceaan maar niet behoeft te vechten, en men kan een goed gepantserd schip maken, geschikt om vijandelijke schepen te vernielen, als het maar geen zee behoeft te bouwen. De kwestie der pantsering is dus, wat plaatselijke verdediging betreft, in staat van wijzen gebragt, en belangrijke gegevens daaromtrent zijn te vinden bij de Amerikaansche marine, omtrent welke wij in het tweede gedeelte van dit opstel nog in eenige bijzonderheden zullen treden. Kunnen derhalve kleine landen, gelijk het onze, zonder verder talmen, een begin maken met den aanbouw van gepantserde schepen voor hunne rivieren en zeegaten, zij kunnen daarentegen - *bijaldien zij eene vloot willen hebben, geschikt om op den Oceaan te ageeren* - nog niet anders doen dan afwachten. De vraag is echter: moet *ons land* zulk eene vloot, hoe klein dan ook, bezitten, en hieromtrent bestaat nog verschil van inzigt. Wij hebben geen vast, algemeen als goed erkend stelsel voor de inrigting onzer marine; er bestaat nog geen gelijkheid van gevoelen omtrent de roeping onzer zeemagt en de eischen, welke daaraan te stellen zijn, en hieromtrent dient voor 't minst toch zekerheid te bestaan vóór dat men spreken kan over de pantsering. Ook de heer Jansen heeft zijne denkbeelden omtrent dit voor onzen handel en voor de onafhankelijkheid van ons land zoo belangrijke punt in het hier beschouwde werk openbaar gemaakt. Wij gelooven een nuttig werk te doen door de inzigten van den geachten schrijver der Omwenteling in het Zeewezen omtrent het stelsel, dat voor onze Marine moet aangenomen worden, nader te doen kennen, en wij zullen ons veroorloven, ofschoon een leek in het vak, onze bescheiden aanmerkingen nevens zijne beschouwingen te stellen.

'Voor Nederland,' zegt de heer Jansen, 'zou dit doel (het doel onzer scheepsmagt), zonder daarbij politieke beschouwingen op den voorgrond te plaatsen, maar alleen overwegende wat de veiligheid en onafhankelijkheid van het Rijk en de bescherming van onzen handel en onze uitgestrekte overzeesche bezittingen vorderen, en waardoor gelijktijdig de middelen zouden kunnen gevonden worden om de hoop te mogen voeden van steeds te kunnen handelen overeenkomstig de waarachtige belangen van het Rijk - voor Nederland zou dit doel volgenderwijze geformeerd kunnen worden:

'*a.* Het beschermen van den handel tegen zeeroof, tegen kapers of kapende oorlogsschepen en tegen molest op vreemde markten, alwaar geen wetten bestaan of deze niet gehandhaafd worden.

b. Om in tijd van oorlog aan den

vijandelijken handel zooveel mogelijk afbreuk te doen.

c. Om in tijd van oorlog de gemeenschap tusschen de bezittingen en het moederland te verzekeren.

d. Om de blokkade van versterkte havens te beletten of zeer te bemoeijelijken.

e. Om waarborgen te geven dat geen deel der Bezittingen zonder krachtsinspanning genomen kunne worden, en wel door de sterkte der zeemagt zoo hoog op te voeren als de finantiele krachten van het Rijk toelaten.

f. Om in de overzeesche bezittingen de landmagt te ondersteunen ten einde die gewesten in onderwerping te houden of ze aan ons gezag te onderwerpen.

g. Om het souverein gezag van den Koning in Nederlandsch-Indië te handhaven en den zedelijken indruk te bewaren, welken dat gezag vordert om geëerbiedigd te worden.

h. Om te hulp te komen aan vaste verdedigingswerken bij de verdediging van het grondgebied van het Rijk, welke hulp alleen door uitsluitend daarvoor bestemd materieel kan worden verleend; daarbij,' zegt de schrijver, 'dient als beginsel aangenomen te worden dat het doordringen op onze stroomen moet worden te keer gegaan door vaste sterkten met versperringen.'

Verder zegt de heer Jansen dat het doel onder *d*, *e* en *h* aangegeven - het beletten eener blokkade, het beschermen der bezittingen en de ondersteuning van vaste verdedigingswerken - gepantserde schepen vordert, en de beginselen, welke hij ten opzigte van de inrigting dier schepen gevolgd wenscht te zien, zijn te kennen uit de 48 stellingen, waarmede hij zijn geschrift besluit. Wij zullen op die stellingen nader terugkomen en bepalen ons vooreerst tot de acht hierboven opgegeven punten.

Bij eene aandachtige lezing dier punten dringt zich dadelijk deze opmerking aan ons op, dat daarin geen stelsel ligt, voor Nederland alleen geschikt, maar een stelsel even goed toepasselijk voor de grootste zeemogendheid. Wat de heer Jansen hier als het doel aangeeft van onze zeemagt, heeft hij op bl. 50 van zijn werk in andere woorden omschreven als het doel der Engelsche zeemagt. Het beschermen van den handel tegen zeeroof en tegen molest op vreemde markten! Maar daar is eene vloot voor noodig, zoo als Engeland of Frankrijk kunnen hebben, maar zoo als de heer Jansen toch niet kan verlangen dan wij ons zullen aanschaffen. Over dat beginsel, namelijk van eene vloot te willen hebben, in staat om onzen handel in oorlogstijd te beschermen, is reeds lang de staf gebroken. Het onmogelijke daarvan is reeds bij de enquête aangetoond, en het is juist door het vasthouden aan het ongelukkige denkbeeld om vloten in zee te willen hebben, om nog eenigzins eene zeemogendheid te willen zijn, dat onze Marine, niettegenstaande al de millioenen die daarvoor sedert jaren zijn uitgegeven, nog steeds in verval blijft verkeeren.

De Tweede Kamer is in haar laatste Voorloopig Verslag omtrent het Zesde Hoofdstuk (§ 4) ten aanzien van dit punt in beschouwingen getreden, die ons zeer juist voorkomen en die wij ons daarom veroorloven hier over te nemen.

'Nog altijd' - lezen wij daar - 'schijnen velen onzer in den waan te ver-

keeren dat Nederland eene zeemogendheid is, zij het dan ook van den tweeden rang, en als zoodanig gehouden in die waardigheid zich te handhaven. De onmogelijkheid intusschen om dit doel te bereiken ligt voor de hand, willen wij niet schatten aan onze Marine besteden, die onze krachten ver te boven gaan. Niettemin blijft het denkbeeld heerschen en oefent een hoogst nadeeligen invloed uit op de inrigting onzer Marine zelve. Als zeemogendheid nog altijd ons aanmerkend, bouwen wij groote schepen, met welke wij tegen de overmagt van andere natiën toch niets kunnen uitrigten, en die dan ook, gelijk juist van de andere zijde werd opgemerkt, eigenlijk tot niets anders dienen dan om zich nu en dan eens hier en daar te vertoonen, dat is: om althans tegenover de groote mogendheden, een ijdel vertoon te maken..... .....

Wij behooren dus dat denkbeeld, als waren wij nog eene zeemogendheid, op te geven, en ons liever duidelijk trachten te maken wat onze Marine in den tegenwoordigen stand van zaken zijn moet en zijn kan. En dan valt bij eenig nadenken het besluit niet moeijelijk, dat zij ons tot geen ander wezenlijk nut kan zijn dan tot de handhaving van ons gezag in de overzeesche bezittingen en tot de eigen verdediging van ons land. Nagenoeg alle groote schepen zouden wij derhalve, de wezenlijke bestemming onzer Marine in 't oog houdend, kunnen missen, daar toch ook het denkbeeld, door sommigen geopperd, om grootere schepen naar Oost-Indië te zenden, bij verreweg de meeste deskundigen geenerlei bijval vindt; en hoogstens kon alzoo, bij wijze van uitzondering, met den bouw van zeer enkele groote schepen, zoo als b.v. voor de Japansche expeditie, worden voortgegaan.'

Ziedaar geheel iets anders als de heer Jansen schijnt te willen. Zijne zienswijze staat lijnregt tegenover die van de Kamer en tegenover die van allen, welke in den laatsten tijd hunne denkbeelden over de inrigting onzer Marine hebben doen kennen. Eene zeemogendheid te zijn, eene vloot van groote schepen te onderhouden, is voor ons onmogelijk, en daarom achten wij ook den eisch door den geachten schrijver onder *c* gedaan, eene hersenschim. 'De gemeenschap tusschen de Bezittingen en het moederland verzekeren;' ook dat vordert, dunkt ons, eene vloot zoo als Engeland heeft of kan hebben, maar hoe kan daarvan voor ons sprake zijn? Trouwens dit denkbeeld is reeds lang opgegeven, en men heeft zelfs stoomfregatten, die anders zeer zeker behouden hadden moeten blijven, gesloopt. De heer Jansen wil weder terugkomen op den ingeslagen weg en de groote schepen die, als onnoodig, reeds gesloopt wierden, op nieuw gaan aanbouwen.

Hetzelfde geldt voor den wensch des schrijvers om 'de blokkade van versterkte havens te beletten of zeer te bemoeijelijken.' Wij hebben niet veel versterkte *zee*havens: eigenlijk slechts twee of drie, den Helder, Vlissingen en Helvoetsluis, en eerlang zal daaronder, zoo wij hopen, Vlissingen niet eenmaal meer gerekend kunnen worden. De vijandelijke vloot behoeft zich dus, om onze versterkte havens te blokkeren, *niet in verschillende afdeelingen te splitsen*, *en kan dus sterk zijn op elk punt.* En het is ons niet duidelijk hoe dan de blokkade door onze zeemagt belet of

bemoeijelijkt zou kunnen worden - tenzij men, met den heer Jansen, mogt verlangen dat wij eene vloot onderhielden, iets wat, zoo als de Kamer teregt opmerkt en trouwens iedereen weet, ‘onze finantieele krachten ver te boven gaat.’

Van de acht opgegeven punten zijn er dus eigenlijk slechts vijf, die voor ons land in aanmerking kunnen komen. De drie doeleinden onder *e*, *f* en *g* opgegeven zijn gevoegelijk zaam te vatten in het ééne hoofddenkbeeld van het Voorloopig Verslag: de zeemagt moet dienen tot handhaving van ons gezag in de Overzeesche Bezittingen. Het laatste der acht punten, ondersteuning der vaste verdedigingswerken, dat is wat de Kamer bedoelt door te zeggen, dat de zeemagt ook tot hoofddoel moet hebben: de eigen verdediging van ons land. Wat de Kamer niet noemt, en wat de heer Jansen in de tweede plaats opgeeft, te weten ‘den vijandelijken handel zooveel mogelijk afbreuk te doen,’ dat kan, naar onze bescheiden meening, niet als een hoofddoel in aanmerking komen. Daarop kan men geen stelsel baseeren. Men kan niet, reeds in vredestijd, schepen bouwen bepaaldelijk bestemd om in oorlogstijd den vijandelijken handel te benadeelen; die handeling zal dan van zelve plaats vinden met de schepen, die dan beschikbaar zijn of die dan, staande den oorlog, voor dat doel worden uitgerust. Bij schepen voor de kaapvaart bestemd, moet, naar het ons voorkomt, snelheid op den voorgrond staan; zij moeten lang in zee kunnen blijven en zich spoedig uit de voeten kunnen maken; het aanvallend vermogen behoeft zoo bijzonder groot niet te wezen; houten schepen, des noods zelfs zeilschepen, zijn voor de kaapvaart zeer goed te gebruiken. De hoedanigheid van oorlogsschip komt bij zulke schepen niet in de eerste plaats in aanmerking, terwijl dat juist wèl het geval behoort te wezen bij die schepen, die de eigenlijke zeemagt uitmaken. Wanneer men vraagt, tot welk doel moet onze zeemagt dienen en welke schepen behooren wij dien overeenkomstig te hebben, dan moet men, naar het ons toeschijnt, om verwarring van denkbeelden te voorkomen, de kwestie der kaapvaart geheel ter zijde laten en zich, met de Kamer, bepalen tot deze twee hoofdoeleinden: *binnenlandsche verdediging*, *bescherming onzer bezittingen.* Maar ons gevoelen is dat van een leek, en het is zeer goed mogelijk dat wij dwalen en ons de zaak geheel verkeerd voorstellen.

Zooveel is intusschen, zonder vrees voor dwaling, aan te nemen, dat wij geene groote schepen moeten hebben. Maar welke schepen dan? Het woord groot is vatbaar voor velerlei uitlegging. Wij kunnen uit het voorgaande wel besluiten dat wij geen *fregatten* moeten hebben; maar welke soort van schepen dan gebouwd moeten worden, of die gepantserd dienen te zijn, en zoo ja, op welke wijze, daaromtrent blijven wij dan toch nog in het onzekere. Mogelijk is deze onzekerheid uit het werk van den heer Jansen op te lossen. De geachte schrijver besluit dat werk toch met 48 stellingen, die wel is waar eene eenigzins vreemde verzameling aanbieden van oude axioma's, technische détails en zeevaartkundige beschouwingen, ten deele zonder eenig logisch verband daar neder gesteld, maar waarin van eene andere zijde toch zeer vele praktische wenken en goede gegevens voorko-

men. Enkele dier stellingen zullen ons welligt tot de oplossing kunnen leiden van de vraag, die ons thans bezig houdt.

Onze zeemagt moet dienen tot verdediging van ons land en tot verdediging van Indië. Wij zullen ons in de eerste plaats bezig houden met de eischen, die haar met het oog op onze bezittingen te stellen zijn, en daartoe uit de 48 stellingen van den heer Jansen hier die stellingen overnemen, welke op de zeemagt in Indië betrekking hebben:

‘1. Wanneer wij gewapend in Indië en sterk in Nederland zijn, kunnen wij aan alle eventualiteiten het hoofd bieden (3).’

‘2. In de Java-zee wordt minder zeewaardigheid gevorderd dan voor de Oceaanvaart, en is men vrij zeker meestentijds, en zeker in den Oost-moesson, de batterij van een doelmatig gepantserd schip goed te kunnen gebruiken (27).’

‘3. Als wij in den Indischen archipel niet door gepantserde schepen aangevallen worden, dan kunnen wij met weinig gepantserde schepen daar meester van de zee zijn, hetgeen wij met houten fregatten of korvetten zeker niet vermogen (29).’

‘4. Voor denzelfden prijs waarvoor een houten stoomfregat zoo als de Hertog Adolf gebouwd wordt, - de hertog Adolf van Nassau heeft ruim 1½ millioen gekost - kan men een zeer goed gepantserd schip hebben, dat 11 à 12 mijlen vaart loopt en 4 zeer zware en 6 minder zware vuurmonden kan voeren. Het is geschikt voor de Java-zee (46).’

‘5. Gepantserde schepen, die lang in zee moeten blijven en in keerkringszeeën dienst moeten doen, waar zij niet herhaaldelijk gedokt kunnen worden, behooren van hout vervaardigd te worden, zoolang er geen middel is uitgevonden om de aangroeijing van ijzeren schepen tegen te gaan (22).’

‘6. Het is te verwachten dat men in de torens (koepels) der schepen, hetzij deze rond of vierkant gemaakt worden, zeer zwaar geschut zal gebruiken, en dit zal men zeer zeker binnen den Indischen archipel en vooral in de Java-zee en Straat Banka kunnen aanwenden (28).’

‘7. Het zwaarste geschut, dat men tot hiertoe in batterij tegen boord gesteld heeft, zijn 68-pounders en getrokken Armstrong's 110-pounders. Het zwaarste geschut dat men tot hiertoe in het midden van het dek, meest in torens, heeft opgesteld zijn groote Dahlgren kanonnen van 27.9 el 38 Ned. duim middellijn, kogels schietende van 78 en 200 Ned. pond (de schrijver geeft, in Engelsche maat, eenigzins andere getallen op, die echter, meenen wij, minder juist zijn) alsmede getrokken 200- en 300-pounders. (31)’

‘8. Het gebruik van twee schroeven, in twee achterstevens uit het midden, belooft groote voordeelen en is zeker voor ondiep water aan te bevelen; het is waarschijnlijk ook voor de Java-zee geschikt, omdat het meer vastheid aan de batterij zal geven (30).’

Het geschrift van den heer Jansen is door sommigen, onder anderen in het tijdschrift *De nieuwe Spectator*, met uitbundigen lof geprezen en men heeft gezegd: ziet, die man moet Minister van Marine worden, die zal ons zeewezen overeenkomstig de eischen des tijds hervormen, want die heeft, blijkens zijn geschrift, een stelsel voor het zeewezen, om zoo te zeggen, kant en klaar. Wij zeggen - zonder ons overigens een oordeel aan te matigen in deze tamelijk persoonlijke

kwestie, of de schrijver der *Omwenteling in het zeewezen* al dan niet voor de hooge betrekking van minister geschikt is - wij zeggen: de heer Jansen heeft geen stelsel en *kan geen stelsel hebben*, want hij verlangt *groote schepen*, oorlogsschepen die onzen handel beschermen en de gemeenschap tusschen de bezittingen en het moederland verzekeren moeten, oorlogsschepen dus die in staat moeten zijn op den Oceaan te strijden. Deze groote schepen nu moeten natuurlijk gepantserd zijn, en nu is, gelijk wij reeds herhaaldelijk, op grond der eigen beschouwingen van den geachten schrijver der *Omwenteling in het zeewezen*, opmerkten, tot hiertoe nog nergens een goed gepantserd *zee-oorlogs*schip gebouwd. Voor hen, die omtrent de roeping onzer Marine de meening zijn toegedaan van den heer Jansen, is er nog, blijkens het bovenstaande, aan het aannemen van een stelsel van aanbouw niet te denken en zij kunnen niets anders doen dan afwachten.

Voor hen echter die, met de Kamer, het gevoelen zijn toegedaan dat onze scheepsmagt slechts moet dienen tot handhaving van ons gezag in Indië en tot verdediging onzer zeegaten en rivieren - voor hen schijnt het niet onmogelijk nu reeds tot vaste denkbeelden te komen omtrent den aard der schepen, die wij behoeven. De heer Jansen - in dit opzigt een uitnemende autoriteit - zegt toch zelf, zie boven No. 2, dat gepantserde schepen in de Java-zee - en daar moet onze zeemagt tot bescherming onzer bezittingen in oorlogstijd zich ophouden - meestentijds hunne batterij goed zullen kunnen gebruiken. Men is dus reeds nu op de hoogte om voor Indië gepantserde schepen te bouwen, die tevens oorlogsschepen kunnen zijn, en niets belet dus om reeds nu de vraag op te lossen: welke schepen moeten wij hebben voor Indië?

Schepen van hout of ijzer vooreerst? *Gepantserde* schepen natuurlijk. Maar hoe gepantserd? Geheel of gedeeltelijk? Met welke platen; met platen van 0.114 of met de zwaarste, die tot hiertoe voor zeeschepen nog gebruikt zijn, van 0.15 Ned. el? Met eene of twee schroeven? Hoe bewapend? Met zeer zware (300-pounders) of ligtere vuurmonden of met beiden, met gladden, getrokken of beiden? Met hoeveel stukken? In torens of tegen boord? Hoeveel vaart? Is groote snelheid in Indië - voor oorlogsschepen, die tot verdediging tegen een buitenlandschen vijand dienen - noodzakelijk? Zeilvermogen? Diepgang?

Ziedaar de voornaamste punten, naar wij meenen, die bij de beantwoording der gestelde vraag de aandacht vorderen. Enkelen daarvan kunnen wij met behulp der stellingen van den heer Jansen beantwoorden. Schepen die lang in zee moeten blijven en bestemd zijn om dienst te doen in keerkrings-zeeën behooren (zie boven No. 5) van *hout* gebouwd te worden. Dit is als eene uitgemaakte zaak te beschouwen - tenzij men een middel mogt uitvinden om het aangroeijen van het ijzer tegen te gaan.

Pantsering, snelheid, batterij. Deze drie zaken behooren bij elkander, omdat zij onderling in onafscheidelijk verband staan. Zeer zwaar geschut schijnt, tot goede bestrijding van vijandelijke gepantserde schepen, noodig. Dit geschut, overeenkomstig No. 6, te plaatsen in koepels of torens; de eigenlijke batterij is dan beschermd. Er schijnt geene aanleiding te bestaan om aan deze schepen eene buitengemeen groote snelheid te

geven; eene snelheid van 11 à 12 mijlen vaart, zoo als de heer Jansen schijnt te verlangen, komt voldoende voor. Als 't kan twee schroeven (vergelijk boven No. 8). Zoo eenigzins mogelijk volledige pantsering, anders gedeeltelijke (dekking van den romp tot boven de waterlijn, van de werktuigen, stoomketels, van de zwakke deelen in een woord). Maar geene andere platen dan van 5½ Engelsche duim (0.14 el), omdat 4½ Engelsche duim (0.114 el) reeds is gebleken onvoldoende te zijn - de Deensche Rolf Krake, gepantserd met platen van 4½ duim heeft immers voor de Pruissische *veld*-batterijen het veld moeten ruimen - en het weinig helpt of men een schip al van boven tot onderen met een onvoldoend pantser beschermt; beter is *voldoende* bescherming van een deel, dan *onvoldoende* bescherming van het geheele schip.

Het punt, waaromtrent eene beslissing het moeijelijkst valt, is de bewapening. De heer Jansen zegt, zie No. 4, ‘voor den prijs van het fregat Hertog Adolf kan men een goed gepantserd schip hebben, geschikt voor de Java-zee, dat 11 à 12 mijls vaart loopt en 4 zeer zware, 6 minder zware vuurmonden kan voeren.’ Zulk een schip zal zeker van hooge waarde zijn tegenover houten schepen of tegen gepantserde schepen, die hunne batterij niet gebruiken kunnen, maar welke schepen hebben wij in Indië te vreezen?

De gepantserde schepen van Frankrijk - dit is een feit dat niet te loochenen valt - hebben reeds met goed gevolg togten gemaakt naar alle deelen van de wereld. Nu moge het waar zijn, dat die schepen op den Oceaan hunne batterij niet kunnen gebruiken, zij kunnen toch naar Indië komen, en daar, in de Indische wateren, kunnen zij, blijkens de opgaven van den heer Jansen, hunne batterij wèl gebruiken. Die schepen voeren, althans de grootsten, 36 à 50 stukken, die wel is waar te ligt zijn, maar bij den bouw van andere soortgelijke schepen, door *zwaardere* stukken *in minder aantal* vervangen kunnen worden. Door hoeveel zwaardere stukken? Dit is moeijelijk op te geven, maar zeer zeker door een veel grooter getal (4 zeer zware en 6 minder zware) dan de heer Jansen boven opgeeft - vooral wanneer men bedenkt dat de snelheid van de Gloire en de Magenta grooter is dan die van het in N°. 4 omschreven schip, en dat men, de snelheid op 11 à 12 mijlen vaart terugbrengende, ook weder meer stukken plaatsen kan. Nu is het wel ondenkbaar dat Frankrijk ons, in Indië, zou aanvallen, maar het bovenstaande moet ook slechts dienen als een bewijs dat wij in het algemeen in onze Bezittingen bedreigd kunnen worden door schepen van veel meer beteekenis dan de heer Jansen schijnt te meenen. Wanneer wij in Indië gepantserde schepen willen hebben, die tevens zeeschepen zijn, dan is een gepantserd schip met 10 vuurmonden, naar onze zeer bescheiden meening, onvoldoende, dan moeten wij grootere en veel duurdere schepen hebben, schepen van dezelfde beteekenis als die van Engeland of Frankrijk.

Maar is het noodig om voor Indië gepantserde zeeschepen te hebben? Zou men zich, ook voor Indië, niet in de eerste plaats behooren te bepalen tot schepen voor plaatselijke verdediging, tot Monitors of hoe men ze noemen wil? Waarom moeten de schepen, die tot verdediging van Indië zullen dienen, telkens van hier worden uitgezonden en dus geschikt zijn om den Oceaan te be-

varen? Voor ons *prestige* tegenover den inlander zijn geen gepantserde schepen noodig, ook geen fregatten, niet anders dan kleine stoomschepen. Hetzelfde geldt voor West-Indië. En nu wordt de kwestie veel eenvoudiger, want als een gepantserd schip geen zee behoeft te bouwen dan kan gemakkelijk regt worden gedaan aan al de eischen, welke men daaraan in andere opzigten mogt willen stellen. Voor Indië schijnt dus in de eerste plaats noodig eene soort van drijvende batterijen, hetzij dan zonder zeiltuig, zoo als de eigenlijke Monitors, hetzij met zeiltuig en hulpstoomvermogen, in den geest der Sardinische of Italiaansche drijvende batterijen, waarop vroeger door ons is gewezen. De diepgang is natuurlijk van de Indische havens afhankelijk.

Nevens deze schepen komen dan de *houten* stoomschepen, die dienen moeten om, zoo als de heer Jansen zich uitdrukt, ‘het souverein gezag van den Koning in Nederlandsch-Indië te handhaven en den zedelijken indruk te bewaren, welken dat gezag vordert om geëerbiedigd te worden.’ Kunnen zulke schepen nu in Indië gebouwd worden, dan kunnen zij ook in Indië *blijven*, want het personeel kan worden overgevoerd; en dan zijn alle schepen, voor de Indische dienst benoodigd, steeds in Indië aanwezig. Op deze wijze krijgen wij dan weder eene soort van Koloniale Marine, maar deze vloeit van zelve voort uit den loop der omstandigheden.

Volkomen afkeuring verdient overigens, naar het ons voorkomt, het gevoelen van die leden der Kamer, die ten minste nog enkele groote schepen wilden onderhouden, ten einde daarmede in vreemde zeeën, zoo als thans in de Japansche wateren, te kunnen optreden. Dit is, het zij met bescheidenheid gezegd, weder hinken op twee gedachten. Voor het aangegeven doel zou weder een geheel ander soort van schepen noodig zijn dan voor Indië, want tegenwoordig kan men minder dan ooit schepen bouwen, vooral niet kleinere schepen, die te gelijk voor verschillende doeleinden even geschikt zijn. De beste manier om geld weg te werpen en om schepen te verkrijgen, die tot niets deugen, is schepen te willen maken, die te gelijk voor alles goed zijn: sommige schepen, onder het bestuur van den minister Lotsy gebouwd, mogen in dit opzigt tot een waarschuwend voorbeeld strekken. En om nu, terwijl wij nog geen enkel schip bezitten voor de verdediging van ons land en van onze koloniën, schepen te gaan bouwen voor expeditiën naar Japan of elders, dit ware naar het ons toeschijnt, onvergeeflijk.

In de Kamer hebben sommige leden, blijkens art. 34 van het V. Verslag, hunne stern verheven tegen dergelijke expeditiën als nu eene naar Japan gezonden is. Andere leden verdedigden in het algemeen zulke ondernemingen en inzonderheid ook deze: ‘de Japanners, zeiden zij, die zoo zeer op vertooning zijn gesteld, zullen ons ligter concessiën doen en eer geneigd blijven handel met ons te drijven, wanneer zich Nederlandsche oorlogsbodems in hunne wateren ophouden dan wanneer deze geheel door onze oorlogsschepen verlaten wierden.’ Zeer waar, maar wat bewijst dit? Volgt daaruit dat het raadzaam is schepen te bouwen om onze vlag in Japan te vertoonen? Wij hebben in de eerste plaats behoefte aan eene zeemagt tot verdediging van ons land en van onze kolo-

niën, en zoolang wij die niet hebben, wat baat het dan te spreken over schepen, die o! zoo goed zouden zijn in China of in Australië?

Dat het, om meer dan ééne reden, wenschelijk is schepen te bezitten, die naar vreemde zeëen gezonden kunnen worden, zal niemand ontkennen. Maar er zijn meer wenschelijke zaken. Het ware ook wenschelijk dat wij eene vloot konden bezitten als onder de Ruyter. De vraag is echter niet, wat wenschelijk, maar wat in de eerste plaats noodig en met de beschikbare middelen bereikbaar is; en zoolang er bij ons aan het *noodige* nog zooveel ontbreekt, schijnt het raadzaam aan het *wenschelijke* nog maar niet veel te denken. *Noodig* zijn in de eerste plaats schepen voor de verdediging van Indië, van onze zeegaten en rivieren, *ten einde*, zoo als de Memorie van Beantwoording zich uitdrukt, *de Marine in staat te stellen tot de verdediging der zeegaten mede te werken*, *ons gezag in Oost-Indië te handhaven en ook met de landmagt de Koloniën tegen elken aanval eener Europesche mogendheid te vrijwaren.*' *Wenschelijk* is slechts hetgeen in datzelfde Staatsstuk onmiddellijk op de aangehaalde woorden volgt, te weten om '*door een zeker aantal doelmatig ingerigte houten oorlogsbodems die verschillende diensten te laten verrigten*, *welke eene mogendheid*, *die groote handelsbelangen over den aardbol heeft te beschermen, daarvan kan vorderen.*' En de wensch, in deze zoo rekbare zinsneden opgesloten, schijnt ons zelfs zoo veelomvattend toe, dat wij geneigd zijn dien te rangschikken onder die onbereikbare idealen, welke ten onzent veelal met den naam van 'vrome wenschen' bestempeld worden.

Delfzijl, 5 November 1864.

Ministerie van justitie. Afdeeling hervormde eeredienst. *Hervormde gemeente te Ellecom, in de provincie Gelderland.*

De geschillen betreffende de administratie dezer gemeente hebben eene zekere beruchtheid gekregen. In de laatste jaren werd er in de dagbladen dikwijls over geschreven.

Na een langdurigen strijd tusschen reactionaire en liberale beginselen, triumfeerden *tijdelijk* de laatsten.

De hooge regering begreep eindelijk, dat het noodig was de geldelijke belangen der Hervormde gemeente te Ellecom niet meer in handen te laten van den tijdelijken eigenaar van het huis Middachten, den graaf Bentinck c.s. - Bij Koninklijke besluiten van 18 April 1860 n°. 131 en 24 November 1861 n°. 30, werd het reglement op de administratie der kerkelijke fondsen en de kosten van de eeredienst bij de Hervormde gemeenten in de provincie Gelderland (vastgesteld bij Koninklijk besluit van 23 Julij 1821 n°. 13) op de gemeente Ellecom toepasselijk verklaard en werden kerkvoogden en notabelen voor die gemeente benoemd.

De benoemde kerkvoogden waren de heeren C.A.F. graaf Bentinck, L.E. van Petersom Ramring en G. van Zadelhoff.

Kerkvoogden benoemden tot hunnen voorzitter den heer van Petersom Ramring.

Graaf Bentinck beweerde daarentegen zelf voorzitter te zijn, op grond van een Koninklijk besluit van 19 Junij 1823 n°. 221, waarbij aan art. 13 van het bovengemeld reglement eene bepaling was toegevoegd, dus luidende: 'In gemeenten waar van ouds, en met regt, opperkerkmeesteren bestaan, zullen dezelve, mits ledematen zijnde der Hervormde Kerk, en hunne voornaamste woonplaats of vaste goederen in die gemeente hebbende, onder het getal der kerkvoogden noodwendig begrepen zijn, en het voorzitterschap in dat kollegie bekleeden.'

De meerderheid der kerkvoogden van Ellecom meende geen gevolg te mogen geven aan de aanmatiging van den graaf. Hun was niets bekend van een *van ouds en met regt* in Ellecom bestaan hebbend opperkerkmeesterschap; - ook de Hooge, Regering was blijkbaar niet van het wettig bestaan van zoodanig opperkerkmeesterschap overtuigd, want dan ware geene benoeming van graaf Bentinck tot kerkvoogd door den Koning te pas gekomen; hij ware dan toch van zelven kerkvoogd en voorzitter van kerkvoogden volgens bovenaangehaald Koninklijk besluit geweest.

Buitendien was het aan kerkvoogden bekend, dat graaf Bentinck niet *alleen* eigenaar van Middachten was, doch dat zijn broeder en zijne zuster, beide in Engeland wonende, medeëigenaren waren, - zoodat in elk geval hij niet alleen de vermeende regten van opperkerkvoogd kon uitoefenen.

Onderwijl bleef de administratie van de gemeente Ellecom in handen van graaf Bentinck of liever van den rentmeester der familie Bentinck, even als of de invoering van het reglement niet reeds in 1860 door den Koning gelast ware.

Tooneelen vonden in de Ellecomsche kerk en gemeente plaats, die ons de overtuiging kunnen geven, - dat grafelijke kroonen ook in de 19^{e} eeuw op lange na niet te versmaden zijn voor hare bezitters.

De medekerkvoogden van graaf Bentinck stonden evenwel moedig op hunnen post. - Hunne taak was in de eerste plaats te verkrijgen overgifte van de kerkelijke administratie en bezit van het kerkgebouw. In der minne was dit niet te bereiken. Zij besloten dus met notabelen de overgifte van de administratie door regterlijk vonnis te doen gelasten.

Het verzoek om goedkeuring op het besluit van kerkvoogden en notabelen tot het instellen eener regtsvordering tot overgifte der administratie, tegen den graaf Bentinck c.s., werd ingevolge de voorschriften van het reglement gedaan aan het Provinciaal Collegie van toezigt op de administratie der kerkelijke fondsen in Gelderland.

Dit collegie schijnt het verzoek bij zich neêrgelegd te hebben. Na herhaaldelijk te vergeefs op beschikking aangedrongen en maanden lang gewacht te hebben, wendden de kerkvoogden L.E. van Petersom Ramring en G. van Zadelhoff zich in October 1862 tot Z.M. den Koning, vragende, 1°. magtiging tot het instellen eener regtsvordering tegen het voormalig en feitelijk nog bestaand bestuur van kerkmeesters der voornoemde gemeente, ten einde voor het wettig bestaande collegie van kerkvoogden te erlangen af- en overgift der kerkelijke ad-

ministratie; 2°. den bijstand der justitie bij de handelingen van kerkvoogden tot uitoefening en handhaving van hunne regten, en meer bepaaldelijk bij de voorgenomen inbezitneming van het kerkgebouw der gemeente, en subsidiair 3°. eervol ontslag uit hunne betrekking als kerkvoogden. - Het adres werd bij dispositie van 21 October 1862 n°. 30 van wege Zijne Majesteit gerenvoijeerd aan den Minister van justitie.

Nu eerst volgde eindelijk op 6 Nov. 1862 een besluit van het Provinciaal Collegie van toezigt, waarbij het weigerde de vereischte goedkeuring te geven aan het besluit van kerkvoogden en notabelen van Ellecom, om te procederen tot afgifte van de hun toekomende kerkelijke administratie.

Anderhalf jaar later, op 18 Mei 1864 is eindelijk een besluit door den Minister van justitie op het bovengemeld aan den Koning gerigt adres van kerkvoogden genomen, na voorafgegaan te zijn door een, kennelijk tot goedmaking van des Minister beschikking uitgelokt, Koninklijk besluit van 17 Mei 1864 n°. 65, waarin evenwel met geen woord melding gemaakt wordt van het adres van voormelde kerkvoogden aan den Koning.

Bij dit Koninklijk besluit, (genomen op een advies van den Raad van State van 6 October 1863 n°. 3 en op de rapporten van den minister van justitie van 26 Maart 1863 n°. 10 en 14 Mei 1864 n°. 12) wordt overwogen, dat de besluiten van 18 April 1860 n°. 131 en 27 November 1861 n°. 30, houdende invoering van het reglement op de administratie, enz. in de Hervormde gemeente te Ellecom en de benoeming van kerkvoogden, notabelen en plaatsvervangers in die gemeente, uithoofde van ontstane geschillen, tot hiertoe zonder behoorlijke uitvoering zijn gebleven;

dat die geschillen hunnen grond vinden in den gerezen twijfel omtrent de beteekenis van Koninklijk besluit van 24 November 1861 n°. 30 en de verhouding van den daarbij benoemden kerkvoogd graaf Bentinck tot de beide andere kerkvoogden;

dat aan gezegd besluit geen andere beteekenis vermag gegeven te worden, dan die welke met art. 13 laatste lid van het reglement op de administratie enz. in Gelderland overeenkomt, en dat de verhouding van graaf Bentinck tot die van zijne medekerkvoogden ook geen andere kan zijn, dan bij gezegd art. 13 bedoeld;

dat eigenaren van heerlijkheden, in gemeenten, waar *van ouds* en *met regt*, een opperkerkmeester had bestaan, krachtens art. 13 regtens kerkvoogd zijn en het voorzitterschap van kerkvoogden bekleeden;

dat het niet is tegengesproken dat te Ellecom van ouds en met regt een opperkerkmeester heeft bestaan, en de graaf C.A.F. Bentinck, de tegenwoordige eigenaar van Middachten, overigens de vereischten bezit, in art. 13 omschreven.

Op deze overwegingen verklaart Z.M. de Koning

'dat C.A.F. graaf Bentinck binnen de Hervormde gemeente van Ellecom het voorzitterschap bekleedt in het collegie van kerkvoogden, onder welker getal hij krachtens meergemeld artikel 13 laatste lid noodwendig is begrepen, en mitsdien bij Ons besluit van 24 November 1861 n°. 30 werd opgenomen.'

Dit Koninklijk besluit had de Minister van justitie noodig, om eene beslis-

sing te kunnen nemen, zooals hij den dag, na dien waarop 's Konings besluit viel, deed. - De meerderheid toch van kerkvoogden verzette zich tegen de aanmatiging van graaf Bentinck, om president-kerkvoogd te zijn; zij wisten dat hij het niet kon zijn, omdat hij niet alleen eigenaar was van Middachten, en dus het opperkerkmeesterschap, als zijnde ondeelbaar, niet te gelijk met de medeëigenaren, zijnen broeder en zijne zuster, konde deelen; buitendien kenden zij geene heerlijkheid Ellecom, en achtten ten eenenmale onbewezen, dat te Ellecom *van ouds* en *met regt* opperkerkmeesteren geweest waren. Zij benoemden dus *niet* graaf Bentinck tot hunnen voorzitter; zij wilden dat deze hun de administratie zou overgeven, welke hij zich als kerkmeester had aangematigd (hoewel hij ook al niet als kerkmeester had kunnen optreden, omdat hij slechts voor een gedeelte eigenaar van Middachten was). Kerkvoogden wilden de tusschenkomst van den regter tot afgifte der administratie inroepen; zij wilden, als door den Koning benoemde kerkvoogden, door de justitieele politie beschermd worden in hunne handelingen als kerkvoogden.

De regter had bij de voorgenomen procedure kunnen en moeten beslissen over de beweerde, doch vooralsnog onbewezen regten van graaf Bentinck.

Hoe zou de Minister van justitie kunnen weigeren, de door den Koning aangestelde kerkvoogden te magtigen, om een proces te voeren tot afgifte der kerkelijke administratie, en hen in hunne betrekking als kerkvoogden, ook tegenover hunnen medekerkvoogd graaf Bentinck, te doen handhaven, tenzij hij vooraf gewapend werd met het besluit van Z.M. den Koning, waarbij aan graaf Bentinck regten worden toegekend waarover onzes inziens allen de regter te beslissen heeft?

Het regt van opperkerkmeesterschap toch is een heerlijk regt; als zoodanig is het een eigendomsregt; bestaat het wettiglijk, dan kan geen Koninklijk besluit het ontnemen; bestaat het niet wettiglijk, dan kan geen Koninklijke verklaring het geven. Was graaf Bentinck geregtigd tot het opperkerkmeesterschap, dan ware zijne benoeming tot kerkvoogd door den Koning nooit te pas gekomen.

Betwistten twee Ellecomsche kerkvoogden het regt van opperkerkmeesterschap aan graaf Bentinck, dan was het onzes inziens niet gepast, te trachten de uitspraak des regters te voorkomen, door het uitlokken van boven gemelde Koninklijke verklaring. - Men had het besluit van het Provinciaal Collegie van toezigt in Gelderland van 6 November 1862 n°. 253/10, waarbij het verzoek om goedkeuring op het besluit tot procederen aan kerkvoogden werd geweigerd, zonder eenigen twijfel moeten vernietigen en het regt zijnen gewonen loop laten. Thans schijnt het alsof men des regters onderzoek vreesde.

Nadat nu de Koninklijke verklaring van 17 Mei 1864 n°. 65 gegeven was, vaardigde de Minister van justitie zijn besluit van 18 Mei 1864 n°. 2 uit, waarbij in aanmerking genomen wordt, *dat* adressanten (de kerkvoogden van Petersom Ramring en van Zadelhoff) van den beginne af ijverige pogingen hebben aangewend, om, naar hun beste weten, de bepalingen van beide genoemde Koninklijke besluiten (omtrent de invoering van het reglement en de benoeming van kerkvoogden en notabelen te Ellecom)

tot behoorlijke uitvoering te brengen en *bij gemis van genoegzame ondersteuning* (van wie? van den Minister van justitie, van den Administrateur der Hervormde eeredienst of van het Geldersche Provintiaal Collegie van toezigt?) langs den weg van regten tot die uitvoering trachten te komen;

dat op hun verzoek tot het verkrijgen van goedkeuring op het genomen besluit tot procederen door het Provinciaal Collegie van toezigt afwijzend is beschikt op 6 November 1862;

dat, onafhankelijk van de beweegredenen, die het Provinciaal Collegie tot zijn afwijzende beschikking hebben geleid, de door adressanten verlangde magtiging tot het voeren eener procedure, in den toenmaligen stand van zaken, niet zou hebben kunnen leiden tot het voorgestelde doel;

dat toch het gerezen geschil over het door den *Heer Graaf Bentinck* beweerde en door adressanten *niet erkend* regt op de plaats van voorzitter van het Collegie van kerkvoogden, eene voorname oorzaak is geweest, waarom aan de hiervoren genoemde Koninklijke besluiten van 1860 en 1861 geen behoorlijke uitvoering heeft kunnen gegeven worden, en dat ook in dezen stand van zaken, de bijstand der justitie tot de voorgenomen handelingen van adressanten in hunne betrekking van kerkvoogden, en met name tot de inbezitneming van het kerkgebouw niet kon worden verleend;

dat het Zijner Majesteit behaagd heeft bij besluit van... Mei ll. n^{o}..... de regten van den Heer Graaf Bentinck, zoo veel het voorzitterschap van het Collegie van kerkvoogden betreft, krachtens art. 13 van het Provinciaal Reglement te erkennen.

Verder zegt het besluit, dat men nu wel zonder regterlijke tusschenkomst de besluiten van 1860 en 1861 zal zien uitvoeren en

Overweegt de Minister, dat de regering, al is het ook dat zij aan het onderwerpelijk verzoek van adressanten, om handhaving en ondersteuning door tusschenkomst der justitie, niet vermag te voldoen, desniettemin wèl waardeert den betoonden belangeloozen ijver, waarmede adressanten het hun *wettiglijk* opgedragen mandaat hebben zoeken te volvoeren, en dat het verleenen van het door hen gevraagd ontslag de betrokken gemeente van hunne goede diensten zou berooven en de bestaande verwikkelingen zoude bestendigen en vergrooten. Het slot van het ministeriëel besluit is afwijzing van het verzoek, met de uitnoodiging, dat adressanten met hunnen belangeloozen ijver en goede trouw voortgaan, de voor hen zoo vereerende als gewigtige betrekking van kerkvoogden tot op den afloop van hunnen diensttijd, in het belang der Hervormde gemeente van Ellecom te vervullen.

Opmerkelijk is de strijd tusschen het Koninklijk besluit van 17 Mei en het ministeriëel besluit van 18 Mei ll. - In het eerste wordt overwogen, dat niet is tegengesproken de omstandigheid, dat te Ellecom van ouds en met regt een opper-kerkmeesterschap heeft bestaan en de Heer C.A.F. Graaf Bentinck, de tegenwoordige eigenaar van Middachten *(neen! hij is slechts medeeigenaar voor een gedeelte)* overigens de vereischten bezit in artikel 13 laatste lid omschreven.

In het ministeriëel besluit daarentegen wordt overwogen, dat de Heer Graaf Bentinck regt op de voorzittersplaats in het Collegie van kerkvoogden beweerde

te hebben, doch dat adressanten dat regt niet erkenden.

Liet men Z.M. beslissen dat de heer Bentinck opperkerkvoogd was, dan moest men het doen voorkomen, alsof dat regt niet betwist was; want anders liet men Z.M. beslissen de meo et tuo, over een uit den eigendom voortspruitend geschil, waarvan de kennisneming ingevolge art. 148 der Grondwet uitsluitend tot de regterlijke magt behoort.

De Minister kon niet onbekend zijn met de tegenspraak van des heeren Bentincks beweerd regt of aanmatiging door adressanten; hun eerste daad als kerkvoogden was eene protestatie tegen dat beweerde regt, doordien zij den eersten adressant van Petersom Ramring tot voorzitter benoemden.

Het komt ons voor

1°. *dat* de door den Koning aangestelde kerkvoogden beschermd en ondersteund hadden moeten worden, om aan het hun gegeven mandaat gevolg te geven, door het in bezit nemen van de Hervormde kerk te Ellecom, en dat het dus de pligt geweest ware van de hoogere autoriteiten, om hen te handhaven tegen de onwettige bezitters, de sedert 1860 afgeschafte kerkmeesters, met graaf Bentinck aan het hoofd:

2°. dat het niet wel te verantwoorden is, dat men de goedkeuring weigerde op het besluit tot het voeren van een regtsgeding tot afgifte van de kerkelijke administratie te Ellecom, wettiglijk door de meerderheid van kerkvoogden en notabelen genomen, al ware het dat één kerkvoogd (de heer Bentinck), tegen wien het proces voornamelijk gevoerd moest worden, tegen dat proces gestemd was;

3°. dat aangezien het regt van opperkerkmeesterschap, als heerlijk regt, is een zakelijk regt, uitvloeisel van het regt van eigendom, klevende aan het bezit van een heerlijk goed, bij de tegenspraak van het beweerde regt van den graaf Bentinck door zijne medekerkvoogden, een geschil over eigendomsregt aanwezig was, waarover krachtens de Grondwet alleen de burgerlijke regter beslissen mag;

4°. dat de uitoefening van het regt van opperkerkmeesterschap is één en ondeelbaar, zoodat graaf Bentinck, die slechts voor een gedeelte eigenaar van Middachten is, in geen geval alleen voor dat regt kan opkomen;

5°. dat het regt van opperkerkmeesterschap met alle heerlijke regten in 1798 vernietigd, in 1823 niet door een Koninklijk besluit weêr in het leven geroepen kon worden, en dus ook uit dien hoofde eene beslissing des regters op een uit dat besluit afgeleid regt noodig was.

Het spreekt van zelf, dat men door de thans van hooger hand genomen maatregelen de kennisneming van den regter heeft uitgesloten; niemand toch kan den strijd voeren, die de gemeente Ellecom tegen het vermeende regt van graaf Bentinck meent te moeten aanvangen, wanneer hooger gezag de vereischte magtiging weigert. - Het staat te vreezen, dat na het gebeurde geen onafhankelijk man kerkvoogd te Ellecom zal willen zijn, en men dus zijne toevlugt zal moeten nemen tot pachters of arbeiders van het huis Middachten. En wanneer de gemeente dan belang mogt hebben, om bij voorbeeld kerkengoederen of pastorijgoederen van de eigenaren van het huis Middachten op te vorderen, wie zal dan procederen? welligt Graaf Bentinck tegen zich zelven?

De wijze, waarop de zaak van Ellecom door hooger gezag is behandeld, geeft ons de overtuiging dat het dringend noodzakelijk is de reglementen op de administratie der fondsen van de Hervormde gemeenten te herzien, om te beletten dat zoodanige feiten, als boven vermeld zijn, op nieuw kunnen geschieden. Reeds sints bijna twee jaren is de regering volgens het openbaar gerucht in het bezit van een volledig plan van herziening dier reglementen, door eene commissie van in het kerkelijk regt ervaren mannen opgesteld. Wanneer de mededeeling van het met Ellecom gebeurde tevens de overtuiging bij onze medeburgers mogt vestigen, dat men ter kwader ure een afzonderlijk ministerie van eeredienst heeft afgeschaft, dan zouden wij meenen wélgedaan te hebben door de openbaarmaking dezer regelen. Ware er eenvoudig sprake van de uitbetaling en regeling van tractementen en pensioenen van de godsdienstleeraren; niets ware eenvoudiger dan de administratieve bemoeijingen, daaraan verbonden, aan een ambtenaar bij het ministerie van finantiën op te dragen. Sedert eeuwen evenwel was de Hervormde Kerk in Nederland met den Staat verbonden; en hoewel nu Kerk en Staat gescheiden zijn, uit die langdurige vereeniging zijn toestanden geboren, die het voor de teedere en veel bijzondere kennis van het kerkelijk regt vorderende belangen der Kerk wenschelijk maken, dat men een afzonderlijk ministerieel hoofd voor de Hervormde eeredienst hebbe.

November 1864.

Een oud-slaats-ambtenaar.

(Na het stellen van bovenstaand stuk, is de graaf Bentinck, benoemd kerkvoogd van Ellecom, in Duitschland overleden.

De vraag, boven behandeld, wordt daardoor niet minder gewigtig. Met de door de regering aan den dag gelegde gezindheid, kan men vreezen, dat er eene niet minder reactionaire beslissing voor de deur staat, waarbij b.v. regten op het opperkerkmeesterschap te Ellecom worden toegekend aan de minderjarige kinderen van den overleden graaf of hunne moeder, als voogdesse, of de in Engeland verblijf houdende medeëigenaren van het huis Middachten.

Men leze omtrent het regt van opperkerkmeesterschap de Aanteekeningen op de provinciale reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen, enz. bij de Hervormde gemeenten in Nederland, bl. 40 § 30, 31 en 32.)

Politiek overzigt.

De graauwe herfstnevel, welke gedurende de novembermaand de velden bedekt, ligt ook over het politiek terrein uitgespreid. Als in een zonderling half duister tast men rond, onzeker wat de toekomst ons brengen zal in de romeinsche kwestie, die oude politieke geschiedenis, welke toch immer nieuw blijft. De twee vraagstukken, eenigen tijd geleden aan de orde, hebben intusschen

t.o. 449

Lord Palmerston,
in zijn 81ste jaar

hun europeesch karakter voor het oogenblik verloren en zijn binnen engere grenzen beperkt. Polen heeft den redeloozen en radeloozen wanhoopskreet: ‘Frankrijk is te ver en God te hoog’ weder aangeheven en staat thans alleen tegenover Rusland; Denemarken heeft Sleeswijk, Holstein en Lauenburg ten prooi moeten laten aan Oostenrijk en Pruissen, welke thans de gouden eeuw voor de bevolking der hertogdommen zullen doen aanbreken. De vijandschap, welke deze kwestiën tusschen de verschillende regeringen hadden doen geboren worden, is inmiddels ten grave gedaald. Napoleon III, vol sympathie voor de poolsche nationaliteit, bragt zijne hulde aan den keizer van Rusland, die op fransch grondgebied eenige dagen vertoefde en te Nice zich wel het meest zal hebben verwonderd over de omstandigheid dat hij zich zelven aldaar zag. De vrijheer von Bismarck bezocht het fransche hof, hetwelk zich vroeger zoo verbolgen had betoond over Pruissen's houding tegenover Denemarken. Lord Clarendon vergat te Weenen de ironische uitvallen van Oostenrijk tegen Engeland in de deensch-duitsche kwestie, en de oostenrijksche regering dacht niet meer aan de scherpe woorden haar uit Londen in die dagen toegevoegd. De europesche staatslieden schijnen onderling besloten te hebben om den dag van gisteren uit hun geheugen te wisschen. Zelfs nog vóór het sluiten van het defenitief vredestraktaat tusschen Denemarken en de beide groote duitsche mogendheden werd de kwestie reeds niet meer als europeesch vraagstuk beschouwd.

Bij deze overeenkomst, op Zondag 30 October in naam der ‘heilige en ondeelbare Drieëenheid’ gesloten en op 16 October geratifieerd, werd in het derde der vier-en-twintig artikelen het volgende bepaald:

‘Zijne Majesteit de koning van Denemarken doet afstand van al zijne regten op de hertogdommen Sleeswijk, Holstein en Lauenburg ten voordeele van hunne Majesteiten den koning van Pruissen en den keizer van Oostenrijk; zich tevens verbindende om de beschikkingen welke hunne Majesteiten voornoemd zullen nemen ten opzigte dier hertogdommen te erkennen en goed te keuren.’

Behalve eene voorloopige regeling der grensscheiding tusschen Denemarken en Sleeswijk, nader door eene kommissie te bepalen, wordt in het traktaat gezegd dat de hertogdommen, als hun aandeel in de openbare schuld der deensche monarchie, aan Denemarken zullen hebben te betalen eene som van negen-en-twintig millioen thalers, deensche munt. De door kontrakterende partijen prijs gemaakte schepen en opgelegde oorlogsschattingen zullen voorts worden teruggegeven.

Zoo was dan Denemarken vernederd en vernietigd; zoo waren dan de hertogdommen Sleeswijk, Holstein en Lauenburg bevrijd van de vreesselijke tyrannie der deensche regering! Met daverend feestgejuich mogt dan nu de bevolking dier gewesten de redding des vaderlands vieren en het ‘Schleswig-Holstein meerumschlungen’ met de meeste geestdrift en onder daverend feestgejuich aanheffen! Neen; de kern der bevolking dier gewesten is thans uit den droom wakkergeschrikt en de ruwe werkelijkheid staat voor haar. Men begint eindelijk hier en ginds maar al te zeer in te zien dat er eene verfoeijelijke misleiding heeft plaats gehad van de zijde der aristokratische en feodale partijen, waarvan de eigenlijke natie in de hertogdommen het

slagtoffer is geworden. Men begint te begrijpen dat die partijen, uit eigenbelang en dáárom alleen, hebben gespekuleerd op de gehechtheid van een deel der bevolking aan ‘het groote duitsche vaderland.’ Men gevoelt thans dat hier eene politieke schurkenstreek is gepleegd, maar men weet tevens dat men zich thans moet onderwerpen. Van daar dat de kern der bevolking van Sleeswijk-Holstein het vredestraktaat van Weenen, over doch zonder haar gesloten, niet heeft toegejuicht, maar misschien in stilte vervloekt.

Onheilspellende verschijnselen vertoonen zich bovendien steeds aan den pruissischen horizon; waar men vroeger de zon der vrijheid en onafhankelijkheid in zoo schitterenden luister meende te zien opgaan, pakken zich thans donkere wolken te zamen. Waar men de pruissische officieuse dagbladpers ziet verkondigen dat de hertogdommen thans par droit de conquête aan Pruissen en Oostenrijk toebehooren; waar men gewezen wordt op het navolgenswaardige van Lauenburg's houding, waarvan de landdag de personele unie met Pruissen aan koning Wilhelm heeft aangeboden, daar is het dan ook voorzeker ‘geen tijd van zingen’ voor den slees wijk-holsteinschen burgerstand. Men laat daarom de reaktionaire adel- en geld-aristokratie alleen juichen over de bevrijding des vaderlands, welke misschien niet ongaarne even als Lauenburg's landdag - niet Lauenburg's bevolking - eene naauwere vereeniging met Pruissen zouden willen tot stand brengen. Zij toch moeten den weg, door den heer von Bismarck in de binnenlandsche aangelegenheden bewandeld, als den weg ter politieke zaligheid beschouwen, welke haar al verder en verder verwijderen zou van de liberale konstitutie van 1846 en leiden zou naar eene bevestiging en vermeerdering harer voorregten en privilegiën, ten koste van ‘les gens taillables et corvéables à merçi’ in die gewesten.

De deputatie uit Lauenburg's landdag, met zoo vereerend eene zending voor Pruissen's koning te Berlijn aangekomen, is aldaar door de regering allerhartelijkst ontvangen, terwijl terzelfder tijd ongeveer eene vergadering der liberale partij in Lauenburg zelf krachtig protest aanteekende tegen het door den landdag genomen besluit. De regering te Berlijn gaf aan de deputatie uit den landdag geen bepaald antwoord, maar verzekerde alle pogingen in het werk te zullen stellen om den ‘volkswensch’ te bevredigen. De officieuse dagbladpers te Berlijn spreekt sedert dien tijd slechts van de ‘morele’ regten, welke Oostenrijk op Lauenburg bezit.

Voor het oogenblik is de wensch van den heer von Bismarck, nog altijd in blakende gunst staande bij koning Wilhelm, om Holstein door de saksische en hannoversche exekutie-troepen te doen ontruimen. Zijne argumenten ontleent hij daarbij aan art. IV der Wiener Schlussacte, waartegen de duitsche Bondsvergadering te Frankfort wel andere gronden zal weten aan te voeren. Wij willen deze kwestie, even als alle duitsche bondskwestiën vrij verward, hier niet ontwikkelen, te minder omdat door de Bondsvergadering eene transactie schijnt te zullen worden voorgesteld. Aan Pruissen's verlangen zou namelijk worden toegegeven, op voorwaarde dat de hertogdommen ook door de oostenrijksche en pruissische troepen zouden worden ontruimd.

Is dit werkelijk het voornemen der

Bondsvergadering, dan is, met het oog op het Rensburg-incident, en andere van dien aard, de oplossing van deze moeijelijkheid met niet weinig grond te voorspellen. De vrijheer von Bismarck verklaart deze voorgestelde schikking te willen aannemen. Men stelt voor de ontruiming van Holstein door de bondstroepen b.v. een termijn van vier weken. Aan Oostenrijk en Pruissen, wier leger zooveel talrijker is, wordt tot ontruiming der hertogdommen een termijn van zes weken gesteld. De vier eerste weken zijn verstreken en Holstein is door de exekutie-troepen ontruimd; de veertien overige dagen van den termijn aan de geallieerde mogendheden gesteld zijn ook voorbij, maar nu doen de kleinere duitsche staten de ontdekking dat er nog eene groote afdeeling van het oostenrijksch-pruissisch leger in de hertogdommen is achtergebleven. Zij protesteren daarop bij de regering te Berlijn tegen deze handelwijze, in strijd met de overeenkomst.

De heer von Bismarck verklaart van eene legerafdeeling in de hertogdommen niets te weten; mogt dit echter het geval zijn, dan is dit toe te schrijven aan een misverstand. Welligt is intusschen de zaak overdreven voorgesteld en zijn slechts eenige zieke en gekwetste manschappen met eenig hospitaal-personeel in de hertogdommen achtergebleven. De minister zal intusschen de zaak nader laten onderzoeken, benoemt daartoe welligt eene kommissie en men hoort verder van de kwestie niet meer spreken. De hertogdommen zijn ontruimd door de bondstroepen, blijven bezet door Pruissen, en de president-minister heeft weder eene politieke daad gedaan, welke noch zijne eerste was, noch zijne laatste zijn zal.

Omtrent het toekomstig lot der hertogdommen Sleeswijk en Holstein worden intusschen onderhandelingen gevoerd met den vroegeren pruissischen majoor, thans pretendent, Frederik van Augustenburg, die zich zeer geneigd betoont om als hertog van Sleeswijk-Holstein de rol van goeverneur des heeren von Bismarck te spelen. Belangrijk en kurieus tevens is te dien opzigte zijne toespraak aan eene deputatie uit Kiel. Daarin betoogde hij dat de hertogdommen dankbaar moesten wezen ‘aan God, die zich in den loop dezes jaars zoo duidelijk had geopenbaard’ en aan Pruissen's koning, die hier zijne leus in toepassing had gebragt: ‘de wereld moet weten dat Pruissen overal bereid is om het regt te beschermen.’ Allernederigst herinneren wij hier ter loops den aanstaanden hertog van Sleeswijk-Holstein dat deze zinsnede afkomstig is uit eene troonrede van keizer Napoleon III en geuit werd met het oog op de Mexikaansche expeditie. Zeer natuurlijk is zij vervolgens door den minister von Bismarck van zijn keizerlijken leermeester overgenomen en eindelijk misschien ook wel door koning Wilhelm uitgesproken.

Nadat de hertog voorts zijne verwachting had te kennen gegeven, ‘dat de vreeze Gods en de “duitsche” beschaving den voorspoed van Sleeswijk-Holstein zouden doen toenemen en den nieuwen staat van zaken bevestigen,’ volgde het belangrijkste gedeelte zijner toespraak, met het oog op de toekomstige verhouding der hertogdommen tot Pruissen. In de toekomst - zeide hertog Frederik - zullen de hertogdommen niet alleen aan zich zelven hebben te denken; zij moeten steeds voor oogen houden wat zij verschuldigd zijn aan het duitsche vaderland en voor alles aan

Pruissen. De opofferingen, welke ons land, met het oog hierop, zal moeten doen, zijn in zijn eigen belang.' Deze opofferingen nu zullen bestaan in het volgende. De havens en de zeevarende bevolking van Sleeswijk-Holstein moeten ter beschikking gesteld worden van Pruissen, door den hertog eene 'zeemogendheid' genoemd.

Van Oostenrijk werd in deze toespraak weder geen woord gerept. Dit ignoreren van het keizerrijk, hetwelk voor de bevrijding der hertogdommen toch ook zoovele offers heeft gebragt, had reeds lang te Weenen zeker misnoegen verwekt, hetwelk zich uitte in oppositie tegen den minister van buitenlandsche zaken, von Rechberg.

Dit misnoegen over de weifelende, transigerende politiek des ministers en het verschil van opinie met zijne ambtgenooten over de verantwoordelijkheid van het geheele kabinet omtrent deze staatkunde, maakte de positie van den graaf von Rechberg, met het oog op de toen aanstaande opening der zittingen van den Reichsrath, onhoudbaar. Nog te meer was dit het geval daar de heer von Schmerling alle pogingen had in het werk gesteld om zijn politieken tegenstander te isoleren. In een ministerraad brak eindelijk de storm los. De overige leden van het kabinet wierpen daarbij alle verantwoordelijkheid over de leiding der buitenlandsche aangelegenheden van zich op den heer von Rechberg; de minister van finantiën verklaarde zelfs dat hij zich altijd als tegenstander der gevolgde buitenlandsche politiek had doen kennen en wierp de schuld van het mislukken zijner finantiële operatiën op den minister van buitenlandsche zaken. De heer von Schmerling eindelijk ging nog een stap verder en betoogde dat hij niet voor den Reichsrath kon verschijnen zonder eene verandering van staatkundig stelsel aan te kondigen. In dit hagchelijk oogenblik trachtte de heer von Rechberg den storm nog te bezweren en zijn politiek levensbehoud te zoeken in de verklaring: dat hij bereid was om zich te onderwerpen aan de meerderheid in den ministerraad en zijne politiek, onder hare verantwoordelijkheid, te wijzigen. De heer von Schmerling hakte nu echter den gordiaanschen knoop door met de vrij scherpe bewering, dat hij in staat moest worden gesteld aan den Reichsrath voor die verandering van politiek een meer krachtigen waarborg en een meer geloofwaardig bewijs te geven.

Als oorzaak dat keizer Prans Jozef het door den heer von Rechberg aangeboden ontslag aannam, wordt tevens - en dit is niet onaannemelijk - opgegeven, dat men, zoowel met het oog op de nieuwe fase, welke de Sleeswijk-Holsteinsche kwestie, sedert het sluiten van het vredestraktaat te Weenen, was ingetreden, als met het oog op de franschitaliaansche overeenkomst, iemand als minister van buitenlandsche zaken wenschte te zien optreden zonder politieke antecedenten.

Nadat door den keizer nog eenige bloemen waren gestrooid op het politieke graf van den heer von Rechberg, werd tot zijn opvolger benoemd de graaf von Mensdorff-Pouilly, kleinzoon van koningin Victoria's grootvader, den hertog van Saksen-Coburg. Den sabel, welken de heer von Mensdorff reeds van zijne vroegste jeugd had leeren hanteeren, verwisselde hij voor het eerst in 1850 met de pen als staatsman, toen hem, over de sleeswijk-holsteinsche kwestie,

eene zending werd opgedragen aan het hof van Engeland. Na voorts gedurende eenigen tijd Oostenrijk te hebben vertegenwoordigd aan het hof van St. Petersburg, vervulde hij eenige betrekkingen, welke eene vereeniging aanboden van het militair en het civiel element. Eene dergelijke was ook de betrekking, thans door hem met die van minister verwisseld: hij was goeverneur van Gallicië sedert 1862.

De optreding van den heer von Mensdorff, als minister van buitenlandsche zaken, maakte in de regeringskringen te Berlijn een vrij ongunstigen indruk. Hoewel men nog in het onzekere verkeerde over de gedragslijn, welke de nieuwe minister zou volgen, begreep men toch, en te regt, dat men door de aftreding van het werktuig des ministers von Bismarck veel kon verliezen, maar niets winnen. Aanvankelijk schijnt men zich dan ook niet te hebben bedrogen, daar eene meer gereserveerde houding tegenover Pruissen en eene minder onverschillige jegens de duitsche staten reeds aan Oostenrijk wordt toegedicht.

Dat men in deze omstandigheden belangstellend uitzag naar de troonrede, welke door Frans Jozef in de zitting van den Reichsrath zou worden uitgesproken, was natuurlijk; te meer nog omdat, volgens verschillende geruchten, daarin belangrijke mededeelingen zouden worden gedaan.

In deze laatste, verwachting zag men zich echter teleurgesteld. Op de troonrede in haar geheel kon men met het meeste regt toepassen: un déluge de mots sur un désert d'idées. Omtrent de buitenlandsche politiek bepaalde de keizer zich tot eenige vrij onbepaalde en raadselachtige mededeelingen. Vervuld met het verlangen om den vrede te be waren, wenschte hij in de eerste plaats zich zelven geluk met de goede verstandhouding tusschen Oostenrijk en de overige groote mogendheden, welke hij zou trachten te doen voortduren, met het oog op de belangrijke taak, welke de regering ten opzigte der binnenlandsche aangelegenheden wachtte. Sommige italiaanschgezinde dagbladen wenschten hieruit zoo gaarne op te maken dat de regering de uitvoering der september-konventie, tusschen Italië en Frankrijk gesloten, niet zou belemmeren, alsof dergelijke ontboezeming niet slechts als eene formule en formaliteit te beschouwen ware!

Voorts werd in de troonrede herinnerd aan de zoo eervolle wijze, waarop de oorlog met Denemarken was ten einde gebragt, waarbij de gereserveerde houding der onzijdige mogendheden, welke houding wijs en billijk wordt genoemd, de eindregeling gemakkelijk had gemaakt. Uit de gedenkwaardige resultaten thans verkregen, was de hooge waarde gebleken der tusschen den keizer en zijn doorluchtigen bondgenoot, den koning van Pruissen, tot stand gekomene overeenstemming.

Dit laatste werd door de hofpartij in Pruissen met bijzonder genoegen gelezen; hiermede was de troonrede echter niet geëindigd: er volgde een *maar*. De keizer toch verwachtte nu dat geheel Duitschland bij de gunstige en roemrijke oplossing dezer kwestie weder die eendragt zou terug erlangen, welke een zoo krachtigen waarborg oplevert, zoo wel voor eigen veiligheid en voorspoed als voor de rust en het evenwigt van Europa.

Positieve mededeelingen omtrent de

buitenlandsche aangelegenheden zocht men intusschen in de troonrede te vergeefs, en juist in dit negatief karakter zag men te Berlijn het blijk dat de verandering van personen aan het oostenrijksch departement van buitenlandsche zaken geene groote wijziging in het stelsel van bestuur had te weeg gebragt.

De binnenlandsche aangelegenheden namen in de troonrede de grootste plaats in. De regering verklaarde al hare zorg te zullen wijden aan het finantiewezen, en waarlijk, dit is wel noodzakelijk. De finantieële toestand toch is allerongunstigst, ofschoon het budget voor 1865 slechts met een deficit sluit van dertig millioen florijnen. In werkelijkheid is echter het deficit veel grooter; zoolang men echter door l'art de grouper les chiffres op de budgetten en door halve maatregelen de oogen der natie wil verblinden, zal de toestand van Oostenrijk's finantiewezen steeds ongunstiger worden. Men vergete echter niet dat de veelkleurige statenverzameling, waaruit Oostenrijk bestaat, eene verbetering van dien toestand zeer belemmert. Nog altijd blijft Hongarije de pogingen der regering te Weenen om eene toenadering tot stand te brengen van de hand wijzen; nog steeds is het aan Oostenrijk geketende Venetië een bron van allerlei verwikkelingen. Sedert de laatste dagen hebben zich in een gedeelte dezer provincie eenige goed gewapende afdeelingen italiaanschgezinden vertoond, welke zich in de bergachtige streken aldaar tegen een vrij talrijk oostenrijksch legerkorps kunnen verdedigen. De delegatiën Friuli en Trevigi zijn intusschen in staat van beleg verklaard, en ook de regering te Turijn heeft maatregelen genomen om het overtrekken der grenzen aan alle gewapende afdeelingen te beletten. Eene bloedige botsing tusschen eene dergelijke bende, gelijk het officieel italiaansch dagblad zich uitdrukte, en een italiaansch legerkorps is daarvan reeds het gevolg geweest, zoodat nu ook de venetiaansche kwestie op een Aspromonte kan wijzen.

Men begint zich met deze agitatie in het venetiaansche in de laatste dagen meer bezig te houden, nu de september-avereenkomst tusschen Italië en Frankrijk gesloten - de ‘donderslag bij eene heldere lucht,’ waarmede de oud-minister Ricasoli haar vergeleek in een stuk ter ondersteuning daarvan geschreven - vooreerst schier alle belangrijkheid heeft verloren. En hoe groot was de belangstelling, nog weinige dagen geleden, in alles wat de konventie betrof! Hoe naauwlettend volgde Europa de diplomatieke gedachtenwisseling der fransche en italiaansche staatslieden! Angstvallig werd telkens op nieuw de tekst der overeenkomst geanalyseerd en geïnterpreteerd; uitvoerig werd de belangrijkheid besproken der veranderde redaktie van de ontwerp-overeenkomst, waarvan art. I: de italiaansche regering verbindt zich om het tegenwoordig grondgebied van den heiligen vader te eerbiedigen (respecter), later gewijzigd is in: niet aan te vallen (ne pas attaquer).

Reeds na de eerste vergaderingen der italiaansche kamer van afgevaardigden begon echter de groote belangstelling in de overeenkomst zelve en in het lot van het wetsontwerp ter overbrenging van den hoofdzetel des bestuurs naar Florence te verminderen. Of al de heeren Buoncompagni, Ferrari, d'Ondes Reggio de konventie en het wetsontwerp, hetwelk eigenlijk alleen het onderwerp der beraadslagingen uitmaakte, goed-

keurden en de heeren Petrucelli, Lazarro, Compino, Musolino tegen de aanneming verklaarden te zullen stemmen, achtte men vrij onverschillig, daar men zich verzekerd meende te kunnen houden dat eene belangrijke meerderheid aan het wetsontwerp zou ten deele vallen. Teekenen wij dan ook slechts kortelijk de argumenten, voor en tegen aangevoerd, op, na vlugtig inzage te hebben genomen van de bij het parlement overgelegde diplomatieke stukken.

Nooit welligt heeft men eenig traktaat door zoo verschillende uitleggingen min verstaanbaar gemaakt als dat van 15 September. Behalve twee depêches van den vorigen minister van buitenlandsche zaken te Turijn, Visconti-Venosta, aan den vertegenwoordiger van Italië te Parijs, bevattende instruktiën omtrent de te sluiten overeenkomst, werd bij het parlement eene depêche overgelegd van den heer Nigra aan den heer Visconti-Venosta. In dit stuk werd de loop der onderhandelingen geschetst. De groote hinderpaal gedurende deze was het verlangen der fransche regering naar een waarborg, welke den Katholieken vertrouwen kon inboezemen op de strenge ten uitvoerlegging van het traktaat. Nadat te dien opzigte eenige voorstellen als onaannemelijk waren ter zijde gesteld, werd door den markies Pepoli - inmiddels te Parijs aangekomen - te kennen gegeven dat bij de italiaansche regering het plan bestond om den hoofdzetel des bestuurs uit Turijn naar eene andere stad over te brengen. Op deze voorwaarde nu stemde de keizerlijke regering in het traktaat toe. De heer Nigra verklaarde voorts gedurende de onderhandelingen op de meest bepaalde wijze te hebben herinnerd dat Italië bij de kouventie volstrekt geen afstand deed van zijne nationale regten en verlangens, maar dat voortaan alleen zedelijke middelen zouden worden aangewend om eene toenadering tusschen Turijn en Rome tot stand te brengen, met Cavour's beginsel voor oogen: de vrije Kerk in den vrijen Staat.

Deze depêche, van een italiaansch standpunt geschreven en door de italiaanschgezinde dagbladen geïnterpreteerd, verwekte onder de voorstanders van de wereldlijke magt des pausdoms eene sensatie, welke de fransche regering tot eene nadere toelichting der september-konventie van hare zijde deed besluiten. De minister Drouyn de Lhuys nam de pen op en rigtte eene nota aan den baron de Malaret, Frankrijks vertegenwoordiger te Turijn, om alle dubbelzinnigheid omtrent de konventie weg te nemen, om alle misverstand te voorkomen en om nader de bedoelingen der kontrakterende partijen te doen kennen.

De zeven punten, welke in dit stuk op den voorgrond werden gesteld, hebben de strekking om nog nader te betoogen, dat Italië zich verbonden had om alleen zedelijke middelen aan te wenden tegen Rome, dat de overbrenging van den zetel des bestuurs uit Turijn naar elders geenszins moest beschouwd worden als eene schrede op den weg naar Rome, maar als een belangrijke waarborg voor Frankrijk, met de opheffing waarvan de vernietiging der konventie zou gepaard gaan. Ten slotte verklaarde de fransche minister, dat voor het geval eener binnenlandsche revolutie te Rome - de eventualiteit, waarop zoovele Italianen hunne hoop vestigden - Frankrijk zich zijne vrijheid van handelen reserveerde, terwijl eindelijk nog aan Cavour's uitspraak werd herinnerd: dat Rome Italië's

hoofdstad niet kon worden dan met Frankrijks toestemming.

Deze depêche had een nieuwen stortvloed van dagblad-artikelen ten gevolge. ‘On se battait dans les brouillards de l'avenir.’ Nog waren hiermede echter de diplomatieke debatten niet gesloten en op 7 November volgde eene nieuwe toelichting der konventie van de zijde der italiaansche regering, en eene depêche van den minister La Marmora aan den heer Nigra. Het hoofddenkbeeld van dit stuk was: dat de gevolgen der bij het hof van Rome aan te wenden morele middelen op dit oogenblik bezwaarlijk een onderwerp van debat konden uitmaken, en dat voorts de beteekenis, welke door de italiaansche regering gehecht wordt aan het overbrengen der hoofdstad naar elders, het best uit de feiten zelf kan worden opgemaakt. De regering te Turijn zou zich voorts tot eer rekenen de staatkunde van graaf de Cavour te blijven volgen en reserveerde zich eindelijk, voor het geval eener revolutie te Rome, even als Frankrijk, de meest volledige vrijheid van handelen.

Begeven wij ons thans - het is 7 November - naar de vergaderzaal der italiaansche kamer van afgevaardigden, alwaar juist het officieël dagblad, hetwelk steeds gedurende de zitting aan de leden wordt uitgereikt, in aller handen is. Met de meeste belangstelling wordt daarin de laatste depêche van den president-minister, op dien dag naar Parijs verzonden, gelezen en herlezen, terwijl al zeer weinig acht wordt geslagen op de argumenten der sprekers voor of tegen het voorstel van den heer Ferrari aangevoerd. Dit voorstel strekte om in de eerste plaats de konventie zelve aan de goedkeuring der Kamer te onderwerpen omdat daarbij in art. IV de regering zich bereid verklaarde tot onderhandeling met Rome om een gedeelte der oude schulden van de Kerkelijke Staten ten haren laste te nemen. Daardoor zou Italië's schuldenlast kunnen worden vermeerderd, zoodat men de geheele konventie aan het votum der Kamer moest onderwerpen. Naauw heeft intusschen de heer Boggio de depêche van den generaal La Marmora in het officieel dagblad gelezen, of hij stelt als motie van orde voor om de verdere diskussiën uit te stellen tot dat de fransche regering zich zou hebben verklaard omtrent de laatste nota, hem zoo even bekend geworden. Tot toelichting dezer motie volgde voorts een allerheftigste uitval van den heer Boggio tegen de konventie, welke eene groote opschudding in de vergadering te weeg bragt. De generaal de La Marmora dringt te vergeefs aan op kalme overweging; hij betoogt, onder verschillende interruptiën, dat alle uitleggingen ter wereld den tekst der konventie niet kunnen veranderen; hij beroept zich op den heer Boggio zelf, die als advokaat wel zal erkennen dat er wetten zijn, welke op verschillende wijzen geïnterpreteerd kunnen worden..... Alle kalmte is intusschen in de vergadering verdwenen en weldra gaat men uiteen.

In de volgende zitting voerde de minister van binnenlandsche zaken het woord over het voorstel van den heer Ferrari en wederlegde daarbij de gronden, waarop de motie rustte. Onderhandelingen te willen openen omtrent de overneming van de oude schuld der vroegere Kerkelijke Staten was nog niet zich verbinden, en indien de regering bij het

voeren van finantieële onderhandelingen autorisatie moest erlangen, zou het onmogelijk worden om administratie te voeren. De meerderheid der Kamer begreep dit ook en men besloot over te gaan tot de orde van den dag met ter zijde stelling der motiën van de heeren Ferrari en Boggio.

Nu werden derhalve de algemeene diskussiën over het wetsontwerp aan de orde, geopend. Wij zullen ons hieromtrent bepalen tot eene beknopte opgave der argumenten voor en tegen het wetsontwerp aangevoerd in verband met de konventie, op zoo verschillende wijze uitgelegd, dat zij - de heer Miceli merkte dit op - wel in hieroglyphenschrift gesteld scheen.

De voorstanders der konventie stelden op den voorgrond de wenschelijkheid om voortaan slechts morele middelen te bezigen om Rome als hoofdstad te erlangen. Met het oog hierop was dan ook het denkbeeld door de regering geopperd om den hoofdzetel des bestuurs naar elders over te brengen en wel naar eene stad, in de nabijheid van Rome gelegen, alwaar men aan de thans jegens den paus te volgen staatkunde gemakkelijker zou kunnen getrouw blijven. Dat dit denkbeeld echter aan de italiaansche onderhandelaars door de keizerlijke regering zou zijn opgedrongen en van haar afkomstig zou wezen, gelijk beweerd werd, was geheel ongegrond. ‘Welk ministerie - riep de heer Ferrari uit - zou iets dergelijks als bepaalde voorwaarde hebben durven aannemen? Dit zou eene schending van Italië's nationale eer zijn geweest!’ Een aantal redenaars, en daaronder vooral de heer de La Marmora beweerden, in antwoord op de vraag: welken waarborg Italië bezat voor de uitvoering der konventie door Frankrijk, dat men vertrouwen moest stellen in den franschen keizer, die, even als Napoleon I op St. Helena, de meening is toegedaan dat Rome de hoofdstad van Italië moet worden. De vrees van sommigen dat door zulk onbepaald vertrouwen in Frankrijk de invloed des keizers in de italiaansche aangelegenheden te uitgebreid zal worden, werd door het ministerie belagchelijk genoemd.

Enkele redenaars der ministerieële partij verklaarden bovendien in de aanneming van het wetsontwerp en de goedkeuring der konventie eene aanstaande verzoening met den paus te zien en hierin weder een middel om door tusschenkomst van het vatikaan eene vredelievende oplossing der venetiaansche kwestie te verkrijgen. Ook de president-minister beweerde als zijne persoonlijke opinie te mogen uiten dat Italië's vredelievende politiek, door de September-konventie bezegeld, den keizer van Oostenrijk zou kunnen bewegen om zich ten opzigte van Venetië tot eene voor Italië gunstige schikking geneigd te betoonen. ‘Men heeft - zeide hij - den aartshertog Maximiliaan wel keizer van Mexiko zien worden; men heeft wel de Iönische eilanden aan Griekenland zien afstaan. Iets even onverdachts kan ten opzigte van Venetië plaats vinden. Ware ik geroepen om met keizer Frans Jozef omtrent dit punt te onderhandelen, dan zou ik wijzen op ons wederzijdsch belang en hem welligt overtuigen.....’ Hier, zegt een ooggetuige, trok de minister Lanza zijn ambtgenoot aan zijn rok om hem alzoo te waarschuwen voor het gevaarlijk terrein, waarop hij zich hier waagde. De minis-

ter van buitenlandsche zaken begreep dien wenk en verliet de venetiaansche kwestie. In eene volgende zitting verklaarde hij zelfs nog ten overvloede dat zijn doel niet geweest was hieromtrent eenige bedreiging te uiten of pressie uit te oefenen. Hij had alleen de hoop willen uiten dat de keizer van Oostenrijk tot eene vredelievende schikking zich mogt geneigd betoonen, 'daar voor hem in het behoud van Venetië noch militaire eer, noch voordeel was gelegen.'

Merkwaardig was voorts eene redevoering van den heer Pepoli. Met buitengewone oratorische behendigheid, aan eene rede van den heer Billault herinnerende, trachtte deze spreker het eergevoel van de vergadering ten voordeele der konventie op te wekken. Terwijl hij een tweetal jaren in den vreemde had vertoefd - zoo luidde zijn verhaal - had hij tot zijn leedwezen moeten opmerken dat Italië nog altijd in de oogen van Europa eene diepe vernedering onderging door de bezetting van Rome. Eene groote sensatie en teekenen van goedkeuring gaven reeds dadelijk het bewijs dat de pijl het juiste doel had getroffen. 'Maar Venetië dan!?' riep men hier en ginds. - De heer Pepoli had zijn antwoord gereed. 'Met Oostenrijk leven wij in geene vriendschappelijke verstandhouding. Frankrijk daarentegen is onze bondgenoot en toch bezet het Rome. Dit beschouwt men in het buitenland als eene nationale ramp, waaraan wij ons, gelijk men meende, altijd zouden moeten onderwerpen. Thans echter is het oogenblik aangebroken, waarop wij ons daarvan kunnen bevrijden.' Deze spekulatie op het eergevoel der Italianen gelukte volkomen en oorverdoovende toejuichingen vielen den redenaar ten deel, toen hij verder betoogde dat het liberaal Europa met ongeduld wacht op de aanneming der konventie, waarin de kiem ligt eener alliantie tusschen Frankrijk, Engeland en Italië, welke het palladium der vrijheid zal wezen. 'Italië - riep de heer Pepoli - moest voor Europa zijn wat Piëmont voor Italië was geweest!' Eenigzins duizelig geworden volgden de leden der Kamer den spreker, die hun eene zoo verhevene rol toedacht, en zijn oratorisch vuurwerk maakte furore.

De tegenstanders van het wetsontwerp en de konventie maakten hun hoofdargument van de bewering, dat men langs morelen weg nimmer Italië's billijk verlangen naar Rome zou kunnen verwezenlijken. Eene binnenlandsche revolutie was, volgens sommige sprekers, niet te verwachten omdat er geen Romeinen meer bestaan; deze zwerven in ballingschap rond of zuchten in de gevangenissen. Mogten er nog weinige zijn overgebleven, dan zou de kardinaal Antonelli wel zorg dragen dat ook deze spoedig verdwenen waren. Wat moet men voorts verwachten van de zamenstelling eener pausselijke legermagt? - zeide een ander redenaar. - Het zal de voorhoede vormen van het oostenrijksche leger, hetwelk vroeg of laat tegen uwe hoofdstad Florence zal oprukken. Heftig was vooral de tegenstand van den heer Musolino. Ziet gij dan niet - riep hij uit - dat de konventie de bron zal wezen van den burgeroorlog, welke zal eindigen met de omverwerping der dynastie? Ziet gij niet dat het overbrengen der hoofdsfad naar Florence door Frankrijk is geeischt ter voorbereiding eener nieuwe inlijving van itali-

aansch grondgebied? Zijne stem was echter die eens roependen in de woestijn, en - wij zeiden het reeds hiervoren - het pleit der aanneming of verwerping van de konventie is beslist. Geen manifest van Garibaldi, geene proklamatie van Mazzini bezit meer invloed. Wij hebben lang geduldig uitgezien - riep de laatste - naar het ons toekokomend Rome. Thans is ons geduld ten einde. ‘Een volk doet niet voor altijd afstand van zijn regt om het initiatief te nemen, zonder zich daardoor tevens vervallen te verklaren van alle levensvatbaarheid en pligtbesef. Reeds wordt het door ons betoonde geduld - gij leest het in de depêche van den franschen minister - als een afstand van ons regt beschouwd. Straks zal Europa uitroepen: Italie is toch slechts een aardrijkskundig begrip; het bezit geen levenskracht, maar ontvangt die slechts uit Parijs: het verdient niet langer onze aandacht!’ Te vergeefs; het ministerie en de meerderheid der Kamer van afgevaardigden droomt thans van de vredelievende oplossing der kwestie, welke sommigen zich reeds lang geleden voorspiegelden. Daarbij zou de paus, even als tot dusverre door de kardinalen onder zekere bepalingen gekozen, in vollen en vrijen eigendom verkrijgen: het vatikaan, de St. Petrus-kerk met al hare schatten van geleerdheid en kunst, benevens zijn zomerpaleis met den lusthof te Castel Gandolfo. Voorts zou hem een jaarlijksch inkomen van een millioen guldens worden toegelegd en de uitoefening der regtsmagt worden opgedragen in het vatikaan en in de zoogenaamde Leoninische stad aan gene zijde van den Tiber, met uitzondering van den Engelenburg. Zoo zou Rome de stad des pausdoms kunnen blijven en te gelijk de residentie worden van Italie's soeverein.

Of de droom van deze vredelievende politici zal worden verwezenlijkt, moet de toekomst leeren. Mogen zij op de verwezenlijking van hun verlangen intusschen niet zóólang behoeven te wachten als, volgens sir Boyle Roche met dat der Ieren het geval zal zijn. Toen deze in het iersch parlement de vereeniging met Engeland verdedigde zeide hij: dat op ‘den dag des oordeels’ zou blijken hoeveel voordeel deze vereeniging aan Ierland had verschaft. Tot dusverre is dit aan Ierland nog niet gebleken; het wacht nog altijd op den oordeelsdag van sir Boyle Roche, welke echter nog verre schijnt. Het tegenwoordig engelsch ministerie bekommert zich al zeer weinig om Ierland, en misschien niet ten onregte verwijt men aan lord Palmerston ook omtrent dit punt, dat hij bevreesd schijnt om de regeling van sommige belangrijke binnenlandsche vraagstukken ter sprake te brengen. Het gaat met lord Palmerston - zoo beweerde onlangs een lid van het Lagerhuis - als met den hertog van Wellington, die zoo dankbaar was voor de overwinningen met geweren van oud model behaald, dat hij niet wilde hooren spreken van Enfield-karabijnen. Bij het engelsch departement van buitenlandsche zaken schijnt men zich intusschen in de laatste dagen bezig te houden met eene kwestie tusschen Brazilië en de regering van den president der ‘Vereenigde staten’ Lincoln - omtrent wiens herkiezing of vervanging ons, terwijl wij dit overzigt schrijven, nog niets bekend is. Het betreft de bemagtiging van een kaper, onder de vlag der afgescheidene staten varende, in eene brazi-

liaansche haven. Deze schending der allereerste grondbepalingen van het volkenregt, op het kongres van Parijs vastgesteld, heeft eene algemeene verontwaardiging bij de europesche zeemogendheden te weeg gebragt, en er is thans sprake van een protest dier mogendheden tegen deze handelwijze. Wij achten het waarschijnlijk dat de regering te Washington zelve het gedrag van den kommandant der Wachusett zal afkeuren. Intusschen is gedurende den amerikaanschen burgeroorlog weder ten overvloede gebleken hoeveel belang alle natiën hebben bij eene nadere regeling en wijziging van het internationaal regt op dit punt. Te regt zegt dan ook Casimir Perier: ‘le gouvernement qui attachera son nom à l'initiative d'une semblable reforme acquerra une gloire moins éclatante peutêtre, mais aussi durable et plus utile que celle des champs de bataille.’

Middelburg, 20 November.

W.A. VAN HOEK.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een drievoudig licht en des niet te min duisternis.

De jaarvergadering van het Nederlandsch Zendeling-genootschap in 1864, noodzakelijke toelichting door J. Moll Jac. Zn., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het Hoofdbestuur. Te Rotterdam, bij Tassemeijer. 1864.
De noodzakelijke toelichting van de heeren J. Moll Jac. Zn., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het Nederlandsch Zendeling-genootschap, nader toegelicht door W. Scheffer en W. Hoevers, Directeuren, die de jaarvergadering van 1864 hebben bijgewoond. (Te) 's Gravenhage, (bij) H.C. Susan, C.H. Zoon, 1864.
De jaarvergadering van het Nederlandsche Zendeling-genootschap in 1864. De noodzakelijke toelichting door J. Moll Jac. Zn., J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve, uitgetreden leden van het Hoofdbestuur, op hare beurt toegelicht door H.N. van Teutem. (Te) Leiden, (bij) S.C. van Doesburgh, 1864.

Wij achten het meer dan tijd, de lezers van *de Tijdspiegel* bekend te maken met het gebeurde, dat tot zóó uiteenloopende beschouwing in deze drie brochures aanleiding gaf; om het belang der zaak vragen wij geduld, en moeten zelfs uitvoerig zijn.

De jaarvergadering van het Nederlandsch Zendeling-genootschap in 1864 is stormachtig geweest. De ‘noodzakelijke toelichting’ van J. Moll c.s. spreekt zelfs in een noot (bl. 26) van ‘een ruwen aanval’ op den Director.

Of men er handgemeen is geweest? Uit de brochures blijkt er verder niets van, en de Voorzitter der vergadering, de heer L. Proes, geeft in een schrijven ‘aan de leden en begunstigers van het Nederlandsch Zendeling-genootschap in de afdeeling Friesland,’ d.d. Leeuwarden 17 Augustus 1864 (niet in den handel) een ander berigt. ‘Geene enkele uitlating van drift, van hartstogtelijkheid, van onheusche bejegening heeft bij deze belangrijke discussie plaats gehad’ (bl. 8). En elders: ‘Evenzoo deed het velen leed, dat de tegenwoordige Director van het Zendelinghuis, de heer H.C. Voorhoeve, schoon *zijne methode* in de opleiding der kweekelingen bij enkelen in de vergadering niet buiten *gevoelige tegenspraak* bleef, zijn verbindtenis, als zoodanig, die in 1865 eindigen kon, niet wenschte vernieuwd te zien’ (bl. 12). Dat zal dan die ‘ruwe aanval’ wel zijn.

J. Moll c.s. spreekt van eene heftige interpellatie van een lid der vergadering,

vroeger medelid der genoemde commissie' - die van onderzoek en toezigt - door wien 'het bestaan der goede verstandhouding in het zendelinghuis, tusschen den Director, de leeraars en kweekelingen werd ontkend, en de opleiding van dezen door den Director, veroordeeld als gekenmerkt door een eenzijdig bekrompenen dogmatistischen geest.' Het is waar dat de Director zeer ijverig verdedigd werd door zijn schoonzoon en nog éénen van de voormalige adjunct-Directoren, die ter vergadering aanwezig waren; tamelijk flaauw door den rapporteur, die wel ernstig aandrong op het aannemen en goedkeuren van *zijn rapport*, maar van dat rapport was de Director slechts een onderdeel, en niemand van de overige leden van O. en T. sprak voor den Director. Het is ook waar dat de commissie benoemd tot het afnemen van het examen der kweekelingen, in haar rapport verklaarde: 'Geen dogmatistischen geest als vrucht eener eenzijdig dogmatistische opleiding te hebben kunnen ontdekken;' maar of nu de getuigenis van die zijde afkomstig 'de hoogste lofspraak is, welke men wachten kon;' (J. Moll bl. 15 noot) of het 'niet kunnen ontdekken' van dien geest, door een commissie die in weinig uren veel te onderzoeken heeft, de getuigenissen vernietigt van een 'vroeger medelid' der commissie die onafgebroken onderzoekt en toeziet, daarover zullen wij thans niet twisten. Eene schitterende proef zijner paedadogische bekwaamheid gaf de Director zeker niet, toen hij verlangde, als een regt zelfs eischte, dat tegenover hem, den beschuldigde, de kweekelingen in de vergadering zouden worden gehoord.

Wij zijn reeds aan de 'noodzakelijke toelichting van J. Moll Jac. Zn.' en de drie andere 'uitgetreden' leden. Van Lennep zou zeker geen vrede hebben met dat woord! Wie de steller van dat stukje is? J. Moll Jac. Zn? Dan zouden de weemoed en de droefheid die daarin heerschen, meer blijken van waarheid dragen. J.H. Bösken? Dan zou er met meer gemoedelijkheid gesproken zijn. H.C. Voorhoeve? Die mist het talent om de geschiedenis nog zoo te construëeren. M. Cohen Stuart heeft, door partijdigheid verblind, in de vergadering niets anders dan een legerkamp van partijen gezien, die in slagorde stonden geschaard. Hij zelf heeft, als een aanvoerder van zijn partij zich dapper gekweten, en v. T. (bl. 16) noemt hem 'als autheur' van dit geschrift.

'De noodzakelijke toelichting', wij zeggen het met Scheffer en Hoevers (bl. 6), 'is in bezadigde termen gesteld, en, wat de feiten betreft, historisch getrouw.' Jammer dat zij er onmiddellijk op moeten doen volgen: 'op eene niet geheel onbelangrijke uitzondering na.' Zoo zeggen ze ook (bl. 18):

'Er heerscht over het geheel een toon van weemoed, waarin zich de volheid van hun hart uitspreekt. Maar bij dien toon verried zich allengs een gevoel van wrevel over de wijze, waarop de vergadering de zaak beslist heeft, en ook dit gevoel moest zich lucht geven met de meest mogelijke kracht' (ald.). Daarom noemden wij dien weemoed en die droefheid slechts ten deele waar.

Waarom dan *verzwegen*, dat er tegen de kwalifikatie van het Christendom der modernen - nl. dat het hier in hoofdzaak niet twee rigtingen gold, maar twee godsdiensten: die van het kruis-evangelie en die van het humanisme, ernstig pro-

test is uitgesproken? (S. en H. bl. 6). Waarom dan verzwegen dat de benoeming van Dr. Zaalberg als Directeur slechts met eene meerderheid van 3 stemmen is geschied? (v. T. bl. 21). Waarom dan verzwegen dat terzelfder ure vele orthodoxen met eene groote meerderheid van stemmen tot bestuurders benoemd zijn? (ald.) Waarom? Ach, dat er nog zoo veel schijn is van hetgeen *de Tijdspiegel* eens heeft genoemd: '*broederlijke geniepigheid!*'

De 'uitgetreden' leden hebben zich verpligt geacht 'aan de zaak der waarheid, aan de belangstellenden in de christengemeente, aan zich zelven, van het gebeurde, naar hun beste weten,' - zij waren zelf tegenwoordig - 'eene zoo naauwkeurig en volledig mogelijke voorstelling te geven.' - Op het naauwkeurige of ten minste volledige hebben wij reeds iets afgedongen, - 'opdat allen in staat gesteld worden om te oordeelen, welke waarde en beteekenis aan het genomen besluit behoort te worden gehecht' (bl. 56). Tegenwoordig is het bij veel groote mannen de mode, of gewoonte, om zich zelven te verantwoorden. Is er climax in de woorden van Moll c.s. dan komt het ook hier vooral op '*ons zelven*' aan. Eigen gemeente en vaderlandsche Kerk moeten vooral naauwkeurig worden ingelicht omtrent hetgeen de herders en leeraars en opzieners doen en met hun daden bedoelen. De oogen der kudde zijn immers altijd op hen gevestigd? Dwaalde zij eens in haar oordeel over die belangrijke aangelegenheden!

Het zal dan ook b.v. voor de remonstrantsche gemeente te Rotterdam en voor geheel de broederschap een groote geruststelling zijn geweest dat het boekje van Cohen Stuart verschenen is; en ijskoud zal ze zeker de taal van haren van Teutem noemen: 'Mij aangaande, zoo dure verpligting gevoel ik tot mijne toelichting niet: ik word hoofdzakelijk gedrongen door de begeerte om schijn van wezen te onderscheiden' (bl. 6). Zou v. T. hier de oude man, of de filosoof zijn? Maar dan raad ik u het volgende niet over het hoofd te zien: 'Wat zou ik, met het oog op den Heer der gemeente, en op de waarachtige belangen van het Godsrijk' - waarvan de 'uitgetreden' gewagen bl. 6 - 'wat zou ik in stilte meer voor mij zelf wenschen! Maar zal ik geheel opregt zijn, dan weet, dat ik om het bewaren van den geest van bezadigdheid en liefde wel 't meest zal te kampen hebben' (bl. 7). Mij dunkt, dit is wel zoo eenvoudig, wel zoo waar.

En v. T. als hij zijn grieven noemt (ald.) heeft het niet tegen de vier broeders ('uitgetreden'), maar tegen de orthodoxen, dat minder persoonlijk luidt. 'Ik veroorloof mij,' zegt hij 'dit generaliseren, op grond van het vlugschrift zelf, waarin zij die partij vertegenwoordigen' (bl. 20. Vooral bl. 26).

Aan dat programma blijft v. T. getrouw. Om ook van den toon van zijn geschrift iets te zeggen; die is waardig en ferm. 'Kan het er door', zoo vraagt hij, 'dat ik opkom tegen hetgeen is gedaan door een Ds. J. Moll Jac. Zn. en overige genoemden?' Maar hun persoon blijft geheel onaangeroerd. 'Ik betuig dat ik tegen velen van hen, in velen, met hooge achting blijf opzien' (bl. 26).

Het schijnt hem leed te doen, dat hij niet anders mag schrijven, wanneer hij de brochure der 'uitgetreden' leden aanhaalt 'als Moll c.s.' (bl. 6 noot.) Maar hij is van gedachte, dat hoe ernstiger

eene zaak is, zij des te strakker moet in het aangezigt gezien, en des te vrijer ontdekt worden. Ook heeft het gemoed vervuld van toorn, zoo wel als van droefheid voor hetgeen het oog meent te zien, zijn eigen manier en zijn regt' (bl. 25). En de manier van v. T., mogt ze die van velen zijn! En dat regt heeft de man die het zendeling-genootschap 'op den rand des ondergangs gebragt ziet' (bl. 26). Gevoelig schokt het hem 'dat het gebouw, hetwelk de vaderen gesticht hebben, waarin de liefde, uit het Evangelie geboren, zoo langen tijd arbeidde: waaruit zoo menige zegen voor de heidenwereld en ook in ons vaderland uitging - dat schoone gebouw welhaast voor den grond ligt' (bl. 27). v. T. hebbe de jaarvergadering niet bijgewoond, hij hebbe zijn ontslag uit alle bestuur van het genootschap genomen (bl. 5), hij zegt niet waarom hij dat deed; ongetwijfeld had hij daarvoor zijn goede redenen; hij heeft zijn liefde voor het genootschap niet verloren, en wij waren verheugd, den schrijver der 'noodzakelijke toelichting op hare beurt toegelicht' achter het maandberigt No. 10 vermeld te zien met het bijschrift: '*als blijk van ongestoorde sympathie voor het Nederlandsche Zendelinggenootschap f* 100.

Wat brengt nu de 'noodzakelijke toelichting' aan het licht?

'Reeds sinds geruimen tijd openbaarde zich in den kring van het Nederlandsche zendeling-genootschap, en onder de leden des hoofdbestuurs, verschil van overtuiging. Het gold geen afgetrokken beschouwingen, maar wat in natuurlijk en innig verband stond met grondbeginselen. Van de ééne zijde was het vrees voor hetgeen dogmatisme geacht werd, en wantrouwen tegenover den geest en het werk van den director; van den anderen kant bestond de verdenking dat het Evangelie der Schriften zou worden verloochend, en alles zou uitloopen op humaniseren. Een aanleiding kwam om zich uit te spreken. Het is de in 1862 gekozen feestredenaar Dr. Zaalberg. In de vergadering van het hoofdbestuur werd 20 April het voorstel ingediend: 'dat het hoofdbestuur trachten zou, Dr. Zaalberg te bewegen, dat hij van de voorgenomen spreekbeurt zou afzien.' De meerderheid kon tot dien maatregel niet besluiten. Den 2sten Mei vergaderde de uitvoerende Commissie over een brief van directeuren uit Utrecht, aan het hoofdbestuur gerigt, inhoudende verzoek, Dr. Zaalberg te bewegen af te zien van de taak die hij op zich had genomen, en hem te wijzen op de groote commotie door hem in de Kerk verwekt, en het gevaar, dat in het overbrengen daarvan naar het Nederlandsche zendeling-genootschap voor het bestaan en den bloei van dat genootschap bestond. De uitvoerende Commissie besloot tot eene buitengewone vergadering van het hoofdbestuur, over deze zaak, met meerderheid van ééne stem. Het hoofdbestuur vergaderde den 1sten Junij. Inmiddels waren ook adressen van medebestuurders uit 's Hage ingekomen, waarin het hoofdbestuur 'de moed werd toegebeden om Dr. Zaalberg des noods het optreden te verbieden.'

Iemand den moed toebidden tot eene onwettige handeling! - Ook sommige bestuurders en medewerkende leden te Rotterdam zaten niet stil. Een adres dat naar het kantoor en den winkel riekt, spreekt van het achteruitgaan van finanties en van klandisie, want 'het vertrouwen van de christelijke gemeente is meer en meer verbeurd.'

Daarom moge Dr. Zaalberg verhinderd worden op te treden. Met 12 tegen 5 stemmen verklaart de vergadering zich onbevoegd tot zulk een verbod of verhindering. Het voorstel van een der leden des hoofdbestuurs wordt nu in omvraag gebragt: 'dat men Dr. Zaalberg in ernstige bedenking zal geven' - hier gelieve men de regterhand op te heffen, met den wijsvinger naar boven - 'of hij zich zelf niet verpligt moet gevoelen om van zijn spreekbeurt afstand te doen.' Met 9 tegen 8 stemmen wordt het aangenomen, en de 8 tegenstemmers teekenen dadelijk protest aan. De brief werd afgezonden, en Dr. Zaalberg verklaart in zijn antwoord 'om den wille van het genootschap - dus niet om de vaderlijke vermaningen der 9 heeren - "te zullen terug treden, geheel uit eigen beweging, afstand doende van een *wettig verkregen en onvervreemdbaar regt.*"

Twee voorstellen voor de jaarvergadering kwamen nu bij het hoofdbestuur in, den 13^{den} Julij vergaderd; behalve een uit 's Hertogenbosch, dat eene geheele wijziging wilde van art. 2 der algemeene bepalingen en daarom niet mogt ter tafel komen, zonder op den beschrijvingsbrief te zijn vermeld.

Het eerste voorstel hield in:

"De jaarvergadering van 1864 verklaart zich te houden aan art. 2 der algemeene bepalingen en alzoo Jezus Christus te belijden, niet alleen als den volmaakten mensch, maar ook als den Zoon van God in den eigenlijken zin des woords". Dit laatste zal zeker ieder door duidelijkheid en bepaaldheid treffen! De eer der uitvinding komt volgens v. T. (bl. 9) aan Th.H. Nahuis toe.

Het andere voorstel, volgens denzelfden, van Ds. Cohen Stuart, was: De jaarvergadering van 1864 verklaart, in overeenstemming met de grondbeginselen des genootschaps, Jezus te belijden als den Christus, Gods eengeboren Zoon, door Wien alleen zondaars kunnen zalig worden.'

Daar het hoofdbestuur in twee nagenoeg gelijke deelen gescheiden was, moest nu, zoo meende men, eene verklaring der jaarvergadering niet worden gemeden, maar gezocht. Het hoofdbestuur bragt deze voorstellen in de jaarvergadering, niet zoo zeer om ze, zoo als ze daar liggen, ter behandeling aan te bieden, als wel om daardoor aanleiding te geven, dat de vergadering zich uitspreke over deze vraag: 'Wenscht de vergadering de grondslagen verder te omschrijven en te verklaren, ten einde daardoor een meer bepaalde belijdenis als grondslag te verkrijgen, en die tegen mogelijke ontrouw van leden en begunstigers te handhaven - of, wil de jaarvergadering ieder in het bijzonder vrij laten in de beoordeeling, of hij met het oog op de bestaande bepalingen, kan en wil medewerken; terwijl in het midden gelaten blijft of deze bepalingen in een volgend jaar, of later, blijken zullen wijziging te behoeven?'

Dit alternatief noemt Moll c.s. 'onjuist geformuleerd' (bl. 13). Wij kunnen ons met de daarvoor aangevoerde gronden niet vereenigen, maar gaan dit voorbij, omdat wij het met v. T. eens zijn 'dat toch het hoofdbestuur wel andere voorstellen of gedachten mogt ter tafel brengen, dan geformuleerd overeenkomstig de twee genoemden' (bl. 10).

Nu wordt in de derde zitting der jaarvergadering, den 21*sten* Julij, door eene commissie, rapport over dit voorstel uitgebragt. Die commissie, in wier boezem een verschil van gevoelen bestond, stelde

der vergadering de keus tusschen deze beide conclusies: 1°. Dat de vergadering naar het gevoelen van een deel der commissie, het tweede lid van het voorstel des hoofdbestuurs bevestigend beantwoorde, en derhalve verklare, dat ieder in het bijzonder worde vrijgelaten in de beoordeeling of hij met het oog op de bestaande bepalingen met ons kan en wil medewerken.'

Of wèl 2°. in overeenstemming met een ander deel der commissie, dit besluit neme: De vergadering inziende het overwegend bezwaar, om één van de ingediende voorstellen, als het hare over te nemen, en eene verklaring af te leggen, welke noch eenheid bevorderen, noch misverstand voorkomen zou, vestigt de aandacht op art. 6 der Algemeene Bepalingen luidende: 'Het genootschap bestaat uit leden en begunstigers. Het wenscht zich in allen die tot hetzelve toetreden, medearbeiders, die gedrongen worden en onderling verbonden zijn door het geloof des harten in den Heer Jezus Christus, als den goddelijken Verlosser, die voor de zonde geleden heeft, Hij regtvaardig voor de onregtvaardigen, opdat Hij ons tot God zoude brengen, en door de daaruit voortvloeijende liefde jegens God en elkander, naar den inhoud van het Evangelie.'

De lezer houde dat art. 6 in gedachte. 'Zij (de vergadering) doet dat, overtuigd dat in dit art. in verband met art. 2 bepaaldelijk is aangewezen, welke de gemeenschappelijke grond van zamenwerking voor de leden en begunstigers des genootschaps is, opdat elk zich daarvan volkomen bewust zij.

Art. 2 waarvan hier gesproken wordt, en dat evenzeer als art. 6 in aanmerking komt, luidt aldus: 'Het genootschap wil gehouden zijn voor een algemeen Christelijk genootschap, dat alleen ten doel heeft, om het ware en werkdadige Christendom, zoo als het in de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments is vervat, en in de twaalf artikelen der-algemeene Christelijke belijdenis is uitgedrukt, zonder bijvoeging van menschelijke leerbegrippen, eenvoudig en opregt in de harten der menschen in te planten.'

Van dat tweede voorstel wordt nu hier door de 'uitgetreden' Hoofdbestuurders de lof aldus vermeld: 'Het verlangt volle eerbiediging van ieders persoonlijke vrijheid, maar het verlangt ook daarbij de vrijheid voor een ieder onzer, om aan eenig lid van het genootschap de artt. 2 en 6, zoo lang die nog niet zijn geschrapt, in herinnering te brengen. Het wenscht geen moderne uit te sluiten door dwang, maar wel de bevoegdheid om een beroep te doen op ieders waarheidszin en geweten. Het wenscht *ook deze vrijheid,* dat het ons geoorloofd zij, tot een der Bestuurders A. of B. of Z. te zeggen: '"Zie hier de grondbeginselen van ons genootschap uitgedrukt. Bij deze door u voorgestane gevoelens, komt het ons voor, dat gij niet opregtelijk met deze bepalingen u kunt vereenigen. Intusschen gij zelf moet het weten. Laat dus uw eigen geweten beslissen!"' 'Is dat uitsluiting, is dat onverdraagzaamheid? vraagt Moll c.s. (bl. 19). Wel neen!

Moll c.s. gaat nog voort: 'Neen, het wezenlijk punt van verschil wordt geenszins aangeduid door de woorden: *uitsluiting* of *vrijheid*, maar door de vraag: of er al dan niet - een *bestendigen*, een *verzekeren*, een *wettigen* zijn

zou van de meest onbeperkte willekeur, of dit feitelijke geschieden zou door een *feitelijke ter zijdestelling* van art. 2 en 6, of zulke onbegrensde vrijheid *als regt* zou worden *geproclameerd*, waardoor elke rigting een onbetwistbare *aanspraak* zou verkrijgen, om in het Nederlandsch Zendeling-genootschap te blijven, en zich te doen gelden' (bl. 19). Is dat voor ieder nu even duidelijk als voor Moll c.s.? Wel neen!

Nu loopt in de vergadering de discussie over dit punt. 'Eene belangrijke meerderheid' zoo als zij nu nog heet, - later heet zij 'de groote liberale factie', - hield het midden tusschen modernen en orthodoxen. Eene motie om over te gaan tot de orde van den dag, werd afgestemd. Men begreep, 'de tijd van verzwijgen, en bemiddelen en bemantelen der waarheid was voorbij. De strijd drong. Het werd uitgesproken, dat er tusschen twee gansch verschillende en strijdige beginselen, op den duur, in een genootschap als het onze, geen zamenwerking kon zijn, dat het hier "niet twee *rigtingen* maar twee *godsdiensten* gold: die van het kruis-Evangelie en van het humanisme." - Wij hebben reeds gezien dat de vermelding van het protest daartegen uitgesproken, abusivelijk door J. Moll c.s. vergeten is - "dat het een levensvraag is of men Jezus belijdt als den Christus al dan niet;" dat de artikelen 2 en 6 door het genootschap vóór eenige jaren schijnbaar gehandhaafd, en aangewend als een kunstmiddel om het geschokt vertrouwen te herwinnen, feitelijk niet meer waren dan een ijdele vorm, dat "het nu noodig was, eerlijk en onbewimpeld zich te verklaren," dat eene keuze gedaan moest worden, door het genootschap, tusschen een Bijbelsch-Evangelische zending, en een modern humanistische,' - door anderen daarentegen, dat de modernen het volste regt hebben om in het genootschap mede te werken, dat de oorspronkelijke oprigters waren mannen van hunnen geest, en 'al wat naar eenige uitsluiting zweemt, in strijd is met de historische grondbeginselen van het genootschap,' dat het voor dat genootschap 'een zegen is te deelen in den staat van ontwikkeling, die nu reeds voor de modernen het licht deed opgaan.'

Eindelijk stemming.

De 'groote liberale factie' sloot zich aan de linkerzijde aan. Met 63 tegen 35 stemmen werd het eerste voorstel der commissie aangenomen, en daarmeê tevens het tweede verworpen. 'De jaarvergadering had met groote meerderheid in *beginsel* en *praktijk*, in deze belangrijke levensvraag, de partij der modernen gekozen.' Is dat op louter gezag van Moll c.s. nu uitgemaakt?

Wel neen!

Zie daar het verslag en de beschouwing der jaarvergadering van het Nederlandsch Zendelinggenootschap door Moll c.s. gegeven.

Nemen nu Scheffer en Hoevers het woord in de 'nadere toelichting', dan begrijpen wij, waarom zij met Shakespeares 'Hendrik VI' beginnen, en Plantagenet en Somerset ons onder de oogen brengen. Ook v. T. (bl. 8) spreekt 'generaliserend' van de orthodoxen zoo verschoonend, zoo billijk mogelijk. 'Hunne overtuiging brengt dat meê, hun dogmatiek maakt dat noodzakelijk. Want zij zien overal ongeloof, afval, antichristendom, waar afwijking van hunne kerkbelijdenis gevonden wordt.'

Het is zoo; zij zijn zoo, zij kunnen niet anders. Wij laten hun overtuiging daar, maar gunden hun toch een vrijer blik en een betere overtuiging, die wij met meer vrijmoedigheid hun toebidden dan dat wij met de 'Haagsche heeren' het Hoofdbestuur den moed zouden toebidden, om onregt te plegen.

Het boekje van S. en H. is niet met dezelfde bedoeling als dat van v. T. geschreven.

Hun is het vooral te doen, om het regt der modernen te handhaven, en, als wij ons niet bedriegen, zijn er onder de aangehaalde woorden (Moll bl. 21) ook zulke, die door een hunner in de vergadering gesproken zijn.

Zij willen vooral hebben opgemerkt - en het springt terstond in het oog - dat J. Moll en zijn 'uitgetreden' vrienden (bl. 19 vgl. noot 27) de *vrijheid*, zoo als deze door de vergadering voor iedere rigting als beginsel is gehandhaafd, met de *meest onbeperkte willekeur*, tegenover het genootschap gelijk stellen; terwijl zij, op hun beurt, door allen mogelijken nadruk op de letter van art. 2 te leggen, den hoofdinhoud van art. 6 prijsgeven' (S. en H. bl. 7). Of zulk eene handelwijze zich historisch laat regtvaardigen, daarover zullen wij straks v. T. hooren.

Willen Moll c.s. eerbiediging van elks persoonlijke vrijheid, maar dan ook vrijheid om de artt. 2 en 6 zoo lang die niet zijn geschrapt, in herinnering te brengen; en vrijheid al verder om Bestuurders A.B. en Z. bescheiden aan de grondslagen van het genootschap te herinneren; maar geen uitsluiten, geen onverdraagzaamheid; maar geen proclameren van onbegrensde vrijheid als regt; dan hebben zij gekregen wat zij wenschen, en niet gekregen wat zij niet begeeren. De vergadering besloot, 'ieder in het bijzonder vrij te laten, of hij, *met het oog op de bestaande bepalingen*, met het genootschap kan en wil medewerken.'

Derhalve de zaak naar aller genoegen afgedaan?

Wel neen! Hier is juist het duistere punt, dat door de drievoudige toelichting niet opgehelderd wordt. 'Door de uitgebragte stemming', zeggen de 'uitgetreden' Hoofdbestuurders, is naar onze innige overtuiging' - hoe komen zij aan die overtuiging dan toch? - 'de laatste aanleiding weggenomen tot de begoocheling' - 't is niet weinig! - 'dat het historisch christelijk karakter van het genootschap nog gehandhaafd worden zal. Het beginsel is uitgesproken van zulke vrijheid, die eene wijde deur open zet voor onzekerheid, voor willekeur en verwarring, en alle noodzakelijke grondslag van gemeenschappelijke zamenwerking is ondermijnd en gevallen. De artikelen die nog uitgedrukt blijven, in de Algemeene Bepalingen, zijn van kracht en waarde beroofd, en zelfs een beroep op deze, tegenover het geweten van Bestuurders en medewerkende Leden, is thans ongeoorloofd te achten.

'Van nu aan is alle ongeloof, dat zich Christelijk geloof noemt of waant, *ten volle geregtigd*, om in het genootschap zijn invloed te doen gelden. Op grond, ook van al de meest afwijkende gevoelens, kan niemand, die zelf verklaart te willen medewerken, noch als directeur, noch als Hoofdbestuurder, noch zelfs als Director of Adjunct-director *regtens* worden geweerd, geen zendeling om die reden tot uitzending ongeschikt

worden verklaard. Geheel het genootschap kan, ondanks zijn historische antecedenten en Christelijke belijdenis, geleid worden in een rigting en geest, die naar onze innige overtuiging, voor de Christengemeente verdervend, voor het groot en heilig werk der zending doodend zal blijken te zijn, terwijl de Indische gemeenten kunnen worden prijs gegeven aan dezelfde verwarring, die de vaderlandsche Kerk verdeelt en verscheurt.' (bl. 27, 28).

Een oogenblik om uit te blazen!

Opgewondenheid om op te winden! Dat gelijkt op een proclamatie van Napoleon I aan zijne 'soldaten!' Dat harmoniëert met den statelijken optogt van 'uittredenden' die (bl. 26 noot) voorbij trekt. Waar is nu de bezadigdheid, of de weemoed, of de liefde?

Ook de voorzitter deelt in het ongenoegen van Moll c.s. (bl. 15 en 23). Niemand zal ontkennen dat hij een voorbeeld van kalmte en onpartijdigheid was, en als Dr. Proes gezondigd heeft, is het bijzonder daarin geweest, dat hij, in strijd met het reglement van orde, meer dan tweemalen in dezelfde zaak, het woord gaf aan Cohen Stuart; of liever, dat hij toeliet, dat die heer het nam.

Maar hooren wij nu S. en H. weêr.

'Waar schuilt hier', vragen zij, 'het huns inziens thans ongeoorloofde van een beroep op de Algemeene Bepalingen tegenover het geweten van anderen?' Zij vinden het niet, of het moest zijn in het gemis van een officieel geldenden zin der Algemeene Bepalingen? 'Neen', zegt Moll c.s., 'dat niet; volstrekt niet. Maar het historisch christelijk karakter van het genootschap zal niet meer gehandhaafd worden.'

S. en H. vragen hierop, hoe de 'uitgetreden' Hoofdbestuurders dat weten? (bl. 10). Op die vraag hebben wij reeds lang gewacht. De toelichting laat het duister. Hoe is het dan? Het voorstel van 's Hb., waarvan wij reeds melding hebben gemaakt, hield in: om in art. 2 Algemeene Bepalingen de woorden '*zoo als het*' (werkdadige Christendom) '*in de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments is vervat en in de twaalf artikelen der algemeene christelijke geloofsbelijdenis is uitgedrukt*' weg te laten. Dat voorstel, gelijk reeds is gezegd, kon niet in behandeling komen. Er werd intusschen voorgesteld, eene commissie te benoemen van 8 leden, om het voorstel 's Hb. te onderzoeken, en een praeadvies uit te brengen, in het volgend jaar, wanneer het ter volgende vergadering op nieuw en dan tijdig, mogt worden ingezonden. Dat is de weg van alle voorstellen in de jaarvergadering. Het éénig verschil is hier, dat de commissie tot praeadvizeren reeds nu, en niet c.q. in de volgende jaarvergadering benoemd zou worden. Is daarmeê nu iets omtrent het lot van het voorstel vooraf beslist? Maar de afgevaardigde van 's Hb. verklaart 'niet te gelooven dat het voorstel een volgend jaar zou worden ingezonden, omdat de Afdeeling vermoedelijk volkomen bevredigd zou zijn, en het voorstel overtollig geworden was.' Wat nu de afgevaardigde van 's Hb. verklaart, en de Afdeeling van 's Hb. 'vermoedelijk' volgens dien afgevaardigde zal willen of doen, moet volgens Moll c.s. (bl. 25) 'overtuigend doen blijken, welke beteekenis door de uiterste linkerzijde' - wij zijn altijd in het legerkamp - 'aan de uitgebragte stemming werd gehecht.' Al weet de lezer nu niet, wat S. en

H. indien het voorstel 's Hb. in behandeling had mogen worden gebragt, zouden gezegd hebben - iets wat hij in hun brochure (bl. 11-13) vinden kan; dit ziet hij wel, dat het een allerzonderlingste conclusie is door Moll c.s. (bl. 25) gemaakt: ‘de artikelen, welke een steen des aanstoots waren geworden, werden niet weggenomen, maar *een doode letter* verklaard.’

Het is te regt gezegd: ‘Die vier heeren verklaren eerst uitdrukkelijk dat zij geen moderne wenschen uit te sluiten, door dwang, noch een geloofsonderzoek in te stellen om hem uit te werpen; en later beklagen zij zich, dat nu, ook op grond van de meest afwijkende gevoelens, niemand, die zelf verklaart’ - met het oog op de bestaande bepalingen - ‘te willen medewerken, regtens kan worden geweerd’. Niet uitsluiten, noch uitwerpen, maar wel willen weren: hier hapert de Logica.’ (bl. 121).

Niet minder juist v. T. (bl. 18) ‘dat de voorstellen der orthodoxen in de jaarvergadering, indien zij werden aangenomen, al spoedig zouden aangewend worden op dezelfde wijs, als waarop die adressen aandringen, kan wel niemand betwijfelen. Maar de vier “uitgetreden” Hoofdbestuurders wilden dat niet, zeggen zij. Ik neem het voor dat oogenblik aan, maar verklaar er dan bij, dat wie in de toelichting der vier “uitgetreden” Hoofdbestuurders, met hun geven en nemen, hun ja en neen, en hun onbestemdheid van woorden, eene heldere en afdoende stelling weet te vinden, geschikt om het vertrouwen op de opregte vrijzinnigheid der orthodoxen te vestigen, dat zulk een Oedipus niet ligt voor de oplossing van eenig raadsel staan zal.’

Wij zouden zien of de handelwijze der ‘uitgetreden’ Hoofdbestuurders met art. 2 en 6 zich historisch laat regtvaardigen, en daarover v. T. hooren. ‘In de Grondacten’, dat leeren wij van hem (bl. 12 enz.) ‘die de Acten behelzen der vergaderingen den 19 en 20 December 1797 door de oprigters van het genootschap gehouden, en het ten jare 1798 voor het publiek uitgegeven *Nader onderrigt*, en daarop gevolgd *Bericht* aangaande het Nederlandsche Zendelinggenootschap, komt van zulke artikelen nog geenerlei melding voor. Eerst omtrent de Maandvergadering van 21 Mei 1799 staat aangeteekend: ‘Dewijl het Nederlandsche Zendelinggenootschap zich niet zoo zeer en bepaaldelijk wil beschouwd hebben als een Hervormd, maar meer algemeen als een Christelijk genootschap, gaf Br. van den Bosch in bedenking, of het niet dienstig en nuttig zou zijn, door eenige bepalingen hieromtrent, deze zaak nader te bestemmen en te bevorderen - zoo om den geheimen tegenstand, welke aan de bedoelingen van het genootschap reeds geboden werd, en die mogelijk wat meer openlijk, bij vervolg van tijd zich zou kunnen vertoonen, een éénparig en bestemd begrip daarvan vast te stellen, waarmede men des noods de tegensprekers den mond zou kunnen stoppen, althans in dit opzicht.’ Later zouden deze bepalingen dan ook een handwijzer voor de zendelingen kunnen zijn, hoedanig Christendom zij hadden te prediken. De Maandvergadering omhelsde deze denkbeelden.

Welhaast nam zij het rapport eener Commissie als het hare over, inhoudende: ‘Dat het genootschap zich ten oogmerk hebbende voorgesteld het ware

Christendom voort te planten in de harten der menschen, overeenkomstig de leer van den Heere Jezus en Zijne Apostelen, zich houdt aan het Oude en Nieuwe Testament, als den grond waaruit de kennis der waarheid moet worden gehaald; en als den éénigen regel van geloof en wandel, en aan de twaalf artikelen des Algemeenen Christelijken geloofs enz.' Het blijkt uit het aangehaalde genoeg - wij hadden wel gewenscht dat v. T. iet-wat meer historie gegeven had, want wat van art: 2. geldt is niet geheel van toepassing op art: 6. - maar het blijkt dat de stichters van het genootschap die artikelen niet op den voorgrond hebben geplaatst, dat ze hun ontstaan aan geheimen tegenstand te danken hebben, die wel bij vervolg van tijd meer openlijk zich zon kunnen vertoonen. - Wie toch die eerste verdachtmakers van dat algemeen Christelijk genootschap geweest zijn?

Naar waarheid zegt v. T.: (bl. 14) 'De *inhoud* dier artikelen benaauwt dan ook de christelijke overtuiging zoo weinig mogelijk: zij spreken zoo mild als mogelijk in hunne dagen; men wil een Christendom gelijk in de boeken des O. en N.V. is vervat, en in de twaalf artikelen der algemeene christelijke geloofsbelijdenis is uitgedrukt. En hunne *strekking* is geen andere dan om den toegang ruim open te zetten voor elk die maar in de zaak waarom het te doen is belang stelde: overigens zou niemand gevraagd worden tot welk kerkgenootschap of welke partij hij behoorde.' En zulke artikelen, alzoo ontstaan, worden zóó gebruikt! - Ja maar dat hebben Cohen Stuart en Nahuis niet bedoeld.

'Er is niemand' zegt v. T. 'die er voor durft uitkomen' - het is de magt van den tijdgeest, het land der Mortara's en Matamora's uitgezonderd - 'niemand durft er voor uitkomen dat hij de persoonlijke vrijheid van belijdenis niet meer eerbiedigt' (bl. 15). De allerstoutste zegt: 'uitsluiten? Dat zij verre! Uitwerpen? Foei! Weren? Dat gaat aan.' En v. T. vertelt ons iets. Luister, welwillende lezer: 'Ds. Cohen Stuart bragt op den 1sten Junij 1864 het voorstel ter tafel: 'Het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Zendeling-genootschap op grond van art. 12 van onze wet, ontzegt aan Dr. Zaalberg het houden der openbare feestrede bij gelegenheid van de aanstaande jaarvergadering.'

Dat artikel luidt: 'Aan Bestuurders is in het algemeen de behartiging van de belangen des genootschaps aanbevolen. Inzonderheid is aan hen de leiding opgedragen van hetgeen in hunnen kring door het genootschap wordt gedaan. Zij zorgen dat het doel des genootschaps steeds worde in het oog gehouden, en dat *niets geschiede*, *wat met zijne* wetten en inrigting strijdig is.' Daartoe wordt nu de taak gebragt van den redenaar, door de jaarvergadering van 1862 gekozen, niet gedurende den tijd die nog tot zijn spreken verloopen zal onder toezigt, voor zoo ver leer en wandel betreft, van het Hoofdbestuur gesteld, niet - maar genoeg, 't is eenvoudig om even te doen zien, hoe men met sofismen het schreeuwendst onregt tot heilig regt poogt te maken. Maar 't was met een goed doel; 't was in het belang der heilige zaak; 't was a.m.d.g. 'En dit naar orthodoxe overtuiging, niet uit geestdrijverij, maar uit verpligten godsdienstijver' (v. T. bl. 8).

Maar wij mogen ons verslag niet uitvoeriger maken. Wij hebben den lezer

bekend gemaakt met den zakelijken inhoud van de ‘noodzakelijke toelichting enz. nader toegelicht,’ waarin de schrijvers inzonderheid opkomen tegen de stelling dat het ‘niet twee rigtingen, maar godsdiensten zijn,’ en tegen de gelijkstelling van ‘*vrijheid* met de *meest onbeperkte willekeur.*’ Van hunne zijde gevoelen zij zich verpligt, ‘eenig ander licht bij de noodzakelijke toelichting te voegen.’

Het ‘kort verhaal’, de parabel (bl. 15 enz.) is niet zonder geest; het stukje in zijn geheel laat anders wat toon en vorm betreft, wel iets te wenschen over. Maar vooral wilden wij den heer H.N. Van Teutem doen hooren. Zijn ‘generaliseren’ opent hem een ruim veld, en in kernachtigen trant somt hij zijn grieven op tegen de orthodoxen.

Hij heeft tegen hen, 1°. *dat zij de jaarvergadering tot eene uitspraak dringen in zake*, *welke aldaar misplaatst was.* ‘De orthodoxen’ zegt hij, ‘hebben de moeijelijkheden van den beginne af verwekt,’ en ‘al de opschudding ging ongedwongen van hen uit.’

In de jaarvergadering zelve is alles wat tot scheiding en scheuring leiden moest, van de orthodoxen gedreven: Dikwijls moet er voor Bestuurders groote moeijelijkheid in het zamenwerken zijn; maar waarom ‘verkiest men “het verschil van overtuiging en zienswijze onder de Bestuurders op de spits te drijven?” Op het terrein van het Zendeling-genootschap moest het verschil op zijde worden gezet, en op eenheid van geest en bedoeling gezien worden. Een onverzettelijk doordrijven van hetgeen noodwendig tot breuk en scheuring leiden moest, was op de jaarvergadering wel volstrekt misplaatst.’ - ‘Wij zouden’, zegt Dr. Proes, ‘wij zouden in onze jaarvergadering gaan verklaren en bepalen,’ - 't is naar aanleiding van dat schrander ‘in eigenlijken zin des woords’ - ‘wat de volgende jaarvergadering weêr zou veranderen, of nader ontwikkelen, terwijl inmiddels de arme heidenwereld, die kinderen der duisternis, die elkander doodslaan en vergiftigen, verstoken bleven van het licht der kennisse Gods.’

Zeker, in het belang der heidenwereld kon de tijd van zulke vergaderingen beter besteed worden.

2°. Tegen de orthodoxen heeft v. T. een grief: *dat zij Art.* 2 *en* 6 *Algemeen Reglement misbruikten.*

Daarover hebben wij hem reeds gehoord, en zijn vingerwijzing op de geschiedenis is ons niet ontgaan.

3°. Tegen de orthodoxen heeft v. T. een grief: *dat zij aan het genomen besluit der vergadering eene onware beteekenis gaven.*

Hier begrijpt hij niet, van waar zoo op eens die drie afgesloten partijen in de vergadering voor het oog der ‘uitgetreden’ bestuurders opdoemen; tot hiertoe had zich in het verhaal slechts ééne partij opgedaan, die der orthodoxen. Deze alleen vertoonde zich vast aaneengesloten, gewapend met voorstellen, gereed om aan te vallen, en niet zonder aanvoerder. v. T. verklaart den zin van: ‘de partij der modernen gekozen,’ en vraagt, hoe de ‘uitgetreden’ Hoofdbestuurders, *met hun verklaring*, hun beschuldiging naar het hoofd van de meest achtenswaardige mannen, in maatschappij en Kerk, durven werpen: Gijlieden hebt de meest onbeperkte willekeur bestendigd, verzekerd, gewettigd; Gij hebt art. 2 en 6 feitelijk ter zijde gesteld, Gij hebt onbegrensde vrijheid, als regt geproclameerd!

4°. Tegen de orthodoxen heeft v. T. een grief: *dat zij met zooveel gedruisch zijn* ‘*uitgetreden.*’

‘Was er gevaar van verduistering der waarheid?’ vraagt v. T. (bl. 23) ‘geroep van belangstellenden om toelichting; was er ergens iemand van hen gedaagd om zich te verantwoorden? Och neen.’ Wij hebben reeds van ‘den statelijken optogt’ gesproken. Een auto da fé. Brandklok en arme-zondaars-klokje luijen tegen elkander in.

De schoone hymne wordt aangeheven:

> ‘Sta op, o Heer! Wil mij behoeden,
> Uw gramschap straff' mijns vijands woeden.’

Onder een hemel, door de vier ‘uitgetreden’ eerstelingen gedragen, gaan de professoren Doedes en v. Oosterzee; Utrecht, volgens zekere feestrede altoos aan de spits van vooruitgang, vertegenwoordigd door de H.H.J.C. Verhoef, S.G. Jorissen, C.L. Westhoff; het vorstelijk 's Gravenhage met zijn banieren; Rotterdam met zijn Chantepie de la Saussaije; Haarlem met Hoog - een groote, een altoos toenemende volksmenigte moet zich aansluiten; de algemeene bepalingen, tot doode letters gemaakt, moeten worden verbrand; voor het Nederlandsch Zendeling-genootschap een *de profundis* gezongen, en alles eindigen met de woorden, met welke J. Moll Jac. Zn. zijne brochure besluit: ‘Vrede door het bloed des kruises.’

‘Wat is er met het Nederlandsch Zendeling-genootschap gebeurd?’ vraagt een eenvoudig man uit Friesland.

‘Niets;’ antwoordt een berigtgever.

‘Maar de grondslag is immers veranderd?’

‘Neen.’

‘Het doel van het genootschap dan?’

‘Ook niet.’

‘Nu, de zamenstelling toch?’

‘Het blijft zamengesteld uit mede-arbeiders die gedrongen worden.’ - - -

‘Ja, zoo was het; maar hoe is het nu?’

‘Onveranderd.’

‘Wat doen daar dan al die heeren in het zwart?’

- De berigtgever haalt de schouders op.

Maar met schouder-ophalen is het niet gedaan. Wij hebben met opzet het geduld van onze lezers op de proef gesteld, omdat wij op meer dan dit bij hen konden rekenen. Heeft de orthodoxie aan het Nederlandsch Zendeling-genootschap den rug toegekeerd, de liberale, onbekrompen geest van duizend anderen in Nederland kome het te hulp. Zij rekenen het immers als eere toe wat bij de orthodoxen schande is. Zij weten nu wat het genootschap is, wezen en blijven wil, en wat het daarvoor over heeft.

Wel nu, aan profetiën wagen wij ons niet; maar blijft het Hoofdbestuur zich zelf gelijk, vereenigen zich de welgezinden, om het de handen te sterken, blijven Bestuurders, leden en begunstigers met den milden geest des Evangelies bezield, dan rigt ook het genootschap, ‘thans voor den grond geworpen’ en vertrapt, veerkrachtig door de liefde, zich zelf weêr op.

R.

W.P.R. B

Het protestantisme.
IV.

Wordt het zwaartepunt des christendoms door velen zeer ten onrechte in de ‘leer’ gezocht, ten naauwste hangt hiermeê samen het zoogenaamde geloof aan den bijbel; men gebruikt, om dit uit te drukken, eene zeer eigenaardige terminologie, een kunstig woordenspel, uitdrukkingen evenwel, die geheel ledig en zonder beteekenis zijn, zoodra men wat dieper doordringt. Zoo spreekt men van: eenheid des bijbels, Gods Woord, terwijl de indruk, dien men van den bijbel meent te ontfangen, bijna even geheimzinnig is als dien men wel eens toeschreef aan een amulet of tooversteen. Hetzij dat Döllinger met 't protestantsche gebruik des bijbels niet genoegzaam bekend is, of het met opzet is voorbijgegaan, hij bewaart daarover het stilzwijgen. Wij nemen daaruit aanleiding om een nieuw punt van beschuldiging te stellen, waar de praktische ervaring op wijst. We vragen niet wat de bijbel doen *kan*, maar wat hij werkelijk doet, en dan noemen wij het gebruik des bijbels onvruchtbaar, ja doelloos, even als de latijnsche gebeden der Katholieken; in de praktijk heerscht er niet het minste onderscheid - we spreken van het volk in de strenge beteekenis des woords. - De taal des bijbels is eene andere dan die welke wij van onze jeugd af leeren, de bijbel is geschreven in de ‘tale Kanaäns.’ Door het godsdienstig onderwijs, kerkelijk of huiselijk, wordt die evenwel opgenomen in het hoofd, maar 't schijnt eene eigenschap te zijn, die vleesch en bloed is geworden bij de Protestanten, om zich van 't gelezene in den bijbel geen rekenschap te geven, niet te vragen naar de beteekenis van woorden of uitdrukkingen. Op die wijze is de bijbel, zoo hooggeroemd, zoo onvolprezen, niets anders dan een dor en levenloos geraamte. Men is er reeds zoo aan gewoon geraakt om alles wat er in de ‘Schrift’ staat als iets onbegrijpelijks te beschouwen, dat men de meest eenvoudige en natuurlijke beeldspraak niet vat, en altijd denkt: daar moet wat achter zitten. 'k Weet wel, en 't is een droevige waarheid, dat de godsdienst bij het volk al hare aantrekkelijkheid verliest, wanneer ze eenvoudig wordt, ontdaan van het geheimzinnig waas van mysteriën en diepzinnigheden; maar het protestantsche volk is in theorie anders gevormd - hier geen credo quia absurdum. Moet de godsdienst in de eerste plaats leven zijn, in zijn vollen en rijken omvang - gelijkenis: gist (zuurdeesem) - dan moeten we ook korte duidelijke uitspraken of beginsels hebben. 't Leven is eenvoudig, kort en duidelijk. Voor hem die waarlijk leeft, geen zik-zak-rijden, geen slingerpaden - het doel moet helder zijn, de middelen voor de hand liggen - de ervaring van mijn eigen geweten is dus - wat ik worden moet, is zoo - de kortste lijn tusschen twee punten in de rechte en geen andere.

Napoleon I had bevel gegeven tot het aanleggen van een straatweg tusschen wee groote koopsteden; eenige jaren

later kwam hij terug en vroeg hoe ver zij al daarmeê gevorderd waren; het antwoord was, dat men 't nog niet eens had kunnen worden, over welke dorpen hij moest heengaan, want dat men 't een niet boven 't ander bevoorrechten kon. De keizer liet zich toen een kaart brengen, nam een liniaal en trok een rechte lijn tusschen de twee steden: ‘zoo zal de weg zijn’ was zijn antwoord. Zou 't met de godsdienst niet eveneens zijn?

Op gevaar af van op deze wijze velen ongodsdienstig te zullen maken, velen te verliezen, waarvan we getroost zullen zeggen: ‘ze hebben niet tot ons behoord,’ moet aan die ‘tale Kanaäns’ een einde komen, de bijbel moet goed en flink Hollandsch worden en als het bij uitnemendheid populaire boek, in de volkstaal geschreven worden. Dan ten minste kunnen we weten, wat w'er aan hebben. Vele Protestanten lezen iederen dag in den bijbel, ontmoeten misschien elken dag hetzelfde woord, dragen het voor met ‘zalf en stichting,’ maar wat het beteekent - ja, daarvoor leest men niet in den bijbel.

'k Bevond mij eens in een huisgezin, waar de ‘goede’ gewoonte bestond om na 't ontbijt een ‘kapittel’ te lezen. Om mijnentwil werd daarop geene uitzondedering gemaakt, welnu ik luisterde mede; stichtelijk vond ik evenwel het onderwerp niet; 't liep over den antichrist, in de brieven van Johannes. 't Ging er alles toe met een heiligen schijn, en ik kon mij niet weerhouden om de algemeene stilte, die er volgde toen ‘het kapittel uit was,’ af te breken door de vraag: ‘weet ge nu wel, wie de anti-christ is, of wie er meê bedoeld wordt?’ - ‘Neen’ was 't antwoord. - ‘Maar dan moet ge toch weinig aan dat lezen hebben, dunkt mij.’ - ‘Wel, denkt ge dan, dat ik alles begrijp, wat er in den bijbel staat?’ - ‘Nu ja, maar 't is mij dan toch iets vreemds, dat zelfs de gedachte niet in u oprijst, om althands te vragen, wat 't beteekent.’ Wederom stilte, die ophield, toen een ieder zijns weegs ging. Men had, o goden, zelfs mijne vraag vreemd gevonden! - Zoo zal 't u veelal ook elders gaan. Hier en daar zal men misschien zoo wijs zijn om te antwoorden: dat het vast en zeker de paus is. Verheven geloof! Arm leven!

Moet ik nog aan de bijbelmanie van vroeger (?) dagen herinneren, dat men een lijstje had van de ‘kapittels’, die men elken dag moest lezen om hem ieder jaar rond te komen, op de verdienste die er in gelegen was om te weten hoeveel verzen en hoofdstukken er in zijn, wat het grootste en wat 't kleinste hoofdstuk des bijbels is? 't Zijn al te maal naakte feiten, die ontstaan zijn door armzalige doodendienst. Of zullen we ter onzer stichting het verhaal van Rachab de Hoere hetzelfde recht toekennen als dat van den Christus met zijne leliën des velds? o! o! die Protestanten, die Protestanten!

Moet de bijbel een volksboek zijn, dan is er nog een gebrek aan behalve dat hij in geen Hollandsch geschreven is, maar half oostersch, joodsch is gebleven. 'k Ben nieuwsgierig hoe de nieuwe bijbel van de synode zal zijn! - de bijbel is te groot - en voor 't grootste gedeelte niet en nimmer te begrijpen door 't volk. Laten we het Oude Testament voor een oogenblik buiten rekening, waarvan al een zeer klein gedeelte voor 't volk zou kunnen omgewerkt worden. In het Nieuwe Testament vinden we eene brieven-literatuur van grooten omvang; behalve dat ze ge-

schreven zijn aan bepaalde gemeenten en daarom veel plaatselijke bijzonderheden en twisten bevatten, die ons weinig belang inboezemen, zijn ze gewijd aan beschouwingen en bestrijding van denkbeelden uit die dagen, die ons geheel vreemd zijn, en ons volk, wanneer 't maar een oogenblik indacht, onbegrijpelijk moesten voorkomen. Om eens een sterk voorbeeld te kiezen, wie zal gelooven, dat er een aartsengel (stat. vert. archangel!) Michaël is geweest, die met den duivel kibbelde over Mozes' lichaam; als joodsche overlevering en als een soort van kabbalistische dwaasheid zal ons deze voorstelling niet hinderen; maar verbeeld u, den nijveren burgerman die, vol geloof aan de eenheid des bijbels, met die eigenaardige bijbel-stem, niets minder dan liefelijk en welluidend door zijne vreesselijke eentoonigheid en gevoelloosheid, zulk een hoofdstuk voorlezend voor vrouw en kinderen; waarlijk, indien er eenige liefde bestaat voor de opwekking van ons godsdienstig gevoel in den morgenstond, dan moeten we ons òf bedroeven, òf onzen glimlach des medelijdens niet weêrhouden. Op welk een lagen trap van ontwikkeling moet een volk niet staan, dat zoo weinig oordeel bezit. En wiens schuld is 't, dat 't zoo blijft? De hunne wel niet! Er is eene noodzakelijkheid voor hen gelegen in die eenheid des bijbels, en wijst men hen om aan dien bijgeloovigen invloed te ontkomen op de onechtheid van Judas' brief, ze hebben gelijk, dat ze niet naar u luisteren. Op dit gebied zijn ze vreemd, menigvuldige redenen hebben ze om hun leeraars te wantrouwen, voor wien ze geen hart hebben om den onmetelijk grooten afstand van geestelijken en geleerden hoogmoed, die als de rijke man naauw de kruimkens toewerpt van zijn vollen disch, en dan nog met die voornaamheid, die nergens ongepaster is dan daar waar de mensch tegenover den mensch staat als godsdienstig wezen. Maar laat uwe theologie, met kritiek, met inleiding, laat kortom alle geleerdheid varen, ‘spreek naar het hart mijns volks’ en zeg, dat het: ‘Zalig zijn die treuren’ een hemelsche muzijk is, vraag hem of ge hem spreken wilt van ‘Michaël den archangel’, of van de ‘vele woningen in het huis des Vaders’, wanneer zijn vleesch en zijn bloed van hem weggerukt worden, en het ‘domme, bevooroordeelde volk,’ de schare die de bijbelsche kritiek niet kent, die een afkeer heeft van de opgeblazene liberaliteit, en van zijn standpunt terecht, dat volk zal luisteren en zijn hart u geven, 't zal gevoelen de eenheid des geestes, die opgetrokken wordt binnen het oude vermolmde gebouw: eenheid des bijbels - ‘de velden zijn wit om te oogsten’.

Maar het voorbeeld uit Judas' brief is te sterk gekozen? Zullen dan de spekulatieve beschouwingen van Paulus' brieven, al bevonden zij zich op den grondslag van onzen tijd, ooit volksletterkunde kunnen worden? We bewonderen den scherpzinnigen, gevatten denker, maar toch is hij de eerste geweest, die den eenvoud des Evangelies heeft vaarwel gezegd - en een stelsel gemaakt; men moet een helder hoofd hebben en verstandelijk alles behalve op een gewonen trap van ontwikkeling staan, wil men dat vast aaneengesloten geheel, waarin geen gaatje is open gelaten, goed overzien; grootsch en schoon is 't opgetrokken, versierd met den gloed eener vaste overtuiging, 't is - en misschien is dit het éénige gebrek - een beteren, duurzameren grondslag waardig. Maar al was

dit laatste het geval niet, toch kan het nimmer wezenlijken invloed uitoefenen op een volk, dat geen wijsgeerig hoofd heeft als de Grieken. Als de groote Paulus zijn oogen nog eens kon opslaan, hij zou vreemd op zien; mij dunkt, hij moest zich wel omkeeren in zijn graf - vrede zij zijner assche, hij ruste - als hij hoorde, hoe ieder een uitdrukking, een gedachte, een enkelen steen uit zijn gebouw rukt en daarmeê te koop loopt, ook al heeft hij overigens niets met hem gemeen. 't Is bedroefd om te zien, hoe ieder zijne nalatenschap plundert, en uitneemt wat hem in 't oog des volks 't beste siert, om in een goeden reuk van geloovigheid te komen, terwijl het geheel òf niet begrepen wordt, òf zonder spreken ter zijde geschoven, òf er bij ingesmokkeld, wat er niet in hoort. 'k Zou wel haast zin hebben om zuiver Pauliniaan te worden om als zijn wrekende schim rond te waren door de protestantsche liberalen om het bedrog te ontdekken en aan het licht te brengen. Liever orthodox maar eerlijk, dan vrijzinnig met *onrecht*zinnigheid.

Het protestantisme openbaart in al zijne leerstukken zijn leer-oorsprong, zijn speculatieven grondslag; het mist den bodem, de vruchtbare aarde des waarachtigen levens; daarom is het onvermogend geweest een beter leven te wekken, dat we met een platten naam eens zedelijkheid willen noemen. De eenheid des bijbels is a priori vastgesteld, geheel uit de lucht gegrepen; maar eenmaal door het volk beleden, zal ze niet worden opgezegd door de onderzoekingen der geleerden, maar door een beroep op het volk, even populair in onzen tijd, als dat van Luther 't was met de zelfverzekerdheid der genade in zijne dagen. Wanneer zal die ware man des volks optreden, de nationale held, die in het hart der zijnen weet te grijpen, van wien hervormende kracht uitstroomt, die met nieuwe religieusiteit zijn tijd moet bezielen? Zijn tijd is nabij!

Volk van Nederland, luister! Breng uwe ingeving, uwe formulieren weg, ontruk u aan die heerschappijvoerende geleerdheid (?), wantrouw ze nog veel meer - wees u zelf - en God zal spreken in uw hart. Antwoord Hem, of uw bijbel één is! ‘Maar Elia antwoordde en sprak tot den hoofdman van vijftigen: Indien ik dan een man Gods ben, zoo dale vuur van den hemel, en vertere u en uwe vijftigen. Toen daalde vuur van den hemel, en verteerde hem en zijne vijftigen’(*). Dat is vreesselijk. Vijftig onschuldige soldaten vermoord, verbrand *in den naam van God.* Die menschen volvoeren een last van hun heer, waaraan zij zich naar oostersche wijze niet mogen onttrekken; al had Paulus zijn ongelukkig woord nog niet gesproken: ‘alle machten zijn van God ingesteld,’ toch zijn ze opgevoed met de meest vaste overtuiging, dat de wil des konings gelijk staat, ja meer is dan de wil van God. Al waren er nog geen Jesuiten, ze hebben 't perinde ac cadaver met de moedermelk ingezogen, en de despotische scepter van het oosten vernietigt in hen en doodt eigen wil, eigen geweten.

Wij nemen aan dat we ons geheel bevinden op historischen bodem, het standpunt des volks; Elia's daad is niet die eener plotselinge opgewondenheid, een oogenblikkelijke drift, neen, tot twee maal toe herhaalt hij zijn afschuwelijke daad, zijn vreesselijk oordeel. De

(*) 2 Kon. I: 10-12.

derde vijftig ontkomen het droevig lot hunner makkers door zich eerst eerbiedig neêr te buigen, en als ware 't slechts gekwetste hoogmoed van een teergevoeligen, kleingeestigen God geweest, laat de profeet zich vermurwen om deze zielen dierbaar te laten zijn in zijn oogen.

Maar 't is een voorval uit de ruwe tijden des Ouden Verbonds? Welnu, zie dan wat een apostel verricht na het onderwijs van Jezus genoten te hebben. Ge vindt van Petrus eene daad opgeteekend, een zoogenaamd strafwonder, bijna aan het bovenstaande gelijk. Ananias en Saffira vallen dood neder aan zijne voeten om eene oneerlijkheid, die juist van hen bekend moest worden. Wel wordt de dood van Ananias niet vermeld als geschied op bevel of op gebed van Petrus, en kon 't gevolg zijn van den plotselingen schrik, maar aan zijne vrouw wordt haar dood onmiddellijk aangezegd, en de geest van 't geheele verhaal en de opvatting des volks is dan ook: machtsbetoon van den apostelen onmiddellijke inwerking, ingrijping van de almacht Gods ten zijnen behoeve. Indien de apostelen dus meer menschenkennis bezeten hadden en daardoor meer op de ware hoogte geweest van de zedelijkheid hunner volgers, de ‘dragers’ zouden nog al wat werk gehad hebben en de begraafplaatsen waren spoedig te klein geweest.

Maar 't is de driftige en voorbarige Petrus niet alleen, die aldus den rechtvaardigen, strengen heer speelt, ook Paulus bezat die vreemde macht en maakte er een schromelijk misbruik van. Bar-Jezus, anders genaamd Elymas de toovenaar, wordt van 't licht zijner oogen beroofd, omdat hij Paulus niet aan het woord wil laten. Mij dunkt, zulk eene straf zou algemeen thands eene gerechte en groote verontwaardiging opwekken, voor welk misdrijf dan ook. En toch stoort men er zich niet aan in den bijbel. Is 't, omdat ons volk zoo doorgedrongen is in de geschiedenis en den tijd zoo goed weet te onderscheiden en het feit te verklaren, naar de toen geldende zedelijke ideën? Laat gelooven wie 't wil; het zedelijk gevoel, en vooral dat des volks, onbedorven en zuiver, niet schroomvallig gemaakt door 't weemoedig voorrecht van na te denken, oordeelt met eene beslistheid en zekerheid, die soms aan het absurde grenst.

Hoe geheel anders is 't, als we bij Jezus komen; gelukkig is ons een voorbeeld bewaard in de Evangeliën(*), dat lijnrecht staat tegenover die, welke wij zoo even opnoemden, een waarvan we kunnen zeggen ‘ce n'est pas ainsi qu'on invente.’ Jezus maakt aanstalten om met zijne leerlingen het paaschfeest te gaan vieren. Onder weg komen zij in een vlek met het doel om daar den nacht door te brengen, waarschijnlijk, omdat 't te laat was om verder te reizen. Het dorp is bewoond door Samaritanen en, op grond van d' alouden haat wordt hun nachtverblijf geweigerd, een feit dat bij ons gelijk staat met een tamelijk groote misdaad, want gastvrijheid is de eerste deugd van den oosterling. Men zou verwachten, dat Jezus zijn afkeuring over zulk eene verregaande onverdraagzaamheid zal te kennen geven - de discipelen althands kunnen hun lust niet bedwingen om eens de tragedie van Elia te vertoonen: ‘Heer!’ zeggen zij, ‘wilt gij, dat wij zeggen, dat er vuur van den hemel nederdale,

(*) Luk. IX: 54, 55.

en hen vertere, gelijk ook Elia gedaan heeft?' Jezus echter is meer verontwaardigd over hun boozen wensch dan over de handelwijze der Samaritanen. Het stuit hem zoo tegen zijn gemoed, dat het hem onmogelijk is om er veel woorden over te verspillen, maar hij zegt kortaf: *weet gij niet van welk een geest gij zijt?* Is het omdat hij ongevoelig is voor de onbeleefdheid? De woorden, die in hetzelfde verband voorkomen en waarschijnlijk eenige oogenblikken later gesproken zijn, geven kort en met onovertrefbaren eenvoud al den weemoed zijner ziel weder: 'De vossen hebben holen en de vooglen des hemels hebben nesten, maar de Zoon des menschen heeft niet, waar hij het hoofd kan nederleggen.'

Mij dunkt het onderscheid is duidelijk, en de verhevenheid van Jezus' karakter, zijne zelfbeheerschende liefde is zoo groot, dat ieder haar terstond zal opmerken. Wie hierdoor nog niet tot de overtuiging is gekomen van het verschil des bijbels en daardoor ook van den zeer verschillenden invloed, dien 't lezen van 't een of 't ander op ons zal uitoefenen, dien zou ik raden de vloekpsalmen te lezen, zooals b.v. Ps. 137: 8, 9. Ps. 109: 6 vv., die geheel uit hun tijd mogen verklaard kunnen worden, maar zeer zeker ook verworpen door het godsdienstig bewustzijn, zooals dat reeds door onze christelijke geboorte is ontwikkeld, een bewustzijn, dat zich weinig inlaat met den tijd van ontstaan, van inwerkende omstandigheden, maar naar zijnen aard absoluut is. Even goed zouden we 't eeuwig kunnen noemen, in zoo ver als 't onmogelijk is zich voor te stellen of ook maar voor een oogenblik in te leven, dat hetgeen nu zedelijk is naar zijn maatstaf, 't voor duizend of meer jaren niet was.

'k Weet wel, dat de hardnekkige voorstanders van de eenheid des bijbels al hun verstand zullen uitputten om ons deze voorbeelden afhandig te maken; maar reeds het spitsvindige, het haarklovende hunner redeneringen, het duizelingwekkende hunner luchtsprongen waarborgt ons genoeg den weinigen invloed, dien zij op het volk zullen uitoefenen; immer zullen zij slechts enkelen meêslepen, die door hun aanleg, hun ligchamelijke organisatie dikwerf voorbeschikt zijn om het slachtoffer te worden van die ongelukkige ziekte, die de geleerden mania religiosa noemen. De waarheid, zoo ze met eenvoud, zonder omhaal, zonder bedekselen gesproken wordt, draagt haar zwaard met zich en hakt den Gordiaanschen knoop door, veel liever dan haar tijd te verknoeien met een ontwarren, dat altijd weêr op woordenzifterij uitloopt. Voor al die zoogenaamde hervormertjes, die drooglevers, die bijbelknappers, moesten we maar één antwoord hebben: 't is me niet eenvoudig genoeg! Schoon 't geslacht der lettereters nog in lang niet uit zal sterven, wil ik een voorstel doen, ter voorbereiding hunner begrafenis; misschien dat zij zelf er niets op tegen hebben, want de klank zal hun bevallen: ik stel voor de verheffing van den miskenden en verlaagden Christus. Zijn gezag is verkort, wordt versmaad, daar kom ik tegen op, 'k zou zeggen als christen, maar dat woord passen zoovelen op zich toe, dat het eigenlijk niets meer zegt en alles behalve een eeretitel is in vele gevallen - liever dus als mensch, dan behoef ik niet meer onverdraagzaam te zijn, en dat is al een

groot geluk. Wie mag er wat op tegen hebben om aan hem den eerrang toe te kennen, om te beslissen, wat goed is, wat godsdienstig, in den bijbel, en buiten den bijbel. Ik zal *de Evangeliën*, en inzonderheid de drie eerste ten grondslag nemen, mij daaraan houden en met het hoogst mogelijke wantrouwen alle overige boeken des bijbels gaan onderzoeken, al wat volgens dien maatstaf den naam van godsdienstig kan dragen, opteekenen en zoo een nieuwen bijbel maken, die in een uittreksel zal bestaan van den gewone; Elia mag er ook in voorkomen, maar niet met die lijken rondom zich, die verkoolde ligchamen zouden me voor den heelen dag onaangenaam stemmen, - met zijn onweder, zijn stormwind, met zijn zacht suizende koelte, is hij mijn voorganger van wien ik veel kan leeren. Onder de Psalmen zijn er velen die ik voor geen geld van de wereld zou willen missen, maar het Hooglied en de Prediker kan men gerust van mij krijgen. Daarbij moet 't goed Hollandsch zijn, anders begrijpt men er weêr niets van; uitdrukkingen als ‘'t land beërven,’ enz. wil ik er niet in hebben; ik zal schrijven: ‘kabel’ in plaats van ‘kemel,’ al pleiten de handschriften voor 't laatste; beter een ongeleerde lezing, die begrepen wordt dan een kritiek, die halve oosterlingen van 't volk wil maken. Als ik kan en 't geen schade doet aan 't debiet, zal ik de ‘Openbaring’ vergeten, want ‘groote beesten’ en ‘hoeren’ stemmen niets godsdienstig; 'k weet niet wat de menschen daaraan hebben. Als 't op den paus moet zien, dan geloof ik dat 't heel onchristelijk is tegenwoordig geen medelijden met hem te hebben; 't is een goede man en hij zit er bitter in; als 't hem troosten kan wil ik hem de ‘Openbaring’ wel geven; ik lees niet gaarne zulke nare dingen, zulke - wreede vergelijkingen van menschen, die 't toch al hard genoeg te verantwoorden hebben; niemand kan er wat op tegen hebben, dat hij houdt wat hij heeft en ik zou er wel voor bedanken zulk een erfstuk als de driedubbelde kroon af te zetten, alleen omdat 't een ander hindert. Of doen zij dat, die er zoo veel aanmerking op maken?

Gezag van Christus! *Zijn* Evangelie - niet waar, Protestanten en protestantjes, van hem, die..... nu ja, we weten 't wel, 't is 't oude liedje, God... mensch, of wel beiden te gelijk, we kennen uwe twisten over godheden, willen en naturen, - mij zijt ge niet eenvoudig genoeg, en daarom bemoei ik er mij liever niet meê, - maar zoo lang ge niets anders weet, is 't u met zijn gezag niet ernstig gemeend, en indien we zijne godsdienst in zooveel wijsheid zoeken moesten, we zouden eerst vragen, of de goede God ons andre hoofden en hersenen wilde maken.

(*Slot volgt.*)

Letterkunde.

Een belangrijk verschijnsel.

Woordenboek der Nederlandsche Taal, door Dr. M. de Vries en Dr. L.A. te Winkel, Leden enz. Eerste Aflevering. 's Gravenhage, Leiden, Arnhem, M. Nijhoff, A.W. Sijthoff, D.A. Thieme. 1864.

De *Eerste Aflevering* van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* - wie heeft haar niet met een hartelijk welkom begroet? Zoo ooit toch eene letterkundige onderneming in ons vaderland met belangstelling is te gemoet gezien, het is die, waarvan ons hier de eerste proef wordt geboden.

In 1849 werd de eerste grondslag tot het Woordenboek gelegd. De aanleiding er toe werd gegeven op het eerste letterkundig congres, in het genoemde jaar te Gent gehouden; en twee jaar daarna werd op het derde congres, dat te Brussel plaats had, het *Ontwerp* tot zulk een woordenboek voorgedragen, en met geestdrift toegejuicht en goedgekeurd.

Op de vier congressen, die na het brusselsche de noord- en zuidnederlandsche beoefenaars en voorstanders der letterkunde bijeenbragten, leverde de Redactie bij monde van haren voorzitter, in een' stijl, dien niemand van dorheid en te groote beknoptheid beschuldigen zal, telken keer een verslag, dat de toebereidselen tot de groote onderneming van stap tot stap kenbaar maakte. Waarom was den Hoogleeraar, wiens ijver en bekwaamheid gelijkelijk te roemen zijn, het genoegen ontzegd, op een achtste congres de verschenen Aflevering in het midden der vergadering neder te leggen? De toejuiching daarop zou niet minder daverend zijn geweest, dan die hij in 1851 mogt inoogsten.

Eéne zaak doet ons leed. Het is, op den titel des werks den naam van het belgische lid der Redactie te missen. De Redactie zegt in haar *Woord aan den lezer* dat ‘de wankele staat zijner gezondheid, gevoegd bij de vele werkzaamheden van wetenschappelijken aard, waaraan hij met rusteloozen ijver zijne krachten wijdt, hem verhinderd heeft aan de eigenlijke bearbeiding van het Woordenboek een dadelijk aandeel te nemen.’ Wij herhalen, dit doet ons grootelijks leed. Vooreerst omdat het minder voegzaam en billijk is, dat een werk, waartoe op een in België gehouden congres de eerste stoot werd gegeven en dat geacht wordt de algemeene nederlandsche taal, waartoe ook

het vlaamsch behoort, te omvatten, zich nu voordoet als uitsluitend door nederlandsche Geleerden geredigeerd. Het derde verslag zeide ook in 1860: ‘de werkzame hulp van onzen geleerden mederedacteur uit het zuiden zal ons niet ontbreken. Prof. David zal ons bijstaan met raad en daad, ons voorlichten met zijn schrander oordeel en zijne rijpe ervaring, en bepaaldelijk zorg dragen, dat ook het Vlaamsche taaleigen naar eisch worde vertegenwoordigd.’ Doch ook voorts en niet het minst, om de persoonlijke bekwaamheid van den leuvenschen hoogleeraar. Niet alleen dat hij groote bedrevenheid bezit in de vlaamsche taal en hare letterkunde; maar daarbij eene uitgebreide kennis van de algemeene nederlandsche taal, zoo hedendaagsche als der middeleeuwen, en boven alles een fijnen takt in de beoordeeling en aanwijzing der juiste beteekenis van woorden en spraakvormen, van welk een en ander bij voorbeeld zijn uitvoerige commentaar op Bilderdijks *Ziekte der Geleerden* een even smaakvol als leerzaam gedenkstuk is: hoedanigheden alzoo, voor den bearbeider van een taalkundig woordenboek van uitnemende waarde. Zoo de Hoogleeraar onverhoopt buiten staat blijft, om de werkzaamheden der redactie op zich te nemen, zal het eerstvolgend congres in zijne plaatsvervanging hebben te voorzien; terwijl wij inmiddels zeer in den wensch der Redactie deelen ‘dat de hoogleeraar David tot het einde toe, als een trouwe bondgenoot, met zijne rijke kennis en zijn schrander oordeel haar moge ter zijde staan.’

De namen van de Redacteurs, de wijze waarop zij het hun opgedragen werk aanlegden, de hulpmiddelen over welke zij na langdurige voorbereiding konden beschikken: dit alles kon niet anders, dan ten aanzien van de uitkomst hunner pogingen, eene groote en grootsche verwachting doen koesteren. Mogen wij nu door de verschenen Aflevering die verwachting aanvankelijk vervuld achten?

Wij voor ons aarzelen geen oogenblik, die vraag bevestigend te beantwoorden. Gelijk het oogenblik nabij is, dat we in 't bezit zullen zijn van een voltooid *Spreekwoordenboek*, dat in volledigheid elders zijne wedergade niet kent, zoo als het dan ook reeds de jaloerschheid van het buitenland heeft gewekt: zoo zal, indien het *Nederlandsche Woordenboek* mag worden voleind, onze letterkunde zich op een werk mogen beroemen, als elders, zoo verre ons bekend is, nog niet is geleverd. Het *Wörterbuch* der gebroeders Grimm heeft gewisselijk groote verdiensten; doch de beloofde voortzetting van den arbeid van het edel broederpaar schijnt gestaakt, of althans zeer tragelijk te vorderen; en al moge men het eenmaal voltooid zien, de inhoud des werks wettigt, onzes inziens, maar al te zeer de aanmerkingen, die er door landzaat en vreemde op gemaakt werden. Beter, wat geregeldheid van plan en naauwkeurigheid van bewerking aangaat, was het *Wörterbuch* van Adelung, dat ons voorkomt der nederlandsche onderneming veelzins tot model te hebben gestrekt, doch dat nu bij deze natuurlijkerwijze zoo verre achterstaat, als de wetenschap sedert het einde der vorige eeuw is vooruitgegaan.

Inderdaad wij zien niet in, hoe aan den eisch der wetenschap, en tegelijk aan dien van onzen tijd beter zou kunnen worden voldaan, dan door den inhoud van de Aflevering, die voor ons ligt. Geregeldheid en vastheid van plan, gron-

digheid in de behandeling, klaarheid in de voorstelling, naauwkeurigheid in de uitdrukking, practische aanwending in de toepassing: het is moeijelijk te zeggen, welke van deze hoedanigheden het meest in het oog valt. Liever zeggen wij dus, dat zij zamenwerken tot een voortreffelijk geheel.

Eén bezwaar, dat men tegen haren arbeid zou inbrengen, heeft de Redactie voorzien, en zij verantwoordt zich daarop reeds bij voorbaat, in haar *Woord aan den lezer*: het is de vermoedelijke omvang van haar werk. Naar male toch het Woordenboek hoog wordt gewaardeerd, en behoefte er aan wordt gevoeld, naar die mate biedt zich te eerder en met te meer ernst de vraag aan: wanneer zullen wij ons in de voltooijing er van mogen verblijden? Deze vraag is niet bloot eene vraag van *tijd*: zij is het ook van *personen.* De leidsche Maatschappij van Letterkunde moge de vriendelijkheid hebben, de geregelde voortzetting en voltooijing van het Woordenboek op voldoende wijze te verzekeren: zij zal het, ook met den besten wil, niet in haar magt hebben, om bij ontstentenis der tegenwoordige redacteuren hunne plaatsen door even bekwame en vooral geschikte mannen te doen innemen. Het vervaardigen van een woordenboek - wij deden het reeds op het amsterdamsche congres van 1850 opmerken - eischt hoedanigheden die men niet 'bij benoeming' verkrijgt. Niets gewenschter derhalve dan het uitzigt, dat het Woordenboek, welks uitgave wij hebben zien aan vangen, door dezelfde handen worde ten einde gebragt; niets natuurlijker dan de vraag, of, na 13 jaren van voorbereiding, andermaal 13 jaren voldoende zouden wezen om den arbeid geheel te voltrekken.

Bovenmenschelijk is die taak niet te achten. Adelung gaf, na 6 jaren van voorbereiding, zijn groot woordenboek in den tijd van 12 jaren (1774-1786), en daarna in 8 jaren (1793-1801) eene tweede vermeerderde uitgave in 4 lijvige kwartijnen, met eene beknopte bewerking in 4 octavo-deelen(*).

Nogtans, de Redactie geeft daarop weinig hoop. Zij raamt het werk op 6 tot 8 Deelen, elk van 12 Afleveringen, van welke er jaarlijks 4 worden toegezegd. De 8 Deelen zouden dus in 24 jaren compleet zijn.

Het is ons niet bekend, op welken grond de begrooting der Redactie steunt; zij schijnt in ieder geval te gunstig. *Onze* berekening, die we intusschen zeer gaarne om eene betere zullen geven, leidt tot eene gansch andere uitkomst. Zij is zeer eenvoudig, en in weinig woorden voor ieder bloot te leggen.

Het *Beknopt taalkundig Woordenboek* van Weiland beslaat 2651 bladzijden. De artikels *A* tot AANHALING - dezelfde, die de *eerste Aflevering* van het nieuwe werk bevat - nemen 13 bladzijden in. Nemen wij nu aan, dat die verhouding van 13 tot 2651, dat is nagenoeg van 1 tot 204, blijft bestaan - en het tegendeel zal waarschijnlijk zijn, daar bij dergelijken arbeid de bouwstof dagelijks aangroeit - dan zullen voor 't geheele nieuwe werk niet minder dan 204 afleveringen noodig zijn, en de uitgave ruim het dubbel van het geraamde getal jaren vereischen.

Een spotziek Franschman zou hier al dra een rijmpje bij de hand hebben, als

(*) Behalve deze, gaf Adelung in hetzelfde tijdvak nog verscheidene andere werken. Niet te onregte heeft men gezegd: 'Adelung hat für die deutsche Sprache allein geleistet, was für andere Sprachen nur ganze Akademien leisteten.'

in de vorige eeuw op den *Dictionnaire de l'Académie* gemaakt werd, en waarin men las:

> ‘Depuis six ans, dessus l'E, on travaille,
> Et le destin m'aurait fort obligé,
> S'il m'avait dit: tu vivras jusqu'au G.’

Doch de Nederlander spot zoo ligt niet. Het min verblijdende uitzigt, dat de onverbiddelijke logica der aangevoerde cijfers hem geeft, stemt hem tot ernst, en leidt hem tot een streng onderzoek, of het Woordenboek welligt zonder schade zij in te krimpen of te bekorten.

Het is zoo; even als de bekwame Van Wijk bij de uitgave van zijn *Aardrijkskundig Woordenboek* de over den omvang des werks ontevreden inteekenaars toevoerde, dat het niet aan hem stond, het getal der steden, bergen en rivieren op den aardbol te verminderen; zoo kan de Redactie van het *Nederlandsche Woordenboek* zich verantwoorden met de opmerking, dat het buiten hare magt is, den schat der woorden en taalvormen van het tegenwoordige Nederlandsch te verkleinen. Doch er is een ander punt, dat hier in aanmerking komt. De uitgebreidheid van een woordenboek hangt niet alleen, zelfs niet voornamelijk, af van het aantal der artikels, maar ook en zelfs wel het meest van de schaal, waarop de artikels zijn bewerkt, en deze uit te breiden of in te krimpen is niet buiten de magt van den zamensteller. *Volledigheid* is de eerste hem voorgeschreven pligt, doch *beknoptheid* een tweede, en dit tweede gebod is hier aan 't eerste gelijk.

Als wij met dit beginsel voor oogen de *eerste Aflevering* doorloopen, komt ons wel het een en ander voor, dat stof tot bedenking oplevert, en dit te vernemen kan niet dan welkom zijn aan eene Redactie, die tot hiertoe in al hare handelingen eene prijzenswaardige rondheid heeft aan den dag gelegd.

Vooreerst hadden wij liefst de *synonymen* niet opgenomen gezien. De behandeling van deze wordt niet bepaald vereischt in een *woordenboek*, welke benaming reeds aan wijst, dat het de *woorden* behandelt, de woorden op zich zelven, en niet zoo zeer in hun *onderling verband.* Zeer gaarne zouden wij de synonymen onzer taal eens degelijk bewerkt zien, en liefst ook door dezelfde handen, aan welke het Woordenboek is opgedragen, maar in een afzonderlijk werk zoo als bij voorbeeld het voortreffelijke van Weigand voor 't hoogduitsch. De Redactie heeft zich gebonden geacht door art. 27 van het *Plan* van 1851, dat de behandeling der synonyme woorden voorschrijft. Intusschen, waar zij het noodig oordeelde, is ook bij andere artikels van het *Plan* afgeweken, b.v. ten aanzien van het allerbelangrijkste art. 18: ‘De rangschikking der woorden zal de etymologische zijn.’ - Eene afwijking, veel minder dan deze, van invloed op het werk, en die eene belangrijke verligting der taak zou aanbrengen, kon der Redactie door niemand euvel geduid worden.

Art. 3 van het *Plan* bepaalt: ‘Er zullen geene verouderde woorden of beteekenissen worden opgenomen.’ En art. 4: ‘Uit de werken van schrijvers der 17de en 18de eeuw zal slechts datgene worden opgenomen, wat nog heden in eenig opzigt voor de taal belangrijk mag heeten.’ Uit hoofde van de laatste bepaling kunnen we vrede hebben met de opneming van het woord

AALWAARDIG; doch daaraan niet minder dan 3 kolommen te wijden, komt ons ongepast voor. Die breede behandeling van een woord, dat op dit oogenblik meer wetenschappelijk dan practisch belang heeft, was te minder noodig, naardien de hoogleeraar De Vries het elders opzettelijk heeft toegelicht in een vertoog, waarnaar in 't Woordenboek ten slotte toch verwezen wordt.

Wij zouden meenen dat in een woordenboek zoo veel mogelijk moet vermeden worden het ontvouwen van taalregels: dit hoort in de spraakkunst thuis. Als men op het woord AANGENOMEN als *aanmerking* leest: 'In plaats van de aantoonende wijs bezigen sommigen (achter dit woord) de aanvoeg., doch stellig ten onrechte' - is dit gepast en voldoende. Doch als daar nu op volgt: 'De aanvoegende wijs dient doorgaans om den wensch of de toelating uit te drukken, dat iets zij of niet zij, geschiede of niet geschiede: in toegevende (concessieve) zinnen geeft zij den aangesprokene als 't ware verlof om iets als waar te onderstellen,' - oordeelen wij die uitweiding daar ter plaatse minder gepast en noodig. Er had ten hoogste kunnen verwezen worden naar eene of andere verhandeling over dat onderwerp.

Aan de zucht om duidelijk te zijn - op zich zelve zeer loffelijk! - die zoo ligt tot uitvoerigheid, zoo al niet tot breedsprakigheid, leidt, moet vooral in een woordenboek wederstand worden geboden. Dat aan die zucht wel eens te veel is bot gevierd, komt ons ontwijfelbaar voor. Op het woord AALBESSENJENEVER leest men: 'Jenever op zwarte aalbessen getrokken, en daardoor rood gekleurd, om welke reden die drank ook *roode jenever* of eenvoudig *rood* genoemd wordt; of wel *bessenjenever* en bij verkorting *bessen.* - In het gewone leven zegt men niet: kan ik u met een glaasje *aalbessenjenever* dienen? Men zegt kortweg, een glaasje *bessen*, of een glaasje *rood.*' Dat men in 't gewone leven nooit anders zou zeggen, dan 'bessen' of 'rood' mag betwijfeld worden; doch wat we wilden opmerken was, dat de tweede der aangehaalde zinsneden niet veel meer is dan eene herhaling der eerste.

Het A-AL-TOLLETJE wordt, naar ons dunkt, voor zoo'n klein tolletje wel wat breed behandeld. De beschrijving luidt: 'Zeszijdig beenen of ivoren tolletje, aan elke der zes [waartoe dit *zes?*] zijden gemerkt met eene der letters *A* (al), *B* (bij), *D* (dubbel), *N* (niet), *S* (set)(*) en *T* (trek).' Dit kon volstaan; wat er nu volgt, oordeelen wij beter in het reglement van het spel, dan in het Woordenboek: 'te kennen gevende, dat men of den geheelen pot of inzet trekt, of bijbetalen moet, of dubbel inzetten, of niets trekt, of enkel inzetten moet, of eene eenheid trekt.'

Voorbeelden uit vroegere en latere schrijvers aan te voeren tot staving van de beteekenissen der woorden, wordt door art. 25 van het *Plan* uitdrukkelijk voorgeschreven, en zulks te regt. Naar waarheid toch zegt Adelung: 'Manche Wörter haben in ihrer Verbindung mit andern so viel Eigenes, dass sehr viel Platz erfordert werden würde, auch nur das Vornehmste davon durch Worte anzugeben. Das kann am besten durch eine hinlängliche Anzahl Beyspiele geschehen, welche ein Wort in seinen vor-

(*) Men ziet uit dit *S-zet*, dat de spelling van het tolletje meer dan eene eeuw ten achteren is en verbetering vereischt.

nehmsten Lagen gegen andere Wörter darstellen; zu geschweigen, das durch Beyspiele der Gebrauch eines Wortes immer am anschaulichsten wird.' Niemand zal ontkennen dat de Redactie van het Woordenboek dit gedeelte harer werkzaamheid met uitnemende zorg heeft behartigd. Doch wij zijn van oordeel, dat zij zich wel eens heeft laten verleiden, om uit haren rijken voorraad meer mede te deelen, dan volstrekt behoefte was. Voorbeelden, die de verschillende schakeringen in den zin der woorden, of hunne verschillende betrekkingen tot andere in het licht stellen, kunnen niet te veel zijn; doch waar geen dier verschillen bestaat, is een enkel 'hinlänglich,' althans in een werk, waar de ruimte zoo kostbaar is. Op AALWAARDIG vindt men uit Cats *vier* voorbeelden van '*aalwaardig* vleesch,' waar één volstaan kon. Wilde men staven, dat de auteur het woord 'dikwerf' bezigt, dan ware het voldoende, alleen de bladzijden op te geven. - Op AANBREKEN zijn alléén uit Tollens aangehaald de uitdrukkingen: *de dageraad breekt aan*, *de morgen brak aan*, *de dag brak aan*, andermaal: *de dag brak aan*, *de zondag brak aan:* zou hier zonder schade niets gemist kunnen worden?

Bij deze algemeene wenken, door enkele proeven opgehelderd, zullen we het thans laten. Dat alleen belangstelling in den voortgang des werks ze in de pen gaf, zullen we niet behoeven te verzekeren.

Evenmin zullen we die verzekering herhalen, waar we besluiten, om de bedenkingen en aanvullingen niet achter te houden, die wij bij het nagaan der artikels opteekenden. Het is zoo: tot het nemen van zulk een besluit behoort moed. Juist niet zoo zeer uithoofde van den onaangenamen toon, welken zich één der Redacteurs in den laatsten tijd veroorlooft tegen ieder, die hem inconsequentiën of dwalingen voorhoudt. De Redactie als zoodanig mag daarvoor niet aansprakelijk gesteld worden, of de zaak van het Woordenboek schade lijden. Ook zal Dr. te Winkel, naar we ons vleijen, eenmaal inzien, dat zijn toon zich zelven vonnist en den invloed in den weg staat van zijn anders zoo verdienstelijk streven om de wetenschap te bevorderen, welker belang hij zoo dikwerf *zegt*, bij hem boven alles te gelden. - De moed, die bedoeld werd, is vooral noodig, om den schijn van vitzucht, of welligt nog andere drijfveêr te trotseren. Het leveren toch van aanmerkingen en toevoegselen als hier zullen volgen, is geen zeer moeijelijke taak, en elke opmerking op zich zelve eene kleinigheid. Zoo gereedelijk wij dit erkennen, meenen wij toch ook, dat veel kleinigheden iets groots kunnen maken, en zoo dan nu allen, die daartoe in staat zijn, op de telkens afgeleverde gedeelten van het Woordenboek het hunne, even als wij naar vermogen het onze, ter vervollediging bijdragen, dan kan dit Woordenboek, nu reeds zoo voortreffelijk, eenmaal een werk worden, dat de volkomenheid nabijkomt.

Art. *A*, kolom 1. Hier leest men: 'Zij (de *a*) wordt in het midden der mondholte en bij eene geheel natuurlijke opening van den mond gevormd, zonder dat, gelijk bij de andere klinkers, het geluid door het verkorten, verlengen of vernauwen der mondbuis, wordt gewijzigd. Daarom behoort de *a* ook, even als de *i* enz. tot de *zuivere* klinkers' enz. In deze redenering schijnt iets te haperen; het geluid kan niet uitsluitend bij *a* ongewijzigd zijn, en dan dáárom, tevens met de *i*, zuiver heeten.

Kol. 10, § 42. Het voorbeeld, aan de rivier de *A* ontleend, schijnt, in plaats van hier, thuis te hooren op *A* (water) kol. 13.

A (voorzetsel) kol. 12. In uitdrukkingen, als '20 *à* 25 gulden' dit *à* als een nederlandsch woord geijkt te zien, bevreemdde ons. Het is ja bij ons vrij 'algemeen in gebruik', doch dit maakt een fransch woord nog niet tot een nederlandsch. Hoe menigmaal hoort men in den dagelijkschen omgang niet *bonjour! allons! courage!* en toch zullen zulke uitdrukkingen wel als vreemdelingen beschouwd worden. In het zelfde geval zijn *agio*, *risico*, *rabat* en menige andere term, even als *à* in den handel gebruikelijk. Onze taal zegt voor dit *à* van ouds *tot*, en dit zal men dan ook in goeden stijl liefst gebruiken. Met evenveel regt als *à* in het gemelde geval, zou men het voorzetsel kunnen opnemen, als het dient ter prijsbepaling, b.v. '20 pond *à* 40 cents', wat in den handel veelvuldig gezegd wordt. Hiervoor zeggen wij thans *tegen*, doch voorheen mede *tot*, zoo als menig oud rekenboek bewijst. Het Woordenboek leert ons kol. 44 dat de Belgen daarvoor *aan* gebruiken, hetwelk 'een stootend gallicisme' genoemd wordt; doch is *à* dan een minder stootend gallicisme?

AAFSCH. Een voorb. van dit bijv. nw. vindt men bij Van de Venne, Belacchende Werelt, bl. 259:

> *Wort jou knecht al wat te slap.*
> *Geeft hem flus een aafse lap.*

d.i. een linksche klap.

AAGT (vrouwennaam). Hat *nieuwsgierig Aagje* ontleend zou zijn aan een kluchtspel van het jaar 1679, schijnt niet uitgemaakt. Bilderdijk beweert, dat het voorval, waarop de spreekwijs doelt, niet veel jonger zijn kan dan het jaar 1648; zie zijne Aanteekeningen op Huygens, V. 132. Ook kan het zeer wel zijn, dat de klucht gemaakt is *op*, en dus *na*, het voorval, dat Bilderdijk bedoelt.

AAKS. Eene zamenstelling van dit woord is *polakst*, tot *pallast* verbasterd; zie mijn Taalk. Mag. III. 66.

AAL (het eerste der 6 artikelen van dien naam. Waarom zijn, even als bij Adelung, de gelijkluidende hoofdwoorden niet door een cijfer onderscheiden? In de aanhaling bekort en verduidelijkt dit tevens.) *Aling* is niet alleen middelned.; het komt ook voor op de helft der zeventiende eeuw; bij den goeden prozaïst D. Spranckhuysen, Geestel. Balsem, bl. 13: *Alle ongeloovige... menschen verlaet Godt de Heere klackx*, aling, *en al.*

AAL (vischnaam). In de 17de eeuw komt dit woord voor onder verschillende vormen, als *elijnck*, *aellinck* en *aelem*. Dus De Casteleyn, Hist. van Pyramus ende Thisbe, bl. 65:

> *Ghy zijt een* elijnck.
> *Ja mocht ick sprodt*,
> *Een gheernaert name ick tmynen page.*

Meulewels, Timon Misanthropos (Antw. 1636), bl. 20:

> *Dat hy... met den steirt den* aellinck
> *Benepen hout.*

Ald. bl. 34:

Wat was daer dan een slach van naty, *cost en* aelems,
Cromtongen, *cointermans*, *moufmaffen*, *iersche swaelems.*

AALMOES. In den gemeenzamen stijl hoort men dit woord, overeenkomstig met zijn oorsprong, dikwerf uitspreken, *alemoes*, dat men ook leest bij Van Rijswijck, Balladen, bl. 73:

(Hy) had nimmer aen den wensch
Van zyn schaemlen medemensch...
Door een alemoes *voldaen.*

Ook had, nevens *aalmis*, moeten worden opgenomen de vorm *aalmos*, van welke verschillende voorb. zijn aangevoerd in mijne Latere Verscheid. bl. 163.

AAMBEI. De hier verworpene afleiding, door Bilderdijk gegeven, komt ons niet zoo onaannemelijk voor. De Redactie brengt daartegen in: ‘indien de benaming op deze vergelijking (van *ambei* met *moedertepel*) berust; waarom heeft men dan juist aan de speen van eene *voedster* of *min*, en niet aan die van eene *moeder* gedacht? Het ware natuurlijker geweest, de kwaal niet *ambei*, maar *moêrbei* te noemen.’ Hierop zou kunnen geantwoord worden, dat *moêrbei* reeds eene andere beteekenis had; doch de bedenking vervalt geheel, als men opmerkt, dat *am* niet uitsluitend *voedster*, maar ook *moeder* beteekent; zie Graff, I. 251 en Schmeller, I. 54. Bij Stalder, I. 100, is *ammahl* moedervlek, en Adelung verklaart *amme* in de eerste plaats door moeder, en vervolgens door zoogmoeder.

AAN, kol. 36. Opmerking verdiende hier nog *aan*, dat gebezigd wordt voor *er aan;* Van der

Palm, Bijbel voor de jeugd, XX. 84: *een toets*, *om de echtheid en zuiverheid hunner leer* aan *te beproeven.*

Kol. 38. Bilderdijk gebruikt *aan*, waar men anders *voor* zegt, Edipus, bl. 120:

> *Thands roept ze in eenzaamheid*, *van wroeging aangevochten*,
> *Den langverstorven' Vorst*, *vernieuwt zijn Hunwlijksfeest*
> *Met ijsselijk gehuil zich weder* aan *den geest.*

Kol. 44. Het verwonderde ons bij de uitdrukkingen *twee aan twee* enz. niet opgemerkt te zien, dat men voor dit *aan* vroeger en beter *en* zeide, zoo als dit reeds is opgemerkt door Alewijn in de Werken der Leidsche Maatschappij, I. 110. Onze Statenbijbel zegt *twee en twee*, zie Gen. 7, vs. 15, Marc. 6, vs. 7 en elders.

Kol. 45. Bij de uitdrukkingen *lust*, *trek*, *zin* enz. *aan* iets hebben, moet worden opgemerkt, dat het gewone spraakgebruik daarvoor het voorzetsel *in* bezigt. Men denke slechts aan het spreekwoord ‘de een heeft zin *in* de moeder en de ander *in* de dochter’, en andere bij Harrebomée te vinden.

AANBEELD. Behalve de zamenstelling *aanbeeldsblok* heeft men nog: *aanbeeldbaan*, *aanbeeldbed*, *aanbeeldkalf*, in het Woordenboek van Kramers te vinden.

AANBEVELINGSWAARDIG. De *s* komt ons voor, in dit woord niet te behooren. 't Is waar men vindt de zamenstelling dus bij goede schrijvers, b.v. Van Lennep, Leven van C. van Lennep, bl. 98: *in vele opzichten* aanbevelingswaardig. Zoo als bl. 97 ook: *den* achtingswaardigen *Oud-Minister.* Als men echter let op de gewone wijze, in zamenstellingen van *waardig* met een zelfstandig naamwoord gebruikelijk, als *eerwaardig*, *strafwaardig*, *prijswaardig*, *lofwaardig* enz. dan pleit de analogie voor *achting*- en *aanbevelingwaardig*, zonder *s.* Waarschijnlijk is de *s* in die woorden ontstaan, door verwarring met *achtens*-, *aanbevelenswaardig*, in welke zamenstellingen van *waardig* met een werkwoord de *s* standvastig voorkomt.

AANBIDDEN. De onbepaalde wijs van dit werkwoord kan niet alleen door *te* gescheiden worden, maar ook door een ander werkwoord b.v. Bilderdijk, Mengel. I. 11:

> *Eens bladerloozen wouds*, *dat Loda* aan *doet* bidden.

En D. II. 58:

> *Een Moeder*, *die gy* aan *moest* bidden.

Opmerking verdient de beheersching *aanbidden voor iets*, bij Da Costa, in den Muzen-Alm. van 1840, bl. 135:

> *Als 'k door Gods Waarheidsmoord geleid*
> *In 't stof der aard* heb aangebeden
> Voor *des Gekruisten heerlijkheid!*

Het deelwoord *aanbeden* komt ook voor in den eigenlijken zin; Van Rijswijck, Antigonus, bl. 12:

> *Voor eeuwen*, *toen God Wodan hier*
> *Gevierd werd en* aenbeden.

AANBIDDENSWAARDIG. Men vindt daarvoor *aanbiddenswaard* gebezigd door Bilderdijk, Mengelp. I. 310:

> *Dezelfde* aanbiddenswaarde *leest.*

AANBINDEN is bij denzelfden ‘een huwelijk aangaan’, in het vers: ‘Op een Jacobaas Kannetjen’, in de uitgave bij Kruseman, D. XIV. bl. 18:

> *Want viermaal weduw viel 't haar bang*,
> *Niet met een vijfden* aan *te* binden.

AANBLAKEN. De hier uit Vondel aangehaalde plaats is, dunkt ons, niet juist opgevat. *Aanblaken* is daar niet ‘tegenschitteren’, maar *blaak*, d.i. gloed, vuur instorten, bezielen. Dit wordt duidelijk, als men de plaats in haar verband leest, Poëzij, I. 479:

> *Hy stut den hals en 't hooft*, *en streelt de kaeken*
> *Met zijne hant*, *noch zachter dan fluweel.*
> *Hy kust Godts mont*, *en schijnt hem* aen *te* blaken,
> *En sterkt het hart*, *met geur uit Godts prieël.*

Hoe flaauw zou het zijn, als hier bedoeld werd, dat de engel ‘den Heiland schijnt tegen te schitteren’! Neen, door den kus stort hij hem vuur en moed in.

AANBLIK. Niet alleen ‘dichters’, ook prozaschrijvers hebben zich veroorloofd *aanblik* voor *blik* te bezigen; zie De Taalgids, II. 137.

AANBOETEN. Volgens mijn Archief, 1. 248, is *aanboeten* (*aanbeuten*) in Drenthe het weder voortwerken der bijen op het afgesneden was.

AANBRANDEN. Van de fig. beteekenis hier vermeld vindt men een voorbeeld bij Ogier, de Seven Hooftsonden, bl. 105:

> *Helaes lieve Livijn*, *het isser al becaeyt*
> *Het isser* aengebrant

AANBRULLEN. Het hier gegeven voorbeeld is figuurlijk. Den eigenlijken zin heeft het werkwoord bij Schermer, Poëzij, bl. 123 (van de boschleeuwin):

Als zy der jageren bedriechelyke strikken
Ziet hangen voor haar nest, met bliksemende blikken

Aanbrullen *komt.*

Aan heeft hier den zin van *nadering*, zooals het Woordenboek het noemt.

AANDACHT. Van Lennep bezigt dit naamwoord in het mannelijk geslacht, Vertal. en Navolg. bl. 113:

Daar was een tijd, dat zij...
Der sterren blijden flikkerglans
In stillen aandacht *kon betrachten.*

AANDANSEN. Vreemd is de bewering, dat *aandansen* de beteekenis van 'voortgaan met dansen' niet zou kunnen hebben. 'Men *danst* (zegt het Woordenboek) voor zijn genoegen; daarbij komt dus de aansporing *danst wat aan!* niet te pas.' Of zij die dansen, dit altijd voor hun genoegen doen, is te betwijfelen; wij meenen dat er ook wel gedanst wordt, ten genoegen van anderen, en dat althans dáárbij verslapping of vertraging kan plaats hebben, die de aansporing *danst wat aan!* niet overtollig maakt.

AANDENKEN. Het blijkt niet, of het Woordenboek wil, dat men zegge: het aandenken *van* of *aan* iets. Beide wordt aangetroffen. Uit Van der Palm vindt men aangevoerd de uitdrukking: het *aandenken eener* gebeurtenis; doch men leest ook bij hem Verhandd. III. 82: *de heiligheid des* aandenkens aan *zijne zeldzame jeugdige grootheid.*

AANDOEN. Kol. 103 'Eene plaats aandoen' is niet altijd 'ze bezoeken om er een korte poos te vertoeven;' ook wel om er te blijven, als bij Bilderdijk, Edipus, bl. 68:

't Is tijd, zich op de vlugt te geven,
Te viervoet uit dit oord te streven,
En veilger schuilplaats aan te doen.

AANDOENLIJK. De gewaarwording, door dit woord gewekt, is niet altijd 'bepaaldelijk van smartelijken of althans van weemoedigen aard;' zij is ook wel van aangenamen, blijden aard. Zoo leest men bij Bilderdijk, Mengelp. I. Voorrede bl. 3: *eene toejuiching, welke in de vroege jeugd zoo* aandoenlijk *is.*

AANDRAAIEN. Dit werkw. schijnt 'beginnen of tot op zekere hoogte brengen' te beteekenen bij Sartorius, Adag. p. 34: *Drijft het self door, dat gij self hebt* aengedraeyt.

Van de beteekenis 'iemand iets aansmeren' vindt men voorbb. bij Ogier, de Seven Hooftsonden, bl. 107:

Maer had' het (kint) iemant dan ten minsten aengedraeyt. Ald. bl. 201:

Hy is een wonderen vent, ick wed ik drayer *hem* aen, d.i. aan eene vrouw. Vooraf ging:

Welja, ick dacht dat mense aen droncken Heyn sou draeyen.

AANDRAGER. Een voorbeeld van dit woord in den zin van verklikker, vindt men in den Statenbijbel, Randteekening, op Psalm 57, vs. 5: *flatteerders ende* aendragers, *die hem* (d.i. David) *telkens verrieden ende by Saul aenbrachten.*

AANDRIFT. In de aangeh. plaats uit Vondel:

> *Eneas oorloghsvaert*, *van Xantus gloénde stroomen*,
> *Op 's hemels wichlery en* aendrift *voorgenomen.*

zouden we *aandrift* niet verstaan in den tegenwoordigen zin van dit woord; maar in dien van aandrijven, aanzetten, van welken een gepast voorbeeld uit Hooft is aangevoerd, doch die ook meermalen bij Vondel voorkomt; als Noah, bl. 45:

De trotze reuzetroep trok op onze aendrift *uit.* Vermelding verdient het woord bij Feith, Werken, XI. 68:

> *Reeds was het lastig kleed met* aandrift *opgeheven.*

AANDRINGEN. Merkwaardig is het gebruik van dit woord bij Bilderdijk, Mengelp. I. 56:

> *De Grijzaart trok zijn zwaard. De schitterende klingen*
> *Zijns aanhangs blinken*, *om hun juichstem* aan *te* dringen.

AANEEN. Het onderscheid, dat hier gesteld wordt tusschen werkwoorden, die al of niet met *aaneen* moeten verbonden worden, getuigt van scherpzinnigheid; doch in de praktijk zal, naar wij meenen, de regel nog al dikwerf schipbreuk lijden. Het verschil ligt niet zoo voor de hand, dat ieder schrijver het terstond zal vatten. De Redactie schijnt daarvan zelve overtuigd. Ofschoon te dezer plaatse de regel vrij uitvoerig wordt toegelicht, acht zij het noodig er elders op terug te komen. Op *Aaneenstaan* bij voorbeeld is eene aanmerking ter

opheldering, die, zoo de regel genoegzaam duidelijk is, onnoodig moet zijn. Het gezegde is mede van toepassing op de onderscheiding van *aaneen* en *elkander*, die wij gaarne uit goede schrijvers hadden gestaafd gezien. Ons spraakgebruik komt er stellig niet mede overeen, en men kent de wijze les van Ten Kate: de taalwetten moeten worden gevonden en niet gemaakt.

AANGAANDE. Als zamenstelling van dit woord vindt men *dienaangaande*, doch niet *desaangaande*, dat men bij Weil. en elders aantreft.

AANGEBOREN. Dit woord heeft ook den zin van ‘waarin men geboren is.’ Zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANGENAAM. Eene afleiding hiervan is *aangenamig.* Zie dezelfde Lijst.

AANGEVEN. Wat de Redactie aanvoert over het gebruik van dit woord in den zin van 't hoogduitsch *angeben* heeft ons niet voor hare meening gewonnen. Het woord moge op zich zelf onberispelijk zijn: het gebruik heeft er bij ons eene beteekenis aan verbonden, die van het hoogduitsch verschilt, en die eigenaardigheid onzer taal prijs te geven, was volstrekt onnoodig, daar wij niet alleen *opgeven* - zoo als de Redactie meent - maar ook *aan de hand geven*, *aanwijzen*, *aanduiden* en meer andere bezitten om het bedoelde denkbeeld met de noodige juistheid uit te drukken. Ook krijgt het woord *aangeven*, dat voor al die nederlandsche uitdrukkingen in de plaats treedt, van lieverlede eene onbepaaldheid van beteekenis, die met onze begrippen van taalkeurigheid strijdt. De Redactie zegt: ‘men *geeft* iets *aan*, wat men zelf voortbrengt, wat men zelf heeft ontworpen, berekend, uitgedacht of bepaald.’ Dit gaat goed met eenige voorbeelden, door de Redactie aangehaald; ook met andere, door haar niet aangehaald, als Toussaint, het Huis Lauernesse, II. 440: *als ik er mijne redenen voor* aangeef. Bilderdijk, Fingal, II. 189: *De beteekenis der namen* aan *te* geven, *acht ik niet alleen geheel noodeloos.* (Te zijner verontschuldiging zij opgemerkt, dat de Schrijver dus in Brunswijk sprak). Doch het gaat minder goed, als naar een door de Redactie zelve gegeven voorbeeld, Dr. Halbertsma zegt ‘den tekst van den codex *aan* te *geven.*’ Die tekst is door den Geleerde niet voortgebragt of ontworpen; hij heeft dien gevonden en deelt hem mede of wijst hem aan Bij een ander bekwaam schrijver, den heer Hofdijk, lezen wij, Ons Voorgeslacht, II. 109: *die Constantijns moeder de plaats heeft* aangegeven, *waar de kruisen verborgen lagen.* En bl. 132: *de beide koordjens reeds de geschiktheid tot een draagbaren inktkoker* aangeven. Eilieve! is die *plaats voortgebragt* of *ontworpen?* of hebben de *koordjens* de geschiktheid zelf *uitgedacht* en *bepaald*, om den inktkoker te dragen? Ons dunkt dat men best doet, met zich bij dit woord aan ons taalgebruik te houden, en met Bilderdijk, Mengelp. I. 106, te zeggen:

> Geef, geef *mij dan die wapens*, *die daar blinken!*
> *Dat zwaard! die stalen speer!* geef aan!

AANGEZICHT. De genitief van dit woord (moest die niet zijn aangewezen?) is gewoonlijk *aangezichts.* Met afwijking daarvan leest men bij Da Costa, Poëzy, II. 88:

> - *(ik) zwelg de vrucht van 't zweet mijns* aangezichten.

Tot de spreekwijzen behooren de volgende, Randteekeningen op 1 Samuel 12 vs. 5: *als hy my* in mijn aengesicht soude verweten hebben, *dat ick geschencken van hem genomen hebbe.* En op Spreuken 7 vs. 13: *sy leyde hare schaemte af*, *was stout*, *ende* dede *(gelijck men seyt)* een berderen aengesicht aen.

AANGIETEN. Hier ontbreekt het gebruik dat Hooft van dit woord maakt, Tacitus, 483: *Ruimte als van eer' zee namp men hier toe*, *daar de Ryn de stroom der Maaze den Oceaan* aangiet.

AANGREEP. Bilderdijk bezigt dit naamwoord, Mengelp. I. 225, in activen zin:

> *Ga*, *vind bij* d' aangreep *van den dood*,
> *Den kranke*, *van 't besef ontbloot*,
> *Met stijfgeklemde lippen.*

ook in proza, Redev. van Chrysost. bl. 151: *zoodanig was* de aangreep *der stormbui*, *dat zy den stam tot den wortel dacht uit te rukken.*

Het woord intusschen is niet nieuw. Men leest het reeds in Winhoffs Landrecht van Aurerissel voor de daad van aangrijpen, grijpen (d.i. gevangen nemen); bl. 272: *dat desse ontschuldinge met nichten tholatelick were*, *sunder* (maar) *eyn* angrepe *daer uth volgede.* En bl. 299: *oersake*, *waer umme van des Heren wegen eyn* angrepe *gescheen moge.*

AANGRENZEN. Hier mist men den deelwoordsvorm *aangegrensd*, dien Vondel heeft, Koning David in ballingschap, bl. 26:

- *alle* aangegrensde *steén*
Van 't Heidendom zien uit, *en steecken 't hoofd by een.*

Ook Hooft bezigt het woord meermalen, zie het Woordenboek des Instituuts.

AANGRIJNZEN. De vervoeging is ook sterk, als bij Vondel, Hierus. verwoest, bl. 9:

- *als ick d' een met smeeken noch ophiel*,
En d' ander aengreens *dat hem 't hert en stael ontviel.*

AANGRIJPEN. De germanismus *zich aangrijpen* schijnt zoo maar klakkeloos te worden toegelaten. Wij moeten ronduit bekennen, uitdrukkingen als: ‘die leerling *heeft zich* goed *aangegrepen*,’ voor zich ingespannen, zijn best gedaan, nimmer te hebben gehoord, en zouden niet ligt durven zeggen: *grijp* u wat *aan* in 't spreken, voor: spreek wat harder, zoo als onze naburen. Behalve de aangehaalde Mevr. Bosboom, is ons slechts één schrijver bekend, die de vreemde plant trachtte over te brengen, te weten Streso, in zijn Constantijn en Charlemagne, bl. 177: *dat*, grepen zij (de kweekelingen) zich *niet vlijtiger* aan, *zij bij hem niets geacht zouden zijn.* Wij meenen dat het niet raadzaam is, de uitdrukking in te voeren. Op eene school zou het bevel: *grijpt u aan*, *kinderen!* al ligt misverstaan kunnen worden, en alsdan schromelijke gevolgen hebben.

AANGROEI. Hier ontbreekt dit woord in zijne eigenlijke beteekenis, zoo als men die vindt bij Bekker en Deken, Willem Leevend, II. 338: *vooral het boschje was bekoorlijk en in vollen* aangroei.

AANGROEIEN. Dit werkwoord leest, men bedrijvend, voor doen aangroeijen, in magt doen toenemen, bij Hooft, Ned. Hist. 161, waar van Alva gezegd wordt: *Dies braght hy 't*, *met de veertiende leeghering*, *tot in 't graafschap van Borgonje: alwaar hem de vier vaanen ruiters*, *daar geworven*, aangroeiden.

AANHALEN. Der vermelding waardig is hier de volgende plaats uit Vondel, Peter en Pauwels, 27:

Vergeef hun vry dien roem in 't aengehaelde *kruis.*

die waarschijnlijk niet door ieder op dezelfde wijze zal verstaan worden.

Welken regel het Woordenboek volgt in het vermelden en behandelen der composita is ons niet duidelijk op te maken. Men zou zeggen, dat daarin wel eenige ongelijkheid heerscht. Op *Aanbranden* is vermeld *Aanbrandsel;* doch op *Aanbreien* vindt men *Aanbreisel* niet. *Aandamming* is behandeld, doch *Aandichting* niet. Even zoo *Aandrijving*, doch *Aanduiding* niet. *Aaneengroeiing* heeft een artikel, doch *Aaneenhechting* niet. *Aangrijping* is vermeld, doch *Aanhaking* niet. Dan genoeg; de Redactie zal te dezen aanzien later haar inzigt mededeelen, en het zou onbescheiden zijn, langer bij dergelijke kleinigheden te verwijlen. Indien onder onze medegedeelde aanteekeningen een en ander is, dat haar van dienst kan zijn, is voor het tegenwoordige ons doel bereikt. Wij willen nu nog eenige artikelen opgeven, die aan hare aandacht ontsnapt zijn (of schijnen).

AALMEER, merrie van twijfelachtig geslacht; zie mijn Archief, I. 241. 't Woord is te vergelijken met *aalwete* in het Woordenboek.

AALMOEZEN, werkw. in het Orangien Lelyhof, bl. 13:

Geschencken uytgedeelt, geaelmoest, *nieu gekerckt.*

Hiervan *veraalmoezen* bij de Brune, Bancketw. I. 441: *Gheen beter verquistingh*, *als sijn goed* veraelmoessen. Ook bij Bild. is dit bekend. Dat van dit wederom in het middelnederlandsch een soort van frequent. *Aalmoezenen* gesmeed is, zal het Woordenboek des hoogleeraars De Vries ons vermelden.

AALWAARDERIJ. Oudaen, Agrippa, bl. 223: *elkander om strijd*, *aan te sarren tot* aalwaarderijen, *tot ongeschiktheden*, enz.

AANAARDEN bij Spieghel; zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANBALKEN. Zie Kramers Fransch Woordenb.

AANBARNEN. Roemer Visscher, Sinnepoppen, bl. 85: *een geck.. die de hutspot liet* aenbarnen.

AANBEHAGEN (ZICH). Zie de Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANBEIJEREN. Bredero, Lucelle, bl. 16: *En waarse gaat of staat, komt met dat krijtend goed* anbaijeren.

AANBERG. Zie, behalve Weil., de Woordenboeken van Martijn en anderen, alsmede Olivier Schilperoorts Proeve van een Woordenboek enz.

AANBEST. Een woord uit de suikerbereiding. 't Duidt eene soort aan van witte kandij, iets minder dan *best.*

AANBEVALLEN. Regtsterm, zie het Fransche Woordenboek van Kramers.

AANBEVEL, aanbeveling. Hooft, Nederlandsche Historien, 1190: *zond ze den Heere van Oldenbarneveldt toe*, *met ernstigh* aanbevel *van dezelve in duister te houden.*

AANBINDER, aandrijver; Hooft, Nederlandsche Historien 843: *De maarschalk van Biron zouw onder de* aanbinders *van 't werk geweest zyn.* Een latere druk heeft hier *aanbieder;* doch verkeerdelijk, zie de uitgave van Siegenbeek c.s. D.V. bl. 429.

AANBINDSEL. Zie Kramers Fransch Woordenb.

AANBLAAUWEN. Zie hetzelfde Woordenboek.

AANBLAS. Randteekening op den Statenbijbel, Handelingen 28, vs. 3: *Een slange*, *die met haren* aenblas *de menschen doodet.*

AANBLAZER. Vond. Hier. verw. 8:

Vervloeckte Simeon, *Joannes twists* aenblazer.

AANBOREN. Zie Kramers Woordenboek.

AANBRALLEN. Vond. Hier. verw. 33:

> *Lang eer noch Titus quam* aenbrallen *op ons vesten.*

AANDOOIJEN. Zie hetzelfde Woordenboek.

AANDOREN. Sambucius, Emblem, 57:

> *Dits den gulden* aendoren *so seere vermaert*
> *Die Xerxes dede maken tot zijn behagen.*

Ald. 150:

> *Ghelijckende den breeden* aendoren *onsoet.*

Zie Weil. op *andoren.* Ook Martijn spelt *aandoren.*

AANDRABBELEN. Franssoons, Giertje Wouters, 18:

> *de kindertjes*,
> *Die met sulcken soeten tred dan komen* drabblen an.

AANDROOMEN. Feith, Werken, XI. 198:

> *Hij* droomt *geen kracht hem* aan, *die hij niet meer bezit.*

AANEENDRAAIJEN. Ogier, de Seven Hooftsonden, 210: *Al was s' onbeleeft s' had noch goet verstandt ons* aeneen *te* draeyen.

AANERKENNING. Mr. van der Brugghen, in het Nijmeegsch Schoolblad, 1849, n°. 7, bl. 49: *Zoo is de noodzakelijke éénheid der Christenen door wederzijdsche* aanerkenning *eene heerlijke waarheid.* Plompe germanismen op te nemen, kan van het Woordenboek niet geëischt worden, ten zij, zooals hier, de naam des Schrijvers er gezag aan bijzet.

AANFAKKEN. Vincent, Loon naar werk, bl. 8:

> *Als ik dan met twé drie bakken*

Engelsche oesters aan *kwam* fakken.

AANFLADDEREN. Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANFLAKKEREN. Dezelfde Woordenlijst.

AANGANKELIJK. Van Hasselt op Kil. i.v. *aenganc.*

AANGEDOUWEN. Van Rijswijck, Poet. Luimen, 74:

Hy kwam, *kostlijk* aengedouwen,
Als de ryken van de stad.

AANGETUIGENIS. Hooft, Nederlandsche Historien, 965: *naa veele...* aangetuigenissen, *gedaan*, *zoo bij geschrift als bij monde.*

AANGEVARENE. Hooft, Tacit. Leev. van Agr. 512: *inboorlingen of* aangevarenen.

AANGEVOLG. Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANGEVOLGD. Broes, Marnix, I, 7: *de uitvaardiging der* aangevolgde *allerstrengste order tegen de ketterij.*

AANGEWAS. Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANGEWEEST. Hooft, Nederlandsche Historien, 1196: *Het antwoordt der raadsluiden en* aangeweeste *Ridderschappe van Gelderlandt.*

AANGEWENNIS. Woordenlijst der leidsche Maatschappij.

AANGEZET. Bilderdijk, Verspreide Ged. I, 111:

- *de koningsdisch met de* aangezetste *spijzen.*

AANGEZIEN. Levens van Plut. (Delft 1644) fol. 170 verso: *Appius Claudius*, *een* aengeziender *man.* Fol. 62 verso: *Den* aenghesiensten *van sijn benijders ende vijanden was Marcus Manlius.* Fol. 84 recto: *die van de burgeren die de* aenghesienste *scheen te zijn.* Fol. 111 recto: *de vroomste ende* aenghesienste *weecken tot Icetes.* - Deze vertaling in uitnemend proza, door A. van Zuylen van Nijveld, meenen wij der Redactie ten dienste van het Woordenboek zeer te mogen aanbevelen.

AANGEZIGTEN. Werkw. Van Effen, Spectator III, 693: *te overleggen welke kleur van stof ons best sal* aangesigten.

AANGLIEZEN. Bilderdijk, Verlustiging, bl. 45: *Ach! gij bekoordet mij; de liefde* gloor *mij* aan.

AANGRIJP. Dez. Vaderlandsche Oranjez. bl. 80:

Een Zuster die hem mint, *en hartvriendin te gader*,
Weêrstaat den aangrijp *niet*, *van schokken*, *zoo geducht!*

AANGUICHEN. De Werken van Rabelais, II, 172: *Om datse de afbeelding des Paus de vijg getoont*, *of met de uitgesteeken tong* aangeguigcht *hadden.*

Tot dusverre onze nalezing. Ook over de spelling van het Woordenboek zouden wij nog wel iets in het midden willen brengen, doch vinden daartoe later waarschijnlijk gelegenheid. Wij besluiten voor het tegenwoordige dit verslag met den wensch, dat het bij onze landgenooten de belangstelling moge wekken of vermeerderen in een werk, dat onder de beste voorteekens aan vangt en in onze hedendaagsche letterkunde eene zeer aanzienlijke plaats zal innemen.

Rotterdam, 7 Nov. 1864.

DR. A. DE JAGER.

Moppen en klinkers.

Het feest te Wolfhezen. 14 Julij 1864, door Mevrouw Elise van Calcar. 's Gravenhage, J.M. van 't Haaff, 1864.

Na de beoordeeling van bovengenoemd werkje in het October-nommer van *de Gids* zou het overtollig kunnen schijnen er nog iets van te zeggen. Niet alle lezers van *de Tijdspiegel* lezen echter *de Gids* en om aan de uitnoodiging der Redactie te voldoen breng ik het ook hier ter sprake. Evenmin toch als *de Gids*, mag *de Tijdspiegel* zijne abonnés onkundig laten van hetgeen eene bij het groote publiek in Nederland gevierde schrijfster in het midden brengt, als zij meent over het een of ander ‘een enkel woord te mogen medespreken.’ Het zijn volksfeesten, de zendingzaak in Nederland en preken, waarover Mevrouw Elise van Calcar hier uitweidt, naar aanleiding van het feest te Wolfhezen van 14 Julij dezes jaars. Wij vinden in haar boekje dan ook geene beschrijving van het zoogenoemde zendingsfeest, zoo als de titel doet verwachten, maar opmerkingen, aanmerkingen en wenken, welke het bijwonen van dat feest haar in de pen gaf.

Ik ben het in vele opzigten eens met den Recensent uit Wassenaar in *de Gids:* ik heb, evenmin als hij, veel aanprijzenswaardigs in dit geschrift van Mevrouw Elise van Calcar gevonden; maar beken ook met hem, dat er dingen zijn, die een man van opvoeding niet zegt.... vooral niet tegen eene fatsoenlijke vrouw!

Ehret die Frauen!

Wij zeggen het Schiller gaarne na!

Sie flechten und weben
Himmlische Rosen in's irdische Leben.

Als de geboren dichteres, de begaafde Romancière ons de liefelijke bloemen aanbiedt harer fantasie, willen wij haar ongeveinsd onze hulde brengen! Maar als zij, in plaats van *himmlische Rosen zu flechten*, met steenen begint te werken,

om zich zelve een eerzuiltje te bouwen en ons mannen klinkers en moppen naar het hoofd te werpen, dan moeten wij wel de vrijheid nemen haar deze onvrouwelijke bezigheid af te raden, op gevaar af, dat wij uit het oog verliezen, *que la science des égards est celle de la politesse.* Of is het niet een zuiltje, dat Mevrouw Elise van Calcar ter eere van hare vroege rijpheid tracht op te rigten, als zij ons vertelt, dat 'de eerste verhalen van groote volksfeesten tot de levendigste herinneringen uit hare kinderdagen behooren'; dat 'de Godgewijde feesten der kinderen Israëls haar boeiden'; dat 'de beschrijvingen van de feesten der Grieken, Romeinen en Germanen haar troffen'; en dat 'er reeds vroeg een voorgevoel in haar ontwaakte van de hooge beteekenis, die er in volksfeesten ligt'?..... Maar wat wordt er van dit eerzuiltje, - aangenomen voor een oogenblik, dat zij, die deze dingen vertelt, zich zelve niet misleidt en met welgevallen op deze hare kinderlijke wijsheid terugziet - wat wordt er van, als de volwassen vrouw wel spreekt van hare overtuiging, dat 'deze verschijnselen (volksfeesten) een diepen zin en een magtigen invloed moeten hebben', maar over dien diepen zin en dien magtigen invloed zoo onbestemd en verward redeneert, als Mevrouw Elise van Calcar hier doet? Zoo vele jaren over een onderwerp nadenken, eindelijk de pen opvatten, om niets dan aanmerkingen te maken, die iedereen maken kan en die reeds honderd maal gemaakt zijn, zonder iets aan te geven, waardoor de zaak verbeterd kon worden..... ik vrees, dat het weinig *Ehre* geven zal.

Na de volksfeesten komt de zendingzaak aan de beurt; - de combinatie van beide onderwerpen ligt in het woord zendingsfeest; maar de twee woorden, waaruit dit eene werd zamengesteld, zullen raar opgekeken hebben, toen zij zich zoo innig vereenigd zagen! - en Bestuurders, Medewerkers en Leden der Zendelinggenootschappen worden, geen kittelsteentjes! maar klinkers en moppen naar het hoofd geworpen. Zij toch hebben het zich aan te trekken, als 'de middelen die worden aangewend niet tot het heerlijke doel leiden', want zij beraamden die middelen en wendden ze aan; 'de onvruchtbaarheid van ons zendingwerk' komt hun ten laste, want zij waren en zijn het, die onder ons, Nederlanders, dat werk aanvingen of voortzetten; en als het ondoelmatige der aangewende middelen of het onvruchtbare van dit werk niet wordt ingezien, zijn het die Bestuurders enz. die 'den blinddoek' voor oogen hebben, welken Mevrouw Elise van Calcar hen wil 'afrukken'..... Zij kan echter deze moeite sparen en ook hare projectilen te huis houden, want wij verzekeren haar, dat die blinddoek sedert lang is weggevallen en het gebrekkige of verkeerde van het zendingwerk helder wordt ingezien. Niet dit hebben wij noodig, maar aanwijzing van betere middelen, voorlichting hoe de zaak vruchtbaarder te maken is; en wat geeft Mevrouw ons hiertoe? Een wenk! 'Genootschappen behoeven geen zendelingen te m a k e n, te p r o d u c e r e n', zegt zij, en, met den vinger naar boven wijzende, verbeeld ik mij, voegt zij er plegtig bij: 'De zendeling m o e t v e r w e k t e n g e v o r m d w o r d e n d o o r G o d z e l f;' althans zij laat deze woorden gespacieerd drukken, opdat ze goed in het oog vallen. Arme Zendelinggenootschappen, die u tot nu toe hebt

verbeeld, dat God door middel van u zendelingen zoude verwekken en vormen! Gij hebt het mis; gij moet wachten tot dat God u ‘beproefde mannen’ toezendt; dan eerst moogt gij hen helpen en ondersteunen! Waarin? Waartoe? Dit zegt Mevrouw ons niet en zou ook moeijelijk te zeggen zijn; want ‘beproefde mannen’, - dat zijn dus zendelingen, die proefondervindelijk hebben bewezen geschikt te zijn voor de moeijelijke taak van de Evangelisatie der Heidenwereld, - hebben hulp noch ondersteuning van noode; wat zij in die proefjaren, die hen tot beproefde mannen vormden, konden missen, behoeft men hun later zeker niet te geven. Of is soms de meening, dat iemand, die, door God verwekt en gevormd, met vrucht jaren achtereen zendeling was geweest, eindelijk naar Rotterdam of Utrecht zoude uitzien om tractement of émolument?... 't Is een groot woord: ‘God zelf moet den zendeling wekken’; een dito, even hol klinkend: ‘geen nieuweling zende men uit!’ Maar hoe ooit profeten, apostelen, dominés of zendelingen door God gevormd werden, die niet aan het begin hunner loopbaan nieuwelingen waren, verklaar ik niet te begrijpen.....

Indien Mevrouw van Calcar tegen Zendelinggenootschappen is, zij kome er rond voor uit; maar is zij er voor, wil zij alleen het bestaande gebrekkige helpen verbeteren, zij geve betere wenken of - beschouwe medespreken ‘als buiten het bestek harer werkzaamheid’ te liggen. Hetzelfde zouden wij kunnen zeggen van hetgeen zij den sprekers te Wolfhezen, in het bijzonder, en allen predikers, in het algemeen, voor de voeten werpt: aanmerkingen die iedereen kan maken, opmerkingen die honderdmaal zijn gemaakt. ‘De eentoonigheid der versleten vormen’, wie klaagt er niet over? ‘Ieder prediker, die den ouden sleurgang weet te verfrisschen met nieuwe vinding en afwisseling’, wie juicht hem niet toe? Ook hier is, niet *la critique* maar *la remarque aisée!* Goede homiletische wenken, bruikbare preek-voorschriften en navolgenswaardige preekproeven te geven is eene gansch andere zaak. Mevrouw Elise van Calcar tracht wel het laatste te doen, en ik wil ook niet zeggen, dat hare boom-predicatie niet regt stichtelijk en leerzaam zou zijn op een jongejuffrouwen-kostschool bij eene les in de physica of botanie, maar overigens zoude ik hare manier van allegoriseren niet aanraden. Het overdrachtig en in bloemrijke beeldspraak prediken behoort wel in de eerste plaats tot de versleten vormen, die te veel en te lang de verbeelding der hoorders hebben bezig gehouden zonder dat de oneigenlijk voorgestelde zaak in hare eigenlijke beteekenis tot hart en geweten doordrong; terwijl Mevrouw van Calcar zelve toont, hoe onjuist men spreekt, als men de gekozen gelijkenis te lang uitspint. Hare curieuse invective tegen ‘de vereerders van het nieuwe kleed’ wordt eene rapsodie van eigenlijke en oneigenlijke uitdrukkingen, wonderlijk dooreengemengd, die niet meer past bij de ontwikkelingsgeschiedenis van het geboomte des wouds, en bij nader inzien, dan ook alleen moet dienen, om den voorstanders der moderne rigting op godsdienstig gebied ook een steen naar het hoofd te werpen. Neen, Mevrouw Elise van Calcar! als gij ons, predikers, wat goeds leeren wilt, leer ons dan n i e t te allegoriseren, vooral n i e t t e p o l e m i s e r e n tegen andersdenkenden! Als het

uwe bedoeling was met uwe boom-predicatie ons een wenk te geven, dat wij, even als uw kind des wouds over zich zelven of over zijne natuurgenooten sprak, zoo ook over ons zelven of over d e n m e n s c h hebben te spreken, dat wil zeggen: dat wij moeten leeren echt anthropologisch te preken, - gij zoudt een goeden wenk hebben gegeven, en wij roepen u toe: geef er in dezen zin meer, mits gij daarbij waarschuwt voor het z i c h z e l v e n p r e d i k e n, waartegen Paulus opkomt, en zelve ons ook hierin tot een goed voorbeeld zijt! Spreken in het publiek, schrijven voor het publiek, prediken bij monde en geschrifte..... erkennen wij het, Mevrouw! er loopt helaas bij ons allen nog o zoo veel ijdelheid onder. Voor ons zelven eerzuiltjes bouwen of gaarne zien, dat anderen het voor ons doen, wie van ons zonder deze zonde is werpe den eersten steen..... of liever steenigen wij niemand, want als het op stuk van zaken aankomt, is er op ieder onzer aanmerking te maken..... Ik zoude hier nog wel de aanmerking willen maken, zoo wel op mij zelven, als op den Recensent in het October-nommer van *de Gids*, dat wij de schrijfster van *Het feest te Wolfhezen* wel wat hard gevallen zijn; maar wij misten in dat geschriftje *die Sanft überredende Bitte*, *womit die Frauen führen den Scepter der Sitte*, *löschen die Zwietracht u.s.w.* zoo als Schiller zingt in zijne *Würde der Frauen*, en dit bij volslagen gebrek aan die kritiek, die alleen met goed gevolg de oorzaken der bestaande gebreken aanwijst, de middelen ter verbetering aan de hand geeft en zoo het regt van mede te spreken bewijst. Ik eindig met Mevrouw Elise van Calcar den welmeenenden raad te geven, dat zij het gispen van onze volks- en kerkfeesten, van onze Zendelinggenootschappen en zendelingen, en van alle predikers, het zij ze ‘vereerders zijn van de verstervende schors’ of ‘van het nieuwe kleed’, gerust aan ons, mannen, overlate; en als zij op een volgend feest andere ‘verversching’ verlangt, - ik bedoel materiele - fluistere zij het den aanleggers of bestuurders van dat feest in het oor. Het lezende publiek heeft met zulke dingen niets te maken.

Kampen, October 1864.

J. HOEK.

Mengelwerk.

Fragmenten.
door
R. Koopmans van Boekeren.(*)

I.
Mijn peetekind.

28 *Mei.* - - - - Na een tamelijk goede reis, die aangenaam had kunnen zijn, indien we niet op veendamp waren getracteerd, kwam ik hier heden avond bij de familie aan. Zwager Cornelis, blozende en lagchende als altijd, kwam mij van den trein halen. 'k Vond alles wèl.

Zusjelief vergoot twee eenvoudige tranen, toen ze mij omhelsde, en zeî, dat het zoo heel lief van me was, dat ik nu was overgekomen, en dat het nu maar jammer was, dat grootvader het niet beleefd had, dat zijn kleine Lise de bruid was. Het bruidje zag er rayonnant uit en zeî insgelijks, dat ik een beste oom was, daar ik nu in hare bruidsdagen kwam logeren. En daar kwam mijn peetekind ook van den trap hollen.

Hij was gezond, zeiden zijne ouders, 't frappeerde mij dat hij zoo geducht bleek was.

''k Had u zoo graag van den trein willen halen, oom,' zeî hij, 'maar ik had geen tijd, morgen repetitie van de geschiedenis, weet u.....'

'Ja,' voegde de vader er bij, 'hij wilde nog meêgaan, maar ik heb 't hem afgeraden, zoo'n repetitie komt er nog al op aan, begrijpt ge, vooral met al die jaartallen, niet waar Simon?'

'Jaartallen, ja pa, die zijn lastig te onthouden.'

'Wat hebt ge tegenwoordig voor geschiedenis?' vroeg ik.

'De Sucessie-Oorlog, oom, en daar moet aan zoo'n jaartal maar niets mankéren. Als we een paar maal op eene vraag van mijnheer Kwakkelaar verkeerd antwoorden, dan moeten we de geheele les twee of driemaal afschrijven. En daarom, oom, ga ik maar gaauw weêr naar mijn kamertje.'

'Hoe staat het met uw Successie-Oorlogen?' vroeg Cornelis mij, 'weet gij die jaartallen nog, gij zijt toch ook een gestudeerd man.....'

(*) Overgedrukt uit: 'Schoenen op Keur'. Op te nemen als N°. 54 in de *Guldens-Editie.*

‘In onzen geheelen ring,’ antwoordde ik, ‘zou er niet één zijn, die morgen eenigzins fatsoenlijk zou responderen, wanneer mijnheer Kwakkelaar de collega's eens onder handen ging nemen en op 't punt van die jaartallen ons eens examineerde.’

‘Zijn daar in uw ring dan allen zulke....’

‘Zulke uilen, neen, zusje, daar zijn knappe lui onder.’

‘Ja, dat weet ik wel, maar, is dan die Successie-Oorlog een nieuwe uitvinding, leerde men dien in uw tijd niet?’

‘Denkelijk wel, maar daar blijft niet veel van hangen: tenzij men er bepaaldelijk een studie van blijft maken; maar dat laatste doet er hoogstens één ten honderd.’

‘Maar,’ vroeg Agatha weêr eenigzins aarzelend, ‘maar - 't is misschien een rare vraag die ik doe - maar als daar toch niet veel van hangen blijft, zouden dan de heeren niet kunnen besluiten en onderling overeenkomen, om wat minder van al dat gesnor, zooals jaartallen, in de hersens van de kinderen te pompen?’

‘Dat gaat niet, ze moeten toch geschiedenis leeren.’

‘Om later den heelen winkel weêr te vergeten: adres aan uwe ringbroeders.’

‘Nu ja, maar dat 's geen reden: daar loopt er misschien ook wel één onder de collega's die zijn Grieksch vergeten heeft, en nu zal men toch bezwaarlijk kunnen zeggen, dat de studie van 't Grieksch overbodig is.’

‘Neen, ze kunnen de geschiedenis niet afschaffen, dat spreekt van zelf,’ zeî Cornelis, ‘maar mij komt altijd voor dat het onderwijs v e r e e n v o u d i g d kon worden. Om maar bij de jaartallen te blijven, - ze behooren er bij, dat 's zeker, maar die zaak kan verstandig en ook onverstandig, menschelijk, maar ook onmenschelijk getracteerd worden. Men kan den knaap dwingen er een ongehoorde massa van in 't hoofd te werken, men kan ook tevreden zijn, als een jongen eenige weinigen, maar die dan ook prompt kent.’

‘Maar dat leeren van zeer vele jaartallen heeft zijne nuttigheid,’ verzekerde ik, ‘want het oefent de memorie.’

‘Malligheid!’ riep Cornelis, ‘daar zijn minder barbaarsche middelen voor!’

29 *Mei.* Vóór het ontbijt eene wandeling door den tuin doende vond ik Simon in 't prieel. 't Was een verrukkend schoone morgen.

‘Hebben we nog tijd,’ vroeg ik den jongen, ‘om vóór het ontbijt een singeltje om te stappen?’

‘O ja wel, oom, wij ontbijten pas om acht uur, maar ik heb geen tijd, ik moet nog twee fransche lessen nazien.’

‘Na schooltijd dan, hé?’

‘Ook niet oom, ik ben den geheelen dag bezet. Als ik om twaalf uur uit school kom heb ik muziekles, om één uur moet ik nog een stuk Duitsch vertalen en van avond na schooltijd krijg ik met Kris Mulder privaatles in de meetkunst: daar waren wij verleden jaar op het examen zoo zwak in.’

Ik zag Simon den geheelen dag niet meer, behalve 's middags aan tafel. 't Frappeerde mij weêr, dat de jongen zoo bleek zag.

30 *Mei.* ‘We hebben 't dezer dagen geducht druk,’ zeî zwager Cornelis heden morgen na 't ontbijt, terwijl hij een cigaar opstak, en zich gereed maakte om naar zijn kantoor te gaan. ‘'t Spijt

me,' vervolgde hij, 'dat dit juist nu zoo treft, terwijl gij hier zijt, 't kan anders om dezen tijd zoo slapjes wezen, maar nu zijn we juist overstelpt met werk. Ik hoop het echter zoo in te rigten, dat ik om twee uur t'huis kan komen, dan gaan we zamen nog even naar de societeit.'

'Ge gaat van avond toch meê naar buiten?' riep de bruid, 'we zouden immers naar Lindewijk gaan. Och toe, daar kunt ge niet af!'

'Nu ja, dat zal wel gaan, als 'k maar permissie heb wat later te komen. Dadelijk na den eten ga ik dan nog even naar 't kantoor, en wandel dan om zeven uur naar Lindewijk.'

's Namiddags reden wij met eenige vrienden en vriendinnen van het jeugdige bruidspaar naar de Lindewijk, een koffijhuis, op ruim een half uur afstands van de stad gelegen.

Ruim zeven uur kwam Cornelis.

'Als men zoo den geheelen dag in 't kantoor heeft zitten pennen, dan is zulk een wandeling op eenen mooijen zomeravond eene ware verkwikking!' Zoo sprekende nam de ijverige koopman naast ons plaats.

'Zal 'k u een kopje thee schenken?' vroeg mama.

'Als 't u belieft; dan zullen we straks eens zien, of ze hier nog zulken goeden Rijnwijn hebben.' En zich tot mij wendende vervolgde hij: 'Ik ga anders zelden na den eten naar 't kantoor, maar nu moest ik wel. Gewoonlijk blijf ik tot half vier aan mijn werk, kijk dan nog even in pakhuis en magazijn, en bemoei mij dan verder ook niet met de zaken. Het kan dan ook waarlijk zoo wel.'

'Hebt ge Simon ook nog gezien?' vraagt de moeder.

'Ja, hij zat op zijn kamertje, en was druk aan het werk.'

'Hij had toch geen hoofdpijn?'

'Neen, integendeel: hij was zeer vrolijk en opgeruimd. Ik heb hem nog eene boodschap naar de brouwerij opgedragen, want ik dacht, dan loopt hij nog eens een eind en kan zich eens laten doorwaaijen. De jongen ziet erg bleek en flets. Hij moest meer in de lucht, en meer beweging maken.'

't Is daar op Lindewijk toch regt aardig! Ditmaal althans was 't er verrukkend. De velden en akkers, door de avondzon beschenen, en omzoomd door de donkere bosschen van Rustburg, leverden een heerlijk gezigt op. We zaten daar onder de breede lindetakken zoo gezellig en vrolijk. Het bruidje was zoo geanimeerd, de bruidegom zoo jolig, en de overige jongelui stoeiden en lachten, ja, verleidden mij, den ouden vrijer, om ook nog te deelen in hun spel, zoodat ik bijna mijn pruik er bij verloren heb.

Te midden van die dartelheid en gulle vreugd werd ik toch soms door eene weemoedige, pijnlijke gedachte verrast. Telkens zag ik in mijne verbeelding den bleeken Simon op zijn kamertje. Daar zag 'k hem voor 't venster zitten, niet om in 't frissche groen der linden te staren, want dat kamertje heeft het uitzigt op een naauwe steeg en een bouwvallig pakhuis. Wat zou hij van avond moeten doen? Misschien bestudeert hij wel de veelhoeken in en om den cirkel, misschien tobt hij wel over 't getal pi!

Boven ons in de linde hielden de musschen met groot gedruisch eene soort van cavalcade en in 't bedaauwde gras

vertoonden de krekeltjes halsbrekende kunsten, daar zij al neuriënde aan 't hoogste grassprietje gingen hangen en dan op een geel boterbloemje hipten.

Hoog in de blaauwe lucht, beschreven de zwaluwen groote cirkels, maar zonder er een veelhoek in of om te maken of zich om het getal pi te bekreunen; en lager in de zonnestralen, die daar schuin door het kreupelhout heendringen, voerden de neefjes een geregelden dans uit. Uit de verte droeg de avondwind ons nu en dan iets over van het lied der schooljeugd, die voor 't gemeentehuis zingen: *Hij was in de Mei zoo blij*.

Hoe jammer, zoo sprak ik bij mij zelven, hoe jammer, dat mijn peetekind niet hier kan zijn! Maar, wat zal men zeggen? Daar moet in onze beschaafde en verlichte eeuw veel geleerd, veel geweten worden, en wanneer zal men beter kennis vergâren, dan in de dagen der prille jeugd? Krekeltjes mogen springen en musschen kunnen een carrousel houden, maar Hollandsche jongens staan wat hooger dan vogels en insecten en moeten werken, pennen, blokken, tot zóó lang, dat ze student kunnen worden, en dus de eerste lentetijd zoowat voorbij is. En zoo is 't maar goed ook. Want de lente is ook geen tijd voor genot. 't Vroege voorjaar moge, zooals nu, een enkelen mooijen dag opleveren, maar in den regel is het ten onzent te guur om vóór den veldslag van Waterloo, regt prettig buiten te zijn. Tot 18 Junij moet men dus maar tusschen de muren blijven. En desgelijks moeten onze jongens tot hun 18de jaar wachten, eer ze aan uitspanning, frissche lucht en beweging veel denken. Als mijn peetekind over een jaar of zes student is, dan bezoek ik hem eens te Leyden. Dan heeft hij den tijd om eens eene groote wandeling met mij te doen.

Ofschoon ik mij geene illusiën maak over de ontvangst, die dit Peetekind bij de lezers zal vinden, zoo geloof ik toch, dat men deze bladzijden uit het D a g b o e k v a n O o m S i m o n met meer genoegen zal lezen dan 't verhaal, dat nu volgt over

II.
Een in lading liggend schip.

L i g t i n l a d i n g (n a a r KERK EN STAAT) h e t w è l g e b o u w d N e d e r l a n d s c h v r a c h t s c h e e p j e *De Jonge Schoolknaap*, k a p i t e i n S.P.E.S. PATRIAE. - Kapitein noemen wij onzen vriend Patriae; maar dat is zoo bij manier van spreken, daar toch de man zelf de lading in zijn scheepje zal moeten sjouwen. Om meer dan ééne reden achten wij de positie van dezen schipper zeer moeijelijk. Vooreerst omdat hij, schoon eigenaar van het scheepje en aandeelhouder in de lading, toch geene stem hoegenaamd heeft bij de keuze van de soort, en het bepalen van de hoeveelheid der waren, die zullen gestouwd worden, daar toch de Reederij de GEEST DES TIJDS het scheepje bevrachten doet naar eigen keuze en eigendunkelijk gemaakte bepaling. Ten andere, omdat de GEEST DES TIJDS, hoe invloedrijk ook en bij de hand, toch niet bij magte is dit scheepje of de lading te a s s u r e r e n .

Nu ligt er aan den oever en in de nabij zijnde pakhuizen een massa goederen, die de Reederij, het koste wat het wil, in het scheepje wil geladen zien. 't Schijnt onmogelijk ze daar allen in te bergen, maar met moeite en studie zal men 't ver brengen.

Ons schippertje wordt weldra aan 't werk gezet volgens een door de Reederij opgemaakt reglement. De berekening, die ten grondslag van dit reglement diende, is zeer juist. Zóóveel waren stouwt men in een uur; dus in tien uren eene tiendubbelde hoeveelheid. De werkuren, die het schippertje dagelijks zal moeten besteden, om de vracht in zijn scheepje te dragen, zijn netjes afgepast, zóó netjes, dat er zelfs geen rustuurtje of schafttijd tusschen geschoven kan worden. Zoo Patriae daarover pruttelen mogt, zal men hem slechts behoeven te herinneren: 1° dat hij geen stem heeft in deze soort van zaken, 2° dat hij immers zelf aandeelhouder is en te meer procenten zal ontvangen, naar mate hij meer goederen in korteren tijd heeft aan boord gesleept. - Voorts, opdat het ons kapiteintjen niet aan teregtwijzing en aansporing ontbreke, heeft de Reederij opzigters aangesteld, die hem geducht narijden, en door loon en straf den arbeid veraangenamen. Het mag niet voorbij gezien worden, hoe menschelijk de GEEST DES TIJDS is te werk gegaan bij de regeling van de werkzaamheden dier opzigters, daar zij, om niet van 't aanhoudend teregtwijzen en aansporen heesch en vermoeid te worden, om 't uur of om de twee uren worden afgelost, zoodat het schippertje, wanneer hij b.v. zeven uren achtereen moet zwoegen, daarbij eene aangename afwisseling mag genieten, dewijl hem in dat tijdsbestek minstens drie of vier verschillende opzigters komen drillen.

Toch wordt er door een s c h o e n m a k e r, die niet altijd bij zijn leest bleef, eene aanklagte ingediend tegen de genoemde Reederij, en wel:

1°. Omdat men op de kade der L e t t e r e n e n W e t e n s c h a p p e n, den jeugdigen sjouwerman onthoudt, wat aan alle andere sjouwerlui gegund wordt: een v r i j e s c h a f t t i j d. Want de schafttijd, die S.P.E.S. PATRIAE wordt gegeven, is geen vrije tijd, daar hij in dat uur moet blijven zwoegen en torschen. De éénige verademing, die hem in dien zuinig afgepasten en gruwelijk beknibbelden rusttijd is verschaft, bestaat daarin, dat hij dan moet werken zonder opzigter. Zijne drilmeesters komen echter later zien en nasporen hoe veel goederen het schippertje in den rusttijd heeft aan boord gesleept.

2°. Omdat men, dagelijks ziende, hoeveel moeite en zweet dat tillen en dragen dier goederen den sjouwerman kost, nogtans niet naauwlettender toeziet, of alle hout dat men gebiedt in 't ruim te bergen, wel timmerhout is, en of men soms niet dwingt om knollen voor citroenen aan te nemen, en onder de bruikbare waar ook zoo veel ballast op te stapelen, waarvan men, bij eenige menschen- en wereldkennis, toch zou kunnen weten, dat hij, zoodra het scheepje in zee is, overboord zal geworpen worden.

3°. Omdat de Reederij, hoewel ze 't scheepje niet kan assureren, er zich toch hoegenaamd niet om bekommert, of kiel en tuigaadje wel voortdurend in goeden staat zijn. Of er zoo onder 't laden een

lek in den bodem komt, wat vraagt de GEEST DES TIJDS er naar, zoo maar de lading, tot den laatsten keisteen toe, in 't scheepshol wordt geborgen! Of er al of niet gevaar bestaat, dat het vaartuig, daar het te zwaar bevracht is, te diep zal gaan en zal zinken - wat bekreunt de Reederij zich daarom?

Niets vervelender en meer degoutant, dan dat een schrijver over zijn eigen schetsen of vertellingen in beschouwingen treedt. Daarom wil ik eens over andere oude en nieuwere boeken met u praten.

Denkt u nog wel eens aan Uncle Tom, Mevrouw, of aan Max Havelaar?

Boeijende lectuur niet waar? - dat lijden van die negers, die mishandelingen den Javaan aangedaan, 't was ontzaggelijk *mooi!* Van ontzaggelijk mooi gesproken, u is nog al belezen Mevr., u kent zeker dat boekske van onzen Cremer ook, die schets hè, zooals die schapen van kinders daar op die fabrieken afgebeuld worden, dat's ook mooi! Dat zal waar zijn! Maar, biecht eens eerlijk op; hebt ge u verder wel veel voor die mishandelde Javanen en uitgemergelde Fabriekskinderen geïnteresseerd?

Geïnteresseerd? antwoordt men, dat 's te zeggen: of we soms naar Java of Leyden geschreven hebben om nadere informatiën, en aan Javanen en Leydsche kinderen adressen van sympathie gezonden te hebben? - Pardon! daar is niets van gekomen, ziet u, men weet dan bij het lezen van zulke schetsen niet, hoe veel overdrijving er in de voorstellingen is en hoe veel aandeel de fantasie aan 't een en ander heeft. Daarenboven, u weet hoe dat dan gaat: men heeft zoo veel aan zijn hoofd.....

O ja, ik weet hoe dat dan gaat. 'De Javaan wordt mishandeld.' Ge zoudt er om kunnen huilen, maar 't is zóó ver uit de buurt en - uwe gedachten dwalen af naar het menu voor aanstaanden Donderdag en komen op den Javaan niet meer terug.

'Het Fabriekskind wordt mishandeld.' Daar moest wat aan gedaan worden, mompelt ge onder 't lezen, maar twee seconden daarna overlegt ge, wat er aan dien winterhoed nog zou kunnen gedaan worden, want zoo als hij nu is, kunt gij er niet meer meê voor den dag komen, en om hem weg te gooijen, daarvoor is hij nog te goed... en de winterhoed verdringt de Fabriekskinderen.

Zoo gaat het. Enfin, we willen het daarlaten, daar is misschien eenige aanleiding om u te verontschuldigen met de bewering, dat zulke onmenschelijkheden buiten u zijn omgegaan, en dat het minder op uwen weg ligt, u daarmeê te bemoeijen.

Maar, die jongen van u, Mevrouw, uw eigen kind, wordt ook niet goed behandeld. Men vergt te veel van hem. Men maakt hem tot den sjouwerman op de kade der letteren. Zijn schoonste jaren moet hij doorbrengen, zonder regt op adem te kunnen komen, en iets van het schoone en goede des levens te zien en te genieten. Men pleegt onregt aan uw kind. Dat is een feit. Men vergt van een aankomenden jongen meer, dan men van een volwassen jongeling, van een krachtig man pleegt te eischen. Een student,

die, door elkander, dagelijks geregeld zes uren wijdt aan collegiën en kamerstudie, die houdt zich best en moet al een stoffel wezen, wanneer hij niet op zijn tijd goede examens aflegt. Een ambtenaar of een koopman, die dagelijks zes uren op het kantoor doorbrengt, heeft, volgens de publieke opinie, een zeer gebonden leven en eene werkzame betrekking. Maar laat onze schooljongen eens komen met het voorstel, of hij ook met zes uren daags kan volstaan.... dan zult ge wat hooren! zes uren in de school, ja daar kunt ge meê volstaan, maar dan nog de teekenles, de muziekles en de catechisatie, en dan uwe vertaling, analyse, thema's, kakographiën en sommen maken, en uw hoogduitsche, fransche, engelsche, latijnsche, grieksche lessen van buiten leeren, en dan zorgen dat de les van de geschiedenis, aardrijkskunde en mathesis er goed inzit.

De geschiedenis van M i j n P e e t e k i n d is geenszins overdreven. Integendeel, de voorstelling is zeer zacht gekleurd. Daar zijn ook schooljongens, die 's avonds om elf uur nog aan geen naar bed gaan durven denken; onzen Simon zagen we 's nachts niet zoo laat opzitten. Daar zijn schooljongens, die den zuinig afgepasten tijd voor uitspanning moeten besteden aan strafwerkschrijven: onze Simon schreef geen strafwerk. Daar zijn ook schooljongens, die door hunne ouders tot blokken en studeren op eene min aangename wijze worden aangespoord: de ouders van Simon handelden niet ongeschikt of onverstandig. In 't kort: Simon behoort nog tot de gelukkigsten en meest bevoorregten. Toch: ook de gelukkigste onder de schooljongens zal opstaan in het gerigt tegen dit geslacht en het veroordeelen.

Doe navraag, ik bid het u, doe navraag, en overal zal men u zeggen: ‘Ja, 't is zoo: men vergt te veel van onze kinderen, zij hebben op zóó'n manier aan hun jeugd niet veel.’ Als ge dat hoort verzekeren, bevestigen, bewijzen - zult ge dan ook meenen er u te kunnen afmaken met een:

‘'t Is buiten mij omgegaan; 't ligt niet op mijn weg er mij meê te bemoeijen!’

Maar wat wilt ge dan? Ik wil dat ge er iets aan doet. Er zou reeds iets gewonnen worden, wanneer ouders en opvoeders b.v. de volgende regels vaststelden en nakwamen:

1°. P r i v a a t l e s s e n o f c a t e c h i s a t i ë n mogen zich niet onmiddellijk aan de schooluren aansluiten.
2°. J o n g e n s v a n m i n o f m e e r b e p e r k t e v e r m o g e n s worden niet par force voor eenig studievak opgeleid, daar vlugge jongens nog wel hun tijd voor uitspanning kunnen vinden, maar de niet-vluggen er bepaald onder omkomen.
3°. De kweekeling wordt niet gedreven en gedwongen, om z o o h e e l v r o e g m e t z i j n e v o o r b e r e i d e n d e s t u d i ë n k l a a r te zijn.
Een jaar later of vroeger naar de Akademie dat doet er niet toe: laten ze 't maar bedaard opnemen!
4°. Daar zal geen voedsel gegeven worden aan de l e e s w o e d e d e r j o n g e l u i.
In 't uitspanningsuur geve men den jongeling een geweer of

een floret, liever dan een roman in handen.

Maar, zal men zeggen, maar dat zijn immers niet dan halve maatregelen, die 't kwaad niet in den hartader aantasten. Daarom hebben we nog iets voor te stellen. Aan wien, zoo vragen wij, aan wien is het kwaad te wijten, dat wij bestrijden? Aan Instituteuren en Directeuren, aan Rectoren en Conrectoren, aan Docenten en Leeraren? Geenszins. Daar zijn onder die heeren zóó velen, die het met ons betreuren, dat ze zoo veel moeten eischen van hunne discipelen. Die onderwijzers zijn slechts d e U i t v o e r e n d e M a g t. Wiens wil volbrengen zij dan? Den wil van den Inspecteur, van de Curatoren, van de Schoolopzieners, van de Schoolcommissiën? Geenszins. Daar zijn onder die heeren zóó velen die zonder aarzelen erkennen, dat d e e i s c h e n, die men onze kinderen doet, t e h o o g, t e s t r e n g zijn. Al die invloedrijke, aanzienlijke mannen doen slechts wat hun geboden wordt; ook zij zijn slechts d e u i t v o e r e n d e M a g t. Wiens geboden volgen zij dan op? Zij volbrengen den wil van den GEEST DES TIJDS. Niet deze of gene, neen, MEN wil dat de jongens volgepropt worden. MEN moet op dat punt tegengewerkt, tegengesproken worden. 't Moet openbaar worden, dat er tegenover die MEN, die zoo veel vergt en zoo onredelijk is, een andere MEN bestaat, die billijk en menschelijk te werk wil gaan. Daarom, hoe meer en hoe krachtiger stemmen zich vóór en na doen hooren tegen forceren en overvoeren onzer kinderen, des te beter. Als slechts belanghebbenden en belangstellenden niet ophouden met telkens en telkens op nieuw op herziening en wijziging der tegenwoordige eischen aan te dringen, en het C a r t h a g i n e m e s s e d e l e n d a m herhalen - dan winnen we op den duur veld, en onze kinderen gaan een beteren tijd te gemoet.

Wie weet, onze tijd is immers zóó vernuftig en zóó vindingrijk, wie weet wat men nog uitvindt ter verbetering van het lot onzer aankomende jongens. Tegenwoordig moet een jong mensch, eer hij student wordt, minstens v i j f v r e e m d e t a l e n aanleeren..... wie weet of er niet wat op te vinden was, dat hij vooreerst b.v. met d r i e of v i e r kon volstaan, terwijl het dan aan zijne discretie kon overgelaten worden of hij er later, als student of als gevestigd burger, nog een paar bij wilde leeren. Tegenwoordig moet men, om iets van stelkunst, aardrijkskunde of geschiedenis te weten, het minstens zóó ver brengen, dat men fouten in logarithmentafels kan vinden, met alle bergtoppen van Midden-Azië speciaal bekend, en op de hoogte is van de verjaardagen der veldheeren van Alexander den Groote. Wie weet, of er niet wat op te vinden was, dat men van 't een en ander iets te weten kon komen, zonder juist zoo diep door te dringen? Maar dit zijn slechts gissingen. Een feit echter is het, dat de schooljeugd onnoodig gekweld wordt, omdat *Men* zulks verkiest. En als ik hieraan denk, dan zeg ik niet zoo vaag en vragend: w i e w e e t - neen, 'k zeg stellig en beslissend: God weet hoe veel jongens reeds bedorven en vermoord zijn!

Brievenbus.

VI.
Van een', die niet meer meê kan.

Mijnheer de redakteur!

Is het, omdat mijne hairen graauwen, en ik, bij het vast naderen van den ouderdom, zoetjes aan stompzinniger word? Is mijn oog door het gestadig turen op grootboek, kasboek en journaal, conto meto's en andere zaken, waarvan *gij* geen verstand hebt, beneveld? Heeft het onophoudelijk peinzen over *vliegende markt*, *ordinaire conditie*, *op drie maanden* enz. mijn brein zoodanig verward, dat ik van andere alledaagsche zaken niets meer versta? Of is, terwijl ik stilstond, de wereld onder mij heen gegaan, zoodat ik thans op een geheel ander standpunt sta of heet te staan, dan een twintigtal jaren vroeger? Ik weet het niet; maar dit is zeker, dat ik van een aantal dingen in den tegenwoordigen tijd niets meer begrijp, en dat mij dikwerf, zelfs bij het lezen van couranten en andere, overigens nog al ligt verteerbare, lectuur het hoofd duizelt, even als het u zou doen, waarde Redakteur! wanneer gij een half uur in den effectenhoek waart heen en weêr gestooten en niets hoordet dan een verward geschreeuw van *drie achtste! een kwart! Ik heb één oude Rus!* enz. Daarom wend ik mij tot *de Tijdspiegel*, die in al het gewoel der wereld, de beelden zoo juist en zoo duidelijk weet terug te kaatsen, en vraag u, Don Antonio Magino! of gij mij in dien chaos wilt teregt helpen en mij den zin wilt leeren kennen ten minste van eenige woorden en phrases, die ik hier en daar heb opgevangen, en van verschijnselen, die zich voor mijn zwak en beneveld oog vertoonen. Voor 's hands bepaal ik mij slechts tot drie, maar wanneer gij mij uit den nood helpt, kom ik alligt met een vijf-en-twintigtal anderen.

I. Vooreerst dan of *ad primum* (hoe is het beste?) moet ik u consuleren over de Romeinsche of Italiaansche kwestie. ‘Ja,’ hoor ik u zeggen, ‘dat wil ik wel gelooven, mijn goede Olij! daar zijn er wel wijzere dan gij, die daarmeê verlegen zitten, en we zouden daar even lang over kunnen praten als de leden van het Italiaansche parlement, zonder nog veel verder te komen, dus...’ Zacht wat, heer redakteur! Ik heb slechts een zeer ondergeschikt punt te behandelen, in zekeren zin namelijk, want in andere opzigten is het nog al kapitaal. Ziehier wat ik bedoel. Toen de beruchte conventie naauwelijks bekend was, las ik in een religieus, christelijk, zeer pausgezind blad het navolgende: ‘Tot nu toe is Rome beschermd door de Voorzienigheid en de Franschen, thans blijft alleen de Voorzienigheid.’ Hoe nu! dacht ik, is de wereld zoo veranderd, of wel zijn de christelijke begrippen zoo gewijzigd der alleenzaligmakende Kerk, die zich anders beroemt nooit te veranderen of te *kunnen* veranderen? Vroeger leerde men altijd, dat de Voorzienigheid over alles waakte, en dat niets buiten haar omging, dat zij alle gebeurtenissen bestuurde en de menschen niet anders waren dan werktuigen in hare hand. Maar nu moet ik gelooven, dat er nevens haar nog eene andere magt bestaat, namelijk die der Fransche natie of liever der Fransche bajonetten. Ongelukkig Rome! Vroeger werdt gij beschermd door de Voorzienigheid + de Franschen, thans zult gij het met de Voorzienigheid alleen moeten stellen, en wanneer nu de wereldlijke magt van den paus mogt ondergaan, dan zult gij wel moeten zeggen: de Franschen hebben tot dusver de Voorzienigheid belet om te doen, wat ze anders reeds lang van zins was geweest! Maar neen, dit zal niet gebeuren, een ander ultra-Napoleon-

tisch blad heeft nog een troostwoordje voor den H. Vader en zijne kardinalen. ‘Verdwijnen al de Fransche wapenen, zegt het, de Fransche eer blijft nog in Rome!’ Bravo! Derhalve luidt de formule nu aldus: Rome wordt bewaakt door de Voorzienigheid + de Fransche eer, waaruit dus volgt, dat de Voorzienigheid niets te maken heeft met de Fransche eer! Ik heb er zelf wel eens aan getwijfeld, vooral op zekeren 2 December en andere noodlottige datums, maar het nooit zoo uitgesproken gezien. Moet ik het nu als Evangelie aanzien? (Vergeef mij deze ouderwetsche uitdrukking; wanneer ik maar goed met algebraïsche formules wist om te gaan zou ik u misschien het heele Evangelie wel kunnen ontfutselen, even als prof. Scholten met a + b het wonder op de bruiloft te Cana letterlijk *wegcijfert.* Zie zijn Evangelie naar Johannes, 2^{e} stuk).

II. Ik kom nu tot geheel iets anders. Het einde van het jaar nadert, en de almanakken komen als paddestoelen uit den grond. Dezer dagen viel mijn oog op een, die den naam van *Volks-almanak* draagt, maar dien ik nu niet nader zal aanduiden. Ik stel altijd een groot belang in het *volk*, vooral omdat dit eigenlijk iets is waarvan geen mensch een juiste definitie weet te geven. Behoort gij er toe, behoor ik er toe? Mogelijk wel. Toch geloof ik niet, dat de redakteurs dier *volks*-jaarboekjes bij voorkeur zulke aanzienlijke en rijke mannen op het oog hebben, als wij zijn, anders zouden ze er ter minste niet zulke ellendige poëzij (?) in plaatsen. Stellen we dus, dat ze meest geschreven worden voor den kleiner burgerman, met het doel om hem wijzer, beter, godvruchtiger, in één woord, ik durf het wel zeggen, al klinkt het wat ouderwetsch, Christelijker te maken. Hoe kunt ge nu met dat doel rijmen, wat ik in dien bewusten *volks*-almanak lees? ‘Het is een nog maar al te algemeene volkswaan - en dat, helaas! niet “van den dag” - dat men noodwendig tot de een of andere kerk-gezinte behooren, een of andere godsdienst, gelijk het heet, belijden moet. Waarom toch? Omdat het tot dusver niet anders geweest is, omdat men daardoor van de meerderheid zou afwijken, eene in 't oog vallende uitzondering maken zou’ enz. Het is een hooggeleerde heer, die zoo spreekt, en ik heb altijd grooten eerbied gehad voor hoog geleerden, maar toch, als die corypheën der wetenschap niet anders te vertellen hebben, en nog wel aan het volk, zou ik hun wel willen toeroepen: Uwe groote geleerdheid brengt u tot razernij! en alle redakteurs van Volks-almanakken wel willen smeeken, om zulke onbekookte kost toch niet te geven aan altijd nog zwakke magen!

III. Mijn derde vraag betreft weder een dagbladartikel (vergeef het den koopman, dat hij niet veel andere lectuur kent dan couranten en almanakken!) In een hoofdartikel van een onzer beste couranten, - ge kunt ligt raden welke ik bedoel - las ik onlangs tot mijne groote verbazing de navolgende phrase: ‘Het wordt tijd, dat de privilegiën der geestelijke heeren ophouden.’ Ik wreef mijne oogen uit, en las nogmaals. Hoe nu, zeî ik, geestelijke heeren zijn zeker pastoors, en kapellaans, en waarschijnlijk ook predikanten, want courantiers nemen dit zoo naauw niet. Maar is dit het geval, dan wilde ik toch wel eens weten, welke die privilegiën zijn, die hier bedoeld worden. Is 't het privilegie om honger te mogen lijden met een dikwerf talrijk gezin, en dan nog te moeten lezen: dat een minister belast met de administratie van, onverschillig welke, eerdienst zich beroemt weder een duizend gulden of wat bezuinigd te hebben, terwijl de budgetten van alle andere ministeriën onmatig stijgen? Is 't het voorregt, om als paria's der maatschappij uitgesloten te worden uit alle gemeenteraden,

provinciale en algemeene staten, en daarbij toch alle algemeene, provinciale en stedelijke lasten te moeten dragen? Is 't het genot, om tot mikpunt en wrijfpaal te mogen

dienen voor alle mogelijke vitters, spotters en couranten-schrijvers? Zijn dit de privilegiën, waarop de steller van het artikel het oog had, dan geef ik hem van harte gaarne de hand. Gelijkheid voor de wet, dit is mijn leus, en al heet iemand dan ook dominé of pastoor, hij is niet beter dan een koopman of pilaar der beurs, zoo als men mij wel eens gelieft te noemen. Zeg mij, mijnheer! heb ik den schrijver goed begrepen?

Ziedaar mijn drie punten, die niet beter en niet slechter zamenhangen dan die van menige rede, geestelijke of andere. Ware ik één van de gepriviligiëerden hierboven genoemd, ik zou ze wel tot één thema weten te brengen (heet het ding zoo niet?), thans echter moet ik die zorg aan u overlaten. Gaarne ben ik tot wederdienst bereid; zijt gij soms met eenige honderd duizenden verlegen, en zoekt gij een goede plaatsing voor uw geld, vervoeg u dan maar gerustelijk bij uw ouden vriend

JAN OLIJ.

VII.
Een Uitgever van het Woordenboek aan de redaktie van *de tijdspiegel.*

Waarde Redakteur!

Met levendige belangstelling las ik, bij de correctie der proeven, de door den Heer de Jager ingezonden beoordeeling der eerste Aflevering van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, en met niet minder genoegen den hoogen lof, dien Dr. de Jager aan de Redaktie van het Woordenboek toezwaait. De groote ingenomenheid van dien taalgeleerde met de ons opgedragen uitgave kan slechts gunstig werken op hare verspreiding, en daarom verblijd ik mij, dat Gij nu reeds plaats voor die recensie gevonden hebt. Zoo krijg ik ook nu reeds aanleiding om een bezwaar weg te nemen, dat bij Dr. de Jager bestaat: het betreft den langen duur der uitgave, gevolg van te groote uitgebreidheid, waarvoor de geachte Rotterdamsche geleerde vreest. Mogt ik mij in wetenschappelijke discussiën mengen, ik zou vragen, of de vergelijking wel volkomen juist is tusschen de eerste pagina's van het *Beknopt* taalkundig Woordenboek van Weiland - een uitvoerige woordenlijst - met de eerste aflevering van het beredeneerd Woordenboek: hier immers wordt een groote ruimte vereischt voor de rijke letter A, het artikel AAN - welligt het langste van geheel het Woordenboek - en de werkwoorden, die met AAN beginnen. Ging de vergelijking van Dr. de Jager door, dan zouden er 204 letters en 204 belangrijke voorzetsels in onze taal moeten bestaan.

Maar waag ik mij niet op dit terrein, zeer hecht ik aan de berekening, door de Redaktie, na rijp beraad en overweging van alle omstandigheden, gemaakt. Bovendien, *na de ondervinding*, *door de eerste Aflevering verkregen*, heeft de Redaktie ons op nieuw de verzekering gegeven, dat de geraamde omvang *niet* zal overschreden worden. Zij durft zich zelfs vleien, dat het werk nog *binnen* den geraamden tijd zal kunnen worden voltooid.

Arnhem, 25 November 1864.

Hoogachtend,

t.t.

D.A. THIEME.

Suum cuique.

III.

Antwoord op ‘eene beoordeeling van eene recensie van het leerboek der beschrijvende meetkunst van den Heer v.d. SPECK OBREEN’ in de November-aflevering van *de Tijdspiegel.*

Is het reeds eene niet aangename taak ver een boek, in eene recensie, een afkeurend oordeel uit te spreken, nog onaangenamer is het nogmaals op datzelfde onderwerp te moeten terugkomen, en toch wordt ik daartoe gedwongen door de ‘beoordeeling van eene recensie van het leerboek der beschrijvende meetkunst van den heer H.A.

van der Speck Obreen' geplaatst in *de Tijdspiegel* van November l.l.

In één opzigt doet het mij evenwel genoegen nog eens op die recensie terug te komen, en wel tot het uit den weg ruimen van een misverstand. Toen ik de drukproef corrigeerde hadden de benoemingen voor de Polytechnische school plaats gegrepen, waaruit bleek dat de heer v.d. Speck Obreen aldaar geen onderwijs in de beschrijvende meetkunst meer zou geven. Dat ik dit toen in het aan mijne recensie toegevoegde naschrift vermeldde, was slechts tot verbetering van het in den aanhef gezegde. Ik moest uit de stad, en had dus geen tijd mijne drukproef en het naschrift nog eens over te lezen, ik had anders waarschijnlijk bespeurd dat men dit als eene hatelijkheid zou kunnen opvatten; ik bemerkte ten minste later, tot mijn leedwezen, dat enkelen het naschrift, geheel ten onregte, als zoodanig hadden beschouwd. Hoe de heer v.d. Speck Obreen het heeft opgevat, weet ik niet, maar mogt ik hem er eenig leed door veroorzaakt hebben, dan vraag ik hem verschooning voor de met eene gansch andere bedoeling daar nedergeschrevene woorden.

En nu over mijne recensie zelve. - Zij had tot doel, zooals ik ook in *de Gids* schreef, hen, die zich van het leerboek van den heer v.d. Speck Obreen wilden bedienen, daartegen te waarschuwen, daar het mij gebleken was voor zijn doel ongeschikt te zijn. Een overzigt van het geheele boek, zooals de heer v.d. Speck Obreen wenscht, scheen mij daartoe onnoodig, daar in het algemeen dezelfde zaken, in ongeveer dezelfde volgorde behandeld worden als in andere werken over beschrijvende meetkunst. Ik had er welligt van kunnen zeggen, dat het mij niet gelukkig voorkwam, dat eene indeeling in hoofdstukken of afdeelingen gemist wordt, zoodat, in afzonderlijke paragraphen, het eene werkstuk onmiddellijk op het andere volgt; maar dit scheen mij ten opzigte van mijne andere bedenkingen van minder gewigt. Tegen deze oppert de heer v.d. Speck Obreen eenige bezwaren, maar met geen gelukkig gevolg.

Alleen hetgeen ik tegen § 96 in het midden heb gebragt, wordt voor een klein deel opgeheven zoo men in den tekst de volgende veranderingen maakt: men late de woorden 'zie fig. 180' weg en verandere vervolgens 12 maal de letter s□ in p□. Ik had de redenering bijna onbegrijpelijk genoemd, en men kan ligt inzien dat ze niet duidelijk was, indien men zulke veranderingen moet maken om haar begrijpelijk te doen zijn. Mijne overige bedenkingen tegen den noodeloozen omhaal van redeneringen, en tegen de ongeoorloofde gevolgtrekking blijven evenwel van kracht.

Wat de andere aanmerkingen van den heer v.d. Speck Obreen betreft, het zou, naar ik meen, voor zijn naam als wetenschappelijk man beter geweest zijn, zoo hij ze maar achterwege had gelaten. Een ieder oordeele.

Ik opperde bezwaar tegen het bepalen van een beschrijvende lijn van een kegel, door een punt van het oppervlak. De heer v.d. Speck Obreen wilde daartoe een vlak brengen door den top en dat punt en hiervan de doorsnede zoeken met den kegel, terwijl ik eenvoudig dat punt met den top wilde vereenigen. Neen, zegt de heer v.d. Speck Obreen, dat gaat niet, want gij kent slechts ééne projectie van dat punt en om de tweede te vinden moet gij dat vlak toch gebruiken. Ik geloof niet dat wie ook, die iets van beschrijvende meetkunst kent, ook niet de heer v.d. Speck Obreen, dien weg zou volgen. Men kent immers de projectiën van de rigtlijn, en heeft dan dadelijk uit de eene projectie der beschrijvende lijn de andere: Deze aanmerking kan geen ernst geweest zijn. Tegen mijn bezwaar dat de schrijver niet zou bekend zijn met de constructie van eene raaklijn aan eene lijn van dubbele kromming, komt deze niet

op. Evenmin tegen hetgeen over § 122 gezegd is; de heer v.d. Speck Obreen bekent ‘zich hier aan overijling te hebben schuldig ge-

maakt.' 't Is toch eene vreemde overijling, niet dat men een enkel punt van verschil tusschen scheeve en ontwikkelbare oppervlakten uit het oog verliest, maar dat men geheel ignoreert dat er eenig onderscheid tusschen bestaat, zoodat men op een van de eerste soort de eigenschappen der ontwikkelbare oppervlakten toepast, en er eene uitvoerige teekening van mededeelt zonder te bespeuren dat men tot onjuiste uitkomsten geraakt. Gaf het lezen van de paragraaph, waarin dit voorkomt, ons niet het regt neder te schrijven: dat die regels ons op eene droevige wijze een blik doen werpen in de bekrompen kennis van den schrijver?

Met betrekking tot § 127 erkent de heer v.d. Speck Obreen zich ook in mindere of meerdere mate vergist te hebben, maar hij gelooft toch dat ik de zaak ook niet bij het regte einde aanvat. Reeds in het begin der § moet, volgens schrijver, de leemte gezocht worden; daar wordt, volgens S., gezegd dat drie meetkunstige plaatsen elkander in een enkel punt snijden. Op die aanwijzing hebt ik gezocht, maar niet gevonden. Misschien is in den afdruk van het boek, die voor mij ligt, het woordje 'drie' uitgelaten, ten minste ik lees vóór de woorden, waartegen ik bezwaar maakte, alleen dat men het snijpunt der vlakken moet zoeken, onbepaald dus hoeveel zij in aantal zijn; en dat is juist. De fout, waarop ik gewezen heb, en die, naar het mij voorkomt, eene groote fout is, bestaat daarin dat de schrijver beweert dat een bol bepaald is door drie lijnen, waaraan hij moet raken, terwijl dit in werkelijkheid eerst plaats vindt, zoo men vier lijnen geeft. Dat men een oneindig aantal bollen vindt, zoo de drie raaklijnen elkander in één punt snijden, moet dan ook niet gezocht worden in de onderlinge afhankelijkheid der lijnen, want al waren die lijnen geheel willekeurig, zoo zou men toch een oneindig aantal bollen vinden. De heer v.d. Speck Obreen geeft verder eenige beschouwingen, waardoor de zaak zoo plastisch wordt voorgesteld, dat het mij spijt tegen hare juistheid bedenkingen te moeten maken. Hij stelt namelijk tegen elkander over het oneindig aantal bollen, die drie onderling evenwijdige lijnen raken, en die, welke drie lijnen raken, die elkander in een punt snijden. Zoo men nu eene willekeurige vierde lijn trekt, zegt de heer v.d. Speck Obreen, dan zal de kans dat zij een van de bollen van de eerste reeks aanraakt veel kleiner zijn dan de kans dat zij een van de bollen in het laatste geval raakt, want deze zijn dan verschillend van grootte, en men heeft meer oneindige reeksen bollen. Men ziet, de voorstelling is aanschouwelijk genoeg, maar nu de conclusie: schrijver gelooft niet dat het onjuist is deze grootere kans aan de onderlinge afhankelijkheid der gegevens in dit geval toe te schrijven. Zou de opmerking dat drie onderling evenwijdige lijnen evenzeer van elkander afhankelijk zijn als drie lijnen, die elkander in een punt snijden, dat geloof niet aan het wankelen brengen? Waarlijk, de heer v.d. Speck Obreen doet zich zelven geen dienst met zijne opmerkingen.

Vóór dat de schrijver in zijn boek over de raakvlakken handelt, plaatst hij aan het begin van eene nieuwe paragraaph met curcijfletters: 'Raakvlakken zijn platte vlakken, die met een gebogen oppervlak of eene lijn of een enkel punt gemeen hebben.' Ik had hier bedenkingen tegen gemaakt, omdat men met hetzelfde regt kan zeggen: snijvlakken zijn platte vlakken, die enz. Deze aanmerking mist, volgens den heer v.d. Speck Obreen, allen grond, omdat hij geene bepaling heeft willen geven. Het zou in dit geval goed geweest zijn zoo in het boek zelf, achter de aangehaalde woorden, toegevoegd was: dit is geene bepaling, want ik vrees dat iedereen ze er anders voor houden zal. Wat die woorden dan eigenlijk wel beteekenen is moeijelijk uit te maken.

De schrijver vindt dat ik mijn ongunstig oordeel niet genoeg heb gestaafd. Ik meende echter dat als de schrijver van een boek

over beschrijvende meetkunst niet schijnt te weten, zoo als uit het medegedeelde in mijne recensie in *de Gids* en ook hier blijkt, hoe eene raaklijn aan eene lijn van dubbele kromming moet getrokken worden, wat scheeve, wat ontwikkelbare oppervlakten zijn, hoeveel gegevens noodig zijn om een bol te bepalen, hoe men het eenvoudigste eene beschrijvende lijn op een kegel trekt door een punt van het oppervlak, enz. dat men dan, zeg ik, vrij wel in staat is om de wetenschappelijke waarde van zijn boek te beoordeelen. Wil men echter meerdere bewijzen voor de juistheid van mijn oordeel, zoo behoeft men niet met groote moeite te zoeken. Tot bevrediging van den schrijver wil ik nog een paar plaatsen uit zijn boek aanhalen. In § 119 wordt het vraagstuk behandeld om de doorsnede te vinden van een plat vlak en een ring, waarvan de beschrijvende lijn en de rigtlijn cirkels zijn, terwijl de as van den ring den beschrijvenden cirkel raakt noch snijdt. Bij de oplossing op pag. 146 leest men: 'bij eenig nadenken zal men inzien dat men voor de doorsnede verkrijgt eene enkele of twee kromme lijnen, van welke laatste de eene dan binnen de andere gelegen zal zijn.' Dit is onjuist; die kromme lijnen kunnen geheel buiten elkander liggen; onder de oneindig vele gevallen, waarbij dit geschieden zal, denke men slechts aan dat, waarbij het snijvlak door de as van den ring wordt gebragt. Verder stelle men zich voor, volgens den heer v.d. Speck Obreen, een vlak door de as van den ring loodregt op het snijvlak, dan wordt de ring volgens twee cirkels gesneden, het vlak waarop hij rust, volgens eene raaklijn aan beide cirkels, het snijvlak volgens eene willekeurige regte lijn. Indien deze laatste lijn de raaklijn snijdt in een punt tusschen de raakpunten van de beide cirkels, dan zouden, volgens S. de beide doorsneden aan elkander sluiten (zie de onderste regels van pag. 146). Dit is wederom verkeerd. De doorsneden kunnen geheel buiten elkander vallen, zonder eenig punt gemeen te hebben. Men denke wederom aan een snijvlak door de as. Eveneens is onjuist wat men verder boven aan pag. 147 leest. Ik geloof echter niet dat het noodig is hier meerdere aanhalingen te doen, om mijn oordeel over de geringe wetenschappelijke waarde van het leerboek verder te staven. Elk oordeele zelf.

Het schijnt dat de heer v.d. S.O. mijne recensie niet goed gelezen heeft, anders had hij gezien dat mijn bezwaar tegen de behandeling van het vraagstuk, om een punt op het oppervlak van een een cilinder of kegel te bepalen, hierin bestaat, dat voor vier afzonderlijke standen van den cilinder ook afzonderlijke oplossingen worden medegedeeld, en evenzoo bij den kegel slechts een bijzonder geval wordt behandeld, zonder dat, hetzij vooraf, hetzij later, eene algemeene oplossing wordt gegeven. Deze ontbreekt insgelijks voor de omwentelingsoppervlakken, en het spreekt van zelf dat men dus ook te vergeefs de opgave van eene handelwijze zoekt, om de projectiën van een punt te bepalen op een willekeurig gebogen oppervlak, waarvan men de wording kent. Evenmin vindt men opgegeven hoe men de doorsnede bepaalt van een plat vlak met een willekeurig kegelvlak; alleen wordt het bijzondere geval behandeld, dat de kegel regt cirkelvormig is. Te vergeefs zou ook een leerling het boek raadplegen, zoo hij de doorsnede wil bepalen van een plat vlak en een omwentelingsligchaam, enz. Dit was het wat mij deed spreken van eene hoogst bekrompene opvatting der verschillende vraagstukken.

Hoewel de heer v.d. Speck Obreen toegeeft zoo weinig mogelijk bewijzen te hebben gegeven, gelooft hij toch dat zij in genoegzame mate voorhanden zijn, en de leerling zelf wel de overige, zoo zij noodig zijn, kan vinden. In dit geval zou het toch

goed geweest zijn dat, bij de beschouwing van de doorsnede van een bol, cilinder of kegel, in een enkel vraagstuk verklaard werd, waarom

eene zekere lijn de groote of kleine as van de ellips van doorsnede is; die verklaring vindt men echter bij niet ééne der oplossingen. Zoo een leerling op eene andere plaats leert, dat het zeer toevallig is dat men aan een kegel of cilindervlak, door eene lijn er buiten gelegen, een raakvlak kan brengen, en dat dit mogelijk is voor vele andere oppervlakten niet door de beweging van eene regte lijn voortgebragt, zal hij dan, zonder daartoe eenige gegevens te vinden, kunnen bewijzen, in welke gevallen, en bij welke oppervlakten dit plaats kan vinden? Ik zou het zeer betwijfelen. Neen, zulke bewijzen en ook andere b.v. dat de projectie van eene raaklijn aan een kromme lijn ook raaklijn is aan de projectie van die kromme, dat een raakvlak al de raaklijnen in zich bevat aan een punt van een gebogen oppervlak getrokken, enz. mogen, naar het mij voorkomt, in een leerboek van de beschrijvende meetkunst niet ontbreken.

De heer v.d. Speck Obreen vindt mijn oordeel over figuren en platen onbillijk. Hij erkent dat er fouten in voorkomen, maar daar zou niet uit volgen dat zijne figuren slecht zijn. Ik weet niet wat schrijver's criterium van goede en slechte platen is, maar om anderen in staat te stellen over de meerdere of mindere verdienste der figuren te oordeelen, heb ik al die bij elkander gezocht, welke betrekking hebben op werkstukken, waarin de doorsneden van ligchamen worden bepaald, en wel diegene, waarbij de doorsneden werkelijk geconstrueerd zijn. Zij zijn 15 in getal en onder die allen is er slechts één, die dan ook zeer eenvoudig is, namelijk figuur 258, waarin geen fouten voorkomen in het aanteekenen van wat zigtbaar en onzigtbaar is, zonder nog van andere fouten te spreken, want in dat geval zou ook figuur 258 moeten worden afgekeurd, die tot doorsnede van een plat vlak met een cilinder eene regte in plaats van eene kromme lijn vertoont. Zijn die figuren nu ‘zeer bruikbaar’, zoo als de heer v.d. Speck Obreen zegt; zal men er uit zien hoe het zigtbare en onzigtbare in zulke figuren moet bepaald worden, of is dit misschien niet noodig? Zal een leerling inzien, hoe hij een door platte vlakken begrensd ligchaam moet ontwikkelen, als in de éénige figuur, fig. 177, die daarvan wordt medegedeeld, op één enkele na, alle afstanden fout zijn, en dat niet ten gevolge van kleine foutjes door het overteekenen te weeg gebragt, maar door dat de heer v.d. Speck Obreen verkeerde lijnen heeft gebruikt? Zal een leerling begrijpen hoe de projectie van een driehoek, welke laatste gelegen is in een hellend vlak tusschen de beide doorgangen van dat vlak, kan vallen buiten den hoek tusschen den overeenkomstigen doorgang en de as? en toch vindt men het in figuur 156, en wel in een zeer eenvoudig geval, waarin men zou meenen dat geene vergissing mogelijk was. Als nu de leerling inziet, dat dit verkeerd is, wat zal hij dan denken als hij twee figuren verder, in figuur 158, op dezelfde moeijelijkheid stuit? Als hij reeds genoeg van de beschrijvende meetkunst kent, dan zal hij bespeuren dat dit wederom fout is, en wel dat het punt c□2 duim, het punt c□1 duim verkeerd geteekend is; maar als hij nog niet zoo zeer op zijn kennis durft vertrouwen, zal hij dan daardoor geene onjuiste in plaats van juiste begrippen verkrijgen?

Tegen het gebruik van passer en liniaal, bij het nagaan zijner figuren, is de heer v.d. S.O. volstrekt niet gunstig gestemd; zoo zeer keurt hij dit zelfs af, dat hij het tot de ‘kwade praktijken’ rekent, als een leerling, die nog niet goed begrijpt wat in den tekst is medegedeeld, die beide instrumenten te baat neemt om in de figuur te onderzoeken, hoe men aan al die punten en lijnen is gekomen, vooral daar, zooals natuurlijk is, in den tekst dit niet altijd wordt opgegeven. Ik voor mij zou het volgen van zulk eene handelwijze beter achten, dan het zich tevreden stellen met een

onvolledig begrip der medegedeelde constructie, en moet dus bij mijne meening volharden dat

als men dan door de slecht geteekende figuren op het dwaalspoor wordt gebragt, dit een werkelijk gebrek in die figuren is.

In zijne antikritiek wil de heer v.d. Speck Obreen niet alleen bewijzen dat ik ongelijk heb, maar op het einde geeft hij ook een bewijs dat zijn boek goed is, op gronden, ‘waar tegen niet veel kan worden ingebragt.’ Hij verzekert namelijk dat hij goede resultaten van zijn onderwijs gezien heeft, maar voornamelijk voert hij aan, ‘dat hij het geluk heeft gehad onder zijne hoorders eenige te tellen, die zoowel door aanleg als door ijver uitmuntten, en bij dezen is de uitkomst van het onderrigt uitstekend geweest.’ Ik kan de waarde van den heer v.d. Speck Obreen als onderwijzer niet beoordeelen, maar ik ontken dat men uit de wetenschappelijke ontwikkeling van enkelen, die door aanleg en vlijt uitmunten, ièts mag afleiden omtrent het onderwijs. Zelfs op eene gewone school is dit geen goed criterium, maar hoeveel te minder nog aan eene akademie, waar men niet zelden ziet dat jongelieden, met uitmuntenden aanleg en vlijt, zich door eigen studie uitstekend ontwikkelen, zonder veel collegiën te volgen.

Dat de heer v.d. Speck Obreen niet genoelijk gestemd was over mijne recensie, kan ik mij best voorstellen; 't was echter niet noodig om zich op eene wijze, zooals hij in *de Tijdspiegel* gedaan heeft tegen mij uit te laten. De recensie was niet zacht, ik erken het gaarne; ik heb onbewimpeld gezegd wat ik dacht van de wetenschappelijke waarde van het werk, doch niet zonder mijn oordeel telkens met aanhalingen uit dat werk te staven. Ieder deskundige kan dus zelf oordeelen. Ware het geen leerboek geweest, ik had gezwegen, maar vooral nu, daar de beschrijvende meetkunst op vele inrigtingen zal onderwezen worden, en men dus al ligt het werk van den heer v.d. Speck Obreen zou willen gebruiken, daar het zich, èn als het nieuwste, èn als een boek van een der leeraren aan de Delftsche akademie, èn door zijne nette uitvoering, als het beste scheen aan te bevelen, meende ik niet te mogen zwijgen.

Dat ik de recensie zou geschreven hebben, om den heer v.d. Speck Obreen in een ongunstig daglicht te stellen is onjuist; mijne geheele recensie, waarin niets dan zuiver wetenschappelijke quaesties behandeld worden, pleit er tegen. Het spreekt echter van zelf dat, als gebreken in een werk worden aangetoond, dit niet kan strekken om den schrijver, uit een wetenschappelijk oogpunt, van eene gunstige zijde te doen kennen.

En nu nog ten slotte een enkel woord over eene inloyale zijdelingsche beschuldiging van den heer v.d. Speck Obreen, als hij, zonder iets te motiveren zegt, dat men uit mijne recensie kan zien, wat men van mij te verwachten heeft als men mij in een of ander opzigt in den weg staat. Het éénige wat ik hierop heb aan te merken is: dat de heer v.d. Speck Obreen mij niet in den weg staat, of gestaan heeft. Hij is, zoo ik mij niet vergis, hoofdingenieur bij den scheepsbouw, en daarheen strekken zich mijne wenschen niet uit; ik wilde ook geen boek over beschrijvende meetkunst uitgeven, waaraan dat van den heer v.d. Speck Obreen zou kunnen afbreuk doen. Bedoelt de heer v.d. Speck Obreen dat hij mij vroeger in den weg stond als leeraar aan de Delftsche akademie, dan diene het volgende: mijne recensie had ik reeds het vorige jaar geschreven, maar ik had haar laten liggen om bij eene verandering der Delftsche akademie, die op handen was, niet den schijn te hebben van den heer v.d. Speck Obreen in eenig opzigt te willen benadeelen. Om die reden heb ik mijne recensie eerst in de laatste dagen van Junij aan de redactie van *de Gids* ingezonden, zoodat

zij op het vroegst kon verschijnen in de Augustus-aflevering, wanneer de benoemingen in Delft reeds geschied zouden zijn. En hiermede neem ik voor goed afscheid van den heer van der Speck Obreen en zijn boek.

'*s Gravenhage*, November 1864.

H.G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.